ئەزمونێک لە

گۆڕانکاری مێژووی گەلان

نووسینی : ماکوان کەریم

www.iqra.ahlamontada.com
منتدى إقرأ الثقافي

بۆدابەزاندنی جۆرەها کتێب:سەردانی: (مُنتَدى إقرَأ الثَقافِي)

لتحميل انواع الكتب راجع: (مُنتَدى إقرَأ الثَقافِي)

براي دانلود كتابهاى مختلف مراجعه: (منتدى اقرأ الثقافى)

www. iqra.ahlamontada.com

منتدى إقراء الثقافي

www.iqra.ahlamontada.com

للكتب (كوردى ,عربي ,فارسي)

کتێبی ژماره -١٦-
له بڵاوکراوەکانی بزاڤی نوێ

ئەزمونێك

له گۆڕانکاری مێژووی گەلان

بسم الله الرحمن الرحيم

کتێبخانەی حاجی قادری کۆیی

بەڕێوەبەری چاپ و بڵاوکردنەوە: محمد خدر

بەڕێوەبەری هونەری: ئەیاد نادر

ناوەندی حاجی قادری کۆیی: هەولێر- پشت قەڵا- بازاڕی ڕۆشنبیری

Mdmakataba@gmail.com

http://www.facebook.com/کتێبخانەی حاجی قادری کۆیی

٠٧٥٠٤٦٧١٣٩٤

٠٧٨٣١٧٣٤٩٧٧

چاپی یەکەم ٢٠١٩

ئەزموونێك لە گۆڕانكاری مێژووی گەلان

نووسینی: ماكوان كەریم

چاپی یەكەم/٢٠١٩

کتێبخانەی
حاجی قادری کۆیی
بۆ چاپ و بڵاو کردنەوە

ئەزموونێك لە گۆڕانكاری مێژووی گەلان

- بابەت: فیكریی و مێژوویی
- ناوی كتێب: ئەزموونێك لە گۆڕانكاری مێژووی گەلان
- نووسینی: ماكوان كەریم
- پێداچوونەوەی: باران ئاریایی
- هەڵەبڕ و خاڵبەندی: پێشەوا ئیبراهیم
- بەرگ: برەو شێخ تاڵیب
- چـــــاپ: ٢٠١٩ – هەولێر
- نـۆرەی چاپ: یەكەم
- تیراژ: ١٠٠٠دانە
- بـڵاوكراوەی: كتێبخانەی حاجی قادری كۆیی
- قەبارەی كتێب: ١٧*٢٤
- شوێنی چاپ: تاران ـ چاپخانەی جەنگەڵ

لە بەڕێوبەرایەتی گشتی كتێبخانە گشتییەكان ژمارەی سپاردنی (٥٣٣) ی ساڵی(٢٠١٩) ی دراوەتێ.

بسم الله الرحمن الرحيم

قال تعالى:

"إِنَّ اللَّهَ لَا يُغَيِّرُ مَا بِقَوْمٍ حَتَّىٰ يُغَيِّرُوا مَا بِأَنفُسِهِمْ"

پێشەكی

ئەم كتێبەی لەبەر دەستی تۆدایە.. هەوڵ و ماندووبوونێكی زۆری لەگەڵدا كێشراوە، ئەوەی زیاتر هانیداوم بۆ كۆكردنەوە و لە چاپدانی، ئەوە بوو؛ زۆرێك لە قوتابیی و دۆست و ئازیزانم دوورە دەستبوون لێمەوە و نەمدەتوانی خۆم وەك پێویست وانەیان پێ بڵێمەوە و لەخزمەتیان دابم، بۆیە بڕیارم دا ئەم كتێبە، وەك سەرەتایەك بكەمە دیاری دەستم بۆ هەموو لایەكیان، تا بتوانن رۆشنبیریی و بیروباوەڕمان كۆبكەینەوە، لەم چوارچێوەیەدا و وەحدەتێكی فیكریمان بۆ دروست ببێت.

ئەم كتێبە بۆچی؟ سەردەم و زەمەن داوای ئێمە دەكات، یەكسەر خوێنەر بە مێشكی دا دێت و دەپرسێت ئەی ئێوە كێن؟ وەڵامێك، كە پڕ بەپێستی پرسیاركەر بێت بۆ ئەوەی گومانی نەمێنێت، دەڵێین: ئێمە وەك موسوڵمان دوور لەكاری حزبایەتی، ئینتیمامان بۆ نیشتمان هەیە و مرۆڤێكی كوردین..

لاو و گەنج و پیر تینووە بۆ وەڵامی پرسیارەكان و ئەو خولیایانەی دەیانەوێ ببێتە هۆكاری گۆڕانكاری چۆن ئاڕاستەی باشەیان بكەین، تا كۆمەڵە خەڵكانێكی باش و سوودمەند دەربچن. لەم سەردەمە تا رادەیەك كاری حزبایەتی كاڵ بۆتەوە، بەڵام مانای وانییە، كە ماندووبوونی ئەوان لەبەرچاو نەگرم، جێدەستیشیان بەدڵنیاییەوە دیارە، ئەگەر ورد تەماشا بكەین بیرمەندانی ئەم رێبازی ئیسلامە، هەر خۆمانین و لە مەیدانەكەدا خۆمان دەبینرێین، جا قەبووڵ دەكرێین یان ناكرێن، ئەوە واقیعەكە دەیسەلمێنێت.. باكیشمان نییە نە بە زیندان، نە بە لێدان، چونكە كاریگەری نەماوە و خەڵكی لەو بوارەدا چەقاوەسو بوون.

گرنگە هەموو هیمەتێك بكەین لە ناوەوە و لە دەرەوەی وڵات، تا بتوانین زۆرترین خزمەت بكەین بەو خەڵكە، بیسەلمێنین، كە بەڵێ ئێمە دڵسۆزین.. دووبارە دەپرسن ئێوە كێن، دەڵێین تەنها مووسڵمانی كوردین و دوورین لە هەموو بیرو بۆچوونێكی رێكخراوەیی و دوورین لە كاری حزبایەتی، پڕۆژەی كاركردنمان تەنها تەوحیدە..

پرسێكی تر دێتە پێشەوە دەڵێن: ئەی ئەگەر هیچ نین، چۆن دەتوانن خزمەت بكەن، بێ ئەوەی لە چوارچێوەیەكدا كۆببنەوە؟ ئاسانە وەڵامەكەی. ئیسلام و دینداریی و خواناسی چەتری هەموو لایەكە. رێز لە هەموو ئەوانەش دەگرین و كاریان لەگەڵ دەكەین، كە مووسڵمانن و ئیسلامیان قەبووڵە و لەناو حزبەكانی كوردستاندان، لەڕووی مەیدانیشەوە تاقیكراوەتەوە. دڵسۆزانی پارتیی و یەكێتی و ئیسلامییەكان و تەنانەت بێلایەنەكانیش، كە تینوون بۆ خزمەتی ئەم ئیسلامە، تەنها چەترێكیان دەوێت، وەك رێكخراوێكی مەدەنی، یاخود سەنتەرێكی پڕ چالاكی، یان كۆنگرەیەكی ئیسلامی نەتەوەیی، كە ئاڕاستەیان بكات بۆ كاركردن.

دەپرسن داخۆ ئەو كارانە چین لەم پڕۆژەی گۆڕانكاری ئەزمونی گەلانەدا؟

یەكەم: ئاڕاستەی كۆمەڵگە بۆ رەوشت و ئاكاری بەرزی ئیسلام و رەسەنێتیی و كوردەواری.

دووەم: هەوڵدان و هاندانیان بۆ بەرزكردنەوەی ئاستی زانستی لە هەموو بوارەكاندا.

سێیەم: دروستكردن و پاراستنی وەحدەتی فیكری بۆ بەهێزكردنی ئاسایشی نەتەوەیی و پاراستنی ئەو ئاسایشە نەتەوەییە، كە هەمانە لەم ڕێگەیەوە.

چوارەم: دۆزینەوەی تواناكان و بەگەڕخستنی تواناكان لە جێگەی شیاودا و دامەزراندنی تواناكان و بەتاڵنەكردنیان و گرنگیدان بە هەموو چین و توێژەكانی ناو كۆمەڵگەكەمان.

پێنجەم: هاندانی لاو و گەنجی كورد بۆ كاركردن، بێكاری لە بەرچاویان دا عەیبە بێت و هەموو كارێک لە نیشتماندا جێگەی شانازی بێت، بەو مەرجەی لە سنوری حەڵاڵدا بێت و نەچێتە سنورەكانی حەرام.

شەشەم: رواندنی رۆحی شۆڕشگێڕی لەناو خەڵكەكەدا و دروستكردنەوەی ئینتیما بۆیان..

حەوتەم: بەهۆشهێنانەوەیان لە رێگەی ئەم كتێبەوە و پێگەیاندنی هەموو چین و توێژەكان لە بوارە جیا جیاكانی ناو سیستەمە كۆمەڵایەتییەكان، تاكو ئاستی كۆمەڵانی خەڵكی كوردستان بەرزبكرێتەوە لەڕووی هەموو سیستەمە كۆمەڵایەتییەكانەوە.

هەشتەم: رواندنی (مەبدەئ) بۆ دۆسیەی كورد و كوردستان و ناوچە داگیركراوەكان و هەستكردن بەو بەرپرسیارییەتییەی، كە هەموو تاكێك خاوەنییەتی، نەك حزبێك بەتەنها، بە بەرز راگرتنی هەموو شۆڕشە كوردییەكان لە سەردەمی ناوەندەكانی مێژوو، تا مێژووی هاوچەرخی كورد بە سەركردەكانیشیەوە.

نۆیەم: هاندانی خەڵكی بۆ پاراستنی ژینگە بەگشتیی و ژینگەی كوردستان بەتایبەتی، چاودێریكردنی لەلایەن خەڵكی ئاساییەوە..

دەیەم: بەشدارپێكردنی ئافرەتان لەهەموو كایەكانی ژیاندا و بەرزكردنەوەی ئاستەكانیان، كە تەنها بۆ كلیپ و گۆرانیی و چێژی ئافرەتایەتی بەكار نەهێنرێن، بەڵكو ئەوە دروست بكەین بۆ هەموو نێرینەكان، كە مێنەكانیش وەك تۆ مرۆڤن و بیركردنەوە ئەقڵیان لە نێرینەكەكان ئەگەر باشتر نەبێت، كەمتر نییە و رێزگرتنی منداڵ و پەروەردەیان بەشێوەیەكی تەندروست و هاندانیان بۆ نووسینی كتێب و نامیلكە و برۆشەر و كۆڕ و سمینار لەو بوارانەدا.
ئەم كتێبە ئەوە ئامانجەكەیەتیی و جێگەی خۆشیەتی، كە بەشێكی زۆری ئەم كتێبە پاداشت و ماندووبوونی من پێشكەش بكەم بەدایكی كاك لوقمان هەولێری بەڕێز، كە زۆر ماندووبوو لەگەڵم دا و هەمیشە هاوكارم بووە، وەكو كێو وەستاوە لە پشتم، خوای گەورە دایكی بەڕێزیان بە فیردەوسی بەرز شاد بكات.
پاشان كاك عوسمان كەلاری هاوكار و دڵسۆزی زۆری نواند تا ئەم بەرهەمە لەدایك بێت و لەهەمان كاتدا خێزانم - باران زۆر شەونخونی لەگەڵدا كێشا، كە زیاتر لە چەند مانگێك تەنها

پێداچوونەوەی زمانی وتار و نووسینە جیاوازەكانمی كرد بەیەك و تا بووە ئەو كتێبەی لەبەر دەستتان دایە.
سوپاسی ستافە ماندوونەناسەكەم دەكەم، كە شەو و ڕۆژ لەخۆم دڵسۆزتر كاریان كردووە، ئەم كتێبەش بۆ ئەوان نووسراوە، پێشكەشە بە هەموویان، بەتایبەت كاكە ئیكرام خورماڵیی و مامۆستا عەلی زەڵمی، كە ماندووبوون بە تایپی بەشێكی ئەم كتێبە.

دڵسۆزتان: ماكوان كەریم
فرێدریكستاد - نەرویج ٢٠١٩/٩/١

ڕێڕەوی باس

گۆڕانكاری لە فەرهەنگی زمانەوانیی دا: گۆڕانی حاڵەتێک بۆ حاڵەتێكی نوێ و گۆڕانكاری و نوێبوونەوەیە، بەڵام لە زمانەوانی خەڵكی دا بەگشتی، بەواتای هەوڵ و كۆششی كۆمەڵێک بۆ سەرنگونكردنی حكومەتێک و دامەزراندنی حكومەتێكی نوێ دێت، بەمەبەستی گۆڕانكاری بنەڕەتی لەهەموو دامودەزگەكان دا، كە واتای شۆڕشیش دەگەیەنێت.

گەورەترین گۆڕانكاری لەمێژووی جیهاندا:

گۆڕانكاری سەروەرمان محمد ﷺ گەورەترین شۆڕش و گۆڕانكاریەكی كامڵ و گشتگیر بووە، كە هەموو پێداویستییەكانی مرۆڤایەتی؛ ئازادی، عەدالەت، یەكسانی، ئەخلاق، كەرامەتی تاكی مرۆڤەكان، ئاشتیی و خۆشی لە نێوان مرۆڤەكان، بۆ كۆتاییهێنان بە هاوەڵ بۆ خوا دانان.

لەو ماوەی پێغەمبەرایەتییەدا باشترین و جوانترین نمونەی لە دەسەڵات و حكومەتداری نیشاندا لە كۆمەڵگەی ئیسلامیی دا.

ئەم پەرتوكە باسێكی گرنگە لە سەر ئەو تەوەرانەی، كە چۆن گۆڕانكاری بكرێت، كۆمەڵێک زانیارییە لەسەر ئەوەی، چۆن گەل بتوانێ گۆڕانكاری بكات لەناو كۆمەڵگەدا بەگشتی.

ئەوەی دەمانەوێ باسی بكەین و بیگەیەنین بریتییە لەوەی؛ ئێمە بتوانین گۆڕانكاری بكەین لە خراپەوە بەرەو چاكە و لە چاكەوە بەرەو چاكتر.

گۆڕانكاری لە هەموو بوارەكاندا، گۆڕانكاری لە ژیانمان، گۆڕانكاری لە هەڵسوكەوتمان، گۆڕانكاری لە دەسەڵات و سیستەمی حكومڕانیماندا، هەروەها گۆڕانكاری لە هەموو ئەو شتانەی، كە لە چوار دەورماندا هەن و پێویستیان بە گۆڕانكارییە!

بزانین خوای پەروەردگار لە قورئانی پیرۆزدا چۆن باسی گۆڕانكاری كردووە و پێغەمبەری ﷺ فێركردووە، چۆن هەنگاو بنێت بەرەو گۆڕانكاری؟ پاشان هاوەڵە بەڕێزەكان ڕەزامەندی و ڕەحمەتی خوایان لێ بێت، چۆن گۆڕانكارییان كردووە؟ ئەو كەسانەی، كە شوێنكەوتووی ئەوان بوون بە چ شێوەیەک گۆڕانكارییان كردووە؟

بە پشتیوانی خوای پەروەردگار ئەمە ناونیشان و سەرەتای باسەكەمانە.

پێش هەموو شتێک پێویستە باسی ئەوە بكەین كە گۆڕانكاری بە كێ دەكرێت؟

گۆڕانكاری بەباشترین خەڵک دەكرێت، ئەوەی دەیەوێ لە باشەوە بەرەو باشتر بڕوات، وە ئەوەی دەیەوێ گۆڕانكاری بكات لە خراپەكاریەوە بەرەو چاكەكاری، لە فەسادەوە بەرەو پێچەوانەكەی، پێویستە كەسێكی چاكەكار و كەسێكی باش و نمونەی ناو خەڵكی بێ.

پێش هەموو شتێک دەبێت ئەوە بزانین و خەڵكی تێبگەیەنین لەوەی، ئەو كەسەی گۆڕانكاری دەكا كێیە؟

وەكو خوای گەورە لە قورئانی پیرۆزدا ناوی ناوە (خَيْرَ أُمَّه)، كە دەفەرموێت: كنتُمْ خَيْرَ أُمَّه أُخْرِجَتْ لِلنَّاسِ تَأْمُرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَتَنْهَوْنَ عَنِ الْمُنكَرِ وَتُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ وَلَوْ آمَنَ أَهْلُ الْكِتَابِ لَكَانَ خَيْرًا لَّهُم مِّنْهُمُ الْمُؤْمِنُونَ وَأَكْثَرُهُمُ الْفَاسِقُونَ. ﴿١١٠﴾ آل عمران. واتە: بەڕاستی ئێتر ئێوە چاكترین ئومەتێكن، كە بۆ سوودی خەڵكی هێنراونەتە مەیدانەوە، چونكە فەرمان بە چاكە دەدەن و

قەدەغەی خراپە دەکەن و باوەڕی دامەزراوتان بە خوا هەیە، خۆ ئەگەر خاوەنانی کتێب باوەڕیان بهێنایە بەئاینی ئیسلام و چاکتر بوو بۆیان، هەیانە ئیماندارن، بەڵام زۆربەیان گوناهکار و تاوانبارن.

لێرەدا ئەوەمان بۆ دەردەکەوێت کەوا (خَيْرَ أُمَّه) دەتوانێ گۆڕانکاری بکات و لەناو فەساددا چاکسازی بکات، دەتوانێ کاری باشە بکات لەوەی، کە خەڵکێک فەساد و گەندەڵی تێدا کردووە.

خوای گەورە، کە باسی (خَيْرَ أُمَّه) دەکات، باسی ئەوەمان بۆ ناکات گوایە ئەو گەل و هۆزانەی، کە گۆڕانکاری دەکەن خەڵکێکی نایابن، یان خەڵکێکن خوای گەورە دەسەڵاتی پێ بەخشیون، وەکو چۆن یەهودییەکان پێشتر دەیان وت ئێمە شعب الله مختارین، واتا گەلی هەڵبژاردەی خواین و هەموو کەسێ دەبێ لەبەردەم ئێمەدا کار بکات و ئێمە بۆ ئەوە دروست کراوین خەڵک خزمەتمان بکات.

ئاینی پیرۆزی ئیسلام بەپێچەوانەی ئەمانەوە هەرگیز ڕێگە نادات بە خەڵکی، بەو شێوەیە بیربکەنەوە و مامەڵە بکەن، بەڵکو دەیەوێت ئەم ئوممەتە خزمەت بەخەڵکی بکا بۆ ئەوەی لە فەساد و لە نەخۆشییەکان و لەخۆکوژیی رزگاریان بکات و بەرەو خۆشنودی و کامەرانی بەهەشت بیانبات.

أبو هريره -ڕەزامەندی خوای لەسەر بێت- لەباسی ئەم ئایەتەدا دەفەرموێ: ئەگەر خەڵکانێک بە زنجیر بیانبەستیتەوە و بیانهێنیتە ناو بازنەی ئیسلامەوە لە قازانجیانە!

سەرەتا لەمە تێ نەدەگەیشتم، چۆن لە کاتێکدا خوای گەورە لە قورئانی پیرۆزدا لە ئایەتی ٢٥٦ی سورەتی البقرەدا، دەفەرموێ: لا إِكْرَاهَ فِي الدِّينِ قَد تَّبَيَّنَ الرُّشْدُ مِنَ الْغَيِّ فَمَنْ يَكْفُرْ بِالطَّاغُوتِ وَيُؤْمِن بِاللهِ فَقَدِ اسْتَمْسَكَ بِالْعُرْوَهِ الْوُثْقَى لَا انفِصَامَ لَهَا وَاللهُ سَمِيعٌ عَلِيمٌ ﴿٢٥٦﴾ البقره. واتە: دینداری بە زۆر نابێ بکرێت و دین بەزۆر نادرێتَ بەسەر کەسدا، چونکە ڕێبازی چاک و دروست و ئاشکرا بووە و جیابۆتەوە لە تولە ڕێگەی گومڕایی و سەرکەشی، جا ئەوەی باوەڕی نەبێت بە طاغوت، کە بریتییە لە هەموو ڕێگە و ڕێباز و هێزو بەرنامە و بت و لادانێک، وە باوەڕی دامەزراو بێنێت بە خوا، بێگومان ئەوە دەستی گرتووە بە بەهێزترین هۆکاری رزگارییەوە، شوێن دامەزراوترین بیروباوەڕ کەوتووە، کە هەڵناوەشێت و هەڵناتەکێت، وە هەمیشە پتەو و دامەزراوە، خوای گەورەش بیسەر و زانایە، بە هەموو کردار و گوفتار و نییەت و نهێنی بەندەکانی.

هەروەها لە ئایەتی ٢٩ی سورەتی الکهف دا، دەفەرمو یت: وَقُلِ الْحَقُّ مِن رَّبِّكُمْ فَمَن شَاء فَلْيُؤْمِن وَمَن شَاء فَلْيَكْفُرْ إِنَّا أَعْتَدْنَا لِلظَّالِمِينَ نَارًا أَحَاطَ بِهِمْ سُرَادِقُهَا وَإِن يَسْتَغِيثُوا يُغَاثُوا بِمَاء كَالْمُهْلِ يَشْوِي الْوُجُوهَ بِئْسَ الشَّرَابُ وَسَاءتْ مُرْتَفَقًا ﴿٢٩﴾ الكهف. واتە: پێیان بڵێ: حەق هەر ئەوەیە، کە لەلایەن پەروەردگارتەوە بۆتان ڕەوانەکراوە، هەمووشتان سەربەستن ئەوەی دەیەوێ با باوەڕ بێنێ، ئەوەی دەیەوێ با کافر و بێباوەڕ بێ، بێگومان ئێمە دۆزەخێکمان ئامادەکردووە بۆ ستەمکاران، کە لەهەموو لایەکەوە دەورەیان دەدا و بەدیوار و بەربەستی سەخت ئابڵوقە دروان، ئەگەر هاوار بکەن و داوای ئاو بکەن، کانزایەکی تواوەیان بۆ دەهێنرێت، کە ئەوەندە گەرمە

دەموچاویان هەڵدەکرۆزێنێ و دەیانبرژێنێ، ئای کە چەند خواردنەوەیەکی نالەبار و ناخۆشە، چەندە جێگە و ڕێگەیەکی نالەبار و پڕ لە ئازارە.
لەم ئایەتانەدا ئەوەمان بۆ روون دەبێتەوە ئەوەی موسوڵمان دەبێت یان نا، ئازادە، بەڵام چۆن أبو هریرە لە باسی ئەم ئایەتەدا پێمان دەڵێت پێویستە خەڵکی بەزنجیر بهێنرێتە ناو ئیسلامەوە؟
دوای ئەوە تێگەیشتم، کە مرۆڤایەتی لە خۆکوشتندایە، ئەم مرۆڤایەتییە پێویستی بە گۆڕانکارییە، کاتێک کەسێک دەیەوێ خۆی بکوژێت، پێش هەموو شتێک تۆ دەستی دەگری و نایەڵیت خۆی بکوژێ، تەنانەت ئەگەر لە بەرانبەریشت بوەستێتەوە و ئازاریشت بدات، یاخود تۆ بێهۆشی بکەیت تاکو بەو کارە هەڵنەستێت، دوای ئەوە هەست دەکا، تۆ چاکەت لەگەڵی کردووە، هەست دەکا بەوەی پارێزگاریت لە ژیانی کردووە، خەڵکیش پێویستی بە ئیسلامە بۆ ئەوەی لە خۆکوژی دوور بکەوێتەوە.
کەواتە خوای گەورە کە دەفەرموێت: كنتُمْ خَيْرَ أمَّه أخْرِجَتْ للنَّاس. واتە ئێوە باشترین خەڵکن بۆ خەڵکی، بۆ ئەوەی ئێوە خەڵکی بەرەو کاری چاکە، بەرەو کاری باشە، بەرەو فێرکاری و چاکسازی بەرن.
لێرەدا پرسیار ئەوەیە؛ ئایا ئێمە، کە دەمانەوێ گۆڕانکاری بکەین و چاکسازی لە کۆمەڵگەدا بەرپا بکەین، ئایا بۆ خۆمان ئەو (خَيْرَ أمَّه)یەین کە خوای گەورە باسی کردووە؟
ئەمە پێویستی بە هەڵوێستە لەسەرکردنە، هیچ گەل و ئوممەتێک ناتوانێت گۆڕانکاری بکات، ئەگەر خۆی چاک نەکات. کەواتە پێش هەموو شتێک دەبێ بزانین ئایا ئێمە خۆمان (خَيْرَ أمَّه)ین، قسە و گفتوگۆ و هەڵسوکەوت و هـ ەستان و دانیشتنمان، لێخورینی ئۆتۆمۆبێلمان وەکو خَير أمَّەیە؟
پێویستە پێش هەموو شتێک چاکسازی لە ناخی خۆماندا بکەین، پێغەمبەری نازدار ﷺ، کە ویستی گۆڕانکاری بکات پێش هەموو شتێک چاکسازی لە تاکەکانەوە دەست پێ کرد، سەرەتا بونیادی تاکی نا، ئینجا دوای ئەوە دەستی کرد بە گۆڕانکاری لەناو کۆمەڵگە، بۆیە ئێستە ئێمە گیرمان خواردووە لەناو کۆمەڵگەی خۆماندا، مەنزومەکە بەگشتی گەندەڵە، لەگەڵ ئەوەشدا تاک و کۆمەڵگەش بە باشی پەروەردە نەکراون، هەر بۆیە ئەوەشی لەناو دەسەڵاتدایە گەندەڵە، کەواتە مەنزومەکە بە گشتی بەیەکەوە گەندەڵ بوون، بۆیە پێویستە سەرەتا گۆڕانکاری لە ناخی تاکەکاندا بکرێت، گۆڕانکاری لە هەڵوێستی تاکەکاندا، کە تاک باش بوو کۆمەڵگەش راستەوخۆ باش دەبێت، کە کۆمەڵگەش باش بوو ئۆتۆماتیکی دەسەڵاتیش باش دەبێت، خۆ ئەوانەی لەناو دەسەڵاتدان لە وڵاتێکی ترەوە نەهاتوون، هەموویان هەڵقوڵاوی ناو کۆمەڵگەن و خەڵکی ئەم وڵاتەن.
کەواتە دەبێت ئێمە بزانین جارێ پێش هەموو شتێ ئەو کەسەی، کە گۆڕانکاری دەکات دەبێت کەسێکی (خَيْرَ أمَّه) بێت!
(خَيْرَ أمَّه) بەواتای ئەوەی ئێمە لەلای خوایەکەوە بەرنامەیەکمان بۆ هاتووە بە باشترین فریشتەدا، کە جبریلە -علیه السلام-، لەناو هەموو فریشتەکاندا باشترین فریشتەیە، کە خوای گەورە هەڵیبژاردووە بۆ ئەوەی پەیامی خۆی بگەیەنێ بەم ئوممەتە، کە ئوممەتی گۆڕانکارین،

باشترین دەستوری بۆ ناردووە، وە باشترین قانونی بۆ ناردووە، كە قورئانی پیرۆزە، بۆ كێی ناردووە؟

بۆ ئەشرەف مەخلوق، كە پێغەمبەر ﷺ ئیمامی هەموو پێغەمبەرانە -علیهم السلام-، كەواتە خوای گەورە باشترین كتێبی ناردۆتە خوارەوە بۆ پێغەمبەری ئازیز ﷺ، كە بریتییە لە شەریعەت، شەریعەتیش واتە یاسا و دەستور، بەواتای ئەوەی كە هەركەسێک دەگەڕێتەوە بۆ ئوصولێک دەبێت بگەڕێتەوە بۆ سەرەتا.

سەرەتای هەموو یاساكانیش لەلای خوای گەورەیە. كەواتە ئێمە (خَیْرَ أمَّه)ین، چونكە پێغەمبەرەكەمان ﷺ، ئیمامی پێغەمبەرانە و یاسا و دستورەكەمان باشترین یاسا و دەستورە، كە پێویستە پیادەی بكەین لە ناخماندا و رەنگدانەوەی هەبێت لەناو كۆمەڵگەدا و دوای ئەوە لەناو دەسەڵاتدا.

كەواتە خاڵی سەرەكی بۆ ئێمە ئەوەیە، كە دەبێت ئەوە بزانین و هەستمان بەوە بێ گۆڕانكاری بە كەسێک دەكرێت، كە ئەو كەسە لەسەر ئەو بەرنامەیە بێت، كە بەرنامەی پێغەمبەری نازدارە ﷺ، لە قورئانی پیرۆزدا ئاراستە كراوە بەوەی، كە ئەو كەسەی گۆڕانكاری پێ دەكرێت بریتییە لە (خَیْرَ أمَّه).

(خَیْرَ أمَّه) بە واتای ئەوەی، كە ئەو یاسا و دەستورانەی هاتوونەتە خوارەوە جێبەجێیان بكەیت و بیانكەیتە بزوتنەوەكەیەكی گۆڕانكاری، ئەم بزوتنەوە گۆڕانكارییە بەكێ دەكرێ؟

بەكەسێک دەكرێ، كە خوای گەورە دەفەرموێت : (وَكَذَلِکَ جَعَلْنَاكُمْ أُمَّه وَسَطًا) لەناو ئەم (خَیْرَ أمَّه)دا ئوممەتێكی وەسەتی تێدابێ.

لەوانەیە خەڵكێک وشەی میانڕەو لەبەرانبەر وەسەتییەت بەكاربێنن، بەڵام من زۆر دژی ئەوەم ئەم وشەیە ببەسترێتەوە بەوشەی میانڕەوەوە، لەبەر ئەوەی شتێک نییە لەسەر ئەم زەوییە ناوی میانڕەوی بێ و بۆ ئەم وشەیە بەكاربێتەوە، لەناو زۆربەی تەفسیرەكانیشدا، كە تەفسیری ئەم ئایەتە پیرۆزە كراوە دەڵێن؛ واتای (أمَّه وَسَطاً) لە بەرانبەر (أمه العدولا یان أمه العادیله) دێت، واتا ئوممەتێكی دادپەروەر.

گۆڕانكاری ناكرێت ئەگەر تۆ دادپەروەر نەبیت، ئەی میانڕەو واتای چییە، كە بەكاردێتەوە لەلای هەندێک لە خەڵكی بەرانبەر بە وشەی (وَسَطاً)؟

ئەگەر بڵێین ئێمە گەلێكین لەناوەنداین و وەسەتین، خۆ هەموو شتێكی ناوەند باش نییە، تەنانەت پێغەمبەری خوا ﷺ بە خراپە یان بە زەمكراو باسی ناوەند و وەسەتییەت دەكات، مەرج نییە لە هەموو جێگەیەكدا، كە باسی وەسەت كرابێت بە باشە باسی كرابێت.

جگە لەوەش پێمان وایە وشەی میانڕەو بەواتای بێ هەڵوێستی دێت، یانی زۆر جار میانڕەو بەو واتایە دێت كە هەڵوێست لە مرۆڤەكاندا نەمێنێت یان نایهێڵێت و دەیشارێتەوە، وشەی وەسەتییەت لە ئیسلامدا لە بەرانبەر دادپەروەری بەكارهاتووە، واتە پێویستە موسوڵمانان هەموویان دادپەروەربن، لە هەڵسوكەوتیان دا، لە ناخیان دا، لەگەڵ دراوسێ و خەڵكدا، وە لەگەڵ هەموو حكومەتانی جیهاندا.

کەواتە (وَكَذَلك جَعَلْنَاكمْ أمَّه وَسَطاً)، بەواتای ئەوە دێت، کە ئێمە خەڵکێکی دادپەروەربین تا بتوانین گۆڕانکاری بکەین لەناو گەلی خۆماندا.
لێرەدا پێویستە ئاماژە بەوە بدەین، بەچ بەڵگەیەکەوە دەڵێین وشەی وەسەتییەت پەیوەندی بەسەر میانڕەووەوە نییە، کە خەڵکێک بۆی بەکاردێنێت، بەڵگەشمان ئەو ئایەتەیە، کە خوای گەورە لە قورئانی پیرۆزدا لەدرێژەی ئەم ئایەتە پیرۆزەدا دەفەرموێت: لِتَكونُوا شُهَدَاء عَلَى النَّاسِ. واتە ئێوە شایەتن بەسەر خەڵکییەوە.
پێغەمبەری سەروەرمان ﷺ، لە باسی ئەم ئایەتەدا دەفەرموێت: ئێوە شایەتن بەسەر گەلانی ترەوە.
شایەتی بەسەر گەلانی ترەوە بە واتای ئەوەی، خەڵکانێک لە گەلانی پێشوو خراپەکاربوون بەرانبەر بە پێغەمبەرەکانیان -علیهم السلام-، عەزیەت و ئازاری پێغەمبەرەکانیان دەدا. لە ڕۆژی دوایی دا کاتێک کە بانگ دەکرێن و پێیان دەوترێت ئایا پێغەمبەرتان بۆ هاتووە؟
لە وەڵامدا دەڵێن نەخێر؛ پێغەمبەرمان بۆ نەهاتووە، بۆ نمونە هەر لەسەر ئەم باسە لە قورئانی پیرۆزدا، خوای گەورە گەلەکەی سەیدنا نوح -علیه السلام- بانگ دەکات و پێیان دەڵێت؛ ئایا پەیامتان بۆ هاتووە لە ڕێگەی پێغەمبەرێکەوە و داوای چاکسازی بکات لە ناوتاندا؟
لە وەڵامدا دەڵێن: نەخێر؛ پێغەمبەرمان بۆ نەهاتووە بەو ناونیشانە، پاشان خوای گەورە پێغەمبەر نوح -علیه السلام- بانگ دەکات و پێی دەڵێت: ئایا تۆ بۆ ئەم گەل و هۆزە نەڕۆیشتوویت؟
ئەویش لە وەڵامدا دەڵێت: بەڵێ ڕۆشتووم و ئاگادارم کردوونەتەوە.
لەم کاتەدا ئوممەتەکەی پێغەمبەری ئازیزمان ﷺ، دەبنە شاهیدی پێغەمبەر نوح -علیه السلام- و شایەتی ڕاستگۆیی ئەو پێغەمبەرە ئازیزە دەدەن، بۆچی ئوممەتی پێغەمبەری خوا ﷺ ئەم شایەتییە دەدات؟
لە وەڵامدا دەڵێین لەبەر ئەوەی کە (خَيْرَ أمَّه)ن، لەبەر ئەوەی کە ئوممەتی گۆڕانکارین، وەکو ئوممەتێکی وەسەتن، بەواتای دادپەروەرە نەک بە واتای میانڕەو.
میانڕەو نییە دادپەروەرە و هاتۆتە ناو کایەی ئەم ژیانەوە و گۆڕانکاری دەکات بە دادپەروەری، بۆیە پێغەمبەری خوا ﷺ، دەفەرموێت: ئێوە دادپەروەرن لەبەر ئەوەی شایەتی دەدەن، کە سەیدنا نوح -علیه سلام- هاتووە بۆ ناو ئەو گەل و هۆزە. ئەی ئێمە لە کوێ زانیمان، کە سەیدنا نوح -علیه سلام- هاتووە بۆ ناو ئەو گەل و هۆزە؟
بە باشترین بەرنامە، کە خوای گەورە ناردوویەتییە خوارەوە بۆ باشترین پێغەمبەر ﷺ، بۆیە لێرەدا ئێمە شایەتی دادپەروەریمان لەسەر دەدرێت و دەکرێینە ئوممەتێکی دادپەروەر.
(وَكَذَلك جَعَلْنَاكمْ أمَّه وَسَطاً لِّتَكونُوا شُهَدَاء عَلَى النَّاسِ) بۆ ئەوەی ئێمەش شایەت بین بەسەر گەلانی ترەوە، بنەڕەتەکە ئەوەیە تۆ بۆ خۆت ئەگەر دادپەروەر نەبیت، ناتوانیت شایەت بیت بەسەر گەلانی تریشەوە، بۆیە کراویتە (خَيْرَ أمَّه) لەبەرئەوەی خەڵکێکی دادپەروەری، خەڵکێکی ڕاستگۆیت، خۆت ساغکردۆتەوە بۆ ئەم ئاینە، کەواتە گرنگە پێش هەمو شتێک بزانیت، کە تۆ بە دادپەروەری دە بیت بە (خَيْرَ أمَّه)، وە (خَيْرَ أمَّه)یش وەکو باسمان کرد بریتییە لەوەی، کە قانون

و یاسایەکی باشت هەیە، پێغەمبەرێکت هەیە ﷺ، هەموو ئەمانە پاڵپشتن بۆ ئەوەی تۆ گۆڕانکاریت پێ بکرێت.

وەکو پێشتریش ئاماژەمان پێدا (خَیْرَ أمَّه)یان ئوممەتی وەسەت و دادپەروەر، بەوە نابێت بە داپەروەر، کە بێ هەڵوێست بێ بەرانبەر بە کایەکانی ژیان، کە پێی دەوترێت میانڕەوی یان فکری میانڕەوی، واتە ئەگەر کەسێک دزی بکات من دەبێ بۆی داپۆشم و بڵێم قەیناکا من میانڕەوم و جارێکی کە دووبارەی ناکاتەوە، نەخێر موسوڵمان خاوەنی هەڵوێستە و هەرکەسێ دزی کرد دەبێت ئاشکرای بکات و بە خەڵکی بناسێنێ و تۆڵەی لێ بسەنرێتەوە بۆ ئەوەی جارێکی دیکە، سەروەت و سامانی ئەو خەڵکە بە فیرۆ نەبات.

دەبێ خاوەنی هەڵوێست بی لەم حاڵەتەدا، تۆ ئەگەر میانڕەو بیت لە کاتێکدا، کە خوای گەورە دەفەرموێت دەبێت دەستی دز ببڕێت، بەڵام کەسی میانڕەو دەڵێ خۆ ئەم کۆمەڵگەیە قبووڵی دەست بڕین ناکات، ئەی چۆن دەستی ببڕینەوە؟ دەی قەیناکا جارێ با ئیش بەم حوکمە نەکەین، نەخێر ئەگەر دەستی چوار دز ببڕێت، ئیتر کەس جورئەتی ئەوە ناکات دزی بکات، ئەو هەموو سەروەت و سامانەی خەڵک بە هەدەر ناڕوات، ئەو هەموو کانزایەی، کە دەردەهێنرێتە دەرەوە لەم وڵاتەدا هەر وا بە هەوەنتە ناچێتە گیرفانی هەندێ کەسەوە، ئەگەر بە ئاشکراو بە راستگۆیی ئێمە خاوەنی هەڵوێست بووین و بە دادپەوەرانە وتمان دەبێ گۆڕانکاری بکەین لەناو گەلی خۆماندا، ئەو وەختە هیچ کەسێک ناتوانێت سەروەت و سامان و قوتی خەڵکی و کاری گەندەڵی لەناو کۆمەڵگەدا بڵاوبکاتەوە.

بۆیە دەبیتە (خَیْرَ أمَّه) و دەبیتە شایەت بەسەر گەلانی ترەوە، بۆیە نازناوی دادپەروەریت پێ دەدرێت، لەبەر ئەوەی خوای گەورە دەفەرموێت ئێوە فەرمان دەکەن بە چاکە و نەهی دەکەن لە خراپە، وە باشیش بزانن کە فەرمانکردن بە چاکە بە چاکترین خەڵک دەکرێت، خەڵکێک وا دە زانی ئەگەر لە ماڵەوە بێت و سەری خۆی کز بکات، ئیتر بە (خَیْرَ أمَّه) حساب دەکرێت، نەخێر (خَیْرَ أمَّه) ئەو کەسانەن، کە خاوەنی هەڵوێستن، ئەو کەسانەن دەیانەوێ دادپەروەری بڵاو بکەنەوە.

خوای گەورە لە قورئانی پیرۆزدا ئاڕاستەی پێغەمبەر ﷺ دەکات، کە (خَیْرَ أمَّه) ئەوانەن کە فەرمان بە چاکە و رێگری لە خراپە دەکەن، واتە بەو کەسانە دەوترێت، کە باشترین خەڵکی ناو خەڵکین، سەربەرزی بۆ ئەو کەسانەی، کە دەیانەوێت ببنە باشترین خەڵکی ناو خەڵکی، کێ هەیە لەناو ئێمەدا باشترین بێت، لێرەوە دەگەینە ئەوەی، کە هیچ کەسێک لەناو گەلاندا گۆڕانکاری پێ ناکرێت تاوەکو خاوەنی هەڵوێست نەبێت، هەڵوێست بەواتای ئەوەی کە ئەو کارەی دەیکەیت لەبەر خاتری خوای گەورە بێت، وە لەبەر ئەوەی خۆشنودی و کامەرانی ببەخشی بە خەڵکی.

نەتان پرسیوە کۆمەڵگەیەک لەوپەڕی وشکانیی و هیچ فەیلەسوفێکیان تێدا هەڵنەکەوتووە، هیچ زانا و دانایەکیان تێدا هەڵنەکەوتووە، کەچی خاوەنی بەرنامەیەکن، کە بووە هۆی بەرپاکردنی گۆڕانکاری لەناو هەموو گەلانی جیهان، دوو هێزی گەورەی جیهان دەدات بە زەویەکەیان، کە

ئیمپراتۆرییەتیی فارس بوو، خاوەنی سوپایەكی دوو ملیۆن سەربازیی بوو، ئەوی تریشیان ئیمپراتۆرییەتیی رۆم بوو، كە ئەویش خاوەنی سوپایەكی یەک ملیۆن سەرباز بوو.
ئەی چۆن ئەم محمدە ﷺ، توانی بە خەڵكێكی كەمی رەش و رووتەوە ئەم دوو زلهێزە بخاتە ژێر كۆنترۆڵی خۆیەوە؟ ئایا ئەمە بۆ خۆی پرسیار نییە!
با پرسیارە و وەڵامەكەشی ئەوەیە؛ ئەم كۆمەڵە خەڵكە رەش و رووتە خەڵكێكی دادپەروەر بوون، پەیوەندی نییە بەسەر كەمی و زۆرییەوە، بەڵكو پەیوەندی هەیە بەسەر ناخی مرۆڤەوە، پەیوەندی هەیە بەسەر ئەو گۆڕانكارییەوە، كە ئەو خەڵكە دەیەوێ ئەنجامی بدات، ئەویش بریتییە لەوەی، ئەم كەسانە هاتن بۆ ئەوەی دادپەروەری بڵاوبكەنەوە.
خەڵكێک وا دەزانێ ئیسلام، هێرشی بردۆتە سەر وڵاتی فارس! نەخێر ئیسلام، هەرگیزاو هەرگیز هێرشی نەكردۆتە سەر هیچ گەل و نەتەوەیەک، بەڵكو بە پێچەوانەوە ئەوە سوپای فارس بوون، كە ویستیان پێغەمبەر ﷺ بە دیل بگرن، دوو كەسیان لە رێگەی سامانی كوڕی بازانی فارسییەوە نارد بۆ ئەوەی پێغەمبەری خوا ﷺ بە دیل بگرن، نێردرانە لای پێغەمبەری ﷺ پێیان وت، كە كیسرای پادشایان بانگی دەكات، بەڵام پێغەمبەری خوا ﷺ زۆر بە لەسەرخۆیی پێی فەرمون: دیارە نەتان زانیوە خواكەی من خواكەی ئێوەی لەناوبرد، تەبعەن ئەم قسەیان زۆر پێ سەیر بوو، لەڕاستیی دا لەو رۆژ و كاتژمێر و چركەیەدا، كە پێغەمبەری خوا ﷺ هەواڵەكەی پێدان ئەنەوشیروانی كوڕی شێروە باوكی خۆی كوشت و وتەكەی پێغەمبەری خوا ﷺ چەسپا، هەر ئەمەش بووە هۆكاری موسوڵمان بوونی سامانی كوڕی بازانی فارسی.
ڕەبیعەی كوڕی عامر -ڕەزامەندی خوای لەسەر بێت- لە شەڕێك لە شەڕەكان بەرانبەر فارسەكان، پادشای فارس رۆستەم بانگی دەكات و پێی دەڵێت ئێوە بۆچی هاتوون بۆ ناو ئێمە؟ پارەتان دەدەینێ بگەڕێنەوە! عەرەب بچووك بوون لەبەرچاوی فارس دا و قەومێک بوون هیچ گرنگییەكیان پێ نەدەدرا، چونكە خاوەنی شارستانی نەبوون، نە فەلسەفە، نە هیچ زانایەكیان تێدا هەڵنەكەوتبوو، لە خاكێكی وشک و برنگدا دەژیان.
موعجیزەكە لێرەدا دەردەكەوێ ئایا بۆچی ئاینی پیرۆزی ئیسلام لەم ناوچەیەدا سەری هەڵدا؟
وەڵامەكەی ئەمەیە: لەبەرئەوەی خوای گەورە بە ئێمە بڵێ ئەم ئاینە خاڵییە لە فیكری مرۆڤایەتی، خاڵییە لەوەی كە خەڵک بیری لێ دەكاتەوە، وە هۆكاری هاتنی پێغەمبەری ئازیزمان ﷺ لەو جێگەیەوە دەگەڕێتەوە بۆ ئەوەی كە خوای گەورە دەیەوێ خەڵكی فێری ئەوە بكات ئەگەر پەیامی ئیسلام لەوێوە نەهاتبایە و لە جێگەیەكی ترەوە بهاتبایە خەڵكی تێكەڵی دەكرد لەگەڵ فكری خۆی، بپرسین چۆن؟
ئیسلام كاتێ كە هات لە جێگەیەكەوە هات، كە خاوەنی هیچ شارستانییەتێک نەبوو، یاخود هیچ شارستانییەتێكی تێدا هەڵنەكەوتبوو، جگە لەوەش عەرەب پێشینەی خۆی ناو ناوە جاهیلییەت، قەت باسی ئەوەی نەكردووە، كە رۆژێک لە رۆژان شتێكی باشی كردبێت، زانایەكی تێدا هەڵنەكەوتووە، خاوەنی ئیدارەیەكی سەركەوتوو نەبوون، هیچ سوپایەكی بەهێز و رێكخراویان نەبووە، وە رۆژێک لە رۆژان عەرەب بەیەكەوە كۆنەبووەتەوە بۆ چارەسەكردنی كێشە و دواكەوتوویەكانی، خەڵكێكی بەدەوی بوون، ئەمە پرسیار دروست دەكات چۆن ئەم ئیسلامە

لەوێوە سەری هەڵدا و توانیشی سەرکەوتوو بێت و هەموو جیهانش بخاتە ژێر رکێفی خۆیەوە، خەڵک ناپرسێ موعجیزەکە لێرەدا چییە؟

وەڵامەکەی ئاسانە ئەگەر بهاتبایە و پێغەمبەر ﷺ، لە یۆنانەوە بهاتبایە هەموو لایەک دەیان وت محمد ﷺ، شتێکی ئەونە گەورەی نەهێناوە، بەڵکو محمد ﷺ، شتێکی هێناوە، کە پێشتر سوقرات و ئەفلاتون و ئەرستۆ و فەلسەفەی کلاسیک باسیان لێوە کردووە، لەبەر ئەوە گرنگییەکی ئەوتۆی بۆ نەدەمایەوە، هەر بۆیە خوای گەورە لە یۆنانەوە نەینارد.

ئەگەر لە رۆماوە بهاتبایە، کە خاوەنی یەکێک لە گەورەترین شارستانییەتەکانی ئەوکاتە بوون، خاوەنی سیناتۆربوون، پەرلەمانیان هەبوو، سەردەمێک بوو ئەوان ئیشیان بە دیموکراسی خۆیان دەکرد، خاوەنی سیستەم بوون.

ئەی ئەگەر لە هیندەوە بهاتبایە یان لە ئیمپراتۆرییەتی توبا، کە یابان و بەشێك لە چینی ئێستە دەکات، لەوێوە بهاتبایە هیچ گرنگییەکی تێدا نەبوو، چونکە بە دەیان ئاین و فەلسەفەی گەورەی وەکو هیندۆسی و میترایسمی و شوشەنگی بوونیان هەبوو، ئەو کات دەیان وت ئەی محمد ﷺ شتێکی نوێی نەهێناوە!

ئەی ئەگەر لە چینەوە بهاتبایە دەیان وت محمد ﷺ شتێکی نوێی نەهێناوە، چونکە ئەم وڵاتە خاوەنی چەندین فەیلەسوفی گەورەی وەکو کۆنفۆشیۆس و بوزاو...تاد بوو، ئەمانە هەموو بانگەشە ئەفکار و سیستەم و دەسەڵاتیان دەکرد.

ئەی ئەگەر لە ئێرانەوە بهاتبایە، ئەوا ئەوانیش خاوەنی شارستانی و چەندان فەیلەسوف و زانابوون لەوانە: زەردەشت و یەزگورد و ئەنەوشیروان و...هتد.

لێرەدا ئەوەمان بۆ دەردەکەوێ، کە بۆچی ئەم ئاینە پیرۆزە لە ناوچەیەکی وشکی عەرەبنشینەوە سەری هەڵدا؟ بۆ ئەوەی بە خەڵکی بڵێت ئەم بەرنامەیە، کە هەموو بەرنامەکانی تری خستۆتە ژێر رکێفی خۆیەوە خاڵییە و دوورە لە زادەی فکری مرۆڤایەتی، بە پێچەوانەی هەموو ئەفکارەکانی تر کە هاتوون خەڵک بەرهەمی هێناون.

کەواتە بۆیە رۆستەمی پادشای فارس بە رەبیعەی کوڕی عامر و هاوڕێکانی دەڵێت ئێوە بۆچی هاتوون؟ تەنانەت ئەوەندە بە کەمی سەیری کردوون، کە وتوویەتی سەر و درهەم بدەن بە سوپای عەرەب و کەوایەکیش بدەن بە سەرکردەکەیان با بگەڕێنەوە، چونکە دەیانزانی جل و بەرگیان نییە، بە بەڵگەی ئەوەی لە شەڕی بەدردا یەکێک لە هاوەڵ بەرێزەکان بە ناوی موصعەبی کوڕی عومەیر-ڕەزامەندی خوای لەسەر بێت-، کە شەهید دەبێت جلی نییە دایپۆشن، کوڕە دەوڵەمەندیش بوو پێش موسوڵمان بوونی، بەڵام کاتێ دێتە ناو ئاینی رەحمەتەوە، جیهانی لەلا بێ نرخ دەبێت، حەساری ئابوورییان دەخرێتە سەر و ئەزیەت و ئازار دەدرێن.

رەبیعەی کوڕی عامر -ڕەزامەندی خوای لەسەر بێت- لە وەڵامی رۆستەم پادشای فارسدا دەفەرموێت: ئێمە بۆیە هاتووین، خوای گەورە فێری کردووین پێتان بڵێین: (لقد ابتعثنا الله لنخرج العباد من عباده العباد، الی عباده رب العباد). سەیری وشەی (ابتعاث) یان (بعث) بکەن، بەس تەنها بۆ پێغەمبەرانە، کە لێرەدا بەکاردێتەوە مەبەستی لە ئاینەکەیە، کەواتە ئێمە خوای گەورە ناردوینی بۆچی؟

بۆ ئەوەی گۆڕانكاری لەناو گەل و كۆمەڵگەی خۆماندا بكەین، بەو جۆرەی خوای گەورە لە ڕێگەی پێغەمبەرەوە مەبەستی بووە، هەروەها لە ڕێگەی هاوەڵە بەڕێزەكانەوە، كە ئاراستەی كردوون و پێغەمبەر ﷺ، پەروەردەی كردوون. هەروەک شاعیری گەورە و خواناسی كورد مەحوی لە هۆنراوەیەكیدا دەفەرموێت:

به نووری عەكسی پێغەمبەر ئەوەندە مونعەكیس بووبوون
غـەریبی تازە هاتـوو دەیگـوت ئەمە پێـغـەمبـەرستانە

ئەمانە هەموو (خَيْرَ أُمَّة)ن، چونكە هەمیشە لە حەرەكەت و گۆڕانكاریدا بوون، سەیركەن ڕەبیعەی كوڕی عامر دەفەرموێت: ئێمە هاتووین (لنخرج العباد من عباده، العباد الی عبادە رب العباد). واتە: ئێمە هاتووین خەڵكی لە بەندەی خەڵكییەوە، بكەینە بەندەی خوای گەورە.

ئەم قسەیە زۆر گەورەیە، گۆڕانكاری ناكرێت ئەگەر خەڵكێك پێی وابێ خەڵكێك خوایەتی، دەبێ ئێمەی موسوڵمان بیری ئەو خەڵكە بخەینەوە و بڵێین ئەوانە خوانین، دروستكراوی خوان، بەندەی خوان، خوای گەورە پەروەردگاری ئێوە و ئەوانیشە و دروستكەری ئێوە و ئەوانیشە.

لێرەدا ئەرك و كاری موسوڵمان ئەوەیە، واز لە پەرستشی تەقلیدیانە بێنێ، بەواتایەكی تر واز لە دەروێشی ئەم و ئەو بێنێ، چونكە هەندێک موسوڵمان بوونیان هەیە، كە هەرچییەكیان پێ وترا وەكو فەرمانی خوای گەورە جێبەجێی دەكەن، لەم جۆرە كەسانە هیچ ئومێدێكی گۆڕانكاری نییە.

ئەم هاوەڵە بەڕێزە -ڕەزامەندی خوای لەسەر بێت- درێژە بە قسەكانی دەدات و دەفەرموێت: (ومن جَوْر الأديان) لەناو ئەم هەموو ئەفكارەی كە دەگوازرێتەوە بۆ ناو ئەم ئوممەتە موسوڵمانە، ئایا دەكرێت تۆ بە تەمای سەفەری شوێنێک بیت، بەڵام كە چویتە گەراج سواری پاسێک بیت، كە بۆ شوێنێكی تر دەڕوات، با پاسەكەش نوێ بێت، با مۆدێرن بێت، ئەم تایبەتمەندیانە و چەندانی تریشی هەبێت، پاسەكە فریای تۆ ناكەوێ، چونكە ئەو شوێنەی كە بۆی دەڕوات، جێگە و مەنزڵ و ئامانجی تۆ نییە، ئێمەی موسوڵمان هەرچی ئەفكارە تاقیمان كردووەتەوە، ئەم گەلەی ئێمە هەرچی ئەفكارە تاقیكردۆتەوە بەس ئیسلامەكە ماوە تاقیبكاتەوە، بە هەموویانی دۆڕاند، بە ناسیۆنالیزم، بە لیبرالیزم، بە سۆسیال دیموكرات، بە دیموكراسی، بە هیچیان نەگەیشتە كەناری ئارامیی و نەگەیشتە ئامانج.

بۆیە پێویستە ئیسلامەكەش تاقیبكرێتەوە، بۆچی بەم هەموو تەجروبەی گۆڕانكارییەی كە لەبەردەمماندایە ئەمە تاقیناكەینەوە.

كەواتە ئەی خەڵكینە ئێمە گۆڕانكاریمان پێ ناكرێ هەتا خەڵک ئازاد نەبێ، هەتا خەڵک لە كۆیلایەتی ڕزگار نەكرێ، لەناو ئەفكار و گەلەكانی تردا بانگەشەی ئازادی دەكرێ و هەمووشی كۆیلەیە، یەكێ كۆیلەی مەشروبە، یەكێ كۆیلەی ئافرەتە، یەكێ كۆیلەی بەرپرسە، یەكێک كۆیلەی هەواو هەوەس و نەفسە، یەكێک كۆیلەی سەروەت و سامان و پارەیە، هەریەكە كۆیلەی شتێكە، بە پێچەوانەوە لەناو ئیسلامدا زۆر بە ئاشكرا و بە ئازایانە دەوترێ ئێمە بەندەی خوای گەورەین.

هەتا ئێمە شوێن خەڵک و پلە و پایە و پارەو نەفس و...هتد بكەوین و بەتەمای ئەوەش بین گۆڕانكاری بكەین؟ بەڕاستی ئەمە قوڕسە، كەس ناتوانێت بەم شێوەیە گۆڕانكاری بكات، كەواتە

دەبێت هەمووومان ببینە بەندەی خوای گەورە و خۆمان ساغ بكەینەوە بۆ ئەم ئیسلامە، ئینجا دەتوانین بڵێین ئێمە گۆڕانخوازین.
هاوەڵە بەڕێزەكەی پێغەمبەری خوا ﷺ، بەردەوام دەبێت لەسەر قسەكانی دەفەرموێت: (ومن جَوْر الأديان إلى عدل الإسلام). واتە ڕۆشتن لە ئەفكاری خراپەوە، دەرچوون لە هەموو ئەو دیكتاتۆرانەی، كە گەلەكانیان وەلا نابوو بۆ دادپەروەری ئیسلام، بەڵام بەداخەوە ئێمەی موسوڵمان تاوەكو ئێستە نەمانتوانیوە دادپەروەری ئیسلام بۆ خەڵكی روون بكەینەوە، بانگخوازەكانمان نەیانتوانیوە بەباشی ئەم فیكرە ئیسلامییە بگەیەنن، لە سەرەتاوە بیروباوەڕی ئیسلامی پاشان تەسەوراتی ئیسلامی و سیستەمی سیاسیی ئیسلامی. دوای ئەوە رەبیعەی كوڕی عامر -ڕەزامەندی خوای لەسەر بێت- دەفەرموێت: (ومن ضِيق الدنيا إلى سعَتَها). واتە لە بچووككردنەوەی ئەو جیهانەی، كە خەڵكی تێیدا دەژی، ئەها سەیركەن ئەو كەسانەی كە گەندەڵن و سەروەت و سامانی خەڵكی دەخۆن، جیهانیان لە خۆیان بچووك كردۆتەوە و خەڵكیان كردۆتە دوژمنی خۆیان و وازیش لە دەسەڵاتەكەیان ناهێنن، ئەگەر لەگەڵ گەلەكانیان بە دادپەروەری سەروەت و سامانەكەیان دابەش بكەن، هەم خۆیان ئاسوودەن دەبن، هەم گەلەكانیشیان.
لەبەر ئەوە ئیسلام هاتووە خەڵكی ئازاد بكات، لە كۆیلایەتیی كۆیلەكان، بەرەو بەندایەتی خوای گەورە، لە دیكتاتۆرییەتەوە، لە زوڵمی ئاینەكان و ئەفكارەكانی ترەوە، كە خەڵكیان قۆرخكردووە كردووە بەرەو ئەوەی، كە خەڵكی بەرەو باشەبەرن، زۆر گرنگە ئەوەش بزانرێ، كە ڕۆشتن بەرەو دادپەروەری ڕۆشتنە بەرەو ناڕەحەتی جیهان، وە ڕۆشتنە لە بچووكی و تەسكی و تەنگی جیهانەوە، بەرەو كرانەوە و فراوانی جیهان، بەرەو ئەوەی خۆشەویست بیت لەلای خەڵكی، خۆشەویست بیت لەلای خوای گەورە. (إنَّ قلوبَ بني ءادم كلَّها بين إصبعين من أصابع الرحمن كقَلبٍ واحد) رواه مسلم. بێگومان ئەگەر خوای گەورە خۆشی بوێیت ئەوە خۆشەویستی خەڵكیشت دەست دەكەوێت بە فەرمودەی پێغەمبەری ئازیز ﷺ.

چۆن گۆڕانكاری بكەین؟ بەچ ئامرازێك؟

ئامرازی یەكەم: بریتییە لەوەی دادپەروەری لە ناخی خۆماندا بچەسپێنین، پاشان دەست بكەین بە گۆڕانكاری، وە هیچ گەلێكیش لەسەر ئەم زەوییە بە موسوڵمان و كافرەوە ناتوانێت سەر بەرزبكاتەوە تەنها بە دادپەروەری نەبێت، دادپەروەری بەرانبەر بە خەڵكی خۆت، چونكە ئەگەر بەرانبەر خەڵكی خۆت دادپەروەر بیت، لەبەرانبەردا ئەوانیش كارت بۆ دەكەن. ئەوروپا بەو واتاو مەفهومەی، كە هەیە دادپەروەرن بەرانبەر بە گەلی خۆیان، هەر بۆیە وەزیرێك و كەسێكی ئاسایی لە وڵاتەكەیان یەكسانن.

دێینەوە سەر ئەوەی كە (خَيرَ أُمَّه) ئەو كەسانەن دەیانەوێ چاكترینی خەڵك بن بۆ خەڵكی، چاكسازی خوازبن لە كۆمەڵگەدا، ئەمەش بە دەم نابێت، بە دانیشتن لەماڵەوە نابێت، بەڵكو بەوە دەبێت؛ مرۆڤ بەردەوام لە جوڵە و چالاكیی و بزاڤێكی گۆڕانكاریدا بێت.

ئامرازی دووەم: گۆڕانكاری بە مرۆڤ دەكرێت، بۆچی ئێمە پێغەمبەرمان ﷺ، لە جنسی مرۆڤ بۆ هاتووە؟ بەدڵنیاییەوە خوای گەورە دەیتوانی لە جیاتی مرۆڤێك فریشتەیەك بنێرێت و گۆڕانكاریشی پێ بكات لەناو گەلەكاندا، ئەوكات زووش خەڵك بڕوای دەهێنا، بەڵام لێرەدا موعجیزەیەك روو دەدات، ئەویش ئەوەیە؛ ئەگەر خوای گەورە فریشتەی بناردبایە خوارەوە بۆ خەڵكی، دوایی خەڵك نوێژی نەدەكرد، رۆژووی نەدەگرت، جیهاد و تێكۆشانی نەدەكرد، هیچ خەبات و گۆڕانكارییەكی نەدەكرد لەناو گەلەكانی خۆیاندا، چونكە خەڵكی ئەوكات بەڵگەی ئەوەی دەهێنایەوە كە خوای گەورە فریشتەیەكی ناردووە، كە لە جنسی مرۆڤ نییە، هەر بۆیە خوای گەورە بە پێغەمبەر ﷺ دەفەرموێت: قُلْ إِنَّمَا أَنَا بَشَرٌ مِّثْلُكُمْ يُوحَى إِلَيَّ أَنَّمَا إِلَهُكُمْ إِلَهٌ وَاحِدٌ فَمَن كَانَ يَرْجُو لِقَاء رَبِّهِ فَلْيَعْمَلْ عَمَلًا صَالِحًا وَلَا يُشْرِكْ بِعِبَادَةِ رَبِّهِ أَحَدًا. ﴿١١٠﴾ الكهف. ئەی پێغەمبەر پێیان بڵێ: مَن تەنها ئادەمیزادێكم وەك ئێوە وەحی وَ نیگام بۆ هاتووە، كە ئەم راستیەتان تێ بگەیەنم: خوای ئێوە تەنها خوایەكی تاك و تەنیایە، جا ئەوەی دەیەوێت بە دیداری پەروەردگاری شاد ببێت بە خۆشنودیەوە با كار و كردەوەی چاك و دروست ئەنجام بدات و بەهیچ شێوەیەك لە پەرستنی دا هاوەڵ بۆ خوای گەورە بڕیار نەدات.

خوێنەری بەڕێز، پێغەمبەرایەتی پلە و ئیمتیازات نییە، تاكو مرۆڤ پێی بگات، وەكو شێخایەتی نییە كە وەكو باوە لەناو كوردەواریدا، بە بەرماڵ پێی بگات، یان پیاو چاكی نییە، كە بە كۆمەڵە شتێكی چاك پێی بگات، بەڵكو خوای گەورە خۆی ئەو كەسە هەڵدەبژێرێ و پاكی دەكاتەوە و دەیكات بە پێغەمبەر.

هۆكاری هاتنی ئەم پێغەمبەرە ﷺ بۆ ناو خەڵكی ئەوەیە، كە بە بەرنامەكەی گۆڕانكاری لەناو خەڵكی دا بكات، خۆ بەرنامەی پێغەمبەری خوا ﷺ، ئاشكرایە و لەبەر دەستمان دایە، كە قورئانی پیرۆز و سوننەتەكەیەتی، كە چۆن پێغەمبەری ئازیز ﷺ گۆڕانكاری پێ كردووە لەناو خەڵكی دا.

باشە بۆ پێغەمبەری خوا ﷺ دەفەرموێت بڵێن: (لا اله الا الله). هەموو عەرەب و عەجەم دەخەنە ژێر دەستی خۆتان، ئایا موسوڵمان ئەو بڕوایەی نییە، كە بڵێت (لا اله الا الله) و عەرەب و عەجەم بخاتە ژێر دەستی خۆیەوە، با پرسیارەكە بەو جۆرە بكەین؛ ئایا گۆڕانكاری ناكرێت لەناو

گەلی خۆماندا ئەگەر پرۆژەی (لا اله الا الله) بەرنامەی كارمان بێت و كاری پێ بكەین؟ یانی بڕواتان وایە ئەی گەلی موسوڵمان، ئەگەر ئێمە بڵێین (لا اله الا الله تملكون بها العرب والعجم)، ئایا ئێمە ناتوانین ببینە خاوەنی دەوڵەتی خۆمان؟
با دەتوانین، بەڵام هێشتا ئیرادە و دینداری و گۆڕانكارییەكە لەناو ناخی ئێمەدا نەڕوێنراوە، ئێمە دینمان وەك یوتوبیایەک وەرگرتووە، وەكو عیبادەتێک وەرمان نەگرتووە، ئەگەر عیبادەتیش بكەین زۆرجار وەكو عادەتێک ئەنجامی دەدەین، بەجۆرێكی تر بڵێین عیبادەتی هەندێک لە ئێمە تەقلیدییە و چووەتە سنوری كولتوور و عادەتەوە، یان بۆ نمونە لەبەرمانە بڵێین (الحمدلله رب العالمین یاخود سبحان ربی العظیم یان سبحان ربی الاعلی) یان هتد...، ئەمانە گۆڕانیان بەسەردا نایەت، هەندێک كات عیبادەتەكان تەنها لە كۆڵی خۆمان دەكەینەوە، بەڵام ئەسڵ ئەوەیە مرۆڤی موسوڵمان نابێت تەنانەت ڕۆژێكی لە ڕۆژێكی تر بچێت، ئایا ئێمە واین و وا بیر دەكەینەوە؟
ئێمە بۆیە ناتوانین گۆڕانكاری بكەین لەبەرئەوەی وەكو مرۆڤ سەیری پێغەمبەری خوا ﷺ ناكەین، پێمان وایە پێغەمبەری خوا ﷺ، كائینێكی ترەو لە كەونێكی ترەوە نێردراوە بۆ ئێمە، نا هەرگیز، بەڵكو پێغەمبەر ﷺ، وەكو ئێمە مرۆڤە و بە وەحی ئاڕاستە كراوە، لەلایەن خوای گەورەوە، وەحیەكەش لەبەردەستی ئێمەدا هەیە.
با پرسیاری ئەوە بكەین ئایا بۆچی پێغەمبەر ﷺ و هاوەڵانی -ڕەزامەندی خوایان لەسەر بێت- توانییان گۆڕانكاری بكەن، بۆ ئێمە ناتوانین؟
وەڵامەكەی ئاسانە، چونكە ئێمە خاوەنی ئیرادە نین، بە واتایەكی تر، ئیرادەكەمان لە دەستداوە، كەواتە دەبێ ئێمە ئەو ئیرادەیە بگەڕێنینەوە و هەنگاو بەرەو چاكسازی بنێین بەرەو گۆڕانكاری هەنگاو بنێین، وە وا بكەین كە سەرەتا گۆڕانكاری لە ناخی خۆمان بكەین، پاشان لەناو خێزان و كۆمەڵگەكەماندا، پاشان بەرەو دەسەڵاتەكەشمان، گۆڕانكاری لە فەسادەوە بەرەو باشە، كەواتە پێغەمبەری ﷺ، وەكو ئێمە مرۆڤ بووە و هەرچیەكیشی كردووە لە گۆڕانكاری لەناو كۆمەڵگەكەیدا بە شتی ماددی بەحت بووە، بەڵام ئەوەی كە موعجیزەیە ئەوەیە، ئەو ئاڕاستە كراوە بە وەحی، هەر ئەوەشە كە ئێستە لەبەردەستی ئێمەدا ماوە، هەم تەجروبەكەی پێغەمبەری ﷺ، هەم موعجیزە وەحییەكەی ماوە و ئێستە لەبەر دەستمان دایە.
زۆر بەلامەوە سەیرە نوخبەی موسوڵمان باوەڕی بەوە نییە، كە لەناو ئەم ئیسلامەدا گۆڕانكاری بكات، بەڵكو پەنا دەبات بۆ شتی تر، ابو حسن علی بن محمد الماوردی -ڕەحمەتی خوای لێ بێت- لای زۆرێكتان ناسراوە، ئەم پیاوە بەڕێزە خاوەنی كتێبی (اعلام النبوة)، یەكێكە لەو زانایانەی، كە دەگمەنە كەسێک لە بواری نوخبەی سیاسی، یان لە بواری سیاسەتدا كار بكات و نەیناسێت، یاخود هەركەسێک بیەوێت لەم بوارەدا بگەڕێتەوە بۆ مێژوو، دەبێت چاوی بە كتێبەكەی ئەم زانایە بكەوێت، خوێنەری بەڕێز ژان ژاک ڕۆسۆ كە لە سەدەی هەشتەمی كۆچیدا ژیاوە و زۆر سەرسام دەبێت بە ابو حسن علی بن محمد الماوردی و سوودێكی زۆر وەردەگرێت لە تەجروبە و بەرنامەكەیی و دەیكاتە نوخبەی خۆی لە گۆڕانكاریكردن لەناو كۆمەڵگەكەیدا.

هەروەها زانایەكی موسوڵمانی گەورەی وەكو ئەبو ئەعلای مەعری -ڕەحمەتی خوای لێ بێت- كە لە نێوان ساڵانی ٣٦٣ - ٤٤٩ی كۆچیدا ژیاوە، ئەمیش بە هەمان شێوە زانایەكی گەورەی وەكو دانتی پێی سەرسام دەبێت، بەتایبەتی بە كتێبە نایابەكەی بە ناوی (رسالة الغفران).

ئەمانە زانای ئەوروپان، كە سەرسام بوونەتەوە بە زانایانی ئەم ئوممەتە، ئاپرسین بۆچی ئەوروپا گۆڕانكاری كردووە بە سوود وەرگرتن لە ئەزمون و زانستی زانایانی ئێمە؟ كەچی ئێمە ئێستە پێمان وایە ئێمە شتی ئەوانمان هەڵگرتووە، ئەوەیە كێشەكە، نوخبە و رۆشنبیرانی وڵاتی ئێمە هەهەتا عەلمانیەكانیش پێیان وایە، ئێمە خاوەنی هیچ شتێک نەبووینە و نین.

لەمە گرنگتر گۆڕانكاریەكی زۆر گەورە، كە پێی دەوترێت ریفۆرم لە ئەوروپادا كەسێک كردوویەتی، كە نازناوی پادشای گۆڕانكاری یان ریفۆڕمی گۆڕانكاری لێنراوە ئەویش -مارتین لۆسەر-ە، ئایا خوێنەری موسوڵمان دەزانێت كە -مارتین لۆسەر- بە كێ سەرسام بووە و لەسەر چ بنەڕەت و بەرنامەیەک توانیویەتی گۆڕانكاری بكات لە ئەوروپادا؟ سوودی لە بەرنامەكەی -ئیبن روشد-ی گەورە زانای موسوڵمان وەرگرتووە.

ئێمە ئەگەر بمانەوێت گۆڕانكاری بكەین لە ژیانماندا، ئەوا خاوەنی زۆر ئامرازی باشین، كە لەناو ئەم ئیسلامەدا دەست دەكەون و گۆڕانكاریان پێ دەكرێت، بەڵام كێشەی ئێمە لێرەدا ئەوەیە، بۆ خۆمان ژیانمان شێوێنراوە، ئێستە لەگەڵ نوخبەیەكی ئیسلامیی دا دانیشە و ئەمانەی بۆ باس بكە، گومانی هەیە، یاخود هەر بڕوات پێ ناكات.

نمونەی زانای گەورەی کورد (الجزري)
چ گۆڕانکارییەکی کردووە؟

ناوی ئەبو عزی کوڕی ئیسماعیلی جەزیرەییە، خەڵکی دیاربەکرە، لە نێوان ساڵەکانی ٥٦١-٦٠٧ کـۆچی ژیاوە، ئەم زانا ئەندازیارە ناسراوە بە بدیع و زەمان، وە بەناوی جەزیرەی عومەر-ەوە نازناوی جەزیری وەرگرتووە، کە ئەو دەمە سەر بە ولایەتی شام بووە و ناوەندی جەزیرەی عومەر، دیاربەکر بووە. بەداخەوە بە هۆکاری ئەوەی زاناکانی خۆمان ناناسین، لێمان شاراوەتەوە و عەرەب و تورکی چواردەورمان ئەم زانا بەرێزەیان کردووە بە ناوی خۆیانەوە، کە لەڕاستیی دا کوردە، وە یەکەم کەس بووە، مەکینەی دروستکردوە بە ئاو کاری کردووە، کە ئێستە لە ئۆتۆمۆبیلدا بەکار دێت. ئەم پیاوە دروستکەری مرۆڤی ئالییە و بە مۆسیقا گۆڕانکاری لە جوڵەی ئەو ئامێرەدا کردووە، بێجگە لەوەی دروستکەری کاتژمێری تیشک و کاتژمێری ناسراوی جیهانی فیلە، هەروەرها باشترین جۆری ئامێری ئاشی دروست کردووە، کە بە ئاو کاری کردووە. ئەوەی دەمانەوێت لێرەدا ئاماژەی پێ بدەین ئەوەیە: بۆچی بەهیچ شێوەیەک هیچ لە زانا ناسراو و دیارەکان بۆ ئێمەی کورد ئاشکرا ناکرێت، لەلایەن وەزارەتە پەیوەندیدارەکانەوە؟

بەبۆچوونی من وەڵامەکەی ئەمەیە: دەیانەوێت تەنها بە میدیا و کەی خوسرەوی دەوڵەتی ماد و زەردەشتییەت و هەموو ئەم خورافیات و شتە بێمانەیانە سەرقاڵمان بکەن و مێژووی جوانی خۆمان ون بکەین، چونکە لە دوای هاتنی ئیسلامەوە ئێمە خاوەن مێژووین و مێژوومان دیارە، بەڵام ئاڕاستەوانی عەلمانی کوردی بۆ ئەوەی شیرینی ئەو ڕاستییانە نەکەوێتە بەردەم خەڵکی، دەیشارنەوە و ناشرینی دەکەن. بەڵام بۆ کوێ دەچن، ئەو گەنجینەیە هەر دەردەکەوێت بۆ ئەو میللەتە و ئەو باسانە هەروا بە شاراوەی نامێنێتەوە و بەئاسانی ئاشکرا دەبن، چونکە پێداویستی خەڵکە.

هەروەها یەکێک لە خۆرهەڵاتناسەکان بە ناوی ولیام جیمس دیورانت دەڵێت: کاتێک کە ئەوروپا ویستی شارستانی دروست بکات و بەدوای زانستدا بگەڕێت، رووی کردە دوو شوێن، ئەوانیش؛ ئەندەلوس و سیسیلیا، ئەندەلوس ئیسپانیای ئێستەیە کە شارستانی ئەوروپای لێوە وەرگیراوە، سیسیلیاش ئێستە هەرێمێکی سەربەخۆیە و دەکەوێتە خاکی ئیتاڵیاوە و پایتەختەکەی ناوی بەرلمۆیە و موسوڵمانان نزیکەی دوو سەد ساڵ حوکمیان تێدا کردووە.

جگە لەوەش رینۆی گەورە مێژوونووسی فەڕەنسی، ئەم وتانەی دیورانتی دووپات کردۆتەوە. لەوەش گرنگتر، دڵنیام زۆربەی خوێنەرانی کوردی ئێمە ئاگایان لەوە نییە، کە کوردێک ئەم ناوچەیەی فەتح کردووە و گۆڕانکاری لە ناوچەی سیسیلیا بەرپا کردووە، ئەویش - أبو عبد الله أسد بن الفرات بن سنان - فەتحی ئەو ناوچەیەی کردووە، ئەم پاڵەوانە خەڵکی شاری دیاربەکری کوردستانی باکوور بووە.

أبو عبدالله أسد بن الفرات بن سنان بناسه

أبو عبدالله أسد بن الفرات بن سنان، ناسراوه به قاضي القيروان، له ١٤٢ كۆچی لەحاران لەدایكبووه و له ٢١٣كۆچی، كۆچی داویی كردووه و له قەسریانه نێژراوه له دوورگەی سیسیلیا،خاوەنی دوو بڕوا نامەیه؛مالیكی و جیهادی. هەروا پیشەی قازی بووه.

له رۆژی ٩ی رەمەزانی ساڵی٢١٢ كۆچی، دورگەی "سیسیلیا" لای عەرەب ناسراوه به "سقلیه" لەنێوان دەریای ناوەڕاست دایه و لەتەنیشت وڵاتی ئیتاڵیایه و سەر بەو وڵاتەیه، ئەو دورگەیه فەتح دەكرێت لەلایەن پیاوێكی بەڕێزی كوردەوە، كه یەكێكه له سەركرده قارەمانەكان، كه ناتوانین ناوێكی دیاریكراوی لێ بنێین لەبەر گەورەیی ئەم پیاوه، چونكه كەسایەتییەكەی كەم وێنەیه.

بەداخەوه زۆر له ئێمەی كورد، ناوی ئەم پیاوه بەڕێزەمان لەبیر كردووه، ئەم سەركرده كورده لەمانگی رەمەزاندا، سیسیلیای ئازاد كردووه به سەركردایەتی خۆی و به فەرمانی دەوڵەتی "ئەغلەبییەكان" یان "غالبی كوڕی ئەغلەب" كه ئەو كاته له ناوچەكانی مەراكیش-دا دەسەڵاتیان هەبووه، ئەم كورده سەربەرزه ناوی" ئەسەدی كوڕی فوراتی كوڕی سینان"ە، له ناوچەی حاران له دایكبووه، پاشان باوكی بەهۆی خەبات و كۆششەوه لەگەڵ كۆمەڵێک موجاهید بەرەو قەیرەوان دەڕوات بۆ ئەوەی ئەو ناوچانه له جەنگی خاچدروشمان بپارێزن، ئەسەد هەمیشه شانازی كردووه بەناوی خۆیەوه دەیوت من ناوەكەم ناوی بەهێزترین گیانداری دارستانه و فورات باشترین جۆری ئاوه و سینانیش باشترین شمشێره.

ئەم مجاهیده له زەمانی ئیمامی مالیكدا ژیاوه، كه دەبیستێ ئیمامی مالیک ماوه له تەمەنی ٢٦ساڵێدا هەڵدەستێت دەڕوات بۆ لای ئیمامی مالیک و له خزمەتیدا دەبێت. خۆی دەڵێت: مادام ئیمامی مالیک له مەدینەی منەوەره دەژێ و ماوه، بۆ نەچمه لای خۆیی و دەرس بخوێنم لای ئەو. دەچێته ناوچەكانی عێراق بۆ ئەوەی له مەدرەسەی ئەبو حەنیفه بخوێنێت، دەچێته ئەوێ دوو كەس دەناسێت له زانا ناودارەكان، یەكێک لەوانه ئەبو یوسفه و ئەوەی تریان محمدی كوڕی حەسەنه، كه هەردووكیان مەزهەبی ئیمام حەنیفه دەڵێنەوه له شاری بەغداد.

ئەم پیاوه بەڕێزه كورده كتێبێک دەنووسێت بەناوی -المدونه- هەرچی له دەمی ئیمامی مالیكەوه وترابێت نووسیویەتەوه لەم كتێبەدا یاخود بەناونیشانی -الاسدی- لەبەر ئەوەی خۆی ناوی ئەسده، بەناوی ئەوەوه ناونراوه، هەموو فیقهی ئیمامی مالیک دەنووسێتەوه، پاشان لەدوای ئەوەی ئەو كتێبه دەنووسێتەوه، لەو ماوەیەدا دەچێت بۆ ئەندەلوس بۆ ئەوەی دەوره زانستییەكەی تەواو بكات، پاشان له تەمەنی ٣٦ ساڵی دا دەگەڕێتەوه بۆ قەیرەوان و لەو كاتەدا بەم شێوەیه، زانستی وەرگرتووه له عێراق، پاشان چۆته مەككه و مەدینه، پاشان بۆ دیمەشق و

دواتر دەورە زانستییەكەی لە میسردا بووە، ئینجا بەرەو قەیرەوان چووە و پاشان بەرەو ئەندەلوس چووە و ئیتر دەورە زانستییەكەی تەواو كردووە.

ئەوكاتە زانست بەو شێوەیە وەرگیراوە، بەڵام ئێستە ئەم هەموو كتێبە زۆرە و ئینتەرنێت هەیە، ئاسانكاری زۆر كراوە، بەڵام خەڵكی وا هەیە، تازە بەتازە پرسیار دەكات؛ ئایا دەستنوێژ چۆن دەشكێت، یان چۆن دەستنوێژ بگرێت.

ئەو تێكۆشەرە دەگەڕێتەوە بۆ ناوچەی قەیرەوان ئەغلەبییەكان فەرمانڕەوای دەكەن، كە ناوچەی مۆریتانیا و جەزائیر و مەراكیش و ئەندەلوس لەژێر دەسەڵاتیان دایە، وە هەموو ئەو ناوچانە مالیكی مەزهەبن و ئەمیش دەست دەكات بە وتنەوەی مەزهەبی ئیمامی مالیكی و لەناو خەڵكی دا زۆر خۆشەویست بووە و زۆر گوێی بۆ دەگیرێت، وە چەند جاریش بووە بە قازی لە قەیرەوان و ئەندەلوس و میسر و ناوچەكانی دیمەشق دا، پاشان لەساڵی ٢١٨كۆچیدا، لە تەمەنی ٧٦ ساڵی دا واز لەهەموو كاروباری خۆی دەهێنێت و شمشێر و درعی جیهادی هەڵدەگرێت و بەرەو جیهاد دەكەوێتە ڕێ.

ئەسەدی كوڕی سینان بڕیارێكی زۆر گەورە دەدات، ئەویش فەتحی دورگەی سیسیلیایە لە وڵاتی ئیتاڵیا، بیزەنتیەكان فەرمانڕەوایان دەكرد، هۆكای شەڕەكەش كە لە نێوانی موسوڵمانەكان و بێزەنتیەكان دایە، دەگەڕێتەوە بۆ ئەوەی كۆمەڵێک دیلی موسوڵمانان لای ئەوانە و نایان دەنەوە، ئازاری موسوڵمانان زۆر دەدەن، پاشای ئەو ناوچە و جێگەیە ناوی -بەڵاطەیە- وە زیاد الله ئەغلەبی بڕیار دەدات بەوەی، كە بچێت فەتحی ئەو جێگەیە بكات، دە هەزار كەس كۆ دەكاتەوە لە ساڵی ٢١٨ی كۆچیدا، ڕووەو سیسلییا دەكەوێتە ڕێ و شەڕێكی قوڕس ڕوودەدات سوپای دوژمن دەشكێنێت، كە سوپای دوژمن دەجار ئەوەندەی موسوڵمانان دەبێت بە سەركردایەتیی ئەسەدە.

ئەم سوپا كەمە دەتوانێت ئەو سوپا زۆری ئەوان بشكێنێت، بەڵام هەمیشە سوپای موسوڵمانان بە كەمی و زۆری سەرنەكەوتوون، بە ئیمان سەركەوتوون، خوای گەورە دەفەرموێت: كۆمەڵێكی كەم سەركەوتوون بەسەر كۆمەڵێكی زۆردا بەئیزنی خوای گەورە. (كم من فئه قلیله غلبت فئه كثیره باذن الله).

هەر كاتێک موسوڵمانان جیهادیان كرد، لە پێناوی خوای گەورەدا بوو، كەمی و زۆری كێشە نابێت بەلایانەوە، خوای گەورە سەری خستون، بەڵام ئەگەر لە پێناوی هەوەس و ئارەزودا بوو، دەبێت بە تەرازوی مادیەت سەركەوتن بەدەستبێنن، بۆیە لە جەنگی بەڵاطە توانیان سەربكەون بە ئیمانیان بەسەر بێزەنتیەكاندا، زۆریش لە موسوڵمانان شەهیدبوون، لەدوژمنیش زۆر تەفر و تونابوون و زۆریان لێ كوژرا.

بەڵاطە پاشای ئەو جێگەیە بوو، خۆی را دەکات بۆ ئیتاڵیا و خزم و کەس و کارەکەی دەیکوژن. دەڵێن؛ تۆ لە ژێر دەستی دە هەزار کەسدا هەڵهاتویت، لە کاتێکدا خۆت خاوەنی سەد هەزار کەس بویت لە سوپاکەتدا، دوای ئەوە روو دەکەنە بەرلمۆ زۆرێکی تر لە ناوچەکانی سیسیلیا دەخەنە سەر ئەو جێگەیانەی، کە ئازاد کراوە، هەرچەندە ئەو دەمرێت لەوێ، لەبەرئەوەی نەخۆشییەک روودەکاتە موسوڵمانان پێ دەچێت نەخۆشی کۆلێرا بووبێت یان سیل بووبێت. ئەسەدی کوڕی فوراتی کوڕی سینان لەوێدا دەمرێت، بە هۆکاری ئەو نەخۆشییە.

هەتا ئێستە لەو دوورگەیە هیچ شتێک لەسیمای ئیسلامی ئەو دوورگەیە نەگۆڕاوە، خوای گەورە بیکات بە خاتری ناوە جوانەکانی خۆی جارێکی تر موسوڵمانان بتوانن رزگاری بکەنەوە.
کاتێک دەچیتە هەرجێگەیەک لە جیهاندا، کە شوێنێ کۆمپانیاکانی هەلیکۆپتەر و تەیاراتی گەورەن دەبێت بگەڕێنەوە بۆ سەرچاوەی ئیسلام و زانستی کەسێک بەناوی -عەباسی کوڕی فەرناسی کوڕی ویرداسی ئەلتکرنی- کە توانیویەتی داهێنانی تەیارە بکات، لە ئەندەلوسدا بووە و لەوێ ژیاوە، هەر بۆیە خۆرهەلاتناسێکی وەکو دیورانت ناچار دەبێت بڵێت: ئەو شارستانییەتەی کە دروستمان کردووە بە سوودوەرگرتن لە فکر و زانستی ئیسلام و موسوڵمانان بووە.
ئەم پیاوە چۆن گۆڕانکاریەکی گەورەی کردووە لە جیهاندا؟

عەباسی کوڕی فەرناس
یەکەم بە ئاسماندا فڕیوی موسوڵمان

عەباسی کوڕی فەرناس لەناو جەرگەی ئەندەلوسدا بڕیارێك دەدات، هەمووان زۆریان بەلاوە سەیر دەبێت و سەرسام دەبن، هەر پێشوەختە بەخەڵکی دەڵێت: من دەمەوێ بفڕم بەئاسماندا! ئەمە شتێکی ئەستەمە، خەڵکی ئەو سەردەمە ئەم قسەیەی پێ وەرنەدەگیرا، زانایەکی بەڕێز و بوێری وەکو عەباسی کوڕی فەرناس بڵێت: دەمەوێت بفڕم بە ئاسماندا! ئەم بیرە لە مێشکی خەڵکی دا بڵاو دەکاتەوە، کە مرۆڤ دەتوانێت بە ئاسماندا بفڕێت. خەڵکەکە پێی دەڵێن؛ عەباسی کوڕی فەرناس شێت بووە. فەرناس دەکەوێتە لێکۆڵینەوە لەسەر چۆنییەتی فڕین بەئاسماندا؛ ئەوە چییە وا دەکات تەنێک لەناو هەوادا بمێنێتەوە، هێزی ئەو راکێشانەی زەوی چییە؟

پاشان لێکۆڵینەوە لەسەر هەموو باڵی باڵندەکان دەکات و لە چۆنییەتی فڕینیان دەکۆڵێتەوە، لەدوای ئەوە کە ئەو کارە ئەنجام دەدات، جوڵەی باڵندە هەمووی بە لێکۆڵینەوە دەنووسێتەوە، پاشان کلکی لەکاتی نیشتنەوەی چۆن بەکار دێنێت، یاخود باڵندە چۆن چۆنی قاچی دەخاتە سەر زەوی، هەموو ئەمانە بە لێکۆڵینەوەیەکی ورد دەنووسێتەوە، دوای ئەوە لێوردبوونەوەی کرد، کە چ شتێک هەیە لە جیاتی ئەوەی ئەم باڵندەیە دەچێ بە ئاسماندا، وە هەروەها چ شتێک ئەیجوڵێنێت و بەرزی دەکاتەوە بەرەو ئاسمان، ئەمیش وای لێ کرد کە شتێك دروست بکات وەکو مەکینەیەک، بۆ ئەوەی بفڕێت بە ئاسماندا، بۆیە بیر لەوە ئەکاتەوە کە قوماشێک بەکاربهێنێت بۆ فڕین، ئەویش چ جۆرە قوماشێک بێت، کە نزیکە لە پەڕی باڵندەوە لەڕووی بەهێزی و لەڕووی لەیەکچوونەوە، ئەویش قوماشی حەریرە، بۆیە حەریر بەکار دەهێنێت. لەناو ئەوەشدا شیشێکی سێگۆشەیی و لەدوایشەوە لە جیاتی قاچی وەکو -طیارانێکی شەراعی- کە زۆربەی زۆرمان بینیومانە، قوماشەکە لەشێوەی باڵدا پێوەی ئەکات و بەتەختەتی ناسک لە شێوەی باڵی باڵندەدا دروستی ئەکاتەوە، پاشان خەریکی دروستکردنی دەبێت و خەڵکیش هەر دەڵێن؛ عەباسی کوڕی فەرناس -ڕەحمەتی خوای لێ بێت- شێت بووە! پاشان بڕیاری فڕین دەدات. هەموو زانا و ئومەراکان و قازی وڵات کۆ ئەکاتەوە کە ئەیەوێت بفڕێت.

لەسەرەتای مانگی ڕەمەزاندا ئەو کارە ئەنجام دەدات، لە باخێکی گەورە لە ئەندەلوسدا کە -عەبدوڕەحمانی داخل- دروستی کردووە، کە ناوی -حدیقە الرصافە-ی پێ دەوترێت لە ئەندەلوس، کە تاوەکو ئێستەش ماوە، باخێکە بە بەرزییەوە دروستکراوە کە تەپۆڵکەیەکی زۆر گەورەی لێیە، لەسەر ئەو بەرزییەوە بە خەڵکەکە ئەڵێ؛ چاوەڕێم بکەن من ئەفڕم بەئاسماندا.

عەباسی کوڕی فەرناس لەسەر تەپۆڵکەکەوە دەفڕێت و سەرکەوتن بەدەست دێنێت، ئەو کارەی کە دەیکات بە سەرکەوتوویی، لەوانەیە هەندێ جیاوازی هەبووبێت لەگەڵ هەندێ لە زاناکانی ئەو سەردەمەدا لە چۆنییەتی ئالەتی باڵی تەیارە شەراعییەکەدا، وە لە فڕینەکەیدا کە ئەڕواتە ئاسمان بۆ ماوەیەکی دوور و درێژ لە ئاسماندا دەمێنێتەوە، بە خەڵکەکە ئەڵێت؛ کە من داهێنانەکەم سەرکەوتوو بوو، ببینن ئەوەتام بەئاسمانەوە، توانیم ئەنجامی بدەم، کە ئەگەڕایەوە

سەر زەوی لە جیاتی ئەوەی بە قاچ دابەزێت بە پشت دادئەبەزێ و ئەكەوێ وە ئازاری زۆری پێ ئەگات و نارەحەت ئەبێت، پاشان ئەچن هەڵی دەگرنەوە.
بەهەرحاڵ كارەكەی سەركەوتوو بوو هەرچەندە هەندێ لە خەڵكی گاڵتەی پێ ئەكەن و توانجی لێ ئەدەن، هەتا یەكێك لەو كەسانە كە ناوی -مۆمن كوڕی سەعیدە- كە یەكێك لە شاعیرە گەورەكانی ئەندەلوسە، لەسەردەمی ئەودا ژیاوە، بەتوانجەوە هەجوی دەكات و دەڵێت: ئەو وا پەی دەبرد وەكو عنقا بفڕێ بە ئاسماندا، بەڵام فڕی بەئاسماندا و هەموو لاشەی خۆی تێكشكاند بەسەر یەكدا. ڕاستە لاشەی تێكشكاند بەسەر یەكتریدا، ماوەیەک بە ئازاری ئەوەوە تلایەوە، تا لە ١٩ڕەمەزاندا وەفاتی كرد، بەڵام كە كارەكەی سەریگرت چەند كەسانێک نووسیانەوە، بە چوار سەد ساڵ دوای ئەو كەسێک بەناوی -ڕۆبن بیوكن- یەكێک بوو لەو كەسانەی كە فڕۆكە شەڕاعیەكەی عەباسی كوڕی فەرناسی دروستكردەوە، بەدوای ئەودا -لیۆناردۆ داڤینچی-، كە هەمان كتێبەكانی عەباسی كوڕی فەرناسیان بەكارهێنایەوە، لە ئیتاڵیا تەرجومەیان كردەووە بۆ زمانی لاتینی، پاشان لیۆناردۆ داڤینچی توانی هەلیكۆپتەر دروست بكات لەسەر بناغە و بیرۆكەكەی عەباسی كوڕی فەرناس.
پاشان داهێنانەكەی عەباسی كوڕی فەرناس بەهەدەر نەڕۆیی، ئێستە دەبینین تەیارە چەندە گەورە و پێشكەوتووە، تەیارەی جەنگی دروستبووە، فڕۆكە دروستبووە مەلەوانگەی تێدایە، یان هەیە بازاڕ و فرۆشتن و كڕینی گەورەی تێدایە، یان فڕۆكەی -كۆنكۆرد-ی فەڕەنسی، كە بە دوو سەعات لە فەرەنساوە دەگاتە یابان ئەوەندە خێرایە، ئەمەش داهێنانی عەباسی كوڕی فەرناس بوو، كە موسوڵمانان لەسەرەتاوە ئەم داهێنانەیان كردووە.[1]
جگە لەوانەش ئەو كەسەی، كە جوگرافیای جیهانی خستە سەر تۆپێكی بچووک، بریتی بوو لە زانایەكی موسوڵمان، بە ناوی -ئیدریسی- كە بە ئەسڵ خەڵكی سیسیلیایە.

[1] هەر لە لێكۆڵینەوەی ئەم بابەتەدا، سەیری مۆزەخانەكانی فڕۆكەم كرد لە جیهاندا، یەكێك لەوانە كە گەورەترین مۆزەخانە تەیارەیە لە جیهاندا لە واشنتۆنە، كە باس لە دەستپێكی فڕۆكە دەكات یەكەم كەس وێنەی عەباسی كوڕی فەرناس و تەیارە شەڕاعیەكەی خۆی باس دەكرێت، هەروەها لە مالیزیا وڵاتێكی ئیسلامییە كە گەورەترین جۆری تەیارە دروست دەكات. وە كۆمپانیایاكە لەناو تەیارەكە وێنەی عەباسی كوڕی فەرناسی هەڵواسیوە، لەگەڵ ئەوە ئەم پیاوە بەڕێزە یەكێكە لەو كەسانەی كە باس لەژیان نامەی كراوە بە داهێنانی فڕۆكە هەژمار دەكرێت.

ئیدریسی كێیە؟

ناوی محمدی كوڕی عبدالله یە، لەنێوان ساڵەكانی ١٠٩٩-١١٦٠ز ژیاوە، وە لە شار سەبتەی وڵاتی مەغریب لەدایكبووە و لە سیسیلیای ئیتاڵیا ژیاوە و لەوێش وەفاتی كردوە. ناسراوە بە باوكی جوگرافیای عەرەب، وە یەكێكیشە لە گەورەپیاوانی بیركاری. یەكێك لەو گۆڕانكاریە گەورانەی كە كردویەتی، دامەزرێنەری زانستی جوگرافیایە، هۆكاری رابوونی ئەوروپیە لەسەردەمی رێنیسانس دا.

لەمانگی دوازەی ساڵی ٢٠١٥ ناسا زنجیرە چیایەكی گەورەی ناو هەسارەی بلۆتۆی ناونا ئیدریسی. ئیدریسی شتێكی زۆر گەورەی كردووە. هات وێنەی زەوی لەسەر تۆپێک كێشا بۆ ئەوەی بیسەلمێنێ بۆ خەڵک كە زەوی گۆییە، ئەو قسەیەی پێش ئەو دەكرێت و دەڵێن؛ جیهان لەسەر پشتی گا و ماسی وەستاوە، ئەمە قسەی فارسەكان بوو، قسەی شارستانییەتیی میدیا و كەی خوسرەو بوو، ئەگەر ماسییەكە بپژمیایە یان گاكە بپژمیایە، ئیتر حاڵی ئەو خەڵكە لە بومەلەرزەدا بوو، ئەم ئەدەبیاتە چووبووە ناو ئەوروپاش، بەڵام موسوڵمانان لە سقلیا -سیسیلیا-ی ئیتاڵیا، ئیدریسی یەكێک بوو لەوان هەستا بەكێشانی نەخشەی ئاسیا و ئەوروپا و ئەفریقیا، ئیدرسی چۆتە ئەوسەری یابان رەسمەكەی كێشاوە، هەروەها ئەفەریقا، تاكو ئینگلتەرا رۆیشتووە و وێنەی كێشاوە.

یەكەم كەس ئەمریكای دۆزییەوە، كێ بوو؟

لە مێژوودا دەوترێت كریستۆفەر كۆڵۆمبوس، بەڵام ئێستە ناسا، كە هەر خۆیانن ئەمە بە درۆ دەخەنەوە و دەڵێن كریستۆڤەر كۆڵۆمبوس پیاوێكی شەڕەنگێزی ئینگلیز بووە و سەڵەبوتی هەڵگرتووەو رۆشتووە بۆ خەڵک كوشتن، دەزانن لە ماوەیەكی كەمدا ٨٠ ملیۆن هیندیە سووریەكانیان كوشت؟

ئەی ئەو كەسە كێ بوو، كە هەردوو جەزیرەكەی ئەمریكای دۆزییەوە؟

لەوەڵامدا دەڵێین: پیاوێكی موسوڵمانی كورد بوو بەناوی مەحیەدین رەئیس، كە بەبیری ناسراوە، لە نێوان ساڵەكانی ١٤٦٥ بۆ ١٤٧٠ی ز، لەدایكبووە و لەنێوان ساڵەكانی ١٥٥٤ بۆ ١٥٥٥ز كۆچی دوایی كردووە، ئێستە تورک كردوویەتی بەناوی خۆیەوە، كێشەمان نییە لەسەر ئوممەتی ئیسلامی حسابە.

١٠٠ ساڵ پێش ئێستە كاتێک، كە كتێبەكەیان دۆزییەوە بینیان نەخشەی ئەمریكای كێشاوە، ١٨ساڵ پێش ئەوەی، كە كریستۆفەر كۆڵۆمبوس لە دایک بێت ئەم گەڕیدە كوردە چووەتە ئەو ناوچەیە و نەخشەشی كێشاوە، لەوەش گرنگتر كاتێک چووەتە ئەو ناوچانە ناوی هەموو هۆزە هیندییە سوورەكانی تۆماركردووە، ناویان، جێگەیان و ئەو ناوچەیە چ جۆرە ئاژەڵێكی تێدا دەژی، تەنانەت چ جۆرە ماسییەكی تێدا دەژی، ناوی هەر هەموویانی تۆمار كردووە، ئێستە دەزگەی ناسا سەرسامە بەمە!

لە سەدەی بیستدا كتێبەكەی موجەلەدێک كتێبی دۆزراوەتەوە، نەخشەی كێشاوە و وێنەی جوگرافیای بووە. واتە بە بیست ساڵ دوای ئەوەی، كە كریستۆفەر كۆڵۆمبوس لە ساڵی ١٥٣٣ وتی: چوومەتە ئەمەریكا و ئەمەریكام دۆزیوەتەوە، جا وەرن گوێ بگرن سەیركەن ئەم پیاوە، كە كریستۆفەر كۆڵۆمبوس ئەم درۆیە دەكات! دوایی دەركەوت، كە رەئیس بیری نەخشەی هەردوو دوورگەی ئەمەریكای باشوور و باكووری كێشاوە، ئێستە وەكالەتی ناسا بەشوێن ئەمەدا وێڵە ئەم پیاوە زۆر بەوردی هەموو جێگەكانی دەستنیشان كردووە، بەڵام كریستۆفەر كۆڵۆمبوس بەس چووەتە جەزیرەكەی سەرەوەیان، واتا ئەمریكای باكوور. بیری هەردووكی رۆیشتووە و نەخشەی هەردوو كەنارەكەشی كێشاوە لەوەش سەرسوڕهێنەرتر ئەوەیە، كە نەخشەی ئاوی ئەتلەنتیكی كێشاوە، كە پێی وتراوە زەریای تاریک، كە كەس نەیتوانیوە بیدۆزێتەوە، لەو گرنگتر و لەوە گەورەتر جەمسەری باكووری دۆزیوەتەوە و رەسمی ئەوەی كێشاوە، كە ئێستە گەورەیان كردووە ئەو نەخشەی قوتبەكەی كێشاوە. واتا چووەتە ئەوێ بینیویەتی، دیارە ستافێكی گەورەبوون، كە دەوڵەتی عوسمانلی كار ئاسانی بۆ كردوون، كتێبەكە لە ئەستەنبوڵ دۆزراوەتەوە، دۆزینەوەی ئەم كتێبە بووە مایەی دروستبوونی موناقەشە لە نێوانی زاناكانی جوگرافیا لەسەدەی بیستدا لەسەر كتێبەكەی محێدینی رەئیسی عوسمانلی. پێیان وابوو، كە هەندێ شتی تێدایە هەڵەی تێدا كردووە، وەكالەتی ناسا چووە ئاسمان، لەوێوە بەمانگی دەستكرد وێنەی ئەو جێگەیانەی گرت و دوای ئەوە دەركەوت محێدین رەئیس راست دەرچوو ئەو كەسانەی، كە لە سەدەی بیستدا نەخشەی ئەمەریكایان كێشاوە راست دەرنەچووە، ئەوەی ساڵی ١٥١٣ی میلادی محێدین رەئیسی عوسمانلی ئەوەی ئەو راست بووە. شتێكی سەرنجڕاكێش دۆزرایەوە كاتێك، كە نەخشەكەیان گەورە كردووە لەناو نەخشەكەدا ناوی جێگەكان، گژو گیا و روەكەكان، وە هەروەها ناوی هەموو جۆری ئاژەڵەكان و ماسییەكان و گیانلەبەرانی ئاویشی نووسیوە و لەسەر نەخشەكە دیاری كردووە. هەروەها زۆر بەووردی جۆری خاكی جێگەكان و هۆزەكانیشی نووسیوە. تا ئێستەش وەكالەی ناسا بە شوێن ئەمەدا وێڵە و لێكۆڵینەوەی لە سەر ئەكاتەوە، ئەمە ئەوە نیشان دەدات، كە تۆی موسوڵمان خوای گەورە قورئانێكی بە موعجیزە ناردۆتە خوارەوە بۆ پێغەمبەرێكدا ﷺ، ئەگەر تۆ بەشوێن ئەم قورئانە بكەویت و هەوڵ بدەیت لەسەر ئەم قورئانە بینای زانستیی شەرعی و زانستیی مرۆیی خۆت بكەی، پیاوانی وەكو ئەو پیاوانەت لێ دەردەچێت.

ئێمە بۆچی زانایانی خۆمان ناناسین؟

وەڵامەكەی ئەوەیە، كە گۆڕانكارییەک هاتووە بەسەر ئێمەدا، زۆر گرفتی بۆ دروست كردووین، وە نەوەكانی ئێمەی پێ خەڵەتێنراوە وە بێهۆش و خومار كراون، ئەویش بریتییە لەوەی كە مێژووی ئەم ئیسلامە و مێژووی ئەم كوردە شێوێنراوە و وەكو خۆی نەناسێنراوە.

خوای گەورە لە قورئانی پیرۆزدا دەفەرمو یت: وَلَوْ شِئْنَا لَرَفَعْنَاهُ بِهَا وَلَكِنَّهُ أَخْلَدَ إِلَى الأَرْضِ وَاتَّبَعَ هَوَاهُ فَمَثَلُهُ كَمَثَلِ الْكَلْبِ إِن تَحْمِلْ عَلَيْهِ يَلْهَثْ أَوْ تَتْرُكْهُ يَلْهَث ذَّلِكَ مَثَلُ الْقَوْمِ الَّذِينَ كَذَّبُواْ بِآيَاتِنَا فَاقْصُصِ الْقَصَصَ لَعَلَّهُمْ يَتَفَكَّرُونَ.﴿١٧٦﴾، الاعراف. واتە: خۆ ئەگەر بمانویستایە ئەوە بەو ئایەت و فەرمانانە بەرزمان دەكردەوە، بەڵام ئەو خۆی چەسپان بەزەویەوە و دەستی كرد بەدنیاپەرستی و شوێنی ئارەزووی خۆی كەوت، جا نمونەی ئەو جۆرە كەسانە، وەكو نمونەی سەگ وایە، ئەگەر دەری بكەیت و پێیدا هەڵبشاخێیت هەناسە بڕكێیەتی زمان دەردەكێشێت، یاخود ئەگەر وازی لێ بهێنیت ئەوە هەر هەناسە بڕكێیەتی، ئەوە نمونەی ئەو كەسانەیە، كە ئایەتەكانی ئێمەیان بەدرۆ زانیوە و بڕوایان پێی نەبووە، كەوابوو ئەم جۆرە بەسەرهاتانە بگێڕەرەوە بۆ ئەوەی دابچڵەكێن و بیربكەنەوە.

خوێنەری بەڕێز؛ دەبێت ئێمە ئەوە باش بزانین، كە خەڵكانێک گۆڕانكارییان كردووە لەناو گەلەكانیان دا لەسەر بەرنامەی ئەم ئیسلامە، كەچی ئێمە بۆ خۆمان (لا حول ولا قوه الا بالله) سەرسام بووینەتەوە بەوان، كە ئەوان لە خۆمانەوە وەریان گرتووە، بەڕاستی ئەمە حەقی نوكتەیە، حەقی پێكەنینە، هەر بۆیە ئەوان ئێستە گاڵتەمان پێ دەكەن و پێمان پێ دەكەنن، ناهێڵن شتەكانی خۆمانمان پێ بناسرێتەوە، شتی خۆمانمان بۆ ئەهێنن و پێمان ئەفرۆشنەوە، بنەڕەتی ئەوەی خۆیان لە حەبلێكەوە وەرگیراوە، كە سەرەكەیان لای ئێمەوە راكێشاوە، بەڵام ئێستە ناوەڕاست و نیوەی حەبلەكە دەدەن بەدەست ئێمەوە، كێشەكە لێرەدا ئەوەیە ئێمەیان سەرقاڵ كردووە بەشتی خۆیانەوە و مێژووی خۆمانمان لەبەرچاو ناشیرین كراوە.

بۆچی خوای گەورە فەرمان دەكا بە پێغەمبەر ﷺ، كە چیرۆک و بەسەرهاتەكان بگێڕێتەوە، لەبەر ئەوەی بتوانین پیاوچاكانی خۆمان بناسینەوە و ئەزمونی گەلانی رابردوو وەرگرین بە چاک و خراپییەوە، ئێمە هیچ ئاگامان لە ئەزمونی گەلان نییە، ئێمە هەر دەڵێین شوێنكەوتووی پێغەمبەری خواین ﷺ، شوێنكەوتووی سوننەتین، كە تۆ شارەزا نیت لە سوننەتی پێغەمبەری خوا ﷺ، لە ژیانی هاوەڵان -سەلام و رەحمەتی خوایان لەسەر بێـت-، ئەی چۆن دەتوانی شوێن سوننەتی پێغەمبەر ﷺ بكەویت، تۆ هیچ نەبێت مێژووی ئەم ئیسلامە بخوێنەرەوە.

عەبدوڕەحمان ناصر -رەحمەتی خوای لێ بێت- كە یەكێكە لەو سەركردە موسوڵمانانەی گۆڕانكاری بەرپاكرد لە ئەندەلوسی ناوجەرگەی ئەوروپا، ئەم سەركردە موسوڵمانە ئەوكاتەی فەرمانڕەوای ئەندەلوس دەبێت، پادشای ئینگلتەرا نامەیەكی بۆ ئەنێرێ، كە ئێستە ئەو نامەیە پارێزراوە لە مۆزەخانەی نیشتمانی ئیسپانیا، بۆی ئەنووسێ (خادم المطع ملک انكلترا) بۆ وای پێ دەڵێ؟ دەبێ شتێكی كردبێ ئەم سەركردە موسوڵمانە!

نامەكەی پادشای ئینگلتەرا بۆ خەلیفە عەبدوڕەحمان ناسر

من جورج الثاني
ملك إنجلترا و فرنسا و السويد و النرويج
الى الخليفه المسلم عبد الرحمن الناصر
ملك المسلمين في مملكة الأندلس
صاحب العظمه و المقام الجليل
و بعد التعظيم و التوقير فقد سمعنا
عن الرقي العظيم الذي تتمتع بفيضه
الصافي معاهد العلم و الصناعات في
بلادكم العامره فأردنا لأبنائنا اقتباس
نماذج هذه الفضائل لتكون بداية حسنه
في اقتفاء أثركم لنشر أنوار العلم في
بلادنا التي يسودها الجهل من أربعة أركان
و لقد وضعنا ابنة شقيقنا الأميره"
دوبانت " على رأس بعثه من بنات أشراف
الإنجليز تتشرف بلثم أهداب العرش و
التماس العطف لتكون مع زميلاتها موضع
عناية عظمتكم و حماية الحاشيه
الكريمه و لقد أرفقت مع الأميره
الصغيره هديه متواضعه لمقامكم
الجليل أرجو التكرم بقبولها مع التعظيم
و الحب.

من خادمكم المطيع
جورج الثاني ملك إنجلترا

إلى صاحب العظمة / خليفة المسلمين / هشام الثالث الجليل المقام

من جورج الثاني ملك إنجلترا والنرويج والسويد

بعد التعظيم والتوقير، فقد سمعنا عن الرقي العظيم

الذي تتمتع بفيضه الصافي معاهد العلم

والصناعات في بلادكم العامرة

فأردنا لأبنائنا اقتباس نماذج من هذه الفضائل

لتكون بداية حسنة لاقتفاء أثركم

لنشر العلم في بلادنا التي يحيط بها الجهل من أركانها الأربعة

وقد وضعنا ابنة شقيقنا الأميرة (دوبانت)

على رأس بعثة من بنات الأشراف الإنجليز

لتتشرف بلثم أهداب العرش والتماس العطف

وتكون مع زميلاتها موضع عناية عظمتكم

وفي حماية الحاشية الكريمة

وقد أرفقت الأميرة الصغيرة بهدية متواضعة لمقامكم الجليل

أرجو التكرم بقبولها مع التعظيم والحب الخالص

من خادمكم المطيع

George The Second

جورج الثاني

دەبێت نهێنیەک هەبێت! بەڵام ئێمە ئەمە نازانین بۆچی؟ بۆچی ئاگاداری ئەم نهێنییە نین؟ لەبەرئەوەی مێژووەکەمان شێوێنراوە، یەکێک لە گەورەترین ناهەمواریەکانیش ئەوەیە، کە مرۆڤ ئاگای لە مێژوو نەبێت، بەتایبەتی مێژووی خۆی.

هەرکەسێک ئاگای لە مێژوو بێت و شارەزا بێت لێی تەمەنی درێژە! یانی تۆ ئەگەر لە مێژوو شارەزا بیت و ٥٠ساڵ تەمەنت بێت، وەکو ئەوە وایە ٥٠٠٠ ساڵ ژیا بێتی! لاتان سەیر نەبێت، چونكە تۆ ئەزمونی گەلانی تر ئەخەیتە سەر ژیانی خۆت، ئێمە ئەوەندە ئاگاداری مێژووین، کە وا دەزانین هەر شەڕ و کوشتار و پێداکێشان بووە، ئەی ئەو شارستانییەتە ئیسلامییە گەورەیە چی؟ ئەی ئەو هەموو زانست و زانایە چی؟

ئایا ئێوە دەزانن ژمارە سفر، کە لە زانستیی بیرکاریدا داهێنراوە، زانایەکی موسوڵمان دایهێناوە، هەروەها ئەو ژمارانەی، کە ئێستە بەئینگلیزی ناسێنراون و بەکاردەهێنرێن، مووسڵمانان دایانهێناون، تەنانەت هەموو ئەوروپاش بەکاریان دەهێنێت، بۆ نمونە ژمارە یەک یەک چكڵەی هەیە ١، ژمارە دوو دوو چكڵەی هەیە ٢، ژمارە سێ سێ چوكڵەی هەیە ٣، ئێستە خۆمان ژمارەی ئارامی بەكارئەهێنین و وازمان لە ژمارەكانی خۆمان هێناوە، كە زانایانی خۆمان داهێنەریانن، ئەوروپا ژمارەی موسوڵمانان بەكاردەهێنێت و موسوڵمانانیش ژمارەی بێگانە!

زانستی ئەندازە جەبر، كە لە هەموو جیهاندا بەكاردەهێنرێتەوە دەزانن خەوارزمی دایمەزراندووە. خەوارزمی زانایەكی موسوڵمانە، لەبەر ئەوەی سوور بوو لەسەر ئەوەی، كە یاسای ویراسی ئیسلامی بپارێزرێ، ئێستە هەموو جیهان بەكاری ئەهێنێتەوە.

هەروەها كاتێك باس لە علم بصريات دەكرێت، كە زیاتر لە ٦٠٠ ساڵ ئەوروپا شوێنی ئەم زانستە كەوت، ناڵێم سەرچاوەیەک بووە لە سەرچاوەكان بەڵكو شوێنكەوتە بووە، تاكە سەرچاوە بووە، كە لە زانستی بەصەریاتا هەموو ئەوروپا شوێنی كەوتووە، بریتییە لەو نەخشەكێشانەی زانای موسوڵمان ئەبو قاسمی زەهراوی. هەروەها یەكەم كەس، كە دەرزی دۆزییەوە و دەرمانی لە رێگەی دەرزییەوە كردە ناو لاشەی مرۆڤەوە بۆ مەبەستی چارەسەر، زانای موسوڵمان ئەبوبەكری رازی بوو، كە ئێستە هەموو جیهان بەكاری ئەهێنن، ئەمانە گۆڕانكارین لە ژیاندا، خۆ گۆڕانكاری تەنها لە سیستەمی سیاسییدا ناكرێت، بەڵكو گۆڕانكاری لە عەقڵیەتدا، لە كیاندا، لە ناخیشدا دەكرێت.

گۆڕانكاری زۆر گرنگ و پێویستە لەناو گەلاندا، تێبینی كەن زۆر بەكەمی لەم وڵاتەی ئێمەدا ئەبینی كەسێ بە كەسێ بڵێ داوای لێبوردن ئەكەم. خۆی زۆر بە گەورە دەزانێ، بەڵام ئامادەیە پێت بڵێت لێت تێ ئەگەم، لە ناخت تێ ئەگەم، بەڵام قەت ئامادە نییە بڵێت داوای لێبوردنت لێ ئەكەم، چ ئیشكالێكی تێدایە كە ئەگەر بەرانبەر كەسێک هەڵەیەكت كرد یان بەرانبەر شۆفێرێكی تەكسی هەڵەیەكت كرد، ئایا دەرگای ئۆتۆمبێلەكەت بە توندی پێوەدا یا پێی بڵێی داوای لێبوردنت لێ ئەكەم ببورە! داوای لێبوردن كردن مرۆڤی پێ بچووک نابێتەوە، بەڵكو مرۆڤ بەوە بچووک دەبێتەوە، كە خۆی بە گەورە بزانێ و لوتبەرز خۆی نیشان بدات.

گۆڕانكاریكردنی ئێمە بۆیە قورسە، چونكە هەركەسێ هەڵدەستێت زلەیەكمان لێ دەدات، وەكو جوولەكەكانی ساڵانی شەستەكانمان لێ هاتووە، لەبەر ئەوەی زۆر خۆمان بە لوتبەرز دەزانین و

هیچیشمان پێ ناكرێت، ئەم هەموو داهێنراوانەی پێشتر باسكران، هەزارانی تریش بۆچی شانازییان پێوە ناكەین، هەر لەبەرئەوەی كولتووری خۆمانن، دەبێت ئەوەش بزانن، كە مێژووی ئێمە شێوێنراوە و گۆڕانكاری تێدا كراوە، ئاگامان لە هیچ شتێک نییە، سەرسامین بە كۆمەڵێک خەڵكی بێگانە، كە لە زانستیشدا ناگەنە ئاستی زاناكانی خۆمان.
زانای موسوڵمان ئەبوبەكری رازی یەكەم كەس بوو كەوا مەڵحەمی دۆزیەوە، كە لەرێگەی پێستەوە چارەسەری نەخۆشی بكات. وە یەكەم كەس كە نەخۆشخانەی دروستكرد لە مێژوودا، پیاوێكی موسوڵمان بوو بەناوی مەقرزی، بە ٧٠٠ ساڵ دوای دروستكردنی ئەم نەخۆشخانەیە لە فەرەنسا نەخۆشخانە دروستكرا، كە زۆر سەرەتای بوو، بەڵام ئەو نەخۆشخانەیەی، كە مەقرزی دروستی كرد یەكەم نەشتەرگەری غودەی دەرەقی تێدا ئەنجام درا بۆ ئافرەتێک بە ناوی -سەكینەی كچی موعاویە-، ئەمە لە مێژوودا تۆمار كراوە و هەموو ئەوروپا باسی ئەمانەیان كردووە، لە مۆزەخانەی بەرلین لە ئەڵمانیا بەشێک لەم شارستانییەتەی ئێمە پارێزراوە و ئێمەش لێی بێ ئاگاین.
هەتا ئەم ساڵانەی دوایش كاتێک كەسێک نەشتەرگەری دەكرا، بە مەعیدەی پشیلە شوێنی نەشتەرگەریەكەیان ئەدوریەوە، كە بۆ یەكەمجار ئەبوبەكری رازی زانای موسوڵمان دایهێنا. كە باسی مێژوو دەكرێت تەنها مێژووی فیتنە شارەزایین، مێژووی ئەوە شارەزایین، كە شەڕی جەمەل چییە و موعاویەی كوڕی ئەبوسوفیان و عەلی كوڕی ئەبی طالب -ڕەزامەندی خوا لەسەر هەردووكیان بێت- شەڕیان كردووە و كوشتاریان كردووە. ئەی كوا مێژووەكەی ترمان، هەر ئەوە دەزانن، كە فەتحی وڵاتان بكەنە بەڵگە و بە شێوێنراوی و دەستكارییەوە لە دژمان بەكاری بهێننەوە، ئەم هەموو وڵاتانە فەتح كران نەتان پرسی بۆچی كولتووری ئەم وڵاتانە وەكو خۆی مایەوە و پارێزرا لەژێر سایەی ئیسلامدا، بۆچی كەس بیر لەمە ناكاتەوە؟ بۆچی جلوبەرگی كوردی پارێزراوە؟ بۆچی زمانی فارسی پارێزراوە؟ بۆ كولتووری پاكستانی پارێزراوە؟ وە هەموو ئەو وڵاتانەی دیكە كە فەتح كران و موسوڵمانان چوونە ناوی، وە تا ئێستەش زمان و كولتووری هەموویان پارێزراوە و ئیسلامیش بووە بە میوانی هەموویان.
كاتێک جەزائیر داگیركرا لەلایەن فەڕەنساوە دەزانن چی لەو وڵاتە كرد؟ هەموو شتێكی ئەو وڵاتەی گۆڕی، داگیركەرەكانی تریش بەهەمان شێوە، بەڵام ئەمە بۆ ئیسلام ڕاست نییە، بەڵكو ئیسلام رەحمەت بوو، چووە ناویان، دەزانن چی كرد لە شارستانی و لە ژیار و خاک و خۆڵی ئەوان؟
لەسەر ئەو وتەیە ئەوەستین، كە وتمان مێژووی ئێمە شێوێنراوە، بۆیە گۆڕانكاریمان پێ ناكرێ، تەنانەت مێژووی فیتنەی موسوڵمانانیش شێوێنراوە، لەسەر ئەمە نمونەیەک باس دەكەین: تەنها لە طبری دا زیاتر لە ١١٣ جێگەدا باسی فیتنەی نێوان موسوڵمانان كراوە و فەرمودەیان بۆ هێنراوەتەوە، لەم فەرمودانە ٩٩ فەرمودەیان هەڵبەستراون بە دەمی پێغەمبەرەوە ﷺ و بەدەم هاوەڵانەوە -ڕەزامەندی و رەحمەتی خوایان لەسەر بێت-، نە مەوزوعن و نە هیچ بەڵكو تەنها درۆن و هەڵبەستراون، ١٤ فەرمودە ئەمێنێتەوە، كە ١٠ دانەیان فەرمودەی زەعیفن، سەنەدەكانیان واقیدیە یان لە خەڵكێكەوە گێردراونەتەوە، كە عیلمی رجال قەناعەتیدان پێ ناكات، ئەمێننەوە ٤

فەرمودە، تەنها لەم ٤ چوار فەرمودەیەدا باسی کراوە بەجوانی، ئێستەش لەگەڵ هەرکەس گفتوگۆ ئەکەی، کە دێتە سەر باسی فیتنە دەڵێت طبری وای وت! ئەها چۆن خەڵکی ئەگەوجێنن، چۆن خەڵکی ئەخەڵەتێنن، با بزانن ئیمامی طبری قەت قسەی نەکردووە لە مێژوودا، بە واتایەکی تر لە مێژوودا نابینی طبری رۆژێک لە رۆژان باسێکی خۆی کردبێت، چونکە لەپێشەکی کتێبەکەی دا کە باس دەکات دەڵێت فلان وای وت فیسار وای وت، واتە بەناوی خۆیەوە قسەی نەکردووە، بە واتایەکی تر مێژووی طبری بریتییە لە عن عن واتە عن فلان عن فلان عن فلان.

بۆچی بەم شێوەیە مێژوومان شێوێنراوە؟

كەسانێک پێیان وایە مێژووی ئێمە شتی ناشیرینی تێدایە، نا، مێژووی ئێمە تێكەڵی درۆكراوە و بە دەممانەوە هەڵبەستراوە، نە لە مێژووی دروستی تەبەری شارەزایین، نە لە سەردی نووسینەوەی مێژووشمان شارەزایین بۆیە گۆڕانكاریمان پێ ناكرێ.

مێژوو وەكو ئەوە وایە شۆفێری ئۆتۆمبێلێک ئاوێنەی ئەم لاو و ئەو لا و ئاوێنەی دواوەی نەبێت، ئاگادار نەبێت لەم شوێنانەی كاتێک كە شۆفێری دەكات، دەكرێت هەر بڕوات و گوێ نەداتە دەوروبەری، ئێ بە تەئكید ئەم پرسیارە لە هەر شۆفێرێک بكرێت وەڵامەكەی ئەوەیە، دەڵێت نەخێر نابێت، چونكە لە هەر چركەیەكدا ئەگەری ڕوودانی كارەساتی هەیە، مێژوو ئەم ئاوێنانەن گرنگە خەڵک بیانزانێ و گرنگیان پێ بدات، بۆ ئەوەی لەگەڵ ڕاستیی دا پێكدادان دروست نەبێت.

وەكو پێشتریش باسمان كرد، بۆیە ئاگامان لە مێژووی خۆمان نییە، چونكە خەڵكانێک لە ژێر كۆمەڵێک ناونیشاندا هاتوون و كیان و ژیانی ئێمەیان وا لێ كردووە، كە هەمووی تێک بدرێ بەسەر یەكدا، سەیری كەسایەتییەكانی وڵاتی خۆمان بكەن، كوان ناوی ئەو پیاوە بەڕێزانەی وڵاتی ئێمە، كە پێشتر دیار و گەورە بوون؟ كوا دەسەڵات و سیستەمی ئیسلامی ئەم نەتەوەیە؟ بۆچی میدیا و كەیخوسرەو بە ئێمە ئەناسێننەوە، لە كاتێكدا، كە مێژووەكەیان دەگەڕێتەوە بۆ ٣٦٠٠ ساڵ پێش زایین، ئێوە نەتان پرسی بۆ ئەمە بارز دەكرێ و لە بەرانبەردا میر بەدرخانێكی گەورەی ئێمە كە سیمای دەوڵەتەكەی لە سیمای وڵاتێكی وەكو فەڕەنسا بەهێزتربووە!

بۆچی ئەمەمان بۆ باس ناكەن و پێمان ئاشنا ناكەنەوە؟ بۆچی لە قوتابخانەكاندا ناخوێنرێ؟ ئەی بۆچی هاتوهاوار دەكرێ لە پەرلەمان و شوێنەكانی تردا لەسەر كەیخوسرەوێک، كە كەس نازانێت كێیە و كوڕی كێیە؟ تەنانەت مێژوونووسانی وەكو مەردۆخی و ئەمین زەكی بەگ پێیان وایە كەیخوسرەو هەمان سیروس اعظمی فارسە.

لەبەرچی ئاگامان لە مێژوو و ژیانی سەركردەیەكی وەكو میربەدرخانی سۆران نییە، كە دواتر ئاماژەی پێ دەدەین، كە چ گۆڕانكاریەكی گەورەی كردووە، هۆكاری ئەوەی نایەڵن بە ئێمە بناسێنرێ، ئەوەیە قوتابی شێخ عبدالعزیزی گەورە بووە و لەسەر بەرنامەیەكی ئیسلامیی پەروەردە بووە و هەر لەسەر بەرنامە ئیسلامییەكە، گۆڕانكاری كردووە لە ئیمارەتە گەورەكەی، ئەم سەركردە كوردە سیماكانی دەوڵەتەكەی، سوپاكەی، ئابوورییەكەی... تاد.

لە فەڕەنسای ئێستە بەهێزتر بووە. هۆكاری ئەوەی، كە نەیانەوێت بیناسین و مێژووەكەی فێربین، چونكە نەیانەوێت نێوانی بادینان و سۆران هەرگیزاو هەرگیز یەک بگرێتەوە، یەک گرتنەوە بەو واتایەی، كە ئێمە لە كرمانجی خۆمان تێ بگەین، لە خەڵكە بەڕێزەكەی وڵاتی خۆمان تێ بگەین، داگیركەران ناهێڵن ئێمە ئەوە بكەین، پێویستە سوڵتە و دەسەڵاتی كوردی بیر لەوە بكاتەوە، كە ئێمە سەرلەنوێ بكاتەوە بەیەک لە كولتووری یەكتری تێ بگەین.

ئێمە خاوەنی خاڵە رەجەبین
خاڵە رەجەب کێیە؟
داهێنانەکانی چین؟

خاڵە رەجەب یەکێک بووە لەو کەسانەی کە تۆپی دروست کردووە بۆ ئیمارەتەکەی میر محمدی سۆران، ئێستە هەموو کورد کۆبکەرەوە، ناتوانێت کەوچکە چایەکیش دروست بکات نەک تۆپێک، ئەی کوا بۆچی باس ناکرێ؟ بۆچی ناخوێنرێ؟ ئەی بۆچی دیراسەی گەورەی لەسەر ناکرێ؟ بۆچی لە تەلەفزیۆنەکانەوە مێژوونووسەکانی ئێمە یان ئەوانەی، کار لە لێکۆڵینەوەی مێژوو دەکەن، بۆچی باسی ئەم پیاوە بەڕێزە ناکەن؟ بۆ هەر دەمیان کردەوە باسی فەتواکەی مەلای خەتێ دەکەن، کە هیچ ئەسڵ و بنەڕەتێکی نییە، نە لە مێژوویەکدا باس کراوە و نە بنەڕەتێکی فەتواکەی دەست ئەکەوێ، هەر دەڵێن فەتواکەی مەلای خەتێ، ئەی بۆ باسی ئەوە ناکەن، کە مەلای خەتێ پارێزەر و گۆڕانکاری گەورەی کردووە لەناو کۆمەڵگەی ئیسلامییدا لە ڕێگەی کەسێکەوە، کە ناوی علی ئەفەندی بووە.

علی ئەفەندی یەکێک بووە لە مامۆستاکانی زانای گەورە محمدی کوڕی عبدالوهاب، کە زۆرێک لە موسوڵمانان پێی سەرسامن و کار لەسەر فەتواکانی دەکەن، ئەی بۆچی مەلای خەتێ لەناو ئێمەدا ئاوا ئەناسێنرێ و ئەبوغزێنرێ؟ من دەڵێم لەبەر ئەوەی عەقیدەیەکی سەلەفی هەبووە، لەبەرئەوەی لە یەک خەتەوە هاتووە، کە خەتی محمدی کوڕی عبدالوهابە، ئەویش لە ئیبن تەیمیەوە وەری گرتووە، ئەویش لە ئەحمەدی کوڕی حەنبەلەوە وەری گرتووە، ئەویش لە سوفیانی سەوری و حەسەنی بەسرییەوە وەری گرتووە، ئەوانیش لە هاوەڵان و، هاوەڵانیش لە پێغەمبەرەوە ﷺ وەریان گرتووە، لەبەرئەوەی گۆڕانکاری گەورەیان پێ کردووە کەس نایانناسێ و ناناسێنرێن، پێویستە ئێمە مێژووی خۆمان بناسین بۆ ئەوەی گۆڕانکاری پێ بکەین لەناو خەڵکی خۆماندا.

نمونەی میر محمدی سۆران و بەدرخان باس دەکەین و شکستیشیان لە گۆڕنکاریدا دەخەینەڕوو، بۆ ئەوەی ببێتە ئەزمون بۆ هەموو لایەک.

میری سۆران و ئیمارەتەکەی

ئەم ئیمارەتە، کوردی بووە و زۆر گەورە بووە و لە بنەماڵەی سۆرانییەکان بوون، کە لە ڕەواندوزدا نیشتەجێبوون، لە سەردەمی دیناوەرییەکانەوە بوونیان هەبووە و لەو ناوچانەدا خاوەنی نفوز و دەسەڵات و هەیبەتی خۆیان بوون.

بنەماڵە و خانەوادەیەکی دیندار و موسوڵمان بوون و لە ئەهلی سوننەت و جەماعەیان پەیڕەو کردوە و شافیعی مەزهەب بوون و زۆر ڕێزی زانایانیشیان گرتووە. بەو ئیعتیبارەی میر محمدی سۆران پیاوێکی سوننی مەزهەب بووە و ئازا و چاونەترس بووە و یەکێکیش بووە لەوانەی، کە زۆر گرنگی داوە بە زانست، لە سەردەمی ئەودا ئیمارەتەکەی زۆر پێشکەوتوو بووە و باروتی تۆپی دروست کردووە، زۆربەی زۆری شارەزای سەربازی ناوچەکانی فەرەنسا و بەریتانیا هاتوون لە

ئیمارەتی ئەم پیاوەدا چەک و جبەخانەی خۆیان دروست کردووە، ئەندازە و جۆری چەکی لا دەستکەتووە.
خالە رەجەب یەکێک بووە لە ئەندازیارە سەربازییەکانی هەیە، کە چەند تۆپێکی زەبەلاح و پۆلاینی دروست کردووە، بەلام بەداخەوە خەڵکی ئێمە ئێستە کەم ناوی و ژیانی ئەم پیاوانە دەکەنە پێشەنگ و رێزیان لێ دەگرن، کە بە پیاوێکی شەرەنگێزی دەزانن لەڕاستییشدا وا نەبووە! بەڵکو پیاوێکی زیرەک و دووربین بوو، بۆ ناوچە کوردیەکان، بەتایبەت پاراستنی مەزهەبەکەی. راستە خەبات و شۆڕشی کرد، لە پێناوی ئەوە بوو، کە سەفەوییەکان دەسەلات و نفوزی شیعەی خۆیان بلاو نەکەنەوە، دەیزانی دەیانەوێت لەلایەن کوردەکانەوە نفوزی خۆیان زۆر بکەن لە ناوچەکانی ژێر دەسەلاتی بابانشین و جافەکان و تەنانەت ئەردەلانیشدا.
میر محمد، کە ناسراوە بە پاشای کۆرە -ڕحمەتی خوای لێ بێت- دەیویست ئەم سێ کوچکەیە بگرێتەوە ژێر فەرمانڕەوای خۆی، واتا؛ بابان و ئەردەلان و سۆران.
لە ناو ئیمارەتەکەی دا قازییەکی ناسراو و زانایی هەبوو بە ناوی مەلای خەتێ کە موفتی بووە، خیلافەتی عوسمانلی بە خیلافەتێکی سۆفی مەزهەب دەزانی، بۆیە پێوانەبووە بتوانێت رێگری لە مەزهەبی شیعەگەرایەتی بکات. ئەگەر رێگریش بکات لەڕێگەی نفوز و دەسەلاتی سەربازییەوەیە، کە ناهێلێت فەرمانڕەوایی سەفەوییەکان زیاد ببێت، بەلام لەڕووی بیر و باوەڕەوە گرنگییەکی ئەوەندە گەورەی نەبوو، بۆیە مەلای خەتێ لەناو نفوزی دەسەلاتی سۆراندا دەیەوێت عەقیدەی ئەهلی سەلەف بلاو بکاتەوە.
ئەم پیاوە بەڕێزە قوتابی بووە لەلای عەلی ئەفەندی، عەلی ئەفەندیش یەکێکە بووە لەو کەسانەی کە مامۆستای محمدی کوڕی عبدالوهاب بووە. واتا هەرچی بیروباوەڕ و دید و تێڕوانین لە نێوانی محمدی کوڕی عبدالوهاب و مەلای خەتێدا هەبووە، دیدێکی سەلەفی بووە، ویستویانە ئەو دید و بۆچوونانە بلاو بکەنەوە، بۆیە هەندێ خەڵک هەیە ئێستە رقیان لە مەلای خەتێیە و دەیانەوێت قسەی بۆ دروست بکەن و خەڵکی کورد چەواشە بکەن لەڕاستیی و پاکیی ژیانی ئەم کەڵە پیاوە.
ئەو سەردەمەش میر محمد عەلی پاشا، کە کوردە نەفی دەکرێت بۆ ئەلبانیا و لەوێوە دەچێتە میسر و پاشان لە ولاتی میسر شۆڕشێک بەرپا دەکات، بەلام شۆڕشی یەکەمی سەرناگرێت لەگەڵ پادشا داودی مەمالیک و میر محمدی سۆران دەیانەوێت سێ کوچکەیەک دروست بکەن لەدژی خیلافەتی عوسمانلی و سەفەوی، نەک بەو مانایەی بیانەوێت خیلافەتی ئیسلامی بڕوخێنن، نا،بەڵکو دەیانەوێت قەڵەمڕەوی ئیمارەتی خۆیان زیاد بکەن لەژێر سایەی خیلافەتی ئیسلامییدا، وەکو سەردەمی عەباسییەکان وەک چۆن وەکو ڕەمزێک مابووەوە خیلافەتەکە، هەروەکو چۆن لە خیلافەتی عەباسییدا دەسەلاتی ئەیوبییەکان، دیناوەرییەکان، مەمالیک و سەلاجیقەکان هەبوو، هەریەکەشیان خاوەنی ئیمارەتی خۆیان بوون و جیابوون و سوڵتان و میری خۆیان هەبوو.
ئەم دید و بۆچوونە گەلالە بوو لای هەر سێکیان، واتا محمد عەلی پاشا، مەلیک داود و پاشای کۆرە. میر محمدی سۆران وردە وردە توانی قەڵەمڕەوی خۆی زیاد بکات و هەتا ناوچەکانی سلێمانیی و شارەزوور و کەرکووکی گرتەوە ژێر دەسەلاتی خۆیی و خەڵکێکی زۆر چوونە ژێر

دەسەڵاتی قەڵەمڕەویەكەیەوە. تەنانەت ئیمارەتە كوردییەكەی ئەم میرە كوردە ئەوەندە بەهێز و بەتوانا بوو، هیچ دەسەڵاتێک لە ناوچەکەدا لە بەرانبەریدا خۆی رانەدەگرت. شەڕێكی زۆر گەورە روویدا لەناوچەی رەواندوز لە نێوانی یەزیدییەكان*دا، ئەو دەمە یەزیدییەكان جاسوسیان دەكرد بۆ كونسوڵیەتی بەریتانی و هەرچی زانیاری نێوانی ئیمارەتی میر محمدی سۆران هەبوو دەیانگواستەوە بۆ ئینگلیزەكان، بۆیە ئەم كارە بەخیانەتی دەوڵەت هەژمارد دەكرا. میر محمد هەستا بەوەی كە لەناوچەی رەواندوزدا بكەوێتە شەڕ و زۆرێكی لە یەزیدییەكان كوشت، بەڵام لە مێژوودا زۆر گەورە كراوە و چەواشەكاری تێدا كراوە.

باس لەوە دەكرێت، كە گوایە یەزیدییەكانی قاتوقڕ كردووە، ئەوە هیچ بنەمایەكی راستی نییە.

كونسوڵی بەریتانیا ترسی زۆری لێ نیشت لەسەر ئیمارەتەكەی میر محمد، چونكە زۆرتر یەزیدییەكان و ئەرمەنییەكان لەگەڵ كونسوڵگەری بەریتانیان لە مووسڵ و ئورومییە، هەرچی جاسوسیش كراوە لەسەردەمی خۆیدا لە رێگەی یەزیدییەكان و ئەرمەنییەكانەوە كراوە. هەموو جارێكیش كە ویستویانە نفوزی خۆیان زیاد بكەن، بەریتانیاو روسیا لەرێگەی ئەو دوو گروپەوە، یاخود ئەو دوو گەل و هۆزەوە توانیویانە ئەو كارە بكەن و زانیاری ناوچەكە ببەنە دەرەوە.

بەریتانیا بەتەواوەتی دەترسێت و پەیماننامەیەک مۆر دەكات لەگەڵ خیلافەتی عوسمانلی دا، كە بەهەر شێوەیەک بووە دەسەڵاتی میر محمدی سۆران لە جێگەیەكدا رابگیرێت و زیاد نەكات یان هەر چۆن بووە بیوەستێنن، هەروەها لەگەڵ سەفەوییەكاندا پەیماننامەیەكی تریش مۆردەكەن، بۆ ئەوەی بە هەمان شێوە، نابێت فەرمانڕەواییەكەی میر محمد بڵاوە بكات.

لەو سەردەمەشدا پادشا داود، كە ئەمیری مەمالیک بوو لە بەغدادا زۆر پشتگیری لێ دەكرد، بەڵام هەندێک بەرژەوەندی هەبوو لەگەڵ بەریتانیادا و لە خواریشەوە لە ناوچەكانی بهسره شۆڕشێكی زۆر گەورە لە رێگەی سەلەفییەكانەوە یاخود ئەوەی، كە پێی دەوترێت وەهابییەكان روویدابوو. نەیدەویست نە نفوزی و نە دەسەڵات و فەرمانڕەواییەكەی، كە هەیەتی لە بەغداد لە دەستی بدات و فشاریشی خرابووەسەر لەلایەن ئینگلتەراوە، هەروەها پارچە پارچەبوونی ناوچەكانی تر و گەورەبوونی روسیای قەیسەری وەک جەمسەرێک و فەرەنسا و بەرتانیاش وەک جەمسرێک، كاریگەری خۆیان هەبوو لە ناوچەكەدا و دروستبوونی ئیتحاد و تورەقی و هاتنە ناوەوەی یەهودی دەونەمە هەموو ئەمانە كاریگەرییان هەبوو لەسەر ناوچەكان.

محمد عەلی پاشا شۆڕشەكەی كردبوو لە میسردا وە جیابوونەوەی میسریش لە خیلافەتی عوسمانلی خۆی بۆ خۆی رووداوێک بوو، كە زیاتر كاریگەری لەسەر میر محمدی سۆران دروستكردبوو.

یەكگرتنی بەریتانیا و شایی*سەفەوی و دەوڵەتی عوسمانلی لەسەر میر محمدی سۆران كاریگەرییەكی زۆر گەورەی هەبوو لە هەموو لایەكەوە فشار خرایە سەر میر محمد، عوسمانلیەكان بە هێز و سوپا و توانای سەربازی زۆرێكی ئینكیشارییەوە هاتوو و هێرشی كردە سەر میر محمد و زۆربەی زۆری ناوچەكانی لێ سەندەوە و سوپای میر محمدی خستە تەنگەژە و ماندووبوونەوە و تەفروتونا بوون، لێرەدا زۆربەی ناوچەكان لەژێر دەستی میر محمد سەندرانەوە و لە پاشاندا، تا وای لێهات میر محمد هیچ جێگەیەكی بەدەستەوە نەما. تەنها رەواندوز نەبێت

وە خەڵكەكانیش زۆربەی لە رەواندوزدا بوون، وە خیلافەتی عوسمانلیش زۆر بێ رەحمانە بەرەو روویان دەهاتن بەسەركردایەتی ئینگلیز، بۆیە لەو كاتەدا كۆمەڵێک مەلای رەواندوز بەسەركردایەتیی مەلای خەتێ دەچنە لای دەسەڵاتدار و صەدری ئەعزەم، كە سەرۆک وەزیرانی ئێستە دەكات راستەوخۆ دەچنە لایان وقسەیان لەگەڵدا دەكەن، كە گوایە چەک بە میر محمد دابنێن بۆ ئەوەی وەزعەكە هێور ببێتەوە و زیاتر خەڵک و سوپای كورد نەكوژرێت، بۆیە صەدری ئەعزەم و عوسمانلییەكان قسەی مەلا بەرێزەكان قبووڵ دەكەن، وە هەروەها كە دەگەڕێنەوە بۆ ئەوەی كە زیاتر شەڕ روونەدات و ئەوە بڵاو دەكەنەوە بەناو خەڵكدا، كە دەبێت ئێوەش چەک دابنێن و شەڕ لەگەڵ عوسمانلیی دا نەكرێت. ئەو كەسانەی كە مێژووی كوردیان زۆر شێواندووە ئەمانەن مێجەرسۆن و حسێن حوزنی موكریانی لەگەڵ كابرایەك كەناوی مەلا سەعیدی سنەیی بووە و پاش ئەوەی دەبێتە گاور ناوی خۆی دەگۆڕێت بۆ میزرا سعید و دوای ئەوە بۆ دوكتۆر سەعید و پاشان كچەكەی قەشە شەمعون دەهێنێت، هەر ئەو میرزا سەعیدەیە كە لەگەڵ مێجەرسۆن هۆنراوەیەكی ساختە دەنووسن بەناوی هورمزگان دادەنێن.[٢]

ئەمانە دەستیان هەبووە لە كاری گەندەڵیی و خراپەكاری و لە تەزویركردنی مێژووی گەلی كورد و كوردستان، ئەو مێژووەی كە هەمانە زۆربەی تەزویرە، چونكە ئێوە دەزانن، كە حسێن حوزنی موكریانی دەستی تەواوی لەگەڵ ئینگلیزەكاندا تێكەڵ كردبوو، چاپخانەیان بۆ دانا لە رەواندوزدا، پاشان بۆ ئەوەی ئەو مێژووانە بشێوێنێت بە ئارەزوی خۆی لە هەمە چەشنە مێژووی بۆ خۆی دەنووسییەوە مێجەرسۆنیش لەگەڵ كۆمەڵێک لە عەلمانییە كوردەكان، كە لەگەڵ ئیتیحادی تورەقی كوردیدا بوون، بەتایبەتی حیكمەت بابان و جەودەت نامیق و كۆمەڵێكی تر لەوانەی، كە زۆر دژایەتیی خیلافەتی عوسمانلیان ئەكرد ئەچوون دەستنووسی مێژوویان دەنووسییەوە و ئەیانخستە ناو كتێبخانەی مامۆستا بەرێزەكان یەكێک لەوانە، كە دۆزرایەوە بە دەستنووسێكی تەزویر كراو لە كتێبخانەكەی مەلا عبدالصمدی نامی لە مەرگە دۆزرایەوە، كە باس لە مێژووی كورد دەكات، گوایە هاتوون و كوردیان تەفرتونا كردووە. ئەم مێژووە هیچ بنەما و ئەساسێكی نییە. وە ئەو كەسەشی، كە ئەو مێژووە ساختەیەی نووسیەوە، مەلا رەئوف حەوێزی و حسێن حوزنی موكریانی بوون.

پاشان بەدوای ئەم ئیمارەتدا میر بەدرخان سەر هەڵدەدات بۆ ناساندنی هەر زەمینەیەكی فیكری پێویستە، گۆرەپانەكەی بناسێنین بۆ ئەوەی باشتر لە ژیار و باری كۆمەڵایەتیی و سیاسەت و ئابووریی ئەو دەسەڵاتانە تێ بگەین. لە ساڵی ١٨٠٠ ی زاینی بەدواوە ململنێی نێوان روسیای

---

[٢] دەقی هۆنراوەكە دەڵێت:

هورمزگان رمان آتران كژان .... هوشان شاردوە گورە گورگان

زور كار ارب كردند خاپور .... گنانی پالە هتا شارە زور

ژن و كینكان بدیل فشینا میرد .... آزاتلی رە روی هونیا

روشت زردشترە ماند بیكس ...... بزیكانیكا هورمزد هیوجكس

قەیسەر و بەریتانیا توند بووبوو، گۆڕەپانی هەردوو ئەو دەسەڵاتدارانە قەڵەمڕەوی دەسەڵاتی عوسمانلی بوو.
لەدوای نەهێشتنی میر محمدی سۆران عوسمانلییەكان دەسەڵات و فەرمانبەری خۆیان لەو ناوچەدا دانا و باجێكی زۆریان لە خەڵكی دەسەند، گوندەكان رۆژ بە رۆژ بەرە و لاوازی و پووكانەوەی كشتوكاڵی دەڕۆشتن، چونكە بە هیچ شێوەیەک حوكمی عوسمانلی بایەخی بەو ناوچانە نەدەدا، بەڵكو هەر خەریكی پارە كۆكردنەوە و باج بوون لە خەڵكەكە، تا ئیتر بێزاری تەواوی رووی كردە خەڵكی بەتایبەت ناوچە كوردنیشینەكان.
میرنشینی سۆران بە تەواوەتی خۆری ئاوابوو، میرنشینی بادینان كەوتەوە ژێر دەسەڵاتی عوسمانلی و هەندێک میرنشینی بچووک بچووک هەبوون لە ناوچەكەدا زۆربەیان كەوتنەوە ژێر دەسەڵاتی عوسمانلی ئەوەی، كە مابووەوە لە ناوچەكەدا تەنها ئیمارەتێكی بچووک بوو، كە ناوی ئیمارەتی بۆتان بوو، كە پیاوێک بە ناوی عبدخان حوكمی ئەم ئیمارەتەی دەكرد، كە پەیوەندێكی زۆر باشی هەبوو لەگەڵ دەسەڵاتی عوسمانلی دا.
میساقێكی گرنگ هەیە، كە گرنگە ئاماژەی پێ بدەین ئەویش ئەوەیە، كە دەسەڵاتی عوسمانلی لە ناوچە كوردنشین و ئاشووری و یەزیدیی و ئەرمەنییەكان دا وەک حوكمی ئیداری فیدراڵی دابوو بە هەموو ئەو نەتەوانە، كوردیش كە پەیماننامەی هەبوو لەناو دەسەڵاتی عوسمانلیدا ئیمارەتی دروستكردبوو بە مەرجێک سەر بە فەرمانڕەوای عوسمانلی بن و لەكاتێ پێویست دا بە سوپا و سامان یارمەتی دەسەڵاتی مەركەزی بدەن، ئەم پەیماننامەیە لە ساڵی ١٥١٦ زاینیدا بەسترابوو.
كە میرنشینی سۆران ئاوا بوو، ئەو دەمە روسیا لە ناوچەكەدا پێگەی لاواز بووبوو هاوپەیمانییەكی باش لە نێوان دەسەڵاتی عوسمانلی و بەریتانیادا هەبوو بەهۆی ئەو هاوپەیمانییەوە بەریتانیا دەیویست قەڵەمڕەوی عوسمانلییەكان گەورەتربێت، بۆیە بەهەموو شێوەک لە بەرانبەر روسیادا یارمەتی ئەدان، كوردستانیش رۆژ بەڕۆژ بەرەو خراپی ئەڕۆیشت.

ئیمارەتی بۆتان

ئیمارەتی بۆتان بۆ ماوەی پێنج سەد ساڵ فەرمانڕەوایی کرد، جوگرافییاکەی لە رۆژئاوای دیجلە دەست پێ دەکات، تاکو رۆژهەڵاتی باشووری هەرێمی مووسڵ. ئەم ناوچەیە ئێستە لە کوردستاندا بە جەزیرە ناسراوە دەکەوێتە تورکیاوە. دامەزرێنەری ئەم ئیمارەتە کوردییە، کەسێکە بەناوی عەبدولعزیزی کوڕی کامیدی، کە بە رەچەڵەک دەگەڕێتەوە سەر سەرکردەی بەناوبانگی موسوڵمانان خالیدی کوڕی وەلید، هەندێک لە مێژوونووسان رەچەڵەکی ئەم پیاوە دەگێڕنەوە بۆ خێزانی بەدرخانییەکان لە دێی ئازیزان، کە نزیکی دوورگەی ئیبن و عومەرە، بەڵام فلادیمێر مینۆرسکی دەیگەڕێنێتەوە بۆ رەچەڵەکی یەزیدەکان و دوایی موسوڵمان بوون.
لەدوای مردنی عبد خانی باوکی واتا ساڵی ١٨٢٠زایینی، میر بەدرخان کە تەمەنی هەژدە ساڵ بوو، بووە جێنشین لە ئیمارەتی بۆتان.

میر بەدرخان

بەدرخان لەلای مێژوونووسان پیاوێکی شکۆمەند و باڵابەرز و جوانخاس و سەربازێکی کارزان و ئازا و سەرنجڕاکێش و لە خواترس و خاوەن وەرع و ناسرا بوو، دەڵێن پیاوێکی دیندار و خاوەن بەندایەتێکی زۆربوو هەمیشە لە زیکر و تەهلیلەدا بووە. ئاوستن هێنری لایارد لێکۆڵەرەوەی ئینگلیزی گەڕۆک، دەڵێت مامۆستای بەدرخان زانایەکی زیرەک بوو، کە ناوی شێخ طاهر بوو، زانستیی تەفسیر و زانستیی فەرمودەی لەم زانایە وەرگرتووە.
دکتۆر گرانت، کە ئەمریکییە، دەڵێت زۆر خۆشەویستی هەبوو بۆ شێخانی تەریقەت و زانایان و هەمیشە لە کۆڕ و مەجلیسیدا ئامادەبوون، بەبێ ئەوان هیچ کارێکی نەکردووە. دکتۆر وادی جویدە و ئاوستن هێنری لایارد دەڵێن لە دوای ئەوەی بەدرخان تەمەنی گەیشتە بیست و پێنج ساڵ لەو تەمەنەدا، وا خۆی دارشت، کە دەسەڵاتی تەواوی ئیمارەتی بۆتانی گرتەدەست.
بەدرخان لە ناو خەڵکی دا زۆر خۆشەویست بوو، زۆربەی جێگەکانی تری کوردستان هاتنە ژێر فەرمانڕەواییەکەیەوە، ئەمیش زەوی و زارێکی زۆری بە خەڵکی بەخشی و پارەی لێ وەرنەدەگرتن، تەنها لە کۆکردنەوەی بەروبووم نەبێت، کە پارەیەکی کەمی بۆ بەیتولمال لێ وەردەگرتن. بەدرخان بۆ هەموو ئەو کەسانەی، کە داوای یارمەتیدانی لێ دەکرد گوێگر بوو، هەرگیز نەیدەهێشت کەس لە ژێر فەرمانڕەواییەکەی دا بەهەژاریی بمێننەوە، وای لێهاتبوو خەڵکی دەیانوت ئەمە محمەدی مەهدییە و خوای گەورە ناردوویەتی تاکو ئێمە رزگار بکات. بەدرخان هەمیشە هانی میر و دەسەڵاتدارەکانی بۆ چاکەکردن لەگەڵ خەڵکی خۆیان دا ئەدا و دیاری زۆری بۆیان ئەنارد، تاکو رازیان بکات و بیانخاتە ژێر فەرمانڕەوایی ئیمارەتی بۆتان.
ئەو ماوەی، کە میر بەدرخان لەسەر دەسەڵات بوو، خەڵکی زۆر تێر و پۆشتە بوون، تەنانەت ا.ر دبلیو ستیفن، کە جێگری کونسوڵی بەریتانیا بوو لە مووسڵ خۆی ئەم شاهیدیە دەدات! دەڵێت ئەگەر ئاڵتون بەدەستی منداڵانەوە بووایە بەڕۆژی نیوەڕۆ کەس ترسی نەبوو ئەو ئاڵتونە ببرێت، ئیمارەتەکەی خۆی پڕ ئاسایش بوو، کوشتن و دزی لە قەڵەمڕەوی ئەودا زۆر ئەستەم بووە.

مستر رایت دەڵێت بەدرخان پیاوێکی لێهاتوو و ئەمیرێکی لێزان بوو لە بەڕێوە بردنی دەسەڵات، زۆر جەختی لەسەر پیادەکردنی یاسای ئیسلام دەکردەوە کە هەموو کاروبارێکی بە یاسای ئیسلام بوو، دیسان دەڵێت: ئەوەی بهاتبایەتە ناو ئیمارەتی بەدرخان، تووشی شۆک دەبوو، لەو ئاسایش و ئەمانەی بەخشیبووی بە خەڵکی ناوچەی خۆی، بەدرخان سازشی لەگەڵ تاوانباران نەدەکرد، دەبوو زوو سزای خۆیان وەربگرن.

مستر راید دەڵێت: رۆژێک لای بەدرخان دانیشتبووین، دزێکیان هێنا خزمی بوو، ئەمری بە دەستبڕینی کرد، بۆ ئەوەی ببێتە عیبرەت بۆ خەڵکی تر!

گەڕۆکی رووسی دیتللو دەڵێت: ئەوەندە خەڵکی ناوچەکەی سەرسام کردبوو، کە زۆربەی کوردەکان لە ئیمارەتەکانی ترەوە بۆ بۆتان دەچوون، بۆ لای فەرمانڕەوایی بەدرخان، زۆر حەکیمانە لەگەڵ خەڵک و والییەکاندا هەڵسوکەوتی دەکرد، تا وای لێهاتبوو ئەوەی لە ناوچەکانی جەزیرەی ئیبنو عومەردا بوو، خێرا خۆیان دەگەیاندە ژێر رکێفی بەدرخان -رەحمەتی خوای لێ بێت- بە ئازایەتیی و لێهاتوویی و دینداری، توانی دڵی هەموو ئەمیرەکانی کورد بۆ خۆی رابکێشێت. ئەم ئیمارەتە کوردییەی بەدرخان باش توانی قەڵەمرەوی خۆی فراوان بکات و جۆرە فیدراڵییەک ببەخشێت بەوانەی، کە هاتنە ژێر دەسەڵاتییەوە تا لە خوێنڕێژی دەوڵەتی ئێران و عوسمانلی خۆیان رزگار بکەن، فەرمانڕەواییەکەی ئەوەندە گەورە بوو بوو، کە لە دیاربەکرەوە دەستی پێ کرد، تاکو مووسڵ لە باشوور، لە رۆژهەڵاتیشەوە لە سنەوە، تا وان هاتبوو.

سیمای دەسەڵاتی ئیمارەتی بەدرخان

سیمای ئیمارەتەکەی بەدرخان -رەحمەتی خوای لێ بێت- رێکخستنی سوپا و چەک و جبەخانەیەکی بەهێزی هەبوو، چەندین کارگەی باڕووت و چەک و تۆپی گەورەی دروستکرد.

سیمایەکی تری ئەم دەوڵەتە زانست بوو، کە زۆربەی لاوەکانی وڵاتی دەنارده دەرەوە بۆ روسیا و ئەوروپا تا بەهرەکانی ئەوان وەربگرنەوە لە ئیمارەتەکەی دا سوودی لێوەربگرن، زۆرێک لە کتێبەکانی زانستی فەلەک، فیزیا، کیمیا، ماتماتیک و زانستی پزیشکی لەسەردەمی بەدرخاندا زۆر برەوی پێ درا و چەندین زانکۆی دروستکرد، لەوانە؛ لە دیاربەکر و لە شاری مووسڵ و لە سنە و ئەرزڕۆم...هتد.

بە هەمان شێوە زۆر باڵەخانەی جوان و قەشەنگی دروستکرد، رێگەوبانی دروستکرد، بۆ کار ئاسانی ئیمارەتەکەی، پۆست لەم سەر و ئەوسەری ئیمارەتەکەی هاتوچۆی دەکرد، زۆر برەوی دابوو بە کشتوکاڵ و یارمەتی جوتیارانی ئەدا و کارئاسانی بۆ ئەکردن، هەروەها کتێبخانەی مووسڵ و سنە و شارەزوری ئاوەدان کردەوە و بە هەزاران کتێبی تێدا دانابوو.

زانایان لە هەموو جیهانی ئیسلامی، دەهاتنە ئیمارەتی بەدرخان، چونکە کاری زانستی بۆ دەستەبەردەکردن وەک فەرمانبەر ئاماژەی بۆ دەکردن و بژێوی بۆ ئامادەد و نەیدەهێشت بە کاری رۆژانە و پارە پەیداکردن خۆیان خەریک بکەن، بەم شێوەیە ئیمارەتی بەدرخان گەیشتبووە ئەوپەڕی بەهێزی دەسەڵات.

هۆكاری سەركەوتنی ئیمارەتی بەدرخان

لە دوای ساڵی ١٨١٦-١٨٤٧ زاینی دەسەڵاتی عوسمانلی گۆڕانكاری لە سیستەمی سەربازی خۆیدا كرد، لەژێر كاریگەری دەوڵەتی بەریتانیادا، كە سوپای ئینكشاری هەڵوەشاندەوە، ئەمەش گەورەترین هەڵە بوو یان هەڵەیەكی كوشندە بوو بۆ دەسەڵاتی عوسمانلی كە ئەوكارەی كرد، پاشان سوپای مەحموودییەی دامەزراند، كە لە مێژوودا بە (القوة المحمودية المنصورية) ناسراوە.

ئەم گۆڕانكاریە وای كرد، بۆشاییەكی زۆر بكەوێتە ناوچەكە لەڕووی هێزی سەربازییەوە، بۆیە وڵاتی رووس چەند هەرێمێكی داگیركرد، پاشان چەند هەرێمێكی ناو دوڵەتی عوسمانلی لە ئاسیای ناوەند و قەفقاس سەربەخۆیی خۆیان راگەیاند. هەر لەو سەردەمەدا واتا لەساڵی ١٨١٢-١٨٣٩ زاینی محمد علی پاشا لە میسر وەک هێزێكی بەرەنگاری دژی عوسمانلی دەركەوت، پاشان هێزی مەمالیک لە عێراق دەركەوت و خۆی لە دەسەڵاتی عوسمانلی جودا كردەوە و زۆربەی ئیمارەتەكانی باكووری ئەفریقا بەهەمان شێوە لە عوسمانلییەكان ترازان و سەربەخۆیی خۆیان راگەیاند.

لە ساڵی ١٨٣٨زاینی كورستانیش بەبێ سوڵتەی مەركەزی عوسمانلی مابووەوە، سەرەتای كۆكردنەوەی هێز و توانای بەردخان بوو، هەر لەو ساڵەدا قازی ئیبراهیم پاشا، كە سەرۆكی سوپای محمەد علی پاشا بوو لە میسر، لە ناوچەكانی ئەنادۆڵ لە رۆژهەڵات و پاشان لە وڵاتی شام لەگەڵ سوپای عوسمانلی كەوتنە شەڕ، سوپای عوسمانلی توانای بەرەنگاری ئەم سوپایەی نەبوو، ناچار داوای یارمەتی لە بەدرخان كرد، بەدرخان بۆ مانەوەی دەسەڵاتی ئیمارەتی بۆتان بەرگریی كرد.

تا چەند ساڵێک سوپای عوسمانلی لە ناوچەكانی میرنشینی سۆران و بادینان و ئیمارەتی بابان كەوتبووە خۆ و بۆ ئەوەی پارسەنگێک وەربگەڕێتەوە، ئەم سوپایە زۆر دڵرەقانە بە سەرۆكایەتی سەدری گەورەی سەرۆک وەزیرانی پێشوو كەوتبووە وێزەی خەڵكی، لەگەڵ رەشید پاشا و محمەد ئەنیجە و بیر قەدار پاشا، كە ئیمارەتەكانی كوردستانیان خستە ژێر ركێفی خۆیان بە تەنها میر بەدرخان لەو نێوەندەدا مابووەوە، كارێكی سروشتییە، كە هەموو میرە كوردەكان رووبكەنە بەدرخان بۆ یارمەتی. ئەم دەسەڵاتدارانەی عوسمانلی لەگەڵ خەڵكی زۆر خراپ بوون، هەر خەریكی سەرانە سەندن و باج و خەراج بوون، بۆیە زۆربەی كوردەكان و پیاوە ناودارەكانیان و سوپاسالارە كوردەكان ناچاربوون بچنە لای میر بەدرخان.

خراپكاری عوسمانلییەكان وای كرد، كە چەند شۆڕش و راپەڕینێک لە ناوچەكاندا دروست بێن، كە میر بەدرخانیش بە ئاشكرا و بە نهێنی پشتگیری تەواوی دەكردن. هەروەها لە سەدەی نۆزدە دا سیاسەتێكی زۆر دژوار و خراپەكار لە ناو دەسەڵاتی عوسمانلییەكان دەركەوت ئەویش بریتیی بوو لە سیاسەتی تەنجیر، واتا كڕینەوەی پۆستی حكومی لە ناوچە و جێگەكانی دەسەڵاتی عوسمانلیدا، بۆ ساڵێک یان دوو ساڵ!

ئەمە وای كرد كە دەوڵەمەندەكانی ئەستەمبوڵ ئەم فەرمانبەرییە بۆ كاری شەخصی خۆیان بەكار بێنن، ئیتر بە تەواوەتی باری گوزەرانی خەڵكی تێكچوو بوو. بەدرخان زانی، كە ئەگەر فریا نەكەوێت كوردستان روو لە هەڵدێرە، خەڵكی ناوچەكە روو لە خراپەكاریی دەكەن و بەرەو پاشاگەردانی دەڕۆن، بۆیە هەموو وزەی خۆی خستەگەڕ بۆ كۆكردنەوەی ئەو خەڵكە و

فێرکردنەوەی دینداریی و ئامادەکردنەوەیان بۆ کۆشش و جیهاد، تا ناوچەکە لەو خەڵکە گەندەڵ و خراپەکارانە پاک بکاتەوە، بۆ ئەوەی سەر لە نوێ دینداری لە دڵ و دەرونی خەڵکی دا چەکەرە بکات و بگەڕێنەوە لای خوای خۆیان، تا دەسەڵاتێکی دادپەروەرانە دابمەزرێنێت. توانی کۆشش و جیهادێکی زۆر بکات، تا ئەو جێگەیانە بخاتەوە ژێر فەرمانڕەوایی خۆی، هەرچەندە وا باس دەکەن، کە شۆڕشی بەدرخان شۆڕشێکی نەتەوەیی بووە، بەڵام لە راستیی دا وا نەبووە، ئەوەی کە ئەم وتەی وتوە یەکێک لە کورەزاکانی خۆی، کە ناوی جەلادەتی بەدرخانە، لەو سەردەمەدا نەژیاوە، خۆی لەسەردەمی ناسیۆنالیزمیدا لەدایکبووە بۆیە دەیگەڕێنێتەوە بۆ ئەو بارە نەتەوایەتییە.

برونس دەڵێت: بزوتنەوەی بەدرخان بە هیچ شێوەیەک ناسۆنالیستی نەبووە، بەڵکو بزوتنەوەیەکی ئیسلامیی چاکسازیخواز بووە لە ناوچەکەدا، کە دژی دەسەڵاتدارانی عوسمانلی چاکسازی ئەنجامی داوە.

ئەوەمان لە بیر نەچێت بەدرخان وەک محمد علی پاشای میسر و داود پاشای مەملوکی حاکمی عێراق، دەیویست دەسەڵاتێکی سەربەخۆی هەبێت، بەڵام نەک لەسەر بنەمای نەتەوەپەرستی، بەڵکو لەسەر بنەمای دادی ئیسلام، خۆ داود پاشا مەملوکی خۆی تورک بوو، بەڵام حاکمی ئیداری عێراق بوو! ناکرێت بڵێین عێراق لەسەر بنەمای عەرەبچێتی جودا بووەوە! ئەم هۆکارانە بوونە هۆی ئەوەی، کە رۆژ بەڕۆژ بەدرخان ئەستێرەی لە ئاسماندا بەرز بێتەوە و هەموو هۆکارێکی ماددی و ئیمانی گرتبووەبەر بۆ سەرکەوتن، نەک بۆ ئەوەی دەسەڵاتی خۆی بهێڵێتەوە، بەڵکو چەک و جبەخانەی باشی دروستکرد، سوپای بەهێزی پێکهێنا و برەوی بە زانستدا و دینداری لە ناو خەڵکی دا بڵاوکردوە، -رەحمەتی خوای لێ بێت-.

جەنگی نێوان ئاشورییەكان و ئیمارەتی بۆتان

ئاشورییەكان لە ناوچەی هەكاری لەگەڵ نەستورییەكان و كلدانییەكان و یەزیدییەكان نیشتەجێبوون، بەدرێژایی مێژوو، ئەم میللەتانە لەگەڵ كورد پەیوەندی باشیان هەبووە، ئەمانیش لە ناوچەكەدا نیمچە سەربەخۆییەكیان هەبوو، خۆیان دەسەڵاتی خۆیان بەڕێوە دەبرد، كە دەسەڵاتی عوسمانلی پێی دابوون، دەسەڵاتێكی تیۆكراسیان هەبوو، واتا پیاوە ئاینییەكانیان فەرمانڕەواییان لەسەرووی ئەوانە، كە فەرمانڕەوایی دەكران، كەسێک بوو بە ناوی مارشەمعون، بە مەلیک ناسراو بوو.

لەسەرەتایی سەدەی نۆزدەدا ململانێی نێوان روسیا و بەریتانیا لە ناوچەكەدا گەیشتبووە رادەیەک، هەردوولا بە تەواوەتی لە دەوڵەتی عوسمانلیی دا، كایەی خۆیان دەكرد، رووسەكان لە رێگەی ئەرمەنییەكانەوە و بەریتانییەكانیش لە رێگەی ئاشوریی و یەزیدییەكانەوە. روسیا توانی چەند جێگەیەک لە دەوڵەتی عوسمانلی لە ناوچەكانی ئازەربایجان و ناوچەكانی كوردستانی رۆژهەڵات بخاتە ژێر ركێفیی خۆیەوە. بەمە ترس لە بەریتانیا نیشت، كە هیندستانی داگیر كردبوو بۆ ئەوەی نفوزی خۆی لەوێ لەدەست نەدات، دەوڵەتی عوسمانلی هان ئەدا، كە یەكێتی خاكی خۆی بپارێزێت، كە روسیا ویستی بێتە ناوچەكانی هەكاری دەسەڵاتی عوسمانلی بە هەلیزانی بەناوی پاراستنی خاكی خۆی، هێرش بكاتە سەر ناوچەكانی هەكاریی و ئامێدی و ناوچەكانی دەوروبەری، كە بە ئیمارەتی بادینان ناسرابوو.

سوپای عوسمانلی بە سەرۆكایەتیی محمد پاشا بیرقردار كەوتە رێ تا ناوچەی بادینان بگرێت، كە زانرا سوپای عوسمانلی بەرەو ئامێدی كەوتۆتە رێ، ئەمیر ئیسماعیل، كە میری ئامێدی بوو، لە عەشایەرەكانی ئەو ناوچەیەی دوا كرد، سوپایەكی بۆ ئامادە بكەن، هەروەها میر بەدرخان و میر نورەڵا بەگی هەكاری دوایان كرد لە مارشەمعون كە سەر بە ئیمارەتی میرانی هەكاری بوو یارمەتی میر ئیسماعیل بدات، چونكە مار شەمعون لە ژێر دەسەڵاتی قەڵەم ڕەوی میری هەكاریدا بوو كە دەبێت سوپای ئاشوری دژی عوسمانلییەكان ئامادە بكات، بەڵام مارشەمعون كە كاریگەری كونسوڵیی بەریتانیای لەسەر بوو، خۆشی كەسێكی ئاینی نەسڕانی بوو، ئەمەریكاش چەند قوتابخانەیەكی ئۆرتۆدكسی كردبووە هاوكاری تەواوی لە رۆژئاوا وەردەگرت پەیوەندی بە بەریتانیاوە بوو، داواكەی میر بەدرخان و میر نورەڵا ی رەتكردەوە و بەدەمیانەوە نەچوو. لەساڵی ١٨٤١ زاینی بە ئاشكرا داوای لە حوكمەتی بەریتانیا كرد، كە پشتگیری بكات و یارمەتی بدات. بۆ ماوەیەک روسیا لەو ناوچانەدا دووركەوتەوە هێمنییەک لەو لایەنەوە هەبوو، لەبەر ئەوەی روسیا زیاتر دەیویست لە هیندستانەوە نفوزی بەریتانیا لاواز بكات.

مارشەمعون-ی نەسڕانی لە ولایەتی مووسڵەوە پشتگیری دەكرا، لهلایەن ئەمەریكا و بەریتانیاوە بۆ جەنگ دژی كوردەكان، ئامادە دەكرا. ئیمارەتی هەكاری ویستیان چەند جارێک پەیوەندی نێوان مارشەمعون لەگەڵ خۆیان دا ئاسایی بكەنەوە، بەڵام مارشەمعون نەک رازی نەبوو، بەڵكو هێرشی كردە سەر كورد، لە ساڵی ١٨٤١-١٨٤٣زاینی، چەندجار هێرشی كردە سەر ناوچەكانی هەكاری و چەندەها خەڵكی لە ناوچەیە كوشت و هەزارانی دەربەدەر كرد.

لە سەرەتای ساڵی ١٨٤٣زاینی، ئەمیری هەکاری داوای دانیشتنی لەگەڵ مارشەمعون کرد لەسەر ئەوەی کێشەکانیان بە گفتوگۆ چارەسەر بکەن و واز لە دژایەتیی یەکتری بهێنن. بادجر یاریدەدەری کونسوڵی بەریتانیا ئامادە بوو، لە کاتی هاتنی نوێنەری میری هەکاری و برازایەکی مارشەمعون، وتی: خاوەنی خۆمان و وڵاتمان ئەم پیاوەیە، ئاماژە بۆ بادجر دەکات، کە یاریدەدەری کونسوڵی بەریتانیایە.کە میری هەکاری لەوە نائومێد دەبێت، مارشەمعون مل بۆ ئاشتیی نادات، داوا لە میر بەدرخان دەکات بۆ ئەوەی یارمەتی بدات بۆ یەکلاکردنەوەی ئەو کێشەیە، بەڵام پێشوەخت مارشەمعون پەلاماری قەڵایەکی کوردەکانی دابوو، کە بۆ ماوەی چەند مانگێک بوو گەمارۆی دابوون و خەریکبوو لەبرساندا دەمردن.

مێژوونووسان دەڵێن ناردنی نێردراوی میری هەکاری بۆ لای مار شەمعون لەبەر ئەو کێشەیە بوو، کە واز لەو خەڵکانە بهێنێت، کە لەو قەڵایەدا گەمارۆی داون، بەڵام دیار بوو هەوڵەکە بێ سوود بوو، ناچار میر بەدرخان کەسێکی لە پیاوانی خۆی نارد، کە سوپاسالاری بەدرخان بوو، کەسێکی جوامێر و ئازا و چاونەترس بوو، ناوی زینەڵ بەگ بوو، بەدرخان سوپایەکی بۆ ئامادەکرد، کە ٢٦٠٠٠کەس بوون، ناردنی بۆ ئاقڵکردنی مار شەمعون! مێژوونووسان دەڵێن سوپایەکی ئازا و دلێر و چاونەترس بوون، کە کەوتنە رێ بەریتانیا دوای لە والی مووسڵ کرد، کە ناوی محمەد پاشای کریتلی بوو یارمەتی مار شەمعون بدات، والی زانی کە یارمەتیدانی مار شەمعون دەسەڵاتی ئەمیش لاواز دەکات، بۆیە بە گوێی کونسوڵی نەکرد، پاشان داوایان لە ئەفسەرێکی سیخوڕی بەریتانیا لە رۆژهەڵاتی ناوەڕاست کرد، کە ناوی شیل بوو تا داوا لە ئێران بکات، کە داوا لە میر بەدرخان بکات مار شەمعون لە ناو نەبات. سوپای میر بەدرخان -رەحمەتی خوای لێ بێت- توانی سوپای مار شەمعون تێکوپێک بشکێنێت.

مار شەمعون رایکرد بۆ مووسڵ، بۆ لای کونسوڵی بەریتانیا، لە مووسڵ خۆی حەشاردا.

ڕووداوەکانی دوای جەنگ

جەنگ کۆتایی هات، بەڵام بووە هۆکاری ئەوەی، بەریتانیا و فەڕەنسا و ئەمەریکا بکەونە پیلان گێڕان لە دژی ئیمارەتی بەدرخان، وایان بڵاوکردەوە، گوایە شەست هەزار کەسی ئاشوری، لەو جەنگەدا بەدەستی موسوڵمانانی کورد کوژراون! ئەمە زۆر دوورە لە ڕاستییەوە، چونکە ئەوەی لە شەڕەکەدا کوژرا و بریندار بوو، بە موسوڵمان و ئاشورییەوە نەدەگەیشتە هەزار کەس، بەڵام بۆ جوڵاندنی هەست و سۆزی خەڵکی، وا بڵاو کرایەوە کە کوشتارێکی زۆر لە ئاشورییەکان کراوە، تا هەموو شەقامی ئەوروپایان جوڵاند و تین و قوڕساییان خستە سەر دەسەڵاتی عوسمانلی بۆ ئەوەی جەنگەکە ڕابگرێت و هێرش بکاتە سەر ئیمارەتی بۆتانی میر بەدرخان.

لەهەمان کاتدا عوسمانلییەکان زۆریان پێ خۆشبوو، کە شەڕ لە نێوانی ئاشورییەکان و کوردەکان بەردەوام بێت، تا هەردوولایان لاواز بن و گۆڕەپانەکە بۆ خۆیان بمێنێتەوە. بەریتانیاش حەزی بەو سەربەخۆییەی میر بەدرخان نەدەکرد، چونکە ڕایگەیاندبوو ئیمارەتی بۆتان ئیمارەتێکی سەربەخۆیە و تەنانەت پارەی تایبەت بە دەوڵەتی خۆی دروست کردبوو، ئابوورییەکی زۆر باشیشی هەبوو.

دەوڵەتی بەریتانیا نەیدەویست ئەزمونی محمد علی پاشا لە ناوچەکەدا دوبارە بێتەوە، بەڵکو دەیویست دەسەڵاتی عوسمانلی لە بەرانبەر ڕووسیادا زیاتر بکات، بۆیە زۆر قوڕسایی خستەسەر عوسمانلییەکان، کە پەلاماری میر بەدرخان بدەن. ئەوەی جێگەی تێڕامانە ئەوەیە، کە میر بەدرخان -ڕەحمەتی خوای لێ بێت- خەڵکی وڵاتەکەی زۆر لەسەر جیهاد پەروەردە کردبوو، بۆیە ئامادەی هەموو ڕووبەڕووبوونەوەیەکی کردبوون، کە سەر لەنوێ مار شەمعونیان هاندایەوە بۆ ئەوەی جەنگ دژی بەدرخان بکات، چەند جارێک خۆی کۆکردەوە، بەڵام بێ سوود بوو، سوپاکەی میر بەدرخان سەرکەوتن بەدوای سەرکەوتنیان بەدەستدێنا و زانایانی ئیسلام، خەڵکیان بۆ جیهاد هان ئەدا.

ڕاگەیاندنەکانی ئەوروپا بەردوام لە هەوڵی ئەوەدا بوون، سومعەی کورد بشێوێنن بەتایبەتی کەسایەتیی میر بەدرخان، دەیانوت میر بەدرخان قەسابخانەی بۆ ئاشورییەکان داناوە و ڕۆژانە بە هەزاران کەس لە ئاشورییەکان قاتوقڕ دەکات. هۆکارێکی تر کە بۆ ئیمارەتی بەدرخان کوشندە بوو ئەوە بوو، میر بەدرخان شارەزایی لە سیاسەتی دەرەوە و وڵاتانی ئەوروپا نەبوو، بۆیە جارێک لە یەکێک لە پیاوانی خۆی پرسی، کە ئایا فەڕەنسا بەهێزترە یان بەریتانیا؟

لەڕووی هەواڵگرییەوە، دەزگەکانی زۆر لاواز بوو. لە ناکاوێکدا نەخۆشی ڕوویکردە سوپای بەدرخان و زۆربەی سوپاکەی بە نەخۆشی لەناوچوون!

هێرشی عوسمانلی بۆ سەر ئیمارەتی بۆتان

هەروەک ئاماژەمان پێ دا، هەموو ئەوروپا چاویان لەسەر ئیمارەتی بەدرخان بوو، پڕوپاگەندەیان بڵاوکردەوە؛ کوشتارێکی زۆر لە ئاشورییەکان کراوە، نوێنەرانی ئەوروپا داوایان لە سوڵتانی عوسمانلی کرد، کە ئەو کارانەی میر بەدرخان رابگرێت و هانیاندان، کە بچنە ناو ئیمارەتی بۆتان، عوسمانلییەکانیش ئەم هەلەیان قۆستەوە بۆ لێدانی میر بەدرخان، بۆ ئەم مەبەستەش داوای چەک و هێزیان لە ئەوروپا کرد، ئەوروپا هەموو ئوسطولە گەورەکانی خۆیان بۆ دەریاکانی عوسمانلی نارد بۆ یارمەتیدانی ئەوان و لە ناوبردنی میر بەدرخان.

کۆتاییهێنان بە دەسەڵاتی بەدرخان

بە فەرمی لە ١٨٤٦\١٠\٢٧ زاینییدا، داوا لە سوڵتانی عوسمانلی کرا ، هێرش بکاتە سەر میر بەدرخان، میریش توانی شەست هەزار سەرباز بەسەرکردایەتیی خۆی بۆ ئەو جەنگە ئامادە بکات، بەڵام کە عوسمانلییەکان زانیان لە توانایان دا نییە بەرانبەر سوپای بەدرخان رابوەستن، جەنگەکەیان بۆ ساڵی دواتر دواخست.

هەرچەندە مێژوونووسان دەڵێن ئەمە تاکتیکی نێوان بەدرخان و سوڵتانی عوسمانلی بوو، تا جەنگ لەگەڵ یەکتری نەکەن، بۆیە جەنگەکە لە رێگەی نازم ئەفەندییەوە دواخرا، کە یەکێک بوو لە گەورە پیاوانی عوسمانلیی و عوسمانلییەکانیش میر بەدرخانیان زۆر خۆش دەویست.

ئەوروپا بە گشتی زۆر تین و قورسایی خستبووە سەر دەوڵەتی عوسمانلی، بۆیە لە بەهاری ١٨٤٧زاینی سوڵتانی عوسمانلی داوای لە بەدرخان کرد بۆ تاوتوێکردنی کێشەکان بچێت بۆ ئەستەنبوڵ، بەڵام میر بەدرخان رازی نەبوو، ئەمەش بووە سەرەتای جەنگێکی کاریگەر لە نێوان ئیمارەتی بۆتان و سوڵتانی عوسمانلی. سوڵتان لەشکرێکی زۆری بە فەرماندەیی عوسمان پاشا بۆ سەر ئیمارەتی بۆتان بەرێکرد.

عوسمان پاشا فەرماندەیەکی بەتوانای ئەنادۆڵی بوو، سەرکردایەتیی سوپاکەی دەکرد بە چاودێری کونسوڵەکانی ئەوروپا دژی میر بەدرخان. لە سێ قۆڵەوە هێرشیان بردە سەر کوردستان. لە باکوور و باشوور لە رێگەی ئاشورییەکان، هەروەها لە رۆژهەڵاتیشەوە، سوپاکەی میر بەدرخان بە سەرکردایەتیی برازایەکی خۆی، کە ناوی ئەمیر یەزدان شێر بوو، توانی زیانێکی زۆر لە سوپای عوسمانلیی بدات لە ئەرزڕۆم، پاشان خۆی لە نزیک جەزیرەی ئیبنو عومەر بۆ پاراستنی کوردستان سەرکردایەتیی سوپایەکی دەکرد، بۆ ماوەی چەند مانگێک شەڕ درێژەی کێشا، عوسمانلییەکان بە هیچ شێوەیەک نەیانتوانی هیچ پێشڕەویەک بکەن. بەداخەوە لەو ماوەیەدا نەخۆشی سیل و کۆلێرا بە ناو سوپای میر بەدرخاندا بڵاوبووەوە، کە بە هەزاران کەس لە سوپاکەی مردن، دوای لەدەستدانی ئەو رێژە زۆرە لە سەربازەکانی داوایان لێ کرد کە خۆی بدات بەدەستەوە و بێ خەم بێت لەوەی بێ رێزی بەرانبەر ناکرێت، میر بەردخان خۆی دا بە دەستەوە، هەروەک وەک مێژوونووسی تورکی لوطفی ئەفەندی دەڵێت: کە بەدرخان خۆی بە دەستەوەدا، عوسمان پاشا

پەیمانەكەی خۆی بردەسەر و زۆر ڕێزی لێگرت و خۆی و خێزانەكانی و ۲۰۰ پیاوی نێردران بۆ لای سوڵتان، سوڵتانیش زۆر ڕێزی لێگرتن و دوایی ناردنی بۆ دوورگەی قوبرص.
لە ساڵی ۱۸٥٦زاینی لە دوورگەی قوبرص، ئینگلیز و یۆنانییەكان بە ئەمری كڵێسا بڕیاریاندا، میر بەدرخان بكوژن، بەڵام ئەم توانی بەسەریان دا سەربكەوێت بەوەی، كە دەست بەسەر یاخیبووواندا بگرێ و بۆ دەسەڵاتی عوسمانلیان بگەڕێنێتەوە و خۆی فەرمانڕەوای قوبرص بكات، كە ئەم هەواڵە چووە وڵاتی عوسمانلییەكان، سوڵتان خەلافەت ناوی میری میرانی لە بەدرخان نا!
ساڵی ۱۸٦٦زاینی ڕێگە بە بەدرخان درا، كە بە ئازادی تەواو هاتوچۆ بكات، بۆیە گەڕایەوە بۆ دیمەشق، لەوێ سەرلەنوێ خەڵكی فێری دینداری و جیهاد كردەوە تا ساڵی ۱۸۷۰زاینی لە دیمەشق وەفاتی كرد -ڕەحمەتی خوای لێ بێت- لە تەنیشت باوكە گەورەمان صەڵاحەدینی ئەیوبی لە مەرقەدەكەی ئەودا نێژرا.
ئەم كەڵە پیاوە حەقە ناوی بە ئاوی ئاڵتون بنووسرێتەوە، بەڵام وەک عەلمانیانی كورد ناوێرن ڕاستییەكانی وەک خۆی بڵێن، ئیسلامیەكانیش نازانن كە بەدرخان و دەسەڵاتی بۆتان سەرنجڕاكێشن، بۆیە پەنا دەبەنە بەر مێژووی تاڵیبانێكی دوور. ئیمارەتێكی تاڵیبانی ئەفغانستان دەكەنە نمونە و پێشەنگ، تا لاسایی بكەنەوە، لە كاتێكدا ئیمارەتی بۆتان بە دەوڵەتی پێشكەوتووی ئەو سەردەمە دەژمێردرێت، چونكە ئەوەندە كاریگەری بەدرخانیان لەسەر نییە!
بەدوای ئەمانەدا دەركەوتنی شێخەكان دێت، واتە تەریقەتەكان كە گۆڕانكاریان كردووە، ئەوانیش جێدەستیان دیارە لە جیهانی ئیسلامی وەک بزوتنەوەی سەنوسی و سۆفیەكانی جەزائیر، بەتایبەت لە كوردستاندا.
لە سەرەوە بە تەواوی و بە روونی باسمان لە ئیمارەتی بەدرخان كرد -ڕەحمەتی خوای لێ بێت- ، لەدوای لە ناوچوونی ئیمارەتەكەی و ناردنی بۆ قوبرس لەو نێوەندەدا چەند پێكادانێک لەگەڵ دەوڵەتی عوسمانلیی دا دروست بوو لە سەر دەستی چەند میرێک، بەناوبانگترینیان میر یەزدان شێر بوو، بەڵام ئەویش شۆڕشەكەی زوو دامركایەوە. ئەمە بووە هۆكاری ئەوەی، پاشەگەردانییەک لە ناوچەكاندا دروست ببێت، چونكە عوسمانلییەكان توانای حوكمڕانی ناوچەكانیان نەبوو، بۆیە دایانەدەست میرە بچووكەكان، تاكو ئەوان قەڵەمڕەویان بن، ئەمەش بووە هۆكاری ئەوەی، باج و سەرانەیەكی زۆر لە جوتیاران وەربگرن، ناچار زۆری جوتیاران وازیان لە زەوی و زاری خۆیان هێنا و چوون جێگەی تریان ئاوەدان كردەوە، تا بە ئاسوودەی بۆ خۆیان بژین، ئەو هۆكارە وای كرد، خەڵكی پشت لە میرەكان بكەن و سەردەمی میرایەتی رووە و ئاوابوون بوو، هۆكارێكی تر، كە میرەكانی ئەو ناوچەیەی زیاتر ناشیرین كرد ئەوە بوو؛ پەلاماری گوندە ئەرمەنییەكانیان دا و زۆربەی جێگەكانیان تاڵان كرد، ئافرەتاكانیان وەک نۆكەر، یاخود بۆ مەرامی تایبەتی خۆیان بەكاردەهێنا. ئەم هۆكارانە بوونە هۆی ئەوەی، خەڵكەكە زیاتر روو لە شێخەكان بكەن و خۆیان لە سایەی دادپەروەری دینداریدا بحەسێننەوە
ئەگەر سەرنج بدەین و بگەڕێینەوە بۆ سەرچاوە مێژوویە دروستەكان، ئەوەمان بۆ روون دەبێتەوە، هەركات میرێک زیاتر روو لە خوا و دیندار بووایە، ئەوا خەڵكی زوو روویان تێ دەكرد و پێگە و نفوزی بەهێز دەبوو، لەدوای ئەوەی، كە میرەكان پیاوانی دیندار و جوامێریان تێدا نەما،

ئەوانیش خەڵکی رووی لێ وەرگێڕان و روویان کردە خەڵکە دیندارەکە، کە ئەو سەردەمە بەشێخانی تەریقەت ناسرابوون و دادپەروەری لای ئەوان دەست دەکەوت، چونکە پابەندبوون بە ئاینی پیرۆزی ئیسلامەوە.

سەرچاوەی دروستبوونی شێخایەتی

لە سەردەمی غورییەکان لە هیندستان لەنزیکی ساڵەکانی ٥٢٠ کۆچی، لەو سەردەمەوە ئەم تریقەتانە دامەزرا، کە موریدان و خەڵکیان لە خانەقاکاندا بۆ کۆدەکردەوە، هاوشێوەی ئەمە دەگەڕێتەوە بۆ ئاینی بوزییەکان و سیغەکان لە هیندستان، بەڵام لەشێوەی سۆفیگەری ئیسلامییدا لەسەر چەند بیروباوەڕێکی شێویندراو، وە چەندەها جار پیاوانی بەناوبانگی سۆفی، کە ویستویانە چاکسازی تێدا بکەن، ئەگەر کردبێتیان، بەڵام خەڵکی هەر پەنای بردۆتەوە بۆ خورافات وەک ئاماژەمان بۆ کرد ئەم تەریقەتانە لە هیندستانەوە سەرچاوەیان گرتووە لە سەردەمی پاشای ئەو دەوڵەتە ئیسلامییە، کە هاشم فەرمانڕەوای بوو، بەهۆکاری ئەوەی زۆرێک لە ئاین و فەلسەفە و سیحر لەو ناوچەنەدا باو بوو، بۆیە ئەمە بووبووە هۆکاری ئەوەی، کە زۆرجار بۆ بەدەستهێنانی پارە و سەروەت و سامان ئەم کارانە دەکران بە ناوی ئاینی ئیسلامەوە، یان بۆ سەرنجڕاکێشانی خەڵکی و کۆکردنەوەی موریدان دەیانوت گوایە، ئەم کارانە کەراماتە!

لەپاش هاتنی سوپای خوێڕێژی تەتار و مەغول بۆ دەوڵەتی خەواریزمیی و دەوڵەتی غەزنەوی، پاشان ئیسماعیلیی و ئەیوبییەکان و عەباسییەکان، کە لەم ناوچەنەدا بڵاوبوونەوە لەدوای تێکشکانیان لە ناوچەی عین جالوتدا، بە تەواوەتی لەوێدا تێکشکان و گەڕانەوە دواوە، چەند هێزکی غورییەکان بۆ یارمەتی موسوڵمانان، کە پەڕینەوە بۆ وڵاتی کرمان، هەندێک لە بوزی و هیندۆسەکانیان لەگەڵدا بوو، کە شمشێریان بەکار هێنابوو لە جەستەی خۆیان دابوو، سیخ و شیش و ئەو جۆرە شتانەیان بەکارهێنابوو، کە بڵاوبوونەوە بەناو خاکی موسوڵماناندا وایانزانی ئەمە کەراماتی شێخەکانیانەوە، بەناوی تەریقەتی قادرییەوە ئەمە بڵاو بوویەوە، کە گوایە سەر بە شێخ عبدولقادری گەیلانییە و ئەمە رێگە و شوێنی ئەوە، بۆمان ماوەتەوە. لای هەمووان ئاشکرایە، شێخ عەبدولقادری گەیلانی خەڵکی سریلانکای ئێستەیە، کە ئەو دەمە لەژێر دەسەڵاتی دەوڵەتی غورییەکاندا بووە.

ئەمە سەرچاوی تەریقەتی قادرییە کە بەو ناوە بڵاوکراوەتەوە و هەموو تەریقەتەکانی تر لەمەوە سەرچاوەیان گرتووە، کە دواتر باسیان دەکەین و هەر بۆ زانیاری زیاتر چەند تەریقەتێکی هاوشێوەی تەریقەتی قادری لە دەوڵەتی شیعەکاندا هەبوو وەک تەریقەتی سەیفەدینی ئەردەبیلی، کە خۆی بە رەچەڵەک کورد بوو ئەم تەریقەتەی ناساند بە دەوڵەتی سەفەوی، کە بەتەریقەتی ئەو دەوڵەتە بناسرێت لە سەدەی دوازدە و سیانزهدا، کە قزڵباشەکان کردیانە تەریقەتی خۆیان پاشان لە دیاربەکر لە سەدەی حەڤدەدا وردە وردە تەریقەتی نەقشبەندی نفوسی زیاد کرد.

هیچ دەوڵەتێک خۆشیان لەم تەریقەتانە نەدەهات، چونکە سەر بە دامەزراوەکانی دەوڵەت نەبوون. هەندێک بیروباوەڕی سەیرو سەمەرەیان هەبوو، هەندێک لە قزڵباشییەکان بڕوایان بە

تەریقەتی بەكتاشیە، كە تەریقەتێكی زۆر توندرەوی سۆفی گەرانەبوو، پەیوەندیان بە نەقشبەندییەكانەوە هەبوو، وە ئەم تەریقەتە لە سەر سنورەكانی دەوڵەتی سەفەوی و عوسمانلی بڵاوبووەوە، ئەم تەریقەتە لە حاجی بەكتاشیەوە هاتووە، كە ناوی خۆی خستۆتە ناو تەریقەتەكە، حاجی بەكتاشی خۆی سەر بە نەقشیبەكان بوو، بەڵام دوایی بوو بە شیعە و قزڵباشییەكان زۆر خۆشیان دەویست، پاشان لە ناوچەی كوردەكان تەریقەتێكی تر بڵاوبووەوە، كە ناوی خەڵوەتەیە، ئەم تەریقەتە تەنانەت لە ماڵی میرە كوردەكانیشدا زۆر دەسترۆیشتوو بوو، تەنانەت لە باڵەخانەی سوڵتانەكانیشدا كاری پێ دەكرا، بەهەمان شێوە لە دەوڵەتی عوسمانلیی دا تەریقەتی نەقشبەندی رۆڵێكی زۆر گەورەی هەبوو، كە لەسەدەی پازەهەمدا سەرچاوەی گرتووە و تا ئێستەش هەر رۆڵی خۆی دەبینێت لە توركیادا.

لە سەرەتای سەدەی نۆزدەدا لە كوردستاندا تەنها یەک تەریقەت زاڵبوو بەسەر خەڵكی ناوچەكەدا ئەویش تەریقەتی قادری بوو وەک پێشتر ئاماژەم بۆ كرد، دەگەڕێتەوە بۆ بنیاتنەرەكەی شێخ عەبدولقادری گەیلانی عارفی، كە ٤٧٠ی كۆچی لەدایكبووە.

تا ساڵی ١٨٠٠ زاینی تەنها دوو بنەماڵەی شێخی قادری هەبوون لە كوردستاندا، یەكەمیان شێخانی بەرزنجە لە سلێمانیی و شێخان و ساداتی نەهری لە ناوچەكانی هەكاری، كە خۆیان بە نەوەی شێخ عەبدولقادر دەزانن، وە تەنها بنەماڵەكانی ئەمان دەیانتوانی شێخایەتی بۆ خۆیان قۆرخ بكەن، وەک ئامرازێكی دەسەڵات ئەو تەریقەتەیان بۆ خۆیان بەكاردەهێنا و بە ئارەزوو ویستی خۆیان بیروباوەڕی ئیسلامیان بڵاودەكردەوە.

لە كۆتایی سەدەی هەژدەهەمدا ئەم تەریقەتە بەرەو ئاوابوون رۆیی بە سەرهەڵدانی تەریقەتێكی نوێ لە ناوچەكەدا، لەسەر دەستی شێخی بەناوبانگ شێخ خالید، كە ناسرابوو بە مەولانا یان بە مەولانا خالید نەقشبەندی، كە هەڵسوڕێنەری ئەم بزوتنەوە نوێیە بوو، شێخ خالید خۆی لە هۆزی جاف بوو لە ساڵی ١٧٧٠ زاینی، لە شارەزوور لەدایكبووە و لە پێش چوونی بۆ شام چووەتە ماڵی خوا و لە ساڵی ١٨٠٥ زاینی لەخزمەتی هەردوو ماڵی شێخانی نەقشی و قادرییدا دەرسی خوێندووە.

لەساڵی ١٨١٠ زاینی چووەتە هیندستان بە خزمەتی شێخی نەقشی گەیشتووە و زیارەتی كردووە وئەزموونێكی نوێ و مەنهەجی سیاسی لەسەر دەستی شێخی نەقشبەندی لە هیندستان وەرگرتوە، كە گەڕایەوە بۆ كوردستان بە بانگەوازەكەی هەموو شێخانی قادری سەرسام كرد و هەموویانی وروژاند لە سەرەتاوە زۆر دژایەتیان كرد و بانگەوازەكەی ئەم بۆ ئەو سەردەمە زۆر سەرسوڕهێنەر بوو، هەندێک كاری كرد، كە بریتیی بوو لەوەی قسەكردن لەگەڵ مردوواندا رابطی دڵ و هەندێک كاری تر، كە جێگەی باسی ئێمە نییە ئێستە، وە بەهۆی ئەم ئیدیعایەنەوە توانی زاڵ بێت بەسەر شێخانی قادری بەرزنجەدا، بەڵام پێشتر لە رێگەی بابانییەكانەوە هەڕەشەی لێ كرا، مەولانا خالید ناچار بەرەو بەغدا كەوتە رێ، بەڵام ئەوەندە خەڵكی خۆشی دەویست، كەسێكی زۆر قسەخۆش و زانابوو لە زانستەكانی ئیسلامدا، ناچار مەحموود پاشای بابان بانگی كردووە، دوای لێ كرد بگەڕێتەوە بۆ سلێمانی، چونكە ئەم تەریقەتە زۆر پشتگیری ئەهلی سوننە بوو لە ناوچەكەدا، بە تەواوەتی خۆی لە شیعە جودا دەكردەوە، بۆیە دوور نییە كە دەوڵەتی عوسمانلی

هەستابێت بەم کارە و مەحموود پاشای بابانی هان دابێت، لەبەر ئەوەی ناوچەکانی سلێمانی بەرەو شیعەگەرای دەچوون و عوسمانلییەکان دەیان ویست بابانییەکان لەو کارانە دووربخەنەوە، شێخ مەولانا خالید لە سلێمانی جێگیر بوو، هەموو ئیمکانییەتێکی کەوتەبەردەست، توانی لەو ماوەدا هەندێک مورید و شێخ لەوناوچانە دروست بکات، لە کۆچێکی کتوپڕدا، کە هۆکاری نەزانراوە سلێمانی بەجێهشت و ئیتر نەگەڕایەوە ئەم شارە، تاکو مرد هەر لە دیمەشق بوو.

دەسەڵاتی شێخی مەولانا لە سووریادا بەربڵاو بوو توانی هەموو سووریا بخاتە ژێر رکێفی خۆی زۆرێک لە ناوچەکانی تری، وەک ئوردن و لوبنانیش هەر لەدەستی ئەم دا بوون، تا ساڵی ١٨٢٧ زاینی هەر لە دیمەشق کۆچی دوایی کرد.

تەریقەتی نەقشبەندی، کە لەسەر دەستی مەولانا بڵاوبووەوە، وەک ئاگرێک کە پوش بسوتێنێت ئەوەندە بە خێرای بڵاوبووەوە، بە هۆکاری ئەوەی هەموو کەس دەیتوانی ببێتە شێخ و ئەم خەلیفەکانی خۆی دەگەیاندە پلەی شێخایەتی، خودی مامۆساتاکەی کە شێخ عوبێدوڵای نەهری بوو هاتە سەر تەریقەتەکەی و وازی لە تەریقەتی قادری هێنا و تەریقەتی نەقشی کرایە تەریقەتی شێخانی هەکاری.

لەدوای ئەوەی کە عوسمانلییەکان زۆر گرنگیان دا بە مەولانا خالید، توانی سێ کوچکەی دەسەڵاتی سیاسی دروست بکات لە ناوچەکدا دژی ئێرانی شیعەی ئەو سەردەمە، کە دەسەڵاتی سیاسییان بکەوێتە دەست، کە ئەو گەشتەی شێخ لەساڵی ١٨٢٠زاینی وەک مورشیدێک لەلایەن عوسمانلییەکانەوە ناسرا و بابانییەکان پشتگیریان کرد، سێ دەسەڵاتەکەی دایمەزراند؛ یەکەم: لە ناوچەی هەورامان بنەماڵەی سەراجەدین بوو، پاشان بنەماڵەی شێخ عەبدوسەلامی بارزانی لە بارزان و لە هەکاری بنەماڵەی شێخ عوبێدوڵای نەهری، لەدوای کۆچی خۆی، ئەمانە دەسەڵاتی کورد و میرنیشنەکان دەگرن بەدەستەوە، ئەمە هۆکارێک بوو بۆ لە ناوچوونی سەردەمی ئەمیرایەتی یاخود میرەکانی کورد سەردەمی شێخەکان دەست پێ دەکات کە دەسەڵاتی سیاسی دەکەوێتە دەستیان.

شۆڕشەكەی شێخ عوبێدوڵای نەهری

جۆش و خرۆشی ئاینی رۆژ بەڕۆژ لەبرەودا بوو بەهۆكاری ئەو تەریقەتانەی، كە رووی كردبووە ناوچەكە، هەروەها شەڕی روسیا بەرانبەر بەعوسمانلیی و شەڕی هۆزەكانی نەستورییەكان و ئەرمەنییەكان و شیعەكان، بەگشتی وای كرد كە پلەوپایەی شێخەكان رۆژ بەڕۆژ بەرەو بەرزی بڕوات و متمانە بۆ خۆیان پەیدا بكەن، شێخ تەهای باوكی شێخ عوبێدوڵای نەهری ترسی ئەوەی نیشاندا لەساڵی ١٨٤٣ زاینی، كە هەرەشەی مەسیحی ئەرمەنییەكان و نەستورییەكان لە ئارادایە و پاشان لە ساڵی ١٨٤٨ زاینی دا نەستورییەكان و یەزیدەییەكان لەگەڵ ئەرمەنییەكان بوونە هاوپەیمان لەگەڵ یەكتری، بۆ لێدانی شێخەكان، شیعەكانی ئێران پشتیوانی ئەمانیان دەكرد دژی موسڵمانانی ناوچەكە، ئەمە بووە هۆكاری ئەوەی كە عوسمانلییەكان شێخەكانی تەریقەت وەك دەسەڵاتێكی سیاسیی بناسێنن و بەرگری لە مەزهەبی سوننی بكەن لە ناوچەكەدا.

شێخ تەهای نەهری لەناوچەكەدا ئەمەی بە هەلزانی بۆ ئەوەی بە تەواوەتی دەسەڵاتی سیاسیی خۆی بسەپێنێت بەسەر ناوچەكانی ژێر فەرمانڕەوایی خۆیدا و سەرۆك هۆزەكانیش گوێڕایەڵی بكەن و فەرمانی دابوو، كە بەهەموو شێوەیەک دژایەتی ئەو هاوپەیمانییە بكەن، كە دژیان دروست كراوە، بۆیە لەسەر هەموو مینبەرێكی مزگەتەكان ئەم دوعایە دەكرا خودایە؛ جوو و دیان و ئاگرپەرستان و مەجوس و شیعەكانی ئێران و یەزیدییەكان لەناو ببە.

لە دوای كەوتنی ئیمارەتی بەدرخان شێخ تەهای نەهری، خۆی حەشاردا ساڵی ١٨٤٧ زاینی لەلای سەرۆك هۆزێكی سەربەخۆی كورد، كە ناوی موسای بەگی شەمزینانی بوو، كە وا دەردەكەوێت ئەم پیاوە خۆی بە موریدی شێخ تەها نەهری دەزانی، بۆیە هەر شێخ تەها فەرمانڕەوای ئەو ناوچەی دەكرد تا ساڵی ١٨٦٠ زاینی، عەبدولقادری كوڕی شێخ تەها فەرمانڕەوای ناوچەكەی گرتەدەست جێگەی باوكی گرتەوە و شێخەكانی نەهری فەرمانڕەوای ناوچەكانی شەمزینانیان دەكرد، تا دەگاتەوە بۆتان و پاشان ئەردەڵان، ئەوەندە قەڵەمرەویان فراوان بووبوو.

شێخ عوبێدوڵای نەهری و شۆڕشەكەی لە ١٨٨٠-١٨٨٣ زاینی

شۆڕشەكەی شێخ عوبێدوڵای كوڕی شێخ تەهای نەهری نەقشبەندی، یەكێكە لە شۆڕشەكانی كوردایەتی لەسەر بنەمای ئاینی پیرۆزی ئیسلام و سۆفیگەرایی، هاوشێوەی شۆڕشەكانی میر محمەدی سۆران و بەدرخان و یەزدان شێر بوو، شۆڕشی شێخ عوبێدوڵای نەهری لە ئەنجامی ئەو كارە گەندەڵانەی عوسمانلیی و سەفەوییەكان بوو، كە هاتە بەرهەم، ئەنجامی كاردانەوە ئەم شۆڕشەی بەرهەم هێنا، شێخ هەستا بە كۆكردنەوەی موریدان*و شێخانی تەریقەتی ناوچەكە لەدەوری خۆی، بۆ كەوتنەوە جهیاد لە دژی داگیركەرانی روسیا و بڵاوكردنەوەی بیری شیعە لە ناوچەكاندا و سۆفیەكی زۆری كوردی لەدەوری كۆبوونەوە، ئەم شۆڕشە هاوكات بوو لەگەڵ شۆڕشەكانی تری جیهانیی ئیسلامی، كە ئەوروپییەكان هێرشیان كردە سەر وڵاتانی موسوڵمان، كە چەند شۆڕشێكی تر بەرپابوو لە سەرانسەری جیهانی ئیسلامی وەك شۆڕشی شێخ عەبدولقادری جەزائیری لە مەراكیش و شۆڕشە جیهادیەكەی ئیمام شامل لە قەفقاس و چیچان، هەروەها شۆڕشی شێخ عوسمان دانفیدۆ لە نیجیریا.

هەرچەندە ئەم شۆڕشە سەرکەوتنی بەدەستنەهێنا وەک زۆربەی شۆڕشەکانی تری سۆفیگەریی لەناوچەکاندا، لەگەڵ ئەوەشدا خەڵکێکی زۆر هاوپشتی ئەم جهیادە بوون، بەهۆکاری ئەوەی لەگەڵ ستراتیژی ئەروپییەکاندا نەدەهاتەوە و بەرژەوەندیەکانی عوسمانلیی و قاجەری دەخستە مەترسییەوە، لەپاشاندا هۆکاری ناوەکی وای کرد، کە ئەم شۆڕشە دامرکێتەوە.
هۆکارە ناوەکییەکان ئەوەبوون؛ کوردستان بوو بە چەند پارچەیەک، لەوانە: بابانییەکان و سۆرانییەکان و بادینییەکان، لە باشووری کوردستان هەریەکەیان ئیمارەتێکیان دامەزراند، پاشان ئیمارەتی ئەردەڵان و برادۆست لە رۆژهەڵات و لە وڵاتی ئێرانی ئێستە، وە هەندێک لە ئیمارەتەکانی باکوور وەک بۆتان بەدلیس و چەند ئیمارەتێکی تری بچووک لەو ناوچانەدا، کە تورکیای ئێستە دەکات.
پاشان دەوڵەتی عوسمانلی بە چەند شکستێکدا تێپەڕبوو لە سەدەی هەژدەهەمدا، کە دەیویست چاکسازی بکات لەو ناوچانەدا لەسەر بنەمای ئەوروپی. وەک ئبن خەلدون دەڵێت: هەمیشە هێزی دۆڕاو و شکستخواردوو، چاو لە هێزی سەرکەوتوو دەکات، بۆیە عوسمانلییەکان دەیانویست چاو لە ئەوروپا بکەن، بۆ دامەزراندنی دەوڵەتێکی عوسمانلیی تورکیی نەتەوەیی، هەر لە سەردەمی فەرمانڕەوایی سوڵتان سەلیمی دووەم و سوڵتان مەحموودی دووەم، کە ئالیەتی دەوڵەت لەسەر بنەمای نەتەوەیی دابمەزرێنن لە ساڵی ١٨٠٨-١٨٣٩زاینی، لەسەر بنچینەی دەوڵەتی رۆژئاوایی، ئا لێرەوە بۆ یەکەمجار لەو ناوچەدا بیری نەتەوەیی عوسمانلییەکان دامەزراوە، تا بووە هۆکاری دروستبوونی ئیتیحادی تورەقی لە ساڵی ١٩٠٨-١٩١٨زاینی، کە بە تەواوەتی خۆی داڕشتبوو بەنەتەوەی تورانییەکان.
نمونەی ئەم دەوڵەتە نەتەوەییانەی دامەزرا، وەک ئەلبانیا و ئیمارەتەکانی ئەنادۆڵ کە سیستەمێکی خۆیان هەبوو، هەروا لەهەمان کاتدا وەک عێراق، کە مەمالیک فەرمانڕەوایی دەکرد و لە مووسڵ کە بە ئیمارەتی جەلیلییە ناسراو بوو، هەموو سەربەخۆیی خۆیان هەبوو، وە بەهەمان شێوە لە سووریا، میسر، بۆتان و بادینان، کە هەموو ئەمانە سەر بەو بوون، وەک لە باسی ئیمارەتی بەدرخان دا ئاماژەمان بۆ کردووە.
پاشان عوسمانلییەکان ویستیان لە ئەنجامی ئەوەی، کە میرەکان لە ناوچەکاندا لاواز بووبوون دەیانویست ناوچەکان بخنەوە ژێر رکێفی خۆیان بە سەرکردایەتیی رەشید پاشای شرکەسی، کە سەدری گەورەی عوسمانلیی پێشوو بوو، لەگەڵ والی کوردستان، کە بە محمەد ئەنیجە قیدار ناسرا بوو.
هەرچەندە میرەکان لەناو چووبوون، ناوبانگیان نەمابوو، لێرەوە شێخانی تەریقەتی قادری نەقشبەندی دەستێکی باڵایان هەبوو لە هەموو ناوچەکاندا و هەر لەو سەردەمەدا لە شەمزینان شۆڕشێک سەری هەڵدا لەسەر دەستی شێخ عوبێدوڵای نەهری لە پارێزگایی هەکاری، دژی ئەو بنچینە عەلمانییەتەی کە دەیانویست بیهێننە ناوچەکە و لە دەرچوونی عوسمانلیی و ئێران لە ئاینی پیرۆزی ئیسلام. شێخ عوبێدوڵا بە هەموو شێوەیەک بەرهەڵستی سیاسەتی ئێران و

عوسمانلییەكانی دەكرد. ئا لێرەوە بە ئاشكرا رایگەیاند، كە ئەو سەربەخۆیە و مل كەچ ناكات بۆ دەسەڵاتی عوسمانلیی و ئێران.
وە ئەم شۆڕشی سۆفیانە بەردەوام بوو جیهادیان كرد، تا سەردەمی مەلا سەلیمی خیزانی لە ساڵی ۱۹۱۳زاینی، شێخ عەبدولسەلامی بارزانی لە ساڵی١٩١٤زاینی و شێخ سەعیدی پیران لە ساڵی ۱۹۲۵زاینی و شێخی مەحموودی حەفید لە كوردستانی باشوور لە ساڵی ۱۹۱۸-۱۹۳۲زاینی.
لێرەوە بە ئاشكرا ئەوە دەردەكەوێت، كە هەموو شۆڕشەكان لە پێناوی چەسپاندنی شەریعەتی خوای گەورە بووە لە ناوچەكەدا، ئیسلام بكەنە مەنهەج و دەستور بۆ دەوڵەت و دەسەڵات تا مەزڵومییەت لەسەر موسوڵمانانی كورد هەڵبگیرێت.

ڕووداوەكانی ڕاپەڕین

ئەملیس كلاتین كە خۆی جێگری كونسوڵی بەریتانی بوو یەكێكە كە چاودێر بووە بەسەر شۆڕشی شێخ و دەڵێت: لەدوای گەڕانەوەی شێخ لە بەرەكانی جەنگی روسیا لەساڵی۱۸۷۷-۱۸۷۸زاینی، شێخ چەكێكی زۆری وەرگرتبوو لە عوسمانلییەكان بۆ شەڕی روسیا لە دوای گەڕانەوەیان شكستییان لەو جەنگە، هەموو چەكەكانی پاراست و لەلای خۆی هێشتییەوە و نەیگەڕاندەوە بۆ عوسمانلییەكان، هەروا خۆی خاوەنی ۵۰۰۰ موجاهیدی سۆفی بوو و ئەم موریدانەی خۆی بەكارهێنا بۆ ئەو دەسەڵاتە گەندەڵەی عوسمانلی، تا لە كوردستان وەدەریان بنێت، شێخ بەتەواوەتی ناوچەكانی هەكاری لە دەستی عوسمانلییەكان پاككردەوە لە تەموزی ساڵی ۱۸۷۹زاینی، ئەم كارەی بووە هۆكاری ئەوەی، زۆرێك لە خێزانەكانی هەركی لەو ناوچەنەدا بە دیل بگیرێن و بەوپەڕی ناشیرینیی و وەحشیگەریانە مەمەڵەیان لەگەڵ بكەن. ئەمە یەكێك بوو لە هۆكارەكانی ڕاپەڕین لە ناوچەكانی بن دەستی عوسمانلیی دا، بۆیە شێخ ناردی بەشوێن هەندێك لە هۆزەكانی ناوچەكە، بۆ ئەوەی ئاگاداریان بكاتەوە، كە عوسمانلی توانای بەڕێوەبردنی ناوچەكانیان نەماوە، مەبەستی شێخ ئەوە بوو خۆی ئیدارەی ناوچەكان بەڕێوە بەرێت، بۆیە سوپایەكی ئامادەكرد و ناردنی بۆ ناوچەكانی ئامێدیی و پارێزگای دهۆك بۆ ئەوەی كوردستانی باشوور رزگار بكات، بەڵام عەبدوڵڵای بریفكانی هەواڵی نارد بۆ عوسمانلییەكان بۆ مووسڵ، كە یارمەتی بدەن و بڕۆن تاكو هێزەكەی شێخ عوبێدڵای نەهری ناوچەی ئامێدی نەگرن، شێخ سەركردایەتیی سوپاكەی دابووە دەست كورەكەی، كە ناوی شێخ عەبدولقادر بوو، ۹۰۰ كەسی لەگەڵدا بوو، بەڵام نەیتوانی ئامانجەكانی بپێكێت، بۆیە هێزەكەی كشاندەوە دواوە، لەو دەمەدا موتەصریفی باشقەڵا هێرشی كردە سەر ناوچە سنورییەكان بۆ كۆكردنەوەی باج و سەرانە، شێخ ئەمری كرد، كە بیگرن و دوایی دیل بە دیلی پێ بكەن لەگەڵ گیراوە هەركییەكان دا.
عوسمانلییەكان لەهەمان كاتدا نەیاندەویست شێخ لاواز بكەن بەهێزی خۆیان، بۆیە سیاسەتێكی كلاسیكیان گرتەبەر و دایان بەشەڕ لەگەڵ هێزەكانی كوردی رۆژئاوای كوردستان، وەك حیدەرانلو و جیهان گیر پاشا و هەندێك لە هۆزەكانی تری ئەو ناوچەیە، كە كەوتنە شەڕ لەگەڵ هێزەكانی شێخ عوبێدوڵای نەهری، شەڕ و پێكداداان روویدا لەو ناوچەنەدا و تا رادەیەكی باش شێخ توانی سەركەوتن بەدەست بێنێت. ئەمە بووە هۆكاری ئەوەی عوسمانلییەكان دانووستان لەگەڵ شێخ

بکەن و شێخیش دەیزانی عوسمانلییەکان هێشتا هێزیان هەیە، بۆیە لەساڵی ١٨٨٠زاینی، ڕێککەوتن لەسەر ئەوەی عوسمانلییەکان بیست هەزار بیاستر[٣] بدەن بە شێخ خۆیی و موریدانی لە ناوچەی هەکاری، شێخ بڕوات سەردانی سوڵتان بکات لە ئەستەنبوڵ بۆ ئەوەی وەلائی خۆی بۆ تازە بکاتەوە.

لەدوای ئەوەی شێخ لەگەڵ عوسمانلییەکاندا دانووستانی کرد، ویستی سوود لە کات وەربگرێت رووی کردە ناوچەکانی ئێران بۆ رزگارکردنی کوردستانی رۆژهەڵات و هێز و توانایەکی باشی ئامادەکرد بۆ ئەم جەنگ، وە سەرنجی هەموو عەشایەرەکانی کورد و سەرۆک هۆزەکانی بۆ لای خۆی راکێشا، پێش ئەوەی دەست بکات بە هێرش بۆ سەر ئێران، هەموو هۆزەکانی لەدەوری خۆی کۆکردەوە، ئامادەیکردن بۆ جهیاد، موسوڵمانانی کورد لەو دەمەدا ئامادەی هەموو رووبەڕووبوونەوەیەک بوونەوە. لە رێگەی کونسوڵێکی ئەرمەنی، کە ناوی میسیۆ کریمان بوو راپۆرتی ئەدا بە شێخ لەبارەی هێزەکانی ئێرانەوە و دوای خۆی وەک شاهیدێک باسەکەش دەگێڕێتەوە. هەر لەو ساڵەدا زیاد لە ١٠٠-١٥٠ کەسایەتیی کوردی ناودارانی ناوچەکەی لە عوسمانلیی و ئێرانی لە هەکاری کۆکردەوە، کۆنگرەیەکیان بەست، کۆنگرەکەیان ناونا بە پەیوەندی سەرۆکەکانی کورد، لەو سەردەمەدا کوڕێکی بەدرخان بە ناوی بەحری زۆر کاریگەری هەبوو لەسەر ئەو کۆنگریە و دەوری باشی دی تێیدا، سەرۆکەکان بریتیی بوون لە شێخ و میرەکانی ناوچەکان.

---

[٣] پارەی ئەو سەردەمەی عوسمانلیی بوو.

وتارە مێژووییەكەی شێخ عوبێدولا لە كۆنگرەدا

ئەوەتەی عوسمانلییەكان هاتوونەتە سەر دەسەڵات پێش٥٥٠ ساڵ لە مەوبەر، بە ڕێگەیەكی ناشەرعی نزیكەی ٤٠٠ ساڵ لایانداوە لە ئاینی پاكی ئیسلام، ئەم ئیمپراتۆرە خۆشی لاواز كردووە و ئەو دەسەڵاتانەشی لاواز كردووە كە لە ژێر سایەی دان، وە بەرەو داڕمانی تەواوەتی دەڕوات، گومانی تێدا نییە كە هەر دەبێت ئەم دەسەڵاتە بڕوخێت، چونكە لە ئیسلام دووركەوتوونەتەوە. بانگی ئیسلامەتی و جیهاد و بانگەوازی باوباپیرانتان ئەدەمەوە بە گوێدا، با بەرەنگاری ستەم و زوڵمی توركی دوور لە دین بوەستینەوە، كە دوورن لە ئیسلام و پابەندنین پێوەی، بەرگری بكەن لە مافەكانی خۆتان و مەصڵەحەتی كورد لە بەرچاو بگرن، ئاگاتان لە بیروباوەڕی خۆتان بێت و بەرگری بكەن لە خاك و وڵاتتان، هەروەك چۆن باپیرانتان بەرگریان كردووە.پاشان بە تەنها دەسەڵاتی عوسمانلی نییە كە ستەممان لێ دەكات ئەوەتا براكانتان لە ئێران دەناڵێنن بەدەست ڕەوشی خراپی ئابووریی و سیاسی، كە ئەمیش هیچ پەیوەندیەكی نییە بە ئیسلام، وە ئێران لە ژێر سێبەری ئیسلام دەرچووە، دەبینن كە ئێران سەرقاڵە بە شەڕكردن لەگەڵ توركومانەكانی ژێر ركێفی خۆی، وە بە هەزاران سەربازی ناردووە بۆ ئەو جەنگە، ئەگەر بێت و ئێمە جەنگیان لەگەڵ بكەین، ئێستە ئێران توانای كۆكردنەوەی ئەو سوپایەی نییە دژمان بوەستێت. هەروا سەركەوتنمان نزیكە ئەگەر ڕووبەڕووی ئێران ببینەوە، پاشان خەڵكانێكی تر دەورمان ئەدەن لەدوای ئەوە ڕوودەكەینەوە دەسەڵاتی عوسمانلی، ئەوانیش لە ناو دەبەین.

هەموو ڕازی بوون بە وتەكانی شێخی نەهری و لەهەمان كاتدا چەكێكی زۆری لەبەر دەستدا بوو، كە لە عوسمانلییەكانی وەرگرتبوو لە سەردەمی جەنگ لەگەڵ ڕوسیادا، شێخ فەرمانی دا، كە چەكی زیاتر بكڕن و خۆیان پڕ چەك كرد و چەكێكی زۆریان كڕی لە شاری وان، كە ئێرانییەكان وایانزانی عوسمانلییەكان خۆیان چەكیان داوە بە شێخ عوبێدوڵلای نەهری.

جەنگ دەستی پێ كرد، شێخ توانی زۆربەی ناوچەكان بخاتە ژێر قەڵەمڕەوی خۆی و دەستكەوتی لە چەك و پارە و سەروەت و سامان زیاتر بوو دیلێكی زۆری گرتبوو، پاشان كەوتە ناردنی پەیام بۆ كونسوڵەكانی ئەوروپا وپەیوەندی باشی بەست لەگەڵ نەستورییەكان و ئەرمەنەكاندا، شێخ دەیزانی كە ئەورپییەكان و ئەمەریكییەكان ڕاستەخۆ پشتگیری نەسرەكان دەكەن. وە شێخ هەنگاوەكانی وەك هەنگاوی سەركردە سەبازییەكان بوو لە كاتی شەڕكردندا. پاشان ڕوویان كردە شاری ئورومییە، ئێرانییەكان نامەیەكیان نووسی بۆ ئیقبال دەولە، كە شێخ لە ڕێگەی شێخ عبدولقادری كوڕیەوە دەیەوێت هەموو كوردستان ئازاد بكات و دەری بێنێت لە فەرمانڕەوای عوسمانلیی ئێرانی .پاشان سوپای كوردی لە هەموو لایەكەوە گەمارۆیان خستەسەر ئورومییە و شارەكانی تر، كە دەیانویست ئازادی بكەن.

لە مانگی ئۆكتۆبەر هێزەكانی شێخ عوبێدولا لە سێ قۆڵەوە خۆیان كرد بە ئێراندا.

- هێزی یەكەم: هێزی سەرەكیی بوو بەسەركردایەتیی شێخ عەبدولقادر، بە بیست هەزار كەسەوە گەمارۆی دەریاچەی ئورومییەیاندا و پاشان گەمارۆی سابڵاغیان دا.

- هێزی دووەم: لەپشتی ئەم هێزەوە بوون بۆ یارمەتیدانی، لە كاتی شكست، یاخود بۆ پێداویستی پێگەیاندنی ،كە زیاد لە هەزار سەربازی شێخ عوبێدوڵا بوون، بەسەركردایەتیی شێخ سدیق، كە برای شێخ عوبێدوڵا بوو.

- هێزی سێیەم: بریتیی بوون لە پێنج هەزار سەرباز بە سەركردایەتیی خەلیفە محمد سەعید، كە راستەوخۆ بەرەو شاری ئورومییە رۆشت. شێخ خۆشی بە ناو خاكی كوردستان لە ئێران دا دەگەڕاو لە ماوەیەكی كەمدا توانی ئیدارەی ئێران لە كوردستاندا كۆتایی پێ بێهنێت، رۆژ بەڕۆژ خەڵكی دەهاتنە ناو سوپای شێخ، كە ئەودەمە خۆشی حەوت هەزار كەسی لەگەڵدا بوو، ئەم ئازادكردنە هەمووی ماوەی چەند هەفتەیەكی خایاند.

هەڵەیەكی مێژوویی زۆر گەورە

لەماوەی ئەو شۆڕشەدا زۆرێک لە سەرۆک هۆز و عەشایەرەكانی ئەو ناوچەیە پەیوەندیان كرد بە شێخەوە، بە هۆكاری ئەوەی شێخ دەسەڵاتی تەواوی پەیدا كردبوو، سەرۆک هۆزەكان هەلەكەیان قۆستەوە و زۆرێک لە ناوچەكانی ئازەریان تاڵانكرد و خەڵكە شیعەكەیان كوشت و سەروەت سامانیان بەهەدەر بردن، پاشان هەرچی سەروەت و سامانی نەستورییەكان بوو بردیان بۆ خۆیان، تاڵان و بڕۆیەكی زۆریان كرد، بەجۆرێك زۆربەی لادێكانی نزیک ئورومییەیان تاڵانكرد، بێ ئەوەی شێخ عوبێدوڵا ئاگادار بێت، بێگومان ئەو لادێیانە كەوتبوونە دەست كوردەكان، كە گەمارۆی میاندوابی دابوو، میاندواب درا بە سەركردایەتیی شێخ عەبدولقادر، داوایان كرد لە خەڵكی شاری میاندواب خۆیان بدەن بەدەستەوە. شێخ عەبدولقادر چەند كەسێكی نارد بۆ ئەوەی دانووستانیان لەگەڵ بكەن، كەچی دەسەڵاتداری ئەو شارە ئەو پەیامبەرانەی هەموو كوشت و گاڵتە و سوكایەتی كرد بە لاشەكانیان، ئەمەش بووە هۆكاری تورەیی سوپاكەی شێخ عەبدولقادر، كە چوونە شارەكە كوشتارێكی زۆریان كرد، كە زیاد لە سێسەد كەس لە ژن منداڵ كوژران، ئەم كارە لە داب و نەریتی كوردەواری و ئیسلامەتی و جوامێری دوور بوو، بێ گومان هەڵەیەكی زۆر گەورە بوو.

ئەمە بووە هۆكاری ئەوەی، كە سومعەی راپەڕینەكەی شێخ عوبێدوڵا ناشیرین بكرێت، وە بڵاوكرایەوە ئەمە شەڕی هۆزەكانە لەناو خۆیان دا، شەڕی شیعە و سوننەیە و شەڕی نێوان ئازەریی و كورد و فارسە، ئەمەش بووە هۆكاری ئەوەی زۆرێک لە فارس و ئازەری و شیعەكان خۆیان بەخشیە سوپا، بۆ شەڕ لەگەڵ كورد.

لە كۆتایی مانگی ئۆكتۆبەر دوو هەفتە گەمارۆی شاری ئورومییە درا، بەڵام خەریكبوو رێک بكەون لەگەڵ شێخ عوبێدوڵادا، بەڵام كە كارەساتەكەی میاندوابیان بیست پەشیمان بوونەوە، بووە هۆكاری ئەوەی كە زیاتر خۆیان قایم بكەن، مەتەرێز و سەنگەریان قایمتر كرد، بەڵام شێخ بەڵێنی پێدان كە كاری وا رووناداتەوە ئەگەر شارەكە بێ شەڕ تەسلیم بكەن، ماوەی دوو رۆژی بۆ دانان و نامەی نووسی بۆ ئیقبال دولە و زانا سونین و شیعەكان، كە كاری وا رووندادات، ویستی

قەناعەتیان پێ بكات، بەڵام بێ سوود بوو، هەروەها شێخ داوای لە كونسوڵ كرد، كە ناوی ولیم آبوتی ئینگلیز بوو، لەگەڵ كوجران، ئیقبال دەولە رازی بكەن.ئەوانیش داوایان لە شێخ كرد ماوەكەیان بۆ درێژ بكاتەوە، بۆ ماوەی رۆژێكی تر، بەڵكو رازی بكەن. ئیقبال دەولە دەیزانی هێزی ئێرانی بەڕێگەوەیە بۆ یارمەتیدانی، بۆیە دوای ٢٤ كاتژمێری تری كرد بۆ ئەوەی سوود لە كات وەربگرێت، وە لەو ماوەیەدا هێزێكی زۆری ئێرانی لە رۆژئاوای ئازەربایجانەوە بە سەرۆكایەتیی تەیمور پاشا هاتن بۆ یارمەتی ئیقبال دەولە، بۆ ئەوەی گەمارۆكەی سەر ئورومییە لابەرێت و ئەوەبو توانی ئەو گەمارۆیە بشكێنێت.

سوپایەكی تری گەورەی ئێرانی بە سەرۆكایەتیی حشمەت دەولە، كە سوپاسالاری شای ئێران بوو، هاتە ناوچەكە، بیست هەزار سوپای لەگەڵدا بوو، لەگەڵ بیست تۆپی گەورە، پاشان دوانزە هاوەن بە یارمەتی هەندێک لە ئەفسەرانی نەمساوی، كە سەرپەرشتی جەنگەكەیان دەكرد. شەڕێكی خوێناوی لە نێوان كورد و ئێراندا روویدا و عوسمانلییەكان رێگەی سنوریان لە شێخ داخست، كە نەتوانێت لە هەكارییەوە یارمەتی پێ بگات، ئەمە وای كرد سوپای شێخ بشكێت، سوپاكەی نەیتوانی پارێزگاری لەو دەسكەوت و تالانیانە بكەن، كە دەستیان كەوتبوو، بۆیە زۆربەیان هەڵهاتن، ئەم هەڵهاتنە كاریگەری لەسەر سوپاكەی شێخ دانا، ناچار شێخ فەرمانی دا سوپاكەی بڵاوە پێ بكات، بۆ ئەوەی گیانی سەربازەكانی بپارێزێت.

لە ١٢نۆڤەمبری ساڵی ١٨٨٠ی زاینی، شێخ عوبێدوڵا لەگەڵ چەند كەسێكدا گەڕایەوە بۆ شاخ لە نەهری، لە ناوچەكانی هەكاری و ئەم راپەڕینە وەک بەفر توایەوە و بە خێرایەكی سەرسوڕهێنەر كۆتایی پێ هات.

لە دوای گەڕانەوەی شێخ بۆ مەڵبەند و زێدی خۆی لە هەكاری، دەسەڵاتی ئێرانی داوای لە كونسوڵی خۆی لە ئەستەنبوڵ كرد لە دەسەڵاتی عوسمانلی، شێخ بگرێت، یان دووری بخاتەوە. ئەگەر ئەو كارە نەكات ئەوە داوای قەرەبووی جەنگەكە لە عوسمانلییەكان دەكاتەوە، چونكە لە خاكی عوسمانلییەوە هاتۆتە ناو ئێران، هەروەها شای ئێران داوای دەستگیركردنی سەدان كەس و سەركردەی كوردی دەكرد لە عوسمانلییەكان، لەوانە هەمزە ئاغای مەنگوڕی، كە سەركردەیەكی سوپای شێخ بوو، وە ئەو دەمە سی هەزار كوردی هەڵهاتوو لە بن دەستی ئێران رایان كردبووە لای عوسمانلیی و لەبارێكی زۆر دژواردا دەژیان.

لە هاوینی ساڵی١٨٨١زاینی، بە زۆری دەوڵەتی رووسی و دەوڵەتی بەریتانیا و ئێران كە جەختیان دەكرد دەبێت شێخ دەستگیر بكرێت، یان لە ناوچەكەی خۆی دوور بخرێتەوە بۆ ئەستەنبوڵ، ناچار شێخ روویكردە ئەستەنبوڵ، وەک (إقامة الجبری) لەوێ نیشتەجێ بێت و دەست بەسەر بێت، بەڵام لە كاتی رۆشتنیدا هەموو بەرپرسەكانی عوسمانلی، پێشوازی قارەمانانەیان لێ كرد، نەک وەک ئەسیر، بەڵكو وەک شێر سەیریان دەكرد و سوڵتانی عوسمانلی خۆی پێشوازی لێ كرد، لە پلەوپایەیان بەرزكردەوە، مەقامی شەڕەفیان پێ بەخشی لە قەسری سوڵتان، بەڵام شێخ خەونی بوو كوردستان رزگار بكات، بۆیە دوای ساڵێک و لە مانگی ئابی ١٨٨٢ زاینی، هەڵهات و گەڕایەوە بۆ نەهری.

ئەم گەڕانەوەی شێخ وای کرد، دەوڵەتی ئێران و هەردوو وڵاتی روسیا و بەریتانیا زیاتر ترسیان لێ بنشێت، وە بەدەستی عوسمانلییەکانیان دەزانی، بۆیە زیاتر عوسمانلییەکانیان تاوانبار دەکرد لەو کارە، ئەوانیش بۆ راگرتنی رەوشەکە بڕیاریان دا، کە شێخ دوور بخەنەوە بۆ مەککە، بە فەرمی ئەم بڕیارە لەلایەن عوسمانلییەوە دەرچوو.

شێخ کە گەڕایەوە لە هەموولایەکەوە مورید و سۆفیەکانی دەهاتن بۆ لایی و لە دەوری کۆدەبوونەوە، چاوەڕوانی شێخیان دەکرد بۆ ئەوەی بزانن پرۆژەکەی چییە، تا ئامادەیی خۆیانی بۆ دەرببڕن، چونکە هەموو پرۆژەکانی شێخ بۆ رزگارکردنی کورد بوو لە ستەم و زۆری دەسەڵاتدارانی عوسمانلیی و ئێرانی، لەهەمان کاتدا نەیاندەتوانی شێخ بگرن، بە هۆکاری ئەوەی خەڵکێکی زۆری لەدەوربوو، وە خۆی زانایەکی ئاینی بوو، پێگەیەکی جەماوەری بەهێزی هەبوو.

لە کۆتایی نۆڤەمبەری ساڵی ١٨٨٢زایینی، چەند هێزێکی سەربازی لەدەوری ناوچەی هەکاری کۆبوونەوە و گەمارۆی ئەو ناوچەیان دا لە هەمولایەکانییەوە، شێخ ناچار بوو خۆی بەدەستەوە بدات. نێردراوی سوڵتانی عوسمانلی هات بۆ لای و پێی وت، کە دەبێت بچێت بۆ مەککە، ئەویش داوای کرد کە بچێتە مووسڵ و ئەوەندە دوور نەخرێتەوە، بەڵام رازی نەبوون، چونکە مووسڵ زۆر لە ناوچەکانی هەکاری دەچوو، بە هیچ شێوەیەک قەبووڵ نەکرا، دەیانزانی ئەگەر لەوێ بمێنێتەوە راپەڕینێکی تر ساز دەکاتەوە، خەڵکی ناوچەکانی مووسڵ زۆر خۆشەویستیان هەبوو بۆ شێخ عوبێدوڵا.

شێخ عەبدولقادر لەکاتی راگواستنی، باوکی و خێزانەکەیان بەگشتی، ویستیان لەدەستی عوسمانلییەکان ئازادی بکەن لەگەڵ شێخ محمد سادق، بەڵام بەداخەوە سەرکەوتوو نەبوون. شێخ ساڵێک لە حیجاز مایەوە، پاشان چاوەکانی لەیەک ناو و بە غەم و ناسۆرەوە سەری نایەوە لە مەککە، لە ساڵی ١٨٨٣زایینی کۆچی دوایی کرد.

خاڵێکی تر کە زۆر گرنگە باسی لێوە بکەین ئەوەیە، کە ئێمە پێویستە شارستانییەتمان بناسێنین بە خەڵکی، دوور لە شارستانییەتێکی شەڕەنگێز، چونکە موسوڵمانیان وا ناساندووە، گوایە موسوڵمانان تەنها خەریکی شەڕکردن و کوشتار و ئیرهاب و قژ و بژ بووە، وە هیچ شتێکی پێ ناکرێ، بەڵام ئایا ئەمە راستە؟ ئیسلام گۆڕانکاری پێ دەکرێت یان نا؟

نمونەیەک باس ئەکەین؛ ئەبو رەجائی عەتاردی -رەحمەتی خوای لێ بێت- ئەگێڕێتەوە و ئەڵێت: لە سەردەمی نەفامیدا کاتێک، کە ئەچووین بۆ سەفەر، بەردێکمان لەگەڵ خۆماندا ئەبەرد و ئەمان پەرست، پاشان ئەگەر بەردەکەمان بەدڵ نەبووایە فڕێمان دەدا و لە شوێنێکدا کەمێک خۆڵمان دەهێنا و لەگەڵ شیری حەیواندا تێکەڵمان دەکرد، سیفەتی شیری حەیوان وەهایە کە ئەگەر لەگەڵ قوڕدا تێکەڵی بکەیت شێوەیەکی سیرامیکی جوان ئەبەخشێتە قوڕەکە، ئەمان کرد بە بت و ئەمان پەرست. ئەمە بارودۆخی عەرەب بوو پێش ئیسلام، لێ کاتێک ئیسلام هات چی؟ گۆڕانکاری بەرپا کرد لە عەقیدەیان دا، لە فیکریان دا، لە هەڵسوکەوتیاندا، لە....تاد.

خۆشەویستان سەیری کولتووری عەرەبیی بکەن پێش ئیسلام، کچی خۆیان زیندە بەچاڵ دەکرد، عار بوو بەلایانەوە ئەگەر کچیان هەبێت و گەورەی کەن، کەچی پاش هاتنی ئاینی پیرۆزی ئیسلام

پێغەمبەری خوا ﷺ بۆ نەهێشتنی ئەم كولتووره سەقەتە زەینەب و فاتیمەی ئەخستە سەر شانەكانی و بە بازاڕدا ئەیگەڕاندن، دەزانی لەبەرچی بە بەرچاوی خەڵكییەوە ئەیخستنە سەر شانەكانی و ئەیگەڕاندن؟ لەبەر ئەوەی گۆڕانكاری گەوره بەرپا بكات لەناو كۆمەڵگەكەی دا، چ كۆمەڵگەیەك؟ كۆمەڵگەیەك؛ لەسەر ئەوەی دارێك كێشراوە بە ملی وشترێكدا و خوێن و شیرەكەی تێكەڵ بوون لەناو هۆزی بەنی بەكر دا ١٣ ساڵ شەڕ كراوە و لە یەكتریان كوشتووە! بەڵام كە ئیسلام دێت چی؟

كاتێک ئیسلام دێت، خێر و خۆشیی و ئاسوودەیی و كامەرانیی و عەقیدەیەكی پاكوبێگەرد بەسەر خەڵكی دا ئەبەخشێتەوە، هۆكاری ئەمەش روونە، دەگەڕێتەوە بۆ سیرەی خۆشەویست ﷺ، كە چۆن گۆڕانكاری بەرپا كرد، وە هەروەها دەگەڕێتەوە بۆ ئەو قورئانەی، كە جوڵانەوەیەكی گۆڕانكاری گەورەی بەرپا كرد لەناو خەڵكی دا، كاتێک كە قورئانی پیرۆز دێتە خوارەوە لە شاری مەككە، تەبعەن دیمۆگرافی شاری مەككە وا هەڵكەوتبوو، نزیكەی سێ هەزار ماڵ بوون و نزیكەی دە هەزار كەسی تێدا دەژیا. وە قورەیشیەكانی ئەو شارە، بە هیچ شێوەیەک نەیان ئەهێشت هیچ كەسێكی مەسیحی، یان جوولەكە بێتە ناویان و لەناویان دا بژی، ئەوانیش بە تەبیعەتی حاڵ نەئەهاتنە ناویان، هۆكارەكەشی ئەوە بوو ئەمانە وەسەنی بوون، واتە بتپەرست بوون، بەڵام كاتێک ئیسلام دێت، گۆڕانكاری دەكات. قورەیشییەكان خاوەنی وشە بوون و دەیانفرۆشت، بازاڕێكی تایبەتیان هەبوو بە ناوی (سوق عكاظ)، كە شوێنی مونافەسەی هۆنراوە خوێندنەوە بوو.

ئەمانە رەخنەیان لە قورئان ئەگرت، خوای گەورەش لە قورئانی پیرۆزدا پێیان ئەفەرموێت: ئەگەر ئێوە راست دەكەن وەرن ١٠ ئایەت وەكو ئەم قورئانە بێنن. بەڵام عەرەب بێدەنگ بوو لە ئاستیدا، لەگەڵ ئەوەی، كە وشەیان دائەنا و وشەیان ئەفرۆشت، بەڵام لاڵ بوون لە بەرانبەر ئەم تەحەدایە، لە كاتێكدا هەموو ئەحكامەكان و هەموو باسەكان و هەموو خواستەكان لەسەر ژیانی گەلانی پێشووە، چونكە ئەگەر سەیری قورئان بكەین و لێی ورد بینەوە لە چوار بەش پێكهاتووە.

بەشی یەكەم: مێژووە. بەشی دووەم: بیروباوەڕە. بەشی سێ یەم: رەوشتە. بەشی چوارەم: یاسایە. ئەم چوار بەشە پێكهاتەی قورئانن، كاتێک كە قورئان هات تەحەدای كردن، ئەمە لە مەككە. كاتێكیش چوونە شاری مەدینە، پێغەمبەری خوا ﷺ، لەسەر فەرمایشتی قورئان پێی فەرمون: وَإِن كُنتُمْ فِي رَيْبٍ مِّمَّا نَزَّلْنَا عَلَى عَبْدِنَا فَأْتُواْ بِسوورةٍ مِّن مِّثْلِهِ وَادْعُواْ شُهَدَاءكُم مِّن دُونِ اللّهِ إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ. ﴿٢٣﴾، البقرة. واتە: ئەگەر ئێوە لە دوودڵی دان و گومانتان لەم قورئانە پیرۆزە هەیە، كە دامان بەزاندووە بۆ بەندەی خۆمان محمد ﷺ، ئەگەر بۆتان دەكرێت ئێوەش هەوڵ بدەن سورەتێكی وەك ئەو بهێنن، هاوپەیمان و هاوكارەكارەكانیشتان جگە لە خوا بۆ ئەو مەبەستە بانگ بكەن، ئەگەر ئێوە راست دەكەن.

نە عەرەب توانی وەڵامی بداتەوە، نە جوولەكەش وەكو نەتەوە، چونكە باش دەیانزانی ئەم قورئانە كەلامی خوای گەورەیە و موعجیزەیە و جوڵانەوەیەكی گۆڕانكاری گەورەشی پێیە، گۆڕانكاریەكەشی كرد، كە بریتیی بوو لەوەی؛ توانی دوو گەورەترین ئیمپراتۆرییەتیی ئەوكات بە چۆكدا بهێنێ و بیانخاتە ژێر دەسەڵاتی خۆیەوە.

لێرەدا باس و خواستەکانمان چڕ دەکەینەوە لەسەر مێژوو، ئەماژەمان بەوەدا، پێغەمبەری خوا ﷺ، کاتێک قورئانی بۆ هات ئەم قورئانە لەسەر چوار بنەما دامەزرابوو، قورئان بۆ گۆڕانکاری هەموو گەلان هاتووە و بۆ ئەم مەبەستەش چوار بنەمای سەرەکیی دیاری کردووە، کە گۆڕانکارییەکە بکەن، ئەو چوار بنەمایەش بریتیی بوون لە: مێژوو، بیروباوەڕ کە بنەڕەتە بۆ گۆڕانکاری و تا بیروباوەڕی خەڵکی نەگۆڕدرێ، ناتوانرێت گۆڕانکاری بکرێت، لە یاسا دەستور و تەشریع، رەوشت.

ڕەوشت زۆر گرنگە بەجۆرێک، کە ئەگەر کۆمەڵگەیەک نەتوانێت گۆڕانکاری لە رەوشتیدا بکات، زۆر گرانە گۆڕان بەسەر ئەو کۆمەڵگەیەدا بێت، چونکە تەنانەت پێغەمبەر ﷺ، دەفەرموێت: "إنَّما بُعثت لأتمِّم مكارم الأخلاق". واتە: من بۆ ئەوە هاتووم، کە ئەخلاقی کۆمەڵگەکەم جوان و تەواو بکەم.

کەواتە دەبێت قورئانی پیرۆز چەکی دەستمان بێت بۆ گۆڕانکاری، وەکو باسمان کرد بەشێکی قورئانی پیرۆز بریتییە لە مێژوو، مێژوویەک کە بۆ ئێمە ماوەتەوە، گۆڕانکاری پێ کراوە، ئەزمونی تێدایە، موعجیزەکەی پێغەمبەری خوایە ﷺ، خۆ ئەگەر خۆمانی لێ شارەزا نەکەین، هەرگیزاو هەرگیز ناتوانین گۆڕانکاری بکەین، لێرەدا خیتاب و قسە ئاڕاستەی ئوممەتی ئیسلامییە، ئەگەر ئەتانەوێت گۆڕانکاری بکەن لە خراپەوە بەرەو باشە، وە لە باشەوە بەرەو باشتر، دەبێت لەناو کۆمەڵگەدا قورئان بکەینە دەستور و رێنیشاندەر.

یەکێک لە موعجیزەکانی قورئانی پیرۆز ئەوەیە، زۆرێک لە رووداوی رابردووی گەلانی تێدا تۆمار کراوە، بەتایبەتی زۆربەی ئەو رووداوانەی، کە بەسەر بەنی ئیسرائیلدا هاتوون.

ئەمە بۆ؟ بۆ لە شاری مەککەدا دێتە خوارەوە؟

لەبەرئەوەی نە جوولەکە و نە مەسیحی لە شاری مەککە نەدەژیان، تاوەکو ئەم هەواڵانەیان پێشتر بیستبێت و بیهێنن بۆ پێغەمبەری خوا ﷺ، بەڵکو بە پێچەوانەوە ئەم قورئانە پیرۆزە ئاگاداریان دەکاتەوە لە رابردووی خۆیان، لە کاتێکدا قورئانی پیرۆز باسی بەنی ئیسرائیل دەکات، هۆکاری چییە ئەم هەموو باسە لەسەر بەنی ئیسرائیل هەیە لە قورئاندا؟ لەبەر ئەوەی ئەزمونی گەلێکە بۆ ئێمە باس دەکرێت، ئەگەر بێت و ئێمە چاو لەوان بکەین و دەرس وەرنەگرین لە خراپەکاریەکانیان، ئەوا بە هەمان دەردی ئەوان دەڕۆین، هەمان دیکتاتۆرەکانی جیهان زاڵ ئەبن بەسەرماندا و لێمان ئەدەن.

ئەی بۆچی خوای گەورە باسی فیرعەون دەکات بۆمان؟ بۆچی باسی سەیدنا موسا -علیه السلام- دەکات؟ بۆچی باسی سەیدنا سلێمان -علیه السلام- دەکات؟ بۆچی باسی سەیدنا یوسف -علیه السلام- دەکات؟ نەتان پرسی هۆکارەکەی چییە؟

لەبەر ئەوەی خاوەنی جوڵانەوەیەکی گۆڕانکاری بوون لەناو کۆمەڵگەکانیان دا، هەرکەس ئاگاداری ژیانی سەیدنا یوسف -علیه السلام- بێت، دەبێت ئەوە بزانێت کە سیاسەتێکی ئۆپۆزسیۆنی پیادە کردووە، ئەمە باسی مێژووە و قورئان بۆمان ئەگێڕێتەوە. هەروەها ئەمە فیکری سیاسی ئەم ئیسلامەیە، کە بە ئێمە ئەڵێت سەیدنا موسا-علیه السلام- جوڵانەوەیەکی چاکەخوازی

گەورەی بەرپا کرد لەناو کۆمەڵگەکەی دا، کە کۆمەڵگەی میسری ئەوکات بوو. وە توانی گەلەکەی لەژێر دەستی زاڵمێکی وەکو فیرعەون دەربهێنێت.

ئەی نەتان پرسی بۆچی باسی سەیدنا یوسف -علیه السلام- دەکرێت لە قورئاندا؟

لەبەرئەوەی پڕۆژەیەکی زۆر گەورە ئەگەیێنێت بە ئێمە لە رێگەی خەونێکەوە، ئەم پڕۆژە لەناو ئەم قورئانە، کە مێژووە و بۆ ئێمە باس دەکرێت و پێمان دەڵێ پڕۆژەی یوسفی بۆ ئیسلامییەکانی ئێستە، چونکە کاتێ پادشای دەسەڵاتدار خەونی بینی و خەونەکەیان بردە لای پێغەمبەر یوسف -علیه السلام- بۆ شیکردنەوەی، سەیدنا یوسف -علیه السلام- فەرموی: حەوت ساڵ دەبێت بەرهەم کۆبکەنەوە بۆ ئەوەی حەوت ساڵی دوای ئەوەی پێ بەڕێ بکەن، ئینجا دوای ئەوە ئێوە ئەتوانن موڵکی ئەو حوکمەتە بخەنە ژێر دەستی خۆتانەوە.

٧ ساڵ بریتییە لەوەی کە مرۆڤ ئامادە بکات و خۆی کۆبکاتەوە بۆ پەروەردەکردنی خەڵکی و دروستکردنی نوخبە و بڵاوکردنەوەی رەوشت لەناو کۆمەڵگەدا، ٧ حەوت ساڵی داهاتووش خەڵک خۆی دێت بە شوێنتدا و شتت لێ وەرئەگرێ، ئەمە بنەڕەتی پڕۆژەکەی سەیدنا یوسف -علیه السلام- بوو، پاشان دوای ئەوە توانی حوکمەتێکی ئیئتیلافی دروست بکات لەگەڵ دەسەڵاتدارەکاندا.

سەیری سیاسەتی سەیدنا داود و سەیدنا سلێمان بکەن -علیهم السلام-، خوای گەورە فێرمان دەکات، کە ئەمانە سیاسەتێکی کۆماریی یاخود شێوە جمهورییان پیادە کردووە، هەموو جیهانیان لە ژێر دەستدا بووە، ئەوانیش و ذولقەرنەینیش، ئێمە شارەزاییمان نییە لە بابەتە مێژووییەکانی قورئانەکەمان، بۆیە بەرچاومان روون نییە و پڕۆژەمان پێ نییە بۆ گۆڕانکاری، یاخودی سەیری سەیدنا نوح -علیه السلام- بکەن، توانی جوڵانەوەیەکی چاکسازی گەورە بەرپا بکات، لەناو گەلەکەی دا.

خوێنەرانی بەڕێز کاتێک ئێمە باس لە گۆڕانکارییەکان ئەکەین، بنەڕەت و بنچینەی گۆڕانکارییەکان لەناو ئەم قورئانەدا بوونیان هەیە، هیچ کەس لە قورئان تێناگات مەگەر شارەزایی هەبێت لە ژیانی پێغەمبەری ئازیز ﷺ، چونکە پێغەمبەر ﷺ، کاری مەیدانی بووە، ئەم قورئانە لەسەر ژیانی پێغەمبەر ﷺ، دابەزیوەتە خوارەوە، لەناو ئەم ئیسلامەدا کاتێک باس لە ژیانی پێغەمبەر ﷺ و چوار خەلیفە راشیدینەکە -ڕەزامەندی و رەحمەتی خوایان لەسەر بێت- دەکرێت هەر هەمووی دووبارە دەبێتەوە لە ژیانی ئێمەی ئوممەتی ئیسلامییدا.

دوای ئەوەی ئەوەمان بۆ روون بووەوە، کە قورئانی پیرۆز لە چوار بەش پێکهاتووە، ئەم چوار بەشەش لەناو مەککە و مەدینەدا دابەزیون، قورئان سەرەتا تەحەدای سەرانی عەرەب و ئەهلی قورەیشی کرد، کە ئەگەر ئێوە راست دەکەن، وەرنج تەنها ١٠ دە ئایەت بێنن هاوشێوەی ئایەتەکانی ئەم قورئانە بێوێنەیە. بەڵام بێ وەڵام بوون! ئەمە زۆر زۆر گرنگە، کە هیچ کەسێک لەسەر ئەم زەویە نەتوانێت کتێبێک هاوشێوەی قورئان بنووسێ، ئەمە تەحەدایە و قورئان کردوویەتی، کەسیش نەیتوانیوە و ناشتوانێ بەرەو رووی بێتەوە، وە کاتێکیش پێغەمبەری خوا ﷺ ،کۆچی کرد بۆ ناو مەدینە، مەدینەیەک، کە ئەو هەموو هەواڵەی تێدا بوو، ئەو هەموو

مێژووەی تێدا بوو، ئەو هەموو پەند و ئامۆژگاریەی تێدا بوو، كەچی ئەمانیش دەست و پێ سپی بوون لە بەرانبەر تەحەدای ئەم قورئانە پیرۆزە.
خوای گەورە ئاراستەی پێغەمبەری خۆشەویست ﷺ دەكات بەوەحی و ئەفەرموێت: وَإِن كُنتُمْ فِي رَيْبٍ مِّمَّا نَزَّلْنَا عَلَى عَبْدِنَا فَأْتُواْ بِسُورَةٍ مِّن مِّثْلِهِ وَادْعُواْ شُهَدَاءكُم مِّن دُونِ اللهِ إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ. ﴿٢٣﴾، البقرة. واتە: ئەگەر ئێوە لە دوودڵی دان و گومانتان لەم قورئانە پیرۆزە هەیە، كە دامان بەزاندووە بۆ بەندەی خۆمان محمد ﷺ، ئەگەر بۆتان دەكرێت ئێوەش هەوڵ بدەن سورەتێكی وەك ئەو بهێنن، هاوپەیمان و هاوكارەكارەكانیشتان جگە لە خوا بۆ ئەو مەبەستە بانگ بكەن، ئەگەر ئێوە راست دەكەن.
ئەگەر راست دەكەن ئەی خەڵكی بێباوەڕ خاوەنی هەر ئەفكار و ئایدۆلۆژیایەک هەن، ئەگەر راست دەكەن و گومانتان هەیە لەوەی ئەم قورئانە كەلامی خوای گەورەیە، تەنها یەک سورەت بێنێن وەكو ئەو، (فَأْتُوا بِسُورةٍ مِّن مِّثْلِهِ). لەوانەیە یەكێک بڵێت جا سورەتێک چییە! وەڵا من زیاتر لە سورەتێكیشتان بۆ ئەهێنم، بەڵاَم گرنگە بزانن كە هەرگیز كەس ناتوانێت نەک سورەتێک بەڵكو تەنها ئایەتێكیش بهێنێت و بنووسێت.
یاسا و دەستوری ئیسلامی تاموچێژی تایبەتی خۆی هەیە، هیچ كەسێک ناتوانێت وەكو ئیسلام بێ، ئیسلام لا شرقیە ولا غربیە، ئیسلام ئیسلامە، وەكو سید قوطب و هاوڕێكانی -ڕەحمەتی خوایان لێ بێت- لە زینداندا دەیان وت؛ ئێمە ئیسلامێكمان ئەوێت نە شەرقی بێت و نە غەربی، نە لە ئەوروپاوە سەرچاوەی گرتبێ و نە لە رۆژهەڵاتیشەوە، بەڵكو ئیسلامێكمان ئەوێت، كە لە ئاڕاستەی وەحییەوە سەرچاوەی گرتبێ، كە بۆ پێغەمبەری خوا ﷺ، هاتووە.
گرنگە ئەوە بزانین، كە خوای گەورە بۆچی ئەمری كردووە بەوەی ئێمە دەبێت پیادەی قورئان بكەین؟ یاخود، ئەفەرموێت بە پێغەمبەر ﷺ: محمد پێیان بڵێ، كە ئەمانە دەبێ شوێنكەوتەی تۆ و سوننەتی تۆبن؟ ئایا بەڕاستی ئێمە قورئانمان وەكو خۆی پیادە كردووە، یان شوێنكەوتەی راستەقینەی پێغەمبەری خوداین؟ ئێمە پێویستە بۆ گۆڕانكاریكردن لەناو كۆمەڵگەی خۆماندا جگە لە پیادەكردنی قورئان بە دروستی دەبێت شوێنكەوتەی پێغەمبەری خواش بین ﷺ، شوێنكەوتەی پێغەمبەری خوا بە شارەزابوون لە ژیانی ئەبێت.
لای هەموومان روونە، ژیانی پێغەمبەرایەتیی پێغەمبەری خوا ﷺ، ٢٣ ساڵ بووە، لە تەمەنی ٤٠ ساڵیدا وەحی بۆ هاتووە، سەیر ئەكەی ئەو ٤٠ ساڵەی پێش پێغەمبەرایەتی، زۆر زیاترە لە تەمەنی پێغەمبەرایەتی، ئەتان پرسیوە حیكمەتی ئەمە چییە؟
وەڵامی ئەم پرسیارە زۆر گرنگە، چونكە موعجیزەی گۆڕانكارییە، ٤٠ ساڵ پێغەمبەر ﷺ، پەروەردە كراوە بۆ ئەوەی ببێتە پێغەمبەر! ئەمە هیچ كێشەیەكی تێدا نییە، چونكە زۆركەم لە ئێمە شارەزای ئەو ٤٠ ساڵەی ژیانیەتی، شارەزابوون لە ژیانی پێش پێغەمبەرایەتی بۆ ئێمە زۆر گرنگ نییە، بەڵام ئەم ٤٠ ساڵە دووبارە نابێتەوە لە ژیانی خەڵكی دا، ٢٣ ساڵەكەی تر، كە بریتییە لە ژیانی پێغەمبەرایەتی ئیلا لە ژیانی هەموو موسوڵمانێكدا دەبێ دووبارە بێتەوە بە بەڵگەی قورئانی پیرۆز، كە خوای گەورە ئەفەرموێت: اسْتِكْبَارًا فِي الْأَرْضِ وَمَكْرَ السَّيِّئِ وَلَا يَحِيقُ الْمَكْرُ السَّيِّئُ إِلَّا بِأَهْلِهِ فَهَلْ يَنظُرُونَ إِلَّا سُنَّتَ الْأَوَّلِينَ فَلَن تَجِدَ لِسُنَّتِ اللهِ تَبْدِيلًا وَلَن تَجِدَ لِسُنَّتِ اللهِ

تَحْوِيلًا. ﴿٤٣﴾، الفاطر. واتە: چونكە خۆیان بە گەورە و زلزانی لە زەویدا و پیلانی شەڕ و تاوانیان كێشا، بەمەرجێك پیلانی شەڕ و تاوان هەمیشە بەسەر ئەواندا دەشكێتەوە، كە نەخشەی بۆ دەكێشن، مەگەر ئەمانە بە دژایەتی ئیسلام تەنها چاوەڕێی ئەو كارەساتانە بكەن، كە بەسەر گەلانی پێش ئەماندا هاتووە، كاتێ كە بڕوایان بە پێغەمبەران نەهێناوە، لەناوبران. ئیتر تۆ نابینیت هەرگیز لە یاسا و بەرنامەكانی خوادا گۆڕانكاری پێش بێت، هەرگیز نابینیت یاسا و بەرنامەكانی خوا لە نەخشەی خۆیان لابدەن، كە بەشێكی ریسواكردنی پیلانگێڕانە.

خوای گەورە خۆی ئەفەرمویێت، كە بە هیچ جۆرێك گۆڕانكاری بەسەر سوننەتەكەی دا نایەت، سوننەتی پێغەمبەری خواش ﷺ، بەشێكە لەو سوننەتە و دووبارە دەبێتە لە ژیانی موسوڵماناندا، ئەستەمە خوای گەورە گۆڕانكاری بەسەر سوننەتی خۆیدا بهێنێت، بۆچی ئەم هەموو ناڕەحەتییە بەسەر ژیانی پێغەمبەری ئازیزماندا ﷺ، هاتووە؟ ئەی بۆچی ئەم هەموو شتە چڕ بۆتەوە لە ژیانی دا؟ لەبەر ئەوەی دووبارە دەبێتە لە ژیانی هەموو ئوممەتەكەی دا.

هەروەها ئەوەش بزانن ژیانی خەلیفەكانی راشیدین بەهەمان شێوە دووبارە دەبێتەوە، خەلیفەی یەكەمی راشیدینی ئەبوبەكری صدیق -ڕەزامەندی خوای لەسەر بێت- ،كە دوو ساڵ و چەند مانگێك خەلیفەی موسوڵمانان بوو، ئەم دوو ساڵ و چەند مانگە دووبارە دەبێتەوە لە ژیانی موسوڵماناندا، موعجیزەیە و نەزەریەكی گەورەیە و وە ئیسپاتیشە بە فەرمایشتی خوای گەورە:
فَلَن تَجِدَ لِسُنَّتِ اللهِ تَبْدِيلًا وَلَن تَجِدَ لِسُنَّتِ اللهِ تَحْوِيلًا. ﴿٤٣﴾، الفاطر.

گۆڕانكاریَ بەسَەرَ ئەمَ سوننەتانەیَ خَوایَ گەورەدا نایەن، تا دووبارە بینەوە لە ژیانی موسوڵماناندا.

بەهەمان شێوە، دە ساڵ لە ژیان و خەلافەتی خەلیفەی دووەمی راشیدین؛ عمری كوڕی خطاب -ڕەزامەندی خوای لەسەر بێت- دووبارە ئەبێتەوە لە ژیانی موسوڵماناندا.١٣ ساڵ و ٦ مانگ لە ژیانی خیلافەتی خەلیفەی سێیەمی راشیدینی عوسمان كوڕی عەفان -ڕەزامەندی خوای لەسەر بێت- دەبێت دووبارە ببێتەوە. ٧ حەوت ساڵ و چەند مانگێكیش لە ژیانی خیلافەتی عەلی كوڕی ئەبی طالب -ڕەزامەندی خوای لەسەر بێت- دەبێ دووبارە بێتەوە. هەروەها ٦ مانگ لە ژیانی خیلافەتی حەسەنی كوڕی علی كوڕی ئەبی طالب -ڕەزامەندی خوای لەسەر بێت- دەبێت دووبارە ببێتەوە.

٢٣ ساڵ ژیانی پێغەمبەرایەتیی پێغەمبەری خوا ﷺ، وە ٣٠ ساڵ لە خیلافەتی راشیدین، كە دەكاتە ٥٣ ساڵ. ئەم ٥٣ ساڵە دەبێت دووبارە بێتەوە لە ژیانی هەموو گەلێكی موسوڵماندا، گۆڕانكاری گەورەشی پێ دەكرێت، بەواتایەكی تر ئەگەر ئێمە مانەوێت گۆڕانكاری بكەین، دەبێ شارەزایی باشمان هەبێت لەم ٥٣ ساڵەی تەمەنی پێغەمبەرایەتیی پێغەمبەری خوا ﷺ و پێنج خەلیفەكانی راشیدین -ڕەزامەندی خوایان لێ بێت-.

وتەكامان دوویات دەكەینەوە، بەوەی پێغەمبەری خوا ﷺ، دەفەرمویێت: عليكم بسنتي وسنة الخلفاء الراشدين المهديين من بعدي. هەرچی دیراسەی مێژووم كردووە، وە ئەو كەسانەشی دیراسەی مێژوو دەكەن، دەبێت بە ژیانی ئەوانەدا تێپەڕ بووبن، شەرت نییە هەموو قۆناغەكان دووبارە بینەوە، هەندێكیان قۆناغی ئامادەیین، واتە قۆناغی دەستپێكردنی بانگەواز، یان قۆناغی

ئیصلاح و چاکسازی، هەندێکیان قۆناغی رونیا روونی، دید روونییە. هەندێکیان قۆناغی زیلزالە، بە واتای راچڵەکاندنی خەڵک، قۆناغی گیران و کوشتنە، قۆناغی کۆچە، قۆناغی ماتەمینیە، قۆناغی رۆشتنی پێغەمبەری خوایە ﷺ، بۆ شاری طائف، بە جێهێشتنی موسوڵمانانە لە شار و زێدی خۆیانەوە بۆ حەبەشە، دوای هەموو ئەمانەش قۆناغی دامەزراندنی دەوڵەتە لەشاری مەدینە، پاشان سەرکەوتنی بەدرە، ئەمانە دەبێت دووبارە ببنەوە لە ژیانی ئوممەتی ئیسلامییدا، لەوێ ناوی بەدرە لە شوێنێکی تردا ناوی شەڕی بەقەرە، کە لە فەلەستیندا روویداوە، لە شوێنێکی تردا لە ژێر ناو و ناونیشانێکی تردا دووبارە ئەبنەوە، یاخود داگیرکردنی ناوچەکانی موسوڵمان، کە بەدرێژایی مێژوو ڕوویانداوە، یان ئەو شەڕانەی موسوڵمانان تێیدا سەرکەوتوو بوون.
شەڕی ئوحود دووبارە دەبێتەوە، کە موسوڵمانان تووشی شکست بوون، تووشی موسیبەت بوون، پاشان موسوڵمانان حەسر دەکرێنەوە و لە جێگەیەکدا (ئەحزاب)خەندەق دووبارە دەبێتەوە، لەوێ ناوی ئەحزابە، لە جێگەیەکی تردا لەژێر ناوێکی تر دایە و دووبارە دەبێتەوە. موسوڵمانان لە جێگەیەکی تردا لە شوێنێکی تردا و لە بارەگەیەکی تردا حەسر دەکرێن.
کەواتە پێغەمبەری خوا ﷺ چۆن توانیویەتی سەرکەوتن بەدەست بهێنێت لە ئەحزابدا، چۆن و بە چ شێوەیەک و بە چ کەرەستەیەک، بە ٣١٦ کەسەوە سەرکەوتن بەسەر ١٠٠٠ کەسدا! ئەمە گرنگە دووبارە ببێتەوە، بەهەموو پێوەرێکی سەربازی، هیچ سوپایەک ناتوانێت بە ٣١٦ سەربازەوە لەو سەردەمەدا بە خەڵکێکی رەش و رووتەوە سەرکەوێت بەسەر سوپایەکی ١٠٠٠ سەربازی دا، سەرکەوتن بەسەر گەورە پیاوانی قورەیش، کە ئەبوجەهل سەرکردایەتیی دەکردن، ئەمە بۆ خۆی پرسیارە.
ئێوە نەتانپرسی بۆ ژیانی ئەبوبەکری صدیق -ڕەزامەندی خوای لەسەر بێت- دووبارە دەبێتەوە؟ بەراوردی ژیانی ئەبوبەکری صدیق -ڕەزامەندی خوای لەسەر بێت- بکەن، لەگەڵ ژیانی ئێمەی موسوڵماندا، ئێمە زۆر لەو لەپێشترین، لە زۆربەی رووەکانەوە سیاسی، سەربازیی و ئابووری، لە سەردەمی ئەم خەلیفە بەڕێزەدا؛ ٢٠٠ هەزار کەس لە سوپای ئیسلام هەڵگەڕانەوە، لە چوار شوێن هەڵگەڕانەوە رووی نەدا ئەوانیش مەککە و مەدینە و طائف بوون، لەگەڵ دێیەکی بچووکی ناوچەی بەحرەین؛ مەبەستمان ئەم بەحرەینەی ئێستە نییە، بەڵکو مەبەستمان ناوچەی نەجدە، بەحرەین ئەو کات پێی ئەوترا هجر، جگە لەم شوێنانەی ناومان هێنان هەموو ناوچەکانی تر هەڵگەڕانەوە، بەڵام ئەبوبەکری صدیق -ڕەزامەندی خوای لەسەر بێت- لەماوەی دوو ساڵی خیلافەتی دا هەموو ئەم کێشانەی چارەسەر کرد و وەڵامی هێرشی فورسیشی دایەوە، کە هێرشیان هێنابوویە سەر موسوڵمانان.
ئەمە ئەزمونێکی گەورەیە، کە دووبارە ببێتەوە، لێرەدا پرسیار ئەوەیە ئەو ئالیەتی ئیشکردنە چی بوو کە ئەبوبەکری صدیق بەکاری هێنا؟ پێت وایە کە دووبارە نابێتەوە، یاخود ئەتەوێت پێغەمبەری خوا ﷺ، بە ناڕاست لە قەڵەم بدەیت؟ هەرگیز ناتوانیت ئەوە بکەیت، چونکە پێغەمبەری خوا ﷺ، سیستەمە سیاسیەکەی بۆ ئێمە دیاری کردووە، کە ئەفەرموێت: (علیکم بسنتي وسنة الخلفاء الراشدين المهديين من بعدي). ئەمە سیستەمە سیاسیەکەیە و لەبەردەستمان دایە، بۆیە پێویستە وانەی لێوەرگرین و بزانین چۆن گۆڕانکاری پێ بکەین.

ژیانی خیلافەتی عومەری كوڕی خەتاب -ڕەزامەندی خوای لەسەر بێت- دووبارە دەبێتەوە، سەردەمی تەمكین و دەسەڵات و سەروەت و سامان و بەدەستهێنانی خاك و فراوانكردنی دەوڵەتی ئیسلامی، هەروەها ژیانی خیلافەتی عوسمانی كوڕی عەفان -ڕەزامەندی خوای لەسەر بێت-، وە ئەو فیتنەیەی، كە روویدا لەسەردەمی خیلافەتەكەی دا دووبارە دەبێتەوە لەسەردەمی موسوڵماندا، دەبێت بزانین و ببێتە ئەزموونێک بۆمان، بۆیە پێغەمبەری خوا ﷺ، سیستەمە سیاسیەكەی بۆ ئێمە دیاری كردووە، كە بریتییە لە ژیانی پێغەمبەرایەتیی خۆیی و ژیانی خیلافەتی خولەفای راشیدین -ڕەزامەندی خوایان لێ بێت-، دەبێ ئێمە ئەمە بزانین و گۆڕانكاری پێ بكەین.

هەروەها عەلی كوڕی ئەبی طالب -ڕەزامەندی خوای لەسەر بێت- چۆن گۆڕانكاری كردووە؟ لەگەڵ خەواریجدا چۆن هەڵسوكەوتی كردووە؟ ئەی چۆن لەگەڵ هاوەڵی بەڕێز موعاویەی كوڕی ئەبو سوفیان -ڕەزامەندی خوای لەسەر بێت- كە برا بوون، موسوڵمان بوون بەیەكەوە، چۆن توانییان بەیەكەوە دەست بخەنەوە ناو دەستی یەک و كۆتایی بهێنن بەو كێشانەی لە نێوانیاندا هەبوو. وە هەروەها حەسەنی كوڕی عەلی كوڕی ئەبی طالب -ڕەزامەندی خوای لەسەر بێت- چۆن وازی هێنا لە سوڵتە و دەسەڵاتەكەی خۆی، بۆ موعاویەی كوڕی ئەبو سوفیان، كێ هەیە وازبێنێ لە سوڵتە و دەسەڵاتی خۆی بۆ برایەكی؟ ئەی بۆچی چاوێك لە كردارەكەی حەسەنی كوڕی عەلی ناكەن!

دەزانن پێغەمبەری خوا ﷺ، دەفەرموێت: ما من رجل يلي أمر عشرة فمافوق ذلك، إلا أتى الله عز وجل مغلولا يوم القيامة يده إلى عنقه فكه بره أو أوبقه إثمه، أولها ملامة وأوسطها ندامة وآخرها خزي يوم القيامة. صححه الألباني.

واتە: هەركەسێ دە كەس لەبەردەستێدا بوو یاخود لە دە كەس زیاتر، خوای گەورە لە رۆژی دواییدا بە بەستراوی ئەیهێنێ، چاكەكانی دەیكاتەوە، یاخود خراپەكانی ئەوەندەی تر دەیبەستێتەوە.

زۆرێكتان لە ئوممەتی ئیسلامی ئێستە ریشی موسوڵمانانتان لە ژێر دەستدایە، چی دەكەن ناترسن لەم فەرمودەیەی پێغەمبەری خوا ﷺ، سەیری چ پرۆژەیەک ئەخاتە پێش چاوی خەڵكی، بۆیە حەسەنی كوڕی عەلی كوڕی ئەبی طالب -ڕەزامەندی خوای لەسەر بێت- تەنازولی كرد لە سوڵتە و دەسەڵاتەكەی و بەخشیە موعاویەی كوڕی ئەبو سوفیان -ڕەزامەندی خوای لەسەر بێت-.

باسی ئەوە كرا كە سیستەمی ئیسلامی لە ژیانی هەموو موسوڵمانێكدا دووبارە دەبێتەوە، بە داخێكی زۆرەوە ئێستە وای لێهاتووە، كە خەڵكێک وادەزانێ سیستەمی ئیسلامی بەجێهێڵراوە بۆ مێشكی مرۆڤ، بەڵام لە راستییدا وانییە و بەجێنەهێڵراوە بۆ مێشكی مرۆڤەكان، بەڵكو خوای گەورە بە پێغەمبەر ﷺ، سیستەمە سیاسیەكەی بۆ ئێمە دیاری كردووە.

خوای گەورە فەتحی قورئانی كردووە بە سورەتی فاتیحە، مەبەستمان لەوەیە ناسنامەی موسوڵمانییەتی ئێمەیە، وە كۆتایی دێنێت بە سورەتی (الناس)، كە باسی خەڵک دەكات، ئیسلام هاتووە بۆ ئەوەی گەل سەروەر بێت، بەڵام بەمەرجێک، كە بەندایەتی خۆی بیر نەچێتەوە

هەروەكو چۆن لەم سورەتە پیرۆزەدا، خوای گەورە دەفەرموێت: قُلْ أَعُوذُ بِرَبِّ النَّاسِ. واتە: پەنا بگرن بە خوای خەڵكی. مَلِكِ النَّاسِ. واتە: كە پادشای خەڵكییە.
بە داخەوە ئێستە ئێمە دەمانەوێت گەل بكەینە پادشای گەل، دەی ئەمە ڕێی نابێتەوە لە ئیسلام دا، خوای گەورە سیستەمی سیاسیی ئیسلامی داهێناوە، چونكە سیستەمی سیاسیی ئیسلامی پەیوەندی هەیە بە بیروباوەڕەوە، بە حاكمییەتەوە، بۆیە خەڵكیش ئەتوانێ گۆڕانكاری بكات، بەڵام پێش ئەوە دەبێت لە سیستەمە سیاسیەكە تێ بگات، تاكو گۆڕانكاری لەناو كۆمەڵگەیەكدا لە سیستەمی كۆمەڵگەیەكدا، لە سیستەمی ئابوورییدا، لە سیستەمی سیاسییدا، وە لە هەموو سیستەمەكانی تریشدا بكرێت.
سیستەمی سیاسیش، بریتییە لە دەسەڵات لە نێوان حاكم و مەحكوم، كە گوتاری سیاسییە، دەبێت لە بیروباوەڕەوە سەرچاوە بگرێت، چونكە حاكمییەتە. سیاسەت بۆ خۆی لە بیروباوەڕەوە سەرچاوە ناگرێ، بەڵكو سیاسەت لە فیقهی ئیسلامییەوە سەرچاوە ئەگرێ، كەواتە جیاوازی حاكمییەت و سیاسەت ئەوەیە؛ سیاسەت لە فیقهی ئیسلامی وەرئەگیرێت و بەجێهێڵراوە، مرۆڤ بۆ خۆی ئیدارەی تێدا بكات و هەڵهێنجانی فكری تێدا بكات. بەڵام لە حاكمییەتدا هیچ مەجالێك نییە، دەبێت خوای گەورە حوكم بكات، پێغەمبەر ﷺ، دەستنیشانی سیستەمی سیاسیی ئیسلامی كردووە، كە بە چەند قۆناغێكدا تێپەڕیوە، پێویستە لەسەر ئێمە هەڵوێستەی لەسەر وەرگرین، وە پێویستە باسی بكەین بۆ ئەوەی بتوانین گۆڕانكاری لەناو گەلی خۆماندا بكەین وەكو موسوڵمان.
پێغەمبەری خوا ﷺ لە فەرمودەیەكدا، كە ئیمامی ئەحمەد ریوایەتی كردووە و ئیمامی ئەلبانی ڕەحمەتی خوا لە هەردووكیان بێت- بە صەحیح دایناوە دەفەرموێت: تكونُ النُّبوّةُ فيكُم ما شاءَ اللهُ أن تَكونَ، ثمَّ يرفعُها اللهُ إذا شاءَ أن يرفعَها، ثمَّ تَكونُ خلافةٌ على منهاجِ النُّبوَّة، فيَكونُ ما شاءَ اللهُ أن يَكونَ، ثمَّ يرفعُها إذا شاءَ أن يرفعَها، ثمَّ يَكونُ مُلكًا عاضًا، فيَكونُ ما شاءَ اللهُ أن يَكونَ، ثمَّ يرفعُها إذا شاءَ أن يرفعَها، ثمَّ تَكونُ خلافةٌ على مناهجِ نبوةٍ.
سەیرە كەوا خەڵكێك باس لەوە دەكات، ئیسلام سیستەم نییە و بەجێهێڵراوە بۆ عەقڵی خەڵكی، لە كاتێكدا پێغەمبەری خوا ﷺ دەفەرموێت: پێغەمبەرێتی لەناو ئێوەدا دەست پێ دەكات، هەتا ویستی خوای گەورەی لەسەربێت. پاشان هەر خوای گەورە هەڵی ئەگرێ، كەواتە كە دەوترێت پێغەمبەرایەتی سیستەمێكە واتای ئەوەیە، كە پێغەمبەری خوا ﷺ، خەڵكی بینا كرد، ئایدۆلۆژیا ئیسلامییەكەی دامەزراند، ئەوەی كە پێی دەوترێت بانگەواز و حەرەكەی ئەم ئیسلامە پێكهاتووە لە خەڵك و نوخبە و خاك. وە پاشان لە دوای ئەوەی دەوڵەت، سوپا، بازاڕ، پرۆژەی ئاو و بۆرسەی دامەزراند، هەروەها پاكی كردەوە لە خەڵكی جاسوس و دووڕوو و خەڵكی گێرەشێوێن، وە پاشان دەوڵەت و لەناو ئەمیشدا دەستوری دامەزراند، هەموو ئەمانە لە سیستەمی پێغەمبەرایەتیی بوو، كە سیستەمی پێغەمبەرایەتییش كۆتایی پێ هات، هەرگیزاو هەرگیز جارێكی تر دووبارە نابێتەوە و نابینرێتەوە.
پێغەمبەری خوا ﷺ، دەفەرموێت: لە دوای سیستەمی پێغەمبەرایەتی، سیستەمێكی تر دەست پێ دەكات، كە بریتییە لە سیستەمی خیلافەتی راشیدین، سیستەمی راشیدین، واتە سیستەمی پێگەیشتوو، ئەم سیستەمە نە سیستەمی دیموكراسییە و نە سیستەمی لیبراڵییە و نە سیستەمی

سەرمایەدارییە، هیچ سیستەمێک لەمانە نییە، بەڵکو سیستەمی راشیدینە یاخود خیلافەی راشیدینە، واتە سیستەمێکی پێگەیشتووە.
دێینەوە سەر باسی ئەوەی، کە وتمان ئەو ٥٣ ساڵەی ژیانی پێغەمبەرایەتیی پێغەمبەری خوا ﷺ و ژیانی ٥ پێنج خەلیفەکەی راشیدین -ڕەزامەندی خوایان لەسەر بێت- دەبێت دووبارە بێتەوە، لە ژیانی موسوڵماناندا، ٥٣ ساڵ لە سیستەمی سیاسیی ئیسلامی، کە دووبارە دەبێتەوە بە بەڵگەی ئایەتیش باسمان کرد، کە خوای گەورە دەفەرموێت:... تَجِدَ لِسُنَّتِ اللهِ تَبْدِيلًا وَلَن تَجِدَ لِسُنَّتِ اللهِ تَحْوِيلًا سوره فاطر:٤٣. دەبێت دووبارە بێتەوە لە ژیانی موسوڵماندا بۆ ئەوەی گۆڕانکاری بکرێت، لە فەڵەستین دووبارە دەبێتەوە، لە میسر دووبارە دەبێتەوە، لە شوێنەکانی تریش جیاوازی نییە دووبارە دەبێتەوە، بەڵام گرنگە بزانین کام قۆناغیان دووبارە دەبێتەوە، ئایا قۆناغی ئیعدادی پێغەمبەرە ﷺ، یان قۆناغی دوای ئیعداد، ئایا قۆناغی چوون بەرەو طائف و روئیای روونە، یان قۆناغی ساڵی ماتەمینی و گەمارۆی ئابوورییە لەسەر موسوڵمانان، یاوەخود قۆناغی رۆشتنی موسوڵمانانە بۆ حەبەشە و دەرەوەی وڵات، یان قۆناغی کۆچی هاوەڵانە لە شاری مەککەوە بۆ مەدینە، یان قۆناغی دامەزراندنی دەوڵەتە یان تەمکین و نەسرەت و... هتد.
سەردەمی هەڵگەڕانەوەی هەندێک موسوڵمان و چارەسەری لەلایەن ئەبوبەکری صدیق -ڕەزامەندی خوای لەسەر بێت- دووبارە دەبێتەوە، یان سەردەمی هێز و تەمکین و دەسەڵاتی عومەری کوڕی خەتاب، یان سەردەمی پڕ لە فیتنەی عوسمانی کوڕی عەفان -ڕەزامەندی خوایان لەسەر بێت-.
کەواتە دەڵێین سیستەمی سیاسیی ئیسلامی لەدوای وەفاتی پێغەمبەری خوا ﷺ، بەردەوام دەبێت بۆ خەلیفەکانی راشیدین و تەنانەت ئوممەتی ئیسلامیش، سیستەمێکی سیاسی، کە پێغەمبەری خوا ﷺ، دەستنیشانی دەکات بۆ ئوممەتەکەی و دەفەرموێت: ثُمَّ تَكُونُ خلَافَةٌ عَلَى مِنْهَاجِ النُّبُوَّة. ئەم مِنْهَاجِ النُّبُوَّة. واتە: ئەو پێگەیشتووە، کە پێغەمبەری خوا ﷺ بۆمان باس دەکات، ئەمە سیستەمە سیاسیەکەیە و سیستەمە رێکەکەیە.
کێشەی ئێمە ئەوەیە، کە لە مێژوو شارەزا نین، بۆیە گۆڕانکاری ئەستەمە لامان، پێمان وایە سیستەمی ئیسلامی تاوەکو سەردەمی خولەفای راشیدین بەردەوام بووە و ئیتر کۆتایی پێهاتووە، لە راستییدا ئەمە راست نییە و تەسەورێکی زۆر هەڵەیە، سیستەمی خیلافەتی راشیدین سەدانجار دووبارە بۆتەوە و دووبارەش دەبێتەوە.
هەرکەسێک لەسەر رێوشوێنی پێغەمبەری خوا ﷺ، هاوەڵ بووبێت، تەواو خیلافەتی راشیدینە، عومەری کوڕی عبدالعزیز خیلافەتی راشیدینە، ئەبوبەکری عومەری لەمتونی خیلافەتی راشیدینە، شێخ عبدالله یاسین و دامەزراندنی دەوڵەتی مرابطین خیلافەتی راشیدینە، ئیبراهیمی جودالی لە مۆریتانیا خیلافەتی راشیدینە، یوسفی کوڕی تاشفین خیلافەتی راشیدینە -ڕەحمەتی خوا لە هەموویان بێت-.
پیاوێکی وەکو محمدی کوڕی تومرت، کە دەوڵەتی موەحدینی دامەزراند لەبەرئەوەی پیاوێکی گەندەڵ بووە، هیچ کەس ناتوانێ بڵێ پیاوێک بووە لە خیلافەتی راشیدین، با زیرەکیش بووبێ، با بە تواناش بووبێ، با بەهێزیش بووبێ، بەڵام سەرکەوتنی دەوڵەتی موەحدین پەیوەندی بەدوای

ئەوەوە هەیە دوای ئەو، كەسێكی چاكساز هاتووە، هەروەها سیستەم و دەسەڵاتی دەوڵەتی موحدین لەسەر بنەڕەتی خیلافەتی راشیدین بوو، كە عەلی كوڕی موئمین و دوای ئەویش ئەبو مەنصوری موەحیدی -ڕەحمەتی خوایان لێ بێت- كە توانییان لەسەر سیستەمێكی راشیدین بڕۆن. هەروەها پیاوانێكی سەر راستی وەكو نورەدین مەحموود، عیمادەدین زەنكی، ئاق سنقوری باوكی عیمادەدین زەنكی، ئەسەدەدین شێركۆ، صەڵاحەدینی ئەیوبی، ئەلب ئەرسەلان، مەلیک شای كوڕی ئەلب ئەرسەلان، هارونە رەشید، یان كەسێكی وەكو ئەبو جەعفەری مەنصور، كە دووساڵ پێش وەفاتی وازی لە هەموو شتێک هێنا و گەڕایەوە سەر سیستەمی راشیدین، یان سەركردەیەكی وەكو عەبدوڕەحمانی كوڕی معاویە، یان عەبدوڕەحمانی ناوەڕاست یاخود عەبدوڕەحمانی ناصر -ڕەحمەتی خوا لە هەموویان-، ئەمانە هەموویان لەسەر خیلافەتی راشیدین بوون و بەرنامەی خیلافەتی راشیدینیان جێبەجێ كردووە.
یان پیاوێكی بەڕێزی وەكو عوسمانی كوڕی ئارتوغرول -رەحمەتی خوای لێ بێت-، كە دەوڵەتی عوسمانلی گەیاندە ئەوپەڕی دەسەڵات، یان كەسانێكی وەكو محمدی بەربەرۆس ریش سوور و سولەیمانی قانونی -ڕەحمەتی خوایان لێ بێت-، ئەمانەش بەهەمان شێوە لەسەر بەرنامەی خیلافەتی راشیدین بوون و سیستەمی راشیدینیان پەیڕەو كردووە و لایان نەداوە لەو سیستەمە، بە بێ هەڵەش نابێت، چونكە ئەمانە مرۆڤ بوون و هەڵەكردنی مرۆڤیش شتێكی سروشتییە، لەم بارەیەوە پێغەمبەری سەروەرمان ﷺ، دەفەرموێت: كل ابن آدم خطاء، وخير الخطَّائين التوابوون.
واتە: هەموو مرۆڤێک شایەنی هەڵەیە و هەڵەش دەكات، بەڵام دوای ئەوەی، كە هەڵەی كرد هەڵەكانی چاک دەكات، وە خوای گەورەش سەربەستیی و ئازادیی و سەركەوتن ئەبەخشێ، لە بەرانبەر ئەوەدا دەبێت دوو شت ئەنجام بدات، تەسبیحاتی خوای گەورە بكات و هەمیشە لە عیبادەتی خوای گەورەدا بێت، ئەگەر تاوانێكیشی كرد، بگەڕێتەوە بۆ لای خوای گەورە.
خوای گەورەیش دەفەرموێت: فَسَبِّحْ بِحَمْدِ رَبِّكَ وَاسْتَغْفِرْهُ إِنَّهُ كَانَ تَوَّابًا. ﴿٣﴾، النصر.
واتە: ئەوسا ئیتر تۆ سوپاس و ستایشی پەروەردگارت بكە و داوای لێخۆشبوونی لێ بكە، بەڕاستی خوا زۆر چاوپۆشی دەكات و تەوبە وەرگرە.. ئومێدە لە ئایندەیەكی نزیكدا، خوای باڵادەست سەركەوتنێك ببەخشێت، ئەو كاتە ئیمانداران هەست دەكەن ئەم سورەتە تازە دابەزیوە.
كەواتە فەتحەكە بەستراوە بەم دوو مەرجەوە، كە خوای گەورە دایناوە، خوای گەورە دەفەرموێت فەتحت پێ ئەبەخشم بە مەرجێک: وَ رَأَيْتَ النَّاسَ يَدْخُلُونَ فِي دِينِ اللهِ أَفْوَاجًا. ﴿٢﴾، النصر. ئینجا خەڵكیت بینی هاتنە ریزی ئاینی خواوە پۆل پۆل و دەستە دەستە.
(وَرَأَيْتَ النَّاسَ يَدْخُلُونَ فِي دِينِ اللهِ أَفْوَاجًا) بەچی؟ بە هۆكاری ئەوەی كە تۆ (فَسَبِّحْ بِحَمْدِ رَبِّكَ وَاسْتَغْفِرْهُ إِنَّهُ كَانَ تَوَّابًا). واتە: تۆ تەسبیحاتی خوای گەورە بكەی و داوای لێخۆشبوونیشی لێ بكەی.
ئەمە تەنها پەیوەست نییە بە خەڵكە عامەكەوە، بەڵكو هاوەڵانیش -ڕەزامەندی خوایان لەسەر بێت- دەگەڕێتەوە و ئەوانیش هەڵەیان كردووە، تەنانەت هەڵەی گەورەش، تەنانەت پێغەمبەری خوا ﷺ، زۆرجار خۆی لێ بەری كردوون، بەڵام بەزوویی گەڕاونەتەوە بۆ لای خوای گەورە و داوای لێخۆشبوونیان كردووە، هاوەڵ هەبووە جاسوسی كردووە وەكو أبو لوبابە، ئەوانەی، كە

ئەچن بۆ حەج كاتێک ئەچنە ناو مەرقەدی پێغەمبەری خوا ﷺ، كۆڵەكەیەكی ئەكەوێتە بەرچاویان، ئەم كۆڵەكەیە ناوی تەوبەیە، ئەم هاوەڵە بەرێزە -ڕەزامەندی خوای لەسەر بێت- بەس بە چاو ئیشارەتێكی كرد بۆ جوولەكەیەک و ئاگاداری كردەوە، كە پێغەمبەری خوا ﷺ دێت و دەیەوێ لەناوتان بەرێت، دوایی بیری كردەوە كارێكی هەڵەی كردووە و بە جاسوسی حسابە، هات خۆی بەست بە كۆڵەكەوە و فەرمووی هەتا خوای گەورە وەحیم لەسەر دانەبەزێنێ خۆم ناكەمەوە.

هەروەها پاش ئەوەی، كە چەند هاوەڵێكی كەم نەڕۆشتن بۆ جیهاد و خۆیان لادا، خوای گەورە ئەمری كرد بە هاوەڵان، كە قسەیان لەگەڵ نەكەن، چونكە تاوانێكی گەورەیان كردووە، هەروەها خالیدی كوڕی وەلید -ڕەزامەندی خوای لەسەر بێت- ئەوەندە كوشتاری كرد، كە پێغەمبەری سەروەرمان ﷺ، ناچار بێت بفەرموێت: من لە كارەكانی خالید بێ بەریم، بەڵام خۆ دواتر هەر خالید بوو نازناوی سیف الله مسلولی وەرگرت لەلایەن پێغەمبەری خواوە ﷺ، كەواتە بەدەر لە پێغەمبەران -علیهم السلام- مرۆڤ بە سروشتی ژیان هەڵە دەكات، پێغەمبەرانیش بە ویستی خوای گەورە بێ هەڵەن مەعصومن.

كەواتە سیستەمە راشیدینەكە هاوەڵانیش پەیڕەویان كردووە، بۆیە پێغەمبەر ﷺ، دەفەرموێت ئەم سیستەمە سیستەمێكی پێگەیشتووە و ئێوە ئەتوانن بەكاری بێننەوە، كەواتە خەڵكی تریش پیادەی ئەم سیستەمەیان كردووە، وە هەر لەناو ئوممەتی ئیسلامییدا سیستەمێكی تر دێتە پێشەوە، كە باسی لێوە دەكات پێغەمبەری خوا ﷺ دەفەرموێت: ثم تكون ملكًا عاضًا. پاشان پادشای بۆماوەیی پشتا و پشت دێت، كە لە دوای سیستەمی راشیدین حوكم دەكەن. لە سەردەمی مەعاویەی كوڕی ئەبو سوفیان -ڕەزامەندی خوای لەسەر بێت-، ئەمەش شتێكە لەگەڵ سروشتی مرۆڤدا یەک ئەگرێتەوە، بە واتای كافربوون یاخود خراپەكاری نییە، هەروەها بەواتای ئەوە نییە كە ئیتر هەركەسێک پەیڕەوی حوكمی پشتاو پشتی كرد و قەپی كرد بە كورسییەكەی دا و نەوە لە دوای نەوە هاتنە پێشەوە، ئیتر ئەمە حەرامە و نابێت، راستە ئەمە داهێنراوە و لەوە باشتر هەیە، كە سیستەمە راشیدینەكەیە، بەڵام پێغەمبەری خوا ﷺ، باسی لێوە كردووە و ئاماژەشی داوە كە لەناو موسوڵماناندا روو دەدات.

ئەشێ كابرا پشتا و پشت میراتی بیربكاتەوە و مەلیكێكی عاز بێت، بەڵام دادپەروەر بێت، چ گرفتێكی تێدایە كوڕ و باوكێک بەدوای یەكدا بێن، بەڵام بە مەرجێک دادپەروەر و باش بن بۆ خەڵكەكە، هەروەها دیندار بن، بەڵام لەگەڵ ئەوەشدا گومانمان لەوە نییە، كە تەنها خیلافەتە راشیدین سیستەمە پێگەیشتوو و یەكەمینەكەیە. ئەمە واتای ئەوە نییە تۆ رەخنە بگری لەوەی، كە پەنا بەخوای گەورە مادام موعاویەی كوڕی ئەبو سوفیان، یەزیدی كوڕی خستۆتە جێگەی خۆی، ئیتر پیاوێكی خراپەكار بووە، شتێكی سەرنجڕاكێشە، كە زۆرێک لە ئەهلی سوننە چۆن ئەتوانن بەرانبەر یەزیدی كوڕی موعاویە قسە بكەن، لە كاتێكدا كە پێغەمبەری خوا ﷺ، دەفەرموێت: أَوَّلُ جَيْشٍ مِنْ أُمَّتِي يَغْزُونَ مَدِينَةَ قَيْصَرَ مَغْفُورٌ لَهُمْ. رواه البخاري، ٢٩٢٤.

ئەو سوپایەی، كە بەرەو شاری قەیسەری قوسطەنطینییە دەڕوات، پێغەمبەری خوا ﷺ دەفەرموێت: خوای گەورە لێیان خۆش بووە، یەزیدی كوڕی موعاوییەی كوڕی ئەبو سوفیان

سەرکردەی ئەو لەشکرە بووە -ڕەزامەندی خوایان لەسەر بێت-، ئایا چۆن دەتوانی قسەی پێ بڵێی؟
خەڵکێک پێی وایە مەشروب خۆر بووە، لەلای خەڵکێک کە ناوی ئەبرێ بە کەسێکی خراپەکار دێتە بەرچاوی، ئەم یەزیدە لە جێگەیەکدا پەروەردە بووە، کە هەمووی کوڕە هاوەڵ بوون، لەگەڵ عەبدوڵڵای کوڕی عباس و نمونەی ئەودا ژیاوە و پەروەردە بووە، ڕۆژێک لەڕۆژان لە شاری دیمەشق نەبووە.
هەر لەناو موسوڵماناندا سیستەمی تریش دێتە پێشەوە و جێبەجێش دەکرێن وەکو سیستەمی جەبابیرە، ئەم سیستەمی جەبابیرە ئەشێ پیاوانێکی خراپەکاری وەکو حەجاجی کوڕی یوسفی سەقەفی بێ، ئەشێ پیاوێکی وەکو بەرقیا روق بێ، یاخود پیاوێکی خراپەکاری وەکو رزوایی کوڕی تورتووش بێ، یان پیاوێکی خراپەکاری وەکو عاضدی فاتمی بێ، کە لەگەڵ ست ملوکی خوشکی دا رایبواردووە، جگە لەوەش پەنا بەخوای گەورە خۆی بە خوا دەزانی، ئەم گەندەڵییانە و ئەم حوکمی دیکتاتۆرییانە لەناو ئەهلی ئیسلامدا هەبووە و هەیە.
ئەم سیستەمانە و چەندانی تریش زادەی فیکری مرۆڤن، هێناویەتە پێشەوە، کابرایەکی وەکو حەجاجی کوڕی یوسفی سەقەفی لەناو ئەهلی ئیسلامدا بووە، بەڵام ڕۆژێک لەڕۆژان شەرعی خوای گەورەی قەبووڵ نەبووە، بەڵکو شەرعی خوای گەورەی گۆڕیوە، وە تا بڵێی پیاوێکی جەبابیرە و خوێنڕێژ بووە، یان کەسێکی وەکو تەیموری لەنگ، کە هەموو قورئانی لەبەر بووە و بە هەردوو دەستی شمشێری ئەوەشاند بۆ ئەم ئیسلامە، بەڵام بۆچی لای خەڵک خۆشەویست نییە؟ بۆ بە حوکمی جەبابیرە کاری دەکرد؟ لەبەر ئەوەی پیاوێکی خوێنڕێژ بوو، بە یاسا و یاسقەکەی جەنگیز خان حوکمی دەکرد، لەگەڵ ئەوەشدا دیندار بوو، بەڵام جەبابیرە دیکتاتۆر، زاڵم بوو، خراپەکار بوو، کەواتە سیستەمی ئیسلامی بۆ خۆی دەستنیشان کراوە.
زۆرێک هەوڵیاندا بۆ چاکسازی دوای ئەوەی، کە گەندەڵیی و خراپەکاری رووی کردبووە وڵاتەکەیان، نمونەی سوڵتان عەبدولحەمید -ڕەحمەتی خوای لێ بێت - نمونەیەک وەردەگرین لە ژیان، گۆڕنکاری و رەوشی ناوچەکە و کوردستانیش بەتایبەتی.
لە ساڵی ١٨٧٦-١٩٠١زاینی، سەردەمی دەسەڵاتی سوڵتان عبدالحمید دێتە ئاراوە -ڕەحمەتی خوای لێ بێت- ئەم سەردەمە قۆناغێکی زۆر گرنگە بۆ مێژووی گەلی کورد. لەم قۆناغەدا ململانێیەکی داگیرکەرانە دێتە دی لەسەر هەرێمی رۆژهەڵاتی ئەنادۆڵ، کە باکووری کوردستان دەکات، زۆربەی دانیشتوانی ئەم ناوچەیە کوردنشینن، وە لەم ناوچەیەدا هێزی کوردی هەیە و کاریگەری زۆر گرنگی هەبوو لەو ململانێیەدا. ئەو ململانێییە بووە هۆی ئەوەی، شەڕی ناوخۆ لە هەرێمەکاندا دروست ببێت، لەنێوان کورد و ئەرمەن دا.

لێرەدا جێی خۆیەتی کە ئاماژەیەک بە خەلیفەی موسوڵمانان سوڵتان عبدالحمید بکەین، کە یەکێکە لە کەڵە پیاوانی ئەم ئیسلامە، هەر ئەم پیاوە بەڕێزە بوو توانی بۆ ماوەی ٣٠ ساڵ خیلافەتی ئیسلامی بهێڵێتەوە، لەهەمان کاتدا سیاسەتێکی زۆر باشی پیادە کرد لەناو کورددا، کە باسێک دەکەین لەو هێزە کوردییە حەمیدییە کە لەناوچەکەدا دروست بوو.

كاتێک سوڵتان عبدالحمید هاتە سەر دەسەڵات لە ئەنجامی ئەو كودەتا سەربازییە بوو، كە چاكسازان (الإصلاحات الغربیە) ویستیان بیكەن لەناو دەوڵەتدا لەدژی سوڵتانێكی وەک عبدالعزیز. سوڵتان عبدالحمیدیش خۆی یەكێک بوو لە چاكسازان، كە لەو گروپەدا كاری دەكرد، بۆیە بەهاتنە سەرحوكمی هەرچی خەڵكە دیندار و دەستپاكەكە بوو دایمەزراند، لەوانە مدحت پاشای كردە سەرۆكی وەزیران، كە پێشتر خۆی والی بەغدا بوو، ناسرابوو بە كەسێكی بەتوانا و بەهێز لە بەڕێوەبردنی دەسەڵاتدا "ئیداری بوو"، سوڵتان عبدالحمید سەرلەنوێ دەستورێكی تازەی نووسییەوە و دیوانی لێكۆڵینەوەی دروستكرد، هەروەها دیوانی چاودێرانیشی دروستكرد. بۆیە لەدوایدا لەیادگاری نامەكەی سوڵتان عبدالحمیددا هاتووە و باس دەكات، كە دووجۆر چاكسازان و گۆڕانكاران هەبوون. یەكێک لەوانە ئەو چاكەخواز و بانگەواز چییە موسوڵمانانە بوون، كە دەیانویست سەرلەنوێ لەناو ئیمپراتۆرییەتیی عوسمانلییدا دینداری و دەستپاكیی و خۆشەویستی بۆ ئیسلام بگەڕێننەوە. باڵێكی تری ئیصڵاحییەكان بریتیی بوون لە رێكخراوە یەهودییەكان، وەک رێكخراوی ماسۆنی و لیۆن. ئەمانیش لە رێگەی سەفارەتەكانی بەریتانیاوە بەهەموو شێوەیەک نفوزی خۆیان پەیدا كردبوو، بەناوی چاكسازیەوە لەناو دەوڵەتی عوسمانلیی دا، ئەوەی سەرپەرشتیاری ئەم مەحفەلانە "رێكخراوانە" بوو، یەهود راستەوخۆ سەرپەرشتی دەكرد و مدحت پاشا یەكێک بوو لەو كەسانەی، سەربەم رێكخراوە بوو و ئەندامێكی چالاک بوو، بۆیە داوای دەستورێكی پەرلەمانیان دەكرد. سوڵتان عبدالحمیدیش دەیزانی دەستوری پەرلەمانی، واتە نەهێشتنی خیلافەتی ئیسلامی، چونكە دەیزانی ئەوانە گروپێكن دەیانەوێ دابوونەریتی لادینی سیكۆلار بڵاوبكەنەوە لەناو كۆمەڵگەی عوسمانلیی دا، هەر ئەوەبوو بەدەستوری مدحت پاشای لابرد، پاشان دەڵێن بەهۆكاری ئەوەش بوو، كە فێری مادده بێهۆشكەرەكان و مودمین بوو لەسەر ئەلكهول.

ئەمە یەكێک بوو لەو بەرەبەرەكانێ گەورەیەی، كە تووشی سوڵتان عبدالحمید هات، فكری ماسۆنی لادینی لە ئیمارەتەكانی عوسمانلیی دا بە تەواوەتی پەرەی سەندبوو، پشتگیر و پشتیوانانی رێكخراوە ماسۆنییەكان لەژێر دروشمی ئیصڵاحی و چاكسازی و بانگەوازی گۆڕانیان دەكرد، هەروەک ئاماژەمان بۆ كرد، ئەوانە پەیوەندیان بە یەهود و سەفارەت و كونسوڵە ئەوروپییەكانەوە هەبوو. بەهاتنە سەر دەسەڵاتی سوڵتان عبدالحمید تووشی شكستییەكی ئابووری زۆر گەورە بووەوە لەناو ئیمپراتۆرەتەكەی دا، كە قەرزی ئەو دەمە خۆی دەدا لە ٣٠٠ ملیۆن لیرەی ئاڵتونی عوسمانلی، كە تەنها قەرزاری وڵاتانی دەرەوە بوو، بێجگە لەو هەموو كێشە ناوخۆییە، كە رووبەڕووی بووبۆوە.

كێشە دەرەكییەكانیش بریتیی بوون لەوەی لە وڵاتانی بولغاریا، صربیا و میسری ئێستە، خۆیان بەتەواوەتی لەلاشەی ئەو دەوڵەتە دابڕی، لە رۆژهەڵاتی ئەوروپاوە ئەم كێشانەی رووبەڕوو بووبۆوە، وە لەهەرێمەكانی ئەنادۆڵی ئاسیاوە، كە ناوجەرگەی وڵاتی عوسمانلی دەكات، تووشی كێشەی گەورەتر بوو، كێشەكانی ئەرمەن و ناوچەكانی قەفقاز و روسیا، بۆ رووبەڕووبوونەوەی ئەم كێشانە سوڵتان عبدالحمید چەند ستراتیژیەتێكی دانا، كە كاریان لەسەر بكات و رووبەڕووی ئەو هەموو كێشانە بوەستێتەوە.

ستراتیژییەتەكانی سوڵتان عبدالحمید

یەكەم: نەهێشتنی گەندەڵی كارگێری، نەهێشتنی سەربەخۆ كاركردن بە سەروەت و سامانەوە. زۆر جەختی لەسەر پیادەكردنی دابوونەریتی رەسەنی ئیسلامی دەكردەوە، هەروەها زۆر جەختی لەسەر رەوشتی ئیسلامیی دەكردەوە، كە دەبێ ئەو رەوشتانە زیندوو بكرێنەوە، بۆیە سەرەتا لە خۆیەوە دەستی پێ كرد. ئەو كۆشك و تەلار و باڵەخانە بەرزانەی، كە هەیبوو هەمووی كردە موڵكی دەوڵەت، خانوویەكی زۆر سادە و ساكاری بۆ خۆی دروستكرد و چووە ناوی و وازیشی هێنا لە خۆشییەكانی ژیان، زۆر جەختی كردەوە لەسەر ئەوەی كاربەدەستانی بەردەوام وابەستەبن بە مزگەوتەوە و نوێژەكانیان بە جەماعەت لە مزگەوت بكەن و لە نوێژی جومعەكاندا ئامادە بن.

هەموو كۆشكەكانی سەرای طۆبقاپی كە لە باو و باپیرانییەوە لە ئەستەنبوڵ بۆی مابووەوە، كردیە زانكۆ بۆ خوێندنی زانستە شەرعییەكان و زانستە مرۆییەكان، ئەو سەروەت و سامان و ئاڵتونەی كە بۆی بەجێ مابوو بەكاری هێنا بۆ زیندووكردنەوەی خاكی عوسمانلی بۆ چاكسازی رێگەوبان و خزمەت گوزارییەكان، هەروەها باج و سەرانەی لەسەر خەڵكی كەم كردەوە، هەركەس خاكێكی زیندوو بكردایەتەوە خاكەكەی دەبەخشی بەخۆیی وماڵیاتێكی كەمی لێ وەردەگرت ساڵانە. بەكورتی دەمانەوێت بڵێین؛ سوڵتان عبدالحمید ویستی ئەوە بوو، كە ئیدارەیەكی بەهێزی ئیسلامی دابمەزرێنێت.

دووەم: زیندووكردنەوەی بیری خیلافەتی ئیسلامی لەناو گەل و هۆزە موسوڵمانەكان دا، پێشتر سوڵتانەكانی عوسمانلی هیچ گرنگییەكیان نەدابوو بە دامەزراوەكانی خیلافەت، تەنها سوڵتان عبدالحمید چەندەها زانا و كەسایەتی بەرزی ئیسلامی دامەزراند لە عەرەب و لە كورد. سوڵتان عبدالحمید زۆر جەختی لەسەر خۆشەویستی نێوان گەل و هۆزەكانی ناو ئیمپراتۆرییەتەكەی دەكردەوە، زۆر گرنگی دابوو بە شێخانی تەریقەتەكان و سۆفییەكانی زۆر لەخۆی نزیك كردبووەوە.

سێیەم: دانانی پیلانێک زۆر بەهێز بۆ رزگاركردنی ئابووری دەوڵەتی عوسمانلی، كە لە رووی ئابوورییەوە بەتەواوەتی رووخا بوو، گرنگی تەواوی دا بە دروستكردنی قوتابخانە و پەیمانگەكان و زانكۆ لەهەموو ناوچەكانی ئیمپراتۆرییەتدا. سوڵتان عبدالحمید ئیمتیازاتێكی زۆری دا بەو كارخانانەی، كە لە ئەوروپاوە هاتبوون بۆ دەرهێنانی كانزاكانی ژێر زەوی و زۆر گرنگی دەدا بە چاكسازی رێگەوبان و دروستكردنی وێستگەی شەمەندەفەر و بەستنەوەی خەتی بەغدا بە دیمەشقەوە، دیمەشق بە حیجازەوە و دیمەش بە بەرلینەوە.

چوارەم: بەهێزكردنی یەكە سەربازیەكان، سوڵتان عبدالحمید بەردەوام ئەو سیاسەتەی سوڵتان عبدالعزیزی گرتبووەبەر، كە گرنگی دەدا بە سوپا لە رووی چەک و جبەخانەوە، گرنگی زۆری دابوو بە سوپای دەریاوانی.

پێنجەم: گرتنەبەری رێگەیەكی زۆر بە حیكمەت لە سیاسەتیی دەرەوەدا، سیاسەتی "الحیاد"ی گرتەبەر، سوڵتان عبدالحمید دەوڵەتەكەی نەیدەتوانی رووبەرووی ئەو هەموو هێزە ئەوروپییە ببێتەوە بەیەكجار، بۆیە توانی ئەو ململانێیە بگوازێتەوە بۆ ناو خاكی ئەوروپا، توانی

هاوپەیمانییەک لە نێوان خۆیی و ئەڵمانیادا دروست بکات بۆ پشتگیری لەخۆی، ئەوەندە کاریگەری هەبوو. وە کەسایەتییەکی ئەوەندە کاریزما بوو چەندجار ویستیان ئیغتیالی بکەن لە ڕێگەی چەتەو مافیاکانی ئەرمەنیا و ماسۆنییەتی یەهودەوە، هەر لە سەردەمی ئەویشدا بۆ یەکەمجار دەزگەی ئاسایش زۆر بەرەوپێش چوو.
سوڵتان عبدالحمید فشاری ماسۆنییەتی زۆر لەسەر بوو بۆ ئەوە صەهیۆنییەکان لەهەموو جیهانەوە کۆچ بکەن بۆ فەڵەسطین، بۆیە کاتێ تیۆدۆر هێرتزل سەرۆکی صەهیۆنییەتی جیهان دانیشت لەگەڵ سوڵتان عبدالحمیددا، ویستی سەربەستی بکات و تەماعی پارەی زۆری بداتێ بە فرۆشتنی خاکی فەڵەسطین بۆ یەهود، کە ئەگەر ئەو خاکە بدا بە یەهود، ئەوە هەرچی قەرزی دەوڵەتی عوسمانلی هەیە دەیداتەوە، واتا ویستی ڕەشوە بداتە سوڵتان، بەڵام سوڵتان ئەوەی بەتەواوەتی ڕەتکردەوە و پێی وت: ئێوەی یەهودی لەهەموو جیهاندا دەتان چەوسێننەوە، وە.لە ئەوروپا لەتاو چەوساندنەوە ڕادەکەن، هەموو دەرگەکانی دەوڵەتی عوسمانلی کراوەیە بە ڕووی ئێوەدا، کە بێنە ناوی، ئەگەر ئەشتانەوێت خاکی فەڵەسطین لەمن بکڕن، ئەوە من ئامۆژگاریتان دەکەم بەوەی کە ئاگاتان لە پارەکانی خۆتان بێ، چونکە ئەم خەونەی ئێوە قەت نایەتە دی هەتاکو من لەژیاندا بم، بەڵام دڵنیاش بن لەوەی بە مردنی من یان بە داماڵینم لە دەسەڵات ئێوەی یەهود فەڵەسطینتان دەست دەکەوێت بە بێ پارە.
هەر لەو کاتەوە یەهود ویستی سوڵتان عبدالحمید لەناو بەرێت بۆ ئەوەی فەڵەسطین داگیر بکەن، چونکە تاکە بەربەست ئەو بوو بۆیە زۆر چالاک بوون. یەهودییەکان لە ڕووخاندنی دا هەرچی ڕێکخراوی ماسۆنی هەیە لەگەڵ ڕێکخراوەکانی تری ئەوروپادا بەهەمان شێوە سەفارەت و کونسوڵییەکان کەوتنە تەشهیرکردنی سوڵتان عبدالحمید و هەموو ڕۆژنامە ئەوروپییەکان هێرشێکیان ڕاگەیاند کە بەجۆرەها شێوە ناو و ناتۆرەی ناشیرینیان لێنا، لەو دەمەش دا جەنگی کوردو ئەرمەن دەستی پێ کرد و ئەستەنبوڵیش بەهەموو شێوەیەک دژی ئەرمەنەکان وەستایەوە، چونکە ئەوانیش دژایەتی سوڵتانیان دەکرد، هەرچەندە ئەم جەنگە هۆکاری دروستبوونی دەگەڕێتەوە بۆ هێزە دەرەکییەکان، سوڵتان عبدالحمید بیری لەوە کردەوە کە چۆن خیلافەتی ئیسلامی بپارێزێت، چونکە ئەو هەموو هەوڵەکانی بۆ ئەوە بوو کە سیمای خیلافەتی ئیسلامی بهێڵێتەوە، لەبەرانبەریشی دا یەهود و ماسۆنییەت و دەوڵەتەکانی ئەوروپا برەویان دەدا بە بیرۆکەی لادینی سیکۆلار، وە لەهەمان کاتدا بانگەشەکردن بۆ نەتەوەپەرستی و تایفەگەرایەتی لەنێوانی موسوڵماناندا.
سوڵتان عبدالحمید لە نووسینەوەی یاداشتەکانی دا دەڵێت: من زۆر هەڵە بووم لەوەی کە زۆر بەخشندە بووم بەرانبەر بەو کەسانەی تاوانیان ئەنجام دەدا و زۆر لێبوردەبووم بەرانبەریان.
هەرچەندە سوڵتان عبدالحمید خۆی پیاوێکی زیرەک و داناو خاوەن طموحێکی زۆر بوو، بەڵام لەگەڵ ئەوەشدا ئەم ڕەخنە لەخۆی دەگرێت هەمیشە بەرهەڵستکارەکانی بۆ ماوەیەک لە زیندان دەهێشتەوە و دوای ئەوە ئازادی دەکردن، یاخود نەفی دەکردن. وە هەر هۆکاری ئەوەش بوو ئەو کودەتایەی ماسۆنی، کە بەسەرۆکایەتی پارتی ئیتحاد و تورەقی لەساڵی ١٩٠٨دا سەربکەوێت، کاتێکیش کە ئەو حزبە نەتەوەپەرستە هاتە سەر دەسەڵات بەناوی ئازادی دەستورەوە دیموکراسی

بانگەشەی بۆ كردو سەرەتای قۆناغێكی تازە بوو لە وڵاتی موسوڵمانان دا، ئەم پارتە كە پارتێكی قەومی توركی بوو هەموو گەل و هۆزەكانی تری لەناو برد بۆ سەرخستنی خۆی، دەوڵەتی تووشی جەنگێكی زۆر گەورە كرد، لەو نێوەندەش دا جەنگی جیهانی یەكەم رووی دا كە موسوڵمانان هیچ دەستێكیان تێیدا نەبوو بە هۆكاری ئەوە زۆربەی ناوچەكانی دار ئیسلام لەپێش هەموویانەوە فەلەسطین كەوتەوە ژێر دەستی داگیركەران.

سوارچاكانی حەمیدیە یاخود سوارچاكانی كورد؟

زۆرێک لە لێكۆڵەرەوە رۆژئاواییەكان لەسەر ئەم سوارچاكە حەمیدیانە لێكۆڵینەوە و پشكنینیان ئەنجام داوە بە شێوەیەكی گشتی، هەرچەندە وڵاتانی رۆژئاوایی بەشێوەیەكی نەرێنی وێنەیان كردووە بۆ ئێمە.

لێكۆڵەرەوێكی سۆڤیەتی، كە ناوی ئەفییر بانۆفە، قسە لەسەر سوارچاكانی حەمیدیە دەكات، هەرچەندە ئەمیش بەگشتی ئەو سەرچاوە و لێكۆڵینەوانەی، كە دەستی كەوتووە لەسەر كورد، سەرچاوەكەی بەشێوەیەكی گشتی دەگەڕێتەوە بۆ سەرچاوەكانی حكومەتی رووسی قەیسەری ئەو سەردەمە، كە هەموو راپۆرتی كۆمەڵە ئەرمەنییەكان بوو لەسەر كورد، هەرچەندە ئەوەشمان لەبیر نەچێت زۆربەی زۆری سەرچاوەكانی سوارچاكانی حەمیدیە هەر لە ئەرشیفی وڵاتی روسیادا دەست دەكەوێت، چونكە زۆربەی سەرچاوەكان لە دەوڵەتی عوسمانلی دا ئیتحاد تورەقیەكان شاردبوویانەوە ئەو دەمە، بەڵام ئێستە لە توركیادا ئاشكرایە.

لە ساڵی ١٨١٩ دا سوڵتان عبدالحمید فەرمانی دەركرد بە دامەزراندنی هێزی سوارچاكان لەناو كورددا، لەو ناوچانەی نزیكی ئیمپراتۆرییەتیی روسیا بوون، واتە لە رۆژهەڵاتی توركیای ئێستە، بڕیار دەرچوو ئەم هێزە هێزێكی سەربازی نییە، واتا هیچ پەیوەندییەكی بە سوپای ئەو دەمەی عوسمانلییەوە نەبوو، وە ئەم هێزانە كە دروستكران هەموو كەسێک تێیدا دەیتوانی ببێتە ئەفسەرێكی پلەداری زۆرگەورە و جەنەراڵ، كە دەیتوانی ماوەی بیست و سێ ساڵ خزمەت بكات، هەرچەندە ئەم بیست و سێ ساڵە بەشێوەیەكی بەردەوام نەبوو، واتە بەشێوەیەكی كاتی بوو، وە زانكۆی سەربازی بۆ دەكرایەوە لە ناوچەكانی خۆیان دا و بە شێوەیەكی ئەكادیمی، هەروەها بەم شێوەیەش پۆلێن كرابوون:

یەكەم: سوارەی سەرەتایی الإحضاریە: بۆ ماوەی سێ ساڵ دەستی دەكرد بە مەشق لەناو ئەو زانكۆیەدا، بەڵام مەرج بوو كە تەمەنی ١٧ ساڵ بێت وە لەناوچەكانی خۆیان دا بێت.

دووەم: سوارەی یاسایی النظامیە: ماوەی ئەمەش دوانزە ساڵ بوو، بەڵام بۆ ماوەی پچڕ پچڕ، واتە هەمووی بەسەریەكەوە نەبوو، وە ئەم سوارە یاساییانە تەمەنیان لەنێوانی ٢٠-٣٢ ساڵ بوو كە دەبووایە پەیوەندیان بەم بەشەی زانكۆكەوە بكردایە، كە بەردەوام لە خوێندن و مەشقدا بوون و دەبوو ئامادەباشی خۆیان دەرببڕیایە لەماوەی ٢٤ كاتژمێردا، ئەگەر بانگەوازی جەنگ بكرایە لە تەنیشت چەک و ئەسپ و تەقەمەنییەكانیانەوە بن،.

سێیەم: سوارچاكانی ئامادەباش الأحطياط:كە ماوەی ئەم سوارانەش ٨ ساڵ بوو، وە تەمەنیان دەبوو لە ٣٣-٤٠ ساڵ بووایە، بەڵام ئەمانە بەهیچ شێوەیەک مەشقیان نەدەکرد، چونکە ئەمانە لە ئامادەباشی دابوون بۆ کاتی پێویست، بەڵام مەرج بوو کە مەرجەکانی سوارەییان تێدا بووایە، جاروباریش دەسەڵاتدارانی عوسمانلی خولی یەک تا سێ مانگیان بۆ ئەو سوارانە دەکردەوە، جۆری گشتی ئەم سوارچاکی حەمیدیانە هەمیشە ژمارەیان لە ٨٠٠-١٠٠٠ سوارچاک دەبوو، لە هەموو لیوایەکدا فەوج و لە هەموو فەوجێکیش ٣-٦ کەتائیب بوون وە هەموو کەتیبەیەکیش لە ٣-٣٠ سوارچاک پێک دەهات، لە هەرەمی هەموو فەوجێکدا جەنەراڵێکی سەربازی ئەکادیمی دائەنرا، ئەم ناوچە عەشایەریە کوردانە زۆر سوودمەندبوون لەم سیستەمی سوارچاکی حەمیدیە، چونکە هەرکەسێک بەشدار بووایە لەم سوپایەدا هیچ باج و خەراجێکی بە دەوڵەت نەدەدا، وە هەرکەسێکیش بەشداری بکردایە زەویەکی پێ دەبەخشرا، کە لە دەوڵەتی سوڵتان عبدالحمیددا ناسرابوو بە زەوی ئەمیرەکان، هەموو سوارچاکێک دەبووە خاوەنی زەویەک و هیچ سوارەیەکی حەمیدیە هیچ دادگەهکی مەدەنی نەیدەگرتەوە، سوڵتان عبدالحمید خۆی گرنگی زۆرباشی دابوو بەو سوارچاکە کوردانە، چونکە کۆڵەکە و پایەیەکی زۆرباش بوون بۆ ڕاوەستاندنی خیلافەتی ئیسلامی. ئەمەش بووە هۆکاری ئەوەی زەکی پاشای دامەزراند، کە مێردی خوشکی سوڵتان عبدالحمید بوو، وە چوارەم کەسایەتی ناو سوپای عوسمانلی بوو لەناوچەکانی ئازەربایجان، کە زەکی پاشا خۆی کورد بوو بۆ هاندانی عەشایەرە کوردەکان بۆ تەشکیلاتی سوارچاکانی حەمیدیە، وە سوڵتان عبدالحمید داوای کرد لە زانایانی کورد بچنە ناو ئەو سوپای سوارچاکانەوە بۆ ئەوەی بەرگریی لە ئیسلام و لە شەرەف و لەو نیظامە خیلافەتیە بکەن و جیهاد بە پیرۆز ڕابگرن.

لەو نێوەندەدا زانایان و شێخانی تەریقەتی سۆفی دەورێکی زۆر گرنگیان هەبوو بۆ هاندانی کورد بۆ چوونە ناو سوارچاکانی حەمیدیەوە لە ساڵی ١٨٩١ دا، لە ئەستەنبوڵ کۆنگرەیەکی کوردی زۆر گەورە بەسترا هەرچی سەرۆک عەشایەر و زانا و شێخی تەریقەتەکان بوو بەشدار بوون تێیدا و سوڵتان عبدالحمید خۆشی لەم کۆنگرەیەدا بەشدار بوو کە باسکردن بوو لە زیندووکردنەوەی جیهاد و بیروباوەڕی ئیسلامی و هێشتنەوەی سیمای خیلافەت.

هۆكاری دروستبوونی سوارچاكانی حەمیدیە

لێكۆڵەرەوەی سۆڤیەتی یەهودی لازاریف دەڵێت: هۆكاری دروستبوونی سوارچاكانی حەمیدیە بۆ ئەوە بوو، كە بەندی ٦١ی بەرلین لەساڵی ١٨٧٨ دا ئیمزا كرابوو، چونكە ڕێكەوتنێک بوو لەنێوانی ئەوروپا و عوسمانلیدا بۆ بەخشینی ئۆتۆنۆمی لەڕووی ئیدارییەوە بە خەڵكی ئەرمەن. دەوڵەتی عوسمانلی ویستی هەندێک چاكسازی بكات لە دامەزراوەكانی خۆیدا، كە گوایە پێشتر كوردەكان هێرشیان بردۆتە سەر ئەرمەنەكان، ئەرمەنەكان ئەمەیان بە هەلقۆستەوە هێرش بكەنە سەر دێنشین و شارە كوردییەكان، زۆربەی زۆری كوردەكانیان كوشت و سەروەت وماڵیان بەهەدەر بردن.

ئەوەی كە شایانی باسە لەهەمان كاتدا وەفدێكی رووسی، كە بەتریاكێكی ئەرمەنیان لەگەڵدا بوو لەكۆنگرەی سان ئیس فتی فانوی بەرلین داوای ئەوە كرا لە كۆنگرەكەدا بەفەرمی ئەرمەن بخرێتە سەر روسیا، لەبەر ئەوەی كە دەوڵەتی عوسمانلی هێرشی كردۆتە سەر ئەو ناوچانە لە ساڵی ١٨٧٨دا و ناوچەكانی شەرقی ئەنادۆڵ كە ناوچە ئەرمەننشینەكان بوو، بكەوێتە ژێر ركێفی روسیای قەیسەری، بۆیە سوڵتان عبدالحمید هەستی بەوە كرد، هەندێک چاكسازیش لە ویلایەتی شەرقیدا بكات بۆ ئەوەی ئەوروپییەكان هیچ بەڵگەیەكیان بەدەستەوە نەبێت بۆ ئەو كێشەیە، هەرچەندە ئەوروپییەكان چەند هەنگاوێكیان گرتبووە بەر بۆ جیاكردنەوەی ناوچەكانی صربیا و مەقەدۆنیا و بولغاریا. ئەروپییەكان بەناوی چاكسازییەوە یارمەتی هێزە نەتەوەییەكانی ئەو ناوچەیەیدا لەڕووی سەربازیی و سیاسییەوە خۆیان جودا بكەنەوە لە دەوڵەتی عوسمانلی.

ئەمەش بووە هۆكاری ئەوەی سوڵتان عبدالحمید سوارچاكانی ویلایەتی حەمیدیە دروست بكات، وە ویستی كوردەكان خۆیان بەرگری لە وڵات و دینی خۆیان بكەن، چونكە دەیزانی بەهیچ شێوەیەک ئاسایش ناچەسپێت لە ئیمارەتە كوردی و ئەنادۆڵییەكاندا، بۆیە ئەبێت سەرنجی سەركردە كوردەكان بەلای خۆیدا رابكێشێت، سوارچاكانی حەمیدیەش سەرنجڕاكێشانی عەشایەرەكان و سەركردە كوردەكان بوو، سوڵتان عبدالحمید زەكی پاشای راسپارد كە ئەو تەشكیلاتی عەشایەری ناوچەكە بكات و سوارچاكانی حەمیدیە دروست بكات، بەشێوەیەک كە پارسەنگ لەناو گەل و هۆزەكان دا بپارێزێت، نەک سوارچاكانی حەمیدیە ببێتە هۆكارێكی گەورە بۆ شەڕی گەل و هۆزەكانی ناوچەكە، ئەمەش وای كرد جەنگی نێوان قەبیلەكان و خوێنڕشتنی نێوانیان كەم بێتەوە.

لێكۆڵەرەوەی رووسی و ئەوانەشی كە كتێبیان لەسەر كورد نووسیوە دەڵێن هۆكاری سەرەكی سوڵتان عبدالحمید لە دروستكردنی سوارچاكانی حەمیدیە لە كوردستاندا بۆ ئەوە بوو، كوردەكان لە رێگەی بزوتنەوە نەتەوەییەكانەوە و لەرێگەی گەلەكانی غەیری توركیاوە بەكار نەهێنرێن، ئەمەش وای كرد كە ئەم سوارچاكانە ببنە سوپایەكی بەهێز بۆ دەوڵەتی عوسمانلی دژی رووس.

كەسیش گومانی لەوەدا نییە كە سوارچاكانی حەمیدیە دروستكرا بە فەرمانی سوڵتان بوو، كە تەرزێک و سەنگەر نشینێک بن بۆ بەرگریی لە بەرانبەر روسیای قەیسەری دا، چونكە روسیا چەند هێرشێكی دوژمنكارانەی كردبووە سەر ناوچە عوسمانلییەكان لە رۆژهەڵاتدا، وە هەروەها ئەم سوارچاكانە بۆ ئەوە دروستبوون كە لە بزوتنەوە نەتەوەیەكانی تر بدەن بۆ داگیرنەكردنی

خاكی كوردستان، تەنانەت دژایەتیكردنی بزوتنەوە نەتەوەییە كوردیەكانیش بوو، چونكە سوڵتان عبدالحمید دەیویست بیری ئیسلامیی و سیمای خیلافەت بپارێزێت، چەند هۆكارێكی دیكەش لەوانە سوڵتان عبدالحمید خۆی بیری بەلای نەتەوەی توركیی و تورانیدا نەدەڕۆشت و زۆر دژی ئەو كەسانەش بوو، كە بیری نەتەوەییان بڵاو دەكردەوە لەناو توركەكاندا، وە زۆربەی زۆری راوێژكارانی سوڵتان -رەحمەتی خوای لێ بێت- عەرەب یان كورد بوون.

هۆكارێكی دیكە ئەوەبوو لەساڵی ١٨٩١دا، كورد هیچ بزوتنەوەیەكی نەتەوەی بەهێزی نەبوو تەنها لەناو نوخبەیەكی كەم دا نەبێت، بەڵام زۆرینەی جەماوەری كوردی خۆشەویستیان بۆ ئیسلام و تەریقەتی شێخایەتی هەبوو، تەنانەت ئەو سەردەمەش هیچ جۆرە بزوتنەوەیەكی نەتەوەی كوردی بەهێز نەبوو لەناوچەكەدا، هەرچەندە كۆمەڵێك لەنەوەكانی میر بەدرخانی گەورە كە رۆژنامەی كوردستانیان دەركرد لەدەرەوەی وڵات لەساڵی ١٨٩٨دا بۆ ئەوەی بزوتنەوەیەكی نوخبەوی نەتەوەیی كوردی دابمەزرێت لەدەرەوەی وڵات، ئەم رۆژنامەیەش بە یارمەتی ئینگلیز چاپ دەكرا لەناوچە ئەرمەنییەكانەوە دەهاتە ناو كوردستان و هەروەها لە رێگەی سووریاشەوە دەهاتە ناو كوردستان، بێجگە لەو رۆژنامە، لە ئەرمەنیاش بەهەمان شێوە رۆژنامەی دیكە دەردەچوون كە باسیان لەمافەكانی ئەرمەن دەكرد و بەهەردوو لایەن دژایەتی سوڵتان عبدالحمیدیان دەكرد، ئەوەشمان لەیاد نەچێت دامەزراندنی سوارچاكانی حەمیدیە لەلایەن سوڵتان عبدالحمیدەوە بۆ كورد، سوڵتان بڕوای بە راستگۆیی كورد و دڵسۆزیی كورد هەبوو و دەیزانی خەڵكێكی ئازا و چاونەترسن، پێشتر كوردەكانی ناسیبوو لە رووبەڕووبوونەوەیان، لەبەرانبەر روسیادا لەساڵی ١٨٧٧-١٨٧٨دا، كە دوای ئەوە راپەڕینەكەی شێخ عوبێدڵڵای نەهری بوو كە پێشتر ئاماژەمان پێ دابوو كە ئەویش لەساڵی ١٨٨١دا بوو كە رووی كوردی بەجوانترین شێوە نیشاندا، كە چۆن بەرگرییان لە خاكی موسوڵمانان و سیمای خیلافەتی ئیسلامی كردووە، كە سوپای رووسی سوپایەكی بەهێزو مەشق پێكراو بوو وە موجاهیدە كوردەكان لەبەرانبەر ئەو سوپایە وەستانەوە بەسەركردایەتیی شێخ عوبێدڵڵای نەهری، ئەرمەنیش دركی بەوە كردبوو كە بۆ ماوەی زیاد لە هەزار ساڵ لەژێر سێبەری ئیسلام دا حەسابوونەوە، هەروەها دركیشیان بەوە كردبوو كە وڵاتێكی داگیركەری وەك روسیا چۆن خاكەكەیانی سوتاندووە و سەروەت و سامانیانی بە هەدەر بردووە، وە چی نەكرد بە خاكی ئەرزروم.

عەشایەرە كوردەكان خۆیان ئامادەكرد بۆ جیهاد ئەم جارە لەدژی رووس و ئەرمەن لە جەنگی ساڵی ١٨٧٨دا، ئەو كوردانەی كە نیشتەجێی سەرسنورەكانی روسیا بوون روسیا و ئەرمەن زۆربەی زۆریانیان كوشت و خاكەكەشیان داگیر كردن، كە ئەمە بیسترا لەناو خاكی عوسمانلی دا كە بەو شێوەیە ناموس و كەرامەتی كوردەكان هەتک كراوە زۆربەی زۆری كوردە موجاهیدەكان لە ویلایەتی مووسڵ و ناوچەكانی تری كوردستانی باشوور كەوتنە رێ بۆ یارمەتی برا موجاهیدە كوردەكانی تریان بە سەرۆكایەتی دوو زانا و پیاوچاكی ناوچەكە، ئەوانیش؛ شێخ كاك ئەحمەد بەرزنجی و كوڕەكەی شێخ سەعید بەرزنجی، كە كاریگەریەكی زۆریان هەبوو لەسەر خەڵكی بۆ

هاندانیان بۆ جیهادكردن، چەندەها هێز ئامادە كرا بۆ ئەو جەنگە، ئەمەش بوو سوڵتان عبدالحمیدی وا لێ كرد، كە سوود لە وزەی موسوڵمانانی كورد وەربگرێت، بۆیە هەموویانی رێكخست و یارمەتیدان و شێوە سوپایەكی نیزامی بۆ دروستكردن كە روسیا لەناوچەكانی قەوقازدا لەشێوەی سوارچاكانی حەمیدیەدا، ئەویش فەوجی لەبەرانبەریان دا دروستكرد. ئەمە بووە هۆكاری ئەوەی كە زۆرینەی كەسایەتییە بەرزەكانی كورد لە دەوری سوڵتان عبدالحمیددا كۆببنەوە و بچنە ناوەندی بڕیاردان[٤].

تەشكیلاتی سوارچاكانی حەمیدیە بووە هۆكاری ئەوەی كوردەكان هەموویان كۆبكاتەوە و لە قیادەیەكی كلاسیكی عەشایەری دەریان بهێنێ، بۆیە كوردەكان توانیان بچنە ناو هەموو ناوەندە حوكمییەكانی عوسمانلی، چونكە پێشتر كوردەكان ئیمارەتی بچووك بچووكیان هەبوو، یان زۆرجار راپەڕین دژی حكومەتی ناوەندی دەكرا لەوەی كە خراپەكارە بەرانبەریان، بەڵام ئێستە زەكی پاشا و سوڵتان خۆیان بەرگریی لە كورد دەكەن و لەبەرانبەر روسیا و چەتەكانی ئەرمەنیا، چونكە وڵاتانی رۆژئاوا هەمیشە رق و بوغزیان لە عەشایرە كوردەكان و لە شێخی تەریقەت هەبوو، بۆیە هەمیشە داوا دەكرا زیندانی بكرێن یان دوور بخرێنەوە، وە یان لە ملیان بدرێت. لێرەدا جێی خۆیەتی قەسەی لێكۆڵەرەوەیەكی رۆژئاوایی باس بكەین، بەناوی فان برونسن، كە چەندجار خۆی هاتۆتە ناوچە كوردییەكان و ناوچەكانی توركیا و دەڵێت: كوردەكان وەك باوكێكی بەخشندە سەیری سوڵتان عبدالحمیدیان دەكرد، تەنانەت لە كتێبەكەی خۆی دا ناوی بردووە بە "بابی كوردان"، ئەو سەركردە گەورانەی كە لەناو دەوڵەتی عوسمانلییدا بوون و پێگەیشتن كە دەسەڵاتیان لە توركەكانیش و لە خزمانی سوڵتان عبدالحمید زیاتر بوو، بۆ نمونە مصطفی پاشای میران كە جێگەی بەدرخانی گەورەی گرتبووەوە لە بۆتان لەهەمان كاتدا سوڵتان زۆر متمانەی هەبوو بەم پیاوە و زۆر خۆشەویست بوو. سەركردەیەكی بەڕێزی تری بەناوبانگی كورد دەركەوت ئەویش برایم پاشای میللی بوو، كە بووە سەرۆكی میللیەكان لە سنوری توركیا، سووریا و عێراق ئەمیش سەركردەیەكی مونەفیزی ناوچەكە بوو، وە جێگەی باوەڕی سوڵتان بوو، ئیبراهیم پاشا دایكی یەكێك بوو لە عەرەبەكان كە لە عەشایەرەكانی شەمر بوو، كرایە لێپرسراوی ناوچەكانی ئورفە، ورقە، حەلەب و دیاربەكر كە خاوەنی هەزاران سوارچاكی حەمیدیە بوو لەو ناوچانەدا، هەروەها ئیبراهیم پاشا زۆر خۆشەویستی هەبوو بۆ خیلافەتی ئیسلامی، بۆیە لەساڵی ١٨٩٤دا ئەستەنبوڵ داوای كرد لە ئیبراهیم پاشا، كە ببێتە سەرۆكی یاخود سوپاسالاری هەموو سوارچاكانی حەمیدیە.

---

[٤] دكتۆر عوسمان عەلی لە كتێبی (الحركة الكردية المعاصرة) دەڵێت: لە راستییدا كوردەكان لە ڕۆژئاوادا لەساڵی ١٨٤٣، كۆمەڵەی تەبشیرییەكان لەگەڵ بەرپرسانی ئینگلیز و فەرەنسی پڕوپاگەندەیان كرد و ویستیان و دەم و چاوی میر بەدرخانی گەورەمان ناشیرین بكەن لەبەرانبەر نەصتورییەكان "ئاشورییەكان"دا، كە ئەم كۆمەڵە خەڵكە چەندەها ڕاپۆرتیان پڕ كردەوە بە درۆ و دەلەسە و چەندێك لە عەشایەری كوردیان بە دەستی یەزیدییەكان و قزڵ باشیە شیعەكان و ئەرمەنییەكان لەناوبرد، لەدوایشدا ڕۆژنامە ڕۆژئاواییەكان ئەم عیبارەتەیان بەكار هێنا كە كورد بەربەرییە.

هەروەها فان برونسن لەباسی ئیبراهیم پاشادا دەڵێت: كە ئەم هێزە سیاسیی و سەربازییە كەوتە دەست ئەم پیاوە بەڕێزە، بەڵگەیە لەسەر ئەوەی كە سوڵتان عبدالحمید باوەڕی تەواوی هەبوو بە كوردەكان كە بێنە ناوەندی بڕیاردان لە ئیپراتۆرییەتیی عوسمانلیی دا، وە جێدەستی سوارچاكانی حەمیدیە دیاربوو لە ژیانی كۆمەڵایەتیی و ئابووریی و رۆشنبیریی و هەموو فەرهەنگەكانی تر لە كوردستان دا.

سوڵتان عبدالحمید فەرمانی دەركرد كە لە ناوچە كوردنشینەكاندا قوتابخانەی سەربازیی بكرێتەوە و هەموو جۆرە چەكێكی نوێ، سوارچاكی حەمیدیە مەشقی لەسەر بكەن، هەروەها لەناو ئەستەنبۆڵ و شارە سەرەكییەكانی تردا بەگشتی ناوچە كوردیەكان پەیمانگە و قوتابخانەی كوردی تێدا كرایەوە، كە ناسرابوو بە (عشیرە مكتب لري) بۆ پێگەیاندنی سەرۆك عەشیرەكان و ئەفسەرانی سوارچاكانی حەمیدیە، وە بۆ هاندانی لاوانی رۆشنبیری كورد بوو، وە فێركردنیان بوو بۆ راگرتنی سیمای خیلافەتی ئیسلامی، رۆژێک لەرۆژان سوارچاكانی حەمیدیە بیریان لە كودەتا و ئینقلاب نەكردەوە دژی سوڵتان عبدالحمید، بەڵكو خۆیان بە سەربازی خیلافەت دەزانی. ئەمەش بووە هۆكای ئەوەی كە شۆڕشی شێخ سەعیدی بەرزنجی لە ١٩٠٩دا، وە شۆڕشەكەی مەلا سەلیم لە خیزان، هەروەها شۆڕشەكەی ئیبراهیم پاشا هەر لەو ساڵانەدا، شۆڕشێک بوو بۆ هێنانەوە كایەی خیلافەتی ئیسلامی، ئەوانەشی كە هاتن و ویستیان كودەتا بكەن لە ئەفسەرانی كورد و لە توركە تۆرانییەكان هیچیان لە سوارچاكی حەمیدیەدا نەبوون، بەڵكو لە ئیتحاد و تورەقیی دا بوون، هەر ئەو قوتابخانە و پەیمانگەیانەی سوڵتان عبدالحمید بوو، كە كاریگەری قوڵی زۆر گەورەی لەناو كۆمەڵگەی كوردستاندا بەجێهێشتبوو.

كورد تا ساڵی ١٩٢٥ هەر هەوڵیان دەدا بۆ گەڕاندنەوەی خیلافەتی ئیسلامی، بۆیە شێخ سەعیدی پیران -رەحمەتی خوای لێ بێت- یەكێک بوو لە پشتگیران و هەوادارانی سوڵتان عبدالحمید كە گەورەترین راپەڕینی جیهادی كرد لە ساڵی ١٩٢٥دا و داوای دەكرد كە خیلافەتی ئیسلامی بگەڕێتەوە، زۆربەی زۆری سەركردەكانی ئەم راپەڕینە هەموویان ئەفسەرانی سوارچاكانی حەمیدیە بوون، وە دەرچووانی قوتابخانەی حەمیدیە بوون، نمونەی ئەوانە جەنەراڵ ئیحسان نوری پاشا، خالید جبرانیلی و...هتد. پرۆفیسۆر رۆبێرت ئولسن دەڵێت: قوتابخانەكانی سوارچاكانی حەمیدیە، بوونە هۆكاری ئەوەی كە لەناو كورددا سەركردەی سیاسیی و سەربازیی بەهێز دروست ببێت.

لێرەدا پێوسیتە ئاماژە بە شتێک بكەین، ئەویش بریتیە لەوەی زۆرێک لە مێژوونووسە عەلمانییە كوردەكان بیر لەوە دەكەنەوە، گوایە كورد خوێنی ئەرمەنییەكانی رشتووە، یەكێک لەوانە كە زۆر داكۆكی دەكات لەسەر ئەو مەسەلەیە كەمال مەزهەرە، هەرچەند لەڕاستیی دا سەرچاوەكانی وەک دوكتۆر عوسمان عەلی باس دەكات جێگەی بڕوا نین، چونكە پێشتر ئاماژەمان پێ كرد كە رۆژئاوا و رێكخراوە مەسیحییەكان دژی گەلی كورد دەجەنگان لەو دەمەدا، سەرنجتان رادەكێشم بۆ باسە گرنگەكەی دوكتۆر عوسمان عەلی لەكتێبی (الحركة الكردیة المعاصرة) كە وەڵامی هەموو ئەو گومانانە دەداتەوە كە گوایە كورد ئەوەندە كوشتاری زۆری لە ئەرمەن كردبێت، دوكتۆر

عوسمان عەلی ناوی شارەکان و سەرژمێری دانیشتوان و ئەو ناوچانەی کە جەنگ تێیدا رووی داوە هەمووی بە بەڵگە و دیکۆمێنتەوە لەو کتێبەدا خستۆتە روو!

ئەمەش درۆیەکی تری عەلمانییەکان بوو کە لە سەردەمی ئیتحاد و تورەقیی دا بۆ موسوڵمانانیان هەڵبەست، بۆ ئەوەی سیمای خیلافەت و موسوڵمانانی پێ ناشیرین بکەن.

پێشتر ئاماژەمان بەوە کرد، گۆڕانکاری بە باشترین خەڵک دەکرێت، مەبەست لە باشترین خەڵک ئەوەیە کە باشترین بێت بۆ خەڵکی، وە باسی ئەوە کرا کە خیتابی سیاسیی ئیسلامی لەسەر ئەوە دامەزراوە، خەڵکی لە خراپەکارییەوە بەرەو چاکەخوازی ببات، چونکە ئەسڵ ئەوەیە کە ئوممەتێکی خەیرە ئوممەتن و ئەمر بە چاکە دەکەن و نەهی لە خراپەش دەکەن، وە باسیشمان لەوە کرد، کە سیستەمی سیاسیی ئیسلامی چییە، وە باسیش کرا کە مێژووی ئیسلام بۆ خۆی تەزویر کراوە و مێژووەکەشمان لەبەرچاومان نییە و گەلانێکی تر بۆ خۆیان بردوویانە بۆیە ئێمەش: لا حول ولا قوە الا بالله، هیچ گۆڕانکارییەکمان پێ ناکرێ.

پێغەمبەری خوا ﷺ دەفەرموێت: إنَّ اللهَ يَبعَثُ لِهَذه الأمَّة عَلَى رَأس كُلِّ مائَة سَنَة مَنْ يُجَدِّدُ لَهَا دينَهَا. رواه أبو داود: رقم/٤٢٩١ و صَححَه السخَاوي في "اَلمقاصدَ الحَسنة" ١٤٩، والألباني فيَ "السلسلة الصحيحة" رقم/٥٩٩.

واتە هەموو سەدساڵ جارێک، خوای گەورە کەسێک ئەنێرێ کە دینەکەی تازە بکاتەوە، دینی موسوڵمان تازە بکاتەوە بە واتای ئەوەنا، شتی تازەی بۆ زیاد بکات، بەڵکو بە واتای ئەوەی کە لە تەفسیردا سەرلەنوێ تازەی دەکاتەوە و لەگەڵ واقیعی ئەو سەردەمەدا ئەیگونجێنێ، لەگەڵ ڕەوشەکەدا ئەیسازێنێ.

ئەگونجێ ئەم نوێگەرییە کەسێکی وەرزشی بیکات، نوێگەرێکی فیکری ئیسلامی بیکات، نوێگەرێکی زانستی بیکات، یانی لەماوەی هەر سەد ساڵێکدا خوای گەورە وەکو سوننەتێکی خۆی خەڵکێک ئەنێرێ لە هەموو بوارەکانی ژیاندا سەرلەنوێ گۆڕانکاری لەناو کۆمەڵگەدا بکات، وە گۆڕانکاری لەناو دینەکەیدا بکات بۆ ئەوەی لەگەڵ ڕەوشەکەدا بیگونجێنێ، نەک گۆڕانکاری لە تێکست و دەق و لە شتە جێگیرەکاندا، بەڵکو گونجاندنی لە مێشکی خەڵکی دا و سازاندنی لەگەڵ واقیعەکەدا، بۆ نمونە ئەگەر کەسێك سەیارەیەکی هەبێت و بیەوێت نوێگەریەکی تێدا بکات، ئەوا یان ڕەنگی بۆیاخەکەی دەگۆڕێت یان جوانکاریەکی تێدا دەکات، نەوەك مەکینەکەی بگۆڕێت.

لەناو ئەم ئیسلامەدا خەڵکێکی زۆری نوێگەر هەڵکەوتووە و گۆڕانکاری تەواویشیان ئەنجام داوە، لەو نوێگەرانەش پیاوێکی وەکو ئەحمەدی کوڕی حەنبەل، کە گۆڕانکارییەکی بنەڕەتی کرد، هارونە ڕەشید داوای کرد لە ئیمامی ئەحمەدی کوڕی حەنبەل کە ببێت بە قازی دەوڵەتەکەی، بەڵام رازی نەبوو. دەپرسین بۆچی رازی نەبوو؟

لە وەڵامیشدا دەڵێین: لەبەرئەوەی نەیدەویست خەڵکی رقی لێ هەڵگرن، ئەم پیاوە بەڕێزە نەیدەویست سوڵتە و دەسەڵاتی بکەوێتە دەست، ئەم ئیمامە بەڕێزە ماوەیەک ئاوی شاری بەغدادی نەخواردۆتەوە، چونکە پێی وابووە دەسەڵاتی حوکمڕان دەسەڵاتێکی ستەمکار و طاغوتە، دەسەڵاتدارێکی خراپەکار و تاوانکارە، ئاوی سوێری ئەخواردەوە، زۆرێک لە مێژوونووسان

ئەمە دەكەن بە هۆكاری وەفاتی ئیمامی ئەحمەد، لەبەرئەوەی دەیویست گۆڕانكاری بكات، نوێخوازێكی دین بوو لەسەردەمی خۆیدا، پێویستە زاناكان وا هەست نەكەن كە هەموو خەڵك دەبێ سەرلەنوێ گۆڕانكاری بكەن، یاخود پێیان وابێت تەنها گەنجەكان دەبێت گۆڕانكاری بكەن، بەڵكو گۆڕانكاری بنەڕەتی لەلایەن زانایانەوە دەكرێ، لەلایەن مامۆستا بەڕێزەكان و زانایانی ئاینی ئەم ئیسلامەوە دەست پێ دەكات.

سەیری ژیانی ئیمامی ئەحمەد بكەن! سەیری ئەو پرۆژەكەی كەن كە دایمەزراند! مرۆڤ نابێ بێدەنگ بێ بە تایبەتی زانایان نابێت بێدەنگ بن لە كاتێكدا كە پێویستە دەنگی ئەوان بەرز بێت، كە ئەوان دەنگیان نەبوو ئیتر تەواو خەڵك فاسید و گەندەڵ دەبێ، كەواتە پێویستە مامۆستایانی بەڕێز چاو لەم پرۆژەیە بكەن، چونكە هەموو سەد ساڵ جارێك خوای گەورە كەسێك لە ئێوە ئەنێرێ، كە ئەم دینە بۆ خەڵكی زیندوو بكاتەوە.

نمونەیەک لە ژیانی ئەحمەدی کوڕی حەنبەل

ئیمام ئەحمەدی کوڕی حەنبەل؛ یەکێکە لە زاناکانی ئەهلی سوننەت و جەماعە، گەورەترن کەسایەتییە، هەروا زۆرترین خەڵک لەسەر مەنهەجی ئەڕۆن، مەبەستمان مەزهەب نییە، بەڵکو بەرنامەکەیەتی کە ئەهلی سەلەفە، ئەم زانایە ئەوەندە خۆشەویست و گەورەیە کە وەفات دەکات لە شاری بەغداد، یەک ملیۆن خەڵک بەشوێنییەوە بووە، هەموو ڕێگەکانی بەغداد کرابوونەوە و دەرگەی مەڵەکان ئاوەڵا کرابوو بۆ هەموو خەڵکی، دەستنوێژیان دەگرت و بۆ ئەوەی نوێژ لەسەر تەرمەکەی بکەن، لە زۆر سەرچاوەدا هاتووە کە ٦٠٠٠٠ ئافرەت لەسەر قەبری ئەم پیاوە بوون. نە لە سەردەمی جاهیلیی دا و نە لە سەردەمی ئیسلامەتیی دا نەبووە، کەسێك وەفات بكات و ئەو ژمارە زۆرە لە خەڵك بەڕێی بکەن بۆ سەرقەبران، ئەگەر ئەم پیاوە نەبووایە جیهانی ئیسلامی تووشی گەورەترین فیتنە دەبوو، هەموو خەڵکی بەغداد لەگەڵ تەرمەکەیدا ڕۆشتن

٢٠٠٠٠ کەس لە مەسیحی و لە جولەکە موسوڵمان دەبن لە شاری بە غداد کاتێک دەبینن ئەم هەموو خەڵکە دوای تەرمەکەی کەوتوون، تەنانەت مردنەکەشی هەر بانگەواز بوو بۆ خەڵکی لە ١٤ی ڕەمەزاندا کۆچی دوایی کردووە.

ئەم ئیمامە بەڕێزە لەتەمەنی ٦بۆ ٧ ساڵییەوە حەزی بە زانست بووە، بە هەتیویش پەروەردە بووە و دایکیشی فەقیر بووە، هەموو کاتێکیش هەوڵی بۆ ئەوە بووە کە بچێتە مەجلیسی زاناکانەوە، خەڵک سەریان سوڕماوە لە ژیانی ئەم پیاوە بەڕێزە، هەردەم موناقەشەی لەگەڵ دایکیدا بووە کە زوو بچێت بۆ مزگەوت بۆ ئەوەی لە مەجلیس و دانیشتنی پیاوچاکان و زاناکاندا بەشداربێت، هەتا خەڵکێکیش کە ئەم کوڕە گەنجەیان بینیوە بەم هەتیویە پەروەردە بووە، هەرچەندە ئەوان منداڵەکانیان دەناردە ئەو کۆبوونەوانە و پارەیان بۆ تەرخان دەکرد، بەڵام هەروەکو ئەو دەرنەدەچوون .

هەیسەمی کوڕی جەمیل مامۆستای ئیمامی ئەحمەد دەفەرموێت: ئەگەر بێت و ئەم گەنجە بژی ئەوا ئەبێتە حوجە بۆ ئەهلی سەردەمی خۆی.

یەزیدی کوڕی هارون کە ئەمیش مامۆستای بووە دەفەرموێت: ئەمە لە گەورەیی خۆیەتی دێتە لای ئێمە، چونکە لە منداڵییەوە ئەو زانا بووە!

ئیمامی شافعی لە وەصفی ئەم پیاوەدا دەفەرموێت: ئەی باوکی عبداللە، واتا ئیمامی ئەحمەد تۆ زیاتر لە زانستیی فەرمودە شارەزای، ئەگەر خەبەرێکی ڕاستت بیست لە فەرمودە لە کوفە یان لە بەصرە یان لە شام پێمان بڵێ بۆ ئەوەی بۆی بڕۆین، ئیمامی شافعی بەو گەورەیی و زانایییەی خۆیەوە ئاوا باسی ئەم پیاوە دەکات.

لە سەردەمی ئیمام ئەحمەد دا، واتە لە کۆتایی ژیانی هارونە ڕەشید دا کە لە سەدەی سێیەمی کۆچیدا دەبێت، فیتنەیەک دروست دەبێت لەلایەن موعتەزیلەکانەوە، بڵاو دەبێتەوە لە ناو خەڵکی دا کە قورئان مەخلوقە، زیاتر ئەم بیرە لە ناو خەڵکی دا پەرەی سەند و کۆمەڵێک خەڵک موبەتەلا بوون پێوەی، هۆکارەکەی ئەوەیە هەندێ فەلسەفەی یۆنانی و سریانی تەرجومە کراون و هاتونەتە ناو جیهانی ئیسلامییەوە و ئیمام ئەحمەدیش بەتەواوەتی ئەوە ڕەتدەکاتەوە و لەناو

خەڵكی دا بڵاوی كردەوە، كە قورئان كەلامی خوای موتەعالە و ئەزەلییە و قەدیمە وەكو زانستی خوای موتەعال وایە، ئەم ئایەتەشی ئەهێنایەوە بە بەڵگە: وَإِنْ أَحَدٌ مِّنَ الْمُشْرِكِينَ اسْتَجَارَكَ فَأَجِرْهُ حَتَّى يَسْمَعَ كَلَامَ اللَّهِ ثُمَّ أَبْلِغْهُ مَأْمَنَهُ ذَلِكَ بِأَنَّهُمْ قَوْمٌ لَا يَعْلَمُونَ. ﴿٦﴾، التوبە. خۆ ئەگەر كەسێك لە هاوەڵگەران داوایَ پەنایَ لێ كردیتَ ئەی پێغەمبەر ﷺ، ئەی ئیماندار، ئەوە تۆیش پەنای بدە هەتا گوێی لە فەرمودەكەی خوا قورئان دەبێت، پاشان بیگەیەنە بەو شوێنەی دەیەوێت و ماڵ و گیان و ژیانی تێدایدا پارێزراوە، ئەم میهرەبانییە لەبەر ئەوەیە ئەوانە كەسانێكن نازانن خواناسی چییە.

ئەم وتەیە زۆر سامناك بوو كە دەیانووت قورئان مەخلوقە، واتا قورئان وەك دروست كراوەكانی خوا وایە، لە كۆتاییدا لە ناو دەچێت، هەموو دروستكراوێك نوقسانە، قابیلی ئەوەیە دەستكاری بكرێت. ئیمامی ئەحمەد هەموو جارێك ئەم ئایەتەی پێ ئەوتنەوە؛ " إِنَّا نَحْنُ نَزَّلْنَا الذِّكْرَ وَإِنَّا لَهُ لَحَافِظُونَ" ٩ الحجر.خوای گەورە مادام خۆی قورئانەكەی دابەزاندووە هەر خۆشی دەیپارێزێت.

كەسێك بەناوی ئەحمەدی كوڕی ابی دوئادە دەیویست ئەم فیتنەیە كە بیری خۆی بوو بەهێز بڵاوی بكاتەوە لە دوای مردنی هارونە رەشید، ئەو خەڵكە بەهێز وای لێ كرا لە سەردەمی مەئمونی كوڕی هارونە رەشید دا كە خۆی و رەعیەتیەكەی موبتەلا بووبوون بەم ئەفكارەوە، پاشان بەزۆر مەئمون لە خەڵكی دەدا و خەڵكی تاقی دەكردوە، زاناكانی موعتەزیلەی دەنارد بۆ بەغداد و شارۆچكەكانی تر، كە خەڵك تاقی بكەنەوە بۆ ئەوەی بزانن، كە قورئان مەخلوقە یان نا!

ئەگەر وتیان نا، ئەوا نان بڕاویان بكەن لەسەر ئیشی و كاریان دەریان بكەن و نانیان مەدەنێ، ئەمانە هەمووی بەفەرمانی ئەحمەدی كوڕی ئەبی دوئادەوە بووە، كە خۆی موعتەزیلە بووە و دەیویست بە زۆر ئەم ئەفكارە بڵاو بكاتەوە، پاشان زۆرێك لە خەڵكی بەغداد ئەم كارەیان بە توقیە كرد، تەنها چوار كەس نەبێت لە دژی ئەمە وەستانەوە، كە ئەیان وت قورئان مەخلوق نییە، بەڵكو كەلامی خوایە. لەسەرەتاوە دوان لەو زانایانە بە هۆی لێدانی زۆرەوە مردن و دوانیشیان مایەوە كە یەكێكیان كوڕێكی گەنج بوو بە ناوی محمدی كوڕی نوح ئەوەی تریان ئەحمەدی كوڕی حەنبەل -رەحمەتی خوا لە هەردووكیان بێت-. ویستیان بیانبەن بۆ لای مەئمون، تا گفتوگۆیان لەگەڵدا بكات، زۆر گرنگە مرۆڤ تەوەكولی بە خوا هەبێت، لەو ڕووبەڕووبوونەوەیەدا ڕووداوێك ڕووی دا، كە تەوەكولی مرۆڤ دەردەخات.

محمدی كوڕی نوح نزا دەكات لەرێگە، كە دەیبەن بۆ لای مەئمون و دەڵێت؛ خوایە نەگەمە لای مەئمون گیانم بكێشیت، دەستبەجێ نزاكەی گیرا دەبێت و ناگاتە ئەوێ و دەمرێت.

ئیمامی ئەحمەد كە محمدی كوڕی نوحی بینی بەو شێوە گیانی دەرچوو بەسەر دەستی پاسەوانەكەی مەئمون دا چاو پڕ لە گریان بوو، نزایەكی زۆر سەرسامانەی كرد و چاو و دەست بەرز دەكاتەوە بەرەو ئاسمان دەفەرموێت: خوایە گیان ئەم پیاوە واتە مەئمون بوغرا بووە و هەڵە رەفتار دەكات بەرانبەر صفاتی قورئانەكەت كە كەلامی خۆتە، زۆر ئازاری پیاوچاكانی تۆی داوە بە لێدان وكوشتن، خوایە گیان ئەگەر ئەم قورئانە كەلامی جەنابتە و مەخلوق نییە بەس رزگارمان بكە لە شەڕی ئەمە خەلیفەیە.

ناگاتە لای مەئمون هەواڵ دێنن، کە مەئمون وەفاتی کردووە، بۆیە دەستی دەکرێتەوە و ئازاد دەکرێت و دەگەڕێتەوە ناو کەسوکاری.

هەندێک لەو کەسانەی بەناو سەلەفی کە مەدخەلین دەڵێن: گوایە ئیمام ئەحمەد دوعای کردووە بۆ دەسەڵاتدار و خەلیفەکانیان، بەڵام لە راستیی دا وانییە، لەبەرئەوەی ئەم دوعایەی کردووە ،کە مەئمون لە ناو بچێت، نەک دوعای خێری بۆ کردبێت!

لەدوای مردنی مەئمون، موعتەصیمی برای دێتە سەر فەرمانڕەوای ئەم کەسە پیاوێکی سەربازی بەهێز بووە، بزوتنەوەیەکی سەربازی دروست کردووە لە خیلافەتی عەباسیی دا وە توانا و هێزێکی زۆری هەبوو، بەناوبانگە بە فەتحی عاموریا و بەهەمان شێوە ئەمیش وەک مەئمون موعتەزیلە بوو، زۆر توندڕەو بوو، ئەحمەدی کوڕی ابی دوئاد کە لە پێشدا ئاماژەمان پێدا یەکێک بووە لەسەر دەستەی موعتەزیلەکان، وە یەکێک بووە لە توندڕەوەکان، هەردەم دەیویست بە هێز ئەم فیکرە بچەسپێنێت. جارێکیتر بەهەمان شێوە ناردیەوە بە شوێن ئەحمەدی کوڕی حەنبەلدا و پێی وت قورئان مەخلوقە یان خالقە؟

ئیمام ئەحمەد هەمیشە ئەو قسەیەی دووبارە کردۆتەوە کە وتویەتی کەلامی خوای گەورەیە، بۆیە چەند جارێکیش مونازەرەی لەگەڵ ئەحمەدی کوڕی ابی دوئادە دا گرتووە، هەموو جارەکان ئیمام ئەحمەد سەرکەوتوو بووە، بەڵام چونکە ئەوەندە توندڕەوبوون، موعتەصیم بڕیاری دا کە زیندانی بکات، ئیمام ساڵ و نیوێک لەزینداندا بوو، ئەو کاتانەی کە لە زینداندا بوو موعتەصیم دەچوو بۆ لای پێی دەوت؛ پێم بڵێ و مەترسە، وە ئیمامی ئەحمەدیش بەم شێوەیە جوابی دەدایەوە و دەیفەرمو: والله کە هاتوومەتە لای تۆ، بەقەدەر مثقالە زەرەیەک ترسم لە تۆ نییە، ئەویش دەڵێ؛ ئەی رات چییە بەرانبەر بە قورئان؟ ئیمام ئەحمەدیش فەرموی: قورئان وتەی خوای گەورەیە و مەخلوق نییە. ئەم جارە دەیانەوێت بەشێوەیەکی تر بیگەڕێننەوە سەر ئەو مەنهەجە هەڵەیە، بۆیە مامی دەنێرن بۆ زیندان و پێی دەڵێت؛ ئەحمەد تۆش وەکو ئەو خەڵکە بەتوقیە خۆت نەجات بدە لەمە بۆ خۆت خستۆتە ئەشکەنجە و ئازارەوە، لەوەڵامدا دەڵێت؛ "مامە جاهیل هەر جاهیلە ئەگەر زانایش بێدەنگ بێت ئەی کێ زانست فێری ئەو خەڵکە بکات" مامی کە گوێی لەمە دەبێت دەزانێت ئیمامی ئەحمەد دەتوانێت رووبەڕوی ئەم فیتنەیە ببێتەوە.

ڕۆژێک دەیانەوێت بە قامچی لێی بدەن و هەڕەشەی لێ بکەن بۆیە لەو کاتەدا مەی خۆرێک لە گەڵیدا زیندان دەبێت، ئیمام ئەحمەد پێی دەڵێت: ئەترسم لە فیتنەی قامچی، وە نەبێت لە مردن بترسێت، بەڵکو لەوە دەترسێ کە لەژێر لێدان دا قسەکەم بگۆڕم، بۆیە پیاوە مەی خۆرەکە پێی دەڵێت؛ ئەی ئەحمەد من تا ئێستە هەزار جەڵدەم خواردووە لەسەر ئەوەی کە مەشروبم خواردووهتەوە، تۆ ناتوانی بەرگەی ئەو جەڵدانە بگریت کە لەبەر خوای موتەعالە؟ مەی خۆرەکە دەڵێت تەنها قامچی یەکەم و دووەم ئازاری هەیە باقی ئەوانی تر لاشەت سڕ دەبێت گوێ مەدەرێ.

ئەمە دەبێتە هۆی ورە پێدانەوەیەک بە ئیمام ئەحمەد، دوای ئەوە موعتەصیم بانگی دەکات و پێی دەڵێت؛ من دڵم بۆت دەسوتێ حەز ناکەم لێت بدرێت، بەس ئەوەندە بڵێ قورئان مەخلوقە،

ئیمامی ئەحمەدیش پێی دەڵێت شتێکم بۆ بێنە لە قورئان و سوننەتدا باسی مەخلوقی قورئان بکات، منیش جوابێکتان ئەدەمەوە.
لێدان دەست پێ دەکات..
دوای ئەوە کە یەکەم قامچی لێ دەدەن دەڵێت بسم الله...
دووه م قامچی لێ دەدەن دەڵێت ماشاءالله...
سێیەم قامچی لێ دەدەن دەڵێت لا حول ولا قوە الا بالله...

چوارەم قامچی لێ دەدەن دەڵێت: قورئان کەلامی خوایە و دوای ئەوە بێدەنگ دەبێت تا سەد جەڵدەی لێ دەدەن.
ئەم رووداوانەی کە بەسەریدا دێت لە مانگی رەمەزاندایە، ئەحمەدی کوڕی ابی دوئاد زۆر دڵی بۆی دەسوتێت دەڵێت بەس بچپێنە گوێمدا بڵێ قورئان مەخلوقە رزگارت دەکەم لەم عەزابە! ئیمام ئەحمەد-یش دەفەرموێت: تۆ وەرە بەگوێچکەی مندا بچرپێنە بڵێ قورئان کەلامی خوایە من لای خوای موتەعال داوات بۆ دەکەم کە لە عەزابی جەهەنەم بتپارێزێت، ئەوەندە لێی دەدەن کە دەیبەن بۆلای دکتۆرحەکیم دەڵێت تا ئێستە لێدانی وام نەدیوە بە هیچ کەسێکەوە پاشان ئاوی بۆ دێنێت دەڵێت من بەڕۆژوم!

لەسەر ئەو هەموو ئازاردان و لێدانەوە رۆژووەکەی نەشکاندوە، لەدوای ئەمە هەربەردەوام دەبێت وە خەڵک لەشاری بەغدادا کە دەبینن دەسەڵات بەرانبەر ئەم پیاوەدا وەستاونەتەوە زیاتر خۆشیان دەوێت ئیتر بۆ دواجار ئەوە خەڵک خۆپیشاندان دەکەن دەچنە بەردەم باڵەخانەی خیلافەت بە موعتەصیم دەڵێن؛ دەبێ دەریبێهنێت لە زیندان، چونکە ئەو پیاوە پیاوی زیندانی کردن نییە، بۆیە موعتەصیم دەترسێت لەوەی کە شۆڕش دروست ببێت دەری دەهێنێت لە زیندان، بەڵام دەبێت دەست بەسەر بێت لە ماڵی خۆیدا و نابێ هیچ وانەیەک بڵێتەوە و نابێ قوتابی هەبێت و وتار بدات لەمزگەوتدا.
مەدخەلییەکان بۆ چەواشەکردنی خەڵک دەڵێن ئیمامی ئەحمەد دوعای خێری کردوە بۆ سەرۆکەکان باشە بۆ راستی ناڵێن ئەمە لە کوێدا هەیە کە نزای کردبێت بۆیان.
ئیمامی ئەحمەد بڕوای وا بووه هەر کەسێک لە دەسەڵاتەوە نزیک بێتەوە بەرەو لاوازی و سوکایەتیی کەسایەتی دەڕوات، ئیمامی ئەحمەد نوێژی لەدوای ئەو کەسانەوە نەکردوە کە پیاوی دەسەڵات و سوڵطە بوون!.
پاشان برایەکی تریان دەبێتە فەرمانڕەوا بەناوی موئتەمین بالله، ئەویش هاوشێوەی براکانی تری ئازاری خەڵک دەدەن و خەڵکی تاقی دەکەنەوە بۆ ئەوەی کە قورئان بە مەخلوق بناسێنن، لەسەر و بەندی ئەم رووداوانەدا و لەم کاتەدا خوای گەورە زانایەک دەنێرێت بۆ شاری بەغداد

كە كەس ناوی نازانێت دەچێتە لای موئتەمین دەڵێت؛ من دەمەوێت مناقەشە و گفتوگۆیەک لەگەڵ ئەحمەدی كوڕی ابی دوئاد بكەم؟
موئتەمین رازی دەبێت منازەرە ساز دەكرێت و كە دەكەوێتە قسە و موناقەشە پێی دەڵێت: پێغەمبەری خوا هیچ شتێكی شاردۆتەوە؟ ئەحمەدی كوڕی ابی دوئاد: نەخێر.
زاناكە: باشە خوای گەورە راستی فەرموە كە دەفەرموێت: اَلْيَوْمَ أَكْمَلْتُ لَكُمْ دِينَكُمْ ....؟

ئەحمەدی كوڕی ابی دوئاد: بەڵێ.
زاناكە: زانستی پێغەمبەر لای خواوە هاتووە؟
ئەحمەدی كوڕی ابی دوئاد: بەڵێ
زاناكە: ئایا لە مانەدا باس كراوە كە قورئان مەخلوق بێت؟ ئەگەر باس نەكراوە باشە تۆ بۆچی باسی دەكەیت؟ یان ئەوان زانستیان پێ نییە و تۆ زاناتری لە خوا و پێغەمبەر، یان درۆ دەكەیت.
ئەحمەدی كوڕ ابی دوئاد: ئەوان هیچیان نەیان زانیوە.
لەو كاتەدا موئتەمین دەست دەگرێت بە دەمییەوە لە پێكەنیندا، دەزانێت دۆڕاوە.
لەدوای ئەوەی كە ئەحمەدی كوڕی ابی دوئاد دۆڕاندی و حوجەی پێ نەبوو، ئیتر عەزابەكە لەسەر خەڵكی لا دەبەن و ئەو فیتنەیە تا رادەیەک كۆتای پێ دێت، بەڵام موعتەزیلە هەر سەر دەستەیە و لە دوای مردنی موئتەمین باللە پیاوێک دێتە سەر حوكم بە ناوی متوكل علی الله كە یەكێكە لە خەلیفە باشەكان و دوای ئەوە ئیمامی ئەحمەد دەهێنێتە دەرەوە لە ماڵەكەی خۆی و مەزهەبی ئیمامی ئەحمەد بڵاو دەبێتەوە و ئەهلی سوننەت و جەماعە زیاد دەكاتەوە.

پیاوانێكی بەڕێزی وەكو ئیمامی شافعی، ئیمامی مالیک، ئیمامی ئەبو حەنیفە، محمدی كوڕی عبدالوهاب و ئیبن تەیمیە -ڕەحمەتی خوا لەهەموویان بێت-، هەروەها پیاوێكی بەڕێزی وەكو مامۆستا مەلا عوسمان عبدالعزیز—ڕەحمەتی خوای لێ بێت—لەسەردەمی خۆیدا بۆ شۆڕش و خەبات و تێكۆشان و بزاڤ بەهەمان شێوە پیاوێک بووە نوێگەری ئەم دینە بووە، سەرلەنوێ بزاڤی ئیسلامیی و رابوونی ئیسلامی خستەوە ناو دڵی خەڵكی، هەروەها پیاوانێكی تر، كە پێشتر هاوكار و پشتیوانی ئەو پیاوە نورانییە بوون.
لێرەدا هەڵویستە ئەكەین لەسەر باسی ئیمامی ئەحمە چۆن گۆڕانكاری بەرپاكرد لەناو كۆمەڵگەكەی دا؟ پرۆژەی ئیمامی ئەحمەد پرۆژەیەكی زۆر گرنگ بوو، ئەم پیاوە بەڕێزە كاتێک كە رازی نەبوو بۆ ئەوەی ببێتە قازی لەناو خیلافەتی عەباسیی دا و بە تایبەتی دەسەڵاتەكەی هارونە رەشید، لەسەر ئەم هەڵویستەی كەسانی دەوری خەلیفە رقیان لێ هەڵگرت، بەڵام هارونە رەشید بۆ خۆی زۆر ئیمامی ئەحمەدی خۆش ئەویست، بەلای كەسانی دەوروبەری خەلیفەوە ئیمامی ئەحمەد كەسێكی لوتبەرز بوو، ئەم سیفەتەش زۆر دوور بوو لە ئیمامەوە، ئیمامی ئەحمەد سوڵتە و دەسەڵاتی نەئەویست، بەڵام ئەوان وایان دەزانی ئیمام بە سیستەم و دەسەڵاتی عەباسی

رازی نییە، بەڵام ئەو ئامانجی ئەوە بوو نەیدەویست بکەوێتە ناو کێشمەکێش و ململانێی دەسەڵاتەوە، پلەی قازیش لەو سەردەمەدا وەکو وەزیری دادی ئەم سەردەمە وابووە.
ئیمامی ئەحمەد لە مردن نەترسا و سازشی لەسەر قسەی حەقی خۆی نەکرد، چونکە ئەو زانا بوو ئەیزانی کە مردن تەنها بە دەستی خوای گەورەیە، ئەوان دەیانویست مەرگی بسێنن، بەڵام ئەو مەرگی نەک هەر مەئمون، بەڵکو مەرگی المعتصم بالله، الواثق بالله، المتوكل على الله، المنتصر باللهی بینی، کە بەدوای یەکدا دەسەڵاتیان وەرگرت و بوونە خەلیفە، بە درێژایی تەمەنی دەسەڵاتی ئەم پێنج خەلیفەیە ئیمامی ئەحمەد هەر لە زینداندا دەمێنێتەوە، لە کۆتاییدا بەهەر جۆرێک بووە ئیمامی ئەحمەد بەسەربەرزی ئازاد دەبێت و دێتە دەرەوە.
مەرج نییە تەنها بە زیندانیکردن گۆڕانکاری بکرێت، سەیری ئیمامی بوخاری بکەن -ڕەحمەتی خوای لێ بێت-، وەك باس دەکرێت لەسەرچاوەکان دا ئەم ئیمامە بەڕێزە ٦٠٠٠٠٠ فەرمودەی بە سەنەدەوە لەبەر بووە، ڕۆژێک دێتە شاری بەغداد، خەڵکی شاری بەغداد پێشتر ناوی ئیمامی بوخارییان بیستبوو، کاتێک دێتە ناو شارەکەوە، هەواڵی هاتنی بڵاو دەبێتەوە بەناو خەڵکی دا، لەناویشیان دا زاناکان هەربۆیە دە زانای گەورەیان دێن و هەریەکەیان دە فەرمودە ئەهێنن بۆ ئەوەی ئیمامی بوخاری، بۆ ئەوەی تاقیبکەنەوە و بزانن ئایا ئیمامی بوخاری ئەو پیاوەیە، کە باسی لێوە دەکرێت و هەموو جیهانی ئیسلامی پێی سەرسام بووە، هەر دە زاناکە فەرمودەکان ئەهێنن و سەنەدەکانیان تێک دەدەن، واتە دەستکاری ئەو کەسانە دەکەن، کە فەرمودەکانیان گێڕاوەتەوە، هەریەکەیان فەرمودەی خۆی ئەخوێنێتەوە، واتە ١٠٠ فەرمودە، فەرمودەکان ئەگێڕنەوە بۆ ئیمامی بوخاری لە یەکێک لە مزگەوتەکانی شاری بەغداد، ئیمامی بوخاری بۆ یەک بەیەکیان فەرمودەکان ڕاست دەکاتەوە! ئەمەیە نوێگەری دین ، ئەمەیە گۆڕانکاری ڕاستەقینە، پارێزگاری کرد لە سوننەتی پێغەمبەری نازدار ﷺ.
ئیمامی بوخاری زانایەکی عەرەب نەبووە، بەڵکو لە ناوچەی بوخارای تورکستانەوە سەردەردێنێ، تورکستانی ئێستە کە وڵاتی صین داگیری کردووە، وڵاتی موسوڵمانانە و زیاد لە ٧٠ ملیۆن موسوڵمانی تێدایە.
ئەم پیاوە کەسێکە لەم سەری جیهان بۆ ئەوسەری جیهان خەڵکی دەیناسێت، زانایەک نییە کتێبەکەی ئەوی نەخوێندبێت.
کەسێک نییە لەسەر ئەم زەوییەدا، ناوی ئەم پیاوەی نەبیستبێت لە موسوڵمانان، تەنانەت غەیری مسوڵمانانیش دەیناسن، ئەوەندە پیاوێکی ناودار و زانایەکی بەڕێزە. لەڕاستیی دا موعجیزەیەکە و خەڵکانێک دەڵێن؛ ئەمە ئەگەر هاوەڵ بووایە دەبووە موعجیزەیەک لە موعجیزەکان و ئایەتێک لە ئایەتەکان، لە ڕاستیی دا ئێستەش ئایەتێکە لە ئایەتەکان و موعجیزەیەکە لە موعجیزەکانی خوای گەورە لەسەر زەویدا .
ئەم پیاوە بەڕێزە هیچ کەسێک نەیتوانیوە شان بدات لەشانی بۆ کتێبەکەی، ئەوەندە کتێبێکی ڕاستی نووسیوە، ئەتوانین بڵێین؛ لە دوای قورئان دووەم کتێبە لەسەر زەویدا، قورئان وتەی پەروەردگارە و ڕاسترین کتێبە، بۆیە بەدوایدا ئەم کتێبە هەژمار دەکرێت بە دووەم کتێب لە ئیسلامدا.

ئیمامی ئەحمەد لە وەصفیدا دەفەرموێت: تا ئێستە پیاوی وا لە ویلایەتی خوراسانەوە نەهاتووە، ئەویش ئیمامی بوخارییە -رەحمەتی خوای لێ بێت-. ئیمامی موسلیم کە قوتابی بووە دەفەرموێت: اشهد انه لیس احد مثلک. واتە: شایەتی ئەدەم ئەی بوخاری کە هاوشێوەی تۆ نییە لەسەر زەویدا وە هاوشێوەی تۆش نەبووە و ناشبێتەوە.

ئیمامی ابن خوزەیمە، کە بە ئیمامی ئیمامەکان ناسراوە، بۆ ئەوەی گەورەیی و درەخشانیتان بۆ دەربکەوێت، قوتابی بوخاریە و لە وەصفیدا دەفەرموێت: ما تحت أدیم السماء اعلم بحدیث رسول الله. واتە: کەسێک نییە هاوشێوەی ئەم پیاوە بەڕێزە شارەزا بێت لە فەرمودەی پێغەمبەری خوا ﷺ.

ئیمامی زەهەبی دەفەرموێت: وکان شیخ الاسلام-،کان امام الفضاء، کان رأس فی الزکاه، کان رأس فی العلم،کان رأس فی ورع وتقوا وفی المناقب لعجب، واتە: ئەو شەیخی ئیسلام بووە، پیاوێک بووە ئیمامی حافزەکان بووە، ئەم پیاوە لە لوتکەی زیرەکیی دا بووە، لە لوتکەی زانستیشدا و لە لوتکەی تەقوا و بەندایەتیی و زوهددا بووە، باسکردنی ژیانی ئەم پیاوە سەرسوڕهێنەرە و موعجیزەیەکی گەورەیە لەسەر زەویدا و خاوەنی وەرعێکی بێشومار بووە..

ابن حەجەری عەسقەلانی دەفەرموێت: انه البحر لا ساحل لە. واتە: بوخاری دەریایە و کەناری نییە.

هیچ کەسێک ناتوانێ لە کەناری ئەم زەریایەدا ئارام بگرێت و هیچ کەنارێکی تێدا نادۆزێتەوە، چونکە پیاوێکی ئەوەندە موتەبەحیر و قوڵە لە زانستدا. ئەو کەسە بوخاریە؛ ناوی محمدی کوڕی ئیسماعیلی بوخارییە، کە نازناوی بەناوی شارەکەیەوە ناونراوە، خەڵکی بوخارا و سەمەر قەند بووە، کە ئەو کاتە لەژێر دەسەڵاتی فارسدا بووە بە ناوچەکانی خوراسان ناسراو بووە، ئیمامی بوخاری برایەکی هەبووە ناوی ئەحمەد بووە. هەروەها لەساڵی ١٧٤کۆچیدا لەدایکبووە و لە ٢٥٦کۆچیدا وەفاتی کردووە، واتە ٦٢ ساڵ ژیاوە، ئەم پیاوە بەڕێزە لەو ڕۆژەدا لە دایک بووە کە ڕێکەوتی فەتحی مەککە دەکات، کەزانی لەدایکبوونی خۆی لەو ڕۆژەدایە و بیستی ڕەمەزان دەکات، وە کە بیستی ڕەمەزان لە فەتحی مەککەدایە قەرارێکی زۆر سەرسوڕهێنەر دەدات، ئەویش سوننەت و فەرمودەی پێغەمبەری خوا ﷺ، کۆ بکاتەوە. واتا هەموو فەرمودەکانی پێغەمبەری خوایە ﷺ کۆی بکاتەوە، لە دووتوێی کتێبێکدا بینووسێتەوە، مەرجی ئەوەی دانا بۆ خۆی دەبێت هەموو فەرمودە ڕاستەکان بنووسێتەوە.

پاشان لە بیستی ڕەمەزاندایە لەو ڕێکەوتەدایە، کە بوخاری لەدایکبووە، ابن حەجەری عەسقلانی قەرار دەدات، کە (فتح الباری) بنووسێت، شەرحی سەحیحی بوخارییە -رەحمەتی خوا لە هەموویان بێت-. باوکی ئیمامی بوخاری ناوی ئیسماعیلە، یەکێکە لە زانا پایە بەرز و جەلیلەکان، یەکێکە لە زانای فەرمودەوانی باوەڕپێکراو لە ناوچەکەی خۆیدا، زانایەکی زۆر بەناوبانگ و خۆشەویست بووە لەناو خەڵکدا، ئەم پیاوە لەکۆتایی تەمەنیدا وەسیەت دەکات بۆ منداڵەکانی و دەڵێ گوێ لەم وشانەم بگرن، بزانن چی ئەڵێم: لە سەروەت و سامانی مندا یەک درهەم حەرامی تێدا نییە! کە هاتبێت بە شوبهەیش. ئەم بنەماڵە بەم شێوەیە ئەم کوڕەیان پەروەردە کردووە، بەم شێوەیە ئیمامی بوخاری پەروەردە کراوە.

ئیمامی زەهەبی لە كتێبە نایابەكەیدا (سير اعلام النبلاء) دەفەرموێت: ئیمامی بوخاری لەتەمەنی دوو ساڵی تا تەمەنی شەش ساڵی كوێر دەبێت، ئیتر لەو تەمەنەوە لەناچاری كوێر بوونی دا ئەم كوڕەی دەخرێتە لای كەسێک بۆ قورئان لەبەركردن، بەڵام لە تەمەنی پێنج ساڵیدا وردە وردە چاوی ئەبینێت، بەڵام بینینەكەی زۆر كەمە تاكو لەگەڵ منداڵاندا یاری دەكات پێی دەڵێن؛ جنۆكەت بۆ دێت و ئەتخوات، ئەو قسانەی كە منداڵان ئەیكەن لەگەڕەكدا زۆر پێی دەترسێت، ئیمامی بوخاریش لەگەڵ منداڵەكاندا ئەو قسەیە هەڵدەگرێت لە مێشكیدا خول دەخوات زۆر لە جنۆكە ئەترسێت، رۆژێک منداڵان دەڵێن: گوایە بیستومانە ئەگەر كەسێک بیەوێ جنۆكە نەیبینێت ئەبێ ریخی ئاژەڵ یاخود پشقل بخاتە چاویەوە، ئەم منداڵە لەسەرەتای تەمەنییەوە ئەو كارە ئەنجام دەدات و بۆیە چاوی لەدەست دەدات، دایكی زۆر دەگری، لە تەمەنی حەوت ساڵی دا ئەم كوڕە بەرێزە هەموو قورئان لەبەر دەكات، هەتا دەڵێن پێش حەوت ساڵیش هەموو قورئانی لەبەر بووە! دایكی ئەوەندە دەگری و بێتاقەت دەبێت، كە ئیمامی زەهەبی دەفەرموێت: شەوێک پێغەمبەر ئیبراهیم -عليه السلام- دێتە خەوی دایكی و دەفەرموێت؛ ئەوەندە مەگری، ئەوا خوای گەورە چاوی كوڕەكەتی چاك كردەوە، ئەمەش یەكێكە لە موعجیزەكان كە ئیمامی بوخاری دەستی كەوتووە، بەم شێوەیە چاوی چاك دەبێتەوە.

لە تەمەنی شازدە ساڵیدا كتێبی نووسیووە و لەتەمەنی بیست و سێ ساڵی دا ئەیەوێت قەرارێک بدات كە هەرچی فەرمودەی پێغەمبەرە ﷺ، كۆی بكاتەوە، بەڵام ئەوەی فەرمودەی صحیحە.

ئەو سەردەمە كێشەیەكی گەورە نێردراوەتەوە لەنێو جیهانی ئیسلامیدا، بە موعتەزیلە و بە جهمیی و بە شیعە و بە مورجیئەوە، تا وای لێهاتبوو خەڵكی نەیدەزانی كام فەرمودە وەربگرێت، مەرجی وەرگرتنی فەرمودە كامانەن؟ بۆیە ئیمامی بوخاری مەرجی زۆر قوڕس دا ئەنێ كە ئەمە یەكێكە لە جورئەتی ئەو ئیمامە بەرێزە، كە هیچ كەسێک جورئەتی وەكو ئەوە نەبووە، ئیمامی بوخاری تەنانەت فەرمودەی وەرنەگرتووە لەكەسێک كە عەمامەی بەسەرەوە نەبووە، فەرمودەی لە كەسێک وەرنەگرتووە كە ریشی تاشیبێ، لە كەسێک كە لە بازاڕدا نانی خورادبێ یان بەڕێوە نانی خواردبێ، سبحان الله، ئەم پیاوە مەرجی وا قورسی داناوە، كە مەرجی بوخاری قورسترین مەرج بووە لە زانستی فەرمودەوانیدا.

بوخاری لەتەمەنی منداڵیدا كە دەچێتە بەر خوێندن، هەموو منداڵان دەنووسن دەفتەرێكیان پێیە و قەڵەمیان پێیە، بەڵام ئەم چونكە بەهەتیوی گەورە بووە و كوێرە، ئەو شتانەی نەبووە تەنها گوێ دەگرێت، منداڵەكان گاڵتەی پێ دەكەن و دەڵێن هیچ نازانی و هیچ نانووسی، ئەویش پێیان دەڵێ؛ دەفتەرەكانتان دەربێنن، ئیمامی بوخاری هەر پازدە هەزار فەرمودەكەیان بۆ ئەڵێتەوە كە تا ئەو كاتە پازدە هەزار فەرمودەیان خوێندووە، ئیتر ئەوان سەریان سوڕدەمێنێ لە زیرەكییەكەی. لەدوای ئەوەوە ئەگەر هەڵەیەكیشیان كردبێ، دەچوون بۆ لای ئەو، تاكو بۆیان راست بكاتەوە، ئەمە لە تەمەنی دە ساڵیدایە، پاشان مامۆستاكەی ناتوانێت وانەی پێ بڵێتەوە لەبەر ئەوەی زۆر نابیغەیە واتا لە تەمەنی خۆی زۆر زیاتر دەزانێت، بۆیە ناچار دەیبەن بۆ لای زانایەكی تر كە وانەی پێ بڵێ.

لەدوای ئەوەی ئەو زانا بەڕێزە وانەی پێ دەڵێت، بوخاری دائەنێت كە لە تەمەنی دەساڵیدا بووە، واتە بوخاری وانە بەو كەسانە دەڵێتەوە، كە تەمەنیان بیست ساڵ و سی ساڵن، پاشان وانەی تایبەتی لای چەند زانایەكی تر دەخوێنێت. بوخاری لە تەمەنی شازدە ساڵیدا كتێبی (ابن مبارەك) لەبەر دەكات، هەروەها كتێبی (وەكیع) لەبەر دەكات، وەكیع مامۆستای ئیمامی شافیعی بووە، هەروەها شارەزا دەبێت لە مەزاهیبی ئەهلی رەئیی و ئەهلی كوفە لە رای جیاوازی ئەو مەزاهیبانە.

ئەوەندە خۆشەویست دەبێت لەناو شاری بوخارادا، كە دەهاتە دەرەوە خەڵكی لێی كۆدەبوونەوە و گوێیان لە وتەكانی ئەم پیاوە بەڕێزە دەگرت. بۆ ئەو قەرارەی كە دابووی وە بۆ كۆكردنەوەی فەرمودەكانی پێغەمبەر ﷺ، بە وڵاتاندا دەگەڕێت، دەچێتە وڵاتی عێراق و مەدینەی پێغەمبەر ﷺ و دەچێتە مەككە، پاشان دەچێتە میسر و ئێران و كوردستان، بەدوای فەرمودەكانی پێغەمبەر ﷺ، لە دەوڵەتی دیناوەری وە لەلای ابن صلاح شارەزوری و دەچێتە لیبیا و دەگەڕێتەوە بۆ ئەفغانستان بۆ كۆكردنەوەی فەرمودە، ئەم پیاوە بەڕێزە ناوبانگێكی باش دەردەكات لەوەی، كە خەڵكی ئیتر دەیناسن كە زانایەكی گەورەیە وە لەم تەمەنە منداڵەشیدا دەگەڕێ بە شوێن فەرمودەی راستی پێغەمبەردا ﷺ..

ئیمامی ابن حجری عسقلانی لە پێشەكی كتێبەكەیدا (فتح الباری) دەفەرموێت: هەموو زانایانی بەغداد گەردنكەچ و خاضع بوون لەبەر دەستی دا، ئیمامی بوخاری لە خزمەتی ٢٨٧ زانا، وانەی فەرمودەوانی خوێندوە، لەو مامۆستا بەڕێزانە: ئیمامی ئەحمەد، عەلی كوڕی مەدینەیی بووە، قوتابیەكانیشی ئیمامی موسلیم، ئیمامی ترمزی، ئیمامی رازی و ابن خوزەیمە بووە.

شتێكی زۆر سەیر لە (سیر اعلاء النبلاء)ی ئیمامی زەهەبیدا هاتووە و دەڵێت: ئیمامی بوخاری لە خزمەتی ١٤٠٠ زانا فەرمودەی خوێندوە و وەرگرتوە، لە باسی ئیماندا لێی وەرنەگرتوون لە یەكێكیان مەگەر هەموویان وتویانە ئیمان كردار و گوفتارە و زیاد و كەم دەكات.

ئیمامی بوخاری شەشسەد هەزار فەرمودەی لەبەر بووە بە مەتن و بە راویەكانی و بەسەنەدەكانییەوە، هەروەها لەناو ئەم شەشسەد هەزارەدا ئیمامی بوخاری تەنها ٢٦٠٢ فەرمودەی هەڵبژاردووە بە صەحیحی داناوە بۆ ئەوەی دڵنیای بێت ئەم كتێبەی هیچ شتێكی تێنەكات لە صحیح زیاتر، بۆیە كتێبەكەی بە ناوی صحیحی بوخاریەوە ناوناوە. پاشان پێنج هەزار فەرمودە دووبارەبوونەتەوە لە شێوەی مەتندا، بەڵام سەنەدەكانیان جیاوازە.

٣٠٨ فەرمودەی تر دووبارە بۆتەوە، بەمە ٨٠٠٠ هەزار فەرمودەی صحیح هەیە لەصحیحی بوخاریدا، لە ناو شەشسەد هەزار فەرمودەدا ئەوەندەی هەڵبژاردووە، تەنها چەند فەرمودەیەك نەبێت موعەلەقە خۆشی ئیشارەتی پێداوە. تا ماوەیەك لە مەوبەر وا پەیم دەبرد، كە ئیمامی بوخاریش دەبێت هەڵە بكات چونكە مرۆڤە! گومانی تێدا نییەة كە مرۆڤ دەبێ هەڵە بكات، بەڵام هیچ گومانی تێدا نیيە، فەرمودەكانی ئیمامی بوخاری هەمووی صەحیحن، ئیمام حەسەنی مەقدیسی، كە یەكێكە لە زانا بەرزەكانی فەرمودە دەفەرموێت: ئەو سەنەدانەی كە لە صحیحی بوخاریدا هاتووە هیچ شك و گومانی تێدا نییە، چونكە بوخاری ئەوەندە بە وردی هێناویەتی.

پاشان تەعنیان گرت لە ١١٠ فەرمودەی بوخاری كە وتیان گوایە فەرمودە و راوییەكان لاوازن، بەڵام دوایی دەركەوت، كە فەرمودەكانی لای ئیمامی بوخاری، هەمووی راستن و تەعن گرەكان هەڵەن، بەڵام ئیمامی زەهەبی دەفەرموێت؛ ئەوكەسانەی كە ویستیان ئەو فەرمودانەی بوخاری لاواز بكەن خەڵكێكی تر بەكاری هێنایەوە و كۆمەڵێك لەوانەی كە ناویان هاتووە، كە یەكێك لەوانە واقیدی بووە، كە بەناوی بوخارییەوە فەرمودەی لاوازیان خستۆتە ناو كتێبەكەوە. دوایی وتویانە ئەمە لەناو بوخاریدا لاوازی تێدایە، كە حاشا بوخاری هەموو فەرمودەكانی صحیح بووە و هەڵەی تێدا نەبووە، پاشان دەفەرموێت هیچ كاتێك فەرمودەیەكی نەنووسیوەتەوە لەو كتێبەی خۆیدا كە دەستنوێژی نەگرتبێت و نوێژی ئیستیخارەی نەكردبێت.
ئەو كتێبە هەروا بە ئاسانی نەگەیشتووە بە دەستی ئێمە، شەرحی صحیحی بوخاری زیاد لە ١٣١ كتێب لەسەر دەرچووە، كە یەكێك لەوانە (فتح الباری)یە، كە ابن حەجەری عەسقەلانی نووسیویەتی لە شەرحی فەرمودەكانی بوخاریی دا. ئەم شەرحە خۆی زیاد لە ١٥ بەرگە بەچاپی تازەی، بەڵام چاپە كۆنەكەی و ئەصڵەكەی، كە ئیمامی ابن حەجەری عەسقەلانی نووسیویەتی شەرحی ئەم حەوت هەزار فەرمودەیەی كردووە، خۆی ئەدا لە ١٣٨ بەرگ، دوای ئەوە وردە وردە كورت كراوەتەوە ئێستە بووە بە ١٥ بەرگ یان ١٦ بەرگ.
دوای ئەمە چوون بۆ لای ئیمامی شەوكانی وتیان: بۆ راڤەی كتێبی صحیحی بوخاری ناكەی؟ لە وەڵامدا وتی؛ لەبەرئەوەی ابن حەجەری عەسقەلانی كردوویەتی، بۆیە لەدوای ئەوە كەس ناتوانێ وەكو ئەو راڤەی بكات، بۆیە ئەوە كیفایەتمانە و بەسمانە.
ئیمامی بوخاری ئەوەندە خۆشەویست بووە لەناو خەڵكی دا كە گەڕایەوە بۆ سەمەرقەند و ناوچەكانی بوخارا، خەڵك ئەهاتە دەرەوە بە زانا و گەورە پیاوان و بە ژن و پیاوەوە هەموو خەڵكی شارەكە رووبەڕوی ئەم پیاوە بەڕێزە دەبوونەوە بەس بۆ ئەوەی بەرەو پیری بچن، چوار كیلۆ مەتر لە شارەكەی خۆیان ئەهاتنە دەرەوە، كە ئەیانزانی ئیمامی بوخاری دەچێتەوە بۆ ئەوێ.
لەسەرەتاوە ئەوەندە بێ پارە بوو دایكی نەفەقەی پێ ئەبەخشی لە ژیانی دا زۆر پیاوێكی شەرمن بوو هەندێك جار دەگێڕنەوە كە ئەو زانایانەی وانەی لایان خوێندوە وەك ئادەمی كوڕی یاس دەفەرموێت: سێ رۆژ نەمبینی، كە چووم سەیر دەكەم دەستی گرتووە بە سكییەوە لەگەڵ ئەوەشدا دەسكێ گیای كۆكردبووەوە ئەیخوارد، كە پارەكەی دایكی پێ نەگەیشتبوو!
خوێنەری بەڕێز..
ئەو زانستە ئاوا گەیشتووە بە ئیمامی بوخاری، ئا بەو شێوەیە ئەو زانستی وەرگرتووە، بەڵام ئێستە ئەو هەموو ژیانە لەبەر دەستی ئێمەدایە و ئەو هەموو كاتە، پاشان ئینتەرنێت و ئەو هەموو كتێبە لەناو ئینەتەرنێتدا هەیە، ئا بەم شێوەیە خوای گەورە شتەكانی بۆ ئاسان كردووین، ئەی چۆن لە قیامەتدا روومان دێت لەبەردەم خوای گەورەدا بڵێین خوایە بانگەوازمان نەكردووە بۆ ئاینەكەت.
زۆر گرنگە مرۆڤی موسوڵمان هەوڵ بدات. ئەم پیاوە بەڕێزە ئەوەندە قورئانی خۆش دەویست، شەغەف بووبوو بە قورئانەوە، واتە چۆن خوای گەورە دەفەرموێت لە سورەتی یوسفدا: "قَدْ شَغَفَهَا حُبًا". وا:تە شەغەف لە مەسەلەی عیشق و دڵداری زۆر بەرزترە، ئیمامی بوخاری لە

ڕەمەزاندا هەموو ڕۆژێ قورئانی خەتم کردووە و لە کاتەکانی تریشدا هەر سێ ڕۆژ جارێکیش قورئانی خەتم کردوەتەوە، شەوی وا بووە، کە بەرەو پیربوون ڕۆیشتووە ١٥ جار هەستاوە فتیلەکەی داگیرساندووە و فەرمودەی پێغەمبەری خوای نووسیوەتەوە، دەفەرموێت غولامێکی لەگەڵدا بوو پێی وت بۆچی هەڵمناستێنی؟ وتی: تۆ گەنجی پێویست بە ئیسراحەتی زیاتر هەیە، با ناڕەحەتت نەکەم. بوخاری لە کۆتایی تەمەنی دا دەگەڕێتەوە بۆ بوخارا، خەڵکێک زۆر بە پیریەوە دێن خەڵکێکی زۆر خۆشیان دەوێت و ئەو کاتە والی ئەو جێگەیە کەسێک بووە بەناوی خالیدی کوڕی هەزری، کە دەبینێت ئەو خەڵکە هەمووی بەو شێوەیە ڕوو دەکەنە ئیمامی بوخاری تووشی غیرەیەک دەبێت و زۆری پێ ناخۆش دەبێت، ئەیەوێ لە شان و مەقامی ئیمامی بوخاری کەم بکاتەوە، بۆیە پێی دەڵێت: وەرە بۆ ماڵی ئێمە، منداڵەکانم فێری خوێندەواری بکە، بە شێوەیەکی ناشیرین وتی و دەیویست لە شانوشەوکەتی کەم بکاتەوە، هەر کەسێک بە ئیخلاص کاری کرد ئەو کەسە ١٠٠٪ ئیشەکەی بۆ خوای گەورە بووە وە خوای گەورەش هەر کەسێکی خۆش بوێت ناوی لەناو خەڵکی دا بڵاو دەکاتەوە و وای لێ دەکات، کە خەڵکی خۆشی بووێت، دڵەکان لە بەینی پەنجەی خوای گەورەدایە، لەبەر ئەوە هەر کەسێک لە دەسەڵات نزیک ببێتەوە سووک و ریسوا دەبێت، هیچ زانایەک نەبووە لەسەر ئەم زەویەدا لە دەسەڵاتدار و خەلیفە نزیک بووبێتەوە، ئەوانەی نزیک بوونەتەوە شان و شەوکەتیان نزم بۆتەوە. ئەمەی کە باسمان کرد لەسەردەمی دەسەڵاتی موسوڵمانان بووە، ئەی ئەگەر لەسەردەمی عەلمانییەکان بێت، ئەوا هەر ریسوا دەبیت.

زانایانی بەڕێز و زانای چاک ئەو کەسانن کە پایەبەرز بوون، هەمیشە بەرز و پیرۆز بوون، دوور بوون لە دەسەڵاتەوە، کاتێک کە وای پێ دەڵێت؛ ئیمامی بوخاری بە جورئەتێکەوە پێی دەفەرموێت: بەڕاستی عیلم زەلیل نابێت و ناچێتە بەردەرگەی هیچ کەسێک، ئەگەر زانستت ئەوێ یان ئەبێ بێی بۆ مزگەوت یاخود بۆ ماڵەکەم. ئەمەشیان قسەی ئیمامی مالیکە کە کاتێک هارونە رەشید بانگی دەکات ئەڵێت: با مالیک بێت بۆ بەغداد بۆ ئەوەی عیلم لەوێ فێری خەڵکی بکات، ئیمامی مالیکیش ئەم قسەیەی پێ دەفەرموێت: خەڵک دەبێ بچێت بۆ لای عیلم، نەک عیلم بچێت بۆ لای خەڵکی.

هەموو زانایەک کە گەیشتوون بە زانستی شەرعی هەروا بە ئاسانی نەهاتووەتە بەردەستیان، هەر کەسێک کە بیەوێ فێر ببێت پێویستە شەونخونی بکات. هیچ کەسێک بە تێر وت هەسەلی ئەم عیلمەی پێ ناگات ئەگەر خۆی ماندوو نەکات.

دوای ئەوەی کە ئیمامی بوخاری وای پێ وت؛ دەری دەکاتە دەرەوە و ئەو کەسانەی کە بەرگریشیان لێ کردووە، دەریان دەکاتە دەرەوە. لە پاشاندا ئیمامی بوخاری دوعای لێ دەکات، ئیمامی ئەحمەد چۆن دوعای کرد لە موعتەصیم، کە لە ناوی بەرێ خوای گەورەش لەناوی برد، ئەمیش دوعا ئەکات کە رەزیل و ریسوای کات خوای گەورە رەزیل و ریسوای ئەکات، لەدوای مانگێک دەچێتە زیندانەوە هەر لە زیندانەکەیشیدا دەمرێت.

ئیمامی شاطبی دەفەرموێت: خوای گەورە وەعدی داوە بە پاراستنی قورئان هەر چۆن وای داناوە پاراستنی قورئان بکرێت، هەر واش دایناوە کە پاراستنی سوننەت بکرێت بەم پیاوانە: بوخاری،

موسلیم، ترمزی، ئیمامی ئەحمەد، ابن عباس، ئیمامی حاكم، ئیمامی نیسائی و ئەبی داود. ئەم پیاوانە هەموویان پارێزەری سوننەتی پێغەمبەر بوون ﷺ. پاشان ئەو كەسانەی تەقلیدیان كردەوە، وەک ئەحمەد شاكر و ئیمامی ئەلبانی، ئەمانەش یەكێک بوون لەئایەكانی خوای گەورە بۆ ئەوەی سوننەتی خوای گەورە بمێنێتەوە.

بە بەرچاوی ئێمەی موسوڵمانەوە چەند وڵاتێكی موسوڵمانان داگیركراون وەكو فەلەستین، چیچان، تەتەرستان، داغستان، توركستان، ئەندەلوس، سیسیلیا و زۆرێكی تر لە وڵاتانی خۆرهەڵاتی ئەوروپا، كە وڵاتی موسوڵمانن و داگیركراون، كەچی ئێمە (لا حول ولا قوه الا بالله) ئاگامان لە موسوڵمانانی ئەو ناوچانە نییە، یاخود وڵاتێكی وەكو یۆنان كە بنكەی داری عوسمانلیی بوو، كەچی ئێستە ئێمە پێمان وایە ئەسڵەن پەیوەندیشی بە موسوڵمانانەوە نییە، زۆرێک لە شار و دیهاتەكانی موسوڵمانن و ئەهلی ئیسلامن و دەنگی بانگی پێغەمبەری خوا ﷺ ئەبیستن، بەڵام موسوڵمانان ئاگایان لە ژیانی ئەو موسوڵمانانە نییە، بانگخوازەكان ناچنە ناویانەوە، ئەی نازانن ئەركی گەیاندنی ئەم دینە لەسەر شانی هەر هەموومانە و پێویستە گۆڕانكاری پێ بكەین و بیگەڕێنینەوە بۆ ناو كۆمەڵگەی خۆمان، بۆ ناو كۆلێژەكانمان و قوتابی كۆلێژەكانمان لێیان بپرسە خەلیفەكانی راشیدین كامانەن؟ بڕوا بكەن زۆرێک لەوانە نەیانزانیوە بە ریزبەندی خیلافەتیان بیانژمێرن. تەنانەت یەكێک لەوانە بە منی وت: كاک ماكوان نووسەر، ئایا عومەری كوڕی عبدالعزیزیش خەلیفەی راشیدین نییە، نەخێر عومەری كوڕی عبدالعزیز -ڕەحمەتی خوای لێ بێت- خەلیفەی راشیدین نەبووە، بەڵكو لەسەر نەهجی سیستەمی سیاسیی پێغەمبەری خوا ﷺ بووە، كە خیلافەتە راشیدینەكەیە، بەڵكو خیلافەتی راشیدین ئەو هاوەڵە بەڕێزانەن، كە پێشتر باسمان كردن -ڕەزامەندی خوایان لەسەر بێت-.

چۆن دڵنیا بین لەوەی كە كتێبی (صحیح البخاری) هیچ هەڵەیەكی تێدا نییە؟ بەوە دڵنیا دەبین كە ئەم كتێبەی ئیمامی بوخاری بە دووەم كتێب دادەنرێت لە دوای قورئانی پیرۆز لەناو ئەهلی ئیسلامدا، بەو پاڵپشتیەی كە ٦٠٠ هەزار فەرمودەی لەبەر بووە و تەنها دوو هەزاری تۆماركردووە بۆمان، ئەمەش بۆ ئەوەی كە بەتەواوی و سەد لە سەد پاک و بێگەردی سوننەتی پێغەمبەری خوا ﷺ بپارێزێ، راستە خۆی حەوت هەزار فەرمودەیە صحیحەكەی، بەڵام ئەم حەوت هەزار فەرمودەیە یان مەتنەكەیان دووبارە بۆتەوە یان راوییەكانیان دووبارە بوونەتەوە، باقی دوو هەزار فەرمودەی بێ دووبارەن، هەروەكو زانای گەورە ئیبن حەجەری عەسقەلانی لە شەرحی (فتح الباری) باسی كردووە.

گرنگە ئەوە بزانین كە ئیمامی بوخاری نوێگەری دین بووە و بە پاک و بێگەردی هێناویەتی، بۆیە پێی دەوترێت (صحیح البخاری) و لەدوای قورئانی پیرۆز پاكترین و راسترین كتێبە، زۆرێكی تر لەوە تێناگەن كە مەسنەد چییە؟ تێناگەن لەوەی كە بۆ نمونە سوننەن چییە؟ زانین و تێگەیشتن لەمانە بۆ خۆی زۆر گرنگە بەتایبەتی بۆ ئەهلی ئیمان، بۆ ئەوەی گۆڕانكاری پێ بكەن لەناو دینەكەیان، سوننەن ئەوەیە، كە لە یەک كەسەوە فەرمودەكە گێڕدرابێتەوە، یانی بۆ نمونە لە ئەبوهورەیرەوە گێڕدراوەتەوە یان لە خاتوو عائیشەوە یان لە عبدالله ی كوڕی عباس-ەوە یان...هتد -ڕەزامەندی و رەحمەتی خوای گەورە لە هەموویان بێت.

ئیمامی شافعی دایکی بە هەتیوی پەروەردەی کرد، کەچی سەیرکەن چ گۆڕانکارییەکی گەورەی کرد، مامۆستایانی بەڕێز ئێوەش ئەتوانن گۆڕانکاری بکەن، چونکە شوێنکەوتەی مەزهەبی ئیمامی شافعین و شوێنکەوتەی ئەو پیاوە بەڕێزەن، کە پارێزەری ئەهلی سوننە و جەماعەیە.
ئیمامی شافعی بێ باوک گەورە دەبێت و دایکی بە هەتیوی و پەروەردەی جوانی ئیسلامی دەکات، لە تەمەنی شەش ساڵی دا هەموو قورئان لەبەر دەکات، لە تەمەنی دە ساڵی دا دەبێتە موفتی و فەتوا دەدات، ئەم پیاوە بەڕێزە بە چی پەروەردە بوو، ئایا بە پارەو سەروەت و سامانی زۆر؟ بە مووچە و مەعاشێکی زۆر؟ نەخێر، دایکی وەرەقەی دەوڵەتی عەباسی لە عەمارا بۆ هەڵئەگرتەوە، عەمارە پووی پێ ئەوترا واتە وەرەقەکان کۆن بووبوون، هەپرون هەپرون ئەبوون و شتیان لەسەر نەئەنووسرا، نەساخەکان بەکاریان نەدەهێنان بۆ نووسین، دایکی ئیمامی شافعی ئەم وەرەقانەی کۆ دەکردەوە بۆ کوڕەکەی بۆ ئەوەی دەرسیان لەسەر بخوێنێت.
بەم حاڵەوە ئەم زانایە زانستێکی داهێنا، پێی دەوترێت ئوصوڵ فیقهـ زانستێکی زۆر گرنگ، دەزانن لە هەموو جیهاندا کاتێک کە دەستور ئەنووسرێتەوە پێویستیان بەو یاسایە هەیە، کە ئیمانی شافعی دایناوە، ئەمریکا، ئوسترالیا، وڵاتانی ئەوروپا، دەبێت دەستورەکانیان سەرچاوەیەکی ئوصوڵی فیقهی تێدا بێت، تاوەکو بە شێوەیەکی سەرکەوتوو دەستوری خۆیان بنووسنەوە، راستە ئیمامی مالک لە کتێبە بەناوبانگەکەیدا بەناوی (المُوَطَّأ) ئاماژەی بە ئوصوڵی فیقهـ کردووە و باسی کردووە، بەڵام وەکو تدوین و نووسین کەس نەیتوانیوە وەکو ئیمامی شافعی بێت لەم زانستەدا.
هەروەها پیاوێکی بەڕێزی وەکو ئەبو حامیدی غەزالی—ڕەحمەتی خوای لێ بێت-، کە بە ئەسڵ خەڵکی ناوچەی طوس یاخود مەشهەدی ئێستە لە ئێران، هەندێک لە خەڵکی ئەم زانا بەڕێزە بە نوێگەری دین دەزانن، بەڵام بەداخەوە هەندێکی تر تەکفیری ئەم پیاوە بەڕێزە دەکەن و هەر بەکافری دەزانن، کە لە راستیی دا ئەم زانا بەڕێزە پارێزەری بەرنامەی ئەهلی سوننەت بووە، ئەی چۆن بەم شێوەیە باسی لێوە دەکرێت لە کاتێکدا گۆڕانکاری بنەڕەتی ئەنجام داوە لەناو سەرجەم کۆمەڵگەکەی مرۆڤایەتیدا نەک تەنها لەناو کۆمەڵگەی ئیسلامییدا.
لەسەر ئەم زانا کەم وێنەیەش ئەوە بزانن کە لە ماوەی ژیانیدا توانیویەتی ٦٠٠ کتێب بنووسێت، لەو ٦٠٠ کتێبە ٢٠٠ کتێبیان بە دەستی خۆی نووسیوە، ٢٠٠ دانەی تریان قوتابیەکانی نووسیویانەتەوە، وە ٢٠٠ دانەشیان فەوتاون، تەمەنیشی ٥٥ ساڵ بووە! باشە تۆ بڵێی ئەو هێز و توانایە ئێستە لەناو خەڵکی ئێمەدا نەمابێت؟ بەڵی ماوە بەڵام ئیرادە لاواز بووە، تاقەتی گۆڕانکاری نەماوە.
ئیمامی غەزالی لە سیاسەتدا نەبووە و حەزیشی بە سیاسەت نەکردووە، تەنانەت رۆژێک لەڕۆژان هیچ کەسێک ناتوانێت بڵێت، کە ئیمامی غەزالی باسی جیهادیشی کردووە، تەنانەت رەخنەی لێ دەگیرێت لە کاتێکدا کە موسوڵمانان شەڕی نەسڕانیان کردووە ئەو باسی خەبات و تێکۆشانی نەکردووە دژی ئەو داگیرکەرانە، لەگەڵ ئەوەشدا گۆڕانکاری کردوە و سەنگ و قورسایشی بە جۆرێک بووە کە هەر خەلیفەیەک دابمەزرایە ئەبووایە ئەو دانی پێدا بێ.

ئەمە ئەو زانایەیە، کە بە هەتیوی پەروەردەبوو، دوو برا بوون محمد کە ناوی تەواوی ئیمامی غەزالی یە لەگەڵ ئەحمەدی برای، ئەم دوو برایە لە دار الأیتامی عەباسییەکان پەروەردە بوون، ئیمامی غەزالی بوو بە عالم و کتێبی نووسی، گۆڕانکاری بەرپاکرد لەناو کۆمەڵگەی مرۆڤایەتی دا.
لەناو شاری بەغدادی ئەو کات کوشتن و بڕینێکی زۆر هەبوو لەنێوان سونەو شیعەدا، شەڕە دار و شەڕە بەرد ئەکرا، تەنانەت بە شمشێر لە یەکتریان ئەکوشت، بەڵام ئیمامی غەزالی توانی کۆتایی بەمە بهێنێ، فیقهێکی دروستکرد لە نێوانیان دا بە مەبەستی لەیەک نزیک کردنەوەیان، توانی برایەتیی و خۆشەویستی بخاتە ناو هۆزەکانەوە، باشە ئەم پرۆژە چاکسازییەی ئیمامی غەزالی بۆچی ئێستە لەناو ئێمەدا نییە یان بۆچی خەڵکی بەکاری ناهێننەوە؟ وانەزانن ئێستە ئەمە نییە، ڕاستە لە هەرێمەکەی ئێمەدا شیعە کەمترە، بەڵام جیاوازی چییە ئەفکار هەر ئەفکارە، لە نێوانی عەلمانیی دا، لە نێوانی یەزیدییدا، خۆ ئەمانە لە ئەسڵدا هەموویان بەچکە موسوڵمان بوون بەچکە مەلا و بەچکە شێخ بوون مەفتون بوونەتەوە بە ئەفکاری تر، بۆچی ناتوانین وەکو زانای بەڕێز ئیمامی غەزالی ئەم ئەفکارانە نزیک بکەینەوە لە دینەکەمان و ئیش لەسەر خاڵە هاوبەشەکانمان بکەین.
خوێنەری بەڕێز ٤٠ خاڵ هەن بۆ ئەوەی مرۆڤەکان بە هەموو ئەفکار و ڕەنگێکەوە پێکەوە بژین و درێژە بەژیانی هاوبەش بدەن، هەر ئەفکارێکیان هەیە موسوڵمانە، عەلمانییە، یەزیدییە، مەسیحییە، جووە، بێدینە، دیندارە، بوزییە، شیوعییە، زەردەشتییە...هتد، ئەمانە هەموویان وەکو مرۆڤ ٤٠ خاڵی هاوبەشیان هەیە و دەتوانن بەبێ کێشە بەیەکەوە بژین، بەدڵنیاییەوە ئیسلامەکەی ئێمەش داوای ئەوە دەکات.
خۆشەویستان ئیمامی غەزالی ئیشێکی کرد کە هەموو جیهانی ئیسلامی پێویستی پێی بوو، توانی گۆڕانکاری بکات لە دڵ و دەروونی خەڵکی دا، ئەگەر پێشەوا بوخاری توانیبێتی پارێزگاری بکات لە سوننەتی پێغەمبەری خوا ﷺ، نوێگەری تێدا بکات، یان ئەگەر پێشەوا شافعی نوێگەر و گۆڕانکار بووە لەناو کۆمەڵگەدا لە زانستی ئوصوڵی فیقهدا، یان هەریەکە لەو زانایانەی تریش، کە هەرشتێکیان کردووە، ئەوە ئیمامی غەزالیش توانیویەتی لە زانستی ڕەوشتدا گۆڕانکاری بکات لەناو کۆمەڵگەکانی جیهاندا، تەنانەت قسەکانی ئیمامی غەزالی لەڕووی ڕەوشتەوە بە نەزەرییە وەردەگیرێن.
ئەم زانا بەڕێزە لە پەنای کەعبەدا کتێبێکی نووسی بە ناوی (احیاء علوم الدین)، بەرگی یەکەم و دووەمی ئەم کتێبە باسی عیباداتە، بەڵام بەرگی سێیەم و چوارەم باس لەوە دەکات، کە مرۆڤ چۆن بتوانێ گۆڕانکاری لەناو دڵ و دەروون و ناخیدا بکات، چۆن بتوانێ عەقڵی وا لێبکات قسە لەگەڵ دڵ و دەروونیدا بکات، چۆن بتوانێت خۆی بخواتەوە، چۆن بتوانێ وەکو ئیمامی غەزالی دەفەرموێت ئەم دڵە سنەوبەرییە کە لە شێوەی سنەوبەر دایە و خوێن ئەهێنێ و خوێن دەبات، بەڵام لەناویدا شتێک هەیە، کە ئاڕاستەی هەموو جەستە و مێشک دەکات، هەر لەم بەرگانەوە باسی زانستی ڕەوشت دەکات.

هەندێک زانای بەڕێزی وەکو ئیبن قەیمی جەوزی توانیویانە بەرنامەکەی ئیمامی غەزالی زیاتر بۆ ئێمە روون بکەنەوە، کە گۆڕانکاری تەواوی کردووە لە رەوشتی مرۆڤایەتیی دا، هەروەها لە رەوشتی ئیسلامییدا تەزکییەی نەفسییان دامەزراند.
کەسانێک پەیدابوون کە پێیان ئەوترا سۆفی، سۆفی بە واتای ئەوەی کە وەکو زانایەکی بەڕێزی ئەم ئیسلامە شی دەکاتەوە و دەفەرموێت: سۆفی بە واتای سینە صاف لە سادەکەیدا، ویرد و موحیبەت لە واوەکەیدا، جیهانی فانی لە فاکەیدا، یادی خوا لە یایەکەی دا ئەمە رەوشت و سۆفییەتی ئیسلامییە، پەیوەندی بەسەر تەزکییە و نەفسەوە هەیە، پەیوەندی بەسەر ئەوەوە بوو، کە پەروەردەی رەوشت و دڵ و دەروونی خۆیان بکەن، گۆڕانکاری بکەن لەناو کۆمەڵگەکاندا.
ئەی بۆچی ئەم زانا بەڕێزە تەکفیر دەکرێت؟ لەبەرئەوەی لە سەرەتادا ئەم پیاوە بەڕێزە بوو بە باطنی، پاشان بوو بە شیعە، کە دەڵێین شیعە مەبەستمان شیعەی فاطمی و ئیسماعیلییە ماوەیەک لەناو شیعەدا مایەوە، ئینجا لە دوای ئەوە کتێبێکی نووسی بە ناوی (فضائح الاسماعیلی) یان بە ناوی (فضائح الباطنی).
حەسەنی کوڕی صباح و ئیبن عطاش هاتن هەرچی خراپەکاری هەبوو کردیان، هەروەها لەو سەردەمەدا شیعە ئیسماعیلیەکان حەشیشەیان دۆزییەوە، ئەم زانا بەڕێزەش هات دەستی کرد بە گۆڕانکاری لەناو کۆمەڵگەکەی دا بە رەوشت و ئەخلاق بە جوانترین شێوە، یان پیاوێکی بەڕێزی وەکو جەلالەدینی ئەسیوطی کە لە مێژوودا توانیویەتی گۆڕانکاری بکات، یاخود ئیمامی طبری کە زۆربەمان ناومان بیستووە، دەزان ئەم ئیمامە بەڕێزە یەکەم کەس بووە، تەفسیری قورئانی پیرۆزی نووسیوە، وە یەکەم کەس بووە کە مێژووی نووسیوە، یەکەم کەس بووە کە زانستی فەرمودەی نووسیوە، وە یەکەم کەس بووە کە بیروباوەڕی نووسیوە، وە شارەزایی باشی هەبووە لە زانستی عروض و قافیە، ئەمانە هەمووی گۆڕانکارین، گۆڕانکاریش بە نمونەی ئەم کەسانە دەکرێت.
یان سەرکردەیەکی بەڕێزی وەکو صەلاحەدینی ئەیوبی، ئەو شەوەی کە صەلاحەدین لە دایک دەبێت، باوکی دەیەوێت بیکوژێت چونکە دایکی بەسەریەوە رۆشتووە و زۆریش گریاوە لەو شەوەدا، هەروەها ئەو شەوەی کە لە دایک دەبێت بنەماڵەی صەلاحەدین دەیانەوێت هەڵبێن لە دەسەڵاتی عەباسی و بڕۆن بەرەو ناوچەی مووسڵ بۆ ژێر دەسەڵاتی عیمادەدین زەنکی، لە کاتێکدا کە باوکی صەلاحەدین بیر لە کوشتنی کوڕەکەی دەکردەوە، یەکێک لە خزمەتکارەکان دەڵێت بۆ وای لێ ئەکەی؟ بۆ بە شومی دەزانی؟ وە بۆچی بیر لە لەناوبردنی ئەکەیتەوە؟ کێ دەڵێت ئەم کوڕەت نابێتە گۆڕانکار و فریادڕەسی خەڵکی، لە دواتردا باسی ئەوە ئەکەین، کە صەلاحەدین چۆن بوویە گۆڕانکار، ئەم سەرکردە موسوڵمانە نەک تەنها لە جیهانی ئیسلامیدا ناوی خۆی تۆمار نەکرد، بەڵکو لە هەموو جیهاندا ناوی لەناو گۆڕانکارەکاندا تۆمارکراوە، هەروەکو مێژوونووسێکی وەکو میشێل دەڵێت: صەلاحەدینی ئەیوبی توانی ئەخلاق و رەوشت فێری نەسرانییەکان بکات، ئەخلاق و رەوشتی فێری دەرەوەی جیهانی ئیسلامی کرد کە ئەوروپییەکان بوون.

هەروەها زانایەکی گەورەی وەکو ئین تەیمیە کە ئەچووە هەر شارێک یان هەر جێگەیەک دەیویست گۆڕانکاری بەرپا بکات، دەیویست کتێبێکیان بۆ بنووسێ لە بواری بیروباوەڕدا، لە فیکردا، لە سیستەمی سیاسییدا.
یان نوێگەرێکی وەکو عیزی کوڕی عبدالسلام، ئەم پیاوە بەڕێزە کاتێک کە لە دیمەشق دەردەکرێ ئەچێتە میسر، ئەوکات سەردەمی مەمالیک دەبێت، ئەو کاتەی کە مەمالیک دەیانەوێ خۆیان بکڕنەوە، ئەم زانا بەڕێزە حاکم و دادوەر دەبێت، بەڵام دەسەڵاتداران دادوەری ئەمیان بەدڵ نابێت دەیانەوێت دەری بکەن، بەڵام خەڵکی بەمە رازی نابن و ئەیهێننەوە چونکە دەیانزانی ئەم کەسە گۆڕانکاری کردووە لەناو ئەم کۆمەڵگەیەدا، کاتێک کە قودس لە شەڕەی عین جالوتدا بەرانبەر بە تەتار ئەوەستێتەوە و حاکمی وڵات دەیەوێت پارە و باج لە خەڵکی وەرگرێت بۆ دابینکردنی پێویستیەکانی ئەم شەڕە، عیزی کوڕی عبدالسلام بەمە رازی نابێت و دەڵێت بە حاکمی فەرمانڕەوا پێویستە هەرچیەکت هەیە لە سەروەت و سامان بەو زینەتانەشەوە، کە بەخۆتەوە کردووە جگە لە شمشێرەکەت بخەیتە بەردەست، ئێمە ئینجا دەتوانی باج لە خەڵکی وەرگری، ئاوا گۆڕانکاری لەناو کۆمەڵگەدا کراوە، زاناو عالمەکان توانیویانە نوێگەری لەم دینە بکەن، توانیویانە سەروەت و سامان بە حاکمەکان دابنێن ئینجا رێیان داوە، کە باج لە خەڵکی وەرگرن.
کەواتە گۆڕانکاری بە خەڵکی پێشەنگ دەکرێ، گۆڕانکاری ناکرێت ئەگەر مرۆڤ خاوەنی رابەرێک نەبێت یان خاوەنی کەسێک نەبێت کە پێشەنگی گۆڕانکاری بگرێتە دەست، دەبێت مرۆڤ خاوەنی رەمز بێت، رەمز زۆر گرنگە لەناو ئەم ئیسلامەدا ئێوە پێویستە ئەوە بزانن کە رەمزی ئیسلامی گرنگە ئێمە دروستی بکەین و باوەشی پێدا بکەین بە واتای ئەوە نا کە ببینە دەروێشی، بە واتای ئەوە نا کە هەر رەمزێک هاتە پێشەوە بڵێین خۆشمان نەوێ، یان بەخوا مادام لە حزبەکەی خۆمە یان لە گروپەکەی خۆمە ئیتر تەواو، نەخێر رەمز بە واتای ئەوەی کە تۆ سەرکردەی ئیسلامیت بۆ دروست بوو بە باوەش بیپارێزی.
لە ئەوروپادا کاتێک کەسەرکردەیەکیان بۆ دروست دەبێت بە هەموویان ئەیپارێزن، بەڵام بە داخەوە لای ئێمە بە پێچەوانەوە کاتێک سەرکردەیەک دروست دەبێت یان ئەوەتا خۆی ناتوانێ خۆی بپارێزێ یان ئەوەتا هەرکەسێکمان هەڵئەسێ هەوڵی شکاندن و لەناوبردنی دەدات تەنها لەبەرخاتری سوڵتەو دەسەڵاتی ئەو سەرکردەیەی کە خۆمان دەمانەوێ، هەروەها لە ئیسلامدا پێویستت بە لۆگۆیە وەکو چۆن هەموو شوێنێک پێویستی بە لۆگۆیەک هەیە بۆ گۆڕانکاری، ئەو کەسەش کە دەیەوێ گۆڕانکاری کا دەبێ رەمز بێ، دەبێ پێشەنگ بێ.
بۆ نمونە هەموو وڵاتێک خاوەنی لۆگۆ و ئاڵای خۆیەتی، بەڵام ئێمەی موسوڵمان رەمزەکامنان فەوتاوە و نەماوە، تەنانەت تەلەفزیۆنەکانیش خاوەنی لۆگۆ و رەمزی تایبەتن، ئەی چۆن دەبێت ئێمەی موسوڵمان لۆگومان نەبێت، ئەی چۆن گۆڕانکاری دەکرێت ئەگەر تۆ خاوەنی لۆگۆ نەبێت، ئەوەش دەبێت باش بزانین کە ئەو لۆگۆ و رەمزەی، کە دەیەوێ گۆڕانکاری بکات لەناو کۆمەڵگەدا هەر ئەوەشە، دەیەوێ ئایدۆلۆژیا ئیسلامییەکە دامەزرێنێت، دەزانن بە بێ ئایدۆلوژیای ئیسلامی گۆڕانکاری ناکرێت.

لێرەدا پێویستە بپرسین کە ئایا رەمز و لۆگۆی ئیسلامی چییە، کە گۆڕانکاری پێ دەکرێت؟ لە وەڵامدا دەڵێین رەمزی ئیسلامی ئەو بەرنامەیەیە، کە ئیسلام هەڵیگرتووە.
خۆ ئیسلام دەبێت کۆمەڵێک لە خەڵکی هەڵبیگرێت و بیکاتە ئایدۆلۆژیای خۆی، ئایدۆلۆژیا، واتە فیکری لۆجیکی مەنتیق، دەبێت لەوە تێ بگەین کە ئەم ئیسلامە ببێتە حەرەکەیەک بۆ گۆڕانکاری، ئایدۆلۆژیا ئەو بەرنامەیەیە کە سەرکردەیەکی پاکی وەکو ئیمامی غەزالی، یان وەکو ئیمامی بوخاری، یان هەریەک لەو زانا و سەرکردە بەڕێزانەی تر کە باسمان کردن پێشتر هەڵیئەگرن و ئەیگەیەنن بە نوخبەیەک، ئەم نوخبەیەش بەناو جەماوەردا بڵاو ئەبنەوە تاوەکو بتوانن بەرنامەکەیان پێ بگەیێنن.
کێشەکە ئەوەیە هەرکەس هەڵئەستێ خۆی دەکات بە لۆگۆ، خۆی دەکات بە سەرکردە، نوخبەمان نەماوە، وە هەرکەسێک هەڵئەستێ لەناو ئەم ئیسلامەدا بە تایبەتی لەناو ئەم گەلەی ئێمەدا بۆ خۆی سەرکردەیە، کادیری ناوەڕاستمان نەماوە کە نوخبەکەیە، کادیرە ناوەڕاستەکە هاتووە و خۆی کردووە بە سەرکردە و خۆی بە سەرکردە دەزانێ، هێشتاش بەو پلەیە نییە کە بەرزبێتەوەو بچێتە ئەو جێگەیە بۆیە حەرەکەتی گۆڕانکاری لەناو ئێمەدا بوونی نییە، بۆیە ئایدۆلۆژیا ئیسلامییەکەمان بۆ ناکرێ، ئێمە کێشەمان لە نەبوونی نوخبەدایە، کێشەمان لە نەبوونی کادیری ناوەڕاستدا هەیە، کادیرە ناوەڕاستەکە خۆی کردووە بە سەرکردە و دەیەوێ بچێتە سەرەوە و هەموو ئیشێ بکات، بەڵام لە کاتێکیشدا پێویستی بەوە هەیە کە جارێ کادیری ناوەڕاست بێت، نوخبە بێت، بەمەش ئایدۆلۆژیاکە دائەمەزرێ. بەرنامەکە ئەم سەرکردە هەڵیگرتووە، ئەم سەرکردەیەیە کە دەیەوێت بەسەر نوخبەکەدا بڵاوی بکاتەوە، تاوەکو بتوانێ ئەم بەرنامەیە بەو خەڵکە زۆرەی ناو کۆمەڵگەکە بگەیەنێ و گۆڕانکاری تێدا بکات.
ئەم بەرنامەیە ئەوەیە کە لە سەرەتادا باسمان کرد کە خوای گەورە ئاڕاستەی پێغەمبەری خوا ﷺ کردووە بە وەحی، کە دەفەرموێت: "وكذلك جعلناكم أمة وسطا". ئێوە ئوممەتێکی وەسەتن، وەسەت لەم ئایەتە پیرۆزەدا بەمانای ناوەڕاست نایەت، ئەوەی کە دەڵێت بە واتای ناوەڕاست دێت ئەوە بێ هەڵوێستی لە ئیسلام دا دەرئەخات، ئیسلام دادپەروەر و عەدالەتە، وەسەتییەت لەم ئایەتە پیرۆزەدا وەکو زانایانی تەفسیر دەفەرمون بە واتای دادپەروەر دێت، بۆیە ئەم ئیسلامە کاتێک کە دەکرێت بە ئایدۆلۆژیا و حەرەکەتی ئیسلامی پێ ئەنجام دەدرێت، پێویستە بزانرێ کە ئەم ئیسلامە ئەوە ئەگەیێنێ بەخەڵکەکە، کە بەهەر شێوەیەک بووە بەهەر جۆرێک بووە، نوخبە دەنگی بەرنامە و سەرکردە و لۆگۆکە بگەیێنێ بە خەڵکی، کە ئەمە بنەڕەتی ئایدۆلۆژیا ئیسلامییەکەیە.
ئەمە گرنگە هەمووومان هەستی پێ بکەین و عەقڵمان پێی بشکێ ماموّستایانی بەڕێز وە ئەو کەسانەی کە دەیانەوێ نوێگەر بن و دەیانەوی سەرلەنوێ جوڵانەوەیەکی سیاسی، کۆمەڵایەتی، ئابووریی بخەنەوە ناو ئەم خەڵکە، وە بەهەر شێوەیەک بووە بەهەر جۆرێک بووە ئەم ئیسلامە؛ بەجوڵانەوە بخەنەوە، ئەم ئیسلامە بە ئایدۆلۆژیا بکەنەوە.
ئێستە ماموّستایانی بەڕێزی ئێمە یان زانایانی ئاینی ئیسلام پێیان وایە دەبێ سیاسیی بێت ئینجا ئەتوانێ گۆڕانکاری بکات، ئەمە تێگەیشتنێکی زۆر هەڵەیە، بۆیە نمونەی ئیمامی غەزالی و ئیمامی

بوخاریمان هێنایەوە، ئەمانە هیچ كامیان دەستیان لە سیاسەتدا نەبوو، بەڵام بەبێ ئیجازەی ئەوانیش هیچ سوڵتان و خەلیفەیەک نەیئەتوانێ دابمەزرێ، کەواتە مەرج نییە تەنها سیاسیی بتوانێ گۆڕانكاری بكات، ئێمە هەمووومان چاوەڕێی دەمی سیاسیەكانین.

دەبێت ئەوەشتان لە بیر بێت، زانایەكی بەڕێزی كوردی وەكو بەدیعو زەمان سەعیدی نەورەسی هەروا بە ئاسانی نەیوتووە پەنا ئەگرم لە شەیتان و لە سیاسەت، بەواتای ئەوەی كە ئەگەر مرۆڤ ئیمان لە دڵ و دەروونیی دا بوو، یاخود بە واتایەكی تر ئەگەر مرۆڤ نەیتوانی جوڵانەوەیەكی گۆڕانكاری بەتەواوەتی بێنێتە پێشەوە لەناو دڵ و دەروونی خۆیدا بە ئیمانەكەی، ئەوە هیچ كاتێک ناتوانێت بە سیاسەت گۆڕانكاری بكات.

كەواتە ئەسڵ ئەوەیە، كاتێك تۆ حزب دائەمەزرێنی یان كۆمەڵ كۆئەكەیتەوە یان خەڵكی لەدەوری خۆت خڕ ئەكەیتەوە، یان ئەتەوێ ئایدۆلۆژیای ئیسلامی دابمەزرێنی پێویستە دوو شت بە خەڵكی بناسێنی بۆ ئەوەی حەرەكەی گۆڕانكاری دەست پێ بكات، بۆ ئەوەی گەل گۆڕانكاری تێدا بكرێت، یەكەم: خواناسی. دووەم: بیرخستنەوەی قیامەت.

لە ئیسلامدا مەبەست نییە خەڵک هەوڵ بدات بۆ دەسەڵات، هەوڵدان بۆ دەسەڵات شتێكی مەحموودە، شتێكی باشە، بەڵام ئەسڵ ئەوەیە كە خەڵک بەرەو بەهەشت بەری، ئەسڵ ئەوەیە خەڵكی بەرەو ئامادەكارییەك بەری بە هۆیەوە ئەم ئیسلامەی پێ سەرخەی، تۆ تەنها ئەوەت لەسەرە بتوانی ئەم ئیسلامە وەكو ئیعداد بە خەڵكی بناسێنی، ئەم ئیسلام وەكو كردەوە بە خەڵكی بناسێنی.

ئامانج گرنگە لە ئیسلامدا بەڵام مەرج نییە ئێمە هەموومان بگەین بە ئامانج، بۆ نمونە سومەیە و یاسر -ڕەزامەندی خوایان لەسەر بێت- هیچكامیان ئامانج و حكومەتی پێغەمبەری خوایان ﷺ نەبینی، بەڵكو خەڵكانێكی تر بینییان، كەچی بوونە یەكەم شەهیدی ئیسلامیش، مامی پێغەمبەر ﷺ حەمزەی كوڕی عبدالمطلب -ڕەزامەندی خوای لەسەر بێت- شەهید بوو، نەگەیشت بە ئامانج، كۆمەڵێكی تر لە هاوەڵە بەڕێزەكان بە هەمان شێوە شەهید بوون و نەگەیشتن بە ئامانج.

كەواتە ئەسڵ ئەوەیە مرۆڤ كردار بكات، ئێمە ئەگەر بمانەوێت گۆڕانكاری بكەین، پێویستە لەناو كۆمەڵگەی خۆماندا سەرلەنوێ عەقڵمان بەوە بشكێ كە كردارمان هەبێ، ئیمان بەبێ كردار هیچ واتایەكی نییە، خوای گەورە لە قورئانی پیرۆزدا كە باسی ئیمانی كردووە لەگەڵی دا باسی كرداری هێناوە، كە دەفەرموێت: الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ. الطلاق:١١. پێویستە زانایانیش هەموویان بە یەكڕیز بوەستن وەكو خوای گەورە دەفەرموێت: إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ الَّذِينَ يُقَاتِلُونَ فِي سَبِيلِهِ صَفًّا كَأَنَّهُم بُنْيَانٌ مَّرْصُوصٌ. ﴿٤﴾، الصف. بەڕاستی خوا ئەو كەسانەی خۆش دەوێت، كە دەجەنگن لە پێناویدا بە یەكڕیز و یەكپارچە و یەكدڵ، هەروەک دیوارێكی بەرزی قایمی تێهەڵكێش و ڕێكوپێك.

پێویستە زانایان ریز بی ریز بوەستن بۆ ئەوەی جوڵانەوەیەكی گۆڕانكاری لەناو ئەم كۆمەڵگەیەی ئێمەدا بكەن. كەواتە هیچ كەسێک ناتوانێت گۆڕانكاری بكات مەگەر (خَيْرَ أُمَّه) بێت، واتە پێشەنگ بێت، یاخود خاوەنی سیفەتەكانی (خَيْرَ أُمَّه) بێت، هەندێک لە سەركردە و پێشەنگەكانی ئێمە لای ئێمە بوونەتە خەیاڵی، وایان لێهاتووە كەس نەیانناسێتەوە، پێویستە ئێمە

سەرلەنوێ پێشەنگ و نوێگەر و موجەدیدەکانمان بناسێنینەوە، ئەو کەسانەش کە ئەبنە سەرکردە لەناو گەلی خۆماندا باوەشیان پێدا بکەینەوە و نەهێڵین بفەوتێن بەواتای ئەوەی کە بتوانین ئەو کەسانەی کە رەمز و لۆگۆی ئیسلامەتین سەرلەنوێ بە هەموومانەوە بیانپارێزین و رێز و تەقدیر و ئیحترامیان بگرین چ لەڕووی ئیمانەوە بێ، چ لەڕووی سیاسییەوە بێ، وە یاخود لەڕووی ئابوورییەوە بێ، یان لە هەر رەهەندێکی تری ژیانەوە بێت بۆ ئەوەی بتوانین لەناو ئەم کۆمەڵگەیەی خۆماندا هەرچۆنێک بێ و هەرچییەکمان کردووە بتوانین گۆڕانکاری لەناو کۆمەڵگەی خۆماندا بکەین.

پێغەمبەری سەروەرمان ﷺ چۆن گۆڕانکاری کردووە

ئەو کەسەی بڕیاری گۆڕانکاری دەدات دەبێت خاوەنی بڕیاری ئازایانە بێت، خاوەنی بڕیاری ئازایانە بێت، هیچ کەسێک ناتوانێت لەسەر ئەم زەویەدا گۆڕانکاری بکات، ئەگەر جورئەت و ئازایی و غیرەتی تێدا نەبێت، جورئەت بە هەموو واتاکانی، بە هەموو مەفهومەکانی، هەموو مەفهومێک کە لەم ژیانەدا بوونی هەیە، بەڵام بەو واتایەش نا، کە سەرسەریانە بیربکاتەوە، هەرگیز مەبەستمان ئەوە نییە، بەڵکو بە واتایەک کە خاوەنی بڕیاری ئازایانە و چاونەترسانە بێت.
لێرەدا هەندێک نمونە باس ئەکەین بۆ ئەوەی زیاتر تێ بگەین بڕیاری ئازایانە چییە:
خالیدی کوڕی وەلید -ڕەزامەندی خوای لەسەر بێت- پێش موسوڵمان بوونی لەکاتی پەیمانی حودەیبیەدا دەیەوێت هێرش بکاتە سەر موسوڵماناندا، بڕیار دەدات لە کاتێکدا زەفەر بە موسوڵمانان بگەیەنێت کە موسوڵمانان لەکاتی ئەنجامدانی نوێژدا بن، بە تایبەتی لەکاتی سوجدەبردندا بن، تەبعەن پێش ئەوە یەکێک لە نزیکەکانی بانگ دەکات و پرسیاری ئەوەی لێ دەکات کە موسوڵمانان چەندجار نوێژ دەکەن، ئەویش بۆی باس دەکات کە موسوڵمانان چەندجار نوێژ دەکەن. وە روکنەکانی نوێژی پێ دەڵێت لەگەڵ ئەوەی چەند لە رکوع و سوجدە دا ئەمێننەوە، تەبعەن ئەو کەسەی، کە خالید پرسیاری لێ دەکات کەسێکی شارەزا بووە لە ئیسلام وەکو ئەوانەی ئێستە، کە باسیان دەکرێت شارەزا لە ئیسلام یان شارەزا لە ئیسلامی سیاسیی و ئەو قسانەی تر کە دەکرێن، ئەم گفتوگۆیەی خالید و کەسە نزیکەکەی لەکاتی نوێژی نیوەڕۆدا بووە، خالیدیش بڕیار دەدات لەکاتی نوێژی عەسردا بدات بەسەریان دا.
(سبحان الله) خوای گەورە لەو کاتەدا نوێژی (صلاة الخوف) دائەبەزێنێ بۆ موسوڵمانان، دوای بیستنی ئەم هەواڵە لەلایەن خالیدە، هەست بەوە دەکات، کە ئەمە بێ حیکمەت نییە و مانای ئەوەیە موسوڵمانان خوایەکیان بەسەرەوەیە چاودێریانە و ئاگای لێیانە و دەیانپارێزێت، بۆیە دەڵێت: (ان القوم ممنوعون). بەڕاستی ئەم قەومە ئاگاداریەکیان بەسەرەوەیە، بۆیە لەو کاتەوە بڕیار دەدات، موسوڵمان بێت، ئەمە یەکێکە لەو بڕیارە ئازایانەی، کە خالید دای لە ژیانی خۆیدا، تەبعەن ژیانی هاوەڵان پڕە لە بڕیاری ئازایانەی لەم شێوەیە.
خالیدی کوڕی وەلید -ڕەزامەندی خوای لەسەر بێت- لە هەموو شەڕەکانی موسوڵمانان لە دژی فارس بەشدار بووە و لە هەمووشیان دا سەرکەوتنی بەدەستهێناوە، لە کاتێکدا ئەمیری

موسوڵمانان عومەری کوڕی خەتاب -ڕەزامەندی خوای لەسەر بێت- داوا دەکات خالید-ی کوڕی وەلید بگەڕێتەوە بۆ شام بە مەبەستی هاوکاریکردنی سوپای موسوڵمانان لە شەڕی دژی ڕۆمانەکان، چونکە سەرکردەیەک بوو لە زۆربەی ئەو شەڕانەی بەشداری دەکرد بەویستی خوای گەورە موسوڵمانان سەرکەوتنیان تێدا بەدەست دەهێنا، خالید بڕیاریدا بەزوویی خۆی بگەێنێتە سوپای موسوڵمانان، بۆیە لە ماوەی تەنها حەوت ڕۆژدا لە بیابانی سامەرا، وە خۆی گەیاندە بوصرا لە خاکی ئەردەنی ئێستە، کە ئەوکات یەکێک بوو لە ناوچەکانی شام، خالیدی کوڕی وەلید بەو ڕێگە دوور و ناخۆشەدا، خۆی گەیاندە سوپای موسوڵمانان کە ئەبا عوبەیدەی جەراح -ڕەزامەندی خوای لەسەر بێت- سەرکردایەتیی دەکردن، ئەم بڕیارەی خالید گۆڕانکاری کرد لە سوپای موسوڵمانان لەڕووی هێز و تەوازنەوە.
هەرکەسێک ژیانی خالیدی کوڕی وەلید بخوێنێتەوە دەزانێ ئەم بڕیارە چەندە بڕیارێکی ئازایانە و بە جورئەتانە بووە، چونکە لە ماوەی تەنها حەوت ڕۆژدا کە گەیشتۆتە سوپای موسوڵمانان بە شوێنێکدا هاتووە، هەمووی بیابانە و زۆر بەکەمی ئاوی تێدا دەست ئەکەوێت، کەواتە هەرکەسێک دەیەوێ گۆڕانکاری بکات دەبێت خاوەنی بڕیاری ئازایانە بێت.

خالید كوڕی وەلید كێیە؟

سەركردەیەكی گەورەی ئیسلامە كە لە مێژووی ئیسلامیدا هاوشێوەی كەمە، ئەتوانم بڵێم لە مێژووی مرۆڤایەتیی دا هاوشێوەی نیبە. ئەم پیاوە بەڕێزە پێغەمبەری خوا ﷺ، زۆری خۆش ویستووە، تەنانەت لەكاتێكدا كە بێباوەڕ بووە لە فەرمودەیەكدا بە براكەی، كە ناوی وەلیدی كوڕی وەلیدی موغیرەیە دەفەرموێت:كەسێكی وەك خالید ئەوەندە خۆی بێ ئاگا دەكات لەم ئیسلامە، سەیرە كە نایەتە ناو ئیسلام، چونكە خالید پیاوێكی ژیرە. پاشان دەفەرموێت: ئایا پیاوێكی وەكو ئەم پیاوە واز لە ئیسلام دێنێت و نایەتە ناو ئیسلامەوە. ئەگەر بێتە ناو ئیسلامەوە ئێمە ئەو تاوانانەشی، كە بەرانبەر موسوڵمانان كردوویەتی لێی خۆش دەبین.

پێغەمبەری خوا ﷺ، ناوی ناوە بە شمشێری خوا كەسێك بووە لە تەمەنی خۆیدا، كە فەرماندەی هەر جەنگێكی كردبێت هەمیشە سەركەوتوو بووە.

لەسەرەتای موسوڵمان بوونییەوە یان لەوكاتەی كە دەیەوێت موسوڵمان ببێت لەكاتی پەیمانی حودەیبیەدا موسوڵمانان نوێژ دەكەن، وا دادەنێت لە دڵی دا بێ ئەوەی، كە بە هیچ كەس بڵێت كە لە كاتی سوجدەبردنی موسوڵماناندا هێرش بكاتە سەریان و خۆی ئامادە دەكات، كە لە نوێژی عەسردا كارەكە ئەنجام بدات، چونكە پێشتر لەكاتی نوێژی نیوەڕۆ ئەو بینی موسوڵمانان زۆر دەمێننەوە لە سوژدەدان، وە پرسیاری ئەوەشی كردبوو پێشتر، كە موسوڵمانان چەندجار نوێژ دەكەن و چۆن نوێژ دەكەن، بەڵام پەروەردگار نوێژی ترسی دابەزان (الصلاة خوف) فەرز دەكات لەسەر موسوڵمانان ، ئەم نوێژەش بەم شێوازەیە كە ئیمام دەوەستێت كۆمەڵێك دەچنە سوجدە، كۆمەڵێك پاسەوانی ئەوانی تر دەكەن، تا سەر لە سوجدە بەرز دەبنەوە، پاشان ئەوانی تر سوجدە دەبەن.

كاتێک كە ئەمە روویدا خالیدی كوڕی وەلید قسەیەكی زۆر سەرسوڕهێنەری كرد و دەڵێت: سوێند بەخوا ئەمانە قەومێكی پارێزراون و خوای گەورە پارێزگاریان دەكات، لەپاشاندا ئەو وتەیەی كە پێغەمبەری خوا ﷺ، وەك سڵاو بۆی دەنێرێت بە برایەكی خالیدی كوڕی وەلیددا دەفەرموێت: بە خالید بڵێ نمونەی وەكو خالیدی كوڕی وەلید واز لە ئیسلام دێنێت و نایەتە ناو ئیسلام و الله ئەگەر بێتە ناو موسوڵمانانەوە لە هەموو تاوانەكانی خۆش دەبێت، كە بەرانبەر موسوڵمانان ئەنجامی داوە. وە پۆست و پلەوپایەی پارێزراوە لەناو موسوڵماناندا، بۆیە پێغەمبەری خوا زۆر متمانەی پێ بوو، وە چەندجار كردوویەتی بە سەركردە و بە ئەمیری سوپا، ئەم پیاوە لە هیچ شوێنێكدا نەیدۆڕاندووە زیاد لە ١٠٠ جەنگ و غەزوەی كردووە لە هیچیان دا نەیدۆڕاندووە و زیاد لە ٧٠ جار بریندار كراوە.

لە ١٨ رەمەزاندا، كە لەسەر جێگەدا دەبێت و نەخۆش دەكەوێت بێگومان زۆری پێ ناخۆشە و زۆر دەگری و دەڵێ: مردنێكی ترسنۆكانە مردم لەسەر جێگە، بەڵام ئەو خۆی هەستی پێ ناكات،

وەک چۆن زانایان دەفەرمون چۆن دەبێ شمشێری خوای گەورە بەدەستی مرۆڤ بشكێنرێت و نابێ شەهید ببێ، دەبێ لەسەر جێگەدا بمرێت، لە راستیی دا ئەمەش یەكێكە لە موعجیزەكانی سەروەرمان ﷺ.

ژێری دەستە وەستانە لە وەسفی ئەم پیاوە هەرچی ئەكادیمیای سەربازی هەیە، لێكۆڵینەوە لەسەر ئەم پیاوە بكەن ناتوانن مافی خۆی بدەنێ، توانای سەربازی خالید -رەزامەندی خوای لێ بێت- ئەو سەردەمەی، كە ئێستە شیكاری و لێوردبوونەوەی دەكەیتەوە هەمیشە دوژمنی تووشی شۆک كردووە هەمیشە لە جێگەیەكەوە بەرانبەری دوژمن بۆتەوە، دوژمن هەرگیزاو هەرگیز بیری بەلایدا نەچووە و خالید لاشەیەكی زۆر بە توانای هەبووە.

لەدوای وەفاتی پێغەمبەر ﷺ، ئەبوبەكری صدیق -رەزامەندی خوای لێ بێت-، كە دەبێت بە خەلیفەی خالیدی كوڕی وەلید دەیكات ئەمیر و بەسوپاوە دەینێرێت لە بەرانبەر هەڵگەڕاوەكاندا جەنگ بكات، لەشەڕ لەگەڵ مورتەدەكاندا دەستێكی زۆرباشی هەبوو ئەبوبەكری صدیق، ناردییە سەر طلحەی كوڕی خوەیلدی ئەسەدی هەروەها موسەیلەمەی درۆزن، كە توانی سەركەوتنێكی بێ وێنە بەدەستبهێنێت لە بەرانبەر هەموویان دا، لەدوای ئەوە ئەبوبكری صدیق قەرارێكی زۆر عەجیب دەدات، لەكاتێكدا موسوڵمانان خاوەنی پارچە زەوییەكن لە مەدینەدا، بریار دەدات، كە بە ١٨ هەزار كەسەوە خالید بڕوات لە بەرانبەر سوپای فارسدا بجەنگێ و فەتحی وڵاتی فارس بكات.

كە باسی وڵاتی فارس دەكەین واتا ئەم جێگەیانە: عێراق، ئێران، كوردستان، بەشێكی ئەنادۆڵ، پاكستان، ئەفغانستان، قرقیزستان، ئازەربایجان، تاجیكستان، توركەمەنستان و تا ئەگاتە توركستانی ئێستە، كە چین داگیری كردووە لەبەر دەستی فارسدا بووە، ئەم دەوڵەتە دەوڵەتێكی زۆر گەورە بووە، تەنها ژمارەی سەربازەكانی دوو ملیۆن كەس بوون، خالید كوڕی وەلیدیش ئەم سەربازە بەناوبانگە ئەم هاوەڵە بەرێزەی پێغەمبەری خوا ﷺ، بەگوێی ئەمیری خۆی دەكات و دەڕوات و روو دەكاتە ئەو وڵاتە، جەنگ دەكات لە هیچ كام لەجەنگەكاندا نادۆڕێت، پێشرەوییەكی زۆر باش و نایاب دەكات بەو سوپا كەمەش كە لەبەر دەستی دایە، تەنانەت كیسرا دوا دەكات، كە بەهەر یەک لە سوپاكەی قاتێک جل و درهەمێكیان بدەنێ و بە سەركردەكەشیان ١٠٠ دەرهەمیان بدەنێ ، كیسرا وادەزانێ بۆ پارە دەجەنگن!

لەو جەنگەدا فارسەكان بەتەواوی لێی دەترسن پێی دەڵێن باشە تۆ بۆچی هاتووی با تورە نەبین وەک ترسێک ئەیانەوێ بیانترسێنن بۆ ئەوەی خالیدی كوڕی وەلید بگەڕێتەوە، رۆستەم لە نامەیەكدا، كە بۆی دەنێرێت پێی دەڵێت: بگەڕێرەوە ئەگەر تورە بین تەفروتوناتان دەكەین.

خالیدیش لە بەشێکی بچووک و سوچی نامەکەیدا بۆی دەنووسێتەوە دەڵێت: تۆ بەچی دەمان ترسێنی، من بە پیاوانێکەوە هاتووم، چۆن ئێوە ژیانتان خۆش دەوێت، ئەوانیش ئاوا مردنیان خۆش دەوێت. لەبەر ئەوە هیچ ترسێکیان لە دڵدا نەبووە لە شەڕی (ذات السلاسل)دا سەردەکەوێت ئەو شەڕە بەمانای ئەوەی سوپاکەی فارس بۆ ئەوەی سەربازەکانیان رانەکەن بە زنجیر بەستوویانەتەوە لە پێشی خۆیانەوە، ئینجا سەر دەکەوێت بەسەر ئەواندا.

لەجەنگی قادسیەدا بۆ یەکەمجار ئەم سەرکردە بەناوبانگە جوامێر و بەتوانایە رووبەڕوی فیل دەبێتەوە، یەکەمجارە موسوڵمانان لەگەڵ فیلدا شەڕ بکەن، کە فارسەکان بەکاریان هێناوە لەو شەڕەدا لەگەڵ ئەوەشدا پلانێکی باش بەکاردێنێ و لوتی هەموو فیلەکان دەشکێنێت و ئەوانەی کە سەنگەرنشین بوون بەسەر پشتی فیلەکانەوە و تیریان ئەهاویشت بۆ موسوڵمانان، کە لوتی فیلەکان شکێنران هەڵدەگەڕانەوە و دەکەوتنە خوارەوە، کە ئەمە لە مێژووی مرۆڤایەتیی بۆ یەکەم جارە خالید -ڕەزامەندی خوای لێ بێت- توانیویەتی ئەو کارە ئەنجام بدات.

لە جەنگێکی تردا بە ناوی ئەماغشی، کە مەوقیعێک بوو موسوڵمانان سەرکەوتنێکی زۆر باشیان بەدەستهێنا زیاد لە ٤٠ هەزار فارسیان کوشت لەوێدا هەرچەندە ژمارەی موسوڵمانانیش کەم بوون، ئەبوبەکری صدیق -ڕەزامەندی خوای لێ بێت- لە وەسفی خالیددا دەفەرموێت: شێرەکەی ئێمە سەرکەوت بەسەر شێرەکەی ئەواندا! دەوڵەتی فارس رەمزیان شێر بووە هەتا ئێستەش ئەو رەمزە ماوە لە تەختی جەمشیی دا و لە سەردەمی دەسەڵاتی پادشایی ئێراندا ئاڵای وڵاتەکەیان شێری تێدا بوو، دوای ئەوە دەفەرموێت: ئایا ئافرەتان لەتوانایان دا نەماوە کە منداڵی وەک خالید -ڕەزامەندی خوای لێ بێت- بەرهەم بهێنن؟ ئەمە قسەی ئەبو بەکری صدیقە -ڕەزامەندی خوای لێ بێت-.

ئەبو بەکری صدیق دوو ساڵ فەرمانڕەوایی کردووە لەسەردەمی ئەم پیاوەدا شتێکی سەیر روویداوە کە هەموو نیشتمانی عەرەبی هەڵدەگەڕێنەوە تەنها سێ جێگە نەبێت، ئەویش طائیف و مەککە و مەدینە و لادێیەکی بچووک لەنزیک بەحرەین، بە ناوی هەجرە، بە پیاوانێکی وەک خالید توانی سەرکەوێتەوە.

پاشان ئەم پیاوە بەڕێزە لە سەرکردایەتییکردنی سوپاکەی دا دەبێت لە بەرانبەر فارسدا رۆژ بەڕۆژ لە پێشڕەوی دایە، بەڵام ئەبوبەکری صدیق لەوکاتەدا بڕیارێکی سەرسوڕهێنەرتر دەدات. لێرەدا ئەبوبەکری صدیق بڕیار دەدات، کە چوار سوپا ئامادە بکات بۆ ناو وڵاتی رۆم، بۆ ئەوەی فەتحیان بکەن کە بەسەرکردایەتیی ئەبو عوبێدەی جەراح، یەزیدی کوڕی ئەبو سوفیان، شورەح بیلی کوڕی حەسەنە و عەمری کوڕی عاص –رەزا و رەحمەتی خوا لە هەموویان بێت- بە ٣٠ هەزار کەسەوە ئەیانخاتە رێ بەرەو وڵاتی رۆم.

لێرەدا نهێنییەک دەردەکەوێت ئەویش ئەوەیە، کە سەرکەوتن بە هێز و توانا نییە، چونکە ژمارەی موسوڵمانان لەچاو هێزی ئەواندا زۆرکەم بووە، بەڵام کە لە پێناوی خوادا بووە خوای گەورە سەریان دەخات وەک چۆن دەفەرموێت: "إِنَّ اللَّهَ يُدَافِعُ عَنِ الَّذِينَ آمَنُوا،إِن تَنصُرُوا اللَّهَ يَنصُرْكُمْ وَيُثَبِّتْ أَقْدَامَكُمْ"، ئەم چوار سوپایە کە دەڕۆنە ئەوێ دوو سەرکەوتنی سادە بە دەستدەهێنن و لەشەڕێکیشدا زۆر بەباشی دەدۆڕێن، کە ئەم هەواڵە دەگاتەوە بە ئەبوبەکری صدیق زۆری پێ ناخۆش دەبێت، باسی سوپای خالیدی کوڕی وەلید دەکات، لەوڵاتێکی وەکو فارسدا ئەو هەموو پێشڕەوییەی کردووە و ١٥بۆ ١٦ جەنگی کردووە و لە هیچیان دا نەیدۆڕاندووە. بۆیە لەسەر مینبەرەوە دەفەرموێت:سوێند بەخوا ئەبێ رۆم لەبیریان بچێتەوە بەو وەسوەسەی شەیتان کە پێی سەردەکەون بە خالیدی کوڕی وەلید لە بیریان دەبەمەوە. ئەم پیاوە ئەبێ چ عەزەمەتێکی هەبووبێت، چ توانایەکی هەبووێت کە ئەبوبەکری صدیق، کە بەڕێزترین پیاوە لەسەر زەویدا لە دوای پێغەمبەران -سەلامی خوایان لێ بێت-، بەم شێوەیە وەسفی خالید دەکات، بۆیە نامە دەنووسێت بۆ خالید و پێی دەڵێت: بە زوترین کات بڕۆ یارمەتی براکانت بدە کە چوار سوپا بوون ژمارەیان سی هەزار کەس بووە، هەروەها لە نامەکەدا دەفەرموێت: سوپاکەت بکە بە نیوە تا دەگەیتە لای ئەوان لە شام.

خالید -ڕەزامەندی خوای لێ بێت - بیر دەکاتەوە چۆن بگەڕێتەوە کە بە خاکی بەصرەی بەجێهێشتووە و کوفەی بەجێهشتووە و چۆتە ناو خاکی عێراقەوە وا لە جەلەولا و خانەقین نزیک دەبێتەوە، لە شەڕی قادیسەدا سەرکەوتنی بەدەستهێناوە، بەڵام ئەبوبەکری صدیق ئەیگەڕێنێتەوە و نیوەی سوپاکە لەگەڵ خۆیدا دەباتەوە و بۆ ئەوەی بگاتە براکانی لە ئوردن، ئەگەر خالیدی کوڕی وەلید بگەڕێتەوە دەبێت بگاتە جێگەیەک کە پێی دەڵێن (دومة الجندل) شوێنێکە بێتەوە ناو جەزیرەی عەرەبی و لە باشوورەوە بچێتەوە شام ئەمە زۆری پێ دەچێت و فریای براکانی ناکەوێ لە ئوردون لە بوصرا، پاشان خالیدی کوڕی وەلید بیر لەوە دەکاتەوە لە جێگەیەکەوە بڕوات کە بیابانی بادییەی شامە، کە پێی دەوترێت بیابانی سەماوە، سەحرایەکی دورو ودرێژە هیچ ئاوێکی تێدا نییە و ئەگەر بێت و لە ماوەی پێنج رۆژدا ئەو جێگەیە نەبڕێت خۆی و سوپاکەی بەهەلاکەتدا دەڕۆن و دەمرن، بۆیە لێرەدا دەکەوێتە بەینی دووڕیانێکەوە و بڕیارێکی زۆر گەورە و ئازایانە دەدات، کە ئەو بیابانە دوور و درێژە ببڕێت.

خالیدی کوڕی وەلید -ڕەزامەندی خوای لێ بێت- هەردەم کەسێک بووە، کە شتێک ببووایە راوێژی زۆر دەکرد بە سوپاکەی، بۆیە کۆبوونەویەکی زۆر خێرا بە سوپاکەی دەکات و پێیان دەڵێت: کێ شارەزایی هەیە لەو جێگەیە؟ لە ٩٠٠٠ کەس یەک کەس دەڵێ من، ئەویش دەڵێت: بە منداڵی لەگەڵ باوکمدا بەو ڕێگەیەدا ڕۆشتووم کە ڕێگەیەکی زۆر نارەحەتە. ئەو کەسە ناوی رافع کوڕی عومەیری ئەقطائی بوو دەڵێت: ئەگەر لەماوەی ٥ شەودا ڕێگەکە نەبڕین هەمووومان لەناو دەچین ئەمە کارێکی زۆر ترسناکە! بەو شێوەیە ٩٠٠٠ کەس دوای وتەی یەک کەس دەکەون، کە بە منداڵی لەگەڵ باوکی دا بەوێدا ڕۆیشتووە، دەست دەکەن بە دوعای نزا و

پاڕانەوە، هەموو سوپاكەش ئەیانەوێ لە ڕێگە ناخۆشەكەوە بڕۆن، چونكە ئەمان جیهاد دەكەن لەپێناوی خوادا هەر كەسێكیش كوشتار و جیهادی كرد لە پێناوی پەروەردگاریدا چاونەترسە و بەدوای مردندا دەگەڕێت.

ئیسحاق شارۆن ئەو درۆزنە لە لێدوانێكی دا وتەكی زۆر گەورە دەڵێت بە موسوڵمانان و وتی: من تەحەدای گەورەترین دەزگەی موخابەراتی ئەمەریكا و ئیسرائیل و هەموو رۆژئاوا دەكەم، بتوانن ڕێگری بكەن لەو كەسانەی كە ئەیانەوێ ڕووبەڕوی ئێمە و مانان ببنەوە، مەبەستی هێزە ئیسلامییەكانە. بەردەوام دەیوت؛ ئێمە بە مردن دەیان ترسێنین، كەچی ئەوان خۆیان بەدوای مردندا دەگەڕێن.

خالیدی كوڕی وەلید -ڕەزامەندی خوای لێ بێت- هەمیشە ئاگادار بوو سەركەوتنەكانی لای خوای گەورەوە بووە، هەموو هەوڵێكیشی ئەوە بووە كە لە پێناوی خوادا كار بكات بۆیە هەموویان ئەو بڕیارە ناوازە و شازە دەدەن كە لەگەڵ خالیدی كوڕی وەلید دا لەم ڕێگە ناخۆشەوە بڕۆن بەرەو شام، دوای ئەوە خۆی باش ئامادەكرد هەرچی حوشترە بەهێز و سەنگین و چاكەكانە بۆ ماوەی چەند رۆژێك تینویان دەكات لەدوایدا ئاویان دەداتێ بۆ ئەوەی ئاوێكی باش بخۆنەوە و تێر ئاویان دەكات، وە حوشتریش ئاوی زیادەش هەڵدەگرێت، كاتێكیش تینویان بووە، حوشترەكە سەر ببڕن و گۆشتەكەی بخۆن و ئاوەكەشی بخۆنەوە كە لە پشتیدا هەڵیگرتووە، بۆیە خوای گەورەش یەكێك لە ئاماژەكانی لە قورئان دا بۆ حوشتر چۆن دروستكراوە.

(أفلا ینظرون الى الابل كیف خلقت)دەكەونە ڕێ لە ئاوی كوفە هەموویان تێر ئاو دەبن و ڕێ دەكەن بەرەو سەماوە لە دوای چەند رۆژێك ڕێ، ئەوە خەڵكە هەمووی تینویانە و خەریكە سوپاكە دەكەونە هەلاكەتەوە، لەو كاتەشدا رافعی كوڕی عومەیری ئەقطائی چاوی تووشی ڕەمەد بووە، واتە چاوی زیخی بیابانەكەی تێچووە ناتوانێ تەركیز بكات و سەری لێ دەشێوێت، بۆیە پێی دەڵێن نەگەیشتین دیارە ئەویش چاوی نابینێت باش ڕێگەی بۆ دیاری ناكرێت لە پاشاندا پێیان دەڵێت: ئەی خەڵكینە سەیری دارێك بكەن، كە ئاوەكە لەژێر ئەو دارە دایە، سوپاكەش دەڵێن: هیچ دارێك نابینین! رافع -یش دەڵێ لای خواوە هاتووین و بۆ لای ئەویش دەگەڕێینەوە، خۆشم و ئێوەشم لەناو برد!

دوای ئەوە ئەم سوپا نازانن ڕوو بكەنە كوێ ٩٠٠٠ كەس ٥ رۆژە بەڕێگەوەن ئاویان پێ نەماوە خەریكە بەرەو مردن دەچن هەموویان ڕوو دەكەنە خوای گەورە و نوێژ دەكەن و دەستبەرز دەكەنەوە لە پڕدا كۆمەڵێك لەوانە شوێنی دارەكە دەدۆزنەوە، كە پێشتر باسی كردووە رافعی كوڕی عومەیری ئەقطائی، بەڵام دارەكەیان بڕیوەتەوە خوای گەورە ڕەحمیان پێ دەكات، دەڵێن: ئەی رافع ئەوە شوێنەكەیە ئەویش دەڵێ هەڵی بكەنن ئەو ناوە بیرێكی تێدایە و تێر ئاو بخۆنەوە، بیرەكە ئەدۆزنەوە و تێر ئاو دەخۆنەوە بۆ یەكەمجار لە مێژووی بیابانی بادیەی شامدا،

وە لە سەحرای سەماوەدا سوپایەکی ٩٠٠٠ کەسی رووی تێ بکات، ئەویش خالیدی کوڕی وەلید بووە -ڕەزامەندی خوای لێ بێت - کە درێژی ٨٥٠ کیلۆمەتر بوو. لە ڕێگە پێش ئەوەی بگاتە بوصرا لە پێنج شوێندا بەسەر رۆم دا سەردەکەوێت و تێکوپێکیان دەشکێنێ، کە دەگاتە بوصرا هەر چوار سەرکردەکە زۆریان پێ خۆش دەبێت و دەستخۆشی لێ دەکەن و بەو سوپا زۆرەوە سەرکەوتنی تەواو بەدەست دێنێت، پاشان ئەمیری دەدەنە دەست خالیدی کوڕی وەلید، دوو سەرکەوتنی تر بەدەست دێنێت لە دوو جێگەی تر، کە ئەوانیش ئەژنادین و بیساندا لەم دوو جێگەیەدا موسوڵمانان بەتەواوی سەردەکەون بەسەر رۆمدا.

جەنگی یەرموک دەست پێ دەکات، کە موسوڵمانان بەرانبەر بە دووسەد هەزار سەربازی رۆمدا دەوەستنەوە و سەرکەوتنی تەواو بەدەست دەهێنن، هەموو جارێک خالیدی کوڕی وەلید کە ئەم سەرکەوتنانەی بەدەستهێناوە نامەی نووسیوەتەوە بۆ ئەمیرەکانی خۆی بۆ عومەری کوڕی خەطاب -ڕەزامەندی خوای لێ بێت- لە نامەکەدا بەم شێوەیە نووسیویەتی: سەرکەوتین بە پشتیوانی خوا، ئەوان لەناوچوون بە پشتیوانی خوا، بۆیە هەموو ئەو سەرکەوتنانەی داوەتە پاڵ خوای گەورە. بۆیە لەکاتی سەرکەوتن و بارینی خێر بەسەرتدا زیاتر تەوازع بنوێنە و لوت بەرز مەبە و گەردەن کەچبە و سوجدەی شوکر بەرە بۆ خوای گەورە، چونکە هەمیشە خوای گەورە ئەو کەسانەی خۆش دەوێت. هەر کاتیک موسوڵمانان لوتیان بەرزکرد و وایانزانی سەرکەوتن لەلای خۆیانەوەیە ئەوا شکستیان خواردووە و سەریان شۆڕ بووە، چونکە ئەمە سوننەتی خوای گەورەیە، وە خوای گەورەش سوننەتەکانی گۆڕانکاریان بەسەردا نایەت. لەشەڕی یەرموکدا دوو سەد هەزار کەس لە بەرانبەر موسوڵمانان وەستانەوە کە بەسەرکردایەتیی خالیدی کوڕی وەلید -ڕەزامەندی خوای لێ بێت- بوو کە ٣٩ هەزار کەسی لەگەڵدا بوو، بەهەموو پێوەرێکی ماددیی و سەربازیی و ئەقڵی، دەبێت دوو سەد هەزار کەس بەسەر موسوڵماناندا سەربکەون، بەڵام هێزی موسوڵمانان سەردەکەون بەسەر ئەواندا.

لە جەنگی یەرموکدا کە خالیدی کوڕی وەلید سەپەرشتیاری کردووە، سەربازێک لە تەنیشت خالیدی کوڕی وەلیدەوەیە لەو کاتەدا ئەوە سەربازە دەڵێت: یا الله رۆم چەندە زۆرن! خالید گوێی لێوە دەبێت و دەڵێت: بێدەنگ بە ئەی سەرباز بزانە موسوڵمانان زۆرن و بەالله رۆم کەمن، هەرگیز موسوڵمانان بەهێز و توانەیانەوە سەرکەوتنیان بەدەست نەهێناوە، بەڵکو بە ئیمانیانەوە سەرکەوتنیان بەدەستهێناوە.

عومەری کوڕی خەطاب -ڕەزامەندی و ڕەحمەتی خوای لێ بێت- دەفەرموێت: ئێمە گەل و هۆزێکین خوای گەورە سەربەرزی پێ بەخشیوین بە ئیسلام، ئەگەر وازمان لە ئیسلام هێنا ئەوە زەلیل دەبین. خوای گەورە دەفەرموێت کاتێک مەلیک و بێدینەکان روو دەکەنە جێگەیەک یاخود شوێنێک یان دێیەک گەندەڵیان دەکەن، سەربەرزی و عیزەتی خەڵکەکە زەلیل دەکەن: قَالَتْ إِنَّ الْمُلُوكَ إِذَا دَخَلُوا قَرْيَةً أَفْسَدُوهَا وَجَعَلُوا أَعِزَّةَ أَهْلِهَا أَذِلَّةً وَكَذَلِكَ يَفْعَلُونَ. ﴿٣٤﴾، النمل. واتە: بەلقیسا وتی: بەڕاستی لەشکری پاشاکان هەرکاتێ چووبنە شار و دێهاتەکانەوە وێران و کاولیان

کردووە، وە کەسانی خاوەن دەسەڵات و پیاوی ناوداری ئەو شوێنەیان زەلیل و ریسوا کردووە، وە هەمیشە ئەوە پیشەیانە و بەو جۆرە دەکەن .

پاشان لە سەماوە دەگاتە رۆم ئەسپەکەی نەخۆش کەووتوە، کە ناوی ئەشقەرە، ئەڵێ وەڵاهی ئەگەر ئەشقەرم پێ ئەبوو، خۆم بە تەنها ئەمتوانی لە بەرانبەر هەر دوو سەد هەزار کەسەکە بجەنگم. ئەم وتەیەی خالیدتان بەلاوە سەیر نەبێت، کاتێك خالید وەفات دەکات ئافرەتێک دەگریی و دەنگ بەرز دەکاتەوە و دەڵێت: خالید هەزار هەزار پیاو دەهێنێت واتا یەک ملیۆن کەس، ئیمامی عومەر دەفەرموێت: ئەو ئافرەتە کێ بوو ئەو قسەیەی کرد؟ خەڵکی وەڵامی دەدەنەوە و دەڵێن: دایکی خالیدە. ئیمامی عومەریش دەفەرموێت: سوێند بە خوا راست دەکات. دەچن بۆ لای عومەری کوڕی خەطاب دەڵێن با ئەو ئافرەتانە دەنگ بەرز نەکەنەوە بۆ خالید، عومەری کوڕی خەطابیش دەفەرموێت: چۆن ئەتوانن خەڵکانێک بێدەنگ بکەم لە بەرانبەر سیف الله مسلول دا کە وەفاتی کردووە، کە ئەم قسەیەی کرد خۆشی دەگریا.

خالید بە ملیۆنێک پیاو رۆیشتووە، خالید-ی کوڕی وەلید لەسەر جێگە دەمرێت لەبەر ئەوە نەبووە ترسنۆک بووبێت و خۆی دزی بێتەوە لە شەڕەکان، بەڵکو ئەم پیاوە لە ٧٠ شوێنەوە بریندار کراوە، بەڵام لەبەرئەوەی زانایان دەفەرمون پێغەمبەر ﷺ ناوی ناوە سیف الله مسلول. بۆیە شەهیدی نەبووە بە نسیبی، هیچ کەسێک نەیتوانیوە بیکوژێ لەبەرئەوەی شمشێری خوای گەورە بەهیچ کەس لەناو ناچێت، ئەمە ئەو نهێنییەیە، کە لەناوی ئەم پیاوەدا هەبووە.

خەلیفەی یەکەم ئەبوبەکری صدیق -ڕەزامەندی خوای لەسەر بێت- ئەم هاوەڵە بەڕێزە و هەموو هاوەڵە بەڕێزەکان تەنانەت عومەری کوڕی خەتابیش -ڕەزامەندی خوا لە هەموویان بێت- داوایان لێ کرد، کە هەموویان بچنەوە ماڵی خۆیان، چونکە پێیان وابوو ناتوانن دژی ئەو هەموو کەسە بنەوە کە مورتەد بووبوونەوە بە ئاینی پیرۆزی ئیسلام لە دوای وەفاتی پێغەمبەر ﷺ. بەڵام ئەبوبەکری صدیق -ڕەزامەندی خوای لەسەر بێت-، چونکە دەیویست گۆڕانکاری بکات، هەستی گۆڕانکاری لەناخ و دەرونیی دا جۆشی دەدا، بۆیە فەرموی ئەگەر بە تاق و تەنهاش بێ ئەم جیهادە ئەکەم، بۆیە سوپای ئیسلامی کۆکردەوە، کە لە ١٠ هەزار سەرباز پێکهاتبوو، دابەشی کرد بەسەر یازدە بەشدا و ناردنیە سەر هەموو ئەو هۆزانەی کە هەڵگەڕابوونەوە و توانیشی سەرکەوتن بەدەست بهێنێت، ئیرادەی گۆڕانکاری لە ناخی مرۆڤدا پێویستی بە بڕیاری ئازایانە هەیە.
یاخود زۆر کەم کەس هەیە بتوانێ هاوشێوەی عومەری کوڕی خەتاب -ڕەزامەندی خوای لەسەر بێت- لە کاتێکدا وڵات لە دوای وڵات فەتح ئەکرا، سەروەت و سامان لە دوای سەروەت و سامان دەهاتە بەردەستی، بەڵام جواب ئەنێرێ بۆ هەموو سەرکردەکانی سوپاکەی لە ناوچەکانی فارسدا و پێیان رائەگەێنێ، کە دەبێت بە هەموو شێوەیەک سەرکەوتن و فتوحاتتان رابگرن.
ئەمە پرسیارێکی زۆر گرنگە لەناخ و دڵ و دەرونی هەمووماندا دروست دەبێت، ئایا ئەو بڕیارە چییە، کە عومەری کوڕی خەتاب ناچار دەکات بەرانبەر بە سوپایەکی سەرکەوتوو بیدات؟ ئەمە

بڕیارێکی ئازایانەیە، چونکە ئەیزانی سەرکەوتنی موسوڵمانان بەستراوە بە ئیمانەکەیانەوە، ترسی لاوازی ئیمانی هاوەڵان ئیمامی ناچار کرد ئەو بڕیارە بدات و فتوحات رابگرێت. بەتایبەت کاتێک هاوەڵەکانی بینی، کە گەڕانەوە هەموویان رەنگییان سوور و سپیی و جوان بوو، هەموو رەنگیان ئاڵا و واڵا نەخشین بووبوو، گەرمای عەرەبستانی سعودی لەسەریان لاچووبوو، هەربۆیە بڕیاری ئازایانەی دا، هەروەها وتەیەکی زۆر جوانی هەیە کە دەفەرموێت: نحن قوم أعزنا الله بالإسلام- واتە ئێمە گەلێکین خوای گەورە عیزەتی بە ئیسلام پێ بەخشیوین.

ئیسلام گەلێکی ئەوێت کە هەمیشە لە کۆشش و خەباتدا بێت، گەلێکی ئەوێت کە بە خۆشییەکانی ژیان پەروەردە نەبووبێ، خوای گەورە باسی هەر گەلێکی کردبێ لە قورئانی پیرۆزدا، کە تێداچووبێ هۆکارەکەی ئەوەبووە، کە بەدوای خۆشییەکانی ژیاندا گەڕاون، کەواتە خوای گەورە هەمیشە گەلێکی خۆش ئەوێت، کە رەنجبەر بێت، هەروەکو دەفەرموێت: يَا أَيُّهَا الْإِنسَانُ إِنَّكَ كَادِحٌ إِلَى رَبِّكَ كَدْحًا فَمُلَاقِيهِ.﴿٦﴾، الإنشقاق. واتە: ئەی ئینسان بەڕاستی تۆ خۆت زۆر ماندوو دەکەیت، زۆر رەنج و زەحمەت دەکێشیت، سەرەنجامیش دەبێت بگەڕێیتەوە بۆ لای پەروەردگارت، تا پاداشتی رەنج و هەوڵەکەت وەربگریت.

هەمیشە پێویستە مرۆڤ زەحمەتکێش بێت، هاوکاری براکەی بێت، بۆیە خوای گەورە دەفەرموێت بە ئێمەش (كُنتُمْ خَيْرَ أُمَّةٍ أُخْرِجَتْ لِلنَّاسِ) بۆ ئەوەی باشترین بن بۆ خەڵکی و هەمیشە لە خزمەتی خەڵکیدا بن، ئەوە ئەو رۆحییەتەیە، کە مرۆڤی موسوڵمان فێری دەبێت، مرۆڤی موسوڵمان هەرگیزاو هەرگیز لوتبەرزیی بۆ دروست نابێت وەکو ئەفکارەکانی تر کە هەن.

بۆ نمونە نازییەکان ناسیۆنالیزمەکانی کۆن ناسیۆنالیزم بەواتای ئێستە ناڵێم وەختی خۆی، کە وشەی ناسیۆنالیزم بەکارهاتووە بەواتای جنێو بەکار هاتووە، بەکارهاتووە بە واتای نازیست، ئێستەش هەروا بەکاردێتەوە، بەڵام لە هەندێک جێگەدا وەکو مەسەلەی نیشتمانپەروەری بەکاردێتەوە، بە مەفهومەکەی تری باسی دەکەین کە نازیەت یاخود ناسیۆنالیزم کە موسوڵمان هەرگیز وابیر ناکاتەوە.

یاخود بۆ نمونە موسوڵمان هەرگیزاو هەرگیز وابیر ناکاتەوە کە وابزانێ وەکو جوولەکە گەلێکە و هیچ گەلێکی تر لەسەریەوە نییە، یان پێیان وابێ مادام ئیتر ئەم لە گەلی ئارییە، ئەوا دەبێت وەکو ئارییەکان بیربکاتەوە، موسوڵمان بیروبڕوایەکی هەیە، کە هەر کەسێک وەکو مرۆڤ مامەڵەی مرۆڤایەتیی لەگەڵدا دەکات، تەنانەت پێغەمبەری خوا ﷺ، فەرمان بە ئێمە دەکات بەرانبەر بە یەهودیی و مەسیحیی و خەڵکانی تری غەیرە موسوڵمان، چاکەیان لەگەڵدا بکەین. ئەمە دینی ئێمەیە، بەڵام لە دینەکانی تردا فێری لوتبەرزی ئەبی.

بۆ نمونە ئێستە لەناو دینی یەهودییدا لە غەیری بەنی ئیسرائیلی کەسی تر وەرناگرن، یان سەیر ئەکەی لە ئەمریکادا، لە کاتێکدا باس لە دیموکراتییەت دەکرێت یان باس لە شارستانییەتیی ئەمریکا دەکرێت، ئێوە ئەگەر وردبینەوە لەناو ئەمریکادا لەسەر جومگەی مرۆڤ و خوێنی مرۆڤ ئەو شارستانییەتییەیان دروستکردووە، ٨٠ ملیۆن هیندی سوور لەناچوون، ئەی باشە کوا کە باس لە دیموکراسی دەکرێت بۆ خەڵک بیری بەلای ئێمەوە نییە لەدوای ئەوەش، کە لەوە رزگاریان بوو سەیرکە ئەمان چەندە لوتبەرز بوون، چەنێک خراپەکار بوون لەدوای ئەوەی ٨٠

ملیۆن هیندی سووریان كوشت و لەناو برد، دەڕۆشتن لە ئەفریقاوە خەڵكیان دەكردە ناو قەفەزەوە و بە بووندوقیەی ئەو سەردەمە دەیانهێنان بۆ ئەمریكا بۆ ئەوەی جادە و ڕێگە و بانەكانی خۆیانی پێ خۆش بكەن لە كاتێكیشدا، تا ساڵانی شەستەكان لە هەندێ چێشتخانە و شوێنی گشتی نووسرابوو بۆ رەش پێست و سەگەكان نییە بێنە ژوورەوە، ئەمە بوو وڵاتی دیموكراتییەت كە خەڵكێك باسی لێوە دەكات، تازە دڵیان خۆشە بەوە، كە كەسێک بە ناوی ئۆباما و رەش پێستە و سەركردەیانە، ئەوان تازە گەیشتوون بەو شارستانییەتەی كە خۆیان باوەڕیان پێیەتی و پێشیان وایە كە مرۆڤەكان یەكسانن لە كاتێكدا پێغەمبەر ﷺ، كە لە دایک دەبێت هەر بە لەدایكبوونی مامی بەندەیەک ئازاد دەكات، چونكە بە لە دایكبوونی ئەو ئازادی دەست پێ دەكات.

مرۆڤی موسوڵمانیش، ئیسلام وا فێری دەكات، كە هەرگیز فێری لوتبەرزی نەبێ، لوتبەرزی لە ئیسلامدا نییە. خەڵكێك لە موسوڵمانی وڵاتی ئێمەش كە لوتبەرزە بۆ حزب و گروپەكەی خۆی، چاوی لە حزبایەتیی عەلمانیی و حزبایەتیی رۆژئاوا كردووە، بۆیە تووشی ئەم لوتبەرزیە بووەتەوە. لە ئاینی پیرۆزی ئیسلام دا لوتبەرزی بوونی نییە، دەمارگیری بوونی نییە، بەڵكو لە ئیسلامدا پابەندی و ئیلتیزامات هەیە، مرۆڤی موسوڵمان دەبێ پەیوەست بێ، (وكذلک جعلناكم أمة وسطا) بۆ ئەوەی ئوممەتێكی دادپەروەر بن، ئینجا لە جێگەی تردا خوای گەورە دەفەرموێت: يَا أَيُّهَا النَّاسُ إِنَّا خَلَقْنَاكُم مِّن ذَكَرٍ وَأُنثَى وَجَعَلْنَاكُمْ شُعُوبًا وَقَبَائِلَ لِتَعَارَفُوا إِنَّ أَكْرَمَكُمْ عِندَ اللَّهِ أَتْقَاكُمْ إِنَّ اللَّهَ عَلِيمٌ خَبِيرٌ. ﴿١٣﴾، الحجرات. واتە: ئەی خەڵكینە ئێمە هەمووتانمان لە نێرو مێیەك دروست كردووە، كە باوكە ئادەم و دایكە حەوایە، وە كردوومانن بە گەلان و تیرەو هۆزانی جۆربەجۆر، تا یەكتر بناسن و پەیوەندیتان خۆش بێت بەیەكەوە. بەڕاستیی بەڕێزترینتان لای خوا ئەوەتانە، كە زۆرتر لە خواترسە و فەرمانبەرداری خوایە، بێگومان خوا زانا و ئاگایە بە هەمووان.

خوای گەورە پێش هەموو شتێک ئەوە دیاری دەكات كە هەموو مرۆڤێک قابیلی ئەوەیە، كە كەرامەتی بپارێزرێ، ئەمە زۆر زۆر گرنگە بۆ كەسی گۆڕانكار كە دەیەوێ گۆڕانكاری بكات سەیری مرۆڤەكان بكات بەوەی كەرامەتی پارێزراوە، چونكە خوای گەورە لە قورئانی پیرۆزدا دەفەرموێت: وَ لَقَدْ كَرَّمْنا بَني آدَمَ. مادام كەرامەتی مرۆڤ پارێزراوە، دەبێ چی بكەین؟ پێویستە یەكترناسین لە نێوانیان دا هەبێت، خاڵی هاوبەش لە نێوانیان دا هەبێت.

(يَا أَيُّهَا النَّاسُ إِنَّا خَلَقْنَاكُم مِّن ذَكَرٍ وَأُنثَىٰ وَجَعَلْنَاكُمْ شُعُوبًا وَقَبَائِلَ لِتَعَارَفُوا). ئێوەمان دروستكردووە بە گەل و هۆز بۆ ئەوەی یەكترناسین لە نێوانتاندا هەبێت و سوود لە كولتوور و توراتی یەكتر وەربگرن، كەواتە ئەوەی كە ئەمێنێتەوە بە تەقوا و بە دڵ و دەرون و نزیكبوونەوە لە خوای گەورە، ئەوە لەلای خوای گەورەیە و خوای گەورە خۆی حساب لەسەر مرۆڤەكان و لەسەر موسوڵمانان دەكات، واتە ئێمە پێویستە پێش هەموو شتێک ئەو كەسەی، كە گۆڕانخوازە، ئەو كەسەی گۆڕانكارە و دەیەوێ گۆڕانكاری بكات لەناو ئاینی پیرۆزی ئیسلامدا و دەیەوێ كۆمەڵگە بەرەو چاكە بەرێ و لە فەسادەوە بەرەو چاكەكاری بەرێت، پێش هەموو شتێک دەبێت خاوەنی بڕیاری ئازایانە بێت، لەدوای بڕیاری ئازایانەش پێویستە خاوەن و پارێزەری كەرامەتی مرۆڤ بێت.

کەواتە هۆکاری بڕیاردانی ئازایانە، کە مرۆڤ ئەیدات بۆ چییە؟ بۆ ئەوەیە بتوانێ لەگەڵ زەمینەکەی دا گۆڕانکاری بکات و خاوەنی قەرار بێت، چونکە مرۆڤی ترسنۆک هەرگیزاو هەرگیز گۆڕانکاری پێ ناکرێ.

کۆمەڵێک خاڵ هەن پێویستە لەو کەسانەی کە دەیانەوێ گۆڕانکاری بکەن بوونیان هەبێت، ئێمە کە باس لە دروستکردنی سەرکردە ئەکەین و دەڵێین سەرکردە دەبێت دروست ببێ، سەرکردە بە سێ شێوە دروست دەبێت، وەکو مامۆستا ئیکرام کەریم، کە یەکێکە لە بیرمەندەکانی کورد لە یەکێک لە کتێبەکانی دا، باس لەوە دەکات، سەرکردە بەگشتی گەر کورد بێت، یان غەیری کورد، یاخود سەرکردەیەکی شەرعییە، سیاسییە یانیش سەربازییە.

زۆر دەگمەنە لەناو سەرکردە ئیسلامییەکان دا ئەم سێ تایبەتمەندیە کۆبووبێتنەوە، ئەشێت سەرکردەیەک پیاوێکی باشی شەرعزان بێت و حەقی سەرکردایەتیشی هەیە، یەکێکی تر سەربازییە و ئەویش حەقی سەرکردەیی هەیە، پێویستە ئەوانەی کە لە خوار ئەوەوەن و نوخبەن بتوانن ئەو سەرکردەیە تەواو بکەن و ببنە پاڵپشت بۆی، کەسانی خوار ئەتوانن پاڵپشتیان بکەن بۆ گۆڕانکاری، بۆیە پێویستە ئێمە تێ بگەین ئازایەتیی لەوانەوە دەست پێ دەکات، دەبێت نوخبەکەش پاڵپشتی بکات و جەماوەریش هاوکارییان بکات بۆ گۆڕانکاری، هەرکەسێک بیەوێ گۆڕانکاری بکات و نوخبەکەی ئازا فێر نەکات و خۆیشی بە جورئەت نەبێت، ئەوە بۆ خۆی ئەو گۆڕانکارییە سەرکەوتوو نابێت و فەشەل ئەهێنێت، وە خۆیشی پێویست ناکات لەناو ئەو زەمەنەی گۆڕانکارییەدا بێت.

ئازایەتی بەتەنها بەس نییە بۆ گۆڕانکاری، بەڵکو پێویستە لەگەڵ ئازایەتییەکەشدا ڕاستگۆیی هەبێت، چونکە پێغەمبەری خوا ﷺ، کەسێکی ڕاستگۆ بوو بە (صادق الأمین) ناوی دەرکردبوو لەناو خەڵکی دا، پارێزەری ئەمانەتی خەڵکی بوو، بۆیە توانی گۆڕانکاری بەرپا بکات، هەروەها هاوڕێ خۆشەویستەکەی، کە یەکەم کەسیش بانگی دەکات بۆ ئەم ئیسلامە ئەگەر دیقەت بدەن ئەویش هەر نازناوی صدیقە واتە ڕاستگۆ، چونکە ڕاستگۆیی لە هەموو شتێکدا لەگەڵ گۆڕانکاریدا دەڕوات.

ئەگەر بێت و مرۆڤ ڕاستگۆ نەبێت، ئاستەمە بتوانێت گۆڕانکاری بکات، ڕاستگۆیی لەگەڵ خەڵکی خۆیدا، ڕاستگۆیی لەگەڵ جەماوەرەکەی دا، ئەگەر قسە بکەی بۆ خەڵکی و ڕاستگۆ نەبیت، خەڵک لێت وەرناگرێت، چونکە وەکو کوردەواری دەڵێت قسەی دڵ بۆ دڵ دەڕوات، تۆ ئەگەر ڕاستگۆ نەبیت چۆن دەتوانی ببیتە گۆڕانکار لەناو خەڵکی دا، ئەگەر نەتوانی سەروەت و سامانی خەڵکی بپارێزیت و بە ئاشکرا و بەشەفافییەت بەکاری بێنی و گومی نەکەیت، زیندانەکانت پڕ نەبن لە خەڵکی بێ تاوان و هەژار، کە باس لە جۆرێک لە نیشتمانپەروەری دەکرێت، ئەگەر ڕاستگۆ نەبیت لەگەڵ نیشتمانپەروەری خۆتدا و تەنها هەر حزب و گروپەکەی خۆت بخەیتە ناو کایەی دەسەڵاتەوە، دەی ئەمە کەی نیشتمان پەروەرییە، مەگەر ئەو خەڵکەی تر لەم وڵاتەدان لە وڵاتێکی وەکو مۆزەمبیق و کوالا لامپورەوە هاتوون، مەگەر هەر خەڵکی ئەم وڵاتە نین؟

لە وڵاتی ئێمەدا شتەكان بوون بە رێكلام، پێی وایە تەنها ئەو دەستە و دائیرەی، كە لە دەوری خۆیەتی یان ئەو كۆمەڵەی كە لە خۆیەتی تەنها ئەوانە ئینتیمای نیشتمانیان هەیە، بەڵام لە راستییدا وانییە ئەوەی لەم وڵاتەدا بێت، كوڕی ئەم وڵاتەیە، پێكهاتەی ئەم وڵاتەیە، لەبەر ئەوە زۆر گرنگە مرۆڤ راستگۆ بێت لەگەڵ ئازایەتییەكەی دا، بۆ ئەوەی گۆڕانكاری بكات.
بۆ هەموو كەسێك كە دەیەوێ لە كایەی گۆڕانكاریدا كار بكات، دەبێت راستگۆ بێت وەكو چۆن پێغەمبەری خوا ﷺ، (صادق الامین) بوو، وە هاوڕێكەشی بەهامان شێوە ئەبوبەكری صدیق بوو -ڕەزامەندی خوای لەسەر بێت-، هاوڕێكانی تریشیان بەهەمان شێوە بە راستگۆ و دەستپاك ناسرا بوون، ئەبا عوبەیدەی جەراح ئەم پیاوە بەڕێزە پێغەمبەری خوا ﷺ، نازناوی ئەمینی ئەم ئوممەتەی پێ بەخشی بوو، كەواتە زۆر گرنگە بۆ گۆڕانكاری مرۆڤ راستگۆ بێت.
پێغەمبەری نازدار ﷺ، پێش هەموو شتێك كە دەست دەكات بە گۆڕانكاری لەسەر گردی صەفا ئەوەستێ و خەڵكی كۆ دەكاتەوە، پێغەمبەری خوا ﷺ، بە تەبیعەتی حاڵ پیاوێكی ئیعلامی بووە، بە خەڵكەكە دەفەرموێت: ئایا تا ئێستە ئێوە درۆیەكتان لە من بیستووە؟ پاشان پێیان دەفەرموێت: ئەگەر پێتان بڵێم لە پشتی ئەو گردەوە كۆمەڵێك سوار بەرەو ئێرە دێن و دەیانەوێ لەناوتان بەرن بڕوا دەكەن؟لە وەڵامدا هەموو دەڵێن ئەی محمد ﷺ، تا ئێستە تەنها درۆیەكیشمان لە تۆ نەبیستووە، ئەی چۆن بڕوا ناكەین!
پاشان لەسەر گردی صەفا بە خەڵكی دەفەرموێت: من یەك شتتان پێ ئەڵێم، ئەویش ئەوەیە؛ من پێغەمبەری خوام و نێردراوم بۆ ئێوە و هەموو خەڵكی.
بەدڵنیاییەوە بڕوای پێ ناكەن! ئەبو لەهەبی مامی پێی دەڵێت "الی هذا جمعتنا یا محمد" ئێمەت بۆ ئەمە كۆكردۆتەوە ئەی محمد؟ وە پێی دەڵێت "تبت لك" كە قسەیەكی ناشیرینە، لە كاتێكیشدا مامی بوو ئەبووایە پێش هەموو كەس پشتی بگرتایە، بەڵام عەقڵ بچووك بوو هەستی بەوە نەكرد، كە ئەم برازایەی (صادق الأمین)ە و هەرگیز درۆ ناكات، ئەو بیری لەوە دەكردەوە، كە ئەگەر پشتگیری پێغەمبەر ﷺ بكات، قەبیلە و هۆزەكان لە دژی ئەوەستنەوە، پێغەمبەر ﷺ، زانی مام و كەس و كارەكەی و خەڵكی بەو شێوەیە دژی وەستاونەتەوە و پشگیری ناكەن، بڕیاری هەڵگرتنی گۆڕانكارییەكەی دا بۆ كاتێكی تر.
لێرەدا خاڵێكی جەوهەری گرنگمان بۆ دەردەكەوێت، پێویستە باسی بكرێت، ئەویش ئەوەیە چۆن كاتێك كە مرۆڤ دەبێت بڕیاری ئازایانە بدات دەبێت راستگۆش بێت و پێویستە ورد بێت لەو كاتە دیاریكراوەی كە دەیەوێت گۆڕانكارییەكەی تێدا ئەنجام بدات، لە هەموو كاتێكدا مرۆڤ ناتوانێت گۆڕانكاری بكات ئەگەر پێشتر رەوشەكەی بۆ نەسازێنێ، ئەگەر پێشتر زەمینەكەی بۆ نەگونجێنێ، پێویستە زەمینەسازی بكرێ بۆ گۆڕانكاری، ئینجا سەركردەی بەتوانا و راستگۆ و بەهێز و بەجورئەت ئەتوانێ گۆڕانكارییەكە بكات.
كەواتە پێغەمبەر ﷺ، كاتێك زانی كاتەكە گونجاو نییە لە گردی صەفا هاتە خوارەوە بە بێدەنگی، دوای ئەوە خەڵكی گردی صەفایان چۆڵ كرد بەناو خەڵكی دا بڵاو بوویەوە كە محمد ﷺ دینێكی تازەی هێناوە و دەیەوێ بڵاوی بكاتەوە، ئەمە زۆر گرنگ نەبوو، چونكە كاریگەری

نەبوو لەسەر پڕۆژە و كۆمپانیاكانی قورەیش بازرگانی خۆیان دەكرد، پێغەمبەری خوا ﷺ، وردە وردە خەریكی پەروەردەكردنی خەڵكی بوو، ئەمە سەرەتای دەستپێكی بانگەوازەكەی بوو.

پێغەمبەری خوا ﷺ، دەستی كرد بە گۆڕانكاری، بۆ ئەم مەبەستەش خەڵكی كۆدەكردەوە، پارەی سەرف دەكرد، میوانداری خەڵكی دەكرد و خواردنی بۆ دروست دەكردن، نەرمی زۆری ئەنواند لەگەڵ خەڵكی دا، تاوەكو خەڵكی ئاشنا بكات بە بانگەوازەكەی. بە خەڵكی راگەیاند كە ئەم كۆمەڵگەیە كۆمەڵگەیەكی گەندەڵە، كۆمەڵگەیەكە خەریكی پەرستنی غەیری خوای گەورەن، لە غەیری خوای گەورە جۆرەها خوایان هەیە، جۆرەها بتیان هەیە، هەروەكو خەڵكی ئێستە كە هەیە ئارەزووپەرستە، ئافرەت پەرستە، مەشروب پەرستە، ئەوكاتیش هەریەكە و شتێكی ئەپەرست، پێغەمبەر ﷺ، هات بۆ ئەوەی رزگاریان كات و وابەستەیان كات بە ئاڕاستەیەكی ئیمانی، وەحییەكی ئیمانی، كە لەلایەن خوای گەورە وە دائەبەزێ ئەویش قورئانە، لەبەر ئەوە پێغەمبەری خوا ﷺ، بە ئەهلی قورەیشی فەرمو: الحمد لله، أحمده وأستعینه، وأومن به، وأتوكل علیه، وأشهد أن لا إله إلا الله وحده لا شریك له. ئەم وتەیە زۆر خەتەرە، ئەمە كەلیماتی یەكتاپەرستییە و كۆمەڵگەش هەموو موشریكن، بەس لە كەعبەدا ٣٦٠ بتیان هەبوو، لەم شوێنەدا پێغەمبەری نازداریش ﷺ دەفەرموێت: الحمدلله سوپاس و ستایشی خوای گەورە دەكات. خۆ ئەوان هیچ كێشەیەكیان لەگەڵ سوپاس و حەمدی خوای گەورەدا نییە هەتا ئەگاتە ئەو شوێنەی دەفەرموێت: أشهد أن لا اله الا الله وحده لا شریک له. پڕۆژە خەتەرەكەی پێغەمبەری خوا ﷺ لێرەوە دەست پێ دەكات بۆ ئەوان، خۆ ئەگەر ئەوان بە هێمنی بیریان لەم پڕۆژەیە بكردایەتەوە و ئیشیان بكردبایە بە مێشكیان سەركەوتوو ئەبوون، هەروەكو چۆن لەسەرەتادا پێی فەرمون بڵێن: لاالله الاالله تفلحوا. سەركەوتوو ئەبن ئەگەر بڵێن هیچ خوایەک نییە جگە لە خوای گەورە. ئەی فەرمو پێیان، تەنها بڵێن: لا اله الا الله هەموو عەرەب و عەجەم دەخەنە ژێر دەسەڵاتی خۆتان.

ئەبو جەهل ئەوەندە عەقڵی بچووک بوو یەكەمجار كە ئەم وتە پیرۆزەی بیست لەلایەن پێغەمبەری خواوە ﷺ وتی یانی ئێمە ٣٦٠ خودا بگۆڕینەوە بە یەک خودا، نمونەی ئەم بیركردنەوانە تەنها لە عەقڵی بچووكەوە سەرچاوە ئەگرن، پێغەمبەری خوا ﷺ دەیفەرمو پێیان: قولوا لا اله الا الله تملكون بها العرب وتدین لكم بها العجم. تەنها بە وتنی (لا اله الا الله) عەرەب و عەجەم دەخەنە ژێر دەستی خۆتان.

پێغەمبەری خوا ﷺ راستگۆ بوو لە گۆڕانكارییەكەی دا، بەوەی عەرەب و عەجەمی خستە ژێر دەستی خۆیەوە، خەڵكێكیش هەیە ئێستە لەسەر موسوڵمانانیش حسابە و لەوانەیە ئەندامی حزبێكی ئیسلامیش بێت پێی دەڵێی كاكە گیان با پڕۆژەی ئیسلامیمان بۆ دامەزراندنی دەوڵەتی كوردی، پڕۆژەی (لا اله الا الله) بێت، چونكە (تملكون بها عرب والعجم) لەوانەیە دەست بكات بە گاڵتەكردن و پێت بڵێت بەخوا دواكەوتوویت، ئەوە بۆ وەختی خۆی بووە، كە هەمووی موشریک بوون ئێستە جیاوازە.

ئێ باشە پێغەمبەرەکەی من و تۆ ﷺ بەم پڕۆژەیە توانی عەرەب و عەجەم بخاتە ژێر دەستی خۆی، عەرەبێک کە لە ژیانیی دا نەیتوانیوە کۆببێتەوە، هەموویانی کرد بە یەک و دوو ئیمپراتۆری گەورەی ئەوکاتیشی لەناو برد، کە ئیمپراتۆرییەتیی فارس و ئیمپراتۆرییەتیی رۆم بوون، موسوڵمانان دوو ئیمپراتۆرییەتیی فاسد و خراپەکاریان خستە ژێر دەسەڵاتی خۆیانەوە بەبێ ئەوەی کولتووریان بگۆڕێ، نەک تەنها هەر ئەم دووانە، بەڵکو ناوچەکانی تریش کە ئازادکران پارێزگاری کرا لە توراث و کولتووریان، نە پاکستان و نە خەواریزم و نە داغستان و نە ئۆزبەکستان و نە قەوقاز نە...هتد. هەموویان ناویان وەکو خۆی مایەوە زمانیان پارێزرا، کولتور و عاداتیان وەکو خۆی مایەوە لەگەڵ ئەوەشدا هەموویان موسوڵمان بوون و شارستانییەتەکانیشیان بوون بەیەک.

پێغەمبەری خوا ﷺ دەفەرموێت: إن الرائد لا يكذب أهله. بەڕاستی سەرکردە و قاعید کە دەیەوێ گۆڕانکاری بکات، درۆ لەگەڵ خەڵکی خۆی ناکات، ئایا ئەو کەسەی کە دەیەوێ گۆڕانکاری بکات بیری لەم وتەیەی پێغەمبەر ﷺ کردۆتەوە؟ زۆر گرنگە ئەو کەسەی کە سەرکردەیە و دەیەوێ گۆڕانکاری بکات چەواشەکار نەبێت، گەر نیازی گۆڕانکاری هەیە لەناو کۆمەڵگەکەیدا، زۆر گرنگە ئەو هەستەمان بۆ دروست ببێت بە تایبەتی بابای موسوڵمان، کە دەیەوێ گۆڕانکاری بکات، گرنگە ئەو وتەیەی پێغەمبەری خوا ﷺ لە گوێ بگرێت و کاری پێ بکات، کە پێغەمبەری خوا ﷺ، کردوویەتی بە بەرنامەیەک بۆ گۆڕانکاران لە ئیسلامدا ئەویش بریتییە لەوەی کە دەفەرموێت: إن الرائد لا يكذب أهله. چۆن خەڵکی قائد و رائد درۆ لەگەڵ ئەهلی خۆیان دا دەکەن، تۆ کە هەڵگری ئاینی پیرۆزی ئیسلامی پێویستە پڕۆژە ئیسلامییەکەت بەجوانی پێشکەشی خەڵکی بکەیت، نابێت هیچ شتێکی تری تێکەڵاو بکەی.

بۆ ئەوەی بزانین پڕۆژە ئیسلامییەکە وەکو چی وایە، نمونەیەک ئەهێنینەوە، پڕۆژەی ئیسلام فیترەتە.

فیترەتێکی پاک و سەلیم، هەرکەسێک لە فیترەتی ئیسلام لایدا هەرگیزاو هەرگیز سەرکەوتن بەدەست ناهێنێت، ئەمە قاعیدەیەکی ئیلاهییە و پێشتر باسمان کردووە، کە سوننەتی خوای گەورە هەرگیز گۆڕانکاری بەسەردا نایەت، کەواتە مادام سوننەتی خوای گەورە گۆڕانکاری بەسەردا نایەت، ئەگەر من کارێکم کرد خوای گەورە و پێغەمبەرەکەی ﷺ لێی رازی بوون و پێیان خۆش بوو وە ئەمریان پێ کردبوو ئەوە ئەوکاتە من سەرکەوتن بەدەست ئەهێنم....إِن تَنصُرُوا اللَّهَ يَنصُرْكُمْ وَيُثَبِّتْ أَقْدَامَكُمْ. سورة محمد:٧.

کەواتە سەرکەوتنی خوای گەورە بە پیادەکردنی شەریعەتەکەیەتی، شەریعەتەکەش بریتییە لە فیترەتێکی پاک، کە خوای گەورە ناردوویەتییە خوارەوە بۆ مرۆڤایەتی.

کەواتە دەبێ ئێمە بزانین فیترەتی پاک واتای چییە؟

هەرکەسێک دەیەوێ گۆڕانکاری بکات، پێویستە لەسەر بەرنامەی پێغەمبەری خوا ﷺ بێ، بۆیە بەرنامەکەی و ژیاننامەی دەمانبەستێتەوە بە واقیعی ئێستەوە، بۆ ئەوەی تێ بگەین کە فیعلەن ئێمە دەبێت بەزنجیرە و قۆناغی ژیانی پێغەمبەری خوا ﷺ دا بڕۆین، ئینجا دەتوانین گۆڕانکاری

بکەین، باسی ئەوەشمان کردووە، کە سیستەمی ئیسلامی بریتییە لە سیستەمی پێغەمبەر ﷺ و سیستەمی پێگەیشتوو، کە خیلافەتی راشیدینە.
کەواتە لێرەدا بۆمان واتای کە فیترەتمان بۆ دەردەکەوێت، کاتێک پێغەمبەری خوا ﷺ تەشریفی دەبات بۆ میعراج، لە ئیسراو و معراجدا کاتێک، کە دەیەوێت بەرە و ئاسمان تەشریف بەرێ لەوکاتەدا جبریل -علیه سلام- پەرداخێک مەشروب و پەرداخێک شیری بۆ ئەهێنێت، پێغەمبەر ﷺ پەرداخە شیرەکە هەڵئەبژێرێ، پرسیار لێرەدا ئەوەیە، کە ئایا بۆ پێغەمبەر ﷺ شیرەکەی هەڵبژارد و مەشروبەکەی هەڵنەبژارد، خۆ ئەگەر هەڵیشی بژاردایە هیچ کێشەیەک نەبوو، کەسیش پێی نەوتبوو دەبێت ئەوە هەڵبژێری و ئەوەش مەشروبە و پیسە نابێت هەڵیبژێری.
خوای گەورە دەفەرموێت: إِنَّ اللَّهَ لَا يُغَيِّرُ مَا بِقَوْمٍ حَتَّى يُغَيِّرُوا مَا بِأَنْفُسِهِمْ. سورة الرعد:١١.
ئەگەر ئێمە گۆڕانکاری لە خۆمانەوە دەست پێ نەکەین و بەرپای نەکەین لە ناخماندا خوای گەورەش قەت گۆڕانکاریمان بەسەردا ناهێنێ. ئەگەر قابیلی گۆڕانکارییەکە نەبین خوای گەورەش لامان دەبات و جێگرەوەمان بۆ دائەنێت:يَسْتَبْدِلْ قَوْمًا غَيْرَكُمْ. سورة محمد:٣٨. لاتان دەبات و خەڵکی تر ئەهێنێتە پێشەوە، هەروەها خوای گەورە دەفەرموێت: ئەگەر ئێوە لە دین هەڵگەڕانەوە و گۆڕانکاریتان پێ نەکرا یان لە خراپەکارییەوە بەرەو چاکە نەڕۆشتن، ئەو کات لاتان ئەبەم و خەڵکێکی تر ئەخەمە جێگەکەتان.
خوای گەورە خاوەنی سوننەتی لەناوبردنە، وە خاوەنی سوننەتی (استبداله) کە ئەو خەڵکە خوای گەورەیان خۆش ئەوێ و خوای گەورەیش ئەوانی خۆش ئەوێ، کەواتە فیترەتی پاکی ئیسلامەتی بۆ گۆڕانکاری دەبێت بەکاربێتەوە کە پێغەمبەری نازدار ﷺ دەستی دایە شتێک کە فیترەتێکی پاک بوو، پاکی شیر بەو واتایەی، کە کاتێک لە ئاژەڵەکە دێتە دەرەوە هیچ شتێکی تێکەڵاو نابێت و پاک و بێگەردە، ئەی خەمرو شەرابەکە چی؟ بنەڕەتی شەرابەکە ترشێندراوە و بۆگەن کراوە تاوەکو ئەوەی لێ بەرهەم هێنراوە، بۆیە فیترەتێکی پاکی نییە.
تۆ کە ئەتەوێ ئیسلامەتی بکەی، ئیسلام بۆ خۆی پاکە بۆ خۆی شتێکی جوانە "تركتُكم على المحجّة البيضاء ليلها كنهارها، لا يَزيغ عنها إلا هالك". شەوە زەنگی ئەم ئیسلامە وەکو خۆر درەخشانە. پێغەمبەری خوا ﷺ دەفەرموێت: لەسەر پارچە پەڕۆیەکی سپی بێ لەکە ئێوەم بەجێهێشتووە، ئەم ئیسلامە بێ لەکە و پەڵەیە چۆن دەکرێت تۆ شتێکی تری تێکەڵاو بکەی!
ئایا خوای گەورە توانای ئەوەی نەبووە، بتوانێت شتێک دابەزێنێتە خوارەوە بۆ مرۆڤایەتی لە هەست و سۆزی خەڵکی قسە ناکات، ئەو قورئانە پیرۆزەی کە ناردوویەتییە خوارەوە بۆ پێغەمبەر ﷺ ئایا لە ناخی ئێمە قسە ناکات کە پێویستە خەڵک شتی تری تێکەڵاو کات، بۆیە هیچ کەسێک ناتوانێت گۆڕانکاری بکات لەناو کۆمەڵگەی ئیسلامییدا بە هیچ ئەفکارێکی تر، بە هیچ بەرنامەیەکی تر ئەگەر موسوڵمانی بابایەکی تر بە مارکسیزم دەیکات، یەکێکی تر بە لیبرالیزم دەیکات، یەکێکی تر بە دیموکراسی دەیکات، یەکێکی تر...تاد.
نە دیموکراسی لە ئیسلامدا هەیە، نە لیبرالیزم، نە سەرمایەداری و نە هەر بەرنامە و ئەفکارێکی تر، ئەمانە بۆ خۆیان زادەی بیری مرۆڤایەتین و خەڵکێک دایمەزراندوون، ئیسلام ئەو ئیسلامەیە کە لە ڕێگەی وەحییەوە بۆ پێغەمبەر ﷺ هاتووە، کەواتە هەرکەسێک بیەوێ هەر ئەفکارێکی

تری تێكەڵاو بكات، یان بڵێت من ئیسلامێكی دیموكراسیم یان من ئیسلامێكی لیبراڵیم یان....هتد، یان بڵێت من ئیسلامێكم ئەوێت كە دیموكراس بێت ئەوە هەرگیز نابێت، وەكو ئەو شەرابە وایە كە ترشێندراوە و بۆگەنكراوە، ئەوكات شتێک دەرخواردی خەڵكی دەدرێ، كە زیانی هەیە بۆیان و تووشی سەرئێشە و رشانەوە و جۆرەها نەخۆشییان دەكات. وە لە كۆتاییدا خەڵک وا لێ دەكات ئەم ئیسلامە بەفیترەتە پاكەكەی خۆی وەرنەگرێ.

زۆر جار خەڵكێک پرسیار دەكەن بۆچی پرۆژەی ئیسلامی سەركەوتن بەدەست ناهێنێت، یاخود پرۆژەی موسوڵمانان بۆچی تاكو ئێستە لە جێگەی خۆیدا چەقیوە و ناڕواتە پێشەوە؟ وەڵامەكەی ئەوەیە كە راستگۆیانە كارەكان ئەنجام نادرێت یان وەكو عەرەب دەڵێت خالصەن موخلیصەن بۆ خوای گەورە نییە و شتی تری تێكەڵاو دەكرێت، یان دەیانەوێ خەڵک لە خۆیان رازی بكەن یان ئەوەتا هەواو هەوەس و شتێكی دڵ و دەروونی خۆی تێكەڵە، خوای گەورەیش قبووڵی ناكات لە هیچ كەسێک كە بۆ خوای گەورە كار نەكات، تەنانەت بۆ عیبادەتیش خوای گەورە رازی نابێت ئەگەر لەسەر بنەڕەتی یەكتاپەرستی نەبێت، شتێكی تێدا نییە تۆ بڵێی من دڵی فڵانە كەس و فیسارە بەرپرس رازی ئەكەم، ئەی تۆ خوایەكت هەیە بۆچی لە خۆتی رازی ناكەیت، كە دروستكەری هەرچی سەركردەی سەر ئەم زەوییەیە، خوای كەون و كائیناتە، كەواتە قسەكەمان لێرەوە دەست پێ دەكات، تەنانەت لەناو موسوڵماناندا خەڵكێک ئەبینی دەڵێ من ئیسلامێكی دیموكراتخوازم بەڕاستی ئەمە نوكتەیە، چ جای ئەوەی كە پێغەمبەری خوا ﷺ هاتووە دژی دیموكراسی بووە، ئەم ئیسلامە كە هاتووە بنەڕەتەن بۆ ئەوە هاتووە كە شەڕ دژی دیموكراسی بكات، لەوانەیە پێت وابێت كە دەڵێ شەڕ دژی دیموكراسی دەكات كەواتە بڕۆین ئەو خەڵكە هەمووی نەفروتونا بكەین و بیكوژین، نا بنەڕەتی پەیامەكە ئەمە نییە، بەڵكو پەیامی ئەسڵ ئەوەیە كە شەڕ لەگەڵ سیستەمەكە دەكرێت پێش هەموو شتێک تۆ لە جێگەیەكەوە كە سەر دەرئەهێنی ئەم سیستەمە خەڵک بۆ خۆی دەبێتە خوای تاک و تەنهای سەرزەوی، ئیسلامیش ئەوەی ناوێ و دژیەتی، شتێكی ئەوێ كە خوای گەورە و تاک و تەنها و بێ شەریكە و هیچ پەرستراوێک نییە جگە لەو، سەیرە كە موسوڵمان ئەچێتە نوێژەوە و دوعای دەستپێككردن ئەخوێنێ و دەڵێت: (وجهت وجهي للذي فطر السماوات والأرض حنيفاً وما أنا من المشركين إن صلاتي ونسكي ومحياي ومماتي لله رب العالمين لا شريك له وبذلك أمرت وأنا من المسلمين).

تۆ كە رووی دڵت كردۆتە خوای گەورە و نوێژ و هەڵسوكەوت و ژیان و هەموو شتێكت بۆ ئەوبێ ئەی چۆن سیستمی ژیان و بەڕێوەبردنیشت هەر خوای گەورە بۆت دانامەزرێنێ، چۆن لەسەر بنەڕەت و بنەمای دین ناڕۆیت بە ڕێگەوە؟ پێت وایە ئیداریاتە، ئەگەر ئیداریاتە باشە هیچ كەس كێشەی نییە، بەڵام هەموو ئەفكارێک، چ دیموكراسی، چ لیبراڵی، چ سەرمایەداری و چ.....تاد، جیهان بینی خۆی جیاوازە بۆ مرۆڤ بۆ ژیان بۆ گەردوون. لەبەرئەوە زۆر سەیرە خەڵكێک ئەگەر بیەوێت خەڵكێكی تر بخەڵەتێنێ و بڵێت ئەمە ئیداریاتە، ئیداریات جیاوازی هەیە لەگەڵ شتێكدا كە بارگاوی كراوە بە فیكر، كە تەسەوراتی هەیە و جیهان بینی هەیە بۆ ژیان بۆ گەردوون بۆ مرۆڤ، بۆ دەسەڵات، بۆ هەموو رەهەندەكانی تری ژیان، كەواتە كاتێک دەڵێین پێغەمبەری خوا ﷺ، هات دژی دیموكراسیی بوو، وە سیستمی دیموكراسی گۆڕی، فیعلەن شەڕی لەگەڵ

دیموکراسیدا کرد، ئەوەبوو ئەو وەختە سیستەمی قورەیش سیستمێکی دیموکراسی بوو، ئێستە چۆن ئەبینی پەرلەمان بوونی هەیە ئەوکاتیش شوێنێک هەبوو کە شوێنی پیاوماقوڵانی قورەیش بوو پێی ئەوترا (دار الندوة)، ئێستەش هەروایە پیاو ماقوڵانێک و خەڵکێکی بەڕێز لەناو ئەو جێگەیەدا دائەنیشن، کە پێی دەوترێت پەرلەمان.

هەریەکە لە بەنی هاشم و بەنی مەخزوم لە دار الندوەدا بوونیان هەبوو، بەنی هاشم ١٥ ئەندامیان هەبوو، بەنی مەخزومیش ١٤ ئەندامیان هەبوو، هەمیشە ململانێیان هەبوو لەگەڵ یەکتریا، بۆیە ئەبو جەهل هەرگیزاو هەرگیز نەهاتە ناو ئاینی پیرۆزی ئیسلامەوە، بە قەبیلەی بەرانبەری ئەوت کە قەبیلەی پێغەمبەری خوا ﷺ بوو ئەیوت من چۆن دێمە ناو قەبیلەیەکەوە کە هەرچیەکتان کردووە ئێمە لە دژتان بووین و ململانێمان لەگەڵدا کردوون، پێشبرکێمان لەگەڵدا کردوون بۆ ئەوەی رکابەرتان بین، ئێستە دەڵێن پێغەمبەرێکمان بۆ هاتووە، ئێ ئەمە جێگەی قبووڵ نییە لەلای ئەو، چونکە ئەو هەر پەنجا بە پەنجا بیری دەکردەوە، دەیویست ئیدارەی خۆی چەنێکە ئەوەندەش لە بەنی هاشم دا هەبێت، بۆیە پێغەمبەری ﷺ ئەم سیستەمەی قبووڵ نەبوو، جگە لە بەنی مەخزوم و بەنی هاشم و بەنی کیلاب و هەموو بەنییەکانی تر کە لە دار الندوة دا هەبوون، هەریەکەیان بە گوێرەی رێژەی خۆیان بوونیان هەبوو لە دار الندوة دا و ئێستەش هەر هەمان شێوەیە، خۆ کاتێک کە پێغەمبەر ﷺ داوای گۆڕانکاری کرد، داوای ئەوەی کرد کە نابێت بەم شێوەیە سیستەم بڕوات بەڕێوە، نابێت خەڵک لەسەر بنەڕەتی قەبیلە و حزبایەتی بەڕێوە ببرێت، پێغەمبەری خوا ﷺ هات تاوەکو دینی هەموویان بکات بە یەک، ئێستە ئەگەر بە خەڵکی بڵێت وەرن با هەمووومان ببین بە یەک، دەڵێن شتێکی جوانە! ئەی کە جوانە بۆچی هەمووومان فەشەلمان هێناوە. هەروەك خوای گەورە دەفەرمویت: وَأَطِيعُواْ اللَّهَ وَرَسُولَهُ وَلَا تَنَازَعُواْ فَتَفْشَلُواْ وَتَذْهَبَ رِيحُكُمْ وَاصْبِرُواْ إِنَّ اللَّهَ مَعَ الصَّابِرِينَ. ﴿٤٦﴾، الأنفال.

واتە: گوێڕایەڵی خو او پێغەمبەرەکەشی بکەن لە هەموو کردار و گوفتارێکدا و ئاشووب و ئاژاوە مەگێڕن و مەچن بەگژ یەکدا، خۆ ئەگەر بچن بەگژ یەکدا و یەکتر بشکێنن، ئەوە شکست و لاوازی رووتان تێ دەکات و هەیبەت و شکۆداری و دەسەڵاتتان لەبەین دەچێت و دەبێت خۆگر و نەفسدرێژ بن هەم لە مەیدانی جەنگدا، هەم لەناو یەکتردا، چونکە بەڕاستی خوا یار و یاوەری خۆگر و ئارامگرانە.

هۆکاری فەشەلەکەمان دەگەڕێتەوە بۆ ململانێکەمان، راستیش ئەوەیە کە موسوڵمانان یەک بن، بۆیە پێغەمبەر ﷺ داوای دەکات.

هەریەکێکیش لەو هۆزانە بەگوێرەی توانا و نفوسی خۆیان خەڵکیان خستبووە ناو دارالندوە وە، ئەو سیستەمە کە سیستەمی قورەیشی پێ ئەوترا هەر هەمان سیستەمە، کە ئێستە دیموکراسی دووبارەی دەکاتەوە و خەڵکێکیش شانازی پێوە دەکات.

کۆمەڵیک لە سەرانی قورەیش هاتنە لای پێغەمبەر ﷺ و پێیان وت چیت ئەوێت پێت ئەبەخشین بەزیادەوە جگە لەوەش ئەتکەین بە گەورەی خۆمان، ئەتکەین بە پادشا و هەموو سەروەت و سامان ئەخەینە ژێر دەستت بەس لەبەرانبەردا واز لە پرۆژەکانمان بێنە، با ئەم پرۆژانەمان بچنە پێشەوە، پێغەمبەری خوا ﷺ زۆر بە ئاسایی فەرموی من وازتان لێ ئەهێنم

بەس یەک وشەم بەنێ، ئەبو جەهل بەنەزانی خۆی وتی یەک وشە، سەد وشەت دەدەینێ ئەی محمد ﷺ بەس وازمان لێ بێنە، فەرموی باشە بڵێن (لا الە الا الل)ە بە واتای ئەوەی کە هیچ خوایەک نییە جگە لە خوای گەورە، هیچ سیستمێک نییە جگە لەو سیستەمەی کە خوای گەورە نادوویەتی، قبووڵیان نەکرد دوای ئەوە بۆ دڵنیاییان پێغەمبەری خوا ﷺ فەرموی ئەگەر رۆژ لەلای راستم دابنێن و مانگیش بخەنە لای چەپم من دەست هەڵناگرم لەم بانگەوازە، ئەگەر ئێستە بووایە ئەیوت قەی چی دەکات با بچینە دار الندوة فکرەیەکی باشە، ئەچین بانگەوازی خۆمانی تێدا ئەکەین و فکرەکەی خۆیشمان ئەگەیەنین، بەڵام پێغەمبەری ﷺ قبووڵی نەکرد، قبووڵی نەکرد نەک لەبەر ئەوەی رقی لێی بوو، بەڵکو لەبەرئەوەی خاوەنی سیستەمی تایبەتی خۆی بوو، دەیویست خاوەنی خۆی بێ، ئەم بۆ خۆی خاوەنی ئەدەبیاتی تایبەتە وە لەلای خواوە شتێکی بۆ هاتووە کە دەیەوێ بە خەڵکەکەی بناسێنێ.

لێرەدا مەبەست ئەوە نییە کە تۆ بڵێی وەڵا من دەبێ هەر بە پیاو کوشتن و بەشەڕ بڕۆم، دەبێت ئەم فکرەیە لە مێشکی خەڵک بچێتە دەرەوە بە تایبەتی کۆمەڵێک خەڵک هەن تەنها بیریان بەلای پیاو کوشتنەوەیە بۆ گۆڕانکاری، وا نییە ئەگەر لە ئاینی پیرۆزی ئیسلام وردبینەوە کاتێک کە گۆڕانکاری کردووە، ئیمامی طبری -رەحمەتی خوای لێ بێت- دەفەرموێت: پێغەمبەری خوا ﷺ ٦٥ غەزوەی کردووە و تەنها ١٢٧٠ کەس کوژراون، ٢٣٠ کەسی موسوڵمان و ئەوانی تریش بێباوەڕ بوون، لەگەڵ ئەوەشدا پێغەمبەری خوا ﷺ توانی بە هەزارەها خەڵک موسوڵمان کات، پرسیار ئەوەیە ئەو خەڵکە بۆچی بیر ناکاتەوە، بۆچی کەمترین خەڵک کوژراون لە سەردەمی پێغەمبەرایەتیدا ﷺ؟ بۆچی ئەو هەموو خەڵکە سەلامەت بوون و رێژەیەکی کەم لە خەڵکی کوژران، ئەمەش بە هۆکاری ئەوەی کە ئیسلام بۆ هیدایەتی خەڵکی هاتووە نەک بۆ کوشتنی خەڵکی، ئیسلام دەیەوێ ژیان بۆ خەڵکی بگەڕێنێتەوە و نایەوێ خەڵکی لەناو بەرێ.

سەیر بکەن و ورد ببنەوە تەنها لە ماوەی جەنگی جیهانی یەکەمدا یازدە ملیۆن کەس کوژراون و لەناو چوون، لە جەنگی جیهانی دووەمیشدا شەست و چوار ملیۆن کەس کوژراون لە نێوان نازیەتی هیتلەری کە حزبێکی سوسیالیزمی عەلمانی بوو لەگەڵ حزبێکی تری عەلمانی کۆمۆنیزمی، جگە لەو هەموو خەڵکەی کە ماڵوێرانی بەسەردا هات وە جگە لەو هەموو دواکەوتنە ئابوورییەی کە بەسەر وڵاتاندا هات، تەنها لەم دوو شەڕەدا ئەمە جگە لە شەڕی تەتار و مەغۆل و شەڕی خاچدروشمان و شەڕو داگیرکاری ئەمریکا لەگەڵ هیندییە سوورەکان، ئەمانە و سەدان نمونەی تریش وەڵامن بۆ ئەوانەی رەخنە لە فتوحاتی ئیسلامی ئەگرن.

موسوڵمانان خێر و خۆشی و شارستانییەتیان پەخش کردووە، لە رابردوودا باسمان کە چۆن موسوڵمانان داهێنانیان کردووە و ئێستەش عەلمانییەت و فیکرەکانی تر هەڵگرەوەی ئەو فیکرە ئیسلامییەن، بەڵام بە داخەوە ئێمە لە ئاستی ئیسلامەکەماندا شەرمنین، هەتا ئیسلام خاوەن ماڵ بوو ئێمە خاوەنی سەدان پیاوی وەکو خاڵە رەجەب و مەحیەدین رەئیس و ئەسەدی فوراتی و میر محمدی سۆران و شێخ مەحموودی حەفید و سەدان پیاوی تر بووین، کە رائد و قائد و گەورەی ئەم گەلە کوردە بوون، بەڵام کاتێک، کە عەلمانی هاتە وڵاتی ئێمەوە بە فەرمی بووە هۆی لە دەستدانی کیانمان و دواکەوتین و دەبێت هەردەم چاوەڕێی دەستی ئەم و ئەو بین.

ئێمە ئێستە توانای دروستكردنی چاپاڵێوێكمان نییە وەكو كورد، كاتێک موسوڵمانان دەسەڵاتیان هەبوو لە وڵاتی ئێمەدا ئێمە خاوەن كیان بووین، خاوەن ماف بووین، خاوەن بڕیار بووین، لە پەیمانی سیڤەردا خیلافەتی ئیسلامی بەسەركردایەتیی سوڵتان عبدالحمید عوسمانلی بڕیاریان دا كورد وەكو گەلێكی سەربەخۆ سەیر بكرێت و ببێتە خاوەنی حكومەت، یەكەم پەیمان، كە دامەزرا بۆ ئەوەی كورد ببێتە حكومەت، وە موسوڵمانان بڕیاریان لەسەر دا، ئەوە لە هەموو بەڵگەنامەكانی ئینگلتەرا و تەنانەت جیهانشدا پشت راستكراوەتەوە، كە یەكەم پەیمان كە ویسترا كورد بكرێتە حكومەت پەیمانی سیڤەر بوو.
ئەی كێ ئەم بڕیارەی هەڵوەشاندەوە لە پەیمانی لۆزاندا؟ دیموكراتخوازەكان، عەلمانییەكان، ئەو كەسانەی كە ئێستە شانازی دەكەن بەوەی كە دەڵێن ئێمە عەلمانین، كەچی بوونە هۆكاری لەناوچوونی فیكری دەوڵەتی كوردی لە پەیمانی لۆزان دا، بە راستی بۆ گەلێک كە بیەوێ گۆڕانكاری بكات ئاوا گەل و هۆزەكەیشی و ئەمنییەتی قەومەكەی بەو شێوەیە بەرێتە پێشەوە، كەچی هێشتا شانازی بە شتێكەوە بكات كە گەلەكەی بەرەو هەڵدێر بردووە.
بڕۆن بگەڕێن بزانن ئەمە هەر لە خۆیەوە دەوترێت و تۆمەت بەخشینەوەیە یان حەقیقەتە و هەندێک خستویانەتە پشت گوێ، واتە پێش هەموو شتێک ئێمە بزانین گۆڕانكاری پێویستە، ئەگەر تۆ ئەیكەی وەكو موسوڵمان پێویستە بە بەرنامەی لە سەدا سەدی خۆت بیكەیت كە ئیسلامەیە، ئەو كەسەیشی كە دەیەوێ بە هەر شێوەیەكی تر گۆڕانكاری بكات با بفەرموێت ئەوە زەمینەی بۆ كراوەتەوە و با بچێت بیكات، كێ بەڵگە و بورهانی بەهێزتر بوو با ئەو خەڵكە لێی وەرگرێ، مەرج نییە تۆ هەرشتێكت كرد دەبێت بە شەڕ بێت، مەرج نییە تەنها بە كوشتن بێت، بەڵكو بە عەقڵێكی سەلیمە. تۆ ئەگەر توانیت عەقڵی خۆت پێش بخەیت و خەڵكت بە فیكری خۆت ناساند، وە خەڵكت ئاشنا كرد بە تەسەوراتی خۆت، ئەو وەختە ئەگەر شتی باشت پێ بوو، خەڵكیش لێت وەرئەگرێ، بە چی ئەچێ ئەگەر هەر بڵێین ئیسلام حەلە، شتێكی جوانە.
خەڵک كارەبای ئەوێت، رێگە و بانی ئەوێت، ئاوی ئەوێت، پڕۆژەی خزمەتگوزرای ئەوێت، كە ئەمەت كرد پێشتر لەڕووی فیكرییەوە تێی بگەێنی و تێری بكەی، ئینجا دەتوانی ئەمانەشی بۆ دابین بكەی، دەبێت ئەو خەڵكە بتناسێ لەبەر ئەوەی هیچ كێشەیەكی تێدا نییە، تۆ بۆ خۆت وەكو ئیسلام لەڕووی فیكرەوە، لەڕووی بەرنامە و رەوشتەوە لەڕووی پێغەمبەرەوە ﷺ، تەنها لە یەک شتدا توانات نییە بێتە پێشەوە ئەویش لەڕووی فیكری سیاسییەوەیە، خاوەنی ئەمەشی، بەڵام شەرمنی لەگەیاندنییدا و توانای ئەوەت نییە فیكرە سیاسییە ئیسلامییەكە پێش بخەیت و خۆت بە خەڵكی بناسێنی، بۆیە هەركەس هەڵئەستێ گاڵەت پێ دەكات و پێت پێ دەكەنێ، چونكە كاتێک كە تۆ دەڵێی من ئیسلامێكی دیموكراتخوازم، كابرای دیموكراتخواز گاڵتەت پێ دەكات، چونكە پێت دەڵێت وەڵا دیموكراتییەت هاتووە بەس بۆ ئەوەی عەلمانییەت بپارێزێ و دین لە دەوڵەت جودا بكاتەوە.
ئێ بەڕاستیش وایە و پێناسەكەشی وا دەڵێت، بڕۆ ئینسكلۆپیدیای هەموو جیهان بخوێنەرەوە، ئەلبەرت كامۆ یەكێكە لە فەیلەسوفە جەزائیرییەكان، كە لە فەڕەنسا گەورە بووە و پەروەردە

كراوە، ئەم فەیلەسوفە دەڵێت: یەكێك لە ئامانجەكانی دیموكراسی ئەوەیە، بتوانێت دین لە دەوڵەت جودا بكاتەوە، سیستەمێكە پارێزەری عەلمانییەتە.
قسەی ئێمە روو لە موسوڵمانانە بۆیە دەڵێین: ئەی موسوڵمانی بەڕێز، ئەی سەركردەی موسوڵمانان، ئەی ئەو كەسەی ئەتەوێت گۆڕانكاری بكەیت لەناو كۆمەڵگەكەتدا، ئەی ئەو كەسەی ئەتەوێت بە گۆڕانكارییەكەت لە رۆژی دواییدا سەربەرز بیت، دڵنیابە تۆ ناتوانیت بە غەیری ئاینی پیرۆزی ئیسلام گۆڕانكاری بكەیت، ئەگەر موسوڵمانی، ئەگەر خۆت بە شوێنكەوتەی ئەم ئیسلامە دەزانی، كەسێكی تر دیموكراسخوازە پیرۆزی بێت با بچێت بە دیموكراسییەكەی خۆی كە قبووڵی كردووە گۆڕانكاری بكات، یەكێكی تر لیبراڵە، كۆمۆنیزمە، یاخود..هتد، بۆ خۆی ئازادە و با بڕوات بەو فیكرەی هەیەتی گۆڕانكاری بكات.
بۆیە پێغەمبەر ﷺ دەفەرموێت: إن الرائد لا يكذب أهله. سوێندی خوارد بە خوایەک كە شەریكی نییە، وە پاشان درۆش ناكات ئینجا فەرموی: والله الذي لا إله إلا هو، إني رسول الله إليكم خاصة وإلى الناس عامة. سوێند بەو خوایەی كە تاك و تەنهایە من نێردراوی ئەوم و بەتایبەتی بۆ ئێوە نێردراوم ئەی عەرەب، (والى الناس عامه)، وە بۆ هەموو خەڵكیش هاتووم بە گشتی، (والله لتموتن كما تنامون، ولتبعثن كما تستيقظون، ولتحاسبن بما تعملون، وإنها الجنة أبدًا أو النار أبدًا)، ئەمە كورتكراوەی ئیسلامە كە پێغەمبەر ﷺ باسی كردووە بۆ خەڵكی، سوێند بەو خوایەی كە تاك و بێ شەریكە منی ناردووە بۆ ئێوە ئەی عەرەب وە پاشان بۆ هەموو جیهان، پێویستە ئەوە بزانن، كە لە دوای ئەوەی ئەم ژیانەتان هەیە دڵنیابن ئەمرن، ئاخر مرۆڤ چۆن بیر ناكەیتەوە كاتێک كەسێكت نەخۆش ئەكەوێت، یان كەسێكت كە تووشی نەخۆشی دەبێت، لە قەهران تەلەفۆن ئەكەی بۆ دەیان كەس و دەڵێی من فلان كەسم فریام كەون فلان كەسم نەخۆشە، یان دەچیتە فەرمانگەیەک خوا خواتە یەكێک بناسیت بۆ ئەوەی كارەكەت بۆ بكات، یان كارەكەت بۆ ئاسان بكات.
ئێمە پێویستە پێش هەمو شتێک بڕوامان بەوە تۆكمە بێت كە خوای گەورە تاك و تەنهایە وە پێغەمبەری خوا ﷺ، نێردراوی خوایە و گۆڕانكاری بەرپا كردووە لەناو كۆمەڵگەكەیدا، پێویستە مرۆڤ خوای گەورە بناسێ چونكە سەرەنجام بۆ لای ئەو دەگەڕێتەوە، ئێمە زۆرجار وا هەست ئەكەین كە خەڵک زۆر ئەناسین، بەڵام خوا ناناسین.
دەزانن خەڵكێک لەناو ئێمەدا یان بەرپرسەكانمان زۆربەی زۆریان بە گەندەڵ و خراپەكار ناسراون؟ لەبەرئەوەی ئاگایان لە مردن نەماوە، وە خوای گەورە وەكو خۆی ناناسن، سەركردەكانی وڵاتی ئێمە بەخراپەركار ناسراون، چونكە سەروەت و سامان و قوتی خەڵكیان هەموو بۆ خۆیان بردووە، ئەی ئەگەر بێت و ئەم سەروەت و سامانەی خەڵكی وا لێ نەكەن چی روو دەدات؟ بەدڵنیاییەوە ئەوە روو دەدات، كە خۆشیان و گەلەكەشیان بە ئاسوودەی و مورتاحی دەژین، بەدەیان بەرپرس هەیە لەم وڵاتەدا باڵەخانەی هەوربڕی دروست كردووە، بۆ چیتە؟ ئەی نەتزانیوە ئەگەر هەموو جیهان هی تۆ بێت كۆتاییەكەی دەخرێیتە جێگەیەكەوە كە ئەو پەڕی مەتر بەمەترە، ئەگەر زۆر قەڵە و و ورگزلیش بیت، ئەگینا بە دڵنیاییەوە بچووكترە، ئەی كۆشک و بیناو باڵەخانەكانت چی؟ دەبێت هەموویان بەجێبهێڵیت و خۆشت تووشی تاوان ئەكەیت و

کەسیش دوای خۆت منەتت نازانێت، بەڵام ئەگەر بڕوات بە خوای گەورە هەبوو، ئەوە دوارۆژێک هەیە بە دڵنیاییەوە ئەگەڕێیتەوە بۆ لای، ئەگەر بڕواشت پێی نییە ئەی خۆ باس لە ئازادی مرۆڤ و ویژدان و یەکسانی دەکەن! دەی کوا ئەمانە چییان لێهات؟ بۆچی خەویان لێکەوتووە؟
کەواتە بە هەموو پێوەرێک مرۆڤ کاتێک، گۆڕانکاری دەکات هەستێکی بۆ دروست دەبێ، کە دەگەڕێتەوە بۆ لای خوایەک، کە لێپرسینەوەی لەگەڵدا دەکات، بەتایبەتی ئەی موسوڵمان تۆ پێغەمبەرەکەت ﷺ، فەرمویەتی: والله لتموتن كما تنامون، ولتبعثن كما تستيقظون، ولتحاسبن بما تعملون، وإنها الجنة أبدًا أو النار أبدًا. چۆن لە خەو هەڵئەستی بەو شێوەیەش زیندوو دەکرێنەوە و وە هەرهەمووتان لێپرسینەوەتان لەگەڵ دەکرێت، باشە کە باسی لێپرسینەوە دەکرێت لەسەرچی لێپرسینەوەمان لەگەڵدا دەکرێت؟ لێپرسینەوەی کار و کردەوەکانمان دەکرێین، ئەم کار و کردەوانەی کە ئێمە ئەیکەین ئایا چەندێکی بۆ خوایە و چەندێکی بۆ خۆمانە؟ وە چەندێکی بۆ رازیکردنی خەڵکییە؟ لەم سێ حاڵەتە بەدەر نیین، ئەگەر بێت و هەموومان رۆژی تەنها یەک کاتژمێر، ئیش بۆ خوای گەورە بکەین بە دڵنیاییەوە بەسمانە.
یەکێک لە مامۆستا بەڕێزەکانی کوردستان و ناو ئەم رابوونە ئیسلامییە ئەیوت وەرن با یەک کاتژمێر ئیش بکەین بۆ خوای گەورە، بەڵام لەگەڵ ئەوەشدا دەزانم کە زۆر زۆر قورسە. بەڵێ، قورسە کێ دەڵێت قورس نییە با بێت بەیەکەوە هەموومان کاتژمێرێک ئیش بکەین بۆ خوای گەورە بزانن چۆن گۆڕانکاری ئەکەین لەناو کۆمەڵگەدا، زۆربەی زۆری کارەکانمان بۆ خەڵکە یاخود بۆ ئەوەیە نفوسی خۆمانی پێ زیاد بکەین، بۆیە کە پێغەمبەر ﷺ هات بەم فەرمودەیە هەموو ئیسلامی خستە بەردەستی گەلان، بەڵام پێغەمبەری خوا ﷺ لە کاتێکدا ئەم فەرمودەیەی فەرمو هەر هەموو خەڵکی هەستانە سەرپێ بۆیی و بەرەو رووی رۆشتن و شەڕیان لەگەڵی دا بەپارکرد و ناو و ناتۆرەیان لێنا، پێغەمبەری خواش ﷺ، زۆر بە هێمنی و سانایی، دەستپێک و سەرەتای بانگەوازەکەی بوو، زۆر گرنگە بزانن، کە خوای گەورە باسی پێغەمبەران -عليهم السلام- لە قورئانی پیرۆزدا دەکات، باس لەوە دەکات کە بۆ ئەوە هاتوون و نێردراون، گۆڕانکاری بەرپا بکەن لەناو گەلەکانیان دا.
کاتێک کە سەیدنا ئادەم -عليه السلام- دێت لە سەرەتا و دەستپێکی مرۆڤایەتییەوە گۆڕانکاری کرد لەناو مەخلوقاتی ترا کە مەخلوقاتێک بوون پێیان ئەوترا جن، چونکە ئەوان سروشتیان وەکو سروشتی مرۆڤ نییە، یان ئەوەتا زۆر چاکەخواز و باشن و ئەبنە فریشتە بە بەڵگەی ئەوەی، کە ئیبلیس زۆر چاکەخوازو زۆر باش بووە بەڕادەیەک کە چووبووە ریزی فریشتەوە، ئەمەش بە بەڵگەی ئەوەی کە خوای گەورە لە قورئانی پیرۆزدا دەفەرموێت: وَإِذْ قَالَ رَبُّكَ لِلْمَلَائِكَةِ إِنِّي جَاعِلٌ فِي الأَرْضِ خَلِيفَةً قَالُواْ أَتَجْعَلُ فِيهَا مَن يُفْسِدُ فِيهَا وَيَسْفِكُ الدِّمَاء وَنَحْنُ نُسَبِّحُ بِحَمْدِكَ وَنُقَدِّسُ لَكَ قَالَ إِنِّي أَعْلَمُ مَا لاَ تَعْلَمُونَ. ﴿٣٠﴾، البقرة. وە بیریان بێنە کاتێك کە پەروەردگارت بە فریشتەکانی وت: من لە زەویدا جێنشینێك دادەنێم تا زەوی ئاوەدان بکاتەوە. فریشتەکان وتیان: ئایا کەسێ تێدایە دەکەیتە جێنشین کە خراپە و تاوانی تێدا بکا و خوێنڕێژیی تێدا ئەنجام بدات! لە کاتێکدا کە ئێمە شایستەترین قەدری تۆ بەچاکی دەزانین، لە وەڵامیان دا خوا فەرمووی: ئەوەی من دەیزانم ئێوە نایزانن.

کەواتە سەیدنا ئادەمیش بۆ خۆی جوڵانەوەیەکی گۆڕانکاری خستە ناو مەخلوقێکی ترەوە، لە دوای ئەوەی کە نەوەکانی ئادەم زۆربوون، سەیدنا شیث و سەیدنا ئیدریس -علیهم السلام- نێردران، وە گۆڕانکارییەکی گەورەیان کرد لەناو کۆمەڵگەی ئادەمییدا کرد و خەبات و شۆڕش و جیهادیان دەست پێ کرد، وەپیشەسازییان خستە ناویانەوە، هەروەها یەکەم کەس کە قەڵەمی دروستکرد سەیدنا ئیدریس بوو، هەمیشە پێغەمبەران، کە هاتوون گۆڕانکارییان کردووە، سەیدنا نوح -علیه السلام- ئەم پێغەمبەرە بەڕێزە جوڵانەوەیەکی گۆڕانکاری چاکسازی خستە ناو خەڵکەوە، سەیدنا یوسف، سەیدنا داود، وە سەیدنا سولەیمان -علیهم السلام-، هەموو ئەو پێغەمبەرە بەڕێزانەی تریش، کە هاتوون بۆ ئەوەی گۆڕانکاری بکەن لەناو کۆمەڵگەکانیان دا.

پێغەمبەری نازداریش هاتووە بۆ ئەوەی گۆڕانکاری بکات لەناو کۆمەڵگەی مرۆڤایەتیی دا، لە دوای پێغەمبەر محمد ﷺ، هیچ پێغەمبەرێکی تر نایەت، سەرەتای دەستپێکی گۆڕانکاری پێغەمبەری خوا ﷺ بە فەرمودەیەک دەست پێ دەکەین کە دەفەرموێت: (وَإِنَّ اللهَ نَظَرَ إِلَى أَهْلِ الأَرْضِ فَمَقَتَهُمْ عَرَبَهُمْ وَعَجَمَهُمْ فَمَقَتَهُمْ). خوای گەورە سەیری خەڵکی سەر زەوی کرد بە عەرەب و عەجەمییەوە، خوای گەورە رقێکی زۆری لێ بووە لە خەڵکی سەر زەوی، (فمقتهم) واتە تووڕەیی گرتی بە تووڕەییەکی توند خوای گەورە لەو خەڵکە، کە عەرەب و عەجەمن لەسەر زەوییدا (إِلا بَقَايَا مِنْ أَهْلِ الْكِتَابِ وَقَالَ إِنَّمَا بَعَثْتُكَ لأَبْتَلِيَكَ وَأَبْتَلِيَ بِكَ)، کۆمەڵێکی کەم نەبێت کە پیاو باش بوون لە ئەهلی کیتاب، (بقایا) بۆ شتێکی زۆر زۆر کەمە، یانی ئەشێت لە شاری سلێمانی یەک پیاوچاکی تێدا بێت، لە شاری هەولێریش پیاوچاکێ، لە هەورامان پیاوچاکێ لە هەڵەبجە پیاوچاکێ، ئەوەندە کەم بوو ژمارەیان، ئەگەر گەورەتری بکەین مەوداکە لە دەوڵەتی فارس پیاوچاکێ و لە دەوڵەتی رۆم پیاوچاکێ و لە میسردا پیاوچاکێ.

ئەوەی ژیانی سەلمانی فارسی خوێندبێتەوە راستی ئەم قسانەی بۆ دەردەکەوێت، سەلمانی فارسی -رەحمەتی خوای لێ بێت- سەرەتا لەسەر ئاینی زەردەشتی ئاگرپەرست دەبێت، رۆژێکیان باوکی ئەینێرێت بە شوێن کارێکدا ئەویش لە کاتی جێبەجێکردنی فەرمانەکەی باوکی دا چاوی بە کەنیسەیەک ئەکەوێت و سەری سوڕ ئەمێنێت، چونکە پێشتر شتی وای نەبینیووە، باوکی ئەوەندەی خۆشدەویست نەیدەهێشت لەماڵ بچێتە دەرەوە، کە سەرنج دەدات سەیر دەکات لە حاڵەتی نوێژکردندان، تاکو ئێوارە لایان ئەمێنێتەوە ئەگاتە ئەو بڕوایەی، کە ئەم دینە لە دینەکەی خۆیان باشترە کە زەردەشتی بووە، پرسیاریان لێ دەکات، کە ئەم دینە لە کوێوە سەرچاوەی گرتووە، ئەوانیش پێی دەڵێن لە شامەوە سەرچاوەی گرتووە، پێیان دەڵێت ئەگەر قافڵەی بازرگانی هاتنە ئێرە و بەرەو شام ئەڕۆیشتن ئاگادارم بکەنەوە بۆ ئەوەی بچم لەگەڵیان، کە گەڕایەوە باوکی پرسیاری ئەوەی لێ دەکات کە لە کوێ بووە؟ ئەویش هەموو شتێکی بۆ باس دەکات، باوکی پێی ناخۆش دەبێت و لە ترسی کەوتنە شوێن ئەو ئاینە، کە ئاینی مەسیحییە بە ئاسنێکی گەورەوە دەیبەستێتەوە بۆ ئەوەی نەچێتە دەرەوە، دوای ماوەیەک هەواڵ ئەگاتە لای سەلمان، کە قافڵەیەک بەرەو شام دەڕوات، ئەویش بە هەرجۆرێک بووە خۆی ئەگەیێنێتە لایان و لەگەڵیان دا ئەکەوێتە رێ، ئەگاتە شام و دەچێتە لای بەناو پیاوچاکێک بە ناوی ئەسقەن، دوای مانەوە لەلای بۆ ماوەیەک سەیر دەکات کەسێکی درۆزن و ناپاکە و پارە لە خەڵکی کۆ دەکاتەوە و هەڵی

ئەگرێت بۆ خۆی، ماوەیەکی پێ ئەچێت ئەسقەن ئەمرێت، دوای مردنی بە خەڵکەکە دەگەێنێت کە کەسێکی چۆن بووە ئەوانیش لاشەکەی هەڵئەواسن و بەردبارانی دەکەن و پیاوچاکێک دەخەنە شوێنەکەی، ماوەیەکیش لای ئەو ئەمێنێتەوە پێش وەفاتی پرسیاری لێ دەکات، کە چی بکات و روو بکاتە لای کێ ، ئەویش ئەینێریت بۆ لای پیاوێک لە مووسڵ، بەرەو مووسڵ ئەکەوێتە رێ و ماوەیەکیش لای ئەو ئەمێنێتەوە بە هەمان شێوە پێش وەفاتی پرسیاری لێ دەکات کە بچێتە لای کێ، ئەویش ئەینێرێت بۆلای پیاو چاکێک لە ناوچەی نصیبین، دەفەرموێت دوای وەفاتی ئەویش رووم کردە عموریە و لای پیاوچاکێکی تر دەستم کرد بە شوانی تاکو بوومە خاوەنی چەند مانگایەک، پێش وەفاتی ئەوەی پێ راگەیاندم، کە پێغەمبەرێک بەڕێوەیە، لەناوچەیەکدا سەرهەڵدەدات کە خاکێکی بەرداوی هەیە و دەوڵەمەندە بە دارخورما، هەروەها مۆرێک لە نێوان هەردوو شانییەتیی و صەدەقە ناخوات و دیاری وەرئەگرێت.
سەلمانی فارسی دەڵێت دوای ئەوە چووم بۆ ئەوەی ئەو شوێنە بدۆزمەوە لە رێگەدا قافڵەیەک لە هۆزی (كلب) تووشم بوون مانگاکانم پێ دان لە بەرانبەردا بمگەێننە ئەو شوێنە، بەڵام راستیان نەکرد لەگەڵم دا و لە شوێنێک بە ناوی (وادی القری) لە نێوان شام و مەدینەدا منیان وەکو کۆیلە فرۆشت بە پیاوێکی جوولەکەی ناو بەنی قورەیضە، ئەویش بردمیە مەدینە سەیر ئەکەم ئەو شوێنەیە، کە پیاوچاکەکەی عموریە پێی دام، دوای ئەوە پێغەمبەر هات بۆ قوباو، ناوبانگی بڵاو بوویەوە منیش پێشتر هەندێک شتم بیستبوو دەربارەی بۆیە هەندێک خورمام بۆ برد و بە ناوی صەدەقەوە، ئەویش لێی وەرگرتم و دایە هاوڕێکانی، دوای ئەوە هاتە ناو شاری مەدینەوە دیسانەوە هەندێک خورمام بۆ برد بەناوی دیارییەوە پێم دا، ئەویش لێی وەرگرتم و لەگەڵ هاوڕێکانیی دا دەستی کرد بە خواردن، لە دڵی خۆمدا وتم ئەمە دوو نیشانە، دوای ئەوە رۆژێک کەوتینە شوێن جەنازەیەک بۆ گۆڕستانی بەقیع زۆر سەرنجی ناوشانم دا، تاکو هەستی پێ کردم و زانی مەبەستم چییە، بۆیە جلەکانی لادا و مۆرەکەی پیشاندام، دوای ئەوەی کە دڵنیابووم فیعلەن پێغەمبەری خوایە ﷺ، باوەشم پێدا کرد و بەسەرهاتی خۆمم بۆ باس کرد، بەڵام بە کۆیلە مامەوە تاوەکو دوای بەدر و ئوحود، دوای ئەوە هاوەڵان یارمەتیان دام، کە بە ٣٠٠ دارخورما و ٤٠ ئۆقیە خۆم کڕیەوە و بەشداری خەندەقم کرد.
هەموو ئاینەکان موژدەی هاتنی پێغەمبەرێکیان داوە، چونکە ئەم پێغەمبەرە ئازیزە ﷺ وەکو خۆی دەفەرموێت، کە خەڵک تووشی خراپەکاری بوون لەسەر زەویدا، دەبێت کەسێک بێت و گۆڕانکاری بەرپا بکات، هەرکاتێک فەساد و خراپەکاری زۆر بوو ئەوە خوای گەورە چاکەخوازێک، چاکەکارێک، ئومێد بەخشێک ئەنێرێت بۆ ئەوەی گۆڕانکاری بکات لەناو کۆمەڵگەکاندا، ئەو سەردەمەش کە پێغەمبەری خوا ﷺ هات سەردەمێکی خراپ بوو، فەساد زۆر بوو، هات گۆڕانکاری بکات و گۆڕانکارییەکەی دەست پێ کرد وەکو باسمان کرد، خەڵکی باش زۆر کەم بووە، هەموو خەڵکیش چاوەڕێی ئەوەیان دەکرد، کە گۆڕانکاری روو بدات، چونکە زەمینەکە رەخسابوو بۆ گۆڕانکاریکردن.
ئەوەتا پیرشالیار -ڕەحمەتی خوای لێ بێت-، کە یەکێک بووە لە پیاوە بەڕێز و یەکتاپەرستەکانی ناو زەردەشتییەت، پیاوێکی زانا بووە مژدەی هاتنی پێغەمبەری خوای ﷺ داوە، ئەم پیاوە

یەكتاپەرستە لە یەكێک لە كتێبەكانی دا دەڵێت وشتری مل زێڕین ئاوا دەبێ و سەرلەنوێ وشتری مل گراوی یان وشتری مل سوور سەر دەردێنێ. خوای گەورە لەسەر زمانی پێغەمبەر عیسا، كە لە تەورات نووسیویەتی دەفەرموێت: (وَإِذْ قَالَ عِيسَى ابْنُ مَرْيَمَ يَا بَنِي إِسْرَائِيلَ إِنِّي رَسُولُ اللَّهِ إِلَيْكُمْ مُصَدِّقًا لِمَا بَيْنَ يَدَيَّ مِنَ التَّوْرَاةِ وَمُبَشِّرًا بِرَسُولٍ يَأْتِي مِنْ بَعْدِي اسْمُهُ أَحْمَدُ). الصف، ٦. سەیدنا عیسا -علیه السلام- خاتەمی ئەنبیای بەنی ئیسرائیلە موژدەی هاتنی پێغەمبەرێک دەدات، كە خاتەمی ئەنبیای هەموو پێغەمبەرانە و ناوی ئەحمەدە، پاككراوەیە لە حەمدەوەوە هاتووە، وە سوپاسكراوە لە جیهان و دواڕۆژدا، هیچ كەسێک لەسەر ئەم زەوییە نییە، كە بە قەدەر ئەو پێغەمبەرە ﷺ خۆشەویست بێ لە دڵی خەڵكی دا. خوای گەورە لە قورئانی پیرۆزدا دەفەرموێت: (إِنَّ اللَّهَ وَمَلَائِكَتَهُ يُصَلُّونَ عَلَى النَّبِيِّ ۚ يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا صَلُّوا عَلَيْهِ وَسَلِّمُوا تَسْلِيمًا). سورة الاحزاب، ٥٦.

خوای گەورە و فریشتە سەڵاوات لەسەر پێغەمبەری نازدار ﷺ دەدەن، نوێژی لەسەر دەكەن، پێغەمبەری خوا ﷺ لە فەرمودەیەكدا دەفەرموێت: كاتێک كە مردم لای راستم چۆڵ بكەن، چونكە خوای گەورە نوێژم لەسەر دەكات، بەڕاستی ئەمە گەورەییە بۆ ئەو سەروەرەمان ﷺ.

كەسێک دێت گۆڕانكاری دەكات لەناو كۆمەڵگەكەیدا خوای گەورەش نوێژی لەسەر دەكات: (إِنَّ اللَّهَ وَمَلَائِكَتَهُ يُصَلُّونَ عَلَى النَّبِيِّ يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا صَلُّوا عَلَيْهِ وَسَلِّمُوا تَسْلِيمًا). ئەمە گەورەیی ئەو پێغەمبەرەمان بۆ دەردەخات كە گۆڕانكاری بەرپا كردووە، هەر بۆیە دەفەرموێت: هەركاتێک سە رزەوی خەڵكێكی خراپەكار حوكمی تێدا كرد، خوای گەورە كەسانێک لە ژێر ناوی پێغەمبەران -علیهم السلام- دەنێرێت بۆ گۆڕانكاری و چاكسازیكردن.

گۆڕانكارییەكەی پێغەمبەر محمد ﷺ ئەوەبوو، كە كۆمەڵگەكەی جوڵانەوەیەكی تەقەبولی و هەڵگەڕانەوەیی پێ بكات، لە خراپەكارییەوە بەرەو باشە و توانیشی پرۆژەكەی خۆی پێشكەش بكات لە پارچەیەک زەوی بچووكدا كە شاری مەككەیە، ئەم زەوییە بچووكە جوگرافیا و دیمۆگرافی، وا هەڵكەوتبوو تەنها بتپەرستی تێدا بوو، سەروەر و خۆشەویشتمان ﷺ هات ئەم گۆڕانكارییەی كرد لەناو خەڵكیدا و دەیویست بە خەڵكی بڵێت بەرنامەیەكم بۆ هێناون، كە تەواوكەری هەرچی بەرنامەكانی تری پێش خۆیەتی، لەگەڵ ئەوەشدا ئوممەتێكی خاوەن ئیمتیازین، تۆ ئەگەر بتەوێت گۆڕانكاری بكەیت دەبێت بەم ئیمتیازە بیكەیت، ئیمتیازەكەش بریتییە لە ئیسلامەكە.

سەیری ژیانی پێغەمبەری خوا ﷺ، بكەن ماوەی سێ ساڵ كە بە بانگەوازی نهێنی ناسراوە بانگەوازەكەی هەر ئاشكرا بووە، دەبێت ئەوە بزانن، چونكە هاتنی پێغەمبەری خوا ﷺ بۆ ناو شاری مەككە هەر لەسەرەتاوە لە سەردەمی وەرەقەی كوڕی نەوفلەوە -ڕەحمەتی خوای لێ بێت- بانگەوازەكەی ئاشكرا بووە، بەڵام نوخبەكە و تەنظیمە سەرەتاییەكانی نهێنی بوون.

تەنظیمی سەرەتای پێغەمبەری خوا ﷺ لە ماوەی پێنج ساڵدا توانی ٦٥ نوخبە دروست بكات، ئەم ٦٥ نوخبەیە لە ماڵێكدا دانیان، كە ماڵی ئەرقەمی كوڕی ئەرقەم بوو -ڕەزامەندی خوای لەسەر بێت-، تەبعەن نەیئەهێشت ئەم نوخبانە هیچ كەسیان بە هیچ كەسیان بزانێت لەناو شاری مەككەدا، راستە لە سەرەتادا ئەبوبەكری صدیق، خاتوو خەدیجە، عەلی كوڕی ئەبی طالب

و زەیدی كوڕی حارس ئاشكرا بوون -ڕەزامەندی خوای گەورەیان لەسەر بێت-، لەگەڵ ئەوەشدا ئەگەر سەیری ئەم نمونانە بكەیت دەبینیت هەموو چینەكانی كۆمەڵگەی گرتۆتەوە بانگەوازەكە.
خاتوو خەدیجە نوێنەری چین و توێژی ئافرەتانە كە بەشدارە لە بانگەواز و گۆڕانكاری، ئەبوبەكری صدیق نوێنەری چینی پیاوانە، زەیدی كوڕی حاریسەش لەلای خۆیەوە نوێنەری چینی بەندە و عەبیدەكانە، یان نوێنەری چینی گەنجانە، عەلی كوڕی ئەبی طالب نوێنەری منداڵانە، كە ئەوكات تەمەنی تەنها ١٠ ساڵ بووە، پێغەمبەری خوا ﷺ بەشداری بە هەموو چینەكانی كۆمەڵگە كرد بۆ ئەوەی سەركەوتوو بێت لە گۆڕانكاریەكەی دا، چونكە دەبێت گۆڕانكاری لەناو هەموو چینەكانی كۆمەڵگەدا بكرێت، تەنظیمێكی گرنگی دروست كرد.
هەر ئەمە وای كرد كە ئەبوبەكری صدیق -ڕەزامەندی خوای لەسەر بێت- ١١ كەس بهێنێتە ناو ئیسلامەوە، نهێنی تەنظیمەكە ئەوەبوو، كە ئەو هاوەڵە بەڕێزانەی تازە دێنە ناو ئیسلامەوە هیچ كەسیان بەوی تریان نازانێت، تەنظیمێكی حەلەقەیی سڕی زۆر نهێنی بوو، هەتا ماوەی سێ ساڵ دوای سێ ساڵەكە پێغەمبەری خوا ﷺ بارەگایەكیان بۆ دروست دەكات، كە ماڵی كوڕێكی گەنجی تەمەن ١٦ ساڵە، زۆر جار كە ئەم ناوانە ئەهێنین ئەم ناوانە هەموویان گەنج بوون، ئەوەش دەزانن كە ئیسلام هاتووە لەسەر شانی گەنج بووە و لاوەكان دروستیان كردووە، بەتەمەنترینیان پێغەمبەر بووە ﷺ، كە تەمەنی ئەو كات ٤٠ ساڵ بووە، ئەبوبەكری صدیق ٣٨ ساڵ بووە، عوسمانی كوڕی عەفان ٢٥ ساڵ بووە، سەعدی كوڕی ئەبی وەقاص ٢٣ ساڵ بووە، ئەرقەمی كوڕی ئەرقەم ١٦ ساڵ بووە، عەلی كوڕی ئەبی تالب ١٠ ساڵ بووە، -ڕەزامەندی خوا لە هەموویان بێت-.
ئەم پیاوە بەڕێزانە بەردێكی ئەستور و قایم بوون لەناو ئەم ئوممەتە ئیسلامییەدا و هەر ئەمانەش هۆكاری گەیاندنی ئەم دینەن بە ئێمە.
پێغەمبەری خوا ﷺ جێگە و بارەگایەكی بۆ دیاریكردن بە نهێنی بەس بۆ ئەوەی سەیری یەكتری بكەن، یەكتریان خۆش بوێت و بین بە برای یەک، ئەوكات نوێژی جەماعەت نەبوو لە غەیری برایەتی هیچ شتێكی تر نەبوو، وە فێری ڕەوشت و بیروباوەڕ و برایەتیی بێن. سێ چەمكی زۆر گرنگ، كە بەبێ بوونی ئەم سێ چەمكە ئاستەمە گۆڕانكاری بكرێت لەناو كۆمەڵگەدا.
چەمكی یەكەم: ڕەوشتجوانییە؛ ئەگەر مرۆڤ ڕەوشتجوان نەبێت، هەرگیز گۆڕانكاری پێ ناكرێت.
چەمكی دووەم: بیروباوەڕە؛ بە هەمان شێوە ئەگەر خاوەنی بیروباوەڕێكی سەلیم و پاک نەبێت گۆڕانكاری ئاستەمە.
چەمكی سێیەم: برایەتییە؛ بەبێ ئەم چەمكەش هەرگیز گۆڕانكاری ناكرێت.
بیروباوەڕ خۆی لە ناوخۆدا نەكرێتە ئایدۆلۆژیا هەرگیزاو هەرگیز نابێتە چەک و چەمكی گۆڕانكاری، پاشان دوای ئەوە خیتابە سیاسیەكە، تا دەیكاتە بزاوتێک و حەرەكەیەک تاكو بتوانن ئەو ئایدۆلۆژیایە جێبەجێ بكەن، ئەمە بۆ خۆیشی پێی دەوترێت ئایدۆلۆژیا.
ئایدۆلۆژیای ئیسلامی بریتییە لە بەجوڵانەوەكردنی ئیسلامەكە لەناو زەمینەی گۆڕانكاریدا، پێغەمبەری سەروەرمان نوری چاومان ﷺ كارەكەی بۆ ئاسان كرا، چونكە بەرنامەیەكی بۆ هاتبوو لەلای خوای گەورە و لەسەر ئەو بەرنامەیەش توانی نوخبەكە دروست بكات، دروستكردنی ئەم

نوخبەیە بۆ ئەوە بوو زۆرترین ئەركی ئوممەتەكە جێبەجێ بكەن، هەرئەمەش بوو كە لە ماوەی ٥ ساڵی بانگەوازدا تەنها ٦٥ هاوەڵی بەڕێزی كردە نوخبە و پەروەردەیكردن بۆ ئەوەی كۆڵە قورسەكە بە هەموویانەوە هەڵیگرن، ئەو كۆڵە قورسە ئەو بەرنامە عظیمە بوو كە خستیانە سەر شانیان و دەیانویست بە سێ چەمكە گەورەكە بیروباوەڕ، رەوشت، برایەتی لە نێوانی خۆیان دا پیادەی بكەن و پیچەسپێنن، دەستگرتن بەم چەمكانەوە زۆر گرنگە، چونكە وەحدەتی رۆشنبیری، وەحدەتی بیروباوەڕ، وەحدەتی رەوشت و برایەتی دەكات بە یەك.

ئەگەر سەرنج بدەن و ورد ببنەوە لەماوەی بانگەوازی ١٣ ساڵی شاری مەككەدا پێغەمبەری خوا ﷺ ئاراستەی وەحی لەو زەمینەیەدا بۆ گۆڕانكاری لەسەر دوو چەمكی سەرەكی كاری كردووە، چەمكی بیروباوەڕو چەمكی رەوشت، سەبارەت بە چەمكی دووەم كە چەمكی رەوشتە پێغەمبەری خوا ﷺ دەفەرموێت: (إنَّما بُعثت لأتمِّم مكارم الأخلاق). واتە: من بۆ ئەوە هاتووم كە ئەخلاقتان جوان بكەم.

لەگەڵ ئەوەشدا ئەگەر وردبینەوە بەشێكی زۆری ئەو ئایەتە پیرۆزانەی كە لە شاری مەككەدا هاتوونەتە خوارەوە لە دەوری باسی ئەخلاق و رەوشت دا ئەسوڕێنەوە، بۆ نمونە قورئانی پیرۆز دەفەرموێت: بِسْمِ اللهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ، بەناوی خوای بەخشندەی میهرەبان. أَرَأَيْتَ الَّذِي يُكَذِّبُ بِالدِّينِ ، ئایا سەرنجتَ نەداوە لەو كَەسەی كە ئاینی خوا بەدرۆ دەخاتەوە. فَذَلِكَ الَّذِي يَدُعُّ الْيَتِيمَ ، ئەو جۆرە كەسە بە هەتیودا هەڵدەشاخێت و (ڕێزی لێ ناگرێت). وَلَا يَحُضُّ عَلَى طَعَامِ الْمِسْكِينِ ، هانی كەسیش نادات تا خواردن و خۆراك ببەخشێت بە هەژار و نەداران. فَوَيْلٌ لِّلْمُصَلِّينَ.

لەم چەند ئایەتەدا دەبینین كە خوای گەورە باسی بیروباوەڕ و رەوشت و هاوكاری و دەستگیرۆیی بێسەرپەرشتان دەكات، كە دیسانەوە دێتەوە سەر رەوشت دوای ئەوە باسی عیبادەت دەكاتەوە، كە پەیوەندی بە بیروباوەڕەوە هەیە.

ئەمە نمونەیەكە لە نمونەكان وە هەرنمویەكی تریش، كە وەرئەگیرێت لەم قۆناغەدا دەبینین بە دەوری ئەم چەمكانەدا دەسوڕێتەوە، برایەتیش لەگەڵ ئەم دووانەدا دەرئەكەوێ، كۆمەڵێك لە ئەهلی ئیسلام دەڵێن برایەتی رەگەزێكە لە رەگەزەكانی رەوشت، كۆمەڵێكی تر پێیان وایە رەگەزێكە لە رەگەزەكانی بیروباوەڕ، بەڵگەشیان ئەوەیە كە خوای گەورە دەفەرموێت: (إِنَّمَا الْمُؤْمِنُونَ إِخْوَةٌ فَأَصْلِحُوا بَيْنَ أَخَوَيْكُمْ وَاتَّقُوا اللهَ لَعَلَّكُمْ تُرْحَمُونَ). ﴿١٠﴾، الحجرات. واتە: لە راستییدا ئیمانداران هەر برای یەكن، كەواتە هەركاتێك لە نێوان دوو براتاندا (ناكۆكی پەیدا بوو) ئێوە نێوانیان چاك بكەن و ئاشتیان بكەنەوە، هەمیشە لە خوا بترسن و پارێزكار بن، بەڵكو رەحمتان پێ بكرێت.

(إِنَّمَا) ئاداتی حەسرە بۆ (اثبات) بەكاردێت، واتە بەڕاستی ئیمانداران برای یەكن.

دەبێت ئەوەشمان بیر نەچێت، كە كاتێک ئێمەی موسوڵمان دەمانەوێ گۆڕانكاری بكەین، دەبێت ئەوە بزانین ئایا بەڕاستی موسوڵمانانی ئەم سەردەمە برای یەكن، یاخود بە پێچەوانەوە، خوای گەورەیش دەفەرموێت: (لَا تَنَابَزُوا بِالألْقَابِ) ئێستە سبحان الله لە باتی ئەوەی خۆمان لە ئەلقابەكان رزگار بكەین خۆمان لەقەب بۆ خۆمان دروست ئەكەین، لە كاتێكدا كە خوای گەورە

لە قورئانی پیرۆزدا دەفەرموێت: (هُوَ سَمَّاكُمُ الْمُسْلِمِينَ مِن قَبْلُ) لەسەر زمانی سەیدنا ئیبراهیم - علیه السلام- دەفەرموێت ئێوە ناوتان نراوە موسوڵمان کەچی ئێمە بە ئەنواع و ئەشکال ناو بۆ خۆمان ئەدۆزینەوەو حەزئەکەین بە ناوی ترەوە بانگ بکرێین و بناسێنرێین، یەکێک حەز دەکات بەناوی حزبەکەیەوە بانگ بکرێت، یەکێک حەز دەکات پێی بوترێت جیهادی، یەکێک حەز دەکات پێی بوترێت سەلەفی، یەکێک حەز دەکات پێی بوترێت سۆفی، یەکێک حەز دەکات پێی بوترێت ئیخوانی، یەکێک حەز دەکات پێی بوترێت تەحریری، یەکێکی تر...تاد.

هەریەکە لەم ناوانە کە موسوڵمان حەز دەکات پێوەی بلکێنرێت و پێوەی بانگ بکرێت هەمووی لەقەب و ئەلقاب و لوغزە، لە کاتێکدا یەکگرتن و وەحدەتی موسوڵمانان لەوەدایە، کە خوای گەورە دەفەرموێت : (هُوَ سَمَّاكُمُ الْمُسْلِمِينَ مِن قَبْلُ) کێشە و فەشەلی ئێمە ئەم جودابوونەوە و ماڵ جیاییەیە، پڕۆژەکانمان فەشەلیان هێناوە، هەریەکەمان بەناوێکەوە ئیش ئەکەین، بۆیە پێغەمبەری خوا ﷺ، برایەتی کردووەتە یەکێک لە بنچینەکانی گۆڕانکاری و ئیشی لەسەر ئەوە کردووە، کە کۆمەڵگەکەی بکات بە یەک و شیعاری برایەتی بداتە دەستیانەوە، لە ماوەی زێڕینی پێغەمبەرایەتیی دا هەموویانی وا لێ کرد کە وەکو شانە بن، وەکو لەشی مرۆڤ بن. ئەگەر بەشێکی لەش تووشی ئازار بێت سبحان الله هەموو لەش هەست بەو ئازارە دەکات و ئارامی لە دەست دەدات، ئەی نەمان پرسیوە بۆچی ئەم هەموو نمونەیە بۆ ئێمە باس باسکراوەتەوە؟ لەبەر حەرەکەتە گۆڕانکاریەکەیە، چونکە لە راستییدا پێغەمبەری خوا ﷺ بۆ گۆڕانکاری هاتووە، باشە کە مادام بۆ گۆڕانکاری هاتووە ئەم سێ چەمکەش لەناو ئەم زەمینەیەدا باوە بۆ ئێمە، کەواتە پێویستە ئەم سێ چەمکە لە خۆماندا پیادە بکەین.

گرنگە وە مەرجێکی زۆر گەورەیشە کە مرۆڤ بیروباوەڕێکی پاکی هەبێت بۆ گۆڕانکاری، ناشێ بڕوامان بە فرەخوایی هەبێت، ناشێ بڕوامان بەوە هەبێت، کە جگە لە خوای گەورە بپاڕێینەوە، ناشێ بڕوامان بەوە هەبێت، کە حاکمییەت بۆ غەیری خوایە، ناشێ لە بیروباوەڕماندا خوای گەورە و سیفاتە بەرز و پیرۆزەکانی بشوبهێنین بە سیفاتی دروستکراوەکانی، وە هەروەها کۆمەڵێک شتی تر، کە ئێستە باون لەناو خەڵکی دا، وەحدەتی بیروباوەڕ بە تایبەتی پێویستە موسوڵمانان یەک بیروباوەڕیان هەبێت، تاکو بتوانن گۆڕانکاری پێ بکەن.

سەبارەت بە رەوشتیش ئەگەر ورد ببنەوە و سەرنج بدەن بەرانبەر ئەوروپا، ئێستە ئەوروپا بۆچی توانیویەتی سەرکەوتن بەدەست بهێنێت، یان بەگشتی بۆچی ئەوروپا لە سەرکەوتن دایە؟ بۆچی توانیویانە لە بەرانبەر موسوڵماناندا سەرکەوتن بەدەست بهێنن؟

لەبەرئەوەی ئەوان ئیرادەی گۆڕانکارییان هەیە و هەلەکانیان قۆستۆتەوە، ئێمە خاوەنی پەیڕەو و پرۆگرام و بەرنامەین، بەڵام ئیرادەمان لاواز بووە لە جێبەجێکردنیدا، ئەخلاقی کۆنی ئەوانمان

وەرگرتووە! ئەوان ئێستە دادپەروەرن، ئێمە ئێستە بە پێچەوانەوە لە کاتێکدا خوای گەورە دەفەرموێت: وَلَا تَبْخَسُواْ النَّاسَ أَشْيَاءهُمْ. سورة الأعراف، ٨٥.
پێغەمبەری خوا ﷺ دەفەرموێت: هەر کۆمەڵێک لە پێناوی خوای گەورەدا کۆبوونەوە و یەکێک هات بۆ ئەوەی کۆمەڵەکە تێک بدات لە ملی بدەن، چونکە ئامانجی تێکدانی کۆمەڵەکەیە و دەیەوێت شپرزی کات، زەرەر لە ئەمنی قەومی دەدات، بەڵام ئێمە بەداخەوە بیرمان بەلای ئەم چەمکەدا ناڕوات، کەواتە ئێستە زۆر گرنگە ئێمە ئەو چەمکە پیادە بکەین.
پێغەمبەری خوا ﷺ باسی دەکات و دەفەرموێت: گۆڕانکاری بە خەڵکێکی کەم دەکرێت، رێک بە پێچەوانەی دیموکراسییەوە، خەڵکێک پێی وایە کە گۆڕانکاری بە زۆرینەی خەڵک دەکرێت، فەتحی یەکن یەکێکە لە بیرمەند و بانگخوازە گەورەکانی ئیسلام، ئەم پیاوە بەڕێزە لە یەکێک لە کتێبەکانیدا دەڵێت: (٦٪ خەڵکی جیهان پلان دائەنێن بۆ باقی خەڵکەکەی تر)، لەناو ئەم ئیسلامەشدا وایە. ئیسلام واقیعە و پێویستە کۆمەڵێک خەڵک هەستن بە پلاندانان، تاکو نوخبەکە پیادەی دەکەن و بیگەیێنن بە جەماوەرەکە.
پلانی ئیسلامەتی ئەونە شتێکی گەورە قورس نییە، چونکە ئامادەیەو دانراوە، مەگەر پلان دابنرێ بۆ چۆنییەتی ئیشکردن، پلانی ئیسلامەتی بریتییە لە قورئان و سوننەتی پێغەمبەری خوا ﷺ، کە شتێکی روون و ئاشکرایە، ئیسلام هیچ شتێکی شاراوەی نییە، بەڵکو بە ئاشکرا خۆی بە خەڵکی ئەناسێنێ، وە لە هیچ شتێکیش ناترسێ و پێویستی بە چپە چپ نییە.
پێغەمبەری خوا ﷺ بە ئاشکرا دینەکەی گەیاندووە، هەروەکو کوردەواریش دەڵێت: بانگی محمد بە ئاشکرا خۆشە. ئیسلام روون و ئاشکرایە، بە ئاشکراش پێویستە بیڵێین، کە کۆمەڵێک خەڵکی کەم ئەم دینە ئەگەیەنن، پێغەمبەر ﷺ دەفەرموێت: لا تزال طائفة من أمتي ظاهرين على الحق حتى تقوم الساعة. واتە: بەشێک یان کۆمەڵێک لە خەڵکی لەسەر حەق ئەمێننەوە بە ئاشکرا، بۆ ئەوەی ئەم دینە بگەیەنن بە خەڵکی. چونکە ئەسڵ وایە تۆ نابێت بە دوای ئەودا بگەڕێی، کە دەبێ هەموو خەڵکی فکرەکەی تۆ هەڵگرێ، تۆ ئەگەر پلانی باشت پێ بوو، خەڵکی خۆی دوات ئەکەوێ، ئیتر مەرج نییە ئەوەی تۆ ئەیڵێی بە تەواوی شوێنکەوتەی هەبێت، بەڵام ئەگەر فکرەت باش بوو، بیروباوەڕەکەت جوان و پاک بوو خەڵکی شوێنت ئەکەوێ.
بەدڵنیاییەوە ئەمە لە ئیسلامەوە سەرچاوەی گرتووە، واتە لە ئیسلامیشدا کۆمەڵە خەڵکێکی کەم پلان دائەنێ و کۆمەڵێکی زۆریش جێبەجێی دەکەن، وە لە قورئانی پیرۆزیشدا هەمیشە زۆرینە جێبەجێکارە، وەکو ئەفکاری دیموکراسی نییە، دیموکراسی بە دوای زۆرینەدا ئەگەڕێ، خوای گەورە لە قورئانی پیرۆزدا دەفەرموێت: (لَقَدْ جِئْنَاكُم بِالْحَقِّ وَلَكِنَّ أَكْثَرَكُمْ لِلْحَقِّ كَارِهُونَ. ﴿٧٨﴾، الزخرف. بەڕاستی ئێمە پەیامی حەق و راستیمان بۆ ئێوە رەوانە کردووە، کەچی زۆربەتان حەزتان لە حەق و راستی نییە و لێی بێزارن.

یان دەفەرموێت: وَمَا يُؤْمِنُ أَكْثَرُهُمْ بِاللهِ إِلَّا وَهُم مُّشْرِكُونَ. ﴿١٠٦﴾، یوسف. زۆربەی زۆری خەڵکی باوەڕ ناهێنن بە خوای (تاك و تەنها) بێ ئەوەی هاوەڵی بۆ بڕیار نەدەن (بێگومان ئیمان و باوەڕێ وا هیچ نرخی نییە و خوای گەورە لەو تاوانە خۆش نابێ).

لەئایەتێکی دیکەشدا دەفەرموێت : مَا خَلَقْنَاهُمَا إِلَّا بِالْحَقِّ وَلَكِنَّ أَكْثَرَهُمْ لَا يَعْلَمُونَ. ﴿٣٩﴾، الدخان. (بەڵکو هەمووی) لەسەر بنچینەی حەق و راستی نەبێت دروستمان نەکردوون، بەڵام زۆربەیان لەم راستییە ناگەن.

زۆر گرنگە مرۆڤی موسوڵمان ئەو هەستەی بۆ دروست بێ، کە مەرج نییە هەمیشە شوێن زۆرینە بکەوێ، جاری وا هەیە زۆرینە لەسەر حەق نییە، بەڵێ کەمینەیەک راستی لایە و لەسەر حەقیش ئەمێننەوە، ئیسلام بۆ خۆی قوڕسە، هەموو کەسێک ناتوانێت هەڵیگرێت،بەڵکو ئیسلام پیاوی ئەوێ! وشەی پیاو یان نێرینە لە زمانی عەرەبیدا بۆ هەردوو رەگەز بەکارئەهێنرێت و سیفەتە، سیفاتی پیاوەتی سیفاتی رجال لە زمانی عەرەبییدا، کۆمەڵێک سیفەتن کە عەرەب دیاری کردوون، هەندێکیان بریتین لە ئیخلاص، تجرود، ئازایەتی، بەخشین...هتد.

ئیسلام پیاوی ئەوێت جێبەجێی بکات، ئەفکارەکانی تر ئاسانن، ئیلتیزاماتێکی ئەوتۆیان تێدا نییە، برۆ چی ئەکەی بیکە بۆ خۆت ئازادی، بەڵام کە هاتیتە ناو بازنەی ئیسلامەوە نابێت درۆ بکەیت، دەبێت نوێژ بکەیت، رۆژوو بگریت، ئەمە بۆ خۆی خەڵکێکی ئەوێ، کە خاوەنی بەرپرسیارەتی بێ، بۆیە تۆش پێویستە گۆڕانکاری بکەیت، خوای گەورەش لە قورئانی پیرۆزدا دەفەرموێت: إِنَّا سَنُلْقِي عَلَيْكَ قَوْلًا ثَقِيلًا. ﴿٥﴾، المزمل. چونکە بەڕاستی ئێمە فەرموودە و گوفتارێکی سەنگین دادەبەزێنینە سەرت (کە بەهۆیەوە رووبەڕووی ئەرك و زەحمەتی زۆر دەبیت).

بەڵام گرفتەکەی ئێمە لەوەدایە کە پێمان وایە ئیسلام پێکهاتووە لە پێنج پایەو تەواو! ئەی دیوارەکانی، سەقفەکەی، ناوماڵەکەی، گەچکاری و جوانکارییەکانی ناوی، خەڵکێک وا دەزانێ تەنها بە پێنج پایە ئیسلام دامەزراوە، راستە ئەم پێنجە پایەکانییەتی و بەڵام لە غەیری پایەشمان هەیە، بۆ تەواوکردنی بینا کراوەکە.

کەواتە ئەم هەموو قسە و باسەی کە ئەیکەین ئەگەر لە خۆماندا بوونی نەبێت، کەواتە وەکو خوای گەورە دەفەرموێت: فَكَانَتْ هَبَاءً مُّنبَثًّا. ﴿٦﴾، الواقعة. دەبنە تەپ و تۆزێکی پەرشوبڵاو (زەویان پێ تەخت و رێك دەکرێت).

کەواتە پێویستە بیروباوەڕێکی پاک، رەوشتێکی جوان، برایەتی لە نێواندا بمێنێتەوە، بەڵام نەک بە واتای ئەوەی کە سوود وەرگرێت لە برایەتی براکەت و بیقۆزیتەوە بۆ ئەوەی بەسەر پشتی دا سەرکەوێ.

کەواتە زەمەنی بیناکردنی پێغەمبەری خوا ﷺ لە مەککەوە دەست پێ دەکات، چونکە ئەمە زۆر گرنگە بۆ هەر شارستانییەتێک کە بینا دەکرێت، هەرشتێک کە بونیاد ئەنرێت لە ئیسلامدا لەسەر

بیروباوەڕو ڕەوشت دائەمەزرێت، واتە لە سەردەمی مەككەوە دەستی پێ كردووە، پێغەمبەر ﷺ ئەوەی فێركردین، پێش هەموو شتێك بینای كەسایەتی مرۆڤ بكرێ، چونكە ئەگەر بتەوێت گۆڕانكاری بكەیت پێویستە ڕەوشت جوان بیت، پێویستە هەڵسوكەوت و گوفتارت جیاواز بێت لەگەڵ خەڵكی دا، پێویستە شۆفێریت جیاواز بێت، سیمای دەم و چاوت جیاواز بێت. ئەوكاتە دەتوانی بەرەو گۆڕانكاری بڕۆیت!

یەكەم كاری پێغەمبەری خوا ﷺ، بریتیی بوو لە بیناكردن و بونیادی مرۆڤەكان، خەڵكی باشی لەگەڵ بوو و پەروەردەی كردوون. ئەوانەی بونیادیان ئەنێین پێویستیان بە لۆگۆیەكە، كە لە رابردوودا باسمان كردووە یان سەركردەیەك هەڵئەستێت بە گۆڕانكارییەكە، چ سەركردەیەكی سیاسی، دینی، یان سەركردەیەكی سەربازیی بێت، یاخود كۆمەڵێكن بەیەكەوە و هەموویان هەڵئەستن ناوێك یان لۆگۆیەك یان سەركردەیەكیان پێوە نییە، بەڵكو كۆمەڵێكن وەكو مرابطین یان موەحدین یان وەكو جەماعەی طولانی یان ئەخشەدی یان وەكو جەماعەتی خەواریزمی، هەریەك لەم كۆمەڵ و جەماعانە هەڵئەستن و كار ئەكەن، بنەڕەتیش ئەوەیە كە جەماعی كار بكرێ، پێغەمبەری نازداریش ﷺ دەفەرموێت، هەرچەند فەرمودەكەش بە لاواز هاتووە بەڵام مەفهومەكەی روون و جوانە كە دەفەرموێت: مَنْ أرَادَ بُحبوحَةَ الجنَّةِ فَلْيَلزَمِ الجماعة. واتە: هەركەسێك دەیەوێت بچێتە ناو خۆشییەكانی بەهەشتەوە، با پابەند بێت بە كۆمەڵەوە.

لە دوای ئەوەی پێغەمبەر ﷺ بینای كۆمەڵگە و نوخبەكەی خۆی كرد، پاشان فەترەیەكی زەمەنی دانا. وەك باسیشمان كرد، هەمیشە ئەم بانگەوازە بە خەڵكێكی كەم دەكرێ، هەموو كەس ناتوانێ بانگەواز بكات، چونكە هەموو كەس مەرجی گۆڕانخوازی تێدا نییە، لەبەر ئەوەی ئیسلام بۆ خۆی قورسە. پێویستیشە بڵێین، كە ئیسلام بە خەڵكی رەش و رووت ئەچێتە پێشەوە، زۆر گرنگە كە ئەم بیرەمان هەبێت، خەڵكی رەش و رووت بە واتای ئەوە نا كە بێپارەو بێدەرەتان بن، پێغەمبەری خوا ﷺ بۆ خۆی پیاوێكی دەوڵەمەند بوو، خێزانەكەی خاتوو خەدیجە -رەزامەندی خوای لەسەر بێت- ئافرەتێكی بازرگان بوو، ئەبوبەكری صدیق ئەوەندە دەوڵەمەند بوو ئاڵتوونەكانی لە شاری مەككەدا بە تەور لەت ئەكران، عوسمانی كوڕی عەفان كوڕە دەوڵەمەند بوو، سەفیری ئیسلام موسعەبی كوڕی عومەیر جلی گرانبەهای بۆ ئەهات لە وڵاتی یەمەنەوە، عەتری بۆ ئەهات لە شامەوە، سەعدی كوڕی ئەبی وەقاص، ئەبا عوبەیدەی جەراح، عەبدوڕەحمان ی كوڕی عەوف -رەزامەندی خوای گەورە لە هەر هەموویان بێت-. هەموو ئەمانە دەوڵەمەند بوون، بازرگانی باش بوون، بەڵام رەش و رووت كران و دوور ئەخرێنەوە لەو نیعمەتانەی، كە هەیە لە جیهان، بێپارەیان دەكەن، نان براویان دەكەن، لە پلە كۆمەڵایەتییەكانیان دەریان دەكەن، بۆیە ئەگەر موسوڵمان نەگات بەو حاڵەتە ناتوانێت گۆڕانكاری بكات. سەیریش بكەن ئەوانەی، كە هاتنە خزمەت پێغەمبەری خوا ﷺ ئەم ئیسلامەیان وەرگرت بە دەیان بەندە

بوون، وەكو بیلالی حەبەشی، سوهەیبی رۆمی و سەلمانی فارسی، یان وەكو سومەیە و یاسر -رەزامەندی خوایان لێ بێت-.

كوچە و كۆڵان و شار نییە لە ئەوروپادا ئێستە مزگەوتی تێدا نەبێت، ئەمە بۆ خۆی گەورەیی ئەم ئیسلامە دەردەخات، لە هەمان كاتدا نابینی چوار كەنیسە بكرێنەوە لە جێگەیەكدا، ئەمە واتای ئەوە نییە، كە رێگری هەیە. هەرگیزاو هەرگیز ئەهلی ئیسلام رێگری نەكردووە لە خەڵكی، بە بەڵگەی ئەوەی ئەو هەموو یەزیدییە لەناو ئەهلی ئیسلامدا حەق و مافیان پارێزراوە، خۆ ئەوە نەبێت ئێستە یەزیدی بووبێت یان قەڵخانی بووبێت یان بۆ نمونە مەسیحیی و جوولەكە بووبێت، درۆیەكی گەورەش بەدەم موسوڵمانانەوە دەكرێت، بەتایبەتی بەدەمی خەڵكی شاری سلێمانییەوە، كە گوایە جوولەكەكانیان بە زۆر ناردووەتەوە بۆ جێگەكانیان، هەروا لە هەڵەبجە و لە پێنجوێنیش جوولەكەكانیان ناردووەتەوە، لە راستییدا وانییە،كاتێک بەناو دەوڵەتی ئیسرائیلیان دامەزراند، هەموویان لە ژێرەوە وەكو تەنظیم و كاری رێكخستن بردنیانەوە بۆ ئەو وڵاتە، هیچیان دەرنەكراون، خۆیان بەئاشكرا رۆیشتوونەتەوە، ئەوان زەرەریاندا لە خۆیان و لە وڵاتی موسوڵمانانیش كە پشتیوان بە خوای گەورە بەم نزیكانە وڵاتی فەڵەستینی خۆشەویستیش رزگار دەكرێت لە دەستیان و صەڵاحەدینێكی كوردی بۆ پەیدا دەبێت.

كەواتە ئەم ئیسلامە دەبێت خەڵكێكی رەش و رووت بیبات بەڕێوە، كە وازی هێنابێت لە سەروەت و سامان و خۆی ساغ كردبێتەوە بۆ گۆڕانكاری، خۆی یەكلاكردبێتەوە كە ئیتر منالان بێباوک نەكرێن، ئافرەتان بێوەژن نەكەون، ئیتر لەمەولا زانست و زانیاری پێش بكەوێ، ئێستە گۆڕانكاری دەكرێت، بەڵام پێویستە موسوڵمانان زانستی شەرعی و زانستە مرۆییەكانیان بەهێزبێ، بەڵام بەداخەوە تۆ چۆن گۆڕانكاری ئەكەیت، یان ئەتەوێ گۆڕانكاری بكەیت، كە شوێنكەوتەی پێغەمبەری خوا ﷺ، نیت.

موسوڵمانی وا هەیە مەقالەیەک ئەنووسێت بە دەیان رەخنەی لێ ئەگرێت و ناخوێنرێتەوە و دەڵێن گوایە زۆری نووسیوە و بابەتەكەی دوور و درێژە، كێ تاقەتی هەیە ئەو هەمووە بخوێنێتەوە! ئەی ئەم هەموو موجەلدە كتێبە بۆچی نووسراوە و بۆ كێ نووسراوە؟ تۆش ئەتەوێ گۆڕانكاری بكەی.

ئیمامی عوقەیلی كە یەكێكە لە قوتابیەكانی ئیمامی غەزالی -رەحمەتی خوایان لێ بێت- یەک كتێبی نووسیوە ٨٠٠ موجەلەدە.

چۆن دەتوانین گۆڕانكاری بكەین گەر نەخوێندەوار بین؟ گەر تاقەتی خوێندنەوەمان نەبێت؟ دەڵێی چی لە كاتێكدا ئەم ئیسلامە لەناو ئەم هەموو ئەحكامە، كە تێدایەتی لەناو ئەم هەموو وشە گەورەیە كە تێدایەتی لە نوێژ، رۆژوو، زەكات، حەج، جیهاد، ئەمر بەچاكە و نەهی لە خراپە، دەستهێنان بەسەر سەری هەتیواندا، وە لە هەرچی ئەحكامی تری گەورەیە كە تێدایەتی، كەچی

پێغەمبەر ﷺ یەک وشەی بۆ دێت کە کلیلی دەرگەی کردنەوەی ئەم قورئانەیە، کە بریتییە لە وشەی (اقرأ)، لەوە گرنگتر خوای گەورە ئەم پێنج ئایەتە پیرۆزەی سورەتی العلق، کە سەرەتا ناردییە خوارەوە هەمووی باس لە زانست و عیلم دەکات، باس لە ئاداتی زانست دەکات، کە قەڵەمە.

بِسْمِ اللهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ
بەناوی خوای بەخشندەی میهرەبان
اقْرَأْ بِاسْمِ رَبِّكَ الَّذِي خَلَقَ ﴿١﴾
(ئەی محمد ﷺ) بخوێنە بەناوی ئەو پەروەردگارەتەوە
(کە هەموو شتێکی) دروست کردووە.
خَلَقَ الْإِنسَانَ مِنْ عَلَقٍ ﴿٢﴾
ئادەمیزادی لە چەند خانەیەکی خۆهەڵواسەر (لەناو منداڵاندا) دروستکردووە.
اقْرَأْ وَرَبُّكَ الْأَكْرَمُ ﴿٣﴾
بخوێنە، پەروەردگاری تۆ خاوەنی ڕێزو بەخششی بێ سنورە.
الَّذِي عَلَّمَ بِالْقَلَمِ ﴿٤﴾
ئەو زاتەیە کە بەهۆی قەڵەمەوە زانستی و زانیاری فێر دەکات.
عَلَّمَ الْإِنسَانَ مَا لَمْ يَعْلَمْ ﴿٥﴾
ئادەمیزاد فێری ئەو شتانە دەکات کە نایزانێت و بێ ئاگایە
لێیان.

دەزانی ئیسلام بۆچی کەرامەتی پارێزراوە؟ دەزانی بۆچی ئیکرامە؟ لەبەرئەوەی خاوەنی زانستە هەروەک چۆن پێغەمبەری خوا ﷺ بینای هەموو هاوەڵە بەڕێزەکانی کردبوو بە زانست، هەر ئەمە بوو لە ماوەی دوو بۆ سێ سەدەدا موسوڵمانان دەسەڵاتیان گەیشتە ئەوپەڕی لوتکە و ترۆپك لە بواری زانست، ئەدەب، سەربازیی و هونەری، وە لە هەموو بوارەکانی تری ژیاندا، بۆیە زۆر پێویستە ئێمە چاوێک بخشێنینەوە بە ژیانی پێغەمبەر ﷺ، پاشان دەست بکەین بە گۆڕانکاری.

تۆ پێت وایە ئەو سەردەمە تازە بەسەرچووە؟ تۆ بەسەرچوویت، بۆیە ناتوانی لەگەڵ پێغەمبەر ﷺ خۆت بگونجێنیتەوە، داوای پرۆژەی هاوچەرخ ئەکەیت؟ ئیسلام بۆ خۆی هاوچەرخە، شوێنکەوتەی ئەم محمدە ﷺ نیت، بۆیە دواکەوتوویت.

بۆیە هیچ کەس حیسابت بۆ ناکات و هەرکەس هەڵئەستێ وەکو جوولەکەکانی ساڵانی ١٩٢٠ و ١٩٦٠ شەقێکت تێ هەڵدەدا، لە ئەوروپادا هەرکەسێک هەڵئەستا لێی دەدان! تۆش لەبەر ئەوەی

ساحێبی دینەكەی خۆت نیت، ئەتەوێ خۆت (اشباع) بكەیت، ئیسلام وەكو خۆی ناناسێنی و شەرمنی، لە كاتێكدا كە كۆمەڵگەكەت موسوڵمانە، كەچی باسی ناكەیت، ئەی چۆن گۆڕانكاری ئەكەیت؟ ناوێری باسی ئەحكامەكانی بكەیت دەڵێی نەوەكو خەڵكم لێ بڕەنجێ، ئەگەر موسوڵمانی و ئەم دینە بە حەق دەزانی بۆ بە ئاشكرا نایگەیێنی و باسی ناكەیت؟ ئەگەر واش نییە بۆچی خۆت هەڵواسیوە پێیەوە و بوویت بە مشەخۆر بەسەریەوە و خۆتی پێ دەوڵەمەند ئەكەیت؟ خوای گەورە گۆڕانكاری ناكات بۆ كەسێك كە مشەخۆر بێت بەسەر دینە جوانەكەیەوە، هەروەكو لە قورئانی پیرۆزدا دەفەرموێت: اشْتَرَوْاْ بِآيَاتِ اللّهِ ثَمَنًا قَلِيلاً فَصَدُّواْ عَن سَبِيلِهِ إِنَّهُمْ سَاء مَا كَانُواْ يَعْمَلُونَ). ﴿٩﴾، التوبة. (هاوەڵگەران نرخیان بۆ ئایەتەكانی خوای گەورە دانەناوە) ئەوانە بە ئایەتەكانی خوا پارە و دەستمایەیەكی كەمی دنیایان كڕی و گۆڕیانەوە، (ئایەتەكانی خوایان گۆڕیەوە بەنرخێكی كەم و هەرزان) و ئینجا پشتیان هەڵكرد لە ڕێگەی خوا، ڕێگری خەڵكیشیان لێ دەكرد، بەڕاستی ئەو (خوا نەناسانە) ناپەسەند بوو ئەو كار و كردەوەیەی كە دەیانكرد و ئەنجامیان دەدا.

واتە ئایا ئەتانەوێت ئایەتەكانی خوای گەورە بە پارەیەكی كەم بفرۆشن، تۆ دەبێت هەوڵ بدەیت و كار بۆ ئەوە بكەیت كە خوای گەورە سەربخەیت ئینجا چاوەڕێی ئەوە بیت خوای گەورە سەرت بخات، خوای گەورە دەفەرموێت: يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِن تَنصُرُوا اللَّهَ يَنصُرْكُمْ وَيُثَبِّتْ أَقْدَامَكُمْ. ﴿٧﴾، محمد. ئەی ئەو كەسانەی كە ئیمان و باوەڕتان هێناوە، ئەگەر ئێوە پشتیوانی لە ئاینی خوا بكەن و هەوڵی سەركەوتنی بدەن، خواش پشتیوانی لە ئێوە دەكات و سەرتان دەخات، وە پایەدار و جێگیرتان دەكات.

سەركەوتنی دینی خوای گەورە بە چییە؟ سەرخستنی خوای گەورە بە جێبەجێكردنی شەریعەتەكەیەتی.

كەواتە پێویستە ئێمە بزانین، گۆڕانكاری بە زانست دەكرێت. وە پێش هەموو شتێك كە بینای مرۆڤ دەكرێ، دەبێت لەسەر بنەمای زانست بێت، پێغەمبەری خوا ﷺ وەكو باسمان كرد، یەكەم ئایەت بۆی دابەزی لەسەر زانست بوو.

هەموو ئەمانەی باسمان كرد سەرەتایەكە بۆ گۆڕانكاری نەك خودی گۆڕانكارییەكە خۆی؛ بیروباوەڕ، ڕەوشت، برایەتیی و زانست و هەموو ئەمانە، ئەگەر سەرەتا دەست پێ نەكەن و كۆ نەبنەوە بەیەكەوە هەرگیزاو هەرگیز گۆڕانكاری ڕوو نادات، تۆ ئەتەوێت گۆڕانكاری بكەیت لە خراپەوە بەرەو چاكە، بەڵام ئەگەر ئەمانەت تێدا نەبوو گۆڕانكاری لە خراپەوە بەرەو خراپتر ئەكەیت، ئێ باشە كەواتە ئێمە هیچمان نەكرد.

هەروەها خاڵێكی تر، كە زۆر گرنگە بۆ سەرەتای دەستپێكی گۆڕانكاری بریتییە لە سەبات و ئارامگرتن لەسەر ناڕەحەتییەكانی ژیان، دوای ئەوەی كە پێغەمبەری خوا ﷺ موزاهەرەی دەست

پێ كرد و چووە ناو سەرای شاری مەككەوە، لە سەرای مەككەدا بە ئاشكرا بە خەڵكی فەرمو ئەمە ئیمەین! زۆرێک لە هاوەڵە بەڕێزەكان رەزامەندی خوایان لێ بێت قۆڵیان كرد بە قۆڵی یەكدا و چوونە بەردەمی خەڵكی و خۆیان ئاشكرا كرد، ژمارەی ئەو هاوەڵە بەڕێزانە ٣٠ كەس بوو، بەئاشكرا چوونە ناو خەڵكی، هەندێک پێیان وایە ٦٠ هاوەڵ بوون، هەرچەندێك بووبن گرنگ ئەوەیە، بەئاشكرا دەستیان كرد بەگەیاندنی پەیامی خوای گەورە، هەموو پیاوی مەرد و ئازا و قارەمان بوون، كە خۆپیشاندانیان كرد لە شاری مەككەدا بەبێ ئەوەی داوای ئەوە بكەن مۆڵەتیان پێ بدرێ لەلایەن سەرانی قورەیشەوە، پێویستیان بەوە نەبوو ئەوان دەیانویست ئەفكاری خۆیان بڵاوبكەنەوە.

بەڵێ پێغەمبەری خوا ﷺ دەستی كرد بە گۆڕانكاری:

بِسْمِ اللهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

بەناوی خوای بەخشندی میهرەبان

قُلْ هُوَ اللهُ أَحَدٌ ﴿١﴾

(ئەی محمد (ﷺ)، ئەی ئیماندار) بڵێ: ئەو خوایە تاك و تەنهایە (بێهاوەڵ و هاوتایە).

اللهُ الصَّمَدُ ﴿٢﴾

خوا زاتێكی پایەدار و دەسەڵاتدارە، نیازی بە كەس نییە و هەمووان ئاتاجی ئەون، هەر ئەوە دەتوانێت بەڵا و ناخۆشی لابەرێت و پێویستی و داخوازییەكانمان جێبەجێ بكات.

لَمْ يَلِدْ وَلَمْ يُولَدْ ﴿٣﴾

نە كەسی لێ بووە و نە كەسی لێ دەبێت، وە خۆیشی لە دایك نەبووە و دایك و باوكی نییە.

وَلَمْ يَكُن لَّهُ كُفُوًا أَحَدٌ ﴿٤﴾الأخلاص

هەرگیز هاوتا و هاوشێوە و بە دەسەڵاتێكی تر نییە، كە لە بەرانبەریەوە بوەستێت و هاوشانی بێت.

دەیانویست بە خەڵكی بگەیەنن، كە پێویستە گۆڕانكاری لە مێشك و لە فكریان دا، لە بیروباوەڕیان دا و لە رەوشتیان دایە. بۆ پێتان وایە ئێستە پێویستمان بەو گۆڕانكاریانەی پێغەمبەری خوا ﷺ نییە؟ پێویستمان بەوە نییە كە گۆڕانكاری لە عەقڵماندا بكرێت؟ ئێستە چەند كەس تووشی شەلەلی عەقڵی بووە، ئەمە شەلەلی عەقڵ نییە ئافرەتێک خۆی رووت دەكاتەوە و لەسەر سەكۆیەک خۆی با دەدات و هەموو لاشەی خۆی بۆ خەڵكی نیشان دەدات و خۆی ئەلەرزێنێ و ناویشی بنێیت هونەر! ئەم فیكرە پێویستی بە چاكسازی هەیە.

یان ریبا ئەخوات و دەڵێت كۆمەڵگەكە پێویستی پێیەتی، نەخێر هەرگیز كۆمەڵگە پێویستی پێی نییە، بەڵكو ئەوە تۆیت وات كردووە، ئەو كۆمەڵگەیە ناچار بێت و پێویستی پێی بێت، رەشوە دەدات و دەڵێت ئاخر ئەگەر وا نەكەم كارەكەم ناڕوات، لەبەر ئەوە كۆمەڵگەكە فاسد بووە و

پێویستی بە گۆڕانکارییە. لەناو وڵاتانی ئێمەدا خەڵکانێکی بێ دین کە هاتن ویستیان ئیسلام وردە وردە پەراوێز بخەن بۆ ئەم مەبەستە سێ شتیان لەناو خەڵکی دا نەهێشت؛ عەیبە، گوناحە، نابێ. ئێستە هیچ شتێک عەیب نییە لە کاتێکدا لە وڵاتی ئێمەدا جاری وا هەبوو ماڵێک گۆشتی ئەبرژاند، پێی عەیب بوو دووکەڵ و بۆنەکەی بکات بەسەر دراوسێکەی دا، خۆ ئەمە پەیوەندی بەوەوە نییە، کە ماڵەکەی دراوسێی نییەتی، ئەیزانی خواردنە، ئەگەر دەوڵەمەندیش بێت ئارەزووی بۆی ئەجوڵێ، لەبەر ئەوە رێز و ئیحترامی دراوسێکەی ئەگرت و ئەمەی بە عەیبە دەزانی.

حەرامە، وشەی حەرامە لەناو خەڵکی دا زۆر کەم بووەتەوە، خەڵکێک هەن دەڵێن: ئا ماڵت ئاوابێت، ئەمە چییە هەموو شێکتان حەرام کردووە، لە ئیسلامدا بەشێکی کەم نەبێت، کە حەرامە هەمووی حەڵاڵە کۆمەڵێک شتی کەم نەبێت کە بە پەنجەی دەست ئەژمێردرێن، ئەمە حەرامە ئەوە حەرامە بەڵام بۆ ناوێری باسی بکەیت؟ بۆ ناڵێی بەو خەڵکە ئەوەی، کە حەڵاڵە چاکە بۆ مرۆڤ، قیاسێکی زۆر زۆر پیرۆز و گەورەیە، لە ئاینی پیرۆزی ئیسلام دا هەرشتێک چاک بوو حەڵاڵە و هەرشتێکیش خراپ بوو حەرامە، بەڵێ جگەرە حەرامە، بەڵێ مەشروب حەرامە، بەڵێ ریباخواردن حەرامە، بەڵێ نەزەرکردن حەرامە، لەبەر ئەوەی پیسن، هیچ دکتۆرێک هەیە لەسەر ئەم زەوییە بڵێ مەشروب چاکە.

ئەمریکا لە دەوروبەری ساڵی ١٩٥٠-١٩٦٠دا بڕیاریدا مەشروب قەدەغە بکرێت لە وڵاتدا، چونکە بۆی دەرکەوت کە پیسە، بەڵام خەڵکی ناڕازی بوون و هاتنە سەر جادە و بە دیموکراسییەکەی خۆیان رێگەیان پێ دایەوە، لەساڵی شەستەکاندا نێربازی لە وڵاتێکی وەکو ئەمریکادا قەدەغە و حەرام بوو، وە تاوان و عەیبە بوو، بەڵام لە ساڵی ٢٠٠٢دا بەئاشکرا یاسای بۆ دانرا، پیاو لە پیاو مارە دەکرێ، قانونی میرات هەیە و قانونی تەڵاقی هەیە، ئێستە گرفتیان ئەوەیە، کە پیاو لە پیاوکە مارە دەکرێ، پیاوی فاعل و مفعول کە حەزیان لە منداڵە چۆن منداڵ دروست بکەن، ئەم حکومەتە دەبێت ئەو کێشەشیان بۆ چارەسەر بکات، چونکە عەیبە و حەرامە و نابێ نەماوە لەناویان دا. دیموکراسییەکە بەرەو ئەوەیان دەبات بۆ چارەسەری ئەم کێشەیان ئەچن منداڵێک هەڵئەگرنەوە لەو منداڵانەی کە بێسەرپەرشتن، کاتێک کە منداڵەکە هەڵئەگرنەوە و کاتێک وردە گەورە دەبێت، کێشەیەکی تر دروست دەبێت ئەم منداڵە نازانێت بە کامیان بڵێت باوکە و بە کامیان بڵێت دایکە!

سەیری ئەم کۆمەڵگەیە بکەن چۆن لە فیترەتی پاکی خۆی دەرچووە، چۆن شتی بۆگەن ئەهێنێ و بە باش وەسفی دەکات، گۆڕانکاری بەم شێوەیە ناکرێت ئەوەی، کە پێی وایە ئەوە شتێکی چاکە و ئازادییە، پێویستە لە مێشک و فیکری ئەویشدا گۆڕانکاری بکرێت، پێویستە ئێمە بگەڕێینەوە بۆ فیترەتە پاکەکە، کە بریتییە لە فیترەتی ئیسلام.

ڕۆژئاوا بە زۆر یاسا بۆ خۆیان دروست دەكەن، بۆ ئەوەی سەركەوتن بەدەست بهێنن، كەچی ئێمە بۆ خۆمان یاسامان هەیە بەزۆر وەلای ئەنێین بۆ ئەوەی ژێركەوین، تەنها جیاوازییەكەمان ئەمەیە و هیچی تر.

هەتا ئیسلام هەبوو قیادە و ریادەی ئوممەتانی دەكرد و شتی ئەبەخشی بە خەڵك، بەڵام كە عەلمانییەكان هاتنە ناومانەوە ئێستە ئێمە دەست لە ڕۆژئاوا پان دەكەینەوە. عەلمانییەت كام گۆڕانكاری كردووە، ئایا عەلمانییەت توانیویەتی خاڵە ڕەجەبێك بۆ كورد دروست بكات؟ كە توانای دروستكردنی تۆپێكی هەبێت كە گولەی تۆپەكە، باروتی تۆپەكە و تۆپەكە، خۆی لە پۆڵا دروستی كردووە، فەڕەنسا دێت چاوی لێ دەكات و فكرەكەی دەباتەوە و لەوڵاتەكەی خۆیدا دروستی دەكات.

لەكام سەردەمەدا ئێمە توانیمان ئەوە بكەین؟

ئامانجمان لەم باسانە ئەوەیە، كە ئیتر بەسە پێویستە خەڵكی ئێمە جارێكی تر بە كردار بگەڕێتەوە بۆ سەرچاوە پاكەكە، بگەڕێتەوە بۆ بونیادەكە، كە بریتییە لە بیروباوەڕێكی پاك، لە ڕەوشتێكی جوان، برایەتییەكی ڕاستگۆیانە.

ئەمەی باسی ئەكەین بە تەنها لە فكری خۆمانەوە سەرچاوەی نەگرتووە، بەڵكو وەرگیراوە لە فكری ئەو زانا بەڕێزانەی كە پێشتر باسمان كردوون، كە حەرەكەتی مێژوویان كردووە بۆ گۆڕانكاری یان بزاڤی مێژوویان كردووە بۆ گۆڕانكاری.

ئەم بونیادەی باسی لێوە ئەكەین حەرەكەتی گۆڕانكارییە بۆ مرۆڤ، چونكە دەبێت مرۆڤ بینای خۆی بكات لەڕووی بیروباوەڕ، ڕەوشت، برایەتیی و لە ڕووەكانی تریشەوە، كەواتە ئەم بونیادە پێویستی بە چییە؟

پێویستی بە زەمەنێكی مێژوویی هەیە، چونكە مرۆڤ كە ئامانجێكی هەبوو، ئەو ئامانجە پێویستی بە واقیعیەت هەیە تاوەكو جێبەجێی بكات و بیگەنێتە ناو خەڵكی. ئەم واقیعیەتەش پێویستی بە ڕەوشێك هەیە، كە بەو خەڵك بناسێنرێت و واقیعی بێت لەناو خەڵكی دا، یان بە واتایەكی تر، ئامانجمان پێویستی بە واقیعی بوونە! ئەم واقیعیەتەش پێویستە لە شوێنێكدا بێت، وە ئەو شوێنەش پێویستی بە میزانیەیە، ئەم میزانیەیەش پێویستی بە بەرنامەیەكە، بەرنامەكەش پێویستی بە نەخشە و پلانە، وە نەخشە و پلانەش پێویستی بە جێبەجێكارێكە، هەروەك چۆن جێبەجێكارەش پێویستی بە كەمییەیەكە و كەمییەتیش پێویستی بە نەوعییەتە، هەروەها نەوعییەتەش پێویستی بە زەمەن و مێژووە بۆ ئەوەی بتوانێ حەرەكەتە گۆڕانكارییەكەی تێدا بكات.

كەواتە هەموو ئەمانە مەنزومەیەكی تەواو و كامڵن لەڕووی ئیداریی و پێكهاتەی گۆڕانكارییەوە، بۆیە ئەوەی كە باسی ئەكەین دەستپێكی گۆڕانكارییە لە هەموو شتێكدا و لە خاڵێكەوە دەست

پێ دەكات كە بونیادە، پێغەمبەری خوا ﷺ لە خاڵی سفرەوە دەستی پێ كردووە، بەڵام لە دوای وەفاتی هەرگیزاو هەرگیز لە خاڵی سفرەوە دەست پێ ناكرێتەوە، بەڵكو لەسەردەمێكی دیاری كراوەوە دەست پێ دەكاتەوە كە ئەم سەردەمە دیاریكراوە، جاری وا هەیە لە مەوقیعێك دایە، واتا ئوممەتی ئیسلامی قەت نامرێ، ئوممەتی ئیسلامی مردنی ئاستەمە، كە مرد واتە قیامەتە، كەی ئوممەتی ئیسلامی و گەل و هۆزی موسوڵمان لەسەر زەویدا نەمان، ئەوە قیامەتە و خوای گەورە جیهان بۆ كافران راناگرێ، كەواتە دەستپێك لە بونیادەوەیە و پێویستمان بە زەمەن و مێژووە، كە بكرێتە تەجروبە بۆمان.

كێ گۆڕانكاری دەكات؟ بە دڵنیایەوە پێویستە سەركردەیەك بیكات، لە رابردووشدا باسی سیفەتەكانی سەركردەمان كرد، یان سەركردەیەكی سیاسییە، یان سەركردەیەكی سەربازییە، یان سەركردەیەكی دینییە و شەرعزانە. ئەشێ ئەم سەركردەیە هەموو ئەمانەی تێدا كۆ نەبووبێتەوە، ئەشێ سەركردەیەكی سیاسیی بێ و نوخبە و شوراكەی دەوروپشتی هێزی بداتێ، كەواتە سەركردە و لۆگۆ زۆر گرنگن بۆ گۆڕانكاری، ئەگەر سەركردە دەست نەكەوت ئەشێ كۆمەڵێك بەیەكەوە ئەم كارە ئەنجام بدەن، تاكو دەستپێكی گۆڕانكاری دەست پێ بكات. دەستپێكی گۆڕانكاری بە چی دەست پێ دەكات؟ بە سەرەتای بانگەواز لە ئیسلام دا.

پەلەنەكردن لە كاری ئیسلامییدا، بەداخەوە ئێمە لە هەموو شتێكدا پەلەمانە، هەمووان دەزانین سەرەتای بانگەوازی پێغەمبەر ﷺ درێژترین سەردەمە كە دەست پێ دەكات لە هەموو سەردەمەكان درێژترە، كەواتە دەبێت بزانین پێغەمبەری خوا ﷺ هەموو ئەو قۆناغانەی پێیدا تێپەڕیوە هیچكامیان ناگەنە قۆناغی دەستپێكی بانگەواز، قۆناغی سەركەوتنی پێغەمبەر ﷺ چەندساڵێك بوو. قۆناغی تەمكینی دوو ساڵ بوو، قۆناغی ناڕەحەتی ساڵێك بوو، ناڕەحەتی مەبەست لە ساڵی ماتەمینییە، كە تێیدا خاتوو خەدیجەی خێزانی و ئەبو طالبی مامی كۆچی دواییان كرد.

بەڵام زەمەنی ئیعدادی پێغەمبەری خوا ﷺ بۆ پەروەردەكردنی ئەو ٦٥ هاوەڵە بەڕێزەی، كە باسمان لێوەكردن ١٣ ساڵی خایاند، كە لەو ماوەیەدا ئەو خەڵكەی پەروەردە كردووە، بنەڕەت ئەمەیە؛ خەڵكی بۆ بانگ دەكرێت لە ئیسلامدا و گۆڕانكاری دەكرێ، چونكە گۆڕانكاری بنەڕەتی لەم زەمەنەدا دەست پێ دەكات، كە زەمەنی سەرەتای بانگەوازی پێغەمبەری خوا ﷺ بوو. وە هەركەسێكیش بیەوێت گۆڕانكاری بكات، دەبێت بەو قۆناغانەی پێغەمبەری خوادا ﷺ بڕوات، چونكە ئێمە وتمان خوای گەورە كۆمەڵێك سوننەتی هەیە، ئەم سوننەتانە قەت گۆڕانكارییان بەسەردا نایەت، سوننەتی خوای گەورە دیارە (... فَلَن تَجِدَ لِسُنَّتِ اللَّهِ تَبْدِيلًا وَلَن تَجِدَ لِسُنَّتِ اللَّهِ تَحْوِيلًا). هەرگیزاو هەرگیز نابینی رۆژ لە رۆژئاواوە هەڵبێت، هەرگیز نابینی؛ ئاگر گەرم و سوتێنەر نەبێت.

لەوانەیە کەسێک پرسیار بکات و بڵێت خۆ پێغەمبەر ئیبراهیم -علیه السلام- خرایە ناو ئاگریشەوە و نەسوتا، دەڵێین ئەمە موعجیزە بوو خەڵکی بێ دەسەڵاتە لە ئاستی موعجیزەدا، بەڵام بنەڕەت ئەوەیە کە تا ڕۆژی دوایی ئاگر سوتێنەرە، کەواتە سونەتی خوای گەورە لە نیعمەتی خۆیەتی وە گۆڕانکاریش لە ئیسلامدا مەرجی سەرەکی ئەوەیە کە لە بونیاد و شەخسیەت و کەسایەتیدا بکرێ، سەرکردەیەک یان کۆمەڵێک هەڵسن بۆ سەرەتای دەستپێکی بانگەواز، سەرەتای بانگەوازیش دەبێت دوورو درێژ بێت بۆ ئەوەی سەرکەوتن بەدەست بهێنرێت.

هەموو سەرەتای بانگەوازێک بریتییە لە سەرەتای دەستپێکی گۆڕانکاریە، بانگەواز بۆچی ئەکەی ئەگەر ئامانجت گۆڕانکاری نەبێت! ئەی بانگەوازەکە چییە و بۆ چییە؟ بۆ ئیخلاصە؟ (قَالَ يَا قَوْمِ أَرَأَيْتُمْ إِن كُنتُ عَلَىٰ بَيِّنَةٍ مِّن رَّبِّي وَرَزَقَنِي مِنْهُ رِزْقًا حَسَنًا وَمَا أُرِيدُ أَنْ أُخَالِفَكُمْ إِلَىٰ مَا أَنْهَاكُمْ عَنْهُ إِنْ أُرِيدُ إِلَّا الْإِصْلَاحَ مَا اسْتَطَعْتُ وَمَا تَوْفِيقِي إِلَّا بِاللَّهِ عَلَيْهِ تَوَكَّلْتُ وَإِلَيْهِ أُنِيبُ). ﴿٨٨﴾، هود. واتە: (شوعەیب) وتی: ئەی قەوم و خزمەکانم ئەگەر منتان بینی و بۆتان دەرکەوت کە لەسەر بەرنامەیەکی رێك و ڕۆشنم لەلایەن پەروەردگارمەوەیە، وە هەر لەلایەن ئەویشەوە رزق و ڕۆزی باش و ماڵ و سامانی زۆرم هەیە، من نامەوێ قەدەغەی شتێکتان لێ بکەم کەچی خۆم وەك ئێوە نەکەم (چی بە ئێوە بگەیەنم خۆم لە پێشدا ئەنجامی دەدەم) من تەنها چاکەخوازیم دەوێت، بەگوێرەی توانام، من بەردەوام تەوفیق و یارمەتی و سەرکەوتویيم تەنها لەلایەن خواوەیە، پشت و پەنام تەنها ئەوە و تەنها بۆ لای ئەو دەگەڕێمەوە.).

بۆ چاکسازییە؟ وەکو چۆن لەم ئایەتە پیرۆزەدا باس کراوە سەیدنا شوعیب -علیه السلام- دەیەوێ لەناو کۆمەڵگەکەیدا چاکسازی بکات، دەیەوێ گۆڕانکاری بکات، دەیەوێ خەڵکێک بەرەو ڕێگەی ئیصلاح بێنێت.

خەڵکێک ئەپرسێ ئێوەی ئیسلامی هەمیشە رەخنەتان هەیە لە هەموو شتێک و خەڵکی تر (ڕۆژئاوا) بە کەم دەزانن، کەچی ڕۆژئاوا خاوەنی ئەو هەموو پێشکەوتنەیە و قائد و رائدە، ئێوە بۆ خۆتان چین وا ئەوەندە خۆتان بە گرنگ دەزانن، لە کاتێکدا بە خۆتان دەڵێن (خیر الأمه)، سەیری ژیار و شارستانی ڕۆژئاوا بکەن و سەیری ژیار و شارستانی خۆشتان بکەن؟

پرسیارێکی گرنگە و لە جێگەی خۆشیەتی، فیعلەن وایە ڕۆژئاوا لە پێشکەوتنێکی زۆر گەورە دایە، ئەوان خاوەنی شارستانییەت و سیستەمی ئیداری و سیستەمی پێشکەوتن و ڕێگە و بانن.

ئەی ئێوە کە باشترینی ئوممەتن چیتان پێیە؟ کوا ئیصلاحەکەتان؟

لەوەڵامدا دەڵێین پێش هەموو شتێک موسوڵمانان خاوەنی کیان نین، خاوەنی سیستەمی سیاسیی خۆیان نین. وامان لێهاتووە کە موسوڵمانەکەشمان داوای سیستەمی ئیسلامی ناکات، ئەوەتا خەڵکە موسوڵمانەکەش داوای دیموکراسی دەکات، سیستەمی ئێمە نییە بۆچی گلەیی لە ئێمە

دەكەن. حەقە گلەیی لە خاوەن سیستەمەكە بكرێت، نەک لە ئیسلام، ئێمە لەسەرەتای ئیصلاح و بانگەوازین بۆیە خۆشمان بە خەیرە نومە دەزانین وە دەمانەوێت ئیصلاح بەرپا بكەین.

ڕاستە ئێمەی موسوڵمان لە شتێكدا دۆڕاندوومانە، ئەویش زانستە دانی پێدا دەنێنین، دانپێدانان نیشانەی سەركەوتنە لەگەڵ ئەوەشدا لە دووشتی گرنگدا براوەین كە بیروباوەڕ و ڕەوشتە، وەرن بە هەموو پێوەرێک سەیر بكەن باسی موسوڵمان ئەكەین، كە خوای گەورە لە قورئانی پیرۆزدا دەفەرموێت: (كُنتُمْ خَيْرَ أُمَّةٍ أُخْرِجَتْ لِلنَّاسِ). سەیری بیروباوەڕی موسوڵمان بكە ئەهلی تەوحیدە و یەک خوا ئەپەرستێ، ڕەوشت جوانە، دەست و دەم پاكە، داوێن پاكە، باسی ئەوە ناكەین كە كابرا تەنها ناوی موسوڵمانە و دزی دەكات، موسوڵمان ئەگەر بەڕاستی موسوڵمان بێت، قەت دزی ناكات!

ئەشێ موسوڵمانێک دزی بكات، بەڵام یەكسەر پەشیمان دەبێتەوە و دەگەڕێتەوە بۆ لای خوای گەورە، كێشەكەمان لێرا ئەوەیە پەروەردەكەمان كە مەنزومەیەكی گەورەیە و لە وەزارەتی پەروەردە و لە تەلەفزیۆن و لە سینەما و...هتد، كە ئاڕاستەی كۆمەڵگە دەكەن، خۆ خەڵكێكی موسوڵمان ئاراستەی ناكات، خەڵكێكی عەلمانی ئاڕاستەی دەكات. ئەی بۆچی ڕەخنە لە موسوڵمان ئەگیرێت؟ پێویستە ئەو ڕەخنانە لە خودی خۆیان بگرن نەک لە موسوڵمانان، تەنها چەند كەناڵیكی تەلەفزیۆنی ئیسلامیمان هەیە، زۆرجار ئەوانیش سەقافەتی عەلمانییان وەرگرتووە و وەكو ئیسلامەكە ئاڕاستەی خەڵكی ناكەن، ئەوان لە زانستدا پێشكەوتوون، بەڵام لە بیروباوەڕ و لە ڕەوشتدا بەتەواوەتی دۆڕاون.

كەواتە ئێمە لە یەكێكیان دا نوقسانین، وە ئەوان لەهەردووكیان دا، ئێمە دەمانەوێت بەم دووانەی كە سەركەوتووبووین بگەڕێینەوە بۆ دەستپێكی ئیصلاح، وە بۆ ئەو قۆناغەی كە لە رابردوودا خاوەنی ئەو هەموو شارستانییەتە بووین. شاری بەغداد یەكێک بووە لەو شارانەی زۆر پێشكەوتوو بووە لە زانستدا، تەنها كتێبخانەی گشتی شاری بەغداد، خاوەنی هەشت ملیۆن كتێب بووە لە سەردەمی خیلافەتی دەوڵەتی عەباسییدا، ئەوەندەی كە ژمێردراو ەو تۆمار كراوە، كاتێک كە سوپای خوێنرێژی تەتار دێنە ناو عێراقەوە و دەیانەوێت لە ڕووباری دیجلەوە بپەڕنەوە بۆ ئەوپەڕی بەغداد، پردیان دەست ناكەوێت، تەبعەن ئەو كەسانەی چوونەتە شاری بەغداد دەزانن پانتایی ڕووباری دیجلە دوو ئەوەندەی پانتایی دەریاچەی دوكان دەبێت، بۆ ئەم مەبەستە كتێبیان هێناوە و خستوویانەتە ناو ئەم ڕووبارەوە و كردوویانە بە پرد و سوپاش بەسەریان دا پەڕیونەتەوە، ئەوە شارستانییەتی ئیسلامە، كاتێک كە صەلیبیەكان و ئەوروپا و ڕۆژئاوا هاتنە ناو وڵاتانی ئێمەوە بەس لە شاری تەرابلوسدا نۆ ملیۆن كتێبیان سوتاند.

شارستانی ئێمە ئاوا لەبەرچاوی ئەو خەڵكانە سووک بووە، لە سەردەمی خیلافەتی عبدالله مأمون، لە ١٩٨-٢١٨ی كۆچی، كە كتێبێک وەرئەگێردرایە سەر زمانی عەرەبی كتێبەكەیان ئەكێشا و

بەقەدەر كێشەكەی پارە و ئاڵتونیان ئەبەخشی بە وەرگێڕەكەی! ئەوە شارستانییەتی ئیسلام بووە، كەچی (سبحان الله) موسوڵمانی ئێستە دەڵێی پێی بخوێنەرەوە ئەو كتێبە جوانانە، كە بە جوانترین شێوە چاپ دەكرێن، كەچی (لا حول ولا قوە الا بالله) زۆرێک تاقەتی خوێندوەیان نیە و خۆشیان بە ئوممەتی (اقرأ) دەزانن. كاتێک كە صەلیبیەكان هاتنە تەرابلوس و عەككاو ناوچەكانی ترەوە شوێنەكانیان سوتاند زیاد لە هەشت ملیۆن كتێبی موسوڵمانانیان سوتاند و لەناویان برد و ویستیان كتێبخانەی قاهیرە بسوتێنن، بەڵام دەستیان پێی نەگەیشت، بیربكەنەوە شارستانییەتی گەورەی موسوڵمانان لە ئیتاڵیا و ئیسپانیا كۆتایی پێ هات، زۆر بەكەمی باسی ئەو شارستانییەتە گەورەیەی ئیسلام دەكرێت لە ئیسپانیا، كە ئەندەلوسە.

ئەندەلوس لە ئەسڵدا ناوی ڤەندەلیسیایە ئەم ناوە لەبەرئەوەی عەرەب نەیتوانیوە بیڵێ بۆیە كردوویەتی بە ئەندەلوس، ئەی بۆ كەس ناپرسێ ئەندەلوس بۆ بوو بە ئیسپانیا؟ خۆ پێشتر ئەندەلوس ناوی نەگۆڕا، كە موسوڵمانان چوونە ناوی خەڵكەكەی بە خۆشحاڵییەوە پێشوازیان لە ئیسلام و موسوڵمانان كرد، لە دوای شاری بەغدا بەهێزترین شارستانییەتە لە جیهاندا، كە خەڵكی تێیدا ژیابێ لەڕووی بیناسازی، دیمۆگرافی، ئەندازیاری، زانست و زانیارییەوە. شاری قورتوبە پایتەختی بووە، ئەی بۆچی ناوەكەی گۆڕدرا بۆ ئیسپانیا؟

لەبەرئەوەی خەڵكی ئەندەلوس هەرهەموویان كوژران و راوەدوو نران بۆ مەغریب و وڵاتانی تری ئیسلامیی و لە جێگەی ئەوان خەڵكێكی فرەنجە، واتە فەڕەنسی و ئینگلتەرا و جێرمەنییان تێ كردن، بەم سیانە دەوترێت ئیسپان، یانی ئەوان ئەسڵ داگیركەرێک بوون، خەڵكیان لە جێگەی خۆی هەڵكەند و فڕێیان دایە دەرەوە و خۆیان هاتنە جێگەكەیان و نیشتەجێ بوون، وەكو ئێستەی ئیسرائیل، كە چۆن هاتوون فەلەستینیەكانیان وەدەر ناوە و خۆیان لە جێیان نیشتەجێبوون.

(وَتِلْكَ الأَيَّامُ نُدَاوِلُهَا بَيْنَ النَّاسِ) بۆ باسی مێژوو ئەكەین؟ بۆ باسی سوننەتەكان ئەكەین؟ لەبەر ئەوەی دووبارە ئەبنەوە، دەبێت ئێمە كورد وریای شاری كەركووک بین، نابێت بهێڵین كوردی تێدا هەڵبكەنرێت و لە جێگەیان خەڵكی تر نیشتەجێ بكرێ، نابێت وەكو ئەندەلوس و فەلەستین لە دەستمان بچێت. گرنگە بزانین ئیسلام لە ئەوج و دەسەڵاتی خۆیایەتی، هەركاتێک كە موسوڵمانان خۆیان تەكاند و خۆیان ساغكردەوە بۆ ئەم ئیسلامە ئەتوانن لە ماوەیەكی كەمدا شارستانییەتەكەیان بخەنەوە سەر پێ بە تایبەتی لەڕووی زانستەوە، هەرچەندە پێمان وایە زانست زادەی بیر و داهێنانی مرۆڤایەتییە و هەموو جیهان تێیدا بەشدارە و ئیسلام كردوویەتی، ئێستە وای لێهاتووە، كە بڵێین ئیسلام ئەوەی كردووە و ئەوەی كردووە، چونكە ئەشێ كابرایەكی هیندۆسی خزمەتێک بكات، ئەشێ كابرایەكی مەسیحی خزمەتێک بكات، ئەشێ كابرایەكی جوولەكە یان...تاد، خزمەتێک بكات. هەموو ئەمانە زادەی بیری مرۆڤایەتین، بەڵام بەداخەوە كە

ئەكەوێتە من و تۆ تۆیی، كە ئەكەوێتە ململانێ، پێویستە ئێمەش وەك موسوڵمان باسی خۆمان بكەین و وەكو خۆمان بناسرێین.
كەواتە ئیصلاحی ئێمە یەكەم شت لە ڕەوشتدایە، چونكە بەڕێزان ئەگەر ڕەوشت جوان نەبوو خەڵک دزی دەكات، خەڵک گەندەڵی دەكات و ڕەشوە ئەخوات، لەبەرئەوەی خوا پەرست نییە گوێ نادات بە ڕەوشت و هەر شتێک بیەوێت دەیكات، بۆیە سەرەتا پێویستە بیروباوەڕەكە پاک بكەینەوە، فیكرەكە چاك بكەینەوە، وەكو وتمان خەڵكێک بەناوی هونەرەوە لاشەی خۆی دەرئەخات و گەنجانی پێ سەرگەردان دەكات، فكری گەنجانی پێ تێک دەدات یان كەساتێک بە پارەو ڕەشوە كاری خۆیان ئاسان دەكەن، ئەی خەڵكە هەژارەكە چی، یان كردنەوەی هەندێک نەخۆشخانە كە پێویستە فەقیر و هەژارەكان سوودی لێ ببینن، بەڵام بە پێچەوانەوە بە پارەیەكی زۆر ئینجا دەچیتە ناوی، ئێ كەوایە ئیتر بۆچییە؟ خۆ دەوڵەمەندەكان مەمنونتان نابن ئەوان پارەیان هەیەو دانامێنن ئەمە پەیوەندی بە ڕەوشتەوە هەیە، ڕەوشت ئەوەیە كە خزمەت بە خەڵكی بكرێ و بیروباوەڕیان باش بكرێت و چاكسازی لەناویاندا بكرێت، بۆیە سەرەتای دەستپێكی بانگەوازی پێغەمبەری خوا ﷺ بە ئیصلاح كردن بوو، وە لەناو ئەو ئیصلاحەشدا پێغەمبەری خوا ﷺ ویستی بیروباوەڕێكی پاک لە مێشكیان دا بچەسپێنێ، ئەگەر مرۆڤ خاوەنی مەبدەء نەبێت نابێتە خاوەنی قیەم و ئەخلاق، پێمان وایە هەركەسێک خاوەنی بیروباوەڕێكی پاک بوو خاوەنی قیەم و ئەخلاقیشە، هەروەها كابرایەكی كۆمەنیست یان سۆسیال دیموكرات یان كەسێكی تر بە ڕاستگۆیی خاوەنی بیروباوەڕەكەی بووبە نیسبەتی خۆیەوە خاوەنی قیەم و ئەخلاقە، چونكە باوەڕی بە قیەم و ئەخلاق هەیە، بۆیە گرنگە مرۆڤ خاوەنی بیروباوەڕ بێت، خاوەنی فیكر بێت، خاوەنی مەبدەء بێت، ئەگەر خاوەنی مەبدەء نەبوو ڕێگەی چاكسازی ناگرێتە بەر.
قۆناغی دووەم لە چاكسازی و دەستپێكی بانگەوازی پێغەمبەر ﷺ ئەوەبوو كە بیروباوەڕەكەی خستە ناویانەوە، ئێمەش پێویستە ئەم بیروباوەڕە بخەینە ناو خۆمانەوە و بیروباوەڕمان بكەین بە ڵەک، دوای ئەوە پێویستە برایەتیشمان لە نێواندا دروست ببێت، چونكە زۆر گرنگە، پێشتر باسمان كرد كە لە ماڵی ئەرقەمی كوڕی ئەرقەم نە ئەحكام هەبوو، نە هیچ شتێک، تەنها ئەوەندە بوو پێغەمبەری خوا ﷺ دەیویست ئەم هاوەڵە بەڕێزانە سەیری یەكتری بكەن و یەكتریان خۆش بوێ و برایەتییان بەهێز بێت، برایەتی زۆر گرنگە لە جێگەیەكدا كە تۆ بتەوێت گۆڕانكاری بكەیت، دوای برایەتیش ڕەوشت، ڕەوشت زۆر زۆر گرنگە چونكە ئەگەر ڕەوشت جوان نەبوو لە هیچ مەنزومەیەكدا ئیش و كار ناڕوات، بۆیە ئەوەندەش جەخت دەكەینەوە لەسەر بابەتی ڕەوشت، چونكە لە دواییدا باسی گەلان ئەكەین كە چۆن گۆڕانكارییان كردووەو هەموو گۆڕانكارییەكەشیان بە ڕەوشت بووە.

ئەوروپا رەوشتێكی نیسبییان هەیە، بەڵام ناگەن بە موسوڵمان، رەوشتی نیسبی ئەوان لە چی دایە؟ لە لێخورینی ئوتۆمبێلدا جیاوازی هەیە، چونكە ئەوان بە یاسا رێكیان خستووە و رەوشتەكەیان بۆ دروستبووە، ئێمە دەبێت بە خواناسی رێكی بخەین، ئینجا رەوشتەكەمان بۆ دروست دەبێت، چونكە سروشتی خەڵكی ئێمە وەهایە، كە خواناسە نەك یاساناس، خۆ لە وڵاتی ئێمەدا یاسا زۆرە، پەرلەمان یاسای زۆر دەردەكات، بەڵام بەگشتی كەس حیساب بۆ یاسا ناكات، هەر ئەو بەرپرسانە بڕوایان بە یاسا نییە و پێشێلی دەكەن كە پەرلەمانیشیان دامەزراندووە، چەند كەسی بێتاوان لە وڵاتی ئێمەدا كوژرا ئەی بۆچی بكوژەكانیان نادرێنە دادگا، لەبەرئەوەی ئەوان حیساب بۆ یاسا و دادگە ناكەن، ئەی ئەگەر موسوڵمانێكی فەقیر بەكەسێك بڵێ تۆ كافری، یاسای ئیرهابی بۆ دەردەكەن و دەڵێت بە كافرێكی وتووە كافر، ئێ ئەو خۆی بڕوای بە خوا نییە، ئەی پێی بڵێی چی؟ كافر بوون جنێو نییە حوكمی شەرعییە، دەكرێ یەكێك بە من بڵێ تۆ مادام بڕوات بە یەزیدی نییە هەر یەزیدیت. ئێ من یەزیدی نیم، یەكێ بە من بڵێ تۆ هەر هەویت. تەبعەن لە ناو دینی مەسیحییدا هەركەسێك لەسەر دینی خۆیان نەبێت، پێی دەڵێن هەرتەقە، چۆن ئێمە بە یەكێك دەڵێین كافر ئەوانیش دەڵێن هەرتەقە، دەی بەڵی من هەرتەقەم، لەبەرئەوەی بڕوام نییە بە ئاینی مەسیحی، بڕوام بە بیروباوەڕەكەی نییە، بەڵام لە هەمان كاتیشدا رێز و ئیحترامی ئەگرم كەواتە من هەرتەقەم بە دینەكەی ئەو، ئەویش كافرە بە دینەكەی من. كافر بوون پەردەیەكە لە نێوانی ئەو و خوای گەورەدا، لە نێوان و ئەو و دینەكەی مندا، ئەم رەوشتە گرنگە لەنێوان هەمووواندا دروست بێت.

قۆناغێكی تر دێتە پێشەوە لەم بانگەوازەدا پێی دەوترێت ساڵی ماتەمینی، ساڵی ماتەمینی لەم قۆناغەدا چییە؟ لەسەرەتای بانگەوازدا خەڵك زۆر ئیش دەكات و چالاكی زۆرە، بەڵام بەرهەم كەمە، چالاكی زۆر و بەرهەمی كەم لە نێوانی سەرەتای بانگەواز و ساڵی ماتەمینی دایە، ٥ پێنج ساڵی رێك پێغەمبەری خوا ﷺ خەڵكی پەروەردە كرد، هەتا ٦٥ كەسی دروستكرد و كردنی بە نوخبە، چالاكییەكی زۆر و بەرهەمێكی كەم، ئیتر لەمە زیادی نەكرد، كە هاتە ساڵی ماتەمینیەوە دەبێ تەحەمولی بەرپرسیارەتی ئەوە بكەیت كە بانگەواز ئەكەیت، وەكو چۆن پێغەمبەری خوا ﷺ پێیان ئەوت بەخوا ئەم كابرایە شێتە با وازی لێ بێنین دوایی وتیان ساحیرە دواتر وتیان شاعیرە ئەنواع و ئەشكال قسەیان بۆ دروست دەكرد، بەڵام لە كۆتاییدا تەحەمولیان نەماو كەوتنە جنێودان و ئەزیەتدانی. ریخی ئاژەڵیان دەكرد بەسەریدا، پاشان گەمارۆی ئابوورییان خستەسەری، بۆ؟

لەبەرئەوەی زانییان پرۆژەكەی وردە وردە گەورە دەبێت و پرۆژەیەكی راستەقینەیە، لەو ساڵی ماتەمینییەدا هەموویان كۆكردنەوە، گەل و هۆزەكەیشی لەگەڵ ئەوەشدا كە دیندار نەبوون، بەڵام دەبێت ئەو خەڵكە هەر نارەحەتی بچێژن هەرچیەكیان كردووە مادام پشگیری محمد ﷺ

دەکەن. تۆش بزانە کە گۆڕانکاریت کرد نان براو دەبیت، کە گۆڕانکاریت کرد، زیندانەکانت لێ پڕ دەکرێت، کە گۆڕانکاریت کرد هەرچی ئازار و ناڕەحەتییە بەسەرتا ئەیهێنن و بێ پارەت دەکەن، ژیانت ناهەموار دەکەن، دەرونت ئازارت دەدەن، زۆر لە خۆشەویستانت لە دەست دەدەیت.

کەواتە گۆڕانکاری بەرهەمێکە دەبێت قوربانی بۆ بدرێت، هەرکەسێکیش قوربانی بۆ نەدات سەرکەوتن بەدەست ناهێنێت، قاعیدەیە قوربانی بدە تاکو سەرکەوتن بەدەست بهێنیت، کەواتە سەرکەوتنی موسوڵمانان لە سەرەتاوە بەوە دەست پێ دەکات، کە خۆڕاگربن لەبەرانبەر بانگەوازەکەیان دا، وەکو چۆن پێغەمبەری خوا ﷺ بەڵێنی هەموو شتێکیان پێدا، پێیان وت پارە و سەروەت و سامانت دەدەینێ، بەڵێ هەوڵی راکێشانت دەدەن، هەرچی جەمسەرەکانی جیهانییە دێن بۆ لات و دەڵێن با لەگەڵتدا بین، ئێمە هەمووومان بە یەکەوە جوانین، واز لەم پرۆژەیە بێنە هەر پرۆژەکەی خۆمان باشە و قەیچییەك دەکات، کورە چ مشکیلەیەکمان هەیە. بەڵام تۆ کە رازی نەبوویت ئینجا رێگەی راگەیاندنت لەگەڵدا بەکار ئەهێنن و لە راگەیاندنەوە قسەت پێ دەڵێن و دەڵێن سەرشێتە، ئیرهابییە، توندڕەوە، پیاوکوژە، تیرۆریستە، ئاگاتان لێ بێ، نەتان کوژێ، نەتان خوات، ئەگەر هەر بەردەوام بوویت و بەرەو سەرکەوتن رۆیشتیت، گەمارۆی ئابووریت دەخەنە سەر، پارەت پێ ناهێڵن، برسیت دەکەن، راوەدووت ئەنێن، وەکو پێغەمبەری خوا ﷺ، کە وایان لێ کرد.

دڵنیاش بن ئەم قۆناغەی باسی ئەکەین، بەسەر هەموو کەسێکدا دووبارە دەبێتەوە، چونکە قۆناغی ناڕەحەتی پێغەمبەری خوایە ﷺ لە شاری مەککەدا، یاخود کاتێک پێغەمبەری ئازیز ﷺ کە ئەچێت بۆ شاری طائف بە هاوڕێیەتی هاوەڵی بەڕێز زەیدی کوڕی حاریس -ڕەزامەندی خوا لێ بێت- لەوکاتەدا بنەماڵەیەکی ناودار حوکمی تێدا دەکەن بە ناوی عبدلیالیل، سێ برا ئەبن پێیان دەڵێت هاتووم بمپارێزن، بەڵام ئەوەندە سەخیفن بەرانبەر پێغەمبەری خوا ﷺ و هاوەڵە بەڕێزەکەی منداڵ و کۆیلە هان دەدەن لە دژیان.

زەیدیش منداڵە را دەکات سەری ئەشکێ، قاچی ئەشکێ، پێغەمبەری خوا ﷺ قاچی موبارەکی بریندار دەبێت، بەڵام لەگەڵ ئەوەشدا کە لێی دەدەن و ئازارێکی زۆری پێ ئەگەێنن لێیان رزگار دەبێت و ئەچێتە سێبەری باخێکەوە، بۆ خەڵکێک پێی وایە ئێستە ئەمە دووبارە نابێتەوە و موسوڵمانان رەش و رووت نین، وەڵاهی موسوڵمان، کافر بەزەیی پێیاندا دێتەوە، ئەوەندە ناڕەحەتن وەکو ئەو پێغەمبەر ﷺیان لێهاتووە. لە سێبەری باخەکەدا دائەنیشن و خاوەنی باخەکەش کە لە دوورەوە ذەیانبینێ بەزەیی پیضیان دا دێتەوە و بە کۆیلەیەکی خۆیدا هەندێك ترێیان بۆ ئەنێرێ، کاتێک کە کۆیلەکە ترێکەیان بۆ ئەهێنێ، پێغەمبەری نازدار ﷺ، بسم الله دەکات و لەگەڵ زەید دا وردە وردە دەست دەکەن بە خواردنی، کە بەناوی خوای گەورە دەست

پێ دەکەن ئەم کۆیلەیە سەری سوڕئەمێنێ و بە پێغەمبەری خوا ﷺ، دەڵێت خەڵکی ئەم ناوچەیە ئەم قسەیە ناکەن، ئەویش دەفەرموێت: من بە پێغەمبەرم، نێردراوم بۆ ئەم ئوممەتە.
سەیرکەن ئەم خۆشەویستەی خوا لەو کاتەشدا کە خوێن بە لاشەیدا دێتە خوارەوە و لەتاو ئازاری لاشەی فرمێسک لە چاوەکانی دا نابڕێت، کەچی هێشتا خەریکی بانگەوازە، دەست دەکەن بە گفتوگۆ و پێغەمبەر ﷺ، پرسیاری لێ دەکات و پێی دەڵێت: ناوت چییە و خەڵکی کوێی؟ کۆیلەکە دەڵێت: عەداسە و خەڵکی نەینەوام، پێغەمبەری نازدار ﷺ دەفەرموێت: شوێنی براکەی من یونسی کوڕی متی؟ عەداسیش سەری سوڕئەمێنێ و پێی دەڵێت: تۆ ئەمە چۆن دەزانی؟ تەبعەن پێغەمبەری خوا ﷺ ئیسپاتی پێغەمبەرایەتیی خۆی دەکات و دەفەرموێت: من پێغەمبەرم، عەداس راستەوخۆ بڕوای پێ دەهێنێ و موسوڵمان دەبێت، لە دوای ئەو هەموو ناخۆشییە خوای گەورە دیارییەکی پێشکەش دەکات، ئەمە دەرسە بۆ ئێمە، بۆ ئەوەی هەرگیز لە کاتی کارکردندا بێتاقەت نەبین.
یان نمونەی هاجەرە خاتوونی دایکی ئیسماعیل پێغەمبەر -علیه السلام- جاری یەکەم دەزانێ لە گردی صەفا ئاو نییە، جاری دووەم را دەکات بەرەو مەروە، جاری سێیەم دەگەڕێتەوە، جاری چوارەم دەڕوات و هەر ئاو نییە، ئێ ئەم راکردنەت لە چییە؟ ئەمە بەڵگەیە کە خوای گەورە هەرگیز کەس نائومێد ناکات و پاداشتی ماندووبوونەکەی دەداتەوە، ئاوێک لەژێر قاچی ئیسماعیلەوە هەڵئەقوڵێت، ئەمە پێمان دەڵێت کار بکەن بۆ گۆڕانکاری، خوای گەورە نائومێدتان ناکات، ئەگەر بە موعجیزەش بێت ئاو و فێنکایی و هێشووە ترێ ئەخاتە بەردەستان.

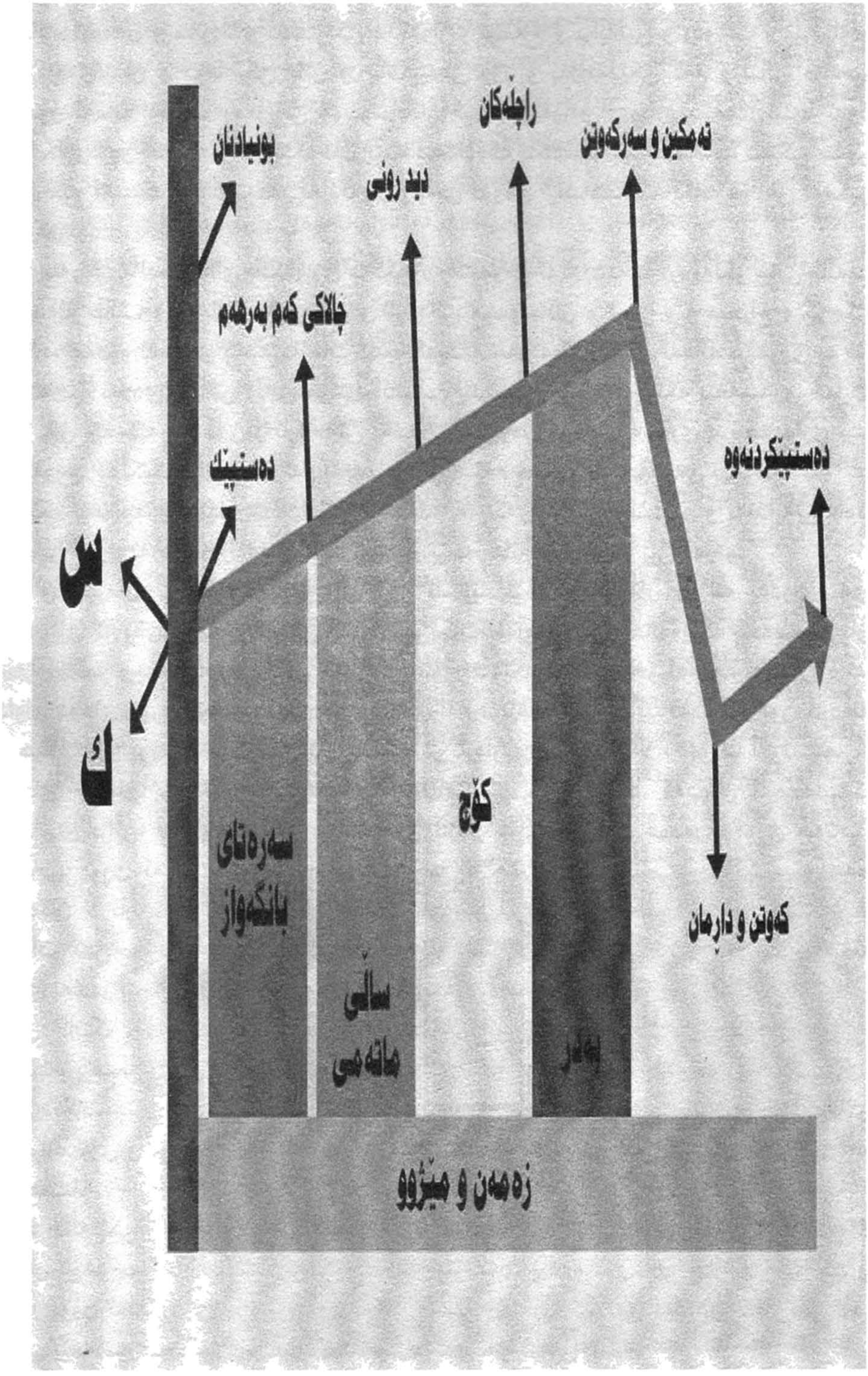
بونیادنان
راچڵەکان
تەمکین و سەرکەوتن
دید رونی
چالاکی کەم بەرهەم
دەستپێك
دەستپێکردنەوە
س
ك
کۆچ
سەرەتای
بانگەواز
ساڵی
ماتەمی
کەوتن و دارمان
زەمەن و مێژوو

بونیاد و زەمەن و سەرەتا و دەستپێكی بانگەواز و ئیصلاح و برایەتیی و رەوشت و بیروباوەڕ و سەركردەی باش و كۆمەڵێكی باش و چالاكییەكی زۆر و بەرهەمێكی كەم و ساڵی ماتەمینی، هەموو ئەمانە دەبێت بە ژیانی موسوڵمانانندا گوزەر بكەن و دووبارە ببنەوە، ئینجا ئەوكاتە گۆڕانكاری روو دەدات و خەڵكێک ئەتوانێت ئیعدادەكە بەدەست بهێنێت، ئەمە شتێكی حەتمییە، یانی هیچ كەسێک ناتوانێت بەبێ بانگەواز و بەبێ ئەوەی ئیعداد بكات، بگاتە قۆناغی تەمكین و سەركەوتن.

پێغەمبەر ﷺ لەسەرەتای بانگەوازی مەككەوە راستەوخۆ نەگەیشتە بەدر، بەڵكو ساڵی ماتەمینی و چوونە طائف و گەمارۆی ئابووریی و ئازاردانی موسوڵمانان و ئیسرا و و میعراج و كۆچكردن و...تاد، هەموو ئەمانەی بەسەردا هات ئینجا گەیشتە سەركەوتنی بەدر. ئەمانە هەمووی بە قۆناغ رۆیشتن بۆ ئەوەی قۆناغی ژیانی موسوڵمانانیشی پێدا تێپەڕ بێتەوە، چونكە پێغەمبەری خوا ﷺ لە ژیانی پێغەمبەرایەتدا زۆر ناڕەحەتی بەسەردا هاتووە، زۆر چەرمەسەری و ناهەمواری بینیوە بۆ ئەوەی خەڵكێک بزانێت كە ئەم پێغەمبەرە ﷺ ئەم هەموو ناڕەحەتییەی بینیوە.

رۆژێک پێغەمبەری نازدار ﷺ لەلای كەعبەدا، عەباكەی شانی راخستبوو و بەندایەتی دەكرد، خەبابی كوڕی ئەرەد -ڕەزامەندی خوای لەسەر بێت- هاتە خزمەتی و پێی فەرمو:

دوعای خێرمان بۆ ناكەی؟ قسەیەكی زۆر ئاساییە ئێمە هەموومان رۆژانە بەدوای ئەوەدا ئەگەڕێین كە پیاوباشێک دوعایەكی خێرمان بۆ بكات، فەرمودەكە وا هاتووە كە پێغەمبەری نازدار ﷺ (محمر وجهه)، دەم و چاوی موبارەكی سوور هەڵگەڕا، سەیرە خۆ ئەم هاوڕێ بەڕێزە تەنها داوای دوعای خێری كردووە، بەڵام لەبەرئەوەی لەم قۆناغەدا بێزار و بێتاقەت بوو بوو، ناڕەحەت و هیلاک بوو بوو، بە مەئویسی بە پێغەمبەری نازداری ﷺ وت: ألا تدعو لنا ألا تستنصر لنا. دوعای خێرمان بۆ بكە لەو ناڕەحەتییە نەجاتمان بێت بۆ ئەوەی قەدەری ناڕەحەتییەكەی خەبابیش بزانن، لە دوای وەفاتی پێغەمبەری نازدار ﷺ رۆژێكیان عومەری كوڕی خەتاب بە خەبابی كوڕی ئەرەت فەرمو -ڕەزامەندی خوا لە هەردوكیان بێت- چ رۆژێكت لە هەموو رۆژەكان لا ناڕەحەت تر بوو ئەی خەباب، ئەویش كراسەكەی هەڵدەداتەوە و پشتی پیشان دەدات كە بە قەدەر بەردێک كونی تێ بووە و سوتێنراوە، عومەری كوڕی خەتاب -ڕەزامەندی خوای لەسەر بێت- بەو هەموو جورئەت و غیرەتەیەوە هاوار دەكات و چاوی ئەگرێت.

بەڵێ؛ كاتێک ئەمەی بەسەردا دێت و دەچێتە خزمەتی پێغەمبەر ﷺ داوای دوعای خێری لێ دەكات، پێغەمبەری خوا ﷺ بە مێژوو بیری ئەخاتەوە وە تەجروبە و ئەزمونی گەلانی تری بۆ باس دەكات، پێی دەفەرموێت: گەلانێک پێش ئێوە لە پێناوی ئەم دینەدا چاڵیان بۆ هەڵدەكەنرا و ئەخرانە ناوی و لە ناوەڕاست دا بە مشار ئەكران بە دوو كەرتەوە، كەچی وازیشیان لە دینەكەیان نەدەهێنا.

ئەمە حاڵەتێكی ناخۆش و قورسە هەربۆیە باسمان لەوە كرد، كە ئیسلام بۆ خۆی لە ئەركانەكاندا قورس نییە، چونكە خەڵكێک پێی وایە كە ئەو قۆناغەی پێغەمبەری خوا ﷺ و هاوەڵانی پێدا تێپەر بوون تەنها رۆژوو و نوێژ بووە، نەخێر بەڵكو چەندان رووداوی ناخۆشی ئاوا روویداوە لە ژیانی پێغەمبەری خوا ﷺ و هاوەڵاندا -ڕەزامەندی خوایان لێ بێت-.

ئیسلام بریتییە لەو قۆناغەی کە پێغەمبەری خوا ﷺ لەگەڵ هاوەڵە راشیدەکانی پێیدا تێپەڕیون، بریتییە لەو قۆناغەی کە خەبابی کوڕی ئەرەت، بیلالی حەبەشی، سەلمانی فارسی، عەبدوڕەحمانی کوڕی عەوف، ئەبو عوبەیدەی جەراح، خالیدی کوڕی وەلید، موصعەبی کوڕی عومەیر، زەیدی کوڕی حاریسە و ئوسامەی کوڕی زەیدی پێدا تێپەڕیون -ڕەزامەندی خوای گەورە لە هەموویان-.
ئایا ئێستە ئێمە لە کام قۆناغداین؟ لەبەر ئەوەی قۆناغەکانی زەمەنی پێغەمبەری خوا ﷺ نازانین، بۆیە قۆناغەکانی خۆشمان بۆ ناخوێنرێتەوە، لە دوای ئەوەی پێغەمبەر ﷺ بانگەوازی کرد، چالاکی زۆر بوو، بەڵام بەرهەمی کەم بوو، چووە قۆناغێکەوە کە پێی دەوترێت قۆناغی دید ڕوونی.
قۆناغی دید ڕوونی قۆناغێکە لە قۆناغەکانی بانگەواز بۆ گۆڕانکاری، مەرجە، کە ئەم قۆناغە لە سەرەتای بانگەوازەکەوە دەست پێ بکات. درێژترین کاتە و سیفەتی وایە چالاکی تێیدا زۆرە و بەرهەم کەمە، تا دەگەیتە ساڵێک، کە ساڵی ماتەمینی پێغەمبەری خوایە ﷺ، ئەم قۆناغەش دەبێت ببڕین.
قۆناغی دید ڕوونی چییە؟ دید ڕوونی قۆناغێکە لەو قۆناغانەی، کە ئیتر بۆت ڕوون دەبێتەوە کێت لەگەڵدایە بۆ گۆڕانکاری، بۆت ڕوون دەبێتەوە، کە ئایا ئەوانەی کە لەگەڵتدان بۆ خوا ئیش دەکەن یان بۆ پارە و سوڵتە و دەسەڵات، چونکە ئەو ناڕەحەتییەی کە بەسەر خەبابی کوڕی ئەرەتدا هاتووە، ئەو ناڕەحەتییە بەسەر ئەبوبەکری صدیق و عومەری کوڕی خەتاب و هەموو ئەو پیاوە بەڕێزانەدا هاتووە. پێغەمبەری خوا ﷺ دیدێکی ڕوونی وەرگرت لەو خەڵکە، بۆی دەرکەوت فیعلەن ئەمانە ئەتوانن ئەم ئیسلامە بخەنە سەرشانی خۆیان.
لە سەرەتادا پێغەمبەر ﷺ هەموو ئەرکی ئوممەتەکەی خستبووە سەرشانی خۆی، هەروەک چۆن لە وێنەکەدا ڕوون کراوەتە، بەڵام وردە وردە بە حەرەکەتی گۆڕانکاری خەڵکی دروستکرد بە مەبەستی ئەوەی ئەم خەڵکە وا لێ بکات، کە بتوانن بە ناڕەحەتی گەیاندنی بانگەوازەکە رابێن.
هەروەها قۆناغەکانیش لە وێنەکەدا ڕوونکراونەتەوە.

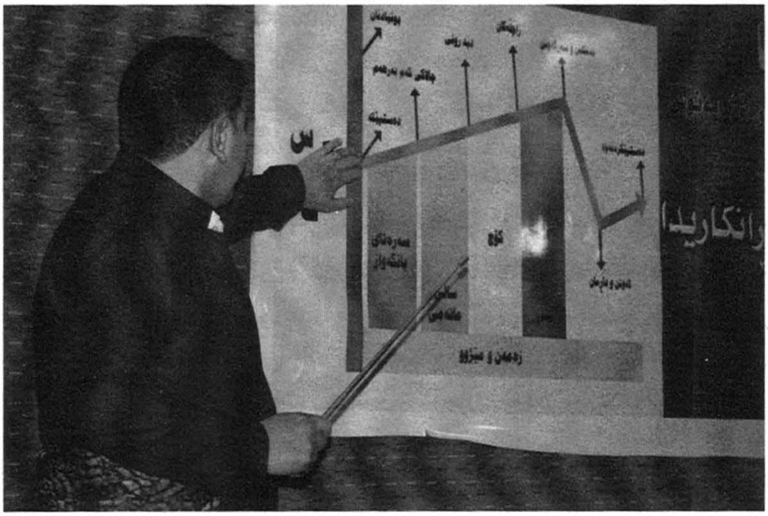

كەواتە ئەمە بنەڕەتی بزوتنەوەی گۆڕانكارییە، كێشەی ئێمەی موسوڵمان و رابوونی ئیسلامی بەگشتیی و كێشەی ئیسلامییەكانی كورد بەتایبەتی ئەوەیە، كە قورسایی ئەم رەوتەیان خستۆتە سەرشانی نوخبەكە، بەڵام سەیری هێزە شۆڕشگێرە كوردەكان بكەن، هەر لەو هێزانەی كە لە دەوروبەری خۆمانن، حزبە عەلمانییەكانی دەوروبەرمان، ئەم هێزانە قورسایەكەیان نەخستۆتە سەرشانی نوخبەكەیان، بەڵكو قورساییەكەیان خستۆتە سەرشانی جەماوەرەكە، هەر بۆیە ئەوان زیاتر سەركەوتوون، بۆیە سەیر ئەكەیت ئەگەر نوخبەیەک دوو نوخبە تێدا بچێ تەواو هەست ئەكەیت سەحوەكە یاخود رابوونەكە فەوتاوە، یان ئەو حەرەكە ئیعدادەیەی كە باسمان كرد بۆ هەرجێگەیەک بێت فەوتاوە. بۆیە دید روونی لێرەدا گرنگە كە ئەو كۆمەڵە جارێ نوخبەیە و نەگەیشتۆتە ئەو قۆناغەی كە قورساییەكە هەڵگرن بۆ ئەوەی بیدەنەوە بە جەماوەرەكە، بزوتنەوە ئایدۆلۆژییە ئیسلامییەكەیە، كە ئەمان هەڵیئەگرنەوە لەم قۆناغی دید روونییەدا.
كەواتە زۆر گرنگە ئێمە ئەو هەستەمان بۆ دروست ببێ، چونكە لێرا خەڵكت بۆ ئەناسرێ و پاڵفتە ئەبن تا بزانی كێ لەگەڵتدایە، كێ بۆ سەروەت و سامانە، كێ دەیەوێ لەگەڵتدا رێ بكات، ئەوەش راستە كە ئەم قۆناغە لە ژیانی پێغەمبەر ﷺ نایبینیتەوە، بەڵام لە قۆناغی تردا بۆت روون دەبێتەوە كە فیرقەیەكی زۆری ئیسلامی سەر دەردێنن.
لەم قۆناغەشدا پێغەمبەر ﷺ كۆمەڵێک هاوەڵی لەدەور كۆبووبوونەوە و پێی وتن من رۆیشتووم بەرەو ئاسمان و ئیسراو و میعراجم پێ كراوە، كۆمەڵێكیان هاتنەوە و وتیان ئێمە بڕوا ناكەین بە محمد ﷺ و مورتەد بوونەوە. لەبەرئەوەی لەم قۆناغەدا بۆیان روونبوویەوە پێغەمبەری خوا ﷺ ناسینی،كە كێ ئەتوانێ ئەم ئیسلامە هەڵگرێ و كێ ئەتوانێ لەم قۆناغەدا ئەم بانگەوازە بپارێزێ، مەرج دەبێت ئەم قۆناغەش ببڕیت بۆ ئەوەی بزانیت كە كێ لەگەڵت دایە، ئێمە بڕوامان وایە ئیسلامییەكان هێشتا لەسەرەتان و نەگەیشتوونەتە ئەم نارەحەتییە.
خاڵێكی تر كە دێتە پێشەوە بریتییە لە كۆچ، ئەم كۆچە لە دوای دید روونی دەردەكەوێت، خەڵكە كە نارەحەتییەكە دەخەنە سەرشانی خۆیان، بەڵام ئەهلی كوفر ئەو كەسانەی كە خاوەنی پڕۆژەن نەیانەوێت ئەم كۆچە بكەن، چونكە دەیانەوێ كۆتاییان پێ بێنن و لەناویان بەرن. پێغەمبەری خوا ﷺ ناچار بوو كۆچ بكات و كۆچی كرد بە دوو قۆناغ، قۆناغێک بۆ دەرەوەی مەدینە، قۆناغێكیش بۆ ناو مەدینە، كە خۆیشی بەشدار بوو. كۆچ زۆر گرنگە لەم قۆناغەدا. پێناچێت خەڵک كۆچ بكات بۆ جێگەیەک بۆ مەئوایەک، بەڵام ئەشێت كۆچ بكات لە دڵێكی خراپەكارەوە بۆ دڵێكی باشەكار، لە فیكرێكی خراپەوە بۆ فیكرێكی باش. كۆچ تەنها واتای ئەوەی نییە، كە لە شارێكەوە بچیت بۆ شارێكی تر، بەڵكو ئەشێ لە نادی و بارەوە كۆچ بكەیت بۆ مزگەوت، لە تەلەفۆنكردنی حەرام و كاری قێزەون و ئیشی داوێنپیسیەوە بڕۆی بەرەو داوێنپاكی و رەوشتی جوان. ئەمانە هەموو كۆچن لە قۆناغێكەوە بۆ قۆناغێكی تر، وە ئەم قۆناغی كۆچەش كە خەڵكێک تێیدا كۆچ دەكەن لە دەستی زاڵم و ستەمكارەكان، پێی دەوترێت قۆناغی راچڵەكاندن، قۆناغی راچڵەكاندن قۆناغێكی سەختە و ئیتر زۆرجار خەڵكی ئیمانداریش لەم قۆناغەدا تەحەمولیان نامێنێ.

خوای گەورە لە قورئانی پیرۆزدا دەفەرموێت: (أَمْ حَسِبْتُمْ أَن تَدْخُلُواْ الْجَنَّةَ وَلَمَّا يَأْتِكُم مَّثَلُ الَّذِينَ خَلَوْاْ مِن قَبْلِكُم مَّسَّتْهُمُ الْبَأْسَاء وَالضَّرَّاء وَزُلْزِلُواْ حَتَّى يَقُولَ الرَّسُولُ وَالَّذِينَ آمَنُواْ مَعَهُ مَتَى نَصْرُ اللّهِ أَلا إِنَّ نَصْرَ اللّهِ قَرِيبٌ. ﴿٢١٤﴾، البقرة. ئایا وا دەزانن هەروا بە ئاسانی دەچنە بەهەشتەوە (بێ تەنگانە و ناخۆشی) مەگەر نمونەی ئیماندارانی پێشوتان بۆ باس نەكراوە، كە تووشی شەڕ و ناخۆشی و تەنگانە و گرانی و نەداری بوون و تەكانیان خواردووە و زۆریان بۆ هاتووە بەڕادەیەك كە هەتا پێغەمبەرەكە و ئەوانەی باوەڕیان هێناوە لە تەكیا وتویانە: كەی پەروەردگار سەركەوتن دەبەخشێت؟ كەی خوا سەرمان دەخات؟ ئاگادار بن و دڵنیابن، كە ئا ئەو كاتە ئیتر سەركەوتنی خوا نزیكە.

دەی ئیتر نصر و سەركەوتنی خوای گەورە لەكوێ دایە؟ ئەمە قۆناغی راچڵەكاندنە، ئیتر كەس تەحەمولی ناكات، هەموو ناڕەحەتییەكیان بەسەردا هاتووە (مَتَى نَصْرُ اللّهِ)؟ ئینجا خوای گەورە دەفەرموێت: (أَلا إِنَّ نَصْرَ اللّهِ قَرِيبٌ). ئێوە وا دەزانن سەركەوتنی خوای گەورە دوورە، ئەم قۆناغە دەبێت بژاركرابێتن لەناو گۆڕانكارییەكدا، دەبێت پاڵفتە كراتبێتن بۆ گۆڕانكارییەكە، بەڵێ بۆ گۆڕانكارییەكە، وەكو پێغەمبەری خوا ﷺ هەڵیبژاردن، بۆچی ئەبوبەكر و عومەر و عوسمان و عەلی و هەموو ئەو پیاوە بەڕێزانەی هەڵبژارد -ڕەزامەندی خوایان لێ بێت-، ئەمانە هەڵبژێردراوی گۆڕانكارییەكەن،، چونكە پەروەردە كرابوون بە بیروباوەڕ، بە رەوشت، بە برایەتی، بە راستگۆیی، بە بەخشین ،بە ئازایەتی.

ئاخر تۆ كە سەروەت و سامانی خۆت نابەخشی لە پێناوی ئەم رەوتە ئیسلامییەدا، چۆن قسەی زل ئەكەیت و ئەڵێیت من رۆحی خۆم ئەبەخشم، تۆ جارێ سەروەت و سامانەكەت لە پێناوی خوای گەورەدا ببەخشە، ئەوكات ئامادەی ئەوە بە، كە رۆحت ببەخشیت، تۆ كە سەروەت و سامانت نەبەخشی، تۆ كە قوربانی بە پارەكەت نەدەی، چۆن قوربانی بە رۆحت دەدەیت، كەواتە گۆڕانكارییەک كە زیلزالت پێ دەكات دەبێت جوداكاریشت بكات لە خەڵكی و ئیمتیازێكت هەبێت كە لە خەڵكی جیاواز بیت، مەعقولە تۆ خۆت بە گۆڕانخواز بزانیت و بڵێیت من گۆڕانكاری ئەكەم لەناو موسوڵماناندا، كەچی لە رەمەزانیشدا بە رۆژوو نەبیت؟ مەعقولە نوێژ نەكەیت؟ مەعقولە زەكات نەدەیت؟ نێ نابێت، چونكە تۆ ئیمتیازێكت هەیە، ناسنامەت جیاوازە. من كە بە بازاڕدا ئەڕۆم و هەستی موسوڵمان بوونم بۆ دروست دەبێت و بەڕۆژووم خەڵكێكیش بە دەورویشتماندا دەخۆن و دەخۆنەوە، ئەوكات هەست بە ناسنامەی ئیسلامەتی ئەكەم؟ هەست بە جیاوازییەک ئەكەم؟.كەواتە خوای گەورە كە دەفەرموێت: أَمْ حَسِبْتُمْ أَنْ تَدْخُلُوا الْجَنَّة وَلَمَّا يَأتِكُمْ مَثَلُ الَّذِينَ خَلَوْا مِنْ قَبْلِكُمْ مَسَّتْهُمُ الْبَأسَاؤ والضَّرَاؤ وزلْزِلُوا. ئەمە قۆناغی زیلزالە و دەبێت بەسەر هەموو موسوڵمانێكدا بێت، قۆناغی راچڵەكاندنە.

پاش ئەم قۆناغە قۆناغێكی تر دێتە پێشەوە كە پێی دەوترێت قۆناغی سەركەوتن و بەدر، ئەم قۆناغە زۆر گرنگە كە هەموو لایەک بیزانن، قۆناغێكە بەناو سەركەوتنە بەڵكو هەمووی ئازارو ناڕەحەتییە.

پێغەمبەری خوا ﷺ لە دار الندوەی قورەیشدا بەبێ ئامادەبوونی فراكسیۆنی بەنی هاشم هەموو فراكسیۆنەكانی تر كۆبوونەوە لە بەنی مەخزوم و هەموو هۆزەكانی تری ناو قورەیش،

بڕیاریان دا لەسەر كوشتنی پێغەمبەر ﷺ و پلانەكەیان دانا و وتیان بە هەموومانەوە محمد ئەكوژین و خوێنەكەی لەناو خۆماندا بڵاو دەكەینەوە، ئەگەر فراكسیۆنی بەنی هاشمیش وتیان بۆچی كوشتوتانە،دەڵێین وەرن كاكە خوێنباییەكەتان دەدەینێ و نەجاتمان بدەن.

الله أكبر لەم پلانە گەورەیەی كە ئەبو جەهل و ئەمسالەكانی گێڕایان، پێغەمبەری خوا ﷺ هەروا بە ئاسانی ناوی نەناوە باوكی نەزانی (ئەبو جەهل)، عەرەبیش پێی ئەوت أبو الحكم، ئەم ئەبو جەهلانە پێیان وابوو شەڕ لەگەڵ خوای گەورەدا دەكەن. هەركەسێكیش حەز دەكات زۆرانبازی لەگەڵ خوای گەورەدا بكات ئەوە عەرز و ئەوە گەز، كێ پیاوە زۆران لەگەڵ خوای گەورەدا بگرێ، تا خوای گەورەش پشتی ئەشكێنێ، ئەبو جەهل دەیویست زۆران لەگەڵ خوای گەورەدا بگرێ، وە ئەیزانی كە پێغەمبەری خوا ﷺ نێردراوی خوایە. بە چ بەڵگەیەک؟ لە شاری مەككەدا پێغەمبەری خوا ﷺ دەفەرموێت: والله جیئكم بذبح. هاتووم بۆ ئەوەی هەرهەمووتان سەر ببڕم. لە سیرەی پێغەمبەری خوادا ﷺ لە سیرەی ئیبن هیشام دا باس دەكرێ كە زۆر ئازاری پێغەمبەری خوایان دا ﷺ، نوێژی دەكرد قسەیان پێ ئەوت گاڵتەیان پێ دەكرد تفیان لێ دەكرد ریخی حەیوانیان دەكرد بە لاشەیدا. ئەو ئازیزە ئاوڕی دایەوە و فەرمووی پێیان: جیئكم بذبح. هاتووم بۆ ئەوەی سەرتان ببڕم، لە سیرەدا هاتووە دەفەرموێت ئەو كەسانەی كە گاڵتەیان بە پێغەمبەری خوا كرد ﷺ بە ئاوڕدانەوەیەكی بچووک تەنها ئەوەندەی پێی وتن هاتووم سەرتان ببڕم، هەموویان لە جێی خۆیان وەستان و حەپەسان، وەكو كۆتەرە داریان لێ هات و رەقبوون، لە عوتبە و ئەبو جەهل و لە صەنا دیدەكانی تری قوڕەیش، هەموویان بەم قسەیە وەستان، باس دەكرێت كە ئەگەر باڵندەیەكیش بەسەریانەوە بنیشتبایەتەوە كەس هەستی نەدەكرد، كە ئەمانە زیندوون، چونكە دەیانزانی ئەمە پێغەمبەرە ﷺ، لەوكاتەدا ئایەتی: كَلَّا لَئِن لَّمْ يَنتَهِ لَنَسْفَعًا بِالنَّاصِيَةِ. ﴿١٥﴾، العلق. واتە: نەخێر.. (ئاوا بۆی ناچێتە سەر) ئەگەر كۆڵ نەدا وَ كۆتایی (بە دوژمنكاری نەهێنێت)، ئێمە قژی پۆپەی سەری دەگرین و (بۆ دۆزەخ پەلكێشی دەكەین). هاتە خوارەوە.

خیتابەكە بەرانبەر بە ئەبو جەهلە، خوای گەورە دەفەرموێت: رۆژێک دێت بەم ناوچاوە رائەكێشرێ، ئەمە قسەیەكە و لە شاری مەككەدا كراوە و خوای گەورە لە قورئانی پیرۆزدا باسی دەكات. هەروەها دەفەرموێت: (نَاصِيَةٍ كَاذِبَةٍ خَاطِئَةٍ). واتە: ئەو پۆپە سەرە درۆزنە تاوانكارە.

مەبەست لەكێیە؟باسی وەلیدی كوڕی موغیرەیە، كە پیاوێكی لوت درێژ بوو، گاڵتەی بە پێغەمبەری خوا دەكرد ﷺ خوای گەورەش لە قورئانی پیرۆزدا پێی دەفەرموێت: (سَنَسِمُهُ عَلَى الْخُرْطُومِ). ئێمە سەرەنجام لووتی داخ دەكەین و سەری لووتی رەش دەكەین. (هَمَّازٍ مَّشَّاءٍ بِنَمِيمٍ). ئەوانەی كە بەشوێن عەیب و عاردا دەگەڕێن و دووزمانی دەكەن و فیتنە دەگێڕن و حەزیان لە ئاشووبە.

وەلیدی كوڕی موغیرەش خۆی بە پیاوێكی گەورە دەزانی لە كاتێكدا پیاوێكە لە ئافرەتێكی داوێنپیس لە دایک بووە، خوای گەورەش لە قورئانی پیرۆزدا ئەیشكێنێ و ئاشكرای دەكات بۆ خەڵک. وەلید كە زانی ئەم قسەیە راستە، چوو بۆ لای دایكی و وتی دایە من كوڕی كێم؟ دایكیشی وەڵامی دایەوە و وتی یانی چی؟ تۆ كوڕی باوكی خۆتی، وەلید بڕوای نەكرد و وتی

ڕاستم پێ بڵێ من كوڕی كێم؟ چونكە ئایەت دەربارەم هاتۆتە خوارەوە و بە زۆڵ ناوم دەبات، ناچار دایكی دانی نا بەوەی كە شەوێك لەگەڵ شوانێكدا خەوتووە و وەلیدی لێ بووە.
ماوەیەک تێپەڕی و ڕۆژی بەدر هاتە پێشەوە شمشێرێک دای بە لوتی وەلید دا و لوتی پەڕاند، سەیری موعجیزەی قورئانی پیرۆز بکەن، چۆن وا بە زوویی هەواڵەکە هاتە دی، ئەوان گومانیان لە پێغەمبەرایەتی پێغەمبەری خوا ﷺ نەبوو. با بزانین ئەبو جەهل چی لێ هات، ئەبو جەهلیش لە شەڕی بەدردا کاتێک هەردوو هاوەڵی مەعازی کوڕی جموح و مەعوزی کوڕی عەفرا -ڕەزامەندی خوایان لێ بێت- هێرشیان بۆ برد و برینداریان کرد، دوای ئەوە عبدالله ی کوڕی مەسعود -ڕەزامەندی خوای لەسەر بێت- بە ناوچاوان ڕای ئەکێشێ و ئەهێنێتە بەردەم پێغەمبەری خوا ﷺ کە هێشتا ڕۆحی تێدا ماوە، پێغەمبەری خوا ﷺ لەوکاتەدا دڵی بۆی ئەسوتێ و دەیەوێ ڕزگاری کات لە ئاگری جەهەنەم، پێی دەڵێت ئەی ئەبو جەهل ئێستەش مۆڵەتت هەیە و دەتوانی موسوڵمان بیت و قیامەتت ڕۆشن بکەیتەوە، کەچی ئەو ئەبو جەهلە نەزانە بە پێغەمبەری خوا ﷺ دەڵێت: محمد واز لەم قسانە بێنە و پێم بڵێ، خەڵکێک لەناو سوپای ئێوەدا بوو شەڕی دەکرد و زۆر بەهێز بوون، ئەوانە کێ بوون؟ پێغەمبەری خواش ﷺ فەرموی: ئەمانە فریشتەی ئاسمان بوون و هاتبوونە یارمەتی ئیمانداران. ئەبو جەهلیش دەڵێت: ئاە نەمردم و لەگەڵ فریشتەی ئاسمانیشدا شەڕم کرد. بەڕاستی ئەبو جەهل هەر خۆی ئەبو جەهلە، ئەمەی بەسەر ئازیزماندا هاتووە ﷺ نەک لەسەردەمی خۆیدا، بەڵکو لە دوای خۆیشی چەندانجار دووبارە بووەتەوە.
حویەی کوڕی ئەختەب کە یەکێک بوو لە جوولەکەکان هەمان قسەی دووبارە دەکردەوە و ئەیوت خۆ دەزانم ئەی محمد ﷺ تۆ پێغەمبەر و نێردراوی خوایت، بەڵام دڵم ڕێگەم نادات بڕوات پێ بێنم، لە ئاخیریشدا پێش ئەوەی لە ملی بدرێت و ملی بپەڕێندرێت دەڵێت وەڵاهی هەرکەسێک بیەوێت خوا ببەزێنێ خوای گەورە ئەیبەزێنێ و پشتیشی ئەشکێنێ، هەرکەسێ بیەوێت لە خوای گەورە بباتەوە خوای گەورە لێی دەباتەوە، زۆران لەگەڵ خوای گەورەدا ناگیرێت.
لەم قۆناغەدا کە قۆناغی سەرکەوتنە و بەدوای کۆچ دا دێت تەواو نارەحەت بوون و کۆچیان کرد، وەکو باسمان کرد هەموو فراکسیۆنەکانی ناو دار الندوەی مەککە جگە لە فراکسیۆنی بەنی هاشم کۆبوونەوە بۆ ئەوەی پلانی کوشتنی پێغەمبەری خوا ﷺ دانێن، بەڵام پێغەمبەری خوا ﷺ لەلایەن خوای گەورە وە ئاگادار دەکرێتەوە، ئەمە موعجیزەیەکی گەورەیە، ئەم ئەمرە ئیلاهییە کە دێتە خوارەوە بۆ پێغەمبەر ﷺ لە کۆچدا دەفەرموێت لە دوای ئەوەی نیوەڕۆ ئەچێت بۆ لای ئەبوبەکری صدیقی هاوڕێی بۆ ئەوەی ئاگاداری کاتەوە کە بەیەکەوە شاری مەککە جێ بهێڵن، هەموو سەرکەوتنێک و هەموو کۆچکردنێک، ئەگەر خەڵکێک وابزانێ خۆی پلان دائەنێ بۆ سەرکەوتن و گۆڕانکاری ئەمە خەون و خەیاڵە ئەگەر تەنانەت پێغەمبەرانیش بن -علیهم الصلاه والسلام- تۆ نابێت وا هەست بکەیت کە خۆت سەرکەوتن بەدەست ئەهێنیت، ئەمە بۆیە لێرەدا باسی سیرەی پێغەمبەری خوادا ﷺ باسی ئەکەین بۆ ئەوەی بیبەستینەوە بە واقعی خۆمان و بشزانین کە پێغەمبەری خوا ﷺ خۆی پلانی داناوە بۆ سەرکەوتن پلانەکانی هەڵوەشاندووەتەوە،

چۆن؟ سەرەتا سەرانی قورەیش بڕیاریان دا لە كاتژمێر ١٠ی سەرلەبەیانی دا پێغەمبەری خوا ﷺ بكوژن، بەڵام خوای گەورە پێغەمبەری خوا ﷺ ئاگادار دەكاتەوە لەو پلانە.
بەڵێ پێغەمبەری خوا ﷺ ڕۆشتە ماڵی ئەبوبەكری هاوڕێی بۆ ئەوەی شەو لەوێوە دەرچن بۆ جێگەیەك، سەرانی قورەیش پلانەكەیان گۆڕی و ویستیان شەو بكوتنە سەری و بیكوژن بۆ ئەوەی بەیانی لەدەستیان دەرنەچێ، ئەم پلانە لەلایەن ئەبو جەهلەوە گۆڕا، چونكە هەستی كردبوو پێغەمبەری خوا ﷺ بەتەمای دەرچوونە، پێغەمبەری نازدار ﷺ كاتێک لە ماڵ چووە دەرەوە شتێكی بەست بەسەریەوە بۆ ئەوەی نەیناسنەوە. بەڕێكەوت، بەڵام هەر پێیانزانی و ئاشكرا بوو، چونكە خوای گەورە دەیویست تێیان بگەیەنێت كە ئێوە چ پلانێک دابنێن ئەگەر خوای گەورە ویست و ئارەزووی سەركەوتنی لەگەڵدا نەبوو نابێت، خوای گەورە خۆشحاڵ دەبێت و پێی خۆشە خەڵک بگەڕێتەوە بۆ لای بۆ ئەوەی سەركەوتنی پێ ببەخشێ، هەركەس پێی وابێت خۆی سەرئەكەوێت و خۆی خاوەن پلانە هەرگیز سەركەوتن بەدەست ناهێنێت.
سەیری پێغەمبەری خوا بكەن ﷺ یەكەم قۆناغی ئاشكرا بوو، پاشان دێن دەوری ماڵەكەی دەدەن و بڕیار دەدەن بیكوژن، بۆ ئەم مەبەستەش لە شەوە وە پیلانەكەی بۆ دادەنێن بەوە كە دەوری ماڵەكەی دەدەن نەوەكو لە دەستیان دەرچێت، پێغەمبەری خوا ﷺ لە ڕێگەی وەحییەوە خوای گەورە ئاگاداری دەكاتەوە لە هەرهەموو پلانەكانی قوڕەیش، پاشان لە ماڵەكەی خۆی دێتە دەرەوە و لەم كاتەدا ئەم ئایەتە پیرۆزەی سورەتی یاسین دێتە خوارەوە، كە خوای گەورە ئەفەرموێت: وَجَعَلْنَا مِن بَيْنِ أَيْدِيهِمْ سَدًّا وَمِنْ خَلْفِهِمْ سَدًّا فَأَغْشَيْنَاهُمْ فَهُمْ لَا يُبْصِرُونَ. ﴿٩﴾، یس.
هەروەها بەربەستمان لە بەردەمیانەوە و لە پشتیانەوە داناوە، پەردەشمان هێناوە بەسەر چاویاندا (مەبەست ئەو بەربەستانەشە كە لە دەروونیان دا هەیە و ناهێڵێت ڕێگەی ڕاست بدۆزنەوە، ئیتر ئەوانە حەق و ڕاستی نابینن)، پێغەمبەری خوا ﷺ مشتێک خۆڵ هەڵئەگرێ و دەیكات بە روویان دا و بەئیزنی خوای گەورە هەموویان لە ئاستیدا كوێر ئەبن، ئەویش بە بەرچاویاندا دەڕوات بەرەو ماڵی ئەبوبەكری صدیق و كەسیان نایبینن، لەوێوە لەگەڵ ئەبوبەكردا دەكەونە ڕێ بەرەو كێوی ثور، لەوێشەوە بەرەو وڵاتی یەمەن وا نیازیان بوو، بەڵام ئاڕاستەی ڕۆشتنەكەیان گۆڕی لەگەڵ ئەوەشدا دیسان ئاشكرا دەبنەوە و سەرانی قورەیش دەچنە بەردەمی ئەشكەوتەكەیان، ئەگەر لە ڕێگەی موعجیزەیەكەوە نەبووایە ئاشكرا بووبوون، ویستی خوای گەورە وا بوو ئاشكرا نەبن. پاشان سووراقەی كوڕی مالک شوێنیان كەوت لەوكاتەدا خوای گەورە خستییە دڵی پێغەمبەری خواوە ﷺ، كە بە سوراقە بڵێت تۆ ئاشكرامان مەكە، دوو بازنەكەی كیسرات دەدەینێ، ئاخر دوو بازنەی كیسرا یانی چی لە كاتێكدا موسوڵمانان دەربەدەرن و ئەڕۆن لە جێگەیەكدا و لە ڕێگەی خوا ڕێیان دەكەنەوە، كەچی دەڵێت دوو بازنەی كیسرات دەدەینێ ئاشكرامان مەكە، ئەوەندە دڵنیان لەوەی كە پێغەمبەری خوا ﷺ قەت درۆ ناكات و ڕاستگۆیە یەكسەر بڕوای پێ دەكات.
لەوانەیە بڵێن جا باشە ئەم قسانە چ پەیوەندییەكیان هەیە بەسەر گۆڕانكاری ئێستەوە، با پەیوەندی هەیە بەسەر گۆڕانكاری ئێستەوە لەبەرئەوەی یەكەم تۆ كاتێک، كە دەست ئەكەی بە

گۆڕانكاری پێت وا نەبێت خۆت سەركەوتن بەدەست ئەهێنیت و سەركەوتن لە دەست خۆت دایە، پێغەمبەری خوا ﷺ پلانی دانا، بەڵام بە یارمەتی خوای گەورە سەركەوتنی بەدەستهێنا، ڕاستگۆ بوو، چونكە تاكە پشت و پەنای خوای گەورە بوو، ئەگەر تۆش ڕاستگۆ بیت و ئەگەر بە ڕاستگۆیی پەیامەكە هەڵگری، خەڵكیش بڕوات پێ دەكەن و شوێنیشت دەكەون و یارمەتیشت دەدەن لە گۆڕانكاری دا، وەكو سوراقەی كوڕی مالیك، كە چۆن خێرا باوەڕی كرد و گەڕایەوە، ئەگەر تاكو ئێستە نەتزانیوە یان هەستت پێی نەكردووە لەمەولا باش بزانە تۆ خاوەنی پڕۆژەی ڕاستگۆیت، خاوەنی پڕۆژەیەكی، كە ئیسلام بە درێژایی ١٤ سەدە حوكمی پێ كردووە، هەر بۆیە بڕواشیان بە پێغەمبەری خوا ﷺ كرد، چونكە بەدرێژایی تەمەنی (صادق الأمين) بوو، سوراقە بڕوای پێ كرد و گەڕایەوە ئەوانیش ڕێگەی شاری یثربیان گرتەبەر.

چەند كیلۆمەترێكیان مابوو بگەنە سەنتەری شاری مەدینە بە هەموو پێوەرێكی ماددی و مەعنەوی دەبێت هەموو مەترسییەكی سەریان كۆتایی پێ هاتبێت، بەڵام بە پێچەوانەوە پیاوێكی چەتە و ڕێگر لە هۆزی بەنی ئەسلەم بە خۆی و ٧٠ حەفتا كەسی چەتەی هاوڕێیەوە دێتە سەر ڕێگەیان، ئەم چەتانە ئەو هەواڵەیان پێگەیشتووە، كە هەركەسێك پێغەمبەری خوا ﷺ و هاوەڵە ڕاستگۆكەی بگرێت و تەسلیمیان بكات بە سەرانی قورەیش بە ٢٠٠ وشتر خەڵاتی دەكەن، بیریان كردەوە كە غەنیمەتێكی باشیان دەستكەوتووە، لەوكاتەی دەیانەوێ دەستگیریان بكەن پێغەمبەر ﷺ زۆر بە ئازایانە لەسەر وشترەكەی دا دەبەزێت و دەست دەكات بە بانگەواز و بانگیان دەكات بۆ ناو ئاینی پیرۆزی ئیسلام، لە ئەنجامدا هەر ٧٠ چەتەكە موسوڵمان دەبن و دەبنە پیاوچاك و سەرڕاست بۆ خزمەتكردنی ئەم دینە و گۆڕانكاری بەرپا دەكەن لە ناخیان دا و لە هەڵسوكەتیان دا، ئەمەش یەكێكی تر بوو لە دیارییەكانی خوای گەورە كە بەخشی بە پێغەمبەری نازدار ﷺ، ئەمە سەركەوتنە و لەلای خوای گەورەوە وەكو دیاری پێشكەشی دەكرێت.

لە ڕۆژی بەدردا موسوڵمانان دەچنە دەرەوە وە بڕوایان پتەوە بە سەركەوتن بە سەركەوتنێك كە لەلای خوای گەورەوە بێت، ئیمانیان پتە و بوو خوای گەورەش سەری خستن، سەركەوتن لەم شەڕە بچووكەدا گۆڕانكاری بەسەر سەرزەوی دا هێنا، كەواتە قسەی ئێمە لێرەدا ئەوەیە خەڵكێك نابێت وا بیر بكاتەوە كە دەیەوێت سەربكەوێ پەلە بكات بۆ سەركەوتن، پەلەكردن بۆ سەركەوتن هەڵەیە، چونكە سەركەوتن بە دەست من و تۆ نییە.

دەگەڕێینەوە سەر ئەو باسەی خوای گەورە كۆمەڵێك سونەتێ هەیە، دەبێت ئەو سونەتانەی جێبەجێ بكرێ، ئینجا سەركەوتن بەدەست ئەهێنرێ، بەنی ئیسرائیل دەیانویست بەزوویی سەربكەون بەسەر فیرعەوندا، بۆیە قەومێكی گێل بوون، سید قطب -ڕەحمەتی خوای لێ بێت- لە تەفسیرە ناوازەكەی دا دەفەرموێت: ژیانی بەنی ئیسرائیل بۆیە ئەوەندە باس كراوە لە قورئانی پیرۆزدا، چونكە لەگەڵ ژیانی هەموو كەسێكدا دووبارە دەبێتەوە! سبحان الله زۆرجار سەیری ژیانی بەنی ئیسرائیل ئەكەین لەگەڵ ژیانی كورددا جیاوازییەكی ئەوتۆی نییە.

كوردیش ژیانی وەكو بەنی ئیسرائیل وایە، هەركەسێك هەڵئەسێت داگیری دەكات، بەنی ئیسرائیلیش نەگبەت بوون و لە نارەحەتییدا دەژیان، كە فیرعەون ئەو ئەهرامە گەورانەی میسری

بە هێز و توانای ئەوان دروست كرد، ئەو هەموو توانا و زەحمەتەی، كە بەكارهاتووە لە میسردا جوولەكە دروستی كردووە، بەنی ئیسرائیل دروستی كردووە، چونكە داگیر كرابوون، ئەوەندە نەگبەت بوون كاتێک كە پێغەمبەرەكەیان دەگەڕێتەوە بۆ ئەوەی جوڵانەوەیەكی ئۆپۆزسیۆنی لەناویان دا دروست بكات، زۆریەی زۆریان بڕوای پێ ناكەن و ناكەونە شوێنی، خوای گەورە لافاویان بۆ ئەنێری، كولەیان بۆ ئەنێرێ، ئەسپێیان بۆ ئەنێرێ، خوێنیان بۆ ئەنێرێ، هەمووشیان لە سەیدنا موسا -علیه السلام- داوا دەكەن، دوعا بكات و بپاڕێتەوە بۆ ئەوەی خوای گەورە نەجاتیان بدات، سەیدنا موسا -علیه السلام- دەیویست گۆڕانكارییان پێ بكات و بیانباتە دەرەوە لە جێگە و مەنزڵگە و زێدی خۆیان بۆ ئەوەی لە زوڵم و ستەمی فیرعەون نەجاتیان بێت، كەچی هەڵناستن و ناجوڵێن بۆ گۆڕانكاری.
هەرگەلێک توانای گۆڕانكاری نەبێت و نەتوانێت گۆڕانكاری بكات، تووشی ساڵێک دەبێت پێی دەوترێت ساڵی تێدا. ساڵی تێدا واتە ساڵی بازنەی بەتاڵ! سەیدنا موسا -علیه السلام- بە ئەمری خوای گەورە ئەو هەموو موعجیزەیەی نیشاندان كە بە بەرچاویانەوە دەریایەكی گەورە بوو بە دوو كەرتەوە و رزگاریان بوو لە دەستی فیرعەون و سەربازەكانی، دوای پەڕینەوەیان پێی وتن با بڕۆین قودس رزگار بكەین، وتیان نەوەڵا نایەین خۆت و خواكەت بچن و رزگاری بكەن ئێمە سەیر ئەكەین، ئێمە تاقەتی ئەمەمان نییە و بۆ خۆمان دائەنیشین لە سینا تۆ خوات لەگەڵ دایە و بەهێزیت بۆ خۆت بڕۆ، لەبەرانبەردا خوای گەورە ٤٠ ساڵ خستنیە جێگەیەكەوە نەیان دەزانی بۆچی ئەگەڕێن و سەرگەردان بووبوون، پەلەیان بوو بۆ سەركەوتن و دەیانویست لە كون فەیەكونێكدا خوای گەورە سەریان بخات، سەركەوتنی خوای گەورە دەبێت نارەحەتی چەشتنی لەگەڵدا بێت، دەبێت بە تاریكییدا بڕۆیت بۆ ئەوەی بزانیت چێژی رووناكی چەندە خۆشە، دەبێت برسیت ببێ بۆ ئەوەی قەدری بزانیت.
لەگەڵ ئەوەی كە پێغەمبەری خوا ﷺ و هاوەڵە بەڕێزەكان هەموو ئەم شتانەیان بەسەردا هات كەچی دەستیشیان گرتبوو بە ئیسلامەكەوە، خوای گەورە لە بارەی سەیدنا نوحەوە -علیه السلام- دەفەرموێت: ئەم پیاوە هەزار ساڵی رێک ژیانی بردە سەر لەناو گەلەكەی خۆیدا ٥٠ ساڵی یەكەمی تەمەنی و ٩٥٠ ساڵیشی بە پێغەمبەرایەتی. ٩٥٠ ساڵ بانگەوازی كرد، وەكو زانایان دەڵێن هەر هەمووی ٨٠ كەس شوێنی كەوتن و موسوڵمان بوون، واتە هەر ١٤ ساڵ و یەک كەس بەرئەكەوێ سەركەوتنیشی بەدەست نەهێنا، دوای ئەوەی ٥٠ ساڵی تر ژیانی بردە سەر كە ژیانێكی ترە، دوای ٩٥٠ ساڵ خوای گەورە هەر هەموویانی لەناوبرد و سەرلەنوێ ژیان و مرۆڤایەتیی دروستكردەوە.
كەواتە پێویستە مرۆڤی موسوڵمان لەوە تێ بگات، كە پەلە نەكات لە سەركەوتن و ئەم قۆناغانە ببڕێت تاكو ئەگاتە قۆناغی سەركەوتن، واتە قۆناغی سەرەتای بانگەواز قۆناغێكە ئەچێتە ناوی، كە قۆناغی چالاكی زۆر و بەرهەمی كەمە، قۆناغی دید روونییە، قۆناغی راچڵەكاندنە، قۆناغی سەركەوتنە، ئەم قۆناغە لە قۆناغی دەستپێكی پێغەمبەری خواوە ﷺ لە شاری مەككەدا دەستی پێ كردووە، بەڵام دوای ئەوە قۆناغێكی تر دەست پێ دەكات كە پێی دەوترێت قۆناغی سەردەمی هێز.

قۆناغی سەردەمی هێز: ئەم قۆناغە لەدوای بەدرەوە دەستی پێ كرد، ئەشێت ئەمە زیكزاكی بێت وەكو لە وێنەكەدا دیارە كە پێشتر ئاماژەمان پێدا، تاكو ئەگاتە تەمكین و جێبەجێكردنەكە، بەدر سەركەوتنێكی جوزئی بوو ئەشێت دۆڕانیشی بەدوادا بێت، بەڵێ دۆڕاندمان بینی لە ئوحوددا، بەڵام لە دوای ئەوە دیسان موسوڵمانان تووشی ناڕەحەتی ئیعدادێكی تر بوونەوە و بەسەریشیان دا دێتەوە.

لێرەدا قسەمان ئەمەیە ئەو قۆناغانەی، كە بینیمان گەیشتنە تەمكین، چ كاتێك دەگاتە تەمكین و سەردەمی هێز؟ لەو كاتەدا موسوڵمانان كۆبوونەوە لە شاری مەدینە و خەندەقیان هەڵكەند، دە هەزار كەس لە عەرەب كۆبوونەوە بۆ كوشتنی موسوڵمانان، پێغەمبەر ﷺ خەندەقی لێدا ناڕەحەت بوو، هیچ كاتێک عەرەب نەیتوانیوە دە هەزار كەس كۆبكاتەوە، مەگەر لە (ذی قار)دا دژی پێغەمبەر ﷺ. پێغەمبەری خوا ﷺ جێگەی خۆی پتە و كرد لە رۆژهەڵاتییەوە جوولەكەكانی لێبوو، پەیمانێكی لەگەڵدا مۆركردن كە لەلای ئەوانەوە سوپا و جەیشی ئەحزاب دزە نەكەنە ناو شاری مەدینەوە، جوولەكە بەڵێنیان دا پشتی موسوڵمانان بگرن، لە بەشی رۆژئاوای شاریشەوە خەندەقێكیان لێدا، خەندەقێک كە من بۆ خۆم (نووسەر) شوێنەكەیم بینیوە و سەردانم كردووە، بەڵام ئێستە شوێنەوارێكی نەماوە لەو كاتەدا، كە سەردانم كرد ئەندازیارێكی عەرەبم لەگەڵدا بوو، كە بە هەموو پێوەرێک لەو زەمەنەی كە تێدایدا هەڵكەندراوە لەگەڵ ئەو هەڵكەندن و ئەو مەودایە موعجیزەیە.

هیچ كەسێک ناتوانێت ئێستە بیكات، قیاسەكە كراوە ئەم قیاسە بێنە و بەراوردی كە بە كاری حەفارە و گلدۆزەر و شۆفڵ و نازانم هەرچی وەسائیلی ترە، كە ئێستە ئەو ئیشە دەكەن بەراوردیكە بەو سەردەمەی كە پێغەمبەری خوا و ﷺ هاوەڵان كردوویانە قیاس، ناكرێت ئاستەمە نابێ، بۆ ئەمانەیان كردووە، چونكە ئیرادەی گۆڕانكارییان هەبووە، ئەوە ئەوان كردوویانە هیچ ئالیەتێكی ئێستە نایكات، بڕۆن قیاسی زەمەنەكە بكەن لە ماوەی دوو هەفتەدا ئەو شوێنەیان هەڵكەندووە، مەسافەكەش چەندەیە و لەگەڵ هەرچی ئالیەتی هەڵكەندنی ئەم سەردەمە هەیە قیاس بكەرەوە فیعلەن بۆت دەرئەكەوێ كە موعجیزەیە.

كاتێک كە پێغەمبەری خوا ﷺ و هاوەڵان ئەم خەندەقەیان لێدا، ئیرادەی گۆڕانكارییان تێدابوو و دەیانویست بەرەو سەردەمی هێز بڕۆن و ناڕەحەتییان بینی بوو بەلایانەوە ئاساییە برسی ئەبن، ناڕەحەت ئەبن...هتد، دە هەزار كەسیان لێ كۆ دەبێتەوە لەگەڵ ئەوەشدا خوای گەورە سەركەوتنیان پێ ئەبەخشێت، بەڵام خەریكە خۆشەویستی ئەوەیان بۆ دروست دەبێت و تێیان ئەكەوێ كە ئەو خەندەقەكە وای كردووە كە بپارێزرێن، بەڵام بەزوویی خوای گەورە بیریان ئەخاتەوە كە سەركەوتن لەلای خوای گەورەیە نەک بە هۆی هەڵكەندنی خەندەقەوە.

كاتێک لە بەرنامە لاتاندا لە شاخی روما هاتنە خوارەوە و دۆڕاندتان، سەرەتا سەركەوتن بەسەر دوژمنەكانتاندا، بەڵام لەبەرچی لاتان دا لەو بەرنامەیە؟ لەبەر كۆكردنەوەی غەنیمەت، لەبەرئەوەی سەروەت و سامان و ماڵی ژیان چووە دڵتانەوە؟ هاوارتان كرد غەنیمەت! غەنیمەت! كە هاتنە خوارەوە دۆڕاندتان، لە خەندەقیشدا خەریک بوو دووبارە بێتەوە، وایانزانی خەندەق هۆكاری رزگاربوونیانە! راستە لێدانی خەندەقەكە بۆ خۆی فیكرەیەكی گرنگ بوو، كە لە سەلمانی

فارسییەوە سەرچاوەی گرت فكرەكە، قوڕەیش هەڵئەسێ بە پلانێک بۆ ئەوەی سەرکەوێ و خەندەق تێپەڕێنێ، پلانەکەش بریتیە لەوەی، کە دەیەوێ هەرهەموویان هەڵکەنێ لەناو شاری مەدینەدا، فیعلەن پلانەکەیان سەرکەوتن بەدەست ئەهێنێت. هەواڵ ئەهێنن بۆ پێغەمبەری خوا ﷺ کە جوولەکەکان ڕێکەوتنەکەیان شکاندووە، ئەگەر بێت و لە شوێنی جوولەکەکانیشەوە بێنە ناوەوە سێ هەزار کەسی تێدایە ئەو ناوچەیە و هەر سێ هەزارەکەش لەناو ئەچێ، پێغەمبەر ﷺ بەم هەواڵە ئەوەندە بێتاقەت بوو کراسەکەی هەڵدایەوە بەسەر خۆیدا و لە جێگەی خۆیدا دانیشت، ئەی دوای ئەمە دەبێت چی ڕووبدات بۆ ئەوەی موسوڵمانان سەرکەوتن بەدەست بهێنن؟ یەک شت ڕوو دەدات، کە لە خەیاڵی هیچ کەسێکدا نییە و خوای گەورەش ئەینێرێ بۆ پێغەمبەرەکەی ﷺ و شوێنکەوتووانی.

باسمان کرد و دووپاتمان کردەوە، کە سەرکەوتن تەنها دەبێت لەلای خوای گەورەوە بێت، خەڵکێک پێی وابێت کە سەرکەوتن بە دەست خۆیەتی، ئەوە خوای گەورە هەرگیزاو هەرگیز سەرکەوتنی پێ نابەخشێ، بەتایبەتی لەناو موسوڵماناندا، چونکە وتەکانی ئێمە ئاڕاستەی ئەهلی ئیمان و ئەهلی ئیسلامە، کە دەیانەوێت گۆڕانکاری بکەن، لە باسی ئەوەدا بووین، کە پێغەمبەری خوا ﷺ کاتێک هەموو جێگەکانی لێ گیرا خوای گەورە سەرکەوتنی بۆ نارد یەک لە دوای یەک، لەکاتی هیجرەتیدا، لە کاتی شەڕی ئەحزابدا، وە هەروەها ئەو بەرنامەیەی خستە بیری موسوڵمانەنەوە کە ئەگەر لەپێناوی خوای گەورەدا کاریان کرد ئەوە خوای گەورە سەریان ئەخات، ئەگەر ئارەزوو و هەواو نەفسیش چووە دڵیانەوە و لە بەرخاتری جیهان بوو ئەوە خوای گەورە ژێریان ئەخات، چونکە لە ئوحوددا جیهان چووە دڵی هاوەڵانەوە بۆیە خوای گەورە ئایەتی دابەزاند و دەفەرموێت: (وَلَقَدْ صَدَقَكُمُ اللهُ وَعْدَهُ إِذْ تَحُسُونَهُم بِإِذْنِه حَتَّى إِذَا فَشِلْتُمْ وَتَنَازَعْتُمْ فِي الْأمْرِ وَعَصَيْتُم مِّن بَعْد مَا أَرَاكُم مَّا تُحبوون منكُم مَّن يُرِيدُ الدُّنْيَا وَمنكُم مَّن يُرِيدُ الآخرَةَ ثُم صَرَفَكُمْ عَنْهُمْ لِيَبْتَلِيَكُمْ وَلَقَدْ عَفَا عَنكُمْ وَاهُ ذُو فَضْلٍ عَلَى الْمُؤْمنِينَ. ﴿١٥٢﴾، آل عمران. واتە: بێگومان خوا بەڵێنی خۆی بۆ ئێوە بەڕاستی بردە سەر (لەسەرتای جەنگی ئوحود)دا، هەر بە مۆڵەت و یارمەتی ئە (دوژمنانتان) بەگیر هێنا و تێکتان شکاندن، هەتا ئەو کاتەی کە ساردی رووی تێکردن و بوو بە کێشەتان لەسەر هەندێک شت، و هیاخی بوون (لە فەرمانی پێغەمبەر و ﷺ سەنگەرتان چۆڵ کرد)دوای ئەوەی کە هەندێ شتی نیشان دان کە حەزتان لێ دەکرد، هەتانە دنیای دەوێت و هەتانە قیامەتی مەبەستە، لەوەودوا دەستی ئێوەی کۆتا کرد (لە دوژمنان) تا تاقیتان بکاتەوە، بێگومان لەوەودوا خوا چاوپۆشی لێ کردن و لێتان خۆش بوو، وە خوا فەزڵ و ڕێزی هەیە بۆ ئیمانداران.

عبدالله ی کوڕی عباس -ڕەزامەندی خوای لەسەر بێت- دەفەرموێت: تاکو ئەو ساتەش نەم زانیبوو لەناو دڵی هاوەڵاندا خۆشەویستی ژیان بوونی هەیە، ئاخر مەعقولە دڵی هاوەڵ ژیانی تێدا بێت؟ بەڵێ مەعقولە چونکە ئەویش مرۆڤن، بۆیە هاواریان کرد لە کێوی ئوحوودەوە لە کێوی رما وە غەنیمەت غەنیمەت، تاوەکو خوای گەورە ئەو موصیبەتەی بەسەردا هێنان کە هەمووومان بیستوومانە.

کاتێک کە موسوڵمانان خەندەقیان هەڵکەند دە هەزار سەربازییان لێ کۆبوویەوە تا رادەیەکی باش سەرکەوتوو بوون، علی کوڕی ئەبو تالب -ڕەزامەندی خوای لەسەر بێت- توانی پاڵەوانی عەرەب بکوژێت، بەڵام لە دواییدا موسوڵمانان کەلێنێکیان تێ کەوت لەلای جوولەکەکانەوە و خیانەتێدان کرد بەرانبەر ئەو پەیمانەی کە دابوویان بە پێغەمبەری خوا ﷺ و موسوڵمانان. ئایا ئەمە دووبارە دەبێتەوە لە ژیانی ئێمەدا؟ بەڵی دووبارە دەبێتەوە لە ژیانماندا، چونکە ئەشێ موسوڵمانان زۆرجار سەرکەوتن بەدەست بهێنن، بەڵام ئاگادار بن سەرکەوتنی جوزئی مانای تەمکین نییە، سەرکەوتنێکی جوزئی دیاری کاتییە لەلایەن خوای گەورە وە.

ئەگەر پێت وابێت خۆت سەرکەوتوویت و بە عەقڵی خۆت و بە توانای خۆت سەرکەوتنت بەدەست هێناوە دەبێت لە جێگەی خۆتدا دابنیشیت و هەتا ماویت بە هیچ نەبیت، پێغەمبەری خوا ﷺ کە کراسەکەی هەڵدایەوەو دای بەسەریا نەی دەزانی چی بکات تەواو بێئۆمێد بووبوو، تەنانەت داوا کرا لە ئەوس و خەزرەج، کەربحی ساڵانەی خۆیان بدەن بە قەبیلەکانی بەنی حەنیفە تاوەکو لەناو جەیشەکەدا بڵاوەیان پێ بکەن، بەڵام ئەوس و خەزرەج چونکە ئیمانێکی پتەو و دامەزراویان هەبوو، وتیان ئێمە لە کاتی جاهیلیەتدا شتی خۆمامان نەبەخشیوە بە خەڵک، چۆن لە کاتی ئیمانداریدا ئەیبەخشین بە خەڵک.

پێغەمبەری خوا ﷺ و هاوەڵە بەڕێزەکانی دەستەوسان وەستا بوون؟ نەخێر ئەگەر هەموو جیهانت لێ بگیرێ خوای گەورە فریات ئەکەوێ بە مەرجێ راستگۆ بیت، خوای گەورە سەرکەوتنت بۆ ئەنێرێ کە تۆ ئاگات لێی نییە سەرت ئەخات ئەگەر ئارەزووت بێت گۆڕانکاری بکەیت، ئەگەر مەبەستت بێت و لەبەر خاتری خوای گەورە ئیش بکەیت.

پیاوێک لەناو قوڕەیشەوە بەرەو ناو موسوڵمانان کەوتە رێ بەناوی نعیمی کوڕی مەسعودی کوڕی عامر غطفانی ئەم پیاوە بۆ خۆی هیچ کاتێک بیری لەوە نەکردبوویەوە کە رۆژێک لە رۆژان موسوڵمان بێت، بەڵام خوای گەورە هیدایەتی دەدات و ئەیخاتە دڵیەوە کە موسوڵمان بێت، ئەچێت بۆ لای پێغەمبەر ﷺ و پێی دەڵێت ئەوە من موسوڵمان بووم و لەمەولا ئەندامێکم لە ئێوە و قەناعەتم پێتان هەیە، ئەوکات موسوڵمانان لە دۆڕاندان، پێغەمبەری نازدار ﷺ کۆمەڵێکی لە سوپاکەی کە هاوەڵە بەڕێزەکان بوون -ڕەزامەندی خوایان لێ بێت- ناردە جێگەیەکەوە، کە ئاگاداری خێزانی موسوڵمانان بن.

ئەو سەربازە سەرەتاییانە کە تازە موسوڵمان بووبوون پێغەمبەری خوا ﷺ بەکاریان ئەهێنێت بۆ ئەوەی توانایان پێ بەدەست بهێنێت و لە ئەمری قیادەی خۆیان دەرنەچن، بەڵی چوونە ئەو شوێنەی کە خێزانی موسوڵمانانی لێ بوو بۆ ئەوەی چاودێریان بن و پارێزگاریان بن، نعیمی کوڕی مەسعودی کوڕی عامر غطفانییش دێتە لای پێغەمبەری خوا ﷺ دەیەوێ گۆڕانکاری بکات، دەیەوێ بەردێک بێت دەستێک بێت لەم گۆڕانکاریەدا، پێغەمبەری خوا ﷺ پێی دەفەرموێت: ئەی نوعمان ئێستە چیت پێ دەکرێت؟ برۆ نێوانی جوولەکە و قوڕەیشمان بۆ تێک بدە، ئەویش بەبێ ئەوەی بیری لێ کاتەوە و بڵێت ناڕۆم قوڕسە خێرا ئەکەوێتە رێ، چونکە خۆی ساغکردبووەوە بۆ گۆڕانکاری، وە موشریکینیش نەیان زانیبوو کە موسوڵمان بووە، دەڕوات و بە پلانێکی ژیرانە نێوانیان تێک دەدات.

بەسەرهاتەكە دوور و درێژە و خاڵی جەوهەریی ئێمەش لەم باسەدا ئەوەیە، كە مرۆڤ هەوڵی دا بۆ سەركەوتن، دەبێت ئەوە بزانێت سەركەوتن لەلای خوای گەورەیە، ئەمە گرنگە كە نەک جار و دووجار، بەڵكو زیاد لە دەیان جاریش دووبارە بووەتەوە و دووبارەش دەبێتەوە، ئەمە لە ژیانی پێغەمبەری خوا دا ﷺ، وە لە سیرەی پیاوچاكاندا هەروەها لە مێژووی گەلانی تریشدا روویداوەتەوە.

كەسێک بەناوی سومامەی كوڕی ئوسیل لە ناو بەنی حەنیفەوە دێت بۆ ئەوەی پێغەمبەری خوا ﷺ بكوژێت، دەیەوێت گۆڕانكاری بكات، بەڵام لە خراپەوە بەرەو خراپتر و خراپترین، ئەسڵ ئیرادەی گۆڕانكاری تێدایە و خۆی حەزی بە گۆڕانكاری هەیە، شمشێرێكی ژەهراوی كردووە و دێت بۆ كوشتنی پێغەمبەری خوا ﷺ بەبێ ئەوەی بە كەس بڵێ، بەدڵنیاییەوە خوای گەورە لە رێگەی وەحییەوە ئاشكرای دەكات و پێغەمبەری نازدار ﷺ ئاگادار دەكاتەوە، دوای ئەوە كۆمەڵێک لە هاوەڵان دێنەوە، كە بۆ پاراستنی سنورەكانی شاری مەدینە شاری مەدینەیان جێهێشبوو لە رێگەدا ئەیبینن و شكی لێ ئەبەن و ئەیگرن و ئەیهێننەوە بۆ لای پێغەمبەری خوا ﷺ، موسوڵمانان زیندانیان نەبووە یانی سەربەرزی موسوڵمانان ئەوەیە كە رۆژێک لەرۆژان زیندانیان نەبووە، بە یەكێک لە پایەكانی مزگەوتەوە ئەیبەستنەوە، بۆچی؟ چونكە پێغەمبەری خوا ﷺ هاتووە بۆ ئەوەی گۆڕانكاری بكات و ئیصلاحی خەڵكی بكات، نەهاتووە بۆ ئەوەی زیندان دروست كات و خەڵكی زیندانی بكات، نەهاتووە بۆ ئەوەی خەڵكی لەناو بەرێت، هەركەسێک زیندانی زۆری هەبوو، هەركەسێک پاسەوانی زۆری هەبوو، هەركەسێک چەكی زۆری هەبوو كەسێكی ترسنۆكە، كەسێكی دۆڕاوە، كەسێكە بۆ گۆڕانكاری ناشێت، چونكە ئەم كەسانە دوژمنیان زۆرە، پێغەمبەری خوا ﷺ پاسەوانی نەبووە، وە قبووڵی نەبوو كەس پاسەوانی بكات، چونكە یەقینی هەبوو كە خوای گەورە ئەیپارێزێ، هەروەها دەیوت خۆ من خراپەم بۆ كەس نییە و نەبووە.

سومامە لە مزگەوتەكەدا سێ رۆژ ئەمێنێتەوە و موسوڵمانان ئەبینێت كەچی دەكەن و چۆن رەفتار دەكەن سەرسام دەبێت پێیان، پێغەمبەری خوا ﷺ پێی دەڵێت موسوڵمان بە، ئەویش دەڵێت موسوڵمان نابم، ئازادم ئەكەیت لە چاكە و پیاوەتی خۆتە و لەبیرم ناچێتەوە، ئازادیشم ناكەی و ئەمكوژیت، قەبیلەیەک لە دوامەوەیە دێن و تۆڵەم دەكەنەوە، سێ رۆژ ئەم قسەیە دووبارە دەكاتەوە و لەسەر قسەی خۆی سوور دەبێت، دوای سێ رۆژ پێغەمبەری خوا ﷺ ئازادی دەكات، ئەویش رێگە ئەگرێتەبەر و دەڕوات دەچێت لە بیرێكدا خۆی ئەشوات و دێتەوە بۆ لای پێغەمبەری خوا ﷺ موسوڵمان دەبێت.

سومامە یەكێک دەبێت لە پیاوە دەوڵەمەندەكانی ناو بەنی حەنیفە و هەرچی خۆراكی ئارد و گەنم هەیە، كە لە یەمەنەوە بۆ قوڕەیش دێت، لە رێگەی ئەم پیاوە دێت، واتە بۆرسەی گشتی ئابووریی ئەو سەردەمە لە دەستی ئەم پیاوەدا بووە، بەڵی ئەم پیاوە موسوڵمان ئەبێ و گەمارۆیەكی ئابووریی گەورەش ئەخاتە سەر قوڕەیش، تا قوڕەیش وای لێ دێت، كە دێن و تەنەزول دەكەن بۆ پێغەمبەری خوا ﷺ و پێی دەڵێن، كە داوا لەو بكات بۆ ئەوەی گەمارۆ ئابوورییەكەیانی لەسەر هەڵبگرێ.

هەموو ئەو سەرکەوتنانەی، کە لە رابردوودا باسمانکردن خوای گەورە بەخشینی بە پێغەمبەری خوا ﷺ و بە موسوڵمانان، ئەگەر موسوڵمانان لە گۆڕانگاریدا بن و هێز و دەسەڵاتی خۆیان بگەڕێننەوە بۆ خوای گەورە شتێکی تریان پێ ئەبەخشێ، کە پێی دەوترێت تەمکین. سەردەمی هێز، ئەم سەردەمی هێزە زۆر گرنگە، کە هەستی پێ بکرێ، سەردەمی هێز و تەمکین لە کەیەوە دەست پێ دەکات؟ پێغەمبەر ﷺ دەفەرموێت: الان نغزوهم ولا يغزوننا. سەردەمی تەمکین ئەو کاتە دەست پێ دەکات کە پێغەمبەری خوا ﷺ دەفەرموێت: ئێمە ئەچینە سەر ئەوان و ئەوان ناتوانن بێنە سەر ئێمە. سەردەمی سەرکەوتن جیاوازە، سەرکەوتن قۆناغێکی زۆر گرنگ نییە، چونکە ئەشێ بەدوای سەرکەوتنا نشوستی بێت و بینیشمان نشوستی هات، بەڵام گرنگە لە دوای هەموو نشوستیەکیش گۆڕانخوازەکان، کە گۆڕانکاری دەکەن لەناو ئیسلامدا دەبێت ئەو ئایەتەیان لەبیر بێت، کە خوای گەورە دەفەرموێت کاتێک کە شکستت هێنا لە گۆڕانکاریدا بێئومێد مەبە، مەبەزێ و رامەکەرە دواوە، ئیتر مەزانە جیهان ئاخیرە و کۆتایی پێ هاتووە، ئەها خوای گەورە دەفەرموێت چی، کاتێك موصیبەت هات بەسەر موسوڵماناندا و لەشەڕی ئوحودا شکستیان خوارد، کاتێک کە ددانی موبارەکی پێغەمبەری خوا ﷺ شکا، کاتێک کە موسوڵمانان هەواڵیان پێ گەیشت، کە پێغەمبەری خوا ﷺ کوژراوە، تەنانەت ئەو لەتمەی کە لەبەری پێغەمبەری خوادا ﷺ بوو و لەزنجیر دروست کرابوو، هەموو چەقییە دەم و چاوی پیرۆزی تاکو وەفاتیشی کرد ئاسەواری ئەو لەتمانە بە دەم و چاویەوە مابوون، کە ئەبو دوجانە بە ددان بۆی دەرهێنا، کەلە کاتی دەرهێنانی دا، ددانی شکا ئەمەندە ناڕەحەت بوو بۆ ئەوەی پێغەمبەری خوا ﷺ ئەزیەتی پێ نەگات.

ئەم هەموو حاڵەتانەیان بەسەردا هات خوای گەورە پێی نەوتن ئێوە بۆچی واتان کردووە، ئەگەر واتان بکردایە واتان لێ بەسەر نەدەهات، یانە هاتن بەیەکەوە سەرزەنشتی یەکتری بکەن، هیچیان نەوت، چونکە خوای گەورە لە قورئانی پیرۆزدا یەک بەرنامەیان دەداتێ بۆ گۆڕانکاری، ئەویش ئەوەیە کە ئەگەر تۆ دۆڕاشی: وَلَا تَهِنُوا وَلَا تَحْزَنُوا وَأَنتُمُ الْأَعْلَوْنَ إِن كُنتُم مُّؤْمِنِينَ ﴿١٣٩﴾، آل عمران. کۆڵ مەدەن و سارد مەبنەوە و خەفەت مەخۆن، چونکە هەر ئێوە سەربەرز و سەرفراز و سەرکەوتوو دەبن، ئەگەر ئیمانداری چاك و راست و دروست بن.

نە بێزاربن، نە بێتاقەت بن، نە ناڕەحەت بن، ئەگەر ئێوە ئیماندار بن، سەربەرز و سەرکەوتوون، بۆیە کاتێک ئەو ناڕەحەتیەشیان بەسەردا هات بە رێگەی -نوعێمی کوری مەسعود - سەرکەوتنیان بەدەستهێنا لە ئەحزابدا و تەمکین بەدەست هات، تەمکین واتە جێنشینکردن. حاڵەتێکە، کە ئیتر لە دوای ئەمە موسوڵمانان تووشی داڕمان ئەبنەوە، ئەم قسەیە زۆر سەیرە! تەمکینیش هەمیشە کەمە چونکە تۆ سەیری، کە سەرەتای بانگەوازەکە چەندە زۆرە و چەندە بە درێژی هاتووە، سەرەتا هێز و سەرکەوتن و تەمکین چەندە کەمە، چونکە هەمیشە تەمکین یان دوو ساڵە یان سێ ساڵە، دوای ئەو تەمکینە دەبێت داڕمان رووبات و دەست پێ بکاتەوە.

داڕمان بە واتای ئەوەی، کە لە دوای سەرکەوتنی موسوڵمانان هەمیشە داڕمانێک هەیە: إِن يَمْسَسْكُمْ قَرْحٌ فَقَدْ مَسَّ الْقَوْمَ قَرْحٌ مِّثْلُهُ وَتِلْكَ الأيَّامُ نُدَاوِلُهَا بَيْنَ النَّاسِ وَلِيَعْلَمَ اللهُ الَّذِينَ آمَنُواْ وَيَتَّخِذَ مِنكُمْ شُهَدَاء وَاللهُ لاَ يُحِبُّ الظَّالِمِينَ ﴿١٤٠﴾، آل عمران. ئەگەر زام و سەختی و

ناخۆشییەك لە جەنگی ئوحوددا تووشی ئێوە هاتووە، ئەو خەڵكەش لە جەنگی بەدردا تووشی هەمان زام و سەختی و ناخۆشی هاتن، ئێمە ئەو رۆژە دەگێڕین بەناو خەڵكی دا (تا لە جیهانی واقیعشدا) ئەوانەی باوەڕیان هێناوە خوا دەریان بخات، وە هەندێك قوربانی و شەهیدیشیان لێ وەرگرێ، بێگومان خوا ستەمكارانی خۆش ناوێت.

بۆ ئەم حاڵەتە روو دەدات؟ زۆر گرنگە بیزانین هەموو ئەمەی، كە باسمان كرد دەبێت بەسەر هەموو كەسێكدا بێت، قۆناغی بانگەواز چالاكی زۆر و بەرهەمی كەم، دید روونی، راچڵەكاندن، سەركەوتن و تەمكین، دوای ئەوە بۆ دەبێت دارمان دەست پێ بكاتەوە؟ چونكە موسوڵمانان تووشی فیتنە دەبن، چ فیتنەیەك؟ سەروەت و سامانیان دەست ئەكەوێت، ژیانیان خۆش دەبێت و حەزیان لە جیهادكردن نامێنێت، حەزیان لە جوڵە و خەباتكردن نامێنێت، حەزیان لە جلوبەرگی جوانە، حەزیان لە شتی خۆشە، سواری ئۆتۆمبێلی جوان ئەبن و ئەچن بە ئەوروپادا ئەگەڕێن و هەموو شتەكانیان دەست ئەكەوێت، كەس بیری بەلای بانگەواز و دەعوەكەوە نامێنێ، دەیانەوێ لەم قۆناغەوە بڕۆنەوە بۆ قۆناغی سەردەمی هێز، كەچی دارمان دەست پێ دەكاتەوە.

ئێمەش بۆ خۆمان ئەم تەسەور و نەزەریەمان بۆ ماوەی دە ساڵ لەو زانا بەڕێزانە و بە تایبەت د.راغب السرجانی وەرگرتووە و هەندێ دەستكاری و گۆڕانكاریمان تێدا كردووە، بۆ خۆشمان نەگەیشتبووینە ئەو بڕوایەی، كە ئەمە سونەنی گۆڕانكاری ژیانە، كە دەبێت بەسەر خەڵكی دا بێت، چونكە دارمانەكە دەست پێ دەكاتەوە، وەفاتی پێغەمبەری خوا ﷺ دەست پێ دەكات، لەدوای بە وەفاتی پێغەمبەری خوا ﷺ چەند مانگێكی نەبرد دووسەد هەزار كەس بەس لە بەنی حەنیفە هەڵگەڕانەوە، تەنها لە سێ جێگە نەبێت ئەوانیش مەككە، مەدینە و طائف لەگەڵ دێیەكی بچووك بە ناوی هجەر لە بەحرەین، دوای وەفاتی پێغەمبەر ﷺ ئەبوبەكری صدیق -ڕەزامەندی خوای لەسەر بێت- سەرلەنوێ لە قۆناغی ئیعداد و بونیادەوە دەستی پێ كردەوە، دوای بونیادیش دیسانەوە زەمەن و مێژووەكەی ئەبوبەكری صدیق دەست پێ دەكاتەوە.

زۆرجار خەڵكێك هەیە پەلە دەكات لە بانگەوازدا، تەبعەن ئەوە وەكو نمونەیەك بوو كە باسی ئەبوبەكری صدیقمان كرد، دوای ئەوە كە ئەبوبەكری صدیق -ڕەزامەندی خوای لەسەر بێت- وەفاتی كرد سەردەمی هێز و تەمكین تاكو سەردەمی خیلافەتی عوسمانی كوڕی عەفان -ڕەزامەندی خوای لەسەر بێت- بەردەوام بوو، دوای ئەوە فیتنە لەناو موسوڵماناندا سەری هەڵدا، دوای وەفاتی عوسمانی كوڕی عەفانیش علی كوڕی ئەبو طالب -ڕەزامەندی خوای لەسەر بێت- سەرلەنوێ دەستی پێ كردەوە، سەركەوتن لە سەردەمی علی كوڕی ئەبو طالبدا بوو، بەڵام لە سەردەمی حەسەنی كوڕی علی دا -ڕەزامەندی خوای لێ بێت- سەردەمی تەمكین بوو.

حەسەن -ڕەزامەندی خوای لەسەر بێت- پیاوێكی بەڕێز بوو سەروەت و سامانی نەویست ژیانی هەڵنەبژارد، دەسەڵاتی نەویست، چونكە كچەزای پێغەمبەری نازدار ﷺ بوو. سەركردەی لاوانی بەهەشتە ئەم پیاوە بەڕێزە دەسەڵاتی پێشكەشی موعاویەی كوڕی ئەبو سوفیان كرد -ڕەزامەندی خوای لەسەر بێت-، ئەشێ سەرەتای دەستپێكی هەموو جێگەیەك سەرەتای بانگەوازێك دەست پێ بكاتەوە، بەڵام ئەگەر بانگەوازەكە راستەقینە و بۆ خوای گەورە نەبوو ،هەر لەوێوە كەوتن و دارمان دەست پێ دەكاتەوە، مەرج نییە تۆ ئەو قۆناغانە هەموو ببڕیت، چونكە تۆ راستگۆ

نەبوویت لە سەرەتای بانگەوازەکەدا بۆیە ئەشێ لەوێ دارمان دەست پێ بکاتەوە، دیسان جارێکی تر دەستپێکردنەوە دەست پێ دەکاتەوە، دوای دەستپێکردنەوە دەبێت سەرلەنوێ کۆمەڵێک هەستن بە بیناکردن، دوای بیناکردن بە زەمەن و مێژوو وە دوای ئەوەش دەستپێکردنی بانگەوازە، سەرکردەیەک دەبێت هەبێت کۆیان بکاتەوە، وە کۆمەڵێک هەبن لەگەڵیدا بەیەکەوە ئیش بکەن، ئینجا دەست بکەنەوە بە بانگەواز، ئەشێ ئەم قۆناغە سەرەتای دەستپێکی گۆڕانکاری بێت و بە ئیصلاح دەست پێ بکاتەوە، هەمان شت دوای ئیصلاحەکە بیروباوەڕێکی پاک و بێگەرد هەبێت وە برایەتیەک هەبێت، بەڵام رەوشتی تێدا نەبێت یان خاوەنی رەوشت بوو بەڵام برایەتی تێدا نەبوو سەرلەنوێ ئەم قۆناغەش ئەگاتە قۆناغی ساڵی ماتەمینی، چالاکی زۆر و بەرهەمی کەم، دید روونیەک دێتە پێشەوە و دەیانەوێ کۆچ بکەن لەم کۆچەدا سەرلەنوێ راچڵەکاندنێک دێتە پێشەوە، بەڵام ئەم جێگەیە بژارکردنێکی تێدا نییەو خەڵکێکی مونافیق و خراپەکاریان لەگەڵدا رۆشتووە بۆیە سەرلەنوێ کەوتن و دارمانێک دەست پێ دەکاتەوە. مەرج نییە بگاتە سەردەمی هێز و تەمکین، بەڵکو ئەو کەوتن و دارمانانە سەرلەنوێ و جارێکی تر دەبێت بۆ سەرکەوتن و تەمکین دەست پێ بکەنەوە، سەرلەنوێ جارێکی تر بونیادنانی خەڵک، زەمەن و مێژووەکە، دەستپێک، سەرەتای بانگەواز، سەرەتای دەستپێکی باوەڕ و رەوشت و برایەتی.
هەموو ئەمانە دەست پێ دەکەنەوە، بەڵام ئەمجارەیان لە سەرکەوتن دا پەلەیانە و پێیان وایە سەرکەوتن خۆیان بەرهەمی ئەهێنن، بۆیە دیسان دەکەونەوە و دەستپێکردنەوە دەست پێ دەکاتەوە، ئەم قۆناغانە سونەنێ خوای گەورەن و هەرکەسێک بیەوێت سەرکەوتن بەدەست بهێنێت، دەبێت تەنها بە سیرەی ژیانی پێغەمبەری خوادا ﷺ بڕوات، ئەمە ئاستەمە تۆ بڵێی من بە ژیانی جان جاک رۆسۆ، دیکارت، کافکا و ئەلبەرت کامۆدا رۆیشتووم یان ئەڕۆم، ئەگەر تۆ پێت وابێت بە قۆناغی سەردەمی رێنیسانسدا بڕۆی ئەمە خەیاڵە.
کەواتە زۆر گرنگە بۆ تیمەی گۆڕانخوازی موسوڵمان، کە ئەم قۆناغانەی ژیانی پێغەمبەرﷺ بزانین، قۆناغی مەککی چی بووە؟ ئەی قۆناغی مەدەنی چی بووە؟ ئەگەر تۆ ئەم قۆناغانەت زانی ئەوکات دەزانی ئەردۆغان لە تورکیادا لە چ قۆناغێکی ئیسلامیدایە، ئایا لە قۆناغی دەستپێکی ئیعداد دایە یاخود لە قۆناغەکانی تردایە، یاخود میسر لە چ قۆناغێکە، یەمەن لە چ قۆناغێکە، ئەوانی تر لە چ قۆناغێکدان ئەوکات گلەیی ناکەیت لە رەوشی موسوڵمانان، کە لە چ قۆناغێک و لە چ شوێنێکدا کار دەکەن، زەمینەی کاریان بۆ بەم شێوەیەیە؟ کەواتە گرنگە ئەم شێوەیە لەبەرچاوی خەڵکی دا بێت، گرنگە ئەم بزوتنەوەی گۆڕانکاری ناو گەلانە لەبەر چاوی خەڵکی دا بێت.
بۆیە کە ئیسلام دەگەڕێتەوە ناو خەڵکی بە غەریبی ئەگەڕیتەوە، هەروەکو چۆن پێغەمبەر ﷺ دەفەرموێت: بَدَأَ الإسلام- غَرِيبًا، وَسَيَعُودُ كَمَا بَدَأَ غَرِيبًا، فَطُوبَى لِلْغُرَبَاء. واتە: ئیسلام بە نامۆی هاتووە، بە نامۆیش دەگەڕێتەوە، سێبەری داری بەهەشت، تایبەت بۆ نامۆکانە.
دەزانن بۆچی بە غەریبی و نامۆیی دەستی پێ کردووە؟ چونکە بانگەوازی ئیسلامی لە هەر جێگەیەکدا دەکرێت غەریبە، ئێوە وردبوونەتەوە کاتێک، کە بانگەوازی خەڵکێک ئەکەیت و شتێک لەم دینەی بۆ روون ئەکەیتەوە، یەکسەر دەڵێن کورە بابە ئەم ئیسلامییانە شتێکی تازەیان

هێناوە هەست دەكات نامۆیە، ئەمە پەیوەندی نییە بەسەر ئەوەوە چونكە ئەو خۆی تێناگات، خۆی ناخوێنێتەوە! خۆی بە موسوڵمان دەزانێ وەكو كوردەواری دەڵێت خۆی بە پەنجا مەلا ناگۆڕێتەوە، بەڵام لە هەموو ژیانی دا دوو كتێبی لەسەر ئەم ئیسلامە نەخوێندۆتەوە، ئێ كاكە دە وازیش بێنە، مادام ئەم شارەزایە و شتێک دەزانێ لەسەر ئەم دینە گوێی لێ بگرە یان ئەگەر بڕوات پێی نییە لە جێگەی تر پرسیار بكە، بۆیە بە غەریبی و نامۆیی وەری گرتووە، لێرەدا نبوەتی پێغەمبەری خوایە ﷺ كە جێبەجێ دەبێتەوە، پێغەمبەری خوا ﷺ هیچ شتێكی بەجێ نەهێشتووە لە م دینە بۆ ئێمە كە روون نەكرابێتەوە.

خوای گەورەیش لە قورئانی پیرۆزدا دەفەرموێت: وَلَقَدْ صَرَّفْنَا فِي هَذَا الْقُرْآنِ لِلنَّاسِ مِن كُلِّ مَثَلٍ وَكَانَ الْإِنسَانُ أَكْثَرَ شَيْءٍ جَدَلًا. ﴿٥٤﴾، الكهف. بێگومان ئێمە لەم قورئانەدا لەهەموو جۆرە نمونەیەكمان هێناوەتەوە بۆ خەڵكی (تا پەند و ئامۆژگاری لێ وەرگرن) كەچی ئینسان لەهەموو شتێك زیاتر موجادەلە دەكات و لە شت دەكۆڵێتەوە.

هیچ شتێک نەماوە لە قورئاندا بەیان نەكرابێت بۆ خەڵكی، بەڵام مرۆڤەكان حەزیان بە موجادەلەكردن و حەزیان بە رەخنەگرتنە، ئەمە بۆ وانەبێ بۆ وابێ، بۆ ئاوا بوو بۆ ئاوا نەبوو، بۆ رۆژووی رەمەزان سی رۆژە، ئەی بۆ دە رۆژ نەبوو، بۆ دەبێت حەج لە مانگی ذی الحجەدا ئەنجام بدرێت و لە مانگێكی تردا تردا دروست نییە، بۆ؟ بۆ؟...هتد، یەكێک لە سیفاتەكانی عیبادەت ئەوەیە، كە مرۆڤ دەبێت ملكەچ بێت لەبەردەمی خوای گەورەدا، جیدال و موجادەلە نەكات، بەڵام تەبعی مرۆڤیش وایە مەگەر ئەم ئیسلامە بۆی رێک بخاتەوە.

بۆیە پێغەمبەری خوا ﷺ دەفەرموێت: بَدَأَ الإسلام غَرِيبًا. ئیسلام بە غەریبی دەستی پێ كردووە، بەڵام كە بە غەریبیش هاتووە هەموویشی رۆشن كراوەتەوە بۆ خەڵكی، بۆیە هاوەڵە بەڕێزەكان - رەزامەندی خوایان لێ بێت- بە پێغەمبەری خوایان ﷺ فەرمو غەریبان كێن؟ من الغرباء؟ ئەو كەسانە كێن كە گۆڕانكاری دەكەن و غەریبیشن؟ لە وەڵامدا پێغەمبەری خوا ﷺ دەفەرموێت: الغرباء الذين يصلحون إذا فسد الناس يصلحون ما أفسد الناس من سنتي. زۆرتان ئەم فەرمودەتان بیستووە كە پێغەمبەری خوا ﷺ فەرمویەتی ئەم ئیسلامە بە غەریبی دێت، بەڵام دەبێت بشزانین غەریبەكان كێن، لەبارەی غەریبەكانەوە پێغەمبەری خوا ﷺ دەفەرموێت: الذين يصلحون. ئەو كەسانەن كە چاكەخوازن و چاكەكاری دەكەن لە دوای ئەوەی گەندەڵان گەندەڵییان خستۆتە ناو كۆمەڵگەكان.

ئەو كەسەی كە گۆڕانكاری دەكات فیعلەن نامۆیە، غەریبە، دینی خوای گەورە، سوننەتی پێغەمبەری خوا ﷺ كە باسمان كرد نامۆ و غەریب دەبێتەوە، ئەم قۆناغەی كە پێغەمبەر ﷺ پیایدا تێپەڕیوە بە ناڕەحەتی و ناهەمواری تاكو گەیشتۆتە قۆناغی تەمكین، پێویستیشە بەو قۆناغەدا تێپەڕین، بۆیە هاوەڵە بەڕێزەكان كە ئەم قسەیان بیست لە پێغەمبەری خواوە ﷺ زۆر بە سەرسوڕمانەوە سەیریان كرد و وتیان ئایا دینەكەی خوای گەورە و سوننەتەكانی تۆ غەریب ئەبنەوە، كەسانێک هەن چاكسازی بكەنەوە تێیدا؟ فەرموی: بەڵێ رۆژێک دێت غەریبان گۆڕانكاری دەكەن، بەڵام بە غەریبی و نامۆیی، سنعود غريبا. واتە: ئیسلام دەگەڕێتەوە بە نامۆیی. دەفەرموێت لەكاتەدا كە بە غەریبی و نامۆیی دەگەڕێتەوە شتێكی سەیر روو دەدات، ئەو شتە

سەیرە چی بێت؟ فەرموی: پێویستی بە رۆژانێكە ئەم رۆژانە پێیان دەوترێت رۆژانی ئارامگرتن، رۆژانێک کە دەبێت خەڵک ئارام بگرێت لەسەر ئەو کارە، ئەی ئەو کارە چییە کە ئارامگرتن لەسەری پێویستە؟ پێغەمبەری خوا ﷺ دەفەرموێت: وەکو ئەوە وایە خەڵکێک پشکۆیەک ئاگری بەدەست هەڵگرتبێ.

بانگەوازی ئیسلامی و گۆڕانکاری لەناو گەلاندا کە تۆ بتەوێت ئەنجامی بەیت وەکو ئەوە وایە پشکۆیەکی ئاگرت بە گەشاوەیی لەسەر دەستت هەڵگرتبێ تاکو ئەو کاتەی کە لەناو دەستتدا ببێت بە ژیلەمۆ، ئەوەیە گۆڕانگاری وە گۆڕانکاری بە سواری ئۆتۆمبێلی جوان و مۆدێل بەرزو باڵەخانەی بەرز و شتی مەرموق نابێت، گۆڕانکاری بەهەڵگرتنی پشکۆی ئاگرە بەدەستەکانت، بەئازار وەرگرتن، بێ پارەیی، نارەحەتی، تووشی ئەشکەنجە و ئازار دەبیت، تەنها ئەوەی کە پێت ماوە فرمێسکی چاوەکانتە تا بەڵکو خوای گەورە بەزەیی پێماندا بێتەوەو بتوانین ئەم پشکۆیەی کە لەسەر دەستمانە داینەنێین، گرنگە ئەوەیە کە پشکۆکە هەڵگرین و فڕێی نەدەین. ئەم پشکۆیەش بە پیاو هەڵئەگیرێ! پیاو بە واتای سیفەت، کە ئازاییە، وریاییە، پلاندانانە، بەخشندەییە، لێبوردەییە، رەوشتە، باوەڕی پاکە، هەموو ئەمانە ئەتکات بە (رجال)، خوای گەورەش دەفەرموێت: مِنَ الْمُؤْمِنِينَ رِجَالٌ صَدَقُوا مَا عَاهَدُوا اللَّهَ عَلَيْهِ فَمِنْهُم مَّن قَضَىٰ نَحْبَهُ وَمِنْهُم مَّن يَنتَظِرُ وَمَا بَدَّلُوا تَبْدِيلًا. ﴿٢٣﴾، الاحزاب. واتە: مەردانێکی زۆر هەن لەئیمانداران ئەو پەیمانەی داویانە بە خوا، راستیان کرد لەسەری ژیان و پابەندبوون پێوەی و لایان نەدا لێی، جا هەیانە پەیمانەکەی جێبەجێ کرد و مرد لەسەری، هەشیانە چاوەڕوانە، بەهیچ شێوەیەك گۆڕان و لاری رووی تێ نەکردوون.

خەڵک ئێستە کە دەبێت بە بەرپرس، بەرپرس زۆر وشەیەکی جوانە! کە تۆ دەبیت بە بەرپرسی شتێک واتە هەستێکی بەرپرسانەت ئەکەوێتە سەر شان، بەڵام سبحان الله ناشیرینترین ناو لەم وڵاتەی ئێمەدا ناوی بەرپرسە، بۆ؟ لەبەر ئەوەی بە ئەرک و کاری خۆیان هەڵناسن، هەرکەسێک بێت بەبێ جیاوازی بە ئیسلامیی و عەلمانیی و غەیری ئەوانیشەوە، دەزانن بۆچی؟ لەبەر ئەوەی خەڵکێک وا دەزانێ بەرپرسیارێتی تەرەفە (تەرەف واتای خۆشییەکانی ژیان و بەدەستهێنانی شەهوەت). لە ئیسلامدا بەرپرسیارەتی تەرەف و خۆشی نییە، بەڵکو بەرپرسیارەتی قیامەتی هەیە، وَقِفُوهُمْ إِنَّهُم مَّسْئُولُونَ. ﴿٢٤﴾، الصافات. واتە: (لە کاتی راپێچکردنیان دا فەرمان دەدرێت) ئادەی بیان وەستێنن، ئەوانە دەبێت پرسیاریان لێ بکرێت.

پێغەمبەری خوا ﷺ دەگریا و دەیفەرمو: ئەم ئایەتە پیرۆزە پیری کردم!

لە باسەکانی پێشوودا فەرمودەیەکمان باس کرد لێرەدا دووبارەی دەکەینەوە، پێغەمبەری نازدار ﷺ دەفەرموێت هەرکەسێک دەبێت بە بەرپرس یان دە کەسی دەکەوێتە ژێر دەست (مامن رجل يلي أمر عشرة فمافوق ذلك). هەرکەس بەرپرس بێت لە دە کەس یان زیاتر، خۆ جاری وا هەیە ئێوە نەک دە کەس پێنج ملیۆن کەستان لەبەردەستان دایە، هەرکەسێک دە کەس یان زیاتری لەبەردەستدا بوو (إلا أتى الله عز وجل مغلولا يوم القيامة). رۆژی قیامەت بە بەستراوی ئەیهێنن راست و چەپ دەستەکانی بەستراوە، پێغەمبەری خوا ﷺ دەفەرموێت: (فكه بره أو أوبقه) یان ئەوەتا چاکەخوازی و پیاوەتی و بەرپرسێکی باش بووە خوای گەورە دەیکاتەوە بە

چاكەكانی دەستی دەكاتەوە، یاخود ئەوەندەی تر دەستەكانی توند دەكرێتەوە، ئەمە، كە دزی كردووە سەروەت و سامانی خەڵكی بەهەدەر بردوە ئەو هەموو كانزا و بۆریە نەوتەی قۆرخ كردووە، ئەو هەموو گەنجە بێ ئیشە، ئەو هەموو خەڵكە بێ پارەیە، لەبەرانبەریشدا خەڵكێكی بەناو بەرپرس بەدەیان باڵەخانە دروست دەكات بۆ خۆی، ژیان بۆ گۆڕباچۆف، رووسی سوور و تەتار و مەغۆل نەما، دڵنیابن بۆ ئێوەش نامێنێ، بۆ كوێی ئەبەن؟

سەرنجی ئەم فەرمودەیەی پێغەمبەری خوا ﷺ بدەن زۆر گەورەیە كاتێك دەفەرموێت: أولها ندامة، وأوسطها ملامة، وأخرها خزي يوم القيامة. سەرەتای هەوڵدان بۆ سەروەت و سامان، دەسەڵات، پۆست و پلە و پایە و مەقام، چاوشۆڕیە!

دەزانی ئەگەر كەسێک بەرپرسیارێتی بكەوێتە ئەستۆ و لە پێناوی خوای گەورەدا بە رێک و سەر راستی ئەنجامی بدات، وەكو ئەركێكی قیامەتی پەیڕەوی بكات چەندە شەڕەف مەندە ئەو كەسە! پێغەمبەری خوا ﷺ دەفەرموێت: (أوسطها ملامة) ناوەڕاستەكەشی لۆمەكردنە و خەڵكی گاڵتەت پێ دەكات، پێت دەڵێت هەوڵت دا بۆ ئەوەی ببیت بە بەرپرس ببیت، بە مەسئول، هەرچی دەزگەیە باست دەكەن، ئەها مەسئولەكان دزییان كرد! گەندەڵ بوون! باسی گەندەڵیەكانتە! ئەی پاداشتی قیامەتەكەی چییە و چۆنە؟ (خزي يوم القيامة)، سەرشۆڕیە لەلای خوای گەورەیش.

فەرمودەكە بەم شێوازەیە: عن أبي أمامة -رضي الله عنه عن- النبي ﷺ أنه قال: مامن رجل يلي أمر عشرة فمافوق ذلك، إلا أتى الله عز وجل مغلولا يوم القيامة يده إلى عنقه فكه بره أو أوبقه إثمه، أولها ملامة وأوسطها ندامة وآخرها خزي يوم القيامة. صححه الألباني.

ئیمامی غەزالی -ڕەحمەتی خوای لێ بێت- دەفەرموێت: دوو كردەوە هەن مرۆڤ سووک دەكەن، یەكەمیان شوێنكەوتنی پارە و سەروەت و سامانە، دووەمیشیان شوێنكەوتنی ئافرەتە!

پێغەمبەری خوا ﷺ قسەیەكی زۆر سەیر دەكات، دەفەرموێت: هەركەسێک بیەوێت گۆڕانكاری بكات وەكو ئەوە وایە پشكۆیەكی ئاگر لەسەر دەستی بێت، بەڵام پاداشتی ٥٠ هاوەڵی هەیە! هاوەڵە بەڕێزەكان سەریان سوڕما و وتیان (منا أو منهم)، لە ئێمە یان لە ئەوان، پێغەمبەری خوا ﷺ فەرموی: (منكم) لە ئێوە.

هەركەسێک گۆڕانكاری بكات لەم سەردەمەی ئێمەدا و بیەوێت بگەڕێتەوە بۆ ئەو ئەركانەی كە پێغەمبەری خوا ﷺ سپاردویەتی پێمان لە بیروباوەڕ و رەوشت و برایەتی ئەوە پاداشتی ٥٠ هاوەڵی هەیە، بیربكەرەوە پاداشتی ٥٠ هاوەڵ! كام هاوەڵانەش؟ (ئەبوبەكر، عومەر، عوسمان، علی، خەبابی كوڕی ئەرەت، طلحە، بیلال، خالید، سەلمان و...هتد.

بۆ؟ لەبەرئەوەی ئەتەوێت گۆڕانكاری بكەیت لەناو كۆمەڵگەدا، لەبەرئەوەی غەریبیت و ئاگرێكت هەڵگرتووە هەروا بە ئاسانی هەڵناگیرێت، بۆیە پاداشتی ٥٠ هاوەڵت هەیە. كەواتە تۆ دەبیتە هاوەڵی پێغەمبەری خوا ﷺ لە پاداشتدا! لەبەرئەوەی لەم سەردەمەدا ئەو كارە ئەنجام دەدەیت.

كەواتە بۆ ئەوەی ئێمە لەم سەردەمەدا بتوانین ژیانێكی روون بێتە بەرچاومان و دیدێكی روونمان هەبێت پێویستە گۆڕانكاری بكەین، راستە گۆڕانكاری كردن قورسە و هەروا ئاسان نییە، بەڵام لەگەڵ ئەوەشدا ئەجر و پاداشتەكەشی زۆر گەورەیە و پێویستی بە ئازایەتییە.

تەنها لە شارێکی وەکو قاهیرە هەموو ساڵێک پێنج هەزار کەس تەنها بە رووداوی هاتووچۆ گیان لەدەست دەدەن، وە لە شاری بەغدادیش بە هەمان شێوە نزیکەی پێنج هەزار کەس گیان لەدەست دەدەن، لە هەولێر و سلێمانیش ساڵانە ٣ بۆ ٤ هەزار کەس گیان لەدەست دەدەن بە رووداوی هاتووچۆ، ئەی لە بەرانبەردا چەند کەس لە پێناوی خوای گەورەدا خۆیان بەخت دەکەن و ئەمرن؟ چەند موجاهید دەیەوێت دینی خوای گەورە بگەیەنێ و شەهید دەبێت؟

ئەبوبەکری صدیق -ڕەزامەندی خوای لەسەر بێت- وتەیەکی جوانی هەیە کە دەفەرمەێت: وەڵاهی ئەو کەسانەی کە گۆڕانکاری دەکەن یان نیازیانە گۆڕانکاری بکەن لە کۆمەڵگەدا و فەساد لابەرن و ئیصلاح بکەن تەمەنیان درێژە، ئەی بۆچی ئەترسی؟ بۆچی نایەیتە پێشەوە بۆ ئەوەی ببیت بە باشترینی ئوممەت؟ کە دەوترێت باشترین ئوممەت (كُنتُمْ خَيْرَ أُمَّةٍ أُخْرِجَتْ لِلنَّاسِ تَأْمُرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَتَنْهَوْنَ عَنِ الْمُنكَرِ). بە واتای ئەوەی تۆ دەبێت ئەمر بە چاکە و نەهی لە خراپە بکەیت، نەک بەو مانایەی کە تۆ لە ماڵەوە دابنیشیت و دەست بخەیتە ژێر چەناگەت و بێ دەنگ بیت و قسە نەکەی، نەخێر هەرگیزاو هەرگیز ئەمە خەیرە ئومە نییە، ئەمە پێی دەوترێت ترسنۆکی، ئوممەتێک کە هیچ بەپرسیاریەتییەکی هەڵنەگرتووە، خەیرە ئومە ئەوەیە کە هەموو وەکو هەنگ ئیش بکەن، شانەکانیان دروست بکەن و هەنگوین بەرهەم بێنن بۆ ئەوەی نەوەکانی دوای خۆیان بیخۆن.

نیەتەکەش ئەوە نییە کە دەبێت تەنها کار بۆ سەرکەوتن بکرێت، بەڵکو ئەوەیە هەوڵ بدەیت بۆ ئیعدادکردن، چونکە ئەگەر ئیعدادەکەت باش بوو سەرکەوتنەکەشت باش دەبێت و زۆر دەبێت، وە بە پێچەوانەوە ئەگەر ئیعدادەکەت کەم بوو سەرکەوتنەکەت کەم دەبێت، کەواتە با هەموومان هەوڵ بدەین بۆ سەرکەوتن لە رێگەی ئیعدادێکی باشەوە و هەوڵ بدەین بۆ کوردستانێکی سەربەخۆ. ئێستە هەموو گەلانی جیهان خاوەنی وڵاتی خۆیانن، خاوەنی کیان و گیانی خۆیانن ئێمە نەبێت، بۆ ئێمەی موسوڵمان نەیکەینە گوتارێکی سیاسی خۆمان و بەئاشکرا بڵێین چیمان لە میر بەدخانی گەورە کەمترە؟ مەگەر میر محمدی گەورەی سۆران بۆ ئەوە هەوڵی نەدا؟ مەگەر ئەو هەموو میر و بەگە بەڕێزانەی تر بۆ ئەوە هەوڵیان نەدا؟ مەگەر خەڵکانێکی تر ئارەزوومەند نەبوون بەوەی، کە ئەم نیشتمان و خاک و خۆڵەی خۆیان سەربخەن؟ مەگەر ئێمە نەوەی صەلاحەدین نین؟

خوێنەری بەڕێز باش بزانە، هەتا ئیسلام هەبوو ئێمە خاوەنی ٥٧ ئەمارەت بووین، لەم خاکەی ئێمەدا ٥٧ دەوڵەت دروستکراوە، کەچی کە وازمان لە دینەکەمان هێنا و لێی دوورکەوتینەوە ئێستە بە هەموومانەوە بە دوای وڵاتێکدا ئەگەڕێین بۆمان دروست ناکرێت، لە سەردەمی عەلمانییەتدا یەک وڵاتمان دروست کرد، ئەویش ١١ مانگ تەمەنی بوو، کە کۆماری مەهاباد بوو، کەواتە وەرن با بە هەموومان بگەڕێینەوە بۆ ئەم دینە و پرۆژەی (لا اله الا الله) بکەینە کارنامەی بە دەوڵەت بوونمان، ئیتر بەسە هەموومان تینووین بۆ وڵاتێکی سەربەخۆ، هەمووممان تینووین بۆ ئاڵا بێنازەکەمان، هەمووممان تینووین بۆ ئەوەی کە ئەم خاکە ببێتە نیشتمان و ئینتیمامان بۆی هەبێت، چیتر با خاکەکەمان بێناز نەبێت، ئێمە کاتێک کە خاوەنی ئەم ئیسلامە بووین، بڕوا بکەن توانیمان سەرکەوتن بەدەست بهێنین.

باسی هەندێک خەسڵەتی گۆڕانکاریمان کرد لەناو گەلاندا لەوانە بوونی رابەرێکی باش، کە هەڵدەسێت بە گۆڕانکارییەکە، هەروەها باس لەگرنگی رەمز و لۆگۆی کۆمەڵەکەمان کرد. وە باسی بیروباوەڕێکی دروست و برایەتیی و رەوشتی جوانمان کرد، هەموو ئەمانە نمونەی باش بوون بۆ ئەنجامدانی گۆڕانکاری لەناو کۆمەڵگەدا.

ئەو گۆڕانکارییەی کە لە ئەوروپا روویداوە و ئێستە خەڵکانێک پێی سەرسام بوونەتەوە بنەڕەتەکەی چۆن بووە و لە کوێوە سەرچاوەی گرتووە؟ زۆر گرنگە ئەمە بزانین، پێمان وانەبێ کە ئەوروپا لە ئاسمانەوە گۆڕانکاریان بۆ هاتۆتە خوارەوە یاخود خۆیان گۆڕانکارییەکەیان کردووە، بۆیە باسی گۆڕانکاری و ریفۆرمی ئەوروپی ئەکەین، دەزانن ئەوروپا بە درێژایی مێژوو خەڵکێکی دواکەوتوو بوون، دواکەوتوویان لە ئاستێکدا بوو، کە بەربەریەت لەناویان دا لە لوتکە بوو، بەجۆرێک کە میزی ئاژەڵیان بەکارهێناوە بۆ شۆردنی دەم و ددان، جگە لەوەش بێ متمانەیی بە ئافرەت لە ئاستێکدا بوو کە نەیان دەهێشت بە بێ دەرپێی ئاسن ئافرەتانیان بچنە دەرەوە، لەگەڵ ئەوەشدا خەڵکێک بوون پێیان وتراوە ڤایکین یان ڤیلین واتە خەڵکی هەمەجێت یان چەتەی دەریا، هەمیشە خەریکی دزی و خراپەکاری بوون، بەردەوام خەریکی رووتکردنەوەی خەڵکی بوون لەناو دەریاکاندا، هێرشیان دەکردە سەر وڵاتان و خەڵکەکەیان دەکوشت یاخود دەربەدەریان دەکردن.

تا ئەو کاتەی کە دوو شارستانییەتی گەورە سەر دەهێنن، یەکێکیان سیسیلیایە کە شارستانییەتیی موسوڵمانانە و عەرەب پێی ئەوت صقلیە. ئەوروپا بەگشتی پێی وتراوە سیسیلیا، ئەم ناوچەیە لەلایەن پیاوێکی بەرێزی کوردەوە بە ناوی ئەسەدی فوراتی سینانی فەتح دەکرێت کە ئێستە پایتەختەکەی ناوی بەرلمۆ یە، ٢٠٠ ساڵ موسوڵمانان لەو جێگەیەدا حوکمیان کردووە، بە دەیان زانا گەورەی وەکو ئیدریسی و ئەستەخەری و...هتد، خەڵکی ئەو ناوچەیەن و لەوێ پەروەردە بوون و گەشەیان کردووە.

پاشان شارستانییەتێکی تر دروست دەبێت کە شارستانییەتیی ئەندەلوسە، باسمان کرد شارستانییەتیی ئەندەلوس لەسەردەمی ئەمەوییەکاندا فەتحکرا، ئەم شارستانییەتە گەیشتبووە ئەوجی دەسەڵاتی خۆی لە هەموو لایەنەکانی وەکو بیناسازی، تەدوینی، نەساخی، پزیشکی، ئەندازیاری، هونەر، دەدەب، جوانکاری و تەواوی لایەنەکانی تریشەوە. ئەندەلوس یەکێک بوو لەو شوێنانەی کە بووبووە رووگەی زانست و هەموو ئەوروپا رووی تێ دەکرد، وردە وردە ئەوروپییەکان خەڵکی خۆیان ئەنارده زانکۆ و دانشگەکانی ئەندەلوس و سیسیلیا بۆ ئەوەی پێ بگەن.

وردە وردە زانستی موسوڵمانان گەیشتە ئەوروپا، ئەوروپا سەرسام بوونەوە بە ئەبو ئەعلای مەعری، ماوەردی، ئیبن سینا، ئەبو نەسر فارابی، ئیمامی غەزالی و...هتد -رەحمەتی خوا لە هەموویان بێت- تاکو ئەوکاتەش ئەوروپا هیچ کاتێک نەیتوانیبوو گۆڕانکاری بکات لەناو کۆمەڵگەی خۆیاندا، باسی ئەو فەیلەسوف و فەلسەفانەی کە ئێستە هاتوونەتە پێشەوە و خەڵکانێکیان سەرسام کردووە، موسوڵمانان دۆزییانەوە و لە لەناوچوون رزگاریان کردن، ئیبن سینا، ئیبن روشد، فارابی، ئیمامی غەزالی...هتد. هەموو ئەم پیاوە بەرێزانە توانییان تەدوین و

سەرلەنوێ دەست بکەنەوە بە زیندووکردنەوەی ئەم فەلسەفانە بۆ ئەوروپا، کە ئێستە سیستەم و دەسەڵات و پەروەردە و هەموو شتێکی خۆیانیان تێدا داڕشتۆتەوە، کەواتە ئەم دوو شارستانییەتە سیسیلیا و ئەندەلوس بناغەی شارستانییەتیی ئەوروپا بوون.
شارستانییەتیی سیسیلیا دوای ۲۰۰ساڵیش، کە لەلایەن نۆردمانەکانەوە ئەڕوخێ ئەوەندە سەرسام ئەبن بەو شارستانییەتە موسوڵمانە دراوێک لێ دەدەن و ئەم ئایەتە پیرۆزەی لەسەر ئەنووسن: هُوَ الَّذِي أَرْسَلَ رَسُولَهُ بِالْهُدَى وَ دِينِ الْحَقِّ لِيُظْهِرَهُ عَلَى الدِّينِ كُلِّه وَلَوْ كَرِهَ الْمُشْرِكُونَ. ﴿۳۳﴾، التوبة. واتە: هەر ئەو زاتە بۆیە پێغەمبەرەکەی هاوڕێ لەگەڵ هیدایەت و ڕێنموویی و ئاینی ڕاست و دروستدا ڕەوانە کردووە تا سەری بخات بەسەر هەموو بەرنامە و ئاینەکانی تردا، هەرچەندە موشریک و هاوەڵگەران پێی سەغڵەت و دڵتەنگ بن.
ئەمە لە کاتێکدا بوو کە ئەوان دژایەتی قورئان و موسوڵمانانیان دەکرد؟ لەبەر ئەوەی سەرسام بوون بە سەقافەت و شارستانییەتیی ئیسلامی.
پاش ماوەیەک کە ئەوروپا لە تەنگژەیەکی زۆردا دەبێت فلیپی چوارەم پادشای فەڕەنسا بڕیارێکی زۆر سەیر دەردەکات، بڕیارەکەشی ئەوەیە کە هیچ جوولەکەیەک بۆی نییە لە ئەوروپادا بمێنێتەوە، بۆ ئەم مەبەستەش سێ پێشنیاریان ئەخاتە بەردەست، یان ئەوەتا ئەوروپا بە تەواوەتی بەجێ بهێڵن، یان ئەبنە مەسیحی، یاخود ئەکوژرێن، زۆرێکیان ناچار ئەبن ئەچنە ناو ئاینی مەسیحییەوە، هەندێکیشیان ژێر حوکمی موسوڵمانان لە ئەندەلوس هەڵئەبژێرن و دەچنە ئەو وڵاتەوە، هەندێکیشیان دەکوژرێن.
ئەبی عامری مەنصوری -ڕەحمەتی خوای لێ بێت- کە یەکێک بوو لە خەلیفە بەڕێزەکانی موسوڵمانان لە ئەندەلوس لەو کاتەدا دەرگای وڵات دەکاتەوە بۆیان و ڕێزیش لە زاناکانیان ئەنێت و بە زانای خۆیشی ناویان دەبات. ئێمە شارستانییەتمان وایە کە زانایانی جوولەکەش بە زانا ناوزەند کراون لە قورئانی پیرۆزداو ڕێزیشیان لێ گیراوە، هەموو ئەفکارێک هەموو بیروباوەڕێک لەناو ئەم قورئانەی ئێمەدا دانی پێدا نراوە، سبحان الله کەچی هیچ فیکرێکی تر دان بەم ئیسلامەدا نانێت و موسوڵمانان بە ئیرهابی و دواکەوتوو و کۆنەپەرست لە قەڵەم دەدات لە کاتێکیشدا وانییە.
سەرنج بدەن کاتێک کە قورئانی پیرۆز ئەکەیتەوە خوای گەورە یاسای داناوە بۆ جوولەکە، مەسیحی، مەجوسیی و تەنانەت بۆ عەلمانیش ،بۆ ئەفکارەکانی تریش جیاوازی نییە لەگەڵ ئەوەشدا پێوەر دەکرێنەوە.
هەرکەسێ کە توڕە بوو لە فیکریدا و هەرکەسێ کە هێزی فیزیکی بەکارهێنا و نەیتوانی ڕووبەڕووی بەڵگە و بوەستێتەوە بە هەموو پێوەرێک دۆڕاوە، ئاینی پیرۆزی ئیسلام دان بە هەموویان دا ئەنێت و ناشترسێت و فیکری خۆیشی تەرح دەکات، کەچی ئەوان ڕێک بە پێچەوانەوە هەڵسوکەوت دەکەن.
بەڵێ لەو سەردەمەدا هەندێک لە جوولەکەکان ڕوویان کردە جێگەیەک، کە ڕووگەی زانستی ئەوروپا بوو مەبەستمان لە ئەندەلوسە، کۆمەڵێکیشیان وەکو باسمان کرد بەهۆی نەگۆڕینی دینەکەیان هەر لەوێ کوژران و کۆتایی بە ژیانیان هێنرا و هەندێکیشیان بوونە مەسیحیی و هەر

لە شوێنی خۆیان مانەوە، ئەوانەی كە لە ئەوروپا مانەوە و بەناو بوونە مەسیحی لە ژێرەوە هەر بە جوولەكەیی مابوونەوە و دووڕوو بوون، وردە وردە خۆیان لە كڵێسا نزیك كردەوە تاوەكو چوونە ناو كڵێساوە و لەوێشەوە چوونە ناو جومگە گرنگ و سەرەكییەكانی دەسەڵاتی فەڕەنسا و وڵاتانی تری ئەوروپاوە، چونكە فرنجە لەو سەردەمەی فلیپی چوارەمدا زۆرترین دەسەڵاتی هەبوو لە دوای هێنری چوارەم، فلیپی چوارەم بەهێزترین ئیمپراتۆرییەت بوو، وە دوای ئەویش بنەماڵەی هێنری چوارەم زۆر بەهێز بوون، بەڵام لە سەدەكانی ناوەڕاستدا و بەتایبەتی لە سەردەمی دەستپێكردنی ڕێنیسانسدا فلیپی چوارەم لە هەموویان بەهێزتر بوو، چونكە وردە وردە ڕێچكەی دەسەڵاتی كڵێسا بەرەو لەناوچوون و دارمان هەنگاوی كرداری نا.

پرسیار ئەكەین كە ئەو ریفۆرمە گۆڕانكارییەی كە لە ئەوروپادا بەرپا كرا چۆن دەستی كرد لە ساڵانی ٤٠٠ كۆچی؟

لەژێر زەبرو زەنكی فلیپی چوارەمدا زۆرێك لە جوولەكەكان بوونە مەسیحی، بەڵام ئەوانیش هەروا دانەنیشتن، بەڵكو لەناو كڵێساكاندا ڕێی خۆیان كردەوە و دەسەڵاتیان وەرگرت. لەو سەردەمەدا پلە و پایە و دەسەڵات بە زۆرێك لە جوولەكەكان درا، كە هاتبوونە ناو دینی مەسیحییەوە، جوولەكەكانیش وردە وردە توانییان بەناوی مەسیحییەوە دەسەڵاتە گرنگەكان وەربگرن و دەستیان كرد بە بڵاوكردنەوە فیكری خۆیان، كە فیكری كاتۆلیكی بوو، وە لە مارتین لۆسەرەوە سەرچاوەی گرتبوو.

مارتین لۆسەر پیاوێكی مەسیحی بوو باوەڕی وابوو، كە دەبێت ریفۆرم بكرێت لەناو ئاینی مەسیحیدا، پێی وابوو مادام لەناو كتێبی ئینجیلدا شەریعەت و ئەحكام و قانون نییە پێویستە سەرچاوەكەیان بگەڕێتەوە بۆ تەورات، ئەمە شتێكی تازە بوو بەم پێیە بێت، ئیتر ئینجیل هیچ بایەخێكی نامێنێت و ئەولەویات هەموو دەگەڕێتەوە بۆ تەورات، تەورات خاوەنی ئەحكامە و ئینجیل تەنها كۆمەڵێك موژدەدانە، لەبەر ئەوەی هیچ ئەحكامێكی لەسەر بینا ناكرێت.

وردە وردە ریفۆرمەكە دەستی پێ كرد، هەرچەندە مارتین لۆسەر دوایی پەشیمان بوویەوە، چونكە زانی ئەو كەسانەی ئەم كارەیان لەگەڵدا كردووە جوولەكە بوون، بەڵام دوای چی فیكرەكەی بەتەواوەتی بڵاو بوویەوە بە جیهانی ڕۆژئاوادا، ئێستەش مارتین لۆسەر بە پادشای گۆڕانكاری و ریفۆرمخوازی ناسراوە.

گومانی تێدا نییە ریفۆرمی مارتین لۆسەر بۆ ناو كۆمەڵگەی خۆی شتێكی زۆر باش بووە، ئەم ریفۆرم و گۆڕانكارییەی مارتین لۆسەر تەنها ئەوروپای نەگرتەوە، بەڵكو پرُیشك و كاریگەریشی گەیشتە ناو جیهانی ئیسلامی و ناو موسوڵمانان.

بۆ؟

كاریگەری ئەم ریفۆرمەی ئەوروپا بۆ ناو جیهانی ئیسلامی لەوەدا دروست دەبێت، كە ئەم ریفۆرمە شتێكی تازەی بەرهەم هێنا ئەویش ئەوەبوو، كە تاكو ئەو ساتەش جوولەكە بیری لەوە نەكردبوەوە، كە خاوەنی دەوڵەت بێت.

سەرەتا بیریان لەوە كردەوە، كە لە ڕوسیا دەوڵەت دروست بكەن، بەڵام قەیسەری رووسی زۆر ڕقی لە جوولەكە و یەهودی بوو، تێۆدۆر هێرزل بە نوێنەری جوولەكەكان چووە لای قەیسەر و

داوای لێ كرد كە واز لە كوشتنیان بهێنێت و یارمەتییان بدات، تاكو لە سیبریا دەوڵەتێكی سەربەخۆ بۆ خۆیان دابمەزرێنن چەندیش پارەت ئەوێت ئەتدەینێ. یەهودی بۆ خۆیان ئەسڵ خەڵكێكی بەدەوین، لە مێژوویاندا خاوەنی دەوڵەتێک نەبوون، خەڵكێكی كۆچەرەو بوون، لە عێراقەوە بەرەو فەلەستین، لە فەلەستینەوە بەرەو میسر، لە میسرەوە بەرەو سعودییە، لە چەند ناوچەیەكی تریش هەمیشە هاتووچۆیان كردووە، وە خاوەنی كیان نەبوون بێنیشتمان بوون.
دوای ئەوە وردە وردە بیریان لەوە كردەوە كە لە دەوری یەک كۆببنەوە و لە جێگەیەكدا و بیكەنە لانكە و نیشتمانی خۆیان، كە دواتر باسیان ئەكەین، بەڵام لێرەدا مەبەستمان لەوە بوو، كە دروست بوونی ئەم فیكرە بێ بەرنامە و بێ مەرام نەبوو، ئەم ریفۆرمە كە لە ئەوروپا دا ئەنجام دراو جوولەكە سپۆنسەری بوو، وە هەرچی زانا و بیرمەند و قائد و رائد و گۆڕانخواز بوون لە ئەوروپا، كە هەستان بەم گۆڕانكارییە هەموویان جوولەكە بوون، كامەیان دەڵێیت لە كانت، جان جاک رۆسۆ، ماركس و ئەنگلس. راستە خۆیان ئاشكرا نەدەكرد، بەڵام هەموویان بە نهێنی و لە ژێرەوە ئینتیمای تەواویان بۆ جوولەكە هەبوو، وە لە خانەوادەیەكی موتەدەینیش بوون. تەنانەت ستالین و لینین لە خانەوادەیەكی موتەدەینی جوولەكە بوون. لە دوای ئەوە، كە بیر دەكەنەوە كە لە شوێنێكدا وڵاتێک بۆ خۆیان دروست بكەن، بەڵام بەداخەوە قەیسەر ناهێڵێت! بۆیە ئەڵێم بەداخەوە، چونكە دواتر دێنە خاكی موسوڵمانانەوە و لە فەلەستین نیشتەجێ ئەبن.
دوای ئەوەی لە سیبریا رێیان پێ نادرێت بیر لەوە دەكەنەوە، كە لە ئەرجەنتین دەوڵەت دروست بكەن، بەڵام هەر زوو پەشیمان ئەبنەوە، چونكە دەیانزانی ئەرجەنتین وڵاتێكی دوورە و خەڵكیان بۆ كۆ نابێتەوە، بۆیە بیریان لەوە كردەوە كە بچنە ئۆگەندا و لەوێ خەونەكەیان بهێننە دی، بەڵام دوای ئەوە بیریان لەوە كردەوە ئەوان بە ئەسڵ سامین و ئۆگەندیەكانیش لە نەوەی حامن، چۆن دەبێت نەوەی سام بچێتە جێگەیەك كە نەوەی حام بن، پێیان قورس بوو. دوای ئەوە بیریان لەوە كردەوە كە لە قوبرس دەوڵەتێكی ئیسرائیلی دروست بكەن، بەڵام لەمەش پەشیمان ئەبنەوە بە هۆكاری ئەوەی كە زانییان قوبرس ناوچەیەكی بەرفراوان نییە و جەزیرەیەكی بچووكە و لەوە زیاتر گەورە نابێت، بنەڕەتی فیكرەی دامەزراندنی دەوڵەت لەلایەنی جوولەكەوە دەگەڕێتەوە بۆ پرۆژەكەی مارتین لۆسەر، دوای ئەوە پەیوەندی هەیە بە تێكدانی جیهانی ئیسلامیی و خودی موسوڵمانانەوە بۆ ئەوەی لەم رێگەوە دزە بكەنە ناو موسوڵمانانەوە و پەرتەوازەیان بكەن، ریفۆرمیان كرد لەناو خۆیاندا بەڵام بنەمای ئاینیشیان لەناو موسوڵماناندا هەڵوەشاندەوە.
بنەڕەتی فیكرەكەی مارتین لۆسەر لەسەر ئەوە دامەزرا بوو، كە دەبێت هەموو وڵاتان رێز لە قەومی جوولەكە بگرن بۆ ئەوەی حەزرەتی مەسیح بێتەوە خوارەوە، بۆ ئەم مەبەستە پادشای ئینگلتەرا لەو كات و ساتەدا بڕیارێكی دەركرد و رایگەیاند كە دەبێت هەموو جوولەكە بگەڕێنەوە بۆ وڵاتی ئینگلتەرا، ماوەیەک پێش ئەوە رێیان لێ ئەگیرا كە لە ئەوروپادا بمێننەوە بە هۆكاری مەكروهبوونیان، بە قەومێكی پیس لەلای ئەوروپییەكان لە قەڵەم دەدران، بەڵام دواتر لەبەر خاتری ریفۆرم و فیكرەكەی مارتین لۆسەر پەشیمان ئەبنەوە.
جوولەكە هەموویان گەڕانەوە بۆ ئینگلتەرا و لەوێ دەستیان بە كاركردن كرد و یەكەم كاریش كە كردیان بونیادنانی بانكێک بوو بە ناوی بانكی باركلی، ئەم بانكەیان دامەزراند بۆ ئەوەی لە

ئاییندەیەكی نزیكدا ببنە خاوەنی سەرمایەی خۆیان، واش بوو توانییان پارەیەكی زۆر كۆبكەنەوە. دوای ئەوە دەستیان دایە كاری ئیعلامی و توانییان رۆژنامە و گۆڤارێک دەربكەن و درێژیش دەبێتەوە بۆ نەمسا و دەیان پیاوی راگەیاندكاری وەكو تیۆدۆر هێرزل، كە بە رەچەڵەک خەڵكی نەمسایە.

دێینەوە سەر ئەو پرسیارەی كە ئایا ئەمە چ پەیوەندیەكی بەسەر جیهانی ئیسلامییەوە هەیە؟ لەوەڵامدا دەڵێین بە پێچەوانەوە پەیوەندیەكی زۆر گەورەی هەیە بەسەر جیهانی ئیسلامیەوە، چونكە هەر لەسەر ئەو فیكرەیە پیاوێک دروست دەكەن بە ناوی سەبەتای تەسفی و دەیانەوێ بیخەنە ناو جیهانی ئیسلامییەوە. سەبەتای تەسفی یەكێک بوو لەو كەسانەی كە سەرەتا بانگەشەی خوایەتی دەكرد، بەڵام پاش ماوەیەک زانی كە ناتوانێت بەو درۆیەی خەڵكی قایل بكات و بڕوای خەڵكی دەست ناكەوێت، دەست دەكات بە بانگەشەی حەزرەتی مەسیح بوون و ئەیوت من مەسیحم! ئەم كەسە مەسیحی بوو لە كۆمەڵەی مارتین لۆسەر بوو، ئەمەی باسكرا چەند ساڵێكی خایاند و ئامانجیان بوو هاوشێوەی ریفۆڕمەكەی مارتین لۆسەر لەناو جیهانی ئیسلامیشدا ریفۆرمێكی زۆر گەورە بەرپا بكەن، ویستیان پاشقولێک لە موسوڵمانان بگرن، تا رادەیەكیش سەركەوتوو بوون، بەڵام پاشقولەكە زۆر گەورە نەبوو، چۆن؟

خیلافەتی ئیسلامی ئازادی تەواوی دابووە دانیشتوانی لە هەموو چین و توێژەكان، لە هەموو فیكرەكان لە مەسیحی، جوولەكە و باقی فیكرەكانی تریش، هیچ كێشەیەكیان نەبوو تەنانەت لە شاری بەغداد لەسەردەمی عەباسییەكاندا بەترپاكی بەغداد هیچ قانونێكی ئیسلامی بەسەردا جێبەجێ نەئەكرا لەبەر ئەوەی بۆ خۆی كابرایەكی مەسیحی بوو و دادگەیان جیاواز بوو، باری كەسایەتیان جیاواز بوو. ئەوانیش بەسیفەتی ئەوەی كە لە سنوری دەسەڵاتی خیلافەتی ئیسلامی دەژیان رێزیان لە دەستور و قانونی ئیسلامی ئەگرت.

خەڵكێكی نەخوێندەوار و نەشارەزا ئێستە دەیانەوێ ئەمەمان پێ بفرۆشنەوە، دەڵێن گوایە موسوڵمانان خاوەنی خیتابێكی گشتی نین بۆ یەهودی، مەسیحی، یەزیدی، كاكەیی و...هتد، زۆر گرنگە ئێمەی موسوڵمان ئەم هەستەمان بۆ دروست ببێ و بزانین خیلافەتی ئیسلامی لەسەردەمی عەباسییەكاندا، وە لە سەردەمەكانی تریشدا توانیویانە بە هەرجۆر و شێوەیەک بووە ئەو كەمایەتییە دینیانەی، كە بوونیان هەبوو رێزیان بگرن و خزمەتیان بكەن.

مارتین لۆسەر جوولەكەی زۆر بە گەورە پیشاندا و توانی بەتەواوەتی ئاینی مەسیحی وەلا بنێت، وە هەموو ئاواتی ئەوەبوو هەرچۆنێک بووە، ئیش بە ئەحكامەكانی جوولەكە بكرێت و ئینجیل هیچ كارێكی پێ نەكرێت و وای بە خەڵكی گەیاند؛ ئینجیل دەستكاری كراوە.

لەناو ئەم ریفۆرم و گۆڕانكارییەدا سەرلەنوێ گۆڕانكارییەكی تر روو لە جیهانی ئیسلامی دەكات، دەیان ویست هەمان ریفۆرم هەمان گۆڕانكاری هەمان تەجروبە لە وڵاتانی ئیسلامیشدا دووبارە بكەنەوە لە رێگەی سەبەتای تەسفییەوە. سەبەتای تەسفی كەسێكی تورک بوو و خەڵكی ئەنادۆڵ بوو، وەكو پێشتر باسمان كرد كەوتە بانگەوازی ئەوەی كە عیسای كوڕی مەریەم-ە -علیه السلام- دەیویست بە هەرجۆرێک بووە بە خەڵكی رابگەیێنێت، كە لە ئاسمانەوە هاتووەتەوە لەلای خوای گەورەوە، پێویستیشە خەڵكی شوێنی بكەون، بەبێ هیچ رێگریەكی دەوڵەتی عوسمانلی زۆرێک

لە وڵاتانی ئیسلامی گەڕا، چونكە پێیان وابوو هەركەسێک ئازادە لە گەیاندنی فیكری خۆی بە هەرجێیک كارنەكاتە سەر موسوڵمانان.
گەڕانی بە جیهانی ئیسلامی دا بەردەوام بوو، وە ئەم وڵاتانەش گەڕا عێراق، فەلەستین، میسر، تونس، لیبیا و شوێنەكانی تری جیهانی ئیسلامیش گەڕا، دەچووە هەرجێگەیەكیش كەسێكی وەكو نوێنەر و دەمڕاستی خۆی دیاری دەكرد و دەگەڕایەوە بۆ ئەستانە، یاخود بۆ ئەستەنبوڵ و لەوێ خۆی وەكو پادشای هەموویان ناساند، وردە وردە بانگەوازەكەی فراوان بوو لەناو خەڵكی دا بڵاو بوویەوە كە ئەمە عیسایە و كوڕی خودایە، بانگەوازەكەی گەیشتە ئاستێک كە لەناو ئەستەمبوڵ دا لەناو خیلافەتی ئیسلامی دا خۆپیشاندان و نارازی بوون دژی دەسەڵاتی ئیسلامی دەستی پێ كرد، ئەمەش بۆ خۆی ڕووداوێكی زۆر گەورە و سەیر بوو! كاتێک كە ئەم كارەی كرد خیلافەتی عوسمانلی گرتیان و ئەمری لەسێدارەدانیان بۆ دەركرد بە هۆكاری ئەوەی زەرەری داوە لە ئەمنی قەومی موسوڵمانان.
ئەمەش شتێكی ئەوەندە گەورە نییە یانی خەڵكێک وابزانێ نابێت موسوڵمانان خەڵک بكوژن، لە هەموو جیهاندا وایە هەركەسێک بیەوێت هەوڵی گۆڕینی سیستەمی وڵات بدات بەبێ هۆ ئەكوژرێت، چونكە لە تەرەفی جاسوسیدا حیسابی بۆ دەكرێ. دوای ئەوە مەحكەمە دەكرێت و بڕیاری لە سێدارەدانی بۆ دەردەكرێت، دوای دەركردنی بڕیاری سزاكەی سەبەتای تەسفی بە هەرچۆنێک بووە دان بەوەدا دەنێت كە هەڵەی كردووە و پەشیمان دەبێتەوە لە كارەكەی و موسوڵمان دەبێت، حاكمی موسوڵمانانیش بڕیارەكەی سەری ڕەت دەكاتەوە.
زۆر گرنگە بزانین كە موسوڵمانان هەمیشە شارستانییەتێدان وا بووە، لەسەر بنەڕەتی دڵ و دەروون حیسابیان لەگەڵ خەڵكیدا نەكردووە، لەسەر بنەڕەتی ئەوەی فڵانە كەس وابیر دەكاتەوە فیسارە كەس ڕەئی وایە ئەو كارەیان ئەنجام نەداوە، زانیویشیانە ئەم كەسە درۆزن و مونافیقە و لەبەر ئەوە خۆی كردووە بە موسوڵمان كە لە بڕیاری لەسێدارەدانەكە ڕزگاری ببێت، لەگەڵ ئەوەشدا قازی و موسوڵمانان ئازادی دەكات، ئەڵبەتە بە تەنها نابێت بەڵكو كۆمەڵێكن بە یەكەوە ئەم كارەیان ئەنجام داوە، ئەبنە موسوڵمان و لەناو خەڵكی دا بە یەهودی دەونەمە دەناسرێن، یەهودی دەونەمە بە واتای هەڵگەڕاوەكان لە ئاینی مەسیحی. لەناو ئاینی مەسیحی دا ئەوەی مورتەد بێتەوە بە ئاینەكەیان پێی دەوترێت؛ دەونەمە. ئەی بۆچی پێیان دەوترێت یەهودی؟ لەبەر ئەوەی ئاراستە و پاڵپشتە گەورەكەیان یەهودی بوو، واتە سەبەتای تەسفی بڕیاری لەوانەوە وەرئەگرت و لەوانەوە ئاراستە دەكرا.
بەڵام كاریان نەوەستا و هەر بەردەوام بوو، مەحفەلەكانیان وردە وردە گەورە بوون، ڕێكخراوی گەنجانیان دروست كرد، ڕێكخراوی ئافرەتانیان دروست كرد، چەند ڕێكخراوێكی تریان دروست كرد لەناو خیلافەتی عوسمانلی دا، یەكێک لەو ڕێكخراوە گەورانەی كە دروستیان كرد بەناوی ئیتیحادی تورەقی بوو. ئیتیحادی تورەقی سەرەتا لەلایەن هەندێک كەسایەتی ناو خیلافەتی عوسمانلی یەوە دروست كرا بۆ مەبەستی چاكسازیكردن لەناو خیلافەتەكەدا، بەڵام لەگەڵ ئەوەشدا بەدەیان مەحفەلی ماسۆنی پشتگیری لێ دەكردن و ئامانجیشیان ئەوەبوو كە دەستوری وڵات بگۆڕن، یەكەمجار كە دەیانوت دەستوری وڵات دەبێت بگۆڕدرێ. مەبەستەكەیان ئەوە

نەبوو، كە دەبێت دەستوری ئیسلامی بگۆڕدرێت، نەخێر مەبەستیان ئەوەبو كە دەبێت چاكسازی و ریفۆرم بكرێت لەناو خیلافەتی عوسمانلییدا. بەڵێ هەرچۆنێک بوو ئەمە چەند ساڵێكی خایاند و نزیكیش بوو كە ئامانجەكەیان سەربگرێت، ئەمە بەردەوامی هەبوو، تاكو گەیشتە سەردەمی سوڵتان عبدالحمید -ڕەحمەتی خوای لێ بێت- ڕۆژ لەدوای ڕۆژ ژمارەیان زیادی دەكرد و بەدەیان كەسایەتیی گەورە پەیوەندییان پێوەكردن لەوانە: جەودەت نامیق، حیكمەت بابان، جەلالەدینی كوڕی میر بەدرخان و...هتد.

ئیشەكەیان گەورە دەبێت و خیلافەتی عوسمانلیش لاواز دەكرێت لە ڕێگەی ئیتیحادی تورەقییەوە لە ڕێگەی كەمال نامیق و كەمال ئەتاتورک و محمد علی پاشا و تەقتەهاوی و جەمالەدینی ئەفغانی و محمد ئیقبال و زۆرێكی تر لەمانە كە رائد و قائد بوون، جا هەندێكیان بە مەبەست بوو بێت یان بێ مەبەست بوو بێت چوونە ناو ئەم مەحفەلانەوە و ئیشیان كرد بۆ ئەوەی دەسەڵاتی عەلمانییەت بێتە پێشەوە لە ڕێگەی ئیتیحادی تورەقی و دەستوری خیلافەتی ئیسلامی بگۆڕدرێت.

ڕەحمەتی خوا لە سوڵتان عبدالحمید بێت، كە توانی بە وردی و لێزانی خۆی سی ساڵ لە تەمەنی خیلافەتی ئیسلامی درێژ بكاتەوە و نەهێڵێت ئەو دەستورە بگۆڕدرێت، بەڵام دوای ئەوە بە مەرامی خۆیان گەیشتن و دەستوری ئیسلامییان گۆڕی بۆ دەستورێكی دەستكردی عەلمانی بحت، كە خەڵكێک دەیانویست خۆیان بینووسنەوە، بەڵام كەسانێكی هۆشمەند و دینداریش هەبوون، كە بەربەرەكانێی ئەمەیان دەكرد لەوانە بەدیعول زەمان سعیدی نەورەسی، شێخ سەعیدی پیران، ئیبراهیمی خیزانی و...تاد -ڕەحمەتی خوایان لێ بێت-، زۆر شۆڕش كرا دژی ئەو كارە لە كوردستانی باكوور و لە كوردستانی خۆرهەڵات وە لە زۆر جێگەی تریش لە دژی ئەو بڕیارە وەستانەوە. تەنانەت شێخ سەعیدی باوكی شێخ مەحموودی حەفید لە دژیان وەستایەوە، بەڵام ئیتیحادی تورەقییەكان ڕاوەدوویان نا، بەرەو مووسڵ.

زۆرێک لە خەڵكی وا هەست دەكەن ئەمانە كوردایەتییان كردووە، گومانی تێدا نییە كە كوردایەتییان كردووە، چونكە یەكەم كاری كوردایەتی كە ئەنجام درا، دەویسترا دەوڵەتی كوردی دابمەزرێنرێت، خیلافەتی عوسمانلی بوو كە دانی نا بە كورد و ڕایگەیاند، دەبێت دەوڵەتێكی كوردی بۆ كوردەكان دابمەزرێنرێت لە پەیمانی سیڤەردا، بەڵام بەداخەوە لە پەیمانی لۆزاندا هەڵیان وەشاندەوە، لەبەر ئەوەی نەیان ئەویست دەوڵەتێک بوونی هەبێت بەناوی دەوڵەتی كوردییەوە، چونكە كوردان هەمیشە پشتگیرییان لە خیلافەتی ئیسلامی دەكرد و خەڵكێكی موسوڵمان بوون.

شێخ سەعیدی باوكی شێخ مەحموودیش یەكێک بوو لەو سەركردە كوردانەی كە پشتگیریی تەواوی لە سوڵتان عبدالحمید دەكرد، هەر بۆیە ئیتیحادە تورەقییەكان ڕاوەدویان نا بەرەو مووسڵ و لەوێش ڕووداوێكیان بۆ دروستكرد كە بووە هۆی شەهیدبوونی ئەو پیاوە بەڕێزە و كوڕێكی، دوای ئەوە شێخ مەحموود گەڕایەوە و ئەوانیش توانییان لەگەڵ ئینگلیزدا دەست تێكەڵ بكەن و كۆتایی بە خیلافەتی عوسمانلی بهێنن و شێخ مەحموودیش كەوتە شەڕێكەوە لەگەڵ ئینگلیزدا.

ئەو گۆڕانكارییە جزریەی كە كراوە لە ئەوروپادا تەئسیری لەسەر وڵاتی ئێمەش دانا، خەڵكێک ئەپرسێت ئەی باشە كەس نەبوو ئەمە رابگرێ، لەوەڵامدا دەڵێین بەڵێ بەدڵنیاییەوە خەڵكێک هەبوون كە ئەمە رابگرن، دەیان پیاوی وەكو سەعیدی نەورەسی، ئیبراهیمی خیزانی، شێخ سەعیدی پیران، شێخ سەعیدی باوكی شێخ مەحموود، شێخ عوبەیدوڵای نەهری و زۆرێكی تریش كە رائدو قائد بوون دەیانویست رێگری بكەن لەو كارە ترسناكە، بەڵام هۆكارەكەی چی بوو كە نەتوانرا ئەو دەمە رێ بگیرێ تاكو عەلمانیەت هاتە وڵاتمان و گۆڕانكاری خۆی كرد لەناومان دا و تاكو ئێستەش پێوەی ئەناڵێنین، (كە دەڵێین پێوەی ئەناڵێنین بە واتای ئەوەی ئێمە خۆمان لەدەستدا، بیر و بۆچوون و تەسەوراتی بنەڕەتی خۆمان لە دەستدا).

ئەگەر دیقەت بدەن ئەو كەسانەی كە لە لە ژێر دەسەڵاتی خیلافەتی عوسمانلییەوە رۆشتنە ئەوروپا كەسانێكی وەكو محمد علی پاشا، رەفاعە طهطاوی و جەمالەدینی ئەفغانی ئەمانە هەموو چوونە فەرەنسا و گۆشەگیركران یان كەسێكی وەكو ئیسماعیل خدێوی ئەمانە لە ئەوروپا پەروەردەكران و دەیانویست ئەو سیستەمەی كە لە ئەوروپا پەیڕەو دەكرێت بیهێننە وڵاتی موسوڵمانانەوە، باشە سیستەمەكەی ئێمە چ هەڵەیەكی تێدا بوو، وا ئەوان دەیانویست راستی بكەنەوە؟ ئەوان ئیشباع نەبوو بوون بە فیكری ئیسلامی، ناڵێین خیلافەتی ئیسلامی بێ كێشە و گرفت بوو، نەخێر، ئەم خیلافەتە لە كۆتایی تەمەنی دا سەرێكی مێرولەیی و لاشەیەكی دایناسووری هەبوو! خاوەنی فیكری خۆی نەبوو لەڕووی سەربازیی و چەكەوە زۆر پێشكەوتوو بوو، وە زۆربەی ناوچەكانی لە ژێر دەستابوو، بەڵام لەڕووی عەقڵ و فیكرەوە نەیدەتوانی خەڵكەكەی خۆی ئیشباع بكات.

ئەم سیستەمەی سەری هەڵدا تازە بوو لە سەدەی ١٨-١٩ زایینی دا سەر هەڵدا كە سەدەی رێنیسانسی ئەوروپا بوو، سەدەی پێشكەوتنی زانست و عیلم بوو، بەڵام خیلافەتی عوسمانلی هیچ گرنگییەكی نەدا بەوە چونكە وەكو باسمان كرد لاشەیەكی دایناسووری و سەرێكی مێرووڵەیی هەبوو هەربۆیە ئەو خەڵكە بەو شێوەیەی لێهات، خەڵكانێكی تر ویستیان دەست بكەنەوە بە گۆڕانكاری لە رووی قییەمەوە، لەڕووی بیروباوەڕەوە لە رووی زانستەوە، بەڵام فریا نەكەوتن.

ئەوەی كە باسمان كرد لە باسی گۆڕانكاری گەلان دەبێت ئەوەمان بۆ روون بوویێتەوە كە خاڵی زوعف و لاوازی ئێمەی ئوممەتی ئیسلامی لە كوێدایە، تا كاتی خۆی بوو گۆڕانكاریمان پێ نەكراو خەڵكانێكی نامۆ بە كولتوور و قیەممان هاتنە وڵاتمانەوە، ئەفكارێک رووی لە وڵاتی ئێمە كرد كە هاوردەی جێگەیەكی تر بوو، عەلمانیەک هاتە پێشەوە كە بە ئێمە نامۆ بوو ئێمەش بەئەو نامۆ بووین، راستە لە جێگەو مەكانی خۆیدا ئیشی باشی كرد، خزمەتی باشی كرد بە هەندێ كۆمەڵگە، لەبەرئەوەی ئەو كۆمەڵگەیانە كۆمەڵگەیەكی تینوو بوون بۆ ئەوەی بپارێزرێن لە دەسەڵاتێک، كە دەسەڵاتی ئەكلریۆس بوو، دەسەڵاتی خوایەتی خەڵک بووە كە خۆیان بە خوا زانیوە. بەرهەمی هەبوو بۆ وڵاتی ئەوان بەڵام بۆ وڵاتی ئێمە توویەكی زڕ دەرچوو، ئەشێت مودەیەک سێبەری هەبێت بەڵام هیچ بەروبوومێكی نییە، بۆیە كە عەلمانیەت پەلی هاویشتە وڵاتی ئێمەوە خەڵک پێی نامۆ بوو وە وردە وردە خەڵک پێی ئاشنا نەبوو، ئێستەش هەر بە خەڵكی وڵاتی ئێمە نامۆیە،

ئەوەشی کە عەلمانی هەڵبژاردووە بەچکە موسوڵمانە و کوڕی شێخ و مەلایە، بۆیە لەناو ئێمەدا ئەو حەرەکەتە گۆڕانکارییە تاکو ئێستە بە تەواوەتی ئەنجام نەدراوە، ئێمە بۆ خۆمان نازانین گۆڕانکاریی بە چی بکەین.
خاڵی جەوهەری و پەیامی ئێمە ئەمەیە کاتێک کە گۆڕانکاری و ریفۆرم کرا لە ئەوروپادا ویستیان هەمان شت دووبارە بکەنەوە، لەناو خەڵک و وڵاتی ئێمەدا، فکر و پلانەکەشیان تا رادەیەکی زۆر سەرکەوتنی بەدەستهێنا، بەداخەوە هۆکارەکەشی ئەوەبوو کە خەڵکی وڵاتی ئێمە شوێنیان کەوتن، ئەگەر تۆ بۆ خۆت خواردنێک سوودی بۆت نەبێت و زەرەر بدات لە لاشەت تووشی نەخۆشیت دەکات، ئەم ئەفکارانەش کە گەشت بە ئێمە راستەوخۆ ئێمەی تووشی رشانەوەی فیکری کرد، ئەسڵ ئەوەیە ئێمە بگەڕێینەوە بۆ سەرچاوەی بنەڕەتی خۆمان، تاکو بتوانین گۆڕانکاری لەناو گەلی خۆماندا بەرپا بکەینەوە.
گەلی ئێمە تینووە بۆ رەوشتی ئیسلامی بۆ بیروباوەڕی ئیسلامی بۆ قیەم و ئەخلاقی ئیسلامی، بەڵام بەو مەرجەی کە هیچ شتێکی تری تێکەڵاو نەکەین، ئیسلامەکە وەکو خۆی بە خەڵکی بناسێنین ئەگەر باش بوو با خەڵک لێمان وەرگرێ لە پێچەوانەکەشی تۆ چیت لەسەرە وەکو خوای گەورە بە پێغەمبەر ﷺ دەفەرموێت: (مَا عَلَى الرسُولِ إِلَّا الْبَلَاغُ). واتە: تۆ تەنها راگەیاندنت لەسەرە و هیچی تر کە حاشا هەرگیزاو هەرگیز خراپ نییە، بەڵام مەبەستەکەی ئێمە ئەوەیە تۆ لەسەرتە بانگەوازەکە بگەێنی، وە بۆ بانگەوازی گۆڕانکاریش پێویستە بەردەوام سیاغی تازەکردنەوەی خۆت بکەیت لەگەڵ سەردەمدا.
چۆن بتوانین ژیانی خۆمان گرێ بدەینەوە لەگەڵ ژیانی پێغەمبەری خوا ﷺ، گومانی تێدا نییە، کە پێغەمبەری خوا ﷺ و هاوەڵە بەڕێزەکانی لە خیلافەتی راشیدین، بۆیە ئەو هەموو نارەحەتی و چەرمەسەری و دەربەدەریەیان بە سەردا هات، چونکە سوننەتی خوای گەورە وەهایە، کە دەبێت ئەو شتانە لەژیانی موسوڵماناندا دووبارە ببنەوە، گۆڕانکاری ناکرێت ئەگەر مرۆڤی موسوڵمان لە ژیانی پێغەمبەر ﷺ شارەزایی نەبێت، ئەگەر ئەتەوێت لەسەر بنەڕەتی بونیادی کەسایەتی پێغەمبەری خوا ﷺ لەسەر رێگەیەکی پێغەمبەرانە هەوڵ بدەیت و گۆڕانکاری بکەیت ئەی چۆن دەبێت تۆ ئاگادار نەبیت بەوەی، کە پێغەمبەرە ئازیزەکەت ﷺ چی کردووە، خۆی کێشەی ئێستەی زۆربەی زۆری موسوڵمانان لەوەدایە، دەڵێت پێغەمبەری خوا ﷺ بۆ سەردەمی خۆی بوو، (نووسەر: من دەڵێم پەنا بە خوا لەم قسەیە)، چونکە راستە پێغەمبەری خوا ﷺ لەو سەردەمە بوو، بەڵام هەر هەمان شتە دووبارە دە بێتەوە (وَتِلْكَ الْأَيَّامُ نُدَاوِلُهَا بَيْنَ النَّاسِ).
باس لەوە ئەکەین ئایا ئەوەی کە لە ژیانی پێغەمبەری خوا ﷺ روویداوە لە ژیانی ئێمەدا دووبارە دەبێتەوە و هەمان شتە، یاخود نا، "ئەو سەردەمە بەسەرچوو ئەمە سەردەمێکی ترەو دەبێت ئێمە بۆ خۆمان بە بیرو عەقڵی خۆمان بیربکەینەوە و واز لەوە بێنین کە پێغەمبەری خوا ﷺ چی کردووە، نابێت ئێمە لاسایی ئەو بکەینەوە!"، لە کاتێکیشدا ئەو فەرمانی پێ کراوە کە خوای گەورە لە قورئانی پیرۆزدا دەفەرموێت: ئەم پێغەمبەرە ﷺ کە بۆ ئێوە هاتووە (أسوة الحسنة) یە، دەبێت بزانین کە پێشەنگ و لاساییکردنەوەی واجبە.

ئەگەر کەسێکیش بڵێت من لاسایی ناکەمەوە پەنا بە خوای گەورە ئەوکات تەنها یاخیی بوون نییە لە پێغەمبەری خوا ﷺ، بەڵکو ئەو ئایەتە پیرۆزەی خوای گەورەشی بەدرۆ خستۆتەوە، بەڵێ ئەمە شتێکی حەتمییە و نابێت خەڵکێک بڵێت وەڵا ئەمە شتانێکە کە دەیەوێ بەسەر خەڵکی دا بسەپێنرێ و دەبێت شوێنکەوتەی پێغەمبەر ﷺ بیت. بەڵێ، گومانی تێدا نییە کە مرۆڤ دەبێت شوێنکەوتەی پێغەمبەری خوا ﷺ بێت، وە نمونە زۆرە لەسەر ئەوەی کە پێغەمبەری خوا ﷺ لەو شتانەی کەبەسەریدا هاتووە وە دەبێت ئێمەش سەرنج بدەین و بزانین ئەوەی بەسەر پێغەمبەر ﷺ دا هاتووە، چۆن چارەسەری کردووە.
بۆ نمونە ئەوەی کە پێغەمبەری خوا ﷺ ئەنجامی داوە لە ژیانی دا ئایا ئێمەی شوێنکەوتەی دەتوانین لەم سەردەمەدا دووبارەی بکەینەوە، ئایا هەمان کارمان پێ دەکرێت یاخود پێمان ناکرێت. نمونە لەسەر بانگەوازی پێغەمبەر ﷺ گومانی تێدا نییە، کە ئێمە دەمانەوێت گۆڕانکاری بکەین لە ناخدا لە دڵ و دەروندا، وە لەناو خێزانەکەی دا دوای ئەوە لەگەڵ دراوسێدا و لەناو دام و دەزگەکانمان دا، پاشان لە وڵاتمان دا، سەرباری ئەوەش دەبێت بزانین خەڵکێکی حوکمڕان بەرژەوەندی لەوەدا نییە کە گۆڕانکاری بکرێت، چونکە پڕۆژەکانی دەکەونە مەترسیەوە، هەرکەسێکیش پڕۆژەی بکەوێتە مەترسیەوە و ترسی هەبێت لەوەی کە سیستەم و دەسەڵاتەکەی تێک بچێت، حەتمەن ناهێڵێ گۆڕانکاری بکرێت.
کاتێک پێغەمبەری خوا ﷺ ویستی گۆڕانکاری بکات خەڵکێک رووبەرووی بوویەوە، سەرەتا بەشێوەیەکی ئاشتییانە هاتن بۆ لای و پێیان راگەیاند؛ محمد چیت ئەوێت بۆت ئەکەین، بەڵام با پڕۆژەکانمان فەشەل نەهێنن، پێیان وت خۆت باش دەزانیت ئەچین بەرەو یەمەن و شام و خەریکی کەسابەتی خۆمانین و خەڵکێکی زۆریش بەبۆنەی کەعبەوە روومان تێ دەکات، با ئەم هەلەمان لە دەست دەرنەچێت، ئەتکەین بە شەریکی خۆمان و لای خۆمان رێت بۆ دەکەینەوە.
ئێستەش هەر هەمان حاڵەتە دووبارە دەبێتەوە، خەڵکێک خاوەن پڕۆژەیە و نایەوێت دەسەڵاتەکەی لەناو بچێت و نایەوێت کۆمپانیاکانی لەکار بکەون، کاتێک کە تۆش ئەتەوێت گۆڕانکاری بەرپا بکەیت و بیخەیتە مەترسیەوە وە ئەتەوێت ئاگاداری بکەیتەوە کە سەروەت و سامانێکی زۆری خەڵکی خواردووە، پێی دەڵێی کاکە گیان ئەم سەروەت و سامانە بۆ ئاوا بە هەدەر دەدەیت، پێت دەڵێت وەرە کاکە تۆش لەگەڵماندا شەریک بە، بەڵام مەیخۆ.
(وَتِلْكَ الأيَّامُ نُدَاوِلُهَا بَيْنَ النَّاسِ)، ئەو رۆژانە چی روویداوە سەرلەنوێ دووبارە دەبێتەوە، کوردیش جوانی وتووە: "رۆژان رۆژێ لە دوایە"، دوای ئەوە زانییان کە پێغەمبەری خوا ﷺ لەسەر ورياكردنەوەی خەڵکی بەردەوامە دەستیان کرد بە ناشیرینکردنی شێوە و بانگەوازەکەی. یەکەمجار وتیان ئەمە چییە شتێکی هێناوە هەموومان ئەیزانین خۆ ئێمەش دەڵێین با خەڵک باش بێت و خراپەکار نەبێت و دەست و دەم پاک بێت، بەڵام لە راستییدا بیروباوەڕی لەگەڵدا نەبوو، بۆ نمونە کاتێک کە پێغەمبەری خوا ﷺ دەفەرموێت: إِنَّمَا بُعِثْتُ. خۆ لەناو عەرەبدا درۆکردن شتێکی قێزەون بووە، عەرەب درۆی نەکردووە.
پێغەمبەر ﷺ فەرمویەتی هاتووم بۆ ئەوەی ئەخلاقە جوانەکان تەواو بکەم، هەندێ ئەخلاقیات هەبووە پێغەمبەری خوا ﷺ هاتووە بۆ ئەوەی تەواو و کاملیان بکات جوانتریان بکات، بۆیە

دەستیان دایە ناشیرینكردنی بانگەوازەكەی، جاری وا هەبوو گاڵتەیان بە شێوەی قسەكردنی دەكرد و دەیان وت ئەمە چییە هەر باسی خوایەكمان بۆ ئەكەیت، ئەوە چییە ئەو جلوبەرگەی لەبەردایە.

وا هەست ناكەن ئێستەش هەمان شت دووبارە دەبێتەوە، یەكێك دێت پێت دەڵێت تۆ سەیری ریشی ئەم موسوڵمانانە ناكەیت؟ ئەرێ ئەم ریشە درێژە چییە هێشتووتەوە؟ ئێ كاكە تۆ عیلاقەت چییە بەسەریەوە خۆ ئەگەر فەرزیش نەبێت لەسەر موسوڵمانان لانیكەم سوننەتێكی پێغەمبەری خوایە ﷺ، تۆ كە خۆت كەمتەرخەمیت و نیتە، بۆ وا لە یەكێكی تریش ئەكەیت نەیبێت، بۆچی گاڵتە بە ریشی خەڵكی ئەكەیت؟ بۆچی گاڵتە بە جلوبەرگی خەڵكی ئەكەیت؟ ئێستەش هەمان رێگە بەكار ئەهێننەوە، خەڵكانێک دەیانەوێ بانگخواز ناشیرین بكەن، پێی دەڵێن دزە، پارەخۆرە، كورە راست ناكات، بە پێغەمبەری خوایان ﷺ ئەوت ئەمە شاعیرە هەر خۆیان وتیان باشە خۆ تاكو ئێستە رۆژێک لە رۆژان محمدمان نەبینیوە هۆنراوە بڵێت!، وتیان دەی باش پێی ناڵێین شاعیر پێی دەڵێین كاهین هەرلەبەر ئەوەی ناشیرینی بكەن لەبەرچاوی خەڵكی و خەڵكی لێ دوورخەنەوە، دوای ئەوە وتیان دەی باشە خۆ نەمان بینیوە وەكو كاهینەكان هەڵسوكەوت كات، وەلیدی كوڕی موغیرە وتی دەی باشە مادام ناتوانین پێی بڵێین شاعیر و ساحیر و كاهین، كەواتە پێی دەڵێین شێت! بەڵكو بەمەیان خەڵكی بڕوامان پێ بكات و لێی دووركەونەوە.

لەسەر ئەم بابەتە نمونەیەک باس ئەكەین كە بەسەرهاتی كان ستێڤنسە، كان ستێڤنس گەنجێكی گۆرانیبێژی بەریتانی زۆر دەوڵەمەند بوو، هاندەرێكی زۆری هەبوو، هیچ شتێكی كەم نەبوو لە پارە و سەروەت و سامان و خۆشیە فریودەرەكانی جیهان، رۆژێک هەر لەخۆیەوە تووشی نارەحەتی دەبێت تا وای لێ دێت بەردەوام هەست بە نائارامی دەكات، بێ ئەوەی شتێكی وا رووی دابێت تووشی كائەبە بووە و هەست بە شڵەژانی دەروون دەكات. زۆرێكیش لە گەنجەكانی ئێمە ئێستە لەو حاڵەتەدان كە پێیان دەڵێیت ئەوە كاكە بۆ بێتاقەتی دەڵێت وەڵا نازانم هەر لەخۆمەوە بێتاقەتم، ئێ بۆچی هۆكارەكەی چییە؟ حەتمەن دەبێت شتێک هەبێت كە ئاوا بێتاقەتی كردوویت.

بێتاقەتی كان ستێڤنس هەر لە خۆوە بوو خۆ هیچ شتێكی كەم نەبوو، گەنج بوو، گۆرانی بێژ بوو، دەوڵەمەند بوو، ناسراو بوو و كاتێک كە ئەم حاڵەتەی بەسەردا هات لەماڵەوە بۆ خۆی كەوت، لە گۆرانی وتن دووركەوتەوە و هاتووچۆی دەرەوەی نەدەكرد و هاوڕێیەتی كەسیشی نەدەكرد. برایەكی لە دەرەوەی ئینگلتەرا رۆژنامەنووس بوو، هەندێک دەڵێن لە سعودیە بووە، لە كاتی گەڕانەوەیدا بۆ ئینگلتەرا قورئانێكی بە دیاری بۆ ئەهێنێتەوە، پێش ئەوە كان ستیڤنس زۆرێک لە كتێبەكانی تری خوێندبوویەوە وەک ئینجیل و تەورات، بەڵام چارەسەری دەردی ئەویان نەكردبوو، كاتێک براكەی قورئانەكەی بۆ ئەهێنێت، دەست دەكات بە خوێندنەوەی سورەتی رەعد، تاكو ئەگاتە ئایەتی ٢٨ لەو سورەتە پیرۆزەی كە خوای گەورە دەفەرموێت: الَّذِينَ آمَنُواْ وَتَطْمَئِنُّ قُلُوبُهُم بِذِكْرِ اللّهِ أَلاَ بِذِكْرِ اللّهِ تَطْمَئِنُّ الْقُلُوبُ. ئەوانەی باوەڕیان هێناوە و دڵ و دەرونیان ئارام دەبێت بە قورئان وَ پەیامەكەی خوای پەروەردگار، ئاگاداربن دڵەكان: هەر بە قورئان و یادی خوا و (پابەندبوون بە ئاینەكەیەوە) خۆشنوود دەبن و دەحەوێنەوە.

ئەمە بەرپاكردنی گۆڕانكارییە لە ناخدا، وەكو كوردەواری دەڵێت راستەوخۆ فەریحی بە دڵ و دەروونیدا دێت، موسوڵمان دەبێت و ناوی خۆی ئەگۆڕێت بۆ یوسف الاسلام-، هەموومان ئەیناسین و گوێمان لەو دەنگە خۆشەی بووە كە ئێستە سرود دەڵێت بۆ خۆشەویستی ئیسلام و پێغەمبەرەی ﷺ.

چی ئەم گەنجە گۆڕانیبێژەی رزگار كرد لە نائارامیی و رەشبینیی و ناڕەحەتی و ناهەمواری؟ بۆیە ئێستە خەڵكێك پێی سەیرە بە تایبەتی لە ئەوروپادا كە موسوڵمانێك ئەبینێت هەمیشە روو خۆش و بۆن خۆشە و بە سیواک بە دەست و دەم و ددانی بە جوانی ئەهێڵێتەوە و بەڕێزە لەناو خەڵكی دا، لەبەر ئەوەی خەڵكێكی تر ئەمەی ئەوێ بەڵام پێ ناكرێت هەزار و یەک قسەی بۆ دروست دەكات.

گۆڕانكاری بەمانە دەكرێت بە خەڵكێک دەكرێ كە پاک و تەمیز و روو خۆش بێت، واجیهەی جوان بێت، چونكە موسوڵمان واجیهەی جوانە، لەبەرانبەردا خەڵكێک قسەی بۆ دروست دەكات كە پرۆژەكانی لە مەترسیدان، یان هەمیشە هەوڵ دەدەن خەڵكی سەرقاڵ بكەن بە شتی لابەلا و بێ سوودی وەكو جگەرە و نێرگەلە كێشان و كات بە فیڕۆدان و مۆدێلبازی و سەیركردنی ئەفلام و ڤیدیۆ كلیپ و...هتد، تەنها بۆ ئەوەی كە خەڵكەكە سەرقاڵ بن و بیر لە گۆڕانكاری نەكەنەوە، خەڵكی سەرقاڵ دەكەن بە شتانێكەوە كە نەسوودی دنیای هەیە و نە سوودی قیامەتیشی هەیە، خۆ سەرقاڵیان ناكەن كە داهێنان بكەن.

پێویستە دەسەڵاتداری وڵاتی ئێمە گۆڕانكاری لە خۆیدا بكات، ئێستە ئەگەر ئێمە بیر لەكورد بكەینەوە و بڵێین دەی باشە چ داهێنانێكی كردووە لە جیهاندا كە دیار بێت و جێی شانازیمان بێت ئارەقەی شەرم بەگیانتدا دێتە خوارەوە، بە هەموو ئەو قسە زلانەی، كە دەكرێت كە شارستانیمان هەیە و نازانم ئێمە رۆڵەی میدیا و كەیخوسرەوین، باشە كوا لە ئەرزی واقیعدا چیت كردووە؟ تۆ پێویستت بەوە هەیە داهێنان بكەیت، پێویستە لەناو گەلانی جیهاندا سەرت بەرز بكەیتەوە، ئەڵمانیا لە جەنگی جیهانی یەكەم و دووەمدا هاتە ژێر سفرەوە، بەڵكو زۆر لەوەش خوارتر، بەڵام لە ماوەیەكی زۆر كەمدا خۆی هەڵساندەوە و هەموو مەكائینەكانی خۆی خستەوە كار، ئێستە قسە رۆشتووە لە جیهان دا بە هۆكاری زانست و زانیاری و داهێنانەكەی.

سەیری وڵاتێكی وەكو یابان بكەن لە دوای هیرۆشیما و ناكازاكی، كە بە بۆمبی قەدەغەكراو بۆردومان كران هەموو شتێكیان لەناوچوو، بەڵام لەدوای ماوەیەكی كەم هەستانەوە و ئێستە هەمووتان دەزانن كە یەكێكە لە وڵاتە بەرهەمهێنەرە گەورەكان لەبواری تەقەنیەت و تەكنەلۆجیای ئەلیكترۆنی دا، ئەمریكا قسە رۆشتووە لە جیهاندا لەبەر ئەوەی خاوەنی زانستە و خەڵكەكەی سەرقاڵ ناكات بە شتی تەرفیهی و لابەلاوە، خەڵكی وڵاتەكەی هان دەدات بە خوێندن و خوێندنەوە، بەرهەمەكەشی دیارە ئێستە باشترین زانكۆكانی جیهان لە ئەمریكا دان، دوای ئەو فەرەنسا دێت پاشان ئینگلتەرا و یابان، لەم ریزبەندیەدا هەبێت و نەبێت چەند وڵاتێكی موسوڵمان ئەبینرێت، لەوانە؛ توركیا و مالیزیا و ئەندەنوسیا و باقی وڵاتانی تر ناوی زانكۆكانیان نابرێت لەبەرئەوەی نەوەكانیان سەرقاڵ كراون بە شتی لاوەكیی و كات بەڕێكەر.

هەمیشه دوژمن بۆ ئەوەی کە گۆڕانکاری نەکەیت بە شتی لاوەکییەوە سەرقاڵت دەکات، بۆیە باسی سەردەمی پێغەمبەری خوا ﷺ ئەکەین بۆ ئەوەی بزانین چۆن چارەسەری ئەم مەوقیفانەی کردووە، کاتێک کە پێغەمبەر ﷺ قورئانی ئەخوێندەوە لەناو شاری مەککەدا خەڵک سەرسام ئەبوون، کابرایەک بە ناوی نەزری کوڕی حارس چوو بۆ وڵاتی فارس و هەندێ چیرۆکی ئەسفەندیار و رۆستەمی هێنا لەگەڵ کۆمەڵێک ئافرەتی سەماکەر، کاتێک کە پێغەمبەری خوا ﷺ قورئانی ئەخوێندەوە، ئەویش لە شوێنێکی دیاری شارەکەدا لەسەر سەکۆیەک ئافرەتەکانی دائەنا و ئەیخستنە سەما و خەڵکی کۆ دەکردەوە و لەدەوریان.

ئەیوت وەرن ئێمە لە محمد شتی باشتر و چاکتر و سەرسووڕهێنەرترمان هێناوە، ئێمە لەو قسانەی کە محمد دەیانکات باشترمان لایە، ئەو باسی چیرۆکی بەنی ئیسرائیل دەکات بۆتان، ئێمەش باسی ئەسفەندیار و رۆستەمتان بۆ ئەکەین، ئەو گۆرانیتان بۆ ناڵێت ئێمە گۆرانیشتان بۆ دەڵێین، خۆ ئەو ئافرەتی سەماکەری لەگەڵدا نییە، ئێمە ئافرەتی جوان و سەماکەریشمان لەگەڵ دایە.

خوای گەورە ئایەتێکی ناردە خوارەوە کە دەفەرموێت: وَمِنَ النَّاسِ مَن يَشْتَرِي لَهْوَ الْحَدِيثِ لِيُضِلَّ عَن سَبِيلِ اللَّهِ بِغَيْرِ عِلْمٍ وَيَتَّخِذَهَا هُزُوًا أُولَئِكَ لَهُمْ عَذَابٌ مُّهِينٌ ﴿٦﴾، لقمان. واتە: هەندێ لە خەڵکی هەن قسەی بێ خێر و بێ مانا دەکڕن (وەك گۆرانییە ناپوختەکان، کتێب و شریتە بێ نرخەکانیان...هتد) تا خۆی و کەسانی تریش لە رێبازی خوا وێڵ بکات، بێ ئەوەی هەست بکات بە مەترسی کارەکەی، بێ ئەوەی بزانێ چ کەتنێك دەکات بەخۆی و خەڵکی، وە گاڵتە بە پەیام و رێبازی خوا دەکات، ئا ئەوانە سزا و تۆڵەیەکی ریسواکەر و ئابڕوبەر چاوەڕێیانە.

هەرکەسێک بیەوێت خەڵکی لەسەر رێگەیەک لا بەرێت و بەرەو خراپەکاری و سەرگەردانیان بەرێت، وەکو نەزری کوڕی حارس وایە.

بێباوەران و ناحەزانی رێگەی راستی پێغەمبەری خوا ﷺ هەمیشە لە هەوڵی ئەوە نەکەوتوون، کە خەڵکێک سەرقاڵ بکەن بە شتی تەرفیهی و شتی لابەلاوە بۆ ئەوەی گۆڕانکاری کاریان تێ نەکات و ئاوڕ بەلایدا نەدەنەوە، بەتایبەتی لاوەکان، چونکە لاوەکان کەرەستە و داینامۆی گۆڕانکارین، بۆیە نمونەی نەزری کوڕی حارسمان هێنایەوە، چونکە ئامانجی سەرقاڵکردنی خەڵکی بوو بەتایبەتی لاوان. بەڵام خوای گەورە هەر زوو چارەسەری ئەمەی نارد بۆ پێغەمبەرەکەی ﷺ کاتێک کە نەزری کوڕی حارس و دار و دەستەکەی خەریکی سەما و گۆرانی وتن بوون خوای گەورە ئایەتی دابەزاند بەشێوەیەک کە جێگەی سەرسووڕمانی خەڵکی بێت، بۆ نمونە خوای گەورە دەفەرموێت: (الم) ﴿١﴾ البقرة. خەڵک بەلایانەوە سەیر بوو بۆ یەکەمجارە لەناو عەرەب دا سێ پیت دەوترێت، (يس) ﴿١﴾ يس، (ص) ﴿١﴾ ، (كهيعص) ﴿١﴾ مريم. ئەمانە جێگەی سەرسوڕمان بوون کاتێک ئەوان رێگەیەکی راگەیاندنی بەکار ئەهێنن، پێغەمبەری خواش ﷺ دژەکەی بەکار دەهێنایەوە لەگەڵیان دا، ئەمە وانەیە بۆ ئێمە کاتێک کە کەسێک دەیەوێت سەرقاڵت بکات بە شتێکی بێ سوودە، وە ئەوکات تۆش پێویستە بۆ گۆڕانکاری تاقەکانی خەڵک تەوزیف بکەیت تا بتوانی گۆڕانکاریەکی سەرکەوتوو ئەنجام بدەیت.

یان بۆ نمونە ئەهاتنە لای پێغەمبەر ﷺ داوای موعجیزەیان لێ دەکرد، لەوانەیە ئێستە خەڵکێک بڵێت ئەو کاتە موعجیزە هەبوو چونکە پێغەمبەری خوا ﷺ لە ژیاندا بوو، ئەی ئێستە چی خۆ

كەس توانای ئەوەی نییە موعجیزە بخولقێنێت یاخود داوای موعجیزە بكات؟ ئەمە راستە، بەڵام ئێستە خەڵک داوای بەڵگەت لێ دەكەن، پرسیاری ئەوەت لێ دەكەن ئایا موعجیزەكانی محمد ﷺ راست بوون؟ موشریكانی شاری مەككە داوایان لە پێغەمبەری خوا ﷺ دەكرد، باشە تۆ ئەگەر پێغەمبەری، مانگ لە ئاسماندا بكە بە دوو كەرتەوە! ئەمە شتێكی تەعجیزییە و شتێكە ئاستەمە، كێ ئەتوانێ مانگ بكاتە دوو كەرتەوە؟

بەڵام پێغەمبەری خوا ﷺ تەنها لە پێناوی هیدایەتی ئەوان داوای لە خوای گەورە كرد و لێی پاڕایەوە، كە لەسەر دەستی ئەو مانگ بكرێت بە دوو كەرتەوە، خوای گەورە نزاكەی قبووڵ كرد و بە بەرچاوی موشریكینی قوڕەیشەوە لەسەر ئیشارەتێكی پەنجەی موبارەكی پێغەمبەری خوا ﷺ مانگی لە ئاسماندا كرد بە دوو كەرتەوە و هەر لەتێكی خستەسەر شاخێكی شاری مەككە! ئێمە وەكو موسوڵمان بڕوای تەواومان بەم موعجیزەیە هەیە، ئێ ئێستە ئەتەوێت گۆڕانكاری بكەیت؟ ئەتەوێت بە پڕۆژەی ئیسلامییەوە بێیتەوە ناو خەڵكی؟ ئەی پێت ناڵێن نا، كاكە تۆ خاوەنی دینێكی كە بە خەڵكی دەڵێن پێغەمبەرەكەمان ﷺ مانگی كردووە بە دوو كەرتەوە.

بەڵێ ئێمە وا دەڵێین بڕوای تەواویشمان هەیە، دەڵێن بەڵگەت چییە خۆ بە قسە نابێت؟ بەڵگەكان زۆرن، بەڵام لێرەدا بەسەرهاتێكی راستەقینە باس ئەكەین بۆ ئەو كەسانەی، كە بڕوایان نییە یاخود گومانیان هەیە.

یەكێک لە بانگخوازە موسوڵمانەكان بەناوی د. نجات زغلول لە شاری كاردیفی وڵاتی ئینگلتەرا لە سیمینارێكدا باسی موعجیزەی لەتكردنی مانگ دەكات، گەنجێكی ئامادەبووی ناو محازەرەكە رەخنە ئەگرێت لە قسەكانی د.نجات و دەڵێت ئەم قسانە بێ مانان، چۆن مانگ دەبێت بەدوو كەرتەوە؟ بڕوا ناكات.

ئەمە لە قورئانی پیرۆزدا چەسپاوە خوای گەورە دەفەرموێت: (اقْتَرَبَتِ السَّاعَةُ وَانشَقَّ الْقَمَرُ). ﴿١﴾، القمر. ڕۆژی قیامەت نزیك بۆتەوەو مانگیش لەتبووە (هەندێ گێڕانەوە هەیە كە ئاماژە دەكات بۆ ئەوەی كە: خوانەناسان داوای (معجزة)یان لە پێغەمبەر كردبێت، ئەویش پەنجەی موبارەكی رووە و مانگ بزواند و بە ویستی خوا لەت بوو)، بەڵام هەندێك لە مفسرین دەڵێن: ئەم رووداوە لەسەرەتای بەرپا بوونی قیامەتدا پێش دێت.

بەڵێ، لە راستییدا روویداوە و لە قورئانی پیرۆزیشدا باس كراوە، ماوەیەک بەسەر ئەم سیمینارەدا تێپەڕ دەبێت و ئەم بابەتەش هەر لە مێشكی ئەم گەنجەدا ماوە تاكو ڕۆژێک لە بەرنامەی كەناڵێكی ئاسمانیدا پێشكەشكاری بەرنامەكە رەخنە ئەگرێت لە دەزگەی ناسای ئەمریكی، (ناسا دەزگەیەكی گەورەی جیهانییە، بەڵام ئەمریكا سەرپەرشتی دەكات)، رەخنە ئەگرێت و دەڵێت ئەو هەموو پارەیەی كە ئێوە سەرفتان كردووە بۆ ناسا و سەرفی دەكەن لەو دەزگەیەدا هەمووی بەفیڕۆدانە و دەچێتە بابی گەندەڵی. ئەمە پارە و سەروەت و سامانی خەڵكییە، ئێوە چ سوودێكتان لێ بینیوە؟ ئەم رەخنانە لە سێ پسپۆڕی ئامادەی بەرنامەكە ئەگرێت، یەكێک لە پسپۆڕەكانیش دەڵێت بۆچی ئەم پرسیارانە ئاڕاستەی ئێمە ئەكەیت و رەخنەمان لێ دەگریت لە كاتێكدا ئێمە دۆزیومانەتەوە كە مانگ شەق بووە و پاشان بەیەكەوە لكێنراوەتەوە.

باسەکە باسی دین نییە و بەرگرییکردن لە دین نییە و لە کەناڵێکی ئیسلامیش نییە، بەڵام بە ناڕاستەوخۆ و بێ ویستی خۆیان موعجیزەی پێغەمبەری خوا ﷺ ئەسەلمێنن و خەڵکی بەرەو دینی ئیسلام رائەکێشن! گەنجێکیش بینەری ئەم بەرنامەیە و پێشتر ئەمەی بیستووە، بەڵام بڕوای نەکردووە ئەوە ئێستە دووبارە یەخەی ئەگرێتەوە. گەنجەکە کە ئەمە ئەبیستێ قسەکانی د.نجات زغلولی بیردێتەوە لە سیمینارەکەدا و راستەوخۆ موسوڵمان دەبێت.

کەواتە گرنگە بڕوامان بەوە هەبێت خوای گەورە هەر موعجیزەیەکی بە پێغەمبەری خوا ﷺ بەخشیبێت بەڵگەیەکی مادی گەورەی بۆ ئێمە بەجێ هێشتووە، ئەشێت ئێمە ئێستە بڕوایەکی وامان بۆ دروست نەبووبێ لە رووی حیکمەتەوە لێکی بەینەوە بۆ خەڵکی، بەڵام گومانیان لێی نییە، تەنانەت زۆرێک لەوانەی کە بێ دینن لەسەر میعراجی پێغەمبەری خوا ﷺ ئەنووسن و دەڵێن ئەمە شتێکی راست نییە، چۆن بڕوا بەوە دەکەن، کە کەسێک بتوانێت حەوت تەبەقی ئاسمان ببڕێت؟ هەریەک لەم تەبەقانە لە مەلاین مەجەڕە پێک هاتووە، چۆن محمد توانیویەتی ئەم حەوت تەبەقەیە ببڕێت.

بەڵێ بەدڵنیاییەوە رۆشتووە و هەر حەوت تەبەقەکەشی بڕیوە، ئەو سیستەم و نیزامەش کە هەناسەی پێداوە تایبەت بووە، هەر لەوکاتەدا نەشتەرگەری دڵی بۆ کراوە، تەبعەن پێغەمبەری خوا ﷺ لە ژیانی دا دوو نەشتەرگەری دڵی بۆ ئەنجام دراوە، یەکیان بە منداڵی ئەوکات کە لەلای دایەنی بەڕێزی خاتوو حەلیمەی سەعدیە بووە، دووەمیشیان لە کاتی ئەنجامدانی گەشتی ئیسراو میعراجدا بۆی ئەنجام دراوە، پێغەمبەری خوا ﷺ بۆمان باس دەکات کە دڵی لە کوێ بۆی شۆردراوە، ئەمە جارێ بۆ خۆی بەڵگەیەکی مادديیە، ئەگینا محمدێکی نەخوێندەوار ﷺ چوزانێ سیستەمی ناو لاشەی گۆڕاوە.

بەڵگەیەکی تری ماددی گەشتی ئیسرا و میعراجی پێغەمبەری خوا ﷺ کە دەلیلێکی ماددی زۆر گەورەیە بۆ ئەوانەی کە بێدینن و رەخنە ئەگرنەوە، وە بەڵگەشە بۆ خەڵکانێک کە بزانن پێغەمبەری خوا ﷺ هەر موعجیزەیەکی کردبێ لەدوای ئەوە ئیسپاتێکی ماددیشی بەجێهێشتووە بۆ ئەوەی بزانرێ لە سەدا سەد ئەم شتە وایە. وەکو سید قوتب -ڕەحمەتی خوای لێ بێت- دەفەرموێت: "دین کە هاتووە قسەکردنە لەگەڵ ناخی مرۆڤایەتییدا، قسەکردنە لەگەڵ من و تۆ و کەسێکی تردا" باشە کە مادام قسەکردنە لەگەڵ ناخی من و تۆدا دەبێت شتێکت پێ بڵێ، کە تۆ قەناعەتی پێ بکەیت، بەڵام بەداخەوە تۆ بۆ خۆت نەخوێندەواری و ناخوێنیتەوە و ئەتەوێت بە چاوی رەخنەوە سەیری ئیسلام کەیت بۆیە ناگەیتە هیچ ئەنجامێک.

کاتێک کە پێغەمبەر ﷺ لە ئیسرا و میعراجەوە دەگەڕێتەوە باسی شتێکی زۆر سەیر دەکات بۆ هاوەڵان، باسی ئەوە دەکات کە لە ئاسماندا کۆمەڵێک رەنگی بینیوە ئەم رەنگانە لەسەر زەویدا بوونیان نییە، لەساڵی شەستەکانی سەدەی رابردوودا کۆمەڵێک پەیدا بووبوون رەخنەیان ئەگرت لە پێغەمبەری خوا ﷺ دەیان وت بە موسوڵمانان پێغەمبەرەکەتان ئیدیعای ئەوەی کردووە، کە چووەتە ئاسمانەکان و هیچ بەڵگەیەکیشی پێ نییە بۆ دووپاتکرنەوەی قسەکانی. بەڵام یەکێک لە بانگخوازە بەڕێزەکان بە ناوی عبدالمجید زەنەدانی -ڕەحمەتی خوای لێ بێت- ئیسپاتی ئەو قسەیەی پێغەمبەری خوا ﷺ دەکات و دەڵێت ئێستە بە ئاوێزە و تەلیسکۆب و بە مەلاین جار

گەورەکردن ئینجا دەرکەوتووە کۆمەڵێک ڕەنگ لە ئاسماندا بوونیان هەیە کە لەسەر زەوی ئەو ڕەنگانە نین، باشە پێغەمبەری خوا ﷺ ئەمەی لە کوێ زانی تەلیسکۆبی هەبوو، لە زانکۆدا خوێندبووی؟ نەخێر ئەمە ئیسپاتی ئەوەیە، کە پێغەمبەری خوا ﷺ صادق ئەمینە.
ئەمە پێشەنگ و ڕابەرەکەمانە و بەمە گۆڕانکاری ئەکەین، چۆن دەڵێیت بە کەڵکی ئەم سەردەمە نایەت و نابێت سوود لە ژیانی وەربگیرێت، ئێمە هەرشتێک بکەین دەبێت بگەڕێینەوە بۆ پێغەمبەری خوا ﷺ.
یەکێکی تر لەو گۆڕانکاری و خراپەکاریانەی، کە دوژمنانی ئیسلام هەڵیان گرتبوو بریتی بوو، لە گاڵتەکردن بە پێغەمبەری خوا ﷺ و هاوەڵە بەڕێزەکان -ڕەزامەندی خوایان لێ بێت- باوکی ئەبوبەکری صدیق سەرزەنشتی کوڕەکەی دەکرد، کە جگە لە گاڵتەپێکردن سەرزەنشتیش ئەکران وە دەیان وت چییە محمد تۆ ئەم هەموو کۆیلە و بەندەیە ئازاد ئەکەیت؟ بۆچی کۆمەڵێکی تر ڕزگار ناکەیت بۆ ئەوەی ببنە پاسەوانت و پاڵپشتیت بکەن چیت داوە لەم کۆیلانە؟ بەڵام دیارە پێغەمبەری خوا ﷺ و هاوەڵە بەڕێزەکانیش لە پێناوی خوای گەورەدا ئەو کارەیان ئەنجام دەدا. ئەوان ئازادییان بۆ خەڵک ئەویست نەک دروستکردنی میلیشیاو خەڵک ئەزیەتدان! یان دەیانوت سەیرکەن محمد هەرچی ڕەش و رووتە لە دەوری خۆی کۆی کردوونەتەوە، بەڵێ ڕەش و رووت بوون بەڵام مەگەر مرۆڤ نەبوون، بەڕێز نەبوون، خاوەن هەست و سۆز نەبوون، مەرجە کە مرۆڤ دەوڵەمەند بێت تا حیسابی بۆ بکرێت؟
موسوڵمانان گرنگە لەوە تێ بگەن، گۆڕانکاری بە خەڵکی فەقیر و هەژارو ڕەش و رووت دەکرێت، کەم کات ڕێکەوتووە کە بە نوخبە گۆڕانکاری بکرێت، ئەوەی دیراسەی مێژوو بکات ئەوەی بۆ دەرئەکەوێت، کە گۆڕانکاری لەناو جەماوەرەوە سەریهەڵداوە، پێویستە ئەو بڕوا و متمانەمان بۆ دروست ببێت ئەم جەماوەرە بەڕێزەی کە هەمانە بە فەقیر و هەژارەکان دەتوانین بیانکەینە وەسیلەی گۆڕانکاری و گۆڕانکارییان پێ بەرپا بکەین لەناو کۆمەڵگەی خۆماندا، لەوانەیە بپرسین باشە چۆن گۆڕانکارییان پێ دەکرێت؟ لەوەڵامدا دەڵێین بۆ نمونە: "کەسێک خاوەنی چێشتخانەیەکە، ئەگەر ڕاستگۆ بێت لە لێنانی چێشتەکەی دا، لە پاک و تەمیزی و دڵسۆزیی و رووخۆشی لەگەڵ میوانەکانی دا،دەتوانێت گۆڕانکاری دروست بکات لەناو کۆمەڵگەدا". ئەمەیە گۆڕانکاری بنەڕەتی، ئەو کەسەی کە بەڕێوەبەری گشتییە، یاخود فەرمانبەرە پێویستە دڵسۆز بێت و بە کارەکەی خزمەتی خەڵکی بکات. هەموو تاکێک پێویستە بە جوانی هەڵبستێت بە ئەنجامدانی کارەکەی بۆ ئەوەی شۆڕشێکی گۆڕانکاری لەناو کۆمەڵگەکەی دا بەرپا بکرێت.
هەموومان دەڵێین دەسەڵات گەندەڵە، فەرمانبەران ئیشی خەڵکی بە جوانی بەرێ ناکەن و گەندەڵی تێدا دەکەن. باشە ئەو کەسانەی کە لە فەرمانگەکاندا فەرمانبەرن هەر خەڵکی ئەم وڵاتە نین؟ کەس و کا رو نزیکی ئێمە نین؟ خۆ لە وڵاتێکی ترەوە نەهاتوون، گەندەڵی تاکەکان وای کردووە کە حکومەتەکەش گەندەڵ بێت، بۆیە پێویستە گۆڕانکاری لە پەروەردەدا لە ناخی خەڵکی دا دووبارە بکرێتەوە، کە تاک گۆڕانکاری بەسەردا هات ڕاستەوخۆش کاریگەری لە کۆمەڵگەدا دروست دەبێت و حکومەت و دەسەڵاتیش نابێتە مشەخۆری سەروەت و سامان و قوتی خەڵکی.

ڕاستە دەسەڵات دەتوانێ بەم كارە هەڵسێت و گۆڕانكاری لەناو كۆمەڵگەدا بەرپا بكات، بەڵام نابێت چاوەڕێی ئەوە بین، چونكە هەرگیز بەو كارە هەڵناسێت، لەبەرئەوەی لەبەرژەوەندی ئەودا نییە، دەسەڵات وەزارەتی پەروەردە و ڕاگەیاندنی لەبەردەست دایە وە سەرجەم ئەو بوارانەی لە بەردەستدایە، كە خەڵكی ئاراستە دەكەن بەرەو باشە، بەڵام بۆچی نایكات؟ مەبەستی نییە بیكات بۆ ئەوەی پڕۆژەكانی بە باشی بچنە پێشەوە و خەڵكیش بێ ئاگابن لەو بابەتانەی، كە گۆڕانكارییان پێ دەكرێت.

گۆڕانكاری دروست بە پشت بەستن بە سیرەی پێغەمبەری خوا ﷺ دەكرێت، ئەمە بەو جۆرە دەبێت كە پێغەمبەری ﷺ چی بەسەردا هاتووەو چۆن چارەسەری كردووە و ئێمەش چۆن سوود وەرگرینەوەو چارەسەر كێشەكانمانی پێ بكەین.

خاڵێكی تر ئایا پێغەمبەری خوا ﷺچۆن پڕۆژەی گۆڕانكاری دامەزراند لەناو دەوڵەتەكەیدا، ئێوە قەت بیرتان لەوە كردۆتەوە كاتێک كە پێغەمبەری خوا ﷺ تەشریفی موبارەكی برد بۆ یەثریب كە دواتر ناونرا بە مەدینەی پێغەمبەر ﷺ خەڵكەكە هەموو پێشوازییان لێ كرد و خۆشەویستیان بۆ دەربڕی، هەمووان بە دەف و سرود و كامەرانییەوە، پێشوازییان لێ كرد و بەرەو رووی هاتن، بەڵام پێش ئەوەی بێتە ناو شاری مەدینەوە لە قوبا مایەوە، ئەی بۆچی خەڵك چوون بە دەمییەوە و سرودی:

طلع البدر علينا من ثنيات الوداع

وجب الشكر علينا ما دعا لله داع

یان ئەوتەوە، بۆچی بە پێغەمبەری خوایان ئەوت نور؟ لەبەر ئەوەی خاوەنی پڕۆژە و شتی جوان بوو، یەكێک لەو پڕۆژانەی كە پێغەمبەری خوا ﷺ پێشكەشی كرد بۆ خەڵكی دەستور بوو یاسا بوو. هەر زوو دەستیكرد بە نووسینەوەی قانون. بە پڕۆژەیەكی پێشكەوتووی بنیاتنەرەوە تەشریفی بردە مەدینەی خۆی، پێش كۆچ عبدالله ی كوڕی سەلول دەسەڵاتدار و حوكمڕانی یەثریب بوو، بەڵام بۆچی لە ماوەیەكی كەمدا پێغەمبەر ﷺ شوێنەكەی عبدالله ی كوڕی سەلولی لێژ كردوو و خەڵكی لە دەوری خۆی كۆكردەوە؟ وەڵامەكەی ئاسانە، چونكە ڕاستگۆ بوو لەگەڵ خەڵكی و خاوەنی پڕۆژەیەكی نایاب بوو.

ئەمە دەبێت ببێتە دەرس و وانە بۆ موسوڵمانان، زۆر گرنگە تۆی موسوڵمان ژیانی پێغەمبەری خوا ﷺ لەگەڵ پڕۆژەی خۆتدا لێک بدەیت.

یەكەم پڕۆژەی نووسینەوەی دەستور بوو، لە هەمووی گرنگتر میلیشیاكانی ئەوس و خەزرەجی كردە یەک، چونكە نەی ئەویست دوو ئیدارە هەبێت، هەموویانی لەناو سوپای ئیسلامدا ڕێككردەوە، باشە بۆ ئیسلامییەكان سەیری ژیانی پێغەمبەری خوا ﷺ ناكەن؟ خۆ خەڵكێک، كە گۆڕانكاری دەكات هەر داوای ئەمانە دەكاتەوە، جگە لەوە برایەتی خستە نێوان پێكهاتەكانی ئەهلی مەدینەوە، خۆشنودی و كامەرانی خستە ناویانەوە و كۆتایی هێنا بە میلیشیاكانی ئەوس و خەزرەج، كە بە درێژایی چەندین ساڵ لەیەكتریان ئەكوشت.

لەم وڵاتەی ئێمەشدا ئەم هەموو گەنجە دەڕواتە ئەملا و ئەولا و ئەكوژرێ و لەناو ئەچێت، ئەو كەسەی دەیەوێ سەربازیی بكات و خزمەت بەم وڵاتە بكات، ئەگەر جێگەیەک هەبێت بچێت

سەربازیی تێدا بکات، ئەوە دوور ناکەوێتەوە و ئەو وزە و توانایەی کە هەیەتی لە شوێنێکی تردا بەتاڵی ناکاتەوە، بەڵام تۆ کە خاوەنی میلیشیا بوویت نایەتە لات، چونکە دەڵێت تەنها میلیشیای فڵانە کەس و فیسارە حزبە، بەڵام پێغەمبەری خوا ﷺ نەیهێشت ئەمە رووبدات.
یەکێکی تر لە کارەکانی ئەوەبوو کە بازاڕی رزگارکرد لە دەستی قۆرخکار و مۆنۆپۆڵچییەکان، هەروەها رزگاری کرد لەژێر دەستی ئەو کەسانەی کە تەنها بۆ خۆیان دەژین و ئاوڕ لەکەس نادەنەوە، بەنی قینوقاع دەسەڵاتیدان گرتبوو بەسەر بازاڕدا، بەڵام پێغەمبەری خوا ﷺ هەر زوو بازاڕێکی سەربەخۆی دروستکرد بۆ خەڵکی شارەکە و بۆرسەی بۆ ئازادکردن، بۆ ئەوەی خەڵکێک بزانێت بۆخۆیان کار بکەن، هەنگاو بە هەنگاو پڕۆژەی ئابووریی بردە پێشەوە، هەروەها لە رێگەی عوسمانی کوڕی عەفانەوە -ڕەزامەندی خوای لەسەر بێت- ئاوی بۆ شارەکە دابین کرد و نەیئەهێشت خەڵکێک بە ئارەزووی خۆی سەد بۆ ئاوەکان دروست بکات و قۆرخیان بکات.
تۆش ئێستە دەتوانی بە پڕۆژەی جوان بەشدار بیت، ئەندازیارەکانت پێبگەیەنە بۆ ئەوەی پڕۆژەی ئاوی دروست بکەن، بۆ ئەم وڵاتە، هەروەکو چۆن پێغەمبەری خوا ﷺ بیرەکانی کڕیەوە و ئازادیکردن بۆ خەڵکی. ئەم کارانەی کە پێغەمبەر ﷺ ئەنجامی داون، تۆش دەبێت دووبارەیان بکەیتەوە، ئێ باشە بۆ چاو لەو ناکەیت؟ بۆ سەیری ئەو ناکەیت؟ مەگەر ئەمەی کە ئێمە باسی ئەکەین لە ژیانی پێغەمبەری خوادا ﷺ نییە؟ بۆچی تۆ لە کاتێکدا خاوەنی ئەم هەموو شتە جوانانە بیت کەچی پەنا بەیتە بەر ئەفکارێک کە لە شەرق و غەربەوە سەرچاوەی گرتووە و بیکەیتە بەرنامە و پڕۆژەی خۆت و پشتی پێ ببەستی.
پێغەمبەرەکەت ﷺ حاکم بووە و وەزیری هەبووە، چۆن بڕوات وایە دەبێت بچیت لە جێگەیەکی ترەوە شتی تر بهێنی، لە کاتێکدا ئەو هەموو پڕۆژە جوانانەشت لەبەردەست دایە، نەتپرسی پێغەمبەری خوا ﷺ بەچی بوو بە دەسەڵاتداری شاری مەدینە؟ لە کاتێکدا عبداللە ی کوڕی سەلول پێش ئەو خاوەنی ئەو شار و دەوڵەتە بوو، لەکاتێکدا پێغەمبەری خوا ﷺ ٨٥ کەسی لەگەڵدا بوو، کە چووە ناو شاری مەدینەوە، ژمارەی دانیشتوانی شاری مەدینە لەو دەمەدا نزیکەی سێ هەزار کەس بوون لە قەبیلەی ئەوس و خەزرەج، ئەمە جگە لە جوولەکەکان و عەرەبی بادیە.
کەواتە گومانی تێدا نییە کە ژیانی پێغەمبەر ﷺ لە ژیانمان دا دووبارە دەبێتەوە، وە دەبێت گرێشی بدەینەوە بەم زەمەنەی ئێستەمانەوە، موسوڵمانی وا هەیە پێی دەڵێی کاکەگیان پێغەمبەری خوا ﷺ وای فەرموە، لەوەڵامدا دەڵێت کاکەگیان ئەو شتە بۆ ئەم سەردەمە ناگونجێت. موسوڵمانان ئەمسالی ئەم قسانە دەکەنەوە لەبەرئەوەی تێگەیشتنێکی باشیان نییە بۆ سیرەی پێغەمبەری خوا ﷺ، پێی سەیرە پێی بڵێیت کاکە دەسەڵاتداران و غەیرە دینەکان روو دەکەنە دنیا ویستی و دەست دەکەن بە بڵاوکردنەوەی فەساد و خراپەکاری، وە وڵاتمان داگیر دەکرێت و خەڵکێک دێت بە ئارەزووی خۆی فەسادمان دەکات، ئەمە لە قورئان و فەرمودەکانی پێغەمبەری خوادا ﷺ باس کراوە، بەڵام ئەو پێی سەیرە خوای گەورە باسی کردووە لەسەر زمانی بەلقیس بۆ سەیدنا سلێمان -علیه السلام- کە دەفەرموێت: قَالَتْ إِنَّ الْمُلُوكَ إِذَا دَخَلُوا قَرْيَةً أَفْسَدُوهَا وَجَعَلُوا أَعِزَّةَ أَهْلِهَا أَذِلَّةً وَكَذَٰلِكَ يَفْعَلُونَ. ﴿٣٤﴾، النمل. واتە: بەلقیسا وتی: بەڕاستی

(لەشكری) پاشاكان هەركاتێ چووبنە شار و دێهاتەكانەوە وێران و كاولیان كردووە، وە كەسانی خاوەن دەسەڵات و پیاوی ناوداری ئەو شوێنەیان زەلیل و ریسوا كردووە، وە هەمیشە ئەوە پیشەیانە و بەو جۆرە دەكەن.

عیزەت و سەربەرزیمان نەماوە هەركەسێک هەڵئەستێ بە ئارەزووی خۆی خۆی دەسەپێنێت بەسەرماندا، چونكە وڵاتمان داگیركراوە كەواتە دەبێت سیرەی پێغەمبەری خوا ﷺ و قورئانی پیرۆز باش لەگەڵ واقیعەكەی خۆماندا بگونجێنین، چونكە ئەوە فیقهی واقیعییەتە، فیقهی ئەولەویات و فیقهی موازەناتیشە.

گرنگە ئەوەمان لا روون بێت كە هەموو پێغەمبەران -علیهم السلام- بۆ گۆڕانكاری هاتوون پاشان كە هاتوون بۆ گۆڕانكاری بەتایبەتی پێغەمبەرانی بەنی ئیسرائیلی بە سیاسەت گۆڕانكارییان كردووە لەناو كۆمەڵگەی خۆیاندا بە بەڵگەی ئەوەی كە پێغەمبەری خوا ﷺ دەفەرموێت: (كَانَت بَنُو إِسرَائِيلَ تَسُوسُهُمُ الأنبِيَاءُ). بەڕاستی پێغەمبەرانی بەنی ئیسرائیل كە هاتوون بە سیاسەت گەل و هۆزەكەی خۆیانیان بەڕێوە بردووە و گۆڕانكارییان كردووە، خەڵكێک دەبێت پرسیار بكات بۆچی پێغەمبەرانی بەنی ئیسرائیل بە سیاسەت حوكمیان دەكردووە؟ ئایا پێغەمبەرانی تریش بە هەمان شێوە بە سیاسەت حوكمیان كردووە لەگەڵ گەلەكانیان دا؟

بەڵێ گومانی تێدا نییە ئەگەر سیاسەت بەمانای ئیدارە بێت ئەوە هەموویان بردوویانە بەڕێوە، خوای گەورە زۆرینەی بەسەرهاتەكانی بەنی ئیسرائیلی بۆ باس كردووین لە قورئانی پیرۆزدا لەبەر ئەوەی دووبارە ئەبنەوە لە مێژووی گەلاندا، خوای گەورە باسی ئەم گەلەمان بۆ دەكات بە باش و بە خراپیش، چونكە بەسەرهاتەكانی ئەم بەنی ئیسرائیلە لەناو هەموو گەلاندا دووبارە دەبێتەوە.

سید قطب -ڕەحمەتی خوای لێ بێت- لە تەفسیرە نایابەكەیدا باسی ئەوە دەكات بۆیە خوای گەورە ئەوەندە باسی بەنی ئیسرائیلی كردووە لە قورئانی پیرۆزدا، چونكە گەلێكی سەركێش بوون و ئەم هەموو پێغەمبەرانەیان بۆ رۆشتووە كەچی هەر لاربوون و نە ئەهاتن بەدەمیانەوە بۆ ئەوەی رزگاریان بێت، بەڵێ ئەزمون و ژیانی بەنی ئیسرائیل سەرلەنوێ لەناو گەلانی تردا دووبارە دەبێتەوە.

بەنی ئیسرائیل ئەوەی نێوان دوو پێغەمبەرن سەیدنا ئیبراهیم --علیه السلام- لەسەرەتاوە منداڵیان نابێت پاشان خوای گەورە لە دوو خێزانەكەی هاجەرە خاتوون و سارە خاتوون دوو كوڕیان پێ ئەبەخشێ ئیسماعیل و ئیسحاق -علیهم السلام-، سەیدنا ئیسحاقیش دوو كوڕی دەبێت یەعقوب و عیص -علیهم السلام-، سەیدنا ئیسحاق دوعا دەكات كە خوای گەورە یەكێک لە كوڕەكانی بكاتە پێغەمبەر، بۆ ئەم مەبەستەش ئەم دووكوڕەی ئەخاتە ژێر تاقیكرنەوە وە بۆ ئەوەی بزانێت كامیان قابیلیەتی ئەوەی هەیە كە بتوانێت گۆڕانكاری بەرپا بكات لەناو كۆمەڵگەكەی خۆیدا، وەكو ئەوەی كە لە مێژووی ژیانی ئەم دوو پیاوە بەڕێزەدا هاتووە یەعقوب و عیص، ئەگەر ئەم باسە ئەسەریش بێت خۆ پەیوەندی هەیە بەسەر گۆڕانكاری ناو گەلانەوە و ئێمە دەتوانین سوودی لێ وەرگرینەوە.

كاتێک سەیدنا ئیسحاق دەبینێ عیصی كوڕی مەرجی ئەوەی تێدایە كە ببێتە پێغەمبەر، چونكە توانای راو و شكارو توانای رووبەڕووبوونەوەی هەیە و كەسێكی بەهێزە، وە توانای هەیە بە

هێزو توانای خۆی گۆڕانكاری بەرپا بكات لەناو دڵ و دەرونی خەڵكی دا، چەسپاوە كە ئەم كوڕەیان توانای ئەوەی هەیە كە گۆڕانكاری بكات. یەعقوبی كوڕیشی كەسێكی لەسەرخۆ و هێمن و بە ئەدەب و رێز لێگیراوە، وە لەناو كەس و كارەكەی خۆیدا وا ناسراوە كە ئەم كوڕە دوورناكەوێتەوە لە دایكی.

سەیدنا ئیسحاق تاقیكردنەوەیەک ئەخاتە بەردەمی هەردووكیان ئەویش ئەوەیە كە كامیان بتوانێت زووتر بزنە كێویەكی بۆ راو بكات و بهێنێتەوە و دەرخواردی بات ئەوەیان دوعای بۆ دەكرێت دەبێتە پێغەمبەر، بۆچی سەیدنا ئیسحاق ئەم مەرجە دائەنێت؟ چونكە پێش هەمووشتێک راو وشكار بنەڕەتی ئەم وشەیە لە سیاسەتەوە هاتووە، تەنانەت لە زمانی كوردیدا كە دەوترێت سیاسەت هاو واتاكەی رامیاری یە، رامیاریش بە واتای رامكردنی ئەسپی كێوی، واتە هەركەسێک بتوانێت ئەسپێكی كێوی رام بكات یاخود راو بكات ئەوە بەو كەسە دەوترێت سیاسەتمەدار.

هۆكارەكەی ئەوەیە كە پێغەمبەری خوا ﷺ دەفەرمو یّت: (كَانَت بَنُو إسرَائِلَ تَسُوسُهُمُ الأنْبِياءُ). دەتوانین بڵێین ئەم رووداوەی سەردەمی سەیدنا ئیسحاق -علیە السلام- سەرەتای سەرهەڵدانی سیاسەتە، سارە خاتوونی دایكی سەیدنا یەعقوب بۆ ئەوەی كوڕەكەی بكرێتە پێغەمبەر ئاژەڵێک سەر ئەبڕێت بۆ یەعقوبی كوڕی و دەرخواردی سەیدنا ئیسحاقی دەدات پێش ئەوەی كە عیص بگەڕێتەوە، سەیدنا ئیسحاقیش دوعای پێغەمبەرایەتی دەكات بۆ سەیدنا یەعقوب و دەبێتە پێغەمبەری بەنی ئیسرائیل، سەرەتای دەستپێكی سیاسەتەكە لەناو بەنی ئیسرائیلدا بە خێچ و خواری دەست پێ دەكات، پاشان سەیدنا یەعقوب كۆچ دەكات بۆ ناوچەكانی عێراق بە جۆرێک، كە بەشەودا رێ دەكات و بە رۆژیش ئەخەوێت.

وشەی بەنی ئیسرائیل راستە لێكدراوەتەوە بە واتای بەندەی خوا، بەڵام بە زمانی عەرەبی و بە زمانی ئەو سەردەمە و ئێستەش كە باوە هەركەسێک بە شەو رێ بكات پێی دەڵێن ئیسرای كردووە، وەكو چۆن خوای گەورە لە قورئانی پیرۆزدا (سُبْحَانَ الَّذِي أَسْرَى بِعَبْدِهِ لَيْلًا مِّنَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ إِلَى الْمَسْجِدِ الأَقْصَى الَّذِي بَارَكْنَا حَوْلَهُ لِنُرِيَهُ مِنْ آيَاتِنَا إِنَّهُ هُوَ السَّمِيعُ البَصِيرُ). ﴿١﴾، الإسراء. پاكیی و بێگەردیی و ستایش بۆ ئەو زاتەی كە شەوڕۆیی كرد بە بەندەی خۆی ﷺ لە مزگەوتی (حرام) (كەعبەی پیرۆزەوە) بۆ مزگەوتی (اقصی) لە (بيت المقدس). كە دەوروبەریمان پیرۆز و پڕ بەرەكەت كردووە، تا هەندێ نیشانە و بەڵگەی (دەسەڵاتداریی و توانایی) خۆمانی نیشان بدەین، بەڕاستی ئەو زاتە بیسەر و بینایە.

كەواتە لێرەدا ئەوەمان بۆ دەردەكەوێت، كە بنەڕەتی وشەی بەنی ئیسرائیل لەو شەوڕۆیەی سەیدنا یعقوبەوە هاتووە كە بە شەو رێ دەكات بە رۆژیش ئەخەوێت لە گەشتەكەی بۆ وڵاتی عێراق.

ماوەیەک لە عێراق دا ئەمێنێتەوە و نەوەیەكی زۆر ئەخاتەوە، دوای ئەوە روو دەكاتە ناوچەكانی كەنعان ناوچەكانی فەلەستین و دەست دەكات بە بەخێوكردنی مەڕو ماڵات، عادەتیش وایە ئەوانەی كە مەڕ و ماڵاتیان هەیە هەمیشە بە شوێن سەوزایدا ئەگەڕێن بۆ مەڕو ماڵاتەكانیان، بۆیە هەرشوێنێک سەوزایی تێدا بووایە كۆچیان بۆ دەكرد، فەلەستین كۆمەڵێ خەڵكی تێدا ژیاوە

پێیان وتراوە كەنعانییەكان، كە بنەڕەتیان گەڕاوەتەوە بۆ عەرەب، ئەوانیش ئەچنە ئەوێ و نیشتەجێ ئەبن.

پێش ئەوەی كۆچ بكات بۆ ناوچەكانی كەنعان سەیدنا یەعقوب -علیه السلام- لە وڵاتی عێراق دا دەست دەكات بە گۆڕانكاری، بەتایبەتی لە كاتێكدا كە سەیدنا یەعقوب لە ناوچەی بابل نیشتەجێبوو ئەو ناوچەیەش بە تەبیعەتی حاڵ بتپەرست بوون، بۆیە خەڵكەكە لێی هەڵئەستن و دەری دەكەنە دەرەوە، ئەویش ناچار خۆی و نەوەكانی لە بابلەوە كۆچ دەكەن بۆ ناوچەكانی كەنعان، لەكەنعانیش دەست دەكات بە گۆڕانكاری و خەڵكێكی زۆر شوێنی ئەكەوێت و رێزو تەقدیرێكی زۆری لێ ئەگیرێ.

دوای ئەوە كوڕەكانی خیانەت دەكەن لە كوڕێكی تری و هەمان كێشەی باوكی دووبارە دەبێتەوە كە نازانێت پێغەمبەرایەتیی و ریسالەت بداتە دەست كامیان بۆ گۆڕانكاری، دیاریشە كە یوسفی كوڕی هەڵئەبژێرێت بۆ ئەو كارە، سەیدنا یوسف -علیه السلام- خەونێك ئەبینێ و خوای گەورەش لە قورئانی پیرۆزدا بۆمان باس دەكات كە شەوێک یازدە ئەستێرە و رۆژو و مانگ سوژدەی بۆ ئەبن، دوای ئەمە گۆڕانكارییەكی تر بە خراپەكاری لەناو براكانی دا دەست پێ دەكات بۆ ئەوەی سەیدنا یوسف گۆڕانكاری نەكات، بەڵام ئەگەر دیقەت بدەن، لەدوای ئەوەی كە نارەحەتی دەست پێ دەكات و سیاسەت دەبێتە سەرچاوەی ژیانی ئەوان و بە سیاسەت یەكتری ئەبەن بەڕێوە فرت و فێڵیش لەناویان دا دروست دەبێت، چونكە سیاسەت بە تاق و تەنها ناتوانێت گۆڕانكاری بكات لەناو و كۆمەڵگەدا، بەڵكو سیاسەت لەگەڵ پەروەردەیەكی باش و فێركاری و هەموو ئەو شتانەی تر بەیەكەوە ئەتوانێت كۆمەڵگە بەرەو گۆڕانكاری بەرێت.

بۆیە سەیدنا یەعقوب هەمان كێشەی رووبەڕوو دەبێتەوە كە پێشتر لە بنەماڵەی خۆیاندا لەگەڵ باوك و براكەی تریدا رووبەڕووی بووبوونەوە، پاشان سەرلەنوێ لەناو منداڵەكانیدا دووبارە دەبێتەوە، لەبەرئەوەی هەریەكەیان دەیەوێ خۆی بە سیاسەت گۆڕانكارییە كە ئەنجام بدات، بۆ ئەم مەبەستە و گەیشتن بە مەرامی خۆیان سەیدنا یوسف دەخەنە ناو بیرێكەوە، بەڵام بە ویستی خوای گەورە رزگاری دەبێت و بەرەو میسر بەڕێ ئەكەوێت.

سەیدنا یوسف -علیه السلام- لە میسردا گۆڕانكاری بەرپا دەكات لەناو ئەو كۆمەڵگەیەدا بەتەنها و بە سیاسەت گۆڕانكاری ناكات، بەڵكو دەیەوێ ئەزموونەكە بۆ ئەوان راست بكاتەوە، كێشەی خەڵكانێكی وڵاتی ئێمەش ئەوەیە كە پێیان وایە بەس بە سیاسەت گۆڕانكاری دەكرێت، بەڵام لە راستییدا وانییە، پێغەمبەرانی بەنی ئیسرائیل تەنها بۆ ئەو قەومە هاتوون، توانیویانە چاكسازی بەرپا بكەن لەناویان دا، وە زانیویانە چاكسازی بە تاقی تەنها لە یەک شتدا ناكرێت لە یەكێك لە رەهەندەكانی ژیاندا، كە سیاسەتە، سیاسەت لە ئیسلامدا لە فیقهەوە سەرچاوە ئەگرێت، بەڵام خۆ بەتاقی تەنها فیقهـ بریتی نییە لە هەموو ئیسلام.

پێغەمبەر ﷺ پێش ئەوەی كۆچ بكات بۆ شاری مەدینە ویستی تەشریف بەرێت بۆ عێراق بۆ ناو بەنی شەیبان بۆ ناوچەی بەسرە و نەجەف و ئەو ناوچانە، كاتێک كە لەگەڵ موسەنای كوڕی حارس و نوعمانی كوڕی موقەرن و قەعقاعی كوڕی تەمیمی -ڕەحمەتی خوا لە هەموویان- ئەمانە هیچیان هاوەڵ نین، راستە پێغەمبەری خوایان ﷺ بینیوە، بەڵام لەدوای وەفاتی

پێغەمبەری خوا ﷺ موسوڵمان ئەبن، پێغەمبەری خوا ﷺ پێیان دەفەرموێت بمپارێزن لە حەربی ئەحمەر و ئەسوەد، واتە لە شەڕی عەرەب و فارس، لەوەڵامدا دەڵێن ئێمە لەگەڵ سیستەمی فارسدا هیچ كێشەیەكمان نییە و ناشمانەوێت كێشە دروست كەین، بەڵام ژمارەمان ئەگاتە هەزار كەس و دەتوانین بەم هەزار كەسەی خۆمان لە عەرەب بتپارێزین، پێغەمبەری خواش ﷺ سوپاسیان دەكات و دەفەرموێت: وإن دين الله عز وجل لن ينصره إلا من حاطه من جميع جوانبه. واتە: خوای گەورە دینەكەی خۆی سەرناخات ئەگەر ئەو خەڵكەی كە شوێنی كەوتووە و دینەكەیان وەرگرتووە لە هەموو لاكانەوە نەیگرێتەوە.
ئێمە دەمانەوێت گۆڕانخواز بین و گۆڕانكاری بكەین لەناو كۆمەڵگەی خۆماندا، بەڵام یەكێك پێی وایە كە هەر دەبێت بە عەقیدە گۆڕانكاری بكرێت، ئەمە هەڵەیە تۆ بتەوێت بە بێ گەڕانەوە بۆ رەهەندەكانی تر تەنها بە عەقیدە گۆڕانكاری ساز بكەیت، نەخێر عەقیدە بەشێكە لەكاری گۆڕانكاری، ئەگەر بابای موسوڵمان هەر هەوڵی بۆ ئەوە بوو بە عەقیدە گۆڕانكاری بكات، دوایی مورجیئەیەكی لێ دەردەچێت، یان یەكێكی لێ دەردەچێت لەو فیرقانەی تر،كەسێكی تر پێی وایە كە دەبێت سەرەتا بە تەزكیەی نەفس دڵ و دەروونمان پاک بكەینەوە ئینجا گۆڕانكاری بكەین، ئەمە شتێكی جوانە و پەروەردەیەكی جوانە، بەڵام ئەمە بەشێكە لە گۆڕانكاری و ئەگەر كەسێک ویستی تەنها بە تەزكیەی نەفس ئەو كارە بكات، سۆفیەكی خانەقای لێ دەردەچێت و لە خەڵوەتگەیەكدا بۆ خۆی گۆشەگیر دەبێت و هیچ گۆڕانكارییەكی پێ ناكرێت، كەسێكی تر بیەوێت تەنها بە جیهاد گۆڕانكاری بكات بە كلاشینكۆف و چەک و ئەوانە دوایی چەتەیەكی لێ دەردەچێت، چونكە هیچ پەروەردەیەكی عەقیدەیی نەكراوە، هیچ پەروەردەیەكی تەزكیەی نەفس نەكراوە، بۆیە هەر حەزی كردووە چەكێكی بەدەستەوە بێت و سیلاحچی بێت و پیاوكوژ دەرئەچێت، ئەمە پێی ناوترێت جیهاد، بەڵكو ئەمانە هەموویان مەنزومەیەكی كامڵن و بەیەكەوە یەكتری تەواو دەكەن بۆ گۆڕانكاری.
یان كەسێک هەمیشە بیر لە فیكرو سیاسەت دەكاتەوە و دەیەوێت سیاسەت بكات، نوێژەكانیشی ناكات، فیكر و سیاسەت شتانێكی باشن، بەڵام پێویستیان بەوە هەیە كە بە عەقیدەیەكی پاک و بە رەوشتێكی جوان، وە بە تەزكیە و نەفسێكی پاک و باش ئەمانە پاڵفتە بكرێن، كەسێک پێی وایە هەر دەبێت خەریكی شەریعەت بێت، دوایی كەسێكی لێ دەردەچێت گەر قسەیەک بۆ خەڵكی بكات، یان كەسێک داوای چاككردنەوەی تەڵاقی لێ بكات سەرقەڵەمانەی لێ بستێنێ، وەكو كۆمەڵێک خەڵک كە ئێستە بوونیان هەیە لەم وڵاتەی ئێمەدا.
كەواتە گۆڕانكاری وەكو پێغەمبەری خوا ﷺ دەفەرموێت: وإن دين الله عز وجل لن ينصره إلا من حاطه من جميع جوانبه. هیچ كەسێک ناتوانێت دینی خوای گەورە سەربخات دەبێت لە هەموولاكانەوە شان بداتە ژێری، ئەمە خیتابی سیاسی ئیسلامییە و ئەمە ئەو خیتابە سیاسیەیە كە پێویستە ئێمەی موسوڵمان بە خەڵكی بناسێنینەوە كە بەڵێ دینی خوای گەورە هەموو رەهەندەكانی ژیانەو بەیەكەوە مەنزومەیەكی كاملە و لە هەر ساتێكدا بیەوێت ئەتوانێ گۆڕانكاری بكات.

ئێمە لە رابردوودا باسی قەومی بەنی ئیسرائیلمان كرد وەكو ئەزمونێک كە لە مێژوودا بەسەر ئەو گەلەدا هاتوەو بەسەر گەلانی تریشدا دێتەوە ئەوەیە كە ئەوان تەنها ویستویانە بە سیاسەت گۆڕانكاری بكەن، سەیدنا یوسف -علیه السلام- بە پەروەردەیەكی رەسەن لەناو زیندانەوە دەستی پێكرد، پاشان لە رووی ئابووریی، سیاسی، عیلاقات و دیبلۆماسیەت و كۆمەنیكاشۆنەوە وە لە رووەكانی تریشەوە توانی لەناو گەلی میسردا كە وڵاتی خۆیشی نەبوو حكومەتێكی ئیئتیلافی دروست بكات لەگەڵ فەرمانڕەوای ئەو وڵاتە.

دوای ئەوەی كە رووداوی ناخۆشی سەیدنا یوسف كۆتایی پێ دێت دەبێتە تەرەفێكی دەسەڵاتدار لەو وڵاتەدا، براكانی پەشیمان دەبنەوە لەو هەڵەیەی كە كردبوویان لەگەڵ یوسف-ی برایان دا خوای گەورەش لێیان خۆش دەبێت، هەموویان بە خۆشی و شاددیەوە، كە هەموویان پێغەمبەر بوون و پێیان ئەوترا ئەسباط -رەحمەتی خوایان لێ بێت- لەگەڵ سەیدنا یەعقوب-ی باوكیان -علیه السلام- لە كەنعانەوە كۆچ دەكەن بۆ وڵاتی میسر بۆ لای براكەیان، لەوڵاتی میسردا بەنی ئیسرائیل ئاسوودە بوون و دەیانویست لەوێ بمێننەوە، چونكە رێزێكی زۆریان لێ ئەگیرا بەبۆنەی سەیدنا یوسف-ەوە -علیه السلام-.

پاش ماوەیەک سەیدنا یوسف -علیه السلام- وەفات دەكات، رۆم دیسان دێتەوە و ناوچەكانی میسر دەخاتە ژێر دەسەڵاتی خۆیەوە، میسر كە داگیر دەكرێت كۆمەڵێک فیرعەونی زاڵمی تێدا بەرهەم دێت، تەبعەن سەردەمی سەیدنا یوسف مەلیكی ئەو وڵاتە خەڵكی میسر خۆی بووە یانی داگیر نەكراو بوو، بەڵام دەوڵەتی رۆم كە هاتە ئەو ناوچانەو داگیریان كرد هەموو شارستانییەتەكەشیان لەناو بردن، وە پاشان خەڵكی خۆی هێنایە ئەو وڵاتە و نیشتەجێی كردن، ئەمە ستراتیژییەتێک بوو، رۆم لە وڵاتی میسردا پیادەی كرد.

لەو ماوەیەی كە بەنی ئیسرائیل لە كەنعانەوە كۆچیان كردبوو بۆ میسر، نەوەیەكی زۆریان خستبوویەوە بەجۆرێک بووبوون بە پێكهاتەیەكی گرنگی ئەو وڵاتە و قسە رۆیشتوو بوون، رۆمیش هاتبوو بۆ ئەوەی داگیری بكات. وە لە دوای ئەوە بە هەرجۆرێک بوو رۆم توانی جێگیر بێت و دەسەڵاتی خۆی بسەپێنێت لەناوچەكەدا، پاشان كەوتنە كوشتن و لێدانی بەنی ئیسرائیلییەكان بە بیانوی ئەوەی، كە رێزیان لێگیراوە لەو وڵاتەوە و نابێت بمێننەوە لەوێ، چونكە خەڵكی ئەو وڵاتە نین و لە شوێنی ترەوە كۆچیان كردووە و نابێت لەگەڵ قیبتیەكاندا بژین.

وشەی قیبتی ئێستە، كە بەكاردێتەوە هەموومان دەڵێین Egypt واتە میسری، ئینگلیز پێی دەڵێت ئیجبت- Egypt، هەمووشمان دەزانین كە ئیجبت بە واتای میسر دێت، مەفهومەكە بە عەرەبی كراوە بە میسر واتە ئیجبت قیبتییەكان بوون، بەنی ئیسرائیلیش لەو شوێنە ژیانیان بردۆتە سەر، كاتێک كە بەنی ئیسرائیلییەكان ژیانیان ئەكەوێتە خەتەریاتەوە پێویستیان بە گۆڕانكارییە، ئێ ئەم گۆڕانكارییە بە كێ دەكرێت یان كێ بیكات؟

ماوەیەک تێ پەڕ دەبێت ژیانی بەنی ئیسرائیل تەواو ناخۆش دەبێت كە منداڵیان سەر ئەبڕا، ئافرەتانیان بەكارئەهێنرا بۆ راپەڕاندنی كاروباری فیرعەون و قیبتیەكان، سەیری ئەو هەموو هەڕەمە كەن لەگەڵ ئەو هەموو شارستانییەتەی وڵاتی میسر كە هەمووی بە هێزی گەنجی بەنی ئیسرائیلی بنیاتنراوە، ئەو شارستانییەتەی كە ئێستە ئێمە لەبەر چاوماندایە لەسەر شانی ئەوان

بیناکراوە، ئەمە زوڵم و زۆرداری زاڵمەکان بووە کە ئاوای کرد گەلێکی ستەم دیدە بەو شێوەی لێ بکرێت. کاتێک کە بەنی ئیسرائیلی ئەکەوێتە ئەم حاڵەتەوە هیچ کەسێک توانای گۆڕانکاری نییە کە ئەو بارودۆخە بگۆڕێ؟ بەڵێ؛ پێویستە کەسێک بێت بۆ ناو ئەم گەلە و گۆڕانکاری بەرپا بکات، بۆیە خوای گەورە پێغەمبەرێک ئەنێرێت هەر لەخۆیان بۆ ئەوەی رزگاریان کات لەو ستەمەی فیرعەونییەت، پێغەمبەرێک بەناوی موسا -علیه السلام- رەوانە دەکرێت بۆ ئەوەی گۆڕانکاری بکات لەناو گەل و هۆزەکەیدا.

سەرلەنوێ خراپەکاری دەکەوێتەوە ناو وڵاتی میسر، فەساد و گەندەڵییەکی زۆر بڵاوبوویەوە بە هۆکاری ئەوەی کە داگیر کرابوون. هەروەها ژمارەیەکی زۆر فیرعەون پەیدا بووبوون و لە جێگە و شوێنی ترەوە هاتبوونە ناویانەوە و لە رۆماشەوە پشتگیری تەواویان لێ ئەکرا، ئەوانیش درێغییان نەدەکرد لە ئەزیەتدان و چەوساندنەوەی خەڵکی میسر بەتایبەتی بەنی ئیسرائیلییەکان، ئەم فیرعەونە زاڵمانە ئافرەتانی بەنی ئیسرائیلیان بەکار دەهێنا بۆ خۆشییەکانی خۆیان و لەگەڵیشیاندا رایان ئەبوارد، پیاوەکانیشیان بەکار دەهێنا بۆ راپەڕاندنی ئیش و کارەکانیان وە زۆرجاریش نەوەکانیان سەرنەبڕی و لەناویان ئەبردن.

ساحیرەکان بە فیرعەونی ئەو سەردەمیان راگەیاند، کە منداڵێکی بەنی ئیسرائیلی لە دایک دەبێت و تەخت و تاجی تۆ لەناو دەبات، ئەویش دەستی کرد بە لەناو بردن و سەربڕینی هەرچی گەنجی بەنی ئیسرائیلییە وە ئەگەر منداڵی کوڕیان بووایە ئەیکوشت، تاکو وای لێ هات گەنجیان نەمابوو لە میسردا کە ئیش و کارەکانی قیبتی و فیرعەونەکەیان بەڕێ بکات، ناچار فیرعەون بڕیاریدا کە ساڵێک لەدایک بووان ئەکوژرێن و ساڵێکیش ناکوژرێن.

سیفەتی قیبتیەکان وابوو خۆیان بە گەلێکی موختار دەزانی لە میسردا، زۆر زاڵبوون بەسەر بەنی ئیسرائیل دا. لەیەکێک لەو ساڵانەی کە منداڵیان لەناو ئەبرد بە ویستی خوای گەورە موسا -علیه السلام- لە دایک دەبێت، چیرۆکی فیرعەون و سەیدنا موسا -علیه السلام- بیستووە کە دایکی لە ترسی فیرعەون و دارو دەستەکەی ئەیخاتە ناو سندوقێکەوە و ئەیخاتە ناو رووباری نیلەوە، بەڵام خوای گەورە ئەم منداڵەی بۆ گۆڕانکاری ناردووە، نەک بۆ ئەوەی کە لە نیلدا بخنکێت، ئاسیا خاتوونی خێزانی فیرعەون ئەیگرێتەوە و لە کۆشکی فیرعەوندا پەروەردەی دەکات.

ئاسیا خاتوونی خێزانی فیرعەون ئافرەتێکی بەڕێز بوو، فیرعەون زۆر لێی ئەترسا چونکە فیرعەون نەزۆک بوو و منداڵی نەئەبوو بەو هۆکارەش ئاسیا خاتوون قسە رۆشتوو بوو، سەیدنا موسا -علیه السلام- لەناو کۆشکی فیرعەوندا گەورە دەبێت، رۆژێک لە رۆژان رووداوێک بەسەر سەیدنا موسا -علیه السلام- دا دێت و بەو هۆیەوە ئەو جێگەیە بەجێ ئەهێڵێت و دوور ئەکەوێتەوە لە فیرعەون و سەربازەکانی، ماوەیەکی پێ ئەچێت خوای گەورە ئەمری پێ دەکات، کە بگەڕێتەوە بۆ میسر و دەست بکات گۆڕانکاری، کە دێتەوە میسر دەبینێت بە ئاشکرا گەلەکەی واتە بەنی ئیسرائیل ئازار دەدرێن، ئەچەوسێنرێنەوە وەکو کۆیلە مامەڵەیان لەگەڵدا دەکرێت، بۆیە دەیەوێ بە سیاسەتێکی ئۆپۆزسیۆنی گەلەکەی رزگار بکات.

سەیدنا موسا -علیه السلام- تەنها داوای ئەوەیە کە گەلەی ئازار نەدرێن و چیتر وەکو کۆیلە هەڵسوکەوتیان لەگەڵدا نەکرێت، بەڵام لەبەرئەوەی بەرژەوەندی قیبتییەکان یان ئیجبتییەکان

لەوەدا بوو كە ئەو گەلە هەروا بمێننەوەو لە ئیش و كار و خۆشییەكانی خۆیاندا بەكار بهێنرێن ئەو داوایە رەتدەكەنەوە، دوای ئەوە كە سەیدنا موسا -علیه السلام- بێهیوا دەبێت لە جێبەجێكردنی داواكەی و لەبەرچاوی گەلی میسردا فیرعەون شەرمەزار دەكات و چەندان ساحیر موسوڵمان ئەبن، پلانێک دائەنێت بۆ ئەوەی گەلەكەی لە میسردا بباتە دەرەوە، موسا و گەلەكەی بە موعجیزەیەكی ئیلاهی لە دەستی فیرعەون هەڵدێن و فیرعەون و سوپاكەشی دەخنكێن، سەیدنا موسا و گەلەكەی رزگاریان بوو، وە ئەمە بووە دەستپێكی گۆڕانكارییەكی نوێ بۆ گەلی بەنی ئیسرائیل.

خوای گەورە سەركەوتن ئەبەخشێت بە سەیدنا موسا و بەنی ئیسرائیل، بەنی ئیسرائیل ئەم هەموو رووداوانەیان بە چاوی سەر بینی لە سەیدنا موسا -علیه السلام-، لەماڵی فیرعەوندا گەورە دەبێت پاشان رووبەڕووی فیرعەون دەبێتەوە و شەرمەزاری دەكات، پاشان بە عەساكەی دەستی ئاویان بۆ كەرت دەكات، بۆ ئەوەی لە سوپای فیرعەون رزگاریان بێت و بە بەرچاویانەوە فیرعەونی زاڵم ئەخنكێت، چەندین موعجیزەی تریش لەوانە هەرچییەكیان ئەخوارد ئەبوو بە خوێن و بەدەمیانەوە ئەهاتە خوارەوەوە، ناچار بە قیبتی و فیرعەونیشەوە پەنەیان بۆ سەیدنا موسا -علیه السلام- ئەبرد بۆ ئەوەی لە خوای گەورە بپاڕێتەوە تا لەو بەڵایە رزگاریان بكات، دوای ئەوە بۆق هەراسانی كردبوون هەموو جێگەیەكیان پڕ بووبوو لە بۆق، ناو خواردنیان، ناوَ جێگەیان، دیسان داوایان لە سەیدنا موسا -علیه السلام- كرد كە بۆیان بپاڕێتەوە و رزگاریان كات، فیرعەون و گەلەكەی دڵنیا بوون لەوە كە ئەمە غەزەبی خوای گەورەیە دێت بەسەریاندا و هەر لەڕێی سەیدنا موسا -علیه السلام- رزگاریان دەبێت.

لەوانەیە پرسیارتان بۆ دروست ببێت چۆن سەیدنا موسا -علیه السلام- دەیتوانی بچێتە ناو كۆشكی فیرعەونەوە دوای ئەو روداوەی كە روویدا لە نێوانیانداو میسری جێهێشت، یاخود چۆن سەیدنا موسا -علیه السلام- دەیتوانی هەڵسوكەوت لەگەڵ فیرعەوندا بكات، لە راستییدا وانییە ئەگەر سەرنج بەیت لەناو ئەم چیرۆک و باسانەدا هەموو رەهەندەكانی سیاسیی ژیانی تێدا دەردەكەوێت، سەیدنا موسا -علیه السلام- لەژێر دەستی ئاسیا خاتووندا گەورە بووبوو لە كۆشكی فیرعەوندا هەر بۆیە ئەو ئافرەتە بەڕێزە بووبووە سەنەدێكی باش و گەورە و بەهێز بۆی، هەر ئەمەش هۆكار بوو بۆ ئەوەی كەس بەئاسانی نەتوانێت ئازاری بدات، هەروەها لە ماوەیكی زۆر كەمدا توانی خەڵكێک لەدەوری خۆی كۆ بكاتەوە و خاوەنی دەسەڵاتێكی ئۆپۆزسیۆنی باش و چالاک بوو بە ئامانجی گۆڕانكاریكردن.

بەنی ئیسرائیل بە سەلامەتی ئەپەڕنەوە و نزیكی وڵاتی فەڵەستین ئەبنەوە، دوای ئەوە سەیدنا موسا -علیه السلام-داوایان لێ دەكات كە هاوكاری بكەن بۆ ئەوەی فەلەستین رزگار بكەن و بچنە ناوی و تێیدا بمێننەوە، بەڵام ئەو بێ سفەتانە دەڵێن ئێمە لەگەڵ تۆدا جیهاد ناكەین، تۆ خوات لەگەڵ دایە و لەگەڵ خواكەی خۆتدا بڕۆ كوشتار بكە و ئازادی بكە.

ئەگەر گەل و هۆزێک شوێنكەوتەی پێغەمبەرەكەیان نەبن، ئەچنەساڵێكەوە كە خوای گەورە لە قورئانی پیرۆزدا بە ساڵی تیە ناوی بردووە، چونكە شایەنی گۆڕانكاری نەبوون، وە شایەنی ئەوە نەبوون كە رزگار بكرێن لە ستەمكارێكی وەكو فیرعەون، راهاتبوون بە ژێر دەستەیی و گەلی

گۆڕانکاری نەبوون، سەیدنا موسا -علیه السلام- دەڕواتە کێوی طور بۆ موناجاتکردن لەگەڵ خوای گەورەدا ماوەیەک گەلەکەی بەجێ ئەهێڵێت، کەچی تاکو دێتەوە ئەم گەلە نەفامەی ئاژەڵێک دروست دەکەن و دەست دەکەن بە پەرستنی.

گەلێکی بێ مێشکن گەلێکی بێ سفەتن لە ئاستی حەقدا کەڕ و کوێر و لاڵن، شایەن نین بە گۆڕانکاری کەواتە دەبێت سونەنی ئیستبدادیان بەسەردا بچەسپێت، بۆیە خوای گەورە دەیانخاتە ناو ساڵی تیە وە واتە ساڵی بازنەی بەتاڵ، بەردەوام بە دەوری خۆیاندا ئەسوڕانەوە، بێ ئەوەی بشزانن بۆچی ئەسوڕێنەوە یان بۆ نمونە کاتێک بە لای دێیەکدا تێپەڕ ئەبن، خەڵکێک ئەبینن کە خەریکی بتپەرستین، ئەوانیش دەڵێن ئەی موسا تۆش وەکو ئەوانە خوایەکمان بۆ پەرستن بۆ دروست بکە.

گەلانی بەنی ئیسرائیل حەزیان بە تەقلید کردنەوە بوو، باسکردنی ئەمە بە واتای گاڵتەکردن و بەکەم زانینی ئەم گەلە نایەت، یاخود گاڵتەکردن نییە بە عەقڵیەتیی سەردەمی ئەوکاتی بەنی ئیسرائیل، نەخێر خۆ لەم سەردەمەیشدا هەمان شت دووبارە دەبێتەوە، بەڵام بە جۆرێکی تر لەژێر ناوێکی تر، وە هەر گەل و هۆزێک باوەڕی وابوو کە دەبێت تەقلید بکاتەوە و خاوەنی داهێنان نەبوو وەکو بەنی ئیسرائیلی لێ دێتەوە، پێغەمبەرێکیان بە بەرنامەیەکی جوانەوە بۆ ڕەوانە کراوە، بەڵام چی!

ئێمەش بەهەمان شێوە خاوەنی پێغەمبەرێکین ﷺ خاوەنی بەرنامەیەکی بێلەکە و کامڵین، بەڵگەشمان وتەی خوای گەورەیە کە لە قورئانی پیرۆزدا دەفەرموێت: حُرِّمَتْ عَلَيْكُمُ الْمَيْتَةُ وَالْدَّمُ وَلَحْمُ الْخِنْزِيرِ وَمَا أُهِلَّ لِغَيْرِ اللهِ بِهِ وَالْمُنْخَنِقَةُ وَالْمَوْقُوذَةُ وَالْمُتَرَدِّيَةُ وَالنَّطِيحَةُ وَمَا أَكَلَ السَّبُعُ إِلاَّ مَا ذَكَّيْتُمْ وَمَا ذُبِحَ عَلَى النُّصُبِ وَأَن تَسْتَقْسِمُواْ بِالأَزْلاَمِ ذَلِكُمْ فِسْقٌ الْيَوْمَ يَئِسَ الَّذِينَ كَفَرُواْ مِن دِينِكُمْ فَلاَ تَخْشَوْهُمْ وَاخْشَوْنِ الْيَوْمَ أَكْمَلْتُ لَكُمْ دِينَكُمْ وَأَتْمَمْتُ عَلَيْكُمْ نِعْمَتِي وَرَضِيتُ لَكُمُ الإِسْلاَمَ دِيناً فَمَنِ اضْطُرَّ فِي مَخْمَصَةٍ غَيْرَ مُتَجَانِفٍ لِّإِثْمٍ فَإِنَّ اللهَ غَفُورٌ رَّحِيمٌ ﴿٣﴾، المائدة. واتە: گۆشتی مردارەوە بوو، خوێن و گۆشتی بەراز لێتان حەرام کراوە، هەروەها ئەو ماڵاتانەش کە سەردەبڕدرێن و ناوی غەیری خوای لەسەر دەبرێت، ماڵاتی خنکاویش، ئەوەش کە بە ئازارو لێدان مردار دەبێتەوە، یا دەکەوێتە ناو بیرێکەوە و مردار دەبێتەوە، ئەو ماڵاتەش کە بە شۆقی ماڵاتێکی کە مردار بوبێتەوە، ئەوانەش کە دڕندەی کێوی پەلاماری دابن و لێی خواردبن مەگەر فریای چەقۆ کەوتبن، (هەر حاڵەتێك لەوانەی کە باسکرا ئەگەر بە چەقۆدا بگات حەڵاڵە) بەڵام ئەو ماڵاتانەی کە لە شوێنی تایبەتیدا بۆ بتەکان سەردەبڕدرێن ئەوانەش هەر حەرامە، هەروەها حەرامە سوێند خواردن و پشت بەستن بەو دارو تەختە بچووکانەی (کە خۆتان دەیتاشن و)، ئەو جۆرە کردارو ڕەفتارانە سەرپێچی و دەرچوونە لە (فەرمانی خوا). ئەمڕۆ (کە ڕۆژی عەرەفەیە) کافران نائومێدبوون لە دین و ئاینی ئێوە (ئیتر ناتوانن زاڵ بن بەسەرتاناو هەرگیز نوری خوایان بۆ ناکوژێتەوە) کەواتە لەوانە مەترسن بەڵکو هەر لە من بترسن ئەمڕۆ ئاین و بەرنامەکەتانم بە کۆتایی گەیاند، وە ناز و نیعمەتەکانی خۆمم بۆ تەواوکردن و ڕازیم بەوەی ئیسلام ببێتە بەرنامە و ئاینتان. (جا لەگەڵ بڕیاردانی ئەو شتانەدا کە حەراممان کردووە) هەرکەس ناچاربوو لە گرانیی و برسێتیدا (وە مەترسی ئەوەی هەبوو بمرێت) دەتوانێت لەو شتانە بخوات کە حەراممان کردووە،

بەمەرجێك دەست درێژكار نەبێت و بەئارەزوو زۆری لێ نەخوات و خۆی تووشی تاوان نەكات، بەڕاستی خوا لێخۆشبووە و میهرەبانە (بەرانبەر بەندەكانی).
كەچی ئێمە بچین شوێنی سیستەم و دەسەڵاتێكی تر بكەوین و بڵێین ئەوەمان پێ جوانە و ئەمەمان لا پەسەندە و واز لە دینەكەی خۆمان بهێنین، یان بە نوقسان سەیری بكەین.
ئێ ئەمە هەمان حاڵەتی بەنی ئیسرائیلە و دووبارە دەبێتەوە، خوای گەورە گەزۆی بۆ باراندن، گەزۆ یەكێكە لەو خواردنە شیرینە خۆشانەی، كە خوای گەورە لە ئاسمانەوە ئەیبارێنێتە سەر گەڵای هەندێک لە دارەكان بۆ ئەوەی مرۆڤایەتی سوودی لێ وەرگرن، كەچی ئەوان داوای ئەوەیان دەكرد كە خوای گەورە پیاز، سیر، پاقلە و فولیان بۆ بنێرێ، هەمیشە بە دوای شتێكدا ئەگەڕان كە حەز و ئارەزووەكانی خۆیان داوای دەكرد، كێشەیە مرۆڤ قیاس بە عەقڵی خۆی بكاتەوە.
بۆچی خوای گەورە شەیتانی دوورخستەوە لە ڕەحمی خۆی؟ چونكە قیاسی بە عەقڵی خۆی كرد و عەقڵی پێش نەقڵ خست، عەقڵی خۆی خستە پێش فەرمایشتی خوای گەورە، بۆیە هەركەسێكیش عەقڵی پێش فەرمایشتی خوای گەورە بخات، چارەنووسی شەیتانی دەبێت، خۆ شەیتان لە سەرەتادا یەكێک بوو لە بەڕێزترین دروستكراوەكان و لە خوای گەورەوە زۆر نزیک بوو لە ریزی فریشتەدا بوو، بەڵام كاتێک كە خوای گەورە ئادەم دروست دەكات و بە فریشتە دەفەرموێت سوجدەی ڕێزی بۆ بەرن، فریشتە ئەشرەفی مەخلوقن لای خوای گەورە پێش ئەوەی مرۆڤ دروست بكرێت، شەیتانیش لە گرۆی جنۆكەیە، بەڵام خوای گەورە لە ئاستی فریشتەدا سەیری دەكات. بەڵێ خوای گەورە ئادەم دروست دەكات و ڕێزی لێ ئەنێت، وە عیلمی پێ ئەبەخشێت هەروەكو چۆن لە قورئانی پیرۆزدا دەفەرموێت: وَعَلَّمَ آدَمَ الأَسْمَاء كُلَّهَا ثُمَّ عَرَضَهُمْ عَلَى الْمَلاَئِكَةِ فَقَالَ أَنبِئُونِي بِأَسْمَاء هَؤُلاء إِن كُنتُمْ صَادِقِينَ. ﴿٣١﴾، البقرة. واتە: (ئەوسا ئیتر خوا ویستی توانایی و لێهاتوویی ئادەم بۆ فریشتەكان ڕوون بكاتەوە)، ناوی هەرچی پێویستی دەوروبەر هەیە فێری كرد، لەوەو دوا نیشانی فریشتەكانیشی داو پێی فەرمون: ئادەی ئێوە ناوی ئەو شتانەم پێ بڵێن ئەگەر ڕاست دەكەن و (توانای ئاوەدانكردنەوەی زەویتان هەیە؟)" هەروەها بە گرۆی فریشتە دەفەرمو یت: وَإِذْ قُلْنَا لِلْمَلاَئِكَةِ اسْجُدُوا لآدَمَ فَسَجَدُوا إِلَّا إِبْلِيسَ كَانَ مِنَ الْجِنِّ فَفَسَقَ عَنْ أَمْرِ رَبِّهِ أَفَتَتَّخِذُونَهُ وَذُرِّيَّتَهُ أَوْلِيَاء مِن دُونِي وَهُمْ لَكُمْ عَدُوٌّ بِئْسَ لِلظَّالِمِينَ بَدَلًا. ﴿٥٠﴾، الكهف. ئێمە كاتێك بە فریشتەكانمان وت سوژدە بەرن بۆ ئادەم، هەرهەموو سوژدەیان برد جگە لە ئیبیلس نەبێت، كە لە دەستەی پەریەكان بوو، لە فەرمانی پەروەردگاری یاخی بوو، ئایا (ڕەوایە) كە ئەوو نەوەكەی بكەنە پاڵپشت و یار و یاوەری خۆتان لەجیاتی من، لەحاڵێكدا ئەوانە دوژمنی ئێوەن، ئای كە ستەمكاران شتێكی ناڕەواو ناپەسندیان هەڵبژاردووە و (گوێڕایەڵی دەكەن).
سوجدەی ڕێز بردن بۆ ئادەم بۆ چییە؟ لەبەرئەوەی ئادەم زانستێكی پێ بەخشرابوو بە ئەوان نەبەخشرابوو، (وَعَلَّمَ آدَمَ الأَسْمَاء كُلَّهَا ثُمَّ عَرَضَهُمْ عَلَى الْمَلاَئِكَةِ فَقَالَ أَنبِئُونِي بِأَسْمَاء هَؤُلاء إِن كُنتُمْ صَادِقِينَ)، ئەو ناوانەی كە خوای گەورە فێری كردبوو، نە فریشتە و نە جنۆكەش نەیان دەزانی و

زانا نەبوون پێیان، بە هۆكاری ئەو زانستەی كە خوای گەورە بە ئادەم و شوێنكەوتوانی بەخشیووە تاكو رۆژی دوایی رێز لێگیراوە.
ئادەم لە رەگەزی مرۆڤە و لە گڵ دروستكراوە، لە پێكهاتەكانی گڵ لەشی مرۆڤ بونیادنراوە، شەیتانیش هات قیاسی بە عەقڵی خۆی كرد و وتی چۆن سوجدەی بۆ ئەبەم لەكاتێكدا منت لە ئاگر دروست كردووە و ئەویشت لە گڵ دروست كردووە ئێ ئاگریش باشترە لە گڵ، خوای گەورە ئەم وتانەی شەیتان لە قورئانی پیرۆزدا تۆمار دەكات بۆمان كە فەرمویەتی: قَالَ أَنَا خَيْرٌ مِنْهُ خَلَقْتَنِي مِن نَّارٍ وَخَلَقْتَهُ مِن طِينٍ. ﴿٧٦﴾، ص. واتە: شەیتان وتی: من لەو چاكتر و بەنرختر و پیرۆزترم، چونكە تۆ منت لە ئاگر دروست كردووە و ئەوت لە قوڕ بەدیهێناوە.
پشتی بە عەقڵی خۆی بەست خۆ قسەكەیشی راستە، كە دەڵێت ئاگر لە گڵ باشترە، ئاگر سوتێنەر و ماڵ وێرانكەرە، گڵیش هەمیشە بیناكەر و بنیادنەرە.
خوای گەورە ئازادی تەواوی بەخشیوە بە مرۆڤایەتی لە ئاكار و هەڵسوكەتدا لە بەرپاكردنی گۆڕانكاری دا، وەكو ئەوە نییە كە باوە لەناو عەلمانی و غەیرە دینەكاندا كاتێك كەیەكێكیان تاوانێك ئەنجام دەدات بە موسوڵمانان دەڵێن ئەم تاوانەی ئەنجامـمان دا لە ناوچاوانماندا نووسرابوو، ئەگینا ئەنجامـمان نە دەدا. ئەمە هەرگیز راست نییە مرۆڤ لەسەر كردەوەكانی خۆی لێپرسینەوەی لەگەڵدا دەكرێت. شەیتان قیاسی بە عەقڵی خۆی كرد سەراپا ئازاد بوو لە راو وبۆچوونەكانیدا، خوای گەورە موناقەشەی دەكات و هەوڵی لەگەڵدا دەدات بۆ ئەوەی سوژدەی رێز بەرێت بۆ ئادەم، بەڵام خۆ بەگەورە زانین و تەكەبوری شەیتان بووە رێگر لە جێبەجێكردنی فەرمانی خوای گەورە، تاكو ئێستەش گرفت نییە ئەشێت خوای گەورە بە رەحمی خۆی لێی خۆش ببێت، بەڵام ئەو هەر سوور بوو لەسەر هەڵەكانی سەرباری ئەوەی كە فەرمانی خوای گەورەی پێشێل كرد و تاوانیشی دایە پاڵ خوای گەورە.
ئەو كەسەی كە گۆڕانكاری دەكات دەبێت كاتێك كە هەڵەی كرد دانی پێدا بنێت، وە بیداتە پاڵ خۆی نەك، تاوان و هەڵەكە بداتە پەنای خوای گەورە، بەنی ئیسرائیل رێك وەكو شەیتان هەڵەیان دەكرد و دەیاندایە پاڵ خوای گەورە و خۆیان بە پاكوبێگەرد دەزانی. شەیتان خۆی نەكردە خاوەنی تاوانەكەی و دایە پەنای خوای گەورە. تاوانەكەش چی بوو؟ خوای گەورە لە قورئانی پیرۆزدا بۆمان باس دەكات و دەفەرموێت: شەیتان وتی: قَالَ فَبِمَا أَغْوَيْتَنِي لَأَقْعُدَنَّ لَهُمْ صِرَاطَكَ الْمُسْتَقِيمَ. ﴿١٦﴾، الأعراف. واتە: شەیتان وتی: بەهۆی ئەوەی تۆ منت گومڕا و سەرگەردان كرد، ئەوە سوێند بێت منیش لە رێگە راستەكەتدا بۆیان دادەنیشم تا (لایان بدەم).
بەوەی كە منت گومڕا كردووە، بەڵام بە پێچەوانەی شەیتانەوە كاتێك سەیدنا ئادەم و دایكە حەوا لەو دارە دەخۆن كە خوای گەورە لێی قەدەغە كردوون، خێرا كە دەزانن هەڵەیان كردووە داوای لێ خۆشبوون لە خوای گەورە دەكەن، خوای گەورەش لە قورئانی پیرۆزدا بۆمان تۆمار دەكات و دەفەرموێت: قَالَا رَبَّنَا ظَلَمْنَا أَنفُسَنَا وَإِن لَّمْ تَغْفِرْ لَنَا وَتَرْحَمْنَا لَنَكُونَنَّ مِنَ الْخَاسِرِينَ. ﴿٢٣﴾، الأعراف. واتە: (ئەوسا ئیتر هەردووكیان هەستیان بەهەڵەی خۆیان كرد و) وتیان: پەروەردگارا ئێمە ستەممان لە خۆمان كرد، خۆ ئەگەر لێمان خۆش نەبیت و بەزەییت پێمان دا نەیەتەوە، ئەوە بەڕاستی ئێمە سوێند بە خوا لە خەسارەتمەند و زەرەرمەندانین.

یاخود سەیدنا یونس -علیه السلام- کاتێک کە تووشی هەڵە دەبێت ئەپاڕێتەوە لە خوای گەورە: وَذَا النُّونِ إِذ ذَّهَبَ مُغَاضِباً فَظَنَّ أَن لَّن نَّقْدِرَ عَلَيْهِ فَنَادَى فِي الظُّلُمَاتِ أَن لَّا إِلَهَ إِلَّا أَنتَ سُبْحَانَكَ إِنِّي كُنتُ مِنَ الظَّالِمِينَ. ﴿٨٧﴾، الأنبياء. واتە: (ذَوالنون)یش (کە یونس پێغەمبەرە) کاتێ کە قەومەکەی بەجێهێشت و ڕۆیشت، گومانی وابوو کە دنیای لێ تەنگ ناکەینەوە، لەناو تاریکستانی (شەو و دەریا و ناو سکی نەهەنگەکەدا) هاوار و نزای لێ بەرز بۆوە و وتی: پەروەردگارا هیچ خوایەک نییە جگە لەتۆ، هەر تۆ شایستەی هەموو ستایشێکی، بەڕاستی من ستەمم لەخۆم کرد (کاتێك کە بەبێ فەرمانی تۆ قەومەکەم بەجێهێشت).

پاکوبێگەردی هەر شایەنی خوای گەورەیە و تاوانەکە دەداتە پاڵ خۆی، بەڵام شەیتان بە کیبرەوە وتی: قَالَ فَبِمَا أَغْوَيْتَنِي لأَقْعُدَنَّ لَهُمْ صِرَاطَكَ الْمُسْتَقِيمَ. ﴿١٦﴾، الأعراف. واتە: شەیتان وتی: بەهۆی ئەوەی کە تۆ مَنت گومڕاو سەرگەردان کرد، ئەوە سوێند بێت منیش لە ڕێگە راستەکەتدا بۆیان دادەنیشم تا (لایان بدەم).

بەنی ئیسرائیل بەهەمان شێوەی شەیتان خۆیان بە پاکوبێگەرد دەزانی، شەیتانیش بە خوای گەورەی وت تۆ منت گومڕا کرد، ئێستەش ئەم نمونانە بەرچاو دەکەون لە خەڵکانێکدا دەڵێن خوای گەورە هیدایەتمان نادات، خوای گەورە منی ئا بەو شێوەیە دروست کردووە، بۆیە گۆڕانکاریم پێ ناکرێت لەناو کۆمەڵگەدا، وەکو تەبیعەتی بەنی ئیسرائیلیان هەیە، گۆڕانکاری ئاستەمە بە بێ گۆڕینی گەل.

هَاأَنتُمْ هَؤُلَاء تُدْعَوْنَ لِتُنفِقُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ فَمِنكُم مَّن يَبْخَلُ وَمَن يَبْخَلْ فَإِنَّمَا يَبْخَلُ عَن نَّفْسِهِ وَاللَّهُ الْغَنِيُّ وَأَنتُمُ الْفُقَرَاء وَإِن تَتَوَلَّوْا يَسْتَبْدِلْ قَوْماً غَيْرَكُمْ ثُمَّ لَا يَكُونُوا أَمْثَالَكُمْ. ﴿٣٨﴾، محمد. واتە: ئا ئەوەتە ئێوە بانگ دەکرێن لە پێناوی خوادا تا بەخشینتان هەبێت، کەچی هەتانە ڕەزیل و بەرچاو تەنگە، خۆ ئەوەی ڕەزیل و بەرچاو تەنگ بێت، ئەوە ڕەزیلیی لە خۆی دەکات و (زەرەر لەخۆی دەدات)، چونکە خوا خۆی دەوڵەمەندو بێنیازە، هەر ئێوەن کە هەژارو نەدارو کەمدەستن.. جا ئەگەر پشت هەڵکەن لەم دین و بەرنامەیە، خوا کەسانی چاکتر لە ئێوە دەهێنێتە مەیدان، کە بەهیچ شێوەیەك لە ئێوە ناچن و وەك ئێوە نابن.

ئەمە پێی دەوترێت سونەنی ئیستبدال، یان ئەوەتا دەکەونە ساڵێکەوە، پێی دەوترێت ساڵی بازنەی بەتاڵ: تیە.

هەست ناکەن ئێمە هەندێکجار لەناو ئەم بازنەی بەتاڵەدا ئەسوڕێینەوە؟ بەڵێ؛ زۆرجار هەست بەوە ئەکەین، هۆکارەکەشی ئەوەیە خاوەنی هیچ پڕۆژەیەک نین، لە جێگەی خۆماندا چەقیوین و هیچ زیاد ناکەین، زۆر هەڵەیە ئێمە کە تووشی تاوان و کەوتن بووین بیدەینە پاڵ خوای گەورە و خۆمانی لێ بێبەری بکەین هاوشێوەی شەیتان کە ئەیووت (فَبِمَا أَغْوَيْتَنِي) ئەمە لە کاتێکیشدا کە خوای گەورە ئازادی تەواوی پێ بەخشیوین، تۆ بۆ خۆت هۆکاریت بۆ خۆت کە ڕێگەکە هەڵنابژێریت، خاوەنی ئەو هەموو پڕۆژە ئیسلامییەیت، کەچی پەنات بردووە بۆ پڕۆژەیەک کە لە شەرق و غەربەوە هاتووە، بۆیە سەرکەوتن بەدەست نایەت، بۆیە گۆڕانکاری ئاستەم بووە.

بەنی ئیسرائیلیش بەم شێوەیە بیریان دەکردەوە، بەم شێوەیە دەژیان، بۆیە کاتێک لە فیرعەون رزگاریان بوو و چوونە ناوچەکانی سینا ٤٠ساڵی رێک لە بازنەی بەتاڵدا ئەسوڕانەوە، داوای شتی وای بێمانەیان دەکرد لە سەیدنا موسا کە خاوەن هۆش و عاقڵ قەت داوای ناکات.
سەیدنا موسا وەفات دەکات و خوای گەورەش بۆ پڕکردنەوەی شوێنەکەی یوشەعی کوڕی نون و هارونی برای -علیهم السلام- ئەنێرێتە ناویان، ئەم دوو پێغەمبەرە دەست دەکەن بە گۆڕانکاری، تاکو ئەوکاتەی بە جیهاد و خەبات ئەچنە ناو قودسەوە و ئازادی دەکەن.
لەم وڵاتەدا نیشتەجێ ئەبن تاکو ئەوکاتەی خوای گەورە دوو پیاوی بەڕێز وەکو پێغەمبەر ئەنێرێتە ناویان بۆ گۆڕانکاری کە سەیدنا داود و کوڕەکەی سەیدنا سلێمان بوون -علیهم السلام-، ئەم دوو پیاوە بەڕێزە هەموو جیهان دەخەنە ژێر دەسەڵاتی خۆیانەوە، بەتەواوەتی کۆتایی بەو نەوەیەی پێشوو دێت کە نەوەی گۆڕانکاری نەبوون، هەر بۆیە خوای گەورە لە ساڵی تیەدا لە ساڵی بازنەی بەتاڵدا کۆی کردنەوە، بەڵام دوای ئەوان نەوەیەکی باش و بەهێز دێنە پێشەوە لە بەنی ئیسرائیل، نەوەیەکی گۆڕانکار هاتنە پێشەوە لەگەڵ سەیدنا داو و سەیدنا سلێمان دا دەستیان کرد بە خەباتکردن و توانیان هەموو جیهان بخەنە ژێر دەسەڵاتی خۆیانەوە، هۆکاری سەرکەوتنیشیان دەگەڕێتەوە بۆ ئەوەی کە بە قسەی ئەمیر و سەرکردە و رابەر و پێغەمبەرەکەی خۆیانیان کرد، هەڵپەیان نەبوو بۆ جیهان، ئەزمون و دەرسیان لە نەوەی پێش خۆیان وەرگرتبوو، دەیانزانی کە جیهان بچێتە دڵی هەرکەسێکەوە لە گۆڕانکاری باش دووری ئەخاتەوە، هەرکەسێک خۆشی جیهان چووە دڵییەوە، توانای گۆڕانکاری نامێنێت، چونکە بەردەوام خەیاڵی لای سەروەت و سامان و ماڵی دنیاییە، هەمیشە خەیاڵی لای ئەوەیە کە گەندەڵی و خراپەکاری و ئەو شتانە زۆر ببێت بۆ ئەوەی بتوانێ سەروەت و سامان و ماڵی دنیایی زیاد بکات، رەشوە زۆر بدات و کۆمپانیای باشتری بۆ دەکرێتەوە، خۆی ئیحتیکاری خەڵکی دەکات و گوێش نادات بە خەڵکی هەژار.
عوقبەی کوڕی نافع -رەحمەتی خوای لێ بێت- یەکێک بوو لە هاوەڵە بەڕێزەکانی پێغەمبەری خوا ﷺ پیاوێکی بەعیزەت و بەغیرەت بوو، ئەم هاوەڵە بەڕێزە بەرەو مۆریتانیا کەوتە رێ، لە مۆریتانیا هاواری دەکرد و ئەیوت وەڵاهی ئەی خوای گەورە ئەگەر بزانم خاک و جێگەیەک لەسەر ئەم زەویەدا هەیە کە تۆی تێدا ناپەرسترێت دەڕۆم فەتحی ئەکەم بۆ ئەوەی تۆی تێدا بپەرسترێت و ئەم ئیسلامەی تێدا بڵاو ئەکەمەوە تا مۆریتانیای فەتح کرد، بەڵام لەکاتی گەڕانەوەیدا لە رێگەدا بەربەرەکان یاخود ئەمازیخییەکان لە تونس شەهیدیان کرد، دوای ئەوە کەسێک دێت بۆ ئەوەی بەردەوامی بەم گۆڕانکارییە بدات، بەڵام ئەیزانی عوقبەی کوڕی نافع هەوڵی ئەوەی نەداوە کە لەگەڵ ئازادکردنی ناوچەکاندا پەروەردەی خەڵک بکات بۆ ئەوەی گۆڕانکارییەکەی بەردەوام بێت، بەڵکو ئەو تەنها خاکی ئەویست و وای دەزانی بۆ گۆڕانکاری و موسوڵمانکردنی خەڵکی تەنها فەتح پێویستە.
لە راستیدا وانییە خوای گەورە کە باسی فەتح دەکات دەفەرموێت: إِذَا جَاءَ نَصْرُ اللَّهِ وَالْفَتْحُ. واتە: كاتێك كە خوا سەركەوتنی خۆی بەخشی و شاری مەككە رزگاركرا (وە لە بتپەرستیَ خاوێن كرا).

وَرَأَيْتَ النَّاسَ يَدْخُلُونَ فِي دِينِ اللهِ أَفْوَاجًا. ﴿٢﴾، النصر. واتە: ئینجا خەڵکیت بینی هاتنە ریزی ئاینی خواوە پۆل پۆل و دەستە دەستە.

خوای گەورە مەرجی هەیە لە بەخشینی سەرکەوتن و فەتح! بۆ ئەوەی کرانەوەی وڵاتانت پێ ببەخشێت و خەڵکی فەوج فەوج بێنە ناو دینی ئیسلامەوە دوو مەرجی هەیە، هەرکەسێک ئەم دوو مەرجە جێبەجێ بکات و پیادەی بکات خوای گەورەش کاری بۆ ئاسان دەکات و فەتح و سەرکەوتنی پێشکەش دەکات، هەروەها وا لە خەڵکیش دەکات، بێنە ناو ئاینی پیرۆزی ئیسلامەوە.

مێژووی پڕ لە گۆڕانكاری ئەندەلوس

ئەم چەند لاپەڕەیەی هەڵی دەدەینەوە، لە مێژووی ئیسلامی گەورەترین ئەزمونی موسوڵمانانە لە ئەوروپادا، کە ڕێگەیان بەرەو ئەندەلوس گرت. لەوانەیە خەڵکێک بپرسێت بۆ باس لە مێژوو دەکەیت شتێکی تر نییە بێجگە لەمە؟

خوای گەورە کە قورئانی ناردوە سێ بەشی قورئانی پیرۆز لە شێوەی چیرۆک ناردوویەتی بۆ پێغەمبەر ﷺ ئەمە سەرنجمان بۆ ئەوە رادەكێشێت، کە جۆرە پەروەردەکردنێکی ناوازەیە و هاوشێوەی زۆر کەمە، بۆ پەروەردەکردنی نەوەکانمان گێڕانەوەی مێژوو بەشێوەی چیرۆک زۆر گرنگە بۆ پێگەیشتنیان تا بیکەنە مەشخەڵێک بۆ رۆشنکردنەوەی ڕێگەی داهاتوو.

من بڕوام وایە پەروەردەکردنی خەڵکی سێ بەشی لە ڕێگەی چیرۆک و رۆمانەوە دەبێت، کە شێوازێکی قورئانییە و خوای گەورە فێرمان دەکات بۆ هەموو جیهان، ئەمەی لەڕووی واقیعەوە سەلمێنراوە ئەوەندەی خەڵکی ئێمە دوای رۆمان و چیرۆک دەکەون ئەوەندە دوای بابەتەکانی تر ناکەون، جاری وا هەیە لە رۆمانەکانیش تێناگەن، بەڵام چونکە باوە لە ناو خەڵکی دا ئەگەر چی بە سەدان لاپەڕەش بێت کاتی بۆ تەرخان دەکەن).

دەبێت بپرسین بۆ خوای گەورە ئەم شێوە پەروەردەیەی هەڵبژاردوە؟ گومانی تێدا نییە بۆ زوو تێگەیشتنیان و ئارەزوی گوێگرتن و خوێندنەوەیان لێی، بۆیە هەمیشە مێژوومان بۆ دەگێڕێتەوە بەشێوەی چیرۆک بۆ ئەوەی کەسایەتیان بەهێز بکات و بیانکاتە خەڵکانێکی کاریزما و دامەزراویان بکات لەسەر مەنهەجی ئیسلامەتی.بۆ نمونە: ئەگەر تەماشای قورئان بکەین، خوای گەورە باسی ژیانی پیاوچاکان و راستگۆکان و شەهیدان و زاناکانمان بۆ دەکات بۆ دروستبوونی مرۆڤەکانە، تا لەسەر ڕێگەی ئەوان دروست بن، پاشان لە هەمان کاتدا باسی خراپەکاران و درۆزنەکان و دووڕووەکانمان بۆ دەکات بۆ خۆ دوورخستنەوەمان لە کارو فەرمانی ئەو گەندەڵانە، وە پێشمان دەڵێت، چۆن کۆتاییان هاتووە و رووە و کوێ چوون. وە خوای گەورە ئاماژەی بەوە کردووە کە باسی چیرۆکی مێژوومان بۆ دەکات دەفەرموێت بۆ ئەوانەی کە خاوەنی بیرن و هزرڤانن، ئەوانە دەبێت بیری لێ بکەنەوە، کەواتە ئەم ئاماژەیە بۆ ئەوەیە کە وانەی زۆر گرنگی تێدایە وەک دەفەرموێت: وَلَوْ شِئْنَا لَرَفَعْنَاهُ بِهَا وَلَكِنَّهُ أَخْلَدَ إِلَى الأَرْضِ وَاتَّبَعَ هَوَاهُ فَمَثَلُهُ كَمَثَلِ الْكَلْبِ إِن تَحْمِلْ عَلَيْهِ يَلْهَثْ أَوْ تَتْرُكْهُ يَلْهَث ذَّلِكَ مَثَلُ الْقَوْمِ الَّذِينَ كَذَّبُواْ بِآيَاتِنَا فَاقْصُصِ الْقَصَصَ لَعَلَّهُمْ يَتَفَكَّرُونَ. ﴿١٧٦﴾، الأعراف. واتە: خۆ ئەگەر بمانویستایە ئەوە بەو ئایەت و فەرمانانە بەرزمان دەکردەوە، بەڵام ئەو خۆی چەسپان بەزەویەوە و (دەستی کرد بە دنیاپەرستی) و شوێنی ئارەزووی خۆی کەوت، جا نمونەی (ئەو جۆرە کەسانە) وەکو نمونەی سەگ وایە، ئەگەر دەری بکەیت و پیایدا هەڵبشاخێیت هەناسە بڕکییەتی (زمان دەردەکێشێت)، یاخود ئەگەر وازی لێ بهێنیت ئەوە هەر هەناسەبڕکییەتی، ئەوە نمونەی ئەو کەسانەیە کە ئایەتەکانی ئێمەیان بەدرۆ زانیوە و بڕوایان پێی نەبووە، کەوابوو ئەم جۆرە بەسەرهاتانە بگێڕەوە بۆ ئەوەی (رابچڵەکێن) و بیربکەنەوە. هەروەها دەفەرموێت: لَقَدْ كَانَ فِي قَصَصِهِمْ عِبْرَةٌ لِّأُوْلِي الأَلْبَابِ مَا كَانَ حَدِيثًا يُفْتَرَى وَلَكِن تَصْدِيقَ الَّذِي بَيْنَ يَدَيْهِ وَتَفْصِيلَ كُلَّ شَيْءٍ وَهُدًى وَرَحْمَةً لِّقَوْمٍ يُؤْمِنُونَ. ﴿١١١﴾، یوسف.

واتە: بەڕاستی لە سەرگوزەشتە و بەسەرهاتی پێغەمبەراندا پەند و ئامۆژگاری هەیە بۆ کەسانی ژیر و هۆشمەند، وە نەبێ قسە و باسی دەست هەڵبەست بێ، بەڵکو لەلایەن کتێبە پێشووەکانەوە (وەکو تەورات و ئینجیل) پەسەندکراوە، وە روونکردنەوەی هەموو شتێکی تێدا دیاریکراوە، وە هیدایەت و رێنمویی و رەحمەتە بۆ کەسانێ، کە باوەڕ دەهێنن.

واتە ئەم بەسەرهاتانە کە ئەم قورئانە باسیان دەکات شتێکی هەڵبەستراو نییە، بەڵکو درێژەی بە راست دانانی بەشە راستەکانە، کە لە کتێبە ئاسمانییەکاندا وەک خۆی ماوەتەوە و نەفی ئەو بەشانەش دەکات کە گۆڕانکاریان بەسەردا هاتووە، هەموو شتێکی روونکردۆتەوە لە ئەمری ئەم دینە، هەروەها رێنمایی و رەحمەتە بۆ ئیمانداران. کەواتە مەبەستمان لە (لأولي الألباب) واتا ئەو کەسانەی کە هزرڤانن. پاشان کە چیرۆکێک دەگێڕینەوە یان مێژوویەک باس دەکەین، ئەگەرچی مێژووەکە مێژووی ئیسلامی بێت یان مێژوو بێت بەگشتی بۆ وانە لێ وەرگرتنە و دەبێت ئەو کەسانەی خاوەنی بیر و هزر و هۆش،ن لێی بڕوانن و تێبفکرن بۆ خۆیان، تا ئەرێنی و نەرێنی جیا بکەنەوە و پەروەردە بن لەسەری.

مەبەستمان لە گێڕانەوەی مێژووی ئەندەلوس وروژاندنی هەست و سۆزی موسوڵمانان نییە و خۆ پێوە بادانی نییە، بەڵکو تێرامانە و وانە لێ وەرگرتنە وە باسکردنی ماستی ڕژاو نییە، یاخود بۆ ئەوە بێت کە ئێمە وەک موسوڵمان خاوەنی چی بووین، پەیامی ئێمە لێرە ئەوەیە کە پەند و ئامۆژگاری لێ وەربگرین بۆ ژیانی خۆمان و داهاتوومان. باسکردنی مێژووی ئەندەلوس هەڵدانەوەی لاپەڕەی مێژووی ئیسلامییە نەوەک بۆ پێدا هەڵدان بێت، بەڵکو شیکردنەوەیەکە لە ژیانی سیاسیی و کۆمەڵایەتیی و ئابووریی و سەربازی...هتد، وە پێ خستنە ناو مێژووی ئەم ئیسلامەیە کە لە داهاتوویەکی نزیکدا ئەوەی بۆمان کارا لە مێژووی ئەم ئیسلامە دەیخەمە بەردەستی خوێنەران، وە ئەم باسە بە دوور و درێژی نییە، بەڵکو سەرە داوێکمان لێ گرتووە، تا بتوانم لەو سەرە داوە خزمەتێک بە ئاین و کۆمەڵگاکەی خۆم بکەم، خوای گەورە پشتیوانی هەموو لایەک بێت. ئەمە تەنها پێشەکییەك بوو لە باسەکەمان، خوای گەورە کارەکانمان بۆ ئاسان بکات. هۆکاری ئەم شیکردنەوە و راستەوخۆ نەچوونە ناو مێژووی ئەندەلوس بەو هۆکارەیە کە تێگەیشتن لەمێژوو، وە لە ژیان پێویستە هەموو خەڵکی لە سوننەتی خوای گەورە تێ بگەن، کە سوننەتی خوای گەورە نە گۆڕانی بە سەردا دێت و نە لەناو دەچێت، وەک خوای باڵا دەست خۆی دەفەرموێت: اسْتِكْبَارًا فِي الْأَرْضِ وَمَكْرَ السَّيِّئِ وَلَا يَحِيقُ الْمَكْرُ السَّيِّئُ إِلَّا بِأَهْلِهِ فَهَلْ يَنظُرُونَ إِلَّا سُنَّتَ الْأَوَّلِينَ فَلَن تَجِدَ لِسُنَّتِ اللَّهِ تَبْدِيلًا وَلَن تَجِدَ لِسُنَّتِ اللَّهِ تَحْوِيلًا. ﴿٤٣﴾، الفاطر. واتە: چونکە خۆیان بە گەورەو زلزانی لە زەویدا و پیلانی شەڕ و تاوانیان کێشا، (بە مەرجێك) پیلانی شەڕ و تاوان (هەمیشە) بەسەر ئەواندا دەشکێتەوە، کە نەخشەی بۆ دەکێشن، مەگەر ئەمانە (بە دژایەتی ئیسلام) تەنها چاوەڕێی ئەو کارەساتانە بکەن کە بەسەر گەلانی پێش ئەماندا هاتووە، (کاتێ کە بڕوایان بە پێغەمبەران نەهێناوە، لەناوبران) ئیتر تۆ نابینیت هەرگیز لە یاسا و بەرنامەکانی خوادا گۆڕانکاری پێش بێت، هەرگیز نابینیت یاسا و بەرنامەکانی خوا لە نەخشەی خۆیان لابدەن (کە بەشێکی ریسواکردنی پیلانگێڕانە).

وە خوای گەورە ئەمەی بۆ دیاری کردووین لە ژیاندا، وە یەکێکیشە لە نیعمەتەکانی خۆی. خەڵکانێک لەوانەیە باش لەمە تێنەگەن بڵێن چ مانەیەکی هەیە سوننەتی خوای گەورە لە ژیانمان دا؟ بۆ وەڵامی ئەم پرسیارە دەڵێین خوای گەورە لە سوننەتی خۆیدا وا دایناوە کە ئاو لە پلەی سەدیدا بکوڵێت، واتا تا رۆژی قیامەت ئەمە ناگۆڕێت، خۆ ئەگەر بهاتەیە و هەر رۆژە لە پلەیەکدا ئاو بکوڵایە رۆژێک لە پلەی ٣٠ دا بکوڵایە، رۆژێکی تر لە پلەی ٥٠ دا، ئەوا ژیان جێگیر نەدەبوو، کەواتە ئەوە نیعمەتێکی خوایە کە سوننەتەکەی گۆڕانگاری بە سەردا نایەت، یان ئاگر تا رۆژی قیامەت سوتێنەرە کەواتە هەرگیز ئاگر ئاو ناکوژێنێتەوە، بەڵکو ئاو ئاگر دەکوژێنێتەوە، بێجگە لە معجزەکان بۆ نمونە کەسێک بڵێت ئەی ئەوە نییە ئیبراهیم پێغەمبەر-علیه السلام- لە ئاگرەکەدا نە سوتا، دەڵێین ئەمە موعجیزەیە کارێکی ئاسایی ژیان و مرۆڤ نییە، کەواتە ئەگەر کەسێکی ئاسایی دەستی بخاتە ناو ئاگر بێگومان دەسوتێت، نابێت وەک ئیبراهیم بڵێت نەی ئەو بۆ کردی منیش دەیکەم! کەواتە دەبێت تێبگەین لەو یاسایانەی کە خوای گەورە بۆی داناوین لەم ژیانەدا.

مرۆڤ و ئاژەڵ پێویستیان بە خواردن و خواردنەوە هەیە و پێویستیان بە خەو هەیە و لە کۆتاییدا دەبێت هەموی بمرێت کە ئەمانە هەمووی بەڵگە نەویستە، سوننەتی خوای گەورەن بۆ خەڵکی، تا ژیان بە ئاسایی بڕوات، کە پێی دەوترێت سیستەمی ژیان و لە هەمان کاتدا خوای گەورە سوننەتێکی تری هەیە، کە پێی دەوترێت سوننەتی گۆڕان یان سیستمی گۆڕان، هەر کۆمەڵ و دەستەیەک ئاژاوەچی و خراپ بوون، ئەوا خوای گەورە لایان دەبات و خەڵکی باشتر دێنێت کەواتە ئەم سوننەتە نەگۆڕە، کە خەڵکانێک خەریکی فەساد و گەندەڵی و خراپەکاری بن خوای گەورە دەیان گۆڕێت بە خەڵکانێکی باش و چاکەخواز، ئەمە نەگۆڕە لە مێژوودا هەمیشە خۆی دووبارە کردۆتەوە.

بۆ نمونە ئەگەر تەماشایەکی مێژوو بکەین دەبینین هەر ئەو رووداوانەیە کە روودەدەن بەس خۆیان دووبارە دەکەنەوە، بەڵام بە گۆڕانی مێژوو ناوەکانیان و سەردەمەکانیان دەگۆڕێن. لێرەوە بۆمان دەردەکەوێت کە سوننەتی خوای گەورە گۆڕانکاری بەسەردا نایەت لەو سیستەمەی کە بۆی داناوین.کاتێک مێژوو دەخوێنیتەوە وا هەست دەکەیت خوای گەورە ئەو سیستەمەی دایناوە نەگۆڕە، وە بۆی داناویت کە چۆن هەنگاو هەڵبێنیت، وە چۆن کار بکەیت و داهاتووی خۆشت بزانیت بێ ئەوەی پەنا بەریت بۆ فاڵ و بورج و ئەو شتە بێ مانایانە، کە خەڵکی خۆی پێوە سەرقاڵ کردووە، بەڵام مێژوو ئەوەت بۆ دەستنیشان دەکات بێ خورافات و حەرام بوون. بۆ نمونە کاتێک کە باس لە سەردەمی تەتار دەکەین، کە هات ئەفغان و عێراقی داگیر کرد، کتومت دەڵێی ئەو کاتەیە کە ئەمەریکا ئەفغان و عێراقی داگیر کرد تەنها سەردەمەکە گۆڕاوە ناوی تیمۆ جین بووە بە جۆرج بۆش !

کەواتە ئەوە ماوە بڵێین بەم سوننەتە مێژوو باشتر دەخوێنینەوە و بۆ خەڵکی موسوڵمان دەبێت بزانێت کە بە هەڵەی رابردووی دا نەچێت بیر و هزر لە رابردووی وەر بگرێت، تا ئەو هەڵانە دووبارە نەبێتەوە ئەگەر چی، بە نەزانی بێت یان بە عەمدەن.

بۆچی مێژووی ئەندەلوس شیبکەینەوە؟

هۆکاری ئەوەی کە بۆ باسی مێژووی کوردستان ناکەین خەڵکانێک زۆر هەن کە زەحمەتیان کێشاوە بەو کارانەوە وە میللەتەکەم پێویستی بە ژیاری وڵاتانی تر هەیە، کە بێ ئاگایە لێی، وە ئەم کارە رێخۆشکردنێکە بۆ شیکردنەوە و لێکۆڵینەوە لە مێژووی کورد ئەمە سەرەتایەکە، چونکە ئەگەر باسی مێژوویەکمان کرد، کە لە خۆمانەوە دوور بوو دوایی ئەوەمان بۆ دەسەلمێنرێت کە مێژووی وڵاتی ئێمە و وڵاتانی تر لەیەک دەچن. بۆ هۆکاری شیکردنەوەی مێژووی ئەندەلوس ئەوەیە، کە مێژوویەکی زۆر دەوڵەمەندە لە هەموو شێوەکانی تێدایە و تەمەنی خۆی ئەدا لە ٨٠٠ ساڵ، واتا لە ساڵی ٩٢ی کۆچی تا ساڵی ٨٩٧ی کۆچی بەردەوام بووە، کەواتە ٨٠٥ ساڵ موسوڵمانان لە ئەوروپادا ژیاریان دروست کردووە.

ئەم مێژووە بریتیە لە مێژووی ئیسلام وە پێویستە لە سەرمان جوان لێی بکۆڵینەوە و بزانینن چی لێ فێر دەبین.

موسوڵمانانی کورد ئاگاداری ئەم مێژوە نەبن کە سێ یەکی مێژووی ئەم ئیسلامەیە وە لە گەورەیی و فراوانی ئەم مێژووە پانتاییەکی بێشوماری داگیر کردووە لە ژیانی مێژووی موسوڵمانان، وە چەندەها قۆناغ و سەردەمی تێپەڕاندوە تا بووە بە مێژوو وە بە تەواوەتی سوننەتی خوای گەورەی تێدا بەدی دەکرێت خۆ ئەگەر هیچمان نەکردبێت، زۆر بەجوانی توانیومە سوننەتی خوای باڵا دەستی تێدا نیشان بدەین وە لەم مێژووی ئەندەلوس دا بەتەواوەتی ئەوەی تێدا بەدی دەکرێت زۆر لە گەل و هۆزەکان توانیویانە ببنە ئەستێرە لەو مێژووەدا وە زۆرێک لە میللەتان مردوون کاریان خەریکە لەناو مێژوودا لە ناو دەچێت وە زۆر لە خەڵکانی ناو ئەم مێژووە تواونەتەوە ئەستێرەیان کشاوە هیچ رێ و شوێنێکیان نەماوە، وە زۆر لە دەوڵەتانێک دەسەڵاتیان هەبووە و زۆر بە هێز و دەسەڵات بوون خەڵکانێکیان لە ژێر دەستا بوو، کە ئێستە خۆیان بە پێشەنگی مرۆڤایەتی دەزانن وە هەندێک دەوڵەت کە موسوڵمانان ئازادیان کردووە و فەتحیان کردووە ئێستە کە موسوڵمانی ئێمە هەر بە خەیاڵیش بە مێشکیان دا نەهاتووە کە بۆ ماوەی چەند سەدەیەک موسوڵمان فەرمانڕەواییان کردووە و زۆرێک لە دەوڵاتانی فەرمانڕەوایی تێداچووە هێز و دەسەڵاتی خۆی لە دەست داوە، وە لەناو ئەم مێژووەدا خەباتگێڕ و موجاهیدی زۆر بەتوانای تێدا دەردەکەوێت و لە مێژووی ئەندەلوسدا بە هەمان شێوە خەڵکانی ترسنۆک و دووڕووی تێدا دەبینرێت، وە خەڵکانی تێدا دەبینرێت کە دڵسۆزبوون بۆ خاک و نیشتمان و ئاینەکەیان، پیاو چاک و راستگۆ و زانا وشاعیرو مێژوو نووسی تێدا دەبینرێت، وە ژیارو پێشکەوتن سەر هەڵدەدات هەروەها خراپەکار و نیشتمانفرۆشی تێدا دەبینرێت، ئاینفرۆشی سەرهەڵدەدات فەرمانڕەوای دادپەروەر و خەڵکانی گەندەڵ و فەرمانڕەوای خۆویستی تێدا دەبینرێت، وە تەنانەت دەستنیشانی خەڵکانی سادە و ساکارەکەیشی دەکەین بە پشتیوانی خوای گەورە.بێگومان ئەم مێژووە گەر وابێت سوودێکی زۆر باشمان پێدەگەیەنێت، بۆیە بە پێویستی دەزانین کە شی بکەینەوە.با لەخۆمان بپرسین چەند کەس زانیاری هەیە لەسەر ئەندەلوس؟

ئایا دەزانین چی روویداوە لە ئەندەلوس، کە ئێستە ئیسپانیا هەموو خەڵکی لە جیهانەوە رووی تێ دەکەن، سەیری ژیار و پێشکەوتنی ئێوەی موسوڵمان دەکەن، کە مایەی سەرسوڕمانی ئێستە و ئەوسایە!

با بپرسین ئەی ئێستە بۆ وامان لێهاتووە رۆژانێک بوو ئێمە گەلانمان فێری زانست و رەوشت و ژیار دەکرد چاوەڕوانی دەستی ئێمە بوون، ئەی بۆ ئێستە ئێمە چاوەڕوانی دەستی ئەوانین؟

کەواتە ئێستە زانیتان بۆ باسی مێژووی ئەندەلوس دەکەین بۆ هەستانەوەی ئەم ئومەتی ئیسلامەیە، کەواتە زۆر بە وردی ئەم باسە بخوێننەوە دەبێت زیاد لە یەکجار بیخوێنیتەوە، وە زۆر پێویستە بیخوێنیتەوە و هەرچی بەرنامەیەکت هەیە لەبەر خوێندنەوەی ئەم بابەتە وازی لێبێنە!

کەواتە دەبێت باسی مێژووی ئەم وڵاتە بکەین چونکە خەڵکی ئێمە ئاشنا نییە پێی، وە بڕوا بکەن رووداوەکانی لە رووداوەکانی شەڕی فارس دەچێت وە زۆر هاوشێوەن لەگەڵ هاتنی موسوڵمانان بۆ کوردستان، کێمان شەڕی وادی بیرباتی بیستووە کە رووی داوە لە ئەندەلوس، کتومت ئەڵێی شەڕی قادیسیە و یەرموک بووە، وە لە بنەڕەتدا زۆر لە موسوڵمانان باسی ئەو شەڕە نازانن و ئێستە لە زانکۆکانی ئەوروپادا دەیانەوێت لە رێگەیی ئەو مێژووە بەچەواشەی لەئمە لە موسوڵمانان بدەن، تا لەو رێگەوە ژەهری خۆیان بڕێژن!

وە کاممان ئاگادارین لە سوتاندنی بەلەم و سەفینەکانی طاریقی کوڕی زیاد، ئایا ئەمەی کە ئێستە ئەوروپا بۆمان دەگێڕێتەوە لە زانکۆکانی دا دەیەوێت فکری خەڵکی پێ بشێوێنێت بە پشتیوانی جولەکە ئەم کارانە دەکەن، بۆیە مێژووی ئەندەلوس گرنگە کە ئاگاداری بین لەبەر ئەوەی رۆژئاوا دەیەوێت لەو رێگەوە فکری خۆی بڵاو بکاتەوە تا ئەو شتە خورافیانەی کە هەڵیبەستوە بۆ موسوڵمانان ئاگاداری بین، ئایا راستە، یان درۆیە، یان بزانین بۆ ئەم باسانە بڵاوبوونەتەوە لە ناو خەڵکی دا؟

پاشان بزانین عەبدورحمانی داخل کێیە وە چەندە لە خەڵکی ئێمە دەیناسن، مێژوونووسان دەڵێن ئەگەر عەبدوڕحمانی داخلی ئیسلام نەبووایە، بە تەواوەتی ئیسلاك کۆتایی پێ دەهات لە ئەندەلوس دا، بزانین کێ بووە؟ عەبدوڕەحمانی ناسر کێیە و مێژوونووسان بەگەورەترین پاشای هەموو ئەوروپا ناوی دەبن لە سەدەکانی ناوەڕاستدا، ئایا هیچ لە ژیانی ئەم پیاوە دەزانین، یان چۆن گەیشتە ئەو پلە و پایە، هەروها با بزانین چۆن گەورەترین دەسەڵات بووە لە سەردەمی خۆیدا، کەس نەیتوانیوە شان لە شانی دەوڵەت و دەسەڵاتی بدات، چۆن بزانین؟ ئێمە ناوی یوسفی کوڕی تاشفینمان بیستووە ،کە چۆن سەرکردەیەکی لێهاتوو و موجاهید بوو، چۆن خەڵکی فێری جیهاد دەکرد و خاوەنی شەڕی زەلاقەیە، کە گەورەترین جەنگ بوو، توانی سەرکەوێت بەسەر نەساڕاکاندا. وە دەبێت بزانین چۆن دەوڵەتی پێکهێنا کە ئەمانە هەموو ئەزمونن بۆ ئیسلامییەکانی ئێمە! ئایا کەسمان ئاگامان لە ژیاننامەی ئەبوبکری عومەری لەمتونی هەیە کە بیست و پێنج دەوڵەتی ئەفەریقی لەسەر دەستی ئەو موسوڵمان بوو؟

ئایا کێ ناوی ئەبی یوسفی یعقوب-ی منصور-ی بیستووە کە سەرکردەیەکی جەنگی ئەراکی زیندووە کە سەرکەوتنێکی زۆر گەورەی بەدەستهێنا بەسەر نەسڕانییەکاندا؟

ئایا چی دەزانین لەبارەی دەوڵەتێکی وەک مورابطینی موجاهید، چی دەزانین، چۆن دەوڵەتی موەحددین دامەزرا؟ دەزانین گەورەترین مزگەوت لە جیهاندا مزگەوتی قورطوبەیە، کەچی ئێستە بووە بەکڵێسا و موسوڵمانان بێ ئاگان لێی؟ کامەمان، لە موسوڵمانانی کوردە ئاگایان لە مزگەوتی گەورەی ئیشبیلیە؟ یان زانکۆی قورطوبە و کتێبخانەی ئەمەوی لە ئیسپانیا؟ کامەمان لە ئێمە ئاگاداری ژیاری شاری زەهرای و باڵەخانەکانی زەهرەیە، کە ئێستە بۆتە جێی گەشت و گوزاری ئەوروپییەکان یان بەگشتی هەموو خەڵکی، لە موسوڵمان و بێباوەڕ وەیان ئەو هەموو زەخرەفە و وێنانەی کە موسوڵمانان خاوەنین، کەچی بە ژیاری ڕۆژئاوا ناوزەد دەکرێت؟ وە پێویستە بپرسین لە شەڕی ئیقاب، کە موسوڵمانان تێیدا دۆڕان و زیانێکی زۆر کەوت لە موسوڵمانان، مێژوونووسان دەڵێن لە دوای ئەو جەنگە غوبار و تەپوتۆز تا یەک هەفتە بەئاسمانەوە بوو، تاکە گەنجێک نەما بوو لە ئەندەلوس بۆ خەبات و جیهاد، ئایا موسوڵمانان بۆ لەو شەڕەدا دۆڕان کە زیاد لە هەشتا هەزار موسوڵمان کوژرا؟

دەبێت بپرسین بۆ موسوڵمانان لە ئیسپانیا دۆڕان بۆ لە دوای هەشت سەد ساڵ ژیار و ماڵیان چۆڵکرد هۆکارەکەی چی بوو؟ بۆ لە دوای ئاوابوونی دەسەڵاتی ئەندەلوس، کە ڕۆژیان ئاوا بوو پرشنگی ڕۆژ لە قوستەنتینەوە هەستایەوە ئینجا لە ئەوروپای شەرقییەوە چوونە ناوەوە؟

ئەمانە و هەزاران پرسیاری تر لەم بابەتە دا دەبینرێتەوە. لەوانەیە خەڵکەکە بپرسێت جا بۆ ئەم هەموو زانیاریە لە کاتێکدا پەیوەندی نییە بەوڵاتی منەوە نییە، ئەم هەموو زانیاریەمان بۆ چییە بۆ ئەم کاتە بەوە بەسەر بەرین؟ لەوەڵامدا دەڵێین: موسوڵمانی زیندە ئازیز زۆر بەسادەیی، ئەگەر لە ژیاری دوڕاوی خۆت نەزانی هەرگیز هەڵناسیتەوە، ئەم مێژووە بەس بۆ موسوڵمانە ئەگەر چی لە هەر کون و قوژبنێکی ئەم جیهانەدا بێت سوودی لێ وەردەگیرێت وەک تاکە کەس، ئەگەر دەوڵەت بێت هەر بە هەمان شێوە وە ئەگەر دەستەو گروپ و سەرکردەیش بێت بۆ هەمووی شیاوە ئەزمونێکی زۆر گەورەیە.

دەبێت بزانین تراژیدیای بەلنسیا چییە کە زیاد لە شەست هەزار موسوڵمان تێیدا کوژرا لە یەک ڕۆژدا، بۆ کوژران؟ دەبێت بزانین لە تراژیدیای بربارشاتار، کە لە ماوەی ڕۆژێکدا چل هەزار کەس کوژران و ئافرەتەکانیان بە دیاری دابەشکران بەسەر ئەوروپادا، کە هەموو موسوڵمان بوون بۆ ئەم کارە ڕوویدا کە هاوشێوەی ئافرەتانی بۆسنە و هێرسک بوو؟ دەبێت شیکاری بکەین ئەی موسوڵمانان ئەوکات چیان دەکرد، یان چۆن بەرهەڵستی ڕووداوەکانیان دەکرد ئایا لەدوای کەوتنیان هەستانەوە؟ ئەگەر وەڵامی ئەمانەمان دەستکەوت خۆمان فێر کرد لەو ئەزمونانە، دڵنیابن کەوتنمان زۆر ئاستەم دەبێت! مێژووی ئەندەلوس مێژوویەکی دوور و درێژە کە تەمەنی هەشت سەدەیە، سەروەتێکی نەبڕاوەیە لە ئەزمون و کار و چالاکیی موسوڵمانان. لەم مێژووەدا بۆمان دەردەکەوێت موسوڵمانان چۆن کاریان کردووە، وە دەبێت ئێمەیش بزانین چۆن کار دەکەین لەگەڵ ڕووداوەکاندا، تا کارە خراپەکان دووبارە نەکەینەوە، چاکەکان لە بەرچاو بگرین و واز لە تەمەڵ و قسەی زل و کێشمە کێشمی حزبایەتی بهێنین، چونکە ڕێگەیەکی دوور و درێژمان لە پێشە، با کات بە فیڕۆ نەدەین و خۆمان ئامادە بکەین بۆ کار و خەبات و جیهاد.

شۆڕش و تایبەتمەندییەكانی لە ناو ئیسلامدا

پێش ئەوەی بچینە سەر باسی ئەو ٨٠٠ ساڵەی، كە لە ٩٢ی كۆچی، تا ساڵی ٨٩٧ی كۆچی، واتا لە سەرەتای فەتحییەوە، تا رووخانی، پێویستە بپرسین بۆ موسوڵمانان روویان كردە ئەو وڵاتە و شمشێریان لەوان دەرهێنا و چوونە ناو خاكی ئەندەلوس؟ لە كاتێكدا دەوڵەتی ئەندەلوس دەوڵەتێكی سەربەخۆ بوو سەرووەری خاكی خۆی پاراستبوو، وە لە هەمان كاتدا دراوسێی موسوڵمانان بوو، وە نەسرانییەكان فەرمانڕەوایان دەكرد، وە موسوڵمانان خاوەنی خاكێكی زۆر بوون بۆ ئەم بەیاننامەیان خستە بەردەمی نەسارا یان ئیسلام بوون، یان جزیەدان یان جەنگ!

خەڵكانێک هەمیشە ئەم وتەیە دووبارە دەكەنەوە كە گوایە ئەم ئیسلامە بە شمشێر بڵاوبۆتەوە، نەوەكانی ئەم ئیسلامە زۆرجار داكۆكی دەكەن لەسەر ئەوەی، كە شتی وانییە و ئیسلام بە شمشێر بڵاو نەبۆتەوە، بەڵكو ئیسلام خێر و خۆشییە، عەلمانییەكان دەڵێن ئەوە نییە وڵاتێكی وەک ئەندەلوس كە سنوری خۆی پاراستوە، بەڵام خۆ سوپای موسوڵمانان چووە سەریان، ئەی وەڵامتان چییە بۆ ئەمیان وەک موسوڵمان؟!

موسوڵمانەكان هەمیشە دەڵێن كەس بە زۆر موسوڵمان ناكەین خوای گەورە لە قورئانەكەیدا دەفەرموێت: لَا إِكْرَاهَ فِي الدِّينِ قَدْ تَبَيَّنَ الرُّشْدُ مِنَ الْغَيِّ. ٢٥٦، البقرة. واتە: كەس بەزۆری ناهێنرێتە ناو ئیسلامەوە و روون بۆتەوە بە ئایات و بەبەڵگەی رۆشن، كە ئیمان و ئیسلام راستییە و حەقە، وە كوفریش ناڕاستە و باتڵە.

ئەو پرسیارەی كە هەمیشە لێمان دەكرێت، خۆ ئێوە دەڵێن دین بە زۆر نییە، چۆن دەتوانن پارسەنگی نێوان رستەی (لَا إِكْرَاهَ فِي الدِّينِ) بكەین، كە لەكاتێكدا موسوڵمانان هەمیشە دەست بەچەک و چەپۆک و چاونەترس و دلێر بوون، هەمیشە كە بانگەوازی جیهاد بكرابایە، بەگیان و ماڵ خۆیان پێشكەش دەكرد؟

هەندێک لە نەوەكانی ئەم ئیسلامە خۆیان لەم پرسیارە لا ئەدەن، دەیانەوێت وا بیسەلمێنن، كە ئەم دینە وەک تەبشیر بڵاو بۆتەوە، بەڵام لە راستییدا وانییە بێگومان ئەم دینە بە شمشێر بڵاوبۆتەوە، مەگەر هەندێک شوێنی كەم نەبێت؛ وەک فلیپین، مالیزیا و ئەندەنوسیا، كە لە رێگەیی بازرگانە موسوڵمانەكانەوە موسوڵمان بوون، ئەمەش ناكرێتە پێوەر بۆ ئەوە هەموو خاكە گەورەیەی كە موسوڵمانان فەتحیان كردوە.

لە مێژووی ئیسلامدا دروشم نییە ئەوەی راستە بڵاوی دەكەینەوە ئێمە مێژووی خۆمان بە راستگۆیی دەنووسینەوە درۆ هەڵنابەستین چۆن باسی عومەری كوڕی عەبدول عەزیز دەكەین، باسی دادپەروەری و چاكەكانی دەكەین، بەهەمان شێوە باسی خراپەكانی حەجاجی كوڕی یوسفی سەقەفی دەكەین، كە چەندە پۆخڵەواتی هەبوو بە زمانی ئێستە دیكتاتۆر بووە، خۆ هەردووكیان لە سەر مێژووی ئیسلام ئاماژەیان بۆ دەكرێت. كەواتە بۆ تێگەیشتن لەم چەمكی شمشێر و جیهادە، كە خەڵكانێكی سەرقاڵ كردووە زۆر بە سادە و سانایی دەڵێین، جیهاد دوو جۆرە لە ناو ئیسلامدا، جۆری یەكەم پێی دەوترێت جیهادی دەفع و جۆری دووەم پێی دەوترێت جیهادی طەڵەب.

جیهادی دەفع: بریتییە لەو خەبات و كۆششەی كە خەڵكی دەیكات لەسەر خاك و نیشتمان و سەروەت و سامانی خۆی و ماڵ و خێزانەكەی وە پاراستنی شەرەف و كەرامەتی خۆی و خانەوادەكەی ئەمە لای هەمووان ناسراوە ئەم جیهاد و كۆششە پێی دەوترێت دیفاع لە خۆكردن پاراستنی كیانی خۆت.

جیهادی طەڵەب: بریتییە لەو كۆشش و خەباتەی كە تا ئێستە موسوڵمان بە كەمی لێی تێگەیشتوون بۆیان قوت ناچێت لەم سەردەمەدا لەبەر ئەوەی كە خۆمان دواكەوت و هیچ نەزانین شارەزانین لە دینەكەمان بۆیە زۆر بە دەگمەن خەڵكانێكمان هەبێت لە جیهاد وكۆششی طەڵەب تێبگەن كە بانگەوازێكە بۆ ئەم دینە وە ئەم ئیسلامە كە دینی كۆتاییە لەدوای ئەم ئاینە هیچ ئاینێكی تر نایەت كە وشەكانی وشەی خوای باڵا دەستە وە لەسەر شانی یەک بە یەكمان پێویستە كە ئەم دینە بۆ خەڵكی روون بكەینەوە و بانگەوازی بۆ بكەین، وە تا ئێستە چواریەكی جیهان ئەم ئاینەی پێگەیشتووە! مەبەستیش لەوەی كە پێغەمبەر ﷺ نێردراوە خۆ تەنها بۆ عەرەب نییە، بەڵكو بۆ هەموو جیهانە، كەواتە یەكەم كاری كۆشش و خەباتی جیهادی طەڵەب بریتییە لە بانگەوازكردن بۆ ئاینی ئیسلام.

دەبێت لەوە تێ بگەین كە ئەركی سەرشانمانە بگەڕێین بەم جیهانەدا بۆ بانگەوازكردنی ئەم ئاینە ئەگەر موسوڵمان روونی نەكاتەوە خۆ ئەم ئەوروپیانە دەڵێن عیسا كوڕی خوایە! یان خەڵكانێكی تر گا ئەپەرستن، خەڵكانێكیش هەر نازانن پەرستن چیە؛ هەیە دار دەپەرستێت یان رۆژ دەپەرستێت...تاد. كەواتە كێن ئەوانەی كە ئەو نەوانە تێ بگەیەنن كە خوا لە كەس نەبووە و لەكەسیش نابێت؛ كێن ئەوانەی كە بەخەڵكی دەڵێن خوایەكەتان مانگا و گا و مشك نییە، كەواتە لەسەرمانە كە هەوڵ بدەین بۆ بانگەوازی دینی خوا، بەندایەتییەكی راست و دروست لە ناو خەڵكی دا بڵاو بكەینەوە، كە خوای گەورە ئێمەی بە ئوممەتێكی شاهید ناوزەدی كردووە، دەبێت بپرسین بۆ؟ كە خوای گەورە دەفەرموێت: وَكَذَلِكَ جَعَلْنَاكُمْ أُمَّةً وَسَطًا لِتَكُونُوا شُهَدَاءَ عَلَى النَّاسِ وَيَكُونَ الرَّسُولُ عَلَيْكُمْ شَهِيدًا. ١٤٣، البقرة. واتە: هەروەكو چۆن رێنومایمان كردن بۆ قیبلەی ئیبراهیم-علیه السلام-، ئا بەم شێوەیە كردوومانن بە ئوممەتێكی دادپەروەر، وە چاكترینی ئوممەتەكان بۆ ئەوەی لە رۆژی قیامەت بن بە شاهێد لەسەر خەڵك، كەوا پێغەمبەرەكان پەیامی خواییان بە خەڵكی گەیاندوە، وە پێغەمبەریش ببێت بە شاهێد لەسەرتان كە پەیامی خوایی بە ئێوە گەیاندووە...

كەواتە كە ئەركەكەی خۆتت زانی كە تۆ شاهێدی و سبەی رۆژ لە قیامەت خوای گەورە لێت دەپرسێتەوە، دەڵێی خوایە گیان رۆیشتم دینەكەی تۆم بڵاو كردەوە گوێیان بۆ نەگرتم یاخود بۆیان گرتم كاری تۆ لێرە تەواو بوو بەڵام تا رۆژی مردن تۆ دەبێت هەر بانگەواز بكەیت. لێرەدا دەبێت شتێكمان لە بیر نەچێت ئەویش بریتیە لەوەی كە سروشتی مرۆڤ وا هەڵكەوتوە یان بڕوات پێدەكات یان بە درۆت دەخاتەوە، وەیان خەڵكانێک ئەوانیش بیروباوەڕێكی تردەپەرستن خەڵكانێكی تر سوود وەردەگرن بەم پەرستنە سەروەت و سامانیان دەست دەكەوێت رێگریت لێدەكەن، یان دەسەڵاتدارێكی زاڵمە بۆ مانەوەی دەسەڵاتی خۆی كە خەڵكەكەی لە چوار دەور بمێنێتەوە سوودی لە بێباوەڕی ئەوان وەرگرتوە بۆ هاتنە سەر دەسەڵات بێ شک و

گومان دژایەتیت دەكات و بۆسەت بۆ دادەنێت وە بە سوپا و شمشێرە وە دێنە بەردەمت خۆ ناكرێت تۆ بڵێیت ملم ئامادەیە بۆ سەر برین؛ بێگومان دەبێت تۆش سوپات هەبێت شمشێرت هەبێت بۆ گەیاندنی بانگەوازەكە. ئەم چەمكی بانگەوازە پێویستی بە شمشێر نییە لە ئیسلامدا بەڵام كاتێک بەرانبەرەكەت رێگەت پێ دەگرێت وشمشێرت لێ دەردێنێت، ئەوكات تۆ پێویستت بە سوپا و شمشێر دەبێت، كەواتە فكر بە فكر، گفتوگۆ بە گفتوگۆ، هەركات بەرانبەرەكەت شمشێری دەرهێنا دەبێت تۆش ئامادە بیت.

كەواتە موسوڵمانان كەدەچنە جێگەیەک خەڵكی ناكوژن لە سەر ئەوەی كە موسوڵمان نین، بانگەوازەكە دەكەن كێ وەری گرت سەرفرازە ئەوەی وەری نەگرت و گوێی بۆ نەگرت خۆی زەرەرمەندە و بەجێی دێڵیت بۆ خوای گەورە ئەو خۆی حوكمی خۆی دەدا لە قیامەت كەواتە تۆ بۆت نییە هیچی لێبكەیت تەنها بانگەواز بۆ خەڵكەكە دەكەیت، وەک ئیمامی عومەر فەرموی بە سوپاكەی كە چوونە ناو خەڵكەكەی ئاگاتان لە جوتیاران و خەڵكی رەش و رووت بێت، چونكە بە سروشتی حاڵ خەڵكی بە دوای ژیان دا دەگەڕێت و حەزی بە ئاژاوە نییە ئەوەی كە ئاژاوە دەنێتەوە ئەوەیە كە دەسەڵاتی لە كیس نەچێت چونكە خەڵكی ئەوەی خێر بێت خێرا دوای دەكەوێت. وەک دەفەرموێت: عمر بن الخطاب رضي الله عنه يخاطب الجيوش الفاتحه فيقول: اتقوا الله في الفلاحين، اتقوا الله في عموم الناس. وهم المغلوبوون على أمرهم، الذين لا يهمهم مصلحه الحاكم هذا أو ذاک، إنما يريدون أن يتعلموا أين الخير فيتبعوه، اتقوا الله في هؤلاء، يقول: ولا تقتلوا إلا من قاتلكم. موسوڵمان هەرگیز ژن و منداڵ و پیر و پەككەوتە ناكوژێت، بەڵكو شەڕی شەرەفمەندانە دەكات لەگەڵ هێز و تواناداراندا دەجەنگێت، چونكە موسوڵمان بەس لەگەڵ سوپادا دەجەنگێت، وە ئەوە مایەی سەربەرزی موسوڵمانانە كە لە هیچ مێژوویكی باوەڕپێكراودا نەبووە كە موسوڵمانان خەڵكی رەش و رووت بكوژن، بۆیە چوونەتە هەر جێگەیەک خۆشەویستیان لە دڵی خەڵكی دا چەسپیوە و خەڵكی زوو باوەشی بۆ كردونەتەوە، كە لە داهاتوودا بۆمان دەردەكەوێت.

كەواتە موسوڵمانان بەس دەجەنگن لەگەڵ گومرا و دەسەڵاتدارانی خاوەن بەرژەوندی خۆیان و ورگە زلەكانیان، بۆیە پێویستە سوپا لەگەڵ خەڵكانی بانگەوازچیدا بن، كەواتە بانگەواز ناكرێت مەگەر سوپای ئیسلام پاڵپشتی نەكات.

سوپا و بانگەوازكاران!

ئەوەتا ئێستە لە ئەوروپا خەڵكانێک بانگەوازی خۆیان دەکەن و کەسیش سوپایان بۆ ناهێنێت مزگەوتیان هەیە و چالاکیان بەردەوامە، ئازادن لە کارەکانی خۆیان لە مزگەوتەکاندا و ڕێککخراوی تایبەت بەخۆیان هەیە، ئەوەتا لە مالیزیا، ئەندەنوسیا و فلیپین ئەو ئەزمونە بوو، کە بە شمشێر ئیسلام بڵاو نەبووەوە. لە ڕاستییدا ئەم وتەیە لە زەمینەی واقیعدا وانییە، هەر وتەیەکە دووبارە دەبێتەوە، ئەو ئازادیە ڕێژەییە واتا فلتەرێکی بۆ دانراوە لە چوارچێوەی یاسایەکدا خۆی دەبینێتەوە، کە ڕۆژئاوا دیاری کردووە. واتا سنوردار کراوە لە چوارچێوەیەکدا دیاری کراوە، هەروەها ئەو وڵاتانەی، کە ئەم ئیسلامە لە ڕێگەی بازرگانییەوە چۆتە ناوی تەنها وەک نوێژ و ڕۆژو کۆمەڵێک لە تەقدیسی دینی سەیر دەکرێت، وە ئیسلام بۆتە ئاینێکی ڕاهیبیانە، تەنها وەک سۆفییەکی سادە ئەم ئاینە پیادە دەکەن، کەوا لە هەندێک کاتدا شەرمی لێ دەکەن باسی بکەن بەداخەوە ئەم ئاینە سروشتی بەو شێوەیە نییە.

کەواتە بۆ ئەوەی زیاتر لە سروشتی ئەم ئاینە بزانین دەبێت بزانین، کە ئەم دینە دینێکی گشتگیرە، وە لەسەر هەموو فەرهەنگەکان تایبەتمەندی خۆی هەیە، بەجیاواز وتەی خۆی هەیە لە سەر هەموو شتەکان؛ کەواتە بۆ شەرم بکەین لەوەی کە ئەم ئیسلامە خاوەنییەتی کە لە هەموو جوانەکان جوانترو لە هەموو گەورەکان گەورەتر و بە پێزترە، کەواتە دەبێت لە وە تێ بگەین، کە سروشتی ئەم ئیسلامە لە رووی تاکە کەس بەزۆر نییە، خەڵک ئاینی خۆی بە دەستی خۆی هەڵدەبژێرێت، وە هیچ کەس بۆی نییە بە زۆر بیسەپێنێت وە بێ نیازین لەم وتەیە، چونکە نە سیاسەت دەکەین وە نەدروشمیشە، ئێمە بڕوامان وایە دەبێت ئیسلام فەرمانڕەوایی سەر زەوی بکات وە ئەمە دیکتاتۆری نییە بە زمان حاڵی ئێستە، بەڵکو کێبڕکێی دەسەڵاتە بە ئاشکرا دەڵێین دەمانەوێت دەسەڵاتی خوا بچەسپێت لە سەرزەویدا وە هەموو مرۆڤایەتی بیر لەوە دەکاتەوە کە دەسەڵاتی خۆی بچەسپێنێت، بۆ نمونە فارس ئیمپراتۆرییەتی دامەزراند و ڕۆم کردی، لە سەردەمی نوێدا روسیا کردی، ئێستەش وا ئەمەریکا خەریکە، لێرە پێویستە پرسیارێک بکرێت بۆچی بۆ ئەوان ڕەوا بێت بۆ من بڤە بێت؟ لە کاتێکدا بەرنامەکەی من لەوەی ئەوان جوانتر و بەویژدانترە، نە هێندە سوورەکانی لە ناو بردووە و نە ناکازاکی و هێرۆشیمای وێران کردوە، نە هیتلەری نازی و نە مۆسۆلۆنی فاشی و نە لینین و ستالینی دیکتاتۆری دروستکردووە، وە نەوەک تەتار بەربەری بووە، کەواتە ئیسلام زۆر جوانە و بۆ پیادەکردنی پێویستی بە سوپا هەیە، تا دادپەروەری و خۆشنودی بۆ خەڵک دەستەبەر بکات، لەوانەیە خەڵکانێک بپرسن بۆ سوپا؟

لەبەر ئەوەی ئەگەر تەماشای زلهێزانی جیهان بکەیت، دەبینیت ئەو هەموو چەکی ئەتۆم و کیمیایی و مووشەکە دروست دەکەن، لە دواییدا دەڵێن بۆ پاراستنی ئاشتی لە ناوچەکەدا، ئەو کەسەی کەماڵوێرانی دروستکرد بۆ مرۆڤایەتیی و تەقینەوەی دروستکرد؛ نۆبڵ بوو، کە ئێستە بووە بە خەڵات و بەسەر خەڵکانێکی کارامەدا دابەش دەکرێت!

کەواتە لە هەموو کاتەکاندا پێویستت بە سوپا و هێز هەیە بۆ ئەوەی خۆتی پێ بپارێزی، ئێستە بۆمان دەردەکەوێت کە کارێکی زۆر سروشتییە، کە ئەم ئیسلامە خاوەنی سوپاو هێزی تایبەتی خۆی هەبێت. کەواتە نابێت هەرگیز شەرم لەوە بکەین، کە بڵێین ئەم ئیسلامە بە هێز و سوپا

بڵاوبۆتەوە، دەبێت بزانین کە ئەمە مافی خۆمانە، ئەوەی دەیەوێت پێتان بڵێت، کە ئەم ئیسلامە بە بازرگانی بڵاوبۆتەوە ئەوە بە دۆستی ئیسلامی مەزانن، بەڵکو دەیەوێت لەم ئیسلامە کەم بکاتەوە و لە کەسایەتیی موسوڵمان کەم بکاتەوە و رازی نین بەو وشەیە، بەڵکو ئەو جەنگانەی کە ئیسلام کردوویەتی هەمووی سەروەرین و دەبێت ئەوە بزانین، کە ئەگەر کەسێک باسی جەنگەکانی ئیسلامی کرد، دەڵێین چی لێ دەزانیت لەو جەنگانە مێژووەکەی بڵێ، ئەگەر وتی ئیسلام هەر خەریکی پیاوکوشتن بووە هەمیشە شەڕ و شۆڕی کردوە، نە ساڵی شەڕەکەی زانی و نەیزانی هۆکاری جەنگەکە چی بوو، ئەوە راستەوخۆ پێی بڵێ کە تۆ گێلیت، چونکە وتوێژ وا ناکرێت جەنگی ئیسلام بۆ کامەرانی خەڵکی بوو وەک لە میژووەکانیدا دەردەکەوێت وە دەبێت بزانرێت کەوڵاتی فارس وەک (عێراق، ئەفغانستان، پاکستان وە تا دەگاتەوە سەمەرقەند و هندستان) موسوڵمان بە شەڕ فەتحیان کردووە و پاشان لە وڵاتی رۆم وەک (ئوردون، شام، فەڵەستین، قوستەنتینییە، قوبرص، سووریا، لوبنان و باشووری تورکیا)دا هەمووی بەسەربازیی گیراوە و فەتح کراوە، پاشان ئەوروپا هەر لە (باکووری تورکیا، بلغاریا، یۆنان، ماڵطا، چیکۆسلۆفاکیا، بەشێکی نەمسا، وڵاتانی ئەلبانیا نەژاد، رۆمانیا و مەجەر) ئەمانە هەموو بە جیهاد گیراون، ئەی باشە ئەوە کەمکردنەوە نییە لە خەباتی موسوڵمانان، بڵێیت ئەم ئیسلامە بە بازرگانی چۆتە وڵاتەکانەوە بەڕاستی شەرمە!

هەروەها (باشووری ئەفریقا، میسر، لیبیا، مەراکیش، تونس، جەزائیر تا دەگاتە سنغال و ناوەندی رۆژئاوای ئەفریقا) هەمووی بە جیهاد و خەبات و شۆڕش گیراوە، چۆن دەبێت پێوەری ئەو هەموو وڵاتە بکرێت بە مالیزیا، ئەندەنوسیا و فلیپین، کە لە کاتێک دا جیهاد بەندایەتییە، تۆ لە بەندایەتی موسوڵمانان و شەهیدان کەم بکەیتەوە، وە هەرچی دەسەڵات هەیە لە مێژووی ئەم جیهانییەدا شانازی بە سەروەرییەکانی خۆیەوە دەکات، ئەوەی موسوڵمانان کردوویانە هەموو سەروەری بوون دەبیت خۆمان لە مێژووەکانی شارەزا بکەین و زۆر بەسەربەرزیەوە باسی بکەین. کەواتە ماوەتەوە بڵێین ئەوانەی کە دراوسێی ئەم وڵاتی ئیسلامەبوون هەمیشە جەنگیان پێ فرۆشتووە، وەک ئێستەش کە دەیبینین، کەواتە موسوڵمان هەمیشە پێوستی بە پارێزگاری لە خۆی بووە و دەبێت سوپای هەبێت، تا بتوانێت ئەم دینەی خوای گەورە بڵاو بکاتەوە، کە مافێکی سروشتی خۆیەتی و ئەرکێکی قیامەتییە.

بۆ ئەوەی لە سروشتی فەتحی ئیسلامی، وە لە فەتحی ئەندەلوس تێبگەین، پێویستە سەردەم و زەمینەکەی بناسێنین، سنوری ئەندەلوس بە باکووری ئەفریقا وە بەستراوە پێویستە بزانین چۆن ئەو فەتحە روویدا وە پاشان حەفتا ساڵ پێش فەتحی ئەندەلوس، موسوڵمانان ئەفریقایان فەتح کرد، واتا ساڵی ٢٣ کۆچی وە ئەم هەرێمە گەورەیە کە باکووری ئەفریقا دەکات، کۆمەڵێک لە گەل وهۆزی بەربەری لەو ناوچانەدا دەژیان کە گەورەترین گەل و هۆز بوون، ئەمانە هەمیشە لەوەدا بوون کە ئیسلامیان وەردەگرت و پاشان پەشیمان دەبوونەوە دووبارە موسوڵمان دەبوون لە پاش ماوەیەکی کەم دیسان مورتەد دەبوونەوە، بەم هۆیەوە هەمیشە لە شەڕدا بوون لەگەڵ موسوڵماناندا، بۆ یەکەمجار دینی ئیسلام لە ساڵی ٨٥-٨٦ کۆچی لەسەر دەستی موسای کوڕی نوصێر -رەحمەتی خوای لێ بێت - لەو هەرێمەدا بەتەواوەتی بڵاو بووەوە.

موسای كوڕی نوصێر لە ساڵی ١٩كۆچی لە دایک بووە لە ساڵی ٩٧ كۆچی كردووە. ئەم سەركردە لێهاتووە بەتوانایە لە خوا ترسە، چاو نەترسە كە خوای گەورە لەسەر دەستی ئیسلامی لەو هەرێمەدا چەسپاند بەتەواوەتی لە باكووری ئەفریقادا موسوڵمانان جێ پێی خۆیان گرت لەسەر دەستی موسای كوڕی نوصێر، كە یەكێک بووە لە شوێنكەوتووانی پێغەمبەری خوا ﷺ یەكێک لەوانەی ئەو وتەی فەرموە، ناوی تەمیمی داری كە دەفەرموێت: موسای كوڕی نوصێر لەشوێنكەوتووانی پێغەمبەرە ﷺ.

ئیبنو خەلەكان لە باسی موسای كوڕی نوصێر دەڵێت: پیاوێكی جوامێر، ئازا، لەخوا ترس، خۆپارێزەر بووە. وە دەڵێت لە یەک جەنگیشدا نەدۆڕاوە، هەمیشە سەركەوتوو بووە.

ئیبنو خەلەكان لە باسی باوكی دا دەڵێت: نوصێری باوكی نەسرانی بووە و بە دیل گیراوە لە شەڕی (عین تەمر) دا، بە دەستی خالیدی كوڕی وەلید پێش ئەوەی بگیرێت باوكی لە كەنیسەدا خەڵكی فێری ئینجیل دەكرد، زانستەكانی تری دینی نەسرانی لە كاتی دیلیدا ئیسلامی خوێندەوە، زۆر بە ئیسلام سەرسام بووە، بە خۆشحاڵی خۆی موسوڵمان بوو، پاشان كوڕەكەی لە تەمەنی چواردە ساڵیدا بوو، كەسێكی تر بەناوی سیرین موسوڵمان بوو لەگەڵی دا، كە بوو بە شوێنكەوتووانی پێغەمبەری خوا ﷺ، وە ناسراوە بە ئیبنو سیرین كوڕی محمەدی سیرینی تابعی ناسرا بوو، شارەزایەكی راڤەكاری خەو بوو.

پێویستە لێرەدا هەڵوێستەیەک بكەین ئەگەر تەماشای فتوحاتی ئیسلامی بكەین دەبینین كە خێر و رەحمەت بووە بۆ خەڵكی، بەهۆكاری فتوحات زۆرێک لەخەڵكی موسوڵمان بوون لەرێگەی بانگەوازی ئەم ئیسلامەوە وەک خوای گەورە دەفەرموێت: وَمَنْ أَحْسَنُ قَوْلًا مِمَّنْ دَعَا إِلَى اللهِ وَعَمِلَ صَالِحًا وَقَالَ إِنَّنِي مِنَ الْمُسْلِمِينَ. ٣٣، فصلت. واتە: جا كێ لەو كەسە جوان گوفتارتر و قسەی بەجێترە كە بانگەوازی كردووە بۆ لای خوا، كاروكردەوەی چاكیشی ئەنجام داوە، وە وتویەتی: بەڕاستی من لە ڕیزی موسوڵمانانندام.

ئەوە بەرهەمی فتوحات بوو، كە نوصێری موسوڵمان كرد پاشان كوڕەكەی دروستبوو بۆ خزمەتی ئەم دینە و هەموو موسوڵمانان سوودیان لێوەرگرت. ئەگەر تەماشای ئەم ئیسلامە بكەین چی كرد بە نوصێر، ئەگەر هەر كافر بووایە كۆتایەكەی روو لەكوێ بوو، بێگومان دۆزەخ جێی بوو، پاشان چەندە پاداشت و چاكە بۆ خالیدی كوڕی وەلید دەنووسرێت، كە لەسەر دەستی ئەودا موسوڵمان بوون ئەوە بەرهەمی جیهاد و خەبات و كۆششی موسوڵمانانە وە نەوتراوە لەبەر ئەوەی، كە دیل بووە ئیتر هیچ كارێكی نادرێتی، بەڵكو خۆی پلەی بەرز دەبێتەوە كوڕەكەیشی دەبێتە سەركردەیەكی ئەم ئیسلامە، ئەگەر كوڕەكەیشی هەرچی چاكە بكات هەرچی لەسەر دەستی ئەودا لە ئەندەلوس دا موسوڵمان بێت هەر خێر و پاداشتی خالیدی كوڕی وەلیدی تێدایە -خوای گەورە لە هەموویان رازی بێت-.

دوای ئەوەی كە موسوڵمان بوو و خۆشەویستی ئەم ئیسلامەی كەوتە دڵەوە، نوصێر خۆشی بوو بە سەركردەیەكی ئەم ئیسلامە، دەستی هەبوو لە چەندین جەنگ دژ بە فارسەكان و

سەركردەیەكی ئەمەوییەكان بوو، جوامێر و ئازاو چاونەترس بوو، هەروەها بۆ ماوەیەكی زۆر سەركردایەتیی موسوڵمانانی دەكرد.

(المقري لە نفح الطيب) دا لەبارەی موسی كوڕی نصیر دەڵێت: زۆربەی كات نوصێر لەگەڵ معاویە دەردەچوون بۆ جیهاد، بەڵام جارێک ناچێت لەگەڵیان دا معاویە دەڵێت بۆ لەگەڵمان دا نایەیت؟ ئەویش لە وەڵامدا فەرموی منداڵەكەم بەتەنهایە كەس نییە پەروەردەی بكات، بۆیە معاویە فەرموی با بچێتە لای منداڵەكانی ئێمە، ئیتر موسای كوڕی لە ناوە منداڵانی خەلیفەدا پەروەردە بوو، وە پەروەردەیەكی باشی جەنگ و جیهاد كراو، فێری زانستە شەرعییەكان بەباشی بوو لەگەڵ كوڕە ئەمیرەكان و خەلیفەدا پەروردە بووبوو، وای لێ هات موسای كوڕی نوصێر كە خۆی دارشت بوو، گەنجێكی زۆر بەتوانا و بەهێز بوو، ئامادەی‌ی ئەوەی تێدابوو كە پلە و پایەی بدرێتێ بۆ بەڕێوەبردنی كاروباری خیلافەت. كرا بە سەركردەی سوپای ئەمەوی لە میسر، لەسەردەمی عەبدولعزیز كوڕی مەڕوان، پاشان كرایە والی ئەفەریقا لە ساڵی ٨٥ كۆچی. پاشان سوپای رێكخست بەرەو ئەو جێگەیانەی كە هەڵگەڕابوونەوە لە ئەفریقادا، وە سوپایەكی بێشوماری هەبوو لە كاتی ئامادەكردنی سوپاكەی دا وتەیەكی فەرمو: ئەگەر منتان بینی كارێكی باشم كرد، ئەوا سوپاسی خوای گەورەی لەسەر بكەن، خۆ ئەگەر هەڵەم كرد بۆم راست بكەنەوە، منیش وەک ئێوە مرۆڤم، تووشی هەڵە و تاوان دەبم، جا ئەگەر تووش هاتم ئاگادارم بكەنەوە، با خۆم چاك بكەم.

ئیبنو خەلەكان لە (وفيات الأعيان)دا دەفەرموێت: هەمیشە خەڵكی هان دەدا بۆ نوێژ و رۆژو وە چاككردنی نێوانیان رێكخستنی ریزەكان و وابەستەكردنی دڵەكان و هەمیشە دەچووە بیابان و سوپاكەی دەبرد لەگەڵ خۆیدا دەپاڕانەوە و هەڵی دەستاندن بۆ شەونوێژ و خۆی وتاری بۆ ئەدان لەنوێژی هەینیدا، تەنانەت وەلیدی كوڕی عەبدول پادشا هەمیشە لە وتارەكانی دا دادەنیشت پێی دەوت ئەوە نزا و پاڕانەوە بۆ من ناكەیت زۆر پیاوێكی خاون وەرع بوو.

موسای كوڕی نوصێر بەتەواوەتی جێ پێی خۆی قایم كرد لە ئەفریقادا دەستی كرد بە بانگەوازی خەڵكەكەی.بۆ خەڵكی ئەو ناوچەیە زوولە دینەكە پەشیمان دەبوونەوە؟ زۆریان لە موسوڵمانان شەهید كرد لەو ناوچەیەدا هاوكارەكەی چی بوو؟ لای هەمووان ئاشكرایە كە عوقبەی كوڕی نافع ئەو هەرێمەی فەتح كرد، پاشان لە گەڕانەوەیدا لە وڵاتی قەیرەوان شەهید كرا بەدەستی بەربەرییەكان، پاشان موسای كوڕی نوصێر بیری لەوە كردەوە هاوكاری پەشیمان بوونەوەیان چی بێت، زانی كە دوو هۆكارە.

یەكەم: عوقبەی كوڕی نافع زۆر بەخێرایی ئەم وڵاتەنی فەتح دەكرد ئەوەی كە لەگەڵیدا بوون، كەم بوون فەتحیان دەكرد و دەڕۆشتن، وە زیاتر دەیانویست جێگەی تر فەتح بكەن، بۆیە پەلەیان دەكرد و تێڕوانینێكی زیادیان هەبوو بۆ خاكی زیاتر، تەماعیان زۆر بوو لە شوێنەكاندا، پاشان لە پشتی خۆیان هیچ هێزێكیان بە جێنەدەهێشت بۆ پارێزگاری لەخۆیان. ئەو جێگەیەنەی كە ئازادیان دەكرد هەروا بەجێیان دەهێشت، بۆیە كاتێك بەربەر بەمەیزانی هەلەكەی قۆستەوە شەڕیان لەگەڵ موسوڵمانان دەكرد، وە زۆریان لە موسوڵمانان شەهید كرد. موسای كوڕی نوصێر كە چووە جێگەكان وەک عوقبە كوڕی نافعی نەكرد، چونكە عوقبە لە ماوەی چەند مانگێكدا

توانی ئەو جێگەنە فەتح بکات، بەڵام موسای کوڕی نوصێر لە ماوەی شەش ساڵدا ئەو جێگەیانەی فەتح کردووە، ئەم ستراتیژییەکی تری گرتەبەر وەک خالیدی کوڕی وەلید بە هێمنی پلە بە پلە بۆ جێگەکان ڕۆیشت، تا جێ پێی خۆی قایم نەکردبایە و لەدوای خۆی پشتی بە هێز نەبووایە، هەنگاوی تری هەڵنەدەهێنا بۆ فەتح، تا لەماوەی ئەو چەند ساڵەدا توانرا ئەو هەرێمە بەتەواوەتی ئازاد کرا.

دووەم: بریتییە لەوەی خەڵکی ئەو هەرێمە بەباشی و بەجوانی ئیسلامیان وەرنەگرتبوو وابەستە نەبووبوون بە ئیسلامەکەوە، پاشان موسای کوڕی نوصێر هەستا بەوەی کە ئیسلامی فێرکردن زانایانی بڵاو کردەوە بەناویاندا، وە ئەو زانایانە بریتیی بوون لە دواکەوتووان، واتا زاناکان لە تابعینی شام و حیجاز تا ئیسلامەکە لە پێش چاویان خوشەویست بوو، وە بەکۆمەڵ هاتنە ناو ئیسلام، ئیسلامیان خۆشویست، بەو شێوەیە ئیسلامی چەسپاند لە باکووری ئەفریقادا، وە هەموو ناوچەکە پاککرایەوە لە دووڕوو و دەستی بێباوەڕەکان تەنها یەک جێگە نەبێت ئەویش (سبتا) بوو، کە شارێکە لە شارەکانی مەراکیش لە ژێر دەستی ئیسپانیا بوو ئەو سەردەمە پاشان دەکەوێتە سەر کەنداوی شاخی طارق (جبل طارق) تەنها ئەو جێگەیە فەتح نەکرا، بەڵام طنجە فەتح کرا میناکەی لە ژێر دەستی نەسرانییەکان بوو، وە زۆر نزیک بوو لە سبتا، لە پاش ماوەیەکی کەم مینای طنجە ئازاد کرا، کە جێگەیەکی زۆر گرنگ بوو واتا شوێنێکی ستراتیژی بوو، هەروەها زۆر نزیک بوو لە ئەندەلوسەوە بۆیە موسای کوڕی نوصێر هەمیشە بیری لێ دەکردە وە چۆن فەتحی بکات، بەڵام هێزێکی زۆری لێ بوو و یارمەتی لە ئەندەلوسەوە وەردەگرت، بۆیە فەتحی هەروا ئاسان نەبوو، موسای کوڕی نوصێر والییەکی نارد بۆ طەنجە ناوی طارقی کوڕی زیاد بوو کە ئەم سەرکردە قارەمانە عەرەب نەبوو، بەڵکو بەربەری بوو لە باسی ئەم سەرکردەیەدا مێژوونووسان دەڵێن: پیاوێکی باڵا بەرزی چاوشینی قژئاڵ بوو، وە کەسێکی زۆر جوامێر و ئازا و لەخوا ترس بوو، وە ئەم پیاوە ڕەچەڵەکی ئەوروپیی بوو، چونکە بەربەرییەکان لە سەرەتاوە، لە ئەوروپاوە هاتوونەتە ناوچەکە و لە ئارەزووکانی طارق کوڕی زیاد، تەنها جیهاد بووە لە پێناوی خوای گەورەدا، وە هەمیشە سەرقاڵ بووە بە کۆشش و خەبات بۆ ئەم ئیسلامە.

پاشان موسای کوڕی نوصێر بیری لەوە کردەوە، کە ئەو هەموو خەڵکەی لەبەردەست دایە، نایەوێت هەر وا بە ئاسانی وازیان لێ بێنێت، بۆیە بۆ ماوەیەکی کاتی وازی هێنا لە فەتحی شوێنەکان هەستا بەوەی کە کار بۆ خەڵکی باکووری ئەفریقا دەستەبەر بکات، زیاتر مەشق بە سوپاکەی بکات و زانیاری بڵاو کردەوە بەناو خەڵکی دا، تا بەجوانترین شێوە ئیسلام فێری خەڵکی بکەن و خۆشەویستی جیهاد لە دڵیان دا دروستبوو، ژیارییان دروستکرد لە ناوچەکەدا، زیاتر خۆیان سەرقاڵ کردبوو بە دروستکردنی بەلەمی گەورە و سەربازگەی زۆر باشی دروستکرد بوو، بەباشی چاودێری سوپاکەی دەکرد، پاشان لە شارەکان خزمەتگوزاری بڵاو کردەوە بە دروستکردنی مزگەوت، زانکۆ، نەخۆشخانە و چاککردنی ڕێگە و بان. لە ڕاستییدا موسا کوڕی نوصێر لە سەدەی یەکەمی کۆچیدا، لە ناوچەی خۆیدا کەسێک نەبووە، شان بدات لەشانی بۆ بەڕێوەبردنی خەڵکی و هاوشێوەی زۆر کەم بوو لە سیاسەت و هونەری بەڕێوەبردندا و لەهەمان کاتدا بێجگە لە ئازایەتیی و شارەزایی جەستەییەوە، هزرێکی ئیمانی کۆبووبووە. زۆر شارەزا بوو لە تەفسیر، لە

راڤەی فەرمودە، فیقهـ زانستی گەردووناسی، هۆنراوە، سیاسەت، وە شارەزایەكی بێوێنەی هەبوو لە زانستی سەربازییدا لەڕووی پیادەیی و دەریایی، كە بەجوانترین شێوە سەركردەی هەردوو بوارەكەی دەكرد، توانی خەڵكەكەی پەروەردە بكات، گەلەكەی هەمیشە ئامادەی رووبەڕووبوونەوەی دوژمنانی هەبوو، وە زۆر خۆشەویست بوو، سیستەمێكی زۆر جوانی ئیسلامی پیادە دەكرد لە ناوچەكەدا، كە تایبەت بوو بەخۆیی و هاوشێوەی زۆر كەم بوو.

بیركردنەوە لە فەتحی ئەندەلوس

فەتحی ئەندەلوس لە سەردەمی موسای كوڕی نوصێرە وە دەستی پێ نەكرد، بەڵكو زۆر پێشتر بیری لێكرابووەوە، كە دەگەڕێتەوە بۆ سەردەمی عوسمانی كوڕی عەفان كە فەرموی قوسطەنطەنییە فتح ناكرێت لە ڕێگەی دەریاییەوە نەبێت.
پاشان فەرمو هەركەس ئەندەلوس فەتح بكات، وەک ئەوە وایە قوسطەنطەنییەی فەتح كردبێت، ئەویش تەنها لە ڕێگەی دەریاییەوە فەتح دەكرێت، وە پاداشتیان وەک یەک وایە. ئەم وتەیە ئەوە دەگەیەنێت كە ئەندەلوس پێش قوسطەنطەنییە فەتح دەكرێت، چونكە لە سەردەمی عوسمانی كوڕی عەفاندا موسوڵمانان توانایان نەبوو ئازادی بكەن، تا سەردەمی ئەمەوییەكان لە سەردەستی موسای كوڕی نوصێر، چونكە لە دەریای ڕەشەوە ویستیان فەتحی قوسطەنطەنییە بكەن، بەڵام نەتوانرا وە لە ڕێگەی دەریاوە هەر دەبێت ئەندەلوس فەتح بكرێت، بەڵام موسایی كوڕی نوصێر ڕێگریەكی زۆر هاتە بەردەمی بۆ ئەوەی بپەڕێتەوە بۆ ئەندەلوس. لەسەر بنەمایی ئەو ئایەتەی كە خوای گەورە دەفەرموێت: ﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُواْ قَاتِلُواْ الَّذِينَ يَلُونَكُم مِّنَ الْكُفَّارِ وَلْيَجِدُواْ فِيكُمْ غِلْظَةً وَاعْلَمُواْ أَنَّ اللّهَ مَعَ الْمُتَّقِينَ ﴿١٢٣﴾، التوبة. واتە: ئەی ئەوانەی باوەڕتان هێناوە بجەنگن دژی ئەو بێباوەڕانەی كە لێتانَ نزیک دەبنەوە بەدەوروبەرتاندا (نیازی شەڕ فرۆشتنیان هەیە) و باتوندوتیژی و هێز و تواناتان تێدا بەدی بكەن، بشزانن بەڕاستی خوا یار و یاوەری پارێزكارانە.

كێشە و ڕێگرییەكان

یەكەم: كەمی كەشتی موسای كوڕی نوصێر بیری لەوە كردەوە تێوانی مەراكیش و ئەندەلوس سیانزە كیلۆمەترە بۆ پەڕاندنەوەی سوپاكەی بۆ ئەندەلوس پێویستیان بە چەندین كەشتی گەورە هەیە، بەڵام كەشتییەكان بەشیان نەدەكرد و زۆربەی كەشتی موسوڵمانان لە قوبرص بوون، نەدەكرا سوپای ئەوێ بێ كەشتی بكەن.
دووەم: بوونی دوورگەیەک لە ناوچەكەدا بەناوی دورگەی بلیار، كە دەكەوێتە پشتی ئەندەلوس شوێنێكی ستراتیژیی بوو، زۆربەی سوپای نەسرانی لەوێدا كۆبووبوونەوە كە هاوشێوەی قوبرصە.
پێشتر ئاماژەمان بەوەدا كە موسای كوڕی نوصێر تا لەڕووی سەربازیی و سیاسییەوە جێی پێی خۆی نەچەسپاندبایە شوێنێكی تری فەتح نەدەكرد، واتا دەبوو خۆی بۆ بەرگریی ئامادە بكات، تا سوپای بەڕێ دەكرد بۆ جێگەیەكی تر، وە لە ڕۆژهەڵاتی ئەندەلوس ئەو دوورگەی لێ بوو، بۆیە بیری لەوە دەكردەوە، كە سەرەتا بچێتە ناو ئەو دوورگەیەوە، وە سێ دوورگەی تر لە نزیكی ئەم دوورگەیە بوو، كە لە ڕۆژهەڵاتی ئەندەلوس بوون ئەوانیش دوورگەكانی (میورقە و منورقە و

یابسە)، کە بە زمانی عەرەبی ئێستە پێی دەڵێن جەزیرە شەرقیە، کە زۆر نزیکە لە ئەندەلوسەوە، کەواتە ناتوانێت پشتی خۆی بۆ بەرگریی قایم بکات بۆ ئەوەی بپەڕێتەوە بۆ ئەندەلوس، کە ئەم دوورگانە سەر بە دەوڵەتی رۆمان بوون.

سێیەم: بوونی سەبتە مینایی سەبتە، کە بەدەستی نەسڕانییەکانەوە بوو، وە سەر بە پادشای ئیسپان بوون لەسەر کەنداوی جەبەل طارق وە دەبوو راستەوخۆ لەو جێگەیەوە بپەڕینایەتەوە بۆ ئەندەلوس.

ئاماژەمان بەوەدا، کە تەنها لە باکووری ئەفریقادا سبتە فەتح نەکرا، کە ئەم شارە پاشایەک فەرمانڕەوایی دەکرد ناوی (یولیان)یان (جریان) وە ئەم پاشایە پەیوەندیەکی زۆر باشی لەگەڵ پاشای ئەندەلوسی پێشوو هەبوو، کە ناوی (غیتەشە) بوو، پاشان شۆڕشێک کرا لە ئەندەلوسدا کەسێکی تر بەناوی (لۆزریک)یان (یۆردیکۆ)، کە توانی دەسەڵاتی غیتەشە لە ناو بەرێت و لوزریک توانی فەرمانڕەوایی هەموو ئەندەلوس بکات.

موسای کوڕی نوصێر زۆر دەترسا ئەگەر لە جێگەیەکی ترەوە بپەڕێتەوە بۆ ئەندەلوس یولیان شۆڕشێک بەرپا بکات دژی سوپای موسوڵمانان، کە خاوەنی مینایی سبتەیە و موسا لەوە دەترسا کە پاشای ئەندەلوس پارەی بدات بە یولیان لە دواوە لە سوپای موسای کوڕی نوصێر بدات، یان هەر بەندێکی تری لەگەڵدا ئیمزا بکات موسای کوڕی نوصێر زۆر بەوردی چاودێری هەردوولایەنی دەکرد، زەمینەی هەردووکیانی خوێند بووەوە، دەیزانی بۆ مادده نەسڕانییەکان هەموو کارێک دەکەن!

چوارەم: کەمی ژمارەی سەربازانی موسوڵمان ئەو سەربازانەی کە لە دەور و پشتی موسای کوڕی نوصێر بوون زۆربەی خەڵکی شام، حیجاز و یەمەن بوون، وە بەربەریەکانیش ژمارەیان کەم بوو لە هەمان کاتدا بڵاو بووبوونەوە بەناو باکووری ئەفەریقادا بۆ ئەوەی جارێکی تر هیچ شۆڕشێکی تر دروست نەبێتەوە لە ناوچەی باکووری ئەفەریقادا، ئەم هۆکارە وای کرد کە موسای کوڕی نوصێر چاوێک بە جەنگەکەدا بخشێنێتەوە ،چونکە بڕیاردانی جەنگ ئاسانە، بەڵام دەبێت سەرکردە گیانی سەربازەکانی بپارێزێت، بۆ ئەوەی ئەرکی قیامەتی نەکەوێتە سەر شان.

پێنجەم: زۆری ژمارەی نەسڕانییەکان، موسای کوڕی نوصێر دەیزانی هێزەکەی ئەم زۆر کەمە لە چاو ئەو هێزە بێشومارەی کە نەسڕانییەکان هەیانبو،و کە لە جێرمەن و فرنجە هاتبوونە ناو ئەندەلوس، وە هێزی موسوڵمانان زۆر دیاری کرابوو، ئەوە هۆکارێکی تر بوو بۆ ئەوەی موسای کوڕی نوصێر پەڕاندنەوەکەی دوا بخات.

شەشەم: خاکی ئەندەلوس خاکێکی نوێ بوو بۆ موسوڵمانان واتا ئاشنا نەبوون بە خاک و جوگرافیای ئەو ناوچە، لە نێوان مەراکیش و ئەندەلوس خاک نییە، وە موسوڵمانان ئاشانییەتیان نەبوو لە خاکی ئەندەلوس، وە هەر نەیان دەزانی چۆنە وە کەشتی گەورەیان نەبوو بۆ پەڕاندنەوە، تا سروشتی ئەو خاکە بزانن، خاکی ئەندەلوس خاکێکی زۆر سەوز و شاخاوی و رووبارێکی زۆری تێدا بوو، بۆ گواستنەوەی هێزی موسوڵمانان زۆر بەربەستی دەهاتە پێش.

ئەم هۆكارهانە بەگشتی موسای كوڕی نوصێریان سەرقاڵ كردبوو، بۆیە هەمیشە بیری لێ دەكردەوە، كە چۆن ئەو كێشانە چارەسەر بكات، ئایا چۆن ئەم سەركردە لێهاتووە كێشەكانی چارەسەر كرد؟

چارەسەری كێشەكان

لێرەدا توانای سەركردەیەكی وەك موسای كوڕی نوصێرمان بۆ دەردەكەوێت، كە چۆن چارەسەری ئەو هەموو كێشانەی كرد، هەروا بە تەمەڵی و دەستەوسانی دانەنیشت، بەڵكو دەستی كرد بە هێز كۆكردنەوە و چارەسەری كێشەكان بە هێمنیی و بە پشوو درێژی.
یەكەم: دەستكردن بە دروستكردنی كەشتی گەورە، بۆ پەڕینەوە لە ساڵی ٨٨/٨٧ كۆچی لەسەر كەناری دەریاكانی باكووری ئەفەریقا، چەند كەشتییەكی گەورەی دروستكرد و موسوڵمانان كاریان تێدا دەكرد.
دووەم: بەربەرەكانی فێری ئادابی ئیسلامی كرد دەستی كرد بە فێركردنی ئەو گەل و هۆزەی ناوچەكە كە بریتیی بوون لە بەربەرەكان تا بتوانێت سوپایەكی ئیمانی بەهێزیان لێ دروست بكات تا چاونەترس و پەروردەكراوی قورئان بن، تا كۆشش و خەبات بكەن لە پێناوی ئەم دینەدا، نەك لەبەر سەروەت و سامان بجەنگن، ئەوكات سەركەوتن لە رووی ماددیەوە دەست پێ دەكات. سەركەوتنی ماددی ماوەیی دەبێت و موسوڵمانان ناتوانن جێ پێی خۆیان لە ناوچەكاندا بچەسپێنن بۆ ئەوەی موسوڵمانان كەچوونە وڵاتی بێباوەڕەكان بگۆڕێن و تا ئەمان هۆكاری بڵاوكردنەوەی دینی خوای گەورە بن لەو ناوچەنەی كە فەتحی دەكەن، كاتێک كە فەڕەنسا بۆ ماوەی سی ساڵ جەزائیری داگیر كرد و دوای ئەوەی كە چووە دەرەوە لە وڵاتەكەدا نەیتوانی یەک تاكە كەس لە دینەكەی هەڵبگەڕێنێتەوە، بۆیە سەرەتا دەستی كرد بە فێركردنیان تا لە پێناوی خوای گەورەدا بجەنگن، وە ژین و دینیان بۆ خوا بێت تا صەحوەكە بەرەوپێش بەرن لە ئەندەلوسدا.
موسای نوصێر دەیزانی بەربەركان زۆر ئازا و بەتوانان، بۆیە سەرەتا بیروباوەڕی ئیسلامی فێركردن و زانستی پێ بەخشین تا پێنج ساڵ لەگەڵیان دا، خەریک بوو تا هەموویانی پێگەیاند، سوپایەكی بەربەری پێكهێنا، كە پەروەردەكراوی دەستی موسای نوصێر بوون، تا لە پێناوی خوای گەورەدا بجەنگن، كەواتە لەگەڵ دروستكردنی كەشتی بۆ پەڕینەوە، بەبەرەكانی دروستكرد بۆ جهیاد لە پێناوی خوای گەورەدا.
لەوانەیە كاتێك كە باسی بەربەر دەكەین خەڵكانێک بەربەری وا بزانن كە ئەمانە خەڵكێكی هیچ نەزان و وەحشی گەرن، نەخێر ئەمان گەل هۆزی بەربەرن نەک هێزی بەڕبەڕ بن جیاوازی هەیە لەو دوو ناوەدا بەربەر گەل هۆزن وەک كورد وعەرەب و تورک و فارس، بەڵام هێزی بەڕبەڕی هێزێكی وەک تەتارە بۆنمونە یان وەک ئەمەریكایە كە هیچ رەوشتێكیان نییە لە جەنگدا منداڵ، ئافرەت و پیر دەكوژن و وێرانكاری دەكەن ئەم كارە پێی دەوترێت بەڕبەڕی.
مامۆستایی مێژوو الطاهر أحمد الزاوی دەڵێت: بەربەری بە چوار قۆناغدا تێپەڕیون لەو ناوچەیەدا، تا ئەو ناوەیان وەرگرتووە، یەكەمجار لە سەردەمی هۆمیر ،كە گەل و هۆزێكی زۆر

بێدەنگ بوون لەو ناوچانەدا نیشتەجێبوون، وە لەسەردەمی هێرۆدۆت كە هاتوونەتە ناوچەكە رەچەڵەكیان دەگەڕێتەوە بۆ یۆنانییەكان، سەردەمی سێەم بەتلێۆس كە سەرچاوەیان دەگەڕێتەوە بۆ رۆمەكان، وە قۆناغی كۆتایی سەردەمی عەرەبەكان بوو، كە بە زمانێک ئاخافتنیان دەكرد، ئەوان لێیان تێ نەدەگەیشتن تا وشەی بەربەرییان پێ بەخشین ئەو ناوە لەوە وەرگیراوە.

سێیەم: طارقی كوڕی زیاد، كرایە سەركردەی سوپایی ئەندەلوس، موسای كوڕی نوصێر زانی كە سەركردەیەكی لێهاتوو و بەتوانایە، وە لە گەل و هۆزی بەربەر بوو، خۆشەویستی هەبوو بۆ جهیاد و شەهید بوون، كەسێكی زیرەک و بەتوانا بووە، لە شەرعدا شارەزا بوو، هەروەها لە زانستە سەربازییەكاندا كەسێكی لێوەشاوە بوو، بۆیە كردیە سەركردەی سوپاكەی و ریشمەی ئەو سوپا گرنگە درایە دەست طارقی كوڕی زیاد، وە ئەم سەركردە بەڕێزە لە ساڵی ٥٠ كۆچی لەدایكبووە لە ساڵی ١٠٢ی كۆچی ناوی لە مێژوودا ون بووە و باس نەكراوە، ئەم سەركردەیە جیهاد و وەرع و زانستی تێدا كۆبووبۆوە. هۆكاری سەرەكی بوونی بە سەركردە ئەوە بوو، كە عەرەب نەبوو؛ بەربەر بوو. بۆچی موسای نوصێر ئەو پۆستەی پێ بەخشی؟ چونكە زۆربەی سوپاكەی بەربەر بوو لەگەڵ چەند هۆكارێكی تردا.

یەكەم: طارقی كوڕی زیاد عەرەب نەبوو پەیامێک بوو بەخەڵكی ناوچەكە كە تەنها عەرەب بۆی نییە سەركردەی ئەم ئوممەتە بكات، جیاوازی لە نێوانی عەرەب و فارس رۆمدا نییە و لە نێوانی سوور و رەش و سپییدا نییە وە ئەمەش روونكردنەوەیەكە بۆ خەڵكی كە ئیسلام دینی گەل و هۆزێک نییە بە تەنها، بەڵكو بۆ هەموو خەڵكییە، وەک خوای گەورە دەفەرموێت: وَمَا أَرْسَلْنَاكَ إِلَّا رَحْمَه لِلْعَالَمِينَ.

دووەم: لێهاتوویی و لێوەشاوەیی و ئازایەتیی طارقی كوڕی زیاد لەگەڵ ئەوەی، كە سەرەتای بوو بۆ ناو ئیسلام، بەڵام خۆی كەسێكی بەهێز و بەتوانا و زیرەک بوو، لە توانای سەربازیی و بەڕێوەبردنی سوپایەكی لەو چەشنەی كە موسای كوڕی نوصێر ئامادەی كردبوو، وە خەڵكی ناوچەكە زۆر خۆشیان دەویست و هاوزمانیان بوو، چونكە زۆربەی بەربەریەكان عەرەبیان نەدەزانی، طارق زۆر لێهاتوو بوو لە زمانی عەرەبی و بەربەریدا، بۆیە موسای كوڕی نوصێر ئەو ئەركەی پێ بەخشی.

چوارەم: فەتحكردنی دوورگەی بلیارد، خرایە سەر دەسەڵاتی موسوڵمانان ئەو كارە گرنگەی كە كردی موسای كوڕی نوصێر ئەوە بوو هێزێكی ئامادەكرد تا دوورگەی بلیارد بگرێت ئەم سەركردە تێگەیشتووە وای كرد كە پشتی خۆی سەنگین بكات، بۆ پارێزگاری لە سوپاكەی كە بەرەو ئەندەلوس بكەوێتە رێ، وە توانی لە ماوەی چەند رۆژێكی كەمدا ئەو دوورگەیە بە تەواوەتی پاک بكاتەوە، كە لە مێژووی موسوڵماناندا رۆڵێكی زۆر گرنگی هەبووە، راستە وەک خاک بچووک بووە، بەڵام هەمیشە سەربازگەیەكی گرنگی موسوڵمانان بووە، توانیویەتی ئەو دوورگەیە پشتی موسوڵمانان بگرێت و بیان پارێزێت لە هێزی دوژمن، ئەگەر لەدواوە هێرش بهێنن بۆیە موسا كوڕی نوصێر پێش هەموو جێگەیەک ئەو دوورگەیەی لە دەستی نەسرانییەكان پاككردەوە و فەتحی كرد.

ئێستە كێشەی گەورە كە ماوە تەنها سەبتەیە، مەتەرێز و قەڵای زۆر گەورەی نەسرانییەكانی تێدایە، زۆر دوور نییە لە موسوڵمانان و لە هەمان كاتدا موسوڵمانان ئاشنا نین بە خاكی ئەندەلوس. موسای كوڕی نوصێر خەون دەبینێت بەوەی كەی بێت سبتە ئازاد بكات، تا بپەڕێتە ئەوبەر بۆ ئەندەلوس و پاشای سەبتە كە ناوی یولییان بوو هەر جێ پێی خۆی چەسپاندووە لە ناوچەكەدا، لەگەڵ ئەویشدا كە موسا چەند كەشتییەكی گەورەی دروستكرد بوو بۆ پەڕاندنەوەی سوپاكەی، بەڵام هەر كەم بوو بەشی سوپاكەی نەدەكرد، وە هەموو توانایەكی خستەكار بۆ بەدەستهێنانی سەركەوتن، بەڵام چارە نەما، ئێستە خوای گەورە خۆی پارێزگاری لە موسوڵمانان دەكات، چونكە سوننەتێكی خواییە كە ئەوەی لە توانایدا بوو بیكە ئەوی تر خوای گەورە خۆی پارێزگاریت لێ دەكات وەک دەفەرموێت: إِنَّ اللَّهَ يُدَافِعُ عَنِ الَّذِينَ آمَنُوا إِنَّ اللَّهَ لا يُحِبُّ كُلَّ خَوَّانٍ كَفُورٍ. ﴿٣٨﴾، الحج. واتە: بێگومان خوا پشتگیری دەكات لەوانەی كە ئیمان و باوەڕیان هێناوە، چونكە بەڕاستی خوا هەموو خیانەتكار و كافر و بێباوەڕێكی خۆش ناوێت.

وەیان دەفەرموێت: فَلَمْ تَقْتُلُوهُمْ وَلَكِنَّ اللَّهَ قَتَلَهُمْ وَمَا رَمَيْتَ إِذْ رَمَيْتَ وَلَكِنَّ اللَّهَ رَمَى وَلِيُبْلِيَ الْمُؤْمِنِينَ مِنْهُ بَلاءً حَسَنًا إِنَّ اللَّهَ سَمِيعٌ عَلِيمٌ. ﴿١٧﴾، الأنفال. واتە: كەوابوو ئەی ئیمانداران: وەنەبێت ئێوە كافرانتان كوشتبێت، بەڵكو خوا كوشتنی و لەناوی بردوون، تۆش ئەی محمد(ﷺ) كاتێک مشتێک خۆڵت روو بەكافران فڕێدا ئەو كارە تەنها تۆ نەتكرد، بەڵكو خوا فڕێی دا و (خۆڵی كردە چاوی كافرانەوە)، تا ئیمانداران تاقیبكاتەوە بە تاقیكردنەوەیەكی چاک، چونكە بەڕاستی خوا بیسەری (دوعا و نزایانە)، زاناشە (بەنییەتی دڵان).

لە راستییدا ئەوەی روویدا لەسەر بنەمایی ئەم فەرمودە قورئانییانە بوو، پاشان كۆمەڵێک گۆڕانكاری روویدا لەوانە: یولییان بیری لەوە كردەوە، هەموو لاكانی تەنراون و رۆژ بەڕۆژ موسوڵمانان لە بەهێزبوون دان و پێش پێشڕەوی دەكەن و ناكرێت ئەمیش هەروا بێدەنگ بێت لە جێی خۆیدا بەو بێدەنگی وخامۆشیە بمێنێتەوە، ئایا هەروا بێدەنگ بێت تا دێنە سەری؟ ئەوەمان لەبیر نەچێت كە یولییان زۆر رقی لە پاشای ئەندەلوس بوو، لەبەر ئەوەی غەیتەشە هاوڕێی، كە زۆر خۆشەویستبوو لای كوشتبووی. وە لە پێشاندا لەنێوانی ئەم دوو فەرمانڕەواییەدا ئەندەلوس و سەبتە پەیوەندیەكی زۆر باشیان هەبوو، كوڕەكانی و خزمەكانی غەیتەشە رایانكردبوو بۆ لای یولییان و پاشای ئەندەلوس لوزریک پەیوەندی تێكچوو بوو لەگەڵی دا، وە یولییان دەیزانی كە لوزریک یارمەتی نادات بۆ جەنگی موسوڵمانان و ئاواتە خوازە بەوەی كە سەبتە لە ناو بچێت، موسوڵمانان لە سەر سنورەكانی مینای سەبتەن خۆیان ئامادە كردوە بۆ فەتحێكی نوێ، لێرەدا نازانێت چی بكات روو لەكوێ بكات؟

كەواتە ئێستە یولییان دەتوانێت بڕیارێكی باش بدات، وە منداڵەكانی غەیتەشە هەموو لەلای یولییان بوون و نەیدەویست هیچیان بەسەر بێت وەک وەفایەک بۆ باوكیان، لەخاكی ئەندەلوس لوزریک سەرانەیەكی زۆری لە خەڵكی دەسەند وە خەڵكەكەش زۆر بێزار بوون، هەژاری بەتەواوەتی رووی كردبووە خەڵكی ناوچەكە. خەڵكەكە دەیانویست بە هەر شێوەیەک بووە لە كۆڵ لوزریک ببنەوە، كەسێكی تر بێتە سەر دەسەڵات ئەوەی خۆی پێی خۆش بووایە دەیكرد،

سەروەت سامانی خەڵکی بە هەدەر دەبرد و کەسێکی خوێنڕێژ بوو، سروشتی خەڵکی وایە گرنگ نییە کێ دەسەڵاتدارە، بەڵکو گرنگ ئەوەیە دەستەڵاتێك بێت بیانحەسێنێتەوە.

لە ڕێکخستنی کارەکانی خوای گەورە پارێزگاریکردنی لە موسوڵمانان لە دوای بیرکردنەوەیەکی زۆر یولییان بڕیارێکی زۆر سەیرید،ا کە بەخەیاڵی موسای کوڕی نوصێردا هەرگیز نەدەهات، کە سەرقاڵبوو بە دروستکردنی کەشتی و هێنانی زانیاری لەناو خاکی ئەندەلوس، بەهێزکردنی سوپاکەیی و ڕێکخستنیان لە کەنارەکانی باکووری ئەفەریقا، لەم کاتانەدا نامەیەک لە یولییان، وە دێت بۆ طنجە بۆ طارقی کوڕی زیاد، کە چەند کیلۆمەترێک لەیەکەوە دوورن، نامەیەکی زۆر سەیر کە داوای دانووستنیان لەگەڵ دەکات، وە موسوڵمانان هەرگیز بیریان بەلای ئەوەدا نەڕۆشتبوو زۆر سەرسام بوون لەوەی، کە لەنامەکدا هاتبووە دەڵێت بە طارقی کوڕی زیاد ئەمە داوای ئێمەیە لە دانووستەنەکەماندا:

یەکەم: ئێمە سەبتەتان پێشکەش دەکەین وەرنە ناوی بەبێ شەڕ، کە خەونی موسوڵمانان بوو، چەندەها ساڵ بوو موسوڵمانان خۆیان بۆ ئەو جێگەیە ئامادە کردبوو.

دووەم: هەرچی کەشتییمان هەیە بەکاری بهێنن بۆ گوێزانەوەی سوپاکانتان بۆ ئەندەلوس، واتا بۆ ئەو جێگەیەی کە دوایی ناوی لێ دەنرێت جبل طارق، کەواتە خوای گەورە زۆر بەباشی یارمەتی موسوڵمانی دا ئەو چەند ساڵەی، کە خۆیان ئامادەکرد بوو بۆ دروستکردنی کەشتی، ئەوە ئەو کێشەیان نەما، چونکە سەبتە بەوە بەناوبانگ بوو، کە کەشتی زۆری هەیە ئەمە دیاریەکی خوایی بوو بۆ موسای کوڕی نوصێر، وە دەشزانیین چەندە پێویستیان بە کەشتی هەیە بۆ پەڕاندنەوەی سوپای موسوڵمانان بۆ ئەندەلوس.

سێیەم: هەرچی زانیاریتان دەوێت لەسەر خاکی ئەندەلوس ئێمە پێتان دەبەخشین و ڕێبەری سوپاکەتان بۆ دەکەین، کەواتە هەموو کێشەکان کۆتایی هات، بەڵام لەبەرانبەر چیدا ئەم هەموو پێدانە بە موسوڵمانان، ئەی دەبێت داوای یولییان چی بوێت و چی لە موسوڵمانان بوێت؟

داوای یولییان ئەوەیە: هەرچی سەروەت و سامانی غەیتەشە هەیە و داگیرکراوە، بۆم بگەڕێننەوە کە بدرێتەوە بە من و منداڵەکانی غەیتەشە، وە منداڵەکان بە کوڕە پاشا ناوزەد بکرێن و دەسەڵاتیان بدرێتەوە، نەک وەک فەرمانڕەوایی، بەڵکو وەک ئەوەی، کە کوڕە، پاشان ·لە ئەندەلوسدا، جوانترین و باشترین داوای پێشکەشی موسوڵمان کرد. بەم داوایە یولییان کە خاوەنی سەبتەیە بەجێبهێڵێت بۆ موسوڵمانان وە یارمەتیان بدات بۆ چوونە ناو ئەندەلوس، کاتێک موسوڵمانان چوونە ناو خاکی ئەندەلوس ئەو هەروەک پاشا بمێنێتەوە و سەروەت و سامانی پێشێل نەکرێت، وە بەئاشتی لەگەڵ موسوڵماناندا بژین، لە ڕاستییدا جوانترین داوای کرد بە هەرزانترین پارە، داواکەی زۆر گەورە و هزرمەندانە بوو، چونکە دیارە سروشتی موسوڵمانانی ناسیوە و زانیوەیەتی موسوڵمانان پەیمان شکێنی ناکەن!

موسوڵمانان ڕۆژێک بیریان لە سەروەت و سامان نەکردۆتەوە، وە کاتێک کە فەتحی وڵاتانیان کردوە بۆ بەدەستهێنانی سەروەت و سامانی یولییان یان غەیتەشە وە یان لوزریک نەبوو، بەڵکو لەبەر خاتری دینی خوای گەورە بووە، وە مەبەستیان فێرکردنی خەڵکی بووە لە ئیسلام و

بەندایەتیان بۆ خوای تاک و تەنها، ئەگەر موسوڵمان بوونیان قبووڵ بکردایە، ئەوا وەک موسوڵمانان ئاماژەیان بۆ دەکرا خۆ ئەگەر لەسەر دینی خۆیان بمانایەتەوە دەبوو جزیە بدەن و ئازاد دەبوون سەروەت و سامانیان دەپارێزرا لە لایەن موسوڵمانانەوە.

طارقی کوڕی زیاد خێرا هەواڵی نارد بۆ موسای کوڕی نوصێر، کە لە قەیروان دادەنیشت کە پایتەختی باکووری ئەفریقا بوو، هەواڵێکی لەوشێوە گەیشتووە بەدەستمان لەلایەن یولیان پاشای سەبتە، کە بینی زۆر دڵخۆش بوو داواکەیان هەر زۆر ئاسان بوو بۆ موسوڵمانان داوایەکی زۆرهەرزان بوو ئەویش خێرا هەواڵی نارد بۆ خیلافەتی ئیسلامی، وە بۆ خەلیفەی موسوڵمانان لە دیمەشق، کە وەلیدی کوڕی عبدالمەلیک بوو دوای لێ کرد کە مۆڵەتی بدات بۆ فەتحی ئەندەلوس. وەلیدی کوڕی عبدالمەلیک موڵەتی پێ دا، بەڵام موسای کوڕی نوصێری ئاگادار کردەوە کە سوپاکەی لە سەرەتاوە نەباتە ناو خاکی ئەندەلوس، با سریەیەک بنێرێت بۆ ئەندەلوس، چونکە ئەم داوا کەمەی ئەوان لەوە دەچێت کە پلانێک بێت بۆ ئێوە نەک لەگەڵ لوزریک پەیمانیان بەستبێت، ئەگەر راستیيان لەگەڵ کردن ئەوا ناوی خوای لێبنن و بپەڕنەوە، بەڵام با ئەو سریەیە بێتە چاوساغتان لە خاکی ئەندەلوسدا.

موسای کوڕی نوصێر سریەیەکی ئامادەکرد کە لە ٥٠٠ کەس پێکهات بوو بەسەرکردایەتی طریفی کوڕی مالیک، ئەم سەرکردە لێهاتوە بە رەچڵەک بەربەر بوو، وە هاوشێوەی طارقی کوڕی بوو لە پلە و پایەدا لە ساڵی ٩١ کۆچی، طریف خۆی و ٥٠٠ کەس کەوتنە رێ بەرەو ئەندەلوس وە کاری ئەوە نەبوو کە جەنگ بکات، بەڵکو سریەیەکی زانیاری بوو بۆ لێکۆڵینەوە لە خاکی ئەندەلوس و ناسینی جوگرافیاکەی. طریف کوڕی مالیک یەکێک بوو لەوانەی، کە تازە موسوڵمان بووبوو، بەڵام چونکە دڵسۆز بوو بۆ ئیسلام کرایە سەرکردە و سەرکردەیەکی لێهاتوو و بەتوانا بوو، زۆر بەباشی کەوتە کۆشش و جهیاد بۆ ئەم ئیسلامە، وە بڵاوکردنەوەی ئاینی پیرۆزی ئیسلام، لە رەمەزانی ساڵی ٩١ کۆچی خۆی و سوپاکەی لە خاکی ئەندەلوس دابەزین، زۆر بەباشی لە ناوچەی باشووری ئەندەلوس کارەکانی ئەنجامدا، زۆر بە وردی جوگرافیاکەی و زەمینەکەی هەڵسەنگاند و بە سەرکەوتووانە گەڕاوە بۆ لای موسای کوڕی نوصێر، وە لەسەرەتادا ئەم دوورگەیە بە ناوی طریف ناسرا کە گەڕایەوە دوای ساڵێک موسای کوڕی نوصێر سوپای کۆکردەوە و خۆی ئامادە کرد، کە سوپاکەی خۆی ئەدا لە حەوت هەزار سەرباز ئەو سەربازانەی، کە هەڵبژاردبوون، زۆربەی زۆری بەربەربوون و بەشێکی بریتیی بوون لە خەڵکی حیجاز و شام و یەمەن، سوپاکەی رێکخست بۆ فەتحی ئەندەلوس کە خاکێکی جیاوازە لەو خاکانەی کە پێیدا رۆشتبوون و دەیزانی، کە سوپای نەسرانی سوپایەکی بێشومارە.

یەکەم پێکدادانی موسوڵمانان و سەرەتای فەتحی ئەندەلوس

لە شەعبانی ساڵی ٩٢ کۆچی سوپای موسوڵمانان کەوتنە رێ بەرەو ئەندەلوس کە حەوت هەزار سەرباز بوون بە سەرۆکایەتی سەرکردەی چاونەترس و لێهاتوو و لەخوا ترس طارقی کوڕی زیاد.

ابن الکردبوس دەڵێت: ئەو رۆژەی کە موسای کوڕی نوصێر سوپاکەی بەڕێکرد، ئەوەندە گریا لەناو ریشیەوە فرمێسکەکانمان بینی سەریان کردبوو، زۆر پاڕایەوە ئەوەندە دەستی بەرزکردەوە تا عەباکەی سەرشانی کەوتەخوار هاواری دەکرد، خوایە سوپاکەت سەربخە.

سوپاکەی طارقی کوڕی زیاد لە خاکی ئەندەلوس دابەزی و ئەو کەنداوە ناوانرا بە کەنداوی جەبەل طارق (مضیق جبل طارق)، هەروەها لە ئیسپانیش پێی دەڵێن کەنداوی طارق، وە راستەوخۆ شاخێک لەبەردەم ئەو کەنداوە دایە، سەرکەوت بە شاخەکەدا ناونرا بە شاخی طارق "جبل طارق". پاشان بە سوپاکەیەوە کەوتەڕێ رویوان کردە ناوچەیەکی تر بەناوی دوورگەی سەوز کۆمەڵێک لەو ناوچەدابوون لە سەربازانی نەسرانییەکان بۆ پاراستنی ناوچەکە وەک پارساتنی سنورەکان لەبەر ئەوەی سوپاکەی طارقی کوڕی زیاد زۆربوون هەڵهاتن تا هەواڵەکە بەرنەوە بۆ دەسەڵاتدارەکانیان، وە گەورەکەیان گیرا بەناوی تودمیر. طارق نامەیەکی نووسی بۆ لوزریک بۆ طوڵەیطیلە کە ئەو سەردەمە پایتەختی ئەندەلوس بوو، سێ داوای لێ کرد، کە بریتیی بوون لە

یەکەم: موسوڵمان بوون و هاتنە ناو دینی ئیسلام.

دووەم: دەبێت جزیە بدەن بۆ ئەوەی سەروەت و سامان و ژیانیان پارێزاو بێت.

سێیەم: جەنگان و شەڕکردن.

نامەکە گەیشتە دەستی لوزریک بە لوزریکیان وت: کۆمەڵێک هاتوون خەڵکانێکی زۆر سەیرن، لەخەڵکی سەر زەوی ناچن وەک وایە لە ئاسمانەوە هاتبن، نازانین خەڵکی سەر زەوین یان ئاسمان!

زۆریان بەلاوە سەیر بوو ئەو داوایانەیان کرد لە دەسەڵاتی لۆزریک، چونکە داگیرکردن لای ئەوان شەڕ، کوشتن، دزین و تالانی و بردنی ئافرەت و پیاوان بە کۆیلەگرتن و دەیان کاری تر، کە ئاشناین بە کاری داگیرکاری رۆژئاوا لە کۆن و ئێستەشدا، بەڵام ئەمان داوای ئەوە دەکەن بەس موسوڵمان بن ئەوا سەروەت و سامان و هەموو شتێکیان پارێزراوە.

پاشان ئەگەر جزیە بدەن ئەوا هەر سەروەت و سامان و گیانیان هەر پارێزراوە، بەڵکو لە دەستی دوژمنانیشیان دەپارێزرێن! ئەم وشانەیان لە ژیانی خۆیاندا نەبیستبوو نە لە مێژووەکەیشیان ئەوەی تێدا بووە، بۆیە بە لوزریکیان وت ئەمانە بە شەو خەریکی بەندایەتین، وەک روهبان وان لە جەنگ و کۆششدا وەک شێر پەلامار دەدەن، ئەم وشانە لوزریکیان سەرسام کرد، بۆیە وتی ئەمانە خاوەنی کام ناون تودمیر وتی حزبی خوان ئەوە نییە لەلای نامەکەدا نووسیویەتی ئێمە حزبی خواین: لَا تَجِدُ قَوْمًا يُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ يُوَادُّونَ مَنْ حَادَّ اللَّهَ وَرَسُولَهُ وَلَوْ كَانُوا آبَاءَهُمْ أَوْ أَبْنَاءَهُمْ أَوْ إِخْوَانَهُمْ أَوْ عَشِيرَتَهُمْ أُولَئِكَ كَتَبَ فِي قُلُوبِهِمُ الْإِيمَانَ وَأَيَّدَهُم بِرُوحٍ مِّنْهُ وَيُدْخِلُهُمْ جَنَّاتٍ تَجْرِي مِن تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ خَالِدِينَ فِيهَا رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمْ وَرَضُوا عَنْهُ أُولَئِكَ حِزْبُ اللَّهِ أَلَا إِنَّ حِزْبَ اللَّهِ هُمُ الْمُفْلِحُونَ. ﴿٢٢﴾، المجادلة. واتە: نابینیت کەسانێك باوەڕیان بە خوا و بە رۆژی دوایی

هەبێت کەسانێکیان خۆش بوێت کە دژایەتی خوا و پێغەمبەرەکەی دەکەن، هەرچەندە ئەو دوژمنانە لە باوانیان، یا نەوەکانیان، یا براکانیان، یا عەشرەتیان بن، ئەوانەی کە بەو شێوەیەن (ئیمان و پیرۆزترە)، خوا ئیمان و باوەڕی لە دڵیان دا چەسپاندووە و جێگیری کردووە، وە لە بەهرە و میهرەبانی تایبەتی خۆی پشتگیری کردوون و یارمەتی داون، سەرئەنجامیش دەیانخاتە باخاتی بەهەشتەوە، کە جۆگە و رووبار بەژێر درەخت و کۆشکەکانی دا تێ دەپەڕێت، هاوڕێ لەگەڵ ژیانی نەبڕاوەدا، ئەوانە خوا لێیان رازییە و ئەوانیش لە خوا رازین، ئا ئەوانە دەستە و تاقم و لایەنی خوای گەورەن، ئاگادا بن کە بەڕاستی هەر لەلایەن و دەستە و تاقمی خوا سەرکەوتوو و سەرفەرازن. پاشان لوتبەرزی لوزریک وای کرد وەک فیرعەون وتی ئەمەنە جاد و سحریان پێیە با لەناویان بەرین، سوپا ئامادە بکەن، داوای ژمارەی موسوڵمانانی کرد تا ئەویش خۆی ئامادە بکات.

رووداوی دۆڵی برباط لە ساڵی ٩٢ کۆچی فەتحی ئەندەلوس

پاشان کە ئەم هەواڵانە درا بە لۆزریک پاشای ئەندەلوس هاواری لێ هەستا و چاوەکانی سووربووە و شێتییەک گرتی، خۆی ئامادە کرد بۆ جەنگ بە لوتبەرزیەوە هاواری کرد، سەد هەزار سەربازم بۆ ئامادە بکەن، سوپای ئامادەکرد لەسەد هەزار سەرباز لە باکوور بۆ بەرەنگاری موسوڵمانان لە باشووری ئەندەلوس، وە سوپای موسوڵمانان بریتیی بوون لە حەوت هەزار سەرباز، بەسەرۆکایەتیی طارق کوڕی زیاد، کە زۆربەی سوپاکەی طارق پیادە بوون و ئەسپسواریان زۆر کەم بوو، بەرانبەر ئەو سوپا بێشومارەی لوزریک، طارق کوڕی زیاد کە هەواڵی زانی بەپەلە نامەی نووسی بۆ موسای کوڕی نوصێر کە سوپای تری فریا بخات، چونکە بەهەموو پێوەرێکی جیهانی حەوت هەزار کەس توانای سەد هەزار کەسی نییە، پاشان موسای کوڕی نوصێر پێنج هەزار کەسی تری نارد بۆ طارق کوڕی زیاد بە سەرۆکایەتیی طەریفی کوڕی مالیک بە چەک و جبەخانەیەکی باشەوە.

طەریفی کوڕی مالیک گەیشتە لای طارق کوڕی زیاد سوپاکەی گەیشتە سیانزە هەزار سەرباز و طارق ئامادەیکردن بۆ جەنگ، بە دوای خاکێکدا دەگەڕا کە جەنگەکە لەوێدا بکات و سوپای موسوڵمانانی تێدا کۆبکاتەوە، لە دوای گەڕان و راوێژکردن توانی جێگەیەک هەڵبژێریت بەناوی دۆڵی برباط یان کۆمەڵێک لە مێژوونووسان ناوی دەنێن بە دۆڵی لیکە، هەرجۆرێک بێت ئەوەی کە مێژوونووسان لەسەری یەکڕان دۆڵی برباطە.

بۆ ئەم جێگەیەی هەڵبژارد؟

چونکە ئەم جێگەیە زۆر گرنگ و ستراتیژی بوو، وە کۆمەڵێک رەهەندی سەربازی گەورەی تێدا بوو، لەلای چەپی ئەو دۆڵە شاخێکی زۆر سەخت و بەرزی لێ بوو، کە هیچ هێزێک نەیدەتوانی بەو شاخەدا هەڵبگەڕێت، وە لای راستی بەهەمان شێوە شاخی زۆر بەرز و هاوشێوەی بەرانبەرەکەی بوو، رووبان لەیەک کردبوو ئەویش لەو نێوەندەدا بوو، پشتی دەریا بوو، وە کە پارێزەرێکی زۆر باش بوو بۆ سوپای موسوڵمان، وە لە دەروازی چەپ ئەو دۆڵە هێزێکی گەورەی دانابوو بە سەرۆکایەتیی طریفی کوڕی مالیک بۆ پاراستنی سوپای گەورەی موسوڵمانان، تەنها رێگە، کە مابووە تەنها بەردەمی دۆڵەکە بوو کە سوپای لوزریک تەنها رووبەڕوو دەتوانێت

بجەنگێت پشت و پەناکانی خۆی باش بەستبوو طارقی کوڕی زیاد، وە سوپای نەسڕانی بەهیچ شێوەیەک نەیدەتوانی پشتی لێ بگرێت. بە گەشتنی لۆزریک لەدوورەوە بۆ دۆڵەکە تاجی ئاڵتونین و عەرشەکەی هەمووی ئاڵتون زیو بوو، تەنانەت لە کاتی جەنگیشدا نەیدەتوانی دەست بەرداری سەروەتەکەی بێت وە پەت و حەبلێکی زۆری هێنا بوو بۆ ئەوەی موسوڵمانان لە کاتی جەنگدا بگرێت وەک کۆیلە و بەندە بیانفرۆشێت بە ئەوروپا، وە بە سەرکردەیەتی سەد هەزار سەرباز هاتووە زۆر لوتبەرزانە دەیڕوانییە جەنگەکە بۆ ئەوە هاتوو جەنگەکە بباتەوە و کۆتایی بە سوپای موسوڵمانان بێنێت، زۆرجار وا دەردەبڕی کە ئەم بەزەیی بەو سیانزە هەزار موسوڵمانەدا دێتەوە، کە هاتوون چونکە وا پەی دەبرد کە ئەمانە ژیانیان کۆتایی هاتووە. بە پێوەری ماددی هەروا دەردەچێت سەد هەزار نەسڕانی بەرانبەر بە سیانزە هەزار موسوڵمان، کە خاکی خۆیان نییە، لەکوێوە یارمەتی خواردن و چەکیان بۆ بێت ئەم بیرکردنەوە وای کردبوو لە لوزریک وەک رابواردن بەزەیی بۆ موسوڵمانان بجوڵێت بۆ بەرزکردنەوەی ورەی سوپاکەی خۆی.

لە ٢٨ رەمەزانی ساڵی ٩٢ کۆچی، هەردوو سوپاکە بەیەکگەیشتن، وەستان بەرانبەر بەیەکتری، وە لە کاتژمێری دیاریکراودا جەنگ دەستی پێ کرد، ئەم جەنگە گەورەترین جەنگە و ترسناکترین جەنگ بووە لە مێژووی موسوڵمانان، دەبێت کێ سەرکەوتوو بێت لەم جەنگەدا؟

جیاوازی نێوان ئەم دوو هێزە

لەگەڵ جیاوازی ئەم دوو هێزەدا ئەگەر ورد ببینەوە لە راستییدا دەبێت بەزەیی و شەفقەمان بۆ ئەوە سەد هەزار کەسە بێباوەڕە هەبێت، چونکە دوو هێزی جیاوازن بە هەموو پێوەرێک هەروەک خوای گەورە دەفەرموێت : هَذَانِ خَصْمَانِ اخْتَصَمُوا فِي رَبِّهِمْ فَالَّذِينَ كَفَرُوا قُطِّعَتْ لَهُمْ ثِيَابٌ مِّن نَّارٍ يُصَبُّ مِن فَوْقِ رُؤُوسِهِمُ الْحَمِيمُ. ﴿١٩﴾، الحج. واتە: ئەمانە دوودەستەی دژبەیەکن (ئیمانداران و بێباوەڕان) کردیانە کێشە لەبارەی پەروەردگاریانەوە (لە زات و سیفات و قەزا و قەدەری و... هتد): جا ئەوانەیان کە بێباوەڕ بوون پارچە پۆشاك لە ئاگر بڕاوە بە باڵایان، ئاوی زۆر لەکوڵ لەسەروویانەوە دەکرێت بەسەریان دا (لە دەرەنجامی سەر سەختی و سەرکەشییان دا).

بێگومان جیاوازیەکان بەئاشکرا دیارن هێزک لە بەرخاتری خوا جەنگ دەکات، دەیەوێت شەهیدی بەدەست بێنێت لە پێناوی بیروباوەڕێکی پیرۆزدا، وە کۆمەڵێکی بەرز و بەهێز لەم ژینەدا سوودبەخش بۆ خەڵکی هەموو ئاواتێکیان ئەوەیە لە پێناوی خوای گەورەدا بمرن، وە لە بەرانبەر هێزێکدا وەستاون کە ئەم بیروباوەڕە لە مێشکیان دا نەچەسپیوە، هەموو ئاواتیان ژیانە بەزۆر هاتوون بۆ جەنگ، پێیان خۆشە زوو بگەڕێنەوە ناو ماڵ و منداڵی خۆیان و زوو کۆتایی بە جەنگ بێت، تەنانەت جیاوازی هەیە لە وەستانیان دا، ئەوان وەک ریزی نوێژ ریزیان بەستووە، دەوڵەمەند لە تەنیشت هەژار، گەورە لە تەنیشت بچووک دەسەڵاتدار لە تەنیشت بێدەسەڵات، بەرانبەرەکەیان خەڵکانێکن، کە یەکتری دەپەرستن هەر کەس هەوڵی خۆیەتی وشەی برایەتی لەناو ئەواندا هیچ مانایەکی نییە، هاتووە بەس دەستکەوتی ژیانی بەدەست بێنێت، وە ئەم

كومەڵە سەركردەیەكی لە خوا ترسی رەبانی ریادە و قیادەی دەكات كە ئیمان و تەقوا لەگەڵ زیرەكی و حیكمەت لەم پیاوەدا هەیە، پارسنگیەک لە بەزەیی لە ناو دەرونی ئەم پیاوەدا دروست بووە كە طارقی كوڕی زیادە، سەربەرزە و چاو نەترس و جوامێرە. كەسێكی لە خۆ بردوو خۆ بەكەمزانە و لە هەمان كاتدا هێزی نەسرانی هێزێكی لوت بەرزو خۆ بەزل زانە، سەركردەیەكی بێ بەزەیی بەرانبەر بە گەل و هۆزی كە خۆی لە خوشی و خواردنی خۆش و ژێر دەستەكانی برسی و زوڵم و زۆر لە ناو خەڵكیدا بڵاوە، خەڵكی خۆشیان لە فەرمانڕەواكانیان نایەت و ئاواتێدانە زوو بگەڕێنەوە ناو كەسوكاری خۆیان. سوپای موسوڵمانان خومسێک دەبات لە دەستكەوتی جەنگ، بەڵام ئەوان هەمووی بۆ پادشایە و كەس بۆی نییە هیچ بڵێت، وە كۆمەڵی طارقی كوڕی زیاد خوای گەورە سەریان دەخات و نوصرەتیان پێ دەبەخشێت. ئەمان خوایان هەیە، ئەی ئەوان كێیان هەیە؟

ئەمان هێزی خوایی یارمەتیان دەدات، ئەوان كێ بە هانیانەوە دەچێت؟ لە ژیان دۆڕاون و لە دوارۆژیش بەشیان هەر ئاگرە، ئەوان لەگەڵ خوای ئەم گەردونە دەجەنگن لەگەڵ دەستور و یاساكانی خوای گەورە شەڕ دەكەن، دەیانەوێت دەسەڵاتی خوا لە ناو بەرن. لەراستیدا دەبێت بڵێین هەركەس وەک ئەم هێزە بیری كردەوە دەبێت بەزەیمان پێدا بێتەوە، وە بزانین كۆتاییان هەر سەرگەردانی و ماڵ وێرانییە، ئەگەر چی بۆ ماوەیەكی كاتی سەركەوتن بەدەست بهێنن، بەڵام لە راستییدا دەبێت بەزەیمان پێیان دا بێتەوە. بۆ دەبێت بەزیمان پێیاندا بێتەوە؟

خوای گەورە دەفەرموێت: كَتَبَ اللَّهُ لَأَغْلِبَنَّ أَنَا وَرُسُلِي إِنَّ اللَّهَ قَوِيٌّ عَزِيزٌ. ﴿٢١﴾، المجادلة. واتە: خوا بڕیاری داوە كە: هەر خۆم و پێغەمبەرەكانم سەركەوتوو دەبین، چونكە بەڕاستی هەر خوا خۆی بەهێز و باڵادەستە.

لە راستیدا بەزیمان پێیاندا دێتەوە چونكە خوای گەورە دەفەرموێت: الَّذِينَ يَتَرَبَّصُونَ بِكُمْ فَإِن كَانَ لَكُمْ فَتْحٌ مِّنَ اللَّهِ قَالُواْ أَلَمْ نَكُن مَّعَكُمْ وَإِن كَانَ لِلْكَافِرِينَ نَصِيبٌ قَالُواْ أَلَمْ نَسْتَحْوِذْ عَلَيْكُمْ وَنَمْنَعْكُم مِّنَ الْمُؤْمِنِينَ فَاللَّهُ يَحْكُمُ بَيْنَكُمْ يَوْمَ الْقِيَامَةِ وَلَن يَجْعَلَ اللَّهُ لِلْكَافِرِينَ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ سَبِيلًا. ﴿١٤١﴾، النساء. واتە: ئەوانەی كە خۆیان بۆ ئێوە مەڵاس داوە ئەگەر سەركەوتنێكی خوایتان دەست بكەوێت دەڵێن: ئەی ئێمە لەگەڵتاندا نەبووین؟ خۆ ئەگەر كافرەكان بیبەنەوە، دووڕووەكان دەڵێن: ئێمە نەمان وت: كە لەگەڵ ئێوەداین و نایەڵین ئیمانداران زەرەرتان پێ بگەیەنن. ئەوە ئیتر خوا لەڕۆژی قیامەتدا داوەریی دەكات لە نێوانتان دا (ئەی كافر و دووڕووەكان)، وە هەرگیز خوا نایەڵێت كافر بەسەر ئیمانداراندا دەست رۆیشتوو بێت.

شەڕ دەستی پێ كرد، شەڕێكی توند و تیژ غوبار و تۆز ئاسمانی گرت زرەی شمشێر و هاوار و ناڵەی نەسرانی و (الله اكبر)ی موسوڵمانان و توڕەیی چاویان وەک چەخماخە برووسكەی ئەدا، شەڕێكی زۆر قوڕس روویدا كاتەكەشی مانگی رەمەزانە و هاوینە.

جەنگی دۆڵی برباط لە مانگی ڕەمەزاندا

لە مانگی ڕەمەزاندا بوو، شەڕ دەستی پێ کرد لەنێوانی هێزی موسوڵمانان و لوزریکدا، موسوڵمانان بە ڕۆژوون لە پێناوی خوای گەورەدا دەجەنگن، داخۆ ئەو ئیمانە لەناو دڵی ئەو سەربازانەی ئیسلامدا چۆن چەکەرەی کردبێت، بە چی گیانێکی پڕ جۆش جەنگابن، نزا و پاڕانەوەی ڕۆژووەوان و بە بۆنی خۆشی موسوڵمانان، تۆ بڵێیت خوای گەورە بەدەمیانەوە پێکەنی بێت؟ کەچی ئێستە مانگی ڕەمەزان بۆتە مانگی زنجیرە دراما و تا بەیانی بەدیار تەلەفزیۆن دانیشتن و تەماشای ئەو کەناڵە ئاسمانییەکان کە هیچی خێری تێدا نەماوە، یان بەداخەوە مانگی ڕەمەزان کە لە ڕاستییدا مانگی فەتحە زۆربەی فەتحەکان لەم مانگەدا کراون، کەچی لای ئێمە بۆتە مانگی خواردن و ڕازاندنەوەی خوانەکانمان.

ئەو جەنگە بە ڕۆژێک و دوو ڕۆژ کۆتایی نەهات، بەڵکو هەشت ڕۆژی خایاند و جەژنی هات بەسەردا چونکە جەنگە لە ٢٨ ڕەمەزاندا بوو، بەڵام وەک شێر ڕاوەستا بوون ئەو پیاوانەی کە لەو جێگەیەدا دەجەنگان لە پێناوی خوا ئەوە پلە و پایەی پیاوەتی پێ دەبەخشرێت، پلەی پیاوەتی هەموو کەس ناتوانێت بەدەستی بێنێت مەگەر ئەو کەسانەی کە پێوەری ئیسلام دەیانگرێتەوە وەک خوای گەورە دەفەرموێت: مِنَ الْمُؤْمِنِينَ رِجَالٌ صَدَقُوا مَا عَاهَدُوا اللَّهَ عَلَيْهِ فَمِنْهُم مَّن قَضَىٰ نَحْبَهُ وَمِنْهُم مَّن يَنتَظِرُ وَمَا بَدَّلُوا تَبْدِيلًا ﴿٢٣﴾، الأحزاب. واتە: مەردانێکی زۆر هەن لە ئیمانداران ئەو پەیمانەی داویانە بە خوا، ڕاستیان کرد لەسەر ژیان و پابەند بوون پێوەی و لایان نەدا لێی، جا هەیانە پەیمانەکەی جێبەجێ کرد و مرد لەسەری، هەشیانە چاوەڕوانە، بەهیچ شێوەیەك گۆڕان و لاری رووی تێ نەکردوون. ماوەی هەشت ڕۆژ جەنگ بەردەوام بوو، چونکە موسوڵمانان ئیمانێکی پاک و خاوەنی ئارامی تەواو بوون دانیان بە خۆیاندا گرت کەواتە بە هەموو پێوەرێکی ئیمانی سەرکەوتن نزیکە، خوای گەورە سەرکەوتنی بەخشی بە موسوڵمانان بە کوشتنی لوزریک هێزی نەسرانی تێکوپێک شکا، طارقی کوڕی زیاد لەناو جەنگدا نەڕهی وەک شێر دەگەیشتە ئەم پەڕو ئەوپەڕی جەنگەکە، طریفی کوڕی مالیک وەک پڵنگ هەڵمەتی دەبرد، وە کەشتی شەپۆلی ئەوانی دەڕماند، موسوڵمانان سەرکەوتن بە خۆشیی و شادی و دەستکەوتێکی زۆر و دیلێکی زۆریان گرتبوو. جەژنی ڕەمەزان بووە دوو جەژن هەموو دەست لەملان برایەتی و خوشەویستیان نوێ دەکردەوە لە خاکی جیهاد دڵەکان وابەستەی خوای گەورە بووبوون.

لێرەدا دەبێت باسی ئەوە بکەین، کە کۆمەڵێک لە مێژوونووسان دەڵێن لوزریک نەکوژرا، بەڵکو بریندار بوو و بەرەو باکووری ئەندەلوس ڕۆیشت، بەڵام لە دوای جەنگی دۆڵی برباط ناوی لە مێژوودا نەماوە و کۆتایی بە ناوی هات.

ئەم جەنگە کۆمەڵێک ئامانجی پێکا و سوودی باشی هەبوو بۆ موسوڵمانان ئەویش بریتیین لەم چەند خاڵە:

یەکەم: ئەم جەنگە لاپەڕەیەکی نوێی هەڵدایەوە لە مێژووی ئەندەلوس لە زەمینەی ئەو وڵاتە لە جەهلەوە بردنی بۆ ئەوپەڕی زانست، وە سەرەتایی دەستپێکردنی مێژوویەکی پڕشنگدار بوو بۆ ناوچەکە و فەتحی ئیسلامی لە جەنگەوە بووە خێر و خۆشی بەرەکەت بۆ خەڵکی ناوچەکە.

دووەم: دەستکەوتی ئەو جەنگە بووە هۆی دەوڵەمەندکردنی سوپای موسوڵمانان، کە خاوەنی ئەسپ و بەرزە وڵاغ نەبوون، بەڵام ئێستە موسوڵمانان هەموو خاوەنی ئەسپ و چەک و جبەخانەی باشن کە پێشتر هەموو پیادە بوون. زۆر بەداخەوە ئەم وشەیە دوژمنانی ئیسلام بۆ دەستکەوت وشەی تاڵانیان بەکار هێناوە لە کاتێک دا ئەم وشەیە هیچ مانایەک نادات بەدەستەوە بۆ دەست کەوتی جەنگ، چونکە تاڵانی ماڵی خەڵکیە بە هەدەر ببرێت، بەڵام جەنگ لەبەرانبەر دوژمندایە ئەگەر تۆ سەر نەکەویت ئەو دەسکەوتی خۆی دەبات لە جەنگەکەدا ئەمە سروشتی هەموو جەنگێکە، کەواتە پێویستە جیاوازی لە نێوان دەستکەوت و تاڵانیدا بکرێت ئەگەر چی لە سەرچاوە ئیسلامیەکاندا بەکار هاتبێت. من وا هەست دەکەم بۆ چەواشەکردنی خەڵکی موسوڵمانە.

سێیەم: موسوڵمانان بە سیانزە هەزار سەرباز دەستیان کرد بە جەنگ، لە دوای ئەم جەنگە نۆ هەزاریان مایەوە، سێ هەزار موسوڵمان شەهید بوون لە جەنگەکەدا و بە خوێنی گەشی سێ هەزار موسوڵمان ئەم ئیسلامە گەیشتە ئەندەلوس، خوای گەورە پاداشتی خێریان بداتەوە کە ئەو کارە گەورەیەیان کرد بۆ ئەم دینە.

روونکردنەوەیەکی گرنگ لە مێژوونووسانی ئەوروپا لەبارەی

طارقی کوڕی زیاد

لەدوای جەنگی دۆڵی برباط پێویستمان بە هەڵوێستەیەک هەیە لە هەندێک مێژووی ئیسلامییدا، وە بەگشتی لە مێژووی ئەوروپا نووسراوە، کە طاریقی کوڕی زیاد هەموو کەشتییەکانی سوتاند، وە بە سەربازەکانی وت: ئەوە پشتان ئاوە و پێشتان دوژمن، کەشتییەکانم سوتاند، دەبێت سەر بکەون بەسەر دوژمنەکانتان دا! بۆیە طارقی کوڕی زیاد سەرکەوت لە جەنگەدا بە سیانزە هەزار سەرباز، بەرانبەر بە سەد هەزار سەربازی نەسرانی، ئەم وتەیەی طارقی کوڕی زیاد، کە لە هەموو سەرچاوە مێژووییەکانی ئەوروپادا نووسراوە لە زانکۆ و جێگە تایبەتەکاندا دەخوێنرێت، تەنانەت لە قوتابخانەکانی ئیسپانیادا هەر ئەم وتەیە دووبارە دەکرێتەوە، وە لە ناو موسوڵماناندا ئەم وتەیە بڵاوە

تۆ بڵێیت کەسێکی لێزان و سەرکردەیەکی بە توانای وەک طارق کوڕی زیاد ئەو کارەی کردبێت و بڵێت پشتان ئاوە و پێشتان دوژمن رزگاربوون تەنها لە شمشێر دایە؟

گومان لەوەدا نییە، وەک ئاماژەمان بۆ کرد لە مێژووکاندا هاتووە، وە لە مێژووی موسوڵماناندا بە هەمان شێوە هاتووە، بەڵام ئایا تا چەند راستە؟ بۆ روونکردنەوەی ئەم مێژووە پێویستمان بە شیکاریەک هەیە بۆ سەلماندنی راستی، یان بزانین بۆ ئەم مێژووە وا دەگێرنەوە، وە بۆ ئەم شیکارییە چەند خاڵێک باس دەکەین..

یەکەم: ئەم ریواتە، کە باس کراوە لە مێژووی موسوڵماناندا لە سەرچاوەیەکی راستەوە نەهاتووە، زانایانی عیلمی رجال لێیان کۆڵیوەتەوە لە سەرچاوەی ئیسلامییەوە نەهاتووە، بەڵکو سەرچاوەکەی مێژووی ئەوروپییە، چونکە ئەم باسە لە کەسێکی باوەڕ پێکراوی ئیسلامییەوە

نەنووسراوە و سەنەدی نییە، تەنها وتەیەكی هەڵبەسراوە لە كاتی مێژووی دۆڵی برباط ئەوروپییەكان نووسیویانە و دانانی بیری خۆیانە.

دووەم: ئەگەر طارقی كوڕی زیاد ئەو كارەی بكردایە بێگومان موسای كوڕی نوصێر وەڵامێكی بۆ طارقی كوڕی زیاد دەنارد، بۆچی ئەو كارەی كردووە یان وەلیدی كوڕی عبدالملك لێپرسینەوەیەكی دەبوو بۆ ئەو كارە ئەو روداوەی كە رویداوە، هیچ گفتوگۆیەک لە نێوانی طارقی كوڕی زیاد و موسای كوڕی نوصێر رووی نەداوە لەسەر ئەو باسە مێژوو هیچی تۆمار نەكردوە، وە بێگومان هیچ سەرچاوەیەک لە بەر دەستا نییە لە سەر ئەوەی كە زانایان باسی ئەو كارەی طارقی كوڕی زیادیان كردبێت ئایا دروست بووە ئەو كارەی كردوە یان كارێكی ناشەرعی بوو، هیچ باسێک لە لایەن زانایانەوە نەهاتوە وە هیچ لەو دەستەو پۆلێنانەی كە باسمان كرد هیچ وەڵامێكیان نەبووە بۆ ئەوە كارە، جێگەیی گومانە كە طارقی كوڕی زیاد كاری وای كردبێت هەموو كەشتییەكانی سوتاندبێت.

سێیەم: ئەم سەرچاوەیە لە ئەوروپییەكانەوە دەرچووە، چونكە بەپێوەری ئەوان جێی سەرسوڕمانە سیانزە هەزار موسوڵمان توانی سەركەوێت بەسەر سەد هەزار سەربازی نەسارادا لەخاكی خۆیاندا و تێكوپێكیان بشكێنن، چونكە جێگەیی باوەڕی ئەوان نییە بە پێوەری ماددی سەریان سوڕ دەمێنێت. هۆكار چییە كە ئەورپییەكان باوەڕ ناكەن و تەفسیری خۆیان هەیە بۆ ئەم كارە؟

ئەوروپییەكان وا تەفسیری ئەم جەنگە دەكەن، كە گوایە بۆیە طارقی كوڕی زیاد كەشتیەكانی سوتاندوە بۆ ئەوەی سوپاكەی نەگرێتەوە نەسارا لە بردەمیان دایە تەنها خۆپاراستن لە مەرگ، شەڕكردنە كەواتە بۆیە موسوڵمانان سەركەوتن ئەمە كارێكی سروشتییە لە ترسی مەرگ تۆ خۆت دەرباز بكەیت، بەرانبەر بە سەد هەزار نەسارا سەربكەوێت ئەمە راڤەی ئەوروپییەكانە، بەڵام نەیانتوانی نهێنی ئەو جەنگەی دۆڵی برباط راڤە بكەن كە تەنها راڤەكەی لە قورئاندا دەست دەكەوێت ئەوان بە هزرێكی ماددی لێكی دەدەنەوە، بۆیە دەبێت هەزاران وتەی هەڵبەستراو بنووسن تا دۆڕاندنەكانی خۆیان بشارنەوە، وە هاوشێوەی ئەم جەنگانە زۆرن لە ناو موسوڵماناندا كە چۆن بەسەر سوپای دوژمندا سەركەوتن وە خوای گەورە ئەو نهێنییەمان بۆ ئاشكرا دەكات و دەفەرموێت: فَلَمَّا فَصَلَ طَالُوتُ بِالْجُنُود قَالَ إِنَّ اللهَ مُبتَلِيكُم بِنَهرٍ فَمَن شَرِبَ مِنْهُ فَلَيسَ مِنِّي وَمَن لَّمْ يَطْعَمْهُ فَإِنَّهُ مِنِّي إِلَّا مَنِ اغْتَرَفَ غُرْفَةً بِيَدِه فَشَرِبُواْ مِنْهُ إِلَّا قَلِيلًا مِّنْهُمْ فَلَمَّا جَاوَزَهُ هُوَ وَالَّذِينَ آمَنُواْ مَعَهُ قَالُواْ لَا طَاقَةَ لَنَا الْيَوْمَ بِجَالُوتَ وَجُنوده قَالَ الَّذِينَ يَظُنُّونَ أَنَّهُم مُّلَاقُو الله كَم مِّن فِئَةٍ قَلِيلَةٍ غَلَبَتْ فِئَةً كَثِيرَةً بِإِذْنِ اللهِ وَاللهُ مَعَ الصَّابِرِينَ. ﴿٢٤٩﴾، البقرة. واتە: ئینجا طالوت سەربازانی جیاكردەوە و پێی وتن (وا ئێمە دەڕۆین) ،(بەڵام) خوا (لە رێگوزەرمان دا) تاقیمان دەكاتەوە بە رووبارێك (دوای ماندووبوون و تینویەتی)، جا ئەوەی تێر لێی بخواتەوە (ئەوە سەربازی) من نییە و (بگەڕێتەوە) وە ئەوەی جگە لە لویچێك زیاتر ناخواتەوە (ئەوە سەربازی) منە و (دەبەڕێتەوە و دەڕۆین، جا لەگەڵ ئەو روونكردنەوەیەشدا) زۆربەیان (لە ئاوی رووبارەكەیان) خواردەوە، كەمێكیان نەبێت. كاتێك كە پەڕینەوە خۆی و ئەوانەی باوەڕدار بوون لە تەكیا (گەلێكیان) وتیان: ئەمڕۆ (زەحمەتە بەم ژمارە كەمەوە) دەرەقەتی جالوت و سەربازانی بێین، (بەڵام) ئەوانەی كە

دڵنیابوون بە خزمەتی پەروەردگاریان دەگەن وتیان: (مەترسن) چەندەها جار دەستەی كەم، زاڵ بووە بەسەر دەستەی زۆردا بە فەرمانی خوا، وە خوا یارو یاوەری خۆگرو ئارامگرانە.
كەواتە هێزی زۆر و بۆر مەرج نییە، بەڵكو ئیمانی زۆر مەرجە بۆ سەركەوتن. وەرن با تەماشای مێژوو بكەین و لاپەڕەكانی هەڵدەینەوە هەركات موسوڵمانان كەم بوون هەمیشە سەركەوتو بوون، بەڵام كاتێک لە حونین دا موسوڵمانان بە هێزی خۆیاندا نازین بەرانبەر بە هەوازن خوای گەورە چۆن باسیان دەكات: وَيَوْمَ حُنَيْنٍ إِذْ أَعْجَبَتْكُمْ كَثْرَتُكُمْ فَلَمْ تُغْنِ عَنْكُمْ شَيْئًا وَضَاقَتْ عَلَيْكُمُ الأرضُ بِمَا رَحُبَتْ ثُمَّ وَلَّيْتُمْ مُدْبِرِينَ. (٢٥)، التوبة. وە لە رۆژی حونەین واتە لە غەزای حونەین كاتێک كە زۆری ژمارەی خۆتان سەرسامی كردبوون، جا بینیتان ئەو زۆریە هیچ فریاتان نەكەوت و بێنیازی نەكردن، زەویش چەندە فراوانە لێتان هاتەوە یەک و تەنگ بووەوە، لەوەو دوا هەموو پشتتان هەڵكرد.
لێرەدایە كە ئەورووپییەكان ئەو سوننەتە خوایەیان بۆ نادۆزرێتەوە و پێوەرەكانی ئەوان پێوەری ماددیە، بۆیە هەمیشە خەریكی درۆ هەڵبەستنن بۆ موسوڵمانان، موسوڵمان زۆر بە دەگمەن لەكەمیدا لە جەنگدا دۆڕا بێت، بەڵكو هەمیشە بە ئیمان و تەقوا سەركەوتوو بووە.
چوارەم: كەی موسوڵمان پێویستیان بەوە بووە خەڵكانێكی دەسەڵاتدار هانیان بدات بۆ جیهاد ئەوان خۆیان بە ئارەزووی خۆیان هاتوون بۆ ئەوەی شەهید بن، ئیتر پێویستیان چییە بەوەی كە كەشتی بسوتێنن و حەماسی ئەوان نە بەسوتاندنی كەشتییە، نە بە سەروەت و سامانی جیهانییە، بەڵكو كاری موسوڵمان تەنها بۆ خوایە.
پێنجەم: كەسێكی وەک طارقی كوڕی زیاد كە سەركردەیەكی دووربین و لێهاتوو شارەزایە، چۆن كاری وا دەكات كەشتی دەسوتێنێت، ئەی ئەگەر هاتوو لە جەنگەكەدا دۆڕا، دەبێت هێڵی گەڕاندنەوەی خۆی دابین بكات ئەوە كارێكی شەرعییە، پێویستە ئەنجام بدرێت وەک خوای گەورە دەفەرموێت : يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُواْ إِذَا لَقِيتُمُ الَّذِينَ كَفَرُواْ زَحْفاً فَلَا تُوَلُّوهُمُ الأَدْبَارَ. ﴿١٥﴾، الأنفال. واتە: ئەی ئەوانەی كە باوەڕتان هێناوە كاتێک بەرەنگاری ئەوانە بوونەوە، كە بێباوەڕ بوون لەكاتی لەشكركێشیدا ئەوە پشتیان تێ مەكەن و رامەكەن.
وَمَن يُوَلِّهِمْ يَوْمَئِذٍ دُبُرَهُ إِلَّا مُتَحَرِّفاً لِّقِتَالٍ أَوْ مُتَحَيِّزاً إِلَى فِئَةٍ فَقَدْ بَاء بِغَضَبٍ مِّنَ اللّهِ وَمَأْوَاهُ جَهَنَّمُ وَبِئْسَ الْمَصِيرُ. ﴿١٦﴾، الأنفال. واتە: هەركەس لەو رۆژەدا رابكاتە دواوە و پشتیان تێ بكات، ئەوە بەڕاستی لەگەڵ خەشم و قینی خوادا گەڕاوەتەوە و سەرەنجام جێ و رێگەی دۆزەخە كە ناخۆشترین جێگە و سەرئەنجامە، مەگەر مەبەستی بەكارهێنانی هونەری جەنگ بێت یاخود مەبەستی شوێن گۆڕین و جێگۆڕین و جێگۆڕكێ بێت بۆ لای دەستەیەكی تر.
كەواتە هەرگیز طارقی كوڕی زیاد ئەو رێگەیانە لە خۆی ناگرێت، كە ئەو كەشتییەكانە تاكە رێگەیەتی بە سوپای موسوڵمانان لە مەراكیش ببستێتەوە و بیانگەڕێنێتەوە بۆ وڵاتی مەراكیش، وە هەرگیز رێگەی یارمەتی لە خۆی نابڕێت، كە تەنها لەرێگەی كەشتییەكانەوە خواردن و چەكی بۆ دێت. چۆن كاری وا ئەنجام دەدات لە كاتێكدا هەمیشە چاوەڕوانی یارمەتییە لە موسای كوڕی نوصێر، وە گیانی موسوڵمانان لە بەردەستی ئەودایە، تۆ بڵێیت ئەو كارەی كردبێت؟ بێگومان كاری

وای لێناوەشێتەوە چونکە طارقی کوڕی زیاد سەرکردەیەکی لێهاتوو و شارەزای هونەری سەربازییە، لەهەمان کاتدا کەسێکی لەخوا ترس و خاوەن وەرعە، ئیتر چۆن کەشتییەکان دەسوتێنێت و بێ پرس کارێکی وا ئەنجام دەدات، لەکاتێکدا ئەو دەسەڵاتی یەکەم نییە.
شەشەم: لای هەمووان ئاشکرایە کە ئەو کەشتییانە کە سوپای موسوڵمانانی پێ پەڕییەوە هەمووی موسوڵمانان خاوەنی نەبوون، بەڵکو زۆربەی کەشتییەکان (یولییان) خاوەنی بوو، ئەو دابووی بە موسوڵمانان کە پاشای سەبتە بوو کەواتە طارقی کوڕی زیاد ناتوانێت ئەو کارە بکات، چونکە ئەمانەتە و شەرعەن بۆی نییە ئەوکارە بکات، تەنها وەک وەسیلە دابووی بە موسوڵمانان بۆ خاکی ئیسپانیا، تا سەربازەکانی لە دەریا پێ بپەڕینێتەوە، وە پاشان هەر ئەو کەشتییانە بوون، کە گەڕانەوە. سوپای موسوڵمانان بە سەرۆکایەتی موسای کوڕی نوصێر پەڕینەوە بۆ خاکی ئیسپانیا.
کەواتە لێرەدا ئەوەمان بۆ دەردەکەوێت، کە نەزانی و بەئاگایی مێژوونووسانی ئەوروپیین لە موسوڵمانان، بۆیە ئەم مێژووە نادروستەیان داتاشیوە لەو سەرکەوتنە گەورەیەی، کە موسوڵمانان لە دۆڵی برباط بەدەستیان هێنا لەسەر دەستی طارقی کوڕی زیاد.

طارقی کوڕی زیاد دوای جەنگی دۆڵی برباط

لەدوای ئەو سەرکەوتنە گەورەیە طارقی کوڕی زیاد راوێژی کرد بە سەرکردەکانی تر، کە ئێستە باشترین هەلە بۆ تەواوکردنی فەتحەکەیان، چونکە کە هێزێک شکا هەروا بە ئاسانی ناتوانێت ریزەکانی یەک بخاتەوە. بۆیە بەپەلە خۆی ئامادەکردەوە ئەگەر چی زامی موسوڵمانان قوڵبوو سێ هەزار موسوڵمان شەهید بوون، بەڵام زانی زەمینەکە لەبارە بۆ تەواوکردنی فەتحەکەی تەمەڵی نەکرد و خۆی دووبارە ئامادە کردەوە وەک شێر راپەڕی، وە هۆکاری نەوەستانی دەستپێکردنی فەتحی ئەندەلوس ئەتوانیین بە چەند خاڵێک دەستنیشانی بکەین.
یەکەم: باری دەرونی موسوڵمانان زۆر بەرزبوو کە سەرکەوتبوون بەسەر سەد هەزار کەسدا، پێچەوانەکەی نەسرانییەکان بوو، کە باری دەرونیان تێک شکابوو، موسوڵمانان رۆحێکی بەرزی جیهادی لەلایان دروستبوو بوو وەک شێر نرکەیان دەهات.
دووەم: هۆکاری ئەو هەموو کوژراوەی کە لە قوتی نەسارا کەوتبوو پاشاکەیان کوژرابوو یان هەڵهاتبوو ئەمە وای کرد، کە طارقی کوڕی زیاد خۆی ئامادە بکاتەوە، چونکە دەیزانی بەنەمانی سەرکردە سوپا شیرازەی لەدەست دەدا.
سێیەم: طارقی کوڕی زیاد زانی، کە لوزریک نەماوە دووره لەخەڵکی ئەندەلوسە، وە ویستی هەلەکە بقۆزێتەوە بۆ ئەوەی دینی خوای گەورە بڵاو بکاتەوە، چونکە ئەو خراپەکاری و سەروەت و سامانی خەڵکی بەهەدەر دەبرد، خەڵکی دەکرد بە بەندە بۆ خۆی، لە راستییدا خەڵکی لێی بێزار بووبوون.
چوارەم: طارقی کوڕی زیاد ئەیزانی یولییان پاشای سەبتە خاوەنی هیچ پەیمانێک نییە لەوانەیە پەیمانەکەی بشکێنێت بۆیە ویستی بە قوڵی بچێتە ناو خاکی ئەندەلوس و ئەو بۆشایەی ناو خەڵکی بقۆزێتەوە و زەمینەکە بۆ ئیسلام فەراهەم بێنێت و خەڵکی کۆمەڵ کۆمەڵ بێنە ناو ئاینی ئیسلام.

ئەم هۆكارانە وای كرد لە سەركردەیەكی وەك طارقی كوڕی زیاد كە سوپاكەی ئامادە بكات و بهكەوێتە ڕێ بۆ ناو خاكی ئەندەلوس و بەتەواوەتی فەتحی بكات، سوپای كەوتە ڕێ بەرەو گەورەترین شاری باشووری ئەندەلوس، كە ناوی ئیشبیلیە بوو وە بەهێزترین شار بوو لەڕووی دیواری شارەكە و قەڵاكانی دەوروبەری شارێكی زۆر مەحكەم بوو لەڕووی سەربازییەوە، بەڵام لێرەدا شتێكی زۆر سەیر ڕوونەدا، كە ئەنجامی وتەیەكی پێغەمبەری خوایە ﷺ، كە لێرەدا وەك موعجیزە دەردەكەوێت كە دەفەرموێت: يرويه البخاري عن جَابر بْن عَبْد الله أَنَّ النَّبيَّ صَلَّى اللهُ عَلَيْه وَسَلَّمَ قَالَ: أُعْطِيتُ خَمْسًا لَمْ يُعْطَهُنَّ أَحَدٌ قَبْلي نُصرْتُ بالرُّعْب مَسيرَه شَهْر، وَجُعلَتْ لِي الْأَرْض مَسْجدًا وَطَهُورًا فَأَيُّما رَجُل منْ أُمَّتى أَدْرَكَتْهُ الصَّلَاه فَلْيُصَلِّ، وَأُحلَّتْ لِي الْمَغَانمُ وَلَمْ تَحلَّ لأحَد قَبْلي، وَأُعْطيتُ الشَّفَاعَه، وَكانَ النَّبيِّ يُبْعَثُ إلَى قَوْمه خَاصَّه وَبُعثْتُ إلَى النَّاس عَامَّه. بوخاری ڕیوایەتی كردوە لە جابر كوڕی عەبدوڵلاوە دەگێڕێتەوە لە پێغەمبەری خوا ﷺ فەرموی: پێنج شتم پێ بەخشراوە كە نەبەخشراوە بە كەس لە پێش من، سەركەوتنی تۆقێنەر ڕێگەیەكی بەردەوام، وە ئەم زەویەشی بۆ كردومەتە مزگەوت، وە جێگەیەكی پاك بۆ ئەوەی هەر كەسێ لە ئوممەتەكەم كاتی نوێژكردن هات لەهەر كوێ بێت نوێژەكەی بكات، وە پاش بە جێماوی شەڕ، كە بۆ كەس حەڵاڵ نەكراوە لە پێش من، وە تكاكاری پێ بەخشیوم، پێغەمبەران بۆ قەومەكانیان ئەنێران، هەر پێغەمبەرێ بۆ كۆمەڵێكی تایبەت نێردراون، بەڵام من نێردرام بۆ هەموو خەڵكی بەگشتی. ئەو شارە دەرگەكانی كرایەوە بەبێ جەنگ و شەڕ و شۆڕ بۆ موسوڵمانان چوونە ناوەوە، بەبێ ئەوەی خوێن لە لوتی هیچ كەس بێت، موسوڵمانان كار و فەرمانڕەواییان گرتە دەست لەگەڵ خەڵكی شاردا پیاو ماقوڵان و ناسراوان شار كەوتنە را و بۆچوون گۆڕینەوە، تاكو چۆن خزمەتی خەڵكەكە بكەن، ئیتر خەڵكی خۆیان چوون بە دەمیانەوە داوایان كرد كێ موسوڵمان دەبێت، ئەوا وەك ئێمەیە ئەوەی لەسەر ئاینی خۆشی دەمێنێتەوە دەبێت جزیە بدات.

طارقی کوڕی زیاد و فەتحکردنی باکووری ئەندەلوس

لەدوای فەتحکردنی شاری ئیشبیلیە، کە بەبێ جەنگ گیرا. پاشان رووی کردە شاری ئوستوجە، ئەویش یەکێک بوو لە شارە گەورەکانی باشوور، بەڵام لەو شارەدا، کە چوونە ناوەوە شەڕێکی زۆر گەورەیان کرد کە کوشت و کوشتارێک کرا لە نێوانی موسڵمانان و قوتی نەسارادا. بێگومان کە ئەوەندەی جەنگی دۆڵی برباط گەورە نەبوو، چونکە لە دۆڵێ برباط دا زۆربەی زۆری هێزی خۆیان لە دەست دابوو ، بەڵام ئەوەندەی نەمابوو کە دەرگەی شارەکە بکەنەوە و بچنە ناو شارەکە لە ئوستوجە خەڵکەکە داوای ئاشتی لێ کردن، موسوڵمانانیش هەمیشە باڵی بەزەییانْ درێژ بوو ئاشتیان لەگەڵ کردن و لەسەر بنەمای جزیە رێککەوتن.

جیاوازیەکی زۆر گەورە هەیە لە نێوانی ئەوەی کە بە جزیە ئاشتی لەگەڵ موسوڵماناندا بکەن و یان موسوڵمانان خۆیان فەتحی شارەکە بکەن، ئەگەر فەتحی شار بکەن بە کوشت و کوشتار دەیکەن وە موسوڵمانان دەبنە خاوەنی شارەکە، بەڵام ئەگەر لەسەر جزیە ئاشتیان کردو رێککەوتن ئەوا دەسەڵات و ئەوەشی، کە موڵکایەتی دەکەن وەک خۆی دەمێنێتەوە.

لەدوای ئەوەی کە ئوستوجەیان بەجێ هێشت موسوڵمانان بە نۆ هەزار سەربازەوە کەوتنە رێ لەبەر ئەوەی سوپای موسوڵمانان کەم بوون طارقی کوڕی زیاد سریەی بۆ دروست کردن لە ٦٠٠ بۆ٧٠٠ کەس تا بچن شارەکان فەتح بکەن، بەڵام هێزی گەورەی سوپاکەی لەگەڵ خۆیدا بردِ بەرەو پایەتەختی ئەندەلوس کە ناوی طولەیطیلە، وە سریەیەکی نارد بۆ قورطوبە، سریەیەکی تریشی نارد بۆ غرناطە وە سریەکی نارد بۆ مالاگا، وە سریەکی تریش بۆ مورسیە کە هەموو ئەمانە شاری باشووری ئەندەلوس بوون، کە لەسەر کەناری دەریای ناوەڕاست بوون ئەو شارانە، وە مطلە کە لە نزیکی کەنداوی شاخی طاریق بوو بە تەواوەتی ئازاد کرا کە بەو سریە کەمانەوە توانی ئەو شوێنە رزگار بکات وە هۆکاری کەمی موسوڵمانان کە توانیان ئەو جێگەیانە بگرن ئەوە بوو کە موسوڵمانانِ ئیمانێکی زۆر پتەو و بەهێزیان هەبوو بۆیە خوای گەورەش یارمەتی تەواوەتیدان وەک خوای گەورە دەفەرموێت: فَلَمْ تَقْتُلُوهُمْ وَلَكِنَّ اللَّهَ قَتَلَهُمْ وَمَا رَمَيْتَ إِذْ رَمَيْتَ وَلَكِنَّ اللَّهَ رَمَى وَلِيُبْلِيَ الْمُؤْمِنِينَ مِنْهُ بَلَاءً حَسَنًا إِنَّ اللَّهَ سَمِيعٌ عَلِيمٌ ﴿١٧﴾، الأنفال.

واتە: کەوابوو ئەی ئیمانداران: وەنەبێت ئێوە کافرانتان کوشتبێت، بەڵکو خوا کوشتنی و لەناوی بردوون، تۆش ئەی محمد(صلى الله عليه وسلم) کاتێک مشتێک خۆڵت روو بەکافران فڕێدا ئەو کارە تەنها تۆ نەتکرد، بەڵکو خوا فڕێی دا و (خۆڵی کردە چاوی کافرانەوە)، تا ئیمانداران تاقیبکاتەوە بە تاقیکردنەوەیەکی چاک، چونکە بەڕاستی خوا بیسەری (دوعا و نزایانە)، زاناشە (بەنییەتی دڵیان).

طارقی کوڕی زیاد بەردەوام بوو ، رووی کردە باکووری ئەندەلوس، تا چووە ناو شارێک بە ناوی جیان، کە یەکێک بوو لە شارەکانی نەسارا، کە دیوار و قەڵای بەهێزی زۆری تێدا بوو.

چوونە ناو پایتەختی ئەندەلوس طوڵەیطیڵە

طوڵەیطیڵە: شارێكی كۆنی ئیسپانیایە، كە لە ناوەڕاستی شێوە دوورگەی ئیبریا كە نزیكەی ٩١ كم دووره لە باشووری رۆژئاوای شاری مەدرید، كە دەوری بە رووباری تاجویە دراوە، كەوتۆتە نێوانی سێ دۆڵی گەورەوە، كە لە خاكێكی زۆر بەرفراوانە.

موسا كوڕی نوصێر كە پیاوكی دانا و ژیرو لێ هاتوو بوو نامەی نووسی بۆ طاریقی كوڕی زیاد، كە لە شاری جیاندا بمێنێتەوە و خۆشی لە قورطوبەدا نیشتەجێ ببی و پەلە نەكات لە فەتحی پایتەختی ئەندەلوس كە طولَیطیڵە بوو، موسای كوڕی نوصێر ترسی ئەوەی هەبوو، هێزەكانی قوتی نەساڕا ریزەكانانیان رێكبخەنەوە و هێرش بكەنە سەر موسوڵمانان.

طارقی كوڕی زیاد بینی كە هەموو رێگەكان كراوەیە لەبەردەمیدا، وە بینی رێگەی طوڵەیطیڵە هیچ كێشەیەک و قورسایەكی تێدا نییە بۆ فەتحكردنی، ئیجتیهادی بە بیر و بۆچوونی خۆی كرد، وە بە گوێی بیر و بۆچوونەكەی موسا كوڕی نوصێری نەكرد، زانی كاتەكە لەبارە بۆ فەتحكردنی طوڵەیطیڵە كە پایتەختی ئەندەلوس بوو با بە هێز بێت بە قەڵا و دیوار ئەو شارە، بەڵام هێزی نەساڕا ورەی لەدەستداوە، بۆیە وای بە باشزانی كە هێرشەكەی بەردەوام بێت، لەم ماوەیەی كە نەساڕاكان بێ هێزو بێ توانان وە توانای بەرگری سوپای موسوڵمانانیان نەماوە بۆیە طارقی كوڕی زیاد فەتحكردنی طوڵەیطیڵەی بە باشزانی ئەگەر ئێستە فەتحی نەكات، لەوانەیە لەماوەی داهاتودا بۆی فەتح نەكرێت.

خۆی وا باش بوو طاریقی كوڕی زیاد را و بۆچوونی خۆی بە موسا كوڕی نوصێر لە مەراكیش رابگەیەنێت بە نامەیەک، ئەگەر لە نامەكەدا زەمینە و سروشتی ئەندەلوسی بۆ روون بكردبایەوە، لەوانە بوو موسای كوڕی نوصێریش بیر و بۆچوونەكەی زیادی پێ قبووڵ بێت، وە ئەو جیاوازیە نەكەوتبایە نێوان بۆچوونەكانیانەوە، بەڵام پەلەی فەتحكردنی طوڵەیطیڵە بەبێ مۆڵەت وەرگرتن لە موسا كوڕی نوصێر، لە پاشاندا رۆشن دەبێتەوە، كە موسا كوڕی نوصێر دەیزانی، كە طوڵەیطیڵە ئازاد دەكات، بەڵام زیاتر مەبەستی بوو چەک و جبەخانە و هێز فریای طارقی كوڕی زیاد بخات، بۆیە ویستی بیوەستێنێت، تاكو هەموو كەرەستە و لەشكرەكانی بگەیەنێتێ چونكە رێگەكە زۆر دوور و درێژ بوو لە مەراكیشەوە بۆ طوڵەیطیڵە.

لەهەمان كاتدا شاری طوڵەیطیڵە بە گەورەترین شارو دیواری بە هێزو قەڵای قایم دادەنرێت، بەڵكو بە بەهێزترین شاری هەموو ئیسپانیا دادەنرێت، چونكە هەموو چوار دەوری بە شاخ گیراوە لە رۆژئاوا و رۆژ هەڵات و باكووری ئەو شارە تەنها ئەو جێگەیەی كە دەیانتوانی بڕۆنە ناو شارەكە تەنها بەشی باشووری بوو وە هەموو چواردەوری بە قەڵا بۆ بەرگری لە شارەكە ئامادە كرابوو.

لەگەڵ ئەوەش دا خوای گەورە كارەكانی بۆ طارقی كوڕی زیاد ئاسان كرد دەرگەكانی بۆ خستە سەر پشت خەڵكی شارەكە بە جزیە رێكەوتن و نامەیان لەگەڵ مۆر كرد بە ئاشتی رێكەوتن.

موسای كوڕی نوصێر نامەیەكی بە پەلەی ناردەوە بۆ طارقی كوڕی زیاد فەرمانی پێ دەكات كە لە جێی خۆی بوەستێت، نامەكەیش هەندێک رەقی لە لایەن موسای كوڕی نوصێرەوە پێوە دیار بوو كە پێ دەڵێت لە جێی خۆت دابنیشە تا دەگەمە لات.

کاتێک کە طارقی کوڕی زیاد ئەو هەموو پێشڕەویەی کرد بۆ فەتحکردن لەو ماوە کەمەدا توانی زۆربەی شارەکانی ئەندەلوس فەتح بکات، موسای کوڕی نوصێر ئەمەی بە پەلە زانی چونکە خۆی ئەزمونی وڵاتی ئەفریقای باکووری لە پێش چاو بوو کە چۆن توانی جێ پێی خۆی لە مەراکیش و جەزائیر و تونس بچەسپێنێت، بۆیە نامەیەکی هەڕەشە ئامێزی نووسی بۆ طارقی کوڕی زیاد و پێ وت لە جێ خۆت بمێنەرەوە تا دەگەمە لات، لەوە دەترسا کە سوپای نەسارا دەوری بدەن و سوپای موسوڵمانان لەناو بەرن.
موسای کوڕی نوصێر لەوکاتەوەی کە طارق دەرچووبوو بۆ وڵاتی ئەندەلوس ئەو هەر خەریکی کۆکردنەوەی لەشکرو چەک و جبەخانە بوو بۆیە هەشت هەزار سەربازی تری ئامادە کرد بۆ یارمەتی طارقی کوڕی زیاد چونکە زۆر دوور کەوتبوەوە لە خاکی موسوڵمانان.
لەوانەیە خوێنەر بپرسێت ئەم هەموو سوپایە لە کوێ ئامادە بوو تا سیانزە هەزار کۆبوەوە زۆری پێ چوو وە پاشان ئەم هەشت هەزارە لە کوێوە دروست بوون بۆ موسای کوڕی نوصێر؟
لە وەڵامدا دەڵێین موسوڵمانان لە هەرشوێنێکی ئەم جیهانەوە لە رۆژهەڵات و رۆژئاوایەوە کە بانگ و سەدای جیهادیان ببیستایە خێرا بە دەم ئەو بانگەوازەوە دەڕۆشتن و ئامادەی کۆشش و خەباتیدان تێدا بوو بۆ ئەم دینە کە بیستیان وا کۆشش و جیهاد لە خاکی ئیسپانیادا دەستی پێ کردوە بە سەرکردایەتی سەرکردەیەکی لێهاتوی بەربەر، ئەو هەشت هەزارەی کە کۆ بوونەوە هەر هەمووی خەڵکی وڵاتی یەمەن و شام و ئێران و ئازەربایجان و کورد بوون، خۆیان ئامادە کرد بۆ ئەوەی بگەنە وڵاتی مەراکیش لە رێگەی سەرکردە و ئەمیرەکانیانەوە، پاشان بە سەرکردایەتی موسا کوڕی نوصێر پەڕینەوە بۆ خاکی ئەندەلوس تا هێز و تواناو پشتیوانی بگەیەننە طارقی کوڕی زیاد، چونکە لای موسوڵمانان هەر وایە لە هەر شوێنێکی ئەم جیهانە موسوڵمان پێویستی بە یەکتر بێت خێرا بۆ یارمەتی یەکتر ئامادەن.

پەڕینەوەی موسا نوصێر و گەورەترین کاری لە خاکی ئەندەلوس

کاتێک کە موسا کوڕی نوصێر پەڕیەوە بۆ ئەندەلوس خۆی و سوپاکەی بینی کەوا لە پشتی طارقی کوڕی زیادە، وە لە شاری ئیشبیلیە کە گەورەترین شاری باشووری ئیسپانیا بوو، هەروا بەهێزترین شاریش بوو لەڕووی قەڵا و دیواری شارەکەوە، کە پێشتر پەیمان نامەیان ئیمزا کردبوو لەگەڵ طارقی کوڕی زیاددا بۆ دانی جزیە، بەڵام لە پەیمانەکای خۆیان پەشیمان بوونەوە و پەیمانەکەیان شکاندبوو خۆیان ئامادە کردبوو، کە لە پشتەوە لە طارقی کوڕی زیاد بدەن، بەڵام خوای گەورە کاری ئەوانی ژێرخست و موسا کوڕی نوصێر هات و دەوری شارەکەی دا و شاری ئیشبیلیەی گرت.
موسا کوڕی نوصێر سەکردەیەکی لێوەشاوە و بەتوانا بوو زۆر دووربین بوو زۆر بەووردی ئیشەکانی هەڵدەسەنگاند کاتێک کە نامەی نووسی بۆ طارقی کوڕی زیاد خەڵکانێک بوون لە دەوروپشتی پێیان دەوت ئەوە ئیرەیت پێ دەبات، کە تۆ ئەو جێگەیانەت فەتح کردووە، بۆیە ئەویش پێی خۆش بوو کە لەگەڵتدا بەشدار بێت و خۆی خاوەنی فەتحەکە بێت، بۆیە طارقی کوڕی زیاد ئەم قسەیەی بەبێ مانا و بەکاری دوژمنانی موسوڵمانان زانی، بۆیە بەئاشکرا وتی هەر

كردەوەیەک من دەیكەم بەشێكی موسا كوڕی نوصێری تێدایە، چونكە من پەروەردەكراوی دەستی ئەو پیاوەم و هەرچیەكم كردووە لە خاكی ئەندەلوس ئەو بەشداره لەگەڵ مندا، هەرچی پاداشت و چاكەی منە لە تەرازودا موسا كوڕی نوصێردا بەشێكی هەیە، چونكە ئیسلامی لەسەر دەستی موسا كوڕی نوصێر وەرگرتبوو، وە تەنها مەبەستی موسا كوڕی نوصێریش ئەوە بوو كە سوپای موسوڵمانان لە ناو نەچن لە خاكێكی دووره دەستی موسوڵمانان.

لە دوای ئەوەی كە چەند مانگێک دەوری شاری ئیشبیلیەی دا توانی بچێتە ناو شارەكەوە بەتەواوەتی، پاشان موسای كوڕی نوصێر بەرەو باكووری ئەندەلوس كەوتە رێ و رۆشتن بەرەو ئەو شارانەی كە طارق كوڕی زیاد فەتحی نەكردبوو. چوون بەرەوە ناوچەكانی باكووری رۆژئاوا، كە طاریقی كوڕی زیاد بەو رێگەیانەدا نەڕۆشتبوو، ویستی یارمەتییەک بێت بۆ طاریقی كوڕی زیاد، وە سەركەوتنێكی تەواو بەدەست بێنێت لە ئیسپانیادا.

موسا كوڕی نوصێر توانی لە ماوەیەكی زۆر كەمدا بە دەیان شار ئازاد بكات، وە توانی ئەو جێگەیانەی كە زۆر گەورەن فەتحیان بكات، كە پێی ئەوترێ ناوچەكانی ماردە، ئەم ناوچانەی هەموو ئازاد كردوو طارقی كوڕی زیاد هات لە طوڵەیطیڵە چاوەڕێی سەركردەی لێهاتوو موسا كوڕی نوصێر دەكات، هۆكاری رووكردنە ماردەشی ئەوە بوو، كە زۆربەی هێز و سوپا و قوتی نەسارا لەو ناوچەدا كۆبووبوونەوە، وە ئەمەش چەند مانگێكی پێ چوو، كە كۆتاییەكەی لە مانگی رەمەزاندا بوو، كە زۆربەی ئەو شارانەی كە كەوتە دەستی لە كۆتایی جەژنی رەمەزانی پیرۆزدا بوو یان شارەكانی فەتح دەكرد وەیان بە دانی جزیە رێكەتننامەی لەگەڵدا دەبەستن، وە ئەو جەژنەش بوو بە دوو جەژن بۆ موسوڵمانان.

موسا كوڕی نوصێر زۆر بیری طارق كوڕی زیادی دەكرد ویستی فەتحەكە نەوەستێت، بۆیە كوڕەكەی خۆی نارد بەسەرۆكایەتیی سوپاكە، تا بەتەواوەتی فەتحەكان ئەنجام بدەن، كوڕەكەی ناوی عبدالعزیز كوڕی موسا كوڕی نوصێر، كە وەكو باوكی پەوروەردە كرابوو. پەروەردەكراوێكی كۆشش و خەبات و جیهادیانە عبدالعزیز كوڕی موسا بەرەو ناوچەی رۆژئاوا كەوتە رێ لە ماوەیەكی زۆر كەمدا توانی هەموو رۆژئاوای ئەندەلوس فەتح بكات، كە ئێستە ناونراوە بە پورتوگال وە توانی بچێتە لیشبۆنە كە لە باكووری رۆژئاوای وڵاتی پورتوگالە. عبدالعزیز كوڕی موسا كوڕی نوصێر یەكێكە لەو كەسانەی كە پورتوگالی فەتح كردووە.

بەیەكگەیشتنی طارقی كوڕی زیاد و موسا كوڕی نوصێر

هەندێک لەسەرچاوەکان وا دەگێڕنەوە، کە کاتێک کە موسا کوڕی نوصێر گەیشت بە طارقی کوڕی زیاد، موسا طارقی گرت و دای بە زەویدا، وە هەروەها دەگێڕنەوە کە بە قامچی لێی داوە. ئەم سەرچاوەیە تەنها لە مێژووی ئەوروپییەکاندا هاتووە، کە هیچ کاتێک ناکۆکی لە نێوانی ئەو دوانەدا رووی نەداوە. ئەو گرژیەی لە نێوانی طارقی کوڕی زیاد و موسای کوڕی نوصێردا باسمان کرد، تەنها لە پەلەکردنی گرتنی شارەکاندا بوو، چونکە کاتێک طاریق لە قورطبە و جیاندا بوو خۆی ئامادە کردبوو، بەرەو طوڵەیطیڵە بڕوات، بەڵام کە نامەکەی موسای کوڕی نوصێری بەدەست گەیشت، وای بە باشزانی کە پایتەختیش بگرێت و لەوێ بوەستێت، بەڵکو موسای کوڕی نوصێر زۆر خۆشحاڵ بوو بە کردەوەکانی طارقی کوڕی زیاد. ئەم جۆرە کارانە لە نێوانی سەرکردەکاندا روو دەدات و کارێکی زۆر سروشتییە، کاتێک کە بەیەک گەیشتن وەک سەرچاوە راستیەکان بۆمان باس دەکەن، دوو ساڵ بوو ئەم دوو سەرکردەیە یەکتریان نەدی بوو، بۆیە زۆر بەگەرمی باوەشیان بە یەکتردا کرد و لە رەمەزانی ساڵی ٩٢ کۆچی یەکتریان بەجێهێشتبوو، تاکو مانگی ذوالعقدە ساڵی ٩٤ کۆچی، ئەو هێرشەی کە طارقی کوڕی زیاد دەستی پێ کردبوو یەک ساڵی خایاند، تا گەیشتە طوڵەیطیڵە، وە پاشان هێرشەکەی موسای کوڕی نوصێر ساڵێکی خایاند، تا گەیشتەوە بە طارقی کوڕی زیاد.

هەر دوو سەرکردەی قارەمان کەوتنەڕێ بۆ فەتحکردنی ناوچەکانی ئەندەلوس وە ناوچەکانی باکووری رۆژهەڵات و باکووری رۆژئاوا. سەرەتا لە ناوچەی باکوورە وە دەستیان پێ کرد کە ناوچەیەکی زۆر گرنگ بووو کە یەکێک لەو ناوچانە بریتیی بوو لە بەرشەلۆنە، بەرشەلۆنەیان بەیەکەوە فەتحکرد، کە بەداخەوە خەڵکی وڵاتی ئێمە بەرشەلۆنە تەنها بە تیپێکی دووگۆڵی دەناسن، بەڵام نازانن بۆ درێژای چەند سەدە ئەم خاکە حوکمی خوای گەورەی تێدا پیادە کراوە لەسەر دەستی دوو سەرکردەی قارەمان و موجاهد کە فەتحیان کرد.

پاشان روویان کردە شارێکی زۆر گەورەی باکووری رۆژهەڵات کە پێی ئەوترێ ساراگۆستا کە چەند ئەژدادێکی موسوڵمانان لەوێدا پەروەردە بووبوون و زۆربەی زۆری ناوچەکانی باکوور و ناوەڕاست و بەرەو باکووری رۆژئاوا ئەم جێگەیانە فەتحکران لەسەر دەستی ئەو دوو سەرکردە میغوارە. لەپاشاندا لە ناوچەی باکوور موسای کوڕی نوصێر هەستا بە کارێک، کە هاوشێوەی ئەو کارە زۆر دەگمەن بوو لەو سەردەمەدا، کە ئێستەش جێگەی سەنجی زۆربەی مێژوونووسانە، سریەیەکی نارد بۆ پشت شاخی برینییە، ئەم شاخە سنوری نێوان فەڕەنسا و وڵاتی ئەندەلوس دیاری دەکات و کەوتووەتە باکووری رۆژهەڵاتی وڵاتی ئەندەلوس، وە ئەو سریەیە شاخی برینییەیان بڕی و چوونە شارێکی فەڕەنسی بە ناوی ئەربوونە، کە ئەم شارە ئەکەوێتە سەر کەناری دەریای سپی و دەریای ناوەڕاست، وە بەم کارە موسای کوڕی نوصێر توانی بنکەیەک لەناو خاکی فەڕەنسادا دابنێت کە جێ پێی خۆیان چەسپاند لە شاری ئیربوونە. لە دوای ئەوەی کە ئەم تاکە سریەیەی ناردە باشووری رۆژئاوای فەرەنسا موسا کوڕی نوصێر و سوپاکەی روویان کردە رۆژئاوا، تا گەیشتە کۆتای خاکی ئەندەلوس لە رۆژئاوادا موسوڵمانان هەرچی شاری

ئەندەلوس بوو فەتحیان كرد وە خاكی ئەندەلوس هەرهەمووی فەتح كرا تەنها ناوچەیەكی زۆر بچووک نەبێت لە باكووری رۆژئاوا كە پێی ئەوترێ صخرە، یان بلای پێ دەوترێ، ئەمەش ئەكەوێتە سەر كەنداوی بسكای لەسەر دەریای ئەتڵەنتی. ئەم كارانە لە ماوەی سێ ساڵ و نیودا ئەنجامدرا واتا لەسەرەتای ساڵی ۹۲ كۆچی وە كۆتاییەكەی لە كۆتای ساڵی ۹۵ كۆچی. هەرچەندە موسوڵمانان دەوری ئەم شارەیان دابوو بۆ ماوەیەكی دوور و درێژ، بەڵام هەر نەیان توانی فەتحی بكەن، هۆكاری نەتوانینی فەتحی بلای ئەوە بوو، كە نامەیەكی لە خەلیفەی موسوڵمانانەوە پێ گەیشت كە بە زووترین كات بگەڕێتەوە، لەپاشاندا دەبێتە دەوڵەتێكی زۆر گەورەی نەسارا كە بە مێشكی هیچ كەسێكدا نەهاتووە، وە دەبوو ئەو شوێنەی فەتح بكردبایە موسا كوڕی نوصێر.

نامەیەک لە وەلیدی كوڕی عبدالمەلیک بۆ وەساندنی فتوحات

لەوپەڕی وڵاتی موسوڵمانان لە دیمەشق لەلایەن خەلیفەی موسوڵمانان وەلید كوڕی عبدالمەلیک نامەیەک بۆ موسای كوڕی نوصێر و طارقی كوڕی زیاد هات، كە دەبێت بەپەلە و بێ دواكەوتن بگەڕێنەوە بۆ دیمەشق و كۆتایی بێنن بە فەتحەكانیان، لە راستیدا كارێكی زۆر سەیر بوو، وە هەمووانی سەرسام كرد! خەفەت و بێزاریەكی زۆریدا بە موسای كوڕی نوصێر و ئاخ و ئەسەفێكی زۆری هەڵكێشا، بەڵام خەلیفەی موسوڵمانانە و دەبێت فەرمانەكانی جێبەجێ بكرێت. بۆچی لەوكات و ساتەدا ئەو كارە روویدا؟

بەدڵنیاییەوە هۆكارەكەی دەگەڕێتەوە بۆ لای وەلیدی كوڕی عبدالمەلیک، كە مێژوونووسان بۆمان باس دەكەن.

یەكەم: لە راستییدا وەلیدی كوڕی عبدالمەلیک هەمیشە بیری لەوە دەكردەوە، موسوڵمانان زۆر لەخاكی خۆیان دوور كەوتوونەتەوە و مەنزڵگەیان بەجێهێشتووە، وە ئەویش خۆی بە بەرپرس دەزانی لە بەرانبەر موسوڵماناندا، ترسا لەوەی كە هەموو خاكی ئەندەلوس لە ماوەیەكی كەمدا فەتح كراوە، ترسەكەشی لە جێگەی خۆیدا بوو -رەحمەتی خوای لێ بێت- لەوە دەترسا كە هەموو نەساراكان كۆ ببنەوە و دژی موسوڵمانان بجەنگن هەرچەند هێز و توانای موسوڵمانان زۆر بێت، بەڵام لەو خاكەدا ناگاتە هێز و توانای نەساراكان، وە ناشتوانرێت هەروا بەئاسانی چەک و یارمەتیان بۆ بنێرێت، چونكە موسوڵمانان زۆر دوورە دەستن بۆیە ویستی موسوڵمانان لە شوێنێكدا بوەستن و جێ پێیان بچەسپێنێت.

دووەم: لە راستیدا وەلید كوڕی عبد المەلیک ئەیتوانی فەتح رابگرێت، وە داواش نەكات لە موسای كوڕی نوصێر وە طاریقی كوڕی زیاد كە نەگەڕێنەوە، بەڵام ئەوەی كە زۆر زۆر جێگەی تێڕامانە زۆر جەختی لەسەر ئەوە دەكردەوە، كە ئەو دوو سەركردە بگەڕێنەوە بۆ دیمەشق بەپەلە و بێ دواكەوتن چونكە وەلید دەیزانی كە موسای كوڕی نوصێر دەیەوێت لە دوای فەتحی ئەندەلوس هەموو ئەوروپا فەتح بكات تا دەگاتە وڵاتی قوسطنطنیە لە رۆژئاوا.

لە راستییدا قوسطنطنیە لە رۆژهەڵاتەوە نەدەتوانرا موسوڵمانان فەتحی بكەن زۆر لە سوپای موسوڵمانان و دەوڵەتی ئەمەوی رۆیشتن بۆ فەتحكردنی، بەڵام نەیانتوانی، موسای كوڕی نوصێر بیری كردەوە، كە لە وڵاتی ئەوروپاوە فەتحی قوسطنطنییە بكات، یەكەمجار ویستی فەتحی

فەڕەنسا بکات، پاشان یوگوسلافیا پاشان رۆمانیا پاشان بولگاریا، پاشان ناوچەی تورکیا، تا دەگەیشتە قوسطنطنییە لە ناوچەکانی رۆژئاواوە ئەمەی لە نامەیەکدا بۆ وەلیدی کوڕی عبدالمەلیک نووسی بوو موسای کوڕی نوصێر، بۆیە وەلید ترسی لێ نیشت و بەپەلە هاواری لێ هەستا بۆ گەڕانەوەی ئەو دوو سەرکردەیە، ئەو ئەترسا لەوەی سوپای موسوڵمانان بە قوڵایی خاکی ئەوروپادا بڵاو ببنەوە وەلیدیش نەتوانێت هیچ یارمەتی و پێداویستییەکیان بۆ بنێرێت، چونکە ئەگەر پێویستیان بە کەرەستە و پێداویستی ببوایە بەلایەنی کەمەوە چەند مانگێکی پێ دەچوو تا بە دەستیان بگات وە گەیشتنی کەرەستە و پێداویستی هەروەها ئاسان نەبوو، بەڵکو چەندەها شاخ و دەریا و دۆڵ و دەشت لەو نێوەندەدا هەبوو. وەلید کوڕی عبدالمەلیک لەوە ترسا، کە کارەکە ئەنجام بدەن، وە سوپای موسوڵمانان بەرەو تێداچوون و رۆچوون بڕوات، بۆیە فەرمانی دا بەپەلە موسای کوڕی نوصێر و طارقی کوڕی زیاد بەگەڕێنەوە.

پێویستە لێرەدا بپرسین وە هەڵوێستەیەک بکەین لەو توانا بەرز و بەهێزەی کە موسای کوڕی نوصێر هەیبوو، لەو کاتانەیدا کە بیری لێدەکردەوە، کە بچێت وڵاتی قوسطنطنییە رزگار بکات و نەخشە و پلانی بۆ کێشا بوو تەمەنی ئەم پیاوە ٧٥ ساڵ بوو.

چ توانایەک و چ هێزێکە کە شێخێکی ئاوا پیر موجاهید بێت و لە پێناوی خوای گەورەدا بجەنگێت و هەمیشە دەست بەچەک و سوارێکی لێزان بێت، وە شار لە دوای شاریش فەتحی بکات لە پێناوی خوای گەورەدا کێ ئەم رۆحە بەرزەی بەخشی بەم پیاوە؟ کە توانی ببێتە خاوەنی مێژووی شاری ئیشبیلیە و شاری مەرادە و بەرشلۆنە و ساراگۆسا و باکووری رۆژهەڵاتی ئەندەلوس و باکووری رۆژئاوا و روو بکاتە بلای و پاشان بیر لە فەتحی فەڕەنسا و ئیتاڵیا و جێگەکانی تریش بکاتەوە تا دەگاتە قوسطنطنییە.

کێ دەتوانێت پێناسەی ئەو توانایە بکات و ئەو رۆحە بەرزە بکات کە پیاوێکی ئاوا گەورە و بەساڵادا چوو لە تەمەنی ٧٥ ساڵیدا ئاوا بیر بکاتەوە. کاتێک کە موسا کوڕی نوصێر فەتحی باکووری ئەفەریقای کرد تەمەنی ٦٠ ساڵان بوو ئەگەر بە پێوەری ئەم سەردەمە پێوەری بکەین خانەنشین کرابوو، بەڵام وا لە تەمەنی ٧٥ ساڵیدایە و خەفەتێکی زۆر دەخوات بەوەی کە نەیتوانی جێگەکانی کە فەتح بکات!

خەفەتی یەکەمی ئەوە بوو کە خەلیفەی موسوڵمانان بانگی کردۆتەوە لە خاکی جیهاد دا دووەم خەفەتی ئەوەیە کە شەهید نەکراوە، سێیەم خەفەتی ئەوەیە کە نەیتوانی کە بلای فەتح بکات، خەفەتی چوارەمی لە هەمووی گەورەتر، ئەوە بوو کە نەیانهێشت قوسطنطنییە فەتح بکات لە رێگەی ئەوروپاوە.

لە باسی موسا کوڕی نوصێردا زانای پایەبەرز مقری کە خاوەنی (نفح الطیبة) دەڵێت: شمشێرەکەی خستە سەرشانی و دەستی خستەسەر ئەملاولای شمشێرەکەی و بە بێتاقەتی پیاسەی دەکرد و لەبەردەم خۆیەوە دەیوت نەیانهێشت وڵاتی فرنجە رزگار بکەم، وە نەیانهێشت خاکێک بۆ موسوڵمانان فراوانتر بکەم، کە لە شامەوە زۆر بەئاسانی بۆم فراوان دەبوو، تاکو ئەو

جێگەیەی کە بیرم لێ دەکردەوە، لە راستییدا کە سواری دەریا بووم و لە رۆژهەڵاتەوە هاتم بۆ رۆژئاوا، بەڵام رێگەکەم تەواو نەکرد، هەموو شتێکیش ویستی خوای گەورەی لەسەرە.
طارقی کوڕی زیاد و موسای نوصێر گەڕانەوە بۆ دیمەشق پایتەختی خیلافەتی ئیسلامی، کە گەڕانەوە بینیان وەلید کوڕی عبدالملک لە جێگەدا کەوتووە و نەخۆشە، نەخۆشیەکەی هەراسانی کردوە لە دوای سێ رۆژ لە گەڕاندنەوەیان وەلید وەفات دەکات، بەڵام وەلید دڵئارام بوو لەوەی کە سوپای موسوڵمان بەرەو قوسطنطنییە ناڕوات لە ئەوروپاوە، چونکە موسا و طارقی بینی.
لەپاش مردنی وەلید سولەیمانی برای هاتە سەر حوکم.
لەدوای ساڵێک لە گەڕانەوەی موسای کوڕی نوصێر و لە ساڵی ٩٧کۆچی، سولەیمانی کوڕی عبدالەلیک ویستی بچێت بۆ حەج وە فەرمانی کرد بە موسا کوڕی نوصێر کە بچێت لەگەڵی دا، چونکە ماوەیەکی زۆر بوو لە خاکی کۆشش و خەباتدا ژیانی بردبووەسەر، بۆیە زۆر موشتاق بوو تا بگاتە خزمەتی پێغەمبەری خوا ﷺ، بۆیە بە هاوڕێیەتی لەگەڵ سولەیمان بەرەو حەج رۆشتن.
لە رێگەدا کە کاتێک رۆشتن دەستی بەرزکردەوە بۆ ئاسمان، موسای کوڕی نوصێرلە تەمەنی ٧٦ ساڵیدا بوو و وتی خوایە ئەگەر ژیانم تێیدا ماوە و ژیانم پێ دەبەخشیت زۆر ئارەزوومەندم بۆ ئەوەی بگەڕێمەوە بۆ خاک و مەیدانی کۆشش و جیهاد، ئاواتەخوازم بەوەی کە شەهید بم، بەڵام خوا گیان ئەگەر ژیانم بەشی ئەوەی تێدا نەماوە داوات لێ دەکەم کە لە خزمەتی پێغەمبەری ئازیزدا ﷺ لە مەدینەدا بمرم لە دوای حەجکردنی لە کاتی گەڕانەوەیدا وەفاتی کرد و لە خاکی پیرۆزی مەدینە و لە خزمەتی پێغەمبەری ئازیزدا ﷺ ناشتیان هەزار درووود و سڵاو لە سەر پێغەمبەری ئازیز و رەحمەتی خوای گەورەش لەو قارەمان و سەرکردە لێوەشاوەیە، کە لە تەمەنی ٧٥ ساڵیدا جیهادی دەکرد لە پێناو خوای گەورەدا کە لە خزمەتی پێغەمبەر ﷺ و هاوەڵانی دا گیانی خۆی سپاردە کرد، لە راستییدا ئەوەیە ژیانی پیاوچاکان و موجاهیدان، هەموو ژیانی کۆشش و خەبات بوو بۆ ئەم ئیسلامە، دڵی وابەستە بوو بەخوای گەورەی خۆیەوە، بۆیە خوای گەورەش نائومێدی نەکرد و نزاکەی گیرا کرد، ژیا لەسەر سوننەتی پێغەمبەری خوا ﷺ لەوپەڕی خاکی ئەندەلوس و گیانیشی سپارد لە خاکی مەدینەی پێغەمبەر ﷺ ئەوەیە پێشەنگی سەرکردە.
بەڵێ موسای کوڕێ نوصێر وەفاتی کرد لە دوای ئەوەی کە ژیانی پڕ بوو لە جیهاد و کۆشش و خەبات، وە سەرکردەیەک بوو بە بەردەوامی بۆ ئەم ئیسلامە، تاکو خەڵکی مەراکیش و باکووری ئەفەریقا و وڵاتی ئەندەلوس و هەموویانی لە تاریکی و گومڕایەوە برد بەرەو ئەم ئیسلامە و ئاینی پیرۆزی ئیسلامی لەدوای خۆی بەدیاری بۆ ئەو خەڵکە بەجێهێشت، بەڵام هاوڕێ ئازیزەکەی ئەو سەرکردەیەی کە پەروەردەکراوی دەستی خۆی بوو لە دوای مردنی موسای کوڕی نوصێر ناوی طارقی کوڕی زیادیش لە مێژوودا نامێنێ و کەس نازانێ کە طارقی کوڕی زیاد لە دیمەشق مایەوە یان گەڕایەوە بۆ ئەندەلوس، هەرچەند کۆمەڵێک لە مێژوونووسان دەڵێن کە ئەو سەرکردە لێ وەشاوەیە لە دوای پێنج ساڵ لە مردنی موسای کوڕی نوصێر ئەویش گیانی خۆی سپاردە کرد لە خاکی ئەندەلوسدا، واتا لە ساڵی ١٠٢ کۆچی، وە کۆمەڵێکی کە لە مێژوونووسان دەڵێن کە طارقی کوڕی زیاد لە دیمەشق وەفاتی کردووە -رەحمەتی خوا لە هەرهەموویان بێت-.

(صخره بلای) وانەیەکی زۆر سەخت

کاتێک کە موسا کوڕی نوصێر و طارقی کوڕی زیاد گەڕانەوە لە ئەندەلوس، موسوڵمانان هەر لە پێشڕەویدا بوون بەرەو خاکی فەڕەنسا، زۆربەی رۆژئاوای فەڕەنسایان فەتحکرد، بەڵام ئەو ناوچە کەمەی کە لە باکووری رۆژئاوای وڵاتی ئەندەلوسدا بوو هێشتا هەر فەتح نەکرابوو، وە بە داخەوە بەمێشکی هیچ موسوڵمانێکدا نەهات، کە ئەو جێگەیە فەتح بکەن، رۆژانێک دێتە پێشەوە کە ئەو ناوچەیە دەبێتەوە بەسەرهەڵدانی مەمالیکی نەسرانی کە هۆکارێکی گەورەیە بۆ روخاندنی دەوڵەتی ئەندەلوس لەدوای چەند سەدەیەک ناوچەی صەخرە یاخود بلای کە لەلایەنی موسوڵمانانەوە پشتگوێ خرا، گەل و هۆزێکی گەورەی نەسارا لەو خاکەدا نیشتەجێبووبوون زۆربەی زۆری خەڵکی وا گومان دەبات کە ئەگەر موسا کوڕی نوصێر طارقی کوڕی زیاد بمانایە ئەو ناوچەیەیان هەروا بەجێ نەدەهێشت، پاشان هەر ئەو ناوچە بچووکە بوو، کە گەورەترین ویلایەتی نەسرانییەکانی لێ دروست بوو، بۆیە دەبێ موسوڵمانان ئەم وانەیە لەبیر نەکەن کە ئەگەر کارێکیان کرد کارەکە بگەیەننە ئەنجام، وە بە دڵ ئارامی و هێزو بازویەکی گەورەوە کارەکانیان ئەنجام بدەن.

لە دوای گەڕانەوەی موسا کوڕی نوصێر و طارقی کوڕی زیاد بۆ دیمەش ئەو سەردەمە ناونرا بە سەردەمی فەتح، کە گرنگترین سەردەم بوو لە مێژووی ئەندەلوسدا، هەرچەندە مێژووی ئەندەلوس دابەش دەکرێت بەسەر چەند سەردەمێکدا بەگوێرەی ئەو فەرمانڕەوایانەی کە موسوڵمان فەرمانڕەواییان کردووە، لێرەوە سەردەمی یەکەمی مێژووی ئەندەلوس، کە لەساڵی ٩٢کۆچی دەستی پێ کرد و لە ساڵی ٩٥ کۆچی کۆتایی پێ هات.

لە سایە و سێبەری ئەم سێ ساڵ و نیوەی فەتحی ئیسلامی کۆتای هات بەمێژووی فەتح وەکو مێژوونووسان و چاودێرانی سەربازی باسی لێوە دەکەن، موعجیزەیەک بووە لە موعجیزەکانی سەربازی بە هەموو پێوەریک، موعجیزە سەربازییەکە ئەوە روون دەکاتەوە کە لەگەڵ قورسی و گرانی جوگرافیای ئەندەلوسدا کە ئەو هەموو شاخ و رووبار و زەویە دوور و درێژەی تێدایە، وە موسوڵمانانیش خاکەکەیان نەناسیوە، توانیان ئەو خاکە فەتح بکەن تەنها ئەو ناوچە کەمە بچووکە نەبێت، کە لەوپەڕی باکووری رۆژئاوای ئەندەلوسە کە ناوی بلای یە، هەموو مێژوو نووسەکان بە موعجیزەیەکی سەربازیی ناو زەدیان کردووە ئەو سەردەمە.

سەردەمی والییەكان

لەدوای كۆتایی سەردەمی فەتح سەردەمێكی نوێ دەست پێ دەكات لە وڵاتی ئەندەلوس، كە سەردەمی والییەكانە، مێژووی والییەكان(عهد الولاة) لە سەرەتای ساڵی ٩٥ كۆچی دەست پێ دەكات، ئەم سەردەمە بۆ ماوەی ٤٢ ساڵ بەردەوام دەبێت، تا كۆتایی ساڵی ١٣٨ كۆچی. ئەم سەردەمە بۆیە وا ناونراوە، چونكە والییەكان فەرمانڕەواییان كردووە و سەر بە دەسەڵاتی خیلافەت بوون.

یەكەم والی كە دەسەڵاتی گرتە دەست عەبدالعزیز كوڕی موسای كوڕی نوصێر بوو لە ئەندەلوس لە ساڵی ٩٧كۆچی، كە بە فەرمانی سولیمانی كوڕی عبدالمەلیک بوو بەوالی ئەندەلوس، لە رەفتار و كرداری دا وەكو باوكی موسای كوڕی نوصێر وابوو، كوڕێكی ئازا و لەخوا ترس و هەمیشە لە كۆشش و خەبات و جیهاددا بوو بۆ ئەم ئیسلامە ، كوڕێكی چاونەترس بوو و زانستی باشی هەبوو لە فەرمودە و تەفسیر.

لەبارەی ئەم سەركردەیە الزركلی لە (الاعلامة)كەی دا ئەڵێت: لە پێش ئەوەی كە دەسەڵاتی ئەندەلوس بگرێتە دەست لە مەدائین بوو، توانی دیوارەكانی مەدائین بەهێز بكات و زۆر بەباشی توانی ئەو جێگەیە بەڕێوە بەرێت و دەڵێت ئەم پیاوە كەسێكی زۆر بە رەوشت و هێمن و لەسەرخۆ بووە.

زۆر بە باشی توانی لە سەردەمی فەرمانڕەواییەكەی دا ئەندەلوس بەڕێوەبەرێت لەسەر پیادەی مەنهەجی پێغەمبەر ﷺ فەرمانڕەوایی كرد.

ئەگەر تەماشایەكی سەردەمی والییەكان بكەین، دەبینین لە ماوەی ٤٢ ساڵی فەرمانڕەوایان ٢٢ والی گۆڕاوە، بەڵام والی وا هەبووە، دووجار دەسەڵاتی وەرگرتۆتەوە. ئەو سەردەمە بە بیست و دوو قۆناغدا دەڕوات لە ماوەی ٤٢ ساڵدا. كەواتە زۆربەی والییەكان یان دووساڵ فەرمانڕەوایان كردووە یان سێ ساڵ.

بێگومان ئەم گۆڕانكاریانە كاریگەری خراپی دەبێت لە سەر فەرمانڕەوای وڵاتی ئەندەلوس، زۆربەی والییەكان لە كاتی جیهاد دا دەكوژران لە شەڕی فەڕەنسادا، وەیان زۆربەی والییەكان لە رێگەی شۆڕش و سیخوڕی و داونانەوە بۆ یەكتری و پاشقول لەیەكتری گرتن دەهاتنە سەر شانۆی دەسەڵات یان لە رێگەی كاری نادروست.

ئەتوانین ئەم سەردەمی والیانە بكەینە دوو سەردەم، ماوەی سەردەمی یەكەم زۆر جیاوازە لە سەردەمی دووەم. سەردەمەكان بە گوێرەی دەسەڵاتەكان دابەش دەكەین بەسەر دوو دەسەڵاتی سەرەكی. سەردەمی یەكەم ئەتوانین بڵێن سەردەمی دەسەڵات و پێشكەوتن و كۆشش و خەبات و جیهاد و فەتحی زۆر گەورە بوو، ئەم سەردەمە زێڕینە لەساڵی ٩٥ی كۆچی دەست پێدەكات تا ساڵی ١٢٣كۆچی، واتا بیست وحەوت ساڵی فەرمانڕەوای زۆر بەهێز و زێڕین بۆ ئیسلام و موسوڵمان بوو.

بەڵام ماوەی سەردەمی دووەم بریتییە لە سەردەمی لاوازی موسوڵمانان و پاشقولگرتن لە یەكتری و شۆڕشكردنی ناوخۆ دژی یەكتری، ئەم سەردەمە لە ساڵی ١٢٣ كۆچی، بەردەوام دەبێت تا ساڵی ١٣٨ كۆچی، كە بۆ ماوەی پازدە ساڵ بەردەوام بوو، زۆر بەناو ورد و درشتی ئەم سەردەمانەدا

نەگەڕێین بەڵكو ئەوەی كە زۆر گرنگە جێگەیەتی بۆ موسوڵمانانی باس دەكەین، تا ببێتە وانەیەک بۆ نەوەكانی دواڕۆژ ئەویش بریتییە لە سەردەمی یەكەمی فەرمانڕەوایی والییەكان.

سەردەمی یەكەمی فەرمانڕەوایی والییەكان

بە شێوەیەكی گشتی ئەم سەردەمە زۆرباش بوو، كە بەسەردەمی زێڕینی والییەكان دەژمێرێت، لەو كارانەی كە كراوە بریتین لە:

یەكەم: بڵاوكردنەوەی ئاینی پیرۆزی ئیسلام.

لەدوای ئەوەی موسوڵمانان توانیان جێ پێی خۆیان لە ئەندەلوسدا بچەسپێنن دەوڵەتیان دامەزراند و بنەماكانی دەوڵەتیان سەپاند، پاشان كەوتنە بانگەوازی خەڵكی ئیسپان بۆ ئەم ئیسلامە، چونكە ئەم ئیسلامە دینی فیطرەتی خەڵكییە، زۆر بە دڵفراوانی وەریانگرت و ئیسلامەكەیان خۆشویست و بەجوانی پیادەیان دەكرد. تێگەیشتن لەوەی لەناو ئەم ئیسلامەدا جیاوازی خەڵكەكان نییە، هەموو خەڵكی یەكسانن لەڕووی مافەكانەوە، بۆیە باوەشیان بۆ ئیسلام كردەوە و زانیان زۆر ئازیزە ئەم ئیسلامە.

تێگەیشتن لەوەی ئەم ئیسلامە ئاینێكی تەواوە بێ هیچ خێچ و خواریەک و گشتگیرە و هەموو ژیان رێكدەخات، بینیان لە ناو ئیسلامدا بیروباوەڕەكەی ئاشكرایە و روونە شتی شاراوەی تێدا نییە، بەندایەتیكی رێكوپێكە وە ئەرك و فەرمانت تێیدا دەستنیشان كراوە، تێگەیشتن لەوەی كە ئیسلام دارێژەری یاسا سیاسییەكان، فەرمانڕەوایی، بازرگانی، كوشتوكاڵ و كڕین و فرۆشتنە. هەروەها ئاگاداربوون لەوەی كە سەركردە ئیسلامییەكان لوتبەرز و خۆبەزلزان نین، تێگەیشتن لەوەی كە لەناو ئیسلامدا مافی دایک و باوک و منداڵ و خوشک و برا و دراوسێ و خزم و كەسوكار و هاوڕێ دیاریكراوە. تەنانەت بینیان لە ئیسلامدا چۆن لەگەڵ دوژمنەكانیان دا رەفتار دەكەن، وەیان چۆن لەگەڵ دۆستەكانیان رەفتار دەكەن، هەروەها رەفتار لەگەڵ دیل و بەگشتی لەگەڵ هەموو خەڵكی دا.

پێشتر هاوشێوەی ئەم ئاینە لە ئیسپانیادا نەبووە، هەمیشە دین جیاواز بووە لە ئاین، كۆمەڵێک بیروباوەڕی لاهووتی بەناو خەڵكەكەدا بڵاوكرابووەوە، كە هیچ كەسێكی ئەو وڵاتە لێی تێ نەدەگەیشت، زۆر نامۆ بوو بە خەڵكەكەی و هیچ كەس نەیدەتوانی پیادەی بكات و وەک بەندایەتی بەكاری بێنێت، هەر كەس هەڵدەستا لەو وڵاتەدا بە ئارەزوی خۆی یاسا و دەستوری دادەنا، بە گوێرەی ئارەزووە تایبەتییەكانی خۆی، بۆیە خەڵكەكە هەموو بێزار بوون، كە ئیسلام هات زۆر جیاواز بوو لەم ئاین و بۆچوونانە جیاوازیەكی زۆری تێدا بەدی دەكرا، زانیان گونجاوە لەگەڵیان دا، لە ناخیان دا رووا و كۆمەڵ كۆمەڵ هاتنە ناو ئیسلام.

وای لێ هات زۆربەی خەڵكی ئەندەلوس موسوڵمان بوون، تەنانەت موسوڵمانانی عەرەب و بەربەر و نەتەوەكانی تر زۆر كەم بوون لەچاو ئەواندا، پاشان ئەوان بوونە خاوەنی ئەم ئیسلامە و بوونە سەربازی ئەم ئاینە پیرۆزە، زۆربەی فەتحەكانی فەڕەنسا خەڵكی ئەندەلوس كردی.

دووەم: پەروەردەكردنی نەوەی نوێی ئیسلامی ئەندەلوسی، كە پێیان دەوتن موەلدین.

ئەم نەوەیە كە پێگەیشتن زۆر گرنگ بوو، كە باوكیان عەرەب بوو یان بەربەر بوون، بەڵام دایكیان خەڵكی ئەندەلوس بوون واتا ئینتیمایان بۆ دروستبوو بۆ وڵات و بۆ ئیسلامەكەش.
سێیەم: قەدەغەكردنی چینایەتی و ئازادكردنی بیروباوەڕ و ئاینەكان.
موسوڵمان لەناو خاكی ئەندەلوسدا یاسای چینایەتیان هەڵوەشاندەوە پێشتر بەگزادەكان و دەوڵەمەندان و خاوەن فەرمانەكان، كە كۆمەڵی چینی یەكەم بوون هەمیشە لە داد و لە یاسا و فەرمانەكانی تردا جیاوازیان هەبوو، بەڵام ئیسلام كۆتایی بەوە هێنا هەموو خەڵكی وەك یەك سەیر دەكرێن، كەس جیاوازی نییە لەگەڵ ئەوی تردا وەزیر و هەژار وەك یەك هاوتان لە مافەكاندا لەبەردەمی دادگادا هەموو یەكسانن. پاشان هەموو ئاینێك ئازاد كرا لە وڵاتدا ئەم كارە زۆر سوودی موسوڵمانانی تێدا بوو لەبەر ئەوەی موسوڵمان بەڵگەی لەڕووی جیهان و قیامەتە بە هێزترە ئەم هۆكارە وایكرد كە زۆربەی نەساڕاكان واز لە ئاینەكەیان بێهنن و ببنە موسوڵمان، تەنانەت زۆربەی كڵێساكانیان لێ كڕینەوە بە پارەیەكی زۆر، كە خەیاڵی بوو لەو سەردەمەدا ئەوەشی كە نەیان دەفرۆشت موسوڵمانان وازیان لێ دەهێنا و ئازادبوون بۆ خۆیان، بەڵام زۆر نەساڕا كەم بووبوویەوە، بۆیە خۆیان ناچار دوایان دەكرد كە بیفرۆشن.
لە راستییدا ئەمە رەفتاری موسوڵمانەكان بوو لەگەڵ نەساڕاكاندا، بەڵام دوایی كە ئەوان دەسەڵات دەگرنە دەست خۆتان دەبینن، كە چۆن مزگەوت و ماڵی موسوڵمانان وێران دەكەن، كە لە مێژوودا بە مەحاكیمی تەفتیش ئیسپانی ناو دەبرێت.
چوارەم: پەرەپێدانی خزمەتگوزای و دروستكردنی ژیاری ماددی.
ئەو سەردەمەی دەسەڵاتیان هەبوو موسوڵمانان برەوێكی باشیان دەدا بە دروستكردنی بینا و باڵەخانەی بەرز و دروستكردنی پردی زۆر گەورە، هەروەها دروستكردنی مزگەوت وەك مزگەوتی قرتوبە و قوتابخانەی زۆر لە ناوچەكەدا، پاشان دەستیان كرد بە دروستكردنی كەشتی گەورە و بەهێزكردنی سوپاكەیان و دروستكردنی كەرەستەی جەنگی بە هێز، وە ئەو بینا و باڵەخانانەی كە ئەوان دروستیان دەكرد هاوشێوەی نەبوو لە هەموو ئەوروپادا، كەواتە ئەمە ئەوە دەردەخات كە موسوڵمانان هەمیشە خاوەنی ژیار بوون.
پێنجەم: ئیسپانییەكان لە هەموو شتێكدا لاسایی و چاولێكەری موسوڵمانانیان دەكرد.
لەسەردەمی یەكەمی والییەكان هەموو خەڵكی لاسایی موسوڵمانانیان دەكردەوە، زۆر حەزیان بە زمانی عەرەبی بوو، تەنانەت شانازیان دەكرد ئەگەر كەسێك زمانی عەرەبی بزانیبایە، لە قوتابخانەكان وەك وانەیەكی سەرەكی دەخوێندرا.
شەشەم: بە پایتەختكردنی قورتوبە
پێشتر وەك ئاماژەمان پێ كرد پایتەختی ئەندەلوس طوڵەیطیڵە بوو، بەڵام موسوڵمانان قورتوبەیان كرد بە پایتەخت لەبەر ئەوەی طوڵەیطیڵە نزیک بوو لە فەڕەنسا و وە هەروەها لە بلای صخرەوە كە لە باكووری ئیسپانیایە نەك زوو بگیرێت بۆیە بە باشیانزانی كە قورتوبە بكەنە پایتەخت لەبەر ئەوەی نزیک بوو لە مەراكیش وڵاتی موسوڵمانان، ئەگەر شتێک بوو بۆ ئەوەی زوو شتیان پێ بگات لە مەراكیشەوە.
حەوتەم: خەبات و جیهاد لە فەڕەنسا

لە سەردەمی یەكەمی والییەكاندا كۆشش و جیهاد زۆر گرنگی پێ دەدرا لە فەڕەنسادا زۆربەی جێگەكانی فەڕەنسا فەتحكرا، هەنگاوی زۆرباش نرا ئەو سەردەمە ئەوانەی كە دەستیان هەبوو لە خەبات و جیهاددا، باسی هەندێكیان دەكەین كە چۆن سەركردایەتی موسوڵمانانیان كردووە لە فەتحی فەڕەنسادا تەنها بۆ ناو شاری پاریس ٣٠ كیلۆمەتر مابوو، كە بەڕاستی هەنگاوی زۆر گەورەیان لەسەردەمی یەكەمی والییەكان بۆ نمونە:

سامیحی كوڕی مالیكی خولانی ١٠٢ كۆچی

ئەم سەركردە لێهاتووە پەروەردەكراوی دەستی خەلیفەی پێنجەمی موسوڵمانان عومەری كوڕی عبدالعزیز بوو، كە ئەو خەلیفە دادپەروەر بوو لە سەردەمی دەسەڵاتی دا، هەموو جیهانی ئیسلامی لەخۆشیی و شادی بوون، وە لە ساڵی ٦١ كۆچی لەدایكبووە تا ساڵی١٠١ كۆچی، سەردەمی دەسەڵاتی خەلیفەی پێنجەم، تەنها دووساڵ نیو بووە!

وە عومەری كوڕی عەبدولعزیزی هەڵبژارد، كە بچێت بۆ ئەندەلوس بۆ بڵاوكردنەوەی دینی خوا، پاشان بۆ جیهادكردن لە باشووری رۆژئاوای فەڕەنسا، ئەم سەركردە لێهاتووە سامیحی كوڕی مالیكی خولانی زۆر لە خواترس و خاوەن بیروباوەڕێكی پاك و زۆر لێوەشاوە بوو، كەسێكی زۆر بە توانا بوو لە كاری ئاینیی و سەربازییدا. مێژووی ئەم سەركردە رەبانییە زۆر دیار و ناسراوە، سەرەتا باسمان كرد كە سریەیەكی موسای كوڕی نوصێر توانی شارێك لە باشووری فەڕەنسا كە ناوەی ئەربوونە بوو بە خەڵكێكی كەم فەتح بكات، پاشان كە سامیحی كوڕی مالیكی خولانی چووە، ئەندەلوس لەماوەیەكی كەمدا توانی لە شاری ئەربوونەوە، سوپایەك ئامادە بكات كە هەموو باشووری رۆژئاوای فەڕەنسای ئازاد كرد، كە گەورەترین بەشی خاكی ئەو وڵاتەیە و لە ئێستە پێی دەوترێت سپتمانیا كە بەناوبانگترین شوێنی گەشتوگوزارە لە هەموو جیهاندا بەكەناری دەریای ریفییرا ناسراوە.

سامیحی كوڕی مالیكی خولانی بۆ ماوەی چەند ساڵێك توانی خەڵكی فەڕەنسا و ئەندەلوس فێری ئیسلام بكات لە ناوچەكانیدا ئیسلامی بەتەواوەتی وەك یاسا و رێسا پیادە دەكرد لە جەنگێكدا لە ساڵی ١٠٢كۆچی شەهید كرا.

عەنبەسەی كوڕی سوحیم

لەدوای سەركردەی قارەمان و چاونەترس سامیحی كوڕی مالیكی خولانی چەند والییەك فەرمانڕەوایان كرد، بەڵام لەبەر ئەوەی باسەكەیان زۆر گرنگ نەبوو بەسەریان دا تێ دەپەڕین تا ئەم سەركردە جوامێرە بەناوی عەنبەسەی كوڕی سوحیم، ئەم سەركردەیە بەهەمان شێوە باوەڕێكی بەهێز و لەخواترس و خۆپارێز بوو لە هەموو تاوانەكان، بەوە ناسراو بوو، كە خاوەنی ئیدارەیەكی سەربازی بەهێزە زۆر ئازا و موجاهید و خۆ بەكەمزان بووە، لە بەرانبەر خەڵكی خۆی وەك پڵنگ هەڵمەتی بردووە بۆ دوژمانی، لە ساڵی ١٠٣ كۆچی، تا ساڵی ١٠٧كۆچی فەرمانڕەوایی ئەندەلوس و فەڕەنسای كردوە، توانی بە جیهاد بگاتە شارێكی بەناوبانگی فەڕەنسا، كە ناوی سانس كە تەنها ٣٠ كیلۆ مەتر دوورە لە شاری پاریس، ئەگەر سەیری نەخشەی فەڕەنسا بكەین،

دەبینین پاریس لە ناوەڕاست نییە، بەڵكو لەوپەڕی باكووری فەڕەنسایە. واتا عەنبەسەی كوڕی سەحیم توانی زۆربەی خاكی فەڕەنسا ئازاد بكات، كە مێژوونووسانی فەڕەنسی و ئیسلامی هاوڕان لەسەر ئەوەی كە توانی ٧٠٪ خاكی فەرەنسا فەتح بكات، رەحمەتی خوا لەم سەركردە لێهاتووە دووربینە بێت. لە مێژووی (الأعلام) لە باسی غەزوەی فرنجە دا هاتووە عەنبەسە كوڕی سەحیم -رەحمەتی خوای لێ بێت - توانایەكی زۆر گەورەی هەبوو لەڕووی سەربازییەوە پاشای فەڕەنسا كە ناوی ئەیزیدۆر بوو، زانی كە لە توانایدا نییە رووبەڕووی ئەم سەركردەیە بێتەوە، بۆیە ناچار كەوتە رێكەوتن لەگەڵی دا بەجزیە، وە گەوەرەترین شاری فەڕەنسای ئەوە سەردەمە كە ناوی غەرغەشونە بوو لە دوای ئەوەی كە ماوەیەكی زۆر لە دەوریدا مایەوە گەمارۆی دابوو لە كۆتاییدا بەئاشتی رێككەوتن بەناو شارەكەیان تێپەڕی جزیەی لێ وەرگرتن تا پەڕیەوە لە رووباری روون بۆ رۆژهەڵاتی ئەو وڵاتە، لەبەر ئەوەی عەنبەسەی كوڕی سەحیم لە جەنگەكاندا زۆر بریندار بووبوو مێژوونووسان دەڵێن زۆر ئازاری هەبوو، بۆیە ناچار گەڕایەوە، لە رێگەدا تووشی جەنگێک هاتن، لە جەنگەدا شەهید كرا.

عەبدوڕەحمان غافقی

لەدوای شەهیدبوونی عەنبەسەی كوڕی سەحیم ورده ورده فەرمانڕەواییەكان بەرەو گۆڕان دەچوون، هەندێک لە والییەكان دەسەڵاتیان گرتە دەست، كە هەرگیز لەم سەركردانە نەدەچوون زۆر جیاواز بوون، وە كۆتاییەكەی لەوانەی كە دەسەڵاتی ئەندەلوس و فەڕەنسای گرتە دەست پیاوێک بوو بەناوت هەیثەمی كیلابی كە بە رەچەڵەک عەرەب بوو، زۆر دەمارگیری بوو بۆ گەل هۆزەكەی خۆی.

لە سەردەمی ئەم پیاوە كە دەسەڵاتی گرتە دەست لە ئەندەلوس و فەڕەنسادا هەر لەو كاتەوە دەمارگیری كەوتە ناو خەڵكی لە ئەندەلوس، عەرەب بۆ خۆی هەوڵی دەدا، پاشان بەربەر یان لەسەر بنەمای نەتەوە و گەل و هۆز فەرمانڕەوایی دەكرا كارەكان دابەش دەكرا، وە ئەمە یەكەمجارە كە كاری وا روو ئەدا لە سەردەمی فەتح، وە تا ئەو كاتەی كە باسمان كردوە.
هیچ كات لە نێوانی موسوڵمانان لە سەر بنەمای نەتەوایەتی شەڕ رووی نەدابوو، بەڵام بۆ یەكەمجار لە خاكی ئەندەلوس عەرەب و بەربەر كەوتنە شەڕكردن و شمشێر دەرهێنان لەیەكتری تا وای لێ هات هێزیان كۆدەكردەوە بۆ یەكتر، تا خوای گەورە رەحمەتی خۆی باراند پیاوێكی بۆ ناردن، كە هەموو ریزەكان رێكبخات و دڵەكان بەیەكەوە ببستێتەوە و ئیسلامیان فێربكاتەوە، كە چوون پێشتر عەرەب بەربەری فێر كردبوو بە برا و پشتیوانی یەكتری، وە هیچ جیاوازیەک لە نێوانی عەرەب و عەجەم نییە، تەنها بە تەقوا نەبێت، ئەویش عەبدوڕەحمانی غافقیە.
عەبدوڕەحمانی غافقی كێیە؟
ناوی عەبدوڕەحمانی كوڕی عبدالله كوڕی بەشیری كوڕی صارمی عەكیە، لە گەل و هۆزی غافقە، سەرێكی لە هۆزی عەكیەی یەمەنە، یەكێكە لەوانەی كە هاوەڵی پێغەمبەری خوا ﷺ ی بینیوە

لە شوێنکەوتووانە، واتا تابیعە، نازناوی ئەبو سەعیدە و یەکێکە لە والییەکانی ئەندەلوس، یەکێکە لە گەورە پیاوانی سەرکردەی فەتحەکانی فەڕەنسا و جەنگەکانی تر زۆر ئازا و لەخۆبردوو بووە.

لەدایکبوونی:

لەوانەیە لە یەمەن لەدایکبوو بێت پاشان لە یەمەنەوە رۆیشتووە بۆ ئەفەریقا، نوێنەری سولەیمانی کوڕی عبدالملک ئەمەوی بووە، پاشان پەیوەندی کردووە بە موسای کوڕی نوصێر و کوڕەکەی عبدالعزیزەوە، ئەو سەردەمە لە ئەندەلوس نیشتەجێبووە و سەرکردەی سوپایەکی موسوڵمانان بووە لە کەناری دەریاکانی رۆژهەڵاتی ئەندەلوس.

بیرکردنەوەی غافقی لەڕووی سەربازییەوە:

عەبدوڕەحمان پیاوێکی ئازا و چاونەترس و رەق بووە، لەکاری سەربازییدا زۆر چالاک بووە لە کاتی پێویستدا، هەمیشە هاتۆتە دەست، وە لەکاتی بڕیارداندا زۆر چاونەترس و ئازاو بوێر بووە، بڕیارەکانی هەمیشە لە جێگەی خۆیدا بووە لەکات و زەمەنی تایبەتدا پیادەی کردووە.

ئەم سەرکردە گەورە و لێهاتووە هەمیشە پارسەنگی راگرتووە لە نێوانی هێزەکەی و مەبەستەکی، بۆیە بە سەرکردەیەکی زۆر ناوازە ناوبانگی دەرکردوە، لەکاتی جەنگدا وای کردوە کە خەڵکی هانی سوپاکەی بدەن بۆ جەنگ تا سوپاکەی بە توانایەکی بەهێزە وە رووبەڕووی دوژمنی ئیسلام ببنەوە لە هەموو رووەکانەوە پێداویستی بۆ جەنگ ئامادەکردووە، تا سوپاکەی لاواز نەبێت، هەموو هێزەکانی خستۆتەگەڕ بۆ بەدەستهێنانی سەرکەوتن، سەرەتا هێزی بیروباوەڕی بەکار هێناوە، پاشان هێزی برایەتی خستۆتە پێش چاوی سەربازەکانی بەگشتی، وە هەموو خەڵکی سڤیلی لەسەر جیهاد و کۆششکردن راهێناوە، فێری هەموو جۆرە چەکێکی سەردەمی خۆی کردوون، پارسەنگی کردوە لە نێوانی هێزی ماددی و هێزی مەعنەوەی هەمیشە وا بیری کردۆتەوە، کە سوپاکەی لە شکست رزگار بکات و هۆکارەکان بە هەند وەربگرێت.

رەوشتی ئەم سەرکردە لێزانە:

رەوشتێکی بەرز و ناوازەی هەبووە زۆر بەڕێز بووە لە ناو خەڵکی دا دەڵێن تا زەردەخەنە لەسەر لێوی نەبووایە خەڵکی شەرمیان دەکرد پرسیاری لێ بکەن، پەروەردە کراوی دەستی هاوەڵەکانی پێغەمبەر ﷺ بووە. کەواتە بەلامانەوە سەیر نەبێت کە باسی ژیانی ئەم پیاوە بکەین، چونکە مێژوویش خۆی سەرسامە لە ئاستی دا، هەمیشە پیاوێکی ئارام و دادپەروەر و بەهێز و چالاک بووە، زۆر رقی لە تەماڵی بۆتەوە و خۆی زۆر بە هەژاری پەروەردە کردبوو، خۆ پێویستی بە هیچ نەبوو، چونکە سەرکردەیەک بووە دەیتوانی سەروەت سامان بۆ خۆی دەستەبەر بکات. ئەم سەرکردە جوامێرە بەهێزە بەتوانایە زۆر توانای تری هەبووە کە جێگەیی سەرنج و باسکردنە، بەڵام هەمیشە لەگەڵ خەڵکە رەش و رووتەکەدا بوو چاوەڕێی پاداشت بوو لە خوای گەورە نەک لە خەڵکی.

ئەو مێژوونووسانەی باسی ئەم پیاوەیان کردوە:

- ئیبن ئەثیر جزیری دەڵێت: پیاوێکی لەخواترس و خاوەن وەرع و ئازا و لێهاتوو بووە.

- پێشەوا زەهەبی لە کتێبی مێژووی ئیسلام دەڵێت: ئەم ئەمیرە کە دەسەڵاتی گرتە دەست هاوشێوەی عومەری کوڕی عبدالعزیز بوو.
- عەبدولواحیدی مەراکیشی لە کتێبی تابعین کە چوونە ناو ئەندەلوس دەڵێت: کە لە عومەری کوڕی خەتاب فەرمودەکانی دەگێڕایەوە.

هەروەها لە مێژووی حەمیدیا لە کتێبی چەند وەرگیراوێک لە پیاوچاکانی ئەندەلوس دەڵێت: دیارە ئەم نووسەرە کە باس لە عەبدوڕەحمانی غافقی دەکات زۆر ورد تر لەسەری کۆڵیوەتەوە بۆیە دەڵێت کە ئەم راویەکی تابعین بووە ئەو رشتانەی کە لێوەی وەرگرتوون بریتیین لە عومەری کوڕی عەبدولعەزیز، وە پاشان عبداللە ی کوڕی عیاض، ئەم پیاوە لە ساڵی ١١٥ کۆچی شەهید دەبێت بەدەستی رۆمەکان لە ئەندەلوس، بەردەوام دەڵێت کە ژیانی ئەم پیاوە زۆر پاک و بێگەردە پیاوێکی لەخواترس و دانا و زاناو چاونەترس و جوامێر بووە، لە جەنگەکاندا زۆر بە داد پەروەرانە دەستکەوتەکانی دابەش دەکرد، ئەم هەواڵە زۆر گێڕاوەتەوە لەلایان مێژوو ناسانەوە.

- ئەبو قاسمی کوڕی موضفەر لە کتێبی قسطاط دەڵێت: توانی گەورەترین غەزوەی فرنجە تێکوپێک بشکێنێت زۆرترین دەستکەوتی هەبوو، کە خۆی هیچی هەڵنەگرت و توانی بە دادپەروەرانە دابەشی بکات، تەنانەت ئەوەندە یاقوت و ئاڵتون و زیو دەستکەوتیان بوو، کە وەک گردێکی بەرز دەستکەوتەکانیان هەڵدابووەوە، لەگەڵ ئەو هەموو دەستکەوتە ئەم سەرکردە هیچی هەڵنەگرت.

پاشان کە عەبدوڕەحمان غافقی توانی خەڵکی ئەندەلوس یەک بخات کۆیان بکاتەوە و ریزەکانیان یەک بخات، وە هێزەکانی ئامادە کرد بۆ تەواو کردنی فەتحی فەرەنسا، عەبدوڕەحمان توانی بچێتە ئەو جێگەیانەی کە موسوڵمانانی پێش خۆی نەیان توانی بوو بچنە ئەو ناوچەنانە وە ئەم شار لە دوای شار فەتحی دەکرد لەو شارانەی کە فەتحی کرد لە فەرەنسا بریتین لە شاری ئارل، پاشان چوونە ناو شارێکی زۆر گەورەی فەرەنسا کە ئێستە بەردەوام ئەو شارە هەر ئەو ناوەی هەیە کە ناوی بودو یە، دوای ئەوە چوونە طەلوشە و دواتر شاری تور تا گەیشتنە شاری پۆتێ، لە دوای ئەم شارە راستەخۆ پاریس-ە لە شاری پۆتێ وەستا، کە نزیکەی سەد کیلۆمەتر لە پاریسەوە دوورە لە رۆژئاواوە، دووری ئەم شارە لە قورتوبەوەکە پایەختی موسوڵمانانە نزیکەی هەزار کیلۆمەتر دوورە، واتا موسوڵمانان توانیان باش بڵاوببنەوە لە خاکی فەرەنسادا بەتایبەت لە باکووری رۆژئاوای فەرەنسا.

پاشان عەبدوڕەحمان لە نزیک شاری پۆتێ سەربازەگایەکی دروست کرد لە ناوچەکە ناوی بیلات کە بەزمانی ئەندەلوسی واتا باڵەخانەی بەرز یان قەڵایەکی بەرز، بۆیە ئەو ناوەی لێنرا لەبەر ئەوەی باڵەخانەیەکی کۆنی لێ بوو، پاشان سەربازەکانی رێکخست و سەربازگەکەی بەهێز کرد، سەربازانی ئامادەکرد بۆ رووبەڕووبوونەوەی نەسرانییەکان، سوپاکەی گەیشتە پەنجا هەزار

سەرباز و موجاهید، وە هێرشەكانی عەبدوڕەحمانی غافقی بە گەورەترین هێرش دادەنرێت لە مێژووی فەڕەنسا.

لەگەڵ ئەوەی كە عەبدوڕەحمان توانی ئەو سوپا بەهێزە كۆبكاتەوە، بەڵام پارچە پارچەی رووی تێكردن وە هۆكارەكەی ئەوە بوو كە موسوڵمانان بەسەركردایەتی ئەو سەركردە بەتوانایە زۆر لە شارەكانی فەڕەنسایان فەتحكرد تا گەیشتبوونە پۆتێ، زۆر دەستكەوتیان هەبوو موسوڵمانان دەستیان قوڕس بوو هەیان بوو دەستكەوتەكانی بۆ هەڵندەگیرا یان زۆرجار دەمەبۆڵە دروست دەبوو لەسەر دەستكەوت، وردە وردە ژیانیان لەبەرچاو خۆشەویست بوو.

هۆكاری ئەم دەستكەوتە زۆرە وای كرد لە موسوڵمانان كە پشتیان سارد ببێتەوە لە جیهاد و بگەڕێنەوە بۆ ئەندەلوس تا دەستكەوتەكان لە دەست نەدەن و پارێزگاری لێ بكەن لەبەرانبەر فەڕەنسادا، بەڵام عەبدوڕەحمانی غافقی وتارێكی بۆ دان، ئەو رۆژە تا هەموویان رێكبخاتەوە، پێی وتن ئێمە بۆ دەستكەوت نەهاتووین، بەڵكو هاتووین تا دینی خوای گەورە سەربخەین، وە هاتووین كە خەڵكی فێری ئاینی ئیسلام بكەین و دینی خوای گەورە بڵاوبكەینەوە، تا بەندەكان لەبەندەی خەڵكەوە بكەینە بەندەی خوا، تا وای كرد سوپاكەی حەزیان لە جیهاد و مردن بێت لەپێناوی خوای گەورەدا، وە هەموویانی ئامادەكرد، تا هەموو ناوچەكانی پۆتێ ئازاد بكات و بەرەو پاریس بكەوێتە رێ.

پاشان كە عەبدوڕەحمان غافقی بەتەواوەتی جێ پێی خۆی قایم كرد لە شاری پۆتێ، بەڵام كێشەیەكی تر هاتە بەردەم عەبدوڕەحمان ئەویش ئەوە بوو كە سەر لەنوێ موسوڵمانان دەمارگیری كەوتەوە ناویان ئەم هاواری دەكرد، كە دەبێت عەرەب زۆری بەربكەوێت، وە بەربەر دەیوت ئێمە سەرەتا ئەندەلوسمان فەتحكردووە، دەبێت ئێمە لە پێشتر بین، هەروەها ئەندەلوسییەكان دەیانوت ئێمە لە هەردوولا باشترین خۆمان خاوەنی خاكی خۆمانین، ئەم هەموو سەركێشی و جیابوونەوەیە لەسەر دەستكەوت و غەنائیم بوو، ئەم هۆكارانە بووە كەرت كەرتبوونی سوپاكەی غافقی، كە پێشتر ئەندەلوس ئەم دەمارگیریەی بەخۆیەوە نەدی بوو لە سوپاكەی دا، لەكاتی جەنگدا كە خۆشەویستی ماڵی جیهان ئاوا پارچە پارچەی كردن، ئەگەر چی سوپای موسوڵمانان تا ئێستە ژمارەی وا گەورەیان بەخۆیانەوە نەدی بوو كە ئەوەندە زۆرر بووبن بۆ یەكەم جارە موسوڵمانان سوپاكەیان بگاتە پنجا هەزار كەس و وا هەستیان دەكرد، كە بە هۆی زۆریەوە دەتوانن سەر بكەون، بەڵام ئەمە نەبووە بە سوننەتێكی خوایی بە زۆر و بۆری دەبێت موسوڵمانان سەربكەوەن وەك خوای گەورە لە جەنگی حونیندا بۆمان باس دەكات و دەفەرموێت: ﴿لَقَدْ نَصَرَكُمُ اللهُ فِي مَوَاطِنَ كَثِيرَةٍ وَيَوْمَ حُنَيْنٍ إِذْ أَعْجَبَتْكُمْ كَثْرَتُكُمْ فَلَمْ تُغْنِ عَنكُمْ شَيْئًا وَضَاقَتْ عَلَيْكُمُ الأَرْضُ بِمَا رَحُبَتْ ثُمَّ وَلَّيْتُم مُّدْبِرِينَ. ﴿٢٥﴾، الأنفال. واتە: سوێند بێت بێگومان خوای گەورە لە زۆر شوێندا سەری خستن (بەسەر بێباوەڕاندا)، لە رۆژی حونەینیش كاتێك كە زۆریی ژمارەی خۆتان سەرسامی كردبوون، جا (بینیتان) ئەو زۆریە هیچ فریاتان نەكەوت و بێ نیازی نەكردن، زەویش چەندە فراوانە لێتان هاتەوە یەك و تەنگ بوەوە، لەوەو دوا هەموو پشتان هەڵكرد و راتانكرد.

هەرگیز موسوڵمانان بە زۆری لە جەنگەكاندا سەرنەكەوتون بە هێزی مادەی جەنگیان نەبردۆتەوە، بەڵكو بە ئیمان ئیخلاس دووركەوتنەوە لەتاوان بەجێهێنانی فەرمانەكانی خوای موتەعال سەركەوتنیان بەدەست هێناوە وە مێژوو ئەوەی سەلماندوە، بەڵام ئەم جارە هۆكارەكە لەناو سوپای موسوڵمانانەوە دەست پێ دەكات كێشەكە ناوخۆییە، هیچ كاریگەری دەركی لەسەر نییە، كەواتە موسوڵمانان خۆیان بەرپرسن.

د. عەبدولحەلیم عەیس لەكتێبی لێكۆڵینەوەی لە سەر رووخاندنی سی دەوڵەتی ئیسلامی لەبەشی یەكەمدا لەژێر ناونیشانی چیرۆكی رووخاندنی موسوڵمانان لە ئەوروپا دەڵێت: زۆر سەرسوڕهێنەرە لە مێژووی موسوڵمانان دەستكەوت، تا ئێستەش وانەیان لەو مێژووە غەریبەی غەنیمە وەرنەگرتووە!

یەكەم شكستی موسوڵمانان لەسەر غەنیمەت بوو، زۆر لەمێژووی ئیسلامیدا هاوشێوەی ئەو كارەمان هەیە، دەبێت خۆمان بپرسین چەند جار شكستمان هێناوە بەدەست سەروەت و دەستكەوتی زۆرەوە تا ئێستە نەبۆتە وانە!

دوو چیرۆك باس دەكەین لە مێژوودا لەبارەی غەنیمەت:

لای هەمووان ئاشكرایە سەركردەی جەنگی یەكەم پێغەمبەری خوای ﷺ راستەخۆ سەركردایەتیی دەكرد، وە كۆمەڵی سەر شاخەكە كە بە "الرماه " ناسرا بوون، كە سەرپێچیان كرد لە بەر غەنیمەت جێگەكەیان جێهشت بۆ ئەوەی دەستكەوتیان دەست بكەوێت هۆكارەكەی ئەوە بوو، كە موسوڵمانان شكستیان هێن او حەفتا هاوەڵی پێغەمبەر ﷺ شەهید بوون، بەڵێ هۆكارەكەی غەنیمەت بوو. بەڵام سەركردەی سوپای دووەمیان عەبدوڕەحمانی غافقی بوو، كە لە شاخی برانس خۆی ئامادەكرد سوپایەكی بەهێزی لەگەڵ بوو، كە زۆربەی خاكی فەڕەنسای فەتحكرد، زۆری نەمابوو بەرەو ئیتاڵیا بكەوێتە رێ، كە لەناو دڵی ئەوروپادا نیشتەجێبوو!

بەڵێ غافقی شكستی هێنا لەجەنگی فرنجەدا لە جێگەیەكدا پێی دەوترێت "بلاط الشهداء"، كە مێژوویەكی نەمرە بە بەردەوامی مێژوو بۆمان باس دەكات، بەڵام خەونەكانی موسوڵمانان بوو بە ژێلەمۆ ئەوروپایان لەدەستدا، وە هۆكاری شكستی ئەم جەنگە غەنیمەت بوو. بۆیە باسی دەستكەوت و غەنیمەتمان كرد، جەنگی بیلاتی شەهیدان وای كرد كە موسوڵمانان بەتەواوەتی شكستیان هێنا لەو وڵاتەدا هەرچەندە ماوەی یەك سەدە موسوڵمانان لە باشووری فەڕەنسا حوكمی خوایان پیادەكرد.

لەوكاتەی كە موسوڵمانان لە مەراكیش جێ پێیان سەپاند، ئەندەلوس بووبە وڵاتی ئیسلامی لەو كاتەدا ویستیان كە شاخی برانس فەتح بكەن، چونكە ناوچەیەكی زۆر گرنگ بوو بۆ موسوڵمانان وە ئەمە ویستی موسای كوڕی نوصێر و وەلید كوڕی عبدالمەلیك بوو، بەڵام وەلید دەترسا لەوەی كە موسوڵمانان بچنە خاكێك، كە ئاشنا نین پێی تا گیانی موسوڵمانان بپارێزرێت، بەڵام سامیحی كوڕی مالیكی خولانی زۆر بە گرنگی ئەوكارەی بیر لێ كردەوە و هەوڵی بۆ دەدا، كە لەماوەی فەرمانڕەوایدا توانی تا ناوچەی سپتیمانییە بڕوات لەماوەی دوو ساڵی دەسەڵاتی لە ساڵی ١٠٠-١٠٢، توانی ئەو ناوچانە پاك بكاتەوە لە دەستی نەساڕای فرنجە، كە سپتیمانە دەكەوێتە سەركەنارەكانی دەریای ناوەڕاست و دەریای سپیی باشووری فەڕەنسای هەمووی فەتحكرد، پاشان

سامیحی خولانی توانی شاخی برانس ببڕێت ئەو جێگەیە ئازاد بکات تا دەگاتە رووباری جارون کە لە رۆژئاوای فەرەنسایە وە زۆربەی ناوچەکانی فەرەنسای فەتحکرد، لەو شارە بچووکانەی کە هاتنە رێی هەمووی پاککردەوە، تا دەگاتە شاری بەناوبانگی فەرەنسی بەناوی تولوز لە باشووری فەرەنسا بەڵام سامیحی خولانی نەیتوانی لەو شارە دا جێگیر بێت، چونکە لە گەڕانەوەی دا شەهید بوو، کە گەڕانەوە لەو جێگەیە لە دوای شەهیدبوونی سامیحی خولانی بەسەرکردایەتی عەبدوڕەحمانی غافقی بوو کەواتە نەیانتوانی سپتیمانییە بخنە ژێر دەسەڵاتی خۆیان بە تەواوەتی.

بیلاتی شەهیدان و گەورەترین و خوێناویترین جەنگ لە مێژووی موسڵماناندا

سوپای موسوڵمانان بۆ ماوەی چەند ساڵێک لە سەرکەوتندا بوون، چونکە کاریان بۆ ئیسلام و بۆ خوای خۆیان بوو، سوپای نەسارا لە پاریسەوە کەوتەڕێ بۆ شوێنی بیلات، کە نزیکەی چوار سەد هەزار سەربازیان ئامادە کرد بوو، کە سوپای موسوڵمانان بەو زۆر و زەبەندیە خۆی ئەدا لە پەنجا هەزار موجاهید، ئەم چوارسەد هەزار سەربازەی نەسرانی بە سەرکردایەتیی سەرکردەی ناسراوی نەسارا بەناوی تشارل مارتل کە لەناو عەرەب بە قارلە ناسراوە، پاشان نازناوی چەکوش "المطرقە" لێنرابوو، ئەم ناوە لە لایەن پاپایی ئیتاڵیاوە پێی بەخشرابوو، چونکە زۆر رەق بوو بەرانبەر بە دوژمنەکانی کە بە بەهێزترین پاشاکانی فەرەنسا دادەنرێت، ئەو موسوڵمانانەی کە سەرەتا بوون لە فەتح دا هاوشێوەی ئەو سوپایان نەدی بوو کە لە فەرەنساوە کەوتبووە رێ، وە هۆکاری رووخانی موسوڵمانان زۆر بە ئاشکرا دیار بوو، چونکە موسوڵمانان پارچە پارچە بووبوون لە قورتوبەی پایتەختەوە زۆر دوور بوون، کە نزیکەی هەزار کیلۆ مەتر لە پایتەختەوە دووربوون، هیچ هێزیان وا بە زووی پێ نەدەگەیشت و پێداویستیان زۆرکەم بوو لەچاو سوپای نەسارا.

لە ناوچەی پۆتێ لە شوێنێک بەناوی بیلات گەورەترین شەڕی خوێناوی روویدا کە لەهیچ مێژوویەک لەو ناوچە هاوشێوەی ئەو جەنگە رووی نەداوە، هەردووکیان لە جێگەیەدا بەرەوڕوی یەک وەستان و دایان بەیەک دا جەنگ دەستی پێ کرد. موسوڵمانان کۆبوونەوە بەو هەموو کێشانەی کە باسمان کرد، نەسارا کۆبنەوە بەو ژمارە زۆرەی کە هاتبوون بریتیە لە چوارسەد هەزارکەس، وە ئەم جەنگە لە مانگی رەمەزاندا دەستی پێ کرد لە ساڵی١١٤ کۆچی جەنگ بۆ ماوەی ١٠ رۆژ بەردەوام بوو، موسوڵمانان توانیان سەرەتا سەرکەوتن بەدەست بهێنن، کوشتارێکی زۆر بکەن لە نەسارا، وێڕای ئەو ژمارە زۆرەی نەسارا هێنابوویان هۆکارەکەی ئەوە بوو، کە ئەو دەستکەوتانەی موسوڵمانان گرتبوویان لە پشتی خۆیان هەڵیان دابووەوە نەساراکان هەوڵیان دەدا بۆ ئەو دەستکەوتانە، موسوڵمانانیش لە تاو خۆشەویستی سەروەت سامانەکانیان هەوڵیان دەدا کە دەستکەوتەکانیان نەبرێت، کە توانرا دەستبەسەر دەستکەوتەکان بگیرێت لە پشتی موسوڵمانان، ئیتر موسوڵمانان پارسەنگی خۆیان لە دەستدا و جێگەکانی خۆیان چۆڵ کرد، شڵەژان و دوژمن توانی ریزەکانیان ببەزێنێت. هۆکارەکەی ئەوە بوو کە ویستیان دەستکەوتەکان بپارێزن، ئەمەش بووە هۆکاری شڵەژانی موسوڵمانان و وای کرد، کە لەو جەنگەدا شکستێکی زۆر گەورە

تۆمار بکەن بۆ خۆیان، لە جێگەیەدا کە ناسراوە بە پۆتێ یاخود بیلاتی شەهیدان کە زۆرترین شەهیدی موسوڵمانانی تێدا درا، بۆیە ئەو ناوەی لێنرا بە جێگەی قەڵای بەرزی شەهیدان.
هەرچەندە تا ئێستە ئامارێک لەبەردەست نییە کە جێگەیی باوەڕ بێت لە لای موسوڵمانان کە چەند موسوڵمان لەو جەنگەدا شەهید بوون، بەڵام سەرچاوە ئەوروپییەکان دەڵێن زیاد لە سێ سەد و پەنجا و پێنج هەزار موسوڵمان لەو جێگەدا کوژراون، بەڵام ئەمە هیچ راست نییە، چونکە سوپای موسوڵمانان نزیکەی پەنجا هەزار کەس بوون.
هەروەها ئەوروپییەکان خۆیان دەڵێن ئەگەر بهاتایە و موسوڵمانان لە جەنگی پۆتێ سەربکەوتنایە ئەوە بەتەواوەتی هەموو ئەوروپا فەتح دەکرا، ئەم وتەیە لە کاتی لێکۆڵینەوەی قورئان لە زانکۆی ئۆکسفۆرد وتراوە، دەڵێن چونکە زۆربەی سوپای ئەوروپا بەشدار بوون لەو جەنگەدا، ئەگەر موسوڵمانان سەربکەوتنایە جارێکی تر لە ناو ئەوروپادا کڵێسا نەدەبینرا و شیرک تاوانکاری تێدا نەدەکرا، ئاینی خوای گەورە دەچەسپی بەتەواوەتی.
لەپاشاندا موسوڵمانان گەڕانە دواوە سوپایی نەسارا وازیان هێنا بەو دەستکەوتانەی کە دەستیان کەوتبوو، ئەمە ئەوە دەردەخات کە موسوڵمانان بەو شێوەیە نین کە ئەوروپییەکان باسی دەکەن، چونکە سوپای دۆڕا و هەمیشە سوپای براوە راوی دەنێت، تا جێگەکانی لەدەست دەسێنێتەوە، بەڵام ئەمە رووی نەدا، بەڵکو موسوڵمانان گەڕانەوە دواوە بۆ جێگەکانی پێشوی خۆیان سوپای نەسارا لە پاریس مانەوە.
ئەو مێژووەی کە تا ئێستەش فەڕەنسا شانازی پێوە دەکات:
هەموو مێژوونووسەکانی فەڕەنسا وەک شانازیەک ئەم مێژووە دەگێڕنەوە بەتایبەت مێژوونووسی بە ناوبانگی فەرنسی ئەناتول فرانس دەڵێت: لەدوای جەنگی بیلات شەهیدان لە پۆتێ بەتەواوەتی ژیاری موسوڵمانان و عەرەب کۆتایی هات. ئەم مێژووە لە هەموو سەرچاوە مێژوویەکانی فەڕەنسا تۆمار کراوە و شوقی ئەبو خەلیل لە مێژووی بیلات شەهیدان لە لاپەڕەی ٤٤ بەدرێژی باسی لەم مێژووە کردوە.

هەڵوێستەیەک لەسەر جەنگی بیلاتی شەهیدان

خوای گەورە دەفەرموێت: يَا أَيُّهَا النَّاسُ إِنَّ وَعْدَ اللَّهِ حَقٌّ فَلَا تَغُرَّنَّكُمُ الْحَيَاةُ الدُّنْيَا وَلَا يَغُرَّنَّكُم بِاللَّهِ الْغَرُورُ. ﴿٥﴾، فاطر. واتە: ئەی خەڵکینە دڵنیابن کە بەڵێنی خوا ڕاست و دروستە (قیامەت بەرپا دەکات و لە هەموو کەس دەپرسێتەوە) نەکەن ژیانی دنیا سەرتان لێ بشێوێنێت و شەیتان غەڕاو سەرگەردانتان بکات.

بێ گومان موسوڵمانان تۆشی خۆشەویستەکانی ژیان بێت و مەفتون بێت بەم دەستکەوتانە، ئەوە ئاقار و کۆتایی موسوڵمانانە بەو شێوە دەبێت کە ئاماژەمان بۆ کرد. پێغەمبەری خوا ﷺ دەفەرموێت: فَوَاللَّهِ مَا الْفَقْرَ أَخْشَى عَلَيْكُمْ، وَلَكِنْ أَخْشَى عَلَيْكُمْ أَنْ تُبْسَطَ عَلَيْكُمْ الدُّنْيَا كَمَا بُسِطَتْ عَلَى مَنْ كَانَ قَبْلَكُمْ، فَتَنَافَسُوهَا كَمَا تَنَافَسُوهَا، وَتُهْلِكَكُمْ كَمَا أَهْلَكَتْهُمْ. واتە: سوێند بە خوا لە هەژاریدا لێتان ناترسم، بەڵکو دەترسم دنیا زاڵبێت بەسەرتاندا، کە چۆن زاڵ بوو بەسەر گەلانی پێش ئێوەدا، پێشبرکێیان بۆ دەکرد تا بەو هۆکارەوە لەناوچوون.

ئەمە یاسا و سوننەتێکی خوای گەورەیە، نە دەگۆڕێت، نە لە ناو دەچێت، بۆیە دەبێت بزانین کە هەرکات موسوڵمان خۆشیەکانی ژیانی بەهەند گرت و کردیە مەبەست، ئەوا دڵنیابە کە ئەوە ئانجامەکەیەتی، وەک خوای گەورە باسی سوننەتی خۆیمان بۆ دەکات و دەیەوێت یاسا و ڕێساکانی خۆی بە مرۆڤەکان بناسێنێتەوە دەفەرموێت: اسْتِكْبَارًا فِي الْأَرْضِ وَمَكْرَ السَّيِّئِ وَلَا يَحِيقُ الْمَكْرُ السَّيِّئُ إِلَّا بِأَهْلِهِ فَهَلْ يَنظُرُونَ إِلَّا سُنَّتَ الْأَوَّلِينَ فَلَن تَجِدَ لِسُنَّتِ اللَّهِ تَبْدِيلًا وَلَن تَجِدَ لِسُنَّتِ اللَّهِ تَحْوِيلًا. ﴿٤٣﴾، فاطر. واتە: چونکە خۆیان بە گەورە و زلزانی لە زەویدا و پیلانی شەڕ و تاوانیان کێشا، (بە مەرجێك) پیلانی شەڕ و تاوان (هەمیشە) بەسەر ئەواندا دەشکێتەوە، کە نەخشەی بۆ دەکێشن، مەگەر ئەمانە (بە دژایەتی ئیسلام) تەنها چاوەڕێی ئەو کارەساتانە بکەن، کە بەسەر گەلانی پێش ئەماندا هاتووە، (کاتێ کە بڕوایان بە پێغەمبەران نەهێناوە، لەناو بران) ئیتر تۆ نابینیت هەرگیز لە یاساو بەرنامەکانی خوادا گۆڕانکاری پێش بێت، هەرگیز نابینیت یاسا و بەرنامەکانی خوا لە نەخشەی خۆیان لابدەن، (کە بەشێکی ڕیسواکردنی پیلانگێڕانە).

هۆکارێکی تری شکستی موسوڵمانان بریتیی بوو لە دەمارگیری و پارچە پارچەبوون لەسەر بنەمای نەتەوەگەری لەو جێگە و شوێنەی کە جەنگەکەی تێدا ڕوویدا، پاشان فەڕەنسیەکان لەو شەڕەدا خۆیان زۆر بەباشی هەستیان بەو دەمارگیریە کرد، کە لە مێژووی خۆیاندا باسیان کردووە ئەوەندە بەئاشکرا دیار بوو بە سوپای موسوڵمانانەوە، فەڕەنسا ئەم لەسەر بنەمایی ئەو کارەی موسوڵمانان کە لە جەنگی بیلات بینی هاتە ناو وڵاتی موسوڵمانان لە ساڵی ١٨٣٠ زاینی تا ساڵی ١٩٦٠ زاینی، بەهەمان شێوە ئەو کارەی کرد لە نێوانی عەرەب و بەربەر لە وڵاتی جەزائیر دەمارگیری خستە نێوانیان، لە ساڵی ١٩٢٠ لەجەزائیر کە هێزی بەرگریی و نیشتمانی جەزائیر دروستبوو بۆ پاراستنی دەسەڵاتی فەڕەنسا بۆ ئەوەی زیاتر دەسەڵاتەکەی بمێنێتەوە، هات دووبەرەکی خستە نێوانی عەرەب و بەربەر بۆ ئەوەی شۆڕشەکەیان بکاتە ژێلەمۆ وە توانی بیانکات بە دژی یەکتری دا، وە وای کرد کە بەربەر واز لە زمانی عەرەبی بهێنن، زیاتر خۆیان سەرقاڵ بکەن بە زمانی فەڕەنسیەوە. هەروەها زانکۆ وپەیمانگەیی ئەکادیمی بۆ کردنەوە بۆ ئەوەی فێری زمانی ئەمازیغی یان بکات کە بە زمانی بەربەر دەژمێرێت، وە وای کرد کە زمانی

ئەمازیغی فێربن بە لاتینی، تا نەتوانن وشە عەرەبییەکان بخوێننەوە، دوای چەندەها ڕێکخراوی نەسڕانی هێنایە ناو جەزائیر، بۆ ئەوەی خەڵکەکەی بکاتە نەسڕانی، نەیتوانی بەربەر بکاتە نەسڕانی، بەڵام توانی زمانیان بگۆڕێت و دژایەتی بخاتە نێو موسوڵمانان، هەرگیز بۆی نەکرا وازیان پێ بێنێت لە ئیسلام، ئەگەرچی بەربەر لە شێوە و سیمادا لە ئەوروپی دەچوون، بەڵام هەر لەسەر ئیسلامەتی خۆیان مانەوە. دەبێت لەوە تێبگەین کە جیاوازی نییە لە نێوان نەتەوەکان، بەڵکو تەنها لە تەقوادا موسوڵمانان لە لای خوای گەورە جیاوازن کێ زیاتر نزیکترە لەڕووی ئیمان و بەندایەتی، ئەوە ڕێزی لای خوای گەورە زیاترە.

هەندێک پرسیار لێرەدا پێویست بە وەڵام دەکات:

لەدوای شەهید بوونی عەبدوڕەحمانی غافقی لە پۆتێ لە جێگەیی شەڕی بیلاتی شەهیدان کە موسوڵمانان شکستیان خوارد لەوکاتەوە موسوڵمانان وازیان لەفەتح هێنا و فەتح کۆتایی پێهات، وە هەرچەندە هەندێک ڕاڤەی هۆکاری شکستی جەنگەکمان کرد، بەڵام هەندێک پرسیار دروست بووە دەبێت وەڵامیان بۆ دەستە بەر بکەین کە بریتین لە.

پرسیاری یەکەم: لەکات وسەردەمی والییەکان بۆ هیچ شۆڕش و هەڵگەڕانەوەیەک دروست نەبوو دژی سوپایی موسوڵمانان لە وڵاتی ئەندەلوس؟

وەڵام: لای هەمووان ئاشکرایە هێزی گەورەی موسوڵمانان کە هاتنە ناو خاکی ئەندەلوس بیست و چوار هەزارکەس بوو، هەشت هەزار موجاهید لەگەڵ طارقی کوڕی زیاد چوونە ناو خاکی ئەندەلوس پاشان موسای کوڕی نوصێر پێنج هەزار موجاهیدی نارد بۆ یارمەتی طارقی کوڕی زیاد و موجاهیدان، کە خۆشی پەڕیەوە بۆ ئەندەلوس یانزە هەزار موجاهیدی لەگەڵ بوو، لە دۆڵی برباط سێ هەزار کەسیان لێ شەهید بوو، وەک مێژوو نووسان دەڵێن سوپای طارق تاگەیشتە طوڵیطلە سێ هەزار کەسی تریان لێ شەهید بوو، واتا تاگەیشتە طوڵیطلە حەوت هەزار موجاهیدی لەگەڵ بوو، بە باکوورو باشووری ئەندەلوس بڵاو ببوونەوە هەندێکیان وەک هێزی سنوری لە سەر سنورەکانی فەڕەنسا بۆ یارمەتی سوپایی تری موسوڵمانان لەوێ جێگیر بووبوون بۆ پارێزگاری.

جێگەی سەرسوڕمانە چۆن ئەم هەموو فەتح و جەنگە روویدا یەک شۆڕش و هەڵگەڕانەوە رووی نەدا؟ کە هەرگیز بەرانبەر ناکرێت لەگەڵ ژمارەی دانیشتوانی ئەندەلوس کە چەندە خەڵکێکی زۆر بوون لەو سەردەمەدا.

بۆ وەڵام دانەوەی ئەم پرسیارە دەبێت بڵێین بۆ دەبێت خەڵکی ئەندەلوس شۆڕش بکەن یان یاخی بن لە موسوڵمانان؟ لەکاتێکدا کە موسوڵمانان هاتنە ناوچەکە و خەڵکی ئەندەلوسیان لە چەوساندنەوە و نارەحەتی رزگار کرد، تەنانەت ئەگەر کشتوکاڵیان بکردایە دەسەڵاتداران نەک زەویەکانیان دەفرۆشتن بەڵکو خۆیان زەویەکانیان کڕین فرۆشتنیان پێوە دەکرا، بێجگە لەو هەموو سەرانە و باجانەی کە لێیان وەردەگیرا لەهەمووی ناهەموار تر کە لە ئاین و ژیانیان نەگیشت بوون پێش ئیسلام.

ئیتر بۆ شۆڕش بکەن، یان شۆڕش دژی کێ بکەن؟

شۆڕشیک بکەن غیطشەیەک بێتەوە یان لۆزریک دەسەڵات بگەڕێتەوە دەست، ئەوان رزگاریان بوو لە ستەم و سەرانەی نەسرانییەکان و لە گەندەڵی و باج و سەرانە رزگاریان بوو، لە برسێتی و ناهەمواری و بێ پارەی بێئاگایان لە ژیان رزگار بوون، بۆیە هەرگیز بیریان لە شۆڕش نەکردەوە.
باشە ئەگەر شۆڕش بکرێت کێن ئەوانەی کە جێگەیی موسوڵمانان دەگرنەوە؟ کە موسوڵمانان هاتنە ناوچەکە دادپەروەریان بڵاوکردەوە لە هەمووی گرنگتر ئەوە بوو موسوڵمانان وتیان ئەوە دیاری خوایە نەک ئێمە، بەڵکو قازی، کە فەرمانڕەوای دەکرد جیاوازی نێوانی موسوڵمان و جوولەکە و نەسرانی نەدەکرد، جیاوازی نێوان رەش پێست و سپی پێست نەبوو، ماڵ و منداڵ و سەروەت و سامانیان پارێزراو بوون.
ئەوە ئیسلامە، جیاوازی نەهێشت لە ناوچەکەدا، هەژار و دەوڵەمەند وەک یەک بوون، تەنها موسوڵمانە، کە ٢.٥٪ دەبەخشێت بە هەژاران، خۆ ئەگەر پارەی نەبوو، ئەوا لە بیتولمال وەردەگرێت، وە باج لەسەر هەموو کەسێک هەڵدەگیرێت. ئەوەی کە موسوڵمان نییە و خاوەنی سەروەت و سامانە توانای سەربازیی هەیە، تەنها پارەیەکی کەم دەبەخشێت لەماڵی خۆی لەناو ماڵی خۆی دادەنیشێت، لەناو کەسوکاری دا خۆ ئەگەر موسوڵمانان نەیانتوانی بەرگری لێ بکەن ئەوە پارەکەی بۆ دەگەڕێنەوە.
لە راستییدا ئیسلام رزگاریکەری خەڵکی ئەندەلوس بوو، بۆیە خەڵکی باوەشیان کرد بە ئیسلامدا، خۆشیانویست، ئەوان ئیتر پارێزگاریان لە ئیسلام دەکرد.
پرسیاری دووەم: لەوانییە خەڵکانێک بڵێن لەناو ئەو هەموو خەڵکەی ئەندەلوس، کەسێک نەبوو دژیاتیان بکات، دژی ئەو دەسەڵاتە ئیسلامییە بێت لە خەڵکی ئەندەلوس بەرژەوەندی نەبووبێت لە شۆڕشێک لەو وڵاتەدا بە ئەنجامی بگەیەنێت؟
وەڵام: بۆ وەڵامدانەوەی ئەم پرسیارە دەڵێن بێگومان خەڵکێک هەبوو، بەرژەوەندی لەگەڵ ئیسلامدا نەبوو، خەڵکانێك هەرگیز بەرژەوەندیان لەگەڵ ئیسلام و موسوڵمانان یەکیان نەگرتۆتەوە، بەڵام بۆ شۆڕش و سەرهەڵدان و یاخیی بوونیان نەکردووە؟ وەڵامەکەی خوای گەورە دیداتەوە کە خۆی لە قورئانەکەیدا دەفەرموێت: لَأَنتُمْ أَشَدُّ رَهْبَةً فِي صُدُورِهِم مِّنَ اللَّهِ ۚ ذَٰلِكَ بِأَنَّهُمْ قَوْمٌ لَّا يَفْقَهُونَ. ﴿١٣﴾، الحشر. واتە: بەڕاستی ئێوەی (ئیماندار) ترستان زیاترە لە دڵ و دەرونیان دا تا خوای گەورە، چونکە ئەوانە کاسانێکی ناحاڵیی و تێنەگەیشتوون (هەمیشە لە دڵەڕاوکێدان).
موسوڵمانان لە کاتی فەتحیان دا و لە رووبەڕووبوونەوەدا ترس و بیمان خستبووە ناو دڵی یەهودی و نەساراکان، بۆیە هەرگیز بیریان لەوە نەدەکردەوە کە شۆڕشێک ئەنجام بدەن، خوای گەورە کەسایەتی موسوڵمان بەهێز دەکات و سەربەرزیان دەکات ئەگەر لەپێناوی دا کار بکەن، وەک سەروەرمان پێغەمبەر ﷺ دەفەرموێت: نُصِرْتُ بِالرُّعْبِ مَسِيرَةَ شَهْرٍ...
هەروەها خوای گەورە دەفەرموێت: هُوَ الَّذِي أَخْرَجَ الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْ أَهْلِ الْكِتَابِ مِن دِيَارِهِمْ لِأَوَّلِ الْحَشْرِ ۚ مَا ظَنَنتُمْ أَن يَخْرُجُوا ۖ وَظَنُّوا أَنَّهُم مَّانِعَتُهُمْ حُصُونُهُم مِّنَ اللَّهِ فَأَتَاهُمُ اللَّهُ مِنْ حَيْثُ لَمْ يَحْتَسِبُوا ۖ وَقَذَفَ فِي قُلُوبِهِمُ الرُّعْبَ ۚ يُخْرِبُونَ بُيُوتَهُم بِأَيْدِيهِمْ وَأَيْدِي الْمُؤْمِنِينَ فَاعْتَبِرُوا يَا أُولِي الْأَبْصَارِ. ﴿٢﴾ الحشر. واتە: هەر ئەو زاتە، ئەوانەی بێباوەڕ بوون لە خاوەنانی کتێب (واتە:

جووەكان) هەڵیكەندن لە شوێنەواریان و ناچاری كۆچیكردن لە سەرەتای دەستپێكردنی كۆكردنەوە و دەركردنیان دا، ئێوە هەرگیز بە تەما نەبوون و گومانتان نەدەبرد ئاوا بەئاسانی بڕۆن، ئەوانیش گومانیان وابوو كە قەڵاكانیان بەرگری دەكات (لە ویست و فەرمانی) خوا، ئەوسا ئیتر لەلایەكەوە، (بەناچاری) دەستیان كرد بە كاولكردنی خانووبەرە وماڵەكانیان بەدەستی خۆیان و دەستی ئیمانداران، كەواتە: ئەی خاوەن بیر و هۆش و دووربینەكان، دەرس و پەند و ئامۆژگاری وەرگرن (دڵنیابن ستەمكاران هەروا بۆیان ناچێتە سەر).

لە راستییدا موسوڵمانان لەكاتی جەنگیان دا دڕندە نەبوون، تا خەڵكی لێیان بترسێت، یاخود كاری ناشرینیان كرد بێت، وەك هێزەكانی تری جیهان، بەڵكو دیاریەكی خوای بوو بەخشی بووی بە موسوڵمانان خوای گەورە ئەوە سەروەریەی بەخشیوە وەك پێغەمبەری خوا ﷺ دەفەرموێت: اغْزوا بِاسْمِ اللهِ، فِي سَبِيلِ اللغانَّه، قَاتِلُوا مَنْ كفَرَ بِاللهِ ، اغْزوا وَلَا تَغُلُّوا، وَلَا تَغْدِرُوا، وَلَا تُمَثِّلُوا، وَلَا تَقْتُلُوا وَلِيدًا. وَفِي روايه: وَلَا تَقْتُلُوا شَيْخًا فَانِيًا وَلَا طِفْلًا صَغِيرًا وَلَا امْرَأَه. واتە: بڕۆن بەناوی خوا لە پێناوی خوادا بجەنگن، ئەوانە بكوژن لە جەنگاوەرانێك كە كافرن بە خوا، رزگاركەربن و زیادەڕۆی مەكەن، دەستدرێژی مەكەن، گاڵتە بە لاشەی مردوو مەكەن، لاشەی مردوو مەشێوێنن، منداڵ مەكوژن. لە گێڕانەوەیەكی تردا هاتووە، دەفەرموێت: پیر و پیاوانی ئاینی و منداڵ و ژن مەكوژن.

جەنگی موسوڵمانان لە كوێ كە جەنگیان هەمووی خێر و خۆشی بووە بۆ خەڵكی، جەنگی بێباوەڕن سەیر بكەن چیان نەكرد بە بۆسنە و هرسک، یان روسیا بە چیچان، یان بە موسوڵمانانی كشمیر، یان ئەمەریكا بە ئەفغان، یان یەهود چیان نەكرد بە فەلەستین، یان خاكی كوردستان چۆن دابەشكرا لەلایەن ئینگلیزەوە، چی نەكرا بە گەلی كوردی موسوڵمان لەلایەن عەلمانییانی عێراق و سووریا و توركیا، یان رژێمی شاهەنشاهی پاشان شیعەی ئێران.

لەگەڵ ئەوەی كە موسوڵمانان ترس و بیمیان خستبووە دڵی دوژمنانیان، بەڵام جەنگیان رەحمەت بوو بۆ خەڵكی تەنانەت ئەوانەی كە یەهودی نەسرانی بوون لە سایەیاندا ئارامیان گرتبوو وەك خوای گەورە دەفەرموێت: لَا يَنْهَاكُمُ اللهُ عَنِ الَّذِينَ لَمْ يُقَاتِلُوكُمْ فِي الدِّينِ وَلَمْ يُخْرِجُوكُم مِّن دِيَارِكُمْ أَن تَبَرُّوهُمْ وَتُقْسِطُوا إِلَيْهِمْ إِنَّ اللهَ يُحِبُّ الْمُقْسِطِينَ. ﴿٨﴾ الممتحنة. واتە: (دڵنیاشبن) كە خوا جڵەوگیری ئەوەتان لێ ناكات كە چاك رەفتار و دادپەروەربن لەگەڵ ئەو كەسانەدا كە جەنگیان دژ نەكردوون و دژایەتیی ئاینییان نەكردوون و لە شوێنەوارتان دەریان نەكردوون، چونكە بەڕاستیی خوا دادپەروەرانی خۆشدەوێت.

هەروەها موسوڵمانان ئازادییان دابوو پێیان لە كڵێساكانیان دا طقوسی ئاینی خۆیان بكەن، یاسای تایبەتی خۆیانیان هەبوو لە دادگەكاندا، وە هیچ جیاوازیەک نەبوو لە نێوانیاندا، واتا نێوانی یەهودی نەسارا و موسوڵمان بەیەكچاو تەماشا دەكران، وەک ماف لە دەسەڵات دا، لێرەدا ماوە بڵێین بەڕاستی سەیر دەبوو ئەگەر شۆڕش و یاخیی بوون رووی بدابا، چونكە ئەو بەرنامەیە لەلایەن خوایەكەوە هاتووە ناخی مرۆڤەكان دەخوێنێتەوە و لەگەڵ مرۆڤەكاندا دەگونجێت وەك خوای گەورە خۆی دەفەرموێت: يَعْلَمُ خَائِنَةَ الأَعْيُنِ وَمَا تُخْفِي الصُّدُورُ. ﴿١٩﴾ غافر. واتە: (ئەو خوایە هەمیشە) چاوە خیانەتكار و ناپاكەكان دەناسێت و دەزانێت چی لە دڵ و دەروون و سینەكاندا حەشاردراوە.

پرسیاری سێیەم: ئەم پرسیارە کە دروستبووە لەسەر شکستی جەنگی بیلاتی شەهیدان، دەپرسن ئایا نەوەیەکی وا نزیک لە پێغەمبەری خواوە ﷺ کە هەندێکیان تابیع بوون، وە هەندێکیان تابعی تابعین بوون، چۆن بەو شێوە ژیانیان خۆشویست و بۆ دەستکەوت ئاوایان لێ بەسەرهات؟
وەڵام: ئەم رووداوەی کە روویدا لە بیلاتی شەهیدان لە ساڵی ١١٤ کۆچی، بەهەمان شێوە لەگەڵ هاوەڵەکانی پێغەمبەر ﷺ روویداوە لە ساڵی ٣ کۆچی لەجەنگی ئوحودا، خوای گەورە زۆر بە ئاشکرا باسی ئەو روداوەمان بۆ دەکات کە دەفەرموێت: وَلَقَدْ صَدَقَكُمُ اللهُ وَعْدَهُ إِذْ تَحُسُّونَهُم بِإِذْنِه حَتَّى إِذَا فَشِلْتُمْ وَتَنَازَعْتُمْ فِي الأمرِ وَعَصَيْتُم مِّن بَعْدِ مَا أَرَاكُم مَّا تُحِبوون منكُم مَّن يُرِيدُ الدُّنْيَا وَمِنكُم مَّن يُرِيدُ الآخِرَةَ ثُمَّ صَرَفَكُمْ عَنْهُمْ لِيَبْتَلِيَكُمْ وَلَقَدْ عَفَا عَنكُمْ وَاللهُ ذُو فَضْلٍ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ. ﴿١٥٢﴾ آل عمران. واتە: بێگومان خوا بەڵێنی خۆی بۆ ئێوە بەڕاستی بردە سەر (لەسەرتای جەنگی ئوحود)دا، هەر بە مۆڵەت و یارمەتی ئەو (دوژمنانتان) بەگیرهێنان و تێکتان شکاندن، هەتا ئەو کاتەی کە ساردی رووی تێ کردن و بوو بە کێشەتان لەسەر هەندێک شت، وە یاخیی بوون (لە فەرمانی پێغەمبەر و صلی الله علیه وسلم سەنگەرتان چۆڵ کرد)دوای ئەوەی کە هەندێ شتی نیشاندان کە حەزتان لێ دەکرد، هەتانە دنیای دەوێت و هەتانە قیامەتی مەبەستە، لەوەو دوا دەستی ئێوەی کۆتا کرد (لە دوژمنان) تا تاقیتان بکاتەوە، بێگومان لەوەو دوا خوا چاوپۆشی لێ کردن و لێتان خۆش بوو، وە خوا فەزڵ و رێزی هەیە بۆ ئیمانداران.
راستەخۆ روو لە هەوەڵەکانی پێغەمبەر ﷺ سەردەم و دابەزینی ئەم ئایەتە بۆ ئەو مەبەستە هاتە خوار، کە موسوڵمانان تووشی خۆشەویستیی ژیان و ماڵ بوون، خۆ دووبارەکردنەوەی ئەو مێژووی بیلاتی شەهیدامان بۆ دەردەخات، کە موسوڵمانان شاخەکەیان بەجێهشت و هاتنە خوارەوە بۆ ئەوەی دەستکەوت کۆبکەنەوە. هۆکاری شکستی جەنگی ئوحود هەر خۆشەویستی ژیان بوو، بۆیە عبدالله ی کوڕی مەسعود دەفەرموێت:" تا ئەم ئایەتە نەهاتبووە خوارەوە من نەمدەزانی موسوڵمانان بۆ ژیان هەوڵ دەدەن".
کەواتە هۆکاری شکستی موسوڵمانان هەمیشە ئەوە بووە، کاتێك خۆشەویستی ژیان چووەتە دڵیانەوە، ئەوە بێگومان شکست تووشیان بووە، وەک دیمان لە بیلاتی شەهیدان و جەنگی ئوحوددا. مِنْكُم مَنْ يُرِيدُ الدُّنْيَا وَمِنْكُم مَنْ يُرِيدُ الاخره ثُمَّ صَرَفَكُم عَنْهُمْ لِيَبْتَلِيَكُمْ وَلَقَدْ عَفَا عَنْكُمْ وَاللهُ ذُو فَضْلٍ عَلَى المُؤْمِنِينَ. واتە: هەتانە دنیای دەوێت و هەتانە قیامەتی مەبەستە، لەوەو دوا دەستی ئێوەی کۆتا کرد (لە دوژمنان) تا تاقیتان بکاتەوە، بێگومان لەوەو دوا خوا چاوپۆشی لێ کردن و لێتان خۆش بوو، خوا فەزڵ و رێزی هەیە بۆ ئیمانداران.
خوای گەورە لە موسوڵمانان خۆش بوو لەو شەڕەدا بۆ ئەوەی جارێکی کە هەستانەوە روویدات، ئەگەر موسوڵمانان وازیان لەو کارە هێنا ئەوە گومانی تێدا نییە کە هەڵدەستنەوە و خۆیان بە سەربەرزی دەبیننەوە، واتا هەلێکی تریان پێ ئەدا بۆ ئەوەی سەرکەوتن بەدەست بێنن. ئەمەش هۆکاری ئەوە بوو کە موسوڵمانان کە شکستیان هێنا لە بیلات و گەڕانەوە دواوە و بۆ سەرکەوتنێکی تر خۆیان ئامادە کرد.
لێرەدا دەمانەوێت سەرنجاتان بۆ ئەوە رابکێشین، خوای گەورە بۆمان باس دەکات پێش شەڕی ئوحود، کە جەنگی بەدر بوو لەدوای سەرکەوتنیان خوای گەورە دەستخۆشیان لێ ناکات، بەڵکو

سەرزەنشتیان دەکات روونکردنەوەیان دەداتێ لە سەر دەستکەوت بۆ ئەوەی لەخۆبایی نەبن و بزانن سەرکەوتن لەلای خواوە دێت، وەک لە سەرەتای سورەتی ئەنفالدا بۆمان باس دەکات و دەفەرموێت: يَسْأَلُونَكَ عَنِ الأنفَالِ قُلِ الأنفَالُ لِلَّهِ وَالرَّسُولِ فَاتَّقُواْ اللّهَ وَأَصْلِحُواْ ذَاتَ بِيْنِكُمْ وَأَطِيعُواْ اللّهَ وَرَسُولَهُ إِن كُنتُم مُّؤْمِنِينَ. ﴿١﴾ الأنفال. واتە: ئەی محمد ﷺ پرسیارت لێ دەکەن دەربارەی دەسکەوتەکان، تۆ بڵێ: هەموو دەسکەوتەکان هی خوا و پێغەمبەرن (هەر ئەوان بۆیان هەیە بڕیاری چۆنییەتی دابەشکردنی بدەن)، کەواتە لە خوا بترسن و چاکسازی نێوانی خۆتان بکەن (مەیەڵن لەسەر تەماعی دنیا نێوانتان بشێوێت) و فەرمانبەرداری خوا و پێغەمبەرەکەی بن، ئەگەر ئێوە ئیماندارن.

ئەم ئایەتانە وەک تیر دابارین بەسەر هاوەڵە بەرێزەکانی پێغەمبەردا ﷺ، بۆیە موسوڵمانان لەکاتی سەرکەوتندا دەبێت زۆر ئاگاداری خۆیان بن. ئەوەمان لەبیر نەچێت عەبدوڕەحمانی غافقی لە جەنگەدا شەهید بوو، هیچ کات دڵی بە ژیان و بە خۆشییەکانی ژیاندا نەچوو، لێکچوونێکی زۆری تێدایە لە جەنگی ئوحوددا کە بانگۆی ئەوە کرا، پێغەمبەر خوا ﷺ لەو جەنگەدا شەهید کرا، کاتێک کە عەبدوڕەحمان شەهید بوو، ئیتر موسوڵمانان تووشی شکست بوون، بۆیە مێژوو وانەیەکە، دەبێت خەڵکی شارەزایی لێی هەبێت، تا هەڵەکان دووبارە نەکرێنەوە!

کێشەی هۆزگەرایی و جاهیلیەت

ئەم کێشەیە هەندێک جار لەسەردەمی پێغەمبەردا ﷺ سەریهەڵداوە، بەڵام پێغەمبەری خوا ﷺ زۆر بەوردی چارەسەری کردووە، کە زۆرجار لە نێوانی هاوەڵەکاندا رووی داوە، وەک پێغەمبەری خوا ﷺ بە ئەبازەڕی غەفاری فەرمو: ئەی ئەبازەڕ تۆ کەسێکی بیروباوەڕی جاهیلیەتت بەتەواوەتی فڕێ نەداوە، ئەو برایانەی کە خوای گەورە هەژاری کردوون یاخود کردونی بە بەندە، واتا بەگشتی پێداویستی یان بە کەسانی تر بەهێز و باز و دەوڵەمەندە، پێویستە لە خواردنی خۆیان بداتێ، لە جلوبەرگێك کە خۆیان دەیپۆشن، بیاندەی بە ئەوانیش بیپۆشن، ئەم قسەکردنەش لەوە سەرچاوەی گرت، کە ئەبازەڕ بە بیلالی حەبەشی وت، کوری دایکە رەشەکە، ئیتر ئەم وتەیە بووە هۆکاری ئەوەی کە پێغەمبەری خوا تووڕە ببێت و ئامۆژگاری ئەبوزەڕ بکات، ئەویش دەستبەجێ پەشیمانی خۆی دەربڕی و بڕیای دا کاری وا دووبارە نەکاتەوە: دەقی فەرمودەکە: وقال لأبي ذر: طَفُّ الصَّاعِ، إنَّك امْرُؤٌ فِيك جَاهِلِيه، إِخْوَانُكُمْ خَوَلُكُمْ جَعَلَهُمُ اللهُ تَحْتَ أَيْدِيكُم، فَمَنْ كانَ أَخُوهُ تَحْتَ يَدِه فَلْيُطْعِمْهُ مِمَّا يَأكلُ وَلْيُلْبِسهُ مِمَّا يَلْبَس، وَلَا تُكلِّفُوهُمْ مَا يَغْلِبهُم، فَإنْ كلَّفْتُمُوهُمْ فَأعِينُوهُمْ. وفي روايه أنه ﷺ قال: وَالَّذِي أنْزَلَ الْكتَابَ عَلَى مُحَمَّد أَوْ مَا شَاءَ اللهُ أَنْ يَحْلفَ مَا لاحَد عَلَى أحَد فَضْل إِلَّا بِعَمَلِ، إِنْ أَنْتُمْ إِلَّا كطَفِّ الصَّاعِ.

پاش ئەوەی پێغەمبەر خوا ﷺ لەم کارەی تووڕە بوو، ئەبازەڕ چووە لای بیلال و پێی وت ئەوا سەرم دەخەمە سەر ئەو خۆڵە، وەرە پێیەکانتی لەسەر دابنێ، بەڵام بیلال ئەو کارەی نەکرد و لێی خۆشبوو، وەچەند جار لە نێوانی ئەوس و خەزرەجدا روویدا، ئەوسییەکان بەسەر خۆیاندا هەڵدەدا بە هەمان شێوە خەزرەجییەکانیش، بەڵام کە پێغەمبەر ﷺ بەمەیزانی زۆری پێی ناخۆش بوو، فەرموی: جا ئەمە چۆن دەبێت هەریەکە باست و خواسی جاهیلی هزگەرایی دەکاتەوە، لە کاتێکیشدا من لە نێوانتاندام. دەقی فەرمودەکە: قال الرسول ﷺ: اللهَ اللهَ! أَبْدَعْوَى الْجَاهِلِيه وَأَنَا بَيْنَ أَظْهُرْكُمْ، دَعُوهَا فَإِنَّهَا مُنْتَنَه. والحديث في البخاري ومسلم.

پاشان لە نێوانی گەل هۆزەکاندا لەدوای مردنی پێغەمبەری ئازیز ﷺ ئەم دەمارگیری نەتەوەپەرستییە هاتە ئاراوە لەناو هۆزی حەنیفە دەستی پێ کرد، کە خەڵکانێک لە دەوری موسەیلەمەی درۆزن کۆبوونەوە، کە بانگەشەی پێغەمبەرایەتی دەکرد، لە پیاوێکیان پرسی کە لە هۆزی حەنیفە بوو، پشتیوانی لە موسەیلەمەی درۆزن دەکرد: وتیان ئایا محەمەد بەراستگۆ و پێغەمبەر نازانیت وە موسەیلەمەش بەدرۆزن؟ لە وەڵامدا وتی: وەڵاەی دەزانم کە موحەمەد راستگۆیە و موسەیلەمە درۆزنە! بەڵام درۆزنێکی بەنی رەبیعە و بەنی حەنیفەم پێ باشترە، لە راستگۆیەکی وەک محمد ﷺ. کێشەی نەتەوە و گەل و هۆزەکان گەیشتبووە ئەو ئاستە، کە ئیمان رەگی دانەدەکوتی لە دڵی موسوڵماناندا.

ئەگەر ئەم کێشەیە لەناو موسوڵماناندا سەری هەڵدا ئەوە دڵنیابن کە شکست دێنین و هەرگیز سەر ناکەوین، وە هەمیشە کۆیلەی دەستی عەلمانیی و بێباوەڕەکانی تر دەبین. دەبێت موسوڵمانان هەمیشە ئەم کێشانە روون بکەنەوە بۆ خەڵکی وەک خوای گەورە دەفەرموێت: وَذَكِّرْ فَإِنَّ الذِّكْرَى تَنفَعُ الْمُؤْمِنِينَ. ﴿٥٥﴾ الذاريات. واتە: (بەڵکو تۆ هەمیشە) یادیان بخەرەوە، چونکە یادخستنەوە سوود بە ئیمانداران دەگەیەنێت.

ئەوەمان لەبیر نەچێت ئەوەی، كە روویدا تازە ناتوانین بیگەڕێنینەوە بۆ زەمەنی خۆمان، بەڵام دەتوانین سوود لەمێژووەكەیان وەربگرین.

پێغەمبەری خوا ﷺ دەفەرموێت: روى البيهقي عن أبي هريره رضي الله عنه قال: قال رسول الله صلى الله عليه وسلم: إِذَا كانَ يَوْمُ الْقِيَامَه أَمَرَ اللهُ مُنَادِيًا يُنَادِي: أَلَا إِنِّي جَعَلْتُ نَسَبًا وَجَعَلْتُمْ نَسَبًا، فَجَعَلْتُ أكرمَكم أَتْقَاكَمْ، فَأَبَيْتُمْ إِلَّا أَنْ تَقُولُوا فُلَانُ بْنُ فُلَانٍ خَيْرٌ مِنْ فُلَانِ بْنِ فُلَانٍ، فَأَنَا الْيَوْمَ أَرْفَعُ نَسَبِي وَأَضَعُ نَسَبَكُمْ. ويقول سبحانه وتعالى في كتابه الكريم: فَإِذَا نُفِخَ فِي الصُّورِ فَلَا أَنسَابَ بَيْنَهُمْ يَوْمَئِذٍ وَلَا يَتَسَاءلُونَ. واتە: كاتێ كە فوو كرا بە (صور)دا، ئیتر هیچ پەیوەندیەكی خزمایەتی لەنێوانیان دا نامێنێت، وە پرسیاریشیان (لەو بارەیەوە) لێ ناكرێت. فَمَن ثَقُلَتْ مَوَازِينُهُ فَأُوْلَئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ. واتە: ئەوەی تەرازووی چاكەی سەنگینە، ئا ئەوانە سەرفەراز و سەركەوتوون. وَمَنْ خَفَّتْ مَوَا زِينُهُ فَأُوْلَئِكَ الَّذِينَ خَسِرُوا أَنفُسَهُمْ فِي جَهَنَّمَ خَالِدُونَ. ﴿١٠٣﴾ المؤمنون. واتە: بەڵام ئەوەی تەرازووی چاكەی سووك بێ، ئەوانە و ئەو كەسانەن، كە خۆیان لە كیسچووە و خۆیان خەسار و ریسوا كردووە، دەبێت هەر لەناو دۆزەخدا ژیانی نەبڕاوە ببەنە سەر.

گەڕانەوەی موسوڵمانان بۆ ئەندەلوس

لە دوای گەڕانەوەی موسوڵمانان بۆ ئەندەلوس والییەکی تازە فەرمانڕەوای دەکرد، کە ناوی عوقبەی حەجاجی سەلولی بوو، لە ساڵی ١١٦ کۆچی دەسەڵاتی وەرگرت تا ساڵی ١٢٣ کۆچی، سەر لەنوێ توانی موسوڵمانان کۆبکاتەوە لەسەر جیهاد و خەبات و دینداری، توانی هاودینی بخاتەوە نێوان خەڵکی ئەندەلوس و فەڕەنسا.

ئەم سەرکردە عوقبەی حەجاجی سەلولی کەسێکی لێهاتوو و شارەزا بوو لە بەڕێوبردنی دەسەڵات و دامەزراندنی دەوڵەتدا، بۆیە ئازاد بوو لە هەڵبژاردن، هەموو باکووری ئەفریقا بگرێتە دەست، یان ئەمارەتی ئەندەلوس، بێگومان ئەندەلوسی هەڵبژارد، لەبەر ئەوەی خاکی جیهاد و خەبات بوو، وە هەمیشە نزیک بوو لە وڵاتی نەساراوە. ئەم سەرکردە شارەزا و جوامێرە توانی خەبات و جیهاد دەست پێ بکاتەوە لە فەڕەنساوە زۆربەی شوێنەکانی گرتەوە و توانی بەتەواوەتی ئەربوونە و جلیقیە و بنبلونە فەتح بکات، وە ئەم پیاوە وەک باسی لێوە دەکەن چەندە ئازا و چاونەترس بووە، ئەوەندە هەست ناسک و چاو بەفرمێسک بووە، تەنانەت بۆ دوژمنەکانیشی گریاوە و هەرگیز دیلی نەکوشتووە، بەڵکو ئیسلامی بە جوانی تێدەگەیاند و بتپەرستی لەبارچاو ناشیرین دەکرد.[٥]

خاوەنی کتێبی (البيان المراكش في أخبار الأندلس و المراكش: بەرگی ١ / لاپەڕە ١٥١)، لەربارەی گەورەیی ئەم سەرکردەیە دەڵێت: کاتێک کە ڕەشمەی فەرمانڕەوایی ئەندەلوسی گرتە دەست، بە جوانترین شێوە بەڕێوەی برد و مێژوویەکی پڕ جوامێری و سەروەری بۆ خۆی تۆمار کرد، لە دادپەروەریدا هاوشێوەی لەسەردەمی خۆیدا زۆر کەم بووە.

مەقری لە کتێبی (نفح الطيب من غصن الأندلس الرطيب: بەرگی ١ / لاپەڕە ٢٣٦) باسی فەرمانڕەوای ئەندەلوسی کردووە و دەڵێت: عوقبەی حەجاجی سەلولی بۆ ماوەی پێنج ساڵ فەرمانڕەوایی ئەندەلوسی کردووە، پیاوێکی زۆرباش و مێژوویەکی پڕ سەروەریی و سەرکەوتنی هەیە، زۆر هێمن و هێواش بووە و موجاهید و سەرکردەیەکی لێوەشاوە و ئازا و جوامێر بووە.

لە ڕاستییدا ئەم سەرکردە بۆ ماوەی حەوت جار هێرشی بردە سەر نەسرانییەکان، وەک ئاماژەمان بۆ کرد، خۆی لەگەڵ دیلەکان دەکەوتە گفتوگۆ تا موسوڵمانی دەکردن، هەمیشە دەیوت ئەوە بۆ من گرنگترە، کە خەڵکی موسوڵمانان بکەم " فو الله لأنْ يهْديَ اللهُ بِكَ رجُلًا واحدًا خَيْرٌ لكَ من حُمْرِ النعم " متفق عليه. جا ئەگەر هەزار کەس بێت! ئەوە خێر و پاداشتێکی نەبڕاوەی هەیە، واتای فەرمودەکەش ئەوەیە پێغەمبەری خوا ﷺ دەفەرموێت: ئەگەر کەسێك هیدایەت و ڕێنمونی لەسەر دەستی کەسێکی تر وەربگرێت، پاداشت و خێری زۆرترە و باشترە لەوەی هەیە لەم جیهانەدا.

پاشان عوقبەی حەجاجی سەلولی لە جەنگێکدا شەهید دەبێت و لە ساڵی ١٢٣ کۆچی بە شەهیدبوونی ئەو سەرکردە ئازا و جوامێرە، کۆتایی هات بە سەردەمی یەکەمی والییەکان.

---

[٥] ئەم باسە لە کتێبی (الأعلام للزركلي بەرگی ٤، لاپەڕە: ٢٢٠)دا هاتووە.

سەردەمی دووەمی والییەكان دەست پێ دەكات لەدوای شەهیدبوونی عوقبەی حەجاجی سەلولی، ئیتر سەر لەنوێ براكوژی و دەمارگیریی و پاشقولگرتن لەیەكتری دەستی پێ كردەوە.

سەردەمی دووەمی والییەكانی ئەندەلوس

ئەم سەردەمە لە ساڵی ١٣٢ كۆچی تا ساڵی ١٣٨ كۆچی، دەستپێكردنی ئەم سەردەمە دەگەڕێتەوە بۆ چەند هۆكارێك، لەوانە: جەنگی بیلاتی شەهیدان و خۆشەویستنی ژیان و دەستكەوت و سەروەت و سامان، وە دەمارگیریی و نەتەوەپەرستی دەكەوێتە نێو موسوڵمانان.

هۆكارەكانی شكستی موسوڵمانان چی بوون؟

یەكەم: خۆشەویستی دنیا

لەسەردەمی یەكەمی والییەكاندا دەستكەوتێكی باش كەوتە دەست موسوڵمانان، وە خەڵكی ئەندەلوس بەگشتی دەوڵەمەندبوون جیهان بەڕوویان دا كرایەوە، پێغەمبەری خوا ﷺ دەفەرموێت: يقول إِنَّ مِمَّا أَخَافُ عَلَيْكُمْ مِنْ بَعْدِي مَا يُفْتَحُ عَلَيْكُمْ مِنْ زَهْرَةِ الدُّنْيَا وَزِينَتِهَا. واتە: ئەترسم لە دوای خۆم دەرگاكانی خۆشیی و شادیی و جوانی ئەم دنیایە بەسەرتاندا بكرێتەوە و پێهەڵبخەڵەتێن.

بەو شێوە موسوڵمانان كاریگەری دنیایی كەوتە سەریان و مەست بووبوون بە خۆشییەكانی ژیان، وە تەنانەت كاریگەری لەسەر ئیمانیان هەبوو!

دووەم: دەمارگیریی و نەتەوەپەرستی

دەمارگیریی و نەتەوەپەرستی بەشێوەیەكی گشتیی و گەورە رووی كردە ناو موسوڵمانان و ریزەكانیانی بەزاند، توانی ئەو دیوارە موسوڵمانان ببەزێنێت لە وڵاتی ئەندەلوس، هەروەك لە پێشتر ئاماژمان بۆ كرد سەرچاوە بنەڕەتەكەی دەگەڕێتەوە بۆ شەڕی پۆتێ لە بیلات شەهیدان، تەنانەت عەرەبەكان لە ناو خۆیاندا دابەشبوون بەربەرەكانیش بەهەمان شێوە، خەڵكی ئەندەلوسیش تووشی دەمارگیری نەتەوە پەرستی بوون، بۆ نمونە لە نێوانی عەرەبەكان كێشە كەوتە ناو هۆزی موضارییین و حیجازی وە كێشە كەوتە نێوان عەدنانییەكانی حیجازی و قەحطانییەكانی یەمەن، شەڕێكی زۆر گەورە روویدا لە نێوانیان دا كە سەرەتایەكی زۆر ترسناك بوو بۆ ئەندەلوس.

سێیەم: ستەمی والییەكان

لەدوای شەهید بوونی ئەو والییە بەڕێزانەی كە ئاماژەمان بۆ كردن، والییەک دەسەڵاتی گرتە دەست بەناوی عەبدولمالیكی كوڕی قەطن ئەم پیاوە تا بڵێیت كەسێكی گەندەڵ و ستەم كار و خوێن رێژ بوو. خەڵكەكەی بەش كرد لەسەر بنەمای هۆزگەری و نەتەوە چێتی، زەوی ئەندەلوسی پڕ كرد لە نەهامەتی و ناخۆشی. بۆنمونە دەستكەوت و غەنیمەتی ئەدا بە گەل و هۆزی موضاربین، بەڵام بەربەری بێ بەش دەكرد. ئیتر خەڵكی بەش بەش بوون و دەستیان كرد بە شۆڕش هەڵگەڕانەوە.

لەپاشاندا كەسێكی تر دەسەڵاتی گرتە دەست بە ناوی یوسفی كوڕی عەبدولڕەحمانی فەهری ئەم فەرمانڕەوایە لەوی پێشوتر خراپتر بوو، زۆر ستەم و جەوری لە ناو خەڵكی دا بڵاوكردەوە،

تەنانەت خۆی دابڕاند لە خیلافەتی ئەمەویی و خۆی بە ئەمارەتێکی سەربەخۆ ناو زەندکرد، وە ئەم یوسفی کوڕی عەبدولڕەحمانی فەهری تا ساڵی ١٣٨ کۆچی فەرمانڕەوای کرد، کە لەسەردەمی فەرمانڕەوایەکەی دا زیاد لە ٣٠ شۆڕش و یاخیی بوون دژی کرا، بەڵام بە خوێن و بە ستەم و زۆرکاری هەمووی لە ناوبرد، وە خەڵکی بەجۆرەها ناو و ناتۆرە دەچەوساندەوە و زوڵمێکی زۆری لە دانیشتوانی ئەندەلوس دەکرد.

چوارەم: وازهێنان لە جیهاد

پێشتر باسی سەرکەوتنە یەک لەدوای یەکەکانی موسوڵمانانمان دەکرد، کە چەند سەروەریان بۆ خۆیان تۆمار کرد لە ئەندەلوس و فەڕەنسا، بەڵام هەر کات ژیان لە دڵدا جێگیر بوو، وە دەمارگیریی و نەتەوەپەرستی هاتە ئاراوە دەسەڵاتداران ستەمیان کرد، شۆڕش دەستی پێ کرد لە دژیان، کارێکی سروشتییە کە خەڵکی واز لە جیهاد بێنێت و وەک وەڵامدانەوەیەکە، کە خوای گەورە موسوڵمانان فێر دەکات، کە سوننەتێکی خواییە کە دەبێت زەلیل بن و دوژمنانیان سەر بکەون بەسەریان دا، چونکە جیهادەکەیان بەجێهشتووە و سەرگەردان بوون بە خۆشی دەسەڵاتی خۆیانەوە، فتوحات وەستا لەخاکی فەڕەنسا و بەهەمان شێوە لەگەڵ نەسڕانییەکانی بلای صخرە شەڕ لەگەڵ ئەوان راگیرا لە باکووری رۆژئاوای ئەندەلوس. ئەو جێگەیەی کە لەسەردەمی طارقی کوڕی زیاد و موسای کوڕی نوصێر ئەو جێگەیە مابوو وە فەتح نەکرابوو، هەروەک وتمان هەر گەل هۆز و سەرکردەیەک واز لە جیهاد بهێنێت ئەوا خوای گەورە سەر شۆڕ زەلیلیان دەکات، وەک سەروەرمان ﷺ دەفەرموێت: يروي أبو داود عن ابن عمر - رضي الله عنهما - أن رسول الله صلى الله عليه وسلم قال: إِذَا تَبَايَعْتُمْ بِالْعِينَه (نوع من الربا) وَأَخَذْتُمْ أَذْنَابَ الْبَقَرِ، وَرَضِيتُمْ بِالزرْعِ وَتَرَكتُمُ الْجِهَادَ، سَلَّطَ اللهُ عَلَيْكم ذُلًّا لَا يَنزَعُهُ حَتَّى تَرجِعُوا إِلَى دِينِكم. واتە: ئەگەر هەوڵتان دا بۆ کار و کەسابەتی ریبا و سەرقاڵبوون بە مەڕ و ماڵات بەخێو کردنەوە بەلای کشتوگاڵ و جوتیارییەوە بەسترانەوە و وازتان لە جیهاد هێنا، ئیتر خوای گەورە دوژمنتان بەسەردا زاڵ دەکات، زەلیل دەبن، تا ئەوکاتەی دەگەرینەوە بۆ لای ئاینین پاکو بێگەردی خوای گەورە.

بەڵی ئەوە ژیانی موسوڵمانانە ئەگەر جیهاد بەجێبهێڵن خوای گەورە سەرشۆڕ و زەلیلیان دەکات بەو شێوە سەرقاڵ دەبن بە ژیانی دونیاییان، بۆیە زەلیل بوون، چونکە جیهادیان بەجێهێشت لە فەڕەنسا و ئەندەلوس.

ئەو رووداوە گرنگانەی کە لەسەردەمی دووەمی والییەکاندا روویدا:

ئەگەر تەماشای کارەکانی پێشووی سەردەمی دووەمی والییەکان بکەین، دەبینین چیان بەرهەم هێناوە، وە دەبێت هەر ئەوەش بدورنەوە لەو کارانەی کە روویداوە لە سەردەمی دووەمی والییەکاندا بریتییە لە:

یەکەم: لە سەردەمی ئەم والییە خوێن رێژە یوسفی کوڕی عەبدولڕەحمانی فەهری هەرچی خاکی فەڕەنسا بوو لەدەستچوو، فرنجەکان وەریانگرتەوە و خستیانەوە ژێر رکێفی خۆیان، بێجگە لە ناوچەی سپتمانیا کە موسای کوڕی نوصێر بە سریەیەک لە سریەکانی فەتحی کردبوو کەپێشتر ئاماژەمان پێ کردبوو.

دووەم: وڵاتێكی بچووكی نەسرانی لە ناوچەی باكووری رۆژئاوای ئەندەلوس سەریهەڵدا خۆی ئاشكرا كرد، كە ئەو جێگەیە بوو بەناوی بلای صخره دەوڵەتەكەیان ناویان نا مەملەكەتی لیۆن.
سێیەم: وە لە هەمووی ناهەموارتر ئەوەبوو ئەمارەتی ئەندەلوس لە خیلافەتی ئەمەوی خۆی جیاكردەوە سەربەخۆی خۆی راگەیاند لەسەر دەستی والی خوێنڕێژ یوسفی كوڕی عەبدولڕەحمانی فەهری.
چوارەم: خاكی ئەندەلوس پارچە پارچە كرا لەسەر بنەمای گەل و هۆز، وە هەریەكە دەسەڵاتی جیاواز دەكردەوە، شۆڕش و یاخیی بوون روویدا لە نێوانی موسوڵماناندا.
پێنجەم: لەهەمووی ترسناكتر ئەوە بوو هزری خەوارجی هاتە ناوچەی مەراكیش و تونس جەزائیر و بەبەرەكان ئەو هزرەیان وەرگرت لەدژی ستەمی یوسفی كوڕی عەبدولڕەحمانی فەهری واتە بیروباوەڕی راستی ئیسلامی، وا خەریكە تووشی گۆڕان دەبێت لەناو بەربەرەكان زۆربەی تری خەڵكی ناوچەكە لەتاو زوڵم و ستەمی یوسفی كوڕی عەبدولڕەحمان فەهری.
شەشەم: لە هەمووی سامناكتر جیهانی ئیسلامی بەرەوە پارچە پارچە بوون دەڕوات و شۆڕشی عەباسییەكان دەستی پێ كرد لە دژی ئەمەویەكان، وە خیلافەتی ئەمەوی بەتەواوەتی روخا لەسەر دەستی عەباسیەكان لە ساڵی ١٣٢ كۆچی، عەباسییەكان هاتنە سەر فەرمانڕەوای جیهانی ئیسلامی بەمەش كێشەی ئەندەلوس لە بەرچاو ون بوو كەس باسی نەدەكرد.

گۆڕانكاری لە ئەندەلوس

بۆ ئەوەی چاكسازی و گۆڕانكاری بكرێت پێویستی بە موعجزەیەک هەیە، تا ئەو وڵاتە پارچە پارچە بكاتەوە بەیەک، چونكە لەسەردەمی دووەمی والییەكان دا زۆرترین ستەم و خراپە كاری كرا، موسوڵمانان بە دەیان دەستەو دەسەڵاتیان لێدەرچوو بوو. لە راستیدا ئەم رەوشە تەنها موعجیزەیەكی خوایی دەتوانێت رێكیان بخاتەوە، بەڵێ ئەو موعجیزەیە روویدا ئەویش بریتییە لە پیاوێک كە مێژوو هەمیشە لەلانكەی خۆی گرتووە ئەو سەركردە ئەژدەرە كە عەبدوڕەحمانی كوڕی معاویە كوڕی هیشامی كوڕی عبدالمەلیكی ئەمەوی بوو، ئەم سەركردە لێوەشاوەیە هاتە خاكی ئەندەلوس نەخشەی ئەندەلوسی گۆڕی و توانی جوانترین ژیاری تێدا دروست بكات، كە لە مانگی ذي الحجە ساڵی ١٣٨ كۆچی هاتە ناو خاكی ئەندەلوس.

مێژووی ژیانی عەبدوڕەحمانی كوڕی معاویە لە ساڵی ١١٣ تا ١٧٢ كۆچی، بۆ ئەوەی چیرۆكی ژیانی ئەم سەركردە گەورەیە بزانین لە خاك و وڵاتی ئەندەلوس پێویستە بگەڕێینەوە چەند ساڵێک بۆ دواوە بۆ ئەوەی رووداوەكان لە پێش چاومان بێت، كە ئەم سەركردە ئەژدەرە چۆن پێگەیشت لە خاك و وڵاتی ئەندەلوس، وە بۆ ئەوەی بزانین چۆن هاتە ناو خاكی ئەندەلوس.

سەرەتا لە ساڵی ١٣٢ كۆچی سەرەتایی شكستی ئەمەوییەكان بوو لەسەر دەستی عەباسییەكان، كە بە شمشێر و خوێن زۆربەی ئەمەوییەكان لە ناوچوون و كوژران، ئەوەی لە بەنی ئومەیە ئامادەبوو بۆ گرتنە دەسەڵاتی فەرمانڕەوایی خیلافەتی عەباسییەكان لە ملیان ئەدا و دەیان كوشت، عەبدوڕەحمانی كوڕی معاویە كوڕەزای هیشامی عبدالمەلیک بوو كە یەكێک بوو لە ئەمیرەكانی بەنی ئومەیە، بەڵام شمشێری عەباسییەكان بەم سەركردەیە نەگەیشت لە دەستیان هەڵهات.

لە راستییدا هیشامی باپیری عەبدوڕەحمان لە ساڵی ١٠٥ كۆچی تا ١٢٥ فەرمانڕەوایی كرد.

عەبدوڕەحمان كوڕی معاویە لە ناو فەرمانڕەوایانی خیلافەی ئەمەوی دا پەروەردە بوو، كوڕێكی ئازاو خاوەن دەسەڵات بوو وەک باپیر و مامەكانی كەسێكی لێهاتوو بوو لە بەڕێوەبردنی دەسەڵات و كاری سەربازییدا لەهەمان كاتدا كەسێكی لە خواترس و خاوەن وەرع بوو، كەسێكی زیرەک و لە خۆ بووردە بوو،لەو سەردەمەدا بەهۆی ئەوەی كە زۆربەی ئەمەوییەكان خەریكی كاری گەندەڵی بوون، بۆیە عەباسیەكان كەوتنە لە ملدانی ئەمیرەكانی ئەمەوی ئەمە هۆكارێک بوو لە نێوانی جەنگی عەباسیەكان و جەنگی ئەمەوییەكان. توانیان هەڵگەڕانەوەیەكی زۆر باش بكەن وياخی بن لە دەسەڵاتی ئەمەویەكان هەرچی ئەوەی بەنی ئومەیە بوو لەگەڵ ئەمیرەكانیان ئەوەی دەستیان پێ بگەیشتایە لە ملیان ئەدا، واتا ئەمەوی قڕانیان دەست پێ كرد بوو بەئاشكرا. تەنانەت ئەوەی لە ماڵی ئەمەوییەكاندا پەروەردە ببووایە، دەبوو بكوژرێت بێجگە لە منداڵ و ژن و پیریان.

لەساڵی ١٣٢ كۆچی عەبدوڕەحمانی كوڕی معاویە لە عێراق دادەنیشت، لە ناكاو منداڵەكەی بە گریان و هاوار خۆی كرد بە ژوورەكەی عەبدوڕەحماندا ئەویش گرتییە باوەش تا هێوری بكاتەوە وایزانی لە شتێكی ترسناک ترساوە، ئەو سەردەمە عەبدوڕەحمان تووشی نەخۆشی چاو ئێشان بوو وەک مێژوونووسان دەڵێن چاوی بەردی دروست دەكرد تووشی تەراكومە بووبوو، دەبوولە ژووری

تاریكدا دابنیشتێدایە، هەر خەریكی ژێر كردنی منداڵەكەی بوو لێی دەپرسی چی روویداوە وەڵامی نەبوو. ئەو ماوەیە عەبدوڕەحمان زۆر گۆشەگیر بوو بەهۆكاری نەخۆشییەكەی لە ماڵەكەی خۆیەوە سەیری دەرەوەی كرد بینی وا ئاڵای رەشی عەباسیەكانە لە دەوری ماڵەكەی دا كۆبوونەتەوە، دیارە ئاڵای عەباسییەكان ئاڵای رەش بووە ئەو دێیەیان هەموو گرتبوو ئەوەی كە دەیانویست بیگرن عەبدوڕەحمان و براكەی بوو. عەبدوڕەحمان خێرا وەلیدی برای ئاگادار كردەوە سەروەت و سامانەكەی خستەناو تورەكەیەكەوە و بردی رایان كرد لەدەست عەباسییەكان، ژن و منداڵەكانی بەجێهێشت. دوای ئەوەی عەبدوڕەحمان و براكەی رایان كرد بەرەو رووباری فوڕات بینیان وا هێزی عەباسی چواردەوریان گرتوون لەسەر رووبارەكە، بۆیە ناچار خۆی و براكەی ویستیان بە مەلە بە ئاوی فوڕات دا بپەڕنە ئەوبەری، بەڵام هێزی عەباسییەكان هاواریان لێ كردن بگەڕێنەوە ناتانكوژین و ئەمانتان ئەدەینێ. وەلیدی برای عەبدوڕەحمان زۆر ماندوو بوو لە مەلەكردن بە عەبدوڕەحمانی وت من دەگەڕێمەوە ئەوان پەیمانی پاراستنیان بە ئێمە داوە، بەڵام عەبدوڕەحمان زۆری پێ وت نەكەی بگەڕێیتەوە ئەوانە هەر دەتكوژن بەقسەم بكە مەگەڕێوە بۆ خاتری خوا براكەم سوێند بەخوا دەتكوژن، زوو زوو عەباسیەكان هاواریان دەكرد بگەڕێنەوە سوێند بە خوا دەتانپارێزین ژیانتان پارێزراوە. ئیتر ئەمە وای كرد لە وەلید كە بگەڕێتەوە، كە گەڕایەوە عەباسیەكان وەلیدیان گرتوو هەر لەسەر ئاوەكە لە سەریان دا و سەریان پەڕاند، عەبدوڕەحمان چاوی لێی بوو لەتاو خەفەت و گریان قسەی بۆ نەكراو بەردەوام مەلەی كرد تا پەڕیەوە ئەوبەری رووباری فوڕات، ئەوندە خەفەت بارو دڵ پڕ لە حەسرەت بوو نەیدەزانی چی بكات بیری بۆ نەدەكرایەوە، چونكە وەلیدی برای تەمەنی سیانزە ساڵ بوو كە كوژرا، عەبدوڕەحمان رووی كردە خاكی مەراكیش بەرەو ئەو جێگەیە كەوتە رێ لەبەر ئەوەی دایكی عەبدوڕەحمان لە بەربەرەكان بوو ماڵی خاڵوانی لەوێ دەژیان، روی كردە ماڵی خاڵوانی لە كۆچێكی دوورو درێژ و پڕ ناسۆر بوو بۆ عەبدوڕەحمان كە خاكی حیجاز و میسر و لیبیای بڕی بە نارەحەتی تا گەیشتە قەیرەوان لە تونس كە هەندێك جار وای لێ دەهات خۆی ئامادە دەكرد بۆ مردن یان بۆ كڕێن و فرۆشتن خەریكبوو دەكرایە بەندە، بەڵام ئەوەندە ئازا و لە خۆ بردوو بوو لە هەموو ناهەمواریانە رزگاری كرد خوای باڵا دەست تا گەیشتە ماڵە خاڵوانی لە قەیرەوان.

بەڵێ عەبدوڕەحمان كوڕی معاویە گەیشتە قەیرەوان، ئەو دەمە تەمەنی ئەم سەركردەیە حەڤدە ساڵ بوو كاتێک گەیشتە ئەو وڵاتە لە تونس و قەیروان شۆڕشی خەواریجەكان دەستی پێكرد بوو دژی ئەمەوییەكان، واتە لە رۆژهەڵات عەباسییەكان شۆڕشیان كرد وە بەهەمان شێوە لە رۆژئاوا خەواریجەكان دەستیان كرد بە شۆڕش دژی ئەمەوییەكان، وە ئەم شۆڕشەی خەوارجەكان زۆر گەورە بوو لە باكووری ئەفەریقا نزیكەی زۆربەی جێگەكانی گرتەوە بەسەرۆكایەتی پیاوێكی خەوارجی خوێنرێژ بەناوی عەبدوڕەحمانی كوڕی حەبیب وە لە هەمان كاتدا دژایەتی خیلافەتی عەباسیەكانی دەكرد زۆر ناكۆك بوون بەیەكەوە، لەبەر ئەوەی كە خەوارجەكان زیاتر لایەنگری عەلی كوڕی ئەبوطالب بوون زۆر رقیان لە معاویەی كوڕی ئەبو سوفیان دەبووەوە -رەزامەندی خوای گەورەیان لەسەر بێت- كەواتە زیاتر دژایەتی ئەمەویەكانیان دەكرد بە هەمان شێوە عەبدوڕەحمانی كوڕی معاویە لەوێش نەیدەتوانی دابنیشێت ئەگەر بیان گرتایە ئەوا بێ گومان لە

ملیان ئەدا پاشان عەبدوڕەحمانی كوڕی حەبیب هەواڵی پێگەیشت كە عەبدوڕەحمانی كوڕی معاویە لە قەیرەوانە وتی هەركەس سەرەكەی یاخود بیگرێت ئەوە خەڵاتی دەكەم، لە قەیرەوان پێیانزانی ناچار هەڵهات بۆ لیبیا بۆ شارێک بەناوی برقە بۆ ماوەی چوار ساڵ لە ماڵی هەندێک لەخاڵوانی لەوێ مایەوە، تا ساڵی ١٣٦كۆچی تەمەنی عەبدوڕەحمانی كوڕی معاویە بوو بە بیست و سێ ساڵ.

عەبدوڕەحمان كوڕی معاویە بیری لەوە كردەوە ئایا دەبێت هەروا خۆی بشارێتەوە لەم شار بۆ ئەو شار و لەم وڵات بۆ ئەو وڵات؟

ئەم سەركردە لاوە لەهەموو وڵاتەكانی دەوروبەری ئەگەر بیگرن ئەوا دەیكوژن لە هەموو جێگەكانی جیهان بە شوێن ئەم كەسەدا دەگەڕێن لە شام و وڵاتانی رۆژهەڵاتی ئیسلامی بەشوێنیدا دەگەڕێن واتا لای عەباسیەكان، وە لە باكووری ئەفریقا لەلایەن خەوارجەكانەوە بەشوێنی دا دەگەڕێن بۆ ئەوەی بیكوژن، بیری لەوە كردەوە كە نابێت ئەم تا مردن خۆی بشارێتەوە كە لەزنجیرەی خەلیفەكانی ئەمەویە وە دەزانێت لەو هەموو جیهانی ئیسلامی ئەمەویەكان بەشوێنیان دا دەگەڕێن و دەیان كوژن و سەریان دەبڕن، بۆیە بیری لەوە كردەوە كە ئەمەویەكان كۆبكاتەوە لە هەرجێگەیەكن هەواڵی یەكتری بزانن، لەوانییە سەر لە نوێ عە بدوڕەحمان كوڕی معاویە شۆڕشی ئەمەوی دەست پێ بكاتەوە؟

عەبدوڕەحمان كوڕی معاویە بیری لەوە كردەوە، كە بڕوات بۆ خاكی ئەندەلوس، لەبەر ئەوەی باشترین جێگەیە بۆ ئەو لەوانەیە پێشوازی لێبكرێت، خۆ ئەگەر پێشوازی لێنەكرێت دوورە لەدەست خەوارج و عەباسییەكان دەستیان بە ئەندەلوس ناگات، وە ئاماژەمان بۆ كرد كە لەسەردەمی دووەمی والییەكان بوو كە خۆیان داماڵی بوو لە خیلافەتی ئیسلامی. ئەندەلوس خۆی بۆ خۆی ئەمارەتێكی جیاواز بوو كە فەرمانڕەوای سەرەكی یوسفی عەبدوڕەحمانی فەهری بوو بێجگە لە چەند دەسەڵاتێكی بچووک بچووكی تر لەناو ئەو ئیمارەتە بچووكەدا، كەواتە باشترین جێگە بۆ عەبدوڕەحمانی كوڕی معاویە دورە دەستی ئەو دوو دەسەڵاتەیە، وەک عەباسی و خەوارجی لەوانەیە بتوانێت شۆڕشێكی تێدا بەرپا بكات.

عەبدوڕەحمانی کوڕی معاویە چۆن چووە ناو خاکی ئەندەلوس

لە ساڵی ١٣٦کۆچی خۆی ئامادەکرد چۆن بپەڕێتەوە بۆ ناو خاکی ئەندەلوس، ویستی چەند کارێک بکات بۆ پێداویستییەکانی بۆ خاکی ئەندەلوس ئەو کارەنە بریتیی بوون لە:

یەکەم: ناردنی خزمەتکارەکەی کە ناوی بەدر بوو بۆ خاکی ئەندەلوس، تا لێکۆڵینەوەیەکی بۆ بکات لە چۆنییەتی ڕەوشی ئەو ئەمارەتە و چۆنییەتی فەرمانڕەواکانیان و زەمینەی سیاسی ئەندەلوس.

دووەم: ناردنی بەدر بۆ ئەو شوێنانەی کە خیلافەتی ئەمەویەکانیان خۆش دەویست، چونکە خەڵکانێک هەبوون لەسەردەمی معاویەی کوڕی ئەبوو سوفیان کە ئەو دەسەڵاتەیان خۆش دەویست لەشام زۆر ڕازیبوون لە دەسەڵاتی عومەری کوڕی خەطاب خۆشەویستی ئەو بوو وای کرد دەسەڵاتی ئەمەوییەکان خوشەویست بێت، وە لە خیلافەتی عوسمانی کوڕی عەفان پاشان خیلافەتی عەلی کوڕی ئەبو طالب، وە لە هەموو جیهانی ئیسلامی دەسەڵاتی خیلافەتی ئەمەویان خۆش دەویست، چونکە دەیان زانی کە بەنی ئومەیە زۆر لێهاتوو بوون لە بەڕێوە بردنی دەسەڵات، لەسەردەمی ئەواندا فتوحاتی زۆر گەورە کرا و زۆربەی وڵاتان کەوتە ژێر دەسەڵاتی موسوڵمانان لە سەردەمی ئەمەویەکاندا، وە لە سەردەمی ئەمەوییەکاندا وڵاتی ئەندەلوس فەتحکرا و خەڵکی ئەندەلوس خۆشەویستییەکی بێ وێنەیان هەبوو بۆ ئەمەوییەکان، خەڵکانێکی موجاهید و هەمیشە لە خەبات و جیهاد دا بوون بۆ ئاینی پیرۆزی ئیسلام، هەندێک لە گەل و هۆزەکان، زۆر رقیان لە بەنی ئومەیە دەبووەوە.

سێیەم: لە زیرەکییەکی بێ وێنەدا هەواڵی نارد بۆ بەربەرەکان کە لەگەڵی یەک بگرن لە ئەندەلوس، چونکە لە ململانێیەکی زۆر گەورەدا بوون لەگەڵ یوسفی کوڕی عەبدوڕەحمانی فەهری وە هەمیشە عەرەبەکانی بەرز کردبووەوە و بەربەرەکانی پەراوێز کردبوو، یوسفی عەبدوڕەحمانی فەهری لەسەر بنەمایی دەمارگیری نەتەوە پەرستی فەرمانڕەوای دەکرد.

چوارەم: هەواڵی نارد بۆ هەموو ئەمەویەکان لە جیهاندا کە لە ئەندەلوس کۆببنەوە و بیرەکەی خۆی بۆ باس کردبوون، ئەگەر ڕازین بەو بیرو سیاسەتەی کە ئەم بۆی باس کردبوون یارمەتی بدەن بۆ سەرکەوتن لەگەڵیدا بن.

بەڵێ توانی خەڵکی لە خۆی کۆبکاتەوە و یارمەتی بدەن بۆ ئەوەی بچنە ناو خاکی ئەندەلوس، توانی لە ماوەی دوو ساڵدا توانی بە تەواوەتی کارەکانی ئەنجام بدات، وە خزمەتکارەکەی نارد بۆ لای کەسێک بەناوی غالبی تەمیمی تا بۆ پێشوازی کردنی عەبدوڕەحمانی کوڕی معاویە ئامادە بکات لە ئامادەکردنی کەشتیەک بۆ پەڕینەوە لە ساڵی١٣٨ کۆچی توانیان کە کەشتیەکی بۆ ئامادە بکەن لەگەڵ غالبی تەمیمی کاتێک کە چووە لای غالبی تەمیمی لێینپرسی ناوت چیە؟ ئەویش ناوی خۆی پێ وت و وتی: سوپاس بۆ خوا ئەوا سەرکەوتین و کۆتایی هات بە کارەکەمان، خۆی بە تەنهایی لەگەڵ ستافی کەشتیەکە لە خاکی ئەندەلوس دابەزی لەو کاتەوە عەبدوڕەحمانی کوڕی معاویە ناونرا بە عەبدوڕەحمانی داخل.

عەبدوڕەحمانی داخل لە خاکی ئەندەلوسدا:

عەبدوڕەحمانی داخل بەتەنها لەسەر کەنارەکانی ئەندەلوس دابەزی، ئەوەی پێشوازی لێکرد تەنها خزمەت کارەکەی بەدر بوو. پاشان رووی کردە قورتوبە کە ئەو سەردەمە وەک ئاماژەمان بۆ کرد یوسفی کوڕی عەبدوڕەحمانی فەهری فەرمانڕەوای دەکرد، وە مێژوونووسان دەڵێن لەساڵی ١٣٨ کۆچی بەتەواوەتی خەریبوو ئیسلام لە ئەندەلوس کۆتایی پێ بێت، چونکە شۆڕش لەسەر شۆڕش دەکرا نەسرانییەکان خۆیان ئامادە کردەوە بۆ جەنگ لەگەڵ موسوڵمانان دا وە پێگەی دەسەڵاتی خۆیان بەهێز کرد لەناوچەکەدا نەسرانییەکان دەیانویست خاکی ئەندەلوس لەدەستی موسوڵمانان وەربگرنەوە رۆژی موسوڵمانان بەرەو ئاوابوون دەڕۆیشت.

لەو کاتەی کە عەبدوڕەحمان کوڕی معاویە چوە ناوخاکی ئەندەلوس دەستی کرد بە خەڵک کۆکردنەوە لە دەوری خۆی و هەواڵی نارد بۆ ئەوانەی کە دەسەڵاتی ئەمەوییەکانیان خۆش دەویست، بەربەرەکانی لە دەوری خۆی کۆکردەوە، هەندێک لەو گەل و هۆزانەی، کە لەگەڵ یوسفی کوڕی عەبدوڕەحمانی فەهری کێشەیان هەبوو رقیان لە دەسەڵاتەکەی بوو، وە زۆربەی ئەمەویەکان لە ئەندەلوس کۆبوونەوە، بەڵام لەگەڵ ئەویشدا ژمارەیەکی وای کۆنەکردەوە، کە بتوانێت گۆڕانکاری بکات هیچ گۆڕانکایەک رووی نەدا لە ماوەی کۆکردنەوەی خەڵکی دا.

پاشان عەبدوڕەحمان کوڕی معاویە بیری لەوە کردەوە کە لەگەڵ یەمەنییەکاندا یەک بگرێت، چونکە ئەوانیش کێشەیان هەبوو لەگەڵ یوسفی کوڕی عەبدوڕەحمانی فەهری، چونکە یوسف خەڵکی حیجاز بوو کێشەی هەبوو لەگەڵ یەمەنییەکاندا، بۆیە عەبدوڕەحمان کوڕی معاویە ویستی ئەو هەلە بقۆزێتەوە یەمەنییەکان لە دەوری خۆی کۆبکاتەوە، یەکبگرن بۆ لێدانی یوسفی کوڕی عەبدوڕەحمانی فەهری.

ئەو سەردەمە سەرکردەی یەمەنییەکان بنکەی لە شاری ئیشبیلیە بوو بەناوی ئەبوصوباحی یەحصەبی لەوێ نیشتەجێ بوو بوون زۆربەی یەمەنییەکان لەوێ دەسەڵایان هەبوو فەرمانڕەوایان دەکرد. وە ئەو شارەی، کە ئەوان فەرمانڕەوایان دەکرد یەکێک بوو لە شارە گەورەکانی سەردەمی ئەندەلوس، عەبدوڕەحمان کوڕی معاویە خۆی چوو بۆ لای ئەبوو صوباحی یەصحەبی لە ئیشبیلەیە کۆبوونەوەی لەگەڵ کرد، وە رێکەوتن لەسەر ئەوەی کە دژی یوسفی کوڕی عەبدوڕەحمانی فەهری بجەنگن تا لە دەسەڵات دایدەماڵن.

پێش ئەوەی جەنگ دەست پێ بکەن عەبدوڕەحمان کوڕی معاویە چەندجار نامەی نووسی بۆ یوسفی کوڕی عەبدوڕەحمانی فەهری کە دەسەڵاتەکەی رادەست بکات لەبەر ئەوەی ئەم یەکێکە لە زنجیرەی خیلافەتی ئەمەوی هێمایی ئەمەوییەکانە، بەڵام ئەو سوپایی ئامادەکرد بۆ لێدانی عەبدوڕەحمان کوڕی معاویە ئەوانەی کە لەگەڵی دا بوون، بەڵێ موسوڵمانان لەبەرانبەر یەکتری وەستان شەڕی براکوژی دەستی پێ کرد لە ئەندەلوس. ئەگەرچی گەورەترین نەهامەتییە موسوڵمان لەگەڵ موسوڵمان بجەنگێت، بەڵام بۆ یەکلای کردنەوەی دەسەڵاتی باش لە خراپ دەبێت جودا بکرێتەوە بەزەبری شمشێر کە لەو کارە زیاتر نەبوو ئەنجام بدرێت تەنها چەک کارەکەی یەکلایی دەکردەوە.

شەڕی مەسارە

بەداخەوە موسوڵمانان شمشێریان لەیەک راکێشا و لە جێگەیەک کردیانە شەڕ وەک ئاماژەمان بۆ کرد هەندێکجار بە شەڕ نەبێت کارەکان یەکلایی ناکرێنەوە.
لە ذو الحجە ساڵی ١٣٨کۆچی، شەڕێکی خوێناوی روویدا لە نێوانی سوپای موسوڵمانان لە مەسارە لە دوو هێڵەوە:
هێڵی یەکەم: بە سەرۆکایەتیی عەبدوڕەحمان کوڕی معاویە.
هێڵی دووەم: ئەبو صوباحی یەحصەبی.
لە راستییدا عەبدوڕەحمان کوڕی معاویە، زیاتر بە پشتیوانی یەمەنییەکان شەڕی کرد لەگەڵ یوسفی کوڕی عەبدوڕەحمانی کوڕی فەهری.
بەڵام پێش ئەوەی شەڕ دەست پێ بکات لە ناو یەمەنییەکاندا وا بڵاوبووەوە، کە عەبدوڕەحمان کوڕی معاویە خاوەنی ئەسپی بەهێز و زۆر خێران لەوانەیە لە شەڕەکاندا هەڵبێن، ئەسپەکانی ئەوان زۆر گران بوون لەو سەردمەدا، کە باشترین جۆری ئەسپیان پێبوو کەپێی دەوترا جواد، ئەم وتانە گەیەندراوە بە ئەبو صوباحی یەحصەبی ئەویش زۆر ترسا و وتی ئەگەر ئەمان بەجێمان بێڵن شەڕەکە بەسەر ئێمەدا دەکەوێت، بۆیە ئەو ترسە لەدڵی ئەبو صوباحیدا دروست بوو، وە دەترسا خاکی شەڕ چۆڵ بکەن.
ئەم هەواڵ و وتانە گەیشتەوە بە عەبدوڕەحمان کوڕی معاویە، ئەم سەرکردە تەمەن بیست و پێنج ساڵە لە زیرەکییەکی بێ وێنەدا کۆتایی پێهێنا بێ ئەوەی کەس بزانێت.
عەبدوڕەحمان کوڕی معاویە خۆی چوو بۆ لای ئەبو صوباحی یەحصەبی پێ وت: من خاوەنی ئەسپێکی زۆر خێرام ناتوانم لەسەر ئەسپەکەمەوە تیر بهاوێژم، جا پێم خۆشە بیدەم بە تۆ، تۆش ولاغەکەی خۆت بدەی بە من وە ئەوانەی لەگەڵم دا بە هەمان شێوە دەیانەوێت بیبەخشن بە جەنگاوەرەکانی تۆ کە ئەم وتانەیان گوێ لێ بوو وتیان ئەم پیاوە بەتەمای ئەوە نییە لەخاکی جەنگدا هەڵبێت ئەمە خۆی بە خاوەنی جەنگەکە دەزانێت، ئیتر لەوە تێگەیشتن کە عەبدوڕەحمان کوڕی معاویە دەیوێت لەخاکی جیهاد بمرێت، پاشان شەڕەکە دەستی پێکرد ئەو جەنگەی کە عەبدوڕەحمان کردی زۆر بێ وێنە بوو، توانی زۆر بەباشی سەربکەوێت بەسەر هێڵەکەی خۆیادا پاشان گەڕایەوە بۆلای ئەبو صوباح یارمەتی ئەوی دا توانییان بەسەر یوسفی کوڕی عەبدوڕەحمانی فەهری سەربکەون، سەرکەوتنێکی زۆرباش کە سەردەمانێک بوو دەیانویست، یوسفی فەهری برووخێنن، وە یوسفی فەهری رای کرد و هەڵهات.

فەرمانڕەوایی عەبدوڕەحمانی داخل:
هەنێک لە سوپاکەی عەبدوڕەحمان کوڕی معاویە ویستیان بکەونە دوای سوپا هەڵهاتوەکە تا هەموویان لەناو بەرن، وە ئەم سەرکردە بەهێز و توانایە لەسەروەریەکی تر، کە لە مێژوودا تۆمار کراوە بۆ ئەوەی خەڵکی تر وانەی لێوەر بگرێت، وتی دوای براکانتان مەکەون لە کۆتایدا هەر دەگەڕێنەوە ناو سوپایی موسوڵمانان، زۆر وردبینانە بۆ کێشەکان دەچوو زۆر بۆ کارەکانی

دووربین بوو، هەرچەندە تەمەنی زۆر کەمی هەبوو، بەڵام توانا و زیرەکییەکی زۆر ناوازەی هەبوو، بۆیە پێی وتن دوایان مەکەون و وازیان لێبێنن فێری جەنگیان مەکەن با بڕۆن ئازادبن.
عەبدوڕەحمان کوڕی معاویە دەیویست ئەو سوپایە بکاتەوە بەسەربازی خۆی، بۆ ئەوەی لەبەرانبەر نەساڕاکاندا بەکاریان بهێنێت، وە سەر لەنوێ سوپای ئامادەکرد بۆ جەنگی فەڕەنسا و لیۆن. عەبدوڕەحمان کوڕی معاویە بوو بە ڕەحمەت بۆ خەڵکی ئەندەلوس. عەبدوڕەحمان کوڕی معاویە دەیویست سەر لەنوێ خیلافەتی ئەمەوی دابمەزرێنێت چۆن لە شام دامەزرا بوو، وە دەیویست موڵکی ئەمەوییەکان بگەڕێنێتەوە بەم شێوەی کە باسی دەکەین:
یەکەم: ئەم سەرکردە هیچ بوغز و قینێک لە دڵی دا نەبوو، باسی ئەوەمان کرد کە خەڵکی شەڕیان لەگەڵ کرد، بەڵام ئێستە دەیەوێت بیانگەڕێنێتە و بەچاوێکی میهرەبانانە سەیریان دەکات.
دووەم: تێگەیشتنێکی فراوانی هەبوو، چونکە دەیزانی دوژمنی سەرەکی تەنها نەساڕایە بەرانبەر بە موسوڵمانان هیچ رقێکی لە دڵدا نەبوو بە دوای تۆڵەدا نەدەگەڕا.
سێیەم: لەگەڵ ئەوەی ئەم سەرکردە تەمەنێکی زۆر کەمی هەبوو، بەڵام زۆر زانا بوو بە شەرع و فقە و سیاسەت زۆر ورد بینانە مامەڵەی لەگەڵ ڕووداوەکاندا دەکرد دەیزانی ناشەرعییە کە دوای موسوڵمانان بکەوێت بۆ ئەوی بیانکوژێت بۆیە وازی هێنا، هەمیشە دەیویست موسوڵمانان کۆبکاتەوە لەژێر یەک ئاڵادا، وە دەیزانی نابێت موسوڵمانان بریندار بکات و بیانکوژێت یان بە دیل بیان گرێت، نابێت دیلەکان بەچاوی دیل سەیر بکرێن، بۆیە هەموویانی ئازاد کرد سەر لەنوێ هاتنەوە ناو سوپاکەی خۆی ئەوی دەستکەوت و غەنیمەتی ئەوان بوو، زانی ڕەوا نییە، بۆیە هەمووی دایەوە بەخۆیان زیاتر خۆشەویستی عەبدوڕەحمان کوڕی معاویە لە دڵیان دا چەسپی دەیانزانی سەرکردەیەکی ڕەبانییە.

کێشەی نێوان عەبدوڕەحمانی داخل و ئەبوو صوباحی یەحصەبی:
لەدوای سەرکەوتنی عەبدوڕەحمان کوڕی معاویە بەسەر سوپای یوسفی کوڕی عەبدوڕەحمانی فەهری لە شەڕی مەسارەدا، خەڵکی یەمەن هاتن بۆ لای ئەبوو صوباحی یەحصەبی پێیان وت ئەوە عەبدوڕەحمانی داخل خۆ ئەوەندە نییە هاتۆتە ئەندەلوس توانی دەسەڵاتی ئەندەلوس بگرێتەدەست کەچی تۆ لە ئەندەلوسیت بۆ دەسەڵات ناگریتە دەست، لەهەمان کاتدا دەنگۆی ئەوەیان بڵاو کردەوە کە ئەمڕۆ توانی بەسەر یوسفی عەبدوڕەحمانی فەهری سەربکەوێت سبەینێ سەرەی یەمەنییەکان دێت، ئەوا ئێمەیش پەراوێز دەکرێینەوە وەک جاران تا عەبدوڕەحمان کوڕی معاویە خۆی نەگرتووە لەسەر دەسەڵات بە خێرای شۆڕشێکی بەسەر دا بکەین.
لە ڕاستییدا خەڵکی یەمەن کە گوێیان لەم وتانە بوو زۆریان پێناخۆش بوو، نەک لەبەر ئەوەی عەبدوڕەحمان کوڕی معاویە خۆش دهویست، بەڵام لێ دەترسان دەیانوت کەسێکی هەروا ئاسان نییە بەو ئاسانییە لە ناو ناچێت، پاشان ئەم هەواڵە گەیشتەوە بە عەبدوڕەحمان کوڕی معاویە،

بەڵام لای خۆی هێشتیەوە وەک نهێنییەک پاراستی بەکەسی نەوت نەیدەویست بڵاوبێتەوە، بەڵام چاوی خستەسەر ئەبو صوباحی یەحصەبی چاودێری باشی دەکرد.
نەیدەویست پارچە پارچەی بکەوێتە ناو موسوڵمانان ئاشکرای نەکرد بە کارێکی شەرعی زانی کە موسوڵمانان یەک بن لەسەر کاری کۆمەڵ کاری بەردەوام بن، هەروەها نە یدەویست یەک ریزی نێوان موسوڵمانان بشێوێنێت تا ئەوەنەی خۆشەویستیان هەبوو بۆ دەسەڵاتی ئەمەویەکان و یەمەنییەکان و بەربەریەکان تووشی پارچە پارچەی نەبن، لە هەمان کاتدا نەیدەویست شەڕو کوشتارو شۆڕش لە نێوان موسوڵمانان روو بدات، عەبدوڕەحمان کوڕی معاویە دەیویست خەڵکی کۆبکاتەوە بۆ جەنگی نەسارا، خێرا نەهات ئەبوو صوباحی یەحصبی لابەرێت یان لەناوی بەرێت، بەڵکو دوای یانزە ساڵ لەسەرکار لای برد، وە خۆی توانی هەموو دەسەڵاتی ئەندەلوس بەتەواوەتی بگرێتە دەست.

عەبدوڕەحمانی داخل و سەردەمی ئەمارەتی ئەمەوی

لە سەرەتای باسی عەبدوڕەحمانی کوڕی معاویە باسی .ئەوەمان کرد، کە ناوی گۆڕا بە عەبدوڕەحمانی داخل کە قورتوبە و باشووری ئەندەلوسی خستە ژێر رکێفی خۆی، ئیتر بەتەواوەتی ئەو ناوەی بەسەردا سەپا بوو بە نازناوەکەی، بۆیە ئەو نازناوەشی وەرگرت، لەبەر ئەوەی یەکەم ئەمیری ئەمەوییەکان بوو کە هاتە ناو خاکی قورتوبە و دەسەڵاتی گرتە دەست، هەمیشە ئەمەوییەکان دەستێکی سپی هەبوو بەسەر ئۆمەی ئیسلامییەوە، بەتایبەت بەسەر ئەمارەتی ئەندەلوسەوە کە لە داهاتوودا باسی دەکەین.
ئەو سەردەمەی کە عەبدوڕەحمانی داخل فەرمانڕەوای کرد بەسەردەمی ئەمارەتی ئەمەوییەکان ناسرا، وە لە ساڵی ١٣٨ کۆچی دەست پێدەکات تا ساڵی ٣١٦ کۆچی ئەم سەردەمانە ناونرا بە ئەمارەت، وە بۆیە ئەو ناوەی لێنرا لەبەر ئەوەی دەسەڵاتێکی سەربەخۆ بوو دابڕا بوو لە دەسەڵاتی عەباسییەکان تا دەوڵەتی عەباسی رووخا، هەر دابڕاو بوون لە یەکتری، تا ئەندەلوسیش رووخا بۆیە هەر بە ئەمارەت ناونرا.
عەبدوڕەحمانی داخل دەستی کرد بە رێکخستنی ئەمارەتەکەی بە دانانی یاساو ریسایەکی خوایی بۆ ئەمارەتەکەی، هەرچەندە شۆڕش و یاخی بوونێکی زۆر روویدا لە ئەمارەتەکەیدا بێشومار شۆڕش دژی دەکرا، بەڵام یەک بەدوای یەک هەمووی کردە ژێلەمۆ و نەیدەهێشت شۆڕشەکان گەورە بن، عەبدوڕەحمانی داخل توانی نەخشەی ئەو وڵاتە بگۆڕێت بە جوانترین شێوە و ئەندەلوس بکاتە نمونەی دەسەڵات لە ئەوروپادا، ئەوانەی دەیانویست ئەو ئەمارەتە و دەسەڵاتی لەق بکەن جەنگی لەگەڵ هەموویان کرد.
سی و چوار ساڵ بە بەردەوامی فەرمانڕەوایی کرد لەسەر بنەمای قورئان سوننەت، وە لە سەردەمی دەسەڵاتی عەبدوڕەحمانی داخل بیست و پێنج شۆڕش و یاخی بوون رووی دا، توانی هەمووی بەدوای یەک دا کپ بکاتەوە هەموو شۆڕشەکانی کردە ژێلەمۆ، وە ئەم سەردەمەش بەهێزترین سەردەم بووە لە هەموو مێژووی ئەندەلوسدا بەشێوەیەکی گشتی.

لەماوەی ئەمارەتی ئەندەلوس لە سەردەمی عەبدوڕەحمانی داخل بیست پێنج شۆڕشی تێدا کرا، وە بەسەر هەموویان دا سەرکەوتووە هەندێک لە شۆڕشەکان بریتیین لە:

- شۆڕشی قاسمی کوڕی یوسفی کوڕی عەبدوڕەحمانی فەهری و لەگەڵ ڕەزاقی کوڕی نەعمانی غەسانی لەساڵی١٤٣ کۆچی.
- شۆڕشی یوسفی کوڕی عەبدوڕەحمانی فەهری لە ساڵی١٤٣ کۆچی.
- شۆڕشی هیشامی کوڕی عروەی فەهری لە ساڵی١٤٤ کۆچی.
- هەندێک شۆڕشی تر لە لایەن حیجازییەکانەوە، کە هەر سەر بە فەهرییەکان بوون لە ساڵی ١٤٤ کۆچی.
- شۆڕشی عەلائی کوڕی موغیسی یەحصبی لە ساڵی ١٤٦ کۆچی.
- شۆڕشی سەعیدی یەحصبی یەمەنی لە ساڵی ١٤٩ کۆچی.
- باوکی صوباحی کوڕی یحیایی یەحصبی لە ساڵی ١٤٩ کۆچی.
- شۆڕشی بەربەرەکان لە ئەندەلوس، بە سەرۆکایەتیی شەقایەی کوڕی عەبدولواحیدی مەکاناسی لە ساڵی١٥١ کۆچی.
- شۆڕشی یەمەنییەکان لە ئیشبیلیە بە سەرۆکایەتیی عەبدولغفاری یەحصبی، لەگەڵ حەیوت کوڕی مەلامسی حەضرەمی لە ساڵی ١٥٦ کۆچی.
- شۆڕشی سولەیمانی کوڕی یقظانی لە بەرشلۆنە لە ساڵی١٥٧ کۆچی.
- شۆڕشی عەبدولڕەحمانی کوڕی حەبیب لە ساڵی ١٦١ کۆچی.
- شۆڕشی حسێنی کوڕی یەحیایی ئەنصاری لە ساڵی ١٦٦ کۆچی.
- شۆڕشی موحەمەدی کوڕی یوسفی فەهری لە ساڵی ١٦٨ کۆچی.
- شۆڕشی بەربەرەکان لە نفزە لە ساڵی ١٧٠ کۆچی.

زۆری تر لەو شۆڕشانە، بەڵام ئەوەی کە لە مێژوودا گرنگی هەبوو بێت ئاماژەیەکمان پێداوە ساڵەکانیمان دەستنیشان کردوە.

هەڵۆی قورەیش و شۆڕشی عەباسییەکان لە ئەندەلوس

لەو بیست و پێنج شۆڕشەی کە ئاماژەمان پێ کرد تەنها لەسەر ئەمەیان بەدرێژی باس دەکەین و رووداوەکانی دەخەینە پێشچاو، تا ببێتە وانەیەک بۆ هەموو لایەک، لەبەرئەوەی گەورەترین رووداو تێیدا روویدا، ئەویش جیاکردنەوەی دەسەلاتی ئەمارەتی ئەندەلوس بوو لە خیلافەتی عەباسی. ئەم شۆڕشەی کە عەباسییەکان کردیان لەساڵی ١٤٦ کۆچی، واتە لەدوای هەشت ساڵ فەرمانڕەوایی عەبدوڕەحمانی داخل لە ئەندەلوسدا کەسێک بەناوی عەلائی موغیثی حەضرەمی شۆڕشێکی بەرپاکرد، دژی عەبدوڕەحمانی داخل لە ئەندەلوس.

لە راستییدا ئەبو جعفەری مەنصور، کە دووەم خەلیفەی عەباسییەکان بوو، ئەوی کە خیلافەتی عەباسی دامەزراند، خەلیفەی یەکەمی بوو ناوی ئەبوو سفاحی عەباسی بوو، کە خیلافەتی عەباسی دامەزراند، ئەبوو جعفری مەنصور کەسێکی نارد بۆ ئەندەلوس بەناوی عەلائی موغیثی حەضرەمی بۆ ئەوەی عەبدوڕەحمانی داخل بکوژێت و دوای ئەوە خیلافەتی ئەندەلوس بخاتە ژێر رکێفی خیلافەتی عەباسی.

ئەم کارە بۆ ئەبو جعفەری مەنصور کارێکی ئاسایی بوو، چونکە دەیویست ئەندەلوس بکات بە موڵکی عەباسییەکان، چونکە تاکە دەسەلات بوو، کە لە خیلافەتی عەباسی دابڕابوو هەموو ولاتانی خستبووە ژێر رکێفی خۆی، لە مەراکیش پەڕییەوە ئالای رەشی عەباسییەکانی هەڵکرد لە خاکی ئەندەلوسدا.

پاشان جەنگێکی زۆر گەورە روویدا لەنێوانی عەلائی موغیثی حەضرەمی و عەبدوڕەحمانی کوڕی معاویە، وەک پیشەی هەمیشەیی عەبدوڕەحمان توانی سەربکەوێت بەسەری دا و تێکوپێکی بشکێنێت، وە خۆیشی بکوژێت و سوپاکەی لە ناو بەرێت شکستێکی گەورەی پێهێنان لە خاکی ئەندەلوس دا.

کاتێک کە هەواڵیان دا بە ئەبو جعفەری مەنصور کە سوپای عەلائی موغیثی حەضرەمی لەناو چووە وتی: "ئەو سەرگەردانە کوژرا؟ سوپاس بۆ خوا، کە لە نێوانی ئێمە و ئەو سەرکردە لێهاتووە لە نێوماندا دەریایەکی گەورە هەیە و دەستی پێمان ناگات!

لەو سەردەمەوە هەرگیز خیلافەتی عەباسی بیری لەوە نەکردەوە، کە بچێتەوە خاکی ئەندەلوس، بەڵکو خەلیفەی عەباسییەکان ناوی عەبدوڕەحمانی کوڕی معاویەی ناونا بە هەڵۆی قورەیش، جارێک لە دیوانی خۆیدا پرسیاری کرد کێ هەڵۆی قورەیشە؟

ماستاوچییەکانی دەور و پشتی هەموویان وتیان جەنبتان هەڵۆی قورەیشن!

ووتی: نەخێر!

زۆری خەڵکی تریان بۆ هەڵدا، کە هەڵۆی قورەیشن تاگەیشتە سەر ناوی معاویەی کوڕی ئەبوو سوفیان. وتی: نەخێر ئەوەی کە هەڵوی قورەیشە عەبدوڕەحمانی کوڕی معاویەیە، کە بەتەنها خۆی چووە ئەندەلوس ولاتی ساز کرد، تەنها خۆی بیری کردەوە بیرەکەی خۆی سەرخست، کەسێکی جوامێر و ئازا بوو، خۆی توانی خۆی سەربخات، پاشان شتێکی زۆر جوان دەڵێت: "خۆی رووباری شەقکرد و سواری دەریا بوو، تا گەیشتە ولاتی بێگانە و سوپا و سەربازی بۆ خۆی ئامادەکرد، چاونەترس و ئازاو لێهاتوو بوو، زۆر دووربینانە لە کێشەکانی دەڕوانی". بەوشێوە ئەبو

جعفەری مەنصور خۆشەویستی کەسایەتیی عەبدوڕەحمانی کوڕی معاویە بۆ دروست بووبوو، وە کاریگەری خستبووە سەر دوژمنەکانیشی، بۆیە نازناوی هەڵۆی قوڕەیشی بۆ دانا.

عەبدوڕەحمانی کوڕی معاویە و خیلافەتی عەباسی

جودابوونەوەی ئەندەلوس لە خیلافەتی عەباسی جێگەی مشتومڕی خەڵکی بووهبەدرێژایی مێژوو، هەرچەندە هۆکاری قۆناغەکانی مێژوو بوو، کە ئەندەلوس خۆی فەرمانڕەوایی خۆی بکات، وە هۆکارەکان دەگەڕێتەوە بۆ ململانێیەی دەسەڵات، خەڵکانێک دەپرسن بۆ عەبدوڕەحمان داخل ئەمارەتێکی وا بەهێزی دروستکرد، پاشان بە تەواوەتی خۆ لە خیلافەتی عەباسی جودا کردەوە؟

پێویستە هەڵوێستەیەکی دادپەروەرانە بکەین لەم رووداوە، دەبێت ئەوە بەئاشکرا بڵێین، کە عەباسییەکان زۆر هەڵەیەکی گەورە و ستەمێکی زۆریان کرد لە ئەمەوییەکان لەسەرەتای هاتنە سەر دەسەڵاتیان، چونکە زۆریان لە ئەمەوییەکان کوشت و سەروەت و سامانیان بەهەدەر بردن، خەڵکانێکی زۆریان لێ دەربەدەرکردن، وە هەموو کارەکانیان لەبەرانبەر ئەمەوییەکاندا کارێکی زۆر ناشیرین بوو، بەشێوەیەکی هەمەجیانە بوو. راستە لە کۆتایی دەسەڵاتیاندا فەساد وگەندەڵیەکی زۆریان کرد ئەمەوییەکان کەوتبوونە ستەم لەخۆیان و لە خەڵکی ژێر دەستیان، بەڵام ئەوە مانایی ئەوە نییە کە تەڕ و وشک بەیەکە بسوتێنرێت، ئەتوانرا دەسەڵاتەکە بگۆڕێت بەدەیان شێوەی تر لە راستییدا دەبووایە بگۆڕایە، بەڵام زۆر کاری خراپ کرا بەرانبەر بە ئەمەوییەکان، ئەم گۆڕانگاریە لەسەر مەنهەج و رێبازی پێغەمبەر ﷺ نەبوو.

دەبوو عەباسییەکان توانا و هێزی ئەمەوییەکان بۆ خۆیان بقۆزنەوە، چونکە توانا و هێزێکی باشیان هەبوو لە بەڕێوەبردنی دەسەڵات و ئەزمونێکی چاکیان هەبوو لەکاری سەربازیی و شێوەی بەڕێوەبردنی هونەرەکانی دەوڵەت، دەبوو بەکاریان بێنێت و دایان بمەزرێنێت بۆ خزمەتکردنی ئیسلام و موسوڵمانان، نەک وایان لێ بکات هەموو هەڵبێن و رووبکەنە دوورترین وڵاتانی موسوڵمانان و لەوێدا کۆببنەوە یان لە زۆر جێگەی تری ئەم جیهانەدا ژیانیان بردە سەر، کە وڵاتی موسوڵمانان نەبوو هۆکارەکەی دەسەڵاتدارانی عەباسییەکان بوو، کە بوونە هۆکاری ئەوەی کە ئەمەوییەکان دەربەدەربن.

ئایا ئەو کارانەی کە عەباسییەکان کردیان بە موسوڵمانانی ئەمەوی، کارێکی دروست و شەرعی بوو؟ بێگومان نەخێر. کەی پێغەمبەری خوا ﷺ فەرمویەتی دەبێت موسوڵمان بەو شێوەیە موسوڵمان لەناو بەرێت؟ هەمیشە پێغەمبەری سەروەرمان ﷺ فێری کردووین، کە دەبێت بەرانبەر بە موسوڵمان رەفتار و کردارمان جیاواز بێت. هەروەها لە فەرمودەیەکدا ئەوکارەی کە عەباسییەکان کردیان بە باشی سەرزەنشت دەکات دەفەرموێت: لَا يَحِلُّ دَمُ امْرِءٍ مُسْلِمٍ إِلَّا بِإِحْدَى ثَلَاثٍ: الثَّيِّبُ الزانِي وَالنَّفْسُ بِالنَّفْسِ وَالتَّارِكِ لدينه الْمُفَارِقُ لِلْجَمَاعَه. كَما رواه الْبَخاريّ ومسلم عن عبد الله بن مەسعود رضي الله عنه. واتە: خوێنی موسوڵمان حەڵاڵ نابێت، تەنها بە سێ شێوە نەبێت: کەسێك خاوەنی خێزان بێت و زینا بکات. کەسێك کەسێکی تر بکوژێت و لە جیاتیدا دەکوژرێتەوە، کەسێکیش کۆمەڵی موسوڵمانان و ئاینەکەی جێبهێڵێت و واز لە ئیسلام بهێنێت و بچێتە بەرەی دوژمن.

هیچ كێشەیەک نییە ئەگەر ئەوەی خراپە لە بەنی ئومەیە بخرێتە بەر دادگاو تۆڵەی لێبكرێتەوە، بەڵام ئەوەی كە بێ تاوان چی بكات؟ یان بێجگە لە بەنی ئومەیە خەڵكانی تر هەبوون بۆ حەد لەسەر ئەوان دانەنرا؟

ئەگەرعەباسییەكان چەند شار وئەمارەتێكان بدایەتە دەست ئەمەوییەكان چی كاریگاریەكی دەبوو، ئەگەر ئەمەوییەكان لەدەسەڵاتی خیلافەت بوونایە مافیان بوو لەبەر ئەوەی چەندەها ساڵە ئەزمونی بەڕێوەبردنی دەسەڵاتیان هەبوو وە زۆر كاری باشیان كردوە بۆ موسوڵمانان كە زۆربەی وڵاتان لەسەردەمی ئەواندا فەتح كراوە خۆ ئەوان لە زنجیرەی خەلیفەكانی موسوڵمانان بوون مافیان هەبوو لە دەسەڵاتدا، دەبوو هەموویان لە یەک ریز كار بكەن؟

وەک چۆن عەبدوڕەحمانی داخل لە جەنگی مەسارە لە دژی یوسفی عەبدوڕەحمانی فەهری جەنگا، پاشان سەركەوت بەسەریان دا، یەمەنییەكان ویستیان دوای سوپای فەهریەكان بكەون، بەڵام عەبدوڕەحمان داخل ئەو كارەی نەكرد و وتی وازیان لێبێنن دواڕۆژ دێنەوە ریزەكانی خۆمان! خۆ عەباسییەكان دەیانتوانی ئەوكارە بكەن، لەپاشان سەرنجی ئەمەوییەكان رابكێشنەوە، بێنەوە لەسایەی دەسەڵاتی عەباسییەكاندا دابنیشن و ببنە سەربازی ئەوان. نەک كێشمە كێشمی دەسەڵات بكەوێتە نێوانیان.

دەبوو چاو لە پێغەمبەری ئازیز ﷺ بكەن، كە چۆن لەدوای فەتحی مەككە كە چووە ناو شار فەرمووی: "هەر كەس بڕواتە ماڵی ئەبو سوفیان ئەوا پارێزراوە". پێغەمبەر ﷺ بۆ ئەم كارەی كرد؟ خۆ ئەبو سوفیان سەركردەیەكی موشریكەكان بوو، لە دوو جەنگدا بەشداری كردبوو دژی موسوڵمانان، لە جەنگی ئوحود و ئەحزاب دا، بەڵام بۆ ئەوەی سەرنجی رابكێشێت و بیهێنێتە ریزی موسوڵمانان. ئەو كارەكەی پێغەمبەری خوا ﷺ راسترین بوو، چونكە لە دواییدا ئەبو سوفیان بووە هاوەڵێكی بەڕێزی پێغەمبەری ئازیز ﷺ، پێغەمبەر ﷺ فەرموی: "چاوەڕێی چین لە من؟" فەرمویان برایەكی بەڕێز و خاوەن رەحم، وە برازو كوڕە مامێكی بەڕێزی هەمیشە چاوەڕێی كاری باشین لە تۆ، ئەی موحەمەد ﷺ، بەڵێ پێغەمبەری خوا ﷺ ئەو وتەی فەرمو، كە هەموو مێژوو باسی دەكات فەرموی: "اذهبوا فأنتم الطلقاء ". واتە: بڕۆن ئێوە ئازادن.

ئەمە بەتەنها كارێكی نەبوو پێغەمبەری خوا ﷺ لە ژیانیدا كردبێتی، بەڵكو تەمەنی ئەو سەروەرە پڕە لە خێر و بەرەكەت و نور. ئەوانەی لە مەككە پێشتر ئازاری موسوڵمانیان دابوو، پێغەمبەری خوا ﷺ ئەیتوانی لە ملی هەموویان بدات، بەڵام نەک ئەو كارەی نەكرد، بەڵكو هەموویانی ئازاد كرد. چونكە ئەگەر ئەوكارەی بكردبایە رۆژێک لەڕۆژان بەدوای هەلێكدا دەگەڕان بۆ ئەوەی یاخیی بن لە پێغەمبەری خوا و خۆیان جودا دەكردەوە، بەڵام ئەگەر لەڕووی زەمینەی مەككەوە ئەم كارە تەماشا بكەین، دەبینین پێغەمبەر ﷺ ئەوەندە كەرەم و رێزی نواند بەرانبەریان، ئەوە بوو لە دوای وەفاتی پێغەمبەر ﷺ تەنها مەككە و مەدینە و طایف و چەند دێیەک نەبێت، هەموو هەڵگەڕانەوە لە ئیسلام، تا پێشەوامان ئەبوبەكر كێشەكەی چارەسەر كرد، دەبێت بپرسین بۆ مەككە یەكێک نەبوو لەو شارانەی هەڵبگەڕێنەوە، لەبەر ئەوەی پێغەمبەری خوا ﷺ بەچاوی میهرەبانییەوە سەیری كردن، نەک هەر هەڵنەگەڕانەوە، بەڵكو دەستیان هەبوو

لە كارە كە سەر لەنوێ موسوڵمانانیان خستەوە سەر سوننەتی پێغەمبەر ﷺ و ئاینە پیرۆزەكەی ئیسلام.

عەباسییەكان دەیانتوانی ئەو كارەیان بەرانبەر بە ئەمەوییەكان بكردبایە، ئەوان پەلكێشی ناو دەسەڵات بكەن، لەجیاتی ئەوەی پەرتەوازە ببوونایە بە رۆژهەڵات و بە رۆژئاوای جیهاندا دەتوانرا سوود لە ئەزمونیان وەربگیرێت.

لە راستییدا دەبێت ئەوە بزانین كە عەلای كوری موغیث حەضرەمی هاتبوو بۆ كوشتنی عەبدورەحمانی داخل، دەبێت ئەوە لە بەر چاو بگیرێت ئایا ئەو كارەی، كە ئەبوجعفەری مەنصور كردی راست بوو؟ بێگومان نەخێر، هەرچەندە لە كۆتایی دەسەڵاتی دا مێژوونووسان وەك باس دەكەن پیاوێكی باش و لە خواترسی لێ دەرچوو بوو، بەڵام ئەو خەڵكی ناردبوو كە عەبدورەحمانی داخل بكوژێت، دەبێت ئەویش پارێزگاری لە خۆی و دەسەڵاتەی، كە هەمووی كردۆتەوە بەیەك بكات، ئەم پیاوە كارێكی زۆر باشی كردووە ئەمارەتێكی سەر لەنوێی دروست كردۆتەوە بە شاهێدی مێژوونووسان دەڵێن ئەگەر عەبدورەحمانی داخل نەبووایە ئەوا بۆ كۆتاجار ئیسلام لە ئەندەلوسدا نەدەبینرایەوە، ئەمە راستییەكی حاشاهەڵنەگرە، كەواتە بە هەموو پێوەرێك پاراستنی ئەو دەسەڵاتەی كە پەیدای كردبوو لە ناوچەدا دەبوو بە هەموو شێوەیەك بیپاراستایە، وە عەبدورەحمان لەسەر مەنهەجی پێغەمبەر ﷺ كاری دەكرد. ئەوەشمان لە بیر نەچێت رێگەی دەمارگیری هەر چاوسووركردنەوەی لێ بەرهەم دێت، رێگەی شەڕ و خوێن هەر خوێنی تێدا بەرهەم دەهێنرێت. رێگە زۆرە بۆ گەیشتنە مەبەست، بەڵام دەبێت بزانین كام رێگە دروستە و خوا پێغەمبەرەكەی ﷺ پێیان خۆشە، بێگومان رێگە راستەكە ئیسلامە، كە خوای گەورە بۆی دەستنیشان كردووین و دەفەرموێت: وَأَنَّ هَذَا صِرَاطِي مُسْتَقِيمًا فَاتَّبِعُوهُ وَلَا تَتَّبِعُوا السُّبُلَ فَتَفَرَّقَ بِكُمْ عَن سَبِيلِهِ ذَلِكُمْ وَصَّاكُم بِهِ لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ. ﴿١٥٣﴾ الأنعام. واتە: بێگومان ئەمەی (كە باس كرا) رێبازی راست و راستەقینەی منە شوێنی بكەون، (دەیەم) شوێنی رێبازە (جۆرا و جۆرەكان) مەكەون تا لە رێبازەكەی خوا وێڵ نەبن، ئا بەو شێوەیە پەروەردگارتان ئامۆژگاریتان دەكات، بڵكو خواناس و پارێزكاربن.

عەبدوڕەحمانی داخل و کێشەی یاخی بووەکان

ئاماژەمان بۆ کرد لە سەرەتاوە کە چەندین شۆڕشی و یاخی بوون لە دژی عەبدوڕەحمانی داخل دروستبوو، لە ماوەی سی وچوارساڵی دەسەڵاتی بیست و پینج یاخیٚ بوونی کپ کردەوە زۆر بە سەرکەوتوانە لە هەمووی گەورەتر یاخی بوونی عەباسییەکان بوو لەسەر دەستی عەلای موغیثی حەضرەمی کە توانی هەموو سەرهەڵدانەکان لەناو بەرێت .

لێرەدا پرسیاێکی زۆر گرنگ دێتە پێشەوە ئایا عەبدوڕەحمانی داخل، دەتوانێت ئەو هەموو خەڵکە لە موسوڵمانان بکوژێت، کە شۆڕشیان کرد دژی؟

بەڵی کوشتنیان، بەلای منەوە هەمووی ڕەوا بووە، چونکە ئەوانەی شۆڕشیان کرد بۆ ئەوە شۆڕشیان نەکردووە، کە دەسەڵات گەندەڵە یان لەسەر مەنهەجی پێغەمبەر ﷺ نییە، بەڵکو بۆ دەسەڵات و سەروەت و سامان بووە، هەموو دەیویست ئەندەلوس بکاتە موڵکی خۆی، وە شەڕی ئەم لەسەر دەسەڵات نەبوو، بەڵکو لە ڕاستییدا چاکسازی بوو، هەروەها توانی هەموو خەڵکی ئەندەلوس لە ژێر یەک ئاڵادا کۆبکاتەوە، وە پێغەمبەری خوا ﷺ فەرمانی پێ کردووین هەرکەس لە موسوڵمانان خەڵکانێکیان کۆکردەوە بۆ بەرگریی لە ئیسلام لە ژێر یەك ئاڵادا، هەرکەس هات ئەو کارەی تێکدا ئەوا بدەن لە ملی هەر کەسێک بێت، وە فەرمودەکە بەم شێوەیەیە: "جاء في صحيح مسلم عن عرفجه رضي الله عنه أن رسول الله ﷺ قال: مَنْ أَتَاكُمْ وَأَمْرُكُمْ جَمِيعٌ - أي مجتمع - عَلَى رَجُلٍ وَاحد فَأَرَادَ أَنْ يَشُقَّ عَصَاكُمْ أَوْ يُفَرِّقَ جَمَاعَتَكُمْ فَاقْتُلُوهُ كائنًا مَنْ كانَ".

کارەکانی عەبدوڕەحمانیٚ داخل دیار و ئاشکران، زۆر بەئازایانە یاخی و شۆڕشەکانی لەناو بردووە بۆ ئەوەی ئاسایشی خەڵکی و سەروەت و سامانیان بپارێزێت، وڵات بە ئاقارێکی باشدا بەرێت ئارامیی و خۆشی بۆ خەڵکەکەی دەستەبەر بکات، وە کردیشی -ڕەحمەتی خوای لێ بێت -.

ئەوەمان لەبیر نەچێت کە عەبدوڕەحمانی داخل زۆر ڕقی لە جەنگ شەڕ و شۆڕی موسوڵمانان دەبووەوە هەمیشە حەزی بە ئاشتیی کردووە، وە لە ژیانیی و لە دامەزارندنی ئەمارەتەکەی دا دەردەکەوێت. بێگومان ئەو هەموو شۆڕش و یاخی بوون و ئاژاوە ناوخۆییە کاریگەری زۆری هەبوو لەسەر ناوچەکە و لەسەر موسوڵمانان، بەگشتی ئەو چوار ساڵەی کە عەبدوڕەحمانی کوڕی معاویە هاتە ناو خاکی ئەندەلوس هەرچی شاری فەڕەنسا بوو لە دەست موسوڵمانان چوو، وە فرنجەکان توانیان داگیری بکەنەوە لەدەستی موسوڵماناندا نەما، وە ئیسلام لەو ناوچەدا بۆ ماوەی ٤٧ ساڵ فەرمانڕەوایی کرد.پاشان زۆربەی خەڵکەکەی موسوڵمان بوون کە بۆ ماوەی چەند سەدەیەک موسوڵمانان لەو ناوچانەدا دەژیان کە زۆربەیان ڕوویان کردە دورگەی بلیارد کە بەم نزیکانە باسی دەکەین، ئەوە ڕاستییەکی حاشا هەڵنەگرە و سوننەتێکی خوای گەورەیە، هەرکات موسوڵمانان بەخۆیانەوە خەریک بوون، ئەوا دڵنیابن لەوەی تووشی زەلیلی و بێهێز و بێتوانایی دەبن.

عەبدوڕەحمانی داخل و دامەزراندنی دەوڵەتێكی نوێ

لە دوای ئەوەی کێشەکان بۆ ماوەیەکی کاتی هێور بوونەوە، عەبدوڕەحمانی داخل بیری لەوە کردەوە، کە بنەمای دەوڵەتێکی بەهێز دابمەزرێنێت، بۆیە هەستا بە ئەنجامدانی چەند کارێکی زۆر گرنگ لە ئەندەلوسدا، کە بریتیی بوون لە:

یەکەم: دروستکردنی سوپایەکی بەهێز.

ئەو کارانەی کە کردی بۆ دامەزراندنی ئەو سوپا بەهێزە و ژێرخانێکی بەهێز بریتیین لە چەند خاڵێک، وە لەسەر بنەمای چەند توخمێک دایمەزراند:

- زۆر برەوی دا بە لەدایکبووانی ئەندەلوس، ئەوانەی کە موسوڵمانن و بەڕەچەڵەک خەڵکی ئەندەلوسن، دەیویست خەڵکی ئەندەلوس خۆیان پارێزگاری لە ئەندەلوس بکەن.
- پشتی بەست بەو گەل و هۆزانەی کە لەناو ئەندەلوس دابوون، هەموو گەل وهۆزەکانی تری لە خۆی نزیک کردەوە، ئەگەر چی ئەمەوی بێت یان خەڵکانی تر بووبن، لە هەمانکاتدا هەرچی گەل و هۆزی بەربەر بوو هاتنە لای عەبدوڕەحمانی داخل و پەیوەندیان پێوە کرد، وە لە دەسەڵات بەشدار بوون، هۆزەکانی یەمەن پەیوەندیان پێوە کرد و بوونە بەشێک لە دەسەڵاتی ئەندەلوس. وێڕای ئەو سەرکێشیانەی کە ئەبوو صوباحی یەحصبی کە لەماوەی چەند ساڵێک لە دەسەڵات دوری خستەوە،ئەمەش ئەوەمان بۆ دەردەخات کە عەبدوڕەحمان داخل کەسێکی پیاوکوژ نەبووە، بەڵکو هەمیشە نەیهێشتووە پارچە پارچەیی روو بکاتە ناو خەڵکەکە، دەنا کوشتنی ئەبوو صوباح زۆر ئاسان بوو، بەڵام ترسی خوا لە دڵی دا بوو، نەیگەیاندە ئەو کارەی کە حەدی کوشتنی بەسەردا بسەپێنرێت.
- لەهەمووی گرنگتر ئەو منداڵانە بوون کە لە بازاڕەکانی ئەوروپادا دەفرۆشران، خەڵکی دروست کرد و زۆربەیانی کڕیەوە فێری ئیسلامی دەکردن جێگەی بۆ دابین کردن، دەبوو بە باوکیان و خۆی سەرپەرشتی دەکردن، لە مێژوودا ئەم منداڵانە بە صەقالیبەکان ناسران. پاشان پەروەردەیەکی باشی سەربازیی دەکردن و رایدەهێنان بۆ جەنگ و خۆشەویستییەکی زۆریان بۆ ئیسلام هەبوو، وەک مێژوونووسان دەڵێن خۆشەویستییەکی باوکانەیان هەبوو بۆ عەبدوڕەحمانی داخل.

لەسەردەمی عەبدوڕەحمانی داخل سوپای موسوڵمانان گەیشتە سەد هەزار سوار (فورسان) بێجگە لەخەڵکی پیادە، ئەم سوپایە هەمیشە بەدوای خەلیفەکانی بەنی ئومەیە بوون واتا تەنها شەڕیان بۆ ئەمەوییەکان دەکرد، بەڵام پەروەردەیەکی باش بوو بۆ دوای ئەمەوییەکان ئەو کارە سەربازگەیانەی کە کردیان لە ناو ئەندەلوس بریتی بوون لە:

- دروستکردنی کارگەی شمشێر و مەنجەنیق و دەبابە، باناوبانگترین کارخانەی ئەو سەردەمە لە هەموو ئەوروپادا بریتیی بوو لە کارخانەی طوڵەیطڵە و کارخانەی بردیل.
- دروستکردنی چەند کەشتییەکی گەورە و ئەسطولێک و چەند مینایەک لەوانە مینایی طرطوشە، ئەلمیریە، ئیشبیلە، بەرشلۆنە.
- ڕێکخستنی میزانییەی دەوڵەتی ئەندەلوس: میزانییەکەی کرد بە سێ بەشەوە.

بەشی یەکەم بۆ سوپا، بەشی دووەم بۆ خزمەتگوزاری و ئاوەدانکردنەوە و کاروباری دەوڵەت و کاری سڤیلی ناو ئەندەلوس، بەشی سێیەم پاشەکەوتکردن بۆ کاتی پێویست.
دووەم: بەرزکردنەوەی ئاستی رۆشنبیری وە بەرزکردنەوەی زاناکان و گرنگیدان بە زانست، پارسەنگێکی دانابوو بۆ زانستە ئاینییەکان و زانستە جیهانییەکان.
زیاتر لە پلە و پایەی زانایانی ئاینی بەرز کردەوە، جێگەیەکی تایبەتی پێدان، ئەوەی کە گرنگ بوو لە زانستەکان دابەشی کرد بەسەر زاناکاندا، بەم شێوەیەی لای خوارەوە:

- دامەزراندنی قوتابخانەی زۆر و ئاسانکاری بۆ زاناکان لە هەموو بوارەکانی ژیان دا.
- برەودان بە خەڵکی شیاو بۆ جێگەی شیاو و برینەوەی موچە بۆیان.
- گرنگیدان بەو زانایانەی کە هەمیشە خەریکی فەرمان بەچاکە و رێگرتن لە خراپە بوون، تا بەباشی بانگەوازی خۆیان بکەن.
- لە هەمووی گرنگتر ئەوە بوو کە مزگەوتی گەورەی قورتوبەی دروستکرد لە سەردەمی خۆیدا کە بە هەزاران دیناری زێری تێچوو، پاش خۆی هەر خەلیفە و ئەمیرێکی تر دەهات زیاتر گەورەیان دەکرد و برەویان پێدەدا، هەموو خەلیفەکانی ئەمەوی کە هەشت خەلیفە بوون لە ئەندەلوس لەسەردەمی خۆیان دا هەر گەورەتر و جوانتریان دەکرد.

سێیەم: گرنگیدان بە ژیار و شارستانییەتی ماددی کە هاوشێوەی لە ئەوروپادا کەم بوو لەسەردەمی خۆیدا.
گرنگی دا بە چەند لایەنێکی ژیاری وەکو:

- دروستکردنی پردو قەڵا و باڵەخانەی بەرز، ئاش و جۆگە، هەروەها ئەمسەر و ئەوسەری ئەندەلوسی بەیەکەوە بەستەوە.
- دروستکردنی پارە و دراوی تایبەت بە ئەندەلوس.
- دروستکردنی رەصافە، پارکی گەورە و باخچەی زۆر ناوازە لە ناو شارەکاندا، کە گەورەترین باخچەی دروستکرد لەناو جیهانیی ئیسلامیدا لەسەر شێوەی رەصافەی شام دروستکرا کە هیشام کوڕی عبدالمەلیک دروستی کرد. هانی خەڵکی دا هەر جۆرە رووەکێک هەیە بیهێنن بۆ ئەندەلوس و ئەو بە پارەیەکی زۆر دەیکڕی، پاشان زۆر گرنگی دا بە کوشتوکاڵ و دانەوێڵە و کاری پەلەوەری، دروسکردنی گەوڕی زۆر بۆ بەخێوکردنی جەڵەبی ئاژەڵ، لەوڵاتی ئەندەلوس لەڕووی کوشتوکاڵەوە زۆر پێشکەوت.

چوارەم: پاراستنی سنورەکان لەدەستی داگیرکەرانی فەڕەنسا و دوژمنانی دەوروبەر.
هەرچەندە سوپایەکی بەهێزی لە بەردەمی دوژمنانی دانا بوو بۆ ئەوەی ئاسایشی دەوڵەتەکەی بپارێزێت، بە دوو قۆناغ ئەو کارەی ئەنجامدا لە بەرانبەر دوژمنەکانی قۆناغەکانیش ئەمانەن:
قۆناغی یەکەم: دروستکردنی چەند بەربەستێک وەک قەڵا و دیوار لەبەردەم سنورەکانی دا، عەبدورەحمانی داخل دەیزانی، کە دەوڵەتی فەڕەنسا و لیۆن ترس لەسەر دەوڵەتی ئەندەلوس دروست دەکەن، بۆیە ئەو بەربەستانەی لە بەردەم دروستکردن، وە سوپایەکی بەهێزی لە بەردەم دانان بۆ ئەوەی ئەو مەتەرێزو قەڵا و دیوارانە بەربەستێک بن ئەگەر نەساڕاکان هێرش بکەن بەربەستەکان بریتیی بوون لە:

•بەربەستی دیواری لە سەراگۆستا لەباكووری رۆژهەڵاتی ئەندەلوس بۆ بەرەنگاریی سوپای فەرەنسا.

• بەربەستێكی دیواری تر لە ناوەڕاستی ئەندەلوس بەرانبەر بە شاری سالم، وە ئەم بەربەستە دیواریە درێژ دەبووەوە تا شاری طوڵیطیڵە.

•لە باكووری رۆژئاوا بەربەستێكی زۆر بەهێزی دروستكرد لە بەرانبەر دەوڵەتی "لیۆن"ی نەسرانی.

قۆناغی دووەم: عەبدوڕەحمانی داخل لە باو باپیرانییەوە كارێكی بۆ بە جێما بوو، وەک بۆماوەیی كە بریتیی بوو لە جیهاد بەشێوەیەكی رێكوپێک هەموو ساڵێک دەبوو دەرچووبایە بۆ جیهاد، ئەو سەردەمە بە جیهادی هاوینی ناسرابوو هەموو هاوینێک دەردەچوو بۆ جیهاد، وە زۆر جار كە بەفر دەتوایەوە دەردەچوو بۆ جیهاد بۆ باكووری رۆژهەڵات بۆ ئەوەی دوژمن بترسێنێت باری دەرونیان تێک بدات و نەوێرن ئەوان هێرش بێنن هەمیشە ئەوانی لە بەرگریدا دانابوو بیریان لەوە نەدەكردەوە كە هێرش بكەن، ئەم جۆرە تاكتیكە لە زانستی سەربازی پێی دەوترێت تێكدانی باری دەرونی دوژمن یاخود نمایشكردنی هێز و دەسەڵات لە بەرانبەر دوژمن.

هەموو مێژوونووسان لەسەر ئەوە كۆكن، كە ئەگەر عەبدوڕەحمانی داخل نەچوایەتە ناو خاكی ئەندەلوس بەتەواوەتی ئیسلام لەو خاكەدا رۆژی ئاوا دەبوو.

زۆر لە مێژوونووسەكان باسی ئەم سەركردە لێوەشاوەیان كردوە، زۆربەیان وا باسیان كردووە كە گوایە لە ئاسمانەوە هاتووە، بەڵام ئەوەی كە مێژوونووسی ناوچەكەیە ئیبن حەیانی ئەندەلوسی لەباسی ئەم پیاوە گەورەدا دەڵێت[٦]: عەبدوڕەحمانی داخل خاوەنی تێگەیشتنێكی فروان بوو و بە كارزانی كاری دەكرد و زانستێكی بەرفروانی هەبوو. كەسێكی خاوەن هێزو توانایەكی زۆر گەورەی هەبوو هەرگیز تەمەڵی نەدەكرد، كەسێک بوو لە راپەڕینیدا هەمیشە خێرا و دەیزانی چۆن كارەكانی ئەنجام ئەدا وە هەلەكانی دەقۆستەوە، زۆر بەدوای خۆشییەكانی ژیان نەكەوتبوو، لوتبەرز نەبوو زۆر لێهاتوو وخاوەن بیرێكی فراوان و تێگەیشتنێكی خێرا بوو، دەست و دڵباش و بەخشندە بوو. كەسێكی زمان پاراو و قسەزان و خاوەنی كەسایەتییەكی بەهێز بوو لەبەردەم دۆست و دوژمنی دا. هەمیشە كاتێک تەرمی موسوڵمانانی بەڕێدەكرد خۆی نوێژی لەسەر دەكردن، لە بۆنە و جەژنەكان و هەموو نوێژی جومعەكاندا خۆی نوێژی بە خەڵكی دەكرد و سەردانی نەخۆشی دەكرد.

كاتێک عەبدوڕەحمانی داخل رایكرد لە عێراقەوە بەدوای سەریدا دەگەڕان عەباسییەكان، خەواریجەكان لە مەراكیش دەیانویست بیكوژن كە لەدەست ئەوانیش هەڵهات، پاشان ئەو هەموو یاخی بوون و شۆڕشەی كە دژیكرا بێجگە لە دەوڵەتی فەڕەنسا و لیۆن لەبەردەمیا

---

[٦] كان عَبْد الرَّحْمَن الدَّاخل راجح العقل، راسخ الحلم، واسع العلم، ثاقب الفهم، كثير الحزم، نافذ العزم، بريئًا من العجز، سريع النَهضه، متصل الحركه، لا يخلد إلى راحه، ولا يسكن إلى دعه، بعيد الغور، شديد الحذَه، قليل الطمأنينه، بليغًا مفوّهًا، شاعراَ محسنًا، سمحًا سخياَ، طلق اللسان، وكان قد أعطيِ هيبه من وليه وعدوه، وكان يحضر الجنائز ويصلي عليها، ويصلي بالناس الجمع والأعياد إذا كان حاضرا، ويخطب على المنبر، ويعود المرضى

وەستابوون، لە نێوانی ئەم هەموو دوژمنانەدا توانی ئەو دەوڵەتە گەورە و بەهێزە سەربازیە دروست بكات، وە توانی بنەماكانی دامەزرێنێت و سەروەری زۆر بۆ خۆی تۆمار بكات.
ڕۆژێكیان یەكێک لەسەربازەكانی زۆر بە تووڕەیەوە قسەی كرد لەگەڵ عەبدوڕەحمانی داخل زۆر بەناشیرینی پرسیارەكەی ئاڕاستەی عەبدوڕەحمان كرد، ئەویش زۆر بەجوانی وەڵامی دایەوە و فێری ئەدەبی ئاخاوتنی كرد، كە سەربازەكە تێگەیشت هەڵەیە، دەستبەجێ داوای لێبوردنی لێ كرد و وتی خوای گەورە هەموو قسەیەكی ڕەقی من بۆ تۆ بكاتە سەركەوتن وە بێ ڕێزی من بەرانبەر بە جەنابتان ببێتە ڕێزو سەروەری بۆ تۆ، زانی كە ئەم سەربازە داوای لێبوردنەكەی لێبوردنێكی نەفامانە نییە بۆیە لەخۆی نزیک كردەوە و پلە و پایەی پێبەخشی.
ئەم سەركردە لێهاتووە لەگەڵ كەمی تەمەنیدا وە هەبوونی سەروەت سامانێكی زۆر لەبەردەستیدا لە هیچ مێژوویەک دا باس نەكراوە نە بە مێژووی ئیسلامی نە بە مێژووی ئەوروپی، كە ئەم سەركردەیە خەیاڵی بەلای ئافرەت و خواردنەوی مەی و گوێ گرتن لە گۆرانی نەچووە، بەڵكو لە دیوەخانەكەی دا هەمیشە پر بووە لە زانای ئاینی و پیاوانی كارامە و لێزان لە بوارەكانی دین و ژیندا، دەروونێكی زۆر بەرز و ڕەوشتێكی نمونەی هەیە.
مێژوونووسی بەناوبانگ بەناوی سعیدی كوڕی عوسمانی لوغەوی دەڵێت: "هەرچی دارخورما هەیە لە وڵاتی ئەندەلوس یەكەمجار ئەو ڕواندویەتی" .
وە ئەو هۆنراوە بەناوبانگەی عەبدوڕەحمانی كوڕی معاویە لەبارەیەوە تا ئێستاش شاعیران لەسەر دەمیانە كە دەڵێت[٧].

عەبدوڕەحمانی داخل و بیری سەربازی:
لەسەردەمی ئەمەوییەكان ئەو دەربەدەریەی كە بینی بووی لە بیبانەكان و ئەو هەموو شۆڕش و یاخی بوونە ئەزمونێكی گرنگبوون بۆ عەبدوڕەحمانی داخل، هەر بۆیە توانی ببێتە خاوەنی موڵكی ئەندەلوس كە جێگەی سەرنجی هەموو مێژوونووسان لێكۆڵەرانی سەربازییە.
ئەگەر ئەم هەموو سەروەتە ئەزمونییەی لەبەردەستا نەبووایە چۆن دەیتوانی ببێتە سەركردەیەكی وا كارامە و لێزان، بۆیە توانی سەركەوتوو بێت بەسەر ئەو هەموو جەنگانەی كە لە دژی كرا. ڕوونبینی و ئازایەتیی و لێهاتوویەكەی سەرچاوەی ئەزمونێكی درێژخایەنی بوو لەگەڵ باوەڕێكی بەهێز و پتە و بەخوای باڵادەست و كارزان.

---

[٧] قال: وفي ذلک یقول عبد الرحمن بن معاویه:
یا نخل أنت غریبه مـثـلـي في الغرب نائیه عن الأصل — فابكي، وهل تبكي مـكـیسه عجماء، لم تطبع على خیل؟
لو أنها تبكي، إذاً لـبـكـت ماء الفرات ومنبت النـخـل — لكنها ذهلـت وأذهـلـنـي بغضي بني العباس عن أهلي
ومن شعره أیضاً:
أیها الراكب المیمـم أرضـي أقر من بعضي السلام لبعضي — إن جسمي كما علمت بـأرض وفؤآدي ومالـكـیه بـأرض
قدر البین بیننا فافـتـرقـنـا فعسى باجتماعنا الله یقضـي

عەبدوڕەحمانی داخل هەموو كارەكانی لەبەرخاتری خوای گەورە بوو، توانی لاوێتی زۆر بە هێز بوو، سەركێشی چاونەترسیەكەی وای لێكرد مە بیگەیێنێتە مەبەست. برەوێكی باشی دابوو بە ئابووری بۆیە مەبەستە سەربازییەكانی خۆی پێهنایە دی و ئامانجەكانی پێكا.
(هەڵۆكەی قوڕەیش) ژیانێكی ئەفسانەیی بۆ خۆی تۆمار كرد
ئەم هەڵۆ چاو نەترسە هەموو ژیانی لە چالاكیی و جیهاد بەڕێكرد، لە بەهێزكردنی سوپاكەی و سەربازانی، وە لەناوبردنی ئەوانەی دەیانویست دەوڵەتەكەی لەناوبەرن. بەهێزكردنی دیواری بەهێز و قەڵای گەورە دژی دوژمنانی، یەكخستنی ریزەكان و ئاڵاكان. رۆژێك لەڕۆژان تەمەڵی و دریغی نەكرد بۆ دروستكردنی دەوڵەتێكی ئیسلامی، بوونیادی ژیاری ئیسلامی پێكهێنا لە وڵاتی ئەندەلوس. بۆیە لە دوای خۆی شارستانییەتێكی بەردەوام بوو، توانی ژیارێكی بێ وێنە دروست بكات لە هەموو ئەوروپادا.

كۆچی دوایی عەبدوڕەحمانی داخل:

عەبدوڕەحمانی داخل پەنجا و حەوت ساڵ ژیا، حەڤدە ساڵی لە دیمەشق و عێراقدا پێش رووخاندنی خیلافەتی ئەمەوییەكان، وە شەش ساڵ لە دەربەدەری و راوەدوونانی لە وڵاتان تا گەیشتە ئەندەلوس، سی و چوار ساڵی لە خاكی ئەندەلوسدا، كە خەلیفەی موسوڵمانان بوو لە وڵاتی ئیسپان، تا لە جمادی یەكەمی ساڵی ١٧٢كۆچی لە شاری قورتوبە وەفاتی كرد، تا ئێستەیش وێنەكی لە مۆزەخانەی مەدرید دانراوە.
سێ سەردەمی ئەمارەتی ئەمەوییەكان لە ئەندەلوس
بۆ زیاتر تێگەیشتن لە ئەمارەتی ئەمەوییەكان لە ئەندەلوس دەیكەین بە سێ سەردەمی جیاوازەوە:
سەردەمی یەكەم: ئەم سەردەمە ماوەی سەد ساڵی خایاند و لەساڵی ١٣٨ كۆچی دەستی پێ كرد تا ساڵی٢٣٨ كۆچی بەردەوام بوو، ئەم سەردەمە بە سەردەمی دەسەڵات و ئەوپەڕی بەهێزی و بەتوانایی بوو، كە یەكەم دەسەڵاتی ئیسلامیی بوو لە ناوچەكەدا، كەسانێكی تر نەیاندەتوانی شان بدەن لەشانی.
سەردەمی دووەم: بە سەردەمی لاوازی موسوڵمانان دەژمێردرێت، كە شەست و دوو ساڵی خایاند، لەساڵی ٢٣٨ كۆچی بەردەوام بوو، تا ساڵی ٣٠٠ كۆچی.
سەردەمی سێیەم: كۆتایی سەردەمی ئەمەوییەكانە لە ساڵی ٣٠٠ كۆچی، دەست پێ دەكات تا كۆتایی.

سەردەمی هیشام كوڕی عەبدوڕەحمان داخل:

لەسەردەمی عەبدوڕەحمان داخل زۆر بیری كردەوە لە كوڕەكانی كامیان بكات بەجێنشینی خۆی، لەدوای ئەوەی كە تاقیكردنەوەیەكی زۆری كرد لە نێوانیان دا، كوڕە گەورەكەی ناوی سولەیمان بوو، ئەوی تریان ناوی هیشام بوو، پاش پرس و رایەكی زۆر هاتە سەر ئەو رایەی كە هیشام بكاتە جێنشینی خۆی ئەگەر چی لە سولەیمان بچووكتر بوو. وەک مێژوونووسان دەڵێن هەڵبژاردنەكەی

لە جێی خۆیدا بوو، مێژوونووسان بەگشتی سەردەمی فەرمانڕەوایی هیشام كوڕی عەبدوڕەحمان داخل بە سەردەمی عومەری كوڕی عەبدولعەزیز ناوزەد دەكەن، چونكە پیاوێک بوو زۆر لەخواترس دادپەروەر بوو لە كردەوە و كرداردا.
پاش شەش رۆژ لەدوای مردنی باوكی بەیعەتی پێ درا، بوو بە ئەمیری ئەندەلوس لە ساڵی ١٧٢ كۆچی. وەک لە هەموو سەرچاوە مێژووە ئیسلامیەكاندا هاتووە، كە هیشام كوڕی عەبدوڕەحمان داخل پیاوێكی زانا و خۆشەویستی زانایان لە دڵی ئەم ئەمیرە روابوو، وە زۆر كاریگەری هەبوو لەسەر كۆمەڵگەیی ئەندەلوسی توانی زمانی عەرەبی بكاتە زمانێكی سەرەكی لە ئەندەلوس دا ئەوەندە هەوڵی دا لەگەڵ كۆمەڵگەكەی دا خەڵكە یەهودی و نەسرانییەكان لە قوتابخانەكانی خۆیان دا زمانی عەرەبیان دەخوێند، هەستا بە بڵاوكردنەوەی مەزهەبی مالكی و مەزهەبی ئەوزاعی لابرد، هەمیشە وەک كێو لە بەردەم نەساڕاكانی باكووری ئەندەلوس وەستابوو، هەمیشە هێزی ئامادە كردبوو بۆ سەریان و نەساڕاكان هەمیشە لە بەرگرییدا بوون.
وە ئەم ئەمیرە لێهاتووە لە مانگی سەفری ساڵی ١٨٠ كۆچی وەفاتی كرد، كە توانی حەوت ساڵ و نۆ مانگ فەرمانڕەوایی كرد، هیشام لە تەمەنی ٣٧ ساڵیدا كۆچی كرد لە باڵەخانەكەی خۆیدا نێژرا، پاشان كوڕەكەی هاتە سەر دەسەڵات كە ناوی حەكەم بوو.

سەردەمی حەكەمی كوڕی هیشامی عەبدوڕەحمانی داخل

لەدوای هیشامی باوكی ڕاستەوخۆ حەكەم دەسەڵاتی ئەندەلوسی گرتە دەست لەساڵی ١٨٠ كۆچی فەرمانڕەوایی دەستپێكرد تا ساڵی ٢٠٦ كۆچی، بەڵام حەكەم نەوەك باوكی بوو نەوەك باپیری كەسێكی خوێنڕێژ و ڕەق بوو باجی زیاد كرد لەسەر خەڵكی، وە گرنگی دابوو بە هۆنراوە و شانامە و ڕاوكردن. ئەو كەسانەی كە شۆڕشیان دەكرد بەرانبەری بە خوێن وەڵامی ئەدانەوە كەسوكارەكەیانی هەموو دەربەدەر دەكردن و ئەی كوشتن و هەرگیز لە ژیانی ئەمەوییەكاندا هاوشێوەی ئەو كارانەی حەكەم كەسێكی تر نەیكردبوو، تەنانەت خانوەكانی دەسوتاند و نەفی دەكردن بۆ جێگەی دوور لە خەڵكی.

یەكێك لەو شۆڕشانەی كە بەخوێن وەڵامی دانەوە بەناوبانگترین شۆڕش بوو، كە هەموویانی دەربەدەر و لەناوبرد بە شۆڕشی ڕابیاض ناسراوە لە دژی حەكەمی كوڕی هیشام، ئەو خەڵكەی كە شۆڕشەكەیان كرد گەل و هۆزێك بوون لە نزیك قورتوبە دەژیان ناویان ڕابیاض كە ماڵەكانیانی هەموو سوتاند و خەڵكەكەی دەربەدەركرد بۆ دوورگەیەك لە باشووری ئەندەلوس لە ناو دەریای ناوەڕاست بەناوی دوورگەی كریت، كە ئەوانیش بۆ ماوەی یەك سەدە توانیان دەوڵەتی ئیسلامی ڕابیضینییەكان دامەزرێنن، كە بە ناشیرینترین شێوە نەفی كرابوون. ئەم دەوڵەتە بچووكە لەساڵی ٢١٢ كۆچی دامەزرا لە كریت لە دەریای ناوەڕاست بە ناوی خیلافەتی ڕابیضینییەكان كە سەد ساڵی خایاند.

لەگەڵ ئەو هەموو كردەوانەی كە هەیبوو، بەڵام ڕۆژێك لە جیهاد دوا نەكەوتووە، پەروەردە كراوی جیهادی بوو، ئەم جیهادە بووبوو بە كولتوور و عادەت لەناو ئەمەوییەكاندا، ئەگەر چی لە شام بووبێت یان لە ئەندەلوس، بۆیە حەكەمی كوڕی هیشام هەموو ساڵێك دەچوو بۆ جیهاد و لەهەمان كاتدا سەركەوتنی باشی بەدەست دەهێناو وە زۆر جاریش شكستی دەخوارد. ئەمە كارێكی سروشتییە سوننەتێكی خوای گەورەیە لە ئەنجامی ئەو زوڵم و زۆرەی دەكرد دەبوو هەر شكست بێنێت، وە بەهۆی ئەو كارانەی كە حەكەمی كوڕی هیشام كردی زۆرێك لە شارەكانی موسوڵمانان كەوتە دەستی نەساڕاكان بۆنمونە لەو شارە گەورانەی كە گیرا و كەوتە دەستی نەساڕا بریتیی بوون لە بەرشلۆنە، پاشان نەساڕاكان ئەمارەتێكی بچووكیان لە ناوچەكەدا دروستكرد بەناوی ئەمارەتی ئەرەگۆن كە لەباكووری ڕۆژهەڵاتی ئەندەلوس دەستی پێ كرد تا نزیك چیای بیبرینییە لە سنوری فەڕەنسا، كە دەكاتە باكووری ڕۆژهەڵاتی ئەندەلوس.

حەكەمی كوڕی هیشام لەوپەڕی دەسەڵات و توانایی خۆیدا زانی هەڵە و تاوانی زۆری هەیە هەستا داوای لێبوردنی لە خەڵكی ئەندەلوس كرد، كە كاریگەری خەڵكی ئەندەلوسی لەسەر بوو لەبەر ئەوەی خەڵكێكی دیندار و لەخواترس بوون، بۆیە بە ئاشكرا داوای لێبوردنی لێكردن و بوو هۆی ئەوەی كە ئاقیبەتی خێربێت لە دوای دوو ساڵ داوای لێبوردنی، كە كردی لەخەڵك كارێكی زۆر باشی كرد خزمەتی بە زانایانی ئەم ئیسلامە كرد پاشان خۆی كۆچی دوای كرد، ڕەحمەتی خوا لە حەكەمی كوڕی هیشام بێت، كە ئەوەندە جوامێرو ئازا بوو شەرمی نەكرد لە پلە و پایەی خۆی بە ئاشكرا دوایی لێبوردنی لەخەڵكەكەی كرد و تەوبەی كرد لەلای خوای گەورە لەدوای ئەو دوو ساڵە كۆچی دوای كرد، لەدوای خۆی كوڕێكی خۆی هەڵبژارد، كە گونجاو بوو بۆ فەرمانڕەوایی.

سەردە می عەبدوڕەحمانی ناوەند "الاوْسَط"

لەدوای كۆچی دوایی حەكمی كوڕی هیشام كوڕەكەی هاتە سەر شانۆی فەرمانڕەوایی بەناوی عەبدوڕەحمانی دووەم لە مێژوودا بە عەبدوڕەحمانی ناوەند ناسراوە، لەبەر ئەوەی یەكەم عەبدوڕەحمانی داخل بوو، پاشان لەدوای عەبدوڕهەحمانی دووەم عەبدوڕەحمانێكی تر لە دایک دەبێت كە بە عەبدوڕەحمانی ناصر دەناسرێت لەبەر ئەوەی لە ناوەندی ئەو دوو عەبدوڕەحمانە دایە -ڕەحمەتی خوا لە هەموویان بێت- پاشان دێینە سەر باسی عەبدوڕەحمانی ناصر و دوای ئەویش عەبدوڕەحمانی ناوەند لەساڵی ٢٠٦ كۆچی فەرمانڕەوایی گرتە دەست لە ئەندەلوس بەردەوام بوو تا ساڵی ٢٣٨ كۆچی كە تا كۆتایی سەردەمی یەكەمی هێزی ئەمەوییەكان دەناسرێت. باشترین مێژووی ئەندەلوس لەسەردەمی عەبدوڕەحمانی ناوەند دایە، جیهادی دەست پێ كردەوە دژی نەساڕاكان لە باكوور، توانی زۆربەی شارەكان بگەڕێنێتەوە ژێر دەسەڵاتی موسوڵمانان ئەوی تر، بەجزیە ڕێكەوتنامەی لەگەڵ بەستن، عەبدوڕەحمانی ناوەند بە كەسێكی چاك و سەركردەیەكی لێهاتوو و پیاوێكی لەخواترس و دانا و زانا و كارزان بووە، وە زانایانی ئاینی زۆر خۆشویستووە و خەڵكیش بەگشتی عەبدوڕەحمانی ناوەندیان زۆر خۆشویستوە.

کارە گرنگەکانی عەبدوڕەحمانی ناوەند بۆ ئەندەلوس

یەکەم: سەرهەڵدانی ژیاری زانستی

لە راستییدا عەبدوڕەحمانی ناوەند هانی زانایانی ئەدا کە داهێنان بکەن، زۆرێک لەزانایانی شاری بەغدای هاندا بۆ ئەوەی بێن بۆ ئەندەلوس تا لەوێ خزمەت بکەن، پارەیەکی زۆری بۆ تەرخانکردن و زۆر هانی زانستی دەدا لە ئەندەلوس، پلە و پایەی زانایانی زۆر بەرز دەکردەوە. سەرەتای دامەزراندنی کتێبخانەی قورتوبە لە سەر دەستی ئەم سەرکردە جوامێرە بوو و زانست لە هەموو ئەندەلوسدا بڵاو بووەوە خەڵکی لە هەموو جیهان روویان دەکردە ئەوەێ بۆ وەرگرتنی زانست.

ئەو سەردەمە لە ئەندەلوس زۆر زانای ناوداری جیهانی تێدا هەڵکەوتن، لەو زانایانەی کە ناودارن عەباسی کوڕی فەرناس -رەحمەتی خوای لێ بێت- کە یەکەم کەس بوو توانی بفڕێت، وە هەر بەو هۆکارە گیانی لە دەستدا، ئەم زانایە خاوەنی زۆر داهێنانە لە بوارەکانی تردا یەکێک بوو لەوانەی کە کاتژمێری داهێنا، وە هەروەها قەڵەمی مرکەبی داهێنا، کە بۆ ئەو سەردەمە زۆر گرنگ بوو بۆ نووسین، خێراترین بوو، زۆر گرنگ بوو بۆ ئەو سەردەمە تا زانست خێرا بڵاو بێتەوە، یەکەم کەس بوو کە شووشەی دروستکرد لە زیخ و رمڵ.

دووەم: سەرهەڵدانی ژیاریی ماددی یاخود شارستانییەت

عەبدوڕەحمانی ناوەند زۆر گرنگی دابوو بە ژیاری مادی وەک خزمەتگوزاری و بیناسازی و ئابووریی بەشێوەیەکی بەرفراوان، نمویەکی زۆر گەورە رووی دابوو لەڕووی بازرگانی و کڕین و فرۆشتن لە ئەندەلوسدا، هەموو مێژوونووسان لەسەر ئەوە کۆکن کە لەسەردەمی عەبدوڕەحمانی ناوەندا ئەوەی کە پێ دەڵێن ساڵی بازاڕ، وەک چۆن لە وڵاتە ئیسلامییەکانی تر هەبوو، کە کاتی بۆ دیاریکرابوو لە ئەندەلوس ئەوە نەبوو، بەڵکو هەمووکات بازاڕەکانی کراوە بوون بەڕووی جیهاندا لە وڵاتانی ئیسلامی ئەوروپا روویان دەکردە ئەندەلوس.

هەروەها لەڕووی رێگە و بانەوە گرنگییەکی زۆری دابوو بە ئەندەلوس کە شۆستە و شەقامەکانی ئەندەلوس لەسەردەمی عەبدوڕەحمانی ناوەند دا ئەوپەڕی پێشکەوتوویی بەخۆیەوە دی بوو، سەر شەقامەکانی بە چرای تایبەت رۆشن کردبووەوە، کە ئەوروپا ئەو سەردەمە لە تارکیدا بوون، هەروەها چەندەها بەڵەخانەی بەرزی دروستکرد کە لەم سەردەمەشدا جێگەیی تێرامانی گەشتیارانن، بێجگە لەو هەموو باخ و پارکە گەورانەی کە نمونەی بوون، تەنانەت وای لێهاتبوو لە ئەندەلوس خەڵکی لە وڵاتانەوە دەهاتن بۆ سەیر و تەماشای ئەو وڵاتە، وە ناوبانگی پەیدا کردبوو لە هەموو جیهاندا.

سێیەم: شەڕی ڤایکین لەسەردەمی عەبدوڕەحمانی ناوەند

ڤایکینەکان لە بنەڕەتدا خەڵکی ئەسکەندەناڤیا بوون، کە وڵاتی دانیمارک و سوید و نەرویژ دەگرێتەوە، لە کۆندا پاشایەکیان هەبوو بەناوی ئەسکەندەناڤ، ئیتر ناوەکەی دەگەڕێننەوە بۆ ئەو پاشایە یان دەڵێن زمانەکانیان لەیەکچووە، بەزمانەکایان وتوە ئەسکەندەناڤ، ئەم هۆزە کە ناویان ڤایکین بوو، خاکی ئەندەلوسیان بە خاکی خۆیان دەزانی، چونکە لەسەرەتادا ئەوان لەم ناوچەیە ژیانیان کردووە، پاشان نەساڕاکان دەریان کردوون و خۆیان لەجێگەکانی ئەواندا

نیشتەجێبوون، ئەم گەل و هۆزە بەوە بەناوبانگ بوون كە هەمیشە لەدەریادا بوون و توانیویانە كەشتی زۆر گەورە دروست بكەن لە كەشتی دروستكردندا نمونە بوون، وشەی ڤایكین بە واتای چەتەی ناو دەریا، چونكە چوونەتە هەر جێگەیەک وێرانیان كردووە. ئەمانە هەمیشە شەڕی وێرانكاریان كردووە ئەو جێگەیانەی كە چوونەتە ناوی شارەكانیان سوتاندووە و خەڵكەیان كوشتووە، بۆ جارێكی تر بیریان لەوە كردەوە لە رێگەی دەریاوە بگەڕێنەوە بۆ خاكی ئەندەلوس، چونكە بیستبوویان كە خاكێكی دەوڵەمەندە، بۆیە بە شەڕی ڤایكین دەناسرێت ئەو سەردەمەی كە عەبدوڕەحمانی ناوەند فەرمانڕەوایی دەكرد.
لەسەردەمی عەبدوڕەحمانی ناوەند لە ساڵی ٢٣٠ كۆچی لەرێگەی دەریاوە ڤایكینەكان هاتنە ناو خاكی ئەندەلوس و چوونە شاری ئیشبیلیە، كە هێزی ڤایكینەكان پەنجا و چوار كەشتی بوون، دابەزین لەو شارە چوونە شارەكە و وێرانیان هەرچی سەروەت و سامانی بوو دزرا و بەهەدەر برا، شەرەفی ئافرەتەكانی هەمووی شكێنرا دەستدرێژی كرایە سەر حورمەتی ئافرەتانی ئیشبیلیە، پاشان روویان كردە شارەكانی مریە، شزونە، مرسیە زۆری كاری ناشیرین و وێرانكاریان كرد كە هیچی كەمتر نەبوو لە شاری ئیشبیلە. ئەو سەردەمە ترس و بیمیان خستبووە ناو دڵی هەموو ئەندەلوس و خەڵكی وردە وردە شارەكانی چۆڵ دەكرد لە ترسی خراپەكاری ڤایكینەكان، ئەمە سروشتی شەڕی مادیەكانە كە هیچ بڕوایەكیان نییە. بێگومان جیاوازیەكی زۆر گەورە دەبینرێت لە نێوانی فەتحی ئیسلامی و شەڕی لایەنەكانی تر.
بەڵێ عەبدوڕەحمانی ناوەند -رەحمەتی خوای لێ بێت- سوپایەكی گەورەی كۆ كردەوە بۆ شەڕكردن لەگەڵیان دا و هێزێكی باشی پێكهێنابوو لە هەموو روویەكی سەربازییەوە كە ماوەی سەد رۆژ شەڕی كرد لەگەڵ ڤایكینەكاندا، شەڕێكی خوێناوی روویدا لەو نێوەندەدا موسوڵمانان توانیان سیی و پێنج كەشتی ڤایكین ژێر ئاو بخەن. خوای گەورە موسوڵمانانی سەرخست بەسەر ئەو هێزە وەحشیگەرییەدا، ڤایكین بە سەرشۆڕی گەڕانەوە بۆ وڵاتی خۆیان، كە مێژوویەكی ناشیرینیان بۆ خۆیان تۆمار كرد.
عەبدوڕحمانی ناوەند -رەحمەتی خوای لێ بێت - لەدوای ئەو سەركەوتنە گەورەیە هەروا دانەنیشت بە سەربەرزی و بە شادیی و خۆشی بگەڕێتەوە، بەڵكو هەستا بەوەی بزانێت ئەم هەڵەیە، لە كوێوە سەرچاوەی گرتووە و چۆن توانیویانە بێنە ناو خاكی ئەندەلوس، بەدوای هۆكارەكان دەگەڕا كەچۆن ئەمانە هاتونەتە ناوخاكی ئەندەلوس بۆ ئەوەی كارێكی وا بكات جارێكی تر ئەوە روونەداتەوە ئەو كارانە بریتیی بوون لە:
یەكەم: بینی كە شاری ئیشبیلە كەوتۆتە سەر زەریایی ئەتڵەسی هەركاتێک ڤایكین یان هەر هێزێكی تر بیەوێت دەتوانێت بەئاسانی بگەڕێتەوە ناو ئەو شارە، بۆیە هەستا بە دروستكردنی چەند دیوارێک لەسەر كەناری زەریای ئەتڵەسی بۆ پاراستنی شاری ئیشبیلیە، پاشان بە دەیان قەڵا و مینای دروستكرد لەسەر كەناری ئەو زەریاییە بۆ پاراستنی خاكی ئەندەلوس، كە ئەو دیوارانە بە بەهێزترین دیواری ئەندەلوس دادەنرێت تاكو ئێستاش لە هەموو ئەوروپا.
دووەم: هەروەها بەو كارانەوە نەوەستا، بەڵكو هەستا بە دروستكردنی دوو ئوستولی گەورە یەكێكیان لە زەریای ئەتڵەسی ئەوی تریان لە دەریای ناوەڕاست، بۆ ئەوەی كەناری ئەندەلوس

بپارێزێت. ئەم دوو ئوستولە لە باكوور تا نزیک مەملەکەتی لیۆن دەبووەوە، بۆ پاراستنی کەنارەکانی ئەندەلوس لە باشوور لە دەریای ناوەڕاست، تا ئیتالیا و کەنارەکانی ئەندەلوسی دەپاراست.

لە ئەنجامی ئەم دوو ئوستولە جارێکی تر دوورگەی بلیارد فەتح کرایەوە لەلایەن عەبدوڕەحمانی ناوەند پێشتر ئاماژەمان بۆ کرد کە لەسەردەمی موسای کوڕی نوصێر پێش هاتنە ناو ئەندەلوس ئەو دوورگەیە فەتح کرا، فەتحی یەکەمی لەساڵی ٩١ کۆچی بوو لەسەردەمی دووەمی والییەکان نەساڕاکان توانیان ئەو دوورگە داگیر بکەنەوە، وە موسوڵمانان لە ساڵی ٢٣٤ کۆچی جارێکی تر فەتحیان کردەوە.

هۆکاری ئەم سەرکەوتنانەی عەبدوڕەحمان ناوەند وای کرد کە لە دانیمارک و وڵاتانی تری جیهانەوە سەفیری خۆیان دەنارد بۆلای عەبدوڕەحمان تا پەیمانی ئاشتی لەگەڵ مۆر بکەن و رێکەوتنی ئاشتێدان لەگەڵ دەبەست کە دەسەڵاتی گەیشتبووە ئەوپەڕی.

سەردەمی دووەمی ئەمەوییەکان کە بەسەردەمی لاوازی و نەهامەتی دادەنرێت، لەدوای کۆچی دوای عەبدوڕەحمانی ناوەند -رەحمەتی خوای لێ بێت - سەردەمێکی نوێ و قۆناغێکی تزی دەست پێ دەکات کە بەقۆناغی لاوازی و بێ دەسەڵاتی ئەمەوییەکان دادەنرێت، ئەم قۆناغە لە ساڵی ٢٣٨ کۆچی دەست پێ دەکات تا ساڵی ٣٠٠ کۆچی کە نزیکەی شەست و دوو ساڵ دەکات.

لەدوای عەبدوڕەحمانی ناوەند کوڕەکەی دەسەڵاتی گرتە دەست، بەناوی موحەمەد کوڕی عەبدوڕەحمان ناوەند پاش موحەمەد دوو کوڕەکەی دەسەڵاتیان گرتە دەست بە ناوەکانی مونضیر و عبدالله لە راستییدا لە کاری ئەندەلوس خەڵکی سەرسام دەبێت چۆن دەسەڵاتێکی وا بەهێز، خێرا لاواز دەبێت، بەو شێوە کە زۆر ترسناکە، بەڕاستی جێگەی پرسیارە دەسەڵاتێکی وا بەهێز بکەوێتە لاوازیەکی لەو شێوەیە. دەبێت هۆکارەکان چی بن؟

ئەم سەردەمی دووەمی ئەمەوییە کە باسی لێوە دەکەین زۆر لەسەردەمی دووەمی والییەکان دەچێت، خوای گەورە سوننەتێکی هەیە کە ناگۆڕێت و دەست کاری ناکرێت، وە سوننەتی خوای هەرگیز نەبوو کە موسوڵمانان بەو خێرایە لەناو بچن یان دەسەڵاتێدان لاواز بێت، بەڵکو پلە بە پلە بوو بەگوێرەی قۆناغەکان روویداوە. هۆکاری لاوازی ئەم دەسەڵاتی دووەمی ئەمەوییە دەگەڕێتەوە بۆ چەند هۆکارێک لەوانە.

یەکەم: کردنەوەی دەرگەکانی جیهان و خوشەویستی بۆ ژیان و کۆکردنەوەی سەروەت و زۆری غەنیمەت.

دووەم: دیسان دروستبوونەوەی نەتەوەگەریی و دەمارگیری لە نێوانی گەل و هۆزەکاندا.

سێیەم: ستەم و زۆری والییەکان و گەندەڵی لەناو دەسەڵاتدا.

چوارەم: وازهێنان لە کۆشش و خەباتی ئیسلامی، شەرمکردن و ترسان لە جیهاد.

ئەم هۆکارانە هەروا راستەوخۆ نەبووە، بەڵکو پلە بە پلە بوون، ئەم هۆکارانە لە بنەڕەتدا لەسەردەمی دووەمی والییەکانەوە سەرچاوەی گرتووە لەدوای جەنگی بیلاتی شەهیدان، کە پێشتر ئاماژەمان بۆ کرد.

ئەگەر بمانەوێت لە سەردەمی لاوازی ئەمەوییەكان تێبگەین پێویستمان بەگەڕاندنەوەی مێژوو هەیە بۆ دواوە بۆ ئەوەی ڕووداوەكان شیبكەینەوە، لێكۆڵینەوە لەسەر سەردەمی هێزی ئەمەوی دەكەین، پاشان باسی لاوازی سەردەمی دووەمی ئەمەوییەكان دەكەین هۆكاری بێ هێزیی و لاوازیەكان دەخەینە ڕوو.

كاریگەریی و هۆكارەكانی سەردەمی لاوازی ئەمەوییەكان

هۆكاری یەكەم: خۆشەویستی سەروەت و سامان كردنەوەی دەرگەكانی وڵاتانی جیهان بەڕووی موسوڵماناندا لەبیر چوونەی كاری قیامەتی هەوڵدان تەنها بۆ ژیان.

سەرلەنوێ موسوڵمانان خۆشەویستی ژیان و ترسانیان لە مردن وای لێكردن كە لاواز بن و دوژمنانیان بە ئارەزووی خۆیان بەسەریاندا زاڵ بن، لەهەمان كاتدا زۆری پارە وای لێ كردن كە ترسنۆك بن، وە ئەم دەوڵەمەندی و ژیان ویستیە لە سەردەمی كۆتایی هێز و دەسەڵاتی موسوڵمانان بوو، لە ئەندەلوس دا بازرگانییەكی باش كرابووەوە خەڵكی سەرقاڵبوون بە بازرگانی لە وڵاتی ئەندەلوسدا یەك هەژاری تێدا نەمابوو، خەڵكی سەرگەردان بووبوون بە پارەی زۆرە، هەروەك پێغەمبەر ﷺ دووبارە دەكەینەوە كە دەفەرموێت: فَوَاللهِ مَا الْفَقْرُ أَخْشَى عَلَيْكُمْ، وَلَكِنْ أَخْشَى أَنْ تُبْسَطَ الدُّنْيَا عَلَيْكُمْ كَمَا بُسِطَتْ عَلَى مَنْ كَانَ قَبْلَكُمْ، فَتَنَافَسُوهَا كَمَا تَنَافَسُوهَا، فَتُهْلِكَكُمْ كَمَا أَهْلَكَتْهُمْ. واتە: لە هەژاریدا لێتان ناترسم، دەترسم دنیا و خۆشییەكانی ژیان زاڵ بێت بەسەرتان دا، كە چۆن بەسەر گەلانی پێشوتردا زاڵ بووە هەوڵی بۆ بدەن و ركابەربن بۆ بەدەستهێنانی تا لەناوتان دەبات و گەلانی تری لە ناو بردووە.

وە پاشان هەر لەم بارەیەوە دەفەرموێت: إِنَّ لِكُلِّ أُمَّة فِتْنَة وَفِتْنَة أُمَّتِي الْمَالُ. واتە: هەموو گەلانێك خاوەنی فیتنەیەك بوون، فیتنە و ئاشوبی ئوممەتەكەی منیش پارەیە..

بۆ ئەوەی فێرمان بكات، كە بزانین ئەگەر زۆر دوای خۆشییەكانی ژیان كەوتین ئەوا لاڕێمان دەكات و هیچمان دەست ناكەوێت وەك دەفەرموێت: وَمَا الدُّنْيَا فِي الْآخِرَة إِلَّا كَمَا يَضَعُ أَحَدُكُمْ إِصْبَعَهُ فِي الْيَمِّ فَلْيَنْظُرْ بِمَ يَرْجِعُ. واتە: ئەم ژیانە لە چاو ژیانی كۆتاییدا وەك ئەوە وایە كەسێك پەنجەكانی بخاتە ناو زەریایەكەوە و دوای دەرهێنانەوەی چەند ئاوی لەگەڵ خۆی گەڵگرتووە!

هۆكاری دووەم: زریاب

ئەم ناوە لە جیهانی عەرەبیی و لە ئەندەلوس ئەوروپادا زۆر بەناوبانگە لەلای ئەوان نامۆ نییە، زریاب هونەرمەندێكی خەڵكی عێراقە لە بەغداد لە دایك بوو لە ناو باڵەخانەكانی خەلیفەكاندا پەروەردە بووە، ئەوندە ناوی بەرز بووە لە جیهانی ئیسلامیدا كە تەنانەت ئەمیرەكانیش حەسوودیان پێ دەبرد، وەك ئەوە بوو كە لەسكی ماسیدا ئەنگوستیلەكەی پێغەمبەر سولەیمان - علیە السلام- دەست كەوتبێت وەك كوردەواری خۆمان دەڵێت، زریاب لە ناو باڵەخانەی خەلیفەكان گۆرانی موسقای دەژەند، مامۆستاكەی زریاب كەسێك بوو بەناوی ئیبراهیمی مووسڵی، كە گەورەی گۆرانیبێژانی بەغداد بوو ئەو سەردەمە.

ڕۆژ بەڕۆژ ئەستێرەی زریاب دەكشا بەرەو ئاسمان و ناوبانگی زیاتر دەردەكرد، مامۆستاكەی زانی كەوا بەرەو بەناوبانگی دەڕوات لە بەغداد كێشەیەكیان بۆ دروستكرد تا وای لێ هات بەپەلە رای

كرد لە بەغداد، زۆر گەڕا بە رۆژهەڵات و رۆژئاوای وڵاتی ئیسلامیدا بیری لەوە كردەوە كە بچێتە جێگەیەك پارەی زۆری دەست بكەوێت تا گۆرانی و مۆسیقای خۆی لەوێ بژەنێت. بۆ دواجار خۆی لە ئەندەلوس بینییەوە، چونكە ئەندەلوس وڵاتێكی خۆش و خەڵكێكی دەوڵەمەند و خاكێكی زۆر جوان پڕ لە باخ و باخاتی خۆشی پێشكەوتوو بوو، خەڵكانێكی زۆر هەن ئێستاش كە پێشوازی لەم جۆرە خەڵكانە دەكەن، بە چوونی بۆ خاكی ئەندەلوس لەلایەن خەڵكیەوە پێشوازیەكی باشی لێ كرا.

ئەو سەردەمە تا زریاب نەچوو بووە ئەندەلوس خەڵكی ئەو وڵاتە نەیان دەزانی گۆرانی و مۆسیقا چیە، كە چووە ئەوێ خەڵكی زۆر رێزیان لێ گرت، لە پلە و پایەیان بەرزكردەوە تەنانەت قوتابخانەیان بۆ كردەوە بۆ ئەوەی خەڵكی فێری مۆسیقا و گۆڕانی بكات، وە یانەی شەوان خەڵكی بەدیاریەوە دادەنیشتن تا بەیانی خەڵكی فێری دانیشتنی شەوان بوون، بە دەیان قوتابی وەك خۆی پەروەردە كرد لە وڵاتی ئەندەلوس. تەنانەت خەڵكی ئەوەندەیان خۆش دەویست ناوی منداڵەكانی خۆیان بە ناوی ئەوەوە ناو دەنا.

زریاب تەنها بە گۆرانی مۆسیقاوە نەوەستا، بەڵكو خەڵكی ئەندەلوسی فێری مۆدێلەكانی جلوبەرگ كرد و مۆدێلی جلی زستانە، هاوینە، بەهارە و پایزەی بۆ خەڵكی داهێنا، هەروەها خەڵكی فێری هونەری خواردن كرد لە بۆنەكانیان دا خواردنی تایبەت دروست بكەن، وای لە خەڵكەكە كرد كە مەوفتون بووبوون بە كردەوەكانی زریاب.

لە راستییدا خەڵكی ئەندەلوس زۆر زوو گوێیان بۆ زریاب دەگرت وكارەكانیان وەردەگرت لە گۆرانی و جۆری جلوبەرگ و جۆرەها جۆری خواردن كە بۆ بۆنەكانیان بەكاریان دەهێنا، باسی چیرۆكی خورافی و گۆرانی بەسەر عیشق گۆرانی وتن بەسەر مەی و ئەو شتانەی كە ئیسلام حەرام و قەدەغەی كردبوو. خەڵكی زۆر وابەستە بووبوون پێیەوە، تەنانەت خەڵكی وتەكانی ئەویان دووبارە دەكردەوە، هەروەك لەم سەردەمی خۆمان دەیبینین بە چەندەها زریاب دروستبوون، وە لە هەمووی ترسناكتر سەما و هەڵپەركێی فێری خەڵكی كرد، لە سەرەتاوە پیاوانی فێر كرد، تا دوای ئەوە ژن و پیاو بەیەكەوە تێكەڵ بوون.

ئەوەی كە لێرەدا جێگەیی سەرسوڕمانە چۆن پیاوێكی لەخواترسی وەك عەبدوڕەحمانی ناوەند -ڕەحمەتی خوای لێ بێت- هێشتی كەسێكی وا بچێتە وڵاتەكەیەوە بەو شێوەیە وازی لێ هێنا. عەبدوڕەحمان خۆی كەسێك بوو زۆر گرنگی دا بوو بە زانستی ئاینییەكان، بەڵام بەداخەوە رێگەیی ئاسان كرد بۆ كەسێكی وەك زریاب كە ئەو هەموو كارە فەسادیەی نایەوە لە ئەندەلوس هەموو لاشەی ئەو وڵاتەی سڕ و بێهۆش كرد لە دینداری.

لەو سەردەمەدا ئەندەلوس پێشكەوتنێكی زۆر بەرچاوی بەخۆیەوە دیبوو لەڕووی ئەندازیاری و بازرگانی، وە هەموو خزمەت گوزاریەكانی ژیان، زاناكان لەوڵاتەدا زۆر بوو بوون بەڵام خەڵكی گوێیان بۆ وتە باق و بریقەكانی زریاب دەگرت و وازیان لە زاناكان هێنا بوو، گوێیان بو فەرمودەكانی پێغەمبەر ﷺ نەدەگرت وازیان هێنا بوو لە چیرۆكی هاوەڵان و شوێنكەوتووانی سەلەفی صاڵح، گوێیان لە چیرۆكی خەیاڵی ئەفسانەكەنی زریاب دەگرت. تەنانەت خەڵكی لەجیاتی گوێ لە قورئان بگرن گوێیان لە گۆرانی زریاب دەگرت، زۆر خوشەویست بوو لە لایان.

ئەوەی کە بەسمان کرد دەزانم کارێکی سەرسوڕهێنەر نییە بەلای زۆربەی خەڵکی ئەم سەردەمەی ئێستاماندا خەڵکی بە هەمان شێوە وابەستەن بە گۆرانی و ئەو کارانەی تر کە باسمان کرد، وە لەکۆنیشەوە هەروا بووە بۆیە مێژوونووسان دەڵێن مێژوو خۆی دووبارە دەکاتەوە، لەسەردەمی پێغەمبەری ئازیز ﷺ لەسەرەتایی بانگەوازەکەی هاوشێوەی ئەم کارەنە لە شاری مەککە روویداوە، کاتێک بینیان کە پێغەمبەری ﷺ بانگەوازی دەکرد نەضیری کوڕی حارس کە یەکێک بوو لە سەرکردە گەورەکانی کوفر کە زانی خەڵکی گوێ بۆ بانگەوازەکەی دەگرن قورئانەکە زوو دەچێت بە گوێیاندا هەستا بەوەی رێگەیەکی دوورو درێژی بڕی بەرەو وڵاتی فارس کەوتەڕێ، بۆماوەیەکی زۆر لە وڵاتی فارس مایەوە بۆ فێر بوونی چیرۆکە ئەفسانەکان وەک رۆستەم و ئەسفەندیار، خۆی فێری هەموو ئەفسانەکانی فارس کرد و چەند ئافرەتێکی سەماکەری فارسی هێنا بۆ مەککە، کە گەڕایەوە دەستی کرد بەهێرش کردنە سەر پێغەمبەری خوا ﷺ کاتێک پێغەمبەر ﷺ وتەکانی قورئانی باس دەکرد نەضیری کوڕی حارس ئافرەتەکانی دەخستە سەما و خۆی چیرۆکی دەخوێندەوە تا خەڵکي روو بکەنە لای ئەو و گوێ بۆ پێغەمبەری ئازیزمان ﷺ نەگرێت، تا خوای گەورە قورئانی نارد بۆ پێغەمبەرەکەی ﷺ دەفەرموێت: وَمِنَ النَّاسِ مَن يَشْتَرِي لَهْوَ الْحَدِيثِ لِيُضِلَّ عَن سَبِيلِ اللهِ بِغَيْرِ عِلْمٍ وَيَتَّخِذَهَا هُزُوًا أُولَئِكَ لَهُمْ عَذَابٌ مُّهِينٌ. ﴿٦﴾لقمان. واتە: هەندێ لە خەڵکی هەن قسەی بێ خێر و بێ مانا دەکڕن (وەك گۆرانییە ناپوختەکان، کتێب و شریتە بێنرخەکانیان...هتد) تا خۆی و کەسانی تریش لە رێبازی خوا وێڵ بکات، بێ ئەوەی هەست بکات بە مەترسی کارەکەی، بێ ئەوەی بزانێ چ کەتنێك دەکات بەخۆی و خەڵکی، وە گاڵتە بە پەیام و رێبازی خوا دەکات، ئا ئەوانە سزاو تۆڵەیەکی ریسواکەر و ئابڕوبەر چاوەڕێیانە.

عەبدوڵڵای کوڕی مەسعود -رەزامەندی خوای لە سەر بێت- دەفەرموێت: ئەم ئایەتە بۆ گۆرانی دابەزیوە.

لە راستییدا شەیتان لە پێشکەوتنێکی ئاوا گەورە کە موسوڵمانان بەدەستی بێنن هەروا بە ئاسانی خەوی لێناکەوێت، دەبێت تێکی بدات، چۆن چاوی بەو راپەڕینە زانستیە دیێت لە ئەندەلوس دا، وەک خوای گەورە دەفەرموێت: ثُمَّ لآتِيَنَّهُم مِّن بَيْنِ أَيْدِيهِمْ وَمِنْ خَلْفِهِمْ وَعَنْ أَيْمَانِهِمْ وَعَن شَمَآئِلِهِمْ وَلاَ تَجِدُ أَكْثَرَهُمْ شَاكِرِينَ. ﴿١٧﴾الأعراف. واتە: پاشان سوێند بەخوا لە بەردەمیانەوە، لە پشتیاانەوە، لە لای راستیانەوە، لە لای چەپیانەوە، بۆیان دێم و (دنیایان لا خۆشەویست دەکەم و گومانیان لەبارەی قیامەت لا دروست دەکەم) و دەستت ناکەوێت زۆربەیان سوپاسگوزار بن.

هەتا موسوڵمانان وابەستەبن بە ئاینی پیرۆزی ئیسلامەوە، هاتوچۆی مزگەوت بکەن دڵیان بە مزگەوتەوە وابەستە بێت، ئەوا شەیتان چالاکتر دەبێت بە دەیان زریاب دروست دەکات، بۆ ئەوەی خەڵکی دووربخاتەوە لە ئاینی پیرۆزی ئیسلام و بیخاتە سەر مەنهەجی خۆی.

بەداخێکی زۆر گەورەوە لە دوای لە ناوچوونی زریاب کە نزیکەی هەزار و سەد ساڵێک دەبێت کەچی لە وڵاتان وەک مەراکیش، تونس و جەزئیر دا ئەم کەسە ناوی هەر ماوە، بەڵام بەسەدان پیاوی وەک عەبدوڕەحمانی غافقی، سامیحی خولانی، عینبەسە، عەبدوڕەحمانی داخل و ناوەند ..هتد ناویان ون بوو لە لای لاوەکانی ئەم وڵاتانە، ئەگەرچی ئێستا مێژووی ژیانی زریاب

دەخوێنرێت بە یەكێک دادەنرێت كە زۆر خزمەتی هونەری كردوە لە رائیدانی هونەری ناوچەكە دادەهێنریت[8].

هۆكاری سێیەم: لە هۆكاری لاوازی دەسەڵاتی ئەمەوییەكان عومەری كوڕی حەفصون بوو.

عومەری كوڕی حەفصون لە دایک بووەكانی ئەندەلوسە بە رەچەڵەک ئیسپانە موسوڵمان بوو سەرەتا، پاشان بوو بە چەتەی سەر رێگە وەک مێژوونووسان دەڵێن سەرەتا چل كەسێكی لەگەڵ دا بوو بە هۆی ئەوەی كە پەروەردەیەكی باش نەما بوو لە ئەندەلوس خەڵكی زۆر لە دەور پشت كۆ بوونەوە وە یارمەتی لە دەوڵەتەكانی نەسارا وەردەگرت زۆر لە نەساڕاكان لە دەوری كۆبوونەوە تا توانی هەموو باشووری ئەندەلوس بخاتە ژێر ركێفی خۆی، وە زۆر گەورە بوو توانی زۆر لە شارە گەورەكانیش بخاتە ژێر دەستی خۆی، وە لەساڵی ٢٤٠ تا ٣٠٦ كۆچی بەردەوام دەبێت.

وە لەساڵی ٢٨٦ كۆچی عومەری كوڕی حەفصون كارێكی كرد كە لە مێژووی هەموو ئەندەلوس شتێكی وا رووی نەداوە ئەویش بریتیی بوو لەوەی كە وازی هێنا لە ئاینی پیرۆزی ئیسلام و بوو بە نەسرانی، وە بیست و دوو ساڵ بوو شۆڕشی كردبوو خۆی گەورەی خۆی بوو كەچی وازی لە ئاینەكەی هێنا، وەک مێژوونووسان دەڵێن گرێبەستی لەگەڵ نەساڕاكاندا وابوو، كە سەركەوێت بۆ ئەوەی ببێتە پاشا دەبێت واز لە ئاینەكەی بێنێت! بۆ ئەوەی تا سەر ئێمە یارمەتی بدەین و خۆی ناونا بە صامۆئیلبۆ ئەوەی مەملەكەتی نەسرانی لە باكوور كە ناوی لیۆن بوو لە خۆی رازی بكات، وە هەندێک موسوڵمانی لەگەڵدا بوون وازیان لێ هێنا، مەملەكەتی لیۆن بەڕاستی بڕوای پێ كرد و پشتگیری كرد، ئەو كاتە بوو كە جیهاد دژی نەساڕاكان وەستابوو.

بەڵێ كاتێک كە جیهاد لە مێشكی موسوڵماناندا نەما خەڵكانێكی تر دەست پێ دەكەن بۆ ئەوەی خاكی موسوڵمانان داگیر بكەن، مەملەكەتی لیۆن لە باكوور دەستی كرد بە هێرش وە عومەری كوڕی حەفصون لە باشوور دەستی كرد بە هێرش[9].

تێڕوانینێک و شیكاریەک لەسەر سەردەمی كۆتایی لاوازی ئەندەلوس وە ئەو هۆكارەكانی:

---

[8] دكتۆر ڕاغب سەرجانی دەگێرتەوە و دەڵێت: لە ووتارێكدا باسی دەوڵەتی ئەندەلوسم كرد، ناوی زریابم لێتێكچوو بە زریات خوێندمەوە، وتی لە دوای تەوابوونی ووتارەكە زیاد لە بیست كەس وشەكیان بۆ ڕاست كردمەوە، پاشان بۆ ڕۆژی دواتر باسی پیاو چاكێكی ئەندەلوسم كرد، خۆم بە ئارەزوو ناوەكەیم بە هەڵە وت، بەئومێدی ئەوەی كە دوایی بۆم ڕاست بكەنەوە، بەڵام كەسێک نەبوو ناوی ئەو زانا ئاینیەم بۆ ڕاست بكاتەوە، بەداخەوە یەكێک لە هۆكاری ڕووخانی دەسەڵاتی ئەمەوییەكانی ئەو سەردەمە هۆكارەكەی زریاب بوو (ولا حول ولا قوه إلا بالله)!

[9] وەک هێرشەكەی ئەمریكا و یەهودو جۆن گرانج لە باشوری سودان دێتە بەرچاوم، ویستیان ئەندەلوس بە كێشەی ناخۆ خەریک بكەن، وە مەملەكەتی لیۆن لەولاوە هێرشی هێنا تاكو هەموو لە ئەندەلوس داگیر بكەن.

لاوازیی و کۆتایی ئەمەوییەکان لە ئەندەلوس

یەکەم: شۆڕشەکانی ناوخۆ

لەناو خاکی ئەندەلوس دا بە دەیان شۆڕش روویدا تەنانەت بووە هۆی ئەوەی کە زۆربەی شارەکان سەربەخۆی خۆیان وەرگرت و لە دەسەڵاتی مەرکەزی جودا بوونەوە، بۆ نمونە لەوانە صامۆئیلی کوڕی حەفصون کە زۆربەی باشووری خستە ژێر رکێفی خۆی، وە هەندێک لە شارەکانی تر پەیوەندیان کرد بە صامۆئیلەوە وەک شاری ئوستوجە و جەییان لەگەڵ هەموو قەڵا و سەربازگەکانی کە بەهێزترین سەربازگەو قەڵای ئەندەلوس بوو، وە لەو شارانەی کە سەربەخۆییان وەرگرت شاری غەرناطە بوو، کە شەڕ کەوتە دەست صامۆئیل و دەوڵەتێکی دامەزراند پایتەختەکەی شاری بەربەرشاتر بوو، کە نزیک شاری ئیمرایە لە باشووری ئەندەلوس وە دەکەوێتە سەر کەنارەکانی دەریای ناوەڕاست.

دوای ئەوە شۆڕشێکی گەورە رووی دا لە شاری ئیشبیلیە لەسەر دەستی ئین حەجاج وە صامۆئیل یارمەتی دا لە دژی دەسەڵاتی مەرکەزی لە قورتوبە.

شۆڕشی سێیەم لە رۆژهەڵات روویدا لە شاری بەلانسیە، شۆڕشێکی تر روویدا لە شاری ساراگۆستا لە باکووری رۆژهەڵات، وە ئەمارەتی ساراگۆستا بەتەواوی لە ئەمارەتی ئەمەوی جیا بوەوە و سەربەخۆی خۆی راگەیاند.

شۆڕشی پێنجەم کە رووی دا لەسەر دەستی عەبدوڕەحمانی جلیقی بوو لە رۆژئاوای ئەندەلوس، شەشەم شۆڕش لە طولیطیلە بوو، تا بەوشێوەیە شۆڕش لەسەر شۆڕش رووی دەدا لە خاکی ئەندەلوس تا پارچە پارچە کرا و وای لێهاتبوو ئەمارەتی ئەمەوی تەنها دەسەڵاتی بەسەر قورتوبە و چەند شارێکی دەوروبەریدا مابوو هەموو جودا بووبوونەوە، خاکی موسوڵمانان بەوشێوە دابەش بوو!

دووەم: دروستبوونی دەوڵەتێکی تری نوێی نەسرانی

پێشتر ئاماژەمان بۆ کرد کە دوو دەوڵەتی بچووکی نەسرانییەکان دروستبوو بوون، ئەم دەوڵەتە کە تازە دروستبوو بەناوی دەوڵەتی ناڤار یان مێژوونووسانی عەرەب بە دەوڵەتی نابارە ناویان بردووە. ئەم دەوڵەتە بچووکە ئەنجامی ئەو هەموو شۆڕشە بوو کە موسوڵمانان لە ناوخۆدا کردیان، ئێستا لە ئیسپانیادا ئەم ناوچە بە هەرێمی باسک ناسراوە تا ئێستاش لەهەوڵی ئەوەدایە کە دەیەوێت سەربەخۆی خۆی لە ئیسپان رابگەیێنێت داوای جودابوونەوە دەکات.

ئەم دەوڵەتە توانی خاکی خۆی گەورە بکات و زۆربەی جێگەکانی موسوڵمانان لە باکووری ئەندەلوس بۆ خۆی داگیر بکات، زۆر کوشت و بڕی لە موسوڵمانان کرد لەشارەکانی باکووری ئەندەلوس.

سێیەم: کوشتنی جێنشینی خەلیفەی موسوڵمانان لە قورتبە

کارەساتێکی زۆر گەورە روویدا لە ئەندەلوس کە هاوکات بوو لەگەڵ ئەو هەموو کارەساتانەی تر ئەویش بریتی بوو لە کوشتنی جێنشینی خەلیفەی موسوڵمانان محمدی کوڕی عەبدوڵای کوڕی موحەمەدی عەبدوڕەحمانی ناوەند بوو بەدەستی براکەی مونضیری کوڕی عەبدوڵا، ئەم رووداوە لەو سەردەمەدا کاریگەریەکی زۆری هەبوو لەسەر موسوڵمانان.

چوارەم: دروستبوونی دەوڵەتی شیعە لە وڵاتی مەراكیش كە ترسناك بوو بۆ داهاتووی ئەندەلوس لە هەمووی ناهەموارتر ئەوە بوو لە وڵاتی مەراكیش دەوڵەتێک دروستبوو بەناوی دەوڵەتی فاطمی یان باشتر بڵێم دەوڵەتی عوبێدیەكان كە زۆر ترسناک بوون بۆ ئەمارەتی ئەمەوییەكان لە ئەندەلوس.

دەوڵەتی عوبێدیەكان لە مەراكیش لەساڵی ٢٩٦ كۆچی دروستبوو واتا پێش كۆتایی هاتنی سەردەمی دووەمی ئەمەوییەكان، كە كۆتاییەكەی ساڵی ٣٠٠ كۆچی دەكات بەچوار ساڵ دوای كۆتاییهێنانی دەسەڵاتی دووەمی ئەمەوی. ئەو دەوڵەتە شیعە هەرچی زانایانی موسوڵمان بوو كوشتیان یان زیندە بەچاڵیان كردن، توانیان خەڵكێكی باش لە خۆیان كۆبكەنەوە لە وڵاتی مەراكیش، تونس، جەزائیر، میسر، شام و حیجازكە پیسترین و فەسادترین دەوڵەت بوون .

ئەم دەوڵەتە شیعەیە چەک و خواردەمەنی دەنارد بۆ صامۆئیل كوڕی حەفصون تا دەسەڵاتی ئەمەوییەكان لەناو بەرێت، كێشە نییە گەرچی ئەو نەسرانییە، بەڵكو گرنگ ئەوەیە دەسەڵاتی ئەهلی سوننە و جاماعە لە ناو بچن، ئەو هەموو یارمەتیە لە رێگەیی شاخی طاریقە وە دەیان نارد بۆ صامۆئیل بۆ ئەوەی قورتوبە بروخێنێت .

پێنجەم: وازهێنان لە رێگەی جیهاد و بیر نەكردنەوە لێی

لە ناو خاكی ئەندەلوس خەڵكانێک وازیان هێنابوو لە خەبات و شۆڕشی ئیسلامی بۆ بانگەوازی دینی خوای گەورە، گومانی تێدا نییە ئەگەر خەڵكانێک وازیان هێنا لە شۆڕش و خەبات لە پێناوی خوای گەورەدا ئەوا بەو شێوەیان بەسەر دێت، كە لە پێش چاوماندایە ئەوكات هەستانەوە زۆر ئاستەم دەبێت.

شەشەم: رەوش و زەمینەی وڵاتە ئیسلامییەكان و جیهان بەگشتی لەو سەردەمەدا

جیهانی ئیسلامی بەشێوەیەكی گشتی لە پارچە پارچەبووندا بوون هەر وەک ئەندەلوسیان لێ هاتبوو، خۆیان بەدەست پارچە پارچە بوونەوە دەیانناڵاند هەر لە رۆژهەڵات، تا رۆژئاوا بۆ نمونە: لە وڵاتی شام ئەخشەدەیەكان دەسەڵاتیان هەبوو، لە هەولێر و مووسڵ كوڕانی حەمدان فەرمانڕەواییان دەكرد، لە بەحرەین یەمامەكان و قەرامیطەكان دەسەڵاتیان هەبوو، لە ئەصفەهان بەنی بوویە دەسەڵاتدار و فەرمانڕەوا بوون، لە خوراسان ناصری سامانی فەرمانڕەوایی دەكردن، لە طبەرستان دەسەڵاتی دلەیم فەرمانڕەوا بوون، لە ئەهواز دەسەڵاتی بوڕەیدیەكان هەبوو، لە كرمان محمدی كوڕی ئیلیاس فەرمانڕایی دەكردن، لە خیلافەتی عەباسی لە بەغداد زیاتر هیچی بەدەستەوە نەمابوو، كە تەنانەت توانای بەسەر دەروپشتی خۆی و ناوچەكانی عێراقدا نەمابوو.

ئەوە بەگشتی حاڵی وڵاتانی ئیسلامی بوو كە بەو شێوە ترسناكە پارچە پارچە بووبوون، ئەوە ئەندەلوس لەوپەڕی جیهانی ئیسلامی هەر باس ناكرێت لەتاو كەرتبوونی خۆی لە راستییدا. موسوڵمانان پێویستیان بە موعجیزەیەكە بۆ ئەوەی بیانكاتەوە بەیەک، هەروەک ئێستا كە تێیدا دەژین پێویستمان بە موعجزەیە هەڵمان بستێنێتەوە، بەڵێ هەموو جیهانی ئیسلامی بە شێوە دابەشبوو بوو (ولا حول و لاقوه إلاّ بالله).

ئەگەر سەیری رەوشی ئەندەلوس بكەین، بێگومان دەڵێین ئەوا ئیسلام بە تەواوەتی كۆتایی هات لەو وڵاتەدا كە بەتەواوەتی نەسارا دەسەڵاتی ئەندەلوسیان گرتبوو بۆ خۆیان لە باكوور و باشوور

فەرمان ڕەوایان دەکرد ڕۆژانە بە سەدان موسوڵمان دەکوژران، بێگومان پێویستمان بە موعجیزەیەکی ترە وەک عەبدوڕەحمانی داخل کەچۆن لە عێراقەوە توانی ئەو وڵاتە دروست بکاتەوە -ڕەحمەتی خوای لێ بێت-.
بەڵێ خوای گەورە نیعمەتی خۆی باراند ڕەحمی کرد بە موسوڵمانان کەسێکی بۆ ناردن، کە گەورەترین خەلیفەی سەردەمی خۆی بوو، وە لە هەموو ئەوروپادا هاوشێوەی نەبوو لە هێز و دەسەڵات و پێشکەوتندا، پیاوێکی ئازاو جوامێر و لەخواترس هاتەوە سەر شانۆی دەسەڵات، بۆ ئەوەی کاروانی ئیسلامەتی زیاتر بەڕێوەبەرێت ئەو سەرکردە لە ناو مێژوودا ناسراوە بە عبد الرحمن الناصر -ڕەحمەتی خوای لێ بێت- کە بەڕاستی نەخشەی ئەندەلوس و وڵاتانی دەورپشتی دەگۆڕیت.

کۆتایی دەسەڵاتی ئەمەوییەکان، سەردەمی هێز و دەسەڵات

عەبدوڕەحمان ناصر، لە ساڵی ٢٧٧ کۆچی تا ٣٥٠ کۆچی ژیاوە، عەبدوڕەحمانی ناصر کوڕی محمد کوڕی عبداللەی مەروانی ناصرالدین کوڕی مطرف ئەمیری ئەندەلوسە، کە نازناوی دەرکردبوو بە ئەمیرلموئمینین واتە باپیری بە شەش پشت دەچێتەوە سەر عەبدوڕەحمانی موعاویەی ئەمەوی، کە بە هەڵۆی قورەیش و عەبدوڕەحمان داخل ناسراو بوو.
عەبدوڕەحمانی ناصر لە قورتوبە لەدایکبووە، وە هەر لەوێش ژیاوە و بەهەتیوی گەورە بووە، کاتێک کە تەمەنی بیست ڕۆژ بوو باوکی بەدەستی مونضیری مامی دەکوژرێت، وەک پێشتر ئاماژەمان پێ کرد، لەبەر ئەوەی باوکی ئامادە بوو بۆ هاتنە سەر دەسەڵات، وە جێنشینی خەلیفە بوو، دەبوو بە هەشتەم ئەمیری ئەمەوییەکان لە ئەندەلوسدا، لە دوای باوکی محمد کە ناوی عبداللە بوو وە خەلیفەی موسوڵمانان بوو لە قورتوبە، کاتێک عەبدوڕەحمان چاوی هەڵهێنا باپیری زۆر بە باشی پەروەردەی کردوو وە لە باوەشی باپیریدا هەموو زانستەکانی خوێند، زۆر گرنگی دابوو بە مێژووی ئەمەوییەکان و شارەزاییەکی زۆر باشی هەبوو لە ئاینی پیرۆزی ئیسلامدا، باپیریشی زۆر گرنگی دابوو بە عەبدوڕەحمانی ناصر خۆی زۆر سەرقاڵکردبوو بە پەروەردەکردنییەوە، ئەوەی کە باپیری خۆی نەیتوانی بیکات ویستی، کە عەبدوڕەحمان بۆ ئەو کارە پەروەردە بکات، پەروەردەی کرد لەسەر زانست، وە وەک سەرکردە ڕای هێنا و بەباشی فێری بەڕێوەبردنی دەوڵەتی کرد و لەسەر هێزو پیاوچاکی و چالاکیی پەروەردەی کرد، هەروەها پەروەردەی کرد لەسەر تەقوا، چاکسازی، خەڵکی خۆش بوێت، ئارامیی و حیکمەت و سەربەرزی و کەرامەت، وە پەروەردەی کرد لەسەر دادپەروەری لە دوور و نزیکەوە، فێری کرد کە ستەملێکراوان سەربخات. کاتێک کە باوکی عەبدوڕەحمان کوژرا بەدەستی مونضیری برای، باپیری واتا عبداللە کوڕەکەی خۆی کوشتەوە، هەر لەو کاتەوەی مونضیری کوشتەوە لە حەقی کوشتنی باوکی عەبدوڕەحمان دا وە عەبدوڕەحمانی ئامادە کرد بۆ وەرگرتنی فەرمانڕەوایی، وە باپیری زۆری خۆش دەویست، وە زۆر بەزەی پێدا دەهاتەوە لەبەر ئەوەی، کە بە هەتیوی بەخێو کرابوو دایکیشی مەسیحی بوو ناوی ماریا بوو بۆیە نەی دەهێشت کە ماڵی خاڵوانی پەروەردەی بکەن،

عەبدوڕەحمان پەروەردە بوو لەو کەش و ڕەوشەی کە ئەو هەموو ڕووداوە یەک لەدوای یەکانەی بینی، زۆر ئاگاداریش بوو لەوەی، کە بەسەر باوکی و مامیدا هاتووە، وە زۆر ئاگاداری ژیانی باپیرە گەورەی بوو. عەبدوڕەحمانی داخل کە بە هەڵۆی قورەیش ناسراو بوو. پیاوێکی زۆر زاناو سەرکردەیەکی زۆر لێهاتوو بوو هەمیشە لەبیری ئەوەدا بوو کە دەوڵەتێکی وەک ئەوەی باپیری دابمەزرێنێتەوە، بەڵکو ئەوەی کە ڕووبەڕوی دەبوەوە شۆڕش و یاخی بوونەکان بوون کە ڕووی دەدا لە وڵاتی ئەندەلوس دا، بەڵام توانی بنەمای ئیمارەتێکی تازە دابمەزرێنێت و سەرکەوتوش بوو تێیدا، بۆیە دەستی کردەوە بە کۆکردنەوەی ئەمەوییەکان لە دەوری خۆی و دەستنیشانی خەڵکە گەندەڵ و فاسدەکانی کرد. ئەم هەموو کێشەیەی، کە ڕووبەڕووی دەبووەوە دەیویست وەک باپیری هەڵۆی قورەیش چارەسەریان بکات کە پلە بە پلە بۆی بچێتە پێشەوە، ئەم لاوە تەمەن کەمە سەرەتا بیری لەوە کردەوە ئەوەی کە خزم و کەسوکار و مامەکانییەتی، کە خەریکی خراپەکارین، وە جێگەی زۆر گەورە و پۆستی زۆر گەورەیان پێ دراوە لەوانەوە دەست پێ بکات و لەدەسەڵات دایان بماڵێت هەر هەموو ئەم کارانەی کرد لە قورتوبە لە قەسری خیلافەتەوە دەستی پێ کرد بۆ چاکسازی.

وا پەروەردە کرا بوو کە هەرگیز هیوا بڕاو نەبێت باپیری لەسەر ئارام و هێز، وە بڕوابوون بە خۆ و پشت بەستن بە خوا پەروەردەی کردبوو، دڵنیاش بوو کە سەرکەوتن هەر لەلایەن خواوەیە.

چاوەڕێی هەلێک بوو بۆ ئەوەی سەروەری بۆ ئومەتەکە بگەڕێنێتەوە و ئەو هەموو زوڵم و زۆرەیان لەسەر لابەرێت.

لەسێبەری ئەم هەموو ڕەوشە گەندەڵیەدا کە پڕە لە خراپەکاری عەبدوڕەحمانی ناصر سەرشانی پڕە لە خەفەت و حەسرەت بۆ خەڵکەکەی خۆی، شتێکی زۆر سەیر ڕوویدا، کە جێگەی سەرنجی هەموو لایەک بوو، بەڵام لە ڕاستییدا چاوەڕوان کراو بوو هەموو کوڕەکانی عبداللە‌ی کوڕی محمد ئامادە بوون بۆ فەرمانڕەوایی لە قورتوبەدا، بەڵام هیچیان وەریان نەگرت لەبەر ئەو هەموو کێشەیەی کە ڕووبەڕووی ئەندەلوس بوەبوە، چونکە بێ هیوا بوون لەوەی کە جارێکی کە بتوانن چاکسازی بکەن، بۆیە هەموویان وازیان هێنا لە دەسەڵات عەبدوڕەحمانی ناصر بوو بە خەلیفەی موسوڵمانان لە ئەندەلوس کە تەنها شاری قورتوبە و چەند ناوچەیەکی دەوروبەری بەدەستەوە مابوو.

عەبدوڕەحمان ناصر و سەرەتای ژیانی بەرەو چاكسازی

باسی پێشترمان لەسەر ژیانی عەبدوڕەحمان زیاتر بۆ ناساندنی ئەم سەركردە لێوەشاوە بوو، كە لە تەمەنی ٢٢ ساڵی دا بەتەواوی دەسەڵاتی قورتوبەی گرتە دەست یان هەندێک دەڵێن كە لە تەمەنی ٢١ ساڵی دا فەرمانڕەوایی گرتە دەست.

زۆرجار گەنجان لەو تەمەنەدا خۆیان بە منداڵ دەزانن بۆ ئەوەی فەرمانڕەوایی بكەن، بەڵكو نەک فەرمانڕەوایی تەمەنی خۆیان بەكەم دەزانن بۆ سیاسەت، بەڵام هەموو مێژووەكان لەسەر ئەوە كۆكن كە تەمەنی عەبدوڕەحمانی كوڕی ناصر ٢٢ ساڵ بووە.

عەبدوڕەحمان ناصر چاوی بە رۆشنای جیهاندا هەڵهێنا كە تەمەنی تەنها سێ هەفتە بوو كە باوكی كوژرا، پاشان باپیری گەورەی كرد عبداللهی كوڕی محمد پەروەردەی كرد بۆ كردنی ئەو كارانەی كە خۆی نەیتوانی بوو بیان كات، پەروەردەی كردبوو لەسەر زانست و هێز و لێوەشاوەی لە سەركردەیدا، پەروەردەی كردبوو لەسەر خۆشەویستی جیهاد پەروەردەی كردبوو لەسەر هەموو شتەباشەكان لە پێشتر ئاماژەمان پێ كرد بۆ ئەوەی كە عەبدوڕەحمان سەكەوتوو دەربچێت، وە ئەمەش پەیامێكە بۆ هەموو باوكان كە دەیانەوێت منداڵەكانی خۆیان پەروەردە بكەن، ئەگەر ئێمە خۆمان نەمانتوانی عەبدوڕەحمانی ناصر بین با منداڵەكانمان وەک عەبدوڕەحمانی ناصر پەروەردە بكەین، با منداڵەكانمان لەسەر فێرەتێكی پاكی ئیسلامی پەروەردە بكەین لێ پرسینەوەیان لێ بكەین لە كاری خراپەو وە هانیشیان بدەین بۆ كاری چاكە، ئایا كام مان فەرمانمان كردووە بە منداڵەكانمان، كە لە تەمەنی نۆ ساڵی دا نوێژ بكەن یان رۆژێک لەڕۆژان لە منداڵەكانمان داوە لەسەر نوێژكردن، تا لە داهاتوودا عەبدوڕەحمانێكی كوڕی ناصریان لێ دەربچێت؟ ئایا رۆژێک لەڕۆژان قورئانمان بە منداڵەكانمان لەبەر كردووە یان فێرمان كردوون كە ئاینی پەروەردگار بەباشی بناسن؟ یان هەمیشە بە لەبەركردنی گۆرانی و سەرقاڵبوون بە فیلم كارتۆنەوە، ئایا كێ بكەین بە پێشەنگ بۆ منداڵەكانمان؟ ئەوەشمان لەبیر نەچێت كە هەموومان بەرپرسین لە منداڵ و نەوەكانمان "كُلُّكمْ رَاعٍ وَكلُّكمْ مَسْئُولٌ عَنْ رَعِيَّته".

عەبدوڕەحمانی ناصر -رەحمەتی خوای لێ بێت- كاتێک كە دەسەڵاتی گرتە دەست، پشتیوانییەكی زۆری بە خوای گەورە هەبوو، وە بڕوای بەهێز و توانای خۆشی هەبوو كە دەتوانێت گۆڕانكاری و چاكسازی بكات، چونكە لەسەر ئەساسی قورئان پەروەردە كرابوو وەک خوای گەورە دەفەرموێت: إِن يَنصُرْكُمُ اللهُ فَلَا غَالِبَ لَكُمْ وَإِن يَخْذُلْكُمْ فَمَن ذَا الَّذِي يَنصُرُكُم مِّن بَعْدِهِ وَعَلَى اللهِ فَلْيَتَوَكَّلِ الْمُؤْمِنُونَ. ﴿١٦٠﴾ آل عمران. واتە: ئەگەر خوا سەركەوتنتان پێ ببەخشێت كەس ناتوانێت سەركەوێت بەسەرتان دا، خۆ ئەگەر شكستان پێ بێنێت، كێ هەیە دوای ئەو كۆمەكتان بكا و یارمەتیتان بدات، دەبا ئەوانەی ئیماندارن هەر پشت بە خوا ببەستن.

رۆژێک لەڕۆژان گومانێک لەدڵی دا دروست نەبوو بێزاریەک و بێهیواییەک دروست نەبوو، بە قوڕس و گەورەی نەزانی كە گۆڕانكاری و چاكسازی بۆ ناكرێت، ئەو كە تەمەنی ٢٢ ساڵ بوو هەمیشە وای ئەزانی، كە كۆڵ و بارێكی زۆر قورس بەسەر شانییەوەیەتی وەک ئاسمان و شاخەكان، بۆیە دەیزانی كارەكەی زۆر گەورەو قورسە، وە دەبێت مێژووی پێ بگۆڕێت و پرشنگی پێی بخاتە مێژووی ئیسلامەوە.

عەبدوڕەحمانی ناصر و گۆڕانكاری لە مێژوودا

عەبدوڕەحمانی ناصر حوكمی كرد لە ئەندەلوس دا لەوپەڕی بێدەسەڵاتییەوە بۆ ئەوپەڕی دەسەڵات گۆڕانكاری تەواوی كرد لە سەر شۆڕییەوە بۆ سەربەرزی لە پارچە پارچەییەوە بۆ یەكگرتووی لە تاریكیەوە بەرەو رۆشنی هەموو ئاسمانی ئەندەلوس لەسەرەتای دەسەڵاتی ئەم پیاوەدا خۆری پرشنگدار هەمووی گرتبووەوە سەروەری و گەورەی بۆ خۆی تۆمار كرد.

لە دوای گرتنە دەسەڵاتی عەبدوڕەحمانی ناصر كە خۆی پەروەردەكراوێكی باش و كەسایەتییەكی بەهێز بوو، وە هەموو شتەكانی بەگشتگیری دەبینی، وە كەسایەتییەكی بەرزی ئیسلامی لێ دەرچو بوو بە پشتبەستن بە خوا و پاشان ئەو كەسایەتییە بەرزەی خۆی توانی گەورەترین گۆڕانكاری بكات لە مێژووی ئەندەلوس دا ئەو كارانە بریتیی بوون لە:

یەكەم: سەرلەنوێ دابەشكردنەوەی پۆستەكان بەسەر خەڵكی لێهاتوو و لێوەشاوە و دەستپاك لە شاری قورتوبە.

كاتێک كە دەسەڵاتی گرتە دەست لە هەموو وڵاتی ئەندەلوسدا تەنها شاری قورتوبە چەند جێگەیەكی كەی بەدەستەوە بوو، بەڵام زۆرینەی خەڵک لە قورتوبە دادەنیشتن، چونكە پایتەختی ئەندەلوس و. ئەم شوێن و جێگەیەش كە بەدەست عەبدوڕەحمانی كوڕی ناصرەوە بوو لەچاو ئەندەلوسدا زۆر كەم بوو، بەڵام ئەو توانی مێژووی پێ بگۆڕێت.

هەموو چەقی دەسەڵاتە گەورەكانی لە قورتوبەدا گۆڕی وە ئەو كەسانەی كە لە وەزارەتی سوپادا هێمای گەندەڵی بوون هەر هەموویانی لەسەر كار لایبردن و گۆرینی بە خەڵكی دیندار و لەخواترس و خاوەن وەرع، وە لە هەمان كاتیشدا زانا بوون بە كارەكەیان، وە لە هەموو ناوەندێكی دەسەڵاتدا و سەركردایەتییەكاندا لە قورتوبە گۆڕانكاری تەواوی كرد.

لە پلە و پایەی زانایانی زۆر بەرز كردەوە بەرزكردنەوەیەک كە هەموویانی هێنابوویە ئاستی خۆی وە هەموو كارو فەرمانێكی لەسەر دەستی زانایانی ئاینی ئەم ئیسلامە بوو. زانایانی ئیسلام هەر كارێكیان پێ بوتایە لە پێشدا لە خۆیدا پیادەی دەكرد پاشان لە گەلەكەیدا، بەتەواوەتی لەسەردەمی ئەودا حوكمی خوای گەورە پیادە دەكرا وە تەنانەت لەسەر یەک خاڵ لەم ئیسلامە پێی دادەگرت و دەبوو هەر پیادە بكرایە هەرگیزاو هەرگیز نەی وتووە ناگونجێت بۆ ئەم سەردەمە ئەگەرچی لە قورئانەكەی خوای موتەعال دا ببووایە یان لە سوننەتی رەسولی ئەكرەم ﷺ دا ببووایە، وە هەمیشە پێغەمبەری خوا ﷺ ی كردبووە پێشەنگ لە كارەكانی خۆیدا.

مێژوونووسان بۆمان دەگێڕنەوە كە عەبدوڕەحمانی ناصر هەمیشە لە وتاری هەینی زانای پایەبەرزی قورتوبە بەناوی مونضیری كوڕی سەعید لە مزگەوتی قورتوبە ئامادە دەبوو، وە یەكێكە لە زانا گەورەكانی قورتوبە، وە كەسێكیش بووە لەو زانایانەی كە زۆر سوور بووە لەسەر فەرمان بە چاكە و دووربوون لە خراپە بۆیە لە وتارێكی هەینیدا بەسەر عەبدوڕەحمانی ناصردا داباری و رەخنەی لێگرت لەوەی كە باڵە خانەیەكی زۆر گەورەی بۆ خۆی دروست كردووە، بەڵام دیار بوو ناوی عەبدوڕەحمانی ناصری نەبرد وە ناڕاستەوخۆ قسەی لەسەر دەسەڵاتداران كردبوو.

كاتێک كە عەبدوڕەحمانی ناصر گەیشتەوەماڵەوە وتی: سوێند بەخوا مونضیر لە وتارەكەیدا مەبەستی من بووە بێجگە لە من هیچ دەسەڵاتدارێک خاوەنی ئەو باڵەخانەیە نییە بۆیە چاكە

خواز بوو لە كارو باری سیاسی خۆیدا، وە وتەكانی مونضیریش كاریگەری هەبوو لەسەر دڵ و دەرونی عەبدوڕەحمان.
عەبدوڕەحمانی ناصر خۆی دەڵێت: خەریک بوو بە گۆچانەكەی بكێشێت بە سەر و گوێلاكم دا. ئەوانەی كەلە دەورو پشتی عەبدوڕەحمانی ناصر بوون وتیان پێویستە كە لە مینبەر لایبەری و ئیتر ئەو وتاری هەینی نەدات، عەبدوڕەحمانی ناصر بە توندی وەڵامی دانەوە و وتی: "چۆن دەبێت نمونەی مونضیری كوڕی سەعید لە چاكە و خێر و كردەوە جوانەكانی و قسە راستگۆكانی تەنها لەسەر ئەوەی كە راستگۆیە لای بەرم؟
ئایا لای بەرم كە بە بوێرانە و راستگۆیانە رووبەڕووی ئێمە بۆتەوە؟
دەی سوێند بە خوای پەروەردگار شتی وا لە من ناوەشێتەوە، وە زۆر شەرم دەكەم لە خوای گەورە كە پیاوێكی چاك و پاك و بێگەردی وەک مونضیر لەسەر كارەكەی لابەرم، من داوام وایە لە خوای گەورە كە نوێژی هەینیم ببێتە شافیعێک لە قیامەتمدا.
بەڵی بیرو باوەڕی ئا بەو شێوە دامەزراو بوو عەبدوڕەحمانی ناصر -رەحمەتی خوای لێ بێت- وە خەڵكی قورتوبەی سەر لەنوێ لەسەر بنەمانی راستگۆی پەروەردە كردبوەوە و خۆشی ببوە پێشەنگێكی باش بۆ گەلەكەی.
دووەم: رووی كردە ئەو شۆڕش و یاخیانەی كە لە دەوروبەری دەكرا بۆ ئەوەی كۆتاییان پێ بێنێت. لەدوای چاكسازی ناوخۆی قورتوبە كە بە تەواوی گۆڕانكاری كرد لە ناو شاری قورتوبەدا، پاشان عەبدوڕەحمانی ناصر -رەحمەتی خوای لێ بێت بیری لەوە كردەوە كە روو بكاتە دەورویشتی خۆی كە ئەو هەموو یاخی بوون و شۆڕشانەی كە لە خاكی ئەندەلوسدا كراوە، لەكوێوە دەست پێ بكات لە ساڵی ٢٤٠ كۆچی تا ٣٠٦ وەک پێشتر ئاماژەمان پێ كرد كەسێک شۆڕشێكی كردبوو لەو سەردەمەدا بە ناوی عومەری كوڕی حەفصون كە خۆی ناونابوو سامۆئیل و بووبوو بە نەسرانی ویستی لە یاخی بوونەكەی ئەوەوە دەست پێ بكات.
یەكەم: ئەم پیاوە بیری لەوە كردەوە كە یەكەم جار لە كووێوە جیهاد دەست پێ بكات بۆیە پێی وابوو یەكەم كەس كە دەبێت بكوژرێت سامۆئیلەوە دەبێت شۆڕشەكەشی لەناو بچێت، چونكە هەڵگەڕابوەوە لە دینی خوا، وە جیهادیش فەرزە لەسەر موسوڵمانان كە لەگەڵ ئەو یاخی بووانە كوشتار بكەن. لەلایەكی تریشەوە پەیامێک بوو بۆ خەڵكی قورتوبە كە ئەمە جەنگی موسوڵمانان و هەڵگەڕاوەكانە، وە سەرلەنوێ راهاتنەوەی خەڵكەكەیە لەسەر كۆشش و خەبات.

كۆتاییهێنان بە شۆڕشی سامۆئیلی كوڕی حەفصون

لەدوای دوو مانگ كە دەسەڵات و فەرمانڕەوایی ئەندەلوس عەبدوڕەحمانی كوڕی ناصر هێرشی كردە سەر هەڵگەڕاوەكان، وە شاری ئوستوجهی لەدەست وەرگرتنەوە ، كە بەهێزترین قەڵا و دیواری هەبوو لە هەموو شارەكانی ئەندەلوسدا، وە لە سەرەتای فەتحی ئەندەلوسیشدا باسمان لەم شارە كردووە، لە دوای نیشتەجێبوونی دوو مانگ یاخود دەڵێن سێ مانگ لە شاری ئوستوجە ئەمجارە خۆی هەستا بەشۆڕشێكی گەورە بەرانبەر بە سامۆئیلی كوڕی حەفصون، كە سێ مانگی خایاند واتا مانگەكانی شعبان، رمضان، شوال لە ساڵی ٣٠٠ ی كۆچی -رەحمەتی خوای لێ بێت- توانی شاری جییان بخاتەوە ژێر دەسەڵاتی خۆی كە یەكێك بوو لە شارە گرنگ و بەهێزەكانی ئەندەلوس، وە قەڵای زۆریشی لە دەورو پشتدا بوو كە زیاد لە ٧٠ قەڵای لە دەستی سامۆئیلی كوڕی حەفصون سەندەوە.

ئەوەمان لە بیر نەچێت كە هێز و توانای حەفصون زۆر لەوە گەورەترە، چونكە لە باكوورەوە لەلای دەوڵەتەكانی نەصاراوە یارمەتی بۆ دەهات، هەروەها لە باشووریشەوە لە دەوڵەتی فاطمیەوە یارمەتی بۆ دەهات، بە هەمان شێوە لە شاری ئیشبیلیەوە، كە كوڕانی حەجاج فەرمانڕەواییان دەكرد یارمەتی بۆ حەفصون دەهات، كوڕانی حەجاج بەداخەوە موسوڵمان بوون، وە سوپایەكی گەورەی موسوڵمانیشیان لە ژێردەستا بوو، بەڵام دەیانویست كە قورتوبە بخەنە ژێر فەرمانڕەوایی خۆیانەوە.

عەبدوڕەحمانی ناصر بیری لەوە كردەوە، كە چۆن رێگەی ئەو یارمەتیانە لە سامۆئیلی كوڕی حەفصون بگرێت، یەكەم هێرش كە دەستی پێ كرد لە دوای گرتنی ئەو دوو شارە گەورە، كە گرتی ئەم هێرشەیان بۆ شاری بەناوبانگی ئەندەلوس ئیشبیلیە بوو هەرچەندە شارێكی موسوڵمان بوون وە توانی بە هێز بیخاتەوە ژێر دەستی فەرمانڕەوایی خۆی، وە سوپای گەورەی ئیشبیلیەی موسوڵمان بوونەوە بەیەك لەگەڵ سوپای ئەمارەتی ئەمەوی هێز و دەسەڵاتێكی بێشوماریان پەیدا كردەوە و زۆر لە پلە و پایەی ئەو سوپایە بەرزبووەوە.

لە راستییدا ئەمە دیاریەكی خوای بوو بۆ عەبدوڕەحمانی ناصر، كە لە ماوەی ساڵێكدا توانی ئەو جێگەیانە بخاتەوە ژێر ركێفی خۆی سەر لەنوێ توانی گەورەیی بداتەوە بە فەرمانڕەوایی دەسەڵاتی خۆی، وە لەدوای ئەو ساڵە گەڕایەوە بۆ ئەوەی بەتەواوەتی سامۆئیلی كوڕی حەفصون بچووك بكاتەوە و یارمەتی لە رۆژئاواشەوە پێ نەگات، هەروەك چۆن ئیشبیلیەی خستەوە ژێر دەسەڵاتی خۆی رووی كردە چیاكانی رندە و پاشان شزونە و لەگەڵ قەرمونە ئەمانە، كە گشتیان شاری باشووری بوون خستنییەوە ژێر فەرمانڕەوایی خۆی.

عەبدوڕەحمانی ناصر زیاتر بە قوڵای باشووردا چووە ناوەوە تا گەیشتە كەنداوی شاخی طاریق - جبل طارق-وە، توانی دەسەڵاتی تەواویش بەسەر ئەو كەنداوەدا بگرێت بۆ ئەوەی جارێكی تر یارمەتی بۆ دەسەڵاتەكەی سامۆئیلی كوڕی حەفصون لە دەوڵەتی فاطمیەكانەوە نەیەت.

عەبدوڕەحمان لە هەوڵی ئەوەدا بوو كە چۆن رێگری بكات لە باكوورەوە لە رێگەی دەریای ئەطلەسیەوە چۆن كەنداوی طاریقی گرت ئاواش ئەو رێگەیەش بگرێت لە سامۆئیل، واتە هەموو

ڕێگەكانی لێ بچووک كردەوە بۆ ئەوەی هیچ هێز و توانایەک نەگاتە سوپاكەی سامۆئیلی كوڕی حەفصون.
سامۆئیل كوڕی حەفصون بیری لەوە كردەوە، كە ڕێگایەک بدۆزێتەوە بۆ چارەسەركردن، بۆیە داوای ڕێكەوتن و ئاشتیی كرد لە عەبدوڕەحمانی ناصر ئەویش ڕێكەوتننامەكەی پەسەند كرد، بەڵام بەمەرجێک كە ١٦٢ قەڵای تەسلیم بكات، لەبەر ئەوەی جارێكی كە ئەو وڵاتە نەكەوێتەوە ژێر پارچە پارچە بوون. بەڵێ سامۆئیلی كوڕی حەفصون ڕازی بوو وە ١٦٢ قەڵای تەسلیم بە عەبدوڕەحمانی ناصر كرد بەمەش سامۆئیل ئەوەندەی كە بچووک بویەوە.
عەبدوڕەحمانی ناصر هەموو لایەک سەرسام دەكات و ڕوو دەكاتە باكوور بۆلای نەساڕاكان بۆ جەنگ، لە دوای ئەوەی كە زۆربەی جێگەكانی خستەوە ژێر ڕكێفی خۆی هێزی عەبدوڕەحمانی ناصر گەورەتر بوو نزیكەی شەش بەشی خاكی ئەندەلوس بەدەستی عەبدوڕەحمانی ناصرەوە بوو، كە زۆربەی شارەكانی باشووری هاتەوە ژێر دەسەڵات وەک ئیشبیلیە و جەییان و ئوستوجە وە زۆربەی قەڵا و دێكانی تری خستەوە ژێر دەستی خۆی. بەم كارە ڕووبەری ئەندەلوسی ئیسلامی گەورەتر بووەوە و توانی هەموو ئەو جێگەیانە بكاتەوە بەیەک فەرمانڕەوایی، كە فەرمانڕوایی ئەمەوییەكان بوو.
لەلایەكی ترەوە زۆربەی جێگەكانی باشووری ئەندەلوس تا ئێستاش بەدەست سامۆئیل كوڕی حەفصون وەیە، بەڵام ڕێگەیی یارمەتی چەک و خواردنی لێ بڕیبوون لە هەموو لاكان.
شۆڕشەكانی تری ناوچەكە كە لە طوڵەیطیلە بوو، كە دەكەوێتە باكووری ئەندەلوس، شۆڕشی هەڵگەڕاوەكانی ساراگۆستە لەباكووری ڕۆژ هەڵات، یاخی بوونی ڕۆژهەڵاتی ئەندەلوس لە بەلەنسیا، یاخی بوونێكی گەورەی تر لە ڕۆژئاوای ئەندەلوس بە سەرۆكایەتیی عەبدوڕەحمانی جلیقی.
ئەندەلوس لە ساڵی ٣٠٢ كۆچی دابەشكرابوو بەسەر شەش بەشدا، تەنها یەک بەش لە ژێر فەرمانڕەوایی عەبدوڕەحمانی ناصر بوو، ئەوانی تر دابەشبووبوون بەسەر یاخی بووەكاندا كە پێنجیان لەدەستی ئەواندا بوو، ئەوەی كە خەڵكی چاوەڕێی دەكرد ئەوە بوو، كە كام لەو یاخی بووانە لێوەی نزیكە پەلاماریان بدات و بیانگەڕێنێتەوە ژێر دەسەڵاتی ئەمارەتی ئەمەوی.
ئەوەی پێویستە هەڵوێستەیەكی لەسەر بكەین، وە جێگەی سەرسوڕمانی هەموو لایەكە، هەمووانی سەرسام كرد ئەوە بوو، عەبدوڕەحمانی ناصر هەموو یاخی بووەكانی بەجێهێشت و ڕاستەوخۆ ڕووی كردە باكووری ڕۆژئاوا بۆ جەنگی دەوڵەتی لیۆنی نەسڕانی، هەموو سەربازەكانی لە قورتوبە و ئیشبیلیە كۆكردەوە ڕووی كردە مەملەكەتی لیۆن، لە باكووری ڕۆژئاوا ڕووبەڕووی سوپای نەساڕا وەستایەوە، وە زۆربەی یاخی بووەكان لە ڕۆژئاوای ئەندەلوس نیشتەجێ بووبوون.
لە سێبەری یاخی بووەكان دوو ساڵ جەنگی كرد لەگەڵ مەملەكەتی لیۆن، لە پاش دووساڵ كە گەڕاوە بەسەربەرزی و بە سەركەوتووی، كە توانی چەندەها سەروەری بۆ خۆی تۆمار بكات بەدەستكەوتێكی زۆرەوە گەڕایەوە بۆ قورتوبە و ئیشبیلیە. لە ڕاستییدا ئەمە پەیامێک بوو بۆ هەموو یاخی بووان و خەڵكی ناوچەكە بەگشتی بانگی كردن كە ئێمە دوژمنی سەرەكیمان نەساڕایە وە پەیامەكە زۆر ڕوون و ئاشكرا بوو بۆ هەمووان، تێیگەیاندن كە موسوڵمانان لە

ناوخۆدا نابێت سەرقاڵ بن بەیەكترەوە. دوژمنمان نەسرانییەكانە لە باكوور، كە بریتیین لە دەوڵەتی لیۆن، ناڤارو ئەرەگۆنە.
بەم كارە عەبدوڕەحمانی ناصر هەموو یاخی بووانی شەرمەندە كرد، بەڵام چ شەرمەندەییەک كە گەورەترین شەرمەزاری بوو بۆ سەركردەی یاخی بووان لە بەردەم گەلەكەیان دا، عەبدوڕەحمانی ناصر توانی هەست و سۆزی خەڵكەكەی بەلای خۆیدا رابكیشێت و پێگەی جەماوەری خۆی زیاتر بەهێز بكات لەناو خەڵكی ئەندەلوسدا، وە تێگەیاندن كە دوژمنی راستەقینەی نەسرانییەكانن[١٠].

ئەنجامی ئەو هێرشەی كە كردیە سەر نەسرانییەكانی باكووری رۆژئاوا:
ئەزمونێكی زۆر باش فێر بووبوو عەبدوڕەحمانی ناصر، لەدوای دوو ساڵ جەنگ لەگەڵ نەساڕاكانی باكوور كە سەركەوتن لەدوای سەركەوتن بە دەستی دەهێنا، دەستكەوت و غەنیمەتی باشی دەستكەوت، لەساڵی ٣٠٤ كۆچی كۆتاییهێنا بە شەڕی نەساڕا. هۆكاری ئەم سەركەوتنانە بووە هۆی دەسكەوتی زۆر باش و گەورە، بەبێ هیچ جەنگێک ساراگۆستا هاتەوە ژێر دەسەڵاتی عەبدوڕەحمانی ناصر. ئەمە دیاری خوای گەورە بوو كە هەركەس رێگەی جیهاد و كۆشش بگرێتەبەر ئەوا خوای گەورە دیاری خۆی پێشكەش دەكات.
سامۆئیل كوڕی حەفصون بە هەڵگەڕاوی و گومڕایی و لە تەمەنی شەست و شەش ساڵی مرد و كۆتایی بە ژیانی ئەو سەرلێشێواوەش هات لە ساڵی ٣٠٦ كۆچی.
عەبدوڕەحمانی ناصر ئەم هەلەی قۆستەوە و نەیهێشت بەسەریدا تێپەڕێت خێرا پەلاماری ناوچەكەی دا هەموو باشووری رۆژهەڵاتی لەدەستیان پاككردەوە ئەوەی كە موسوڵمان بووە وازی لێ هێنان و ئەوەی كە هەر بە هەڵگەڕاوەی مایەوە لە گەردنی هەموویانی دا و كوشتنی، بەڵام كچەكەی سامۆئیلی كوڕی حەفصون هانی خەڵكی ئەدا كە شەڕ بكەن لەگەڵ عەبدوڕەحمانی ناصر و بانگەشەی دەكرد، كە واز لە دینەكەیان نەهێنن و كە ئاینی باو باپیریانە ئاینی خۆیان نەسرانی بوو، بەڵام هیچ كاریگەریەكی نەبوو ئەویش لە جەنگێكدا بەدیل گیرا.

عەبدوڕەحمانی ناصر و یەكخستنی ئەندەلوس و هەڵكردنی یەک ئاڵا:
لەساڵی ٣٠٨ كۆچی كەوتە رێ بەرەو یاخی بوانی طوڵیطیلە وە یاخی بوانی ئەو شارە زۆر بە ئاسانی خۆیان بە عەبدوڕەحمانی ناصر بەخشی و طوڵیطلیان بە شەڕێكی كەم دابە دەستەوە و توانایی بەرگری ئەو سوپا بەهێزەی قورتوبەیان نەبوو، بەتەواوەتی رێگەی باكوور ئاسان بوو هیچ ئاستەمێک لە بەردەمیدا نەما. دوای ئەوە رووی كردە باكووری رۆژهەڵات و توانی شاری ساراگۆستا رزگار بكات لەدەستی یاخی بوان و بیكاتە موڵكی ئەمەوییەكان لە ژێر ركێفی خۆی

---

[١٠] هەروەها من وا هەست دەكەم كە ئەمە پەیامێک بێت بۆ سەركردەكانی ئێمە كە كاری موسوڵمانانیان بەدەستە واز بێنن لە كێشەكانی نێوانیان زیاتر گرنگی بدەن بە كێشەی دوژمنانیان لە دەرەوەی خۆیان كێشە ناوخۆیەكان وەک برا چارەسەر بكەن، هیوام وایە كە ئەم رووداوە كاریگەری هەبێت لەسەر سەركردەی موسوڵمانانی كوردستان و سەركردەكانی ئۆمەی ئیسلامی بەگشتی.

دابێت، کەواتە طوڵیطیڵە و ساراگۆستا کە دوو ناوچەی سەربەخۆ بوون خستیەوە ژێر فەرمانڕەوای ئەندەلوس. هەر لەو ساڵەدا تەمەنی ئەم سەرکردە لێهاتووە گەیشتبووە ٣٠ ساڵ، ئەو هێرشەی کە کردیە سەر مەملەکەتی لیۆن و ناڤار بە گەورەترین هێرشی عەبدوڕەحمانی ناصر دەژمێردرێت کە شەڕەکانی ناو نا بە جەنگی مۆبەشی گەورە وە هەردوو سوپایی ناڤار و لیۆن یەکیان گرتبوو لەگەڵ عەبدوڕەحمان دەجەنگین، بەڵام توانی سەرکەوتنێکی زۆر گەورە بەدەست بێنێت کە هەرچی پاشایانی ئەوروپا بوو لەم لاو لاوە ترسیان لێ نیشتبوو، ئەوەندە دەست کەوت و غەنیمەتی دەست کەوت بوو سوپاکەی بۆی هەڵنەدەگیرا. سەروەریەکی بۆ خۆی تۆمار کرد کە هەموو مێژوونووسان بە سەرسامیەوە باسی دەکەن لەو تەمەنەدا، وە لە هەموو گرنگ تر توانی شاری سالم بەخاتەوە ژێر رکێفی خۆی.
لەدوای چوار ساڵ لە جەنگی مۆبەشی گەورە واتا لەساڵی ٣١٢ کۆچی عەبدوڕەحمانی ناصر سوپایەکی گەورەی کردە سەر مەملەکەتی ناڤار کە خۆی سەرکردایەتی ئەو جەنگەی دەکرد بە ئاراستەی خۆی ئەو جەنگەی دەجوڵاند، ئەوەندە ئاستی سەربازی بەهێز بوو توانی پایتەختی ناڤار بگرێت و مزگەوتی سەر لەنوێ تێدا دروست بکاتەوە کە هەموو مزگەتەکانی شاریان کرد بووە تەویلەی ئاژەڵ. پایتەختی دەوڵەتی ناڤار ناوی بەمبلونە کە لەسەر دەستی موسای کوڕی نوصێر فەتح کرابوو وا ئەم جارە بەدەستی عەبدوڕەحمانی ناصر فەتح کرایەوە و دەوڵەتی ناڤار شکستی هێنا، پاشان کەوتە ئەو جێگەیانەی کە نەسارەکان خۆیان تێدا حەشار دابوو هەموویانی دەرپەڕاند، ئەو جێگەیانەی رزگار کردەوە کە لەسەردەمی لاوازی دەسەڵاتی ئەمەوییەکان داگیر کرابوو. لەساڵی ٣١٦ کۆچی خۆی سەرکردایەتی سوپاکەی کرد بەرەو یاخی بووەکانی تر کەوتە رێ، هێرشی کردە سەر یاخی بووەکانی رۆژ ئاوای ئەندەلوس و هەموویانی لەناو بردو شارەکانی خستەوە ژێر فەرمان رەوای خۆی، پاشان هەربەرەو باکووری رۆژئاوا تا شاری گەورەی قەلمەریای خستەوە ژێر فەرمانڕەوای خۆی کە شارێکی زۆر گەورە بوو وە بەتەواوەتی شکستی بە عەبدوڕەحمانی جلیقی هێناو هەموو ناوچەکانی خستەوە ژێر دەسەڵاتی خۆی. لە ماوەی شانزە مانگدا دەوڵەتی ئەندەلوس هەمووی بووەوە بەیەک ئەوەی کە شۆڕشی کرد بوو یاخی بوون هەموو ئالاکانی کردەوە بەیەک دەوڵەتی بەهێزی ئەندەلوسی دروست کردەوە.

دامەزارندنەوەی خیلافەتی ئەمەوی

لەدوای یەكگرتنەوەی ئەندەلوس، عەبدوڕەحمان سەیری جیهانی ئیسلامی بەگشتی هەموو لە تەنگەژەیەكی زۆر گەورەدا بوون، خەلافەتی عەباسی خەلیفەكەی كوژرابوو كەناوی موقتەدیر باللە بەدەستی موئنیس موضفر توركی، وە پاشان ئەوەی فەرمانڕەوای عەباسییەكانی دەكرد قادر باللە بوو كە توانی بەڕێوە بردنی باڵەخانەكەی خۆی نەبوو.

سەیری باشووری كرد بینی فاطمیەكان خیلافەتێدان دامەزراندوە خۆیان ناوناوە بە ئەمیری موسوڵمانان، وە بینی خۆی هەموو ئەندەلوسی كردۆتەوە بەیەك هێزێكی گەورە و خاوەن دەسەڵاتی دروست كردوە كە هاوشێوەی زۆر كەمە لە هەردوو قاڕەكەدا ئەوروپا و باكووری ئەفەریقا، كە لە ڕەوشەكەی كۆڵیەوە زانی خۆی باشترین دەسەڵاتی هەیە خۆی ناونا بە ئەمیری موسوڵمانان و ئەمارەتی ئەمەوی گۆڕی بە خیلافەتی ئەمەوییەكان لە ئەندەلوس.

لێرەوە سەردەمێكی نوێ دەست پێدەكات لە ئەندەلوس بە ناوی خیلافەتی ئەمەوییەكان، دەست پێكردنی ئەم خیلافەتە لەساڵی ٣١٦ كۆچی دەست پێدەكات تا ساڵی ٤٠٠.كۆچی واتا نزیكەی ٨٤ ساڵ دەكات ئەم خیلافەتە بەردەوام بوو، لەمێژووی سەردەمی خیلافەتی ئەمەوی لە ئەندەلوس زۆر خەلیفەی باش و چاكە خوازی تێدا هەڵكەوت.

عەبدوڕەحمانی ناصر و پیادە كردنی سیاسەتی گەورەكردنی پێگەی سەربازی

لەدوای سێ ساڵ لە بانگەواز كردنی خیلافەتی ئیسلامی ئەمەوی لە ئەندەلوس، هێزی كۆكردەوە بۆ ئەوەی هێرش بكاتە سەر فاطیمەكان و بەرەوە وڵاتی مەراكیش كەوتە ڕێ لە شاخی طارق پەڕیەوە توانی زۆر بەی ناوچەكانی مەراكیش بخاتە ژێر دەسەڵاتی خیلافەتەكەی لەو شارە بەناوبانگەنەی كە گرتی دوو شاری زۆر سەرەكی بوون سەبتە لەگەڵ طنجە، بەتەواوەتی سوننیەكانی مەراكیشی لە خۆی كۆكردەوە و یارمەتی پارەو چەك و خواردنی ئەدان بۆ لێدانی فاطمیەكان خۆی بەرەو فەرەنسا و باكوور بۆ لێدانی نەسرانییەكان كەوتە ڕێ.

لە ساڵی٣٢٣ كۆچی ڕووداوێكی زۆر سەیر رووی دا لە ساراگۆستا كە ئەمیرێكی عەبدوڕەحمانی ناصر یاخی دەبێت و پەیوەندی دەكات بە مەملەكەتی لیۆن بۆ لێدانی عەبدوڕەحمانی ناصر، ئەو ئەمیرە ناوی موحومەدی كوڕی هیشامە هەرێمی باكووری رۆژهەڵاتی لەبەر دەست بوو. عەبدوڕەحمانی ناصر سوپایەكی زۆر بە هێزی كۆكردەوە بەرەو ساراگۆستا كەوتەڕێ وە توانی لە ماوەیەكی زۆر كەمدا بیخاتەوە ژێر دەسەڵاتی خۆی وە یەک دوو شاری تر لە نەسرانییەكان بسێنێتەوە و بیكاتەوە بە موڵكی موسوڵمانان. ئەم هەرێمە قەڵاو دیواری بەهێزی تێدا بوو، بەڵام ئەوەی كە جێگەیی سەرنجە عەبدوڕەحمان ناصر -ڕەحمەتی خوای لێ بێت- ئەوەندە لێهاتوو بوو كە دەچووە ناوشارەكان خەڵكەكە دەیان بینی شەرمیان دەكرد كە ئەو كارە روویداوە ئەوەندە بە ئازایی و جوامێرانە شارەكانی گرتەوە كە بەڕاستی نمونەی سەركردوە پیاوەتی بووە.

ئەمیری ساراگۆستا موحەمەدی كوڕی هیشام بەئاشكرا رایگەیاند كە زۆر شەرمەزارە لەو كارەی كە كردوێتی، زۆر پەشیمانە و دەیەوێت بگەڕێتەوە ژێر سایە موسوڵمانان بژی ئەگەر بە زیندانیش بووە نایەوێت لەوڵاتی كافران دا بێت، عەبدوڕەحمانی ناصر داوەكەی لێوەرگرت و ئامادەیی نیشان دا كە بگەڕێتەوە لێی خۆش دەبێت، ئەم لێخۆش بوونەش كردەوەی پیاوی جوامێرە و

لێهاتووە، کە گەڕایەوە ساراگۆستا خۆی لە شارەکەدا بوو لەوێ خۆی فەرمانڕەوای دەکرد، فەرمانی دا بە موحەمەدی کوڕی هیشام کە بگەڕێتەوە سەر کارەکەی جارانی کردیەوە بە ئەمیری هەرێمی ساراگۆستا، کە بەڕاستی ئەم کارەی لە کاری پێغەبەری خوا ﷺ دەچوو کە کاتێک چووە ناو شاری مەککە هەموویانی ئازاد کرد لە هەمووان خۆشبوو کە فەرمو ی: "اذْهَبوا فَأَنْتُمُ الطُّلَقَاءُ" .
ئەم جۆرە کردەوانە لەکاتی ئەوپەڕی دەسەڵاتدا کە لە خەڵکی خۆش بیت ئەویش خاوەنی هیچ دەسەڵاتێک نییە، ئەوە بەڕاستی سەرکردەی دەوێت کە لێهاتوو لێوەشاوە بێت کە پیاوانی وەک عەبدوڕەحمانی ناصر لایەقیانە، ئەوەی کە پەشیمان دەبێتەوە دڵسۆز تر دەبێت لە دوای ئەو کارە یاخی بوونێکی تر رووی نەدا چونکە هەموو شەرمیان دەکرد لە رێزو جوامێری ئەو سەرکردەیە -رەحمەتی خوای لێ بێت-.
لە ساڵی ٣٢٥ کۆچی عەبدوڕەحمانی ناصر هێرشێکی گەورەی بردەسەر مەملەکەتی ئەرەگۆن توانی ئەو مەملەکەتە لەناو بەرێت کە لە تەنیشت هەرێمی ساراگۆستا بوو لە باکووری رۆژهەڵاتی ئەندەلوس وە پایەتەختەکەی بەرشلۆنە بوو توانی بیخاتەوە ژێر دەسەڵاتی موسوڵمانان و خیلافەتی ئەمەوی، ئەوەبوو کە لە ئەنجامی بێ هێزی ئەمارەتی ئەندەلوس ئەم دەوڵەتە دروست بوو، بەڵام ئەوا هاتەوە ژێر رکێفی عەبدوڕەحمانی ناصر.
هەڵەیەکی زۆر گەورەی عەبدوڕەحمانی ناصر:
ئەوەمان لە بیر نەچێت هەموو مرۆڤێک ئەکەوێتە هەڵەوە، گرنگ ئەوەیە ئەو مرۆڤە لەسەر هەڵەکەی بەردەوام نەبێت، چونکە مرۆڤ زۆر جار حەزو ئارەزوەکانی بەرەو هەڵدێر و سەر لێشوای دەبەن، بۆیە ئیسلام هاتووە تاکو هەموو حەزەکان و ئارەزوەکان رێک بخات و بزانێت چۆن بەکاریان دێنێت تا ئاراستەی خۆی لەسەر رێگەیی راستی ئیسلامەتی ون نەکات، هەندێ جار مرۆڤ بە هۆی توانا و زیرەکی خۆیەوە وا هەست دەکات گەیشتۆتە ئەوپەڕی، بەڵام خوای گەورە نیشانی دەدات کە چەندە بەتوانا لێهاتوو بێت لوت بەرزی دادی نادات وە لە کۆتایدا لەوانە چاوی چاڵێکی بچووک نەبینێت ئەوەی کە ئەنجامی داوە لەو چاڵەدا نغرۆ ببێت.
لەسەرەتای ساڵی٣٢٧ کۆچی عەبدوڕەحمانی ناصر سەرژمێریەکی سوپاکەی کرد، کە سوپاکەی خۆی ئەدا لە سەد هەزار سەربازی پیادە وە پەنجا هەزار سوار چاک کە لەژێر یەک ئاڵادا کۆبووبوونەوە. عەبدوڕەحمان ناصر سوپاکەی ئامادە کرد کە بچێت مەملەکەتی لیۆن بگرێت بەتەواوەتی و بیخاتەوە ژێر رکێفی خیلافەتی ئیسلامی.
عەبدوڕەحمانی ناصر زۆر بە سوپاکەیەوە دەنازی، هێزو دەسەڵاتی خوای گەورەی لە بیر کرد بەجۆرێک نزاو پاڕانەوەی لەخوای گەورە نەکرد ئەم جارە، هێزی مادی لە بەرچاو بوو وە سوننەتی خوای گەورە هەمیشە وابوو کە هەرکات موسوڵمان بە هێزو بازوی خۆیدا نازی ئەوا هیچ گومانێکی تێدا نییە ئەو دەسەڵاتە خوای گەورە لە ناوی دەبات، ئەگەرچی خاوەنی هەموو پێداویستیەکان بێت، ئەمە وانەیەکی زۆر گەورە بوو بۆ موسوڵمانان کە هەرگیز لە بیریان ناچێتەوە، خۆی مێژوو نووسان ئاماژەیان بۆ کردوە کە بە یەکێک لە جەنگە گەورەکانی ئەو سەردەمە بووە، ئەو جەنگە هاوشێوەی خەندەق ناو دەبرێت کە جەنگەکە ناوی جەنگی سامورە بوو کە هاوشێوەی ئەو جەنگە زۆر کەمە لە مێژوودا.

لەو جەنگەی کە پێی دەوترێت جەنگی سامورە بێباوەڕان تەنها پەنجا هەزار کەس بوون، بەڵام موسوڵمانان نزیکەی سەد هەزار سەرباز بوون. بەڵام زۆریان لێ کوژرا و بەدیل گیرا وە عەبدوڕەحمانی ناصر خۆی لەو شەڕەدا رایکرد، کە زیانێکی ئەوەندە گەورە کەوت لە موسوڵمانان لە رووی ماددی و گیانییەوە کە باس ناکرێت!

عەبدوڕەحمانی کوڕی ناصر بەخۆداچوونەوە:

لەدوای جەنگی سامورە لەگەڵ سوپای نەسرانی لیۆندا عەبدوڕەحمان ناصر چۆکی دانەداو خۆی نەدا بەدەستەوە، ئەو پەروەردە کرابوو لەسەر خەبات و جیهاد و قورئان و سوننەتی پێغەمبەر ﷺ، بۆیە سەرزەنشتی خۆی زۆر کردو داوای لێخۆش بوونی کرد، دەستەکانی هەڵبڕی بۆلای پەروەردگار کە یارمەتی بدات بەدڵێکی پڕ لە ئیمانەوە، زانایان و بانگخوازانی لە خۆی کۆ کردەوە و سەر لە نوێ خەڵکەکەی فێری دینداری و خوا پەرستی کردەوە سوپاکەی رێکخستەوە و خۆی ئامادەکرد.

سەر لەنوێ چەکو تفاقی بۆ سوپاکەی ئامادەکردەوە بۆ جەنگێکی گەورە لەگەڵ نەساڕاکاندا، لەساڵی ٣٢٩ کۆچی گەورەترین هێرشی بردە سەر نەساڕاکان تاساڵی ٣٣٥ کۆچی بەردەوام بوو شار لەدوای شار فەتحی دەکرد و هەموو هێزی ئەوروپا هاتبوونە ناوچەکە لە فرنجە و جێرمەن لەگەڵ نەساڕای لیۆندا جەنگیان دەکرد لەگەڵ موسوڵمانان. موسوڵمانان بەوپەڕی ئارامی و دڵ پڕ لە ئیمان و لەگەڵ سەرکردەی رەبانی لەخوا ترس عەبدوڕەحمانی ناصر کە زیاد لە سەد و سی هەزار فرنجەو جێرمەن و لیۆن لەوماوەیەدا کوژران[١١].

لەدوای ئەوەی کە هەموو سوپاکانی تێکشکاند شکستی بە هەموویان هێنا پاشای مەملەکەتی لیۆن خۆی دا بەدەستەوە داوای کرد کە چیدی شەڕ ناکات لەمەولاوە جزیە دەدات، بەڵام با لەوڵاتی خۆیدا بمێنێتەوە، عەبدوڕەحمانی ناصر بە دانی جزیە رازی بوو بە سەربەرزی گەڕایەوە بۆ قورتوبە وە دەسەڵاتی لیۆن بە چاودێری موسوڵمانان بوو چەند ئەمیرێکی لەوی وەک چاودێر بەجێهێشت و پاشای لیۆنی سەر شۆڕ کرد.

وە هەروەها پاشای ناڤارو ئەرگۆن دوایان کرد بگەڕێنەوە ئەوانیش جزیە بدەن، لەگەڵ ئەواندا رێکەوتن نامەیان ئیمزاکرد بەدانی جزیە بە موسوڵمانان کە دەبێت لە ئێستاوە جزیە بدەن واتا لەساڵی ٣٣٥ کۆچی جزیەیان دا بەردەوام بوون لە جزیەدان تا ساڵی ٣٥٠ کۆچی.

---

[١١] مێژوونووسانی ئەوروپی ئەم ئامارەیان تۆمار کردووە، کە لەوانەیە لەبەر رای گشتی هەندێک گۆڕانکاری تیاکرابێت، بەڵام من پێم وایە کوشتارەکان زۆر لەوە زیاتر بووە. مێژوو نوسانی موسوڵمان هیچیان تۆمار نەکردوە.

عەبدوڕەحمانی ناصر و بیر هزری سەربازی:
سەركردەی لێ وەشاوە عەبدوڕەحمانی ناصر بیرو باوەڕی بنەمای سەربازی لە عەبدوڕەحمان داخل بۆ ماوەتەوە، ئەویش بیری پارتیزانییە كە لە كارە سەربازیەكانی خەلیفەی موسوڵمانان عەبدوڕەحمانی ناصر رەنگی دەدایەوە بە شێوەیەک كە لە لای مێژوونووسان زۆر بە ئاڵۆزی باسی لێوە دەكەن تەنانەت وای لێهاتبوو هەموو كارە سەربازیەكانی لە رێگەی پارتیزانییەوە بوو تەنانەت سەركەوتنی سەرەتای لە ناوچەی قورتوبە هەر لەرێگەی پارتی زانییەوە بوو وە بۆ دەست گرتن بەسەر گەل و هۆزەكانی تردا هەر لە رێگەی سەربازە پارتی زانییەكانییەوە بوو. تەنانەت دوژمنەكانیشی پەیبان بە شەڕەكانی عەبدوڕەحمانی ناصر نەدەبرد لە شانۆی كردەوە سەربازیەكانیدا دوژمنەكانی هەرگیز هێزی سەربازی عەبدوڕەحمانی ناصریان بۆ نەدەخوێنرایەوە، بۆیان دەست نیشان نەدەكرا قوڕسای هێرشی عەبدوڕەحمان چۆنە ئەوەندە كاری كرد بوو لەسەر هێزی پارتیزانی زۆر جار لە ئاستێكی ستراتیژیدا بیری لێ دەكردەوە تەنانەت هەردوو پایتەختی مەملەكەتی لیۆن و ناڤار لە باكوور هەر بە هێزی پارتیزانی توانی هێرشیان بكاتە سەرو ملیان پێ شۆڕ بكات بۆ جزیە دان، وە ئەم هێزە پارتیزانییە هەمیشە لە پێشی سەربازەكانییەوە بووە كە زۆر جار تەنها بە هێزی پارتیزانی جەنگەكانی دەبردەوە و سوپای سەرەكی لە پشتیەوە بوون وەک هێزی بەرگری سوودی لێ وەردەگرتن. بۆیە ئەمە وای كردبوو كە هێزی دوژمن بە ئاقارێكی دژواردا بەرێت وە مێژوو نووسانیش بە بیرو هزرێكی زۆر پێش كەوتوو لە تێگەیشتنی پارتیزانی دایدەنێن. تا ئێستاش لە مێژووی موسوڵماناندا هاوشێوەی جەنگی عەبدوڕەحمان نەكراوە، چاودێرانی سەربازی لە ناو ئەوروپا و لە ناو موسوڵماناندا سەرسامن بە كارەكانی عەبدوڕەحمانی ناصر.

پارسەنگی لە نێوانی بەڕێوەبردنی جەنگ و شەڕكردنی خۆی لە جەنگدا:
هەر جەنگێک خۆی سەركردایەتی بكردایە ئەوە لە پێشی خەڵكەكەوە خۆی دەجەنگا وە خۆی سەركردایەتی شەڕەكەی دەكرد ئەوەشی كە پاڵی پێوە دەنا ئیمان و ئیسلام بوو پاشان گەنجێتی و لاوێتی و توانا و هێزو دەسەڵاتی خۆی بوو، خۆی ئارەزوومەند بوو بەوەی كەلە پێشی جەنگەكاندا بجەنگێت تا هەست و سۆزی موسوڵمانان بەلای جەنگەكەدا رابكێشێ و هەموویان بیر لە جەنگ بكەنەوە. ئەمەش بوو وای لێ كرد كە چەندەها سەركەوتنی گەورە تۆمار بكات بۆ خۆی بۆیە توانی ببێتە عەبدوڕەحمانی ناصر، لە هەمان كاتدا وا تێ نەگەین كە كەسێكی یاخی و سەرەڕۆ بووە، بەڵكو هەر هەنگاوێک هەڵی بهێنایەتەوە بە وردی كاری بۆ دەكرد بۆ ئەوەی بزانێت كە چەندە سوود بە ئیسلام و موسوڵمانان دەگەیەنێت، چەندە ئازاو جوامێر و لێهاتوو بوو لە جەنگدا ئەوەندەش توانای هەبوو لە بەڕێوەبردنی جەنگەكاندا بۆیە پارسەنگی لە نێوانی خۆی و سەركردایەتی شەڕەكەدا دادەنا، هەمیشە چاوی لەسەر سەربازەكانی بوو وە خۆشی سەربازەكانی رێک دەخست، ریزی سوپاكەی قایم و بەهێز دەكرد هەمیشە بە وردی و سەرنج راكێشانە لە مەیدانی جەنگدا چاوی لە سەربازەكانی بوو وە دەستەبەری هەموو داواكانی دەكردن لە رووی چەک و خواردن و هەموو پێداویستیەكانی تری جەنگ.

تا ئەو كاتەی كە عەبدوڕەحمانی ناصر دەسەڵاتی ئەندەلوسی بەدەستەوە بوو جەنگ هەمیشە بەردەوام بوو لە هەموو لایەنەكانەوە بازگە و سوپاكانی ئامادە بوو وە خۆی سەرپەرشتی هەموو مەیدانەكانی دەكرد، دەستەبەری ئەو هەموو كەرەستە سەربازیانەی دەكرد لە مەیدانەكاندا بە شێوەیەكی پارسەنگ نەی دەهێشت هیچ سەربازگەیەک پێویستیان بە كەرەستەی جەنگی بێت، رۆژ بە رۆژ هێزو توانای موسوڵمانانی بە هێزتر دەكرد و سوپاكەی لە گەورە بووندا بوو. لە جیهانی نوێشدا هەر وایە ئەو دەسەڵاتەی كە دەستەبەری پێداویستی سەربازەكانی بكات هەمیشە لە پێشە عەبدوڕەحمانی ناصریش توانی بەو شێوەیە سوپا گەورەكەی خۆی بەڕێوە بەرێت بە ئەركێكی قیامەتی دەزانی و هەمیشە دەی وت "چەندە پێداویستیەكانی جەنگتان بۆ ئامادە دەكەم ئەوەندەش گرنگی دابوو بە گیانی سەربازەكانی" كە ئەم كارانە روویدا گومانی تێدا نییە كە سەركەوتن بەدەست دەهێنرێت. عەبدوڕەحمانی ناصر چەندە بایەخی دابوو بە سوپاكەی، هەروا لایەنەكانی تری فەرامۆش نەكردبوو

كە بریتی بوون لە:

-دروستكردنی شارستانییەت لەسەردەمی عەبدوڕەحمانی ناصردا

پێشتر ئاماژەمان كرد بە مێژووی سەربازی و سیاسی عەبدوڕەحمانی ناصر -رەحمەتی خوای لێ بێت-، لە راستییدا لە رەوشی كاركردندا تەنها خەباتی بۆ سوپاكەی و جەنگەكان نەبوو بەڵكو زۆر بەتەواوی و بە شێوەیەكی یەكسانانە هەموو كارەكانی بەڕێوەبردنی دەوڵەتی ئەنجام دەدا. لەو سەردەمەدا كە ئەو دەسەڵاتی بەدەست بوو شارستانی موسوڵمانان هەرگیزاو هەرگیز بە خۆیانەوە نە دیبوو كە ئێستاش مێژوو نووسان ئاماژەی بۆ دەكەن كە پەیكەرێكی بەڕێوەبردنی زۆر گەورەی دروست كرد، كە چەندەها وەزارەت و فەرمانگەی دروست كرد وە بۆ هەر ئیش و كارێک دوو راوێژ كارو ئەمیرێكی دادەنا، بەسەر هەموو وەزارەتەكانەوە چەندەها چاودێری دروست دەكرد وە لەم سەردەمەدا بەڕێوە بردنی دەوڵەت و نووسین كە خەڵكی سەرقاڵ بوون پێوەیەوە كە باسی چەند چەمكێكی لایەنی ژیان و ژیار و شارستانییەتی ئەو سەردەمە دەكەین.

لایەنی یەكەم: خزمەتگوزاری بیناسازی

لە راستییدا گرنگترین كاری كە كردی لە لایەنی بیناسازیەوە ئەوە بوو كە گەورەترین شاری دروست كرد بە ناوی شاری زەهرا، ئەم شارەش دەكەوێتە باكووری رۆژئاوای شاری قورتوبە، ئەوەندە گرنگی دابوو بەم شارە كە كرایە پایتەختی هاوینەی ئەندەلوس هەرچی پاشا و دەسەڵات دارەكانی جیهان بوو لەو شارەدا پێشوازیان لێ دەكرا.

لە راستییدا شاری زەهرا لە سەر شێوەیەكی زۆر جوان و پێش كەوتوو دروست كرا ئەو كەرەستانەی كە لە شارەدا بەكار هات لە بەغدا و تونس و قوستەنتەنییە و ئەوروپاوە دەهاتن كە لەسەر شێوەیەكی زۆر پێشكەوتوو وە جیاواز لە شارەكانی كە دروست كرا. بۆ نمونە ئەو باڵەخانانەی كە دروست دەكران دەبوو لە پێنج نهۆم كەم تر نەبن، نهۆمی یەكەم دەكرایە جێگەی سەربازی و پاسەوانەكان، نهۆمی دووەم لە وەزارەتەكاندا هەمیشە دەكرایە كاری بەڕێوە بردن وەک نووسین و ژمێریاری و هاوشێوەی ئەو كارانە، نهۆمی سێیەم دەكرایە میوانخانە، نهۆمی

چوارەم بۆ بەڕیوەبەرانی دەوڵەت و وەزیرەكان و گەورە دەسەڵات داران، وە نهۆمی كۆتایش خەلیفە خۆی تێیدا دادەنیشت.
لە پاشاندا خۆی لە شاری زەهرا گەورەترین باڵەخانەی بۆ خۆی دروست كرد كە هاوشێوەی نە لە ئەوروپادا وە نە لە وڵاتانی ئیسلامیدا نەبینرابوو تەنانەت ئەوەندە بایەخی دابوو بەو باڵەخانەیەی كە بوو بووە موعجیزەیەكی سەردەمی خۆی هەموو خەڵكی لە ئەوروپاو وڵاتە ئیسلامیەكانەوە دەهاتن بۆ بینینی باڵەخانەی زەهرا لە شاری زەهرا.
هەموو شارەكان بەو شێوەیە كاری خزمەتگوزاری تێدا كردبوو تەنانەت كوێرە دێیەكی ئەندەلوس نەمابوو كە قوتابخانە و مزگەوتی تێدا نەبێت، ئەگەرچی لە باكوور بوبێت یان لە باشوور لە هەموو شارەكاندا ئاشی لە ئاو بۆ دروستكردبوون وەكو كارێكی دەوڵەتی كە خەڵكی بە كۆپۆن سەرەیان بەر دەكەوت.
لەهەمان كاتدا گرنگیەكی زۆری دابوو بە پایەختی ئەندەلوس كە قورتوبە بوو، لەسەر شەقام و كوچەو كۆڵانەكانیدا خەڵكانێک كاری پاک كردنەوە و خزمەتگوزاریان دەكرد بۆ ئەو شارە، ئەو شارە ئەوەندە گەورە بوو بوو كە ژمارەی دانیشتوانی دەگەیشتە نیو ملیۆن كەس بەمەش بوبوە دووەم شاری جیهان لە گەورەیدا، ئەو سەردەمە گەورەترین شار لە جیهاندا شاری بەغدا بوو كە دانیشتوانەكەی خۆی دەدا زیاتر لە دوو ملیۆن كەس.
لە شاری قورتوبەدا ١٣ هەزار خانووی تێدا بوو كە لە سەردەمی عەبدوڕەحمانی ناصردا نۆژەنكردنەوەیەک روی دا لە هەموو قورتوبەدا هەموو خانوەكان بەرفراوان بوون وە هەمووشیان خاوەنی باخچەی خۆیان بوون وە ٢٨ شارۆچكە لە دەوروبەری قورتوبە بوون لە جوانكاریەوە ئەوەندە بایەخی دابوو بە شارەكان لە ناوچەی قورتوبە دا بۆیە ناونرا بوو بە گەوهەری جیهان "جوهرە العالم".
پاشان مزگەوتی گەورەی قورتوبەی سەر لەنوێ گەورەتر كردەوە و نۆژەنی كردەوە وە میحرابەكەی لە ئاڵتون بۆ دروست كرد وە ئاڵتونەكەشی لە ئیتاڵیاوە بۆ هێنا، بۆ یەكەمجار لە هەموو مێژووی جیهاندا باخچەی ئاژەڵانی دروست كرد لەگەڵ گوڵخانەدا.
لایەنی دووەم: ئابووری
لە وڵاتی ئەندەلوس دا لە سەردەمی عەبدوڕەحمانی ناصردا خەڵكی لە خۆشگوزەرانی و هەرزانی دا دەژیان كە هاوشێوەی ئەم وڵاتە لە خۆشگوزەرانیدا وێنەی نەبوو لە جیهاندا پارەیەكی زۆر دەهاتە ناو بودجەی خیلافەتی ئەمەویەوە كە ساڵانە شەش ملیۆن دیناری ئاڵتونی ئەندەلوسی بوو، هەروەک باپیری عەبدوڕەحمانی داخل دەیكرد بە سێ بەشەوە -رەحمەتی خوا لە هەردوكیان بێت-، بەشێكی بۆ سەرباز و سوپاكەی وە بەشێكی بۆ ئاوەدان كردنەوە و بیناسازی و خزمەتگوزاری وە بەشەكەی دی هەڵدەگیرا بۆ پێداویستیەكانی سەردەم و پاشەكەوت دەكرا.
لە راستییدا گرنگیەكی زۆری دابوو بە كشتوكاڵ لە سەردەمی ئەودا میوە و میوەهات زۆر بوو بوو تەنانەت دەنێردرایە دەرەوەی وڵات، یەكەم جار لە سەردەمی عەبدوڕەحمانی ناصردا یاسای كشتوكاڵی دامەزراند بۆ جوتیارەكان، زۆر لە مێژوونووسان دەڵێن لە سەردەمی ئەودا كشتوكاڵی

لۆكە و كەتان و لەگەڵ دروست كردنی شەكر دەستی پێكرا كە خۆی زۆر چاودێری كاری كشتوكاڵی دەكرد.

لایەنی سێیەم: پیشەسازی

لەسەردەمی عەبدوڕەحمانی ناصردا زۆر گرنگی درابوو بە دەرهێنانی زێڕ و زیو و مس، هەروەها پیشەسازی پێستەو وە پاشان پیشەسازیە گەورەكان وەک دروست كردنی كەشتی و كەرەستەكانی كێڵان و وە كارگەی زۆری دروست كردنی دەرمانی لە وڵاتدا، عەبدوڕەحمانی ناصر هەستا بە كردنەوەی بازاڕێكی گەورە بۆ ئەوەی هەموو بازرگانەكانی جیهان بێنە وڵاتی ئەندەلوس وە لەوێ كاڵاكانی خۆیان ساغ بكەنەوە، هەروەها لە بازاڕەكانی شارە گەورەكاندا بە گوێرەی كاری بازرگانەكان دوكانەكانی جیا كردەوە، بۆ نمونە گوزەری ئاسنگەران جیا بوو لە گەڵ قەسابەكاندا، وە هەروەها بازاڕی گوڵ فرۆشەكان جیا بوو لەگەڵ وشكە فرۆشەكاندا.

لایەنی چوارەم: ئاسایش

لەم سەردەمەدا گەورەترین ئاسایشی دەستەبەر كردبوو بۆ خەڵكی لەدوای كپكردنەوەی شۆڕشەكان، واتا سەردەمی دووەمی یەک تاكە شۆڕشیش رووی نەدا، وە دەزگەی پۆلیسی جودا كردەوە لە سوپا، كارەكانی بۆ پۆلیس دەست نیشان كرد بۆ نمونە پۆلیسی شەو جیاواز بوو لە پۆلیسی رۆژ، هەروەها كۆمەڵێک پۆلیسی تەرخان كردبوو كە پێیان دەوترا پۆلیسی بازرگانی چاودێری بازاڕیان دەكرد بۆ ئەوەی كە بازاڕ مۆنۆمپۆل نەكرێت وە هەروەها پۆلیسی دەریاوانیشی جیا كردەوە، هەر لەو سەردەمەدا برەوێكی زۆری دابوو بە بواری پۆستەو گەیاندن كە نامە ئاڵوگۆڕ دەكرا لەم سەر بۆ ئەو سەری ئەندەلوس.

هەروەها گەورەترین دادگای دروست كرد كە ئەو سەردەمە ناو دەبرا بە دادگای ستەم لێكراوەكان كە هاوشێوەكەی ئەمڕۆ لە جیهاندا دادگای ئیستینافی پێ دەوترێت، بە شێوەیەكی گشتی ئەم ئاسایشە لە رووی شەرع و پیادە كردنی حوكمی خوای گەورە وە پیادە دەكرا وە بە وردی پیادە دەكرا بۆیە ئاسایش بەرقەرار بوو، رۆژێک لە رۆژان لە سەردەمی دەسەڵاتێدا سەری نەوی نەكرد بۆ غەیری قورئان و سوننەتی پێغەمبەری ﷺ.

لایەنی پێنجەم: زانست

لە سەردەمی عبدوڕحماندا بەرز بوونەوەی ئاستی خوێندن و نووسین و خوێندنەوە بە شێوەیەكی زۆر بەرز پەرەی سەندبوو گەورەترین كتێبخانەی دروست كرد لە هەموو جیهاندا كە كتێبخانەی قورتوبە بوو، دیارە پێشتر كتێبخانەی قورتوبە هەر هەبوو، بەڵام ئەم توانی گەورەتری بكات و بیكاتە خاوەنی چوار هەزار پەرتوک لەو سەردەمەدا كە لەو سەردەمەدا چاپ نەبوو، بەڵكو پەرتوكەكان بە شێوەی دەستنووس دەنووسرانەوە.

هەر بۆیە هەستا بە دروست كردنی ستافێك كە هاوشێوەی لە ناو موسوڵماناندا نەبووە ئەویش كۆمەڵێک فەرمانبەری دامەزراند كە پێیان دەوترا(النثاخین) واتا ئەم فەرمانبەرانە لە كتێبخانەی قورتوبەدا دادەنیشتن كتێبەكانیان دەنووسیەوە بۆ نمونە ئەگەر كەسێک خاوەنی پەرتوكێک بوایە دەچوە لای ئەو فەرمانبەرانە دەیووت كە دە دانەی بۆ لەبەر بنووسنەوە یاخود هەرچەندێكی كەی پێویست بوایە، كەواتە یەكەم جار فەرمانبەری النثاخین لە قورتوبە دروستبوو.

هەروەها کۆمەڵێک فەرمانبەری تر دروستبوون کە پێیان دەوترا فەرمانبەرە لێکۆڵەرەوەکان (الباحیثین) ئەمانیش کاریان ئەوە بوو کە پوختەی بابەتە فیقهیەکان یان بیرو باوەڕیەکان عقیدە یان سیرەی پێغەمبەران و پێغەمبەر ﷺ و هاوەڵە بەڕێزەکانی کە پوختەی ئەو بابەتانەیان دەخستە بەردەستی خەڵکی، بۆ نمونە کەسێک نەدەکرا بچێت لە ناو چوار هەزار کتێبدا بابەتێک دەربهێنێت بۆیە ئەم لێکۆڵەرەوانە دەچوون بابەتەکانیان بە پوختی دەسختە بەردەستی خەڵکەکە.

لایەنی شەشەم: سیاسەتی دەرەوە

ناوی ئەم سەرکردە لێهاتوە -رەحمەتی خوای لێ بێت- لە هەموو جیهاندا بەرز بوبوە کە جزیەی لە پاشاکانی نەسرانییەکان دەسەند لە باکوور هەموو نوێنەری وڵاتانی ئەوروپا داوای رێکەوتن نامە و هاوڕێیەتی و خۆشەویستیان لێ دەکرد، هەمیشە نوێنەرانی ئەڵمانیا، ئیتاڵیا، فەرەنسا و ئینگلتەرا لە ئەندەلوس نوێنەریان هەبوو، تەنانەت لەوپەڕی رۆژهەڵاتی ئەوروپاوە نوێنەری خۆیان دەنارد بۆ ئەندەلوس لە لایەن بیزەنتیەکانەوە کە زۆر دوریش بوون لە عەبدوڕەحمانی ناصرەوە، بەڵام بۆ ئەوەی کە پەیوەندیان هەبێت بە چەندەها دیاریەوە دەهاتنە لای. لەو دیاریە گەورانەی کە پێشکەشی عەبدوڕەحمانی ناصر کرا لە ئەوروپاوە گەورەترین ئەڵماسی جیهان بوو وە عەبدوڕەحمانی ناصریش لە ناوەڕاستی باڵەخانەکەی خۆی داینا لە شاری زەهرا کە بەداخەوە لە سەردەمی محاکم تەفتیشدا دزرا پاشان ناپلیۆن بردی بۆخۆی وە دوای ئینگلیزەکان دزیان و لە مۆزەخانەیەکی ئەو وڵاتە خۆی بینییەوە.

نامەیەک لە پاشای بەریتانیاوە دێت بۆ عەبدوڕەحمانی ناصر کە داوای لێ دەکات چوار لە زاناکانی ئینگلیز بنێرێت بۆ کتێبخانەت قورتوبە کە لەوێ بخوێنن لە کۆتای نامەکەیدا دەنووسێت خزمەت کاری گوێڕایەڵت پاشای بەریتانیا "خادمكم المطيع ملك إنجلترا".

دانانی نامەی پادشای بە ریتانیا بۆعەبدوڕەحمان ناصر:

موسوڵمانان لە سەردەمی عەبدوڕەحمانی ناصردا گەورەترین سەروەری بۆ خۆی تۆمار کرد کە تێکڕای هەموو مێژوو نووسانی هەموو جیهان لە سەدەکانی ناوەڕاست لە ئەوروپادا بە گەورەترین پاشای ئەوروپای دەژمێرن لە ساڵی ١٩٦٣زاینی لە ئیسپانیادا کە گەورەترین فیستیڤاڵیان ساز کرد بە بۆنەی پێپەڕبوونی هەزار ساڵ بەسەر کۆچی دوایی عەبدوڕەحمانی ناصردا وێڕای ئەوەشی کە هەموویان نەسرانی بوون، بەڵام نەیان توانی سەرنجی خۆیان و گەورەی عەبدوڕهحمانی ناصر بشارنەوە بۆیە لەسەر گۆڕهکەی هەموو دەسەڵاتدارانی ئیسپانیا وەستان کە وتیان پێویستمان بە عەبدوڕهحمانێکی کە هەیە کە بمان کاتەوە بە گەورەترین دەسەڵاتدار لە هەموو جیهاندا!

عەبدوڕەحمانی ناصر و بەرزترین ڕەوشت

هەرکەسێک گوێی لەژیانی ئەم پیاوە دەبێت و زیاتر لە ژیانی قوڵ دەبێتەوە هەرچەند باس لە مێژووشی بکەین ئەوەندەی کە گەورەی ئەم پیاوەمان بۆ دەردەکەوێت ئەو ڕێگایانەی کە گرتبویە بەر لە ژیانی خۆیدا هەمیشە پێی دادەگرت لەسەر بەها رۆحیەکان و بەرز کردنەوەی دینی ئیسلام وە ڕێگەی سەربەرزی و سەروەری هەڵبژارد بوو دوور لە لوت بەرزی، کەسایەتیەکی وای بۆ خۆی دروست کردبوو کە تەنانەت دوژمنەکانیشی سەرسام بوون پێی و هەمیشە دەیان ویست لاسایی بکەنەوە، ئەم سەرکردە لێهاتووە توانی لە سێبەری خۆیدا وڵاتی ئەندەلوس بۆ ماوەی پەنجا ساڵ بەڕێوە بەرێت واتا نیو سەدە ساڵی ٣٠٠- ٣٥٠ کۆچی لەم سەردەمانەدا کە ئەو هەموو هێز و دەسەڵاتەی هەبووە هەمیشە لە دیوانی زانایان و مزگەوتەکاندا یادی خوای تێدا دەکرد. هەرگیزا و هەرگیز بیری لە سەمای جاریەکانی نەکردوەتەوە وە تەنانەت وەک مێژوونووسان دەڵێن جاریەشی نەبووە، هەمیشە گەردن کەچ بووە لە بەرانبەر خوادا دەستی نزای بۆ ئاسمان بەرز بووە، پیاوێکی لە خوا ترس و خاوەن وەرع بووە.

دەگێڕنەوە رۆژێک کە لەناو خاکی ئەندەلوس دا وشکە ساڵی بوو خەڵکی چوونە دەرەوە بۆ نوێژە بارانە، خەڵکەکە سەیریان کرد کەوا خەلیفەیان لەگەڵدا نیە چوون گەڕان بە شوێن عەبدوڕەحمانی ناصردا تا بزانن بۆچی نەهاتوە بۆ نوێژە بارانە، ئەو کەسەی کە نوێژەبارانەی بۆ دەکردن زانای پایە بەرز مونذر کوڕی سەعید -رەحمەتی خوای لێ بێت-، کەسێکی نارد بە شوێن عەبدوڕەحمانی ناصردا ئەو کەسە کە چووە باڵەخانەکە بینی وا بە تەنیا دانیشتوە لەسەر ئەژنۆ گەردن کەچ بوو جل و بەرگێکی زبری لەبەردا بوو لەسەر خۆڵ دانیشتبوو ئەگریا بە دەنگی بەرز کە فرمێسکەکانی بە ریشیدا دەهاتنە خوارێ هاواری دەکرد ئەی وت "خوای گەورە من دان بە تاوانەکانی خۆمدا دەنێم خوای گەورە ئەوە نێوچاوانی منە بە دەستی تۆ من گەردن کەچم لە ئاستی تۆ بە بۆنەی منەوە ئازاری خەڵکەکە مەدە تۆ دەسەڵاتدارو گەورەی هەموانی، خوای گەورە هیچ شتێک لە تۆ ون نیە لێم خۆش بە داوای لێ خۆش بوونت لێ دەکەم"، ئەو کەسەی کە نێردرا بوو بە شوێنی دا وە گوێی لەم وشانە بوو گەڕایەوە بۆ لای مونذر کوڕی سەعید ئەوەی کە بینیبووی پێی راگەیاند مونذر -رەحمەتی خوای لێ بێت- وتی: بەو کەسە مژدە بدە بە خەڵکەکە کە تۆ هەڵگری بارانیت لەلایەن عەبدوڕەحمانی ناصرەوە وە خوای گەورە فەرمانی کردوە بەوەی کە باران ببارێت، "فإذا خشع جبار الأرض يقصد من يملك الناس فقد رحم جبار السماء". واتە: ئەگەر دەسەڵات دارانی سەرزەوی گەردن کەچ بن بەرانبەر بە خوای خۆیان ئەوا پەروەدگاریش لە ئاسمان بزەی خۆی دەبارێنێت[١٢].

وە لە پێداهەڵدان و زیرەکیی و بەتوانای و رەوشت و کرداردا خەڵکانێک زۆر باسی عەبدوڕەحمانی ناصریان کردووە لە جوانی کردەوەی سیاسەتی. رۆژێک لە بازاڕ دەگەڕا بینی

---

[١٢] هەروەها شاعیرێک دەڵێت:

همم الملوك إذا أرادوا ذكرها من بعدهـم فبألسـن البنيـان

إن البنـاء إذا تعاظـم شأنه أضحى يدل على عظـيم الشان

بازرگانێكی ئەوروپی سەد دیناری لێ كەوتووە ئەمیش هیچ باس و خواستێكی نەكرد لە دورەوە هەر سەیری دەكرد، كابرای تاجر هاواری كرد كە من ئەو پارەیام لێ كەوتووە كەسێكی كە پارەكەی بۆ دۆزیەوە، بەڵام دە دیناری كەمتر بوو لە سەد دینارەكە ئەو هاواری كردبوو كە سەد دیناری لێ ون بووە بەڵام ئەم نەوەد دیناری دۆزیبووەوە پەیمانیشی داببو كە دە دینار دەدات بەو كەسەی كە بۆی دێنێتەوە، لەو كاتەدا لە نێوانی ئەو دوو كەسەدا دەمە بۆڵەیەک دروست بوو لە دوایدا كەسێكی كە هاواری كرد ئەوە من سەد دیناری ترم دۆزیوەتەوە خەڵكەكەی ئەوەندە چاوتێر كردبوو كە بەدوای خێرو چاكەدا دەگەڕان بۆیە چووە لای هەموویان و دە دینارەكەی لە گیرفانی خۆی دا بەو پیاوە و وە كەسی دووەم دە دیناری خۆی بردوو وە كەسی سێیەمیش پارەكەی خۆی وەرگرتەوەو وە وەک دیاریش نەوەد دینار چووە ناو بەیتولمالی موسوڵمانانەوە، هەرچەندە دەگەڕا بەدوای كەسێكی بێ دەرەتاندا كە پارەی بداتێ كەسێک دەست نەدەكەوت لە وڵاتی ئەندەلوس دا. هەموو خەڵكە هەژارو بێدەرەتانەكان كە لە بازاڕدا دەستیان پان دەكردەوە بۆ پارە هەموویانی چاوتێر كردبوو وە كاری بۆ دۆزیبوونەوە[١٣].

بەڵێ ئەوا عەبدوڕەحمانی ناصركۆتایی بە ژیانی دێت و دەگەڕێتەوە بۆ لای خوای گەورە، لەساڵی ٣٥٠ كۆچی لەتەمەنی حەفتاو دوو ساڵی دا كۆچی دوای كرد، لە خەزنەكەی خۆیدا نامەیەكی تێدا بوو كە بەدەست وخەتی خۆی نووسرابوو حەكەمی كوڕی جێنشینی بێت، وە بەهەمان شێوە نامەیەكی تێدا بوو ئەو ڕۆژانەی كە ڕۆژانی سەخت بوون بەلای عەبدوڕەحمانی ناصرەوە كە نووسیویەتی لە ڕۆژی ئەوەندە لە ساڵی ئەوەندە كە ژماردیان ڕۆژانی سەختی تەنها بریتی بووە لە ١٤ ڕۆژ.

---

[١٣] ئەو مێژوونووسانەی كە لەبارەی عەبدوڕەحمانی ناصرەوە باسیان كردووە: قال عنه الذهبي :كان شجاعا شهما محمود السيره،لم يزل يستأصل المتغلبين حتى تم أمره بالأندلس، واجتمع في دولته من العلماء والفضلاء ما لم يجتمع في دوله غيره. وله غزوات عظيمه ووقائع مشهوره. قال ابن عبد ربه: قد نظمت أرجوزه ذكرت فيها غزواته. قال: وافتتح سبعين حصنا من أعظم الحصون ومدحه الشعراء.

قال عنه الصفدي: ولم يكن بعد عبد الرحمن الداخل أجزل منه - أي الناصر - في الحروب وصحه الرأي والإقدا م على المخاطره والهول حتى نال البغيه وبنى المدينه الزهراء فراراً بنفسه وخاصه جنده عن عامه قرطبه الكثيره الهرج الجمه سواد الخلق فرتب الجيوش ترتيباً لم يعهد مثله قبله وأكرم أهل العلم واجتهد في تخير القضاه وكان مبخلاً لا يعطي ولا ينفق إلا فيما رآه سداداً.

قال اليسع بن حزم: نظر أهل الحل والعقد، من يقوم بأمر الإسلام، فما وجدوا في شباب بني أميه من يصلح للأمر إلا عبد الرحمن بن محمد، فبايعوه.

سەردەمی حەکەمی عەبدوڕەحمانی ناصر ٣٥٠- ٣٦٦ کۆچی

لەدوای کۆچی دوای عەبدوڕەحمانی ناصر کوڕەکەی فەرمانڕەوایی ئەو خیلافەتەی گرتە دەست بەناوی حەکەمی کوڕی عەبدوڕەحمانی کوڕی موحەمەد. لەسەردەمی حەکەم دا راپەڕینێکی زۆر گەورەی زانستی سەری هەڵدا لە ئەندەلوس دا کە هاوشێوەی نەبوو، کاتێک دەسەڵاتی گرتە دەست تەمەنی ٤٧ ساڵ بوو. ئەوە حەکەم خۆی یەکێک بوو لە زاناکانی ئەندەلوس وە ئەم خەلیفەیە بە عاشقی کتێب ناوبانگی دەرکرد بوو.

حەکەم لەسەردەمی خۆیدا گەورەترین کتێبخانەی دروستکرد بەناوی کتێبخانەی ئەمەوی لە ئەندەلوس کە کێبڕکێی دەکرد لەگەڵ کتێبخانەی قورتوبە و بەغداد، کە بە هەزارەها دیناری بەکار هێنا بۆ دروست کردنی کتێبخانەی ئەمەوی، وە کتێبی لە رۆژئاوا و رۆژهەڵات کۆدەکردەوە بۆ ئەو پەرتوک خانەیە، لەم جیهاندا هەر کتێبیکی زانستی لە زانستەکانی پزیشکی، فەلەک، زیندەوەر زانی، کیما و فیزیا کەسانێکی پسپۆری دەنارد بە وەرگێڕانی تا کتێخانەکانی ئەندەلوس سوودی لێوەر بگرن زۆربەی لە کتێبخانەی ئەمەوییەکان ئەو کتێبە نایابانە دەست دەکەوتن.

هەر کتێبێک لە جیهاندا زانایایەک بینووسیبایە ئەم بە هەر پارەیەک بوایە لێی دەکڕی و بڵاوی دەکردەوە بۆ ئەوەی خەڵکی سوودی لێوەربگرن بۆ نمونەی لەو کتێبانەی کە بەدەستی هێنابوو لە کتێبخانەی ئەمەوی کتێبی ئەدەبیاتی ئەصفهانی ئێران بوو، ئێران چەندە دوور بوو لە ئیسپانیاوە بەڵام بۆ ئەوەی زانست بڵاو بێتەوە لە وڵاتەکەی دا ئامادە بوو لە هەموو جیهانەوە کتێبی بۆ بهێنێت.

وە لەسەردەمی حەکەم دا فەرمانبەرانی ناو کتێبخانەکەی قورتوبە و کتێبخانەکانی تر زۆربەیان ئافرەتان بوون، ناوبانگی ئافرەتانی ئیسپنیا دەرچوو بوو بۆ خۆش نووسی و زیرەکی، ئەگەر لە جیهانی ئیسلامیدا ئافرەتێکی زیرەکیان بدیبایە دەیانووت دەڵێت لە ئەندەلوس پەروەردە بووە، هۆکارەکەی ئەوە بوو کە پیاوان زیاتر سەرقاڵ بوون بە جیهاد خەبات و کۆشش و زانست، دروستکردنی بینای گەورە و پرد و کارە خزمەتگوزارییەکان. لەسەردەمی حەکەم دا بەشێوەیەکی بەربڵاو پیشەسازی کاغەزو بەرگ تێگرتن و قەڵەمی حبر زۆر بەرچاو وە ئاستێکی زۆر بەرزی گرتبوو لە ئەندەلوس دا، بۆیە پاپایی ئیتاڵیا فەرمانی کرد کە کاغەز لە ئەندەلوس بکڕن بۆ نووسینەوەی ئینجلەکان، ئەو سەردەمە هەموو ئەوروپا لە ئەندەلوس کەرەسەکانی زانستیان دەکڕی.

حەکەم کتێبخانەکانی رۆژ بەڕۆژ فراوانتر دەکرد وە رۆژانە قوتابخانەی دروست دەکرد، تەنانەت قوتابخانەی دامەزراند کە دەبێت هەژارەکان بە خۆڕای بخوێنن، هەروەها بڕێک پارەی مانگانە ئەدا بە قوتابیەکان بۆ ئەوەی زیاتر خۆشەویستی زانست لە دڵیاندا بەچەسپێت، بە شێوەکی گشتی لە خاکی ئەندەلوس زانست زۆر بەفراوان بوو بەتەواوەتی لە ئەندەلوس دا کەسێک نەبوو خوێندەواری نەبێت، بەڵێ خەڵکی ئەندەلوس خەڵکێکی رۆشنبیرو خویندەوار دەژمێران لە جیهاندا.

زانکۆی قورتوبەی گەورەتر کرد بە فەرمی ناوی نا زانکۆی قورتوبە، پێشتر زاناکان سەرقاڵ بوون بە کشتوکاڵ و بازرگانی و نووسینەوە کاریکی تایبەتێدان نەبوو، بەڵام حەکەم -رەحمەتی خوای لێ

بێت- ئەوانی دامەزارند لە زانکۆکەدا ژیانی دابین کردن و کردنی بە مامۆستایی زانکۆ کە بۆ یەکەم جار بوو هاوشێوەی ئەوەش لە مێژووی ئیسلامدا کە زاناکا تەنها کاریان زانست بێت سەرقاڵ نەبن بە کاری ترەوە، بەڵکو دەسەڵات بژێوی ژیانیان دابین بکات.

قورتوبە بووە شارێکی نمونەیی لە جیهاندا

ئەم شارە ناوبانگی لە جیهاندا دەرکرد لە سەردەمی خۆیدا زانا دانیشمەندەکان لەسەریان دەنووسی وە زانایان زۆر وتەیان لەسەر ئەم شارە هەبوو لە بارەی ناوەکەیەوە کە ناوەکەی لە چیەوە هاتووە ئێستاش هەر بەو ناوە هاتووە بە ئیسپانی پێی دەوترێت[١٤].
Cordoba،Cordova ،Crdoba

مێژووی چوونی ئیسلام بۆ قورتوبە:

لەسەردەمی طارقی کوڕی سریەیەکی نارد کە حەوسەد کەس بوون بۆ ئەم شارە بەسەرکردایەتی موغیثی رۆمی توانی لە ساڵی ٩٣ کۆچی ئەو شارە فەتح بکات، موغیث هەندێک لە رێبەرەکانی خۆی نارد لە پێشەوە بۆ ئەوەی بزانێت سوپایی لێیە لە قورتوبە کە چوون گەڕانەوە سەیریان کرد هیچیان بۆ دەست نیشان نەکرا، چونکە دیوارو قەڵای بە هێزی هەبوو شاری قورتوبە بۆیە موغیث رووی کردە شوانێک لەو ناوچەیەدا لێی پرسی ئەو شارە چەند سوپایی لێیە ئەویش وتی نزیکەی چوار سەد کەسێک دەرگەیی کەی پێ وتن کە دەکەوێتە چ بەشێکی شارەکە.
پاشان پرسی بەهێزو دیوار و قەڵاکانی لێپرسی ئەویش وەڵامی داوە، بەڵام موغیث بڕوای پێنەکرد بۆیە لەگەڵ خۆی هێنای بۆ نزیک قورتوبە تابزانێت چۆن بچێتە ناو شارەکەوە.
کاتێک لە رووبار پەڕینەوە لەگەڵ رێبەرەکەیان چوونە نزیک شار بە هێمنی لەشەودا بوون، کە زانی هەموو زانیاریەکانی شوانەکە راستە داوای لێبوردنی لێکرد بە وڵاغێک ناردیەوە بۆ جێگەیی خۆی. پاش ئەوەی، کە هەموو لاکانی دیوارەکانی ئەوە قەڵای پێشانداو بە جێی هێشتن. موسوڵمانان توانیان بەسەر دیوارەکەدا سەرکەون و دەرگەی قەڵاکان بکەنەوە و بچنە ناو شاری قورتوبە لەپاش ئەوەی، کە شار گیرا موغیث داوای کرد گەورە ئەمیری شارەکەیان بێت بەڵام بێ سوود بوو هەڵهاتبوو وە شارەکایان بە تەواوەتی خستە ژێر رکێفی خۆیان وە توانیان بی کوشتار ئەو شارە بگرن[١٥].

جێگە و شوێنی قورتوبە:

---

[١٤] بنەرەتی ناوەکە لە چیەوە سەرچاوەی گرتوە : قال ياقوت الحموي: قُرْطُبه: بضم أوله وسكون ثانيه وضم الطاء المهمله أيضاً والباء الموحده كلمه فيما أحسب عجميه روميه ولها في العربيه مجال يجوز أن يكون من القرطبه وهو العدو الشديد. قال بعضهم: إذا رآني قد أتيت قَرطب. وجالَ في جحاشه وطرطبا.
پاشان زانایەکی تر دەڵێت "وقال الزبيدي في تاج العروس قَرْطَبَهُ: إِذَا صَرعَهُ يُقَالُ: طَعَنَهُ فَقَرْطَبَهُ وقَحْطَبه وقولُ أبي وَجْزهِ السَّعْدِيّ: والضَّرْبُ قَرْطَبَه بِكلِّ مُهَنَّد... تَرَك المَداوِسُ مَتْنَهُ مَصْقُولاَ قال الفَرّاءُ: قَرطَبْتُهُ: إِذا صَرعْتَهُ أو قَرطَبه: إِذا صَرعَهُ على قَفَاهُ. وتَقَرطَبَ علىَ قَفَاه: انْصَرعَ.
[١٥] ئەم باسە لە کتێبی کوڕی عەزاریدا هاتووەالبيان المەراكيش في أخبار الأندلس و المراكيش - ابن عذاري.

لەم بارەوە زانایان و مێژوونووسان زۆریان لە مەڕ قورتوبە وتوە هەندێکیان وەک سەرچاوە باس دەکەین گفتوگۆکانیان دەخەینە بەچاو لەوانە:
الإصطخري لە کتێبی " المسالک والممالک "دا دەڵێت: ڕۆژئاوای مەراکیش پێی دەوترێت: ئەندەلوس، ئەندەلوسیش وڵات گەلێکی پانوپۆڕە لە کۆمەڵێ شاری بەپیت و بەرفراوان پێکدێت، گەورەترین شاریش تێیدا کە دەکەوێتە ناوەڕاستی ئەندەلوس پێی دەوترێت: قرطبە[16].
"ابن سعد المراكيشي" لە کتێبی (الجغرافیا) دەڵێت: لە دەورانی بەنی ئومەییەدا قورتوبە پایتەختی ئەندەلوس بوو، کە درێژیەکەی دە پلە و پانییەکەی سی و هەشت پلەو نیو بوو، ڕۆژئاوای زێی گەورەیە کە ئیشبیلیەی بە سەرەوەیە[17].
قورتوبەی ئێستا پایتەختی دەڤەری ڕۆژئاوای ئیسپانیایە و دەکەوێتە سەر زێیەک و پێی دەوترێت: جواد الكبير، یاخود ڕووباری دۆڵی گەورە نهر الوادي الكبير.
"الحميري" خاوەنی کتێبی (الروض المعطار في خبر الأقطار) دەڵێت: قورتوبە بنکەی ئەندەلوس و دایکی شارەکانییەتی، پێگەی خیلافەتی ئەمەوییەکان بوو، کە شوێنەواریان تا ئێستاش پێوە دیارە، پێگەو پلەو پایەو شتە نایاب گەلەکانی خەلیفەکانی ئەوێ زۆر لەوە بەناوبانگترن کە باسیان لێوە بکرێت، ئەوان پێشەنگ و ناسراوانی خەڵکی بوون، بەوە ناسرابوون کە لەسەر مەزهەبێکی ڕاست و دروست بوون، کارەکانییان جوان و لە جێی خۆیبوو، هیمەتێدان بەرزو ڕەوشتێدان لەوپەڕی جوانی بوو، لە نێو ئەوانیشدا چاوساغ و پێشەنگی زانایان و پێشەوایانی تێدا هەڵکەوتبوو، بازرگانەکان لە گەڕان و سوڕانێکی چاک و بەرچاو فراوانییەکی باشدا بوون. لە قورتوبە پێداویستی شاری ئەوتۆی تێدابوو لە میوانخانە و حەمام و تەواوی کار و پیشەکانی تر کە پێویستی هەمووانی لێ پێکدەهات، درێژیەکەی لە ڕۆژهەڵاتەوە تاکو ڕۆژئاوا سێ مایل بوو، پانییەکەشی لە دەرگەی پرد باب القنطرەوە تاکو دەرگەی جولەکە باب اليهود یەک مایل بوو، هەروەها دەکەوێتە بناری شاخێکی درێژەوە کە پێی دەوترێت: شاخی بوک (جبل العروس). شارە ناوەڕاستەکەشیەتی کە دەرگەی پرد باب القنطرەی تێدا هەڵکەوتووە[18].

---

[16] قال "الإصطخري" في "المسالک والممالک": وأما الغربي من المەراكيش فهو الأندلس، والأندلس بلدان عريضه كثيره المدن خصبه واسعه، ومدينتها العظمى تسمى "قرطبه"، وهي من الأندلس في وسطها.
قال "ابن سعد المراكيشي" في كتابه "الجغرافيا": وطول "قرطبه"، قاعده الأندلس في مده بني أميه، عشر درجات، وعرضها ثمان وثلاثون درجه ونصف. وهي على غربي النهر الكبير الذي عليه إشبيليه وقرطبه اليوم مدينه وعاصمه مقاطعه في جنوب اسبانيا تحمل اسمها وتقع على نهر يسمى جواداالكبير أو نهر الوادي الكبير.

[17] قال "ابن سعد المراكيشي" في كتابه "الجغرافيا": وطول "قرطبه"، قاعده الأندلس في مده بني أميه، عشر درجات، وعرضها ثمان وثلاثون درجه ونصف. وهي على غربي النهر الكبير الذي عليه إشبيليه وقرطبه اليوم مدينه وعاصمه مقاطعه في جنوب اسبانيا تحمل اسمها وتقع على نهر يسمى جواداالكبير أو نهر الوادي الكبير.

[18] قال "الحميري" صاحب "الروض المعطار في خبر الأقطار"

هەروەها یاقوت الحموي لە كتێبی (معجم البلدان) دا دەڵێت: قورتوبە شارێكی گەورەی ئەندەلوسە و دەكەوێتە ناوەڕاستی شارەكانی تر، بریتی بوو لە پێگەو پایتەختی پادشای ئەم شارە. هەروەها جێگەو پێگەی پادشاكانی بەنی ئومەییە و پیاوچاكان و مەردو جوامێران بوو، نێوان قورتوبە و دەریاش پێنج رۆژە رێبوو.
ابن حوقل بازرگانی مووسڵ دەڵێت: قورتوبە لە ساڵانی ٣٥٠ی كۆچی دەروازەی شارەكانی تر بوو، وە دەڵێت: گەورەترین شاربوو لە ئەندەلوس كە لە هیچ شارێكی تر لە رۆژئاوا هاوتای نەبوو لە زۆری خەڵك و نووسەران، ئەو شوێنە وەك لاپاڵێكی بەغدا وابوو، ئەگەر وەك ئەو نەبوو بێت لێی نزیكبوو، كە پارێزراو بوو بە شورایەكی بەردی كە دوو دەرگەی هاتوو چۆی هەبوو، لە هەمان شورا رێگەیەك بۆ رێگەی دۆڵەوە لە رەسافەوە هەڵدەكشێت، رەسافە چەند خانوێكە لە بەرزایی شارەوەیە پەیوەستە بەوانەی خوار و باشوورە وە بەرەو دۆڵ هەڵدەكشێتەوە، هەروەها شۆستەیەكی ناسراوی هەیە كە پێكدێت لە بازاڕو ماڵی گشتی كە دەكەوێتە ناوەڕاستی شارەوە، خەڵكەكەی زۆری پارەدارو پسپۆڕ بوون، زۆربەیان هێستر سواربوون كە نرخی هەر هێسترێك لای ئەوان پێنج سەد دینار بوو.
هەروەها " أبو الحسن بن بسام " لە كتێبی " الذخیرە في محاسن أهل الجزیرە " دەڵێت: شارستانییەتی قورتوبە لەم رۆژەی كە دوورگە فەتح كراوە، لەوپەڕی گرنگی و ئەهمیەت پێدان و بنكە و ئاڵا هەڵكردن و دایكی شاران و شوێنی خاوەن فەزڵ و لە خوا ترسان بوو، هەروەها نیشتمانی زانایان و شارەزایان بوو، دڵی هەرێم و سەرچاوەی زانست بوو، گومەزی ئیسلام و

قُرْطُبه: قاعده الأندلس وأم مدائنها ومستقر خلافه الأمويين بها وآثارهم بها ظاهره، وفضائل قرطبه ومناقب خلفائها أشهر من أن تذكر، وهم أعلام البلاد وأعيان الناس، اشتهروا بصحه المذهب وطيب المكسب وحسن الزي وعلو الهمه وجميل الأخلاق، وكان فيها أعلام العلماء وسادات الفضلاء، وتجارها مياسير وأحوالهم واسعه، وهي في ذاتها مدن خمس يتلو بعضها بعضاً، وبين المدينه والمدينه سور حاجز، وفي كل مدينه ما يكفيها من الأسواق والفنادق والحمّامات وسائر الصناعات، وطولها من غربيها إلى شرقيها ثلاثه أميال، وعرضها من باب القنطره إلى باب اليهود ميل واحد وهي في سفح جبل مطل عليها يسمى جبل العروس، ومدينتها الوسطى هي التي فيها باب القنطره
وقال عنها "ياقوت الحموي" في "معجم البلدان": مدينه عظيمه بالأندلس وسط بلادها وكانت سريراً لملكها وقصبتها وبها كانت ملوك بني أميه ومعدن الفضلاءِ ومنبع النبلاء من ذلك الصقع وبينها وبين البحر خمسه أيام. قال ابن حوقل التاجر الموصلي: وكان طَرَقَ تلك البلاد - في حدود سنه ٣٥٠ هـ= ٩٦١م - فقال: وأعظم مدينه بالأندلس قرطبه وليس لها في المهراكيش شبيه في كثره الأهل وسعه الرقعه ويقال: إنها كأحد جانبي بغداد وإن لم تكن كذلك فهي قريبه منها وهي حصينه بسور من حجاره ولها بابان مشرعان في نفس السور إلى طريق الوادي من الرصافه والرصافه مساكن أعالي البلد متصله بأسافله من ربضها وأبنيتها مشتبكه محيطه من شرقيها وشماليها وغربها وجنوبها فهو إلى واديها وعليه الرصيف المعروفُ بالأسواق والبيوع مساكن العامه بربضها وأهلها متمولون متخصصون وأكثر ركوبهم البغلات من خَوَرهم وجبنهم أجنادهم وعامتهم ويبلغ ثمن البغله عندهم خمس مائه دينار وأما المائه والمائتان فكثير لحسن شكلها وألوانها وقدودها وعلوها وصحه قوائمها.

شارستانییەتی پێشەوایان بوو، شوێنی ئەقڵ و بێستانی خاتیرەکان و دەریای تێگەیشتن بوو، هەر لەوێ پێشەنگان و زانایانی سەردەم و شۆڕە سواری هۆنراوەو پەخشان سەریان هەڵدا، هەر لەوێ نووسراوی بە پێز و کتێبی بەهێز نووسرا، هۆیەکانی دەرکەوتنی خەڵک لە کۆن و ئێستا هەر لەکوێیان قەت نەدەگەیشتن بە ئەهلی قورتوبە لە رووی توێژینەوەو خوێندن و هەموو چەشنەکانی زانست و ئەدەبەوە. بەکورتی زۆرینەی خەڵکی ئەم شارەبوو کە سەرپەرشتیاری عەرەبی رۆژهەڵات بوون لە فەتحکردنی ولاتانی تر، گەورە پیاوانی شام و عێراق بوون کە لە قورتوبە دابەزیبوون، نەوەو وەچەیان لەهەموو کون و قوژبنەکانی ئەم شارە بلاوبوونەوە، وای لێهات هیچ شارێک نەمێنێت کە بەدەر بێت لەم نووسەر و شاعیرە بەتوانایانەی ئەوێ[١٩].

هەروەها "ابن الوردي" لە کتێبی "خريده العجائب وفريده الغرائب" دەڵێت: لە هەرێمەکانی ئەندەلوس هەرێمی کینانەیە، وە یەک لەشارە بەناوبانگەکانیشی شاری قورتوبەیە، کە بنکەی ولاتی ئەندەلوس و خیلافەتی ئیسلامییە، شارێکی گەورەیەو خەڵکەکەی خەڵکە ناسراوەکانی شارن، ناسراون بە بوونی خواردنی باش و جلوبەرگو سوار چاکی چاک و هیمەتی بەرز، لەوێوە زاناو پێشەوایان و خاوەن فەزڵەکان سەریان هەڵداو کەڵەپیاوان و شۆڕەسوارانی جەنگ و جیهادی لێ پەیا بوو.

---

[١٩] وقال "أبو الحسن بن بسام" رحمه الله في كتابه "الذخيره في محاسن أهل الجزيره": وحضره قرطبه، منذ استفتحت الجزيره، هي كانت منتهى الغايه، ومركز الرايه، وأم القرى، وقراره أهل الفضل والتقى، ووطن أولي العلم والنهى، وقلب الإقليم، وينبوع متفجر العلوم، وقبه الإسلام، وحضره الإمام، ودار صوب العقول، وبستان ثمره الخواطر، وبحر درر القرائح؛ ومن أفقها طلعت نجوم الأرض وأعلام العصر، وفرسان النظم والنثر؛ وبها اذ تشأت التأليفات الرائقه، وصنفت التصنيفات الفائقه؛ والسبب في ذلک، وتبريز القوم قديماً وحديثاً هنالک على من سواهم، أن أفقهم القرطبي لم يشتمل قط إلا على أهل البحث والطلب، لأنواع العلم والأدب. وبالجمله فأكثر أهل بلاد هذا الأفق أشراف عرب المشرق افتتحوها، وسادات أجناد الشام والعراق نزلوها؛ فبقي النسل فيها بكل إقليم، على عرقٍ كريم، فلا يكاد بلد منها يخلو من كاتب ماهر، وشاعر قاهر.

هەندێک لەو زانایانەی لە قورتوبە ژیاون

لەو زانایانەی کە لەشاری قورتوبە ژیاون یاقوتی حەمەوی دەڵێت لە کتێبی "معجم البلدان" لە بەشی شاری قورتوبەدا، کۆمەڵێک لەو زانا بەڕێزانەی باس کردووە، کە خاوەنی زانستێکی گەورە بوون لەوانە:

- ئەبوبەکر یەحیا کوڕی سعدون تەمیمی ئەزدی قورتوبی، کە زانایەکی بەرز و لێهاتوو، وە ئەدیبێکی بەرزی باوەڕپێکراوی سەردەمی خۆی بووە، وە زۆر شارەزا بووە لە ڕێزمانی عەرەبی و زمانەکانی تردا، کە چەندەها کتێبی بڵاوە لە جیهانی ئیسلامیدا لە ساڵی ٥٦٧ی کۆچی وەفاتی دوای کردووە.

- زانایەکی پایەبەرزی تر ئەحمەد کوڕی موحەمەد کوڕی عەبدوبەڕی کوڕی عەبدومالیک کە یەکێک بووە لە والییەکانی ئەمەوی کە زانایەکی پایە بەرز و بە توانا بووە لە سەردەمی عەبدوڕەحمانی ناصردا لە قورتوبەوە سەفەرێک دەکات بۆ مەراکیش بە دەستی فاطمیەکان دەگیرێت لە زینداندا دەمێنێتەوە بۆ ماوەی دوو شەو لە ڕەمەزانی ساڵی ٣٣٨ی کۆچی وەفات دەکات.

- ئەحمەد کوڕی موحەمەد کوڕی موسا کوڕی بەشیر کوڕی حەناز کوڕی لەقیطی ڕاضی کینانی خەڵکی شاری قورتوبە بووە کە ناسراو بووە بە ئەبا بەکر کە زانایەک بووە لە فەلسەفەو وتار دان و زانستەکانی تری ئاینی دا بەناو بانگ بووە، وە زۆر زانیاری هەبووە لە مێژووی ئەمیرو پاشاکانی ئەندەلوس دا ئەمیش لە مانگی ڕەجەبی ساڵی ٣٤٤ی کۆچی وەفاتی کردووە.

- زانایەکی تری پایە بەرز بە ناوی حەباب کوڕی عوبادەی فەرەضی کوڕی غالیبی قورتوبی کە خاوەنی کتێبی الفرائضە وە لە قەبەکەشی بە ئیبن وەلید ناسراو بووە وە زانایەکی شارەزا بووە لە بابەتە زمانەوانی و تەفسیرەکاندا لە ساڵی ٣٦٢ی کۆچی وەفاتی کردووە.

- خالیدی کوڕی سەعدی قورتوبی کە یەکێک بووە لە پێشەوا پایە بەرزەکانی ئەندەلوس کە خەڵکی ئەندەلوس هەمیشە ناوی ئەم زانا پایە بەرزەیان لەسەر دەم بووە و خاوەنی کتێبی عیلم الرجالە لە ئەندەلوس ئەمیش لە ساڵی ٣٥٢ی کۆچی کوتوپڕ وەفاتی کرد.

- یەکێکی کە لە زانا بەناو بانگەکانی قورتوبە کە بە موفتی ناسراو بوو قاسمی کوڕی سەهلی کوڕی موحەمەدی کوڕی یونسی کوڕی ئەسوەدی کوڕی ئەبو قاسمە کە ناسراوە بە ئیبن دەباخی ئازەدی قورتوبی کە مێژوونووسی بەناوباگ حافظ لە مێژووی دیمەشق دا باسی ئەم پیاوەی کردووە کە چەندەها قوتابی هەبووە لە دیمەشق و لە ئەندەلوس دا.

- زانای بەناو بانگ مەیمونی کوڕی ڕاشد کوڕی قاسم کوڕی ئەبەل عەقەبی مەکی ناسراو بە ئەبوبەکری حەداد کە لە شاری مسر لە سەفەرێکیدا کۆچی دوایی کرد.

- زانایەکی تری شاری قورتوبە یوسفی کوڕی حەمدی کوڕی عبدوبەڕی حافظ ناسراو بە ئەبو وەلید کە زانایەکی پایە بەرز بوو لە بواری علومی فەرمودەدا کە لە ڕێگەی کتێبەکەی ئەوەوە بە هەزاران کتێب نووسراوە لە ساڵی ٣٢٥ی کۆچی لە دایک بووە وە لە ساڵی ٣٩٣ی کۆچی لە کۆتای بەهارەکەیدا مردووە.

هەندێک لەو شارۆچکانەی، نزیکی قورتوبە بوون:

قەنبان: کە شارۆچکەیەکی بچووکی قورتوبە بوو لە ئەندەلوس وە ئەم ناوەشی کە لێنرا ئەگەڕێتەوە بۆ زانای پایە بەرز ئەبو عبداللهی موحەمەدی کوڕی عەبدوبەڕڕی قەنبانی ناسراو بووە بە الكشكيناني وە موفتی بووە لە سەردەمی یەکێک لە والییەکانی ئەندەلوس لە بەنی ئومەیە بە ناوی المستنصر ژیاوە، عەبدوڕەحمانی کوڕی عومەری کوڕی نوحاذ لە عبداللهی کوڕی الليثييەوە لە معجم البلدان دا زۆر باس و پیا هەڵدانی ئەم پیاوەی کردووە.

شارۆچکەی زەهرا: ئەم شارۆچکەیە زۆر بەناوبانگ بوو لە جوانیدا کە لە نزیکی رۆژئاوای قورتوبە بوو عەبدوڕەحمانی ناصر دروستی کرد، ئەوەندە شارێکی جوان بوو تەنانەت خەڵکی قورتوبە دەچوون بۆ سەیری کە پێنج مایل لە شاری قورتوبەوە دوورە. دیوار و بینا کانی ئەم شارە بە زەخرەفەو رەسمی ناسک و جوان رازابووەوە ئەم شارە لەسەر یەک دروست کرابوو واتا بە شێوەی سطح الثلث کە شارەکە کرابوو بە سێ بەشەوە بەشی یەکەمیان بیناسازی بەرزو بە ئەندازەیەکی جوان نەخشێنرا بوو، دووەمیان بە باخ و باخاتی جوان و میوانخانەکان و بازاڕەکان وە کۆتای پلەشیان بەماڵەکان و باخ و باخات لە دەورو پشتێداندا کە بە شاری گوڵ و گوڵزارو بۆنخۆشی ناسرا بوو.

مزگەوتی قورتوبە:

لە بارەی ئەم مزگەوتەوە خاوەنی کتێبی (الروض المعطار) لە جوانی و گەورەی ئەم مزگەوتەدا دەڵێت: " کە گەورەترین مزگەوت و بەناوبانگ ترین مزگەوتی جیهان بووە، رووبەرەکەشی گەورەترین رووبەر بووە لە جیهاندا ئەو خەلیفانەی کە لە دوای یەک هاتون جار بۆ جار گەورەیان کردووە، کە ئەوەندە جوان و تاقی گەورەو هیلالی تێدا دروست کرابوو کە خەڵکی دەستەو سان بوون لە باسی وەسفیدا، تەنها لە دەرگەی ناوەوەی بۆ چوونە ژوورەوە دە دەرگەی کەوانەی تێدا بوو، کە چەندەها پایەو دیواری زێڕین و رووکەشەکەی یان زیو بوون یان ئاڵتون، هەمیشە زیاد لە ١١٣ سوورەیای گەورەی تێدا بووە کە روناکیان پەخش کردووە بە مزگەوتەکەدا، بێجگە لە ٢٢ رۆشنکەرەوەی گەورە لە ناو مزگەوتەکەدا وەک مەشخەڵ، ئەو دارانەی کە بەکار هاتبوو بۆ مینبەر و پەنجەرەکانی داری سنەوبەری تەڕتووشی بوون، لە بن میچ و سەقفەکەیدا جۆرەها شێوەی هونەری و زەخرەفەی ئیسلامی تێدا دروست کرا بوو. ئەو نەخشانەشی کە لە سەقفەکەیدا کرا بوون هەر هیلالێک لەگەڵ هیلالێکی کەدا جیاواز بوون، جۆرەها رەنگی تێدا بەکار هاتبوو کە چاو ئارەزووی بینینی دەکرد کە ئەوەندە گەورە بوو کە گەورەیەکەی هیچ مزگەوتێک هاو شێوەی نەبوو.

میحرابی ئەم مزگەوتە لە ئاڵتونی الفسيفساء لە لە قوسطەنطەنییەوە کە لە سەردەمی عەبدوڕەحمانی ناصردا هاتبوو دروست کرابوو. موسوڵمانان و رۆم زۆر سەرسام بووبوون لە دروست کردنی ئەم مزگەوتەدا، مینبەرێکی گەورەی بۆ دروست کرا بوو کە هاوشێوەی ئەوە لەسەر زەویدا نەبوو کە لە تەختەی ئیبنووس دروست کرابوو کە شەش پیاوی لێزانی سەردەمی خۆی دروستیان کرد لە ماوەی حەوت ساڵدا، وە چەندەها کورسی تێدا دروست کرابوو کە

جۆرەها نەخشی تێدا بەدی دەكرا بۆ ئەو كەسانەی كە لەو مزگەوتەدا زانستیان دەخوێند، بە سەدەها كەس بۆ زخمەتكردنی ئەو مزگەوتە دیاری كرا بوون، چوار كاغەز لە دەست نووسی قورئانەكەی عوسمانی كوڕی عەفان -ڕەزاو ڕەحمەتی خوای لێ بێ- كە لەو كاتەدا كە شەهید دەكرێ خوێنەكەی بەسەر پەرەكانەوە بوو لەو مزگەوتەدا هەڵگیرا بوو. لە تەنیشتی مینبەرەكەوە دەرگەیەكی گەورەی تێدا بوو كە هاوشێوەی دەرگەی باڵەخانەی خەلیفەكان بوو، لە هەموو چوارچێوەی دیوارەكانی هاوشێوەی ئەو دەرگەیە دروست كرابوون كە هەشت دەرگە بوون، كە چوار دەرگەیان ڕووە باڵەخانەی خیلافەت بوو وە چوارەكەی تریان ڕووە شاری قورتوبە بوون. هەموو دەرگەی مزگەوتەكە بیست دەرگە بوو كە لە بە بەهاترین و بەنرخترین دار دروستكرا بوون، هەموو دەرگەكان دوو زەنجیری ئاڵتونی پێوە بەسترا بوو، نەخشی سەر دەرگەكانیش واتا دیوارەكانی بە ڕەنگێكی سوور نەخشێنرا بوو وە ئایەتی قورئانی بە ئاڵتون لەسەر نووسرا بوو، هاوشێوەی دروست كردنی ئەم مزگەوتە لە جیهاندا بێ وێنە بوو، چەندەها سەردابی تێدا دروست كرا بوو وە لە بەردەم مزگەوتەكەشدا بە سەدان دارو بە دەیان باخچەی گەورەی تێدا دروست كرابوو.

دوو منارەی گەورەی پلە پلەشی هەبوو لەگەڵ سێ گومەزی سەرنج ڕاكێش، یەكێك لە لایەنی ڕۆژئاوا وە یەكێكی كەیان لە ڕۆژهەڵاتەوە وە ئەوی كەیان لە نێوەند دا، جۆرەها نەخش و نیگاری لە خۆ گرتبوو بێجگە لەو هەموو نووسینە قورئانیانەی كە لە سەری هەڵكەندرا بوو. لە ڕووبەرێكی چوارگۆشە بە شێوەیەكی بازنەی دروست كرا بوو، وە حەوشە و هەیوانی مزگەوتیش بە جۆرەها نەخش ڕازێنرا بووەوە، سێ ماڵی بچووكیش لە حەوشەكەدا دروست كرابوو كە ڕووكەشی ماڵەكە بە گەڵای سەوسەن و بە نووسینی زیو كە جۆرە ڕۆنێكیان بۆ بەكار دەهێنا بۆ ئەوەی بریقە باتەوە، لە هەر ستونێكیشیدا پیاوێك بۆ خزمەت كردن وەستا بوو هەتا سەردەمی موحەمەدی كوڕی موحەمەدی كوڕی ئیدریس بەو شێوەیە بوو.

ابن الوردي باس لەو مزگەوتە دەكات لە پەرتوكەكەیدا (خریده العجائب و فریده الغرائب)داو دەفەرموێت:

لەوێوە واتە لە قورتوبەدا ئەو مزگەوتەی لێیەتی كە لە هیچ ئاوەدانییەكی سەرزەویدا هاوشێوەی نییە، بە بەرزایی گەزێك لە بەرینایی هەشت گەزدا وە ١٠٠٠ ستونی گەورەی تێدایە (مەبەستی هەڵگری سەقفەكەیە) وە ١١٣ قەندیلەی نەوت هەڵگری لێیە یان پێوەیەتی، گەورەكەیان شوێن داگیرسانی ١٠٠٠ چرا بووە، وە ئەو شێوەكاریەی لە مزگەوتەكە ئەنجام درابوو هیچ كەس ناتوانێت وەسفی بكات، لە قیبلەكەیا شتی وا دروست كرابو عەقلی مرۆڤی پێوە مەست دەبوو، وە لە سەرپای(لە پێپیلكانی یەكەم) میحرابەكەوە بە حەوت كەوانەی وەستاو بە بەرزای دینگەكانەوە یاخود كۆڵەكەی بێدەوترێت دەورە دراوە، ڕۆم و موسوڵمانەكان سەرگەردان دەكات لە جوانی چۆنییەتیەكەیە وە،وە میحرابەكە لەسەر چوارستون وەستاوە دوانی سەوزن وە دوانی تری لاجوەردین (لازوردیان) هیچ بەهایەكی بۆ نییە (واتا ناكرێت).

میحرابەكەی لە هیچ ئاوەدانییەكی سەرزەویدا جوانی هاوشێوەی دروستكردنی ئەو نییە، پێكهاتەی دارەكانی لە (ساج وأبنووس وبقس وعود قاقلي).

هەروەها لە پەرتوكەكانی بەنی ئومەیەدا هاتووە دروست كردنی ئەو مینبەرە و نەخشاندنی حەوت ساڵی خایاند وە، وە هەشت وەستا كاریان تێدا كردووە لەماوەی ئەو حەوت ساڵەدا، هەر وەستایە و ڕۆژانەی نیو مسقاڵ ئاڵتون لە جۆری (محمدی) تەنها هەقدەستی دروستكردنی مینبەرەكە بەتەنها دەهەزار و پەنجا مسقاڵ بووە.

لە مزگەوتەكەدا شوێن كۆكراوەیەكی گەورە هەیە پڕە لە قاپی ئاڵتون و زیو بۆ مەبەستی خەرجی مزگەوتەكە بەكار هاتووە.

لەو مزگەووتە قورئانی لێیە كە چوار پەری پێكهاتوەی نووسراوەكەی ئیمامی عوسمانە واتە بەدەستی خۆی نووسیویەتی وە چەند خاڵی خوێنی ئەوی پێوەیە.

بیست دەرگەی هەیە لە پێكهاتەی (بالنحاس الأندلسي) جۆرەها نەخش هەڵكەنراوە لەسەر ئەو دەرگەیانە كە پیاهەڵدانی بە زمان ناكرێت، وە لەسەر هەر دەرگەیەك ئەڵقەیەكی هەیە كە ئەوداهێنانەی كە لە و مزگەوتەدا كراوە مرۆڤ لە وەصفی دا دەستاو سان و سەرسام دەبێت، هەروەها لەو داهێنانەی كە كراوە زۆر بە وردی و سەرنج ڕاكێش ئەنجام دراوە، وە لەسەر سێ پایەی گەورەی مزگەوتەكە كە بە ڕەنگی سوور ناوی محمەد ﷺ لەسەر یەك پایەیان نەخشاوە، پایەیەكی تریان گۆچانەكی پێغەمبەر موسا -علیه السلام- نەخشێنراوە لەگەڵ وێنەی ئەصحاب كەهف، وە لەسەر پایەیی سێیەم وێنەی قەلە ڕەشەكەی نوح -علیه السلام- نەخشێنرابوو.ئەمانە هەموو نیشانەی دروست كراوەكانی خوای پەروەردگار بوون[٢٠].

---

[٢٠] و وصف "ابن الوردي" هذا المسجد في كتابه "خريده العجائب وفريده الغرائب": فقال:- وبها - أي بقرطبه - الجامع الذي ليس في معمور الأرض مثله، طوله ذراع في عرض ثمانين ذراعاً وفيه من السواري الكبار ألف ساريه، وفيه مائه وثلاث عشره ثريا للوقود، أكبرها يحمل ألف مصباح، وفيه من النقوش والرقوم ما لا يقدر أحد على وصفه، وبقبلته صناعات تدهش العقول، وعلى فرجه المحراب سبع قسي قائمه على عمد طول كل قوس فوق القامه، تحير الروم والمسلمون في حسن وضعها. وفي عضادتي المحراب أربعه أعمده، اثنان أخضران واثنان لازورديان، ليس لها قيمه. وبه منبر ليس على معمور الأرض مثله في حسن صنعته، وخشبه ساج وأبنوس وبقس وعود قاقلي. ويذكر في كتب تواريخ بني أميه أنه أحكم عمله ونقشه في سبع سنين، وكان يعمل فيه ثمانيه صناع، لكل صانع في كل يوم نصف مثقال محمدي، وكان جمله ما صرف على المنبر أجره لا غير عشره آلاف مثقال وخمسي مثقال. وفي الجامع حاصل كبير ملآن من آنيه الذهب والفضه لأجل وقوده. وبهذا الجامع مصحف فيه أربع ورقات من مصحف عثمان بن عفان رضي الله تعالى عنه بخطه، أي بخط يده، وفيهن نقط من دمه. وله عشرون باباً مصفحات بالنحاس الأندلسي، مخرمات تخريماً يعجز البشر، وفي كل باب حلق، في نهايه الصنعه والحكمه. وبه الصومعه العجيبه التي ارتفاعها مائه ذراع بالملكي المعروف بالرشاشي، وفيها من أنواع الصنائع الدقيقه ما يعجز الواصف عن وصفه ونعته. وبهذا الجامع ثلاثه أعمده حمر مكتوب على أحدها اسم محمد، وعلى الآخر صوره عصا موسى وأهل الكهف، وعلى الثالث صوره غراب نوح. والجميع خلقه ربانيه.

پێناسە و ناساندنی مزگەوتی قورتوبە لە سەدەی بیستویەكەمدا:

مزگەوتەكە ئێستا لە شێوەی لاكێشەیدایە و خاكێكی بەرفراوانی هەیە، هەیوانێک کە بە سەقف گیرابوو هاوشێوەی کەپرێک، لەهەموویان گەورەتر ئەوەیە کە تالای محرابەکە رۆیشوتوە، هەروەها تایبەتمەندی ئەو مزگەوتە زیاتر لە محرابەکەیدایە کە محرابەکەی لە حەوت کەوانە پێکهاتووە، ئەو کەوانانە لەسەر پایە وەستاوە، مینبەرەکەی لە جۆرە دارێکی بەنرخ دروستکراوە کە پێی وتراوە ساج. ئەو ساجە زۆر بەنرخە، هەروەها منارەی مزگەوتەکە بە منارەی عەبدوڕەحمانی ناصر بەناوبانگە یەکێکە لەو داهێنراوانەی، کە هاوشێوەی زۆر کەمە لەناوەوە بە پلیکانە بۆی سەردەکەویت، ژمارەی پلیکانەکانی بریتیین لە ١٠٧ پلە، لەسەرەوە خاوەنی سێ چەترە کە دوانیان لە زێڕە و دانەیەکیان لە زیو لە سەر شێوەی گەڵای سەوسەن دروست کراوە هەنارێکی ئاڵتونی بچووکیان لەسەر داناوە، پاشان ئیسپانییەکان ئەو منارەیان کردە بورجێک بۆ جەرەسی مەزهەبی کاتدراڵی لە ئیسپانیا کە سەر بەنەسڕانییەکان بوون، دەرگەی منارەکە درێژیەکەی ٨ مەترە وە پانییەکەی ٢٠ مەترە وە رووی بینایی مزگەوتەکە لە جۆرە بەردێکی رووخام پێکهاتووە کە بەردێکی زۆر بەنرخە بەجۆرەها نەخشی عەرەبی لەسەر هەڵکەنراوە کە تەنها عەرەب خاوەنی ئەو نەخشەن، لەلای باشووری منارەیەکی تر هەیە چوارگۆشەیە درێژیەکەی ١٢ مەترە و بەرزیەکەی ٩٣ مەترە وە پێک هاتووە لە پێنج نهۆم وە لەهەر نهۆمێک زەنگۆڵەیەکی تێدا دانراوە ١٩ دەرگەی تێدا دروست کراوە بە داری نوحاس توندو تۆڵ و بەهێز، گومەزی مزگەوتەکە لەسەر ٣٦٥ پایە یاخود دینگە وەستاوە کە مەڕمەڕە و ژمارەی چراکانی ناوەوەی بریتیین لە ٤٧٠٠ چرا وە ژمارەی پایەو دینگەکانی ئەو مزگەوتە بریتیین لە ١٢٣٩ پایە وستون لەجۆری بەردی رووخامی بەناوبانگ، بەڵام ئێستا تەنها ١٠٩٣ پایەی تێداماوە.

بەڵام بەداخێکی زۆر گەورەوە ئێستا کراوەتە کڵێسای نەسڕانی لەسەر مەزهەبی کاتەدڕاڵی کە ئیسپانیا لەسەر ئەو مەزهەبە بوون لەدوای رووخانی دەوڵەتی ئەندەلوس، لە راستییدا چاو پڕ لەفرمێسک دڵ بۆی مەحزون خەفەت بار دەبێت کە دەیبیستێت، بەڵام ناوەکەی هەر وەک خۆی ماوەتەوە وە بەیەکێک لە شوێنەوارە گەورەکانی جیهان دەژمێرێت وە خەڵکی بەردەوام دەچن بۆ سەیری کە چوونە ژوورەوەی بە ٦ ئیرۆیە [٢١].

---

[٢١] وصف مسجد قرطبه في الوقت الحالي: المسجد مستطيل الشكل يمتاز بصحنه الفسيح، ويضمّ العديد من الأروقه يعتبر الرواق الأوسط المؤدي إلى المحراب أوسعها، ويمتاز المسجد بمحرابه البديع الصنع حيث توجد فوقه سبعه أقواس قائمه على أعمده، ويوجد فيه منبر نفيس مصنوع من خشب الساج النفيس وتعتبر مناره الجامع المسماه بمناره عبد الرحمن الناصر من المنائر البديعه التي تحتوي على سلمين ولها ١٠٧ درجات وفي أعلاها ثلاث مظلات اثنتان من الذهب والثالثه من الفضه فوقها سوسنه من الذهب يوجد فوقها رمانه ذهبيه صغيره وقد حوّل الأسبان هذه المناره إلى برج للأجراس الكاتدرائيه، ويبلغ طول باب المناره النحاسي ٨م وارتفاعه ٢٠ م وواجهه البناء من الرخام المنقوش بنقوش عربيه بديعه. وفي الزاويه الجنوبيه للمسجد توجد مناره أخرى مربعه الشكل طول ضلعها ١٢م وارتفاعها ٩٣م وهي مكونه من خمسه طوابق في كلّ طابق عدد من الأجراس. وفي ١٩ باباً مصنوعاً من صفائح النحاس القوي وتقوم قبته

پردی قورتوبە:

لە وەسفی ئەم پردە دا ئبن وەردی لە هەمان كتێبدا "خريده العجائب و فريده الغرائب" باسی گەورەی ئەو پردەدا دەڵێ كە ئەو پردە عەجیبە لەسەر زەویدا زۆر نایاب بووە، وە بەشی كەوانەیی ئەو پردە ١٧ كەوانە بووە. بەینی هەر كەوانەیەک بۆ كەوانەیەكی كە ٥٠ بست بووە.

هەروەها ئیدریسی لە كتێبی "نزهه المشتاق في اختراق الآفاق" دا دەڵێ: پردی قورتوبە یەكێكە لە نایاب ترین پردەكانی جیهان كە هەمان قسەی ئبن وەردی دوبارە كردۆتەوە كە ١٧ كەوانەی تێدایە وە هەر بەینی كەوانەیەكیش ٥٠ بستە، لە ئاستی بەرزی رووبارەكەوە ٣٠ پێ بەرزە، وە هەر لەسەر پردەكە شەقام و جادەی تێدا دروست كراوە، سەرەتا چوارچێوەكەی بە تەختەیەكی زۆر نایاب دروست كرابوو ئێستا ئەو تەختانە نەماوە بەڵكو لە چیمەنتۆ چوارچیوەیان بۆ دروست كردوە وە لەسەر رووبارەكە سەدێكیان بۆ دروست كردوە كە لە سەر سەدەكە سێ خانوو دروست كرابوو ئەم خانوانە عەماری گەنم بوون وە لە سەر ئەو سەدە چوار ئاشی تێدا دروست كرابوو.

زانكۆی قورتوبە:

زانكۆی قورتوبە لە ناو مزگەوتی قورتوبە دا بوو كە گەورەترین مزگەوتی جیهان بوو، هەموو جۆرە زانستەكانی تێدا دەخوێنرا گەیشتبووە ئەو رادەیەی كە بوبوە ناوەندێكی رۆشنبیری لە هەموو ئەوروپادا تەنانەت زۆربەی زانستە ئیسلامیەكان گەیشتبووە وڵاتەكانی دیكەی ئەوروپا وە هەتا رووخاندنی قورتوبەش ئەم زانكۆیە بەردەوام بوو، تاوەكو پاشای قشتالە لە ساڵی ٦٣٣ی كۆچی بە ناوی فەرناندۆی سێیەم توانی ئەو زانكۆیە بڕوخێنێ و ئەو مزگەوتەی كردە كەنیسە، تا ئێستاش لە ئیسپانیادا ئەو مزگەوتە بە شوێنێكی شوێنەوارناسی گەورە دادەنرێت لە قورتوبە وە بە ئیسپانی بە مزگەوتی قورتوبە دەوترێ میسكویتا.

Mizquita

لە سەردەمی عەبدوڕەحمانی ناصردا یەكێک لە براكانی كە ناوی مونذر بوو خۆی سەرپەرشتی زانكۆی قورتوبەی دەكرد.

خوێندن و خوێندنەوە لە قورتوبە:

لە سەردەمی حەكەمی كوڕی عەبدوڕەحمانی ناصردا ئەندەلوس گەورەترین پێشكەوتنی بە خۆیەوە بینی لە زانست و ئەدەبیاتدا بە تایبەت لە شاری قورتوبەدا كە یەكێک بووە لە خەلیفەكانی بەنی ئومەیە كە زۆر كتێبی خۆش ویستووە، كە با عاشقی كتێب ناسراوە. پارەیەكی

على ٣٦٥ عموداً من المرمر، وعدد قناديلـه نـحو ٤٧٠٠ قنديل وكان للجامع ١٢٩٣ عموداً من الرخام بقي فيها ١٠٩٣ عموداً.

ومما يحزن القلب ويدمع العين أن هذا المسجد العظيم المهيب قد تحوّل عقب سقوط الأندلس إلى كاتدرائيه وأصبح تابعًا للكنيسه مع احتفاظه باسمه وهو من أشهر المواقع التاريخيه في العالم كله وتستطيع دخوله مقابل دفع ٦ يورو.

پردی قورتوبە:

لە وەسفی ئەم پردە دا ئیبن وەردی لە هەمان كتێبدا "خریده العجائب و فریده الغرائب" باسی گەورەی ئەو پردەدا دەڵێ كە ئەو پردە عەجیبە لەسەر زەویدا زۆر نایاب بووە، وە بەشی كەوانەیی ئەو پردە ١٧ كەوانە بووە. بەینی هەر كەوانەیەک بۆ كەوانەیەكی كە ٥٠ بست بووە.

هەروەها ئیدریسی لە كتێبی "نزهه المشتاق في اختراق الآفاق" دا دەڵێ: پردی قورتوبە یەكێكە لە نایاب ترین پردەكانی جیهان كە هەمان قسەی ئیبن وەردی دوبارە كردۆتەوە كە ١٧ كەوانەی تێدایە وە هەر بەینی كەوانەیەكیش ٥٠ بستە، لە ئاستی بەرزی رووبارەكەوە ٣٠ پێ بەرزە، وە هەر لەسەر پردەكە شەقام و جادەی تێدا دروست كراوە، سەرەتا چوارچێوەكەی بە تەختەیەكی زۆر نایاب دروست كرابوو ئێستا ئەو تەختانە نەماوە بەڵكو لە چیمەنتۆ چوارچیوەیان بۆ دروست كردوە وە لەسەر رووبارەكە سەدێكیان بۆ دروست كردوە كە لە سەر سەدەكە سێ خانوو دروست كرابوو ئەم خانوانە عەماری گەنم بوون وە لە سەر ئەو سەدە چوار ئاشی تێدا دروست كرابوو.

زانكۆی قورتوبە:

زانكۆی قورتوبە لە ناو مزگەوتی قورتوبە دا بوو كە گەورەترین مزگەوتی جیهان بوو، هەموو جۆرە زانستەكانی تێدا دەخوێنرا گەیشتبووە ئەو رادەیەی كە بوبوە ناوەندێكی رۆشنبیری لە هەموو ئەوروپادا تەنانەت زۆربەی زانستە ئیسلامیەكان گەیشتبووە وڵاتەكانی دیكەی ئەوروپا وە هەتا رووخاندنی قورتوبەش ئەم زانكۆیە بەردەوام بوو، تاوەكو پاشای قشتالە لە ساڵی ٦٣٣ی كۆچی بە ناوی فەرناندۆی سێیەم توانی ئەو زانكۆیە بڕوخێنێ و ئەو مزگەوتەی كردە كەنیسە، تا ئێستاش لە ئیسپانیادا ئەو مزگەوتە بە شوێنێكی شوێنەوارناسی گەورە دادەنرێت لە قورتوبە وە بە ئیسپانی بە مزگەوتی قورتوبە دەوترێ میسكویتا.

Mizquita

لە سەردەمی عەبدوڕەحمانی ناصردا یەكێک لە براكانی كە ناوی مونذر بوو خۆی سەرپەرشتی زانكۆی قورتوبەی دەكرد.

خوێندن و خوێندنەوە لە قورتوبە:

لە سەردەمی حەكەمی كوڕی عەبدوڕەحمانی ناصردا ئەندەلوس گەورەترین پێشكەوتنی بە خۆیەوە بینی لە زانست و ئەدەبیاتدا بە تایبەت لە شاری قورتوبەدا كە یەكێک بووە لە خەلیفەكانی بەنی ئومەیە كە زۆر كتێبی خۆش ویستووە، كە با عاشقی كتێب ناسراوە. پارەیەكی

على ٣٦٥ عموداً من المرمر، وعدد قناديلـه نـحو ٤٧٠٠ قنديل وكان للجامع ١٢٩٣ عموداً من الرخام بقي فيها ١٠٩٣ عموداً.

ومما يحزن القلب ويدمع العين أن هذا المسجد العظيم المهيب قد تحوّل عقب سقوط الأندلس إلى كاتدرائيه وأصبح تابعًا للكنيسه مع احتفاظه باسمه وهو من أشهر المواقع التاريخيه في العالم كله وتستطيع دخوله مقابل دفع ٦ يورو.

زۆری بەكار هێنا بۆ ئەوەی كتێب لە شاری قورتوبەدا كۆبكاتەوە، هەر ئەویش بوو كە بەرگی گرتە هەموو كتێبەكان واتا لەسەردەمی ئەودا. ئەو سەردەمەش بە سەردەمی راپەڕینی خوێندن و نووسین ناونرا لە ئەوروپادا، بەڵام بێجگە لە دەسەڵاتدارانی كڵێسا ئەوان بە دەرسی شەیتان ناوزەدیان دەكرد ئەو سەردەمە، دەیان وت زانستە ئیسلامیەكان زانستی شەیتانییە. وەک پێشتر ئاماژەمان پێ كرد كە موچەی بۆ مامۆستایانی ئاینی و قوتابیەكان بڕیەوە وە قوتابخانەی بۆ هەژارەكان دروست كرد بۆ ئەوەی بە خۆڕای بخوێن. پێشبڕكێ خرایە نێوان قوتابیەكانەوە كە هەركەسێک توانای بەرزبوونەوەی هەبوو لە زانستەكاندا ئەوا دەكرێتە مامۆستا لە زانكۆی قورتوبە، وە لە سەردەمی حەكەمی عەبدوڕەحمانی ناصردا براكەی سەرپەرشتی زانكۆی قورتوبەی دەكرد كە ناوی عەبدوعەزیز بوو.

بازاڕی قورتوبە:

لە راستییدا قورتوبە یەكێک بوو لە بازاڕە بازرگانیە جیهانییەكان كە بازاڕەكانی تایبەت كرابوون بۆ هەموو كاڵایەک كە بازرگانان بێن كاڵاكانیان لەوێ ساغ بكەنەوە، ئەمەش لە كتێبی ئیدریسی نووسراوە كە پێشتر ئاماژەمان پێ كرد.

خەڵكی قورتوبە:

خەڵكی قورتوبە ئەو سەردەمە بە گەورەترین و رۆشنبیر ترین خەڵكی دەناسران وە هەموو زانستەكانیشیان وەک ئەبول حەسەنی كوڕی بەسام دەڵێت: " كە بە زمانی عەرەبی خەڵكەكە قسەی دەكرد، وە هەموو زانستەكانیان لە دەستی خەڵكی شام و عیراق وەرگرتبوو، زۆربەی زۆری خەڵكەكانی كە لە ناو ئەندەلوس دا بوون هەر خەڵكی شام و عێراق بوون"

هەروەها ئەم باسەش ماهیر كردویەتی لە كتێبە هۆنراوەیەكەی خۆیدا بە ناوی شاعر قاهر.

ئیدریسی لە كتێبەكەی دا "نزهه المشتاق في اختراق الآفاق" دەڵێت:

"گەورەترین رێزیان لە زانایانی ئاینی و زانستەكانی دیكە دەگرت، وە جوانترین پۆشاكیشیان دەپۆشی خەڵكی قورتوبە"، دانیشتوانی قورتوبە ئێستا دەگاتە ٣٢٥ هەزار كەس.

جیهاد و كۆشش لەلای حەكەمی كوڕی ناصر و گەورەبوونی وڵاتەكەی:

لە سێبەری ئەم زانستەی كە بەر بڵاو بوو لە سەردەمی فەرمانڕەوای حەكەمدا، مەملەكەتی ئەوروپای باكوور و مەملەكەتەكانی نەسرانی ئەندەلوس ئەمیش بەهەمان شێوە وەک باوكی عەبدوڕەحمانی ناصر توانی جزیەیان لێ بسێنێت و وە زۆربەی زۆری شوێنەكانیان لێ بسێنێتەوە و بیخاتە ژێر ركێفی خۆیەوە وە هەمیشە چاو شۆڕو سەر زەلیل بوون لە بەردەمی حەكەمی كوڕی عەبدوڕەحمانی ناصردا.

هەر وەک پێشتر ئاماژەمان پێ كرد عەبدوڕەحمانی ناصر توانی بجەنگێت لەگەڵ دەوڵەتی فاطمیەكاندا لە وڵاتی مەراكیش وە ئەو سەردەمە ئەندەلوسییەكان تەنها دوو شاری گەورەی مەراكیشیان لە ژێردەستا بوو كە پێی دەوترا سەبتە و طەنجە لە سەردەمی عەبدوڕەحمانی ناصردا، بەڵام حەكەمی كوڕی توانی كە هەموو وڵاتی مەراكیش بخاتە ژێر ركێفی خیلافەتی

ئەمەویەوە. لە سێبەری حەکەمی کوڕی عەبدوڕەحمانی ناصردا واتا لە ساڵی ٣٥٠ی کۆچی تا ساڵی ٣٦٦ی کۆچی گەورەترین دەسەڵاتی فەرمانڕەوای لە هەموو جیهاندا ئەندەلوس بوو وە گەورەترین دەسەڵاتیشیان هەبوو لەسەردەمی خۆیاندا بەبێ ئەوەی کەسێک بتوانێت لە بەرانبەریاندا بوەستێت.

حەکەمی کوڕی عەبدوڕەحمان و لەدەستچوونی دەسەڵات

حەکەم کوڕی عەبدوڕەحمانی ناصر ئەگەرچی دەسەڵاتیکی باشی هەبوو، بەڵام لە کۆتایی تەمەنیدا گەورەترین هەڵەی کرد، کە هەڵەکەی بووە لە ناوچوونی دەسەڵاتی ئەمەوییەکان لە ئەندەلوس،بەڵام ئەمان لە بیر نەچێت کە موسوڵمانان لە سایەی سێبەری ئەودا چووە ئەوپەڕی دەسەڵات پێشکەوتن، لەکۆتایی تەمەنی حەکەم دا تووشی نەخۆشی ئیفلجی بوو شەلەل، وە لەسەر جێگەدا هەستا بەهەڵبژاردنی گەورەترین کوڕی خۆی کە تەمەنی تەنها دوانزە ساڵ بوو، ئەم کوڕە منداڵەی دانا لەبەردەم وڵاتێکی وەک ئەندەلوس، کە زۆربەی نەساڕاکانی باکووری لە ژێر دەستا بوو، پاشان هەموو وڵاتی مەراکیش کە لە دەست فاطیمیەکانی سەندبوەوە لەژێر سایە سێبەری دەسەڵاتی ئەندەلوس بوو ئەم وڵاتە بەر فراوانە کەسێکی پێویستە کە خاوەنی ئەزموون بێت لە بەڕێوبردنی دەسەڵات و خیلافەت، چونکە بەربڵاوی ئەو دەوڵەتە بپارێزێت نەک کەسێک کە تەمەنی بلوغی تەواو نەکردوە خاوەنی هیچ ئەزمونێک نییە، وە مەمەلیکەکانی ئەوروپا و نەسڕانییەکانی باکوور و دەوڵەتی فاطیمی زۆر خۆشحاڵ دەبوون بە لەناو بردنی ئەو دەسەڵاتە و ئاواتێدان بوو کە بەرەو شکست بڕوات ئەوە بەهێزیی و دەسەڵاتە بەرەو ئاوابوون بڕوات.

بێگومان ئەو هەڵە گەورەیە کە کردی حەکەمی کوڕی عەبدوڕەحمان بووە هۆی رووخان و شکستی ئەو دەسەڵاتە، دەبوو بیزانیبایە کە کێ هەڵدەبژێرێت، خۆ دەیتوانی کەسێک لە نەوەکانی بەنی ئومەیە هەڵبژێرێت بۆ ئەو فەرمانڕەواییە ئەو دەیزانی دوژمنێکی بێشوماری هەیە لە دەوروبەر، هەموو چاوی داگیرکاریان بڕیبووە ئەندەلوس.

لە ساڵی ٣٦٦ کۆچی دا حەکەمی کوڕی عەبدوڕەحمانی ناصر کۆچی دوای کرد لەدوای خۆی منداڵە دوانزە ساڵانەکەی لە جێگەیی خۆی دانا کە دیوانی چاودێری بۆ دروستکرد کە پێ دەوترا سەرپەرشتی ئەو لاوە لەلایەن سێ کەسەوە بوو "مجلس وصایە" .

ئەو سێ کەسە بریتی بوون لە:

یەکەم: حاجب کە ناوی خۆی جعفری کوڕی عوسمانی مصحفی حاجب کەسی دووەم بوو لە خیلافەت لەدوای خەلیفە راستەخۆ، واتا هاوشێوەی سەرۆک وەزیرانی ئێستا.

دووەم: سەرۆکی پۆلیسی خیلافەت یاخود وەزیری ناوخۆ ئێستا دەکات، ناوی موحەمەدی کوڕی ئەبی عامر-ە کە لەبنەڕەتا خەڵکی یەمەن بوو.

سێیەم: دایکی هیشام کوڕی حەکەم و ناوی خۆی صوبح بوو.

موحەمەدی کوڕی ئەبی عامر

لەڕاستیدا موحەمەد کوڕی ئەبی عامر کەسێکی زۆر بەرچاو برسی بوو هەمیشە هەوڵی دەسەڵاتی زیاتری هەبوو وە سەروەت و سامانی زۆری کۆکردبوەوە وە هەوڵی ئەوەی ئەدا کە ببێتە والی لە ئەندەلوس، لەبەر ئەوەی ببێتە والی چەند کارێکی کرد.

یەکەم: بیری لەوە کردەوە کە چۆن لە دەستی ئەو دوو سەرپەرشتێدارەی تر رزگاری بێت کە بۆ هیشامی کوڕی حەکەمی عەبدوڕەحمانی ناصر دانرابوون واتا دایکی و حاجب کەناوی جعفری کوڕی عوسمانی موصحفی، کارێکی رێک خست سەرەتا کە چۆن جعفری کوڕی عوسمان بکوژێت وە کارەکەی سەری گرت کوشتی بە فێڵ! پاشان ویستی دایکی هیشام بە هەمان کاردا بەرێت، بەڵام زانی وەک دایکی کوڕەکە هیچی پێناکرێت لە چاو ئەم دا کە خاوەنی ئەو پۆستەیە کاریگەری نییە وەک پێشتر ئاماژەمان بۆ کرد کە سەرۆکی هەموو پۆلیسی ئەندەلوس بوو واتا وەک وەزیری ناوخۆ ئاماژەی بۆ دەکرێت بە دەسەڵاتی ئەمڕۆ،بۆیە وازی لە دایکی هێناو لە باڵەخانەکەدا هێشتیەوە، وە توانی خۆی وڵات بگرێتە دەست بەناوی خەلیفەی بچووکەوە فەرمانڕەوایی بکات لە ئەندەلوس.

دووەم: هەر بۆ بەهێز کردنی پێگەی خۆی موحەمەدی کوڕی ئەبی عامر کچی ئەمیری سوپای ئەندەلوسی خواست کە ئەمیری سوپای ئەو سەردەمە ناوی غالبی کوڕی عەبدوڕەحمان بوو، وای کرد کە سەرنج و پشتگیری ئەمیری سوپای ئەندەلوس و سوپاکە بەگشتی بۆ خۆی رابکێشێت، لەپاش ئەوەی کە پێگەی بەهێز بوو لە مەرامەکەی تێگەیشتن بەکارەکەیان زانی موحەمەدی کوڕی ئەبی عامر توانی نەخشە بۆکوشتنی ئەمیری سوپا بکێشێت وە ئەویشی کوشت، کەسێکی نزیکی خۆی کردە ئەمیری سوپایی ئەندەلوس.

سێیەم: موحەمەدی کوڕی ئەبی عامر بەوەندەوە نەوەستا، بەڵکو کارێکی تری ئەنجام دا ئەویش داوای کرد لە سەرکردەو فەرماندەی سوپایی مەراکیش کە لەسەردەمی حەکەمی کوڕی عەبدوڕەحمانی ناصر کە ئەندەلوس فەرمانڕەوای دەکردن بانگی سەرۆکی سوپاکەی کرد کە ناوی جعفری کوڕی عەلی کوڕی حەمدون بوو وە نزیکی کردەوە لەخۆی پلەوپایەی زیادی دایە، کارێکی بۆ رێکخست ئەویشی بەفێڵ کوشت. کەواتە بەم کارە توانی دەسەڵاتی تەواوەتی لەئەندەلوس دا بچسپێنێت و بیخاتە ژێر رکێفی خۆی بەتەواوی.

چوارەم: لەو کارانەی تر کە کردی موحەمەدی کوڕی ئەبی عامر ئەوە بوو کە بەخەلیفە هیشامی وت بۆ ماوەیەک لە چاو ون بە بۆ ئەوەی نەک شۆڕش و یاخی بوونت بەسەردا بکەن، وە وای تێگەیاند کە خەلیفە دەبێت خەریکی بەندایەتی بێت خۆی لە کاری سیاسی و بەڕێوە بردنی دەوڵەتەوە خەریک نەکات، بەم کارە توانی هیشامی کوڕی حەکەم لە دەسەڵات بە تەواوەتی دوور بخاتەوە بینێرێتەوە بۆلای دایکی وە بە گشتی لە سەر ئەوە پەروەردە بکرێت کە نابێت خەریکی کاری سیاسی بێت، بەڵکو سەرۆکی وەزیران سەرکردەی سوپا ئەم کارانە ئەنجام ئەدەن.

موحەمەدی کوڕی ئەبی عامر ناسرا بە حاجب مەنصور:
لە پاش ئەوەی کە توانی هەموو وڵاتی ئیسپان بخاتە ژێر رکێفی خۆی بەتەواوەتی فەرمانڕەوایی بکات، رۆژ بەڕۆژیش هیشامی کوڕی حەکەم گەورەتر دەبوو لەتەمەندا، بەڵام توانای سیاسی و بەڕێوە بردنی دەوڵەتی نەبوو نەیدەزانی دەسەڵات و فەرمانڕەوایی چیە، لەساڵی ٣١٧ کۆچی کە ماوەی پێنج ساڵ فەرمانڕەوا بوو توانی هیشامی کوڕی حەکەم دووربخاتەوە لە دەسەڵات خۆی ناونا بە حاجب منصور وە خۆیشی بە سەرپرشتێداری هیشام دەزانی.
پێشتر لە سەردەمی هەموو خەلیفەکاندا زانرا بوو کە خەلیفەیەک دەسەڵات بگرێتە دەست ناوێک بۆ خۆی دادەنێت جا ئەگەر لایەقی بێت یان نالایەق، بەڵام ئەم جارە بۆ یەکەم جار لە مێژووی ئیسلامدا کەسێک کە سەرپرشتێداری خەلیفە بێت و سەرۆکی وەزیران بێت ناوی خۆی بنێت بۆ نمونە خەلیفەکان ئەم ناوانەیان دەنا لەخۆیان الناصر بالله، الحاكم بأمر الله، المؤيد بالله....هتد بەڵام ئەم خۆی ناو نا وەک خەلیفەیەک حاجب منصور! تەنانەت لە مینبەری مزگەوتەکانەوە ناوی لەگەڵ خەلیفەدا دەهێنرا و لەسەر پارەی وڵات وێنەو ناوی خۆی تێیا دانا لەسەر هەموو نووسینەکان نامەکان ناوی لە تەنیشتی خەلیفە وە دەنووسرا.
چۆن عەبدوڕەحمانی ناصر شارێکی دروست کرد بەناوی شاری زەهرا لە باکووری رۆژئاوای شاری قورتوبە، بەهەمان شێوە موحەمەدی کوڕی ئەبی عامر شارێکی نوێی دروست کرد بەناوی شاری زاهیرە لە رۆژ هەڵاتی قورتوبە یاخود ناویان لێنا بوو شاری عامریە.
موحەمەدی کوڕی ئەبی عامر وای لێهات هەموو وەزارەتەکانی گواستەوە بۆ شاری زاهیرە ئەوەندە گرنگیان پێدا تا وای لێهات بوو پایەتەختی فەرمانڕەوای ئەندەلوس ئیتر لەو شارەو فەرمانڕەوایی دەکراو دەسەڵات و ئەرکەکان لەوێوە دەبەش دەکرا وە باڵەخانەی دەسەڵات "قصر الحكم" لەوێ دروستکرا.

دامەزراندنی دەوڵەتی عامریە لە ساڵی ٣٦٦ -٣٩٩ کۆچی

ئەم سەردەمە لە وڵاتی ئەندەلوس بە سەردەمێکی نوێ دادەنرێت، چونکە موحەمەدی کوڕی ئەبی عامر هەندێک کاری کرد کە بریتیی بوون لە:
یەکەم: لە ساڵی ٣٨١ کۆچی بۆ یەکەم جار لە مێژووی موسوڵمانان کارێکی زۆر گرنگ روو دەدات کە هاوشێوەی نەبووە ئەویش موحەمەدی کوڕی ئەبی عامر لەدوای خۆی کوڕەکەی دەکات بە جێنشینی خۆی واتا جێنشینی سەرۆک وەزیران! هەمیشە لە مێژوودا خەلیفەکان کەسێک دەکەن بەجێنشینی خۆیان دوای مردن، بەڵام ئەمجارە سەرۆک وەزیران کردی.
دووەم: لەپاشاندا کارێکی زۆر سەرسوڕمان تر روویدا کە بریتی بوو لەوەی لە ساڵی ٣٨٦ کۆچی ناوێکی تری لە خۆی نا کە هەموو ئەمەوییەکانی سەرسام کرد بەوەی خۆی ناونا "الملک الكريم" لەگەڵ ئەویشدا تەمەنی هیشامی کوڕی حەکەم گەورە بوو، بەڵام هیچی بۆ نەدەکرا (کەواتە دەڵێن گیا لەسەر بنجی خۆی دەڕوێتەوە ئەمیش هەڵە دەرچوو) بۆیە موحەمەدی کوڕی ئەبی عامر گەورەتر دەبوو، بەڵام هیشام بچووکتر دەبووەوە.

سێیەم: موحەمەدی کوڕی ئەبی عامر هەستا بەکارێکی زۆر ترسناک ئەویش بریتی بوو لەوەی هەرچی خەڵکی هۆزی موضری و ئەمەوی بوو دوری خستنەوە بەربەریەکانی هێنایە جێگەیان لە پلەو پایەی ئەوانی بەرز کردەوە و هۆزەکانی تری پەراوێز کرد وە خۆشی لە یەمەنییەکان بوو. ئەم کارە دەبێتە هۆی پارچە پارچە کردنی ئەندەلوس، چونکە زۆربەی سەرکردەی سوپا و سوپا بەگشتی موضری و ئەمەوی بوون بۆ ئەوەی پێگەی خۆی بەهێز بکات بەربەری هێنایە پێشەوە بۆ ئەوەی وەلائیان بۆی هەبێت.

موحەمەدی کوڕی ئەبی عامر هەرچی عامریەکان بوو، خستیەسەر دەسەڵات و پۆستە گرنگەکانی دا بەوان، ئەم هۆکارە وای کرد کە ئەم دەسەڵات و دەوڵەتە ناو نرا بە دەوڵەتی عامریە، وە ئەم سەردەمە لەو کاتەوە دەست پێ دەکات کە موحەمەدی کوڕی ئەبی عامر بوو بە سەرپەرستێداری هیشامی کوڕی حەکەم تا کۆتایی دەسەڵاتی واتا لە ساڵی ٣٦٦ کۆچی تا ساڵی ٣٩٩ کۆچی واتا سی وسێ ساڵ بەردەوام بوو کە هەزارساڵ لەمەوبەر دەکات، بەڵام هەر لەناوخۆی خیلافەتی ئەمەوی ئاماژەی بۆ دەکرێت لە مێژوودا چونکە تا ئێستاش خەلیفەی ئەمەوی هیشامی کوڕی حەکەمی کوڕی عەبدوڕەحمانی ناصر هەر خەلیفەیە ئەگەرچی وەک هێمایی خەلیفە مابێتەوە یان دوور لە ڕووداوەکان بێت.

ژیانی موحەمەدی کوڕی ئەبی عامر سەرسامترین ژیان:

هەندێک لە لایەنەکانی ژیانی موحەمەدی کوڕی ئەبی عامر باس دەکەین کە پێشتر بینیمان کە ویستی بۆ هاتنە سەر دەسەڵاتی بەلای کەمەوە سێ کەسی کوشت، ئەو دەسەڵاتەی کە هەیبوو لەساڵی ٣٦٦ کۆچی دەست پێ دەکات تا مردنی ساڵی ٣٩٢ کۆچی وە توانی ئەندەلوس بخاتە ژێر ڕکێفی خۆی.

ئەو سەرسوڕمانەی کە باسی دەکەین لەژیانی ئەم پیاوە زۆر کاری باشەی کردوە لە ژیانیدا کە هەموو مێژوونووسان بە سەرسوڕمانەوە باسیان کردوە زۆر لایەنەکانی ژیانی جێگەیی ورد بوونەوە و تێڕامان بووە کە هەندێکیان باس دەکەین.

یەکەم: کۆشش و خەباتی لایەنی جیهاد

بەڵێ لە ڕاستییدا سەرکردەیەکی ئازاو چاو نەترس و موجاهید بووە، ئەوەی کە جێگەیی تێڕامانە لە ژیانی موحەمەدی کوڕی ئەبی عامر ئەوەیە کە خاوەنی پەنجاو چوار شەڕی بەناو بانگ بووە لە ژیانیدا لە یەک جەنگدا شکستی نەهێناوە زۆر بەتوانا و لێهاتوو بووە لە بەڕێوە بردنی کاری سەربازی دا، لە هەموو سەرسوڕمان تر ئەوەیە کە موحەمەدی کوڕی ئەبی عامر ئەو جێگەیانەی کە ڕزگاری کردوون هیچ سەرکردەیەک لە سەرکردەی موسوڵمانان نەیانتوانی، وە فەتحی بکەن ئەم توانی دەوڵەتی لیۆن فەتح بکات تەنانەت موسای کوڕی نوصێرو طارقی کوڕی زیاد بۆیان نەکرا، بەڵکو توانی بگاتە وڵاتی صخری بلای ئەوێش فەتح بکات کە موسوڵمانان خەونیان پێوەی دەبینی، بەڵام ئەو توانی فەتحی ئەوێ بکات کەناو ماڵی نەسرانییەکان خۆیان بوون، توانی بگاتە کەنداوی بسکای دەریایی ئەتڵەسی لە باکووری ئەندەلوس، وە بەتەواوەتی لوتی نەسارا بشکێنێت لە هەموو ئیسپانیادا -ڕەحمەتی خوای لێ بێت-.

لای هەمووان ئاشكرایە پێشتر باسمان كرد كە دەرچوون بۆ جیهاد ساڵانە لە یەک وەرزدا بووە، بەڵام لەسەردەمی موحەمەدی كوڕی ئەبی عامر لەساڵێكدا بوو بە دوو وەرز واتا هاوین و زستان.

چەند وێنەیەكی درەوشاوە لە جیهادی موحەمەدی كوڕی ئەبی عامر:

ژیانی ئەم سەركردەیە لە رووی خەبات و جوامێریەوە سەروەری بۆ خۆی زۆر تۆمار كردوە هەرچەند بەو شێوە هاتە سەر شانۆی فەرمانڕەوایی دەسەڵاتی گرتە دەست، بەڵام ئەوەندە كاری چاكەی كردوە پێویستە ئەو كارانەی لەیاد نەكرێت.

یەكەم: ناردنی سوپایەكی بەهێزی گەورە بۆ ئازاد كردنی سێ ئافرەت لەلایی نەسرانییەكان.

مێژوو نووسان دەگەێڕنەوە رەحمەتی خوایان لێ بێت دەڵێن لە نێوانی مەملەكەتی ناڤار و موحەمەدی كوڕی ئەبی عامر گرێبەستی شەڕ هەبوو، وە بەهەمان شێوە جزیەیان دەدا بە دەوڵەتی ئەندەلوس یەكێک لە مەرجەكانی ئەو پەیمان نامەیەی نێوانی ناڤار و موسوڵمانان ئەوە بوو كە موسوڵمان بە دیل نەگیرێت خاكی موسوڵمان داگیر نەكرێت، كۆمەڵێک لە نێراوەكانی موحەمەدی كوڕی ئەبی عامر دەنێرێت بۆ وڵاتی ناڤار بۆ كۆكردنەوەی جزیە و بۆ ئەوەی لە هەواڵی خەڵكەكە بزانن و رەوشەكە بۆ موحەمەدی كوڕی ئەبی عامر بگێڕنەوە، بەڵام ئەو نێراوانەی كە ناوچەكەدا دەگەڕێن دەبینن سێ ئافرەتی موسوڵمانن لە كڵێسەیەكدان. نێراوەكان زۆر سەرسام دەبن بەوە دیمەنە چۆن ئافرەتی موسوڵمانان لە كەنیسەدا دەبێت پرسیاریان لێ دەكەن بۆ لەم شوێن وجێگەیەن؟ لەوەڵامدا دەڵێن ئێمە دیل كراوین لە لایەن نەساڕاكانەوە لەم شوێنە دەست بەسەرین.

نێراوەكان زۆر توڕەبوون لەو كارە و گەڕانەوە بۆلای موحەمەدی كوڕی ئەبی عامر باسی ئەو سێ ئافرەتەیان بۆ گێڕایەوە ئەویش زۆر توڕەبوو سوپایەكی گەورە و بەهێزی ئامادەكردە سەر مەملەكەتی ناڤار، كاتێک سوپا نزیک بوویەوە پاشای ناڤار زۆر سەرسام بوو وتی ئێمە پەیمان لە نێوانماندا هەیە بۆ هاتوونەتە سەرمان خۆ جزیەمان داوەنتێ هیچ جێگەیەكمان داگیر نەكردوە؟ موسوڵمانان چیرۆكی سێ ئافرەتەكەیان بۆ پاشای ناڤار گێڕایەوە ئەویش بێ ئاگایی خۆی نیشان دا دەست بەجێ خۆی چووە جێگەكەو سێ ئافرەتەكەی ئازاد كرد ئەو سەربازەی كە ئافرەتاكانی دیل كردبوو لەگەڵ نامەیەكی لێبوردن بۆ موحەمەدی كوڕی ئەبی عامر ناردوو سێ ئافرەتەكەی بە سەربەرزی گەڕاندەوە پاشان سزایی سەربازەكانیان دا موسوڵمانان بە سەربەزی و جوامێریەوە گەڕانەوە.

دووەم: دەربازبوون لە گەورەترین بۆسە و كەمینی نەسڕانییەكان دانانی مەرج بۆ وازهێنانی جەنگ لەگەڵ نەسڕانییەكان.

یەكێكی تر لەو جەنگانەی موحەمەدی كوڕی ئەبی عامر كە كردی لەگەڵ نەساڕا -رەحمەتی خوای لێ بێت-، ساڵێک دەرچوو بۆ جیهاد بۆ مەملەكەتی نەساڕا كە فەتحی بكات لە باكوور ویستی لە كەنداوێكە و بپەڕێتەوە، بەڵام لە پەڕینەوەیدا نەسڕانییەكان بۆسەو كەمینێكی زۆر گەورەیان بۆدانا بۆ ئەوەی خۆی سوپاكەی لەناو بەرن، كاتێک كە گەڕایەوە بینی دەربەندی كەنداوەكە بە سوپا گیراوە.

كارێكی زۆر سەیری كرد كە زۆر بەكەمی سەركردەكان توانیان ئەوەیان بوویێت لە ئەندەلوس دا، كەزانی هەموو دەربەند و كەنداوەكەی لێگیراوە ناچار گەڕایەوە دواوە بۆ وڵاتی نەسارەكان چووە شارێك لەوێ دانیشت شارەكەی داگیر كرد خۆی و سوپاكەی لەوێ قایم كرد، وە هەموو خەڵكی شارەكەی دەكرد لە ماڵەكانیاندا وە سوپاكەی خۆی لەو شارەدا دامەزراند هیچ پێویستیكیان نەبوو، ئەو شارەی كردە ناوەندی سەربازی خۆی سەربازەكانی لەوێوە دەنارد بۆ جەنگ وەك شەڕی پارتیزانی دەستی باشی دەوەشاند لەنەساڕاكان زۆر لە ناوچەكانی تری خستە ژێر ركێفی خۆی كە هەموو ناوچەی نەساڕا بوو، ئەوەی كە دەیكرد زیاتر گرنگی دابوو بە كوشتنی نەسڕانییەكان و دەستكەوت دەبوو هەرچی بكوشتێدایە لە نەساڕا تەرماكانی بهێنایە بۆ ئەوەی بیكاتە پردێك لەو كەنداوەی كە نەسڕانییەكان دەربەندەكەیان لێگرتووە و ناتوانێت بگەڕێتەوە بۆ ئەندەلوس. بەلاشەی نەسڕانییەكان خەریبوو پردەكەی تەواو دەكرد، بەتەواوەتی نەساڕا هەراسان بووبوون خۆیان پەشیمان بوون لەوەی كە ئەو كارەیان لەگەڵ كرد، بۆیە وای كرد لە نەساڕا بۆ ئەوەی بەتەواوەتی ترس و بیم بخاتە دڵ و دەرونیان و باری دەرونی هەموو نەساڕای تێك دابوو. كە ناوی حاجب مونصوریان دەبرد هەموو نەساڕا لەترسان ئاوری ئەداوە چونكە جەنگی زۆر خێراو لە ناكاو هەمیشە لە جەنگدا دەركەوتوە.

كە نەساڕا زانیان ئەو هەمووەیان لێكوژراوە رۆژ بەرۆژ شاریان داگیر دەكرێت خەڵكیان بەدیل دەگیرێت ناچار خەڵكەكە لە دەسەلاتدارەكانیان تووڕە بوون چوون بۆ لایان تا دەروازەی كەنداوەكیان بۆ بكەنەوە بۆ ئەوەی تیپەڕ بن و بڕۆن، تەنانەت هەندێك لە مێژوو نووسانی ناوچەكە دەڵێن كۆمەڵێك دایانە پاڵ موحەمەدی كوڕی ئەبی عامر لە نەساڕاكان بۆ ئەوەی كەنداوەكە بكەنەوە لە دەستی حاجب منصور رزگاریان بێت، ئینجا هاتن بۆلای حاجب مەنصور و پێیان وت ئەوا رێگەكەت بۆ دەكەینەوە بۆ ئەوەی بڕۆیت، بەڵام ئەو ئەم داوایەی ئەوانی وەرنەگرت و وتی لێرە ناڕۆم، چونكە من هەموو ساڵێك دووجار دێم بۆ جیهاد ئەم ساڵ بۆ كاتی جیهادەكەم زۆری نەماوە لە باتی ئەوەی بگەڕێمەوە هەرلێرە دەبم جیهادی ئەم ساڵیش دەكەم پاشان دەگەڕێمەوە، ناكرێت لە قورتوبەوە بگەڕێمەوە هاوین و زستان ئەم هەموو رێگە دووره ببڕم. ئەمە سیاسەت نەبوو كردی موحەمەدی كوڕی ئەبی عامر، بەڵكو ئەوپەڕی راستگۆی بوو ئەوەی كە دەیووت دەبوو بیكردایە، چونكە ئەوان ساڵانە كردبوویان بە فەرز لەسەر خۆیان كە جیهاد بكەن، وە لە ناو ئەمەوییەكان زاناكانیان بۆیان دیاری كردبوون كە دەبێت ساڵی جارێك بڕۆن بۆ جیهاد چونكە جیهاد بەندایەتیە دەبێت بكرێت بۆیە كاتیدان بۆ دیاری كردبوو.

نەساڕا بە تەواوەتی تەنگیان پێ هەڵچنرا بوو هیچ دەروازەیەكیان نەمابوو بیكەن لەگەڵ حاجب مەنصور بۆیە ئەم توانی داوای خۆی لەسەر ئەوان پێویست بكات ئینجا گوێ بۆ حاجب مەنصور موحەمەدی كوڕی ئەبی عامر بگرن و داواكانی ئەو ئەنجام بدەن!

موحەمەدی كوڕی ئەبی عامر رازی بوو بەڵام مەرجی دانا بۆیان كە بریتیی بوون لە:

یەكەم: دەبێت دەربەندی ئەو كەنداوە بەتەواوەتی چۆڵ بكەن تاكە نەسرانییەكی تێدا نەمێنێت.

دووەم: پێش ئەوی من لە كەنداوەكە بپەڕمەوە هەرچیم لە نەسڕانییەكانی ئێوە كوشتووە دەبێت لاشەكانیان لابەرن بۆ ئەوەی سوپاكەم توشی نەخۆشی نەبن و بۆنی پیس بەسەریاندا نەڕوات،

چونكە ئەوەندەی لێكوشتبوون ئەوانەی كە حەكیم بوون وتیان نەكو توشی نەخۆشی تاعون بین وە زاناكان وتیان دەبێت لەبەر ئەوەی كە خوای گەورە ڕێزی لە مرۆڤ گرتووە دەبێت بشارێنەوە، بۆیە لاشەكانیانی پێ لابردن.
سێیەم: هەرچی دەسكەوتم هەبوو دەبێت ئێوە بۆم هەڵبگرن تا جێگەی خۆم لە قورتوبە، بەڵای هەرچی دەست كەوتی دەستكەوتبوو لەو جەنگانەدا هەمووی بە نەسارا هەڵگرت بێ ئەوەی موسوڵمانێک بارێک هەڵبگرێت یاخود وڵاغەكانیان.
وە لەترسی ئەو توانا و هێزەی كە هەی بوو موحەمەدی كوڕی ئەبی عامر پاشای ناڤار كچەكەی خۆی بە دیاری دەنێرێت بۆی تا زیاتر خۆی لێ نزیک بكاتەوە!
نەسرانییەكان بەمە رازی بوون وە هەموو دواكانیان قبوڵ كرد كە دەبێت مەملەكەتی لیۆن و فەرەنسا بەیەكەوە جزیە بدەن وە جزیەكە بێهنن بۆ وڵاتی ئەندەلوس لەوێ وەربگیرێت یان بەكوڕێكی پاشاكانتاندا یان بەكچێكی یاخود بە كەسێكی دەسەڵاتداری وڵاتەكە بیهێنێت بۆ ئەندەلوس، ئەمەش هۆكاری ئەوە بوو كە لە پشتەوە پەیمانەكەیان شكاند بۆیە ئەوەندە لەسەری توند كردن وە بەڕاستیش كردیان توانیان موسوڵمانان سەربەرز و عەزیز بكەن.
سێیەم: هەرچی تۆز و غوباری جەنگەكانی بوو لە شەڕەكاندا كە پێوەی دەنووسان هەمووی كۆدەكردوە لە سندوقێک هەڵیدەگرت.
بۆیە ئەم كارەی دەكرد خۆی كەسێک زۆر دیندار بوو زۆر حەزی بە سوننەتی پێغەبەری ئازیزمان ﷺ بوو بۆیە وەک لە فەرمودەیەک دا بۆمان دەگێڕێتەوە: "لَا يَجْتَمِعُ عَلَى عَبْدٍ غُبَارٌ فِي سَبِيلِ اللهِ وَدُخَانُ جَهَنَّمَ" رواه الترمذي وهو حديث حسن صحيح.
حاجبی مەنصور كە لە هەر جەنگێک دەگەڕاوە جلەكانی دادەكەند دەیتەكاند و خۆڵ و تۆزەكەی دەخستە ناو ئەو باوەڵە و هەڵی دەگرت، ئەوكاتەی كە مرد لەگەڵ خۆیدا ناشتێدان بۆ ئەوەی لە قیامەتدا شایەدی بۆ بدات كە چۆن دژی نەسرانییەكان جەنگاوە.
لەگەڵ ئەو هەموو جەنگە گەورەی كە كردی زیاد لە پەنجا و چوار جار غەزوەی وڵاتانی نەسارای كرد لەیەک جەنگدا شكستی نەهێنا، نە عەبدوڕەحمانی ناصر وە هیچ كەسێكی تر ئەو جێگەیانەی كەم ئەم چووە نەیانتوانی بوو جەنگی تێدا بكەن، بەڵام ئەم هەموو كارەكانی شەڕ كردن بوو فەتحی نەكرد خەڵكەكەی موسوڵمان بكات ئیسلامی تێدا بڵاو نەدەكردەوە، دوای گرتنی بەجێی دەهێشت بۆ نەساڕاكان و جزیەی لێدەسەند وە هیچ كەسێک لە زانایانی ئیسلامی نەدەنارده ئەو ناوچانە تا ئاینی پیرۆزی ئیسلام بڵاو بكەنەوە، تەنها سەركەوتنی بەدەست دەهێنا بە دەستكەوت و غەنیمەتی زۆرەوە دەگەڕایەوە و كوشتاری لێدەكردن وە چاو ترسێنی دەكردن. ئەمە وای كرد كە نەساڕا زیاتر قین لە موسوڵمانان هەڵبگرن و رقیان لە موسوڵمانان بێتەوە چونكە جەنگی موسوڵمان بۆ مەبەستە نەک بۆ دەست كەوت و چاو ترساندن.

ژیار و شارستانییەت لەسەردەمی
موحەمەدی كوڕی ئەبی عامرحاجب مەنصور

لە لایەنی شارستانییەت و ژیارەوە، توانی گرنگییەكی باش بدات بە ئەندەلوس، موحەمەدی كوڕی ئەبی عامر توانی شارێكی نوێ دروست بكات بەناوی شاری زاهیرە، یاخود عامریە، كە نمونەی شارەكانی ئەندەلوس بوو لە جوانیی و گەورهیی ئەندازە و باخچە و بیناسازیدا، پاشان گرنگی دا بە گەورەكردنی مزگەوتی قورتوبە، ئەو زەویانەی كە لەدەوورو پشتی بوون بە پارەیەكی زۆر لە خەڵكەكەی كڕیەوە تا زیاتر مەزگەوتەكە گەورەتر بكەن ئەوەندە مزگەوتەكەیان گەورە كرد لە ئەوەندەی رووبەرەكەی خۆی زیاتر بەو پارەیەی كە خەڵكەكەی پێ رازی بوون نەك بەزۆر وە خەڵكی ئەندەلوس زۆر ئەو مزگەوتەیان خۆش دەویست چونكە بووبووە ناسنامەی شارەكەیان وە ئێستاش هەروایە.

دەگێڕنەوە كە ئافرەتێكی پیر لە نزیك مزگەوتەكەدا خانویەكی هەبوو داوایان لێكرد بیفرۆشێت، لە ماڵەكیدا دارخورمایەكی گەورەی تێدا بوو كە ژیانی لەسەر ئەو دارخورمایە بوو لە بەرهەمەكەی دەفرۆشت و بژێوی خۆی پێ دابین دەكرد، هەواڵیان دا بە حاجب منصور كە ئەو پیرێژنە خانووەكەی نافرۆشیت، موحەمەدی كوڕی ئەبی عامر خۆی هەستا چوو بۆلای داوای لێكرد بە هەرچەندێك بوو خانوەكەی بفرۆشێت یان بەچەند پارە دەیدات دەیكڕین بەس ئەو داوا بكات، ژنەكە زۆر دارخورماكەی خۆش دەویست وتی خانویەكم دەوێت نزیك بازاڕ بێت دارخورمایەكی وەك ئەوەی خۆمی تێدابێت، موحەمەدی كوڕی ئەبی عامر فەرمانی دا ئەگەر دارخورماكەتان بۆ گواستۆتەوە دەبێت خانویەكی وەك ئەوەی خۆی بۆ پەیدا بكەن، تا خانوەكەیان بۆ پەیدا نەكرد دەسیان نەكرد بە نۆژەن كردنەوەی مزگەتەكە وە ژنە پیرەكەیان رازی كرد.

لەسەردەمی حاجب مەنصوردا یەكەم مزگەوت بوو لە هەموو جیهاندا هاوشێوەی نەبوو وە پێشتر ئاماژەمان بۆ كرد كە ئێساش ماوە لە ئیسپانیا، بەڵام بەداخەوە ئێستا كەنیسەیە موسوڵمانان سەیری دەكەن.

وە لەسەردەمی موحەمەدی كوڕی ئەبی عامر پێشكەوتنێكی زۆر باش روویدا لە رووی هەموو زانستەكانەوە رێزی زانایان زۆر دەگیرا، پاشان خەڵكی زۆر بەدەگمەن هەژار بوون ئەوانیش خەڵكی وڵاتی ئیسپان نەبوون بەڵكو لە شوێنەكانی دیكەوە هاتبوون خەزێنەی دەوڵەت هەمیشە پڕ لە پارە بوو، وە بازاڕو بازرگانییەكی گەرم كەوتبووە وڵاتی ئەندەلوس لەو سەردەمەدا هیچی كەمتر نەبوو لەسەردەمی حەكەم و عەبدوڕەحمانی ناصردا -رەحمەتی خوا لە هەموویان بێت-.

لەسەردەمی موحەمەدی كوڕی ئەبی عامر هیچ یاخی بوونێك و شۆڕشێك رووی نەدا لەماوەی دەسەڵاتیدا كە فەرمانڕەوای كرد لەساڵی ٣٦٦-٣٩٢ كۆچی لەگەڵ ئەو بەرفراوانییەی كە وڵاتی ئەندەلوس بەخۆیەوە دیبووی.

ئەم پیاوە ئەوەندە بە توانا و دەسەڵات بوو هیچ هێزێك خۆی بۆ نەدەگیرا لەبەر سوپاكەیدا پاشان خۆی كەسێكی لێزان و لێهاتوو بوو سەرباری هەمووی لەگەڵ خەڵكیدا زۆر دادپەروەر بوو، دادپەروەری ئەم موحەمەدی كوڕی ئەبی عامر مێژوونووسان زۆر بەسەرسامیەوە دەگێڕنەوە:

تەنانەت کەسێک جارێک هاواری لێکرد حاجب مەنصور وەرە بە هانامەوە زوڵمم لێکراوە بۆ دەسەڵاتدارەکانت وامان لێدەکەن لە ناو شاردا هاواری لێکرد، ئەویش لەگەڵ دەستەو ستافەکیدا وەستا لە ئەسپەکەی دابەزی و چووە بەردەم ئەوکەسەی کە هاواری لێ کرد، وتی: بزانم کێ ستەمی لێ کردوویت؟

ئەویش وتی: قاضی وڵات گەورەم، من خاوەنی شتێکم کەچی بۆم ناگەڕێنێتەوە.

قاضی بانگ کرد وتی: ئەم پیاوە کێشەی چییە؟

قاضی وتی: کێشەی ئەم پیاوە لای من نییە، بەڵکو لای وەسیطە[22].

موحەمەدی کوڕی ئەبی عامر وتی: بانگی وەسیط بکەن بێت بۆ دادگا، کە هاتە دادگا هەموو شمشێر و پۆستەکەی لێوەرگرتەوە تا وەک ئەو کەسە لەبەردەم دادگادا بوەستێت. لەپاشان کە سەیری کێشەکە یان کرد ماف بە کابرای رەعیەت بوو، قاضی مافەکەی بۆ وەرگرتەوە سزاشیان دا لەسەر ئەوەی کە وای کردوە بە پیاو، بەڵام موحەمەدی کوڕی ئەبی عامر سزاکەی زۆر لەسەر توند کرد دوونەوەندە زیاتری کرد لەسەری قاضی وتی: من ئەو سزایەم نەداوە قوربان بۆ زیادی دەکەیت؟

موحەمەدی کوڕی ئەبی عامر وتی: ئاخر لەبەر ئەوەی کە پۆستی هەیە لەدەسەڵاتدا چونکە لەئێمە نزیکە بۆیە ئەو کارەی کردوە دەبێت سزاکەی زیاتر بێت.

پاشان قاضی لەسەر کار لابرد بۆ ئەوەی جارێکی تر جیاوازی نیوان فەقیر وەزیر نەکات.

---

[22] وەسیط بە کەسێک دەوترێت کە سەرۆکی موخابەرات و چاودێری ئاسایشی وڵات بێت، یان وەک سەرۆک وەزیران. بۆیە کێشەکەی لای قاضی نەبوو، بەڵکو قاضی کێشەکەی بە هەند وەرنەگرتبوو لەبەر وەسیط!

دەوڵەتی عامریە دوای فەرمانڕەوای موحەمەدی کوڕی ئەبی عامر

پێشتر وەک ئاماژەمان بۆ کرد لە دوای خۆی، کوڕەکەی کرد بە جێنشین، گەرچی خەلیفە وەک هێمایەکی وڵات لەسەر تەختی خیلافەتە، لەدوای خۆی کوڕەکەی کردە جێنشینی کە ناوی عەبدولمەیک بوو، موحەمەدی کوڕی ئەبی عامر فەرمانڕەوایی کرد لە ساڵی ٣٦٦-٣٩٢ کۆچی، پاشان کوڕەکەی ٣٩٢-٣٩٩ کۆچی لەسەر یەک واتا حەوت ساڵ فەرمانڕەوایی کرد لە ئەندەلوس دا، کەسێک بوو هاوشێوەی باوکی کەسێکی بەهێز و سەرکردەیەکی لێهاتوو هەمیشە وەک باوکی ساڵی دووجار دەچووە دەرەوە بۆ جیهاد لە دژی نەسارەکان، ئەمیش هەر لە سێبەری دەوڵەتی ئەمەوییەکاندا بوو واتا هیشام هەر لەسەر تەختی خیلافەت بوو، بەڵام هیچی پێ نەدەکرا وەک هێمایەک مابووەوە هیچ گۆڕنکاریەکی پێنەدەکرا وەک بەنمونەی سەردەم باسی بکەین وەک پادشای ئینگلیز و نەرویژ و سوید وا بوو کە تەنها وەک هێما ماونەتەوە هیچ بایەخێکیان نییە لەدەسەڵات دا.

لەگەڵ ئەویشدا تەمەنی هیشامی کوڕی حەکەم بووبوو بە سی و هەشت ساڵ، بەڵام وەک پیشەی هەمیشەی بەدوای نفوس و دەسەڵاتدا نەدەگەڕا تەها خەریکی منداڵ بەخێوکردنی خۆی و راو شکار و سەفەر کردن بوو. بەبێ ئەوەی رۆژێک دوای فەرمارهوای بکات تەنها عبدالمەلیک هەموو کارەکانی رادەپەڕاند سیاسەتی دەوڵەت بەدەست عبدالمەلیکی کوڕی موحەمەدی کوڕی ئەبی عامر بوو.

کۆتایی دەسەڵات و فەرمانڕەوایی عامریەکان:

لەدوای ئەوەی کە عبدالملک حەوت ساڵ فەرمانڕەوایی کرد لە جەنگێکدا لە بەرانبەر نەساڕاکانی باکووری ئەندەلوس سەرکەوتن بەدەست دێنێت و لە گەڕانەوەیدا دەمرێت، هەندێک لە مێژوونووسان دەڵێن لە جەنگەدا بریندار کرا وە برینەکەی بووە هۆکاری مردنەکەی، لەدوای مردنەکەی برایەکی هەبوو بەناوی عەبدوڕەحمان ئەو فەرمانڕەوای ئەندەلوسی گرتە دەست، بەڵام ئەم کوڕە نە لە عبدالملک برای وە نە لە موحەمەدی کوڕی ئەبی عامر دەچوو، بەڵکو کەسێکی داوێن پیس و زیناکەر بوو کە هەمیشە سەرخۆش بە مەی بوو، هەرگیز گوێی بە پیرۆزیەکان نە ئەداو خۆی لە حەڵاڵ و حەرام نەدەپاراست، عەبدوڕحمانی کوڕی موحەمەدی کوڕی ئەبی عامر دایکی لە نەساڕاکان بوو کچی پادشای ناڤار بوو، چونکە دایکی مەسیحی بوو وە خۆشی گەنجێکی سەر شێت و زیناکەر و مەی خۆر بوو خەڵکی بەگشتی رقیان لێ بوو، چونکە خەڵکی ئەندەلوس ئەو دەمە زۆربەی موسوڵمانان بوون، پێیان خۆش نەبوو کەسێک دەسەڵات بگرێتە دەست کە دایکی مەسیحی بێت خۆی رەفتارو کرداری بەوشێوە بێت.

لەسەر ئەم هەموو کارە ناشیرینەی خۆی کارێکی زۆر سەیری کرد کە لەسەردەمی عامریەکاندا کەس بیری لێ نەکردبووەوە، داوای کرد لە خەلیفەی موسوڵمانان کە بیکاتە جێ نشینی خۆی، هیشام ئەم کارەی کرد ئەوە بووە هۆی تورەبوونی خەڵکی بەتایبەت بەنی ئومیە، بەڵام چونکە زۆربەی وڵات بەدەست عامریەکانەوە بوو بەربەریش هاو پەیمانیان بوون لەدەسەڵاتدا وە دەسەڵاتی بەهێزی هەبوو لە لایەن عامریەکانەوە خەڵکی نەیانتوانی هیچ بکەن لەبەرانبەریدا،

ئەم كارە نە عبدالملک و نە باوكی ئەنجامیان نەدابوو خۆ ئەوان دەیانتوانی بیكەن بەڵام دەیانزانی ئاقارەكەی بەرەو باشی ناڕوات.
لەگەڵ ئەو هەموو سەر شێتی سەرە رۆییەی عەبدوڕەحمانی كوڕی موحەمەدی كوڕی ئەبی عامر هەر وەك پیشەی باوكی دەچوو بۆ جیهاد هەموو ساڵێك دوو جار خۆی سەرۆكایەتی جەنگەكەی دەكرد هێرشی باشی دەكردە سەر نەساڕاكان، لەو كاتەی كە ئەو دەرچوو بۆ جەنگ لەگەڵ نەساڕاكاندا ئەمەوییەكان ئەمەیان بە هەل زانی ویستیان شۆڕشێك بەرپا بكەن لە دژی عەبدوڕحمانی كوڕی موحەمەدی كوڕی ئەبی عامر،هاتن كەسێكی تریان دۆزیەوە لە نەوەكانی عەبدوڕەحمانی ناصر بەناوی موحەمەدی كوڕی هیشامی كوڕی عەبدولجباری كوڕی عەبدوڕحمانی ناصر. موحەمەدیان كردە خەلیفە و هیشامیان لابرد لەسەر دەسەڵات بە هێز دووریان خستەوە و نەفیان كرد، ئەمەوییەكان توانیان نەخشەیەك داڕێژن بۆ لەناوبردنی عەبوڕهحمانی كوڕی موحەمەدی كوڕی ئەبی عامر وە نەخشەكەیان سەری گرت عەبدوڕەحمانیان كوشت، ئەمە بووە رووخاندنی دەسەڵاتی عامریەكان لەو سەردەمەی ئەندەلوس دا یاخود ناودەبرێت بە سەردەمی لە ناو چوونی دەوڵەتی عامری.

كۆتایی خیلافەتی ئەمەوی كۆتایی دەسەڵاتی عامریەكان:
لەدوای كوشتنی عەبدوڕەحمانی كوڕی موحەمەدی كوڕی ئەبی عامر ئەندەلوس كەوتە شۆڕش و یاخی بوون لە یەكتری وڵات دیسان بەرەو پارچە پارچەی رۆشت هەر كەس، ناوچەیەكی دەبرد بۆ خۆی كە دەسەڵاتی هەبوایە تێیدا.
لەسەربۆچوونی هەندێك لە مێژوونووسان و لێكۆڵەرەوان دەڵێن هۆكاری رووخاندنی دەوڵەتی عامری و تەنانەت خیلافەتی ئەمەوییەكان هۆكارەكەی عەبدوڕەحمانی كوڕی موحەمەدی كوڕی ئەبی عامر بوو، چونكە كەسێكی سەر شێت و خراپەكار بوو[٢٣].
پێشتر شیكاریمان لەسەر ئەمارەتی ئەمەوی كرد لە ئەندەلوس دا كە هۆكاری لاواز بوونیان چی بوو، ئێستاش باسێك و شیكاریەك لەسەر رووخانی دەوڵەتی عامری لە ئەندەلوس دەكەین كە دەبێت هۆكارەكان چی بن؟ بێ گومان سێ هۆكاری گەورە هەن بۆ رووخانی ئەم دەسەڵاتە:

---

[٢٣] لە راستییدا من وای نابینم كە لەماوەی دەسەڵاتدارێكی خراپ، كە بۆ ماوەی چەند مانگێك دەسەڵاتی گرتە دەست، ئەو دەوڵەتە گەورە بەو شێوە بەرەو ئاوابوون لە ناوچوون بڕوات، وە سونەتی خوای گەورە ئەوەی لەسەر پێوەر ناكرێت گەل و هۆزێك وا زۆر بەو شێوە بە هۆكاری گەنجێكی سەر شێت ئەو دەوڵەتە بڕوخێت، من دەڵێم هەڵەكان زۆر لەوە گەورە ترن كە بۆ چەند مانگێك كەسێكی وەك عەبدوڕەحمان ببێتە هۆكاری شكست و ڕوخانی بەڵكو سەرچاوەكەی لە جێگایەكی ترەوەیە. هۆكاری ڕۆخانی خیلافەتی ئەمەوی لە جێگایەكی ترەوە سەرچاوە دەگرێت ڕاستە هۆكارێك لەهۆكارەكان نەوەكانی عامریە بوون كە بووە هۆی شكستی دەسەڵاتیان.

هۆکاری یەکەم: دەگەڕێتەوە بۆ سەردەمی عەبدوڕەحمانی ناصر خودی خۆی، بۆ ئەو سەردەمەی کە هێزو دەسەڵاتی لەوپەڕی دا بوو، سەروەت و سامانێکی زۆری بەکار هێنا بۆ زخرەفە و نەخشەکانی سەر بیناکان کە زۆرێک لە وڵاتانی موسوڵمانی تر برسی بوون، پاشان خەڵکی بە هەندێک کاری بێماناوە خەریک بوون وەک سەما و وێنەکێشان و کردنەوەی یانەکان بۆ خەڵکی لە ئەندەلوس..هتد، لە راستییدا ژیانی دنیایی دەبێتە ماڵ وێرانکردنی خەڵکی ئەگەر ژین و دین پارسەنگیان بۆ دانەنرێت، بۆ نمونە ئەو باڵەخانەی کە عەبدوڕەحمانی ناصر دروستی کرد پارەیەکی خەیاڵی تێچوو لە سەردەمی خۆیدا کە ناونرا بە قصر زەهرا کە ئەوەندە بە جوانی نەخشێنرا بوو خەڵکی لە هەموو جیهانە وە دەهات بۆ سەیری ئەو قەسرە کە بنمیچ وسەقفی ئەو باڵەخەنە بە ئاوی ئاڵتون و زیو نەخشێنرا بوو، یەکێک بوو لە سەرسوڕهێنەرەکانی ئەو سەردەمە. ئەوەمان لە بیر نەچێت عەبدوڕەحمانی ناصر هیچ درێغیەکی نەکرد بوو لە رووی خزمەت گوزاری و زانست پەرەپێدانی سەربازی بە گشتی هەموو بوارەکانی تری ژیان، کە ئەمە زیادە رۆی زۆربەی لە ئاینی ئیسلامدا رێگەی لێگیراو بووە، چونکە زۆربەی ئەو کارانە مرۆڤ بە رەو هەڵدێرو خۆشیەکانی ژیان دەبات کە خوای گەورەی لە بیر بچێتەوە تەنانەت زۆر جار لەو سەردەمەدا قاپ و قاچاخی ئاڵتون و زیو بەکار دەهات.

کاتێک کە باڵەخانەی زەهرا تەواو بوو عەبدوڕەحمانی ناصر قاضی گەورەی ئەندەلوسی بانگ کرد مونضیری کوڕی سەعید وەک شانازیەک بۆ خۆی وتی ئەم قەسرەت بەلاوە چۆنە بەو هەموو باسەی کە پێشتر ئاماژەمان بۆکرد کە هاوشێوەی نەبووە لە هەموو جیهاندا لەو سەردەمەدا، لە وەڵامدا مونضیرکە چاوەکانی پڕ بووبوو لە فرمێسک و گریان کە بەدەم گریانەوە فەرموی: "نەمدەزانی شەیتان دەتباتە ئەو ئاستەی کە نیعمەتەکانی خوای گەورە بەو شێوە بەکار بێنیت! تۆ کە بەندەیەکی لەبەندەکانی خوای گەورە بەڵام واشەیتان دەتباتە رێگەیی کافرەکان لە دروست کردنی خۆشیەکانی ژیاندا، چونکە دەبێت موسوڵمان لە هەموو شتێکدا لە کافرەکان نەچێت".

عەبدوڕەحمانی ناصر وتی: چۆن شەیتان من دەباتە ئاستی کافرەکان؟ بۆیە زوو دوای وەڵامی کرد لە مونضیر.

مونضیر فەرموی:-ئەی نەت بیستووە کە خوای گەورە چۆن پێناسەی ئەو خەڵکانەمان بۆ دەکات، ئیتر ئەم چەند ئایتەی بۆ خوێندەوە.

وَلَوْلَا أَن يَكُونَ النَّاسُ أُمَّةً وَاحِدَةً لَّجَعَلْنَا لِمَن يَكْفُرُ بِالرَّحْمَٰنِ لِبُيُوتِهِمْ سُقُفًا مِّن فِضَّةٍ وَمَعَارِجَ عَلَيْهَا يَظْهَرُونَ ﴿٣٣﴾ الزخرف واتە: ئەگەر لەبەر ئەوە نەبوایە کە خەڵکی هەموو دەبوون بە یەك پێڕو پارچە (لە بێباوەڕی و تاوانکاریدا)، هەرچی باوەڕی بە خوای میهرەبان نەبوایە سەقفی

خانوەكانیانمان لە زیو بۆ دروست دەكردن، هەروەها قادرمە و ئاسانسۆرمان بۆ دەكردن، تا بەسەریدا (بڕۆن و) دەربكەون[٢٤].

كەم ئەم ئایەتەی خوێندەوە بۆی، عەبدوڕەحمان خۆی دەڵێت: "وەك ئەوە وابوو كە قەسرەكەم بەسەردا بڕوخێت" ئەوی لە دووری بوون زانیان كە دەم چاوی تێك چوە، دەستی كرد بە گریانێك كە وەك منداڵ دەگریاو فەرمێسكی چاوەكانی لەسەر ڕوومەتی جۆگەلیان گرتبوو، هەستا دەست بە جێ هەرچی ئاڵوتون و زیو هەبوو هەموویانی پێ لابردن، ئەوەندە سەروەت و سامانەكەیان زۆر بوو نەدەزانرا لە چیدا بەكار بهێنرێت، بۆیە لەو كارانەدا بەكار دەهێنرا، خوای گەورە دەفەرموێت:

﴿وَإِذَا أَرَدْنَا أَن نُّهْلِكَ قَرْيَةً أَمَرْنَا مُتْرَفِيهَا فَفَسَقُواْ فِيهَا فَحَقَّ عَلَيْهَا الْقَوْلُ فَدَمَّرْنَاهَا تَدْمِيرًا ﴿١٦﴾﴾الإسراء

واتە: كاتێ كە ویستبێتمان شارو شارۆچكەیەك كاول بكەین، سەرەتا فەرمانمان پێداون (كە چاكەو چاكەكاری بكەن) كەچی ئەوان گوناهـ و تاوان و خراپەیان ئەنجام داوە، ئەوسا ئیتر شایستەی ئەوە بوون كە بڕیاری ئێمە بەسەریاندا بسەپێنرێت، ئێمەش كاولمان كردووە بەسەریەكداو داروبەردمان بەسەریەكەوە نەهێشتووە.

هۆكاری دووەم: دانی دەسەڵات و فەرمانڕەوای بە خەڵكی ناشایستە

پێشتر باسمان لە زیادە ڕەوی كرد لە سەرف كردنی پارەو سەروەت وسامان، هەرچەندە ئەمكارەش هەر زیادە ڕەویە بەڵام بە دیوێكی تردا، چۆن دەكرێت دەوڵەتێكی گەورەی وەك ئەندەلوس بدرێتە دەست منداڵێكی دوانزە ساڵ. بێگومان بۆ ئەو دەسەڵاتە خەڵكی هەوڵی بۆ ئەدا شۆڕش و كێشمەكێشمی دەسەڵاتی تێدا بە دی دەكرێت، هەرچەندە حەكەم كەسێكی بە توانا بوو لە بەڕێوەبردنی دەوڵەت و جیهاد و زانستەكاندا، بەڵام لە كۆتایی تەمەنیدا هەڵەیەكی زۆر گەورەی كرد.

پێغەمبەری ئازیز ﷺ ئاگادری كردوینەتەوە و هانمان دەدات بۆ ئەوەی خەڵكی خاوەن توانا بخرێتە سەر كارەكەی تا كارەكان بڕوات بەڕێوە خەڵكی سوود مەند بن واتا بە زمانی سەردەم پێی دەوترێت دەوڵەتی تەقنۆكراتی.

پێغەمبەری سەروەرمان ﷺ دەفەرموێت: "عندما سئل عن أماراتها: أَنْ تُضَيَّعَ الْأمَانَه، فقال السائل: وكيف إضاعتها فقال ﷺ إِذَا وُسِّدَ الْأمْرُ لغَيْرِ أهْله فَانْتَظِرِ السَّاعَه".

بەڵێ بێگومان ئەگەر خەڵكانێك دەسەڵاتیان نەگرتە دەست كە خاوەنی ئەو جێگە بن ئەوا ئەمانەتەكە ون دەبێت وەك دەوڵەتی ئەندەلوسی لێ دێت كە چۆن خیلافەتی ئەمەوی دوەڵەتی عامری شكستی هێنا و كۆتایی بە دەسەڵاتیان هات.

---

[٢٤] ئەم ئایتە بۆ ئەو كەسانەیە، كە كافرن و ماڵی دونیایان هەڵبژاردوە، بۆیە خوای گەورە بنمیچ و سەقفی ماڵەكانیان بۆ دەكات بە ئاڵتون و زیو. دیارە ئایەتەكە ئایەتێكی تەعجیزیە ئەو شتە خوای گەورە نایكات، بەڵام عەبدورەحمان كردی، سەقفی هەموو كرد بە زێڕ و زیو.

هۆكاری سێیەم: نەمانی گیانی جیهاد شەڕكردن بۆ سەروەت سامان بەدەست هێنان.
لە راستییدا هۆكاری رووخانی دەوڵەتی عامریە كە لكاوی خیلافەی ئەمەوی بوو كە جەنگی لە پێناوی دەستكەوت دەكرد، بەرەوی دابوو بە جیهاد لە لایەنی مادییەوە واتا هەموو ژیانیان هەرمادی بوو زۆر گرنگیان دەدا بە سەروەت و سامان و بیناسازی و دنیا ویستی، وەک مێژوونووسان دەڵێن لە پێناوی خوای گەورەدا نەدەجەنگان خەڵكیان لەسەر پەروەردەی جیهاد پەروەردە نەكردبوو بەڵكو بۆ غەنیمەت شەڕیان دەكرد بەدوای بەهەشت و دووركەوتنەویان لە دۆزەخ نەبوو، كەواتە خەڵكەكە رۆحی كۆشش و جیهادی راستەقینەیان لە دەست دابوو بۆ ژیان هەوڵیان دەدا.

چوونە ناو سەردەمی مەهدی و پادشاكان و هۆزگەرایی (ملوك الطوائف):
سەردەمانێک بوو باسمان لە بەهێزی و دەسەڵاتی ئەندەلوس دەكرد كە چۆن گەیشتبوونە ئەوپەڕی دەسەڵات لە هەموو جیهانی ئیسلامی و ئەوروپادا، وە لەدوای ئەم مێژووە كە مێژووی دەسەڵات بوو باسمان كرد وە دەچینە سەر قۆناغێكی تر لە ئەندەلوس كە مێژوونووسان ناویان بردووە بە سەردەمی پادشای هۆزەكان (ملوك الطوائف)، سوننەتێكی خوای گەورەیە هەمووگەلێک چۆن سەردەكەوێت بە هەمان شێوە شكست دەخوات پاشان هەڵدەستێتەوە، وە درێژ خایەنی سەركەوتنی یاخود هەستانەوەی دەكەوێتە سەر ئەو خەڵكەی كە چەندە پیادەی حوكم و فەرمانی خوای گەورە دەكەن بە گوێرەی ئەو مەنهەجەی كە خوای گەورە دایناوە چەندە پیادەی بكەن ئەوەندە سەركەوتنیان نزیكە.
لەدوای ئەوەی كە هیشامی كوڕی حەكەم لە دەسەڵات لابرا دەسەڵاتەكەی لێ سەندرایەوە وە ئامۆزازایەكی خۆی هاتە سەر شانۆی فەرمانڕەوای كە ناوی موحەمەدی كوڕی هیشامی كوڕی عەبدولجەباری كوڕی عەبدوڕەحمانی ناصر بوو، موحەمەد كوڕی هیشام لەدوای ئەوەی شۆڕشی كرد بە سەر هیشام دا خۆی ناوزەد كرد بە مەهدی وە لەسەردەمی ئەودا وڵات بە تەواوەتی پارچە پارچە بوو، لە راستییدا ئەم ناوەی كە بۆ خۆی هەڵبژارد، تەنها ناوی زل و دێی وێران بوو وەک كوردەواری خۆمان دەڵێت، مەهدی نەتوانای بەڕێوە بردنی هەبوونە لە سیاسەت شارەزابوو وە نە توانای دەسەڵاتی هەبوو، كاتێک هاتە سەر كورسی دەسەڵات هەندێک كاری كرد كە بریتی بوون لە:
یەكەم: كەوتە گرتنی هەموو دەسەڵاتدارە عامریەكان و كوشتنیان
دووەم: تۆڵە سەندنەوەی لە بەربەر، لەبەر ئەوەی هاوپەیمان و یارمەتی موحەمەدی كوڕی ئەبی عامریان داوە كە كەسایەتی یەكەم بوو لە دەوڵەتی عامریەكاندا وە یارمەتی دەری كوڕەكانی بوون، دەستی كرد بەكوشتن وئازاردانیان و راونانیان زۆر بەی بەربەركانی لەناو برد.
ئەم كارانەی مەهدی وای كرد كە خەڵكی زۆر لە خۆی تووڕە بكات، ئەم لێدان و ستەمەی مەهدی وای كرد كە شۆڕش دژی دەست پێبكەن لە هەموو لاكانی ئەندەلوس وە هەموو هۆزەكان و تایفەكان كەوتنە خۆیان بۆ دەرباز بوون لە دەسەڵاتی مەهدی.

وە كارەكە هەر بەوەندە كۆتایی نەهات، بەڵكو بەربەركان كۆبوونەوە و چوونە باكووری ئەندەلوس لە دەوری كەسێكی تر كۆ بوونەوە بەناوی سولەیمانی كوڕی حەكەمی كوڕی عەبدوڕەحمانی ناصر، واتا برای هیشامی كوڕی حەكەم كە پێشتر خاوەنی دەسەڵات بوو لەماوەی چەند مانگی پێشودا لابرا، وە لەدەوری ئەو كۆبوونەوە ناویان لێنا بە ئەمیری موسوڵمانان بۆ دژایەتی كردنی مەهدی، لێرەوە ململانێی دەسەڵاتی سولەیمان كوڕی حەكەم دەست پێدەكات كە بەربەر لە پشتێتی بەرانبەر بە مەهدی لە قورتوبە.

كارێكی سەرنجڕاكێش لە نێوانی مەهدی و سولەیمانی كوڕی حەكەم:
سولەیمان كە زانی توانای هێزی سەربازی مەهدی نییە بۆ یەكەم جار لە مێژووی ئەندەلوس دا ئەم كارە روو دەدات، سولەیمان داوی كرد لە پاشای قشتالە بۆ یارمەتی دانی كە لە مەهدی بدات!

قشتالە كێیە؟

لەدوای ئەوەی كە كێشە كەوتە ناو دەوڵەتی لیۆنی نەسرانی لەو دەڤەرە بووە، شەڕی ناوخۆ لەباكووری ئیسپانیا ئەم دەوڵەتە بوونە دوو پارچە. پارچەیەكیان دەوڵەتی لیۆن خۆی بوو پارچەكی تریان قشتالە بوو، كە لە ساڵی ٣٩٦ كۆچی بەتەواوەتی جودابوونەوە، بەشی مەملەكەتی قشتالە دەكەوتە بەشی باكووری رۆژهەڵاتی ئەندەلوس، وە ئەم ناوە لە ناوی كاتۆلیكەوە هاتووە، لای عەرەب ئەم ناوە تەحریف كراوە ناویان لێ ناوە قشتالە، هەروەها بە زمانی ئیسپانی واتا قەڵا و دەسەڵات. قشتالە یارمەتی سولەیمانی دا بۆ لە ناوبردنی مەهدی، ئەمە هۆكارێكی تر بوو بۆ دروستبوونی پادشای هۆزگەرایی.
لە دوای كۆكردنەوەی هێزەكان هەردوولا دایان بەیەک دا بەربەر و پادشای قشتالە بە سەركردایەتی سولەیمان دژی مەهدی لە دوای شەڕێكی زۆر خوێناوی توانی سولەیمانی كوڕی حەكەمی عەبدوڕەحمانی ناصر سەر بكەوێت بەسەر مەهدی واتا موحەمەدی كوڕی هیشامی كوڕی عەبدولجەباری كوڕی عەبدوڕەحمانی ناصر، وە لە هەمووی گرنگ تر مەملەكەتی قشتالە بەدوای هەلێكی وا دەگەڕا كە ئەندەلوسییەكان لە ناو خۆدا بیكەنە شەڕ، ئەمانیش وەک نەسرانی هەموویان لە ناو بەرن، وە سولەیمان بە تەواوەتی دەسەڵاتی گرتە دەست وە لە هەمووی ترسناک تر ئەوە بوو سوپایی نەسارانی لە خاكی موسوڵمانان پێگەی خۆی داكوتا و جێگر بوون لە هەندێک ناوچە بە ناوی یارمەتی بۆ سولەیمانی كوڕی حەكەم، كە ساڵانێک بوو ئەوان جزیەیان لێوەر دەگیرا كەچی ئێستا لە خاكی موسوڵماناندان.
لە ماوەی بیست و دوو ساڵی فەرمانڕەوایی ئەندەلوس، سیانزە خەلیفە لەدوای یەک دەسەڵاتیان گرتە دەست ،كە لە سەردەمی هیشامی كوڕی حەكەم وە دەست پێدەكات لە ساڵی ٣٥٩ كۆچی پاشان مەهدی، سولەیمانی كوڕی حەكەم وە ئەمیش خۆی ناونا بەمستعین باللە بەڵام لە راستییدا موستعان بە خوا نەبوو، بەڵكو موستعان بە پادشای قشتالە بوو، تاكو ساڵی ٤٠٠ كۆچی بەردەوام بوو.

كارێكی زۆر سەرنجڕاكێش لە نێوانی مەهدی و سولەیمان كوڕی حەكەم:
لەدوای ئەوەی كە كێشەكان لەنێوان مەهدی و سولەیمان رووی دا سولەیمان سەركەوت، مەهدی رای كرد بۆ باكوور تا گەیشتە ناوچەی تەرتوشە (طرطوشە)، مەهدی دەستی كرد بە پلان گێڕان دژی سولەیمان پەیوەندی كرد بە كوڕێكی ئەبی عامریەوە كە پێشتر كوشت و بڕی كرد بوو زۆربەی زۆریانی لە ناو برد بوو.
لە تەرتوشە كە بنكەی دانا و پەیوەندی كرد بە هۆزێكی گەورەوە كە لە نەوەی ئەبی عامر بوون بۆ جەنگ دژی سولەیمان، ئەو كەسە ناوی فەتا واضح بوو بەوە رازی كرد كە خۆی ببێتە پادشا ئەویش بكاتە سەرۆكی وەزیران وەک پێشتر لە دەوڵەتی عامریدا روویداوە، وە فەتا واضح رازی بوو بە بیرۆكەكەی مەهدی كە نەخشە بكێشن بۆ لە ناوبردنی سولەیمان.
لەسەرەتادا سەیریان كرد ناتوانن بەرەنگاری سوپای سلێمان و بەربەرە وە پادشای قشتالە ببنەوە، مەهدی و فەتا واضح بیریان لەوە كردەوە كە داوای یارمەتیدان لە پاشای بەرشەلۆنە كرد دژی سولەیمان بوەستنەوە، وە بەرشلۆنە خرابووە سەر دەوڵەتی ئەرەگۆن كە دەكەوێتە باكووری رۆژهەڵاتی ئەندەلوس، پاشاكەی جزیەی دەدا بەعەبدوڕەحمانی ناصر ئێستا نەوەكانی داوای یارمەتی لێدەكەن بۆ كوشتنی یەكتری وە بە هەمان شێوە جزیەی دابوو بە حاجب منصور كە باوكی فەتا واضح بوو!
بێ گومان دوژمنانی دەوڵەتی ئیسلامی یارمەتیدان دەدەن بۆ كوشتنی یەكتری بۆ ئەوەی بەلای كەمەوە خۆیان دەسەڵات بگرنە دەست، چونكە لە ئەنجامی شەڕی نێوان موسوڵمانان بێ هێزیان پێوە دەبینرێت، ئەوانیش ئامادەن بۆ یارمەتی و كوشتنی موسوڵمانان گەرچی بە دەستی یەكتریش بێت. خۆیان لە دوورەوە سەیری رووداوەكان بكەن تاوەكو بەتەواوەتی دەسەڵاتی موسوڵمانان لاواز بكەن، بەڵێ یارمەتی دان دژی سولەیمان و بەربەرە و پادشای قشتالە.
ڕازیبوونی پاشای بەرشلۆنە بەڵام بە مەرج:
مەرجی یەكەم: هەموو رۆژێک دەبێت سەد دیناری ئاڵتونی بدەنێ تا شەڕ تەواو دەبێت.
مەرجی دووەم: دەبێت هەموو رۆژێک یەک دیناری ئاڵتون بدرێت بە سەربازەكانی بەرشەلۆنە، وە زۆربەی خەڵكی نەسرانی كە ئەمەیان زانی خۆیان دەچوون بۆ شەڕ، بووە هۆی كۆكردنەوەی سوپایەكی گەورە دژی سولیمانی كوڕی حەكەم.
سێیەم: بردنی هەموو دەستكەوت و غەنیمەكان بۆ دەوڵەتی بەرشەلۆنە بێت، ئەگەر مەهدی و فەتا واضح سەركەوتن.
چوارەم: دەبێت شاری سالم بدرێت بە پاشای بەرشەلۆنە كە لە سەردەمی عەبدوڕەحمانی ناصر ئازاد كرایەوە كە شارێكی گەورە بوو سالم.
بەداخەوە هەموو پەیمان نامەكیان ئیمزا كرد، بەرەو جەنگ كەوتنە رێ لەباكووری قورتوبە شەڕێكی خوێناوی روویدا لە نێوانی موحەمەدی كوڕی هیشام كوڕی عەبدولجبار كوڕی عەبدوڕەحمانی ناصر ناسراو بە مەهدی لەگەڵ فەتا واضح كوڕی عامری وە لە لایەكی ترەوە پادشای بەرشەلۆنە لە میحوەرێكەوە دەستی كرد بە شەڕ، هێزی سولەیمانی كوڕی حەكەم خۆی محوەرێكی گرت وە هێزی بەربەر لە میحوەرێكی ترەوە جەنگان، بەڵام لە كۆتایدا سوپایی

مەهدی و فەتا واضح سەركەوتن بەسەر سولەیمانی كوڕی حەكەم رای كرد لەگەڵ بەربەرەكاندا، وە شاری سالمیان بەخشی بە پاشای بەرشەلۆنە، هەموو غەنیماتەكانیان دانێن، وە سەرلە نوێ مەهدی دەسەڵاتی گرتەوە دەست لە قورتوبە.

هیشامی كوڕی حەكەم و گەڕانەوەی بۆ دەسەڵات

لەبەر ئەوەی كە سەردەمی فیتنە بوو هەموو شتێک قابیلی روودانە، كاتێک كە مەهدی لە قورتوبە دەسەڵاتی گرتە دەست بۆ ماوەی چەند هەفتەیەک دەسەڵاتی گرتە دەست فەتا واضح كوشتی، ئینجا خۆی دەسەڵاتی گرتە دەست.

لە پاش ئەوەی كە دەسەڵاتی خۆی سەپاند لە ناو باڵەخانەی خیلافەت دا وەک براكەی نەكرد كە ناوی عەبدورەحمانی كوڕی مەنصور بوو خۆی داوای خەلیفەیی نەكرد بەڵكو گەڕا بەدوای هیشامی كوڕی حەكەم بۆ ئەوەی جارێكی تر بیگەڕێنێتەوە بۆ سەر دەسەڵات چونكە دەیانزانی كە ئەوە وەک هێمایەک وایە هیچی پێناكرێت، وە بە خەڵكی راگەیاند كە خەلیفە دەبێت لە ئەمەوییەكان بێت نەک عامریەكان، وای لە خەڵكی گەیاند كە خەلیفە كاریكی خراپەیی كردوە بۆیە كوژراوە بۆ ئەوەی شۆڕشەكەشی لە لای هەموو گەل هۆزەكان رەوابێت تا شۆڕشی تر دژی دروست نەبێت.

ماوەی سی وسێ ساڵ دوور كەوتبوەوە لە دەسەڵات لە طوڵەیطڵە دانیشت بوو، فەتا واضح ویستی وەک سەردەمی باوكی بە هەمان شێوە دەست بە كار بكاتەوە وە خەڵكی تێبگەن كە هەر ئەمەوییەكان خاوەن دەسەڵاتن.

وە فەتا واضح چوو بۆ لای پێی وت تۆ دەبیتەوە بە كەسی یەكەم لە خیلافەتی ئەندەلوس دا، ئەویش دەست بە جێ رازی بوو گەڕایەوە بۆ سەر شانۆی فەرمانڕەوایی خۆی ناو زەند كرد بە مؤید بالله، بەڵام تێیان گەیاند كە كاری خەلیفە بەس هێمایە فەتا واضح كارو باری دەوڵەت بەڕێوە دەبات، ئەویش رازی بوو بە هەموو وتەكانیان.

چاوێک بەمێژووی سولەیمان كوڕی حەكەم و كارە گەندەڵەكانی:

سولەیمانی كوڕی حەكەم لە ژیاندایە و خەریكی ئامادەكردنی نەخشەیەک بوو بۆ لەناو بردنی فەتا واضح، بۆ ئەوەی خۆی سەر لەنوێ حوكمی ئەندەلوس بگرێتەوە دەست. لە سەرەتاشەوە دەستی كردبوو بە نەخشەو پلان گێڕان دژی ئامۆزاكانی. لە هەمان كاتدا پەیوەندی لەگەڵ پادشای قشتالەدا بەست بۆ لەناو بردنی مەهدی.

پادشای قشتالە دوژمنێكی سەرسەختی ئیسلام و موسوڵمانان بوو، لە راستییدا دوژمنی یەكەمی سولەیمانیش بوو، چونكە سەرەتا زۆر وتەكانی سولەیمانی پشتگوێ دەخست كە لە ماوەی چەند رۆژێكدا وەڵامی دایەوە. پاشان رۆشت بۆ لای هیشامی كوڕی حەكەم بەوەی كە سولەیمان هێرش دەكاتە سەریان، پێی وت "ئەگەر بێتو قەڵاكانی دەور و پشتی قشتالەم بەنێ ئەوا من یارمەتی سولەیمانی برات نادەم". ئەمەی خستە بەردەم هیشامی كوڕی حەكەم كە یارمەتی سولەیمانی برای نەدا بۆ شەڕ كردن لە گەڵیدا، وە هیشام رازی بوو بە داواكەی پادشای قشتالە، كە لە راستییدا سنوری دەوڵەتی قشتالە زۆر بچووک بوو. هەرێمێكی بچووک بوو لە دەوڵەتی لیۆن

جودا بووەوە، بەڵام ئێستا مەڵبەند و وڵاتەكەی ئەوەندە گەورە بووە كە یەكەم دەوڵەتی نەصرانییە لە ناوچەكەدا بۆ گەورەی و بەهێزی كە دەكەوێتە باكووری ئەندەلوس.
ترسناكترین و گەورەترین كاری گەندەڵی بوو كە كرا لە بەرانبەر خاكی موسوڵماناندا ئەم هەموو رووداوانە كە روویدا و ئەو كوشت و كوشتارانەی كە كراو نەخشەی بۆ كێشرا بە كوشتنی موسوڵمانان كۆتای هات وە بە سەركەوتنی نەساراكان بوو لە خاكی موسوڵمانان. ئەم رووداوانەی كە پێشتر ئاماژەمان پێ كرد، تەنها لە ماوەی سێ ساڵدا روویدا.
لە ساڵی ٤٠٣ ی كۆچی كە هیشامی كوڕی حەكەم هاتە سەر دەسەڵات و فەرمانڕەوای گرتە دەست. لەو ساڵەدا سولەیمانی كوڕی حەكەم كە برای هیشام بوو لە دوای ئەوەی كە نەیتوانی دەنگی پادشای قشتالە بەدەست بێنێت لەگەڵ بەربەرەكاندا كارێكیان كرد كە لە مێژووی موسوڵماناندا رووی نەداوە، هێرشی كردە سەر شاری قورتوبەو شارەكەی فەساد كردوو، تەنانەت زۆربەی زۆری خەڵكەكەی كوشت وە دەست درێژیان دەكردە سەر ئافرەتە موسوڵمانەكان بە خۆی و سوپاكەیەوە.
لە دوای ئەوەی كە ئەم كارە ناشیرینەی كرد سولەیمانی كوڕی حەكەم، هیشامی كوڕی حەكەم توانی دەسەڵات بگەڕێتەوە دەست لە شاری قورتوبەو دەوڵەتی ئەندەلوس دا، وە پاشان هیشامیش كوژرا لەدوای ئەو كارەستانەدا وە عامریەكانیش هەموو رایانكرد بەرە رۆژهەڵاتی ئەندەلوس لە بلەنسیا دەوروبەری جێگیر بوون.
زۆر رووداوی سەر سوڕهێنەر رویدا كە رووداوەكان زۆر خێرا دەڕۆشت لەو سەردەمەدا كە پڕ بوون لە شۆڕش و پلان لە دژی یەک دانان، هەمووی بریندار كردنی جەستەی موسوڵمانان بوو ئازارەكان رۆژ بە رۆژ لەسەر موسوڵمانان پەرەی دەسەند، سەردەمێكی وابوو برای دایک و باوكی كە كوڕی عەبدوڕەحمانی ناصر بوون ئەو شەڕو پێكادادانە لە نێوانیاندا روویدا، هۆكاری ئەم هەموو هەڵەیە كە روویدا ئەوە بوو كە ئیش وكار نەدرایە دەست كەسی شیاو، ئەوەی كە دەسەڵاتی وڵاتی وەرگرت هیشام بوو كە نەیدەتوانی دەوڵەت بە رێگەوە بەرێت.

شۆڕشی بەربەر دژی سولەیمانی كوڕی حەكەم گەورەبوونی كێشەكان

لە ساڵی ٤٠٣ی كۆچی سەرلەنوێ دەسەڵاتی گرتەوە دەست لە دوای كوشتنی براكەی خۆی، زۆرینەی سوپا ئەو سەردەمە بەربەرەكان بوون. توانی چوار ساڵ حوكم بكات، سولەیمانی كوڕی حەكەم ٤٠٧ی كۆچی لەو نێوەندەدا كێشمە كێشمی دەسەڵات و رووداوەكان لە نێوان بەربەردا دەستی پێ كرد. بەربەرەكان بیریان لەوە كردەوە كە بۆچی ئەوان دەسەڵات نەگرنە دەست؟

كە ئەوان هێزێكی سەرەكین لە ناو سوپای ئەندەلوس دا، لە دوای ئەوەی كە بەربەرەكان خۆیان رێكخست داوای پارمەتیدان لە وڵاتی مەراكیش كرد، وە هێرشیان كردە سەر سولەیمانی كوڕی حەكەم و لە دەسەڵات دایان گرت و كوشتێدان، لە دوای ئەو كەسێك دەسەڵاتی وڵاتی ئەندەلوسی گرتە دەست بە ناوی عەلی كوڕی حەمود كە بە رەچەڵەك بەربەر بوو. خۆی ناوزەد كرد بە ناصرباللە.

بۆ ماوەیەك كێشەكان هێور بوونەوە لەسەر دەستی عەلی كوڕی حەمود لە قورتوبەدا، براكەی خۆی دانا لە ئیشبیلیە بە ناوی قاسم كوڕی حەمود، لە ساڵی ٤٠٧ی كۆچی بەربەر توانی دەسەڵاتی خیلافەت بگرێتە دەست وە ئەوان كاروباری قورتوبەو ناوچەكانی دەورو پشتی بەن بە رێگەوە.

عامریەكان بەمە رازی نەبوون ئەوانەی كە پێشتر هەڵهاتبوون بۆ رۆژهەڵاتی ئەندەلوس ئەگەڕان بە دوای كەسێكی تردا كە ئەمەوی بێت و بیخەنەوە سەر حوكم، كەسێكیان دۆزیەوە لە نەوەی ئەمەوییەكان بە ناوی عەبوڕەحمانی كوڕی موحەمەدی كوڕی عبداللە كە یەكێك بوو لە نەوەكانی عەبدوڕەحمانی ناصر، پاشان عامریەكان بەیعەتیان پێدا لەسەر خیلافەت وە ناوزەد كرا بە مرتضی باللە.

عامریەكان لەگەڵ مرتضی باللە سوپایان ئامادە كرد بۆ گرتنی قورتوبە و كەوتنە شەڕ لەگەڵ عەلی كوڕی حەمودی بەربەریدا، جەنگێكی گەورە روویدا كە خوێنی موسوڵمانی زۆر تێدا رێژرا لە نێوانی عامریەكان و بەربەریەكاندا، لە هەمووی گرنگ ترو سەرسوڕهێنەر تر لەم جەنگەدا هەردوو خەلیفەكە كوژران، واتا عەلی كوڕی حەمودی بەربەری وە مرتضی باللەی ئەمەوی، بەڵام بەربەریەكان توانیان سەر بكەون لەو جەنگەدا. دەسەڵاتی ئەندەلوس كەوتە دەست قاسمی كوڕی حەمود كە برای عەلی كوڕی عەمود بوو، وە پێشتر وەك حاكم لە ئیشبیلیە دانابوو.

بەردەوام عامریەكان و ئەمەوییەكان لە جەنگ و كۆكردنەوەی خەڵكدا بوون لە بەرانبەر بەربەرەكاندا، ململانێیەكی زۆر لەو نێوەندەدا هەبوو، ئەم ململانێكان بەو شێوەیە مایەوە تا ساڵی ٤٢٢ی كۆچی.

کۆتایی هاتنی سەردەمی خیلافەتی ئەمیرەکان و هاتنە کایەی دەسەڵاتێکی نوێ لە ئەندەلوس دا:

بۆ نەهێشتنی ئەو کارە ناهەموارەی کە بەسەر وڵاتدا هاتبوو کە هەر ڕۆژەی لێرەو لەوێ یاخی بوون و هەڵگەڕانەوەیەک رووی دەدا لە وڵاتدا، بۆ ئەوەی کۆتای بەو رەوشە بهێنرێت ململانێ نەکەوێتە نێو خەڵکەکان زاناکانی ئەندەلوس لەگەڵ خەڵکە بەناوبانگەکانی وڵاتی ئەندەلوسدا، هەستان بە کۆ بوونەوەیەک لە ساڵی ٤٢٢ی کۆچی، بینیان لە ناو بەنی ئومەیەدا کەسێکی تێدا نییە کە بەکەڵکی بەڕێوە بردنی دەسەڵات بێت، وە پێشبینیشیان دەکرد کە ئەوەی دێتە سەر شانۆی دەسەڵات هیچیان لەوانەی پێشوتر باشتر نابێت، هەموو لەسەر ئەوە رێکەوتن کە بۆ کۆتا جار دەسەڵاتی ئەمەوی لەسەر دەسەڵات لابەرن و ئیتر ئەوان فەرمانڕەوایی نەکەن. لەو نێوەندەدا دیوانی راوێژیان (مجلس شوری) دامەزراند بۆ بەڕێوە بردنی وڵات، ئەم سەردەمە ناوزەد دەکرێت لە مێژووی ئەندەلوس دا بە دیوانی راوێژ.

دیوانی راوێژ:

توانرا لەو ماوەیەی خۆیدا زۆر بە باشی دەسەڵات بگرێتە دەست، ئەو کەسەی کە سەرپەرشتی دیوانی راوێژی دەکرد ناوی باوکی حازمی کوڕی جهور بوو، کە یەکێک بوو لە زانا گەورەکانی ئەندەلوس، وەک مێژوو نووسان دەگێڕنەوە کەسێکی لە خوا ترس و خاوەن وەرع بووە، کەسێکی دانا و ژیر بووە. توانی ئەو رەوشە بەرێت بە رێگەوە بۆ ماوەی سێ ساڵ.

ئەوەی کە پێویستە لێرەدا ئاماژەی بۆ بکەین باوکی حازمی جهور لەگەڵ دیوانی راوێژدا تەنها دەسەڵاتیان بەسەر قورتوبەدا هەبوو لە وڵاتی ئەندەلوس دا، ناوچەکانی تر هەموویان پارچە پارچە بووبوون کە ئەمان نەیان دەتوانی فەرمانڕەوایی بکەن. ئەندەلوس پارچە پارچە بووبوو وە بووبووە چەند دەوڵەتێکی بچووک بچووک لەسەر بنەمای گەل و هۆزگەرایەتی.

لە پێشدا ئاماژەمان بۆ کرد کە رووبەری ئەندەلوس ٦٠٠ هەزار کیلۆمەتر چوارگۆشەیە، لە شێوەی چوارگۆشەیەکدا خۆی دەبینێتەوە. بەشی باکووری دابەش بووبوو بە سەر نەساراکاندا واتا ٤٥٠ هەزار کیلۆمەتر چوارگۆشەی کە بەدەستی موسوڵمانەکانەوە بوو، کە نیوەی وڵاتی میسر دەبێت بۆیە نمونەی میسریش دەهێنمەوە لەبەر ئەوەی نەخشەکانیان هاوشێوەی یەکن، لەو رووبەرە بچووکەدا ٢٢ دەوڵەتی ئیسلامی تێدا دروست بووبوو، هەر هەموو ئەم دەوڵەتە بچووکانە بنەماکانی دەوڵەتی تێدا بووە، لە سەرۆک و وەزیر و سوپا و نوێنەر و زانایان وهەموو جۆرە بنەمایەکی دەوڵەتی لە خۆ گرتبوو. موسوڵمانان پارچە پارچە بووبوون کە لە هەموو مێژووی ئەندەلوس دا دابەش بوونی وایان بە خۆیانەوە نەبینی بوو، ئەم پارچە پارچە بوونەش وا دەکات هەرچی ژیارو شارستانییەتێدان پێک هێنا بوو موسوڵمانان بەرەو رووخان و شکست و ئاوا بوون بڕوات.

هۆكاری سەركەوتن و شكستی ژیار و هەڵوێستەیەک لەسەری:

لە دوای هاتنی ئەم قۆناغە كە قۆناغی لاوازی و پارچە پارچە بوون و بێ دەسەڵاتیە باسێكی گشتی و شیكردنەوەیەک دەكەین، پشویەک لە ڕێگەی دوورو درێژی ئەندەلوس لە سەردەمی فەتحیەوە تاكو ئەو سەردەمەی كە ئێستا ئاماژەمان پێ كردووە، ئاماژەیەک بە قۆناغەكان دەدەین.

دیسان بۆ ئەوەی سوننەتی سوننەنی خوای گەورەمان بۆ دەربكەوێت لەم بوونەدا بەگشتی، وە لەسەر گەلانی موسوڵمان بە شێوەیەكی تایبەت، ئەویش بریتیە لە سوننەتی هەستانەوەو شكستی ئومەت، واتا سوننەتی هەستانەوە و بەرز بوونەوە كە چۆن لە دەوڵەتی ئیسلامیدا ڕووی داوە وە شكستەكەشی كە چۆن ئاوا بووە، بە شێوەیەكی تایبەت باسی لێوە بكەین.

لەو ڕۆژەوەی كە مێژوو خۆی ناساندوە بە خەڵكی وە تاوەكو ڕۆژی دوایی ئەم سوننەتی خوای گەورەیە بەم شێوەیە بەردەوام دەبێت واتا بە هەستانەوە و شكستی ژیارەكان بە شێوەیەكی گشتی. لە تاریكیەوە بۆ ڕوناكی، لە بەرزیەوە بۆ خواری وە لە بنارەوە بەرەو لوتكە. ئەم سوننەنی خوای گەورە كۆمەڵێك یاسای كۆمەڵایەتی و مرۆیی لە خۆ گرتووە بە شێوەیەكی گشتی، كاریگەری ڕاستەوخۆی خستۆتە سەر ژیانی مرۆڤەكان، لە هەمان كاتدا ڕێگەی گرتووە بەرەو ئومەت و نەتەوەكانیش، هاوكات خۆی تێک هەڵكێش كردووە لەگەڵ ئومەت و ژیارەكاندا ئەم هاوكێشەیەش لە ڕاستییدا خێر و خۆشیە بۆ خەڵكانی سەرزەوی، چونكە هەر گەل و هۆزێك دەسەڵاتی تەواوەتی گرتە دەست ئەگەر زوڵم و زۆر و ستەمی كرد دەبێت هەر بكەوێت. ئەوەشی كە چاكە خوازە و كاری باشەی كرد دەبێت سەربكەوێت، كەواتە ئەم سوننەنەش بەرەكەتە بۆ خەڵكی سەر زەوی، وەک خوای گەورە ئەم یاسایەمان بۆ دەست نیشان دەكات لە قورئانی پیرۆزدا.

﴿إِن يَمْسَسْكُمْ قَرْحٌ فَقَدْ مَسَّ الْقَوْمَ قَرْحٌ مِّثْلُهُ وَتِلْكَ الأيَّامُ نُدَاوِلُهَا بَيْنَ النَّاسِ وَلِيَعْلَمَ اللهُ الَّذِينَ آمَنُواْ وَيَتَّخِذَ مِنكُمْ شُهَدَاء وَاللهُ لاَ يُحِبُّ الظَّالِمِينَ ﴿١٤٠﴾ آل عمران. واتە: ئەگەر زام و سەختی و ناخۆشیەك (لە جەنگی ئوحود)دا توشی ئێوە هاتووە، ئەو خەڵكەش (لەجەنگی بەدردا) تووشی هەمان زام و سەختی و ناخۆشی هاتن، ئێمە ئەو ڕۆژە دەگێڕین بەناو خەڵكیدا (تا لە جیهانی واقیعش دا) ئەوانەی باوەڕیان هێناوە خوا دەریان بخات، وە هەندێك قوربانی و شەهیدیشیان لێ وەرگرێ، بێگومان خوا ستەمكارانی خۆش ناوێت.

ئەم سوننەنەی كە باسمان كرد لە دوای هاتنی پێغەمبەری ئازیزەوە ﷺ دەستی پێ كردووە وە شكستەكەشی هەر لەو سەردەمەوە دەستی پێ كردووە.

ئەو هۆكارانەی كە دەوڵەتی ئیسلامی دروست دەكەن و دەیگەیەننە ئەوپەڕی دەسەڵات هەرچەند پێشتر ئاماژەمان پێ كردووە، بەڵام وەكو بنەمایەكی سەركەوتن بۆ دەوڵەتی ئیسلامی وە بۆ بەرچاو ڕوونی دەیخەینەوە پێش چاوی خوێنەر.

یەكەم: بڕوا بوون بە خوای تاک و تەنها وە بڕوا بوون بە سەركەوتن و بە توانامەندی خوای باڵا دەست.

دووەم: برایەتی، یەكبوون، كۆكردنەوەی پارچە پارچە بووەكان لە نێوان موسوڵماناندا.

سێیەم: دادپەروەری لە نێوانی خەڵک و دەسەڵاتدا.
چوارەم: پەخش کردنی زانست، بڵاوکردنەوەی دین بە ناو گەلاندا.
پێنجەم: کۆکردنەوەی هێزو توانای سەربازی و خوێندنەوەی رەوشی کارکردن: وَأَعِدُّواْ لَهُم مَّا اسْتَطَعْتُم مِّن قُوَّةٍ وَ من رِّبَاطِ الْخَيْلِ تُرْهِبوون بِهِ عَدْوَّ اللهِ وَعَدُوَّكُمْ وَآخَرِينَ من دُونِهِمْ لاَ تَعْلَمُونَهُمُ اللهُ يَعْلَمُهُمْ وَمَا تُنفِقُواْ من شَيْءٍ فِي سَبِيلِ اللهِ يُوَفَّ إِلَيْكُمْ وَأَنتُمْ لاَ تُظْلَمُونَ ﴿٦٠﴾ الأنفال. واتە: (خوا فەرمان دەدات بەکار بەدەستانی دەوڵەتی ئیسلام): هەرچی لە تواناتاندا هەیە بۆ بەهێزکردنی سوپای ئیسلام بیخەنە گەڕو ئامادەیی بکەن (هێزی ئاسمانی و دەریایی و وشکانی... هتد) و لە ئامادەکردنی هەموو جۆرە ئەسپ و (هۆکانی تری گواستنەوە) کەمتەرخەمی مەکەن تا دوژمنانی خواو دوژمنانی خۆتانی پێ چاوترسێن بکەن، با کەسانی تریش جگە لەم دوژمنانەی ئێستا، پێی چاوترسێن بن کە ئێستە ئێوە نازانن کێن و نایانناسن، بەڵکو هەر خوا خۆی دەیانناسێت و هەر شتێک ببەخشن لە پێناوی خوادا (بۆ بەهێز کردنی سوپای ئیسلام)، ئەوە بەزایە ناچێت و دەستان دەکەوێتەوەو ئێوە ستەمتان لێ ناکرێت.
هەرکات موسوڵمانان توانیان ئەم هۆکارانە بگرنە بەر گومانی تێدا نییە کە سەردەکەون بەسەر هەموو کێشەکاندا، راستە سەرەتا سەرکەوتنیان زۆر لاواز و پلە پلەیە، ئارامی و گیان بەخشین و هێزو توانای دەوێت، ئەگەر خۆ بەخش بوون لەسەر ئەمانە ئەوە بە دڵنیایەوە سەرکەوتنێکی زۆر گەورە روودەدات، وە دەوڵەتی ئیسلامیش بە شێوەیەکی بەرجەستە دەکەوێتە روو، جیهانیش بە رووی موسوڵماناندا دەکرێتەوە، ئەگەر سەبرت گرت لەسەر ناخۆشیەکانی جیهان وە وازت لە تامەکانی دنیا هێنا، ئەگەرچی فیتنەکانیشی زۆر بوو ئەوا تۆ سەکەوتوو دەبیت. ئەم وتەیەش شتێکی تازە نییە وەیان وتەیەکی خەیاڵی نییە، بەڵکو مێژوو ئەوەی سەلماندووە وە بە چاوی خۆمان دیومانە و وە مێژووش بۆی گێڕاوینەتەوە.
وەک سەروەرمان دەفەرموێت: عن حديث النبي ﷺ: إنَّ لكلِّ أمَّه فتْنَه وَفتْنَه أمَّتي الْمَالُ.
پێچەوانەی ئەم هۆکارانەی کە باسمان کرد، ئەگەر هەوڵت بۆ ژین بوو، مادده چووە ناو گیانتەوە، ئەوە بە دڵنیایەوە شکست و ئاوا بوون روو دەدات. ئەم فیتنەیەش کە باسی لێوە دەکەین تەنها عومەری کوڕی خەتاب -ڕەزاو رەحمەتی خوای لێ بێت- پەی پێ بردبوو لە ساڵی ١٧ی کۆچی فەرمانی کرد کە فتوحاتی ئیسلامی لە وڵاتی فارس دا بوەستێنرێت، ئەم کردەوەی پێشەوا عومەر هاوشێوەی نەبووە لە ناو موسوڵماناندا، ئەو باش لە سوننەتی خوای گەورە تێگەیشتبوو، بۆیە کە زانی جیهان بە رووی موسوڵماناندا کراوەتەوە دەسکەوتو سەروەت و سامانیان زۆر بووە، بۆیە موسوڵمانانی راوەستاند لە فتوحات.
عومەر -ڕەزای خوای لێ بێت- ترسا لەوەی کە خۆشیەکانی دنیا لە دڵی موسوڵماناندا بچەسپێت، ترسا لەوەی کە سەرقاڵ بن بە ژیانی دنیا وە، ترسا لەوەی کە شکستی ئاخیرەت بێنن و ببێتە هۆی شکستی دەوڵەتەکەشیان، چونکە ئاواتی ئەو ئەوە بوو کە گەلەکەی بەرەو بەهەشت بەرێت، نەک بەرەو وڵاتی فارس، ئەگەر چوونە ژورەوەی ناو وڵاتی فارس لەسەر حسابی چوونە بەهەشت بێت، ئەوە کارێکی ئاسای بوو بەلایەوە وە دەبوا فەتح بکرێت، بۆیە زۆرجار دەیوت کە ئاواتمە

كەلە نێوانی ئێمەو فارس دا شاخێكی ئاگرین هەبێت، تا نە من نزیكیان بكەومەوە وە نە ئەوانیش نزیكم بكەونەوە، دەترسا نەوەك موسوڵمانان لە شەڕەكاندا شكست بێنن و فارسەكان سەربكەون. ئومەتی ئیسلامی تاكە ئومەتێكە كە شكست دێنێت بەڵام نامرێت تا ڕۆژی قیامەت، خۆ ئەگەر ئومەی ئیسلامی لەناو چوو ئەوا ڕۆژی قیامەتە. كەواتە قسەیەكمان نییە بۆ ئەم مێتودە، هەموو ئومەتەكانی سەرزەوی لەناو دەچن، نمونەشمان زۆر لەبەردەستایە كە چەندەها گەل و هۆز سەركەوتون وە ژیان و ژیاریان دروست كردووە، وە ئێستا ناویان تەنها لە مۆزەخانەی مێژوودا ماوە، وەك ژیاری فیرعەونەكان، یۆنان، ئیمپراتۆریەتی فارس و ڕۆم، هەروەها ئیمپراتۆریەتی ئینگلیز، كە دەیان وت هەرگیز ڕۆژ لە ئێمە ئاوا نابێت، بەڵام ئەستێرەی هەموویان كشا و هیچیان نەماونەتەوە، ئەم ئیسلامە تاكو قیامەت دەمێنێتەوە وەك خوای گەورە دەفەرموێت:

كَتَبَ اللَّهُ لَأَغْلِبَنَّ أَنَا وَرُسُلِي إِنَّ اللَّهَ قَوِيٌّ عَزِيزٌ ﴿٢١﴾ المجادلة. واتە: خوا بڕیاری داوە كە: هەر خۆم و پێغەمبەرەكانم سەركەوتوو دەبین، چونكە بەڕاستی هەر خوا خۆی بەهێزو باڵادەستە.

هەروەها دەفەرموێت: وَعَدَ اللَّهُ الَّذِينَ آمَنُوا مِنكُمْ وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ لَيَسْتَخْلِفَنَّهُم فِي الْأَرْضِ كَمَا اسْتَخْلَفَ الَّذِينَ مِن قَبْلِهِمْ وَلَيُمَكِّنَنَّ لَهُمْ دِينَهُمُ الَّذِي ارْتَضَى لَهُمْ وَلَيُبَدِّلَنَّهُم مِّن بَعْدِ خَوْفِهِمْ أَمْنًا يَعْبُدُونَنِي لَا يُشْرِكُونَ بِي شَيْئًا وَمَن كَفَرَ بَعْدَ ذَلِكَ فَأُولَئِكَ هُمُ الْفَاسِقُونَ ﴿٥٥﴾ النور. واتە: خوا بەڵێنی دڵنیابەخش و تەواوی داوە بەوانەی باوەڕیان هێناوە لە ئێوەو كارو كردەوە چاكەكانیان ئەنجامداوە بە ڕاستی لە ئایندەیەكی نزیكدا جێنشین و پایەداریان دەكات لە وڵاتدا هەروەك چۆن ئیماندارانی پێش ئەمانی جێنشین كردووەو ئەو دین و ئاینەیان بۆ دەچەسپێنێت خوا خۆی پێی ڕازیە، هەروەها ترس و بیمیان بۆ دەگۆڕێت بە ئارامی و هێمنی، ئەو كاتە ئیتر بە تەواوی هەر من دەپەرستن و هەرگیز هیچ جۆرە هاوەڵ و شەریكێكم بۆ بڕیار نادەن، ئەوسا ئەوەی دوای ئەو پایەداریە بێباوەڕ بێت، ئا ئەو جۆرە كەسانە تاوانبارو لە سنوور دەرچوون.

هەروەها پێغەمبەر ﷺ دەفەرموێت: كە هەموو سەدەیەك جارێك ئەم دین و ئومەتە تازە دەبێتەوە. الحديث الذي رواه أبو داود في سننه وصححه الحاكم ورواه في صحيحه عن أبي هريره رضي الله عنه قال: قال رسول الله ﷺ: إِنَّ اللهَ يَبْعَثُ لِهَذه الْأُمَّه عَلَى رَأْسِ كُلِّ مِائَه سَنَه مَنْ يُجَدِّدُ لَهَا دِينَهَا.كەواتە ئەم فەرمودەیە ئەوەمان بۆ دەردەخات كە لە دوای هەموو ڕوودانێكی شكست بەرز بوونەوەیە بەرەو لوتكە، ئەم بەرز بوونەوەیەش لەسەر دەستی پێشەنگێك یان كۆمەڵكاریەك تازە دەبێتەوە تا ڕۆژی قیامەت.

مێژووی ئیسلامی پڕە لەم نمونانە زۆر ڕووداوی تێدایە كە موسوڵمانان بەرز بوونەتەوە و پاشان ڕۆچوون، كە ئەمە تەنها تایبەت نییە بە مێژووی ئەندەلوسەوەو بەس، بەڵكو لەسەردەمی هاوەڵانی پێغەمبەریشدا ئەم سونەتەیان بە چاوی خۆیان بینی، لە دوای كۆچی دوای پێغەمبەری خوا ﷺ، ڕووداوێكی زۆر ترسناك ڕوویدا لە دەورو پشتی ناوچەكانی نیوە دورگەی عەرەبی بەگشتی، كە هەموویان وازیان لە ئاینی ئیسلام هێنا، تەنها سێ جێگە نەبێت كە وازیان نەهێنا ئەوانیش مەككە و مەدینە و دێیەكی بچووك بەناوی هیجرە كە ئێستا دەكەوێتە بەشی وڵاتی بەحرەینەوە.

لە دوای هەموو شکستێکی موسوڵمانان بەرزبوونەوە و سەرکەوتنێکی گەورە روودەدات، نمونەشمان سەردەمی پێغەمبەری ئازیز ﷺ بوو کە موشکریکەکان و جولەکەکان دژایەتی ئەو ئازیزەیان دەکرد، سەردەمی دووەمیان ئەبوبەکری صدیق رەحمەتی خوای لێ بێت بوو لە دوای سەردەمی ردە، موسوڵمانان توانیان فارس و رۆم فەتح بکەن، لە دوای فیتنەی سەردەمی پێشەوامان عوسمان رەحمەتی خوای لێ بێت، کە شکستێکی زۆر هات بەسەر موسوڵماناندا، پاشان موسوڵمانان توانیان لە سەر دەستی پێشەوامان عەلی رەحمەتی خوای لێ بێت دەسەڵات بگرنەوە دەست، دوای ئەوە ئەمەوییەکان دەسەڵاتیان گرتەوە دەست و توانیان بەردەوام بن لە فەتح کردنی وڵاتاندا سەردەم و زەمەنێکیش کە ئەم دەسەڵاتە بەرەو رۆچوون و ئاوا بوون رۆی گەندەڵی کەوتەوە ناو بەنی ئومەیە، سەر لەنوێ بەنی عەباس توانیان سەروەری و سەربەرزی بۆ ئیسلام بگەڕێننەوە، ئا بەم شێوە هەستان و کشان بەردەوام بوو، هەموو سەردەمە ئیسلامیەکان هاوشێوەی یەکدی بوون، تا گەیشتە سەردەمی ئەیوبیەکان و وە کۆتای سەردەمی عوسمانییەکان کە توانیان هەموو رۆژهەڵاتی ئەوروپا فەتح بکەن کە لە سەردەمی خۆیدا گەورەترین دەسەڵاتی سەر زەوی بووە.

ئێستا بەرچاو روونییەکمان هاتە پێشچاو کە سوننەتی خوای گەورە چۆنە لەگەڵ موسوڵماناندا، بێگومان بن لەوەی کە موسوڵمانان لە دوای سەرکەوتنیان شکست دێنن ئەگەر لە سەر بەرنامەی ئیسلام نەڕۆن، وە بێگومانیش بن کە لە دوای هەموو شکستێکی موسوڵمانان سەرکەوتنێکە.

دەبێت ئەوەش باش بزانین کە لە نێوانی خوای گەورە و مرۆڤەکاندا خزمایەتی نییە، تەنها یاسا و رێسایەکە کە بۆمان دیاری کراوە، وەک ئازیزمان ﷺ دەفەرموێت: يَا فَاطِمَه بِنْتَ مُحَمَّدٍ سَلِينِي مَا شِئْتِ لَا أُغْنِي عَنْك مِنَ اللهِ شَيْئًا.

موسوڵمانان دەبێت باش ئەوە بزانن کە ئەگەر لە رێگەی پێغەمبەری خوا ﷺ لایان دا ئەوە دڵنیا بن لەوەی کە شکست هەر دێت، وە رووخانێکی ترسناک چاوەڕێیانە، وەک ئەوەی کە لە ئەندەلوس دا بینیمان، وە لە هەموو سەردەمەکانی موسوڵماناندا باس کراوە وە خۆشمان کەم تا زۆر بە چاو بینیومانە.

سەردەمی ئێستای موسوڵمانان کە تێدایدا دەژین:

لەوانەیە کەسێک بپرسێت چۆن ئەتوانی پۆلێنی موسوڵمانانی ئێستا بکەیت لەم سەردەمی تەکنەلۆجیا و پێشکەوتنەدا کە موسوڵمانان هیچ بەرز بوونەوەیەکیان پێوە دیار نییەو وە رۆژ بە رۆژ بەرەو رۆچوون دەچن؟

لە رەوشی ئەمرۆماندا و کە چاودێرانیش قسەیان لەسەر کردووە کە سەدەی بیست و یەکەمە وە موسوڵمانان لە قۆناغی شکستان، شکستێک کە هاوشێوەی زۆر کەم بووە لە مێژوودا، شکستێکی زۆر گەورە، وە پارچە پارچە بوونی موسوڵمانان بە گشتی و شکستی راستەوخۆی خیلافەتی ئیسلامی. پێشتر ئەگەر ئومەتی ئیسلامی بکەوتایە دەیان توانی لە دەوری خیلافەتێکدا خۆیان ببیننەوە، بەڵام ئێستا خیلافەت بە تەواوەتی نەماوە و لە مێشکی خەڵکیدا دەرهێنراوە. ئەمەش

یەكێكە لەسەردەمە سروشتیەكانی موسوڵمانان كە پیایدا تێدەپەڕن، یاخود دەتوانین بڵێین كە یەكێكە لە سوننەتەكانی خوای گەورە.
دوو هۆكاری شكست هەیە لە ئومەتی ئیسلامیدا كە قۆناغەكانی سەردەمی پێشووی موسوڵمانان بە خۆیانەوە نەدیوە.
قۆناغی یەكەم: بریتیە لە نەمانی خیلافەت، كە ئەمەش ڕووداوێكە بۆ یەكەم جار لە مێژووی موسوڵماناندا ڕووی داوە. پێشتر موسوڵمانان لە دەوری وڵاتێكدا كۆ دەبوونەوە، گەرچی وڵاتەكە بەرەو شكست و ڕۆچوونیش بڕۆشتایە، بەڵام هەر لەو سەردەمی لاوازی و بێ دەسەڵاتیەدا نوێنەری موسوڵمانانی دەكرد، واتا شێوە و ڕوخساری خیلافەتی ئیسلامی ئاوا نەدەبوو، لە بەرچاوی خەڵكیدا دەسەڵاتەكە هەر دەمایەوە.
لە سەدەی یەكەمی كۆچیەوە كە خیلافەتی ئەمەوی دەستی پێ كرد، وە لە سەدەی چواردەیەمی كۆچی كە خیلافەتی عوسمانلی ڕووخا، ئیسلام و سیاسەت بە یەكەوە بوون دین و دەوڵەت وە هاوبەش بوون، بەڵام ئێستا ئەوە نەماوە.
قۆناغی دووەم: ئاوابوونی ڕێسا ئیسلامیەكان، لە هیچ سەردەمێكی موسوڵماناندا كە موسوڵمانان شكستیشیان هێنا بێت، یاخود پارچە پارچە بوون كەوتبێتە نێوانیانەوە، هەر یاسا و ڕێساكانی خوا و پێغەمبەرەكەی سەروەر بوون لە وڵاتدا، هەرگیزاو هەرگیز بانگەواز بۆ ئەوە نەكراوە كە دین لە دەوڵەت جیا بكرێتەوە، ئێستا داوای ئەوە دەكرێت كە ئاین لە دەوڵەت جیا بكرێتەوە و یاسای دەستكردی مرۆڤ دابمەزرێت.
ئەم دوو هۆكارەی كە باسمان كرد بۆتە هۆكاری ئەوەی كە گۆڕانكاریەكان زۆر ئاستەم و ئاڵۆزی و قورسی پێوە دیار بێت، بەڵام چاككردنی ئاستەم لە سوننەتی خوای گەورەدا نییە و هەر دەبێت ببێت. ئەگەر موسوڵمانان خۆیان گورج كردەوە، ئەوا بۆ خوای گەورە زۆر ئاسانە كە تا ڕۆژی قیامەت دەوڵەتێدان بۆ دابمەزرێنێت.
ئێستا مژدەیەكی زۆر هەیە بۆ دامەزراندنی خیلافەتی ئیسلامی لە هەموو لایەكەوە، هەرچەندە لە دوای ڕووخاندنی خیلافەتی عوسمانلییەوە لە ساڵی ١٣٤٢ی كۆچی كە ئەو دەوڵەتە شكستی هێناو ئاوا بوو لە زۆر جێگەی جیهانی ئیسلامیەوە دەوڵەتی ئیسلامی دامەزرا، هەموو دەوڵەتە ئیسلامیەكان كە دروست بوون لە سەر بنەمانی دەوڵەتی نەتەوەگەری دروست بوون، بێجگە لە سعودیە كە مۆركی ئیسلامەتی پێوە ماوە، پاشان لێرەو لەوێ سەحوەی ئیسلامی بانگەوازی خۆی دەكات، بانگەوازی ئیسلامی لە ساڵەكانی حەفتاوە دەستی پێكردووە كە لە ساڵەكانی نەوەدەوە برەوێكی باشی پێدرا.
موسوڵمانان ئێستا زۆر بەهێزترن لە چاو سەد ساڵ لەمەو پێشدا، موسوڵمانان ئێستا زۆر زاناترن بە دینەكەیان تاوەكو پێشتر، موسوڵمانان توانیویانە بگەنە ئەوپەڕی جیهان ئێستا لەگەڵ ئەوپەڕی بێدەسەڵاتی و بێ تواناییانەوە لە ڕووی سەربازیەوە، توانیویانە ڕێكخراو و كۆمەڵكاری لە هەموو جیهاندا دروست بكەن وە ڕۆژبەڕۆژ خەڵكی بۆ ئەم ئیسلامە بگەڕێننەوە، ئەگەرچی موسوڵمانان وازیان لە جیهاد نەهێناوەو بەردەوام لە جیهاد و خەباتدان بۆ ئەم ئیسلامە، نمونەی فەلەسطین، چیچان، عێراق، ئەفغانستان ئەگەرچی لە لایەن نەسرانییەكانەوە یاخود كۆمۆنیستەكان وە یاخود

جولەكەكانەوە بووبێت، موسوڵمانان بە درێژای مێژوو نەیان هێشتووە خاكیان داگیر بكرێت وە ئەگەر داگیریش كرابێت هەر لە جیهاد دان بۆ وەرگرتنەوەی، بێگومان ئەمەش مژدەی سەركەوتنی موسوڵمانانە لە جیهاندا، ئەگەرچی ڕووداوەكان خێرا نین، بەڵام ئەگەر موسوڵمانان ئارامی لەسەر بگرێت ئەوا سەركەوتن نزیكە.

گومانی تێدا نییە كە موسوڵمانان چەندە بە هێواشی بچنە پێش، بەڵام سوننەتی خوای گەورە وایە ئەگەر ئارام و خۆ بەخش بن ئەوا خوای گەورە بە خێرای سەركەوتنیان بۆ دێنێتە پێش.

پێغەمبەری خوا ﷺ ١٣ ساڵ بانگەوازی كرد، بەڵام لەماوەی دە ساڵدا زۆر بەخێرای توانی گەورەترین دەوڵەت دابمەزرێنێت، پاشان هاوەڵە بەڕێزەكانی تا هاتە سەردەمی خیلافەتی عوسمانلی و ڕووخانی، وە بەڵگەشمان بۆ سوننەتی خوا (فَلَنْ تَجِدَ لِسُنَّه اللهِ تَبْدِيلًا وَلَنْ تَجِدَ لِسُنَّه اللهِ تَحْوِيلًا) فاطر٤٣.

دەست پێكردنی سەردەمی پادشای هۆزەكان (عهد ملوك الطوائف):

سەردەمی پادشای هۆزەكان لە ساڵی ٤٠٠-٤٨٤ كۆچی لەم سەردەمەدا كە بەو شێوە ناوزەد كراوە خاكی ئەندەلوس بەسەر هۆزەكاندا دابەش كرا بە حەوت هەرێم.

یەكەم هەرێم: بەنو عەباد

ئەمانە لە بنەڕەتدا خەڵكی ئەندەلوس بوون، كە نازناوی موەلیدینیان هەڵگرتبوو، ناوچەكانی ئیشبیلیەیان بردبوو بۆ خۆیان.

دووەم هەرێم: هەرێمی بەنو زیری

ئەمانیش لە ڕەچەڵەكدا بەربەر بوون، ناوچەكانی غەرناتەیان خستبووە ژێر ركێفی خۆیانەوە. ئیشبیلیە و غەرناتە دەكەونە باكووری ئەندەلوس.

هەرێمی سێیەم: بەنو جەهور

ئەمانیش لە ڕەچەڵەكدا لە نەوەی ئەبو حازمی جهور بوون، كە گەورەی دیوانی ڕاوێژ بوو، ناوچەكانی قورتوبەیان خستە ژێر دەسەڵاتی خۆیانەوە لە ناوەڕاستی ئەندەلوس.

هەرێمی چوارەم: بەنو ئەفطەس

هەروەها ئەمانیش لە بەربەرەكان بوون، لە ڕۆژئاوای ئەندەلوس نیشتەجێ بوون وە ئیمارەتێكیان دروست كرد بەناوی بطلیوس، كە دەكەوتە ئەوپەڕی ئەندەلوس لە باكوور.

هەرێمی پێنجەم: بەنو زیلنون

ئەمانیش بەربەر بوون، لە ناوچە باكووریەكان لە نزیک طوڵەیطڵە نیشتەجێ بوون، واتا لە ناوەندی باكووری ئەندەلوس دا.

هەرێمی شەشەم: بەنو عامر

ئەمانیش لە نەوەكانی بەنی عامر بوون، كە ڕەچەڵەكیان دەگەڕێتەوە بۆ یەمەن، لە ناوچەی ڕۆژهەڵاتی ئەندەلوس نیشتەجێ بوون، پایتەختەكەیان بەلەنسیا بوو.

هەرێمی حەوتەم: بەنو هود

ئەمانیش ناوچەکانی ساراگۆستایان برد بۆ خۆیان، لە بەشی باکووری سەرەوە واتا باکووری ڕۆژهەڵات.

ئا بەو شێوەیە وڵاتی ئەندەلوس کرابوو بە حەوت پارچەی نیمچە یەکسانەوە، هەر لایەو لەسەر بنەمایەک خۆیان جیا کردبوەوە، کۆمەڵێکیان بە ناوی بەربەر، کۆمەڵێکی تریان بە ناوی عەرەب، وە کۆمەڵێکی تریان بە ناوی ئەسپانی ئەسڵی، هەروەها ئەم هەرێمانەش لە ناو خۆیاندا کرابوون بە چەند بەشێکی ترەوە، هەروەک پێشتر ئاماژەمان پێ کرد ٢٢ دەوڵەتی دیکە دروست بووبوو لەناو ئەو حەوت هەرێمە موسوڵمانەدا. لەگەڵ ئەوەشدا ٢٥٪ ڕووبەری ئەندەلوس بە دەست نەساڕاکانەوە بوو.

سەروەری ئەندەلوس لە دوای ڕووخاندنی خیلافەتی ئەمەوی ئا بەو شێوەیە پارچە پارچەی و جیا بوونەوە لە نێوانیاندا ڕوویدا کە ئەو هەموو دەسەڵاتەی لێ کەوتەوە، ئەو سەردەمەش ناسرا بە سەردەمی تایفەگەری سەردەمی سەرۆک هۆزەکان، ئەم ناوەش زۆر بە ڕوونی ئەو ڕەوشە هەڵدەگرێت کە پارچە پارچە بووبوو بەسەر ئەمیرو پادشاەکاندا، هەندێک لەو ناوچانەی کە بەدەست ئەمیرە موسوڵمانەکانەوە بوو خۆیان توانای بەڕێوە بردنیان نەبوو، بەڵکو ناڕاستەوخۆ نەسرانییە ئیسپانییەکان چاودێریان دەکردن و لە ژێرەوە فەرمانڕەواییان دەکرد، لە کاتێکدا کە ئەندەلوس ئا بەو شێوەیە بوو، ئێستا وا نەساڕا وا بە ناڕاستەوخۆ فەرمانڕەوایی دەکات، بەتەواوەتی پارسەنگی هێز گۆڕاوە لە نیوە دورگەی ئەندەلوس دا.

بیست و دوو دەوڵەت و لێكۆڵینەوەیەک لە ڕەوشی پارچە پارچەبوونیان

لە دوای مردنی عەبدورەحمانی کوڕی مەنصوری عامری کە ئەو لە ژێر پەردەوە حوکمی ئەندەلوسی دەکرد، واتا هیشامی کوڕی حەکەم خەلیفە بوو وە وەک هێمایەک دانرابوو، لە سەردەمی ئەوانەوە ئەم پارچە پارچەیی و هەرێمایەتیە لە ناو خاکی ئەندەلوسدا دروست بوو، کە بوون بە بیست و دوو دەوڵەتی بچووک لە ناو خاکی ئەندەلوسدا وە نەساراکانیش لە باکوور وەک گورگێکی برسی دەمیان کردبووەوە لێیان. لە ناو ئەم دەوڵەتانەدا راستی ڕەوشەکەیان چەند شێوەیەکی پێوە دیار بوو، بۆ نمونە:

یەکەم: هەریەک لە دەسەڵاتدارانی ئەم دەوڵەتانە خۆیان ناوزەد کرد بە لێپرسراو و ئەمیری موسوڵمانان، زۆربەشیان تەنها شارێکیان بەدەستەوە بوو، کەچی وا خۆی نیشان دەدا کە ئەمیری هەموو موسوڵمانانە لە سەر زەویدا، ئەگەر پیاوێک لە جێگەیەکەوە تەنها شەو و ڕۆژێک ڕێی بکردایە لە ناو ئەندەلوس دا سێ دەسەڵاتی فەرمانڕەوایی موسوڵمانانی دەبینی، هەریەک لەو دەوڵەتانە ئەوەندەی پارێزگایەکی ئێستا نەدەبوو، وە هەریەکێکیان سەرباز و سوپای تایبەتی خۆیان هەبوو، وە دیواریان بە دەوری وڵاتەکەیاندا دەکرد و نوێنەری جیاواز و میدیای جیاوازیان هەبوو، کە لە راستییدا هیچیان هیچ بنەمایەکی دەوڵەتێدان تێدا نەبوو.

بریا هەریەک لەو ئەمیرانەی کە فەرمانڕەوایی ناوچەیەکیان دەکرد، چاویان بە خاکەکەی خۆیان پڕ ببوایەتەوە و هەوڵی داگیر کردنی برا دراوسێکەی نەدایە، لەگەڵ ئەوەشدا کە خۆیان ئەو هەموو پارچە پارچە بوونە کەوتبووە ناویانەوە توشی کێشەیەکی گەورە بووبوون لەسەر سنور، کە بەداخێکی زۆرەوە زۆربەی موسوڵمانان کەوتبوونە شەڕ لەگەڵ یەکتریدا لە ئەندەلوس دا، قورتوبە هەمیشە کێشەی هەبوو لەگەڵ ئیشبیلیە دا، بەلەنسیا هەمیشە لە شەڕو پێکداداندا بو لەگەڵ ساراگۆستا، هەروەها ناوچەکانی تر ململانێ و کێشمە کێشمی دەسەڵاتیان هەبوو لەو سەردەمەدا.

ئەم ڕەوشە جێگەی سەرسوڕمانە بۆ خەڵکانێک کە بپرسن ئەگەر والی و ئەمیرەکان بەو شێوە دڕندانەیە شەڕ لەگەڵ براکانیاندا بەکەن، یان پیاوانێک لەدەرەوەی قانون، یان کەسانێک کە دوورن لە فێربوونی ئاینی ئیسلامەوە، ئەگەر بەو شێوەیە شەڕ لەگەڵ یەکدی بکەن وە لە پێناوی جیهاندا هەوڵ بدەن، ئەی لە کوێن سوپای ئەمیرەکان؟ یان لە کوێن سوپای ئەو گەلە بەگشتی؟ یان ئەو گەلەی کە لەسەر پەروەردەیەکی ئیسلامی پەروەردە بوبێ چۆن شەڕ لەگەڵ برا دراوسێ موسوڵمانەکەیدا دەکات؟

بۆ شیکاری ئەم لێکۆڵینەوەیە دەڵێین:

لە راستییدا کارەکان وای لێهاتبوو کە هێمای سەرشۆڕی بوو بۆ کۆمەڵگەی ئەندەلوسی لەو ماوەیەدا، کە هەموو میدیاکانی دەوڵەتەکان مەبەست لە مێدیا شاعیرەکانە بە گشتی کە بەشان و باڵی ئەمیرەکانی خۆیاندا هەڵیان دەداو بە سەرکردەی خاوەن هێز و توانا ناویان دەبردن، تەنانەت وایان لێ کرابوو کە وەک خوایەک نیشانی خەڵکی دەدران، یان زۆرجار بە خەڵکانێکی خاوەن حیکمەت و یاسا دانەر بانگیان دەکردن، کە زۆربەی زۆریان بە شێر و چەپوک و پڵنگ و

شمشێر ناوزەد دەكران، لە راستییدا هیچیان پشیلەیەكیشیان نەدەهێنا، هەركاتێک خەڵکێکتان بینی کە ئاوا بە ئەمیرەکانیاندا هەڵیان داو وە خۆشی گوێی نەدا بە دین و ژینی خوای گەورە ئا بەو شێوەیە باسیان دەكات: فَاسْتَخَفَّ قَوْمَهُ فَأَطَاعُوهُ إِنَّهُمْ كَانُوا قَوْمًا فَاسِقِينَ ﴿٥٤﴾ الزخرف. واتە: (فیرعەون) هیچ نرخی دانەنا بۆ قەوم و گەلەكەی، بە سوكیی سەیری دەكردن، ئەوانیش (گێلانە) ملكەچ و فەرمانبەرداری بوون، بەڕاستیی ئەوانە قەومێكی فاسق و تاوانبارو گوناهكار بوون.

لەهەمان كاتدا ئەمیرەكان فەرمانڕەواییان دەكرد بە زۆرو ستەملێكردن لە خەڵكی رەش و رووت و هەژار، زۆربەی زۆری سوپاكانیان لەسەر ورگی خەڵكی دەژیاند، سوپاش بە ئاگر و ئاسن فەرمانڕەوای دەكرد، هیچ كەسێک نەیدەتوانی رەئی خۆی بە ئازادی دەرببڕێت، بە زمانی سەردەمی ئێستا دەسەڵاتێكی دیكتاتۆری بوو. لە هەمووی ترسناكتر لەو ماوەیەدا كۆمەڵێک فتوا دەرچوو كە بە ئاشكراو بێ پێچ و پەنا كە ئەمیرەكان دەتوانن شارەكانی كە بخەنەوە ژێر دەسەڵاتی خۆیان، بۆ نمونە فتوا درا كە قورتوبە جەنگ لەگەڵ ئیشبیلیە دا بكات، فتوایەكی كە دەرچوو بو كە ئیشبیلیە جەنگ لەگەڵ بطلیۆس دا بكات، هەروەها فتوا دەرچوو بوو بۆ بطلیۆس كە جەنگ لەگەڵ چواردەوری خۆیدا بكات.

دووەم: لە هەمووی ترسناكتر و سەرشۆڕی تر بۆ ئەو ماوەیەی كە موسوڵمانانی تێدا دەژیان، ئەگەر دەوڵەتێک لەو دەوڵەتانە توانای نەبوایە بۆ شەڕ كردن لەگەڵ براكانیدا، دەچوو داوای هێزی لە وڵاتانی نەسارا دەكرد تا بجەنگێت لە بەرانبەر برا موسوڵمانەكانیدا، نەساڕاكانیان دەكرد بە برا گەورەی خۆیان بۆ لێدانی موسوڵمانان، زۆر لەو موسوڵمانانە روویان كردە پاشای قشتالە بۆ شەڕ كردن لەگەڵ موسوڵمانان، ئەویش لەتاو ئەوەی كە رووی كردۆتە پاشای قشتالە دەچوو پەیمان و هاوكاری لەگەڵ پاشای ئەرەگۆن دا دەكرد وەیان داوایان لە پاشای لیۆن دەكرد. لە كاتێكدا ئەو دەسەڵاتدارە نەسرانیانە كە لە ٪٢٥ی خاكی ئەندەلوسیان بەدەستەوە بوو كە عەبدوڕەحمانی ناصر جزیەی لێ وەردەگرتن، لە دوای ئەویش حاج بلمەنصور ئێستا وا موسوڵمانان داوای كۆمەک و یارمەتی لەوان دەكەن.

سێیەم: قیزەون ترین وە سەر شۆڕترین كردەوە كە موسوڵمانان پێیدا تێپەڕیون وە جێگەی تێڕامانە، موسوڵمانان وە ئەمیری موسوڵمانەكان لەو ماوەیەدا جزیەیان دەدا بە نەساڕا، كە جزیەیان دەدا بە ئەلفۆنسۆی شەشەم كە فەرمانڕەواو پاشای قشتالە بوو، كە وڵاتەكەی گەورە كردبوو لە سەرحسابی موسوڵمانان واتا لەسەردەمی مولوک طەوائیفدا، ئەم پاشایە توانی مەملەكەتی لیۆنیش بخاتە سەر قشتالە واتا دەسەڵاتی قشتالە و لیۆن یەک پاشا فەرمانڕەوای دەكرد كە ئەویش ئەلفۆنسۆی شەشەم بوو، كە گەورەترین وڵاتی نەساڕا بوو لەو سەردەمەدا.

كاتێک كە ئەمیری موسوڵمانان جزیەیان دەدا تەنها بۆ ئەوەی دەسەڵات و فەرمانڕەواییان بمێنێتەوە لە جێگە و ناوچەكانی خۆیاندا، وە ئەمیرەكانیش بە ئاشكرا دەیان وت بۆیە جزیە دەدەین تەنها بۆ ئەوەی سەروەت و سامان و حوكم رانیمان پارێزراو بێت لە دەست حاكمە كانی تر، بەڵام لە بیریان چووبووەوە كە خوای گەورە پێیان دەفەرموێت: يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُواْ لاَ تَتَّخِذُواْ الْيَهُودَ وَالنَّصَارَى أَوْلِيَاء بَعْضُهُمْ أَوْلِيَاء بَعْضٍ وَمَن يَتَوَلَّهُم مِّنكُمْ فَإِنَّهُ مِنْهُمْ إِنَّ اللّهَ لاَ يَهْدِي الْقَوْمَ

الظَّالمِينَ ﴿٥١﴾ المائدة. واتە: ئەی ئەوانەی باوەڕتان هێناوە جولەكەو گاور مەكەنە یارو یاوەرو پشتیوانی خۆتان ئەوانە هەندێكیان پشتیوان و پشتگیری یەكترن، ئەو كەسەی پشت بەوان ببەستێت ئەوە هەر لەوانەو (حسابی ئەوانی بۆ دەكرێت) بەڕاستی خوا هیدایەتی قەومی ستەمكار نادات.

فَتَرَى الَّذِينَ فِي قُلُوبِهِم مَّرَضٌ يُسَارِعُونَ فِيهِمْ يَقُولُونَ نَخْشَى أَن تُصِيبَنَا دَآئِرَةٌ فَعَسَى اللّهُ أَن يَأْتِيَ بِالْفَتْحِ أَوْ أَمْرٍ مِّنْ عِندِهِ فَيُصْبِحُواْ عَلَى مَا أَسَرُّواْ فِي أَنْفُسِهِمْ نَادِمِينَ ﴿٥٢﴾ المائدة. واتە: بە روونی دەبینی ئەوانەی دڵیان نەخۆشەو (ئیمان لاوازن) بە پەلە دەچن بۆ لایان و دەڵێن: دەترسین تووشی بەڵایەك بین یا كارەساتێك بێت بەسەرمان دا، جا دوور نییەو لەوانەیە بەم نزیكانە خوا سەركەوتن ببەخشێت (بە ئیمانداران) یاخود بە شێوەیەكی یەكسەریی بە (معجزة)یەك لەلایەن خۆیەوە (سەركەوتنیان پێ ببەخشێت) ئەو كاتە باوەڕ لاوازان پەشیمان دەبنەوە لەو نهێنی و خەتەرە و خەیاڵەی لە دڵ و دەروونیان دا شاراوەبوو.

خۆمان بە چاوی خۆمان ئەو ڕووداوانە دەبینین لە كۆتایدا كە موسوڵمانان هانا و پەنا بەرن بۆ نەساراكان گەرچی بە ئاشكرا و بە نهێنیش بێت، بەڵام خۆیان لە كۆتایدا زەرەر مەند و سەرشۆڕ و زەلیل دەبن، بەرانبەر بە خوا وە بەرانبەر بە خەڵكی موسوڵمانان وە تەنانەت بەرانبەر بە دوژمنەكانیشیان سەرشۆڕ و زەلیل دەبن، چونكە هەرگیزا و هەرگیز موسوڵمان ناتوانێت سەركەوتن لە دەرەوەی وڵاتی خۆی بێنێت، چونكە سەركەوتن دەستكردی ناوخۆیە.

ئەمەش وێنەیەكی گەورەیە كە خوای گەورە پێمان رادەگەیەنێت لە قورئانەكەیدا، كە وەك مەنهەجێك و دەستورێك بۆی دیاری كردووین لە هەموو كات و جێگەیەكدا.

(يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَتَّخِذُوا الَّذِينَ اتَّخَذُوا دِينَكُمْ هُزُوًا وَلَعِبًا مِنَ الَّذِينَ أُوتُوا الكِتَابَ مِنْ قَبْلِكُمْ وَالكُفَّارَ أَوْلِيَاءَ وَاتَّقُوا اللهَ إِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ) المائدة ٥٧.

وەرگرتنی چەند وێنەیەک لە رەوشی هۆز و ئەمیری هۆزەكان:

وێنەی یەكەم: هەركەس راستگۆ بوو لەگەڵ ئیسلامدا ئیسلام سەربەرزی دەكات، هەروەک لە پێشەوە رەوشەكەمان خستە رووكە چۆن سەرۆک هۆزەكان و ئەمیری موسوڵمانانی ئەو ماوەیە هەموو جزیەیان دەدا بە ئەلفۆنسۆی شەشەم، بەس تەنها یەک كەس هەبوو كە رازی نەبوو جزیە بدات بە ئەلفۆنسۆی شەشەم، ئەویش جێگەی خۆیەتی كە باسی بكەین و ئازایەتی و جوامێری بخەینە روو، ناوی مەتەوەكیلی كوڕی ئەفطەس بوو كە ئەمیری مەملەكەتی بطلیۆس بوو.

لەگەڵ ئەو هەموو رەوشە كە پڕ بوو لە زەلیلی و سەرشۆڕی، بەڵام هێشتا كۆمەڵێک هەن كە سەربەرزن بەم ئیسلامە، گەرچی ناوچەكەشی بچووک بوو موتەوەكیلی كوڕی ئەفطەس، بەڵام بە ئاشكرا وتی من جزیە نادەم بە نەسارا، هەرچەندە ئەم لە سنوری یاسای نەساریەكان چووبووە دەرەوە كە بە كەسێكی یاخی و تیرۆریست لە قەڵەمیان دەدا لەو سەردەمەدا، بەڵام ئەو گوێی نەدا بە هیچیان و بە ئیسلامەكەی سەربەرز بوو، وتی ئەگەرچی لەناویش بچم دەمەوێت بە سەربەرزی بمرم.

لەم نێوەندەدا ئەلفۆنسۆی شەشەم نامەیەكی زۆر تورەی نووسی بۆ موتەوەكیلیَ كوری ئەفطەس كە چۆن برا موسوڵمانەكانی ئەمیرن و جزیە دەدەن دەبێت تۆش بیدەیت.
موتەوەكیلی كوڕی ئەفطەس وەڵامێكی زۆر خێرا و سەرسوڕمانی بۆ ناردەوە كە ئەو نامەیە مێژووش و خەڵكیش وەک سەروەریەكی موسوڵمانان تۆماریان كردووە و هەڵیان گرتووە، كە لەو سەردەمەی رۆچوون و شكستەی موسوڵماناندا ئەم بەویەڕێ سەربەرزی و ئازایەتیەوە وەڵامی دەداتەوە و موتەوەكیلی كوڕی ئەفطەس لە نامەكەیدا دەڵێت[٢٥].
نامەكەی موتەوەكیل دەڵێت:
نامەیەكمان لە لایەن گەورەی رۆمەكان پێگەیشتووە كە تێیدا بە پێوەری دەسەڵات و توانای خوای تاكو تەنیا بانگەشەی هێزو دەسەڵاتی خۆی دەكات، نامەكەی دەگرمێنی و بروسكە دەهاوێت، واتە: هێرش و هەڕەشە دەكات، هەندێ جار بە تەنها هێرشە وە هەندێ جاریش بەیەكەوەن، بە سەربازە زۆر و زەبەندەكانی و حاڵەتە بەرچاوەكانی چاو سوور دەكاو هەڕەشان دەكا، خۆ ئەگەر دەیزانی كە خوا خاوەن چ سەربازگەلێكە، كە ئیسلامی پێ سەردەخاو ئاینیَ پێغەمبەرەكەی كە موحەممەدە ﷺ بەسەر كافراندا زاڵ دەكا، ئەم سەربازگەلانە بێترس و بێباک لە رێگەی خوادا تێدەكۆشن، كوڕگەلێكن بە تەقواو پارێزكاری.. بە پاڕانەوەو تۆبەكاری.. ناسراون بە دینداری، ئەگەر تیشک و بەرقیان بگات بە پشت رۆمەكان واتە: ئەگەر دەسەڵات و هێزی جەنگاوەرانی ئیسلام بگاتە ئەو پەڕ، تا پشت قەڵەمرەوی رۆمەكانیش بتەنێت، ئەمە بە هێزو دەسەڵاتی خوایە كە گەیاندونی بەم عیززەتە تا بڕواداران بیزانن و دوڕوانیش تێبگەن كە خوا دەیەوێت پیس لە پاک جیا بكاتەوە.

---

٢٥ وصل إلينا من عظيم الروم كتاب مدعٍ في المقادير وأحكام العزيز القدير، يرعد ويبرق، ويجمع تاره ثم يفرق، ويهدد بجنوده المتوافره وأحواله المتظاهره، ولو علم أن لله جنودا أعز بهم الإسلام وأظهر بهم دين نبيه محمد عليه الصلاه والسلام أعزه على الكافرين، يجاهدون في سبيل الله لا يخافون، بالتقوى يُعرفون وبالتوبه يتضرعون، ولإن لمعت من خلف الروم بارقه فبإذن الله وليعلم المؤمنين، وليميز الله الخبيث من الطيب ويعلم المنافقين.
أما تعييرک للمسلمين فيما وهى من أحوالهم فبالذنوب المركومه، ولو اتفقت كلمتنا مع سائرنا من الأملاک لعلمت أي مصاب أذقناک كما كانت آباؤک تتجرعه، وبالأمس كانت قطيعه المنصور على سلفک لما أجبر أجدادک على دفع الجزيه حتى أهدى بناته إليه. وكان ملک "نافار" جد "ألفونسو السادس" قد أرسل ابنته هديه إلى المنصور حتى يأمن جانبه، وهي أم عبد الرحمن بن المنصور الذي انتهت بحكمه الدوله العامريه كما ذكرنا ويضيف "المتوكل بن الأفطس" قائلًا: أما نحن فإن قلّت ئيعدادنا وعُدم من المخلوقين استمدادنا، فما بيننا وبينک بحر نخوضه ولا صعب نروضه، ليس بيننا وبينک إلا السيوف، تشهد بحدها رقاب قومک، وجلاد تبصره في نهارک وليلک، وبالله تعالى وملائكته المسومين نتقوى عليک ونستعين، ليس لنا سوى الله مطلب، ولا لنا إلى غيره مهرب، وما تتربصون بنا إلا إحدى الحسنيين، نصر عليكم فيا لها من نعمه ومنه، أو شهاده في سبيل الله فيا لها من جنه، وفي الله العوض مما به هددت، وفرج يفرج بما نددت ويقطع بما أعددت.

بەڵام ئەم گاڵتەجاڕییەی کە دەیکەیت بە مسوڵمانان تەنها لەبەر ئەوەیە کە کەوتوونەتە نێو تاوان و خەتاکانیانەوە، خۆ ئەگەر لەگەڵ تێکرای پێشەوایانی ئیسلامی ڕێک بکەوتینایە ئەودەم دەتزانی کە چ کارەساتێک و دەردێکمان بەسەر تۆو باوکانتان دەهێنا، هەر دوێنێ بوو کە پادشا مەنصور لەو ئەرزو تەختەی ئێوە بوو کە سەرانەی لە باوو باپیرانی تۆ دەسەند و ئەوانیش کچانیان پێشکەش دەکرد.

پادشا نافار کە باپیری ئەلفۆنسۆی شەشەم بوو، کاتی خۆی کچی خۆی بە دیاری بۆ مەنصور نارد، تاکو لە عیززەت و هەیبەتی مەنصور ئەمین بێت، کە ئەویش بریتی بوو لە دایکی عەبدوڕەحمانی مەنصور، ئەو عەبدوڕەحمانەی کە بە ڕووخانی دەوڵەتی عامریە کۆتایی بە دەسەڵاتی هات هەروەک لە پێشەوە باسمان کرد.

هەروەها موتەوەکیلی کوڕی ئەفطەس بەردەوام دەبێ و دەڵێت: بەڵام ئێمە ئەمڕۆ ئەگەر ژمارەمان کەمبووە، بەڵام نێوان ئێمەو تۆ دەریایەکە، ئەتوانین کە زۆر ئاسان بیبڕین و بپەڕینەوە بۆت، بزانە کە نێوان ئێمەو ئێوەش لە شمشێر زیاتر هیچی تر نییە، شمشێرێک کە ملی گەلەکەت شایەتی تیژییەکەی بۆ ئەدەن، هەڵگرانی لە شەوو ڕۆژدا ون نابێ و ئەیان بینیت، کەپشت بە خواو کۆمەکی فریشتەکان بەسەرتدا زاڵ دەبن، ئێمە واین لە غەیری خوا لە کەسی تر ناخوازین، هەر بۆ ئەویش دەگەڕێینەوە وە ئێوەش لە یەک لە دوو شتان چیتر لە ئێمە چاوەڕێ نین، سەرکەوتنمان بەسەرتانا بەرەکەتە و نیعمەتە یا شەهیدبوونە لە ڕێگەی خوا، کە ڕووکردن بۆ بەهەشتە وە هەر لە خوا داوای کۆمەک دەکەم لەو هەڕەشەی کە کردووتە، هەر لەویش دەخوازم کە دەرگەی ڕەحمەت ئاوەڵاکاو فریایان کەوێ لەو جەیشەی بۆ ئێمەت سازداوە لەوێ.

لە دوای ئەوەی کە نامەکە گەیشتە دەستی ئەلفۆنسۆی شەشەم بۆ تاکە ڕۆژێکیش بیری نەکردەوە لەوەی کە هێرش بکاتە سەر ئەو دەوڵەتە بچووکە، هەرچەندە پارەی لە هەموو دەوڵەتەکانی ئەندەلوس دەسەند تەنها دەوڵەتی بطلیۆس بوو نەوێرای داوای لێ بکات وە نە وێراشی بچێتە سەری، لە ڕاستییدا خەڵکانێک هەن لە سەر زەویدا کە سەربەرزن بەم ئیسلامە وە هەرکەسیش سەربەرز بوو بە ئیسلام، ئیسلامیش لە پلە و پایەی بەرز دەکاتەوە وەک موتەوەکیلی کوڕی ئەفطەس و ئەو سەربازانەی کەلە گەڵیدا بوون ئا بەو شێوە بە چاوی خۆیان بینیان ئەوەی کە بە ڕاستگۆی لەگەڵ ئیسلامدا بێت هەمیشە سەربەرزە وە عەزیزە بەم ئیسلامە.

وێنەی دووەم: ئاوابوونی دەسەڵات و سەرهەڵدانی سەرشۆڕی و زەلیلی موسوڵمانان، ئەوەی کە پێشتر باسمان کرد لەو وێژگە گەورەیەی کە موتەوەکیلی کوڕی ئەفطەس تێیدا وەستا لە بەرانبەر ئەلفۆنسۆی شەشەم دا خەڵکی ئەندەلوس بەو شێوەیە نەبوون. ئەو ٢٢ دەوڵەتەی کە لە خاکی ئەندەلوس دا بوون زۆر زەلیل و سەرشۆڕ بوون بەرانبەر بە نەسرانییەکان لەو ماوەیەدا کە مێژوو بۆمان دەگێڕێتەوە. موسوڵمانان لەوپەڕی سەرشۆڕی و بێدەسەڵاتیدا بوون لە خاکی ئەندەلوس دا.

وێنەیەک لە باکووری ڕۆژهەڵاتی ئەندەلوس لە نزیکی فەرەنسا کە کوت و مت مەبەستمان شاری ساراگۆستایە، ئەو وێنەیە باس دەکەین کە پێشتر ئاماژەمان بۆ کرد کە ئەوانەی فەرمانڕەوایی ساراگۆستایان دەکرد کوڕانی بەنو هود بوون، کە یەک لە دوای یەک فەرمانڕەوایی ساراگۆستایان دەکرد. کاتێک کە خەلیفە تەمەنی بەرەو ئاوا بوون دەڕۆشت، دوو کوڕی هەبوو کە بۆ دەسەڵات

ئامادە بوون لە فەرمانڕەوایی ویراثەدا هەمیشە وابووە کە کوڕی گەورە لە دوای باوک دەسەڵات دەگرێتە دەست، بەڵام ئەو خەلیفەیە ·هەرچی سەیری دەکرد کە کوڕە گەورەکەی کە بۆ دەسەڵات ئامادەیە لە هەمان کاتدا کوڕە بچووکەکەشی گونجاوە بۆ گرتنە دەسەڵات، خەلیفەی ساراگۆستا بیری لەوە کردەوە کە ستەم لەم دوو کوڕەی نەکات، کاری کرد کە جێگەی سەرسوڕمان بوو ئەم باوکە بۆ دوو کوڕەکەی کە تا ئێستا لە مێژوودا ڕوودا وی وا هەرگیز ڕووی نەداوە، هەستا بەوەی کە دەوڵەتی ساراگۆستای کرد بە دوو بەشەوە، خاک و خەڵک وە سوپای بۆ بەشکردن.

کاتێک کە باوکیان مرد ڕۆژانێک تێپەڕی بەسەر ئەو دوو برایەدا کێشە کەوتە نێوانیانەوە لەسەر سنور، برایەکیان هەستا هێرشی بردە سەر براکەی تری بۆ ڕزگارکردنی جێگەکان، لەبەر ئەوەی کە باوکیان هێزەکانی بە پارسەنگی دابەش کردبوو وە سوپاش بچووک بوبوەوە بۆیە بێ هێزی تەواو بە هەردوو لایانەوە دەبینرا. برا بچووک هەستا بەوەی کە داوای کرد لە پادشای نەسرانی کە زەوی و زارەکەی بۆ وەربگەڕێتەوە لە برا گەورەکەی!

ئەم برایە گوێی بەوە نەدا کە ئەو کەسەی دەهێنێتە سەر براکەی هاودینی نییەو نەسرانییە، ئەگەر خاکی ئەوی بۆ داگیر بکات ئەوا سبەی چاو لە موڵک و سامانی ئەویش دەبڕێت و داگیری دەکات، پاشان پەیمانی بەست لەگەڵ پاشای بەرشەلۆنە کە بە پاشای ئەرەگۆن ناسرا بوو، هەروەک ئێستا چۆن ئەو ناوە هەیە دەوترێت سەرۆکی دراوسێکانمان دەمانپارێزن، تا مافەکانی وەربگرێتەوە لە براکەی هەموو ئاواتی ئەم برایەش ئەوە بوو کە ببێتە پاشای مەملەکەتی براکەی و بیگەڕێنێتەوە ژێر فەرمانڕەوایی خۆی.

گەورەترین کوشت و بڕ لەناوچەی بەربوشتەر:

لە دوای ئەوەی ئەم دوو برایە کە کێشە کەوتە نێوانیان برایەکیان پەنای برد بۆ نەسرانییەکان ئەوانیش کاتێدان بە فیرۆ نەداو هاتنە ناو وڵات و مەملەکەتی ساراگۆستا، کە ئەوەی تێدایدا ڕوویدا لەو کوشت و بڕەدا کە لە ڕاستییدا عارەق بە نێوچاواندا دێنێتە خوارەوە لەو کوشت و بڕو کردەوانەی کە نەساراکان کردیان لەو ناوچەدا کە ئێستاش هەموو مێژووی ئەوروپا و ئیسلامی باسی لێوە دەکەن کە مێژووی کوشت و بڕی بەربوشتەرە.

نەساراکان چوونە ناوچەی بەربوشتەر، کە لە ڕاستییدا خۆی شارێکی زۆر گەورەی ڕۆژهەڵاتی ئەندەلوسە، وە وڵاتی موسوڵمانان بووە. خاکی برای بەنو هود بوو کە داگیری کرد پاشای ئەرەگۆن بۆی، لە کۆتای مانگی جەمادی ساڵی ٤٥٦ی کۆچی بۆ ماوەی ٤٠ ڕۆژ ئەو شارە گەمارۆ درا موسوڵمانان لەو شارەدا گیریان خواردبوو هەرچی داوای یارمەتیدان کرد لە پاشای موسوڵمانەکان لە خاکی ئەندەلوس دا، بەڵام یەک کەس بە هانەیانەوە نەڕۆشت، چونکە هەریەک لەو ئەمیرانە بە کێشەی ناوخۆیان دەزانی وە ترس و بیمیش لە دڵیاندا ڕوابوو بەرانبەر بە نەساراکان، لێپرسراوانی موسوڵمانان وا هەستیان دەکرد کە پارێزگاریان پێ ناکرێ لە براکانیان بۆیە بەبێ دەنگی بمێننەوە باشترە، لە کاتێکدا هەموو ئەمیرەکان کۆبوونەوە تا یارمەتی شاری بەربوشتەر بدەن لەدوای کۆ بوونەوەیەکی زۆر لەنێوانی والی و ئەمیرە موسوڵمانەکاندا کە نەگەیشتنە هیچ

ئەنجامێک، لە دوای ٤٠ رۆژ خاکی بەربوشتەر بە دەستی نەساراکان داگیر کرا. کاتێک کە نەساراکان چوونە ناوەوە لە رۆژی یەکەمدا ٤٠ هەزار موسوڵمانیان سەربڕی، مێژوو نووسێک کە باسی لێوە کردووە بە ناوی یاقوتی حەمەوی کە دەڵێت زیاد لە سەد هەزار کەسیان کوشت، وە حەوت هەزار ئافرەتی کچیان هەڵبژارد لەو شارەدا وەک دیاری پێشکەشی پاشای قوستەنتەنییەیان کرد، ئەو کارەساتەی کە روویدا هاوشێوەی زۆر کەمە لە مێژوودا مەگەر بەس تەتەرەکان کردبێتیان، کە بە باسکردنیشی دڵ ژان دەکات کە کچیان لە بەردەمی باوکدا هەڵدەگرتەوە و دەیانبرد، وە شەرەفی ئافرەتانیان لە بەرچاوی مێردەکانیاندا دەبەزاند، موسوڵمانیش لە فرمێسک و سەرشۆڕی هیچ شتێکی کەی دەسەڵات نەبوو[٣٦].

ئەم وێنەیەی کە ئاماژەمان بۆ کرد تا ئێستاش هەر بەردەوامە لە نێوانی موسوڵمانان و نەساراکاندا، چونکە بینیمان لە نەساراکان کە چیان کرد بە خەڵکی بۆسنەو هێرسک ئەم مێژوانە هەمیشە دووبارە دەبنەوە، کە پەنجا هەزار ئافرەتی موسوڵمان لەو ناوچەدا دەستدرێژی کرایە سەر وە ٢٥٠ هەزار موسوڵمانیان کوشت تەنها لە بۆسنە و هێرسک دا، بێجگە لە رووداوەکانی کشمیر و کۆسۆڤۆ، وە بەردەوام رۆژانە لە فەلەسطین و عێرا ق وڵاتانی تر دووبارە دەبێتەوە.

کارەساتی کوشت و بڕی بەلەنسیا:

هاوشێوەی ئەم کوشت و بڕو کارەساتەی تر وەک پیشەی نەساراکان ئەگەر زیاتر نەبوبێ لە بەربوشتەر کەمتر نەبووە، ئەم کارەساتە لە ساڵی ٤٥٦ی کۆچی، کاتێک کە نەساراکان چوونە ناو خاکی بەلەنسیا و هێرشیان بردە سەریان ٦٠هەزار موسوڵمانیان تێدا کوشت. لەگەڵ ئەم هەموو کارەساتەی کە روویدا لە خاکی ئەندەلوس بەرانبەر بە موسوڵمانان وە رۆژانەش زیاتر کوشت و بڕ دەکران، تاکە ئەمیرێکی موسوڵمانان بیریان لەوە نەکردەوە کە چی لە دەور و پشتێدان روودەدات، وە بەبێ هودەی و عەبەسی مابوونەوە لە رووداو کێشەکان، هەرچەند موسوڵمانان سەروەت و سامانێکی زۆریان بەدەستەوە بوو، بەڵام زیاتر سەرقاڵ بوو بوون بە ژینیانەوە نەک بە دینیانەوە. بۆ نمونە هەر لەو ساڵەدا کە موسوڵمانان ئاوا کوشت و بڕیان لێ دەکرا خێزانی یەکێک لە فەرمانڕەواکانی ئیشبیلیە کە ناوی موعتەمەد عەلا اللە‌ی کوڕی عەباد بوو، کاتێک لەبەردەمی کۆشکەکەی خۆیدا دەوەستێت دەبینێت نۆکەر و خزمەت کارەکانی لەناو قوڕدا یاری دەکەن لە دەرەوەی باڵەخانەکەدا ئەمیش حەزی بەوە کرد کەلە ناو قوڕدا یاری بکات هات گێڕایەوە بۆ مێردەکەی کە حەز دەکات لەناو قوڕدا یاری بکات، ئەویش هەستا بەوەی کە خۆڵێکی تایبەتی بۆ دروست کرد وە پارەیەکی زۆری بەکار هێنا بۆ مسک و عەنبەر و گوڵاو بۆ تێکەڵکردنی ئەو گڵ و قوڕە تاوەکو خانمی موعتەمەد عەلا اللە یاری تێدا بکات. سەروەت و سامانی موسوڵمان لەباتی

---

[٣٦] وفي اليوم الأول من دخولهم قتلوا من المسلمين أربعين ألفًا، من روايه ياقوت الحموي، وهناك روايه أخرى تزيدهم إلى مائه ألف وسبوا سبعه آلاف فتاه بكر منتخبه أجمل سبعه آلاف فتاه بكر في المدينه وأعطين هديه لملك القسطنطينيه، وأحدثوا من المآسي ما تقشعر منه الأبدان وتنخلع منه القلوب؛ إذ كانوا يعتدون على البكر أمام أبيها وعلى الثيِّب أمام زوجها، والمسلمون في غمره ساهون.

ئەوەی بەکار بهێنرێت بۆ خزمەتی موسوڵمان بەکار دەهێنرا بۆ گڵی تایبەت تا خانمی فەرمانڕەواکان یاری تێدا بکەن، هەروەک مێژوو باسی دەکات دەگێڕنەوە کە وەک دەڵێن ئافرەت هیچ شتێکی لەبەر چاو نییە، دەمە بۆڵەیەک دەکەوێتە نێوانیانەوە پێی دەڵێت کە تۆ چیت بۆ من کردووە، وەک پیشەی هەمیشەیان دەڵێن تا ئێستا خێرم لە تۆ نەدیوە بۆیە لە وەڵامدا پێی وت ئەی لە بیرت چوو ئەو هەموو گڵ و عەترەم بۆ کڕیت بە پارە، ئەویش بێدەنگ بوو شەرم گرتی وە زانی کە پارەی موسوڵمانان بووە کە ئەو بەکاری هێناوە بۆ حەزو ئارەزووەکانی خۆی.

هەرچەندە بەداخەوە ئەگەر هۆنراوەی هۆنەرەکانی ئەو سەردەمە بخوێنینەوە دەبینین کە بەشێوەیەکی وا هەڵەیان داوە بە موعتەمەد عەلا اللهدا کە باس لەوەسفی پیاوەتی و سەربەرزی و کەرامەتی دەکەن وە باس لە گەورەی و تۆمار کردنی سەروەری دەکەن، وە زۆر شتی تر کە پێچەوانەی راستییەکانی ژیانی ئەو پیاوەیە.

سوننەتێک لە سوننەتەکانی خوای گەورە وایە هەرچەندە خراپەکاری لە ناو موسوڵماناندا زۆر ببێت، بەڵام کۆمەڵێک لە بانگەوازچیان هەر بانگەوازی خۆیان دەکەن تا رۆژی قیامەت، ئەگەرچی خەڵکانێک بەرهەڵستکاریان بن، وە ئەو بانگەوازچیانە هەمیشە بەردەوام بوون وە دەیانویست کە گەندەڵی و خراپەکاری بگۆڕن، بەڵام لە بەر ئەوەی کە دەنگەکان کەم بوون ئەو سەردەمە کپ کرانەوە وە تیشکیان زوو کوژایەوە[٢٧].

لە شارەکانی ئەندەلوس دا کە ناوە زلەکان فەرمانڕەواییان دەکرد کە ئەوەندە ناوی گەورەیان لەخۆیان نابوو کە خەڵکی ترسی لێ دەنیشت کاتێک ناوی دەهێنان، بۆ نمونە قادر باللە و معتمد على الله ومعتضد باللە و معتصم باللە ومستكفِ باللە ومؤيد باللە، بەڵام لە راستیشدا هەموویان لە ترسا جزیەیان دەدا بە ئەلفۆنسۆی شەشەم کە فەرمانڕەوایی ئیشبیلیە بوو. کەسێکی وەک معتمد على الله کە لە ئەوپەڕی باشووری رۆژئاوای وڵاتی ئەندەلوس بوو، زیاد لە دە دەوڵەت لە پێش ئەمەوە بوون کەچی لەترسا ئەمیش پارەی دەدا بە پاشای قشتالە.

لەو سەردەمەشدا یەکێک لەو کەسانەی کە بەدوای چاکسازیدا دەگەڕا زانای بەناو بانگ ئیبن حەزم بوو هەروەها عەبدوبەڕی ئەندەلوسی، ئیبنو حەیانی ئەندەلوسی، ئەبو وەلیدی باجی وە خەڵکانێکی زۆری تر لە ناو ئەندەلوس دا کە بە ئەسڵ ئیسپانی بوون هەوڵیان دەدا بۆ نزیک کردنەوەی دەسەڵاتە ئیسلامیەکان، حەقە بە راستبێژی بڵێین ئەو زاناو بانگەوازچیانە درێغیان نەکرد لە بانگەوازی خۆیاند ا، وە دەیانویست کە خەڵکی لەو کارە ناهەموارانەدا بهێننە دەرەوە، ئاواتێدان بوو کە ریزەکان یەکبخەن، بەڵام لە راستییدا زۆر ئاستەم بوو کە موسوڵمانان کۆ بکەنەوە لە ٢٢ دەوڵەتدا تەنها بە زانایان، چونکە ئەوە بە تەنها کاری زانایان نییە دەبێت خەڵکێکی سیاسی و ئیداری لەگەڵیاندا کار بکات تا پارسەنگی بکەوێتە نێوانیان.

---

[٢٧] یەکێک لە شاعیرەکان لەو سەردەمەدا دەڵێت:

مِمَّا يُزهِّدُنِي فِي أَرْضِ أَنْدَلُس أَلْقَـابُ مُعْتَضِـد فيهَـا وَمُعْتَمد
أَلْقَابُ مَمْلَكه فِي غَيْرِ مَوْضِعِهَا كالهِر يَحْكِي انْتِفَاخًا صوره الْأَسَدِ

زۆر ئاستەم بوو ئەو خەڵكە لەسەر بیرو باوەڕی یەكبوون كۆمەڵكاریان بكەیت، هەمووی ئامادە بوون بۆ ئەوەی كە یەک بگرن بەڵام خۆیان دەكەوتنە پرسیار كە كێ خەلیفەیان بێت، دەیان وت ئایا حاكمی قورتوبە بێت، یاخود حاكمی ئیشبیلیە وە یاخود حاكمێک لە حاكمەكانی تری ناوچەكە، بۆیە هەر یەكەیان خۆی بە باشتر دەزانی لەوی تر.

بە رووكەش وا دەردەكەوتن كە كۆبوونەوەكانیان سەركەوتوو بووە، لە ژێریشەوە هەموو رەفزی یەكدیان دەكرد لە بەردەمی ئەو هەموو زانا بەڕێزەی كە پێشتر باسمان لێوە كردن لەگەڵ چەندەها بانگەوازچی بەڕێزی ئەو سەردەمە لە دەیانویست موسوڵمانان یەک بخەنەوە، وە خۆیان بە دوور خست لەو نیعمەتەی كە خوای گەورە پێی بەخشیون كە خوای گەورە دەفەرموێت: وَاعْتَصِمُواْ بِحَبْلِ اللهِ جَمِيعًا وَلَا تَفَرَّقُواْ وَاذْكُرُواْ نِعْمَتَ اللهِ عَلَيْكُمْ إِذْ كُنتُمْ أَعْدَاء فَأَلَّفَ بَيْنَ قُلُوبِكُمْ فَأَصْبَحْتُم بِنِعْمَتِهِ إِخْوَانًا وَكُنتُمْ عَلَىَ شَفَا حُفْرَةٍ مِّنَ النَّارِ فَأَنقَذَكُم مِّنْهَا كَذَلِكَ يُبَيِّنُ اللهُ لَكُمْ آيَاتِهِ لَعَلَّكُمْ تَهْتَدُونَ ﴿١٠٣﴾ آل عمران. واتە: (هەوڵ بدەن) هەر هەمووتانبە توندی دەست بگرن بە ئاینی خواوە و پەرت و بڵاو مەبن، یادی نازو نیعمەتی خوا بكەنەوە لەسەرتان، (چونكە) كاتی خۆی دوژمنی یەكتر بوون كەچی دڵەكانتانی بە هۆی نیعمەتی (ئیسلامەوە) پەیوەست كرد بە یەكەوە و هەموو بوونە برای یەكتر (هەروەها ئەو كاتە) ئێوە لەسەر لێواری چاڵێكی ئاگر وەستابوون و (خەریك بوو بكەونە ناوی)، بەڵام خوا (بەڕەحم و میهرەبانی خۆی) لەو ئاگرە رزگاری كردن، ئا بەو شێوەیە خوا ئایەتەكانی خۆیتان بۆ روون دەكاتەوە، بەڵكو هیدایەت وەرگرن.

هەروەها خوای گەورە سەربەرزی پێ بەخشیون لەو نیعمەتەی كە باسمان كرد وە زیاتر بۆمان روون دەكاتەوە وە دەفەرموێت: وَأَطِيعُواْ اللهَ وَرَسُولَهُ وَلَا تَنَازَعُواْ فَتَفْشَلُواْ وَتَذْهَبَ رِيحُكُمْ وَاصْبِرُواْ إِنَّ اللهَ مَعَ الصَّابِرِينَ ﴿٤٦﴾ الأنفال.

گوێڕایەڵی خواو پێغەمبەرەكەشی بكەن لە هەموو كردارو گوفتارێكداو ناشووب و ئاژاوە مەگێڕن و مەچن بەگژ یەكدا، خۆ ئەگەر بچن بەگژ یەكداو یەكتر بشكێنن، ئەوە شكست و لاوازی رووتان تێدەكات و هەیبەت و شكۆداری و دەسەڵاتتان لەبەین دەچێت و دەبێت خۆگرو نەفس درێژ بن (هەم لە مەیدانی جەنگدا، هەم لەناو یەكتردا) چونكە بەڕاستی خوا یارو یاوەری خۆگرو ئارامگرانە.

وەیان لە جێگەیەكی تردا زیاتر بۆمان روون دەكاتەوە و دەفەرموێت: وَلَا تَكُونُواْ كَالَّذِينَ تَفَرَّقُواْ وَاخْتَلَفُواْ مِن بَعْدِ مَا جَاءهُمُ الْبَيِّنَاتُ وَأُوْلَئِكَ لَهُمْ عَذَابٌ عَظِيمٌ ﴿١٠٥﴾ آل عمران. واتە: نەكەن وەكو ئەو كەسانەَ بن كە ناكۆكی و دووبەرەكیان لەناودا بەرپا بوو، لەیەك دابڕان، دوای ئەوەی بەڵگە نیشانەشیان پێ گەیشتبوو (كە سەركەوتن لە یەكریزیدایە)، ئەوانە سزایەكی گەورەو سەخت چاوەڕێیانە.

بۆیە نمونەی ئەم چەند ئایەتەشمان هێنایەوە چونكە تەنها قورئانە شا رێگەو سارێژكەری برینەكان و وەڵامدانەوە بۆ رووداو كێشەكان، هەر لە ناو قورئانیشدا وەڵاممان دەسەت دەكەوێت بۆ هەموو رووداوەكان لە كۆندا و لە ئێستاماندا وە لە داهاتوشماندا. بینیمان كاتێک كە عەبدوڕەحمانی ناصر لەو پەڕی دەسەڵات و هێزو تواناداا بوو هۆكارەكەی ئەوە بوو كە

دەسەڵاتەکەی یەکگرتوو بوو، وەیان ئەو کەسانەی کە کە هاتن فەرمانڕەواییان کرد وە یەکبوونی خەڵکەکەیان پاراست بوو. دەبێت بپرسین ئایا لەبەر چی ئاوا پارچە پارچە بوون، لە بەر خاتری شارێک و گوندێک و ناوچەیەک نەبوو تا خۆیان فەرمانڕەوایی جیهانی تێدا بکەن. یاخود لە بەرخاتری لوتبەرزی و ئارەزووەکانی خۆیان بوو یان لەبەر خاتری ئافرەتان تا قوریان بۆ بێنن و یاری تێدا بکەن. یاخود لەبەر خاتری ئەوە بوو تا زیاتر سەرشۆڕی بۆ پاشای نەساراکان بکەن.
ئێستاش رەوشی وڵاتانی ئیسلامی هاوشێوەی ئەم ماوەیە لە ئەندەلوس، موسوڵمانان نەک لەسەر ناوچە بەڵکو تەنانەت لەسەر ئیمامەتی و مزگەوتێک شەڕ دەکەن.

ئاوابوونی طوڵەیطلە و لەناوچوونی:

بەردەوام ئێستاش هەر لە سەردەمی هۆزگەرایی (عهد ملوک الطوائفداین) وە زۆر رووداوی دڵ تەزێن لەناو خاکی ئەندەلوس دا روویدا، بەڵام لە هەمووی ترسناک تر و خەفەت بارترینیان شاری طوڵەیطیڵەی پایەختی کۆنی ئیسپانیا بوو، لە کە ساڵی ٤٧٨ی کۆچی بەتەواوەتی طوڵەیطیڵە گیراو لە دەستی موسوڵماناندا نەما.
طوڵەیطیڵە ئەو شارە بەهێزە بوو کە بەیەکێک لە شارە گەورەکانی ئەندەلوس دەژمێردرێت کە پێشتر پایەختی قوتی نەساراکان بوو پێش ئەوەی موسوڵمانان بێنە ناو خاکی ئەندەلوسەوە، کاتێک کە موسا کوڕی نصیر و طارقی کوڕی زیاد فەتحیان کرد، نزیکەی ٣٥٠ ساڵ موسوڵمانان فەرمانڕەواییان تێدا کردووە.
طوڵەیطیڵە ئەو شارە بوو کە طارقی کوڕی زیاد بە شەش هەزار کەس توانی فەتحی بکات، کە تەنها بە ترسی مانگە رێیەک سەرکەوت بەسەر ئەو شارەدا.
طوڵەیطیڵە ئەو شارە بوو کە عەبدوڕەحمانی ناصر جزیەی وڵاتانی نەسارای تێدا کۆ دەکردەوە بۆیان دەهێنا بۆ ئەو شارە، کە وەک دەگێڕنەوە شاری ئیبنو حەیانی ئەندەلوسی بوو کە زانایەکی بەناوبانگ بووە.
طوڵەیطیڵە ئەو شارە بوو کە قەڵا و دیوارەکانی بەهێزترین قەڵا و دیوار بوو وە چواردەوریشی بە شاخ رازێنرابووەوە، بەناوبانگ بوو لە باخ و باخاتی جوان. کاتێک کە طوڵەیطیڵە گیرا و رووخا پێش نۆ مانگ لە گیرانی پاشای نەساراکان توشی کێشەیەک بوو لە وڵاتەکەی خۆیدا رای کردە طوڵەیطیڵە داوای پەناهندەی لە هاوڕێکەی کرد کە ناوی موقتدر بالله بوو کە ئەو سەردەمە فەرمانڕەوای طوڵەیطیڵەی دەکرد کە حاکمی طوڵەیطیڵە وەکو هاوڕێیەک هەموو ناوچەکانی گەڕاند و قەڵاو ناوچەکانی ئەوێی نیشان دا، کەچی کاتێک کاری پێی نەما فەرمانڕەواییەکەی و دەسەڵاتەکەی لە ناو برد.
کاتێک کە کابرای نەسرانی گەڕایەوە بۆ وڵاتەکەی خۆی یەکەم کاری گرتنی شاری طوڵەیطیڵە بوو، وە زۆر دڕندانە هێرشی کردە سەری وە توانی بیگرێت و بیخاتە سەر وڵاتی خۆی، کە پێشتریش خۆی بە هاوڕێی ئەو دەدا لە قەڵەم و داوای پەناهندەیی لەو دەکرد بۆیە خوای گەورە پێی راگەیاندووین وە ئاگاداری کردوینەتەوە کە دەفەرموێت: يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَتَّخِذُوا عَدُوِّي وَعَدُوَّكُمْ أَوْلِيَاءَ تُلْقُونَ إِلَيْهِم بِالْمَوَدَّةِ وَقَدْ كَفَرُوا بِمَا جَاءَكُم مِّنَ الْحَقِّ يُخْرِجُونَ الرَّسُولَ وَإِيَّاكُمْ أَن

تُؤْمِنُوا بِاللَّهِ رَبِّكُمْ إِن كُنتُمْ خَرَجْتُمْ جِهَادًا فِي سَبِيلِي وَابْتِغَاء مَرْضَاتِي تُسِرُّونَ إِلَيْهِم بِالْمَوَدَّةِ وَأَنَا أَعْلَمُ بِمَا أَخْفَيْتُمْ وَمَا أَعْلَنتُمْ وَمَن يَفْعَلْهُ مِنكُمْ فَقَدْ ضَلَّ سَوَاء السَّبِيلِ ﴿١﴾ الممتحنة. واتە: ئەی ئەو كەسانەی باوەڕتان هێناوە دوژمنانی من و دوژمنانی خۆتان بناسن و مەیەڵن لە دڵەكانتانا خۆشەویستی و سۆز هەبێت بۆیان، چونكە ئەوانە باوەڕیان نییە بەو راستییەی كە بە ئێوە گەیشتووە، ئەوانە پێغەمبەرو ئێوەشیان دەركرد لە مەككە، لەبەر ئەوەی كە باوەڕتان بە خوای پەروەردگارتان هێنابوو، جا ئەگەر ئێوە بۆ تێكۆشان و رەزامەندیی من دەرچوون لە وڵات (ڕاست نییە) لە نهێنییەكان ئاگاداریان بكەن و ئەوەندە سۆزتان هەبێ بۆیان، لە كاتێكدا كە من چاك ئاگادارم بەوەی كە دەیشارنەوەو بەوەش كە ئاشكرای دەكەن، جا ئەوەی كاری وا بكات ئەوە رێبازی راست و رەوانی ون كردووە.

هەموو چاكەو پیاوەتی موقتەدر باللهی بەوە دایەوە كە وڵاتەكەی گرت و خۆشی بە ئەسیر گرت.
لە دوای گرتنی طوڵەیطیلە جیهانی ئیسلامی لە رۆژئاوا و رۆژهەڵات توشی راچڵەكانێک و ترسێكی گەورە بوون[٢٨].

گەمارۆی شاری ئیشبیلیە:

لە دوای ئەو كارەساتانەی كە روویدا هاوكات گەمارۆی شاری ئیشبیلیەش دەدرێت، لە راستیشدا جێگەی سەرسوڕمانە ئەوەی كە فەرمانڕەوای شاری ئیشبیللەی دەكرد لەهەمانكاتدا جزیەی دەدا بە ئەلفۆنسۆی شەشەم، وە ئەم شارەش زۆر دوور بوو لە مەملەكەتی قشتالەوە كە دەكەوتە باشووری رۆژئاوای ئەندەلوس.

كاتێک كە ئەلفۆنسۆی شەشەم كە پاشای قشتالە بوو نوێنەری خۆی نارد بۆلای فەرمانڕەوایی ئیشبیلیە كە وەزیرێكی یەهودی سەرپەرشتی ئەو نوێنەرانەی دەكرد وەک پیشەی هەمیشەیان چوبوون بۆ كۆكردنەوەی جزیە. ئەم نوێنەرانە چوونە لای موعتمد علی الله كوڕی عباد وە ئەویش جزیەكەی بۆ ئامادە كردبوون، بەڵام وەزیرە یەهودیەكە زۆر بە لوت بەرزیەوە بێجگە لەوەی كە جزیەكەی لێ وەرگرت داوایەكی تری لێ دەكات كە داواكاری لەو شێوەیە تا ئێستا لە مێژوودا رووی نەداوە، موعتمد علی الله پێی وت داواكاریەكەتان چییە پاشان بە لوت بەرزیەک و زۆر بێ رەوشتانە وەزیرە یەهودیەكە وتی بەم نزیكانە خێزانی ئەلفۆنسۆی شەش منالی دەبێت،

---

[٢٨] بێزاریەكی زۆر رووی كردە وڵاتی ئەندەلوس كە وێنەی شكستی ئەو شارە ئەوەندە قورس بوو لەسەر دڵی موسوڵمانان كە تەنها لە بێزاری شكستی ئەو شارەدا ئیبنو عەسال بۆمان باس دەكات كە یەكێكە لە شاعیرانی ئەو سەردەمە وە لە باسی گرتنی طوڵەیطیلەدا دەڵێت:

شُدُّوا رَوَاحِلَكُمْ يَا أَهْلَ أَنْدَلُس فَمَا الْمَقَامُ فِيهَا إِلَّا مِنَ الْغَلَط
الثَّوْبُ يَنْسَلُ مِنْ أَطْرَافِهِ وَأَرَى ثَوْبَ الْجَزِيرَةِ مَنْسُولًا مِنَ الْوَسَط
مَنْ جَاوَرَ الشَّرَّ لَا يَأْمَنْ بَوَائِقَهُ كَيْفَ الْحَيَاةُ مَعَ الْحَيَّاتِ فِي سَفَط

ئەلفۆنسۆ داوای کردوە کە ژنەکەی دەنێرێت بۆ ناو مزگەوتی قورتوبە تاوەکو لە ناو مزگەوتەکەدا منالەکەی ببێت.
موعتمد علی الله زۆر سەری سوڕما لەو داواکاریەی کە داوای دەکەن وتی هیچ پەیوەندیەکی لەو شێوەیە لە نێوانماندا نیيە وە شتی واش نابێ روو بدات، دووبارە وەزیرە یەهودیەکە وەڵامێکی زۆر رەق و زۆر تورەی دایەوە وە تەنانەت بە جنێویشەوە بەرانبەری قسەی کرد وتی قەشەکانی قشتالە بە ئەلفۆنسۆی شەش یان وتووە ئەگەر تۆ منالەکەت لەناو مزگەوتی گەورەی موسوڵماناندا لەدایک بێت ئەوا تۆ ئەو مزگەوتە دەخەیتە ژێر رکێفی خۆتەوە، کاتێک ئەو کارەی بە چاوی خۆی بینی و ئەو رەوشتەی کە بەکاری هێنا وەزیری یەهودی وە عیزەت گرتی و ئەو کارەشی پێناخۆش بوو کە بەرانبەر موسوڵمانان بکرێت بەو شێوەیە، سەرەڕای ئەوەی کە موعتمد علی الله خاوەنی دەسەڵاتێکی تایبەتی خۆیەتی وە سروشتی دەسەڵاتیشی وای لێ دەکات کە غیرە بیگرێت و نەیەڵێت ئەو کارە ئەنجام بدرێت، بۆیە بەئاشکرا پێی وت ئێمە بەس جزیەتان دەدەینێ، وە رێگە نادەین کە ئەو کارە بکرێت، بۆیە وەزیرە یەهودیەکە لە بەرچاوی کەسایەتیە دەسەڵاتدارەکانی ئیشبیلیە زۆر بە ئاشکرا قسەی بە موعتمد علی الله وت تەنانەت جنێوی دا بە شەرەفی خەلیفە.
لەو کاتەدا موعتمد علی الله خۆی هەستا و دەستی دایە یەخەی وەزیرە یەهودیەکە و یەهودیەکەی وە هەموو نێردراوەکانی گرت و وەزیرەکەی سەربڕی و سەرەکەی ناردەوە بۆ ئەلفۆنسۆی شەش وە پێشی وت کە جارێکی کە لە دەستی ئێمە جزیە وەرناگریت وە ئەو شەکرەشی کە شکاندوتە کە خێزانت بێتە ناو مزگەوتی قورتوبەوە منالی ببێت قاچی ژنەکە دەشکێنین وە سکیشی هەڵدەدڕین ئەگەر بیەوێت بێتە ئێرە وە هەرگیز رێگە بەو کارە نادەین.
کاتێک کە هەواڵەکە گەیشتەوە ئەلفۆنسۆی شەش شێت بوونێک گرتی لەسەر کورسی دەسەڵاتی هاواری کرد سوپام بۆ کۆ بکەنەوە تاکو خاکی موسوڵمانان هەمووی بسوتێنم، لە پاش ئەوەی کە سوپای کۆ کردەوە هەموو ناوچەو دێهاتەکانی دەوروبەری ئیشبیلیەی سوتاند، وە گەمارۆی شاری ئیشبیلیەی دا وە لە دەورووبەری قەڵاو دیوارەکانی ئیشبیلیە وەستا، نامەی نارد بۆ موعتمد علی الله ئەگەر بێت و دەرگەکانی بۆ نەکاتەوە ئەوا خۆشی و ناویشی دەسوتێنێت.
موعتمد علی الله رۆژ بە رۆژ دیوارەکان و قەڵاکانی بەهێز تر دەکرد، موسوڵمانانیش توشی شکستێکی دەرونی بووبوون. بۆ ماوەیەک گەمارۆی شارەکەی دا وە نەیدەتوانی بچێتە ناو شارەکەوە بۆیە دیسان نامەیەکی دیکەی نووسی بۆ موعتمد علی اللهی کوڕی عباد وە تێدایدا دەڵێت مێشەکانی دەورووبەری شارەکەت لە دەورووپشتم کۆبوونەتەوە ئەگەر ئەتوانی باوەشێنێکم بۆ بنێرە تا ئەو مێشانە لە دەوری خۆم دەرکەم[٢٩].
ئەلفۆنسۆ دەیویست خۆی بە گەورە نیشان بدات لەبەر چاوی ئەواندا وە بە غرورەوە دەیووت کە سوپا و خەڵکەکەی و قەڵاکەی لە مێش دەچن.

---

[٢٩] "أرسل ألفونسو السادس رساله قبیحه أخری إلی المعتمد علی الله بن عباد یقول فیها: إن الذباب قد آذانی حول مدینتک، فإن أردت أن ترسل لي مروحه أروح بها عن نفسي فافعل".

كارێكی زۆر سروشتیشە دەبێت موعتمد علی اللە‌ی كوڕی عباد وەڵامی نامەكەی بداتەوە هەر لە پشتی نامەكەی خۆی وەڵامی نامەكەی دایەوە، وەڵامەكەش زۆر دوروو درێژ نەبوو كە نامەكەی ناردەوە بۆ ئەلفۆنسۆ و ئەویش نامەكەی خوێندەوە ترس دایگرت و توشی دڵەڕاوكێ و بیم بوو كە زۆری نەمابوو كە شاری ئیشبیلیە بگرێت، بەڵام ئەوەندە ترسی لێ نیشت خێرا سوپاكەی كۆ كردەوە و گەڕایەوە بۆ وڵاتی خۆی.

دەبێت وەڵام چی بوبێت؟

تەنها بەم نامەیە سەردەمێكی تازە و نوێ دێتە پێشەوە لە فەرمانڕەوای ئەندەلوس دا، لە دوای ئەو هەموو رووخان و شكستەی كە بەسەر ئەندەلوس دا هات سەرلەنوێ خەڵكی رووە سەربەرزی و عیزەت و دەسەڵات دەڕۆنەوە بەس دەبێت بپرسین نامەكەی موعتمد علی اللە كە ناردی بۆ ئەلفۆنسۆی شەش دەبێ چی بووبێت كە وای لێكرد بترسێت و تەنها بە خوێندنەوەی ئەو سوپا گەورەیە بگەڕێنێتەوە بۆ قشتالە، تەنها هەر ئەو نامەیەشە كە سەردەمێكی نوێ دێنێتە پێشەوە.

لە نامەكەدا دەڵێت: كاتێک ئەلفۆنسۆی شەش داوای لە من كرد كە باوەشینێكی بۆ بنێرم تاوەكو مێش و مەگەز لەخۆی دەربكات، بەڵام وەڵڵاهی ئەگەر بێت و نەگەڕێتەوە باوەشێنێكی بۆ دەنێرم لە باوەشێنەكانی المرابطین[30].

هیچ چارەسەرێک نەمابوو لە بەردەمی موعتمد علی اللە دا بێجگە لەو زمانە شەڕەنگێزیەی كە بەكاری بێنێت لە بەرانبەر ئەلفۆنسۆدا بۆیە ئاماژەی دا بە یارمەتی مورابطینەكان كە دێن بە هانایەوە وە ئەلفۆنسۆی شەش زانیاری باشی هەبوو لە سەر ئەوەی كە مورابطینەكان كێن، چونكە ئەو ئاگاداری رەوشتی وڵاتانی دەرەوەی خۆی بوو. بۆیە خێرا سوپاكەی كۆ كردەوە و گەڕایەوە دواوە.

خەڵكانێک لەوانەیە بپرسن كە مورابطینەكان كێن؟ تەنها بە ناو هێنانیان وڵاتێک رەوشەكەی دەگۆڕێت؟

مورابطین ئەو قارەمان و موجاهیدانە بوون كە تەنها شەیدای مردن بوون وە توانیان دەوڵەتێكی ئیسلامی بەهێز و دەسەڵات دابمەزرێنن كە لە مەراكیشەوە دەستی پێ دەكرد تاوەكو ٢٥ دەوڵەتی ئەفەریقی بۆ خوارەوە، وە ئەم هەواڵە لە دوای گەمارۆی شاری ئیشبیلیەوە دەبیستین دیسان سەردەمێكی نوێ لە ئەندەلوس دا دەست پێ دەكات لەسەر دەستی مورابطینەكان.

وڵاتی ئەندەلوس لەدوای گەمارۆی ئیشبیلیە:

خەریكبوو ئەوەی كە هات بەسەر بەربوشتەر و بەلەنسیادا بێت بەسەر موعتمد علی اللە لە ئیشبیلیە، بۆیە بیری كردەوە كە داوای یارمەتی لە مورابطینەكان بكات. لەو سەردەمەدا هەموو والی و دەسەڵاتداری موسوڵمانەكان لە ئەندەلوسدا بیریان لەوە كردەوە كە ئەوەی بەسەر

---

[30] واللە لئن لم ترجع لأروحنّ لک بمروحه من المرابطین.

شارەكانی تردا هاتووە بەم نزیكانە بەسەر شارەكانی ئەوانیشدا دێت و شكست دێنن، ئەگەر طوڵەیطیلە لە ناوەڕاستدا بێت و ئا بەو شێوەیە بكەوێتە ژێر دەستیان وبێگومان نزیكیشە كە قورتوبە و بطلیۆس و غەرناطە و ئیشبیلیە بكەوێتەوە ژێر دەسەڵاتی نەسرانییەكان، هەموویان هەستان بە كۆبوونەوەیەک كە ناویان لێنا كۆبوونەوەی گەورەی ئەندەلوس (عقد مؤتمر القمه الأندلسي الأول)، كە لە و كۆبوونەوەیەدا بۆ یەكەم جار هەموویان كۆ بوونەوە وە بۆچوونەكانیان كرد بە یەک بۆچوون لە سەر رەوشەكان، یەكەم بڕیارێک كە دایان لەو كۆبوونەوەیەدا بوو ئەوە بوو زۆر نارەزاییان دەربڕی بە توندی بە داگیر كردنی طوڵەیطیلە لە لایەن پاشای قشتالەوە. لەسەر ئەو كارەی كە كردویەتی دەبێت طوڵەیطیلە ئازاد بكات. بیریان لەوە كردەوە كە شكات لە پاشای قشتالە بكەن دەڵێن چۆن دەبێت دەوڵەتێكی دراوسێ دەوڵەتێكی دراوسێی خۆی داگیر بكات، چونكە ئەوان ئاشتیەكی سەرتاسەریان بۆ ناوچەكە دەویست كە بەرقەرار بێت، بۆیە ئێمە دەمانەوێت لە ناوچەكەدا لە شەڕ و شۆڕ بە دوور بین وە ئاشتی و هێمنی ناوچەكە بپارێزین تەنها شەڕ ماڵوێرانی و وێرانكاری لێ دەبێتەوە.

ئەوان وا بیریان دەكردەوە كە لە هەموو سەردەم و كاتێكدا دەبێت ئاشتی لەگەڵ نەساراكانی دراوسێیاندا بكەن، بۆیە لەو كۆبوونەوەیەشدا زانا پایەبەرزەكانی ئەندەلوس لەگەڵیاندا بەشدار بوون. زاناكان زۆرباش لە رەوشەكەو لە راستییەكانی ناوچەكە تێگەیشتبوون بۆیە ئەوان ئاماژەیان كرد بە جیهاد، چونكە ئەوان دەیانزانی لە مێژووی موسوڵماناندا ئەوەی كە رووی دابێت بۆ سەركەوتنیان وە ریزەكانی رێكخستبێتن ئەگەرچی كەمیش بوبێتن، بەڵام جیهاد تاكە رێگە بووە بۆ سەركەوتن هەروەک خوای گەورە دەفەرموێت: فَلَمَّا فَصَلَ طَالُوتُ بِالْجُنُودِ قَالَ إِنَّ اللهَ مُبْتَلِيكُم بِنَهَرٍ فَمَن شَرِبَ مِنْهُ فَلَيْسَ مِنِّي وَمَن لَّمْ يَطْعَمْهُ فَإِنَّهُ مِنِّي إِلاَّ مَنِ اغْتَرَفَ غُرْفَةً بِيَدِهِ فَشَرِبُواْ مِنْهُ إِلاَّ قَلِيلاً مِّنْهُمْ فَلَمَّا جَاوَزَهُ هُوَ وَالَّذِينَ آمَنُواْ مَعَهُ قَالُواْ لاَ طَاقَةَ لَنَا الْيَوْمَ بِجَالُوتَ وَجُنودِهِ قَالَ الَّذِينَ يَظُنُّونَ أَنَّهُم مُّلاَقُو اللهِ كَم مِّن فِئَةٍ قَلِيلَةٍ غَلَبَتْ فِئَةً كَثِيرَةً بِإِذْنِ اللهِ وَاللهُ مَعَ الصَّابِرِينَ ﴿٢٤٩﴾ البقرة. واتە: ئینجا طاڵوت سەربازانی جیاكردەوەو پێی وتن (وا ئێمە دەڕۆین) (بەڵام) خوا (لە رێگوزەرماندا) تاقیمان دەكاتەوە بە رووبارێك (دوای ماندوبوون و تینویەتی)، جا ئەوەی تێر لێی بخواتەوە (ئەوە سەربازی) من نییەو (بگەڕێتەوە) وە ئەوەی جگە لە لویچێك زیاتر ناخواتەوە (ئەوە سەربازی) منەو (دەپەڕێتەوەو دەڕۆین)،)جا لەگەڵ ئەو روونكردنەوەیەشدا) زۆربەیان (لە ئاوی رووبارەكەیان) خواردەوە، كەمێكیان نەبێت. كاتێك كە پەڕینەوە خۆی و ئەوانەی باوەڕدار بوون لە تەكیا (گەلێكیان) وتیان: ئەمڕۆ (زەحمەتە بەم ژمارە كەمەوە) دەرەقەتی جالوت و سەربازانی بێین، (بەڵام) ئەوانەی كە دڵنیابوون بە خزمەتی پەروەردگاریان دەگەن وتیان: (مەترسن) چەندەها جار دەستەی كەم، زاڵ بووە بەسەر دەستەی زۆردا بە فەرمانی خوا، وە خوا یارو یاوەری خۆگرو ئارامگرانە.

كاتێک كە زاناكان ئەم پێشنیارەیان خستە بەردەم لێپرسراوانی موسوڵمانان بە تەواوەتی وتیان كە ئێمە شەڕ ناكەین و دەمانەوێت خوێن بوەستێنین و قسەی زانایانیان شكاند، وتیان لە جیاتی ئەوەی كە شەڕ بكەین دەبێت لەگەڵ پاشای قشتالەدا رێبكەوین بە ئاشتی بۆیە بیریان كردەوە لەگەڵ ئەلفۆنسۆی شەشدا لە سەر مێزی گفتوگۆ گفتوگۆ، بەڵكو نییەتی چاک بكات و شاری

طوڵەیطیڵە بەچی بێڵێت و بیداتەوە دەست موسوڵمانان یاخود بەشێكی بەرێت بۆ خۆی، پاشان لە تەنیشتی یەكەوە بە ئاشتی دادەنیشین و هیچ كێشەیەكمان بۆ دروست نەبێت، ئەمە بیرو بۆچوونی دەسەڵاتدارانی موسوڵمانان بوو كە داوای زاناكانی ئەندەلوسیان رەتكردەوە.
زاناكان وایان پێ باش بوو كە جیهاد بكەن بۆ چارەسەر كردنی كێشەكان، لەو كاتەشدا ترس و بیم و دڵەڕاوكێ كەوتبووە ناو خەڵكیەوە، خەڵكی لەسەر ترسنۆكی پەروەردە كرا بوون ئەوە ماوەی حەفتا ساڵە كە موسوڵمانان جزیە دەدەن بە نەساڕاكان، وە شەرمیش نایان گرێت لەو كارەی كە دەیكەن كە تا رۆژی قیامەت پەڵەیەكی رەشە بە ناو چاویانەوە، ناشتوانن كە هەروا بە ئاسانی واز لە خۆشیەكانی جیهان بێنن و چەكی جیهاد بكەنەوە شانیان، بۆیە زاناكان پێیان وابوو كە سەر لەنوێ بكەونەوە ناو خەڵكی و بانگەوازی دینی خوای گەورە بكەنەوە و لە جیاتی ئەوەی پەنا بەرن بۆ نەسرانییەكان بڕۆن لەگەڵ دەوڵەتێكی موجاهیدی وەک مورابطینەكان دابنیشن و گفتوگۆ لەگەڵ ئەواندا بكەن و داوا لەوان بكەن كە بێن بە هانەیانەوە و بجەنگن لەگەڵ نەساراكاندا وە ئەوان بەرگری لە خاكیان بكەن.
لەگەڵ ئەوەشدا كە ئەم پێشنیارە ئەقڵانییەیان دا بە دەسەڵاتدارە موسوڵمانەكان، بەڵام دەسەڵاتداران ملیان نەدا بۆ ئەوەی كە جیهاد بكەن ئەترسان لەوەی كە دەوڵەتی مورابطین زۆر بەهێزە و كە هاتە ناو خاكی ئەندەلوسەوە لە دوای ئەوەی كە شكستی هێنا بە نەساڕاكان وە دەسەڵات لەمانیش وەربگرنەوە، لە دوای گفتوگۆو وتوێژێكی زۆر خوای گەورە نیعمەتی خۆی رژاند بەسەر هەندێک لەو ئەمیرە دەسەڵاتدارانەی كە لە كۆبوونەوەكەدا بوون، یەكێک لەو پیاوانە موعتمد علی الله كوڕی عباد بوو كە پێشتر ئاماژەمان پێدا تەنها بە هێنانی ناوی مورابطین ئەلفۆنسۆی شەش گەڕایەوە بۆ وڵاتی خۆی، پێویستە كە داوای یارمەتی لەوان بكرێت چونكە بە ناو هێنانیان خەڵكێک لێیان دەترسێت[٣١].
كاتێک كە پاشای هۆزگەرەكان گوێیان لە قسەكانی ئیبنو عباد بوو كە لە كۆبوونەوەكەدا هەستا وتی من پێم وایە دەبێت داوای یارمەتی لە مرابطینەكان بكەین كە رەئی ئەو تەنها لە ناویان دا جیاواز تر بوو تێدایاندا بوو كە بەس قسەكانی دەنووسیەوە وە تێدایدا بوو كە بەرپەرچی ئەدایەوە، وە هەشبوو كە دەی وت كە دەبێت بترسێت لەوەی كە رۆژێک دەسەڵاتەكەت لێ وەردەگرنەوە مورابطینەكان، بەڵام موعتمد علی الله وتەیەكی زۆر جوانی دركاند كە مێژوو دەی نووسێتەوە، وتی شوانی حوشتر باشترە تاكو شوانی بەراز، واتا پێی باشترە كە یوسفی كوڕی تاشفین بیگرێت و بیكاتە شوانی حوشتر لە بیاباندا، بەڵام نامەوێت دەست بە سەر بم بۆ ئەزفەنوش وە

---

[٣١] خاوەنی (نفح الطیب) دەڵێت: لە ناو خەڵكی ئەندەلوس دا نامەكەی كوڕی عباد زۆر بڵاو بوو، خەڵكی ئەو ووشەیان زۆر دووبارە دەكردەوە كە نوسیبووی بۆ ئەلفۆنسۆی شەش، وەڵلاهی ئەگەر نەگەڕێیتەوە دواوە، ئەوا بە باوەشێنی مورابطینەكان دەتگەڕێنمەوە، وە ناوی مورابطین لەسەر دەستی سەركردەی لێهاتوو یوسفی كوڕی تاشفین ناسرا بە خەڵكی، چونكە هەمیشە لە بەرانبەر دوژمنەكانی دا دەردەكەوت، وە هەمیشە موژدەی سەركەوتنی دەدا بەخەڵک وە دڵی خەڵكیشی خۆش دەكرد.

ئەسیری دەستی ئەو بم و بمکاتە شوانی بەراز لە قشتالە، وتی نامەوێت کە خەڵکەکەشم لۆمەم بکات.

ئەی خەڵکینە ژینی من پێک هاتووە لە دوو بەش، ژینێکیان کە ژینی بێ گومانە وە یان ژینێکی تریان کە ژینی گوماناویە، ئەویش بریتیە لەوەی کە ئایا یوسفی کوڕی تاشفین وەیان ئەزفەنوش کامیان وەفایان دەبێت بەرانبەر بە من کە ئەمەیان ژینی گوماناویە، بەڵام ژینی بێ گومانی کە من داوای یارمەتی کە یوسفی کوڕی تاشفین دەکەم وە خوای گەورە لە خۆم رازی دەکەم، چونکە هەرجۆرێک بێت ئەو موسوڵمانە، بەڵام ئەگەر داوای یارمەتیم لە ئەزفەنوش کرد ئەوە خوای گەورە خەشم و قینی خۆی دەبارێنێت بەسەرمدا، بۆیە ژینی گومان دەگۆڕمەوە بە ژینی بێ گومانی ئەو کاتە هیچ کەسیش لۆمەم ناکات و سەربەرزیشم بەرانبەر بە خەڵکەکەی خۆم[٣٢].

ئەم وتارەی موعتمد علی اللە‌ی کوڕی عباد بومەلەرزەی خستە دڵی دانیشتوانی کۆبوونەوەکە، زۆرێک لەوانە جوڵان یەکێک لەو کەسانەی کە پشت گیری کرد موتەوەکیلی کوڕی ئەفطەس بوو، ئەو پیاوە بوو کە بە سەر بەرزیەوە جزیەی نەدا بە نەساراکان. یەکێکی کە کە هەستایەوە و لەگەڵ بۆچوونەکەی موعتمد علی اللە بوو کەسێک بوو کە ناوی عبداللە‌ی کوڕی بەلقین بوو کە فەرمانڕەوایی غەرناطە بوو، کەواتە غەرناطە و ئیشبیلیە و بطلیۆس کە سێ دەسەڵاتی گەورە بوون لە ناوچەکەدا کۆک بوون لەسەر ئەوەی کە یارمەتی لە مورابطینەکانەوە وەربگرن، وە ئەوانی تر هەرهەموویان رازی نەبوون بەو بیرە، وە وەسفی ئەو وتارەی موعتمد علی اللە‌ی کوڕی عباد دەکرێت بە وتارێکی حەماسی لە مێژووی ئەندەلوس دا، دەمو دەست بەخێرای ئەو سێ ئەمیرە کۆمەڵێکی گەورەیان پێک هێنا کە هەموو زاناکان لەگەڵیاندا بوون وە کۆمەڵێکیان دروست کرد تا بیان نێرن بۆ لای مورابطینەکان کە پێکهاتبوون لە چەند زانا و وەزیرێک تا داوای یارمەتێدان لێ بکەن.

بەڵێ چوونە وڵاتی مەراکیش و لەگەڵ مورابطینەکاندا دانیشتن و دەستیان کرد بە گفتوگۆ.

---

[٣٢] قال صاحب نفح الطيب: وفشا في الأندلس توقيع ابن عباد - أي توقيعه على ظهر رساله ألفونسو: والله لئن لم ترجع لأروحنّ لک بمروحه من المرابطين - وما أظهر من العزيمه على جواز يوسف بن تاشفين، والاستظهار به على العدو، فاستبشر الناس، وفرحوا بذلک، وفتحت لهم أبواب الآمال. وأما ملوک طوائف الأندلس فلما تحققوا عزم ابن عباد وانفراده برأيه في ذلک، اهتموا منه - أي صاروا مهمومين مما عزم عليه - ومنهم من كاتبه، ومنهم من كلمه مواجهه، وحذروه عاقبه ذلک، وقالوا له: الملک عقيم، والسيفان لا يجتمعان في غمد واحد، فأجابهم ابن عباد بكلمته السائره مثلاً: رعي الجمال خير من رعي الخنازير، ومعناه أن كونه مأكولاً ليوسف بن تاشفين أسيراً له يرعى جماله في الصحراء خير من كونه ممزقاً للأذفونش أسيراً له يرعى خنازيره في قشتاله. وقال لعذاله ولوامه: يا قوم إني من أمري على حالتين: حاله يقين، وحاله شک، ولا بد لي من إحداهما، أما حاله الشک فإني إن استندت إلى ابن تاشفين أو إلى الأذفونش ففي الممكن أن يفي لي ويبقى على وفائه، ويمكن أن لا يفعل، فهذه حاله الشک، وأما حاله اليقين فإني إن استندت إلى ابن تاشفين فأنا أرضي الله، وإن استندت إلى الأذفونش أسخطت الله تعالى، فإذا كانت حاله الشک فيها عارضه، فلأي شيء أدع ما يرضي الله وآتي ما يسخطه فحينئذ قصر أصحابه عن لومه.

رۆڵی گەلان لە بەدیهێنانی سەركەوتندا

هەموو ئەمیرەكانی ئەندەلوس ئەوەیان پێ باش نەبوو، كە داوا بكەن لە مورابطینەكان تاوەكو موسوڵمانان سەربكەون و پارێزگاریان لێ بكەن لە ستەم و زۆری نەساراكان، بەڵام لەگەڵ ئەوەشدا زۆربەی زۆری زاناكان و خەڵكەكەش ئامادەیيان دەربڕی بۆ ئەوەی لەگەڵ مورابطیندا دەست تێكەڵ بكەن بۆ سەركەوتنیان، پێش ئەوەی كە ئەم نێردراوانە بكەونە رێ، كە نوێنەری هەرسێ دەسەڵاتی غەرناطە و ئیشبیلیە و بطلیۆس بوون، كۆمەڵێك نێراوی تر لە خەڵك و زانایانی ئەندەلوس چووبوونە لای یوسفی كوڕی تاشفین لە ساڵی ٤١٠ تا ٥٠٠ی كۆچی، داوایان ئەكرد كە یەسفی كوڕی تاشفین بچێت بە هانەیانەوە بۆ ئەوەی لە زوڵم و ستەمی نەساراكان و ئەمیرە موسوڵمانەكان رزگاریان ببێت، بەڵام یوسفی كوڕێ تاشفین هەمیشە دەی وت خەڵكی ئەندەلوس وە زانایانی ئەندەلوس لە رەوشی خۆیان باشتر دەزانن، بۆیە ئەو سەردەمە دەی وت وڵاتی خۆیان بۆ خۆیان، با دوای ئێمە بە چاوی داگیركەر سەیر نەكەن.

دروستبوونی دەوڵەتی مورابطین:

لەوانەیە خەڵكێك بپرسن مورابطین كێن؟

مورابطین چ پەیوەندیەكی هەیە بەسەر ئەندەلوسە وە؟

مورابطین كۆمەڵێك بوون لە بیابانی مۆریتانیا دەژیان لە گەل وهۆزی جوداله بوون بنەڕەتی ئەم دەوڵەتە بەهێزە موجاهیدا لە لە هۆزی جوداڵەوە سەرچاوەی گرتوە.

هۆزی جودا لە بنەڕەتی مورابطین:

وەک پێشتر ئاماژەمان بۆ كرد كە ئەم مێژووە باسی لێوە دەكەین هۆكارەكەی دەگەڕێتەوە بۆ گرتنی طوڵەیطیڵە و گەمارۆی شاری ئیشبیلیە وە گرتنی ئەو كۆنگرەی كە لە نێوانی ئەمیرەكان و زاناكاندا بوو لەساڵی ٤٧٨كۆچی، بەڵام بۆ ئەوەی باشتر لە سروشتی دامەزراندنی دەوڵەتی مورابطین تێبگەین دەبێت بگەڕێنەوە بۆ ٣٨ ساڵ دواتر واتا ساڵی٤٤٠ كۆچی كە هاو كاتە لەگەڵ كارەساتی بەربوشتەر و بەلەنسیا.

هەروەک چوون لێرەوە دەگەڕێینەوە بۆ دواوە دەچینەوە ناو رووداوەكانی مێژوو، بۆ ئەم كارە پێویستە بچینە ناو جەرگەی بیابانەكانی مۆریتانیا. وڵاتی مۆریتانیا كە وڵاتێكی ئیسلامی بوو ئەو سەردەمە، واتا باشووری مۆریتانیا كە ناوی قاحیلە لەم ناوچەیەدا كەبیبانێكی بێ شومار هەبوو بە ناوی مقفرە كە زۆر وشک و بێ ئاوە و زۆریش گەرمە، خەڵكەكەی كۆچەر بوون نێشتە جێ نەبوون توانایی كوشتوكاڵیان نەبوو.

لەم ناوچەیەدا كۆمەڵێک لە هۆزی بەربەر دەژیان كە بە هەموویان دەوترا صنهاجە كە دووهۆزی گەورەی پێک هێنابوون ناویان جوداڵە و لەمتونە بوو، ئەم دووهۆزە گەورەترین هۆز بوون لە ناو صنهاجەدا.

هۆزی جوداڵە لە باشووری مۆریتانیا دەژیان وە زۆر لە مێژ بوو كە ئیسلامیان وەرگرتبوو وە سەرۆكی ئەم هۆزە ناوی یەحیایی كوڕی ئیبراهیمی جودالی بوو وە ئەم پیاوە بە پیاوێكی لەسەرخۆ رەوشت بەرز ناسرابوو وە بە كەسێكی زۆر لە خوا ترسیش ناوی هەیە لە مێژوودا.

یەحیایی كوڕی ئیبراهیم جودالی كەسەیری هۆزەكەی كرد بینی زۆر خراپەكارن هەمیشە خەریكی مەی خواردن زینا كردنن تەنانەت زینایان لەگەڵ دروسێكانی خۆیان دەكرد مێردەكەیشی دەیزانی بەڵام بێ دەنگ بوو چونكە خۆشی خەریكی ئەو كارە بوو لەگەڵ دراوسێكانی تری هەموو وەك ئاژەڵ بەربووبە یەكتری. ئەم هۆزە هیچ خۆیان لە گوناه نە دەپاراست كاری زۆر سەرسوڕمانیان دەكرد لە تاواندا هەروەك خوای گەورە دەفەرموێت: أَئِنَّكُمْ لَتَأْتُونَ الرِّجَالَ وَتَقْطَعُونَ السَّبِيلَ وَتَأْتُونَ فِي نَادِيكُمُ الْمُنكَرَ فَمَا كَانَ جَوَابَ قَوْمِهِ إِلَّا أَن قَالُوا ائْتِنَا بِعَذَابِ اللَّهِ إِن كُنتَ مِنَ الصَّادِقِينَ ﴿٢٩﴾ العنكبوت. واتە: ئایە ئێوە بەڕاستتانە نێربازی دەكەن و ڕێگە بەخەڵكی دەگرن و لە یانەكەتانداكاری نا بەجێ و ناشیرین و نادروست ئەنجام دەدەن؟! كەچی وەڵامی قەومی (بەدخوو) تەنها ئەوەبوو كە وتیان: ئادەی كوا سزاو تۆڵەی خوا، ئەگەر تۆ ڕاست دەكەیت؟! بۆمان بیهێنەوە؟

وە لە ناو ئەم هۆزەدا زینا كردن زۆر بڵاو بوو پاشان پیاوان زیاد لە چوار ئافرەتیدان لە یەك كاتا كۆ دەكردەوە، لەگەڵ ئەو هەموو كارانەدا هەر خۆیان بە موسوڵمانان دەزانی! بەهۆكاری خراپەكاری خۆیان ئەم گەل هۆزە پارچە پارچە بووبوون لە ڕاستییدا هۆزیك بوون كە لە زۆریدا بێ شومار بوون هەمیشە خەریكی شەڕكردن بوون لە گەڵ یەكتریدا وەك ئەندەلوس و ملوك طوائیفیان لێهاتبوو، ئەوەی لاواز بوایە بە هێزەكان دەیان خوارد وە لەناو ئەم هۆزانەدا زۆر خراپتر لە ئەندەلوس دەكرا.

لەو سەردەمەدا ئەو ناوچەیە لە تەنگەژەیەكی سیاسی و دینیدا بوون، كۆمەڵێك پەیدا بوو بوون بانگەوازی زۆر نادروستیان دەكرد وە خەڵكیان گومرا كردبووئیسلامی ڕاستیان بەخەڵكی نەدەگەیاند وە بیرێكی كفری و بێباوڕیان بڵاو كردبوەوە لە ناو خەڵكی ئەو سەردەمەدا[٣٣].

بەو شێوە مۆریتانیا لەناو تەنگەژەدا بوو بەهەمان شێوە ئەندەلوس لە پارچە پارچەی و بێ دەسەڵاتی بوون با سەرنج بدەین لەوەی كە چۆن چاكسازی دەكرێت و پلەكانی هەستانەوەی ئەم ئوممەتە بزانین كە چۆن لەسەر مەنهەجی پێغەمبەری خوا ﷺ هەستانەوە دێتەوە بەردەم خەڵكی موسوڵمان چۆن دەسەڵات و دەوڵەت دادەمەزرێننەوە.

یەحیایی كوڕی ئیبراهیم جودالی كە خۆی خاوەنی فیترەیەكی پاك و خاوێن بوو دەیزانی كە هۆزەكەی خەریكی كاری خراپەو خراپەكارین، بەڵام خۆی توانای گۆڕانكاری نەبوو بە هیچ شێوەیەك وە خەڵكەكە لە سێبەری خراپەكاری و تاواندا ئارامیان گرتبوو وە یەحیایی كوڕی ئیبراهیم جودالی خاوەنی زانستێكی ئاینی نەبوو تا بتوانێت گۆڕانكاری بكات لەو كۆمەڵگەیە.

لەدوای ئەوەی كە تێرامابوو و نەیدەزانی چی بكات زۆر بیری كردەوە لەوەی كە چی بكات بۆ گۆڕانكاری ئەو هۆزە، پێش هەموو شتێك خۆی بیری لەوە كردەوە كە بچێت بۆ حەج وە لە گەڕانەوەیا بیری لەوە كردەوە كە بچێتە شاری زانست و زاناكان كە شاری قەیرەوان بوو لە وڵاتی تونسی ئێستا، تا كەسێك لەوێ بدۆزێتەوە بیهێنێت بوو ناو هۆزەكەی و فێری ئیسلام و چاكە خوازیان بكات.

---

[٣٣] ئەم باسە د.صلابی لە كتێبی (الجوهر الثمین بمعرفة دولة المرابطین) باسی لێ كردووە.

بەڵێ لە راستییدا چوو بۆ حەج وە لە گەڕانەوەیدا چووە شاری قەیرەوان و چاوی كەوت بە كەسێک كە ناوی باوكی عمران موسی كوڕی عیسی فاسی كە لەساڵی ٣٦٨ كۆچی لەدایک بووە لەساڵی ٤٣٠ كۆچی وەفاتی كردوە وە بە گەورەی زانایانی مالیكی دادەنرێت لە شاری قەیرەوان وە مەزهەبی ئیمامی مالیک لە هەموو باكوور و باشووری ئەفەریقا بەربڵاو بوو تاكو زەمەنی ئێستاشمان هەر مالیكین ئەو مەزهەبە بەربڵاوە لەو كیشوەرەدا وە بەهەمان شێوە لە وڵاتی ئەندەلوس ئەو مەزهەبە سەرەكی بوو[٣٤].

كاتێک كە یەحیا كوڕی ئیبراهیمی جودالی باسی چیرۆكی هۆزەكەی بۆ دەگێڕایەوە، وە داوای چارەسەری نەخۆشیەكانیشی لێكرد، ئەبی عیمرانی فاسی كە گوێی لە قسەكانی یەحیا بوو زانایەكی لێهاتوو لێوەشاوە كە خاوەنی عیلمێكی بێ شومار بوو ناردی لەگەڵیا بۆ ناو هۆزەكەی، ئەو زانایەش ناوی عبداللهی كوڕی یاسین بوو.

[٣٤] لە باسی ئەم زانا لێهاتووە مێژوونووسی ناودار حەمیدی لە كتێبی (جذوة المقتبس في ذكر ولاة الأندلسية) بەرگی یەكەم لاپەرە ،١٢١ كە ئەبو عمران موسی كوڕی عیسی فاسی ناوی ئەم پیاوە فەقیهی سەردەمی خۆی بووە، بە ئیمامی چۆتە ئەندەلوس، وە گەڕاوە بە ئەندەلوسدا تا ڕۆژهەڵاتی چووە، لەوێ زانست و زانیاری بڵاو كردۆتەوە، لە هەمان كاتدا چۆتە عێراق لەوێ خوێندویتی و زۆر لە زانا ناودارەكانی ئەندەلوس لە سەردەستی ئەم پیاوە بوونەتە زانا و زانستەكانیان لە دەستی ئەم وەرگرتووە لەوانە، كە زۆر بە ناوبانگن (أبو الفضل أحمد بن قاس بن عبد الرحمن صاحب قاسم بن أصبغ، أبو زيد عبد الرحمن بن يحيى العطار، أبو عثمان سعيد بن نصر) لە وڵاتی قەیرەوان زانای پایەبەرز، كە لەسەر دەستی ئەم خوێندوێتی چەند زانایەكی تریش (أبي الحسن علي بن محمد بن خلف القابسي) و زۆری تر، وە لە وڵاتی میسر (أبي الحسين عبد الكريم بن أحمد ابن أبي جدار) زۆری تریش، وە لە مەككە زانایی بەناو بانگ (أبي القاسم عبيد الله بن محمد بن أحمد السفطي) وانەیان لای خوێندوە كە خەڵكی شاری مەككە بوون وە لە زانایانی عێراقیش كە لەسەر دەستی وانەیان خوێندوە لەوانە (أبي الفضل عبيد الله بن عبد الرحمن الزهري) وە زۆر لە زانایانی تركە لەسەر دەستی ئەم شێخە بوون بە زانا.

عبداللەی كوڕی یاسین كێیە؟

عبداللەی كوڕی یاسین بە یەكەم سەركردەی مورابطین دادەنرێت وە یەكەم كەس بووە كە ریزەكانی ئەوانی رێک خستوەو بانگەواز و چاكسازی لە نێوانیاندا كردوە، واتا دامەزرێنەری ئەو دەوڵەتە بووە لە ساڵی ٤٥١ی كۆچی و خاوەنی ژمارەیەكی زۆر قوتابی بووە كە لە خاكی مەراكیش و جەزائیر و تونس لە دەوری كۆ بووبوونەوە. شێخ عبدالله یاسین لە یەكێك لە شارەكانی سەر كەناری دەریای سپی و ناوەڕاست دادەنیشت، هەر ئەو بوو هەستا بەم كارە گەورەیە وە هەموو قوتابیەكانی واز لێ هێناو بە قوڵای بیابان چووە ناوەوە بۆ ئەوەی خەڵكی فێری زانستی ئیسلامی بكات، ئەم كارە گەورەیە كاری پێغەمبەرانە كە بانگەواز كردنە بۆلای خوای تاك و تەنها. عبدالله یاسین وێڕای ئەوەی كە خاوەنی زانستەكانی فیقو فەرمودە و زمانەوانی بووە، كەسێكی شارەزاو پڕ ئەزمون بووە لە رامیاری و بەڕێوە بردن، ئەو مێژوو نووسانەی كە باسی ئەم پیاوەیان كردووە بە كەسێكی كۆشش كار و سەركردەیەكی خاوەن رەوشت ناو نراوە. هەر ئەوەش بوو وای كرد كە ئەو پیاوە بۆ ئەو كارە گەورەیە هەڵبژێردرێت لە ناو ئەو هەموو زانا بەرێزەدا تەنها شێخ عبدالله یاسین هەڵبژێردرا هەر ئەویش بوو وای كرد لەو خەڵكە زۆرەی كە شۆڕشگێڕو موجاهیدیان لێ دەربچێت لە پێناوی دینی خوای گەورەو ئارەزوومەند بن بۆ مردن و گەیشتن بەهەشت.

لە كارە گرنگەكانی ئەم سەركردە لێهاتووە ئەوە بوو كە كاری لە سەر رەوشەكە دەكرد كە خەڵكی تێدا دەژیا، ئیجتیهادی لەسەر رەوشتی خەڵک دەكرد بە راستگۆی و بوێرانە لەگەڵ خەڵكیدا دەدوا، هەرگیزاو هەرگیز بیری بە لای بەرژەوەندیەكانی خۆیدا نەدەڕۆشت وە هیچ مەبەستێكی دنیایی نەبوو، هەموو ئاوات و ئارەزووی بەرز راگرتنی دینی خوای گەورە بوو. ئەوەندەی كە مێژوونووسان باسیان لێوە كردووە ئەنجام دانی كارەكەی وەک كاری پێغەمبەران وا بوو.

شێخ عبداللەی كوڕی یاسین رووی كردە قوڵای بیابانی گەورەی جەزائیر تا گەیشتە باشووری مۆریتانیا تا گەیشت بە گەل و هۆزی جوداله و گفتوگۆیان لەگەڵدا بكات، كە خاكێكی وشک و لماوی و زۆر گەرم بوو، كە كۆمەڵگەكەی بینی و رەوشی خەڵكەكەی سەیر كرد بینی هەرچی كاری خراپەكاری وە ئەوەی كە خوای گەورە قەدەغەی كردووە ئەو كۆمەڵگەیە درێخیان لێ نەدەكرد وە بەردەوام بوون لەسەر ئەنجام دانی، هەرچی حەرام بوایە بێ گوێدانە بەها ئاینییەكان ئەوان پیادەیان دەكرد.

سەرەتا هەستا بە دەست پێ كردن و ناساندنی ئاینی ئیسلام بە خەڵكەكە وە فەرمانی پێدان لەسەر چاكەكردن و بەرگریی لێكردن لە خراپەكاری.

خەڵكی ئەو سەردەمە خەڵكێكی جاهیل و نەشارەزا بوون بە ئیسلام، گەرچی بە موسوڵمانیش دادەنران[٣٥].

---

[٣٥] لەم بارەیەوە قازی عەیاض لە كتێبی (ترتیب المدارک وتقریب المسالک) بەرگی دوو لاپەرە ٦٤دا دەڵێت: " لە باسی ئەم گەل و هۆزەدا لەو سەردەمەدا دەڵێت: دین لەلایەن زۆر بچوک بوبوەوە،

شێخ عبدالله یاسین چۆکی دانەدا و چالاکانە تر کاری دەکرد جار لە دوای جار بەردەوام بوو لەگەڵ بانگەوازەکەیدا، بۆیە خەڵکەکە دەستیان کرد بە لێدان و ئازاردانی ئەو پیاوە بەڕێزە، ئەویش هەر بەردەوام بوو لەسەر بانگەوازەکەی خۆی بۆ بانگ کردن بۆ ڕێگەی ڕاست و ڕێنوێنی کردنیان بۆ لای ئاینی ئیسلام. بە ئاشکرا پێیان وت ئەگەر نەڕۆیت لە ناوماندا ئەوا دەت کوژین، بەڵام هەر کاریگەری لەسەر عبدالله یاسین و بانگەوازەکەی نەکرد، بەردەوام ڕۆژانە بانگەوازی دەکرد بۆیە بەستیانەوە و سواری وڵاخێکیان کرد تا دووریان خستەوە لە کۆمەڵگەکەی خۆیان وە پێیان وت کە وازیان لێ بێنێت و بڕوات لە ناویاندا و بگەڕێتەوە بۆ ناو گەل و هۆزەکەی خۆی باشترە وەک لەوەی کە لە ناو ئێمەدای، بۆیە یەحیای کوڕی ئیبراهیمی جودالی پێی وت کە وازیان لێ بێنێت با تا ئێستا چۆن ژیاون با هەروا بژین و کارت نەبێت بە سەرمانەوە وە با نەکوژرێیت لەناو ئێمەدا، لە دوای ئەوەی کە لە سنوری هۆزەکە دەرچوو کەسێک لەسەر ڕێگەکەدا دەست و پێوەندەکەی لەدەست کردەوە و لەسەر بەرزاییەک وەستاو فرمێسک بە چاویدا هاتە خوارەوە وەک ئەوەی ئەو بەزەیی بەو گەل و هۆزەدا بێتەوە و ئەم ئایەتەی خوێندەوە: قِيلَ ادْخُلِ الْجَنَّةَ قَالَ يَا لَيْتَ قَوْمِي يَعْلَمُونَ ﴿٢٦﴾ یس

واتە: (دیارە، خوانەناسان پەلاماریان داوە و شەهیدیان کردووە) بۆیە پێی وتراوە: فەرمو بۆ ناو بەهەشت، لەوێشەوە هەر دڵسۆزانە وتویەتی: خۆزگە قەومەکەم بیازنانیایە سەرئەنجامی ئیمان چۆنە و کەوتومەتە ناو چ ناز و نیعمەتێکەوە.

ئەو ویستی بیان گۆڕێت، بەڵام نەیتوانی و ئاوڕێکی لەملاو لای خۆی دایەوە زانی لەناو بیاباندایە وە ئەو گەل و هۆزەش توشی سەرلێشێواوی و گومڕای بوون، لەسەر ڕێگەی ڕاست لایان داوە، هیچ کەسێکیش لەناویاندا لە دایک نابێت بۆ گۆڕانکاری، کەسیشی کە ناویاندا پەیدا نەدەکرد تا ڕێنماییان بکات. بۆیە ویستی هەر بمێنێتەوە، بەڵام چۆن نەیدەزانی چۆن بیر بکاتەوە زۆر نارەحەت و چاو بە فرمێسک بوو، ویستی سەر لەنوێ بگەڕێتەوە بۆ ناو هۆزی جودالە، بیریشی لەوە دەکردەوە کە ئەگەر بگەڕێتەوە ناویان دڵنیا بوو لەوەی کە دەیکوژن، ئەو شەوە لەوێدا مایەوە و نەیدەزانی رووە و کوێ هەنگاو بنێت.

زۆربەی زۆریان جاهیل بوون وە هیچ شارەزایەکیان لە بەندایەتی و فەرزەکانی ئیسلام نەبوو، تەنها ئیسلامیان بە شایەتومان دەزانی.

دەڵێت: کاریگەری ئەو خەڵکانەی کە خاوەنی بەرژەوەندی بوون هەبوو لە سەر خەڵکەکە بەگشتی، هەریەکە بۆ خۆی دەیویست لە ئارەزوو خۆشیەکانی ژیاندا بژی بەبێ هیچ مەرجێک، وە ئەوانەی کە خاوەنی بەرژەوەندی بوون تەنها ئەوان سودیان وەردەگرت لەم ڕەوشە. کاتێکیش کە عبدالله یاسین کەوتە ناویان و بانگی کردن بۆ ئاینی ئیسلام، خەڵکەکە سەرەتا گاڵتەیان پێ دەکرد، یەحیای کوڕی ئیبراهیمی جودالی کە گەورەی گەل و هۆزەکە بوو نەیدەتوانی بیپارێزێت، خەڵکەکەش ئەم پیاوە بەڕێزەیان نەدەناسی. ئەو دەمەش کۆمەڵگاکە ڕانەهێنرا بوو بۆ گۆڕانکاری، ڕەتکردنەوەی گۆڕانکاریان دەکرد بۆیە یەحیای کوڕی ئیبراهیمی جودالی پێی وت لە ناوماندا بڕۆ، چونکە دەیزانی کە کۆمەڵگاکەی هەر لەسەر ئەو کارە ناشرینانە دەمێننەوە".

عبداللەی کوڕی یاسین و دامەزراندنی دەوڵەتی مورابطین

ئەو شەوە عبدالله یاسین -رەحمەتی خوای لێ بێت- لە نێو ئەو بیابانەدا دڵ پڕ لە کەیل و خەفەت باری و دەست بە نزا مایەوە، تا خوای گەورە رینمونی کرد و بیری لەوە کردەوە کە زیاتر بە قوڵای بچێتە ناو بیابانەوە بۆ باشوور، خۆی دوور خستەوە لە شارەکانی هەموو ئەو ناوچەیە تا گەیشتە باکووری سینیگال، تەنانەت ئێستا ئەو وڵاتە کە وڵاتێکی ئیسلامیە وە ٪٩٠ی دانیشتوانەکەی موسوڵمانن، کەچی موسوڵمانان وا خەریکە ئەو وڵاتە لەبیر دەکەن.

کاتێک کە گەیشتە باکووری سینیگال لەوێدا نیشتەجێ بوو، لە ناوچەیەکدا بوو لە شێوەی جەزیرەدا بوو[٣٦]. ئەویش لەو خاکەدا چادرێکی بچووکی هەڵدا و بە تەنیا تێیدا دانیشت، کاروانچی بەو رێگەیەدا هاتوچۆیان دەکرد بۆیە دەستی کرد بە نامە نووسین بۆ خەڵکی جوداله لە باشووری مۆریتانیا. بە خەڵکەکەی وت کە لەوێ دانیشتووە و ئێوە منتان دەرکردووە من لەناو ئەو دارستانەدا دانیشتوم، ئەوەی دەیەوێت فێری زانست و ژین و دین بێت با بێت بۆ لام بۆ ئەم جێگەیە.

کارێکی سروشتیشە لە ناو هۆزی جوداله‌دا هەندێک لە خەڵکی تایبەت و گەنجەکانی جوڵەیان تێ کەوت و دڵیان بزوا بۆ ئەوەی بچن بۆ لای، چونکە هەندێ لە خەڵکەکەی فیطرەتێکی پاکی هەبوو بۆ ئەم دینە، بەڵام ئەو خەڵکانەی کە خاوەنی بەرژەوەندی بوون، لەبەر بەرژەوەندیەکانی خۆیان دەستیان گرتبوو بەسەر وڵاتداو خەڵکیان دڵ سار دەکردەوە لە ئاینەکەیان، بەڵام خەڵکانێک کە زانیان کە دوور دەکەونەوە لە گەل و هۆزەکەیان وە هیچ کەس دەستیان پێیان ناگات و لەگەڵ ئەو زانایەدا لەناو جەنگەڵستانی سینیگال دا کۆ دەبنەوە بۆیە دڵیان بزوا بۆ ئەوەی زوو بگەنە ئەو زانا بەرێزە. لە باشووری مۆریتانیا وە هاتن بۆ باکووری سینیگال وە ژمارەیان لە پێنج کەس زیاتر نەبوو. دانیشتن لەگەڵ عبدالله یاسین دا و پێیان وت کە بۆ فێربوونی زانست هاتوون.

لەو خێمەدا بە ئارامی و بە ئیمانێکی پڕ نورەوە عبدالله یاسین دەستی کرد بە فێرکردنی قوتابیەکانی کە چۆن خوای گەورە دایبەزاندووە بۆ پێغەمبەری ئازیز ﷺ. فێری کردن کە ئیسلام سیستەمێکی بەرفراوانە و تەواو و بێ کەم و کوڕیە لە هەموو فەرهەنگەکانی ژیان و هەموو رەهەندەکانی لەخۆ گرتووە.

لە سەرەتاوە هەستا بە فێرکردنیان بە عەقیدەیەکی پاک و بێگەرد وە کۆشش کردن لە پێناوی خوای گەورەدا، فێری شمشێر گرتن و سوار چاکی کردن وە فێری ئەوەی کردن کە چۆن پشت بە خۆیان ببەستن لە خواردن و خواردنەوەیاندا، فێری راو و شکاری کردن. خۆیان خواردنیان بۆ

[٣٦] مێژوونووسی گەورە ئیبنو خەلدون کە لە زرکلییەوە لە کتێبی الأعلامدا لە بەرگی هەشت لاپەرە ١٦٠دا، دەڵێ کە ئەو ناوچەیە ڕوباری زۆری تێدا بوو، بە هاویندا تەم و مژێکی زۆر بوو، وە قوڕاویشی زۆر بوو کە قاچ دەچەقی تێیدا، لە زستانیشدا زۆربەی خاکەکە دەبوو بە ئاو، کە دەبوو بە بەلەم هاتوچۆی تێدا بکەیت.

خۆیان دروست دەکرد و هەر لە خێمەکەدا خەریکی فێربوونی زانست و ئاینەکەیان بوون بە بەردەوامی.
ئەو پیاوانەی کە لەگەڵ شێخ عبداللە یاسین دا بوون چێژی شیرینی ئەم دینەیان کرد، هەستیان بەوە کرد کە پێویستە لەسەریان کە ئەوەی لێیان نزیکە و دەیان ناسن لە خزم و کەس و کارەکانیان بانگی بکەن تا لە چێژی شیرینی ئەم دینە بچێژێت. بۆیە ئەو پێنج کەسە گەڕانەوە چوون پێنج کەسی کەیان لەگەڵ خۆیان هێنا تا بوون بە دە کەس. پاشان بەرەو زیاد بوون رۆشتن و چوونە بیست کەس وە پاشان خێمە چادرەکانیان تەسک بوو بۆیە خێمە و چادری کەیان هەڵدا، رۆژ بە رۆژ لە زیاد بووندا بوون و خەڵکی زیاتر رووی تێ دەکردن.
شێخ عبداللە یاسین ئیسلامی لە هەموو لایەنەکانەوە فێر کردن، فێری کردن کە ئەوەی لە قورئان و سوننەت دا هاتووە بە هیچ شێوەیەک بەر پەرچ دانەوەی نییەو دەبێت پیادە بکرێت. بۆیە قورئان و سوننەتێدان کردە مەرجەع تا پێناسەی هەموو ئەحکامە ئیسلامیەکان بەو مەرجەعە بکەن.
پەروەردەکردنی مورابطین لەسەر مەنهەجی پێغەمبەر ﷺ لەگەڵ زیادبوونی خێمەکان و وە زۆری ژمارەی خەڵکەکە، لە پەنجا کەسەوە بۆ سەد کەس و لە سەدە وە بۆ دوو سەد، شێخ عبداللە یاسین زۆر بەلایەوە قورس بوو بگاتە ئەو هەموو خەڵکە، بۆیە هەستا بە بەش بەش کردنی خەڵکە کە، وە هەر بەشێکیش نەقیبێکی بۆ دانان. هەروەک پێغەمبەری خوا ﷺ چۆن لە ماڵی ئەرقەمی کوڕی ئەبی ئەرقەمەوە دەستی پێ کرد، وە هەروەک چۆن لە مەککە لەگەڵ هاوەڵە بەڕیزەکانیدا کۆ دەبووەوە، بەو جۆرە بەش بەشی کردن وەیان چۆن وەک بەیعەتی عەقەبە کردنی بە بیست و حەوت بەشەوە.
هەر بەشە و پێنج کەسی بۆ دانان لە نێوانی هەر پێنج کەسیشدا نەقیبێکی دروست کرد، هەروەک چۆن پێغەمبەری خوا ﷺ دەوڵەتی مەدینەی دامەزراند، بەهەمان شێوە لەسەر ئەو پەیڕەو و پرۆگرامە شێخ عبداللە یاسین لە ساڵی ٤٤٠ی کۆچی لە دوای چوار ساڵی رێک دوای ئەو بانگەوازە زۆرە توانی هەزار موسوڵمان پێ بگەیەنێ لە باکووری سینیگاڵ.
وَأُخْرَى تُحِبُّونَهَا نَصْرٌ مِّنَ اللهِ وَفَتْحٌ قَرِيبٌ وَبَشِّرِ الْمُؤْمِنِينَ ﴿١٣﴾ الصف. واتە: جا شتێکی تریش هەیە کە حەزی لێدەکەن، ئەویش بەخشینی سەرکەوتنە لەلایەن خواوە، وە کردنەوەی وڵاتان و دڵەکانە، وە ئەو مژدەیە بدە بە ئیمانداران (لە هەموو سەردەمێکدا، گەر لێبڕێن بۆ ئاینی خوای مەزن).
گەل و هۆزی صنهاجە کە گەل و هۆزێکی پارچە پارچە بوون، ئەو هەزار کەسەی دابەشکرد لە نێوانیان دا بۆ بانگەواز، بڵاوی کردنەوە کە فەرمان بە چاکە بکەن و رێگریش لە خراپە بکەن، تا خەڵکی فێری چاکە و دینەکەیان ببنەوە، رۆژ بە رۆژ خەڵکی رووی تێدەکردن، کە لە هەزارانەوە بەرەو سەد هەزار رۆشت، وە تاکو ئەم کۆمەڵە گەیشتنە سێ سەد هەزار کەس، هەرچەندە لە سەرەتادا کارەکان زۆر بە خاوی ئەنجام درا، بەڵام لە کاتێکی چاوەڕوان نەکراودا زۆر زیادی کرد، هەروەک دیاریەکی خوای پێشکەشی شێخ عبداللە یاسین کرا.

وشەی مورابطین مانای چی؟

بنەڕەتی ئەم وشەیە الرباطە کە بە مانای مێخ دێت، واتە ئەو مێخەی کە ئەسپی پێ دەبەسترێتەوە، پاشان یان بە مانای سەنگەر نشینەکان دێن کە لە سەر سنورەکاندا نیشتەجێن، وە بنەڕەتی ئەم وشەیەش کە الرباطە تەنها پەیوەستە بە کۆشش و خەبات و جیهادەوە.

لەسەر بنەمای ئەو فەرمودەیەی پێغەمبەری خوا ﷺ کە دەفەرموێت: " روي البخاري بسنده عَنْ سَهْلِ بْنِ سَعْدٍ السَّاعِدِيِّ رَضِيَ اللهُ عَنْهُ أَنَّ رَسُولَ اللهِ ﷺ قَالَ: "رِبَاطُ يَوْمٍ فِي سَبِيلِ اللهِ خَيْرٌ مِنْ الدُّنْيَا وَمَا عَلَيْهَا..." "

هەروەها مورابطین یاخود ئەو موجاهیدانە کەلە ناو ئەو خێمەدا دەژیان لەسەر سنورەکان کە کۆشش و خەباتیدان دەکرد لە پێناوی خوادا، هەر ئەوە بوو کە شێخ عبداللە یاسینی وا لێ کرد کە ئەو ناوەیان بۆ هەڵبژێرێ، کە هەموویان لە ناو ئەو خێمانەدا نیشتەجێ بووبوون و سەنگەریان لێ دابوو لەلای رووباری سینیگال، بۆیە ناونران بە کۆمەڵی مورابطین، وە لە مێژووشدا هەر بەو ناوە ناسراون[٣٧].

شێخی مێژوونووسی گەورەی کورد ابن اثیر جزیری لە کتێبە بەناو بانگەکەی الکامل في التأریخ دەڵێت: ئەم هۆزە کە ناوی لەمتون بووە لە کاتی چوونە دەرەوەیاندا بۆ جەنگ بە ژن و منداڵ و پیرەکانیان وتوە کە جلی جەنگاوەرەکان لەبەر بکەن، کاتێک کە دوژمن هاتۆتە سەریان کە پیاوەکانیان لە ماڵ نەبوون ئەوان جەنگاون، ئیتر ناوی لەمتونە بەو مانایە هاتووە کە وشەیەکی بەربەریە، یاخود بە مانای ژنیان وەک پیاو شەڕ دەکەن هاتووە، یان پێیان دەوترێت ئەو کۆمەڵەی کە هەرگیز پیرو ژن و منداڵیان نەکوشتووە[٣٨].

---

[٣٧] هەروەها ناوێکی تریشیان هەیە کە لە مێژووی ابن خلکان دا بە ناوی (وفایات الاعیان) هاتووە کە دەڵێ پێیان وتراوە الملثمین یاخود دەوڵەتی الملثمین کە ئەمیش هۆکارەکەی دەگەڕێتەوە بۆ ئەوەی کە هەمیشە ڕووپۆش بوون، واتە دەم و چاوی خۆیان داپۆشیوە، الملثمین واتا ڕووداپۆشراوەکان. ئەم خەسڵەتەش لە ئەهلی سەلەفەوە وەریان گرتووە، یاخود بە مانای تتلثم یاخود حمیر کە بە مانای گەرم و گوڕیانە لە جەنگدا وا تا سارد بوونەوەیان نەبووە لە شەڕدا، یاخود بە مانای ئەوە هاتووە کە بە شێوەی ئافرەت دەرکەوتون بۆیە دوژمنانیان وایان زانیوە کە ئافرەتانن کە شەڕیان لەگەڵدا دەکەن یاخود بە واتای شمشێری درێژیش دێت کە زۆربەی مورابطینەکان شمشێریان درێژ بووە. یان لە بە هێزی دەستیان و نینۆک درێژیان ئەو ناوەیان لێ نراوە کە بە نینۆک دوژمنەکانی خۆیان خنکاندووە.

[٣٨] هەروەک چۆن شاعیرێک لە وەسفیان دا دەڵێت:

قومٌ لهم درك العلا في حمير وإن انتموا صنهاجه فهم هم

١ لما حووا إحراز كل فضيله غلب الحيـاء عليهم فتلثمو.

چۆنییەتی ژیانی مورابطینەكان:

لە دوای دامەزراندنی مورابطینەكان لەسەردەستی زانای پایە بەرز شێخ عبدالله یاسین ئەو پیاوە بەڕێزە خۆی بە تەنها زانكۆیەک بوو بۆ پەروەردە كردنی سەركردەو سەربازانی مورابطین، وە هەمووی پەروەردە كراوی دەستی خۆی بوون بۆ ئەوەی لە نزیكەوە ژیانی قوتابیەكان و هەڵسوكەوتیان بزانین چەند وێنەیەكتان نیشان دەدەین لە ژیانی ئەو كەڵە پیاوانە.

وێنەی یەكەم: كاتێک كە بە شێخ عبدالله یاسین دەگەیشتن دەیان زانی كە لە جێگەیەكی ئاوەدانی دا نین سەرەتا پێی دەوتن ئەگەر دەتانەوێت لەناو كەس و كارتاندا بژین، وە یان بیری كەس و كارتان دەكەن لە ناو ئێمەدا جێگەتان نابێتەوە، دەبێت هەموو خۆشیەكانی ژیانیش لە بیر بكەن وە نابێت دوای ئارەزوەكانی دڵ و دەرونتان بكەون، ئەم كۆمەڵەیەی كە شێخ عبدالله یاسین پەروەردەی كردن، پەروەردەیەكی زۆر سەرسوڕ هێنەر و گەورە بوو، كە دوای مردنی شێخ عبدالله یاسین قوتابیەكانی ناویان نا بە شاخی سەركردەی مورابطین، چونكە جیلێكی مورابطی موجاهیدی دروست كردبوو لە دوای خۆی.

وێنەی دووەم: لە سەرەتاوە شێخی گەورە عبدالله یاسین هەر هەموویانی لەسەر بنەمای بیرو باوەڕێكی پاكی ئیسلامی پەروەردە كرد، وە تێگەیشتنێكی قوڵی هەمە لایەنەی ئیسلامی فێر كردن، پەروەدەكردنێكی زانستیانە پەروەردەی كردن نەک پەروەردەیەكی نضری، چونكە ئەوەی دەیدانێ و فێری دەكردن راستەوخۆ پیادەیان دەكرد لە ژیانیاندا، پەلەشی لە قوتابیەكانی نە دەكرد یەک بە یەكی قوتابیەكانی دەناسی و دەیخوێندنەوە لە لایەنی دەرونییەوە ئەنجا كاری بە سەردا دەدان.

وێنەی سێیەم: ئەم جیلەی كە پەروەردەی كردن لەو جێگەیەدا لە سەر بنەمای كۆشش و خەبات پەروەردە بووبوون، گوێ نەدان بە خۆشیەكانی ژیان زۆر برەویان دابوو بە راو و شكار، واتە ژیانیان تەنها لەسەر راو و شكار بوو، هەر راوێكیان بكردایە ئەوا لە نێوانی خۆیاندا دابەشیان دەكردو ئەو تێگەیشتنە لە لایان دروست بووبوو كە نابێت هەندێكیان تێر بن و هەندێكی كە لە براكانیان برسی بن.

شێخ لە سەر بنەمای خۆشەویستی خوا و برایەتی لە ئیسلامدا پەروەردەی كردن[٣٩]. ئەم نمونەیەی كە باسمان كرد بۆ ئێوە، ئەو وێنەیەمان بیر دەخاتەوە كە لە سەرەتاوە پێغەمبەری خوا ﷺ هاوەڵەكانی پەروەردە كردبوو لە سەری هەروەک خوای گەورە لە باسیانەوە دەفەرموێت:

لِلْفُقَرَاء الْمُهَاجِرِينَ الَّذِينَ أُخْرِجُوا مِن دِيارِهِمْ وَأَمْوَالِهِمْ يَبْتَغُونَ فَضْلًا مِّنَ اللَّهِ وَرِضْوَانًا وَيَنصُرُونَ اللَّهَ وَرَسُولَهُ أُوْلَئِكَ هُمُ الصَّادِقُونَ ﴿٨﴾ الحشر. واتە: هەروەها لەو دەستكەوتانە بەشی كۆچكەرانی هەژار دەبێ بدرێت، كە لە شوێنەوار و سامانیان دوورخرانەوە و دەركراون، ئەوانە بەتەمای

---

[٣٩] بۆیە خاوەنی كتێبی دولة المرابطین دەڵێت: "خەڵكێكی سەنگەرنشین و لەو پەڕی پاكی دڵ و دەروندا بوو، وە ژیانێكی زۆر نمونەیی و لەسەر بنەمای یارمەتیان لەگەڵ یەكتردا دەژیان، وە خواردنی ڕۆژانەشیان تەنها لەسەر ڕاو و شكار بوو، ئەوەی كە دەستیان بەكەوتایە لەو دورگەیەی كە تیایدا دەژیان، پێی ڕازی بوون بە زۆر بوایە یان بە كەم، وە جل و بەرگیشیان زۆر زبر بوو".

بەخششی خواو رەزامەندیی ئەون، وە بەبێ هیچ تەماعێك پشتیوانی لە خواو پێغەمبەرەكەی دەكەن و هەوڵی سەرخستنی بەرنامەكەیان دەدەن، بێگومان ئا ئەوانە راستگۆو راستانن.
لە هەمووی گرنگ تر و سەرسوڕهێنەر تر شێخ عبداللە یاسین -رەحمەتی خوای لێ بێت- پەروەردەی قوتابیەكانی دەكرد لە سەر مەنهەجی پێغەمبەرایەتی لە سەر شوێن كەوتنی. پێغەمبەری خوا ﷺ هیچ گومانێكی تێدا نییە ئەگەر رەوەندێک وا پەروەردە بكرێت دڵنیام لەوەی كە ئاڵای ئەم ئیسلامە بەرز دەكەنەوە و سەركردایەتی موسوڵمانان دەگرنە دەست و وە دڵنیاشم كە خاكی موسوڵمان پاک دەكەنەوە لە داگیركەرانی و موسوڵمانانیش دڵخۆش دەكەن.
ئایا كەس هەیە كە ئەو كارە بكات؟
وێنەی چوارەم: شێخ عبداللە یاسین پەروەردەی مورابطینەكانی كرد لەسەر پاكردنەوەی دڵ و دەرون و تەزكیەی نەفس، وە لەسەر پەروەردە كردنی جەستە تا بەتوانا بن و بتوانن كاری قوڕس بگرنە ئەستۆ، چونكە پێی راگەیاندبوون كە كاری ئەوان زۆر قوڕس و گرانە بۆیە دەبێت خۆیانی بۆ ئامادە بكەن، چۆن لاشەی را هێنابوون لەسەر هێزو توانا هەر ئاواش مێشكی پڕ كردبوون لە زانست و ئاینی پیرۆزی ئیسلام.
وێنەی پێنجەم: شیخ عبداللە یاسین -رەحمەتی خوای لێ بێت- بوونیادی قوتابیە مورابطینەكانی خۆی دانابوو لەسەر باوەڕێكی پاک و بێگەرد، هەرگیزاو هەرگیز لەسەر زانستە كەلامیەكان پەروەردەی نەكردبوون، چونكە خۆی لە زانستی مەنطیق و كەلامدا شارەزا نەبوو، قوتابیەكانیشی هیچ بۆچوونێكی جیاواز نەكەوتبووە نێوانیانەوە، وە هەموویانی پەروەردە كردبوو لەسەر بیرو باوەڕێكی راستگۆیانە وە فكرێكی پاک لە دروست كراوەكانی خوای گەورە وە لە رێگەی بیر كردنەوەی بەندایەتیەوە تا بتوانن بەردەوام بن لە نوێژو رۆژ و كردارو رەفتاری بەندایەتێدان و خوێندنەوەی قورئان و ....هتد.
هەر لە روانگەی بیرو باوەڕەوە شێخ عبداللە یاسین برایەتیەكی زۆر بەهێزی خستبووە نێوانی مورابطینەكانەوە كە نیشانەی سەرسوڕمانی هەر هەموو مێژوونووسانە، چونكە برایەتی و خۆشەویستی لە ئیسلامدا بوونیادی سەركەوتنی لەسەر دەنرێت، بۆیە دەگێڕنەوە زۆر جار لە نێوانی یەكتریدا خۆیان دەدایە بەر شمشیری دوژمن بۆ ئەوەی براكەیان نەكوژرێت، ئەوەندە برایەتی لە نێوانیاندا بە هێز بوو. لەگەڵ ئەم دوو توانا و هێزەی كە شێخ عبداللە یاسین كۆی كردبووە وە لە نێوانی مورابطینەكاندا هێزێكی تری لە بیر نەكردبوو ئەویش پەیدا كردنی چەک و جبەخانە بوو بۆ سەربازەكانی لەگەڵ ئەوەی كە قوتابیەكانی لەسەر رەقی و زبری پەروەردە كردبوو، بۆیە شێخ یاسین رووی كردە وڵاتانی دەوروبەر تاكو چەک پەیدا بكات بۆ قوتابیەكانی و مەشقی سەربازیان پێ بكات. هەر لەسەر ئەو مەنهەجەی كە خوای گەورە دەفەرموێت:
وَأَعِدُّواْ لَهُم مَّا اسْتَطَعْتُم مِّن قُوَّةٍ وَمِن رِّبَاطِ الْخَيْلِ تُرْهِبُوون بِهِ عَدْوَّ اللّهِ وَعَدُوَّكُمْ وَآخَرِينَ مِن دُونِهِمْ لاَ تَعْلَمُونَهُمُ اللّهُ يَعْلَمُهُمْ وَمَا تُنفِقُواْ مِن شَيْءٍ فِي سَبِيلِ اللّهِ يُوَفَّ إِلَيْكُمْ وَأَنتُمْ لاَ تُظْلَمُونَ ﴿٦٠﴾ الأنفال. واتە: (خوا فەرمان دەدات بەكار بەدەستانی دەوڵەتی ئیسلام): هەرچی لە تواناتاندا هەیە بۆ بەهێزكردنی سوپای ئیسلام بیخەنە گەڕو ئامادەیی بكەن (هێزی ئاسمانی و دەریایی و وشكانی... هتد) و لە ئامادەكردنی هەموو جۆرە ئەسپ و (هۆكانی تری گواستنەوە)

کەمتەرخەمی مەکەن تا دوژمنانی خواو دوژمنانی خۆتانی پێ چاوترسێن بکەن، با کەسانی تریش جگە لەم دوژمنانەی ئێستا، پێی چاوترسێن بێن کە ئێستە ئێوە نازانن کێن و نایانناسن، بەڵکو هەر خوا خۆی دەیانناسێت و هەر شتێک ببەخشن لە پێناوی خوادا (بۆ بەهێز کردنی سوپای ئیسلام)، ئەوە بەزایە ناچێت و دەستان دەکەوێتەوەو ئێوە ستەمتان لێناکرێت.
هەروەک زانای پایە بەرز سەید قطب دەفەرموێت: "کە دەبێ سەربازگای ئیسلامی چەک و جبەخانەو توانەیان هەمیشەیی هەبێت بۆ ئەوەی سنورەکانی خۆیان بپارێزن، بۆیە دەبێت هێزێکی باڵادەستی هەبێت لەسەر زەویدا بۆ ئەوەی دوژمنەکانی پێ بترسێنێت، وە هەرگیزاو هەرگیزیش بیر لەوە نەکەنەوە کە هێرش بکەنە سەر خاکی موسوڵمانان، وە ئەگەر بیریشیان لە هێرش کردوە ئەژنۆیان بشکێنرێت بۆ ئەوەی -دار الاسلام- تێک نەچێت، وە دەشبێت بانگەوازچیەکان و موسوڵمانان روو بکەنە خاکی بێ باوەڕەکان بۆ بانگەواز وە هیچ کەسێک روو بەرووی بانگەوازچیەکان نەوەستنەوە، بۆ ئەوەی فەرمانڕەوای تەنها بۆ خوای باڵا دەست بێت".[40]
خەڵکێک کە ژیانی شێخ عبداللە یاسین و مورابطین دەخوێنێتەوە وا هەست دەکات کە ئەم کۆمەڵە لە خەڵکی دابڕا بێتن بە تەواوەتی یاخود خەڵکانێک بوون دوور لە شارستانییەت و ئاوەدانی، بەڵام لە راستییدا بەو شێوەیە نەبووە، بەڵکو ئەم دابڕانە بەشێک بووە لەو پلانەی کە شێخ عبداللە یاسین دایناوە کە دوای دێتە سەر جێ بەجێ کردنی کە پلانێکی زۆر بە هێزو وردو سەرسوڕهێنەر بووە.
ئەوەی کە لێرەدا جێگەی سەرنجە باسی لێوە بکەین ئەویش ئەوەیە کە شێخ یاسین رێکخستنێکی زۆر گەورەی لە ناو مورابطینەکاندا دروست کردبوو، هەروەک پێشتر ئاماژەمان پێ کرد کە پارچە پارچەی کردبوون وە لە ناو هەر پارچەیەکدا یەکێک هەبوو کە هەمیشە فێری دینی دەکردن و پەروەردەی دەکردن، وە شێخ عبداللە یاسین خۆی ئاراستەی دەکردن، شێخ عبداللە یاسین لە ناو قوتابیەکانی دا دیوانێکی راوێژی دروستکرد بۆ ئەوەی کاروباری مورابطینەکان ببەن بە رێگەوە.

---

[40] يقول الأستاذ سيد قطب: يجب على المعسكر الإسلامي ئيعداد العده دائماً واستكمال القوه بأقصى الحدود الممكنه؛ لتكون القوه المهتديه هي القوه العليا في الأرض؛ التي ترهبها جميع القوى المبطله؛ والتي تتسامع بها هذه القوى في أرجاء الأرض، فتهاب أولاً أن تهاجم دار الإسلام؛ وتستسلم كذلک لسلطان الله فلا تمنع داعيه إلى الإسلام في أرضها من الدعوه، ولا تصد أحداً من أهلها عن الاستجابه، ولا تدّعي حق الحاكميه وتعبيد الناس، حتى يكون الدين كله لله"

یەحیای كوڕی عومەری لەمتونی و مورابطون

لە ساڵی ٤٤٥ی كۆچی ڕووداوێک ڕوویدا کە زۆر سەرسوڕهێنەر بوو وە جێگەی بڕوای هیچ کەسێک نەبوو، بەڵام بەدەر نییە لە سوننەتی خوای گەورە هەروەک چۆن دیاری پێشکەشی هۆزەکانی تر کردووە کە چاک بوون و بەرزی کردونەتەوە، وە کۆمەڵێک دەرگەی بۆ کردونەتەوە کە هەرگیزاو هەرگیز بە بیری خۆیاندا نەهاتووە وەک پێشتر ئاماژەمان پێ کرد لە سەردەمی عەبدوڕەحمانی ناصردا کە چۆن بە بێ شەڕ چووە ناو ساراگۆستاوە، یان مردنی عومەری کوڕی حەفصون بوو بە دیاریەک بۆ عەبدوڕەحمانی ناصر، هەروەها ئەوەی کە شێخ عبدالله یاسین بیری لێ نەکردبووەوە لە ناو گەل و هۆزی جودالەدا ڕوویدا، کە گەل و هۆزی جودالەش یەحیای کوڕی عومەری لەمتونی سەرۆکی ئەو هۆزە بوو کە سەر بە گەل و هۆزی گەورەی صەنهاجە بوو، واتا لە ناو هۆزی صەنهاجە هۆزێکی کەی تێدا بوو ناوی لەمتون بوو. لە ساڵی ٤٤٧ی کۆچی ئەم پیاوە بە خۆی و گەل و هۆزەکەیەوە هاتە ناو کۆمەڵی مورابطین بە هاتنە ناو مورابطین دەست بەجێ داوای کرد کە گەل و هۆزەکەشی پابەند بن بە مەنهەجی شێخ عبدالله یاسین، هەروەک چۆن هاوەڵە بەرزەکەی پێغەمبەری خوا ﷺ کە ناوی سعدی کوڕی معاذ بوو -خوای گەورە لێی ڕازی بێت- کە هاتە ناو ئیسلامەوە چووە لای هۆزەکەی و وتی کە گەورەی ئەو هۆزە بوو سەعدی کوڕی معاذ هاواری کردوو وتی: "وەڵلاهی نەزی ئەکەم لەسەر خۆم کە قسە لەگەڵ هیچ کەسێکتاندا ناکەم، حەرامم کرد لەسەر خۆم کە نە لەگەڵ پایاوانتاندا، نە لەگەڵ ژنانتاندا، وە نە لەگەڵ منداڵەکانتاندا، هەتاکو هەموتان بڕوا بەم ئیسلامە نەهێنن و شایەدی نەدەن کە خوا تاک و تەنهایەو موحەمەدیش نێردراوی خوایە" ئەوە بوو هۆزەکەی ئەوەندە سەعدی کوڕی معاذیان خۆشدەویست هەموویان موسوڵمان بوون و هاتنە ناو ئیسلام، بە هەمان شێوە یەحیای کوڕی عومەری لەمتونی هەمان کارو فەرمانی دووبارە کردەوەو چووە لای گەل و هۆزەکەی و وتی: "ئەی گەل و هۆزەکەم دەبێ لەگەڵ مندا بێنە ناو کۆمەڵی مورابطین کە شێخ عبدالله یاسین سەرپەرشتی دەکات" کە سێ سەد و حەوت هەزار لە ماوەی شەو و ڕۆژێکدا چوونە ناو کۆمەڵەی مورابطین وە پابەند بوونی خۆیان بەو کۆمەڵەیەوە ڕاگەیاند.

هەر لەدوای چەند ڕۆژێک کۆتای هات بە ژیانی ئەم کەڵە پیاوە کە گەورەی گەل و هۆزی لەمتون بوو لە ساڵی ٤٤٧ی کۆچی لە جیاتی ئەو کەڵە پیاوە پیاوێکی لێوەشاوە و ئازای تر بوو بە سەرۆک هۆز کە ناوی ئەبوبەکری عومەری لەمتونی بوو تا ساڵی ٤٨٠ی کۆچی فەرمانڕەوای کرد لەناو مورابطینەکاندا.

شێخ ئەبوبەکری عومەری لەمتونی زۆر بە حەماسەت و چالاکیەکی بێ وێنەوە لەگەڵ شێخ عبدالله یاسین دەستیان کرد بە کار بۆ کۆمەڵی مورابطین وە بۆ ئیسلام بە گشتی کە ئەوەندە هێزو توانایان زۆر بووبوو گەیشتبوونە زۆربەی شوێنەکانی سینیگال و مۆریتانیا واتا سنوریان لە باکووری سینیگالە وە بوو هەتا باشووری مۆریتانیا، وای لێ هات جودالە و لەمتونە هەموو گەل و هۆزەکە هاتبوونە ناو مورابطین لە باکووری سینیگال و باشووری مۆریتانیا وە هەموویان یەک کۆمەڵیان پێک دەهێنا کە پێیان دەوترا مورابطین.

شێخ عبدالله یاسین لە بەسەرکردنەوەیەکیدا لەناو گەل و هۆزەکانی ئەفەریقادا دەگەڕاو فەرمانی

دەكرد بە چاكە و ڕێ گری دەكرد لە خراپە لەگەڵ گەل و هۆزێكدا بە شەڕ هاتن لە ئەنجامدا لە ساڵی ٤٥١ی كۆچی لە دوای پانزە ساڵ لە دروست كردنی مورابطین لە جەنگێكدا شەهید كرا، كە كەسێك بوو پەروەردە بوبو لەسەر جیهاد و خەبات و زانستە ئیسلامییەكان، وە لەدوای خۆیشی دوانزە هەزار سەربازی بەجێهێشت كە هەر هەموویان پەروەردەكراوی دەستی خۆی بوون و لەسەر مەنهەجی پێغەمبەر ﷺ و هاوەڵەكانی و سەلەفی صالح پەروەردە بووبوون.

ئەبوبەكری عومەری لەمتونی سەركردەی دەوڵەتی مورابطین

لە دوای شەهید بوونی شێخ عبداللە یاسین شێخ ئەبوبەكری عومەری لەمتونی فەرمانڕەوای مورابطینەكانی گرتە دەست تا ساڵی ٤٨٠ی كۆچی لە ماوەی دوو ساڵی سەركردەیدا ئەوەندە بە توانا بووبوو كە لەمێژوودا دەناسرێت بە دەوڵەتی مورابطین كە لە كۆمەڵەوە دەرچوون و بوون بە دەوڵەت، كە لەسەر نەخشی جیهاندا پێگەیەكی زۆر بچووكیان داگیر كردبوو.

لە دوای دوو ساڵ فەرمانڕەوای ئەبوبەكری عومەری لەمتونی كە سەرۆكایەتی مورابطینەكانی دەكرد كە خۆی نیشتەجێ بووبوو لە باشووری مۆریتانیادا لە ساڵی ٤٥٣ی كۆچی دەنگۆی ئەوە بڵاوبویەوە كە لە باشووری سینیگال لە ناوچەیەكدا موسوڵمانان ناكۆكی كەوتۆتە نێوانیانەوە، هەرچەندە دوور بوو لە دەوڵەتی مورابطینەوە، بەڵام ئەو تێگەیشت كە هەركاتێک كە ناكۆكی كەوتە نێوان موسوڵمانانەوە ئەوكات بانگەواز ئاستەم دەبێت، بۆیە بە پەلە دابەزیە ناو جەرگەی ئەفەریقاوە و تاوەكو كۆتای بەو ناكۆكیە بێنێت وە سوپایەكی گەورەشی لەگەڵ خۆیدا برد، چونكە دەیزانی كە ئەگەر حەق بە هێز و بەتوانا نەبێت نا سەپێندرێت.

هەر لەو ساڵەدا ٤٠ هەزار سەربازی لەگەڵ خۆیدا برد بۆ ناو قوڵای سینیگال تا كۆتای بە ناكۆكیەكان بهێنێت، وە لە جێگەی خۆیشی كەسێكی دانا كە كوڕی مامی بوو كە ناوی یوسف كوڕی تاشفین بوو كە لە ٤١٠ تا ٥٠٠ ی كۆچی ژیاوە.

ئەبوبەكری عومەری لەمتونی توانی كۆتایی بەو ناكۆكیەی نێوان موسوڵمانان بێنێت لە باشووری سینیگال، بەڵام شتێكی زۆر سەرسوڕهێنەر هاتە بەردەمی، لە كاتی گەڕانیدا بەو ناوچەدا لە باشووری سینیگال توشی گەلێك بوو كە هەمیشە لە ناو خۆیاندا شەڕیان بوو، وە گەلێكی رووت و قوت بوون كە هیچ جۆرە جلێكیان لەبەردا نەبوو وە بە هیچ شێوەیەک خوا پەرستی لە ناویاندا نەبوو، بینی وا دارو بەرد و شتە سروشتیەكان دەپەرستن وە ئیسلامیان پێ نەگەیشتبوو.

زۆر خەفەتی خوارد بەو كارە هەستا بەوەی كە بانگەوازی ئەم گەل و هۆزە بكات بۆ ئیسلام، هەروەک چۆن شێخ عبداللە یاسین پێشتر كردبووی، هەستا بە هیدایەت دانی ئەو خەڵكە تاوەكو ئیسلام بە تەواوەتی بناسن بۆ ئەوەی گۆڕانكاریەک لەو كۆمەڵگەیە بكات و بەرەو چاكسازیان بەرێت. حەوت هەزار كەسی لە سەربازەكانی بڵاو كردەوە بە ناویاندا تاوەكو بە تەواوەتی لە ئیسلامیان بگەیەنن، ئەوانیش بە جوانترین شێوە خەڵكەكەیان فێری ئیسلام كرد، خەڵكەكەش زۆر بە سەرسامیەوە دەیان وت باشە چۆن ئەم ئیسلامە بە ئێمە نەگەیشتووە، چۆن دوور بوین لە دینێكی ئاوا هەمە لایەنەو بێ كەم و كورتی، چونكە ئەوان لە جێگەیەكدا دەژیان كە دارستانێكی چڕو پڕ بوو لە جەنگەڵستانەكانی ئەفەریقادا هیچ ئاگایان نەبوو لەوەی كە پەروەردگارێک هەیە.

بە بەرچاوڕونییەكی زۆر و بە ئارامیەكەوە لە ژێر سێبەری ئەبوبەكری عومەری لەمتونی بانگەوازی هەموویانی كرد بۆ ئیسلام زۆربەی زۆری خەڵكەكە هاتنە ناو ئیسلامەوە، وە كۆمەڵێكیشیان جەنگان لەگەڵ سەربازانی مورابطینەكاندا وە ئەمەش كارێكی سروشتیە هەمیشە خەڵكی گەندەڵ بە دوای بەرژەوەندیەكانی خۆیدا وێڵە، بۆ ئەوەی بەرژەوەندیەكانی بمێنێتەوە دەبێت پارێزگاری لێبكەن، چونكە ئەوانەی كە دەجەنگان سوود مەند ببوون لە پەرستنی شتە سروشتیەكان بۆیە جەنگێكی دوورو درێژ كەوتە نێوانیانەوە تا لەكۆتایدا هەموویانی سەر شۆڕو زەلیل كرد بە ئیسلام.

بەردەوام شێخ ئەبوبەكری عومەری لەمتونی بانگەوازەكەی فراوانتر دەكرد لە جێگەیەكەوە بۆ جێگەیەكی تر هەنگاوی دەنا لە گەل و هۆزێكەوە بۆ گەل و هۆزێكی تر تا ساڵی ٤٦٨ی كۆچی ئەم گەڕانەی بەردەوام بوو واتا نە گەڕایەوە بۆ مۆریتانیا ٢٥ ساڵ لە ناو كیشوەری ئەفەریقادا بانگەوازی كرد! كە خۆی سەركردەو گەورەی دەوڵەتی مورابطین بوو، هەستا بە بانگەواز كردن لەبەر خاتری خوای گەورە و بۆ ئەوەی خەڵكی بانگ بكات بۆ ناو ئاینی پیرۆزی ئیسلام.

ئەبوبەكری عومەری لەمتونی بە گەورەترین سەركردەی مورابطینەكان دەژمێردرێت، كە كەسێكی لە خوا ترس و خاوەن وەرع بوو وە تێگەیشتنێكی زۆر گەورەی هەبوو بۆ دین، وە عاشق بوو بە شەهید بوون لە پێناوی خوای گەورەدا وە بەشدار بووە لە بڵاو كردنەوەی تەوحید لە وڵاتی مەراكیشدا، ئیسلامی لەو بیابانە دوورو درێژه تاكو سنوری سینیگال و نەیجەر بڵاو كردووەتەوە، جەنگاوە لەگەڵ ئەو هەموو گەل و هۆزە بت پەرستانەی كە بڕوایان بە ئاینی پیرۆزی ئیسلام نەبووە، وە خەڵكێكی زۆر هاتوەتە ناو سوپاكەیەوە كە موسوڵمان بوون، بەشدار بووە لە بینا كردنی دەوڵەتی مورابطین لە ئەندەلوس دا و وە زۆر فیتنەش لەسەر دەستی ئەو كوژاوەتەوە[٤١].

[٤١] ئەمەش قسەی دوكتۆر الصلابی لە كتێبی مرواری گرانبەها بۆ ناساندنی دەوڵەتی مورابطین. "لقد كان أبو بكر بن عمر من أعظم قاده المرابطين، واتقاهم وأكثرهم ورعًا ودينًا وحبًا للشهاده في سبيل الله، وساهم في توحيد بلاد المهراكيش، ونشر الإسلام في الصحارى القاحله وحدود السنغال والنيجر، وجاهد القبائل الوثنيه حتى خضعت. وانقادت للإسلام والمسلمين، ودخل من الزنوج ئيعداد كبيره في الإسلام، وساهموا في بناء دوله المرابطين الفتيه، وشاركوا في الجهاد في بلاد الأندلس وصنعوا مع إخوانهم المسلمين في دوله المرابطين حضاره متميزه د. الصلابي - الجوهر الثمين بمعرفه دوله المرابطين".

یوسف کوڕی تاشفین و کارە گرنگەکانی

ئەم پیاوە یەکێکە لەو سەرکردە لێهاتوو و لێوەشاوانەی کە مێژوو نووسان زۆر وتەیان لە بارەوە وتوە، بۆ نمونە:

ئیمامی ذهبی دەفەرموێت: کە یوسفی کوڕی تاشفین لە ساڵی ٤١٠-٥٠٠ی کۆچی ژیاوە، پیاوێکی بەخشندە و میهرەبان و زۆر خۆشەویستی بۆ زانایان هەبووە، پیاوێکی جوانخاس و ریشێکی تەنک و دەنگێکی هێمنی پێوە بووە[٤٢].

هەروەها لە باسی ئەم پیاوەدا ابن اثیر لە کتێبە بەناو بانگەکەی بەناوی الكامل فی التاریخ دەڵێت: "پیاوێکی میهرەبان و تێگەیشتوو خاوەن ڕێز بووە، زۆر خۆشەویستی بۆ زانایانی ئەهلی ئیسلام هەبووە، وە خۆی بە بچووک داناوە لە ئاستی زانایانی ئیسلامدا. پیاوێکی لە خۆ بردوو بووە و هەمیشە گوێگر بووە بۆ زانایان، هەمیشە روو لە زانایان بووە. پیاوێکیش بووە زوو لە تاوان باران خۆش بووە"[٤٣].

لە هەمان کتێبدا هاتووە "لەدوای ئەوەی شێخ ئەبوبەکر عومەر لەمتونی کە سەرۆکی دەوڵەتی مورابطین بوو لە باکووری سینیگال و باشووری مۆریتانیا، کە لە ساڵی ٤٥٣ی کۆچی یوسفی کوڕی تاشفینی لە جێی خۆی دانا، چاوەڕێ بوو کە بگەڕێتەوە هەرچەندە رۆژان و مانگان و ساڵانی بژارد هەر نەگەڕایەوە، دوای ئەوە تێگەیشت کە چۆتە ناو قوڵای ئەفەریقا و دەیەوێت ئاینی ئیسلام بڵاو بکاتەوە. چۆن ئەو رۆشتوەتە باشوور بە دوای ئەوەدا دەگەڕێت کە چۆن خەڵکی فێری ئاینی ئیسلام بکات، یوسفی کوڕی تاشفین بیری لەوە کردەوە کە ئەمیش بەرەو باکوور بڕوات، بچێتە باکووری مۆریتانیاو وە بەرەو باشووری مەراکیش بکەوێتە رێ. بینی ژیانی بەربەر لەو ناوچەیەدا زۆر دوورن لە دینی خواوەو خەریکی خراپە کارین. بۆیە ئەویش هەر لە ساڵی ٤٥٣ی کۆچی گەڕا بەناو ئەو گەل و هۆزانەدا زۆر شتی سەرسامی لێ بینین، لەوانە:

---

[٤٢] قال "الذهبي" في "سير أعلام النبلاء": كان ابن تاشفين ٤١٠ - ٥٠٠ هـ= ١٠١٩ - ١١٠٦ م كثيرِ العفو، مقربًا للعلماء، وكان أسمر نحيفًا، خفيف اللحيه، دقيق الصوت، سائسًا، حازمًا، يخطب لخليفه العراق.

[٤٣] ووصفه "ابن الأثير" في "الكامل" بقوله: كان حليمًا كريمًا، دينًا خيرًا، يحب أهل العلم والدين، ويحكمهم في بلاده، ويبالغ في إكرام ا لعلماء والوقوف عند إشارتهم، وكان إذا وعظه أحدُهم، خشع عند استماع الموعظه، ولان قلبه لها، وظهر ذلک عليه، وكان يحب العفو والصفح عن الذنوب العظام... منذ أن ترک الشيخ أبو بكر بن عمر اللمتوني دويله المرابطين في جنوب موريتانيا وشمال السنغال في سنه ٤٥٣ هـ= ١٠٦١ م والشيخ يوسف بن تاشفين ينتظر وصوله، مر يوم ويومان وشهر وشهران ولم يرجع، وحين علم أنه قد توغل في أفريقيا ما كان منه رحمه الله إلا أن بدأ ينظر في الشمال باحثًا عمن ابتعد عن دين الله يعلّمه ويردّه إليه. نظر يوسف بن تاشفين في شمال موريتانيا المنطقه التي تعلوه وفي جنوب المەراكيش العربي فرأى من حال البربر الذين يعيشون في هذه المنطقه وبالتحديد في سنه ٤٥٣ هـ= ١٠٦١ م رأى أمورًا عجبا، هذه بعض منها.

گەل و هۆزی غەمارە:
ئەم گەل و هۆزە بەربەر بوون لە ناویاندا پیاوێک کە موسوڵمانیش بوو بانگەشەی پێغەمبەرایەتی دەکرد، لە هەمووی سەرسام تر ئەوە بوو ئەم پیاوە ئینکاری لە پێغەمبەرایەتی پێغەمبەری خوا ﷺ نەدەکرد. وە خۆشی دەیوت کە پێغەمبەرە و لەسەر دینی ئیسلامەوە هاتووە، لە هەموشی سەرسامتر ئەوە بوو کە ناوێکی غەریبی هەبوو، ناوی حایم بن منّ الله بوو، هەستا بەوەی کە شەریعەتێک و مەنهەجێکی تازە بۆ خەڵکی دابنێت وە زۆربەی خەڵکەکەش کەوتبوونە دوای. بۆ نمونە ئەم پیاوە لەسەریانی فەرز کردبوو کە لە شەو و رۆژێکدا دوو جار نوێژ بکەن، نوێژێک لە کاتی رۆژهەڵاتندا وە نوێژێکیش لە کاتی خۆر ئاوا بووندا، هەستا بەوەی کە قورئانێکی بەربەری بنووسێتەوە و دەست نوێژی لەسەر هەڵگرتبوون، جەنابەتی لەسەر هەڵگرتبوون، وە بەهەمان شێوە حەجیشی لەسەر لابردبوون، حەرامیشی کردبوو لەسەریان هەرچی هێلکەیەکی باڵدارە، وە مێینەی بەرازیشی بۆ حەڵال کردبوون. ماسی حەرام کردبوو هەتاکو سەری نەبڕن، لە هەمووی سەرسام تر ئەوە بوو کە خۆی بە موسوڵمان دەزانی و بانگەشەشی بۆ ئیسلام دەکرد. لە هەمووی کارەسات بارتر ئەوە بوو کە خەڵکی باوەڕیان پێهێنابوو وایان دەزانی کە ئەمە ئیسلامە.

گەل و هۆزی بەرغواطە:
ئەم گەل و هۆزەش بە هەمان شێوە هەر لە بەربەر بوون وە لەو ناوچەیەدا نیشتەجێ بووبوون، گەورەی ئەم هۆزە ناوی صالح كوڕی طەریفی كوڕی شەمعون بوو[44]. ئەمیش بەهەمان شێوە بانگەوازی بۆ پێغەمبەرایەتی خۆی دەکرد، پێنج نوێژی فەرز کردبوو لە بەیانیاندا و پێنجیش بە ئێواراندا، فەرزی کردبوو کە دەبووایە لە کاتی دەستنوێژ گرتن دا ناو ناوکیان بشۆردایە لەگەڵ ناوقەدیاندا وە فەرزی کردبوو دەبوو ئافرەتانی غەیرە موسوڵمانیان بهێنایە، وە بۆشی حەڵاڵ کردبوون کە لە چوار ژن زیاتریان ببوایە، فەرزی کردبوو لەسەریان کە مووی درێژ و نینۆک بهێڵنەوە ئەمەش بەس بۆ پیاوان بوو. سەڕای هەموو ئەم کارانەشی بانگەشەی بۆ ئیسلام دەکرد و خۆی بە موسوڵمان دەزانی.

گەل و هۆزی زناتە:
ئەم گەل و هۆزی زناتەیە گەل و هۆزێکی سونی مەزهەب بوون، وە ئیسلام وەکو لایەنە بەندایەتیەکەی ناسیبویان تەنها دەیانزانی ئیسلام بریتیە لە نوێژو رۆژو زەکات و حەج، بەڵام هیچ شتێکیان لەبارەی بیروباوەڕی ئیسلامەوە نەدەزانی. بە هێزەکان بێ دەسەڵاتەکانیان دەچەوساندەوە و دینیان بە تەواوەتی لە رەوشی ژیانی دنیاياندا جیا کردبوەوە، خەڵکی نوێژو رۆژووی دەکرد، بەڵام زینا و مەشروب خواردن و ریبا کارێکی سروشتی بوو لە لایان. زۆربەی زۆریە خەڵکەکە لە و ناوچەیەدا هاوشێوەیە ئەم گەل و هۆزە پیادەی دینیان دەکرد.

[44] ئەگەر جوان تێبینی ناوەکەشی بکەی هەست دەکەیت، کە ئەمە لە نەوەی جولەکەکانە.

لە زۆربەی جێگەكاندا توشی بتپەرستی و قەبرپەرستی و ئەو جۆرە شركیاتانە بووبوون، بۆ ئەوەی نزیكیان بكاتەوە لە خوا. ئەم گەل و هۆزانە زۆربەی زۆریان لە باشووری مەراكیش و جەزائیردا نیشتەجێ بووبوون، زۆربەشیان ئیسلامیان لەسەردەمی عوقبەی كوڕی نافع و موسا كوڕی نوصێرە وە پێ گەیشتبوو.

یوسفی كوڕی تاشفین و دروستكردنی ژیارێكی نوێ و سەركەوتنێكی بەهێز:

كاتێك كە زانی ئەو گەل و هۆزانە ئاوا توشی كاری گەندەڵی بووبوون لە دین و ژینیاندا، هەستا بە خۆی و سوپاكەی بەرەو باكوور ڕۆشت بۆ بانگەوازی خەڵكی بەرەو ئیسلام. ڕاستە كۆمەڵێك لە گەل و هۆزەكان هاتنە ناو كۆمەڵی مورابطین، بەڵام زۆربەیان شەڕیان كرد لەگەڵ سوپای مەرابطینەكان بەسەركردایەتی یوسفی كوڕی تاشفین. ئەوانەی كە جەنگی لەگەڵ كرد حاییم بن منّ الله وصالح بن طریف وە گەل و هۆزی زەناتە شەڕیان لەگەڵ كرد، وە زۆربەی زۆری هۆزەكانی تریش كەوتنە جەنگ لەگەڵیدا. سوپاكەشی بریتی بوو لە حەوت هەزار كەس كە ئەبوبەكری عومەری لەمتونی بۆی بەجێ هێشتبوو. بە گوێرەی كات و سەردەم كە خەڵكی فێری ئیسلام بوون و دینەكەیان بە جوانی وەرگرت كۆمەڵ كۆمەڵ دەچوونە ناو ئەو كۆمەڵە خەباتگێڕو موجاهیدەوە.

لەدوای گەڕانەوەی شێخ ئەبوبەكر عومەر لەمتونی لەساڵی ٤٦٨ی كۆچی و لە دوای ٢٥ ساڵ كە گەڕایەوە لە خواروی سینیگال و ناوەندی ئەفەریقا بینی كە یوسفی كوڕی تاشفین كە بەجێی هێشتبوو كردبووی بە ئەمیر لە باكووری مۆریتانیا و باكووری سینیگال لە ساڵی ٤٥٣ی كۆچی لەو كاتەوە توانیویەتی هەموو مەراكیش و مۆریتانیا و جەزائیرو تونس بخاتە ژێر دەسەڵاتی فەرمانڕەوای خۆیەوە، وە سوپاكەی بگەیەنێتە سەد هەزار سەربازی پیادە بێجگە لە سەربازانی سوارچاك كە ئاڵای دەوڵەتی مورابطینیان بەرز كردبووەوە.

ئەبوبەكری عومەری لەمتونی بینی یوسفی كوڕی تاشفین چەند شارێكی گەورەی دروست كردووە لەسەر بنەمای دینداری یەكێك لەو شارانە بریتی بوو لە مەراكیش وە یەكەم كار كە لەو شارەدا كردی دروستكردنی مزگەوتێك بوو لە قوڕ هەروەك پێغەمبەری خوا ﷺ چۆن سەرەتا هاتە ناو شاری مەدینەوە و مزگەوتێكی دروست كرد، یوسفی كوڕی تاشفین پێش ئەوەی بیر بكاتەوە كە خانوو و باڵەخانە بۆ خۆی دروست بكات، هەرچەند خاوەنی سەد هەزار سەرباز بووە، بەڵام یەكەم كاری دروست كردنی مزگەوت بووە.

ئەبوبەكری عومەری لەمتونی كە زانی ژیارێكی نوێی پێك هێناوە لەو ناوچەیەدا كە چەند ساڵانێك بوو ئەو ناوچەیە بۆ خۆیەوەی نەدیبوو، وە بینی كە یوسفی كوڕی تاشفین پیاوێكی لە خوا ترس و جیهان نەویستە و زاهید و خاوەن وەرعە، وە كەسێكی زاناشە بە دینی خوای گەورە ئەبوبەكری عومەری لەمتونی كە لە هیچ مێژوویەكدا نەبینراوە تەنها لە مێژووی موسوڵماناندا نەبێت، بۆیە پێی وت تۆ باشتری بۆ فەرمانڕەوایی ئەم دەوڵەتی مورابطینە بۆیە ئەوی خستە جێگەی خۆی و وە ئەویشی كرد بە ئەمیری خۆی. یوسفی كوڕی تاشفین توانی لە ماوەیەكی كەمدا خەڵكێكی زۆر كۆبكاتەوە لەو دەوڵەتەدا، وە توانی ئەم ئیسلامە بە جوانترین شێوە بڵاو

بكاتەوە، وە بە یوسفی كوڕی تاشفینی وت "من شیرینی ئەم ئیسلامەم زۆر بە جوانی چەشتووە" داوای لێ كرد كە ڕێگەی پێ بدات كە بگەڕێتەوە بۆ ناو ئەفەریقاو دەست بكات بە بانگەوازی خەڵكی بۆ ناو ئاینی ئیسلام.

ئەبوبەكری عومەری لەمتونی ئەو پیاوەی كە بانگەواز و جیهادی لە خۆیدا كۆ كردبووەوە:
لە دوای ئەوەی یوسفی كوڕی تاشفین كە ڕێگەی پێدا دیسان شێخ ئەبوبەكری عومەری لەمتونی -رەحمەتی خوای لێ بێت- بۆ كۆتا جار گەڕایەوە بۆناو جەرگەی ئەفەریقا سەر لەنوێ دەستی كردەوە بە بانگەوازێكی نوێ، ئەو وڵاتانەی كە لەسەر دەستی ئەم كەڵە پیاوە هاتنە ناو ئیسلامەوە بریتی بوون لە ٢٥ دەوڵەت، لەوانە گانا، بیساو، باشووری سینیگال، سیرالیۆن، ساحل عاج، مالی، چاد، بۆركینا فاسۆ، نەیجەر، غینیا، داهۆمی، نەیجیریا، كە نەیجیریا بۆ جاری دووەم ئیسلام چووە وە ناوی، كامیرۆن، ئەفەریقای ناوەند، گابوون، تۆگۆ...هتد.
لە ڕاستیدا مێژوونووسان لەسەر ئەو ڕایەن كە ئەم پیاوە لێوەشاوە جوامێرە بەتوانایە كە توانی ئیسلام بەرێتە زیاد لە ٢٥ دەوڵەتی ئەفەریقیەوە، هەروەک ابن كثیر لە كتێبەكەی البدایە و النهایە دەڵێت: "ئەگەر ئەبوبەكری عومەری لەمتونی بانگەوازی بۆ جیهاد بكردایە ٥٠٠ هەزار سەرباز كۆ دەبوونەوە بۆی واتا نیو ملیۆن سەرباز، كە گوێیان بە ژیان و ماڵ و سەروەت و سامانیان نەدەدا، لە پێناوی دینی خوای گەورەدا دەجەنگان، بێجگە لەو خەڵكانەی تر كە لەناو وڵاتەكەیدا بوون كە لە ژمارە نەدەهاتن، كە هەموویان لەسەر دەستی ئەم پیاوەدا موسوڵمان بووبوون "[٤٥].
بێگومان هەركەسێک كارێكی چاكە ئەنجام بدات وەیان نوێژێک بكات وەیان بەڕۆژوو بێت لەو وڵاتانەی كە ئیسلامیان لەسەر دەستی ئەبوبەكری عومەری لەمتونی موسوڵمان بوون، دەچێتە سەر حەسەناتی ئەو و خێری بۆ زیاد دەبێت.
هەروەها ابن كثیر دەڵێت: "هەرگیزاو هەرگیز خۆی بە خەلیفەو ئەمیرو پادشا نەزانیوە، وێڕای ئەوەی كە خاوەنی ٥٠٠ هەزار سەرباز بووە هەمیشە خۆی لە ژێر ركێفی خیلافەتی عەباسییەكاندا بینیوەتەوە. چەند جارێكیش بۆ دەوڵەتی عەباسی سوپای خۆی بەكار خستوەو شەڕو پێكدادانی لەگەڵ دوژمنانی ئیسلامدا كردووە".
ئەم سەركردە لێوەشاوەیە لە دوای ژیانێكی دورو درێژ كە خوای گەورە پێی بەخشیبوو لە یەكێک لە فتوحاتەكانیدا لە ساڵی ٤٨٠ی كۆچی شەهید دەبێت. كردبووی بە پیشەی هەمیشەی كە لە ساڵێكدا دوو جار دەچوو بۆ جیهاد كە فەتحی وڵاتانی دەكردو ئیسلامی فێری خەڵک دەكرد. پێش

---

[٤٥] "فكانت أكثر من خمس عشر ه دوله أفريقيه قد دخلها الإسلام على يد هذا المجاهد البطل الشيخ أبو بكر بن عمر اللمتوني رحمه الله هذا الرجل الذي كان إذا دعا إلى الجهاد في سبيل الله - كما يذكر ابن كثير في البدايه والنهايه - كان يقوم له خمسمائه ألف مقاتل، أي نصف مليون من المقاتلين الأشداء غير من لا يقومون من النساء والأطفال، وغير بقيه الشعوب في هذه البلاد من ئيعداد لا تحصى قد هداها الله على يديه".

شەهید بوونی ئەم كەڵە پیاوە واتا لە ساڵی ٤٧٨ی كۆچی ئەگەر سەیری نەخشەی جیهان بكەین وڵاتی مورابطین لە تونسەوە دەستی پێ دەكرد تاكو باكووری گابوون لە ناوەڕاستی ئەفەریقادا. واتا سێ یەكی روبەری ئەفەریقا لە ژێر دەستێدا بوو.
هەر لەبەر ئەوە بوو كاتێک كە ئەلفۆنسۆی شەش وەڵامی نامەكەی موعتەمەد علی اللهی كوڕی عیباد ی بەدەست گەیشت كە ئەمیری ئیشبیلیە بوو هەروەک پێشتر لە نامەكەیدا ئاماژەمان پێ دا كە داوای باوەشێنی لێ كردبوو، ئەویش چاوترسێنی كرد بە باوەشێنی مورابطینەكان. دەیزانی كە سێ یەكی ئەفەریقا لە ژێر دەستی مورابطینەكاندایە وە دەشی زانی كە گەل و هۆزێكن كە هەموو ژیانیان لە جیهاد دا بردۆتە سەر بۆیە خێرا سوپاكەی خۆی گەڕاندەوە دواوە.

دەوڵەتی مورابطین و یوسفی كوڕی تاشفین و خۆ ناونانی بە ئەمیری موسوڵمانان ناصرالدین:
لە سەرەتاوە باسی مێژووی مورابطینمان كرد كە لەساڵی ٤٤٠ی كۆچی كە لە سەر دەستی تاكە پیاوێک دامەزرا كە ناوی عبداللهی كوڕی یاسین بوو. لەدوای ئارامیەكی زۆر و بانگەوازێكی نەپساوە لە سەر مەنهەجی پێغەمبەری خوا توانی ئەو دەوڵەتە دابمەزرێنێ و ئاینی پیرۆزی ئیسلام بڵاو بكاتەوە بەناو دەوڵەتەكانی ئەفەریقادا.
ئەم هەموو سەروەریەی كە تۆمار كرا كە بۆ ماوەی ٣٨ ساڵ توانیان گەورەترین دەوڵەت دابمەزرێنن. لە پاشاندا لە ساڵی ٤٧٨ی كۆچی لەو ساڵەدا یوسفی كوڕی تاشفین بوو بە گەورەو لێ پرسراوی ئەو دەوڵەتە گەورەیە وە ناوی خۆی نا بە ئەمیری موسوڵمانان أمیر المسلمین وناصر الدین، وە خەڵكێک لەوانەیە بپرسێت كە بۆ خۆی ناو نەناوە بە أمیر المؤمنین؟
لە وەڵامدا دەڵێین: "ئەو شەرەفەی بۆ عەباسییەكان بەجێ هێشت، بۆ ئەوەی فیتنە نەكەوێتە ناو موسوڵمانانەوە، وە خۆشی بە یەكێک لە پیاوانی عەباسییەكان دەزانی".
هەرچەندە عەباسییەكان لەو ماوەیەدا لە بەغداد زیاتر بەولاوە خاوەنی هیچ جێگەیەكی كە نەبوون، بەڵام لە راستییدا یوسفی كوڕی تاشفین دەیویست كە موسوڵمانان لەژێر یەک ئاڵادا كۆببنەوە، نەیدەویست كە موسوڵمانان پارچە پارچەیان تێ بكەوێت و یاخی بن لە خیلافەت. وە نەشی دەویست یاخی ببێت لە خەلیفەی موسوڵمانان لە بەغداد، هەموو ئاواتیشی ئەوە بوو وەک مێژوونووسان بۆمان دەگێڕنەوە كە سوپاكەی لەگەڵ سوپای خەلیفەی عەباسیدا تێكەڵ بكات و وە خۆشی بە یەكێک لە پیاوەكانی دەوڵەتی عەباسی لەقەڵەم بدات. لە راستییدا ماوەتەوە بڵێین ئەم كەڵە پیاوە تێگەیشتنێكی راست و دروستی هەبوو بۆ ئیسلام وە دڵسۆز ترین كەسیش بوو لەسەردەمی خۆیدا بۆ ئیسلام.

یوسفی كوڕی تاشفین و نێردراوەكانی ئەندەلوس:
لە ساڵی ٤٧٨ی كۆچی لە شاری مەراكیش یوسفی كوڕی تاشفین پێشوازی كرد لە نێردراوەكانی ئەندەلوس كە لە لایەن مولوک طەوایفەوە هاتبوون، هەروەک پێشتر ئاماژەمان پێ كردبوو داوای یارمەتی و پشتگیریان لە دەوڵەتی مورابطین كرد لەبەر ئەوەی كە نەساڕاكان هێرشیان كردبووە سەریان. خەڵكی ئیسپانیا داوایان لێ دەكات كە بچن بە هانەیانەوە كە بێن لە پێناوی خوای

گەورەدا بجەنگن و شەڕ لەگەڵ نەساڕاکاندا بکەن. لەڕاستیشدا کە گوێیان لەم وتانەی ئەوان بوو یوسفی کوڕی تاشفین وتی "ئەمە نیعمەتێکی گەورەیە کە رووی کردۆتە ئێمە وە ئێمە ئاواتە خوازین کە بجەنگین لە پێناوی خوای گەورەدا"
" فيالها من نعمه، ويالها من أمنيه".

لە دوای رازی بوونییوسفی کوڕی تاشفین هەستاو کەوتە رێ بە حەوت هەزار سەربازی ئازا و بوێرەوە بەرەو ئەندەلوس لەگەڵ ئەوەی کە هێزی سەربازی لە باکووری ئەفەریقادا خۆی دەدا لە سەد هەزار سەرباز، وە هەروەها خاوەنی ٥٠٠ هەزار سەرباز بوو لە باشووری ئەفەریقادا، خەڵکانێک لەوانەیە بپرسن کە ئەو خاوەنی ئەو هەموو سوپا زۆرە بێت بۆ تەنها حەوت هەزار سەرباز لەگەڵ خۆی دەبات؟

لەوەڵامدا دەڵێین: ئەوەمان بۆ دەردەخات کە ئەم پیاوە خاوەنی زیرەکیەکی بێ وێنە بووە، ئەم سەرکردە لێوەشاوەیە ئەگەر بهاتایەو بە هەموو سوپاکەیەوە بەرەو ئەندەلوس بڕۆشتایە ئەی چی بەجێ بهێشتایە بۆ ئەو رووبەرە گەورەیەی کە لە ژێر دەسەڵاتیدا بوو، کێ پارێزگاری لە باکوورو باشووری ئەفەریقا بکردایە؟ وە زۆربەی زۆری سوپاکەشی لە تونس و مەراکیش و جەزائیر وَ سینیگال نیشتەجێ کردبوو.

دەستی کرد بە کۆکردنەوەی چەک و کەشتی ئامادە کرد بۆ پەڕینەوە لە کەنداوی شاخی طاریقەوە، کاتێک کە ویستیان بپەڕنەوە لە ناوەڕاستی دەریادا شەپۆلێکی بێ شومارو باو بۆرانێک رووی تێکردن، خەریک بوو هەموو کەشتیەکان نغرۆی ئاوەکە ببن، لە راستییدا بێجگە لەوەی کە ئەم پیاوە سەرکردەیەکی لێوەشاوە بووە لە هەمان کاتدا پێشەنگێک و ئیمامێکی گەورەش بووە، بە گەردن کەچی و زەلیلی دەستی بەرز کردەوە بۆ ئاسمان و وتی:"خوایە گیان ئەگەر ئەزانی ئەم پەڕینەوەیەی ئێمە خێری تێدایە بۆ ئێمەو بۆ موسوڵمانان بەگشتی، خوایە گیان پەڕینەوەکەمان بۆ ئاسان بکە. وە خوایە گیان ئەگەر خێری تێدا نییە بۆ ئێمەو بۆ موسوڵمانان بەگشتی کارێک بکە کە ئێمە نەتوانین بپەڕینەوە." دەڵێن هێشتا تەواو نەمابوو لە دوعا کردن باوو بۆرانەکە کۆتای پێ هات وە شەپۆلی دەریا نیشتەوە، هەر بە گەیشتنە ئەوبەری بۆ ناو خاکی ئیسپانیا کە وەفدێکی زۆر گەورە پێشوازیان لێ کرد، ئەو پێش هەموو شتێک سوجدەی شوکری برد کە خوای گەورە کارەکەی بۆ ئاسان کردووە، وە خوای گەورەش کردویەتی بە سەربازێک لە سەربازەکانی تاوەکو لە پێناوی ئەم دینەی خوای گەورەدا بجەنگێت[٤٦].

---

[٤٦] "أعدّ العده رحمه الله وجهّز السفن، وبينما يعبر مضيق جبل طارق، وفي وسطه يهيج البحر وترتفع الأمواج وتكاد السفن أن تغرق، وكما كان قائدًا يقف هنا قدوه وإمامًا، خاشعًا ذليلًا، يرفع يديه إلى السماء ويقول: اللهم إن كنت تعلم أن في عبورنا هذا البحر خيرا لنا وللمسلمين فسهّل علينا عبوره، وإن كنت تعلم غير ذلک فصعّبه علينا حتى لا نعبره، فتسكن الريح، ويعبر الجيش، وعند أول وصول له، والوفود تنتظره ليستقبلونه استـ قبال الفاتحين، يسجد لله شكرًا أن مكّنه من العبور، وأن اختاره ليكون جنديًا من جنوده سبحانه وتعالى ومجاهدًا في سبيله".

یوسفی كوڕی تاشفین و نمونەی پێشەنگ

یوسفی كوڕی تاشفین چوە ناو خاكی ئەندەلوس وە چووە شاری ئیشبیلیە پێشوازیەكی فاتحەكانی لێكراوە خەڵكی زۆر بەدەمی سوپاكەیەوە رۆیشتن، پاشان رووە شاری قشتالە كەوتە رێ كە نەسرانییەكان لەوێ جێگیر بووبوون،وە ترس و بیم كەوتبوە دڵی هەرچی پاشا و ئەمیری موسوڵمانان و كافرو نەسارانی بوو لە خاكی ئیسپانیا دا یوسفی كوڕی تاشفین بەو پەڕی سەر بەرزی عیزەت و جوامێری بە ناو خاكی ئیسپانیادا دەگەڕا تەنها بە حەوت هەزار سەربازەوە.

ئەوە ماوەی حەفتا ساڵە موسوڵمانانی ئەندەلوس لە ترسنۆكی و سەر شۆڕیدا دەژین هەموو ساڵێك جزیە دەدەن بە نەساراكان كە خۆیان بینی ئەوندە سەر شۆڕو زەلیلن و خەڵكانێكی تر لە پەوڕی كیشوەرێكی ترەوە هاتوون بە سەر دەریادا پەڕیونەتەوە و دەیانەوێت گیانی خۆیان فیدا بكەن بۆ ئەم ئیسلامە، سەربەز و خاوەنی كەرامەتن وە دەیانەوێت وشەی خوای گەورە بە بەرزو پیرۆز رابگرن گیان و ماڵ و منداڵیان بەلاوە هیچ نییە تەنها رەزامەندی خوای گەورەیان دەوێت، خەڵكی ئەندەلوس كە ئەم رەوشەیان بینی زۆر گۆڕان وە ئەوانیش خۆیان ئامادەكرد بۆ بەرنگاری بوونەوە لە نەسرانییەكان بانگی جیهادیان داو بەرەو جیهاد كەوتنە رێ.

مقری لە نفح الطیب دا دەڵێت: موعتەمەدی كوڕی عەباد لە ئیشبیلە سوپاكەی كۆ كردەوە، وە بەهەمان شێوە لە شاری قورتوبەوە سوپای باش كۆبووە، وە هەواڵ گەیشت بە الأذفونش كە بە فۆنسۆی شەشەم ناسراو بوو ئەویش سوپایی گەورو بێشوماری ئامادەكرد لە طوڵیطڵە[٤٧].

بەهەمان شێوە یوسفی كوڕی تاشفین كەوتە رێك خستنی سوپاكانی ئیشبیلەیە و قورتوبەو بطلیۆس وە هەموویانی رێك خستن بەرەو جێگەیەك كەوتنە رێ كەناوی زەلاقە كە دەكەوێتە باكووری وڵاتی موسوڵمانان لە ئیسپانیا واتا نزیك سنورەكانی قشتالە بوو وە سوپایی موسوڵمانان لەو جێگەیەدا خۆیدا لە نزیكەی سی و پێنج هەزار سەرباز.

لێرەدا دەبێت لەوە تێبگەین كە پێشەنگ چەندە گرنگە چونكە خەڵكی لە دەوری پێشەنگ كۆ دەبێتەوە، وە خەڵكی وا لێ دەكات كە برایەتی یان بەهێزو نەپساوە بێت، خەڵكی وای لێ دەكات كە غیرەتی بۆ ئەم ئیسلامە بجولێت، كەواتە دەبێت خەڵكی لەوە تێبگات موسوڵمانان هەمیشە پێویستیان بە پێشەنگە ئەگەر پێشەنگ نەبێت خەڵكی نازانێت چۆن كۆبێتەوە.

كەواتە با پێشەنگەكانمان كە خۆیان بە سەركردەی پارتە ئیسلامیەكان دەزانن دەبێت رەوشتێدان وەك ئەم كەڵە سەركردەیە بێت تا خەڵكی لە دەوریان كۆبێتەوە نەك هەوڵ بدەن بۆ مەرامی تایبەت بۆ ناو دەركردن و بۆ بەرژەوەندی تایبەتی خۆیان، چونكە هەر كەس نان و پیاز بەم ئیسلامە بخوات خوای گەورە سەر شۆڕ و زەلیلی دەكات لە جیهانش وە لە قیامەت وە نمونەی زۆرمان هەیە لە مێژووی ئەم ئیسلامەدا.

---

[٤٧] قال المقري في نفح الطيب: واجتمع بالمعتمد بن عباد بإشبيليه، وكان المعتمد قد جمع عساكره أيضاً، وخرج من أهل قرطبه عسكر كثير، وقصده المطوعه من سائر بلاد الأندلس، ووصلت الأخبار إلى الأذفونش فجمع عساكره، وحشد جنوده، وسار من طليطله.

نێوان سوپای موسوڵمانان و سوپای نەساڕاکان:

سی و پێنج هەزار موسوڵمانان کەوتنەڕێ بەرەو زەلاقە بە سەرکردایەتی یوسفی کوڕی تاشفین لە وێدا بەرەو ڕوی نەسڕانییەکان وەستانەوە، وە ئەو جێگەیە لە مێژوودا ناسراوە بە جێگەیی زەلاقە، بەڵام پێشتر ئەو جێگەیە بەو ناوە نە ناسرابوو دوای باسی دەکەین بۆ چی ئەو ناوەی لێنراو پێی دەوترێت زەلاقە.

کاتێک کە یوسفی کوڕی تاشفین لە جێگەیی جەنگەکەدا بنەو بارگەی خۆی خست هەواڵێکی زۆر ترسناکی بۆ هات لە وڵاتی مەراکیشەوە کە موسیبەتێکی زۆر گەورە بوو بۆ یوسفی کوڕی تاشفین کە هەواڵی مردنی کوڕە گەورەکەیان بۆ هێنا کە لە جێگەیی خۆی دای نابوو لە مەراکیش، لەگەڵ ئەو هەموو نارەحەتی و بێزاریەیی کە دەوڵەتێکی وا گەورەی لە دوا بە جێما بوو هەرگیز بیری لەوە نەکردەوە کە بگەڕێتەوە واز لە جیهادەکەی بێنێت، وە یەکێک لە سەرکردەکانی خۆی گەڕاندەوە بۆ مەراکیش کە سەر پەرشتی ئەو وڵاتە بەرفراوانە بکات کە ناسراوە بە مورابطین ئەو سەرکردە لێوەشاوە ناوی داودی کوڕی عائشە بوو ناردیەوە وەک وەزیرێک تا دەگەڕێتەوە وەک وەزیرێک فەرمانڕەوای ئەو دەوڵەتە بکات.

نەساڕاکان خۆیان ئامادە کرد کە زانیان یوسفی کوڕی تاشفین بە سی و پێنج هەزار سەربازەوە هاتووە ئەوانیش نزیکەی شەست و سێ هەزار سەربازی نەسرانی بۆ ئامادە کرد بەرەو جێگەیی زەلاقە کەوتنەڕێ بە سەرکردایەتی فۆنسۆی شەشەم کە یارمەتی سەربازی لە ئیتاڵیا و ئەڵمانیا و فەڕەنسا و ئینگلیز وەرگرتبوو وە پاپایی ئەو سەردەمە کە ناوی صەکوکا بوو پسوڵەی لێخۆش بوونی دا بە هەموو سەربازانی ئەو جەنگە وە هەمیشە دەیوت کێ دەجەنگێت دژی موسوڵمان پسوڵەی لێخۆش بوونی ئامادەیە!

لەسەرەتای سوپاکەی خۆیەوە فۆنسۆ وێنەی بە ناو مەسیحی هەڵگرتبوو بە هەمان شێوە وێنەی خاچیان هەڵگرتبوو هاواریان دەکر ئێمە ئەمڕۆ بەم سوپایە شەڕ لەگەڵ مرۆڤ و جنۆکە و فریشتەکان دەکەین وە محمەدو هاورێکانی دەکوژین چونکە وایان دەیزانی کە شەڕی خاچ پەرستان و موسوڵمانانە[٤٨].

نامە گۆڕینەوەی نێوان سوپاکان و جەنگی میدیایی نێوانیان

وەک پیشەی هەمیشەیی سوپاکان لەو سەردەمەدا لە نێوانی خۆیاندا نامەیان ئاڵوگۆڕ دەکرد، یوسفی کوڕی تاشفین نامەیەکی نارد بۆ ئەلفۆنسۆی شەش لە نامەکەدا دەڵێ "بیستبومان ئەت ویست کە تۆ لە دەریاوە بپەڕێیتەوە بۆ لامان، ئەوا ئێستا ئێمە پەڕیوینەتەوە بۆ لات، داواکاریش بووی بەوەی کە ئێمە بگەینە لات ئەوا ئێمە هاتین و ئاکامەکەشی دەزانیت. داواکردنی بێ باوەڕانیش تەنها سەر لێشێواوی و گومڕاییە، من بانگەوازت دەکەم بۆ ئیسلام وە دانی جزیە و

---

[٤٨] قدم "ألفونسو السادس" يحمل الصلبان وصور المسيح وهو يقول: بهذا الجيش أقاتل الجن والإنس وأقاتل ملائكه السماء وأقاتل محمدًا وصحبه، فهو يعرف تمامًا أنها حرب صليبيه ضد الإسلام.

دەبێت بە سەر شۆڕیش بمان دەیتێ، وە یان جەنگ وە ماوەشت سێ ڕۆژە بۆ وەڵام دانەوەی نامەکە."

ئەلفۆنسۆی شەش کاتێک کە نامەکەی وەرگرت و خوێندیەوە تورەبوونێک رووی تێکرد کە لێوەکانی خۆی دەگەست، دەی وت من چۆن جزیە بدەم لە کاتێکدا کە موسوڵمانان جزیەیان داوە بە من، وە وەڵامی یوسفی کوڕی تاشفینی دایەوە بە جەنگ، کاتێک کە نامەکە گەیشتەوە لای یوسفی کوڕی تاشفین هەر لەسەر پشتی نامەکەی وەڵامی دایەوە، کە ئەوەی کە بەچاو نەت بینیوە دەی بینی وە ئەوەشی کە بە گوێ نەت بیستووە دەیبیستی، بۆی نووسی سڵاو لەو کەسانەی کە دواى ڕێنوینی دەکەون[49].

کاتێک کە وەڵامەکەی یوسفی کوڕی تاشفینی بە دەست گەیشتەوە، تێگەیشت بەوەی کە لە تواناو دەسەڵاتی ئەلفۆنسۆدا نییە کە بەرانبەر بەو سوپایە بوەستێتەوە.

خاوەنی کتێبی الروض المعطار في خبر الأقطار: "کاتێک کە نامەکە گەیشتەوە بە ئەلفۆنسۆ هەستا بەوەی کە لەگەڵ قەشەکان و راهیبەکاندا کۆبوونەوەی کرد، هەر بە ناو سوپاکەی خۆیدا ئینجیلی بەسەر هەموو سوپاکەیدا بەش کرد وە هەروەها یەکێک لە جاسوسەکانی خۆی نارد بۆلای ئیبنو عەباد، ئەلفۆنسۆی شەش داوای کرد لە ئیبنو عەباد کە هاوڕێکەی خۆی بگەڕێنێتەوە بۆ ئەو دیوی دەریا واتا بۆ وڵاتی خۆی. ئەم چاوی تێوەی دەبێت و جزیەشی لێ وەرناگرێت، بەڵام بە مەرجێک دواکەوتوی ئەلفۆنسۆ بێت، وە پێشی وت ئەگەر بێت و شەڕیشمان لەگەڵدا بکەن ئەوا سوپایەکم بۆ ئامادە کردوون کە جنۆکەو مرۆڤ و فریشتەکان لە ئاسمان دەکوژن، هەر لەو کاتەشدا لەو کتێبەدا هاتووە کە دەڵێ نەسرانییەکان زۆر لوت بەرز بوون بە سوپاکەی خۆیان، چونکە دوو ئەوەندەی سوپای موسوڵمانان بوون."

شەوێک ئەلفۆنسۆی شەش لە خەودا بینی کە سواری پشتی فیلێک بووە و بە قامچیەکەی پیایدا دەکێشێت، دوای هەستانی لەخەو پرسی لە قەشەو راهیبەکان یەک کەس لەوان وەڵامی نەدایەوە، یەهودیەک کە لە موسوڵمانانەوە فێری لێکدانەوەی خەو بووبوو، بۆ ئەوەی کە شەڕەکەی پێ بکات پێی وت: کە لە شەڕەکەدا سەرکەوتوو دەبیت، واتە دەتوانیت بپەڕیتەوە بۆ خاکی دەوڵەتی مورابطین، بەڵام خەڵکەکە هەموویان ئەو کابرایەیان بە درۆ خستەوە، پاشان ئەو کەسەی کە بە درۆی خستەوە هەر لەویا وتی تکام وایە کە ئەم خەوە بۆ کەس نەگێڕیتەوە وە بێ دەنگی لێ بکە.

ئەو کەسە وتی من زانیومە کە ئەمە خەوێکی زۆر گرنگە وە بە واتای کارەساتێکی گەورەو موسابەتێک بەم نزیکانە دەقەومێت، پاشان وتی من لە قورئانی موسوڵمانەکاندا بیستومە کە خواکەیان دەڵێت: (ألم تر كيف فعل ربک بأصحاب الفيل)، وا هەست دەکەم وەکو سوپاکەی ئەبرەهە لە ناو بچن، هەروەها بە نسبەت قامچیەکەوە کە داوتە لە فیلەکە خوای موسوڵمانان دەڵێت: (فإذا نقر في الناقور)، ئەویش واتای ئەوە بوو کە موسوڵمانان بە قامچیەوە راویان دەنێن

[49] " ما تراه بعينک لا ما تسمعه بأذنک، والسلام على من اتبع الهدى".

و را دەكەن لەژێر دەستیاندا. بۆیە كابرای یەهودی لە ترساندا لە ناویاندا رای كرد وە ئەلفۆنسۆش توشی لەرز و دڵەڕاوكێ بووبوو[٥٠].
هەرچەند ئەلفۆنسۆ هەوڵی دا كە ئەو شەڕە نەبێت، بەڵام نەشی توانی لە لوت بەرزی خۆی كەم بكاتەوە بۆیە ویستی نەخشەیەكی خراپە كارانە دابڕێژێت، ئەلفۆنسۆی شەش نامەیەكی نارد بۆ یوسفی كوڕی تاشفین لە نامەكەدا نووسرابوو كە رۆژی جەنگەكەی دەست نیشان كردبوو، واتا ئەو رۆژەی كە نامەكەی نووسی رۆژی پێنج شەممە بوو، لە نامەكەدا دەڵێ با بەیانی شەڕ نەكەین لەبەر ئەوەی رۆژی هەینییەو جەژنی موسوڵمانانە وە ئێمە لە جەژنی موسوڵماناندا شەڕ ناكەین، رۆژی شەمەش جەژنی یەهودیەكانە وە سوپاكەشم زۆربەی زۆری یەهودین، رۆژی یەكشەمەش جەژنی ئێمەیە، جا ئەگەر دەكرێت با جەنگەكە دوا بخەین بۆ رۆژی دوو شەممە.
كاتێك كە نامەكەی وەرگرت یوسفی كوڕی تاشفین سەركردەكانی خۆی كۆكردەوە وە تێی گەیاندن كە ئەمە پلانێكی زۆر ترسناكی ئەلفۆنسۆیە، چونكە ئەو باش لە هونەری سەربازی گەیشتبوو بۆیە نەیهێشت كەس لە سوپاكەی ئاگاداری ئەو نامەیە بێت، چونكە ئەلفۆنسۆ پیاوێكی درۆزن و دوو رووە. یوسفی كوڕی تاشفین وتی من چۆن بڕوای پێ بكەم كاتێك كە ئەوان بەدەم خوای گەورەوە درۆ دەكەن، وە بەدەستی خۆیان كتێب دەنووسن و دەڵێن لە لایەنی خواوە هاتووە، وەک خوای گەورە لە باسیاندا دەفەرموێت: وَكُلَّمَا عَاهَدُواْ عَهْدًا نَّبَذَهُ فَرِيقٌ مِّنْهُم بَلْ أَكْثَرُهُمْ لَا يُؤْمِنُونَ ﴿١٠٠﴾ البقرة. واتە: هەرجارێك پەیمان ببەستن (لەگەڵ خواو پێغەمبەرو موسوڵماناندا) خێرا دەستەیەكیان پەیمانەكەیان شكاندووە، بەڵكو زۆربەی زۆریان بڕوایان نییە (بەرێزو قەدری پەیمان و ئیمان).

ئامادەكردنی سوپا و خەوەكەی ئیبنو رومەیلە:
یوسفی كوڕی تاشفین بە ئاگاداریەكی زۆرەوە، كە هەر نامەكەی ئەلفۆنسۆی بە دەست گەیشت سوپاكەی ئامادە كرد، ئێوارەی پێنج شەممە سوپاكەی بە تەواوەتی ئامادەكرد، كە كەمینێكی باشیان دانابوو لە شەوی هەینی دا، یەكێك لە زانا پایە بەرزەكانی ئیسپانیا كە ئەو شەوە خەوی لێكەوت لەناو سوپاكەدا كە یەكێك بوو لە زاناكانی مالیكی لە قورتوبە، بە ئیبنو رومەیلە ناسراوە[٥١].

---

[٥٠] خاوەنی ئەو كتێبە دەڵێت: ئەو كەسەی خەوەكەی بۆ لێك دایەوە یەكێك بوو لە موخابەراتەكانی ئیبنو عەباد، بۆ ئەوەی ورەی سوپاكە و ئەلفۆنسۆش بڕوخێنێت.

[٥١] ناوی ئەبو الفقيه الناسک أبو العباس أحمد ابن رميله قرطبي، بە ئەسڵ خەڵكی قورتوبە بوو، وە كونیەكەشی أبا العباس، پیاوێكی لەخوا ترس و دیندار و خاوەن وەرع بوو. وە پیاوێكی ڕاستگۆ و خاوەنی كردەوەی چاك بووە، هەروەها لە باسی ئەم پیاوەدا ئەبو محمدی كوڕی عیتاب رەحمەتی خوای لێ بێت دەڵێت: "خاوەنی زانستێكی بێ شومار و پیاوێكی خاوەن وەرع بووە، وە لە جێگەی زەلاقەدا شەهید بووە، رووبەڕوو نەک لە پشتەوە لە ساڵی ٤٧٩ی كۆچی". تەنها كاری گرنگی ئەم پیاوە دەرس

بۆیە ئەو شەوە لە ناو سوپاكەی یوسفی كوڕی تاشفیندا خەوی دی بە پێغەمبەری خواوە ﷺ، لە خەودا پێغەمبەر خوا ﷺ پێی فەرمو "ئەی ئیبنو رومەیلە ئێوە سەركەوتون و تۆش دێی بۆ لامان"[52].

كاتێک كە ئەم خەوەی بینی لە خۆشیاندا هەستایە سەرپێ و هاواری كرد وە دەشی زانی كە بینینی پێغەمبەری خوا ﷺ لە خەودا حەقە و راستیە، چونكە شەیتان ناتوانێت خۆی بخاتە سەر شێوەی پێغەمبەری ئازیزمان ﷺ، هەروەک خۆی بۆمان باس دە كات فِي البخاري بسنده عن أَنَس رَضِيَ اللهُ عَنْهُ قَالَ: قَالَ النَّبِيِّ ﷺ: "مَنْ رَآنِي فِي الْمَنَامِ فَقَدْ رَآنِي فَإِنَّ الشَّيْطَانَ لَا يَتَخَيَّلُ بِي وَرُؤْيَا الْمُؤْمِنِ جزءٌ مِنْ سِتَّه وَأَرْبَعِينَ جزءاً مِنْ النبوه.

ئەو زانا پایە بەرزە ئەوەندە دڵخۆش و دەم بە پێكەنین بوو كە ئەو خەونەی بینی بوو لە خۆشیدا خۆی پێ رانەگیرا، بە دەنگی بەرز هاواری دەكرد مژدەی پێغەمبەرتان بەمێ، من لە پێناوی خوای گەورەدا دەمرم و ئێوەش سەر دەكەون، چ ئەجرو پاداشتێک هەیە كە ئەوەندەی ئەمە گەورەو دڵ خۆشكەر بێت. هەر لە نیوەی شەودا ئیبنو رومەیلە چووە لای یوسفی كوڕی تاشفین و لە خەو هەڵی ساند، هەروەها موعتەمەد علی الله كوڕی عیبادی لە خەو هەستاند كە ئەو سەرپەرشتی هێزی ئەندەلوسی دەكرد، وە هەروەها موتەوەكیلی كوڕی ئەفطەسی هەستاند و بە هەمان شێوە عبدالله كوڕی *بەلقین- یشی ئاگادار كردەوە، وە هەموو سەركردەكانی جەنگی ئاگادار كردەوە، ئەنجا خەوەكەی بۆ گێرانەوە كە چۆن خەوی بینیوە بە پێغەمبەری سەروەرمانەوە ﷺ.

ئەو خەوە یوسفی كوڕی تاشفین و هەموو سەركردەكانی راپرسكاند، هەموو لە خۆشیان دا لە نیوەی شەودا خەبەریان بووەوە، هەموو سوپاكە خەبەری بوەوە و خەوەكەی ئیبنو رومەیلەیان دەگێرایەوە كە بینیبووی، وە دەیان وت كە ئێمە سەركەوتوین و ئیبنو رومەیلەش شەهید دەبێت، ئەمە بووبووە سرودی نیشتمانی ئەو سوپایە، هەتاكو ئەو دەمە خاكی ئەندەلوس ئەو خۆشی و شادیەی بە خۆوە نەدیبوو، كە سوپا خۆی بۆ جیهاد ئامادە بكات و ئەو كاتە خۆشانە بەرنە سەر.

دەمێک بوو خەڵكانێک بوون كە خەواڵو بوون، بەڵام وا ئێستا ئاواتە خوازی شەهید بوونن بۆیە یوسفی كوڕی تاشفین فەرمانی دا بەسەر سوپاكەیدا كە دەبێت هەموو سوورەتی ئەنفال بخوێنن، وە فەرمانیشی كرد بە وتار خوێنەكان لە سەر لەنوێ جیهاد بخەنەوە دڵی موسوڵمانان و سوپاكەی، خۆی بەسەر سوپاكەیدا دەگەڕا و هەموو كەتیبە و بەتالیۆنەكانی بەسەر دەكردەوە وە

وتنەوە و دانیشتن نەبووە لە مزگەوتدا، وەیان تەنها خەڵكی فێری قورئان خوێندن بكات، وە وا بزانێت كە ئەركی سەرشانی كۆتای پێ هاتووە، تێگەیشتبوو لەم دینە وەک خۆی، كە جیهاد لەم دینە داماڵرێت موسوڵمانان زەلیل و سەرشۆڕ دەبن، بۆیە ئاواتی بوو لە خاكی جیهادا رووبەڕوو شەهید ببێت.

[52] في هذه الليله يرى ابن رُمَيلَه هذا رسولَ الله صلى الله عليه وسلم وهو يقول له: يا ابن رمَيلَه، إنكم منصورون، وإنک ملاقين.

هاواری دەكرد بەهەشت بۆ ئەو كەسەی كە شەهید دەبێت، ئەوەشی كە دەمێنێتەوە پاداشتی دەستكەوتی دەبێت[٥٣].

دەزگەی هەواڵگری موعتەمەد علی اللە‌ی كوڕی عەباد چاودێری لەسەر دوژمن هەبوو:

موعتەمەد علی اللە زیرەكیەكی بێ وێنەی هەبوو لە جەنگدا بۆیە دەیزانی ئەلفۆنسۆ كە كەسێكی خاوەن نەخشەو پلانە لە جەنگدا، ئیبنو عەباد زانی كە ئەم خەڵكەش كە هاتوون لە سەحراوە پەروەردە كراون، بۆیە هەر لەناو كەتیبەكانی یوسفی كوڕی تاشفیندا چەند كەسێكی خۆی دادەنا تا رێگەو شوێنیان نیشان بدەن، چونكە هەركاتێك مورابطینەكان دوور بكەوتنایەتەوە بۆ كارو پێداویستی خۆیان ئەوا كەسێكی ئەندەلوسی لەگەڵیاندا دەڕۆشت، بۆ ئەوەی نەوەكو ئەلفۆنسۆ كەمین دابنێت و كە موسوڵمانە مورابطینەكان شەهید بن. جۆرەها ئەسپی دابەش كرد بەسەر مورابطینەكاندا كە لە جواد بەهیزتر بوون كە ئەوانیش پێیان دەوترا (الكردوس) ئەم جۆرە ئەسپە باڵایان بەرز بوو ئەمەش زیرەكی ئیبنو عەباد بوو.

هەواڵگرانی موسوڵمانان زۆر بەهێزای و بە راستگۆیانە هەواڵەكانیان دەگەیاندەوە بە سەركردەكانیان، هەر لەو شەوەدا دوو خۆبەخشی موسوڵمانان كە لە سەربازانی موعتەمەد بوون گوێیان لێ بوو كە ئەلفۆنسۆ قسە بۆ سوپاكەی دەكات و دەڵێت ئەم خەڵكانەی كە هاتوون خەڵكی ناو بیابانن ئەوان لە خاكی نەرمدا فێری شەڕن ئەگەر بتوانن شەڕەكە بگوێزنەوە ناو خاكێكی بەردین لە بەر ئەوەی ئەوان شارەزا نین بەو جۆرە جەنگانە، هەروەها ئەو دوو خۆبەخشەی ئیبنو عەباد جۆری چەكەكان و شێوەی نەخشەو پلانەكانی ئەوانیان دەهێنایەوە.

ئیبنو عەباد نامەیەكی نووسی بە كوڕەكەی خۆیدا ناردی بۆ یوسفی كوڕی تاشفین كە كوڕەكەی ناوی أبابكر بوو كە ئەلفۆنسۆ هەر ئەم شەو نیازی جەنگی هەیەو دەیەوێت بكاتە سەرمان.

سوپای موسوڵمانان و دانانی نەخشەو پلانێك بۆ هێرش:

لە دوای نامە نهێنییەكەی ئیبنو عەباد كە بە أبابكری كوڕیدا ناردبووی، لەوانەیە خەڵكێك بپرسێت كە بۆچی بە نامە یەكتریان ئاگادار كردەوە؟

لە وەڵامدا دەڵێین لەبەر ئەوەی كە هێمنی سوپاكە بپارێزن تا موسوڵمانان توشی دڵەڕاوكێ و ترس نەبن، هەر بەیانی رۆژی هەینی كە بەرواری دوانزەی مانگی رەجەبی ساڵی ٤٧٩ی كۆچی، چونكە كارێكی سەرسوڕ هێنەر نەبوو بۆ یوسفی كوڕی تاشفین كە ئەلفۆنسۆی شەش پەیمانەكەی خۆی بشكێنێت، ئەو دەیزانی كە هەمیشە ئەوان پەیمانی خۆیان دەشكێنن و هەر لەو رۆژەشدا هێرش دەكەن، هیچ پاساوێكیشی نەهێنایەوە بۆ شكاندنی پەیمانەكەیان، چەنكە ئەوان لە سروشتێداندا پەیمان شكێن بوون.

ئەوی كە جێگەیی سەرسوڕمان بوو لە لای ئەلفۆنسۆ شەشەم ئەوە بوو كە كاتێك هاتە سەر سوپایی موسوڵمانان سوپاكە لەو پەڕی ئامادە باشی دا بوو، وە بە نەخشە و پلانێكی باش

---

[٥٣] طوبى لمن أحرز الشهاده، ومن بقي فله الأجر والغنيمه.

موسوڵمانان جەنگیان کرد. یوسفی کوڕی تاشفین سوپاکەی کردبوو بە دوو بەشەوە بەشێک لە پێشەوە وە بەشێکی تر لەدواوە بۆ یارمەتی سوپای پێشەوە، ئەو نیوەیەی کە لە پێشەوە بوو معتمەد علی الله کوڕی عەباد دوای کرد کە لەگەڵ ئەندەلوسەیەکان سەرکردایەتی بکات، چونکە زۆر داخ لە دڵ بوون بۆ سوپایی ئەلفۆنسۆ شەشەم وە بە شەڕی خۆیانی دەزانی بۆیە پێشەوەی هەڵبژارد، لە هەمان کاتدا دەیویست ئەو سەرشۆڕیەی کە چەندەها ساڵە بە سەریانەوەیە بیسڕێتەوە خۆی سەرکردایەتی جەنگەکە بکات، دەیوست هەرچی لوت بەرزی ئەلفۆنسۆیە بیشکێنن ئعتیبارێک بۆ خەڵکەکەی بگەڕێنێتەوە، ویستیشی خۆی یەکەم گورز بوشێنێت لە سوپای نەسارا.

نیوەی تری سوپاکە کە ١٥ هەزار سەرباز بوون لەگەڵ معتمد علی الله کوڕی عەباد وەستان لە پێشی پێشەوە، وە لە پشتی ئەوەوە داودی کوڕی عایشە وەستا کە گەورەی سوپا سالاری مورابطین بوو.

دیارە ئەمە هەمووی بەشی یەکەمیەتی کە باسمان کرد، واتا ١٥ هەزار کەسەکە بووبوون بە دوو بەشەوە.

بەشی دووەم سوپایەکی شاراوە بوو کە یوسفی کوڕی تاشفین -رەحمەتی خوای لێ بێت- ئەو سوپایەی بە تەواوەتی شاردەوە لە بن بەرد و چیاکاندا زۆر دوور لە مەیدانی جەنگ، کە ئەوانیش بریتی بوون لە ١٥ هەزار کەس.

یوسفی کوڕی تاشفین ئەو سوپایەیی وەکو یارمەتی بۆ سوپای بەشی یەکەم دانابوو، خۆشی بە چوار هەزار سەربازی ترەوە بەسەر هەموویاندا دەگەڕا، ئەم چوارهەزار کەسەی کە لەگەڵیدا بوون، لە پشتی هەموویانەوە دانیان کە خەڵکێکی زۆر بەتواناو لێهاتوبوون، کە پێیان دەوترا سەربازانی سوودانی لێزان.

ئەم چوار هەزارە شمشێری دەستیان درێژو هەروەها بە ناوی شمشێری هندی ناسرا بوون، وە رم و قەڵغانی بەهێزیان پێ بووە، ئەم سوپایە کە سوپایەکی شەڕکەری بێ وێنە بوون لە ناو سوپای مورابطینیشدا تایبەتمەندی خۆیان هەبوو، یوسفی کوڕی تاشفین لە دوای هەموو سەربازەکانەوە دانیان.

کەواتە ئێستا زانیمان کە سوپای موسوڵمانان بووبوون بە سێ بەشەوە، بەشی یەکەمیان موعتمەد علی الله و ١٥ هەزار سەرباز بوون، بەشی دووەمیان کە یوسفی کوڕی تاشفین خۆی سەرپەرشتی دەکردن وە سوپای شاراوەی پێ دەوترا، ئەمانیش بریتی بوون لە ١٤ بۆ ١٥ هەزار سەرباز، بەشی سێیەمیان بریتی بوون لە چوار هەزار سەربازە سوودانییە لێزانەی کە شمشێری هندیان پێ بوو.

ئەم نەخشەیەی کە یوسفی کوڕی تاشفین بەکاری هێنا نەخشەو پلانێکی تازە نەبوو بۆ موسوڵمانان، هاوشێوەی ئەو نەخشەو پلانە بوو کە خالیدی کوڕی وەلید -رەزاو رەحمەتی خوای لێ بێت- لە شەڕی "ولجە" لە دژی فارسەکان پیادەی کرد، وە هەروەها ئەو پلانە بوو کە "نعمان کوڕی مقرن" لە شەڕی نەهاوەندا لە دژی فارسەکان بەکاری هێنا، بۆیە یوسفی کوڕی تاشفین مێژووزان بوو بۆیە گرنگە کە هەموو کەس شارەزای مێژوو بێت.

لە رۆژی هەینی رێكەوتی دوانزەی مانگی رەجەب ساڵی ٤٧٩ی كۆچی ئەلفۆنسۆی شەش هێرشی كردە سەر موسوڵمانان بە ٦٠ هەزار سەربازی نەسرانییەوە، لە بەرانبەر ١٥ هەزار سەربازی موسوڵمانان جەنگ دەستی پێ كرد، سوپای نەسارا وەكو شەپۆلی دەریا شەپۆلیان دەدا بۆناو موسوڵمانان، موسوڵمانانیش خۆ گر لە خاكی جیهاد دا وەستا بوون و دەجەنگان لە پێناوی خوای گەورەدا، یوسفی كوڕی تاشفین-یش هەر لە دوورەوە سەیر دەكات و چاوی لەسەر جەنگەكەیە، تا ئێستاش مەیدانییەن موسوڵمانان باش جەنگ دەكەن وە زۆر بەهێزن بە ١٥هەزار سەربازەوە، هەروەک مێژوو نووسی پایە بەرز "ابن خلكان" دەفەرموێت: وەكو سەرابی بیابان شەپۆلیان دەدا بۆ ناو موسوڵمانان.

موعتمد كوڕی عباد لەناو جەرگەی جەنگدا:

ئەلفۆنسۆی شەش بینی كە موعتمد خۆی لەناو جەرگەی شەڕدایەو دەجەنگێت، لە هەموولایەكەوە چواردەوریان لەو سەركردە بەهێزە گرت لەو جەنگەدا، موعتمدی كوڕی عبادیش زۆر ئارامگرو بەهێز بوو لەو جەنگەدا زۆر بە باشی دەجەنگا، یوسفی كوڕی تاشفین-یش چاودێری جەنگەكەی دەكرد وە چاویشی لەسەر موعتمدی كوڕی عباد بوو، تۆزێ نارەحەتی كەوتە ناو مورابطینەكان لە سەرەتاوە لەبەر ئەوەی كە بیابان نشین بوون، هەندێک لە هاوڕێكانی موعتمدی كوڕی عباد هەواڵی كوشتنی كوڕەكەیان بۆ هێنا، وە خۆشی بریندار كرابوو لە لای سەریەوە، هەروەها دەستی راستیشی بریندار بوو بەهەمان شێوە پشتیشی خوێنی لێ دەچۆڕا.

كە زانی كە كوڕەكەی كوژراوەو وە خۆشی برینەكانی سەختە، كوڕێكی بچووكی هەبوو كە ناوی هیشام بوو كە لە ئیشبیلیە بەجێی هێشتبوو، كردیە جێ نشینی خۆی و نامەیەكی نووسی وە خۆشی هەر بە ئەبو هیشام ناسراو بوو لەناو خەڵكیدا وە خۆشەویستیش بوو لە جەنگەكەدا، چونكە زۆر بە باشی جەنگا[٥٤].

هەروەک لە سەرەتاوە ئاماژەمان پێ كرد كە معتمدی كوڕی عباد چۆن بە ئازایانە رێشمەی سوپاكەی یوسفی كوڕی تاشفینی گرتبوو دەجەنگا، هەروەها سوپا سالاری مورابطین وە قارەمانی مەیدان كە داودی كوڕی عایشە بوو، زۆر قارەمانانە لە جێگەی ئیبنو عباد دا دەجەنگا و وەک هەوری بەهار چەخماخەی دەدا.

شەڕ بەردەوام بوو هەتاكو رۆژئاوا بوون، یوسفی كوڕی تاشفین لە دوای هیلاكی ئەوان سوپای دووەم زۆر بە ئارامی دانیشتبوون، ئەنجا بانگی كردن بۆ یارمەتی براكانیان، جەنگ گەرمتر بوو لە

---

٥٤ بۆیە سەربازەكانی هاواریان دەكرد و ئەم هۆنراوەیان دەوتەوە:

أبا هاشـم هشـمتني الشـفار فلله صبري لذاک الأوار
ذكرت شخيصک تحت العجاج فلم يثنـني ذكره للفرار

نێوانی نەسارەو موسوڵماناندا، سوپای شاراوە چواردەوری سوپای نەسرانی دا لە چواردەوری جەنگەکەدا وەستا بوون نرکەیان دەهات وەک شێر.
یوسفی کوڕی تاشفین سوپا شاراوەکەشی کرد بە دوو بەشەوە، بەشێکی نارد بۆناو جەرگەی شەڕ بۆ ئەوەی یارمەتی برا موسوڵمانەکانیان بدەن، بەشەکەی تری نارده پشتی نەساڕاکانەوە بۆ ئەوەی کە خێمەکانیان بسوتێنن، تا بزانن کە هێزی دووەم بە تەواوەتی دەستی بەسەر جەنگەکەدا گرتووە، یوسفی کوڕی تاشفین بیری لەوە کردەوە کە ئەوان چاوەڕوانی ئیسراحەت و گەڕانەوە دواوە دەکەن، بەڵام موسوڵمانان بەدوای مردندا وێڵن بۆیە بیری لەوە کردەوە کە خێمەکانیان بسوتێنێت تا شەکەت بن لە جەنگەکەداو خۆیان بدەن بە دەستەوە.
کاتێک کە نەساڕاکان زانیان کە پشتێدان لێ گیراوە شکست رووی کردە هەموویان، دوای ئەوە پارچە پارچەی و دەنگۆی ئەوە کەوتە ناویان کە سوپاکەیان شکاوەو سوپای موسوڵمانان زۆر بووە.
ئەمەش وای کرد کە ببێتە هۆی کشانەوە دواوەی سوپاکەی ئەلفۆنسۆ، هەر لێدانی یەکەمی موسوڵمانان لەلایەن سوپا شاراوەکەوە بووە هۆی دڵ لەرزینی سوپای ئەلفۆنسۆ، لە هەمووی گرنگتر لە لێدانی یەکەمی جەنگی سوپا شاراوەکەدا یوسفی کوڕی تاشفین خۆی یەکەم شمشێری وەشاند، لە ریزەکانی جەنگدا دەجەنگا. مێژوونووسان دەڵێن یوسفی کوڕی تاشفین کە خاوەنی سێ یەکی ئەفەریقا بوو چەند جار توشی بریندار بوون و بەرەو کۆتای و گیان دەرچوونی دەچوو، بەڵام کەسێکی ئازاو لێهاتوو بوو هەمیشە خۆی دەخستە نێوەندی شەڕەکانەوە تا گیانی خۆی بەخت بکات بۆ ئەم ئیسلامە رەحمەتی خوا لە یوسفی کوڕی تاشفین و هاوەڵانی بێت.
شەڕ هەر بەردەوامە تاکو رۆژئاوا بوون، هەردوو سوپاکە شەکەت و ماندوو، ئنجا یوسفی کوڕی تاشفین هاوار کرد لە بەشی سێیەمی سوپاکەی کە هێزی تایبەتی سوودانی بوون، ئەوان کەوتنە ناو جەنگەوە لەگەڵ نەساڕاکاندا، ئەو جەنگە ئەوەندە ترسناک بوو کە زیاد لە ٥٠ هەزار کەس لە نەساڕاکان کوژرا لە کۆی ٦٠ هەزار سەرباز کە ئامادەی جەنگەکە بوون، خۆشیان هاواریان دەکرد کە بەم سوپایە جەنگ لەگەڵ مرۆڤ و فریشتەکاندا دەکەین، ئەوەندە خوێن رژابوو، ئەوەندە لاشەی کافرەکان کەوتبوو کە موسوڵمانان قاچیان دەچەقی بەناو لاشەو خوێندا، خاکەکەش خاکێکی بەردین بوو بۆیە ئەو جەنگە ناو نرا بە جەنگی "زەلاقە" لەبەر ئەوەی کە موسوڵمانان دەچەقین لەناو خوێن و گۆشتی نەساڕاکاندا.
مێژوونووسەکان دەڵێن کە لە نەساڕاکان ئەوەی کە بەسەلامەتی دەرچوبوو لەو سوپایە ٤٥٠ سەرباز بوون، وە ئەلفۆنسۆش خۆی لە پشتەوە رای کردو گەڕایەوە بۆ طوڵەیطیلە ئەو سوپایەشی کە مابوەوە لە نزیک طوڵەیطیلە کردیان بەشەڕ لە ناو خۆیاندا کە لەگەڵ ئەلفۆنسۆدا رایان کرد، ئەوەی کە چووە وە ناو شاری طوڵەیطیلە لەگەڵ ئەلفۆنسۆدا تەنها ١٠٠ کەسیان مابوو.

شەڕی زەلاقە هاوشێوەی یەرموك و قادسیە بوو:
" لا نرید منكم جزاء ولا شكوراً"
لەدوای ئەو جەنگە موسوڵمانان دەستكەوتێكی زۆریان دەست كەوت، بەڵام یوسفی كوڕی تاشفین لە كارێكی بێ وێنەو پرشنگداردا كە شەرەف و كەرامەتی خۆی نیشاندا لە خاكی ئەندەلوس دا، وە ئیخلاص و پاكێتی خۆی دەرخست بۆ خەڵكی ئەندەلوس وە بۆ گەورەكانی ئەندەلوسیش هەرچی دەستكەوتبوو لەو جەنگەدا بەجێی هێشت بۆ خەڵكی ئەندەلوس، لێرەوە گەڕایەوە سەر بەندایەتی و زوهدێكی زۆر سەرسوڕهێنەرو وەرعێكی پاك و بێگەرد گەڕایەوە بۆ وڵاتی مەراكیش وە بەئاشكرا پێی وتن:
إِنَّمَا نُطْعِمُكُمْ لِوَجْهِ اللهِ لَا نُرِيدُ مِنكُمْ جَزَاءً وَلَا شُكُوراً ﴿٩﴾ الإنسان
واتە: (وە دەڵێن): ئێمە ئەم خۆراكەتان لەبەرخوا و بۆ بەدەستهێنانی ڕەزامەندیی ئەو پێدەبەخشین، نە پاداشتمان لێتان دەوێت نە سوپاس، (ئەڵبەتە ڕێكخراوە خێر خوازییە ئیسلامییەكان دەبێت وابن)[55].
خۆ ئەو سەردەمەش كە خۆی لەو تەمەنەدا رۆشتە ناو خاكی ئەندەلوسەوە ئەیتوانی كە یەكێك لە سەركردەكان بنێرێت وە خۆی لە مەراكیشدا بمێنێتەوە، نە هیچ لە دەسەڵاتی كەم دەبووەوە وە نە كەسیش لۆمەی دەكرد، بەڵام لەگەڵ ئەوەشدا چووە ناو خاكی ئەندەلوس هەرچەندە پیاوێكی بە تەمەن و شێخێكی گەورە بوو، خۆی بە سواری ئەسپەوە جیهادی دەكردو تاكو شەرەفی موجاهیدی پێ ببەخشرێت و تاجی شەهیدی بباتەوە بۆ خۆی بۆیە دروشمی ئەوە بوو دەیوت بچنە خاكی جیهاد، بەڵكو بمرن لە پێناوی خوادا[56].

---

[55] مەقری لە كتێبی "نفح الطيب"دا دەڵێت: "ماوەی چوار ڕۆژ سەربازەكانی خۆی هێشتەوە لەو جێگایەدا، وە سەربازگەكانی تێك نەدا، هەرچی دەستكەوت بوو كۆی كردەوەو یوسفی كوڕی تاشفین لەوێدا گەردنی هەموو سوڵتانەكانی ئازاد كردو گەڕایەوە بۆ وڵاتی مەراكیش"، كاریگەری خۆی كرد لەسەر هەموو سەرۆك هۆزو سەركردەكانی ئەندەلوس، زانیان كە تەنها مەبەستی كۆشش و جیهاد بووە لە پێناوی خوای گەورەو ڕۆژی قیامەتدا، چاوەڕێی پاداشت و خەڵات بوو لەلایەن خوای گەورەوە. دەسەڵات دارانی ئەندەلوس كە زانیان هیچ دەستكەوتێكی ناوێت ئەوانیش زیاد لە پێویست ڕێزیان لێگرت و خۆشەویستیان بۆی زیاد بوو وە سوپاسیان كرد، كە گەڕایەوە بۆ وڵاتی مەراكیش لەگەڵ سەربازەكانیدا سەرلەنوێ دەستی كردەوە بە دینداری و بڵاوكردنەوەی ئاینی پیرۆزی ئیسلام و وابەستە بوون بە پەرتوكی خوای گەورەوە و وە بە سونەتی خۆشەویستەكەی محمد ﷺ وە لە ئەندەلوس دا ئامۆژگاری كردن كە هاوشێوەی خۆی بن و ئامۆژگاری زۆری كردن لەسەر ئەوەی كە وابەستە بن بە جیهادەوە لە پێناوی خوای گەورەدا، وە ئەو كاتەی كە گەڕایەوە تەمەنی ٧٩ ساڵ بوو ئەو سەركردە قارەمانە!

[56] دروشمیان ئەم دێرە هۆنراوەیە بوو

إِذَا غَامَرْتَ فِي شَرَفٍ مَرُومٍ فَلَا تَقْنَعْ بِمَا دُونَ النُّجُومِ

زۆرێک بوون لەو پیاوانەی کە لەو رۆژەدا پلەو پایەی شەهیدیان پێ بەخشرا، لە زانایان و سەربازان و سەرکردەکان، وەک زانای پایە بەرز "ابن رمیله" کە خاوەنی خەوەکە بوو کە بە پێغەمبەری خوا ﷺ وە بینی وە قازی مەراکیش کە ناوی "ابی مروان عبدالمەلیک مصمودی" بوو، زۆرێک لە ناوی تریش کە لە "نفح الطیب"دا باس کراوە.

معتمد علی اللهی کوڕی عباد و شەرەفی جیهاد:

کاتێک کە گەڕایەوە موعتمد کوڕی عباد بۆ ئیشبیلیە خەڵکی زۆر پیرۆزباییان لێ کرد وە شاعیرەکان هاتن لەدەورو پشتیدا کۆ بوونەوە زۆر بەشان و باڵیدا هەڵیان دا، بەڵام یەکێک لەناو کۆڕەکەیدا کە زانایەکی پایە بەرز بوو ناوی " أبو محمد عبد الجليل بن وهبوون المرسي " بوو، هۆنراوەکانی بە هەموویان بڕی و ئەم ئایەتەی خوێندەوە بەسەریان دا:

إِلَّا تَنصُرُوهُ فَقَدْ نَصَرَهُ اللَّهُ إِذْ أَخْرَجَهُ الَّذِينَ كَفَرُوا ثَانِيَ اثْنَيْنِ إِذْ هُمَا فِي الْغَارِ إِذْ يَقُولُ لِصَاحِبِهِ لَا تَحْزَنْ إِنَّ اللَّهَ مَعَنَا فَأَنزَلَ اللَّهُ سَكِينَتَهُ عَلَيْهِ وَأَيَّدَهُ بِجُنُودٍ لَّمْ تَرَوْهَا وَجَعَلَ كَلِمَةَ الَّذِينَ كَفَرُوا السُّفْلَىٰ وَكَلِمَةُ اللَّهِ هِيَ الْعُلْيَا وَاللَّهُ عَزِيزٌ حَكِيمٌ ﴿٤٠﴾ التوبة. واتە: ئەگەر ئێوە پشتگیری پێغەمبەر (صلی الله علیه وسلم) نەکەن و یارمەتی نەدەن، ئەوە بەڕاستی خوا پشتگیری کردو سەری خست، کاتێک ئەوانەی بێ باوەڕ بوون دەریان کرد لە شاری مەککە و یەکێک بوو لەو دوو کەسە کاتێک هەردووکیان لەناو ئەشکەوتەکەدا بوون (کاتێک بێ باوەڕەکان گەشتبوونە دەوروبەری ئەشکەوتەکە ئەبوبەکری هاوەڵی خەمی لێ هات) پێغەمبەریش (صلی الله علیه وسلم) دڵی دایەوە و پێی وت: خەفەت مەخۆ، دڵنیابە خوامان لەگەڵە، ئەوسا ئیتر خوا ئاسوودەی و ئارامی خۆی دابەزاندە سەری و پشتگیری و بەهێزی کرد بە سەربازانێک کە ئێوە نەتاندەبینین و بەرنامەو ئاینی بێ باوەڕانی دانەواند و ریسواتری کرد، بەرنامەو ئاینی خوایش هەمیشە بەرزو بڵندترە، خوایش هەمیشە باڵادەست و دانایە.

سەرلەنوێ بیری خستەوە کە ئەو بەتەنها خاوەنی جەنگەکە نەبووە، بۆیە بە ئاشکرا پێی وت کە ئەوانەی کە سەرکەوتن لە جەنگەکەدا ئەو خەڵکە بوون کە شەهید بوون، ئەو سەرکردەو زانا پێش کەوتوانە بوون کە لە پێناوی خوای گەورەدا جەنگان و ئێوەیان لەسەر ئەم کورسیە دانیشاند، دیسانەوە نمونەی "ابن رمیلە، قازی مراکیش و ابی مروان عبدالمەلیک مصمودی" زۆرێکی تریش لەوانە، ئیبنو عبادیش بێدەنگ بوو لە مەجلیسەکەدا و کەسێک ئیتر باس و خواستی نەدەکرد، هەموو ملوک طەوائیف نامەی پیرۆزباییان بۆ نارد، بەڵام هیچ کەسێک باسی یوسفی کوڕی تاشفینی نەدەکرد[٥٧].

فَطَعْمُ الْمَوْتِ فِي أَمْرٍ حَقِيرٍ كطَعْمِ الْمَوْتِ فِي أَمْرٍ عَظِيمِ
لكنه رحمه الله لم يمت هناك، فلا نامت أعين الجبناء

[٥٧] ئەم باس و خواستەش لە کتێبی " الروض المعطار في خبر الأقطار - الحميري"دا هاتووە.

فۆنسۆ شەشەم ئاوا بوونی دەسەڵاتی:

لەدوای ئەوەی كە گەڕایەوە لە جەنگی زەلاقە بە سەر شۆڕی وە لۆمەی خەڵكی زۆر هاتە سەر تەنانەت خەڵكەكەی خۆشی رقی لێ هەڵگرتبوو ئەوندە خۆی خواردەوە حەسرەتی خواست نە نانی پێ دەخورا نە ئاو تا لە ناكاو بەرەو جەهەنم رۆیشت بۆ ئەبەدی ئەوە دەسەڵاتەی كە خۆی پێوە با ئەدا وای لێكرد بەبێ شمشێر بە زەلیلی لەسەر جێگە تەنانەت لەگەڵ لاشەكیشیدا خەڵكی لە شاری طوڵیطیلە كۆنەبوونەوە.

گەڕانەوەی یوسفی كوڕی تاشفین بۆ ئەندەلوس:

لە دوای كۆتایی هاتنی جەنگی ئەساڕا سەر لە نوێ ملوكی تایفەكان كەوتنەوە شەڕ دەمە قاڵە لەسەر دەست كەوت غەنیمەت كە كێ دەبێت زۆر بەرێت و ئەوی تر بە بەشەكەی خۆی رازی نەدەبوو دیسانەوە كەوتنەوە شەڕو ئاژاوە لە ناو خۆیاندا.

پاشان زانا و پیاو چاكان و خەڵكی ئەندەلوس رویان كردەوە یوسفی كوڕی تاشفین كە چۆن رزگاری كردوون لە دەستی نەسارەكان بە هەمان شێوە رزگاریان بكات لە دەستی ملوكی تەوائیف. یوسفی كوڕی تاشفین زۆر وەرعی كرد لەو كارە نەدەویست شەڕ لەگەڵ موسوڵماناندا بكات، بیری دەكردەوە چۆن هێرش بكاتە سەر وڵاتی موسوڵمانان و جەنگیان لەگەڵ بكات!

لە هەموو وڵاتانی ئیسلامیەوە فتوای بۆ هات كە بچێتە خاكی ئەندەلوس بیخاتە ژێر ركێفی دەسەڵاتی خۆیەوە بیكاتە موڵكی مورابطین، وە بەرپرسیارێتی ئەو خاكە بگرێتە ئەستۆی خۆی لە ژێر یەک ئاڵادا كۆیان بكاتەوە.

یەكێک لەو فتوایانەی كە بەدەستی گەیشت فتوای زانای پایە بەرز و ناسراوی ئەم ئیسلامە لە دیمەشق أبي حامد الغزالي بوو كە خاوەنی كتێبی (إحیاء علوم الدین)، چونكە ئەو زانیا لەو سەردەمەدا ژیاوە ئاگاداری رووداوەكان بووە. بە هەمان شێوە فتوایەكی تری بۆ هات لە زانای پایە بەرزی میسری ئەبوبەكری طرطوشی كە لە گەورە زانایانی ناوچەی خۆی بوو پاشان فتوای بۆ هات لە زاناكانی ئەفەریقای باكوور كە بچێتە ناو خاكی ئەندەلوس بیخاتە ژێر سێبەری مورابطین.

كە یوسفی كوڕی تاشفین ئەو هەموو داوایەی پێگەیشت ناچار هەستا بەو كارە كە بچێتە ناو خاكی ئەندەلوس، لەساڵی ٤٨٣كۆچی واتا دوای چوار ساڵ بەسەر جەنگی زەلاقە دا یوسفی كوڕی تاشفین خۆی ئامادە كرد بۆ چوونە ناو خاكی ئەندەلوس[٥٨].

---

[٥٨] دكتۆر شەوقی ئەبو جەلیل لە كتێبی زەلاقە دا دەڵێت: لە ڕاستیدا یوسفی كوڕی تاشفین هیچ ئامانجێكی نەبوو لە چونە ناو خاكی ئەندەلوس تەنها بە جێهێنانی فەرمانی خەڵكی و زانایان بوو، چونكە ئەو لە كاتی سەركەوتنیدا هەموو دەسكەوتەكانی دایەوە بە خۆیان هیچی لەگەڵ خۆی نە هێنایەوە. پاشان دەڵێت هۆكارێكی تری ئەبوو كە مەلیكی تەوائیفەكان نەهێڵێت و بیانكاتە یەک دەسەڵات، چونكە هەندێكیان پەیمانیان لەگەڵ دوژمنانی ئیسلام بەست بوو، وە هۆكارێكی تر ئەوە بوو پارچە پارچە بووبوون بۆ دەوڵەتی بچوک بچوک تا دوژمن زەفەریان پێ نەبات و خاكی موسوڵمانان داگیر بكەن.

مورابطین ئەندەلوسی خستە ژێر دەسەڵاتی خۆی

چوونە ناو خاكی ئەندەلوس هەروا ئاسان نەبوو ئەوەی كە جەنگی لەگەڵ یوسفی كوڕی تاشفین دەست پێكرد معتەمەد عەلا للهی كوڕی عەباد بوو كە پێشتر دژی ئەلفۆنسۆ شەشەم شەڕیان كرد، ئەو پیاوە بوو كە سەربارزی لەسەر دەستی مورابطین وەرگرت یوسفی كوڕی تاشفین رەد ئیعتباری بۆ گەڕاندەوە لە شەڕی زەلاقە دا، وا ئێستا دژیان دەجەنگێت معتەمەد عەلا للهی كوڕی عەباد یەكەم دوژمنی سەرسەختی دەوڵەتی مورابطینی موجاهیدە وە هەندێك لە ملوكی تائیفەكان وەك ئەو كەوتنە جەنگ لەگەڵ هێزی یوسفی كوڕی تاشفین.

لە دوای جەنگێكی زۆر خوێناوی لە نێوانی مورابطینەكان و ملوك تەوائیف دا مورابطین توانی هەموو خاكی ئەندەلوس بخاتەوە ژێر ركێفی خۆی تەنها دەوڵەتی بچووكی ساراگۆستا نەبێت كە كوڕانی بەنی هود فەرمان رەوایان دەكرد و مەلیكەكەی ناوی ئەحمەدی كوڕی هود بوو كە ئەڵقە لە گوێیەكی نەساڕاكان بوو لە باكوور، بەڵام زۆر خۆی گرت و بەرگری كردو نە چووە ژێر دەسەڵاتی مورابطین، پاشان نەساڕاكان دەستیان لێ بەرداو كەوتنە كێشە لەگەڵ بەنو هودا بۆ داگیر كردنی وڵاتەكەی لەو كاتەدا یوسفی كوڕی تا شفین نامەی بۆ نووسی وتی ئەگەر یارمەتیت دەوێت ئێمە ئامادەین یارمەتیت بدەین، كە نەساڕاكان بەمایان زانی وازیان لە جەنگ هێناو بۆ ئەوەی جارێكی تر مورابطین هێزی خۆی نە هێنێتە ناوچەكانیان. لە ئەنجامی گۆڕینەوەی چەند نامەیەكی یوسفی كوڕی تاشفین و ئەحمەدی كوڕی هودا كە خاوەنی پەیمانی خۆی بوو زۆر بە وەفا بوو بەرانبەر بە پەیمانەكانی وە زۆر كاریگەری یوسفی كوڕی تاشفینی لەسەر بوو خۆی داوای كرد ساراگۆستا بخاتە ژێر ركێفی مورابطین، وە یوسفی كوڕی تاشفین وەك وەفایەك بۆ كارەكەی كە كردی ئەحمەدی لە جێگەیی خۆیدا هێشتەوە، بەڵكو زیاتر پلەو پایەی بەرز بووە، بەم جۆرە هەموو خاكی ئەندەلوس خرایەوە ژێر دەسەڵاتی مورابطین لە ژێر یەك ئاڵادا فەرمان رەوای دەكراو لەوپەڕی دەسەڵاتی خۆیاندا بوون وە كوتایی هات بە دەسەڵاتی ملوك تەوائیف هەموو زوڵم و زۆری ئەوان لەناو برا[59].

یوسفی كوڕی تاشفین توانی هەموو خاكی ساراگۆستا بخاتەو ژێر دەسەڵاتی خۆی كە پێشتر مەلیكەكە ی دابەشی كردبوو بەسەر كوڕەكانیادا دوای نەسارەكان بردیان بۆ خۆیان بە تەواوەتی لە ژێر دەسەڵاتی ئەوانی وەرگرتەوە كردیە موڵكی مورابطین، واتا سنوری ئەم دەوڵەتە لە نزیكی فەرەنساوە دەستی پێ كرد بۆ ناوەڕاستی ئەفەریقا ئەو سنورە بەر فراوانە پێی دەوترا دەوڵەتی مورابطین هەموو لە سایەی یەك دەسەڵات و ئاڵادا بوون كە ئاڵاكەیان لێی نووسرابوو لاإلا لله لا غالب إلا لله.

ئەم سەركردە لێهاتووە خاوەن ئەزمونە تا ساڵی ٥٠٠ كۆچی فەرمانڕەوای كرد وە پاشان تەمەنی زۆر بە ساڵدا چوو بوو دەستەتەكانی لە رزۆك بووبوو، شێخێكی گەورەی بەناوبانگ كە تەمەنی

---

[59] بڕوانە دائیرەتولماعاریفی ئەندلوس لاپەرە ١١٢ بەرگی نۆیەم .

خۆی ئەدا لە ١٠٠ ساڵ، ئاواتە خوازی جیهاد بوو كە ٤٧ ساڵی تەمەنی لە فەرمانڕەوایدا بردە سەر، ئەو كاتەی ئەو كۆچی كرد بۆ لای خوای پەروەردگار تەمەنی دەوڵەتی مورابطین ٦٠ ساڵ بوو وە یەكێک بوو لە هەرە دەوڵەتە بەهێزەكانی جیهان.

شیكاریەک لەسەر رەوشی جەنگی زەلاقە:

وەک پێشتر ئاماژەمان پێ كرد ئەم شەڕە لە ١٢ی رەجەبی ساڵی ٤٧٩ی كۆچی بوو، بە نزیكەی سێ مانگ دوای ئەو شەڕە ئەلفۆنسۆ لە خەفەت و لە داخاندا مرد، وە زۆربەی زۆری سوپاكەی لەناو چوو، دۆڕان و شكستێكی گەورە هات بەسەریاندا، ئەتوانین بڵێین كە ئەو سوپایە بە گشتی لەناو چوو.

پێش مردنی ئەلفۆنسۆ كوڕەكەی خۆی كردە جێنشینی لە فەرمانڕەوایدا، هەرچەند جێنشینەكەی زۆر بە خێرای دانا، بەڵام نەساراكان تا ماوەی ٢٢ ساڵ نەیانتوانی خۆیان كۆبكەنەوە، واتا لە ساڵی ٥٠٠ی كۆچیدا سەر لەنوێ جەنگێكی كەیان كرد لە دوای جەنگی زەلاقە.

لە لایەكی تریشەوە سەركردەی میغوار و لێوەشاوە یوسفی كوڕی تاشفین لە ساڵی ٥٠٠ی كۆچیدا كۆچی دوای كرد، واتا لەتەمەنی ١٠٠ ساڵیدا، لە دوای خۆی ئەویش كوڕەكەی خۆی كردە جێنشینی دەوڵەتی مورابطین كە ناوی "علی كوڕی یوسفی كوڕی تاشفین" بوو.

مورابطینەكان لەدوای ئەوەی چوونە ناو خاكی ئەندەلوس و ئەو خاكەیان ئازاد كرد، چەند جارێک شەڕیان رووبەڕوو بوەوە تا توانیان باكووری رۆژهەڵاتی ئەندەلوس كە ساراگۆستا بوو بیخەنەوە ژێر ركێفی خۆیان و سنوری مورابطین لە فەڕەنساوە دەستی پێ دەكرد تا ناوەڕاستی ئەفەریقا، بەڵام زۆر هەوڵیان دا كە طوڵەیطیلە رزگار بكەن، لەبەر ئەوەی ئەو شارە شارێک بوو كە دیوارو قەڵای قایمی تێدا بوو، وە لە نێوەندی چیاكانی ئەندەلوس دا بوو كە یەكێک لە شارە هەرە بەهێزەكانی ئیسپانیا دەژمێردرێت، نەیان توانی ئازادی بكەن و هەر لەژێر دەستی نەساراكاندا مایەوە، بەڵام هەرچی شاری دەوروپشتی بوو خرایەوە ژێر ركێف و دەسەڵاتی مورابطین.

موڕابطین و سەرکەوتنە یەک لەدوای یەکەکان

لەدوای ساڵێک تێپەڕبوون بەسەر مردنی یوسفی کوڕی تاشفین کە نزیکەی ٢٢ ساڵ دەکات لە دوای جەنگی زەلاقە، جەنگێکی گەورە لە نێوانی موسوڵمانان و نەساڕاکاندا روویدا، ئەم جەنگە لە مێژوودا ناونراوە بە جەنگی "ئیقلیش"، وە سەرکردەی ئەم جەنگە علی کوڕی تاشفین بوو، سەرکردەی سوپای نەساڕاکان کوڕەکەی ئەلفۆنسۆی شەش بوو، کە فەرمانڕەوای گرتبووە دەست لە ساڵی ٤٧٧ی کۆچی تا ٥٣٧ی کۆچی سەر لەنوێ موسوڵمانان سەرکەوتن لەو جەنگەدا، سەرکەوتنێکی زۆر گەورە کە توانرا ٢٣ هەزار نەسارا لەو جەنگەدا بکوژن.

سەرکوتنێکی تریان بەدەست هێنا موسوڵمانان لە جەنگێکی زۆر گەورەدا لە ساڵی ٥٠٩ی کۆچی، موسوڵمانان توانیان بۆ جارێکی تر کە دورگەی "بلیارد" بخەنەوە ژێر رکێفی دەسەڵاتی موڕابطین، ئەوە بوو کە پێشتر ئاماژەمان بۆ کرد لەسەردەمی مولوک تەوائیفدا نەساڕاکان گرتبویان، وە توانیان موسوڵمانان کۆنترۆڵی تەواوی ئەو دورگەیەو خاکی ئەندەلوس بکەن لە سایەی دەوڵەتی موڕابطیندا.

قۆناغی سیاسەتی موڕابطین لە ئەندەلوسدا بە سێ قۆناغدا دەڕوات:

قۆناغی یەکەم: ئەم قۆناغە بە قۆناغی کۆشش و جیهادی موڕابطین دەژمێردرێت لە ئەندەلوس دا کە تەنها چوونە ناو خاکی ئەندەلوس بۆ یارمەتی دانی موسوڵمانانی ئەو وڵاتە، لەدوای سەرکەوتنیان لە جەنگی زەلاقە موڕابطین گەڕانەوە دواوە.

قۆناغی دووەم: بە قۆناغی کۆتای هاتنی دەسەڵاتی مولوک تەوائیف دەژمێردرێت، کە ویستیان هەموو وڵاتی ئەندەلوس بخەنە سایەی یەک ئاڵاوە، بۆ ئەوەی جارێکی تر دوژمن زەفەریان پێ نەبات.

قۆناغی سێیەم: هەموو ئەندەلوس خرایە ژێر دەسەڵاتی موڕابطینەوە کە سەر بە مەراکیش بوون، وە کۆتای هات بە دەسەڵاتی پارچە پارچەی تایفەگەری لە ئەندەلوس دا[٦٠].

لە ساڵی ٥١٢ی کۆچی لەناو خاک و ماڵی موڕابطیندا لە مەراکیش دوو شۆڕش و یاخی بوون دژی دەوڵەتی موڕابطین کرا، کە ئەمەش کاریگەریەکی زۆری هەبوو لەسەر وڵاتی ئەندەلوس، وە هەردوو شۆڕشەکەش بووە هۆی داڕمانی دەرونی خەڵکی ئەندەلوس و ناوچەکە بە گشتی.

شۆڕشی یەکەمیان بەناوی "قاتندە"، وە دووەمیان بە ناوی "القلیعە". کە هەردوو شۆڕشەکە بە شکستی موڕابطینەکان بوو.

---

[٦٠] ئەم باسەش دوکتۆر "الصلابی" لە کتێبی " الجوهر الثمین بمعرفە دولە المرابطین" ل ١٣٦دا هاتووە.

مورابطین بەرەو شکست دەڕوات

ئەو دوو شۆڕشەی کە کرا لەناو مەراکیشدا و لە ماڵی مورابطینەکاندا کرا کاریگەری هەبوو لەسەر وڵاتی ئەندەلوس، نەساڕاکان توانیان ئەو دوو جارە سەربکەون بەسەر خاکی ئەندەلوس دا، خەڵکانێک لەوانەیە بپرسن بۆچی شۆڕش و یاخی بوون لە دەوڵەتی مورابطیندا دروست بوو؟ وە بۆچی شکستی و لاوازی رووی کردە ئەو دەوڵەتە لە ماوەی چەند جارێکدا؟

ئەگەر شیکاریەکی بابەتیدانە بکەین لەسەر ئەم رووداوە، دیسانەوە دەبێت بگەڕێینەوە بۆ مێژوو، دەبێ بگەڕێینەوە بۆ دروست بوونی دەوڵەتی مورابطین لە ساڵی ٤٤٠ی کۆچی، کە سەرەتای دەستپێکی دروست بوونی ئەم دەوڵەتە شێخ عبداللهی کوڕی یاسین بوو، ئەم دەوڵەتە لەسەر پێی خۆی وەستا بەشێوەیەکی پلەیی بە هێواش هەتاکو ئەبوبەکری کوڕی عومەری لەمتونی رەحمەی خوا لەویش و لە شێخ عبدالله یاسین بێت، ئەوان زۆر بە هێواشی لەگەڵ کارەکاندا دەڕۆشتن وە زۆر بە هێمنی دەوڵەتەکەیان پەرەی دەسەند، بەڵام لە ناکاو و کوتوپڕ دەوڵەتەکەیان زۆر بە خێرای سنورەکانی بەرفراوان بوو، فەتح لەدوای فەتح دەیان کرد وە رۆژ بە رۆژ دەوڵەتەکەیان فراوانتر دەبوو، زۆربەی زۆری شوێنەکانیان خستە ژێردەسەڵاتی خۆیان، وە بوونە خاوەنی سەڵتەنەت و سەربەرزیەکی گەورە لە وڵاتی موسوڵمانان و کافراندا تا ساڵی ٥٠٩ی کۆچی.

شیکاری زۆرمان کردووە لەسەر ئەو واقیعەی کە ئێستا لەبەردەستماندایە، وە مێژووی موسوڵمانانمان هەڵسەنگاندووە کە لەوپەڕی دەسەڵات و تواناداا بوون ئەمجارەش دەپرسین لە چییە وا دەکات لە موسوڵمانان کە دەسەڵاتیان بەرەو لاوازی بڕوات؟

لەو ساڵەوەی کە باسمان کرد ساڵی ٤٤٠ی کۆچی، کە ماوەی ٧٠ ساڵ واتا تا ساڵی ٥٠٩ی کۆچی مورابطینەکان سەرکەوتن لەدوای سەرکەوتن بەدەستیان دەهێنا رۆژ بەڕۆژ لە گەورەی و بەرزیدا بوون، لەگەڵ ئەو هەموو دەستکەوت و غەنیمە و باڵەخانەیەی کە کەوتە دەستیان لەوەی کە سەر لەنوێ جیهان بە رووی موسوڵماناندا کرایەوە، کە گەیشتبوونە ئەوپەڕی بەرزی و سەڵتەنەت و هێزو تواناو دەسەڵات، بەڵام دەبێ چاوەڕێی چی بکەین لەدوای ئەم رووداوانە کە سروشتی سوننەتی کەونی خوای گەورەیە، تۆ بڵێی هۆکار چی بێت؟ بڵێی وەک خەڵکەکانی پێش خۆیانیان لێ بێت کە پێشتر بینیمان؟

بەڵێ، بێگومان شتێکی سروشتی و چاوەڕوان کراوە کە رووداوی شکست و زەلیلی بەسەر موسوڵماناندا بێتەوە، سەر لەنوێ رووداوی فیتنەو مەلەزات و خۆشی جیهان کە کرایەوە بە رووی موسوڵماناندا کە پارەو سەروەت و سامانیان زۆر بوو ئیتر بەندایەتیدان کەم دەبێتەوە و پارە نەک لە دەستیاندا بەڵکو دەچێتە ناو دڵیشیانەوە، ئەو کات "دینهم دینارهم" دێتەوە پێش. خەڵکانێکی تر لەوانەیە بپرسن ئایا گونجاو و مەعقولە، لەدوای سەرکەوتنەکانی ئەبوبەکری عومەری لەمتونی و سەرکەوتن و کارەکانی یوسفی کوڕی تاشفین و لەدوای زەلاقەوە، ئایا گونجاو و مەعقولە رووداوی شکست و سەرشۆڕی بەگەڕێتەوە ناو موسوڵمانان؟

بۆ وەڵام دانەوەی ئەم پرسیارە دەڵێین بە بێ سەرسوڕمان لە دوای کۆچی یوسفی کوڕی تاشفین رووداوی شکست و سەرشۆڕی دەکەوێتەوە ناو موسوڵمانان، بەلاشمانەوە سەیر نییەو هۆکارەکەی

دەگەڕێنینەوە بۆ خەڵکی خۆی، سەیری مێژووی پێغەمبەری ئازیز ﷺ بکەین خۆ بەلامانەوە سەیر نەبوو کاتێک پێغەمبەری خوا ﷺ وەفاتی کرد، کە لەدوای وەفاتی سەر لەنوێ خەڵکی هەڵگەڕانەوە لە ئاینی پیرۆزی ئیسلام، هیچ شک و گومانێکیشی تێدا نییە کە ئەو بەهێز تر و بەتواناتر و پەروەردەکراوێکی باشتر بوو لە یوسفی کوڕی تاشفین، کەواتە ئەم هۆکارە دەگەڕێتەوە بۆ ئیمان و دامەزراندنی خەڵکی لەسەر بیرو باوەڕەکەی خۆیان، دیسانەوە مێژوو خۆی دوبارە دەکاتەوە.

هۆکارەکانی شکستی دەوڵەتی مورابطین:

هەروەک خەڵکی ئەم وشەیە دوبارە دەکەنەوەو دەڵێن کە مێژوو خۆی دوبارە دەکاتەوە ئەمە بێ شک و گومان راستەو هیچ کارێکی سەرسوڕهێنەری تێدا نییەو شتێکی چاوەڕوان کراوە، وە ئەو شکست و گەڕانەوە بۆ دواوەی دەوڵەتی مورابطین خۆی لەچەند قۆناغێک و هۆکارێکدا دەبینێتەوە.

هۆکاری یەکەم: توش بوون بە فیتنەی دنیاوە، بەڵام کۆشش و جیهاد هەر بەردەوامە:

لەگەڵ ئەوەی کە جیهاد و کۆشش رانەوەستا هەمیشە علی کوڕی یوسفی کوڕی تاشفین هێرشی دەکردە سەر نەساڕاکان ترس و بیمی خستبووە دڵیانەوە لە چەند جێگەیەکدا، بەڵام لەگەڵ ئەوەشدا فیتنە و خۆشیەکانی جیهان وازی لە مورابطین نەدەهێنا، ئەوەی کە جێگەی سەرسوڕمان بوو لەناو ئەو دەوڵە تەو خەڵکی ئەو دەوڵەتەدا تەنها لایەک لە لاکانی ئیسلامیان گرتبوو، بۆ نمونە تەنها گرنگیان بە جیهاد دەدا وە وازیان لە پەروەردە کردنی نەفسی خۆیان هێنابوو.

ئیسلامیان تەنها لە یەک لایەنەوە سەیر دەکرد، مورابطینەکان لە خاکی مەراکیش و ئەندەلوس دا تەنها هەموو هەم و غەمێکیان جیهاد کردن بوو ئیتر هیچ پەروەردە کردنێکی کە نەبوو لە ناخیاندا، زۆر کاریگەریان هەبوو لەسەر فێربوونی زانستە دنیایەکان بەڵام هیچ خۆشەویستیەکیان نەبوو بۆ یاساکانی پەروەردەی و بیرو باوەڕی، هیچ شتێکیان لە حەڵاڵ و حەرام نەدەزانی دیارە ئەمەش سەرەتای جیلی کۆتایی مورابطین بوو کە ئەو فکرەیان وەرگرتبوو، وە پەروەردە کردنێکی راست و دروستانە نەبوو کە وەک شێخ عبدالله یاسین و یوسفی کوڕی تاشفین خەڵکەکەی خۆیان پەروەردە کردبوو، چونکە ئەوان بەردەوام خەڵکیان فێر دەکرد لە کاروباری دینەکەیان و وە ئیسلامیان بە هەمە لایەنە نیشانی سەربازان و شوێنکەوتوەکانی خۆیان دەدا.

مورابطین زۆر سەرقاڵ بوون بە جیهادەوە، وە زۆر سەرقاڵ بوون بە بەڕێوەبردنی دەسەڵاتەکەیان و سیاسەتی ناو خۆیانەوە، هەمیشە گرنگیان دەدا بە کاروباری دەرەوەی وڵات، بەڵام سروشتی ئەم ئیسلامە وا نییە دینێکی پارسەنگە وە یاساو رێساکانی هەمە لایەنەیە ناکرێ لایەنێکی بگریت و لایەنێکی کەی واز لێ بێنیت، بۆ نمونە لە دەوڵەتی عەبدوڕەحمانی ناصردا دەوڵەتەکەی بە پارسەنگی راگرتبوو، چەند بڕەوی بە جیهاد دابوو ئەوەندە بڕەوی بە زانست دابوو، چەندە بڕەوی بە یاساو رێساو ئاوەدان کردنەوە دابوو ئەوەندە بڕەویشی بە بەندایەتی و پەروەردە کردنی خەڵکی دابوو، واتا ئەم ئیسلامە دەبێت بە هەمە لایەنەیی سەیر بکرێت.

بەهەمان شێوە دەوڵەتیش راستەوخۆ سروشتی وەكو مرۆڤ وایە مرۆڤ چۆن لایەنی رۆحی و لاشەیی هەیە ئەگەر هەركامێكیان لەمانە وەك یەك پارسەنگیت رانەگرت مرۆڤێكی نادروستت لێ دەردەچێت، دەوڵەتیش بەهەمان شێوەیە دەبێت لەسەر ئەساسی مونەسەسات ئەو دەوڵەتە دامەزرێت.

هۆكاری دووەم: زۆربوونی تاوان و گوناه لەگەڵ ئەوەشدا زانایان و پێشەوایان زۆر بوون لە ناو دەوڵەتی مورابطیندا تاوان و گوناه و سەرپێچی زۆر رووی دەدا، ئەگەرچی ئەم تاوانە لە ئەندەلوس زۆر بوو وە بەهەمان شێوە لە خاكی مەراكیشیش زۆر بوو، لەگەڵ ئەوەشدا زانایان لە وڵاتدا زۆر بوون و ئاگایان لە هەموو تاوانەكان بوو لەو سەردەمەدا، تاوان و گوناه كردن كارێكی سروشتییە ئەگەر موسوڵمانان پارەیان زۆر بوو وە وڵاتانی تر كەوتە ژێر دەستیان، چونكە زۆربەی زۆری تاوان و گوناه پێویستی بە سەروەت و سامان و پارەیە ئەوەی كە نزیكت دەكاتەوە لە تاوان پارە و سەروەت و سامانە. بۆ نمونە ماددە هۆشبەرەكان، مەی و دیسكۆكان، كۆبوونەوەی شەوانی خەڵكی لە مەلهاو قاوەخانەكاندا، بۆ ئەوەی ئەم كارانەت چنگ بكەوێت پێویستت بە پارەیەكی زۆرە، وە ئەگەر سەروەت و سامانیش زۆر بوو خەڵكی بە سروشتی خۆی توشی ئەم كارانە دەبێت.

ئەوانەشی كە خاوەنی دەسەڵاتی كەم بوون و دیارە سەروەت و سامانیان كەم بووە ئەیانویست چاكە خوازی بكەن، بەڵام دەسەڵاتی سەروەت و سامان دارەكان زۆرتر بوو وە نەیان دەهێشت كە گۆڕانكاری بكرێت، ناچار خەڵكانی تریش ئەكەوتنە ناو گێژاوی تاوانەوە ئەمەش بووە هۆكاری ئەوەی كە گوناه و تاوانی گەورە بە هەموو شێوەكانییەوە لەناو خەڵكیدا پەرە بسێنێت.

بێگومان خەڵكی دەوڵەمەند هەیە كە هەمیشە شوكرانە بژێری نیعمەتەكانی خوای گەورەیە، كەواتە بە جیاوازی ئەو خەڵكانە دەڵێین كە هاوكێشەكە نایان گرێتەوە، بەڵام خەڵكی بەگشتی كە جیهانیان لەلا خۆشەویست بوو وە سەروەت و سامان كەوتە دەستیان تووشی تاوان دەبن.

خوای گەورەش لەباسی چیرۆكی پێغەمبەر نوح دا -علیه السلام- ئەو هاوكێشەیەمان بە جوانی بۆ باس دەكات:

﴿فَقَالَ الْمَلأُ الَّذِينَ كَفَرُواْ مِن قِوْمِهِ مَا نَرَاكَ إِلاَّ بَشَرًا مِّثْلَنَا وَمَا نَرَاكَ اتَّبَعَكَ إِلاَّ الَّذِينَ هُمْ أَرَاذِلُنَا بَادِيَ الرَّأْيِ وَمَا نَرَى لَكُمْ عَلَيْنَا مِن فَضْلٍ بَلْ نَظُنُّكُمْ كَاذِبِينَ ﴿٢٧﴾ هود. واتە: ئەمجا بەناو پیاوماقوڵانی هۆزی نوح ئەوانەیان بێ باوەڕ بوون وتیان: ئێمە تۆ تەنها تۆ وەك یەكێك لە خۆمان دەبینین، وە نابینین ئەوانەی شوێنی تۆ كەوتون جگە لەوانەی كە هەژارو بێ كەسن و دوور بین نین و ژیریان كەمە، نابینین ئێوە هیچ شتێكی زیاترتان لە ئێمە هەبێت، بەڵكو ئێمە وا گومان دەبەین درۆزنن.

چونكە ئەوانەی كە دوای پێغەمبەر نوح -علیه السلام- كەوتبوون زۆربەیان لە خەڵكی هەژارو بێدەرەتان بوون، بەڵام لێرەدا دەبێت بپرسین ئەی كاری پێشەواو زاناكان لە ئەندەلوس و مەراكیشدا چی بوو؟

دەپرسین چۆن خەڵكی توشی فیتنەی دنیایی بووبوون وە ئاڵای جیهاد بەرز بوو، وەیان دەپرسین كە چۆن تاوان و گوناه زۆر بووبوون لەگەڵ ئەوەی كە ئەو هەموو پێشەواو زانایە لە ئەندەلوس و مەراكیشدا هەبوون؟

لە راستییدا دەبێت ئەوەمان لەبیر نەچێت كە زانایان كە پێشەنگ و پێشەوان بۆ خەڵكی، بەڵام بۆچی توانای گۆڕانكاری و چاكسازیان نەبوو، باشترین وەڵام بۆ ئەو سەردەمە وەك مێژوو نووسان دەڵێن زاناكان سەرقاڵ بووبوون بە فەرعیاتەوە هەرچی سەرچاوە بنەڕیەتیەكانی ئیسلام بوو وازیان لێهێنابوو، زانایان خۆیان سەرقاڵ كردبوو بە كاری لاوەكیەوە ئەوەی كە گرنگ و سەرەكی بوو وازیان لێهێنابوو، زیاتر سەرقاڵ بوون بە نووسین و لێكۆڵینەوەی چیرۆكەوە، زانایان بەش بووبوون بەسەر چەند كۆمەڵێكدا هەر كۆمەڵەو خەریكی نووسینی بابەتێك بوو كە هیچ گۆڕانكاریەكی پێنەدەكرا، یان شەو و رۆژ دادەنیشتن خەریكی وتوێژو و موناضەرات و موناقەشات بوون، ئەوەی كە بنەڕەتی بیروباوەڕی موسوڵمانان بوو ئەو لایەنانەیان داخستبوو، بۆ نمونە خۆیان مەشغوڵ كردبوو بەوەی كە ئایا صلاوات لێ دەدرێت لەدوای نوێژ یاخود لەكاتی نوێژ كردندا دەستیان لەسەر سنگ بگرن یان لەسەر سك، خۆ ئەگەر لەسەر سنگ بێت دەبێت لەكوێی سنگ بێت، وە یان پەنجەی سەبابەیان لەكاتی تەحیات دا بجوڵێنن یاخود نەیجوڵێنن، ئایا لە سەرەتاوە پەنجەیان بەرز بكەنەوە یاخود لە نێوەندی تەحیات دا، ئایا هەموو پەنجەیان بسوڕێنن یان بەس سەری پەنجەیان بسوڕێنن، ئایا بە خێرای بیجوڵێنن یان بە هێواشی، وەیان خۆیان سەرقاڵ كردبوو بە جیاوازی نێوان خەواریج و شیعە و مورجیعە و موعەطیلە و موشەبیهە و موجەسیمە و یان زۆری تر لەم جیاوازیانەی كە هەبوون.

شەو و رۆژ موجادەلە و موناقەشەیان بوو لەسەر ئەم بابەتانە، وە ئەم كارانەش هیچ سوودێكی پەروەردەی بۆ موسوڵمانان تێدا نەبوو، وە زۆر شتی تریش كە خۆیان پێوە سەرقاڵ كردبوو.

ئەنجامی ئەوەی كە زانایان خۆیان سەرقاڵ كردبوو بە شتە لاوەكیەكانەوە و وازیان لە شتە بنەڕەتیەكان هێنابوو، هەروەك پێشتر ئاماژەمان پێ كرد ئەمە بووە هۆكاری ئەوەی كە خەڵكی بەگشتی لەگەڵ زانایاندا لەیەكتری دابڕێن، ئەمەش بە هەموو پێوەرێك كە موسوڵمانان كەوتنە گفتوگۆیەكی درێژی ئاوهایی خۆیان سەرقاڵ كرد بە شتی لاوەكیەوە، بنەڕەتیەكانیان لە بیر كرد ئەوە ژیانی ئەو كۆمەڵگەیە بەرەو داڕمان و سەرلێشێواوی دەڕوات، چونكە دەبێتە دوو هۆكار.

هۆكاری یەكەم: ئەوەیە كە زانایان ناتوانن لە خەڵكت تێ بگەن، هەمیشە قسە كردن و شێوەی گفتوگۆ كردنیان لەگەڵ خەڵكیدا ئەوەندە قوڕس و گران بوو كە خەڵكی لێیان تێنەدەگەیشت، بۆیە خەڵكی بەگشتی لە زانایان دووركەوتنەوە، وە زانایانیش بەگشتی نەیان دەتوانی ناخی خەڵكی بخوێننەوە، كاتێك پێغەمبەری خوا ﷺ كە دەكەوتە ئاخاوتن لەگەڵ خەڵكیدا زانایەك و هاوەڵێكی و ئەعرابیەكی سادە و ساكار یان پیاو و ژن و گەورەو منداڵ هەمووی لێی تێدەگەیشتن، وە زۆر بە ئاسانی شتەكانی دەخستە بەردەست. لەگەڵ ئەوەشدا كە پێغەمبەر ﷺ زاناترین مرۆڤی سەرزەوی بووە.

هۆكاری دووەم: ئەوەبوو كە ئەم دابڕانی زانایانە لە كۆمەڵگەكەی خۆیان كە خۆیان سەرقاڵ كردبوو بە كاری لاوەكیەوە، ئەوەبوو كە خەڵكی لە حەڵاڵ و حەرام تێنەدەگەیشتن و تاوان زۆر بوو وە خەڵكی هەمیشە خەریكی سەما كردن و مەی خواردنەوە بوون، بێجگە لەوەشی كە دەبووایە خەڵك زەكاتی بدایە، زەریبە لەسەر خەڵكی پێویست كراو وە تەنانەت ئاگایان لە چۆنییەتی نوێژكردن نەمابوو وە خەڵكیان فێری دینەكە نەدەكرد، لەگەڵ بوونی ئەو هەموو زانا

زۆرەی لە ئەندەلوس و مەراكیشدا ئافرەتان وازیان لە باڵاپۆشی هێناو لە بازاڕەكاندا بە سەری رووت و قاچی رووتەوە دەگەڕان، ئەم هۆكارەش ئەوە بوو كە زانایان تەنها وەكو هێمایەكیان لێ هاتبوو بە دوای ئەوەدا دەگەڕان كە پێیان بڵێن كە فلانە زانا بە تواناو زیرەک و فەیلەسوفە، هەموو ئەم شتانەی كە باسمان كرد نەمانی باڵاپۆشی و زۆر بوونی مەی و تەنانەت قومار كردن و سەما كردن ....هتد لە دوای ساڵی ٥٠٠ی كۆچیەوە بوو.

هۆكاری سێیەم: گرانی و قات و قڕی رووی كردە خەڵكی

لە كۆتایی دەسەڵاتی دەوڵەتی مورابطینەكاندا، جگە لەوەی كە خەڵكی بە فیتنەی دنیا و كۆكردنەوەی سەروەت و سامانەوە سەرقاڵ بووبوون، وە نەمانی تێگەیشتنێكی راست و دروست لە ئاینی ئیسلام، وە زۆر بوونی تاوان و گوناه، دابڕانی زانایان لە كۆمەڵگەكەی خۆیان لەگەڵ ئەم هەمووەدا گرانی و قات و قڕی و وشكە ساڵی رووی كردە دەوڵەتی مورابطین.

كە بۆماوەی چەند ساڵێک باران نەباری، هەموو زەوی و كشتوكاڵ وشكی كرد، وە زۆربەی مەڕوماڵات تێداچوون، خەڵكێک وا هەست دەكات كە ئەمە كارێكی سروشتی بێت، بەڵام ئەمە وەڵلاهی نە كارێكی سروشتیە وە نە هەروا بە ئاسایی هاتووە، بەڵكو سوننەتێكی چەسپیوی خوای گەورەیە كە هەركاتێک خەڵكی بە تاوان و خراپە كاریەوە وێڵ بوو خوای گەورە ئەم سوننەتەی خۆی بەسەردا دەچەسپێنێت.

وَلَوْ أَنَّ أَهْلَ الْقُرَى آمَنُواْ وَاتَّقَواْ لَفَتَحْنَا عَلَيْهِم بَرَكَاتٍ مِّنَ السَّمَاءِ وَالأَرْضِ وَلَكِن كَذَّبُواْ فَأَخَذْنَاهُم بِمَا كَانُواْ يَكْسِبُونَ ﴿٩٦﴾ الأعراف. واتە: خۆ ئەگەر خەڵكی شارەكان بەڕاستی باوەڕیان بهێنایەو خۆیان بپاراستایە، ئەوا بێگومان ئێمە دەرگەی فەڕو بەرەكەتی ئاسمان و زەوییان لەسەر دەكردنەوە، بەڵام ئەوان كە پەیام و پێغەمبەرانی ئێمەیان بەدرۆزانی، جا ئێمەش بەهۆی ئەو كاروكردەوانەی كە دەیانكرد گرتمانن و لەناومان بردن.

هەروەها سەیدنا نوح --علیه السلام- كە ئاخافتن لەگەڵ قەومەكەیدا دەكات بەهەمان شێوە پێیان دەڵێت:

فَقُلْتُ اسْتَغْفِرُوا رَبَّكُمْ إِنَّهُ كَانَ غَفَّارًا ﴿١٠﴾.

واتە: بەردەوام پێم دەگوتن: ئێوە داوای لێخۆشبوون لە پەروەردگارتان بكەن چونكە ئەو زاتێكی زۆر لێ خۆشبووە.

يُرْسِلِ السَّمَاءَ عَلَيْكُم مِّدْرَارًا ﴿١١﴾.

واتە: (ئەو كاتە) بارانتان بە لێزمە و خورەم بۆ دەبارێنێت...

وَيُمْدِدْكُمْ بِأَمْوَالٍ وَبَنِينَ وَيَجْعَل لَّكُمْ جَنَّاتٍ وَيَجْعَل لَّكُمْ أَنْهَارًا ﴿١٢﴾.

واتە: ماڵ و سامان و نەوەتان پێ دەبەخشێت، هاوڕێ لەگەڵ باخ و باخاتدا، رووبارو چەم و جۆگەتان بۆ بەدی دێنێت.

مَّا لَكُمْ لَا تَرْجُونَ لِلَّهِ وَقَارًا ﴿١٣﴾ نوح.

واتە: ئەوە بۆچی ئێوە قەدری خوا نازانن، بۆ رێزی بۆ دانانێن.

خوای گەورە هەمیشە ئەم كارانەی وەكو ئاگادار كردنەوەیەک بۆ خەڵكی كە كۆمەڵە یاساو رێسایەكی داناوە بۆ ئەوەی خەڵكی لێ ئاگادار بكاتەوە ئەگەر بەندایەتیتان لەگەڵ خوادا راست

بوو، بێ هیچ شک و گومانێک خوای گەورە سەرتان دەخات، خۆ ئەگەر لارێ و بەندایەتیەکی راست و دروستان نەکرد خوای گەورە هەندێ سوننەتی خۆیتان بەسەردا دەچەسپێنێت بۆ ئەوەی خەڵکی لێ ئاگادار ببنەوە و بگەڕێنەوە سەر رێگەی راست و دروستی ئەم ئیسلامە.
بێگومان ئەم رووداوانەی کە باسمان کرد هەمووی بەسەر وڵاتی مورابطین دا هاتووە بووە هۆکاری شکستی یەک لە دوای یەک لە بەرانبەر نەساڕاکاندا، یەکێک لەو شکستانەی کە زۆر گەورە بوو وە بەسەر موسوڵماناندا هات، کە شکستی "قەتەندە" بوو لە ساڵی ٥١٤ی کۆچی کە موسوڵمانان شکستێکی زۆر گەورەیان خوارد تێیدا، پاشان لە جەنگێکی تردا کە لە مێژوودا بە جەنگی "القلیعە" لە ساڵێ ٥٢٣ی کۆچی بەهەمان شێوە موسوڵمانان لەم جەنگەشدا شکستێکی زۆر گەورەیان خوارد.

دامەزراندنی دەوڵەتی موەحیدون دەروازەیەک بۆ تێگەیشتن لە سەرکەوتن

لە پێش ئەوەی بگەڕێینەوە ناو باسەکانی شەڕی زەلاقە، بگەڕێینەوە بۆ باسی دەوڵەتی مورابطین، چەند پرسیارێک خۆی دەکات بە ماڵی مێشک و دڵماندا و داوای وەڵاممان لێ دەکات؟
بێگومان ئەو جەنگانەی کە روویان داوە وەک زەلاقە و بربات شمشێری تیژی موسوڵمان و رمی درێژیان و وەستانی سەربازی کوفر بەرانبەر بە موجاهیدانی ئەم ئیسلامە، یان ئەو هەموو سەرکەوتنانەی باسمان کرد لە مێژووی ئەندەلوس و بێجگە لەئەندەلوس خاکی موسوڵمانانی تر هەمووی جێگەی شانازی ئێمەو هەموو موسوڵمانانی جیهانن.
بەڵام ئەوەی کە گرنگە لە رەوشی ئێستا دا جەنگی ئێستا وەک جاران نییە سەرباز بەرانبەر بە سەرباز ناوەستێت بەڵکو تەکنەلۆژیای سەربازی کاریگەری هەیە!
ئێستا موشەکی زەمین بە زمین و تەنانەت قاڕە بەقاڕە ئەتۆم و فڕۆکە و پێشکەوتنی ئەلکترۆنیات، چەکی کیمیای ...هتد ئەم جەنگەی ئێستە هەرگیز وەک جاران نییە.
پرسیارەکە خۆی ئاوا نیشان دەدات ئایا موسوڵمانان لە توانایاندا هەیە روبەڕووی ئەو هەموو هێرش و چەکە بەهێزو تەکنلۆژیایە ببنەوە وە سەر بکەون وەک سەرکەوتنەکانی جاران؟لە راستییدا زۆر مەبەستمان بوو کە ئەم پرسیارە نیشان بدەین بۆ ئەوەی ئەگەر ئەم پرسیارە دروست بوو لە دڵی موسوڵماناندا چۆن وەڵامی بدەینەوە! کە ئەم پرسیارە دروستبوو لە ناخ و سینە و مێشکی هەرکەسدا ئەوە پێوەرە بۆ ئەوەی کە لە ئاینی پەروەردگارو سوننەتی خوای باڵا دەست تێنەگیشتوە!
چۆن؟ هەمیشە باسی دوو خاڵی سەرکیمان کردوە لەم ئیسلامەدا کە هیچ کەس و هیچ شوێنکەتوانێکی تر نیانە.
یەکەم: ئەم ئیسلامە هەرگیز نامرێت ئوممەتەکەی لە ناو ناچن.
چونکە بە مردنی ئەم ئیسلام و ئومەتی ئەم ئیسلامە قیامەتە و دوارۆژ دەست پێ دەکات خوای گەورە کۆتایی بە هەمو شتێک دێنێت، وە شکو گومانی تێدا نییە لە دوای هەموو کەوتنێک هەستانەوەیەک هەیە هەر وەک پێچەوانەکەی روو دەدات، کەواتە بە هێزو دەسەڵاتی زاڵمان و تاغوتان هەڵمەخڵەتێ چونکە خوای گەورە لەگەڵ تۆدایە وەک خۆی دەفەرموێت:

يَغُرَّنَّكَ تَقَلُّبُ الَّذِينَ كَفَرُواْ فِي الْبِلَادِ ﴿١٩٦﴾ آل عمران.. واتە: هێزو دەسەڵاتی ئەوانەی كە كافرن لە وڵاتاندا (ئەی ئیماندار) تۆ لە خشتە نەبات.

دووەم: سروشتی جەنگ لە نێوانی راست و درۆ

بە هەموو پێوەرێک ئەم جەنگە لە نێوانی موسوڵمان و كەسێكی تردا نییە، بەڵكو لە نێوانی ئەو كەسانەدان كە دژی ئەم ئاینەن كەواتە جەنگی حەق و باطڵە كەواتە جەنگ لە نێوانی خوا و دوژمنەكانی خوان جاپێتان وایە كێ سەركەوتو دەبێت؟

پاشان خوای گەورە توانی بۆ پێغەمبەرەكەی ﷺ لە خاكێكی بێ مێژووی دواكەوتو وەک عەرەب، توانی دوو ئیمپراتۆری جیهان بخاتە ژێردەستیان وە گهورەترین دەوڵەتی كوفری شوعی رووخاند بەبێ ئەوەی خۆشیان تا ئێستا بزانن كێ وای لێكردن!

پێتان وایە ئەمەریكا هەروا بۆی دەچێتە سەر؟

بەڵام دڵنیاتان دەكەم ئەگەر چیرۆكی ئەصحاب كەهف باش لێی تێبگەین دەزانین كە ئێمە پەلەمانەوە دەمانەوێت لە چاو تروكانێكدا هەموو شتێک بەدەست بهێنین، بەڵام كاتی دەوێت كۆشش وخەبات جیهاد و هێزی خۆمانی پێویستە كە ئەمە وەک سوننەتەكانی پێشووە كە باسمان كرد واتا دەبێت بزانین كە خوای گەورە جارێكی تر تەیرو ئەبابیل نانێرێت دەبێت تێبگەین بۆ ئەوەی خۆمان كار بكەین بۆ ئەم مەبەستە شیكاریەک ئەنجام ئەدەین كە چۆن سەربكەوین وە دوای دێینەوە سەر مێژووەكە:

شیكاری و بەدواداچوون:

سەرەتا پێش لە دایک بوونی پێغەمبەر ﷺ لای زۆربەی خوێنەران ئاشكرایە كە لەشكرێكی زۆر بە سەرۆكایەتی ئەبرەهە هاتن بۆ تێكدانی كەعبەی پیرۆز ئەو سەردەمە پابیری پێغەمبەر ﷺ كە ناوی عەبدول موتەلیب بوو یەكێک بوو لە گەورە پیاوانی مەكە لە كاتی هاتنی سەربازەكانی ئەبرەهە لە رێگەدا ٢٠٠ وشتری عەبدول موتەلیبی گرت .

پاشان عەبدول موتەلیب چوو بۆلای ئەبرەهە بۆ ئەوەی وشترەكانی وەربگەڕێتەوە كاتێک كە چوە لای ئەبرەهە زانی لە گەورە پیاوانی مەكەیە زۆر رێزی لێگرت لە شان و شەوكەتی بەرز كردەوە و لە تەنیشت خۆی دانیا.

لێی پرسی بزانم بۆ چی هاتویت؟

لە وەڵامدا وتی: هاتووم تا رانە وشترەكانم بەرمەوە .

لە راستی دا ئەبرەهە وای زانی كە هاتووە داوای ئەوەی لێ بكات كە هێرش نەكاتە سەر ماڵی خوا، بەڵام ئەوا هاتووە تەنها داوای ماڵەكەی خۆی دەكات و ئیتر ماڵی خوای بەلاوە مەبەست نییە، بۆیە ئەو پلەو پایەی كە بەخشی بوو بە عەبدول موتەلیب زۆر پەشیمان بوو لێی و عەبدول موتەلیبی بە كەم هاتە بەر چاو پێی وت، من هاتووم ماڵی خواكەت دەرووخێنم كەچی تۆ داوای وشترم لێ دەكەیت؟

لە وەڵامدا وتی: بەڵێ؛ چونكە من خاوەنی وشترەكانم من داوای حەقی خۆم دەكەم ئەو ماڵەش كە تۆ بۆی هاتوویت خاوەنی خۆی هەیە و پێویست بە من ناكات كە پارێزگاری لێبكەم .

ئەم رووداوە کەم تا زۆر هەموومان دەیزانین وە خەڵکانێک زۆر ئەو وتەیەی عەبدول موتەلیبیان بەلاوە ئەرێنی بوو، بەڵام لە راستییدا زۆر نەرێنییە بەڵکو زۆر ترسنۆکانەیە کەچی بە داخەوە خەڵکانێک کردویانەتە دروشمی خۆیان بۆ ژیان بە کاری دێنن وێرای ئەوەی کە هەندێک گروپ و رێکخراو ئەوانیش کردویانەتە بەرنامەی سەرەکی ژیانیان.

دەڵێن خوا ماڵی خۆی دەپارێزێت و ئاینەکەی دەپارێزێت!

پاشان رووداوێکی زۆر گرنگ روویدا ئەویش کە شەرمەزاری بوو بۆ شاری مەکە خەڵکەکەی کە خوای گەورە بە موعجیزە (تەیرەن ئەبابیل)ی نارد هەموو سوپاکەی ئەبرەهەی لەگەڵ خودی ئەبرەهە خۆی لە ناو برد بە هۆی سەربازانی خوای گەورە بە بەرد هەموویان سەریان نەوی کرد.

بۆ خوای گەورە ئەو باڵندانەی بە کار هێناو کردنی بە سەربازی خۆی؟

لەبەر ئەوەی هاوشێوەی ئەم کارانەی خوای گەورە سوننەتێکی خواییە کە بێباوەڕان و مل هوڕانی بەو شێوەیە لە ناو بردوە، بەڵام لە دوای لە دایک بوونی پێغەمبەر ﷺ ئەو سوننەتە کۆتایی پێهات.

لەوانەیە خەڵکانێک بپرسن چۆن سوننەتی خوای گەورە گۆڕانی بەسەردا دێت؟

لە وەڵامدا دەڵێین: بەڵێ؛ گۆڕان هەندێک جار هاوشێوەی ئەم سوننەتە دەبێت بەڵام هەرگیزاو هەرگیز سوننەتی خوای گەورە لا ناچێت .

لە سەردەمەکانی پێشودا بە هەمان شێوە بێباوەڕان لە ناو دەچوون وەک

هۆزی نوح -علیه سلام- کە چۆن خوای گەورە بە لافاو لە ناوی بردن یان وەک

هۆزی لوط -علیه سلام- کە بەردی باراند بە سەریاندا لە ناو چوون وەیان وەک

هۆزی بەنی ئیسرائیل کە کاتێک پێغەمبەر موسا -علیه سلام- لەگەڵ دا بوو دوایان لێکرد رزگاریان بکات لە دەستی سەربازەکانی فیرعەون خۆیان هیچیان نەکرد، بەڵام پێغەمبەر موسا -علیه سلام- داوای کرد لە خوای گەورە رووبارەکەی بۆ کردن بە دوو کەرتەوە وەک موعجیزەیەک پەڕاندنییەوە و بێ ئەوەی تاکە کەسێک لە ناو بچێت و بریندار بێت واتا بە کۆی گشتی پەڕینەوە وە لە هەمان کاتدا سوپاکەی فیرعەون بەخۆیەوە تێدا چوون خوای گەورە لە ناوی بردن .

وە دەیان نمونەی ترمان لە بەر دەستایە هاوشێوەی ئەو کارانە کە خوای گەورە ئەنجامی داوە بە سەربازانێک کە بە خەیاڵی ئێمەدا نە هاتووە کۆمەڵێک گەل و هۆزی لە ناو بردووە.

خوای پاک و بێ گەرد سوننەتێکی نوێ ی هێنایە کایەوە بە ٥٠ رۆژ لە دوای هاتنی سوپای ئەبرەهە کە ئیمامی پێغەمبەران لە دایک بوو کە سەرروەری مرۆڤایەتی هاتە دنیاوە کە بەڕێزترین دروست کراوی خوای گەورەیە ﷺ کە هاتە سەر زەوی ئەوە ئەو سوننەتە کۆتایی هات، کە لە دوای چیرۆکی سوپاکەی ئەبرەهە بوو وە تا قیامەت هاوشێوەی ئەو رووداوانە نابینین.

بەڵام سوننەتی لە ناوچوونی گەلان، ئەوە کۆنە و تا قیامەت هەر دەمێنێت!

کە جوڵان و بزواوتن دەستی پێکرد ئەوا بەرەکەت و رەحمی خوای گەورە دەبارێت وە لە هەمان کاتدا ئازایەتی و جوامێریتان پێ دەبەخشێت، ترس وبیم و دڵەڕاوکێ و پارچە پارچەی دەخاتە ریزی دوژمنانتان ئەگەر چی زۆر و زەبەند بن.

دەبێت بزانین کە سەردەمی تەیرەن ئەبابیل بەسەر چوو ئەو کات موسوڵمان خۆی دێتە مەیدان و هێزی خۆی دەخاتە کار لە جیاتی بەرد باراندن ئەو فیشەک و چەک و تەقەمەنی بەکار دێنێت ئەوەندەی لە توانایدا هەیە کۆی بکاتەوە ئەوی تری لە سەر خوا، ئەمە بە گشتی بۆ تێگەیشتن بوو لەم سوننەتە کە گۆڕانکاری تێدا کرا بە هاتنی سەروەری مرۆڤایەتی پێغەمبەر ﷺ وەک خوای گەورە دەفەرموێت:

إن تنصروا الله ينصركم، ويثبت أقدامكم

لەوانەیە خەڵکێک تووشی بێ زاری بن، بڵێن ئەوا موسوڵمانان دەبێت گەردنی خۆیان بکەنە قەڵغان بۆ سەرکەوتنی ئەم دینە؟

بەڵی بێ گومان دەبێت گەردنمان بۆ ئەم دینە بێت وە ئاستەمیشە ئێمە چاوەڕوانی تەیرەن ئەبابیل بین و خۆمان بچینە سەر شاخەکان، موسوڵمانی راستە قینە دەبێت بڕوای بە خۆی هەبێت و بە مەنهەج شەریعەتەکەی کە خوای گەورە و پاک و بێگەرد ناردوویەتی وە هەر ئەو پشت و پەنامان بێت، بەڵام بەو شێوەی کە خوا دەیەوێت، نەک بە ئارەزووی ئێمەی مرۆڤ!

خوای گەورە سوننەتێکی روون و ئاشکرای بۆ داناوین بۆ گۆڕانکاری لە ناو موسوڵمان-کە رەچاوی بنچینەو بنەماکانی ئەو زەمەنەی دەکات کە خەڵکی ئیمانداری تێدا دەژین.

زیاتر مەبەست لە زەمەنەکان و ئەو هەلومەرجانەیە کە موسوڵمان بانگەوازی تێدا دەکەن یان بە ئاشکرا یان بە نهێنی یان هەندێ جار پێویست بە ئاشتی دەکات یان بە خەبات و کۆشش، واتا رەچاوی رەهەندەکانی بکرێت بۆ گۆڕانکاری لە سەر بنەماکان بە مەرجی قۆناغ، موسوڵمانان دەبێت لە هەموو قۆناغەکان شتێک پێشکەش بکات دەبێت هەنگاو بنێت. موسوڵمانان ئامادەی قۆناغەکانیان هەبێت نەک خەواڵ و تەمەڵ بن. نابێت موسوڵمان وا بیر بکاتەوە دەبێت بزانێت خەمی ئەم ئاینە بەتەنها لە سەر شانی تۆی موسوڵمانە، وە ئەو سوننەتە بیر نەکاتەوە کە خوای گەورە دەفەرموێت (إن تنصروا الله ينصركم، ويثبت أقدامكم) وە بیرمان نەچێت سەردەم و رۆژانی ئەبرەهە بە سەر چوو وە خوای گەورە بەرد نابارێنێت.

خوێنەری ئازیز...

وەرە بهیەکەوە سەیری ئەم سوننەتە نوێیە بکەین کە خوای گەورە هەڵیبژرادوە بۆ پێغەمبەرەکەی و شوێنکەوتووەکانی.

جەنگی بەدر سەیر بکەین کە کاتێک ئەبو جەهل فرعەونی ئەم ئومەتە ئازاری پێغەمبەر ﷺی دەدا، جارێک قاچی نا بە سەریدا فەرموی خەریک بوو چاوەکانم بێتە دەرەوە وە لە هەمان کاتدا هەر ئەوە بوو خەڵکی کۆ کردەوە دژی هاوەڵانی پێغەمبەر و پێغەمبەری ئازیز ﷺ خۆی شەڕی دەست پێکرد لە بەدر دا بە ژمارەیەکی کەمی موسوڵمان و بە هەزار خەڵکی بێباوەڕ، بەڵام خوای گەورە نەبەردی باران وە نە تەیرەن ئەبابیل- یش بۆ ناردن لە هەمان کاتدا موسوڵمانان حەزیان بە و شەڕە نەبوو وە بێباوەڕان زۆربەیان ئەوانیش حەزیان لە شەڕ نە بوو، بەڵام پەیمانێکی خوای بوو هەر دەبوو بهاتایەتە دی .

خۆ هێزی موشریکەکان هەزاران بوون، بەڵام موسوڵمان ٣١٦ بوون، کەسیان چاوەڕێی ئەوە نەبوون لە موسوڵمانان کە تەیرەن ئەبابیلیان بۆ بێت لەگەڵ ئەوەش دا سەرکەوتن وە هۆکارەکەی

ئەوە بوو کە لە سوننەتی خوای گەورە تێگەیشتبوون لە (إن تنصروا الله ينصركم، ويثبت أقدامكم) بەڵام ئەم سوننەتە کۆمەڵێک بنەمایی پێویستە تا موسوڵمانان سەرکەوتو بن تێدا ئەویش بریتییە لە:

~ دەبێت جێگە دیاری بکرێت
~ دەبێت راوێژێکی راستی هەبێت
~ بێگومان دەبێت دڵەکان لە نێویاندا رێکبخرێت
~ رێکخستنی ریزەکان ئامادە بکرێت
~ بێ شک و گومان دەبێت چەک هەڵ بگیرێت
~دەبێت پلانێکی موحکەم و چاک دابڕێژرێت
~ پێویستە کە نزاو پاڕانەوە لە بیر نەکرێت
~ پێویستە لە سەر پێی خۆت رابوەستیت بێ ترس وبیم
~ دەبێت چاوەڕوانی بریندار بوون و بێزار بوون وە لە هەمان کاتدا خوێن دەڕێژریت وشەهید دەبێت
~ ئالێرەوە جوامێری شەرەفمەندێتی و سەر باری هەمووی ئیمان دەر دەکەوێت!

ئەگەر ئەم خاڵەنە لە کاری موسوڵماناندا رەنگ بداتەوە بەبێ هیچ شک و گومانێک خوای گەورە تەیرەن ئەبابیل دەنێرێت، بەڵام لە شێوەی فریشتە یارمەتی موسوڵمانان دەدات یان لە شێوەی باران وەیان لە شێوەی ترس و بیم لە دڵی بێباوەڕاندا دەڕوێنیت یان پارچە پارچەی دەکەوێتە نێوانیان و ریزەکانیان هەڵدەوەشێنیت وەیان هەر شێوەیەکی تر بێت کە خوای گەورە خۆی هەڵیبژێرێت.

خوێنەری بەڕێز..

دڵنیابە لەوەی سەرکەوتن نایەت ئەگەر موسوڵمان خەم خۆری ئەم ئیسلامە نەبێت سەرکەوتن نایە تا بزواتن و جوڵە نەبێت سەرکەوتن پێویستی بە خۆ ئامادە کردنە، دەبێت خۆمان ئامادە بکەین.

هەمووومان نمونەی شەڕی ئەحزاب مان لە بەر چاودایە کە هێزی دوژمن چۆن گەمارۆی شاری مەدینە پێغەمبەریان ﷺ دا و هێزی تاریکی و رەش لە دەوری شاری مەدینە دابوو وە هێزی نور وئیمان و روناکی لە ناو مەدینەدا بوون وە موسوڵمانان زۆر ناڕەحەت بوون.

نە خوای گەورە تەیرەن ئەبابیلی ناردو نە بەردیی باران، بەڵکو سوننەتێکی زۆر روون و ئاشکرایە کە خوای گەورە دەفەرموێت (إن تنصروا الله ينصركم، ويثبت أقدامكم)

سەرووەری مرۆڤایەتی گەورەترین سەرکردە بوو بۆیە کۆمەڵێک خاڵی پیادەکرد بۆ چەسپاندنی سوننەتی خوای گەورە تا موسوڵمانان بە گشتی لێی فێربن ئەوانیش بریتی بوون لە:

~ دڵنیا بوون لە سەرکەوتن کە لە ناخیاندا بزانن کە سەرکەوتن تەنها بۆ موسوڵمانە.
~ ریزی نێوان مسوڵمانان رێک بخرێت.
~ پلانێکی گونجاو دابنرێت بۆ ئەو مەبەستەی کە موسوڵمان کاری بۆ دەکات.
~ سەنگەرو مەتەرێز و خەندەق دەبێت بە چوار دەوری سوپاو شاردا هەڵبکەنرێت.

~ فێری ئارام گرتن و دان بە خۆدا گرتن لە سەر برسێتی و تینوێتی و گەرم و ساردی.
~ پەیمان بەستن و پرۆتۆكۆلات ئیمزا كردن واتا كاری دیپلۆماسی.
~ كۆ كردنەوەی زانیاری لە سەر دوژمن و هەواڵ گیری بەگشتی پاراستنی ژیانی خەڵكی سڤیل.
~ سوپا فێری مەشقێكی لێزانانە بكرێت خەڵكی كارامە بێتە سەركردە خەڵكی فێری كۆشش و خەبات (جیهاد) بكرێت نەک وەک ئەمڕۆ ئەوانەی كە خۆیان بە پێشەنگی ئەم ئاینە دەزانن روویان نایە باسی جیهاد بكەن!
~ رێكخستنی كاری سڤیل و كاری سەربازی لە هەمان كاتدا گرێدانیان بەیەكەوە.
~ هەموو ئەمانە دەبێت لە تەنیشت بیرو باوەڕێكی پاک و بەندایەتیەكی راست ودروست بێت.
كە ئەم كارانە روویدا بێ گومان سەركەوتنی خوای گەورە فەراهەم دەبێت وە تەیرەن ئەبابیل لە شێوەی رەشەباو پارچە پارچە بوون لە نێوان سەربازانی دوژمن رودەدات وە ترس و دڵە راوكێی دەخاتە ریزی موشریک و یەهودیەكان.
لە جەنگی ئوحدا كە موسوڵمانان توشی نەكسەو دۆڕان بوون تێدا بێباوڕەكان سەركەوتن، هۆكار ئەوە بوو كە سەرپێچیان لە مەنهەج كرد كە خوای گەورە بە موصیبەت ئەو جەنگەی ناو زەند كردووە.
خوای گەورە دەستنیشانی نەخۆشیەكەیان دەكات و پێیان دەڵێت كە لە بەدر چۆن سەركەوتن خوای گەورە سەری خستن ئەوە دێنێتەوە بەر چاویان، بەڵام دوای ئەوەیان پێیان رادەگەیەنێت بۆ لەم جەنگە دا دۆڕان، هۆكارەكەی ئەوە بوو كە دنیایان تێكەڵ بوو لە ناو دڵیاندا كە شاخی الرماە-یان بەجێهشت هاواریان كرد دەستكەوت دەستكەوت سەرپێچیان لە مەنهەجەكە كرد بۆیە بەرەو شكست چوون.
خوای گەورە فێری كردن كە هەڵەكانیان چاک بكەن لە هەمان كاتدا نە تەیرەن ئەبابیلی نارد بۆ ئەوەی موسوڵمانان سەركەون كەچی پێغەمبەریان ﷺ لە گەڵدا بوو، بەڵام بۆ ئەوەی هەڵەكانی خۆیان چاک بكەن وە موسوڵمان بە گشتی تێبگەن كە ئەمە سوننەتێكی نەگۆڕە و چەسپاوە تا قیامەت بۆ ئەم ئومەتە (إن تنصروا الله ينصركم، ويثبت أقدامكم)
بۆ ئەوی فێر بین ئەمە سەردمی ئەبرەهە نییەو بەسەر چووە.
لە كات وساتی هاتنی پەیامی پێغەمبەر ﷺ ئەم پایەمە سوننەتێكی نوێی هێنایە ئاراوە ئەویش هەوڵ وتێكۆشان وخەباتی مرۆڤەكان تا لە ئەركەكانیان تێبگەن تا لەسەر پێی خۆیان بوەستن، كەواتە بەوە مەنهەجێک لە شەریعەتێک بۆ ئەم ئومەتە پێغەمبەرە ﷺ.
ئەی ئێستا چی بكەین وكارمان چیە؟
چی بكەین بۆ ئەوەی لەم هاوكێشە ئاڵۆزە تێبگەین و لەو ناهەمواریەی كە جیهانی ئیسلامی پێدا تێپەڕ دەبێت بە تایبەت لە وڵاتانی وەک كوردستان، عێراق، فەڵەستین، چیچان، كشمیر... هتد
چی بكەین ئەو هەموو تاوان و زوڵمە لەسەر كورد، كشمیر، بۆسنە، كۆسۆڤۆ، فلیپین، بۆرما، ئەفغانستان، سوودان، لیبیا و ..هتد.
لە راستییدا ئەمە كێشەی دەوڵەتێک یان كۆمەڵگەیەک یان كەسێک نییە بەتەنها، بەڵكو كێشەی ئومەتێكە بە تەواوی .

هاوكێشەكە دەڵێت:
ئەم ئوممەتە زۆر لە مێژەوە دانیشتووە دوژمنانی زۆر لە دێر زەمانەوە چوار پەلیان بەستۆتەوە.
ئەم ئوممەتە زۆر دەمێكەیە سەری بەرز نەكردۆتەوە سەر شۆڕو لە رووی شۆڕش و خەبات و یەک ریزی رۆڵەكانی رۆژئاوا و رۆژهەڵات و باكوور باشوور سەریان پێ دانەواندوە وە بێجگە بێباوەڕەكانیان لەسەر ئەم ئومەتە دەسەڵاتدارن خۆیان كردۆتە سەرۆک بەسەر موسوڵمانانەوە لە راستییدا بەس جەهەنەم جێگەیەنە نمونەی ئەمانە زۆرن وەک جمال، سادات، موبارەک كە هەرسكیان بەدوای یەک دا سەرۆک كۆماری میسر بوون پاشان وڵاتێكی وەک عێراق كەسانێكی وەک میشێل ئەفلەق و سەدام بێجگە لە كلكەكانیان یان وڵاتێكی وەک ئێران كە پیسترین بیروباوەڕھ شیعەن كە چیان نەكرد بە موسوڵمانان لە ئێران بە تایبەت بە كورد، پیاوانێكی وەک مفتی زادە، سوبحانی، رەبیعی، زۆری تر، زۆر لە وڵاتانی چواردەور وەک كارزای، موشەرەف، پادشاەكانی عەرەب بەگشتی.
ئەم ئومەتە رۆژانێک بوو بێجگە لە خۆی خەڵكانێكی فێری زانست و رەوشت و رێگەی هیدایەت و رێنوێنی دەبرد، كەچی ئێستا خۆی سەری لێ شێواوە خەڵكەكەی پارچە پارچە بوون نەوەكانی سەرشۆڕن هەمیشە بە مادەی هۆشبەری عەلمانییەتەوە گیرۆدە بوون یان بە نەتەوە پەرستیەوە.
ئەم كێشەیە لە نیوەی زیاتر هەڵەی موسوڵمانان خۆیانە، هەمووی ناخەینە سەر خەڵكی تر پاشان (من (نووسەر) لەگەڵ چارەسەری كاتی نیم، وە لەگەڵ وتەی باقو بریق نیم، تاقەتی دروشمم نەماوەو كۆن بووە بەسەر چووە، نامەوێت نەخۆشیەكە بە موسەكین كۆتای بێت تا دەمرێت دەبێت دەست نیشان بكرێت تا چارە بكرێت وە من لەگەڵ چاو سووركرنەوە دام لەگەڵ دەنگی بەرز دام لەگەڵ خەبات و كۆشش دام بە گوێرەی هەل ومەرجەكان و قۆناغەكان. نامەوێت جارێ باسی دەسەڵاتداران و زانایان و بانگەوازچیان و گروپ و رێكخراوەكان بكەم یان باسی دوژمن بە شێوەیەكی سەرەكی، بەڵام پێم خۆشە ئەوەندەی لە تواناما هەبێت، وە بە قوڵی دەستنیشانی هۆكارەكانی نەخۆشی ئەم ئومەتە دەست نیشان بكەم وە چارەسەرێكی شەرعی بۆ بكەین لەلایەنی من و خوێنەر چونكە ئەركی سەر شانی هەمووانە.
هەڵەكان بریتیین لەهەڵەی زۆر ترسناک و گەورە ئەوانیش بریتیین لەوەی كە ئەم ئیسلامە بە جوانی و پاک وبێگەردی بەخەڵكی نەگەیەنراوە بە پیرو جوان و منداڵ وەک خۆی لەم سەری وڵاتی تا ئەو سەری وڵات .
كەواتە چارەسەرەكە چییە؟
گەڕانەوە بۆ بناغەو بێخی ئەم دینە وە تێگەیشتن لە سەرچاوە راستەكانی ئەم دینە ئەمە وەک تیۆری باسمان كرد پاشان وەک مەیدانی باسێكی لێوە دەكەین.

مەیدانی، بۆ نمونە عێراق هەرێمی كوردستان:
ئەمان وت ئەگەر سەدام حسێن لە ناو بچێت ئێمە رزگارمان دەبێت یان بەلای كەمەوە فیدراڵیەكە مسۆگەرە بۆ كوردستان وە بەگشتی عێراق لە دەسەڵاتی دیكتاتۆریەت رزگاری دەبێت

دڵمان بە دانانی هێڵی ٣٢و ٣٦ خۆش بوو بۆ ئەوەی هاو پەیمانان بمان پارێزن لە دەستی وڵاتانی ناوچەكە، بە هۆی كۆ رەوە وە توانیمان سەرنجی نەتەوە یەكگرتوەكان بۆ لای خۆمان رابكێشین لەهەمان كاتدا ئەو كات زۆر لە بار بوو بۆ سەربەخۆی گەلەكەمان، بەڵام دیار بوو سیاسییەكانمان لەو ئاستەدا نەبوون پەلاماری گفتوگۆیان دا لەگەڵ رژێمی بەعس كە زەمینە لە بار بوو بۆ سەربەخۆی چونكە هەموو ناوچەكە دژی ئەو دەسەڵاتە بوو!

پاشان كات و زەمەن وەك شمشێر هەموومانی بڕی لەسەر كۆمەڵێك دەستكەوتی حزبی ئەوانەی كە لاف و گەزافی كوردایەتیدان لێدەدا كردیانە شەڕی ناخۆ و شەڕە پەڕۆ و شەڕە ناو تا خۆیان ئەوەندەی تر خەڵكەكە و نیشتمانەكەیان دابەش كرد نەهەماتی هێنا بەسەر گەلەكمان. بە هەر جۆرێك بوو رابورد زۆر لەسەر چووە ناچین، بەڵام وتمان ئەگەر ئەمەریكا هاوپەیمانیمان لەگەڵ بكات لەوانەیە شتێك بكەین بە شتیك بەڵام هات و ئاكامەكەی مادەی ١٤٠ تا ئێستا هەر بە هەڵواسراوی ماوەتەوە.

بێجگە لەوەی ئێستا ئەمەریكیەكان هەراج بەسەر هەرێمی كوردستانەوە دەكەن وە حزبەكان بەگشتی بەس داوای مانەوەی دەسەڵاتی خۆیان دەكەن ئیتر كوردایەتی بۆتە ریكلامی ناو تیڤی و رادیۆ یان بلیتی سەرفڕۆكە خانەكان، زۆر لەسەر ئەمەش ناڕۆین ئەوەش هەڵدەگرین بۆ كاتی خۆی.

لەهەمان كاتدا وتمان گەورەترین كێشە چەكی كۆمەڵ كوژی عێراقە ئەگەر نەمێنێت ئەوا ئەو پەڕی دەسەڵات لە دەست خۆماندایە، چونكە كورد گەلیكی زۆر قارەمانە و ئازایە خەڵكەكەی شۆڕشگێڕە.

نەمان زانی هەمووی دەبێت بە گۆرانی بێژ و هەموو جۆرە هەڵپەڕكێیەكمان فێر دەكەن هەر لە یەک پێیەوە تا چوار پێی، دەیانەوێت كەركوك و خانەقین و تەنانەت كوردستانیش بە هەڵپەڕكێ رزگار بكەن، هەر چۆن بێت زۆر لەسەر ئەمەش ناڕۆین.

ئەمانەی كە باسمان كرد خۆتان گەواهی ئەوە ئەدەن كە هەموو ئاواتەكانمان هاتە دی، بەڵام چیمان كرد بە چی؟ داوامان كرد سەدام تێدابچێت نەما، هاوپەیمانی ئەمەریكامان كرد، كورە وا خەریكە لە موساد پلەو پایەمان بەرز دەبێتەوە ژورمان دەدەنێ، كوا چیمان دیارە، چیمان كرد بە چی؟

ئەوەشمان لەیاد بێت كە شتی باش كراوە ٥٠ بە ٥٠ كراوە، ژن و ئافرەتانمان دروست كردووە، ٣١ ئاب و لەگەڵ ئێرانییەكان دەستمان تێكەڵ كرد پاشان جادەمان قیرتاو كرد بەشەرتی یەک مانگ، سەیارەی علوج زیادی كرد كۆماپانیای باشمان دامەزراند بە شەریكی مەسولە بەرێزەكانمان شەرەفی ئافرەتانمان لە سەر كورسی سكرتێر ئەنێژرێت، باڵەخانەی باش دروست كراوە هەرچەندە خەڵكی سڤیل دروستی كردوە كەچی حوكمەتەكەمان شانازی پێوە دەكات و دەڵێت شارم جوان كردوە لەكاتیكدا كە پرۆژەیەكی دەدەنێ تا سیلو دیقت پێنەكات چاكی ناكەن!

مامۆستایانی ئاینی خوا پایەداریان بكات شەرم دەكەن زۆر جار راستی بڵێن ئەوا ئەگەر باسی جیهاد بكەن تەریق دەبنەوە.

بێجگە لەوەی لادێکانمان بوونەتە مەزرعەی بە خێوکردنی ئەسپ و وڵاغە بەرزەی پیاو ماقوڵان، کشتوکاڵ باوی نەماوە لە وڵاتی ئێمەدا سوپاس بۆ خوا پێویستمان بە هیچ نییە لە سۆماڵ مۆزمان بۆ دێت لە پاکستان لالەنگی و لە تورکیا توری باشمان بۆ دێت جاری باسی ترێ ئیسپانی هەر ناکەم لیمۆی لوبنان ئەی چەندە بەلەزەتە با لەبیرمان نەچێت.
ئەی قوتابیەکانی زانکۆ خوای گەورە بیان پارێزێت چەندە پێشەنگن هەرگیز کتێب ناکەنەوە، چونکە هەموویان لەبەرە! دانیشتنی ناو موحازەرەکان هەر بڕوایان پێ نەماوە بۆ ئەوەی زۆر توشی بێزاری نەبن ئێستا کۆلێژی مۆدلی جل و بەرگ کراوەتەوە مژدەیەکی زۆر خۆش بۆ ئاشقانی سەما کۆلێژی دانس کراوەتەوە، ئەوە با کۆلێژی نوکتە و زەم و تەعلیق بوەستێت لە ئاستێکی زۆر بەرزدایە، کە ئەمانە سەر بە وەزارتێکی تازەن بەناوی وەزارەتی هەر بە هەوەس.
میلاکی وەزارتی هەر بە هەوەس، لەسەر حوکمەتی هەر بەهوەس، ئەویش دەڵێت کوا شتی وا هەیە دەڵێم هەیەو هەر بە هەوەس.
ئەوانیش دەتوانین بڵین ئەگەر دەستکەوتمان نەبوو ئێمەش دەڵێین هەر بە هەوەس ئازادن تا سەر ئێسقان بەڵام چیتان کردبۆ گەلی کورد؟
جارێ با دیموکراسیەکە لەولاوە بوەستێت کە پەیمانیان دا نمونەی بێت لە ناوچەکە دا دەسەڵاتی دیموکراسیەکەی خوا هەڵناگریت خۆی دەڵێت نمونەین جا دایک بێت وەسفی کچی خۆی بکات ئەگەر ژیشک بێت دەڵێت لە بەچکەی من نەرمو نۆڵ تر نییە!
وە بە ئارەزوی خۆیان وەک شاگردانە دابەشی ئەم دیموکراسیە دەکەن ئەمانەی کە باسمان کرد بێ هیچ گومانێک ئاکامی فکری عەلمانییەتە ئایا بۆ کوردستان یان بۆ عێراق چ بەرهەمێکی بوو؟
لەماڵوێرانی و سکسوتانی دایکان و بێ پارەی و بێوەژن کردنی ئافرەتانمان بە شەق لێسەندنی پارە لە دەوڵەمەندەکان و زۆر بوونی عەرەبانچی و حەماڵ وهیچی ترمان نەدی.
با ئا لێرەدا پرسیارێک بکەین
ئەگەر پێغەمبەری خوا ﷺ لە ژیاندا بوایە چۆن کێشەکانی کوردستان وعێراقی چارەسەر دەکرد؟
ئێمەیش دەمانەوێت کێشەکان لەسەر یەکگرتنی تێگەیشتنەکان بنەمای شەریعەتی خوا چارەسەر بکەین،
من بەش بە حاڵی خۆم دەمەوێت تێگەیشتنێکی مامناوەندی بۆ ئازیزان و نەوەکانمان و کۆمەڵگەکە و دراوسێکانمان و دروست ببێت، چونکە ئێمە ئوممەتێکی مامناوەندین لەهەمان کاتدا کار لەسەر چەمکە دینییەکان بکەین کە پەیوەندیان هەیە بەژیانمانەوە کە خوای گەورە بۆی دیاری کردوین ڕۆژانە بەکار دێت لە ناو خەڵکیدا وە هەموو ئوممەت پێویستی پێیەتی.
لێرەدا چەند تێگەیشتنێک لەم چەمکانە دەخەینە روو کە پێویستی بە هەمووان هەیە تا تێرامانمان هەبێت بەیەکەوە لە داهاتوو، هەریەک لە ئێمە بۆچوونی تایبەتی هەبێت. هەندێکی باس دەکەین کە لەم ئاینە پیرۆزە سوودمان لێوەرگرتوە زادەی فکرمانە کە دەمانەوێت هەموو ئومەتی ئیسلامی سوودی لێوەربگرێت وە ئەم بانگەوازە هەموو موسوڵمانێک دەگرێتەوە لەهەمان کاتدا هەموو دەستەو گروپ و نەتەوەیەک دەگرێتەوە بێجگە لە گەل وهۆزەکەی خۆمان، ئەوەش دەگرێتەوە کە وڵاتی هەیەو یان داگیر کراوە، مەبەست لە هەموو ئافرەتێکی

موسوڵمان و پیاوێکی موسوڵمانە کە دینی خوای گەورەی وەک خۆی قبوڵە نەک ئیسلام بکاتە پاشکۆی فکرێکی تر وەک بڵێت من موسوڵمانم و رازیم بە دیموکراسی واتا رازیە بە پەروەردگاری پەروەردگار لە دەسەڵات و حوکمڕانیدا وە بە پێشەواکەی کە محمد ﷺ پێغەمبەری کۆتاییە لە دوای ئەو پێغەمبەر نایەت ئومەتەکەی سەرکەوت و دەبێت وحوکم هەر بۆ ئەوانە.
تێگەیشتنی یەکەم: ئێمەی موسوڵمان یاسای سەرکەوتنمان هەیە کە خوای گەورە دەفەرموێت: (إن تنصروا الله ينصركم، ويثبت أقدامكم) کە بۆ موسوڵمانانی داناوە وە ئەم سەرکەوتنە جەخت دەکاتەوە لەسەر رەوشتی موسوڵمان و رەوشی بە کارهێنانی شەریعەتی خوای گەورە، هەندێک دەڵێن کە گوایە ئەم بەر پرسیارێتیە لە ئەستۆی دەسەڵاتدارانە.
بەڵام لێرەدا باسی دەکەین کە لەئەستۆی سێ چیندایە
چینی یەکەم: تاکە کەس
چینی دووەم: کۆمەڵگە
چینی سێیەم: دەسەڵاتدار
ئەم سێ چینە هەر یەکەیان دەتوانن پابەند بن بە پەیامی خوای گەورە وە کە ئاینی پیرۆزی ئیسلامە.
چینی یەکەم: تاکە کەس
تاکە کەس دەتوانێت خۆی پیادەی فەرمانی خوای گەورە بکات بێ هیچ ئاراستەیەکی دەرەکی، دەتوانێت کردەوەی باش بکات وە خۆی دووربخاتەوە لە قەدەغە کراوەکان و پابەند بێت بە نوێژ، رۆژو، حەج، زەکات، یان پابەند بێت بە حیجاب و رێزی دایک و باوک و مافی خەڵکی بپارێزێت ... هتد
خوای گەورە بۆی دەست نیشان کردوین کە مافەکانی درواسێ پیادە بکرێت لە سەر پابەند بوونی شەریعەتی ئیسلام کە ئەمانە تاکە کەس دەتوانن پیادەی بکەن نەک دەسەڵات دارو حوکمڕان.
چینی دووەم: کۆمەڵگە
بۆ زیاتر تێگەیشتن لەم باسە پێم خۆشە ئەو فەرمودەیەتان بیر بخەمەوە کە پێغەمبەری خوا ﷺ دەفەرموێت: (كلكم راع، وكلكم مسئول عن رعيته).
واتا: هەمووتان شوانن وە بەرپرسن لە مێگەلەکانتان وە هەروەها هەمووتان بەرپرسن لە ژێر دەستەکانتان.
بەمانای ئەوەی کە هەموو کەس دەتوانێت لە ماڵی خۆی پیادەی دینی خوای گەورە بکات، پەیامی خوای گەورە لە ماڵی خۆیدا بچەسپێنیت یان مامۆستا دەتوانێت لە قوتابخانەکەی خۆیدا یان فەرمانبەر لە فەرمانگەکەیدا، هاوڕێ لەگەڵ هاوڕێکانی لە دەرەوە، بازرگان لەگەڵ فرۆشیارانی یان کڕیارانی هەموو ئەمانە دەتوانن شەرعی خوا پیادە بکەن وە کاری زۆری تر هەیە کە کۆمەڵگە پیادەی بکەن، بە بێ ئەوەی کە دەسەڵات هیچ توانایەکی بەسەردا هەبێت وە کۆمەڵگە دەتوانێت خۆی فەرمان بە چاکە بکات و رێگر بێت لە خراپە وە هەر کۆمەڵگە چاک بوو رێگر دەبێت لە گەندەڵی و بەرتیل روپامای ..هتد. کە کۆمەڵگە توانی واز لەم کارانە بێنێت

ئەوە کۆمەڵگە پارسەنگی شەرعی وەردەگرێت کاریگەری دەبێت لە سەر دەسەڵات، بەڵام لە راستییدا ئەم کارانە کاری کۆمەڵگەیە نەک حاکم!
چینی سێیەم: دەسەڵاتدار
هەر چەندە باسی ئەم چینەیان دەسەڵاتدارانی ئێمە ناگرێتەوە، بەڵام دەبێت هاوکێشەکە باس بکەین ئەو کارانەی کە دەسەڵات وابەستەیە پێیەوە و دەبێت پیادەی بکات، بۆ نمونە پاراستنی سنورەکان وە دروست کردنی سوپایی بەهێز و واتا رچاوی جیۆپۆلتیک، جیۆپۆلیتاری، ئەمنی قەومی وە هاندانی نەوەی نوێ بۆ کۆشش و خەبات پارێزگاری لە بیرو باوەڕ و نیشتمان، نەک وەک ئەوەی نەوەکانی ئێمە ئەندازیارە دەچێت بۆ بەرنامەی سوپەرستار گۆرانی بڵێت لە جیاتی ئەوەی لەکارەکەی خۆیدا کار ئاسانی بۆ بکرێت.
دەبێت دەسەڵات باج لەسەر خەڵکی هەڵبگرێت یان لەسەر خەڵکەکە کار ئاسانی بکات، وە لە هەمان کاتدا چاودێری بکات خەڵکی و لاوەکان بکات لە مادە سڕکەرەکان.
هەروەها پارێزگاری لە لاوەکان بکات لە توش بوونی نەخۆشیەکانی ئایدز و ئەو نەخۆشیە ترسناکانەی تر، کە لە رێگەیی سێکسی نا شەرعیەوە توشی مرۆڤەکان دەبێت جێگەیی سەما و سۆزانییەکان دابخرێت کار ئاسانی بکات بۆ گەنجەکان تا هاوسەرگیری پێک بهێنن وە گەندەڵی نەمێنێت، خەڵکی شیاو لە جێگەیی شیاوی خۆی دابنێت وە خەڵکی هانبدات بۆ خۆشەویستنی نیشتمان و نەهێشتنی جاش و سیخوڕ لە ناو بیری خەڵکیدا تا نیشتمانەکەمان پارێزراو بێت لە خەڵکی چەپەڵ.
ئەگەر دوو چین لەم سێ چینانەی کە باسمان کرد هاتوو چاک بوون ئەوا راستەخۆ چینی کۆتایی ئەگۆڕیت، شەرعی خوای گەورە پیادە دەکات ئەگەر چی چینی دەسەڵات بێت ئەوا کاریگەری چینی کۆمەڵگە و تاکە کەس لەسەری دەبێت دەیگۆڕێت.
تێگەیشتنی دووەم:
بریتیە لە ئوممەت کە دەبێت بزانین ئەم ئوممەتی ئیسلامە هەرگیز نامرێت و لەناو ناچێت وە ئەم تێگەیشتنە زۆر گرنگە کە هەموو موسوڵمانان بیزانن، مەبەست لەوەیە ئەگەر خەڵکانێک تووشی بێزاری و کەوتن بن هیچ هیوایەک لە هەستانەوەدا نییە وە بێزاری راپەڕین دەکوژێت، وە دەبێت موسوڵمانان بەگشتی وا هەست بکەن کە چارەنووس و دواڕۆژ بۆ ئیسلام و موسوڵمانانە وە دەبێت باش بزانین کە ئەم ئیسلامە هەرگیزاو هەرگیز نامرێت وە دەبێت بزانرێت کە ئەم ئوممەتە مرد ئەوا قیامەتەو کۆتایی بە ژیان دێت (وما كنا معذبين حتى نبعث رسولاً) کەواتە لە دوای پێغمبەری خوا ﷺ هیچ پێغەمبەرێک نایەت دەبێت ئوممەتەکە پەیامەکە هەڵبگرێت و بیگەیەنێت. ئەم ئوممەتە تا قیامەت بەرنامەی خوای گەورە پەخش دەکات بەسەر خەڵکیدا وە هەموو خەڵکی چاوەڕوانی ئەم ئوممەتەیە کە پەیامی خوایی بە خەڵکانێکی تر بگەیەنن تا رۆژی دوایی، ئەم ئوممەتە ئاوەدان کەرەوەن لە سەر زەویی بەو مانایە کە ئەمان شەرعی خوای گەورە پیادە دەکەن، زوڵم و زۆر ناهێڵن وە مافەکانی خەڵکی دەستە بەر دەکەن بەزەیی و خۆشنودی لە ناو خەڵکیدا دەڕوێنن. کەواتە زۆر ئاستەمە لە ناو چوونی ئەم ئوممەتی ئیسلامە لە سەر ئەم زەوییە بۆ ئەوەی ببنە شاهید لە سەر خەڵکی، بەڵام بنەماکانی گۆڕانی خەڵکیمان لە بیر نەچێت

كە خوای گەورە ناوی ناوە یاسای گۆڕانی خەڵكی خراپ بە چاك(سوننەتی الاستبدال -) واتا هەركات موسوڵمانان توشی خراپە بوون ئەوا خوای گەورە لەناویان دەبات خەڵكێكی باشتر دێنێتە ناو كایەكە.

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُواْ مَا لَكُمْ إِذَا قِيلَ لَكُمُ انفِرُواْ فِي سَبِيلِ اللّهِ اثَّاقَلْتُمْ إِلَى الأَرْضِ أَرَضِيتُم بِالْحَيَاةِ الدُّنْيَا مِنَ الآخِرَةِ فَمَا مَتَاعُ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا فِي الآخِرَةِ إِلاَّ قَلِيلٌ ﴿٣٨﴾ التوبة. واتە: ئەی ئەو كەسانەی ئیمان و باوەڕتان هێناوە: ئەوە بۆچی كاتێک پێتان دەوترێت راپەڕن و ئامادەبن و هێرش بەرن لە پێناوی ئاینی خوادا (دژی ئەو خوانەناسانەی كە خۆیان ئامادە كردووە بۆ كوژاندنەوەی نووری خوا) ئێوە لەشتان دادەهێزرێت و دەلكێن بەزەویداو زەمین گیردەبن (ئەڵبەتە ئەم بانگەوازە هەركاتێک لەلایەن سەركردایەتی حەكیم و داناو بڕوا پێ كراوەوە بڕیار درا، كە هەڵقوڵاوی ناو كۆمەڵگەی ئیماندارانە و ئەزموونی ساڵەها جیهادو خەباتی ژێر زەمینی هەیە، دەبێت لەلایەن هەموو ئیماندارانەوە پەیڕەوی بكرێت) ئایا ئێوە رازین بە ژیانی دنیاو بەگرنگتری دەزانن لە ژیانی نەبڕاوەی قیامەت لە بەهەشتی بەرین، بێگومان ژیانی دنیا بە بەراورد لەگەڵ ژیانی پڕ لە شادیی قیامەتدا زۆر زۆر كەم تەمەن و كەم خۆشی یە.

هەروەها لە سوورەتی محمد دا دەفەرمو یت: هَاأَنتُمْ هَؤُلَاء تُدْعَوْنَ لِتُنفِقُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ فَمِنكُم مَّن يَبْخَلُ وَمَن يَبْخَلْ فَإِنَّمَا يَبْخَلُ عَن نَّفْسِهِ وَاللَّهُ الْغَنِيُّ وَأَنتُمُ الْفُقَرَاء وَإِن تَتَوَلَّوْا يَسْتَبْدِلْ قَوْمًا غَيْرَكُمْ ثُمَّ لَا يَكُونُوا أَمْثَالَكُمْ ﴿٣٨﴾ محمد. واتە: ئا ئەوەتە ئێوە بانگ دەكرێن لە پێناوی خوادا تا بەخشینتان هەبێت، كەچی هەتانە رەزیل و بەرچاو تەنگە، خۆ ئەوەی رەزیل و بەرچاو تەنگ بێت، ئەوە رەزیلیی لە خۆی دەكات و (زەرەر لەخۆی دەدات)، چونكە خوا خۆی دەوڵەمەندو بێنیازە، هەر ئێوەن كە هەژارو نەدارو كەمدەستن.. جا ئەگەر پشت هەڵكەن لەم دین و بەرنامەیە، خوا كەسانی چاكتر لە ئێوە دەهێنێتە مەیدان، كە بەهیچ شێوەیەك لە ئێوە ناچن و وەك ئێوە نابن.

تێگەیشتنی سێیەم:

لە ناو بردنی گەلانێک كە پلان و دژایەتی موسوڵمانان دەكەن و دەیانەوێت چاڵ بۆ موسوڵمانان هەڵبكەنن لە كۆتاییدا خۆیان دەكەونە ناو چاڵەكە بە پشتوانی خوای گەورە كە ئەمە سوننەتێكی خوایە وە نە دەگۆڕێت و نە لە ناو دەچێت بۆ ئەوەی ئەو گەلە ستمكارانە لە ناو بەرێت وەک دەفەرمو یت: أَوَلَمْ يَهْدِ لَهُمْ كَمْ أَهْلَكْنَا مِن قَبْلِهِم مِّنَ الْقُرُونِ يَمْشُونَ فِي مَسَاكِنِهِمْ إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَاتٍ أَفَلَا يَسْمَعُونَ ﴿٢٦﴾ السجدة، واتە: ئایا ئەوە پەندو ئامۆژگاری وەرناگرن لەوەی كە: ئێمە پێش ئەمان چەندەها جیل و نەوەمان لەناوبردووە، بەناو ماڵەكانیاندا دێن و دەچن، بەڕاستی ئاو لەو (دیمانانەدا) بەڵگەی زۆر بەهێز هەیە، ئایا ئەوە نابیستن؟

بۆ نمونە گەلی ئەمەریكا مەحاڵە بەم شێوەیە بمێنێتەوە، دەبێت لە ناو بچێت ئەگەر ئەوە مەنهەجی بێت بەدڵنیایەوە تێداچوونی زۆر ئاسانە چونكە هەموو هۆكارەكانی لەناو بردن كە خوای گەورە بۆی باسكردوین لە پەیامەكەی كە قورئانە كە وەک چیرۆكی گەلانی تری پێراگەیاندوین كە لە ناوچوونە وەک ئەمەریكا ستەمكارو خوێن رێژ و خۆ بەزلزان و ماڵی خەڵكی خواردن و سەروەت و سامانی خەڵكی بە هەدەر بردن و وە نغرۆ بوون لە تاواندا و گوناهی

گەورە ئەنجام دەدەن و دەمارگیری و لە نێوان خۆیاندا و بێ شک و گومان ئەگەر گەل و هۆزێک وابێت ئەوا لە ناو چوونی زۆر سانا و ئاسانە ئەگەر بەم شێوە پۆلێن بکرێن.

دەبێت هەموو موسوڵمانێک باش لەم تێگەیشتنە تێبگات وەک یاسایەکی بنەڕەتی ئیسلام مامەڵەی لەگەڵ بکات کە بزانێت یاسایەکی چەسپاوە، خوای گەورە وەک دەستورێک بۆی داناوین وەک دەفەرموێت: لَا يَغُرَّنَّكَ تَقَلُّبُ الَّذِينَ كَفَرُواْ فِي الْبِلَادِ ﴿١٩٦﴾ آل عمران

واتە: هێزو دەسەڵاتی ئەوانەی کە کافرن لە وڵاتاندا (ئەی ئیماندار) تۆ لە خشتە نەبات.

تێگەیشتنی چوارەم:

ئەم تێگەیشتنە زۆر گرنگە ئەبێت موسوڵمانان بزانن کە هۆکاری ژێر کەوتن و پارچە پارچەییە وە پێچەوانەکەی گەڕانەوە بۆ سەرچاوەی ئەم ئاینەیە وەک خوای گەورە دەفەرموێت: وَأَطِيعُواْ اللّهَ وَرَسُولَهُ وَلاَ تَنَازَعُواْ فَتَفْشَلُواْ وَتَذْهَبَ رِيحُكُمْ وَاصْبِرُواْ إِنَّ اللّهَ مَعَ الصَّابِرِينَ ﴿٤٦﴾ الأنفال، واتە: گوێڕایەڵی خواو پێغەمبەرەکەشی بکەن لە هەموو کردارو گوفتارێکداو ئاشووب و ئاژاوە مەگێڕن و مەچن بەگژ یەکدا، خۆ ئەگەر بچن بەگژ یەکداو یەکتر بشکێنن، ئەوە شکست و لاوازی رووتان تێدەکات و هەیبەت و شکۆداری و دەسەڵاتتان لەبەین دەچێت و دەبێت خۆگرو نەفس درێژ بن (هەم لە مەیدانی جەنگدا، هەم لەناو یەکتردا) چونکە بەڕاستی خوا یارو یاوەری خۆگرو ئارامگرانە.

چونکە هۆکاری سەرنەکەوتن ئەوەیە کە موسوڵمانان نەگەڕێنەوە سەر یەک سەرچاوە مەرجەعێکیان نییە تا بگەڕێنەوە لای، وەک سەرکردەیەک مەبەستمانە هەر کەس هەڵدەستێت لەناو موسوڵماناندا دەیەوێت ببێتە سەرکردە و دەوری خالیدی کوڕی وەلید ببینێت، بەڵام دەبێت ئەوە بزانرێت کە لە ناو ئیسلامدا ئەرکەکان دابەش دە بێت (وَلَا تَكُونُوا كَالَّتِي نَقَضَتْ غَزْلَهَا من بَعْد قُوَّة أنكَاثًا) یان وەک خوای گەورە فێرمان دە کات (وَاعْتَصِمُوا بِحَبْلِ اللَّهِ جَمِيعًا وَلَا تَفَرَّقُوا)، بۆیە دەبێت هەموومان کۆک بین لە کاتی بەرنگاری و ڕووبەڕووبوونەوەی دوژمندا نابێت جیاوازی لە نێوانماندا بێت (وَلَا تَكُونُوا كَالَّذِينَ تَفَرَّقُوا وَاخْتَلَفُوا من بَعْد مَا جَاءَهُمُ الْبَيِّنَاتُ ۚ)، چونکە ئەگەر جیاوازیمان هەبوو لە کاتێکی وەک ئێستماندا ئەوا دوژمنانمان بە ئارەزو ویستی خۆیان یاریمان پێدەکەن.

ئەم تێگەیشتنە تەنها لە سەر ئاستی وڵاتانی ئیسلامیدا نیە، بەڵکو لە سەر ئاستی هەموو جیهان ئەم سوننەتە هەیە و هەموو گەل و هۆزێک دەگرێتەوە.

بەڵام بە داخەوە کە ئێستا وڵاتانی ئیسلامی بە گشتی پارچە پارچەیە موسوڵمانان بەو هەست و نەستەوە لەگەڵ یەکتر نین بە یەک ڕۆح کار لەگەڵ یەکتری ناکەن بەڵکو هەمیشە ناکۆکییان لە نێواندایە یان لە سەر ئاستی دەوڵەتی یان مەزهەبی یان لەسەر ئاستی حزبی و ڕێکخراوەی، زۆر جار موسوڵمانانی یەک گەڕەک ناگونجێن بەیەکەوە یان موسوڵمانانی مزگەوتێک یان ئیمامێک لەگەڵ ئیمامێکی تردا ناکۆکن جگە لەوەی مامۆستاو پێشەوای ئاینیمان کێبڕکێ و بۆچوونی جیاوازیان هەیە، ئەم جیاوازیانە هەموو ئوممەتی ئیسلامی گرتۆتەوە، ئیتر چۆن چاوەڕوانی سەرکەوتن بین لەم ئوممەتی ئیسلامە وە چۆن خوای گەورە سەرکەوتنی خۆی دەنێرێت؟

خوشک و برایانی ئیماندار و پەرورده کراوەکانی میحراب هەوڵ بدەن کەوا هەمیشە لەگەڵ یەکتری کۆک بن واز لە پارچە پارچەی بهێنن سوێند بە گەورەی خوا شەیتان لەگەڵ تاکە کەس دایە کە بوون بە کۆمەڵ لێتان دوور دەکەویتەوە وەک پێغەمبەری ئازیز ﷺ دەفەرموێت: (من أراد بحبوحه الجنه فليلزم الجماعه) با هەمیشە لەگەڵ کۆمەڵ بین وە پاشان با بەخیلی و حەسوودی و وتەی رەق بەیەکتر نەڵین وەک سەروەرمان فێری کردوین ﷺ (إياكم والحسد، فإن الحسد يأكل الحسنات، كما تأكل النار الحطب) یان دەفەرموێت (إياكم والظن، فإن الظن أكذب لحديث) یاخود دەفەرموێت: (إياكم وسوء ذات البين، فإنها الحالقه) وە بۆ ئەوەی باشتر تێبگەین دەفەرموێت؛ (إياكم والظلم، فإن الظلم ظلمات يوم القيامه) وە هەمیشە برایەتی لە نێوانماندا رواندوە وەک دە فەرموێت: (المسلم أخو المسلم لا يظلمه، ولا يُسلمه) یان (المسلم أخو المسلم لا يخذله، ولا يَحقره) هەروە ها (بحسب امرئٍ من الشر أن يحقر أَخاه المسلم) پاشان بۆ زیاتر دڵنیایی بوون دەفەرموێت: (كل المسلم على المسلم حرام: دمه، وعرضه، وماله) وە کۆتایەکەی بەم فەرمودەیە دێنین کە دەفەرموێت: (من كان في حاجه أخيه كان الله في حاجته).

تێگەیشتنی پێنجەم:

ئەم تێگەیشتنە برتییە لە سەر پێی خۆ وەستان

واتا:- بە نینۆکی خۆت پشتی خۆت بوخرێنە خۆت هەموو کارەکانی خۆت راپەڕێنە مەبە پاشکۆی کەسی تر دەبێت هەموو موسوڵمانێک لەم تێگەیشتنە باش تێبگات.

واتا: سەرکەوتن لە وڵاتانی چواردەورەوە نایەت، بەڵکو سەرکەوتن لە ناو خۆ دەست پێ دەکات.

خوێنەری بەڕێز...

سەرکەوتن کاڵایەک نییە لە دەرەوەی وڵات بیکڕیت و بیهێنیت ناگونجێت نووسرابێت لە چین دروست کراوە یان نووسرابێت صنع في فەڕەنسا یان لە سەری نووسرابێت MADE IN USA، بەڵام بێگومان دەبێت لەسەری نووسرابێت کە لە وڵاتانی ئیسلامی بەرهەم هاتووە جێدەستی ئوممەی ئیسلامییە، دەبێت باش لەوە تێبگەین کە تەنها خۆمان خەم خۆری خۆمانین.

سوپاسی ئەمەریکا دەکەین کە یارمەتی کوردی دا بۆ رووخاندنی سەدام وە تا رادەیەک ئەو دیکتاتۆرەی لە گەلی عێراق پاک کردەوە!

بەڵام دەبێت لەوە تێبگەین کە لەبەر خاتری چاوی رەشی کورد نەبوو ئەو کارەی کرد ئەمەریکا، بەڵکو بۆ پاراستنی دەستکەوتەکانی خۆی بوو لەناوچەکەدا، لە بیرمان نەچێت ئەمەریکا هێزیکی زۆر دڕندەیە چی کرد بە نەوەکانی خۆی بۆ نمونە هیندە سوورەکان یان رەش پێستەکان ئەو کە وەفایی نەبێت بۆ میللەتەکەی خۆی هەرگیزاو هەرگیز وەفایی نابێت بۆ تۆ.

وەلە هەمان کاتدا سوپاسی فەڕەنسا دەکەین کە لەگەڵ گەلی عێراق وەستا و لە نارەحەتی و مەینەتیەکانیدا هێزی سەربازی نەناردە ناوچەکە وەک داگیرکەر هەندێک لە کارەکانی ئەمەریکای شەرمەزار کرد، بەڵکو ئەمانەی کە کردی لەبەر خاتری چاوی کاڵی ئێمە نەبوو، بەڵکو لە بەر خاتری ئەو کێشمەو کێ برکێیەی نێوانی خۆیان بوو تا زیاتر سەرنجی عەرەبەکان بەلای خۆیدا رابکێشێت.

لە بیرمان نەچێت فەرەنسا لە هەمان كاتدا زۆری كردوە بە موسوڵمانان چی نەكرد بە وڵاتانی وەک (جەزائیر، تونس، مەراكیش، سووریا، لوبنان) وە بە ملیۆنەها خەڵكی لێ كوشتون بەردەوام ،دەستی هەیە لە شەڕی نێوان بەربەرو عەرەب دا لە جەزائیرو مەراكیش وە لەبیرمان نەچێت كە باڵا پۆشی قەدەغەكرد لە قوتابخانەكاندا وە دەبێت لەوە تێبگەین كە هەر كەسە بەرژەوەندی خۆی دەوێت.

بەڵێ ئێمە سوودمان وەرگرتوە لە پەیوەندییەكان لەگەڵ وڵاتانی دراوسێ و رۆژئاوا وە دەبێت كاری دیپلۆماسیمان بەردەوام بێت، بەڵام بە مەرجێک كار لە داهاتووی خۆمان نەكات و نابێت چاوەڕوانی سەركەوتن بكەین لە دەرەوەی وڵاتی خۆمان.

هەروەها سوپاسی روسیا دەكەین كە یارمەتی گەلی عێراقی دا، بەڵام زۆر بێ مەوقیف بوو لە ئاست گەلی كوردا لە هەموو پارچەكاندا هەمیشە بۆتە نەهامەتی بۆ گەلی كورد هەر لەسەردەمی كۆمۆنیستەكانەوە تا ئێستا بەڵام یارمەتی عێراقی دا بە كۆمپانیاكانی ئەویش لەبەرخاتری قژی ئاڵمان نەبوو لەبەر ئەوەبوو پێگەیەكی هەبێت لە ناوچەكەدا، بەڵام لە بیرمان نەچێت كە چی كردوە بە براكانمان لە چیچان و چەندەهای لە گەلی ئەفغانستان كوشت و وڵاتەكەی بە تاڵان برد وە سەرنجتان رادەكێشین بۆ گەلی موسوڵمانی داغستان لە چەندەها كۆمەڵ كوژی لێكردن.

وە سوپاسی زۆری نەتەوە یەک گرتوەكان دەكەین لە هەندێ كاتی دژوارو ناهەمواردا لەگەڵماندا بوو، بەڵام لەبیرمان نەچۆتەوە كە كوردستانەكەمانیان دابەش كرد بە سەر چوار وڵاتی ناوچەكە ئەی ئەوە كاری نەتەوە یەكگرتوەكان نەبوو كە ئەو ٠مافە سەرەتایەمان بۆ بسێنێتەوە بۆ نەی كرد؟! چۆن ئێمەیان پارچە پارچە كرد یان لە ساڵی ١٩٤٧ هاتن وڵاتێكیان لە سەر خاكی موسوڵمانان دروستكرد یان گەلی فەلەستینی ستەم لێكراو چۆن بە دەست هێزی رەشی جوولەكەوە دەناڵێنێت ئەی بۆ هیچ ناڵێن یان سیاسەتی بانێک و دوو هەوامان لەگەڵ دەكەن؟

بەداخەوە لەجیاتی ئەوەی تۆڵە لەستەم كاران بكەنەوە، بەڵام لێبوردن بۆ ستەم كاران دەردەكەن و تۆڵە لە بەش خوراوان دەكەنەوە!

پاپای فاتیكان خۆی وا نیشان دەدات كە عێراق گەلێكی ستەم لێكراوە، بەڵام خۆی بانگێشتی ئەمەریكای كرد بۆ جەنگی موسوڵمانان كە ئیتر لەمەولا جەنگی خاچ پەرستان لەگەڵ موسوڵمانان دەست پێدەكاتەوە چۆن بڕوا بە فرمێسكی تیمساحاویان بكەین وە لەهەمان كاتدا رێگەی داوە بە هەموو رێكخراوە تەبشیرەكان لەئەمەریكا كە خەڵكی موسوڵمانی ئێمە بكەنە مەسیحی و عیلمانییەكانیش دەرگەیی مزگەوتەكانەیان لە موسوڵمانان داخستووە تەنانەت رێگە نادرێت مامۆستایەک وانەیەک بەنەوەكانی ئەم ئیسلامە بڵێتەوە سەدان بیانوی بۆ دەدۆزنەوە كە گوایە ئەمە خەریكی حزبایەتین یان دەڵێن با مزگەوتەكان دووربن لە حزبایەتی كەچی لە كاتی هەڵبژاردنی خۆیان دا مینبەرەكان بۆ كاری حزبی خۆیان بەكار دەیهێنن!

تێگەیشتنی شەشەم:

خۆ خەریک نەكردن بە دەسەڵاتەوە بۆ ئەوەی ئەوهندە خۆمان بە سەرقاڵ نەكەین تا خۆمانمان لە بیر نەچێتەوە نەبین بە پرد بۆ خەڵكانی تر. تاكە كەسە كە دەسەڵات دروست دەكات، ئەگەر

گەل باش پەروەردە بكرێت ئەوا دڵنیاان كە دەسەڵات باش دەردەچێت، گەندەڵی تێدا دروست نابێت وەک خوای گەورە لە باسی فیرعەوندا دەفەرموێت: فَاسْتَخَفَّ قَوْمَهُ فَأَطَاعُوهُ إِنَّهُمْ كَانُوا قَوْمًا فَاسِقِينَ ﴿٥٤﴾ الزخرف. واتە: (فیرعەون) هیچ نرخی دانەنا بۆ قەوم و گەلەكەی، بە سوكیی سەیری دەكردن، ئەوانیش (گێلانە) ملكەچ و فەرمانبەرداری بوون، بەڕاستیی ئەوانە قەومێكی فاسق و تاوانبارو گوناهكار بوون.

لەبەر ئەوەی پەیوەندی نێوان دەسەڵات و خەڵكی وابەستەن بەیەكەوە ئەگەر خەڵكی ناو كۆمەڵگەكە باش بوون ئەوا ئاستی دەسەڵات بە ئاراستەیەكی باشدا دەگۆڕێت وە بە پێچەوانەوە دەسەڵات دار باش بوون ئەوا گۆمەڵگا بەرەو باشی دەڕوات من وای دەبینم ئەگەر ئێمە خۆمان باش كرد لە نێوانماندا بە دەیان خالید ومثنی و طارق و صلاح الدین وقطز ....هتد دروست دەبن.

تێگەیشتنی حەوتەم:

ئەو پلانەی كە ئەمەریكا بۆ موسوڵمانانی داناوە پلانێكی زۆر كۆنە، ئەگەر سەدام و مەلا عومەری ئەفغانستان و چەكی كۆمەڵ كوژیش نەبوایە ئەمەریكا هەر دەهاتە ناوچەكە چونكە ئەمە پلانێكی زۆر دێرینە كە پێشتر خۆیانیان بۆ ئامادە كردوە، چونكە پێشتر ئەمەریكا لە سەردەمی بلۆكی شەرقەوە وە لە دوای دەسەڵاتی ریگن بەتەواوی بڕیاری دا كە لە ناوچەی رۆژهەڵاتی ناوەڕاست و ئەفغانستان و قەوقاز دا پێگەی خۆی هەبێت واتا ئەم تێگەیشتنە بۆ موسوڵمانان زۆر گرنگە كە هاتنی ئەمەریكا بۆ ناوچەكە پلانێكی زۆر دێرینە، بەڵام ئەمەریكا تەنها چاوەڕوانی كاتی دەكرد بۆیە درەنگ و زووی كەوت بوو بۆ بەرهەم هێنانی ئەم پڕۆژهیە هەنگاو بە هەنگاو چووە پێش.

كەواتە ئەم تێگەیشتنە ئەوە دەردەخات كە نە لە بەر خاتری كورد بووە وە نە لەبەرخاتری ستەمی سەدام بووە، بەڵكو بۆ بەرژەوەندیەكانی خۆی بووە وە بە ئاشكرا بێ ترس ئەمەریكا خۆی ئەوەی راگەیاندوە سەر ئەنجام ئەوەمان بۆ دەردەكەوێت كە ئەم دەسەڵاتە بۆگەنە مۆبۆكراتیە داگیركەرە كەچی ئێمە تازە ناومان لێناوە هاوپەیمان كە ئەو بە خۆی دەڵێت داگیركەر ئێمە عوزری بۆ دەهێنینەوە وەک ئەوە وایە گورک بكەین بە شوانی مەڕ!

تێگەیشتنی هەشتەم:

ئەم ئوممەتی ئیسلامە خاوەنی زۆر توانای گەورەیە تواناكانیش هەندێكیان بریتیین لە توانای ئابووریی، سیاسی، كۆمەڵایەتی، توانای لاوان وە لە هەمووی گرنگ تر توانای بیرو باوەڕە كە ئەم ئیسلامە خۆی سەرپەرشتی ئەو توانایانە دەكات.

خەڵكانێک وا پەی دەبەن كە ئەم ئیسلامە ئوممەتێكی بێ توانا و بێ هێزە خاوەنی كەرەسەی پێشكەوتن نیيە!

لە راستییدا ئەم بۆ چوونە راست نییە، چونكە لە شەرعدا هیچ رەواجێكی نییە و لە ئەقڵدا جیا نابێتەوە پارسەنگ نییە لەگەڵ بنەماكانی ئیسلامدا راستە ئێستا ئوممەتی ئیسلامی خەواڵوە ئەویش بە هۆی ئەو بێهۆشكەرانەی كە دەرخواردی ئەم ئوممەتەیان داوە هاكا لە خەو هەستاو راپەڕی ئەو كات دەزانرێت كە موسوڵمان چەندە چالاكەو زۆر شتی پێ دەكریت كە بە خەیاڵی كەس دا نە هاتووە. ئەو خوایەی كە فارس و رۆمی لە ناو برد زۆر ئاسانە كە ئەمەریكا و وڵاتانی

زل هێزی تر لە ناو بەرێت وە ئەوەش هەر رووەدەدات بەڵام درەنگ و زووی کەوتوە با نمونەیەکی تر باس بکەین بۆ خوێنەر تا بزانێت ئەم ئوممەتە کە راپەڕی هیچ بەربەستێک رێی پێ ناگرێت.
موسوڵمانان زۆر لە کۆریای باکوور بە توانا ترن کە چۆن رووبەڕووی ئەمەریکا بوونەوە تۆ بڵێیت لە توانای ئومەی ئیسلامیە نەبێت لە بەرانبەر ئەمەریکادا بوەستێتەوە؟
کۆریا خەڵکەکەی لە ٦ ملیۆن تا ٧ ملیۆن دەبێت وە خەڵکێکی بێ باوەڕو بێ دین و شوعین ئەگەر بەراوردی بکەیت لەگەڵ یەک ملیارد و سێ سەد ملیۆن وە لە هەمان کاتدا رووبەری کۆریا ١٢٠ هەزار کیلۆمەتر چوار گۆشەیە واتا بە ئەندازەی نیوەی عێراقیش نابێت وە زۆربەی زۆری خەڵکەکەی هەژارن و لە تاو بێ دەرەتانی گژو گیا دەخۆن زۆر جار رۆژانە بێ شێو سەر دەنێنەوە، بەڵام ئەم ئومەی ئیسلامیە ئەگەر سەرنج بدەین زۆر دەوڵەمەند و بەتوانایە لە هەموو رووەکانەوە چ ئابووریی چ کۆمەڵایەتی وە لە رووی هزرو بیرو باوەڕەوە وە لە رووی جوگرافیا و ستراتیجیەوە وە لە هەمووی گرنگ تر ئێمە خوامان هەیە ئەوان کێیان هەیە!
ئەبێ بپرسین چۆن کۆریایەک بەو هەموو بێ توانایەی خۆیە توانی بەرانبەر ئەمەریکایەکی زل هێز بوەستێتەوە ئێمە چۆن ناتوانین؟
گەل و هۆزێکی وەک کۆریا کە ئامادە نییە کە سەر نەوی بکات بۆ ئەمەریکایەک چۆن ئوممەتێکی ملیاردی دەبێت سەرنەوی بکات و زەلیل بێت کەواتە ئێمەی موسوڵمان خۆتەکاندنێکمان دەوێت تا بتوانێن لە خەو هەڵبسین.
ئەم باسە کاری بەسەر رۆحەوە نییە، بەڵکو هۆکاری گەورەکەی پشت بەخۆ بەستنەوە لەسەر پێی خۆ وەستان واتا (ئیرادەو عەزیمەت)ە.
بۆ ئەوەی سەر بکەوین و هەڵبستینەوە پێویستە چی بکەین؟
یان با پرسیارێکی تر بکەین ئەم ئوممەتی ئیسلامە خاوەنی چیە وە چیمان لە بەر دەست دایە بۆ ئەوەی سەر بکەوین؟

- توانای وتوێژ کردنی هەیە لەگەڵ هەموو رۆژنامەو رۆژنامەوانێکدا وە توانای گەیاندنی ئەم دینە لە رێگەی ئەنتەرنێت یان تەلەفۆنی دەستیان لە رووی کۆبوونەوەی کۆڕی هزری فکری لە گەڵ رۆشنبیراندا وەیان لەگەڵ هاوڕێکانتاندا یان دراوسێکانتا وە توانای خۆپیشاندانی ئاشتی لەسەر بنەما شەرعیەکان وە توانای شیکردنەوەی رووداو گۆڕانکاریەکان بکەن بۆچوونی خۆتان هەبێت لەسەری وە وەرگرتنی زانستی شەرعی و زانستە جیهانییەکان وە هەرکەس شانازی بکات بەم ئاینەوە توانایی دانای بوونی هەیە و وە دەتوانێت ئەم ئیسلامە سەر بخات.

هەر کەس ئارەزوی هەیە هەڵبسێتەوە دەبێت لە کۆشش و خەبات و چان نەدات هەمیشە بیری جیهاد لە ناو مێشکیدا بێت خوازیار بێت بۆ شەهیدی کە ئەمانە روویدا بەرهەمێکی زۆر گەورەی دەبێت بەرهەمەکەی ئەوەیە کە جوامێری ئازایەتی شەرەفمەندێتی دروست دەبێت لە دڵی موسوڵمانانداا ئەم غیرەتە دینییە لە دایک دەبێت وە پێچەوانەکەی ئەوەیە کە ترس وبیم و دڵەڕاوکێ دەخاتە دڵی دوژمنانییەوە.

- وازهێنان لە شتومەکی ئەمریکی و یەهودی و دانیمارکی یان بەگشتی ئەوانەی کە دژایەتی ئەم ئیسلامە دەکەن نە کاڵایان لێ بکڕین وە کاڵایشیان پێ بفرۆشین بە هیچ شێوەیەک

كاروباری بازرگانیان لەگەڵ نەبەستین مەرج نییە بوترێت تەنها لە موسوڵمان كاڵا بكڕێت دەتوانیت لەگەڵ كەسانێک كە شەڕ بە موسوڵمانان نافرۆشن كاروباری بازرگانیان لەگەڵ بكرێت، ئەم كارە باشترین چەكە بۆ ئەوانەی كە دژایەتی موسوڵمانان دەكەن چونكە هەمیشە ئەوان پێویستیان بە ملیاردێک خەڵک هەیە.

كەواتە باشترین چەكە بۆ ئەوەی بتوانین لەسەر پێی خۆمان بوەستین دواجار ئەوان كاریان دەكەوێتە ئێمە ناتوانن بازاڕمان مۆنۆپۆڵ بكەن وە بە پێچەوانەوە ئێمە دەتوانێن خۆیان و بازاڕیان مۆنۆپۆڵ بكەین .

• لەكاتی هەڵبژاردنەكاندا موسوڵمانان هەمیشە ئامادەی ئەوەیان تێدا بێت كە بچن بۆ دەنگ دان ئەگەر چی فرتو فێڵی عیلمانییەكان زۆر بێت، بەڵام بۆ ئەوەی موسوڵمانان هەر پێگەیان هەبێت لە ناو عیلمانییەكاندا، نمونەی لەسەر ئەم باسە حماسی فەلەستینییە كەتوانی لە هەڵبژردنەكاندا دەسەڵات بگرێتە دەست ئەگەر چی دوژمنایەتی زۆری دەكەن، بەڵام پێگەی موسوڵمان ببێت باشترە لە پەراوێز بوونی .

• پەروەردەی منداڵان ولاوەكان و هەموو كۆمەڵگە بكرێت لە سەر خەبات و كۆشش وجیهاد فێركردنی خەڵكی لە سەر لە خۆبردووی و گیان بەخت كردن ئەگەر چی زۆر لە ناو بچن، بەڵام كۆتایی ئەوانەی كە شەهید دەبن وەک خوای گەورە دەفەرموێت (ذلک فوز العظیم) بۆ دواجار ئەوان براوەن و سەركەوتن.

• چاكە كاری و دژایەتی گەندەڵی گوێڕایەڵی و شورا و وە بەرز كردنەوەی ئاستی رۆشنیری یەكتری و بەرزكردنەوەی ئاستی رەوشتی دەست پاكی و دەم پاكی و داوین پاكی وە راستگۆیی لە گەڵ هەموو كەسێكدا.

• چاودێری خوای گەورە هەست پێبكەین لە هەموو كار و بارێكدا لە دروستكردنی پیشەسازی و كوشتوكاڵ هەموو كاروبارەكانی ژیان لە رووی جیهانیی و قیامەتیەوە وە باشكردنی بەرهەم هێنان چاكسازی لە هەموو رووەكانەوە.

• نزاو پاڕانەوەی زۆر وە هەمیشە دەستمان بەرز بێت بۆلای خوای گەورە، بەڵام دەبێت بزانین كە كردەوەی جوان بكەین بۆ ئەوەی نزاكانمان وەر بگیرێت وە ئەو وتەی ئیمامی مالیک - ڕەحمەتی خوای لێ بێت- كە دەفەرموێت (الدعاء یرفعه العمل) كەواتە خەڵكانێكی بێزار و مەئویس هەرگیز خوای گەورە ئەو خەڵكانە سەر ناخات، بەڵام ئەوانەی كە هەست بە سەركەوتن دەكەن ئەوا خوای گەورە سەریان دەخات بۆیە من پێم وایە ئومەی ئیسلام ئومەتێكی زۆر بە هێزە پێویستی بە یەک سەركردەی كارامەو لە خوا ترس هەیە كە كۆیان بكاتەوە.

تێگەیشتنی نۆیەم:

ئەگەر بە تەنها بووە خەبات دەكەم ئەگەر كەسم لەگەڵ نەبێت كۆشش دەكەم تا ئەو كات و ساتەی دەمرم هەر تێدەكۆشم جیهاد دەكەم، ئەگەر بەتەنها بووە دەجەنگم تا مردن هەڵبەت ئەمە وتەی ئەبوبەكری صدیقە -ڕەزاو رەحمەتی خوای لێ بێت- كە دەفەرموێت: لەو كاتەی كە هەموو نیوە دورگەی عەرەبی هەمووهەڵگەڕانەوە تەنها مەكە و مەدینە و طایف چەند شوینێكی تر نەبێت دەنا هەموو هەڵگەڕانەوە لەوكاتە فەرموی (أقاتلهم وحدي حتى تقطع عنقي)،

لەبەرئەوە ئەم وتەی فەرمو چونکە هەمووومان یەک بە یەک دەچینە بەر لێپرسینەوە ئەوەی کە دەیکەین خۆمان بەر پرسیارین لێی وەک خوای گەورە دەفەرموێت: (كل نفس بما كسبت رهينه)، وە هاروەها دەفەرموێت: (ولقد جئتمونا فرادى كما خلقناكم أول مره) زیاتر مەبەستمان لەوەیە کە موسوڵمان تێبگات کە بە ئازایەتی و شەرەفمەندایەتی هیچ لە تەمەنی کەم ناکات وە بە ترسنۆکی خۆشاردنەوەی هیچ لە تەمەنی زیاد ناکات!

دەبێت بزانیت کە تۆ کار بۆ کێ دەکەیت؟

ئایا بۆ رۆژنامەیەک کار دەکەیت؟

یان بۆ فلان و فیسار کار دەکەیت؟

ئایا بۆ سەرۆک و پادشا پاشا کار دەکەیت؟

یان بۆ ناو و خۆ بردنە پێشەوە؟

یان بۆ سەروەت و سامان؟

بێگومان ئیسلام ئەمانەی هیچی پێ رەوا نییە، دەبێت تەنها بۆ خوای گەورە و باڵا دەست کار بکەیت، چونکە ئەو کارانەی کە دەکرێت خوای گەورە خۆی پاداشتەکەی دەزانێت و کارەکان تەنها بۆ خوای گەورەیە.

جا کە مرۆڤەکان بۆ خوای گەورە کار بکەن ئیتر بۆچی تەمەڵی بێزاری مەئویس بوون لە سەرکەوتن، کە خوای گەورە خۆی ئاگادارە بەسەر خەڵکی یەوە، کەواتە دەبێت بڵین لەپێناوی ئەم دینە گیانی خۆمان فیدا دەکەین ئەگەر بە تەنهایش بین.

تێگیشتنی دەیەم:

کارەکان دوا مەخەن واتا کاری ئەمڕۆ مەخەنە سبەینێ، بەڵکو مەیخەنە یەک سەعاتی کە چونکە کەس نازانێت کەی دەمرێت یان قیامەت کەی دێت کەواتە دەبێت بزانیت کە تۆ ژیانت دیاری نەکراوە واتا لە لایەنی خۆتەوە نازانی کەی دەمریت دەی کەواتە جێ دەستی خۆت دیاری بکە یان تا قیامەت نەهاتووە، واتا ئەگەر شەو بوو چاوەڕوانی رۆژ مەکە ئەگەر بەیانی بوو چاوەڕوانی نیوەڕۆ مەکە واتا بە زوترین کات کارەکان ئەنجام بدەین بۆ ئەوەی باشترین کار ئەنجام بدەین واتا (کار کاردن بۆ ئیسلام تامردن)

خێراکە ئەگەر نویژەکانت نەکردوە دەست نوێژ بگرەو ئەگەر زەکاتت نەداوە فریاکەوە بە پەلە برۆ بۆلای هاوڕێکەت یان مافەکانی دایک و باوک بپارێزە واز لە بەرتیل و گەندەڵی بهێنین تا بتوانین ئەم ئاینە بە لوتکە بگەینین مەبەستمان لە رووی دەسەڵاتەوەیە، بەڵام لەڕووی پەیامەکە خۆی پاک و بێگەردە و گەورەیە تا ئەوپەڕی گەورەی هیچ خێچ وخواری تێدا نییە لە لوتکەدایە بە رەهایی ئەم وتەیە دووبارە دەکەینەوە بێ هیچ گومانێک وە بۆتە ویردی سەر زمانمان.

ئەم دە تێگەیشتنە بۆ ئەوە بوو تا بزانین چۆن سەر بکەوین یان چۆن ئاڵای ئیسلام بەرز بکەینەوە!

ئەم خەوتنە یەکەم خەوتنی موسوڵمان نییە زۆر جار خەوی لێکەوتوە بەڵام هەستانەوەیان ئاستەم نەبووە

زۆر جار لە جەنگدا شکاون، بەڵام سەرکەوتن هەر نزیک بووە.

زۆر جار ئەم ئومەتە بریندار بووە، بەڵام خوای گەورە خۆی سارێژی برینی ئەم ئومەتەی كردووە.
لە دوای وەفاتی پێغەمبەر ﷺ زۆر لە خەڵكی هەڵگەڕانەوە بە دەیان موسەیلەمەی درۆزن دروست بوون كە وتیان پەیمانیان بۆ هاتووە لە لایەن خواوە، بەڵام خوای گەورە نە تەیرونەبابیلی نارد نە بەردی باراند، بەڵكو پیاوانێكی دروست كرد كە سەر بەرزو ئازاو خاوەنی غیرەت بوون وەك خالیدی كوڕی وەلید.
وە لە قودس حەفتا هەزار موسوڵمانانیان سەر بڕی لەیەك ڕۆژدا لەساڵی ٤٩٢كۆچی وە خوای گەورە تیرونەبیلی نەناردو بەردی نە باراند.
ئەو كارە لە ناوچەكەدا هەر بەو شێوە مایەوە تا صەلاحەدینی ئەیوبی هاتوو خاكی موسوڵمانانی لە سەلیبیە پیسانە پاك كردەوە، واتا كە موجاهیدان هەبوون هەرگیز تەیرەن ئەبابیل نایەت.
هەموومان كەم تا زۆر ئەو مێژوە دەزانین كە تەتار لە ناو شاری بەغداد لەماوەی ٤٠ ڕۆژدا زیاد لە یەك ملیۆن خەڵكی موسوڵمانیان كوشت لەساڵی ٦٥٦كۆچی لەهەمان كاتدا نە خوای گەورە تەیرەن ئەبابیلی نارد نە بەردی باراند.
ئەو كارە بەو شێوەیە مایەوە تا خوای گەورە پیاوانێكی لە شەڕێكی بەرزو پیرۆزدا بە سەركردایەتی سەركردەی موسوڵمانان قطز-ی نارد تا هەموویانی لە ناو برد لە ناوچەی (عین جالوت) واتا تا موجاهیدان هەبێت تەیرەن ئەبابیل نایەت تا قیامەت دەبێت هەر موجاهیدان بمێنن.
لە ساڵی ٣١٧ كۆچی قەرامیطەكان سوپایەكیان ئامادەكرد بۆ گرتنی كەعبەی پیرۆز كە ئەم قارمیطیانە بریتی بوون لە كۆمەڵێك شیعەی پیس كە تەنانەت زۆر لە زانایانی كۆمەڵی سوننە و جەماعە لە ئیسلام دەیانكەنە دەرەوە واتا كافرن، سوپاكەیان ڕێكخست بەرەو مەكە بە سەرۆكایەتی ئەبو طاهری سلێمانی جەنابی كە كوشتارێكی زۆریان كرد تەنانەت لاشەی موسوڵمانیان بە مزگەوتی كەعبەوە هەڵدەواسی وە بەردە ڕەشەكەیان دزی و كەلەی سەری موسوڵمانانی هەڵواسی بە كەعبەدا هاواری كرد من خوام من دروست كەری هەموو مرۆڤایەتیم كوا تەیرەن ئەبابیل بۆ نانێردرێت بەرد بەسەرماندا ببارێنێت بەدەنگی بەرز هاواری ئەكرد (أين الطير الأبابيل؟ أين الحجاره من سجيل؟) وە خوای گەورە نە تیرەن ئەبابیلی نارد وە نە بەردیشی باراند بەسەریاندا وە بەردە ڕەشەكەیان بۆ ماوەی ٢٢ ساڵ دزی، تا ساڵی ٣٣٩ كۆچی خەڵكانێك حەجیان دەكرد بەردە ڕەشەكە لە جی خۆیادا نەبوو!
كەواتە دەبێت ئەو سوننەتەی خوای گەورە باش تێبگەین كە دیاری كردوە بۆمان إن تنصروا الله ينصركم، ويثبت أقدامكم.
ئێستا ئێمە لە سەردەمی ئەبرەهەدا ناژین، بەڵكو سەردەمی پێغەمبەرە ﷺ سەدەی بیست و یەكەمە!
كەواتە زۆر كاری تریش هەیە دەبێت بیگرینە بەر بۆ ئەوەی خۆمان سەربكەوین بۆ نمونە ئەگەر سەیری مێژوو بكەین ئەگەر موسوڵمانان ئیمانێكی بە هێزیان نەبێت چۆن دەتوانن سی و دوو هەزار موسوڵمان بەسەر دوو سەد هەزار فارس دا سەر بكەون! خۆ خوای گەورە تەیرون ئەبابیل

و بەردی نەباران، خۆیان سەركەوتن بەهەموو پێوەرێكی جیهانیی و ماددی دەبوو ئەو سوپایەی موسوڵمانان لە ناو خاكی فارس دا لە ناو بچوونایە، بەڵام پێچەوانەكەیمان بینی لەبەر ئەوەی هێزی خوا لەگەڵ هێزی شەیتان شەڕ دەكەن.
یان لە جەنگی یەرموك دا سی و حەوت هەزار موسوڵمان بەرانبەر بە دووسەد هەزار رۆمی وەستان! ئایا وەك سروشتی مادی سی و حەوت هەزار توانای سەركەوتنیان هەیە بەسەر دووسەد هەزار سەربازی ئیمپراتۆری رۆما؟ ئەگەر موسوڵمانان كۆشش و خەباتێدان لە پێناوی خوادا نەبێت و پاشان سەركەوتن بەسەر رۆمەكاندا وە زۆر نمونەی بەچاوی تر وەك وادی بربات و زەلاقە...هتد كەواتە موسوڵمانی ئازیز هەرگیز توشی بێ هیوای و دڵەراوكێ نەبیت لەوەی وا هەست بكەیت تۆ لاوازی، بەڵام ئەگەر بەڕاستی هاتیتە میدان ئەوا خوای گەورە پێمان دەفەرموێت: فَلَمْ تَقْتُلُوهُمْ وَلَكِنَّ اللَّهَ قَتَلَهُمْ وَمَا رَمَيْتَ إِذْ رَمَيْتَ وَلَكِنَّ اللَّهَ رَمَى وَلِيُبْلِيَ الْمُؤْمِنِينَ مِنْهُ بَلاءً حَسَنًا إِنَّ اللَّهَ سَمِيعٌ عَلِيمٌ ﴿١٧﴾ الأنفال. واتە: كەوابوو ئەی ئیمانداران: وەنەبێت ئێوە كافرانتان كوشتبێت، بەڵكو خوا كوشتنی و لەناوی بردوون، تۆش ئەی محمدﷺ كاتێك مشتێك خۆڵت روو بەكافران فڕێدا ئەو كارە تەنها تۆ نەتكرد، بەڵكو خوا فڕێیداو (خۆڵی كردە چاوی كافرانەوە)، تا ئیمانداران تاقی بكاتەوە بە تاقی كردنەوەیەكی چاك، چونكە بەڕاستی خوا بیسەری (دوعاو نزایانە)، زاناشە (بەنییەتی دڵیان).
كەواتە بزانە كە تۆ بە پاكی هاتیتە میدان ئەوا خوای گەورە سەرت دەخات وە بەهەمان شێوە دەفەرموێت:
فَإِذا لَقِيتُمُ الَّذِينَ كَفَرُوا فَضَرْبَ الرِّقَابِ حَتَّى إِذَا أَثْخَنتُمُوهُمْ فَشُدُّوا الْوَثَاقَ فَإِمَّا مَنًّا بَعْدُ وَإِمَّا فِدَاءً حَتَّى تَضَعَ الْحَرْبُ أَوْزَارَهَا ذَلِكَ وَلَوْ يَشَاءُ اللَّهُ لَانتَصَرَ مِنْهُمْ وَلَكِن لِّيَبْلُوَ بَعْضَكُم بِبَعْضٍ وَالَّذِينَ قُتِلُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ فَلَن يُضِلَّ أَعْمَالَهُمْ ﴿٤﴾ محمد
واتە: (ئەم فەرمانە بۆ كاتی روبەڕوبوونەوەیە لە گۆڕەپانی جەنگدا) كاتێ گەیشتن بەوانەی كە بێ باوەڕن، بێنە دەست لێیان و لە گەردنیان بدەن (ئەگینا ئەوان ئێوە دەكوژن)، (هەركاتێ یەخسیرتان كردن) ئەو كاتە پەیمانی توندیان لێوەرگرن و، یەكێ لەم دوو كارەیان لەگەڵدا بكەن: یان بە پیاوەتیی و منەتان، یاخود (دیل بە دیل) ئازادیان بكەن، تا شەڕ ئاسەواری نامێنێت، خوا خۆی ئەگەر بیەوێت خۆی دەتوانێت بەسەریاندا سەربكەوێت، بەڵام دەیەوێت هەندێكتان بە هەندێكتان تاقیبكەنەوە، بێگومان ئەوانەی لە پێناوی خوادا شەهید بوون، هەوڵ و كۆششیان بەزایە نادات.
كەواتە هێزو توانای خۆت بخە گەڕ خوای گەورە سەركەوتن بۆ دەستە بەر دەكات.
لە كۆتایی ئەم باسەدا بۆ ئەوەی بگەڕێنەوە سەر مێژووی ئەندەلوس دەڵێین:
ئەوەی پێی وایە خوای گەورە ئێستا ناتوانێت سەربازانی موسوڵمانی خۆی سەربخات ئەوە دەبێت بە بیروباوەڕەكەیدا بچێتەوە، چۆن توانی هاوەڵانی بەڕێزی پێغەمبەر ﷺ سەربخات ئەوە تاقیامەت ئەو سوننەتەی خوای گەورە بەردەوامە، مادام خوای گەورە توانای هەبوو بەسەر عاد وثمود فارس و رۆم، بەهەمان شێوە توانای هەیە بەسەر یەهود ئەمەریكاو هاوپەیمانەكانی وەك خوای باڵا دەست دەفەرموێت لە چیرۆكی گە لانی عاتیە: فَأَمَّا عَادٌ فَاسْتَكْبَرُوا فِي الْأَرْضِ بِغَيْرِ الْحَقِّ

وَقَالُوا مَنْ أَشَدُّ مِنَّا قُوَّةً أَوَلَمْ يَرَوْا أَنَّ اللهَ الَّذِي خَلَقَهُمْ هُوَ أَشَدُّ مِنْهُمْ قُوَّةً وَكَانُوا بِآيَاتِنَا يَجْحَدُونَ ﴿١٥﴾ فصلت. واتە: ئەوسا قەومی عاد خۆیان بەزل و گەورە زانی و فیزیان بە ناحەق كرد بە سەر زەویدا وتیان: كێ هەیە بە ئەندازەی ئێمە هێزو دەسەڵاتی هەبێت؟، باشە.. ئایا ئەوە نەیان دەبینی ئەو خوایەی كە دروستی كردوون، ئەو لەوان هێزی زۆر زیاترە (بەڵكو هەر بەراورد ناكرێت)، وە ئەوانە هەر ئینكاری ئایەت و (معجزة)كانی ئێمەیان دەكرد.

هەروەها لە سروشت و ژیاری بێباوەڕان بە هەمان شێوە دەفەرموێت: اسْتِكْبَارًا فِي الْأَرْضِ وَمَكْرَ السَّيِّئِ وَلَا يَحِيقُ الْمَكْرُ السَّيِّئُ إِلَّا بِأَهْلِهِ فَهَلْ يَنظُرُونَ إِلَّا سُنَّتَ الْأَوَّلِينَ فَلَن تَجِدَ لِسُنَّتِ اللهِ تَبْدِيلًا وَلَن تَجِدَ لِسُنَّتِ اللهِ تَحْوِيلًا ﴿٤٣﴾الفاطر. واتە: چونكە خۆیان بە گەورەو زل زانی لە زەویداو پیلانی شەڕو تاوانیان كێشا، (بە مەرجێك) پیلانی شەڕو تاوان (هەمیشە) بەسەر ئەواندا دەشكێتەوە كە نەخشەی بۆ دەكێشن، مەگەر ئەمانە (بە دژایەتی ئیسلام) تەنها چاوەڕێی ئەو كارەساتانە بكەن كە بەسەر گەلانی پێش ئەماندا هاتووە، (كاتێ كە بڕوایان بە پێغەمبەران نەهێناوە، لەناوبران) ئیتر تۆ نابینیت هەرگیز لە یاساو بەرنامەكانی خوادا گۆڕانكاری پێش بێت، هەرگیز نابینیت یاساو بەرنامەكانی خوا لە نەخشەی خۆیان لابدەن (كە بەشێكی ریسوا كردنی پیلان گێڕانە).

أَوَلَمْ يَسِيرُوا فِي الْأَرْضِ فَيَنظُرُوا كَيْفَ كَانَ عَاقِبَةُ الَّذِينَ مِن قَبْلِهِمْ وَكَانُوا أَشَدَّ مِنْهُمْ قُوَّةً وَمَا كَانَ اللهُ لِيُعْجِزَهُ مِن شَيْءٍ فِي السَّمَاوَاتِ وَلَا فِي الْأَرْضِ إِنَّهُ كَانَ عَلِيمًا قَدِيرًا ﴿٤٤﴾ الفاطر.

واتە: ئایا ئەوە ناگەڕێن بە زەویدا، تا سەرنج بدەن و تەماشا بكەن، چۆن بوو سەرئەنجامی (گەلانی) پێش ئەمان و چیمان بەسەر هێنان، ئەوانە هێزو دەسەڵاتیان لەمان زیاتر بوو، وەنەبێ خوا هیچ شتێكی لەدەست دەربچێت لە ئاسمانەكان، یان لە زەویدا، چونكە بەڕاستیی ئەو زاتە زۆر زانایەو زۆریش بەدەسەڵات و بە توانایە.

كەواتە موسوڵمانانی هزرڤان خۆتان تێبفكرن لەدوای شەڕی زەلاقەوە كە چی روویدا پاشان موسوڵمانان چۆن توشی شكست بوونەوە بێگومان دەبێت گۆڕانگاری بەسەر ئەو بارودۆخ و رەوشەدا بێت كە خەڵكی رووە و خراپە دەبات، بێ هیچ شك و گومانێک دەبێت خەڵكانێكی تر هەڵبسن بە گۆڕانكاری و چاك سازی لەوەی كە كۆمەڵگە خراپ دێتە بەرهەم وەک پێشتر ئاماژەمان پێكرد كە چۆن لەسەردەمی عەلی كوڕی یوسفی تاشفین كۆمەڵگە بەرەو سەرلێشوان چوو كێن ئەو چاكسازیە دەگرنە دەست؟

دەستپێكردنی چاكسازی لە دامەزراندنی دەوڵەتی موەحیدین

موحەمەدی كوڕی تومرت لە ساڵی٤٧٣ - ٥٢٤ كـۆچی سەرەتایی شۆڕشەكەی بوو دژی دەوڵەتی مورابطین

لەو سەڵانەی دواییدا دەوڵەتی مورابطین بەرەوە رووخان و كارەساتی زۆر گەورە دەڕۆیشت، بێگومان دەبێت یاساكانی خوای گەورە بچەسپێت، ئەویش سوننەتی گۆڕانە دەبێت ئەو كۆمەڵە بگۆڕێت خەڵكانێكی تر بێنە جێگەیان، لە ناو گەل و هۆزی مەصمودە پیاوێک دەركەوت بەناوی محمەدی كوڕی تومرت، كە ئەم گەل و هۆزە لە نەتەوەی بەربەربوون، هەرچەندە كۆمەڵێک لە مێژوو نووسان دەڵێن ئەم پیاوە بە نەسەب عەرەبە واتا دەیگەڕێنەوە بۆ قورەیشیەكان، بەڵام ئەوەی كە راستییە زۆربەی ئەو گەل هۆزانە بەربەرن و بە بەربەر دەژمێرێت، لە ساڵی ٥١٢ كۆچی هەستا بەشۆڕشێک دژی دەوڵەتی مورابطین. ئەوەی كە جێگەی سەرنجە مەنهەجی گۆڕانكاری موحەمەدی كوڕی تومرت زۆری جیاوازی هەبوو لە مەنهەجی شێخ عەبدوڵڵە كوڕی یاسین.

موحەمەدی كوڕی تومرت مەصمودی لە ساڵی ٤٧٣كۆچی لەدایک بووە لە خێزانێكی زۆر دیندار لەناو هۆزی مەصمودە لە ناو خێزانی خۆیدا مایەوە تا ساڵی ٥٠٠ كۆچی واتا تا تەمەنی بیست و حەوت ساڵی، بەڵام ئەم گەنجە زۆر تینوبوو بۆ زانست بەدوای زانستا وێڵ بوو تەنانەت بە عاشقی زانست یان "شغوفا بالعلم" ناوی دەركردبوو، هەروەها پیشەی ئەو كەسانەی كە بەدوایی زانستەوە وێڵ بوو ئەوە بوو كە شار بە شارو وڵات بە وڵات بگەڕێن بۆ دەستە بەركردنی زانستی شەرعی و جیهانی بۆ ئەوەی پلەو پایەی زانای پێ ببەخشرێت لە دەستی چەند زانایەكی بە ناوبانگ زانست بخوێنن، لە ساڵی ٥٠٠ كۆچی دا موحەمەدی كوڕی تومرت هەستا بۆ بەدەستهێنانی زانست رووی كردە ئەندەلوس چوە شاری قورتوبە لەوێ دەستی كرد بە خوێندن، پاشان وازی نەهێنا و بەوە نەوەستا roovیكردە وڵاتی شام چووە دیمەشق، پاشان چووە ئەسكەندەریە و هەر لەوێوە ماوەیەک لە مەككە مایەوە و حەجی كرد و وە لە خزمەتی زۆر لە زاناكاندا وانە و زانستی خوێند، پاشان رووی كردە وڵاتی عێراق بۆ ماوەی ١٠ لە بەغداد مایەوە لەوێ زانستی دەخوێند زۆر لە زاناكانی بەغداد وانەو زانستیان بە موحەمەدی كوڕی تومرت وتەوە و لەسەر لە سەر دەستی هەموویان بڕوانامەی وەر گرت، ئەو سەردەمە لە شاری بەغداد دا هەموو جۆرە بیر و بۆچوونێک وەک شەپۆلی دەریا شەپۆلی ئەدا لە سوننە و شیعە و موعتەزیلە، وە زۆری تر موحەمەدی كوڕی تومرت زانستی لە هەموویان وەرگرتوو بڕوانامەی هەموویانی پێ بوو.

لەدوای ئەوەی كە لە بەغداد زانستەكانی خوێند پاشان موحەمەدی كوڕی تومرت گەڕایەوە بۆ دیمەشق چووە خزمەتی زانایەكی زۆر پایە بەرز تا لای ئەویش زانست و فەلسەفە و زانستە شەرعییەكان وەربگرێت ئەو زانا بەرزە ئەبی حامیدی غەزالی بوو، كە خاوەنی كتێبی "إحياء علوم الدين"ە -رەحمەتی خوای لێ بێت- پاشان كە زانستی لای ئەو تەواو كرد بڕوانامەی وەرگرت و

گەڕایەوە بۆ ئەسكەندەریە پاشان بۆ مەراكیش[٦١]. لەدوای ئەوەی كە گەڕایەوە بۆ مەراكیش ١٢ ساڵی پێ چوو واتا ساڵی ٥١٢ كۆچی و تەمەنی گەیشتبووە سی حەوت ساڵ.
موحەمەدی كوڕی تومرت دەریایەک بوو لە زانست شەپۆلی ئەدا لە سەردەمی خۆیدا كەسێک نەبوو لەو زانا و زیرەكتر، چونكە لە هەموو مەزهەب فیكرە جیاوازەكانی تر ئاگادار بوو.

دەستپێكردنی بانگەواز و شۆڕشی گۆڕانكاری:
لە دوای گەڕانەوەی لە وڵاتی عێراق كە چووە وڵاتی شام لەوێوە بەرەو ئەسكەندەریە هەر بۆ تەواو كردنی زانست و خوێندنەكەی، هەر لەوێوە دەستی كرد بە فەرمان بە چاكەو ڕێگرتن لە خراپە وە لە مێژووی ژیانی ئەم پیاوە لەگەڵ ئەوەی كە زانایەكی زۆر گەورەو بە توانا بوو ئەو وەسفانەی كەلە ئەم دا دەبینرێت لە هیچ زانایەكی تردا بەدی ناكرێت، كە جێگەی سەرسوڕمان و تێڕامانە. كەسێكی زۆر توند ڕەو ئەوەندە توند ڕەو بوو كە هەركەسێک خراپەیەكی بكردایە یەكسەر ئەم بەرەنگاری دەبوەوە و ڕووبەڕووی دەوەستا، كە زۆر جار بە ئاسانی تەكفیری دەكردن تەنانەت ئەوەندە توند بوو لە بانگەوازەكەیدا تاكو خەڵكی ئەسكەندەریە دەریان كرد لە شارەكەی خۆیان و سواری كەشتیەكیان كرد بۆ ئەوەی بینێرنەوە بۆ وڵاتی مەراكیش، وە بە هەمان شێوە لەناو ئەو كەشتیەكەی كە تێیدا بوو بۆ مەبەستی گەڕانەوە لەوێشدا هەستا بە فەرمان بە چاكەو نەهی لە خراپە، چونكە بینی خەڵكی ناو كەشتیەكە خەریكی مەی خواردنن، ئەمیش فەرمانی پێ كردن كە هەرچی مەیەكانە فڕێی بدەن و بكەونە قورئان خوێندن.
گومانی تێدانییە كە خەڵكی ناو كەشتیەكە هەموو دووربوون لە ئاینی پیرۆزی ئیسلام، ئەمیش زۆر شتەكانی لەسەر قورسكردن و جیاوازیەكی گەورە كەوتە نێوانیان، هەستان بەوەی كە بیكوژن و لەناوی بەرن، هەڵیان گرت و فڕێیان دایە ناو دەریاكەوە بۆ ئەوەی خۆیان بە ئاسانی بگەنە وڵاتی مەراكیش، لە دوای ئەوەی ماوەیەک لەناو دەریاكەدا لە تەنیشت كەشتییەكەوە بە مەلە لەگەڵیان دا دەڕۆشت، ئەوانیش بەزەییان پێدا هاتەوە و ڕەحمیان جوڵا بۆ جاری دووەم هێنایانەوە ناو كەشتیەكە، بەڵام بەو مەرجەی كە نابێت قسە بكات تا دەگەنەوە وڵاتی مەراكیش، كاتێک گەشتی كەشتییەكە لە تونس كۆتای پێ هات لە شارێک دابەزین بەناوی "مەهدییە" ئەویش، وەک سروشتی خۆی كە كەسێكی موسوڵمان و دینخواز بوو هەر لەو شارەدا دەستی كردەووە بە فەرمان بە چاكە و ڕێگرتن لە خراپە، هەروەک چۆن پێشتر ئەنجامی دابوو، هەروەها وەک هەموو جارەكانی كە خەڵكی لە بەرانبەریدا وەستانەوە و وردە وردە لێ دوور دەكەوتنەوە،

---

[٦١] لە باسی موحەمەدی كوڕی تومرتدا ئیبنو خەلدون دەڵێت:

يقول ابن خلدون يصف محمد بن تومرت بعد عودته تلك في سنه ٥١٢ هـ حيث كان قد بلغ من العمر تسعا وثلاثين سنه، يقول: أصبح محمد بن تومرت بحرا متفجرا من العلم وشهابا في الدين. يعني أنه جمع علوما كثيره وأفكارا جمه من تيارات مختلفه من تيارات المسلمين، وأصبح بالفعل من كبار علماء المسلمين في هذه الآونه.

موحەمەدی کوڕی تومرت لە راستییدا دەیویست کە خەڵکی یەکسەر بگۆڕێت لە پلەی سفرەوە بۆ پلەی سەد، واتا بە یەک جاری خەڵک بگۆڕدرێت بەو گۆڕانکاریەی کە خۆی دەیویست.
ئەم کردەوەی موحەمەدی کوڕی تومرت لەگەڵ سوننەتی خوای گەورەدا نەدەگونجا، چونکە پێغەمبەری خوا ﷺ کە دەستی کرد بە فەرمان بە چاکەو رێگە گرتن لە خراپە لە شاری مەککەدا نەهات یەکسەر گۆڕانکاری لەناو خەڵکەکەدا بکات، بەڵکو هاتنە خوارەوەی وەحی لەلایەنی خوای گەورە وە کارەکانی پێغەمبەری خوا ﷺ بۆ چاکسازی قۆناغ بە قۆناغ و پلە بە پلە بوو، هەروەک چۆن مەی قەدەغە کرد لەناو خەڵکی مەدینەدا هەروەها گۆڕانکاری کرد لە سوء و سەلەمدا هەروەک جیهادی هێنایە ئاراوە لە پێناوی خوادا هەمووی قۆناغ بە قۆناغ و پلە بە پلە بوو واتا هەمووی بەیەک جار دانەبەزی و لەسەر خەڵک قورس نەکرا.
لەسەردەمی عومەری کوڕی عبدالعزیزدا -رەحمەتی خوای لێ بێت- کاتێک دەسەڵاتی خیلافەتی گرتە دەست بینی لە دیمەشق و شارەکانی دەورو بەریدا خراپەکاریەکی زۆر هەیە، وە لای هەموانیش ئاشکرایە کە عومەری کوڕی عبدالعزیز کە هەرگیز لەسەر حەق و راستی دانەدەبەزی و زۆر بە سەختی گرتبووی بۆیە ئەویش ویستی کاتێک گۆڕانکاری بکات پلە بە پلەو قۆناغ بە قۆناغ دەستی پێکرد، پاشان کوڕەکەی عومەری کوڕی عبدالعزیز پرسیاری کرد پێی وت بابە تۆ خەلیفەی موسوڵمانانیت و هێزو توانایەکت لەبەر دەستدایە بۆچی بە هێزو دەسەڵاتی خۆت ئەو خراپ کاریانە لەناو نابەیت، لە وەڵامدا عومەری کوڕی عبدالعزیز وتی کوڕی خۆم ئەگەر حەقی هەموو جیهان لەیەک رستەدا کۆ بکەمەوە بیدەم بە خەڵکی، خەڵکی واز لەو رستەیە دێنێت[٦٢].
بەڵام موحەمەدی کوڕی تومرت لەسەر ئەم مەنهەج و رێبازە هەنگاوی نەدەنا، بەڵکو دەیویست بە یەکجار کۆمەڵگە بگۆڕێت واتا ئوسلوبێکی زۆر رەق و توندو تیژی بەکار دەهێنا کە ئەمەش لەگەڵ سوننەتی خەڵکیدا ناگونجێت، وەک خوای گەورە باسمان بۆ دەکات لە وەسفی پێغەمبەری ئازیزدا ﷺ وە دەفەرمو یێت: فَبِمَا رَحْمَةٍ مِّنَ اللهِ لِنتَ لَهُمْ وَلَوْ كُنتَ فَظًّا غَلِيظَ الْقَلْبِ لاَنفَضُّواْ مِنْ حَوْلِكَ فَاعْفُ عَنْهُمْ وَاسْتَغْفِرْ لَهُمْ وَشَاوِرْهُمْ فِي الأَمْرِ فَإِذَا عَزَمْتَ فَتَوَكَّلْ عَلَى اللهِ إِنَّ اللهَ يُحِبُّ الْمُتَوَكِّلِينَ ﴿١٥٩﴾ آل عمران. واتە: (ئەی محمد صلى الله عليه وسلم) بەهۆی رەحمەتی خواوەیە تۆ نەرم و هێمنی لەگەڵ ئەواندا، خۆ ئەگەر تورەو دڵڕەق بویتایە، هەموو لە دەورت بڵاوەیان دەکرد، کەواتە چاوپۆشیان لێ بکەو لێیان ببورەو داوای لێخۆشبوونیان بۆ بکە، لە کارو پێشهاتا پرس و رایان پێ بکە، (دوای مەشوەرەت و پرس و را) ئەگەر بڕیارت دا (کارێك ئەنجام بدەی،

---

[٦٢] "عمر بن عبد العزيز رحمه الله حين تولى الخلافه، فقد كان هناك كثير من المنكرات في دمشق وما حولها من البلاد، وكان ابن عمر بن عبد العزيز رحمه الله شديدًا في الحق، فأراد أن يغير كل هذه المنكرات مستقويًا بسلطان أبيه، إلا أنه وجد أن أباه عمر بن عبد العزيز يسير فيها بطريقه متدرجه فشق ذلك عليه، فذهب إليه وقال له: يا أبي، أنت تملك الأمور الآن، ولك هيمنه على بلاد المسلمين، فيجب أن تغير هذا المنكر كله وتقيم الإسلام كما ينبغي أن يُقام، فقال له عمر بن عبد العزيز رحمه الله: يا بني، لو حملت الناس على الحق جمله واحده تركوه جمله واحده"

ئەنجامی بدەو) پشت بەخوا ببەستە چونکە بەڕاستی خوا ئەوانەی خۆش دەوێت کە پشتی پێ دەبەستن.
چونکە ئەم ئاراستەیە لەگەڵ کەسایەتی پێغەمبەریەتی ﷺ هەرئەویشە کە وەحی ناردووە بۆ پێغەمبەری ئازیز ﷺ، بۆیە تێمان دەگەیەنێت کە سروشتی ناخی خەڵکی لەگەڵ توندوو تیژیدا نییە.

موحەمەدی کوڕی تومرت و عبدالمؤمن کوڕی عەلی:
لە کاتێکدا لە تونس بوو لە شاری مەهدییە، لە دوای گەڕانەوەی لەو شارەدا بۆ ماوەیەک جێگیر بووبوو، لەو شارەدا بۆ یەکەمجار پیاوێکی بینی بەناوی عبدالمؤمن کوڕی عەلی پرسیاری کرد لە موحەمەدی کوڕی تومرت، کە بۆچی وڵاتی مەراکیشت بەجێهێشتووە؟ ئەویش وتی: بۆ زانست و زانیاری گەڕاوم، تا لێرە خۆم بینیوەتەوە، عبدالمؤمن کوڕی عەلی پێی وت کە منیش خەڵکی مەراکیشم وە بەدوای زانستدا هاتومەتە شاری مەهدییە، خێرا موحەمەدی کوڕی تومرت وتی ئەگەر زانستت دەوێت ئەوا لە لای من دەست دەکەوێت، بۆیە ئەوەی کە دەیزانی فێری عبدالمؤمن کوڕی عەلی کردوو بەیەکەوە بوونە برا و هەموو کارەکانیان بەیەکەوە بوو وە ڕۆژێک لەڕۆژان جودا نەبوونەوە تاکو مردنی موحەمەدی کوڕی تومرت، کە لە باسەکانماندا زیاتر ڕوونی دەکەینەوە.
موحەمەدی کوڕی تومرت بە لەبەر کردن هەموو زانستەکانی فێری عبدالمؤمن کوڕی عەلی کرد بەشێوەی گێڕانەوە واتا بە دەمی وە زۆر جەختی لەوە دەکردەوە کە بانگەواز بکەن ڕێگری لە خراپە بگرن و فەرمان بە چاکە بکەن، هەردووکیان دەستیان کرد بە بانگەواز لە وڵاتی مەراکیش دا لە ئەنجامی بانگەوازە چڕو پڕەکەیان پێنج کەسی تر هاتنە لای موحەمەدی کوڕی تومرت و عبدالمؤمن کوڕی عەلی وە بوون بە حەوت کەس.
موحەمەدی کوڕی تومرت ڕۆژ بەڕۆژ سەیری دەکرد کە کاری خراپە و فیتنە و تاوان لە وڵاتی مورابطیندا زۆرتر دەبێت، بینی مەی خواردن و مەی فرۆشتن لە شاری مەراکیشدا زۆر بەر بڵاو بوو، ئەم شارەش پایتەختی دەوڵەتی مورابطین بوو، کە یوسفی کوڕی تاشفین ڕەحمەتی خوای لێ بێت دروستی کردبوو، وە بینی والییەکان و کار بەدەستان ستەم زۆر لە خەڵکی دەکەن وە پارە و زەریبەیان بەزۆر لێ دەسێنن، وەماڵی هەتیو دەخورێت، بینی کە ئافرەتان بێ حیجابن و بە سفوری دەسوڕێنەوە، وە تێکەڵبوونی ژن و پیاو بێ شومارەو کەس ڕێگیری لێ ناکات، تەنانەت ڕۆژێکیان بینی کە ئافرەتێکی سافیرە واتا قاچ و دەست و سەری ڕووت بوو، وە فەوجێکی گەورەی سەرباز پاسەوانیان دەکرد، ئەو فەوجەش، فەوجێکی تایبەتی پادشاکان بوو. موحەمەدی کوڕی تومرت پرسیاری کرد لە یەکێک لە سەربازەکان کە ئەم ئافرەتە کێیە؟ لە وەڵامدا پێیان وت کە کچی عەلی کوڕی یوسفی کوڕی تاشفین-ە کە کچی ئەمیری موسوڵمانانە.

موحەمەدی كوڕی تومرت و بیركردنەوە لە گۆڕانكاری:

بێ هیچ گومانێک دەبێ گۆڕانكاری بەسەر ئەم ڕەوشەدا بێت، دیارە هەموو گۆڕانكاریەكیش لاو چاكێک و سوار چاكێكی پێویستە كە ئەویش خۆی لە موحەمەدی كوڕی تومرت دا دەبینییەوە، ڕۆژێک دانیشت لەگەڵ شەش هاوڕێكەیدا پێشنیاری كرد كە دەست بكەن بە گۆڕانكاری لە وڵاتدا لەبەر ئەوەی تاوان و خراپەكاری زۆر بوو لە وڵاتی مورابطین دا وەک كەفی سەر دەریا شەپۆلی دەدا، وا پێشنیاری كرد كە لە سەرەتاوە بدەن لە سەركردە و ئەمیری موسوڵمانان عەلی كوڕی یوسفی كوڕی تاشفین وە ئەوانەشی كە لە دەوروو پشتیدان لە والییەكان وە لە سەركردەكانی سوپا، واتا بە شێوەی میدیاو ڕاگەیاندن كە بۆ خەڵكی ڕوون بكەینەوە ئەمانە دژی خواو پێغەمبەری خوا ﷺ كار دەكەن و وە بە خەڵكیان بناسێنین كە چەندە خراپە كارن وە پرۆژەی خۆشمان بخەینە بەرچاوی خەڵكی كە كیتاب و سوننەیە.

موحەمەدی كوڕی تومرت ویستی ڕێگەی نزیک بگرێتە بەر، ئەو ڕێگە دوورو درێژەی كە پێشتر عبداللە ی كوڕی یاسین گرتبوویە بەر ئەم وازی لێ هێنا، بۆیە ئەم بڕوای وابوو كە سوود لە كات وەربگرێ وە ئەو هەموو ساڵە بەكار نەهێنێت كەلە خەڵكەوە دەست پێ بكات بۆ سەركردە، ئەم ویستی لە سەرەتاوە لە سەركردەكان و دەسەڵاتدارانەوە دەست پێ بكات، كەوتە بانگەواز كردن وە بە خەڵكی دەوت ئەوەی ئەم سەركردەو ئەمیرانەی لێرەدا داناوە یاسایە وە یاساش سەروەری هەموانە وە دەتوانین بە یاساش ئەوان لابەرین.

لە پێش باسكردنی ژیانی موحەمەدی كوڕی تومرت، باسی ژیانی عەلی كوڕی یوسفی كوڕی تاشفین مان كرد كە كەسێک بوو لە ناخ و زاتێدا كەسێكی پاک و باش بوو، وە لە پێناوی خوای گەورەشدا جیهادی دەكردو موجاهیدێكی سەربەرز بوو، بەڵام توشی هەندێ كاری خراپە كاری بووبوون وە ئەو خراپە كاریەش وای كردبوو كە زۆر ئاگایان لە خەڵكی نەمابوو، بۆیە وای كرد كە موحەمەدی كوڕی تومرت ئەو حەقە بدات بە خۆی و قسە لە ئاستی ئەو سەركردانەدا بكات، هەرچەندە جێگەی تێڕامان و نیشانەیەكی پرسیاریشە لەسەر موحەمەدی كوڕی تومرت كە ئەو دەیویست كە بەتەواوەتی گۆڕانكاری لە دەسەڵاتدا بكات و خۆیان بچنە جێگەیان نەک گۆڕانكاری و چاكسازی لەناو خەڵكەكەدا بكەن، هەرچەندە كە ئەم خۆی خاوەنی زانستێكی زۆر و كەسێكی زمان پاراو، وە كەسێكی خاوە تەقەشوف و وەرع و زوهد بوو هەڵنەسا بەوەی كە خەڵكی فێری دینی ڕاستی ئیسلام بكات و سەرلەنوێ خەڵكەكە فێری دینی ئیسلام بكاتەوە.

ئەگەر تەماشایەكی گۆڕانكاری پێغەمبەری خوا ﷺ بكەین لە سەرەتای بانگەوازەكەیەوە لەوەی كە موشریكەكان لە مەككەدا دژایەتیان كرد، خۆ پێغەمبەری خوا ﷺ دەیتوانی وەک موحەمەدی كوڕی تومرت بكات بە عەلی كوڕی ئەبی طالیب و زوبێری كوڕی عەوام و طەلحەی كوڕی عوبێداللە لیژنەیەكی ئیغتێدالاتێدان پێ دروست بكات وە هەرچی لە گەورە پیاوانی قورەیش هەیە بیان كوژێت، پاشان خۆی دەسەڵات بگرێتە دەست و حوكمی خوای گەورە بچەسپێنێت.

ئەم كارە ناگونجێت لەگەڵ سوننەتی خوای گەورەدا بۆ گۆڕانكاری وە پێغەمبەری خوا ﷺ دوای ئەم كارە نەكەوتووە بەڵكو پێغەمبەری خوا ﷺ هەستا بە پەروەردە كردنی خەڵكی پلە بە پلەو ساڵ لە دوای ساڵ دا تا لەماوەی سیازدە ساڵدا لە مەككە بەردەوام بوو، پاشان كۆچی كرد بۆ

مەدینەو وە لەوێش سەر لەنوێ قۆناغ بە قۆناغ و پلە بە پلە خەڵكەكەی پەروەردە كرد. كەواتە لێرەدا ئەوەمان بۆ دەردەكەوێت پەیامی ئیسلام دەبێت لە سەرەتاوە خەڵكی پێ پەروەردە بكرێت پاشان دەسەڵاتی پێ بگرێتە دەست بۆ ئەوەی بتوانرێت پەیامەكە پارێزگاری لێ بكرێت وە لەلای خەڵكەكەش نامۆ نەبێت. ئەمە مەنهەجی پێغەمبەرانە، پێچەوانەكەشی كارێكە كە ناگونجێت لەگەڵ پەیامی ئیسلامدا.

عەلی كوڕی یوسفی كوڕی تاشفین و شەڕی لەگەڵ موحەمەدی كوڕی تومرتدا:

ئەوەی پێشتر باسمان كرد لە مەنهەج و ڕێگەی موحەمەدی كوڕی تومرت بوو، ئەویش تەنها مەبەستی بوو چاكسازی و گۆڕانكاری بكات، بەڵام بۆ ئەوەی خوێنەر بەهەڵە تێنەگات چاكسازی و گۆڕانكاریەكەی، بە پێچەوانەی مەنهەجی پێغەمبەری ئازیزمانە ﷺ.

عەلی كوڕی یوسفی كوڕی تاشفین بیستی كەوا كەسێک بە ناوی موحەمەدی كوڕی تومرت هەستاوە بەوەی، كە دژی دەسەڵاتەكەی ئەو خەڵكی هان بدات بۆ شۆڕشێک بە بیركردنەوەیەكی زۆر جوامێرانە عەلی كوڕی یوسفی كوڕی تاشفین بیری كردەوە، كە مونازەرەیەک یاخود گفتوگۆیەک لە نێوانی موحەمەدی كوڕی تومرت و زانایانی دەوڵەتی مورابطیندا ئەنجام بدات لە دیوانی كۆشكی خیلافەتی خۆی، داوا كرا لە موحەمەدی كوڕی تومرت كە بێت بۆ ئەو گفتوگۆیە وە ئەویش ڕەزامەندی خۆی دەربڕی وە هات لەگەڵ شەش هاوڕێكەیدا وە زاناكانی دەوڵەتی مورابطینیش بە سەرۆكایەتی زانای پایە بەرزو گەورە قازی قوضات كە ناوی "مالیک كوڕی وەهیب" بوو، هەردوو لا دەستیان كرد بە گفتوگۆ و مونازەرە.

ئەگەر سەیرێكی بیری عەلی كوڕی یوسفی تاشفین بكەین بەوەی كە مونازەرەو گفتوگۆی هەڵبژارد ئەوەمان بۆ دەردەكەوێت كە ئەم پیاوە كەسێكی بەڕێزو چاكە خوازە وە جارێ خێری تێدا ماوە، خۆ دەیتوانی موحەمەدی كوڕی تومرت بەند بكات یاخود بیكوژێت لەگەڵ هاوەڵەكانیدا وەیان دەیتوانی كە دووری بخاتەوە بۆ جێگەیەكی كە، چونكە ئەو دەسەڵاتێكی تەواوی هەبوو لە بەڕێوە بردنی دەوڵەتدا.

هەرچەندە ئەم مونازەرەیە زۆر لە بەرژەوەندی دەسەڵاتدارانی مورابطین دا نەبوو، لەبەر ئەوەی موحەمەدی كوڕی تومرت توانی سەر بكەوێت بەسەر هەر هەموو زاناكانی مورابطین دا كە لە ڕوون كردنەوەكەدا بۆتان دەردەكەوێت.

لەو مونازەرەیەدا موحەمەدی كوڕی تومرت توانی سەركەوتنێكی زۆر سەرسوڕ هێنەر بەدەست بهێنێت بەسەر زاناكانی مورابطین دا، كە زۆربەی زۆر ئەو زانایانەش تێر بوون لە زانست هەرچەند ئەویش یەكێک بوو لە گەورە پیاوان و لە زاناكانی سەردەمی خۆی، وەک ئیب خەلدون باسی دەكات و دەڵێت: "لە ڕاستییدا دەریایەک بووە لە زانست كە شەپۆلی دەدا وەک هەورە بروسكە زانستی چەخماخەی دەدا"، چونكە ماوەی دە ساڵ لە بغداد فێری زانستی موجادەلەو هونەری موحاوەرە بووبوو لە سەر دەستی ئەقڵ گەراكانی موعتەزیلە، بۆیە توانی سەركەوتنێكی زۆر باش لە بەرانبەر زاناكانی مورابطین دا بەدەست بهێنێ لە هەموو ئەو تەوەرەو بابەتانەی كە كرابووە وە توانی سەركەوتن بەدەست بهێنێ، توانی ئەوەندە كاریگەری هەبێ لەسەر كۆمەڵەكە

تەنانەت وای کرد کە عەلی کوڕی یوسفی تاشفین بخاتە گریان کە باسی ئەو هەموو تاوانەی کرد کە روویداوە، عەلی کوڕی یوسفی تاشفین لەتاو بێئاگای خۆی ئەوەندە گریا تاوەکو چی لە دوروو پشتیدا بوو لە تاو گریانی ئەو کەوتنە گریان، بۆیە بە ئاشکراو بە بێ پەردە وتی من خەڵکتان لێ هان دەدەم بۆ ئەوەی کە ئێوە لەسەر دەسەڵات نەمێنن و تەخت و تاراجتان تێک دەدەم.

لەو کاتەدا مالیکی کوڕی وەهیب کە قازی قوضات بوو چپاندی بە گوێی عەلی کوڕی یوسفی تاشفین دا و پێی وت ئەم پیاوە بەند بکەو بیگرە وە هەموو رۆژێکیش دینارێک بدە بەوەی کە پاسەوانی دەکات بۆ ئەوەی هەڵنەیەت، ئەگەر بێت و نەگیرێت هەموو دەسەڵات و ئابووریی و سەروەت و سامانتان دەخاتە ژێردەستی خۆی و ئێوەش لەناو دەبات، بەڵام وەزیرەکەی عەلی کوڕی یوسفی تاشفین تێبینییەکی دا لەسەر قسەکەی مالیکی کوڕی وەهیب کە کاری وا نەکات لەبەر ئەوەی دووڕویەک دروست دەبێت لە گریانەکەی و لە گرتنی موحەمەدی کوڕی تومرت دا دوایش دەبێتە قسەو باسێک لەناو خەڵکیدا و لە پلە پایەی بەرز دەکەینەوە، بۆیە پێی وت کە ئێمە خاوەنی دەوڵەتێکی بەهێزین و ئەمانیش حەوت کەسن، تۆ بڵێی دەوڵەتێکی مورابطینی وا گەورە لەو حەوت کەسە بترسێت؟

عەلی کوڕی یوسفی تاشفین قسەکانی وەزیرەکەی و مالیکی کوڕی وەهیبی خستە ترازووەوە بڕیاری دا کە موحەمەدی کوڕی تومرت ئازاد بکات، دیسان ئەمەش ئەوەمان بۆ دەردەخات کە خێرو کردەوەی چاکەو پیاوەتی شەرەفمەندیەتی لەلای عەلی کوڕی یوسفی تاشفین دا مابوو، ئازادی کردن و لە دیوانی خۆیدا ماڵ ئاوای لێکردن.

موحەمەدی کوڕی تومرت و دروستبوونی کۆمەڵی موەحدین:

کاتێک کە هاتە دەرەوە موحەمەدی کوڕی تومرت لە دیوانی عەلی کوڕی یوسفی کوڕی تاشفین لە مەراکیش، رۆشتن بەرەو لای هاوڕێیەکی کەلە شارێک بوو لە نزیکی مەراکیش لەو شارەشەوە رۆشتن بەرەو لادێیەک کە بە قەدپاڵی چیایەکەوە بوو بەناوی " تینملل"، کە ئەمە دەبێتە پایتەختی ئەو دەوڵەتەی کە موحەمەدی کوڕی تومرت دایدەمەزرێنێت وە لە دواتر باسی لێوە دەکەین.

موحەمەدی کوڕی تومرت کەسێک بوو کە جیهان نەویست بوو، کەسێکی زاهید و تا ئەو پەڕی زوهدی دەکرد، وە تەنها خاوەنی گۆچانەکەی دەستی بوو خواردنیشی زۆر کەم بوو، قەد خواردنی خۆشیشی نەدەخوارد وەک پێشتریش ئاماژەمان پێ کرد خاوەنی زانستێکی بێشومار بوو، لەناو ئەو لادێ بچووکەدا وردە وردە خەڵکی لە دەورو پشت کۆ بووەوە، دەستی کرد بە قسەکردن بۆ خەڵکی وە زۆر کاریگەری لەسەر خەڵکی دانابوو، هۆکاری قسە کردنەکەشی ئەوە بوو کە خەڵکی زۆر زوو لێی وەردەگرت لەبەر ئەوەی تاوان زۆر بڵاو بوبووەوە لە وڵاتی مورابطین دا، کۆمەڵێکی کەمی لە دەوروپشت کۆ بوونەوە ئەم کۆمەڵەی ناونا بە موەحیدین وە ئەم وشەیە زۆر ترسناکە وە پاشان دێینە سەر باسی ئەو وشەیە.

ڕۆژ بەڕۆژ پێگەی موحەمەدی کوڕی تومرت بەرز دەبووەوە هەر بەوەندەی کە پێگەی بەهێز بوو وە خەڵک لە دەوروپشتدا کۆ بووەوە، توشی ئینحرافاتێک و دەرچوونێک بوو لە بیرو باوەڕی ئیسلامی کە زۆر ترسناک وە هۆکاری ئەوەش کە وای لێ کرد کە بچێتە دەرەوە وە خۆی گومڕا

بكات ئەوە بوو كە لەلای هەموو بیروباوەڕەكان زانستی وەرگرتبوو وەک سوننەو شیعەو موعتەزیلە وە زۆری تریش بێجگە لەوان لە وڵاتی شام و بەغدا و مەككە و میسرو زۆری تریش.
بیروباوەڕێكی تێكەڵاو دروست بووبوو لەلای ئەم پیاوە بۆ نمونە:
یەكەم: بانگەشەی بۆ مەعسوم بوونی خۆی دەكرد واتا كە پاک و بێگەردە.
لای هەموان ئاشكرایە وشەی "عصمە و معصومیت" لە لای ئەهلی سوننەو جەماعە نییەو نەگونجاوە بێجگە لە پێغەمبەران -علیهم السلام- تەنانەت رەوشی نابینن بۆ سەحابە گەورەو بەرێزەكان وەک "ئەبوبەكر و عومەر و عوسمان و عەلی" رەزاو رەحمەتی خوایان لێ بێت.
لێرەدا بۆمان دەردەكەوێت كە موحەمەدی كوڕی تومرت لەسەر مەنهەجی شیعەی دوانزە ئیمامیە، بەوەی كە داوای كرد مەعصومەو لە هەموو گوناهێكی گەورەو بچووک و بیر چوونەوەش، واتا وەک پێغەمبەر گوێی بۆ بگیرێت هەر لە تەمەنی منداڵیەوە تا مردنی هەرچیەكی كرد عەمدەن یان سەهوەن مەعصومە و وەک حەسانەیەک كەس بۆی نییە رەخنەی لێ بگرێت، لێرەدا بۆمان دەركەوت كە محەمەدی كوڕی تومرت كە داوای مەعصومیەتی كرد بێ هیچ شک و گومانێک كارەساتێک زۆر گەورەی خولقاند وە توشی ئینحرافاتێكی بیرو باوەڕیش بوو، وە تەنها پێغەمبەران مەعصومن بەڵام ئەو ئەو كردەوەشی دایە پەنای خۆی[٦٣].
دووەم: بانگەوازی ئەوەی كرد بۆ مورابطینەكان كە لە موجەسیمەكانن، لە راستییدا دەبێ ئەوە بە راستگۆیانە بڵێین كە مورابطین دانیان بە سیفەتی خوای گەورەدا دەنا وەک خۆی كە هەیە، بەڵام موحەنەدی كوڕی تومرت ئەم بیرو هزرەی لە موعتەزیلەكانەوە وەرگرتبوو، لەوەی كە نەفی سیفاتی خوای گەورەی دەكرد كە ئەمەش خۆی بۆ خۆی بابەتێكی دورودرێژ و پڕ فیتنەیە نامەوێت بە درێژی باسی لێوە بكرێت و مێشكی خوێنەرانی پێوە مەشغوڵ بكەم، بەڵام دەمەوێت ئەوە بگەیەنم كە مورابطینەكان ئیسپاتی سیفاتی خوایان دەكرد وەكو خۆی ئەو بانگەشەی كە موحەمەدی كوڕی تومرت بۆی كردن هیچ راستییەكی تێدا نەبوو، بۆیە ئەو بانگەوازەشی بۆ كردن بۆ ئەوەی مورابطینەكان كافر بكات و وە بەئاشكرا پێیان بڵێت كە ئەوەی لەگەڵ عەلی كوڕی

---

[٦٣] ئەمەش دوكتۆر "صلابی" لە لاپەڕە ٤٠ی دولە الموحدین دا باسی كردووە. ادّعی العصمە والعصمە عند أهل السنە والجماعە لم تثبت إلا للأنبیاء والرسل علیهم الصلاە والسلام فیما یبلغون عن الله من شرع، ولم یقولو بها لسواهم حتی لكبار الصحابە الذین خصهم الله بالفضل كأبي بكر وعمر وعثمان وعلي وغیرهم. إن ابن تومرت بهذا النهج یكون قد وافق الرافضە الإثنی عشریە الذین قالوا بالعصمە لأئمتهم حیث یقولون بوجوب عصمتهم من الكبائر والصغائر والنسیان، كما قالوا إن الإمام كالنبي یجب أن یكون معصوماً من جمیع الرذائل والفواحش ما ظهر منها وما بطن من سن الطفولە إلی الموت، عمداً وسهواً، كما یجب أن یكون معصوماً من السهو والخطأ والنسیان
وهكذا نری كیف غالی ابن تومرت في القول بالعصمە لنفسە، وهذا بلا شک انحراف عقدي خطیر لأن من جعل بعد الر سول معصوماً یجب الإیمان بكل ما یقولە فقد أعطاە معنی النبوە وإن لم یعطە لفظها دولە الموحدین - الصلابي صـ٤٠".

یوسفی تاشفین و ئەوەی لە ژێر سێبەری زاناو والییەكانیان دایە هەركەس لەژێر سایەو دەسەڵاتیاندا بمێنێتەوە و رازی بێ پێیان ئەو كەسە كافرە.

ئەم قسەیە زۆر ترسناكە، ئەوە دەگەیەنێت كە هەركەس لە وڵاتی ئەندەلوس و مەراكیش و شوێنەكانی تری ژێر دەسەڵاتی مورابطین دا بێت كافرن.

لێرەدا ئەوەمان بۆ دەردەكەوێت كە موحەمەدی كوڕی تومرت فیكرەی موعتەزیلە لە هزریدا چەسپی بوو وە رەددی سیفاتەكانی خوای گەورەی دەكردەوە پەنا بەخوا، بۆیە بە شوێن كەوتوەكانی دەوت كە سەرقاڵ بن بە زانستەوە وە زانستەكەشتان یەكتا پەرستیە كە بنەڕەتی دینەكەتانە، بۆیە پێی دەوتن نەفی شەبیهو هاوبەش و هەروەها هاوشیوەی خوا بكەن وە خوای گەورە هیچ سنورێكی بۆ دانانرێت، وە خوای گەورە مەكانی نییە پەنا بەخوا وە لە هیچ جێگەیەكیشدا نییە، لەمەشەوە ئەوەمان بۆ دەردەكەوێت كە مەنهەجی موعتەزیلەی لە ئەسماء و سیفاتدا گرتبووە بەر بۆیە كۆمەڵەكەشی ناو نابوو موەحیدین وەك موعتەزیلەكان دەڵێن خوای گەورە یەكتایە و هیچ سیفاتێكی نییە، ئەمەش دوكتۆر صلابی لە كتێبی دولە الموحدین باسی لێوە كردووە[٦٤].

سێیەم: حەڵاڵكردنی خوێنی مورابطین

لەدوای ئەوەی كە مورابطینی بە كافر دا لەقەڵەم ئیتر ئەوی كردە هۆكارێك بۆ حەڵاڵ كردنی خوێنی مورابطین، موحەمەدی كوڕی تومرت فەرمانی كرد بە شوێنكەوتوەكانی كە دژی مورابطین بجەنگن شەڕیان لەگەڵ بكەن كوشتنیانی حەڵاڵ كرد، وە پێشی وتن كە جەنگان دژی مورابطین تاوان و گوناهی تێدا نییە، وە هەركەسێك لە مورابطین بكوژێت ئەوا ئەجرو پاداشتی دەست دەكەوێت، هەموو زانایان لەسەر ئەوەی رێكەوتن كە موحەمەدی كوڕی تومرت بۆ خوێن رشتن زۆر ئاسان كار بوو خێرا خوێنی رشتن و خوێنی خەڵكی حەڵاڵ دەكرد، ئەمەش یەكێكە لە بیری خەوارجەكان كە موحەمەدی كوڕی تومرت وەریگرتبوو لە ئاسان كردنی خوێن رشتن، كاریگەری ئەوانی زۆر لەسەر بوو پێشتر باسمان كرد لە گەڕانەكەیدا بە دوای زانست دا توشی ئەم بیرو هزرە بوو.

محەمەدی كوڕی تومرت هەموو مەبەستێكی ئەوە بوو كە كار بكات بۆ رووخاندنی دەوڵەتی مورابطین دامەزراندنی دەوڵەتی موەحدین بە هەر شێوەیەك بووە، بۆیە خوێن و سەرو ماڵیانی حەڵاڵ كرد تەنانەت پارەی دەستیانیشی حەڵاڵ كرد، تەنانەت ئەوانەی كە گومانیان هەبوویە لە

---

[٦٤] " وبذلک یکون ابن تومرت قد وافق المعتزله في نفیهم الصفات عن الله تعالى وكان يقول لأتباعه: "واشتغلوا بتعليم التوحيد فإنه أساس دينكم، حتى تنفوا عن الخالق الشبيه والشريك والنقائص والآفاق والحدودد والجهات ولا تجعلوه سبحانه في مكان أو جهه، فإنه تعالى موجود قبل الأمكنه والجهات فمن جعله في جهه ومكان فقد جسمه ومن جسمه فقد جعله مخلوقًا، ومن جعله مخلوقًا فهو كعابد وثن" لقد تبنى ابن تومرت منهج المعتزله في الأسماء والصفات حيث نفى كل ما عساه أن يوهم الشبه والمثليه لله سبحانه حتى ولو كان ذلک من الأسماء والصفات الثابته لله تعالى في الكتاب والسنه ولهذا سمى أصحابه بالموحدين لأنهم في رأيه هم الذين يوحدون الله لنفيهم الصفات عنه سبحانه وتعالى كما كان يسمي أتباعه بالمؤمنين ويقول لهم: ما على وجه الأرض من يؤمن إيمانكم دوله الموحدين - الصلابي".

كارەكانی كوڕی تومرت خوێن و سەروەت سامانی حەڵاڵ دەكرد ئەگەر چی شوێنكەوتی خۆشی بوایە، ئەمە لە كاری میكافیلی دەچوو بۆیە بۆ ئەوەی سەر بكەوێت هەموو كارێكی حەڵاڵ دەكرد.

موحەمەدی كوڕی تومرت هەستا بە كارێك پێی دەوترا (تمییز الصادقین) واتا راستگۆكان پاك بكاتەوە لە خراپەكاران و مونافیقەكان و سەرپێچان وە هەستا بە فەرمانی كوشتنیان كوشتنیانی حەڵاڵ كرد.

وە لای هەمووان ئاشكرایە كە لە ناو ئاینی پیرۆزی ئیسلامدا زۆر جەخت لەسەر پاراستنی ژیانی خەڵكی دەكات زۆر بەدوای ئەوەدا دەگەڕێت كە خەڵكی پاك بكاتەوە بیری خوێن رێژی لە مێشكی خەڵكدا بسڕێتەوە، وە حەرامی كردوە كوشتنی خەڵكی بە بێ هۆ بە گەورەترین تاوان ئاماژەی بۆ كراوە، بەڵام لێرەدا ئەوەمان بۆ دەردەكەوێت كە ئینحرافاتێكی تر موحەمەدی كوڕی تومرت كە كردوێتی لە خۆیەوە خوێنی خەڵكی حەڵاڵ بكات، وە خوای گەورە دەفەرموێت: وَمَن يَقْتُلْ مُؤْمِنًا مُّتَعَمِّدًا فَجَزَآؤُهُ جَهَنَّمُ خَالِدًا فِيهَا وَغَضِبَ اللهُ عَلَيْهِ وَلَعَنَهُ وَأَعَدَّ لَهُ عَذَابًا عَظِيمًا ﴿٩٣﴾ النساء. واتە: هەركەسێك بە دەستی ئەنقەست ئیماندارێك بكوژێت پاداشتی ئەو ئاگری دۆزەخە كە ژیانی نەبڕاوەی دەبێت تێدادا بباتە سەر، رق و خەشمی خوای لەسەرە، هەروەها نەفرین و سزایەكی گەورەو بێ سنوری بۆ ئامادە كردووە[٦٥].

كەواتە حەڵاڵكردنی خوێنی خەڵكی گەورەترین تاوانە وە بەزەیی خوای گەورە دەشارنەوە وە لە هەمان كاتدا بە هەموو پێوەرێكی مرۆیی ناچیز و خراپە[٦٦].

---

[٦٥] يقول الحافظ ابن كثير في تفسيره لهذه الآيه: وهذا تهديد شديد ووعيد أكيد لمن تعاطى هذا الذنب العظيم، الذي هو مقرون بالشرك بالله في غير ما آيه في كتاب الله، حيث يقول، سبحانه، في سوره الفرقان: (وَالَّذِينَ لا يَدْعُونَ مَعَ اللهِ إِلَهًا آخَرَ وَلا يَقْتُلُونَ النَّفْسَ الَّتِي حَرَّمَ اللهُ إِلا بِالْحَقِّ(... (الفرقان: ٦٨) وقال تعالى: (قُلْ تَعَالَوْا أَتْلُ مَا حَرَّمَ رَبُّكُمْ عَلَيْكُمْ أَلا تُشْرِكُوا بِهِ شَيْئًا(إلى أن قال: (وَلا تَقْتُلُوا النَّفْسَ الَّتِي حَرَّمَ اللهُ إِلا بِالْحَقِّ ذَلِكُمْ وَصَّاكُمْ بِهِ لَعَلَّكُمْ تَعْقِلُونَ((الأنعام: ١٥١).والأحاديث في تحريم القتل كثيره جدًا...منها: لزوال الدنيا أهون عند الله من قتل رجل مسلم وفي الحديث الآخر: عَنْ رَسُولِ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ لَوْ أَنَّ أَهْلَ السَّمَاءِ وَأَهْلَ الْأَرْضِ اشْتَرَكُوا فِي دَمِ مُؤْمِنٍ لَأَكَبَّهُمْ اللهُ فِي النَّارِ صححه الألباني، وفي الحديث أيضًا: من أعان على قتل مسلم ولو بشطر كلمه، جاء يوم القيامه مكتوب بين عينيه: آيس من رحمه الله. ضعفه الألباني.

[٦٦] وە پێغەمبەری ئازیزمان دەفەرموێت: في البخاري ومسلم... عَنْ مَسْرُوقٍ عَنْ عَبْدِ اللهِ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: لَا يَحِلُّ دَمُ امْرِئٍ مُسْلِمٍ يَشْهَدُ أَنْ لَا إِلَهَ إِلَّا اللهُ وَأَنِّي رَسُولُ اللهِ إِلَّا بِإِحْدَى ثَلَاثٍ النَّفْسُ بِالنَّفْسِ وَالثَّيِّبُ الزَّانِي وَالْمَارِقُ مِنْ الدِّينِ التَّارِكُ لِلْجَمَاعَةِ.

يقول الأستاذ سيد قطب رحمه الله: إنها جريمه قتل لا لنفس فحسب - بغير حق - ولكنها كذلك جريمه قتل للوشيجه العزيزه الحبيبه الكريمه العظيمه، التي أنشأها الله بين المسلم والمسلم. إنها تنكر للإيمان ذاته وللعقيده نفسه.

ئەوەی كە زۆر گرنگە كە باسی بكەین هەڵوێستەیەكی لەسەر بكەین ئەویش ئەوەیە كە موحەمەدی كوڕی تومرت زۆر پشتیوانی بە كەسێكی فاسق دەبەست كە ناوی "أبو عبد الله بن محسن الونشريسي" كە ناوی نابوو بە بەشیر واتا لەقەبكەی بە شیر بوو كە كەسێكی سەر لێشێواو سەرپێچ بوو، موحەمەدی كوڕی تومرت فەرمانی كرد بەم بەشیرە كە خۆی فێری زانست قورئان لەبەر كردن بكات بەڵام بە دزیەوە خۆی فێری زۆربەی زانستەكانی ئیسلامی كرد و بەڵام ئەم فاسقە بە نهێنی خۆی فێر كردو وە موحەمەد كوڕی تومرت فەرمانی پێ دا كە خۆی بە شێت لە قەڵەم بدات لیكو چڵمی هەمیشە پێوە بێت نەتوانێت سواری وڵاغە بەرزە بێت خۆی وا نیشان بدات كە كەسێكی شێت و هیچ نەزانە لە بەرچاوی خەڵكیدا تا منداڵان گاڵتەی پێ بكەن.

هەروەها ئیمامی "الذهبي" لە كتێبی"سير أعلام النبلاء" لە بەرگی١٩ لاپەڕە ٥٤٦ دەڵێت لە ساڵی ٥١٩ كۆچیدا، رۆژێك موحەمەدی كوڕی تومرت چووە ناو خەڵكی بە خەڵكی وت ئەزانن ونشریسی كە خۆی نازناوی بەشیری بۆ دانا بوو وتی بە خەڵكە كە ئەم پیاوە شێتە ناتوانێت سواری وڵاغە بەرزە بێت و نەخوێنەوارە وە خوای گەورە بە موژدە دەر ناردوێتی بۆ ئێوە، وە نهێنی دەزانێت لە ژیانی ئیوە وەك موعجیزەیەك خوای گەورە ناردوێتی، ئێستا هەموو قورئانی لەبەرەو فێر بووە سوار چاكی بكات، وە قورئان فێر بووە لە ماوەی چوار رۆژدا پاشان پێ وتن با تاقی بكەینەوە، پاشان بەشیر لەبەردەمی خەڵكیدا دەستی كرد بە وتار خوێندن ئەم ئایەتەی خوێند:

﴿لِيَمِيزَ اللَّهُ الْخَبِيثَ مِنَ الطَّيِّبِ وَيَجْعَلَ الْخَبِيثَ بَعْضَهُ عَلَىٰ بَعْضٍ فَيَرْكُمَهُ جَمِيعًا فَيَجْعَلَهُ فِي جَهَنَّمَ أُولَٰئِكَ هُمُ الْخَاسِرُونَ ﴿٣٧﴾ الأنفال. واتە: (بەسەرهات و رووداوەكان) بۆ ئەوەیە كە: خوا كەسانی دەروون پیس و ناپاك لەكەسانی دەروون خاوێن و پاك جیا بكاتەوە و پیس و ناپاكەكانیش لەسەریەك كەڵەكە بكات و هەموویان بدات بە مل یەكدا بۆ ئەوەی كۆیان بكاتەوە بەگشتی، ئینجا فڕێیان بداتە ناو دۆزەخەوە، ئا ئەوانە هەر خۆیان خەسارەتمەند و زەرەرمەندن.

پاشان ئەم ئایەتەی تری خوێند: كُنتُمْ خَيْرَ أُمَّةٍ أُخْرِجَتْ لِلنَّاسِ تَأْمُرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَتَنْهَوْنَ عَنِ الْمُنكَرِ وَتُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ وَلَوْ آمَنَ أَهْلُ الْكِتَابِ لَكَانَ خَيْرًا لَّهُم مِّنْهُمُ الْمُؤْمِنُونَ وَأَكْثَرُهُمُ الْفَاسِقُونَ ﴿١١٠﴾ آل عمران. واتە: (بەڕاستی) ئێتر ئێوە چاكترین ئومەتێكن كە (بۆ سوودی) خەڵكی هێنراونەتە مەیدانەوە، چونكە فەرمان بە چاكە دەدەن و قەدەغەی خراپە دەكەن و باوەڕی دامەزراوتان بە خوا هەیە، خۆ ئەگەر خاوەنانی كتێب باوەڕیان بێنایە (بە ئاینی ئیسلام) وە چاكتر بوو بۆیان، هەیانە ئیماندارن بەڵام زۆربەیان گوناە كارو تاوانبارن.

پاشان وتی من ئاگاداری هەموو شتەكانم بەسەر ئێوەوە، وە پێغەمبەرەكەتان ﷺ رایگەیاندووە، كە خەڵكانێك لەم ئوممەتە قسەكەرن بەسەرتانەوە لەوانە بۆ نمونە عومەری كوڕی خەتاب، كە خەڵكێن لە نهێنییەكانی ئێوە شارەزان وە سەروكاری ئیشی ئێوە دەگرنە دەست وە دادپەروەری بڵاو دەكەنەوە، ئەنجا خەڵكی ئەو ناوچەیە، كە بە ناوچەی شاخ ناسراو بوون واتا شاخی "مەصامەدە" وتی گوێڕایەڵی پێشەواكانتان بن، ئنجا خەڵكی دەهاتن بۆلای و گوێ بیستی دەبوون.

پاشان بەشیر بە خەڵكەكەی ڕاگەیاند، كە دەتوانێت كە خەڵكی بەهەشت و خەڵی جەهەنەم دەست نیشان بكات، ئەوانەی كە لە لای ڕاستیەوە دەڕۆشتن ئەوانە بوون كە بەهەشتی بوون، ئەوانەشی كە دژی موحەمەدی كوڕی تومرت بوون ئەم فاسقە دەیخستنە لای چەپی و دەیوت ئەمانە گروپی دۆزەخین، وە ئەوەی كە تەوبەی بكردایە ئەوا دەیخستەوە لای ڕاستی خۆی، یان زۆربەی زۆریانی دەكوشت و خوێنیانی حەڵال دەكرد و دەكوژران، تەنانەت وای لێهاتبوو برا برای دەكوشت[٦٧].

هەروەها "ئیبنو ئەثیر" لە كتێبی "كامل في تأريخ"دا لە بارەی "ونشریشی"هوە واتا بەشیر دەڵێت كە موحەمەدی كوڕی تومرت پێی وتبوو كە بە نهێنی خۆت فێری قورئان و زانست بكە وە كەس با پێت نەزانێت، لە ساڵی ٥١٩ی كۆچی دا موحەمەدی كوڕی تومرت ترسا لەوەی كە خەڵكی زۆر بۆ كۆ نەبێتەوە بۆیە ڕۆژێک بۆ نوێژی بەیانی چووە دەرەوە خۆی ڕێككەوتبوو لەگەڵ بەشیردا كە جلی جوانی لەبەردا بێت، وە لە نزیكی میحرابەكەوە وەستابوو، وە بۆنێكی خۆشی لێ دەهات، خۆی وا نیشان دا، كە كەس نایناسێتەوە، موحەمەدی كوڕی تومرت پرسیاری كرد، كە ئەمە كێیە ئەویش وتی من ئەبو عبداللهی و نشریشیم، موحەمەدی كوڕی تومرت كە نازناوی مەهدی لە خۆی نابوو خۆی وا نیشان دا كە كارێكی زۆر سەرسوڕمانە، پاشان نوێژی كرد بە خەڵكەكەی ڕاگەیاند لە دوای نوێژ كە وەرن ئەم پیاوەی كە خۆی بە ونشریشم خۆی دەناسێنێت با. لێپرسینەوەی لەگەڵدا بكەین، خەڵكەكەش كاتێک ڕۆژهەڵات و دەمو چاویان بینی ناسیانەوە كە خۆیەتی، موحەمەدی كوڕی تومرت وتی باسی بەسەرهاتەكەی خۆتمان بۆ بكە كە چی ڕووی داوە خۆ تۆ شێت بووی چی بووە وا چاك بویتەتەوە وە جلی وا جوانت لەبەردایە، وە نوشریشی وتی ئەم شەو فریشتەیەک لە ئاسمانەوە هاتۆتە لام، دڵی شۆردوم وە فێری قورئانیان كردوم و قورئانیان پێ لەبەر كردووم، هەروەها فێری كتێبی موەطء یان كردووم بێجگە لەوەی كە زۆر

---

[٦٧] "قال "الذهبي" في "سير أعلام النبلاء" جـ ١٩ / صـ ٥٤٦: فلما كان عام تسعه عشر وخمسمائه، خرج يومًا، فقال: تعلمون أن البشير - يريد الونشريسي - رجل أمي، ولا يثبت على دابه، فقد جعله الله مبشرًا لكم، مطلعا على أسراركم، وهو آيه لكم، قد حفظ القرآن، وتعلم الركوب، وقال: اقرأ، فقرأ الختمه في أربعه أيام، وركب حصانا وساقه، فبهتوا، وعدوها آيه لغباوتهم، فقام خطيبا، وتلا: (ليميز الله الخبيث من الطيب((الانفال: ٣٧)، وتلا: (منهم المؤمنون وأكثرهم الفاسقون((آل عمران: ١١٠)، فهذا البشير مطلع على الأنفس، ملهم، ونبيكم صلى الله عليه وسلم يقول: " إن في هذه الامه محدثين، وإن عمر منهم" وقد صَحِبَنَا أقوام أطلعه الله على سرهم، ولا بد من النظر في أمرهم، وتيمم العدل فيهم، ثم نودي في جبال المصَامده: من كان مطيعا للإمام، فليأت، فأقبلوا يهرعون، فكانوا يعرضون على البشير، فيخرج قوماً على يمينه، ويعدهم من أهل الجنه، وقوما على يساره، فيقول: هؤلاء شاكون في الامر، وكان يؤتى بالرجال منهم، فيقول: هذا تائب ردّوه على اليمين تاب البارحه، فيعترف بما قال، واتفقت له فيهم عجائب، حتى كان يطلق أهل اليسار، وهم يعلمون أن مآلهم إلى القتل، فلا يفر منهم أحد، وإذا تجمع منهم عده، قتلهم قراباتهم حتى يقتل الاخ أخاه....!".

زانستی تری شەرعی و فەرمودەیان فێر كردووم، لەو كاتەدا موحەمەدی كوڕی تومرت بە درۆ دەستی كرد بە گریان و وتی خەڵكینە با تاقی بكەینەوە بزانین راستگۆیە، پاشان پێی وت قورئانمان بۆ بخوێنە، ئەویش زۆر بە جوانی دەیخوێند و لە هەر جێگەیەكدا پرسیاریان لێ بكردایە ئەوا بە جوانی وەڵامی دەدایەوە، وە هەر پرسیارێكیان لە كتێبی الموطأ لێ دەكرد ئەوا زۆر بەجوانی وەڵامی دەدایەوە، وە هەر پرسیارێكی تر لە فیقهو ئوسوڵ و زانستە هەمە چەشنەكانی تر بكردایە ئەوا زۆر بە جوانی وەڵامی دەدایەوە.

خەڵكی زۆر سەرسام بوون، بۆیە زۆر خۆشیان ویست و زۆر بەگەورە رایان گرت، پاشان وتی خوای گەورە نورێكی پێ بەخشیوم كە ئەهلی بەهەشت و جەهەنەم دەناسمەوە وە فەرمانتان پێ دەكەم كە ئەهلی جەهەنەم بكوژن وە واز لە ئەهلی بەهەشتیش بهێنن، وە خوای گەورەش فریشتەی دابەزاندۆتە ناو بیرێكەوە لە فلانە بیردا بۆ ئەوەی شاهێدی بۆ راستگۆی قسەكانم بدات، دیارە موحەمەدی كوڕی تومرت و بەشیر بەیەكەوە كەسێكیان لە ناو بیرەكەدا دانابوو.

موحەمەدی تومرت و خەڵكەكە چوونە لای بیرەكە بەدەم گریانەوە لە پاشان بانگی كرد ئەی فریشتەكانی خوا ئەبا عبدالله‌ی ونشریشی دەڵێت: من زانست و زانیاریم لەلای خواوە بۆ هاتووە هەرچیەكی وتبوو بەسەر بیرەكەدا گێڕایەوە ئایا راست دەكات؟ لە ناو بیرەكەوە دەنگی دوو كەس هات هاواریان كرد، بەڵێ راستە، بۆیە موحەمەدی كوڕی تومرت وتی ئەم پیاوە پیرۆزە و دەبێت رێزی لێ بگیرێت و لە پلەو پایەی بەرز كردەوە، پاشان بە خەڵكەكەی وت لەبەر ئەوەی ئەم بیرە زۆر پیرۆزە وە فریشتەكانی خوای تێدایە نابێت كەس ئاوی تێدا بخواتەوە و دەبێت پڕ بكرێتەوە، لەو كاتەدا فەرمانی كرد بە خەڵكەكە كە بیرەكە پڕ بكەنەوە و ئەو كەسانەشی لە بیرەكەدا بوون هەردوكیان مردن بۆ ئەوەی دەستەكەیان كەشف نەبێت.

پاشان ئەم بیرەی كە كردیەوە موحەمەدی كوڕی تومرت لەگەڵ بەشیردا تەنها لەبەر ئەوە بوو كە بیری تەمەیوز واتا پاك لە پیس جیا بكاتەوە بە بیرو بۆچوونی خۆی، تەنانەت وای كرد لەو ناوچەیەدا كە ٧٠ هەزار كەس كوژران لەسەر قسەی بەشیر كە ئەو دەست نیشانی دەكرد كە ئایا دۆزەخین یان بەهەشتین.

ئەگەر ئەمە رەوشت و پیشەی كوڕی تومرت بوبێ لەگەڵ خەڵكەكەی خۆیدا داخۆ لەگەڵ مورابطینەكان دا چی كردبێت، بێ گومان خراپتر و ناهەموار تر لەگەڵ ئەواندا رەفتاری كردووە[٦٨].

---

[٦٨] "وأورد "ابن الأثير" في كتابه "الكامل في التاريخ" هذا الأمر فقال: وكان الونشريشي يلزم الاشتغال بالقرآن والعلم في السر بحيث لا يعلم أحد ذلك منه، فلما كان سنه تسع عشره وخاف المهدي - ابن تومرت - من أهل الجبل، خرج يوماً لصلاه الصبح، فرأى إلى جانب محرابه إنساناً حسن الثياب، طيب الريح، فأظهر أنه لا يعرفه، وقال: من هذا؟ فقال: أنا أبو عبد الله الونشريشي! فقال له المهدي: إن أمرك لعجب! ثم صلى، فلما فرغ من صلاته نادى في الناس فحضروا، فقال: إن هذا الرجل يزعم أنه الونشريشي، فانظروه، وحققوا أمره. فلما أضاء النهار عرفوه، فقال له المهدي: ما قصتك؟ قال: إنني أتاني الليله ملك من السماء، فغسل قلبي، وعلمني الله القرآن، والموطأ، وغيره من العلوم والأحاديث. فبكى المهدي بحضره الناس، ثم قال له: نحن نمتحنك، فقال: افعل.

هەڵوێستەیەک لەسەر موحەمەدی کوڕی تومرت و کۆمەڵی موەحیدین:

لەدوای ئەوەی کە کۆمەڵی موحیدینی دروستکرد، هەر کەسە لە دژی مەنهەجەکەی بوەستایە، ئەوە کۆتایی بە ژیانی ئەهێنا و بە هەزاران خەڵکی لەناو برد، کە بۆچونی جیاوازیان هەبوو، ئەوەی کە جێگەی سەرنجە ئەوەیە کە ئەم پیاوە کە خۆی بە موحەمەدی مەهدی ناساند خاوەنی ئەو زانستە بێشومارە بوو کێ لێ دەرچوو، چەندە خوێنڕێژ و مونحەریفی لێ دەرچوو!

ئەم هۆکارە دەگەڕێتەوە بۆ ئەوەی کە زانایانی ئەو سەردەمە لە کۆمەڵگەکەیان دابڕابوون ئەمە وای کرد کە خەڵکی نەیاندەزانی کێ ڕاستە دوای کام ڕەمزی ئیسلامی بکەون، خەڵکی لە بیرو باوەڕەکەی خۆی لە شەریعەتی ئیسلام هیچیان نەدەزانی، ئەمەی کە کرا کارەساتێکی زۆر گەورەی لێ دروست بوو ئەوە بوو کە محەمەدی کوڕی تومرت ئەو کارەی هێنا بەسەر خەڵکیدا، خەڵکی نەیدەزانی کێ پاک و کێ درۆزنە سەریان لێشێوا بوو. خەڵکانێک کە هاوشێوەی موحەمەدی کوڕی تومرتن خاوەنی زانستن و خەڵکی سەری لێ دەشێوێت، کە لە پێغەمبەری ئازیز ﷺ فەرمودە دەگێڕنەوە لە فلانی کوڕی فلان باسی دەکرد پاشان شارەزابوو لە قورئان لە زانستەکان تری ئیسلام لە باسی پیاو چاکان و ڕاستگۆکان و شەهیدان شارەزا بوو خەڵکی ئیتر بڕوا دەکەن وەک نمونەکانی ئێستامان کە هەن لە پەنای علمانییەکاندا خۆیان حەشار داوە خۆیان بە خەلیفەی موسوڵمانان دەزانن جا ئەگەر خەڵکانێک وەک کوڕی تومرت بن چۆن ئەو توانی خوێنی هەموو مورابطین حەلاڵ کرد خەڵکی بە ئارەزوی خۆی تەکفیر دەکرد ئەوەی بە ویستی ئەو نەبوایە یان کافرو یاخی بوو یان دەکوژرا. پاشان دەوڵەتێکی وەک مورابطین کە خاوەنی ئەو هەموو سەروەریە بوون خاوەنی جهیاد و کۆشش و خەباتە دەسەلاتی موسوڵمانان بوون خاوەنی فەتحی بیستو پێنج دەوڵەتی ئەفریقی بوون هەروا مێژوو بەئاسانی لە بیری ناکات تا محەمەدی کوڕی تومرت بە ئاسانی وابزانێت لە ناو دەچێت، پاشان بۆ ئەوە نیە کە خەڵکی بە ئارەزوی خۆیان لەم ڕۆژە دا خەڵکی تەکفیر دەکەن و ئەوەی لەگەڵ خۆیان نەبێت بە گومڕاو زاڵی دەزانن ئەگەر لە مێژوو ناترسن باسیان بکات ئەوا لە خوا بترسن.

وابتدأ يقرأ القرآن قراءه حسنه من أي موضع سئل، وكذلک الموطأ، وغيره من كتب الفقه والأصول، فعجب الناس من ذلک، واستعظموه. ثم قال لهم: إن الله تعالى قد أعطاني نوراً أعرف به أهل الجنه من أهل النار، وآمركم أن تقتلوا أهل النار، وتتركوا أهل الجنه، وقد أنزل الله تعالى ملائكه إلى البئر التي في المكان الفلاني يشهدون بصدقي فسار المهدي، والناس معه وهم يبكون، إلى تلک البئر، وصلى المهدي عند رأسها، وقال: يا ملائكه الله، إن أبا عبد الله الونشريشي قد زعم كيت وكيت، فقال من بها: صدق! وكان قد وضع فيها رجالاً يشهدون بذلک، فلما قيل ذلک من البئر، قال المهدي: إن هذه مطهره مقدسه قد نزل إليها الملائكه، والمصلحه أن تطم لئلا يقع فيها نجاسه، أو ما لا يجوز، فألقوا فيها من الحجاره والتراب ما طمها - وبهذا يكون قد قتل الرجال الذين اتفق معهم على هذا القول لئلا يفتضح أمره - ثم نادى في أهل الجبل بالحضور إلى ذلک المكان، فحضروا للتمييز، فكان الونشريشي يعمد إلى الرجل الذي يخاف ناحيته، فيقول: هذا من أهل النار، فيلقى من الجبل مقتولاً، وإلى الشاب الغر، ومن لا يخشى، فيقول: هذا من أهل الجنه، فيترک على يمينه، فكان عده القتلى سبعين ألفاً. فلما فرغ من ذلک أمن على نفسه وأصحابه."

جەنگی نێوان مورابطین و موەحیدین

لەسەر ئەو لۆژیکەی کە خۆی بڕوای پێ بوو خەڵکەکەی لەسەر ڕاهێنا دەستی کرد بەوەی کە سوپا ئامادە بکات بۆ کوشتن و خوێن ڕشتنی خوێنی مورابطین، وە چەند جار کەوتنە جەنگ و شەڕ و خوێن ڕشتن لە نێوانی یەکتری دا حەوت جەنگی زۆر گەورەیان کرد مورابطینەکان توانیان سەر بکەون، پاشان دوو جەنگی تریان موەحیدینەکان تێدا سەرکەوتن.

لەو جەنگانەی کە کرا زۆربەی زۆریان لە ساڵی ٥١٨ کۆچی بوون کە زیاد لە پانزە هەزار لە مورابطینەکان کوژران بەدەستی موەحیدەکان، بێ لە چەند هەزاری تر کە بەدەستی یەکتر کوژران ئەو چاك سازیە بوو کە محەمەدی کوڕی تومرت دەیوست بە خوێنی هەزارەها موسوڵمان فەرمان بە چاکەو ڕێگری لە خراپە بکات. دەپرسین پێغەمبەری ﷺ خوا بەم مەنهەجە خەڵکی لە خراپە لابرد و حوکمەتی دروست کرد؟

بێ گومان ئەوە ڕێبازی پێغەمبەران -علیهم السلام- بەو شێوە نییە، بەڵکو ڕێبازەکەیان چاکسازیە نەک کوشتاری نا ڕەوا بۆ گەیشتنە دەسەڵات.

شەڕی بێستان یان بەحیرە:

لە ڕاستییدا شەڕی بێستان و بەحیرە لە ساڵی ٥٢٤ کۆچی ڕوویدا وە ئەم ئەم جەنگە سەرکەوتنی تەواو بەدەست هات بۆ موەحیدەکان لە ئەنجامی ئەم شەڕەدا موحیدەکان چل هەزار کەسیان لێ کوژراو، وە ئەم شەڕە ئەو دووناوەی لێنراوە بێستان یان بەحیرە.

ئیبن ئەسیر دەڵێت: مەهدی کوڕی تومرت سوپایەکی گەورەی ئامادە کرد کە زۆربەی پیادە بوون ژمارەی سوپاکەی دەگەیشتە چل هەزار کەس وە ونشریشی و عبدول مؤمینی کردە سوپا سالاری ئەو سوپایە چواردەوری شاری مەراکیشیان گەمارۆدا.

ماوەی بیست ڕۆژی خایاند وە عەلی کوڕی یوسفی تاشفینی لەوێ نیشتەجێ بوو، وە شەڕێکی زۆر گەورە ڕویدا خوێنێکی زۆر ڕژێنراو ئەوانەی کە زۆربەیان کوژران لە کۆمەڵی موەحیدین بوون وە هەر لەو جەنگەدا ونشریشی کوژرا ئەوەی کە مانەوە لە دەوری عەبول مؤمین کۆبنەوە ئەو سەرپەرشتی جەنگەکەی کرد.

شەڕ بەردەوام بوو تا نیوەڕۆی ئەو ڕۆژە وە عبدول مؤمین نوێژی ترسی بە سوپاکەی کرد، پاشان نوێژی نێوەڕۆ عەسری پێکردن، بەڵام جەنگ هەر بەردوەام بوو لەبەر ئەوەی مورابطینەکان زۆر بە باشی شەڕیان دەکر عەبدول مؤمین سوپاکەی بردە ناو بێستانێکی گەورەو بەر فراوان کە بە بحیرە ناسراو بوو لە جێگەیەدا و نشریشی شاردەوە، وتی فریشتەکان بردویانەتەوە بۆ ئاسمان بۆ

ئەوەی باری دەرونی سوپاکەی بەرز بکاتەوە، وە وایان تێبگەیەنێت کە خۆیان لەسەر حەقن، شەڕ هەر بەردەوام بوو تاکو شەو[٦٩].

بەڵام ئەوەی کە جێگەیی سەرنج بوو موحەمەدی کوڕی تومرت هیچ بێزاری رووخاندنێک رووی تێنەکرد بەردەوام دەگەڕا بەدوای ئەوەی کە سوپا دۆڕاوەکەی هەڵبسێنێتەوە وە خۆی خوی گرتبوو بە درۆکانییەوە کە دەیوت من مەهدیم و وە خەڵکەکەی لەسەر پروپاگەندەی درۆ پەروەردە کردبوو. بێ گومان ئەگەر سوپایەک لەسەر درۆ بوونیاد بنرێت ئەوە ئەنجامەکەیەتی.
موحەمەدی کوڕی تومرت لەدوای ئەو جەنگە خەڵکانێکی دروست کرد بۆ ئەوەی روی خۆی پێ سپی بکاتەوە دیخستنە ناو گۆڕو خەڵکی لێ کۆدەکردنەوە دەیوت بەخەڵکی بڵێن کە من مەهدیم، پاشان گۆڕەکەی بەسەردا پڕ دەکردنەوە دەیوت ئەمانە بەس بۆ ئەوە زیندوو دەبنەوە بۆ ئەوەی هەواڵی من بدەن بە ئێوە، وە خۆی حەدی لەخەڵکی ئەداو وەک هاوەڵانی پێغەمبەر ﷺ خۆی نیشان ئەدا وەک پیاو چاک سەیری دەکرد هەمیشە زوهدی پێوە دەبینراو خواردنی خۆشی هەرگیز نەدەخوارد جل وبەرگی زۆر زبری لەبەر دەکرد، هەروەها پێشەوا زەهەبی ئاماژەی بەوە کردوە لە کتێبەکەی خۆیدا بە ناوی سیر أعلام النبلاء[٧٠].
موحەمدی کوڕی تومرت لەدوای جەنگی بێستان مردو وەسێتی کرد کە لە مزگەوتێکدا بینێژن، وە عەبدول مؤمینی کردە جێگری خۆی و بەخەڵکی وت لەدوای من بەعەیت بدەن بە عەبدول مؤمین.
بەم شێوەیە کۆتایی هات بە ژیانی موحەمەدی کوڕی تومرت، ئەو شۆڕشەی لە دوای خۆی دروست کرد و وە بە هەمان شێوە خەڵکانێک بڕوایان پێ کرد کە مەهدیە و تەنانەت ئەوەندە

---

[٦٩] قال ابن الأثير: فجهز المهدي - ابن تومرت - جيشاً كثيفاً يبلغون أربعين ألفاً، أكثرهم رجاله، وجعل عليهم الونشريشي، وسير معهم عبد المؤمن، فنزلوا وساروا إلى مراكش فحصروها، وضيقوا عليها، وبها أمير المسلمين علي بن يوسف، فبقي الحصار عليها عشرين يوماً، فأرسل أمير المسلمين إلى متولي سجلماسه يأمره أن يحضر ومعه الجيوش، فجمع جيشاً كثيراً وسار، فلما قارب عسكر المهدي خرج أهل مراكش من غير الجهه التي أقبل منها، فاقتتلوا، واشتد القتال، وكثر القتل في أصحاب المهدي، فقتل الونشريشي أميرهم، فاجتمعوا إلى عبد المؤمن وجعلوه أميراً عليهم، ولم يزل القتال بينهم عامه النهار، وصلى عبد المؤمن صلاه الخوف، الظهر والعصر، والحرب قائمه، ولم تصل بالمهراكيش قبل ذلک، فلما رأى المصامده كثره المرابطين، وقوتهم، أسندوا ظهورهم إلى بستان كبير هناك، والبستان يسمى عندهم البحيره، فلهذا قيل وقعه البحيره، وعام البحيره، وصاروا يقاتلون من جهه واحده إلى أن أدركهم الليل، وقد قتل من المصامده أكثرهم، وحين قتل الونشريشي دفنه عبد المؤمن، فطلبه المصامده، فلم يروه في القتلى، فقالوا: رفعته الملائكه، ولما جنهم الليل سار عبد المؤمن ومن سلم من القتلى إلى الجبل.

[٧٠] قال الذهبي في سير أعلام النبلاء: وقد بلغني - فيما يقال -: أن ابن تومرت أخفى رجالًا في قبور دوارس، وجاء في جماعه ليريهم آيه، يعني فصاح: أيها الموتى أجيبوا، فأجابوه: أنت المهدي المعصوم، وأنت وأنت، ثم إنه خاف من انتشار الحيله، فخسف فوقهم القبور فماتوا.

وتەكەنی كاریگەر بوو لە دوای ئەوە كە شۆڕشی تەمیزی دروست كرد باوك هەبوو كوڕی خۆی دەكوشت لەسەر وتەی كوڕی تومرت، ئەوەندە بڕوایان پێ هێنا بوو بێ هیچ چەندو چوونێک وتەكانی دەبوو بسەپێنرێت. هۆكاری ئەم بروا پێكردنەش دواكەوتوی ئەو كۆمەڵگەیە بوو كە دكتۆر صلابی باسی دەكات زۆر خورافاتی بڵاوكردبووەوە لە نێونیان دا[71].

بۆ ئەوەی خوێنەر سوود لە سەرچاوەی وەسێت نامەكی موحمەدی كوڕی تومرت وەربگرن وەک خۆی دەینووسینەوە كە چۆن لە كتێبە مێژوویەكاندا هاتوە كە پێشتر لەسەرەوە ئاماژەمان پێكردووە وە چۆن عەبدول مۆمینی كردە جێنشینی خۆی وەک عبد الواحد المراكشي باسی دەكات لە كتێبی "المعجب" بەم شێوە[72].

---

[71] وهكذا انتهت حياه ابن تومرت ومصير دعوته مجهول بسبب ما حاق بأتباعه من هزيمه نكراء في موقعه البحيره، ولكنه قد نجح في ترسيخ دعوته في قلوب أتباعه حتى صدقوه وآمنوا بمهديته، وأطاعوه ولو في قتل أبنائهم، وهذا ما حصل فعلًا في عمليه التمييز التي تقشعر لها الأبدان حيث قتلت كل قبيله بعض فلذات أكبادها دون تردد أو حيره. لقد ساعد ابن تومرت في تحقيق أهدافه سذاجه المجتمع وجهله، وكان عششت في ذهنه من الأساطيروالانحرافا ت حتى عاد غريبا عن منهج الإسلام الصافي له كتێبی إعلام أهل العلم والدين بأحوال دوله الموحدين - الصلابي.

[72] وصيه ابن تومرت والبيعه لعبد المؤمن" عبد الواحد المراكشي" في "المعجب" أن ابن تومرت قبل موته بأيام يسيره استدعى هؤلاء المسمين بالجماعه وأهل خمسين وهم - كما ذكرنا - من قبائل مفترقه لا يجمعهم إلا اسم المصامده فلما حضروا بين يديه قام وكان متكئاً فحمد الله وأثنى عليه بما هو أهله وصلى على محمد نبيه صلى الله عليه وسلم ثم أنشأ يترضى عن الخلفاء الراشدين - رضوان الله عليهم - ويذكر ما كانوا عليه من الثبات في دينهم والعزيمه في أمرهم وأن أحدهم كان لا تأخذه في الله لومه لائم وذكر من حد عمر رضي الله عنه ابنه في الخمر وتصميمه على الحق في أشباه لهذه الفصول ثم قال: فانقرضت هذه العصابه - نضّر الله وجوهها وشكر لها سعيها وجزاها خيراً عن أمه نبيها - وخبطت الناس فتنه تركت ال حليم حيران والعالم متجاهلاً مداهناً فلم ينتفع العلماء بعلمهم بل قصدوا به الملوك واجتلبوا به الدنيا وأمالوا وجوه الناس إليهم... ثم إن الله - سبحانه وله الحمد - من عليكم أيتها الطائفه بتأييده وخصكم من بين أهل هذا العصر بحقيقه توحيده وقيض لكم من ألفاكم ضلالاً لا تهتدون وعمياً لا تبصرون لا تعرفون معروفاً ولا تنكرون منكراً قد فشت فيكم البدع واستهوتكم الأباطيل وزين لكم الشيطان أضاليل وترهات أنزه لساني عن النصق بها وأربأ بلفظي عن ذكرها فهداكم الله به بعد الضلاله وبصركم بعد العمى وجمعكم بعد الفرقه وأعزكم بعد الذله ورفع عنكم سلطان هؤلاء المارقين وسيورثكم أرضهم وديارهم ذلک بما كسبته أيديهم وأضمرته قلوبهم وما ربک بظلام للعبيد فجددوا لله - سبحانه خالص نياتكم وأروه من الشكر قولاً وفعلاً ما يزكي به سعيكم ويتقبل أعمالكم وينشر أمركم واحذروا الفرقه واختلاف الكلمه وشتات الآرا ء وكونوا يداً واحده على عدوكم فإنكم إن فعلتم ذلک هابكم الناس وأسرعوا إلى طاعتكم وكثر أتباعكم وأظهر الله الحق على أيديكم وإلا تفعلوا شملكم الذل وعمكم الصغار واحتقرتكم العامه فخطفتكم الخاصه وعليكم في جميع أموركم بمزج الرأفه بالغلظه واللين بالعنف واعلموا مع هذا أنه لا يصلح أمر آخر هذه الأمه إلا على الذي صلح عليه أمر أولها وقد اخترنا لكم رجلاً منكم وجعلناه أميراً عليكم هذا بعد أن بلوناه في جميع أحواله من ليله ونهاره ومدخله ومخرجه واختبرنا سريرته وعلانيته

بەم شێوە خەڵکی مەصمەدە هەموو یەک بەیەک بەیعەتێدان دا بە عەبدول مؤمین لەدوای ئەو وەسێتە موحەمەدی کوڕی تومرت بەچەند رۆژێک دوای ئەو وەسێتەی مرد.

جەنگ بەردەوامە لە نێوانی مورابطین و موەحیدین:

جەنگ هەر بەردەوامە لە نێوانی هەردوولادا کەسالانی خایاند، لەم بارەیەوە مێژوونووسی بەناوبانگ ئیبن ئەسیر لە مێژووەکەیدا دەڵێت:

سەرلەنوێ عەبدول مؤمین گەڕایەوە بۆ تین ملل دەستی کرد بە یەکخستنەوەی دڵەکان و دیسانەوە خەڵکی کۆکردەوە دژی مورابطینەکان، بەهەمان شێوە لە باسی عەبدول مؤمین دا ئیبن ئەسیر دەڵێت: کەسێکی سوارچاک بەهێز هەرگیز لە شەڕ نەترساوە لە خاکی جەنگدا کەسێکی بەتواناو بە هێز بوو. تاساڵی ٥٢٨ کۆچی سوپایەکی زۆری کۆکردەوە بە ناوچە شاخاویەکاندا دەگەڕا تا گەیشتە تادلە وە خەڵکی ئەو جێگەیە نەیاندەهێشت بێتە ناوچەکەیان، بۆیە شەڕی لەگەڵ کردن و کوشتاری لێ کردن تا ناوچەکەی هەمووی گرت، وە ئەو ناوچە شاخاویانەی هەمووی خستە ژێر دەسەڵاتی خۆی کە خەڵکی تێدا دەژیا و ناوچەیەکی بەرفراوانی بۆ خۆی داگیر کرد واتا ئەوەی گەل و هۆزی صونهاجە بوو هەموو گوێڕایاڵیان دەکرد، هەموو ناوچە شاخاویەکانی نیشتە جێگەنی خستە ژێر رکێفی خۆی وە ئەو جێگەنەی هەموو کردە قەڵەم ڕەوی خۆی.

پاشان عەلی کوڕی یوسفی کوڕی تاشفین جێنشینی بۆ خۆی دانا کە کوڕەکەی بوو ناوی سیر بوو وە ناردی بۆ ئەندەلوس لەوێ نیشتە جێ بێت جارێ لەوەێ فەرمانڕەوایی بکات وە ئەم رووداوە لە ساڵی ٥٣١ کۆچی دا بوو کە بە بناری شاخەکانی ژێر رکێفی عەبدول مؤمیندا دەڕۆشت بۆ ئەندەلوس.

وە لە ساڵی ٥٣٢ کۆچی سوپای مورابطین و موحیدین کۆبوونەوە بۆ ئەوەی جەنگ بکەن وە عەبدول مؤمین لە جێگەیەک بوو پێی دەوترا نەواضر لە نزیک شاخی عال موشرف وە سوپای تاشفین-یش لە جێگەیەک بوو بەناوی الوطأە ئەم دوو سوپایە زۆر بە شوێن یەکتریدا گەڕان، بەڵام نەگەیشتن بە یەک هیچ شەڕێک رووی نەدا ئەو ساڵە ناونرا بە ساڵی نەواضر.

لەساڵی ٥٣٣ کۆچی عبدول مؤمین سوپاکەی لەگەڵ خەڵکی ناوچە شاخاوییەکا دا روویان کردە جێگەیەک پێی دەوترا شوعراء پاشان بەردوام لە پێشڕەویدا بوون، تا گەیشتنە شاخەکان کرناطە وە گەیشتنە سەر زەوییەکی زۆر رەق و بەردین، بە هەمان شێوە سوپای عەلی کوڕی تاشفین لە هەمان شوێنی خۆیدا بوو، کە ناوی الوطأە ئەوانیش دەستیان کرد بە پێشڕەوی، تا گەیشتنە ناو خاکێکی نەباتی و قوڕو چڵپاو وەک ئیبن ئەسیر دەڵێت: زستانێکی سارد بوو وە بەردەوام چەند رۆژێک باران بوو تەنانەت نەیان دەتوانی رێبکەن موحیدەکان زۆربەیان وڵاغەکانیان لە دەست

فرأیناه في ذلک كله ثبتاً في دینه متبصراً في أمره وإني لأرجو ألا یخلف الظن فیه وهذا المشار إلیه هو عبد المؤمن فاسمعوا له وأطیعوا ما دام سامعاً مطیعاً لربه فإن بدل أو نكص على عقبه أو ارتاب في أمره ففي الموحدین أعزهم الله بركه وخیر كثیر والأمر أمر الله یقلده من شاء من عباده.

داو زۆربەیان مردن لە سەرما و لە برساندا ناچار بوون بگەڕێنەوە دواوە ئەمە رەوشی سوپاكەی مورابطین بوو، وە بەهەمان شێوە موحیدەكانیش زۆر نارەحەت بوون لە سەرما و سۆڵە.
بەڵام عەبول مؤمین هەر وازی نە هێناو سوپایەكی لەسوپاكەی رێكخست بۆ جەنگ و رۆشتن بەرەو جێگەیەک کە پێ دەوترێت وەجرە بە سەرۆكایەتی أبو عبد الله محمد کوڕی رقو پاشان بەشێكی تری رێكخست بۆ جەنگ لە قۆڵێكی ترەوە بە سەرۆكایەتی محمد کوڕی یحیی کوڕی فانوا بەرەو جێگەیەک، کە پێ دەترا تلمسان هەردوو سوپاكە كەوتنە رێ، تا گەیشتن بە سوپای مورابطینەكان لە جێگەیەک، کە پێی دەوترا "خندق الخمر" لەوێدا جەنگ روویدا سوپاكەی عەبدول مؤمین شكا، وە محمد کوڕی یحیی کوڕی فانوا كوژراو زۆرێكی تریش لە هاوڕێكانی وە عەبدول مؤمین خۆی و سوپاكەی بە شكاوی گەڕانەوە بۆ غوماره ماوەیەک لەوێ مایەوە زۆرێک لە هۆزەكانی ئەو ناوچە پەیوەندیان پێوە كرد لە غوماره نیشته جێ بوو بۆ ماوەیەكی كاتی.
ئەوەی کە عەبدول مؤمین لە دەستیدا بوو تەنها ناوچە شاخاوییەكان بوو، کە ناوچەیەک كەم بوو لە ناوچە بیابانییەكانی کە بە دەستی عەلی کوڕی تاشفین بوو، بۆیە بیری كردەوە کە دابەزێتە ناو بیابانەكانیش تا قەڵەم رەوی زیاد بكات، چونكە تا ئێستا هەر لە شاخەكاندا جێگیر بوو بوو بیری لەو نەكردبووەوە بێتە ناو بیابان، وا كار بۆ ئەوە دەكات چۆن بێتە ناو بیابانەكانی مەراكیش.
لەساڵی ٥٣٨ كۆچی دا عەبدوڵم ؤمین رووی كردە ناوچەی تلمسان لەو ناوچەنەدا سەربازگەی دروستكرد، وە لە هەمان كاتدا عەلی کوڕی یوسفی تاشفین لە ناوچەی بالده ئەویش بنە و بارگەی خست لە نێونیان دا چەند شەڕێكی بچووک روویدا، بەڵام هەر وەک چاو ترساندن یەكتریان دەترساند هەربەو شێوەیە مانەوە تا ساڵی ٥٣٩ كۆچی، بەڵام عەبدول موؤمین رووی كردە چیاكان و بەرەو چیایی تاجره ملی رێگەیان گرت، سوپایەكی ئامادەكرد عەبدول مؤمین بە سەرۆكایەتی عمر الهنتاتي بۆ ئەوەی بەرەو شاری وهران بكەوێتە رێ، وە لە ناكاوێكدا پەلاماری شارەكەی دا سوپاكەی لەوێدا نیشتەجێ كرد، كاتێک کە عەلی کوڕی یوسفی تاشفین بیستی کە شارەكە داگیر كراوە سوپای ئامادەكرد بۆ دەركردنی عمر الهنتاتي كەوتەرێ بەرەو وهران و شارێكی تری نزیک ئەو کە ناوی بظاهر ئەم رووداوە لە رەمەزانی ساڵی ٥٣٩ كۆچی دا روی دا لە كاتێكدا ئەم شارە خۆی دەكەوێتە سەر دەریا، وە لە شەوی بیست و حەوتەمی رەمەزان دا. کە ئەم شەوە خەڵكی مەراكیش زۆر بە پیرۆز رایاندەگرت زۆر زیاد لە هەموو كاتەكانی تر بەندایەتیدان تێدا ئەنجام ئەدا، لەو شەودا بە نهێنی، کە زانیان سوپای تاشفین لەوێیە لەگەڵ خەڵكەكەدا خەریكی بەندایەتیە سوپاكەی عمر بن یحیی الهنتاتي چواردەری دان و زۆر بە پەلە عەلی کوڕی یوسفی کوڕی تاشفین لەو شارەدا دەرچو خۆی گەیاندە بێستانێک وە ئەو ساربازانەی کە لە گەڵیدا بوون هەموویان كوژران. تەنها ئەوانە نەبێت کە لەگەڵ خۆیدا دەرچوون پاشان لە ترساندا لەو بێستانەدا نەمان و روویان كردەوە كەناری دەریا و پاشان لە هەمان كاتدا بۆسەو كەمینی عمر بن یحیی الهنتاتي بۆی گەیشتە كەناری دەریا و لەوێدا عەلی کوڕی یوسفی تاشفین دەكوژرێت، وە ئەوەی لەگەڵی دایە بەهەمان شێوە دەكوژرێن.
هەندێک دەڵێن عمر بن یحیی الهنتاتي زانی، کە عەلی کوڕی یوسفی تاشفین لەناو بێستانەكە دایە، بۆیە بێستانەكەی سوتاند بۆ ئەوەی لەوێدا بێنە دەرەوە، تا رووبكەنە جێگەیەک کە

گونجاوی شەڕ بێت بۆ سوپاکەی عمر بن یحیی الهنتاتي کاتێک، کە کوژرا هەوڵیان دەدا بە عەبول مؤمین، کە عەلی کوڕی تاشفین کوژراوە لاشەکەیان بۆ بردووە پاشان کە هەواڵ درا کە عەلی کوڕی تاشفین کوژراوە کوڕەکەی عەلی کە ناوی ئیسحاق بوو ئەو چووە جێگەی، بەڵام کەسێکی لێزان شارەزا نەبوو لە بەڕێوە بردنی دەسەڵات.

لەدوای ئەوەی کە عەلی کوڕی تاشفین کوژرا عەبدول مؤمین خۆی دابەزیە ناو شارەکان زۆر کوشتاریان کرد بە تایبەت لە شاری وهران و تلمسان کە دەڵێن کوژراوەکانی لە ژمارده نە دەهاتن پاشان دەرگەیی لەسەر شاری شوط فرس هەرچی سەربازەکانی ئەو شارە بوو هەموویانی کوشت وە خەڵکانێک لە ترسی سوپاکەی عەبدول مؤمین خۆیان لە قەڵایەکدا شاردبووەوە کەناوی قادیر بوو وە هەرچی لە ناو ئەو قەڵایەدا بوو هەموویانی کوشت.

پاشان روویان کردە شاری تاهرت کە یحیی کوڕی الصحراویي لێبوو رای کرد لەگەڵ سەربازەکانیدا بۆ شاری فاس وە پاشان کە چوونە ناو شاری تاهرت ئەوەی کە بیانزانیایە دەسەڵاتی مورابطینی خۆش دەوێت دەیانکوشت، تەنانەت فەرمانبەرەکانی لە ناو برد تا لە ساڵی ٥٤٠ کۆچی دا رووی کردە شاری فاس وە حەوت مانگ گەمارۆی ئەو شارەی دا کە یحیی کوڕی الصحراویي لێبوو لە دوای ئەوەی کە بەنداوێک دروست کرابوو بۆ ئەوەی ئاو نەیەتە ئەو شارەوە عبدول مؤمین فەرمانی دا کە بیشکێنن ئاو چووە ناو شارەکەوە خەڵکەی زۆر لە نارەحەتیدا دەژیان.

کەسێک هاتە لای عەبول مؤمین بەناوی عبد الله کوڕی خیار الجیانی کە داوای ئەمانی لێکرد ئەویش پەیمانی ئەمانی دانێ و کە لەگەڵیاندا بە جەنگ نایەت ئەگەر دەرگەی شاری بۆ بکرێتەوە، لە دوای ئەوەی کە چووە ناوشاری فاس و دەرگەکانی بۆ واڵا کرا یحیی کوڕی الصحراويي لەو شارە رای کرد خۆی نەدا بە دەستەوە، لە کۆتایی ساڵی ٥٤٠ کۆچی ئەو شارەی خستەوە ژێر رکێفی خۆی. پاشان لەدوای ماوەیەک فەرمانێکی دەرکرد ئەوەی کە چەک وشمشێری بەرز کردبووەوە لە بەرانبەرماندا لە شاری فاسدا خوێنی حەڵاڵکردن.

لە دوای ئەوەی کە لە شاری فاس و دەوروبەری دامەزرا عەبدول مؤمین بیری لەوە کردەوە کە بەرەو پایتەخت بڕوات کە ئیسحاقی عەلی کوڕی یوسفی تاشفین خاوەنی بوو لە کەمی تەمەنی و نەشارەزایی لە دەسەڵات وە لەگەڵ ئەوەش دا ئەو شارە گەورەیەی لە بەر دەستدا بوو کە گەورەترین شاری سەردەمی خۆی بووە لە ناوچەکەدا، عەبول مؤمین لە ساڵی ٥٤١ کۆچی گەمارۆی شاری مەراکیشی دا و ماوەی یانزدە مانگ شەڕ بەردەوام بوو لە نێوانی مورابطینەکان و موەحیدەکان لەگەڵ ئەو هەموو نارەحەتیدا گەمارۆی ئابووریی خستبوە سەریان تەنانەت خەڵکەی زۆر برسی بوون زۆر لە مێژونووسان دەڵێن سەربازانی مورابطین چەندەها جار بە هەفتە نانیان نە دەخوارد و دەجەنگان.

پاشان گەمارۆکە زۆر لەسەر مورابطینەکان قورس بوو داوایان کرد لە لایەن هێزێکی فرنجەوە خواردنیان بۆ هات، شێخی گەورە ئەو ساڵە دەسەڵاتی خستە ژێر دەسەڵاتی خۆی کە ناوی عبد الله کوڕی أبي بکر بەناوی ئیسحاقی کوڕی عەلی فەرمان رەوای دەکرد، چوە لای عەبدول مؤمین داوای ئەمانی لێ کرد.

چونكە مەنجەنیقەكانی موحیدین زۆر بێ رەحمانە بۆردومانی شاری مەراكیشیان دەكرد لەو لاشەوە وشكە سالی و نەبوونی گژو گیا تەنانەت بەرزە ولاغەكانیش زۆربەیان لە ناو چوون. هەر لەو ساڵەدا زیاد لە دە هەزار كەس مردن كە بۆنی مردوو خەلكی شارەكەی بێزار كردبوو.
بەلێ دەرگەی مەراكیشیان بۆ كرایەوە و چوونە ناوەوە بە چەكەكانیانە وە لە مالی ئەمیری موسولمانان نوێژیان كرد پاشان ئیسحاقیان هێناو كە ئەمیری مورابطین بوو لەبەر دەم عەبول مؤمین دا دەستی كرد بە گریان حەزی لە ژیان بوو، بەلام سیر بن الحاج كە یەكێك بوو لە ئەمیرەكان وتی بگری بۆ دایک و باوكت ئارام بگرە ئارام گرتنێكی پیاوانە بۆ دەگریت ئەوە بوو لە كۆتایدا لە ملی هەموویان دراو هەموو تاقم و دەسەتەی مورابطین لە ناو چوون و كۆتایی بە دەسەلاتیان هات كە ماوەی حەفتا سال فەرمانڕەوایان كردو سەروەری زۆریان بۆ خۆیان تۆمار كرد لە سەردەمی یوسفی كوڕی تاشفین وە تا ئیسحاقی كوڕی عەلی كوڕی یوسفی كوڕی تاشفین.
لە دوای حەوت رۆژ خەلكی نەیدەوێرا بێتە دەرەوە لە شاری مەراكیش لەترسی عەبول مؤمین تا خۆی فەرمانی ئەمانی بۆ هەموویان دەركرد، وە سەر لە نوێ دوكان و بازاڕەكان كرانەوە و مزگەوتی گەورەی مەراكیشیان تێكدا، لەبەر ئەوەی كە ئەمیری موسولمانان یوسفی كوڕی تاشفین دروستی كردبوو، وە قەصری خیلافەتێدان كردە مزگەوت، لەناو شاردا بانگەشەی دەولەتی موەحیدین راگەیەنرا[٧٣].
"عبد الواحد المراكشی" لە كتێبی "المعجب" هاتوە كە لە سالی ٥١٢ كۆچی تا سالی ٥٤١ كۆچی دەلێت: "زیاد لە سەد هەزار كەسیان لە یەک كوشت وە بەردەوام عەبدول مؤمین شار لەدوای شار دەیخستە ژێر دەسەلاتی خۆی و دەولەتی موەحیدین دامەزرا لە سەر ئێسک و خوێنی

---

[٧٣] وكان بمراكش جيش من الفرنج كان المرابطون قد استنجدوا بهم، فجاءوا إليهم نجده، فلما طال عليهم الأمر راسلوا عبد المؤمن يسألون الأمان، فأجابهم إليه، ففتحوا له باباً من أبواب البلد يقال له باب أغمات، فدخلت عساكره بالسيف، وملكوا المدينه عنوه، وقتلوا من وجدوا، ووصلوا إلى دار أمير المسلمين، فأخرجوا الأمير إسحاق وجميع من معه من أمراء المرابطين، فقتلوا، وجعل إسحاق يرتعد رغبه في البقاء، ويدعو لعبد المؤمن ويبكي، فقام إليه الأمير سير بن الحاج، وكان إلى جانبه مكتوفاً، فبزق في وجهه، وقال: تبكي على أبيک وأمک؟ اصبر صبر الرجال، فهذا رجل لا يخاف الله ولا يدين بدين. فقام الموحدون إليه بالخشب فضربوه حتى قتلوه، وكان من الشجعان المعروفين بالشجاعه، وقدم إسحاق، على صغر سنه، فضربت عنقه سنه اثنتين وأربعين وخمسمائه، وآخر ملوك المرابطين وبه انقرضت دولتهم، وكانت مده ملكهم سبعين سنه، وولي منهم أربعه: يوسف وعلي وتاشفين وإسحاق. ولما فتح عبد المؤمن مراكش أقام بها، واستوطنها واستقر ملكه. ولما قتل عبد المؤمن من أهل مراكش فأكثر فيهم القتل اختفى كثير من أهلها، فلما كان بعد سبعه أيام أمر فنودي بأمان من بقي من أهلها، فخرجوا، فأراد أصحابه المصامده قتلهم، فمنعهم، وقال: هؤلاء صناع، وأهل الأسواق من ننتفع به، فتركوا، وأمر بإخراج القتلى من البلد، فأخرجوهم، وبنى بالقصر جامعاً كبيراً، وزخرفه فأحسن عمله، وأمر بهدم الجامع الذي بناه أمير المسلمين يوسف بن تاشفين... الكامل - ابن الأثير.

هەزارەها موسوڵمان وە موحەمەدی کوڕی تومرت بە دامەزرێنەری ئەوە دەوڵەتە دادەنرێت، ئەوەی کە لەگەڵیدا بوو لەسەر مەنهەجی ئەو کاریان دەکرد.
وە پێشتر ئاماژەمان پێکرد کە چۆن شێخ عەبدوللە یاسین دەوڵەتی مورابطینی دامەزاند لەسەر مەنهەجی پێغەمبەران گۆڕانکاری لە کۆمەڵگەدا کرد پاشان موحەمەدی کوڕی تومرت چۆن دەوڵەتی دامەزراند بە خوێن کە جیاوازیەکی گەورە هەیە لە نێوان ئەم دوو دەوڵەتە دا.

ڕووداوەکانی ناو ئەندەلوس لە دوای رووخاندنی مورابطین

لە دوای ئەو هەموو شەڕو کوشتارەی کە لە نێوانی مورابطین و موەحیدەکان دا ڕوویدا بە هۆکاری ئەم جەنگانە وڵاتی ئەندەلوس کەوتە ژێر هێرشی نەساڕاکان وە کارەساتی زۆر گەورە رووی دا لە ناو ئەندەلوس مەراکیش دا لە ئاکامی ئەو رەوشەی کە باسمان کرد لە نێوانی ئەو دوو هێزەدا لەو خاڵانە کە دەمانەوێت باسی بکەین بریتیین لە:
یەکەم: لەدوای دامەزراندنی دەوڵەتی موەحیدین بەیەک ساڵ دوای ئەوە واتا ساڵی ٥٤٢کۆچی شاری ئەلمریەی ئەندەلوس گیرا و کەوتە دەستی نەساڕاکان هەموو خەڵکەکەیان دەربەدەر کرد خەڵکی ئیسپانیان تێهێنا، کە ئەم شارە دەکەوێتە سەر کەناری دەریای ناوەڕاست لە باشووری ئەندەلوس لەگەڵ ئەوەشدا زۆر دوور بوون لە دەسەڵاتداران و پادشاکانی نەسارە!
بە هۆکاری ئەوەی کە فەڕەنسا یارمەتیدان لە ڕێگەیی دەریاوە ئەم شارە داگیر کراوە مێژوونووسان دەڵێن لە شاری ئەلمریە بە هەزارەها موسوڵمان شەهید بوون وە چواردە هەزار ئافرەتی موسوڵمان بە کەنیزەک بران.
دووەم: پاشان لەدوای ساڵێک بە سەر گرتنی ئەلمریە شاری گەورەی ئەندەلوس طرطوشە گیرا بە دەستی نەساڕاکان واتا ساڵی ٥٤٣کۆچی دەکەوێتە نزیک شاری ساراگۆستای لە بەشی رۆژهەڵاتی مەملەکەتی ساراگۆستا بوو کە مورابطینەکان جارێکی تر فەتحیان کردوە وا ئەم جارەش کەوتە دەست سەڵیبیەکانی ئیسپان هەموو خەڵکی ئەندەلوسیان دەربەدەر کردو زۆربەیان کوشتن.
سێیەم: لە بەشی رۆژ ئاوا واتا ناوچەکانی پرتوگال جەنگێکی زۆر گەورەیان بەرپاکرد لەگەڵ موسوڵمانەکاندا و خاکی پرتوگال رۆژ بەڕۆژ بەرەو فراوانی دەڕۆشت.
چوارەم: لە دوای ئەوەی کە زۆربەی خاکی ئەندەلوسیان داگیر کرد نەساڕاکان، ڕوویان کردە خاکی تونس زۆربەی شارەکانی تونسیان گرت و مزگەوتەکانیان کردە کڵێسا و موسوڵمانانیان زۆر کوشت ئەم رووداوانە هەر لەو سەڵەدا ڕوویدا واتا ساڵی ٥٤٣ کۆچی.
ئەمەش هۆکاری ئەو شەڕە ناوخۆییە بوو کە کەوتە نێوانی موسوڵمانان و وای لێ کردن کە دوژمنانیان بەسەریاندا زاڵ بوون زۆر بەی شارو وڵاتی موسوڵمانان لە ئەنجامی شەڕی ناوخۆی خۆیان کەوتە ژێر دەسەڵاتی نەساڕاکان.
ئەو کەسەی کە گۆڕانخواز و گۆڕانکارەو دەیەوێت گۆڕانکاری بکات لەناو ئەم ئیسلامەدا، پێویستە هەمیشە تەسبیحاتی خوای گەورە بکات، بە بەڵگەی ئەوەی خوای گەورە دەفەرموێت:
بِسْمِ اللهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ
بەناوی خوای بەخشندەی میهرەبان

إِذَا جَاء نَصْرُ اللَّهِ وَالْفَتْحُ ﴿١﴾.
کاتێك كە خوا سەرکەوتنی خۆی بەخشی و شاری مەککە رزگار کرا (وە لە بتپەرستی خاوێن کرا).
وَرَأَيْتَ النَّاسَ يَدْخُلُونَ فِي دِينِ اللَّهِ أَفْوَاجًا ﴿٢﴾.
ئینجا خەڵکیت بینی هاتنە ریزی ئاینی خواوە پۆل پۆل و دەستە دەستە.
فَسَبِّحْ بِحَمْدِ رَبِّكَ وَاسْتَغْفِرْهُ إِنَّهُ كَانَ تَوَّابًا ﴿٣﴾، النصر.
ئەوسا ئیتر تۆ سوپاس و ستایشی پەروەردگارت بکەو داوای لێخۆش بوونی لێ بکە، بە راستی خوا زۆر چاو پۆشی دەکات و تەوبە وەرگرە.. (ئومێدە لە ئایندەیەکی نزیکدا، خوای باڵادەست سەرکەوتنێك ببەخشێت، ئەو کاتە ئیمانداران هەست دەکەن ئەم سوورەتە تازە دابەزیوە.
حەقە تۆ پێ بکەنیت چونکە لە قوتابخانەی محمدیەیت ﷺ، حەقە دڵخۆش بیت، چونکە قوتابخانەی تۆ قوتابخانەی پێغەمبەری نازدارە ﷺ، قوتابخانەی پێغەمبەری نازداریش ﷺ قوتابخانەیەکی واقیعییە و چەندەها هاوەڵی بەرێزی تێدا پەروەردە بووە، قوتابخانەی واقیعی بەواتای چی؟ بەواتای ئەوەی خەڵکی لەسەر بنەڕەتی مرۆڤ بوون پەروەردە دەکات، لەسەر شتێک بینای ناکات کە خەیاڵی و میسالیەت بێت. لەسەر شتێکی پراکماتیکی بینای ناکات تەنها نەفعی بێت لەسەر شتێکی ماددی، وەکو مارکسیەکان بینای ناکات کە هەمیشە لەسەر بنەڕەتی ماددییەکی بەحت بینا دەکەن یان لەسەر شتێکی وجودی بنیات ناکات کە تەنها تاکەکان بگەڕێتەوە و باقی کۆمەڵگە وەلا بنێت. نەخێر ئیسلام نە شەرقی یەو نە غەربی، بەڵکو ئیسلامی یەو ئیسلامییە.
گرنگە ئەو هەستەمان لەلا دروست ببێت کە گۆڕانکاری لە ئاینی پیرۆزی ئیسلامدا ئیلا بە خواناسی دەکرێت بە دینداری دەکرێت، هەرکەسێک دەیەوێت لە ریزی گۆڕانخوازاندا بێت دەبێت پێش هەموو شتێک لە ناخی خۆیەوە گۆڕانکاری خواناسی بەرپا بکات، خاوەنی عەقیدەیەکی پاک بێت پاشان ئەتوانێ گۆڕانکاری بکات. ئەمە مەرجە چونکە ببینە ئەوەی گۆڕانکاری کردبێت لەناو پیاو چاکاندا خواناس بووە، خاوەنی زانست بووە، عەقیدە پاک بووە، رەوشت بەرز بووە، پارێزەری برایەتی موسوڵمانان بووە، دادپەروەر بووە. سەیری صەڵاحەدینی ئەیوبی بکەن، سەیری ئەبوبەکری عومەری لەمتونی بکەن، سەیری عەبدوڕەحمانی کوڕی موعاویە بکەن، سەیری عومەری کوڕی عبدالعزیز بکەن -ڕەحمەتی خوایان لێ بێت-، سەیری سەدان کەڵە پیاوی تری جیهانی ئیسلامی بکەن کە چۆن گۆڕانکارییان کردووە بەم سیفەتە جوانانە.
عوقبەی کوڕی نافع -ڕەزامەندی خوای لەسەر بێت- راستە پیاوێکی دیندار بوو، ئازا بوو، دادپەروەر بوو، بەڵام گوێی نەدەدا بە زانست و پەروەردەکردنی خەڵکی، یەکێکیش لە کەرەستە و ئالیەتەکانی گۆڕانکاری بریتی یە لە پەروەردەکردنی مرۆڤەکانیش لەسەر ئەم ئیسلامە، ئیسلام بۆ خۆی ئەرکەو قورسە بەڵام کە خەڵکێک چووە ناوی ئیتر بۆی دەرئەکەوێت کە پێویستی ژیانیەتی، لە دوای شەهید کردنی عوقبەی کوڕی نافع بە دەستی ئەمازیخییەکان پیاوێک بەناوی نوصەیر دێتە پێشەوە بۆ گۆڕانکاری، ئەم پیاوە بەرێزە پێش موسوڵمان بوونی مەسیحی بووە و لەشەڕێکدا لەلایەن خالیدی کوڕی وەلیدە وە -ڕەزامەندی خوای لەسەر بێت- بەدیل ئەگیرێت،

نوصەیر زانایەکی زۆر گەورەی مەسیحیەکان بووە شارەزای ئینجیل و تەورات و زۆرێک لە کتێبە ئاسمانییەکانی تر بووە، دوای ئەوەی کە خالید بەدیلی ئەیگرێت ئەیهێنێتەوە و لە مزگەوتی موسوڵماناندا دای ئەنێن، تەبعەن موسوڵمانان خاوەنی بەندیخانە نەبوون چەند رۆژێکی پێ ئەچێت بە کەوتنە ژێر کاریگەری ئەخلاقی هاوەڵانەوە موسوڵمان دەبێت لەسەردەمی عوسمانی کوڕی عەفان دا -ڕەزامەندی خوای لەسەر بێت-، نوصەیر هەر لەناو موسوڵماناندا ژن ئەهێنێ و منداڵێکی دەبێت بە ناوی موسای کوڕی نوصەیر -ڕەحمەتی خوا لە خۆی و باوکی بەڕێزیشی بێت-.

نوصەیر لەناو بنەماڵەی ئەمەوی دا ژیان دەباتە سەرو دوای وەفاتیشی موسای کوڕی لەناو ئەو بنەماڵە بەڕێزەدا پەروەردە دەبێت، لەناو خانەوادەی سلێمانی کوڕی حەکەم دا -ڕەحمەتی خوای لێ بێت-، سلێمان یەکێک بووە لە خەلیفە سەر راستەکانی بنەماڵەی ئەمەوی، موسای کوڕی نوصەیر گەورە دەبێت دەبێتە سەرکردەیەکی سەربازی و بەرەو ناوچەکانی باکووری ئەفریقا بەڕێ دەکەوێت ئەو ناوچانە فەتح دەکات و لەو ناوچانەدا جێ پێی خۆی قایم دەکات و دەست دەکات بە بەرپا کردنی گۆڕانکاری، دوای ئەوە دەست دەکات بە ئاشناکردنی خەڵکی بە دینداری، ئیسلام بە خەڵکی ئەناسێنێت کە ئەچێتە هەرجێگەیەک زانای تێدا بەجێ ئەهێڵێت بۆ ئەوەی ببنە سەرمەشق و رێنیشاندەر و پەروەردەکەری خەڵکی، کۆمەڵێک کورد لەگەڵ ئەم سەرکردەدا ئەبن کە ئەم کوردانە لە ناوچەیەکی باکووری ئەفریقادا شارێک دروست دەکەن بەناوی کاروان، عەرەب و ئەمازیخیەکانیش پێیان وتووە قەیرەوان، ئێستاش بریتیە لە شاری تونسی پایتەختی وڵاتی تونس، ئەو کوردانە کە چوونەتە ئەو ناوچەیە بە شوێنێکی دڵگیریان زانیوە و بارگەو بنەی خۆیان تێدا داناوە و وەکو کوردەواری دەڵێت بووەتە کاروان سەرایان، وشەی قەیرەوانیش لە کاروان سەراوە وەرگیراوە، موسای کوڕی نوصەیر ئەم شارە دەکاتە پایتەختی خۆی و لەوێ دائەنیشێ، دوای ئەوە ئەم سەرکردە موسوڵمانە بیر لەوە دەکاتەوە کە پێویست نیە چیتر هەوڵی بەدەستهێنانی خاک بدات ،بەڵکو لەمەولا پێویستی بەوەیە، کە ئەم ئیسلامە بە خەڵکی بگەیێنێت و بناسێنێت.

کەواتە گۆڕانکاری ئێمە بۆ چ ئامانجێکە؟ ئێمە بۆچی گۆڕانکاری ئەکەین؟ ئایا گۆڕانکاریمان بۆ ئەوەیە کە دەوڵەمەند بین و ببینە خاوەنی سەروەت و سامانی دنیایی؟ بەڵێ حەقە سەروەت و سامانی زۆرمان هەبێت بەڵام لە قیامەتدا نەک لە جیهانی فانیدا، لەگەڵ ئەوەشدا جیهان لەبیر ناکەین وەکو موسوڵمان و دەمانەوێت خۆشنودی و کامەرانی جیهانش بەدەست بهێنین بۆ ئەوەی خەڵکی خۆشحاڵ بێت، بەڵام دەبێت ئاگاداری ئەوەش بین خۆشەویستیەکە نەگاتە ئاستێک کە قیامەتمان بیرباتەوە.

موسا باش ئەیزانیکە هەموو مرۆڤێک پێویستی بە دین هەیە، زۆربەی زانایانی زانستی کۆمەڵناسیش لەسەر ئەوە کۆکن کە مرۆڤ کاهینێکی موتەدەیینە و بە تەبیعەتی حاڵ حەزی بە دینداری یە، کەم کەس دەڵێت من حەزم بە دینداری نیە و بڕوام بە خودا نیە جێی بهێڵە لە جێگەیەکدا لە شوێنێکدا حەتمەن دەست دەکات بەپەرستنی شتێک، ئیتر ئایا هەواو هەوەسیەتی یان هەرشتێکی مادی یە یان هەرشتێکی تر کە خۆی حەزی لێیەتی، مارکسیش کە یەکێکە

فەیلەسوف و بیریارە ناودارەکانی ناو ماددییە بەحتەکان قسەیەکی زۆر گەورە دەکات، من پێم وایە موسوڵمانان زۆر باش ئەتوانن سوود لەم قسەیە وەرگرنەوە و ئیسپاتی ئەوەش بکەن کە بەڵێ دین پێویستی گەلانە، مارکس دەڵێت: دین ئەفیونی گەلانە واتە تلیاکی گەلانە، فیعلەن وایە! چونکە تلیاک خەڵکی خومار دەکات، خەڵکی مەست دەکات، هەرکەسێکیش کە ئالودەی بەکارهێنانی تلیاک بوو ئیتر ناتوانێت لێی دوور بکەوێتەوە چونکە لاشەی داوای دەکات بەردەوام. ئیسلامیش وایە کەسێک هاتە ناو ئەم ئیسلامەوە خومار دەبێت و مەست دەبێت پێی، من بەلامەوە سەیرە خەڵکێک بە مەشروب خۆی بێ هۆش و مەست دەکات، ئەی چۆن بەو هەموو دەدەبیاتە جوانەی ئیسلام مەست نابێت، سەیری بەیتەکانی شاعیری خواناسی کورد مەحوی -ڕەحمەتی خوای لێ بێت- بکەن پێم سەیرە کەسانێک مەست نابن بە دیار قەسیدەی بەحری نوری مەحوی یەوە کە دەفەرمووێت:

وصلی اللە علی أو بحری نوری عیرفانە
کە أعلی موعجیزەی قوربانی بم من نوری قورئانە
چ وەسفێکت بکەم لایەق بە تۆ ئەی رسول اللە
من بێ خێری نا لایەق کە جوبریلت سەنا خوانە

نوری قورئانە کە گۆڕانکاری بەرپا دەکات لەناو گەلاندا، خوایەک بە ئەشرەف مەخلوقدا کتێبێکی ناردووە بۆ پێغەمبەری نازدار ﷺ بۆ ئەوەی گۆڕانکاری پێ بەرپا بکات، زۆر بەلامەوە سەیرە خەڵکێک بەم وشانە مەست نابێت، هەروەها دەفەرموێت.

بۆیە دەڵێم لە پاداشتی قسەی سەردا هەمە ئاە و هەناسەی سارد
کەسێ شێتانە بەردمان تێ ئەگرێ ئێمە بەرقی تێ دەگرین
شوکر هوشیارە مەحوی تێ دەگا دنیا خەراباتە
کە بەد مەستی بکا ئەهلی خەراپە بۆچی

کەواتە بە هەموو پێوەرێک ئەم ئاینە پێداویستی گەلانە، پێویستە ئەم ئاینە تێکەڵی ناخ و کیان بکرێت بۆ ئەوەی لاشە مەست و خومار بێت پێی، بۆ ئەوی لەو جیهان جەنجاڵ و خراپەکاری و سەرمایەدارییە چاوچنۆکە نەجاتی بێت وبێتە ناو خۆشی ئیمانەوە.

موسای کوڕی نوصەیر -ڕەحمەتی خوای لێ بێت- هەنگاو بە هەنگاو وڵات بە وڵاتی فەتح دەکرد، ناوچە بە ناوچەی ئازاد دەکرد و گۆڕانکاری تێدا بەرپا دەکرد.

موسای کوڕی نوصەیر تەمەنی ٩٠ ساڵە لە جیهاد و خەبات بەردەوامە، بۆ؟ لەبەرئەوەی بە ئاوی ئیسلام تینوێتی شکاوە، بە پەروەردەی ئیسلامی گەورە کراوە، ئەم پیاوە بەڕێزە کوڕێکی دەبێت بەناوی عبدالعزیزی کوڕی موسای کوڕی نوصەیر ڕەحمەتی خوا لە خۆی و باوکی بێت، عبدالعزیز شوێنی باوکی ئەگرێتەوە، عبدالعزیز دەبێتە ئەمیری ئەندەلوس.

گرنگە بزانین لە ئیسلام دا خانەنشین بوون بە تەمەن بوونی نییە، موجاهید لە ئیسلام دا خانەنشین نابێت، بەڵکو تاکو ئەو رۆژەی ئەمرێ دەبێت خەبات و شۆڕش بکات لە پێناوی خوای گەورەدا، ئەو کەسەی کە خانەنشین دەکرێت و دائەنیشێت لەماڵەوە توشی مەئویسی دەبێت، یەئسیش لە قیەمی مرۆڤی موسوڵماندا بوونی نییە، ئەو قەوم و گەلەش کە توشی یەئس بوون و

گۆڕانکارییان پێ نەکرا ئەوە قەومێکە قەومی موسوڵمانی پێ ناوترێ، قەومی کوفر و بێ دین توشی یەئس و نارەحەتی دەبێت. مرۆڤی موسوڵمان هەمیشە لە هەوڵ و تێکۆشاندایە، موسای کوڕی نوصەیر تەمەنی ٩٠ ساڵە دەگەڕێتەوەو لە ڕێگادا دوعایەکی زۆر دەکات دەڵێت خوایە گیان ئەگەر ئەم تەمەنەم بەشی جیهاد و خەبات و گۆڕانکاری پێوە ماوە داوات لێ ئەکەم بە ناوە جوانەکانی خۆت باقی تەمەنم بهێڵەرەوە و لەدوای گەڕانەوەم لە سەفەری حەجەکەمدا بتوانم ئەم کارە ئەنجام بدەم، خوایەگیان ئەگەر تەمەنیشم بەشی ئەوەی پێ نەماوە کە جیهاد و خەبات و شۆڕش و گۆڕانکاری لەناو گەلاندا بکەم لە پێناوی تۆدا ئەوە لە خزمەت پێغەمبەرە نازدارەکەتدا ﷺ رۆحم بکێشە و بمگەڕێنەوە بۆ لای خۆت.

حەسەنی بەصری -رەحمەتی خوای لێ بێت- دەفەرموێت: بەلامەوە سەیرە ئەگەر موسوڵمانێک بە بەردێک بڵێت ببە بە ئاو و نەبێت، موسای کوڕی نوصەیریش ئیمانەکەی وای لێ کرد کە بەو شێوەیە داوا بکات لە خوای گەورە، دوعاکەی گیرا دەبێت فیعلەن لە دوای کۆتایی هاتنی فەریزەی حەجەکەی لە خزمەتی پێغەمبەری نازداردا ﷺ وەفات دەکات.

لەباسی چۆنیەتی حەرەکەتی مێژوو و بزاڤی گۆڕانکاریدا ئاماژەمان پێکرد کە موسوڵمانان دەبێت بەرەو دارمان بڕۆنەوە چونکە خۆشەویستی دنیا ئەکەوێتە دڵیانەوە ئەمە قاعیدەیەکی ئیلاهییە قاعیدەیەکی کەونییە، قاعیدەیەکە کە پێغەمبەری نازدار ﷺ بۆی باس کردووین، بۆچی موسوڵمانان لە شەڕی ئوحود دا توشی شکست بوون؟ خۆ خوای گەورە زۆر بە ئاسانی دەیتوانی پێغەمبەرو ﷺ هاوەڵە بەڕێزەکانی لە کن فیکون ێک سەربخات، بەڵام بۆچی نەیکرد؟ خوای گەورە دەفەرموێت: لَهُ مُعَقِّبَاتٌ مِّن بَيْنِ يَدَيْهِ وَمِنْ خَلْفِهِ يَحْفَظُونَهُ مِنْ أَمْرِ اللّهِ إِنَّ اللّهَ لاَ يُغَيِّرُ مَا بِقَوْمٍ حَتَّى يُغَيِّرُواْ مَا بِأَنْفُسِهِمْ وَإِذَا أَرَادَ اللّهُ بِقَوْمٍ سُوءًا فَلاَ مَرَدَّ لَهُ وَمَا لَهُم مِّن دُونِهِ مِن وَالٍ ﴿١١﴾ الرعد

واتە: بۆ خوا هەیە فریشتەی بێ شومار کە بە نۆرە بەدوای یەکدا دێن تا چاودێری ئادەمیزاد بکەن لە بەرو پشت و لە هەموو لایەکەوە بیپارێزن بە فەرمانی خوا، بێگومان خوا بارودۆخی هیچ قەوم و گەلێك ناگۆڕێت (لە خۆشیەوە بۆ ناخۆشی، یان لە زەلیلیەوە بۆ سەربەرزی، یان لە گرانییەوە بۆ هەرزانی)هەتا ئەوان ئەوەی بە خۆیان دەکرێت نەیگۆڕن و نەیکەن، کاتێکیش خوا بیەوێت بەڵایەك بەسەر هەر میللەتێکدا بهێنێت (لە دەرئەنجامی سەرکەشی و یاخی بوونیان)، ئەوە هیچ هێزێك ناتوانێت بەری بگرێت، هیچ کەسیش ناتوانێت جگە لە خوا فریایان بکەوێت و رزگاریان بکات.

هەرکەسێک نەچووبێتە تاریکییەوە قەدری رووناکی نازانێت، کەسێک برسێتی بەسەردا نەهاتبێت چێژی تێری نازانێت، هەرکەسێک نەخۆش نەبووبێت گرنگی لەش ساغی نازانێت.

لەم سەردەمەی ئێستاشماندا هەروایە بۆیە لۆگۆ زۆر گرنگە، لە ئەوروپادا کاتێک کە سەرکردەیەک دروست دەبێت هەموو باوەشی بۆ دەکەنەوە بۆ ئەوەی بیپارێزن، بەڵام لای ئێمە هەر زوو لەناو ئەبرێت بە هۆکاری رێز لێ نەگرتن و پشت گوێخستنی، بەشێکی هۆکارەکەشی دەگەڕێتەوە بۆ ئەوە کە سەرکردەمان زۆرە هەرکەسێک هەڵئەسێت خۆی دەکات بە سەرکردە و نموزەجی سەرکردەشی تێدا نییە، بەڵام بە داخەوە چی بکەین هەروایە، لەوڵاتی ئێمەدا خەڵکی لە دەوری

کەسێک کۆ ئەبنەوە کە بووە بە رەمز بووە بە لۆگۆ، بۆ نمونە خەڵک لە دەوری بنەماڵەی بارزانی کۆ دەبێتەوە چونکە خەڵکێک بە رەمزی کوردایەتی دەزانێت، یان خەڵکێک لە دەوری بنەماڵی تاڵەبانی یاخود لە دەوری نوشیروان مستەفا کۆ دەبێتەوە چونکە بە رەمزی خۆیانیان دەزانن، پێویستە لەناو ئیسلامییەکانیشدا ئەو رەمزە دروست بکرێت بۆ ئەوەی هەموومان لە دەوری کۆ ببینەوە.

لێرەدا پرسیار ئەوەیە ئایا ئیسلامیەکان بۆچی توانای ئەوەیان نییە؟ بۆ ناتوانن کاندیدێکی بوێرو لێهاتوو دروست بکەن بۆ سەرۆکایەتی هەرێم؟ هۆکارەکەی ئەوەیە کە تاکو ئێستاش نەمانتوانیوە قیادەیەکی بەهێز و مەتین دروست بکەین، نەمانتوانی وە سەرکردەیەک دروست بکەین کە جێی رەزامەندی هەمووومان بێت. گومانی تێدا نیە کە خاوەنی نموزەجی باش و خاوەنی قائیدی باشین، بەڵام نەمانتوانیوە بە قەدەر عەلمانیەکان خۆمان بەرەو پێشەوە بەرین، حەقە ئێمە دان بەوەدا بنێین چونکە ئێمە دەمانەوێت گۆڕانکاری بکەین، حەقە دان بەوەدا بنێین کە پێویستە سەرکردەکانی خۆمان ئەو پیاوە بەڕێزانەی کە بوونەتە قائیدمان باوەشیان پێدا بکەین و بیانپارێزین، مەبەستیشم ئەوە نییە کە مەسینە هەڵگریان بین، چونکە هەرکەسێک هەرچی وت و کێشامان بە پشتە ملمانداو وتمان وەڵا راستت کردووە بۆخۆی ئەویش لە خۆ بایی دەبێت و توانای گۆڕانکاری نامێنێت نەخێر بەم واتایە نا.

پێش ئەوەی بیعسەی پێغەمبەرایەتی بێتە ناو عەرەبەوە، عەرەب قسەیەکی باوی هەبوو دەیان وت: "انصر أخاك ظالمًا أو مظلومًا" واتە براکەی خۆت سەرخە ئەگەر زوڵمی کرد یان زوڵمی لێ کرا، پێغەمبەری خوا ﷺ ئەم چەمکەی دوپات کردەوە، بەڵام بەو تەفسیرەی ئەوان نا، بەڵکو پێغەمبەر ﷺ لەناو هاوەڵاندا فەرمووی: " انصر أخاك ظالمًا أو مظلومًا " براکەتان سەرخەن ئەگەر زوڵمی کرد ئەگەر زوڵمیشی لێکرا! هاوەڵە بەڕێزەکان -رەزامەندی خوایان لێ بێت- ئەو وتەیان زۆر لاسەیربوو، بۆیە پرسیاریان کرد ئەی رسول الله ﷺ پێشتر لەسەردەمی جاهیلیەت دا ئەمانزانی ئەگەر کەسێک زوڵمی کرد مادام لە قەبیلەی خۆمان بوایە هەرپشگیریمان لێ دەکرد، پێغەمبەری خواش ﷺ فەرمووی: نا بەو جۆرەی ئەوان نا، بەڵکو ئەگەر براکەت چاکەی کرد ئەوە باشەو هاوکاری بە، ئەگەر زوڵمیشی کرد دەستی بگرەو مەیەڵە زوڵمەکەی بکات، پرسیاریان کرد ئەی ئەگەر زوڵمی لێکرا؟ فەرمووی: مەیەڵن زوڵمی لێبکرێت و پشتی بگرن.

کەواتە خۆشەویستی بۆ سەرکردەو قاعید وە خۆشەویستیت بۆ ئەو کەسەی کە گۆڕانکاری دەکات، دەبێت لەچوارچێوەی ئەو قاعیدەیەدا بێت کە باسمان کرد، ئەگەر زوڵمی کرد دەستی بگرەو مەیەڵە لەوە زیاتر زوڵم بکات. بەڵام بەدەدەبەوە بە شێوەیەک نەک بۆ خۆ دەرخستن، چونکە هەندێک کەس رەخنە ئەگرن بۆ ئەوە نا کە خزمەت بکەن بەڵکو بۆ ئەوەی یان بناسرێن یاخود حەزدەکەن خەڵکێک پێیان بڵێن چەندە ئازان، ئەمانە هیچیان لە ئیسلامدا وەرناگیرێن ئەگەر تەجەرودت نەبێت، خۆت ساغ نەکەیتەوە لە پێناوی خوای گەورەدا هیچ کاتێک ئەو کارەت بۆ ناکرێت.

گۆڕانکاری بە زانایان دەکرێت، پێویستە ئەوانیش هەست بەوە بکەن و چیتر وەکو فەرمانبەر خۆیان نەنوێنن، زانایان هەڵقوڵاوی ناو کۆمەڵگەن، کاتێک کە حکومەتی ئیسلامی دادەمەزرێت

تەنها لە دوو جومگەدا دەچێتە ناو خەڵکەوە، باسی یەکێکیانمان کرد کە نان بوو، ئەوی تریشیان دابینکردنی ئەمن و ئاسایشە بۆ خەڵکی، پاراستنی سەروەت و سامانی خەڵکی، دەسەڵاتی ئیسلامی تەنها لەم دووانەدا تەداخول دەکات لە ژیانی تایبەتی خەڵکی ئەی باقی ئیشەکانی تر؟ باقی شتەکانی تر سێ دامەزراوەی مەدەنی دەیانبات بەڕێوە، یەکێکیان قازی یەو لەناو کۆمەڵگەدا دادوەری دەکات، دووەمیان بریتییە لە موفتی کە ئێستا پەرلەمان شوێنی گرتۆتەوە، لە ئیسلام دا شتێک بوونی نییە بەناوی پەرلەمانەوە، ئیشی موفتی فەتوا دانە فەتواکانیش لە کەسانی موجتەهیدەوە وەردەگرێت کە لە موفتی پلەی زانستی بەرزترە، موجتەهید ئیجتیهاد دەکات و ئیجتیهادەکەی دەبێت بە فەتواو موفتی دووبارەی دەکاتەوە، ئەمیش هەر لە کۆمەڵگەوە سەرچاوە دەگرێت، ئەمە بنەڕەتی مەدەنیەتە کە لەناو حکومەتی ئیسلامی دا بوونی هەیە، سێیەمیان موفەقیهە کە کاری ڕێکخستنی ژیانی کۆمەڵایەتی و بەندایەتی هەڵسوکەوتی خەڵکی چارەسەر دەکات.

ئامانج لە باسکردنی مێژووی موسوڵمانان بۆ ئاشنا بوونە بە رابردوومان بۆ بەرچاو روونکردنی نەوەکانمانە، مەرجیش نییە هەموو زانیارییەکان بە تەفاصیل باسکرابن، بەڵکو زۆربەی سەرە قەڵەمن و شتی بچووک بچووکن، ئەمانە بۆ خۆیان بەحرێکی گەورەن لە دەریای مێژووی ئیسلامی دا بە گشتی، ئیتر پێویستە خۆمان ئەم جارە ئەم مێژووە گەورەیە وەکو کەنز دەربهێنینەوە و وەکو گەنجێک بیخەینەوە کار و بیکەینە چراو ڕێگەی تاری خۆمانی پێ رووناک کەینەوە، بەڵێ عەبدوڕەحمانی ناصر دەسەڵاتی وەرگرت و ئەوەی پێویست بوو ئەنجامی دا، گۆڕانکاری کرد چاکسازی بەرپا کرد و داهێنانی کرد وە رۆڵی زانایانی گەڕاندەوە وعیزەتی بەخشییەوە بە موسوڵمانان.

دێینەوە سەر باسی خۆمان کە باس لەوەیە بزانین گەلان چۆن گۆڕانکارییان کردووە، هەرکاتێک توشی ناڕەحەتی و ناهەمواری بووبێتین هۆکارەکەی گەڕاوەتەوە بۆ ئەوەی کە دنیا لە دڵ و دەروونیاندا چەسپاوە، ئیبن عەبادیش توشی ئەو نەخۆشیە بووبوو کە دەیان دەوڵەتی بچووک لە دەوروبەریدا دروست بووبوون، مەلیک ئەلفۆنسۆی شەشەم نامەی بۆ دەنێرێت و جگە لە داواکردنی جزیە لێی دەبێت ژنەکەشی لە گەورەترین مزگەوتی ئەو کاتەی جیهانی ئیسلامی دا منداڵی ببێت کە مزگەوتی قورتوبەیە، ئەم سوکایەتیە بۆچی و لەبەرچی؟ لەبەر لاوازی و پارچە پارچەیی و سەرگەرم بوونیان بە دنیا وە، ئەگەر ئەمە نەبێت چۆن دەتوانێت هەڵویستێکی وەها بنوێنێت بەرامبەر بە موسوڵمانان، یان ئێستا چۆن دەتوانرێت جێگەی ئیسراو میعراجی پێغەمبەری خوا ﷺ داگیر بکرێت، یاخود چۆن کەسانێکی نەفس نزم دەتوانن بە دروستکردنی کاریکاتێر سوکایەتی بە کەسایەتی پێغەمبەری نازدارﷺ بکەن.

کەسێک ئاڵای وڵاتێک دەسوتێنێت دارو دیوار هەڵدەستێ و دەبێت داوای لێبوردن بکرێت، دانیمارک کە ئەو کارە نەشیاوەی کرد بەرانبەر کەسایەتی پێغەمبەری خوا ﷺ داوای لێبوردنی کرد؟ نەخێر نەیکرد، نەرویج دووبارەی کردەوە هەروا، ئێستا وای لێهاتووە هەواڵی یەکەم هەر موسوڵمانە، هەواڵی دووەم موسوڵمانە، هەواڵی سێ یەم هەرموسوڵمانە، لە جیهاندا لێیان دەدرێ لێیان ئەکوژرێ، ئەی باشە بۆ کەسێک نایەتە دەنگ، موسوڵمانانی بۆرما چییان لێ دەکرێت چۆن

ئەكوژرێن چۆن ئەسوتێنرێن بە بەرچاوی جیهانە وە، چەندە موسوڵمانی تر لە وڵاتانی تردا رۆژانە ئەكوژرێن، لە سۆماڵ، تەتەرستان، عێراق، فەلەستین، سووریا، میسر، ئێران لە ...هتد، هەمووی دەگەڕێتەوە بۆ ئەم ئایەتە پیرۆزە (تَنَازَعُوا فَتَفْشَلُوا) ئێوە نیزاعتان لە نێواندایە بۆیە توشی فەشەلیش دەبن.

دەگەڕێینەوە بۆ ناوچەكانی خۆرهەڵاتی ناوەڕاست، لەم ناوچانەدا شەڕێكی صەلیبی گەورە دەستی پێكرد لە ساڵانی چوارسەدەكانی كۆچی، لە ناوچەكانی دیمەشق و ئەنادۆڵ توركیای ئێستا، لەم باس و خواستەماندا تاكو ئێستا باسێک بەناوی شەڕی صەلیبیەت نەهاتۆتە بەردەستمان، باسی مەسیحییە قوتییەكانمان كرد بەڵام بەناوی صەلیبیەتەوە نەبووە. باسی مەسیحی یەكانی سەردەمی پێغەمبەری خوامانكرد ﷺ بەڵام لە ژێر ناوی ئیمپراتۆریەتی رۆما.

لە ساڵانی ٣٩٥ - ٤٠٠ كۆچی حەملەیەک دەستی پێكرد بەناوی شەڕی صەلیبی، شەڕی صەلیبی چی یە؟ لەكوێوە سەرچاوەی گرتووە؟ ئەم گۆڕانكارییە لە كوێوە هاتووە؟ ئین عەبادمان بە جێهێشت بۆچی؟ لەبەرئەوەی ویستمان باسی زەمەنێک بكەین پێش ئەو كە زۆر خەتەرە و تا ئێستاشی لەگەڵدا بێت لەگەڵماندا بەردەوامە، سەرۆكی ئەوكاتی ویلایەتە یەكگرتوەكانی ئەمریكا جۆرج بۆشی كوڕ بە ئاشكرا رایگەیاند كەئێمە شەڕی صەلیبی دەكەین لەگەڵ موسوڵمانانداء پێشتریش جۆرج بۆشی باوک لە شەڕی كوەیت دا ئەوەی راگەیاندبوو كە ئێستە سەردەمی گلۆبالیزەیشنە - جیهانگیری-، جیهانگیری چەسپاند بەسەر جیهاندا، لەوانەیە ئەمە لەلای عەلمانییەكان زاراوەیەكی ئاسایی بێت، بەڵام لەلای ئێمەی ئیسلامی ئاسایی نییەو حیسابی تایبەتی بۆ دەكرێت، چونكە شەڕی ئێستا شەڕی زاراوەیە، ئێمەش تاوەكو بەم شێوەیە بین و لەم چەمكانە تێنەگەین و دەدەبیاتی خۆمان نەزانین چی یەو باسی چی دەكات ناتوانین گۆڕانكاری بكەین، ئەوان بەردەوام دژی دەدەبیاتی ئێمە قسە دەكەن، باسەكە پێویستی بە تێڕامان و تێفكرینە هەرواش ئاسان نییە كە خوای گەورە كە پێغەمبەری نازدار ﷺ ئاڕاستەی دەكات و پێی دەفەرموێت (فَاقْصُصِ الْقَصَصَ لَعَلَّهُمْ يَتَفَكَّرُونَ) سوورە الاعراف١٧٦ ئەی محمد باس و خواسی گەلانی رابردوویان بۆ باس بكە بەشكوم سوودی بۆیان هەبێت و بیربكەنەوە.

گرنگە بۆ ئێمە كە بەو نەفەسەوە لە مێژوو بكۆڵینەوە، مێژوو كەنزە گەنجە بۆ گۆڕانكاری ئەو ئاوێنەیە كە شوفێری ئوتۆمبێل لە رێگەیەوە ئاگاداری دەوروبەری دەبێت، ئەو مەشخەڵەیە كە داهاتووی خۆمانی پێ ئەبینین، ئەو سونەنەیە كە خوای گەورە باسی لێوە دەكات بۆمان لە قورئانی پیرۆزدا.

بە ١٢ ساڵ پێش حروبی صەلیبیەت دەنگێک بڵاو دەبێتەوە كە گریگۆری ئەكلریۆسی تاوانبار و دەسەڵاتدار حكومەتێكی سیوقراتی رۆژئاوایی دامەزراندوە لەسەردەمی پادشا و كڵێساكان دا، خۆیان كردبوویە خوداو لە جیاتی خوای گەورە فەرمانیان دەردەكرد، بە حسابی خۆیان پاپا خوێن و لاشەی خوایەتی چووەتە لاشەیەوە پەنا دەگرین بە خوای گەورە، پێیان دەوت كورسی پاپەوی و هەر بەوەشەوە نەوەستان بەڵكولەو حكومەتە سیۆقراتیدانەدا بەهەشتێدان لەسەر زەوی بە مەتر دەفرۆشت، دەستور و یاسا قسەی پاپا بوو، پاپا حەرام و حەڵاڵی دیاری دەكرد، پاپا گریگۆری

خاوەنی دەسەڵاتی ڕەها بوو بە هەموو شێوەیەک هەموو شتێکی دەسەپاند بەسەر گەل دا، لە هەمان کاتیشدا هێنری چوارەم پادشاو ئیمپراتۆری گەورەی جێرمەن بوو.
هێنری چوارەم لەو بڕوایەدا بوو کە دەسەڵات هەر دەسەڵاتی خۆیەتی پشتیشی بەو ملیۆنەها سەربازانە بەستبوو کەلە لەبەردەستیدا بوون، هێنری چوارەم گەیشتە ئاستێک کە ئیتر هەوڵی ئەوە بدات کە هیچ ئەرزشێک بۆ گریگۆری پاپا نەهێڵێتەوە، ئەو پاپایەی کە حوکمی نیوەی سەر زەوی دەکرد. خەڵکانی دەوروبەری زۆر هەوڵ دەدەن کە هێنری بەو شێوەیە بیرنەکاتەوە، چونکە پاپا دەسەڵاتی خوایەتی هەیەو کە وتی بە خەڵک ئەوە (هەرتەقەیە) کافرە کەست بە دەوردا نامێنێتەوە، هەروەها پێی دەڵێن دەبێت پاپا پیرۆزی بدات بە دەسەڵاتەکەت، ئەگەر ئەو پیرۆزی نەدات تۆ هیچ شتێکت پێ ناکرێت، ئەویش لە وەڵام دا پێیان دەڵێت ئەوە قسانێکی بێ مانان و لەمەولا سەربەخۆ دەبین و ڕۆما هیچ ئەرزشێکی نامێنێت لەلامان، بەڵکو تەنها ئەڵمانیا ئەرزشی دەبێت کە ئەوکات پێی دەوترا جێرمەن.
گریگۆری پاپا ئەم قسانە دەبیستێتەوە و زۆر تووڕە دەبێت، قسەی خەڵکەکە بوو کە پاپا وتی کافرە کەس بە دەوریدا نەما و دەسەڵاتی تەواو لاواز بوو، ئەی گەورەترین ئیمپراتۆریەتی ئەوروپا هێنری چوارەم چۆن چارەسەری ئەمە بکات، گریگۆری پاپا هەواڵدەنێرێت بۆ هێنری چوارەم و پێی ڕادەگەیەنێت کە بە یەک مەرج لێی خۆش دەبێت ئەویش ئەوەیە کە دەبێت لە جێگەو مەکان و پایتەختی خۆیەوە واتە لە جێرمەنەوە بە پێی پەتی بکەوێتە ڕێ بۆ لای پاپا، بەناو هەموو شاخ و دۆڵ و دەشتەدا بە سەرماو بە گەرما بکەوێتە ڕێ تاکو ئەگاتە ئیتاڵیا.
هێنری ناچار دەبێت ئەم فەرمانە قوڕسەی پاپا قبوڵ بکات بۆ ئەوەی لێخۆشبوونی بەدەست بهێنێت، بە پێی پەتی دەکەوێتە ڕێ ئەو هەموو شاخانە دەبڕێت بە شاخی ئەلباشەوە لە نەمسا، بۆ زانیاریشتان گەورەترین و بەرزترین شاخ لە ئەوروپادا شاخەکانی نەمسایە، هەموو ئەو بەرزو نزمییە دەبڕێت تاکو دەگاتە بەردەرگەی ئۆقری داری کڵێسای ڕۆم، سێ ڕۆژ لەبەردەرگەدا بە باران و سەرما دەوەستێت کەس نایەت بە هانایەوە، سێ ڕۆژ دەرگەی بۆ ناکەنەوە دوای سێ ڕۆژەکە هێنری ئیمپراتۆری گەورەی جێرمەن دەچێت قاچی پاپا گریگۆری ماچ دەکات، دوای ئەوە سکوکی غوفرانی دەداتێ، ئەمە دەسەڵات و هێزی پاپاکان بوو لەو سەردەمانەدا.
گریگۆری پاپا بەناو خەڵکی دا بڵاوی دەکاتەوە کە لە ساڵی ١٠٠٠ی زایینی دا جیهان کۆتایی پێ دێت، وەکو چۆن لەم سەردەمەشماندا چەند ساڵێکی کەم پێش ساڵی ٢٠٠٠ی زایینی لە ئەمریکا کابرایەکی قەشە بڵاوی کردەوە کە لەساڵی ٢٠٠٠ی زایینی کۆتایی جیهانە، بەڵام دوای ئەوەی کە ساڵی ٢٠٠٠ هات و جیهانش هەروەکو خۆی بوو وتیان نەخێر لە ساڵی ٢٠١٢ ئەمە ڕوو دەدات، ئەم شتە خەیاڵیانە هەمیشە لەناو مەسیحی یەکاندا بوونیان هەیە، ئەو کاتیش بڵاویان کردەوە کە لە ساڵی ١٠٠٠ی زایینیدا جیهان کۆتایی پێ دێت، ئەم هەواڵە بڵاوبوویەوە لەناو خەڵکی داو گریگۆری پاپاش پارەیەکی زۆری دەست کەوت، چونکە خەڵکی هەموو دەچوون بۆ کڕینی بلیتی سکوکی غوفران کە تەنها لەلای پاپا دەست دەکەوت، هەروەها زەوی بەهەشت و جەهەنەمیان بە خەڵکی دەفرۆشت، ساڵ بوو بە ١٠٠٠ بەڵام جیهان هەروەکو خۆی بوو و کۆتایی پێ نەهات بوو بە ١٠٠٢ هەر کۆتایی پێ نەهات، پاپا و دار و دەستەشی بۆ پەردە پۆشکردنی درۆکەیان

وتیان هەڵەیەکمان لە حسابەکەدا کردووە دەی باش بەس هەڵەکە چییە؟ وتیان پێغەمبەری عیسا -علیه السلام- لەبەرئەوەی تەمەنی ٣٣ ساڵ بووە کەواتە ئەو ٣٣ ساڵەشی دەچێتە سەر و دەبێتە ١٠٣٣، باشە قەیدی نییە خەڵکە داماوەکە ئەوەندەی تر پارەیان سەرف کرد، تەبعەن هەرلە سەردەمی ئەم پاپاشەوە گریگۆری ئەم ساڵی زایینەی کە ئێستا بەکاری دەهێنین دامەزراوە، پێشتر شتێک نەبووە بەناوی مێژووی زایینی، هەرچەندە باسەکەمان ئەمە نییە بەڵام گرنگە بۆ گۆڕانکاری بزانرێ کە شەڕی صەلیبیەت چۆن پەیدا بووە.

ساڵ بوو بە ١٠٣٣ کەچی جیهان هەروەکو خۆی بوو، گریگۆری پاپا مرد و کڵێساش توشی ئیحراجی و خەجاڵەتێکی زۆر بوو تا وای لێهات کە خەڵک بڕواو متمانەی بە کڵێسا نەمێنێ و وردە وردە لێی دوور بکەونەوە، ئەوەی کە ناسراوە بە حەرەکەتی ڕێنیسانس لێرەوە سەری دەرهێنا، کڵێسا دەسەڵاتی لاواز بوو بۆ گەڕاندنەوەی ڕۆڵی کڵێساش ئەکلریۆسەکان کەوتنە پەل هاویشتن بۆ ئەوەی ڕۆڵ و دەسەڵات بگەڕێننەوە بۆ کڵێسا، هاتن چییان کرد؟ لەناو خەڵکی دا بڵاویان کردەوە کە نابێت هیچ پادشایەک لە کوڕە گەورەی زیاتر هیچ کوڕێکی تری دەسەڵات وەربگرێت دوای مردنی، ئەم بڕیارە بووە ئەزمەیەکی زۆر گەورە لەناو وڵاتدا، ئیمارەت تەنها بۆ کوڕی گەورە بوو. تۆ سەیری ئەم فێڵە بکەن کە دروستیان کرد، پاشان ویستیان حاجی یەکانی مەسیحی تەبعەن چۆن موسوڵمانان دەچنە وڵاتی سعودیە بۆ حەجکردن ئەوانیش حەجیان دەکرد لە وڵاتی فەلەستین، کە ئەچنە ئەوێ موسوڵمانەکان ڕێگریان لێ دەکەن تەبعەن ئەمەش هەر دروست کراو بوو چونکە هەرگیز موسوڵمانان ڕێگرییان لێ نەکردوون، بەڵام ئەمانە ئیشیان بەم سیناریۆیە بوو هەروەها تموحی جیهانییان خستە ناو خەڵکەوە بەوەی کە ئەو خاکە واتە خاکی فەڵەستین خاکێکە وەکو عەرەب دەڵێت پڕیەتی لە عەسەل و لبن واتە هەموو خواردنێکی تێدایە لە نان و شیر و هەنگوین و ...هتد.

دوای ئەوە لە فەڕەنسا کۆنگرەیەکیان بەست کە چۆن بچنە ئەو جێگەیە، ئەمارەتێدان نەماوە کوڕە ئەمیرەکانیان بەگزادەکانیان چی بکەن خۆیان کۆکردەوە بۆ شەڕ و داگیرکردنی جێگەیەک کە خاکی موسوڵمانانە، موسوڵمانانیش لەگوێی گادا خەوتوون و ئاگایان لە هیچ نییە و هەر خەریکی خۆخۆرین لەم ناوچانەدا، لە وڵاتێکی بچووکی وەکو سووریا بەدەیان ئەمارەتی تێدا دامەزراوە یەکیان ناوی عەککایە یەکیان ناوی ئەنتالیایە یەکێک بەیروتە یەکیان ناوی دیمەشقە یەکیان ناوی حەلەبە، حەلەب جیا بوو لە حەما، حەما جیا بوو لە حمص، ئەمانە هەموو ئەمارەتی بچووک بچووک بوون، جاری وا هەبوو دێیەک سەربەخۆ بۆ خۆی ئەمارەتێکی هەبوو، هەموویان سەرقاڵ کرابوون بە یەکەوە، ئەم برا ئەو برای دەکوشت ئەو ئەوی تری لەناو دەبرد. دینداری تەواو لاواز بووبوو، زانایان هیچ ئەرزشێکیان نەمابوو، جاری وا هەبوو لەسەر شتێکی سادەو بەسیت سێ ڕۆژ مونازەرەیان دەگرت، بۆ نمونە لەسەر پەنجە جوڵاندن لە کاتی نوێژدا یاخود لە کوێدا دەست بگیرێت، خۆ دیاریشە هیچ کەسێک لەسەر ئەمە پەروەردە نابێت، جگە لەمە خەڵکێکیان سەرقاڵ کردبوو بە شتی فەلسەفی و ئەفکار و مەنتیق و ...هتد.

ئەمە حاڵی موسوڵمانان بوو دوژمنیش خۆیان ئامادە کرد و کەوتنە ڕێ بە سەرکردایەتی چەند ئوسقوفێک. ئوسقوف بەو کەسانە دەوترێت لەناو ئاینی مەسیحی دا کە پلەیان لە پاپا بچووکترە،

دروشمی رزگارکردنی مەسیح یان بەرزکردە وە، پێشیان وابوو کە مەسیح لەو شوێنەوە زیندوو دەبێتەوە، هەریەکەشیان هەڵگری خاچ صەلیب-ێک بوو بۆیە لە مێژوودا بە خاچ پەرستەکان ناسراون، دەکەونە رێ بەرەو خاکی موسوڵمانان، هاتوون بۆ ئیبادەکردن و لەناوبردن و داگیرکردنی خاکی موسوڵمانان، بەخۆرهەڵاتی ئەوروپادا دەکەونە رێ بەڵام تاکو دەگەنە شوێنی مەبەست لە خەڵکی خۆشیان هەرکەسێک بکەوتایە بەردەستیان دەیانکوشت و لەناویان دەبرد، تەنانەت ئەوەندە درندانە پەروەردە کرابوون کەلەناو خۆشیاندا لەیەکتریان دەکوشت لەسەر بچووکترین جیاوازی یان لەسەر شتێکی زۆر سادە.

خاچپەرستان بە خاچەکانیانەوە بە خۆرهەڵاتی ئەوروپادا تێپەڕ بوون، تەنها بە هۆی جیاوازی مەزهەبی لە خەڵکی خۆیان دەکوشت، خۆ هەردوولا مەسیحی بوون بەڵام ئەمان لەسەر مەزهەبی پرۆستنتانت و ئەوانیش ئۆرتۆدۆکسی بوون، بەڵام دوای ئەوە هەردوو کەنیسەی خۆرهەڵات و رۆژئاوا لەسەر هێرش کردنە سەر موسوڵمانان و داگیرکردنی خاکەکەیان رێکەوتن، بەهەرحاڵ درێژە بەو ناکۆکییە گەورەیەی کە لە نێوانیدا بووهەرچۆنێک بوو لە دژی موسوڵمانان یەکیان گرت و کۆتاییان بە کێشەو ناکۆکییەکانیان هێناو بەرەو خاکی موسوڵمانان کەوتنە رێ، بە ناوچەکانی ئەنتالیا و ئالانیا و سیدە و عەککا تێپەڕ بوون تاکو گەیشتنە فەڵەستین بەبێ ئەوەی یەک موسوڵمان لە دژیان بجولێ و حەرەکەت بکات، وەکو باسمان کرد خاکی موسوڵمانان پارچە پارچە بووبوو، هەرپارچەیەکیش یەکێک حوکمی تێدا دەکرد، کاتێک کە خاچپەرستەکانیش هێرشیان کرد هەریەکە و لە خەمی پارچەی خۆیدا بوو.

باسمان کرد کە بریاری پاپا جگە لە کوڕی گەورە کەس بۆی نییە ئەمارەت وەربگرێت، ئەمەش بووە هۆی ئەوەی کە خەڵکی ئەوروپا بەگشتی ئەو مافەیان هەبێت و بەدوای ئەمارەت دا بگەڕێن، هەر ئەم تەوحەش بوو وای کرد کە خەڵکی بە گڕوتینێکەوە بەشداری بکەن لەو حەملە خاچ پەرستیەدا، بەڵێ توانییان زۆرێک لە خاکی موسوڵمانان داگیر بکەن، لەوکاتەدا خیلافەتی عەباسی ئەرزشێکی وای نەمابوو دەسەڵات لەلایەن بوەیهی و سامانیەکانەوە مومارەسە دەکرا، لەولاشەوە لە میسر دەوڵەتی فاتمی دەستی تێکەڵاو کردبوو لەگەڵ خاچپەرستەکاندا، لە ناوچەکانی دیمەشقیش دەوڵەتێکی تر حوکمی دەکرد بە ناوی حەمدانیەکان کە شیعەی ئیسماعیلی بوون، ئەمانەش بۆ خۆیان دەوڵەتێکی گەندەڵ بوون، ناوچەکانی ناوەڕاستیش کە کۆمەڵێک شوێنی بچووک بچووک بوون لەلایەن کوڕانی توتوش-ەوە حوکم دەکران، یەکیان بەناوی رضوان یەکیان بەناوی عەباد ئەم دووانە هەتا بڵێیت خراپەکار و دوور لە خوا بوون، مەشروب خۆر و داوێن پیس بوون ئاگایان لە دەسەڵات و سوڵتەی خۆیان نەبوو، ئەمە بارودۆخی موسوڵمانان بوو، ئەو کاتە پێویستی بە گۆڕانکاری بوو ئەی کێ دەبێت بەم گۆڕانکارییە هەڵسێت لەناو ئەم زەمەنە جەنجاڵەدا؟

دەگەڕێینەوە بۆ ئەندەلوس ئەوەمان بۆ وێنا کردن بە هۆکاری ئەوەی کە خاچپەرستەکان هاتنە ناو خاکی موسوڵمانانەوە و موسوڵمانانیش پارچە پارچە و گەندەڵ بوون، ئەنواعی خراپەکاری تێیاندا سەری هەڵدابوو بە جۆرێک چەتەی تایبەتیان دروست دەکرد بۆ دزینی هەوجار و ئەسپ و مەڕو ماڵاتی یەکتر، لە حاڵەتێکدا ئەگەر سوپا و سەربازییان بۆ یەکتری نەجوڵاندایە ئەوە

چەتەیان بەرانبەر بە یەک بەکاردەهێنا، خۆ هەر موسوڵمان بوون کوڕی یەک جێگە بوون، ئەی چ سەبەبێک وای لێکردن وا مامەڵە بکەن لەگەڵ یەکتریدا؟ خۆشەویستی دنیا سەرقاڵبوون بە ژیانەوە، نەمان و ونبوونی ڕۆڵی زانا، ئەگەر زانا دەورو ڕۆڵی نەما لە کۆمەڵگەدا ئەوە بەرهەم دێت. زانا نەمابوو هەموویان بوو بوونە کاسە لێسی سوڵتانەکان، بۆیە کاتێک ئیمامی مالیک - ڕەحمەتی خوای لێ بێت- لە شاری مەدینەدا دادەنیشێت دەسەڵاتی شار بانگی دەکات، ئەویش هەواڵ دەنێرێت بۆی و پێی دەڵێت: (العلم یأتی لایؤتی) واتە: ئەوەی کە زانستی دەوێت دەبێت بچێت بۆ لای نەک بیەوێت زانستەکە بچێت بۆ لای ئەو)، ئیمامی غەزالی -ڕەحمەتی خوای لێ بێت- لە رابردوودا باسمان کە خۆی خەڵکی دادەمەزراند بۆئەوەی ببنە حاکم و دەسەڵاتدار، بەڵێ دەبێت زانا ڕێزلێگیراو و دانشمەند بێت پێویستە خۆی بچووک نەکاتەوە و لە ئاستێکدا بێت کە خەڵکی گوێی بۆ بگرن، چەند لەو دەسەڵاتدار و ئیمپراتۆرانەی کە حوکمی بەڕو بەحریان دەکرد و خەڵکیان دەکردە کۆیلەی خۆیان ناویان ماوە؟ لەبەرانبەردا کێ دەتوانێت ناوی عالمێکی وەکو ئیمامی شافیعی ون بکات لەبەرئەوەی بە عیلم و زانستەکەی گۆڕانکاری بەرپا کرد؟ کێ دەتوانێ ناوی ئیمامی ئەبو حەنیفە بسڕێتەوە لە مێژوودا، یاخود ئیمامی ئەحمەد یان حەسەنی بەصری؟ ڕەحمەتی خوا لە هەموویان بێت. ئەمانە بۆ خوا سوڵحاو بوون بۆیە هەتا هەتایە ناویان هەر لەنێو پەڕەکانی مێژوودا دەمێنێتەوە، لە هەمان کاتدا بە دەیان ناوی وەکو المستنجد بالله، المستنصربالله، المستعصم بالله، عاضد و... هتد هەموو ئەم ناوە زل و مەرموقانە کوا ناویان کێ دەیانناسێ؟ با دەسەڵاتدار و سیاسیش بوو بن، ئەی ئەو زانایانەی تر کە هەرخەریکی کاسە لێسی بوون بۆ سوڵتان و کاربەدەستەکان خۆ ئەوانیش خاوەن عیلم و زانست بوون، بەڵام بۆ ناویان نەما؟ زانا بەڕێزەکان دەبێت ئاگاداری ئەوەبن کە ئەرکیان قورسە، ئەوان میراتگری زانستەکەی پێغەمبەری خوا ﷺ، دەبێت ئەوان ئەو زانستە بگەیەنن.

مرۆڤی موسوڵمان دەبێت بۆ جیهاد و تێکۆشان و خەبات و گۆڕانکاری پێش هەموو کەسێک پەروەردەی خۆی بکات و لە ناخ و دڵ و دەروونی دا ڕەنگ بداتەوە لە خواناسی، ڕەوشت، عەقیدەی پاک و بێگەرد ئەمانە دەبێت لە خۆیدا ڕەنگیان دابێتەوە پاشان سیفاتەکانی تر وەکو ئازایەتی، ئیخلاص، تەجەرود، بەخشین و ...هتد تێدا هەبێت، هەرعیزەتی ئیسلامەکە بوو ناخی ئبن عەبادی جوڵاند لەتاو ئەم قسەیەی ئەلفۆنسۆ ئۆقرەی لێ بڕا، خۆ ئەگەر موسوڵمان خراپەکاریش بێت قبوڵ ناکات کە کەرامەتی ئیسلامەکەی بشکێنرێت.

ناوچەکانی ئەندەلوس بەرەو ناوچەکانی خۆرهەڵاتی ناوەڕاست بەجێ دەهێڵین و باسمان کرد کە حاڵی موسوڵمانان لەو ناوچەیەشدا لە موسوڵمانانی ئەندەلوس باشتر نەبوو وە بە هیلاکەت چوو بوون، بەڵام هەرکاتێک ئوممەت بەم شێوەیەی لێهاتبێت خوای گەورە فریاد ڕەسێکی ناردووە بۆ زیندووکردنەوە و وریاکردنەوە ئوممەتەکەی پێغەمبەری خوا ﷺ، بەڵێ کەسێک لە ناوچەی طوسی ئێران سەردەردەهێنێ بەناوی ئەلب ئەرسەلان، ئەلب ئەرسەلان پیاوێکی زۆر بەڕێز و خواناس بوو، توانی پادشای قوستەنتەنیە بە دیل بگرێت و بە یەک ملیۆن دیناری ئاڵتونی ئەو سەردەمە ئازادی بکات، بەڵام خەڵکی قوستەنتەنیە کە وەریان گرتەوە یەکسەر کوشتێدان و وتیان ئێمە پادشای ئەسیر و دیلمان ناوێت، ئەلب ئەرسەلان ناوی بەرز بووەوە، لەو کاتەشدا دەوڵەتی

عەباسی وەكو رەمز بوو زۆر لاواز بوو، هیچ ئیشێكی پێ هەڵ نەدەسوڕا، شیعە ئیسماعیلیەكان و شیعە بوەیهیەكان و سامانیەكان دەسەڵاتە لاوازەكەی عەباسیەكانیان قۆستبوەوە بۆ خۆیان و حوكمیان دەكرد.
وەكو چۆن ئێستە دەڵێیت وڵاتی ئینگلتەرا دەسەڵاتی پادشایی هەیە، بەڵام پادشاكەی رەمزییەو هیچ كارێكی پێ ناكرێت یان سوید و دانیمارک و نەرویج كە مەلیكەكانیان رەمزین و موئەسەساتی مەدەنی و حكومی هەڵدەستن بە راپەڕاندنی ئیش و كارەكانی دەوڵەت، دەوڵەتی عەباسی ئەوكاتیش بەو شێوەیە بوو. بەتایبەتی دوای ٢٥٠ ساڵ لە حوكمكردن لە سەردەمی كوڕەزاكانی هارونە رەشید دا المعتصم بالله، المتوكل عل الله بەتایبەتی بێ هێز و لاواز بوو، لە سەردەمی ئەمانەدا دەسەڵات تەنها رەمزی بوو و دەسەڵاتی فەرمی كەوتە دەست بوەیهی و سامانیەكان، هەندێک جار ئەوەندە لاواز بوون شیعە فاطمییەكان لە میسرەوە تەوجیهاتێدان دەگەیاندە شاری بەغداد.

دەمێک لەمێژووی عەباسی، تا هاتنی صەڵاحەدینی ئەیوبیی و مەمالیک

کارەکتەری شانۆی گۆڕنکاری؛ صەڵاحەدینی ئەیوبی

صەڵاحەدینی ئەیوبی کەسێک بوو ڕێچکەی مێژووی گۆڕی، کەسێک نییە لەم جیهانەدا صەڵاحەدینی ئەیوبی نەناسێ لە ڕۆژهەڵات و ڕۆژئاوا باکوور و باشوور و هەموو جێگەکانی جیهان، کە ناوی صەڵاحەدینی ئەیوبی دەبەیت لە تاو ویقار و ڕێز و توانا و ئازایەتی و بەهێزی و دینداری و زانستی لەهەموو لایەکانەوە دەیناسن، وە خۆشەویستە لە دڵی هەموولایەکدا، تەنانەت لەدڵی دوژمنانیشدا خۆشەویستە، ئەوەندەش ترسی خستبووە ناو دڵی دوژمنانییەوە تاکو جیۆ، کە یەکێکە لە سەرکردەکانی فەڕەنسا ئەگەڕێتەوە لەکاتی داگیرکردنی سووریادا دەچێتە سەر قەبرەکەی و دەڵێت: گەڕاینەوە ئەی صلاح الدین .

کاتێک باس لە صەڵاحەدینی ئەیوبی ئەکەین نابێت بەجۆرێک بێت وەک چیرۆکێکی بەر ئاگردان باسی بکەین، نا؛ بەڵکو دەبێت سوود لە مێژووەکەی وەر بگرین، پێویستە بەشێوەیەک باسی لێوەبکەین کە صلاح الدين ئەیوبی چی کردوە بۆ سەرکەوتن و چۆن هەوڵی داوە ئێمەش وا هەوڵ بدەین[٧٤] .

---

[٧٤] نەک بەو شێوەیە کە وەک ئەحمەد مطر لەشعرێکدا دەڵێت:

وجوهكم أقنعه بالغه المرونه
طلاؤها حصافه، وقعرها رعونه
صفق إبليس لها مندهشا، وباعكم فنونه
وقال : إني راحل، ما عاد لي دور هنا، دوري أنا أنتم ستلعبونه
ودارت الأدوار فوق أوجه قاسيه، تعدلها من تحتكم ليونه ،
فكلما نام العدو بينكم رحتم تقرعونه ،
لكنكم تجرون ألف قرعه لمن ينام دونه
وغايه الخشونه
أن تندبوا : " قم يا صلاح الدين ، قم ، حتى اشتكى مرقده من حوله العفونه ،
كم مره في العام توقظونه
كم مره على جدار الجبن تجلدونه
أيطلب الأحياء من أمواتهم معونه
دعوا صلاح الدين في ترابه واحترموا سكونه
لأنه لو قام حقا بينكم فسوف تقتلونه

شعرەکەم بەلاوە جوانە کۆتاییەکەیم بەلاوە مەبەستە واتا: هەموو جارێک بانگی صەلاحەدین ئەکەین وهاواری لێ ئەکەین و پێی ئەڵێین،هەتا ئەوانەشی لەدەوری مەرقەدەکەیایەتی ئیتر بێزار بوون لەباسکردنی ئێوە ئەوەندە هاوارتان کرد بڵێن صەلاحە دین دەهەڵسەرەوە، چەندێک ئێوە داوا ئەکەن لە صەلاحە دین دەهەڵسە لەجێگاو شوێنی خۆتدا قودسمان بۆ ئازاد بکە! چەند جار لەناو ترسنۆکی خۆتاندا داوا ئەکەن لە صەلاحە دین ئەیوبی کە ئەو هەڵسێتەوە بۆ بەدەمتانەوە بێت بە هاوار تانەوە بێت، ئایا قەد ڕوویداوە زیندووەکان داوابکەن لە مردووەکان یان هاواریان لێ بکەن بۆ ئەوەی

دەبێت مێژووەکەی پرۆژەیەک بێت بۆمان و لێوەی فێر بین کەچۆن ئەو توانیویەتی سەرکەوتن بەدەست بێنێت ئێمەش بتوانین جێگەی ئەو پیاوە بەرزە و ئەو باپیرە گەورەمان کەهەر لە جێگەیەکی ئەم جیهانییەدا ئەڕۆین پێمان دەڵێن ئێوە کێن؟ ئێمەش ئەڵێین کوردین و نەوەی صەلاحەدینی ئەیوبین. ئەمە بۆ خۆی جێگەی شانازی وشەرەفە بۆ ئێمە، چونکە صەلاحەدینی ئەیوبی خاوەنی ئیسلامەکەیەو سەربەرزی کردوینەتەوە لەناو جیهانی ئیسلامدا.

کاتێ باسی صەلاحەدینی ئەیوبی ئەکەین بەم شێوە قورئانییە کە خوای گەورە پێمان ئەفەرموێ:
وَلَوْ شِئْنَا لَرَفَعْنَاهُ بِهَا وَلَكِنَّهُ أَخْلَدَ إِلَى الأَرْضِ وَاتَّبَعَ هَوَاهُ فَمَثَلُهُ كَمَثَلِ الْكَلْبِ إِن تَحْمِلْ عَلَيْهِ يَلْهَثْ أَوْ تَتْرُكْهُ يَلْهَث ذَّلِكَ مَثَلُ الْقَوْمِ الَّذِينَ كَذَّبُواْ بِآيَاتِنَا فَاقْصُصِ الْقَصَصَ لَعَلَّهُمْ يَتَفَكَّرُونَ ﴿١٧٦﴾ الأعراف.
واتە: خۆ ئەگەر بمانویستایە ئەوە بەو ئایەت و فەرمانانە بەرزمان دەکردەوە، بەڵام ئەو خۆی چەسپان بەزەویەوە و (دەستی کرد بەدنیا پەرستی و) شوێنی ئارەزووی خۆی کەوت، جا نمونەی (ئەو جۆرە کەسانە) وەکو نمونەی سەگ وایە ئەگەر دەری بکەیت و پیایدا هەڵبشاخێیت هەناسە بڕکێیەتی (زمان دەردەکێشێت)، یاخود ئەگەر وازی لێ بهێنیت ئەوە هەر هەناسە بڕکێیەتی، ئەوە نمونەی ئەو کەسانەیە کە ئایەتەکانی ئێمەیان بەدرۆ زانیوە و بڕوایان پێی نەبووە، کەوابوو ئەم جۆرە بەسەرهاتانە بگێڕەرەوە بۆ ئەوەی (دابچڵەکێن و) بیربکەنەوە.

ئێمەش بەهەمان شێوە، کە باس لە ژیاننامەی کەسێکی بەڕێزی کورد ئەکەین، کە صەلاحەدینی ئەیوبییە، هیچ کەسێکیش نییە لەم جیهاندا نەیناسێ، بەڵام جێگەی داخە ئێمە خۆمان سەرکۆنەی ئەکەین ودەڵێن جا صەلاحەدینی ئەیوبی چی کردووە بۆ کورد؟ لەکاتێکیشدا ئێمە ئەمانەوێ کێشەی ڕەوای وڵاتی خۆمان بناسێنین بەوڵاتانی تری جیهان هیچ کەسێک کێشە ڕەواکەی ناناسێنێت تەنها کەسێکی وەک صەلاحەدین نەبێت.

شایەنی باسە ئەگەر بمانەوێت باسەکەمان باسێک بێت لەڕهوش و زەمەنی دروست بوونی صەلاحەدینی ئەیوبی پێویستە باسێکی بارودۆخی جیهانی ئیسلامی بکەین، بۆئەوەی بزانین صەلاحەدینی ئەیوبی وئەوکەسانەی کەئەویان پەروەردە کردووە چۆن توانیویانە ئەو بارودۆخە بڕەخسێنن کە کەسانێکی وەکو صەلاحەدینی ئەیوبی تێدا درووست بێت، ئاینی خوای گەورە کاتێک کە ئەیبەخشێ بەخەڵک بۆئەوەی دەستی پێوەبگرن وسەربەرزیان بکات ئەمە نیعمەتە ئەگەر سوپاسگوزاری بکەی خوای گەورە دەسەڵات وهێزت پێ دەبەخشێت ئەگەر ڕێزی ئاینەکەشت نەگرت خوای گەورە زەلیلت ئەکات، بیروباوەڕێک جێگەی دەگرێتەوە وەکو دیموکراسی وعەلمانییەت و وڵاتانی موسوڵمانانی پێ زەلیل ئەکات. لەبەر ئەوەی موسوڵمانان دەست ناگرن بە دینی خوای گەورەوە، حوکمی خوای گەورەش هەلە. ئەم هەلەش یەک بۆ دووجار پێت ئەبەخشێ، بەڵام ئەگەر لەئاستیدا نەبوویت ئەوا تەواو.

بەهاواریانەوە بێت، دەواز لە صەلاحە دین بێنن و با لە ناو خاک وخۆڵی خۆیدا بێت و ڕێزی بگرن و لەناو بێدەنگی خۆیا بێت. هەروەها ئەحمەد مطر ئەڵێ: لأنه لو قام حقا بينكم فسوف تقتلونه. واتا ئەگەر بێتو صەلاحەدینی ئەیوبی هەڵسێت و بێتەوە ناوتان دڵنیاتان ئەکەم کە ئێوە صەلاحەدینی ئەیوبی ئەکوژن.

هَاأَنتُمْ هَؤُلَاء تُدْعَوْنَ لِتُنفِقُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ فَمِنكُم مَّن يَبْخَلُ وَمَن يَبْخَلْ فَإِنَّمَا يَبْخَلُ عَن نَّفْسِهِ وَاللَّهُ الْغَنِيُّ وَأَنتُمُ الْفُقَرَاء وَإِن تَتَوَلَّوْا يَسْتَبْدِلْ قَوْمًا غَيْرَكُمْ ثُمَّ لَا يَكُونُوا أَمْثَالَكُمْ ﴿٣٨﴾ محمد. واتە: ئا ئەوەتە ئێوە بانگ دەكرێن لە پێناوی خوادا تا بەخشینتان هەبێت، كەچی هەتانە ڕەزیل و بەرچاو تەنگە، خۆ ئەوەی ڕەزیل و بەرچاو تەنگ بێت، ئەوە ڕەزیلیی لە خۆی دەكات و (زەرەر لەخۆی دەدات)، چونكە خوا خۆی دەوڵەمەندو بێنیازە، هەر ئێوەن كە هەژارو نەدارو كەمدەستن..جا ئەگەر پشت هەڵكەن لەم دین و بەرنامەیە، خوا كەسانی چاكتر لە ئێوە دەهێنێتە مەیدان، كە بەهیچ شێوەیەك لە ئێوە ناچن و وەك ئێوە نابن.

كاتێک باسی صەڵاحەدینی ئەیوبی ئەكەین وەک ئەوە نییە باسی چیرۆكێک یان ئەفسانەیەک بێت، بەڵكو باسێكی هەمە لایەنە لە هەموو فەرهەنگەكانی ژیان لە سیاسەت، سەربازی، كۆمەڵایەتی، دینداری وە هەروەها. باس لە خەبات و جیهادێكە كە گەلانێكی پێ سەربەرز بوون، ئەمە ئەوەمان بۆ دەرئەخات كە بزوتنەوە و جیهادی هەتاوەكو سەردەمی رووخاندنی خیلافەتی ئیسلامی دوای خیلافەتی ئیسلامیش تەنها ماوەی٤٠ بۆ ٥٠ساڵێک نەبێت هەمیشە لەناوكوردیشدا بەردەوام بووە پارێزەری ئەهلی سوننەو جەماعەت بووە.

جیهانی ئیسلامی لەسەرەتاوە شیعە داگیری كردبوو بەهەموو شێوەک؛ تەنها لە هەندێک جێگەی كەمدا نەبێت شیعە نەیدەتوانی دەسەڵاتی هەبێت، باقی جێگەكانی تری جیهانی ئیسلامی هەمووی دەستی بەسەردا گرتبوو لە مۆریتانیاوە هەتا وەكو فەڵەسطین، لوبنان و سووریا بەدەستی فاطمییەكان و عوبەیدییەكانەوە بوو. عوبەیدییەكان شیعەی اسماعیلی بوون لەقەرامیتەكانەوە جیاببوونەوە پێیان وابوو لەسەری موسای كاظمەوە ئەو ئیمامەتە گوازراوەتەوە بۆ اسماعیلی برای وە ئیمامەتەكە ئەدرایە دەست ئەوان لەولاشەوە قەرامیتەكان لەبەحرەین، جەزیرەی عەرەبی، مەككە و مەدینەوە تادەگاتە یەمەن و ناوچەكانی تری ئەحباش داگیریان كردبوو باوەڕیان بە حلول هەبوو كە محمد تاهیری جەنابی بووبووە دەسەڵاتداریان خۆشی بە خوا دەزانی پێیان وابوو كە خوا لەگەڵ لاشەی تێكەڵ بووە، تەنانەت باوەڕیان بەبوونی خوا نەبوو زۆرێک لەئەهلی سوننەو جەماعەت كە ئەچوون بۆ حەج لەناو حەوشی كەعبە دا هەڵیان ئەواسین بە كەعبەدا هەتا محمدی تاهیری جەنابی هاواری ئەكرد لەحەوشی كەعبەدا ئەیووت: من خوای گەورەی ئێوەم كوانێ طیرول ئەبابیل بۆ نایەت، وە بەردە ڕەشەكەیان دزی بۆماوەی ٢٠ بۆ ٢٢ ساڵ بردیان بۆ بەحرەین لەوێ مایەوە وە پاشان ئەو بەردەیان كرد بە ١١ پارچەوە، دواتر لەكۆتاییدا گەڕاندیانەوە بۆ جێگەی خۆی .

ناوچەی عێراق لەبەصرە و ئەهواز و ناوچەكانی تری بەندەر عەباسی ئێرانی ئێستا تا دەگاتە وە كوردستان بەدەستی سامانییەكان و بووهەیئیەكانەوە بوو شیعە بوون هەموو ئەم جێگەیانە بەتەواوەتی شیعە داگیری كردبوو، دەستی گرتبوو بەسەریا هەتا ناو ماڵی خیلافەتی ئیسلامی كە عەباسی بوو كە پیاوانێكی شیعی وەزیری بوون و ئەیانبرد بەڕێوە لەدوای سەدەی سێیەمی كۆچییەوە خیلافەتی عەباسی هیچ ئەرزشێكی نەمابوو لەناو خەڵكی دا ئەوەی حوكمی ئەكرد شیعە بوون، تەنانەت خیلافەتی فاطمییەكانیش هیچ ئەرزشێكی نەبوو ئەوەی حوكمی ئەكرد تەنها وەزیرەكان بوون واتە شەڕە وەزیر بوو خیلافەتەكان وەک ڕەمزی لێهاتبوو، خیلافەتی

شیعەش کە لە فاطمی بوو وە خیلافەتی سوننییەکانیش کە عەباسییەکان بوون هەر دەسەڵاتی ڕەمزی بوون ئەوانەی کە ئیشیان ئەکرد زیاتر سوڵتانەکان و ئەمیرەکان و وەزیرەکان بوون، خەلایفە هیچ ئەرزشی نەبوو وەزیاتر دەوڵەتەکان بوون. هێزو توانای ئەمیرەکان و سوڵتانەکان بوون کە ئیش یان ئەکردوو وەزیریان دائەناو پۆست و شوێنیان ئەگۆڕی جیهانی ئیسلامی وای لێ هاتبوو بەم شێوە لەدوای سەدەی سێیەمەوە.

لەناوچەکانی موصڵ، حەڵەب و دیمەشقدا دەوڵەتێکی تر دروست بوو بەناوی دەوڵەتی حەمدانی دەوڵەتێکی نوصەیری شیعی بوو، زانایانی ئیسلامی زوربەی زۆریان لەئەهلی ئیسلام ئەم کۆمەڵە دەکەنە دەرەوەی ئیسلام و تەکفیریان دەکەن، باوەڕیان وایە کە ئەمانە بەهیچ شێوەیەک لەئیسلامدا نین .

ئەوەی کەمابوو بەشێکی بچووک لەزەوی کە کورەکانی مەحموودی خەزنەوی لەدوای ئەوەشی کەناکۆکی کەوتە نێوانیانەوە، کۆمەڵێک لەکوڕانی ئەو سەریان دەرهێناو وردە وردە پارێزەری ئەهلی سوننەت و جەماعەت بوون. لێرەدا باسی یەکێک لەو کەسایەتییانە ئەکەین کە ئەستێرەی لە ئاسمانی ئەهلی سوننەت و جەماعەدا ئەدرەوشێتەوە و ئەویش کەسێک بوو بەناوی ئەلب ئەرسەلان.

ئەلب ئەرسەلان ئەو کەسە بوو کەتوانی لەسەر دەستی خۆیدا شیعەی بوەهیئی و سامانی یەکان پەراوێز بخات، وەزیرێک بۆ دەوڵەتی عەباسی دابنێت وە هێرشی خستە ناو دەوڵەتی عەباسییەوە لە ڕێگەی وەزیرەکەیەوە کەئەویش وەزیرێکی هەبوو بەناوی نیزامول مولک کەتوانی دوو قوتابخانە دروست بکات لەبغداد کەپێی ئەوترێ قوتابخانەی نیزامییەکان وردە وردە ئەستێرەی ئەم بنەماڵەیە بەرز دەبوویەوە و لەتورکمانەکان بوون غەزنەوی و سەلجوقییەکان بوون ئەو کەسانەشی کەهاوکاری سەلاجیقەکانی تورکمان بوون بێ گومان کوردەکان بوون کەلەدوای دا دەوڵەتێک یان لێ جیا ئەبێتەوە بەناوی سەلاجیقەی کورد لەمێژوودا خاوەن دەسەڵات بوون .

شایەنی باسە لەسەردەمی صەلاحەدین دا تەنانەت پێش ئەویش نەنگی بووە باسی تورک وکورد و عەرەب بکرێ، چونکە لای خەڵکی مرۆڤایەتی و ناسینی گەل تەنها لەسەر بنچینەی دینداری بووە، لەهیچ زێدو مەڵبەندێکی موسوڵمانان دا شوێنی سنور نەبووە تاوەکو داوای پەنابەری لێ بکرێ، پارەی هەموو وڵاتانی ئیسلامی و سەڵتەنەتەکانی ئیسلامی لەلای یەکتر بەکارهاتووە لە هیچ جێگەیەکدا ئوتێل نەبووە جگە لەکاروان سەرا، کاروان سەراش بەخۆڕای خەڵک تێدایدا خەوتووە تەنها پارەیان لە ئالیکی و ئاڵف و خۆراکی ئاژەڵەکان و خواردنی مرۆڤەکان وەرگرتووە باقی جێگەکانی تر ئەبوایە دەوڵەتی ئیسلامی بۆ خەڵکی دابین بکردایە ئەمە شارستانییەتی ئیسلامییە.

لەدوای مردنی ئەلب ئەرسەلان - ڕەحمەتی خوای لێ بێت- کوڕێک لەدوای خۆی بەجێ دەهێڵێت بەناوی پادشا شا وەکو باوکی کەسێکی دیندارو پارێزەری ئەهلی سوننەت و جەماعەت بووە، وردە وردە دەسەڵاتی خۆی بەرفراوان کرد، برایەکی هەبوو بەناوی توتوش لەدوای مردنی خۆی توتوشی برای کەسێکی خراپ و مەی خۆر و سەرسەری وداوێن پیس بوو. توتوش دوو کوڕی

هەبوو یەکیان ئەبێت بەوالی لە حەڵەب ئەوی تریان ئەبێت بەوالی لە دیمەشق، دواتر هەردووکیان دەست تێکەڵ دەکەن لەگەڵ نەسارایەکان ئەو گرنگییەیان نامێنێت وەکو ڕێبازی باوکییان نەبوون نەڕۆشتوون، بەڵام مەلیک شا کەسێک لەدوای خۆی دروست ئەکات کەئەوکەسەش بەناوی ال توغرول بۆ ماوەیەک سەرپەرشتی ناوچەکانی حەڵەب وموصل ئەکات ئەم کەسە بەرێزە کۆمەڵێک پیاوی پیاوانە دروست ئەکات لەدوای خۆی کە هەمووم وجاهید بوون لەکورد وتورکمان بوون لەوانە عودەی کوڕی موسافیر -رەحمەتی خوای لێ بێت- کە ئێستا یەزیدییەکان لە لالش قەبرەکەی ئەو ئەپەرستن، لەو کەسانەی کە لەو ناوچانە دابوون مەمدوحی کوڕی تونتیکین و هەروەها کۆمەڵیکی تر لەوکەسانەی کە لەسەر ڕێبازی جیهاد و خەبات پەروەردە بوون، لەسەردەمی تورکمانەکانیش کە هەر لەو ناوچەنەدا بوون هەموویان پێکەوە خەریکی جیهاد و خەبات وکۆشش بوون بۆ بەرزکردنەوەی لا اله الا الله لە بەرانبەر باطنییەکان و نەسارایەکان، چونکە شیعە باطنی یەکان دەستەیەک بوون لە فاطمییەکان جیابووونەوە، هۆزی نزاری بوون جیابوونەوە بۆئەوەی شەڕبفرۆشن بە موسوڵمانان زۆرێک لەموسوڵمانان هەتا لەسەردەمی ئەلب ئەرسەلان و دوای ئەلب ئەرسەلانیش هەر بەدەستی فاطمییەکان و باطنییەکانیش تیرۆر کران، وەک نیزام الملک بریندار ئەکرێ و بەدەستی ئەوان شەهید ئەکرێ دواتر مەلیک شا و توتوش هەربەدەستی باطنییەکان تیرۆر ئەکرێن، بەڵام دواتر رضوانی کوڕی توتوش دەبێتە یەکێک لەباطنییەکان و شوێن حسن کوڕی صباح ئەکەوێت، لەدوایشدا هەر بەهەلاکەت ئەڕوات. بەڵام ئال توغرول بۆماوەی ٣ ساڵ حەڵەب ئەگرێتە دەست لەدوای ئەوەی دزێتی نامێنێت ئال توغرول باپیری عیماد الدینی زەنکی یە باوکی عیمادەدین زەنکی ناوی اق سنقر بووە، بەڵام لەدوای ئەوەی مەلیک شا دێ لەو سەردەمەیا پارچە پارچەی ئەکەوێتە نێوان هەموو کوڕانی سەلجوقی بەتایبەتی لەنێوانی کوڕانی پادشا شا و توتوش دا وە لەنێوان ئەوانی تریشدا کە لە بنەماڵەی سەلاجیقەکانن سێ بۆچوار دەوڵەتی سەلاجیقە جیا ئەبێتەوە لەکاتی ئەواندا کۆمەڵێکی تر جیا ئەبنەوە موصڵ ئەکەوێتە بەردەستیان کەپێ یان ئەوترێ سەلاجیقەی ناوچەکانی مووسڵ.

یەکێک لەو کەسانەی کە ئەیەوێ ئەو دەسەڵاتە ببات بەڕێوە کەسێک بوو بەناوی کەتبوغە کە یەکێکە لەوکەسە موجاهیدانەی کەدژی صەلیبییەکان بوو بۆ ماوەیەکی زۆر دوروو درێژ جیهاد و خەبات ئەکات لە ساڵی ٤٨٩-٤٩٥کۆچی، دەوڵەتی کەتبوغە لەموصڵ دا توانی بەتەواوی لاوازی بخاتە هێزو دڵی خاچ دروشمان و بیان شکێنێ و لاوازیان بکات لە ناوچەکە، بەڵام کەتبوغە لەبەر ئەوەی حوکم و دەسەڵاتیشی کەم بوو کەسێک دێتە جێگەی کەتبوغە بە ناوی شمس الدولەیە بە -جکرمش- ناسراوە، جکرمش یەکێکە لە تورکمانەکان لەساڵی٤٥٩ کۆچی، لەدوای کەتبوغە دەسەڵات ئەگرێتە دەست تا ساڵی ٥٠٠کۆچی، لەدوای ئەوەی کەشمس الدولە کۆتایی بەدەسەڵاتەکەی دێت ئەم کەسایەتیدانە کەتبوغە و جکرمش هەموویان تورک بوون وە هیچ یان کوڕی یەکتری نەبوون. ئەمانە دەوڵەتی هێزو توانا بوون هەرکەسێک نفوز و هێزی هەبووبێ توانیویەتی دەسەڵاتی ناوچەی موصڵی سەلاجیقە بگرێت بەدەست خۆیەوە کە پێی ئەوترێ

ناوچەی مەراغەیان ناوچەی ئازەربایجان ئەگرێتەوە هەتا موصل بەدەستیانەوە بووە کەزۆربەی زۆری ناوچە کوردییەکانیشی گرتۆتەوە.
لەدوای جکرمش کەسێکی تر دەسەڵاتی مووسڵ ئەگرێتە دەست بەناوی قطب الدین مەمدود لەساڵی ٥٠١-٥٠٧ کۆچی، دەسەڵاتی بەدەستەوەیە دوای ئەواق سنقر برسقی کە باوکی عیمادەدین زەنکی یە هەروەها ئەمیش ئەکوژرێ بەدەستی شیعەکان، عیمادەدین زەنکی ئەو کاتە منداڵە کەسێک دەسەڵات ئەگرێتە دەست بەناویعیزالدین مەسعود ئەمیش کەسێکی زیرەک و ئازا بوو، بەڵام ئەمیش هەربەدەستی باطنییەکان شەهید ئەبێت.

باطنیەکان کێن؟

پێویستە ئاماژە بەوە بدەین، کە ئایا هێزی ئەم باطنییانە چی بووە کە باسمان لەهەر کەسێکمان کرد، وتمان بەدەستی باطنییەکان شەهید کراوە، باطنییەکان دوو کۆمەڵە بوون لە فاطمیەکان جودا ببوونەوە، کۆمەڵێک یان کوڕانی مستعریەیان پێ ئەوترێ، کۆمەڵەکەی تریش پێیان ئەوترێ نزاریە، مستعریەکان توانیان سوڵتە و دەسەڵاتی فاطمی بگرن بەدەستەوە، بەڵامم نزارییەکان لەرێگەی مونەزیرێکیانەوە کەناسراوە بەحسن کوری صباحیان ابنو صباح لەگەڵ ابنو عطاش دا هەردووکیان جیا ئەبنەوە و دێن بۆ ناوچەکانی شام لەوێ بەدرۆ خۆیان بەئەهلی سونە نیشان ئەیەن تا ئەچنە ناوجەرگەی دەوڵەتی ئیسلامیەوە. دوای ئەوەی چەند قەڵاو جێگەو قولەیەک ئەگرن لە موسوڵمانان لەوێدا دەوڵەتی خۆیان دروست ئەکەن، حسن کوڕی صباح یەکەم کەس بوو حەشیشەی دۆزیەوە بۆیە پێیان ئەوترێ شیعەی حەشاشین یان شیعەی اسماعیلی حەشاشین، سەرەتا کە ئەم گوڵەی دۆزیەوە و باخچەیەکی دروست کرد ناوینا بەهەشت، گوڵەکە ناوی خەشخاشە. ئافرەتانی ئەکردە ئەو باخچەیە بەردەوام خەڵکی خومار ئەکرد وە پێیانی دەووت ئەگەر ئێوە لەم بەهەشتە بمێننەوە بەخۆشیی و شادی لەگەڵ ئەو ئافرەتانەدا رائەبوێرن و بەردەوام خوماریشن، هەر کارێکی پێ بکردنایە، ئەی ناردن وە دواتر بەهۆی تلیاکەکەوە ئەبووایە بگەڕانایەتەوە بۆ لای حسن کوڕی صباح، وە زۆربەی زۆریشیان ئەکوژران یان ئەگیران، بەڵام لەگەڵ ئەوەشدا وازیان نەئەهێنا لەبەرئەوەی حسن کوڕی صباح هەموویانی فێری تریاک و حەشیشە کردبوو، بۆیە ئەمانە لەمێژوودا ناسراون بە ئیسماعلی حەشاشین. زۆربەی زۆری ئەهلی سوننە و جەماعەت بەدەستی باطنییەکان شەهید ئەبوون، ئەوە ئەو توانا و هێزە حەشیشەیە بوو کە لەو سەردەمەدا تازە دۆزرابووەوە.
شایەنی باسە حسن کوڕی صباح وئیبنوعطاش دوو کەسی پیس و ناپاک بوون، زۆرێک لە ئەهلی سونە و جەماعەتێدان شەهید کرد، بەردەوام دەستیشیان تێکەڵ بوو لەگەڵ نەسارەکاندا ئەمانە باوەڕیان بەنوێژی ئیسلام و پێغەمبەر ﷺ نەبوو هەر دین و بیروباوەڕێکی تایبەت بوو بۆ خۆیان دروستیان کردبوو، هۆکارێک بوو کەخۆشیان نەیان دەزانی باسی چی ئەکەن تاوەکو ئیمامی غەزالی -رەحمەتی خوای لێ بێت- کەخۆی چوە ناویانەوە کتێبێکی نووسی بەناوی - فضائح الباطنیە- دواتر زانی ئەمانە چەندە خراپەکارن کتێبێکی لەسەر نووسین. دوای ئەوەی باوکی عیما دەدین زەنکی ئەکوژرێ لەلایەن باطنییەکانەوە عیمادەدین زەنکی منداڵ بوو، بۆیە

کەسێک بەناوی عیزالدین مەسعود ئەمیری موصڵ بوو وە یەکێک بوو لەموجاهیدەکان بۆ خۆی کەسێکی بەتواناو بەهێز بووە، زۆرێک لەمێژونووسان ئەڵێ کوردە و رەسەنی کوردە، بەڕهسەن ئەگەڕێتەوە بۆ ناوچەی "اربیل" یان "اربائیلۆ" واتا هەولێری ئێستا، دوای ئەوەی ئەمیش شەهید ئەکرێ هیچ کەسێک نامێنت لە موجاهیدەکان نامێنێت بیخەنە ئەو جێگەیە، لێرەدا دەنگی کەسێک بڵاو ئەبێتەوە لەجێگەیەک وە لە شەڕێکا بەناوی جسریان بەجەنگی جسر ناسراوە لەمێژوودا وەکو کوڕێکی منداڵکاری بەهێز سەردەردەهێنێ کەسوپای مەمدوحی کوڕی تونتکین و عیزالدین مەسعود ئەپارێزی. کەسێکی دیندار و ناودار و خۆشەویست لە ناوخەڵکی دا ئەویش عیمادەدین زەنکی یە لەهەرلایەکەوە موجاهیدان و شۆڕشگێرانی ئەو سەردەمە سەیرئەکەن کەوا عیمادەدین زەنکی وەکو شێر پەلامار دەدات بەرانبەر نەسارەکان لەشەڕی جسرا وە نایەڵێت بێنە پێشەوە نەیان توانی ئەو ناوچەیە بگرن کەپێی ئەوترێ ئیمارەتی حرا بۆیە لەجێگەی خۆیاندا مانەوە نەیانتوانی بێنە پێش بستێک خاکی تری موسوڵمانان، لەو کاتەدا دوو کەسایەتی گەورە یەکێکیان کورد بوون قازی موصڵ ئەبن یەکیان بەناوی بهاءالدین شارەزوری ئەوی تریشیان بەناوی صلاح الدینی کوڕی محمدی یاغیسانی کە هەردووکیان لەلایەن سوڵتان مەحموودی سەلاجیقەوە دامەزرا بوون لەناوچەکانی موصڵ دا لەساڵی ٥٢١ کۆچی لەم ساڵەدا کێشەیەک و بۆشاییەکی سیاسی زۆر کەوتە ناو خەڵکی دەسەڵاتی موصڵ هیچ کەسێک نەی ئەزانی کێ هەڵبژێرن لەمانە.

خەڵکی سەلاجیقەکان بەرە و کۆتایی رۆشت بوون تەنها سوڵتان مەحموود مابوو لەناوچەکانی سەلاجیقە و کرمان و ئێران دا بەگشتی واتا لە طوس مەشهەدی ئێستا و ناوچەکانی ئەفغانستان و ئێرانی ئێستا دادەنیشت، لەو کاتەدا وەڵامی بۆئەنێرن کەوا دوو کەس دێت بۆئەوەی یەکێک هەڵبژێرن و بیکەن بەئەمیری موصڵ، چونکە باوەڕیان بەدەوڵەتی عەباسی نەبوو. دەوڵەتی عەباسیش ئەوەندە گەورە نەبوو وە فاطمیەکانیش بۆخۆیان خراپە کاربوون، بەشێکی موصڵیش بزاڤی جیهادی تێ کەوتبوو واتا ناوچە کوردنشینەکانی هەولێر، دهۆک، دیاربکر وحسن الکیف هەموو ئەمانە کە بە جەزیرەی عمر ناسراون یان ناوچە شاخاویەکان وە یاخود ناوچە کوردستانی، ئەوە بوو کە بهاءالدینی شارەزوری و صلاح الدین محمدی یاغیسانی ئەکەو نەڕێ و ئەچن بۆلای سوڵتان مەحموود و پێی دەڵێن کەوا کەسێک دامەزرێنێ کەدەسەڵاتدار بوو لەناو سوڵتەی موصل دا، ئەو کات هەموو ناوی عیمادەدین زەنکیان بیست بوو خۆشیان دەویست بۆیە کە ئەچنە لای سوڵتان مەحموود باسی عیمادەدین زەنکی ئەکەن کە ببێتە ئەمیری موصڵ، هەروەها باسی ئەوە دەکەن کە باوکی عیمادەدین زەنکی لەگەڵ باپیری سوڵتان مەحموود دا بووە کەناوی مەلیک شایە، سوڵتان مەحموود رازی ئەبێت بەوەی کە عیمادەدین زەنکی ببێتە ئەمیری موصڵ هەرچەندە عیمادەدین زەنکی خۆی ئاگایی لە هیچ شتێک نەبوو، دوای ئەوەی قازی شارەزووری ئەگەڕێتەوە هەواڵی سوڵتان مەحمووديش ئەگەیەنێتە خەڵکی موصڵ هەموویان دەڵێن: بەڕاستی هەڵبژاردنێکی زۆر جوانی کردووە و پیاوێکی زۆر بەڕێزی هەڵبژاردووە ئەویش عیمادەدین زەنکییە.

عیمادەدین زەنكی لەسەرەتای لاوێتی دا بوو وە كەسێكی زیرەک وخۆشەویست بوو وردە سوڵتەو دەسەڵات پەیدا ئەكات لەناوچەیكەیان وە سنووری وڵاتی خۆی ئەپارێزێت و سەركەوتن بەدەست دەهێنێت لەپاشاندا ڕۆژێک خەلیفەی موسوڵمانان المستضیء باالله بانگی ئەكات بەهۆی ئەوەی سوڵتەی پەیدا كردبوو بەفێڵێک بیكوژێت، ئەوە بوو المستضیء باالله یش بەهۆی كەسێكەوە كەناوی بهروزی خادمی بوو و كوردیش بوو بهرۆز سەرۆكی شورطه و پاراستنی ئاسایشی بەغداد و ناوچەكانی دەوڵەتی عەباسی بانگی ئەكات بۆ ئەوەی عیمادەدین زەنكی بكوژن، عیمادەدین زەنكیش بە سوپایەكی بچووكەوە بەڕێ ئەكەوێ بۆلای خەلیفەی موسوڵمانان، بەڵام دوای ئەوە لەناو شاری بەغداد بیرئەكاتەوە كە ئەیانەوێ مەكرو مەكیدەیە بیكوژن، چونكە سەلاجیقەكان هێشتا دەسەڵاتیان هەیە بەم هۆكارە ئەگەڕێتەوە و رائەكا، بەڵام خەلیفەی عەباسی خەڵكانێک ئەنێرێ بەشوێنیا بۆئەوەی عیمادەدین زەنكی بكوژێت و موصڵ بخاتە ژێردەسەڵاتی خۆیەوە،عیمادەدین زەنكی لەكاتی گەڕانەوەی دا بە تكریت دا ئەگەڕێتەوە خێزانێكی تێدایە ناوی نجم الدین ئەیوب و ئەسەدەدین شێركۆیە پەنا ئەبات بۆ ئەم خێزانە كە بەڕەسەن كوردن لەناوچەكانی ئازەربایجان و ورمێ وە هاتوون لەو ناوچە نیشتەجێ بوون، ئەم خێزانە پەنای عیمادەدین زەنكی ئەیەن وە خۆیشی و ئەو سوپا كەمەشی كە لەگەڵیدایەتی ئەی پارێزن. عیمادەدین زەنكی هەمیشە چاكەی ئەم خێزانەی لەبیرە و بیری ناچێتەوە كە بەخێزانی ئەیوبیەكان ناسراون كە باوكی صەڵاحەدینی ئەیوبیە لەگەڵ ئەسەدەدین شێركۆ كە هەردووكیان بران و سوپاكەی عیمادەدین ئەپارێزن و دواتر بەرەو موصڵ ئەگەڕێتەوە.

دوای ئەوەی ئەم خێزانە عیمادەدین زەنكی و سوپاكەیان پاراست لەدەستی خەلیفەی عەباسی، خەلیفە پێیان ئەزانێ و دەربەدەریان ئەكات، بەڵام هێشتا صلاحە دین لەدایک نەبووە ئەم ڕەوشە ڕوو دەدات، ئەم خێزانە كە بەڕەسەن كوردن و خاوەنی شەرەف ونەسبی كوردین و خەڵكی شوێنێكن ئەگەڕێنەوە بۆ عەشایەری "ڕەوادی" ڕەوادیش تیرەیەكن لە خێزانی هەزبانی یەكێكە لەدەوڵەتە كوردیەكان كە لە ورمێ وە دەسەڵاتی دەستی پێ كردووە تا ناوچەكانی خوارو عێراق و ناوەندی ئێران، هەروەها حەسنەوەی، دیناوەری و ئەیوبی كە هەموو ئەمانە دەوڵەتی كورد بوون و دەستی خێریان هەبووە بەسەر جیهانی ئیسلامی. ئەم بنەماڵەیە بەڕەسەن لەهەزبانیەكانن و عەشیرەتێكی كوردن لە نێوان ئەرمەنیا و ئازەربایجان و ئەو ناوچانە ئەژین كە نزیكن لە ورمێ واتە ڕەزاییەی ئێستا، گوندەكەیان ناوی "ئەجدنیقان" بووە نزیک شاری دیون-ی ئازەربایجانە .

ئەم خێزانە بەهۆكاری كێشەی خۆیان لەگەڵ ئەرمەنەكان دا و خێزانێكی زۆر گەورەن ئەبێت بەشەڕیان زۆر لەیەكتری ئەكوژن لەدوای ئەوەی كە سوڵتەو دەسەڵاتیان كەم بووەوە توانای ئەرمەناكانیان نییە، چونكە دەوڵەتی قرژ دەوڵەتێكی نوێ بەهێزەو سەرەتایەتی و دەست پێ ئەكات و سەر دەردەهێنێت لەگەڵ دەوڵەتی جۆرجیا هەردووكیان دەوڵەتێكی نەسارا زۆر خراپەكارن هاوكاری كۆمەڵێک خەڵک ئەكەن لەناوچەكانی خەواریزم دا كەئەمانیش تواناییان نییە ڕووبەڕووی خەواریزمەكان و دەوڵەتی قرژ و دەوڵەتی جۆرجیا ببنەوە، بۆیە ناچارن بە كۆچەری دێن و ناسراویەكیان هەیە لەگەڵ "بەهرۆز"دا سەرۆكی شورطەی بەغداد كەزۆر خۆشەویستە لەدڵی خەلیفەی موسوڵمانان، نجم الدین ئەیوب باوكی صەڵاحەدینی ئەیوبیە زۆر هاوڕێیەتی یان

هەیە لەگەڵ بەهروزدا لەو ناوچانە نیشتەجێ ئەبن. هەرچەندە باس لەوە دەکرێت کە بنەماڵەی صەلاحەدینی ئەیوبی عەرەبە و بەڕەسەن ئەگەڕێتەوە بۆ عەدنانییەکان، بەڵام ئەمانە ڕاست نین تەنانەت عەرەبەکان خۆشیان شانازی بە صەلاحەدینی ئەیوبی و کوردایەتی صەلاحەدینی ئەیوبیەوە ئەکەن. بۆیە صلاحەدین ئەیوبی ئینکاری عەرەبایەتی خۆی کردووە و خۆی بەکورد زانیوە، وتویەتی من لەخێزانێکی کوردم و بنەماڵەی خۆم ئەگەڕێنمەوە بۆکورد، ئەوە قسەی هەندێ لەعەرەبە شۆڤینییەکانە کە دەڵێن گوایە بنەماڵەیان بەڕەسەن عەرەبەو لەگەڵ ئافرەتی کورد ژن و ژنخوازیان کردووە و تێکەڵ بوونە.

ئەم بنەماڵەیە دێنە ناوچەکانی شاری تکریتی ئێستا کە زۆر کۆنە لەسەردەمی دەوڵەتی فارسە و قەڵاو قولەیەکی زۆر زۆری تێدا بوو، جێگەیەکە لەسەر ڕووباری دیجلەیە ئەم قەڵایە پێشترسەرچاوەی ئازوقەو زەخیرەو مەخزەنی فارسەکان بووە دژی ڕۆمەکان، ناوچەیەکی زۆر بەربڵاو گەورەیە، کاتێک ئەیوب شادی واتە باپیری صەلاحەدینی ئەیوبی ناوی شادی بووە، باوکی صەلاحەدینی ئەیوبی نجم الدینی ئەیوبە کە دێن پەیوەندی ئەکەن بەکەسێک بەناوی بەهروز کە پەیوەندی پێوە ئەکەن ئەوانیش لەبەرئەوەی کە خێزانێکی گەورەن ئەیکات بە ئەمیری ئەو جێگەیە، هەروەها ئەسەدەدین شێرکۆ ئەکات بەهاوکاری براکەی کە بووە بەحاکمی ناوچەی تکریت، بۆیە ئەم خێزانە ئەوەندە خۆشەویست بوونە لەناوخەڵک دا، چونکە ڕەچەڵەکیان ئەگەڕێتەوە بۆ هەزبانییەکان .

صەلاحەدینی ئەیوبی لەساڵی ٥٣٢ کۆچی لە دایک ئەبێت، کاتێک لەدایک ئەبێ دایکی بەسەریەوە دەمرێت وە لەو شەوەدا لەدایک ئەبێت کە بنەماڵەی شادی ئەیوب دەربەدەر ئەکرێن و نجم الدین ئەیوب و ئەسەدەدین شێرکۆی برای ئەیانەوێ پێکەوە ناوچەی تکریت بەجێ بهێڵن و بڕۆن بەرەو جێگەیەک، کە خۆشیان نازانن بەرەوکوێ ئەچن لەسەر ئەوەی پەنای عیمادەدین زەنکیان یاوە، وەک لەکتێبی مێژووی "تاریخ دولتین النوریە صلاحیە" لەم کتێبەیا باس لەوە ئەکات کە ئەڵێت بەهروز زۆر خەجاڵەت بوو بەوەی کە بەرانبەر بەم خێزانە کوردیە بوەستێتەوە و پێی ناخۆش بوو بۆیە ئەو ڕێگەی بۆکردنەوە و پێش ئەوەی هێرش بێنە سەریان پێی وتن بڕۆن لە ناوچەکەدا، چونکە خەلیفەی عەباسی ئەیەوێ لەناوتان ببات. شێرکۆ مامی صەلاحەدین ئەیوبیە لەگەڵ باوکی دا زۆر بێتاقەت ئەبێت بەو حاڵەتەی کە بەسەریاندا هاتووەو هیچ کەسێک بە هاواریانەوە نایەت و خۆشیان لەناوچەیەکی ترەوە دەربەدەر کراون، ئێستاش جارێکی تر دەربەدەر ئەکرێن لەناوچەی تکریت کە حاکم بوون، بەڵام ئەبێت رابکەن و لەو جێگەیە نەمێنن، بیرئەکەنەوە لەوەی کە بە شەو بڕۆن بۆ ئەوەی کە لە کەمینی خیلافەتی عەباسی رزگاریان بێت ئەوە بوو بەشەو کەوتنە ڕێ صەلاحەدین کەناوی ئەسڵی یوسفە دەست ئەکات بەگریان و دایکیشی نەماوە شیری باتێ هەربۆیە باوکی صەلاحەدینی ئەیوبی ئەیەوێ بکوژێ هەرچۆنێک بێت بە بەشێرکۆ دەڵێت کەوا بیکوژێت، چونکە منداڵێکی شومە بۆئەوەی رزگاریان بێت لەدەستی لەو کاتەدا یەکێک لەوانەی کە خزمەتکاری ئەو بنەماڵەیەیە کە لە "وفایە الاعیان" باسی لێوە ئەکات کە ئەیانەوێ صەلاحەدینی ئەیوبی بکوژن چوونکە منداڵێک بوو باوکی زۆر پێی بێتاقەت بوو بەوەی کە بەمنداڵێکی شومی ئەزانێت بڕیار ئەیەن لەسەر ئەوەی بیکوژن

یەکێک لەوانەی خزمەتکاریانە ئەکات لایان لەمێژوودا هاتووە سەرزەنشتی ئەکات و ئەڵێ ئەی گەورەم ئەمە چییە وا وای لێ ئەکەن کە ئەم منداڵە بچووکە وا لە تۆ کات ببێتە نارەحەتی و ناهەمواری بەسەر تۆوە کە لە کاتێکدا ئەمەچی کردووە، چ تاوانێکی کردووە تۆ بێی ئەم منداڵە بەم شێوە بکوژرێت، بۆ ئەی کوژن ئەمەچی پێیە ئەوەی کە ئەیکات هەمووی قەدەری خوای گەورەیە دواتر وازی لێ ئەهێنێ و ئەو پیاوە خۆی و منداڵەکە هەڵ ئەگرێ و ئەیبات .
صەڵاحەدینی ئەیوبی لە یەکەم شەوی لەدایک بوونییەوە باوکی دەیویست بیکوژێت و رزگاریان بێت بەدەستی یەوە، صلاحەدین لەگەڵ باوکی و نجم الدین ئەیوب و ئەسەدەدین شێرکۆ کە لە تکریتەوە بەرەو موصڵ ئەچوون گەشتنە لای عیمادەدین زەنکی ئەویش زانی کەوا لەسەر ئەو دەرکراون بەوپەڕی خۆشەویستی وبرایەتیەوە باوەشی کرد بەهەموویان داو هەموویانی گرتە ئەستۆی خۆی وە رێزێکی زۆری لێگرتن وپارەو سەروەت و سامانێکی زۆری دانێ و رێزی زۆری گرتن وتی ئەم جێگەیە بۆی هاتوون ماڵ و مەنزڵگای خۆتانە. عیمادەدین زەنکی پیاوێکی زۆر بەڕێز بوو وە خاوەنی موصڵ بوو، لەو سەردەمەدا بەشێک لەسەلاجیقەکان کە تورکمانن دژایەتی ئەم پیاوەیان ئەکرد، چونکە ئەم پیاوەش خۆی تورکمان بوو بەڵام لەسەلاجیقەکان نەبوون لەبنەماڵەی زەنکی بوو، بەڵام والی یەک بوو لەلایەن سەلجوقیەکانەوە دامەزرابوو، کە ئەو کات سوڵتە و دەسەڵات لەلایەن دەسەڵاتدارەکانەوە دابەش ئەکرا نەک لەلایەن خەلیفەکانەوە .
عیمادەدین زەنکی کەسێکی دیندارو موجاهید بوو بەردەوام لەجیهاد دابوو، وەفایی نجم الدین ئەیوب و ئەسەدەدین شێرکۆی بیرنەئەچویەوەو ویستی قەرەبوی هەندێک لەو چاکانەی بۆ بکاتەوە، عیمادەدین زەنکی کەسێکی ژیر بوو دەیویست جێ پێی خۆی قایم بکات و هەموو میرنشیتەکان یەک بخات خۆی ئامادە بکات بۆ جەنگی نەساراەکان و جیهاد بۆ ئەمەش پێویستی بەو دوو قارەمانە هەبوو، هەروەها دوای ئەوەی جیهاد و خەبات دەستی پێ کردەوە دژی نەساراەکان و باطنیەکان، عیمادەدین زەنکی بە سوپاکەی خۆیەوە توانیان جێگەیەک رزگار بکەن کە ناوی بەعلەبەک بوو کە لەساڵی ٥٣٤کۆچی ئازادی کردوو خستیە ژێرحوکمی خۆیەوە، بۆ گەورەی نجم الدین ئەیوب کە باوکی صلاح الدین ئەیوبی بوو کردی بەوالی بەعلەبەک، لەپاشان زیاتر گرنگی دا بە صەڵاحەدینی ئەیوبی، چونکە راستە چەن ژنێکی هەبوو بەڵام لەو سەردەمەدا عیمادەدین زەنکی و ئەو خەڵکانەی تر بەردەوام پێیان خۆش بوو منداڵانێک خۆیان پەروەردەی بکەن بەو شێوەیەی کە ئەیانەوێ بۆیە صلاح الدین ئەیوبی نەچووە لای باوکی پەروەردە بێت ماوەیەک لە بەعلەبەک بوو، بەڵام تەمەنی منداڵی لەلای عیمادەدین زەنکی پەروەردە بووە نەک لای باوکی، باشترین کەسایەتی وگەورەترین سەرکردەش دەرچووە. صەڵاحەدینی ئەیوبی لە باوکیەوە وەری نەگرتووە هەرچەندە باوکی کەسێکی بەتواناو دیندارو والی بووە، بەڵام ناگاتە کەسایەتی عیمادەدین زەنکی. بۆیە عیمادەدین زەنکی خۆی صەڵاحەدینی ئەیوبی پەروەردەکردووە، زۆر رێزیشی لەکەس وکاری گرتووە وە رەوشتیکی جوان وسەرکردەی و دینداری وای فێر ئەکات کە صەڵاحەدینی ئەیوبی لەتەمەنی ٦-٧ساڵیدا هەمووقورئان لەبەرئەکات. صڵاحەدین ئەیوبی ئەوەندە بە توانا پەروەردە ئەبێت لەسەردەستی کوڕەکەی عیمادەدین زەنکی دا بەناوی نورالدین مەحموود پۆستی گەورەی شورطەی هەموو دیمەشق ئەگرێتە ئەستۆی خۆی،

هیچ كەسێک ناتوانێ لەسەردەمی صلاحەدین ئەیوبی دا كەهەندێ دەڵێن تەمەنی ۱۸-۱۹ ساڵە و هەندێكی تر دەڵێن لەنێوان ۲۰-۲۲ساڵی دا بووە توانی پۆستی شورطە بگرێتە دەست كە ئێستا پێی ئەوترێ پۆلیس، لە سەردەمی بەڕێوەبەرایەتیەكەی ئەودا دیمەشق دا دزی تێدا نەماوە صەلاحەدین كەسێكی دیندارو بە توانا بوو لەناو دیمەشق دا كەخۆی ناوی یوسف بووە ناوی یوسف صەلاحەدینی لێنراوە، ئەمەندە خۆشەویست بووە لەناوخەڵكی دا هۆنراوەیان بەسەردا ئەوتەوە، خۆی بەشەوان دا ئەگەڕا بەسەر گەڕەكەكاندا دەڵێن وەک عمر كوڕی خەتاب و عمری كوڕی عبدالعزیز بووە كە لەو تەمەن منداڵیەدا تا بەو شێوەیە پەروەردە بووبوو، لەوسەردەمەیا هەستی بەرپرسیاریەتی ودینداری و ئەمانەتێک كردووە كە لەسەر شانی بوو بیەوێ بەجوانتریش شێوە ئەو خەڵكەی كە لەبەردەستیدایە ئەمانی بۆدیاری بكات.

نورەدین مەحموود و ڕێكەوتننامەی شاوری سەعدی:

ڕێككەوتنی شاوری سەعدی لەگەڵ نورەدین مەحموود و شۆڕشەكانی بەسەركردایەتیی ئەسەدەدین شێركۆ و صەلاحەدینی ئەیوبی دژی نەساراەكان لەخاكی میسر دەست پێ دەكات.
لە باسی پێشودا باسی ئەوەمان كرد، كە خێزانەكەی كێ بوون و صەلاحەدین چۆن پەروەردە بوو، پاشان چۆن گەیشتە پۆست و پلەی سەرۆكی شورتەی دیمەشق.

لەم كاتەدا ڕووداوێک ڕوو ئەیات ئەویش ئەوەیە لەپڕ وەزیرێكی شیعی وەزیری خەلیفەی فاطمیە كە ناوی عاضدە لەساڵی ٥٥٨كۆچی ڕادەكات بۆلای نورەدین مەحموود كوڕی عیمادەدین زەنكی، لەومەودوا لەسەر شانۆی سیاسی عیمادەدین نامێنێت كوڕەكەی دێتە جێگەیی و دەوروژێت بەدەستی شیعە باطنییەكان.
عیمادەدین زەنكی بەدەستی شیعەكانی باطنیە حەشیشیەكان وە حسن كوڕی صباح و كۆمەڵەكەی دە كوژرێ، كوڕەكەی جێگەی ئەگرێتەوە كەناوی نورەدین مەحموود بوو. ئەویش كەسێكی ئازاو بەتوانا بووە وە لەسەر ڕێچكەی باوكی بووە، كەسێكی دیندارو لەخوا ترس بووە، زۆرێک لەزانایان دەڵێن: نورەدین مەحموود هەموو دووشەممان و پێنج شەممانێک بە ڕۆژوو بووە. بەردەوام خۆشەویستی بۆ خەڵكی هەژار و میللەتەكەی بووە، بەردەوام لەگەڵ زانایان دانیشتووە كۆبوونەوەی بەردەوام بووە كۆڕی زانست و زانایان بووە، بۆیە لەوسەردەمەدا وەزیری خەلیفەی فاطمی ناوی شاوری سعدی بوو ڕووئەكاتە ئەو جێگەیە كە لەناو میسردایە هەمان شێوەی خیلافەتی عەباسی هەیە، ئەمانە ئەیانەوێ لەڕێگەی سوودانییەكان و مەراكیشیەكان واتا ئەمازیغەكان و لەڕێگەی میسریەكان كە ململانێیەكی زۆریان هەیە لە نێوانی یەكتریدا بۆ پلە و پایە و دەسەڵات
لەو سەردەمە خەلیفە هیچ ئەرزشێكی نەبوو تەنها ڕەمزی بوو عاضدیش هیچ توانایەكی نەبوو شاوری سعدی وەزیری خەلیفە عاضد بوو ڕادەكات و داوای پەنابەری لە نورەدین مەحموود دەكات بۆئەوەی یارمەتی بدات وهاوكاری بكات، نورەدین- یش بێ ئەوەی داوای هیچ شتێكی لێبكات ڕازی بوو چونكە ئاواتیەتی وە بیری بەلای میسر دایە وا بۆماوەی ۱۰۰ساڵە قودس

لەسەردەمی سەلاجیقەکانەوە داگیر کراوە، ئەمیش ئاواتیەتی قودس رزگار بکاتەوە، میسریش بخاتەوە ژێر رکیفی خۆیەوە،،چونکە بەدرێژای مێژوو فاطمیەکان و نەساڕاکان هەردووکیان پێکەوە دەستیان تێکەڵ کردووە بۆ لێدانی ئەهلی سوننەت و جەماعەت، پاشان فاطمیەکانیش بوون کە بەشێک لە شامیان بەگشتی دا بەدەستەوە هەر لە ئەنتالیا و ئالانیا وە تاوەکو ئەگاتە عەککا وفەڵەسطین وغەززە و پێشکەشی دەوڵەتی نەساڕایان کرد.

شاوری سعدی داوای کۆمەک وهاوکاری ئەکات هەروەها بە نورەدین مەحموودیش دەڵێت هەرکاتێک تۆ توانیت هاوکاریم بکەی ئەوا من هاوکاریت ئەکەمەوە لەمەولاو سەربەتۆ دەبم وە ئیتر ناچمە ژێر کیفی سوڵتانی فاطمیەکان! بۆ ئەم مەبەستە ئەسەدەدین شێرکۆ دەنێرێ لەگەڵیدا و برازاکەی بەناوی صەڵاحەدینی ئەیوبی کە ئەو کات تەمەنی ٢٠-٢٢ساڵ بووە ئیتر لێرەوە صەڵاحەدین لەسەر ئاستی دیمەشق ناسرابوو نازناوی ناصریوسفی وەرگرت. صەڵاحەدین ئەیوبی لەگەڵ مامی دا دەکەونەڕێ توانیان مەملەکەتی میسر بگەڕێننەوە بۆلای نورەدین مەحموود وە سەری نورەدین مەحموود بەرزبکەنەوە لەساڵی ٥٦٤ کۆچی.

جێگەی ئاماژە پێکردنە لێرەوە صەڵاحەدینی ئەیوبی لەسەر ئاستی جیهانی وردە وردە ناو دەردەکات، کە ئەم کەسە کێیە، وە تواناى چییە؟ صەڵاحەدینی ئەیوبی لە بەعلەبەک کە باوکی والی ئەبێت منداڵی خۆی لەوێ ئەباتە سەر، لەپاشاندا لەتەمەنی ٦-٧ساڵی قورئان لەبەر ئەکات و فێری زمان ئەبێت و هەروەها نحو و صرف ئەخوێنێت و فێری زانستی شەرعی ئەبێت، وە یەکێک لەو کەسانەی کە لە خزمەتیدا ئەبێت ئەیوبی و فەرمودەی لێ وەرئەگرێت حافظی کوڕی ئەبی بکری سەلەفی‌یە، ئەبی طاهری کوڕی عەوف، شێخ قوطب الدینی نیسابوری و عبدالله بن بری نحویە زۆر هەست و خۆشەویستی هەیە بۆ فیقهی ئیسلامی و هۆنراوە. کاتێکیش ئەبێت بەسەرۆکی شورطە ی دیمەشق لەسەردەمی نورەدین مەحموود بەردەوام لەدەرس و دەورەی کەسێکدا ئەبێت، کە لەمزگەوتی ئەمەوی بەناوی عبدالله کوڕی ابی عصرون کە یەکێکە لەزانا ناسراوەکانی ئەهلی سونە و جەماعەت وانە دەڵێتەوە و ئەویش لە خزمەتیدا دائەنیشێت بۆ ئەوەی سوود لە زانستەکەی وەربگرێت صەڵاحەدینی ئەیوبی هەروا بەئاسانی لە دینی ئیسلام تێنەگەشتووە، بەڵکو ماوەیەکی دوورو درێژی سەلاجیقە و پاشان دەوڵەتی زەنکییەکان ئەو موجاهیدەیە کەئەمی پێ گەیاندووە هەروا بەئاسانی نەیتوانیوە پێ بگات، بەڵکو ساڵانیک لە شەونخونیدا بووە تا پێی گەیشتووە، وە گەیشت بەو روشدەی کە ناوی صەڵاحەدینە. هەروەها صەڵاحەدینی ئەیوبی و عیمادەدین زەنکی و نورەدین مەحموود و مەمدوحی کوڕی تونتکین و کەتبوغە هەموو ئەمانە، کە لەم مێژووە دا باسمان لێوە کردووە هەموو کەسانێک بوون، کە بەرانبەر بەشەپۆلی کوفری نەسارا و باطنی و شیعەکان وەستاونەتەوە.

صڵاحەدین لە هەموو بوارەکاندا بەتوانا بووە لە سوارچاکی، دروستکردنی مەنجەنیق، دانانی پلانی جەنگ، راوکردن و مەلەوانی ...هتد. لەهەموو ئەمانەدا نمونە بووە لەگەڵ زیرەکیی و هێمنی و لەسەرخۆیی و دینداری، وە لەگەڵ خواپەرستیی و خواناسییەکەی و دادپەروەری، کە لە دڵ و دەرونی دایە و لە رێگەی ئەو زانا بەرێزانەوە وەریگرتووە. خواناسی دڵ و دەرونی ئەم پیاوەی پڕکردبوو، هەروەها دادپەروەری بەرانبەر بەهەمووکەسێک لە میللەتەکەی یان شوێن

كەوتەكەی كە لەژێر دەستیدایە، كۆمەڵەیەكی تەواو ئیسلامی لەدەوری كۆبببوونەوە بۆیە ناویان نابوو صەڵاحەدینی ئەیوبی هەروەهاناصریوسف صەڵاحەدینی ئەیوبیوە كەسایەتی یەكە جێگەی شانازی رۆژئاواو رۆژهەڵاتە كەسێک نییە لەم مێژووەیدا كەناوی صەڵاحەدینی ئەیوبی بهێنیت و نەیناسێ .

صلاحەدین زیاد لە ١٢بۆ ١٣ برای هەبووە، یەكێك لە زاواكانی مەلیک مظفرە، كە هەندێک دەڵێن لە هەولێر بووە كە گوایە مەولودی پێغەمبەر ﷺ ئەو دایمەزراندووە كە ئەمە دوورە لەڕاستییەوە. یەكێک بووە لەئەندازیارەكانی دروستكردنی قەڵاو پرد كە لەمێژووی موسوڵمانان دا باس لەئەندازیارەكان ئەكرێت یەكێک لەئەندازیارە گەورەكان مەلیک مظفری كوردی یە زاوای صەڵاحەدینە. برایەكی تری هەیە صەڵاحەدین بە هەمان ناو واتا مەلیک مظفر لەشەڕێكدا كە شەڕی عەككایە هەواڵی كوژرانی ئەهێنن، بەڵام صلاحەدینی ئەیوبی بە لەسەرخۆی شەڕەكەی خۆی ئەكات بێ ئەوەی تێک بچێت، ئەمە زۆر گرنكە كە كەسێک ئەم توانایەی هەبێت خاوەنی ئەم سەركردایەتی یە بێت، چونكە خاوەنی لێزانی و سەرمەشق و ئەژدەر بووە كەتوانی ترس و بیم بخاتە دڵی دوژمنانییەوە. ئەویش لەسەر ئەو فەرمودەی پێغەمبەری خوا ﷺ ئەفەرموێت: نصرت بالرعب مسيرة شهر. واتا: خەڵكانێک لە ئێوە ئەگەر بۆ خوا رێكبكەون و بۆ خوا كاربكەن خوای گەورە ترس و بیم دەخاتە دڵیانەوە، ئەگەر مانگە رێگایەكیش دووربن لە دوژمنەكانتان.

باسمان لەوە كرد كە لە ناكاو وەزیرێک خۆی ئەكات بەلای نورەدین مەحموود دا و داوای پەنابەری لێ ئەكات داوای ئەوەی لێ كرد، كە هێزی باتێ بۆ ئەوەی شەڕی بوو لەگەڵ كەسێک بەناوی رۆزریک كوڕی طلایعی بە دەستی خۆی كوشتبووی هەڵهات، پاشان ضرغام دەسەڵات دەگرێتە دەست

لەساڵی ٥٥٨ كۆچی دا شاور سەعدی ئورزیكی كوڕی طلایع دەكوژێت و بەسەریا سەرئەكەوێ، پاشان لەدوای ئەوەی سەركەوتن بەدەست دێنێت لە رێگەی شۆڕشێكەوە ئەویش لە ناو دەبات كەسێک دێت لە بەهێزەكان بە ناو ضرغام كە باجی دەدا بە قودس بۆ ئەوەی هاوكاری بكات دژی نورەدین مەحموود .

نورەدین مەحموود لەگەڵ پاشای بیت مەقدیس كەناوی ئاموری-یە خاچپەرست بوو زۆر ئەترسا لە نورەدین مەحموود، نورەدین مەحموودیش ئەترسا لێی واتا لە هێزی نەسارا و فرەنجە لەگەڵ هێزی فاطمی ئەترسا، چونكە بەردەوام بەدرێژای مێژوو ئەمانە دەستیان تێكەڵ بووە لەگەڵ یەكتردا، هەروەها ضرغام كاتێ كە بوو بەوەزیر بڕیاریدا بوو كەوا ساڵانە باج بە پادشای قودس ئاموری بدات، بەڵام بەهۆی دەستی دەستی ضرغام كە باجی ساڵانەی نەداوە بەقودس ئاموری سوپای ئامادە كرد بۆ داگیركردنی میسر وە بەبیستنی ئەم هەواڵە نورەدین مەحموود ترسا میسر بكەوێتە ژێر دەستی فەڕەنسیەكانەوە ئەوەبوو خێرا داوای لە شێركۆ كرد خۆی ئامادە بكات و سەركردایەتی سوپا بكات بۆ میسر لەگەڵ صەڵاحەدینی برازایدا وە بەلاشییەوە گرنگ بوو هاوكاری شۆڕشەكەی شاوری سعدی بكات بۆ ئەوەی هیچ نەبێت نورەدین مەحموود بتوانێ هێرش بكاتە سەر ئامورییەكان بۆئەوەی دەست نەخاتە ناو سیاسەتی میسرەوە، چونكە فرەنجە و نەسارایەكان بەگشتی وە ئامورییەكان دەستیان ئەخستە ناو سیاسەتی فاطمییەكان، بۆیە شۆڕشەكەی شاوری

سعدی بەسەرۆکایەتی ئەسەدەدین شێرکۆی مامی صەلاحەدینی ئەیوبی وە هەروەها صەلاحەدینی ئەیوبی سەرکەوتنی بەدەست هێنا بەم هۆیەشەوە توانیان بچنە ناوەوە، بەلام ئەوەی کە هەمووانی سەرسام کرد شیعە بوو کە جارێکی تر هاوپەیمانی شاور بوو لەگەڵ ئاموری دا! کاتێکیش ئەسەدەدین شێرکۆ و صەلاحەدینی ئەیوبی بەتەنها رۆشتن شۆڕشەکەیان بۆکردوو بەهاوکاری سوپاکە گەڕایەوە ئەمە جاری یەکەم بوو.

کاتێ کە زانییان بەم شێوەیە کار ئەکەن و هیچ پەیوەست نین بە پەیمانی خۆیانەوە جارێکی تر لەگەڵ ئاموری دا رێککەوتنەوە کە سەر بە مەملەکەتی بیت مەقدیس بوو لە دژی ئەسەدەدین شێرکۆ و صەلاحەدینی ئەیوبی بۆ ئەوەی لەناویان بەرن، ئەوانیش زانیان کە ئەم حاڵەتە رووی داوە ئەوە بوو شەڕێک روویدا لە ناوچەکەدا لەنێوان رێککەوتنی شاوری سعدی و ئاموری پاشای قودس دژی نورەدین مەحموود و صەلاحەدینی ئەیوبی، بەلام ئەمان توانیان سەرکەوتن بەدەست بێنن و سەربکەون بەسەر سوپای نەساراکاندا کە ئەوکات پێیان ئەوترا سوپای شامی وە هەروەها سوپای میسری و نەسارا، ئەو شوێنەی کە شەڕەکە تێدایدا روویدا پێی ئەوترێ بلبیس کە لەنێون مانگی رەمەزان و ذوالحجەی ساڵی ٥٥٩ کۆچی بوو واتا دوو مانگ بەردەوام بوو. نورەدین توانی سەرکەوتن بەدەست بێنێت چونکە کاتێک ئەسەدەدین شێرکۆ و صەلاحەدینی ئەیوبی بەیەکەوە شەڕیان ئەکرد لەناوچەی بلبیس بوو وە ئەم توانی بڕوات هێزێکی تر کۆبکاتەوە و دەوری نەساراکان بدات کەترسی ئەوەیان هەبوو لەدوو جێگەوە بکرێ بۆ بەرێکەوتنی لەنێوان نەساراکان و سوپای نورەدین مەحموود کە جارێکی تر هەموویان بگەڕێنێتەوە شوێنەکانی خۆی و کەسیان هەقیان نەبێت بەسەر کەسیانەوە. نورەدین مەحموود ئەیزانی کەوا بەتەنها ناتوانێ رووبەڕووی نەساراکان و میسرییەکان وەدەوڵەتی فاطمییەکان ببێتەوە بۆیە رازی بوو وە سوودی وەرگرت لەو ئاگربەستە یان رێککەوتنە لەگەڵ شاوری سەعدی وە بۆجاری دووەم ئەسەدەدین شێرکۆ گەڕایەوە بەرەو میسرو لەرێگەدا دووبارە ویستی کارێک بکات لەسەر نورەدین مەحموود. ئەسەدەدین شێرکۆ شارەزای شوێنەکە بوو وە کەسێکی زیرەک و لێزان و دیندار بوو توانی شوێنەکە ئاشکرا بکات و بیناسێتەوە ئەوجا داوای کرد کە بگەڕێتەوە بۆ میسر، صەلاحەدینی ئەیوبی لەگەڵ دابوو، ئەسەدەدین شێرکۆ سەرۆکی سوپاکە بوو کەڕۆشت بوو بەلام کاری مەیدانی سوپاکە لەدەسەلاتی صەلاحەدینی ئەیوبی دابوو. ئەمەش ماوەی ١٠ ساڵی پێچوو ئەم رووداوانە لەم کاتەدا تەمەنی صەلاحەدینی ئەیوبی لەنێوان ٢٩-٣٠ساڵی دابوو، هێزە هەیبەتێکی گەورەی هەیە مەیدانییەن دەتوانێ شەڕ لەگەڵ نەساراکان بکات .

ئەوە بوو نورەدین مەحموود رێگەی دا بە ئەسەدەدین شێرکۆ بۆئەوەی بڕوات دیسانەوە وەزیر شاور کەزانی سوپای ئەسەدەدین شێرکۆ کەوتووەتە رێ بەرەو میسر وە ئەم جارە جەنگەکە ناونرا بە جەنگی دووەم بۆ سەر میس، دیسانەوە پەیمانی بەستەوە لەگەڵ ئاموری دا چوویەوە بۆلای پاشای بیتول مەقدیس بۆ ئەوەی سوپای بۆ بنێرێ کە رێگری بکەن لەهاتنی موسوڵمانان نەیەڵن بێن، ئەوەبوو سوپای نەساراکان لە نیل پەڕینەوە کاتێک ئەسەدەدین شێرکۆ بەمەی زانی سوپاکەی برد بەرەو سەعید و سوپای ئاموری شوێنیان کەوتن هەتا هەردوو سوپاکە بەیەک گەشتن و شەڕێکی تر رووی یا لەناوچەیەکدا پێی ئەوترێ مونییە. مونییە شوێنێکە ئەکەوێتە نێوان

عین جالوت وغەززە لەوێشدا موسوڵمانان و صەڵاحەدینی ئەیوبی توانی سەرکەوتنێکی زۆر گەورە بەدەس بێنن. صەڵاحەدینی ئەیوبی ناوی دەرکرد لەو شەڕەدا، چونکە ڕێکخەری شەڕەکە بوو لەساڵی ٥٦٣کۆچی ئەوەندەی تر ناوی رۆیشت بەرەو ئاسمان و توانی وردە وردە سینا رزگار بکات تاوەکو ئەسکەندەرییە نەوەستایەوە، بۆ یەکەم جار صەڵاحەدینی ئەیوبی توانی سەربکەوێ بەسەر هەموو سوپای بێزەنتی و نەسارا و فەرەنجەدا وەسەرکەوتنی بەدەست هێنا کەتوانی تا ئەسکەندەرییەی میسر نەوەستێت وە باکووری ئەسکەندەرییە بەتەواوەتی خستە ژێر دەسەڵاتی خۆیەوە. ئەسەدەدین شێرکۆ بۆ یەکەم جار کردنی بەحاکمی ئەسکەندەرییە واتا لە ژیانی دا صەڵاحەدینی ئەیوبی بۆ یەکەم جار کە بەرپرسیاریەتی ئەمارەتی وەرگرت کرا بە بەرپرس و ئەمیری ئەسکەندەرییە.

ئەوەبوو دواتر صەڵاحەدینی ئەیوبی خۆی ئامادە کرد بۆ قاهیرە بڕوات، کە ئەوکات نەساڕاکان چوو بوونە قاهیرەوە سوپای نەساڕاکان لەقاهیرە بۆ پاراستنی فاطمییەکان ئەمانیش خۆیان ئامادە کردبوو بۆئەوەی بڕۆن، بەڵام بەهۆی ئەوەی ئاموری پێشتر داوای کەشتی دەریای جەنگییان کردبوو لەناوچەکانی ئەندەلوسەوە و لە دەوڵەتی ناڤار و بلیاردۆ و ناوچەکانی تری ئیتاڵیا و سیسلیا و ئەو ناوچانەی ترەوە، لەفەرەنسا وە بەرەو ناوچەکانی ئەسکەندەرییە رۆشتن و صەڵاحەدینی ئەیوبییان گەمارۆ دا بۆئەوەی بەرەو قاهیرە نەڕوات کە ئەم گەمارۆیە ماوەی ٧٠ رۆژی خایاند صەڵاحەدینی ئەیوبی توانی بەرگری بکات بەبێ خواردن وخۆراک تەنانەت شێرکۆی مامی ناچاربوو گەمارۆکەی میسر بە جێ بهێڵێت روو بکاتە ئەسکەندەرییە سەرچاوەکان ئاماژە بەوە ئەکەن کە ئەسەدەدین شێرکۆ دیلیکی نەسارای لابووە ئازادی کردووە و ناردی بۆ لای ئاموری، کە ڕێک بکەون لەسەر ئەوەی هەردوو سوپاکە بگەڕێنەوە و میسر بەجێبهێڵن. ئەمەش لەتواناى صەڵاحەدینی ئەیوبی و ئەسەدەدین شێرکۆدا نەما، چونکە ئەم جارە پلانێکی نێودەوڵەتی بوو لە صەڵاحەدینی ئەیوبی کرا، بۆ جاری دووەم ئەسکەندەرییە درایەوە دەست صەڵاحەدینی ئەیوبی بەشێوەیەکی زۆر زیرەکانە، بەرگرییان نەکرد زۆر بەهێمنانە گەڕایەوە زانیان دەرەقەتی نایەن گەڕانەوە بۆ ناوچەکانی شام ئەمە جاری دووەم بوو .

ئەو رێ کەوتنەی کە کرا لەنێوان صەڵاحەدینی ئەیوبی و فاطمییەکان وهێزی گەورەی نەسارادا ئەوەکرا کە دەبێت صەڵاحەدینی ئەیوبی دەستی هەبێت لە ناو ئەسکەندەرییەدا،چونکە هەمووشەڕێک کەتێیدا سەرکەوتو بێت کۆمەڵێک یاساو سوودی خۆت ئەسەپێنی بەسەرییدا. صەڵاحەدینی ئەیوبی نەیدۆڕان، بەڵکو لە وێدا کەزانیان دەرەقەت نایەن بەرانبەر بەم پیلانە نێودەوڵەتییە پەیمانیان بەست کە پاشەکشێ بکەنەوە وەک ئەوەی هیچ شتێ رووی نەدا بێت، صەڵاحەدینی ئەیوبی لەڕووی چاودێرییەوە لەناوچەکەدا مابوەوە.

لە پاشاندا بۆجاری سێیەم سەرۆکی بیتول مەقدیس ئاموری ئەم جارەش پەیمانەکەی شکاندوو سوپایەکی بەرە و میسر نارد کە دەیویست میسر بخاتە ژێردەسەڵاتی خۆیەوە، دووربێت لەچاوی سوپای شامی واتە سوپای نەسارا، چونکە دەیویست ئەم جارەیان دژی فاطمییەکان بوەستێتەوە، ئەو جەنگەشی کە صەڵاحەدینی ئەیوبی کردبووی لەگەڵ ئەسەدەدین شێرکۆدا لە بلبیس کەخاکی موسوڵمانانە، بەڵام فاطمییەکانی تێدا بوو سوپاکە چوونە ئەو جێگەیە بەهەمووهێزو توانایانەوە

ڕۆشتن ئینجا وەزیرشاور ترسی لێنیشت كەنەساڕاكان ئەم جارە بەتەواوەتی ئەیەوێ پشتی تێبكەن، هاتوون بۆ ئەوەی ئەوناوچایە بگرن ٥٤ ڕۆژ گەمارۆی خستە سەر شاور و نەساڕاكان هاتن هەموو ئەو ناوچانەیان گرت شاوری سعدی مفاوزات بكات لەگەڵ نەساڕاكان دا بۆئەوەی هیچ نەبێت هەواڵ بدات بە نورەدین مەحموود و صەڵاحەدینی ئەیوبی و ئەسەدەدین شێركۆ بۆئەوەی بەهاواریەوە بێن، كاتێك نورەدین مەحموود بەمەی زانی ئەمەش هەلێك بوو لەبەردەستیدا وردە وردە شاوری سعدی لەناو خەڵكی میسردا ئەستێرەی بەرەو ئاوابوون دەچوو دەسەڵاتی كەم ئەبوویەوە، بۆیە ئەم جارە شێركۆ بەهاوكاری صەڵاحەدینی برازای سوپایان ئامادە كرد بەرەو میسر كەوتنە ڕێ بۆ ڕووبەڕووبوونەوەی هێزێكی گەورە و بەهێز كەهیچ هێزێك نەی ئەتوانی لەبەرانبەری بوەستێتەوە، كاتێك ناوی سوپای ئەسەدەدین شێركۆ و صەڵاحەدینی ئەیوبی دەبرا لە فەرەنساوە خەڵك ئەترسا بۆیە خێرا سوپای ئاموری گەڕانەوە وە ئەسەدەدین شێركۆ بەسەر بەرزی و بێ ئەوەی شەڕێك بكات چووە ناو خاكی قاهیرە وە كاتێك بینیان شێركۆ ڕۆشتوەتە ناوخاكی قاهیرەوە هەمووگوڵ بارانیان كرد، خەلیفەی فاطمی عاضد خۆی ڕۆیشت بەرەو پیریان كەئەوەندە خۆشەویست بوو سەر لەنوێ لەساڵی ٥٦٤كۆچی دا جارێكی تر شاوری سەعدی یان پاراستەوە، پاشان شاور ویستی بەرانبەر ئەسەدەدین شێركۆ خراپە بكات و بیكوژێت لە ڕێگەی ئەوەی كە ژهەرخواردی بكات، بەڵام ئەم كارە ئاشكرابوو لەساڵی ٥٦٤ كۆچی دا ئەسەدەدین شێركۆ توانی لەوەزارەت بیهێنێتە خوارەوە و خۆی بوو بەوەزیری دەوڵەتی فاطمی، لەدوای كوشتنی شاوری سەعدی خەڵكێك خۆشەویستی زۆری بۆ ئەسەدەدین شێركۆ هەبوو كە ئەژدەرێكی بەتواناو پارێزەری ئەهلی سوننەو جەماعەت بوو خەڵكی میسر خۆشەویستی شێركۆ و كورد چووە دڵیانەوە، بەڵام ئەم دەسەڵات و سوڵتەیە دوو مانگی خایاند لە ٢٢جەمادی دووەمی ساڵی٥٦٤ كۆچی ئەسەدەدین شێركۆ دەمرێت .

ئەوكات صەڵاحەدینی ئەیوبی تەمەنی ٣٢ ساڵ ئەبێت، عاضد خەلیفەی فاطمی دەڵێت: من دەرەقەتی كەس نەیەم دەرەقەتی ئەم صەڵاحەدینی ئەیوبی یە دێم! وا پەی دەبرد كە دەتوانێت دوای ئەسەدەدین شێركۆ دەست بەسەر صەڵاحەدین دا بگرێت و خۆی بە تەنها فەرمانڕەوایی بكات.

داوا ئەكات لەخەڵكی بەهۆی ئەوەی ئەسەدەدین شێركۆ ئەوەندە كەسێكی چاك بووە وە ئەمیش ئەوەندە كەسێكی زیرەكە برزای ئەوە بەجێگری مامی دایبنێن. واتا ببێت بەوەزیری دەوڵەتی فاطمی، ئەوە بوو ئەسەدەدین شێركۆ كۆتای بە ژیانی هات و یوسف صڵاحەدین بوو بەجێگری شێركۆی مامی لەگەڵ ئەوەی تەمەنی كەم بوو، بەڵام كەسێكی بەهێزو بە تواناو خاوەن كەسایەتیەكی بەهێز بوو مێژوونووسان دەڵێن صەڵاحەدینی ئەیوبی كاتێك بووە بە وەزیر تەمەنی ٣٢ ساڵ بوو، بەڵام وەزیرێك بوو ڕاهێنرابوو لەسەر جیهاد وە كەسێكی ئازاو لەخواترس بوو، قورئانی هەموو لەبەربوو زانستی شەرعی و بنەماكانی جیهادی ئەزانی، بۆیە توشی ئەوە نەئەبوو كە بۆ سەروەت و سامانی جیهانی هەوڵ بدات، هیچ شتێكی تێكەڵ بەئاینەكەی نەئەكرد. بەجۆرێك نەبوو دەست لەگەڵ فاطمییەكاندا تێكەڵ بكات، بەڵكو تەنها بەدوای ئەوەوە

بوو، کە ئەهلی سوننەت و جەماعەت سەربخات و دوای هۆکاری تر نەکەوت بەناوی ئیسلامەتی خەڵکی میسریش هەموو رازی بوون کە صەلاحەدینی ئەیوبی ببێتە جێگری شێرکۆی مامی.
صەڵاحەدینی ئەیوبی رۆژ بەرۆژ لەناوخەڵکی دا خۆشەویست ئەبوو لەدوای ئەوەی کە فرەنجە ویستی لە دمیاط دابەزێ، کە شارێکی میسرە صەڵاحەدینی ئەیوبی بەخۆی و سوپاکەیەوە رۆشت و رووبەڕوویان وەستایەوە، سەرکەوتنێکی وای بەدەست هێنا کەترسی خستبووە دڵی فرنجەوە واتا فەڕەنسییەکانەوە، دوای ئەوە بۆ ئەوەی ماندووی بکەن و ناوی بەرز نەبێتەوە کە ئەمەش دەسیسەی عاضد بووکە خەلیفەی فاطمیەکان بوو، لە غەززە وە نەساڕاکان سوپایان ئامادەکرد، بەڵام زوو فریایان نەکەوت و توانی غەززەش رزگار بکات، دواتر لە عەقەبەوە سوپای تریان بۆ خاچ دروشمان رەوانە کرد بۆیان توانی بەسەر ئەوانیشدا سەربکەوێ لەدەریای سوورەوە توانی جێگەکان بەیەک جاری پاک بکاتەوە و رێگەی حاجیە موسوڵمانەکانیش بکاتەوە هیچ شتێک نەیەتە رێگەیان، بەمەش ئەوەندەی تر خۆشەویست بوو لەدڵی خەڵکی دا. لە دوای سەرکەوتنی لەم سێ شەڕە دا دمیاط، غەززە وعەقەبە نەساڕاکان کەناوی صەڵاحەدینی ئەیوبییان دەبیست ئەترسان، چونکە ئەوەندە کەسێکی ئازابوو لە پێناوی ئاینی خوای گەورە هەوڵی ئەدا ئاواتی ئەوە بوو کە بۆ ماوەی ١٠٠ساڵ بوو دەسەڵاتی ئیسلام لە بیتول مەقدیس دا نەمابوو رزگاری بکات، کە شوێنی ئیسرا و میعراجی پێغەمبەری خوایە ﷺ.
هەر لە هەولێر و کەرکوک و ناوچەکانی تری کوردستان تاکو دیاربکر لە موصڵ-ەوە تاکو ئەگاتە شام و میسر بەدەستی صەڵاحەدینی ئەیوبییەوە بوو، تاکو پادشا شای برایشی ئەنێرێت بۆناوچەکانی یەمەن کە بەدەستی کوردەوە بووە، صەڵاحەدینی ئەیوبی دوای سەرکەوتنی لەو شەڕانەدا ئەوەندەی تر خۆشەویست بوو. هیچ کەسێک نەبوو لەو سەردەمەدا لەشام، میسر،عێراق، رۆم، فارس، عەجەم، فەڕەنسا، ئیسپانیا، ئیتاڵیا سیسیلیا، ناوی صەڵاحەدینی ئەیوبی نەزانن، صەڵاحەدینی ئەیوبی سەرکەوتنێکی وای بەدەست هێنا کەهیچ کەس رووبەڕووی نەبێتەوە.

لەناوخۆ و دەرەوەدا چەند پلانێک دارێژرا بۆ لەناوبردنی صەڵاحەدینی ئەیوبی کە پلانە ناوخۆییەکان ئەمانە بوون:

یەکەم: پلانی ناوخۆیی

موئتمینی خیلافەی نەجاح ساڵی ٥٦٤ کۆچی کە ناسرابوو بەخیلافەی نەجاح لەکۆشکی خەلیفە عاضد ئەو مایەوە کەسێکی فاطمی شیعی بووهەموو هەوڵێکی بۆ ئەوە بوو صەڵاحەدینی ئەیوبی لەناوبەرێ و خۆی بچێتە جێگەکەی ببێتە وەزیر، نامەیەکی نووسی بۆ فرنجە پێی وتن "ئەگەر بێت و بێینە ناوچەکانی فەڵەسطینە وە و صەڵاحەدینی بەسوپاکەیەوە بێتە دەرەوە، ئەو کات منیش لێرە رێکەوتنم مۆر کردوە لەگەڵ زۆربەی زۆری شیعەکان و فاطمییەکاندا کە صەڵاحەدینی ئەیوبی بکەینە دەرەوە و ئەتوانین لەناوی بەرین هەموو بەیەکەوە.
موئتمینی خیلافە پلانێکی دانا بەرانبەر بە صەڵاحەدینی ئەیوبی فرەنجەکانیش بە قسەیان کرد، چوونکە پێشتر ئەمانە هەموویان پێکەوە بوون کاریان زۆر ئاسان بوو بەیەکەوە، هیچ

كێشەیەكیان نەبوو لەوەی بەرانبەر یەكتری نەوەستنەوە ئەیانویست صەلاحەدینی ئەیوبی بەو شێوەیە دەربكەنە دەرەوە موئتمینی ناپاك ئەو رۆژە كەویستی ئەو كارە بكات نامەیەكی تر دەنووسێتەوە بۆ ئەوەی كات و شوێنەكە دیاری بكەن. لەناوخۆدا لەگەڵ سوودانییەكاندا دەستی تێكەڵ بوو سوودانییەكانیش نزیكەی ٥٠ هەزاركەسێک ئەبوون لەدەوری موئتمینی ناپاك كۆبوونەوە، بەڵام خوای گەورە صەلاحەدین ئەپارێزێ یەكێک لەو كەسانەی كە لە ناو سوپای موئتمینی خیلافە هەواڵەكە ئەهێنی بۆ صەلاحەدینی ئەیوبی ئەویش بێ دەنگ ئەبێت و هیچ شتێک ناڵێت بێ ئەوەی ئەو نامەیەی كەئەینێرێ بۆ فرەنجەكان صلاحەدینی ئەیوبیش خۆی ئەزانێ كەوتووەتە نێوان دوو ئاگرەوە ئەم حاڵەتە ئاشكرا ناكات تا رۆژی خۆی كەرۆژی خۆی هات صەلاحەدینی ئەیوبی زۆر بەهێواشی وهێمنی ئەیكوژێت وە هەروەها ٥٠ هەزار كەسەكەش كە لەگەڵیەتی شەڕێكی زۆر گەورە روو دەدات، بەڵام بە تەواوەتی سوودانییەكانیش ئەكاتە دەرەوە و سەركەوتن بەدەست ئەهێنێ وە هەموو دەسەڵاتدارەكانی فاطمی ناتوانن بەرانبەر صەلاحەدینی ئەیوبی قسە بكەن بۆیە دەسەڵاتدارانی فاطمی بێ دەنگ ئەبن .

پلانی دووەمی ناخۆیی:

پلانێكی تر روو ئەیات ئەویش پلانیعەماری یەمەنی، عەماری یەمەنی خۆشی مێژوونووس بوو خەڵكێكی زۆری كۆكردەوە لە لایەنگرانی عاضد لە میسر بانگەشەی دەكرد بۆ ئەوەی یەكێک لە كوڕەكانی عاضد دەسەڵات بگرێتە دەست بەمەبەستی هێنانەوەی دەسەڵاتی فاطمی ئەوە بووهەستا بە شۆڕشێک دژی صەلاحەدینی ئەیوبی ئەمیش داوا ئەكات لە فرەنجەكان كەوا یارمەتی بدەن، شیعەكان هەمیشە بۆڵیدانی ئەهلی سوننەت و جەماعەت بەم شێوەیە شەڕیان كردووە. ئەوەندە كینەیان هەبووە بەرانبەر بەم دەوڵەتە بچووكە كە هێشتا لەناو دەوڵەتی فاطمیدایە ئەیەوێ وردە وردە بەرز بێتەوە هەموویان كینە و بوغزیان هەبوو بەرانبەریان كاتێكیش لەناو خۆیاندا ئەمانە ئەبێت بەشەڕیان كەسێک بەناوی زینەدین كوڕی نەجا هەواڵەكە ئەهێنێ بۆ صەلاحەدینی ئەیوبی بۆ ئەوەی پاداشتی بكات. عەمارەی یەمەنی و ئەوانیش لەناو خۆیاندا رێک نەدەكەوتن صلاحەدینی ئەیوبیش ئەیدات بەسەر هەموویاندا لەساڵی ٥٦٩ كۆچی هەموونەمانەش لەناو ئەبات و دەریان ئەكاتە دەرەوە لەناو وڵاتی میسر .

پلانی سێیەم: كەنز دەولە ناوی عەباسی كوڕی شاد بووە وە خەڵكی طود بووە لە ئەصوان خەڵكێكی زۆر كۆ ئەكاتەوە. ئەصوان ئەكەوێتە خوارووی میسرە وە لە ٥٧٠ كۆچی دا سوودانییەكان هەموو كۆئەكاتەوە مێژوونووس مەقریزی لەكتێبی "سلوک معریف كەنز الدولە الملوک" ئەڵێت: (لە ٥٧٠ كۆچی دا كەنز دەولە زۆرترین خەڵكی كۆكردەوە لە عەرەب و سوودانی وە صەلاحەدینی ئەیوبی سوپاكەی بەسەركردایەتی مەلیک عادلی برای ئامادە ئەكات لەچەند جێگەیەكدا هەرچەندە زۆرێک لە ئەمیرەكانی صەلاحەدینی ئەیوبی لەجێگەیەكدا پێی ئەوترێ طود،كاتێک كە دەست ئەكەن بە شەڕكردن زیاد لە ١٠ كەس كە ئەمیرەكانی صلاحەدین ئەكوژرێ هەرچەندە دوای ئەوە سەركەوتنی زۆر بەدەست ئەهێنێ بەرانبەر بە كەنز دەولە لە ئەصوانە وە سوپا كۆئەكاتەوە دژی صەلاحەدینی ئەیوبی كە صلاحەدین سەركەوتنی تەواوەتی بەدەس

دەهێنێت بەسەر ئەوانیش دا و كۆتایی بەدەسەڵاتیان ئەهێنیت. لەدوای شكست هێنانی دوژمن لەنزیک ناوچەی طود کە ۱۱ رۆژی خایاند مەلیک عادل لە ۷ی صفری ئەو ساڵە گەیشتەوە میسر.

پلانی دەرەکی:

کۆتا پلان لەدەرەوە دەست پێ ئەکاتەوە ئەویش هەرپلانی دەسەڵاتی فرەنجەیە کەچاودێری صەڵاحە دینی ئەیوبی ئەکەن کە بەوشێوەیە سەرکەوتنی بەدەست هێناوە لەناو میسردا بەرانبەر بە فرەنجە، بەڵام دیسانەوە ئەیانەوێ رووبەڕووی بوەستنەوە بۆ ئەمەش سوپایەکی زۆر کۆئەکاتەوە هێرش ئەهێنێ بۆ دمیاط، صەڵاحەدینی ئەیوبیش خۆی ئامادە ئەکات کە ئەم جارە لە ئەندەلوس و سقلیە و ناوچەکانی ترەوە هەموویان ئەکەونە رێ لە بەیتول مەقدیسەوە کۆمەڵەی قسەیس و روهبان هەموویان دژی صەڵاحەدینی ئەیوبی بەماڵ و سەروەت و سامانێکی زۆرەوە لە ساڵی ٥٦٤کۆچی دا دێن، صڵاحەدین ئەزانێ هەموو ناوچەکانی لێگیراوە سوپایەک ئامادە ئەکات لە نیلەوە بەچەک و زەخیرەی باشەوە، بەڵام لەگەڵ ئەوەشدا داوا ئەکات لە نورە دین مەحموود ئەویش سوپا لەدوای سوپا بۆ صەڵاحەدینی ئەیوبی ئەنێرێ لە چەک و سەروەت و سامان هەموو شتێکی سەربازیی، فرەنجەکانی فەرەنسی لە شام و فەڵسطین ئەیانەوێ بێنە ناو خاکی میسرەوە لە دمیاطە وە نورەدین مەحموود خێرا بۆیان ئەڕوات بۆ ئەوەی بەرانبەریان بوەستێتەوە وە شەڕێکی زۆر گەورە روودەدات بە تەواوەتی سەرکەوتن بەدەست دەهێنێت بەسەریان دا توانا و ئازایەتییەکەی ئەگەڕێتەوە بۆ نورەدین مەحموود، چونکە نورەدین مەحموود کە دەزانێت دوژمن بەرانبەر بە صەڵاحەدین کۆئەبنەوە خێرا سوپا ئامادە ئەکات و رووبەڕووی ئەوان ئەبێتەوە. ئەوەبوو لەکۆتایی دا سەرئەکەوێت بەسەر دمیاط دا وە ناوچەکانی غەززە دا.

لەدوای ٥ ساڵ هاتنی فرەنجەکان بۆ دمیاط جارێکی تر لە سقلیە واتا ئیتاڵیا لەوێوە هێرش ئەهێننەوە بۆ ئەسکەندەرییە لەکۆتایی ٥٦٩ کۆچی دا، بەڵام ئەم جارە بە ٥٠ هەزار سوپاوە دێن زیاد لە ١٥٠٠ یان ٣٠٠٠ کەشتێدان هێنایە ناوەوە، بەڵام ئەم جارە صەڵاحەدینی ئەیوبی سەرکەوتنێکی وایان بەدەست هێنا کە چەکی زۆر قورسیان پێ بووە لە مەنجەنیق و هەموو شێوەکانیان پێ بووە صەڵاحە دین خۆی بۆ ئامادە ئەکات و بەباشترین شێوە بیابانەکانیان لێ ئەگرن و یەکەم جار کە دائەبەزن ٧ کەس لە موسوڵمانەکان ئەکوژن کە لەمێژوودا واباسکراوە، بەڵام دوای ئەو ماوەیە صەڵاحەدینی ئەیوبی خۆیان کۆئەکەنەوە سەربازگەی ئەسکەندەریە بەتەواوی ئەگرێت و توانی لەماوەیەکی زۆر کەمدا دەنگوباسی سەرکەوتنی بگاتە هەموو جیهان هیچ کەس نەی ئەتوانی رووبەڕووی ببێتەوە .

سەر لەنوێ لەناوچەکانی مەراکیش کەسێکی دەوڵەتی موەحدین بەناوی منصوری موەحدین بەرانبەر بە سوپای فرنجە بویەوە لەناوچەکانی ناڤار و ناوچەکانی تردا بەتەواوەتی وردە شان و شەوکەتی نەسارا بەتەواوی کۆتایی پێ دێت، صەڵاحەدینی ئەیوبی ئەوەندەی تر خۆشەویست ئەبێت وە دەوڵەمەند ئەبێت لەڕووی چەک و کەرەستەی سەربازی و کەشتی جەنگی توانیویەتی سەربکەوێ بەسەر ئەو هەموو سوپایەدا، وە سەرکەوتنێکی وەها گەورە کە فرنجە لە ژیانی دا ئەمەی لە بیر نەچوویەوە بەرامبەر بەوکارەی کردویەتی. تا سەردەمی رووخاندنی خیلافەتی عوسمانلی نەیتوانی سەلیبیەکان بگەڕێنەوە ئەو ناوچەیە

لەناوچوونی دەوڵەتی فاطمی شیعی

دوای ئەوەی صەڵاحەدینی ئەیوبی سەرکەوتنی گەورەی بەدەستهێنا، لەشەڕەکانی، سەرکەوت بەسەر هەموو ئەو پلانانەی، کە داڕێژران بۆ لەناوبردنی، توانی شان و شەوکەتی تا رادەیەکیش دەسەڵاتی نەساڕا بەرەو کۆتایی بەرێت، لەدوای ئەم کارانە ئەوەندەی تر ناوبانگی دەرکرد. لەم سەروبەندەدا شتێک روودەدات ئەویش ئەوە بوو، کە خەلیفەی فاطمی نەخۆش ئەکەوێ، هەرچەندە پێشتریش نورەدین مەحموود هەواڵی زۆر ئەنێرێ بۆ صەڵاحەدینی ئەیوبی ،بۆ ئەوەی هەر چۆنێک بێت، بەتەواوی کۆتایی بەدەوڵەتی فاطمی شیعی بهێنێت و تێکی بشکێنێت و هیچ کەسێک بەناوی خەلیفە عاضدەوە وتاری هەینی نەدات، بەڵکو بەناوی موستضیءیەوە وتار بدات خەلیفەی موسوڵمانان. ئەگەر بێت و لەباتی ئەوەی وتار هەینی بەناوی خەلیفەی عەباسییەوە بدرێ لەباتی لەخەلیفەی فاطمی، ئەمە بۆ خۆی سەرکەوتنێکی گەورەیە بۆ دەوڵەتی ئەهلی سوننە و جەماعەت، بۆیە نورەدین مەحموود زۆر هەوڵ دەدات، ئەم کارە بکات لەگەڵ صەڵاحەدینی ئەیوبی بەدوای هەلێکدا ئەگەڕا، چونکە نەیدەویست شتەکان لەدەستی بچێت، ئەزانێت خەلیفەی فاطمی عاضد نەخۆش کەوتووە وە نورەدین مەحموودیش بەرگری زۆری لێ ئەکات بۆ ئەوەی هەرچۆنێک بێت بیگۆڕێت بۆئەوەی هیچ نەبێت وردە وردە دەسەڵاتی شیعە بەرەو کەم بوونەوە بڕوات، دواتر خۆی هەڵئەسێت و وتارێک دەدات لەمزگەوت دا وە صەڵاحەدینی ئەیوبی فەرمان ئەکات بە هەموو مزگەوتەکان کە لەئێستاوە ناوی خەلیفەی فاطمی نەماو بیگۆڕن بۆ خەلیفەی عەباسی .

لە ساڵی ٥٦٧کۆچی بۆیەکەم جار بەتەواوەتی شکستی هێنا بەدەوڵەتی فاطمی شیعی و دەوڵەتی عوبەیدی کۆتایی هات، بۆ یەکەم جار وتاری ئەهلی سونەو جەماعەت بەسەرکردایەتی صەڵاحەدینی ئەیوبی لە میسردا دەستی پێکردوە کەسێکی ئەژدەری وەک صەڵاحەدینی ئەیوبی لەمیسردا ئەهلی سوننە و جەماعەت بەرز بویەوە ئەو شوێنەی کە دروستکرا بوو بۆ لە ناوبردنی ئەهلی سونە بەناوی ئەزهەر صەڵاحەدین توانی بیکاتە زانکۆ و قوتابخانەی موسوڵمانان. لەهەمووی گرنگتر دوو قوتابخانەی دروستکرد بۆ بڵاوبوونەوەی بیروباوەڕی ئەهلی سوننەو جەماعە وە خۆشەویست بوونی ئاینەکە و لەناوبردنی کۆمەڵی شیعەی فاطمی لەو ناوچەیەدا بەتەواوەتی. نورەدین مەحموود خۆشحاڵ ئەبێت بە مردنی خەلیفە عاضد بێ ئەوەی هیچ کەسێک قسە بکات. خەڵکی میسر ئەهلی سونەن و شیعەکان بەزۆر داگیریان کردبوو بۆیە هەرهەموویان بەتەواوی بێ دەنگ ئەبن وە بەمردنی خەلیفە عاضد کۆتایی بە خیلافەتی فاطمی وعوبەیدی هات کە خیلافەتێکی خراپ بوو وە کەسانێکی وەک حاکم بئەمری الله تێدا بوو کە داوای خوایەتی ئەکرد و دەستدرێژی کردە سەر خوشکەکەی خۆی وە لەگەڵیدا رای ئەبوارد بەناوی ستل ملوک کە دەیوت من خوام و خوا حلول بووە لەناو لاشەی من دا. دەسەڵاتێکی زۆر خراپ و پیس بوو وەک پێشتر ئاماژەمان پێ دا کە مستەعریبەکان و نزارییەکان چ کارەساتێکیان دروست کرد بەرانبەر موسوڵمانان بەگشتی لەناو جیهانی ئیسلامیی دا.

بەمردنی خەلیفە عاضد صەڵاحەدینی ئەیوبی بوو بە سەرکردە و گەورە پیاوی میسر وە بەتەواوەتی خۆری شیعی و دەوڵەتی عوبەیدی ئاوابوو. صەڵاحەدینی ئەیوبی وەک ئەبینین

یەكەم كار و یەكەم ململانێ كە كردوویەتی شەڕەكە شەڕی مەزهەبی بووە كە لە سەرەتاوە دەست یان پێ كردووە، شەڕی خاك نەبووە چونكە خاكی موسوڵمانان بەگشتی بەر فراوان بووە. صەڵاحەدینی ئەیوبی ئەو كارەی كە كردی دژی شیعە وە دەوڵەتی فاطمی بوو، بۆ ئەوەی لەناویان بەرێت، توانی بەتەواوی دەوڵەتی فاطمی لەناو بەرێ و دەوڵەتی سوننی مەزهەب لە جێگەی دەوڵەتی شیعی مەزهەبی فاطمی دابنێت. دەوڵەتی فاطمی لە بنەڕەتدا ئەگەڕێتەوە بۆ عوبەیدی خۆیان ئەم ناوەیان وا لێكردووە و كردوویانە بە فاطمی، چونكە ئەگەڕێتەوە بۆ عوبێد الله كوڕی قەداحی جولەكە صەڵاحەدینی ئەیوبی توانی بەتەواوی دەسەڵاتی دەوڵەتی شیعە نشینی فاطمی كۆتایی پێ بێنێت. لەدوای ئەوەی صەڵاحەدینی ئەیوبی توانی بەسەر هەموو پلانەكاندا سەربكەوێ وەتوانی زوربەی زۆری سوودانییەكان بخاتە ژێردەسەڵاتی خۆیەوە وە هەمووپلانە داڕێژراوەكانی ئەحباشەكان كۆتایی پێ بهێنێت. هەموو میسر مل كەچ بوو بۆ حوكمی صەڵاحەدینی ئەیوبی وە نورەدین مەحموود زۆر دڵخوش بوو بەم رەوشەی كەڕوویانداوە پارەیان بەناوی نورەدین مەحموودەوە چاپ كردوو، بەناوی نورەدین مەحموودەوە و خیلافەتی دەوڵەتی عەباسی لە مینبەرەكانی مزگەوتەكانەوە وتار درا و دەسەڵاتی شیعی بەتەواوەتی كۆتایی پێ هات.

دوای ئەوەی صەڵاحەدینی ئەیوبی لەكارەكانی دا سەركەوتوو بوو هەمووخەڵكی ئەو دەڤەرە خۆشیاندەویست؛ وەكو سوڵتان سەیریان دەكرد، بەڵام لەم كاتەدا چەند كەسێكی خراپەكار ئەوانەی هەمیشە خەریكی كێشەو ئاژاوە و ناكۆكی بوون هەوڵیان ئەدا كەوا كێشە و ململانێ بنێنەوە لەنێوان صەڵاحەدینی ئەیوبی و نورەدین مەحموود دا بۆ ئەوەی نێوان یان تێك بدەن، بەڵام صەڵاحەدینی ئەیوبی هەموو حوكمەكەی خۆی وەكو والییەكی سوڵتان نورەدین مەحموود نیشان ئەدا، بۆ ئەوەی كەوا هەست بەوە نەكات ئەم خۆی بەگەورە ئەزانێت، كە ئێستە ناوچەی میسر و سوودان كەوتووەتە دەستی كە لە هەموو ناوچەكانی شام و موصڵ گەورەتر بوو. ئەوە بوو نورەدین مەحموود ئەترسا لەوەی كەوا صەڵاحەدینی ئەیوبی وەک سوڵتان ناوزەد بێت و خۆی جیابكاتەوە لە دەوڵەتی زەنكی-یەكان لەدەوڵەتی نوری، كە دەگەڕێتەوە بۆ بنەماڵەی نورەدین مەحموود كە ئەویش دەوڵەتی زەنكی ئەكات، وە كوڕی عیمادەدین زەنكییە، بەڵام خەڵكی دیندار و ژیر كەوتنە نێوان هەردوولاكەوە ئەو ناڕەحەتی و ناهەمواریەی، كە ویستیان دروستی بكەن لەنێوانیاندا چارەسەر كراو رەوشەكە گەڕایەوە جێگەی خۆی، صەڵاحەدینی ئەیوبیش هەر لەژێر هیواو ناوی نورەدین مەحموود دا مایەوە.

ڕۆیشتنی صەلاحەدینی ئەیوبیی بۆ قودس و
یەكخستنی میرنشینەكانی نورەدین مەحموود

لە كتوپڕ نورەدین مەحموود لەساڵی ٥٦٩ كۆچی دوایی ئەكات، سەبارەت بە مردنەكەی رای جیاواز هەیە هەندێ لە مێژوونووسان دەڵێن ژەهرخوارد كراوە و هەندێكی، كە دەڵێن شەهید كراوە بەدەستی باطنییەكان .

ئەو ماوەیەی، لەژیاندا بوو دەوڵەتێكی بەهێزی هەبوو، دەوڵەتی زەنكی پێش ئازادكردنی میسر هەبوو، عیمادەدین زەنكی دوو كوڕی هەبوو، یەكیان ناوی نورەدین مەحموود بوو، ئەوی تریان سیفەدین غازی بوو. نورەدین مەحموود كەسێكی زۆر زیرەك و ئازاو چاونەترس بوو، سیفەدین غازی كەسێكی دیندار بوو بەڵام زۆر حەزی بەتێكەڵ بوونی جیهادی نەساڕاكان نەبوو وە هەرگیز تێكەڵ نەبوو بەجیهادی نەسارا.

بۆیە عیمادەدین زەنكی ئەیزانی نورەدین مەحموود كەسی ئەو ڕێگەیەیە بۆیە بەشی مەملەكەتی حەڵەب وموصڵ تا ئەگاتە دیمەشق دایە دەست نورەدین مەحموود، بەشێكی تری كوردستان و ناوچەكانی دیاربكر و ناوچەكانی جەزیرە تاوەكو ئەگاتەوە كەركوك و شارەزوور زۆربەی زۆری بەدەستی سیفەدین غازی یەوە بوو، واتا ویلایەتی موصڵ بەدەستی سیفە دین-هوە بوو وە ویلایەتی حەڵەب-یش بەدەستی نورەدین مەحموود-هوە بوو، نورەدین مەحموود توانی هەموو سوڵتەو دەسەڵاتی براكەی تریشی بخاتە ژێر دەسەڵاتی خۆیەوە لەبەرئەوەی كەسێكی بێ توانا بوو، دواتر سیفەدین غاز-یش مردوو و مەملەكەت گەڕایەوە بۆ ژێر دەستی نورەدین مەحموود.

لە دوایدا هەموو ناوچەكانی میسر رزگار كرا بەڵام كاتێك نورەدین مەحموود لە ژیان دەچێتە دەرەوە سەر لەنوێ خراپەكاری و ناكۆكی ئەكەوێتە نێوان ئەمیرەكان، صەلاحەدینی ئەیوبیش موڵكێكی زۆر لەبەردەستی دا بوو وە بەهۆی ئەو ماوە زۆرەی كە لەبەردەست دا بوو، توانی ناوچەیەكی زۆر بخاتە ژێر دەستی خۆیەوە ئەمەش لە چاكەی خواوەیە هەركەسێک راستگۆ بوو لەگەڵ خوای گەورە موڵكی خۆی پێ ئەبەخشێ. ئەم هەموو موڵكە كەوتە ژێر دەستی موسوڵمانان، چونكە ئەگەر مرۆڤی موسوڵمان راستگۆیانە پاراستی خوای گەورە بۆی زیاد ئەكات، (وَإِذْ تَأَذَّنَ رَبُّكُمْ لَئِنْ شَكَرْتُمْ لَأَزِيدَنَّكُمْ وَلَئِنْ كَفَرْتُمْ إِنَّ عَذَابِي لَشَدِيدٌ) واتا: ئەگەر ئێوەش سوپاسگوزاری ئەو چاكەیە بكەی، كە خوای گەورە پێی بەخشیون خوای گەورە بۆتان زیاد ئەكات، بەڵام ئەگەر كەوتنە ململانێوە من و تۆی تێدا بێت، ئەوا خوای گەورە لێتان وەرئەگرێتەوە، چونكە خۆی دەوڵەمەندەو ئەی بەخشێ بەكەسی تر.

بۆیە لەدوای مردنی نورەدین مەحموود كوڕێكی بچووكی هەبوو بەناوی پادشا صالح ئیسماعیل كە بەر لەمردنی وەسیەتی كرد كە صالح ئیسماعیلی كوڕی جێی بگرێتەوە وە پەیمانی وەرگرت لەهەموو میرنشینەكان كە لەدوای خۆی كوڕەكەی بخەنە شوێنی كە تەمەنی ١١ ساڵان بوو كە بووە جێنشینی باوكی.

مامی ئەبێتە راوێژكاری و جێ بەجێ كاری مەلیک صالح هەندێكی تر دەڵێن مامی نەبووە هەر راوێژكاری بووە، بەڵام زۆربەی مێژوونووسان دەڵێن مامی بووە. مێژوو نووس ارجعیش ئەڵێت: تەنها ئیش وكارەكانی بۆ جێبەجێ كردووە كە گوایە پرس و رای پێكردووە ئەم لەبری ئەو بڕیاری

داوە ئەویش کەسێک بوو بەناوی شمسە دین محمد کوڕی موقەدەم کاتێک نورەدین مەحموود مرد حەڵەب، شام، حەما، حمص، موصڵ، دیاربکر حەسەن کێف و حەسەکە و..هتد زۆربەی زۆری ناوچەکانی هەولێر و شارەزوور هەموو ئەمانە لە ژێر دەسەڵاتی دەوڵەتی زەنکی دا بوو کە دەوڵەتێکی سوننی مەزهەبی تورکمان بوون وە دەوڵەتێکی موجاهیدینی ئەم ئیسلامە بوون، سنجار و ناوچەکانی بادینان هەموو لەژێر دەستی ئەماندا بوو .

لەپاشان دا هەموویان کەوتنە پلاندانان دژی یەکتری ئەوە بوو هەندێکیان دەستیان تێکەڵ کرد لەگەڵ باطنی یەکاندا هەندێکیان لەگەڵ شیعەی ئیسماعیلی وهەندێکی تریشیان لەناوخۆیان دا کردیان بەشەڕ هەتا یەکێک لەوانە سیفەدین کوڕی مامی مەلیک صاڵح بوو بە تەواوەتی خۆی جیاکردەوە لە دەسەڵات و سوڵتەی نورەدین مەحموود کە مەلیک صاڵح کوڕی شوێنی گرتبوەوە، سەیف دینی ئامۆزای مەلیک صاڵح موصڵی لەژێر دەستدا بوو، بەڵام بەتەواوەتی خۆی جیا کردەوە و وتی من ئەم ویلایەتە ئەبەم بەڕێوە بۆخۆم تا وای لێهات کەس گوێی بۆکەس نەئەگرت و بەتەواوەتی شەڕ و پێکدادان کەوتە نێوانیانەوە بەجۆرێکی لێهاتبوو دووشار یان دوو قەڵا بەیەکەوە هەردووکیان براو کەسی یەکتری بوون ئەیان کرد بەشەڕ بۆئەوەی ئەم بچێت موڵکی ئەو داگیربکات خەڵکی بەتەواوەتی لەم نێوەندەدا بێزار ببوون، سەروەت و سامانی خەڵکی بەهەدەر ئەچوو کارو کاسبی وەستابوو، دینداری لەناو خەڵکیدا بەتەواوەتی کەم بووبوویەوە و خەڵک وای لێ هاتبوو تەنانەت لەوکاتەدا دەرگەی مزگەوتەکانیان دائەخست بەوەی کەئەم زانایە سەر بە عەباسی نییەو ئەوی تریان سەربەوی تریان نییە. زۆربەی زۆری قازییەکان نارەحەت بوون لەدەسەڵاتی ئەم والیانە و بنەماڵەی نورەدین مەحمود، بەو شێوەیە جیاوازی ناهەمواری کەوت بووە نێوانیانەوە، صەڵاحە دینی ئەیوبیش لە میسر دەوڵەتێکی مەتین وبەهێزی هەیە دەیویست بڕوات بەدەم یانەوە و ئەم بارودۆخە چاک بکاتەوە هەرچوونێک بێت ئەم بارودۆخە چارەسەر بکات، بەڵام صەڵاحەدینی ئەیوبی کەسێکی ژیر بوو ئەیزانی ئەم بارودۆخەی کە لەشام دا دروست بووە ئەگەر بێت و ئەم دەستی تێبخات لەبەر ئەوەی لە بنەماڵەی نورەدین مەحمود نییە رەنگە خەڵکێکی تر بکەوێتە نێوانیانەوە ئەمیش نەتوانێ کارەکەی خۆی بکات وە بەم هۆیەوە پێگەی صەڵاحەدینی ئەیوبی کەم ببێتەوە. صەڵاحە دینی ئەیوبیش وەک سوڵتانێکی دیندارو بەڕێز لەناو خەڵکی دا ناسرابوو بۆیە نەیدەویست دەست بخاتە کێشەکانی ئەوانەوە تا ئەوکاتەی نورەدین مەحموود مردو مەلیک صاڵح ئیسماعیل ئەو کورە بچووکە بوو بە سەرۆکی ئەو دەوڵەتە گەورەیە لەشام دا تەنانەت صەڵاحەدینی ئەیوبی چووە ژێر دەسەڵاتی مەلیک صاڵح ئیسماعیل-هەوە، پارەی بەناوی ئەوەوە چاپ کردوو لە وتاری رۆژی هەینیش باسی ئەم کورە منداڵەی ئەکرد کەناوی مەلیک صاڵح ئیسماعیل رێزی لێ ئەگرت چونکە ئەیزانی ئەمە کوڕی ئەمیرەکەیەتی لەبەر ئەوە تا ئەیتوانی رێزی لەو منداڵە ئەگرت.

دوای ئەوەی سیفەدین موصڵی جیاکردەوە ئیمارەتەکەی خستە ژێر دەستی و هاتە ناو دیمەشقەوە شەڕێکی زۆر زۆریان کرد لەگەڵ یەکتری نەیتوانی سوپای شەمسەدینی محمدی کوڕی مقدەم بشکێنێت.

شمسەدین محمد کوڕی مقدم-یش راوێژکاری مەلیک صالح ئیسماعیل بوو خاوەنی ناوچەکانی جەزیرە بوو داوای کرد لە صەلاحەدینی ئەیوبی کە بچێت بەهانایەوە واتا ئەم جارە داواکاریەکە لەخۆیانەوەیە، بەلام سەفەدین خستیە ژێر قەلەمڕەوی خۆی جزیرە چووە ژێر دەسەلاتی سەیفەدین.

صەلاحەدینی ئەیوبیش بەئاواتی ئەمەوە بوو بڕوات کۆتایی بەوە بێنێت، چونکە هێزێکی سەربازی باشی هەبوو وە زۆربەی زۆری هێزی نوریيەکان لەبەردەستی صەلاحە دینی ئەیوبی دا بوو ئەم هێزە زانیان چۆن ڕووبەڕووی ئەو شەڕو ناهەموارییە ببنەوە ئەمە لەمانگی رەبیعی ٥٧٠ کۆچی. صەلاحەدینی ئەیوبی هەرچەندە ترسی فرەنجە و نەساڕاکانی هەبوو، بەلام پشتیوانی بەخوای گەورەی بەست و رۆیشت بۆ ئەوەی دەنگی موسوڵمانان بکاتەوە بەیەک ئەوەبوو بیابانی بڕی تاگەیشتە بوصرا لەوێ گەیشتە ناو بوصرا هەموو خەڵکەکە رێزێکی زۆر یان لە صەلاحەدینی ئەیوبی گرت وەکو رێزی ئەمیر و کەسێک کە وڵاتان رزگار ئەکات، بەو شێوەیە چوون بەرەو رووی صەلاحەدینی ئەیوبی و کەسێکی روخۆش و قسە خۆش بوو لەگەڵ خەڵکی دا کاتێ چوونە ناو دیمەشق-ەوە هیچ کێشەیەکیان توش نەبوو وە صەلاحەدینی ئەیوبی لەماڵی باوکی خۆی دادەنیشێت واتە ئەو ماڵەی کە هینی باوکیەتی و تێدایدا پەروەردە بووە و ماڵی کەس و کاریەتی.

هەروەها دوای ئەوەی سەروەت و سامانێکی زۆر خرایە بەردەستی صەلاحەدینی ئەیوبی سەروەت و سامانێک کە ئەگەر بیویستایە ئەیتوانی خۆی دەوڵەمەند و بەهێز بکات، بەلام پلەو پایەو دەسەلات ئەو بەخششەی کەخوای گەورە پێی بەخشیووە لەدەسەلاتی کەم نەبوویەوە، ئەوەبوو هەرچییەکی دەسکەوت لەپارەو سەروەت و سامان هەمووی دابەشکرد بەسەر خەڵکی فەقیر و هەژار و زانایان وە ئەو کەسانەی کەشایەنییەتی بۆ ئەوەی دادپەروەری کۆمەڵایەتی و ئیسلامی لەو وڵاتەدا جێ بەجێ ببێت. هەروەها نەخۆشخانەی دروست کردووە وە دادگا کە ئەو کات پێی وتراوە "عدل الاسلام-ی" یان "دار العدل" کە وەک دادگای ئێستا وابوو، لەگەڵ ئەوەی خاوەنی ئەم هەموو رێز و سەروەت و سامانە بووە لەگەڵ ئەوەش دا خەریکی خەڵک تێرکردن و چارەسەر کردنی ئەو کەسانەی کەنەخۆش و نارەحەت بوون. قوتابخانەی دروستکردووە بۆ زانستی شەرعی کەئەم هەموو شتانەیان بینی لە صەلاحەدینی ئەیوبی خەڵکی بەتایبەت لەدیمەشق دا باوەشیان پیادەکرد، چونکە خەڵکی ئەمەی ئەویست نەک تەنها لەبەر بەرژەوەندی خۆی سەروەت و سامان بەکار بێنێت، خۆی وتاری هەینی ئەدا و دواتریش لەگەڵ ئومەراکان و کوڕ و براکانی سەردانی نەخۆشخانەکانی ئەکرد و ئەچوون بۆ نەخۆشخانەی نوری واتە ئەو نەخۆشخانانەی کە نورەدین مەحمود دروستی کردووە. نەخۆشخانەیەک بووە لەنەخۆشخانە گەورەکانی جیهان ئەڕۆیشت و سەردانی نەخۆشەکانی ئەکرد و پارەی دابەش ئەکرد بەسەر خەڵکی دا، ئەمەش وای کرد وڵاتەکان یەک بخاتەوە بیان کاتەوە بەیەک چونکە خاوەنی پڕۆژە و فیکر و سیاسەت بوو.

صەلاحەدینی ئەیوبی كەسێک بوو دەیوسیت ناوی خوای گەورە بە بەرز و پیرۆز رابگیرێت و خوای گەورە بەرزبكاتەوە بۆ ئەوە كاری نەكردوە كەخۆی سەربكەوێ و ناوی بەرێتە ئاسمان. مرۆڤ ئەگەر بییەوێ خوای گەورە بەبەرز رابگرێ خوای گەورەش سەری ئەخات .

هەركەسێک بییەوێ ناوی خوای گەورە بەبەرزی رابگرێ خوای گەورە ناوی بەرز ئەكاتەوە ناوی نامرێنێ و ناوی ئەهێڵێتەوە وەكو مێژوو. چەنێكی تر لە مەزهەبەكان و خەڵكانی تر هەبووە سەدان سەركردەو شۆڕشگێر هەبووە، بەڵام ناوی هەندێكیان دیار نی یە لە مێژوودا نادۆزرێتەوە لەبەر ئەوەی چوار ئەمێنێتەوە وەک ئەوانەی كە بۆ خوا كردوویانە وەک ئیمامی شافعی، مالک، ئەحمەد و ابو حنیفە ئەمانە راستگۆ بوون لەگەڵ خوا و دینداری یەكەیان دا، ئەو كەسانەی كە كاریان كردووە لەپێناوی خوای گەورە هەم خۆیان سەربەرزی جیهان و قیامەت بوون هەم گەلەكەشیان بەجوانترین شێوە باوەشی بۆ كردوونەتەوە، وە بەو شێوەیەش كەخوای گەورە داوای لێكردووە هەنگاویان ناوە سەرلەنوێ هیمەتی جیهاد كەوتەوە ناو خەڵكی، چونكە لەم لایانەوە قودس داگیركراوە كەبۆماوەی چەند ساڵە مزگەوتی قودس تەوێڵەی ئاژەڵە و نەساڕاكان وڵاخەكانی خۆیانیان تێدا ئەبەستەوە، ئەوەی كەلە مێژووی نەساڕاكان دا هاتووە دوورە لەڕاستی یەوە كە گوایە نەساڕاكان مزگەوتی قودس یان هێشتوەتەوە تەنها ئەو رۆژەی قودس داگیر كرا زیاد لە ٧٠ هەزار كەس یان كوشت یەكەم شاڵاوی نەساڕاكان كەهاتە ناو فەڵەستینە وە لەیەک رۆژدا ٧٠ هەزار كەس یان كوشت.

بۆیە كاتێک صەلاحەدینی ئەیوبی رۆشتە ناو دیمەشق بەو شێوەیە خەڵک پێشوازی لێكرد و دەیان شاعیر هۆنراوەیان بەسەر صەلاحەدینی ئەیوبی دا هەڵ ئەدا. ئەو كەسەی كە هۆنراوەی بەسەر صەلاحەدینی ئەیوبیدا هەڵدا كەسێكی وەک وجیش الاسدی كە یەكێكە لەزاناو قازی یە گەورەكان، هەروەها كەسێكی وەک نشوە الدولە ابی فضل كە یەكێكە لە قازیە گەورەكان كەهۆنراوە ئەڵێت بەسەر صەلاحەدینی ئەیوبیدا[٧٥].

ئەو شوێنانەی كە دادوەری تێدا ئەكرا خەڵكیش ئەڕۆیشتن لەگەڵ صەلاحەدینی ئەیوبی پێی ئەوترا "محكمە الاسلام-یە" صەلاحەدینی ئەیوبی خۆی لەو جێگەیە دائەنیشت و حوكمی خەڵكی ئەكرد، باجی لەسەر خەڵكی لائەبرد بۆئەوەی خەڵكی ئەوەندە بێزار نەبێت وەكار ئاسانی بۆ

---

[٧٥] دەڵێت:

اتی بعدما نادت دیمشق لبعده
الی ربها: تالله مسني الضر
فلله حمد لایزال مجددا
علی ما حبا من فضله وله الشكر
اتاح لنا بعد یآس مبرح
مەلیكا غدا من بعض خدامه الدهر
ولم لایجوز الارض شرقا و مەراكیشا
ولله فی إعلاء رتبته سر

خەڵكی ئەكرد وەک سەعدی کوڕی عبدالله کە یەکێک بووە لە قازیەکان خۆی لە خزمەتی صەڵاحەدینی ئەیوبی دا دادەنیشت و خۆی لە "دار العدل" ئاگاداری بارودۆخی خەڵکی بوو لە شام و دیمەشق، چونکە دابەزیوەتە ناو کۆمەڵگەکەی و خەڵکە هەژارەکەیەوە. چۆن خوای گەورە کەسێک سەرناخات ئابەم شێوەیە ئاگاداری کۆمەڵگەکەی بێت و ئاگای لەخەڵکە هەژارەکەی بێت ئابەم شێوەیە کاری ئەنجام داوو.

صەڵاحەدینی ئەیوبی هەموو جارێک لەدیمەشق ئەوانی دڵنیا ئەکردەوە وئەی فەرموو من نەهاتووم ببمە سوڵتان بەسەر ئێوەوە بۆدەسەڵات نەهاتووم، بەڵکو بۆ ئەوە هاتووم پشتگیری سەرخستنی مەلیک صاڵح ئیسماعیل بکەم کە کوڕی سەرکردەمە وە کوڕی ئەو کەسەیە کەمن بەیعەتم پێ داوە، بۆئەوەی هیچ کەسێک لێی هەڵنەگەڕێتەوە.

صەڵاحەدینی ئەیوبی دوای ئەوەی بەتەواوەتی دەسەڵاتی لەدیمەشق گرتە دەست برایەکی خۆی دانا لەوێ بەناوی سیف ئیسلام تغنتکین کەسێکی کورد و برای صەڵاحەدینی ئەیوبیە وە بەڕێوە بردنی ئیش و کاری دیمەشقی پێسپارد، دواتر صەڵاحەدینی ئەیوبی رووی کردە شاری حمص کێشەیەکی زۆر لەو ناوچەیەدا هەبوو رۆشت تا زۆربەی زۆری قەڵاکانی بە جێهێشت و چووە ناو شارەکەوە بۆئەوەی شارەکە بپارێزێت. شارەکەی بەلاوە گرنگ بوو ئەوە بوو ئیشی شارەکەی خستە بەردەستی خۆی، بۆئەمەش کەمێ شەڕی کرد کە دەهاتنە رێگەی، بەڵام توانی بەو سوپایەی کە هەی بوو بچێتە ئەو جێگەیە حمص-ی خستە ژێری قەڵەمڕەوی خۆی.

صەڵاحەدینی ئەیوبی دواتر رووی کردە شاری حەما والییەکەی ناوی عیزەدین جۆردیک- هـ و یەکێک بوو لەو کەسانەی کەلە شاڵاوی سێیەمی میسردا لەگەڵ صەڵاحەدینی ئەیوبی و ئەسەدەدین شێرکۆ دابوو. سەرەتا والی حەما عیزەدین جۆردیک ویستی نەیەڵێت صەڵاحەدینی ئەیوبی بچێتە ئەو جێگەیە، بەڵام صەڵاحەدینی ئەیوبی پێی وتن من و تۆ هەردووکمان بەیەکەوە سەرباز و موجاهید بووین کە لە پێناو خوای گەورە کردوومانە تۆ بۆ خۆت کەسێکی دینداری. عیزەدین جۆردیک بە کردار کەسێکی دیندار و خواناس و ئەهلی سوننەو جەماعە بووە. دەیویست دینی خوای گەورە سەربخات، کاتێ وتی من وتۆ پێکەوە فەتحی وڵاتانی موسوڵمانان مان کردووە و فرنجەمان خستوەتە دەرەوە ئێستا نایەڵیت من بێمە ناوەوە نەهاتووم بۆ ئەوەی ببم بەوالی و ئەمیر بەسەر تۆوە، بەڵکو هاتووم بۆ ئەوەی موسوڵمانان بەیەکەوە رێک بخەم و خۆشت لەو جێگەیە بمێنەرەوە عیزەدین جۆردیک کەئەمەی بیست قسەکەی بە دڵ بوو بۆ ئەوەی بیپارێزێت لە هێرشی نەساڕاکان، چونکە نەساڕاکان هەموو لە ئامادە باشیدا بوون بۆ ئەوەی بچن ئەو شوێنانەی کە پارچە پارچە بوون بیگرن، پاشان ئەوە یەکسەر رۆشتە ژێر دەسەڵاتی قەڵەمڕەوی صەڵاحەدینی ئەیوبی زۆر رێزی لێگرت و کردی بە هاوکاری خۆی هەتا ناردی بۆلای سیفەدین بۆ موصڵ و وڵاتی جەزیرە بۆئەوەی بیخاتە ژێر دەسەڵاتی خۆیەوە واتا کوردستان، چونکە صەڵاحەدینی ئەیوبی زۆر پێی ناخۆش بوو کە کوردستان لەژێر دەسەڵاتی سیفە دین بێت لەبەر ئەوەی سیفەدین کەسێکی خراپەکار بوو هەر رۆژەو دەیویست دەستی لەگەڵ یەکێکدا تێکەڵ بکات. کاتێک صەڵاحەدینی ئەیوبی چووە ئەو ناوچانەوە بەو ناوەوە کاری ئەکرد کەگوایە ئەم بۆ خۆی وەسێتگری کوڕەکەی نورەدین مەحمودە کەناوی مەلیک صاڵح

ئیسماعیل بوو، ئەوەبوو صەلاحەدینی ئەیوبی باوەڕی بە جۆردیک هێنا بۆ ئەوەی بڕوات بۆ حەما لەوێ پێکەوە دەست تێکەڵ بکەن کە حمص کەوتە ژێر دەسەڵاتی صەلاحەدینی ئەیوبی دواتر پێکەوە ویستیان بڕۆن بەرەو حەما کاتێک حەماش و حمص بەتەواوی خرایە ژێر دەسەڵاتی صەلاحەدینی ئەیوبییەوە حەڵەب مابووەوە، دواتر رووی کردە ئەوێ.
صلاح الدين دوای ئەوەی حما وحمصی خستە ژێر دەستی خۆیەوە حەڵەب مایەوە خاوەنی حەڵەبیش کەسێک بوو بەناوی سەعدەدینی کمشتکین وە ئەمارەتەکەی لەدەست دابوو، بەڵام خۆی یەکێک بوو لە بنەماڵەی نورەدینییەکان وە ناوچەی کوردستان واتا ناوچەی سنجار و بادینان و ئامێدی لەژێر دەست دا بوو، هات ناوچەی حەڵەبیشی خستە ژێر دەستی خۆی و شەڕێکی کرد لەگەڵ خاوەنەکەی کەناوی شمسەدینی کوڕی دایە بوو سەعدەدینی کمشتکین توانی حەڵەب بخاتە ژێر دەسەڵاتی خۆیەوە و ئیبنو دایە و کوڕەکان و کچەکان و کەسوکارەکەی بەند کردبوو کەهیچ نەبێت پەیامەکەی صەلاحەدینی ئەیوبی ماڵ و منداڵەکەم رزگار بکات وەبێتەوە ژێر دەسەلات و سوڵتەی بنەماڵەی نورەدین مەحمود، بەڵام سەعدەدین کمشتکین کەسێکی زۆر خراپەکار بوو وە زۆر بەیاخی بەوان دەداو وەڵامی نامەکەی صەلاحەدینی ئەیوبی دایەوە هەتا وا وەڵامی دایەوە کە عیزدین جۆردیک-ی بەندکردوو خستییە لای ئیبنو دایە لەگەڵ ئەودا بەندی کرد وەڵامی بەکەسێکی سادەو رێبوارێکی رێدا ناردەوە بۆ صەلاحەدینی ئەیوبی کە بەهیچ شێوەیەک قسەی لەگەڵ دا ناکرێت و بەهیچ شێوەیەک وەڵامی نادرێتەوە، چونکە سەعدەدین کمشتکین کەسێکی زۆر خراپەکار و مەشروب خۆر وداوێن پیس بوو بێ ئەوەی هیچ ترسێکی لەدڵ دا بێت لەگەڵ نەساڕاکاندا دەستی تێکەڵ بوو، تەنها بەناو لەدەوڵەتی موسوڵمانان بوو ئەگینا هیچ شتێکی بەسەر موسوڵمانەوە نەبوو.
دوای ئەوەی ئەم حاڵەتە روویدا صەلاحەدینی ئەیوبی سوپایەکی زۆری کۆکردەوە ئەکەوێتە کەمین و بۆصە بۆی، چونکە ئەمە سوکایەتی کردنە بە صەلاحەدینی ئەیوبی ئەو هەموو والییەی خستوەتە زیندانەوە بەم شێوەیە صەلاحەدینی ئەیوبی سوپای بۆی کۆئەبێتەوە.
کمشتکین دەست لەگەڵ شیعەی ئیسماعیلی تێکەڵ دەکات بەتایبەت لەگەڵ کەسێک شێخی گەورەی شیعەی ئیسماعیلی راشدەدین کوڕی سینان کە لەناوچەکدا بوو پێ ی ئەوترێ مصایف واتا شوێنێک نییە شار بێت. ئیسماعیلی-یەکان هەمیشە باخ و باخاتێدان دروست ئەکرد وە حەشیشەیان دۆزیەوە، حەشیشیان ئەدایە خەڵکی بێ ئەقڵ لەگەڵ ئافرەتاندا رایان ئەبوارد وەکو جاریە و کەنیزە بەردەوام لەناو ئەو مصایفانەدا نیشتەجێیان کردبوون و نەیان ئەهێشت هیچ کاتێک ئەم تلیاکە وە ئەو گوڵی تلیاکەیان لێ ببڕێت هەمیشە خوماریان کردبوون بەوە وایان پێ وتبوون کەگوایە ئەمە بەهەشتە ئەگەر ئەمان لێرەیابن بە هەمیشەی ئەمێننەوە، هەرکاتێکیش بکوژرێن هەر بەهەمیشەی ئەگەڕێنەوە بۆ ئێرە، ئەو کەسانەی کە لەدەوروپشتی بنەماڵەی ئیسماعیلیەکان بوون ئەوەی ئەمەی دروست کرد نزارییەکان و مستعرییەکان بوون. مستعرییەکان لە فاطمیەکان جیا بوونەوە، ئیبنو صباح و ئیبنو عطاش ئەمەیان دروستکرد و لەدوای ئەمانە کەسێک بەناوی راشدین سینان لەوباخەدا بەو شێوەیە خەڵکی پەروەردە کردبوو خەریکی کاری خراپەکاری و حەشیشە خواردن بوون، هیچ خواپەرستییەکیان نەئەکرد. ئەمانە ئامادەبوون گیانی

خۆیان بەخت بکەن کە لەمێژووشدا بە فیدایيەکان هاتوون واتا فیدای ئیسماعیلیەکان هەمووکەسێکیان ئەکوشت و گوێیان پێ نەئەدا ئەگەر بکوژرانایە، چونکە واتێ گەیەنرابوون کە بۆ هەتا هەتای دەمێننەوە و نەخوێنەوار بوون بەگشتی هیچیان نەدەزانی، ئەگەر دوژمنیشیان کوشت خێرا خۆیان بکوژن بۆ ئەوەی بگەڕێنەوە بۆ ئەو جێگەیە ئا بەو شێوەیە تێ گەیەندرابوون.

بۆیە کاتێک ئەبینین ئەوکەسانەی کە مەلیک شا و نیزامول مولک و مەمدوحی کوڕی تونتکین و عیمادەدین زەنکی تیرۆرکرد هەموو ئەمانە لەلایەن ئەوانەوە کەهەموو شیعەی باطنی ئیسماعیلی حەشاشی بوون خێرا خۆیان ئەکوشتەوە. ئەمانە بنەماڵەیەکی زۆر خراپەکار بوون هەروا شتێکی ئاسان نەبووە ئەم بنەماڵەیەی ئیسماعیلی بۆیە بەم شێوەیە کمشتکین زانی صەلاحەدینی ئەیوبی بۆی کۆبووەتەوە سەربازگەی بەرانبەر رێکخستووە لەشوێنێکدا کەپێ ی ئەوترێ جوشن یان بتجوشن لەناوچەیەکدایە نزیکی حەلەب واتا رۆژئاوای حەلەب ئەکات سیفەدین کمشتکین ئەو دەوڵەتەی گرتبووە دەست.

چەند جارێک هەوڵیادا راشدە دین سینان خەڵکی لەو فیدائیانەی خۆی نارد بۆ ئەو جێگەیانە کە صەلاحەدینی ئەیوبی لێیە بیکوژن لەیەکەم جێگەیاندا کەویستیان صەلاحەدینی ئەیوبی بکوژن لەساڵ ٥٧١ کۆچی=١١٧٥ز لە فیدایيەکان بەتەواوی رزگاری بوو، تەنانەت چوونە ناو خێوەتگەکەی صەلاحەدینی ئەیوبییەوە بەڵام نەیان توانی بیکوژن. هەرچەندە لەگەڵ پاسەوانەکان دا هاتنە جەنگ نەیان ئەتوانی بەرەنگاری ببنەوە بۆیە تەنانەت خۆیشی شەڕی ئەکرد لەگەڵیان دا جاری یەکەم و دووەم وسێیەم بەم شێوەیە بوو هەرچەندە خێوەتگەکەی خۆی لە ناوچەی عەزاز بوو وە عەزاز دوور بوو لەناوچەی کە سەربازگەکەی لێ بوو لە جەوشەن بوو سێ بۆ چوار جار چوونە ناو خێوەتگەکەی صەلاحەدینی ئەیوبییەوە تا ئەوەی پاسەوانەکان و صەلاحەدینی ئەیوبی خۆیشی توانی لە فیتنەی ئەمانە رزگاریان بێت کە فیتنەیەکی زۆر گەورە و ناهەموار بوو، ئەم فیدایيەی شیعەی ئیسماعیلی-یانە بەو شێوەیە کە بەرانبەر بە موسوڵمانان کردوویانە وە هەمیشە خەنجەریان پێبووە نەشیان ئەزانی خۆیان بەناو سوپای موسوڵمان دا ئەکرد و جلوبەرگی ئەوانیان ئەکردە بەر و بەو شێوەیە کاریان ئەنجام ئەدا.

صەلاحەدینی ئەیوبی بەردەوام بوو لە گەمارۆخستنە سەر حەلەب کمشتکین زانی ئیسماعیلیەکان هیچیان پێ ناکرێ پیلانێکی تری دانا ئەویش ئەوە بوو ریموندی ئازاد کرد کەدیلی نورەدین مەحموود بوو کە کاتی خۆی لەجەنگدا گرتبووی وەلای پادشای قودس بەنرخ بووە کمشتکین بۆ ئەوە ئازادی کرد کە ببێتە پشتیوانییەک بۆی دژی صەلاحەدینی ئەیوبی، دواتر وەڵامی نارد نەساڕاکان کەدژی صەلاحەدینی ئەیوبی شەڕ بکەن ئەم جارە فرەنجەو نەساڕاکان بەسەرکردایەتی ریموندی سێیەم سوپایەکی گەورەیان رووبەڕووی صەلاحەدینی ئەیوبی کردەوە کە گەمارۆی حەلەبی دابوو، صەلاحەدینی ئەیوبی کەبەمەیزانی هەموو سوپاکەی لەوێ دا کۆنە کردەوە، چونکە ئەیزانی هەموو سوپاکەی تێدا دەچێت وە سوپایەکی زۆر گەورە نزیکەی ٦٠ هەزارکەسی ئامادە کردبوو ریموندی سێیەم بەرەو رووی صەلاحەدینی ئەیوبی ئەهاتن .

صەڵاحەدینی ئەیوبیش ٣٠ بۆ ٤٠ هەزار کەسی لەبەردەست دایە بۆیە وازی لە گەمارۆی حەڵەب هێناو گەڕایەوە بۆ حمص ریمۆندی سێیەم زانی کە صەڵاحەدینی ئەیوبی گەڕاوەتەوە ئەویش خێرا گەڕایەوەو هیچ شەڕێک رووی نەیا، بەڵام صەڵاحەدینی ئەیوبی لە بەعلەبەک مایەوە بۆئەوەی ئیشەکانی خۆی رێک بخاتەوە بۆ ساڵی ئاینده بگەڕێتەوە سەر ناوچەکانی حەڵەب رۆژ بە رۆژ کارەکان زیاتر خراپتر ئەبوون صەڵاحەدینی ئەیوبی ئەم قۆناغەی ئابەم شێوەیە بردەسەر.
ئەمیرەکانی نوریيەکان ئەم جارە زانییان صەڵاحەدینی ئەیوبی دیمەشقی لەبەردەستدایە وا حەماو حمص-ی خستۆتە ژێر دەسەڵاتی خۆی و چوار دەوری حەڵەبی یاوە، شیعەی ئیسماعیلی و نەساڕاکان هیچ یان بۆ ناکرێ. دیسانەوە پلانێکی تریان داڕشتەوە دژی صەڵاحەدینی ئەیوبی ئەویش ئەوە بوو مەلیک صالح-یان لەگەڵ دایکی هەڵخەڵەتێنن بۆ ئەوەی شام بخەنە ژێر دەستی خۆیانەوە، میرەکان بەپەلە هەواڵ یان نارد بۆ سەیفەدین غازی والی موصڵ بوو وە ئامۆزای مەلیک صالح بۆ یارمەتی دانیان لەدژی صەڵاحەدینی ئەیوبی بەهەمان شێوە سەر لەنوێ هەموویانی کۆکردەوە خەڵکی بەزۆر ئەهێنا بۆ شەڕ بەناوی نورەدین مەحموود-ەوە دەستی کرد بەشەڕکردن لەگەڵ صەڵاحەدینی ئەیوبی دا وە بۆ یەکەم جار صەڵاحەدینی ئەیوبی زانی کە سوپاکە زۆر زۆرە نەیویست رووبەڕوویان بێتەوە بۆ شەڕ بۆیە ناردی بەدوایان دا داوای ئاشتی لێیان کرد بۆ ئەوەی ئەو هەموو نارەحەتی و ناهەمواریە کۆتایی پێ بێنێت بەزانای و بەبێ شەڕ بۆ ئەوەی خوێنی موسوڵمانان نەڕژێ. صەڵاحەدینی ئەیوبی ئەترسا بەڵام ئەوان بە قسەیان نەکرد بۆیە زۆر لوت بەرزانە وایان ئەزانی صەڵاحەدینی ئەیوبی دەرەقەتی ستەمکاری سەیفە دین غازی و سوپای نورەدینیەکان نایەت، بەڵام صەڵاحەدینی ئەیوبی مەبەستی ترس نەبوو لەسوپاکەی خۆی ئەیزانی زور بەهێزە وە چەکێکی باشی لەبەر دەست دایە هەموو ئەو مەنجەنیق و دەبابەنەی کەدروستی کردبوو هەموو چەکی تازە بوون وە زۆربەی زۆری چەکی دەوڵەتی فاطمیەکانیش کەوتبووە بەر دەستی، ئەوان پێ یان وابوو صەڵاحەدینی ئەیوبی ئەترسێ.
صەڵاحەدینی ئەیوبی نەرمی نیشان ئەدا بۆئەوەی خوێنی موسوڵمانان نەڕژێ،هەر چییەکی کردووە بۆ ئەوەی حاڵی موسوڵمانان رێک بخات، بەڵام چارە نەما هەموویان کۆبوونەوە دژی صەڵاحەدینی ئەیوبی ئەویش بۆیان کەوتەڕێ وە شەڕێکی گەورە رووی دا صەڵاحەدینی ئەیوبی توانی سەربکەوێ بەسەریاندا تەنانەت وایان لێ هاتبوو لەترسی سوپای صەڵاحەدینی ئەیوبی نەیان ئەوێرا لەماڵی خۆشیاندا بمێننەوە ئەوەندە ترس لەدڵیاندا بوو بەم شێوەیە توانی بەسەریاندا سەربکەوێ هەروەک عەرەب ئەڵێت: ئەگەر کەشتییەک ئەو کەسەی کە خاوەنی کەشتی یەکەیە و ئەیبات بەڕێوە کەکەس نەیان بات بەڕێوە ئەبێت ئەو خەڵکەی کەتێدایەتی بیبات بەڕێوە.
ئەوەبوو لە٧ی رەمەزانی ٥٧٠کۆچی سەرکەوت بەسەریاندا کە لەنزیکی حەما دابەزی توانی بەجۆرێکی سەرکەوێت بەسەریاندا کە تەنانەت لەبرای یەکتریش ئەترسان، سەیفە دین غازی گەڕایەوە بۆ شارەکەی خۆی کە موصڵ بوو، ئەبوو صەڵاحەدینی ئەیوبی خۆی بۆ ئامادەکرد بۆ ئەوەی رۆیشت تاگەیشتە ناوچەی بت سوڵتان لەو جێگەیە مایەوە، دیسانەوە خۆی کۆکردەوە سەیفە دین خاوەنی موصڵ بەهەمان شێوە صەڵاحەدینی ئەیوبی سەرکەوتنێکی زۆر باش سەرکەوت بەسەریاندا، دواتر صەڵاحەدینی ئەیوبی ئەوەندەی تر سەربەرز بوو ئەو ناوچانەی

رزگارکرد کەناوچەکان سەر بە موصڵ و حەڵەب بوون وە بزاعەی رزگار کرد قەڵاکانی و ناوچەیەکی زۆر گەورە بوون بزاعەی پێ ئەوترێ هەموو ناوچەکان کەوتنە دەستی صەڵاحە دینی ئەیوبی، دواتر رووی کردە منبەج و ئەویشی خستە ژێر دەستی خۆی دواتریش عەزاوی بەتەواوی پاککردەوە لە ژێر دەستیان و هەمووی کردە ژێر رکێفی خۆی.

دواتر بۆ جاری دووەم رووی کردە حەڵەب کە کمشتکین لەوێ بوو بەهەمان شێوە لەوکاتەدا کمشتکین زانی هیچی بەدەستەوە نەماوە داوای لەکچە بچووکەی نورەدین مەحموود و مەلیک صالح کرد بچێت بۆلای صەڵاحەدینی ئەیوبی، صەڵاحەدینی ئەیوبیش زۆر بەڕێزەوە لەبەرئەوەی کوڕو منداڵی نورەدین مەحمووده پێیان ئەڵێت چیتان ئەوێت من بۆتان بکەم ئەوەندە رێزیان لێ دەگرێت تا ئەو منداڵە داوا ئەکات لەگەڵ خوشکەکەی دا عەزاز یان باتەوە بیخەنەوە ژێر دەسەڵاتی خۆیان لەو جێگەیە دابەزین وە ئەمیش لەژێر دەسەڵاتی ئەماندا ئیش ئەکات.

صەڵاحەدینی ئەیوبی پارەو دیارییەکی زۆر زۆریان ئەیاتێ و عەزازیشیان پێ ئەیاتەوە، صەڵاحەدینی ئەیوبی ئەبینێت بۆجاری دووەم کمشتکین ناڕەحەتی و خراپەکاری دروست ئەکاتەوە کە دیمەشق، حمص، حما مەعرە واتا عەزاز و ناوچەکانی تری وەک مەنبەج و بەزاعە هەموو لەژێر دەستی صەڵاحەدینی ئەیوبی دا بووە. صەڵاحەدینی ئەیوبی دیسانەوە بۆ ئەو ساڵە ئەگەڕێتەوە بۆ میسر بۆئەوەی هیچ نەبێت لەوێ هەندێ ئیش و کاری خۆشی بەڕێ بکات.

لە ٥٧٦ کۆچی دا صەڵاحەدینی ئەیوبی لە میسر ئەبێت هەواڵێکی بۆ دێت ئەو منداڵەی کەناوی مەلیک صالح ئیسماعیل-ە لە تەمەنی ١١ ساڵ وە بووە بە سوڵتان وەبۆ ماوەی ٨ ساڵیشە ئەم شەڕو ئاژاوەیە لە نێوان ئەوان دا هەیە، صەڵاحە دینی ئەیوبیش هەر لە هاتوو چۆدایە بۆ ئەوەی ئەو ناوچانە بکاتەوە بەیەک لەتەمەنی ١٩ ساڵیدا صالح ئیسماعیل دەمرێت و صەڵاحەدینی ئەیوبی بەمە ئەزانێت عیزەدین مەسعود کە والی موصڵ بوو لەو ماوەیەدا کاتێ ئەم هەواڵەی بیست صەڵاحەدینی ئەیوبی لە عەزاز بوو، ناوچەی حەڵەب-یش لەدەستی کمشتکین دەرهاتووە و خراوەتە ژێر دەسەڵاتی ئەم مەلیک صالح ئیسماعیل-ەوە، بەڵام هەر کمشتکین ئەیبات بەڕێوە. بەم شێوەیە رێک کەوتووە لەگەڵ هێزی صەڵاحەدینی ئەیوبی دا کاتێک مەلیک صالح ئەمرێ عیزەدین مەسعود کە ئەو کات والی موصڵ بوو دەچێتە جێگەکەی وە بەهەمان شێوە خێرا موصڵ بەجێ ئەهێڵێت و دێت بۆ جێگەکەی کمشتکین لەحەڵەب دەسەڵات ئەگرێتە دەست، بەڵام کەدێتە حەڵەب زۆر ئەم ناوچەیەی پێ خۆش نییە کەگەورەترین شاری موسوڵمانانە وەنزیکە لێشیانەوە ئەوە بوو عیزەدین مەسعود ئەنێرێ بەدوای برایەکی داو ئەڵێ من حەزم لەحەڵەب نییە ئەگەڕێمەوە تۆ وەرە براکەی ناوی عیمادەدین بوو والی سنجار بووە ئەڵێ تۆ سنجار بە بەمن و من حەڵەب ئەیەم بەتۆ عیزەدین مەسعود لەگەڵ عیمادە دینی برایدا رێککەوتن، بەڵام عیمادەدینی برای عیزەدین مەسعود کە دەچێتە ئەو جێگەیە صەڵاحەدینی ئەیوبی بەمەی زانی ئەزانێ هێزیان پارچە پارچەیەو وە عیمادەدین ناتوانێ حەڵەب ببات بەڕێوە لەبەرئەوەی شارەزای ئەو ناوچەیە نییە وە سوپاکەش گوێی لێ ناگرێ بۆیە صەڵاحەدینی ئەیوبی بەخێرای ئەگەڕێتەوە ئەیخاتەوە ژێر دەسەڵاتی خۆیەوە وە خەڵکەکەش بەخۆشی و شادیەوە بەرەو پیری ئەچن، لەبەرئەوەی ناڕەحەتی ناهەمواری زۆریان دیووە بەدەستی پاشاکانی

بنەماڵەی نورەدینیەکانەوە کاتێک صەڵاحەدینی ئەیوبی دەچێتە ئەو جێگەیە لەمانگی سەفەری ٥٧٩ کۆچی دا[٧٦].

بەم شێوەیە هۆنراوەیان بەسەردا ئەوتەوە هەتا ئەوەی کە قازی و نورەدینیەکان بوون کاتێ صەڵاحەدینی ئەیوبی رۆیشتە ئەو جێگەیەوە، کەسێکی وەکو یوسف بەراعی کە یەکێکە لە قازییە بەناوبانگەکانی حەڵەب بەخۆشی صەڵاحەدینی ئەیوبییەوە قەسیدە و نەشیدی بەسەردا وتووە.[٧٧] یان یەکێکی وەک ابو طیری نەجار، کە یەکێکە لە پیاوە ناودارەکانی ناوچەی حەڵەب بەهەمان شێوە ئەویش هۆنراوەکەی بەسەردا هەڵدەڵێت[٧٨].

هۆنراوەی زۆریان بەسەر صەڵاحەدینی ئەیوبیدا ئەوتەوە بەم شێوەیە بەخێرهاتنی صەڵاحەدینی ئەیوبییان کردووە، صەڵاحەدینی ئەیوبی دەچێتە ناوچەکانی شام و هەموویان دەخاتە ژێر دەسەڵاتی خۆیەوە لە هەمووئەو سێ پلانە پلانی اسماعیلی، فرەنجە و نەساراکان وە ئومەرای نورەدینیەکان رزگاری ئەبێت و ئەو ناوچانە بخاتە ژێر دەسەڵاتی خۆیەوە ئێستا بەشێک لە عێراق و شام بەتەواوەتی و میسر هەمووی لەژێر قەڵەم رەو و دەسەڵاتی صەڵاحەدینی ئەیوبی دایە. ئەوەبوو دواتر بەشێوەیەکی هێمنانە لە جێگەکان دا وردە وردە جێ پێی خۆی پتەو ئەکات ومیری باش و خەڵکێکی دینداری بەڕێزی تێدا دادەنێت کە صەڵاحەدینی ئەیوبی دەچێتە ئەم جێگەیانەوە وردە وردە کینە و رقی شیعە و نەساراکان و خەڵکانێکی تر کە بەرژەوەندیان نەماوە لەو ناوچانە بەرانبەر بە صەڵاحەدینی ئەیوبی زیاد ئەکەن.

---

[٧٦] شاعیرەکانیش وەک محیددینی کوڕی زەکی قازی دیمەشق بووە بە صەڵاحەدینی ئەیوبیدا هەڵئەیات و بە شیعرەوە پێی ئەڵێت: لەمانگی سەفەردا بە شمشێر شاری حەڵەبت ڕزگار کردووە، وە مژدەشت لێ بێت بەمانگێک دوای ئەوەی کە مانگی ڕەجەبە دوای چوار ساڵ هەر لەمانگی ڕەجەبدا شیعرەکەی محیددینی کوڕی زەکی هاتە دی.

وفتحكم حلبا بالسيف في صفر
مبشر بفتوح القدس في رجب

[٧٧] شرفت بسامی مجدک الشهباء
وتجللتها بهجه وضیاء
القت الیک قیدها وبها علی
کل الملوک ترفع واباء

[٧٨] حلب شامه الشام وقد زیدت
جلالا بیوسف وجمالا
هی اس الفخار من نال آعلا
ها تعالی فخامه، وتغالی
ومحل العلاء ، من حل فیها
تاه کبرا وعزه وجلالا
ومن حواها مملکا ملک الآر
ض اقتسار : سهوله وجبالا

کێشەی نێوان شیعەی حەمدانی و نەجاحی لە یەمەن

دوای ئەوەی سوڵتان نورەدین مەحموود بەتەواوەتی کۆتایی بەدەسەڵاتی هات و قارەمان و ئەژدەری کوردی خۆمان؛ صەڵاحەدینی ئەیوبی توانی هەموو ناوچەکان بخاتە ژێر دەسەڵات و هیوای خۆیەوە بەو هێزە سەربازیە گەورەی کە هەیبوو، پاشان بەوەی کە دینداری و خۆ بەکەمزانینی و وردە وردە شار لەدوای شارو وڵات لەدوای وڵات ئەیخاتە ژێر دەسەڵاتی خۆیەوە، لەناوچەکانەوە کەناویان ئەبیست خەڵکیان ئەنارد بە شوێنی دا بۆئەوەی بێت و رزگاریان بکات لەدەستی شیعەکان کە شیعە بەتەواوی جیهانی ئیسلامی داگیری کردبوو، تەنها شوێنێکی بچووکی زەوی نەبێ ئەویش سەلاجیقەی تێدابوو وە هەر لە مۆریتانیاوە تاکو ئەگاتە فەڵەستین و لوبنان و زۆربەی زۆری ناوچەکانی شام لەژێر دەستی شیعەی فاطمی دا بوو هەتا بەشێکی ناوچەکانی ژێر دەستی حەفصونی شیعی لەئەندەلوسداو پاشان یەمەن و ناوچەکانی تری سعودیا و مەککەومەدینە هەمووجێگەکانی تر تا ئەگاتە وە بەحرین و ئەهواز لەژێر دەسەڵاتی شیعەی قەرامیتەدا بوو، کەواتە پیش هاتنی صەڵاحەدین و دەوڵەتی زەنکیەکان جیهانی ئیسلامی دەستی بەسەردا گیرا بوو لەلایەن شیعەوە.

بغدادی وڵاتی عەباسی، کە خیلافەتێکی سوننی مەزهەبی عەباسی بوو بۆ ماوەی ساڵێک ئاوا ئەبێت و دەوڵەتی فاطمی تێدایدا حوکم ئەکات تاوەکو مەلیک شا دێت کە کوڕی ئەلب ئەرسەلان-ە خەلیفە ئەگەڕێتەوە جێگەی خۆی واتا زۆربەی زۆری ناوچەکانی ئێران و بەشی خوارووی بەصرەو ئەو ناوچانە هەمووی لەژێر دەسەڵاتی شیعەی دوانزە ئیمامی دا بوو، ناوچەکانی تری هندستان و بەشێکی ئەفغانستان لەژێر دەستی شیعەی ئیسماعیلی دا بوو، بەشێکی تری شام لەژێر دەسەڵاتی شیعەی حەمدانی و ئەم عەلەویەکاندا بوو کە ئێستا پێیان ئەوترێ نوصەیری-یەکان، واتا بەتەواوەتی جیهانی ئیسلامی شیعە داگیری کردبوو صەڵاحەدینی ئەیوبی وە پێش ئەویش عیمادەدین زەنکی و نورەدین مەحموود ئەیان ویست وردە وردە دەسەڵاتی شیعە نەهێڵن. ئەوە بوو سەر لەنوێ پارچە پارچەی کەوتە نێوان شیعەکانەوە، کە پێیان ئەوترێ شیعەی حەمدانییەکان لە صەنعا لە یەمەن هەروەها شیعەی نەجاحی لە زوبێد، ئەمانە کێشەیان کەوتبووە ناو لەسەر ئەوەی لە یەمەن، کە حوکمیان ئەکرد هەریەکەیان یەکێکیان ئەهێناو ئەیان وت ئەمە مەهدی مونتەزیرە، بۆ ئەوەی دەسەڵات لەیەکتری وەربگرنەوە کەهەمووی دوور بوو لەڕاستییەوە، بەمەش وڵاتی یەمەن توشی ناڕەحەتیەکی زۆر بوو خەڵکەکەی توشی کوشت وکوشتارێکی زۆر هاتبوو بەتەواوی ئاژاوە و خراپەکاری بڵاو بووبووەوە، خەڵکەکەی ئەو وڵاتەش ناردیان بەشوێن صەڵاحەدینی ئەیوبی دا وتیان تۆ خەڵکی شام و هەمووی کردووە بەیەک، هەروەها میسر و سوودان-ت رزگار کردووە لەدەستی فاطمیەکان وەفریای ئێمەش بکەوە و لەدەستی ئەم شیعانە رزگارمان بکە کە شیعەی قەرامیتە لەوێ دەسەڵاتیدان هەبوو. صەڵاحەدینی ئەیوبی کەئەمەی زانی خێرا براکەی خۆی توران شا یەکسەر ئەنێرێت و بە نیل دا ئەی پەڕێنێتەوە تا ئەگاتە شارێک بەناوی قوص، ئەم شارە دوو جێگەیە کەپێ ی ئەوترێ "واد النخيل" وادی نەخیل ئەو جێگەیەیە کە سەیدنا موسای پیا تێپەڕیوە لەنزیک سینا واتا دەریای سوور. ئەوە بوو صەڵاحەدینی ئەیوبی لە ناوچەی سوودان و اصوان و

لوكسوور وە خێرا سوپای ڕێکخست و لەگەڵ توران شای برای دا ئەو خەڵکەی پەڕاندەوە ئەوبەرەوە تاگەیشتە یەمەن واتا هەمووناوچەی جدەیان خستە ژێردەسەڵاتی خۆیانەوە وە بەناوخاکی یەمەن دا بڵاوبوەوە تا لەسەر ئەم باسە مێژوونووسان دەڵێن توران شا ٨٠ قەڵای گەورەی یەک بەدوای یەک رزگارکرد وە پاشان ئەگەڕێتەوە سەر ئەم حاڵەتە چۆن کەسێکی ئاوا کەخەڵکی ئەو ناوچەیە نیە و کوردە لە میسرەوە ئەپەڕێتەوە بۆ یەمەن و٨٠ قەڵای گەورە وە شاری جدە و ناوچەکانی حەمدانیە و نەجاحیە هەمووی دەخاتەوە ژێر دەسەڵاتی خۆی، توران شا بۆ مێژوونووسانی ئیسلامی ئەگێڕێتەوە و ئەڵێت: "کاتێ ئێمە چووینە ئەو ناوچانەوە خەڵکەکە بێزار بوون لە دەسەڵاتی شیعە، چونکە شیعە ئەوەندە کاری خراپەی کردبوو زۆربەی زۆری خەڵکەکە رێگەیان نیشانی ئێمە ئەدا و قەڵا لەدوای قەڵا بۆ ئێمەیان ئازاد ئەکرد هەتا زۆر جار قەڵاکان کە ئەیانزانی ئێمە نزیک بوینەتەوە خۆیان شۆڕش یان ئەکرد بەسەر شیعەکاندا بۆ ئەوەی رزگایان بێت بە تەواوەتی حوکمیان خستە ژێر دەسەڵاتی خۆیانەوە.

دوای ئەوەی صەڵاحەدینی ئەیوبی توران شای خستە ئەو جێگەیەوە بۆ ماوەی ٨٠ ساڵ دەوڵەتی ئەیوبی لەیەمەن حوکمیان کردوو وە یەکەم والی کە صەڵاحەدینی ئەیوبی دایئەمەزرێنێ توران شای برایەتی دوای ئەوە توران شا برایەکی تری دێت بەناوی تومتکینی کوڕی ئەیوب ئەمان لە ٥٦٩ کۆچی تا تا ٦٥٢ کۆچی بە تەواوەتی ئەو ناوناوچانە پاک ئەکەنەوە و هیچ کەسێک سوڵتە و دەسەڵاتی تێدا نییە تەنها دەسەڵاتی ئەیوبی نەبێت.

دیسانەوە بەشێکی تر لەخەواریج و شیعەکان یەک ئەگرن دژی صەڵاحەدینی ئەیوبی[٧٩]. کۆمەڵێک لەمانە لە ناوچەکانی برقیە و تەرابلوس وە بەشێکی رۆژهەڵاتی تونس لەوێ باسی خەواریجەکان بڵاوبوونەوە هەروەها کۆمەڵێکی تر لە فاطمیەکان بڵاوبوونەوە کە بەیەکەوە یەکیان گرت دژی صەڵاحەدینی ئەیوبی، صەڵاحەدینی ئەیوبیش لە ٥٦٩ کۆچی دا بە سوپاکەیەوە هێرشی کردە سەریان و توانی برقیە و ترابلوس واتا لیبیا بەتەواوەتی وە بەشێکی رۆژهەڵاتی ناوچەکانی تونس بخاتە ژێر دەسەڵاتی خۆیەوە هەتا شاری قابض بڕوات هەرلەهەمان ساڵدا ئەوێشی بەتەواوەتی خستە ژێر دەسەڵاتی خۆیەوە.

دروستکردنی یەکەمین کۆنفرانسی ئیسلامی لە دیمەشق:

لە ٥٧٩ کۆچی دا صەڵاحەدینی ئەیوبی مەلیک عادلی برای بانگکرد، کە کەسێکی ئازا بوو لە صەڵاحەدینی ئەیوبیش گەورەتر بووە، بەڵام مەلیک عادل وەکو صەڵاحەدینی ئەیوبی کەسێکی سەربازی نەبوو، بەڵکو کەسێکی دیندارو بوو و بەردەوام لەنێوان دیندارەکاندا هەبوو وەکو سەفیر بەکاری هێناوە. صەڵاحەدینی ئەیوبی بۆ یەکەمجار کۆنفرانسی ئیسلامی لەدیمەشق دا دروست کرد، مەلیک عادلی برای ناردی بەشوێن هەموو پیاوچاکانی ئەهلی سوننە و جەماعە بەتایبەت ناوچە کوردییەکان و ناوچەکانی تری میسر، یەمەن، تەرابلوس، برقە، تونس و ئەو

---

[٧٩] خوێنەری بەڕێز، ئەگەر سەرنج بدەین مرۆڤ کە هەوڵیدا و ئارەزوومەند بوو بۆ سەروەت و سامان، وا لە ئادەمیزاد دەکات کە بەهەموو شتێک ڕازی بێت، ئەگەر سەر شۆڕیی و ئابڕوچوونیشی تێدا بێت.

ناوچانەی کە لە ژێر دەستیدا بوون پێی وتن: "بۆ ئەوەی کۆنفرانسێک ببەستین بۆئەوەی هەموومان لەژێر سایەیەکدا کۆ ببینەوە سایەکەش ئیسلام بێت وە بۆ ئەوە کاربکەین کلمە الله هی العلیا بەرزبکەینەوە نەک لەبەرئەوەی خۆمان بەرزبکەینەوە، بۆ ئەوەی ئەم پارچە پارچەیە نەمێنێت. ئێستا مەترسی گەورە هەیە لەناوچەکەدا کە هێشتا قودس داگیراوە و ئێمە پێویستمان بەوە هەیە سەرلەنوێ جارێکی تر سەربەرزبکەینەوە".

ئەم بیر و دیدەی بۆ مەلیک عادل پێشنیار کرد، مەلیک عادلیش فکرەکەی بەلاوە گرنگ بوو وتی من ئەو کارەت بۆ ئەکەم، ئەوەبوو مەلیک عادل رۆشت بۆلای پیری پیران صدرە دین و شهابە دینی کوڕی بەشیر، هەروەها خەلیفەی عەباسی ناصرەدین لله قازی خۆی نارد محێدینی شارەزووری کە کەسێکی کورد بوو، وە قازی عەباسی یەکان بوو، بەهائەدینی کوڕی شەداد هەموو ئەمانە زاناو قازی گەورەی وڵاتانی ئیسلامی بوون. موعیزە دین سنجاری لەئەهلی سوننەو جەماعەیە، هەمووخەڵکی جەزیرە واتا هەموو کوردستان گوێ یان بۆ معزە دین سنجار دەگرت، هەموو ئەمانە دێن بۆ ئەو جێگەیە بۆ ئەوەی ئەو کۆنفرانسە بەتەواوەتی سەرکەوتوو بێت، خەلیفەی عەباسی پشتگیری بۆچوونەکەی صەلاحەدینی ئەیوبی دەکات و صەلاحە دینی ئەیوبیش بەکردار ئەیەوێ ئەم جیاوازیە لەنێوان موسوڵمانان لاببات، هەموویان کۆدەکاتەوە و ئامادە دەبن لەو جێگەیە سوننی مەزهەبە بۆ ئەوەی دژی شیعەی باطنی، ئیسماعیلی و دوانزە ئیمامی بوەستنەوە و نەهێڵن جارێکی تر شیعە سەر دەربهێنێتەوە کە چ کارەساتێکیان بینیوە بەدەستی نەسارا، فاطمی، حەمدانی، قەرامیطە، باطنی و ئیسماعیل-یەکانەوە. هەموو پێکەوە بوون بۆئەوەی کۆببنەوە تەنها یەک کەس نەبێت، وتی من بەهیچ شێوەیەک لەگەڵتان دا نابم و ئێوە بۆ خۆتان ئازاد بن، هەرچەندە صەلاحەدینی ئەیوبی گفتوگۆی زۆری لەگەڵ کرد بۆئەوەی هیچ نەبێت ئەویش بێتە ناو ئەو مەجلیسەی صەڵاحەدینی ئەیوبیەوە، تەنانەت هەڕەشەی لێ کرد بەوەی ئەگەر بێت و نەیەتە ژێر دەسەڵات و سایەی ئیسلامیی و هەموو ئەم پیاوچاکانە ناچارن بەچەک وەڵامی بدەنەوە، چونکە هەڵوێستی صەڵاحەدین ئەیوبی هەڵوێستێکی شەرعیانە بوو پێغەمبەری خوا ﷺ ئەفەرموێت: هەرکاتێک کۆمەڵێک کۆبوەوە ویستی کۆمەڵەیەک تێک بات بدەن لەملی هەرکەسێکە، ئەو خەڵکەی ئەیەوێ جیاوازی و پەرتەوازەی بخاتە نێوان موسوڵمانانەوە ئەبێت بکوژرێ، پێغەمبەری خوا ﷺ ئەفەرموێت: بەن لەملی هەرکەسێکە!

صەڵاحەدینی ئەیوبی سەرکەوتنی بەدەست هێنا، چونکە نەیهێشت پەرتەوازەی و پارچە پارچەی بکەوێتە ناو وڵاتەکەیەوە هەر کەسێکیش لە موسوڵمانان با دیندار بێت، بەڵام کەویستی پارچە پارچەی بخاتە نێوان موسوڵمانانەوە، ئەوە بوو صەڵاحەدینی ئەیوبی خێرا خۆی ئامادەکرد و رۆشتە سەر موصڵ بەرانبەری وەستایەوە سوپای صەڵاحەدینی ئەیوبی توانی گەمارۆی موصڵ بدات، هەرئەوەندەی مابوو رزگاری بکات عیزەدین ئەوەی کە وتی نایەمە ژێر دەسەڵاتەوە ملی شۆڕکرد بۆ دەسەڵاتی صەڵاحەدینی ئەیوبی لە ٥٨١ کۆچی دا ئەوە بوو رێککەوتنێکیان بەست بەناوی رێککەوتنی حاران ناسراوە لە مێژوودا. حاران ناوچەیەکی کوردیە، عیزەدین وتی من بەتەواوی دێمە ژێر دەسەڵاتی تۆوە ئینجا صەڵاحەدینی ئەیوبی لەسەر گران کرد بەوەی ویلایەتی موصڵی لێ سەندەوە کە ئەوکاتە شارەزوور و ناوچەکانی بادینان تا ئەگاتە کەرکوک پشت

رووباری دیجلە و فوارت هەموو ئەو جێگەیانەی لەژێر دەسەڵاتی ئەودابوون هەموو ئەمانەی لێ سەندەوە تەنها ئەبێت موصڵ لەژێر دەستی بێت بۆئەوەی فێری ئەوە نەبێت بەو شێوەیە بڕیاری موسوڵمانان تێک بدات، عیزەدین رازی بوو بەسیاسەتی صەڵاحەدینی ئەیوبی و چووە ژێ سایەیەوە، پارەی چاپ ئەكرد بەناوی خۆیەوەو صەڵاحەدینی ئەیوبی پێی وت ئەبێت پارەكانیش چاپ بكەی بەناوی عەباسیەوە وتاری هەینی ئەبێت بەناوی عەباسییەوە بدرێت كە ئەمە لەمێژوودا ناسراوە بەڕێككەوتنی حاران وەک پێشتر ئاماژەمان پێدا[٨٠].

صەڵاحەدینی ئەیوبی دوای یەكخستنی ناوچەكان و چارەسەكردنی هەموو كێشەكانی بنەماڵە نورەدینیەكان توانی هەمووناوچەكان بخاتە ژێر دەسەڵاتی خۆیەوە، كەزانی بەم شێوەیە هەموو سوڵتەو دەسەڵاتەكان هاتوونەتەوە ژێر دەسەڵاتی خۆی جوابی نارد بۆ خەلیفەی عەباسی مستضئ وتی وەزیرەكەت بنێرە بۆئەوەی هیچ نەبێت لەگەڵ من بێت، گرنگ بوو كە نوێنەری خەلیفەی لەگەڵ بێت، چونكە هەوڵی بوو بیكات بە سوڵتان. ئەوكات پلە هەبوو پلەی ئەمیری دوای ئەوە سوڵتان دواتریش خەلیفە، خەلیفە سوڵتانی دائەمەزراند، یاخود ئەمیری دائەمەزراند ئەبوایە خەلیفە ئەمەی بكردایە، بۆیە صەڵاحەدینی ئەیوبی داوای كرد كەبەم شێوەیە هیچ نەبێت سوڵتانی پێ بدات بۆئەوەی ئەم هەموو وڵاتە كەوتووەتە بەردەستی میسر، یەمەن و بەشێكی ئەفریقا وتاری داوە بەناوی عەباسییەوە لەژێر خیلافەتی عەباسی دا دەرنەچووە. میسر، مەراكیش، یەمەن وشام هەموو لەژێر دەستیایەتی، كە دەڵێ وەرە پشتگیریم لێ بكە خیلافەتی عەباسی كەزانی حاڵەكە بەو شێوەیە بۆ پشتگیری صەڵاحەدینی ئەیوبی كرد بۆ ئەوە بوو كە ببێتە سوڵتان.

پێشتر هەر خەلیفە هەبوو، بەڵام لەدوای ئەوەی كەشیعەكان دەسەڵاتی تەواویان گرت بەسەر خیلافەتی عەباسی دا وە وڵاتی موسوڵمانان بچووک بووەوە كەسێک لەناوچەی غەزنەوە بەناوی سوڵتان مەحموود ئەم نازناوی سوڵتانەی لە خۆی ناوە واتا سەڵتەنەتێک هاتە بەردەستی، بەڵام پلەیەک لەخوار خەلیفەوەیە خەلیفە دانی ناوە بە سەڵتەنەتدا تەنانەت زۆر جار سوڵتانەكان حوكمیان كردووە وەكو سوڵتان مەحموودی سەلاجیقە و ئەلب ئەرسەلان و مەلیک شا لەژێر دەستی سوڵتانەكان دا ئەمیری تێدا بوون ناوچەی ئەمارەتێدان بەدەستەوە بوو، بەڵام سوڵتان جێگەو شوێنەكەی لە ئەمارەت گەورە تر بوو بۆیە صەڵاحەدینی ئەیوبی ئەمارەتی بەدەستەوە نەبوو تا ئەمیریەتی هەبێت، بەڵكو صەڵاحەدینی ئەیوبی ئینجا پێویستی بەوەیە كە سەڵتەنەت بكەوێتە دەستی و ببێت بە سوڵتان بۆیە داوای لە مستضئ كرد كە سەڵتەنەتی پێ ببەخشێ،

---

[٨٠] ئیبنو واصل لەكتێبەكەی دا بەناوی مفرج كور فی تاریخ بەنی ایوب كەباس لە صەڵاحەدینی ئەیوبی ئەكات لەو كتێبەدا بەتەواوی باس لەو ٨٠ سەربازەی موصڵ ئەكات، تەنانەت هەرچی موجاهیدە كوردەكان هەیە هاتە ناو دەسەڵاتی صەڵاحەدینی ئەیوبییەوە. عیزەدین ئەو كاتە نەیهێشت، بەڵام ئێستا موجاهیدینێكی كورد هەموو روویان كرد بەلای صەڵاحەدینی ئەیوبیدا هەتا لەڕێككەوتنی حاران دا ئیبنو واصل دەڵێت: صەڵاحەدینی ئەیوبی لەدوای ڕێككەوتنی حاران خەڵكێكی زۆر كۆبوەتەوە لە موجاهیدەكانی موصڵ وسنجار و هەولێر وحاران و دیاربەكر و ناوچەكانی تر كەپێشتر پارچە پارچە و حزب حزب بوون، بەڵام ئێستا ئیسلام هەموویانی كردووە بەبرای یەكتری .

ئەوەبوو نوێنەری ناردوە صەلاحەدینی ئەیوبی بەتەواوەتی دیاری خیلافەتی بۆ نارد بۆ ئەوەی نزیکی بکاتەوە لەخۆی صلاحە دینی ئەیوبیش وەلامی دیارییەکانی دایەوە وە لەژێر ئالای خیلافەتی عەباسی دا جهیادی ئەکرد بەناوی دەولەتی عەباسییەوە.
لێرەوە بۆمان دەرئەکەوێ صەلاحەدینی ئەیوبی چەندە هێزو توانای هەیە وە سوپایەکی زۆری لەدەور کۆبوەتەوە کوردستان، میسر، شام، یەمەن، مەراکیش و بیابانەکانی ئەفریقای باکووری هەموو لەژێر دەستی دابوو، صەلاحەدینی ئەیوبی ئەم هەموو شتەی بینی ئینجا پێویستە جەنگێکی گەورە رووبدات کەخەونی موسوڵمانانە و خەڵک هۆنراوەی بەسەردا ئەڵێت وەکو ئێستا چۆن چاومان پڕ لەگریانە بۆی کەبۆ ماوەی ۱۱۰ ساڵە وڵاتی موسوڵمانان داگیرکراوە، نەوەکان لەدوای نەوە شانازی بەوەوە دەکەن، کە کەسێک بێت قودسیان بۆ رزگار بکات، ئەم هەموو پلەو دەسەڵاتە لەژێر دەستیدایەتی کۆی کردوونەتەوە و شاعیرانیش یەک بەیەک ئاواتیدانە هۆنراوە بۆ ئەو رۆژە دەڵێن وە هۆنراوە بەسەر صەلاحەدینی ئەیوبی دا دەڵێنەوە بۆ ئەو هەموو شتەی، کە کردوویەتی. خەڵکی شانازی بە صەلاحەدینی ئەیوبییەوە ئەکرد، چەندین هۆنراوەیان بەسەردا ئەوتەوە عیماد ئەسفهانی هۆنراوە بەسەر صەلاحەدینی ئەیوبیدا ئەڵێت.
صەلاحەدینی ئەیوبی بیر لە شتێکی گەورە ئەکاتەوە ئەویش ئەوەیە لەناو خەڵکی دا بلاوی ئەکاتەوە حی علی جیهاد بەرزبکەنەوە بۆ جیهاد، ئەی خەڵکینە سەرەتانە بۆ ئەوەی ئەو کەسانەی ماوەیەکە وڵات و سەروەت و سامانتان بەهەدەر ئەبەن و مزگەوتەکانیان کردوون بەجێگەی کڵێسا و تەویلەی ئاژەڵ، وە حورمەتی خوشک ودایکەکانیان بەزاندون، نایەڵن لەمزگەوتەکان دا ئادای بەندایەتی خۆیان بکەن قورئان خوێنەکان بەدزییەوە قورئان ئەخوێن ئەوەی کەباسی دینداری و جیهاد ئەکات ئەبێت بەشەرمەوە باسی بکات مەلاو زاناکان لەجێگەو مەڵبەندو زێدی خۆیان دەربەدەر کراون، صەلاحەدینی ئەیوبی هاوار ئەکات حی علی جیهاد وە خەڵک بانگ ئەکاتەوە بۆ جیهاد، بۆ ئەوەی سەر لەنوێ ئەو جێگەیانەی کە لەژێر دەستی شیعە بەتەواوی پاکی کردووەتەوە، کاری یەکەمی ئەوەیە، کە بەرانبەر شارستانییەتی رۆژئاوای نەسارا و فرنجە بوەستێتەوە ،ئەوەبوو صەلاحەدینی ئەیوبی خۆی ئامادە کرد بۆ شالاوی شەڕی نەسارا، کە پێی ئەوترێ شالاوی دووەمی شەڕی نەسارا.

جەنگی خاچ دروشمەکان

پێشتر شتێك نەبووە ناوی شەڕی نەسارا بێت ئەم صەلەبوتە (خاچی گەورە) لەسەر دەستی گریگۆر و پاپاکاندا دروستبوو، کە بانگەشەی ئەوەیان کرد لە ساڵی ١٠٠٠زاینیدا قیامەت هەڵدەسێت و جیهان کۆتایی دێت، وتیان ساڵی ١٠٠٠ زاینی بەتەواوی کۆتایی بەژیان دێت، بۆیە پارەی زۆریان لەخەڵک سەند و سەروەت و سامانی خەڵکیان بەهەدەر برد، کەچی ئەو ساڵەش هات و هیچ شتێک رووی نەدا وردە وردە کڵێسا سومعە و هەیبەت و دەسەڵاتی لەدەست دەدا. تەنانەت ئەکلیریۆسیش نەیان ئەتوانی زۆربەتەواوەتی قسە بکەن بەرانبەر بە خەڵکەکەی ئەوەبوو یاسایەکی تریان دامەزراند کە زۆر گرنگ بوو وە بۆ ئەوە دایانمەزران کە ئەمیرو سوڵتان ودەسەڵاتدارەکان و ئیمپراتۆرەکانی ئەوروپا دژی کڵێسا نەوەستنەوە بڕیارێک دەرچوو لە پاپاوە، چونکە دەستپێکی شەڕ ساڵی ١٠٠٠زاینی = ٤٠٠ کۆچی وردە وردە هەیبەت و دەسەڵاتی خۆی لەدەست ئەدا بڕیارەکەش ئەوەبوو بەهیچ شێوەیەک ئەو پاشایەی کەخاوەنی دەسەڵاتە تەنها کوڕە گەورەکەی دەتوانێ حوکم بگرێتە دەست کوڕەکانی تری بێ بەش ئەبن وە هیچ پلەو پایەیەکی نادرێتێ. بۆ نمونە: ئەو کوڕە کوڕی گەورەی نەبوو کچەکەی دەسەڵات ئەگرێتە دەست هەرچەندە خۆیان باوەڕیان بە کچ نەبوو دوای ئەوە خاوەن دەسەڵاتەکان ئەو سوڵتەو دەسەڵاتەیان ئەگرتە دەست ئەمە روویدا پاشای واش هەبوو ١٥ بۆ ٢٠ کوڕی هەبووهیچ ئەمارەتێکی بۆ نەمابوو تەنها کوڕە گەورەکەی ئەیبرد، کوڕە گەورەکەش دوای ئەو کوڕی کوڕە گەورەکە بوو. بەم شێوەیەش خەڵکێکی زۆر بێبەش ئەبوون لەدەسەڵات و ئیمارەت.

یەکێکی تر لە سیمای شەڕی نەسارا ئەوە بوو کەزۆر رقیان لە موسوڵمانان بوو لەکاتێکدا ئەیان بینی بەیتول مەقدیس لەژێر دەستی موسوڵمانانندایە وە موسوڵمانان رزگاریان کردووە. ئاسیاو ئەفریقا و بەشێکی ئەوروپا رزگار کراوە ئەمانە بۆ خۆی هەموو نفوزی نەصرانییەکان بوون وە ئەمەش هۆکارێک بوو بۆ ئەوەی کە نەصرانییەکان رووبکەنە ئەو جێگەیە واتا فرەنجە و دەسەڵاتداری نەسارا بەم شێوەیە. لەشەڕی ملازگرد کەسێکی بەڕێزی وەک قرجئەرسەلان پاشای قوسطەنطینییەی بەدیلی گرت ئیتر وردە وردە وای لێ هات ئارکیسی کۆمنیونیەکێک بوو لە پاشا گەورەکانی قسطنطین،بەڵام کەنیسەی رۆژهەڵات بوو نەک رۆژئاوا، چونکە کەنیسەی رۆژئاوا لەڕۆما بوو. قوسطەنطین لەگەڵ کەنیسەی رۆما هەمیشە ئەوان شەڕیان بوو لەگەڵ یەکدا وە قرجئەرسەلان لەشەڕی ملازگرد دا پاشای قوسطەنطینییە ئەگرێت، ئەمەش بۆ خۆی ترسێکی خستە ناو دڵی ئەوانەوە دوای ئەوە پاشاکەی خۆیان ئارکیسی کۆمنیون ئەکوژن و دەڵێن ئێمە پاشایەکمان ناوێت بە دیل بگیرێت بۆیە خەڵکی لاتەکە داوای کوشتنی دەکات.

دواتر درۆی حەجاجەکانی مەسیحی نەساڕاکان کەهاتن ئەیان بینی رێگەیان خۆشکردووە بۆ موسوڵمانان وە ئەو خەڵکە ئەم نارەحەتییە زۆر زۆریان پێ ناخۆش بوو کەحەجی موسوڵمانان لەژێر دەستی ئەوان دا بێت کاتێ چوونەوە ئەیان وت موسوڵمانان ئازارمان ئەدەن و بێزارمان ئەکەن. خۆیان لەڕێگە بطروس ناس کە یەکێک بوو لە بطروسەکان واتا پاپاکانی مەسیحی کەمینی دانا بۆ حاجییەکان بۆئەوەی ئازاریان بەن دوای بڵێن موسوڵمانەکانە.

شتێكی دیكە كەپێی ئەوترێ حەماسی دینی لای نەساراكان، چونكە ئەو كاتە وەكو ئێستا نەبوو عەلمانیەت بڵاوبوبێتەوە، بەڵكو دینداری یەكی زۆر ناو مەسیحی دا هەبوو بەتایبەتی كەنیسەی رۆژهەڵا ت و رۆماش هەردووكیان بزوتنەوەیەكی دینداری زۆر گەورە لەناویان دا بوو ئوسقوفەكان و روهبانەكان و پاپاكان بەیەكەوە هەموویان وتاری ئاگرینیان ئەدا بۆ ئەوەی وڵاتی موسوڵمانان داگیربكەن.

هەروەها سیمایەكی تری جەنگی خاچپەرستان ئەوە بوو كەفاطمییە شیعەكان ئەیانزانی توانای رووبەڕوی ئەهلی سوننەو جەماعە نیە، بۆیە هەمیشە بەیەكەوە بوون لەگەڵ دەوڵەتی رۆما و یەكەم دەست پێكی شەڕی نەسارا لە ٤٨٨ كۆچی لە فەرەنسا بوو، پاپای ئەوێ زۆر بەتواناو وتاربێژێكی باش بوو بەناوی شارێك كلیرمونوتاری خەڵكی كۆكردەوە یەكەم وتار بۆی دان ئەوە بوو كە پێی وتن ئێوە پێویستە بڕۆن حەجاجەكان رزگار بكەن ئێوە پێویستە بۆ ئەوەی صكوك غفران بەدەست بێنن بچن بۆ ئەوەی حەجەكەی خۆتان پاك بكەنەوە وە بیخەنە ژێر دەسەڵاتی خۆتان، ئێوە سەروەت وسامان ئەمارەتتان نەماوە بڕۆن لەوێ هەریەكەو ئەمارەتێ بخەنە ژێر دەستی خۆتان. ئەمیر و كوڕ و كەسوكاریان زۆر بوو نفوزو سوپاش یان هەبوو، بەڵام هیچ شوێنێكیان نەبو بیبەن بەڕێوە ئەمەش یەكێكە لەوانەی كە هانیدان وە خەڵكیان كۆئەكردەوە بۆ ئەوەی ئەمارەتەكانی ژێر دەستی موسوڵمانان بخەنە ژێر دەستی خۆیانەوە ئەوە بەسەدان هەزار كەس كۆبوەوە دژی موسوڵمانان لە ٤٨٨ كۆچی بەسەركردایەتی بطرس ناس كەكەسێكی درۆزن بوو، بەڵام كەسێك بوو كەرێكی پێ بوو خەڵكی وای ئەزانی كە پیاوێكی پیرۆزە، كەئەم لای خەڵكی خۆی وا ناساندبوو مەسیح هەمیشە دێتەلای و قسەی بۆ ئەكا واتا ئەم لەخۆیەوە قسە ناكات، بەڵكو لەڕێگەی مەسیحەوە قسەیان بۆ ئەكات و خەڵك هان دەدات، ئەمانە هەموویان پێكەوە هەڵسان بۆئەوەی شۆڕش بكەن خەڵكێكی زۆریان كۆكردەوە وە خەڵكی لەئەوروپا برسی بوو بۆیە وایان باس كردووە كە گوایە لە ئینجیل دا باس لەوە دەكات كەبڕۆن ئەو جێگەیانە رزگار بكەن وایان ئەزانی خاكی موسوڵمانان پڕیەتی لە هەنگوین. كە ئەمە قسەی ئەو كەسانەبوو دروست یان كردبوو بووبووە بەهۆكاری ئەوەی كە خەڵكێكی زۆر لەسەربازگەی نەسارا وە لەصەڵەبوت كۆبكەنەوە تەنانەت ئەوروپا خۆیان شەرمەزارن لەو كارەیان كە كردویانە.

كاتێك ئەم سوپایە ئەكەونەڕێ لە ئەوروپای رۆژ هەڵات بەرە و قوسطەنطەنیە بۆ خەڵكی خۆیان لەسەر رێگەی وڵاتی خۆیان هەركەس بهاتایەتە سەر رێگەیان ئەیكوژن وئەیكەن بەدەسكەوت بۆ خۆیان واتا هەرچییان دەست بكەوتایە لە خەڵكی مەسیح و خاچ پەرستەكانی ئەوروپایی رۆژهەڵات ئەوە بۆ خۆیان دەبرد یاخود فەرمانیان دەكرد بەوەی كە ئەو كەسانەی رێگریان دەكەن بیانكوژن و دواتریش پیاو ئافرەت و سەروەت و سامانەكەیان بۆ خۆیان ببەن وبڵێن دەسكەوتە.

كاتێك لە فەرەنساوە سوپای نەسارانیەكان كەوتنەڕێ تاكو هاتنە ناوخاكی توركیاوە خەڵكی خۆیان سەربڕیوەو سەروەت وسامانی خەڵكی خۆیان بەهەدەر بردووە لە ٤٨٨ كۆچی پاپا لەسەرەتاوە لە باكووری ئیتاڵیا لە شوێنێك كە پێی ئەوترێ بریزیانیس كۆبونەوەیەكی رێكخست كە لە كلیرمون لە فەرەنسا بەتەواوەتی سوپاكەی خستە پێشەوە.

قرژ ئەرسەلان لەو سەردەمەدا شەڕ لەدوای شەڕ نەیهێشت ئەوان بێنە پێشەوە، بەڵام کوڕەکانی وەکو خۆی نەبوون بۆیە کەئەم نەسارا یانە هاتن لە ٤٩٢ کۆچی بەتەواوەتی توانیان ناوچەکان بگرن و زۆرێک لەشوێنەکان بخەنە ژێر دەسەڵاتی خۆیانەوە، نەساڕاکان کارێکی خراپیان بەخەڵکی خۆیان و موسوڵمانان کردووە. خەڵکی خۆیان سەر ئەبڕی وە ڕەحمیان بە منداڵ و کەس وکاری خۆیان نەکردووە ئەوەندە پیس و خراپە کاربوون.
دواتر ڕوونەکەنە جێگەکانی موسوڵمانان نە لە کتێبی ئاسمانی دا هاتووە وە نە لە عورفی مرۆڤایەتی دا هاتووە ئەمە مێژووی خۆیانە کە لە ڤاردن هۆستیر خۆیان بەشەرمەوە وە ڕوویان نایەت بینووسنەوە، فەیلەسوفێکیان کەناوی تۆماس ڤیلەر-ە کتێبێکی نووسیووە کەباسی مێژوویان ئەکات هەرچیەک ئەیەوێ جوانی بکات و بیڕازێنێتەوە، بەلام زۆر بەشەرمەزاریەوە لەکۆتاییەکەیدا ئەڵێت سەرشۆڕیە بۆ میللەتێک بەم شێوەیە ژیان بەرێتە سەر نەدڵیان هەبوو نەهیچ شتێک.
ابن ئەسیر ئەگێڕێتەوە لە کتێبەکەیدا بەناوی کامل فی تأریخ ئەویش لە ئەبی سعیدی هاوڕێیەوە باسی لێوە ئەکات ئەبی سعیدی هاوڕێی ئەڵێ:" کە کاتێک هاتنە وڵاتی موسوڵمانانەوە منداڵ وژن و پیریان پێکەوە سەرئەبڕی بەبێ هۆکار هەتا توانیان بیابانی شام و بەتەواوی لوبنان وعەسقلان و دەرونە وعەقەبە وە زۆرێکی تر لەشارەکانی ڕەها کە ئورفەی ئێستایە وە ئەنطاکیە و ئالانیا و ئەو جێگەیانە هەموویان خستە ژێر دەسەڵاتی خۆیان، توانیشیان بڕۆنە ناو خاکی موسوڵمانانەوە وە جێگەی الإسراو معراجی پێغەمبەری خوا ﷺ بگرن کە قودسە.
هۆکاری هاتنە ناوەوەی نەساڕاکان بۆ خاکی موسوڵمانان ئەوەبوو کە موسوڵمانان هەمیشە خەریکی خۆشی ومەلها و قومارکردن بوون لەو سەردەمەدا خەریکی مەشروب خواردن بوون و بەدوای خۆشیەکانی ژیان دا ئەگەڕان، حەرەکەتی جیهاد بە تەواوەتی کۆتایی پێ هاتبوو شەڕ و ئاژاوە لەناوخۆدا هەبوو کاتێک کە فرنجەو نەسارا هاتن گەمارۆی قودسیان دا مەلیک شای سەلجوقی لەگەڵ براکەی دا بەرقیاروق بە یەکەوە شەڕیان ئەکرد قودس گیراو ٧٠ هەزار کەسی تێدا کوژرا ئەم دوانە پێکەوە شەڕیان ئەکرد پادشای فرنجە توانی سەربکەوێ بەسەر عەککادا کەچی پادشاەکانی شام و دەسەڵاتدارەکانی شام لەگەڵ یەکتری دا شەڕیان بوو لەیەکتریان ئەکوشت، وڵاتی موسوڵمانان پارچە پارچەی کەوتبووە نێوانیانەوە ئەوانیش هاتن تاوەکو چ شوێنێ ستراتیژی بوو بۆخۆیان گرتێدان وە ماوەی ١٠٠ ساڵ وڵاتی ئیسلام و موسوڵمانان ئەناڵێنێ لەژێر دەستی ئەم نەسارانەوە.
لێرەوە عیمادەدین زەنکی و مەمدوحی کوڕی تونتکین ئەم پیاوە بەڕێزانە پێشتر بۆ خۆیان سنوری نەسارا ڕاگرت بوو نەیان ئەهێشت بێنە پێشەوە وە بەبێ ئەوەی داوای هاوکاری لەکەس بکەن کەسانێک بوون خۆیان خۆیانیان دروست کرد نەیان ئەوت با ئێران و تورکیا یان جێگەیەکی تر هاوکاریمان بکات تەنها بۆ خوا ڕێککەوت بوون ئامادەکردنیان لەسەر دینداری بوو، کەسانێک بوون بۆ ئەوە ئەگەڕان تەنها خوای گەورە لە خۆیان ڕازی بکەن بۆیە لە ٥٣٩ کۆچی دا عیمادەدین زەنکی بەوە ناسرا لەشەڕێکدا کە پێی ئەوترێ شەڕی جسر لە بەرانبەر ڕەها کە هەموویان شیعەی ئیسماعیلی تێدابوو دەژیا موسوڵمانانی سونەی چون بەدەم شیعەکانی ئیسما-

علیهوە، بەڵام چونكە خۆیان نەیا بەدەستەوە عیمادەدین زەنكی چووە بەهاواریانەوە شەڕی نەسارای دووەم كە باسی لێوە ئەكەینەوە لەسەردەمێكدا روودەدات سەردەمی لیوسی چوارەم و پادشای فەڕەنسا كۆنرادی سێیەم واتا سەردەمی نورەدین مەحموودە كە ویلایەتەكەی گرتە دەست دوای مردنی عیمادەدین زەنكی، بەڵام ئێستا صەلاحەدینی ئەیوبی خۆی بەتەنهایە و سوڵتانی سوڵتانەكانە ئەژدەری شێری ناو مەیدانە هەموو وڵاتانی كۆكردووەتەوە، وڵاتانی پارچە پارچەی ئیسلامی كۆكردونەتەوە و لەژێر دەستی خۆیایەتی لە ژێر یەک ئاڵا جیهاد دەكات و ئەیەوێ خۆی ئامادە بكات بەرانبەر بە سوپای نەسارا كە پێشتر موسوڵمانان شكستیان هێناوە ئەوە بوو صەلاحەدینی ئەیوبی سوپای ئامادە كردوە لە كوردستان، میسر، بەرقە، شام و یەمەن هەمووجێگەكانەوە ئەیەوێ رووبەڕووی نەساڕاكان ببێتەوە.

چاكسازییەكانی صەلاحەدینی ئەیوبی بۆ رووبەڕووبوونەوەی نەساڕاكان

یەكەم: كاریكرد بۆ زیندووكردنەوەی دەریاوانی ئیسلامی كەوەک چەكێكە دژ بە دوژمنكاری نەساڕاكان،چونكە صەلاحەدینی ئەیوبی هەستی بەوە كردبوو تەنیا لەڕێگەی دەریاوە دەتوانێ بەسەر نەسارا دا زاڵ بێت، لەوكاتەشدا مەترسی شالاوی نەسارا گەشت بووە شارە كەنارییەكانی میسر، بۆ ئەم مەبەستەش دیوانێكی تایبەتی بەناوی دیوانی كەشتی گەلی دامەزراند. لەساڵی ٥٨٧ كۆچی صەلاحەدین ئەیوبی و عادلی برای وەک سەرۆكی گشتی دیوانی كەشتی گەلی یەكە دەست نیشان كرد، دواتریش عادل سەیفەدینی كوڕی شاكری وەک جێگری خۆی لەو دیوانەدا دەست نیشان كرد.

دووەم: هەموو دارستانە بەناوبانگەكانی وڵاتی میسری كرد بە موڵكی دەوڵەت، چونكە ئەم دارو تەختانە سوودێكی زۆری بۆ دەوڵەت هەبوو وە ئەو ناوچانەش بەناوچەی قەدەغەی سوڵتان ناسرا بوون، صەلاحەدینی ئەیوبی رێگەی لەخەڵک و بازرگانەكان گرت كە لەبواری مادده جەنگییەكان دا لەگەڵ وڵاتانی مەسیحی هەڵسوكەوت بكەن و بازرگانی بكەن.

سێیەم: صەلاحەدینی ئەیوبی گرنگی دا بە بەهێزكردنی دام ودەزگەكانی بەرگری كاری پاسەوانانی كەنارەكان لەم بارەیەوە بڵاو كراوەیەكی دەركرد تێدایدا دەڵێت بڵاوكراوەكەمان ئەوە ئەگەیەنێت كە هەوڵ بدرێت بۆ پاراستنی كەنارا و بەندەرەكان وە هەروەها گرنگیان پێ بدرێت، پاسەوانەكان و جێگۆڕەكانیان لەكاتی خۆیدا بن و ئامادەبن وە گەورەكانیان پابەند بن بەڕێكخستنیان زوو پەیوەندی بە سەروخۆیانەوە بكەنەوە و ئاگاداری هەوڵی وردو درشتی ئەو ناوچانە بن.

چوارەم: صەلاحەدینی ئەیوبی گرنگیەكی زۆری دا بە پاراستنی دەریای سوورو بازرگانی و حاجیەكان و شوێنە پیرۆزەكان بەدرێژای دەریای سوور هەوڵی دا لەمەترسی داگیركاری نەساڕاكانی كە كەنار ئاوەكانی شام و فەڵەسطینیان داگیر كردبوو بەدوور بێت، بێ گومان ئەم دەستێوەردانەی میسر بۆ ناو وڵاتانی دەریای سوور لە باكوور و باشووری بۆ ئەو مەبەستە بووكە دەست بگرێت بەسەر دەروازەكانی ئەو دەریایەدا وە بازرگانی و حاجیەكان بپارێزێت، چونكە نەساڕاكان لە سینا باشووری فەڵەسطین سەنگەریان گرتبوو.

پێنجەم: کەوتە قایم کردن و توندوتۆڵ کردنی سنورەکانی میسر بەدرێژای سەر دەریای سپی ناوەڕاست وەک ئەسکەندەریە و دمیاط و رەشد، فەرمانی دەرکرد بەوەی کە شوراو بورجەکان بونیاد بنێت وە خەندەقیش بەدەوری دا لێ بدرێت. صەڵاحەدینی ئەیوبی خۆی سەرپەرشتی بەڕێوە چوونی کارەکانی ئەکرد وە هەر خۆی سەردانی سەر سنورەکانی ئەکرد تا کارکردن تێدایدا تەواو بوو.

شەشەم: صەڵاحەدینی ئەیوبی هەوڵی دا گیانی جەنگ و جیهاد لە دڵ دەرونی موسوڵمانان دا بچەسپێنێت وە هەوڵی دا عەقڵی موسوڵمانان بۆ ئەم ئەرکە پیرۆزە ئامادە بکات، ئەم کارەشی لەڕێگەی چەندین خوێندنگەوە ئەنجام دا کە لە میسر و شام دا دایمەزراند بوو، صەڵاحەدینی ئەیوبی سوور بوو لەسەر ئەوەی کە خۆی ببێت بە پێشەنگێکی چاک بۆ هەڵسوڕانی کاروبارەکانی، هەر کەسێک پێویست بوایە خۆی لە صەڵاحەدینی ئەیوبی نزیک بکاتەوە لەسەر جیهاد و هاندانیان لەبارەی جیهادە وە قسەی بۆ دەکردن وە لەو بوارەشدا چەندین کتێبی بۆ دانرا.

حەوتەم: سەرەڕای ئەم کارو کردەوانە صەڵاحەدینی ئەیوبی هەستا بەلابردنی سەربازی فاطمی و کۆیلە رەش پێستەکان و ئەرمەنەکان، وە سوپایەکی تۆکمەی پێک هێنا کە زۆربەیان پێک هاتبوون لە مەمالیکە کۆنەکان وهەموو ئەو کوردە ئازادانەی کە چوو بوونە خزمەتی وە پاڵپشتی خۆیانیان بۆ دەر بڕی بوو.

هەشتەم: دوای ئەوەی ناصر صەڵاحەدینی ئەیوبی ئەو کارانە و چەند کارێکی تری گرنگی ئەنجام دا کەوتە هەوڵی گێڕانەوەی ناوچە لە دەستدراوەکانی ژێر دەسەڵاتی سنوری خیلافەت و سنوردار کردنی دەسەڵاتی میرنشینە نەساڕاکانی بیتول مەقدیس، تەرابلوس و ئەنطاکیە وە دووبارە گێڕانەوەی شکۆداری دەسەڵاتی خیلافەتی عەباسی و ئەهلی سوننەو جەماعە.

صەڵاحەدینی ئەیوبی دوای ئەوەی توانی هەموو شام، میسر، کوردستان، بەرقیە، نەجد، جەزیرەی نیوە دورگەی عەرەبی و یەمەن هەموو ئەمانە یەک بخاتەوە وە خۆی ئامادەکرد و بانگەشەی جیهادی کرد، چونکە ماوەی ٨٨ بۆ ١٠٠ ساڵێک دەبێت خاکی قودس داگیرکراوە، مزگەوتی قودس کراوە بە تەوێڵەی ئاژەڵ و موسوڵمانان لێیان قەدەغەکراوە، زۆربەی زۆری موسوڵمانان دەربەدەر کراون هەموو خەڵکی مەسیحی لەو جێگەیانەدا نیشتەجێ کراون بەتایبەت لە صور، رەها، بیتول مەقدیس، غەززە و ئەناطاکیە لەهەموو ئەو ناوچانەی تر، کە بەدرێژای ١٠٠ساڵە داگیرکراوە، ئەو موسوڵمانانەشی کە تێیدا ماونەتەوە، هەموو نۆکەری نەساڕاکان بوون .

لەو کاتەدا ناوچەیەک هەبوو لەنێوان میسر،شام و بوصرا دا کەپێی دەوترا کرک پادشاکەی نەسارا بوو بەناوی ئەرناط، باجی زۆر کردبوو لەسەردەمی صەڵاحەدینی ئەیوبی دا لەساڵی ٥٨٢ کۆچی ئەرناط پەیمانێک مۆردەکات لەگەڵ صەڵاحەدین دا کە دەبێت بەهێمنی و ئاسایشی و ئەوپەڕی رێزەوە کاروانە ئیسلامییەکان بپارێزن، دەنا ژیانت دەکەوێتە مەترسییەوە. ئەرناطی بەرپرسی کرک رێزی لە صەڵاحەدین گرت و هەموویان پێکەوە پەیمانەکەیان مۆرکرد.

سەبارەت بە هۆکارەکانی، بۆچوونی جیاواز هەیە، هەندێك دەڵێن ئەرناط، کە کاروانێکی بازرگانی گەورەی ئەیوبییەکان لە وڵاتی میسرەوە ئاڕاستە کرابوو بەرەو حیجاز و شام زۆر لوتبەرزانە

دەست دەگرێت بەسەر كاروانەكەدا كە زەرەر و زیانێكی گەورەی بە ئابووریی میسر گەیاند بوو، ئەمە لەلایەک هەروەها کرداری بازرگانی نێوان میسر وشام و حیجازی پەکخست، وەهەندێکی دیكە پێیان وایە صەڵاحەدینی ئەیوبی دوای نەخۆش کەوتنی لە ٥٨٢ کۆچی پەیمانی ئەوە دەدات بە موسوڵمانەکان، کە ئەگەر بێت و لەتەمەن دا بمێنێت خۆی تەرخان باکت بۆلێدانی دوژمنانی موسوڵمانان نەسارا یەکان. هەروەها لەباری بارودۆخە سیاسیەکەو برینی هەردوو قۆناغی بەرگری و ئامادەباشی لەلایەن سوڵتان صەڵاحەدینەوە وە بەدیهێنانی ئامانجە سەرەکی یەکانی کەخۆی دەبینی یەوە لە دروستکردنی دەسەڵاتێکی سیاسی لەچوار چێوەی دەسەڵاتی خیلافەت و رزگار کردنی شاری قودس وە گێرانەوەی دەسەڵاتی خیلافەت و هەوڵدان بۆ بەدیهێنانی یەکێتی دەوڵەتی ئیسلامی سەرتاسەری. مێژوونووسان دەڵێن کاتێک دەستی گرت بەسەر کاروانەکەدا خاوەنی کرک قسەی ناشرینی بە ئیسلام وە پێغەمبەری خوا ﷺ وتووە وە هەر هەموویانی بەدیل گرتووە، ئەو کاروانەش هی خودی بنەماڵەی صەڵاحەدین بوو واتا دائیرەی دەولەی صەڵاحە دین بوو بۆ میسر دەگەڕایەوە بۆ بیتول مال کە زیاتر ئابووری میسر ببوژێنێتەوە .

صەڵاحەدین کە هەواڵەکەی بیست ئابەو شێوەیە قسەی بە ئیسلام وتووە چیتر کێشەی لە کاروانەکەدا نەبوو، بەڵکو کێشە لەوەدا بوو کە قسەی بە ئیسلام و پێغەمبەری خوا ﷺ وتووە، ئەوە بوو زۆر توڕە بوو، توڕە بوونێک، کە مێژوونووسان دەڵێن: صەڵاحەدین لە ژیانی دا ئەوەندە توڕە نەبووە، وە سوێندی خوارد ئەگەر بە دیلیش بیگرێت بەدەستی خۆی دەیکوژێت، دوای ئەم رووداوە کە رووی‌دا صەڵاحەدینی ئەیوبی ئارامیی نەما و هەست و سۆزی جوڵا بۆ خاک و وڵاتی موسوڵمانان و بەرانبەر بە پێغەمبەر ﷺ بەرانبەر نەساڕاکان، بۆیە بانگەشەی جیهادی کردوو و خەڵکی کۆکردەوە بۆ جیهاد، کە صەڵاحەدین ماوەیەکە بەدرێژای مێژوو چاوەڕێی ئەم ساتە وەختەیە، کە هەر لەوسەردەمەی کە سەرۆکی پۆلیسی دیمەشق بووە لەسەردەمی عیمادەدین زەنکی دا خۆی بۆ ئامادەکردووە وئامانجی ئەوە بووە کە چۆن بتوانێت قودس رزگار بکات، نەوە لەدوای نەوە ئێستاش ئێمە شانازی پێوە دەکەین. صەڵاحەدینی ئەیوبی بیری لەوە کردوەتەوە چۆن خاکی موسوڵمانان رزگار بکات لەدەستی فرەنجە وە چۆن بتوانێت عیزەت و سەربەزی ئەم ئیسلامە بهێڵێتەوە، ئەوە بوو صەڵاحەدینی ئەیوبی موجاهیدان و سوپاکەی لە هەمووڵایەکەوە کۆکردەوە و ناردی بەشوێن هەموو ئەمارەتەکاندا بۆ ئەوەی بانگەوازی جیهاد بکرێت و خەڵک بچێت بەرەو جیهاد، صەڵاحەدین زۆر بێزار بوو بەرانبەر بە ئەرناط، وە بەدەوری شارو قەلعەکانی کرک دا سوپای خۆی دانا و گەمارۆی دا بۆ ئەوەی بچێتە ئەو جێگەیەوە، سەربازگەی دانا لەشوێنێک کە پێی دەوترێت قصر سلامە نزیک بوو لە بوصراوە بۆ ئەوەی سوپاکەی لەوێ کۆببێتەوە، بەڵام ئەوەی کە صەڵاحەدینی دواخست لەوەی کەنەدات بەسەر کرک دا ئەوەبوو کە ئەو کاتە کاتی گەڕانەوەی حاجیەکان بوو ئەرناط -یش کەسێکی مەسیحی بوو بەڵێنی دا ئەگەر بێتوو صەڵاحەدین بدات لە من ئەوا منیش دەچم لەسەر ڕێگەی شام و میسر کە دەگەڕێنەوە بۆ شام و میسر لەهەردوو لایان دەدەم و دەیان کوژم، صەڵاحەدینی ئەیوبیش حەجاجەکانی زۆر خۆش ئەویست وە ڕێگەی سینای میسریشی چاک کردبوو بۆ ئەوەی خەڵکی بەئاسانی بڕوات بۆ حەج، ئەوە بوو خێرا رۆیشت وهەموو سەربازەکانی خستە پاسەوانی حاجییەکان بۆئەوەی

حاجیەکانیش بەسەلامەت و ئاسانی بگەڕێنەوە، دوای ئەوە توانی بەو شێوەیە خەڵکەکە بپارێزێ، وەک دەزانین دوعای حاجیان قەبوڵە چونکە وەک مناڵی ساوا لە عەرەفەوە گەڕاونەتەوە وە لە حەج وخزمەتی خوای گەورە گەڕاونەتەوە بۆ ماڵ و مەنزڵگای خۆیان هەموو ئەم حاجیانە کە بەسەداها هەزار کەس دەبوون دوعای خێریان بۆ صەڵاحەدینی ئەیوبی و سوپاکەی صەڵاحەدین دەکرد ئەمە بۆ خۆی گەورەترین دەسکەوت بوو بۆ صەڵاحەدین ئەیوبی کەبەدەستی هێنا بوو .

دواتر مەجلسی شورای بەست بۆ ئەوەی کاتێک دیاری بکەن کە هەموویان پێکەوە بچنە دەرەوە لە ١٧ی رەبیعی کۆتایی ساڵی ٥٨٣ کۆچی لەدوای نوێژی هەینی لەهەموو مزگەوتەکانی شارەکان و ئەمارەتەکانی ژێر دەستی صەڵاحەدینی ئەیوبی دا تەکبیری موسوڵمانان دەستی پێکرد وە بانگەشەی جیهاد دەستی پێ کرد بە حی علی جیهاد و دەنگی الله اکبر وە زرهی شمشێر موسوڵمانەکان بە جوانترین شێوە خۆیان ئامادە کرد بۆ ئەوەی بچنە دەرەوە بۆ رووبەڕوو بونەوەی ئەرناط وە صەڵاحەدینی ئەیوبی خۆشی چووە دەرەوە لە دیمەشق بەرەو جێگەیەک کەپێی دەوترێت قصرسلام-ە کە بڕیاریان دابوو لەوێدا هەموویان کۆببنەوە، لەوکاتەدا برایەکی و کوڕێکی بەناوی مەلیک ئەفضل وە هەروەها ئەو کەسەشی کە لەبنەڕەتدا تورکومانە مەلیک مظفر کەوکەبوری کەبە مەلیک موظەفەر ناسراوە دواتر ئەوەی خیانەت لە صەڵاحەدینی ئەیوبی دەکات دەچێتە لای دەوڵەتی ئەتابەکییەکان لای شێخ عەبدوڕەحمان و لەدوای دا دەبێتە والی هەولێر، بەڵام موظەفەرەدینی تورکمانی رووەو عەککا سوپا دەنێرێ وە هەروەها مەلیک ئەفضەل-ی کوڕی سوپایەکی پێ دەنێرێ بۆ جێگەیەک کەپێی دەوترێت رأس الماو هەموو ئەمانە کۆدەبنەوە تاکو لە عەککا وە دێن وە ئەوی تریش لە رأس الماو وە دێت بۆ ئەوەی سەر لە سوپای نەسارا بشێوێنن، صەڵاحەدین خۆیشی لە بوصرا وە دەکەوێتە رێ تاکو دەگاتە قەڵاکانی کرک وە لەوێ وە بۆ ئەوەی مانۆڕێکی سەربازی بکات وە سوپای نەسارا پەلکێشی ناوچەیەک بکات لەڕووی سەربازییەوە سەرکەوتنی ئەویوبییەکان مسۆگەر بکات. بۆ ئەمەش ناوچەی تەبەرییە هەڵ دەبژێرێت سوپاکەی هەموو کۆدەکاتەوە لەو جێگەیەدا دەشی زانی نیازی ئەوەی هەیە کەڕوو بەڕووی ئەرناط دەبێتەوە، وەکاتێ ئەرناط دەبینێ بەم شێوەیە صەڵاحەدین سوپای بۆ کۆکردووەتەوە لەتاوا داوا لە بیتول مەقدیس و عەککا وصور وصیدا بەئەمارەتەکانی تری رەها و ناوچەکانی تر هەمووی سوپای نەسارا کۆدەکاتەوە دژی صەڵاحەدینی ئەیوبی ئەوانیش لە هەموو لایەکەوە کۆدەبنەوە، موسوڵمانەکانیش دەزانن کە ئیتر کاتی جیهادە بۆ ئازاد کردنی بیتول مەقدیس وە ماوەیەکە چاوەکان فرمێسکی پێدا نەهاتووەتەوە خوارەوە بۆ جیهاد وە ماوەیەکە دڵەکان ئازایەتی و عیزەت نەیگرتووە، هەروەها دەستیان شمشێری نەگرتووە بەرانبەر بەئەهلی کوفر بۆئەوەی سەر لەنوێ عیزەت و سەربەرزی موسوڵمانان بگەڕێتەوە، ماوەیەکە موسوڵمانان خەوتوون کە شەڕی ناوخۆ گیرۆدەی کردوون سەرلەنوێ ئێستا وا صەڵاحەدین خەو لە چاوی تۆراوە و قازی لەدوای قازی یە بەڕێزەکان و زاناکان بەتایبەتی بهاودینی ئیبنوشەداد کە یەکێکە لە قازییە گەورەکانی دەوڵەتی ئەیوبی هەموو ئەمانە پێکەوە هانی خەڵکی دەدەن بۆ ئەوەی بچنە جیهاد و بەرەو جیهاد هەنگاو بنێن.

ئیبنو شەداد لە کتێبەکەی خۆیدا کە باس لە مێژووی ئەیوبییەکان دەکات دەڵێت: وەکو ئەوە وا بوو چۆن دایکێک منداڵێکی بە کۆڵەوە بێت و منداڵێکیش بەسکییەوە بێت، صەڵاحەدینی ئەیوبی بەشەو خەوی لێ نەدەکەوت خەڵکی هان دەدا بۆ جیهاد وە بەناو گەنج و یانە و خەڵکی دا دەگەڕا و هاواری دەکرد چاوەکانیشی وە قوڕگی پڕبوو وە هەموو جارێکیش قسەی ئەکرد سەیری قودسی دەکردەوە تەنانەت بەجۆرێک کەخەڵکی پێیان دەوت تۆ خەریکە خۆت پارچە پارچە دەکەیت صەڵاحەدین. ئەو کەسانەشی کە لەدەورووبەری بوون دەگێڕنەوە تەنانەت خواردنیشی زۆر زۆر کەم بوەوە و نەخۆش کەوتبوو رۆژێک یان خواردنی نەخوارد لەڕۆژی هەینی یەوە تاوەکو رۆژی یەک شەممە ئەوەندە سەرقاڵ بوو تەنها خواردنی سادە نەبێت بۆ ئەو کاتەشی کە دەرمانی هەبوو بۆ ئەوەی دەرمانەکانی بخوات صەڵاحەدینی ئەیوبی پلانێکی زۆر گەورەی دانا چووە جێگەیەکەوە کە نێوانی شاخەکان بوو وە جێگەیەک کە هیچ دارێکی تێدا نەبوووە پشتی خۆیشیان ئاو بوو ئەو جێگەیەشی کە خەڵکی یان کاروانی پێدا تێ دەپەڕێت هەتاوی ئەو ناوچەیە زۆر گەرم بوو بەمەش نەساڕاکان ناچار بوون لە سفورییەوە بەرەو تەبەرییە بکشێن ئەم رێگەیەش رێگەیەکی گەرم بوو، وە نەساڕاکان دەبوو رێگەیەکی بەرزایی و بەدرێژای ١٦كیلۆمەتر بەبێ ئاو وە پڕ لەگەرمای ببڕن. بۆ ئەمەش صەڵاحە دین تەنها یەک تەپۆڵکەی بەردینی رەق وتەقی بێ ئاوی بۆ بەجێ هێشتن کەئەویش تەپی حطین بوو، لەو شەوەدا سوپاکەی خۆی بردە ئەوێ وە پشتی سوپاکەی خستە پێش ئاوەکەوە بۆ ئەوەی هیچ کەسێک دەستی نەگاتە ئەو وە نەساڕاکان زانیان صەڵاحە دین لەوێ دایە خۆی حەشارداوە بۆیان بۆیە بەڕۆژدا کەوتنەڕێ وە یەک بەیەک لەناو دەچوون و تەواو ماندووبون کە گەیشتنە ئەوێ جگە لەوەی موسوڵمانەکان دار و تەختەکانی دەوروبەریان سوتاند و ئاگریان بەڕوویاندا کردەوە بەمەش گەرماو دوکەڵ و تونێتی بەسەریاندا زاڵ بوو، ئەوە بوو صەڵاحەدین دەرفەتی شەوی قۆستەوە و چواردەوری سوپای نەسارای دا لە پاشان دا شەڕ لەنێوانیاندا رووی دا دوای ئەوەی موسوڵمانان بەسەریاندا سەرکەوتن، ژمارەیەکی زۆریان لێ بەدیل گرتن لە نێوانیشیان دا جای لوزجنانی پادشای بیتول مەقدیس و ئەرناط -ی بەرپرسی قەڵای کرک-ی تێدا بوو، ئەمەش دیاریەکی خوای گەورەیە کە بەخشی بە صەڵاحەدینی ئەیوبی .

صەڵاحەدین لەسەرەتاوە بیری لەوە نەکردبووە بەرەو قودس بڕوات، بەڵام بیری لەوە بوو کە ئەو ناوچانە پاک بکاتەوە کەناوچەی ژێر دەسەڵاتی ئەرناط بوو، ئەوە بوو صەڵاحەدین توانی بەجۆرێک سەربکەوێت بەسەر نەساڕاکان دا کە کوڕا و کوڕیان بیریان نەچێتەوە، وە باسی صەڵاحەدین بکەن ترسیان لێ بنیشێت. کەسێکی وەکو شۆی کەیەکێکە لەمێژوونووسان دەڵێت: "دایک ئەگەر بیویستایە منداڵەکەی بترسێنێت دەیوت صەڵاحەدینی ئەیوبی هات، ئەوەندە عیزەتی موسوڵمانان بەرز بوو ئەوەندە سەربەرز بوون تاکو ١٠ ساڵیش کە باسی صەڵاحەدینی ئەیوبی بکرایە و بوترایە لەهەرسوپایەکدایە دەبوو ئەو سوپایە سەرکەوتنی بەدەست بهێنایە".

کاتێک کە نەساڕاکان هاتن خاچەکانیان هەڵگرتبوو بەدەستیانەوە تاکو ئێستا نەکەوتبووە سەر زەوی، بەڵام صەڵاحەدین توانی بیخاتە سەر زەوی و ژێر پێی موسوڵمانەکانەوە، کاتێک ئوسقوفی عەککا هاواری دەکرد ئەمە جەنگی پیرۆزە و ئێوە نامرن وە عیسا لەگەڵتاندا شەڕ دەکات

صەلاحەدینی ئەیوبی توانی لەناو شەڕەکە دا بە کوشتوی سەریشی بەرز بکاتەوە و بلێ ئەوە ئوسقوفەکەی عەککایە کە ناتوانێت بەرانبەر موسولمانان بجەنگێ وە دە هەزار کەسی لێیان کوشت لەماوەی شەو و رۆژێکدا خاچی خاچەکانی (صلبوت) خستە زەوی وە هیچیان نەیان دەتوانی بەرانبەر بە صەلاحەدینی ئەیوبی هیچ شتێک بکەن هەموویان رایان دەکرد بەم لاو لادا وە زۆرێک لە سوپاکە بە تیوتیتی لەناوچوون لەدەوری پادشای بیتول مەقدیس دا کە زیاد لە ٧٠ هەزار سوپای لە خۆی کۆکردبوەوە ١٥٠کەسی لە سوپاکەی لەگەڵ دا مابوەوە بە ١٥٠ کەسەکەوە بەدیل گیران .

قەرەقوش ئەرناط بە دیل دەگرێت:

مەلیک عادلی برای صەلاحەدین لەگەڵ ئەژدەری تورکمان دا قەرەقوش واتای هەڵۆی رەش دێت، بەڵام بەداخەوە خەڵکی بە خراپە باسی لێوە دەکەن. قەرەقوش یەکێک بوو لەو سەرکردە بەڕێز و بەتوانەیانەی تورکمان بوو لەگەڵ صەلاحەدینی ئەیوبی دا وە مەیمەنەی صەلاحەدین بوو، کەسێکی دادپەروەر و دیندار بوو بە هۆکاری قەرەقوش بوو کەتوانی ئەرناط-یش بەدیل بگرێت و بیخاتە ژێر دەسەڵاتی صەلاحەدینەوە، هەروەها کەسێک بوو ئەستێرەی ئەدرەوشایەوە لە جەنگەکان دا لەهەر لایەکەوە دەیان بینی کەوا قەرەقوش دەجەنگا لە پێناوی خوای گەورە، قەرەقوش هاواری جیهاد دەکاتەوە زۆر جار ئەسپەکەی بریندار بووە و مردار بوەتەوە و ئەسپی تریان بۆ هێناوە، تەنانەت لە کۆتایدا درعیش فڕێ دەدات و بەرانبەر بە نەساراکان شەڕ دەکات کە بۆخۆی درع فڕێ درا لەشەڕدا لەو سەردەمەدا واتا هێزو توانا. بۆیە قەرەقوش بەهێز و توانا شەڕ دەکات وە بەرپرسی قەڵای کرک ئەرناط دەگرێت بەدیل، هەروەها پێویستە ئەم چەمکە مێژوویان راست بکرێتەوە کەوا قەرەقوش بۆخۆی کەسێکی دادپەروەر بووە قسەی ئەو مێژوونووسانەیە کە مێژوویان شێواندووە کەباس لە قەرەقوش دەکرێتەوە بەیەکێک دەڵێن ئەگەر حوکمەکەی خراپ بێت دەڵێن ئەمە حوکمی قەرەقوشە، ئەمەش کەسێکی گەندەڵ و خراپەکار بەناوی ئیبنومەماتی لەدژی قەرەقوش ئەم شتانەی بڵاوکردۆتەوە، هەروەها کافور کە کەسێکی بەڕێز بووە لەناو دەوڵەتی ئەخشەدییەکان دا، بەڵام کەسانێکی وەکو موتەنەبی هۆنراوەی لەسەر نووسیوە و قسەی خراپیان پێ کردووە، بۆیە قەرەقوش و کافوریش چەواشەی دەستی دوو شاعیری گەندەڵن ئەوانیش موتەنەبی و ئیبنو مەمات-ین، موتەنەبی هەر داوای پێغەمبەرایەتی دەکرد بۆ خۆی پێی وابوو کە خۆی پێغەمبەرە، تاکو لەمیسر کردیانە دەرەوە و رۆیشتە ناوچەکانی بغداد دوای ئەوە ئەو قسەی یەی کپ کردەوە بۆ ئەوەی نەکوژرێ .

صەلاحەدینی ئەیوبی دوو پادشاکەی کەوتە دەست ئەوانیش جای لزجنیان پادشای بیتول مەقدیس و ئەرناطی بەرپرسی قەڵای کرک بوون، صەلاحەدین سوجدەی سوپاسگوزاری برد وە بەدوای دا کوڕەکانی و براکانی وە هەموو سەرکردەکان سوجدەی سوپاسگوزاریان برد بۆ خوای گەورە کە هەموو سەرکەوتنێک یان پەیوەندی هەیە بەخوای گەورە وە کەسەرکەوتنەکانیان دەگەڕاندەوە بۆ خوای گەورە وە پێیان وابوو ئەم سەرکەوتنە خوای گەورە پێیانی بەخشی وە ئەمان بەنیازی ئەوە نەبوون. پێیان وابوو توانای کۆکردنەوەی خەڵکیش خوای گەورە پێیانی

بەخشیوە، بۆیە كاتێک کە سەریان بەرز كردەوە پادشاكانی نەسارا بەلوت بەرزی یەكەوەو داوای ئاویان دەكرد، صەڵاحەدینی ئەیوبی ئاوێكی ساردی هێنا بۆیان وە پێشیانی وت ئەمە واتای ئەوەنیە كە ئێوە ئەمانتان دراوەتێ نەخێر ئەمانتان نادرێتێ، بەڵكو سوێندی خوارد بوو كەوا بەدەستی خۆی بیكوژێت لەبەر ئەوەی قسەی بە پێغەمبەر ﷺ وتبوو، ئەوە بوو صەڵاحەدین بەدەستی خۆی دەیكوژێت و سەری دەبڕێ لە پێش چاوی هەموویاندا وە پێشیان دەڵێت ئەمە هەقی ئەو كەسەیە كە قسە بە خوا و پێغەمبەری خوا ﷺ دەڵێت، بەمەش ئەوەندەی تر ترس و بیم و دڵەڕاوكێ چووە ناو دڵی نەساڕاكانەوە، وە سەربەرزی و عیزەتیش چوویە ناو دڵی موسوڵمانەكانەوە. سەركردەی موسوڵمان بەو شێوەیە دەبێت، هەركەسێک بە پاك و بێگەردی ئیسلام هەڵ نەگرێ وەک صەڵاحەدینی ئەیوبی پاك وبێ خەوشی نەكات لە فكری شیعەو نەسارا هەموو ئەفكارەكانی تر موستەحیلە سەركەوتنی ئەو ئوممەتە (إن تنصروا الله ينصركم ويثبت أقدامكم. واتا: ئەگەر ئێوە دەتانەوێت سەربكەون دەبێت ئاین و شەریعەتی خوای گەورە جێبەجێ بكەن دڵنیابن سەركەوتن بەدەست دەهێنن.

ئەنجامەكانی شەڕی حطین:

یەكەم: یەكێک لە دەر ئەنجامەكانی ئەم شەڕە كوژرانی گەورە فەرماندە نەساڕاكان بوو، سەرباری لە دەستدانی بەشێكی هەرە گەورەی سوپای هەرسێ میرنشینە نەسرانییەكە.

دووەم: سەركەوتنەكانی صەڵاحەدینی ئەیوبی لە شەڕی حطین بو،و بەدەرگە كردنەوە لەبەردەمی دا، بەوەی بتوانێت زۆربەی شارە كەنارییەكانی لوبنان و فەڵەستینی ئێستا رزگار بكات .

سێیەم: بەدیهێنانی یەكێک لە ئامانجە سەرەكییەكانی كە خۆی دەبینییەوە لە رزگار كردنی شاری قودس قیبلەی یەكەمی موسوڵمانان .

چوارەم: لەدوای ئەم شەڕە بوو بە هۆی ئەوەی پایەی ئاینی و كۆمەڵایەتی سوڵتان صەڵاحەدینی ئەیوبی لە نێو جیهانی ئیسلامدا بەرز ببێتەوە.

پێنجەم: دوای ئەم شەڕە دەسەڵاتی ئەیوبییەكان بەتەواوی چەسپا، هەروەها كاریگەری شەڕی حطین و ئەنجامەكانی لەسەر ئەوروپا گەشتە رادەی ئەوەی پاپا گریگۆری هەشتەم بانگەواز بكات بۆ سێ لە گەورە ئیمپراتۆری ئەو سەردەمە ئەڵمانیا، فەڕەنسا و ئینگلتەرا بۆ هێرش كردنە سەر ناوچەكانی رۆژهەڵات كە دەناسرێت لە مێژووی شەڕی نەساڕاكان بە شاڵاوی سێیەمی خاچ پەرستان.

شەشەم: سەركەوتنی صەڵاحەدینی ئەیوبی لەم شەڕەدا كاریگەری گەورەی لەسەر هەموو ئەوروپا بەگشتی و مەسیحی یەكان بەتایبەتی دروستكرد، بووە هۆی ئەوەی میرنشینە خاچیەكان لە ناوچەكانی رۆژهەڵات دەسەڵاتیان سنوردار بكرێت و وە پەیوەندیشیان بەناوچەكانی ئەوروپاوە پچڕاند، سەرچاوەكان ئاماژە بەوە دەكەن كە هەموو سەركردە سیاسی و سەربازیەكانی ئەیوبی پێیان وابوو كە سوڵتان صەڵاحەدینی ئەیوبی دوای ئەم جەنگە بەرەو ئامانجی سەرەكی دەڕوات كە بریتییە لەڕزگار كردنی قودس، بەڵام بە پێچەوانەوە سوڵتان صەڵاحەدین بەرەو ناوچە كەنارییەكان كەوتەڕێ كەخۆی دەبینیەوە لەشارەكانی عككا، بیروت، یافا، حیفا، غەززە و صور

وتوانی لە پلانەكەی سەركەوتوو بێت جگە لە گرتنی شاری صور نەبێت ئەویش بەهۆی گرتنی ناوچەكەو شورای شار و بوونی ئاو لەدەورووبەری شاری صور .

ڕزگاركرنی چەند قەڵا و شارێك:

موسوڵمانەكان خۆش حاڵ بوون بەو سەركەوتنەی صەڵاحەدینی ئەیوبی، صەڵاحەدین ئەو رۆژە مایەوە لە سەر بازگەكەی بۆ رۆژی دوای كەجەنگ كۆتایی هات رۆشت بۆ قەڵای تەبەرییە هاوسەرەكەی ریمۆند داوای لە صەڵاحەدین كرد كەوا پەیمانی پێ بدات هیچی لێ نەكات، ئەویش پەیمانی پێ داو خۆی و كوڕەكانی هاتنە دەرەوە وە ئەوانیش رێزیان لێگرتن، پاشان صەڵاحەدینی ئەیوبی زۆر بە خێرای رووی كردە شارو شارۆچكەكانی تر بۆ ئەوەی بەتەواوەتی پاكیان بكاتەوە، كە بگەشتایەتە هەر جێگەیەك ئازادی دەكرد بە بەرگرییەكی كەم.

صەڵاحەدینی ئەیوبی یەكسەر كەزانی نەساڕاكان ئەم هەموو سوپایەیان كۆكردۆتەوە و ناوچەی عەككا چۆڵ بووە خێرا مینای عەككای گرتە دەست و بەرەو عەككا رۆشت و لە جەمادی یەكەمی ٥٨٣ كۆچی بەرێككەوتنێك صەڵاحەدین دەستی گرت بەسەر عەككا دا كە چوار هەزار دیلی موسوڵمانی تێدا بوو لەگەڵ ماڵ و سامانێكی زۆر، نەساڕاكان هەموویان رایان كردەوە ناوچەكانی صور، صور یە كێك بوو لە شارە گەورەكان و نوێژی هەینییان كرد لە مزگەوتێكدا كە فەڕەنسییەكان كردبوویانە كڵێسا، خێرا كەوتنە رێكخستنی شارەكە وە صەڵاحەدینی ئەیوبی فەرمانی بە مەلیك عادلی برای كرد كە لە میسرەوە هێرش بەرێت بۆ سەر نەساڕاكان. ئەوە بوو مەلیك عادل-یش هێرشی كردوو توانی دەست بگرێت بەسەر هەندێ شوێن دا لەوانە یافا وە خەڵكێكی زۆری بە دیل گرت، هەروەها صەڵاحەدین لە كاتی مانەوەی لە عەككا دا دەستی گرت بەسەر چەند شوێنێك دا لەوانە صفوریە، صەیدا، نابلوس، بیروت و جبیل .

لە دوای چەند رۆژێك لە گەمارۆدانی بیروت ئەوێشی ئازاد كرد، بەڵام لە رزگار كردنی جبیل دا مەرجێكی تێدا بوو كە پادشاكەیان ئازاد بكات كە دیل بوو لە دیمەشق، بەڵام ناوچەی صورە بە جێهشت و دەستی بەسەر دا نەگرت، دواتر روو دەكاتە ناوچەی عەسقەلان كە دەكەوێتە نێوان شام و میسرەوە كە لەگەڵ مەلیك عادلی برای گەمارۆی عەسقەلان-یاندا، پادشاكەی دیل بوو لەلای صەڵاحەدینی ئەیوبی لەگەڵ خۆیان بردیان بۆ ئەوەی داوا لەخەڵكی عەسقەلان بكات خۆیان بدەن بەدەستەوە، بەڵام سوكایەتییان بە پادشاكەش كرد، وە لەدوای ٤٠ رۆژ گەمارۆدانی عەسقەلان فەتحی ئەو ناوچەیەشی كرد. واتا دەوری بیتول مەقدیس زۆربەی زۆری ناوچەكانی ئازاد كرد دواتر گەڕایەوە بۆ خوارەوە چووە رملە، غەززە، بیتول لەحم و نغرون هەموو ئەم ناوچانەی پاككردەوە لەدەستی نەساڕاكان تەنها لەناوەڕاست دا بیتول مەقدیسی هێشتەوە، دواتر خەڵكی بەشوێن صەڵاحەدینی ئەیوبی دا هۆنراوەیان دەوتەوە و خەڵكی زۆر دڵیان خۆش بوو.

بۆچی سوڵتان صەڵاحەدین دوای شەڕی حطین راستەوخۆ هێرشی نەكردە سەر قودس؟

یەكەم: ئامانج لەگرتنی شارە كەنارییەكان پچڕانی پەیوەندی نەساڕاكان بوو لەگەڵ ناوچەی سەرەكیەكان كەرۆژ ئاوایە واتا ئەوروپا .

دووەم: بۆ ئەوەی بە ئاسانی بتوانێت پەیوەندی بە ناوچەكانی شامەوە بكات لە رێگەی ئاوییەوە بەهەمان شێوە هێزی نەساڕاكان نەكەوتە پشتەوەی هێزەكانی صەلاحەدینی ئەیوبیەوە .

سێیەم: سوڵتان صەڵاحەدینی ئەیوبی تەنها لە گرتنی شاری صور سەركەوتوو نەبوو بەهۆی سەختی شورای شارەكە بەوەی كە هەموو لایەكی ئەم شارە بەئاو دەورە دراوە، دوای تەواو كردنی نەخشە سەربازیەكەی بەرەو ئامانجی سەرەكی كەوتە رێ ئەویش گەمارۆدانی شاری قودس و دواتریش گرتنی. سەرچاوەكان بەتایبەتی ئیبنو شەداد و قاضی فاضل و چەندینی دیكە ئاماژە بەوە دەكەن گرتنی قودس دەگەڕێتەوە بۆ ئەو سیاسەتەی كە سوڵتان گرتییە بەر بەرانبەر بە نەساڕاكان و خەڵكانی دیكەی ناوچەكە لە كاتی شەڕەكانی، هەروەها ئەو رێككەوتنەی كە لەگەڵ دانیشتوانی شاری قودسدا ئەنجامی دا.

خەڵكی هەموو دڵیان خۆش بوو وە هۆنراوەیان بەسەر صەلاحەدین دا دەوتەوە وە دەیان زانی لەسەركەوتن دان وا ١٠٠ ساڵە وقودس كە قیبلەی یەكەمی موسوڵمانان و جێگەی ئیسراو میعراجی پێغەمبەری خوا ﷺ وە شوێنی پیرۆزی پێغەمبەران و جێگەی پیرۆزی باوكمان ئیبراهیم ئێستا تەویلەی ئاژەڵە! صەلاحەدینی ئەیوبی خۆی بۆ كۆدەكاتەوە و ئەو كەسانەی لەگەڵ صەلاحە دینی ئەیوبی بوون خۆشیان دەویست ودەیان وت لەبیرت بێت كە با پیرە گەورەمان عمری كوڕی خەتاب -خوای لێ رازی بێت- ئەم جێگەیەی رزگار كردووە بەبێ شەڕ تۆش هەوڵ بدە بەبێ شەڕ بیگریت، صەلاحەدینی ئەیوبیش ئاواتی ئەوە بوو كە بیتول مەقدیس بگرێت بەبێ شەڕ هەرچەندە خۆی ئامادە كردبوو بدات بەسەر بیتول مەقدیس دا واتا دەست گرێت بەسەر قودس دا، بەڵام دایكێك بە گریانەوە رووە و صەلاحەدینی ئەیوبی دێتە دەرەوە و هاوار دەكات و دەڵێ دوو كوڕم لەلای تۆ شەهید بووە، ئەم دوو كوڕەی من كەشەهید بووە یەكێكیان لەجەنگی تازەدا كوژراوە تەنها یەک منداڵ لەسكی دایكیایەتی خۆت و سوپاكەت مەیەنە ناوەوە بۆ ئەوەی ئەم مناڵە لە دایک ببێت و نەوەكو دایكی لەترسی نەڕەو نركەو زرمەی پێی ئەسپەكان لە باری بچێت. صەلاحەدینی ئەیوبیش بەقسەی ئەم دایكە پیرە دەكات لەبەر ئەم ئافرەتە حامیلەیە سوپاكەی دوادەخات و هەموو سەركردەكان لە صەلاحەدینی ئەیوبی كۆدەبنەوە و دەڵێن تۆ چۆن واتكرد لەكاتێكدا هەموومان خۆمان ئامادە كردبوو بۆ ئەم جێگەیە؟ صەلاحەدینی ئەیوبی ئاواتە خوازبوو بۆئەوەی كەشەڕ نەكات و وقودس تێک نەچێت بە هیچ شێوەیەک شەڕی تێدادا نەكات، بۆیە لەوەڵامدا وتی من فەتحی دڵی پیرەژنێكم كرد ئەو كاتە خوای گەورە فەتحی شارەكەم پێ دەدات! بۆیە هەركەسێک لەدەوری صەلاحەدینی ئەیوبی بوو ئەوانەی ناو مزگەوتی

و قودسیش هەموویان هۆنراوەیان بەسەر صەلاحەدین دا دەوتەوە بەهەموو شێوەیەک خۆشەویستیان بۆ دەردەبڕی[81].
صەڵاحەدینی ئەیوبی بە هێواشی خۆی ئامادە کرد، چونکە نەیدەویست شەڕ بکات بەهۆی ئەوەی هەموو جێگەکانی تری بەشەڕ گرتبوو هەردەیویست وەک خەلیفەی دووەم عمری کوڕی خەتاب -خوای لێ رازی بێت- بە بێ جەنگ ئازادی بکات. خوای گەورە کردی بە نسیبی صەڵاحەدین ئەو شەوەی کە دڵی پیرەژنێکی رزگار کرد هەر ئەو شەوە بوو وایان زانی کە گەورەترین تاکتیکی بەکار هێناوە وە زۆربەی زۆری سوپاکەی لەناو بیتول مەقدیسدا بوو بە جێی هێشت و گەڕانەوە بۆ ناوچەی صور وە بیتول مەقدیس بەتەواوەتی چۆڵ کرا بۆیە هاتن پەیمانیان لەگەڵ صەڵاحەدین دا بەست کە وتیان ئێمە قودست پێشکەش دەکەینەوە و وەرە ناویەوە ئێمە دەچینە دەرەوە، صەڵاحەدینی ئەیوبیش ماوەی ٤٠ رۆژی بۆیان دانا وتی ئەوانەی کەلەناو ئەم جێگەیەن خەڵکی ئەم شوێنە نین لە ماوەی ٤٠ رۆژ دا دەچنە دەرەوە وە دەبێت پیاوانتان ١٠ دینار بدەن و ئافرەتان ٥ دینارو منداڵانتان ٢ دینار دەدەن و ئەوی تر کەپارەی نی یە بەدیلی دەمێنێتەوە لای من .
ئەوە بوو هەموو خەڵکەکە کۆبونەوە لەشەوی ئیسراو میعراج لەڕۆژی هەینی دا لە ٢٧ی رەجەبی ٥٨٣ کۆچی یەکەم رۆژی هەینی محێدینی کوڕی زەکی قازی دیمەشق یەکەم کەس بوو لەسەر صەڵاحەدینی ئەیوبی کە هاواری دەکرد لە قودس دا ٤ ساڵ لەوەو پێش دەیوت: " فتحكم حلبا بالسيف في صفر، مبشر بفتوح القدس في رجب " ئەوە بوو قسەکەی هاتە دی دوای ٤ ساڵ وتی حەڵەبت بە شمشێر رزگار کرد لەمانگی رەجەب مژدەت لێ بێت فتحی قودس دەکەین لەمانگی رەجەب دا قسەکەی محێدین هاتەدی، پاشان وتاری لە مزگەوتی اقصی دا وتارێکی ناسراوەو لە مێژوودا باس کراوە کە وتارێکی زۆر جوان و ناوازەیە لەوێ دا دەست پێ دەکاتەوە لە

[81] یەکێک لە شاعیرە بە ناوبانگەکان قسیدەیەکی جوانی بۆ دەنوسێت کە زۆر دوور و درێژە بەناوی الجوینی دەڵێت:

جندالسماء لهذا الملک اعوان
من شک فيهم فهذا الفتح البرهان
هذه الفتوح فتوح الابەنياء و ما
لها سوى الشكر بالافعال اثمان
اضحت ملوک الفرنج الصيد في يده
صيدا وما صعفوا يوما وما هانوا
تسعون عاما بلاد الله تصرخ واالاس
لاما انصاره صم وعميان
فالان لبى صلاح الدين دعوتهم
بامر من هو للمعوان معوان
اذا الله ديوانالعباد فما
يطوى الاجر صلاح الدين دوان

وەحدانیەت و خۆشەویستی خوی گەورە. دواتر مزگەوتی موسوڵمانان پاک دەکرێتەوە کە قودس ماوەی ۱۰۰ ساڵ دەبێت تەویلەی ئاژەڵە بووە.
صەلاحەدینی ئەیوبی توانی بەتەواوەتی هەموو ناوچەکان رزگار بکات و بچێتە ناو خاکی قودس-هوە، هەموو لاکان و جێگەکان هۆنراوەیان بەسەر ئەم پیاوەدا دەوتەوە وە هیچ مێژوو نووسێک نەبوو بەخۆشی و شادی ناوی ئەم پیاوە نەنووسێتەوە، کەس نەبووە لەو سەردەمەدا ئەم پیاوە لەدڵی دا نەبوبێت بە کافر و موسوڵمانەوە وە بە نەسارا و تەتار و مەغۆلەوە، بە فارس و رۆمەوە بەهەر کەسێک دەبینیت باسی صەلاحەدینی ئەیوبی بووە. ئەوەندە خۆشەویست بووە لە دڵی خەڵکی دا تەنانەت وەکو پیاو چاکەکان وەکو سەحابە سەیریان کردووە وە هۆنراوەیان بەسەردا دەوتەوە، یەکێک لەوانەی کە هۆنراوەیان بەسەردا دەڵێت ابو حسن کوڕی علای جوینی کە یەکێکە لەناودارەکانی خۆی قەصیدەیەکی زۆر جوانی بەسەر صەلاحەدین دا نووسیووە و باس لەوە دەکات سەربەرزی ئاسمانەکان بۆ ئەم پادشایە کە صەلاحەدینی ئەیوبییە پشتگیری دەکات، کێ گومانی هەیە ئالەم فەتحە خۆی بۆ خۆی بورهانە و بەو شێوەیە باس لە صەلاحەدین دەکات چاو پڕدەبێت لە گریان لە خۆشیان دا[82].
یەکێک لە شاعیرەکانی تر محمدی کوڕی ئەسعەدی کوڕی علی کە یەکێکە لە نەقیبی شورەفائی ئەو کەسانەی کە بەئەسڵ خەڵکی شامە و لە میسر دا دەنیشێت و خۆیشی کوردە بە قەصیدەیەکی زۆر جوان وەصفی صەلاحەدینی ئەیوبی دەکات و دەڵێت[83].

---

[82] جند السماء لهذا الملک اعوان
من شک فیهم فهذا الفتح البرهان
هذه الفتوح فتوح الابەنیاء و ما
لها سوى الشكر بالافعال اثمان
اضحت ملوک الفرنج الصید في یده
صیدا وما صعفوا یوما وما هانوا
تسعون عاما بلاد الله تصرخ واالاس
لاما انصاره صم وعمیان
فالان لبی صلاح الدین دعوتهم
بامر من هو للمعوان معوان
اذا الله دیوانالعباد فما
یطوی الاجر صلاح الدین دوان
[83] اتری مناما ما بعینی ابصر
القدس تفتح و الفرنجه تکسر
ومەلیکم فی القید مصفود ولم
یرقبل ذلک لهم مەلیک یؤسر
فتح الشام وطهر القدس الذی
هو فی القیامه للانام المحشر

واتا من بەچاوی خۆم وەکو خەون بینیم، بەڵام خەون نەبوو قودس رزگار دەکرێت و فرەنجەش دەشکێت کەس نەی دەوێرا بەرانبەر بە فرەنجە یان نەسارا قسە بکات، پادشاکەیان دەستی بەستراوەتەوە کەس بینیویەتی پاشایەکی ئەوان ئاوا لە ژێر دەسەڵاتی صەڵاحەدینی ئەیوبی دا گیراوە. ئەی یوسفی راسگۆ تۆ خاوەنی ئەو فەتحەی تۆ وەکو ئیمامی عومەر بە پاکی و بێ گەردی پاکت کردەوە تۆ وەکو عوسمان شەریعەتت تێدا دامەزراند تۆ بۆ سەرخستنی پێغەمبەری خوا ﷺ پێشتر بوون وەک حیدەر صەڵاحەدینی ئەیوبی.

هەڵوێستی صەڵاحەدینی ئەیوبی بەرانبەر بە نەساڕاکان دوای رزگارکردنی قودس:

سیاسەتی صەڵاحەدینی ئەیوبی دوای ئەوەی چووە ناو قودسەوە مامەڵەی لەگەڵ نەساڕاکاندا کرد، وەک هاوڵاتی کاتێک صەڵاحەدینی ئەیوبی چووە ناو ئەو جێگەیەوە رێککەوتنەکەشی ئەوەبوو کە پیاوانتان ١٠ دینار و ئافرەتان ٥ دینارو منداڵاناتان ٢ دینار دەدات و ئەوەشی کەنییەتی دەبێت بە دیلی ئێمە، ئەوەی کە دەیتوانی پارەکە بدات پارەکەیان لێ وەر دەگرت و هەش بوو توانای نەبوو ئەو برە پارەیە بدات. هەرچەندە کەسانی دەوڵەمەند هەبوو لە نەساڕاکان جگە لە پارەی خۆیان ئەمەندە ئەنانی بوون پاروە نانێکیشیان بەکەسانی خۆیان نەدەدا .

صەڵاحەدینی ئەیوبی زۆر بەمە کاریگەر بوو تەنانەت ئەو رۆژە وای لێ هات زۆربەی زۆری سەروەت و سامانەکەی خۆی بەخشی هەتا دەڵێن صەڵاحەدین شمشێرەکەی خۆی فرۆشت بۆ ئەوەی خەڵکانێک ئازاد بکات، بەو هەموو ئازایەتی و هێزەوە صەڵاحەدینی ئەیوبی رزگاری دەکات بەڵام لەگەڵ ئەوەشدا دڵی دەسوتێت بەرانبەر بە دوژمنەکانی و ژمارەیەکی زۆر لە فرەنجەو نەساڕاکان هیچ کەسێکیان نییە کەسەکانیش یان پارەیان ناداتێ ئەم دەچێت هاوکاریان دەکات .

یەکێک لە مێژوونووسەکانی خۆیان کە ئینگلیزە استیفن سن دەیگێڕێتەوەو دەڵێت: "زۆرێک لەوانەی کە هیچ دەسەڵات وسوڵتەو سەروەت و سامانێک یان نەبوو صەڵاحەدینی ئەیوبی ئەسپ و عەرەبانەو وە جێگەی بۆ دابین کردن بۆ ئەوەی بیان گەیەنێتە جێگەیەک بۆلای پادشای رۆمەکان ."

لەکاتێکدا صەڵاحەدینی ئەیوبی رێگەیان بۆ دەکاتەوە بۆ ئەوەی بیان بەرێتە لای ناوچەکانی صور و عەککا و ئەو ناوچانەی تری مەسیحیەکان کەلەژێر دەستیاندایە لەناوچانە دەڵێت: یەک کەس دەرگەیان بۆ ناکاتەوە کە هەرچەندە براو کەسانی خۆیانن، مەسیحیەکان رەحمیان بەرانبەر بەیەکتری نییە چ جای رەحمیان بەرانبەر بە موسوڵمانان بێت، ئەوەندە خۆیان بێتاقەت دەبن لە

یایوسف الصدیق انت لفتحها
فاروقها عمر الامام الاطهر
ولانت عثمان الشریعە بعد
ولانت فی نصر النبوه حیدر

ڕەفتار و خراپەکاری نەساراکان بەرانبەر بە یەکتری یەکێک لە ئافرەتەکان کە مێردەکەی بەدیل گیراوە و لە ئافرەتە دەسەڵاتدارەکانە هەرچی سەروەت و سامانی خۆیەتی بەخشیویەتی زۆرێک لە هەژارەکانی لەدەوری خۆی کۆکردۆتەوە، کاتێ صەڵاحەدین ئەم حاڵەتە دەبینێت دڵی پێی خۆشە کە ئەم ئافرەتە لەگەڵ خەڵکەکەی خۆیدا بەم شێوەیەیە، صەڵاحەدینی ئەیوبی بۆ ڕێزگرتن لەم ئافرەتە پارەو سەروەت و سامانەکەی بۆ ئەگەڕێنێتەوە، ئافرەتەکە بە گریانەوە دێت بۆلای و دەڵێت مێردەکەم لە قەلعەی نابلوس-ە داوات لێ دەکەم مێردەکەم بۆ ئازاد کەی وە کاتێکیش صەڵاحە دین بەڵێنی پێدا گەورەییە بۆ ئەم ئافرەتە بۆئەوەی عیزەتی بۆ بگەڕێنێتەوە، دەڵێ بچۆ مێردەکەت ئازاد بکە لەدوای ئەمە بەسەدان ئافرەت دێن منداڵیان هێناوە و منداڵەکانیان بە باوەشیانەوەیە دەڵێن: ئەمە وڵاتی تۆیە ئەی سوڵتان ئێمە دەڕۆین بەتەواوی ئەمانەش کە دەیبینی ئەمە دایک و منداڵانێک و کچانێکن کەزۆربەی زۆریان باوکیان سەربازن و ئێستا دیلن لای تۆن، ئەی باشە ئەم سەربازانە بۆچی ئازاد ناکەی بۆ ئێمە لە کاتێکدا ئەمە ژیانی ئێمەن و ئێمە بەجێیان دەهێڵین. صەڵاحەدینی ئەیوبی بەرانبەر بەم ئافرەتانە بۆ ئەوەی نا ئومێد نەبن و بێزار نەبن پیاوەکانیان بۆ دەگەڕێنێتەوە و بەدیاری پێ یان دەبەخشێتەوە .

مێژوونووسەکانی ئینگلیز و ڕۆژئاواییەکان یەکێک لەوانە ستیفن سن دەڵێت: "سوڵتانی گەورە صەڵاحەدینی ئەیوبی ڕێی دا بە خەڵکانێک بەبێ فیدیە بڕوات". ئێستانلی لیون پول کە یەکێکە لە ڕۆژئاوایەکان ئیعتیمادیان خستبووە سەر ئۆرنۆلد کە یەکێکە لە مێژوونووسەکان و دەڵێت: "کە لە ئۆرنۆلدەوە دەگێڕێتەوە سوڵتان هەتاوەکو ڕۆژهەڵات و ڕۆژئاوا خۆی بەسەر خەڵکە هەژارەکاندا دەگەڕا کە خەڵکی فرنجە نەسارا بوون وە دەڵێ ئەگەر کەسێک یان نانی نەبوایە پارەی دەدایە، تەنانەت خزمەکانی وایان لێهاتبوو کەسێکی وەکو مەلیک عادل کەبرای صەڵاحەدینی ئەیوبیەو لە پارەو سەروەت و سامانی خۆی ٧ هەزار فەقیر و هەژار تێر دەکات، هەروەها دەڵێ صەڵاحەدینی ئەیوبی بینی کەوا براکەی خۆی بەو شێوەیەیە وتی بڕۆن هەر هەمووتان ئازاد بن ."

ئەمیر علی مێژوونووسێکی گەڕۆکەو میلیش مێژوونووسێکی ئینگلیزە دەڵێ: ژمارەیەکی زۆر لە مەسیحی یەکان کە قودس-یان بەجێ هێشت بوو بەرەو ئە ناطاکیەی مەسیحی ڕۆشتن، بەڵام ئەمیر علی دوای ئەوە لەباسی وەسفی میشۆد دەکات ئەویش مێژوونووسێکی ئینگلیزییە دەڵێت: قودس جارێکی تر دەرگەی کردەوە بۆ نەساراکان وتی وەرەولای ئێمە دابنیشن، میشۆد کە خۆی مێژوونووسێکە دەڵێت: صەڵاحەدین خۆشەویستیی و دادپەروەریی و پیاوەتیی فێری مەسیحییەکان کرد، لەناو ئەوانەدا لەچەند ڕۆژێکدا کە خەڵکەکە چوونە دەرەوە بەترپاکێکی تێدابوو لەوانەی ئوسقوفەکانی مەسیحیەکانیان دەڵێت: سەروەت و سامانێکی زۆری لەگەڵ خۆی دا برد بوو، صەڵاحەدینی ئەیوبی پێی وت بۆچی ئەم سەروەت وسامانە ئەو خەڵکەی پێ ئازاد ناکەی وتی جا من حەقم چیە بەسەریانەوە، کوڕەکان و براکانی صەڵاحەدینی ئەیوبی وتیان باهیچ نەبێت ئەم شتانەی لێ بسێنین و نەیەڵین بیباتە دەرەوە، صەڵاحەدینیش دەڵێت ئێمە بەڵێنمان داوە کەهەر پیاوێک ١٠ دینار و وەهەر ئافرەتێک ٥ دینار وە منداڵ ٢ دینار وە لەوە زیاتر بۆمان نییە لێیان بسێنین.

ئێستانلی لیون پول ئەم مێژوونووسە گەورەش باسی ئەم سوڵتانە دەكات خۆی دەگێرێتەوەو دەڵێت: صەلاحەدینی ئەیوبی هەموو خەڵكەكەی بەم شێوەیە رێكخست ودواتر كەوتە ئەوەی كە پێویستە نفوزی موسوڵمانان وردە وردە زیاد بكات دواتر دەستی كرد بە دروستكردنی نەخۆشخانەو جێگە و شوێنەكان وە هەروەها قوتابخانەكان سەر لەنوێ خەڵك فێركردنەوەی دین، چونكە ماوەی ١٠٠ بۆ ١٥٠ ساڵ بەدەستی فاطمیەكانەوە ئەیان ناڵاند، وە ماوەی ٨٨ ساڵیش بەدەستی نەساراكانەوە ئەیان ناڵاند.

میل كە مێژوونووسێكی ئینگلیزە وە میشۆد بۆ خۆشی گەڕۆكێكە و ئەمیر علی هەرسێكیان دەگێرێنەوە و دەڵێن: لە ٤٩٢ كۆچی كاتێک نەساراكان هاتنە ناو قودس و داگیریان كرد موسوڵمانان لەناو شەقام وماڵەكانی خۆیان دا ئەكوژران، ئەڕۆشتن بۆ ناو مزگەوتەكە بۆ ئەوەی ئەمانیان لە مزگەوتەكەوە دەست بكەوێت لەناو مزگەوتەكان دا دەیان كوشتن و سەریان دەبڕین دەستیان دەگرت بە دیواری كەنیسەكانەوە و موسوڵمانانیان سەردەبڕی، دەچوون تەنها بۆ ئەوەی رزگاریان بێت خۆیان بە پێكەنینەوە دەچوونە بەردەستیان ئەوانیش بە پێكەنینەوە سەریان دەبڕین كەناچار دەبوون بچنە بەردەستیان وە جیاوازی پیاو منداڵ و سەربازو موجاهیدان یان نەكردووە هەموویان وەكو یەک سەربڕی. خۆیان بە داخێكەوە دەیگێڕنەوە و دەڵێن ئەوە حاڵی موسوڵمانان بووكە رایان دەكردوو پیاوانی نەسارا بەدوای ئەماندا رایان دەكرد وە خوێن شەقامەكانی گرتبوو ئەمیر علی لە میشۆد-ەوە دەگێڕێتەوە كە میشۆد مێژوونووسێكی ئینگلیز بوو دەڵێت: فرنجە هیچ رەحمێك لە دڵیاندا نەبوو منداڵیان پێش گەورە سەردەبڕی كە ئەمە رەفتارو هەڵسوكەوتی ئەوان بوو، بەڵام صەلاحەدینی ئەیوبی چی كرد بەرانبەریان؟ دەڵێت: تەنانەت ئیتر وایان لێ دەهات لە ناوشاری قودسدا دەنگی منداڵ و قیژەی ئافرەتان ولاوانەوەی دایكی پیر بۆ منداڵەكان هەمووی لەگەڵ خۆڵ و خوێنی موسوڵمانان دا تێكەڵ بوبوو، میل قسەیەكی تریش زیاد دەكات و دەڵێت: هیچ دڵێک بۆ ئەمانە نەجولا بۆ ئەوەی رەحمیان بەرانبەر بەم خەڵكە بێ تاوانە بجولێت، لەو نێوەندەدا ٧٠ هەزار خوێنی موسوڵمان چوو بەبێ تاوان و گوناح بێ ئەوەی لەشەڕدا بن هەرئەک كەسە دەڵێت بە پرسیارەوە ئێوە كەستان بینیوە؟

صەلاحەدینی ئەیوبی هەموو ناوچەكانی رزگار كرد گەمارۆی عەككای دا، كە عەككای وەكو شارێک لەبەردەست دا بوو، بەڵام ناوچەی شریتی ساحرییەكە لەسەر دەریای ناوەڕاست تا دەگاتە ئەنتاكیە ئەو ناوچە سنورییە بەدەست نەساراكانەوە بوو، كە جێگەیەكی زۆر بچووكە، صەلاحەدین بەهۆی ئەوەی سوپاكەی زۆر ماندوو بوو، وە خۆیشی لە جیهاد و فەتح دا بوو، هەم لە ناوخۆی خۆی دا وە لە جێگەكانی تریشدا زۆر ماندوو بوو بۆیە ماوەیەک وەستا سەر لەنوێ ئەوانەی كە صەلاحەدین بەم شێوەیە كردبوونیە دەرەوە هەموویان دژی صەلاحەدینی ئەیوبی كۆبوونەوە، ئەوانەی كە دیل بوون صەلاحەدین بەڵێنی پێدان كەوا ئازادیان بكات وە سەرلەنوێ لەشاری صوردا كۆبوونەوە رووەو موسوڵمانان كەوتنەڕێ بۆ ئەوەی لە عەككا موسوڵمانان دەربكەنە دەرەوە، ئەوە رەفتاری یەهودی و نەسارایە " لن ترضى عنک الیهود والنصارى "، واتا قەت لە تۆ رازی نابن دواشیان بكەوی لێت رازی نابن، ئەوانە یەهودی رۆژ ئاوای یان پێ دەوترێت.

ئەوە بوو نەساڕاكان لە ناوچەی صور كۆبوونەوە بۆ ئەوەی بەو شێوەیە بكەونەوە گیانی موسوڵمانان، سوپای نەسارا رووە و عەككا رۆی وگەمارۆی دا لە ٨ رەجەبی ٥٨٥ كە چەند مانگێك بوو كۆتایی بەشەڕ هاتبوو گەیشتنەلای عەككا وسەرلەنوێ شەڕ دەستی پێكردەوە لەگەڵ موسوڵمانان دا، هێزی نەسارا موسوڵمانانیان گەمارۆدا، بەڵام صەلاحەدینی ئەیوبی ئەم جارە وەك شێر بۆیان دەرپەڕیەوە لە تنول كیزان خەیمەی هەڵداو سەربازگەی لەوێ دانا وردە وردە دوری ئەخستنەوە، بەڵام لەم كاتەدا نەساڕاكان داوایان دەكرد كەوا ئیتر هەموو ئەوروپا بە دیاریانەوە بێت، پێویستە سێ ئیمپراتۆریەتەكەی جیهان كە دەكاتە هەموو رۆژئاوا رووەو صەلاحەدین بێن ئەوانیش ئیمپراتۆری ئەڵمانیا فریدریک باربەروس وە پاشای فەڕەنسا فلیپ ئۆغستۆس وە پاشای ئینگلیز ریچارد دڵی شێر، هەریەكەیان بە حەفتا هەزار، سەد هەزار وە پەنجا هەزار كەسەوە بەرێگەی ئاوی و وشكانی هاتن. كە گەیشتە ئەوێ پێش هەموو شتێك قوسطەنطینیە ترسی لێ نیشت وتی: ئەگەر١٠٠هەزار كەس بێنە ناو خاكەكەی منەوە ئەوا من بە هەموو شێوەیەک لەناو ئەچم، كە دوو ئیپراتۆریەتی گەورە بوون ئەوانیش ئیپراتۆریەتی قوسطەنطینیە و ئیمپراتۆریەتی رۆما. ئیمپراتۆریەتی قوسطەنطینیە پێی دەوترا كەنیسەی رۆژهەڵات.

هەروا ئیمپراتۆریەتی رۆما پێی دەوترا كەنیسەی رۆژئاوا. ئەم دوانە هەمیشە دژی یەک بوون بۆیە ئیسحاق لانج كە یەكێک بوو لەسەرۆكی ئیمپراتۆریەتە شەرقیەكان رازی نەبوو بەوەی بەناو خاكی بیزەنتەدا بڕۆن وە صەلاحەدینی ئەیوبیش خۆی بۆ ئامادە كردبوو بێ ئەوەی هیچ شتێک روو بدات ئیسحاق لانج سوپای فرێدریک باربەروس-ی ترسان كە ئەوانیش زانیان بەم شێوەیەیە هەرچەندە زستانێكی ساردو سەرما بوو كاتێ هاتبوونە دەرەوە پارچە پارچە بوون بەناو ئەوروپای رۆژهەڵاتیە وە پاشان بەرەو ئاسیای بچووک كەوتنەڕێ تا گەیشتنە ئەرمەنیا زۆربەی زۆری سوپاكەی غەرق بوو وە بەشێكیشیان رەق بوونەوە لە دەریاچەی سەنەغ كە نزیكی سنورەكانی ئەرمەنیایە لە شاخەكانی ئەرمەنیا نزیک دەبێتەوە بەتەواوەتی ئەو سوپایە كۆتایی پێ هات تەنها كۆمەڵێكی كەم یان نەبێت سواری كەشتی بوون و بەرەو عەككا و صور بەسەركردایەتی فریدریک دەواسوک كە كوڕی فریدریک باربەروس بوولەگەڵ ئەو ژمارە كەمەی كە مابوونەوە تا گەشتنە ئەوێ.

دواتر شاڵاوی ئینگلیزی و فەرەنسییەكان واتاریچارد دڵی شێر لەگەڵ فلیپ ئۆگست هەردوو كیان پێكەوە گەشتنە سقریە لە سیسیلیای ئیتاڵیا لەوێ كۆبوبوونەوە، فەڕەنسیەكان و ئینگلیزەكان لەدوای ١٠ رۆژ بوو بە شەڕیان لەو جێگەیە واتا ریچارد دڵی شێر لەگەڵ فلیپ، كە فلیپ بە ریچارد دڵی شێری وت من نەهاتووم بۆ ئەوەی لەگەڵ تۆدا شەڕبكەم . دوای ١٠ رۆژ خاكی سیسیلیای بەجێ هێشت و رووەو عەككا رۆیشت تاوەكو بگاتە لای شاری صور بۆ ئەوەی دەست بكات بەشەڕكردن دژی موسوڵمانەكان لەگەڵ صەلاحەدینی ئەیوبی دا ئەوانە ئەوەندەی خراپ بوون تەنانەت لەگەڵ خۆیاندا شەڕیان دەكرد، سوپاكەی ریچارد رووەو قوبرس كەوتەڕێ و ئەوێی داگیر كرد. قوبرس سەر بە ئیمپراتۆریەتی بیزەنتی-یە، كاتێ چووە ئەوێ كردی بەشوێنی سەربازی خۆی دواتر هەتا نزیكی عەككا رۆشت كە بەدەستی موسوڵمانانەوە بوو لەژێر دەستی سوپای صەلاحەدینی ئەیوبی یەوەیە، بەڵام خاكەكەی سەر سنورە بەدەستی نەساڕاكانەوەیە. ئەم سوپایە

بۆ خۆی زۆر بوو بەرگری دەستی پێ كرد دژی عەككا و موسوڵمانان ماندوو بوون، بەڵام صەڵاحەدین نەیدەتوانی لەبەرئەوەی ئەوانیش هەموویان كۆبوونەوە. نەساڕاكان بەسەرۆكایەتی ریچارد دڵی شێر هەوڵی زۆریان دا لەگەڵ صەڵاحە دینی ئەیوبی كە گەمارۆی عەككا بدات وە گەمارۆیەكی گەورەی عەككا یان داوە لە ٢٧ جمادی دووەمی ٥٨٧ی كۆچی صەڵاحەدینی ئەیوبی ویستی رێكەوتنێكیان لەگەڵ مۆر بكات عەككا بدات بەدەستەوە، ئەوانیش هاو رابوون لەسەر ئەمە ریچارد دڵی شێر لەگەڵ فلیپ كاتێک هاتنە ناو عەككاوە و گرتیدان لەماوەیەی یەک رۆژ دا هەر لەو رۆژەدا لە ٢٣رەجەب ٥٨٩ی كۆچی دوای ئەوەی هاتنە ناوەوە بۆماوەی ٢ ساڵ خەریكی شەڕ بوون لەیەک رۆژ دا لە ٥٨٧/٨/١٦ی كۆچی ئەو رۆژەی كە ریچارد دڵی شێر ٣ هەزار موسوڵمان سەر دەبڕێت. هەندێكی تر ئاماژە بە ٢٧٠٠ كەس دەكەن كە سەر بڕاوە، هەموو ئەم شەڕە ٦٠ هەزار موسوڵمان تێدایدا شەهید بوون وە ژمارەیەكی زۆر لە فرنجە مرد و كۆتاییان پێ هات.

میشۆد كە یەكێكە لە مێژوونووسەكان زۆر بە سەرزەنشتەوە باسی سوپای فرنجە دەكات و دەڵێت راستە سەركەوتن لە عەككادا، بەڵام دەڵێت چ سەركەوتنێک وەكو ئەوە بێت نە با یان دیبێت نە بۆران، دووبارە دەستیان كرد بەمەشروب خواردن وە هێنانی ئافرەت لە جەزیرەكانی ترەوە بۆ خۆشیەكانی خۆیان، میشۆد دەڵێت: هەموو ئەوروپا بەتەواوەتی وە جیهانی لاتینی هاتن بۆ یارمەتی دانی ئەوان تەنها توانیان عەككا لەدەست موسوڵمانان وەرگرنەوە، هەروەها صەڵاحەدینی ئەیوبی توانی هەموو ناوچەكان وەر بگەڕێتەوە تەنانەت دوای ئەمەش پادشای بیتول مەقدیس ئەوەی كە مركیزیا كراد مونت خاوەنی شاری صور بوو هەمیشە لەگەڵ پادشای بیتول مەقدیس لویز جینیای كێشەیان هەبوو لەگەڵ یەكدا هەستی دەكرد هاتووەتەوە بۆئەوەی پلانی بۆ دابنێ هەمیشە پێكەوە پلاندانەر بوون، پادشای ئینگلیز ریچارد دڵی شێر و فلیپ ئۆغستین مەیلی بەلای پادشای بیتول مەقدیس دا بووە وە فلیپ بەلای كراد مۆنت بای دەدایەوە بۆ ئەوەی زیاتر گرنگی وە نفوزی خۆی لای ئەوەوە زیاد بكات، چونكە ریچارد دڵی شێر تەماحی ئەوەی هەبوو جاریكی تر بگەڕێتەوە بۆ بیتول مەقدیس ببێتەوە پادشا بۆیە پشتگیری لەو دەكرد وە پیاوێكی بەتەمەن بوو و تموحیان هەبوو لەدەسەڵاتەكەیان، بەڵام ریچارد دڵی شێر شەڕ لەدوای شەڕ لەگەڵ صەڵاحەدینی ئەیوبی دەكرد، ئەو شەڕانەش لەمێژوودا هاتووە بە سیجار واتا شەڕێک صەڵاحەدین سەركەوتووە وە شەڕێک ئەوان سەركەوتوون، شەڕەكان زۆربەیان شەڕی پارتی زانی بووە لێدان و گەڕانەوە بووە بۆ ناو سەربازگەكانی خۆیان. دوای ئەوەی شەڕێكی گەورە روو دەدات پادشای فەڕەنسا بەتەواوەتی دەگەڕێتەوە و بەجێی دەهێڵێت وە دەگەڕێتەوە بۆ فەڕەنسا شەڕێكی گەورە روو دەدات لە نێوان موسوڵمانان و نەساڕاكان دا كەپێی دەوترێت شەڕی ئورشوف كەتێیدا نەساڕاكان سەركەوتن وە باس لەوە دەكەن كە نەساڕاكان بەم سەركەوتنەیان هەقی خۆیان كردووەتەوە لەشەڕی حطین دا.

دوای ماندووبونی هەردوولا هەم سوپای ئەوروپا بەگشتی واتا ئیمپراتۆریەتی ئینگلیز، ئەڵمانیا و فەڕەنسا هەموو لایان كە گەڕانەوە بۆ فەڕەنسا، ریچارد دڵی شێر لەتوانای دا نەما وە بەڕاستی سوپاكەی صەڵاحەدینی ئەیوبیش ماندوو بوو هەتا زۆر جار ئەوەندە شەڕیان كردووە لەگەڵ

نەساڕاكان مێژوونووسان دەڵێن چەند فەتحێک یان مابوو بێنە ناو بیتول مەقدیس-هوە، بەڵام لەبەر ئەوەی ریچارد دڵی شێر دەیزانی کەوا ناتوانێت گەمارۆی بیتول مەقدیس بدات، چونکە دەیزانی لە پڕدا صەڵاحەدینی ئەیوبی دێت و لەناوی دەبات بۆیە خێرا گەڕایەوە جێگەکانی خۆی.

گرنگترین بەندەکانی رێککەوتننامەی رەملە

شایەنی باسە لە ساڵی ٥٨٨ی کۆچی رێکەوتنێک لەنێوان صەڵاحەدینی ئەیوبی و ریچارد دڵی شێر دا روو دەدات کە رێککەوتنێکی زۆر گەورەیە بەناوی رێککەوتنی رەملە، ئەم رێککەوتنە لە سێ بەند پێک دێت.

یەکەم: لە ماوەی ٣ ساڵ دا دەست نیشانی سنوری دەسەڵاتی نەساڕاکان و صەڵاحەدینی ئەیوبی بکرێت کەخۆی دەبینییەوە لەزۆربەی ناوچە کەناراوییەکان، کە بەپێی ئەم رێککەوتنە لە ژێر دەسەڵاتی نەساڕاکان دەبێت وە نابێت بە هیچ شێوەیەک هێرش بکەنە سەر سنورەکانی سوڵتان صەڵاحەدین. هەروەها لە پەیمانەکەدا هاتووە کە نەساڕاکان لە شریتی ساحری بمێننەوە لە حەیفا و عەککا وە تاکو دەگاتە ئەو ناوچانەی کە بەدەستیانەوە بووە بە هێڵێکدا تادەگاتە ئەنتاکیەی تورکیا.

دووەم: دەرگەی شاری قودس بکرێتەوە بەڕووی حاجیە مەسیحی یەکاندا بەبێ وەر گرتنی سەرانە، واتا رێگە بدرێت بە نەسارا کەسەردانی بیتول مەقدیس بکەن وە سەرانەیان لێ وەرنەگرن. موسوڵمانان سەرانەیان وەرنەدەگرت، بەڵام پێشتر لەسەردەمی فاطمیەکاندا هەبووە ئەوە بوو صەڵاحەدینی ئەیوبی رازی بوو بە پەیمانەکە کە لەنێوان هەردوولادا دەبێت بۆ ماوەی ٣ ساڵ و ٨ مانگ بخایەنێت، هەردوولا رازی بوون و ئەم رێککەوتنە روویدا.

سێیەم: پاراستنی کرداره بازرگانییەکانی نێوان هەردوولا مەبەستی سوڵتان صەڵاحەدین لەم کارە دووبارە رێکخستنەوەی ناوچەکانی ژێر دەسەڵاتی وە ئازاد کردنی ئەو موسوڵمانانەی کەوەکو دیل گیرا بوون لەلای نەساڕاکان، لەسەرووی هەمووشیانەوە بهاءدین قەرەقوش کەوەک خۆی ئاماژەی پێ دەکات ئامادەیی تێدایە چەندەها کەس بدات لە نەساڕاکان بەرانبەر بەرزگارکردنی.

شایەنی باسە دوای بەستنی ئەم پەیمانە خەڵکەکە زۆر ئیسراحەت بوو تەنانەت کاتێک ئەم رێککەوتنە بەسترا دەوڵەتێکی زۆر لەبەردەستی صەڵاحەدینی ئەیوبی دا بوو باکووری عێراق واتا تکریت و ناوچەکانی تر تاکو دەگاتەوە موصڵ بەدەستی صەڵاحەدینەوە بوو، بەشێک لە ئێران، شام، فەڵستین، برقیە، تونس، یەمەن و جەزیرەی عەرەبیش. بۆیە پێویستی بەوە بوو ئەم ناوچانە ببات بەڕێوە وە نەی دەتوانی هەمیشە بەم شەڕەوە بەو جێگەو بە ئەوروپاوە بوەستێتەوە، بۆیە پێویستی بەو رێککەوتنە هەبوو ئەوە بوو پەیمانەکە بەسترا کە پەیمانێک بوو زۆر حەزیان پێ بوو وە ئیسراحەتێکی زۆریان کرد و مێژوونووسان دەگێڕنەوە کەئەم پەیمانە وای کرد کەوا سەر لەنوێ وڵاتی شام، میسر و فەلەستین و هەموو ئەو جێگەیانە بەتەواوەتی بوژانەوەیەکی ئابووری پێوە دیار بێت.

لەبەندە کە هاتبوو کە قاضی شەداد کە لە کتێبی (نواد سلطانیه فی دوله ایوبیه) دەگێڕێتەوە و باسی لێوە دەکات کە ئەم پیاوە کە ئەم پەیمانەی بەست کە پێی دەوترێت رەملە بەهۆی ئەم

پەیمانەوە موسوڵمانان و نەساڕاكان ئیسراحەتێدان تێدا كرد، بەڵام زیاتر بۆ موسوڵمانان باشتر بوو لەبەرئەوەی شەڕ تەڕو وشک پێکەوە دەسوتێنێت جیهانی خراپ کردبوو، چونکە صەڵاحەدین لە سێ شەڕ هاتبووە وە ئەوانیش (فاطمی،نەسارا و نورەدینییەکان) لەناوچانەشەڕیان هەبوو بۆیە پێویستی بەوە هەبوو ماوەیەک ئیسراحەت بکات.
مەقریزی لە کتێبەکەیدا بەناوی الملوک باس لەوە دەکات دەڵێت: کاتێک ڕێککەوتن کرا زۆریان پێ خۆش بوو، ئەو ڕۆژە کەڕۆژی ئاشتی بوو ئەوەندەی تر بەناوبانگ بوو هەموو کردیان بەخۆشی بۆ ئەوەی شەڕ نەما، چونکە بەسەدان دایک جەرگی سوتا بوو بەسەدان منداڵ هەتیو کەوت بوو، هەمیشە ڕەفتاری موسوڵمانان بەو شێوەیە کەباس دێتە باسی جیهاد و ڕووبەڕووبونەوە پیاوی مەیدانن وە کاتێکیش دێتە سەر ئاشتی مرۆڤی موسوڵمان دەبێت دەست بۆ ئاشتی درێژ بکات "ادخلوا في السلم كافة) پێغەمبەری ﷺ ڕەفتارێکی فێری ئێمە کردووە دەفەرموێت: (لا تتمنوا لقاء العدو) واتا تەمەنای ڕووبەڕوو بونەوەی دوژمن مەکەن .
کوشتن هەروا ئاسان نی یە تەنانەت خوای گەورە دەفەرموێت تەنها لەڕێگەی خودا ڕێگەی پێدراوە ئەگەر لەڕێگەی خودا نەبوو نەهامەتی ڕوو دەدات.
صەڵاحەدینی ئەیوبی توانی دەست بکاتە دروست کردنی نەخۆشخانەو قوتابخانە بۆ ئەوەی خەڵکی فێری دینداری بکات وە هەروەها ڕیچارد دڵی شێر خۆی دەیگێڕێتەوە لە یاداشتەکانی خۆیدا دەڵێ ت: ئێمە لە صەڵاحەدینی ئەیوبییەوە فێری دادپەروەری و ڕاستگۆی بووین، هەروەها دەڵێت تەنانەت ئەوەندە خۆشەویست بوو لە دڵمدا صەڵاحەدینی ئەیوبی دەڵێ لەدوای ئەوەی کە ڕێگەی دا حاجییەکان مان بڕوات وە تەنانەت ئاو خواردنی بۆ دابین کردن. باس لەوە دەکات و دەڵێت: ترسام لەوەی کە ڕێگەمان لێبگرێت، چونکە ئەوەندە بە لێشاو خەڵکی دەڕۆشت ئەوەندە خزمەتی حاجیەکانی نەساڕاکانی دەکرد.
.ڕیچارد دڵی شێر دەڵێت: خۆمان داوامان دەکرد بۆ ئەوەی کە صەڵاحە دین ڕێگە نەدات ئەو هەموو خەڵکە بچێتە ناو بیتول مەقدیسەوە، بەڵام صەڵاحەدینی ئەیوبی دەیوت نەخێر ئێمە بە هیچ شێوەیەک ڕێگە لەخەڵک ناگرین و تاکو دەتوانن وەرن. ئاوی بۆ دابین کردن و ڕێگەی بۆ تەمین کردن کە بەهیچ شێوەیەک دەست درێژی وە ناهێڵێت کە چەتە هێرش بکاتە سەر جێگەکان .
ئەمەش ڕەفتاری صەڵاحەدینی ئەیوبی بوو کە ئەوەندەی تر ڕێزی زیاتر بوو لەناو خەڵکی دا وە نەساڕاکان زۆربەی زۆریان لە ژێر دەسەڵاتی دەوڵەتی صور و عەککا وە هاتنە ژێر دەسەڵاتی صەڵاحەدینی ئەیوبیەوە و لەژێر دەستی ئەودا دادەنیشتن. ئەمە دادپەروەری ئیسلامە !

دوا ساتەکانی صەڵاحەدین:

سوڵتان صەڵاحەدین دوای ئەوەی، کە دڵنیابوو هێمنیی و ئارامی گەڕاوەتەوە بۆ وڵات، فەرمانی دەرکرد بۆ سەربازەکانی هەریەک بگەڕێنەوە بۆ شوێنی خۆیان، وە یەکەم لە شکر کە گەڕایەوە لەشکری هەولێر بوو، لە یەکەم ڕۆژی ڕەمەزاندا بوو، دواتر صەڵاحەدین جاڕیدا بۆ حەج داوای

لە سەربازەکانی کرد کەوا کێ بەنیازی حەجە، ناوی تۆمار بکات بۆ ئەوەی پێداویستییەکانیان بۆ دابین بکرێت، دواتریش ریچارد دڵی شێر عەککای بەجێهێشت و گەڕایەوە بۆ وڵاتەکەی.

صەلاحەدین لە قاضی فاضل-ەوە نامەیەکیکی پێ گەشت کە تێیدا باس لەوە دەکات کەوا گەشتی حەجی ئەم ساڵ دوا بخات، چونکە دەوڵەت پێویستیەکی زۆری بەو هەیە لەم قۆناغە ناهەموارەدا، بەهۆی ئەو کێشەو گرفتانەی، کە دەوڵەت تووشی بووبوون وە هۆکارەکەشی ئەو جەنگە درێژەی پێشوو بوو کە پێویستە میرو سەرمایە دارەکانی کەخەڵکیان دەچەوساندەوە چارەسەر بکات وە لابردنی زوڵم و ستەم لەسەر خەڵک. صەلاحەدین-یش ئەم ئامۆژگاریانەی گرتە گوێ و رۆشت بۆ قودس و فەرمانی دەرکرد بۆ عیزەدین جۆردیک خەندەق لێ بدات بەدەوری قودس دا وە مزگەوتی ئەقصا نوێ بکاتەوە، هەروەها کاروباری داد و ئەوقافی راسپارد بە قاضی بها ء دین کوڕی شەداد. صەلاحەدین بەردەوام بوو لە گەڕان بەسەر شارو شارۆچکەکاندا دەگەیشت بە هەر ناوچەیەک فەرمانی دەکرد بە ئاوەدانکردنەوە و بیناسازی، دواتر رووی کردە دیمەشق کەماوەیەکی زۆر بوو نەبینی بوو وە دڵی بە دیمەشق دەکرایەوە و کوڕەکانی لەوێ بوون، ئەوە بوو صەلاحەدین گەیشتە دیمەشق و لەلایەن کوڕەکانیەوە پێشوازی لێ کرا .

ئیبنو شەداد دەگێڕێتەوە و دەڵێت: نامەیەکم پێ گەیشت لە صەلاحەدینەوە تێیدا داوای لێ کردم بگەمە لای، ئەوە بوو منیش لە قودس-ەوە کەوتمەڕێ کە بارانێکی زۆر باری بوو رێگەش هەمووی قوڕ ولیتە و سارد بوو. بەردەوام دەڵێت: صەلاحەدین زانی کەمن گەشتووم هات بۆلام و باوەشی پیا کردم و دەستی کرد بەگریان، پرسیاری گەڕانەوەی حاجیەکانی لێکردم. داوای لێ کردم رێگە بۆ حاجیەکان پاک بکەمەوە لەو قوڕو لیتەیە .

هەروەها ئیبنو شەداد دەگێڕێتەوە کەوا لە ١٤ی سەفەری ٥٨٩ی کۆچی دا صەلاحەدینی ئەیوبی ئاواتە خواز بووە بۆ ئەوەی بچێت بۆ حەج، بەڵام گەڕایەوە بۆ دیمەشق لەوێ بۆ ماوەیەک مایەوە لەگەڵ کوڕو براکانی دا. بەردەوام باس لەوە دەکات هەرچەندە ئارەزومەند بووە بۆ حەج وە ئەو هەموو دەوڵەتەی لەبەر دەستدا بووە نەیدەوێرا بچێت بۆ حەج لەبەر ئەوەی نەوەک جارێکی تر فرنجە هێرش بکاتەوە بۆیە لە ١٤ی سەفەری ٥٨٩ی کۆچی دا رۆشت بۆ ئەوەی بەخێر هاتنەوەی حاجیەکان بکات، کاتێک حاجیەکان هاتنەوە لەمەککە یەک بە یەکیانی دەکرد بە باوەشەوە و فرمێسک بەچاوی دا دەهاتە خوارەوە لەناو حاجیەکاندا سابقە دین-ی تێدا بوو کە لە زاناکان بوو رێزی زۆری لێ گرتن، چونکە پیشەی صەلاحەدین وابوو زۆر رێزی لەزاناکان دەگرت. برازاکەی صەلاحەدین لەگەڵ حاجی یەکاندا بوو لەیەمەنەوە بەڕێ کەوتبوو کە دەکاتە سەیف ئیسلام تونتکین کە فەرمانرەوای یەمەن بوو وە حاجیەکانیش زور شاد بوون بە بینینی صەلاحەدین کە کاری ئاسان کردبوو بۆیان، دەڵێت لەم کاتدا تایەک گرتی صەلاحەدینی ئەیوبی کە گەڕایەوە ماڵەوە توشی نەخۆشیەکی وا بوو کە دەڵێت بەردەوام ٤ بۆ ٥ پزیشک بەسەریەوە بوون ئارەقی ئەوەندە زۆر دەکردەوە زۆر جار جلەکانی لەماوەی چەند کاتژمێرێکدا بۆ دەگۆڕی وە جێگەکانیان بۆ دەگۆڕی هەتا ئاوی لاشەی ئەتکیە سەر زەوی و زەوییەکەشی تەڕ دەکرد، کاتێک هەواڵی نەخۆشی صەلاحەدینی ئەیوبی-یان بیست بە شێوەیەک خەڵک بێتاقەت بوو کە

قاضی فاضل باسی لێوە دەكات كە یەكێكە لە كەسایەتیە ناودارەكانی میسر دەگێڕێتەوە كە بەبەردەوامی لەگەڵی دا بووە دەڵێت: بەردەوام خەڵک کەنابە گرتبوونی لە دیمەشق دا، چونکە صەڵاحەدینی ئەیوبی ئەوەندە خۆشەویست بوو پێیان ناخۆش بوو کە صەڵاحەدینی ئەیوبی ئابەو شێوەی لێ بەسەر هاتووە، چونکە دەڵێن خۆشەویستی لە دڵ و دەروونی هەموو کەسێک دا هەبووە، تەنانەت کە نەخۆش کەوت نەساراکان پێیان ناخۆش بوو.

قازی کوڕی شەداد دەگێرێتەوە و دەڵێت: نەخۆشیەکەی ئەوەندە ناڕەحەت بوو وای لێ هاتبوو کە ئیتر ئێمەش زۆرجار دەگریاین بەسەریەوە، بەڵام لەدوای ١٠ رۆژ لەنەخۆشیەکەی کەمێک باش بوو هاتەوە ناومان. هەموومان لەخۆشی دا بوین کە دیسانەوە شەقامەکانی دیمەشق و شاخەکانی بریسکەی پێکەنین وخۆشییان دەهات وا صەڵاحەدین بەو شێوەیە هەڵ ساوەتەوە سەرپێ، بەڵام دواتر توشی ناڕەحەتیەکی زۆر بویەوە دووبارە تاکەی لێ هاتەوە، تا وای لێهات خەڵک بێ هۆش دەکەوتن وە هیچ هیوایەکمان نەمابوو بۆیە لەسەردەمی خۆی دا کوڕەکەیمان کردە ئەمیر کە مەلیک ئەفضل بوو کە ناسراو بوو بە نورەدین علی کە کوڕە گەورەی صەڵاحەدین بوو، ئەوە بوو صەڵاحەدین وەسیەتی بۆ کردوو پێی وت وەسیەتت بۆ دەکەم کە لەخوا بترسیت لەبەرئەوەی سەری هەموو چاکەیەکە وە فەرمانت پێ دەکەم بەوەی خوا فەرمانی داوە کە بەجێی بهێنی.

هەروەها وریای خۆت بە لەخوێن رشتن و چاولێکەری لەبەرئەوەی قەرزە و بەسەرتەوە دەمێنێت وە ئاگات لە دڵی خەڵک و کاروباریان بێت لەبەرئەوەی تۆ ئەمینی خوای بەسەر ئەوانەوە، چونکە ئەوەی من پێی گەیشتم هۆکەی دڵ راگرتنی خەڵکی بوو وە رق و کینەش لەکەس مەگرە. ئاگاداری خۆت بە لەنێوان خۆت و خەڵک دا، چونکە لێت خۆش نابن هەتا رازیان نەکەیت، بەڵام ئەوەی لە نێوان خۆت و خوا دایە لێت خۆش دەبێت، چونکە کەریمە.

ئەوە بوو خستیانە جێگەکەی بۆ ئەوەی پێش مردنی خیلافێک نەمێنێت لەسەری وە خەڵکی بەیعەتیدان دایەو، ئەویش قاضی بن شەداد لە کتێبەکەی دا بەناوی "تأريخ كيتاب الموات سلطانيه" وە خەڵک هەموو بەیعەتیدان بە نورەدین علی کرد، بەڵام هێشتا صەڵاحەدینی ئەیوبی لە ژیاندا بوو وە هەموویان وتیان بە ماڵ و سەروەتی خۆمان و بە گیانی خۆمان ئامادەین و بەیعەتت پێ دەدەین ئەوەشی کە دەڵێیت لەسەرمان واجبە و فەرزە .

لەدوای تێپەڕبوونی ١٢ رۆژ بەسەر نەخۆشیەکەی دا لە شەوی چوار شەممە ٢٧ی سەفەری ٥٨٩ی کۆچی دا ئەو شەوە صەڵاحەدین کەمێک باش بوو داوای دەکرد کە قورئانی بەسەردا بخوێنن ئەوە بوو قورئانیان بەسەردا دەخوێند تاکو ئەو ئایەتەی کە دەفەرموێت: فَإِن تَوَلَّوْا فَقُلْ حَسْبِيَ اللَّهُ لا إِلَهَ إِلاَّ هُوَ عَلَيْهِ تَوَكَّلْتُ وَهُوَ رَبُّ الْعَرْشِ الْعَظِيمِ ﴿١٢٩﴾ التوبة. جا ئەگەر ئەوانە (لەگەڵ ئەو هەموو دڵسۆزیی و میهرەبانیەی تۆدا) هەر پشت هەڵکەن و گوێت بۆ نەگرن، ئەوە ئیتر تۆ بڵێ: من خوام بەسە یارو یاوەرم بێت، کە پشتگیرو یاریدەدەرم بێت، هیچ خوایەک نیە جگە لەو، هەر پشت بەو دەبەستم، ئەو زاتەش پەروەردگاری عەرشی گەورەیە.

دەستی كرد بە پێكە نین و بە پێكەنینەوە چاوەكانی لەیەک ناو رۆحی بەرەو ئاسمان رۆشت وە ئەو رۆژە دوای نوێژی بەیانی بوو كە نوێژی بەیانی كردوو لە ٢٧ی سەفەری ٥٨٩ی كۆچی لەتەمەنی ٥٧ ساڵی دا وەفاتی كرد.
كاتێک وەفاتی كرد خەزێنەكەی نە ئاڵتون نە زێڕی تێدا بوو بەڵكو ٤٧ درهەمی ناصری تێدا بوو لەگەڵ یەک دیناری عەباسی. خاوەنی هیچ شتێک نەبوو وە هیچ شتێكی بەجێ نەهێشت تەنانەت ئەسپەكەشی دوای خۆی مردار بوویەوە. ئەوەش صەلاحەدینی ئەیوبی ئەو كەسایەتیە بەرێزەی كە ئێستا باسی لێوە دەكەینەوە مێژووی سەربەرزی ئێمەیە .

بۆچی ئەیوبییەكان بایەخیان بە هێزی دەریایی دەدا؟

سەبارەت بە دەوڵەتی ئەیوبیەكان و بە هێزی دەریایی دەتوانین ئاماژە بەیەكێک لە گرنگترین هۆكارەكان بدەین، ئەویش پێگە و شوێنی میسرە كە مەڵبەندی سەرەكی دەسەلاتی ئەیوبیەكانە كە بە رووباری نیل و دەریای سپی ناوەڕاست دەورە دراوە، كەواتە لێرەوە ناكرێت لە شوێنێكی وەهاوە حوكمڕانی بكرێت كە لەسەر رووبار بێت و بایەخ بەبواری كەشتی نەدەن. جگە لەوەش لەو سەردەمەدا ئینگلیز، فەرەنسی و ئەڵمانیەكان لەبواری دەریاوانی وە كەشتیەوانی زۆر بەهێز بووە، كە ئەمەش هەموو كات مایەی مەترسی بووە بۆسەر میسر لەبەرئەوەی زاڵ بوونی ئەمانە بەسەر دەریای ناوەڕاست دا واتای زاڵ بوونە بەسەر میسردا هەركاتێک كە بیانەوێت .
لە شالاوی سێیەمی نەساراكان لە كاتی هاتنی هەردوو پادشا ریچارد دڵی شێر و پادشای فەڕەنسا لەرێگەی دەریاوە كۆمەكیان گەیاندە نەساراكانی رۆژهەلات سەرەڕای ئەوەی دەریا هێڵی جیاكەرەوەی میسر و ئەوروپا بوو. ئەیوبییەكان بۆ دەست بەسەرا گرتنی زۆربەی شارە كەنار دەریاییەكانی فەلەسطین و عەككا و یافا پێویست یان بە هێزێكی دەریایی بە هێز هەبووە، جگە لەوەی هێزی دەریایی خاڵی بەهێزی سوپایی بوو بۆ بواری بازرگانی سوودی زۆری لێ بینراوە بەتایبەتی هەندێ سەرچاوە باس لە پەیماننامەی بازرگانی لەنێوان سوڵتان صەلاحەدینی ئەیوبی و ئیتاڵیا دەكەن وەک دەزانرێت تەنها رێگەی بازرگانی نێوان دەوڵەت شارەكانی ئیتاڵیا و میسر دەریایە لەساڵەكانی دواتری دەسەلاتی ئەیوبییەكان ئەم بایەخ دانە بەهێزی دەریایی و كاریگەرییەكانی بەتایبەنی لەڕووبەڕوو بوونەوەی نەساراكان دەردەكەوێت. د.محسن محمد حسن دەڵێت: نەساراكان لەگەڵ رۆمە بیزەنتیەكان بڕیاریان دا بچن پەلاماری شاری دمياط بدەن كە كلیلی سەركەوتنە بەسەر میسردا، صەلاحەدینی ئەیوبی گەیشتە ئەو بڕوایەی كە میسر پێویستی بەكەشتی گەلێكی بەهێز هەیە كەبەر لەم هێزانە بگیرێت و وڵاتەكەی بپارێزێت، وڵاتێكی وەک میسریش بەبێ كەشتی گەلێكی بەهێز نەی دەتوانی بەسەربەخۆی و ئاسوودەی گوزەران بكات.

دەسەلاتی ئیسلامی بەم چوار خاڵە دادەمەزرێت:
خواناسی، رەوشت، دادپەروەری، زانست..
غەیری موسوڵمانانیش دەبێت سێ خاڵیان تێدا بێت:
دادپەروەری، رەوشت، زانست.

كە ئەم خاڵانە هەبوون ئەو گەلانەی كە لە جیهاندا لە ئێستا و لە رابردووش دا خاوەنی قسەی خۆیان بوون و قسە رۆشتوو بوون بەسەر گەلانی ترەوە دەبێت ئەم خاڵانەیان تێدا بوبێت، هەرگەلێک بیەوێت ببێتە ژمارەیەک لە ژمارەكان دەبێت ئەم مەرجانەی تێدا بێت ئەگینا گۆڕانكاری ئاستەمە، گەلانی موسوڵمان چوار خاڵ و گەلانی غەیرە موسوڵمان سێ خاڵ جا دەتوانن ببنە رەقەم و قیادەو ریادەی گەلانی تر بكەن و قسە رۆیشتوو بن.
مەرجی یەكەم تایبەتە بە موسوڵمانان كە بریتی یە لە خواناسی، هیچ گەلێكی موسوڵمان هەرگیزاو هەرگیز نەیتوانیوە بەبێ خواناسی سەركەوتن بەدەست بهێنێت و بگاتە ئامانج و هەدەفی خۆی، هۆكاری ئەوەشە كە زۆر جار موسوڵمانان توشی شكست هاتوون، دەبێت دەوڵەت و دەسەڵاتی ئیسلامی پەیوەست بێت بە خوای گەورەوە،ئەمە بە واتای ئەوە نا كە ببێتە حكومەتێكی سیۆكراتی، لە جیاتی خوای گەورە حكوم بكات و دەسەڵات مومارەسە بكات، نەخێر مەبەستەكە ئەوەیە كە خۆی نزیک بكاتەوەو دڵی پەیوەست بكاتەوە بە خوای گەورەوە، وە ئاراستەی ژیانیان لە قورئان و سونەتەوە وەربگرن. پێویستە مرۆڤەكان وا پەروەردە بن كە چاكە خواز بن چونكە بە تەبیعەتی حاڵ مرۆڤ كاهینێكی خراپەكارە ئەگەر بێت و كۆمەڵێک یاساو نیزام نەبن پەیوەستی بكەن هەمیشە بەرەو خراپەكاری هەنگاو دەنێت.
قیاداتی بەرێزی ئیسلامیش ئەگەر دەتانەوێت گۆڕانكاری بەرپا بكەن لەم زەمینەیەدا دەبێت سوود لەم تەجروبە وەربگرنەوە، كام كتێبیش دەكەنەوە لەم باس و خواسانەی تێدایە بەڵام ئەسڵی فیكرەكە ئەوەیە كە دەمانەوێت بیگەیەنین بە ئێوەی بەرێز سەركردەكان دەبێت ئەو بیرەیان لا دروست ببێت كە هەوڵی ئەوە نەدەن كە هەر دەبێت لە زەمەنی خۆیاندا بگەن بە هەموو شتێک وەكو كوردەوای دەڵێت لە پرێكدا بێن بە كورێک، هەوڵی خۆت بە، ئیشی خۆت بە جوانی دەدا بكە، پاشان رادەستی یەكێكی تری بكە ئەمەیە سیفەتی موسوڵمانانە، موسوڵمان دەبێت بیر لەوە بكاتەوە كە تەنها كرداری جوانی لەسەرە، ئەوەی لەسەر نییە كە لە سوڵتەو دەسەڵات بە ئامانج بگرێت. بەداخەوە ئێمە رێک بە پێچەوانە ئەمەوە كار دەكەین، هەموو هەوڵی ئێمە بۆ سوڵتەو دەسەڵات، كورسی، نفوس، ئەمیرایەتی، سەروەت و سامان و خۆشیەكانی دنیایە، دەی لە ئیسلام دا ئەمە رێک پێچەوانەی ئوسوڵی گۆڕانكارییە، ئەگەر هەوڵمان بۆ ئەمە بێت هەرگیزاو هەرگیز بە دووچاو گۆڕانكاری نابینین.
لیس ببعید وەكو عەرەب دەڵێت، دووریش نییە لەبەرچاوماندا هەیە سەیری حاڵی موسوڵمانان بكەن ئەوەی كە هەوڵی بۆ دەدەن و ئامانجیانە رێک وەكو دەدەبیاتی عەلمانیەكانە، ئەمە هەڵەیە پێویستە موسوڵمانان بە دەدەبیاتی خۆیان بێنەوە پێشەوە، ئێمە بۆ خۆمان خاوەنی دەدەبیاتی خۆمانین، خاوەنی ئاسنامەی خۆمانین، بە داخەوە ئێستە وای لێهاتووە كە موسوڵمانەكانیش سەقافەتێكی عەلمانییان وەرگرتووەتەوە و وەكو ئەوان بیردەكەنەوەو هەڵسوكەوت دەكەن، هەربەوەشەوە نەوەستاون قسەكردنیشیان عەلمانی یە، هاوشێوەی ئەوان بیر دەكەنەوە لە ژیان، وەكو ئەوان بڕیار دەدەن، دەشیانەوێت بەو جۆرە ئیسلامەكە ببەنە پێشەوە واتە بە سیستەمی عەلمانی، شوێنكەوتەی سەقافەتی عەلمانین، سەقافەت یانی چی؟ بنەڕەتی ئەم وشەیە لە Agriculturalـی ئینگلیزیەوە وەرگیراوە، Agricultural لە زمانی ئینگلیزیدا بەواتای كشتوكاڵ

دێت، بەڵام وردە وردە گۆڕانكاری بەسەردا هاتووەو بووە بە كولتوور لە زمانی عەرەبیشدا بووە بە ثقافە، ثقافە واتە هەڵدانی تیرێک بۆ ئامانج و هەدەف، لە كوردیش دا زۆر جوان وشەی بۆ دانراوە كە رۆشنبیریە، ئەی رۆشنبیری یانی چی؟ رۆشنبیری واتە ئەو زانیاریەی كە وەرت گرتووە و تەراكومە بووە لە مێشكتدا.

ئەمە شیكارێكی ئەكادیمییە كە دەیكەین، كاتێک كە مێژوو وەردەگریت بە دەكادیمی دەیدەیتەوە ئەم هەموو مێژووەی كە باسمان كرد دەمانەوێت بە دەكادیمی بیدەینەوە، ئەی دەكادیمی یانی چی؟ دەكادیمیەت واتە ئەو زانیاریانەی كەوەرت گرتووەو لات كۆبوونەتەوە چۆن شیكاری دەكەیت و چۆنیش دەیدەیتەوە ئەمە دەكادیمیەتە، ئەم زانیاریانە وەر دەگریت و پاشان دەیدەیتەوە بە تەسەوراتێكی ئیسلامییانە یان شیكارێكی ئیسلامییانەی بۆ دەكەیت، بەم جۆرەش دوور دەكەویتەوە لە شیكار و شیكردنەوەی عەلمانی، ماددی، پراكماتیكی، میسالی، وجودی و ....هتد، شیكاری ئیسلامیانەی بۆ دەكەین، شیكاری ئیسلامی چییە؟

شیكاری ئیسلامی پارسەنگ گرتنە لە نێوان عەقڵ و نەقڵ دا، لە نێوان رۆح و جەستەدا، لە نێوان رۆحی و بیركردنەوەی ماددی دا، ئەمە پێی دەوترێت شیكاری ئیسلامی و سەقافەتی ئیسلامی، كێشەی ئێمە ئەوەیە ئەو سەقافەتەی وەرمان گرتووە هیچی سەقافەتی ئیسلامی نییە هەمووی سەقافەتی غەیری ئیسلامییە، سەیركەن سەقافەتی دەسەڵات كە وەری دەگریت لە عەلمانیەت و دیموكراسییەوە وەرت گرتووە، سەقافەتی پەروەردە هەر لە سەقافەتی پەروەردەی ئەوانەوە وەرگیراوە، لە ماددیەكی بەحتەوە وەرگیراوە، سەقافەتی خێزان و كۆمەڵگەشی بەهەمان شێوە لەوانەوە هێناویەتی و وەریگرتووە، ئەی كوا سەقافەتی ئیسلامی؟

ئەسڵ ئەوەیە كە تۆ شیكار و شیكردنەوەكانت پشت بەستوو بن بە قورئان و سونەت، دەشێت كابرای عەلمانی بە رەجعی و دواكەوتوو و كۆنە پەرست و خەیاڵ پڵاو و فەنتازیات بزانێت. بەڵام وەكو باسمان كرد سەركەوتن لە كەمینە دایە نەک زۆرینە هەمیشە كەمینە سەركەوتوو بوون، ئەمە فەرمایشتی خوای گەورەیە تۆ دەبێت شیكارەكەت بەو شێوەیە بێت، تۆ دەبێت وا هەست بكەیت كە هەركەس جیهان چووە دڵیەوە ئەوە راستەوخۆ لە سەركەوتن دوور دەكەوێتەوە، دەبێت مردنی خۆش بوێت و رقی لە جیهان بێتەوە رێک بە پێچەوانەی فیكرو ئەفكارەكانی ترەوە كە تەنها بۆ جیهان دەژین و بیریان لای مردن نییە، لە شیكاری ئیسلامی دا پێویستە بابای موسوڵمان شارەزا بێت لە قورئان و سونەت ئینجا دەتوانێت شیكاری ئیسلامی بكاتەوە و دەتوانیت سەركەوتن بەدەست بهێنێت.

باسكردنی ئەم هەموو باس و خواستە مێژوویەش بۆ ئەوەیە كە ئاشنا ببین بە سەقافەتی ئیسلامی، بە سەقافەتی ئیسلامیانەش بیدەینەوە، ئەمەیە سەقافەت و رۆشنبیری ئیسلامی. رۆشنبیری ئیسلامی دوورە لە رۆشنبیری ماددیەكی بەحت یان شیكاری عەلمانیانە، واتا عەلمانیەت تەسەوری چۆن بێت تۆش تەسەورت وابێت، تۆ پێویستە ئیسلامیانەو موسوڵمانانە شیكاری بكەیت، ئەم هەموو زەمەنەی باسمان كرد مەبەستمان لە گەیاندنی ئەم پەیامە بوو. زەمەنی بیناكردنی وڵاتی ئێمە و گۆڕانكاری لە وڵاتە ئیسلامیەكان و موسوڵمانان پێویستیان بە زەمەنێكی زۆر زۆرە كە تێبگەن لەسەردەمێكەوە كە هاتووە لە سەردەمی دوای رووخانی خیلافەتی

ئیسلامییەوە كە پیاوانێكی بەڕێزی زەهاویەكان و ئیخوانەكان هاتوونەتە ئێرە و پاشان هەڵگیرسانی شۆڕشی چەكداری لە كوردستان دا لە ڕێگەی مامۆستای ڕەحمەتی جەنابی مامۆستا مەلا عوسمان عبدالعزیز و شێخ محمدی بەرزنجی و هەموو ئەو پیاوە بەڕێزانەی تریش كە لە دەوریان بوون و یارمەتیدەریان بوون ڕەحمەتی خوا لە هەموویان بێت ئەم بەڕێزانە خەباتێدان كرد شۆڕشیان كرد، بەڵام بەداخەوە دوای ئەوە پارچە پارچە بوون لەناو خۆیاندا، پێویستە سەرلەنوێ بیر لەوە بكەنەوە كە بەیەكەوە دەست بكەنەوە بە كارو بەردەوام بن، چونكە بەیەكەوە قسە ڕۆشتوون، هەڵەیە هەوڵیان ئەوە بێت كە لە ناو خۆیاندا یەكتری بسڕنەوە یان بیانەوێت یەكتری بچووك بكەنەوە.
ئێمە بۆیە باسی گەل و گۆڕانكاری دەكەین بۆ ئەوەی گەلی خۆمان سوودی لێوەرگرنەوەو دەست بخەینە سەر برین و كەم و كورتیەكانمان و چارەسەریشیان بۆ بدۆزینەوە، ئەگەر توانیشمان چارەسەریان بكەین كاتێكیش كە گەڕاینەوە لای خوای گەورە سەربەرز بین، (كُلُّ نَفْسٍ بِمَا كَسَبَتْ رَهِينَةٌ) المدثر٣٨.
هەموومان بە تاك دەچینەوە خزمەتی خوای گەورە كە مادام وایە پێویستە هەوڵ بدەین ئەوەی كە پێمان دەكرێت لە گۆڕانكاری و چاكەكاری ئەنجامی بدەین لەناو ئەم گەلە ستەم دیدەمان دا.
لەم نێوەندەش دا بە پلەی یەكەم قیاداتی سیاسی ئیسلامی تاوانبارن، لەبەرئەوەی نەیانەوێت قیادەی تر دروست ببێت و دەربكەوێت بۆ ئەوەی خۆیان بمێننەوە لە شوێنەكەیان، وە ئەگەر كەسێكیش پێ بگات و بەرزبێتەوە قسەیەكی دەخەنە شوێن، ئەم قسەیە زۆر باوە كە دەڵێن وەڵا فڵانە كەس بە بۆنەی فڵان سەركردەوە گەورە بوو و پێگەیشت، ئێ خۆی بە بۆنەی كێوە گەورە بوو؟ ئەوەی بەو شێوەیە بیربكاتەوە زۆر هەڵەیە مرۆڤی موسوڵمان دەبێت باش ئەوە بزانێت كە هەموومان بەبۆنەی ئیسلامەوە گەورەین، خوای گەورە پلەیەك، پۆستێك كەسایەتیەكی پێ بەخشیویت و خەڵكێكیش لە دەورت كۆبوونەتەوە، ئەمە هەمووی فەزڵی خوای گەورەیە نەك ئازایی خۆمان، پاشان قیاداتی سیاسی ئیسلامی ئێمە ئەگەر دەیانەوێت بەڕاستی گۆڕانكاری بكەن و دژی جەردەو مافیاكانی ببنەوە و كۆتاییان پێ بهێنن پێویستە پێش هەموو شتێك لەگەڵ خۆیاندا ڕاستگۆ بن، دوای ئەوانیش زانایانی بەڕێز پێویستە ئەوانیش بەخۆیاندا بچنەوە، چونكە هۆكارێكی گەورەی دواكەوتوویی ئوممەتی ئیسلامی و گەلی موسوڵمانی ئێمە و نەبوونی گۆڕانكاری و ئیعدادێكی باش ئەوانن، چونكە لە ئاستی پێویست دا نین وە زۆربەیان لەلایەن دەسەڵاتی عەلمانی ئەم وڵاتەوە بە مەبەست كراونەتە فەرمانبەر، هەندێكیشیان هەر پیاوی خۆیانن و دەست پانكەرەوەیانن.
ئێوەی مامۆستایانی بەڕێزیش پێویستە چاو لە ئیمامی ئەحمەد بكەن و پێویستە پرۆژەكەی ئیمامی ئەحمەدتان لەبەردەستدا بێت، ئەگەر نەزان نەزان بێت و زاناش خۆی نەزان بكات ئەی كێ ئەم دینە بگەیەنێ بە ئێمە، كێ گۆڕانكاری بكات لەناوماندا؟[٨٤]

---

[٨٤] لەبەشەكانی پێشووتردا باسی ژیانی ئیمامی ئەحمەدمان كردووە.

هەروەكو باسمان كردووە ئامانج لە باسكردنی ئەم بابەتە ئەوە نییە كە بە زانیاری نویێ و تازە ئاشناتان بكەین، باسەكەی ئێمە گۆڕانكارییە و ئامانجیشمان ئەوەیە موسوڵمانان بزانن و تێ بگەن كە ئایا سەرەتای گۆڕانكاری لە كوێوەیەو بەچی دەست پێدەكات، گۆڕانكارییەكان چۆن دەگۆڕدرێن وە ئەو قۆناغانە چین دێنە پێشەوە لە گۆڕانكاریدا، لە دوای ئەوەش مرۆڤەكان بەرەو كوێ دەچن، هۆكاری سەركەوتن و داڕمان و پێگەیشتن چین، ئەی ئەو هۆكارانەی تر چین كە ئەم گۆڕانكارییە بەرەو لوتكەو تروپ دەبەن یاخود بە پێچەوانەوە دەیگەڕێنێتەوە بەرەو دواوە، ئەمەیە ئامانجی ئێمە لەم باس و خواستەدا.

كەواتە پێویستە ئێمەی موسوڵمان جوان قۆناغەكانی سەردەمی دەستپێكی گۆڕانكاری بزانین، خوای گەورە دەفەرموێت: وَأَعِدُّواْ لَهُم مَّا اسْتَطَعْتُم مِّن قُوَّةٍ وَمِن رِّبَاطِ الْخَيْلِ تُرْهِبُونَ بِهِ عَدْوَّ اللّهِ وَعَدُوَّكُمْ وَآخَرِينَ مِن دُونِهِمْ لاَ تَعْلَمُونَهُمُ اللّهُ يَعْلَمُهُمْ وَمَا تُنفِقُواْ مِن شَيْءٍ فِي سَبِيلِ اللّهِ يُوَفَّ إِلَيْكُمْ وَأَنتُمْ لاَ تُظْلَمُونَ ﴿٦٠﴾ الأنفال. واتە: (خوا فەرمان دەدات بەكار بەدەستانی دەوڵەتی ئیسلام): هەرچی لە تواناتاندا هەیە بۆ بەهێزكردنی سوپای ئیسلام بیخەنە گەڕو ئامادەیی بكەن (هێزی ئاسمانی و دەریایی و وشكانی... هتد) و لە ئامادەكردنی هەموو جۆرە ئەسپ و (هۆكانی تری گواستنەوە) كەمتەرخەمی مەكەن تا دوژمنانی خواو دوژمنانی خۆتانی پێ چاوترسێن بكەن، با كەسانی تریش جگە لەم دوژمنانەی ئێستا، پێی چاوترسێن بن كە ئێستە ئێوە نازانن كێن و نایانناسن، بەڵكو هەر خوا خۆی دەیانناسێت و هەر شتێك ببەخشن لە پێناوی خوادا (بۆ بەهێز كردنی سوپای ئیسلام)، ئەوە بەزایە ناچێت و دەستان دەكەوێتەوەو ئێوە ستەمتان لێناكرێت.

كاتێك كە مرۆڤ ئیعدادی كردو توانای كۆكردنەوەی هەبوو، توانای پێگەیاندنی هەبوو وە توانای بونیادنانی كەسایەتی هەبوو، ئەو وەختە بە ئاسانی توانای گۆڕانكارییەكەی دەبێت، چونكە گۆڕانكاری بە خەڵك دەكرێت و ئێمەش پەیاممان بۆ خەڵكە.

سەیری پێغەمبەری نازدار بكەن ﷺ تەنانەت خەڵوەت و دووركەوتنەوەی كاتی لە خەڵكی بۆ تێرامان و وردبوونەوە بووە لە گەردوون، مرۆڤ، دەسەڵاتی خوای گەورە، ژیان، خەڵوەتی پێغەمبەری نازدارﷺ بۆ دووركەوتنەوە لە كۆمەڵگەكەی نەبووە، بە پێچەوانەوە بەردەوام لەناو خەڵكیدا بووە، ژنی هێناوە، مەجلیسی خۆشی گێڕاوە، ئاسیاوی لەگەڵ خەڵكیدا كردووە، هاوڕێیەتی كردووە، یەكێكیش بووە لەو كەسانەی كە بەردەوام دەم بە خەندە بووە بەرانبەر بە خەڵكی، بەمەش گۆڕانكاری دەكرێت.

لای ئێمەش چ باسە لە جیاتی ئەوەی گرنگی بە كتێب بدرێت و كتێبخانە بكرێتەوە زۆربەی زۆری جێگەكان بوونەتە نێرگەلەخانەو چایخانەو ....تا، كە بە خەڵكێكیش دەڵێیت كاكە بۆچی ئەوەندە دەچیتە ئەو جێگەیانە، چەندین جۆر هەنجەتت بۆ دەهێنێتەوە، فێرنەكراوە و ئینتیمای لاواز كراوە، زۆرجار ئەگەر ئینتیمایشی بۆ شتێك هەبێت بۆ كات كوشتنە وەكو ئینتیما بوون بۆ تیپێكی تۆپی پێ، ئەمە لە دینی ئیسلام ڕێی نابێتەوە، خەڵكی موسوڵمان كە لە ناخی خۆیدا دەبێتە خەیرە ئوممەو گۆڕانكاری دەكات دەبێت خاوەنی قەزیەو كێشەیەك بێت بۆ ئەوەی چارەسەری نەخۆشییەكانی ناو كۆمەڵگە بكات، پێویستە ئامانجێكی هەبێت لە جێگەیەكەوە بیگەێنێتە جێگەیەكی تر، بەڵام بە داخەوە ئێستا ئوممەتی ئیسلامی خەواڵووە یان خەوتووە، پێویستە بە

ئاگا بهێنرێتەوە، بەڵام دیارە ریگری زۆرن بۆ ئەوەی بە ئاگا نەیەتەوە چونكە بەئەگاهاتنەوەی ئوممەتی ئیسلامی واتە نەهێشتنی زوڵم و زۆری، دوژمنان ئەمە باش دەزانن.
بەخەربوونی ئوممەتی ئیسلامی واتە پێشكەوتن، ئەخلاق، رۆشنگەرایی، بیروباوەڕی جوان و باش، دەستگیرۆیی خەڵكی، نەهێشتنی فەقیری، خۆشنودی و كامەرانی، ئارامی، ئەمن و ئاسایش بۆ خەڵكی، بەڵام لەبەرئەوەی كە موسوڵمانان گۆڕانكاری نەكەن هەمیشە وایان كردووە كە ئەم ئوممەتە خەواڵوو بێت، سەرقاڵ بێت بە درامای جۆراو جۆرەوە، جۆرەها زنجیرە فیلم دەهێنێنن بەس لەبەرئەوەی سەرقاڵ بیت و ئاگات لە گۆڕانكاری نەمێنێت، هیچیش نییە پەیامێكە و دەیەوێت شارستانی خۆی بباتە پێشەوە، بزانە ئەم هەموو كەناڵە تەلەفزیۆنە لەم وڵاتەی ئێمەدا هەن بە ئاسانی دەتوانن پەروەردەیەكی جوانی خەڵكی بكەن، بەڵام نەخێر ئەوەی بەلای ئەوانیش و تەنانەت خەڵكیشەوە گرنگە زیاتر هەواڵ و موناقەشات و دەمەدەمێ و یاری تۆپی پێو بەرنامەی كات كوشتنە، سروشتی كوردیش وەها هەڵكەوتووە كە سادەیە وەكو كۆمەڵناسەكان دەڵێن كەسی سادە هەمیشە حەزی بە شەڕو قسەی زبرو حەتا حەزیان بە گوێگرتنە لە جنێو، جێگەیەكیش كە جنێوی تێدا بدرێت خەڵك زیاتر رووی تێ دەكەن.
بە پێچەوانەشەوە ئەو شوێنانەی كە مەعریفەیان تێدا بێت لێی دوور دەكەونەوە، ئەگەر كەسێكیش قسەیان بۆ بكات و بیەوێت ئامۆژگاریەكیان بكات دەڵێن كورە ئەوە چییە دایم قسەی كتێب دەكەیت، ئێ دەبێت هەر قسەی كتێب بكات خۆلە گیرفانییەوە وەكو تۆ قسە دەرناهێنێت، چەند جار بیستووتانە لەناو خەڵكدا كە یەكێك قسەیەكی جوان و مەعقولی كردووە پێی وتراوە ئەوە چییە دەڵێی رۆژنامە دەخوێنیتەوە، باشە لەوە باشتر هەیە كە بەبێ سەرچاوە قسە نەكەیت.
لە رابردوودا باسمان كرد كە ئەو هەموو زانا و سەركردە بەڕێزانە هەر لە عەبدوڕەحمانەكانی ئەندەلوس و دەوڵەتی مورابتین و مەمدوحی كوڕی تومتوكین و نیظام الملك و ئەلب ئەرسەلان و عیمادەدین زەنكی ونورەدین مەحمود و هەموو ئەو پیاوە بەڕێزانەی تریش -ڕەحمەتی خوایان لێ بێت- ئیعدادیان كرد و قۆناغە سەخت و قورسەكانیان بڕی تاوەكو قوناغێكی تر بدەنە دەستی نەوەی دوای خۆیان كە ئەسەدین شێركۆو صەلاحەدینی ئەیوبی یە، باسمان لەوەیە ئەو كەسەی كە گۆڕانكاری دەكات دەبێت هەمیشە تەواوكەری ئیشی پێش خۆی بێت و كاریش بۆ دوای خۆی بكات، خەڵكی ژیرو گۆڕانخواز وە ئەو كەسەی كە دەیەوێت گۆڕانكار بێت و گۆڕانكاری بكات دەبێت بەم نەفەسەوە هەنگاو هەڵبگرێت.
بەلامانەوە زۆر گرنگە ئەم چەمكە، ئەم تێگەیشتنە بگاتە لای ئێوەی بەڕێز، نابێت ئەو كەسەی كە گۆڕانكاری كردووە و قۆناغێكی بڕیوە تاكو گەیشتۆتە لای تۆ تۆش بێیت و ئەو قۆناغەی ئەو بە هیچ نەزانیت و بتەوێت لە سەرەتاوە دەست پێبت پێ بكەیت، چونكە خۆتت پێ گرنگە وە كێشەی موسوڵمانانیش ئێستا بە گشتی و ئیسلامییەكانی وڵاتی ئێمەش بە تایبەتی ئەوەیە كە هەمووومان خۆمان زۆر پێ گرنگە و هەریەكێك لە ئێمە كاتێك كە قسە دەكات پێی وایە ئیتر لە خۆی قسەزانتر و زاناتر هەر نییە، موعجیب بووەتەوە بە خۆی و خۆی زۆر پێ پەسەندە، دەبێت قسە هەر قسەی خۆی بێت، ئەمە نەخۆشییە و زۆریش كوشندەیە، كە قسەی لەگەڵ دا دەكەیت

بێتاقەت دەبیت لەتاو خۆ بەزل زانینی، ئەی هاوار ئەمە كەی سیفەتی مرۆڤی موسوڵمانە! بۆ دەبێت ئەم جۆرە بیركردنەوەو تەسەوراتە لەناو ئێمەی موسوڵماندا هەبێت.
خوای گەورە لە قورئانی پیرۆزدا لەم نەخۆشییە ئاگادارمان دەكاتەوەو ئەم چەمكەمان بۆ راست دەكاتەوە لە كاتێكدا كە بەسەرهاتی سەیدنا موسامان -علیه السلام- بۆباس دەكات، كە كەوتبوویە ئەم حاڵەتەوە پێی وابوو زۆر زۆر زیرەكە، باسكردن و تۆماركردنی قصەو چیرۆكی سەیدنا موسا و سەیدنا خضر تەبعەن بۆ تەجروبە و دەرس لێوەرگرتنە، چونكە لە ژیانمان دا دووبارە دەبێتەوە و دەبینین بە چاوی سەر كە ئێستا چۆن ئەم نەخۆشییە داویەتی لە سەركردەو قیاداتمان بە جۆرێك كە جگە لە خۆیان دان بە كەسی تردا نانێن، پێویستە بە خۆیاندا بچنەوەو خۆیان دوور بخەنەوە لەو جۆرە بیركردنەوەیە، زەرووره پێیان بوترێت كاكە وەڵا ئێوەش مرۆڤن، دەبێت شورا بكەن راوێژ بكەن، قیادات لە هەرجێگەیەك دا بێت پێویستە بەم شێوەیە بێت.
سەركردە لە بەشی سەرەوەیە و هەموولاكان دەبینێت، بەڵام پێویستە هەموو لاكانیش زانیاری بدەنێ و پێویستیشە سەكردە بە سینە سافیەوە قبوڵیان بكات، ئەمەش بۆ ئەوەی تەوازنێك لە نێوان قاعید و قواعید دا دروست ببێت، مەبەستمان ئەوەیە نابێت خەڵكی خۆهەڵكێش و ماستاوچی بوونیان هەبێت، بەڵام بە داخەوە لە هەردوو چینەكە زۆرمان هەیە، لێرەدا چیرۆكی سەیدنا موسا -علیه السلام- باس دەكەین بۆ ئەوەی قیاداتی ئێمەش كە رووی لێرەدا رووی خیتابمان بەرامبەر بەوانە ئەو هەستەیان بۆ دروست ببێت كە هەموو شتێك نازانن پێویستە فێربن و گوێ بگرن. سەیدنا موسا -علیه السلام- لەناو بەنی ئیسرائیل دا خۆی زۆر پێ زیرەك بوو، وا خۆی لە قەڵەم دەدا كە لەو زیرەك تر نییە بەڵام خوای گەورە ئاگاداری كردەوە و تێی گەیاند و فێری دەكات كە هەمیشە لە هەموو كەسێك زیرەكترو بەتوانا تر بوونی هەیە.
بەڵام بە داخەوە ئێستە زۆرێك لە سەركردە ئیسلامییەكان توشی ئەو نەخۆشییە بوون، دەبێت باش ئەوە بزانن كە ئیسلام پێویستی بە ئاغا نییە، بانگخوازی دەوێت چونكە تەنانەت پێغەمبەرانیش -علیهم السلام- بانگخواز بوون، ئێستا بە یەكێك لە سەركردە سیاسییەكان بڵێ تۆ بانگخوازیت ئەگەر تورەش نەبێت بڕوا بكەن پێی ناخۆشە، ئەی قوڕ بەسەر ئەو كەسەی كە بە ناوی دینەوە ئیش بۆ جیهان دەكات و قیامەتی فەرامۆش كردووە، كەس ناتوانێت نان و پیاز بە ئیسلامەوە بخوات هەر لە جیهان لەبەرچاوی خەڵكی ریسوا دەبێت، بە پێچەوانەشەوە " القلوب بین أصبعین من أصابع الرحمن " خوای گەورە ئەگەر كەسێكی خۆش بوێت بە ئاسمان و فریشتەكاندا بڵاوی دەكاتەوەو دەڵێت من ئەو كەسەم خۆش دەوێت ئێوەش خۆشتان بوێت، ئەوانیش بە ئەهلی سەرزەویدا بڵاوی دەكەنەوە كە فڵان كەستان خۆش بوێت چونكە خوای گەورە خۆشی دەوێت.
زانایەكی گەورەو بەڕێزی وەكو عەلقەمی گۆج بوو، شەل بوو، چاوێكی كوێر بوو، كووڕ بوو، كەچەڵ بوو، بێ ریش و كۆسە بوو، سەرەڕای هەموو ئەمانە بڕوا ناكەم لەناو زانایانی ئوممەتی ئیسلامیدا زانایەك هەبێت زانستی لەم زانا بەڕێزەوە وەرنەگرتبێت، بڕۆن سەیری فەرمووده‌ناسان بكەنەوە حەتا زانستی زمانەوانی نحو، صرف كەسێك نییە سوودی وەرنەگرتبێت لەم زانا بەڕێزە،

سەرەڕای زانستەکەشی هەموو دەسەڵاتی ئەمەوی لێی دەترسان چونکە ئەگەر تەوجیهێکی بدایە، خەڵک هەموو هەڵدەستان.
ئێمەش وەکو عەلمانییەکانمان لێ هاتووەتەوە بە خۆمان و سەرکردەکانیشمانەوە، ئێمە وەکو ئەوان نین پێویستە لەسەر دەدەبیاتی خۆمان کار بکەین، لە قسەکردنیشمان دا پێویستە دەدەبی گفتوگۆ بپارێزین بەرانبەر بە سەرکردەکانمان، ناکرێت هەرکەسێک هەڵسێت و تانەیەک یان رەخنەیەک بگرێتەوە لە قیاداتی، خۆ ئەوانیش هەروا بە چاو نوقاندنێک نەچوونەتە ئەو جێگەیە، وە شتێکی تریش کە پێویستە ئاماژەی پێ بکەین وەکو نەخۆشیەک بڵاوبووەتەوە لەناو ئێمەی ئیسلامی دا ئەویش ئەوەیە کە ئەگەر کەسێک لە شوێنێک دا دانرا ئیتر نابێت دابەزێنرێت بۆ خوارتر زۆر بەلایەوە قورسە، ئێ ئەمەش زۆر هەڵەیە بەڵکو دەبێت ئێمە لە پێناوی خوای گەورەدا ئیش بکەین نەک بۆ پلەو پۆست و ناو دەرکردن، وە هەر ئەمەش هۆکارێکی ترە بۆ ئەوەی نەتوانین گۆڕانکاری بکەین.
سەیدنا موسا -علیه السلام- خۆی زۆر پێ زیرەک بوو لەناو گەلەکەیدا، خوای گەورەش بەندەیەکی خۆی دەنێرێت بۆلای و لە رێیەوە فێری دەکات کە نابێت بەو شێوەیە بیربکاتەوە، خوای گەورە ئاگاداری دەکاتەوە کە بەندەیەک هەیە لەو زیرەکترە، سەیدنا موسا داوا لە خوای گەورە دەکات کە ئەو بەندەیەی پێ ئاشنا بکات بۆ ئەوەی لای بخوێنێت، زۆرێک لە مێژوونووسان باس لەوە دەکەن کە کاتێک سەیدنا موسا و گەلەکەی دەریای سووریان بۆ لەت دەبێت و دەپەڕنەوە بۆ سینا حەفتا هەزار کەس لە بەنی ئیسرائیلی لەگەڵدایە، خۆ بەتواناو بەهێز بوو، بەڵام لەگەڵ ئەوەشدا خۆی پێ زۆر زیرەک بوو، خوای گەورەش هەر زوو ئاگاداری دەکاتەوەو ئەویش ئاگادار دەبێتەوە، کێشەی ئێمە ئەوەیە کە خۆمانمان پێ موهیمەو شتی خەڵکمان پێ کەمە خوای گەورەش دەفەرموێت: وَلَا تَبْخَسُوا النَّاسَ أَشْيَاءهُمْ وَلَا تَعْثَوْا فِي الْأَرْضِ مُفْسِدِينَ ﴿١٨٣﴾ الشعراء. واتە: نرخی کەل و پەل و شت و مەکی خەڵکی مەشکێنن و سووکی مەکەن، وە لە زەویدا فەسادو تاوان ئەنجام مەدەن.
نابێت شتی خەڵکی بەکەم بزانرێت وە دەبێت سوپاسگوزار بیت لەسەر ئەو نیعمەتانەی کە خوای گەورە پێی بەخشیویت: وَإِذْ تَأَذَّنَ رَبُّكُمْ لَئِن شَكَرْتُمْ لأَزِيدَنَّكُمْ وَلَئِن كَفَرْتُمْ إِنَّ عَذَابِي لَشَدِيدٌ﴿٧﴾ابراهيم. واتە: لەیادتان بێت کە: پەروەردگارتان بڕیاری داوە، سوێند بەخوا ئەگەر سوپاسگوزارو شوکرانە بژێر بن، رزق و رۆزی و نازو نیعمەتتان بەسەردا دەڕێژێنم و زیادی دەکەم، بەڵام: ئەگەر ناشوکرو سوپاس ناپەزێر بن، بەڕاستی ئەو کاتە ئیتر تۆڵە و سزای من زۆر بە ئازار دەبێت.
بەڵێ خوای گەورە ناونیشانی بەندە صاڵحەکەی دەداتە سەیدنا موسا -علیه السلام- نیشانەکەشی ئەوەیە کە کاتێک لەکەنار دەریا ماسیان گرت و ویستی خواردنیان هەبوو یەکێک لە ماسییەکان زیندوو دەبێتەوەو دەچێتەوە ناو ئاوەکە.
ئەڵبەت ئەمە لە سوورەتی کەهف دا بە دووروو درێژی باسکراوە کاتێک کە لەگەڵ یوشەعی کوڕی نون دا ئەم بەندە صاڵحە دەدۆزنەوە زۆربەی زۆری موفەسیرین بە سەیدنا خضر ناویان بردووە، کوردیش پێی دەڵێن خەیری زینە، لەگەڵیدا دەکەوێتە گفتوگۆ یەکەم شت دەڵێت من

دەمەوێت لەگەڵتدا زانست وەربگرم، وەكو سید قطب -ڕەحمەتی خوای لێ بێت- دەفەرموێت: شەخسیەتی سەیدنا موسا شەخسیەتێكی ئینفیعالی بووە، توڕە و كەم تەحەمول بووە، سەیدنا خضریش وەكو مامۆستایەک پێی دەڵێت پێش هەموو شتێک پێویستە ئارامگر بیت لەگەڵمدا، سەیدنا موساش بەڵێنی ئارامگری پێ دەدات، دەكەونە ڕێ تاوەكو دەگەنە دەریایەک و سواری بەلەمێک دەبن، سەیدنا خضر كونێک دەكاتە بەلەمەكەوە و سیدنا موساش زۆری پێ ناخۆش دەبێت، چونكە بە بیركردنەوەی خۆی، ئەمە كارێكی خراپە، ئەمە دەرسە بۆ ئێمەش پێویستە پەلە نەكەین تاوەكو حیكمەتی شتەكەمان بۆ ڕوون دەبێتەوە، سەیدنا موسا گازندەی دەكات و پێی دەڵێت تۆ چۆن بەلەمی كوڕێكی فەقیر كون دەكەیت كە بژێوی ژیانی لەسەر ئەوەیە، سەیدنا خضر بیری دەخاتەوە كە دەبێت پەلە نەكات و تەحەمولی هەبێت، پێغەمبەری خواش ﷺ دەفەرموێت: ڕەحمەتی خوا لە موسای برام بێت دەبوایە پەلەی نەكردایە بۆ ئەوەی زیاترمان بزانیایە لە عیلم و زانستی ئەو پیاوە بەڕێزە، لە ڕووبارەكە پەڕینەوەو منداڵێكیان بەرچاو كەوت سەیدنا خضر منداڵەكەی گرت و كوشتی، سەیدنا موسا دیسان زۆری پێ سەیر بوو و تەحەمولیشی نەبوو دەستی كرد بە زەم كردنی سەیدنا خضرو پێی وت چۆن منداڵێكی بێ تاوان دەكوژیت بە بێ ئەوەی هیچ تاوانێكی كردبێت، دیسان قیاسی بە عەقڵی خۆی كردەوە دیسان ناڕازی بوونی خۆی پێ ڕادەگەیێنێت سەیدنا خضریش بەڵێنەكەی بیر دەهێنێتەوە، لەوێش تێپەڕ دەبن و دەگەنە لادێیەک، یەک كەسی ئەم لادێیە نایەت بە دەمیانەوەو وەكو ڕێبوارێک هاوكارییان ناكەن لەناو ئەم لادێیەدا دەگەنە لای دیوارێكی ڕووخاو و دەست دەكەن بە دروستكردنەوەی، دیسانەوە سەیدنا موسا زۆری پێ سەیر دەبێت كە لە لادێیەكدا تەنانەت یەک كەسیش بەدەمیانەوە نەهات كەچی ئەم هاوكارییان دەكات و دیواریان بۆ چاک دەكاتەوە، سەیدنا موسا دەست دەكاتەوە بە ڕەخنەگرتن، سەیدنا خضر بە سەیدنا موسا ڕادەگەیێنێت كە ئیتر ناتوانێت لەگەڵیدا بەردەوام بێت چونكە نابێت ئەو هەرشتێک بكات ناڕەزایەتی دەرببڕێت و بە عەقڵی خۆی بیربكاتەوە، پێی دەڵێت من و تۆ جیادەبینەوە بەڵام پێش جیابوونەوەمان حیكمەتی ئەو سێ كارەت بۆ ڕووندەكەمەوە.

حیكمەتی كونكردنی بەلەمەكە لەوەدا بوو كە ئەو بەلەمە هی كوڕێكی هەژار بوو بژێویشی لەسەر ئەو بەلەمە بوو بەڵام دوای ئەوەی لە ئێمە جیابوویەوە دەگاتە لای پادشایەكی زاڵم و ستەمكارلە كەنار دەریا، ئەو پادشایە دەست دەگرێت بەسەر هەموو ئەو بەلەمانەی كە لەو دەریایەدا كار دەكەن جگە لە بەلەمی ئەم كوڕە هەژارە ئەویش بەهۆكاری ئەوەی كە كونێكی تێدایە، حیكمەتی كوشتنی منداڵەكەش لەوەدا بوو ئەم منداڵە دایک و باوكێكی بە دین و فەقیری هەیە، بەڵام ئەم منداڵەیان كە گەورە دەبێت دەبێتە هۆی ئازار و زیان بۆیان و لە دینیان دووردەخاتەوە، خوای گەورەش بە منداڵی صاڵح قەرەبوویان بۆ دەكاتەوە، حیكمەتی چاككردنەوەی دیوارەكەش ئەوەبوو ئەم دیوارە هی دوو منداڵی هەتیوو بوو دایک و باوكیان پێش وەفاتێدان كەنزێكیان لە ژێرئەو دیوارەدا بۆ دانابوون، وە بۆ ئەوەی خەڵكێک بە هۆكاری ڕووخانی دیوارەكە كەنزەكە نەدۆزنەوە و دەستی بەسەردا بگرن دیوارەكەمان لەسەر كەنزەكە چاككردەوە بۆ ئەوەی خۆیان گەورە بن و سوودی لێ ببینن.

لە جیهانی ئەمڕۆشمان دا هەر وایە، بۆ نمونە تۆ ئەگەر زانست لێکی بەیتەوە تاوەکو بەرەو سەرەوە بڕۆیت گەرمترە، چونکە لە خۆر نزیک دەکەویتەوە بەڵام پێچەوانەکەی راستە تاکو بەرز بیتەوە لە ئاستی زەوی ئاوهەوا ساردتر دەبێت، ئەمە پێچەوانەی بیرکردنەوەی مرۆڤەو دروستیشە، مەبەستمان ئەوەیە هەڵەیە هەموو جارێک قیاس بە عەقڵ بکرێتەوە، یاخود ژێر ئەو دەریایانەی کە بەستوویانە ماسیەکانی ناوی بەرەو خوارەوە دەچن چونکە تاکو بەرەو خوارەوە بچیت ئاوەکە گەرمتر دەبێت، ئێ خۆ ئەگەر بە پێوەری عەقڵ بوایە دەبوو پێچەوانەکەی راست بوایە، چونکە تاکو بەرەو رۆخی دەریاکان بچیت لە گەرمای خۆر دوورتر دەکەویتەوە ئەبوایە ساردتر بوایە.

ئەوەشی دەیەوێت پشت بە عەقڵ ببەستێت و خۆی بسەپێنێت ئەوە هەڵەیە، بەڵکو پێویستە پشت بە دەقی قورئان ببەسترێت، دەق دەبێتە هۆی فراوانکردنی عەقڵ. لە ئیسلام دا نییە عەقڵ تەفسیری دەق بکات بە پێچەوانەوە دەق عەقڵ فراوان دەکات و دەوڵەمەندی دەکات، خوای گەورە لە کاتێکدا کە سەیدنا ئادەم -علیه السلام- دروست کردو رێزی لێنا لەناو فریشتەدا بە هۆی ئەوەی کە خاوەنی عەقڵەو دەقی بۆ دەنێرێت بۆ ئەوەی عەقڵی فراوانتر بکات، خوای گەورە ئادەمی فێری ناوەکان کرد

وَعَلَّمَ آدَمَ الأَسْمَاء كُلَّهَا ثُمَّ عَرَضَهُمْ عَلَى الْمَلاَئِكَةِ فَقَالَ أَنبِئُونِي بِأَسْمَاء هَؤُلاء إِن كُنتُمْ صَادِقِينَ ﴿٣١﴾ البقرة. واتە: (ئەوسا ئیتر خوا ویستی توانایی و لێهاتویی ئادەم بۆ فریشتەکان روون بکاتەوە) ناوی هەرچی پێویستی دەوروبەر هەیە فێری کرد، لەوەودوا نیشانی فریشتەکانیشی داو پێی فەرمون: ئادەی ئێوە ناوی ئەو شتانەم پێ بڵێن ئەگەر راست دەکەن و (توانای ئاوەدان کردنەوەی زەویتان هەیە؟).

ئێمەی موسوڵمان بڕوامان بە تیۆری داروینیزم نییەکە پێی وایە مرۆڤی نیاندەرتاڵ بوونی هەبووە، ئەمە ئەسڵ و بنەڕەتی نییە نە لە رووی شەرعەوە نە لەڕووی مەنتیقەوە، هەر زانایانی هاوشێوەی خۆی ئەم تیۆر و تەسەوراتەیان بەدرۆخستەوە ئەویش دوای کەشفکردنی DNA، خوای گەورە عەقڵ و مەنتیقێکی جوان و پاک و بێگەردی بەخشی بە سەیدنا ئادەم و صحوفیشی بۆ نارد، بۆ خۆی و نەوەکانیشی زۆرترین صحوفیش بۆ سەیدنا ئادەم هاتووە کە زیاد لە ١٠٠ صحوف بووە، هەر صحوفێکیش کتێبێکە چونکە قیاسەن لەگەڵ قورئان و زەبور و ئینجیل و تەورات باسی لێوە کراوە، صحوف بە واتای لاپەڕەیەک نایەت. ناردنی صحوف بۆچی؟ لەبەر ئەوەی فێری بکات و عەقڵی فراوان بکات، تۆ ئەگەر فێر نەکرێیت و کتێبێکت نەبێت وەکو دەستورو بەرنامە ئەی چۆن عەقڵت فراوان دەبێت.

خۆتت پێ گرنگە ودەڵێی وەڵا من عەقڵم بەرفراوانە، بەڵێ؛ ئەگەر واش بێت لە رێگەی قورئان و فەرموودەو ئەو کتێبە باشانەوەیە کە لەو دووەوە سەرچاوەیان گرتووە، کەواتە پێویستە تۆ پێش هەموو شتێک کە قیاس دەکەیتەوە بە عەقڵت ئەوەش بزانیت کە عەقڵ خۆی بۆ خۆی پێویستی بە قورئان و سونەتی پێغەمبەری خوایە ﷺ بۆ ئەوەی دروست بڕیار بدات و رۆشنکەرەوە بێت، هەربۆیە دڵ بە سەرچاوەی بیرکردنەوە دانراوە لە کاتێکدا عەلمانیەکان و ئەمسالی ئەوان دەڵێن نەخێر مێشک سەرچاوەی بیرکردنەوەیە، لەم بارەوە هەردوو ئیمامی غەزالی و ئبن قەییم -

ڕەحمەتی خوایان لێ بێت- دەفەرموون: دڵ شێوەیەکی سنەوبەری هەیە، ئەم شێوە سنەوبەرییە لەپاڵ ئەرکی خوێن هێنان و خوێن بردن ئەرکی تری هەیە کە بریتییە لە بیرکردنەوە، دڵ بیردەکاتەوەو ئیعازیش دەدات بە مێشک، ئیبن قەیم جوان شیدەکاتەوە دەفەرموێت: چاو بۆ خۆی سەرچاوەی بینینە ئەی بینینەکە چی یە؟ بینینەکە نورێکەو لە لاشەوە دەردەچێت، ئەی ئەو بیرکردنەوەی کە لە مێشکەوە دەردەچێت لە کوێوە سەرچاوەی گرتووە؟ بێگومان لە دڵەوە سەرچاوەی گرتووە.

مەبەست لەم قیاسە بۆ ئەوەبوو کە هەمیشە لەو بارەدا بژین کە لەم ژیانەدا یەکێک هەیە لە خۆمان بەرزتر و زیرەکتر و شارەزاتر، هەربۆیە دەڵێن عیلم کۆتایی نییە بۆیە پێویستە ئێمەش بەردەوام خۆمان بە گوێگر بزانین، گۆڕانکاریش بە خەڵکانێک دەکرێت کە گوێگر بن و تەوازعی ڕاستەقینەیان هەبێت، تەوازعیان بۆ ئەوە نەبێت کەتەنزیماتێدان زۆر بێت و خەڵک لە دەوریان زیاد بێت هەروەها هەوڵ و ماندووبونیان لەبەر جیهان بێت هەروەکو چۆن ئێستە باوە، بەداخەوە رووی ڕاستەقینەی خۆمان پیشان نادەین ئەمە زۆر هەڵەیە، بابای موسوڵمان دەبێت رووی ڕاستەقینەی خۆی پیشانی خەڵکی بدات بۆ ئەوەی ئەگەر هەڵەیەکی هەبوو نەکەوێتە قیامەت و کار لە کار بترازێت و خەڵکانێکی دڵسۆز بۆی ڕاست بکەنەوەو چارەسەری بۆ بدۆزنەوە، ئەگەر نەتوانێت ئەمەش بکات ئەوە پێویستە لە گۆڕانکاری دوور بکەوێتەوەو واز بهێنیت بۆ ئەوەی سەر لە کەسانی تریش تێک نەدات.

مەبەستیشمان ئەوە نییە کە هەمووومان بە جارێک هەڵسین و دەست پێ بکەین، نەخێر گۆڕانکاری بە ڕۆژو دوو ڕۆژ ناکرێت بەڵکو پێویستی بە ئیعداد و زەمەنێکی دوورو درێژە، وەکو چۆن پێغەمبەری خوا ﷺ ٤٠ ساڵی ڕێک پەروەردە کرا پاشان بیعسەی پێغەمبەرایەتییەکەی تەسلیم کرا لەلایەن خوای گەورەوە، ٤٠ ساڵ پەروەردە دەکرێت بۆ ٢٣ ساڵ، خوای گەورە دەفەرموێت: ﴿أَلَمْ يَجِدْكَ يَتِيمًا فَآوَى ﴿٦﴾﴾ الضحى. واتە: مەگەر پەروەردگارت نەیبینیت بەهەتیویی و خێرا دەرووی لێ کردیتەوەو لانەی بۆ سازاندیت؟

بە پێغەمبەری نازدار ﷺ دەفەرموێت ئایا تۆ هەتیوێک نەبوویت و پەروەردەمان کردیت؟ بۆچی پەروەردەی کرد؟ بۆ ئەوەی پەیامی ڕاستی و ڕاستگۆیی بگەیێنێت بە خەڵکی.

لە ٢٣ ساڵ تەمەنی پێغەمبەرایەتیش ١٣ ساڵی بەس ئیعداد و تێگەیاندن و ئامادەکردنی خەڵکی بوو بۆ گۆڕانکاری، ئەم ١٣ ساڵەش ساڵانێکی قورس و نارەحەت بوون بۆی لە ئازار و ئەزیەت دان و گاڵتە پێکردن و مردنی کەسانی نزیک و دوورخستنەوەی خۆی و بنەماڵەکەی و....هتد، زێدی باوباپیرانی جێهێشت و خەڵکانێک بەخێری خۆیان ڕێیان کردەوە لە شاری یەثریب (مەدینە)، خۆشی تەمەنی پێغەمبەری خوا ﷺ هەمووی دوو بۆ سێ ساڵە دەبوو، دەبێت ئێمەش بەم نەفەسەوە هەنگاو بنێین نەوەکو وەکو کوردەواری دەڵێت ‌‌نمانەوێت لە پڕێک ببین بە کوڕێک، دەستپێک و ئیعدادمان نییە، پەروەردە نەکراوین، نوخبەمان نییە، کەچی دەمانەوێت خێرا خۆمان بخەینە قۆناغی بەدر ئێ ئەمە خۆ دیارە کە زۆر هەڵەیە، خوای گەورە کە دەفەرموێت: ﴿لَقَدْ كَانَ لَكُمْ فِي رَسُولِ اللَّهِ أُسْوَةٌ حَسَنَةٌ لِّمَن كَانَ يَرْجُو اللَّهَ وَالْيَوْمَ الْآخِرَ وَذَكَرَ اللَّهَ كَثِيرًا ﴿٢١﴾﴾ الأحزاب. واتە: سوێند بەخوا بەڕاستی لەپێغەمبەری خوادا چاکترین نمونەی تەواو ڕێك پێك هەیەتا چوی لێ

بکەن و شوێنی بکەون، بەتایبەت بۆ ئەو کەسانەی ڕەزامەندی خوایان مەبەستە، سەرفرازی قیامەت ئاواتیدانە، هەمیشە و بەردەوام یادی خوا بە زۆری ئەنجام دەدەن و زمانیان پاراوە بەیادی ئەو.
ئەم پێغەمبەرە نازدارە ﷺ (أسوة الحسنة)یە بۆتان، وە پێویستە شوێنپێکانی هەڵگرنەوەو چاوی لێ بکەن و تەقلیدی بکەینەوە، چاولێکردن و شوێن پێ هەڵگرتن بە قۆناغە، تۆ ناتوانیت لە قۆناغی مەککەوە باز بدەیت بۆ قۆناغی بەدر یان لە پێش بەدرەوە بۆ تەمکین، گرنگە پلەبەندی و واقیع بینی قۆناغکاری لە ژیانی پێغەمبەری خوادا ﷺ ڕەچاو بکرێت.
ئێمە وازمان لەو شوێن پێ هەڵگرتنە هێناوە بۆیە بەو دەردە ڕۆشتووین، ئیسلامیەکانی وڵاتی ئێمە خۆ الحمدلله نمونەو نموزەجی جوان و پاکیان تێدایە ڕەشبین نین، بەڵام نمونەی واشیان تێدایە کە بە ڕۆشنبیری و تەسەوراتێکی ڕێک عەلمانیانەوە بیردەکاتەوە و کار دەکات، پیاوێکی بەڕێزە بەڵام ڕۆشنبیری ئیسلامی نییە، یاخود ئیسلامییەو واقیعی نییە، یان وەکو برا ئیخوانەکانمان پێیان وایە سیاسەت ڕەوشتە، تەنانەت هەندێکیان پێیان وایە سیاسەت تەقوایە، ئێ ئاخر ئەمە نابێت یەکێک پێی وابێت سیاسەت ڕەوشتەو یەکێکیتر پێی وابێت نا سیاسەت تەقوایە، هەردووکیشیان نەگەن بە یەک، هەردووکیان جوانن ئێ مادام کە جوانن ناکرێت بەیەکەوە بن؟ ئێمە پێمان وایە سیاسەت تێکەڵی هەردووکیانەو ئیدارەیشە.
خەڵکێکیش کە قیادەیەی حزب دروست دەکات، مامۆستا و بانگخوازە و خەڵکی ئاگادار دەکاتەوە، ئێمە و ئەوان و ئەوانی تریش، کە خۆمان بە موسوڵمان و خەمخۆری دینەکەمان دەزانین، دەبێت هەموولایەک لە هەوڵدانمان پشت ئەستور بێت بەم چەکە، ئەگەر ئامانجمان ئەوە نییە با واز بهێنین، ئەگەریش بۆ ئەوەیە کە خوا بناسین پێویستە هەمووومان لەسەر ئەم ئیش و کارە بەردەوام بین، ئەمە کاری یەکەممانە کاری دووەمیشمان ئەوەیە کە قیامەت بە خەڵکی بناسێنین، ئەگەر ئەم کارە ڕەنگی نەدایەوە لە کارکردنمان دا، ئەو کات هیچ نییە جگە لە خۆ ماندووکردنێکی بێ سوود، ئەوکات وەکو مۆم واین، لە بەرئەوە زەرووره وەکو مۆم نەبین گرێکمان هەبێت و بتوێینەوە لە ئاخریشدا هیچ سوودێکمان نەگەیاندبێت، وەکو چۆن کوردەواری لە حەکایەتی بەرئاگرداندا دەڵێت منیش هاتمەوەو هیچیان نەدامێ، نابێت ئێمە وابین بەڵکو دەبێت کاتێک کە گەڕاینەوەکەشکۆڵ و تێشوومان پڕ بێت، هەگبەمان دەوڵەمەند بێت لە کاری باشە.
ئیمامی ئەبی ڕەجاعی عەتاردی -ڕەحمەتی خوای لێ بێت- دەفەرموێت: ئەگەر کەسێک لە ژوورێکدا بوو بە تاقی تەنها خەریکی نوێژو خواپەرستی بوو، هەموو گیانی لە ملکەچی و خشوع دا بوو بۆ خوای گەورە، لەو کاتەدا لە دڵ دەروونی خۆیدا وتی خۆزگە کەسێک ئێستە چاوی لێمەوە دەبوو کە چەندە جوان وەستاوم لە پێناوی خوای گەورەدا، دەفەرموێت ئەوە ئیستشرافەو بەشێکە لە ریا، ریاش بەشێکە لە شیرک پەنا بە خوای گەورە، واتە هیچ تەنها ماندوبوونی بۆ دەمێنێتەوە.
زۆر گرنگە بابای موسوڵمان پێش هەموو شتێک نیەتی خۆی یەکلا بکاتەوە، یەکێک لە زانا بەڕێزەکان دەفەرموێت: ٤٠ دانە ساڵ بیرم کردەوە بۆ ئەوەی بزانم ئایا نیەتی کارەکانم بۆ خوای

گەورەیە یاخود بۆ غەیری ئەوە، ئیمامی مالیك -ڕەحمەتی خوای لێ بێت- كاتێک كە لە نووسینی كتێبی الموطأ بوویەوە خستیەوە ناو ئاوی دیجلەوە، ئەوانەی لە دەورووبەری بوون پێیان وت ئەی ئیمام تۆ چۆن كاری وا دەكەیت، فەرمووی وەڵایی ئەگەر بۆ ڕەزامەندی خوای گەورە نووسرابێت هەرگیز نافەوتێت ئەگەر بۆ غەیری ئەو زاتەش نووسرابێت با بفەوتێت و لە قیامەتدا بەخەم نەگرێت، زانایانی بەڕێزی ئێمە ئاوا بیریان دەكردەوە و ئیشیان دەكرد، لەناو ئەم ئیسلامەی ئێمەدا بە سەدان مەزاهیب بوونیان هەبووە ئەی كوا بۆچی نەمان؟ باس هەر باسی ئیمامی ئەحمەد و ئیمامی مالك و ئیمامی ئەبو حەنیفە و ئیمامی شافیعی یە -ڕەحمەتی خوایان لێ بێت-، لەبەرئەوەی نیەتێدان پاک بوو وە كارو كردەوەیان بۆ ڕەزامەندی خوای گەورە بوو، خوای گەورەش هەوڵ و ماندوو بوونەكەی پاراستن.

بۆچی كۆمەڵێک زانا وەكو ئەستێرە ناویان بەردەوام دەدرەوشێتەوە و لە ئاسمانی زانست دا وە كۆمەڵێكیش بە پێچەوانەوە؟ پەیوەندی بە نیەتەكانەوە هەیە، ئەوەی بۆ خوای گەورە كار بكات زۆر جیاوازە لەوەی كە بۆ خەڵكی و جیهان كار بكات، بۆچی زانایەكی بەڕێزی وەكو ئیمامی بوخاری -ڕەحمەتی خوای لێ بێت-كە پارێزەری سونەتی پێغەمبەری خوایە و كتێبەكەی دووەم كتێبە لە دوای قورئانی پیرۆز ئەمە بۆچی؟ لەبەر ئەوەی بۆ خوا بوو هەوڵ و ماندوو بوونەكەی.

خەفەت ناخۆن ئێوەی موسوڵمان لەگەڵ بوونی ئەم هەموو دەنگەبەرز و خۆشەی الله أكبر لە منارەی مزگەوتەكانەوە كە جریوەی خۆش و دەنگێكی ئارام بەخشە بە دڵ و دەروون، هەروەكو خوای گەورە لە قورئانی پیرۆزدا دەفەرموێت: الَّذِينَ آمَنُواْ وَتَطْمَئِنُّ قُلُوبُهُم بِذِكْرِ اللهِ أَلاَ بِذِكْرِ اللهِ تَطْمَئِنُّ الْقُلُوبُ ﴿٢٨﴾ الرعد. واتە: ئەوانەی باوەڕیان هیناوەو دڵ و دەروونیان ئارام دەبێت بە قورئان و پەیامەكەی خوای پەروەردگار، ئاگاداربن دڵەكان: هەر بە قورئان و یادی خواو (پابەندبوون بە ئاینەكەیەوە) خۆشنوود دەبن و دەحەوێنەوە.

تەنها بە یادی خوای گەورە دڵەكان ئارام دەگرن كەچی موسوڵمانان لە كەئابەدان، هەست ناكەن كە خەلەلێک هەیە؟ چۆن دەبێت موسوڵمانان توشی كائەبە بێت، زۆرم پێ سەیرە لە وڵاتێكی وەكو ئەم وڵاتەی ئێمە گەنجانمان سەرقاڵ بكرێن بە شتی لابەلاوە و لەوانە سەرقاڵ بە نێرگەلەوە، خانەی نێرگەلە زۆرتر بێت لە كتێبخانەكانی، یانی سەیرە ئەوەندەی گەنجی موسوڵمان كتێبی هۆنراوە دەخوێنێتەوە ئەوەندە كتێبی سیرەی پێغەمبەری نازدار ﷺ ناخوێنێتەوە، نیو ئەوەندە هەوڵ نادات كتێب لەسەر زانستە شەرعییەكان بخوێنێتەوە، ئێمە بۆ وامان لێهاتووە؟! هەست ناكەن خەلەلێک هەیە؟ ئەم خەلەلەش تەنها پەیوەست نییە بە خەڵكە عامەكەوە، بەڵكو پەیوەندی هەیە بە زاناو بانگخوازو ئەهلی عیلمیشەوە، ئێمە كە دەرزییەک دەكەین بە خەڵكیدا پێویستە سوژنێكیش بكەین بە خۆماندا، مەعقولە كتێبی وا چاپ دەكرێت لە ٥٠٠ دانەو ١٠٠٠دانەو ٢٠٠٠ دانە، قەت پرسیوتانە هەرێمێكی پێنج ملیۆن كەسی ٥٠٠ كتێبی بۆ چاپ بكرێت، زۆر سەیرە!

باس و خواستەكەمان هاتە سەر ئەوەی كە ئێمە خەلەلێكمان هەیە بۆیە ناتوانین گۆڕانكاری بكەین، لە هەموو فیئەو چین و توێژەكانمان دا لە زانایان، گەنجان، سەركردەكان، بانگخوازەكان، ڕۆژنامە نووسەكان و لە هەموو چینەكانی تریش كە كۆمەڵگەی موسوڵمان پێک دەهێنن، ناتوانین

كۆمەڵگەكەمان بەرەو باشە بەرین خەلەلەكەش لەو چوارشتەتەدا دەدۆزێتەوە خواناسی، دادپەروەری، رەوشت، زانست، ئەم چوار شتە ئیشی ئێمەیە كە چارەسەری بۆ بدۆزینەوە، زانست ئیشی مامۆستا بەڕێزەكانە، لە مامۆستای ئاینی و مامۆستای قوتابخانەو زانكۆو پەیمانگامان، وە هەموو ئەوانەی كە مەعریفە خواز و دانشمەندن.

رەوشت جوانی لە دایک و باوكەوە لە قوتابخانەوە لە بازاڕەوە لە هاوڕێیەتییەوە لە هەموو ئەو شتانەی كە باسی لێوە دەكرێتەوە دەبێت بینای رەوشتی مرۆڤ بكرێتەوە، دادپەروەریش دەبێت هەمووومان بۆ یەكتری ئینتیمامان بۆ دروست بێتەوە بۆ ئیسلام بۆ شەریعەت بۆ یاسا بۆ قانون بۆ نیشتمانەكەمان، كاتێک كە دەبینێت كەسێک شتێک دەخوات و پاشماوەكەی فڕێی دەداتە سەر جادەو شەقامەكان سەیرێكی بكەو پێی بڵێ كاكە ئەم وڵاتە هەر هی جەنابت نییە هی منیشە دڵت بسوتێت بۆ ئەم نیشتمانە، بۆ دەبێت رێز لە كرێكارانێک نەگرین كە لە وڵاتانێكی ترەوە هاتوون و رێگەو بانەكانی ئێمە پاک دەكەنەوە و خزمەتمان دەكەن، یان بۆچی رێز نەگرین لە یاساكانی هاتووچۆ، خۆ بۆ خزمەتی ئێمە دانراونو هیچ نەبێت با یاسا جێبەجێ بكەین تۆ كە خوای گەورە ئوتۆمبێلێكی مۆدێل بەرزو جوانی پێ بەخشیویت بۆ دەبێت رێز لە یاساكانی هاتووچۆ نەگریت كاكە هەر لە پێناوی سەلامەتی خۆتدا، ئەی چۆن دەبیت بە خەیرە ئومە؟ تۆ ئەگەر خاوەنی سیفەتانێكی جوان نەبیت خەڵكی چۆن سەیرت دەكەن و چاوت لێ بكەن، شۆفێری وا هەیە كە لەگەڵیدا سوار دەبیت دەڵێیت پلەیستەیشن دەكات، پێویستە ئەمانە هەموو چارەسەر بكرێن، جگە لەمانەش پێویستت بە مەنزومەیەكی كاملە لەسەر هەمووشیەوە خواناسی.

هەموو ئەم چەند ساڵەی باسمان كرد پێویستی بە دەستپێک و ئیعدادێک بوو پێویستی بە و ئیش و كارێک بوو، ئەم پیاوە بەڕێزانە هەموو ئیشی یەكتریان تەواو كرد، بۆیە پێویستە ئێمەش بە دەم ئیشی یەكترییەوە بین و تەواوكەری ئیشی یەكتری بین ئەمەش خاڵێكی جەوهەری و گرنگە بۆ گۆڕانكاری، ئەوەی پێش تۆ كاری كردووە تۆ كارەكەی تەواو بكەو تەسلیمی دواى خۆتی بكە، كەسێک كە پێش تۆ كۆمەڵێكی پێک هێناوە جەماعەیەكی دروست كردووە تۆ نابێت بێیت و ئیشەكەی رەت كەیتەوەو جەماعەكەی هەڵبوەشێنیتەوە، پێغەمبەری خوا ﷺ دەفەرموێت: ئەگەر كۆمەڵێک جەماعەیەكیان لە پێناوی خوای گەورەدا دروست كرد و كەسێكیش هات بە نیازی هەڵوەشاندنەوەی جەماعەكە هەركەس بوو لە ملی بدەن، خۆ لە مل دان و كوشتن هەروا ئاسان نییە لە ئیسلامدا، بەڵام بۆ بدەن لە ملی؟ چونكە دەزانن جەماعەت هەڵوەشاندن واتە پارچە پارچە كردنی موسوڵمانان، ئەمەش چەندە خەتەرە.

پێغەمبەری خوا ﷺ دەفەرموێت: مَنْ أَرَادَ بُحْبُوحَةَ الْجَنَّةِ فَلْيَلْزَمِ الْجَماعَةَ، ئێستە جەماعەكە هەیە بەڵام ئێمە دێین و هەڵیدەوەشێنینەوە، ئەم سەلەفی وَ ئەو خەلەفی و ئەو ئیخوانی و ئەو تەحریری و ئەو سۆفی و ئەو ...هتد، جگە لەمە ئەنواع و ئەشكاڵ ناو و ناتۆرە بۆ یەكتری دەدۆزنەوە تەنها بۆ شكاندنی بەرانبەریان، خوای گەورەش دەفەرموێت (هُوَ سَمَّاكُمُ الْمُسْلِمينَ) ناوتان لێ نراوە بە موسوڵمان ئەی بۆچی ئەم ناوە دەگۆڕن و جۆرەها ناوی تر بۆ خۆتان دەدۆزنەوە لە كاتێكدا خوای گەورە ئێوەی ناوناوە موسوڵمان، خۆتان بچووک دەكەنەوە بۆ ناوی

تر، زەمەنی ئەوەمان نییە با كە عالمێک دامەزراو وترا ئەمە عالەمی ئیسلامییە ئەو كاتە تۆ پێت وایە چ بەرنامەیەکت هەیە بەرنامەی سەلەف هەڵدەگری حەزت بەو ناوەیە هەڵی بگرە، بەس ئێستا پێویستمان بە ئینتیمای موسوڵمانێتیە، جارێ بەچکە موسوڵمانەکە مەفتوون بووەتەوە بە فیکری عەلمانییەت، چونکە سەری لێ شێواوە روو بکات کوێ، هەر ئێمەش سەرمان لێ تێک داوە بەڕاستی!

یەكێک هەڵدەستێ و پێی وایە حزبایەتی مەمنوعە، بقەیە و حەرامە، بەڵێ ئێمەیش دەڵێین ئەم جۆرە حزبایەتییەی ئێستا هەیە باش نییە بەڵام نەک بەو شێوەیەی کە تۆ دەیڵێیت، دەزانین کە ئەم جۆرە حزبایەتییەی کە ئێستا ئیسلامییەکان ممارەسەی دەکەنەوە بڵێین کاکە سەقافەتی موسوڵمانانە نییە شێوەی حزبی ئیسلامییانە نییە شێوەی حزبی مۆدێرنیزمەی ئەوروپاتان هێناوەتەوە پێشەوە، بۆچی لەسەر شێوازی ئەوروپییانە دەڕۆن و وازتان لە شێوازی ئیسلامییانە هێناوە و لەسەر شێوازی کاری پێغەمبەران -عليهم الصلاة والسلام- ناڕۆن؟ بە دڵنیاییەوە ئەمە وارد ترە، بەڵام نابێت تۆش وا بیر بکەیتەوە ئەوەی لە قوتابخانەکەی تۆ نەبوو ئیتر بە تەکفیری و گومڕا لە قەڵەمی بدەیت پەنا بە خوای گەورە، مرۆڤی موسوڵمان دەبێت بەردەوام رەحمەت بۆ برا موسوڵمانەکەی بنێرێت مادام لە خۆشەویستی سەرخستنی پەیامی خوای گەورەدا هەوڵێکی داوە با نەشی پێکابێت.

مرۆڤی موسوڵمان دەبێت هەمیشە بە ئینسافەوە قسە بکات بەرانبەر بە هەموو خەڵکی، ئەوەی کە واقیعە بیڵێ، ئەوەی کە راستە بیڵێ، هەرگیز مەترسە لە وتن و گەیاندنی حەق، بە ئاشکرا بیڵێ با لەسەریشت بکەوێ گرنگ ئەوەیە تۆ حەقت وتووە حەقت گەیاندووە، کاتێک کە لەسەری ئەگیرێیت ئەزیەت دەدرێیت لەسەری لە سێدارە دەدرێیت گرنگە ئەوەیە تۆ بڕوات بە بیرو بۆچوونەکەی خۆت هەبێت، وەڵایی زۆرێک هەن لەناوماندا تەنها بۆ مل شکاندنی یەکتری کار دەکەن، بۆ ئەوە کار ناکەن کە بونیادی یەکتری بنێن، ئەوەندە دووبارە کردنەوەی ئەم وتانەش بە واتای ئەوە نییە کە توشی یەئس بووبێتین، نەخێر تەنها دەست نیشانکردنی نەخۆشیەکانە، هەموومان پێویستمان بە بیرخستنەوە هەیە، کەواتە بۆیە ئەم قسانە دەکەینەوە بۆئەوەی گۆڕانکاری لە ناخی خۆماندا بکەینەوە.

هەروەها پێمان وایە هەموومان لە بازنەی دینداری دا وەکو یەکین وەکو چۆن ئێمە پێمان وایە میللەتی کوفر یەکن ئەوانیش پێیان وایە میللەتی ئیسلامی هەموو یەکن، ئیتر تۆ بۆخۆت ناو دەنێیت میانڕەو و توندڕەو و سەلەفی و خەلەفی ..هتد، ئەوان هەموومان بە یەک چاو سەیر دەکەن کە زۆریشیان بۆ هات بێ جیاوازی دەڵێن ئیرهابی. کەوایە با هەموومان دەست بخەینە ناو دەستی یەک و گۆڕانکاری بکەین، هەموومان لە یەک باخیرەو بەلەم داین کە کونی تێبوو هەموومان بەیەکەوە نقوم دەبین و جیاناکرێینەوە، پێویستە چەمک و تەسەورات و دیدەکان بۆ یەکتری راست بکەینەوە.

صەڵاحەدینی ئەیووبی ئەم تەسەورەی هەبوو بەرانبەر بە هەموو قوتابخانەکانی نورەدین مەحمود و قوتابخانەکانی تری ناو عالەمی ئیسلامی وەکو فاطمییەکان و شیعە ئیسماعیلییەکان وە ئامانجی بوو هەموویان لەسەر بەرنامەی ئەهلی سونەو جەماعەت کۆبکاتەوە و بیان کات بە

یەک، وە شتێکی زۆر گەورە تریشی ئەنجام دا ئەویش بریتی بوو لەوەی کە لەناو سوپاکەیدا سەلیبی تێدابوو کە خەڵکی ناوچەکانی عەککا و سیدا و ناوچەکانی تر بوون وە لە دژی خاچپەرستی رۆژئاوا هاتبوونە پێشەوە ئەمە بۆ خۆی کارێکی زۆر گەورەیە، مەسیحی خاچ دروشم بوو کەچی لەناو سوپای صەڵاحەدین دا شەڕی دەکرد، لەبەر ئەوەی باوەڕی تەواویان بە دادپەروەری صەڵاحەدین هەبوو.
سەیری مێژوو بکەن هەر لە میسرەوە تاوەکو ئێران و یەمەن و سوودان ئەیووبیەکان حوکمیان دەکرد، لە دوای وەفاتی براو کوڕەکانی شەڕو ناکۆکی کەوتە نێوانیانەوە، بۆماوەی زیاد لە ١٠٠ ساڵ ئیعداد کرا بۆ ئەوەی قودسی پیرۆز رزگار بکرێت کەچی ئەوان هەروا بە ئاسانی تەسلیمیان کردەوە بە ناحەزانی ئیسلام و موسوڵمانان.
ئەمە وانەیە هەر سوڵتەو دەسەڵاتێک با گەیشتبێتە تەمکینیش کە تاکەکانی خۆشەویستی دنیا چووە دڵیانەوە، کورسی خۆشەویست بوو لایان هەموو هەوڵیان بۆ کۆکردنەوەی سەروەت و سامان و ماڵی جیهان بوو، ئەوکات راستەوخۆ جەبان و ترسنۆک دەبن، کە جەبان و ترسنۆکیش بوون ئیتر ئیشیان پێ ناکرێت، بەڵێ کەسانی نزیکی صەڵاحەدین لە دوای ١١ ساڵ لە رزگارکردنی قودس کە ئەو هەموو شەهیدەی بۆ درا بەو هەموو ناڕەحەتییە ئازادکرا پێشکەشیان کردەوە بەسەرانی کوفر.
ئەگەر نەوەکانمان گوێ لەمە بگرن زۆریان پێ سەیر دەبێت چۆن ئەم هەموو زاناو سەرکردە خواناسە ئەو هەموو ساڵە هەوڵیان دا تەنانەت تێدایاندا بوو هەموو تەمەنی لەو پێناوەدا دانا، هەر لەو سەرکردە بەڕێزانەی کە پێشتر ناومان هێنان وە لە زانا بەڕێزەکانی وەکو ئیمامی غەزالی و ئیمامی عوقەیلی و شێخ جوینی و عودەی کوڕی موسافیر و ...هتد -ڕەحەمتی خوایان لێ بێت- یان زانایەکی بەڕێزی وەکو شێخ عبدالقادری گەیلانی رەحمەتی خوای لێ بێت کە لە تەمەنی ٩٠ ساڵیدا دەچێت مەفرەزەیەک لەناو سوپای عیمادەدین زەنکی پێک دەهێنێت و دژی خاچپەرستەکان دەوەستێتەوە، کەچی ئێستە کوڕو براکانی صەڵاحەدینی سەرکردەی خواناس گوریسەکەیان کردەوە بە خوری وەکو کوردەواری دەڵێت، قودس کەوتەوە ژێر چەپۆکی خاچپەرستان.
خەڵکانێکی بی زانست و بێ ئیش ئێستا رەخنە دەگرنەوە لە صەڵاحەدین کە ئایا ئەو هەموو دەسەڵاتەی هەبوو بۆچی دەوڵەتێکی کوردی دروست نەکرد؟ ئەوەی شارەزا بێت لە مێژوو و کوێر نەبێت لە ئاستی شارستانیەتی ئیسلامیدا دەزانێت کە ئەم سەرکردە موسوڵمانە کوردە ئیمپراتۆریەتێکی دروست کە ناوەکەی کوردی بوو، زۆربەی سەرکردەکانی کورد بوون، وە دەبێت ئەو ناحەزانەش باش بزانن کە تاکو ئیسلام خاوەنمان بوو ئێمەی نەتەوەی کوردی موسوڵمان خاوەنی ٥٧ ئیمارەتی گەورە بووین، هەر لە ئەیووبی، هەزبانی، حەسنەوی و دینەوەری کە هەندێک لە مێژوونووسان بە شارەزووریش ناویان بردووە، ئەمە جگە لە چەندا ئیمارەتی تری وەکو بابانیەکان و سۆران و بەدرخانییەکان و بادینان و ئامێدی و ...هتد، چەندانی تریش کە لە ژێر چەتری ئیسلامدا بوون و سەربەخۆش بوون، باسمان کرد کە دەوڵەتی عوسمانلی داکۆکی لەوە

کرد کە دەوڵەتێکی سەربەخۆ بۆ کوردەکان دروست بکرێت لە خاکی خۆیاندا، بەڵام بەداخەوە ئەوە عەلمانییەکان بوون لە پەیمانی لۆزان دا ئەم هەوڵەیان نەزۆک کرد.
بۆیە زۆر پێویستە ژیانی خۆمان ببەستینەوە بە ژیانی پێغەمبەری نازدارەوە ﷺ، دەگێڕنەوە جارێکیان پێغەمبەری خوا ﷺ جزیەو زەکاتێکی زۆری لە یەمەنەوە بۆ هاتبوو هاوەڵە بەڕێزەکانیش هەموویان لە دەوری کۆ بووبوونەوە بۆ ئەوەی بەسەریاندا دابەشی بکات، پێغەمبەری خواش ﷺ دەستی کرد بە پێکەنین و فەرمووی پێیان بۆ سەروەت و سامان هاتوون، ئەوانیش فەرموویان بەڵێ؛ ئەی پێغەمبەری خوا ﷺ، فەرمووی: (والله ما الفقر أخشى عليكم) وەڵایی ناترسم لەوەی کە فەقیر بکەون (ولكنّي أخشى أن تُبسَطَ الدّنْيا عليكُمْ)، بەڵکو لەوە دەترسم کە دنیا بەسەرتاندا زاڵ بێت، هەرواش بوو دنیا زاڵ بوو بەسەریاندا.
بەڵی دنیا زاڵ بوو بەسەر موسوڵماناندا، هەیچ کەسێک نەیدەتوانی بەرانبەر سوپای تەتار و مەغۆل بوەستێتەوە هەر لەبەر ئەم هۆکارە، چونکە کەسێک خۆشەویستی دنیا چووە دڵیەوە لە مردنیش دەترسێت کەسێکیش لە مردن ترسا لە کوێ دەتوانێت جیهاد بکات، یەک ئافرەتی تەتار ١٠٠ پیاوی موسوڵمان سەر دەبڕێت.
پێغەمبەری خوا ﷺ ئەوەی لە بەرچاو بووە کە ئوممەتەکەی دوای خۆی دەگەنە تەمکین، بەڵام بە هۆکاری خۆشەویستی دنیاوە دەڕوخێن و ترسنۆک دەبن، بە ئاشکرا ئەوەی باس کردووە کە ئێستە بەسەر ئێمەدا دێت ئەوەیش کەوتە ئەم حاڵەتەوە ئیتر گۆڕانکاری پێ ناکرێت، گۆڕانکاری بە کەسی فەقیر دەکرێت، فەقیر بەو واتایەی کە ئەو کەسە سەروەت و سامان بایەخی نەبێت لەلای، گیرفان پڕکەر نەبێت فەقیرانە بیر بکاتەوەو ئاگای لە فەقیر و هەژار بێت و هەستی بجوڵێت بۆ هەژاران.
باشە فەلسەفەی ڕەمەزان لە چی دایە؟ ڕەمەزان فێرمان دەکات، ڕاهێنانمان پێ دەکات کە بزانین خەڵکێک هەیە برسی و بێ نانە، تۆ کاتێک کە بەڕۆژوویت و برسیتەو ناتوانیت نان بخۆیت ئەو کات بیری هەژارانت دەکەوێتەوە کە برسیانەو پارەشیان نییە بۆ نان کڕین، هەروەها زەبتی مرۆڤ دەکات کە کاتێک پلەیەکی وەرگرت گەندەڵ نەبێت، کاتێک کە بە رووژوو بوو خوای گەورە رات دەهێنێت لەسەر پاراستنی شەهوەت، حورمەتی خوشک و دایکی خەڵک بپارێزیت، ڕەمەزان فێری ئەمانەو چەندان شتی تریشمان دەکات.
صەلاحەدین ئەوەی لەسەر شانی بوو بە جوانی دەدای کرد ئەوەی پێویست بوو ئەنجامی دا، بەردەوام ئەو ئامۆژگارییەی سەرکردەکەی عیمادەدین زەنکی لە یاد بوو کە پێی وتبوو: "کەوتنە شوێن دنیا وەک ئەوە وایە لەسەر ئەسپێک بیت و پشت لە خۆر بیت ئەو کات سیبەرەکەت دەکەوێتە پێشت هەرچەندە خێراش بڕۆیت هەر ناتوانیت بیگریتەوە، کە گەڕایتەوە خۆرەکە بەرانبەرتە و سێبەرەکەشت لە دواوەیە هەرچەند خاویش بیت هەر پێت ناگاتەوە ئەو سێبەرە دنیایە ئەگەر شوێنی کەویت هەرگیز نایگریتەوە ئەگەر پشتیشی تێکەیت هەرگیز پێت ناگات"، ئەو وتەیە زۆر گەورەیە بەرنامەیەکە بۆ خۆی، بەڵام زۆر بەداخەوە دوای وەفاتی صەلاحەدین خۆشەویستی دنیا دڵی هەمووانی گرت و کەوتنە مونافەسەوە بۆ بەدەستهێنانی سەروەت و

سامان، یەكێک لە هۆكارەكانی رووخانی دەوڵەتی عوسمانلی هەر ئەوە بوو چەندان نوكتە بڵاو بووبوویەوە لەسەر والی و دەسەڵاتدارەكانی.
ئێستە لە وڵاتی ئێمەشدا وایە هەولێری لەسەر سلێمانی، سلێمانی لەسەر دهۆكی، دهۆكی لەسەر كەركوكی كەركوكی لەسەر ...هتد، ئەمە یەكێكە لە خراپترین و ترسناكترین نەخۆشیەكان كە توشی موسوڵمانان بووە بەلاشیانەوە زۆر ئاساییە، ئەمانە دوورن لە رەفتاری مرۆڤی موسوڵمان، لەوانەیە خەڵكێک ئەمە بە كەم بزانێت بەڵام هەر ئەمە دەبێت بە هۆكاری كەوتنی ئوممەت، بۆیە پێویستە موسوڵمانان بە ئاگا بێنەوەو هەست بەوە بكەن كە گۆڕانكاریان پێ ناكرێت، مەگەر بە هەموو رووەكانەوە بەخۆیاندا نەچنەوەو خۆیان چاك نەكەن.
ئەیوبییەكان بەرەو لەناوچوون هەنگاویان دەنا، دەچینە ناوچەكانی خۆرهەڵات بۆلای دەوڵەتێک بەناوی دەوڵەتی خەواریزم، ئەم دەوڵە لەلایەن بنەماڵەی خەواریزمەكانەوە دامەزرا هەر بۆیە بەو ناوەشەوە ناسرا، بنەماڵەیەكی بەڕێز و خواناس بوون، بەڵام لەو كاتەی كە محمد شای خەواریزمی دەسەڵاتی وەرگرت ئەو دەسەڵاتە خۆی ون كرد. ئەم پیاوە هیچ پەیوەندییەكی بە جیهانی ئیسلامییەوە نەهێشت، دژی غوریەكان شەڕی بەرپا كرد، دەوڵەتی غوری لە ناوچەكانی هندستان و سریلانكا و فلیپین دا حوكمی دەكرد، محمدی كوڕی قاسم -رەحمەتی خوای لێ بێت- فەتحی ئەو ناوچانەی كرد و دەسەڵاتی ئیسلامی گەیاندە ئەو ناوچانە، هەرچەندە لەسەر دەمی پێغەمبەری خواوە ﷺ هیندستان دینی ئیسلامی پێ گەیشتبوو، ئاینی ئیسلام گەیشتبووە یەمەن موسوڵمانانیش لە یەمەنەوە لە رێگەی بازرگانی ئاوییەوە كە دراوسێی هیندستان بوو ئیسلامیان گەیاندە هیندستان و خەڵكیان ئاشنا كرد بەو ئاینە پیرۆزە، تاكو ئەوكاتەی كە محمدی كوڕی قاسم بە فەرمی چووە ئەو ناوچەیەو شەریعەتی ئیسلامی تێدا چەسپاند، پاشان توركە غەزنەوییەكان لەو ناوچەیەدا توانییان دەوڵەتی غوری دابمەزرێنن، پیشتریش لەو ناوچەیە بوونیان هەبوو بەڵام بەناوی سەڵتەنەو سوڵتانەوە بوون لەژێر دەسەڵاتی خیلافەتی عەباسیدا بوون، بەڵام ئیتر لێرە بە دواوە خۆیان دەوڵەتێكیان جیاكردەوە بەناوی دەوڵەتی غوری كە خەڵكێكی خواناس بوون و لەسەر سیستەمی راشیدین هەنگاویان دەناو بە شەریعەتی جوانی ئیسلام كاریان دەكرد.
دەوڵەتی ئیسلامی لەو كات و سەردەمەدا یەک دەنگ و یەک كیان نەبوو، لەم ناوچانەدا دەوڵەتی غوری حوكمی دەكرد، دەوڵەتی ئەیووبیش لە دەورو بەریان، لە خواریشیانەوە لە ناوچەكانی ئەهواز و دەوروبەری ئیسماعیلیە حەشاشیەكان دەسەڵاتێدان مومارەسە دەكرد، لە بەشەكانی سەرەوەش سەلاجقەكان هەبوون كە لە تورک و كورد پێک هاتبوون، لە ناوچەكانی رۆژئاواش كۆمەڵێک هەبوو بەناوی موەحدین، عالەمی ئیسلامی پارچە پارچە بوو بوو، كەس گوێی بۆ كەس نەدەگرت خراپەكاری لەناو خەڵكیدا بڵاوبوبوویەوە، شەوان مەلاهی دەكرانەوە چەندین ئافرەتی راقیسە رەقسیان دەكرد، مەشروب خواردنەوە ئاسایی بوبوویەوە لە بەغداد و لە وڵاتی خەواریزم، كە دەڵێین وڵاتی خەواریزم مەبەستمان لە قەوقاز، ئەفغانستان، پاكستان، ئۆزبەكستان، قرقیزستان و تاوەكو دەگاتەوە توركستان، كە دەڵێین هیندستان واتە سریلانكاو فلیپین تاكو دەگاتەوە مالیزیاو ناوچەكانی شرق الأدنی و بەشێكی وڵاتی چین-یش، كە باسی دەسەڵاتی ئەیوبییەكانیش دەكرێت واتە ناوچەكانی كوردستان و سووریا، سعودیە، یەمەن و میسر

حوكمیان دەكرد، دەوڵەتی موەحدینیش لە ناوچەكانی لیبیا، تونس، مۆریتانیاو بەشێكی زۆری ئەندەلوس، خراپەكاری ئەم ناوچانەی تەنی بوو، وشەی جیهاد لەناو خەڵكیداغەریب بوو، خەڵكی فێری رەشوە وەرگرتن بوبوو خەڵكێک ماستاوچییەتی دەكرد بۆ خەلیفەو دەسەڵاتدارەكان، رابواردن لەگەڵ ئافرەتان دا بوبوو بە دیاردە، لە هیچ جێگەیەک دا حەرەكەتی گۆڕانكاری نەمابوو، لەسەروو ئەمانەشەوە خیلافەتی عەباسی لەوپەڕی بێهێزی دا بوو كەس حسابی بۆ نەدەكرد، خوای گەورەش گەلێكی ناوێت بەم شێوەیەی بێت، بەڵكو گەلێكی دەوێت كە خەیرە ئومە بێت.

پێغەمبەری خواش ﷺ دەفەرموێت هەركاتێک موسوڵمانان دەستیان لە جیهاد هەڵگرت و دەستیان گرت بە كلكی مانگاوە واتە بەدوای زەرع و مەڕومالات و دنیا كەوتن خوای گەورە زەلیلیان دەكات دوژمن زاڵ دەكات بەسەرتاندا، هەروەها رازی بوو بوون بە ریبا وەرگرتن و خواردنی پێغەمبەری خواش ﷺ دەفەرموێت هەركەسێک درهەمێک ریبا بخوات وەكو ئەوە وایە لەگەڵ دایكی خۆیدا زینای كردبێت لە حەوشەی كەعبەدا، پەنا بە خوای گەورە، جا بزانن ریبا خواردن چەندە تاوانێكی گەورەیە، خەڵكی بەلایانەوە ئاسایی بوو ریبا خواردن ئەمەی كە باسی لێوە دەكەینەوە لە كۆتایی سەدەی پێنجەمی كۆچی بوو، خوای گەورە چۆن گەلّ و هۆزێكی دەوێت كە بەناو موسوڵمان بن و كەچی ئەوەی خوای گەورە پێی ناخۆش بێت لەناو ئەواندا بوونی هەبێت.

لەناو ئەم زەمینەیەدا قەبیلەیەک دروست دەبن كە بە ئەسڵ توركن پێیان دەوترا تەتار، قەبیلەیەكی پارچە پارچە بوون لەناوچەی توبا دەژیان، توبا ناوچەی مەغۆل، تەتەرستان، روسیا و هەنگاریا بوو، هەنگاریش قەبیلەیەک بوون سەرەتا لەم ناوچانەدا دەژیان بەڵام لەلایەن تەتارەكانەوە گوازرانەوە بۆ ناوچەكانی خۆرهەڵاتی ئەوروپا، هەنگاری بە ئەسڵ گەلێكی روسین، لەناو ئەم قەبیلە پارچە پارچانەی تەتاردا كەسێک پەیدا دەبێت بەناوی تیمۆجین. تیمۆجین كوڕی پیاوێكی ناوداری یەكێک لە قەبیلەكان بوو، بە منداڵی لە شەڕێكدا دەگیرێت و وەكو كۆیلە دەفرۆشرێت و دەبرێتە ناوچەكانی خەواریزم، ئەویش هەر لەو كاتەوە رقێک هەڵدەگرێت لە موسوڵمانان.

تیمۆجین نازناوی جەنگیز خان بوو، پیاوێكی تا بڵێی خراپەكار و خوێنڕێژ بوو، سەری هەزاران موسوڵمانی بە بێ تاوان لێ كردەوە، هەر بە منداڵی حەزو خولیای ئەوەبوو حوكمڕانی و دەسەڵات وەربگرێت و ببێتە گەورەی قەبیلەكەی، دوای مودەیەک توانی هەموو قەبیلەكان یەكبخات و ببێتە دەسەڵاتداریان، نووسراوێكی بۆ نووسین بەناوی یاسق لە مێژوودا بەم ناوانە هاتووە یاسا - یاسک، یاسق كۆمەڵێک بەندی یاسایی بوون وەكو دەستورێک دایانان بۆ گەلەكەی، لەسەر بنەڕەتی خوێنڕێژی قەبیلەكانی یەک خست و زۆربەی ناوچەكانی چینی خستە ژێر دەستی خۆیانەوە.

تیمۆجین ئاواتی بوو خوێنی موسوڵمانان بڕژێت، بەڵام نەیدەزانی بە چ شێوەیەک بیانوویان پێ بگرێت و دەست بخاتە كاروباریانەوە چونكە وەكو وتمان رقی لە دڵ بوو بەرانبەر بە موسوڵمانان، بۆ ئەم مەبەستە چەند جاسوسێكی نارده ناو موسوڵمانان بزانێت بارودۆخیان چۆنەو ئەگەر

هێرش بكەنە سەریان سەردەكەون بەسەریاندا، بزانێت زەمینە گونجاوە بۆ داگیركاری خوێن ڕشتن، موسوڵمانان لە حاڵەتێكی ناهەمواردا بوون ناكۆك و پارچە پارچە بوون، دەستیان بەردابوو لە دین و جیهان نغرۆی كردبوون، گومانیشی تێدا نییە كە بەهێزی و بەتوانایی موسوڵمانان بە پابەندبوونیانە بە ئیسلامەكەیانەوە، هەروەكو چۆن سەیدنا عمری فاروق -ڕەزامەندی خوای لێ بێت- فەرمووی: نحن قوم أعزنا الله بالإسلام-، ئێمە قەومێكین عیزەتمان بە ئیسلامەكەوەیە، ابتغینا العزّة في غیره أذلّنا الله. ئەگەر دوور بكەوینەوە لە دینەكەمان زەلیلی بەردەم دوژمن دەبین.
بەراوردێكی مێژووی تەتارو مەغۆل و ئەمریكا لەم ڕەوشەی ئێستامان و رابردومان دا:
من ناتوانم وەک هەموو ریپۆرتاژەكانی تر راستەخۆ بچمە ناو باسەكەم، چونكە ئەوەی من دەمەوێت بیڵێم جیاواز ترە لە قسەی خەڵكانی سەردەم! یان لەوانەیە من خۆم زۆر كلاسیكیم، یان هەر ئەم شێوەیە بە باشتر دەزانم بۆ تێگیشتنی خوێنەران ...
بە هەرحاڵ ئەوەی دەمەوێت بیگەینم بریتیە لە رەوشی ئێستای كوردستان بە چاوی من لە رووی رامیارو كۆمەڵایەتی ئابووری رۆشنبیری..هتد.
بەڵام مەرج نیە ئەوەی من دەیڵێم وابێت، چونكە من بە چاوی خۆم شت دەبینم بە مێشكی خۆشم بیر دەكەمەوە هەڵسەنگاندنم هەر ئەوەندەیە.

دەستپێک..
لە رەحمی خوای گەورەیە كە سوننەتی خوای گەورە لەسەر زەویدا گۆڕانكاری بەسەردا نایەت، بۆ ئەوەی ژیان جێگیر بێت، خۆ ئەگەر سوننەتی خوای گەورە گۆڕانكاری بەسەردا بهاتبایە، ئەوە ژیان بەم شێوەی ئێستا نەدەبوو،خەڵكی نەیدەتوانی رووداوەكان بناسێتەوە سەر لێ تێكچوون دەبوو، لە سوننەتی خوای موتەعال و سوننەتی ئەم كەونە.
بەڵام سوپاس بۆ پەروەدگاری باڵا دەست تێكدەری بەرنامەی بێباوەڕان كە بەم جورە هێشتویەتیەوە، تا لە بارو گوزەرانی پێش خۆمان بزانین، ئەوەی بەسەر ئەواندا هاتووە هەر هەمان كردارو روشە كە ئێستا بەسەر ئێمەدا دێتەوە، بەڵام تەنها زەمەنەكە گۆڕاوە ناوی ساڵەكە جیاوازە لەگەڵ ناوی كەسایەتیەكان، دەنا هەر هەمان رووداوی كۆنە دووبارە دەبێتەوە. وەک ئەو وتەیەی كەزۆربەی خەڵكی دووبارەی دەكەنەوە دەڵێن مێژوو خۆی دووبارە دەكاتەوە، ئەم وتەیە زۆر راستە هەر بە هۆكاری ئەم وتەیە من لە مێژوو و بۆ ئێوە دەست پێ دەكەم گرنگی مێژووتان بۆ دەردەخەم لەم باسەدا، بە هۆكاری مێژوو دەتوانی وەرگێڕی باری سیاسی و ئابووریی وكۆمەڵایەتیمان بكەین، لەدەر ئەنجامی رابووردو ئەنجامی ئێستامان بۆ دەربكەوێت، مێژوو وەک ئاوێنەی شۆفێرێک وایە ئەگەر ئۆتومۆبێلەكەی ئاوێنەی نەبێت زۆر نزیكە لە بەیەكدا كێشان لەگەڵ ئۆتۆمۆبێلەكانی تر، چونكە بەس پێشی خۆی دەبینێت نازانێت لەدوای خۆی چی روو دەدات، مێژوو بۆ ئێمە هەر وایە ئەگەر نەزانین پێشینەمان چۆن بووە ئەوە ئاستەمە لە ئێستامان تێبگەین، ئەم باسەم راپۆرتێكی ئەكادیمی نیە تەنها بۆ خەڵكی زانكۆ و پەیمانگاكان بنووسم بەڵكو بۆ هەموو كەس دەنووسم، خۆم هیچ بڕوایەكم بە نوخبە نەماوە، چونكە نوخبە هەموو بوون بە مشەخۆر بەسەر خەڵكیەوە لوت بەرزو ئەنانیان لێ دەرچوە، هەمیشە بەشان و باڵی

دەسەڵاتداران دا هەڵئەدەن، وە ئەمە بە باشی دەبینرێت لە كوردستان بۆیە نمونەیش ناهێنمەوە، چونكە ناوەكان ئاشكرایە و خەڵكەكان ناسراون، تا دەتەوێت وتەو ئاخوتن لەگەڵ نوخبەیەكی رۆشنبیر بكەیت زۆری دەوێت بگەیتە لای یان كاتی نیە یان زۆر ئەتیكێتی لێ دەرچووە بۆیە من لەو بڕوایەدام گۆڕانكاری بە نوخبە ناكرێت، چونكە هەموو ترسنۆك و پارە خۆشەویستن. پێویستە هەرچی زووە كە دەبێت چینی هەژارانی كۆمەڵگە تێبگەیەنیت تابتوانی بزوتنەوەی جەماوەری دروست بكەیت بۆ گۆڕانكاری كە ئەمە ئاستەم نیە،ئەوەی كە ئێستا دەیبینم زۆر ئاستەمە كە نوخبە لە خەڵكی سەر جادە تێناگات، خەڵكی گشتیش لەوان تێ ناگات هەروەك چۆن موسوڵمانان ئێستا لە پێشەوا ئاینییەكانیان تێ ناگەن، چونكە بەراستی ئەمە بە هەموو پێوەرێ كارەساتە تەنانەت باوك لە كوڕ تێ ناگات پێچەوانەكەشی كە كوڕەكەیتی یان دایكو كچ هەردووكیان زۆر لە یەك دوورن تێگەیشتنیان لەیەكتری زۆر ئاستەم بووە، هۆكارەكەی دەزانم زۆربەی دەگەڕێتەوە بۆ ئەو تەكنەلۆجیاو جیهانگیری و كردنەوەی دنیا بە رووی ناوچەكەو كوردستان بە تایبەت.

پرسیار لێرەدا ئەوەیە بۆ وای لێهاتووە؟

ئایا ئەم رەوشە باشە؟

ئایا چارەسەر دەكرێت؟

ئەم رەوشە ترسناكە یان ئاساییە؟

خەڵكی بەس بیر لە خۆی دەكاتەوە فێری ئەنانیەت بوون كێ هۆكارە؟

زۆر پرسیاری تر كە بەدوای وەڵامدا دەگەڕێن.

بۆیە ئەم باسەم هەڵبژاردوە دەمەوێت باسی مێژوو بكەم تا لەم رەوشە تێبگەین نەك باسێكی ئەكادیمی بەحت بێت، بەڵكو بۆ ئەوەیە رەوشەكە تێبگەین هەڵسەنگاندنێكی بۆ بكەین، ئایا تا چەند ئەم مێژووە خۆی دووبارە كردۆتەوە، خوای گەورە لە باسی گەلانی پێشودا دەفەرموێت: لَقَدْ كَانَ فِي قَصَصِهِمْ عِبْرَةٌ لِّأُولِي الْأَلْبَابِ مَا كَانَ حَدِيثًا يُفْتَرَى وَلَكِن تَصْدِيقَ الَّذِي بَيْنَ يَدَيْهِ وَتَفْصِيلَ كُلِّ شَيْءٍ وَهُدًى وَرَحْمَةً لِّقَوْمٍ يُؤْمِنُونَ ﴿١١١﴾ یوسف. واتە: بەڕاستی لە سەرگوزەشتەو بەسەرهاتی پێغەمبەراندا پەندو ئامۆژگاری هەیە بۆ كەسانی ژیرو هۆشمەند، وە نەبێ قسەو باسی دەست هەڵبەست بێ، بەڵكو لەلایەن كتێبە پێشوەكانەوە (وەكو تەورات و ئینجیل) پەسەندكراوە، وە روونكردنەوەی هەموو شتێكی تێدا دیاریكراوە، وە هیدایەت و رێنموویی و رەحمەتە بۆ كەسانێ كە باوەڕ دەهێنن.

مێژوویەكی گرنگ

ئەم باسە بریتیە لە گۆڕانی بیرو دیدی خەڵكی لە ناوچەكەدا لە كوردستان بە تایبەت، لەسەر دەستی ئەمەریكا و ئەو دیموكراسیە كە هاتۆتە ناوچەكە بە پشتگیری سیستەمی نوێی جیهانی جیهانگیری تێكچونی رەوشی كۆمەلایەتی خەڵكی و باری ئابووریان، كە لێكچونە لەسەدەكانی شەشەم و حەوتەمی كۆچی ئەم سەردەمی ئێستامان كە دەڵێت كتومت خۆی دووبارە كردۆتەوە ئەم مێژووە.

چۆن؟

لەسەردەمی كۆندا هێزێک دەركەوت بە ناوی تەتار، ئێستا دەمانەوێت بەراوردێک بكەین لە نێوانی هێزی تەتار هێزی ئەمەریكای ئەمڕۆدا!

باسێكی كورتی تەتار دەكەین دوای بەراوردی دەكەین لەگەڵ ئەمەریكادا.

مەبەست لەم باسە ئەوە نیە لەوەی كە لاپەڕەكانی مێژووی ئەو دەمە هەڵبدەینەوە، بەڵكو كورتە باسە لەسەر رەوشی ئێستمان.

تەتار كێیە و چۆن سەری هەڵدا؟

سەرهەڵدانی تەتار لە ماوەیەكی زۆر كورت دا بوو كە لەسەرەتای سەدەی حەوتەمی كۆچیدا بوو، بۆئەوەی باشتر لەم هێزە تێبگەین با بزانین هێزەكانی تری سەر زەوەی لەو زەمەندا كێ بوون؟

ئەو دەمە لەسەر زەویدا دوو هێزی سەرەكی هەبوون كە بریتی بوون لە:

یەكەم: هێزی ئومەتی ئیسلامی

ئەم هێزە كە زۆربەی سەر زەوی لەبەر دەستا بوو، یان دەتوانین بڵێین كە نیوەی سەر زەوی ئاوەدان كردبووەوە، كە سنوری وڵاتی ئیسلامی لە رۆژ ئاوای چینەوە دەستی پێ دەكرد بە ناو ئاسیادا دەڕۆشت تا دەگەیشتە ئەفریقا و رۆژئاوای ئەوروپا لە ئیسپانیای ئێستا، واتا ئەندەلوسی ئەوسا. كە ئەو خاكە زۆرە و بێشومارەی لەبەر دەستا بوو بەڵام بەداخەوە لەگەڵ ئەو هەموو سەروەتە مرۆڤیە و زانستە بێ شومارەی كە هەیبوو لەو زەمەندا و ئەو هەموو پارەو سەروەت و سامانەی كە بەدەستی هێنابوو لە رووی سەروەتی ئاژەڵی و كشتوكاڵی، ئەو هەموو چەک و جبەخانەی كە هەیبوو، بەڵام پارچە پارچە بوو لەگەڵ ئەوەی كە لە سەدەی رابردوو دا زۆر بە هێزوو یەككرتوو بوو، بەڵام لە سەرەتایی سەدەی حەوتەم زۆر لاواز بوو، وەک دەڵێن رۆژان رۆژی لە دوایە.. خوای گەوەیش دەفەرموێت: وتلك الأيام نداولها بين الناس.

ئەگەر سەیری دەسەلاتە ئیسلامیەكان بكەین بەم شێوە دابەش بوبوو لە سەرەتایی سەدەی حەوتەمی كۆچی.

یەكەم: خیلافەتی عەباسی

ئەم دەسەلاتە زۆر لاواز بوو كە لە عێراقی فەرمانرەوای دەكرد، پایتەختەكەی بەغدادی ئێستا بوو كە لە ساڵی ١٣٢ كۆچی لەدوای روخاندنی ئەمەویەكان بۆ ماوەی نزیكەی ٦٠٠ ساڵ فەرمانرەوای كرد، وە لە ناو وڵاتی عێراق كە لە ژێر دەستی خەلافەتی عەباسی دا بوو بە دەیان ئیمارەتی لێ

جیابوەوە هەندێکیان خۆیان بە موونافسی عەباسی دەزانی هەندێکیان بە تەواوەتی خۆی لە خیلافەت جیاکردبوەوە، ئەتوانین بڵێین خیلافەتی عەباسی بەس وێنە بوو لە ناوچەکەدا هیچ کاریگەری سیاسی لەسەر ناوچەکە نەمابوو!
ئەو کەسانەی کە فەرمانرەوای عەباسیەکان بوو لە نەوەی عەباسی مامی پێغەمبەر بوون ﷺ لە کۆتایی دەسەڵاتیان دا هەرخەریکی سەروەت و سامان کۆکردنەوە و کۆکردنەوەی شتومەکی گران بەهاو پاراستنی کورسی دەسەڵاتی خۆیان شەوان هەمیشە بەگۆرانی و ئافرەتانیش بە سەما لە قەسر و باڵەخانەکانیان دا ئیتر هیچ گوێیان بە گەل و ژێر دەستەکانی خۆیان نە ئەدا وە هیچ ئەرزشێکیان بۆ سوپاو بۆ گوزەرانی خەڵکی نەدەکرد و بیریان لەوە نەدەکردەوە کە ئەمر بە چاکە بکەن و رێگریش لە خراپە بکەن، گوزەرانی خەڵکی باش بکەن ئەوەی لە زیندان دا بووە بە ناحەق دادگای بکرێت خەڵکی بە رەشوە پەروەدە دەکراو هیچ بەرگریان لە موسوڵمان و شەرعی خوای گەورە نەدەکرد، کوڕو کچیان لەوپەڕی خۆشیدا دەژیان خەڵکی زۆر نەدارو دەست کورت بوو، لەڕاستیدا هەر رەفتاریان لە خەڵکی موسوڵمان نەدەچوو چجایی ئەوەی کە بووبوون بە دەسەڵاتدار بەسەر موسوڵمانانەوە.
بە هەموو شێوەیەک قورسایی گەورەی خیلافەت لە ناوچوو بوو کەس ئەرزشی بۆ خیلافەت دانە ئەنا وەک پادشای بەریتنیا و نەرویج سەیر دەکران تەنها رەمزێک بوو.
ئەمە بە کورتی باسی رەوشی خیلافەتی عەباسی بوو لە عێراق لەسەرەتایی سەدەکانی حەوتەمی کۆچی.

دووەم: ئەیوبیەکان:
کە میسرو شام و حیجاز و یەمەن لەبەر دەست کوڕ و کورەزاکانی صەلاحەدینی ئەیوبی بوون، ئەمان زۆر جیاواز بوون لە باوکیان کە صەلاحەدین بوو، هەمیشە جەنگ و شەڕیان بوو لەسەر دەسەڵات و موڵکی ئەیوبیەکان، ئەو دەوڵەتە گەورەیان دابەش کردبوو بەسەر چەند پارچە و هەرێمێک دا، هەر هەرێمێکیش جیاواز بۆ خۆی فەرمانرەوای دەکرد بۆ نمونە شام لە میسر جیابوو بوەوە یەمەن سەربەخۆی خۆی وەرگرتبوو لەو سەردەمەدا، بەڵکو شام خۆی بوو بوو بەچەند پارچەیەکی جیاواز دیمەشق بەتەواوەتی جیابوو لە حەڵەب، حمص لە هەردووکیان دابڕابوو، فەلەستین کە صەلاحەدین ئازادی کردبوو لە دەست خاچ پەرستان ئەویش بۆ خۆی ئیمارەتێکی سەر بەخۆ بوو، بەم شێوە جیاوازی پارچە پارچەیە لە نێوەندی ئەو دەسەڵاتانەدا دروست بووبوو.

سێیەم: وڵاتی مەراکیش:
ئەو دەمە وڵاتی مەراکیش لە ژێر سایە و فەرمانرەوای مووەحیدیەکان بوو، کە سنوری لە وڵاتی لیبیای ئێستاوە دەستی پێ دەکرد، تا رۆژئاوای مەراکیش، لە باکوورەوە لە وڵاتی ئەندەلوس دەستی پێدەکرد تا ناوەڕاستی ئەفریقا، ئەم دوەڵەتە لە سەرەتایی سەدەی حەوتەمی کۆچیەوە رووی لە شکست و ئاوا بوون کرد هەمووی پارچە پارچە بوو لەدوای ئەو جەنگە گەورەیەی

روویدا لە ناوچەكەدا بەناوی جەنگی العقاب كە زۆر لە موسوڵمانان تێیدا شەهید بوون ئەم جەنگە لە ساڵی ٦٠٩كۆچی كە بوە هۆكاری لاوازی و پارچە پارچە بوونی ئەو دەوڵەتە گەورەیە.

چوارەم: دەوڵەتی خەواریزم:

ئەم دەوڵەتە زۆر بەرفروان بوو كە زۆربەی دەوڵەتانی ئاسیای گرتبووە خۆی، سنوری ئەم دەوڵەتە لە رۆژئاوای چینەوە دەستی پێ دەكرد تا رۆژ هەڵاتی ئێران، وەهەمیشە جەنگی هەبوو لەگەڵ دەوڵەتانی چواردەوری خۆی كە موسوڵمان بوون بریتی بوون لە دەوڵەتی غوریەكان و سلاجیقەكان و خیلافەتی عەباسی زۆرێكی تر لە ئیمارەتە بچووكەكانی ناوچەكە وەك كرمان و غەزنە.

پێنجەم دەوڵەتی غورییەكان لە هندستان:

ئەم دەوڵەتە خیلافەتێكی سەربەخۆ بوو لە وڵاتی هندستان كە هەمیشە لە نێوانی دەوڵەتی خەواریزمیەكاندا شەڕو پێكادانیان هەبوو.

شەشەم: دەوڵەتی ئیسماعیلی لە ئێران:

ئەم دەوڵەتە بەشێكی لە ژێر فەرمانرەوای خەواریزمیەكان بوو لە رۆژئاوای ئەو ئێران بوو، هەروەها دەوڵەتی ئیسماعیلی دراوسێی خیلافەتی عەباسی بوو هەندێك لە فەرمان رەوای عەباسیەكان لەژێر سایەی ئیسماعیلەكان بوو كە دەوڵەتێكی شیعەی زۆر پیس بوون هەمیشە شەڕیان بوو لەگەڵ خیلافەتی عەباسی، چونكە جیاواز بوون لە رووی بیروباوەڕ، تەنانەت هەندێك لە زانایانی ئەهلی سونە بەتەواوەتی لە ئیسلام دەریان دەكەنە دەرەوە بە كافر لە قەڵەمیان ئەدان، كە ئەم دەوڵەتە شیعەی ئیسماعیلیە لە چەك و پارەوە قەڵاو دیواردا زۆر بە هێزبوون.

پاشان ئەمە بەگشتی رەوشی ئوممەتی ئیسلامی بوو لەو سەردەمەدا، كە هەمیشە خەریكی پلاندانان بوون لە یەكتری شەڕیان بوو لەسەر دەسەڵات كە هەموویان موسوڵمان بوون برای یەكتر بوون،وە هەر لەو زەمەنەدا تاوان و گوناهی گەورە زۆر ئاسای بوبوو تەنانەت لە ناو خیلافەتی ئیسلامیدا شەوانی مەلهاو ماڵی سۆزانی زۆر بووبون لە ناوچەی ژێر فەرمانرەوای موسوڵمانان دا، وە جیهان زۆر خۆشەویست بوو لە بەر چاوی خەڵكیدا سیلەی رەحم زۆر كەم بوبوەوە تەنانەت باوك و كوڕ سەردانی یەكتریان نەدەكرد كە بەیەك دەگەیشتن هەردووكیان دەیان وت كات بەشمان ناكات ژیان زۆر قورس بووە! تەنانەت خەڵكی زۆر بە ئاسایی دەیان وت فڵانە كەس زوڵمی لە كەسی خۆی كردوە، یان زۆر بە ئاسایی دەیان وت ئەمرۆ دە كەس كوژرا یان فڵانە كەس كوشتێدان زۆر بە ساردو سڕی باس دەكرا! ئەمە بەگشتی حاڵ و باری ئوممەتی ئیسلامی بوو لە و دەمەدا. گومانی تێدا نیە هەر رەوشێك بەم شێوە بێت خوای گەورە دەبێت بیگۆڕێت.

بەراوردێک لەگەڵ ڕەوشی ئێستادا:

ئەگەر بە چاوی ئەمڕۆ سەیری ناوچەکە بکەین دەبینین هەر هەمان شێوەیە، بەڵام لە رووی دیمگرافیەوە هەندێک گۆڕانکاری بەسەردا هاتووە جوگرافیای وڵاتەکان هەندێکیان گەورە بوون هەندێکی تریان بچووک بونەتەوە دەنا هەموو ئەو ناوچانەیە کە ئێستا باسی دەکەین رووداوەکان پێشتر تێیدا روویداوە.

بەهەمان شێوە هەرچی وڵاتی ئیسلامیە دابەش کراوە موسوڵمان لە نێوان خۆیاندا خەریکی شەڕو پێکدادان بوون هێزی دەرەکی وای کردبوو کە هەیمەنەی خۆیان بەسەر وڵاتانی ئیسلامیدا بسەپێنن زۆر جار بە هۆکاری هێزیشە وە ئەو کارە دەکەن بۆ نمونە ئەگەر سەیری ئەم وڵاتانە بکەین دەبیبین هەر مێژوو ئەو دەمەیە خۆی دووبارە کردۆتەوە بۆنمونە.

وڵاتانی ئێستا کە دەسەڵاتی موسوڵمان هیچ ئەزشێکی نیە وەک فەڵەستین، چیچان، بۆسنە، کشمی، عێراق، کۆسۆڤۆ، ئەفغانستان، کوردستان، تورکستان رۆژهەڵات، هندستان و داغستان...هتد

بێجگە لە و هەموو ناکۆکیەیە کە هەیە لە نێوانی وڵاتانی موسوڵمانان دا بۆنمونە:

- کێشەی نێوان سوودان و میسر لە سەر حەلایب
- کێشەی سوودان لەگەڵ هەرێمی دارفۆر
- کێشەی لیبیا و چاد لەسەر سنوری ئازۆ
- کێشەی کوردستان لەگەڵ ئێران و عێراق و سووریا و تورکیا
- کێشەی نێوان مەراکیش و جەزائیر لەسەر بیابانی رۆژئاوا
- کێشەی نێوان مۆریتانیا و سنغال لەسەر رووباری سنغال
- کێشەی سعود و یەمەن لەسەر هەرێمی عەسیر
- کێشەی ئێران و ئیمارات لەسەر دوورگەکانی ئەبی موسا
- بە هەزارەها کێشەی تر کە موسوڵمان دووچاری بوەتەوە هەموولایەکیانی پێوە مەشغوڵن.
- یان جینۆسایدی موسوڵمانان بەدەستی عەلمانیی و بەچکە خاچپەرستان و یەهودیەکان.

ئەگەر سەرنج بدەینە هەر موسوڵمانە کە رۆژانە بە هەزارەهای لێ دەکوژرێت کە زۆر بە سادەی باس دەکرێت

لە رۆژێکدا لە سایەی حکومەتی عەلمانی عێراقی پێنج هەزار گوڵە وەنەوشەی هەڵەبجە کیمیاباران کران، بێجگە لەو هەموو خەڵکەی کە بەناوی ئەنفال زیندە بەچاڵ کران.

وڵاتێکی وەک وەک بۆرما یان فلیپین و ئۆگەندا کە خەریکی ئیبادە کردنی موسوڵمانەکانی ئەو وڵاتانەن کە رۆژانە بە هەزارەهایان لێ دەکوژرێت کەس باسیشیان ناکات.

یاخود ئەو هێرشانەی کە دەکرێتە سەرموسوڵمانانی هندستان، سۆماڵ، ئەندەنووسیا، کینیا، گانا و ماداگاسکار کە ڕۆژانە بە هەزارەها کەسیان واز دێنن بەهۆکاری برسیکردنیان لە لایەن غەربەوە شەڕی ناوخۆیان بۆ دروست کردون!
یان کوشتنی سەدەها هەزار موسوڵمانی هیندی بە دەستی هیندۆسییەکان!
یاخود ئەوْ هەموو برسی کردنەی عێراق، کوردستان، لیبیا و سوودان و زۆرێکی تر لە وڵاتانی ئیسلامی بە هۆی گەمارۆی ئابووریی.
بێجگە لەوەی کە ئێستا ڕۆژانە لە عێراق بەدەیان کەس دەکوژرێت کە لەماوەی شەڕی ئەمەریکا بۆ سەر عێراق زیاد لە ملیۆنێک موسوڵمان تێدا چووە بێجگە لە زیندان و ئاوارەکان، بەهەمان شێوە لە وڵاتی ئەفغانستان سنوری پاکستان بەدەستی ئەمەریکا هاوپەیمانانی زیاد لە دوو ملیۆن موسوڵمان کوژراوە، بە ئاماری ڕێکخراوی مافی مرۆڤ کە نەتەوە یەکگرتوەکان خۆیان ئاشکریان کرد کە پێ دەچێت زۆر لەوە زیاتر بێت!
گومان لەوەدا نیە کە ئەم رەوشە پێویستی بە گۆڕانە، خوای گەورە سونەتی ئستیبدالی هەیە گومانم نیە کە دەبێت گۆڕانکاری بەسەردا بێت ئەگەر ئێمە نەیگۆڕین خوای موتەعال بە خەڵکانێکی تر دەیگۆڕێت، وەک دەفەرموێت: وَإِنْ تَتَوَلَّوْا يَسْتَبْدِلْ قَوْمًا غَيْرَكُمْ ثُمَّ لَا يَكُونُوا أَمْثَالَكُمْ.
لە رووی کۆمەڵایەتیەوە لای هەمووان ئاشکرایە بەتایبەت ئەوانەی کە لەکوردستان دەژین خۆتان ڕۆژانە بە چاوی خۆتان دەبینن یان ئەوانەی کە لەوڵاتە ئیسلامیەکان دەژین چەندە خەڵکی ساردن لەگەڵ یەکتری دا چەندە خراپەکاری بەربڵاوە بە هەموو لایەنەکانیەوە وەک سۆزانیەت قومار و مەی خواردن نەمانی ئەمر بە چاکەو ڕێگری لە خراپە، بە گوێی خۆشمان دەبیستین کە ئەم هاوڕێ شکاتی لە هاوڕێکەی خۆی کرد بۆ ئەوەی پارەی دەست بکەوێت یان بیستمان چەند دراوسێ و چەند خەڵکی مزگەوت جاسوسیان کرد بەسەر یەکەوە بۆ ئەوەی خۆیان لە بەرەی دەسەڵات نزیک بکەنەوە بۆ ئافەرینێک سەری براکەی دەکات بە پەتەوە.
ئەمە رەوشی ئێستای ناوچەکەیە پێم وابێت زۆر بە سادەی باسمان کردوە وە ئاماژەیەکی کورتمان بەو زەمەنە کرد کە سەرەتای سەدەی حەوتەمی کۆچی بوو کە زۆر لەیەک دەچوون ئەتوانین بڵێین هاوشێوەی یەکن جا ئەگەر بەردەوام بین باشتر بۆمان روون دەبێتەوە.

با بگەڕێینەوە جارێکی تر بۆ مێژوو:

ئەوەی کە باسمان کرد لەسەردەمی کۆندا واتا سەرەتایی سەدەی حەوتەمی کۆچی، بەس باسی ڕەوشی موسوڵمانان و ئوممەتی ئیسلامی بوو ئێستا دێنە سەر هێزەکانی تری جیهان کە بریتی بوون لە خاچ پەرستەکان.
خاچ پەرستەکان لە ڕۆژئاوای ئەوروپا دەژیان کردبویانە ناوەندی دەسەڵاتی خۆیان، ئەمانیش هەمیشە لە شەڕ و پێکدادان بوون لەگەڵ موسوڵمانان دا، بەتایبەت ئینگلتەراو فەرەنسا و ئەڵمانیا و ئیتاڵیا بە بەردەوامی لە هێز کۆ کردنەوە بوون بۆ ئەوەی هێرش بکەنە سەر موسوڵمانان بۆ ئەوەی خاکی موسوڵمانان داگیر بکەن، هێرشی دەکردە سەر میسرو شام وە بەردەوام خاچ

پەرستانی ئیسپان و پرتوگال هێرشیان دەكردە سەر وڵاتی ئەندەلوس، واتا جەنگیان بەردەوام بوو لەگەڵ موسوڵمانان دا وە لە ئاسیا دا چەند هێزێكی خاچ پەرستان هەبوون وەک مەملەکەتی قرژ و کرج لە جۆرجیای ئێستاو مەملەكەتی ئەرمنیایی لە روسیایی ئێستادا ئەم دوو دەوڵەتەش بوونیان هەبوو كە زۆربەی ناوچەكانی سەلاجقەكانیان بەدەستەوە بوو.
بەڵام ئەوەی كە سەرنج راكێشە لەسەدەی پێشودا واتا سەدەی شەشەمی كۆچی موسوڵمانان زۆر بە باشی سەركەوتبوون بەسەر خاچ پەرستان لە سەر دەستی قارەمانی مێژوو پیاوی گەردن بەرزی ئومەتی ئیسلامی صەلاحەدینی ئەیوبی كە خاچ پەرستانی لە شەڕی حطین تێكوپێک شكاند بوو لەساڵی ٥٨٣ كۆچی، بەدوای ئەو سەركەوتنە گەورەیەدا لەدوای هەشت ساڵ لەسەر دەستی پیاوی ئەژدەر مەنسووری موەحیدی كە خەلیفەی دەوڵەتی موحیدین بوو توانی سەر بكەوێت بەسەر خاچ پەرستاندا لە شەڕی ئەراک لەساڵی ٥٩١ كۆچی لەگەڵ ئەو دوو سەركەوتنە گەورەیەدا كە موسوڵمانان بەدەستیان هێنا، بەڵام موسوڵمانان لە سەرەتایی سەدەی حەوتەمی كۆچی زۆر لاواز بووبوون بە هۆكاری مردنی هەردوو سەركردەی لێهاتووی ئەم ئومەتە صەلاحەدینی ئەیوبی كە فەرمانرەواكەی دابەشكرا بەسەر كوڕەزاكانیدا و مردنی مەنسووری موەحیدی دەسەڵاتی ئەویش پارچە پارچەی تێكەوت، وە لەهەمان كاتدا خاچ پەرستانیش زۆر لاواز بووبون بەهۆكاری ئەو دوو جەنگەیان لەگەڵ موسوڵمانان كە بە هەزارەهایان لێ كوژرا بوو، هیچ توانیەكیان نەما بوو بەسەر دەوڵەتی موسوڵمانان دا.
ئەمە رەوشی جیهان بوو لە سەرەتایی سەدەی حەوتەمی كۆچی دا.
بەڵام لەو نێوەندە دا هێزێكی زۆر سامناک دەركەوت كە بریتی بوون لە تەتار كە پارسەنگی هەموو هێزەكانی گۆڕی یاخود باشتر بڵێین هەموو جوگرافیایی ئەو دەمەی جیهانی گۆڕی، كە بوو بە هێزی یەكەم لە جیهاندا، كە خۆی سێیەم هێز بوو دروست بوو بە هۆكاری لاوازی ئەو دوو هێزەی تر. ئەم هێزەیەش وەک پێشتر ئاماژەمان بۆ كرد بریتین لە تەتار ومەغۆل كە لە سەرەتایی سەدەی حەوتەمی كۆچی سەری هەڵدا.

بگەڕێینەوە بۆ ئەم زەمەنەی كە تێیدا دەژین:
لەدوای روخاندنی خیلافەتی عوسمانلی دوو دەسەڵاتی زۆر گەورە دەركەوتن كە زۆربەی جیهانیان دابەش كرد بەسەر خۆیاندا ئەو دوو هێزە بریتی بوون لە ئیمپراتۆریەتی نازی ئەڵمان لەگەڵ دەوڵەتی بەهێزی ستالین-ی لەگەڵ پەیمانییەكانیان كە بەدرژای چەند ساڵێک لەگەڵ یەكتریدا جەنگیان كرد تا لە كۆتاییدا دەسەڵاتی هێزی نازی هیتلەری شكستی خوارد و ستالین سەركەوتن بەدەست هێنا وە فەرمانرەوای روسیایی كۆمەنیستی لەگەڵ هاوپەیمانەكانی لە جیهاندا بوون بە هێزی یەكەم لە ناوچەكەدا ئەتوانین بڵێن لە هەموو جیهاندا، وە ئەم دەسەڵاتەش هەر بەردەوام بوو تا سەردەمی خرۆشۆف و روخاندنی دیواری بەرلین، ئەم دەسەڵاتەش وردە وردە ئەستێرەی كشا تا بە تەواوەتی خۆری كۆمەنیستی لەگەڵ خۆی ئاوا كرد.
لەدوای ئەم قوتبانە هێزی سێیەم دەركەوت كە ئەم هێزەش بەتەواوەتی بوو بە هێزی یەكەم لەسەر زەوی كە بریتیە لە ئەمەریكا، كە لەماوەیەكی زۆر كەمدا لەدوای درووست بوونیەوە زوو

ئەستێرەی بەرەوئاسمان هەڵكاشاو ڕۆژ بە ڕۆژ بەهێزتر دەبوو بەردەوام ئێستاش هێزی یەكەمە لەسەر زەویدا، كە هاوشێوەی دەوڵەتی تەتار و مەغۆل دەركەوت، كە هەردووكیان زۆر بە سەیری پەرەیان سەند و بڵاو بوونەوە. ئێستا دەگەڕێینەوە بۆ سەرەتایی سەدەی حەوتەمی كۆچی بزانین تەتار چی كرد بە مرۆڤایەتی.

تەتار و مەغۆل كێن؟

تەتار لە ساڵی ٦٠٣ بە تەواوەتی دەركەوت هێزی خۆی سەپاند بەسەر هەموو جیهاندا، لەسەرەتا تەنها لە وڵاتی مەنگولیا ئێستا دەركەوت كە دەكەوێتە باكووری چین وە وە ئەم دەوڵەتە پێشتر هەبوون وەک گروپ و هۆز دەركەوتبوون تا سەركردەیەک دەستورێكی بۆ نووسین بەناوی تیمۆجین ناسراو بە جەنگیزخان دەستورە كە ناوی یاسق (یاسک،یاسە) كەم سێ ناوەی هەیە بەڵام كورد زیاتر یاسق بەكار دێنێت، جەنگیز خان پیاوێكی سەربازی و خوێن ڕێژ و چاو نەترس بوو، توانایەكی زۆر بەهێزی هەبوو لە كۆكردنەوەی خەڵكیدا وردە وردە دەستی كرد بە گەورەكردنی فەرمانڕەواییەكەی وە سنوری وڵاتی مەنگۆلیا لە ڕۆژهەڵاتی كۆریاوە دەستی پێ دەكرد تا سنوری وڵاتی خەواریزم لە ڕۆژ ئاوا وە لە باكووری سیبریاوە دەستی پێ كرد تا ڕووباری چین لە باشوور.

وە خەڵكی ئەم وڵاتە زۆر لاواز بوون لەسەرەتاوە، بەڵام توانرا هەموو گەل هۆزەكانی تورک لە مەنگۆلیا كۆبكرێتەوە لەگەڵ تەتار تا توانایەكی مرۆیی زۆر گەورەی تێدا دروست بوو، ئەم دەوڵەتە دەچون خەڵكیان بەزۆر دەگرت دەیان كردە كۆیلە پاشان دەیانكردە سەرباز یان وڵاتێدان پێ ئاوەدان دەكردەوە. هەر هۆزێكی تر لەگەڵ دەستوری جەنگیزخان نەبوایە ئەوا جینۆساید دەكران و هەموویان بە منداڵ و ژن پیاو پیریان دەكوژران.

با باسێكی كورتی دامەزراندنی دەوڵەتی ئەمەریكای ئێستا بكەین كە چۆن دروست بوو؟

لە دوای گەشتێكی دوورو درێژ (كریستۆفەر كۆڵۆمبوس) لە ساڵی ١٤٢٩ی زاینی كە ویستی بڕوات بەرەو هندستان لە ئیسپانیاوە، بەڵام لە دوای ماوەكی زۆر كە بە ئاراستەیەكی هەڵەدا دەریایی بڕی بوو تا خۆی لە وڵاتی ئەمەریكادا بینیەوە لە دوای گەڕانی بە ناو وڵاتەكە دا بۆی دەركەوت كە ئەمە قاڕەیەكی تازەیە زۆر پێشوازی لێ كرا لە لایەن هیندە سوورەكانەوە كە ئەم وتەیە لە ساڵی ١٦٠٧ی زاینی لە لایەن مێژوونووسی بە ناو بانگی فەرەنسی كە ناوی جۆن سمث-ە و بە فەرمانی پاشایی فەڕەنسا ناردی بۆ ناوچەكە، تا لێكۆڵینەوەی لە سەر بكات كە پاشای ئەوكاتەی فەڕەنسا ناوی جیمسی یەكەم بوو لەگەڵ سێ بەلەمی گەورە ڕەوانەی كردن، بەڵام زیاتر مەبەستمان كۆڵۆمبوسە كە گەڕایەوە بۆ ئیسپانیا هەواڵی دایە پادشای ئیسپانیا ئەو كات ئیسپان و فەڕەنسا سەرقاڵبوون بەشەڕی قودسەوە بۆیە زۆر باری ئابووری هەر دوو وڵات بەرەو ڕوخاوی دەڕۆشت بڕیاریان دا كە بگەڕێنەوە بۆ ئەمەریكا تا ئاڵتون بە دەست بێهنن، بەڵام لە خاكی ئەمەریكادا لێیان دەبێت بە شەڕ لە گەڵ هیندەكاندا برایەكی كۆڵۆمبوس دەكوژرێت ئیتر شەڕ گەرم دەبێت لە نێوانی تاقمی كۆڵۆمبوس و هیندەكان تا دەگرێنەوە بۆ ئیسپانیا.

پاشان بە ناوی ئەوەی خەڵكی ئەمەریكان بكەن بە مەسیحی خاچ و وێنەی بە ناو عیسا كوڕی مەریەم هەڵدەگرن و دەڕۆن بۆ بەمەسیحی كردنی خەڵكی ئەو قاڕەیە، كە دەگەنە ئەمەریكا بۆ یەكەم جار لەگەڵ گەل و هۆزیكی هیندە سوورەكان دەكەونە گفتوگۆ كە ناویان بویلبوسە كە زانای بە ناو بانگی ئەڵمانی كلودلیفی شتراوس كە پرۆفیسۆرە لە بواری (ئەنتۆلۆژیا) واتا زانستە مرۆیەكان دەڵێت: بەم شێوەیە كە وەك خۆی وەرم گێڕاوە كە لە ئینسایكلۆپیدیای نەرویج وەرم گرتوە (نووسەر) دەڵێت كاتێك رۆشتن خەڵكی سوور لە شەیتان دور بخەنەوە كەچی خۆیان بوون بەشەیتانی سپی پێست! واتا شەڕێكی گەورە رویدا پاشان خەڵكەكە هەمووی لە ناو بران ئەوەی ئافرەت بوو بە زۆر هێنایان بۆ ئەوروپا و منداڵەكانیان لە بازاڕەكانی ئەوروپادا فرۆشت لە هەموو لایەكەوە لە ئەوروپا بۆ لە ناوبردنی هیندە سوورەكان دەڕۆشتن بە تایبەت لە ئیسپانیا، ئەڵمانیا، فەڕەنسا، پۆڵەند، ئینگلتەرا و زۆربەی وڵاتانی ئەوروپا تا شەڕ لەگەڵ خەڵكەكەیدا بكەن پیاوەكانیان دەكوشتن و ژنەكانیان ئەگەر جوان بونایە ئەوا وەك كۆیلە بۆ خۆشیەكانی خۆیان بەكاریان دەهێناو پاشان منداڵەكانیان دەفرۆشت كە گەورە دەبوون كاریان پێ دەكردن تا مردن وە لە ساڵی ١٦٤٩ی زاینی بە فەرمی كەنیسە بڕیاری دا لە دژی هیندە سوورەكان كە ناونرا بەهارتیقە دەبێت بكوژرێن و لە ناو بچن ناونران بە شەیتانی سوور هارتیقە واتا ئەو كەسانەن كە دژی كەنیسە دەوەستنەوە. لە ساڵی ١٦٥٥ی زاینی دوو دەسەڵاتی مەسیحی كردیانە شەڕ بۆ ماوەیەكی كاتی كوشتنی كۆمەڵ كوژی هیندەكان راگیرا وە لە ئەوروپا بە هەمان شێوە شەڕ دەستی پێكرد لە نێوانی پرۆتستانت و كاتۆلیكەكاندا وە لە خاكی ئەمەریكادا زۆربەی پرۆتستانتەكانی تیاداچون و رایان كرد لە دەستی زوڵمی كاتۆلیكەكان تا بە تەواوی خەڵكانی پرۆتستانت لە ئەمەریكادا جێگیر بوون كە زۆریان وابەستە بوون بە ئاینەكانەوە!

دروست بوونی ئەو ژیارە گەورەیە كە ئێستا ئەمەریكا خۆی پێوە با ئەداو ناوی ناوە ژیاری دیموكراسی بە لە ناوبردنی ملیونەها هیندی سوور كە بە ئێسقان وخوێنی ئەوان ئەم ژیارەیان دروست كرد لە ساڵی ١٧٧٩ی زاینی بە تەواوەتی ئەم ئەمەریكایەی كە ئێستا هەیە دامەزرا كە تەمەنی نزیكەی ٢٥٠ ساڵێك دەبێت وە بەخوێنی ئەو هەموو هیندە سوورانە دروست كرا كە هەموویان لە ناو بردن یان بە زنجیر دەیانبەستنەوە و كڕین و فرۆشتێدان پێوە دەكردن لە كاتێك دا كە هیندەكان پێش ١٢٠٠ ساڵ لەو ناوچانە جێگیر بوون كە دانیشتوانەكەی لە خاكی ئەمەریكادا دەگەیشتە ٥٠ ملیۆن خەڵك یان مێژوونووسان دەڵێن خۆی ئەیەدا لە نزیكەی ٨٠ ملیۆن خەڵك، ئێستا لە ناو خاكی ئەمەریكادا كە رێژەی ئەم گەل وهۆزە ناگاتە ٢ ملیۆن كەس خاكێك بەو شێوە بونیاد نرا بێت ژیاری تێدا دروست كرابێت دەبێت چاوەڕێ چی بین لێی كە ئێستا وا نیشان دەدات كە هیندە سوورەكان هیچیان نەزانیوە ئەمان هاتوون فێری دیموكراسیان كردوون لە ناوچەكەدا بە دیموكراسیەكەیان ئەو گەل هۆزەیان لە ناو برد!

هیچ ئاستەم نیە بەلای ئەمەریكاوە كە ئەو هەموو خەڵكە لەناوبات بۆ ئەوەی تەنها دوو ملیۆن دیموكراسی بن! ئەوانەی كە هاتوون كوردستان و عێراق ئازاد بكەن باو باپیرانیان ئەو كەسانە بوون !

لەوانەیە كەسانێك بپرسن خۆ ئەو زەمەنە بە سەر چوو گرنگ دوای ئەوەیە؟

جینۆسایدی هینده سوورەکان

مێژوونووسان بە زەمەنی کۆیلە و بەندە لە ئەمەریکادا ناو زەندی دەکەن، کەسێکی وەک (کارلهاینتس دشنر) کە مێژوونووسێکە ئەم قۆناغەمان بۆ دەست نیشان دەکات لە کتێبی (Karlheinz Deschner Der Moloch Eine kristsche Geschichte der USA) دەڵێت:

لەدوای لە ناوبردنی هینده سوورەکان قۆناغی بەندایەتی لە ئەفریقا دەستی پێ کرد.

لە دوای ئەوەی کە ئەم ئاغاو دەسەڵاتدارانە دەستیان گرت بە سەر ئەمەریکادا پێویستیان بەوە بوو کە خەڵکانێک ژیاریان بۆ دروست بکات شەقامەکانیان بۆ پاک بکاتەوە وە لە ماڵەکانیاندا خزمەت کاریان هەبێت تا خزمەتی خانمەکانیان و منداڵەکانیان بکات بۆ ئەم مەبەستە روویان کردە خاکی ئاڵتونی ئەفریقا بە زنجیرو بەستنەوەیان ئەفریقیان دەگواستەوە بۆ ئەمەریکا، وە هەروەها لە شەودا قەفەسی گەورەیان ئامادە دەکرد وە ماڵ و خێمەکانیان دەسوتاندن تا راکەنە دەرەوە پاشان بە خنجەرو باروت دەیان گرتن و رایان دەگواستنەوە بۆ ئەمەریکا کە لە ٧٠٪ خەڵکەکە دەمردن تا دەگەیشتنە جێگەی مەبەست وە بە زنجیر دەیان بەستنەوە لە جێگەیەک تا دەگەیشتنە خاکی هیوا کە ئەمەریکا بوو، جاری وا هەبوو بە چەند مانگێک دەگەیشتن.

لەو زەمەنەی کە راوی ئەفریقیەکان دەستی پێکرد ئەوان لەو کاتەوە ئیرهابین و خوێنی گەلانی تر دەمژن بۆ پێگەیشتنی خۆیان ئەگەر ئەمە مێژووی زێرینیان بێت ئەی خاک بەسەر کورد و کوردستان کە ئەمرۆ بە هاو پەیمانی دەزانن.

بەم ئامارەی، کە لەبەر دەستدایە دەڵێت زیانی گیانی ئەفریقییەکان گەیشتە زیاد لە ٢٠ ملیۆن کەس!

بەمە دەمارگیری و ناڕەحەتی خستە نێوان رەش پێست و سپی پێست کە بۆ دامەزراندنی وڵاتی دیموکراسی ئەو هەموو خەڵکە لە ناو چوون و رەشەکان هەڵسان بە کشتوکاڵ و بەخێوکردنی مەڕومالات و وێسگەی شەمەندەفەر و باڵەخانەی بەرز و تا ژیاری ئەمەریکایان دامەزراند ئەمەریکا بوو بە ئەمەریکای دیموکراسی!

خەڵکانێک لەوانەیە بپرسن ئەی بۆ باسی سەدەی بیستەم ناکەیت کە ئەمەریکا چۆن دیموکراسی بڵاو کردەوە؟

بۆ وەڵامی ئەم پرسیارە دەڵێین: خەڵکانێک وا هەست دەکەن کە دەمارگیری بە گوێرەی قۆناغەکانی مێژوو کۆتایی دێت، ئەمە لە راستییدا وانییە؟

ئەگەر بگەڕێنەوە بۆ مێژوو رێک پێچەوانەی ئەمە دەبینین! چۆن؟

ئەمەریکا یەکەم دەوڵەتە کە چەکی ناوەکی و کۆمەڵ کوژی بەکار هێنا بێت، بێجگە لەو کەسێکی تر پێش ئەو بەکاری نەهێناوە هەر ئەمەریکا بوو لەساڵی ١٩٤٥ دا دوو ناپاڵی بەکار هێنا بەرانبەر بە دوو شاری سڤیل کە (هیرۆشیما و ناکازاکی) بوون کە لە ماوەی یەک خولەک دا هەشتا هەزار کەس لە منداڵ و پیرو جوان تێداچون وە بە سەدەها هەزار خەڵکی کەم ئەندامی تێدا دروست بوو، کە بەردەوام ئەوەی لە دایک دەبێت لەو دوو شارەدا کاریگەری تیشکی ناوەکی لە سەرە.

سەیرە کە فرمێسکی تیمساحاوی دەڕژێت بۆ گۆڕێکی بە کۆمەڵ کە ٣٠-٤٠ کەسی تێدایە ئەی گۆڕە بەکۆمەڵەکانی هێرۆشیما و ناکازاکی؟!

پاشان کە لە شەڕی هێرۆشیما و ناکازاکی دەرچوو رووی کردە شەڕێکی تر لە ساڵی ١٩٥١ لەگەڵ کۆریادا کە زیاد لە سێ ملیۆن کۆری بە دەستی ئەمەریکایەکان تێداچوون و کوژران ئەی وڵاتی دیموکراسی ئاشتی ئازادی بردە ئەو وڵاتانە تا دڵمان پێی خۆش بێت بۆ کوردستان و عێراق و ئەفغانستان!

پاشان لەوێ لە دوای ئەو هەموو کوشتارە روی کردە ڤێتنام لە ساڵی ٢٩٦٤ تا ساڵی ١٩٧٣ نزیکەی چوار ملیۆن خەڵکی کوشت لە ماڵی خۆیان لە خاکی خۆیان، ئایا بۆ دامەزراندنی دیموکراسی بوو مافەکانی مرۆڤ بوو؟

شەڕی ڤێتنام بە گەورەترین شەڕی کۆمەڵ کوژی دادەنرێت لە جیهاندا!

پاشان رووی کردە وڵاتی موسوڵمانان مێژوویەکی رەشی بۆ خۆی تۆمار کرد کە بەیارمەتی سەهیۆنییەکان لە ساڵی ١٩٤٨ تا ساڵی ١٩٦٧ گەورەترین قەساب خانەی ساز دا بۆ موسوڵمانان لە (بحربقر و قانا) زۆری تر لە دێهاتەکانی فەلەستینی خۆشەویستدا پاشان هەر لە ئۆکتۆبەری ساڵی ١٩٧٣ دا شەڕێکی سازدا بە هەزاران موسوڵمان تێداچون لە شەڕی رەمەزان دا وە لە دوای ئەوە لە ساڵی ١٩٨٢ دا ناپاڵێکی بەکار هێنا کە نێودەڵەتییەن قەدەغەکرا بوو بەرانبەر بە لوبنان بەکاری هێنا، بەڵام ئەگەر بەرانبەر موسوڵمان بێت هێچ کێشەیەک دروست ناکات!

لە هەمووی سەیر تر ئەوە بوو کە ئەمەریکا هات بۆ لێدانی عێراق بۆ لە ناو بردنی چەکی کۆمەڵ کوژی کەچی خۆی چەکی یۆرانیۆمی بەکار هێنا کە ئەو چەکە لە هەمووجیهان قەدەغە کرابوو کە ئێستا کاریگەری هەیە لە سەر ناوچەکە تەنانەت مامۆستایەکی زانکۆی سلێمانی لێکۆڵینەوەی کردبوو لەسەر ئەو تێشکە کە خۆی شارەزایی هەیە لە فیزیای نەوەوی دا ئیتر دەسەڵاتدارانی ئێمە چۆن خۆیان بە هاوپەیمانی هێزێکی وا بەربەری دەزانن بە راستی سەیرەو شەرمە.

وە بە نهێنی چەکی کۆ کوژی دا بە (میلۆسۆڤیچ) کە لە خاکی کۆسۆڤۆ بە کاری هێنا کە لە جیهان دا ئەم جۆرە چەکە قەدەغە کرابوو بە هەزاران خەڵکی موسوڵمانی ئەلبانی نەژاد کوژران کە رۆژنامەکانی ئەمەریکا خۆیان دانیان بەوەدا ناوە تا یەک ملیار ساڵی تر کاریگەری دەبێت لەسەر زەوی!

جارێ با وێران کردنی ئەفغانستان بوەستێت کە بە ملیۆن خەڵکی ئەفغانی لەژێر داگیرکەرێکی وەک ئەمەریکا دەناڵێنن، با شەڕی فەلوجە بوەستێت و کوشتنی خەڵکی بێ تاوان لە عێراق کە هۆکارەکەی داگیرکەری ئەمەریکایە.

بگەڕێینەوە بۆ باسی مێژووی تەتار

لە{ووی سەربازیەوە تەتار زۆر بە خێرایی بەرفراوان دەبوو وە خاوەنی کۆمەڵێک خەسڵەت بوون کە تایبەت بوو بە خۆیان.

یەکەم: زۆر بە زووی بڵاو دەبوونەوە.

دووەم: هێزێکی پارسەنگ لە رووی سەربازیەوە ئامادەکردنی هەموو جۆرە چەکێکی سەردەم پڕ چەک کردنی سەرباز و سەربازگەکانی لەگەڵ پلانی زۆر بە هێز و سەرکردەی سەربازی زۆر ناوازە.

سێیەم: زۆری خەڵکی تەتار و مەغۆل واتا سەروەتی مرۆیی.

چوارەم: سوپایەکی بێ دڵی خوێنڕێژ، ئارەزووویان تێکدان بووە لە مێژوو دا کە باس دەکرێت دەڵێن چونە فلانە جێگە و شار هەموویان تێکدا و خەڵکەکەشیان هەمووی کوشت، هیچ جیاوازیان لە نێوانی منداڵ و گەورە و پیر و ژن و جوان نەدەکرد، ئارەزووویان بوو جیهان تێک بدەن خەڵکی بکوژن[85].
پێنجەم: هەموو کەسێک و بۆچونێک لای ئەوان وەرنەدەگیرا تەنها خۆیان قبوڵ بوو، سیاسەتی یەک قوتبیان پیادە دەکرد کەس لە من بەهێزتر نیە دانووستان لەگەڵ کەس ناکەم، کێ دوام دەکەوێت بە دواکەوتوو قەبووڵمە، وە ئەوەی کە هەموو لایەکی سەرسام کردوە هەمیشە بانگەشەی ئەوەیان دەکرد، ئێمە بۆ دەچینە ناو وڵاتان بۆ ئەوەی ئازادی و یەکسانی و خۆشنودی وە دین بڵاو بکەینەوە زوڵم خراپەکاری نەهێڵین!
شەشەم: هیچ پەیماننامەیەکیان نەدەبردە سەر هەر پەیماننامەیەک لە نێواندا هەبووایە هەرگیز جێبەجێ نەدەکراو خەڵکێکی درۆزن وە خاوەن پەیمان نەبوون.
حەوتەم: سوپایەکی داوێن پیس هەرچی داوێنی ئافرەتان بوو بەزاندیان تەنانەت ئافرەتەکانی تەتار لەگەڵ پیاوە موسوڵمانەکان بە زۆر رایان دەبوارد لە کۆتایدا بە ئازارەوە دەیان کوشتن، وە پیاوانی تەتار لەبەردەم باوکدا لەگەڵ کەچەکەیدا رایان دەبوارد لەبەر چاوی مێردەکانیش لەگەڵ ئافرەتان رایان دەبوارد تەنانەت لەگەڵ منداڵانی موسوڵمان داوێن پیسیان دەکرد دوایی هەموویان دەکوشتن بە ئاشکرا لەبازارەکاندا ئەو کارانەیان ئەنجام ئەدا[86]. لە وڵاتی خۆشیان لە ناو مەنگۆلیا حاڵ و باریان هەروەک سوپاکەیان چۆن بوو لە ناوخۆشدا بە هەمان شێوە بوون هیچ بەهایەکی رەوشتی دەست نەدەکەوت لە وڵاتی مەنگولیا کە نێربازی، منداڵبازی و داوێن پیسی سیمای ئەو دەوڵەتە بوو وە بەهەمان شێوە بەردەوام جینایەتی لەو وڵاتەدا زۆر پەرەی سەندبوو ئەوەی لە گەلی هۆزی تەتار یاخود مەغۆل نەبووایە هیچ ئەرزشێکیان بۆ دانە ئەنان ئەوانیان وەک کۆیلە سەیر دەکرد وە ئەم دوو هۆزە تورک بوون، چونکە جەنگیزخان لە هۆزی مەغۆل بوو زیاتر گرنگی بە مەغۆل ئەدرا.
با بێینەوە بۆ باسی وڵاتی ئەمەریکا بزانین ئەوان سوپاکەیان چۆنە باری کۆمەڵایەتێدان چۆنە؟ دەبێت خوێندنەوەیەکی دەرون ناسیمان هەبێت بۆ سەربازی ئەم وڵاتە تا باش بیان ناسێنین کە ئەمانە کێن؟ دیارە مەبەست ئەمەریکایە.
یان بپرسین بۆ لەزەت وەدەگرن لە ئازار و ئەشکەنجەیەی کا ئازاری زیندانیانی ئەبوغرێبیان دا بەو شێوە ناشرینەی کە بینیمان لەسەر بنەمایی سێکسی وە لە گۆنتانامۆ سەربازەکان لە بەرچاوی گیراوەکاندا کاری سێکسی دەکەن وەک رۆژنامەی دەیلی نیوز باسی کرد، بەڵام بەرپەرچ درایەوە

---

[85] مێژوونووسی بەناوبانگ موفق عبداللطیف لە (خبر التتار): وكأن قصدهم إفناء النوع، وإبادە العالم، لا قصد الملک والمال
[86] بۆ زانیاری زیاتر لەم بارەوە دەتوانیت بگرێیتەوە سەر هەردوو کتێبە بەناوبانگەکەی ئیبنو ئەسیر جزیری کامل في التاریخ و البدایە والنهایە ئیبن کەسیر کە بە درێژی باسی رەوشی ئەو دەمە دەکەن، کە ئەوەی من باسمان کردوە تەنها مشتێکە لە خەروارێک.

لە لایان وەزارەتی ناوخۆی ئەمەریکا کە پیاو لەگەڵ پیاوەکان دەم دەخەنە ناو دەمی یەک دی کە بە وێنەوە بڵاو کرایەوە پاشان رۆژنامەکە داخرا تێستا بە ناوێکی تر کار دەکات.
ئەگەر مێژوویەک بەو رەشیی و ناشیرینە هاتبێت بەلامانەوە سەیر نەبێت کاری زۆر لەوە خراپتر رووبدات! بۆیە لێرەدا دەمانەوێت باسێکی رەوشتی سەربازەکانی ئەمەریکا بکەین لە رووی پەروەردەییەوە.
ئەگەر سەرنج بدەین هەموو کەرەسەکانی ئازاردانی زیندانیان لە گۆنتانامۆ و لە ئەبوغرێب و زیندانەکانی رۆکی کۆن زۆربەی زیندانەکانی تریان لە سەر بنمایی سێکسیە!
لەهەمان کاتدا ئەگەر سەیری کۆمەڵگایی ئەمریکی بکەین ئەنجامێکی سەرسوڕێنەرمان بۆ دەردەکەوێت لە زمانی خۆیان وئامارەکانی خۆیان!
لە شارەکانی وەک لۆس ئەنجلس، شیکاگۆ، سانفرانسیسکۆ و نیۆرک لە ٪۸۰ منداڵان کە تەمەنیان لە خوارووی هەژدە ساڵە هەموو بە کاری سێکسی سەرقاڵن و خەریکی زینان واتا ئەو ئە کەسانەی کە لە ٪۸۰ی منداڵان پێک دێنن لەو وڵاتەدا. لە شارو لادێکان دا بە کەمتر سەرژمێری کراوە کە ئاماژە بۆ ٪۳۳ دەکەن رێژەکە لە جێگە بچووکەکاندا کەمتر دەبێتەوە. کەواتە شەریف ترین جێگەکانیان لادێکانیانە کە لە ٪۳۳یە.
لە سەرتا سەری ئەمەریکادا سەر ژمێری کراوە کە منداڵەکان کە تەمەنیان لە خواروی هەژدە ساڵە لە ٪۵۵خەریکی زینان!
وە ئەم رێژەیە لە ناو زانکۆ کە باسی دەکات لە ٪۹۰ یە لە هەموو ئەمەریکا دا.
لە هەمووی سەیرو سەمەرە تر لە ساڵی ۱۹۹۸ تا ساڵی ۲۰۰۷ هەموو ساڵێک یەک ملیۆن و بیست و پێنج هەزار کەس منداڵی لە ناو بردوە بەبێ ئەوەی کە بزانن باوکیان کێیە!

بەڵگە لەسەر ئامار و ژمارەکان US today

زۆربەی ئەو خێزانانەی ئەمەریکا نازانن باوکیان کێیە، واتا خێزانن و باوک لە ماڵدا نییە، هێمای باوک نابینرێت کە لە ٪۲٤خەڵکی ئەمەریکا واتا چواریەکی سەربازانی ئەمریکی بێباوکن، وە لە ٪٦۰ خەڵکی ئەمەریکا ناپاکی لەگەڵ خێزانەکانیان دەکەن، یان بە پێچەوانەوە ژنان ناپاکی لەگەڵ پیاوانیان دەکەن، وە لە ٪۲٦ دانیشتوانی تووشی نەخۆشی بوون لە رێگەی کاری سێکسییەوە، بە هۆکاری کاری سێکسی ناشرعیەوە وە لە ساڵی ۱۹۹۳ تا ۲۰۰۳ لەماوەی ئەو دە ساڵەدا هەموو ساڵێک بەکۆی گشتی ۳۸۰ هەزار رووداوی دەست درێژی دەکرێتە سەر دانیشتوانی ئەمەریکا لە لایەن خەڵکی خۆیەوە بێجگە لەوەی کە زینا دەکرێت بە رەزامەندی هەردوولا ئەمە لەو سەرچاوەیەوە وەرگیراوە کە ئاماژەمان پێکردوە، بەڵام با بزانین ئەمەریکا خۆی بە فەرمی لە دەزگەکانی خۆیەوە چی دەڵێت؟
راپۆرتی وەزارەتی دادی ئەمریکی دەڵێت: ئەم راپۆرتە لە ساڵی ۱۹۹٤ دەرچووە، بەڵام لە ساڵی ۱۹۹۲ بە دواداچونیان لە سەرکردوە تەنها لە دە ویلایەتی ئەمەریکادا، شایانی باسە راپۆرتێک بوو ئەمرکییەکان خۆیان زۆر نارەحەت بوون پێی کە دڵێت لە راپۆرتەکەدا هاتووە نزیکەی چواریەکی ئەمەریکا کە دەست درێژیان دەکرێتە سەر منداڵانی دوانزە ساڵن، ئاگادار بن تەنها باسی دە

ویلایەت دەکەین وە لە هەمووی ناهەموار تر لە ٪۲۰ ئەو منداڵانەی کە دەست درێژیان دەکرێتە سەر لە لایەن باوکیانەوەیە!
ئەگەر سەرنج بدەن ئەم راپۆرتە راپۆرتێکی فەرمیە هەندێ جار لە بەر رای گشتیی کارەکان وەک خۆی نیشان نادەن دەیشارنەوە وە لە ٪٥٤ بەهۆی نزیکەکانیانەوە دەست درێژی دەکرێتە سەریان وە لە ٪۲۲ لە رێگەیی ناسینەوە وە لە ٪۲ لە رێگەیێ نا ئاشانایی هەروا دەست درێژی دەکرێتە سەریان، ئەم وڵاتە هەموو گیانیان کێشەیە لە ناوخۆی خۆیان!
خۆێنەری ئازیز وەرە با بپرسین لە هزری خۆمان
ئەگەر سەربازێک لە ناو خاک و نیشتمانی خۆی لە ناو کەس وکارو خۆشەویستانی خۆی ئەمە کارو فەرمانی بێت ئاوا هەڵسوکەوت بکات پێت وایە لەگەڵ دوژمنەکەی کە موسوڵمانە و خاکی عێراقی داگیر کردوە داخۆ دەبێت چۆن رەفتار بکات و ئازاری زیندانیان و نەوەکانی بدات؟

ئارەزوە شازەکانی سێکسی "الشذوذ الجنسي":

پزیشکە دەروونییەکان لە ئەمەریکادا ئەو ئارەزوە شازە سێکسیانە لە سەرەتادا بە نەخۆشیەکی دەروونی دەزانی وەک رابواردنی پیاو لەگەڵ پیاو مارەکردنیان لە یەکتری، وە مارە کردنی ئافرەت لە ئافرەت، وە مرۆڤ لەگەڵ ئاژەڵ دا، بەڵام لەم دوایەنەدا لە ئەنجامی بڵاوبونەوەی ئەم هەموو کارەساتانەدا ئێستا لە کۆمەڵگایی ئەمریکی بووە بەکارێکی ئاسایی تەنانەت لەگەڵ کولتووردا وا تێکەڵ دەبێت. سەرۆکی پێشووی ئەمەریکا بیل کلینتۆن بۆ ئەوەی کەسایەتی خۆی بە هێز بکات لە هەڵبژردنەکاندا تا خەڵکی زیاتر دەنگی بۆ بدەن بە ئاشکرا رایگەیاند کە لە ناو سەربازانی ئەمریکی دا رێگەی زیاتر دەکاتەوە بۆ ئارەزوە شازە سێکسیەکان وە ئەم وتارەی سەرۆکی ئەمەریکایی وا لێکرد کە سەرکەوتنێکی گەورە بە دەست بهێنێت!

خوێنەری زێدە ئازیز...

ئەم کارە سێکسیە شازانە وای لێهاتووە لە ئەمەریکادا بۆتە کێشەی نەتەوەی ئەمەریکا تەنانەت لە ناو سەربازاندا رەگی داکوتاوە بۆتە کارێکی حەتمی، بۆیە سەرۆکی وڵات باسی لەسەر دەکات پێگەی خۆی پێ بەهێز دەکات.
لە هەموو ئامارەکانی جیهاندا هاتووە کە ئەمەریکا یەکەم دەوڵەتە کە لەناو سەربازەکانیدا وە لە ناو زیندانەکانیدا کە کاری شازی سێکسی دەکرێت وە هەندێک لە کڵێساکانی ئەمەریکا بە ئاشکرا پیاو لە پیاو مارە دەکەن وە کارەکە فەرمیە! لە ویلایەتێکی وەک ماساشوتس کە لەدەستورەکەیدا هاتووە دەڵێت پیاو لە پیاو مارە دەکرێت واتا کاری یاسایی بۆ کراوە بە فەرمی ناسندویانە هەموو پێداویستی مارەکردنە کە ئامادە کراوە لە دەستوردا وەک جیابونەوە وە ئەقدی زەواج وە میراث.
ئەو ئامارانە دەری دەخەن کە دانیشتوانی ئەمەریکا بە نێرو مێ وە توشی جۆرەکانی ئارەزوی سێکسی بوون خۆی ئەدا لە پەنجا ملیۆن کەس! کە حەڤدە ملیۆنی
لە ناو هێزی سەربازی ئەمەریکادایە!

لە تازەترین ئاماردا هاتووە کە ژمارەی توشبوانی نەخۆشی ئایدز لە ئەمەریکا ملیۆنێک و سەد هەزار کەسە کە دەناڵێنن بە دەست نەخۆشی ئایدزەوە وە تا ئێستا نیو ملیۆن خەڵک مردون بەو نەخۆشیەوە بەردەوامیش تا ئێستا ساڵانە ٥٧ هەزار کەس تووش دەبن کە تەمەنی تووشبوان لە نێوان ٢٥-٥٤ ساڵییە، لەگەڵ ئەو هەموو کارەساتەدا تا ئێستا لە ئەمەریکادا کاری سێکسی شاز کارێکی رێگە پێدراوە دانیان بە ئاشکرا پیادا ناوە!

جیاوازیەکی ئەو تۆ نیە لە نێوان ئەوروپا و ئەمەریکادا وە سەربازانی ئینگلیز بە هەمان کارو فەرمانیان هەیە جیاوازی لەنێوانیدا زۆر کەمە تەنانەت لە ئەوروپادا هەموو ساڵێک کۆنگرەی بۆ دەبەسرێت لە ئەمستردام پایەختی هوڵەندا کە زیاد لە یەک ملیۆن کەس لە هەموو جیهان کۆدەبنەوە بۆ ئەو کۆنگرەیە وە لە هەموو وڵاتەکانی تردا وەک ئەڵمانیا، نەرویج، دانیمارک، سوید، نەمسا، بەلجیکا، فەرەنسا، دەیان وڵاتی تر کە خۆپیشاندان دەکرێت پیرۆزی دەدەن بە کارەکەیان وە ئەم خۆ پیشاندانە هەمیشە لە هاوینی ساڵ دا دەکرێت!

تەنانەت ئەم خەڵکەی کە ئارەزوی جۆرە لەزەتە سێکسیەکانی هەیە بەرنامەی تایبەتیدان هەیە وە هەندێک کەرەستە بەکار دێنن کە چەندەها بازاڕو دوکانیان هەیە بە ئاشکرا خەڵکی روی تێدەکەن بە تایبەت لە ئەمەریکا و ئەوروپا بەگشتی کە لە دوکانەکان دا زنجیر و حەبل و کورسی تایبەت و قامچی و دەیان کەرەسەی تر کە بەکاردەهێنرێن بۆ ئەو کارانە، وە ئەم کارانەی کە باسمان کرد هەموو لەناو سەربازانی ئەمریکیدا دەبینرێت!

ئەمە ئاکاری رەوشت بەرزی سەربازەکانی ئەمەریکایە و کە چۆن توشی نەهامەتی سەر لێشێواوی بوون گردە پیاوانی ئێمەش تازە بە تازە دەیانەوێت ببنە هاوپەیمانی خەڵکێکی کەم رەوشت، ئایا پێتان وایە هێزێکی گەورە بەو شێوەیە دامەزرابێت خێر بداتەوە بۆ دوژمنەکانیان کە ئێمەی موسوڵمانین، ئەم پرسیارە بۆ هاوپەیمانەکانیانە؟!

جیاوازیەکانی نێوان رەش پێست و سپی پێست لەگەڵ خەڵکی ئاسیا لە وڵاتی ئەمەریکایی دیموکراسی.

دەست پێکردنی دەمارگیری لە ناو سوپاو سەربازانی ئەمریکی چۆن دەستی پێکردوە لە کۆمەڵگای ئەو وڵاتەدا چۆن سەری هەڵداوە هەروا کاریگەری لە سەر سوپایی ئەمەریکا کردوە لە وڵاتە یەکگرتوەکانی ئەمەریکادا جیاوازێکی زۆر هەیە لە نێوان سپی و رەش پێست دا کە لە سەرەتا دا ئاماژەمان بۆ کرد لە دەستپێکی هێنانی ئەفریقیەکان ناونرا بە سەردەمی کۆیلە وەک مێژوو نووسەکان باسی لێوە دەکەن کە لە زۆربەی باخچە وشوێنە گشتیەکان وەیان لە زۆربەی چێشتخانەو رێستورانتەکاندا نووسرا بوو هاتنە ژوورەوەی رەش پێست و سەگ قەدەغەیە!

هەرچەندە لە دەستوری ئەمەریکادا هیچ جیاوازیەک لە نێوانی رەش و سپی پێست و جیاوازی ئاینی و رەگەزی رەت دەکاتەوە، بەڵام ئەو جیاوازیە لەم سەردەمەداو لەم سەدەی بیست و یەکەمەدا بەئاشکرا دەبینرێت کە گەڕەکی سپی پێستەکان زۆر جیاواز ترە لە رەشەکان و زانکۆی سپی پێستەکان زۆر پێشکەوتو ترە لە زانکۆی رەشەکان وە ئەم جیاوازیە بە ئاشکرا لە ناو کۆمەڵگایی ئەمەریکادا دەبینرێت وە ئەمە بۆتە هۆکاری ئەوەی کە زیاتر دەمارگیری لە نێوانیاندا زیاد ببێت. زۆربەی ئەو تاوانەی کە دەکرێت رەش پێستەکانن زیندانەکانی ئەمەریکا زۆربەی

ڕەش پێستن وە هەر ئەو هۆكارەیە وای كردوە كە ڕەش پێستەكان زیاتر بیر لە كاری نایاسایی بكەنەوە زیندانەكان بەوان پڕ بكەن كە سەرچاوەیەكی وەزارەتی داد دەڵێت لە ٨٠٪ ڕەش پێستەكان خەریكی كاری خراپەن لە كڕین و فرۆشتنی مادە سڕكەرەكان و نانەوەی ئاژاوە لە ئەمەریكادا هۆكارەكەی دەگەڕێتەوە بۆ دەمارگیری سپی پێست بۆ ڕەشەكان!

ئەگەر بیر لەم كارەی ناو كۆمەڵگایی ئەمریكی بكەینەوە، لەكاتێكدا كە سپی پێست دەمارگیر بێت بەرانبەر بەدانیشتوانی وڵاتەكەی خۆی ئایا چاوەڕوانی چی لێدەكەیت بۆ وڵاتێك كە داگیر كرابێت لە میدیاكانی خۆیەوە بە هەزاران ناو و ناتۆرە بە موسوڵمان دەنێت و جارێك ناوی دەنێت ئیرهاب و جارێک تیرۆریزم و جارێكی تر بە خەڵكێكی گێرە شێوێن و یان لەم دوایەندا ناویان ناین بە ئیسلامی نازی! لەوانەیە خەڵكانێك بڵێن ئەم زاراوانە بەس لەبەرانبەر ئیسلامیەكان بەكار دێت! بەڵام خۆ پارتی كرێكارانی كوردستان عەلمانین و چەپن لە هەمان كاتا بە دەیان ناو و ناتۆرە لەوانیش دەنێن كە فریان بە سەر ئیسلامەوە نیە یان وڵاتێكی وەک كوبا دەیان نمونەی تر.

لە كاتێكدا كە سپی پێستی ئەمریكی بە دەمارگیری و ڕەش پێستیش داخی دڵی خۆی دەڕێژێت و دەیەوێت گرێ دەرونییەكانی بكاتەوە وە هەموو ئەم بارە دەرونیانە بە سەر خەڵكی وڵاتانی داگیركراوی وەک عێراق و ئەفغانستان دەكەنەوە، ئازارو ئەشكەنجەی خەڵكی موسوڵمان دەدەن سەركردەكانی ئێمە تەنانەت توانایی ئەوەیان نیە كە بەرگریمان لێبكەن نەكو دەسەڵاتی خۆی لەق بێت نازانێت ڕۆژێک دێت نە ئەمریكی دەمێنێت نە سوپای هامان و فیرعەون دەمێنن خۆی دەمێنێتەوە لە ناو كۆمەڵگاكەی خۆیدا پاشان داوای بەزەی دەكات لە خەڵكی وڵاتی خۆی بۆ تۆ ئێستا بەزەیت بەوڵاتی خۆتا نایەتەوە لە كاتێكدا دەسەڵاتێكی تا ڕادەیەک باشت هەیە؟

(نووسەر) دەمەوێت بڵێم كە ئەمەریكا بە دەردی هیچ كەس ناخوات تەنانەت بە دەردی خۆیان ناخۆن چۆن هاوپەیمانی لەگەڵ دەبەستیت، سەیرە كە گورگ بكرێتە شوانی مەڕ!

لەگەڵ ئەوەی كە سپی پێست دەمارگیرە ڕەش پێست ڕقی لە هەموو شتێك دەبێت توشی هەموو جۆرە نەخۆشیەكی دەرونی بووە، بەڵام ئەمەریكا ڕووكارێكی باش دەدا بە كۆمەڵگاكە خۆی لە ڕووی میدیا و ڕۆژنامەوانی، ئاساییە كە وەزیری دەرەوەی وڵات یان سەرۆكەكەی ڕەش پێست بێت ئەمە تەنها ڕووكەشە یان لە هۆلیودا ڕەش پێستیک سپی پێستێك حەزی لێدەكات یان پێچەوانەكەی كە ئەمە لە ڕاستیدا تەنها ڕووكەشە بۆ سەرلێشێواندنی ڕای گشتیە، بەڵام لە ڕاستیدا ئاسمان و ڕێسمانیان نێوانە ئەم دوو ڕەگەزە. ئەمە دیموكراسیەتە نمونەیە لە جیهان دا!

لە لایەكی ترەوە باس لەوە دەكرێت كە چینی و خەڵكانی ئاسیا بەگشتی زۆر بە كەم سەیر دەكرێن بازاڕ و كوچە وكوڵانەكانیان زۆر جیاوازە هیچ خزمەت گوزاریەكیان بۆ ناكرێت تەنانەت لە ناو ئەمەریكایەكان دا بە مشكی زەرد ناویان دێنن!

پەیوەندی لەسەر بنەمای بەرژەوەندی نادروست:

ئەم باسە لایەنێكی زۆر گرنگە لە ژیانی سوپای ئەمەریكاو گەلەكەی بەگشتی، پێش ئەوەی باسێكی لایەنەكە و ئەم تەوەرەیە بكەین دەمانەوێت ئەوە بڵێین كە هەموو ئەم ژیانە لەسەر بەرژەوەندی دادەمەزرێت، بەڵام بەرژەوندي تا بەرژەوندي جیاوازە بۆنمونە بەرژەوەندی

دروستمان هەیە کە کاریگەری نەبێت لە سەر خەڵکانی تر، چونکە بەرژەوەندی نەبێت ژیان دروست نابێت تەنانەت ژن و مێردایەتی لە سەر بنەمایی بەرژەوەندی دادەمەزرێت، بەلام ئەوە بەرژەوەندی دروستە. بەرژەوەندی نادروست ئەوەیە کە کاریگەری لەسەر خەڵکی تاکە کەس و کۆمەڵگا هەبێت وەک ئەوەی کە بۆ بەرژەوەندی خۆت سەروەت و سامانی خەڵکی بەفیرۆ بدەیت، یان تۆ خاوەنی شتێک نیت لە بەر بەرژەوەندی خۆت زەوتی بکەیت ئەمە سەرەتایەکە بۆ تێگەیشتن لە چەمکی بەرژەوەندی!

ئەگەر سەیری بەرژەوەندیەکانی ئەمەریکا بکەیت لە سەر بنەمایەکی نا دروست دادەمەزرێت بەرژەوەندی ئەمەریکا کە دەست پێدەکات لەگەڵ یەهودایە بەرژەوەندی یەکەمە لە راستیدا ئەم دوو بیرو بۆچونە جیاوازن بەیەک لە رووی ئایدیا و دینەوە، بەلام چونکە ئەمریکی و سەربازەکانی پەروەردەیەکی بەرژەوەندی نا دروستن بۆیە لە سەر بنەمایی بەرژەوەندیەکان دادەمەزرێت، لای هەمووان ئاشکرایە کە ئەمەریکا زۆرینەی خەڵکەکەی مەسیحین وە ئیسرائیل یەهودیە وە مەسیحەکان پێیان وایە کە یەهودیەکان حەزرەتی مەسیحیان کوشتوە لەخاچیان داوە کە ئەمە خۆی لە راستیەوە دوورە ...(وما قتلوه، وما صلبوه، ولكن شُبهَ لهم). نە کوژراوە نە لە خاچ دراوە، بەڵکو شێوەی گۆڕاوە بەرز کراوەتەوە بۆ لای پەروەردگاری.

لە راستییدا ئەم دوو دەسەلاتە زۆر رقیان لەیەکە، بەڵکو بە درێژای مێژوو تا ئێستاش دژایەتی یەکتری دەکەن، چونکە ئێستا بەرژەوەندیان بەیەکەوەیە ئەوەتا بە ئارەزوی خۆیان لە موسوڵمانان دەکوژن وا تێمەگەن کە تا سەر لەگەڵ ئیسرائیل دەبێت کە بەرژەوەندی نەما بە بڕوای من وازی لێدێنیت ئەگەرچی پەیوەندیان لەوپەڕی تندوتۆڵیدا بیت بۆنمونە کاتێک کە بەرژەوەندی نەبوو لەگەڵ روسیای شوعی دا هیچ بەربەستێک نەبوو بۆ یارمەتی ئەفغانستان زۆر بە باشی یارمەتی دەدان تەنانەت لە هۆلیود فیلمیان لەسەر دەردەکردن تا وای لێهاتبوو کلاوێکی ئەفغانی لە ئەمەریکادا دەچوە سەد دۆلار، بەلام کاتێک بەرژەوەندی نەما لای هەمووان ئاشکرایە چۆن داگیری کرد هەر ئەو گروپە مجاهیدە بوون کە ناوی دەبردن بەلام ئێستا ئیرهابین!

لەکاتێک دا کە بەرژەوەندیان لەگەڵ سەدام دا بوو سەدام پیاوێکی ئازاو بە سەرۆکی ئومەی عەرەبی بانگیان دەکرد کاتێک کە کیمیایی رشت بە هەڵەبجەداو ئەنفالی کرد ئەمەریکا دەست خۆشی لێکرد تەنانەت لە رۆژنامەیەکی دا باسی نەکرد تەنانەت کە کۆمەڵێک لە کوردەکانی دانیشتوی ئەمەریکا ویستیان خۆ پیشاندان بکەن سەفارەتی عێراق ئەو دەمە ئاگاداری دەزگەیی فیدراڵی کردەوە کە نەهێڵن ئەوە بوو کرا، بەلام نەیان هێشت هیچ میدیایەک ببینێت! ئەوەتا کە کاریان پێی نەما سەدام بوو بە رژێمی کۆنە پەرست گۆڕی بە کۆمەڵیان زیندو کردەوە پاشان ئەو موشەکانەی کە پێ فرۆشرابوو خۆ لە ئاسمانی نە کڕی بوو بەڵکو لە رۆژ ئاوا کرا بوو، بەلام کاتێک بەرژەوەندی لەئارادایە هێلیکۆپتەری پێ دەفرۆشن لەگەڵ موشەک ئەو کات سەدام پیاوێکی ئازاو قارەمان بوو ئەی ئەو کات بۆ هاو پەیمانی کوردیان نەدەکرد ئەم پرسیارە بۆ بەرپرسانی ئێمە؟!

ئەمەریکا لە کاتی بەرژەوەندیەکانی خۆی دا ناوی زۆر جوان دەبەخشێت بە هاوپەیمانانی وەک سەعادەتی وەزیر فەخامەتی رەئیس یان سید سەفیر لەگەڵ هەموو جۆرە عیبارەتێکی جوان و باق وبریق کە کاری پێت نەما چاوەڕێی ئەوە بە پێت بڵێت تیرۆریزم و دەیان ناوی ناشرینی تر!
کەواتە بزانە کە ئەمەریکا لە سەر بەرژەوەندی خۆی کار دەکات وەک خۆیان دەڵێن یەکەم ئەمەریکا پاشان ئەمەریکا کۆتایی هەر ئەمەریکا نازانم چاوەڕوانی چین لە ئەمەریکا؟
چۆن بیسەلمێنین کە ئەمەریکایەکان وا دەکەن؟
لە راپۆرتێکی وەزارەتی سەربازی ئەمریکی بە فەرمی هاتووە کە دەڵێت بە ئاشکرا بێ هیچ پێچ و پەنایەک دەڵێت ئەشکەنجەی زیندانیانی عێراقی بدەن بۆ ئەوەی چاو ترسێن بن هەر بە گەیشتنی ئەم هەواڵە بۆ سەربازانی ئەمریکی لەلایەن جەنراڵێکی سەربازی کە ناوی (مەیجورە) ئەوە بە ئاشکرا دەڵێت کە دەبێت ئەوپەڕی سزاو ئەشکەنجەیان بدەن بۆ چاو ترسێنی خەڵکی تر هەر ئەو رۆژە وەک رۆژنامە نووسێکی ئەمریکی خۆی دەڵێت کە بەناوی سیخوڕیەوە منیان نارد بۆ عێراق هەوڵەکەیان بە فەرمی دا بە من کە ناوی (أنطونیو تَجوبا) خۆی راپۆرتێکی نووسیەوە دەڵێت: کۆمەڵێک لە زیندانییەکانیان هێنا جلی و بەرگی ئافرەتێدان لە بەر کردن پاشان دەستیان کرد بە لێدانیان و جلو بەرگیان لە بەردا دڕاندان وە بە رەسمی فتۆ گرافی گیراو پاشان بە ڤیدیۆ گیراوە کە لە فیلمێکی ئەمریکیدا بەشێکی دانراوە کە ئێستا فیلمەکە لە بازاڕیدا بڵاوە وە لە ئینتەرنێت لە بەشی یوتوب دابەزێنراوە ئەمە ناوی فیلمەکەیە: (Valley of the wolves Iraq)،.
war without Rules
کە دەیبینیت دڵت ژان دەکات بۆ ئەو موسوڵمانانە، چ جایی ئەوەی کە موسوڵمان خۆی دڵی پڕ لە نوری ئیمانە، وە لە پاشاندا خێزانی کەسێکیان دێنن کە ناوی (م..س..دلێمیە) خێزانی مامۆستایە لە قوتابخانەیەکی ناوچەکە ناوی (س..آ..) کە بە چوار سەربازی ئەمریکی لە بەرچاوی مێردەکەی لەگەڵیدا رادەبوێرن تا کەسێکیان لە کاتی سێکس دا دەست دەخاتە بینی و دەیخنکێنێت و پاشان سەربازیکیان بە مردووی هەر لە بەرچاوی مێردەکەی لەگەڵ لاشەکەیدا رادەبوێرێت پاشان شەهوەتی خۆی ئەدا لە دەموچاوی مێردی ژنەکە کە بەسراوەتەوە لە کۆتایدا بە پێکەنینەوە دەڕۆن وەک (آنطونیو) دەڵێت: ویستم هەواڵی مێردی ئافرەتە مردوەکە بزانم لە دوای دوو رۆژ لە بەندیخانە گیانی دەرچوو بوو!
ئەنطۆنیو دەڵێت: زانیان کە من زۆر بەوە نارەحەت بووم گەڕامەوە، بەڵام سی.ئای.ئەی هاتە سەرم لەگەڵ خودی شەخسی میجور کە ئاگاداریان کردمەوە باسی ئەو کارەساتە نەکەم منیش رام کرد و دامە رۆژنامەیەکی فەرەنسی بۆیان بڵاو کردمەوە، بۆ زانیاری زیاتر ئەنطۆنیو خۆی یەهودیە لە دەزگەیی مۆسادی ئیسرائیلی کار دەکات پاشان شیکاریەک دەدەین لەسەری کە چۆن بە شوێنیدا دەگەڕێن وە بۆ ئەم کارەی کرد لە بەر خاتری موسوڵمانان نەبوو، بەڵکو دوای دەردەکەوێت کە کارێکی سیاسی لە پشتەوەبوو لەلایەن مۆسادە بۆیە بە شوێنیدا دەگەڕێن لە لایەن (C I A).
خوێنەری ئازیز بەلاتەوە سەیر نەبێت کۆمەڵگایەک خۆی پڕبێت لە کاری سێکسی شاز و هەموو ئینحرافاتێک چاوەڕوانی چی لێدەکەیت؟

هەمووان بە چاوی خۆتان بینیتان چۆن ئازاری زیندانیانی ئەوبوغرێبیان دا زۆر لە سەر ئەمەیان نارۆین هەموولایەک کەم تا زۆر ئەوەمان بینی بەڵام با بپرسین کێ ئاشکرای کرد ئەو کارە لە سەر دەستی کێ ئاشکرا بوو؟
با بپرسین بۆ لەو کات و زەمەنەدا ئەو وێنانە بڵاو کرانەوە؟
نهێنی چی بوو کە لەو کات و ساتە دا بڵاو کرایەوە؟
هۆکار چی بوو کە ئەو کارە نارەوشتیە کە بەو شێوەیە بڵاو کرایەوە بە بەرچاوی هەموو سەرکردەکانی ئەمەریکاوە، ئەرگەچی پێیان خۆش بوو یان ناخۆش بووبێت کە بەو شێوە سەربازانی سوپای ئەمەریکا ئەشکەنجەیەکی نامرۆڤانەی ئەو زیندانیانەیان دا زۆر دوور بوو لە ئاکاری مرۆڤایەتی!
لە دوو خاڵ بە دەر نییە ..
یەکەم: پێم وایە دەسەڵاتی ئەمریکی ویستی پەیامی ئەوە بدات بە خەڵکی عێراق و ئوممەتی ئیسلامی کە ئیتر ئێوە لاوازن توانای هەموو کارێکمان هەیە بەسەرتان دا سەرشۆڕ و زەلیلتان دەکەین تا نەتوانن لە ئاستمان دا دەنگ بەرز بکەنەوە وە لە هەمان کاتدا بەرز کردنەوەی رۆحی مەعنەوەی سەربازانی ئەمریکی بوو تا پەیام بدات بەوان بڵێت هەموو شتێک کۆنترۆڵە خۆمان دەسەڵاتی تەواوەتیمان هەیە، ئەمە لە کاتێکدایە کە شۆڕشێکی وەک شاری فەلوجە سەری هەڵدا وە حەوت سەد شۆڕشگێری موسوڵمان کوژران وە زۆرێک لە سەربازانی ئەمریکی کوژراو بێجگە لەو هەموو زەرەرە مادیانەی کە ئەمەریکا کردی، کە ئەمە خاڵی یەکەمە لە سایکۆلۆژی ئەمریکی.
وە لەهەمان کاتدا پەیامێکە بۆ وڵاتانی دراوسێ بۆ داهاتوو کە ئەگەر بەرهەڵستی ئەمەریکا بکەن ئەوە ئاکامەکەیەتی!
دووەم: کە ئەم خاڵەیان راست تر و نزیکتر بێت وەک کاری سیاسی سروشتی ئەو خەڵکی کە بەیەکەوە کار دەکەن دژی موسوڵمانان، چونکە ئەمەی کە بڵاو کراوە ئیدارەی بۆش زۆر بێ ئاگا بوون لە بڵاو کردنەوەی ئەو وێنانە، چونکە رامستفێڵد-ی سەر شۆڕ کرد و وازی هێنا دوای ئەو کارەساتە وە سەرنجێک بدەین کە بە چەند مانگێک رامستفێڵد وتی: نامانەوێت دەوڵەتێک بۆ جولەکە دابمەزرێنین پاشان ببێتە دوژمنی مەسیحیەکان کە رامستفێڵد خۆی لە پارێزگارە توند رەوەکانە دوابەدوای ئەم وتەی جولەکە لە ئەمەریکاو ئیسرائیل زۆر دڵگران بوون ئەوە رەخنە گیرا لە بۆش و ئیدارەکەی وە لە هەموو سەرنج راکێشتر ئەوە بوو ئەو وێنانە لە کەناڵێکی (سی.بی.ئس) ئەمریکی بڵاو کراوە کە سەد لە سەد یەهودیە وە لە رۆژنامەی (واشنطن پۆست) بڵاو کرایەوە ئەویش سەد لە سەد هەر یەهودیە وە لە بەریتانیا لە رۆژنامەی (دیەلی میرور) کە ئەمەیش کۆنترۆڵی تەواوی لە دەست یەهودیەکانە وە هەر لەو کات و ساتە بوو کە ئاژانسی هەواڵی فەرەنسا بڵاوی کردوە لە رێگەیی ئەنطۆنیۆ لە فەرەنسادا کە پێشتر لە سەرەوە ئاماژەمان پێکرد کە هەموو یەهودی بوون!
دەبێت ئەوە بزانرێت کە لە ٥٠٪ راگەیاندنەکانی ئەمەریکاو بەریتانیا یەهودین وە دوو کەناڵی گەورەی جیهان (رویتر - أسوشيتد برس) کە سەد لە سەد یەهودین.
بۆ یەهود ئەم کارەی کرد لەو کات و ساتەدا؟

ئامانج یان چی بوو لەو كارە؟
هۆكاری یەكەم ئەوە بوو كە كاتی هەڵبژاردنەكانی ئەمەریكا بوو بۆ ئەوەی پارێزگارە توندڕەوەكان سەرشۆڕكەن كە دارو دەستەی بۆشن پاشان كار ئاسانی بۆ دیمكراسیەكان بكەن وە لە هەمووی گرنگتر ئەوە بوو یەهود ویستی سەرنجی رای گشتی جیهان بەلای عێراق رابكێشێت پاشان فەڵەستین لە یاد بكرێت وە تا بەو وێنانە جیهانی ئیسلامی سەرقاڵ بكات، وە ئەو سەردەمە زۆر كاری چەپەڵی كرد خۆی گەیاندە مەبەست بێگومان ئەوەی یەهود دەیكات زۆرلە داگیركردنی ئەفغانستان گەورە ترە و هەرگیزاو هەرگیز لە عێراق ناكرێت!
چونكە بەو وێنانە ویستی ئەمەریكا رسوا بكات تا كارە بۆگەنەكانی خۆی لە یاد بكرێت وەك تیرۆر كردنی شێخ ئەحمەد یاسین و دەیان موسوڵمانی تر كە تیرۆری كردن وە گەورەتر نیە لەوەی كە كردی بەرانبەر بە رەفەح و غەزە و ضفەی غەربی ئەو وێنانەی ئەبوو غرێب!
لە هەمان كاتدا تۆنی بلێر رەخنەی گرت لە ئیسرائیل كە گوایە زۆر زیاد لە خۆی پێی راكێشاوە وە بە دوای ئەو وتانەی بلێر بە چەند رۆژێک لە كەناڵی (بی.بی.سی) كە سەد لە سەد یەهویە كێشەی بەصرە و سوپای بەریتانیا خستە روو هەر ئەوە بوو دوا بەدوای ئەوە تۆنی بلێر چوو بۆ ئیسرائیل بە ئاشكرا داوای لێبوردنی كرد بۆ ئەوەی زیاتر ئەو كارە نارەوشتێدانەی سوپایی بەریتانیا نەخەنە روو!
كەواتە ئەو وێنانە تەنها یەهود سوودی لێوەرگرت، بەڵام ئێمە كە سەیری وێنەكانمان كرد هیچمان پێنەكرا وەک موسوڵمان تا بتوانین بەلای كەمەوە ئەمەریكای پێ رسوا بكەین تا ئەو هاوكێشە قیزەونەی ئەمەریكا و یەهود شی بكەینەوە كەچی دەسەڵات دارانی ئێمە بە داخەوە تازە بەتازە خەریكی هاوپەیمانی لەگەڵ ئەمەریكاو ئیسرائیلن تەنانەت لە بیریان چوو سەركردەیەكی وەک ئۆج ئالان بە دەستی سەرانی ئیسرائیل درا بە دەستی میتی توركی!لە راستییدا ئەم پەیامە بۆ خەڵكی كوردستان و سەركردەكانە بەتایبەتی .
ئەم مێژوە خۆی دووبارە كردەوە، هەردوو وڵات هاوشێوەی یەک سەریان هەڵداوە.

بگەڕێینەوە بۆ لای مێژوو بزانین چی ترمان بۆ باس دەكات:
لەو دەمەدا كە موسوڵمانان لاواز بوون خاچ پەرستان هەروا بە ئاسانی وازیان نەهێنا لە مووسڵمانان بۆیە بە هەلیان زانی كە جەنگیز خان هان بدەن بۆ شەڕ كردن لەگەڵ موسوڵمانان، هەموو كات لە مێژوویشدا ئەومان بۆ دەركەوتووە كە دوژمانانی یەک لە دژی موسوڵمانان هەمیشە یەک دەگرن ئەوەتا لەسەردەمی فارس و رۆمدا بە درێژی مێژوو شەڕیان كرد لەگەڵ یەكتریدا، بەڵام كە رووبەڕووی موسوڵمان بوونەوە یەكیان گرت، مەسحیەكان و یەهودیەكان بە درێژای مێژوو ناكۆک بوون ئەوەتا وەک لە باسی ئەمەریكاد ا ئاماژەمان بۆ كردوە هەمیشە یەک دەگرن، یاخود ئەمەریكاو روسیا ئەوانیش هەمیشە ناكۆكیان بووە كە دژی موسوڵمان دەبن هەردووكیان یەک دەگرن، بۆ ئەم مەبستە بە درێژایی دوانزە هەزار كیلۆمەتر خەڵكیان نارد بۆلای تیمۆجین جەنگیز خان هانیان دا بۆ روخاندنی خیلافەتی عەباسی و داگیر كردنی وڵاتی

موسوڵمانان، ئامادەی خۆیان بۆ دەربڕی بە هەموو شێوەیەک کا هاوكاری بكەن، هەردوولا دژی موسوڵمانان بجەنگن!
بە هەر حاڵ بیریان لەوە كردەوە تەتار كە دەست بكەن بە داگیر كردنی وڵاتی موسوڵمانان تا دەگەنە خیلافەتی عەباسی بۆ داگیر كردنی بەغداد. جنگیز خان بیری كردەوە كە سەرەتا بۆ گرتنی بەغداد پێویستە بچێتە ناو وڵاتی ئەفغانستان و ئۆزباكستان. ئەمەریكا پێش گرتنی عێراق هەمان كاری كرد لەسەرەتادا بنكەی سەربازی لە ئۆزباكستان داناو پاشان چوو ئەفغانی داگیر كرد!
بۆیە جەنگیزخان ئەو كارەی كرد لەبەر ئەوەی نێوانی چین بۆ عێراق ڕێگەیەكی دوورو درێژە پێویستە بۆ ئەو سوپایەی كە دەیخاتە ڕێ بۆ عێراق هەموو كەلوپەل و پێداویستیەكیانی پێبگەیەنێت، لای هەمووان ئاشكرایە، كە ئەو ناوچانە زۆر سەروەتمەندە و خێرو بەرەكەتی كشتوكاڵی و سەروەتی ئاژەڵی تێدایە، تاكتیكێك بوو كە جەنگیز خان كردی سەرەتا باسی گرتنی عێراقی نەكرد، چونكە ئەگەر لەسەرەتاوە ستراتیژی خۆی ئاشكرا بكردایە هەموو موسوڵمانان لە ڕوویدا دەوستانەوە، بۆیە سەرەتا بیری لەوە كردەوە كە جێگەكان بەدوای یەكدا داگیر بكات لە ڕۆژهەڵاتی خاكی موسوڵمانان دەست پێبكات كە دەوڵەتی خەوارزمی دەكرد، وە ئەو دەوڵەتە زۆر گرنگ بوو كەزۆربەی وڵاتانی ئیسلامی ئێستای لەبەر دەستا بوو فەرمانرەوای دەكرد وەك ئەفغانستان، ئۆزباكستان، طاجیكستان، پاكستان، توركمەنستان، كازاخستان، قرقیزستان وبەشێكی وڵاتی ئێران.
جەنگیزخان لەگەڵ دەوڵەتی خەواریزمیدا پەیماننامەیەكیان مۆر كردبوو، لەگەڵ سەرۆكی ئەودەوڵەتە كە ناوی محمدی كوڕی خەواریزم شا لەسەر ئەوەی كە سەروەری وڵاتی یەكتر بپارێزن دراوسێتی یەكتری بپارێزن سنوری یەكتری نەبەزێنن،لای هەمووان ئاشكرایە جەنگیزخان هیچ بایەخێكی نەدا بەو پەیماننامەیە كە لە نێوانیاندا هەبوو، بۆیە بەدوای بەهانیەک دەگەڕا تاشەڕی پێبكات دوای لەبەرچاوی ڕای گشتی خەتا لە سەر ملی خۆی لابات وەک شەڕەكانی ئەمڕۆ كە دەكرێت. بۆیە بیری كردەوە كە كۆمەڵێك لە بازرگانەكانی مەنگۆلیای نارد بۆ ناوچەكانی دەوڵەتی خەواریزمی بۆ كڕینی شتومەک، پاشان هەر خۆی چەند كەسێكی دروست كرد بۆ ئەوەی ئاگاداری دەزگەیی ئاسایشی ئەو دەمەی دەوڵەتی خەواریزمی بكاتەوە كە ئەمانە دزو جاسوسن، تا لە كۆتێدایدا ئەوان زۆربەیان لە سێدارە دران و زیندانی كران، ئەمە بووە هۆكاری دەستپێكی شەڕ لەو سەردەمەدا، جەنگیزخان داوای بكوژانی ئەو بازرگانەنی كرد كە گوایە بە بێتاوان كوژراون دەبێت خۆی جەنگیزخان دادگایان بكات، دەوڵەتی خەواریزمیش بەوە ڕازی نەبوو وتی چۆن خەڵكی موسوڵمان دەدرێت بە دادگای بێباوەڕان ئەوە سەروەری دەسەڵاتی ئیسلام پێشل دەكات ڕازی نەبوون بەو داوایەی جەنگیز خان تا شەڕ دەستی پێ كرد. ئەمەریكاش وەک جەنگیز خان بەدوای بەهانە دەگەڕا تا كو یانزەی سێپتەمبەر ڕوویدا تا هاتە وڵاتی ئەفغانستان، ئەوە بوو پروپاگەندەی تیرۆری عالەمی دەستی پێ كرد بۆ ئەوەی برەوبدات بەشەڕەكەی، داوای كرد لە تاڵیبان كە ئوسامە بن لادن تەسلیم بە ئەمەریكا بكات تالیبان بەمە ڕازی نەبوو وتی چۆن موسوڵمان دەدرێتە دادگای بێباوەڕان خۆم دادگام هەیە، ئەوە بوو جەنگی ئەفغانستان دەستی پێ كرد.

هێرشی تەتار بۆ ناوچەی موسوڵمانان

جەنگیزخان بە سوپایەکی زۆرە هات بەرەو خاکی خەواریزمی، محمد خەواریزم شا سوپای کۆکردەوە بەرەو رووی یەک بوونەوە لە جێگەیەک، کە لەسەروی رووباری جەیحون بوو، کە ئێستا ناسراوە بەڕوباری سەرداری کە دەکەوێتە وڵاتی کازاخستان، کە جەنگەکە چوار رۆژ لەسەر یەک بەردەوام بوو وە زۆر لە هەردوولایان کوژرا، تەنها لەو شەڕەدا بیست هەزار موسوڵمان شەهید بوون، وە زۆر زیاتر لەو ژمارەیە لە تەتار کوژران. جەنگەکە بە هۆکاری سوپایی بێ شوماری تەتاری ناچار محمد خەواریزم شا گەڕاوە دواوە، بۆ ئەوەی زیاتر ناو وڵاتەکەی خۆی قایم بکات و بچێتە ناو قەڵاو دیواری شارەکان بە هێز بکات، وە ئەم پێک داکێشانە لە ساڵی.٦١٦ کۆچی بوو.

لە پاشان محەمەد خەواریزم شا زیاتر سەر قاڵ بوو بە کۆکردنەوەی سوپا لە چواردەوری وڵاتەکەیدا، وە لە پێش دا ئاماژەمان بۆ کرد کە دەوڵەتی خەواریزمی لەگەڵ خیلافەتی عەباسی کێشەی هەبوو و نەیدەتوانی داوای سوپا لەو بکات، لەهەمان کاتدا کێشەو بەربەرەکانی هەبوو لەگەڵ وڵاتی غوریەکان لە هیندستان، هەمیشە لەگەڵ سەلاجیقەکانیش شەڕی بوو، کەواتە بەتەواوەتی دابڕا بوو لە جیهانی ئیسلامی، کەس یارمەتی نەئەدا، بۆیە ناچار دەبوو خۆی بەرەنگاری ئەو جەنگە بێتەوە.

تاڵیبان و کێشەی شەڕکردنی لەگەڵ ئەمەریکادا:

تاڵیبانیش راستە خەڵکێکی دیندار و ئیمارەتێکی ئیسلامیان دامەزراند بوو، ئەوانیش وەک دەوڵەتی خەواریزمی بە تەواوەتی دابڕا بوون لە هەموو جیهان بەتایبەت لەگەڵ جیهانی ئیسلامی دا، بۆ نمونە هیچ پەیوەندی بە ئێرانەوە نەمابوو وەک دیپلۆماسیەت، هیچ پەیوەندی بە پاکستانەوە نەمابوو، بەڵکو پاکستانی بە دوژمنی سەرسەختی خۆی دەزانی. لەگەڵ وڵاتی هیندستان وچین دا لەسەر تەقاندنەوەی پەیکەری بوزا بە تەواوەتی نێوانیان تێکچوو بوو، بۆیە تاڵیبانیش لە هەمووڵاکان دابڕابوو هیچ پەیوەندی دیپلۆماسی پەیوەندی دەرەکی نەما بوو، بۆیە دەبوو ئەویش بە تەنها رووبەڕووی ئەمەریکا بێتەوە بە تەکنەلۆجیا سەربازیە بەهێزەی ئەمەریکا! (نووسەر) بە بۆچونی من نە سەرکەوتنی ئەمەریکا بە هۆکاری هێزی بوو، نە سەرکەوتنی تەتاریش بە هۆکاری زۆری سوپاکەیی و باشی چەکی سوپاکەی بوو، بەڵکو بە هۆکاری پارچە پارچەی موسوڵمانان بوون کە هەردووکیان لە دوو قۆناغی مێژوویدا سەرکەوتن خوای گەورەیش دەفەرموێت: ولا تنازعوا فتفشلوا وتذهب ريحكم واصبرو، إن الله مع الصابرين.

دەبینین لە هەردوو مێژوەکەدا ماویەك لە پشوو روودەدات لە نێوانی تەتارو ئەمەریکادا موسوڵمان چۆن دەکەونە گیانی یەکتری و یەکتر لە ناو دەبەن، هەریەکەیان بۆ ئەوەی خۆی نزیک بکاتەوە چۆن دەبنە پیاو و کاسەلێسی تەتار و ئەمەریکا، هەرکەسیش ئەمە سیفاتی بێت گومانی تێدا نیە کەسەرکەوتن بەدەست ناهێنێت.

جەنگیزخان -نەعلەتی خوای لێ بێت- چی کرد؟

کە زانی سوپایی خەواریزمی کشاوەتە دواوە خێرا هەموو خاکی ئۆزبەکستانی بەزاند چووە ناو شاری بوخارا کە شاری زانای پایە بەر ئیمامی بوخاریە، هەر لەساڵی ٦١٦ کۆچی کە چووە ناو شاری بوخارا لەسەرەتاوە ئەمانێکی درۆزنانەی دا بە خەڵکی ئەو شارە کە چەکی پێ دانان هەموو شارەکەی وێران کرد پاشان زۆربەی پیاوەکانی کوشت، ئافرەتاکانی وەک جاریە برد بۆ خۆی لە بەر چاوی هاوسەرو باوکەکانیان بە ئاشکرا لەگەڵیان رایان دەبوارد[٨٧]. هەموو خەڵکی شارەکە شەهید کران، ئەوەی کە ئاڵای جیهادی بەرز کردبووەوە، ئەو شارە بە تەواوەتی خاپور کرا، هەرچی پیاو چاکیش بوو هەمووی تێداچوون.

پێغەمبەری ئازیزمان ﷺ دەفەرموێت: کە زەینەبی کچی جەحش پرسیاری لێ کرد، ئایا پیاو چاکان لە ناو دەبات خوای گەورە؟ سەروەرمان ﷺ فەرموی: ئەگەر خراپە کاری و پیسی زۆر بێت بەڵێ؛ خوای گەورە ئەوانیش لە ناو دەبات[٨٨].

گومانی تێدا نیە کە پیسی زۆر بووە لە وڵاتی موسوڵمانان خوای گەورە رەحممان پێ بکات لە ناومان نەبات بەو دەردە، ئەگەر سەرنج بدەین چەندێک لە ئومەتی ئیسلامی چەکی جیهادیان هەڵگرتوە ئاڵای جیهادیانن بە بەرزی راگرتووە؟

یاخود روژانە موسوڵمانان چەندە لە ناو خۆیاندا خەریکی کاری خراپەکاری و پاشقول لەیەک گرتنن بۆ ئەوەی خۆی سەر بکەوێت؟

ئەی چەند لە موسوڵمانان بە قورئان و سونەت کار ناکەن فەرمانی خوا و پێغەمبەرەکەیان ﷺ خستۆتە لاوە بە بەرنامەی سەردەم کار دەکەن؟ ئەمانە هەمووی پیسی موسوڵمانە، کەپیسی زۆر بوو گومانی تێدانیە لە ناوچون دەست پێ دەکات. بەو شێوە لە ساڵی ٦١٦کۆچی شاری بوخارا لە ناوچوو، وە ساڵی ٢٠٠٠ زاینیدا گەورەترین سەربازگەی ئەمریکی لە بوخارا کرایەوە واتا ئۆزبکستانی ئێستا! پێ دەخینە ناو ساڵی ٦١٧ کۆچی و إنا لله، وإنا إليه راجعون، کە ئەم ساڵە بە نەهامەتی ترین ساڵی ناو موسوڵمانان لە سەردەمەدا دادەنرێت واتا لە سەردەمی پێغەمبەری خواوە صلى الله عليه وسلم تا ساڵی ٦١٧ کۆچی!

تەتار لەو ساڵەدا ئەستێرەی بەرەو ئاسمان کشاو توانی زۆربەی وڵاتانی ئیسلامی داگیر بکات، وەکاری وا بکات کە مێشک بە خەیاڵیدا نەهاتووە ئەوەندە کوشتاری کرد کە موسوڵمانان وایان

---

[٨٧] ئبین کثیر ئەم بە سەرهاتەمان بۆ دەگێڕێتەوە و دەڵێت: فقتلوا من أهلها خلقاً لا يعلمهم إلا الله عز وجل، وأسروا الذريه والنساء، وفعلوا مع النساء الفواحش في حضره أهليهن! فمن المسلمين من قاتل دون حريمه حتى قتل، ومنهم من أسر فعذب بأنواع العذاب، ثم أشعلت التتار النار في دور بخارى ومدارسها ومساجدها، فاحترقت المدينه حتى صارت خاويه على عروشها!، انتهى كلام ابن كثير.. ولا حول لا قوه إلا بالله.

[٨٨] روى البخاری ومسلم عن أم المؤمنين زينب بنت جحش رضي الله عنها أنها سألت رسول الله ﷺ: يا رسول أنهلک وفينا الصالحون؟ قال: نعم، إذا كثر الخبث.

دەزانی قیامەت نزیکە چاوەڕوانی ئیمامی مەهدیان دەکرد. لەو شارانەی کە هەموو خەڵکەکەی کوشت شارەکەیشی لە ناو برد وەک بوخارای بەسەردا هێنان بریتی بوون لە سەمەرقەند، ئۆرجندە، مازندەران، رەی، قەزوین، بەڵخ، نیشابور، طاڵەقان وە زۆری تر لە شارەکانی تری دەوڵەتی خەواریزم، بۆ نمونە لە شارێکی گەورەی وەک مەڕو کە زیاد لە حەوسەد هەزار ئافرەت و پیاوی موسوڵمانی تێدا کوشت!

بە داخەوە یەک دەسەڵاتدار لەو سەردەمەدا لە دەسەڵاتدارانی موسوڵمان سوپایان ئامادە نەکرد بۆ ئەو کارەی کە روویدا هەموو پارەچە زەویکی بچووکیان بۆ خۆیان دانابوو کە دەسەڵاتی خۆیان تێدا فەرمان رەوای دەکرد عەلەمێکیان بەرز کردبووەوە ناویان نابوو دەوڵەت یان ئیمارەت، نەیاندەزانی وا شەڕ نزیک بۆتەوە لە خۆشیان ئەوەی کە بەسەر بوخارا و سەمەرقەند هاتووە بەسەر ئەوانیش دێت بەم نزیکانە.

با بێینەوە بۆ ساڵی ٢٠٠١ کاتیک کە ئەمەریکا وڵاتی ئەفغانستانی داگیر کرد لە ماوەی ساڵێکدا لە خەڵکی موسوڵمانی ئەفغانستان ملیۆنێک و سێ سەدو حەفتاو پێنج هەزاریان لێ کوژرا بە ناوی ئازادی و دیموکراسی و مافی مرۆڤ وە ئەم ئامارە مافی مرۆڤ ئاشکرای کردووە!

بێجگە لە کاول کردنی شارەکانی وەک گەزنە، کابول، باکووری کندوز، ناوچەکانی قەندهار..هتد کام لە دەوڵەتی موسوڵمان هاوڕێی کرد وا مەکەن لەو وڵاتە مەنکوبە هەژارە کام لە کاربەدەستانی موسوڵمانان هەڵیاندایە لەسەر خەڵکی بی دیفاعی ئەفغان، کام سوپا کەوتە رێ بۆ یارمەتی ئەفغان؟ هەموو لە کاربەدەستانی وڵاتانی ئیسلام بۆ مانەوەی کورسی خۆیان هیچیان نەوت تەنانەت هەندێکیان هاوپەیمان بوون لەگەڵ ئەمەریکادا!

جەنگیز خان سوودی لە باکووری ئەفغانستان وەرگرت بۆ ئەوەی رێبەری سوپای تەتار بکات بەیەکەوە هاو پەیمان بوون بۆ گرتنی شاری کابولی ئەو سەردەمە لەساڵی ٦١٧ کۆچی.

لە ساڵی ٢٠٠١ بە هەمان شێوە ئەمەریکا سوودی وەرگرت لە خەڵکی باکووری ئەفغانستان بۆ گرتنی شاری کابول، چونکە ئەو شارە چوار دەوری بە شاخ رازاوەتەوە ئەگەر رێبەری باش نەبێت دوژمن زۆر ئاستەمە بتوانێت بچێتە ناوی، بۆیە ئەمەریکا هەمان سیاسەتی جەنگیزخانی دووبارە کردەوە، بۆیە خەڵکی دەڵێت مێژوو خۆی دووبارە دەکاتەوە.

سەرکردەی ئەو دەمەی خەواریزم خۆی و ماڵو منداڵی رایان کرد شار بەشار تا لە دورگەی قەزوین گیانی دەرچوو کە خاوەنی ئەو هەموو سەروەت و موڵکە بوو، لە دوورگەیەکدا بە تەنها گیانی دەرچوو کەس نەبوو بیشارێتەوە، خۆ دەیتوانی لەخاکی جیهادا بەسەر بەرزی بمێنێتەوە ئەگەر بکوژرێت هەر سەر بەرزیە، خۆ مردن دەبێتە میوانی جەستەی هەموومان کەس ناتوانێت لە مردن رابکات. أينما تكونوا يدرككم الموت، ولو كنتم في بروج مشيده..

پاشان با بپرسین ئەی ئومەتی موسوڵمان لە کوێن؟

ئەی ئەو هەموو گەلە موسوڵمانە چۆتە کوێ؟

هەست ناکەن کە ئەوە زۆر سەر شۆڕیە بۆ گەلی موسوڵمان؟

کە ئەمانە روویدا لەو سەردەمەدا خەڵکی توشی (وەهن) بوون ترسنۆک هەموو دەیان وت بابە کێ دەتوانێت رووبەڕووی تەتار بێتەوە!

هەموو شارەکان چاوەڕانی مردنیان دەکرد یەک شار روبەڕووی دوژمن نەدەوەستاوە تا تەتار داگیری دەکردن.
لە جیهانی ئێستاماندا هەر هەمان قسەیە دووبارە دەبێتەوە دەڵێن کێ دەتوانێت ئەمەریکایەک بەو گەورەییە بڕوخێنێت، یاخود رووبەڕوی بوەستێتەوە. ئەمەریکایەک کە هەموو جیهان چاوەڕوانی دەستی ئەوە کێ دەتوانێت بەرهەڵستی بکات، هەر هەمان وتەی سەدەکانی حەوتەمی کۆچیە دووبارە دەبێتەوە کە بەرانبەر تەتار دەیانکرد.
لێرەدا جێگەی خۆیەتی کە فەرمودەیەکی پێغەمبەر ﷺ ئاماژە پێ بکەم کە باس لە حاڵ و گوزەرانی ئەو سەردەمەو ئێستامان دەکات[٨٩].
تێگەیشتن لە ناوەرۆکی ئەم فەرمودەیەی پێغەمبەری خوا ﷺ کە هەروەک عون المبعود داهاتووە لە شەرحی سنن ابی داود واتا هەرکەسێک هەڵدەسێت لە بەشی ئەم ئومە ئیسلامیە دەخوات کاتێک کە پێغەمبەری خوا ﷺ ئەم وشەیەی درکاند هەوەڵەکانی ترسان وتیان ئەی پێغەمبەری خوا ﷺ ئەوە لە کەمیمانە ئەو زەمەنە دێت موسوڵمانان ئەوەندە کەمن پێغەمبەری خوا ﷺ فەرموی: نەخێر؛ بەڵکو ئێوە زۆرن هەروەک ئێستا کە ملیاردێک و حەوت سەد ملیۆنن، بەڵام هیچ ئەرزشێکتان نییە وەکو کەفی سەر دەریا وان بۆیە هەرکەس هەڵدەستێت بە ئارەزوی خۆی لەم ئومەتی ئیسلامیە دەخوات خۆ ئەگەر بەیەک بێت بەرەو باشوورتان دەبات وە بایەکی باکووری بەرەو باکوور رێگەتان پێ دەبڕێت وە هەروەها بەردەوام دەفەرموێت: ئەو پێغەمبەرە ئازیزە ﷺ کە ئەو سەردەمە هاتە پێشەوە ئێوە هیچ بەهێزیەک و توانایەکتان نامێنێ وە گەورەیتان لە دڵی دوژمنانتان دا دادەماڵرێت واتا بە ترسنۆکی تەماشا دەکرێن. هاوەڵەکانی پێغەمبەری خوا ﷺ پرسیان ترسنۆکی مەبەستت چییە ئەی پێغەمبەری خوا ﷺ؟ پێغەمبەری خوا ﷺ فەرموی: واتا هیچ کەرامەتێک و هیچ شەخسیەتێکتان نییە لەلای دوژمنانتان زۆر بەلاوازی و سەرشۆڕی سەیر دەکرێن واتا لاوازی لە دڵ و دەرونتان دا دروست دەبێ ئەی موسوڵمانان، وە پاشان دەست نیشانی نەخۆشیەکەمان بەتەواوەتی بۆ دەکات و دەفەرموێت: هۆکارەکانی ئەوەیە کە ئێوە جیهانتان زۆر خۆش دەوێت و زۆر رقیشتان لە مردن دەبێتەوە لە مردن دەترسن.
جا خوێنەری ئازیز هەرکاتێک جیهان شوێنی خۆی گرت لە ناو دڵماندا وە ترسیشمان لە مردن بوو لە پێناوی خوای گەورەدا، دڵنیا بن لەوەی کە رۆژهەڵات و رۆژئاوا بە گشتی گاڵتەمان پێ دەکەن وە یاری بە هەست و سۆزمان دەکەن..

[٨٩] روى أبو داود عن ثوبان رضي الله عنه قال: قال رسول الله صلى الله عليه وسلم: يوشك الأمم أن تداعي عليكم كما تداعي الأكله إلى قصعتها، فقال قائل: ومن قله نحن يومئذ؟ قال: بل أنتم يومئذ كثير، ولكنكم غثاء كغثاء السيل، ولينزعن الله من صدور عدوكم المهابه منكم، وليقذفن الله في قلوبكم الوهن، فقال قائل: يا رسول الله، وما الوهن؟ قال: حب الدنيا وكراهيه الموت.

لەبەر ئەوەی سونەتێکی خوای گەورەیە هەرکاتێک مرۆڤ لە مردن ترسا لە پێناوی خوای گەورەدا، ئەوە خوای گەورە کەسایەتی موسوڵمانان ناپارێزێت وە بێ هەیبەتیدان دەکات لەدڵی دوژمنانیان دا.

نمونەیەکی بەرچاو تر،کە کاتێک کە موسوڵمانان لە جەنگی ئوحودا سەرکەوتن بەسەر بێ باوەڕەکاندا لەبەر ئەوەی دنیایان لەدڵ دا نەبوو وەک خوای گەورە دەفەرموێت: (وَلَقَدْ صَدَقَكُمُ اللهُ وَعْدَهُ إِذْ تَحُسُّونَهُمْ بِإِذْنِه) آل عمران ١٥٢. واتە: (خوا بەڵێنی بە ئێوە داو بەجێی هێنا لە کاتێکدا کە بەفەرمانی خوا کارتان دەکرد).

کە لەسەرەتای جەنگەکەدا موسوڵمانان لەبەرخاتری خوای گەورە جەنگان، بەڵام کە زانیان بێ باوەڕەکان دۆڕان و بەرەو جیهانی خۆیان ڕۆشتن. سەرۆکی الرماە عبداللە ی کوڕی جوبەیر -خوا لێی رازی بێت- دڵی جوڵا بۆ دەسکەوت و غەنیمەت هاواری کرد دەسکەوت، دەسکەوت ئیتر جێگەی خۆیان جێهێشت و لە پێناوی دنیادا کەوتنە کۆکردنەوەی شت و مەک بۆیە خوای گەورە دوای دەست نیشانی نەخۆشیەکەیان بۆ دە کات (مِنْكُمْ مَنْ يُرِيدُ الدُّنْيَا وَمِنْكُمْ مَنْ يُرِيدُ الآخِرَه) آل عمران ١٥٢. واتە: (هەتانە بەدوای دنیادا وێڵە وە هەشتانە بەدوای ئاخیرەت دا وێڵە)

ئەوە بوو لەجەنگەکەدا دۆڕان وە خوای گەورە بە موصیبەت ناوزەدی کردوە بۆیان.

بەم شێوە هەموو رۆژ هەڵات و رۆژئاوای باکوور کەوتە دەست جەنگیزخان، داگیرکرد بۆ خۆی موسوڵمانان ئەو هەمووەیان لێکوژرا. بە هەمان شێوە لە سەردەمی نوێدا ئەمەریکاو هاوپەیمانانی توانیان ئەفغانستان داگیر بکەن. سەر لەنوێ شۆڕش دژی تەتار لە باشووری ئەو وڵاتە دەستی پێکردوە لە غەزنەوە لەسەر دەستی کەسێک کەناوی جەلالەدینی کوڕی محمەدی خەواریزمی شا بوو کە باوکی رایکردبوو!

لە سەردەمی نوێدا شۆڕش دەستی پێ کردەوە لەسەر دەستی مەلا عومەری تاڵیبان!

کاتێک تەتار زانیان لە باشووری ئەفغانستان جەلالەدینی کوڕی محمد خەواریزم شا خەڵکی کۆدەکاتەوە بۆ بەرەنگار بوونەوەی لەگەڵ دوژمن، جەنگیز خان سوپایەکی گەورەی ئامادە کرد بۆ ئەوەی باشووری ئەفغانستان لەو کۆمەڵە موسوڵمانە پاک بکاتەوە، جەلالەدین سوپایەکی زۆر گەورەی ئامادە کرد وە خەڵکی لەدەور کۆبوەوە، چونکە باوکی لە ناوچوو بوو ئێستا ئەوە سەرۆکی دەوڵەتی خەواریزمە، وە ئەو دەمە پیاوێکی موسوڵمان کە لە وڵاتی خۆیدا دەرکرابوو دەیویست گۆڕانکاری بکات، بەناوی سەیفەدین بوغراق کە بزوتنەوەیەکی گەورەی دروست کردبوو، بە خۆی و سی هەزار موسوڵمان خۆیان دایە پاڵ سوپاکەی جەلالەدین خۆیان بۆ جیهاد ئامادە کرد، لە راستیدا سەیفەدین بوغراق پیاوێکی ئازاو دیندارو خاوەنی بیری سەربازی کەسێک چاو نەترس و ئەژدەر بوو، وە هەر لەو نێوەندە دا زیاد لە شەست هەزار موسوڵمانی هەڵاهاتوی خەواریزمی چونە ژێر سایەی جەلالەدین بە هۆکاری ئەوە سوپایی جەلالەدین زۆر بەهێز بوو، جەلالەدین سوپاکەی بە رێخست بۆ نزیک شاری غەزنە لەوێ سەربازگەی دانا دژی سوپای تەتار کە ئەو ناوچە بە بەلقە ناسراوە کە ناوچەیەکی شاخاوی و زۆر سەختە.

سوپای تەتار گەیشتنە ناوچەکە شەڕ دەستی پێکرد وە ئەو سی هەزار موسوڵمانەی کە لەگەڵ سەیفەدین بوغراق بوون بریتی بوون لە موسوڵمانانی تورک و عەرەب و کورد...هتد کە هەموو بۆ خاتری جیهاد هاتبوونە دەرەوە جەلالەدین بە و سوپایەی سەیفەدین بوغراق شەڕی دەکرد لە پێشەوە خۆی سەرکردەی مەیدانی جەنگە کە بوو، چونکە سوپایەکی زۆر چاو نەترس بوو وە دەیان زانی ئەگەر لەم شەڕەدا بەرانبەر بە تەتار شکست بهێنن ئەو سەروەت و سامانە سەرو ماڵیان دەڕوات بۆیە موسوڵمانان لەبەردەم هێزی تەتار خۆیان ڕاگرت!

شەڕ بەردەوام بوو تا سێ ڕۆژ. بەڵێ سەرکەوتنی خوای گەورە هات موسوڵمانان توانیان سەرکەوتنێک زۆر باشیان بەدەست هێناو هەموو سوپای تەتار ڕایان کردوە بۆ لای جەنگیزخان بۆ شاری طاڵەقان لە باکووری ئەفغانستان موسوڵمانانیش دەستکەوتی باشیان هەبوو زۆریان لە تەتار کوشتبوو.

بەم پێیە باری دەرونی موسوڵمانان زۆر بەرز بووەوە دیسانەوە خۆیان ئامادە کردەوە بۆ جەنگێکی تر بەرانبەر تەتار، دیسانەوە چونەوە ناو شاری غەزنە بەرکەوتووی، جەلالەدین هەموو هۆکارەکانی سەرکەوتنی گرتە بەر سوپاکەی خۆی قایم کرد لە نزیک شاری کابول، جەلالەدین و ئەو سوپایە کە لە باوکیەوە بۆی مابووە لەگەڵ سوپا بەهێزەکەی سەیفەدین بوغراق بڕیاریان دا کە هەواڵ بنێرن بۆ طاڵقان کە جەنگیزخان لەوێ نیشتە جێ بوو بۆ ئەوەی جارێکی تر تەتار بیر لەوە نەکاتەوە جەنگ لەگەڵ سوپای موسوڵمانان بکات، بەڵێ هەواڵ دراوە بە جەنگیزخان بۆ یەکەم جار بە بارێکی دەرونی خراپەوە سوپایەکی بێ شوماری کۆکردەوە بە سەرۆکایەتی کوڕەکەی جەنگیزخان خۆی ناردە بۆ ناوچەکانی کابول، هەردوو سوپا لە ناو شاری کابول بە یەک گەیشتن.

پێشتریش ئاماژەمان بۆ کرد کە شاری کابول بە شاخ چواردەوری گیراوە لەو شاخە بەهێزانە کە پاڵ پشتی شاری کابولی ئیسلامیە لە باکووری بەناوی چیای هندکۆش-ی سەخت ناسراوە لە ڕۆژئاوای هەمان شار چیایەکی زۆر باڵا بەرزی تری تێدایە بەناوی باروبا میزۆس-ە وە لە باشووری چیایەکی بەرزی تری لێیە بەناوی چیای سلێمان.

دیسانەوە جەنگ دەستی پێکردەوە لە نێوانی تەتار و موسوڵمانان دا ئەمجارەش موسوڵمانان توانیان سەرکەوتنێکی زۆر گەورە بەدەست بێنن لەسەرکەوتنی غەزنە گەورەتر، بە هەزارەها لە تەتار بکوژن زیاد لە دەیان هەزار دیلی موسوڵمان لە دەست تەتار ئازاد بکەن، موسوڵمان توانیان دەسکەوت و غەنیمەتی باش بەدەست بێنن، بەڵام سبحان الله لە جیاتی ئەوەی ببێتە نیعمەتێک بۆ موسوڵمانان ئەو دەستکەوتانە بوو هۆکاری شەڕ لە نێوان نێوانی موسوڵمانان پارچە پارچەیان تێکەوت.

بە هۆکاری بەش کردنی ئەو دەستکەوتانە کێشە کەوتە نێوان سوپای سەیفەدین بوغراق و پادشا خان کە خاوەنی ئیمارەتی هەرات بوو ئەمە بووە هۆکاری ئەوەی کە موسوڵمانان لە یەک جیا بوونەوە بەڵکو شمشێریشیان لە یەکتر ڕاکێشا و پارچە پارچەی کەوتە نێوانیان سەیفەدین بوغراق وازی لە جەنگ هێناو ئەو ناوچەیەی بە جێهشت هەرچەندە جەلالەدین دەیویست کێشەکە

چارەسەر بكات، بەڵام سەیفەدین بوغراق هەر جەختی لەسەر رۆشتنی كرد هەرچەندە برایەكی سەیفەدین بە دەستی تەتار كوژرا بوو.
سەركەوتن بە یەک جارو دووجار نابێت موسوڵمانان سەربەست بكات سەركەوتن ئەوەیە كە خوای گەورە لە خۆت رازی بكەیت بۆ ئەوەی لە هەموو كاتێكی ناهەمواریدا بە دەمتەوە بێت[٩٠].
بگەڕێینەوە بۆ شۆڕشەكەی مەلا عومەر..
گومانی تێدا نیە كە بزوتنەوەی تاڵیبان بزوتنەوەیەكی كۆمەڵایەتی ئیسلامی بوو تا وەك بزوتنەوەیەكی سیاسی ئیسلامی دەربكەوێت، بۆیە لەدوای داگیر كردنی ئەمەریكا لە ئەفغانستان دیسانەوە موسوڵمانانی تاڵیبان خۆیان رێكخستەوە كەوتنەوە شەڕكردن لەگەڵ سوپای هاوپەیمانان و وە گورزی كاریگەریان لێ وەشاندن تەنانەت وای لێهاتبوو زۆربەی ناوچەكانی ئەفغانستان بەدەست تاڵیبان بوو وە بەشەوان تاڵیبان لە ناوچەكاندا فەرمانڕەوایان دەكرد.
هەروەها چەندها چالاكیان ئەنجام دا لەو چالاكیە گەورانەی كە ئەنجامدرا شكاندنی زیندانی گەورەی ناو كابول بوو كە بە هەزران زیندانی تاڵیبانی تێدا بوو ئازاد بوون زیندانەكەیان شكاند، پاشان ئەو هەموو چالاكیە كە كردیان توانیان دەستیان بگاتە پاكستان تەنانەت خۆیان لە چیاكانی تۆرابۆرا قایم دەكرد.
وە هۆكاری سەركەوتنی تاڵیبانیش دەگەڕێتەوە بۆ پیاوێكی بەتوانای وەك ئوسامە بن لادن كە پیاوێكی ئازاو چاو نەترس و دیندارە كە زۆربەی خەڵكی عەرەب و تورك و ناوچەكانی تر لە گەڵ بزوتنەوەكەی ئەودان كە ناسراوە بە رێكخستنەكانی قاعیدە بەردەوام ئەمانە دەجەنگن لەگەڵ ئەمەریكادا، ئەمەریكا بە ناچاری خۆی دانی بە شكستی خۆیداناوە لەوێ لە چەند جێگەیەك دا لە هەمووی گرنگ تر ئەوەیە كە ساڵانە هێزی سەربازی خۆی لە ئەفغانستان زیاد دەكات، بەڵام هەر ناتوانێت كۆنترۆڵی ئەوڵاتە بكات لە رێگەی سیخوڕەكانیەوە، ئەوەی كە جێگەی سەرنجە لە ئەفغانستان كوژراوانی هاوپەیمان خۆی دەدات لە نزیكەی شەش هەزار سەرباز! وە لە بەیاننامەیەكی موخابەراتی ئیتاڵیا هاتووە كە ئیتاڵیا پارەی داوەتە تاڵیابان بۆ ئەوەی سەربازگەكانی ئەوان بپارێزێت وەك پەیماننامەیەك كە نە ئیتاڵیا شەڕ لەگەڵ ئەوان دەكات نە تاڵیبانیش شەڕیان لەگەڵ بكات، وە بە هۆكاری ئەو پەیماننامە دەبێت ئیتاڵیا پارە بداتە تاڵیبان وەك جزیە بۆ پاراستنی گیانی ئیتاڵیەكان، كە ئەمە خۆی ئەوپەڕی سەركەوتنە بۆ تاڵیبان، وە چەندین چالاكی سەربازی كە تاڵیبان ئەنجامیان داوە لەگەڵ هێزەكانی قاعیدە كە ئەمەریكا خۆشی بەشكست دانی پێداناوە، بەڵام ئەوەی كە بینیمان ئەوەبوو هێزەكانی هاوپەیمان ویستیان لە رێگەی تایفەگەری و بەخشینی پارە پارچە پارچەی بخەنە ناو ریزەكانی تاڵیبان!

---

[٩٠] پێغەمبەری سەروەرمان ﷺ دەفەرموێت: روى البخاري ومسلم عن عمرو بن عوف رضي الله عنه قال: قال رسول الله ﷺ: فو الله ما الفقر أخشى عليكم، ولكني أخشى أن تبسط عليكم الدنيا كما بسطت على من كان قبلكم، فتنافسوها كما تنافسوها، وتهلككم كما أهلكتهم.

هەر هەمان مێژووی جەلالەدین و سەیفەدین بوغراق و مەلک خانە دوبارە دەبێتەوە لەگەڵ ئەم قۆناغەی ئێستمان لەگەڵ مەلا عومەر، ئوسامە بن لادن، حامید كارزای، سوپای هاوپەیمانان[91]!
بگەڕێینەوە بۆ باسەكەمان بۆسەردەمی جەلالەدەین پاش بەجێ هێشتنی سەیفەدین بوغراق كە بە خۆی و سی هەزار كەسەوە سوپاكەی بەجێهێشت ئەمە لە راستیدا خۆی بۆ خۆی شكستێكی مادی و مەعنەوی بوو بۆ سوپای موسوڵمانان.
كە كاتێک جەنگیز خان بە مەی زانی ئینجا خۆی سوپایەكی بە هێزی كۆكردەوە بە سەرپەرشتی خۆی بۆ ئەوەی بزانێت ئەوە كێیە كە دووجار سوپای تەتاری شكست پێهناوە، وە دەبوو موسوڵمانانیش هەستیان بەوە بكردایە كە دنیا و ژیان بە گشتی تاقی كردنەوەیە، جێنشینی فەرمانی خوای گەورە دەبێت كۆمەڵێک خەسڵەت هەیە لە مرۆڤەكاندا ڕەنگدانەوەی هەبێت ئینجا سەركەوتن بەردەوام دەبێت، بۆیە موسوڵمانان بۆ ماوەیەكی كاتی سەركەوتن.
كە موسوڵمانان زانیان جەنگیزخان خۆی سەرپەرشتی سوپای تەتار دەكات ترس و بیمیان لێ نیشت زۆربەیان هەڵاتن!
زۆریان باری دەرونیان بەرەو خراپ دەڕۆشت كە جەلالەدین سەیری سوپاكەی كرد بەرەو لاوازی دەڕوات ناچار ئەویش خۆی هەڵهات بەرەو رووباری سند كە جیاكەرەوەی سنوری هیندستان و پاكستانە، هەرچەندە پەیوەندی نەبوو لەگەڵ سوڵتەنەكانی هیندستان بەڵام پێی باشتر بوو لە روبەڕوبوەنەوەی لەگەڵ جەنگیز خان!
هەموو سوپاكەی لەسەر روباری سند راوەستاند جەلالەدین، چونكە كەشتی ئەوەندە زۆر نەبوون تا هەموو سوپاكە بپەڕێنێتەوە، جەنگیز خانیش بەدوای سوپا هەڵهاتوەكەی جەلالەدینەوە بوو، كاتێک كە جەنگیز خان گەیشتە ناوچەكانی رووباری سند لەو كاتە هەندێک كەشتی لە رووبارەكەدا بوون خێرا جەلالەدین كوڕی محمدی خەوارزیمی شاە خۆی و دارو دەستەكەی و پارەو سەروەت سامانەكەی هەندێک لە سوپای تایبەتی خۆی پاڕاندەوە، هەموو سوپاكەی جەلالەدین لەسەر رووباری سند مانەوە، تەتار گەیشتە سەریان بوو بە شەڕێكی زۆر خەست كە مێژوونووسان دەڵێن: هیچ جەنگێكی تەتار ئەوەندەی ئەوە سامناک نەبووە. هەر لەو شەڕەدا پادشا خان لەوێدا كوژرا كە پێشتر لەگەڵ سەیفەدین بوغراق شەڕی بوو لەسەر دەستكەوت و سامان ئەوە خۆشی لەو جێگەیەدا ژیانی سپارد، بەڵام جیاوازی هەیە لە نێوانی كەسێک كە بۆ سەركەوتنی دینی خوا جەنگ بكات كەسێكیش بۆ سەروەت سامان!
بەڵێ زۆربەی سوپاكەی جەلالەدین لە ناوچوون خۆشی رایكرد بۆ هیندستان هەندێكی تر لە سوپاكەی رایانكرد و بڵاو بوونەوە بەناو خاكی خەواریزمی دا، بەڵام ئەو شارەی كە توشی كارەساتی گەورە بووە بریتیی بوو لە شاری غەزنە[92].

---

[91] پێغەمەبەر سەروەرمان ﷺ دەفەرموێت: روى مسلم عن أبي سعيد الخدري رضي الله عنه قال: قال رسول الله ﷺ: إن الدنيا حلوه خضره، وإن الله مستخلفكم فيها، فينظر كيف تعملون، فاتقوا الدنيا واتقوا النساء.

ئەوەی زۆر گرنگە کە باسی بکەین لێرەدا ئەویش ئەوەیە کە جەنگیزخان هەموو منداڵەکانی جەلالەدینی محمەدی خەواریزمی شای گرت و سەر بڕین جەلالەدینیش وەک سەرجەم ئەو گەلە تاڵی چوو بە دڵیا هەموو منداڵ و ژن و کەسو کاری کوژرا[٩٢]!

بەم شێوە تەتار توانی زۆربەی وڵاتی موسوڵمانان داگیر بکات ئەو جێگەیانەی کە داگیری کرد بریتی بوون لە کازاخستان، ئۆزبەکستان، تاجیکستان، ئێران، ئازەربایجان، تورکەمەنستان، ئەرمەنیا، جۆرجیا کەواتە زۆری نەماوە بۆ عێراق وە ئەم هەموو رووداوانەی کە رووی دا هەموو لە ماوەی ساڵێکدا بوو واتا ساڵی ٦١٧ کۆچی[٩٤].

هەروەک ئێستا خەڵکی دەڵێن کات و ساڵ هەر لە خۆیەوە دەڕوات ئەو سەردەمەش هەر هەمان وتە دووبارە دەکرایەوە.

بەردەوام ئەم رەوشە مایەوە تەتار لە بەشی باشووری رۆژئاوای ئێران نیشتەجێ بوون بۆ ماوەیەکی کاتی تەتار وازی لە داگیر کردن هێنا واتا تا ساڵی ٦٢٢ کۆچی، لەو ناوچانەی کە داگیری کردبوو پیاوانی خۆی تێدا دامەزراند و ناوچەکانی خەواریزمی هەموو چوونە ژێر دەسەڵاتی تەتار و بەشێک لە وڵاتی ئێران کە بە خیلافەتی عەباسییەوە نووسابوو، لەو ناوچانەدا نیشتە جێ بوون بێ ئەوەی موسوڵمانان بیر لەوە بکەنەوە کە رووبەڕویان بوەستنەوە، بەڵکو موسوڵمانان هەر لە نێوانی خۆیان دا جەنگ و جیدالیان بوو لەگەڵ یەکتر شەڕیان دەکرد تەتاریش سەیری دەکرد زۆر جار ئاگری بۆ خۆش دەکردن.

---

[٩٢] ئبن وکەثیر دەڵێت: هەرچی پیاوی بوو بێ جیاوازی کوشتیان! پاشان هەرچی ئافرەتی تێدا بوو بردیان وەک کەنیزەک بێ جیاوازی وە شارەکەیان ڕوخاند هەموویان خاپور کرد کە پێشتر پایتەختی جەلالەدین بوو، ئەو شارە بوو کە پێش چەند ڕۆژێک دوو جار سەرکەوت بەسەر تەتاردا! وسبي كل الحريم بلا استثناء، وأحرق كل الديار بلا استثناء.. وتركها ـ كما يقول ابن الأثير ـ خاويه على عروشها، كأن لم تغن بالأمس.

[٩٣] پێغەمبەری ئازیز ﷺ دەفەرموێت:
روى البيهقي بسند صحيح رواته ثقات إلا أنه من مراسيل أبي قلابه رحمه الله أن رسول الله ﷺ قال: كن كما شئت، كما تدين تدان.

[٩٤] تەنانەت ئبن و ئەسیری جزیری لەم باسەدا کۆمنتێکی داوە دەڵێت لەو ماوە کورتەدا کە جێگایی بڕوای کەس نەبوو تەتار ئەو هەموو جێگایە داگیر بکات لە چینەوە بگاتە ئەرمەنیاو لە هەمدانەوە بەرەو عێراق بێت.
حتى إن ابن الأثير يعلق على هذا فيقول: وقد جرى لهؤلاء التتر ما لم يسمع بمثله من قديم الزمان وحديثه، فهذه طائفه تخرج من حدود الصين، لا تنقضي عليهم سنه حتى يصل بعضهم إلى بلاد أرمينيه، ويجاورون العراق من ناحيه همذان، وتالله لا أشك أن من يجئ بعدنا إذا بعد العهد ويرى هذه الحادثه مسطوره فإنه سينكرها ويستبعدها، والحق بيده.

وەک دەگێرنەوە ئافرەتێکی تەمەن بیست و پێنج ساڵ زۆر جار فەرماندەی ناوچەی دەکرد زۆرێک لە کاربەدەستی موسوڵمانان دەبوو گوێی بۆ بگرن یان بە دەیان جار ئافرەتێکی تەتەری بە چەند پیاوێکی موسوڵمانی دەوت بۆستن لێرەدا تا دەچم شمشێرەکەم دێنم هەمووتان دەکوژم وەک ئین کەثیر دەگێڕێتەوە یەکێکیان لە جێگەیی خۆی نەدەجولا.
ئێستاش هەر وایە ئەو هەموو ئافرەتە تەمەن منداڵە لەگەڵ سەرکردە عەلمانییەکان ناو وڵاتە موسوڵمانەکان کۆدەبنەوە هەمووی ئەمەریکا دایان دەمەزرێنێت بۆ بچووک کردنەوەی کاربەدەستانی وەڵاتانی ئیسلامی بەدەیان ناو لەبەر دەستدایە کە شاهید ئەم باسەن رۆژانە لە کەناڵەکانی راگەیاندنەوە دەردەکەون، هەر لە وەزیر و سەفیر و دەرجەداری سەربازی.
وە تەتاریش بە هەمان شێوە ئەو سیاسەتەی کە ئێستا ئەمەریکا پیادەی دەکات ئەویش پیادەی دەکرد بۆ ئەوەی موسوڵمانان بچووک بکاتەوە.
بۆ ماوەیەکی کاتی جەنگیز لە ناوچەکانی ئێران کشایەوە بۆ ئەوەی دەسەڵاتی خۆی بەهێز بکات چووە ناوچەکانی لای رووباری جەیحون و روباری سەیحون کە دوو روباری گەورەی وڵاتی خەواریزمین.
لە سەر شانۆی سیاسی ئەو دەمە سەر لە نوێ جەلالەدینی خەواریزمی هاتەوە ناو کایەی روداوەکان کە بۆ ماوەی پێنج ساڵ بوو رایکردبوو بۆ هیندستان.
کە تەتار گەڕاوە دواوە لە ناوچەکانی ئێران بۆ ماوەیەکی کاتی درایە دەست غیاسەدین کوڕی محمەدی خەواریزمی شا لەگەڵ سەعدەدینی کوڕی دکل، بۆ ماوەیەک فەرمانرەوایان کرد، پاشان ئەوانیش بوو بەشەڕیان و وڵاتی ئێرانیان دابەش کرد بە سەر دوو بەش دا کە زۆربەی جێگەکان رۆژهەڵاتی ئێرانی ئێستای دەکرد واتا کوردستان، وە زۆر بەشی کوردستانی رۆژهەڵات درایە دەست غیاسەدین کوڕی محمەدی خەواریزم شا.
لە دوای شۆڕشی ئێران واتا ئینقلابی خومەینی کوردستان کەوتەوە دەست هەردوو پارتی سەرەکی دیموکرات و کۆمەڵە ئەوانیش لە نێوانی خۆیاندا دابەشیان کرد، تا خومەینی خۆی کۆکردەوە ناوچەکانی لەدەست وەرگرتنەوە.
کاتێک کە جەلالەدین لە هندستان هاتەوە هەروەک خومەینی لە فەڕەنسا کە مەنفای بوو هاتەوە[٩٥]. بەهەرحاڵ جەلالەدین گەڕایەوە بۆ ناوچەکانی خەواریزم و رێکەوت لەگەڵ سەعدەدین دکل بۆ لێدانی براکەی خۆی کە غیاسەدین کوڕی محمەدی خەواریزمی بوو، لەدوای ئەوەی کە خەڵکی لەگەڵ جەلالەدین کۆبوەوە ئینجا پەیوەندی لەگەڵ تەتار کردەوە بۆ ئەوەی یارمەتی بدەن.
کاتێک موسوڵمانان خوێن لە برینیان دەچۆڕا کەس نەبوو برینی ئەو ئومەتە چارەسار بکات ئەم زیاتر برینەکەی قوڵ تر کرد و کەوتە شەڕ لەگەڵ براکەی خۆی پاشان کردی بەشەڕ لەگەڵ خیلافەتی عەباسی بۆ ماوەی چەند مانگێک گەمارۆی شاری بەسرەی دا، بەڵام هیچی بۆنەکرا

[٩٥] بۆ زانیاری خوێنەران خومەینی خەڵکی هیندستانە لەگەڵ باوکی هاتوون بۆ دێی خومەین لەوێ بوون پاشان ئەو پیاوەی لێ دەرچوە!

دوای گەڕاوە بۆ ئەوەی شاری بەغداد بگرێت، وە لەهەمان كاتدا لە ناوچەكانی هەولێر، مووسڵ و شارەزوو راپەڕینێك دەستی پێ كرد دژی خیلافەتی عەباسی وە توانرا زۆرێك لە و ناوچانە لە ژێر دەستی عەباسیەكان وەربگەڕێتەوە دوو كەسیاتی كورد ئەو ناوچانەیان بەدەستەوە بوو یەكێكیان بە ناوەكانی ناسر یوسف و ئەشرەف ئەیوب كە ناوچەكانی هەولێرو هەنێك لە ناوچەكانی بادینانی بەدەستەوە بوو لەگەڵ كوردستانی رۆژئاوا واتا سووریای ئێستا، وە بەدرەدین لۆلۆ ناوچەكانی جەزیرەی مووسڵ تا دەگاتەوە شكاك و سنە بەدەست ئەوە بوو واتا كوردستانیان كردبوو بە دوو بەشەوە، وە هەردووكیان هەمشیە شەڕیان بوو.
لەم سەردەمی ئێمەیش دا لە دوای راپەڕینی جەماوەری كوردستان دژی حوكمەتی بەعس پارتە سیاسیەكانی خۆشمان هاتنەوە دەستیان كرد بە فەرمانرەوای دوای یەكێتی و پارتی كوردستانیان كرد بەدوو بەشەوە وەك ناسر یوسف و بەردەدین لۆلۆ، كرایە دوو ئیدارە هەمیشە شەڕیان بوو لەگەڵ یەكتری تا زۆرێك لە كوڕی موسوڵمانان لەو نێوەندەدا تێدا چوون. هەرچۆن شیعەكان بە دەستی ئێران لە باشووری عێراق كەوتنە راپەڕین دژی حوكمەتی بەعس.
لەو سەردەمەدا بە فیتی دەوڵەتی شیعەی ئیسماعیلی هانی جەلالەدینی خەواریزمیان دا لەگەڵ شیعەكان كە دژی خیلافەتی عەباسی شەڕ بكەن!
هەر هەمان رووداوە كە لە سەرەتایی ساڵەكانی ١٩٩٠وە روویانداوە.

ڕووداوەكانی ناو مێژوو:

سبحان الله كە خەلیفەی عەباسی توانی رووبەڕووی سوپایی جەلالەدین بێتەوە بەوەوە نەوەستا وە داوای كرد لە تەتار كە یارمەتی بۆ بنێرێت!
كە هەموو داوا و شەڕی تەتار بۆ شاری بەغداد بوو.
ئاخر چی دەوێت خەلیفەی موسوڵمانان؟ بۆ ئەوەی ماوەی كورسیەكەت زیاد بێت ئەچیت تەتار دێنی بۆ ئەوەی موسوڵمان بكوژێت؟ ئاخر ببیتە بەندەی جەلالەدین باشترە یان بەندەی تەتار!
جەلالەدین و خەلیفەی موسوڵمانان كەناوی ناصربدین الله بوو هەردووكیان وەك سەدام و جەماعەی حزبی دەعوا دێنە بەرچاو یان ئەیاد عەلاوی.
لەگەڵ ئەوەی كە داوای یارمەتی لە تەتار كرد تەتارەكان خۆیان سەرقاڵ بوون بە پلان و كاری خۆیان هیچ وەڵامێكی خەلیفەی عەباسیەكانیان نەداوە جەلالەدین توانی ناوچەكانی نزیك بەغداد بخاتە ژێر ركێفی خۆی، كەواتە لە ساڵی ٦٢٨ كۆچی جەلالەدین توانی ناوچەكانی بەغدادو كوردستان و زۆربەی وڵاتانی فارس بخاتە ژێر دەسەڵاتی خۆی وە زۆری لە كوردەكان كوشت تەنانەت سەروەت و سامانی بە هەدەر دەبردن زیاد لە ١٠٠٠ كوردی لە ناوچەكانی جەزیرە و شارەزور و شاربژێر وە دەشتی خۆشناوەتی كوشت[٩٦].

---

[٩٦] وەك صلابی دەگەڕێتەوە لە هەواڵی تەتاردا دەڵێت جەلالەدین لە ناوچەكانی ڕۆژهەڵاتی باشوری وڵاتی كورد لە یەك رۆژدا زیاد لە ٥٠٠٠ كەس كوژران.

گومانی تێدا نیە لەسەردەمی حزبی بەعسدا بە یەک رۆژ لە هەڵەبجە ٥٠٠٠ کەس کیمیا بران کران ئەگەر جوان دیقەتی ناوچەکە بدەیت کە صلابی باسی دەکات هەمان ناوچەی هەڵەبجە دەکات! لای هەمووان ئاشکرایە کە سەدام بە سەدان خەڵکی کوردی بەرەو نوگرە سەلمان و بیبانی عەرعەر برد ناوی لێنان ئەنفال کە خۆی ئەدا سەد و حەفتا هەزار کەس، وە توانی زۆرێک لە وڵاتی ئازەربایجان بخاتە ژێر رکێفی خۆی تا دەریایی قەزووین، وەک مێژوو نووسان باس دەکەن شێوەی شەڕی جەلالەدین بە هەمان شێوەی شەڕی تەتار بوو تەجروبەی ئەوانی دووبارە کردەوە؟ هەرچی جێگەیەک دەچووە ناوی ئەویش کاول و خاپوری دەکرد لە کاتێک ئەم بانگەشەی ئیسلامی بوونی خۆشی دەکرد، هەر وایە گەلی دۆڕاو چاو لە گەلانی سەرکەوتوو دەکەن!

لە کۆتایی ساڵی ٦٢٢ کۆچی خەلیفەی فاسدی گەندەڵی عەباسی مرد کە سیرەیەکی خراپ و ناشرینی لە مێژوودا تۆمار کردوە، کە زۆر خراپە کار بووە لەگەڵ ژێردەستەکانی دا، هەر خەریکی پارەو ئافرەت و دانیشتنی شەوان بووە، بێجگە لەو تاوانە رەشەی کە تۆماری کرد بۆ خۆی داوای کرد لە تەتار بۆ ئەوەی یارمەتی بدات، بۆ ئەوەی لەگەڵ بێباوەڕ پەیمان ببەستێت بۆ لێدانی موسوڵمان.

پاشان لە ساڵی ٦٢٤ کۆچی جەنگیزخان مرد ئەو پیاوەی کە خوێنڕێژ ترین پیاوی سەردەمی خۆی بوو نەعەلەتی خوای لێ بێت، کە سنوری وڵاتەکەی لە رۆژهەڵاتی کۆریا دەستی پێ دەکرد تا رۆژئاوای ئێران، بە مردنی جەنگیز خان زیاتر رەوشەکە هێوەر تر بووە وە تەتار پارێزگاری لە موڵکی خۆی کرد کە تا ئێران بوو، وە بەردەوام جەلالەدین توانی فەرمانرەوای ناوەندی ئێران بەشێکی کوردستان بکات، موسوڵمانان بەردەوام سەرقاڵ بوون بە شەڕی ناخۆ لە جیاتی ئەوەی خۆیان کۆ بکەنەوە بۆ ئەوەی خاکی داگیر کراوی موسوڵمانان لە دەست تەتار وەربگرنەوە، وە هەموو ناوچەکانی موسوڵمانان رۆژ بە رۆژ بەرەو فیتنە و بار و رەوشی خراپ دەچوو، بەردەوام جەنگ لە نێوانی سەرکردەی ئیسلامیەکان دا هەبوو لە میسرو شام وە لە نێوان نەوەکانی صەلاحەدین لەسەر موڵک و ئیمارەت زۆر جار برا لەگەڵ برا شەڕی دەکرد بۆ دەسەڵات.

گومان لەوەدا نیە هەر کۆمەڵێکی موسوڵمانان بەوشێوە هەڵسوکەوت بکەن خوای گەورە سەریان ناخات بەڵکو هەرچی طاغوتی سەر زەویە بەسەریاندا زاڵ دەکات تا بە خۆیاندا دەچنەوە، خوای گەورە خەڵکانێک سەر دەخات کە خوای گەورە سەربخەن، واتا بەرنامەی خوای گەورە پیادە بکەن ئەوە سەرخستنی خوای گەورەیە، وەک خۆی دەفەرموێت: ولینصرن الله من ینصره إن الله لقوي عزیز

وە گومان لەوەدا نیە کە ئێستا وڵاتی موسوڵمانان و دەسەڵات دارەکانی بە هەمان رەوشدا دەڕۆن بۆیە موسوڵمانان بریندارو خەواڵو و نەخۆشن، پێویستیان بە بەخۆدا چوونەوە هەیە بۆ ئەوەی سەربەرزی و عیزەتێدان بۆ بگەڕێتەوە.

لە دوای مردنی جەنگیز خان کەسێک دەسەڵاتی گرتە دەست لە ناوچەکەدا بە ناوی شۆڕماگان کە ئەویش بەهامان شێوەی باوکی خوێنڕێژ بوو لەساڵی ٦٢٨ کۆچی دەسەڵاتی تەتاری گرتە دەست، بە هاتنە سەر دەسەڵات دوای جەلالەدین کەوت بۆ ئەوەی بیکوژێت هێزو سوپای بۆ کۆکردەوە

لە جەنگیک دا توانی بەسەر جەلالەدین دا سەر بکەوێت و جەلالەدین رایکرد دەستی کرد بە خۆشاردنەوە، بەردەوام تەتار بەشوێنیەوە بوون دەچونە هەر جێگەیەک خەڵکەکیان دەکوشت و شارەکانیان وێران دەکرد تا جەلالەدین چووە کوردستان لەوێ بۆ ماوەیەک خۆی شاردەوە بە تەنها لە ماڵی جوتیارێکی کوردا خۆی حەشاردا جوتیارە کوردەکە پێ وت تۆ کێیت؟ وتی من جەلالەدینی خەواریزمیم، ئەو جوتیارە کوردە دووبراو ژنەکەی بەدەستی سوپای جەلالەدین کوژرا بوون، بۆیە هیچی نەوت و تاماوەیەک لە ماڵەکەی دا بوو ئەمانی دایە پاشان وەک مێژوونووسان دەگێڕنەوە بە تەشوێکەی دەستی یاخود بە داسەکەی سەری بڕی و بردی بۆ ئەمیرەکانی کوردی ئەو سەردەمە، بەم شێوەیە کۆتای هات بە ژیانی جەلالەدینی کوڕی محمدی خەواریزم شاە.

ئەوەی بەدوای ژیانی خۆیدا بگەڕێت تەنها مەبەستی خۆی بێت دەرئەنجامەکی وەک جەلالەدین دەبێت چونکە بەس بۆخۆی ژیا گوێی نەدا بە ژێردەستەکانی تا خوای گەورە بە دەربەدەری گیانی دەرکرد بە تەنها بوو لە وڵاتی خۆیدا جوتیارێک کوشتی، گومانی تێدانیە دەرئەنجامی ئەم روداوانە ئەوەیە کە دەسەڵاتداران پەروەردەی ئیسلامی نین دوورن لە بەرنامەی خوای گەورە بۆیە صدامیش لە وڵاتی خۆیدا بەدەستی جوتیارێکی ناوچەکە ئاگاداری دەزگەکانی ئەو دەسەڵاتە کرا!

شورماگان لەو ناوچەیە بۆ ماوەی پێنج ساڵ فەرمان رەوای کرد لە ساڵی ٦٢٩ کۆچی تا ساڵی ٦٣٤ کۆچی بە هیچ شێوەیەک شۆڕشێک دژی تەتار رووی نەدا! لەگەڵ ئەوەشدا سوپای موسوڵمانان لە ئازەربایجان، عێراق، کوردستان و ئێران دە ئەوەندەی هێزی تەتار بوو، بەڵام چونکە ترس و جیهان لە دڵیاندا روا بوو کەس نەیدەوێرا جوڵانەوە بکات، هەر وەک ئێستای موسوڵمانان کە دەی بینین، ئەو دەمە عەرەب دەیوت خۆ خەڵکی عەرەب هیچی بەسەر نەهاتووە زۆری خەڵکی ناوچەکە عەجەم بوون واتا عەرەب نەبوون، بەڵام هەستیان نە دەجولا بۆ ئەوەی کە بڵێن ئێمە هەموو موسوڵمانین برای یەکترین، ئەو دەمە جیاوازی دەکرا لە نێوانی خەواریزمی و کورد و فارس و عەرەب و تورک، هەروەک ئێستا کە چۆن ئومەتەکە وا فێرکراوە بڵێت گرنگ ئەوەیە کوردەکە قەومی خۆم کێشەی نەبێت، بەڵام لەبیریان چوو کە خوای گەورە دەفەرموێت: إنما المؤمنون اخوە، بەڕاستی ئەمەش ئەو پەڕی دۆڕانە کە برایەکی موسوڵمانی عەرەبی هەستێ بۆ کوردێک نەبێت یاخود تورکێک بۆ فارسێک، دەبێت موسوڵمان هەست بەوە بکات ئەوەی کە پەوەندی نێوانمانە پەیوەندی گەل و هۆز و عەشیرەت نیە، بەڵکو پەیوەندی ئیمان و ئیسلامە، ئەو پەیوەندیە کە خوای گەورە کردوینی بە براو خوشکی یەکتری لەسەر بنەمای بیروباوەڕ و دینەکەمان.

لە ساڵی ٦٣٤کۆچی تەتار دەستی کرد بە هێرش بۆ باکووری دەریایی قەزوین بە سەرکردایەتی باتۆی کوڕی جاجی سوپای زۆری کۆکردەوە چوو بەرەو ئەو ناوچانە. لە ساڵی ٦٣٥ کۆچی توانیان بچنە ناو خاکی روسیا، زۆربەی ناوچەکانیان خستە ژێر رکێفی خۆیان، وە لەماوەی دوو ساڵ دا ٦٣٥- ٦٣٦ کۆچی توانیان بچنە ناو هەموو شارە گەورەکانی روسیا وەک رێدان دوای ئەوە بەچەند رۆژێک توانیان بچنە ناو شاری کولومۆن ئینجا شاری گەورەی بەناوبانگی روسیا فلادیمێر لە ماوەی شەش رۆژدا خەڵکەکیان کوشت و کاولیان کرد، بەرەو شاری بەناوبانگی روسیا کەوتنە رێ

كە مۆسكۆ بوو زۆربەی خەڵكەكیان سەربڕی و شارەكەیان خاپور كرد، پاشان ئەم شارانەیان وێران كرد هەموو خەڵكەكیان كوشت كە برتین لە سۆزال، یۆرییف، جالیش، بریسلاف وەك لە مێژوودا هاتووە بەمە هەموو خاكی روسیا كە ژێر ركێفی تەتار وە خاكی روسیا ملیۆنێك كیلۆمەتر چوار گۆشەیە!

لە ساڵی ٦٣٨ كۆچیدا باتۆی كوڕی جاجی سوپای خستە رێ بەرەو وڵاتی ئۆكرانیا توانی پایەختی ئۆكرانیا بگرێت كە ناوی كیێف بوو هەموو سەروەت سامانی ئەو وڵاتەی برد بە هەزارەها خەڵكیان كوشت لەو وڵاتەدا.

لە ساڵی ٦٣٩ كۆچی بە سەركردایەتی كەسێك بەناوی بایدەر لە باكووری رۆژئاوای ئۆكرانیاوە كەوتە رێ بەرەو پۆڵەند دا بۆئەوەی ئەو وڵاتە داگیر بكات، زۆرێك لە شاری ئەوڵاتەیان وێران و خاپور كرد، بۆیە پادشای پۆڵەند داوای یارمەتی لە پادشای ئەڵمان كرد كە دەكەوێتە رۆژئاوای ئەو وڵاتە، پادشای ئەڵمانیا ئەو كات كە فەرمانرەوای دەكرد ناوی هێنری دوق سیلیزیا بوو لەگەڵ پادشای پۆڵەند هێزیان كۆكردەوە بۆ ئەوەی نەهێڵن تەتار ئەو وڵاتە داگیر بكات، بەڵام تەتار توانیان ئەو وڵاتە داگیر بكات هەموو سوپایی ئەڵمان و پۆڵەندیان شكست پێهێنا توانیان سەربكەون، پۆڵەند كەوتە ژێر فەرمانرەوای تەتار.

هەر لە ساڵی ٦٣٩ كۆچی باتۆ لەگەڵ بایدەر ئەم دوو سەركردەیە سوپاكەیان كرد بە دوو بەشەوە بایدەر لە رۆژئاواوە رۆشت بۆ وڵاتی مەجەر توانی لە شەڕێكی گەورەدا مەجەر بخاتە ژێر ركێفی خۆی و جەنگێكی گەورە روویدا و سەركەوتن، وە لە باشووریش باتۆ كوڕی جاجی توانی یارمەتی بدات، وە توانیان سلۆڤاكیاش بخەنە سەر موڵكی خۆیان بەمە موڵكی تەتار تا سلۆڤكیا سنوری بوو! سوپای تەتار توانیان لە كرواتیادا وە بەرەو دەریایی دریاتی بڕۆن و بپەڕنە ئەوبەر كە سنوری ئیتاڵیا و كرواتیدا جیا دەكاتەوە، ئەتوانیین بڵێین تەتار نیوەی ئەوروپای خستە ژێر ركێفی خۆی وە قەڵەم رەوی زیادی كرد كە بێشومار بوو پانتایی دەوڵەتەكەی!

ئەگەر لەساڵی ٦٣٩ كۆچی خاقانی تەتار كە جێنشینی جەنگیز خان كوڕی بوو نەمردایە ئەوا سوپای تەتار بەرەو ئەڵمانیا، فەرەنسا، ئیتاڵیا و نەمسا دەچون، ئەوەی كە لەجێی جەنگیز خان بوو ناوی ئۆكیتای بوو بە گەورەی تەتار دەوترا خاقان باتۆ هێرشی راوەستان بۆ ئەوەی بگەڕێتەوە بۆ پایەختی مەنگۆلیا تەتار كە ناوی قۆراقۆرم بوو بۆ ئەوەی ئەو هەڵبژێرێت بۆ حاقانی.

بگەڕێنەوە بۆ ئەم سەردەمەی خۆمان بەلاتانەوە سەیر نەبێت كە تەتار ئەو هەموو وڵاتەی داگیر كرد بە هەمان شێوە ئەمەریكا لە تەتار كەم تری نەكردوە بۆ نمونە ئەمەریكا شەڕی لەگەڵ زۆر بەی وڵاتان كردوە و داگیری كردوە لەوانە ڤێتنام، كۆریا، بۆتان، یابان، كوبا، عێراق، سۆماڵ، كینیا، ئەفغانستان..هتد بێجگە لەوەی كە زۆربەی وڵاتانی جیهان لە ژێر ركێفی ئەودا فەرمانرەوای دەكەن نمونەی وەك سعود، ئیمارات، یاخود وڵاتانی خەلیج بێجگە ئێران، زۆرێك لە وڵاتانی ئەفریقیا، وڵاتانی ئەوروپای رۆژهەڵات، ئەمەریكایی باشوور..هتد كەواتە بۆمان دەركەوت هێزی تەتار و هێزی ئەمەریكا وەك دراو وان هەر یەك روون، چۆن ئەو هێزی خۆی بە جیهان بڵاو كردبوهوە بە هەمان شێوە ئوستول و بنكە سەربازیەكانی ئەمەریكاش بە دەریاو زەویدا ئێستا بڵاوە!

ئێستا شیکردنەوەیەک دەکەین لەسەر رەوشی ساڵی ٦٣٩ کۆچی و ئەم ساڵەنەی کە خۆمان تێیدا ژیانمان کردوە واتا سەدەی بیست و بیست و یەک.
یەکەم: تەتار سنوری لە رۆژهەڵاتی کۆریا وە دەسی پێدەکرد تا رۆژ ئاوای پۆڵەند، لە باکووری سیبریا تا باشووری روباری چین، ئەو سنورە گەورەی بۆ خۆی دەستە بەر کردبوو، کە هێزی یەکەم بوو لە هەموو جیهاندا بێ ئەوەی کەسێک کێ بەرکێ لەگەڵ بکات.
ئەمەریکاش نزیکەی قارهیەکی بۆ خۆی دەستە بەر کردوە بێجگە لەوەی ئەو هەموو بنکە سەربازی ئوستولە گەورانەی بڵاو کردۆتەوە بە هەموو جیهان دا، ئێستا هێزی یەکەمی جیهانە هیچ هێزیک ناتوانێت کێ بەرکێ لەگەڵ ئەمەریکا بکات لە رووی تەکنەلۆجیایی سەربازی و مەدەنی..هتد.
دووەم: لە دوای مردنی ئۆکیتای کورەکەی دەسەڵاتی گرتە دەست کە ناوی کیۆک بوو بڕیاریدا کە زیاتر هێزو سوپای تەتار بە هێز تر بکات لە هەموو ناوچەکان دا تا دەسەڵاتی تەتار بسەپێنێت.
لەدوای رۆیشتنی جۆرج بۆشی باوک کوڕەکەی هاتە سەر دەسەڵات کەناوی جۆرج دبلیو بۆش بوو ئەویش میزانیەکی باشی دانا بۆ شەڕی تیرۆر و خۆی ئامادە کرد بۆ گرتنی ئەفغانستان و عێراق وە کردیشی.
سێیەم: تەتار توانی زۆربەی وڵاتانی موسوڵمانان و هەرێمەکان وڵاتانی ئیسلامی بۆخۆی داگیر بکات و بیکاتە موڵکی خۆی وە نەهێڵێت هیچ جۆرە بەرەنگار بونەوەیەک دژی خۆی تێیدا روو بدات وە نەهێڵێت هیچ شۆڕشێک رووبەڕووی بێتەوە.
ئەمەریکاش توانی زۆربەی وڵاتانی ئیسلامی بخاتە ژێر رکێفی خۆی و سەرکردەکانی وڵاتە ئیسلامیەکان بەبێ ئەمەریکا پەنجە نەکەن بە ئاودا، هەر هەمان مێژووە خۆی دووبارە دەکاتەوە!
چوارەم: ئەوەی کە تەتار نەیتوانی بیخاتە ژێر دەسەڵاتی خۆی لەو ماوەیەدا وەک عێراق و میسر و ناوەڕاستی وڵاتانی ئیسلامی بە گشتی هەمیشە سەرقاڵ بوون بە کێشەی ناوخۆیی خۆیان.
ئەو وڵاتانەی کە دوورن تا رادەیەک لە ژێر سایەی ئەمەریکادا کار ناکەن بە هەمان شێوە لەم سەردەمی ئێستماندا ئەوانیش سەرقاڵن بە کێشەی ناوخۆی خۆیان بۆ نمونە سوودان، لیبیا، تورکیا...هتد
پێنجەم: لە سەردەمی تەتار چەندە موسوڵمانان ئازاریان چەشت بەدەست تەتار بە هەمان شێوە خاچ پەرستانیش زۆر زیاتر لە کارەساتی موسوڵمانانیان بەسەر هات تەنانەت چووە ناو ماڵی کاتۆلیەکە توند رەوەکانی سەردەمی خۆی لە رۆما.
لە هەمان کاتدا چەندە ئەمەریکا ئازاری موسوڵمانانی دا بە هەمان شێوە ئازاری وڵاتانی وەک کۆمەنیست و سۆسیالیستەکانی دا وەک کوبا، وڵاتانی روسیای یەکگرتووی کۆن، کۆریا، یابان..هتد.
شەشەم: لەگەڵ ئەوەی کە ئەو هەموو وڵاتانەی ئەوروپای خاچ پەرستانی داگیر کرد، ئەوروپا زانیان کە ئەمە جەنگێکی بیروباوەڕی نیە، بۆیە بەشەڕێکی کاتێدان زانی هەستان بەوەی کە دەست لەگەڵ تەتار تێکەڵ بکەن بۆ لێدانی موسوڵمانان بەتایبەت ئینگلتەرا، ئەڵمانیا، ئیتاڵیا و فەڕەنسا لەگەڵ ئەو هەموو کارەساتەی کە بەسەریان هات لە کوشتنی منداڵ و ئافرەت و پیاوانیان، بەڵام هەر ئامادە بوون دەست بخنە ناو دەستی تەتار بۆ لێدانی ئومەتی ئیسلامی.

بەهەمان شێوە لەگەڵ ئەوەی كە وڵاتانی تر لەگەڵ ئەمەریكادا ناكۆكن، بەڵام بۆلێدانی موسوڵمانان بۆ جەنگی دژە تیرۆر بەرەیەكیان پێك هێناوە ناویان ناوە هاو پەیمانان! كە بریتین لەو وڵاتانەی كە كێشەشیان لەگەڵ ئەمریكادا هەیە، بەڵام ئامادەن دەست لە دەستی ئەمەریكا بنێن بۆ ئەوەی لە وڵاتی موسوڵمانان بدەن.

حەوتەم: ئەوروپا هەوڵی دا كە زۆربەی سەركردەكانی تەتار فێری دینداری مەسیحی بكات دینی خۆیانیان پێ بگەیەنن.

لە جەنگی تازەی ئەمڕۆ كە دەكرێت بە رانبەر بە موسوڵمانان ئەو كەسانەی كە دەبنە سەركردە زۆربەیان یان جولەكەن یان مەسیحیە توندڕەوەكانن، واتا هەموویان دیندارن.

هەشتەم: لەگەڵ ئەو هەموو كارەستانەی كە بەسەریان هاتبوو دەستیان هەڵنەگرت لە هێرش كردنە سەر وڵاتی موسوڵمانان لە میسرو شام هەمیشە هێرشیان دەبردە سەریان، كە ئەو دەمە نزیك كۆتایی دەسەڵاتی ئەیوبیەكان بوو لە میسر و شام.

لەگەڵ ئەوەی لە ئەوروپا جولەكەكان قاتو قڕ كران وە وڵاتی موسوڵمان جێگەیان كردنەوە، كەچی بەردەوام لە غەزە و ناوچەكانی تر وەك زفەو لوبنان هەر خەریكی هێرش كردنە سەر موسوڵمانانن، لە موسوڵمانان دەكوژن بە فیتی ئەمەریكا و پشتگیری كردنیانن لە لایەن ئەوانەوە.

نۆیەم: لە ساڵی ٦٤٠ كۆچی دا خەلیفەی موسوڵمانان لە بەغداد كۆچی دوای كرد كە ناوی مستنصیر بل الله بوو كوڕەكەی هاتە جێگەیی ناوی موستەعصیم بل الله بوو كەتەمەنی سی و سێ ساڵ بوو كەسێكی قورئان خوێن و رەوشت بەرز بوو حەزی بە چاكە بوو خەریكی كاری باش بوو ئاوەدانی خستە وڵات بەڵام هیچی لە سیاسەت نەدەزانی، ئەوانەی دەرو پشتی كارو باری وڵاتێدان گرتە دەست لە بەچكە مەسیحی و رافیزەكان كە خیلافەت لەسەر دەستی ئەم دەروخێت شاری بەغداد وێران دەكرێت.

لە جیهانی ئیسلامی دا گومانی تێدا نیە خەڵكی باش هەیە، بەڵام هەموو دەوروپشتێدان بە خەڵكی خراپ گیراوە یان ئەوەتا ناتوانن كار بكەن یان زوو كەدێنە سەر دەسەڵات دەیان كوژن یان زوو دەربەدەریان دەكەن، وە نمونەی زۆر باش هەیە لەبەر دەستدا كە زۆر لە بزوتنەو خەباتگێڕان هاتونەتە پێش، وەك ئیخوانەكان، سەلەفیەكان، كە هەندێكیان وەك كۆمەڵ دەركەوتن هەندێكیشان وەك رەمز.

دەیەم: ئێستا لە نێوانی تەتار و خیلافەتی عەباسی لە عێراق تەنها سنورێكی زۆر باریك ماوە لە نێوانیان دا، لە باشووری ئەو وڵاتە دەوڵەتی شیعەی ئیسماعلی هەیە كە زۆر پیس و ترسناك بوون هەمیشە دەستیان لەگەڵ دوژمنانی موسوڵمانان تێكەڵ دەكرد بۆ ئەوەی خیلافەتی ئیسلامی بڕوخێنن، چەند جار لەگەڵ تەتار پەیمانیان مۆر كرد بۆ لێدانی خیلافەتی عەباسی وە چەند جاری تریش لەگەڵ خاچ پەرستان هەر بۆ لێدانی خیلافەتی عەباسی، گومانی تێدا نیە تەتار نایەوێت لە خۆی بەهێزتر هەبێت لە جیهان دا، بۆیە هەر بیر لە ناوبردنی ئەو دەوڵەتە دەكردەوە كە شیعە بوون.

دەوڵەتی شیعەی ئێستا لە ئێران كە دەوڵەتێكی پیسی شیعەیە، هەمیشە دەستی تێكەڵ بووە بۆ لێدانی ئەهلی سونە و جامعە لەگەڵ ئەمەریكا، گومانیشی تێدا نیە كە لەگەڵ جولەكەش هەر

دەستی تێكەڵە بۆ لێدانی موسوڵمانان ئەواتا لە فەڵەستین و لە لوبنان دەستی تێكەڵە لەگەڵ جولەكەدا لە ڕێگەی وەلید جومبوڵادە وە كە هەموویان شیعەی فاطمین واتا دورزین كە ئەندامن لە كەنیسەتی ئیسرائیلی، بەڵام ئەمەریكا هەروەک پیشەی تەتار نایەوێت هێزێک دەربکەوێت كە كێبڕكێی لەگەڵ بكات بۆیە ئێستا ئێرانی هەڵپێچاوە دەیەوێت لاوازی بكات، بەس هەرگیز نایەوێت بیڕوخێنێت.

كیوكی كوڕی ئۆكیتای خان دەسەڵاتی گرتە دەست وە سنوری وڵاتی تەتار زۆر بەرفروان بوبوو، لەگەڵ ئەوەی كە تەتار نەیدەتوانی بەشێوەی ئیدارەی هەموو ناوچەكانی بكات ئەودەمە كەس لە موسوڵمانان بیریان لەوە نەكردەوە كە ڕاپەڕن بە ڕووی تەتاردا وە یەک سەركردەی موسوڵمان نەجولا بۆ شۆڕش كردن دژی تەتار كە ئەو هەموو خاكە موسوڵمانەیان داگیر كرد بوو.

لەدوای ئەوەی كە كیوک دەسەڵاتی تەواوی لەبەر دەستا بوو بڕیاری دا كە هێرش بۆ سەر وڵات بوەستێنێت تا بتوانێت ئیدارەی ئەو جێگەیانە بكات كە لە ژێر فەرمانڕەوای دا بوو، زیاتر نەڕوات بەڵكو موڵكی خۆی بپارێزێت، ئەتوانین بڵێین ئەو سەردەمە جیهان ئارامیەكی تەواوی بە خۆیە بینی، لەگەڵ ئەو هەموو نا هەمواریەی كە بەسەر وڵاتان دا هات كە تەتار زۆربەی زۆریانی جینۆساید كرد.

لە ساڵی ٦٤٦ كۆچی كیوک كوڕی ئۆكیتای خان مرد، لەدوای خۆی سێ كوڕی بەجێهێشت كە هیچیان بۆ دەسەڵات نەدەشیان هەموویان منداڵ بوون، ناچار خێزانی كیوک دەسەڵاتی گرتە دەست خۆی فەرمانڕەوای دەكرد ناوی ئەوغول قمیش بوو، وە زۆربەی سەركردە سەربازیەكانی تەتار بەو كارە ڕازی نەبوون و دەیانەوت نابێت وڵاتێكی وا گەورە بكەوێتە دەست ئافرەتێک كە ئەو سنورە بەربڵاوەی هەیە پێویستی بە كەسێكە كە بێ دڵ بێت و ڕەق بێت، بەڵام ئەوغول قمیش لە ساڵی ٦٤٦-٦٤٩كۆچی فەرمان ڕەوای كرد، پاشان ئەنجومەنی نیشتمانی تەتاری كە ئەو ناوەی هەبوو هەر لەساڵی ٦٤٩ كۆچی هەڵسان بە لابردنی ئەو ئافرەتە و خاقانێكی نوێیان دانا بەناوی منكۆ خانبۆ ئەوەی ببێتە گەورەی وڵاتی تەتار.

ئەنجومەنی پیران هەمان بڕیاری دا لەگەڵ پارێزگارە نوێكان لە ئەمەریكادا بۆ ئێستا نابێت ئافرەتێک وڵاتی ئەمەریكا بگرێتە دەست كە هیلاری كلینتۆن خۆی كاندید كرد بۆ ئەو پۆستە تا دوای باراک ئۆباما ئەو پۆستەی گرتە دەست، هەرچەندە لە ڕاستیدا وەک چاودێران دەڵێن لەناو حزبی دیومكراتیەكانی ئەمەریكا هیلاری كلینتۆن دەنگی زۆر تر هەبوو، بەڵام لەبەر سیاسەتی دەرەوە و ناوەوە ئەمەریكا ئەو هەڵنەبژێرا وەک ڕاپۆرتێكی موخابراتی ئەمەریكی سی ئای ئەی ئەمەی دركاندوە.

هەڵبژاردنی منكۆ خان بۆ سەرۆكی تەتار بە تەواوەتی نەخشەی هەموو جیهانی گۆڕی، وەک جەنگیزخان بیر لەوە دەكردەوە كە چۆن قەڵەم ڕەوی زیاد بكات، بیری لەوە كردەوە كە چۆن خیلافەتی عەباسی بڕوخێنێت، بەتەواوەتی خۆی بكات بە وڵاتی موسوڵمانان دا، بۆ ئەم مەبەستە كەسێكی هەڵبژارد كە برای خۆی بوو بۆ ئەوەی یارمەتی بدات ناوی هۆلاكۆ بوو كە كەسێكی خوێنڕێژ بوو زۆر ڕقی لە موسوڵمانان دەبووەوە، هیچ بەهایەكی مرڤایەتی لە لاشەی ئەم كەسەدا نەبوو ئارەزووی خوێنڕشتن بوو وە بۆ ئەم مەبەسەتە كرایە سەركردەی سەربازی لە ناوچەكانی

فارس وە بەهەمان شێوە خۆی ئامادە كرد بۆ گرتنی شاری بەغداد روخاندنی خیلافەتی عەباسی، لە راستیدا هۆلاكۆ بۆ ئەم كارە گەورەترین توانای كۆ كردەوە توانی باشترین رێگە بگرێتەبەر بۆ گرتنی ئەو وڵاتە، كە مێژوونووسان زۆر بە سەرسامیەوە باسی دەكەن وە وەڵامدانەوەی لە لایەن موسوڵمانانەوە زۆر لاواز بوو وە هۆلاكۆ بە تەواوەتی خۆی ئامادەكرد بۆ ئەو جەنگە هێزی باشی كۆكردەوە، گومانی تێدانیە ئەگەر ئەوە كاردانەوەی موسوڵمانان بەوشێوەیە بێت لەبەرانبەر منكۆخان دەبێت هەر ئەو سەربكەوێت وە هەركەس هۆكاری سەركەوتن بگرێتە بەر خوای گەورە سەری دەخات ئەگەر چی كافرو بێ دین بێت، چونكە ئەوە سونەتی خوای گەورەیە سونەتی خوای گەورەش گۆڕانكاری بەسەردا نایەت وەک خوای موتەعال دەفەرموێت: فَلَنْ تَجِدَ لِسُنَّة الله تَبْدِيلًا وَلَنْ تَجِدَ لِسُنَّة الله تَحْوِيلًا وە هەركەسیش خۆی بۆ روبەڕوو بوونەوە ئامادە نەكات ئەگەرچی موسوڵمانیش بێت ئەوا شكست چاوەڕوانیەتی خوای گەورەیش دەفەرموێت: مَن كَانَ يُرِيدُ الْحَيَاةَ الدُّنْيَا وَزِينَتَهَا نُوَفِّ إِلَيْهِمْ أَعْمَالَهُمْ فِيهَا وَهُمْ فِيهَا لاَ يُبْخَسُونَ ﴿١٥﴾ هود هەركەسێ تەنیا ژیانی دنیاو رازاوەیی و (خۆشگوزەرانی) یەكەی بوێ، پاداشتی هەوڵ و كۆششی ئەو جۆرە كەسانە دەدەینەوە، وە ئەوانە لە دنیادا مایەپوچ نابن.

كۆكردنەوەی هێز بۆ گرتنی شاری بەغداد

هۆلاكۆ چی كرد بۆ ئەوەی بەغداد بگرێت؟

ئایا جۆرج بۆش چیكرد بۆ ئەوەی بەغداد بگرێت؟

هەر لە باسەكەدا هەردوولایان پەرەوەردە دەكەین.

لە ساڵی ٦٤٩ كۆچی دەستی كرد بە خۆ ئامادە كردن بۆ ئەو كارە زۆر بە جدی، لەگەڵ ئەو خۆ ئامادەكردنە ئارامی و سەبرێكی زۆری لەگەڵ دا گرت، بۆ ئەوەی زۆر بەباشی بتوانێت بچێتە ناو خاكی عەباسیەكان و بەغداد، لەگەڵ ئەو هەموو سەربازە زۆرەی كە هەیبوو، بەڵام ئارامی گرت جەنگی دەست پێنەكرد دژی خیلافەتی عەباسی، بەڵكو ئارامیەكەی پێنج ساڵی خیاند لە ساڵی ٦٤٩ كۆچی خۆی كۆكردەوە بە هێزو توانایەكی زۆرەوە تا ساڵی ٦٥٤ كۆچی، زۆر بەباشی بە چالاكی و بە هێزێكی گەورەوە خۆی ئامادە كرد.

گومانی تێدا نیە كە ئەمەریكا لەگەڵ عێراق كە كەوتە جەنگ بۆ ماوەیەكی درێژ خایەند تاكو بە تەواوەتی رژێمی عێراقی روخاند لە ساڵی ١٩٩١ زاینی دەستی پێكرد وە عێراقی لاواز كرد تا ساڵی ٢٠٠٤ زاینی، وە پێشتر ئاماژەمان كرد بەوەی كە خیلافەتی عەباسی لاواز بوبوو لە باكووری وڵات واتا كوردستان راپەڕین روویدا بوو لەسەر دەستی دوو كەس یەكێكیان بەناوی ناسر یوسف ئەوی تریان بەناوی بەدرەدین لؤلؤء كە ناوچەكانی هەولێر، شارەزور و مووسڵیان دابەش كردبوو لە نێوانی خۆیان دا شەڕیان بوو، وە لەسەردەمی نوێماندا هەر هەمان رووداو رویداوە لەگەڵ پارتی دیموكرات بەسەرۆكایەتی مەسعود بارزانی، یەكێتی نیشتمانی بە سەرۆكایەتی جەلال تاڵەبانی ئەوانیش شەڕیان لەگەڵ یەک بەرپا كرد ناوچەكانیان دابەش كرد، وە لەسەردەمی عەباسیەكان باسمان كرد كە شیعەكان لە باشووری عێراق دژی خیلافەت- ئەوانیش راپەڕینیان ئەنجامدا، بە یارمەتی دەوڵەتێكی شیعەی ئیسماعیلی لە ئێران، وە لەهەمان كاتدا لەدوای ئەوەی كە عێراق لە

كوێت گەڕاوە هاوكات لەگەڵ راپەڕینی كوردستان دا لە جنوبی عێراق لەسەردەمی سەدام دا شیعەكان راپەرینیان ئەنجام دا بەیارمەتی جمهوری ئێرانی شیعە، هەر هەمان رووداو خۆی دووبارە كردەوە.

بابزانین هۆلاكۆ چۆن خۆی ئامادەكرد شانۆی جەنگی چۆن دەستەبەر كرد، وە پارەو سەروەتی بۆ ئەو جەنگە چۆن تەرخان كرد واتا بودجەی بۆ بەدەست هێنا، بۆ ئەوەی جەنگەكە بەردەوام بێت، پاشان پەروەردەی بكەین لەگەڵ سەردەمی نوێدا كە ناونرا بوو بە جەنگی خەلیج؟

یەكەم: هۆلاكۆ دەستی كرد بە چاككردنی هەموو رێگە نزیكەكانی چین بۆ عێراق بۆ ئەوەی سوپاكەی بە ئاسانی پیدا تێپەڕێت، چونكە سوپای تەتار زۆر بوو.

ئەمەریكا لە خەلیج هەموو ئوستولەكانی خۆی جێگیر كرد بە ناوی پارێزگاری لێیان تا بە تەواوی بۆ عێراق جێ پێی قایم كرد، بتوانێت یارمەتی تەواو لە رێگەی دەریاوە بۆ سەربازەكانی بگوازێتەوە.

دووەم: هۆلاكۆ هەموو ئەوپردە روخاوانەی چاك كردەوە بۆ ئەوەی سوپاكەی بەسەریدا بڕوات و وە دوو پردی نوێی دروست كرد لەسەر روباری سەیحون و جەیحون، زۆربەی سوپاكەی بەكار هێنا لەماوەی دوو ساڵ بۆ دروست كردنی ئەو پردانە.

ئەمەریكا سەربازەكانی خۆی باش راهێنا لە رەوشی بیبانی بۆ ماوەی دەساڵ بەس هاتوچۆی بە سەربازەكانی دەكرد بۆ ئەوەی لەگەڵ ئاو هەوای ناوچەكەدا رابهێنن.

سێیەم: هۆلاكۆ دەستی كرد بە دروست كردنی عەرەبانەی گەورە بۆ گواستنەوەی دەبابە و مەنجەنیقەكانی بۆ ئەوەی كەرەستەی سەربازی زوو بگاتە عێراق.

ئەمەریكا بە هەمان شێوە ئوستول كەشتی گەورەو فڕۆكەی تایبەتی دروست كرد بۆ ئەوەی بە زووترین كات، چەكو تەقەمەنی بگەیەنێتە سوپاكەی لە كەنداو.

چوارەم: هۆلاكۆ هەموو تولە رێگەكانی گرت بۆ ئەوەی چەتەو رێگر نەیەتە رێیان تاكو لە جەنگەكە درەنگیان بخات سەربازی لە ناوچەكاندا وەك پاسەوان دانا.

ئەمەریكا لەگەڵ توركیا و سعودو كوێت و ئوردن..هتد رێكەوت كە سنورەكانی لای خۆیانی بۆ بپارێزن..

پینجەم: هۆلاكۆ دەستی كرد بە ناشتنی گەنمو جۆ گژو گیا بۆ ئەوەی ئەو سوپا گەورەیە كە لە چینەوە بەرێ دەكەوێت زیاتر چەك هەڵبگرن نەک خواردن، وە خواردنی ئاژەڵ و ئەسپەكانیان لە رێگەد هەبێت بۆ ئەوەی توشی هیچ بارێكی ئابووریی برسێتی نەبنەوە هەموو رێگەكانی كرد بە گژو گیاو گەنم جۆ..

ئەمەریكا لەگەڵ سعود و كوێت رێكەوت بۆ ئەوەی سوتەمەنی بداتێ بۆ ئەوەی سوپاكەی توشی هیچ گەمارۆیەكی ئابووریی لە رووی گاز و بەنزینەوە نەبێتەوە، بۆ لێدانی عێراق و ئەفغانستان پەیمانی لەگەڵ دا بەست بۆ ئەوەی سوتەمەنی لێنەبڕێت لەماوەیەكی نزیكدا بیداتێ، چونكە لە ئەمەریكاوە زوو سوتەمەنی نەدەگەیشتە سوپاكە ناچار لە سعود و وڵاتانی كەنداوی وەرگرت!

ئەم چەند خاڵەی كە باسمان كرد ئەتوانین بڵێین تەنها لە رووی ئابوورییەوە بوو، بەڵام ئێستا باسی چەند خاڵێكی تر دەكەین لە رووی پەیوەندی دیپلۆماسی و سیاسییەوە.

لای هەمووان ئاشكرایە ئەمەریكا بەم دوایانە چووەوە بەسیاسەتی خۆیدا لەگەڵ هاوپەیمانانی دا گفتوگۆ و رای سیاسیان دەگۆڕیەوە.
تەتار دەستی كرد بە پەیوەندی سیاسی بەستن هەندیک لە گفتوگۆ لەگەڵ ئەوانەی كە نزیک بوون لە خۆیانەوە، ئەمەش بۆ یەكەم جار روویدا لە سیاسەتی تەتاری دا پێشتر هیچ بایەخێكی بۆ خەڵكانی تر دانە دەنا وا ئێستا بە تەواوەتی ئاراستەی سیاسەتی خۆی گۆڕیوە، خەریكی بەستنی چەند پەیماننامە و كاری تری دیپلۆماسیە، لەو كارانەی كە ئەنجامیان دا بریتی بوون:
یەكەم: لەسەرەتاوە منكۆخان پێشوازی وەفدێكی خاچ پەرستانی كرد كە لە فەرەنساوە هاتبوون لەلایەن لیوسی- نۆ لە ساڵی ٦٥١كۆچیدا، هەرچەندە ئەم وەفدەی كە هاتبوون بۆ لای منكۆ خان بێ ئاكام بوو، بە هۆكاری ئەوەی كە منكۆخان زۆر بە راشكاوانە پێ وتن، من گەورە و سەركردە و ئێوەش دواكەوتەی من، وەک رۆژئاوا عیبرەتی سیاسی قسەی باق و بریقی بەكار نەهێنا، سیاسەتی یەک جەمسەری پیادەكرد كەس لە خۆم زیاتر نیە لە جیهان دا، ئەوەی پێ رازیە با شوێنم بكەوێت ئەوەش ناڕازیە دوژمنە و لە بەرەی نەیارانمان ئاماژەی بۆ دەكەین، كە ئەمەش سیاسەتێكی زۆر سادەیە كە پیادە دەكرێت، ئەمە سەرەتای وەفدەكە بوون كە هاتنە لای منكۆ خان بەم شێوەیە هیچ رێكەوتن و پەیمان نامەیەک ئیمزا نەكرا، بێ گومان پادشای فەرەنسا لیوس ئەو وتانەی منكۆخانی رەد كردەوە بە هیچ شێوەیەک قبوڵی نەبوو.
ئەمەریكا بۆ لێدانی عێراق هیچ لایەک رازی نەبوو تەنا بە قسەی جۆرج دەبلیو بۆش كارەكە ئەنجام درا كە سەرۆكی ئەوكاتەی ئەو وڵاتە بوو، تەنانەت ئەو كات فەرەنسا بەتایبەت و ئەوروپا بەگشتی زۆر دژی لێدانی عێراق بوون، زۆربەی وڵاتانی تریش.
دووەم: ئەگەر پادشاكانی رۆژئاوای ئەوروپا دوای تەتار ناكەون، ئەوە پادشای تر هەیە كە بە شوێنكەوتووی تەتار خۆی دادەنێت وەک پادشای ئەرمەنیا كەناوی هەیسوم بوو، بە سیاسەتێكی زۆر حەكیمانەوە واقعی دادەنا، هاوپەیمانی بەست لەگەڵ منكۆخان لەسەر بنەمای دواكەوتن، ئەو دەوڵەتە چی وت ئەرمەنیا بڵێت باشە، وە ئەرمەنیا دووجار داگیر كرا بوو لەسەر دەستی تەتار جارێک لە سەردەمی جەنگیز خان جارێكی تریشیان لەسەر دەستی ئۆكیتای، بۆیە دەیزانی دراوسێكانی تر وڵاتانی ئیسلامین باشترە كە لەگەڵ تەتار و هاوپەیمان بێت دوژمنایەتێكی زۆر قوڵیان هەبوو لەگەڵ موسوڵمانان بۆیە هەر تەتاری پێ باشتربوو، وە پادشای ئەرمەنیا ئاواتی بوو كە خیلافەتی ئیسلامی عەباسیەكان بە تەواوەتی لە ناوبچن، بۆیە زۆر بە خۆشحاڵیەوە ئەو كارەی كرد گومانی تێدا نیە كە سوود بە موڵكی هەیسوم دەگەیەنێت.
ئەمەش وای كرد كە پاڵ بە هەیسوم-هوە بنێت خۆی بچێت بۆ لای منكۆخان بۆ وڵاتی مەنگۆلیا بۆ قۆراقۆرم، ئینجا منكۆخان هەستی كرد كە پێویستە رێگە سیاسیەكان بگرێتە بەر بۆ ئەوەی مامەڵە لەگەڵ رەوشەكەدا بكات، وە دەستی كرد بە وشەی جوان بەكار هێنان بۆ بەرانبەرەكەی بە فەرمی پێشوازی لە پادشای ئەرمەنیا هەیسوم كرد ئاهەنگێكی گەورەی بۆ ئەنجامدا، ئینجا ئەویش وەک دواكەوتویەک خۆی نیشانی منكۆخان دا منكۆخانیش وەک پادشا پێشوازی لێكردو ناوی پادشای پێ بەخشی، بەڵام ئەو پادشاەی كە تەتار دەیەوێت، هەندێک پەیمانی پێدا و لەگەڵ دیاری گران بەها، لەو دیاریانەش كە منكۆخان بەخشی بە هەیسوم بریتی بوون لە:

یەكەم: هەموو مومتەلەكاتی شەخسی هەیسوم وەک پادشا پارێزراوە.
دووەم: هەموو كەنیسەكانی ئەرمەنیای لە زەریبە و باج ئازاد كرد پارەكەی داوە بە هەیسوم.
سێیەم: یارمەتی دانی ئەرمەنیا بۆ گەڕاندنەوەی ئەو شارانەی كە سەلاجیقەكان ئازادیان كرد بوو.
چوارەم: لەمەولا پادشای ئەرمەنیا یەكێک دەبێت لە گەورە راوێژكارانی منكۆخان حاخانی تەتار بۆ كاروباری رۆژ هەڵاتی ئاسیا.
بۆ تەتار ئەم هەمووو كارەی كرد بۆ پادشای ئەرمەنیا هەیسوم، لە كاتێک دا هێزی تەتار لەو پەڕی تواناو دەسەڵات دا بوو وە هێزی ئەرمەنیا لە چاو تەتار بە هیچ شێوەیەک بەراورد ناكرێت، چونكە ئەوەندە بچووک بوون لە چاو دەوڵەتی تەتار گومانی تێدا نیە دەبێت كارێكی زۆر گەورەی بە ئەرمەنیا بێت بۆ ئەم جەنگەی كە دەستی پێكردوە لەگەڵ موسوڵمانان، كە بە بۆچونی من (نووسەر) دەگەڕێتەوە بۆ چەند خاڵێک.
خاڵی یەكەم: گومانی تێدا نیە كە تەتار سوود لە ئەزمونی ئەرمەن وەردەگرێت بۆ شەڕی موسوڵمانان چونكە بەدرێژایی مێژوو ئەرمەن شەڕی لەگەڵ موسوڵمانان كردوە وە زانیاری راست و دروست ئەدا بە تەتار بۆ جەنگی لەگەڵ موسوڵمانان!
خاڵی دووەم: تەتار خاكێكی زۆری لەبەر دەستا بوو دەبوو خەڵێكی دڵسۆز ئیدارەی شارو وڵاتەكانیان بۆ ببەن بەرێگەوە وە لە ئەرمەنیا دڵسۆز تر نەبوو بۆ تەتار، چونكە دوژمنی سەرسەختی موسوڵمانان بوو، بەمەش توانی هەندێک ئیدارەی شارو وڵاتەكان لەسەر خۆی لابەرێت، تا تورەیی خەڵكیش كەم بكاتەوە!
سێیەم: منكۆخان دەیزانی كە لەناوچەكانی عێراق و میسر و شام كە خاچ پەرستان لەوناوچانە دەژین لەمەولا پادشای ئەرمەنیا دەنێرێت بۆ ئەوەی گفتوگۆیان لەگەڵ بكات، چونكە باش دەیزانی كە تەتار زۆری لە خاچ پەرستان كوشتوە رقێكی زۆریان لە تەتار بوو، بە هۆی ئەم پادشایەوە دەتوانێت خۆیان لێ نزیک بكاتەوە، پێشتر ئاماژەمان پێكرد كە گفتوگۆكانی لەگەڵ پادشای ئەوروپای رۆژئاوا سەركەوتوو نەبوو بەڵام ئێستا هەیسوم دەبێتەوە هۆكاری بەیەک گەیاندنیان، بەمەش بەرژەوەندی كەوتە نێوان خاچ پەرستان و تەتار!
چوارەم: هۆكارێكی تری ئەم پەیمان نامەیە لەگەڵ هەیسوم دەبێتە لاواز كردنی باری دەرونی موسوڵمانان چونكە وشەی هاوپەیمانان كاریگەری لەسەر باری دەرونی موسوڵمانان بوو ترس و بیمی دەخستە نێو دڵیانەوە.
پێنجەم: ئەگەر جێگەیەک زۆر سامناک بوایە بۆ جەنگ لەگەڵ موسوڵمانان تەتار سوپایی خۆی پێش نەدەخست سوپای ئەرمەنیای پێش دەخست، بەم هۆكارەش تونرا زیاتر پارێزگاری لە سوپای تەتار بكرێت لە جیاتی ئەوەی تەتار لە پێشەوە بن، وا ئێستا سوپای ئەرمەنیا لە پێشەوە دەڕۆن.
ئەگەر جوان سەیری ئەم رێكەوتنەی تەتارو ئەرمەنیا بكەین، بەهیچ شێوەیەک تەتار هیچی نە دۆڕاند هیچ زەرەرێكی نەكرد وە لای هەمووان ئاشكرایە ئەو وڵاتە بچووكانەی كە ئەوەندەی شارێكی كوردستان نابێت، هەموو ناوی زلیان لە خۆیان ناوە بونەتە پادشا، زۆر جار راوێژكاری وڵاتێكی زل هێزی ئەمەریكایە، بۆ نمونە پادشای بەحرەین راوژكاری بۆش بوو بۆ كاروباری كەنداو، یاخود پادشای قەتەر راوێژكاری ئەمەریكا بوو بۆ بازرگانی ناوچەی رۆژهەڵاتی ناوەڕاست!

وە لەگەڵ ئەو هەموو وڵاتە بچووكانە زل هێزكی وەک ئەمەریكا دەیانكاتە هاو پەیمان، خۆ لە چاو ئەمەریكادا بە فەوجێک سەرباز ئاماژەیان بۆ ناكرێت كەچی ناویان لێ دەنێت هاوپەیمان، بۆ ئەوەی كاریگاری لەسەر موسوڵمانان دروست بكات رای گشتی پێ هەڵ بخڵەتێنێت!
یان هەندێک لەقب و عیبارەتی جوانیان دەداتێ وەک ئەوەی پیان دەڵێت پادشای هاوڕێم یاخود وڵاتی هاوڕێ و خۆشەویست و دڵسوز، یاخود فەخامەتی سەرۆک سەعادەتی وەزیر یاخود سەفیر..هتد، كە لە راستیشدا وەک منكۆخان ئاماژەیان بۆ دەكات، هیچ لەم لەقەبانە نە خەڵكی تێر دەكات و نە نەهامەتی لەسەر گەلانی ژێر دەستە كەم دەكاتەوە.
كاتێک ئەمەریكا دوای پشتگیری كرد لە ئەوروپا بۆشەڕی عێراق كەس وەڵامی نەداوە تەنها پاپایی ڤاتیكان نەبێت كە پیرۆزی دا بە شەڕەكەی جۆرج بۆش!
هیسوم زۆر دڵ خۆش بوو بەوپەیوەندیەی كە بەستی لەگەڵ منكۆخان،خۆی زۆر بە زیرەک بە سیاسی دانا، گەڕاوە بۆ ناو خەڵكەی خۆی بە سەربەرزیەوە باسی دەستكەوتەكانی كرد بۆ خەڵكی وڵاتەكی، وتی من شەڕم دوور خستۆتەوە لە وڵاتەكەی خۆمان!
ئێستاش زۆرێک لە سەرۆكی وڵاتەكان پێشبڕكێیانە بۆ بوون بە هاوڕێ لەگەڵ ئەمەریكادا بێجگە لەوەی كە كەسایەتیەكان بە ئینجازی دەزانن خۆ نزیک كردنەوە لە ئەمەریكا شانازی دەكەن بەوەی كە پەیمانیان هەیە، كەچی خەڵكی وڵاتی خۆیان بەدەستی ئەوان دەچەوسێنرێنەوە سەروەت و سامانیان بە هەدەر دەبرێت بۆ ئەمەریكا، دوای هەموویان دێنەوە بۆ لای خەڵک و گەلەكەیان باسی ئەمەریكاو دۆستایەتی خۆیان دەكەن لەگەڵ ئەمەریكادا!
بەڕاستی ئەگەر جوان لە مێژوەكە وردبینەوە هەر ئەو زمەنەیە خۆی دووبارە دەكاتەوە.
سێیەم: منكۆخان زۆر حەزی دەكرد كە هاوپەیمانی بۆ خۆی زیاد بكات لەگەڵ خاچ پەرستەكانی شام، بۆ ئەوەی كە خیلافەتی عەباسی بڕوخێنن و هاوكاری تەتار بن، لەو دەوڵەت و ئیمارەتانەی لەو ناوچانە بوون بریتی بوون لە ئەنتاكیا، عكا، صیدا، طرابلس وە بە ئاشكرا وتی ئەگەر من لە خیلافەتی عەباسیم دا موسوڵمانان ویستیان لە شامەوە هێرش بێهێنن ئێوە ببنە بەربەست لەو ناوچانەدا، ئەگەر ئێوە ئەم كارەم بۆ بكەن ئەوا من قودس پێشكەش دەكەم بەئێوە، ئایا قودس تەتار خاوەنیەتی كە بە ئارەزووی خۆی ببەخشێت، لەم جۆرە رووداوانە زۆر لە مێژوودا دووبارە بوونەتەوە!
ئەوەی كە هەڵسا بە ئەنجامدانی ئەو كارانە بریتی بوو لە هەیسوم پادشای ئەرمەنیا وەک سەفیرێكی تەتار كاری دەكرد بۆ بەرژەوەندیەكانی تەتار!
هەموو پادشادكانی شام ئەو داوایانەی تەتاریان رەد كردەوە تەنها پادشای ئەنتاكیا نەبێت كە ناوی بوهمەند بووە هاوپەیمانی تەتار، چونكە ئەوانی تر باش دەیانزانی كە تەتار هیچ پەیمانێكی نیە، هەر كات بیەوێت دەیان فرۆشێت بێ پارە و بە خۆڕای بۆ بەرژەوەندی خۆی دەیان بەخشێت، باش تێگەیشتبوون ئەوان لە لەناو دڵی جیهانی ئیسلامیدان چەندە ترسیان لە تەتار هەبوو دوو ئەوەندە لە موسوڵمانان، هەرچەندە بە تەواوەتی رەفزی ئەوەیان نەكرد كە لەگەڵ تەتار نین، بەڵكو بە پێكەنینەوە وەک وەڵامی چاوەڕوانی وەڵامی تەتاریان داوە ئەگەر سەركەوت

ئەوا دەست دەخنە ناو دەستی، ئەگەر شكستیان هێنا ئەوە با موسوڵمان لە خۆمان توڕە نەكەین، بەمەش خۆیان بەسیاسیەكی سەركەوتو لەقەڵەم دا.
لەكاتی هێرشی هێنانی ئەمەریكا بۆ سەر عێراق بە هەمان شێوە ئەم پەیمان بەستنە لەگەڵ وڵاتیكی وەك لوبنان و چەند وڵاتێكی ناوچەكە ئەنجام درا بۆ ئەوەی پشتگیری ئەمەریكا بكەن، هەندێكیان رازی بوون، بەڵام هەندێكی تریان نەیان وێرا. لەبەر ئەوەی چەند جار ئەمەریكا هێرشی هێنابووە سەر رژێمی بەغداد بەڵام هەر وەك خۆی مابووە بۆ یە ئەمەریكا زۆر متمانەی نەما بوو لە ناوچەكەدا لە دەوڵەتێكی وەك عێراقیش دەترسان كە سەرلەنوێ هەڵسێتەوە، ئەوە بوو ئیسرائیل وای پەی دەبرد ئەگەر عێراق لە ناو بچێت ئەوا قودس بە ئاسانی دەبا بۆ خۆی، لەگەڵ ئەمەریكادا بوونە هاوپەیمان، چونكە ئیسرائیل باش لە جەنگی جادەو شەقام شەڕ شارەزا بوو، بۆیە هەرچی ئەفسەرە دەرەجەدارەكانی ناو سوپای ئەمەریكا بریتی بوون لە ئەفسەری ئیسرائیلی، لای هەمووان ئاشكرایە كە قودس بە دیاری لە ئەمەریكاوە دراوەتە ئیسرائیل هەروەك منكۆخان چۆن بە ئارەزووی خۆی دەبەخشی، ئەمەریكا بە هەمان شێوەی تەتاری دووبارەی كردەوە.
چوارەم: منكۆ خان هەوڵیدا كە زیاتر لەگەڵ كەسایتەیەكانی ناو خاچ پەرستەكان پەیمان نامە بەبەستێت چونكە سوودی لێ وەر دەگرێت بۆ كاری موخابەراتی، بەدەستهێنانی زانیاری، بۆ ئەم مەبەستە لەگەڵ چەند كەسێكی ناوچەكە توانی ئەو پەیوەندیە دروست بكات لە رێگەی هەیسومەوە، زۆرێک لەو خاچ پەرستانە لە ناو وڵاتانی ئیسلامیدا دەژیان وەك خیلافەتی عێراق، شام، لە هەموویان زیاتر ئەوەی كە هات بە دەم ئەو بانگەشەوە بەترياكی بەغداد وەڵامی داوە ناوی مەكیكا بووكە سەرۆكی كەنیسەكانی بەغداد بوو، سەرۆكی قسیسەكانی ئەو وڵاتە بوو كە زانیاری بدەن بە تەتار وە هۆكارێكی سەرەكی بوون و ئاسانكاریەكی باشیان كرد بۆ چوونە ناو بەغداد بۆ تەتارەكان، لە هەموویان زیاتر كە چالاك بوو مەكیكا بوو كە بووە پێشڕەوی سوپای تەتار بۆ ناو بەغداد.
لای هەمووان ئاشكرایە كە ئەمەریكا ویستی عێراق داگیر بكات، ئەوەی كە یارمەتی دا بەترياكی بەغداد بوو لەگەڵ چەند قسیسێك هاوكاری سوپایی ئەمەریكا بوون، هەر هەمان مێژوو بوو خۆی دووبارە كردوە.
پێنجەم: منكۆخان توانی لەگەڵ پادشای كرژ لە جۆرجیا و روسیا ببێتە هاوپەیمان بۆ لێدانی خیلافەتی عەباسی، كە وڵاتی كرژ یەكێک بوو لەوانەی كە دوژمنێكی سەرسەختی موسوڵمانان بوو، ئێستا لەگەڵ تەتار دەستی تێكەڵ كرد بۆ ئەوەی موسوڵمانان شكست پێ بێنن لەگەڵ ئەوەی كە تەتار ئەو هەموو وێرانكاریەی كرد بوو لە وڵاتی كرژ بە هەزارەهای لێ سەر بڕیبوون، بەڵام واز لە موسوڵمانان ناهێنن هەتا واز لە دینەكەیان نەهێنن وەك خوای گەورە دەفەرموێت: ولا یزالون یقاتلونكم حتی یردوكم عن دینكم إن استطاعوا..
بەم پەیماننامەیە مەملەكەتی كرژ هاتە ناو جەنگی موسوڵمانان، واتا سوپایی هاوپەیمانان پێك هات بۆ لێدانی خیلافەتی عەباسی.

لە سەردەمی نوێدا ئەمەریكا توانی دڵی روسیا ڤلادیمێر بۆتین رازی بكات بۆلێدانی عێراق، لەگەڵ ئەو هەموو كێشەیەی كە هەیان بوو بەیەكەوە، بەڵام ئەگەر بۆ لێدانی موسوڵمانان داگیر كردنی خاكی موسوڵمانان بێت، ئەوا دەبنەوە براو هاوپەیمان، كەواتە ئەوەمان بۆ دەركەوت كە تەنها مرۆڤەكان و ناوی ساڵەكان گۆڕاون، دەنا هەر هەمان مێژووە خۆی دوبارە دەكاتەوە، وە بەم جۆرە رێكەوتنانە دەوترێت سیاسەت!

شەشەم: ئەوەی پێشتر كە باسمان كرد پەیمان بەستن بوو لەگەڵ بەرەی خاچ پەرستان، بەڵام ئێستا ئەوەی كە باسی دەكەین پەیمان بەستنە لەگەڵ موسوڵمان بۆلێدانی وڵاتی موسوڵمانان.

وەك پێشتر ئاماژەمان بۆ كرد لە عێراق دوو ئیدارە هەبوو كە ناسر یوسف و بەدرەدین لؤلؤء ناوچەكانی كوردستانیان بەدەستەوە بوو، ناسر یوسف كوڕەزای صەڵاحەدین بوو وە بەدرەدین لؤلؤء یەكێك بوو لە ئاتابەكیەكان، خێرا خۆیان گەیاندە لای هۆلاكۆ برای منكۆخان ئامادەی خۆیان دەربڕی بۆ ئەوەی لەگەڵ ئەوان جەنگ بكەن دژی خیلافەتی عەباسی تەنانەت ناسر یوسف كوڕەكەی خۆی نارد لەگەڵ چەند هەزار سەربازێك بۆ لێدانی عێراق پشتگیری تەواویان بۆ وڵاتی تەتار دەربڕی، لەوانەیە ئێستا بەلامانەوە سەیر بێت كە باسی ئەم مێژووە دەكەین دەڵێن چۆن موسوڵمان لەگەڵ بێباوەڕان دەست تێكەڵ دەكەن بۆ لێدانی وڵاتێكی موسوڵمانی تر!

لە توركیا پادشایەك بە ناوی كەیكاوسی دووەم پەیمانی بەست بۆلێدانی خیلافەتی عەباسی، هەر لەو دەمەدا كەسێك بەناوی كامیل ئەیوب كە لە توركیای ئێستا لە ناوچەكانی میا فارقین و ماردین فەرمانرەوای دەكرد ئەو ناڕازی بوو بەوەی كە تەتار بێتە ناوچەكە كە ئەویش یەكێك بوو لە كوردە بە شەرەفەكانی ئەو دەمە كوڕەزای صەڵاحەدین بوو، لەبەر ئەوەی ناڕازی بوو بە هاتنی تەتار كەیكاوس بەدرەدین لؤلؤء هێرشیان كردە سەری گرتیدان دایان بە تەتار و دوایش تەتار وەك دیاریەك دای بە كەیكاوس، ئەویش لە ژێر ئازارو ئەشكەنجەدا شەهیدی كرد تەنانەت دەڵێن گۆشتی لاشەی یان لێ دەكردەوە دەرخواردی كامیل ئەیوبیان ئەدا تا شەهید بوو[٩٧].

لای ئێوەی خوێنەر شارەوە نیە كە كاتێك ئەمەریكا هاتە ناوچەكە یەكێتی و پارتی بە هەمان شێوەی ناسر یوسف و بەدرەدین لؤلؤء هاوكاری ئەمەریكایان كرد، بەڵكو سوپایان ئامادەكرد بۆ لێدانی حوكمەتی بەعسی بەغداد، كەسیش گومانی لە دڕندەی سەدام نەبوو، بەڵام خۆ ئەوان دەیان توانی مەرج لەسەر ئەمەریكا دابنێن بۆ ئەوەی كە یارمەتی ئەدەن هیچ نەبێت بۆ گەڕانەوەی كەركوك، یاخود بۆ ئەوەی كە فیدراڵی بچەسپێنن بە سەر حوكمەتی مەركەزی ئەگەر هاتە سەر دەسەڵات، بەڵام بەداخەوا هیچیان نەكرد بۆیە ئێستاش هەر كێشەی كەركوك بە هەڵوسراوی ماوەتەوە، مەسەلەی فیدراڵی لە سەردەمی عەلاویەوە تا سەردەمی مالیكی كە هیچیان دان نانێن بە فیدراڵی كوردی دا، نەك هەر ئەوەش بەڵكو دژایەتی دەسەڵاتی كوردی دەكەن زۆر جار راستەخۆ هەندێ جاریش ناڕاستەخۆ، تەسلیم كردنی عەبدوڵا ئۆچ ئالان بە توركیا

---

[٩٧] هەرچەندە ڕووداوی زۆر تر هەیە لەو نێوەندە دا، بەڵام من بەوەندە كۆتایی پێ دێنم، چونكە دەترسم بە خراپ بەسەرما بشكێتەوە، بەڵام بە هەموو پێوەرێك ئەوە خیانەت بوو كردیان لە خەڵكی خۆیان ئومەتی ئیسلامی!

هەر هەمان كامیل ئەیوبمان بیر دەخاتەوە بە كەیكاوسی توركی، ئەوەی كە سەرانی كوردیش كردیان بەرانبەر بە خەڵكی خۆیان بە هەموو شێوەیەک خیانەت بوو!
حەوتەم: هۆلاكۆ توانی خۆی بگەیەنێتە كەسایەتیەكی زۆر بە دەسەڵات لە ناو خیلافەتی عەباسیەكان كە لە لوتكەی دەسەڵات دا بوو كە سایەتی دووەم بوو لە ناو ئەو خیلافەتەدا، بەناوی مۆیەدەدینی كوڕی ئەلقەمی كە پیاوێكی رافیزەی شیعەی پیس بوو كە خیلافەتی ئیمامی ئەبوبكر و ئیمامی عەمەری لا رەفز بوو، وە زۆر ناحەز بوو بەرانبەر بە ئەهلی سونەو حەزی بە سەركەوتنیان نەدەكرد، بەس ئەوەی كە جێگەیی سەرنجی ئەوەیە كە چۆن ئەلقەمی گەیشتۆتە ئەو پۆستە!
گومانیشی تێدا نیە كە خەلیفەی ئەو دەمە ئەقڵی بە جیهان نەدەشكا و خاوەنی بڕیاری خۆی نەبوو، بۆ ئەلقەمی سوودی لەو بێ بڕیاریە و سیاسەت نەزانینەی موستەعصیم بل ﷲ وەرگرت بووە پاشان خۆی كردبوە بڕیاردەری خەلیفە و دەم راستی، دەڵێن موستەعصیم بل ﷲ پیاوێكی زۆر تورە بوو وە زووش بە قسە هەڵدەخڵە تا، لە هەمووی سەیرو سەمرە تر ئەوە بوو كە ئەلقەمی بۆ ماوەی چواردە ساڵ لەسەر پۆستی وەزیری مایەوە لە ساڵی ٦٤٢ تا ٦٥٦ كۆچی تا كاتێكیش كە بەغداد گیرا هەر خەلیفە هەستی بە خیانەت و خراپی و سامناكی ئەم پیاوە نەكرد!
هۆلاكۆ پەیوەندی كرد بە ئەلقەمی كە وەزیری خیلافەتی عەباسی بوو، بیری گەندەڵی لە وڵاتدا بڵاو بكاتەوە و ئاسان كاری بكات بۆ سوپای تەتار بۆ چونە ناو بەغداد، وە بتوانێت سەر لە موستەعصیم بل ﷲ بشێوێنێت بە ئەفكاری فاسد و قسەی هیچ و پوچ تا سەر لە خەلیفە تێک بدات، وە لەبەرانبەر ئەمەدا هۆلاكۆ پەیمانی دابوو بە ئەلقەمی لە دامەزراندنی دەوڵەتی تازەدا ئیدارەكەی ئەو بەڕێوەی بەرێت، مۆیدین ئەلقەمی بە تەواوەتی كارەكانی بۆ تەتار ئەنجامدا زۆر بە زیادەشەوە، ئەلقەمی كاریگەری زۆری هەبوو لەسەر بڕیارەكانی خەلیفە لەوانە سوپای پێ كەم كردەوە، سوپای كردە جوتیار بۆ ئەوەی تەماتە وخەیار بچێنن، كە لە مێژوودا ئەو بڕیارە زۆر ناوازەیە سوپا خەریكی كشتوكاڵ بێت لە كاتی جەنگدا، وە بڕیارەكە ئەلقەمی پێیدا بۆ ئەوەی بڵێن سوپاكەیان سوپایەكی ئاشتی خوازە، بۆ ئەوەی تەتار بیر لەوە نەكاتەوە كەبێتە سەر بەغداد ئەوەتا ئەمان نیەتێدان باشە و بە تەمای شەڕ نین، ئەم هەموو بڕیارە فاسدە بڕیاری ئەلەقەمی بوو بۆ بەرژەوەندی تەتار.
لای هەموان ئاشكرایە چۆن ئەلقەمی یارمەتی تەتاری دا بۆ روخاندنی خیلافەت، بە هەمان شێوە شیعەكان لە جنوب یارمەتی ئەمەریكایان دا بۆ روخاندنی سەدام لەسەر و هەموویان عەبدولعزیز حەكیم و براكانی و حزبی دەعوە...هتد دوای دەستیان تێكەڵ بوو بۆ هاتنی ئەمەریكا بۆ وڵاتی موسوڵمانان، لەوانەیە لەبەر ئەشكەنجەی سەدام و دارودەستەكەی زۆڵمی سەدام بۆ ئەم سەردەمی ئاسایی بێت، بەڵام بە هەموو پێوەرێک ئەوە خیانەتە، نەوەكانی داهاتوو ئاوا بەم شێوە لە مێژوودا رسواتان دەكەن، سەروەری رەش بۆ خۆتان تۆمار دەكەن.

با بگەڕێینەوە بۆ لای هۆلاكۆ و منكۆخانی برای:

ئەگەر بە وردی سەرنج بدەین بۆمان دەردەكەوێت كە چەندە هەوڵیان داوە هێزیان بە گەڕ خستوە بۆ ئەوەی خیلافەتی عەباسی بڕوخێنن، خۆیان باش هیلاك كردوە بۆ ئەو مەسەلەیە جوهدێكی زۆر گەورەیان بەكار هێناوە بۆ ئەوەی ئەو هەموو خۆ ئامادە كردنە ئەنجام بدەن، بۆ روخاندنی خیلافەتی ئیسلامی.

خەڵكانێكی موسوڵمانان لەو سەردەمەدا تەنها سەیری رەوشەكەیان دەكرد بێ ئەوەی بجوڵێن، وا هەست بكەن كە ئەركی سەر شانی ئەوانیشە بجەنگن لە پێناوی خوای گەورەدا.

لەم زەمەنەی ئێستاشماندا بە هەمان شێوەیە هەموو هەر سەیر كەرن چاوەڕوانن بزانن چی روو ئەدا بەڕاستی ئەمە شەرمە بۆ موسوڵمانان كە بەو شێوە بیر بكەنەوە.

یەكەم: ئەوەی باسمان كرد كۆكردنەوەی هێزی ئابووریی ومادی بوو.

دووەم: وتمان پەیوەندی سیاسی دیپلۆماسیە.

سێیەم: بریتیە لەو جەنگە دەرونیەی كە كردیان لەگەڵ موسوڵمانان، تەتار جەنگێكی دەرونی زۆر سامناكی كرد لەگەڵ خەڵكی ناوچەكە، ئەمەریكاش جەنگی دەرونی دەكات لەگەڵ هەموو وڵاتانی موسوڵمانان.

لەسەردەمی تەتارەوە دەست پێ دەكەین بۆ باسی جەنگی دەرونیەكەی بزانین چیان كرد؟

یەكەم: هۆلاكۆ هەستا بەچەند هێرشێكی زۆر سامناك بۆ سەر خەڵكی ناوچەكە زۆربەیانی دەكوشت و سەری دەبڕین و دەگەڕانەوە سەربازگەكانی خۆیان، كە هاوشێوەی وەك سەردەمی جەنگیز خان و ئۆكیتای بوون.

ئەمەریكاش لەسەرەتا هێرشی زۆر گەوەری كردە سەر ناوچەكانی فرۆكەخانەی بەغداد و فەلوجە، تەنانەت چەكی قەدەغە كراوی تێدا بەكار هێنا.

دووەم: لەو جەنگە دەرونیانەی كە لەگەڵ موسوڵمانان ئەنجامیدا بڵاو كردنەوەی خەڵكی خۆی بوو، لە ناوچەكانی موسوڵمانان، باسی تەتاریان دەكرد زۆر بە ئەندێشەی و بە خەیاڵ بە خورافات، وە دەزگەیی ,راگەیاندنی ئەو سەردمە لە رێگەیی شاعیرەكان، ئەدەیبەكان و مێژوو نووسەكان بوو، وایان كرد بوو لە خەڵكی كە كەس نەوێرێت بەرانبەر بە تاتەر بجەنگێت، گومانی تێدا نیە كە ئەمە جۆرە راگەیاندنە كاریگەری خۆی هەیە لەسەر خەڵكی گشتی و عەوام و كە لە و سوپایە زیرەیان كردبوو، هەرچەندە ئەمە زۆر جار كاریگەیشی هەیە لەسەر سۆپاو سەربازەكانی موسوڵمانان و تەنانەت سەركردەكانیش، بەم شێوە ترس و بیمیان خستبووە ناودڵی موسوڵمانان.

بە هەمان شێوە لە راگەیاندنەكانی ئەمەریكا ئەوە دەبینرێت، بە فلیم و هۆلیۆدیان هەمیشە وا نیشانی خەڵكی ئەدەن كە سەربازی ئەمریكی بریندار دەبێت، بەڵام هیچی لێ نایەت هەمیشە ئەوان سەركەوتوون. لەرێگەیی راگەیاندنەكانی خۆیانەوە ئەو كارەیان ئەنجام داوە بەتایبەت بە هۆكاری تەلەفزیۆن و رۆژنامەو گۆڤار و سایت و تۆڕە كۆمەڵایەتییەكانیانەوە.

سێیەم: ئەو نامانەی کە ئەنێرا بۆ دەسەڵاتدارەکان، لە شێوەی هەڕەشە ئامێزدا ئەوانیش بۆ خەڵکەکیان بڵاو دەکردەوە ئەمەش خۆی بۆ خۆی کاری گەری هەبوو لە سەڵ دڵ و دەرونی خەڵکی بە گشتی.
لە سەردەمی ئەمڕۆدا هەر هەڕەشەیەک ئاراستەی وڵاتە ئیسلامییەکان بکرێت خێرا لە رێگەیی دەزگەکانی راگەیاندنەوە بڵاو دەکرێتەوە بۆ خەڵکی بە گشتی.
چوارەم: تەتار بۆ ئەوەی زیاتر باری دەرونی موسوڵمانان تێک بدەن بە ناو خەڵکیدا بڵاویان دەکردەوە کە هاوپەیمانیان بەستوە لەگەڵ مەملەکەتی ئەرمەنیا و مەملەکەتی کرژ و یارمەتی خاچ پەرستان لە ئەوروپاوە بۆ دەوڵەتی تەتار باس دەکرا، موسوڵمانان وا هەستیان دەکرد کە جەنگ لەگەڵ هەموو سەرزەویدا دەکەن، لە کاتێکدا لەبیریان چوو بوەوە موسوڵمانان کە چەندە سەرکەوتنی گەورەیان بەدەست هێناوە چەندین خاکیان لە تاریکیەوە بەرەو رووناکی بردووە، هەموو ئەمانە لەبیر کرابووە بەداخەوە وە زۆر سەرسام بووبوون بە هێزی دوژمن.
لەم سەردەمەی ئێستاشماندا خەڵکی واهەست دەکەن ئەگەر بێتو بەرانبەر بە ئەمەریکا بوستیتەوە واتا بەرانبەر بە جیهان وەستاویتەوە، موسوڵمانان زۆر سەرسام بووە بە هێزی دوژمنی و دەستەوسان لە بەردەمیدا دانیشتووە، وا دەزانێت هەڵسانەوە ئاستەمە لەبەردەمیاندا. ئەو خوایە کە فارس و رۆمی لە ناو برد، هەندێک لە خەڵکی ئێستا وا پەی دەبن کە دەستی بەسەر ئەمەریکادا ناڕوات، لەوانەیە خەڵکانێک بپرسن ئەی خوای گەورە بۆ ئەمەریکا لە ناو نابات؟
لە وەڵامدا دەڵێین: ئەگەر هاوشێوەی ئەوانەت کرد کە لەبەرانبەر فارس و رۆم دا ئەوا گومانتان نەبێت کە سەرکەوتن نەک بەسەر ئەمەریکادا، بەڵکو سەرکەوتن بەسەر هەمووجیهان دا زۆر ئاسان دەبێت!
پێنجەم: خاڵێکی تر کە زۆر کاریگەری هەبوو لە سەر دڵ دەرونی موسوڵمانان ئەوە بوو کە تەتار هاوپەیمانی لەگەڵ وڵاتانی موسوڵمان و دەسەڵاتداری ئیسلامی بەستبوو، وای کردبوو خەڵکی سەری لێ تێکچوو بوو وە نەیان دەزانی چی بکەن، ئەگەر هەڵبسن بۆ جیهاد ئەی بۆ دەسەڵاتداری ئیسلامی لەگەڵ تەتار دایە؟
لە راستییدا ئەمە ئینجازی زۆر باش بوو کە تەتار بەدەستی هێنا بۆ ئەوەی کە موسوڵمانان سارد بکەنەوە لەسەر خەبات کۆشش و شۆڕش گێری، ئەمە بووە هۆی ئەوەی کە سوپایی تەتار ترسی خستە دڵی موسوڵمانان و بە ئارەزووی خۆی جێگەکانی داگیر دەکرد کەسیش لە بەرانبەریدا رانەدەوەستا.
لە سەردەمی نوێشدا ئەمەریکا هەمان سیاسەتی تەتاری دووبارە کردەوە زۆربەی کاربەدەستانی وڵاتانی ئیسلامی لەگەڵ ئەمەریکادا هاوپەیمانن.

هێزی سەربازەكانی خیلافەتی عەباسی

لە دوای ئەوەی كە موئەیەدی كوڕی ئەلقەمی هەڵسا بەوی بیرە گەندەڵیەی، كە لەلایەن تەتارەوە فۆرمەلە كرابوو، بەهەموو شێوەیەک موستەعصیم باللە لە وتەی ئەلەقەمی دەرنەدەچوو، هەموو سوپای خانەنشین كرد، وە بە خەلیفەی وتت بۆ ئەوەی تەتار وەک شەڕكەر سەیرمان نەكات با سوپا بەكار بێنی بۆ كاری ئاوەدان كردنەوەی وڵات، مێژوو نووسان بۆمان باس دەكەن كە ئەو دەمە سوپایی خیلافەتی عەباسی ئیسلامی خۆی ئەدا لە سەد هەزار سەربازی سوار چاك بێجگە لە پیادە رەو، كە ئەمە بەس لە سەردەمی باوكی موستەعصیم بل لله كە ناوی موستەنصیر بل لله بوو، بەڵام لە ماوەیەكی زۆر كورتدا و لە ساڵی ٦٤٠كۆچی تاكو ساڵی ٦٥٤ كۆچی سوپای خیلافەتی عەباسی ئیسلامی نەدەچووە دە هەزار سەرباز!

بەهۆكاری وەزیری شیعەی ئەو دەمە هەژارترین و بێپارەترین خەڵك لەو سەردەمەدا سوپایی عەباسی بوو، كە فێری رەشوە وەرگرتن و سەرانە سەندن بوون لە خەڵكی سڤیل.

بە هیچ شێوەیەک مەشقیان نەدەكرد لە سەربازگەكانیان، بەڵكو زۆربەی سەربازگەكانیان كرابوو بە تەویلەی وڵاغ، هەموو مانایی كۆشش و خەبات و جیهاد لە ناو مێشكیان سڕابوەوە هیچ پلانێكی سەربازی و هونەری سەربازی و ئیدارە لە ناو سەربازەكانی سوپای عەباسی بایەخی نەبوو، بەڵكو شەوانە ئەفسەرە دەجەدارەكان سەرقاڵ بوون بە ئافرەت و مەی خواردن و كاری ناشەرعی.

سوێند بە خوای دلۆڤان گەورەترین خیانەت بوو كە كرا!

دیسان سوێند بە خوای پەروەردگار، گەورەترین تاوان بوو، كە ئەنجامدرا لەلایەن شیعەكانی ئەو سەردەمە بە سەرۆكایەتی موئەیەدەدینی ئەلقەمی[٩٨].

هیچ كارێكی ئەنجام نەدا لە بەرژەوەندي موسوڵمانان ئەوەی كە وەزیرەكەی پێ وت كردی، بەمە هیچ پاساوێكی نیە كە پاساو بێت لە مێژوودا لێ وەربگیرێت، بەڵكو گەورەترین سەر شۆڕی بوو هێنایی بەسەر خۆی و گەلەكەیدا، چونكە نەیتوانی بڕیاری راستەقینە بدات.

---

[٩٨] ئیبن كەثیر كۆمێنتێک دەدات لەسەر ئەو ڕەوشەو لەسەر خەلیفەو وەزیرەكەی كە بە گەورەترین خیانەت باسی دەكات ئەمیش دەقەكەیەتی كە دكتۆر راغب سەرجانی ئاماژەی بۆ كردوە لە باسی داگیركەرانی تەتاردا:

ابن كثير ـ رحمه الله ـ باللوم الكامل على مؤيد الدين العلقمي في نصائحه للخليفه المستعصم بالله، ولكني ألقى باللوم الأكبر على الخليفه ذاته، الذي قبل بهذا الهوان، ورضى بهذا الذل، وغاب عن ذهنه أن من أهم واجباته كحاكم أن يضمن لشعبه الأمن والأمان، وأن يدافع عن أرضه ضد أي غزو أو احتلال، وأن يبذل قصارى جهده لتقويه جيشه، وتسليح جنده، وأن يربي الشعب بكامله ـ لا الجيش فقط ـ على حب الجهاد والموت في سبيل الله.

لە ساڵی ٦٥٤ کۆچی هۆلاکۆ زانی کە کاتی ئەوەیە سوپاکەی بخاتە ڕێ بۆ گرتنی بەغداد، سەد هەزار سوپایی تەتاری کەوتنە ڕێ بۆ گرتنی ماڵی خیلافەت لە بەغدا لە سێ قۆڵەوە لە کوردستان، لە ئەوروپاوە دوای روونی دەکەینەوە چۆن، پاشان لە جنوب لە ڕێگەیی دەوڵەتی ئیسماعیلی و چەند ئیمارەتێکی بچووکی شیعەکانی ئەو ناوچە کە بە قەرامیتەکان ناسراو بوون، سوپاکەی بەوپەڕی هێزو خواردن و چەکەوە کەوتنەڕێ وە موخابەراتی تەتار هەموو زانیاریەکیان ئەدا بە هۆلاکۆ هەمووی زانیاری راست بێ ئەوەی خیلافەت ئاگایی لە خۆی بێت.

ڕێکخستی سوپایی تەتار بەم شێوە بوو:

یەکەم: بەتالیۆنێکی گەورەی سەربازی تەتاری لە ئەوروپاوە کەوتە ڕێ، واتا باتۆی کوڕی جاجی ناردی بۆ یارمەتی سوپایی تەتار لە ناوچەکانی کوردستان، بە سەرکردایەتی سێ برای خۆی ئەم سوپایە بریتی بوون لەو سوپایەی کە ئەوروپایان داگیر کردبوو واتا هەموو مەشق پێکراو بوون، بەڵام لە روسیاوە هاتنە ناوچەکە.

دووەم: ئەو سوپایەی کە لەناوچەی ئێران و ئازەربایجان نیشتە جێ بوو، بۆماوەی چەند ساڵێک کە لەوێدا بوون بەردەوام لە جەنگدا بوون ئەوە سوپایی سەرەکی تەتار بوو، کردی بە دوو بەشەوە بەشێکیان لە ناوەڕاستی عێراقەوە، بەشێکی تر لە باشووری عێراقەوە، بۆ هێرش بردن بۆ بەغداد!

سێیەم: هۆلاکۆ ناردی بە شوێن بەتالیۆنێکی زۆر شارەزا لە جەنگ کە لە ناوچەکانی ئەنادۆڵەوە هاتن بە سەرکردایەتی بیجۆ کە یەکێک بوو لە سەرکردە بەتواناکانی تەتار وە ئەمەش بە هەمان شێوە لە باکووری عێراقە بێت بۆ ئەوەی کە ئەو ناوچانە بۆ هۆلاکۆ کۆنترۆڵ بکات، ئەو ناوچەنە بە تەواوەتی پاک کرابووەنەوە بۆ تەتار کە بریتی بوون لە ناوچەکانی مووسڵ، حەڵەب و حمص کە کەس بەرەنگاری سوپای تەتار نەبووەوە.

چوارەم: هۆلاکو ناردی بە شوێن هاوڕێکەی کە پادشای ئەرمەنیا بوو واتا هەیسوم ئەویش بە سوپایەکی زۆرەوە هاتە ناوچەکە بە سەرکردایەتی خۆی.

پێنجەم: هۆلاکۆ داوای هەزار تیر هاوێژی ئاگر هەڵدەری کرد کە لە چینەوە بێن بۆ عێراق.

شەشەم: هۆلاکۆ داوای کرد لە مەملەکەتی کرژ کە سوپایەکی بۆ ئامادە بکات ئەوانیش دەست بەجێ ئامادەیان کرد.

حەوتەم: بەسەر سوپایی سەرەکیەوە هۆلاکۆ کەسێکی دانا بە ناوی کتبغا نوین یەکێک بوو لە سەرکردە باشەکانی سوپای هۆلاکۆ وە یەکێک بوولە خاچ پەرستەکان، بەم شێوەیە توانی بە کتبغا نوین سەرکردایەتی ئەو سوپایە بکات کە خاچ پەرستن.

هەشتەم: هۆلاکو ناردی بە شوێن پادشای ئەنتاکیا کە سوپایەکی بۆ ئامادە بکات، ئەویش ئامادەی خۆی دەربڕی، بەڵام سوپاکەی فریا نەکەوت بۆیە بۆ گرتنی دیمەشق ئەوکات سوپای نارد.

نۆیەم: کوڕانی صەڵاحەدینی ئەیوبی بەداخەوە لە دیمەشق تا هەولێر سوپایان بۆ هۆلاکۆ ئامادەکرد، بەسەرکردایەتی کوڕێکی ناصر یوسف کە ناوی عەزیزی بوو سەرپەرشتی بەتالیۆنێکی دەکرد!

دەیەم: گەوەر پیاوی كورد بەدرەدین لۆلۆء سوپایەكی زۆر رەزیلی ئامادەكرد بۆ هۆلاكۆ، راستە سوپاكە كەم بوو، بەڵام واتای زۆری هەڵ دەگرت، ئەو سەردەمە. واتاكەی ئەوە بوو كە سوپای موسوڵمان بەشدارە لەگەڵ تەتار بۆ گرتنی خیلافەت!

هەر وەک پێشتر ئاماژەمان پێدا هەموو ئەم سوپایانە كران بە سێ بەشەوە سوپایی سەرەكی هۆلاكۆ خۆی سەركردایەتی دەكرد، سوپایی دووەم كتبغا نوین سەرپەرشتی دەكرد كە لە بنەڕەتدا خاچ پەرست بوو، سوپایی سێیەم بیجۆ سەرپەرشتی دەكرد كە لە هۆلاكۆ خوێنڕێژتر بوو[99].

بەم شێوەیە گەورەترین هێز كۆكراوە بۆ لێدانی خیلافەتی عەباسی، گومانی تێدا نیە هەر گرۆیەک هۆكاری سەركەوتن بگرێتە بەر گەرچی تەتارێكی بێ باوەڕی خوێن رێژ بێت ئەوا خوای گەورە سەریان دەخات، بەڵام موسوڵمانان هەر دەستەو سان بوون بۆیە هیچیان بۆ نەكرا.

هۆلاكۆ لەسەرەتاوە زۆر گومانی هەبوو لە سوپای كوردەكان نەیدەویست چاوەڕێی هیچ موفاجەئەیەک بكات، بۆیە هەمیشە چاوی لەسەر سوپایی موسوڵمانان بوو كە كوردەكان بوون لەگەڵ توركەكان، هۆلاكۆ ئەنجومەنی جەنگی دروست كرد لە شاری هەمەدانی ئێران كە ئەو دەمە ٤٥٠كم لە بەغدادە وە دوور بووە كە باكووری رۆژهەڵاتی بەغداد دەكات هۆلاكۆ لەوێوە بڕیاری شەڕی دەركرد.

ئەوەی كە جێگەیی تێڕامانە سوپایی تەتار زۆر بە هێمنی دەڕۆشت بۆ ئەوەی موخابەراتی عەباسی ئەگەر هەبوو نەتوانن دەست نیشانی ژمارەی سەربازەكان بكەن، پاشان لە هەمووولاكانەوە دەرگەیان بۆ كرایەوە بێ ئەوەی كەس روبەرەویان بوستێتەوە، ئەو هەموو سەركردە ئیسلامیە وەک ئەلب ئەرسلان، كەیكاوس، ناصر یوسف، بەدرەدین لۆلۆء یارمەتی تەتاریان دا مێژوو نووسان دەڵێن تەمەنی بەدرەدین لۆلۆء ١٠٠ساڵ بوو كە ئەو كارەی ئەنجامدا لەگەڵ تەتار دوای دوو مانگ لەو رووداوە گیانی دەرچوو مرد دواكارین لە خوای گەورە ئاقیبەتمان خێر بكات فنسأل الله حسن الخاتمە.

ئەم مێژووەی كە بۆ ئێوەمان باس كرد هەر هەمان مێژووی ئەمەریكا نیە كە لەناوچەكەدا دووبارەی كردۆتەوە وەک تەتار، مەگەر هەر ناوەكان و ساڵەكان گۆڕانكاری بەسەردا نەهاتووە، لەوانە لە رووی دیمۆگرافی جوگرافیاوە ناوچەكە گۆڕانكاری بەسەر هاتبێت، بەڵام سویند بەخوا زۆربەی رووداوەكان وەک یەكن!

جارێ هەر بەدەوام دەبین بزانین رەوشی بەغداد چۆنە؟

ئەو دەمە شاری بەغداد بە هێز ترین شار بوو وە گەورەترین شاری جیهان بوو، لە رووی دیوارە وە بە هێزترین دیواری هەبوو، وە پایتەختی خیلافەتی ئیسلامی بوو زیاد لە پێنج سەد ساڵ، بۆ دروستكردنی ئەو شارە پارەیەكی زۆر و هێزێكی زۆر بەكار هاتووە لە مێژوودا زۆر بە ناوبانگە ئەو شارە، بەڵام بەداخەوە بۆشاری شافعی و ئەبو حەنیفە و ئیمام ئەحمەد، ئەی قەڵاو قولەو

---

[99] بۆ زانیاری زیاتر خێزانی هۆلاكۆ ناوی سورەیا خاتون بوو كە كچی قسیسێكی خاچ پەرست بوو باوكی بەدەستی موسوڵمان كوژرابوو زۆر ڕقی لە موسوڵمان بوو، وەک دەڵێن هۆلاكۆ زۆر گوێڕایەڵ ئەو ژنەی بووە!

دیوارەكان بەكەڵكی چی دێن ئەگەر پیاوی تێدا نەبێت؟ ئەو سەردەمەش پیاو زۆر گران بوو وە هەروا بە ئاسانی دەست. ئەو دەمە ٣٧ خەلیفەی عەباسیەكان لە سەر فەرمانرەوای بوو كە كۆتا فەرمانرەوای عەباسیەكان دەبێت ناوی المستعصم بالله بوو كە لە بەنی عەباس بوون لە شاری بەغداد.

ناوی زل دێی وێران نەناوەكە لایەقی بوو نە خیلافەتەكەش.

هەروەک سەركردەكانی ئێستا بەڕاستی لایەقیان نیە كە ئەوان كار بەدەستی موسوڵمانانن.

لە باسی ئەم پیاوەدا هاتووە كە خەلیفەی موسوڵمانان بووە وەک خۆی بۆتان دەگوازینەوە كە لە مێژوودا وەک ژیانی كەسایەتی بە پیاوێكی باش باسی كراوە[١٠٠].

دەبێت خەڵكی سەركردە بەتایبەت ئەوەی كە كاری موسوڵمانانی بەدەستە شیاوی جێگەی فەرمانرەوایەكی بێت دەنا موسوڵمانان بەم دەردە دەبات كە بردیان لە هەردوو سەردەمەكەدا ئێستا و رابردوشدا. راستە خەلیفە پیاوێكی باش بووە، بەڵام لە سیاسەت هیچی نەزانیوە، سەركردە دەبێت ئیداری بێت خۆی لە هەموو ئەزمەیەک رزگار بكات و توانای سەركردایەتی هەبێت وە بڕیار دەربێت.

سەركردە دەبێت توانای گۆڕینی هەبێت ئەمر بكات بە چاكە و نەهی بكات لە خراپە پۆزەتیف و نێگەتیف جیا بكاتەوە لە كاتی خۆیدا.

سەركردە دەبێت ئازاو چاو نەترس بێت لە كاتی خۆیدا بڕیار بدا بێ دوو دڵی.

سەركردەی لێهاتوو ئەوەیە كە توانای كۆكردنەوەی خەڵكی هەبێت، بتوانێت ریزەكان رێک بخات، هەموو ئاڵاكان بكات بەیەک ئاڵا.

سەركردەی وریا دەبێت خەڵكی شیاو لە جێگەی شیاو دابنێت و ماستاوچی و دەم لوسەكان پەراوێز بكات.

سەركردە دەبێت توانای بەرەنگاربوونەوەی گەندەڵی و رەشوە و هەموو كاریكی خراپەكاری بێتەوە، بتوانێت خەڵكی باش لە خۆی نزیک بكاتەوە نەک بەطانەی خراپ.

---

[١٠٠] چۆن دكتۆر راغب سەرجانی نووسیویەتی:

عندما تقرأ عن صفات الخليفه الذاتيه في كتب السير مثل تاريخ الخلفاء للسيوطي، أو البدايه والنهايه لابن كثير أو غيرها من الكتب تجد أمراً عجباً.. تجد أنهم يضعون رجلاً فاضلاً في حياته الشخصيه وفي معاملاته مع الناس.. يقول ابن كثير مثلاً: كان حسن الـسيره جيد السريره، صحيح العقيده، مقتدياً بأبيه المستنصر بالله في العدل وكثره الصدقات، وإكرام العلماء والعباد، وكان سنياً على مذهب السلف ولا أدري في الحقيقه ماذا يقصد بأنه كان على مذهب السلف؟ ألم يكن في مذهب السلف جهاد؟ ألم يكن في مذهب السلف ئيعداد للقتال؟ ألم يكن في مذهب السلف دراسه لأحوال الأرض ولموازين القوى؟ ألم يكن في مذهب السلف حميه ونخوه لدماء المسلمين التي سالت على مقربه من العراق في فارس وأذربيجان؟ ألم يكن في مذهب السلف وحده وألفه وترابط؟..

بەڵام خەلیفە موسوڵمانان ئەمانەی هیچی تێدا نەبوو دەسەڵاتدار و فەرمانرەویی موسوڵمانانە، ئومەتێكە بەكاملی هەرواشتێكی خۆشی نیە بۆیە دەبێت پیاو بەڕێوەی بەرێت بەمانای كەلیمە پیاو بێت.
بەداخەوە خەلیفە لە ناخی خۆیدا تۆقیوە سوپایەكی لاواز و بێهێزی هەبوو كە هیچیان پێنە دەكرا، وا تەتار لە نزیک شاری بەغداد بە هەزاران سوار دەورو گەمارۆی بەغدادیان داوە.
ئەی كوا سەربازانی ئیسلام؟ كوا سەربازگەكانی ئیسلام جێگەی مەشقیان؟ بۆ هەڵناسیت ئەو خەڵكە كۆ بكەیتەوە باسی جیهادیان بۆ بكەیت؟ كوان لاوەكانی ئەم ئیسلامە؟ ئەی كوا ئەو هەموو گەلە موسوڵمانە كە سێ ملیۆن خەڵک بەس لەناو شاری بەغداد دەژین؟
شازدە ساڵ خەلیفە حوكمی كردوە گومانی تێدا نیە خەڵكەكەشی وەک خۆی پەروەردە كردووە، هەموو خەڵكێكی ترسنۆک، ڕەزیل بێ ئەوەی بجوڵێن بۆ جیهاد.
كەس نازانێت چی بەسەر هات (كنتم خير أمه أخرجت للناس).ئەی ئەو هەموو چەكە كە بە پارەی موسوڵمانان كڕا كوا؟ دەڵێن هەمووی كۆن بووە، بەكەڵكی جەنگ نایەن، چەكە نوێكانیش سوپا ناتوانێت مەشقی لەسەر بكات چونكە سوپاكە كۆنە و چەكەكان نوێ!

ڕەوشی ناو بەغداد و دەور و پشتی لەو سەردەمدا و خەڵكی چۆن بیریان دەكردەوە؟
گومان لەوەدا نییە ئەگەر گەلێک لەسەر خوشەیەكانی ژیان پەروهردە كرا ئەوا زۆر ئاستەمە بجوڵێن بۆ شۆڕش و خەبات، لەو سەردەمەدا لە شاری بەغداد بە تایبەت لە ناو دەوڵەتی عیباسی ئیسلامیەكان بە گشتی خەڵكی هەموو ئاواتی ئەوە بوو چۆن بتوانێت ببێتە خاوەنی وڵاغ و ئەسپی باش جەڵەبی زۆر كڕینی زەوی و زاری كشتوكاڵی، خەڵكی سەر قاڵ بوون بە بەدەست هێنانی دەوڵەمەندی هەموو ژیان لەو سەردەمدا بەس پارە بوو[١٠١].
ئەیەک كە سەركردەیەكی ئەژدەری ئەو سەردەمە بوو لە بەغداد كە بەدەستی هۆلاكۆ شەهید كرا، دەڵێت گەلێک ئەوا بیر بكاتەوە زۆر ئاستەمە سەركەوتنی!
لە كاتێكدا كە ناو شاری بەغداد سێ ملیۆن خەڵكی تێدا دەژیا كەسیان نەهاتنە جۆش بۆ جیهاد كە پێغەمبەر ﷺ دەفەرموێت: ذروه سنام الإسلام- وهي فريضه الجهاد.
بەڵام بە چی دەچێت با هەر مزگەوتەكان بانگ بدەن و خەڵكی خۆی بكات بە ناو مزگەوتەكان قورئان خوێندن زۆر بێت، بەڵام كە كار بە ئیسلام نەكات هەمووی ئەرزشی نامێنێت بەو شێوەیە ئەمەریكا و تەتار بە ئارەزووی خۆیان داگیرمان دەكەن.

---

[١٠١] ئیبن كەثیر دەڵێت: لەدرێژایی ئەوە دەمەی كە تەتار بۆ ماوەیەكی كاتی وەستان لە جەنگ خەڵكی هەموو ئاواتیان ئەوە بوو كە چۆن سەروەت و سامان بەدەست بێنن، صیلەی ڕەحم و خزمایەتی زۆر كەم بووبووەوە، زاناكان لەخەڵكی دوور كەتبوونەوە و دیندارییەكی عەشوای هەبوو، بەڵام بە گوێرەی پێویست دینداری نەدەكرا لە ناو وڵاتی ئەندەلوس و بەغداد وڵاتانی تری ئیسلامی ئافرەتان بە سفوری دەهاتنە دەرەوە زۆر سادە بوبوو، تەنانەت كچانی خەلیفەكان بە سفوری بە بازارەكاندا ڕەت دەبوون، لە هەمان كاتدا لە زۆر جێگایی وڵاتی ئیسلامی مەی مەیخانەكان ئاشكرا بوون!

ئەو رەوشەی كە ئێستا باسمان كرد كتومت دەڵێت ئەم چەند رۆژەیە كە خۆمانی تێدا دەژی دەڵێت واقعی كوردستان، عێراق، سووریا و...هتد ئاخر چی جیاوازیەكی هەیە لەگەڵ ئەو سەردەمە. ئێستاش خەڵكی هەر خەركی كۆكردنەوەی پارە و دروست كردنی باڵەخانەی بەرز و زەوی كڕین و سەیارەی جوانن بۆ خۆشیەكانی ژیان هەموو كارێك ئەنجام ئەدرێت، زۆر بە دەگمەن گوێ بە حەڵال و حەرام ئەدرێت. كێ بیر بەلای جیهاد و كۆشش و خەبات مانەوە بۆ دینی خوای گەورەیە؟ ئەوەندە خوشی ژیان سەری لێ تێكداون كە خەڵكی ئێستا بۆ نان خواردن چەندەها كیلۆمەتر دەبڕن بەس كە ناوی چێشتخانەیەكی باش دەبیستن، بەڵام چەندەها خەڵك هەیە كە بە هەنگاو مزگەوت لە ماڵەكەیەوە دووره ناچێتە مزگەوتەكە، بەڵكو هەر نوێژ ناكات زۆرجار بۆڵەی ئەوەی هەیە كە دەنگی بڵندگۆی مزگەوتەكان ئیزعاجی دەكات!

بێجگە لەو هەموو ئافرەتە سۆزانییە وەك شەبەكە و گروپ كار دەكەن و مەی و ماددەهۆشبەرەكان بەر بڵاوە لە وڵاتی موسوڵمانان. كە بەدڵنیایەوە لە ئەوروپا ئەو خراپەكەریە نابینرێت بەو شێوەی كە ئێستا هەیە لەوڵاتی ئێمەدا!

لەو سەردەمەشدا هەروا بوو ئەو هەموو منداڵ و ژنە لە ئۆزبەكستان، تاجیكستان و ئەفغانستان كوژران كێ جوڵا لە موسوڵمانان؟ ئێستاش ئەو هەموو منداڵە لە فەڵەستین و عێراق و ئەفغانستان دەكوژرێن كێ لە موسوڵمانان هەستیان جوڵا بۆ ئەوەی شۆڕشێك بەرپا بكەن؟

ڕاستە موسوڵمانان زۆرن ئێستا زۆرێك لە مزگەوتەكانی ئاوەدانە، ئەو سەردەمەش مزگەوتەكان هەر ئاوەدان بوون، خەڵكی قورئان خوێن بوون ئێستاش خەڵكی قورئان خوێنن مزگەوتەكان قەرەباڵغن. دینداریەكی عەشوای هەیە، بەڵام ناتونرێت ضەبت بكرێت هەروەك تقوسی دینی وەرگیراوە نەك وەك مەنهەجی ژیان.

چۆن مستەصسیم و مونتصیر یارمەتی تەتاریان دەدا، بەڵام دوایی خۆیان داگیر كران دڵنیا بن ئەوانەی كە ئێستا یارمەتی ئەمەریكا دەدەن لە ناوچەكەدا خۆیان رۆژێك دێت وەك ئەو دوانە لەسەر كورسی دەسەڵات دایان دەماڵن.

فلابد أن يكون الجزاء من جنس العمل.. كما تدين تدان!

رۆژێك دێت ئەو گەلەی كە نەجوڵا بۆ گەلە موسوڵمانە براكەی خۆشی وەك ئەوی بەسەر دێت.

" كما تدين تدان " لە دەرگەی هەر كەس بدەیت لە دەرگەت دەدرێتەوە! هەر كارێك ئەنجام بدەیت دوای پێچەوانە دەبێتەوە بۆ خۆت.

دەڵێن هەر گەلێك دۆڕاو دوای بۆ هەڵسانەوە هەوڵی نەدا ئینحرافی كرد ئەوە بە كەڵكی ژیان نامێنێت و دەبێت هەر لە ناوبچێت.

كوا فەرمان بەچاكەو رێگری لە خراپە؟ كوا پیاوانی ئازاو سەركردە یان زانایانی ئاینی؟ لەناو ئەم گەلی ئێمەدا پیاوێكی پیاوانەی تێدا نییە؟ أليس منكم رجل رشيد؟

ئەمە وەزعی شاری بەغداد بوو لە رۆژی ١٢ موحەڕەم لە ساڵی ٦٥٦ كۆچی لە هەموو لاكانەوە هۆلاكۆ گەمارۆی خستە سەر شاری بەغداد و دەوروپشتی لە سێ جێگەوە بەسەركردایەتی خۆی و تەتبوغە و بجیۆ لە رۆژهەڵات و باشوور باكووریەوە.

كە خەلیفە بەمەی زانی ئینجا هەڵسا بە كۆبونەوەیەكی زۆر بە پەلە لەگەڵ راوێژكارەكانی و لە سەرو هەموویانەوە لەگەڵ وەزیرە خاینەكەی كوڕی ئەلقەمی، پێی وتن چی بكەین، چۆن خۆمان دەرباز بكەین، رێگە چارە چیە پێم بڵێن، چۆن راكەین؟ ونادوا ولات حين مناص.

لەناو كۆبونەوەكەدا موئەیدی كوڕی ئەلقەمی شیعی وتی با بكەوینە گفتوگۆ لەگەڵ تەتار، ئاساییە ئەگەر هەندێك تەنەزولیان بۆ بكەین، ئەمیش كارێكی زۆر سادەیە كە پیاوێكی خائینی وەك ئەلەقەمی داوای بكات، چونكە ئاگاداری كردنەوە كە ئەمان بە هیچ شێوەیەك ناتوانن بەرەنگاری تەتار ببنەوە، ئەمە بۆچونی ئەلقەمی بوو لە كۆبونەوەكەدا.

وە لە كۆبونەوەكەدا بۆچونێكی تر هاتە پێش كە دوو پیاوی كارا و ئازاو چاونەترس داوای جیهادیان كرد لەناو ئەم ئومەتەدا خەڵكی باش هەرماوە، بەڵام بەداخەوە كات درەنگە فریای ئەوە ناكەون كە هێز كۆبكەنەوە، بەڵام ئەو دوو سەركردە ئەژدەرە بریتی بوون لە موجاهیدەدین ئەیبەك و سلمان شای یەحضانی داوای جیهادیان كرد!

بەڵام كاتەكە بەشی كۆكردنەوەی هێز ناكات دەبوو زوو ئەو وتەیان بدركاندایە، وە زۆر دەمێكەیە خەڵكی گوێیان لەو وشەیە نەبووە و شەرمیان دەكرد كە باسی جیهادی بكردایە، هەروەك ئێستا خەڵكی بە شەرمەوە باسی جیهاد دەكەن، بەتایبەت زانایانی ئاینی!

ئێستا خەلیفە لە بەردەم دوو ریاندایە نازانێت چی بكات؟

ئارەزوو وە داوای وتەكانی موئەیدی ئەلقەمی دەكرد كە شەڕ نەكەن وە دڵیشی داوای لێ دەكرد كە جیهاد بكەن لە دژی تەتار، چونكە تەتاری باش دەناسی و دەیزانی كە هیچ ئەرزشێك بۆ موسوڵمانان دانانێن.

خەلیفە بڕیاری دا كە جیهاد بكات بەڵام بە دوو دڵی، جیهاد بەم شێوە و خەسڵەتانە بەرهەم نایەت سیفاتی تایبەتی خۆی هەیە!

خوێنەری ئازیز...

موجاهید بە سوتفە نایەت، جیهاد بڕیارێكی عەشوای نییە!

جیهاد پەروەردەی دەوێت، جیهاد خۆ ئامادە كردنی دەوێت، رێگایەكی دوور و درێژە جیهاد، رێگەیەكی دووری ئیمانیە، كەسێك نەتوانێت نوێژی بەیانیانی نەكات هەرگیز ناتوانێت جیهاد بكات!

جیهاد بەرزترین لوتكەی ئەم ئیسلامەیە، لە هەموو لوتەكان بەرزترە بۆیە كێ گەیشتە ئەو لوتكەیە ئەوا پلەی موجاهیدی پێ دەبەخشرێت، ئەوپلەیە بە قسەو دواكردن نیە بەڵكو بە كردارە دەبێت كرداری بۆ بكەیت[102].

بەڵێ بۆ یەكەم جار خەلیفە لە هەموو ژیان دا بڕیاردا سوپا كۆ بكرێتەوە بۆ جیهاد.

سوپایەكی شل و شێوای عەباسی كۆكردەوە بە سەركردایەتی موجاهیدین ئەیبەك -رەحمەتی خوای لێ بێت- بۆ ئەوەی لە بەرانبەری سوپای بێشومارەكەی هۆلاكۆ بوەستێتەوە كە ئەیبەك

---

[102] الجهاد ارتقاء إلى أعلى، إلى أعلى، إلى أعلى، إلى أن تصل إلى ذروه سنام الإسلام!

چووە دەرەوەی شاری بەغداد لە رۆژئاوا وە هەڵیان دایە کە سوپایەکی بیشوماری تەتاری بە سەرۆکایەتی بیجۆ لە رۆژهەڵاتی ئەوروپا وە بەرەو عێراق دێت واتا لە تورکیاوە، ئەیبەک کە بەمەی زانی وتی ئەگەر بێتوو ئەم سوپایە بگاتە جێ ئەوا شاری بەغداد بە تەواوەتی گەمارۆ ئەدرێت دەرگەکانی زوو والا دەکرێت بۆ دوژمن بۆیە ناچار سوپاکەی رووکردە سوپاکەی بیجۆ، سوپاکەی لە نێوانی دیجلە و فورات دانا بۆ ئەوەی رووبەڕوی سوپاکەی بیجۆ بێتەوە، هەردووکیان بە یەک گەیشتن لە ناوچەکانی ئەنبار، ئەو ناوچەیە چەند جار موسوڵمانان سەرکەوتنیان تێدا بەدەست هێنا بوو، گەورەترین سەرکەوتن لەسەر دەستی سەرکردەی میغوار خالیدی کوڕی وەلید -رەزامەندی خوای لەسەر بێت- بوو نزیکەی شەش سەد ساڵ پێش ئەو رووداوە، بەڵام ئەمجارە زۆر بەداخەوە موسوڵمانان تێیدا لە ناوچوون، بیجۆ توانی وردە وردە سوپاکەی وەک تاکتیک بەگەڕێنێتە دواوە تا موسوڵمانانی هێنایە ناوجەنگەکە دوای لە ناوچەیەکدا جێگیری کردن بە هۆکاری ئەوەی لەو ناوچەنادا خەڵکی پەیدا کردبوو کە شارەزابوون لە ناوچەکە و بەنداوێکی بەسەردا کردنەوە زۆربەی سوپاکە لە ناوچوو، وە زۆریشیان بەدەستی تەتارەکان شەهید بوون. بەمەش لەوێدا سوپای عەباسی شکستی هێناو زۆر کەم لە سوپاکە دەرچوو لەگەڵ ئەیبەک گەڕانەوە ناوشاری بەغداد، لێرەوە زۆربەی سوپای عەباسی لەو جەنگەدا لە ناوچوون، وە ئەم جەنگە لە حەڤدەی موحەڕم بوو کە هەفتەیەک پێش ئەوەی هۆلاکۆ بگاتە تەنیشت دیوارەکانی بەغداد، بیجۆ نەوەستا بە پەلە خۆی گەیاندە شاری بەغداد و گەمارۆی خستە سەر شارەکە، بەم شێوە بەغداد زۆر بە ئاسانی کەوتە بەر دەستی دوژمنەکانی لە بەشی رۆژئاواوە وە هۆلاکۆش لە بەشی رۆژهەڵاتەوە گەمارۆی شارەکەی دا، ئیتر رەوشەکە زۆر بەرەو خراپی دەڕۆشت.

خەلیفە هەرگیز بڕوای نەبوو کەوا زوو بێنە ناوچەکەو ئاوا بە ئاسانی شاری بەغداد گەمارۆ بدرێت، بۆیە نەیدەتوانی بیر بکاتەوە هەر دەهات و دەچوو، لەو کاتەدا موئەیدی ئەلقەمی هات بۆ لای پێی وت:

با لەگەڵ تەتار دابنیشین بۆ گفتوگۆ!

خەلیفە باش هەستی بەوە کردبوو کە هێزێکی لاوازی وەک عەباسی داوای دانیشتن لەگەڵ هێزێکی گەورە و بەهێزی وەک تەتار بکات، ئەمە بە هەموو پێوەرێک شکستەو دۆڕان و تەسلیم بوونە.

لە هەموو دۆڕاندنێک دا سوپای سەرکەوتوو مەرجی خۆی دادەنێت بەسەر سوپای دۆڕاودا بێ ئەوەی تەعدیلی بەسەردا بێت.

خەلیفە بەمە رازی بوو دووکەسی نارد بۆ لای تەتار و هۆلاکۆ بۆ دانیشتن و دانووستان.

ئەو دوو کەسە کێ بوون ناردنی؟

یەکەم: وەک ئیبن کەثیر دەڵێت ئەوەی کە ناردی وەزیرەکەی بوو ئەلقەمی شیعی، کە زۆر ئارەزووی بوو خیلافەتی سونی عەباسی بڕووخێت[١٠٣].

---

[١٠٣] لقد أرسل مؤيد الدين العلقمي الشيعي والذي يُكنّ كل الحقد والغل على الخلافه العباسية.

دووەم: پادشای بەتریاکی نەسرانی بوو لەگەڵ ئەلقەمی[١٠٤]!
بەم شێوە وەک دکتۆر راغب سەرجانی دەڵێت: ئەوەی کەناردی بۆ دانووستان کە نوێنەری عەباسیەکان بوو یەکێکیان شیعە و ئەوی تریان نەسرانی، کە لە راستییدا جێگەیی تێڕمانە[١٠٥]!
مەرج و پەیمان نامەکان:
کاتێک ئەو دوو کەسە رۆشتن بو دانووستان لەگەڵ هۆلاکۆ کە دانووستانەکە زۆر نهێنی بوو، گومانی تێدا نییە هەردووکیان کار بەدەستی هۆلاکۆ بوون وە هەردووکیشیان ئارەزوومەند بوون بە رووخانی خیلافەتی ئیسلامی، پەیمانی زۆری دا بە هەردووکیان کە بەغدادیان گرت پۆست و مەقامیان دەداتێ، ئەوانیش بە پێکەنینەوە پۆستەکانیان وەرگرت لە هۆلاکۆ، هەموو زانیاریەکی دروستی ناوشاری بەغدادیان دا بە هۆلاکۆ!
کە هەردوو نێراوەکە گەڕانەوە بۆ لای خەلیفە هەڵگری پەیامێکی زۆر سامناک بوون، ئەویش بریتیە لەوەی کە رۆحی جیهاد و کۆشش لە ناو خەڵکی بەغداد دروست بووە بۆیە دەبێت خەلیفە ئەو حەماسە بکوژێنێتەوە بۆ ئەوەی خەڵکەکە بە ئاشتی بژین لە ناو خۆیاندا!
وە لە هەمان کاتدا ئەو دوو کەسە کە بزوێنەری خەڵکەکەن بۆ ئەوەی شەڕ بکەن بۆ ئیسلام واتا موجاهیدەدین ئەیبەک و سلێمان شاە دەبێت هەردووکیانم تەسلیم بکەیت بە کوشتن یان بە زیندووی، چونکە ئەوانە سەرۆکی بزوتەنەوەی ئیسلامی بوون ئەو دەمە لە ناوشاری بەغداد وە خەڵکیان هان دەدا بۆ جیهاد.
لێرەدا لە ناو مێژوونووسان دوو بۆ چونی جیاواز هەیە بۆیە وەک خۆی هەردووکیانتان بۆ تۆمار دەکەم.
کۆمەڵێک دەڵێن هەردووکیانی تەسلیم کرد بە هۆلاکۆ لە بەرچاوی خۆیا هەردوکیانی سەربڕی. مێژوونووسانی تر پێیان وایە کە هەردووکیان هەڵهاتن چوون بۆ ناوچەکانی حیجاز. هەمیشە هەر وابووە لە هەر جێگەیەک دا خەڵکانێک دەربکەون بۆ دین هەوڵ بدەن خەڵکی لەسەر دین پەروەردە بکەنەوە هانیان بدەن بۆ جیهاد، ئەوا ئەو کەسانە یەکەم کەسن کە دوا دەکرێن یان بە دەیان ناو ناتۆرەی بۆ دەدۆزنەوە پێیان دەڵێن دژی ئاشتی یاخود تیرۆریست.
بەردەوام مەکیکا و ئەلقەمی شیعی لە و نێوەندەدا هەر خەریکی هاتوو چۆ بوون بۆ ئەوەی دانووستانە کە بگاتە ئەنجام، گومانی تێدا نیە بۆیە خەلیفە ئەو دوانەی دەنارد لەبەر ئەوەی بڕوای تەواوی بەوان بوو. بەڵێ ئەنجام دەرچوو کە ئەلقەمی توانی دانووستانەکە کۆتایی پێ بهێنێت، کە ئەمە بە سەرکەوتنێکی سیاسی بۆ ئەلقەمی تۆمار کرا.
هەندیک مەرجی ئاسانیان دانا بۆ خەلیفە کە پیادەی بکات مەرجەکان بریتی بوون لە:
یەکەم: ئێستا رەوشی جەنگە لە نێوانی هەردوو دەوڵەتەکەدا ئاشتیەکی هەتاهەتای ئیمزا بکەن!

---

[١٠٤] وأرسل معه ملكيك البطريرك النصراني في بغداد.
[١٠٥] وهكذا فالوفد الممثل للخلافه الإسلاميه العباسيه في المفاوضات مع التتار لا يضم إلا رجلين : أحدهما شيعي والآخر نصراني.

دووەم: مارە کردنی کچەکەی هۆلاکۆ لە کوڕی خەلیفەی موسوڵمانان موستەعصیم بل اللّه، کچی ئەو کەسەی کە ملیۆنەها موسوڵمانی سەر بڕیوە.
سێیەم: موستەعصیم لەسەر کورسی دەسەلات بمێنێتەوە.
چوارەم: ئەمانی دا بە هەموو شاری بەغداد، بەڵام لە بەرانبەر ئەو ئەمانەدا دەبێت خەلیفە ئەم کارانە بۆ هۆلاکۆ بکات کەبریتین لە:
یەکەم: روخاندنی هەموو قەلاکانی عێراق.
دووەم: پڕکردنەوەی سەنگەرەکان.
سێیەم: تەسلیم کردنی هەموو چەکەکان بە تەتار.
چوارەم: بەڕێوە بردنی شاری بەغداد لە ژێر چاودێری دەسەلاتی تەتار دا بێت.
وە وەلامی ناردوە بە نێراوەکانی خەلیفە کە پێی بلێن بۆیە تەتار هاتووە بە سەرکردایەتی هۆلاکۆ بۆ ئەوەی داد پەروەری خێر و خۆشی بۆ خەڵکی بە دەست بهێنێت، وە بە خەلیفە بلێن کە رەوشەکە ئارام بووە سوپای تەتار دەڕواتە دەرەوە دەسەلاتەکە بۆ خۆیان بەجێ دێلێت.
هەر هەمان قسەی جورج بۆش بوو لە داگیر کردنی عێراق پێشتریش ئەفغانستان دا.
کە هاتوون دیموکراسی و مافی مرۆڤ بۆ رۆژهەلاتی ناوەڕاست بهێنن پاشان کە داد پەروەری روویدا لەناوچەکەدا ئەوا ئەمەریکا دەچێتە دەرەوە.
خەلیفە هەندێک هیوای بۆ گەڕاوە، بەڵام هەر دوو دڵ بوو لە کاری تەتار نەیدەزانی بڕوایان پێ بکات یان نا، کە لەکاتێکدا هیچ وەفاو پەیمان لای تەتار دەست ناکەوێت، ڕاستە مەرجەکان زۆر قورسن، بەڵام لە کۆتایدا هەر خەلیفە خۆی فەرمانڕەوای دەکات.
خۆ ئەگەر ئەو کارەی ئەنجام نەدا ئەوا گومانی تێدا نیە کە هەر دەمرێت، بۆیە بەو بارەوە مایەوە خۆ بەس نییە ژیان دەکات دەژی. ئەگەر خۆی تەسلیم بکات بە هۆلاکۆ بەس نیە ژیان دەکات. بەڵێ ژیانی زەلیلیە، بەڵام هەر دەژی ژیان دەکات. ڕاستە لە ناڕەحەتییدا دەبێت، بەڵام خۆ ژیانە هەر دەژی. ڕاستە هەموو شتێک دەفرۆشێت بۆ خاتری شتێکی زۆر کەم، بەڵام لە کۆتایدا هەر دەژی و ژیان دەکات.
هەرچەندە خەلیفە دوودڵ بوو لە تەتار بەهەمان شێوە گەلی موسوڵمانی بەغدادیش هەر هەمان دوو دڵی هەبوو لە تەتار.
بانگەوازی جهیاد لەو شارەدا زۆر کەم بوو هەموو پێیان خۆش بوو کە گەمارۆی تەتار کۆتایی پێ بێت و رێکەون، سێ ملیۆن خەڵک نەتوانن بەرانبەر بە سەد هەزار تەتاری بوەستنەوە. ئەگەر خۆشەویستی جیهان نەبێت چی ناوێکی بۆ ئەدۆزیتەوە و چۆن شیکاری دەکەیت؟
خارپەکاری لە بەغداد زۆر بوبوو، هەر جێگەیەک خراپەی زۆر بوو گومانی تێدا نیە دەبێت لە ناو بچێت. خەلیفە داوای کاتێکی کرد بۆ ئەوەی بیر بکاتەوە، بەڵام هۆلاکۆ کاتی نیە ئەو هەموو سوپایە رۆژانە بە ملیۆنەها دینار سەرف دەکەن، گەمارۆکە لە مانگی موحەرەمی ساڵی ٦٥٦ کۆچی بوو کە بەرانبەرە لەگەڵ مانگی دووی واتا یەنایەری ساڵی ١٢٥٨ زاینی، زۆر سارد بوو زستانێکی زۆر سەرما بوو ئەو ساڵە، لەسەرویی هەموویەوە هۆلاکۆ زۆر موشتاق بوو بۆ ئەوەی شاری گەورەی جیهان ببینێت کە بەغداد بوو، کە بە شاری جەهرە ناسرا بوو.

بەڵی هۆلاكۆ هیچ كاتی نەدا بە خەلیفە بۆ ئەوەی چاو ترسێنی خەلیفە و خەڵكی ناوشار بكات، دەستی كرد بە بۆردومانی شارەكە كە یەكەم جار بوو ئەو شارە شتی وا ترسناک بە خۆیە ببینێت، زۆربەی ناوشاری سوتاند!

ئیبن كەثیر شتیكی زۆر سەر سوڕهێنەر باس دەكات، لە كتێبی البدایە والنهایە دەڵێت:

ئەو رۆژانەی كە بۆردومانی شار دەكرا تەتار لە هەمووﻻكانەوە تیربارانی شاریان دەكرد، ئافرەتێك لە جاریەكانی خەلیفە بەر تیری تەتەری دەكەوێت كە سەمای بۆ دەكات دەیەوێت خەلیفە دڵ خۆش كات دەم بە خەندەی بكات، كە بینی لە پەنجەرەكانەوە تیر دێتە ژوورەوە خەلیفە بەمە زۆر ترسی لێنیشت پاسەوانی زیاتری بۆ باڵەخانەی خیلافەت دانا. نامەیەک بە تیرەكەوە بوو كە نووسرا بوو، ئەگەر خوا ویستی لەسەر بێت ئەوا قەزاو قەدری خۆی بەرپا دەكات[١٠٦]. ئەوەی كە جێگەی سەرنجە ئەوەیە كە ئیبن كەثیر ئەمە باس دەكات، بەڵام هیچ كۆمێنتێكی لەسەر نەووتوە، كە بەڕاستی كارەساتە لەكاتی ئاوادا. راستە حەڵاڵی خۆیەتی و كارێكی سروشتیە كە مرۆڤ حەزی لە ئافرەت بێت، بەڵام لەكاتی ئاوادا ئاستەمە خەڵكی بیری بەلای ئەوەدا بڕوات مەگەر كەسێک زۆر لا موباﻻت بێت! خەلیفە خەریكی سەما بێت لەگەڵ جاریەكانیدا.

ئەی ئەقڵ لە كوێیە، ئەی حیكمەت چی بەسەر هات؟

دیارە لەو سەردەمەدا سەماو خۆشی ژیان وەک نان و ئاو هەوای لێهاتبوو بۆ مرۆڤەكان نەدەكرا بێ سەما بژین، تەنانەت لەكاتی جەنگیش دا هەر وەک ئێستا كە خەڵكی دەڵێت من ناتوانم بێ موزیک كار بكەم یان خەوم لێ ناكەوێت ئەگەر گوێم لە مۆسقای ئارام نەبێت.

ئەمەش كەم عەقڵی خەلیفە دەردەخات كە بانگەشەی جەنگی نەكرد لەگەڵ تەتار، بەڵكو وتی با پاسەوانەكان زیاد بكرێن، كە جەنگ وا گەیشتە ناو ماڵی خیلافەت.

تەتار بەردەوام هەر بۆردومانی شاری بەغدادی دەكرد ئەو چوار رۆژە تا دیوارەكانی رۆژهەڵاتی بەغداد هەمووی روخا، خەلیفە كەئەمەی زانی ئەویش بە تەواوەتی روخا. لە مانگی سەفەری ساڵی ٦٥٦ كۆچی دیسانەوە وتی چی بكەین؟

ڕووی كردە هاوەڵە خاینەكەی ئەلقەمی شیعی وتی چارە چییە؟

لەوەڵامدا پێی وت خۆت بچۆ بۆ ﻻی هۆلاكۆ بۆ دانووستان.

---

[١٠٦] دەقی وتەكەی ئیبن كەثیر:

وأحاطت التتار بدار الخلافه يرشقونها بالنبال من كل جانب، حتى أصيبت جاريه كانت تلعب بين يدي الخليفه وتضحكه، وكانت من جمله حظاياه، وكانت تسمى عرفه، جاءها سهم من بعض الشبابيك فقتلها وهي ترقص بين يدي الخليفه فانزعج الخليفه، وفزع فزعاً شديداً، وأحضر السهم الذي أصابها بين يديه، فإذا عليه مكتوب: إذا أراد الله إنفاذ قضائه وقدره، أذهب من ذوي العقول عقولهم، فأمر الخليفه عند ذلک بزياده الاحتراز، وكثرت الستائر على دار الخلافه.

موستەعصیم و هۆلاكۆ

خەلیفە خەڵكی نارد بۆ لای هۆلاكۆ كە دەیەوێت دانیشتنی لەگەڵدا بكات، هۆلاكۆ ئاگاداری كردنەوە، كە خەلیفە هات دەبێت گەورە پیاوان و وەزیرەكان و زانایانی ئاینی ئەو شارە ئامادە بن، بۆ ئەوەی مەرجەكان بەسەر هەموو لایەكدا بسەپێنرێت.
خەلیفە ئەم زەلیلیەی قبووڵ كرد، بە زۆر گەورە پیاوانی ئەو شارەی كۆكردەوە هەموویانی ئامادەكرد بۆ ئەوەی بچن بۆ لای هۆلاكۆی خوێنڕێژ، لە كاتێكدا ئەم لە قەسری خیلافەتدا پێشوازی لەخەڵكی سەركردەكانی هەموو جیهان دەكرد، ئەوەتا بەچاوی فرمێسكاویەوە دەبێت ئەم بڕوات بۆ لای هۆلاكۆ بكوژی ملیۆنەها موسوڵمان، ئەو سەرشۆڕیە بۆ خۆی و گەورە پیاوانی تۆمار بكات!
خەلیفە وەفدێكی گەورەی پێك هێنا كە بریتی بوون لە حەو سەد كەس لە زاناو خاوەن بیرەكانی ئەو شارە و لە دەوڵەمەندەكانیشی، بەڵێ؛ وەفدەكە نزیك بوونەوە لە خێمەی هۆلاكۆ بە ترسەوە دڵیان لەسەر دەستیان بوو، تەتارەكان وەفدەكەیان راوەستان كە بۆیان نیە هەموویان بچن بۆلای هۆلاكۆ، بەڵكو تەنها رێگەیان بە چەند كەسێك دا كە بریتی بوون لە حەڤدە كەس لەوانە ئەلقەمی شیعی لە ناو حەڤدە كەسەكەدا بوو، ئەوانی تر جیا كرانەوە بە ناوی پشكنین، خەلیفە چووە لای هۆلاكۆ ئەوانی تر برانە جێگەیەك دوور لە خەلیفە هەموویانیان سەربڕی واتا لە حەوسەد كەس تەنها حەڤدە كەس دەرچوون، كە هەموویان وەفد بوون بۆ دانووستان چوو بوون نەك جەنگ!
ئینجا خەلیفە زانی كە هەموو خەڵكەی كە لەگەڵیدا هاتبوون كوژراون ئەوكات گومانی نەما لە بێ وەفای و بێ پەیمانی تەتار. ئەوانەی كە لەگەڵی بوون هەمووی خاوەن هزر و خاوەن پارە و خەڵكی ئیداری و سەبازی وڵات بوون، خەلیفە هیچی پێ نەكرا هۆلاكۆ بە لوت بەرزی تەكەبوری خۆیە دەستی كرد بە بڕیار دەركردن.
یەكەم: لەسەر خەلیفەی پێویست كرد كە بە خەڵكی بەغداد بڵێن هەموو چەكەكانیان دابنێن، ئەمەش كارێكی ئاسان بوو بۆ خەلیفە، چونكە خەڵكی ئەو شارە هەر چەكیان پێ نەبوو تا دایبنێن! تواناى چەك هەڵگرتنیان نەمابوو لە تاو خۆشەكانی ژیان و ترسنۆكیان.
كاتێك ئەمەریكا هاتە ناو عێراق ئاگاداری هەموولاكانی كردەوە كە دەبێت چەكەكانیان بدەنەوە بە ئەمەریكا!
دووەم: دەبێت خەلیفە موستەعصیم بل الله هەموو كەنزو سەروەت و سامانی عەباسیاكان پیشانی تەتار بدات، وە چی توحفیات و ئەرشیفی خیلافەت هەیە بیداتە دەست هۆلاكۆ، هەرچی شتە گران بەهاكانی ناو قەسری خیلافەت بدرێتە تەتارەكان ئەوان جەڵدی بكەن و سەرپرشتێداری بن، پارەی بیتول مال بدرێتە دەست هۆلاكۆ!
كاتێك ئەمەریكا هاتە ناوچەكە هەرچی ئاسەواری كۆنی عێراقی هەیە هەموویان دزی، بێجگە لە نەوت و سەروەت و سامان، ئەو هەموو قەسرەی كە تاڵان كرا نەیانهێشت ببێتە مۆزەخانە بۆعێراق، پاشان لە ئەمەریكا بەچەندەها پێشانگایی ئاسەواری كرایەوە كە هەموو پەیوەست بوون بە عێراقەوە، هەرچی ئاسەواری سۆمەریەكان بوو لە بابل هەمووی دزرا لە برلین كراوە بە مۆزەخانە. ئەڵمانیا پارەی لەسەر وەردەگرێت، پاشان لە بەریتانا و فەڕەنسا كە ماوەی ئەوە نیە

باسی هەرچی دزراوەکانی عێراق هەیە بیکەین لێرەدا، بەڵام هەر هاوشێوەی هۆلاکۆ ئەوانیش هەرچی سەروەت و سامانی عێراقە دزیان.

سێیەم: هەردوو کوڕەکەی خەلیفە کوژران بەدەستی هۆلاکۆ یەکیکیان بە ناوی ئەحمەد کە ناسرا بوو بە ئەبو عەباس کوڕەکەی تری بەناوی عەبدوڕەحمان کە ناسراو بوو بە ئەبو فەضل، هەروەها برایەکی خەلیفە کوژرا بەدەستی تەتار، سێ خوشکی خەلیفە بە جاریە بران بۆ هۆلاکۆ لەوانە ناویان فاتیمە، خدیجە، مەریم، وە براکەی خەلیفە موبارک-ی ناو بوو وە ناسرا بوو ئەبول مەناقیب.

لەسەردەمی نوێدا هەردوو کوڕەکەی سەدام کوژران بەدەستی ئەمریکیەکان کە ناویان عودەی و قوسەی بوو وە براکەی سەدام بە هەمان شێوە کوژرا کە ناوی بارزان بوو، هەموو خانەوادەی سەدام دەرکران بۆ ئەردەن وڵاتانی تری دراوسێ.

چوارەم: موئەیەدی کوڕی ئەلقەمی شیعی هەڵسا بە ناونووسینی ئەو پیاوە بازرگانانەی لە عێراق دا بون لەگەڵ هەموو زانایانی ئەهلی سونە بۆ هۆلاکۆ تا هەموویان بکوژێت، هۆلاکۆ دڵی ئەلقەمی نەشکاند هەرچی زانایانی سونەی بەغداد هەیە لەگەڵ ماڵ و منداڵەکانیان وەک بەرخ سەریان بڕین هەموویان بە کۆمەڵ دەخرانە ناو گۆڕ، هەندێک لە گەورە پیاوانی ئەو سەردەمە کە سەربڕان بە دەستی تەتار و شیعە بریتی بوون لە مامۆستای پایە بەرزی خیلافەتی ئیسلامی الشیخ محيي الدين يوسف ابن الشيخ أبي الفرج بن الجوزي کە زانای سەردەمی خۆی وە زۆر بەناو بانگ بووە، وە هەرسێ کوڕەکەی کە بانگەواز چی ماموستا بوون بەناوی عبد الله وعبد الرحمن وعبد الكريم. وەک زۆرێک لە مێژوونووسان دەڵێن هەموو سەرکردەکانی سوپا سەربڕان لەوانە موجاهدین ئەیبەک و سلمان شاە و شێخی ئەدیبان و قوتبی زەمان صدر الدين علي بن النيار پاشان هەرچی خەطیبەکانی مزگەوتەکانی بەغداد بوون هەموویان سەرپڕان و ئەوانەی خەڵکیان فێری قورئان دەکرد بە هەمان شێوە!

گومان لەوەدا نیە کە لەم ساڵانەی دوایدا بە دەستی شیعەکان زۆربەی زاناکانی سونە کوژران یان لە سێدارە دران بە دەستی سەدریەکان لە گەڕەکی ثورە لە بەغداد، زیندانی ئەبوو غرێب پڕ کرابوون لە ئەهلی سونە و جەماعە.

هەموو ئەمانە خەلیفە بینی بە چاوی خۆی، هەر ژیانی دەکرد پێ خۆش بوو بژی وە بینی هۆلاکۆ لە گەڵ کوڕی ئەلقەمی شیعە چیان دەکرد بە خەڵکی، ئینجا هەستی کرد بە پەیوەندی هەردولایان کە چەندە نزیک لە یەکن، بەڵام سوودی نەبوو درەنگ پێزانی.

پاشان لەدوای ئەوە کە ئەو پۆلە زانا و ئەو باقە خەڵکە کوژران، هۆلاکۆ بڕیاری دەرکرد بۆ سوپای تەتار هەرچی دەکەن لە شاری بەغداد ئازادن، واتا شاری بەغداد بە سەروەت خەڵک و موڵکیەوە ئێوە خاوەنین! دوای ئەوە دەست کرا بە سوتاندنی بەغداد، زینا کردن لەگەڵ هەموو ئافرەتیک ئەگەر دەست سوپا بکەوتنیایە، دزینی ئاڵتون و زیو سەروەت و سامانی خەڵکی، کەوتنە کوشتنی خەڵکی بەغداد. ئەوەی کە هەمەجیتە ئەوان کردیان.

کەوتبوونە گیانی خەڵکی لە ناوشاری بەغداد هەر وەک دڕندە ئەو خەڵکەیان دەکوشت و دەیان چەوساندنەوە.

ئەمەی باسمان كرد بارو گوزەرانی شاری بەغداد بوو.
ئا لەم روش بارە ناهەموارەدا چەند لە سوپای موسوڵمان هاتنە دەست بۆ ئەوەی خەبات كۆشش و جیهاد بكەن لەو شارەدا؟
چەند لە زانایانی موسوڵمان، خەڵكیان فێری دینداری كرد لەو شارەدا؟
چەند لە قوتابیانی ئەو شارە هاتنە دەست بۆ ئەوەی یارمەتی خەڵكەكە بدەن؟
بەڵێ بەغداد، كابول، فەڵەستین، كوردستان خەڵكی تێدا نەماوە بێجگە ئەم خوێن رێژو داوێن پیسانە نەبێت.
لە كوێن پیاوانی ئەم ئیسلامە؟ كوا خالیدی كوڕی وەلید؟ ئەی موسەنای كوڕی حارس؟ كوا قەعقاعی كوڕی عمری تەمیمی؟ كوا نعمانی كوڕی مقرن؟ كوان كوڕانی صەلاحەدینی ئەیوبی؟ كوان نەوەكانی بەدرخانی گەورە؟ پیاو نەماوە لەم وڵات شارانە؟ كوا ئازایەتی پیاوەتی لە دڵی موسوڵمانان؟ كوا سەربەرزی و عیزەت؟ كوان ئەوانەی بە دوای بەهەشت دەگەڕێن؟ كوان ئەوانەی لە پێناوی خوای گەورە كوشش و خەبات و جیهاد دەكەن؟ ئەی كوان ئەوانەی كە پارێزگاری لە شەرەف و ئابڕوی خێزان و ماڵ و منداڵیان وە سەروەت و سامانیان دەكەن؟ كوان؟ كەس نییە؟
بەغداد درگاكانی كراوە بێ بەرەنگاری، بێ ئەوەی پیاوی تێدا بێت، شێوە و روخساری پیاوی لێ بووە، بەلام بە پیاو حساب ناكرێن!
شاری ئیمام ئەبوحەنیفە و شافعی و ئیمام ئەحمەد خاپور كرا، خەڵكەكەی خوینی بە هەدەر رۆیشت.
شاری راشیدینیەی كە ساڵێک حەجی دەكرد و ساڵێک جیهاد وا وێران كرا.
شاری معتەصیم كەشاری عاموریەی فەتح كرد لە وڵاتی رۆم وا داگیر كرا.
ئەوەی كە تەتار كردی مێشک و ئەقڵ بڕوای پێناكات و بە خەیاڵی دا نەهاتووە.
تەتار دەستی كرد بە شوێن كەوتنی خەڵک و لەسەر جادەكانی بەغداد لە هەموو میدانەكاندا كەوتنە موسوڵمان كوشتن، لە هەموو ماڵ و مزگەوت و كتێبخانەكاندا تەتار دەستی كرد بە خەڵک سەربڕین، لەگەڵ ئەوەشدا كە موسوڵمانان دەرگەیان لەسەر خۆیان دادەخست، بەلام بێ ئاكام بوو هەر دەچونە ماڵەكانیان و سەری موسوڵمانانیان دەبڕی، بە هەموو شێوەیەک موسوڵمانان لە دەست تەتار رایان دەكرد، بەلام تەتار هەر بە شوێنیانەوە بوون تا وای لێهات خوێن جۆگەی بەست بوو لە گەڕەكەكاندا.
تەتار بەس خەڵكی بە هێز و شەڕكەریان نە دەكوشت، بەڵكو ئەوەی كە پەكەوتە بوایە و پیر بوایە بەهێزو لاواز بوایە جیاوازیان نەدەكرد لە نێوانیان دا، تەنانەت ژن و منداڵیان دەكوشت وەک راغب سەرجانی لەباسی تەتار دەڵێت پیاوێكی تەتاری چل منداڵی شیرە خۆرەی كۆكردەوە لە پێشەوە دیلەكەیانی دەكوشت دوای منداڵەكان، واتا لەسەر جادەی بەغداد چل منداڵ و دایكیان لە چەند دەقیقەیەكدا دە كوشتن، هەر وەک چۆن موسوڵمانانی غەزە ئێستا بەدەست تەتارە یەهودیەكانەوە دەناڵێن! ئەوانە دڵیان وەک بەرد وایە، بەڵكو خراپتریش رۆژ بەڕۆژ لەو شارە ژمارەی كوژراوەكان بەرز دەبوەوە، بەشێوەیەكی زۆر سامناک. رۆژان رۆشت نە رۆژێک و

نەدوان نە دە رۆژ هەر كوشتنی موسوڵمانان بەردەوام بوو، تەتار وا خەڵكی دەكوشت كە دەی ویست هەموو شار جینۆساید بكەن.

ئەم هەموو كارەساتە بێ ئەوەی كەسێک بجوڵێت بۆ جیهاد بۆ بەرگری، خەڵكی وا بیر دەكردەوە كە تەتار هەرگیز شكست ناهێنن، بەڵكو هەرگیز بریندار نابن، وە ئەوان هەرگیز نامرن!

هەروەک ئێستا كە خەڵكی خۆی بە دیندار دەزانێت، بەڵام ناجوڵێت بۆ دینی خوا.

باشە ئەگەر دەزانی خوا هەیە؟ ئەگەر قەبرو قیامەتت پێ راستە؟ ئەگەر نوێژ و رۆژوو بۆ خوا دەكەیت؟

ئەمانە كە هەموو دەزانیت باشە بۆ ناجوڵێیت بۆ بەرزی دینی خوای گەورە.

رۆژانە گوێمان لە چەند كەس دەبێت كە دەڵێت ئێمە ناتوانین لەبەرانبەر ئەمەریكا و تاغوتەكانی تر بوەستینەوە، رۆژانە چەند جار گوێمان لەوە دەبێت كە دەڵێن بابە ئەمەریكا لە كوێ ئێمە لە كوێ، هەر هەمان رەوشی تەتارە دووبارە دەبێتەوە، مێژووی خۆی دووبارە دەكاتە چەندە كوژرا لە عێراق بەدەستی داگیر كەران كە لە عێراق كوژراوانی لە ملیۆن تێپەری. ئەمانە هەموو خەلیفەی عەباسی بەچاوی خۆی بینی وە خۆشی چەشتی ئەو هەموو ئازارە لەگەڵ گەلە كەی.خەلیفە ئاخۆ دەبێت بارو گوزەرانی چۆن بوبێت؟ لە كاتێكدا كوڕی خەلیفەیە و لە نەوەی ئەو هەموو سوڵتان و خەلیفە گەورەی عەباسییەكان.

كوڕی كوژرا. برای بە دیل گیرا. خوشكەكانی بە جاریە بران. هەموو وەزیرەكانی كوژران بێجگە ئەلقەمی. هەموو زانایان و پیاو چاكان و بازرگانانی شار سەربڕان. هەرچی پارەی خۆی بوو لێی سەندرا. هەموو پارەی خەڵكیش لەوڵاتەكەیدا بە هەدەر برا. بە هەزارەها لە بەرچاویدا كوژراو سەربڕاو تەعدای ناموسای لێكرا. بەڵكو هەرچی جوانی شار بوو سوتێنرا پایتەخت لە جوانی خۆی لاچوو لە شارەوە بوو بە وێرانە.

تەتار وەک كولە چۆن خاكی بە پیت و بەرەكەت و سەوزایی وشک دەكات بە هەمان شێوە تەتار ئەو كارەی كرد. خەلیفە ئەمانەی هەموو بە چاوی خۆی بینی.

بیخەرە پێش چاوی خۆت دەبێت چەندە ئازاری پێگەیشتبێت چەندە نارەحەت بووبێت.

داخۆ چەند جار وتبێتی خۆزگە هەر نەبوومایە، یا لیتني مت قبل هذا وكنت نسیاً منسیا

داخۆ چەند جار وتبێتی پارەو سەروەت و سامان چی پێگەیاندم كە هەموو لەدەستم دەرچوو، ما أغنی عني مالیه هلك عني سلطانیه

لەوانیە بە دەیان جار هاواری كردبێت خوایە بمگەڕێنەوە با كاری باشە بكەم، بەڵام كات كۆتایی پێهات سەر نەكەوت لە تاقی كردنەوەكە.

لەوانەیە بڵێت خۆزگە سوپام ئامادە كردایە، خەڵكیم فێری جهیاد بكردایە بانگەوازی جیهادیان لێبدایە، یاخود قیمەتی ئەم ئیسلامەم لە بەرچاوی خەڵكی بە بەرزی رابگرتایە هەموو سەروەت و سامانی خۆیان بە قوربانی ئەم دینە بكردایە، خۆزگە وازم لە هەموو یاری جاریەیەک بهێنایە بۆ ئیسلام كارم بكردایە، خۆزگە هەموو چوار دەورم خەڵكی باش بوونایە خەڵكی باشم لە چواردەوری خۆم كۆبكردایەتەوە، خۆزگە لە قەدرو شەوكەتی زانایانم بەرز بكردایەتەوە، هەزارەها خۆزگەی تر...

خۆزگە ... خۆزگە... خۆزگە..

گومانی تێدا نییە ژیان ناگەڕێتەوە بۆ دواوە، بۆیە باسی مێژوو بۆ ئێوە دەکەین بۆ ئەوەی بزانن گرنگی مێژوو چەندە، مێژوو وەک خۆی سەیری بکەن، نەک وەک چیرۆک و بەسەرهات کە نەتوانن بیکەنە مەشخەڵی ڕێگە بۆ ڕوونکردنەوەی ژیانتان[١٠٧].

گرنگە خەڵکی وانە لەمە وەر بگرێت هەر کەس خۆی سەرقاڵ کرد بە ماڵی دنیا وە ریبای حەڵاڵ کرد ئەوە دوژمنای بەسەریدا زاڵ دەبن، ئەمە پێویستە هەموو کەس بیزانێت بە دەسەڵاتدارو دادوەر و بێ دادیشەوە.

گومان لەوەدا نیە کە هەموو حەقێک دەبێت هێزێک بیپارێزێت.

لە هەمان کاتدا دەبێت موسوڵمان ئەوە بزانێت کە حەق داوا ناکرێت، بەڵکو وەر دەگیرێت و دەسەنرێت دەبێت لە پێناویدا گران بەهاترین سەروەتی لەسەر دابنێت، ئەویش بریتییە لە ڕۆح.

هەرکەس جیهاد واز لێ بێنێت خوای گەورە زەلیلی دەکات.

ئێستا ئێمەش زەلیلین کێ لەسەر ئەم وتەیە قسەی هەیە با بفەرموێت، ئێستای ئێمە لە ساڵەکانی بیستی سەدەی پێشو دەچێت وەک جولەکەکانمان لێ هاتووە هەر کەس هەڵدەستێت شەقێکمان تێ هەڵدەدات!

بەداخەوە چونکە وازمان لە کۆشش و خەبات هێناوە.

کوشتنی خەلیفە:

خەلیفە لە ماڵی خۆی ئەو هەموو کارەساتەی بینی هۆلاکۆ فەرمانی دەرکرد کە دەبێت خەلیفە بکوژرێت، کە خەڵکی بەمەیان زانی زۆر دڵگران بوون، خەلیفە داوای کرد ئەگەر بیکوژن بە شمشێر ئەوا موسوڵمانان دوای خوێنەکەی دەکەن، هۆلاکۆ نەعلەتی خوای لێ بێت وتی باشە بە شمشێر ناتکوژم، بەڵکو ئەتخەمە ناوچاڵ بەس سەرت بەدەرەوە بێت بە بەرد بکێشن بەسەرتا تا دەمریت، بەڵێ؛ کردی خەلیفەی عەباسی لەوێدا کۆتایی بە ژیانی هات، وە بووە کۆتا خەلیفەی عەباسیەکان.

کۆمەڵێک دەڵێن خەلیفەی بەسەرە و خواری هەڵواسی بوو بەوشێوە دەیان کێشا بەسەریدا تاکو مرد، بەشەق هەڵیان ئەدا لەسەری وەک تۆپ بۆیە ئەو کارەی کرد تا موسوڵمان بچووک بکاتەوە هیچ قیمەتێک بۆ موسوڵمان دانەنرێت.

ئەو ڕۆژەی کە خەلیفە کوژرا ڕۆژی دەیەم بوو کە بغداد داگیر کرابوو، واتا ١٤ سەفەری ساڵی ٦٥٦ کۆچی بوو، بەڵام بە کوشتنی خەلیفە کارەساتەکان کۆتایی نەهات.

---

[١٠٧] پێغەمبەر ئازیزمان ﷺ دەفەرموێت: روى أبو داود وأحمد عن عبد الله بن عمر رضي الله عنهما أن رسول الله ﷺ قال : إذا تبايعتم بالعينه نوع من الربا، وأخذتم أذناب البقر العمل في رعي المواشي، ورضيتم بالزرع رضيتم بالاشتغال في الزراعه، والمقصود عملتم في أعمال الدنيا أياً كانت في وقت الجهاد المتعين وتركتم الجهاد، سلط الله عليكم ذلاً، لا ينزعه حتى ترجعوا إلى دينكم

هەر وەک چۆن سەدام لە سێدارە دارا، بەڵام کارەساتەکان هەر کۆتای نەهات، بەدەیان زاڵم و ستەمکاری تر دروستبوونەوە. وە چل رۆژ کوشتاری خەڵکی لەشاری بەغداد بەردەوام بوو لەو رۆژەوەی کە بەغداد گیرا، تا چل رۆژ هەر خەڵکی دەکوژرا بە بەردەوامی.
لەشاری بەغداد یەک ملیۆن موسوڵمان کوژرا لە ماوەی چل رۆژ لە پیاو منداڵ و پیر و جوان. لە شاری بەغداد ئەوەی کە توشی کوشتار نەهات بریتی بوون لەخەڵکە نەسارانیەکەی ناو شاری بەغداد یەک کەسیان لێ نەکوژرا.

وێرانکرنی کتێبخانەی شاری بەغداد

لە دوای ئەوەی کە کۆمەڵێک سەرقاڵبوون بە تاوان و کوشتاری خەڵکی ناو بەغداد، کۆمەڵێکی تر لە تەتار تاوانی گەورەیان ئەنجامدا، کە ئەمە ئەو مانایە هەڵ دەگرێت, کە بێجگە لەوەی ناحەزبوون بە موسوڵمانان بەهەمان شێوە ناحەزبوون بە ژیار و شارستانییەتی موسوڵمانان، گومانی تێدا نیە کە موسوڵمانان سەروەت سامانێکی زۆریان هەبوو لە زانست و زانیاریەکانی سەردەم، هەروەها زانستەکانی رەوشت و گشت فەرهەنگەکانی ژیان، بە دەیان هەزار لە زانا بەرهەم هاتووە لە هەموو بوارەکانی زانست دا، لە دین و ژیندا. ئەم هەموو سەروەریەی بۆ خۆی تۆمار کرد بوو لەو سەردەمەدا.
لای هەمووان ئاشکرایە کە تەتار هیچ ژیارێکیان نەبوو، خاوەنی هیچ شارستانیەتێک نەبوون، خەڵکێکی سەرسەری و خوێن رێژ بوون، خاوەنی بنچینە نەبوون کە لە باکووری چین سەریان هەڵدا لەسەر یاسایی دارستان سەرکەوتنیان بە دەست هێنا، وەک مێژوو نووسان دەڵێن هیچ ئاوەدانیەکیان دروست نەکرد هەر خەریکی سوتاندن و خراپە کاری بوون، کێ بیستویەتی کە تەتار خاوەنی داهێنان بوو بێت لە خەڵک کوشتن بەولاوە.
ئەو کۆمەڵە لە تەتار روویان کردە ناو پەرتوکخانەی بەغداد، ئەو سەردەمە دەوڵەمەندترین پەرتوکخانە بوو لە هەموو جیهان دا، لە هەموو جۆرە پەرتۆکێکی تێدا کۆبووبووەوە، لە زانستە شەرعییەکان، هونەر و هۆنراوە، بە هەمان شێوە لە هەموو هونەرەکانی ژیان لەوێ دەست دەکەوت، هەر لە فیزیا، مێژوو، جوگرافیا، جەبر و...هتد کە کۆکراوەی زانستی ٦٠٠ ساڵی موسوڵمانان بوو، گەورەترین جۆرەکانی زانستی لە خۆی کۆ کردبوەوە کە هاوشێوەی لە جیهاندا تەنها پەرتوکخانەی قورتوبە بوو لە ئەندەلوس، وە بەداخێکی زۆرە وە بە هەمان شێوە لە دوای بیست ساڵ کتێبخانەی قورتوبە سوتێنرا وەک بەغداد، هەرچی پەرتوک بوو سەرۆکی قسیسەکانی نەسرانی لە ئەندەلوس هەمووی سوتاند ناوی ئەو قسیسە کمبیس بوو، ئەو هەموو ماندوی و چالاکیە کە خزمەتی مرۆڤایەتی کرد ئەوان سوتاندیان، تەتار و نەسارا نەک هەر دژی ئیسلام بوون، بەڵکو دژی شارستانیەتی مرۆڤایەتی بوون.
تەتار چی کرد بە پەرتوکخانەکەی بەغداد؟
بە ملیۆنەها کتێبی ناو پەرتوکخانەکەیان دەردەهێناو دەیان خستە ناو ئاوی دیجلە، هەموو پەرتوکی گرانبەها، وە هەموویان پەڕە پەڕە دەکرد بۆ ئەوەی باش بتوێتەوە لە ناو ئاوەکەدا. خەڵکانێک وا هەستیان دەکرد تەتار هەموو پەرتوکەکان دەبەن بۆ وڵاتی خۆیان یان بۆ

پایتەختەكەیان قۆراقۆرم، لە راستیدا چونكە ئەوان لە سەردەمی منداڵی ژیاریان بوون شارستانیەتەكەیان زۆر نوێ بوو دەبوو سوود لە هەموو زانستە وەر بگرن، بەڵام تەتار گەلێكی زۆر هەمەجی بوون بەس بە دوای خواردن و خواردنەوەكاندا وێڵ بوون، وەك ئاژەڵ ژیانیان دەكرد ئاواتێدان خراپ كردن تێكدان بوو نەك ئاوەدان كردنەوە.
هەرچی توانا و ماندوو بوونی ئەو پێنج سەد ساڵەی موسوڵمانان بوو خرایە ناو ئاوی دیجلە، هەموو ئاوەكە لە رەنگی كتێبكان دا رەش بوو، تەنانەت دەگێڕنەوە كە لە جێگەیەكەوە بۆ جێگەیەك بە سەر بەرگی كتێبەكان دا دەپەڕینەوە. گەورەترین تاوان بوو بە حەقی موسوڵمانان، بەڵكو بە هەموو مرۆڤایەتی.
بەهەمان شێوە لە هەموو جێگەكانی تر جیهان ئەمە دوبارە بۆتەوە لەگەڵ موسوڵمانان لە كاتی روخاندنی ئەندەلوس دا بە ملیۆنەها پەرتوک سوتێنرا لە مەیدانێكی شاری غەرناطە دا، كە بەدەستی نەسارای ئیسپان و فەڕەنسا كرا.
پاشان پەرتوكخانەی طرابلس و دیمەشق سێ ملیۆن پەرتوكی تێدا سوتێنرا، هەر بە دەستی نەساڕای ناوچەكە. بەهەمان شێوە دیسانەوە لە كتێبخانەی فەڵەستین، ئەسقەلان، غزە و قودس كە بە سەدان هەزار پەرتوک لەوێشدا سوتێنران بەدەستی نەساڕاكان.
لە سەردەمی نوێدا لە سەدەكانی نۆزدەدا كە وڵاتانی رۆژئاوا هاتنە ناو وڵاتانی موسوڵمان داگیركرا، ئەمجارە سیاسەتی خۆیان گۆڕی، هەرچی پەرتوكی موسوڵمانان بوو دزیان، بردیان بۆ خۆیان، تەنانەت ئەوەندە سەرچاوەی ئیسلامی لە زانستەكانی سەر زەوەی لە زانكۆكانی ئەوروپا هەیە ئەوەندە لای موسوڵمانان دەست ناكەوێت.
هەر لەم سەردەمی نوێشمان دا كە ئەمەریكا ناوچەكەی داگیر كرد سیاسەتێكی نوێی گرتە بەر بۆ ئەوەی وزەكانی ئێمە بەگەڕ بخات بۆ خۆی هەر هەمان دزی زانستی جارانە، بەڵام بە شێوەیەكی تر هات هەرچی ئاستی خەلكەكەیە بەرزی كردەوە بۆ ئەوەی تەكنەلۆجیاكەی بە سەر خەڵكیدا ساغ بكاتەوە، ئەم جۆرە داگیر كردنە لە سەروەت و سامان تازەترین مۆدیل بوو، بە هەمان شێوە كە هاوپەیمان هاتنە شاری بەغداد و كەركوک و شارەكانی تری عێراق. هەرچی دەست نووسی كۆن بوو دزیان بردیان بۆ خۆیان، ئەوەی كە پێیان زانرا گەڕاندیانەوە.
پاشان تەتار رویان كردە ناو شار هەرچی خانوو بینایەكی جوان بوو هەموویان روخاند ئەوەی كە بۆیان برا بردیان ئەوەشی كە نەیان توانی هەموویان سوتاند، لە هەموو ماڵەكانی شاردا دووكەڵ و خۆڵ و غوبار بەرز دەبووەوە.
چل رۆژ ئەم رەوشە بەردەوام بوو لە شاری بەغداد بە تەواوەتی، هەموو شەقامەكانی شار پڕ بوو لە لاشەی مرڤ، شۆستەكان هەمووی سوور بووبوون بە خوێن، لەو شارەدا بێ دەنگێكی تەواو باڵی راكێشا بوو بە سەر شاردا، كەس بۆی نەبوو هاتوچۆ بكات، تەنها دەنگی قاقای تەتار لە شەقامەكانیەوە ئەهات نەڕەیان دەهات، دەنگی منداڵانێک لێرەو لەوێ دەهات یان ئافرەتانێک كە هەموو شتێكیان لەدەست دابوو!

لە دوای چل ڕۆژ كە شار بۆنی لێ دەهات نە خۆشی سیل و طاعون كەوتە نێو خەڵكی، هۆلاكۆ لە ترسی ئەوەی سوپاكەی توش نەبێت ئەمری دەكرد بۆ ئەو ملیۆنە لاشەیەی كە كوژرا بوون فەرمانەكەی بریتی بوو لە:

یەكەم: دەرچوونی سوپای تەتار لە ناو شاری بەغداد بۆ ئەوەی توشی ئەو نەخۆشیانە نەبن وە بكشێنەوە بۆ كوردستان، سوپای تەتار لەوێ نیشتە جێ ببێت.

بە هەمان شێوە لە دوای داگیر كردنی شارەكانی عێراق سوپای ئەمەریكا هێزەكانی خۆی كشاندە وە بۆ دەرەوەی شار بۆ ناوچەكانی كوردستان.

دووەم: لە دوای ئەو چل ڕۆژە فەرمانی ئەمانی بۆ هەموو خەڵكی دهركرد كە هیچ كەس ناكوژرێت بە هەمەجی هەروا، بەڕاستی ئەمانی دانێ هەتا موسوڵمانان، لە ژێر زەمینەكاندا و بیرەكان و گۆڕهكان دەربچن و مردوەكانیان بشارنەوە، بە هۆكاری ئەو كوشتارەی موسوڵمانان كە ملیۆنێك خەڵك بوون هەموو ژینگە كە تاكو دیمەشق گۆڕان خەڵكی توشی نەخۆشیە كوشندەكان بوون، وە نەخۆشی جیاوازی نێوان تەتار و موسوڵمانان ناكات بۆیە هۆلاكۆ ویستی كۆتایی بەو هەموو لاشەیە بێنێت كە لەسەر شەقامەكانی بەغداد بوون، لە ڕێگەیی موسوڵمانەكانەوە هەموو لاشەكان تێكچوو بوون زۆر بە ئاستەم خەڵكی مردوەكانی خۆیانیان دەناسیەوە.

هەر كەس دەگەڕا لە لاشەیەك یان باوكی بوو، یان دایكی، یان منداڵەكەی یان خوشكی یاخود براكەی. بەڕاستی زۆربەی موسوڵمانان بە نەخۆشیە كوشندەكان مردن. ئیبن كەثیر ئاماژەی پێكردوە بە هۆكاری شاردنەوەی لاشەی مردووەكان بوو ئەوە ڕوویدا.

یقول ابن كثیر رحمه الله: ومن نجا من الطعن لم ینج من الطاعون! دیسانەوە كارەساتێكی تر ڕوویكردەوە بە غداد كە هەزارەها موسوڵمانی كوشت، بەهۆكاری نەخۆشی. لە سەردەمەی نوێ سەدەی بیست و بیستویەك دا بە هۆكاری جەنگی ئەمەریكاو عێراق،ژینگەی ناوچكە و عێراق بە تایبەتی خراپ بووە، بێجگە لەو هەموو چەكەی كە لە شارەكان بەكار هات وەك فسفۆر، ناپاڵمی هێشووی عنقودی...هتد، كە ئێستا زۆربەی عێراق منداڵەكان بە كەم ئەندامی لە دایك دەبن، بێجگە لەو هەموو وەرهەم و سەرەتانەی خەڵكی تووشی بووە لەعێراق، ئەمەش هەر بە هۆكاری هاتنی ئەمەریكا بوو بۆ ناوچەكە.

سێیەم: لەدوای ئەوەی كە تەتار دەسەڵاتی تەواوی گرت بەسەر شاری بەغداد دا هەڵسا ئەنجومەنێكی دروست كرد لە دەسەڵاتدارانی خۆیان بە ناوی مجلس الحكم بەم شێوە فەرمانڕەواییان دەكرد بۆ ماوەیەكی كاتی ویستیان دەسەڵاتەكە بگەڕێننەوە بۆ خەڵكی ناوچەكە. ئەو بوو موئەیەدی كوڕی ئەلقەمی شیعی كرایە دەسەڵاتداری ئەو وڵاتە، بەڵام لەژێر چاودێری تەتاردا بۆ ماوەیەك بەردەوام بوو پاشان لە لایەن سەربازانی تەتاری زۆر گاڵتە بە ئەلقەمی دەكرا، تەنانەت بچووكترین سەرباز پاڵی پێوە دەنا لە ناو قەسری فەرمانڕەوای وڵات دا ئەوەندە سوك و بچووك كرابووەوە، ئەو كەسانەی كە وایان لێ دەكرد هەموو سەربازی سادە بوو كەس ناوی نە دەزانین، تەنانەت هۆلاكۆ ناوی ئەو سەربازانەی نەدەزانی ئەوەندە دوور بوون لە خودی هۆلاكۆوە.

مێژوونووسان دەگێڕنەوە جارێک ئەلقەمی شیعی بەسەر ئەسپەکەی خۆیەوە دەگەڕا لە شاری بەغداد، لە ناکاو سەربازێکی تەتەری دارێکی کێشا بە ئەسپەکەی ئەلقەمی، ئەو سەرداری وڵاتەی خستە خوارەوە ئافرەتێک چاوی لێوە بوو پێی وت: ئەوە نەوەکانی عەباسیش ئاوایان لێ دەکردی[108].

دیارە ئەو ئافرەتە زانیویەتی کە وەزیری پێشوو خائین و خۆفرۆش بوو، لەگەڵ ئەوەشدا لە ناو دەوڵەتی عیباسیەکان کەسایەتی ناودار بوو دەسەڵاتی دووەمی هەبوو خەڵکی گوێی بۆ دەگرت کەچی ئێستا سەرشۆڕ و زەلیلە، کە گوێی لەو ئافرەتە موسوڵمانە بوو ئەو وتەی پێ وت، هاتەوە بۆ جێگەیی خۆی لە خەفەتان دەرگایی لەسەر خۆی داخست زانی بووە بە دەسەڵات داری بەغداد، بەڵام پاش وێرانکردنی شار و کوشتنی خەڵکەکەی بۆیە تاچەند رۆژ دیار نەما هەر لەماڵەکەی خۆیدا لە تاو بێ شەرمی و سەرشۆڕی خۆی گیانی دەرچوو بە هەلاکەت رۆشت، هۆلاکۆ گەڕاوە بۆ بەغداد بۆ ئەوەی کەسێکی تر دابنێت لە جێگەیی ئەلقەمی، کەسی سوک و خۆفرۆشی لەو ئەلقەمیانە زیاتر دەست نەکەوت بۆیە ناچار کوڕەکەی ئەلقەمی خرایەوە جێگەیی باوکی.

رووداوێکی زۆر سەرسوڕهێنەر روو دەدات کە لە (شذاراتدا)باس کراوە دەڵێن کە هۆلاکۆ دێتەوە بەغداد ئافرەتێک مێردەکەی و منداڵەکانی کوژراوەو خانوەکەی روخێنراوە بە دەستی تەتار نەعلەکانی خۆی دائەکەنێ بۆ هۆلاکۆی فڕێ دەدات هەلەوێدا ئەو ئافرەتە ئەکوژرێت، واتا لە ساڵی ٦٥٦ کۆچی دوو رۆژ دوای مردنی کوڕی ئەلقەمی ئیتر هۆلاکۆ ناگەڕێتەوە بەغداد دەچێتە ئێران دادەنیشێت هەر لەوێوە فەرمان بۆ سوپاکەی دەردەکات.

گومان لەوەدا نیە ئەوانەی کە لە مەجلیسی حوکمی تەتاری ئامادە بوون زۆرێک لە کاربەدەستانی موسوڵمانان شیعەکان بوون.

لەدوای هاتنی ئەمەریکا بۆ عێراق هەموو دەزانن کە مجلیسی حوکم دروستکرا لە عێراق کە بازنەیی بوو، لە کۆتایدا شیعەکان کرانە سەرۆک وەزیران لەوانە کە هەر لە نەوەی ئەلقەمی بوو بەدوای یەکداعەلاوی، جعفری، مالکی هەرسێکیان شیعە بوون.

پاشان هەموومان لە شاشەی تەلەفزیۆنەکانی ماڵی خۆمانەوە بینیمان کە جۆرج دەبلیو بۆش هات بۆ عێراق وەک چۆن ئافرەتەکە نەعلەکانی کێشا بە هۆلاکۆدا، بە هەمان شێوە مێژووی ئەوەش دووبارە بوەوە مونتەزر زەیدی هەردوو تاکە پێڵاوەکەی کێشا بە بۆش دا، بەڵام ئەو خۆش بەختانە بەربوو لەدوای چەند مانگێک زیندان و دوایش خۆی کاندید کردبوو بۆ ئەندام پەرلەمانی عێراق.

با بگەڕێینەوە بۆ لای تەتار..

---

[108] وقد رأته امرأه مسلمه يركب على دابته، وأحد الجنود التتر ينتهره ليسرع بدابته، ويضرب دابته بالعصا.. وضع مهين جداً لحاكم بغداد الجديد.. فقالت له المرأه المسلمه: أهكذا كان بنو العباس يعاملونک؟!

هەر لەو ساڵەدا کە کوڕی موئەیەدەین کوڕی ئەلقەمی شیعی کرایە فەرمانداری بەغداد دوای چەند مانگێک ئەویش گیانی دەرچوو بە هەلاکەت چوو واتا ساڵی ٦٥٦ کۆچی. بڕوا بکەن هەر کەس بە دوای مردن بگەڕێ خۆی لێ دەشارێتەوە مردن!

هەر کەس دەست بە دنیاوە بگەڕێت مردن زوو رووی تێ دەکات لەناو دەچێت.

خەلیفە بەدوای دنیا دەگەڕا لەناو چوو. وەزیرەکەی بەدوای دنیادا وێڵ بوو لەناوچوو. کوڕی وەزیرەکەی بەدوای دنیا وێڵ بوو، ئەویش بە هەلاکەت چوو. خەڵکی بەغداد بەدوای ژیاندا سەرقاڵ بوون ئەوانیش لەناوچوون[١٠٩]. هەواڵ گەیشتە هەموو جیهان کە خیلافەت روخا و بەغداد گیرا.

لەوانەیە لە مێژوودا باسی بەغداد کرا بێت لە جوانی و گرنگی ستراتیژیەتی ئەو شارە، بەڵام ئەوەی کە گرنگە کە خەلیفە کوژرا و خیلافەت نەما موسوڵمانان بێ خەلیفە و خیلافەت مانەوە.

واتا کارەساتەکە لێردایە کە خیلافەت رەمزی دەسەڵاتی ئوممەتێکە کە روخا واتا دەسەڵاتی ئوممەتەکە بە تەواوەتی روخا، بۆیە کارەساتە کە زۆر لەوە گەورەترە کە ئێستا بە مێشکمان دا دێت،هۆکار چیە ئێستاش موسوڵمانان لەمسەری دەریاوە تا ئەوسەری ئەندەنووسیا ناتوانن قسەیان بکەن بەیەک، هۆکارەکەی بە بۆچوونی من ئەوەیە کە رەمزی خیلافەت لە ناو چووە بەڕاستی ئەمە کارەساتە گەورەکەیە، کە موسوڵمانێک زۆر مێشک فراوان نەبێت هەستی پێناکات.

بەڕاستی کارەساتە کە خەلیفەی موسوڵمانان لەسەر زەوی نابینرێت خیلافەت کەس هەوڵی بۆ نادات. کە ئەمە هەموو عولەمایانی سەلف لەسەر ئەوە یەک دەنگن کە فەرزی کیفایەیە، دەبێت موسوڵمانێک لە کۆشش وخەبات دا بن بۆ هێنانەوەی خیلافە، هەندێک هەر پێیان فەرزی عینە واتا پێویستە هەموو کار بکەن بۆ گەڕاندنەوەی خیلافەت.

خوای گەورە بکات کە خیلافەت بگەڕێتەوە و ئێمە ببینین لەسەر مەنهجی سەروەرمان پێغەمبەر بێت ﷺ.

نسأل الله عز وجل أن يجمع المسلمين تحت خلافه واحده على منهاج النبوه، آمين..

---

[١٠٩] هەروەک سەروەرمان پێغەمبەر ﷺ دەفەرموێت:

رواه الترمذي وقال صحيح عن عمرو بن عوف رضي الله عنه : فو الله ما الفقر أخشى عليكم، ولكني أخشى أن تبسط الدنيا عليكم كما بسطت على من قبلكم، فتنافسوها كما تنافسوها، فتهلككم كما أهلكتهم.

سەدام و ئەمەریكا

خەڵكانێک وا هەست نەکەن ئەمە بەرگرییە لە سەدام، نەخێر؛ بەڵکو بەراوردە لە نێوانی خراپ و خراپتر.

هیچ کەسێک نکوڵی لەسەردەمی رژێمی لەناوچووی عێراق ناکات، کە سەردەمێکی دیکتاتۆری و کەئابە بوو وە دڵی خەڵکی خەمبارو نارەحەت بوو. گەلی عێراق بەگشتی زۆرێک لە قوربانی لە رووی جەستەیی و سەروەت و سامان و ئازادیەوە درا، وە عێراق حوکمی دەکرد بە ئاگرو ئاسن. ئەمەش هەموو خەڵکی عێراقی گرتبووەوە بە کورد و عەرەب و تورکمانەوە. چەند ساڵێک لەمەوبەر و لەم رۆژانەدا هەموو دڵ خۆش بوون بەوەی کە دەسەڵاتی ئەو طاغوتە و ئەو ستەمکارە لەناوچوو.

زۆرێک هەستمان دەکرد بەوەی کە ئەگەر صدام لەناو بچێت ئیتر کۆتایی تراژیدیەکانە ئەگەر چی بەدەستی ئەمەریکیەکی داگیرکەریش بێت.

زۆرێکیش لە وڵاتانی عەرەبی و ئێران ئێستا لاوەکانیان ئاواتە خوازن کە وەکو گەلی عێراقی ئەمەریکا بێت و لە دەستی حوکمە زاڵمەکانیان کۆتاییان بێت و دەسەڵاتێک و سیستەمێکی دیموکراسی لە سەر بنەمای هەڵبژاردنێکی نەزیهانە دابمەزرێت، بەوە کۆتای بێت بەو حوکمە زاڵمەی کە لە وڵاتەکانیاندایە.

زۆرجار لە وڵاتانی ئێمەشدا مامۆستای ئاینی و پیاو چاکان و خەڵکی بەگشتی دەستیان بڵند دەکرد بەوەی ئیتر نەجاتمان بێت لەدەست ئەو حوکمە دیکتاتۆریانە بەتایبەتی لە عێراق دا، وە ئاواتمان بوو کە خۆمان قیادی خۆمان هەڵبژێرین و رابەر و پێشەنگی خۆمان هەبێت و چاومان لەدەستی کەس نەبێت، هەمووشمان هەستمان دەکرد کە سوپای ئەمەریکی سوپایەکی هاوڕێیەو هاتووە بۆ یارمەتی خەڵکی لەتاو زوڵم و زۆری صدام ئاواتمان بوو کە سوپای نەجاتدەری ئەمەریکی بێت بۆلامان.

من بەلامەوە سەیر نەبوو کە خەڵکی پێیان خۆش بوو کە صدام حسین لەناوبچێت خۆمان لەسەردەمی ئەودا ژیاوین و ئەزانین کە چەندە ستەمکارو خراپەکارو مرۆڤ کوژ بوو، بەڵام ئەوەی منی سەرسام کردووە ئەوەیە کە خەڵکی خراپەکاریەکانی ئەمەریکا نابینێت کە سەد بەرابەرە بەرانبەر بە خەڵکی عێراق ئەنجامی داوە، نامەوێت لێرەدا باسی ئەوە بکەم کە سەرهەڵدانی ئەمە چۆن بووە وە لەکوێوە سەرچاوەی گرتووە، بەڵام لەدوای ئەم چەند ساڵەی کە ئەمەریکا عێراقی داگیرکرد دەمەوێت شیکاریەک بکەم لەسەر رەوشەکە.

خۆمان بەچاوی خۆمان چیمان بینیووە وە چاودێرانیش چییان بۆ باس کردووین وە ئەم ئەزمونەی کە ئێستا هەیە بیکەینە ئەزمونێک بۆ داهاتوومان وە ئەنجامەکەی ئێستاشی بزانین وە بشزانین ئێستای گەلی عێراق بەکوردو عەرەب و کەمە نەتەوەییەکانی تریەوە لەدوای چەند ساڵ هاتنی ئەمەریکا لەچ بوارو رەوش و ئاستێکدا دەژین، لە دە خاڵدا شیکاریەکەتان بۆ دەکەم هیوادارم خەڵکانی هزرڤان وە سیاسیەکان لێی رابمێنن، وە ئەگەر کرا وەڵامیک وە دەست گەل و میللەت بکەوێت.

یەكەم: ئەوەندەی كە لەگەلی عێراقی كوژراوە لەماوەی ئەم چەند ساڵەدا كە هیچ كەس ئەوەندەی ئەو ژمارە بە مێشكیدا نەهاتووە وە بیروبۆچوونی بەلایدا نەچووە، لەدوای ئەوەی كە پەیوەندیمان كرد بە بنكەی لێكۆڵینەوەی گەڕانی ئینگلیزی (ORB)، كە ژمارەی كوژراوانی عێراقی بەگشتی لەمانگی چواری ۲۰۰۳ تاكو مانگی هەشتی ۲۰۰۷ ملیۆنێك و سی و سێ هەزار كەس كوژراوە، ئەوەش ژمارەیەكی زۆر گەورەیە، بەڵام بەلاتانەوە سەیر نەبێت، چونكە رۆژانە دەبینین كە شاشەی تەلەفزیۆنەكانەوە كە چەندە كوژراو هەیە لە عێراق دا هەر ئەو بنكەی لێكۆڵینەوە ئینگلیزیە دەڵێت ئەوانەی كە بە فیشەكی ئەمەریكی كوژراون ٪٤٠ مردووەكان پێك دێنێت، هەروەها ٪٨ی مردووەكان لەرێگەی بۆردومانی فڕۆكەوانی ئەمەریكیەوە كوژراون، ئەم ژمارەش زۆر ترسناكە هەرگیزاو هەرگیز لەسەردەمی صدام دا بەدرێژای ئەو ماوە زۆرەی ئەوەندە خەڵكی نەكوژرا بوو هەموومان تاوانەكانی صدام-مان لەبەرچاودایە كەلە رۆژێكدا ۵۰۰۰ خەڵكی هەڵەبجەی كیمیاباران كرد، بەڵام هەرگیزاو هەرگیز ناگات بەو ژمارە گەورەیەی كە ملیۆنێكە لەماوەی سێ ساڵدا كە ئەمەریكا ئەنجامی داوە؟

وەڵام داوا دەكرێت لەوانەی كە ئەمەریكا بە هاوپەیمان دەزانن.

دووەم: رێكخراوی هیومان رایتس وتش لە راپۆرتێكدا دەڵێت لە عێراق لەساڵی ۲۰۰۸ دا ژمارەی گیراوەكان لە زیندانەكانی عێراق دا ئەوەی كە سوپای داگیركەری ئەمەریكی گرتوونی كە سەربە هێزی بەرگری عێراقین خۆی دەدات لە بیست و چوار هەزار گیراو، ئەم ژمارەیەش بەس گیراوانی ساڵی ۲۰۰۸ـەن.

كێشەكە لەوەدا نیە كە ئەمانە بەس گیراون، بەڵكو كێشە لەوەدایە كە دەزانین چی كراوە بە گیراوانی زیندانی ئەبوغرێب وە چۆن ئابڕوو كەرامەتی خەڵكی موسوڵمانیان بەزاندووە، ئەم راپۆرتە هەموو ئەمەریكا و ئەوروپای هەژاند كەچی هەر بەبای خەیاڵی دەسەلاتدارانی عێراق دا نەهات كە هاوپەیمانن لەگەڵ ئەمەریكادا.

سێیەم: ژمارەی ئاوارە عێراقیەكان خۆی ئەدا لە ٤.٨ ملیۆن ئاوارەی عێراقی كە ئەمەش بە هەمان شێوە رێكخراوی مافی مرۆڤ هیومن رایتس وتش لە رپۆرتێكی دیكەیدا دەڵێ دوو ملیۆنی ئەو ئاوارانە لە دەرەوەی سنورەكانی عێراقدان واتە لە وڵاتانی سووریاو ئوردون دان كەئەمەش خومسی دانیشتوانی عێراق دەكات، بێجگە لەو هەموو كوژراوە ئەم هەموو ئاوارەیە دەبینین لە عێراق دا كە داهاتووی هەموویان داهاتوویەكی ترسناكە لە ئابووریەكی وێران دا دەژین، زۆربەی زۆری منداڵەكانیش خێزانەكانی خۆیانیان لەدەست داوە، هەروەها ئاماری یونسێف لەباسی ئەو كوشتارە دڕندانەی كە لە عێراق دا كراوە هۆكارەكەی بۆتە هۆی ئەوەی كە چوار تا پێنج ملیۆن منداڵی هەتیوو هەبێت لە ملیۆن و نیوێک بێوەژن، كە هەرچەندە ئەم ژمارەیە بەڕاستی نەهاتووە چونكە ئامارەكانی تری عێراق دەڵێت نزیكەی سێ ملیۆن بێوەژن هەیە لە عێراقدا.

ئایا كێ بەرپرسە لەبەرانبەر ئەو هەموو بێوەژن و هەتیوانەدا؟

چوارەم: ئەو حاڵەتەی كە ئێستا عێراق تێیدا دەژی كە تەنگەژەیەكی سیاسی و سەربازییە بە مێژووی تەمەنی خۆی وڵاتی عێراق ئەو رەوشە فەوزاویەی نەبینیوە، ئەگەر ئەم رەوشە پێوەر بكەین لەگەڵ فەڵەستین دا دەبینین كارەساتێكی گەورە لە عێراقدایە، چونكە فەڵەستین راستە توشی گرفتی گەورە بۆتەوە لەگەڵ داگیركەری صەهیۆنی دا، بەڵام ئەو كوشت و كوشتارەی كە لە عێراق دا هەیە دە ئەوەندەی خاكی فەڵەستین زیادە ئەمەش بچووكردنەوەی كارەسات و تراژیدیاكانی فەڵەستین نیە، بەڵكو سەرنج راكێشانی خەڵكیە بۆ گەورەیی كێشەكانی ناو عێراق.

كێ بەرپرسە لەم رەوشە؟

پێنجەم: ئەگەر سەیرێكی سوپای عێراقی كۆن بكەین ئەمەش بەو واتایە نیە كە خەڵكی وا هەست بكات من دەمەوێت بەهێزی دەسەڵاتی عێراق بگەڕێنمەوە و خاكەكەی خۆشم كە كوردستانە لەیادی بكەم، وێڕای تێبینیم لەسەر وشەی عێراق من خۆم سەد لەسەد بە كوردستانی دەزانم، بەڵام دەمەوێت وەك شیكاریەكی سیاسی رەوشەكان بۆ ئێوە بخەمە روو، سوپای عێراق لە كۆن دا گەورەترین سوپا بووە لەناوچەكەدا كە بە شەشەم سوپای جیهان ناوزەند دەكرا كە بەهێز ترین سوپا بوو لە رۆژهەڵاتی ناوەڕاست دا، لەساڵی ١٩٩٠ سەربازانی عێراق گەیشتە دوو ملیۆن بەمەش بووە چوارەم سوپای جیهان لە ژمارەدا، بەڵام لەدوای هاتنی ئەمەریكا بۆ ناوچەكە عێراق بوو بە وڵاتێك بەبێ سوپا، بەهیچ شێوەیەك عێراق خاوەنی سوپا نیە ئەو سوپا كەمەشی كە ئێستا هەیە تەنها بۆ پارێزگاری كردنی ئەمەریكای داگیركەرە، ئەوەشی كە شیعەو كورد بەكاری دەهێنێت هیچی سوپا نیە بەڵكو بە میلیشیا ئەتوانین ناوزەندی بكەین، ئەو هێزە تەنها بۆ پاراستنی دەسكەوتەكانی ئەمەریكایە هیچ توانایەكی سەربازی نیەو لەدوای دەرچوونی ئەمەریكا لە ناوچەكەدا هەموو سەربازانی وڵاتانی چواردەور ئەگەر ئێرانی بێ ئەگەر توركی بێ ئەگەر صەهیۆنی بێ زۆر بەئاسانی عێراق داگیر دەكەن.

شەشەم: لەبارەی زانستەوە عێراق بۆتە وڵاتێكی دواكەوتووی موتەخەلیف بەهەموو پێوەرێك، هەرچی ژێرخانی زانستی ئەو وڵاتە بوو لەناو برا، هەموو زانكۆ گەورەكان داخران بە هەزارەها قوتابخانەی تریش داخران كە لە كاتێكدا خەڵكی بە رۆشنبیری عێراقی سەرسام بوون، كەوا باوبوو لە میسر كتێب دەردەچێت لە لوبنان چاپ دەكرێت و لە عێراق دەخوێنرێتەوە، وە هەموو خاوەن عەقڵەكان و خەڵكە بەتواناكەی عێراق هیجرەتێدان كرد بۆ وڵاتانی تری جیهان، عێراق بە یەكێك لەو وڵاتانە دەژمێردرێت كە زۆرینەی زاناو دانشمەندەكانی لە دەرەوەی وڵاتن، ئەو پزیشكانەی كە عێراقین و هیجرەتێدان كردووە بۆ بەریتانیا زیاد لە دوو هەزار پزیشكن، ئەگەر بەچاوی ئابوورییانەوە سەیری پزیشكێك بكەین لە عێراقدا كە لەساڵی حەفتاكاندا چەندی تێ دەچوو كە ببێت بە پزیشك ئەو دەمە ٤٥ هەزار دۆلاری تێ دەچوو تا ببێتە پزیشكێكی پسپۆڕ لە بوارێكدا، كەواتە بۆمان دەركەوت لە سەردەمی حەفتاكان دوو سەد ملیۆن دۆلارمان خەسارەتمەند هێناوە بۆ ئەو پزیشكانەی كە ئێستا لە بەریتانیا دەژین ئەگەر ئەم پارەیە بە پارەی سەردەم لێك بدرێتەوە كە خۆی دەدات لە ترلیۆن دۆلار، بێجگە لەو زەرەرمەندیە زانستیەی كە خەڵكی عێراق

كردویانە، لەلایەكی ترەوە چەندە زەرەرمەند بووین لە رەهەندی تەندروستیەوە، ئەمە تەنها وەک پزیشک باسم کرد ئەگەر چاوێک بکەین لە کۆچ کردنی زاناکانی تر وەکو ئەندازیارو فەلەکیەکان و موحاسیبەکان و خەڵکانی تری خاوەن تەخەصوص تێ دەگەین لەوەی کە عێراق چەندە تووشی نەهامەتی و دواکەوتووی بووە لە رووی زانستیەوە کە ئێستا داهاتی عێراق ٪٢ی داهاتی خۆی تەرخان ناکات بۆ زانست.
ڕاپۆرتێکی دیکەی عێراقی ئاماژە بەوە دەکات کە زۆربەی هونەرمەندەکانی عێراق هەوڵی ئەوە دەدەن کەلە وڵاتانی چواردەوردا خزمەت بکەن.

کێ دەتوانێت ئەم بەرپرسیاریانە بگرێتە ئەستۆ لە عێراقدا؟
حەوتەم: رەوشی ئابووریی عێراق ئەوەندە بە روونی دیارە کە قسە کردن لەسەری زۆر پێویست نیە لە کاتێکدا عێراق یەکێک بوو لە دەوڵەتە دەوڵەمەندەکانی جیهان لە کاتێکدا کە خەڵکی داوا دەکرد لە جوتیاران و لە کرێکاران و لە هەموو بوارەکانی تری کارکردندا لە عێراق دا هەمووشیان کە دەهاتنە عێراقەوە بەمەبەستی دەوڵەمەند بوون بوو، بەڵام ئێستا بە پێچەوانەوەیە بووە بە یەکێک لە وڵاتە هەژارەکانی جیهان لەکاتێکدا کە دووەم دەوڵەتە لە هەبوونی نەوتی ژێر زەویدا لە جیهاندا، بێجگە لەو هەموو سەروەتە کانزایی و کشتوکاڵیەدا کە لە کاتێکدا نەوتی عێراق لە ساڵی ٢٠٠١دا بایی ١٥.٥ ملیارد دۆلار بفرۆشێت لەگەڵ ئەوەش دا کە گەمارۆی ئەمەریکی لەسەر بوو.
پرسیار ئەوەیە ئەو هەموو پارەیە لەساڵی ٢٠٠١ وە چوو بۆ کوێ؟ لەکاتێکدا راپۆرتێکی گەشەپێدانی مرۆیی لە ساڵی ٢٠٠٥ دا دەڵێت هەژاری لە عێراق دا ٪٦٠ی تێپەڕاندوە وە ئەو کەسانەشی کە بێ ئیشن و بەتاڵن زیاد لە ٪٣٨ تن هەروەها دەڵێت لەو ٪٣٨ دا ٪٢٢ خەڵکی خاوەنی ئیشن و ئیشەکانیان بەردەوام نیە، وە ٪٦٠ بەهیچ شێوەیەک ئیشی دەست ناکەوێت و بێ ئیشە.
کێ بەرپرسە لەو گەلە؟
هەشتەم: کاتێک کە ئەمەریکا هاتە ناو خاکی عێراقەوە پارمەتیەکی زۆر باشی دا بە تایفەو هۆزگەرایی و مەزهەب گەرایی لەناوچەکەدا عێراقی کرد بە سێ پارچەوە کورد و سونی و شیعە کە ئەمە بووە هۆکاری ئەو جەنگە خوێناویەی کە لە عێراقدا هەیە، ئەمەش لە ژێر سایەو سێبەری ئەمەریکای داگیرکەردا، خەڵکێکیش جێگەی سەرنجیەتی ئەو هەموو پەیمان نامە ستراتیژیەی کە لەنێوان شیعەکانی عێراق دا بەستویانە لەگەڵ ئەمەریکادا لە جێگەی سەرنجی هەموو لایەکە لەکاتێکدا کە لەگەڵ دەوڵەتێکی ئێرانی شیعەدا ئەو هەموو هەڕەشە خەیاڵییە لەیەکتری دەکەن و تەنها هەڕەشەی وەهمییە.

ئایا كێ بەرپرسە لەمە؟
نۆیەم: هەموو بیستمان لە سەركردەكانی ئەمەریكا كە لە دوای ئازادكردنی كوێت لەناوچەكەدا دەچنە دەرەوە، بەڵام دوای بوو بەوەی كە دەبێت عێراق رزگار بكەن لەدەست صدام دوای ئازاد كردنی لەدوای چەند مانگێک دەچێنە دەرەوە پاشان مانگ و ساڵ تێ پەڕی و بوو بە سێ ساڵ و چوار ساڵ تا شەش ساڵ بەردەوام ئەمەریكا لەخاكی عێراقدایە، وە ژمارەی سوپای ئەمەریكی لەخاكی عێراق دا دەگاتە نزیكەی ١٤٦ هەزار سەرباز بێجگە لەو سەربازانەی دیكەی لە كوێت و قەتەردا هەرچەندە ئۆباما بانگەشەی ئەوەی كرد كە هێزەكانی لە عێراق دا دەكشێنێتەوە، بەڵام بە شێوەیەكی كتوپڕ لە ٨.٤.٢٠٠٩ دا لەدوای سێ مانگ گرتنە دەستی دەسەڵاتی سەرۆكایەتی ئەمەریكا.
دەیەم: خاڵیكی تركە جێگەی تێرامان و گەلی عێراق و حكومەتی عێراقە لە دوای شكستی سوپای عێراق لەناوچەكەدا بووە هۆی شكستی پارسەنگی هێز لەناوچەكەدا وە ئێرانیش خۆی راستەخۆ دەتوانێت بێتە ناو خاكی عێراقەوە وە لەم ماوەیەشدا بینیمان كە ئێران هەڕەشەی لە سەفیری بەحرەین و ئیمارات كرد بەوەی كە سوپای ئەمەریكا چووە دەرەوە ئەم ئەو ناوچانە بە ناوچەی خۆی دەزانێت وە حزب الله‌ی لوبنانیش لەناوچەكەدا رۆژ بەڕۆژ دەستی باڵای هەیە لەلایەكی تریشەوە سووریا كە شیعەیەكی عەلەویە بێشک و گومان پشتگیری لەمان دەكات، ئەم هەموو باسەی كە كردمان سەردەكێشێت بۆ داهاتویەكی زۆر ترسناک كە بێ شک و گومان دەبێت دیراسیەكی زۆر قوڵی بۆ بكرێت، ئەمەش كۆتای كارەساتی داگیركەری ئەمەریكایە بۆ عێراق.
لە كۆتایدا ئەم باسە و شیكاریەی كە كردمان بۆ ئەوە نیە كە موسوڵمانان توشی نارەحەتی و دڵە راوكێ بین، داگیركەر بێت یان نزیک هەر دەبێت بچنە دەرەوە لە وڵاتی موسوڵمانان، بێ گومان بن لەوەی كە چەندە موسوڵمانان ئازار بە دڵیان گەیشتەوە بە هەمان شێوە ئەمەریكا ئەو ئازارەیان چەشتووە.
إِن يَمْسَسْكُمْ قَرْحٌ فَقَدْ مَسَّ الْقَوْمَ قَرْحٌ مِّثْلُهُ وَتِلْكَ الأيَّامُ نُدَاوِلُهَا بَيْنَ النَّاسِ وَلِيَعْلَمَ اللّهُ الَّذِينَ آمَنُواْ وَيَتَّخِذَ مِنكُمْ شُهَدَاء وَاللّهُ لاَ يُحِبُّ الظَّالِمِينَ ﴿١٤٠﴾ آل عمران. واتە: ئەگەر زام و سەختی و ناخۆشیەكَ (لە جەنگی ئوحود)دَا توشی ئێوە هاتووە، ئەو خەڵكەش (لەجەنگی بەدردا) تووشی هەمان زام و سەختی و ناخۆشی هاتن، ئێمە ئەو رۆژە دەگێڕین بەناو خەڵكیدا (تا لە جیهانی واقیعش دا) ئەوانەی باوەڕیان هێناوە خوا دەریان بخات، وە هەندێك قوربانی و شەهیدیشیان لێ وەرگرێ، بێگومان خوا ستەمكارانی خۆش ناوێت.

بگەڕێینەوە بۆ مێژوو بەراوردێكی لەگەڵ ئێستەدا:
لەو سەردەمەدا بیرو بۆچوونێک هەبوو كە خەڵكی دەبێت چاوەڕێ مەسیحی كوڕی مەریم بكات، یاخود ئیمامی مەهدی. ئەمە لە راستییدا باری دەرونییە كە بۆ خەڵكی دروست دەبێت.
خوێنەر وا تێنەگات كە من بروام بەوە نەبێت؟
نەخێر بەڵكو ئیمانمان هەیە بەوەی كە سەیدنا مەسیحی كوڕی مەریم دەگەڕێتەوە سەر زەوی ئیمامی مەهدیش یەكێكە لە نیشانەكانی قیامەت، بەڵام من پێم وایە هەر كات گەلانێک زۆر لە

شكست دا بوون ئەوا هەمیشە بیریان بۆ لای ئەوە دەچێت، بۆیە ئەو سەردەمە خەڵكی دەیوت ئەو قیامەتە، ئەمانە یەئجوج و مەئجوجن، هۆلاكۆیش دەجالە.
هیچ كەس نازانێت قیامەت كەیە ئەگەر نیشانەیەكیشی دەركەوت تۆ ناتوانی پێوانەی زەمەن بكەیت بۆ ئەوەی بزانی چەند بەدوای یەكدا روداوەكان روو ئەدا خوای گەورە دەفەرموێت:
يَسْأَلُكَ النَّاسُ عَنِ السَّاعَةِ قُلْ إِنَّمَا عِلْمُهَا عِندَ اللَّهِ وَمَا يُدْرِيكَ لَعَلَّ السَّاعَةَ تَكُونُ قَرِيبًا (٦٣).
خەڵكی پرسیار لە رۆژی دوای دەكەن، پێیان بڵێ كە زانیاری قیامەت هاتن بەس خوای گەورە دەزانێت لەوانیە زۆر نزیک بێت.
ئەم جۆرە بیرانە كە دروست دەبێت لە هۆكاری مەئیوس بوون و بێزاری و تەمەڵی موسوڵمانان دێتە بەرهەم، ئەم جۆرە بانگەوازانە هەر لە كاتی شكست و بەرەو دواوە چون دا دەكرێت، بۆیە خەڵكی پەنا دەبات بۆ ئەوانە بۆ ئەوەی رزگاریان بێت بە ئاسانترین رێگە.
هۆكار ئەوەیە كە خەڵكی ئەو سەردەمە دەیان وت كەسمان ناتوانین هێز كۆ بكەینەوە بۆ روخاندنی هۆلاكۆ دەبێت هەر چاوەڕی مەهدی بین.
ئەوی كە پێویستە بیڵێین...
تەمەڵی، یەئس، بێزاری، خەواڵوی و گەردن كەچی بۆ دوژمن..هەموو ئەمانە پێوانەن بۆ موسوڵمانان ناشێن واتا موسوڵمانان بەهیچ شێوەیەک نابێت توشی ئەمانە بن، خۆ ئەگەر هاتوو توش بوو ئەوە ئەنجامەكەی بوو كە باسمان كرد بە درێژی لەم باسەدا.
خوای گەورە باسی ئەم سیفات و پێوانانەمان بۆ دەكات كە ئیماندار شتی وای نیە، بەڵكو ئەوە سیفەتی كافر و بێ باوەڕەكانە.
إنه لا ييأس من روح الله إلا القوم الكافرون. ئەوانە كە توشی ئەیس دەبن لە سەركەوتن و دەسەڵاتی خوای گەورە ئەوە گەلی كافرانن.
ئەوە باری بەغداد بوو كە باسمان كرد.

داخۆ دەبێت بار و رەوشی وڵاتانی نەسرانی و خاچ پەرستان چی بێت؟
وڵاتانی نەسارا هەموو لە خۆشی و شادی دا بوون هەموو پیرۆزباییان دەنارد بۆ هۆلاكۆی خوێنرێژ، بە درێژای مێژووی هاتنی ئیسلام، هیچ كەس لە دوژمنان ئاوا شكستیان بە موسوڵمانان نەهێناوە، بۆیە جێگەیی خۆش حاڵی هەموو لایەک بوو لە نەساراكان، ئاواتی ئەوان هاتە دی كە رووخاندنی خیلافەت بوو، ئینجا بیریان لەوە كردەوە كە میسرو شام لەدەستی موسوڵمانان وەربگرنەوە، بەرەو ئەو جێگەیانە ملیان نا.
لە هەموو لاكانی دەوڵەتی تەتار وە وەک كرژ و ئەرمەنیا و هەموو ئیمارەتەكانی تری نەسارە بە لێشاو سوپایان دەنارد بۆ هۆلاكۆ، لە هەمووی سەیرتر ئەوە بوو كە دیاری زۆر گرانبەهای دا بە مەكیكای نەسارای بەغداد هۆلاكۆ، تەنانەت قەسری خیلافەت دارا بە مەكیكا وماڵەكانی وەزیرەكان لە بەغداد هەموو داران بە قسیسەكان لە ناوشاری بەغداد، وە كردیە راوێژكاری تایبەتی خۆی لە هەموو كارەكانیدا راوێژی بە مەكیكا دەكرد.

نەساڕاكان بانگەشەی ئەوەیان دەكرد كە گوایە تەتار سەربازی خوان هاتوون بۆ لە ناو بردنی دوژمنانی مەسیح -علیه السلام- بێگومان مەبەستیان موسوڵمانان بوو، بەڵام نەساڕاكان زۆر شیرین عەقڵ و كورت هزر بوون، لەبیریان چووبوەوە كە تەتار چەندی لە خۆیان كوشت، یاخود چەندی لە ناو ماڵی كاتۆلیكی لە نەسارە كوشت.

ئێستاش هەمان پێوەر بە كار دێت لە سەردەمی نوێدا نەساڕاكان لە بیریان چوو كە یەهود چەندی لێ كوشتن، یاخود پێچەوانەكەی كە نەسارە چەندی لە یەهودی كوشت، بەڵام بۆ كوشتنی موسوڵمانان ئەوان هەموویان یەكن و بەیەكەوە كار دەكەن خواكانیان دەمج دەكەن وە گومانی تێدا نیە مێژوو خۆی دووبارە دەكاتەوە هەموو زمەن و كاتێك.

هەر وەك چۆن ئەندەلوس و غەرناتە گیرا هەر بە هەمان شێوەی بەغداد بوو مێژوو وا خۆی دووبارە دەكاتەوە كە خەڵكی هەر بە مێشك و خەیاڵیدا نایەت.

بەم شێوە بەغداد گیرا ئەمە باسی گرتنی عێراق و ئەفغانستان بوو كە بە كورتی لەگەڵ مێژوو بەراوردێكمان كرد لەگەڵ واقعی ئەمڕۆمان دا، گومان لەوەدا نیە ئەمە بەس ئەو باسە بوو بەڵام لەدوای ئەمە زۆرە ڕووداوەكان، گومانتان نەبێت لەوەی كە لەدوای هەموو شەوێك ڕۆژ هەڵدێتەوە، لەدوای هەموو، تاریكیەك ئاسۆیەك دێت، لە دوای هەموو ناخۆشیەك حەتمەن خۆشیەك دێت، لەدوای هەموو گریانێك پێكەنینێك دێت خوای گەورە دەفەرموێت: سیجعل الله بعد عسراً یسراً.

بەڵێ؛ سەركەوتنێك زۆر نزیكە بەم نزیكانە كە هەموو تەتار لە ناو دەبات، كێ لە ناوی دەبات كەسێك بەناوی قطز و ئەوانەی كە لەگەڵیدا كۆچیان كردوە -ڕەحمەتی خوای لێ بێت-

لێرەدا پێش ئەوەی باسی نوێ دامەزرێنم پێویستمان بە وەستانێك و شیكاریەك هەیە، نەخۆشیەكانمان چیە دەبێت بە ڕاستگۆی بە جورئەتەوە باسیان بكەین گومان لەوەدا نیە هەموو دەرمانێك یان تاڵە یان ئێش و ئازاری هەیە، بەڵام كە بەردەوام بوویت لەسەری لە نەخۆشیەكە نەجاتت دەبێت، باسی هەموو نەخۆشیەكان دەكەین وەك پزیشك دەست نیشانی دەرمانەكەیشی دەكەین گومانی تێدا نیە تاڵە، بەڵام هەر دەڵێین بۆ ئەوەی چارەسەر بێت.

پێویستە زۆر بە ڕاستگۆیی لە خۆمان بپرسین بۆ خەڵكی سەر زەوەی وا بە موسوڵمانان دەكەن زۆر بە بچووكی سەیریان دەكەن، ئێمە لە ملیار تێپەڕمان كردوە ڕۆژهەڵات و ڕۆژئاوا بە ئارەزووی خۆیان یاریمان پێ دەكات، هیچ ترسو بیمێكیان لە موسوڵمانان نەماوە، بۆچی لە ناو دڵماندا توشی خۆشەویستی جیهان و ترس لە مردن بووین؟

ئەم نەخۆشیانە پێویستە چارەسەر بكرێت لە دڵی موسوڵمانان دا هۆكارەكانی دەست نیشان بكرێت.

نەخۆشی یەكەم: پێناسەی ئیسلام لە ناو موسوڵمانان بە گشتی ئاوا بووە واتا هەست دەكەیت پێناسەی موسوڵمان بوونمان خەریكە بە تەواوەتی ون دەبێت.

بنەمایەكی زۆر نەگۆڕمان هەیە ئەویش هەر كەس خوای گەورە سەربخات خوای گەورە سەری دەخات إنتنصروا الله ینصركم، بەڵام ئێمە خۆمان سەر دەخەین بۆیە هیچمان دیار نیە، وە

سەرخستنی خوای گەورە بە شەریعەتەكەیەتی نەک بە نەتەوەیی و گەل و هۆزچێتی و دیموكراسی...هتد
سەرکەوتن بە دەست نایە تەنها بە دەرمانی قورئان و سونەت نەبێت، تا خەڵکانێک هاوار نەکەن وا ئیسلاما، بەڵام سەرکەوتن رووناداتن کەسێک بڵێت وا وڵاتا، یاخود وا ئیدۆلۆژیا هیچی سەرکەوتن بەدەست ناهێنێت.
نەخۆشی دووەم: پارچە پارچەیی ناو موسوڵمانان
ئەو هەموو مێژووەی کە گێڕامانەوە لە ئەنجامی پارچە پارچەی وڵاتی موسوڵمانان بوو کە تەتار توانی وڵاتەکانیان داگیر بکات، ئەو هەموو کوشتارەیان لێ بکات وە ئەم نەخۆشیە ئێستا موسوڵمانانی گرتۆتەوە،هەموو سەرقاڵن بە ناکۆکی نێوان خۆیان پاشقول گرتن لە یەکتری، کێشمە کێشمەی زۆری ناو خۆیان ئاگایان لە دەوروپشتێدان نەماوە کە چەندە لە مەڵاسدان بۆیان، هەتا ناکۆکی و خیلاف هەبێت لە نێوانیان دا گومانی تێدا نیە کە دەردەکەیان کاریە، خوای گەورە ئاگاداری کردونەتەوە لەوەی کە ئەگەر ناکۆک بن ئەدۆڕێن و با دەتان بات و هیچتان پێناکرێت، ئارام بگرن خوای گەورە ئەوەی کە ئارام دەگرێت لەگەڵیدایە ولا تنازعوا فتفشلوا وتذهب ريحكم، واصبروا إن الله مع الصابرين.
نەخۆشی سێیەم: خۆشەویستی بۆ دنیا و چۆک دادان بۆی
چەند جار ئاماژەمان بەوە کردوە کە موسوڵمانان ئەگەر بە دوای دنیادا وێڵ بوون ئەوە نە جیهانیان دەست دەکەوێت نە قیامەت، لە کۆتاییدا توشی نەهامەتی و ناسۆر دەبن، وە مێژووەکەی کە لەبەر دەستماندایە بە باشی ئاماژە بەوە دەکات، کەواتە سەرکەوتن نایە هەتا مردنمان خۆش نەوێت لەبەر خاتری خوا. پشت بکەینە دنیا بەو مانایەی دنیا وەسیلە بێت نەک ئامانج، بەڵکو ئامانجمان ئیسلامەکە بێت.
بە کورتی دەڵێم چۆک دانەدەین بۆ سەیارە، ماڵ، زەوی، پارە و پۆست یان خۆشیەکانی ژیان گێژمان نەکات دامانبنێت بەلای ڤیدۆ و سەتەلایت و شتی بێ مانا کە لە شییەمی مرۆڤی موسوڵمانان ناچێت.
نەخۆشی چوارەم: وازهێنان لە جیهاد و کۆشش و خەبات.
ئەم نەخۆشیە زۆر بڵاوە لەناو ئێمەدا بەتایبەت لە ناو زانایانی ئاینی ئەمڕۆدا کە باسی جیهاد و خەباتی ئیسلامی دەکەن، بەشەرمەوە باسی دەکەن وا هەست دەکەن کە زۆرە ئەگەر باسی بکەن بە قیزەون دێنە بەرچاوی یاخود بە ئیرهاب و تیرۆرست باس دەکرێن، ئەوەی کە ئێستا لەناو خەڵکیدا باوە کە دەڵێن کوا جیهاد و کۆشش باوی ماوە بەتایبەت لەناو ئەم رەوندە نوێیەی کە لەدایک بووە، بەڵام نازانن کە ئەوە چارەسەری نەخۆشیەکەیە، ئەوان نەگلاون لە مەیدان دا بۆیە نازانن چارەسەری نەخۆشیەکە بەشێک لە دەرمانەکەی چەکە کە دەبێت موسوڵمانان خاوەنی هێز و توانای خۆیان بن.
هەرکات موسوڵمانان وازیان هێنا لە جیهاد ئەوە دوژمنانیان بەسەریاندا زاڵ دەبن، کەواتە لوتکەی بەرزی ئەم ئیسلامە جیهادە و وازهێنانە لە نەهامەتی و دەردە سەری.
نەخۆشی پێنجەم: پشت گوێخستنی هێزو توانا و کۆکردنەوەی هەموو وزەیەک بۆی.

ئەم نەخۆشیە كاریگەی زۆرە بەسەر موسوڵمانان بە گشتی دوژمنانی هەمیشە لە كۆكردنەوەی هێزو توانادان بۆی كەچی ئەوان هەر بە خەیاڵیاندا نایەت هێز و تواناو وزەكان بەگەڕ بخەن بۆ ئەم ئیسلامە، ئەگەر سەیری پێچەوانەكەی بكەین دوژمنانی هەر لە ئەتۆمەوە دروستی دەكەن تا بچووكترین چەك بۆ بەرەنگاری موسوڵمانان، هەر لە مێژوەكەیشدا باسمان كرد تەتار بۆیە سەركەوت بە هۆكاری چەكە باشەكەی بوو، لەم سەردەمی ئێستایشماندا دوژمنانی بۆیە سەر دەكەون هەر بە هۆكاری چەكە باشەكانیانەوەیە و تەكنەلۆژیای سەربازی بەهێز بەكار دێنن، موسوڵمانان ئەو دەمە و ئێستاش هەر خەریكی گۆرانی سەماو و هەڵپەڕكێن.

نەخۆشی شەشەم: ونبوونی پێشەنگ و پێشەوا لە ناو موسوڵماناندا.

پێشەواو پێشەنگ سەدان هەزار جار كاریگەری زیاترە لە نووسین و لە وتاردان، چونكە پێشەنگ راستەخۆ لاسی دەكرێتەوە، بەڵام دەپرسین ئێستا كێ پێشەنگە بۆ موسوڵمانان بە گشتی؟

هەر كەس لە مەیدان دا پیادەی ئیسلامەكە بكات چاكترە لە كتێبێك كە دەچێتە سەری دوای دای دەخەیت لە بەر چاو ون دەبێت، بەڵام ئێستا پێشەنگەكانی ئێمە بووە بە فەیلەسوفە رۆژ ئاوایەكان، یاخود سەركردە عەلمانییەكان وە یان ئەدیبە دەمو چاو چرچەكانی بێباوەڕان، خوای گەورەش پێمان دەفەرموێت: يا أيها الذين آمنوا لا تتخذوا اليهود والنصارى أولياء، بعضهم أولياء بعض، ومن يتولهم منكم فإنه منهم، إن الله لا يهدي القوم الظالمين.

جا هەر كەس شوێن كەوتووی ئەوان بێت ئەوا خوای گەورە لەوان ئاماژەی بۆ دەكات، دڵنیا بن كە خوای گەورە رێنمویتان ناكات ئەگەر ئەوان بكەنە پێشەنگی خۆتان، ئەو هەموو پێشەنگەی ئێمە بۆ لە بیر چونەتەوە؟

بە هەزارەها پێشەنگمان هەیە كە چاویان لێ بكەین وەك سەروەرمان پێغەمبەر ﷺ، یاخود هاوەڵە بەرێزەكانی و شوێنكەتوانی یان سەدانی وەك صەلاحەدینی ئەیوبی، ئیبن تەیمیە، بەدرخان میری بۆتان، شێخ عوبێدوڵای نەهری، شێخ سەعیدی پیران، ئەورەسی و...هتد

نەخۆشی حەوتەم: خۆشەویستیمان بۆ ئەو كەسانەی كە بێ دینن.

ئەم نەخۆشیە زۆر كاری لە موسوڵمانان كردوە ئەوەندەی كە بێ باوەڕانیان خۆش دەوێت و باسی ئەوان دەكەن ئەوەندە گرنگی نادەن بە خەڵكی موسوڵمان لە كاتێكدا موسوڵمانان دەستیان پڕ بووە لە خێر وچاكە بۆ مرۆڤایەتی، كەچی وا خەریكە لە لایەن موسوڵمانانی ئێستاوە لە یاد دەكرێن ئاواتە خوازن لاسای بێباوەڕان بكەنەوە لە رفتارو كرداریاندا، وە ئیبن خەلدون دەڵێت: هەر گەلێ لاسای گەلانی تری كردەوە ئەوە بە هەموو پێوەرێك دۆڕاوە، وە هەمان ئایەتی خوای گەورە كەپێشتر ئاماژەمان پێ دا ئەوانە دەگەڕێتەوە كە خۆشەویستیان بۆ دوژمنی موسوڵمانان هەیە "يا أيها الذين آمنوا لا تتخذوا اليهود والنصارى أولياء، بعضهم أولياء بعض، ومن يتولهم منكم فإنه منهم، إن الله لا يهدي القوم الظالمين !"

نەخۆشی هەشتەم: بێزاری دەستەو ئەژنۆ دانیشتن و تەمەڵی.

هەر گەلێك خەواڵو بوو هەڵسانەوەی ئاستەمە، موسوڵمانان نابێت هەرگیز بێزار بن چونكە ئەم ئومەتی موسوڵمانە هەرگیز لە ناو ناچێت. ئەگەر لەناوچوو ئەوا قیامەتە، كەواتە خوای گەورە دنیا بۆ بێباوەڕان راگیر ناكات، كە مادام وایە ئیتر بۆ بێزار بین دەستەو ئەژنۆ دابنیشین توشی

یەئس بینن، خوای گەورە ئاگادارمان دەكاتەوە كە بێزاری و یەئس لە موسوڵمان ناوەشێتەوە، بەڵكو پیشەی كافرانە "إنه لا ييأس من روح الله إلا القوم الكافرون".
لە دوای هەموو تاریكی هەر ڕۆژ هەڵدێت، لە دوای هەموو ناخۆشیەک شادی پێكەنین دەست پێ دەكات، لەدوای شكست سەركەوتن هەر دێت، ئەمە لە مێژوودا جێگر بووە، زۆرێک لە زاڵمان فەرمانڕەوای سەرزەویان كرد هەمووی لە ناو چوون، هەر لە دەوڵەتی فارس، ڕۆم، بێزەنتی، تەتار، نازی هتلەری و شورەوی روسیا..هتد هەموو لە ناوچوون، بەڵام ئیسلام هەر ماوە! هەر دەمێنێت تا قیامەت، گومان لەوەدا نیە كە ئەمەریكاش هەر لە ناو دەچێت موسوڵمانان هەر دەمێنن، بەڵام پێویستمان بە زەمەنە هەر وەک ئەوە وایە من حەز دەكەم زوو مناڵەكەم گەورە بێت، بەڵام خۆ بە دەست من نیە هەر دەبێت چاوەڕێ زەمەن بكەم تا گەورە دەبێت، ئەگەر بەدەست من بێت ئێستا حەز دەكەم بەیەكەوە بچین بۆ بازاڕ یاخود دەست بكەین بە ئاخافتنی سیاسی و فكری و مێژووی، بەڵام بەدەست من نیە هەر دەبێت چاوەڕێ زەمەن بكەم.
نەخۆشی نۆیەم: ئەم رابوونە بە دەست كەسانێكەوەن كە خاوەنی ئەو كارە نین.
گومانی تێدا نیە كە خەڵكی دڵسۆز زۆرن لە كاری ئیسلامیدا بەڵام ئەوانەی كە دەیانەوێت كارەكە ئەنجام بدەن زۆربەیان ئەهلی ئەو جێگەیە نین بە هۆكاری بارە سیاسیەكەوە، یاخود لەسەر بنەمای پەت پەتێن چونتە ئەو جێگەیە، وە ئەگەر خەڵكی لە شوێنی شیاو دانەنرێت ئەوە سەركەوتن زۆر ئاستەم دەبێت. موسوڵمانان هەروا بە ئاسانی ناتوانن خۆیان بتەكێنن، كەواتە بزانین كێ شیاوە بۆ كاری ئیسلامی پێویستە وە بخرێتە پێشەوە نەک ئەوەی كە جێگەیی داگیر كردوە هیچی پێناكرێت موسوڵمانان بۆ دواوە دەگەڕێنێتەوە[١١٠].
نەخۆشی دەیەم: ونبوونی راوێژ.
لە ناو موسوڵمانان بە تەواوەتی خەریكە راوێژ ون دەبێت وەک عەلمانیەكان خەریكی دیكتاتۆرین، مەرجێک بۆ سەركەوتنی موسوڵمانان لەوەدایە كە راوێژ بكەن، خوای گەورە زۆر بە راشكاوانە فەرمانمان پێ دەكات كە راوێژ بكەین "وشاورهم في الأمر"، بەڵام بەداخەوە خەریكە سەركردەكان رابوونی ئیسلامی وەک شیعەكان خۆیان نیشان دەدەن، خەركە خۆیانمان لێ دەكەنە مەهدی، من لێرەدا مەبەستم راوێژی راستیە، نەک راوێژی وەهمی، وەک سەدام و رژێمەكانی تر كە هەبوون لە سیستەمی دەسەڵات، چونكە سەروەرمان پێغەمبەر ﷺ زۆر گرنگی داوە بە راوێژ.

---

[١١٠] دكتۆر راغب سەرجانی دەڵێت: سەركەوتن نایەت تا كاری ئیسلامی نەدرێتەوە دەست خەڵكی خۆی ولا سبيل للنصر إلا بتوسيد الأمر إلى أهله.

ئەی سەركەوتن چۆن دەبێت؟ یان چۆن سەربكەوین؟

سەركەوتن زۆر ئاسانە و هیچ گرنگییەكی نییە، وە شتی شاراوەی تێدا نییە.

سەركەوتن بریتییە لە پێچەوانەی ئەو دەخاڵەی، كە لەسەروە ئاماژەمان بۆ كرد، بەڵام بە راستگۆیی، نەك خۆهەڵخڵەتاندان، گرنگە راستگۆ بین ئەم دە خاڵە، وەك خۆی پیادە بكەین، بە تاك و كۆمەڵ و سەركردە و ئافرەت و پیاو و منداڵەوە، دڵنیابن لەوەی كە سەركەوتن زۆر ئاسانە.

یەكەم: گەڕانەوە بێ هیچ مەرجێك بۆ شەریعەتی خوای گەورە.

دووەم: یەكگرتنی هەموو موسوڵمانان لە سەر بنەمای دین.

سێیەم: بڕوا بوون بە بەهەشت و وازهێنان لە خۆشییەكانی ژیان .

چوارەم: بەرز راگرتنی جیهاد لە پێش چاوی لاوەكان و هاندانیان بۆ خۆشەویستی دینی خوای گەورە ناشرین كردنی خوشیەكانی دنیا و خوشەویستیان بۆ مردن.

پێنجەم: هەوڵدان بۆ بە گەڕخستنی وزەكان و گرنگیدان بە چەك و تەكنەلۆژیای سەربازی و توانای مادی بۆ موسوڵمانان و گرنگیدان بە ئابووریی و سیاسەت.

شەشەم: گرنگی دان بە رموزی ئیسلامی و دروستكردنی پێشەنگ بۆ موسوڵمانان تا چاویان لێ بكەن و شوێنیان بكەون وە بە گەورە سەیریان بكەن ببێتە خەتی سوور لای موسوڵمانان.

حەوتەم: خۆشەویستی بۆ موسوڵمانان هەموو موسوڵمانێكمان خۆش بوێت و لە بەر خوا ئەوەی كە دوژمنی خوای گەورەیە بیبوغزێنین.

هەشتەم: رواندنی سەركەوتن و هیوا لە دڵی موسوڵمانان دا وە نەهێشتنی بێزاری و یەئس لە دڵیان دا.

نۆیەم: ئەوەی خاوەنی توانایە كاری پێ بسپێرێت و ئەمانەتەكە بدرێتە خاوەنی كارەكە.

دەیەم: راوێژ لە نێوان موسوڵمانان دا هەبێت بۆ ئەوەی سوود لە بیری موسوڵمانان وەربگرێت، تاكە كەسێك مۆنۆپۆڵی نەكات.

لە كۆتایی ئەم باسەدا تەنها باسی تەتارمان كرد كە چۆن ماڵی موسوڵمانانیان وێران كرد، موسوڵمانان توشی ئەو هەموو نارەحەتییە بوون وە لەگەڵیدا باسی ئێستای رەوشەكەمان كرد، بەڵام ماوەتەوە باسی ئەوە بكەین كە چۆن موسوڵمانان هەستانەوە و توانیان تەتار لە جەنگی عین جالوت بە سەركردایەتی خەڵكی لێهاتو پێشەنگ تەتاریان لە ناو برد و نەخشەی هەموو جیهانیان گۆڕی. موسوڵمانان بە راوێژ و دەست پاكی خۆیان ئەوەی كردی سەركردەی لێهاتوو سەیفەدین قطز كردی لە مێژوودا بە مەمالیكی بەحری و مەمالیكی ساڵحی ناسراون، پاشان باسی ئەوە دەكەین كە چۆن چاو لەوان بكەین و ئێمەش دەتوانین سەركەوتوو بین وەك ئەوان لە قۆناغی داهاتوو كە بۆ ئێمەی ئەم سەردەمە نادیارە، بەڵام ئەتوانین بە مێژوو داهاتووی خۆمان وەك مەشخەڵێك رۆشن بكەینەوە و ببێتە ئەزمونێك بۆ موسوڵمانانی ئێستا.

لقد كان في قصصهم عبره لأولى الألباب. وەك خوای گەورە فێرمان دەكات مێژوو بۆ خاوەن بیر و هزرەكانە.

پێغەمبەری خوا ﷺ دەفەرموێت: هەر كەس بەڕاستی حەز لە جیهاد و خەبات بكات ئەوا خوای گەورە دەیخاتە بە هەشت ئەگەر شەهید بوو وە هەر كەس بەڕاستگۆی داوای كرد نەچووە

جهیادە كە خوای گەورە پلەی موجاهدانی پێ دەبەخشێت ئەویش دەخاتە بەهەشت، یاخود هەر كەس بە راستگۆی حەزی لێ بوبێت كە بچێت بۆ جیهاد ئەوە هەروەک موجاهیدان لە دەست كەوت خێرەكەی دەست دەكەوێت"[111].
سونەتی خوای گەورە هەرگیز تێک ناچێت ئەگەر ئێوە حەز بە سەركەوتن بكەن ئەوا خوای گەورە سەرتان دەخات "إن ینصركم الله فلا غالب لكم".

ئیسلامییەكان لە ناكۆكیی دا سەركەوتن بەدەست ناهێنن:
ولا تنازعوا فتفشلوا وتذهب ریحكم واصبرو، إن الله مع الصابرین. لێرەدا دێنیە سەر باسی رەوشی ئێستای موسوڵمانان تا بتوانین ئەو خەڵكە دڵسوزە كە بە ئازاری ئەم ئیسلامە دەژین و دەمرن بهێنینەوە ناو گۆڕەپانی كار كردن. تاكو چوست و چالاكی ئیسلامیی دەست پێ بكاتەوە.
گومان لەوەدا نییە، كە كاری ئیسلامی لە كوردستاندا هەیە و نوێنەر و رەمزی باشی هەیە، بەڵام بەداخەوە لەناو گێژی سیاسی[112] خۆیان لەگەڵ ئەوپەڕی رێزمان بۆ هەمووڵایەكیان. ئەگەر وانیە چۆن بە چی شەریعەتێكی خوایی ئیسلامیەكانی ئەمڕۆ لەجیاتی ئەوەی بەرەی ئیسلامی پێكبهێنن یاخود وەک دەڵێن بۆ هەڵبژاردنەكانی كوردستان لیستی ئیسلامی پێكبهێنن، كەچی ئەوان ئامادەن بە هەموو شێوەیەک لەگەڵ عەلمانی دەست تێكەڵ بكەن، تا خوای گەورە زلەی خۆی لێدان و پێی فەرمون ئاگادار بن ئێوە بەیەكەوە پیاون خەڵكی بەیەكەوە رێزتان بۆ دادەنێن.

یەكگرتوی ئیسلامی كوردستان:
ئیخوان لە ساڵی چلەكانەوە لە كوردستان كار دەكات گومان لەوەدا نیە كە خەڵكێكی باشی پەروەردە كردوە لە زۆربەی رووەكانەوە، بەڵام بۆ دەسەڵاتی سیاسی تاڕادەیەک بێ بەرهەم بووە، لەوانە خەڵكانێكیان لە ئاستی سەركردایەتی هەندێک لە ئینجازات باس بكەن، بەڵام تا ئێستا بەرهەمی یەكگرتوو زۆر لاوازە لە رووی چونە ناو دەسەڵات، بە بەڵگەی ئەوەی نەک هەر لە كوردستان بەڵكو لەزۆربەی جێگەكانی تری جیهان ئیخوان فەشەلی هێناوە تاڕادەیەک واخەریكی سیاغەی فكرو مەنهەجی خۆیان دەكەنەوە. بۆیە لەسەرەتاوە روومان لە یەكگرتووی كوردستانە، چونكە رێكخراوێكی ئیسلامی زۆر گەورەو خاوەن خەڵكە لە كوردستان لە رەحمی ئەوەو هەموو بزوتنەوەكانی تر لە دایك بوە، دەبوو ئەو لە یەكێتی و تاڕادەیەک شان بەشانی پارتی هاتووە لە رووی مێژوویەوە. بەهۆكاری ئەوەی كە كوردستان كۆمەڵگەیەكی موسوڵمانە دەبوو ئێستا ئەو

---

[111] قال رسول الله ﷺ : "الذي أخرجه البخاري ومسلم عن أبي هريره رضي الله عنه: تكفل الله لمن جاهد في سبيله، لا يخرجه إلا الجهادُ في سبيله وتصديقُ كلماته بأن يدخلَه الجنه، أو يَرجعَه إلى مَسْكنه الذي خرج منه مع ما نال منْ أجرٍ أو غنيمه".
[112] بۆیە ئەو ناوەی لێدەنێم كە ئیسلامییەكانی ئەمڕۆ تووشی نەخۆشی گێژی سیاسیی بوون لە بازنەی بەتاڵدا دەخولێنەوە.

خاوەنی بڕیار بوایە لەکوردستان، بەڵام لە ماوەیەکی زۆر کورت بزوتنەوەی گۆڕان توانی جێگەیی ئەو بگرێتەوە.
پرسیار ئەوەیە بۆ یەکگرتوو لە ئاستی پێویستدا نیە؟
ئایا کەم تەرخەمە یاخود توشی گێژی سیاسی بووە؟
ئەم پرسیارانەو چەند پرسیاریکی تر لەباسی ئەم میژووەدا رون دەبێتەوە.

کۆمەڵی ئیسلامی لە کوردستان:

ئەم کۆمەڵە خەڵکانێکی جوڵاوە و خەباتگێڕی جیهادی بوون لەدوای جودابوونەوەیان لە بزوتنەوە، وا خۆیان نیشاندا کە ئاواتی موسوڵمانان دەهێننە دی، تاڕادەیەك سەرکەتووبوون، بەڵام ئەو ئاواتەی نەهێنابنە دی، کە دەویسترا .
چۆن لەکاتێک کە بزوتنەوە خاوەنی ئەو هەموو پێشمەرگەو چەک جبەخانەیە بوو، خاوەنی سەروەری زۆر گەورەبوون لە ناوچەکانی هەڵەبجە و هەورامان تەنانەت لە سلێمانی و رانیە و هەولێر وە زۆربەی شارەکانی تر.
خۆیان دەیانوت ئێمە دەمانەوێت لە شاخەوە دابەزینە ناو شەقامەکانی کوردستان خۆمان بکەین بە هەموو ماڵێکدا لە رووی فکری میدیایەوە.
بەڵێ دابەزینە ناو شەقامەکان راگەیاندنەکانتان چووە هەموو ماڵێک لە رادیۆ و تەلەفزیون..هتد، بەڵام لێرەدا پرسیار ئەوەیە ئایا توانرا نمونەیەکی باش بێت بۆ کۆکردنەوەی ئیسلامیەکانو چەترێك بێت، بۆ هەموو لاکان، کە سەرەتا بانگەشەی ئەوەی بۆ دەکرا، کە خودی مامۆستا عەلی باپیر، تا بڵێت سەرکردە و کەسایەتییەکی زۆر بەهێز و بەتوانایە ..
پرسیار ئەوەیە ئایا کۆمەڵ لە ئاستی کاری ئیسلامیی دایە؟ ئایا کۆمەڵ دەتوانێت ئەم رابوونە بەرەوپێش بەرێت؟ ئەم پرسیارانەو چەند پرسیاریکی تر، لە باسی ئەم مێژووەدا رون دەبێتەوە.

بزوتنەوەی ئیسلامی:

لە راستیدا بۆیە باسی بزوتنەوە دەکەین هەموو ئەو پارچەپارچە بوونە لێرەوە و یاخود لەناو بزوتنەوە دەست پێدەکات، چونکە ئەو هەموو باڵ و خەتانەی کە جیا بوونەتەوە لێرەوە سەرچاوەیان گرتوە کە هەموو ئەندامانی سەرکردایەتی ئەو بزوتنەوەیە بەرپرسن تێیدا بە مەلاو گەنجەکان و سەربازیەکانیەوە.
چۆن خوای گەورە کۆمەڵێک سەردەخات کە ئەم هەموو باڵ و خەتەی لێ جابێتەوە کە هەر لە خودی بزوتنەوەدا بەدەیان باڵ هەبوو کە سەرکردەیەک نەیتوانی ئیحتوای بکاتەوە، یاخود لە رووی پەروەردەیە وە کەم تەرخەم بوون، دەبوو نە هێڵرێت ئەوشەڕە باڵە دروست بێت، هەندێک تەنزول بکرایە بۆ ئەوەی ئاوا بزوتنەوەی بە عیزەت پارچەپارچە نەبوایە کە لە سێبەری ئەم بزوتنەوەیەدا چوار هەزار پارتی دیموکراتی کوردستان لە ئەماندا بوون ئێستا پێچەوانەکەی دەبینرێت.
ئایا بزوتنەوە بۆ وای لێهات؟

بۆ سەرکردایەتیەکەی بەو شێوە پارچە پارچە بوون؟
وەڵامی ئەم پرسیارانە لەوانەیە لەباسە مێژووەکەدا دەستە بەر ببێت.

ئەنسار لە كوردستان:

ئەو رێکخراوە گومانی تێدا نیە کە لەڕووی سەربازیەوە کەم وێنە بوون، بەڵام ئەوەندەی کە سەرسام بوون بە جیهادی ئەفغانی و ئەمارەتی طاڵیابن ئەوەندە بیریان لە خاکی خۆیان نەدەکردوە، وا پەییان دەبرد کە دەبێت ئیمارەتیکی طاڵیبانانە لە کوردستان دابمەزرێنن، لەهەمان کاتدا زۆر بە کەمی گوێیان بۆ ئەمیرەکەی خۆیان دەگرت، هەرچی گۆڕی پیاو چاکانی ئەوناوچە بوو شکاندیان، کە ئەمە لەعورفی کوردیدا زۆر گەورەبوو، لە جێگەیەکدا کە هەمووی هەورامی بوون بە خەڵکی سۆفی ناسراون تا ئەوانیش بەپلانێکی نێودەوڵەتی پەرتەوازە کران، ئەمیرەکەیان لە رێگەی ئێرانەوە درایەوە بە نەرویج وە ئەو گروپە لەدوای ئەمیرەکەیان کەدرایەوە بە وڵاتی نەرویج لە ئاستی پێویستا نەبوٙن هەموویان ماڵیان لێچۆڵ کرد، دیارە دەستی ئیسلامیەکانی تێدا بوو کە نەیانتوانی لە ناوچەکانی کوردستان بمێنەوە..
ئایا ئەنسار بۆ وای لێ هات؟
ئایا ئەنسار لە کاری ئیسلامیدا کامڵ نەبووبوو؟
ئەمەو چەند پرسیاریکی تر کە لەمێژووەکەدا وەڵامیان بۆ دەستە بەر دەکەین.

لە سێ پارێزگای کوردستان کە خۆی دەدات لە نزیکەی چوار ملیۆن کەس ئەم هەموو پارچە پارچەی لە نێوان موسوڵمانان دەبینرێت.
ئەو باڵانەی کە لەکوردستاندا هەن ناسراون بریتین لە:
یەکەم: سەرکردایەتی؛ کە بەمەلاکانی ناو بزوتنەوە ناسرا بوون.
دووەم: باڵی ماموٚستا عەلی باپیر؛ کە کۆمەڵی ئیسلامی دروست کرد .
سێیەم: باڵی ماموٚستا کرێکار کە بەئیسلاح ناسرا بوون کە دەیانویست ئیسلاحی ئەودوو باڵەی سەرەوە بکەن ناوبژیوان بن لە نێوانیاندا خۆشی ببوە بەشیك لە ناكۆكیەكان .
چوارەم: پەیوەندی کە کۆمەڵە قوتابیەکی چالاک بوون ئەوانیش سەر بە کاک ئازاد گەرمیانی و کەسێکی تر کە ناسراوە بە کاک سەرباز .
پێنجەم: بزوتنەوەی راپەڕینی ئیسلامی کە ئەمان دوو باڵ بوون باڵی ماموٚستا سدیق لەگەڵ باڵی کاک ئارام قادر.
شەشەم: یەکگرتوی ئیسلامی ئەمانیش دوو باڵن، باڵی ماموٚستا صەڵاحەدین و باڵی ماموٚستا هادی عەلی.
حەوتەم: مزگەوتی ئیمان ئەوسا کە مەلا عومەری سەلەفی سەرپەرشتێداری بوو.
هەشتەم: باڵی دکتۆر ئیبراهیم لە هەولێر.
نۆیەم: مەرکەزی دراساتی ئیسلامی.
دەیەم: حزب الله ئەدهەم بارزانی سەرپەرشتی دەکرد.

یانزدەیەم: باڵی مەلا ئەمینی جیهاد.
دوازدەیەم: باڵی توحید.
سیازدەیەم: باڵی جوند.
چواردەیەم: مەدخلی
پانزدەیەم: مەلاكانی ئەوقاف كە باڵی عەلمانییەكانن.
شازدەیەم: سۆفی بەتەكیەكانیەوە.
نۆزدەیەم: دەروێش بە تەكیەكانیەوە.
بیستەم: ئەنسار

لەوانەیە هەندێكمان لە بیر چوو بێت ئەوەی كە دەستمان كەوتووە بریتی بوون لەم كۆمەڵانە كە كاری ئیسلامیان كردوە بانگەشەی كاری ئیسلامیان كردوە هەرچەندە هەندێكیان زۆر كاریگەریان نەبووە لەسەر رابوونی ئیسلامی وەک مەلای ئەوقاف و سۆفی و دەروێش كۆمەڵی نور، بەڵام هەروەک كۆمەڵ و گروپ ناومان هێناون.

پرسیارەكە ئەوەیە ئەم هەموو گروپە كە ئێستا لە گۆڕەپانی كوردستاندا بوونیان هەیە دەتوانن هەروا بەم پارچەپارچەییە كار بكەن؟ ئایا سەركەوتن بەدەست دەهێنن؟ یاخود هەموو دەبێت یەک كەس لەوانە بكرێتە مەرجەع؟ یان دەبێت هەموو یەک بگرن؟ ئایا یەكگرتنیان ئاستەنگە؟ ئەی ئەگەر یەک نەگرن چیان بەسەردێت.

ئێستا دەتانبەینەوە ناو جەرگەی مێژوو كە خەڵكانێک بەوشێوە پارچە پارچە بوون بزانین چیان بەسەر هات، گەرچی هەندێكیان زۆر پیاو چاک بوون لە ئاستی بەرپرسیارێتیدا، چونكە خوای گەورە كاری بەوشێوە قبوڵ ناكات.

لە باسەكانی پێشودا باسمان لە تەتار كرد كە چۆن ناوچەكانی خەواریزم و دەوڵەتی عەباسیان داگیر كرد، كە بریتی بوون لە زۆربەی دەوڵەتەكانی ئاسیای ناوەڕاست، تاكو گەیشتە ناو خاكی عێراق پایتەختی ئەو وڵاتەی داگیر كرد، پاشان ئاماژەمان كرد بەوەی كە هۆلاكۆ گەڕایەوە بۆ هەمەدان ئەو ناوچەیی كردە ناوەندی دەسەڵاتی سەربازی خۆی، لەوێوە فەرمانی سەربازی دەردەكرد، بۆ ئەوەی دەوڵەتی ئیسماعیلەی شیعی بگرن و ئەو ناوچەیەی كە لە باشووری ئێران بوو ئیسماعلیەكانی تێدا نیشتەجێ بوون بە تەواوەتی ئەوێیان داگیر كرد، هەموو ئەو ناوچەیەی لە شیعەی ئیسماعیلەیەكان پاک كردەوە و هەموویانی لەناو برد.

لەدوای ئەوەی كە سەركەوتنی تەواوی بەدەستهێنا لە ناوچەكانی ئێران، ویستی هەموو ناوچەكانی شام داگیر بكات.

سوپایی كۆكردەوە بۆ ئەوەی بچێتە ناو خاكی شام، بەڵام دوو كێشەی هاتنە بەردەم.

كێشەی یەكەم: ئەوە بوو كە سەركردەی میافارقین زۆر دژی تەتار بوو كە ئەم سەركردە لێهاتووە یەكێک بوو لە كوڕەزاكانی صەڵاحەدینی ئەیوبی ناوی كامیل محمد ئەیوبی بوو وە ناوچەكانی میافارقینی لەبەر دەستا بوو كە دەكەوێتە ناوچەكانی رۆژهەڵاتی توركیا و دەریایی وان واتا دەكەوێتە نێوانی دیجلەو فورات كە باكووری عێراق و باكووری رۆژئاوای سووریای ئێستا، ئەم

سەرکردە ئەیوبیە بووبوە بەربەستێک لە بەردەم هۆلاکۆ بۆ گرتنی ناوچەکانی دیمەشق و فەلەستین و لوبنان..هتد.

هۆلاکۆ ئەمیر کامیلی بە ئیرهاب ناو دەبرد چونکە لەگەڵ سیاسەتی هۆلاکۆدا یەکیان نەدەگرتەوە بۆیە بانگەوازی جیهادی کرد لە دژی سوپای تەتاری، هۆلاکۆ بیری لەوە دەکردەوە کە چۆن سوپا رێکبخات بۆ ئەو ناوچەیە میافارقین.

کێشەی دووەم: بریتی بوو لەوەی کە زۆربەی ئەمیرە موسوڵمانەکان ئاواتە خواز بوون بۆ ئەوەی کە هاوپەیمانی هۆلاکۆ بن، بەڵام داوای ئەوەیان دەکرد کە لەسەر دەسەڵاتی خۆیان بمێننەوە، هۆلاکۆ ئەمەی پێ باش نەبوو.

بۆ ئەوەی هۆلاکۆ خۆی لەم کێشەیە دەرباز بکات بەرەو ناوچەکانی تر بکەوێتە رێ دەستی کرد بە هێز کۆکردنەوە داوای کرد لە ئەو کاربەدەستانەی کە لەگەڵیدا بوون وشەی جیهاد لە ناو مێشکی خەڵکیدا بهێننە دەرەوە. کامیل محمد ئەیوب بانگەوازی جیهادی کردبوو خەڵکێکی باش لە دەوری کۆ بووبوەوە دیوار و قەڵاکانی مایافارقینایین بەهێز کرد بوو.

هۆلاکۆ باش پەی بەوە بردبوو ئەگەر ئەو رەوشە زۆر بخایەنێت ئەوا کات لە بەرژەوەندی ئەو نیە، بۆیە دەستی کرد بە ناردنی هێز بۆ ناوچەکانی میافارقین، بەم جۆرە هێرشی کردە سەر فەرمانرەوایی کامیل محمد ئەیوب.

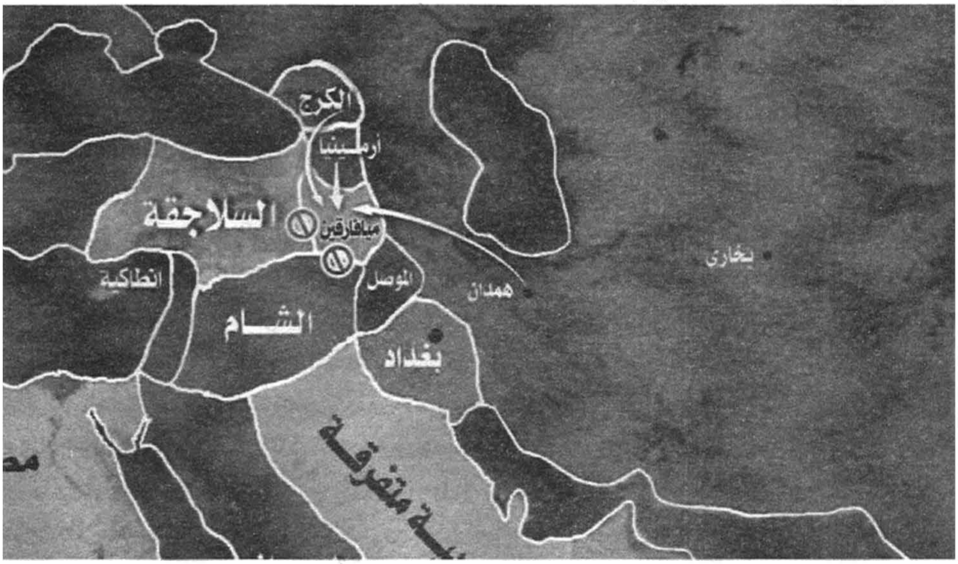

خريطة (١٢) : حصار "ميافارقين"

هێرشی یەکەم: لە روژهەڵاتی ئەرمەنیای خاچ پەرستانەوە.

هێرشی دووەم: لە باکووری وڵاتی کرژی خاچ پەرستانەوە.

هێرشی سێیەم: لە باشووری ئیمارەتی مووسڵەوە کە شوێن کەوتووی تەتار بوون.

هێرشی چوارەم: لە رۆژئاوای ئیمارەتی سەلاجیقەکان کە هاوپەیمانی تەتار بوون.

هێرشی پێنجەم: لە باكووری ڕۆژئاوای حەڵەب كە شوێن كەوتووی تەتار بوون.
بەڵام پێش ئەوەی هێرشی بكاتە سەری هۆلاكۆ نێرراوی خۆی نارد بۆ لای كامیل محمد كەسێكی نەسرانی بوو بەناوی قسیس یعقوبی، بەڵام كامیل ئەیوب سەری بڕی و كوشتی. هەرچەندە ئەمە باو نەبوو لە دەستوری پادشا و ئەمیرەكانی موسوڵمانان، بەڵام لە تۆڵەی ئەو هەموو موسوڵمانە كە لە شاری بەغداد سەر بڕان!
گەمارۆی ناوچەكیان دا لە مانگی ڕەجەبی ساڵی ٦٥٦ كۆچی ئەو شارە برسی كرا هێرش كرایە سەر خەڵكەكەی لە ڕاستیدا زۆر بە باشی ڕووبەڕووبوونەوە، بەڵام بەداخەوە لە دراوسێ موسوڵمانەكانیەوە هیچ یارمەتیكیان بۆ نەدەچوو، زۆر پێویستیان بە دەرمان و خواردن و چەك بوو، بۆیە لەو زەمەنی ترسنۆكانەدا ئەوان ئازا بوون لە زەمەنی بچووكی دەسەڵاتدارانی موسوڵمانان كامیل محمد ئەیوب ئیملاق بوو، بەڵام بەداخەوە ئەو ئیمارەتە كەوتە دەست تەتار و كامیل محمد ئەیووبی شەهید كرا، بە یارمەتی دەسەڵاتداری مووسڵ كە ناوی بەدرەدین لۆلۆء بوو، یاخود دەسەڵات داری سەلاجیقەكان كە ناوی كەی كاویس بوو، یاخود كوڕەزاكەی صەڵاحەدین ئەیوبی كە ناوچەكانی حەڵەبی لەژێر سایەدا بوو ناوی ناصر یوسف بوو كوڕەكەی خۆی نارد بۆ ڕووخاندنی ئەو جێگەیە كە ئامۆزاكەی خۆی فەرمانڕەوای دەكرد، بەهەر حاڵ هەموو ناوچەكانی میافارقین كەوتە دەست تەتار.
هەر لەو ساڵەدا ناصر یوسف دووبارە كوڕەكەی ناردەوە بۆلای هۆلاكۆ كە یارمەتی بدات و بچێت وڵاتی میسر داگیر بكات، ئەو كاتە وڵاتی میسر ئامۆزایەكی ناصر یوسف فەرمانڕەوای دەكرد كە پیاوێكی دینداری موجاهید بوو ناوی نەجمەدین ئەیوب ناسرا بوو بە پادشا صالح. ناصر یوسف دەیویست ئەو وڵاتە بخاتە ژێر ركێفی خۆی.
بەڵام هۆلاكۆ نەیدەویست كەس شوێن داگیر بكات لە خۆی زیاتر بۆیە ئەوەی بەلاوە قورس بوو كەسێك لە دواكەووتوەكانی ناوچەكانی خۆی زیاد بكات، بەمە زۆر تووڕە بوو لە ناصر یوسف، بەڵكو وەڵامی داوە كە دەبێت ناوچەكانی تری ژێر دەسەڵاتی ناصر یوسف بدرێت بە تەتار ئەگەر وانەكات حاڵی لە ئامۆزەكەی باشتر نابێت مەبەست كامیل ئەیوب بوو.
بۆیە زۆر هەڕەشەی لێ كرد نامەی بۆ نارد ئەگەر بە گوێی هۆلاكۆ نەكات ئەوا خۆی و هەموو دەسەڵاتەكەی لە ناو دەبات، نامەیەكی بۆ نووسی زۆر توند بوو وە هەڕەشەیەكی زۆری لێ كرد كە خەڵكی هەبوو ئەو نامانەی بە زمانی عەرەبی بۆ بنووسن بۆ ئەوەی كاریگەری هەبێت لەسەر دڵ دەرونی ناصر یوسف[١١٣].

---

[١١٣] ئەمە دەقی نامەكەی هۆلاكۆیە:

قال هولاكو: الذي يعلم به الملك الناصر صاحب حلب، أنا قد فتحنا بغداد بسيف الله تعالى، وقتلنا فرسانها، وهدمنا بنيانها، وأسرنا سكانها، كما قال الله تعالى في كتابه العزيز: قالت إن الملوك إذا دخلوا قريه أفسدوها، وجعلوا أعزه أهلها أذله، وكذلك يفعلون، واستحضرنا خليفتها، وسألناه عن كلمات فكذب، فواقعه الندم، واستوجب منا العدم، وكان قد جمع ذخائر نفيسه، وكانت نفسه خسيسه، فجمع المال، ولم يعبأ بالرجال، وكان قد نمى ذكره، وعظم قدره، ونحن نعوذ بالله من التمام والكمال..

كە ئەم نامەیە گەیشتە ناسر یوسف زۆر ترسا، بەڵكو ئەو نامە وای كرد لە زۆربەی خەڵكی ژێر دەسەڵاتی رایان كرد بۆ وڵاتی میسر، تەنانەت زۆربەی بازرگانەكانیش هەڵهاتن بۆ وڵاتانی چواردەور.
ناصر یوسف كە نامەكەی بەدەست گەیشت بانگەوازی جیهادی كرد.
لە كاتێک كە یارمەتی دەری تەتار بوو بۆ گرتنی بەغداد.
یارمەتی دەری تەتار بوو بۆ گرتنی میافارقین.
ئێستا بانگەوازی جیهاد دەكات كە بە هیچ شێوەیەک كەس باوەڕی پێناكات!
خوای گەورە دەفەرموێت هیچ كات كاری ناپەسندان بە چاكەو وەرناگرێت، بەڵكو هەر بەگەندەڵی سەیری دەكات.
إن الله لا يصلح عمل المفسدين..
لەدوای ئەوەی كە جەنگ كۆتایی پێ هات لە میافارقین هۆلاكۆ سەرلە نوێ خۆی ئامادە كردەوە بۆ گرتنی ناوچەكانی ژێر فەرمانرەوای ناصر یوسف، داوای كرد لە پادشای ئەرمەنیا هەیسوم كە سوپا ئامادە بكات لەگەڵ پادشای كرژ و هەروەها ئەلب ئەرسلانی سەلاجقی و كەیكاوس كە ناوچەكانی هەرای لەبەر دەستدا بوو بۆ لێدانی ناصر یوسف، لەدوای ئەوەی كە شاری حمس و حەڵەب دیمەشق لەدەستی ناصر یوسف سەندرایەوە ئەویش شار بەشار رای دەكرد، لەدوای گرتنیان چارەنووسی ئەم شارانە هەموو وەک بەغدادی بەسەر هات لە كوشتن و بردنی سەروەت و سامانی خەڵكی، سوتاندی شار بە تەواوەتی.
لەدوای ئەوەی كە شاری دیمەشق زۆربەی ناوچەكان كەوتە ژێر فەرمانڕەاوی تەتار، لەو ساڵەدا براكەی هۆلاكۆ منكۆ خان مرد.
ئەمە بووە هۆی ئەوەی كە هۆلاكۆ هەندێک ترس بكەوێتە دڵی، چونكە وڵاتێكی بەرفراوانی وایان لەبەر دەستایە ناتوانن هەروا بە ئاسانی حوكمڕانی بكەن ئەگەر سەركردەی وڵات لەسەر شانۆی دەسەڵات بوونی نەبێت، بۆیە بە پەلە گەڕایەوە بۆ قۆراقۆرم بۆ ماوەیەكی كاتی تەتار هێرشەكانی

إذا تم أمـر دنا نقصــهتوقع زوالا إذا قيـل تـم
إذا كنت في نعمـه فارعه فإن المعاصي تزيل النعـم
وكم من فتى بات في نعمه فلم يدر بالموت حتى هجم إذا وقفت على كتابي هذا، فسارع برجالک وأموالک وفرسانک إلى طاعه سلطان الأرض شاهنشاه روي زمين أي ملک الملوک على وجه الأرض تأمن شره، وتنل خيره، كما قال الله تعالى في كتابه العزيز :وأن ليس للإنسان إلا ما سعى، وأن سعيه سوف يرى، ثم يجزاه الجزاء الأوفى، ولا تعوق رسلنا عندک كما عوقت رسلنا من قبل، فإمساک بمعروف أو تسريح بإحسان، وقد بلغنا أن تجار الشام وغيرهم انهزموا بحريمهم إلى ميسر ، فإن كانوا في الجبال نسفناها، وإن كانوا في الأرض خسفناها.

راوەستاند، هۆلاکۆ کەسێکی خستە جێگەی خۆی کردیە سەرکردەی سوپاکەی ناوی کتبغا نوین بوو کە ئەم کەسە بە رەچەڵەک نەسرانی بوو زۆر رقی لە موسوڵمان دەبووەوە.
لەدوای ئەوەی کە هۆلاکۆ گەڕایەوە کتبغا نوین هەڵسا بەوەی کە دەسەڵاتی سەربازی تەتاری لە هەمەدانەوە بگوازێتەوە بۆ تەبریز لەوێ وە فەرمانرەوای دەکرد پاشان کەزانی زۆر دوورکەتوە لە دەسەڵاتەکەی لە ناوچەکانی شام خۆی هاتەوە بۆ شاری دیمەشق، سەر لە نوێ قەسابخانەیەکی تری ئەنجام دا لەو شارە.
پێشتر پایتەختی عەباسییەکان کە بەغداد بوو گیرا، ئەوا ئێستا پایتەختی ئەمەوییەکان کە دیمەشقە ئەویش کەوتە بەردەستی تەتار!
کەس لە موسوڵمانان نەجوڵان بۆ ئەوەی شۆڕشی تێدا بکەن، بەڵکو لە مێژوو نووسان دەڵێن لەدوای راکردنی ناصر یوسف لە دیمەشق ئەو شارە بەبێ هیچ بەرەنگار بوونەوەیەک کلیلی دەرگەکانیان دا بە سوپای تەتار.
ئەی لە کوێ بوون کوڕانی ئەم ئیسلامە کە پێش شەش سەد ساڵ ئەو جێگەیەن فەتح کرد؟ کوان أبو عبیده کوڕی الجراح و خالد کوڕی الولید و یزید کوڕی أبي سفیان و عمرو کوڕی العاص و شرحبیل کوڕی حسن؟ رضي الله عنهم أجمعین
کوا معاویەی کوڕی ئەبوو سوفیان، کە لەو جێگەوە هەموو جیهانی فەرمانرەوای دەکرد؟ کوا عومەری کوڕی عەبدولعزیز کە هەر لەو جێگەوە دادوەری چەسپاند؟ کوان خەلیفەکانی نەوەی ئومەیە کە هەر لە دیمەشقەوە زۆربەی جێگەکانیان فەتح کرد؟ کوا عیمادەین زەنکی و نورەدین مەحموودی کوڕی؟ کوا صەڵاحەدینی ئەیوبی؟
پاشان بە ئاشکرا لەو شارەدا نەسرانییەکان خاچیان تێدا داناوە بە ئاشکرا دەسوڕانەوە خاچ پەرستان، سەرەتا خاچ پەرستانی لە ئەنطاکیا وە هاتنە ناو دیمەشق بە سەرکردایەتی پادشا بوهمەندی ئەنطاکی، پاشان پادشای ئەرمەنیا هەیسوم، بە سەرکردایەتی پادشای تەتاری خاچ پەرست کتبغا نوین لە شاردا خاچیان بەرز کردەوە کە لە ساڵی ١٤کۆچی سوپای هرقلیان تێدا وەدەرنا واجارێکی تر خاچ پەرستان داگیریان کردەوە.
شاری دیمەشق لە کۆتایی مانگی سەفەری ساڵی ٦٥٨کۆچی کەوتە ژێر فەرمانرەوای خاچ پەرستان و تەتار واتا دوو ساڵ دوای گرتنی شاری بەغداد، لەدوای وێرانکردنی ئەو شارە و روخاندنی زۆربەی قەڵاو دیوارەکانی، پاشان کوشتنی خەڵکەکەی کەسێکیان کرد بە فەرمانرەوای دیمەشق کە ئەویش خاچ پەرست بوو، بەڵام لەتەتارکان بوو بە ناوی إبل سیان هەر چەندە کۆمەڵێک دەڵێن نەسرانی نەبوو بەس تەتار بوو، بەڵام خۆشەویستی زۆری بۆ نەسرانییەکان هەبوو.
لەو ماوەیەدا هۆلاکۆ گەڕایەوە بۆ تەبرێز، لەوێ نیشتە جێ بوو کۆمەڵێک لە نەساڕاکان بە یاوەری لەگەڵ إبل سیان چون بۆ لای هۆلاکۆ لەگەڵ دیاری زۆر داوایان لێ کرد کە لەناو بازاڕی ئەو وڵاتەدا کە خاچ هەڵبگرن بەسەر خەڵکیدا بگەڕێن، مزگەوتەکان بوونە تەویلەو جێگەی مەی خواردنەوە، دەرگەیی ئاڵتونی مزگەوتی دیمەشق ببەن بۆ خۆیان کە زۆرێک لەم رووداوانە ئبن کەثیر باسی لێوە کردوە لە "البدایە النهایە"ی خۆیدا، هەروەها دەڵێت قسەی ناشیرینیان بەرانبەر بە ئیسلام زۆر دەکرد، لەبازاڕدا خاچیان دەگەڕاند تەنانەت لە ناو مزگەتەکاندا مەیان دەخواردەوە،

زۆر جار نوێژیان لە خەڵكی مەنع دەكرد، نەسرانییەكان بە بازڕدا هاواریان دەكرد ئەوا دینی مەسیحی راستی دەركەوت، زۆرێک لە موسوڵمانان چون بۆلای إبل سیان ئەویش دەریكردنە دەرەوە[114].

لێرەدا ئەوەمان بۆ دەركەوت كە رەوشەكە گۆڕا كاتێک هۆلاكۆ و كتبغا بوون سەركردەی ئەو ناوچانە، لەبەر ئەوەی خۆشەویستیان بۆ نەسارا هەبوو بە هۆكاری ئەوە نەساڕاكان و تەتار بە تەواوەتی دەستیان تێكەڵ كرد بۆلێدانی موسوڵمانان، هەر بەم هۆكارە بوو ئەمیری صیدا كە ناوی جولیا بوو وردە وردە ناوچەكانی فەرمانڕەوای خۆی گەورە كرد، چونكە تەتار چاو پۆشی لێ كرد بووبە هۆكاری ئەوەی كە ناوچەكانی فەلەستین زۆربەی داگیر بكرێت بە قودسیشەوە، واتا تەتار گەیشتنە ناوچەكانی غەزەی ئێستا، كەواتە ئەوەندەی نەماوە بۆ ناو سینا واتا ٣٥كم مابوو بۆ ناو سینای میسر.

ئەگەر بڕۆنە ناو میسر دەرگەیی ئەفریقا بە روویاندا دەكرێتەوە وە دانیشتوانێكی زۆر لە ناوچەكانی قاهیرە و ئەسكندرەیە و دیمیاط هەیە ئەوەندەی تر خاكی تەتار بەرفراوان دەبێت.

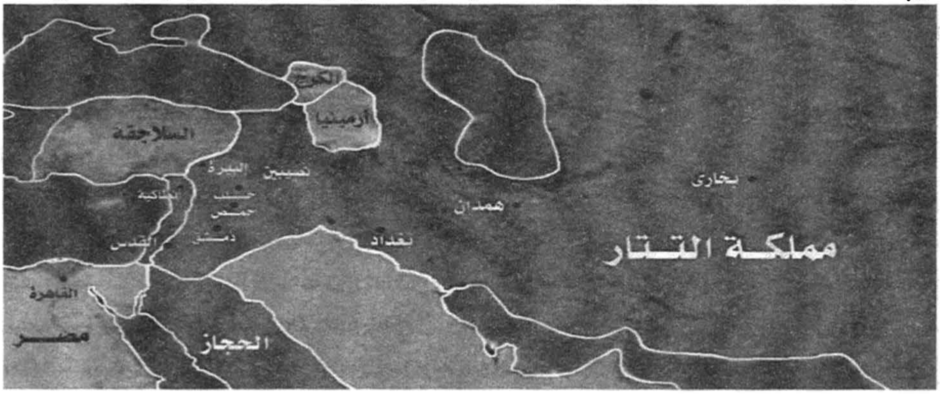

خريطة (١٥) : مملكة التتار بعد احتلال الشام

---

[114] ئەمە دەقی ووتەكەی ئیبن كەثیرە:

" اجتمع إبل سيان لعنه الله بأساقفه النصارى وقساوستهم، فعظمهم جدا، وزار كنائسهم، فصارت لهم دوله وصوله بسببه، وذهبت طائفه من النصارى إلى هولاكو في تبريز وأخذوا معهم هدايا وتحفا، وقدموا من عنده ومعهم أمان من جهته، ودخلوا من باب توما أحد أبواب دمشق ومعهم صليب منصوب.. يحملونه على رؤوس الناس، وهم ينادون بشعارهم ويقولون: "ظهر الدين الصحيح دين المسيح"، ويذمون دين الإسلام وأهله، ومعهم أوان فيها خمر، لا يمرون على باب مسجد إلا رشوا عنده خمرا، وقماقم ملآنه خمرا يرشون منها على وجوه الناس وثيابهم، ويأمرون كل من يجتازون به في الأزقه والأسواق أن يقوم لصليبهم، ووقف خطيبهم إلى دكه دكان في عطفه السوق فمدح دين النصارى، وذم دين الإسلام وأهله، فإنا لله وإنا إليه راجعون..

بۆ ئەوەی زیاتر لە رەوشەکە تێبگەین، دەبێت هەندێک ساڵ بگەڕێینەوە دواوە بۆ ئەوەی زەمینەکە باشتر بناسین:
دەوڵەتی ئەیوبی پیاوی قارەمان و ئەژدەر وەک صەڵاحەدینی ئەیوبی بناغەکەی دانا کە دەوڵەتێکی بەر فراوان بوو لەساڵی ٥٦٩کۆچی دامەزرا تا ساڵی ٥٨٩کۆچی واتا بیست ساڵی تەواو توانی زۆربەی ناوچەکانی شام و میسر بخاتە ژێر فەرمانرەوای خۆی بانگەوازی جیهادی لێدا لە دژی پادشاکانی خاچ پەرستان، سەرکەوتنی زۆر باشی بەدەست هێنا لە چەند جەنگێکی جیاوازدا بەناوبنگترینیان شەڕی حطین لەمانگی ربیع الثاني ساڵی٥٨٣ کۆچی، پاشان لەدوای سێ مانگ خاکی قودس بە تەواوەتی ئازاد کرا،هەر لە مانگی رەجەبی ئەو ساڵەدا صەڵاحەدین ئەیوبی وەفاتی کرد ئەو دەوڵەتە گەورەیەی دامەزراند کە سنوری بریتی بوو لە کوردستان و شام و عێراق و یەمەن میسرو حیجاز هەروەها بەشێک لە تورکیاو وڵاتی لیبیایی ئێستا، بەتەواوەتی گەمارۆی خاچ پەرستانی دا لەسەر کەناری دەریای ناوەڕاست لە شام کە جێگەیەکی زۆر بچووکیان هەبوو خاچ پەرستان.
بەڵام بەمردنی صەڵاحەدینی ئەیوبی ئەو ناوچانە هەمووی پارچە پارچە بوون بە هۆکاری ئەوەی ئەو سەروەت و سامانەی کە دەستیان کەوتبوو پاشان وەستانی جیهاد لە دژی خاچ پەرستەکان، هۆکاری سەرەکی بریتی بوو لەوەی کە صەڵاحەدین رەحمەتی خوای لێ بێت ئەوەی خزم و کەسوکاری خۆی بوایە دەیکردە کار بەدەست بەو هۆکارە هەموویان خۆیان بە چاکتر دەزانی لە ئامۆزاکانی تریان یاخود لە براکانیان بۆیە پارچە پارچە بوون هەرکەسە و هەرێمێکی بۆ خۆی جیاکردەوە.
ئەگەر سەیری نەخشەکە بکەین بۆمان دەردەکەوێت کە خاکی ئەیوبیەکان چەندە گەورەو بەرفراوان بووە.

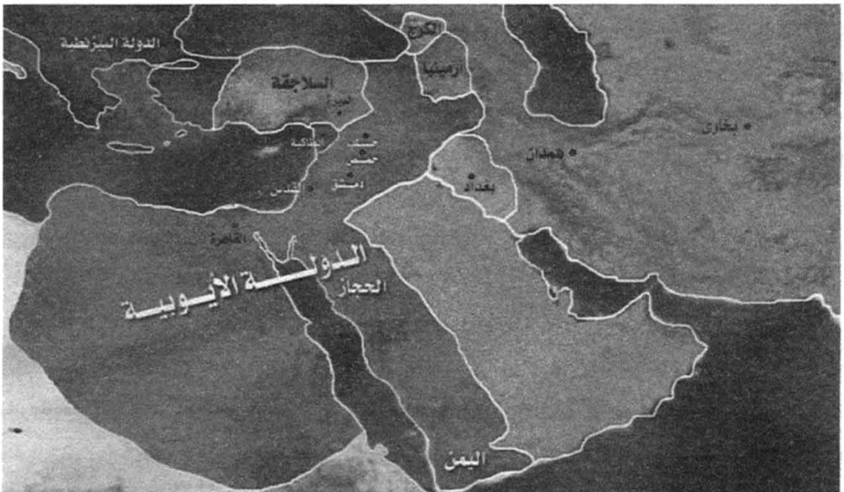

خريطة (١٦) : الدولة الأيوبية في أقصى اتساع لها سنة ٥٨٩هـ

لە باسی پێشوودا هەندێک ئاماژەمان داوە بە دەسەڵاتدارانی ئەیوبی و رشتنی خوێنی یەکتری و هەوڵدانیان بۆ پۆست و ملشکاندنی براکانی خۆیان هەموو هۆکارەکان دەگەڕێتەوە بۆ خۆشەویستی دنیا و چاو تێر نەبوونیان[115].

صەڵاحەدین جیهاد بووبووە نوری دڵی و رێگە و مەشخەڵی دەستی و دەیزانی بێ خەبات و شۆڕش هیچ هەوڵێک ئەنجامی نابێت، بەڵام ئەوانەی کە دوای ئەو هاتن لە سوڵتان و ئەمیرەکان زۆر پێچەوانەی صەڵاحەدین بوون.

ئێستا ئەوەی کە دەمانەوێت باسی بکەین سەرەتایی چاک سازی لێرەوە دەست پێدەکات واتا لەو رووداوانەی کە لەسەرەوە ئاماژەمان بۆکردوە زەمەنی تەتارە، دیسان پێویستمان بە پەنجا ساڵ بازدانە بۆ داوە واتا ساڵی ٦٣٧ کۆچی ئەو دە ساڵەی کە کۆتا دەسەڵاتی ئەیوبیەکان بوو کەسێک بەناوی صاڵح نەجمەدین ئەیوب دەسەڵاتی لە وڵاتی میسر گرتە دەست، ئەم پیاوە بەرێزە لە دوای مردنی صەڵاحەدین بە باشترین سوڵتانی ئەیوبیەکان ئاماژەی بۆ دەکرێت، هەرچەندە زۆر بەداخەوە هیچ کەس لە کوردی ئێمە لە ژیانی ئەم کەڵە پیاوە نازانێت کە ناسراوە بە پادشا صاڵح یاخود پادشا ئەیوب کە ناوەندی دەسەڵاتی لە میسر بوو.

وەک پێشتر ئاماژەم بۆ کرد ئەم پیاوە لە ساڵی ٦٣٧کۆچی دەسەڵاتی گرتە دەست وەک کارێکی سروشتی کورد و ئەیوبیەکان هەمیشە خەریکی پاشقول لەیەک گرتن بوون بەتایبەت لەگەڵ صاڵح نەجمەدین ئەیوب تاساڵی٦٤١کۆچی، زۆرێک لە هێزە پارچە پارچەکانی ئەیوبی لە شام یەکیان گرت لەگەڵ مەملەکەتەکانی خاچ پەرستان بۆ لێدانی صاڵح نەجمەدین، وابڕیاریاندا بوو ئەگەر بیروخێنن ئەوا قودس پێشکەش بە خاچ پەرستان دەکەن ئەو قودسەی کە باپیریان بە خوێن رزگاری کرد لە خاچ پەرستان.

سوپایەکی زۆر کۆکرایەوە لە شام دژی پادشا صاڵح وە بەرەو میسر کەوتنە رێ، بەهەمان شێوە پادشا صاڵح سوپای کۆکردەوە بە سەرکردایەتی سوارچاکی مەمالیک بەناوی روکنەدین بێبرس، سوپای پادشا صاڵح زۆر کەم بوو لە چاو سوپای شام وخاچ پەرستەکان، بەڵام پادشا صاڵح داوای یارمەتی لە سوپای خەواریزمەکان کرد کە ئەودەمە هەموو هەڵهاتبوون لە ناوچەکانی شام شەڕیان دەکرد بە پارە هەرکەس زیادی بدایە ئەوان شەڕیان بۆی دەکرد، لای هەمووان ئاشکرایە کە لەدەستی داگیرکەرانی تەتاری رایان کردبوو وە ئەم سوپایە مێژوونووسان بە سوپای مورتەزەقە ناویان دەبردن.

---

[115] سەروەرمان ﷺ ئاماژەی بۆ کردوە و دەفەرموێت: روى ابن ماجه والطبراني وابن حبان بإسناد صحيح عن زيد بن ثابت رضي الله عنه قال: قال رسول الله ﷺ: من كانت الدنيا همه فرق الله عليه أمره، وجعل فقره بين عينيه، ولم يأته من الدنيا إلا ما كتب له، ومن كانت الآخره نيته جمع الله له أمره، وجعل غناه في قلبه، وأتته الدنيا وهي راغمه.

شەڕ لە نێوانی سوپای پادشا صاڵح و سوپای شام و خاچ پەرستان دەستی پێکرد شەڕێکی زۆر گەورە کە لە مێژوودا ناسراوە بە جەنگی غەزە لە بەر ئەوەی لە فەڵەستین لە نزیک غەزە روویدا لە ساڵی ٦٤٢ کۆچی ئەم شەڕە کرا.
لەو جەنگەدا زیاد لە سێ هەزار کەسی تێدا کوژرا زۆرێک لە ئەمیرەکانی ئەیوبی بەدیل گیران زۆرێک لە پادشاکانی خاچ پەرستان کەوتنە دەست پادشا صاڵح ئەویش ئەمەی بەهەلێکی باش زانی بۆ ئەوەی بەتەواوەتی ناوچەکانی فەڵەستین و قودس بخاتەوە ژێر فەرمانرەوای خۆی، توانی خۆی سوپاکەی بەیارمەتی سوپای خەواریزمی جارێکی تر قودس ئازاد بکەنەوە. ئەوە بۆ جاری دووەم ئازاد کرایەوە لە خاچ پەرستان، بەدرێژای حەوت سەدە هیچ هێزێک نەیتوانی قودس داگیر بکاتەوە تاکو ١٦ نۆڤەمبری ساڵی ١٩١٧ کە بەدەستی سوپای داگیر کەری بەریتانی داگیر کرا لە جەنگی جیهانی یەکەمدا.
هەموان ئاشکرایە بە خیانەتی کەمال ئەتاتورک ئەو وڵاتە درا بەدەستەوە هەروەک چۆن هۆکارێک بوو بۆ دابەش کردنی کوردستانی گەورە کە کەسێکی عەلمانی بوو.
هەروەها پادشا صاڵح زانی هەلێکی باشە رووپکردە ناوچەکانی دیمەشق زۆرێک لەو ناوچانەی ئازاد کرد وەک عەسقەلان و طبریە هەندێک جێگەی تر، توانی زۆرێک لە ناوچەکانی شام و میسر بکاتەوە بەیەک.
پاشان ئەمیرێکی ئەیوبی لەشام پارەی زیاتری دا بە خەواریزمیەکان بۆ ئەوەی دژی پادشا صاڵح بجەنگن، بەڵام سەرکردەی لێزان روکنەدین بێبرس توانی ئەوانیش وەدەربنێت سەرکەوتن بەسەر خەواریزمیەکان دا مسۆگەر بکات، لەمەولا پادشا صاڵح زیاتر پشت بە سوپای مەمالیکی صاڵحی دەبەستێت.
چونکە تێگەیشت لەوەی کە تەنها سوپای مەمالیکی صاڵحی بێ پارەو بێ مەبەست دەجەنگن خۆشەویستی تەوایان هەیە بۆ پادشا صاڵح نەجمەدین ئەیوب.

مەمالیکی صالحی کێن؟

لە زمانی عەرەبیدا وشەی المالیک واتا بەندە و کۆیلەکان، زیاتر بەوانە دەوترێت کە باوک و دایکیان نادیارن لە جێگەیەکی تر پەروەردە دەبن لە منداڵیەوە بۆ مەبەستێک بەوانە دەوترێت مەمالیک، یاخود بە بەندەی پادشاکان ناسراون[116].

بۆیە بەم وشەیە ناسراوان لە ناو جیهانی ئیسلامیدا کە بانگ دەکرێن بە مەمالیک وەک نازناو وە خۆشەویستیان هەیە بۆ پادشا کەسەردەمی ئەم مەمالیکانە دەگەڕێتەوە بۆ سەردەمی مەئمونی دەسەلاتداری خیلافەتی عەباسی کە لەساڵی ١٩٨ فەرمانڕەوای کردوە تا ٢١٨کۆچی، پاشان براکەی کە معتصیم لەدوای ئەو فەرمانڕەوای کرد لەساڵی ٢١٨کۆچی تا ساڵی ٢٢٧کۆچی، کە ئەم دوو خەلیفە بەڕێزە لە بازەڕەکاندا ئەو منداڵە بێ باوک دایکانەیان دەکڕیەوە خۆیان بەخێویان دەکردن، پاشان دەکرانە بەتالیۆنی سەربازی گەورە بۆ فراوان کردنی دەسەڵاتی خەلیفە و پشتی تەواویان بەم مەمالیکانە دەبەست وەک نفوسی خەلیفەکان سوودیان لێ وەردەگرت و بەکاریان دەهێنان، بەم شێوەیە ڕۆژ بە ڕۆژ مەمالیک لەو ناوچانەدا زیادی دەکرد بەتایبەت لە میسر.

سەرچاوەی مەمالیک:

سەرچاوەی مەمالیک لە بنەڕەتدا دەگەڕێتەوە بۆ ئەو دیلانەی لە جەنگەکاندا دەگیران، یاخود بۆ ئەو کۆیلەو بەندانەی کە لە بازاڕی کۆیلە فرۆشتن دا دەکڕان، زۆربەی ئەو مەمالیکانەی کە دەکڕان لە جێگەیەکەوە دەیانهێنانە ئەو شوێنە پێی دەوترا وڵاتی پشت ڕوبار، کە مەبەست ڕوباری جەیحونە کە ئەو ڕوبارە جیاکەرەوەی وڵاتی تورکەمەنستان و ئەفغانستانە لە وڵاتانی ئۆزبەکستان و طاجیکستان، لەبنەڕەتدا لە گەل و هۆزی تورکن، ئەم ناوچانە هەمیشە جێگەی شەڕو پێکداداں بووە زۆر بە کەمی ئارامی بەخۆیەوە دیوە کە زۆربەیان بەدیل دەگیران و دەفرۆشران یاخود کۆیلە بوون کە زۆربەیان خەڵکی شارەکانی بوخاراو سەمەرقەند و خەواریزم و فەرغانە بوون، هەرچەندە کۆیلەو مەمالیکی ئەرمەنی فرنجە و تەتاریش هەبوون، بەڵام زیاتر نەسرانیە ئەوروپیەکان بە ساقالیبیەکان ناسرا بوون، ئەم ساقالیبیەنە زۆربەیان خەڵکی ڕۆژهەڵاتی ئەوروپا بوون.

ئەم ڕەوشەی کە باسی دەکەین دەگەڕێتەوە بۆ سەدان ساڵی پێشوو، بەڵام مەمالیکی صالحی کە باسەکەمانە دەگەڕێتەوە بۆ دە ساڵێک لەو مێژووەی کە باسی دەکەین هەموو ئەم کۆیلەو بەندانەی باسی دەکەین تەمەنیان زۆر منداڵ بووە لە تەمەنی منداڵی کڕاون پاشان پادشا صالح خۆی پەروەردەی کردوون.

---

[116] المماليک في اللغه العربيه هم العبيد أو الرقيق، وبخاصه هم الذين سُبَوا ولم يُسب آباؤهم ولا أمهاتهم.. ومفرد المماليک مملوک، وهو العبد الذي يباع ويشترى.. العبد الذي سُبِي أبواه يعرف بالعبد القن وليس المملوک.

پەروەردەکردنی مەمالیک:

کاتێک کە پادشا صاڵح دەیکڕین رەفتاری کۆیلە و بەندەی لەگەڵ نەدەکردن، بەڵکو وەک مامۆستاو قوتابی و زۆر جار لەوە زیاتر وەک کوڕ و باوک رەفتاری لەگەڵ دەکردن.

هیچ کات نەیهێشتووە واهەست بکەن کە رەفتاری کۆیلەو خاوەنداریەتێدان لەگەڵ دەکات، وەک خێزانێک بەیەکەو دادەنیشتن زۆر جیاوازە کەسانێک کە کۆیلە بن سەیری خاوەنەکەیان وەک مامۆستا بکەن! مەقریزی کە یەکێکە لە مێژوونووسە بەناوبانگەکان بۆمان باس دەکات کە چۆن ئەم مەمالیکانە پەروەردە کراون لەو سەردەمەدا.

سەرەتا مەمالیکەکان لە منداڵیانەوە فێری زمانی عەرەبی دەکران خوێندن و نووسین، پاشان هاندەدران بۆ ئەوەی فێری قورئان خوێندن بن، لە دوایدا فێری شەریعەتی ئیسلامی دەکران، پەروەردە دەکران لەسەر نوێژ و بەندایەتییەکان لەسەر سوننەتی پێغەمبەر ﷺ وە چاودێری باشیان دەکرا لە لایەن مامۆستا فێرکارەکانیانەوە، ئەگەر هەڵەیەکیان بکردایە دەست بەجێ بە رەوشتی ئیسلامی فێر دەکران و بۆیان راست دەکرایەوە بەم شێوە پەروەردە دەکران[١١٧].

هەر لەبەر ئەوە بوو کە زۆر دینیان بە بەرزو گەورە رادەگرت، رێزی زۆریان لە خەلیفەی موسوڵمانان دەنا و خەڵکی زۆر دانیشمەند و زانا و هەڵکەتویان تێدا دروست بوو، تەنانەت لەسەردەمی مەمالیک زۆربەی زانایانی ئیسلام لەسەردەمی ئەوان دا دروست بوون، وەک ئبن تیمیە، ئبن قەیم، ئبن کەثیر، ئیبنو قودامە، مەقریزی، عزی کوڕی عەبدول سلام-، ئیمامی نەوەوی، ئبن حجری عەسقلانی، ئبن جماعە و زۆری تر لەزانا بەڕێزەکانی ئەم ئومەتە کە لەسەردەمی مەمالیکدا بە هەزاران زانای پایەبەرز دەرکەوتن.

لە پاش ئەوەی کە باڵغ دەبوون فێری سوارچاکی و مەشقی سەربازی دەکران و پلەی ئەفسەریان وەردەگرت لە سوپادا، بە هەموو جۆرێک لە چەکی ئەو سەردەمە مەشقیان دەکرد تا وایان لێهات بوو پشتی تەواویان بەو سوپایە دەبەست، چونکە باش مەشقیان پێکرابوو کە بەرگەی نارەحەتیەکان بگرن.

هەندێک لە مەمالیک پۆلێن دەکران بۆ پلەی بەرزتر لە پلانی سەربازی وەرگرتنی پۆستی ئیداری لە ناو دەوڵەتدا، وە بەراودی چاودێری بیروباوەڕیان دەکرا، بۆ ئەوەی لە ناو کۆمەڵگەدا خەڵکی تووشی گەندەڵی و فەساد نەکەن.

هەر کات سەرکردە بەو شێوە چاودێری سەربازگەلەکەی کرد هەرگیزاو هەرگیز ئەو سوپا و گەلە توشی گەندەڵی و فەساد نابن، چونکە سەرکردە لەناویاندا دەژیاو ئاگای لە هەڵسوکەوتیان بوو،

---

[١١٧] ئەمە دەقی وتەکەی مەقریزیە.

إن أول المراحل في حياه المملوك هي أن يتعلم اللغه العربيه قراءه وكتابه، ثم بعد ذلک يُدفع إلي من يعلمه القرآن الكريم، ثم يبدأ في تعلم مبادئ الفقه الإسلامي، وآداب الشريعه الإسلاميه.. ويهتم جداً بتدريبه على الصلاه، وكذلک على الأذكار النبويه، ويُراقب المملوک مراقبه شديده من مؤدبيه ومعلميه، فإذا ارتكب خطأ يمس الآداب الإسلاميه نُبه إلى ذلک، ثم عوقب.

هەر سەرکردەیەک لەگەڵ گەل و سوپاکەیدا ژیا خۆی جیا نەکردەوە ئەوا ئەو گەل و سوپایە ئامادەن بۆ هەموو خۆبەخشینێک، بەڵام کەسەرکردە دوور بوو لە سوپاو گەل ئاگای لە نەهەماتیەکانی ئەوان نەبوو، بەڵکو ئەو لەخۆشیدا بوو گەل و سوپا لە نارەحەتیدا. ئەو لەجێگەی گەرمدا بێت و سوپا لە جەنگ و سەرمادا، ئەوا گومانی تێدا نییە هیچ سەربازێک ئامادەی شەڕ نیە، هیچ گەلێک دوای ئەو سەرکردە فاسدە گەندەڵە ناکەوێت.

بۆیە پادشا صاڵح نەجمەدین ئەیوب خۆی سەرپەرشتی دەکردن تەنانەت لە نان خواردن و خواردنەوەیان ئاگادار بوو تەنانەت شەوان لەگەڵ مەمالیکەکاندا نانی دەخوارد خۆی لەگەڵیاندا دەخەوت قسەو ئاخافتنی لەگەڵ دەکردن، مەمالیک زۆر پادشا صاڵحیان خۆش دەویست و وەلائی تەواویان بۆی هەبوو، هەمیشە خۆیان بە قەرزارباری پادشا صاڵح دەزانی، وەک باوک تەماشایان دەکرد.

هەروەک ئاماژەم پێدا هۆکاری ئەوەی کەسەرکردە لەگەڵ خەڵکی دا ژیانی کرد خۆشەویستیان بۆی دەبێت، تەنانەت مەمالیک پلە بە پلە بەرز دەکرانەوە زۆرجار مەمالیکێک جێگەیەکی زۆر گەورەی فەرمانرەوای دەکرد، بووبوونە کاربەدەستان وەک سوڵتان و ئەمیرەکان کاریان دەکرد لە ناو سوپا و لە کاری ئیداریدا.

بۆچی ناویان لێنرا مەمالیکی صاڵحی:

بەهۆکاری ئەوەی کە پادشا صاڵح ئەوانی کڕیبوو، بۆیە ناوی پادشا صاڵحیان هەڵگرتبوو بۆ نمونە ئەوەی کە کاتی خۆی پادشا کامیل کڕیبوونی ناویان لێنرا بوو مەمالیکی کامیلی بەم شێوە.

لە ماوەیەکی زۆر کەمدا ئەم مەمالیکانە ئەوەندە زیادیان کرد تەنانەت زۆرێک لە کاروباری وڵات درابووە دەست مەمالیک بۆیە قەصرێکی بۆ دروست کردن لە نزیک قەصری خیلافەت کە ئەمان ناسرابوون بە مەمالیکی صاڵحی. پاشان زۆربەیان جێگەیان نەمابوو لەو قەصرەدا ناچار قەصرێکی تری بۆ دروست کردن لەنزیک رووباری نیل ئەمان ناسران بە مەمالیکی بەحری یان مەمالیکی روباری، چونکە نزیک بوون لەسەر روباری نیل بۆیە ئەو ناوەیان پێوەلکێنرا.

جلو بەرگیان جیاواز بوو هەردوو مەمالیك، مەمالیکی صاڵحی عەبای سەرشانیان لەگەڵ خودەکانیان رەنگی سوور بوو، بەڵام مەمالیکی بەحری عەبای سەرشان و خودەکانیان شین بوو.

ئەوەندە جێگەی متمانە بوون تەنانەت گەیشتنە قەصری خیلافەت و چونە دەسەڵاتی زۆر سەروو، لەوانەی کە بەوشێوە بەرز بووەوە سەرکردەی لێهاتوو فارسەدین ئەقطای و روکنەدین بێبرس کەجێگری ئەقطای بوو راستەوخۆ.

لێرەدا دەمانەوێت باسێکی زۆر گرنگتان بۆ بکەم کە باسی هاتنی لویسی نۆیەمە بۆ داگیر کردنی میسر.

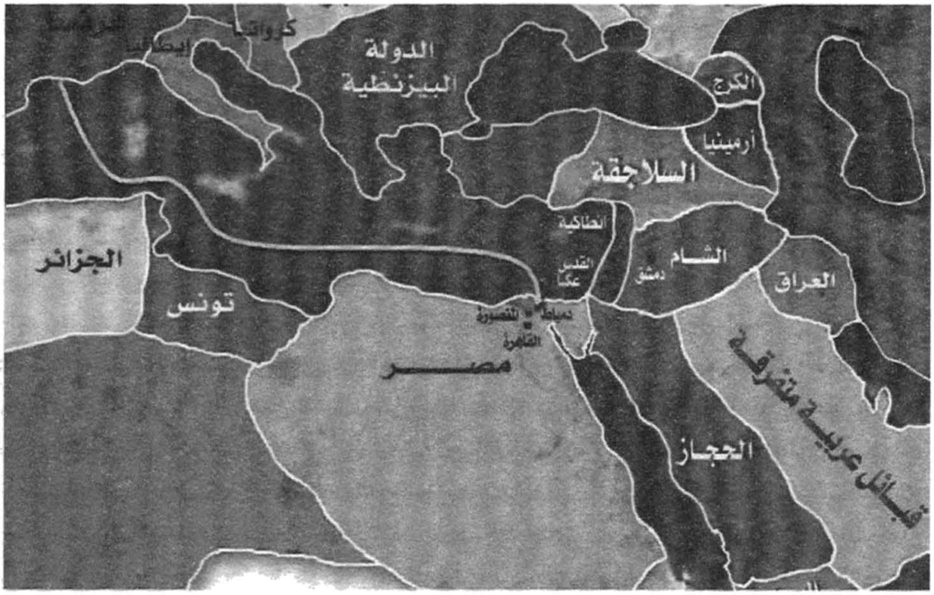

خريطة (١٧) : الحملة الصليبية السابعة على مصر سنة ٦٤٧هـ

هێرشی لویسی نۆیەم:

باسی ساڵی ٦٤٧ كۆچی دەكەین، لەو ساڵەدا پادشا صاڵح توشی نەخۆشیەكی كوشندە بووبوو بەناوی سیل، لەگەڵ ئەوەشدا تەمەنی زۆر بەرەو سەرچوو بوو لەسەر جێگە كەوتبوو، لەو سەردەمەدا لویسی نۆیەم ویستی ئەو هەلە بقۆزێتەوە كە تەتار هێرشی كردۆتە سەر رۆژهەڵاتی وڵاتانی ئیسلامی ئەویش هێرش بكاتە سەر میسر و شام، پێشتر ئاماژەمان بۆ كرد كە لویسی نۆیەم لەگەڵ خاقانی تەتار كیوك كوڕی ئۆكیتای ویستی دەست تێكەڵ بكات، بەڵام سەری نەگرت ئەنجامێكی خراپی هەبوو، بەڵام لویسی نۆیەم هەر دەیویست هێرش بكاتە سەر موسوڵمانان، هێرشی هێنایە سەر شارێكی میسر بەناوی دمیاط كە مینایەكی میسریە لەسەر دەریایی ناوەڕاست، لە مێژوودا بە هێرشی حەوتەمی خاچ پەرستان دادەنرێت.

لە رۆژی ٢٠سەفەری ساڵی ٦٤٧ كۆچیدا لویسی نۆیەم لە شاری دمیاط خۆی و سوپاكەی دابەزین، خەڵكی دمیاط زۆر بە باشی بەرگریان نەكرد. چونكە دەیانزانی كە پادشاكەیان نەخۆشە، شارەكە بە تەواوەتی كەوتە دەست خاچ پەرستان، پێشتر لە هێرشی پێنجەمی خاچ پەرستان كەوتبوە دەستیان، ناوچەكە شارەزا بوون.

بەڵام كاتێک كە صاڵح نەجمەدین بەمەی زانی هەڵسایەوە بە نەخۆشی سوپای ئامادە كرد، زۆر خەفەتی خوارد بەوەی كە ئەو شارە كەوتە دەست خاچ پەرستان، دەیزانی پاشان روودەكەنە قاهیرە و نیل بەتەواوەتی ئەو وڵاتە داگیر دەكەن، بۆیە جێگەیەكی هەڵبژارد بۆ جەنگ كە رێگای نێوان دمیاط و قاهیرە بوو دەیزانی خاچ پەرستان لەو جێگەوە هێرش دێنن، كەناوچەیە ئێستا ناسراوە بەشاری منصورە لە میسر دەكەوێتە سەر رووباری نیل كە بە حیكەمت بوو ئەوجێگەیەی

هەڵبژارد، لەبەر ئەوەی هەموو سەفینەکانی خاچ پەرستان بخاتە ناو نیل دەست بەسەریان دا بگرێت.
بەڵێ ئەو جێگەیەیان هەڵبژارد کە منصورەیە دەکەوێتە سەر رووباری نیل سوپایان خستە رێ. لەوێ چاوەڕوانی سوپای خاچ پەرستانیان کرد لە دمیاط وە بێن، خۆیان ئامادەکرد بۆ جەنگێکی یەکالا کراوە، هەرچەندە پادشا صالح خۆی نەخۆشە، بەڵام هەر لەگەڵیاندا بوو تا چونە ناو شاری منصورە، فارسەدین ئەقطای و روکنەدین بێبرس دەستیان کرد بە پلان دانان بۆ لێدانی سوپای خاچ پەرستان، پلانێکی سەربازی زۆر باشیان ئامادەکرد بۆ لێدانی سوپای لویس.

مردنی پادشا صالح نەجمەدین ئەیوب:

نەساڕاکان لە خاکی دمیاط لە ١٢شەعبانی ساڵی٦٤٧کۆچی بەڕێکەوتن بۆ شاری مەنصورە ئەو جێگەیەی کە کە پادشا صالح پەی پێ بردبوو کە نەساڕاکان لەو جێگەوە هێرش بێنن،ئەوەی کە ئەو پێش بینی کرد راست دەرچوو، بەڵام لە نیوەی شەعبان دا ساڵی٦٤٧ کۆچی لەو کاتەێ کە خەریکی پلان دانان بوون بۆ جەنگەکەیان و خەریکی بەهێزکردنی سەنگەر و مەتەرێزیان بوو دیواری ئەو شارەیان قایم دەکرد پادشا صالح وەفاتی کرد[١١٨].
بەڕاستی گەورەترین کارەسات بوو بۆ موسوڵمانان لەو سەردەمەدا ترسناکترین بوو کە سەرۆکی دەوڵەت لەو جێگەیەدا وەفات بکات، نەک تەنها لەبەر ئەوەی هەر سەرکردەیە، بەڵکو خەلیفەیە کەس نیە بچێتە جێگەیی لەو دەمودەستەدا. بەتایبەت لەوکاتەدا کە دمیاط داگیرکراوە سوپای خاچ پەرستان بەرێگەوەن بۆ داگیر کردنی وڵاتی ئەیوبی.
لەو کاتەدا ئافرەتێک هەموو کێشەکان چارەسەر دەکات بێ ئەوەی بهێڵێت گەل پێی بزانێت، ئەو ئافرەتە ناوی شەجەرەتول دوڕە
شەجەرەتول دوڕ کێیە؟
شەجەرەتول دوڕە خێزانی پادشا صالح نەجمەدینە لە بنەڕەتدا کەسێک بووە لە مەمالیکەکان واتا ئافرەتێکی کۆیلە بووە کە پادشا صالح ئازادی کردوە دوای هێناویەتی کردویەتە خێزانی لە بنچینەدا خەڵکی وڵاتی ئەرمەنیا و بنەڕەتی تورکە، واتا زۆر نزیک بووە لە مەمالیکەکانی ئەو سەردەمە.
شەجەرەتول دورە چی کرد؟
چۆن چارەسەری کێشەکەی کرد، لەدوای وەفاتی پادشا صالح؟

---

[١١٨] مێژوونوسان زۆریان لەسەر ئەم سەرکردە ئەژدەرە وتوە من تەنها وتەی ئەم مێژوونووسە کاری تێ کردم، بۆیە وەک خۆی بۆتان دەگوازمەوە: یقول "ابن تغري بردي" صاحب كتاب "النجوم الزاهره في ملوك ميسر والقاهره" والمتوفى سنه ٨٧٤ هجريه: "ولو لم يكن من محاسن السلطان الصالح نجم الدين أيوب إلا تجلده عند مقابله العدو بالمنصوره، وهو بتلك الأمراض المزمنه، وموته على الجهاد والذب عن المسلمين لكفاه ذلك"، ثم يقول:" ما كان أصبره وأغزر مروءته.

هەڵسا بەوەی کە نەیهێشت کەس بزانێت کە مێردەکەی وەفاتی کردوە، بانگەشەی ئەوەی کرد کە دکتۆرەکان دەستوریان داوە نابێت هیچ کەس بۆ ماوەیەک سەردانی پادشا صاڵح بکات، زۆر بە پەلە ناردی بە شوێن کوڕەکەی پادشا صاڵح کە ئەودەمە ناوچەکانی کوردستانی تورکیای لەبەر دەستا بوو کە فەرمانرەوای ناوچەکانی جەزیرەی دەکرد پایتەختەکەی حەسەن کەیفی ئێستا بوو کە لە راستیدا خۆی بە قەڵای کەیفا ناسراوە، ناوی کوڕەکەی تۆران شا کوڕی صاڵح نەجمەدین ئەیوب بوو هەواڵەکەی پێگەیشت دەبێت بەزوترین کات بگاتە میسرو شام بۆ وەرگرتنی دەسەڵات، شەجەرەتول دوڕھ بە پەلە لەگەڵ گەورەی مەمالیکەکان کەناوی فەخرەدین یوسف بوو پەیمانی بەست بۆ بەڕێوەبردنی دەوڵەت تاکو تۆران شاە دەگاتە جێ، ئەو ئافرەتە بەتوانا داوای کرد لە فارسەدین ئەقطای و روکنەدین بێبرس کە بەردەوام لە کۆکردنەوەی توانا و هێز دابن بۆ بەرگری لە سوپای خاچ پەرستان ئەو دوانە سەرکردایەتی جەنگەکە بکەن لە منصورە، بەو شێوە کارەکانی ئەنجام دا رەوشەکەی هێور کردەوە بۆ ئەوەی کارەکان بەئاسانی بڕوات، نەیهێشت کەس بە هەواڵی مەرگی کتوپڕی پادشا صاڵح بزانن.

بەڵام لەگەڵ ئەو هەموو بێدەنگییەی کە شەجەرەتول دوڕھ پاراستی هەواڵ گەیشتە هەموو خەڵکی کە پادشا صاڵح وەفاتی کردوە، تەنانەت هەواڵ گەیشتە خاچ پەرستان کە پادشا صاڵح مردوە زیاتر حەماسی شەڕ گرتنی خۆیان بۆ شەڕ ئامادەکرد، لەهەمان کاتدا باری دەرونی سوپای موسوڵمانان لەمیسر زۆر دابەزی، بەڵام لەگەڵ ئەودا خۆیان راگرت لەبەردەم ئەو سوپادا لە خاکی منصورە دا دانیان بەخۆدا گرت و لەو جێگەیە بێ ئەوەی پشت هەڵکەن سەنگەر و مەتەرێزیان چۆڵ نەکرد.

فارسەدین ئەقطای و روکنەدین بێبرس پلانێکی زۆر بەهێزیان دانابوو بۆ ئەو جەنگە، هاتنە لای شەجەرەتول دوڕھ پلانەکانیان بۆ باس کرد ئەویش بڕیاری لە سەرداو پەسەندی کرد، چونکە ئەو حاکمی ئەو سەردەمە بوو دەبوو هەموو کارەکان بێتەوە بەردەم شەجەرەتول دوڕھ تا تۆران شای کوڕی صاڵح ئەیوب دەگاتە جێ، سوپای موسوڵمانان چونە مەتەرێزو خۆیان بۆ رووبەڕو بوونەوە ئامادەکرا کرد.

جەنگی مەنصورە:

ڕۆژی چوارەمی مانگی ذولعقدەی ساڵی ٦٤٧کۆچی جەنگ دەستی پێکرد، موسوڵمانان سەرکەوتن سەرکەوتنێکی زۆر باش.

دوای حەوتەم رۆژی ئەو مانگە لویسی نۆیەم دیسانەوە خۆی ئامادە کردەوە بۆ لێدانی موسوڵمانان لە منصورە ئینجا موسوڵمانان لە جێگەی خۆیان وەک شێر دەرپەڕین وەک شەپۆلی دەریا بەرەو رووی خاچ پەرستان بوونەوە و توانیان سەرکەوتنێکی بێ وێنە و نایاب بەدەست بێنن.

گەیشتنی تۆران شا بۆ ناوچەکە. لە دوای دە رۆژ لە هێرشەکەی موسوڵمانان بەسەرکردایەتی ئەقطای و بێبرس توانی لەو ماوەدا بگاتە میسر و دەسەڵاتی میسرو شام بگرێتە دەست، کە ئەمە بووە هۆکاری بەرز بوونەوەی باری دەرونی سوپای موسوڵمانان لەگەڵ ئەوەشدا کە موسوڵمانان

سەرکەوتنێکی باشیان بە دەست هێنابوو، بەڵام گەیشتنی تۆران شا لەو کاتەدا خۆی بۆ خۆی سەرکەوتنێکی گرنگ بوو بۆ سوپای مەمالیکی صالحی، پاشان تۆران شا لەدوای ئەو دە رۆژە لە ساڵی ٦٤٧کۆچی کەوتە پلان دانان بۆ کشانەوەی هێزی خاچ پەرستان لە ناوچەکانی دمیاط، بۆ ماوەیەکی کاتی ناوچەکە ئارامیەکی بە خۆیە بینی، لە دوای دوو مانگ کە حوکمی شام و میسری گرتە دەست واتا لە ساڵی ٦٤٨ کۆچی سوپای ئامادە کردەوە بۆ گرتنەوەی ناوچەکانی دمیاط، سوپای کۆکردەوە لە شاری فارسکور هێرشی بردە سەر خاچ پەرستان توانی هەموو سوپاکەیان لە ناوبەریت لەو جەنگەدا، خودی پاشای فەڕەنسا کە لویسی نۆیەم بوو هەر لەو جەنگەدا بە دیل بگرێت لە ماڵی فەخرەدین ئیبراهیمی کوڕی لوقمان بوو لەوماڵەدا دەست بەسەر بوو پاشای هەموو فەڕەنسا.

بۆ ئەم مەبەستە تۆران شا پارەیەکی زۆری بەست بە لویسی نۆیەمەوە بۆ خۆ ئازاد کردنی کە پارەیەکی زۆر خەیاڵی بوو لەو سەردەمەدا، کە بریتی بوو هەش سەد هەزار دینار ئاڵتون بۆ خۆ ئازاد کردنی، دەبێت دەست بە جێ نیوەی پارەکە بدات و ئەوی تری بە قیست، لەهەمان کاتدا هیچ دیلێکی خاچ پەرستان ئازاد ناکرێت تاکو هەموو پارەکە نەبەخشێتە وڵاتی میسر، لەهەمان کاتدا دەبێت هەرچی دیلی موسوڵمانانە بیگێڕێتەوە بۆ میسر هەموویان ئازاد بکرێن، شاری دمیاط بدرێتەوە بە موسوڵمانان، بۆ ماوەی دە ساڵ هودنە لە نێوانی موسوڵمانان خاچ پەرستان ئیمزا بکرێت.

ئەمە سەرکەوتنێکی زۆر گەورە بوو بە هەموو پێوەرێک بۆ موسوڵمانان لە سەردەمەدا.

بەڵێ لەماوەیەکی کورتدا نیوەی پارەکە لە ئەوروپاوە بۆ لویسی نۆیەم کۆکرایەوە ناردیانە شاری ئەعکا کە ئەو کات مەملەکەتێکی نەسرانی بوو ئێستا لە دەست یەهودیەکاندایە ئەو شارەیان پیس کردوە.

کوشتنی تۆران شا:

لەگەڵ ئەو سەرکەوتنە بەهێزەی کە دەست موسوڵمانان کەوتبوو لە جەنگی فارسکور، بەڵام تۆران شا لە ئاستی ئەو سەرکەوتنە گەورەیەدا نەبوو، خۆی کەسایەتیەکی زۆر بێ هێزو بێ هودە بوو، کەسێکی زۆر داوێن پیس بوو زۆر دوور بوو لە رەوشتی ئیسلامی، کەسێک بوو نەشارەزا لە سیاسەت بەڕێوەبردنی دەوڵەت، لەگەڵ ئەوەی کە سەرکەوت بەسەر لویسی نۆیەم دا بە هۆکاری مەمالیک، ئەمە وای کرد کە زۆر لوت بەرزی لێدەربچێت گوێ بەکەسی دەورپشتی نەدا، کەوتە دژایەتی کردنی ژنەکەی باوکی کە شەجەرەتول دوڕ داوای سەروەت و سامانی باوکی لێدەکرد بەوە تاوان باری دەکرد کە سەروەتی باوکی شاردۆتەوە، تەنانەت زۆر هەڕەشەی لێدەکرد تا وای لێهات شەجەرەتول دوڕ زۆر ترسی لێنیشت تۆران شا لەجیاتی ئەوەی کە چاکەو پیاوەتی بۆ ژنەکەی باوکی بگەڕێنێتەوە کە موڵک و دەسەڵاتەکەی بۆ پاراستووە کەچی ئێستا وا هەڕەشەی لێ دەکات، لەلایەکی ترەوە زۆر دژایەتی مەمالیکی دەکرد کە هێزی سەرەکی ئەو وڵاتە بوون بەتایبەت فارسەدین ئەقطای و روکنەدین بێبرسی هەردوکیانی سڕ کردو دوری خستنەوە و دایماڵین لەدەسەڵات، ئەوانەی کە لە حەسەن کەیف لەگەڵیدا بوون هەموویانی نزیک کردەوە لە

دەسەڵات کاربەدەستانی میسری هەموو پەراوێز کرد، لەجیاتی ئەوەی کە لە پلەو پایەی مەمالیک بەرز بکاتەوە کە سەرکەوتنی مەنصورە و فارسکوریان بەدەست هێنا بوو، کەچی وا هەموو سەربازانی مەمالیکی بەتوانا دووردەخاتەوە، فەرمانرەوای میسر خرایە ژێر دەسەڵاتی لێپرسراوانی حەسەن کەیف.

هەموو ئەم کارانە لەدوای سێ مانگی دەسەڵاتی تۆران شا دوای جەنگی فارسکور ئەنجامیدان راستەوخۆ کە ئەو ماوە کورتەی دەسەڵاتی ئەو هەموو گۆڕانکاریانەی ئەنجامدا کە ئەمە بە هەموو پێوەرێک هەڵەیە گۆڕانکاری وا گەورە لەدەسەڵاتی وڵاتدا بکرێت.

لەم رەوشەدا شەجرەتول دوڕە زۆر لە خۆی ترسا، زانی کە ئەم پیاوە کەسێکی نەزانە، بۆیە پەنای بردوە بۆلای ئەقطای و بێبرس، گومانی تێدا نیە کە مەمالیکی بەحری و مەمالیکی صاڵحی رێزێکی زۆریان لە خێزانی مامۆستاکەیان صاڵح نەجمەدین ئەیوب دەگرت، کە شەجەرەتول دوڕە بوو هەموو شتکیان بە قسە دەکرد، چونکە ئەویش وەک ئەوان مەمالیک بوو، شەجەرەتول دوڕە بیری لەوە کردەوە کە چۆن تۆران شا بکوژێت، پەنای بردە بەر مەمالیکی بەحری و صاڵحی، ئەوانیش رازی بوون بەقسەی شەجەرەتول دورهیان کرد و بریاریان دا بیکوژن.

هەروەها مێژوونووسان بەتایبەت دکتۆر راغب سەرجانی دەڵێت:

مەمالیک کوشتنی خەڵکیان زۆر بەلاوە ئاسان بوو، تەنانەت لەسەر شک و گومان خەڵکیان دەکوشت، بەهۆکاری ئەوەی هەموویان پەروەدە کراوی سەربازی بوون.

دەست کرا بە پلان دانان بۆ کوشتنی تۆران شا بە فەرمانی شەجرەتول دوڕە وپلانەکە فارسەدین ئەقطای و روکنەدین بێبرس ئەنجامی بدەن، لە رۆژی ٢٧ موحرهمی ساڵی ٦٤٨ کۆچی تۆران شا بەدەستی مەمالیک کوژراو ئەو تاوانە ئەنجام درا، لەدوای حەفتا رۆژ لە دەسەڵاتی کە لە حەسەن کەیفەوە هاتبوو لە ناوچوو کوژرا، بەمە کۆتای هات بە لاپەرهیەکی تری مێژوو، یاخود ئەتوانین بڵێین لێرەوە کۆتایی هات بە دەسەڵاتی ئەیوبی لەسەر شانۆی جیهان ئەوان لە گۆڕهپانەکە کشانەوە دواوە.

لەدوای کوشتنی تۆران شا بۆشایەکی سیاسی زۆر گەورە رووی کردە ناوچەکە، کەسێکی ئەیوبی لەو سەردەمەدا دەست نەدەکەوت کە دەسەڵات بگرێتە دەست، لەلایەکی ترەوە ئەیوبیەکانی شام چاویان بڕیبوە میسر و دوای ئەو وڵاتەیان دەکرد، گومانی تێدا نیە کە بەهێزترین سوپای مەمالیکی هەبوو لە میسر، هیچکام لە ئەمیرەکانی شام نەیاندەوێرا بڕۆن بەلای میسردا، چونکە لەدوو جەنگدا سەرکەوتنی زۆرباشیان بەدەست هێنابوو لەشەڕی فارسکور و منصورەدا.

بۆیە مەمالیک لێرەوە بیر لەوە دەکەنەوە کە خۆیان فەرمانرەوای وڵاتی میسرو شام بکەن، چونکە هێزی گەورەی ناوچەکەن تواناو دەسەڵاتیشیان هەیە بۆ بەڕێوەبردنی حوکم.

لە وڵاتی میسردا لەساڵی ٢٥٤ کۆچی تا ساڵی ٢٩٢ کۆچی مەمالیک بەکاردەهات بۆ پاراستنی دەوڵەتی طوڵانییەکان هەر بەدوای ئەودا لە ساڵی ٣٢٣ کۆچی تا ساڵی ٣٥٨ کۆچی ئەخشەدیەکان مەمالیکیان بەکاردەهێنا بۆ پاراستنی میسر، پاشان دوای ئەوانیش فاطیمیەکان لە ساڵی ٣٥٨ کۆچی مەمالیکیان بەکارهێنا تا سەردەمی صەڵاحەدینی ئەیوبی ساڵی ٥٦٧ کۆچی، تا ئەو کاتەی کە دەسەڵاتی ئەیوبی نەمان لە ناوچەکەدا وەک باسمان کرد و ئاماژەمان پێداوە.

هەرگیزاو هەرگیز مەمالیک بیری لەوە نەکردبووەوە کە خۆی لە دەسەڵات فەرمانڕەوای دا ببینێتەوە، چونکە بەدرێژایی مێژووی خۆیان هەر کڕین و فرۆشتنیان پێوە دەکرا، هەمیشە خۆیان بە قەلاندەرو غەریب دەزانی لە وڵاتاندا، کەسایەتیەکی وا هەڵکەوتویان نەبوو تا خۆی ئامادە بکات بۆ دەسەڵات، هەمیشە دواکەوتووی خیلافەت و دەسەڵاتدارانی سەردەمانی خۆیان بوون، بەڵام وا ئێستا بیر لە چونە ناو دەسەڵات و حوکم دەکەنەوە، بەڵام دەزانن کە مەمالیک بریتین لە کۆیلە و بەندەکان خەڵکی وا بە ئاسانی پێ قەبووڵ ناکرێت ئەوان دەسەڵات بگرنە دەست فەرمانڕەوای ئازادەکان بکەن، چونکە ئەوان کۆیلەن چۆن کۆیلە فەرمانڕەوای ئازاد دەکات.

بەهەر حاڵ لەدوای کوشتنی تۆران شا مەمالیکی صاڵحی بیری لەوە کردەوە کە خۆیان بچنە ناو دەسەڵات، بەڵام دەیانزانی کە چونە ناودەسەڵات هەروا ئاسان نیە.

بۆ ئەم مەبەسەتە شەجرەتول دوڕه چۆن بیری کردەوە ویستی چی بکات؟

گومان لەوەدا نیە کە ئەم ئافرەتە کەسێکی بەتواناو زۆر زیرەک بوو لە سیاسەتدا، لە مێژوودا ئافرەتی وا زۆر دەگمەن دووبارە دەبێتەوە یاخود دووبارە بوونەوەی ئاستەمە، چونکە هێزێکی زۆر سەرسامی هەبوو لە بڕێوەبردنی دەوڵەت و ئیدارەی دەوڵەتدا، کە زانی ئەو هەموو توانایەی هەیە و خۆی لە ئاستی پێویست دا دەبینێتەوە زۆریش لە خۆ ڕازی بوو کە ئەمە گەورەترین کێشەیە مرۆڤ ڕوبەڕوی بێتەوە، لێرەوە سەردەمی فکرێکی ئیسلامی نوێ دەست پێدەکات، کە مێژوو بۆمان باس دەکات.

بیری لەوە کردەوە کە خۆی بچێتە سەر کورسی دەسەڵات، کە ئەمە کارێکی زۆر گەورە بوو ئەنجامی دا وتی: من لە سەردەمی جەنگدا لە کاتی مەنصورە دا فەرمانڕەوایم کردوە بە نهێنی ئێستا بۆ بە ئاشکرا فەرمانڕەوای نەکەم.

مەمالیک زۆر ئەمکارەیان بەلاوە باش بوو، چونکە شەجەرەتول دوڕه خێزانی مامۆستاکەیانە و وەک ئەوان مەمالیکە وەلائی تەواویان بۆ هەیە.

توانیان ئەو بڕیارە ئازای نە بدەن مەمالیک شەجەرەتوڵ دوڕه بکەنە خەلیفەی موسوڵمانان، بڕیاریاندا لە دوای چەند ڕۆژێک لە کوشتنی تۆران شا لە ساڵی ٦٤٨ کۆچی ڕاگەیەنرا بە فەرمی کە شەجەرەتول دوڕه کرایە دەسەڵاتداری میسر.

کە ئەم ڕەوشە ڕویدا هەموو خەڵکی میسر کەوتنە سەرجادەکان لە مینبەرەکانەوە لە هەموو ڕاگەیاندن خەڵکیەوە ئیدانەی ئەو کارەیان کرد پێیان قەبووڵ نەدەکرا کە ئافرەتێک ببێتە خاوەنی ئەو دەوڵەتە، سەرەتا خۆی وا نیشاندا کە خێزانی صالح نەجمەدین ئەیوبی بۆیە دەسەڵاتی گرتۆتە دەست وەک پادشاه صالح، پاشان ئەمە جێگەی قەبووڵ کردن نەبوو لەو وڵاتەدا ناچار ڕێگەیەکی تری گرتەبەر خۆی بە بە وارثی کوڕەکەی کە کوڕی نەجمەدین ئەیوب بوو ناوی خەلیل ئەیوب بوو زۆر منداڵ بوو ئەمیش هەر لەلایەن خەڵکی میسرەوە قەبووڵ نەکراو، ناچار ڕێگەیەکی تری گرتە بەر بۆ ئەوەی ڕەوشەکە هێور بکاتەوە خۆی بە نەسەبی عەباسیەکان دا لە قەڵەم کە مستەعصیم بل الله بوو ئەویش هەر بەدەردی نەخوارد واتا خۆی ناو نا بە مەلیکەی صالحیە موستعصیمیە، وارثی خەلیل ئەیوب ئەمیری موسوڵمانان.

لەگەڵ ئەوەدا هەموو ئەمیرەكانی شام دەیانویست میسر بخنە ژێر ركێفی خۆیان تەنانەت تەتاریش لە نزیک دا بوو کە بەغداد داگیر بكات، خەلیفەی عەباسی نامەیەكی نووسی بۆ میسر وەک گاڵتە پێکردن نووسیبووی ئەگەر لە میسر پیاوتان دەست ناكەوێت تا من پیاوێكتان بۆ بنێرم"[119].

لەم ڕەوشەدا خەریک بوو كار لە كار بترازێت هەموو زانایانی ئاینی هەستانە سەرپێ و لە مزگەتەكان دەنگی نارەزای لێ بەرزكرایەوە، كە ئەمە رویدا شەجەرەتول دوڕە لە خۆی ترسا رایگەیاند كە دەسەڵاتەكە چۆڵ دەكات بۆ پیاوێک لە وڵاتدا.

بەڵام بۆ كام پیاو دەسەڵاتەكە بەجێ دەهێڵێت؟

شەجەرەتول دوڕە هەر دەیویست فەرمانرەوای بكات، بەڵام لە پشتی پەردە ئەمجارە، چونكە توانایەكی بێ وێنەی هەبوو لە ئیدارە و فەرمانرەوای دا بڕیاریدا چی بكات لەم رەوشەدا؟

بڕیاریدا كە شوبكات بە پیاوێک لە ژێر دەستەكانی ئەو وەک سوڵتان دامەزرێنێت خۆشی لە پشتەوە فەرمانرەوای بكات بۆ ئەوەی رەوشەكە هێور بێتەوە دوای ئەوە خۆی دەسەڵات دەگرێتەوە دەست، ئەمە بیری ئەو ئافرەتە ناوازە بوو.

گومانی تێدا نیە كە شەجەرەتول دوڕە دەیەوێت شو بە كەسێک بكات تەنها ناوی پیاو بێت، بەڵكو لە راستیدا هیچ توانەیەكی بەسەر شەجەرەتول دوڕە دا نەبێت. بیری كردەوە كە شوو بەكەسێكی مەمالیک بكات بۆ ئەوەی وەلائی هەموو مەمالیكەكان بۆ خۆی دەستەبەر بكات.

بیری لە كێ كردوە؟

كەسێک بەناوی عزەدین ئەیبەک:

عزەدین ئەیبەک كێیە؟

شەجەرتول دوڕە بیری كردەوە لە كەسێک بەناوی عزەدین ئەیبەک كە لە بنەڕەتدا یەكێكە لە مەمالیكەكان و لە بنچینەدا توركمانە، كەسێكی سادە ناسرابوو لە ناو مەمالیكی بەحری و صاڵحی، لە راستیدا خۆی سەربازێكی وریا و چالاک بوو، بەڵام زۆر سادە دەركەوتبوو كە وا دەردەكەوت لە بەڕێوەبردندا هیچ توانایەكی نیە، شەجەرەتول دوڕە بۆیە ئەم كەسەی هەڵبژارد دەیزانی كە توانای بەڕێوەبردن و سیاسەتی كەمە و زۆر بەهێز نیە وەک مەمالیكەكانی تر، بۆیە بیری لە فارسەدین ئەقطای و روكنەدین بێبرس نەكردوە لەبەر ئەوەی ئەوان زۆر بەتوانا بوون لە فەرمانرەوایدا، خۆی دەیویست لە پشتەوە فەرمانرەوای میسر بكات.

بەڵی شەجەرەتول دوڕە شوی كرد بە عزەدین ئەیبەک بەفەرمی راگەیەندرا كە عیزەدین ئەیبەک بوو بە فەرمانرەوای وڵات، بەڵام شەجەرەتول دوڕە خۆی هەشتا رۆژ فەرمانرەوای كرد، پاشان خۆی دەسەڵاتەكەی وازلێهنا لە جەمادی دووەمی ساڵی ٦٤٨كۆچی بۆ عزەدین ئەیبەكی مێردی،

---

[119] وجاء رد الخليفه العباسي "المستعصم بالله" قاسيا جدا، وشديدا جدا، بل وساخرا جدا من الشعب الميسري كله، فقد قال في رسالته: "إن كانت الرجال قد عدمت عندكم أعلمونا، حتى نسير إليكم رجلا.

لەماوەی یەک ساڵ دا لە میسر چوار پادشا فەرمانڕەوای کرد یەکەمیان پادشا صالح پاشان تۆران شا دوای شەجەرەتول دوڕھ، ئێستا عزەدین ئەیبەک.
عیزەدین ئەیبەک ناسرا بە پادشا معز ئەم لەقەبەی بۆ خۆی هەڵبژارد خەڵکی بەیعەتیدان پێدا.
هەرچەندە لێرەدا هەندێک کێشەی تر رویدا لەوەی کە خەڵکی میسر داوایان کرد چۆن دەبێت کۆیلە بکرێتە ئەمیر، ئەبوو عزی کوڕی عەبدوسەلام هەموویانی کڕیەوە ئازادی کردن بە پارەی خۆیان بۆ بەیتول مال.
بەڵی ڕوشەکە بەم شێوە ئارام بووەوە خەڵکی قبوڵیان کرد کە کۆیلە بکرێتە خەلیفە باشترە تاکو ئافرەتێک!
بەمە لە میسر یەکەم فەرمانڕەوای مەمالیک دەست پێ دەکات، هەرچەندە کۆمەڵێک لە مێژوو نووسان پێیان وایە کە شەجەرەتول دوره یەکەم ئەمیرەی مەمالیکە لە میسردا.
شەجەرەتول دوڕھ دەیویست لە پشتی پەردەوە فەرمانڕەوای بکات بۆیە شوی کردوە بە ئەیبەک و شوی نەکردوە بە ئەقطای و بێبرس.
شەجەرەتول دوڕھ لەم بیرکردنەوەیەدا سەرکەوتو نەبوو عیزەدین ئەیبەک خۆی کەسێکی زۆر بەتوانا بوو دەیزانی کە. مەمالیکی بەحری زۆر رێز لە خاجەکیان دەگرن، ئەویش وردە وردە کارەکانی خۆی رێکخست وە نەیدەویست کە هەمووکارەکان لەبەر دەست شەجەرەتول دوڕھدا بێت، دەستی کرد بە مەمالیک کڕین بۆ ئەوەی پێگەی خۆی بەهێز بکات کە لە مێژوودا بە مەمالیکی معزی ناسراون کە دەچنەوە سەر عزەدین ئەیبەک کە بە پادشا معز ناسرا بوو، هەموو کارەکانی خستە ژێر فەرمانڕەوای خۆی شەجەرەتول دوڕھی پەراوێز کرد، کەسێکی کرد بە سەرپەرشتێداری مەمالیکی معزی کە ناوی سەیفەدین قطز بوو کە لە مێژوودا بە پیاوێکی زۆر ئازاو چاونەترس سەروەری زۆر گەورەی بۆ خۆی ئیسلام تۆمار کردوە.
لێرەوە ناوی قارەمانی ئیسلامی سەیفەدین قطز دێتە ناو مێژووی پرشنگداری موسوڵمانان، کە سەرچاوەی باسەکەمان دەبێت بۆ گۆڕانکاری و چاکسازی وە یەکێک بووە لە مەمالیکی معزی.
لەو نێوەندەدا مەمالیکی صاڵحی و بەحری زۆر رقیان لە عزەدین ئەیبەک دەبووەوە ململانێیەکی زۆر گەورە کەوتبوە نێوان مەمالیکی معزی و صاڵحی یەوە، ئەیبەک باش دەیزانی مەمالیک صاڵحی لە وتەی شەجەرەتول دوڕھ دەرناچن دەیزانی کە هێزێکی بەتوانا و ترسناکن لە رووبەڕوو بونەوەدا، بەڵام بێ دەنگی جارێک هەر بەردەوامە هەموو لاکان لەسەر بورکان وەستاون رۆژ بەڕۆژیش پێگەی مەمالیکی معزی زیاتر دەبێت بەسەرکردایەتی سەیفەدین قطز.
ڕۆژان رۆشت ئەمیرەکانی شام و ناوچەکانی تر لە ئەیوبیەکان، لەدوای مردنی تۆران شا زانیان کە سوڵتانی ئەیوبی لە ناوچەکەدا نەماوە هێزیان کۆکردەوە بۆ لە ناوبردنی دەسەڵاتی پادشا معز لەمیسر، سوپایان کۆکردەوە لە جێگەیەکدا کە لەمێژودا ناسراوە بە عەباسیە لە نزیک شارێک کە ئێستا پێی دەوترێت زیقاق واتا لە رۆژهەڵاتی ئەو شارە لە ساڵی ٦٤٨ کۆچی بە چوار مانگ کە دەسەڵاتی گرتە دەست عیزەدین ئەیبەک هێرشیان کردە سەر مەمالیکی معزی، توانی سەرکەوتنێکی زۆر باش بەدەست بێنێت لەبەرانبەر دوژمنەکانیدا، بەمەش ناوی پادشا عیزەدین ئەیبەک لەناو میسر زیاتر بوو وە خۆشەویستی لەدڵی خەڵکیدا زۆر تر بوو.

لە دوای سێ ساڵ کێشەیەکی تر کەوتە نێوان دەسەڵاتی شام و دەسەڵاتی عیزەدین ئەیبەک لەمیسر لە ساڵی ٦٥١ کۆچی، بەڵام خەلیفەی موسوڵمانان لە بەغداد خۆی هاتە ناو کایەکە نەیهێشت هیچ شەڕێک رووبدات کێشەکەی چارەسەر کرد، هۆکاری کێشەکە ئەوەبوو کە زۆربەی ناوچەکانی شام عیزەدین ئەیبەک فەرمانرەوای دەکرد، بەمەش دەسەڵاتی ئەیبەک زۆر فراوانتر بوو، هەر لەو کاتەدا خەلیفەی موسوڵمانان مستەعصیم بل الله دانی نا بە ئەمارەتەکەی ئیبەک لە میسر، بەمە زیاتر تواناو دەسەڵاتی ئەیبەک زۆر بوو ئەگەر چی خەلیفەی عەباسی ئەوددەمە لاواز بوو، بەڵام خۆی بۆ خۆی کارێکی گرنگ بوو بۆ عیزەدین ئەیبەک کاریگەری هەبوو، چونکە دانی پێدانا و شەرعیەت بوو بۆ دەسەڵاتەکەی.

لەو نێوەندە دا بەتەواوەتی کێشە کەوتە نێوان ئەقطای و ئەیبەک تەنانەت کێشەکان ئەوەندە گەورە بووبوو ئەقطای بەناوی خۆی بانگی ئیبەکی دەکرد وەک مەقریزی بۆمان باس دەکات و دەڵێت بانگی لێدەکرد ئەیبەک وەک هاوڕێیەتی نا بەڵکو وەک بچووک کردنەوەی و رق لێبوونەوەی، هەمیشە لە کەمیندا بوون بۆ یەکتری، ئەوەمان لەبیر نەچێت کە دەسەڵاتی مەمالیکی معزی زۆر بەفراوانتر بووبوو پێگەیەکی بەهێزیان هەبوو[١٢٠].

فارسەدین ئەقطای ویستی ئەمیرەیەکی ئەیوبی داخوازی بکات بۆ ئەوەی لە ناو خەڵکیدا خۆی وانیشان بدات کە ئەم پێشترە بۆ فەرمانرەوای میسر، چونکە ئەم خاوەنی جەنگی منصورەیە بەسەرکردایەتی ئەقطای بووە دەیویست خۆی لەبەرچاوی گەلی میسردا خۆشەویست بکات ئەیبەک لە دەسەڵات دابماڵێت، ئەگەر ئەو بە هۆکاری شەجەرەتول دوڕھ بووە بە پادشا کە مەمالیکە ئەوا ئەم ئافرەتێکی ئەیوبی ئازاد مارە دەکات.

ئەیبەک هەستی بە جموجۆڵی ئەقطای کردبوو دەیزانی چی لە ژێر سەردایە، نیازی هەیە کودە تایەکی سەربازی بەسەر ئەیبەک دا بکات بۆیە دەیەوێت ژنی ئەیوبی بێنێت، ئەیبەک بڕیاری دا کە ئەقطای بکوژرێت بەهۆکاری ئەوەی کە نیازی بووە بێتە سەر دەسەڵات فەرمانی دەرکرد بۆ کوشتنی.

بەڵێ فەرمانەکە جێبرجێ کرا لە ٣مانگی شەعبان ساڵی ٦٥٢کۆچی فارسەدین ئەقطای کوژرا بەدەستی مەمالیکی معزی.

لەدوای کوشتنی ئەقطای گۆڕەپانەکە چۆڵ بوو بە تەواوەتی بۆ ئەیبەک لەهەمان کاتدا لەدەسەڵاتی شەجەرەتول دوڕەی کەم کردبووەوە، سەرکەوتبوو بەسەر پادشاکانی شام دا و خیلافەی عەباسی دانی بەدەسەڵاتەکەی ئەیبەک دا نابوو، لەدوای ئەوەی کە ئەقطای کوژرا

---

[١٢٠] ئەمە دەقی وتەکەی مەقریزیە:

يقول "المقريزي" في كتابه "السلوك لمعرفه دول الملوك": "لقد بالغ فارس الدين أقطاي في احتقار أيبك والاستهانه به، بحيث كان يناديه باسمه مجردا من أي ألقاب"، وهذا يعكس اعتقاد فارس الدين أقطاي أن هذا الملك صوره لا قيمه لها، وتخيل قائد الجيش ينادي الملك هكذا: يا أيبك.. ولا يناديه هكذا صداقه بل احتقارا.

مەمالیكی بەحری و صاڵحی بوون بە دوو بەشەوە. بەشێکیان چونە پەنای شەجەرەتول دوڕھ بەشێکی تریان چونە پاڵ مەمالیکی معزی وە لائیان بۆ ئەو دوپات کردەوە.
بەم شێوەیە مەمالیکی بەحری کە چونە پاڵ شەجرەتول دوڕھ هیچی بۆ نەکردن نەیتوانی تۆڵەیان بۆ بکاتەوە زۆربەی سەرکردەکانی مەمالیکی بەحری و صالحی کە لەپەنای شەجەرەتول دوڕھ دا خۆیان پەنا دابوو ئەویان بەسەرکردە دەزانی، کە زانیان هیچی بۆ ناکرێت زۆربەیان هەڵهاتن بۆ ناوچەکانی شام لەسەرو هەموویانەوە روکنەدین بێبرس چوە لای ئەمیری خائین و خۆفرۆش ناصر یوسف کە خاوەنی حەڵەب و زۆرێک لە ناوچەکانی کوردستان بوو، چونکە دەیزانی کە ئەقطای کوژرا کوشتنی ئەویش ئاسان دەبێت، نەی دەتوانی بڕوات بۆ فەڵەستین چونکە هەموو ئەو ناوچانە لەژێر قەڵەمرەوی ئەیبەک دا بوو بۆیە بێبرس ناچار روویکردە لای ناصر یوسف، شەجەرتول دوڕھ-یش لەداخی ئەو کارەنەی ئەیبەک زۆر ناڕەحەت بوو بۆیە بیری کردەوە کە پلانێکی نوی بەکار بهێنێت لەبەرانبەر ئەیبەکی مێردی.
هەرچەندە بۆ ماوەیەک ئەیبەک لەسەر کورسی دەسەلات خۆی قایم کردبوو هیچ شتێک رووی نەدا بەتەواوەتی دەسەڵاتی شەجەرەتول دوڕھ نەمابوو ئەوەی ئەو بیری لێدەکردەوە بۆی نەچووە سەر لەدوای حەوت ساڵ بەوشێوە بەردەوام بوو رەوشەکە و ئیبەک رۆژ بەڕۆژ بەهێز تر دەبوو، چونکە سەرکردایەتی هەموو سوپا لەدەست کەسێکی وەک سیفەدین قطز دابوو کە لای خەڵکی زۆر خۆشەویست بوو وە دیندار دەست پاک ناسرا بوو، ئەیبەک دەیزانی کە شەجەرەتول دوڕھ دەیەوێت تۆڵەی لێبکاتەوە، بەڵام نەیدەزانی چی لەژێر سەردایە بۆیە ویستی دووری بخاتەوە بەتەواوەتی. ژنێکی تری بەسەردا بێنێت، لەدوای ئەو حەوت ساڵە لە ٦٥٥کۆچی ژنی هێنا بەسەر شەجەرتول دوڕھدا کە کچی ئەمیری مووسڵ بوو کە پێشتر باسمان کرد لە بەشی یەکەمدا کەچەندە پیاوێکی خائین خۆفرۆش بوو بە هەموو شێوەیەک دەستی تێکەڵ بوو لەگەڵ تەتاردا ئەویش بەدرەدین لؤلؤء بوو.
کاتێک شەجەرتول دوڕھ زانی کە ژنی بەسەردا هاتوە، بەمە ئاگری تێچوو غیرەی زۆری دەکرد، وائێستا هیچ دەسەڵاتێکی نەماوە لە مەمالیکی بەحری و صالحی هەموو ئەو دەسەڵاتانە ئاوا بووە، هەموو خەڵکی وەلائیان هەیە بۆ مەمالیکی معزی لە میسردا پێگەیەکی زۆر بەهێزیان هەیە، بۆیە بیری کردەوە کە مێردەکەی خۆی بکوژێت، پێشتر تۆران شای کوشتبوو ئاسان بوو بەلایەوە ناوی کوشتن بهێنێت بۆیە بڕیارەکەی ئەنجام دا گوێی نەدا بەوەی خەڵکی چی دەڵێن با هەر بۆخۆیان بڵێن، ئەوکارەی ئەنجامدا مێردەکەی خۆی کوشت کە پادشا عزەدین ئەیبەک بوو لە دوای حەوت ساڵ فەرمانرەوای لە وڵاتی میسر بەمەش کۆتایی هات بە دەسەڵاتی معزی لە میسردا، شەجەرەتول دوڕھ لەماوەی حەوت ساڵ دا دوو سوڵتانی کوشت یەکەمیان تۆران شا ئەوی تریان عزەدین ئەیبەک لەساڵی ٦٥٥کۆچی بەم رووداوە لاپەڕەیەکی تر مێژوو داخرا.
سەیفەدین قطز توانی ئەم تاوانەی ئاشکرا بکات لەگەڵ کوڕەکەی عزەدین ئەیبەک کە لەژنێکی تری بوو ناوی نورەدین بوو خێرا چون شەجەرتول دوڕھیان دەست گیر کرد هێنیانە بەردەم دادگا.

دایكی نورەدین كە ژنی یەكەمی عزەدین ئەیبەک بوو داوای كرد كە بیدەنە دەست ئەو بۆ تۆڵەكردنەوە ئەوەبوو مەرگێكی زۆر كارەسات باری بردەسەر شەجەرەتول دوڕھ، دایكی نورەدین هەموو جاریەكانی خۆی كۆكردەوە بە قاپقاپە نەعلێك كە بە تەختە دروست كرابێت دایان بەسەر شەجەرەتول دوڕھدا كوشتێدان. هەرچەندە ئەو كوشتنە شەرعی نەبوو، بەڵكو كوشتنیكی ژنانەی بەحت بوو! كە كرا پێشتریش ئاماژەمان پێداوە لە باسی كوشتنی خەلیفەی عەباسی موستەعصیم بل الله ئەویش هەروا كوشتێدان تەتارەكان، ئەو لاپەڕھیەی مێژووش داخرا.
ئەوە سزای خوای گەورەیە بۆ دەسەڵاتدارانی ئیسلامی ئەگەر رچاوی شەڕیعەتی خوا و گەلەكەیان نەكەن كە موسوڵمانانن.
لە دوای مردنی پادشا ئەیبەک كوڕەكەی خرایە جێگەی كە ناوی نورەدین عەلی بوو، تەمەنی پانزە ساڵ بوو، هەرچەندە خەڵكی لەبەر خۆشەویستی عزەدین ئەیبەک بەیعەتێدان دا بە نورەدین، چونكە ئەو شیاو نەبوو بۆ ئەو فەرمانڕەوایە، بەڵام سیفەدین قطز لە پشتی وەستا خەڵكی وەلائی باشیان هەبوو بۆ قطز بۆیە كە ئەو بەیعیتی پێدا هەموو بەدوایدا بەیعەتێداندا بە نورەدین عزەدین ئەیبەک لەساڵی ٦٥٥كۆچی
بەڵام حاكم و فەرمانڕەوای میسر لەڕاستیدا سەیفەدین قطز بوو.

سەیفەدین قطز كێیە؟

سەیفەدین قطز یەكێكە لە گەورە پیاوانی مێژووی ئەم ئیسلامە كە پێشەنگ و رابەرە بۆ نەوەكانی داهاتوو ئەم ئیسلامە. ناوی راستی خۆی مەحمودی كوڕی مەمدودە لە بنەڕەتدا لە بنەماڵەیەكی ئەمیری موسوڵمان لەدایک بووە، قطز كوڕی خوشكی جەلالەدینی خەواریزمیە كە لە بەشەكانی پێشودا باسمان كرد كە ئەو كاتەی هەڵدێت لەدەست تەتار بۆ هیندستان تەتار هەموو خێزانەكەی دەگرێت زۆرێک لە بنەماڵەكەی سەردەبڕن ئەوی كە لێدەردەچن كۆمەڵە منداڵێكن یەكێک لەوانە ئەم منداڵەیە كەناوی قطزە وشەی قطز وشەیەكی تەتاریە واتا سەگی دڕ یاخود بەهێزو بەتوانا زۆر چالاک دیارە بە منداڵی زۆر بەتواناو بەهێز بووە، بۆیە تەتار ئەم ناوەی لێناوە، پاشان لە بازاڕی كۆیلەكان دەفرۆشرێت لە دیمەشق كەسێكی كوردی ئەیوبی دەیكڕێت و دەیبات بۆ میسر لە ناو مەمالیكی معزیدا پەروەردە دەبێت، تا ئەوكاتەی دەبێتە دەستی راستی عیزەدین ئەیبەک و سوپاسالاری ئەو.
قطز لە ماڵی پادشاكانی خەواریزم دا لەدایک بووە منداڵی لەوێدا بردۆتە سەر پاشان كە كراوەتە بەندە وەک هەموو مەمالیكەكان لە میسر بە باشرتین شێوە پەروەردە بووە خۆی كەسێكی زیرەک چاو نەترسو ئازا بووە زۆر شارەزا بووە لە دینی ئیسلام زۆر زانا بوو بە شەرع، هەرگیز لە دوژمنانی نەترساوە، ئەوەی كە زیاتر توانای دابویە ئەوە بوو كە خۆی لە بنەماڵەیەكی مەلەكی ناودار بوو خۆشەویستی ناو خەڵک بوو، كەسێكی وتە رەوان و زۆر رەفتار جوان بووە.
پەروەردەی دینی ئیسلام و پەروردەی سەربازی ئیسلام بەتەواوەتی رەنگی داكوتابوو لە قطزدا.

پێشتر ئاماژەمان پێدا لەدوای کوشتنی تۆران شاه و دوای هاتنی شەجەرەتول دورِھ و عیزەدین ئەیبەک پاش کوشتنی ئەو کە خێزانەکی بوو ئەویش کوژرا پاشان نورەدین ئەیبەک کرایە فەرمانرەوا بە سەرپەرشتی قطز.

هەوەک چۆن خەڵکی میسر دژی شەجەرەتول درھ هاتنە سەر شەقامەکان لە مزگەتەکانەوە دەنگ بەرز بووە، بەهەمان شێوە دژی نورەدین ئەیبەک رژانە ناو بازاڕەکان بە فەرمانرەوای ئەو منداڵە رازی نەبوون، ئەوەی کە زۆر ئەو رەوشەی گەرم کرد دەیویست نورەدین ئەیبەک لەدەسەلات دابماڵن مەمالیکی بەحری و صاڵحی بوون خۆیان دەیانویست کە فەرمانرەوای بگرنە دەست، چونکە یارمەتیدان بۆ دەهات لە شامەوە لە مەمالیکی بەحری راکردوەکان لە شام ویستیان شۆڕش بکەن دژی نورەدین ئەیبەک دەستیان کرد بە پلاندانان، بەڵێ چەند شۆڕشک کرا لەوانە کەزۆر کاریگەری بوو لەسەر دەستی سنجری حەڵەبی روویدا ئەو دەیویست فەرمانرەوای بکات، بەڵام قطز هەموویانی دەستگیر کرد و خستنیە زیندان بۆ ئەوەی رەوشەکە تێک نەدەن، هەندێک لە مەمالیکی بەحری دەستگیر کرد بۆ ئەوەی بیر لە شۆڕش نەکەنەوە هەندێکی تریان هەڵهاتن بۆشام بۆلای سەرکردەکانی تریان کە لەسەردەمی عیزەدین ئەیبەک هەڵهاتبوون بۆ شام، پاشان کە لەوێ کۆبونەوە ئەمیرەکانی ئەیوبی ئامادەیان کردن بۆ جەنگ لەگەڵ میسر چونکە هەر بیریان لەوە دەکردوە کە بیخانەوە ژێر رکێفی ئەیوبیەکان مەمالیکی صاڵحی چاوەڕێ کەسێکیان دەکرد یارمەتیدان بدات لە ئەمیرە کانی ئەیوبی، کەسێک کە ئامادەی خۆی بۆ دەربرین بەناوی مغیث دین عومەر کە ئەمیری کرک لە ئوردن بوو، سوپای ئامادەکرد بۆیان بەڵام خۆی کەسێکی زۆر لاواز بوو لە بەڕێوەبردن و کاری سەربازیدا، بەڵام زۆر بەرچاو تەسک بوو دەیویست میسر بخاتە ژێر فەرمانرەوای خۆی، سوپای ئامادەکرد هاتە ناو خاکی میسر قطز بۆی دەرپەڕی وەک شێر رێگەی لێگرت کە زیاتر پێشرەوی نەکات بۆ ناو خاکی میسر ناچار لە مانگی ذولعقدە لە ساڵی ٦٥٥کۆچی گەڕایەوە دواوە چونەوە جێگەکانی خۆیان، بەڵام لەدوای ساڵێک واتا ٦٥٦ کۆچی بیریان لەوە کردەوە بگەڕێنەوە بۆ داگیر کردنی میسر، بەڵام قطز بە گژیانە چووە لەبەردەمیان دا وەستایەوە.

ئەو کاتەی کە مغیث دین عومەر ویستی کە میسر داگیر بکات ساڵی ٦٥٦ کۆچی مانگی بەهاری ئەو ساڵە بوو کە دوو مانگ بوو تەتار شاری بەغدادی داگیر کردبوو لە جیاتی ئەوەی سوپا دژی تەتار کۆ بکاتەوە دژی موسوڵمان شەڕی دەکرد، بەڕاستی ئەم حەقە ناوی لێبنێن گێژی سیاسی کە توشی ئەو ئەمیرو دەسەڵاتدارانەی موسوڵمانان بووبون.

پێشتر ئاماژەمان پێدا کە هۆلاکۆ لە مانگی سەفەری ساڵی ٦٥٦ کۆچی شاری بەغدادی گرت، پاشان رووی کردە شام بۆ میافارقین لە رەجەبی ساڵی ٦٥٦ کۆچی، پاشان هۆلاکۆ هەر بەردەوام لە وڵاتی فارسەوە بە کوردستاندا دەهات بۆ داگیر کردنی شام و ناوچەکانی تری عێراق لەساڵی ٦٥٧ کۆچی، توانی هەر لەو ساڵەدا نوصیبین و هرە و بیرەو تاکو ناوچەکانی حەلەب داگیر بکات، دیارە هۆلاکۆ دەیەوێت هەموو شام بخاتە ژێر رکێفی خۆی، گومانی تێدا نیە دوای شام سەرەی میسرە.

قطز خۆی ئامادەکرد کە چۆن روبەڕوی تەتار بێتەوە، بەڵام ئەوەی کە لەسەر دەسەڵاتە منداڵێکە و خەڵکی زۆر دڵخۆش نین بەو منداڵە لە هێزو توانای ئەو دەوڵەتە کەم دەکاتەوە کە منداڵێک پادشایان بێت، دوژمنیش تەتار بێت بەو هێزە گەورەی کە هەیەتی، ئەم خۆی بۆ خۆی کاریگەری لەسەر دڵ دەرونی خەڵکی دروست دەکات بەگشتی توانای روبەڕوبوو نەوەیان کەم دەبێتەوە، لەوانەی خەڵکی تر لەهەوڵی ئەوە دابێت کە شۆڕش بکات، فەرمانرەوای منداڵێکی وایان نەوێت.
سەرباری ئەو هەموو کارەساتەی کە پێش هاتوە تەتاریش وا لە دەرگەکانی وڵاتی میسر راوەستاوە، خەڵکی ناڕازین بە نورەدین عەلی چونکە منداڵە، قطز ناچار بڕیارێکی زۆر ئازایانەی دا کە ئەوی لەسەر کورسی دەسەڵات هێنایە خوارەوە خۆی چووە جێگەی نورەدین عەلی، خەڵکی بەگشتی دەیانزانی کە قطز خۆی فەرمانرەوای میسرە ئیتر ئەم تەمسیلیە چیە دەیکات لەبەردەم خەڵکی بۆیە کارەکەی زۆر جێگەی لۆمەکردن نەبوو، بەڵام بەم کارەی قطز جوگرافیای هەموو جیهان دەگۆڕێت بەڵکو مێژووی هەموو جیهان دەگۆڕێت.
لە خاکی میسر چاکسازی گۆران روودەدات بەڵام گۆڕان و چاکسازی راستەقینە کە جێگەی لاسای کردنەوەی موسوڵمانانە.
مەنهەجێکی نوێ لەو سەردەمەدا پیادە دەکرێت کە دەکرێت هەموو خەڵکی موسوڵمانی ئەم سەردەمە چاوی لێبکات.
هەندێک ئاڵا هەڵدەکرێت کە ئاوابوونی ئاستەمەو کەوتنی ئاستەنگە، ئەتوانن نەوەکان چاوی لێ بکەن!
سوپایەک ئامادە دەکات کە زۆر لەدێر زەمانەوە ئامادە نەکراوە، ئێوەی ئیسلامی دەتوانن لاسای سوپاکەی قطز بکەنەوە.
ڕۆژێکە کە لەڕۆژانی پێشو ناچێت گۆڕانی بەسەردا هاتووە، ئێوەی ئیسلامی دەتوان رۆژانی خۆتان بگۆڕن وەک پێشەنگەکانتان کە چۆن گۆڕیان.
سەیفەدین قوطز بە ئەسڵ خەڵکی تورکستان بوو، دوای ئەوەی کە ئەیبەکی مامۆستای بەدەستی شەجەرە تول دوڕە ژەهر خوارد دەکرێت و دەمرێت شوێنی دەگرێتەوە، ئەم پیاوە بەڕێزە لە بنەماڵەیەکی گەورەی خەواریزم بوو، باوکی پیاوێکی گەورەو ناوداری خەواریزمەکان بوو، بەڵام لەکاتی هێرشی تەتار و مەغۆل دا کوژرابوو، دوای ئەوە کە باوکی دەکوژرێت نەجمەدین ئەیوب دەیهێنێتە میسر و گەورەی دەکات، بۆیە زۆر بە پەرۆش بوو بۆ تۆڵەکردنەوە لە تەتار، لە تەمەنی ٢٢ ساڵیدا دەبێتە دەسەڵاتداری مەمالیک لە میسر، تەنها ١١ مانگ حوکم دەکات بەڵام لەو ماوە کەمەدا توانی نەخشەی هەموو جیهان بگۆڕێت.
لەم کاتەدا سەیفەدین قوطز هەواڵی پێ دەگات کە تەتار ناوچە دوای ناوچە داگیری دەکات و وێرانی دەکات، بۆیە دەست دەکات بە ئامادەکاری بۆ رووبەڕوو بوونەوەیان، بەڵام پارە لەناو خەزێنەی دەوڵەتدا نییە بۆ ئەو ئامادەکاریە، بۆ ئەم مەبەستە دەیەوێت دەست بکات بە کۆکردنەوەی باج لە خەڵکی خەرجی شەڕ لەسەر حسابی ئەوان دابین بکات، بەڵام هەر زوو عزی کوڕی عەبدوسەلام کەوتە ئامۆژگاری کردنی و پێی راگەیاند کە پێویستە پێش هەموو کەس خۆت سەروەت و سامانەکەت دابنێیت ئینجا دوای ئەوە داوا لە خەڵکی بکەیت بۆ دانان و هاوکاری

سوپا، چونکە جیهاد کردن پێویستی بە خۆ یەکلاکردنەوەیە و دەبێت بە شێوەیەکی شەرعی هەنگاوی بۆ بنرێت بۆ ئەوەی خوای گەورەش سەرکەوتن بنێرێت، هەروەها ئامۆژگاری کرد بەوەی کە پێویستە پێش ئەوە دەورو بەرەکەی ئاشت بکاتەوە و ناکۆکی نەهێڵێت.
ئەم دوو خاڵەی کە عزی کوڕی عەبدوسەلام ئاماژەی پێدا جەوهەری گۆڕانکارین، یەکەمیان دانانی پارەو سەروەت و سامان، ئەو کەسەی کە دەیەوێت گۆڕانکاری بکات پێویستە پێشەنگ بێت لە بەخشینی ماڵ و قوربانی داندا، تۆ کە دروشمی جیهاد و گۆڕانکاری بەرز دەکەیتەوە و دەتەوێت کۆتایی بە خراپەکاری زوڵم و ستەم و خوێنرێژی بهێنیت دەبێت خۆت جیا نەکەیتەوە لە گەلەکەت، خۆت خاوەنی زۆر بیت و ئەوانیش رۆژ بە رۆژ هەژارتر بن، دەبێت وەکو ئەوان بژیت، دوای ئەو ئامۆژگارییانەی عزی کوڕی عەبدوسەلام مەحمودی کوڕی مەمدوح کە ناسراوە بە سەیفەدین قوطز هەرچی سەروەت و سامانی خۆی بوو خستییە بیتول مالەوە، دوای ئەویش هەموو ئەوانەی کە لە دەوروبەریان بوون سەروەت و سامانی خۆیان دەخەنە بیتول مالەوە، پاشان خەڵکیش کە دەبینێ سەرکردەکانیان ئاوا سەروەت و سامانیان دەبەخشن لە پیناوی سەرخستی پەیامی خوای گەورەدا ئەوانیش چاویان لێ دەکەن و سەروەت و سامانەکانیان دەخەنە بیتول مالەوە، ئامۆژگاری دووەمی عزی کوڕی عەبدوسەلام بۆ سەیفەدین قوطز بریتی بوو لە ئاشتکردنەوەی دەوروو بەری، سەیفەدین قوطز بەگوێی ئەم زانا بەڕێزەی کردو بی بێبرسی ئاشت کردەوەو لە خۆی نزیکی کردەوەو کردییە جێگری خۆی کە یەکێک بوو لە قیاداتی موسوڵمانان لە میسر.
دوای ئەم چاکسازییانە سەیفەدین قوطزی سەرکردە دێتەوە سەر ئاواتەکەی کە دەیەوێت تۆڵەی موسوڵمانان و باوکیشی لە سوپای تەتاری دڕندە بکاتەوە، بۆ ئەم مەبەستە سوپایەکی سی و پێنج هەزار سەربازی کۆکردەوە بە سەرکردایەتی کەت بوغەنیون، موسوڵمانان بەرەو شوێنێک بە ناوی عیَن جالوت کەوتنە رێ بۆ رووبەڕووبوونەوەی سوپای تەتار، موسوڵمانان و تەتار لە عین جالوت رووبەڕووی یەک دەبنەوە سی و پێنج هەزار سەربازی موسوڵمانان بەرانبەر بە سەد هەزار سەربازی تەتار لەکوێ؟ لە عین جالوت[121]، مەمالیکەکان باش شارەزای بوون و سوپای تەتاریشیان بە پلان راکێشا ئەو شوێنە، سوپای مەمالیک فیرقەیەکی سەربازی مۆسیقا ژەنیان لەگەڵدا بوو، ئەم فیرقەیان دابەشی چوار جێگە کردبوو لە هەرجێگەیەک دا کە ئیعازیان پێ دەدرا تەپڵ و بۆق و مۆسیقای سەربازییان لێ دەدا بەجارێک دۆڵەکە دەنگی دەدایەوە.
شەڕ دەستی پێکرد یەکەم شمشێریش سەیفەدین قوطز بەهاواری وا ئیسلامە - وا دێینە وەشاندی، بە یەکجار هەموویان بە دەنگێکی بەرز هاواریان دەکرد الله أکبر - لا اله الا الله، دەنگی بەرزی موسوڵمانان و حیلەی ئەسپەکانیان ئەوەندەی تر گوڕو تینی جیهادکردنی بەرزکردبوونەوە، موسوڵمانان سەرکەوتنێکیان بەدەست هێنا کە لە دوای وەفاتی صەلاحەدینی ئەیوبی یەوە موسوڵمانان سەرکەوتنی لەو شێوەیان بەدەست نەهێنابوو، سەیفەدین قوطز و سەربازەکانی جارێکی تر عیزەتێدان گەڕاندەوە بۆ موسوڵمانان، کاتێک کە شەڕ گەرم دەبێت سەیفەدین قوطز

---

[121] عین جالوت ناوچەیەکە دەکەوێتە سنوری شاری غەزە لە وڵاتی فەلەستین دۆڵێکی بچوک بوو.

وەکو شێر هەڵمەت دوای هەڵمەت دەبات بە ئاواتی شەهید بوون یان سەرکەوتنی موسوڵمانان، ئەسپەکەی بریندار دەبێت خێرا ئەسپێکی تری بۆ دەهێنن و درعەکەیشی فڕێ دەدات بە دوای شەهیدی دا وێڵ بوو، وەکو چۆن دووجانەی هاوەڵی بەڕێزی پێغەمبەری خوا ﷺ پەڕۆیەکی سووری بەستبوو بە سەریەوە کە نیشانەی ئەوەبوو ئارەزووی شەهید بوونە لە پێناوی خوای گەورەدا، لە شەڕدا هەندێک هەڵوێست هەن وەکو خۆ گەنجکردنەوە بە ریش رەشکردنەوەو پۆز لێدان و خۆدەرخستن کاری مەحمود و رێگە پێدراون.

هەر لەم شەڕەدا کەسێک بە ناوی ئاقمیش کە پێشتر لەناو سوپای تەتاردا بووە، بەڵام و پەشیمان بووەتەوەو موسوڵمان بووە سەرکردەی سەربازی تەتار بەناوی کەرت بوغەنیون دەکوژێت، هەندێک لە مێژوونووسان باس لەوە دەکەن کە ئەو سوپایەی تەتار لەدوای ئەو شکستەیان بەتەواوەتی لەناو چوون، مەمالیک لە پێشڕەوی بەردەوام دابوون تاوەکو قاهیرەشیان لەبن دەستیان دەردەهێنا، دوای قاهیرەش بەرەو ناوچەکانی حەماو موصڵ دەکەونە رێ ئەو شوێنانەش دەخەنەوە ژێر دەستی موسوڵمانان، دوای ئەم سەرکەوتنانە مەمالیک ناویان بڵاو بوویەوە.

سەردەمی مەمالیک سەردەمێکی زۆر گرنگە، پێویستە موسوڵمانانیش بەتایبەتی موسوڵمانانی وڵاتی ئێمە دیراسەی ئەو سەردەمە بکەنەوە، سەردەمی مەمالیک لە مێژوودا سەردەمێکی ونە، تەبعەن مەمالیک زمانی عەرەبیشیان نەزانیوە، بۆیە ئبن تەیمیە رەخنەی ئەوەیان لێ دەگرێت کە زمانی عەرەبییان نەزانیوە، بۆیە هەوڵی ئەوە دەدات لەگەڵیان دا کە فێری زمانی عەرەبیان بکات، چونکە بابای موسوڵمان تاکو فێری زمانی عەرەبی نەبێت ناتوانێت لە بناغەی دینەکەی بگات، هەر بۆیە خەڵکێک لە وڵاتی ئێمەدا عیبادەت و عادەتێدان تێکەڵ کردووە، ئەوەندەی زمانی ئینگلیزی و فەڕەنسی و ...هتد گرنگیان پێ دەدرێت ئەوەندە گرنگی بە زمانی عەرەبی نادرێت بەداخەوە، خۆ فێربوونی زمان هەر زمانێک بێت شتێکی زۆر باشە بەڵام گرنگترە لە پێش دا زمانی دینەکەت شارەزا بیت، چونکە تۆ لە قیامەتدا لەسەر ئەم دینە لێپرسینەوەت لەگەڵدا دەکرێت، یانی مەعقولە گەنجی وڵاتی ئێمە زانکۆش تەواو دەکات نەک هەر عەرەبی نازانێت بەڵکو نازانێت بیشی خوێنێتەوە، یانی ئەگەر بە گەنجێکی دەرچووی زانکۆ بڵێیت عەریزەیەکم بۆ بنووسە بە عەرەبی نایزانێت، بەڕاستی ئەمە کارەساتە.

باسمان کرد کە سەیفەدین قوطز تەنها ١١مانگ حوکم دەکات و وەفات دەکات دەکات، دوای ئەویش جەمالەدین ئاقنیش شوێنی دەگەڕێتەوە، حوکمڕانی بەردەوام دەبێت تاوەکو سەردەمی پیاوێکی بەڕێز بەناوی محمد قەلەون کە هاوسەردەمی ئبن تەیمیە دەبێت، ئبن تەیمیە بە ئەسڵ کوردە و خەڵکی حارانە، یەکێک بوو لە زانا خواناس و بەجورئەتەکانی سەردەمی خۆی، لەم کاتەشدا تازە دەوڵەتی عوسمانلی دامەزرابوو، تەبعەن بنەماڵەی عوسمانلی بە ئەسڵ خەڵکی کەرکوکن بەڵام لە ترسی دەسەڵاتی عەباسیەکان دەچنە ناوچەکانی ئەنادۆڵ و لەوێ نیشتەجێ دەبن و دوای ئەوە ئیعلانی دەوڵەتی عوسمانلی دەکەن.

ناوی دەوڵەتەکەش لە ناوی دامەزرێنەرەکەیانەوە ناونرا بەناوی عوسمانلی تورکمانی یان عوسمانلی کوڕی ارتغرل، ئەم دەوڵەتە وردە وردە گەورە بوو، وە لەبەرئەوەی مەمالیکەکان زۆربەیان تورکمان بوون پاڵپشتێدان کردن، لەم قۆناغەدا تا رادەیەکی زۆر حاڵی موسوڵمانان باش

بوو، بەڵام دوای ئەوە كەسێک پەیدا دەبێت بەناوی تەیموری لەنگ سەرلەنوێ گەندەڵی و خراپەكاری دەخاتەوە ناو ئوممەتی ئیسلامی، هەرچەندە ئەم پیاوە بۆ خۆی لە تەتارو مەغۆل بوو بەڵام باوكی موسوڵمان دەبێت و هەمووقورئانی پیرۆزیش بەم كوڕەی لەبەر دەكات، بەڵام بوو بە شیعەی عەلەوی هاوشێوەی بەشار ئەسەدی ئێستا، بەهۆی ئازاییەوە زۆربەی ناوچەكان دەخاتە ژێر كۆنترۆڵی خۆیەوە، ئیبن تەیمییەی زانای خواناسیش زۆر هەوڵ دەدات لەگەڵ ئەو خەڵكانەی كە لە تەتارو مەغۆل بوون بۆ ئەوەی،موسوڵمانیان بكات و بیان گەڕێنێتەوە سەر ڕێگەی راست و فێری خواپەرستیان بكات.

موسوڵمانان بەش بەش بوون، ئیبن تەیمییەش لەسەر چاكەكاری و چاكە خوازی خۆی بەردەوام دەبێت بە جۆرێک دەچێتە هەر شوێنێكەوە نووسراوێكیان بۆ بەجێ دەهێڵێت، ئیبن تەیمییە ئامانج و هەدەفی بەرپاكردنی گۆڕانكاری بوو لەناو موسوڵماناندا، فیعلەن لەگەڵ ئەو زانا بەڕێزانەی هاو سەردەمی خۆی لەوانە ئیبن قەیمی جەوزیە، ئیبن حەجەری عەسقەلانی، جەلالەدینی ئەسیوتی و...هتد گۆڕانكارییەكی باش ئەنجام دەدەن، لەسەردەمی مەمالیكدا لە رووی زانستەوە كۆمەڵێک زاناو عولەمای گەورەو سەر راست هەڵكەوتبوون، لە رووی سەربازیشەوە سەیفەدین قوطز توانی جیهانی ئیسلامی لەدەست تەتار و مەغۆل رزگار بكات و لەسەر نەخشەی سیاسی بیان سڕێتەوەو كۆتایی بە دەسەڵاتیدان بهێنێت، بە كاریگەری زاناو سەركردە موسوڵمانەكانیش ژمارەیەكی زۆر لە شوێنكەوتەی تەتار و مەغۆل موسوڵمان بوو بوون، تێداشیاندا بوو ئاینی ئیسلامی قبوڵ نەكردوو بووە مەسیحی.

بەڵام زۆر بە داخەوە زۆربەی ئەوانەی بوونە موسوڵمان بەهەڵە لە دینی ئیسلام تێگەیشتن، ئیبن تەیمیەی زانای خواناس كە بە حیبر الأمه - شیخ الاسلام- ناسراوە توانی لەپاڵ گۆڕانكاری سەربازی سەیفەدین قوطز دا ئەویش لە رووی بیروباوەڕەوە گۆڕانكاری گەورە بەرپا بكات، ئەم زانا بەڕێزە نوێگەری دین بوو-ڕەحمەتی خوای لێ بێت-، یەكێک لەوانەی كە موسوڵمان بوو بەڵام بە سەقەتی لە دینەكە تێگەیشتبوو بریتی بوو لە تەیموری لەنگ، هەرچەندە هەموو قورئانی لەبەر بوو بەڵام لە بیرو باوەڕی راست لای داو شوێنی بەرنامەی شیعەی عەلەوی كەوت، هەر لەو سەدەمەدا زانای گەورە ئیبن تەیمییە تەكفیربوونی راگەیاند، وە نیسبەت شیعەی عەلەویش هەموو زانایانی ئوممەت یەک دەنگن لەسەر لە دین دەرچوونیان، هەرچەندە تەیموری لەنگ هەموو قورئانی لەبەر بوو، بەڵام هەرگیز ئامادە نەبوو بە قورئان حوكم بكات بەڵكو هەر بە یاسقەكەی تیمۆجین جەنگیز خان حوكمی دەكرد.

دوای ئەوە وردە وردە خۆشنودی و كامەرانی دەكەوێتەوە ناو موسوڵمان بەتایبەتی دوای ئەوەی محمد فاتیح لە دەوڵەتی عوسمانلی دەسەڵات وەردەگرێت و قوسطەنطەنیە رزگار دەكات، دوای محمد فاتیحیش كەسێكی تر دێت بەناوی سولەیمانی قانونی، سولەیمانی قانونی لەگەڵ پیاوێكی بەڕێزی تردا بەناوی محمد بەربەرۆس زۆربەی زۆری ناوچەكان فەتح دەكەن و دینداری و خەبات تێكۆشان دەخەنەوە ناو موسوڵمانان، تاوەكو زنجیرە شاخەكانی نەمسا موسوڵمانان دەڕۆن. جارێكی تر دینداری لەناو موسوڵماناندا زیندوو بوویەوەو سەرلەنوێ عیزەتیدان بۆ گەڕایەوە.

لەم باس وخواستەدا ئامانجی ئێمە شیكاراتی مێژوو نییە، بەڵكو ئەوەی بەلای ئێمەوە گرنگە دەست نیشانكردنی ئەو هۆكارانەیە كە بوونەتە هۆی بەرپا كردنی گۆڕانكاری وە گرنگیشە ئەگەر بە كورتیش بێت باسی ناو ڕووداوەكان بكرێت بەتایبەتی لە جیهانی ئیسلامی دا هەر لەم سەری مۆریتانیاوە تاوەكو سیبریاو ئەو دەوڵەتانەی كە بەدەستی موسوڵمانان بنیات نراون و ئاوەدانكراونەتەوە و شارستانیەتێدان تێدا چەسپاوە، تەبعەن هەریەكێك لەمانە ژیاریان هەبووە، ژیارەكانیشیان بریتی بووە لە مەسائیلی هەندەسی و میعماری و كۆمەڵایەتی و سیستەمی ئابووریی و سەربازی و ...هتد، هەموو ئەمانە بوونیان هەبووە لەناو ئەم دەوڵەت و شارستانیەتانەدا، وە كەنزێكی زۆر گەورەیە ئەگەر بابای موسوڵمان بتوانێت هەڵیان بداتەوەو سوودیان لێ وەربگرێت، نەک بە كتێبێک و دووان و سیان بەڵكو بە موجەلەدات كتێبی دەوێت، مێژوویەكی زیاد لە ١٤٠٠ ساڵییە، پێویستە هەموومان بەیەكەوە دەست بخەینە ناو دەستی یەک بۆ ئەوەی بتوانین ئەم كەنزە كە لە ژێر زەوی دایە و ون بووە لێمان دەری بهێنینەوە بۆ ئەوەی بیكەینە چراو ئایندەمانی پێ ڕووناک بكەینەوە و وەكو ئەزمونێكیش چاوی لێبكەین و بیخەنە سەر ئەزمونی خۆمان.

گۆڕانكاری بە موعجیزە ناكرێت، بەڵكو بە كۆمەڵێک خاڵ دەكرێت كە دەستمان خستوونەتە سەر لەناو ئەم مێژووەدا ئەوانش بریتین لە: سەركردە، ئیعداد، بیروباوەڕێكی پاک، برایەتی. سەركردە دەبێت سەر ڕاست و خۆیەكلاكەرەوە بێت بۆ قیامەتی خۆی و ئەو خەڵكەش، ئیعدادیش بە كەسانێک دەكرێت كە ڕەوشتێدان جوان بێت چونكە ئەوان ئامانجیانە لە دەوری یەک كۆدەببنەوەو گۆڕانكاری بەرپا بكەن، بوونی سەركردەیەكی ڕاستگۆو دەستپێكی ئیعداد بە بیروباوەڕێكی پاک و سەلیم سەركەوتوو دەبێت، پاشان دروستكردنی برایەتی لە نێوان موسوڵماناندا، وە دەبێت هەوڵ و ئیشكردن و ماندوو بوونیان لە پێناوی خوای گەورەدا بێت و مەبەستیان بێت ئیصلاح و گۆڕانكاری بكەن و خەڵكی بەرەو چاكسازی و چاكەخوازی بەرن و خۆیان بە خەیرە ئومە بزانن، ئەمر بكەن بە چاكەو نەهی بكەن لە خراپە، دوای ئەوە بڕۆن تا ئەو خەڵكەی لەگەڵیان دایە تاقیبكرێنەوە و هەڵنەخەڵەتێن بە سەروەت و سامان و پارە و پلەو مەنسەب تاكو دید ڕوونیەكیان بۆ دروست دەبێت، پاشان ڕووبەڕووی ئەو كەسانە ببنەوە كە دەیانەوێت گۆڕانكاریەكە فەشەل پێ بهێنن خاوەنی مەساڵیح و پڕۆژەی گەورەن و ئامانجیانە گەندەڵی و خراپەكاری برەو پێ بدەن.

پێویستە ئەمانیش بە چاكە خوازی ڕووبەڕووی ئەو تەوژمە ببنەوە تاوەكو دەگەنە قۆناغی سەركەوتن، یاخود لەو پێناوەدا ئازار دەدرێن، زیندانی دەكرێن، دەكوژرێن ...هتد، دەبێت هەر بەردەوام و كۆڵنەدەر بن تاكو دەگەنە قۆناغی سەركەوتن پاشان قۆناغی تەمكین، لە قۆناغی تەمكین دا چەندە توانات هەبوبێت لە قۆناغی ئیعداد دا ئەوەندە سەركەوتن و تەمكین پتەوتر دەكات كەواتە ئەمە بە موعجیزە ناكرێت، چونكە ئەگەر وا بیر بكاتەوە بڵێت خوایە گیان تەیرول ئەبابیلمان بۆ بنێری بۆ ئەوەی هەرچی ئەبرەهەكانی ئەم سەردەمەیە لەناو بچێت، ئەمە ئاستەمەو دروست نابێت جارێكی تر، تاكو ئێوارە دەست بەرز بكەرەوەو بڵێ خوایە گیان لە بەحری ئەحمەر و ئەسوەد مان بۆ لەت بكە و تەیرول ئەبابیلمان بۆ بنێرە، بۆت نایەت چونكە

سەردەمی تەیرول ئەبابیل بەسەر چوو، دەزانن بۆچی بەسەرچوو؟ ٥٠ ڕۆژ پێش لە دایک بوونی پێغەمبەری نازدار ﷺ ڕووداوێک ڕوودەدات کە هەرگیزاو هەرگیز ڕوو ناداتەوە لەسەر زەوی دا بۆچی؟ ئەم ڕووداوە زۆر گرنگە کە بیری لێ بکەینەوە، چونکە خەڵکێک پێی وایە دەبێت خوای گەورە لە کون فەیەکونێکدا هەموو شتێکی بۆ بکات ئەمە هەرگیز ڕوونادات.

(إِنَّ اللَّهَ لَا يُغَيِّرُ مَا بِقَوْمٍ حَتَّى يُغَيِّرُوا مَا بِأَنْفُسِهِمْ). خوای گەورە لەناو هیچ گەل و هۆزێکدا چاکسازی ناکات تاکو خۆیان ئامادە نەبن بۆ ئەو چاکسازییە.

خەڵکێک کە ڕازی نییە بە دەسەڵاتی خوای گەورە و حەزی بەو نیعمەتە نەکرد خوای گەورەش پێی نابەخشێت، دەبێت خەڵک هەست بکات کە دەسەڵاتی خوای گەورە نیعمەتێکەو لە ئاسمانەوە دەیدات بە خەڵکی، بەڵام ئەگەر نەتویست تۆ ئیتر ئازادی لە جیهاندا ئەو نیعمەتەت نادرێتێ، ئەگەر ڕازیش بوویت و شوکرانە بژێری خوای گەورەت کرد خوای گەورە بە لوتفی خۆی پێت دەبەخشێت: وَإِذْ تَأَذَّنَ رَبُّكُمْ لَئِن شَكَرْتُمْ لأَزِيدَنَّكُمْ وَلَئِن كَفَرْتُمْ إِنَّ عَذَابِي لَشَدِيدٌ ﴿٧﴾ إبراهيم.

لەیادتان بێت کە: پەروەردگارتان بڕیاری داوە، سوێند بەخوا ئەگەر سوپاسگوزارو شوکرانە بژێر بن، ڕزق و ڕۆزی و نازو نیعمەتتان بەسەردا دەڕێژێنم و زیادی دەکەم، بەڵام: ئەگەر ناشوکرو سوپاس ناپەزێر بن، بەڕاستی ئەو کاتە ئیتر تۆڵە و سزای من زۆر بە ئازار دەبێت.

خوای گەورە دەوڵەمەندە پێویستی بەوە نییە کە تۆ نوێژێکی بۆ بکەیت یاخود ڕۆژووی بۆ بگریت، نەخێر هەمووی بۆ خۆتە.

ئەمە دەرس و وانەیە بۆ ئێمەی مرۆڤ، بەڵام نەک بەو شێوەیەی کە ئێمە بڵێین خوای گەورە خۆیماڵی خۆی دەپارێزێت و ئێمەش بۆ خۆمان دادەنیشین، ئەمە کۆتایی پێهات ئەگەر تۆ وا بیربکەیتەوە إِلاَّ تَنفِرُواْ يُعَذِّبْكُمْ عَذَابًا أَلِيمًا وَيَسْتَبْدِلْ قَوْمًا غَيْرَكُمْ وَلاَ تَضُرُّوهُ شَيْئًا وَاللّهُ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ ﴿٣٩﴾ التوبة

واتە: ئەگەر (بۆ جیهاد) ڕانەپەڕن و دەستبەکار نەبن، ئەوە سزایەکی زۆر بەئێشتان دەدات و کەسانێکی تر دەهێنێتە کایەوە لە ئێوە نەبن، وەنەبێت ئێوە بتوانن هیچ زەرەر و زیانێک بە خوا بگەیەنن، (بەنەچوونتان بەدەم بانگەوازی خواوە، بەڵکو نافەرمانی و دنیاپەرستی هەر زیان لە خۆتان دەدات)، خوایش هەمیشە بەسەر هەموو شتێکدا دەسەڵاتدارە.

خوای گەورە دەتان گۆڕێت بە قەومێکی تر، دەزانن بۆچی؟ لەبەرئەوەی ئەم گەلی موسوڵمانە پێویستیان بە ئیعدادە، پێویستیان بەوەیە کە خۆیان خۆیان چاک بکەن و بە هێزوو بازووی خۆیان ڕووبەڕووی دوژمن ببنەوە، لە ڕۆژی بەدردا ٣١٦ هاوەڵی بەڕێز بوون بەڵام خوای گەورە سەری خستن بەسەر ١٥٠٠ سەربازی قوڕەیش دا، ئەگەر ئێوە بە یاسخی و ڕاستگۆیی بمێننەوە بەرانبەر بە دوژمنانتان خوای گەورە پارچە پارچەی و تەفرەقەو شکست توشی بێ باوەڕان دەکات، هاوەڵان ڕاستگۆ و سەر ڕاست بوون بۆیە سوپای کوفر پێش ئەوەی بگەنە ناو مەیدانی بەدر ٥٠٠ کەسیان لێ جیابوویەوە و ١٠٠٠ کەسیان لێ مایەوە.

کاتێک کە موسوڵمانان ڕووبەڕووی دوژمن بوونەوە خۆ خوای گەورە تەیرول ئەبابیلی بۆ نەناردن، موسوڵمانان سوپایان ڕێکخست، شەڕیان کرد، لەبەر ئەوەی بە ڕاستگۆیی هاتبوون خوای گەورە بە موعجیزە فریشتەی بۆ ناردن و سەرکەوتنی پێ بەخشین، ئەگەر تۆ بۆ سەرخستنی پەیامی

خوای گەورە راستگۆبیت و ئامادەی دانی هەموو قوربانیەک بیت خوای گەورەش یارمەتیت دەدات و سەرت دەخات، خوای گەورە هاوكاریكری كردن بە فریشتە و باران، ئەمە لە ناوچەیەكی بچووكی وەكو دۆڵی بەدردا، لەسەر موسوڵمانان بارانێكی لەسەر خۆو نەرم دەباری، بەڵام لەسەر دوژمنانیان بارانێكی بە لێزمەو خێراده باری بە جۆرێک كە هەموو جێگەكانیان بوو بوو بە قوڕو چڵپاو و ئەسپ و حوشترەكانیان دەرنەدەچوو، ئەمە فەزڵی خوای گەورە بوو كە ئا بەو شێوەیە هاوكاریان دەبێت، ئەگەر بجوڵێیت یارمەتیشت دەدرێت، بەڵام ئەگەر ترسنۆک بیت و راكەیتە سەر شاخەكان و لە گۆڕانكاری و رووبەڕوو بوونەوەی دوژمن خۆت بدزیتەوە خوای گەورە نەک هەر هیچت بۆ ناكات بەڵكو زەلیلشت دەكات.
خەڵک لەماڵی خۆیدا جاری وا هەیە كە گرفتێكی رووبەڕوو دەبێتەوە ئیتر خەوی لێ دەزڕێت و خەوی لێ ناكەوێت، بەڵام موسوڵمانان لەو شەوەدا كە بەیانییەكەی بەرانبەر دوژمن دەبنەوە بە ئیسراحەتی خۆیان خەوتن لە دۆڵی بەدردا، لەبەرانبەریشدا دوژمن لە ترسی موسوڵمانان خەویان لێ نەدەكەوت، خۆ لە ژمارەش دا سوپای ئەهلی كوفر سێ بەرابەری موسوڵمانان دەبوون، بەڵام بە رێژەیەكی زۆر موسوڵمانانیان دەهاتە بەرچاو، بە پێچەوانەوە موسوڵمانان زۆر بە كەم سوپای كوفریان دەهاتە پێش چاو، مرۆڤی موسوڵمان دەبێت خۆی ئامادە بكات بۆ رووبە رووبوونەوە و سەركەوتن، دوای سەركەوتنیش خیتاب بەساقە و قوربان بوون نییە بۆ ئەوەی لە خۆبایی نەبن، با سەركەوتنەكەش گەورە بێت خیتاب هەر ئاساییە، سەركەوتن لەلای خوای گەورەوەیە پێویست ناكات مرۆڤ لە خۆبایی بێت.
پێش رووبەڕوو بوونەوەی ئوحودیش پێغەمبەری خوا ﷺ بە هاوەڵە بەڕێزەكانی فەرموو شەو لە خەومدا دەستم لەناو درعێكی زۆر بەهێزدا بوو، سەری شمشێرەكەشم پارچەیەكی بچووكی لێ بوویەوە، وابزانم نەچینە دەرەوە بۆ دوژمن، پێغەمبەری خوا ﷺ دابەزی بۆ رەئی شورا لەبەرئەوەی وەحی نەبوو خەوی پێغەمبەری خوا ﷺ بە وەحی هەژمار ناكرێت، مانەوە یان چوونەدەر بۆ رووبەڕوو بوونەوەی دوژمنی خستە بەردەم ئەو هاوەڵە بەڕێزانەی كە لە بواری سەربازی دا شارەزابوون رەزامەندی خوایان لێ بێت.
هەندێک لە هاوەڵان لەوانەش حەمزەی كوڕی عبدالمطلب رەزامەندی خوا لە هەموویان بێت زۆر پێداگر بوو لەسەر ئەوەی كە بچنە دەرەوە، دواجار لەسەر راوێژ بڕیاردرا كە موسوڵمانان لە شاری مەدینە بچنە دەرەوەو لە دەرەوەی شارەكە بەرانبەر دوژمن بوەستنەوە، سبحان الله هەر لەو شەڕەدا هاوەڵی بەڕێز حەمزەی كوڕی عبدالمطلب رەزامەندی خوای لەسەر بێت شەهید دەبێت، پێغەمبەری نازدار ﷺ جلی جەنگی كردە بەری و فەرمووی هەر كاتێک پێغەمبەران جلی جەنگیان لەبەر كردبێت ئیتر لایان نەبردوون تاوەكو شەڕەكەیان نەكردبێت، وە پێی فەرموون ئەگەر ئێوە لە بەرنامە دەرنەچن سەركەوتن بەدەست دەهێنن، لە بەرنامە دەرنەچوون چییە كە سەركەوتنی پێوە گرێ دراوە؟ واتە جیهان نەچێتە ناو دڵ و دەروونەوە.
گۆڕانكاری ناكرێت ئەگەر دڵ بە خۆشەویستی جیهان پڕ بوو بێت، گۆڕانكاری ناكرێت ئەگەر درۆ و دەسەلەو خۆشەویستی جیهانی تێكەڵ بكرێت، پێغەمبەری خواو ﷺ هاوەڵە بەڕێزەكان رۆشتنە ئوحود، لە مەیدانی ئوحود دا ٥٠ هاوەڵی بەڕێزی جیاكردنەوە و ئەركی چاودێری و

تیربازی خستە ئەستۆیان لەسەر كێوی رما، پێی فەرموون نابێت بە هیچ شێوەیەک لێرە بجوڵێن تەنانەت ئەگەر بینیشتان تەیر ئێمەی هەڵگرتووە و دەمان بات بەرە و شوێنێكی تر، دوای ئەوە بۆ دووپاتكردنەوە رووی كردە یەک بە یەكیان و هەمان فەرمایشتی بۆ دووبارە كردنەوە، پاشان رووی كردە عبدالله ی كوڕی رەواحە سەركردەیان و رەزامەندی خوای لەسەر بێت پێی فەرموو بە هیچ شێوەیەک ئێرە بەجێ ناهێڵن لە ئەگەری سەركەوتن و شكانی ئێمەش دا.

شەڕ دەستی پێكرد و موسوڵمانان لە سەرەتادا سەركەوتنێكی جوزئیان بەدەست هێنا، هاوەڵانی سەر شاخی رماش كە پێغەمبەری خوا ﷺ چەندە سوور بوو لەسەر ئەوەی كە شوێنی خۆیان جێ نەهێڵن، بەڵام زۆر بەداخەوە زۆرێكیان لەسەر شاخەكە كە بینییان هاوەڵەكانیان سەركەوتوون دابەزین و فەرمایشتەكەی پێغەمبەری خوایان ﷺ بیر چوویەوە، هەرچەندە عبدالله ی كوڕی رەواحە بیری خستنەوە كە پێغەمبەری خوا ﷺ چ ئەمرێكی پێكردوون، بەڵام گوێیان نەداو بەدەم هاواری غەنیمەت غەنیمەتەوە هاتنە خوارەوە و بوونە هۆكاری شكستی موسوڵمانان لەو شەڕەدا، چونكە خالیدی كوڕی وەلید كە ئەوكات یەكێک بوو سەركردەكانی قورەیش بینی كە شاخی رما تیروەشێنی زۆر كەم لێماوە ئەمە دەقۆزێتەوەو بە خۆی و سوپاكەیەوە لە پشتەوە دەگەڕێنەوە بۆ موسوڵمانان و دەست دەكەن بە شەهید كردنیان.

خۆشەویستی كۆكردنەوەی غەنیمەت بووە هۆی لەبیركردنی فەرمایشتەكەی پێغەمبەری خوا ﷺ، دنیا چووە دڵیانەوەو لە بەرنامەكە لایان دا، بۆ لایان دا؟ خوای گەورە دەفەرموێت: صَرَفَكُمْ عَنْهُمْ لِيَبْتَلِيَكُمْ وَلَقَدْ عَفَا عَنكُمْ وَاللَّهُ ذُو فَضْلٍ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ ﴿١٥٢﴾ آل عمران. واتە: بێگومان خوا بەڵێنی خۆی بۆ ئێوە بەڕاستی بردە سەر (لەسەرتای جەنگی ئوحود)دا، هەر بە مۆڵەت و یارمەتی ئە (دوژمنانتان) بەگیر هێناو تێكتان شكاندن، هەتا ئەو كاتەی كە ساردی رووی تێكردن و بوو بە كێشەتان لەسەر هەندێک شت، و هەڵگەڕ یاخی بوون (لە فەرمانی پێغەمبەرو صلى الله عليه وسلم سەنگەرتان چۆڵ كرد)دوای ئەوەی كە هەندێ شتی نیشان دان كە حەزتان لێ دەكرد، هەتانە دنیای دەوێت و هەتانە قیامەتی مەبەستە، لەوەودوا دەستی ئێوەی كۆتا كرد (لە دوژمنان) تا تاقیتان بكاتەوە، بێگومان لەوەودوا خوا چاوپۆشی لێكردن و لێتان خۆش بوو، وە خوا فەزڵ و رێزی هەیە بۆ ئیمانداران

موسوڵمانان سەركەوتنی باشیان بەدەست هێنابوو بەڵام خالیدی كوڕی وەلید لە سوپای دوژمن هەڵەی هاوەڵانی سەر شاخی رمای قۆستەوەو لە پشتەوە گەڕایەوە و شەكەتی كردن، تەنانەت بڵاوبووەوە كە پێغەمبەری خوا ﷺ شەهید بووە، ئەوەندە نارەحەت بوو بوو بە رادەی لە هۆش چوون و كەوتبووە ناو چاڵێكەوە و جلەكانی كە زرێ بوون چەقی بوونە دەم و چاوی موبارەكی، دوای ئەوە هاوەڵی بەڕێز ئەبوو دوجانە ﷺ بە ددان لە دەم و چاوی پارچە زرێكانی دەردەهێنایەوە، هاوەڵان كەوتبوونە حاڵەتێكەوە كە ئافرەتێک پشتگیری لە پێغەمبەری خوا ﷺ دەكرد، لەم حاڵە شپرزەی موسوڵمانان دا ئیمامی عومەر رەزامەندی خوای لەسەر بێت زوو مەفرەزەیەكی دروست كردەوە و دەوری پێغەمبەری خوای داو ﷺ بردیانە سەر شاخی ئوحود، بۆ ئەمانە روویاندا؟ لەبەرئەوەی لە بەرنامەكە لایان دا.

قسەی ئێستامان ئەوەیە کە کاتێک کە ئەم حاڵەتە رووی دا خوای گەورە خۆ دەیتوانی بە کون فەیەکونێک تەیرول ئەبابیل بنێرێت بۆ هاوکاریيان و رزگار یان بکات، پێغەمبەری نازدار ﷺ دەم و چاوی موبارەکی بریندار بووە تا ئەو رۆژەش کە وەفاتی کرد شوێنی ئەو تەلانەی کە چەقیبوونە دەم و چاوی موبارەکی ئاسەواریان هەر مابوو، نە تەیرول ئەبابیل هاتە فریایان نە فریشتە و نە موعجیزەی تر، چونکە لە بەرنامە لایان دا، دەبێت خۆیان خۆیان کۆبکەنەوە، ئەمە زۆر گرنگە ئێمە هەستی پێ بکەین کە گۆڕانکاری بە خۆمان دەکرێت بە کەسی تر ناکرێت بە مەعجیزە ناکرێت، پێغەمبەری خوا ﷺ چووە سەر شاخی رما لەگەڵ ئەو کۆمەڵە موسوڵمانەی کە مابوونەوە، پێغەمبەری خوا ﷺ بەرنامەی بۆ دیاری کردبوون بەڵام کە لایان دا توشی شکست بوون و خەتاکەش لە خۆیان بوو.

خاڵێکی گرنگتر کە پێویستە لێرەدا ئاماژەی پێ بکەین خیتابی شکستی موسوڵمانان جیاوازی هەیە، چۆن لە سەرکەوتنی بەدردا خوای گەورە باسی ئەوەی کرد کە لەسەر ئەنفال نەکەن کێشە دروست بکەن و بگەڕێنەوە بۆ لای خواو پێغەمبەرەکەی ﷺ، وە موتەقی و لە خوا ترس بن باسی سەرکەوتن نەبوو، بەڵام لەمەیانا دەفەرموێت توشی موصیبەت بوون بەڵام هۆکارەکە لە خۆتانەوە بوو خێرا بگەڕێنەوە بۆ شورا، ئەمە زۆر گرنگە یانی کۆمەڵێک پێیان وایە ئەمە پەیوەندی بە شوراوە نەبووە، با پەیوەندی بە شوراوە بووە پێغەمبەری خوا ﷺ سەرەتا راوێژی پێکردن بە قسەی پێغەمبەری نازداریان ﷺ کردو لە شوراکەدا سەرکەوتن، بەڵام شورایان شکاند، جارێکی تر خوای گەورە لە سوورەتی ال عمران پێیان دەفەرموێت بگەڕێنەوە بۆ شورا، بۆ ئەوەی جارێکی تر هەموویان بەیەکەوە راوێژ بکەن، خیتابی ئەمجارە لە کاتێکدایە کە موسوڵمانان شکستیان هێناوە خیتابێکی زۆر گرنگە، خوای گەورە ئینجا باسی ئە وەیان بۆ دەکات: وَلَقَدْ نَصَرَكُمُ اللهُ بِبَدْرٍ وَأَنتُمْ أَذِلَّةٌ فَاتَّقُواْ اللهَ لَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ ﴿١٢٣﴾ آل عمران. واتە: بێگومان خوا لە غەزای بەدردا سەری خستن، هەرچەندە ئێوە لە ژمارەو چەکدا لاواز بوون، دەی کەواتە لەخوا بترسن، بەڵکو بتوانن سوپاسگوزار بن.

وەکو پێغەمبەری خوا ﷺ دەفەرموێت: الحرب سیجار. کاتێک کە چوونە سەر شاخی رما ئەبو جەهل هاواری دەکرد محمدتان ﷺ تێدا ماوە، پاشان وتی ئەی ئەبوبەکر و عومەر، بۆ هەواڵی ئەم سیانەی پرسی؟ پێغەمبەری خوا ﷺ ئاڕاستەی وەحی بووە، ئەبوبەکر و عومەریش رەزامەندی خوایان لێ بێت دوو وەزیری بوون، بۆیە یەکسەر هەواڵی ئەوانی پرسی، بە هاوەڵانی دەوت هوبەل و مەنات و عوزا بەرز بکەنەوە، پێغەمبەری خواش ﷺ دەفەرموێت ألا تحیبوا، هاوەڵانیش دەڵێن ئەی پێغەمبەری خوا ﷺ بەچی وەڵامی بدەینەوە، ئەویش پێیان دەفەرموێت پێی بڵێن: " الله مولانا ولا مولی لکم". واتە: ئێمە خوامان هەیە ئەی ئێوە کێتان هەیە، هەمیشە دەبێت ئەم تەسەورەت هەبێت، تۆ خوات هەیە ئەوان کێیان هەیە، قابیلە چ نەوەویەک چ دەبابەو ساروخێک دەرەقەتی خوای گەورە دێت پەنا بە خوای گەورە، دەبێت بەم رۆحیەتەوە کار بکەین ئینجا سەیری شکستەکەیش بکەن لە کاتێکدا کە شکست هێناوە و کەوتوونەتە ناڕەحەتی و موصیبەتەوە خوای گەورە دەفەرموێت پێیان: وَلاَ تَهِنُوا وَلاَ تَحْزَنُوا وَأَنتُمُ الأَعْلَوْنَ إِن

كُنتُم مُّؤْمِنِينَ ﴿١٣٩﴾ آل عمران. واتە: كۆڵ مەدەن و سارد مەبنەوەو خەفەت مەخۆن، چونكە هەر ئێوە سەربەرز و سەرفرازو سەركەوتوو دەبن ئەگەر ئیمانداری چاك و راست و دروست بن.

خەفەت مەخۆن ناڕەحەت مەبن بێزار مەبن ئێوە پایەتان بەرز، مادام ئیماندارن:

كورت و پوخت پێتان دەڵێین كاتێک كە براكەت دەكەوێتە چاڵێكەوە پێی مەڵێ بۆ كەوتیتە ئەو چاڵەوە؟ ئەوە سەبەب و هۆكارەكەی چی بوو؟ بەخوا خەتای خۆت بوو ئەگەر لێرەوە نەڕۆشتیتایە و لەوێوە بڕۆشتیتایە نەئەكەوتیتە ناویەوە، ئەمە هەڵەیە تازە كار لە كار ترازاوە و كەوتۆتە ناویەوە، لە جیاتی ئەوە پێی بڵێ دەستم بەرێ با رزگارت بكەم و دەرت بهێنمەوە، ئەمە گرنگ و موهیمە بۆ گۆڕانكاری پشتی یەكتری بگیرێ، دەبێت بەم شێوەیە گۆڕانكاری بكرێت، سەیری خیتابی سەركەوتنی موسوڵمانان بكە و سەیری خیتابی كاتی شكست و نوشوستیشیان بكە، بۆیە فێربووینمان لە بابەتی سەركەوتن و گۆڕانكاری ناو گەلان ئەوەیە پێش هەموو شتێک ئاگادار بین جیهان نەچێتە ناو دڵمانەوە، بۆیە ئەوەندە قسەش لەسەر ئەم بابەتە دەكەینەوە چونكە بناغەیە، خۆشەویستی جیهان كە چووە ناو دڵ و دەروونەوە ئیتر گۆڕانكاری ناكرێت.

ئەوەندە دووبارەكردنەوەی ئەم بابەتەش وەكو ئەوە وایە بە منداڵێک بڵێی لە كاتی دەستكاری شت و مەكی ناو ماڵدا وامەكەو واز بهێنە، بەڵام دوای ماوەیەک دیسانەوە دەست دەكات بە دووبارەكەردنەوەی هەمان رەفتارودەبێت دیسانەوە پێی بڵێیتەوەو ئاگاداری بكەیتەوە چونكە منداڵە، ئێمەش وەكو ئەو منداڵە واین زوو زوو پێویستمان بەوەیە شتەكانمان بۆ دووبارە بكرێتەوە، پێویستە هەمیشە باس بكرێتەوە تاكو لەگەڵیدا پەروەردە دەبێت، گۆڕانكاری ئێمە ئاستەمە ئیلا بەوە نەبێت كە دەستپێكی ئیعداد بەوە بێت كە هەرچی شتە بیخەینە پشتی خۆمانەوە و تەنها ئەوەمان لە بەرچاو بێت كە خزمەت بكەینەوە بە گەل و نیشتمانی خۆمان لە پێناوی خوای گەورەدا، چونكە ئەگەر تۆ هەر خزمەت كردنەكەت نەتەوەیی و بە ئەفكاری تر بێت هیچ سوودێک ناگات، دیقەت بدەن ئێمە بۆچی لەم مەئزەقا دەسوڕێینەوە؟ بۆچی كەوتووینەتە ناو بازنەیەكی بەتاڵ و هیچ شتێكمان پێ ناكرێت؟ لەبەرئەوەی خاوەنی پڕۆژەی ئیسلامی نین، لەوانەیە خەڵكێک بڵێت باشە پڕۆژەی ئیسلامی چییە؟ پڕۆژەی ئیسلامی ئەوەیە كە كاری خۆت لەگەڵ كاری پێغەمبەراندا -علیهم الصلاه وسلام-ڕێک بخەیت، واتە شارەزا بیت لە شێوەی كاركردنی سیستەمی پێغەمبەران -علیهم الصلاه وسلام- لە ئیصڵاحیان، لە شێوەی كاری ئۆپۆزسیۆنیان، لە فەرمانڕەوای و دەسەڵاتیدان، لە جیهاد و خەبات و گۆڕانكاریان لەناو كۆمەڵگەدا، لە چۆنییەتی خۆشەویستیان بۆ خەڵكی.

سەیربكەن پێغەمبەری خوا ﷺ زۆربەی زۆری كارەكانی بە خۆشەویستی بووە، یانی كاتێک كابرایەک دێتە لای خەوتووە هیلاكەو شمشێرەكەی كردووە بە لەپی دارێک لە راست سەریەوە، كابرا دەبینێت ئەو نازدارە ﷺ خەوتووەو شمشێرەكەشی هەڵواسیوە، فرسەت دەهێنێ و شمشێرەكەی دادەگرێ و دەیخاتە سەر ملی پێغەمبەری خواو ﷺ پێی دەڵێت ئادەی محمد بزانم كێ دەتوانێ لە دەستم رزگارت بكات، ئەویش زۆر بە لەسەر خۆیی و هێمنی بە بێ ئەوەی بشلەژێ پێی دەفەرموێت"خوای گەورە"، كابرا ئەم وتەیەی زۆر بەلایەوە سەیر دەبێت بەم وتەیە

هەموو گیانی دەكەوێتە لەرزەو شمشێرەكەی لە دەست دەكەوێتە خوارەوە، پێغەمبەری خواش ﷺ شمشێرەكەی هەڵدەگەڕێتەوەو دەیخاتە سەر گەردنی و پێی دەڵێت ئادەی بزانم تۆ ئێستە كێ فریات دەكەوێت و رزگارت دەكات لە مردن، كابراش خێرا دەڵێت رەحم و بەزەیت، دوای ئەوە دەڵێت ئەی محمد بە رەحم و بەزەیی خۆت وازم لێ بێنەو مەمكوژە هەرگیز بیرم ناچێتەوە.
ئەم رووداوە چ دەرسێكی تێدایە بۆمان؟ ئایا وەكو باقی رووداوەكانی ترەو دەبێت بە ئاسانی بەسەرماندا تێپەڕ ببێت بە بێ هیچ هەڵوێستەیەک لەسەری، ئەی پێغەمبەری خوا ﷺ بۆچی كراوەتە أسوه الحسنه بۆمان؟ ئەوەی كە لەم رووداوەوە فێر دەبین ئەوەیە كاتێک كەسێک خراپەكارە بەرانبەرمان هێزو قوەتی خۆمان پیشانی بدەینەوە بەڵام دوایش بزانێت كە ئێمە لێبوردەین، بە واتای ئەوەش نا هەركەس هەڵسا و زلەیەكی لێداین ئێمەش بڵێین ها بەساقە ئەوە ئەولاكەش لێدە، نا ئەگەر زلەیەكی لێ دایت زلەكەی لێدەرەوە بۆ ئەوەی بزانێت ئازاری پرووەت چەندە ناخۆشە، با فێر نەبێت پێت و دایم لە ژێر دەستی دا بیت و زلەو شەقت تێ هەڵدا، بە عیزەت و بە غیرەت بە، خۆ ئاینی ئێمە ئاینی نەصرانیەت نییە كە بەدەم سەیدنا عیساوە -علیه السلام- دروستیان كردووە گوایە ئەو نازدارە فەرموویەتی "هەركەسێک زلەیەكی لێدایت ئەولایشی بۆ ئامادە بكە بۆ ئەوەی لەولاشت بدات" بۆچی لێت بدات؟ ئەگەر لەولاشت بدات پێ رادەكێشێ بەسەرتداو خۆی دەسەپێنێت بەسەرتدا ئەمە سیفەتی مرۆڤە.
ئاینی پیرۆزی ئیسلامیش وەكو هەندێک بانگەشەی بۆ دەكەن كە ئاینێكی میانڕەوە، میانڕەو لە نێوان شتەوە هاتووە، زۆر جار نێوان لە شتدا لە ئیسلام دا زەم كراوە، سید قطب-ڕەحمەتی خوای لێ بێت- دەفەرموێت: پێویستە تۆ لەوەسەتدا بیت، وەسەتییەت ئەوەیە تۆ لەناوەندا بیت هەموو شتەكان بۆ تۆ بەرز دەكرێتەوە و تۆش بە دادپەروەری دەیانپێویت نەوەكو بەوەی كە تۆ میانڕەویت، چۆن دەبێت موسوڵمان بێ هەڵوێستبێت؟ دەبێت لە هەموو شتێكدا بە هەڵوێست بێت، چۆن دەبێت لەبەرچاوتدا گەندەڵی و خراپەكاری بكرێت و تۆش هەر بڵێیت نامن بە میانڕەوی وردە وردە چارەسەری دەكەم، كەی موسوڵمان بێ هەڵوێستە؟ بەڵكو دەبێت كەسێک كە چاكەی كرد پێی دەڵێیت چاكە كە خراپەشی كرد پێی دەڵێیت خراپە ئەمە میانڕەوی پێ ناوترێت، ئەمە پێی دەوترێت خاوەنی هەڵوێست، بەڵێ وەسەتییەت بە واتای ئەوەی كە دادپەروەرە، پێویستە بەم شێوەیە بیر لە ئیسلامەكە بكەینەوە، نەوەكو پرۆژەی ئیسلامی لە چاوی رۆژئاواوە بهێنین و بە خەڵكی بدەینەوە، دەبێت ئیسلام بەو پرۆژەیە بدەینەوە بە خەڵكی كە خوای گەورەو پێغەمبەری نازدارەكەی ﷺ هێناویانە بۆمان.
كابرا بە پێغەمبەری خوا ﷺ دەڵێت مەمكوژە هەرگیزاو هەرگیز بیرم ناچێتەوە، پێغەمبەری خواش ﷺ دەفەرموێت نا من هەرنیەتی كوشتنتم نییە، چونكە ئەسڵ ئیسلام بۆ ئەوە هاتووە كە ئاشتی لەناو خەڵكیدا بڵاوبكاتەوە، كابرا دەچێت و پاشان دەگەڕێتەوە بۆ لای پێغەمبەری خواو ﷺ موسوڵمان دەبێت، پێغەمبەری خواش ﷺ پێی دەفەرموێت بۆچی لەوكاتەی كە شمشێرەكەت لەسەر مل بوو موسوڵمان نەبوویت؟ ئەویش دەڵێت لەبەر ئەوەی دوایی پێم نەڵێن مونافیق، بڵێن لە مردن ترساویت بۆیە موسوڵمان بوویت.

ئەوان بەم شێوەیە لە ئیسلام گەیشتبوون، تەنانەت قبوڵیشیان نەدەكرد كە لە ناخ و دڵ و دەروونیاندا خەڵك بە مونافیق ئەژماریان بكات، زۆر گرنگە بەم شێوەیە بێینە ناو دینی ئیسلامەوە، ئا بەم شێوەیە هەڵسوكەوت لەگەڵ خەڵكیدا بكەیت، بەدوای ئەوە نەبین كە خەڵكێكی زۆر بۆ خۆمان كۆبكەینەوە بە تەسەوراتی عەلمانی و ئەو دیموكراسیەی كە ئێستا هەیە ئیسلامەكە بهێنینەوە پێشەوە و بڵێن وەڵا با دەنگی زۆر بهێنین و كورسی زۆرمان هەبێت، وە شانازی بەوەوە بكەیت كە ئافرەتانێكی سفور روویان كردۆتە تۆ لەگەڵ ئەوپەڕی رێزمان بۆ ئافرەتانی نا موحاجەبە، باشە یاخوا بەخێر بێن ئیشێكی چاكە، بەڵام موهیم ئەوەیە تۆ ئەو خەڵكانە بگۆڕیت و موحاجەبەیان بكەیت، خەڵكێكی موسوڵمان ئەمە بە گۆڕانكارییەكی گەورەو گرنگ دەزانن كە خەڵكانێك ئیلتیزاماتی ئیسلامیان نییەو رووشیان كردۆتە موسوڵمانان، جا بەچی دەچێت من تا ئێوارە فیكرێكی ئیسلامیم هەبێت، قسەی زلی ئیسلامی بزانم كە نوێژم نەكردوو مولتەزیم نەبووم بە كەڵكی چی دێت وەكو سفری پشت ژمارەیە هیچ بایەخێكی نییە، ئەمە پڕۆژەی ئیسلامی نییە، پڕۆژەی ئیسلامی ئەوەیە كە ئێوە سەرلەنوێ خەڵكی بونیات بنێننەوە، بەم ئیسلامە ئایدۆلۆژییە ئیسلامییەكە بە خەڵكی بناسێننەوە، بیروباوەڕە ئیسلامییەكە بە خەڵكی ئاشنا بكەنەوە.

دێینەوە سەر ئەوەی كە پێویستە ئێمە بۆ خۆمان حەرەكەت بكەین و گۆڕانكاری بەرپابكەین و ئەمر بەچاك و نەهی لە خراپە بكەین، ئینجا چاوەڕێی هاوكاری و سەركەوتنی خوای گەورە بین كە پێتان ببەخشێت، خۆ لە كاتێكدا كە ریچارد قلب الأسد دێت كە لە مێژوودا بە پیاوێكی زۆر باش و چاك ناسراوە لە شەو و رۆژێك دا سی هەزار موسوڵمان سەر دەبڕێت لە شاری عەككا، خوای گەورە تەیرول ئەبابیلی بۆ نەناردن، چونكە پێویستە ئەو خەڵكە خۆی هەستێتەوە سەر پێ و گۆڕانكاری بكات یان كاتێك كە هێرشی نەسارا دێت و هەموو ناوچاكانی وەكو ئالانیا، ئەنتالیا، ئەنتاكیا و ناوچەكانی تر دەگرێت خوای گەورەش نە تەیرول ئەبابیل و نە هیچ شتێكی تر نانێرێت، ئیلا ئەو پیاوە بەڕێزانە هەموویان كە لە رابردوودا باسمان كردن لە مەمدوحی كوڕی تومتوكین و عیمادەدین زەنكی و نورەدین مەحمود و ئەسەدین شێركۆ و صەڵاحەدینی ئەیوبی و هەموو ئەو پیاوە بەڕێزانەی تر لەولایشەوە پیاوانێكی بەڕێزی وەكو یوسفی كوڕی تاشفین و ئەبوبەكری عومەری لەمتوونی و ئیبراهیمی جودالی و لە ئەندەلوسیش عەبدوڕەحمانە بەڕێزەكان كە لە رابردوودا باسمان لێوەكردن هەروەها ئەبی حامیدی مەنصوری و زۆرێكی تر لەوانە كە هەموویان خۆیان یەكلاكردبوویەوە بۆ ئەوەی راپەڕین و رابوونی كۆمەڵگەكە بكەنەوە رەحمەتی خوا لەهەموویان بێت.

رابوونی كۆمەڵگە زۆر گرنگە پێویستە ئێمە بزانین كۆمەڵگە بە چی رابوونی پێ دەكرێت، ئەگەر پڕۆژەكەت پڕۆژەیەكی ئیسلامی نەبێت تۆ تا ئێوارە شت بخەیتە بەردەمی خەڵكی خەڵكێكی تر هەیە لە تۆ بەهێزتر و بەتواناتر دەتوانیت خەڵك بەلای خۆیدا رابكێشێتەوە، نەتان پرسیوە هۆكاری ئەوە چییە كە ئەم هەموو خەڵكەی نوێژ و رۆژوو دەگرێت كەچی دەنگی بۆ ئیسلامیەكان نییە؟ لەبەرئەوەی ئێوەش لە زۆر شتدا وەكو ئەوانن و خۆتان جیا نەكردۆتەوە، لەبەر ئەوەی هەمان پڕۆژەی ئەوانتان پێیە، ئەوان باسی دیموكراسی دەكەن ئێوەش هەر باسی ئەوە

دەكەن، ئەوان باسی مافەكانی مرۆڤ دەكەن بە دیدو تەسەوراتێكی عەلمانی، ئێوەش نزیک لەوان باسی لێوە دەكەنەوە، ئێ ئیتر دەبێت تۆ جیاوازیت لە چیدا بێت، كوا پرۆژە ئیسلامییەكەت؟ كوا پرۆژە موسوڵمانانەكەت، نابێت شەرم بكەیت لە خستنە رووی پرۆژەی ئیسلامی، پێویستە ئێمە ئیمتێدازمان هەبێت و ناسنامەی ئیسلامی خۆمان ون نەكەین، هەركەسێكیش ئەمە دەخوێنێتەوە با بێت مێژوو دیراسەت بكاتەوەو جوان ورد بێتەوە و سەرنج بدات بۆی روون دەبێتەوە كە بە خودی ئیسلامەكە خۆی نەبێت گۆڕانكاری نەكراوە، نە بە دیموكراسی سەركەوتوو بووە، نە بە لیبراڵی سەركەوتوو بووە، نە بە هیچ فیكر و ئایدیایەكی تر، زۆر بە ئازایانەو جەریئانەش بڵێ كاكە من ئیسلامم دەوێت چونكە ئیسلامەكەی من لە دیموكراسی و لیبرالی و ئەمسالی ئەوانەش تری تۆش زۆر زۆر بەهێزتر و بەكەڵک ترە، ئیسلام ئیعتیراف بەهەموویان دەكاتەوە و دان بە هەموویاندا دەنێت و تەعامول لەگەڵ هەموویاندا دەكات و زانای هەموویان بە زانا دەزانێت بە بێ ترس، بەڵام ئەوان لەبەر ترس و نەوێرانیان بە هیچ جۆرێک ئیعترافی پێ ناكەن، تەنانەت دەڵێن بە شوێنكەوتەكانیان گوێشیان بۆ نەگرن چونكە ئەوانە واو واو وان.

كەواتە پێویستمان بە رابوونی كۆمەڵگەیە، رابوونی كۆمەڵگەش دەبێت لە هەموو سیستەمەكانەوە دەست پێ بكات بەڵام بە پرۆژەی ئیسلامی مەعقولە ١٤٠٠ ساڵ ئێمە خەبات و شۆڕشمان كردبێت ئاڕاستە كرابێتین لەلایەن زاناو عالمانیانەوە، لەلایەن قائدی سەربازی و سیاسی و هەموو ئەوانەی ترەوە كە هاتوونەتە پێشەوە و نوێگەری دین بوون و بە پشت بەستن بە فەرموودەی پێغەمبەری خوا ﷺ هەموو سەد ساڵ جارێک نوێگەرێک هاتووەتە پێشەوە، تۆ بڵێی خاوەنی پرۆژەی خۆمان نەبین و نەتوانین پرۆژەیەک بهێنینەوە پێشەوە، رۆژئاوا لە كوێوە دەیهێنێ مەگەر دیموكراسیەكەی سەردەمی ئەرستۆ نییە وەكو قەوان زوو زوو لێی دەدەنەوەو پێمانی دەفرۆشنەوە كە چوار سەدە پێش لە دایک بوونی سەیدنا عیسا -علیە السلام- بوونی هەبووە و ئێستا بە منەتەوە پێمان دەفرۆشنەوە، خۆ ئیسلامەكەی ئێمە زۆر لە پۆست مۆدێرنەكەی ئەوان بەهێزترە، یانی زۆر بەلامانەوە سەیرە خەڵكێک دەڵێت ئێمە دامەزراوەی خۆمان پۆست مۆدێرن لێ دەكەین، دەزانن پۆست مۆدێرن یانی چی، یان ئەو دامەزراوە دیموكراسیانەی كە رۆژ بەرۆژ لە گۆڕانكاریدان و بە ئەنتی پۆلەتیک دەكرێن و دەكرێتە مەدەنی بە حسابی خۆیان.

ڕابوونی كۆمەڵگە هەروا شتێكی ئاسان و سادە نییە، بەڵكو قورسترین كاری گۆڕانكارییە چونكە سەرەتای دەستپێكی هەموو شارستانیەتێک، هەموو حكومەتێک، هەموو گۆڕانكارییەک لە جیهاندا پێویستی بە رابوونی كۆمەڵگەیە، رابوونی كۆمەڵگەی ئیسلامیش بە دیدو تەسەوراتێكی ئیسلامی دەكرێت، لە غەیری ئەم دیدو تەسەوراتە ئیسلامییە هەرشتێكی تری تێكەڵاو بكەیت ئاستەمە ئەو رابوونە سەركەوتوو بێت، هەروەكو چۆن پێغەمبەری نازدار ﷺ دەستپێكی رابوونی ئیسلامی یان با بڵێین رابوونی كۆمەڵگەكەی لەسەر سێ خاڵ بنیات نا، پەیوەندی نێوان خوای گەورەو مرۆڤ پەیوەندی نێوان مرۆڤ و مرۆڤ، پەیوەندی نێوانی مرۆڤ و ژینگە.

پێش هەموو شتێک نێوانی مرۆڤ و خوای گەورەی رێكخست، پێشتر خوای گەورە كە سەیری سەر زەوی دەكرد رقی لە خەڵكەكەی بوو بەهۆی خراپەكاریەكانیانەوە، ئەمەش بە پشت بەستن

بەو فەرموودەیەی پێغەمبەری نازدار ﷺ كە دەفەرموێت: إن الله نظر إلى أهل الأرض فمقتهم عربهم وعجمهم إلا بقايا من أهل الكتاب، واتە كاتێک كە خوای گەورە سەیری سەر زەوی كرد زۆر كەم لە مرۆڤەكان بە كاری باشەوە خەریک بوون، بقايا بۆ زۆر كەم بەكار دەهێنرێت لە زمانی عەرەبیدا، لە عەرەب و عەجەم خەڵكێكی زۆر كەم بە كاری چاكەوە مابوون، كە مادام خەڵكی باش كەم بێت لە سەر زەوی دا پێویستە گۆڕانكاری بكرێت لە خراپەكارییەوە بەرەو چاكەكاری، بۆیە پێغەمبەری نازدار ﷺ سەرەتای دەستپێكی كار و بانگەوازی ئەوەبوو كە نێوانی خوای گەورەو مرۆڤەكانی ڕێک خست، ئەمە هەنگاوێكی زۆر گرنگ و پێویستە، ئێمەش ئێستا پێویستمان بەوەیە كە نێوانی خۆمان و خوای گەورە ڕێک بخەینەوە، پێویستە خوای خۆمان خۆش بوێت، وە ببین بە نزیكترین كەس لێیەوە، هەركات توانیمان ئیصلاح و چاكسازی لەم نێوانەدا بكەین ئەو وەختە دەتوانین هەرهەموویان بەیەكەوە رابوونی كۆمەڵگەی خۆمان بكەینەوە، گۆڕانكاری لەناو كۆمەڵگەی خۆماندا بەرپا بكەینەوە.

هەنگاو و خاڵی دووەم كە پێغەمبەری خوا ﷺ ئەنجامی دا بریتی بوو لە ڕێكخستنەوەی نێوان مرۆڤ و مرۆڤ، بە واتای بڵاوكردنەوەی برایەتی و خۆشەویستی و خۆشنوودی و كامەرانی لەنێوان خەڵكیدا، تەسەور بكەن دەگێرنەوە كە لە شەڕێک لە شەڕەكانی موسوڵمانان دا شەش هاوەڵی بەڕێزی پێغەمبەری خوا ﷺ بریندار دەبن، بە هەر شەشیانەوە یەک قوم ئاویان پێیەو هەرشەشیشیان تینووێتی زۆری بۆ هێناون، ئەگەر برایەتی و خۆشەویستی نەبێت هەر شەشیان پەلاماری ئاوەكە دەدەن بۆ ئەوەی خۆی پێ ڕزگار بكات، بەڵام ئەم هاوەڵە بەڕێزانە لەبەرئەوەی پەروەردەی قوتابخانەكەی پێغەمبەری نازدارن ﷺ كەسیان ئاوەكە ناخواتەوە، ئەم دەیدات بەو ئەو دەیدات بەو تاوەكو پێنجیان وەفات دەكەن، ئەمەیە تەنها نمونەیەكە كە لە نێوان هاوەڵاندا ڕووی داوە، ئەمەیە برایەتی و خۆشەویستی ڕاستەقینە، ئەوەندە یەكتریان خۆش دەویست كەسیان ئاوەكەی بە بێ براكەی نەدەخواردەوە، هەریەكەیان ئامادە بوو لە پێناوی براكەیدا گیانی خۆی ببەخشێت، ئەمەیە بنەڕەتی ڕێكخستنی نێوان مرۆڤ و مرۆڤ.

خاڵی سێیەمیش بریتییە لە ڕێكخستنی نێوان مرۆڤ و ژینگە، مرۆڤ و مادەو پێشكەوتن، پێغەمبەری خوا ﷺ سەرەتای دەستپێكی رابوونی كۆمەڵگەكەی بەم سێ خاڵە دەستی پێكرد، ئەمانە خاڵی جەوهەرین هەوێنی رابوونی كۆمەڵگە و گۆڕانكارین، رابوونی كۆمەڵگە دەبێت بە تەسەوراتێک بكرێت، كابرای فەیلەسوف و بیرمەند هەر فیكرێكی هەیە ئازادە بە دەدەبیاتی خۆی رابوونی كۆمەڵگەی بكات، بەڵام مەعقول نییە توێەكی موسوڵمان بتەوێت رابوونی ئیسلامی بەرپا بكەیت بە تەسەوراتێكی تر لەناو كۆمەڵگەی موسوڵماناندا، بەمە هەرگیزاو هەرگیز سەركەوتن بەدەست نایەت، ئێمە بۆ خۆمان تاكو ئێستاش كە توشی گەندەڵی ناو ئیسلامیەكان بووینەتەوە ئەگەر تەعبیرەكەمان ڕاست بێت بە هۆكاری ئەوەیە كە تاكو ئێستا نەمانتوانیوە ئەوەی كەخواو پێغەمبەرەكەی ﷺ ئەمریان لەسەر كردووە وەكو دەدەبیاتی ئیسلامی جێ بەجێی بكەین.

دەدەبیاتی ئیسلامی لەلای ئێمە زۆر بەرچاو نییەو نابینرێت بەڵكو هەر تەسەوراتە عەلمانییەكەیە، ئێمە ڕۆشنبیری یەكی ماس میدیامان بۆ دروست بووە، واتە ڕۆشنبیری جەماوەری عەلمانی

هاتووەتە ناو کیان و ژیان و بیرو بۆچوونمانەوە، ئەمە زۆر خەتەرە چونکە رۆشنبیری ئیسلامی جیاوازی زۆری هەیە لەگەڵ رۆشنبیریەکانی تر، رۆشنبیری باسمان کرد کە بریتییە لە و زانیارییانەی کە تەراکومە بوونەوە پێویستە شیکاریاتێدان پێ بکرێتەوە، بەڵام بە شیکاریاتێکی ئیسلامیانە و موسوڵمانانە، زۆر گرنگە تێمەی موسوڵمان ئەو سۆزەمان بۆ دروست ببێت وەکو هاوەڵانی بەڕێز بژین و بیربکەینەوە، بۆ نمونە کاتێک کە ملیحانی کوڕی حەرام -رەحمەتی خوای لێ بێت- پێش ئەوەی شەهید ببێت کە بریندار دەکرێت خوێنەکەی دەدات لە دەم و چاوی و دەفەرموێت: "فست ربی الكعبه" واتە سوێند بە خوای کەعبە بردمەوە، ئەو کەسەی کە شەهیدی دەکات دەڵێت مافاس نەیردۆتەوە بەڵکو ئەو کوژرا، ئەم تەعبیرە دەبێتە جێی تێڕامانی ئەم کەسە بێ باوەڕە کە میلحانی شەهید کردووە، بە دوای ئەو دەدەبیاتەدا وێڵ دەبێت کە یانی چی من کوشتوومە کەچی ئەو دەڵێت سوێند بە خوای کەعبە من بردمەوە وە خوێنەکەش دەدات لە دەم و چاوی خۆی، ئەمە لە هیچ دەدەبیاتێکی تردا نابینرێت.

یان بۆ نمونە کاتێک کە موسوڵمانان سەروەت و سامانێکی زۆریان دەست کەوتووە خەویان لێ نەکەوتووە، تەحلەی کوڕی عوبێدوڵا رەزامەندی خوای لەسەر بێت کە یەکێک بوو لە هاوەڵە بەڕێزەکانی پێغەمبەری نازدار ﷺ بە هۆکاری ئیش کار و بازرگانییەوە سەروەت و سامانێکی زۆری لە یەمەنەوە بۆ دێتەوە کە بڕی حەوت سەد هەزار درهەم بووە، کاتێک کە پارەکەی بۆ دێتەوە ئەو شەوە خەوی لێناکەوێت، خێزانەکەشی کە نوم کەلسومی کچی ئەبوبەکری صدیق بوو پێی دەڵێت بۆچی بێتاقەتیت؟ ئەویش دەڵێت پارەیەکی زۆرم بۆ هاتووتەوە و نازانم چی لێ بکەم، ئەم خێزانە بەڕێزەشی کە بەڕێزی کچی بەڕێز بوو پێی دەڵێت زۆر ئاسانە دەتوانیت بەسەر هەژاران دا دابەشی بکەیت هەم خوای گەورە لەخۆت رازی دەکەیت هەم ئەوانیش تێر دەکەیت و خۆشت ئاسوودە دەبیت، فیعلەن ئەم هاوەڵە بەڕێزە هەر ئەو شەوە دەست دەکات بە دابەشکردنی پارەکە بەسەر فەقیر و هەژاران دا، ئەمە ئەفسانەو خەیاڵ نییە ئەمە دەدەبیاتی ئیسلامییە.

سەیدنا ئەبوبەکری صدیق هەموو سەروەت و سامانی خۆی بەخشی بۆ بەڕێکردنی سوپای موسوڵمانان، سەیدنا عومەری کوڕی خەتاب نیوەی ماڵ و سەروەتەکەی بەخشی، عوسمانی کوڕی عەفان رەزامەندی خوا لە هەموویان بێت دوو جار سوپای موسوڵمانانی خستە رێ بە سەرجەم پێداویستی یەکانیانەوە، بیری کڕیەوە بۆ موسوڵمانان، پڕۆژەی ئاوی هەموو خستە سەر شانی خۆی، کەواتە گرنگە ئەم دەدەبیاتە لەناو ئێمەدا رەنگ بداتەوە، برای بکوژی میلحانی کوڕی حەرام ئەو دید و تێڕوانین بۆ دروست بوو کە ئایا بۆ چی ئەم پیاوە ئەم دەستەواژەیەی بەکارهێنا فزت ربی الكعبه لە کاتێکدا ئەو کوژراوە، دواجار ئەم تەسەورات و دەدەبیاتە بووە هۆکاری هیدایەتی ئەو بکوژەو موسوڵمان بوونی خۆی راگەیاند.

ئەمە گرنگە نەک وەکو هەندێک موسوڵمانی گێل و وێڵ کە هاتووەتە لامان وتوویەتی خۆزگە پێغەمبەری خوا ﷺ خاتوو عائیشەی نەهێنایە لە تەمەنی ٩ساڵیدا پەنا بە خوای گەورە لەم جۆرە بیرکردنەوانە، بۆ؟ چونکە ئەم کەسە بە تەسەورات و دیدی ئەمڕۆ بیردەکاتەوەو تەسەوراتێکی عەلمانی هەیە، نازانێت پێغەمبەری خوا ﷺ لە کۆمەڵگەیەکدا ژیاوە، هەر بە

دەدەبیاتی ئیسلامی بیری لێناكاتەوە یا بە سەقافەتی عەرەبی بیری لێ بكاتەوە لەو سەردەمەدا شتێكی ئاسایی بووە، خۆ خاتوو عائیشە ڕەزامەندی خوای لەسەر بێت پێش ئەوەی ببێتە خێزانی پێغەمبەری خوا ﷺ دەستگیراندار بووە، دەستگیرانی موتعەمی كوڕی جوبەیر بووە، خەڵكێك دەڵێت وەڵا خاتوو عائیشە تەمەنی ٩ساڵ نەبووە، یەكێك دەڵێت تەمەنی ١٤ ساڵ بووە، یەكێكی تر دەڵێت ١٦ ساڵ بووە، یەكێكی تر دەڵێت نەوەڵا تەمەنی ٢٨ ساڵا بووە، ئێمەش دەڵێین خاتوو عائیشە تەمەنی ٩ ساڵ بووە، یانی تۆ تەعن دەدەیت لە هەردوو ئیمامی بەڕێز و خواناس بوخاری و موسلیم و بە درۆیان دەخەیتەوە، وەڵایی زۆر سەیرە بۆ موسوڵمانێك كە خۆی بە شوێنكەوتەی پێغەمبەری خوا ﷺ بزانێت و شوێنی قسەو وڕێنەی خەڵكێكی دژ بە دین بكەوێت.

خاتوو عائیشە ٩ ساڵ بووە لە ٦ساڵیشدا مارە بڕاوە، مەترسە لە وتنی شەرم مەكە، سەردەم سەردەمی ئێستا نەبووە، كات كاتی ئێستا نەبووە، ئەم قسە بێ مانایایە هەمووی لە ساڵانی شەستەكانەوە لە ناو ئێمەدا بڵاوبوونەتەوە و سەریان هەڵداوە، زۆر زۆر ئاسایی بووە لەو سەردەمەدا ئافرەت لەو تەمەنەدا شوو بكات، ئێستا لە وڵاتێكی وەكو هیندستان ئافرەت لە تەمەنی ٧ ساڵیدا شوو دەكات و منداڵیشی دەبێت، لە نەرویج ئافرەت لە تەمەنی ١١ ساڵیدا هاوڕێی هەیە و منداڵیشی بووە، بوونیەتی لاشەو جێگەكەی وا هەڵكەوتووە، جا كەسێك دێت هەرلەخۆیەوە هەر حەز دەكات قسە فڕێ بدات و قسە بكات دەڵێت ئەوە منداڵەو ئەوە وایە و ئەوە هەمووی قسەی بێ بناغەن، لە كەسیش قبوڵ ناكەین مافی پێ بفرۆشێت یا لە جیاتی قسە زل كرداریان هەبێت، زۆربەی زۆری ئافرەتان ئێستە لەناو شوشەدا پێشكەش دەكرێن و دەفرۆشرێن لە ئیسرائیل ئەم كارە بە ئاشكرا دەكرێت، تەنانەت نەتەوە یەكگرتووەكان داوای لە ئیسرائیل كردووە كە ئەوكارە لا بەرێت.

كەواتە زۆر گرنگە ئێمەی موسوڵمان پێش هەموو شتێك دەدەبیاتی ئیسلامەكە وەكو خۆی وەربگرین و كاری پێ بكەین تاوەكو رابوونی كۆمەڵگەش بە ئاسانی بەرپا بكەین، هیچ كەسێكیش ناتوانێت ببێتە هۆی پێشخستنی كۆمەڵگەكەی بەو دەدەبیاتە نەبێت كە هەڵیبژاردووە لە ژیانی دا، خۆ چێشتی مجەور نییە بە ئارەزووی خۆت هەرچی ئەفكارە تێكەڵی بكەیت و دوای ئەوەش بە ئارەزووی خۆت ئیسلامێك تەشكیل بكەیت و بەسەر ئەو خەڵكەدا بڵاوی بكەیتەوە، ئیسلام ئیسلامی خواو پێغەمبەری خوایە ﷺ كە هاتووە بۆ مرۆڤایەتی، دەبێت بەو بەرنامەیەش بیر بكەینەوە كە لەوانەوە ئاراستەمان كراوە، هەڵەیە تۆ بتەوێت بە ئارەزووی خۆت دەستكاری شتەكان بكەیت، بەو شێوەیە رابوونی كۆمەڵگە ناكرێت، ئەمە تەنها نمونەیەك بوو باسمان كرد بۆ ئەوەی بزانن ئێمە تەنها بە دەدەبیاتی سەد لە سەدی ئیسلام دەتوانین رابوونی كۆمەڵگە بكەین.

ڕابوونی كۆمەڵگەش وەكو باسمان كرد لەسەر سێ خاڵ دەكرێت، یەكەم ڕێكخستنی نێوان مرۆڤ و خوای گەورە، لە هەموو جیهاندا لە جیاتی ئەم چەمكە چەمكی یاسا هەیە، بەڵام یاسا سنوری هەیەو مودەیەك بڕ دەكات، یاسا كاری پێ دەكرێت تاكو ئەو كاتەی كە پۆلیس و دەزگەكانی ئەمن و ئاسایش چاویان لێیە، یان ئەو كاتەی كامێرایەك چاودێریت دەكات، لە هەندێ وڵاتیش دا یاسا تەنها بۆ بێ دەسەڵات و هەژارانە دەوڵەمەندو دەسەڵاتداران یاسا نایانگرێتەوە وەكو ئەم وڵاتەی ئێمە، خۆتان باش دەزانن كە یاسا لەم وڵات و هەرێمەدا چ ئەرزشێكی هەیە، بەڵام یاسای

خوای گەورە بۆ سەرجەم مرۆڤایەتییە بێ جیاوازی رەنگ و دەسەڵات و هێز و تواناو ...هتد، خوای گەورە بەردەوام چاودێرە تۆ دەخەویت و پشوو دەدەیت ئەو نەک هەر ناخەوێت بەڵكو وە نەوزێکیش نادات.

ئەمە گرنگەو پێویستە لەناخی هەمووماندا بچەسپێت، خۆ کاتێک دینی ئیسلام هاتە خوارەوە لە نیوە دوورگەی عەرەبیدا خەڵکی بڕوایان بە بوونی خوای گەورە هەبوو، بڕوایان بەوە هەبوو کە خوایەک هەیەو ئەم هەموو کەون و کائیناتەی دروست کردووە، بڕوایان بەوە هەبوو کە خوایەک هەیە خالق و دروستکەری هەموو مرۆڤایەتیە، خوای گەورە بە پێغەمبەری نازدارﷺ دەفەرموێت ئەی محمد پێیان بڵێ ئایا کێ زەوی ئاسمانەکانی دروست کردووە؟ وَلَئِن سَأَلْتَهُم مَّنْ خَلَقَ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ لَيَقُولُنَّ اللَّهُ ۚ قُلْ أَفَرَأَيْتُم مَّا تَدْعُونَ مِن دُونِ اللَّهِ إِنْ أَرَادَنِيَ اللَّهُ بِضُرٍّ هَلْ هُنَّ كَاشِفَاتُ ضُرِّهِ أَوْ أَرَادَنِي بِرَحْمَةٍ هَلْ هُنَّ مُمْسِكَاتُ رَحْمَتِهِ ۚ قُلْ حَسْبِيَ اللَّهُ ۖ عَلَيْهِ يَتَوَكَّلُ الْمُتَوَكِّلُونَ(٣٨) الزمر. واتە: گومانی تێدا نییە کە خوای گەورە زەوی و ئاسمانەکانی دروست کردووە، ئەی باشە بۆچی دەستیان داوەتە بت پەرستن؟ خۆ پەرستن هەر ئەوە نییە بەردێک بکەیتە بت و بیپەرستی، یان کەسێک بڵێت وەڵا من عەقڵم وام پێ دەڵێت، کەسی وا هەیە دەڵێت نابێت تەنانەت پێغەمبەری خواش ﷺ کاریگەری لەسەر عەقڵم هەبێت، یان نابێت دین تەداخول لە هەموو کارێکی مندا بکات خوای گەورە پەنامان بدات، کەواتە تۆ هاوەڵ بۆ خوای گەورە بڕیار دەدەیت، وا دەزانیت هەر ئەوەیە کە بتێک بپەرستڕێت، هەر ئەوەیە بە دەوری قەبرێکدا بسوڕێیتەوە، هەر ئەوەیە کە لە مردوویەک بپاڕێیتەوە، أَلَا لِلَّهِ الدِّينُ الْخَالِصُ ۚ وَالَّذِينَ اتَّخَذُوا مِن دُونِهِ أَوْلِيَاءَ مَا نَعْبُدُهُمْ إِلَّا لِيُقَرِّبُونَا إِلَى اللَّهِ زُلْفَىٰ إِنَّ اللَّهَ يَحْكُمُ بَيْنَهُمْ فِي مَا هُمْ فِيهِ يَخْتَلِفُونَ ۗ إِنَّ اللَّهَ لَا يَهْدِي مَنْ هُوَ كَاذِبٌ كَفَّارٌ ﴿٣﴾ الزمر. واتە: ئاگاداربن: دینی پاك و خاوێن تەنها بۆ خوایە، ئەوانەش جگە لەو زاتە کەسانی ترو شتی تر دەکەنە پشتیوانی خۆیان دەڵێن: ئێمە ئەم بت و شتانە ناپەرستین تەنها لەبەر ئەوەی لە خوا نزیکمان بخەنەوە، لەکاتێکدا ئەوان لەخواوە نزیکترن، بێگومان خوا داوەری دەکات لە نێوانیاندا، لەو شتانەدا کە کێشەیان لەسەری هەیەو رایان دەربارەی جۆراو جۆرە، بەڕاستی خوا ئەو بیروباوەڕ چەوتەیان لێوەرناگرێت و هیدایەت و ڕێنموویی ئەو کەسانە ناکات کە درۆزن و بێ باوەڕن.

موشریکین دەیان وت ئێمە ئەم بتانە دەپەرستین بۆ ئەوەی لە خوای گەورەمان نزیک بکەنەوە، کابرا دەیەوێت بە عەقڵی خۆی لە خوای گەورە نزیک بکەوێتەوە، ئێ دیارە کە خوای گەورە ئەمەی ناوێت.

هەموو شتێکی ئەم ئیسلامە بۆ عیبادەتە، خوای گەورە دەفەرموێت: وَمَا خَلَقْتُ الْجِنَّ وَالْإِنسَ إِلَّا لِيَعْبُدُونِ ﴿٥٦﴾ الذاريات. واتە: (بێگومان) من پەری و ئادەمیزادم دروست نەکردووە بۆ ئەوە نەبێ کە (هەمیشەو بەردەوام) هەر من بپەرستن و فەرمانبەردارم بن.

هەمووومان بۆ عیبادەت دروست کراوین، عیبادەتیش دەبێت لەسەر بنەمای تەوحید بێت، هەموو رابوونێکی کومەڵگاش کە دەست پێ دەکات دەبێت لەسەر بنەمای تەوحید بێت، باشە ئەگەر لەسەر ئەو بنەمایە نەبێت کەواتە خوای گەورە کەسی تر هەیە یارمەتی دەدات، کەواتە خوایەکی نوقسانە پەنا بە خوای گەورە، ئێ خوایەکیش نوقسان بێت کەی بە کەڵکی خوایەتی دێت، کە

ئێمە دەڵێین خودا یانی خودی خۆی هەموو شتێک دەبەخشێت، کە دەڵێین الله ئەم الله یە تەجەلا بێت هیچ شتێکی پێویست نەبێت، دەبێت خۆی هەمووشتێک بدات، مەعقولە تۆ بڵێیت وەڵا من پێم وایە بەڵام خوای گەورە شتێکی ترت پێ دەڵێت، بڵێی نەخێر بۆ ئەم قۆناغەی ئێستا ئەمە باشەو ئەوە بەکەڵک نایەت، یان بڵێی زروفەکەمان ئەوە دەخوازێت، ئەگەر پێغەمبەری خوا ﷺ چاوەڕێی زروفی بکردایە وەکو ئێستا کە خەڵکێکی موسوڵمان باسی لێوە دەکات، هەرگیز سەرکەوتوو نەدەبوو، هەر ئەم خۆشەویستە ﷺ دوو کچی تەڵاق درا کە بووکی ئەبولەهەب بوون، نەیوت وەڵا زروفەکە لەبار نییە با ماوەیەک بێدەنگ بین و بانگەوازەکە بوەستێنین گۆڕانگارییەکە دوابخەین تاوەکو بارودۆخ باش دەبێت، کچ کە تەڵاق دەدرێ با بدرێ سەربەرزییە ئەمری خوای گەورەو دەبێت جێبەجێ بێت.
کەواتە رابوون و گۆڕانکاریش بەندایەتییە عیبادەتە، بەڵام دەبێت لەسەر بنەمایەک بێت کە خوای گەورەی تێدا بناسرێت، هەر گەل و هۆزێک خوای نەناسی خواناس نەبوو نەیانتوانی تێوان خوای گەورەو خۆیان رێک بخەنەوە تەمەنیان کورتە، خوای گەورە کە باسی رۆم مان بۆ دەکات لە قورئانی پیرۆزداو دەفەرموێت: الم ﴿١﴾
سەرنجی سەرەتای سوورەتی (البقرة) بدە.
غُلِبَتِ الرُّومُ﴿٢﴾
رۆمەکان تێکشکێنران (بەدەستی فارسەکان) .
فِي أَدْنَى الأَرْضِ وَهُم مِّن بَعْدِ غَلَبِهِمْ سَيَغْلِبُونَ ﴿٣﴾
لە نزیکترین و نزمترین وڵاتێداندا، بەڵام لە ئایندەدا (نۆرەیان دێتەوە) رۆمەکان دوای شکستیان سەردەکەونەوە.
فِي بِضْعِ سِنِينَ لِلَّهِ الأَمْرُ مِن قَبْلُ وَمِن بَعْدُ وَيَوْمَئِذٍ يَفْرَحُ الْمُؤْمِنُونَ ﴿٤﴾
لە چەند ساڵێکدا (چەند ساڵێکی داهاتوو نێوان ٣-٩ ساڵ)، هەموو کارو فرمانێك تەنها بەدەست خوایە، لەوەو پێش و لەوەو دوایش (لە هەموو کات و هەموو شوێنێك)، جا ئەو رۆژە ئیمانداران خۆشحاڵ و شاد دەبن . . .
بِنَصْرِ اللَّهِ يَنصُرُ مَن يَشَاءُ وَهُوَ الْعَزِيزُ الرَّحِيمُ ﴿٥﴾
واتە: بە سەرکەوتنی خوا، (کە بەخشی بە ئیمانداران و بە رۆمەکان)، هەر کەسێك یان هەر دەستەیەك ئەو زاتە بیەوێت، سەری دەخات، هەر ئەو خوایەش خاوەنی دەسەڵاتی بێ سنوورە و زۆریش دلۆڤان و میهرەبانە
وَعْدَ اللَّهِ لا يُخْلِفُ اللَّهُ وَعْدَهُ وَلَكِنَّ أَكْثَرَ النَّاسِ لا يَعْلَمُونَ ﴿٦﴾الروم
واتە: بێگومان ئەوە بەڵێنی خوا خۆیەتی (کە ئیمانداران و رۆمەکان سەردەخات بەسەر فارسەکاندا)، خوا سەرپێچی ناکات لە بەڵێنەکەی، بەڵام زۆربەی خەڵکی تەنها رواڵەت لە دنیا دەزانن (عەقڵیان لە چاویاندایە)، ئەوانە بێ ئاگاو بێ خەبەرن لە رۆژی دوایی و قیامەت.
باشە بۆ باسی رۆم دەکات؟ خوای گەورە باسی هەر شتێکی کردبێت بێ حیکمەت نەبووە، باسکردنی رۆم زۆر گرنگە بۆ ئێمەی موسوڵمان پێویستە ئیهتیمانی پێ بدەین، هەرباسێکیش کە لە قورئانی پیرۆزدا ئاماژەی پێکرابێت هەمیشە کاریگەری هەیە لەسەر ژیانی موسوڵمان، لە

شەڕێكدا رۆمی مەسیحی و بەرانبەر بە فارسی بت پەرست شكست دەهێنێت، بە سەركەوتنەی فارسەكان موشریكینی مەككە دڵ خۆش دەبن موسوڵمانانیش بە پێچەوانەوە، دوای ئەوە ئایەت دێتە خوارەوە كە خوای گەورە دەفەرموێت لە ئایندەیەكی زۆر نزیكدا رۆم خۆی كۆدەكاتەوەو سەردەكەوێت بەسەر فارسە بت پەرستەكاندا، سەیدنا ئەبوبەكری صدیق رەزامەندی خوای لەسەر بێت لەگەڵ سەرانی قورەیش دا لەسەر ١٠ حوشتر گرەو دەكات كە لە ئایندەیەكی زۆر نزیكدا فارسەكان لەبەرانبەر رۆمەكان دا توشی شكست دەبنەوە، چەند ساڵیك تێپەڕی و ئەمە رووی نەدا، سەیدنا ئەبوبەكر چووە لای پێغەمبەری نازدار ﷺ و باسی گرەوەكەی بۆ كرد، ئەویش پێی راگەیاند كە بچێت گرەوەكە بكات بە ١٠٠ حوشتر و دڵنیا بێت كە دەیباتەوە.
خواناسی گەلانی تریش بۆ موسوڵمان جێگەی گرنگی و ئیهتیمام پێدان بوو، پێیان خۆش بوو رۆم سەركەوێت لەبەر ئەوەی خوایان دەپەرستن، راستە بڕوایان بە سالوسێک هەبوو وەكو عەرەب دەڵێت بڕوایان بە سێگانە هەبوو، واتە سێ خودا كە بریتی بوون لە خوای گەورە و مریەم و سەیدنا عیسای كوڕی پەنا بە خوای گەورە، پێیان وا بوو ئەمانە هەرسێكیان پێكهاتەی خودانِ لەگەڵ ئەمەش دا موسوڵمانان حەزیان دەكرد سەركەوتن بەدەست بهێنن بۆ؟ چونكە فارسەكان لەبەرانبەریان هەر بڕوایان بە خودا نەبوو، بەڵكو بڕوایان بەوەبوو كە كیسراكانیان پادشاكانیان رۆحی خوایەتی چووەتە ناویان و ئەوان خودان، قیاسەن لەسەر ئەمە مێژوو خۆی دووبارە دەكاتەوە، وڵاتێكی وەكو روسیا یەكێک بوو لە گەورەترین زلهێزەكانی جیهان و بە بێ رازیبونی ئەو هیچ شتێک نەدەكرا، خاوەنی ئەو هەموو تەكنەلۆژیاو سوپا گەورەیە بوو، فارسیش لەگەڵ ئەو هەموو سوپا بەهێزو زۆرە كە ژمارەیان دوو ملیۆن سەرباز بوو توشی شكست هات بەرانبەر بەر رۆم، لە خاكێكدا نزیک ئەردەن لە خاكێكی تەخت و نزم دا وەكو خوای گەورە دەفەرموێت: في أدنى الارض، روسیاش لەبەر ئەوەی بڕوای بە خودا نەبوو راستە یەكەم وڵاتە لە هەموو جیهاندا كە كڵاوەی ئەتۆمی جوڵاوی هەیە كە تاكو ئێستاش ئەمریكا پێی نەگەیشتووە، بەو هەموو تەكنەلۆژیا پێشكەوتووەوە لەبەرئەوەی خواناس نەبوون لەبەرانبەر ئەمریكادا چۆكیان داداو ئەو هەموو پارچانەی لێ جیابوویەوە، كەواتە زەرووره پێش هەموو شتێک مرۆڤ كە گۆڕانكاری دەكات بە خواناسی بیكات.
كوا تەتار و مەغۆل؟ كوا حوكمی فیرعەونیەتی میسر؟ كوا شارستانیەتی عاد و سەمود؟ كوا...هتد، چونكە خواناس نەبوون تەمەنیشیان كورت بوو، شارستانیەتی ئەمریكاش لەناو دەچێت رۆژئاواش دەسەڵات لەدەست دەدەن ئەوەی كە دەمێنێتەوەو باقیە، تەنها شارستانیەتی ئیسلامیە، موسوڵمانان قەت لەناو ناچن، شكستیان رووبەڕوو دەبێتەوە و دەكەون و توشی موصیبەت دەبن، بەڵام لەناوچوونیان ئاستەمە چونكە بە لەناو چوونیان واتە كۆتایی جیهان، خۆ ئەگەر موسوڵمانان لەناو بچن خوای گەورە زەوی بۆ بێباوەڕان راناگرێت، كەواتە موسوڵمانان لەناو ناچن، پێغەمبەری خوا ﷺ بۆ دەستپێكی گۆڕانكاری و رابوونی كۆمەڵگە لە هاتنی بیعثەكەیدا چی كرد؟ هات نێوانی مرۆڤ و خوای گەورەی رێک خستەوە، ئەگەر ورد ببنەوە لە قورئانی پیرۆز دەبینن زۆربەری زۆری ئایەتە مەككیەكیان لە دەوری خواناسی و قیامەتدا دەسورێنەوە، باسی رێكخستنی نێوان مرۆڤەكان و خوای گەورە دەكەن، كە باس لە قیامەت دەكرێت بۆ ئەوەیە

مرۆڤ خوای خۆی بناسێت، چونکە گەڕانەوەی بۆ لای ئەوە، گرنگیشە مرۆڤ بەتایبەتی مرۆڤی موسوڵمان بگاتە ئەو رادەیەی کە کار بۆ قیامەت بکات و قیامەتی لەلا گرنگتر بێت لەم دنیایە، ئەم دنیایە بە شوێنی کۆکردنەوەی توێشوو بزانێت بۆ قیامەتی، پێغەمبەری خوا ﷺ کاتێک کە دەفەرموێت مرۆڤ لەم دنیایە دەبێت وەکو غەریبێک یان گەشتیدارێک بێت، رۆژێک کە هەمووومان لە گۆڕەپانی حەشردا دەوەستێنرێین و جیا دەکرێینەوە بۆ بەهەشت و جەهەنەم خوای گەورە پەنامان بدات، مەعقولیش نییە بۆ ٦٠-٧٠ساڵێکی ژیانی دنیایی بلیتی جەهەنەم بۆ خۆت مسۆگەر بکەیت کە ژیانی هەتا هەتاییە، بەڕاستی ئەمەیە کارەساتی گەورە، کەسێک بگاتە ئەو ئاستەی کە خۆی ون بکات و لەبەرانبەر قورئان و سونەتدا بڵێت وەڵا من وابیر دەکەمەوە وام پێ باشە، تۆ چیت مرۆڤ خوایەک بەو گەورەییە سیسەتەمێکی بۆ ناردوویت بۆ ئەوەی گومڕا نەبیت، عەقڵێکی پێ بەخشیویت، پێغەمبەرێکی ﷺ بۆ ناردوویت فیترەتێکی پاکی بە دیاری پێ بەخشیویت، هێشتا دەتەوێت لەسەرو هەموو ئەمانەوە بەربەرەکانێی فەرمانەکانی بکەیت.

وَلَقَدْ صَرَّفْنَا فِي هَذَا الْقُرْآنِ لِيَذَّكَّرُواْ وَمَا يَزِيدُهُمْ إِلاَّ نُفُوراً ﴿٤١﴾الإسراء. واتە: ئێمە لەم قورئانەدا (بەجۆرەها شێوە یەکتایی خۆمان باسکردووەو لە بیروباوەڕە پووچەکان دواوین) تا بیربکەنەوەو یاداوەری وەرگرن، کەچی (خوانەناسان) هەر دوورەپەرێز دەوەستن و خۆیان دوور دەگرن.

تۆ دەتەوێت موجادەلەی خوای گەورە بکەیت کە هەموو شتێکی بۆ بەیان کردوویت لەم قورئانەدا، مەعقولە خەڵکێک بێت و خوای گەورە بە درۆ بخاتەوەو پەنا دەگرین بە خوای گەورە بڵێت نەوەڵا شت هەیە لە ئیسلامدا بەجێهێڵراوە بۆ ئەوەی خۆمان بیری لێبکەینەوە، کەواتە ئەم ئایەتە پیرۆزە واتای چییە کە دەفەرموێت حُرِّمَتْ عَلَيْكُمُ الْمَيْتَةُ وَالْدَّمُ وَلَحْمُ الْخِنْزِيرِ وَمَا أُهِلَّ لِغَيْرِ اللهِ بِهِ وَالْمُنْخَنِقَةُ وَالْمَوْقُوذَةُ وَالْمُتَرَدِّيَةُ وَالنَّطِيحَةُ وَمَا أَكَلَ السَّبُعُ إِلاَّ مَا ذَكَّيْتُمْ وَمَا ذُبِحَ عَلَى النُّصُبِ وَأَنْ تَسْتَقْسِمُواْ بِالأَزْلاَمِ ذَلِكُمْ فِسْقٌ الْيَوْمَ يَئِسَ الَّذِينَ كَفَرُواْ مِن دِينِكُمْ فَلاَ تَخْشَوْهُمْ وَاخْشَوْنِ الْيَوْمَ أَكْمَلْتُ لَكُمْ دِينَكُمْ وَأَتْمَمْتُ عَلَيْكُمْ نِعْمَتِي وَرَضِيتُ لَكُمُ الإِسْلاَمَ دِيناً فَمَنِ اضْطُرَّ فِي مَخْمَصَةٍ غَيْرَ مُتَجَانِفٍ لِّإِثْمٍ فَإِنَّ اللهَ غَفُورٌ رَّحِيمٌ ﴿٣﴾المائدة. واتە: گۆشتی مردارەوەبوو، خوێن و گۆشتی بەراز لێتان حەرام کراوە، هەروەها ئەو ماڵاتانەش کە سەردەبڕدرێن و ناوی غەیری خوای لەسەر دەبرێت، ماڵاتی خنکاویش، ئەوەش کە بە ئازارو لێدان مردار دەبێتەوە، یا دەکەوێتە ناو بیرێکەوە و مردار دەبێتەوە، ئەو ماڵاتەش کە بە شۆقی ماڵاتێکی کە مردار بوبێتەوە، ئەوانەش کە دڕندەی کێوی پەلاماری دابن و لێی خواردبن مەگەر فریای چەقۆ کەوتبن، (هەر حاڵەتێك لەوانەی کە باسکرا ئەگەر بە چەقۆدا بگات حەڵاڵە) بەڵام ئەو ماڵاتانەی کە لە شوێنی تایبەتیدا بۆ بتەکان سەردەبڕدرێن ئەوانەش هەر حەرامە، هەروەها حەرامە سوێند خواردن و پشت بەستن بەو دارو تەختە بچووکانەی (کە خۆتان دەیتاشن و)، ئەو جۆرە کردارو رەفتارانە سەرپێچی و دەرچوونە لە (فەرمانی خوا).

ئەمڕۆ (کە رۆژی عەرەفەیە) کافران نائومێد بوون لە دین و ئاینی ئێوە (ئیتر ناتوانن زاڵ بن بەسەرتاناو هەرگیز نوری خوایان بۆ ناکوژێتەوە) کەواتە لەوانە مەترسن بەڵکو هەر لە من بترسن ئەمڕۆ ئاین و بەرنامەکەتانم بە کۆتایی گەیاند، وە نازو نیعمەتەکانی خۆمم بۆ تەواو کردن وە

رازیم بەوەی كە ئیسلام ببێتە بەرنامەو دین و ئاینتان. (جا لەگەڵ بڕیاردانی ئەو شتانەدا كە حەراممان كردووە) هەركەس ناچار بوو لە گرانیی و برسێتیدا (وە مەترسی ئەوەی هەبوو بمرێت) دەتوانێت لەو شتانە بخوات كە حەرامامان كردووە بەمەرجێك دەست درێژكار نەبێت و بەئارەزوو ژەمی زۆری لێ نەخوات و خۆی توشی گوناهو تاوان نەكات، بەڕاستی خوا لێخۆشبووەو میهرەبانە (بەبەندەكانی).

مەعقولە بڵێین هەندێ شت هەیە بەجێهێڵراوە بۆ عەقڵ و بیركردنەوەی مرۆڤەكان لە ئیدارياتا لە بەڕێوەبردنی هەندێک شتی جوزئی ژیاندا، كەواتە تەحقیقی ئەو ئایەتەش نابێت كە دەفەرموێت: ﴿لَقَدْ كَانَ لَكُمْ فِي رَسُولِ اللَّهِ أُسْوَةٌ حَسَنَةٌ لِّمَن كَانَ يَرْجُو اللَّهَ وَالْيَوْمَ الْآخِرَ وَذَكَرَ اللَّهَ كَثِيرًا ﴿٢١﴾ الأحزاب. واتە: سوێند بەخوا بەڕاستی لەپێغەمبەری خوادا چاكترین نمونەی تەواو رێك پێك هەیەتا چوی لێ بكەن و شوێنی بكەون، بەتایبەت بۆ ئەو كەسانەی رەزامەندی خوایان مەبەستە، سەرفرازی قیامەت ئاواتیدانە، هەمیشە و بەردەوام یادی خوا بە زۆری ئەنجام دەدەن و زمانیان پاراوە بەیادی ئەو.

ئەی چۆن تەحقیقی ئەو دەبێتەوە ئاخر سیرەتی پێغەمبەری نازدار و ﷺ قورئانی پیرۆز لەوەدایە هەتا دیراسەی بكەیت، هەتا سەیری بكەیت شتی تازەترو نوێتری تێدا دەبینی، ئەمەش یەكێكە لە موعجیزەكانی و تەحقیقی ئەوەش دەبێتەوە.

خوای گەورە دەفەرموێت: ئەم رەسولەی كە بۆ ئێوەم ناردووە أسوە الحسنە یەو دەبێت شوێنی بكەون، ئەم هەموو كارەساتە لە ژیانی پێغەمبەری نازداردا ﷺ رووی دا هەر لەبەر خاتری ئەوەیە كە ئێمە شوێنكەوتەی ئەو نازدارە بین، پێغەمبەری نازدار ﷺ رابوونی كۆمەڵگەو گۆڕانكاری بەرپا كرد لەناو كۆمەڵگەكەیدا بەوەی نێوانی خوای گەورەو مرۆڤەكانی رێک خستەوە، ئاستەمیشە هەر كۆمەڵگەیەكی ئیسلامی بیەوێت سەردەر بهێنێ دەبێت نێوانی خوای گەورەو مرۆڤەكان رێک بخات.

خاڵی دووەمیان دوای رێكخستنی نێوانی خوای گەورەو مرۆڤەكان دەستی كرد بەوەی كە نێوانی مرۆڤ و مرۆڤیش رێک بخات، پێغەمبەری نازدار ﷺ بارەگایەكی بۆ دروست كردن، تەنزیمێكی سەرەتایی دروست كرد لە شاری مەككەدا هەركەس پەیوەندی دەكرد بەم تەنزیمەوە دەبوایە بیزانیایە برایەتی چی یە، تەبعەن ئەو كات نە نوێژ، نە رۆژوو، نە زەكات، نە حەج، نە جیهاد، نە... هتد، هیچ عیبادەتێک واجب نەكرابوو لەسەر موسوڵمانان، هەر دائەنیشاندن بۆ ئەوەی وانەی برایەتییان پێ بڵێت، چونكە عەرەب پێش هاتنی وەحی ئەوەی كە لە عەشیرەتەكەی خۆی نەبوایە لەگەڵیدا هەڵسوكەوتی نەدەكرد پشگیری لێ نەدەكرد، لێپرسراوی بارەگاكەی كە لە شاری مەككەدا بوو ئەرقەمی كوڕی ئەبی ئەرقەم بوو، ئەبی ئەرقەمیش لە بەنی مەخزوم بوو، بەنی مەخزومیش لە عەشیرەتەكەی ئەبو جەهل بوو، ئەبو جەهلیش خۆتان دەزانن سەركردەی دژایەتی كەرانی پێغەمبەری خوا بوو ﷺ.

كە سیرەتی پێغەمبەری نازدار ﷺ دەیخوێنینەوە تەنها ئەرقەمی كوڕی ئەبی ئەرقەممان بەرچاودەكەوێت لەبەرئەوەی خانووەكەی كردە بارەگای موسوڵمانان، ئەی باشە دوای ئەوە ئەم گەنجی چی لێ دێت؟ بۆ لەمێژوودا باسی نامێنێت؟ بۆچی لە سیرەتی پێغەمبەری خوادا ﷺ

دوای ئەوە باسی ناكرێت؟ زۆر گرنگە ژیانی ئەم گەنجە بزانرێت، ئەم گەنجە بەڕێزە خواناسە چۆن لە شاری مەككەدا خانووەكەی كردە شوێنی كۆبوونەوەی موسوڵمانان لە شاری مەدینەش بە هەمان رۆحیەت كاری كردووە، پێغەمبەری خواش ﷺ دوای دروستكردنی مزگەوت لە شاری مەدینەدا وەكو وەفایەک خانویەكیشی بۆ ئەرقەم دروست كرد، ئەرقەمی كوڕی ئەبی ئەرقەم رەزامەندی خوای لەسەر بێت هەمیشە وەكو پەیوەندیەک لەنێوان هاوەڵە بەڕێزەكان و هەردوو هۆزی ئەوس و خەزرەج دا كاری دەكرد، بەڵام سبحان الله ئێمە هەر لەسەر كۆمەڵێک شت دەڕۆین لە سیرەتی نازدار دا ﷺ شتەكانی ترمان لە یاد كردووە.
گرنگە ئەوە بزانین كە پێغەمبەری خوا ﷺ بە تەنها نێوانی موسوڵمانانی رێک نەخست، بەڵكو ئارەزووی بوو وە دەیویست نێوانی موشریكین و موسوڵمانانیش رێک بخات، ئێمەی موسوڵمانیش وەكو شوێنكەوتوویەكی ئەو نازدارە ﷺ تەنها بە رێكخستنی نێوان خۆمانەوە نەوەستین بەڵكو ئەسڵ ئەوەیە كە نێوانی مرۆڤ و مرۆڤ رێک بخەین چونكە مرۆڤ خاوەنی كەرامەتە، خۆ لە وڵاتی كوردەواری ئێمەدا هەموو هەر موسوڵمان نین، دەشێت كابرا عەلمانی بێت و هەر بڕوایشی بە خوای گەورە نەبێت، كۆمۆنیزم بێت و بڕوای بە خوا نەبێت، دەبێت بتوانین بەیەكەوە بژین و ئیحترامی رەئی یەكتری بگرین، خوای گەورە بەو شێوەیە تەجیهی پێغەمبەری خوا ﷺ دەكات و دەفەرموێت: يَا أَيُّهَا النَّاسُ إِنَّا خَلَقْنَاكُم مِّن ذَكَرٍ وَأُنثَى وَجَعَلْنَاكُمْ شُعُوبًا وَقَبَائِلَ لِتَعَارَفُوا إِنَّ أَكْرَمَكُمْ عِندَ اللَّهِ أَتْقَاكُمْ إِنَّ اللَّهَ عَلِيمٌ خَبِيرٌ ﴿١٣﴾ الحجرات. واتە: ئەی خەڵكینە ئێمە هەمووتانمان لە نێرومێیەك درسوتكردووە (كە باوكە ئادەم و دایكە حەوایە)، وە كردوومانن بە گەلان و تیرەو هۆزانی جۆربەجۆر، تا یەكتر بناسن و پەیوەندیتان خۆش بێت بە یەكەوە..بەڕاستیی بەڕێزترینتان لای خوا ئەوەتانە كە زۆرتر لە خواترسە و فەرمانبەرداری خوایە، بێگومان خوا زاناو ئاگایە بە هەمووان.
ئەمە شارستانیەتی ئێمەیە، ئەمە پێشكەوتنی ئێمەیە، رۆژئاوا كە خەڵكێک زۆر بە پێشكەوتوو و پارێزەری مافی مرۆڤی دەزانن، دەزانن كریستۆفەر هۆفان دەڵێت چی؟ كریستۆفەر هۆفان رۆژنامەنووسێكی زۆر گەورەو بەناوبانگی واشنتۆنە، گوڤارێكیان هەیە لەگەڵ كریستۆفەر فۆكۆیاماو هامدنتۆنگ، ئەمانە دەنووسن بۆ كۆشكی سپی و دەڵێن "پێویستە ئێمە موسوڵمانان بكەین بە دوژمنی خۆمان، ئەوانەی كە دەكەوێتە خوار هێڵی یەكسانی یەوە ئیستواوە هیچیان پێ مەفرۆشن و هیچیان لێ مەكڕن بۆ ئەوەی لەناو بچن"، ئەمە بیركردنەوەی شارستانیەتی رۆژئاوایە، ئەمەیە پار استنی مافی مرۆڤ، ئێمەش " إِنَّا خَلَقْنَاكُم مِّن ذَكَرٍ وَأُنثَى وَجَعَلْنَاكُمْ شُعُوبًا وَقَبَائِلَ لِتَعَارَفُوا" پێمان وایە كە مرۆڤ ئەسڵ ئەوەیە كە لە نێرو مێ دروست بوون، هەموویان لە ئادەمن و پێویستە یەكتری بناسن و هەڵسوكەوتی مرۆڤانە لەگەڵ یەكتریدا ئەنجام بدەن، كەچی ئەوان بەو شێوەیە سەیری ئێمە دەكەن و بە دوژمنی خۆیانمان دەزانن.
حەتا لە جەنگی جیهانی دووەمەوە كە رێكخراوی ناتۆ دامەزرا دوای ئەوە وردە وردە حیرفەكان گەورەتر بوون و وتیان ئیتر پیویستمان بە كەس نەماوە و هیچ كەسێک نییە لەگەڵ جەمسەری ئێمە بژی، بەڵام لەم ساڵانەی دواییدا یەكێک لە راوێژكارەكانی مارگری تاچەر دەڵێت "پێویستمان بەوەیە كە دوژمنێكمان هەبێت"، ئێ نەگبەت دوژمنتان بۆ چی یە؟ دوژمنمان بۆ ئەوەیە كە لە

تەكنەلۆجیادا پێشكەوتووتر بین و لە بواری سەربازی دا پێش بكەوین، ئەگەر هەر دوژمنیشمان بۆ دروست نەبوو پێویستە خۆمان خەڵكێک بكەین بە دوژمنی خۆمان! سەیری ئەم عەقڵیەتە بكەن توخوا ئەگەر ئەم تەسەوره بۆگەنە هی موسوڵمان بوایە دەكرد بە رووپەڕی هەرچی رۆژنامەی جیهانە، هەرچی بەرنامەیان هەبوو تەرخانیان نەدەكرد بۆ ئەو بابەتە، خوێنەرانی بەڕێز وەرن سەرنجی شارستانیەتی ئیسلام بدەن ئینجا دوایی ئەمەت بۆ شیكار دەبێتەوە كە ئەمانە نەیانەوێت نێوانی مرۆڤ و مرۆڤ رێک بێت، دەیانەوێت خۆیان وەكو مرۆڤ بژین و ئێمە ماناش وەكو ئاژەڵ، باسیشمان كرد كە ئیسلام و موسوڵمانان هەمیشە ئیعترافیان كردۆتەوە بە بەرانبەرەكەیان، بەڵام ئەوە بەرانبەرەكەیەتی دوور دەكەوێتەوەو ئیعتراف ناكات، بڕۆن دەربارەی ئیسلام لێیان بپرسن بزانن چ وەڵامێک وەردەگرنەوە، یەكێک دەڵێت كاكە دین تەنها دەبێت لە ماڵەكاندا بێت ئەگەر هاتیتە ماڵی منیش بەرماڵت بۆ رادەخەم، بەڵام تكایە دین لەگەڵ دەوڵەتدا تێكەڵ مەكەن دین كوا پەیوەندی هەیە بە دەوڵەتدارییەوە!

نازانم ئەم قسانە چۆن دەكرێن لە كاتێكدا پێغەمبەرەكەمان ﷺ حاكم بووە، وەزیری هەبووە و سوپای هەبووە وە موخابەراتی هەبووە، ئەمە چ عەقڵیەتێكە تۆ بێیت بەئارەزووی خۆت پێناسەی دینمان بكەیت، پێناسە كردنی دین ئیشی تۆ نیيە خوای گەورە پێناسەی دینی كردووە بەو شێوەیەی كە خۆی ویستوویەتی و بە باشی زانیووە، یاخود كەسانێک بێن بە ئارەزووی خۆیان دینێک دابتاشن و بڵێن دەمانەوێت دینتان بۆ تەندروست بكەین، یان دەڵێن پێویستە دین تەنها لەماڵی خۆت و كونجی مزگەوتەكاندا بێت، دەی باشە ئەگەر دین و خواناسی نەبێت ئەم خەڵكە هەمووی نافەوتێت نمونەش لەبەردەستدایە، هیچ كەسێک ناتوانێت بەبێ خواناسی بڕواتە پێشەوە، وەختی خۆی كە شەڕی جیهانی دووەم لەنێوان هیتلەری عەلمانی و ستالینی سووری كۆمۆنیزمی دا بەرپا بوو، كۆمۆنیزمەكان هەر بڕوایان بە خوای گەورە نەبوو، بەڵام كە كەوتنە شەڕەوە سەرلەنوێ دەرگای كڵێساكانیان كردەوە بۆ ئەوەی خەڵكی دوعا بكەن و بپاڕێنەوە و ناحیەی رۆحییان بەرزبێتەوە، ئەمە دەلالەتە لەوەی كە مرۆڤ بەبێ خواناسی ناتوانێت بژی، مرۆڤ بە تەبیعەتی حاڵ هەموو زانستەكانی سایكۆلۆژی و كۆمەڵناسی و دەروونناسی و ...هتد هەموو دانیان بەوەدا ناوە كە مرۆڤ كاهینێكی موتەدەیینە، كە مادام كاهینێكی موتەدەیینە بەبێ خواناسی نێوانی مرۆڤ و مرۆڤ رێک ناخرێت، چونكە ئەوكات بەو شێوەیەی لێ دێت كە كریستۆفەر هۆفان موفەكیری كۆشكی سپی ئەمریكی دەڵێت پیویستمان بە دوژمنەو پێویستە دوژمنێک بۆ خۆمان دروست بكەین.

تەسەوراتێكی تر هامدنتۆنگ دەڵێت: ئێستا حەوت شارستانیەتی گەورە بوونیان هەبووە لە جیهاندا پێنجیان لەناو چوون و دوانیشیان زۆر موهیمن و تاكو ئێستا ماونەتەوە ئەوانیش بریتیین لە ئیسلام و دیموكراسی، ئەوان كە باس لە شارستانیەتی ئیسلامی دەكەن بۆ ئەوەیە بەربەرەكانێی پێ بكەنەوە بە دیموكراسییەكەی خۆیان، فرانسیسكۆ فۆكۆیاما كە وتی مێژوو كۆتایی پێهاتووە مەبەستی ئەو سیستەمە بوو كە دیموكراسی یە و ئێستا مەكانەتێكی مەرموقی هەیە لەبەرانبەر ئیسلام دا بەكاری دەهێننەوە، هامدنتۆنگ كە باس لە كێشانی شارستانیەتەكان دەكات دەڵێت تەنها دوو شارستانیەت بەرانبەر یەک وەستاونەتەوە ئەوانیش شارستانیەتی ئیسلامی و

شارستانیەتی خۆرئاوایە، لێرەدا پێویستە بگەینە ئەو راستییەی کە لە هەندێک حاڵەتدا خەتاکە لە خۆمانە چونکە ئەو نیەتی ئەوەی هێناوە کە وەکو مرۆڤ سەیری تۆ نەکات، بەڵام ئێمە هەروا خۆمان نیشان دەدەین کە لەگەڵتاناین، ئاخر ئەمە مەعقول نییە ئەوان وا بیر ناکەنەوە، ئەوان ئامانجییان ئەوەیە تۆ لەناو بەرن، کەچی تۆ بە گوڵ پێشوازییان لێ دەکەیت چۆن شتی وا دەبێت.

باسمان لەوە کرد کە یەکەم کاری رابوونی کۆمەڵگە بریتییە لە چاکسازی نێوان خوای گەورەو خەڵکی، دوای ئەوە برایەتی نێوان خەڵک مرۆڤ و مرۆڤ، نەک تەنها نێوان موسوڵمانان نابێت تۆ تەنها بیر لە گروپ و حزب و کۆمەڵەکەی خۆت بکەیتەوە، ئێستە بە داخەوە وای لێهاتووە دەبێت لە گروپی خۆی بێت ئینجا حسابی برای بۆ دەکات، بەداخەوە بۆ ئەم جۆرە بیرکردنەوانە، ئەمە زۆر خەتەرە ئیسلام رێگە بەمە نادات، بەڵکو ئیسلام رێگەی بەوە داوە کە لەگەڵ تەنانەت مەسیحی و یەهودیش دا چاکەکار بین، خوای گەورە لە قورئانی پیرۆزدا باسمان بۆ دەکات کە لەگەڵ خەڵکی دا چاکەکار و باش بین با موسوڵمانیش نەبن، ئەمە زۆر گرنگە لە دڵ و دەروونی مرۆڤەکاندا بچەسپێت، گومانی تێدا نییە کە رۆژئاوا بەو چاوەوە سەیری موسوڵمانان ناکەن، نمونەی کریستۆفەر هوفامان هێنایەوە کە لە کتێبەکەیدا بەناوی (الحضارة الرومانیة وبرابرة الجدد، برابره جدت) مەبەستی لە موسوڵمانانە کە دەڵێت لەخوار هێڵی ئیستیواوە هیچ شتێکیان پێ مەفرۆشن، توشی ئایدزیان بکەن و دەرمانیان پێ مەفرۆشن با بمرن، موسوڵمان هەر بە مرۆڤ نازانن، هەمیشە ئەوان لەبەرانبەر شارستانییەتی ئیسلامی و موسوڵماناندا دیموکراسییان داناوە، یاخود بیریارێکی وەکو فرانسیسکۆ فۆکۆیاما کە باسی لێوە دەکات کە کۆتایی مێژووە و دوای ئەوە شارستانیەتێکی تر نییە باسی ئەم شارستانیەتە بکاتەوە، بە پێچەوانەوە کۆتایی مێژوو کاتێکە کە موسوڵمانان لەناو بچن، قۆناغی هاتنی کۆتایی مێژوو لە هاتنی پێغەمبەری خواوە ﷺ دەستی پێکردووە، تەواو دوای ئەو هیچ پێغەمبەرێکی تر نایەت، سیستەم سیستەمی ئیسلامییە، ئەمە لە راستیدا کۆتایی مێژووە نەک ئەوەی کە فۆکۆیاما باسی لێوە دەکات، بەڵام بەداخەوە موسوڵمانان و ئەهلی ئیسلام جورئەتی ئەوەیان نەماوە کە ئەم قسەیە بکەن بەرانبەریان ئەوان دەیکەن ئێمەش لا حول ولا قوە الا بالله تەقلیدی ئەوان دەکەینەوە و هەر قسەو گوفتاری ئەوان دووبارە دەکەینەوە، تەنانەت زۆرجار ئەهلی ئیسلام و قیاداتی ئیسلامی و غەیرە ئیسلامی یەک قسە دەکەن، زۆرجار کە ئەمە دەبینن دەڵێین باشە بۆ وایە حەتمەن هەڵەیەک هەیە، لەوانەیە هەڵەکەش ئەوەبێت کە ئەوان قسە رۆشتوون بەسەرمانداو وامان لێهاتووە هیچ شتێکمان پێ نەکرێت.

خاڵی سێ یەم و کۆتایی لە رابوونی کۆمەڵگەدا بریتییە لە رێکخستنی نێوان مرۆڤ و ژینگە، رێکخستنی نێوان مرۆڤ و ژینگە بەواتاو مەفهومە گەورەکەی، تەنها بەواتای ئەوە نا کە پاراستنی دارو درەخت و کەش و ئاو و هەواو ...هتد، نەخێر ژینگە بەواتای مادییەت، شارەزایی و چوونە ناو تەکنەلۆجیا، شارەزابوون لەو شارستانیەتانەی تر، خزمەتکردنی مرۆڤایەتی، دامەزراندنی حکومەت و دەوڵەت و سیستەم، هەموو ئەمانە پەیوەندییان بەسەر ژینگەوە هەیە، ئیسلامیش لەسەر ئەم مانایانە قسەی تایبەتی خۆی هەیە لەسەر هەر هەموویان، لەسەر زانست، لەسەر

دامەزراندنی حكومەت، سیستەمی تایبەتی هەیە لەسەر بەڕێوەبردنی كۆمەڵگەو سیستەمە كۆمەڵایەتییەكان، ڕەچاوكردنی ئەمە پێویستە گرنگیشە ئەوە بزانن كاتێک كە پێغەمبەری نازدار ﷺ بینای كۆمەڵگەی مەككەی كرد ڕێ خۆشكەر بوو بۆ ئەوەی كە لەشاری مەدینەدا دەوڵەت دابمەزرێنێت، خۆ دامەزراندنی دەوڵەت هەروا بە ئاسانی و لە كون فیكونێک دا دانامەزرێت، بەڵكو هەر لە ساڵی یەكەمی هاتنی بیعسەكەیەوە هەر لەو كاتەوەی كە نوخبەو تەنزیماتی دروست كرد دەستی كرد بە زەمینە سازكردن، تەنزیماتە سەرەتاییەكان بوونە هۆكاری ئەوەی كە كۆڵە قورسەكە بخەنە سەر شانی خۆیان، ئێوە دەزانن هاوەڵانی بەڕێزی دەوری پێغەمبەری نازدار ﷺ دەیانتوانی لە دەوری كەعبەدا نوێژێک بكەن كە نوێژێكیان بە سەد هەزار نوێژە، بیربكەنەوە هەر یەک نوێژیان بەرانبەر بە هەزار نوێژ لە مزگەوتی پێغەمبەری نازداردا ﷺ لەشاری مەدینە یەک نوێژ بەرانبەر هەزار نوێژە، یانی تۆ لە كەعبەدا یەک جار بڵێیت سبحان الله ڕاستەوخۆ لێكدانی ١٠٠ دەكرێت، كەچی ئەم هەموو هاوەڵە بەڕێزە ڕەزامەندی خوایان لێ بێت ئەو شارو زێدەی باو باپیرانەیان جێهێشت تەنها بۆ ئەوەی ئەم دینە بە دەدەبیاتی ئیسلامی خۆی بگەیەنن، زۆریشیان شەهید بوون و نەگەڕانەوە ناو زێدو كەس و كاری خۆیان، زۆریشیان گێل و گۆڕیان دیار نییە، ئەو قسانەش ڕاست نین كە دەڵێن ئەوە گۆڕی ئەبا عوبەیدەی جەراحەو ئەوە گۆڕی فلان هاوەڵەو فیسار هاوەڵی بەڕێزە ڕەزامەندی خوایان لێ بێت تەنها گۆڕی ئەم هاوەڵە بەڕێزە لە چەند شوێنێكدا هەیە هیچیشیان گۆڕی ئەو نین، ئەبا عوبەیدەی جەراح بە نەخۆشی تاعون لە دیمەشق وەفاتی كردووە هەر لەوێش بەخاک سپێردراوە، بەڵام گومانی تێدا نییە كە هاتوونەتە كوردستان و خاكی ئێمەشیان پیرۆز كردووە، هەروەها پێغەمبەری نازدار ﷺ گەلی كوردی خۆش ویستووە جلی كوردیشی پۆشیوە و حەزی پێی كردووە.

لە یەكێک لە فەرموودەكانی پێغەمبەری خوا ﷺ هاتووە، جارێكیان جل و بەرگێكی خەت خەتی لەبەردایە و نوێژی پێوە دەكات، بە دوو جۆر ریوایەت هاتووە، ریوایەتێكیان دەڵێت نوێژەكەی دەبڕێت لەبەرئەوەی خەت خەتی جلەكە لێی تێک دەدات و داوا لەو كەسە دەكات كە جل و بەرگەكەی بۆ دووریوە جلێكی تری بۆ بهێنێت جلێک دەكاتە بەری كە جل و بەرگی كوردی بووە، لەوانەیە وەكو ئەم جل و بەرگەی ئێستامان نەبوبێت ستارخانی و مرادخانی و شاڵ و كەتافی و...هتد، گرنگ ئەوەیە جلی كوردی بووە، فەرموودەكە دەفەرموێت ئەمە لیباسی ئەهلی كوردە لەبەری دەكات، پێغەمبەری نازدار ﷺ كاتێک دەیكاتە بەری ئەو كەسەی كە دوریویەتی دەڵێت لیباسەكەی كە جوانە ئەی پێغەمبەری خوا ﷺ، سەروەریشمان دەفەرموێت: نەخێر حەزم لەم جلانەیە، لەگەڵ ئەوەی كە پێغەمبەری خوا ﷺ جلی كوردی خۆش ویستووەو لەبەری كردووە كەچی سبحان الله ئێستە ئێمەی كوردی موسوڵمان وازمان لە كولتوری خۆمان هێناوەو خەریكی ئەوەین دەست بگرین بە كولتووری گەلانێكی ترەوە كە ئەسڵەن پەیوەندی بە ئێمەوە نییە، بۆ دەبێت وا بێت كە ئێمە هەمیشە هەڵگری كولتوری خەڵكانێكی تر بین لەكاتێكدا خۆمان خاوەنی كولتورێكی جوان و نایابین، سەرەڕای ئەوەش تانەو تەشەریشمان لێ بدەن و بڵێن وەڵا ئێوە توانای ئەوەتان نییە داهێنان بكەن، چۆن توانامان نییە بەڵام بەداخەوە نەوەكانی ئێمە خەواڵون، ئیسلام هەرگیزاو هەرگیز هەڵە ناكات ئیسلام بۆ خۆی پاكە دینەكەی بۆ خۆی

مەعصومە، پێغەمبەرەكەی ﷺ مەعصومە و لەلای خوای گەورەوە نێردراوە، كێشەكە لە مرۆڤەكەدایە، مرۆڤ هەڵە دەكات و قابیلی هەڵەیە ئێمەش هەڵگری ئەم ئیسلامەین بۆیە نەمانتوانیوە ئەم دینە وەكو خۆی بگەیەنین، پیاوێكی بەڕێزی وەكو محمد غەزالی -ڕەحمەتی خوای لێ بێت- دەفەرموێت دۆسیەی قەزیەی ئیسلام دۆسیەكی براوەیە، بەڵام زۆر بەداخەوە موحامییەكانی فاشیلن، موحامی مەبەستی لە شوێنكەوتەو بانگخوازەكانیەتی، مەبەستی ئەو كەسانەیە كە پارێزەری ئەم ئیسلامەن و موحاماتی بۆ دەكەن، ئەمانە بۆ خۆیان فاشیلن و نەیانتوانیوە ئیسلام وەكو خۆی بگەیەنن، كەواتە ئێمە پیویستمان بەوەیە كە بەم سێ خاڵە رابوونی كۆمەڵگە سەرلەنوێ دەست پێ بكەینەوە، نێوان مرۆڤ و خوای گەورە، نێوانی مرۆڤ و مرۆڤ، نێوانی مرۆڤ و ژینگە.

خوێندنەوە بۆ ئێمە پێویستە چونكە ئوممەتی خوێندنەوەین "اقرأ"، كەرامەتی مرۆڤ بە زانستە، سەیری جیهان بكەن ئێستا هەر وڵاتێک كە قسە رۆشتووە و دەوڵەتانی جیهان حسابی بۆ دەكەن لەبەر خاتری زانست و پێشكەوتنەكەیەتی، ئیسرائیل لەناوجەرگەی خاكی موسوڵمانان دا دەوڵەتێكی بۆ خۆی دروست كردووە، ئایا لەبەرئەوەیە كە ژمارەیان زۆرە؟ یان بەهۆی ئازایەتیدانەوە؟ نەخێر، جولەكە بە تەبیعەتی حاڵ خەڵكێكی زۆر ترسنۆكن، بەڵام خاوەنی تەكنەلۆژیای سەربازین، ئێمەش پێویستە سەرلەنوێ بۆ ئەوەی بچینەوە ناو خەڵكی بۆ ئەوەی قسە رۆشتوو بین لەم رابوونی كۆمەڵگەی خۆمانە پێویستە گرنگی بە زانست بدەینەوە، خوێندنەوەمان خۆش بوێت، ئەو وڵاتانەی كە پێشكەوتوون خەڵكەكەی كات بە فیڕۆ نادەن بەردەوام كاتە فەراغەكانیان بە خوێندنەوە پڕ دەكەنەوە بۆ نمونە لەناو پاس و میترۆكانیاندا بەردەوام دەبینی كتێبێكیان بەدەستەوەیەو دەخوێننەوە، بەڵام لەم وڵاتەی ئێمەدا بە پێچەوانەوە یان خەوتنە یان خۆ خەریك كردنە بە موبایلەوە، یان زۆر سەیرە گەنجانی وڵاتی ئێمە ماڵی دووەمیان بووەتە چایخانەو گازینۆكان و بەردەوام خەریكی تەزبیح بادانن.

بۆ ئێمە وامان لێهاتوە بۆ نەگەینە ئەو ئاستە سەقافیەی كە دەچینە لای دەلاكێک تاكو و ئەونە چاوەڕێ دەكەین خەریكی خوێندنەوە نەبین، ئەم هەموو كتێبە بۆ كێ دەنووسرێت، ڕەحمەتی خواتان لێ بێت موسوڵمانان زیاتر ئاڕاستەی قسەكانمان بەرانبەر بە ئێوەیە ئێمە چۆن ئەم نەوانەی خۆمان فێربكەینەوە، ئاخر بۆیە هەرگیزاو هەرگیز باوك و كوڕێک لە یەكتری تێناگەن، باوكەكە بەردەوام گلەیی هەیە و دەڵێت كوڕەكەم بە قسەم ناكات، كوڕەكەشی پێی وایە باوكی جاهیلە و لێی تێ ناگات، ئاخر باوكی بەڕێز تۆ لە هەموو ژیانت دا چوار كتێبت نەخوێندۆتەوە چۆن دەتوانیت مامەڵەیەكی تەندروست بكەیتەوە لەگەڵ منداڵەكەتدا، چۆن دەتوانیت ببیتە هاوڕێی، ئاخر دایكی بەڕێز كە كچەكەت بە گوێت ناكات لەبەرئەوەیە گلەیی هەیە لێت و دەڵێت لە من ناگات، دایک و باوكی بەڕێز نازانیت منداڵەكەت پەروەردە بكەیت، كاكە خۆ پەروەردە كردن تەنها ئەوە نییە كە ئارەزووەكانی بەجێ بهێنیت و هەرچی داوا كرد لە جل و بەرگی جوان لە خواردنی خۆش بۆی دابین بكەیت.

هاوسەری بەڕێز خێزانی ئازیز ئەی ئەو كەسانەی كە خێزانتان پێك هێناوە كاتێک پەرداخێک ئاو دەدەیت بە دەستی خێزانەكەتەوە یان بە پێچەوانە ئەمە ئەركی سەرشان نییە، كێشەی ئێمە

ئەوەیە کە هەموو کارێکمان بووە بە ئەرکی سەرشان، ژنان دەبێت چێشت ئامادە بکەن چونکە ئەرکی سەر شانیانە، ئەمە هەر ئەرک نییە نەک ئەرکی سەرشان، بۆچی وا بیر ناکەنەوە کاتێک پەرداخێک ئاو دەدەیتە دەست خێزانەکەت یان هاوسەرەکەت یان خواردنێکی بۆ ئامادە دەکەیت بۆ هەست بەوە ناکەیت کە لە قیامەتدا پاداشتی لەسەر وەردەگریتەوە، ئەم کارانە کە دابەشکراون بۆ ئەوەیە ژیان رێک بخرێت، بۆ ئەمە بە ئەرکێکی قیامەتی نازانی و ئەو هەستەت لا دروست نابێت کە لە پێناوی خوای گەورەدا کار بکەیت، ئەو دایک و باوکە بەڕێزانەی کە دەیانەوێت منداڵەکانیان بە قسەیان بکەن، چونکە دەزانین کێشەی ناو کۆمەڵگەی ئێمە ئەوەیە کە کوڕ بە قسەی باوکی ناکات کچ بە قسەی دایکی ناکات، هاوسەر بە گوێی مێردی ناکات، مامۆستا و قوتابی مامەڵەیان خراپە لەگەڵ یەک، هەموو ئەمانە مەنزومەیەکی تێک چوون بەسەر یەکدا، ئەی دەزانن سەبەب و هۆکارەکەی دەگەڕێتەوە بۆچی؟ سەبەب و هۆکارەکەی دەگەڕێتەوە بۆ ئەوەی کە خۆمان نەناسیوە، هەرکەسێکیش خۆی نەناسێ بە دڵنیاییەوە خوای گەورەش ناناسێ کە خوای گەورەشی نەناسی ژیانی ئا بەو شێوەیە کە باسمان کرد.

سید قطب -ڕەحمەتی خوای لێ بێت- قسەیەکی زۆر جوانی هەیە، حەقە لەسەر دیواری هەموو ماڵێکدا بنووسرێتەوە، هەرچەندە دەسەڵاتی ئەو کاتی میسر هەوڵی زۆیان دا کە ئەم پیاوە بەڕێزە لەبەرچاوی خەڵکی ناشیرین بکەن، یەکێک لەو کارەشیان کاتێک کە لە سێدارەیاندا قورئانێکیان هێناو هەڵیان کۆڵی و دەمانچەیەکیان خستە ناوی و بڵاویان کردەوە کە گوایە ئەمە فیکری سید قطب بووە، ئەمە راست نییە ئێستا هەر لە مۆریتانیاوە تاوەکو دەگاتەوە سیبریا خەڵکێک کاریگەر بوونەتەوە بە فکرەکەی، لە جیهانی ئیسلامی دا تەفسیرەکەی دەخوێنرێت و زانایان پشتی پێ دەبەستن، بەڵام ئێستە زۆر بەلامانەوە سەیرە هەندێک برای ئیخوانی دەڵێن سیستەمی ئیسلامی هەندێکی بەجێهێڵراوە بە خەڵک لە کاتێکیشدا کە سید قطب لەسەر نەگۆڕی سیستەمی ئیسلامی شەهید بوو، لەسەر ئەوە شەهید بوو کە حاکمیەت هەر بۆ خوای گەورەیە، مەگەر ئەمە سیستەمی ئیسلامی نییە؟ سیستەمی گۆڕانکاری نییە؟ بەلامانەوە سەیرە خەڵکێک خۆیان بە ئوصوڵی دەزانن یان کاتێک کە ئێمە باس لەوە دەکەینەوە کە ئوصولین، جارێ با بزانین ئوصوڵی یانی چی؟ ئوصوڵی بەواتای گەڕانەوە بۆ قورئان و سونەت، پاشان عەقڵ و مێژوو و واقیع، هەرکەسێک کاری بەم پێنج خاڵە کرد ئەوە پێی دەوترێت کەسێکی ئوصوڵی.

مەبەست لە عەقڵ واتە عەقڵی زانایانی ئیسلام نەک عەقڵی خۆمان، دەبێت واقیعیش بناسرێت واتە واقیعی بین، زەمینە بناسین بۆ کاری دەعوە و بانگەواز، کوردستانی ئێمە زەمینەی تایبەتی خۆی دەوێت چونکە ئەم کوردەی ئێمە تینووە بۆ ئاڵاکەی، بۆ کولتورو توراثی خۆی، بۆ دەدەبیاتی رەسەنی خۆی، بۆ پارەی وڵاتی خۆی، دەبێت ئیسلامیەکی کوردایەتی تێدا بەرهەم بهێنرێت، ئەمەیە واقیعەو ئاستەم نییە، ئەمەیە ئوصوڵە، هەروەکو چۆن کەسانێک دەڵێن ئێمە رادیکاڵین و باس لە رادیکاڵیزم دەکەن.

پێغەمبەری نازدار ﷺ کۆمەڵگەکەی خۆی بە شێوەیەکی ئوصوڵی رێک خست، ئێمەش پێویستە کۆمەڵگەکانی خۆمان لەسەر ئەوە بەرهەم بهێنین، وە سوودی لێ وەرگرین لە کایەی پێکهێنانی حکومەت و دەسەڵاتی ئیسلامی دا، تەبعەن دەسەڵات و حکومەت دوو چەمکی جیاوازن بۆیە

ئێمەش جیایان دەکەینەوە، پێویستە ئێمە پێش هەموو شتێک لەو سێ چەمکەی پێشوو کە باسمان لێوە کردن نێوانی مرۆڤ و خوای گەورە، مرۆڤ و مرۆڤ، مرۆڤ و ژینگە وا لێیان تێ بگەینەوە کە بەبێ ئەمانە ناتوانین گۆڕانکاری بکەین با هەر شیعاریشمان گۆڕانکاری بێت، گۆڕانکاری بە یەک چەمک ناکرێت بەڵکو پێویستمان بەو مەنزومە گشتیە یە کە هەمووومان بەیەکەوە بیکەین، ئەو چەمکانەش لە رابوونی کۆمەڵگەدا قۆناغن، قۆناغێکی تریش هەیە کە ئەهلی ئیسلام و موسوڵمانان سەیری بکەن و رەچاوی بکەن، ئەویش قۆناغی لەناوبردنی زاڵمانە.
زاڵم چۆن لەناو دەچێت؟ کۆمەڵێک قۆناغ هەن دەبێت ببڕدرێن ئینجا زاڵم وەختی لەناوچوونی دێت، چۆن موسوڵمانان وردە وردە بە قۆناغێکدا دەچن رێک پێچەوانەی ئەو قۆناغەیش قۆناغی زاڵمانە کە کۆتایی بە دەسەڵاتیدان دێت، یەکەم قۆناغ کە زاڵمی تێ دەکەوێت و زوڵم دەکات جەهل و نەزانیە، خەڵکێکی ماستاوچی لەدەوری کۆ دەبنەوەو وەسفی دەکەن و پێیدا هەڵدەدەن، تاوەکو وردە وردە وای لێ دەکەن پیرۆزی دەکەن و هەر خۆیشیان پێش خەڵکی تر گیر دەخۆن بەدەست زوڵم و ستەمیەوە، خوای گەورەش هیچ کەسێک وا لێناکات کە زاڵم بێت و زوڵم و خراپە بکات وەکو خەڵکێک دەڵێن قەدەری خۆیەتی، نەخێر لەسەر بنەمای کارەکانی خۆی تاوانبار دەبێت لە قیامەتیشدا لێپرسینەوەی لەگەڵدا دەکات، چونکە مرۆڤ سەراپا ئازادە، خوای گەورە ئازادییەکی تەواوی پێ بەخشیووە، یان هەندێک کەس هەن ئەو قسەیە دەکەنەوە و دەڵێن ئەوە لەناو چاوم نووسراوە وابکەم یانی کەواتە من لەناوچاوم نووسراوە پیاوێک بکوژم یان لەناو چاوم نووسراوە کارێکی خراپ بکەم، یان دزی بکەم پەنا بە خوای گەورە ئەمە بیرکردنەوەیەکی زۆر هەڵەیە، خوای گەورە بە ئازادی مرۆڤی دروست کردووە و سەربەستیشی کردووە لە کارەکانی دا.
گرنگە ئێمە بزانین کە جیاوازی هەیە لە نێوان ویستی خوای گەورەو عیلمی خوای گەورە، خوای گەورە هەرگیزاو هەرگیز ویستی بەوە نییە کە مرۆڤ خراپەکاری بکات کاری خراپە نادات بەسەر مرۆڤدا، قەت خوای گەورە پێی خۆش نییە مرۆڤ کاری خراپە بکات، دزی بکات، زینا بکات، پیاو بکوژێت، ئەزیەتی دایک و باوکی بدات، جنێو فرۆش بێت ...هتد، بەڵکو ئەمانەی کە دەکات ویستی خۆیەتی، خوای گەورە عیلمی هەیە بەو کارەی کە دەیکات، ئاگادارە لەم کارەی کە دەیکات، جا ئەگەر خوایەک زانا نەبێت بەسەر ئیش و کاری بەندەکانیەوە ئەوە ئەو کات پەنا بە خوای گەورە نەقسی هەیەو بە کەڵکی خوایەتی نایەت، کەواتە جیاوازی زۆرە لە نێوان ویستی خوای گەورەو عیلمی خوای گەورە، گرنگە ئێمەی موسوڵمان پێش هەموو کەس بەم چەمکانە ئاشنا بین، چونکە خەڵکێک لە کاتی ئەنجامدانی کارێکی خراپدا پێیان وایە کەخوای گەورە ویستی لەسەر ئەوە بووە کە ئەو کارە خراپە بکات، نەخێر ئەمە سیفەتی شەیتانە، وەکو لە رابردوودا باسمان کرد شەیتان کاتێک کە تاوانی کرد و ئەمری خوای گەورەی شکاند و تاوانەکەشی دایە پەنای خوای گەورە ریسوا بوو هەر بە ریسواییش دەمێنێتەوە تا کۆتایی ژیان، خوای گەورە لە قورئانی پیرۆزدا بۆمان باس دەکات لەسەر زاری شەیتان کە وتوویەتی: قَالَ فَبِمَا أَغْوَيْتَنِي لَأَقْعُدَنَّ لَهُمْ صِرَاطَكَ الْمُسْتَقِيمَ ﴿١٦﴾الأعراف. واتە: شەیتان وتی: بەهۆی ئەوەی کە تۆ منت

گومڕاو سەرگەردان کرد، ئەوە سوێند بێت منیش لە ڕێگە ڕاستەکەتدا بۆیان دادەنیشم (لایان بدەم).

بە خوای گەورە دەڵێت تۆ منت گومڕا کرد. بەڵام ئەهلی ئیمان بە پێچەوانەوە تاوانەکە دەدەنە پەنای خۆیان و خوای گەورە بە پاک و بێگەرد دەزانن، هەروەکو چۆن لە قورئانی پیرۆزدا بۆمان باس کراوە کە پێغەمبەر یونس -علیه السلام- پاش ئەوەی کە بە توڕەییەوە گەلەکەی جێ هێشت کە کارێکی هەڵە بوو دوای ئەوە داوای لێخۆشبوونی لە خوای گەورە کردو فەرمووی: وَذَا النُّونِ إِذ ذَّهَبَ مُغَاضِبًا فَظَنَّ أَن لَّن نَّقْدِرَ عَلَيْهِ فَنَادَى فِي الظُّلُمَاتِ أَن لَّا إِلَهَ إِلَّا أَنتَ سُبْحَانَكَ إِنِّي كُنتُ مِنَ الظَّالِمِينَ ﴿٨٧﴾الأنبياء. واتە: (ذوالنون)یش (کە یونس پێغەمبەرە) کاتێ کە قەومەکەی بەجێ هێشت و ڕۆشت، گومانی وابوو کە دنیای لێ تەنگ ناکەینەوە، لەناو تاریکستانی (شەوو دەریاو ناو سکی نەهەنگەکەدا) هاوارو نزای لێ بەرز بۆوەو وتی: پەروەردگارا هیچ خوایەک نیە جگە لەتۆ، هەر تۆ شایستەی هەموو ستایشێکی، بەڕاستی من ستەمم لەخۆم کرد (کاتێك کە بەبێ فەرمانی تۆ قەومەکەم بەجێ هێشت).

هەروەها کاتێک سەیدنا ئادەم و دایکە حەوا لە بەری ئەو دارەیان خوارد کە خوای گەورە لێی قەدەغە کردبوون داوایان لە خوای گەورە کرد کە لێیان خۆش ببێت و فەرمویان: قَالاَ رَبَّنَا ظَلَمْنَا أَنفُسَنَا وَإِن لَّمْ تَغْفِرْ لَنَا وَتَرْحَمْنَا لَنَكُونَنَّ مِنَ الْخَاسِرِينَ ﴿٢٣﴾ الأعراف. (ئەوسا ئیتر هەردووکیان هەستیان بەهەڵەی خۆیان کردو) وتیان: پەروەردگارا ئێمە ستەممان لە خۆمان کرد، خۆ ئەگەر لێمان خۆش نەبیت و بەزەییت پێماندا نەیەتەوە، ئەوە بەڕاستی ئێمە سوێند بە خوا لە خەسارەتمەند و زەرەرمەندانین.

مرۆڤ دەبێت هەمیشە پاک و بێگەردی بداتە پەنای خوای گەورە و تاوان و هۆکارەکەشی بداتە پاڵ خۆی، زاڵم کاتێک کە زوڵم دەکات سەرەتا بە جەهڵ دەیکات، فیرعەون سەرەتا بە جەهل کردی، مادام جاهیلە خوای گەورە پێغەمبەرێکی بۆ دەنێرێت بۆ ئەوەی ئاگاداری بکاتەوە، مرۆڤ کاتێک کە زوڵم دەکات خۆ عەقڵی پێدراوە و پێغەمبەری بۆ نێردراوە! قورئانی بۆ رەوانە کراوە! ڕێگەکەی بەتەواوەتی بۆ ڕۆشن کراوەتەوە، هەموو ئەوەش بۆ ئەوەیە ئەو جەهلە نەمێنێت، وە بەڵگەی ئەوەی نەمێنێت وە بڵێت وەڵا خوای گەورە وای کردووە کە من ئەو کارە ئەنجام بدەم.

نەخێر؛ ئیمانی بۆ ناردوویت، دەزانن فەلسەفەی ئیمان لە چی دایە؟ خوای گەورە چەمکی ئیمانمان بۆ ڕووندەکاتەوە و دەفەرموێت: الَّذِينَ يُؤْمِنُونَ بِالْغَيْبِ وَيُقِيمُونَ الصَّلاةَ وَمِمَّا رَزَقْنَاهُمْ يُنفِقُونَ ﴿٣﴾ البقرة

واتە: ئەوانەی باوەڕ بە نەبینراوەکان دەهێنن (وەك خواو فریشتە و ئەوانەی خوا باسی کردوون و ئێمە نایان بینین)، هەروەها نوێژەکانیان بەچاکی ئەنجام دەدەن و لەو رزق و ڕۆزییە (حەڵاڵەی) پێمان بەخشیوون، دەبەخشن.

ئەی فەلسەی ئیمان چی یە؟ خوایەک لە ئاسمانەوە پەیام دەنێرێتە خوارەوە لە ڕێگەی یەکێک لە فریشتەکانیەوە بۆ پێغەمبەران -علیهم الصلاه والسلام- بۆ ئەوەی ئێمە ئاگادار بکاتەوە لە قیامەت، ئێمە کە دەڵێین فەلسەفە تەبعەن سید قطب نەی وتووە فەلسەفەی ئیسلامی، بەڵکو وتویەتی تەسەوراتی ئیسلامی! واتە حیکمەتی ئەم ئیمانە چی یە کە پێناسە دەکرێتەوە "أن تؤمن

بالله و ملائكه وكتبه ورسوله ويوم الأخره و قدره خيره وشره"، واتە بۆ ئەوەی مرۆڤ تێبگات و ئەم ئازادیەی بۆ روون ببێتەوە، ئەمە مەقاصدی شەریعەتەو ئەم عەقڵەی بۆ ساغ ببێتەوەو تێ بگات مادام خوایەک لەئاسمانەوە بە فریشتەدا دەیەوێت خەڵک چاکەکار بن چی دەنێرێت؟ کتێبێک، باشە ئەم فریشتانە یەک یەک دادەبەزن و لەگەڵ ئێمەدا قسە بکەن و کتێبێکمان بۆ چاپ بکەن و بیدەنە دەستمان، شتی وا دەبێت؟ کتێبێک دەنێرێت بە فریشتەیەکدا بۆ خەڵکێک لە خۆمانن کە پێغەمبەرانن -عليهم الصلاه والسلام- بۆ ئەوەی فێری دینداریمان بکەن، حیکمەتی فێربوونی دیندار ی لە چیدایە؟ "وَمَا خَلَقْتُ الْجِنَّ وَالْإِنسَ إِلَّا لِيَعْبُدُونِ" تەنها بۆ عیبادەت دروست کراوین بۆ ئەوەی بگەڕێینەوە بۆ قیامەت، هەموو ئەمەش پێناسەی قەزاو قەدەرەکەیە کە خوای گەورە بۆمان باس دەکاتەوە زۆر بە سانایی، ئیتر پێویست ناکات سەریش لە خەڵکی تێک بدەیت ئیمان چی یەو قەزاو قەدەر چی یە. راستە ئەگەر خەڵکێک توانی بە دەکادیمی وەربیگرێت شتێکی زۆر باشە، خۆ خەڵکێکی زۆریشمان هەیە کە باسی بیروباوەڕی ئیسلامی بۆ دەکەیتەوە زۆر شارەزایە تێدایدا لە ئولوهیەت لە ربوبیەت لە ئەسماء و سیفات لە تەوحیدی حاکمیەت لە تەوحیدی متابعە، بەڵام کەڵکی چی یە لەناو مەیدان دا ناجوڵێت.

بیروباوەڕ ئەوەیە کە بتجوڵێنێت و بت خاتە بزاڤێکەوە و بزووتنەوەیەکت پێ بکات شۆڕشێکت پێ هەڵگیرسێنێت، گۆڕانکاریەکت پێ بەرپا بکات، بەڵام تۆ بیر و باوەڕێکت وەرگرتووە لەماڵی خۆتدا دانیشتوویت و سوودی بۆ خێزان و منداڵەکانیشت نییە! ئەمە زۆر ترسناک و گرفتە، بۆیە قۆناغی لەناوچوونی زاڵمان دەست پێ بکات ئەمجارە ئەم جەمسەرەی تر بەرز دەبێتەوە کە جەمسەری موسوڵمانانە.

یەکەم جەهلە، دووەمیان خوای گەورە کەسێک دەنێرێت و دەیکاتە هۆکار بۆ ئەوەی ئەم زاڵم و تاغوتە یان ئەم دیکتاتۆرە بە جەهلەکەی خۆی بزانێت، جا ئیتر سەدام حسینە یان موعەمەر قەزافی یە یان حوسنی نا موبارەکە یان بەشار ئەسەد و بن عەلیە یان هەریەکێکی ترە لە نمونەی ئەمانە، ئەمانە سەرەتا بە جەهل دەیکەن خوای گەورەش هەریەکەو یەکێکیان بۆ دەنێرێت.

یەکێک لەو پیاوە بەڕێزانەی کە خوای گەورە ناردی بۆ ئاگادارکردنەوەی فیرعەون سەیدنا موسا بوو -عليه السلام- بۆ ئەبوجەهل و وەلیدی کوڕی موغیرە و هاوشێوەکانیان و کۆمەڵگەکان بە گشتی خوای گەورە پێغەمبەری نازداری نارد ﷺ، بۆ سەدام حسین دەیان پیاوی بەڕێزی وەکو شێخ عبدالقادری چوێسەی بۆ نارد، ئەم پیاوە بەڕێزە بە ئاشکرا هاواری دەکرد بابە ئەنفال مەکە ئەم خەڵکە رەش و رووتەی ئێمە بگەڕێنەرەوە، مەوقیفێک بوو لەیاد ناکرێت، دەیان پیاوی پیاوانەی تر یان دیکتاتۆرێکی وەکو موعەمەر قەزافی ئەو هەموو خەڵکەی دەربەدەر کرد بۆ قەتەر و بەحرەین و ناوچەکانی ئەوروپا، زیندانەکانی ئەم تاغوتانە پڕ کرا بوو لە ئەمسالی سید قطب و حەسەن بەناو علی حەبەش و یوسف قەرزاوی و ...هتد رەحمەتی خوایان لێ بێت. ئەم پیاوە بەڕێزانە بە عبدالناصر و ئەنوەر سادات و حوسنی ناموبارەکیان دەوت ئێوە زاڵمن و زوڵم دەکەن، دیکتاتۆرن و بە ئارەزووی خۆتان خەڵکی ئازار دەدەن، جا زوو زووش بۆ ئەوەی خۆیان شیرین بکەن لای ئەهلی ئیسلام دەیان وت ئیسرائیل واو وا درۆشیان دەکرد لە ژێرەوە دەستیان تێکەڵ بوو لەگەڵیدا.

لە قۆناغی ئاگادارکردنەوەدا هەندێک جار زاڵم دەگەڕێتەوە، نمونە هەیە لەم قۆناغەدا زاڵم تەوبەی کردووەو گەڕاوەتەوە، لەوانە کە زوڵمیان کردووەو پاشان گەڕاونەتەوە ئەبی حامیدی مەنصوری -ڕەحمەتی خوای لێ بێت- ئەم پیاوە بەڕێزە سەرەتای دەستپێکی ژیانی پیاو کوژ بوو، تەنها بۆ ئەوەی بگاتە دەسەڵات هەموو شتێکی دەکرد، بەڵام لە کۆتایی تەمەنیدا کە بۆی روون بوویەوە کارەکانی خراپن تەوبەی کرد، یان پیاوێکی وەکو ئەبو جەعفەری مەنصور باسمان کرد کە دوو ساڵ پێش وەفاتی تەوبەی کردو گەڕایەوەو دەستی کرد بە چاکەکاری، دوای ئەمە قۆناغێکی تری تاغوت و دیکتاتۆرەکان دەست پێدەکات کە پێویستە موسوڵمانان ئاگاداری بن ئەویش بریتیە لە جەحد، لەم قۆناغەدا ئەم زاڵم و دیکتاتۆرە ئەم تاغوتە دەزانێت خراپەکاری کردووە، بەڵام جەحد دەکات و ئینکاری لێ دەکات، دەیەوێ بیشەرعێنێت و بی فەلسەفێنێت، هەموو شتەکان بۆ خۆی بە چاک بداتە قەڵەم ئەمەش قۆناغێکە، ئەم تاغوتانەی وەکو سەدام حسین و هاوشێوەکانی ئەو هەموو تاوانانەیان ئەنجام دەدا دەیانزانی تاوانە و گوناهە، بەڵام بۆ ئەوەی لەسەر کورسیەکەیان بەردەوام بن و بمێننەوە گوێیان نەدەدا.

دوای قۆناغی جەحدیش دەچنە قۆناغێکی تر کە پێی دەوترێت قۆناغی تمس، تەبعەن ئەمانە هەمووی بە قۆناغ خوای گەورە باسی لێوە کردوون لە سوورەتی الشعراء، تمس واتە چاویلکەیەکی چیمەنتۆیی دەکاتە چاوی هەر دەکوژێ، صدام حسین چی نەکرد بە گەلی بێتاوانی ئێمە، موعەمەر قەزافی بە گوێ دان ١٣- ١٤ هەزار کەسی بێتاوانی کوشت تەنها لە بن غازی، یان یەکێکی وەکو ناموبارەک لە گۆڕەپانی تەحریردا چی نەکرد بە موسوڵمانانی میسر لە کاتی نارەزایی یەکانی خەڵکی ئەو وڵاتەدا، بەهەمان شێوە ئەم قۆناغەی ئێستای بەشار ئەسەدیش قۆناغی تەمسە، بەس خەریکی کوشتنە، تەنها چاوی خوێن دەبینێ، دوای ئەم قۆناغەش قۆناغێک دەست پێ دەکات پێی دەوترێت قۆناغی سەرکەوتنی موسوڵمانان و دارمانی تاغوتان، بینیشمان یەکێکی وەکو سەدام حسین لە کونێکدا دەستگیر کرا، موعەمەر قەزافی لەسەر جادەو شەقامەکان خەڵک شەقیان تێ هەڵدەدا، فیرعەونیش کاتێک کە خوای گەورە خستیە ناو دەریای سوورەوە هاواری دەکرد لە بەنی ئیسرائیل و سەیدنا موسا -علیە السلام- کە فریای بکەون و بیپارێزن.

هەموو ئەم باسەی کە کردمان بۆ ئەوەیە ئێمە تێ بگەین کە خوای گەورە سوننەتی خۆی ناگۆڕێت: يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِن تَنصُرُوا اللَّهَ يَنصُرْكُمْ وَيُثَبِّتْ أَقْدَامَكُمْ ﴿٧﴾ محمد. واتە: ئەی ئەو کەسانەی کە ئیمانَ و باوەڕتان هێناوە، ئەگەر ئێوە پشتیوانی لە ئاینی خوا بکەن و هەوڵی سەرکەوتنی بدەن، خوایش پشتیوانی لە ئێوە دەکات و سەرتان دەخات، وە پایەدارو جێگیرتان دەکات.

ئەوەی خوای گەورە سەربخات خوای گەورەش ئەو سەرت دەخات، سەرخستنی خوای گەورە بە واتای سەرخستنی شەریعەتەکەی، شەریعەتی خوای گەورە واتە ئەو شەریعەتەی کە بۆ پێغەمبەری نازدار صلی الله علی وسلم هاتۆتە خوارەوە، تەبعەن پێغەمبەری خوا ﷺ لە سیاسەتدا باشترین سیاسەت مەدار بووە، کە لە ماڵدا بووە باشترین باوک و باشترین هاوسەر بووە، لەناو هاوەڵاندا باشترین بووە، لە گەیاندنی دینی ئیسلام دا باشترین بانگخواز بووە، ئەم نازدارە

كاتێک کە دەیەوێت هاوەڵە بەڕێزەکان تێ بگەیەنێت هێڵێکی راست دەکێشێت و دەفەرموێت ئەم هێڵە راستە ئیسلامەکەیە، خەتی بچووک بچووکیشی لێ جیادەکاتەوەو پێیان دەفەرموێت ئاگادار بن لەم هێڵە لادراوانە، راستە رێگەکە لەبەردەستمان دایە و بۆمان دیاری کراوە، بەڵام بەداخەوە خۆمان سبحان الله حەزمان بە لارێیە هەر دەڵێین بزانین چی تێدایە، خوای گەورەش دەفەرموێت: وَيَدْعُ الإِنسَانُ بِالشَّرِّ دُعَاءهُ بِالْخَيْرِ وَكَانَ الإِنسَانُ عَجُولاً ﴿١١﴾ الإسراء. واتە: ئینسان (کاتێ کە تەنگەتاو دەبێ) دۆعاو نزای شەڕ دەکات، هەروەک چۆن لەکاتی ئاساییدا دۆعای خێر دەکات، ئینسان هەمیشەو بەردەوام بە پەلەو هەڵەشەیە.
ئەم قۆناغانەی کە باس کران دەبێت ببڕدرێن ئینجا بابای موسوڵمان دەتوانێت بگاتە ئەو قۆناغەی کە قۆناغی سەرکەوتنەو تاغوتان لەناو دەچن و رابوونی کۆمەڵگە دەست پێ دەکات، رابوونی کۆمەڵگە لە جەهل و نەزانییەوە دەستی پێکرد تاوەکو دەگاتە رووخانیان، ئینجا پەروەردەی تاک دێتە پێشەوە کە رابوونی کۆمەڵگەی لەسەر بونیاد دەنرێت، واتە بونیادی شەخسیەتی تاکی تێدا دەنرێت، ئەم تاکە نێوانی خۆی و خوای گەورە، خۆی و کەسانی دەوروبەری، خۆی و ژینگە رێک دەخات، کە ئەمەی کرد بەرەو دەسەڵاتی دەبات، ئەمە قۆناغی یەکەمە بۆ بیناکردنی تاک بۆ گۆڕانکاری، تۆ ئەی فلان ئەگەر دەتانەوێت گۆڕانکاری بکەن دەبێت ئەم قۆناغانە ببڕن، چونکە پێغەمبەری خوا ﷺ ئەم قۆناغانەی بڕیوە، کە ئەم قۆناغانە سەرکەوتوانە بڕدران دەگەینە قۆناغی دەسەڵات، دەسەڵاتیش لە ئیسلام دا چوار شتی پێویستە: خواناسی، دادپەروەری، رەوشت، زانست.
پشتیوان بە خوای گەورە لە ئایندە دا باس لەوە دەکەین کە چۆن دەسەڵاتی ئیسلامی دەسەڵاتێکی خواناس بێت، دادپەروەر بێت، خاوەن رەوشت بێت، هەڵگری داب و نەریتی تایبەتی ئیسلامی بێت، بە زانست ئیش بکات، ئینجا دەسەڵاتی ئیسلامی لەسەر بینا دەکرێت، تاک دەتوانێت ئەم دەسەڵاتە پێک بهێنێت، کە دەسەڵاتت هەبوو دەبێت بەم دەسەڵاتە تاکەکانی پێ بەیت بەڕێوە کە ئەویش حکومەتە، حکومەتیش ئالیەتی خزمەتکردنی مرۆڤە، حکومەت ئالیەتی بەڕێوەبردنی کۆمەڵگەیە نەک دەسەڵات، دەسەڵات توخمێکە لە توخمەکانی شارستانیەت و پێکهێنەری شارستانیەتە و هەموو ئەمەش پێی دەوترێت سیستەم، مەعقولە منی موسوڵمان ئەمە بگۆڕمەوە بە سیستەمێکی دەستکردی مرۆڤ هاوشێوەی دیموکراسی و سەرمایەداری و ...هتد، ئەمە سیستەمی ئیسلامییە و ئەم سیستەمە ئیسلامییە بە شێوەی هەرەمێکە و ناوی لێنراوە سیستەمی ئیسلامی، کە بە داخەوە کۆمەڵێک لە موسوڵمانان دەڵێن جێهێڵراوە بۆ ئەوەی مرۆڤ خۆی بیری لێبکاتەوە، یان من ئەگەر خۆم بیری لێبکەمەوە هەر دەچم دیموکراسیەکەی فرانسیسکۆ فۆکۆیاما دەهێنمەوە، کە جێگەیەکی مەرموقی هەیە، هەروەها بۆ ئەوەش ئەوروپا لە خۆم رازی بکەم کە وەکو هەندێ لە خەڵکی دەیکەن و کردوویانە، پەنا دەگرین بە خوای گەورە لەم تەسەوراتانە، هەرچی شارستانیش کە لەناوچووبێت بۆ ئەوە بووە، کە ئەم سێ خاڵەی پێشوویان تێدا نەبووە، خوای گەورەش دەفەرموێت: وَالْفَجْرِ ﴿١﴾
سوێند بە بەرەبەیان
وَلَيَالٍ عَشْرٍ ﴿٢﴾

سوێندم بە دە شەوەكە (هەندێك دەڵێن دە شەوی كۆتایی رەمەزانە،
هەندێكیش دەڵێن دە شەوی سەرەتایی مانگی ذي الحجه‌یە كە كاتی كۆنگرەی حەجە،
هەردوو بۆنەكەش پیرۆزن).
وَالشَّفْعِ وَالْوَتْرِ ﴿٣﴾
سوێند بەو شتانە كە جووتن، وە هەروەها سوێند بە هەموو ئەو
شتانەی كە تاكن (یاخود سوێند بە شەوە جووت و شەوە تاكەكان).
وَاللَّيْلِ إِذَا يَسْرِ ﴿٤﴾
وە بە هەموو شەوێك كاتێك كە تێ دەپەڕێت (لە سەرئەنجامی
سوڕانەوەی گۆی زەویدا).
هَلْ فِي ذَلِكَ قَسَمٌ لِّذِي حِجْرٍ ﴿٥﴾
ئایا ئەو (شتانە شیاوی ئەوە نیە) كە سوێندی پێ بخورێت، وە بەڵگەی
بەهێز بێت بۆ كەسێك كە خاوەنی عەقڵ و بیرو هۆش بێت؟!
أَلَمْ تَرَ كَيْفَ فَعَلَ رَبُّكَ بِعَادٍ ﴿٦﴾
ئایا نەتبینی پەروەردگاری تۆ چیكرد بە قەومی عاد.
إِرَمَ ذَاتِ الْعِمَادِ ﴿٧﴾
هۆزی (ارم) كە خاوەنی پایەی بەرزو كۆڵەكەو نیرگەی درێژبوون (قەومی عاد لە شاری ئیرەم كە باڵابەرزو تێكسمڕاو بوون خانووبەرەو كۆشك و تەلاری گەورەو بەرزیان دروست دەكرد).
الَّتِي لَمْ يُخْلَقْ مِثْلُهَا فِي الْبِلَادِ ﴿٨﴾الفجر
لە سەردەمی ئەواندا لە هیچ شوێنێك، كۆشك و تەلاری وەكو لای ئەوان.
باسی دوو شارستانیمان بۆ دەكات كە نمونەیان زۆر كەم بووە لە ئازایی و دەسەڵات دا ئەوانیش گەلی عاد و ئیرەم بوون، بەڵام لەناویش چوون، وَلَا تَحَاضُّونَ عَلَى طَعَامِ الْمِسْكِينِ ﴿١٨﴾ الفجر
واتە: وە هانی كەس نادەن كە خۆراك ببەخشێت بە هەژارو نەداران.
وَفِرْعَوْنَ ذِي الْأَوْتَادِ ﴿١٠﴾ الفجر.
واتە: هەروەها نەتبینی فیرعەونی خاوەنی ئەهرامەكان، چ كۆشك و بینایەكی بینا كرد.
دەسەڵاتی ئیسلامی دروست دەكرێت ئەگەر تاک بونیات نرا، چونكە ئەمە بە تەبیعەتی حاڵ شتێكی ئاساییە مرۆڤ كە بۆخۆی بونیادی نرا لەسەر ئەفكارێک لەسەر بیرێک لەسەر بووچونێک دوای ئەوە پێویستی بەوەیە كە دەسەڵاتێک دروست بكات، ئەم دەسەڵاتەیش پێكهاتەی چوار روكنی زۆر گەورەیە، روكنی یەكەمیان خواناسی یە، هەموو ژیان و كیانی ئێمە لە دەوری ئەم روكنەدا دەسوڕێتەوەو بۆ ئەوەیە كە خۆمان ئامادە بكەین بۆ قیامەت، چونكە نازانین قیامەت ئەم جومعەیەیە كە دێت یان دواترە، چونكە هەمووومان دەزانین قیامەت لە جومعەدا بەرپا دەبێت، كەی؟ نازانرێت، مردنی هەركەسێكیش قیامەتیەتی ئایا لەنانخواردندایت یان لە نوێژدایت، لە قورئان خوێندندایت یان لە بازاڕدایت، خەریكی كاری باشیت یان پەنا بە خوای گەورە خەریكی خراپەكاریت، قیامەتی هەمووشمان یەک ناڵەیە كە هات ئیتر تەواو، وەكو خوای گەورە دەفەرموێت: كَلَّا إِذَا دُكَّتِ الْأَرْضُ دَكًّا دَكًّا ﴿٢١﴾الفجر

واتە: نەخێر، (هەروا دنیاتان بۆ ناچیتە سەر)، بەڵكو كاتێك دێت كە زەوی.
هەموو ئەم باس و خواستانە بۆ ئەوەیە كە خەڵک فێری خواناسی بێت، خەڵكی بێدار بكرێنەوە لە هاتنی قیامەت، پێیان بوترێت كاكە دادە قیامەت ئەو جێگەیەیە كەباوک و دایک و براو خوشک، سەروەت و سامان و عەشیرەت و دەسەڵات لێت رادەكەن، كەس فریای كەس ناكەوێت هەركەسەو نەفسی نەفسیەتی، بەڵام پێش ئەو كاتە ناخۆش و حەساسە خوای گەورە راهێنانمان پێ دەكات چونكە لەو رۆژەدا جگە لە كردەوەكانت هیچ كەس و شتێكی تر فریات ناكەوێت، بۆچی خوای گەورە حەجی لەسەر موسوڵمانان فەرز كردووە؟ بە جێهێنانی فەریزەی حەج شەرت و مەرجی هەیە بۆ نموونە دەبێت بە جلەكانت سپی بێت، وە پێش ئەوەی بە رێ بكەویت لەلای خەڵكی گەردنی خەڵكی لە خۆت ئازاد بكەی، هەرچی پارەو قەرزو حەقێكە كە لەلاتە بیدەیتەوە، دوای ئەوە وەسیەت دەكەیت بۆ نزیكەكانت، وەكو ئەوە وایە كە بەرەو مردن بڕۆیت.
هەروەها رەمەزانیش بە هەمان شێوە راهێنانە بۆ قیامەت و پاک بوونەوە لە خراپەو تاوان، چۆن كاتێک كە لە دایک دەبین مەلۆتكە دەكرێین بە پارچە پەڕۆیەک بەهەمان شێوەش كاتێک كە دەمرین و دەخرێینە ناو سكی خاک دیسان مەلۆتكە دەكرێینەوە، كەواتە خواناسی بۆ دەسەڵات زۆر گرنگە، كە خەڵک خواناس بوو ئیتر لەدەسەڵاتیش دا گەندەڵی ناكرێت، سەروەت و سامانی خەڵک بەفیرۆ نادرێت، قسەیەكی بێ مانایە خەڵكێک بڵێت ویژدان گرنگە یان یاسا گرنگە، دەی فەرموو خۆ لە وڵاتی ئێمەدا یاسا هەیە ئەی بۆچی ئیشی پێ ناكرێت؟ گەندەڵی رۆژ بە رۆژ زیاد دەكات لەبەرئەوەی خواناسی لە دڵ و دەروونیاندا نییە، كەواتە دەسەڵات لەسەر خواناسی دامەزرێت باشترە نەک لەسەر بنەڕەتی یاساو قانوونی جیهانی كە هیچ بنەمایەكی نییە.
خاڵی دووەم بۆ دەسەڵات بریتییە لە دادپەروەری، دادپەروەری بە واتای ئەوەی كە مرۆڤ لە دەسەڵاتیدا لەگەڵ خێزانیدا لەگەڵ دراوسێ و نزیک و كۆمەڵگەكەیدا دادپەروەر بێت، خوای گەورە لە قورئانی پیرۆزدا دەفەرموێت: وَالْأَرْضَ وَضَعَهَا لِلْأَنَامِ ﴿١٠﴾ الرحمن. واتە: زەویشی بۆ خەڵكی راخستووەو باری هێناوە (تا ژیانی خۆیانی تێدا بەرنە سەر).
ئەم زەوییەی كە خوای گەورە بۆمانی دروست كردووە بۆ ئەوەیە كە هەموومان بە دادپەروەری لەسەری بژین وە دادپەروەری زۆر گرنگە، تەسەور بكەن عەرەبانچی وا فەقیر هەیە لەم وڵاتەی ئێمەدا بە درێژایی تەمەنی هەر عەرەبانەی گێڕاوە و كرێچی یە، خەڵكێكی تریش لە جێگەیەكی ترەوە هاتووە بێ بەشە لەخاكی ئەم وڵاتە دەیان كۆمپانیای ورگ زلی دروست كردووە، یان ئەوانەی لە رابردوودا خەباتگێڕ بوون ئێستە بوون بە مشەخۆر بەسەر خێرو بێری ئەم وڵاتەوە، خەڵكە هەژار و فەقیرەكەی ئێمەش با هەر لەسەر جادەكان پاڵ بە عەرەبانەوە بنێت و كرێچی بێت.
كەسانێک تا لە شاخ بوون و بەحساب خەباتێدان دەكرد ئێستە كۆشک و ڤێلاكانیان هەور بڕەو ئەو خەڵكەش كە هەر لەسەردەمی بەعسەوە لەم وڵاتەدا كرێچی یە ئێستەش هەروا، باشە ئەم نا دادپەروەرییە بۆچی؟ تەنانەت شەهیدەكانیش جیاوازییان تێدا دەكرێت، ئەوە شەهیدی سەركردەیە دەبێت خانووەكەی سێ چوار قات بێت ئەوەی تر شەهیدی ئاساییە قەینا با زەوییەک وەربگرێت، ئەمانە هۆكارن بۆ ئەوەی ئەو هەموو خەڵكە، ئەو هەموو گەنجە ئەم وڵاتە

بەجێبهێڵن و ئینتیمایان بۆ نیشتمانەکەیان نەمێنێت، ئەم خاکە هی هەمووماندە پێویستە خێرو بێریشی بۆ هەمووومان بێت. ئەم وڵاتەی ئێمە جارێکی تر پێویستی بە پڕۆژەی دادپەروەرییەو ئەرکی ئیسلامیەکانیشە کە کارای بکەنەوە و بێنەوە ناو دڵ و دەروونی خەڵکی، خواناس بن، دادپەروەر بن، دادپەروەریش بەبێ ئازایەتی بەدەست نایەت، پێویستە ئەم گەل و هۆزەی ئێمەش کە موسوڵمانە بە جورئەتەوە بێتەوە پێش بۆ ئەوەی دادپەروەرییەکە بچەسپێنین، کە کابرا دەڵێت دادپەروەر خۆ دادپەروەری بەوە ناکرێت کە تۆ هەر تەنها بە مقالە نووسینێک و قسەو باسی ناو تەلەفزیۆنێک تەواو بەدەست بێت، پێویستە منداڵ و ژن و پیاو هەرهەموویان ئازابن لەبەرانبەر هێنانەوە و چەسپاندنی دادپەروەریەکەدا، ئینجا دەسەڵاتە ئیسلامییەکە، دەسەڵاتە گۆڕانکارییەکە دێتەوە پێشەوە، پاشان رەوشت جوانی تۆ دادپەروەر نابیت ئەگەر رەوشتت جوان نەبێت وخواناس نابیت، پێغەمبەری خوا ﷺ دەفەرموێت: إذَا لَمْ تَسْتَحِ فَاصْنَعْ مَا شِئْتَ" . رَوَاهُ الْبُخَارِيّ.

ئەگەر تۆ شەرمت نەکرد بڕۆ چی دەکەیت بیکە بۆیە شەرم زۆر گرنگە و بەشێکە لە ئیمان ئێمە شەرممان نەماوە، خۆ ئیسلام هەر لەمانە پێک دێت، کۆمەڵێک خەسڵەتی تایبەتییە، خواناسییە، دادپەوەرییە، رەوشت جوانییە، چونکە پێغەمبەری نازدار ﷺ دەفەرموێت وا هەست دەکەیت کە خوای گەورە تەنها بۆ ئەوەی ناردووە کە رەوشتی خەڵکی جوان بکات، إِنَّمَا بُعِثْتُ لِأُتَمِّمَ مَكَارِمَ الْأَخْلَاقِ.

ڕەوشت جوانی زۆر زۆر گرنگە بە دەدەب بین بەرانبەر خوشک و دایکی خەڵکی، چونکە ئەوەی هەست و شعوری بەوە بشکێت کە خۆی خوشک و دایکی هەیە رێز لە خوشک و دایکی خەڵکیش دەگرێت، ئاخر خۆ کاتێک کە سەیری ئافرەتێک دەکەیت خۆ دەزانم ئەو بە جۆرەها دەرمان خۆی رازاندۆتەوە و دوو مەتر قوماشی لەبەردا نییە، بەڵام ئەگەر لەبەرخاتری خوای گەورە سەرت داخست و چاوت نوقاند گەورە دەبیت، پێغەمبەری خوا ﷺ دەفەرموێت: هەرکەسێک لەپێناوی خوای گەورەدا واز لە روانینێکی حەرام بهێنێت راستەوخۆ لە دەرونیەوە هەست بە شۆڕشێکی گەورەی حیلاوە و خۆشی دەکات. تاقی بکەنەوە بزان چ خۆشی و ئاسوودەییەکت پێ دەبەخشێت، ئیمامی عەلی رەزامەندی خوای لەسەر بێت دەفەرموێت: جاری وا هەیە مرۆڤ بۆ سەعاتێکی شەهوەت و خۆشی کاتی دنیا خۆی توشی نارەحەتی و غەمبارییەکی چەند بەرانبەری دەکات، دەزانن ئەو خۆشییە چییە کە ئیمامی عەلی باسی لێوە دەکات؟ شەهوەتە! شەهوەت مرۆڤ وا لێ دەکات چەند چرکەیەک لە خۆشیدا بێت، بەڵام لە دوای ئەوە توشی ناخۆشی و کەئابە دەبێت، جاری وا هەیە توشی نەخۆشی نەفسیشی دەکات.

کەواتە ئەم رەوشت جوانییە بۆ ئەوەیە کە ئێمە بتوانین دادپەروەریەکەی پێ بچەسپێنین، خواناسیەکەی پێ بچەسپێنین، رێز و حورمەتی کەس و کاری خۆمان وخەڵکی پێ بگرینەوە کە ئەمە پەیوەندی بە نێوان مرۆڤ و مرۆڤەوە هەیە وە پەیوەندی بە بیناکردنی کەسایەتی یەوە هەیە، دەسەڵاتی ئیسلامی ئەگەر رەوشتی جوان پشتیوانی نەبێت هەرگیز دانامەزرێت، لە ئەوروپادا خواناسی کاری پێناکرێت بەڵکو خواناسی یەکەیان کردووە بە یاساو کاروباری خۆیان بە یاسا رێکخستۆتەوە، بەڵام ئێمە نە یاسامان هەیەو نە خواناسی یەکەشمان وەکو خۆی گرتووە، کە

دەڵێن یاسامان نییە بە واتای ئەوەی کە هەموو لایەک لە ئاستی یاسادا ملکەچ بن بە بێ جیاوازی، ئەو وڵاتانەی کە پێشکەوتوون سەرجەمیان جێبەجێکردنی یاسا تێیاندا بۆ هەموو کەسێکە، دەبینی وەزیرێک و کەسێکی ئاسایی ئەو وڵاتە لە دادگادا وەکو یەک هەڵسوکەوتیان لەگەڵدا دەکرێت هەموویشی لەسەر بنەڕەتی بیۆکراتییە وە بیۆکراتیش لەسەر بنەڕەتی بەڵگەیە، هەرکەس بەڵگەی هەبوو حەق بەو دەدرێت.
بەو واتاو مەفهومەش لە خۆیان تێگەیشتوون کە رەوشتێدان جوانە، دەشێت لای من و تۆ هەندێک شتێدان بێ رەوشتی بێت بەڵام لای خۆیان ئاساییەو وا نییە، لێخوڕینی ئۆتۆمبێلیان، پاک و خاوێن راگرتنی ژینگەیان، شێوازی قسەکردنیانن، وەستانیان لە دائیرەکاندا...هتد، هەر بۆیە توانیویانە پێشبکەون و ئێمەش دەستیان بۆ پان بکەینەوە، حەق وابوو ئێمە وابین چونکە قیامەتیەن وە دنیاییەن داوامان لێکراوە وەکو موسوڵمان، هەروەها هەوڵدان بۆ زانست، دەسەڵاتێک دروست نابێت تا زانست لە پشتی نەبێت، پێویستە زانست لە زانکۆکانماندا زیاتر پەرەی پێ بدرێت، رێز لە مامۆستاو زانا و دانشمەندەکان بگیرێت بە داخەوە ئێستە کێشەی کەم رێزی لە نێوان مامۆستاو قوتابی دا لە وڵاتی ئێمەدا هەیە، مامۆستای وا هەیە هەموو زانیارییەکی نادات بە قوتابیەکانی بەهۆی بەخیلییەوە، قوتابی هەیە ئیهمالەو گوێ ناگرێت، ئەمە هەڵەیە بۆ هەردوولا وە پێویستە پارسەنگیەک بپارێزرێت لەو نێوەندە دا ئینجا گۆڕانکاری دەکرێت.
ئەمەی کە باسی لێوە دەکەین هەموو شتێک نییە بەڵکو تەنها کۆمەڵە شتانێکن بۆ بیرخستنەوەی ئێوەی ﴿وَذَكِّرْ فَإِنَّ الذِّكْرَى تَنفَعُ الْمُؤْمِنِينَ ﴿٥٥﴾﴾ الذاريات. واتە: (بەڵکو تۆ هەمیشە) یادیان بخەرەوە چونکە یادخستنەوە سوود بە ئیمانداران دەگەیەنێت.
ئەگەر هەریەک لە ئێمە لەماڵی خۆیەوە دەست پێبکات چاکسازی بەرپا بکات، ئەوە وردە وردە کۆمەڵگەو وڵاتیش گۆڕانکاری بەسەردا دێت، کێشەی ئێمە ئەوەیە کەسمان بەم شێوەیە دەست پێ ناکەین و هەنگاویشمان نەناوە بۆیە پێویستمان بەوەیە کە هەموو شتێک لەناخی خۆمانەوە دەست پێ بکەین.
کۆمەڵێک لە هاوەڵە بەڕێزەکان رەزامەندی خوایان لەسەر بێت لە دەوری پێغەمبەری ئازیز دا ﷺ کۆ دەبنەوە و پێی دەڵێن ئەی خۆشەویستی خوا ﷺ ئێمە پێش ئەوەی موسوڵمان بین هەموومان ئازاو بە غیرەت بووین با دەست بکەین بە جیهاد بۆ سەرخستنی دینەکەمان، بۆ دەبێت هەر زەلیل و ژێر دەستە بین، لەسەردەمی جاهیلیەتماندا کەس نەیتوانیوە سەیریشمان بکات نەک لێدان، خوای گەورەش بەم ئایەتە پیرۆزە هاوەڵان ئاگادار دەکاتەوە و دەفەرموێت: ﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُواْ اذْكُرُواْ نِعْمَتَ اللهِ عَلَيْكُمْ إِذْ هَمَّ قَوْمٌ أَن يَبْسُطُواْ إِلَيْكُمْ أَيْدِيَهُمْ فَكَفَّ أَيْدِيَهُمْ عَنكُمْ وَاتَّقُواْ اللهَ وَعَلَى اللهِ فَلْيَتَوَكَّلِ الْمُؤْمِنُونَ ﴿١١﴾﴾ المائدة. واتە: ئەی ئەوانەی باوەڕتان هێناوە یادی نازو نیعمەتەکانی خوا بکەنەوە لەسەرتان کاتێ کە هەندێك ویستیان دەستدرێژی بکەنە سەرتان، خوایش دەستدرێژیەکەی راگرتن و (ئێوەی پاراست)، دەی کەواتە لە خوا بترسن و پارێزکار بن، با ئیمانداران هەر پشت بەخوا ببەستن (تا هەمیشە فریایان بکەوێت و لە پیلانی دوژمنان بیانپارێزێت).

دەستتان بپارێزن لەبەرئەوەی هێشتا زەمەنی ئەوەتان نەهاتووە ئێوە لە قۆناغی پەروەردەی نەفس دان، پێش دەست بەرز كردنەوە لە بەرانبەر پەروەردەی نەفس هەیە، پێش جیهاد كردن خۆ پاككردنەوەو خۆ نزیک كرنەوە هەیە لە خوای گەورە. ئەو كەسانەی كە داوایان كرد لە پێغەمبەری خوا ﷺ كە جیهاد و خەبات و قیتال بكەن لە مەككەو خوای گەورەش پێی فەرمون:
"فَكَفُّ أَيْدِيَهُمْ " كاتێک كە كۆچیان كرد بۆ شاری مەدینەو قیتالیان لەسەر فەرز كرا، هەر ئەوانە ترس چووە دڵیانەوەو وتیان بە خوا كاتەكەی لەبارنییە بۆ جیهاد، خۆ موسوڵمانی تەواو بوون مونافیق نەبوون وە ئەمە رووی دا بۆئەوەی دەرس بێت بۆ ئێمە، خوای گەورەش دەفەرموێت: يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لِمَ تَقُولُونَ مَا لَا تَفْعَلُونَ ﴿٢﴾ الصف. واتە: ئەی ئەوانەی باوەڕتان هێناوە بۆچی شتێك دەڵێن و ئەنجامی نادەن؟ بۆچی گوفتارتان دژی كردارتانە؟
چارەسەری نەخۆشییەكەیان بۆ دەكات كاتی قیتالە وە پێیان دەفەرموێت: إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ الَّذِينَ يُقَاتِلُونَ فِي سَبِيلِهِ صَفًّا كَأَنَّهُم بُنْيَانٌ مَّرْصُوصٌ ﴿٤﴾ الصف. واتە: بەڕاستی خوا ئەو كەسانەی خۆش دەوێت كە دەجەنگن لە پێناویدا بە یەكڕیزو یەكپارچەو یەك دڵ، هەروەک دیوارێكی بەرزی قایمی تێهەڵكێش و رێكوپێك.
كە باسی قیتالیش دێتە پێشەوە، با خەڵكێک باش بزانێت قیتال بۆ پاراستنی دین و ژینی موسوڵمانانە، نەک بۆ دەستدرێژی و كوشت و بڕی خەڵكی بێتاوان، لە قورئانی پیرۆزدا لە هیچ جێگەیەكدا نەهاتووە كە موسوڵمانان دەستدرێژكار بن، بەڵكو بەردەوام ئەمر كراوە كە بابای موسوڵمان دەست بۆ ئاشتی درێژ بكات: يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُواْ ادْخُلُواْ فِي السِّلْمِ كَآفَّةً وَلاَ تَتَّبِعُواْ خُطُوَاتِ الشَّيْطَانِ إِنَّهُ لَكُمْ عَدُوٌّ مُّبِينٌ ﴿٢٠٨﴾ البقرة. واتە: ئەی ئەوانەی ئیمان و باوەڕتان هێناوە هەر هەمووتان خۆتان بخەنە ژێر سایەی ئاشتی و ئاسوودەیی یەوەو (شەڕخواز مەبن) وە شوێنی هەنگاوەكانی شەیتان مەكەون، چونكە بەڕاستی ئەو دوژمنی ئاشكراتانە (وە هەمیشە دەیەوێت شەڕو جەنگ لەنێوان خەڵكی دا بەرپا بكات).
هۆكاری ئەمە دەگەڕێتەوە بۆ ئەوەی كە ئیسلام حەز ناكات كەس لەناو بچێت، ئیسلام حەز دەكات هەمیشە مرۆڤ بنیاتنەر بێت، هەر ئەو ئایەتانەش كە زۆرجار خەڵكێكی نەزان رەخنەیان لێ دەگرێت و بە موسوڵمانان دەڵێت ئێوە ئایەتەكانتان باسی قیتال و كوشتن و بڕین دەكەن، با باش بزانن كە هەمووجارێكیش لە قورئانی پیرۆزدا كە باسی قیتال كرابێت باسی كوشتار كرابێت وەڵامی دەستدرێژی خەڵكێكی ترە كە كردوویانەتە سەر موسوڵمانان واتە بۆ بەرگری یە، ئێ یەكێكیش كە هات و نیەتی كوشتنی هەبوو قابیلە بڵێیت دەی وەرە بمكوژە من موسوڵمانم كەس ناكوژم، یان ئەو بە چەک رووبەڕووت بێتەوەو تۆش بە گوڵ شتی؟ چۆن دەبێت، كەسێک گوڵەت تێ بگرێت تۆ گوڵی تێبگری! ئەمە مەعقول نییەو زۆریش بێ مانایە، تۆی بێ دین هەموو جیهانت داگیر كردووە هەموو جیهانت پڕ كردووە لەنەوەوی، قومبەلە، چەقۆ، رومانە، تلیاک، ئارەق، نێرگەلە، جگەرە، داوێن پیسی، درۆ و...هتد، ئێستاش هاتوویت دەتەوێت پۆز لێ بدەیت و مافی مرۆڤ كە هەر خۆت خستووتەتە ژێر پێتەوە دەیفرۆشیتەوە بە موسوڵمانان، ئەمە سەرەڕای ئەوەی كە هەرچی زیندانی هەن پڕ كراون لە موسوڵمان و بەچكە موسوڵمان، دەتەوێت موسوڵمانیش فێری ئاشتی و ئاوەدانی بكەیت لە كاتێكدا ئەو خۆی خاوەنی راستەقینەی ئەو

شتانەیە؟ خۆ موسوڵمانان نەبوون چوونە سەر تەتارو مەغۆل هەر ئەوان بوون هێرشیان كردە سەر موسوڵمانان، هەر خاچپەرستەكان بوون هەڵیان كوتایە سەر موسوڵمانان، هەر ئەمریكا بوو هاتە ئەفغانستان و عێراق بە بیانووی بێ مانا، هەر روس بوو هاتە سەر ئەفغانستان.
بۆیە پێویستە ئێمەی موسوڵمان چوار خاڵی پێشوو كە باسكران، كە پێویستە پشتیان پێ بەستریێت لە دامەزراندنی دەوڵەتی ئیسلامیدا وە لە گۆڕانكاری دا لە خۆماندا جێبەجێیان بكەین، كە بریتی بوون لە: خواناسی، رەوشت، دادپەروەری و زانست تا دەگەینە ئامانج، لە دوای دەسەڵات و بونیادی تاك پێویستمان بەوەیە كە حكومەت دروست بكەین، حكومەتی ئیسلامیش زۆر جیاوازە لە حكومەتەكانی تر، حكومەتی ئیسلامی لەسەر بنەڕەتی پێكەیشتنی نێوان مرۆڤ و خوای گەورە، مرۆڤ و مرۆڤ، مرۆڤ و ژینگە دەست پێدەكات چونكە پێغەمبەری سەروەرو نوری چاومان ﷺ بەو شێوەیە بونیادی ناوە، باسمان كرد كە حكومەتی ئیسلامی دوو جومگە دەخاتە ئاو خەڵكی یەوە كە بریتین لە: نان و ئەمان، ئیشی حكومەتی ئیسلامی تەنها دابینكردنی ئەم دوو شتەیە، ئەركی سەرشانیەتی كە نەهێڵێت خەڵك ماڵ و مافی یەكتری بخۆن، هەروەها خزمەتی خەڵكی بكات بە نەهێشتنی بێ كاری و خۆشنودی و كامەرانی بخاتە ناو خەڵكەوە، ئەگەر نەتوانێت ئەم دوو كارە بكات ئیتر سەركەوتوو نابێت.
باقی كارەكانی تر لە بەڕێوەبردنی حكومەت لە تەشریع و سوڵتەی قەزایی لەناو ئیسلامدا پەیوەندیان نیبە بە حكومەتەوە بەڵكو لەناو كۆمەڵگەی ئیسلامییەوە هەڵدەقوڵن، ئەو كەسەی كە دادپەروەرەو قازییە دەبێت لەناو كۆمەڵگەكەیەوە سەر دەربهێنێت و بە شەرعی خوای گەورە حوكم بكات، دادپەروەر بێت بە قورئان و سونەت. ئەم قازییە بەڕێزە كە لەناو كۆمەڵگەكەیەوە سەر دەردەهێنێت واتە كۆمەڵگەیەكی مەدەنییە و جیاوازی هەیە لەگەڵ هەموو حكومەت و دەسەڵاتەكانی تری جیهان، حكومەتانی جیهان بە بیانووی جۆراوجۆر چوونەتە ناو هەموو جومگەكانی خەڵكەوە تەنانەت تەعدایان كردووە لە كەرامەتی مرۆڤایەتی، بەڵام حكومەتی ئیسلامی تەنها لە دوو جومگە تەداخول دەكات باقی ئەوانی تر بەجێ دەهێڵێت بۆ كۆمەڵگە خۆی و دەبێت خۆیان رێكیان بخەنەوە، حوكمە قەزاییەكەش كە قازی دەیكات بە قورئان و سونەتە، ئەی یاسا دانان لە چییەوە سەرچاوە دەگرێت؟ یاسا دانان لە موفتی یەوە سەرچاوە دەگرێت، دەبێت بزانین كە قازی لە موفتی جیایە، موفتیش وەكو قازی هەر لەناو كۆمەڵگە مەدەنییە ئیسلامییەكەوە سەر دەردەهێنێت، پەیوەندی نییە بە سیاسەتەوە، پەیوەندی نییە بەسەر ئەوەوە كە چاوەڕێ بكات حزب ئاراستەی بكات. نەخێر؛ دەبێت قورئان و سونەت ئاراستەی بكەن، دەزانن ئەمە چەندە گرنگە؟ دەزانن بۆچی تاكو ئێستا گیرۆدە و كلۆڵین بە دەست ئەو ئەفكارە عەلمانییەوە كە هاتۆتە وڵاتی ئێمەوە و بەچكە موسوڵمان پێی كاریگەر و مەفتون بوونەتەوە؟ هۆكارەكەی دەگەڕێتەوە بۆ ئەوەی كە ئێمەی موسوڵمان لە حاڵەتێكدا دەژین جاری وا هەیە كەسێك بە ئارەزوو و ویستی خۆی ئێمە ئاراستە دەكات، بەڵام لە ئیسلام دا خوای گەورە ئاراستەمان دەكات، ئاخر مەعقولە خەڵكێك بڵێت وەڵا من نامەوێت خوا ئاراستەم بكات، خوایەك كە خالقی مرۆڤ بێت ئەو بزانێت كە ئەم مرۆڤە چی پێویستە، كەچی كەسێك بێت و بە ئارەزووی خۆی بیەوێت هەموو مرۆڤەكان ئاراستە بكات، بەڕاستی زۆر زۆر سەیرە!

خوای گەورە زانایە بەم مرۆڤە چونکە خۆی دروستی کردووە، عەقڵی چی تێدایە و ناو سکی چی تێدایە وە چی بۆ باشە و چی بۆ خراپە، بەڵام کەسێک بڵێت کاکە وەڵا ئێمە نامانەوێت خوا بەرنامەمان بۆ دابنێت و ئاراستەمان بکات.

بۆیە موفتیش هەر لەناو کۆمەڵگەکەوە هەڵدەقوڵێت پاشان ئەو توێژەرە کۆمەڵایەتی و شتە مەدەنیانەی تر کە باسیان لێوە دەکرێتەوە لە حکومەتی دیموکراتی و حکومەتە عەلمانییەکاندا لەناو ئیسلام دا پەیوەندییان بە موفەقیهەوە هەیە، فەقیهەکان لە شەریعەتی ئیسلامیەوە شتەکان دادەڕێژن وەکو بابەتە کۆمەڵایەتییەکان وەکو مەسائیلی ڕێکخستنی قانونی ئەحوالی شەخسی و هاوسەرگیری یان مەسائیلی عیبادات و موعاملات هەمووی لە موفەقیهەوە وەردەگیرێن، کەواتە سوڵتەی یاسادانانە و موفتی و قازی و موفەقیهە ناو کۆمەڵگەی ئیسلامی ڕێک دەخەن، پێویستە ئەم سیانە هەرسێکیان لەناو کۆمەڵگەیەکی مەدەنی ئیسلامی دەست پێ بکەن لەسەر گرێبەندێکی کۆمەڵایەتی کە پێغەمبەری خوا ﷺ دایمەزراندووە، نەک جان جاک رۆسۆ و ئەمسالەکانی گرێبەندی کۆمەڵایەتی پێش جان جاک رۆسۆ دامەزراوە لە ئیسلام دا پێغەمبەری خواﷺ لە مەدینەدا دایمەزراند لەسەر بنەمای "كلكم راعى وكلكم مسؤل عن رعيته".

ئێمە خاوەنی ئەم هەموو چەمکە جوانە بین، بۆچی بڕۆین بیانگۆڕینەوە بە شتێکی شەق و شڕ، ئێمە بۆ خۆمان وەکو موسوڵمان خاوەنی شتی زۆر جوانین پێش ئەوەی کە خەڵکێکی تر بێت و دابینی بکات بۆ کۆمەڵگەکەمان، ئێمە بۆ خۆمان خاوەنی بووین و هەمانبووە بۆچی بچین بۆ لای یەکێکی تر و هەڵیگرینەوە، سەیرە ئەی بۆ ئەوەی خۆمان هەڵنەگرینەوە، کەواتە بونیادی مرۆڤ لە زەمینەکەدا کە پێغەمبەری خوا ﷺ بوونیادی ناوە کەسایەتی ڕێک خستووە پاشان ئامادەی کردووە بۆ ئیعداد پاشان ئازای کردووە بۆ ئەوەی شۆڕش بکات خەبات بکات لەڕووی سەقافییەوە لەڕووی کۆمەڵایەتییەوە، لە رووی ئابوورییەوە، لە رووی فیکرییەوە ....هتد، ئێمە بۆچی بڕۆین شوێنی کەسی تر بکەوین؟ خەڵکێک هەیە وابیر دەکاتەوە دەڵێت کاکە گیان ئەوە نییە لەناو ئەم دیموکراسییە لەناو ئەم عەلمانی و سیستەمە لیبرالیزمەدا هەموو دامەزراوەکان ئازادن بۆ باسیان ناکەنەوە؟ بەڵێ؛ باسیان دەکەینەوەو هیچ ترسێکیشمان لێیان نییە، ئێمە خاوەنی فیکرێکین کە بە هیچ شێوەیەک ترسی لە هیچ فیکری تر نییە کە بەسەریدا زاڵ بێت، موسوڵمانان هەمیشە لەڕووی فیکرییەوە سەرکەوتوو بوون، کێشەی موسوڵمانان لە رووی ساسییەوەیە کە کەم ئەزمونن ئێستا، چونکە ئەوەندە فرت و فێڵی رۆژئاوا هاتووە و عەلمانییەکان پێی مەفتون بوونەتەوە موسوڵمانی فەقیریش هەر لەسەر بنەڕەتی تەقواو خواناسی و رەوشت جوانی ئیش دەکات بۆیە هەرکەس هەڵدەستێت فرت و فێڵێکی لێ دەکات. بەڵێ؛ دامەزراوەکانیان ئازاد کراون بەڵام بۆ رەتاندنی مرۆڤایەتی نەک بۆ خزمەتکردنی، سیستەمی سیاسییان بارگاوی کراوە بە لیبرالیزم، کەس گومانی لەوە نییە چونکە سەرەتای دەستپێکی دیموکراسی لە ئەوروپادا لە سەدەکانی ناوەڕاست دا سەری هەڵدا، پێشتر لە یۆنان دا دیموکراسیەکی راستەوخۆ هەبوو بەڵام ئەوە زۆر گرنگی پێ نادرێت، ئەم دیموکراسییەی کە لە سەدەکانی ناوەڕاستەوە دەستی پێکردوو سەری هەڵدا لەسەر بنەڕەتی ئەوەبوو کە ویستیان لەگەڵ نەمەتی ژیاندا ڕێکی بخەنەوەو ناویان نا دیموکراسی سیاسی و لە بەرانبەر کڵێسادا بەکاریان دەهێنا، چونکە کڵێسا لەو کاتەدا بە ئارەزووی خۆی

دەستی خستبووە ناو ژیانی خەڵكییەوە، كەس نەیدەتوانی قسە لە قسەیا بكات، رۆشنبیرو چەوساوەكانیان دیموكراسییان هێنا بۆ ئەوەی خەڵكەكە نەجات بدەن لە زوڵم و زۆری پاپاو ئەكلریۆسەكان بۆیە هاتن دیموكراسیەكی سیاسیان هێناو وتیان خەڵك رای ئازادی هەیەو بە ئارەزووی خۆی چی هەڵدەبژێرێت با هەڵیبژێرێت، تەبعەن ئەمە لە ئەوروپادا پێی دەوترێت پۆلەتیک دیموكراسی.

دوای دیموكراسی سیاسی دیموكراسی ئیدارییان هێنا پێ دەوترێت، (Administrative Democratization)، واتە دیموكراسییەک کە حکومەتی لەسەر دابمەزرێت و دامەزراوەكانی لەسەر دیاری بكرێت، دوای ئەوە پێویستیان بە دیموكراسی صناعی هەبوو، دیموكراسی صناعیشیان هێنا، پاشان دیموكراسی سەنتەرلزیمیان هێنا، دوای ئەوە فراوانیان کرد بە جۆرێک کە ئەمە فیكرێكەو جیهان بینی هەیەو خاوەنی دید بینی یە بۆ گەردوون و ژیانی مرۆڤ پێی دەوترا لیبرالیزم، ئەمانە كێ كردی؟ كێ ئەم شتانەی دامەزراند؟ سەرمایەدای، هەمووی بۆ خزمەت سەرمایەداری بوو. سەرمایەدار كێن؟ ژمارەیەک دەوڵەمەندن بەڵام هەموو جیهانیان قۆرخ كردووە، هەموو جیهان بەڕێوە دەبەن و ئیحتیكاری هەموو جیهانیان كردووە، ئەو هەموو خەڵكە خێزان هەڵدەوەشێنن وە دام و دەزگە هەڵدەوەشێنن، شت دەكەن بە ئەنتیپۆلەتیک تەنها بۆ ئەوەی دەوڵەمەند بن و سەروەت و سامانیان زیاد بكات و ببن بە مشە خۆر بەسەر خەڵكییەوە، وەكو زەروو وان بەسەر گیانی خەڵكییەوە هەرزل دەبن، هەر خەریكی خواردنی خوێنی ئەو خەڵكەن.

جوان دەركەوت کە بۆچی ئەم شیعارە گەورانەیان هەڵگرتووە هەر لە دامەزراوە و میدیای ئازاد یان رۆژنامەنووسی ئازاد، ئەمانە بە رواڵەت جوانن بەڵام وەرن سەیری فێڵەكە بكەن كە لە ناوەڕۆک دا دەردەكەوێت، رۆژنامەنووس و میدیایان ئازاد كردووە بەناو بەڵام بۆ ئەوەی هەرچی گەندەڵی و دزی هەیە لە كۆمپانیا زەبەلاحەكانی جیهاندا سەرمایەداری بۆیان كەشف كات و بۆیان بنووسێت، ئێ كە بۆی نووسیت هێزێكی عەسكەرتاری داناوەو ناوی لێناوە ناتۆ یان ئەتلەنتی و چی و چی بۆ ئەوەی بەم گەندەڵیەی كە كەشف دەبێت بەم هێزە بچێت ئەو كەسانە كە زەرەر دەدەن لە كۆمپانیاكانی سەرمایەداری و سەرمایەدارەكان بیانگرێت، یەک مەحكەمەی موحتەریفیشی بۆ ئازاد كردووە بۆئەوەی هیچ كەسێک تەداخولی تێدا نەكات، بەم هێزە سەربازییە سۆپەرمانییە سەروەت و سامانەكەی خۆی دەپارێزیت و دەیدات بە مەحكەمە بۆچی؟ بۆ ئەوەی سەروەت و سامانی ئەم چەند دەوڵەمەندە بپارێزرێت، دوای ئەوە چی دەكات؟ دوای ئەوە پارەیەكیشیان داناوە بۆ كۆمپانیا زەبەلاحەكانی تر بۆ ئەوەی لە حاڵەتی كەوتن یارمەتییان بدەن، وەكو لە ئیسپانیا و یۆنان و فینلەندا و ئایسلاند و ....هتد دەكرێت، ئەمە تەنها بۆ ئەوەی سەرلەنوێ كۆمپانیا زەبەلاحەكان هەڵسنەوە.

ئێوە ئەمەتان پێ گرنگە كە رەتاندنی خەڵكە؟ رۆژنامەنووس ئازاد بووە و مەحكەمە ئازاد بووە، نازانم ئەم هەموو دامەزراوانە ئازاد بوون ئایا لە پێناوی چاوی گەشی مرۆڤایەتییە؟ یان لەناو كۆمەڵگەكەوە هەڵقوڵاون؟ یاخود لە پێناوی ئەوەدایە ئەو چەند دەوڵەمەندەی كە ئەم جیهانەیان وێران كردووە سەرمایەكانی خۆیان زیاد بكەن؟ ئەمە واقیعە و دامەزراوەی ئەوانە وە هەر ئەوان

بوون خێزانیان نەهێشت لە وڵاتی خۆیاندا، تەنها بۆ ئەوەی پیاو و ژن كە ئازادكراون لە شیكاگۆ كە شۆڕشی ئافرەتان كرا لە ٨ی مارس دا، خەڵكێک زۆر بە گرنگی دەزانێ و بۆی عەوداڵیەتی، ئەمە كۆمپانیایەكی مەسیحی بوو زۆربەی زۆری كارمەندەكانی ئافرەت بوون، جولەكەكان ویستیان ئەو كۆمپانیایە هەر هەڵوەشێننەوە، بۆیە هاتن وتیان مافی ئافرەت، بەڵێ سەرمایەدارەكان هاتنە پێشەوەو ئافرەت و پیاویان وەكو یەک لێ كرد، ئەمە گەورەترین خراپەكاری بوو كە بەرانبەر كۆمەڵگە كردیان، تەنانەت گەورەترین خراپەكاری بوو بەرانبەر بە پیاو و ئافرەتیش، شیرازەی ئیشكردنیان لێ تێک دان، هەردوو رەگەز هەریەک ئیش دەكەن ئەمە زۆر ترسناكە، خەڵكانێكیش لە وڵاتی كوردەوای ئێمەدا ئێستە پێیان وایە ئەمە پێشكەوتن و یەكسانیە كە پیاو و ژن وەكو یەک ئیش بكەن، نەخێر یەكسانی نیە، پیاو و ژن هەردووكیان پێكهاتەی مرۆڤن بەڵام هەریەكەیان ئیشی تایبەتی خۆیان هەیە، ئەم سیستەمە جیاوازە لەگەڵ سیستەمە ئیسلامییەكەدا، بۆیە ئێمە ئەگەر كەسێک پێمان بڵێ ئایا ئیسلامی و دیموكراسی بەیەكەوە دەگونجێن؟ لە وەڵامدا بۆ ئەو برا بەڕێزە دەڵێین كورە ئەمە كارەساتە ئەمە گرفتە، چۆن ئیسلامە جوانەكەی خۆمان بەراورد و هاوتا دەكەینەوە بە دیموكراسییەک كە لە رۆژئاواوە بەرهەمی هاتووەو لە عەقڵی خەڵكێكی غەیرە دینەوەو سەرچاوەی گرتووە.

بەڕاستی سەیرە نازانین خەڵكێک چۆن بەڵگەی بۆ ئەهێنێتەوە، ئاواتە خوازین بەوەی كە بزانین بەڵگەو حوجەی ئەوانە چین، بەڵگەو حوجەی هەندێک لەوانە تەنها پیاوێكی خەڵكی كەربەلایە بەناوی ئەحمەد كاتب ئێستا لە وڵاتی بەلجیكا دەژی، ئەم پیاوە كتێبێكی نووسیووە كە گوایە پێی وایە سیستەمی ئیسلامی فیكرەكەی بەجێهێڵراوە بۆ خەڵک یان لە محمد پاشایەكەوە هێناویانەوە كە وەختی خۆی سەرسام و مەفتون بووەتەوە بە فیكری رۆژئاواو هاوشێوەی خدێوی ئیسماعیل و رەفعەت طحتهاوی و جەمالەدینی ئەفغانی ....هتد كە هەموویان لە مەحفەلی ماسۆنی دا كاریان دەكرد و لە فەڕەنسا دەژیان، كەواتە دەسەڵات، حكومەت، گۆڕانكاری، بونیادی تاک و هەموو شتەكانی تر لە ئیسلامدا جیاوازییان هەیە، هەركەسێكیش بیەوێت بە غەیری پشت بەستن بە ئیسلام گۆڕانكاری بكات سەركەوتوو نابێت.

هەربۆیە پڕۆژەی ئیسلامی توشی شەلەل بووەو بە دار شەق دەڕوات لەبەرئەوەی ئیسلامەكە خۆی نییە، تكایە با ئیسلامەكە وەكو خۆی بە خەڵكی بناسرێت، مەترسن لە ناساندنی ئیسلام وەكو خۆی وە مەترسن لەوەی كە كەمینە شوێنی بكەوێت، هەمیشە كەم براوەیە لە فیكرو تەسەوراتی ئیسلامی دا لە سونەنی خوای گەورەدا، خوای گەورەش دەفەرموێت: فَلَمَّا فَصَلَ طَالُوتُ بِالْجُنُودِ قَالَ إِنَّ اللهَ مُ بْتَلِيكُم بِنَهَرٍ فَمَن شَرِبَ مِنْهُ فَلَيْسَ مِنِّي وَمَن لَّمْ يَطْعَمْهُ فَإِنَّهُ مِنِّي إِلاَّ مَنِ اغْتَرَفَ غُرْفَةً بِيَدِهِ فَشَرِبُواْ مِنْهُ إِلاَّ قَلِيلاً مِّنْهُمْ فَلَمَّا جَاوَزَهُ هُوَ وَالَّذِينَ آمَنُواْ مَعَهُ قَالُواْ لاَ طَاقَةَ لَنَا الْيَوْمَ بِجَالُوتَ وَجُنودِهِ قَالَ الَّذِينَ يَظُنُّونَ أَنَّهُم مُّلاَقُو اللهِ كَم مِّن فِئَةٍ قَلِيلَةٍ غَلَبَتْ فِئَةً كَثِيرَةً بِإِذْنِ اللهِ وَاللهُ مَعَ الصَّابِرِينَ ﴿٢٤٩﴾ البَقرة. واتە: ئینجا طالوت سەربازانی جیاكردەوەو پێی وتن (وا ئێمە دەڕۆین) (بەڵام) خوا (لە رێگوزەرماندا) تاقیمان دەكاتەوە بە رووبارێك (دوای ماندوبوون و تینویەتی)، جا ئەوەی تێر لێی بخواتەوە (ئەوە سەربازی) من نییەو (بگەڕێتەوە) وە ئەوەی جگە لە لوپچێك زیاتر ناخواتەوە (ئەوە سەربازی) منەو (دەپەڕێتەوەو دەڕۆین)،)جا لەگەڵ ئەو

ڕوونكردنەوەیەشدا) زۆربەیان (لە ئاوی ڕووبارەكەیان) خواردەوە، كەمێكیان نەبێت. كاتێك كە پەڕینەوە خۆی و ئەوانەی باوەڕدار بوون لە تەكیا (گەلێكیان) وتیان: ئەمڕۆ (زەحمەتە بەم ژمارە كەمەوە) دەرەقەتی جالوت و سەربازانی بێین، (بەڵام) ئەوانەی كە دڵنیابوون بە خزمەتی پەروەردگاریان دەگەن وتیان: (مەترسن) چەندەها جار دەستەی كەم، زاڵ بووە بەسەر دەستەی زۆردا بە فەرمانی خوا، وە خوا یارو یاوەری خۆگرو ئارامگرانە.

ئێمەی موسوڵمان تەنهاو تەنها بە دەدەبیاتە ئیسلامیەكەمان دەتوانین گۆڕانكاری بكەین بە غەیری ئەوە ئاستەمە، دەبێت بجوڵێینەوە كات ڕەحم بەكەسمان ناكات، خوای گەورەش بە گەورەیی خۆی سوێندی بەكات خواردووە.

بِسْمِ اللهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

بەناوی خوای بەخشندەی میهرەبان

وَالْعَصْرِ ﴿١﴾

سوێند بە زەمانە (سوێند بە كاتی عەسر).

إِنَّ الْإِنسَانَ لَفِي خُسْرٍ ﴿٢﴾

بەڕاستی ئادەمیزاد زەرەرمەندو خەسارەتمەند و ڕەنج بە خەسارە.

إِلَّا الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ وَتَوَاصَوْا بِالْحَقِّ وَتَوَاصَوْا بِالصَّبْرِ ﴿٣﴾العصر.

جگە لەوانەی كە باوەڕیان هێناوە و كاروكردەوەی چاكەیان ئەنجامداوە، وە ئامۆژگاری یەكتریان كردووە، كە هەمیشە پابەندی حەق بن (پابەندی حەقیش پێویستی بە خۆگری هەیە)، لەبەر ئەوە بەردەوام ئامۆژگاری یەكتریان كردووە تا هەمیشە بەردەوام، خۆگر و ئارامگریش بن.

ئەگەر ئێمەی موسوڵمان ڕێز لە كات نەگرین خەسارەتمەند دەبین، تا ئەو كەسانە ڕێز لە كات دەگرن كە بەخواناسی دەست پێ دەكەن، ئیماندار بن هەمیشە حەق بڵێن و ئارامگر بن، بۆیە كۆمەڵێك لە موفەسیرین دەربارەی ئەم سوورەتە پیرۆزە دەفەرموون: (الذين آمنوا) واتە ئەبوبەكری صدیق، (وعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ) واتە عومەری كوڕی خەتاب، (وتَواصَوْا بِالْحَقِّ) واتە عوسمانی كوڕی عەفان،(وَتَواصَوْا بِالصَّبْرِ) واتە عەلی كوڕی ئەبی تالیب، چوار خەلیفە بەڕێزەكەی ڕاشیدین، كەواتە سیستەمە ئیسلامییەكەی خەلافەی ڕاشیدینە، خەلافە پێگەیشتووەكەیە كە ئێمە ئیشی پێ بكەینەوە.

با بزانین كە چۆن پێغەمبەری خوا ﷺ حەرەكەتی گۆڕانكاری و حەرەكەتی مێژوو یان با بڵێین بزاڤی مێژوو و گۆڕانكاری چۆن دەست پێ كردووە.

پێش هەموو شتێک پێویستە لەبەرچاوماندا بێت كە هەموو بوونیادێک كە بوونیاد دەنرێت و پێغەمبەری خوا ﷺ كە دەستی پێكردووە لە خاڵی سفرەوە بووە و پێویستی بەوە كردووە كە بونیادی خەڵک بنێت و كەسایەتییەكان دروست بكات لەسەر ئەو سێ چەمكە: مرۆڤ و خوای گەورە، مرۆڤ و مرۆڤ، مرۆڤ و ژینگە، ئەمە بونیادە بنەڕەتیەكەیە كە دەنرێت، چونكە تاكو ئەم بونیادە نەنرێت ئەو گۆڕانكاریی، شارستانیەت و دەسەڵاتە بوونیاد نانرێت، باسیشمان لێوە كرد كە ئەمە بە سەركردە یان بە گۆڕانكار و گۆڕانخواز دەكرێت، بە گۆڕانكار دەكرێت بەو كەسە دەكرێت كە سەركردەیە یان كۆمەڵ و جەماعەیەكن، دەبێت ئەو بونیادە لە نێوانی خەڵكیدا

دامەزرێت، كەواتە دەبێت سەركردەیەک یاخود كۆمەڵێک سەركردە یان كۆمەڵێک نوخبە هەڵسن بە بونیادنانی تاكەكان لە كۆمەڵگەدا.
كەواتە سەركردەیە كە دەست دەكات بە سەرەتای گۆڕانكاری و بانگەواز و ئەم سەرەتای بانگەوازە هەمیشە زەمەنێكی پێویستە چونكە نازانین چەندی پێ دەچێت، گرفتی ئێمەی موسوڵمان لەوەدایە كە دەمانەوێت زوو سەربكەوین و زوو بگەینە ئەو جێگەیەی كە دەمانەوێت و مەبەستمانە، ئەوەی كە ئێمە بەلامانەوە مەبەستە و گرنكە كە باسی لێوە بكەین ئەوەیە كە هەموو ئەمەی كە باسی لێوە دەكەینەوە خەڵكێک وا هەست دەكات كە ئێمەی موسوڵمان هەدەفمان تەمكین و گەیشتنە بە دەسەڵات، ئەمە شتێكی باش و جوانە بەڵام ئەگەر ئامانجت ئەوەبوو زۆر هەڵەیەو زۆر خەتەرە، چونكە قیامەتت لەبیر دەباتەوە، تۆ ئامانجت ئەوەیە كە ئیصلاح و چاكەكاری بكەیت لەناو خەڵكیدا و نازانیت دوای تۆ كێ دێت ئەو كارە تەواو دەكات، كەواتە گرنگە تۆ لەم نارەحەتییەدا بژیت، كە سەرەتای دەستپێكیەتی وە هەستیشت بۆ دروست ببێت كە ئەمە باشترین كردارە لەسەردەمی دەستپێكی بانگەوازدا.
سەرەتای دەستپێكی بانگەواز بۆ ئیصلاح كردنە، خوای گەورە دەفەرموێت هەموو سەرەتایەكی دەستپێكی بانگەواز بۆ ئەوەیە كە ئێوە ئیصلاح بكەن: قَالَ يَا قَوْمِ أَرَأَيْتُمْ إِن كُنتُ عَلَىَ بَيِّنَةٍ مِّن رَّبِّي وَرَزَقَنِي مِنْهُ رِزْقًا حَسَنًا وَمَا أُرِيدُ أَنْ أُخَالِفَكُمْ إِلَى مَا أَنْهَاكُمْ عَنْهُ إِنْ أُرِيدُ إِلاَّ الإِصْلاَحَ مَا اسْتَطَعْتُ وَمَا تَوْفِيقِي إِلاَّ بِاللّهِ عَلَيْهِ تَوَكَّلْتُ وَإِلَيْهِ أُنِيبُ ﴿٨٨﴾هود. واتە: (شوعەیب) وتی: ئەی قەوم و خزمەكانم ئەگەر منتان بینی و بۆتان دەركەوت كە لەسەر بەرنامەیەكی رێك و رۆشنم لەلایەن پەروەردگارمەوە، وە هەر لەلایەن ئەویشەوە رزق و رۆزیی باش و ماڵ و سامانی زۆرم هەیە، من نامەوێ قەدەغەی شتێكتان لێ بكەم كەچی خۆم وەك ئێوە نەكەم (چی بە ئێوە بگەیەنم خۆم لە پێشا ئەنجامی دەدەم) من تەنها چاكەخوازیم دەوێت، بەگوێرەی توانام، من بەردەوام تەوفیق و یارمەتی و سەركەوتوییم تەنها لەلایەن خواوەیە، پشت و پەنام تەنها ئەوەو تەنها بۆلای ئەو دەگەڕێمەوە.
دەمانەوێت تەنها ئیصلاح بكەین ئەوەی كە لەتواناماندایە بە توفیق و تەوەكولی خوای گەورە، ئەم ئیصلاحەی كە باسی لێوەدەكەینەوە بۆ ناو كۆمەڵگەیەكەو بۆ ئەوەیە ببێتە هۆكاری گۆڕانكاری.
ئیصلاح بە چی دەكرێت؟ بە بیروباوەڕێكی پاک و بێگەرد، بەواتای ئەوەی كە بیروباوەڕت ئیصلاح بكەیت و خەڵكێكیش كە كەوتوونەتە ناو بیروباوەڕێكی هەڵەو خورافی رزگاریان بكەیت، پاشان برایەتیەكی پتەو بچەسپێنیت كە ئەویش پێویستی بە رەوشتێكی جوان هەیە.
ئەمە دەستپێكی گۆڕانكارییە، ئەگەر ئەمە نەكرێت هیچ كاتێک گۆڕانكاری لەناو خەڵكدا روونادات و لەدوای ئەوەی كە بانگەواز دەست پێ دەكات هەمیشە ئەم بانگەوازە خەڵكێكی كەم دەیكەن، خۆیان زۆر ماندوو دەكەن چالاكییەكی زۆریان هەیە، بەڵام خەڵكێكی كەم لە دەوریان كۆ دەبنەوە تاوەكو خەڵكەكە دەیانناسێ، ئەگەر نوخبەكە باش بوون و پێیگەیاندن و پەروەدەكەیان لەسەر بنەڕەتی تەقواو خواناسی بوو سەركەوتوو دەبن.
فَسَبِّحْ بِحَمْدِ رَبِّكَ وَاسْتَغْفِرْهُ إِنَّهُ كَانَ تَوَّابًا ﴿٣﴾النصر.

واتە: ئەوسا ئیتر تۆ سوپاس و ستایشی پەروەردگارت بکەو داوای لێخۆش بوونی لێ بکە، بە ڕاستی خوا زۆر چاو پۆشی دەکات و تەوبە وەرگرە.. (ئومێدە لە ئایندەیەکی نزیکدا، خوای باڵادەست سەرکەوتنێك ببەخشێت، ئەو کاتە ئیماندارلن هەست دەکەن ئەم سوورەتە تازە دابەزیوە

ئەم کۆمەڵە دەگەنە قۆناغێک کە تێیدا چالاکی زۆرەو بەرهەم کەمە، ئەمە بەردەوام دەبێت تا ئەوکاتەی کە دەناسرێن، کە ناسران دەکەونە قۆناغی ناڕەحەتییەوە و ئەم قۆناغە قۆناغێکی گرنگ و تاقیکردنەوەیە، خۆشەویسترین خەڵک ئەو خەڵکانەن کە لەم قۆناغەدا هەوڵ دەدەن و ماندوو دەبن، ئەم قۆناغە ساڵی ماتەمینی تێدایە وە ناڕەحەتی و ئەشکەنجەو ئازاری تێدایە هەروەها دید روونی تێدایە. دید روونی واتە خەڵک ئیتر پاڵفتە دەکرێت و خەڵکانێک ئیتر ئیسلامەکە جێ ناهێڵن و بۆ ئیسلام دەژین و بۆ ئیسلامیش دەمرن، لە پێناوی ئیسلام دا ژیان دەبەنە سەر، خۆشەویستی و رق لێبوونەوەیان لەپێناوی خوای گەورە.

ئەم قۆناغە قۆناغێکی زۆر ناڕەحەت و مەشەقەتە، خەڵک تێیدا رادەچڵەکێت راچڵەکاندنەکەش وەکو زیل زال وایە، خوای گەورەش لە قورئانی پیرۆزدا دەفەرموێت: أَمْ حَسِبْتُمْ أَن تَدْخُلُواْ الْجَنَّةَ وَلَمَّا يَأْتِكُم مَّثَلُ الَّذِينَ خَلَوْاْ مِن قَبْلِكُم مَّسَّتْهُمُ الْبَأْسَاء وَالضَّرَّاء وَزُلْزِلُواْ حَتَّى يَقُولَ الرَّسُولُ وَالَّذِينَ آمَنُواْ مَعَهُ مَتَى نَصْرُ اللّهِ أَلا إِنَّ نَصْرَ اللّهِ قَرِيبٌ ﴿٢١٤﴾البقرة. واتە: ئایا وا دەزانن هەروا بە ئاسانی دەچنە بەهەشتەوە (بێ تەنگانەو ناخۆشی) مەگەر نمونەی ئیماندارانی پێشوتان بۆ باس نەکراوە کە توشی شەڕو ناخۆشی و تەنگانە و گرانی و نەداری بوون و تەکانیان خواردووە و زۆریان بۆ هاتووە بە رادەیەك کە هەتا پێغەمبەرەکەو ئەوانەی باوەڕیان هێناوە لە تەکیا وتویانە: کەی پەروەردگار سەرکەوتن دەبەخشێت؟! کەی خوا سەرمان دەخات؟! ئاگادار بن و دڵنیا بن کە ئا ئەو کاتە ئیتر سەرکەوتنی خوا نزیکە.

ئەم قۆناغە زیل زال دەگاتە قۆناغی کۆچ، کۆچیش ئەو کاتەیە کە خوای گەورە زۆری پێ خۆشە. کەواتە ئەسڵ ئەوەیە کە ئێمە هەوڵمان بۆ تەمکین و دەسەڵات نەبێت، بە مانای ئەوەش نییە کە مرۆڤ هەر لە ناخۆشیدا بمێنێتەوە، خوای گەورە بۆ ئەم قۆناغەی پێ خۆشە؟ چونکە ئەگەر خەڵکێک بە هەمیشەیی لەناڕەحەتیدا بن لە پێناویدا خۆشەویستن و لێیەوە نزیکن، مرۆڤ کاتێک کە توشی ناڕەحەتی دەبێت بە ئیخلاصەوە خوای گەورە دەپەرستێت و دینداریيەکەی پاک و بێگەردانەیە، بەڵام ئەو کەسەی کە کێشەیەکی وەهای نییە وە لە دەسەڵات و تەمکین دایە جیاوازە لەو کاتەی کە کێشەی هەبێت و خوای گەورە بپەرستێت، خوای گەورە کاتێک مرۆڤی خۆش دەوێت کە خالیصەن موخلیصەن بۆ ئەو بەندایەتی بکات.

وَمَا أُمِرُوا إِلَّا لِيَعْبُدُوا اللَّهَ مُخْلِصِينَ لَهُ الدِّينَ حُنَفَاء وَيُقِيمُوا الصَّلَاةَ وَيُؤْتُوا الزَّكَاةَ وَذَلِكَ دِينُ الْقَيِّمَةِ ﴿٥﴾البينة. واتە: وە فەرمانیان پێ نەدرابوو جگە بەوەی کە خواپەرستی بکەن، وە ملکەچ و فەرمانبەرداری ئاین و بەرنامەکەی ئەو بن و زەکات لە ماڵ و سامانیان دەرکەن، (بێگومان) هەر ئەوەشە دین و ئاینی راست و دروست.

کەواتە ئەو کۆمەڵەی کە دەگەنە قۆناغی زیل زال بژارکراو و هەڵبژێردراون بۆ گۆڕانکاری، ئەمانە بە قۆناغێکی زۆر ناخۆش دا تێپەڕیون، نە بۆ ژیانێکی خۆش وە نە بۆ پارەو پۆست هەوڵیان داوە و دوورن لەو مەرامانەو پەروەردەکراون بۆ ئەوەی ئیسلامەکە بگەیەنن بە خەڵکی، ئەمانە

ئیمتێدازیشیان وەرگرتووەو جیاوازیشن لە خەڵكی چونكە ناسنامەی ئیسلامەكەیان هەڵبژاردووە، تەنها بەسەرو سیماو كرداری جوانی ئیسلامی خەڵک دەیانناسنەوە، هەروەكو خوای گەورە دەربارەیان دەفەرموێت: مُحَمَّدٌ رَّسُولُ اللهِ وَالَّذِينَ مَعَهُ أَشِدَّاءُ عَلَى الْكُفَّارِ رُحَمَاءُ بَيْنَهُمْ تَرَاهُمْ رُكَّعًا سُجَّدًا يَبْتَغُونَ فَضْلًا مِّنَ اللهِ وَرِضْوَانًا سِيمَاهُمْ فِي وُجُوهِهِم مِّنْ أَثَرِ السُّجُودِ ذَٰلِكَ مَثَلُهُمْ فِي التَّوْرَاةِ وَمَثَلُهُمْ فِي الْإِنجِيلِ كَزَرْعٍ أَخْرَجَ شَطْأَهُ فَآزَرَهُ فَاسْتَغْلَظَ فَاسْتَوَىٰ عَلَىٰ سُوقِهِ يُعْجِبُ الزُّرَّاعَ لِيَغِيظَ بِهِمُ الْكُفَّارَ وَعَدَ اللهُ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ مِنْهُم مَّغْفِرَةً وَأَجْرًا عَظِيمًا ﴿٢٩﴾ الفتح. واتە: محمد ﷺ ڕەوانە كراوی خوایە، ئەوانەش، كە لە خزمەتیان و (شوێنی كەوتوون) ئازاو بەهێزن بەسەر بێ باوەڕاندا، وە بەبەزەیی و میهرەبانن لە نێوان خۆیاندا، دەیانبینی سەرگەرمی نوێژو خواپەرستین، كڕنوش و سوژدە دەبەن (بۆ خوای پەروەردگار)، هەردەم ئاواتیدان بەدەستهێنانی ڕەزامەندیی و پایەبەرزییە لەلای ئەو زاتە، نیشانەی چاكیی و پاكییان لە ناوچەوانیاندا دیارییەو دەدرەوشێتەوە لە ئەنجامی سوژدە بردن و خوا پەرستییانەوە لە تەوراتدا، نمونەیان لە ئینجیلیشدا وەك ڕوەكێك وایە كە لە سەرەتاوە چەكەرە دەكات و سەردەرهێنێت، دوای ئەوە چەكەرەكە بەهێزو ئەستوور ببێت، قەدەكەی خۆ بگرێت و ڕابوەستێت، ئەوەندە زوو پێ بگات كشتكارەكان پێی سەرسام بن و پێیان سەیر بێت: (چۆن وا پێ گەیی؟! چۆن ئاوا خۆی گرت؟! هەر بەو گەشەكردنە خوای گەورە كافران داخ لەدڵ دەكات، جا خوای (بەدەسەڵات) بەڵێنی بە باوەڕدارانی كردەوە چاك لەوان داوە: كە لێخۆشبوون و پاداشتی گەورەو بێ سنووریان پێببەخشێت.

بەدر سەركەوتنێكی جوزئی بوو بۆ موسوڵمانان، ڕاستە ڕاچڵەكاندن و ناڕەحەتیەكە زۆر زۆرە و موسوڵمان لەم سەردەمەی ئێستادا تاكو قۆناغی كۆچ لە ناڕەحەتیدایە، دیقەت بدەن سەرەتای بانگەوازی پێغەمبەری خوا ﷺ وە سەرەتای بانگەوازی ئەو هەموو گۆڕانكارو گۆڕانخوازانەی كە گۆڕانكارییان كردووە لەناو ئوممەتی ئیسلامیدا هەمیشە زەمەنی دەستپێكی سەرەتای بانگەواز تاكو زەمەنی سەركەوتن و تەمكین كە قۆناغێكی زۆرە ئەگەر ناڕەحەتی ناخۆشییەكان بەراورد بكەیتەوە بە تەمكین و سەركەوتنەكان ئەوكات بۆت دەردەكەوێت كە قۆناغی سەركەوتن و تەمكین قۆناغێكی زۆر زۆر كەمە، ١٣ ساڵی بانگەواز لە شاری مەككەدا ناڕەحەترین كاتی پێغەمبەری خوا ﷺ بوو، ئەم قۆناغانە سەرەتای بانگەواز بوو وە ساڵی ماتەمینی، كۆچ، ڕۆشتنە طائف، ئازاردانی جۆراوجۆر، ناشیرین كردنیان بە ئەنواع و ئەشكال ناو و ناتۆرە و دەستپێكی بانگەوازەكەی پێغەمبەری خواو ﷺ هاوەڵە بەڕێزەكانی ڕەزامەندی خوایان لێ بێت تا قۆناغی ڕاچڵەكاندن لە ناڕەحەتیدا بوون.

هۆكاری دووبارەبوونەوەی ئەم هەموو ناڕەحەتیەش بەسەر پێغەمبەری نازداردا ﷺ بەو ئیعتیبارەیە كە ئەو نازدارە ﷺ أسوه الحسنه یە بۆمان، هەروەها بۆ تەحقیق بوونەوەی ئەو ئایەتە پیرۆزەو بۆ ئەوەی ژیانی پێغەمبەری نازدار ﷺ پیادە بكەینەوە، هەمیشە موسوڵمانان بۆ بەدەست هێنانی سەركەوتن ئیعدادێكی زۆریان دەوێت، سەرەتای بانگەوازو كاركردنیان دەبێت زۆر بێت، قۆناغەكەش دوورو درێژە ئەگەر دیقەت بدەن باسمان كرد كاتێک كە خاچپەرستەكان هاتنە ناو خاكی موسوڵمانانەوە سەرەتا كەسێک دەستی كرد بە جیهاد و خەبات و ئیعدادی دەست پێكرد، ئەم شەخسە ناوی زۆر كەم هەیە لەناو مێژوودا بەتایبەتی كورد هەرنایناسێ

ئەویش مەمدوحی کوڕی تومتوکین بوو -ڕەحمەتی خوای لێ بێت-، ئەم پیاوە بەڕێزە لە ساڵی ٤٠٥-٤٠٦ کۆچی دەستی کرد بە ئیعداد و جیهادی بەرپا کرد لە دژی خاچپەرستەکان و فاطمییە شیعەکان و بۆ خۆی توانی قۆناغێک ببڕێت، دوای ئەو ئاق سنقوڕ هات دوای ئەویش ئار تغرول هات، دوای ئەویش عیمادەدین زەنکی، دوای ئەویش نورەدین مەحمود ڕەحمەتی خوایان لێ بێت، ئەم ئیعدادە بەردەوام بوو تاوەکو گەیشتە سەردەمی صەڵاحەدینی ئەیوبی. صەڵاحەدینی ئەیوبی سەرکەوت بەسەر فاطمیەکان داو دوای ئەوەش خاچپەرستەکانی شکاند لە مەوقیعی حەتین دا لە ساڵی ٥٨٣ـی کۆچی ١٠٣ ساڵ ئیعداد کرا تاوەکو لە سەردەمی صەڵاحەدین دا سەرکەوتنێک بەدەست هات، بەڵام سەرکەوتنێکی تەنها ١١-٢٠ ساڵی، چونکە دوای ئەوە هەرخۆیان نەوەکانی بە دیاری بەخشییانەوە بە مەسیحییەکان.

دەستپێکی گۆڕانکاری بۆ سەرکەوتن زۆری دەوێت و نابێت پەلەی تێدا بکرێت، چونکە ئەمە لە ڕەحمی خوای گەورەیە کە خەڵکێک لە خۆی نزیک دەکاتەوە بۆ ئەوەی تووشی نەهامەتی و ناڕەحەتی نەبن، لەم قۆناغەدا خەڵک لە خوا نزیکەو خەڵک فێری خواناسی بووە، ئەگەر لێرەدا پەروەردە نەکرێت کە کەوتە خۆشی و سەرکەوتن ئیتر پەروەردە نابێت، سەرکەوتنی موسوڵمانان لە بەدردا سەرکەوتنی جوزئی بوو، تا دوای ئەوە پێغەمبەری نازدار ﷺ لەبەرئەوەی خۆی و ئەو هاوەڵە بەڕێزانەی کە لە دەوری بوون خۆڕاگر بوون، لەبەرئەوەی پەروەردەکەیان باش بوو لە پارچە زەوییەکی بچووکدا لە شاری مەدینەدا هەموولاکانی لێ گیرا دە هەزار کەس کۆبوونەوە بۆ ئەوەی پێغەمبەری خواو ﷺ هاوەڵە بەڕێزەکانی ڕەزامەندی خوا لە هەموویان بێت لەناو بەرن، لەبەرئەوەی سەرەتای بانگەوازەکەیان پتەو بوو لەو حاڵەتەشدا کە ئەو ناڕەحەتییەی ئەحزابیان بەسەر دا هات توانیان سەربکەون.

لە دوای سەرکەوتنی ئەحزابەوە موسوڵمانان دەچنە قۆناغێکی ترەوە، پێغەمبەری نازدار ﷺ دەفەرموێت: ئیتر لەمەولا سەردەمی هێز و تەمکینە دەفەرموێت: "ألان نخزوهم ولا يخزوننا" لەومەولا ئێمە دەچینە سەر ئەوان و ئەوان تواناپان نییە بێنە سەر ئێمە، زۆر زۆر گرنگە ئەم دیدو تەسەورە لەناو خەڵکیدا دروست ببێت، سەردەمی پێغەمبەری نازدار ﷺ ١٣ ساڵی لە شاری مەککەدا بردە سەر پاشان کۆچی کرد بۆ شاری مەدینەو دوو ساڵ لە ناڕەحەتیدا بوون تاکو بەدر هاتە پێشەوە و سەرکەوتنێکی جوزئی یان بەدەست هێنا، دوای ئەوە توشی ناڕەحەتی بوونەوە بە شکستی ئوحود، پاشان سەرکەوتن لە ئەحزاب دا لە ساڵی ٥ی کۆچی.

ئەگەر ورد ببینەوە لە ٢٣ـی ژیانی پێغەمبەرایەتی پێغەمبەری خوا ﷺ دەبینین ١٨ ساڵی لە ناڕەحەتیدا بووە، ١٨ ساڵ پێغەمبەری نازدار و ﷺ هاوەڵان ڕەزامەندی خوایان لێ بێت لە ناڕەحەتی و ئیعدادو کۆکردنەوەدا بوون، ئەوەی کە مایەوە وەکو ساڵی سەرکەوتن و دەسەڵات و هێز بوو چوار بۆ پێنج ساڵی پچڕ پچڕ بوو، لە دوای هەموو سەرکەوتنێکی موسوڵمانان دارمانێک دەست پێ دەکاتەوە.

دەگەڕێینەوە بۆ ناوجەرگەی مێژوو لە جیهانی ئیسلامیدا، باسمان کرد جیهانی ئیسلامی لە سەردەمی مەمدوحی کوڕی تومتوکین دا کە دەستی کرد بە ئیعداد ئیعدادەکەی بەردەوام بوو تاوەکو سەردەمی صەڵاحەدینی ئەیووبی کە موسوڵمانان لەسەر دەستی ئەم کەڵە پیاوە کوردە

سەركەوتنیان بەدەست هێنا، ١٠٥-١٠٦ ساڵ ئیعداد بەردەوام بوو تەنها بۆ سەركەوتنێكی ٦-٧ ساڵی سەركەوتن بەدەست هات، بەڵام پاش وەفاتی صەلاحەدینی ئەیوبی لەساڵی ٥٨٩ـی كۆچی سەركەوتنەكەش تەواو بوو، دوای ئەوە خراپەكاری كەوتەوە ناو براو برازاو براكانی صەلاحەدینی ئەیوبی، دوای ئەوە بۆ ماوەی چەند ساڵێكی تر هەر بەتەواوی دارمان كەتەوە ناو موسوڵمانان كە قودسیان پێشكەش كردەوە بە خاچ پەرستان و دوژمنانی خودا، ئەم ناحەزانە بارودۆخی ناوخۆی موسوڵمانانیان قۆستەوەو هێرشیان كردەوەو قودسیان داگیر كردەوە.

دیقەت بدەن كاتێک كە ئیبن عەباد نامە دەنووسێت بۆ فۆنسۆو پێی دەڵێت باوەشێنێكت بۆ دەنێرم لە باوەشێنی مورابطین، باشە بۆچی فۆنسۆ بەم نامەیە خۆی سوپاكەی گەڕاندەوە، چونكە فۆنسۆ باش دەیزانی كە بۆ ماوەی ١٠٥ ساڵ مورابطین و كۆمەڵێك لە ئەهلی جودالە و لە ئەبوبەكری عومەری لەمتوونی و یوسفی كوڕی تاشفین و پێش ئەوانیش ئیبراهیمی جودالی و شێخ عبدالله یاسین و ....هتد رەحمەتی خوایان لێ بێت بۆ ماوەی ١٠٥-١٠٦ ساڵ ئەمانە تەنها ئیعدادیان كردوو بۆ ئەوەی سەركەوتنێكی شەرەفمەندانە بەدەست بهێنن، بەڵێ گەیشتنە سەركەوتن و تەمكین، موسوڵمانان توانییان لە ئەندەلوس دا سەربكەون بەسەر سوپای فۆنسۆدا و سوپایەكی شەست هەزار سەربازییان تێک شكاند، بەڵام زۆر بە داخەوە دوای ئەوە دیسانەوە ئیبن عەباد كەوتەوە ناو خراپەكاری و دیسان دارمان رووبەڕووی موسوڵمانان بوویەوە، بزافی مێژوو لە ئیسلامدا زیكزاكییە، واتە سەركەوتن و دارمان سەركەوتن و دارمانە.

(وتلْک الايَّامُ نُدَاوِلُهَا بَيْنَ النَّاسِ) دەبێت ئەمە تەحقیق بێتەوە، ئەگەر ئەمە تەحقیق نەبوو كەواتە ئێمە ناتوانین گۆڕانكاری بكەین، ئەمەش كە دانراوە بەسەر موسوڵمانەوە لە فەزڵی خوای گەورەیە چونكە ئەگەر موسوڵمانان لەم سونەتەی خوای گەورە تێ بگەن زۆر بە ئاسانی دەزانن ئێمە لە كوێداین. ئەو قۆناغانەی كە باسمان لێوە كردن لە رابردوودا ئێستا لە كوردستاندا ئێمە لە كام قۆناغیانداین؟ ئایا لە قۆناغی مەككی داین یان لە قۆناغی مەدەنی داین، لە قۆناغی دید روونی داین یان لە قۆناغی چالاكی زۆرو كەم بەرهەمداین، لە قۆناغی راچڵەكانداین یان لە قۆناغی سەركەوتن داین، یان لە قۆناغی تەمكین و سەركەوتن داین؟

لە وڵاتێكی وەكو توركیادا رووداو و سیناریۆ سیاسیەكانت باش بۆ دەخوێنرێتەوە، ئەم باسەی كە ئێمە دەیكەنەوە بەرانبەر بە خودی موسوڵمانانە، چونكە موسوڵمانان دەبێت بەم قۆناغانەدا بڕۆن ئینجا دەگەنە سەركەوتن و تەمكین، خوای گەورەش دەفەرموێت لَقَدْ كَانَ لَكُمْ فِي رَسُولِ اللَّهِ أُسْوَةٌ حَسَنَةٌ لِّمَن كَانَ يَرْجُو اللَّهَ وَالْيَوْمَ الْآخِرَ وَذَكَرَ اللَّهَ كَثِيراً ﴿٢١﴾الأحزاب

واتە: سوێند بەخوا بەڕاستی لەپێغەمبەری خوادا چاكترین نمونەی تەواو رێك پێك هەیەتا چوی لێ بكەن و شوێنی بكەون، بەتایبەت بۆ ئەو كەسانەی رەزامەندی خوایان مەبەستە، سەرفرازی قیامەت ئاواتێدانە، هەمیشە و بەردەوام یادی خوا بە زۆری ئەنجام دەدەن و زمانیان پاراوە بەیادی ئەو.

دەبێت ژیانی پێغەمبەری نازدارﷺ تەحقیق بێتەوە بۆمان، ئاستەمە موسوڵمانێک سەركەوتن بەدەست بهێنێت و بە قۆناغەكانی ژیانی پێغەمبەری نازداردا ﷺ نەڕوات، كاتێک كە خوای گەورە بە ئێمە دەفەرموێت پێغەمبەرەكەتان ﷺ أسوه الحسنەیە بۆتان واتە دەبێت لاسایی

ژیانی بکەنەوە لە هەموو شتێکدا، لە هەڵسوکەوتیدا لە زەمەنی دا لە عیبادەتیدا، دەبێت هەرچیمان کردووە بە شوێن پێی ئەو سەروەرە دا بڕۆینەوە بۆ ئەوەی سەرکەوتنمان بە نسیب بێت، بۆیە باسی مێژووش دەکەینەوە لە باسی ئەندەلوس و مورابطین و حەتا موەحدینیش لەسەردەمی دەستپێکی محمدی کوڕی تومرتـەوە تاکو دەگاتەوە سەردەمی علی کوڕی موئمین کە دەگەنەوە سەردەمی هێز و تەمکینی ئەبی حامیدی مەنصوری مواحیدی، پاشان سەرکەوتن بەسەر قوتییەکان دا کە جارێکی تر نەیانتوانی بێنەوە ناو خاکی موسوڵمانەوە.
سەیری عزی کوڕی عەبدوسەلام بکەن هەمان کێشەی تووش دەبێتەوە لە بلادی شام، ئەم زانا خواناسە کاتێک دەگەڕێتەوە بۆ میسر لەگەڵ نەجمەدین ئەیووب دا دەست دەکەن بە ئیعداد و سەرلەنوێ مەمالیکی بەحری و صالحی دروست دەکەن، ئیعداد بەردەوام بوو تاوەکو لە سەردەمی سەیفەدین قوطز دا سەرکەوتن بەدەست دەهێنن، ئەمە ئیعدادێکی زۆر گەورە بوو کە کۆمەڵێک خەڵکی بەرێز کردیان بۆ ئەوەی سەرلەنوێ موسوڵمانان هەڵسنەوە کە لەدوای وەفاتی صەڵاحەدینی ئەیوبی تووشی داڕمان بوون.
ئەمە حەرەکەتی بزاڤی مێژووە وە گۆڕانکاری بەم قۆناغانە دەکرێت. گۆناغی گۆڕانکاریَ مێژوو یان با بڵێین بزاڤی مێژوو دەبێت بەم شێوەیە بێت، تۆ بینای کەست بۆ نەکرێت چۆن دەتوانیت گۆڕانکاری بکەیت!؟ بڕوامان وایە بیناکردن و بونیادنانی مرۆڤ دەستپێکی کارکردنە، چونکە تۆ بۆ خۆت ئەگەر بونیادەکەت باش نەبێت چۆن دەتوانین ئەم قۆناغانە ببڕیت، کەواتە دەبێت بزانیت دەستپێکت لە کوێوەیە تاوەکو کۆتاییەکەت لێوە دیار بێت.
بونیادی مرۆڤ و بونیادی کەسایەتییەکان بۆ گۆڕانکاری گرنگ و پێویستە، لەوانەیە پرسیار دروست ببێت لەلای خەڵکێک کە بۆچی ئەم قۆناغانە دێن بەسەر موسوڵماناندا؟ خۆ خوای گەورە دەتوانێت لە کن فیکونێکدا هەموو گۆڕانکارییەکان بەسەر خەڵکیدا بهێنێت، لەسەرەتای قۆناغی دەستپێکی بانگەوازەوە راستەوخۆ بیگەیەنێتە سەرکەوتن. باسمان کرد کە داواکردنی سەرکەوتن یاخود تەمکین و جێنشین کردن و دەسەڵات لە ئیسلامدا ئامانجێکی زۆر گەورە نییە. راستە هەوڵدانە بۆ دەسەڵات و سەرکەوتن، بەڵام ئامانجی گەورە ئەوەیە کە مرۆڤ خەریکی عیبادەت بێت، وە خوای گەورەش لە فەزڵی خۆیەتی کە دەیەوێت بەم قۆناغەدا خەڵک بێن بۆ ئەوەی لێی نزیک ببنەوە، چونکە ئەم قۆناغە کە قۆناغی هێز و دەسەڵات و تەمکین و جێنشین کردنە ئەو قۆناغەیە کە خەڵکی دووردەکەونەوە لە خوای گەورە، ئەمە لە دەسەڵاتی کەس دا نییە، خوای گەورە لە قورئانی پیرۆزدا باسی ئەو شەپۆلی دەریاییەمان بۆ دەکات کە کۆمەڵێک لەناو دەریایەکدا دەڕۆن شەپۆلێکیان بەر دەکەوێت، کاتێک کە شەپۆلەکە دێت بەرەو روویان هەموویان بە خالصی و موخلصی هانا دەبەنە لای، بەڵام کە ئاسایی دەبێتەوە دوای ئەوە وەکو ئەوە وایە کە نە بایان دیوە نە بۆران.
ئەو مەوج و بایەی کە خوای گەورە لە قورئانی پیرۆزدا باسی لێوە دەکات، ئەو ساڵی ماتەمینیەیە کە لە دۆڵی ئەبی تالب دا گەمارۆی ئابووریان دەکەوێتە سەر موسوڵمانان، یان لە قۆناغێک لە قۆناغەکانی تردا ئەزیەت دەدرێن، لە هەرجێگەیەکدا کە ئەمریکا دێت و وڵاتی موسوڵمانان داگیر دەکات، لە بۆرمایە موسوڵمانان بێ تاوان دەسوتێنرێن و ئازار دەدرێن، هەرهەمان جێگەیە یان

تەزویری هەڵبژاردنە، یان شتێکە لەو شتانە کە دەبێتە ساڵی ماتەمی بۆ خەڵک و خەڵک وا لێ دەکات کە بزانێت لە یەکێک لەم قۆناغانەدایە، تۆ بۆخۆت دەبێت بزانیت ئەو کۆمەڵەی کە پێکەوەن لە چ قۆناغێکی کارکردنی پێغەمبەری نازداردان ﷺ. کاری تۆیە ئەو کاتە خوای گەورەش سەرکەوتنت پێ دەبەخشێت و گۆڕانکاریشت بۆ دەکرێت کە بڵێی من لە گەل و گۆڕانکاری دا کار دەکەم، من ئێستا لە سەرحی ئوممەتێکی ئیسلامیدا کار دەکەم و دەمەوێ ئەم ئوممەتە بەرەو چاکەکاری بڕوات وە بەرەو ئەوە بڕوات کە چۆن بتوانێت گۆڕانکاری بەرپا بکاتەوە.

کاتێک کە موسوڵمانان لە دۆڵی ئەبی طالیب دا گەمارۆی ئابووری دەخرێتە سەریان و دەکەونە ناو ساڵی ماتەمینییەوە خوای گەورە دەخاتە دڵی پێنج کەس لە ئەهلی کوفرەوە کە بێن ئەم ساڵی ماتەمینیەیان لەسەر هەڵگرن، باشە بۆچی خوای گەورە هەر لە سەرەتاوە نەیخستە دڵیان؟ بۆ ئەوەی موسوڵمانان بگەنە ئیمتێداز و پاک ببینەوە، بگەنە ئەوەی کە بە چاکە پەروەردە بکرێن بۆ ئەوەی بتوانن کۆڵە قورسەکە هەڵبگرن، یانی بۆ نمونە تۆ ئەگەر هەستی بەرپرسیارێتیت بۆ دروست نەبوو و لێرەوە خێرا گەیشتیتە هێز و تەمکین ئەو کاتە نازانیت ئێش و ئازاری برسیەتی چەندە ناخۆشە، ئاخر بۆیە خەڵکێک لە وڵاتی ئێمەدا خواناسی نەکردووە بۆیە کە گەیشتە دەسەڵات ماڵی خەڵکی دەخوات، دزی و گەندەڵی دەکات و فەساد و خراپەکاری بڵاو دەکاتەوە. هۆکارەکەی ئەوەیە کە ئەم قۆناغانەی نەبڕیوەو خێرا گەیشتۆتە دەسەڵات، بەم قۆناغە نارەحەتانەدا تێپەڕ نەبووە ئەم نەهامەتێدانەی نەبینیووە، بەڵکو تەنها بۆ گەیشتن بە دەسەڵاتی خۆی کاری کردووە و خوای گەورەش پێی دەبەخشێت چونکە هەر ئەم دنیایەی هەیە و خوای گەورە تۆڵەی لێ دەکاتەوە لە قیامەتدا.

مرۆڤی موسوڵمان نابێت بەخیل بێت بەرانبەر بە کافران، خوای گەورە دەفەرموێت لەبەر دڵی موسوڵمانان نەبوایە سەقفی ماڵەکانیانم دەکرد بە ئاڵتوون، فەقیرانە هەر ئەم دونیایەیان هەیە! ئەی خوای گەورە بۆچی لەسەر زاری پێغەمبەری نازداردا ﷺ بە موسوڵمانان دەفەرموێت الدنیا سجن المؤمن.

دنیا زیندانی ئیماندارانە، لەبەر ئەوەی زۆربەی کات لە نارەحەتی و ئازار و مەینەتیدان، کورد وتەیەکی زۆر جوان و بەمانای هەیە دەڵێت "گەردنم ئازاد کە"، دەزانن گەردنم ئازاد کە یانی چی؟ مرۆڤ کاتێک کە هەڵەیەک دەکات بەرانبەر برایەکی دەکەوێتە زیندانی نەفسەوە بەو داوای لێبوردنە ئازاد دەبێت، لەم بارەوە سێ نمونەتان بۆ باس دەکەین:

یەکەم: دوای ئەوەی کە موسوڵمانان لە ئەحزاب بوونەوە پێغەمبەری خوا ﷺ ویستی بچێتە سەر جولەکەکان چونکە خیانەتێدان لە موسوڵمانان کرد، بە هاوەڵە بەڕێزەکانی فەرموو نابێت کەس بەم پلانە بزانێت، یەکێک لە هاوەڵە بەڕێزەکانیش بەناوی ئەبو لوبابە رەزامەندی خوای لەسەر بێت ماڵی نزیک بوو لە جولەکەکانەوە، کە گەڕایەوە وتیان ها ئەبو لوبابە محمد نیازی چییە بەرانبەرمان، دەیانزانی خیانەتێدان لە موسوڵمانان کردووە، ئەویش تەنها بە ئیشارەت وتی لەملتان دەدات، دوای ئەوە ئەم هاوەڵە بەڕێزە هەستی کرد کە ئەم کارەی هەڵەیە بە بێ ئەوەی کەس هەستی پێ بکات کەس هیچی پێ بڵێت هات بە کۆڵەکەیەکی مزگەوتی پێغەمبەری خواوە

ﷺ خۆی بەستەوە و خۆی زیندانی کرد، زیندان بۆچی؟ لەبەرئەوەی تاوانێکی کردووە، پێغەمبەری خوا ﷺ دەفەرموێت ئەگەر بهاتبایە بۆ لای خۆم و حوکمەکەی وا لەسەر خۆی قورس نەکردایە گەردنمان ئازاد دەکرد، بەڵام ئەو خۆی کە زانی تاوانی کردووەو تاوانەکەشی بە جاسوسی حسابە هات خۆی پێچا بە کۆڵەکەیەکەوە لەناو مزگەوتی پێغەمبەری خواداﷺ، ئەم کۆڵەکەیە دوای ئەوە ناسرا بە کۆڵەکەی تەوبە، تاوەکو خوای گەورە ئەمری لەسەر دانەمەزراند خۆی ئازاد نەکرد، دنیا زیندانە بۆ ئیمانداران پێویستە مرۆڤی موسوڵمان لەو زیندانەدا خۆی ئازاد بکات بەچی بەوەی کە تاوان نەکات.

دووەم: ئەو سێ موسوڵمانەی کە وتیان ئەمڕۆ بەروو بوومی باخەکەمان کۆدەکەینەوەو ناچینە دەرەوە بۆ جیهاد لەگەڵ موسوڵماناندا بەرانبەر بە رۆم، بەرانبەر ئەو هەڵەیان موسوڵمانان قسەیان لێ دابڕین تاوەکو خوای گەورە وەحی لەسەر دابەزاندن و ئازادی کردن، زۆر گریان تەنها بۆ ئەوەی رزگاریان بێت، خوای گەورە لێیان خۆش بوو و ئایەتی لەسەر دابەزاندن، کاتێک کە لە ئایەتێدان لەسەر دابەزی یەکیان عەباکەی خۆی بەخشی و بوو بە خۆشترین رۆژیان بوو.

سێ یەم: ئافرەتێکی غامدی تووشی زینا دەبێت، دوای ئەوە دێتە خزمەتی پێغەمبەری نازدار و ﷺ دەڵێت ئەی پێغەمبەری خوا ﷺ زینام کردووە، سەیری ئەو کۆمەڵگە عەزیمە بکەن کە چۆن پەروەردە بوون، بەبێ ئەوەی بترسێ، دەڵێت زینام کردووە ئازادم بکە لەم زیندانە. خۆی لە زینداندا دەبینیەوە چونکە باش دەیزانی بەرگەی ئەزیەت و ئازاری قیامەت ناگرێت، ئەمە تەسەوری تاکی موسوڵمان بوو هۆکارەکەشی بۆ پەروەردەکەی دەگەڕێتەوە، هەر لەسەرەتای دەستپێکی بانگەوازەوە پێغەمبەری خواﷺ تاکی پەروەردە دەکرد بۆ ئەوەی مرۆڤێک مرۆڤێکی صالحی لێ دەردەچێت لە دەسەڵات و لە حکومەتەکەیدا، ئەم قۆناغانە مرۆڤ پیایاندا تێپەڕ بێت بۆ ئەوەیە بە جوانی بێتە بەرهەم، رەحمی خوای گەورەشە کە هەمیشە تەمکین و سەرکەوتنی موسوڵمانان کەمە چونکە خەڵکی بەگشتی لە کاتی خۆشی و سەرکەوتن دا خواناسیان لاواز دەبێت، ئەمە قاعیدەیە ئەو ئافرەتە غامیدیە کە دەڵێت ئەی پێغەمبەری خوا ﷺ زینام کردووە، پێغەمبەری خوا ﷺ دەیەوێت بۆی بپۆشێت، زۆر سام بوو لەسەر ئەوەی کە حەد بدات لەسەر کەسێک کە بێتە بەردەمی مەحکەمە، ئەم حومکە جوانەی ئیسلام جیاوازە لە قانونەکانی تری جیهان، ئیسلام دادپەروەریەکی تەواوەتی تەتبیق دەکات لەسەر خەڵکی و لەگەڵ ناخی خەڵکیدا دەدوێت، بەڵام قانونە جیهانییەکان بە پێچەوانەوە تەنها دادپەروەری بەرانبەر بە کامێرایەک بەرانبەر بە قازییەک بەرانبەر بە شتێک حەل دەکات، ئەسڵ ئەوەیە بۆ خەڵکیش بپۆشرێ هاوکاری خەڵکیش بکرێت بۆ ئەوەی فێریان بکات کە تاوان نەکەن، مرۆڤ کە تاوانی کرد قابیلی پەشیمان بوونەوەشە.

ئەو کۆمەڵگەیەی کە بەم قۆناغەدا تێپەڕ دەبێت و پەروەردە دەبێت کۆمەڵگەیەکی لێ بەرهەم دێت ئەگەر ئافرەتێک بە بێ ئەوەی کەس بڵێت یان کەس وتی وتی لەسەر بکات ئەها زینای کرد ئەها چوو بۆلای پێغەمبەری خوا ﷺ ئەها چیيان لێ کرد، نەخێر هەرگیز نەخێر ئەو خۆی بە ئاشکرا دەچێتە خزمەتی پێغەمبەری خواو ﷺ پێی رادەگەیەنێت رزگارم بکە، ئەو نازدارەش ﷺ پێی دەفەرموێت بڕۆ مودەیەکی تر وەرەوە بۆ ئەوەی بزانێت زیناکەی بووەتە هۆی سک پڕ

بوونی، دوای چەند مانگێک دێتەوە و حامیلەیە، پێی دەڵێت بڕۆ با منداڵەکەت ببێت و تا ئەو کاتەش کە پێویستی بە شیرتە بەخێوی بکە ئینجا وەرەوە، دوای ئەوە منداڵەکەی دەبێت و دوو ساڵیش شیری دەداتێ پاشان دێتەوە چونکە دەیەوێت نەجاتی بێت لەو زیندانە، پێغەمبەری خوا ﷺ پێی دەڵێت بڕۆ جارە پێویستی بە پەروەردەی تۆیەو گەورەی کە، دوای چەند ساڵێک دێتەوە دەبینێ منداڵەکە بە پێی خۆی دەڕوات و نانێکی بەدەستەوەیە، دوای ئەوە پێغەمبەری خوا ﷺ حەدی تاوانەکەی لەسەر جێبەجێ کرد.

تەوبەی ئەم ئافرەتە لە میزانی ئەهلی سەرزەویدا بەهێزترین تەوبەیە، خۆ ئەمە شتێک نییە هەروا بۆ خۆشی بیگێڕینەوە وەکو چیرۆک، نەخێر بۆ ئەوەیە بزانین ئەم کۆمەڵگەیە بەم بونیادە پەروەردە بووە، دەستپێکی سەرەتای بانگەوازەکەی بەم نارەحەتییە هاتووە پێغەمبەری خوا ﷺ لەکاتی سەرکەوتن و دەسەڵات و حکومەتەکەیدا تا بەم شێوەیە تەعامولی لەگەڵ کۆمەڵگەکەیدا کردۆتەوە، هیچ کەسێک نەیتوانی ناوی ئەم ئافرەتە بە خراپە بهێنێت یاخود گاڵتەی پێ بکات بەسەبەبی تاوانەکەی، ئەمە کۆمەڵگەی پێغەمبەری خوایە ﷺ، کۆمەڵگە یوتوبیاکەی ئەفلاتون نییە، کۆمەڵگەیەکی راستگۆی مەیدانییە هەزاران کەسی تر لەو شێوە دروست دەبنەوە، چونکە پەروەردەی دەستی پێغەمبەری خوا بوون ﷺ.

لێرەدا لەوانەیە ئێوە بپرسن دەی باشە کوردستانی ئێمە لە کوێی ئەم گۆڕانکارییە دایە؟ بە داخەوە دەڵێین ئێمە لە قۆناغی کەوتن و داڕماندایِن، لەوانەیە بەلاتانەوە سەیر بێت و بڵێن رەشبینن، نەخێر هەرگیز رەشبین نین، کە ئەمە دەڵێین نابێت ئێوە تووشی داڕمان و نارەحەتی بن بەڵام فیعلەن ئەمە راستەو ئێمە لێرەداین، لەبەرئەوەی لێرەداین پێویستمان بەدەستپێکردنەوەیە و بزانین هۆکاری کەوتن و داڕمانەکانمان چییە؟ نموزەجی زۆر باشمان هەیە، سەرکردەی ئیسلامی زۆر باشمان هەیە، خەڵکی زۆر بەڕێزو دیندارمان هەیە خوای گەورە محفوزیان بکات وە خاوەنی کادێری زۆر باشین لەناو حزبە ئیسلامییەکاندا، خوای گەورە هەر هەمووومان سەرکەوتووی دنیا و دواڕۆژ بکات، بەڵام عەیب نییە ئەگەر مرۆڤ تەسەوراتی خۆیشی بخاتە روو مەرجیش نییە ئەوەی کە ئێمە وتمان تەواو راست و دروست بێت.

بۆچی دەڵێین لە داڕماندایِن؟ مەعقولە خەڵکی ئەم وڵاتەی ئێمە کە ٩٥٪ لەسەر ئیسلام ماڵن کەچی ٨٥٪ـیان لە کاتی هەڵبژاردنەکاندا دەنگ بە عەلمانییەکان دەدەن ئەمە بۆ خۆی داڕمانە، مەعقولە بابایەکی موسوڵمانی وەکو من و تۆ کادێری حزبێکی عەلمانییەو حەرام و حەڵال دەزانێت و پێش من و تۆش دەچێتە مزگەوتەوە و نوێژ دەکات و لە جومعەو جەماعەتدا بەشدارەو لە ئەهلی ئەم ئیسلام و ئەم دینەیە کەچی ناوی خۆی دەخاتە ناو دەنگدەرانی حزبێکی عەلمانییەوە، نەتان پرسی هۆکاری ئەمە چییە؟ زۆرجار بۆیە دەڵێین لە داڕمان و کەوتن داین، لەبەرئەوەی ئێمە بۆ خۆمان رومان نایە باسی دەدەبیاتی ئیسلامەکەی خۆمان وەکو خۆی بکەینەوە، زۆرجار بەناوی دیموکراسی و لیبرالی و بەناونیشانی باق و بریق و ئەنواع و ئەشکال شت دەمانەوێت ئاینەکەمان جوان بکەین، لەبیرمان چووە کە دینەکەمان لە جوانترین دینە چونکە لەلای خوای گەورەوە نێردراوە بۆمان، لەم بارەوە خوای گەورە دەفەرموێت: من دینێکی کامل و تەواوم بۆ "هەڵبژاردوون الْيَوْمَ أَكْمَلْتُ لَكُمْ دِينَكُمْ وَأَتْمَمْتُ عَلَيْكُمْ نِعْمَتِي وَرَضِيتُ لَكُمُ

الإسلام- دینًا" خوای گەورە رازی بووە بەوەی كە ئیسلام دینمان بێت كەچی لا حول ولا قوە الا بالله ئێمە تەنها بە ئیسلامەكەی خۆمان قسە ناكەین.
كەواتە ئێمە لە داڕماندایین و پێویستمان بەو دەستپێكێكە كە كۆمان بكاتەوە، زۆرمان پێمان وایە كە هیچ كام لەم سەكردە ئیسلامیانەی لای خۆمان ناتوانن كۆمان بكەنەوە، دەزانین قسەكە قورسە برینێكی زۆر قوڵە كە پەنجەش دەخەیتە سەر برینەكە دەكولێتەوەو هەموو گیانمان پڕ دەبێت لە ئازار، چارەسەر بە پڕۆژەیە پڕۆژەكەش زۆر ئاسانە ئەویش پڕۆژەیەكی صەحابیانە لەبەردەستدایە ئێكس پرێس بە پەلە دەتوانێت چارەسەری كێشەی خۆمانی پێ بكەین، بۆیە دەڵێین سیستەمی پێغەمبەری نازدار ﷺ لە هەموو سەردەم و حاڵەتێكدا دووبارە دەبێتەوەو پێویستمان پێی دەبێت یاخود سیستەمی خیلافەتی پێگەیشتوو، چونكە ئێمە دەتوانین سەرلەنوێ لەسەر ئەو سیستەمە خۆمان بینا بكەینەوە.
سەركردە ئیسلامیەكانی لای ئێمە هەریەكەیان دەیانەوێت خۆی ببێتە دەم راستی موسوڵمانان، ئەمە كەی راستە؟ كەی ئەمە لەگەڵ دەدەبیاتی ئیسلام یەكدەگرێتەوە یاخود دەیانەوێت وەكو حزبە عەلمانییەكان بڵێین قەیچی دەكات با سێ ئیسلامی هەبێت! ئەمە پێی ناوترێت دەدەبیاتی ئیسلامی، بەڵكو دەدەبیاتی ئیسلامی ئەوەیە هەمووومان یەک بین، سەبەب و فەشەل و داڕمانیشمان هەر بۆ ئەوە دەگەڕێتەوە كە نیزاع لە نێوانماندایە، راستیش نییە ئەگەر بڵێین وانییە وەكو برا دەژین ئەی بۆ بە راستگۆیی قسە نەكەین، هەمووومان هەڵەمان هەیە بەڵام هەندێ هەڵە هەیە زۆر چاو زەقە وە ئەگەر چارەسەری نەكەین بەرەو هەڵدێرمان دەبات. كۆبوونەوە لە دەوری یەک و خوێندنەوەی خەتی یەكتر دەبێتە پڕۆژەیەكی گۆڕانكاری سەركەوتوو، هەروەكو چۆن هاوەڵانی پێغەمبەری خوا ﷺ لە خیلافەتی راشدین دا گۆڕانكارییان كرد بە پڕۆژەیەكی ئێكس پرێسی ئامادەكراو، ئەگەر ئێوەش خۆتان بە شوێنكەوتەی قورئان سونەت دەزانن وەرن كار بەم پڕۆژە ئێكس پرێسە بكەنەوە.
پڕۆژە ئێكس پرێسەكە، پڕۆژەیەكی زۆر ناسراوەو چارەسەری بارودۆخی ئێستەی ئیسلامییەكانی كوردستان دەكات، بۆ ئەوەی لە داڕمانەوە دەست پێ بكەنەوە بەرەو سەركەوتن، سەركەوتنیشیان پەیوەستە بە دەست گرتنیان بە قورئان و سونەتەوە. پێغەمبەری نازداریش ﷺ لە دوای خۆی دەفەرموێت دەست بگرن بە سونەتی خولەفای راشیدینەوە رەزامەندی خوایان لەسەر بێت چونكە پەروەردەكراوی دەستی خۆی بوون، لە دوای هەموو پێغەمبەران و پێغەمبەری نازدار ﷺ أشرف مخلوق لە سەر زەوی دا ئەبوبەكری صدیقە، دوای ئەو عومەری كوڕی خەتاب ئینجا عشرەی موبشرە، هەروەها پێغەمبەری خوا ﷺ دەفەرموێت ئەگەر لە دوای من پێغەمبەر بهاتبایە عومەری كوڕی خەتاب دەبوو رەزامەندی خوای گەورەی لێ بێت.
چ عومەرێک!؟ ئەگەر ئێستا تەنها یەک دانە عومەر بوونی هەبوایە لە سەر زەویدا هەرچی كێشە هەبوو چارەسەری دەكرد بە دادپەروەرییەكەی، ئەو هەموو كێشانەی كە رووبەڕومان بوونەتەوە بێ عومەرییە، وەڵایی ئەگەر خۆرهەڵات و رۆژئاوا عومەرێكیان هەبوایە دەیانخواردین، رۆژئاوایەک كە خاوەنی ڤایكینە. مۆزەخانەیان بۆ ئەم دزانایان كردۆتەوەو شانازیشی پێوە دەكەن، ئێمەش خاوەنی عومەری كوڕی خەتابین، پێغەمبەری نازدار ﷺ كە خوای گەورە سوێند بە

تەمەنی دەخوات و نوێژی لەسەر كردووە بە فریشتەكانیش دەفەرموێت ئێوەش نوێژی لەسەر بكەن:
إِنَّ اللَّهَ وَمَلَائِكَتَهُ يُصَلُّونَ عَلَى النَّبِيِّ يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا صَلُّوا عَلَيْهِ وَسَلِّمُوا تَسْلِيمًا ﴿٥٦﴾الأحزاب
واتە: بەڕاستی خواو فریشتەكانی (صلوات دەدەن لەسەر پێغەمبەر صلى الله علیه وسلم، ئەی ئەوانەی باوەڕتان هێناوە ئێوەش (صلوات)ی لەسەر بدەن و (بەردەوام یادی خێری بكەن).
ئێمە نازانین ئەو نوێژە چۆنەو چۆن نییە، ئەم نازدارەی ئێمە ﷺ ئەوەندە گەورەیە ئەوەندە ئازیزە، دەفەرموێت من سەیدی بەشەریەتم فەخریشی پێوە ناكەم، جوانترە بڵێین فەخری هەموو عالەمە، هەر ئەم ئازیزە دەفەرموێت ئەگەر لە دوای من پێغەمبەر بهاتبایە عومەری كوڕی خەتاب دەبوو ڕەزامەندی خوای لەسەر بێت، خوای گەورە دەفەرموێت شوێنكەوتەی پێغەمبەرەكەتان بن، پێغەمبەری نازداریش ﷺ ئەمر بە ئێمە دەكات كە شوێنكەوتەی خەلیفەكانم بن.
سەیدنا عومەری كوڕی خەتاب ڕەزامەندی خوای لەسەر بێت كاتێک كە لە میحراب دا بریندار كرا پرۆژەیەكی زۆر جوانی دانا بۆ هاوەڵانی، شەش كەس دیاری كرد بۆ خیلافەت و عبداللە ی كوڕیشی كردە چاودێر بەسەریانەوە، ئەم شەش كەسە كێن كە ئەم ئوممەتە بریندارە كۆ بكەنەوە، ئێستەش ئێمە برینداریین جەستەمان خوێنی پێدا دێتە خوارەوە خوێنی مەعنەویەت، بێتاقەتین بێزارین هیلاک بووین لە ململانێی ناو خۆمان، گوێمان بۆ بگرن هەر ئێوەی قیادە قسەتان كردووەو ئێمە بە گوێمان كردون، بەڵام ئێستا پێویستە ئێمە قسە بكەین و ئێوە گوێمان بۆ بگرن، ئێمە خەڵكێكی سادەین و دەمانەوێت گۆڕانكاری بكەین، ئێوە بە سیفەتی سەركردەیتان باوەشمان بۆ كردوونەتەوە و دەمانەوێت بتانپارێزین، پێغەمبەری نازداریش ﷺ دەفەرموێت بە ڕەحمم بۆتان وەكو ئەوەی كە ئێوە پەپولە بن و خۆتان بدەن بە ئاگردا و منیش ناهێڵم بكەونە ناو ئاگرەكەوە و بسوتێن، ئێمەش ئەو هەستەمان بۆتان هەیەو بە پەپولەتان دەزانین و حەزناكەین بكەونە ناو ئاگرەكەوە، پێتان دەڵێین ئەم پرۆژەیە بگرنە ئەستۆی خۆتان و هەستان بەوە كردووە ئێمەی ئیسلامی و بەتایبەتی ڕۆژنامە نووسە ئیسلامیەكان دەم ناپارێزین لە عەلمانیەكان، پێیان دەڵێین گەندەڵیان كردووە دزییان كردووە، لەسەر حسابی خەڵكی ڕەش و رووت بوونە ملیارد لێر، بەڵام بە سنگ فراوانییەوە لێمان وەردەگرن چونكە حەقیقەتەو بە ئینسافەوە دەیڵێین پێویستە ئێوەی سەركردەی ئیسلامیش گوێمان بۆ بگرن، پێویستە گوێبگرن بۆ ئەوەی بتوانین هەمووومان بە یەكەوە چاكسازی بكەین، باشیش بزانن كە بەرپرسیارەتی یەكەم لەسەر شانی ئێوەی سەركردەیە.
عومەری كوڕی خەتاب شەش هاوەڵی بەڕێزی دیاری كرد: ئەبا عوبەیدەی جەراح، سعدی كوڕی ئەبی وەقاص، عوسمانی كوڕی عەفان، علی كوڕی ئەبی تالیب، تەڵحەی كوڕی عوبێدڵا، زوبەیری كوڕی عەوام ڕەزامەندی خوایان لێ بێت، ئەم شەش هاوەڵە بەڕێزە كاندید كران بۆ ئەوەی ببنە خەلیفەی موسوڵمانان، ئەی ئەمانە چییان كرد؟ دەستیان كرد بە مونافەسەو كێشە نانەوەو شەڕكردن لەسەر كورسی خیلافەت!؟ نەخێر سعد و زوبەیر و تەڵحە كشانەوەو ئەبا عوبەیدە و عوسمان و علی مانەوە، سێ پیاوی گەورە و خواناس، علی ئامۆزا و زاوا و خۆشەویستی

پێغەمبەری خوا بوو ﷺ، عوسمان خاوەنی زولنورەین و فریشتە شەرمیان لێ دەكرد، ئەبا عوبەیدە ئەمینی ئەم ئوممەتە بوو. سەیری ئەم سێ پیاوە گەورەیە بكەن، بگەڕێن بە هەموو جیهاندا بزانن كەسانی واتان دەست دەكەوێت ئێستا؟ دەی چاویان لێ بكەن، سەیری مەوقیف و هەڵوێستی ئەبا عوبەیدە بكەن بە عوسمان و عەلی دەفەرموێت: ئەگەر من بكشێمەوە و تەنازولتان بۆ بكەم قبوڵتانە یەكێكتان هەڵبژێرم؟ چۆن قبوڵی ناكەن ئەمینی ئەم ئوممەتەیە.
موسوڵمان پاك و بێگەردە، هەر لەبەر ئەوەی كاندید كراوە بۆ ئەوەی ببێتە خەلیفە ئیتر دەست بكات بە دزی و خیانەت و سندوقەكان پڕ بكات لە دەنگی تەزویر، هەرچەندە ئێستا بەداخەوە حزبە ئیسلامیەكانی لای ئێمە دەدەبیاتێک فێربوون كە لە كۆنفرانس دا دەست دەكەن بە خەت خەتێن و پەت پەتێن، سێ شەو و سێ رۆژ چاوەڕێ دەكرێ دوای ئەوە هەڵبژاردن دەست پێ دەكات لەناو مەدینەی پێغەمبەری خوادا ﷺ وە باشیش بزانن كە هەڵبژاردن تەنها تایبەت نییە بە دیموكراسییەوە، هەڵبژاردن ئالیەتی ئیش كردنە لە هەموو زەمینەیەكدا، ئەم هاوەڵە بەڕێزە ئەبا عوبەیدە رەزامەندی خوای لەسەر بێت سێ شەو و سێ رۆژ خەوی لێ ناكەوێت، دوای ئەوە هەڵبژاردن دەكرێت، هەڵبژاردنێک كە پێویستی بە فراكسیۆن نییە، پێویستی بەوە نیە سەیدنا عوسمان و سەیدنا عەلی رەزامەندی خوایان لێ بێت رەسمی خۆیان هەڵواسن، ئەبا عوبەیدە خەڵكی موسوڵمانی شاری مەدینەی كۆكردەوە، زۆرینەی لەگەڵ ئەوەدا بوون كە سەیدنا عوسمان بكرێتە خەلیفە، بەڵێ سەیدنا عوسمان دیاری كرا وەكو خەلیفەی موسوڵمانان و سەیدنا عەلیش بوو بە سەنەدی.
زۆر ئاسانە بەڕێزان ئێمە خۆمان شتەكانمان لە خۆمان قورس نەكردووە خۆشەویستی دنیا وای لێ كردووین كە نەگەینە ئەم قۆناغە، سەیدنا عومەر رەزامەندی خوای لەسەر بێت لە ماوەی ١٣ساڵی خیلافەتیدا رۆژهەڵات و رۆژئاوا فەتح كرا، چونكە موسوڵمانان یەک دەنگ و كۆك بوون وە پشتێدان لە خۆشیە كاتییەكانی دنیا كردبوو، بەڵام دوای ئەوە دیسانەوە دارمان دەستی پێكردەووە لەسەردەمی خیلافەتی سەیدنا عوسمان دا، لە سەردەمی دارمانی موسوڵماناندا خەواریج دروست بوو، فیتنە كەوتە ناو موسوڵمانانەوە وە دوای بڵاو بوونەوەی فیتنەو ناكۆكی لە نێوان موسوڵماناندا لە سەردەمی هەردوو خەلیفەی راشیدین سەیدنا عوسمان و سەیدنا علی داو شەهید بوونی هەردووكیان بە دەستی ناحەزانیان، دوای ئەوان ئەمە چارەسەر كرا لەلایەن حەسەنی كوڕی علی رەزامەندی خوای لەسەر بێت، ئەم پیاوە بەڕێزە خواناسە ئامانجی دەسەڵات نەبوو بەڵكو سەرخستنی دینی خوای گەورە بوو، گەورەی گەنجانی بەهەشتە وە دنیای بۆ چییە چۆن بەدوای كورسی و پلەو پایەدا دەگەڕێت! ئەمەیە دەدەبیاتی ئیسلامی! كورسی و دەسەڵاتەكەی بەخشییە موعاویەی كوڕی ئەبوسوفیان، لەسەر ئەم هەڵوێستە موسوڵمانان هەموو كۆبوونەوە و ئەو ساڵە ناونرا عام الجماعه.
وا دەزانن ئێستە پێویستمان بە عام الجماعە نییە، ئەگەر عام الجماعەمان كرد دوای ئەوە دەستپێكی بانگەوازمان دەست پێ دەكات، رێگەمان زۆر دوورو درێژە، لەگەڵ رێزی تەواومان ئەو گۆڕانكارییەی كە عەلمانییەكی وەكو نوشیروان مستەفا هەستا پێی دەبوایە ئیسلامییەكان بیانكردایە، چونكە ئیسلامییەكان لەو زەمینەیەدا لە پێشترن، كەس ناتوانێت بڵێت فڵان ئیسلامی

دزی كردووەو سەروەت و سامانی خەڵكی بەهەدەر بردووە مەگەر موسوڵمانێكی تەزویر، ئێمەی موسوڵمان كێشە دزی و كێشەی ترسمان نییە زیندانەكانیش پڕن لە خەڵكی موسوڵمان و ئیسلام خواز، كێشەی ئەوەشمان نییە كە بێ توانا بین چونكە هەموو لایەک باش دەزانن كە یەكێک لە چالاكترین و شەفافترین وەزارەتەكانی ئەم هەرێمەی ئێمە لە دەستی ئیسلامیەكاندایە، بەڵكو كێشەی ئێمە پارچە پارچەیی یە سەبەبی فەشەل و كەوتنیشمان هەر دەگەڕێتەوە هەر بۆ ئەوە، وەڵایی چارەسەری زۆر ئاسانە، ئێمە لەم كاتەدا لە دارماندایین، ئافەرم بۆ ئەو سەركردەیە بۆ ئەو كۆمەڵەیەی كە بەو قۆناغانەدا دەمانبەن و دەمانگەیەننە جێنیشین كردن، خۆ لە بنەڕەتیشدا جێنشین كردن و تەمكین هەوڵ نییە بۆ ئێمە بەڵكو هەوڵەكەمان بۆ ئەوەیە لە خوای گەورە نزیک ببینەوە، نابێت و هەڵەیە ئامانجی حزبایەتی ئیسلامی و دەسەڵاتی ئیسلامی و یاخود ئەو دەسەڵاتە ئیسلامییەی كە دەمانەوێت هەوڵی بۆ بدەین تێیدا ببین بە بەرپرس و مەسئول تێیدا و موهیم بین، نەخێر پێویستە خواناسی فێری خەڵكی بكەین و قیامەتێدان بیربخەینەوە، وەكو سەیدنا عومەر ڕەزامەندی خوای لەسەر بێت دەفەرموێت: عیزەتی ئێمەی موسوڵمان پەیوەیستە بە ئیسلامەكەمانەوە "نحن قومنا أعزنا الله بالاسلام-" مەعقولە خوای گەورە پێت بڵێت من ئیسلامم بۆ هەڵبژاردوویت كەچی تۆ هەر بە خەیاڵیشتدا نەیەت، بۆیە ئەم وتانەش ئەوەندە دووبارە دەكەینەوە بۆ ئەوەی دڵنیا بینەوە و بزانین كە هەر بە ئیسلامەكەی خۆمان سەركەوتن بەدەست دەهێنین، ڕەحمەتی خوا لەو كەسانەی كە تەمەسوک دەكەن بە ئیسلامەكەوە چونكە پێغەمبەری خوا ﷺ دەفەرموێت هەركەس تەمەسوكی كرد بەم ئیسلامەوە واتە بە قورئان و سونەتەوە سەركەوتن بەدەست دەهێنێت.

موسوڵمانانی بەڕێز داواتان لێ دەكەین بە مێژوودا بچنەوە، چونكە مێژوو بووەتە زانستێكی ئیهمال كراو لامان، مێژووی موسوڵمانان بخوێننەوە و ئەو گەنزو گەنجانەی تێدا دەربهێنن كە سوودی دەبێت بۆمان و لە بەرپاكردنی گۆڕانكاردا بەرچاومان ڕۆشن دەبێت، پێویستە بزانین كە ئیبراهیمی جودالی كێ بووە؟ شێخ عبدالله یاسین كێ بووە؟ یوسفی كوڕی تاشفین كێ بووە؟ ئەبوبەكری عومەری لەمتوونی كێ بووە؟ عیمادەدین زەنكی و نورەدین مەحمود كێ بوون؟ ئەسەدین و شێركۆ و صەڵاحەدینی ئەیوبی كێ بوون؟ ئەم پیاوە بەڕێزانە چییان كردووە كە ئێمە ئەونە ناویان دەبەین؟

ئێمەی كورد وەكو نەتەوە دەبێت شانازی بە صەڵاحەدینی ئەیوبییەوە بكەین، بچنە ناو گەلانی جیهانە وە بزانن كورد بە چی و بە كێوە ناسراوە؟ باش بزانن كە كورد بە هیچ سەركردەیەكەوە ناناسرێت جگە لە صەڵاحەدینی ئەیوبی نەبێت، مێژوونووسی بەناوبانگ میشیل رینۆ و سەدان مێژوو نووسی تریش لە مێژووی ئەوروپادا نووسیویانەتەوە كە صەڵاحەدین تەنانەت دەدەب و ئەخلاق و دادپەروەری فێری خاچپەرست و ئەوروپیەكان كردەوە، لە مێژووی خۆیاندا دان بەوەدا دەنێن.

خوێنەری موسوڵمان شانازی بە دینەكەی خۆتەوە بكە و دەستی پێوە بگرە بەخوا قەسەم ئێمە خاوەنی دینێكی عەزیمین، ئەوانەی كە ڕەخنە لە دینەكەمان دەگرن لە بەخیلیانەوەیە، بڕۆن سەرنج بدەن كتێبخانەكانیان بەناوی زاناو عولەمایانی ئیسلامەوە ناو دەنێن، وەكو چۆن لە

رابردوودا باسمان کرد کە لەشاری پاریسی پایتەختی فەڕەنسا کتێبخانەیەک هەیە بەناوی ئەڤەسینا (ئیبن سینا)، یان کتێبی ئیمامی عوقەیلی کە لە ئەڵمانیا پارێزراوە ۸۰۰ موجەلەدە، ئەمە جگە لەو هەموو توراسەی ئێمە کە بە دزییەوە بردوویانەو مۆزەخانەکانی خۆیانیان پێ دەوڵەمەند کردووە.

پێویستە بگەڕێینەوە بۆ بنەچەی خۆمان و بیکەین بە مەشخەڵێک و داهاتووی خۆمانی پێ رووناک بکەینەوە، ئاخر چەندە لە ئێمە شارەزاو ئاگادارە لە ژیان و مێژووی ئیبراهیمی خیزانی، ئیبراهیمی میللی، شێخ عوبەیدوڵای نەهری، شێخ سەعیدی پیران، میر بەدرخانی گەورە، میر محمدی سۆران، ئەردەڵانییەکان، بابانییەکان، شاعیرانی بەڕێزی وەکو مەولەوی، مەحوی، نالی، ناری، پیرەمێرد ...هتد. دەوڵەتی هەزبانی کوردی، دەوڵەتی دیناوەری، دەوڵەتی حەسنەوی، دەوڵەتی ئەیوبی، سەلاجیقەی کورد، ...هتد، پێویستە دیراسەیان بکەینەوە کە بەداخەوە بە مەبەست ئێمە تەنها ئەوەندە فێرکراوین کە رۆڵەی میدیاو کەیخوسرەوین، ئێ باشە میدییەکان بەس تەنها کورد نەبوون، ئێرانییان تێدا بووە ئەفغانی و ئۆزبەکی و پاکستانی و هیندییان تێدا بووە.

کورد ئەسڵ زاگرۆسییە، بۆ نایەن لە ژیانی زاگرۆسی ئەم کوردەوە سەیری بکەن، جوان سەرنج بدەن و ورد ببنەوە بزانن کێ مێژووی ئەم کوردەی شێواندووە، هەر مێجەرسۆنی عەلمانی بوو هاتە وڵاتمانەوە و لە رێگەی هێنانی چاپخانەیەکەوە بۆ حەسەن حوزنی موکریانی دەستی کرد بە تێکدانی مێژوومان، سەیر بکەن بزانن چۆن خیانەتمان لێ کراوە، چۆن وایان لێ کردووین کە هەموو شتێکمان تەزویر بێت، ئێمە لە موئامەرەداین و موئامەرەمان لەسەرە واش دەزانن کە زۆر موهیمین و خۆمان حەلی گرفتەکانمان دەکەین ئیتر بۆیە نەفەوتاوین، خوای گەورە لە قورئانی پیرۆزدا دەفەرموێت موئامەرەو کەیدی ئەوانە وَقَدْ مَكَرُواْ مَكْرَهُمْ وَعِندَ اللَّهِ مَكْرُهُمْ وَإِن كَانَ مَكْرُهُمْ لِتَزُولَ مِنْهُ الْجِبَالُ﴿٤٦﴾ إبراهيم. واتە: بێگومان (خوانەناسان) پیلان و تەڵەکەی خۆیانیان گێڕا، فێڵ و فڕی زۆریان کرد، بەڵام هەموو پیلان و فێڵیان لای خوا ئاشکراو دیارە (بەسەر خۆیاندا دەشکێتەوە) هەرچەندە پیلان و فێڵیان کێوەکانیش لە بن بهێنێت.

بە فیعلی مضارع هێناویەتی، واتە شاخ دەتوێنێتەوە، ئەگەر خوای گەورە فریامان نەکەوێت لە کەید و موئامەرەی ئەم خوانەناسانە دەرناچین، بۆیە خواناسیی ئێمە دەگەڕێنێتەوە سەر ئەو رێچکەیەی، کە گۆڕانکاریمان پێ بکرێت.

کۆتایی

لە کۆتاییدا زۆر سوپاسی خوای گەورە دەکەین کە مەودای پێ بەخشین لە نووسینی ئەم کتێبەدا، پێویستە لەمەولا ئێمە هەوڵ بدەین بۆ ئەوەی، کە چۆن بتوانین گۆڕانکاری لە ناخی خۆماندا بکەین، پاشان لەناو خێزانەکانمان، دوای ئەوە بۆ ناو کۆمەڵگە و پاشانیش بۆ ناو حکومڕانیی و دەسەڵات، ئێمە نەهاتووین وتارێکی ئاینیتان بۆ بنووسین شتێکی تازەشمان باس نەکردووە، نەخێر ئەوەی کە ئێمە باسمان لێوە کردووە تەنها بۆ بیرخستنەوەیە، دەزانین زۆربەتان لە ئێمە زاناتر و دانشمەندتر و زیرەکتر و بەتواناترن، ئەوەی باسکرا لە رابردوودا لەبەر ئەوەی مرۆڤێک نووسیویەتی دڵنیابن خاڵی نییە لە هەڵە. ئەمەی، کە نووسراوە دەلالەت لە دید و تەسەوراتی بەندەیەک دەکات، بۆیە هەرشتێکی هەڵە وترابێت و نووسرا بێت لەلایەنی ئەم بەندە بێهێزەوە بووە، هەرشتێکی باشیشمان وتبێت و نووسیبێت لە ئیسلامەوە فێربووین و لەلایەن خوای گەورەوە بووە.

سەرچاوەكان

١- القران الكريم
٢-تەفسیری ئاسان
٣- مختصرتفسير ابن كثير
٤- مختصر صحيح البخاري
٥- السيرة النبوية ابن هشام
٦- فيقه السيرة النبوية محمد رمضان البوطي
٧- الحركة الكردية المعاصرة د. عثمان حلى
٨ – السلوك التنظيمي والدارة الافراد د. عبدالغفار حنفي
٩- تاريخ الخلفاء الامام جلال الدين السيوطي
١٠- اسوة للعالمين د. راغب السرجاني
١١- قصة التتار د.راغب السرجانى
١٢- قصة الحروب الصليبة د.راغب السرجاني
١٣- بين التاريخ والواقع د. راغب السرجاني
١٤- بنو اسرائيل د.م. محمد الحسيني اسماعيل
١٥ – الاندلس التاريخ المصور د. طارق السويدان
١٦ - السيرة النبوية د. مصطفى السباعي
١٧- اخلاق الحروب د. راغب السرجانى
١٨ – قصة الاندلس د.راغب السرجاني
١٩ – صلاح الدين الايوبى بطل حطين... عبدالله ناصح علوان
٢٠- الدولة الاموية .. د. محمد على الصلابي
٢١- دولة السلاجقة .. د. محمد على الصلابي
٢٢- الدولة الزنكية.. د. محمد على الصلابي
٢٣- صلاح الدين الايوبي .. د. محمد على الصلابي
٢٤- الايوبيون بعد صلاح الدين .. د. محمد على الصلابي
٢٥- دولة المرابطين و الموحدين .. د. محمد على الصلابي
٢٦ – الوسطية في القران الكريم .. د. محمد على الصلابي
٢٧- الدولة العباسية... الشيخ محمد لاخضري
٢٨- احمد بن حنبل ..عبدالغني الدقر
٢٩- قصة الامام محمد بن عبدالوهاب.. د.راغب السرجاني
٣٠- مێژووی كوردستان .. ن لازاريف
٣١- مێژووی هاوچەرخی كورد ..ديڤيد مەكداول
٣٢- سوپای ئەیوبیان لەسەردەمی سەلاحەدین .پ .د. موحسين محمد حسين وەرگێرانی عوسمان عەلی قادر
٣٣-كوردستان لەبەردەم فتوحاتی ئیسلامیدا ..حەسەن مەحموود حمه كريم
٣٤- كۆمەڵێك لە وتاری دەنگی بانگخوازەكان و بەرنامە تەلەفزیۆنییە هەمەچەشنەكان.

ناوەڕۆك

١. پێشەكی ٧
٢. ڕێرەوی باس ١٠
٣. چۆن گۆڕانكاری بكەین؟ بەچ ئامرازێك؟ ٢٠
٤. نمونەی زانای گەورەی كورد (الجزري) چ گۆڕانكارییەكی كردووە؟ ٢٣
٥. أبو عبدالله أسد بن الفرات بن سنان بناسە ٢٤
٦. عەباسی كوڕی فەناس، یەكەم بە ئاسماندا فڕیوی موسوڵمان ٢٧
٧. ئیدریسی كێیە؟ ٢٩
٨. یەكەم كەس ئەمریكای دۆزییەوە، كێ بوو؟ ٢٩
٩. ئێمە بۆچی زانایانی خۆمان ناناسین؟ ٣١
١٠. نامەكەی پادشای ئینگلتەرا بۆ خەلیفە عەبدوڕەحمان ناسر ٣١
١١. بۆچی بەم شێوەیە مێژوومان شێوێنراوە؟ ٣٧
١٢. خاڵە ڕەجەب كێیە؟ داهێنانەكانی چین؟ ٣٨
١٣. میری سۆران و ئیمارەتەكەی ٣٨
١٤. ئیمارەتی بۆتان ٤٣
١٥. میر بەدرخان ٤٤
١٦. سیمای دەسەڵاتی ئیمارەتی بەدرخان ٤٤
١٧. هۆكاری سەركەوتنی ئیمارەتی بەدرخان ٤٥
١٨. جەنگی نێوان ئاشورییەكان و ئیمارەتی بۆتان ٤٧
١٩. ڕووداوەكانی دوای جەنگ ٤٩
٢٠. هێرشی عوسمانلی بۆ سەر ئیمارەتی بۆتان ٥٠
٢١. كۆتاییهێنان بە دەسەڵاتی بەدرخان ٥٠
٢٢. سەرچاوەی دروستبوونی شێخایەتی ٥٢
٢٣. شۆڕشەكەی شێخ عوبێدولای نەهری ٥٥
٢٤. شێخ عوبێدولای نەهری و شۆڕشەكەی لە ١٨٨٠-١٨٨٣ زاینی ٥٥
٢٥. ڕووداوەكانی ڕاپەڕین ٥٧
٢٦. وتارە مێژووییەكەی شێخ عوبێدولا لە كۆنگرەدا ٥٩
٢٧. هەڵەیەكی مێژوویی زۆر گەورە ٦٠
٢٨. ستراتیژییەتەكانی سوڵتان عبدالحمید ٧٦
٢٩. سوارچاكانی حەمیدیە یاخود سوارچاكانی كورد؟ ٧٨
٣٠. هۆكاری دروستبوونی سوارچاكانی حەمیدیە ٨٠
٣١. نمونەیەک لە ژیانی ئەحمەدی كوڕی حەنبەل ٨٦
٣٢. پێغەمبەری سەروەرمان ﷺ چۆنگۆڕانكاری كردووە ١٠٤
٣٣. خالید كوڕی وەلید كێیە؟ ١٠٦

٣٤. مێژووی پڕ لە گۆڕانكاری ئەندەلوس	٢٠١
٣٥. بۆچی مێژووی ئەندەلوس شیبكەینەوە؟	٢٠٤
٣٦. شۆڕش و تایبەتمەندییەكانی لە ناو ئیسلامدا	٢٠٧
٣٧. سوپا و بانگەوازكاران!	٢١٠
٣٨. بیركردنەوە لە فەتحی ئەندەلوس	٢١٥
٣٩. كێشە و ڕێگرییەكان	٢١٥
٤٠. چارەسەری كێشەكان	٢١٧
٤١. یەكەم پێكدادانی موسوڵمانان و سەرەتای فەتحی ئەندەلوس	٢٢٢
٤٢. ڕووداوی دۆڵی برباط لە ساڵی ٩٢ كۆچی فەتحی ئەندەلوس	٢٢٣
٤٣. جیاوازی نێوان ئەم دوو هێزە	٢٢٤
٤٤. جەنگی دۆڵی برباط لە مانگی ڕەمەزاندا	٢٢٦
٤٥. ڕوونكردنەوەیەكی گرنگ لە مێژوونووسانی ئەوروپا	٢٢٧
٤٦. طارقی كوڕی زیاد دوای جەنگی دۆڵی برباط	٢٣٠
٤٧. طارقی كوڕی زیاد و فەتحكردنی باكووری ئەندەلوس	٢٣٢
٤٨. چوونە ناو پایتەختی ئەندەلوس طوڵەیطیڵە	٢٣٣
٤٩. پەڕینەوەی موسا نوصێر و گەورەترین كاری لە خاكی ئەندەلوس	٢٣٤
٥٠. بەیەكگەیشتنی طارقی كوڕی زیاد و موسا كوڕی نوصێر	٢٣٦
٥١. نامەیەك لە وەلیدی كوڕی عبدالملیك بۆ وەساندنی فتوحات	٢٣٧
٥٢. (صخره بلای) وانەیەكی زۆر سەخت	٢٤٠
٥٣. سەردەمی والییەكان	٢٤١
٥٤. سەردەمی یەكەمی فەرمانڕەوایی والییەكان	٢٤٢
٥٥. سامیحی كوڕی مالیكی خولانی ١٠٢ كۆچی	٢٤٤
٥٦. عەنبەسەی كوڕی سوحیم	٢٤٤
٥٧. عەبدوڕەحمان غافقی	٢٤٥
٥٨. بیلاتی شەهیدان و گەورەترین و خوێناویترین جەنگ	٢٥٠
٥٩. هەڵوێستەیەك لەسەر جەنگی بیلاتی شەهیدان	٢٥٢
٦٠. كێشەی هۆزگەرایی و جاهیلیەت	٢٥٨
٦١. گەڕانەوەی موسوڵمانان بۆ ئەندەلوس	٢٦٠
٦٢. سەردەمی دووەمی والییەكانی ئەندەلوس	٢٦١
٦٣. گۆڕانكاری لە ئەندەلوس	٢٦٤
٦٤. عەبدوڕەحمانی كوڕی معاویە چۆن چووە ناو خاكی ئەندەلوس	٢٦٧
٦٥. شەڕی مەسارە	٢٦٩
٦٦. عەبدوڕەحمانی داخل و سەردەمی ئەمارەتی ئەمەوی	٢٧١
٦٧. هەڵۆی قوڕەیش و شۆڕشی عەباسییەكان لە ئەندەلوس	٢٧٣

٦٨. عەبدوڕەحمانی کوڕی معاویە و خیلافەتی عەباسی ٢٧٤
٦٩. عەبدوڕەحمانی داخل و کێشەی یاخی بووەکان ٢٧٧
٧٠. عەبدوڕەحمانی داخل و دامەزراندنی دەوڵەتێکی نوێ ٢٧٨
٧١. سەردەمی حەکەمی کوڕی هیشامی عەبدوڕەحمانی داخل ٢٨٤
٧٢. کارە گرنگەکانی عەبدوڕەحمانی ناوەند بۆ ئەندەلوس ٢٨٦
٧٣. کاریگەریی و هۆکارەکانی سەردەمی لاوازی ئەمەوییەکان ٢٨٩
٧٤. لاوازی و کۆتایی ئەمەوییەکان لە ئەندەلوس ٢٩٣
٧٥. کۆتایی دەسەڵاتی ئەمەوییەکان، سەردەمی هێز و دەسەڵات ٢٩٥
٧٦. عەبدوڕەحمان ناصر و سەرەتای ژیانی بەرەو چاکسازی ٢٩٧
٧٧. عەبدوڕەحمانی ناصر و گۆڕانکاری لە مێژوودا ٢٩٨
٧٨. کۆتاییهێنان بە شۆڕشی سامۆئیلی کوڕی حەفصون ٣٠٠
٧٩. دامەزارندنەوەی خیلافەتی ئەمەوی ٣٠٤
٨٠. عەبدوڕەحمانی ناصر و بەرزترین ڕەوشت ٣١٣
٨١. سەردەمی حەکەمی عەبدوڕەحمانی ناصر ٣٥٠- ٣٦٦ کۆچی ٣١٤
٨٢. قورتوبە بووە شارێکی نمونەیی لە جیهاندا ٣١٥
٨٣. هەندێک لەو زانایانەی لە قورتوبە ژیاون ٣١٩
٨٤. حەکەمی کوڕی عەبدوڕەحمان و لەدەستچوونی دەسەڵات ٣٢٦
٨٥. موحەمەدی کوڕی ئەبی عامر ٣٢٧
٨٦. دامەزراندنی دەوڵەتی عامریە لە ساڵی ٣٦٦ -٣٩٩ کۆچی ٣٢٨
٨٧. ژیار و شارستانییەت لەسەردەمی موحەمەدی کوڕی ئەبی عامر ٣٣٣
٨٨. دەوڵەتی عامریە دوای فەرمانڕەوایی موحەمەدی کوڕی ئەبی عامر ٣٣٥
٨٩. قشتالە کێیە؟ ٣٤٠
٩٠. هیشامی کوڕی حەکەم و گەڕانەوەی بۆ دەسەڵات ٣٤٢
٩١. شۆڕشی بەربەر دژی سولەیمانی کوڕی حەکەم گەورەبوونی کێشەکان ٣٤٤
٩٢. بیست و دوو دەوڵەت و لێکۆڵینەوەیەک لە ڕەوشی پارچە پارچەبوونیان ٣٥٢
٩٣. ڕۆڵی گەلان لە بەدیهێنانی سەرکەوتندا ٣٦٩
٩٤. عبداللەی کوڕی یاسین کێیە؟ ٣٧٢
٩٥. عبداللەی کوڕی یاسین و دامەزراندنی دەوڵەتی مورابطین ٣٧٤
٩٦. یەحیای کوڕی عومەری لەمتونی و مورابطون ٣٨٠
٩٧. ئەبوبەکری عومەری لەمتونی سەرکردەی دەوڵەتی مورابطین ٣٨١
٩٨. یوسف کوڕی تاشفین و کارە گرنگەکانی ٣٨٣
٩٩. یوسفی کوڕی تاشفین و نمونەی پێشەنگ ٣٨٩
١٠٠.مورابطین ئەندەلوسی خستە ژێر دەسەڵاتی خۆی ٤٠١
١٠١.مورابطین و سەرکەوتنە یەک لەدوای یەکەکان ٤٠٣

١٠٢.مورابطین بەرەو شکست دەڕوات	٤٠٤
١٠٣.دامەزراندنی دەوڵەتی موەحیدون دەروازەیەک بۆ تێگەیشتن لە سەرکەوتن	٤٠٩
١٠٤.دەستپێکردنی چاکسازی لە دامەزراندنی دەوڵەتی موەحیدین	٤٣١
١٠٥.جەنگی نێوان مورابطین و موەحیدین	٤٤٥
١٠٦.ڕووداوەکانی ناو ئەندەلوس لە دوای رووخاندنی مورابطین	٤٥٢
١٠٧.دەمێک لەمێژووی عەباسی، تا هاتنی صەڵاحەدینی ئەیوبیی و مەمالیک	٤٦٥
١٠٨.کارەکتەری شانۆی گۆڕنکاری؛ صەڵاحەدینی ئەیوبی	٤٦٥
١٠٩.باطنیەکان کێن؟	٤٧٠
١١٠.لەناوچوونی دەوڵەتی فاطمی شیعی	٤٨٤
١١١.ڕۆیشتنی صەڵاحەدینی ئەیوبیی بۆ قودس	٤٨٦
١١٢.کێشەی نێوان شیعەی حەمدانی و نەجاحی لە یەمەن	٤٩٦
١١٣.جەنگی خاچ دروشمەکان	٥٠١
١١٤.چاکسازییەکانی صەڵاحەدینی ئەیوبی بۆ رووبەڕووبوونەوەی نەساڕاکان	٥٠٤
١١٥.گرنگترین بەندەکانی ڕێککەوتننامەی رەملە	٥٢٠
١١٦.مێژوویەکی گرنگ	٥٤٥
١١٧.تەتار و مەغۆل کێن؟	٥٥١
١١٨.جینۆسایدی هیندە سوورەکان	٥٥٣
١١٩.بەڵگە لەسەر ئامار و ژمارەکان	٥٥٦
١٢٠.هێرشی تەتار بۆ ناوچەی موسوڵمانان	٥٦٥
١٢١.کۆکردنەوەی هێز بۆ گرتنی شاری بەغداد	٥٨٢
١٢٢.هێزی سەربازەکانی خیلافەتی عەباسی	٥٩٢
١٢٣.موستەعصیم و هۆلاکۆ	٦٠٣
١٢٤.وێرانکرنی کتێبخانەی شاری بەغداد	٦٠٨
١٢٥.سەدام و ئەمەریکا	٦١٣
١٢٦.ئەی سەرکەوتن چۆن دەبێت؟ یان چۆن سەربکەوین؟	٦٢٣
١٢٧.مەمالیکی صاڵحی کێن؟	٦٣٦
١٢٨.کۆتایی	٧٠٧
١٢٩.سەرچاوەکان	٧٠٨

گۆڕانکاری بە باشترین خەڵک ئەکرێت،
ئەوەی ئەیەوێ لە باشەوە بەرەو باشتر بڕوات،
وە ئەوەی ئەیەوێ کە گۆڕانکاری بکات
لە خراپەکاریەوە بەرەو چاکەکاری،
لە فەسادەوە بەرەو پێچەوانەکەی
پێویستە کەسێکی چاکەکار و
کەسێکی باش و نمونەی ناو خەڵکی بێ،
پێش هەموو شتێک ئەبێت ئەوە بزانین و
بە خەڵکی تێبگەیەنین لەوەی کە
ئەو کەسەی گۆڕانکاری ئەکا کێ یە؟
وەکو خوای گەورە لە قورئانی پیرۆزدا
ناوی ناوە خَيْرَ أُمَّة، کە دەفەرموێت :

﴿كُنتُمْ خَيْرَ أُمَّةٍ أُخْرِجَتْ لِلنَّاسِ تَأْمُرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَتَنْهَوْنَ
عَنِ الْمُنكَرِ وَتُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ ۗ وَلَوْ آمَنَ أَهْلُ الْكِتَابِ
لَكَانَ خَيْرًا لَّهُم ۚ مِّنْهُمُ الْمُؤْمِنُونَ وَأَكْثَرُهُمُ الْفَاسِقُونَ ١١٠﴾

کتێبخانەی
حاجی قادری کۆیی
بۆ چاپ و بڵاو کردنەوە

■ 07504671394 - 07831734977
■ فەیس بووك : کتێبخانەی حاجی قادری کۆیی
■ هەولێر - پشت قەڵا - بازاڕی ڕۆشنبیری ■ نرخ : ١٢٠٠٠